ISSN 2304-5809

Молодий Вчений

3 (43)
2017

ISSN (Print): 2304-5809
ISSN (Online): 2313-2167

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 3 (43) березень, 2017 р.

Повний бібліографічний опис всіх статей журналу представлено у:
Національній бібліотеці України імені В.В. Вернадського,
Науковій електронній бібліотеці Elibrary.ru, Polish Scholarly Bibliography

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
РИНЦ, ScholarGoogle, OAJI, CiteFactor, Research Bible, Index Copernicus.
Index Copernicus (IC™ Value): 4.11 (2013); 5.77 (2014); 43.69 (2015)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 18987-7777Р від 05.06.2012 р.,
видане Державною реєстраційною службою України.

ЗМІСТ

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

АРХІТЕКТУРА

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

CONTENTS

HISTORY OF ART

ARCHITECTURE

POLITICAL SCIENCES

PHYSICAL EDUCATION AND SPORT

STATE ADMINISTRATION

CULTURAL STUDIES

HISTORICAL SCIENCES

SOCIAL COMMUNICATIONS

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

PHILOLOGICAL SCIENCES

PEDAGOGICAL SCIENCES

SOCIOLOGICAL SCIENCES

LAW SCIENCES

ECONOMIC SCIENCES

ENGINEERING SCIENCES

ECONOMIC SCIENCES

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ

УДК 517.977.8

ПРО МЕТОД РОЗВ'ЯЗУЮЧИХ ФУНКЦІЙ В ІГРОВИХ ЗАДАЧАХ ДИНАМІКИ

Дехтярук О.М.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Чикрій А.О.
Національна академія наук України

Дане дослідження відноситься до одного з розділів математичної теорії керування, де розглядаються об'єкти, що рухаються, які функціонують в умовах конфлікту або невизначеності. Розглянуто квазілінійні конфліктно-керовані процеси загального вигляду з циліндричною термінальною множиною. Особливим є представлення розв'язку у вигляді суми довільної функції та блоку керування. Це дозволяє розглянути більш широкий клас динамічних задач. При дослідженні в якості базового використовується метод розв'язуючих функцій.

Ключові слова: конфліктно-керовані процеси, термінальна множина, керування, динамічна гра, втікач, переслідувач.

Постановка проблеми. Будемо розглядати класичні задачі переслідування та втечі, які є центральними в теорії конфліктно-керованих процесів. Вони були в основі виникнення теорії, є найбільш змістовними і представляють значний інтерес для дослідників. Поштовх до їх розвитку дали реальні прикладні задачі в економіці, космічній техніці, у воєнній справі, біології, медицині, тощо.

Конфліктно-керовані процеси це розділ математичної теорії керування, який вивчає керування рухомими керованими об'єктами, що функціонують в умовах конфлікту та невизначеності. Для визначення цього кола питань також використовують термін динамічні ігри, диференціальні ігри.

При цьому еволюція об'єкту може описуватися системами різницевих, звичайних диференціальних, диференціально-різницевих, інтегральних, інтегро-диференціальних рівнянь, системами рівнянь з розподіленими параметрами, системами рівнянь з дробовими похідними, імпульсним впливом та їх різними комбінаціями (гібридними системами).

Термін диференціальні ігри використовують стосовно ігор, в яких динаміка об'єкту описується системою звичайних диференціальних рівнянь. Якщо ж процес описується більш складними рівняннями, то вживають термін динамічні ігри. І, нарешті, конфліктно-керовані процеси – це найбільш загальний термін для визначення кола питань, що стосуються ігрових задач.

Розрізняють динамічні ігри двох або декількох гравців. Змістовно динамічні ігрові задачі можна описати наступним чином. Є динамічна система, в якій частина керуючих параметрів перебуває під контролем першого гравця (переслідувача), а інша частина контролюється другим гравцем (втікачем).

При постановці задачі, що стоїть перед першим або другим гравцем, припускають, що вибір керувань цього гравця, який гарантує йому досягнення певної мети при будь-якому заздалегідь невідомому керуванні супротивника, може спиратися лише на деяку інформацію про поточні стани системи або на інформацію про миттєві керування супротивника.

Першим, хто систематично досліджував динамічні ігри, був Р.Айзекс. Його монографія [1] поклала початок теоретичним дослідженням динамічних ігрових задач. Вона показала, що існує широке коло задач прикладного плану, які мають ігровий характер і не вкладаються в рамки сформованої теорії оптимального керування. Її цінність полягає в значній кількості постановок задач, які носять проблематичний характер. До них відносяться задачі з неповною інформацією, групами гравців та з фазовими обмеженнями, важливість та складність вирішення яких він неодноразово підкреслював.

Відрізняють динамічні гри двох типів – гри ступеню та гри якості [1]. На траєкторіях динамічної системи заданий деякий функціонал, що залежить від початкового стану та від керувань гравців.

В іграх першого типу мета першого гравця – мінімізувати цей функціонал, заданий на траєкторіях системи, мета іншого – максимізувати його. В іграх другого типу цим функціоналом є час виходу траєкторії об'єкту на задану термінальну множину і задача полягає в аналізі можливості виведення переслідувачем траєкторії системи на термінальну множину (задача зближення) чи відхилення втікачем траєкторії від цієї множини (задача відхилення).

Якщо ж рухи гравців незалежні, описуються окремими системами диференціальних рівнянь, то замість зближення-відхилення іноді вживають терміни переслідування-втечі. Відхиленню та втечі еквівалентний вираз уникнення сутичок.

Обмеження на керуючі параметри гравців можуть бути геометричними, інтегральними, імпульсними або змішаними. Можливі фазові обмеження на змінні, що визначають стан конфліктно-керованого процесу.

Відомі стратегії переслідування здебільшого розроблено для військового призначення. Їх можна розподілити на дві підгрупи:

- методи з фіксованим положенням необхідного направлення вектора швидкості відносно лінії переслідувач – втікач (до таких методів належать метод погонної кривої та метод постійного випередження);
- методи зі змінним положенням необхідного направлення вектора швидкості відносно лінії переслідувач – втікач (до таких методів належать метод пропорційного зближення та метод паралельного переслідування).

В якості базового методу при вивченні динамічних ігор використовується метод розв'язуючих функцій.

Для динамічних систем, еволюція яких описується інтегральним рівнянням, з циліндричною термінальною множиною при умові Л.С. Понтрягіна введена розв'язуюча функція, через неї визначено час закінчення гри. Особливістю основної схеми методу є та обставина, що час закінчення гри залежить від деякого селектора, вибір якого знаходиться у владі переслідувача.

Розв'язуюча функція характеризує хід гри. Коли в деякий момент часу інтеграл від неї перетворюється в одиницю, це означає попадання траєкторії на термінальну множину. Надаються достатні умови розв'язуваності задачі зближення з термінальною множиною. При цьому процес переслідування розбивається на два етапи.

На першому із них $[0,t_*)$, де t_* – момент перемикання, працює власне метод розв'язуючих функцій з використанням переслідувачем в кожен момент часу t всієї передісторії керування втікача $v_t(\cdot)$ (квазістратегії). Коли в момент t_* інтеграл від розв'язуючої функції стає рівним одиниці, процес переслідування перемикається на перший прямий метод Л.С. Понтрягіна і реалізується в класі контркерувань. Грубо кажучи, від моменту перемикання до розрахованого моменту закінчення гри «тягнеться» час, причому, на цій ділянці розв'язуюча функція вважається рівною нулю, так як накопичувати її більше немає сенсу.

Аппарат розв'язуючих функцій, які є, як правило, великими позитивними коренями квадратних рівнянь, виявився надзвичайно зручним і універсальним при вирішенні конкретних прикладів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В теорії конфліктно-керованих процесів (диференціальні ігри) разом з зворотніми процедурами Понтрягіна-Пшеничного [2; 3], правилом екстремального прицілювання Красовського [4] та ідеологією Айзекса [1], яка стосується основного рівняння теорії диференціальних ігор, існують ефективні методи, які можна виділити в окремий напрямок.

Це перший метод Понтрягіна та метод розв'язуючих функцій [5]. Їх об'єднує загальний принцип побудов керувань першого гравця на основі теореми вимірного вибору Філіппова-Кастена [6]. І хоча у авторському варіанті [2] в доведені використовувалась техніка ε-стратегій, П.Б. Гусятников та М.С. Нікольський використовували для доведення першого прямого методу принцип вимірного вибору. Метод розв'язуючих функцій виник внаслідок розв'язку ігрових задач втечі від групи переслідувачів.

В одній із робіт Б.Н. Пшеничного [3] на цій основі були сформульовані необхідні та достатні умови розв'язуваності задачі групового переслідування об'єктів з простим рухом і рівними максимальними швидкостями в оточенні. Це дало поштовх розвитку методів вирішення задач групового переслідування [5] на основі методики, яка використовує ідеологію розв'язуючих функцій.

Більшість ігрових задач з участю груп об'єктів, якими керуються, та динамікою, яка укладається в узагальнений контрольний приклад Понтрягіна, міститься в роботі [5]. При цьому часто динаміка об'єктів припускається однаковою, інакше розв'язок дуже ускладнюється.

З першим прямим методом Понтрягіна тісно пов'язаний метод розв'язуючих функцій [5].

Метод розв'язуючих функцій заснований на використанні обернених функціоналів Мінковського. Він дає пояснення класичного правила паралельного зближення, давно відомого інженерам-проектувальникам авіаційної та ракетної техніки на евристичному рівні.

Цей метод з успіхом застосовувався при різних формах умови Понтрягіна для дослідження ігрових задач з групами учасників, з термінальним функціоналом, з фазовими обмеженнями та неповною інформацією, а також для вивчення динамічних систем, які описуються рівняннями дробового порядку, та інших систем з більш складною динамікою, ніж звичайні диференціальні рівняння.

Для дослідження конфліктно-керованих процесів застосовується метод розв'язуючих функцій. Суть методу полягає в побудові по відомих параметрах процесу деяких числових функцій, що характеризують інтегрально хід конфліктно-керованого процесу, тобто ступінь близькості траєкторії до термінальної множини, і грають ключову роль при розв'язанні конкретних задач.

Оскільки розв'язуючі функції є опорними до визначальних багатозначних відображень, то апарат опуклого аналізу дозволяє їх будувати в аналітичному вигляді для досить широкого класу конфліктно-керованих процесів.

Привабливою стороною методу розв'язуючих функцій є той факт, що він дає повне обґрунтування класичного правила паралельного зближення, а також дозволяє ефективно використовувати сучасну техніку багатозначних відображень та їх селекторів в обґрунтуваннях ігрових конструкцій та отриманні на їх основі змістовних результатів.

При вирішенні конкретних ігрових задач на основі розв'язуючих функцій, важливої ролі набувають питання строгого обґрунтування методики. Тоді на передній план виходять проблеми, пов'язані з властивостями спеціальних багатозначних відображень, їх селекторів, які грають ключову роль при доведенні тверджень.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Отримані результати базуються на використанні формули Коші, що не завжди є зручним, та не охоплюють весь клас функціонально-диференціальних систем.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є модифікація методу розв'язуючих функцій шля-

хом його узагальнення для складних динамічних, функціонально-диференціальних систем.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо конфліктно-керований процес, еволюція якого описується рівністю:

$$z(t) = g(t) + \int_0^t \Omega(t,\tau)\varphi(u(\tau), v(\tau))d\tau, t \geq 0. \quad (1)$$

Тут $z(t) \in R^n$, функція $g(t), g: R_+ \to R^n$, $R_+ = \{t: t \geq 0\}$ вимірна по Лебегу і обмежена при $t>0$, матрична функція $\Omega(t,\tau), t \geq \tau \geq 0$, вимірна по t сумується по τ для кожного $t \in R_+$. Блок керування задається функцією $\varphi(u,v), \varphi: U \times V \to R^n$, яка вважається неперервною за сукупністю змінних на прямому добутку непорожніх компактів U та V, тобто $U \in K(R^m), V \in K(R^l), m, l, n$ – натуральні числа.

Керування гравцями $u(\tau), u: R_+ \to U$, і $v(\tau), v: R_+ \to V$, – вимірні функції часу.

Крім процесу (1), задано термінальну множину M^*, яка має циліндричний вигляд:

$$M^* = M_0 + M, \quad (2)$$

де M_0 – лінійний підпростір із R^n, а $M \in K(L)$, де L – ортогональне доповнення до M_0 в R^n.

Цілі першого (u) та другого (v) гравців протилежні. Перший намагається вивести траєкторію процесу (1) на термінальну множину за найкоротший час, а інший – максимально відтягнути момент потрапляння траєкторії на множину M^* або взагалі уникнути зустрічі.

Представлення розв'язку динамічної системи вигляду (1) дозволяє в єдиній схемі розглянути широке коло функціонально-диференціальних систем, які функціонують в умовах конфлікту, зокрема, систем інтегральних, інтегро-диференціальних, диференціально-різницевих, а також систем рівнянь з класичними дробовими похідними Рімана-Ліувілля, регуляризованими дробовими похідними Капуто. Аналогічне представлення в дискретній ситуації дає можливість досліджувати багатокрокові процеси та імпульсні системи.

Приймемо сторону першого гравця і будемо орієнтуватися на вибір противником в якості керування довільної вимірної функції, яка приймає значення із V. Вважаємо, якщо гра (1), (2) відбувається на інтервалі $[0,T]$, то керування першого гравця в момент t вибираємо на основі інформації про $g(T)$ та $v_t(\cdot)$, тобто у вигляді вимірної функції:

$$u(t) = u(g(T), v_t(\cdot)), t \in [0,T], u(t) \in U, \quad (3)$$

де $v_t(\cdot) = \{v(s): s \in [0,t]\}$ – передісторія керування дорогого гравця до моменту t, або у вигляді контркерування:

$$u(t) = u(g(T), v(t)), t \in [0,T], u(t) \in U. \quad (4)$$

Обговорювати окремо питання фізичного виконання при керуванні вигляду (3) тут не є доцільним. Відповідь на нього буде автоматично випливати з конструктивного способу побудови керування першого гравця в подальшому при доведенні тверджень.

Зокрема, якщо $g(t) = e^{At}z_0, \Omega(t,\tau) = e^{A(t-\tau)}$, $z(0) = z_0$, а e^{At} – матрична експонента, то формула (1) є відомою формулою Коші для квазілінійного конфліктно-керованого процесу. Керування $u(t) = u(z_0, v_t(\cdot))$ реалізує квазістратегію, а контркерування $u(t) = u(z_0, v(t))$ – передписано стробаскопічною стратегією Хайєка.

Проміжки часу $[0,t_*)$ та $[t_*,T]$ називаються «активним» та «пасивним» відповідно. Опишемо спосіб керування першим гравцем на кожному з них. Для цього розглянемо компактнозначне відображення:

$$U(\tau,v) = \{u \in U: \pi\Omega(T,\tau)\varphi(u,v) - \gamma(T,\tau) \in$$
$$\in \alpha(T,\tau,v)[M - \xi(T, g(T), \gamma(T,\cdot))]\}, \tau \in [0,T], v \in V. \quad (5)$$

В силу теореми про обернений образ воно $L\times B$-вимірне, а значить, відповідно до теореми вимірного вибору в багатозначному відображенні $U(\tau,v)$ існує хоча б один $L\times B$-вимірний селектор $u(\tau,v)$, який є суперпозиційно вимірною функцією. Позначимо $u(\tau) = u(\tau, v(\tau))$. Керування першого гравця на «активному» проміжку покладемо рівним $u(\tau)$.

Розглянемо «пасивний» проміжок часу $[t_*,T]$. Покладемо у виразі (5) при $\tau \in [t_*,T]$, $v \in V$, розв'язуючу функцію $\alpha(T,\tau,v) \equiv 0$. Отримаємо багатозначне відображення:

$$U_0(\tau,v) = \{u \in U: \pi\Omega(T,\tau)\varphi(u,v) - \gamma(T,\tau) = 0\}. \quad (6)$$

Як і в попередньому випадку, із теореми про вимірний селектор випливає, що в $L\times B$-вимірному замкнутому відображенні $U_0(\tau,v)$ існує $L\times B$-вимірний селектор. Позначимо його і керування переслідувача на «пасивному» проміжку виберемо рівним $u_0(\tau) = u_0(\tau, v(\tau))$. У випадку $\xi(T, g(T), \gamma(T,\cdot)) \in M$ керування першого гравця виберемо на всьому проміжку $u_0(\tau,v)$ у вигляді $u_0(\tau) = u_0(\tau, v(\tau))$, де $u_0(\tau,v)$ – вимірний селектор багатозначного відображення $U_0(\tau,v)$.

Висновки і пропозиції. Отже, виконано модифікацію методу розв'язуючих функцій, яка полягає узагальненні опису еволюції конфліктно-керованого процесу, що дозволяє поширити використання методу на більш широкий клас функціонально-диференціальних систем, які функціонують в умовах гри або конфлікту. Визначено, що при виборі керувань переслідувача на «активному» і «пасивному» проміжках по вказаних правилах траєкторія конфліктно-керованого процесу буде приведена на термінальну множину в момент T при будь-яких допустимих керуваннях другого гравця.

Подальші дослідження полягають в знаходженні необхідних та достатніх умов закінчення диференціальної гри.

Список літератури:

1. Isaacs R. Differential games. – New York: J. Wiley and Sons, 1965. – 480 p.
2. Понтрягин Л.С. Избранные научные труды, Т. 2. – М.: Наука, 1988. – 576 с.
3. Пшеничный Б.Н. Остапенко В.В., Дифференциальные игры. – К.: Наукова думка, 1992. – 260 с.
4. Красовский Н.Н., Игровые задачи о встрече движений. – М.: Наука, 1970. – 420 с.
5. Chikrii A. Conflict-controlled processes. – Boston, London, Dordrecht: Kluwer Acad. Publ., 1997. – 424 p.
6. Филиппов А.Ф. Дифференциальные уравнения с разрывной правой частью. – М.: Наука, 1985. – 224 с.

Дехтярук О.Н.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»
Чикрий А.А.
Национальная академия наук Украины

О МЕТОДЕ РАЗРЕШАЮЩИХ ФУНКЦИЙ В ИГРОВЫХ ЗАДАЧАХ ДИНАМИКИ

Аннотация
Данное исследование относится к одному из разделов математической теории управления, где рассматриваются движущиеся объекты, функционирующие в условиях конфликта или неопределенности. Рассмотрены квазилинейные конфликтно-управляемые процессы общего вида с цилиндрическим терминальным множеством. Особым является представление решения в виде суммы произвольной функции и блока управления. Это позволяет рассмотреть более широкий класс динамических задач. При исследовании в качестве базового используется метод разрешающих функций.
Ключевые слова: конфликтно-управляемые процессы, терминальное множество, управление, динамическая игра, беглец, преследователь.

Dekhtiaruk O.M.
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»
Chikrii A.O.
National Academy of Sciences of Ukraine

ABOUT THE METHOD OF RESOLVING FUNCTIONS IN GAMING DYNAMICS PROBLEMS

Summary
This study refers to one of the sections of mathematical control theory, which deals with moving objects that operate in conflict or uncertainty. Considered quasi-linear conflict-controlled processes of general form of a cylindrical terminal set. The special is presentation of solution as the sum of an arbitrary function and control unit. It allows to consider a wider class of dynamic problems. The study uses the method of resolving functions as base.
Keywords: conflict-controlled processes, terminal set, management, dynamic game, evader, pursuer.

ХІМІЧНІ НАУКИ

УДК 691.542:666.9.022

ФАЗОВИЙ СКЛАД ЦЕМЕНТНОГО КЛІНКЕРУ ПРИ ВИКОРИСТАННІ РІЗНОВИДІВ ГЛИНИСТОЇ СИРОВИНИ

Цибенко М.Ю., Дорогань Н.О., Черняк Л.П.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Досліджено залежність складу та властивостей портландцементу від різновидів глинистого компоненту в вихідній сировинній суміші. Проведено комп'ютерні розрахунки складу сировинних сумішей. Показано залежність можливої концентрації різновидів глинистого компоненту від заданих характеристик цементу. Виявлено особливості фазоутворення при випалі клінкеру. Показано зв'язок властивостей цементу з фазовим складом клінкеру.
Ключові слова: цемент, суміш сировинна, склад мінералогічний, випал, клінкер, фазовий склад, властивості.

Вступ, постановка проблеми. Цементи загальнобудівельного та спеціального призначення широко використовуються як гідравлічне в'яжуче, що забезпечує конструктивну та експлуатаційну надійність споруд. У 2016 р. в світі було вироблено 4,2 млрд. т цементу, в Україні – біля 10 млн. т.

Виробництво цементу потребує значної кількості сировинних і енергетичних ресурсів, що відносяться до вичерпних і невідновлювальних. Це обумовлює необхідність постійного пошуку нових і раціонального використання існуючих ресурсних джерел на наукових засадах хімічної технології силікатів.

Карбонатні та глинисті матеріали є головними складовими сировинних сумішей для виготовлення гідравлічних в`яжучих. При цьому глини та каоліни розглядаються як алюмо- і кремнеземвмісний компонент, необхідний для реалізації фізико-хімічних процесів спікання силікатних систем при їх випалі, наслідком чого є формування фазового складу, що визначає властивості в`яжучого матеріалу. В цьому зв'язку вирішення задач оптимізації складів сировинних сумішей для виробництва в`яжучих потребує поглиблення наукових уявлень про вплив хіміко-мінералогічного складу глинистого компоненту на фазоутворення та властивості матеріалу, в напрямку чого виконана подана робота.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Властивості портландцементу, головним чином, обумовлені складом клінкеру, який виготовляють шляхом випалу до спікання (при 1400–1450°С) сировинної суміші, що складається з карбонатних і глинистих компонентів.

В свою чергу, якість клінкеру залежить від його хімічного та мінерального складу, ретельності підготовки сировинної суміші, умов проведення її випалу та охолодження [1-3].

Портландцементний клінкер є продуктом спікання при випалюванні сировинної суміші належного, складу [1-7]. При цьому в результаті фізико-хімічних і термохімічних процесів отримують клінкер, що складається з чотирьох основних клінкерних мінералів: трикальцієвого силікату C_3S (аліта), двокальцієвого силікату C_2S (беліта), трикальцієвого алюмінату C_3A і чотирикальцієвого алюмофериту C_4AF.

Фізико-хімічною основою технології виробництва є термохімічні реакції, при яких відбувається хімічна взаємодія між вапном і глинистими мінералами. У результаті утворюється клінкер, що містить вказані вище фази.

Хімічний склад портландцементного клінкеру характеризується вмістом, мас.%: SiO_2 – 20-24; Al_2O_3 – 4-8; Fe_2O_3 – 2-6; CaO – 62-68; MgO – 1-4,5; SO3 – 1. крім того містяться домішки у вигляді лугів, оксидів титану, фосфору та ін.

Глиниста сировина як один з основних компонентів вихідних сумішей для виготовлення клінкеру є важливим фактором формування структури та матеріалу на стадіях технологічного процесу [8], на стадії випалу - фактором фізико-хімічних процесів утворення кристалізаційної структури клінкеру, що характеризується видом, кількістю, ступенем морфологічної досконалості кристалічних утворень, складом склофази, кількісним співвідношенням кристалічної та склофаз [4; 8; 9].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Хіміко-мінералогічний склад суміші, який багато в чому залежить від різновиду глинистого компоненту, є важливим фактором досягнення заданого мінералогічного складу клінкеру.

Оксиди, які в процесі випалу утворюють клінкерні мінерали, є продуктом руйнування гратки породоутворюючих мінералів сировинної суміші. Однак руйнування граток мінералів проходить при різних температурах з утворенням різної кількості продуктів руйнування, що можуть відрізнятися ступенем дефектності та реакційною здатністю [10-12]. Це вказує на доцільність аналізу впливу різновидів глинистої сировини, які відрізняються за мінералогічним складом, процеси фазоутворення і властивостей в'яжучого матеріалу, що стало метою даної роботи.

Розрахунки та аналіз складу сировинних сумішей

Із застосуванням комп'ютерної програма «Клінкер» [13] визначено склади і проведено аналіз сировинних сумішей на основі дубовецького вапняку з різновидами глинистих компонентів [14; 15]. При цьому встановлено залежність кількісного співвідношенні компоненті та вмісту глини від її хіміко-мінералогічного складу.

Так, сировинна суміш для виготовлення клінкеру з регламентованими значеннями коефіцієнту насичення **КН** = 0,90 та кремнеземного модулю **n = 2,0-3,5** можливий вміст кривинської глини становить 12-17 мас.%, спондилової глини – 11,5-22 мас.%, каоліну КССК – 9-15,5 мас.% (рис. 3).

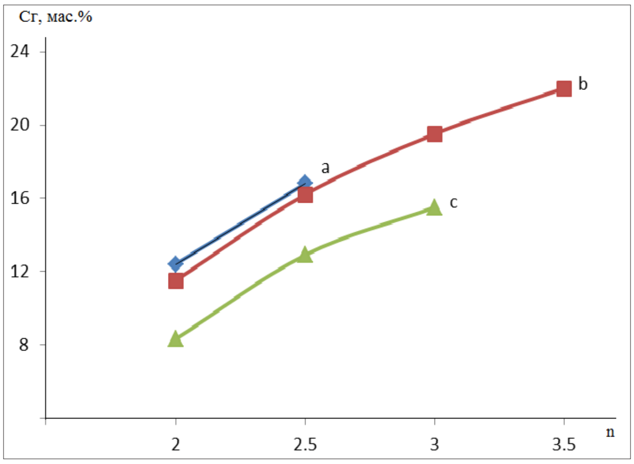

Рис. 1. Залежність вмісту глини кривинської (a), глини спондилової (b), каоліну КССК (c) від кремнеземного модулю (n) клінкеру в суміші на основі системи вапняк –зола виносу

Проведені у відповідності з ДСТУ Б В.2.7 – 46:2010 розрахунки прогнозного фазового складу клінкеру з досліджуваних сумішей вказують на вірогідність відмінностей: при аналогічному якісному складі кристалічних утворень проби суттєво відрізняються їх кількісним вмістом і співвідношенням. Так при збільшенні у вихідній суміші вмісту кривинської глини від 12 до 17 мас.% прогнозується незначне (на 1-2%) зростання утворень C_3S, C_2S і C_3A при суттєвому зменшенні C_4AF на 4,5% (табл. 1).

При збільшенні у вихідній суміші вмісту спондилової глини від 11,5 до 22 мас.% прогнозується також незначне (на 1,5-1,7%) зростання утворень C_2S і C_3A, збільшення C_3S на 5,1% при значному зменшенні C_4AF на 8,6% або у 1,9 рази.

При збільшенні у вихідній суміші вмісту каоліну КССК від 9 до 15,5 мас.% прогнозується також незначне (на 1,2%) зростання утворень C_2S, збільшення C_3S і C_3A відповідно на 3,6 і 3,9% при значному зменшенні C_4AF на 8% або у 2,3 рази.

Склад клінкеру та властивості цементу

Склад 3-х компонентних сумішей визначали по заданим значенням коефіцієнту насичення КН=0,90 та кремнеземного модулю n=2,50. Очевидно (табл. 2), що при цьому склад сумішей на основі дубовецького вапняку відрізняється вмістом різновидів глинистого компоненту: на рівні 16–17 мас.% у випадку спондилової та кривинської глини, суттєво меншим – близько 13 мас.% у випадку каоліна КССК.

За мінералогічним складом суміш 16-50 із спондиловою глиною у порівнянні з 16-51 із кривинською при рівному вмісті кальциту відрізняється меншою кількістю каолініту, монтмориллоніту, польового шпату при дещо більшому вмісті гідрослюди, кварцу та муліту (табл. 3). Проба 16-52 з каоліном КССК відрізняється від вказаних проб з глинами більшою кількістю каолініту та польового шпату, меншим вмістом гідрослюди, відсутністю монтморилоніту.

Досліджувані 3-компонентні суміші в залежності від різновиду глинистого компоненту мають відмінності у кількісному співвідношенні компонентів, значенні глиноземного модулю та фазового складу клінкеру.

У випадку суміші на основі системи вапняк – спондилова глина при застосування як коригуючої добавки 7,0 мас.% відходу теплоенергетики – золи-виносу Бурштинської ТЕС у порівнянні з бінарною сумішшю має місце зменшення вмісту глини та зростання кількісного співвідношення вапняк : глина з 3,2 до 4,6 із зменшенням значень

Таблиця 1

Склад і характеристики сумішей та клінкеру

Код проби	Вміст глинистого компоненту, мас.%			Прогнозне утворення кристалічних фаз,%				Параметри клінкеру		
	Глина кривинська	Глина сподилова	Каолін КССК	C_3S	C_2S	C_3A	C_4AF	КН	n	p
М240	12	-	-	57,43	18,57	5,54	16,29	0,90	2,00	1,03
М241	17	-	-	59,56	19,26	7,18	11,73	0,90	2,50	1,34
М250	-	11,5	-	57,67	18,64	3,23	18,06	0,90	2,00	0,85
М253	-	22	-	62,83	20,31	4,70	9,39	0,90	3,49	1,21
М259	-	-	9	57,27	18,50	7,12	15,17	0,90	2,00	1,18
М261	-	-	15,5	60,83	19,67	11,04	6,57	0,90	3,00	2,57

Таблиця 2

Склад сумішей для виготовлення клінкеру

Код суміші	Вміст компонентів , мас.%				
	Вапняк	Глина спондилова	Глина кривинська	Каолін КССК	Зола-виносу
16-50	76,5	16,5	-	-	7,0
16-51	80,0	-	17,0	-	3,0
16-52	82,0	-	-	13,0	5,0

Таблиця 3

Мінералогічий склад сировинних сумішей

Код суміші	Вміст породоутворюючих мінералів, мас.%							
	Кальцит	Каолініт	Гідрослюда	Монтмориланіт	Кварц	Польовий шпат	Муліт	Гідрооксиди заліза
16-50	75,6	0,5	2,9	3,3	10,1	0,4	1,8	1,5
16-51	75,2	1,7	1,9	5,1	8,3	1,8	0,8	2,0
16-52	76,5	4,9	0,2	-	9,5	2,6	0,1	1,0

кремнеземного модуля клінкера з 4,05 до 2,50 і глиноземного модуля з 1,40 до 0,95. При цьому прогнозуються зміни фазового складу клінкеру: зменшення вмісту C_3S на 4,6% (з 64,58 до 59,98), C_2S – на 1,6% (з 21,00 до 19,39), C_3A – на 1,2% (з 5,00 до 3,82), збільшення C_4AF майже вдвічі (з 7,60 до 14,20).

У випадку суміші на основі системи вапняк – кривинська глина при застосування як коригуючої добавки 3,0 мас.% золи-виносу у порівнянні з бінарною сумішшю має місце зменшення вмісту глини та зростання кількісного співвідношення вапняк : глина з 4,1 до 4,7 із зменшенням значень кремнеземного модуля клінкера з 2,86 до 2,50 і глиноземного модуля з 1,62 до 1,34. При цьому прогнозуються зміни фазового складу клінкеру: зменшення вмісту C_3S на 1,8% (з 61,31 до 59,36), C_2S – на 1,0% (з 20,21 до 19,26), C_3A – на 0,8% (з 8,00 до 7,18), збільшення C_4AF на 2,4% (з 9,33 до 11,73).

У випадку суміші на основі системи вапняк – каолін КССК при застосування як коригуючої добавки 5,0 мас.% золи-виносу у порівнянні з бінарною сумішшю має місце зменшення вмісту глини та зростання кількісного співвідношення вапняк : каолін з 4,9 до 6,3 із зменшенням значень кремнеземного модуля клінкера з 3,40 до 2,50 і глиноземного модуля з 3,73 до 1,71. При цьому прогнозуються зміни фазового складу клінкеру: зменшення вмісту C_3S на 3,1% (з 62,40 до 59,32), C_2S – на 1,0% (з 20,18 до 19,18), C_3A – на 2,5% (з 11,97 до 9,43), збільшення C_4AF у 2,3 рази (з 4,44 до 10,12).

Аналіз проб клінкеру з досліджуваних 3-компонентниз сумішей на основі вапняку з різновидами глинистого компоненту та добавки золи-виносу показав відмінності їх фазового складу після випалу з максимальною температурою 1400°С.

Рентгенофазовий аналіз проб клінкеру підтвердив, що при приблизно однаковому якісному складі мають певні відмінності в кількісному співвідношенні окремих фаз (рис. 2–4).

Так, при приблизно однаковому та суттєвому розвитку кристалічних фаз C_3S та C_2S, проба 16-50 із спондиловою глиною відзначається відносно більшим розвитком фаз C_2AS, CF, C_2F, а проба 16-52 з каоліном КССК – найбільшим розвитком $C1_2A_7$ та C_3A.

Тестування технологічних властивостей цементного розчину із застосуванням отриманого в'яжучого матеріалу показало, що показники по-

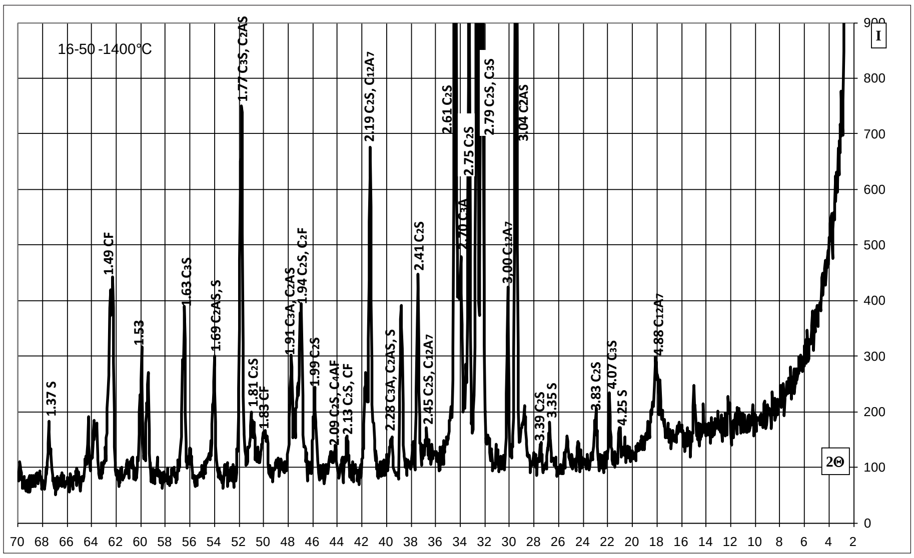

Рис. 2. Дифрактограма клінкеру з суміші 16-50

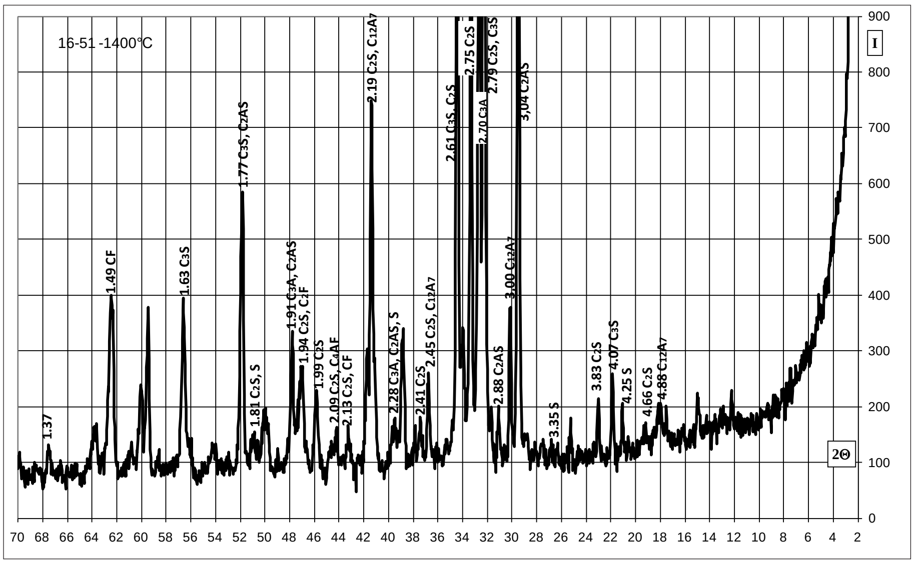

Рис. 3. Дифрактограма клінкеру з суміші 16-51

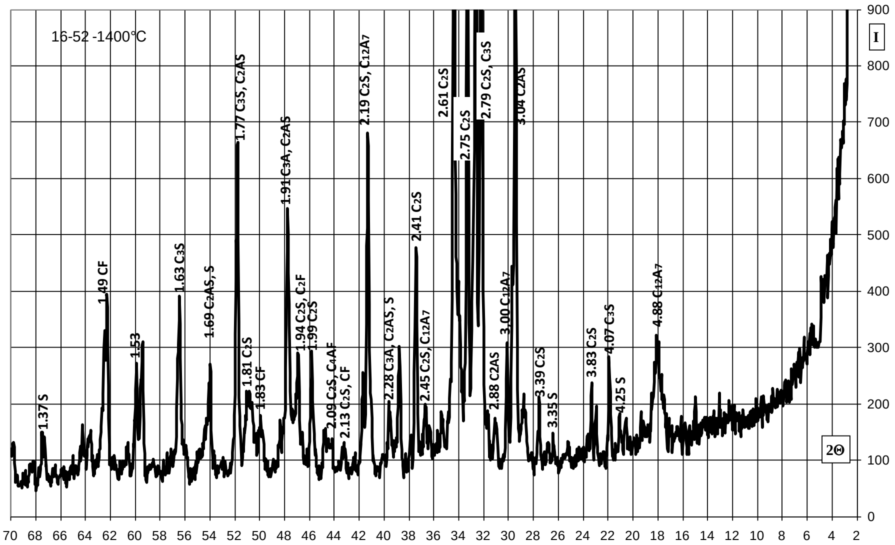

Рис. 4. Дифрактограма клінкеру з суміші 16-52

Таблиця 4

Властивості в'яжучого матеріалу і розчину

Показники		Код проби					
		В'яжуче			Розчин		
		16-50	16-51	16-52	16-50	16-51	16-52
Тонкість помелу, залишок на ситі 008, мас.%		12	13	13	12	13	13
Терміни тужавлення, хв.	початок	5	45	50	50	45	80
	кінець	30	95	65	85	95	100
Міцність на стиск через 28 діб, МПа		-	-	-	37,2	37,5	36,5

чатку тужавлення знаходяться в інтервалі 45–80 хв., показники кінця тужавлення – в інтервалі 85-100 хв. (табл. 4). Міцність на стиск через 28 діб знаходиться на рівні 36,5–37,5 МПа.

Отримані результати тестувань проб портландцементу свідчить, що згідно класифікації ДСТУ Б В.27-91-99 за швидкістю тужавлення вони відносяться до групи нормальнотужавіючих (термін початку від 45 хв. до 2 год.), характерними представниками якої вважаються портландцемент і шлакопортландцемент.

Очевидно також, що при загальній належності до однієї групи за швидкістю тужавлення проби досліджуваного цементного розчину відрізняються за часом початку тужавлення в залежності від різновиду глинистого компоненту. Так, проби розчину 16-50 і 16-51 характеризуються часом початку тужавлення 45-50 проти 80 хв. для проби 16-52.

Співставлення результатів рентгенофазового аналізу та технологічних тестувань портландцементу з 3-компонентних сировинних сумішей з різновидами глинистого компоненту вказує, що відмінності в терміні тужавлення можуть бути пов'язані із встановленими особливостями фазового складу: зміною кількісного співвідношення кристалічних фаз кальцієвих силікатів C_2S, C_3S і алюмінатних фаз C_3A, $C_{12}A_7$, C_2AS.

Висновки:

1. Хіміко-мінералогічний склад глинистої сировини як одного з основних компонентів вихідних сумішей для виготовлення цементного клінкеру є важливим фактором впливу на фізико-хімічні процеси при випалі та кінцеві властивості матеріалу.

2. Аналіз сумішей з різновидами глинистого компоненту на основі системи вапняк – зола виносу при випалі на максимальній температурі 1400°С показав, що отриманий портландцемент відноситься до групи нормальнотужавіючих з границею міцності на стиск 36,5-37,5 МПа.

3. За даними рентгенофазового аналізу встановлено особливості фазоутворення при випалі досліджуваних сумішей, що залежать від мінералогічного складу глинистого компоненту і проявляються у диференціації ступеню розвитку і кількісного співвідношення фаз кальцієвих силікатів та алюмінатних фаз.

Список літератури:

1. Бутт Ю.М. Химическая технология вяжущих материалов / Ю.М. Бутт, М.М. Сычев, В.В. Тимашев – М.: Высшая школа, 1980. – 460 с.
2. Пащенко А.А. Вяжущие материалы / А А. Пащенко, В.П. Сербии, В.А. Старчевская – К.: Вища школа, 1985. – 440 с.
3. Ghosh S.N. Advances in Cement Technology: Chemistry, Manufacture and Testing / Taylor & Francis, 2003. – Pp. 828.
4. Теория цемента / под ред. А.А.Пащенко. – К.: Будівельник, 1991. – 168 с.
5. Taylor H. F. W. Cement Chemistry / H. F. W. Taylor – London: Thomas Telford Publishing; 2 edition, 1997. – 459 p.
6. Winter Nicholas B. Understanding Cement. – WHD Microanalysis Consultants Ltd., 2012. – 206 p.
7. Волженский А.В. Минеральные вяжущие вещества. – М.: Стройиздат, 1986. – 463 с.
8. Черняк Л.П. Особливості структуроутворення дисперсних систем у технології портландцементу // Технологический аудит и резервы производства. – 2013. – Т.6. – № 5(14). – С. 8–10.
9. Черняк Л.П. Модели спекаемости и кристаллизационная структура глинистых систем / Л.П. Черняк, С.П. Ничипоренко // Физико-химическая механика дисперсных систем и материалов. – К.: Наукова думка. – 1980. – С. 220–221.

10. Полубояринов Д.Н. Высокоглиноземистые керамические и огнеупорные материалы / Д.Н. Полубояринов, В.Л. Балкевич, Р.Я. Попильский – М.: Госстройиздат, 1960. – 232 с.
11. Кононов М.Е. Исследование зависимости фізико-технических свойств и фазового состава кианитового концентрата от температуры обжига / М.Е. Кононов, О.В. Поваляева, О.А. Ефимова // Силикатные материалы из минерального сырья и отходов промышленности. – Л.: Наука. – 1982. – С. 27–35.
12. Балкевич В.Л. Техническая керамика/ В. Л. Балкевич – М.: Стройиздат, 1984. – 256 с.
13. Свідерський В.А. Програмне забезпечення технології портландцементу / В.А. Свідерський, Л.П. Черняк, Н.О. Дорогань, А.С. Сорока // Строительные материалы и изделия. – К. – 2014. – № 1 (84). – С. 16–17.
14. Черняк Л.П. Мінералогічний склад і напрямки застосування глинистої сировини // Зб. Матеріали V міжнародної науково–технічної конференції «Композиційні матеріали» – Київ: НТУ У «КПІ».. – 2010. – С. 30–33.
15. Цибенко М.Ю. Особливості складу та фазових перетворень при випалі спондилової глини / М.Ю. Цибенко, Н.О. Дорогань, Л.П. Черняк – Керамика: наука и жизнь, 2015. – № 2 (27). – С. 20–25.

Цыбенко М.Ю., Дорогань Н.А., Черняк Л.П.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

ФАЗОВЫЙ СОСТАВ ЦЕМЕНТНОГО КЛИНКЕРА ПРИ ИСПОЛЬЗОВАНИИ РАЗНОВИДНОСТЕЙ ГЛИНИСТОГО СЫРЬЯ

Аннотация
Исследована зависимость состава и свойств портландцемента от разновидностей глинистого компонента в исходной сырьевой смеси. Проведены компьютерные расчеты состава сырьевых смесей. Показана зависимость возможной концентрации разновидностей глинистого компонента от заданных характеристик цемента. Установлены особенности фазообразования при обжиге клинкера. Показана связь свойств цемента с фазовым составом клинкера.
Ключевые слова: цемент, смесь сырьевая, состав минералогический, обжиг, клинкер, фазовый состав, свойства.

Tsybenko M.Yu., Dorogan N.A., Cherniak L.P.
National Technical University of Ukraine
„Igor Sikorsky Kyiv Polytechnical Institute"

PHASE COMPOSITION OF CEMENT CLINKER USING VARIETIES OF CLAY RAW

Summary
The dependence of composition and properties of Portland varieties of clay component in the starting raw material mixture are investigated. Computer calculations compositions of material mixtures are conducted. The dependence of possible concentration of varieties of clay component from the specified characteristics of cement are shown. The features of phase formation during firing clinker are found. The connection between properties of cement and phase composition of clinker are shown.
Keywords: cement, mixture of raw material, mineralogical composition, firing, clinker, phase composition, properties.

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 581.48:582.736.3

МОРФОЛОГОБІОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАСІННЯ РОСЛИН ВИДІВ РОДУ ASTRAGALUS L. (FABACEAE) ІНТРОДУКОВАНИХ В НАЦІОНАЛЬНОМУ БОТАНІЧНОМУ САДУ ІМ. М.М. ГРИШКА НАН УКРАЇНИ

Бондарчук О.П., Рахметов Д.Б.
Національний ботанічний сад імені М.М. Гришка
Національної академії наук України

Для 9 видів рослин роду *Astragalus* L. (*A. ponticus* Pall., *A. galegiformis* L., *A. cicer* L., *A. onobrychis* L., *A. falcatus* Lam., *A. sulcatus* L., *A. glycyphyllos* L., *A. canadensis* L., *A. dasyanthus* Pall.), які інтродуковані в НБС ім. М.М. Гришка НАН України наведено дані щодо морфологобіологічних особливостей плодів та насіння. Представлено ареал природного поширення видів рослин, морфометричні показники та морфологічні особливості насіння, а також ілюстративний матеріал зразків, які отримали за допомогою фотографування.
Ключові слова: види роду *Astragalus* L., інтродукція, насіння, морфологобіологічні особливості.

Постановка проблеми. Стрімке скорочення видового різноманіття світової флори під впливом несприятливих факторів протягом останніх десятків років, сприяє вжитку необхідних заходів для його збереження. Важливе місце у збереженні та збагаченні рослинних ресурсів місцевої та світової флори, займають ботанічні сади та дендрологічні парки. У цих установах зібраний цінний генофонд рідкісних та зникаючих і господарськоцінних квітниково-декоративних, плодових, кормових, лікарських, ароматичних, енергетичних тощо груп рослин. Це дозволяє простежити морфологічні, та фізіологічні зміни, які відбуваються у інтродукованих рослин в нових умовах зростання, розробити методи їх розмноження, збереження та ефективного використання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У колекції відділу нових культур НБС ім. М.М. Гришка НАН України, зібраний цінний генофонд рослин світової та місцевої флори, який налічує близько 1500 таксонів. Серед перспективних рослин для інтродукції є представники роду *Astragalus* L., родини *Fabaceae*, що включає понад 20 видів флори України та інших країн. За літературними джерелами, у світовій флорі зростає близько 2500 видів рослин [8; 9; 11].

Вивчення морфологобіологічних особливостей плодів і насіння квіткових рослин має велике теоретичне (для систематики і філогенії) та практичне (для різного напряму господарського використання) значення. Карпологія відіграє важливу роль для інтродукції, акліматизації, селекції рослин, адже від них залежить економічна, екологічна, соціальна безпека країни.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. За інтродукції рослини потрапляють в інші погодно-кліматичні умови та піддаються впливу нових прийомів культивування. У рослин інтродуцентів спостерігаються певні морфологічні зміни, які можуть супроводжуватися збільшенням чи зменшенням розмірів листків, плодів, щільності опушення тощо. В наслідок цих змін виникають проблеми систематичного характеру. Тому, для діагностики, використовують насіння оскільки воно зазнає найменших змін [3]. Через відсутність даних з морфологобіологічних особливостей насіння, вивчення карпології рослин видів роду *Astragalus* є надзвичайно актуальним завданням.

Представлено результати вивчення морфологічних особливостей насіння інтродукованих рослин видів роду *Astragalus*, колекції відділу нових культур НБС ім. М.М. Гришка НАН України.

Об'єкти і методи дослідження. Об'єктом досліджень було встановити морфологобіологічні особливості насіння дев'яти видів роду *Astragalus* L.: *A. ponticus* Pall. – астрагал понтійський, *A.galegiformis* L. – а. козлятникоподібний, *A. cicer* L. – а. нутоподібний, *A. onobrychis* L. – а. еспарцетоподібний, *A. falcatus* Lam. – а. серпоплідний, *A. sulcatus* L. – а. борозенчастий, *A. glycyphyllos* L. – а. солодколистий, *A. canadensis* L. – а. канадський, *A. dasyanthus* Pall. – а. шерстистоквітковий. Розподіл видів на секції наведено згідно класифікації D. Podlech [11].

Дослідження проводилися згідно загальноприйнятих методик. Для визначення однорідності насіння, життєздатності, енергії проростання, маси 1000 насінин використано методичні вказівки ДСТУ 4138-2002 "Насіння сільськогосподарських культур. Методи визначання якості" [4]. Морфологічні описи насіння проводилися за З.Т. Артюшенко "Атлас по описательной морфологии высших растений" [1; 6]. Забарвлення насіння встановлювали відповідно зі шкалою кольорів А.С. Бондарцева [2].

Статистична обробка отриманих результатів проведена методом кореляційного та регресивного аналізу.

Результати та обговорення. Характеристика досліджуваних об'єктів у природних умовах подана в роботі згідно літературних даних [8; 9; 11; 12] та власних екпедиційних досліджень. Результати аналізу морфологобіологічних та морфометричних особливостей насіння рослин видів роду *Astragalus* L. за умов інтродукції в НБС ім. М.М. Гришка НАН України, подано в (табл.) та (рис.).

***Astragalus ponticus* Pall.** – багаторічні трав'янисті рослини, до 100 см заввишки, які зростають на кам'янистих, здебільшого вапнякових схилах. Аборигенний вид Південно-Східної Європи, Малої Азії. Зростає на пагорбах, лісових галявинах і узліссях, узбіччях доріг та берегах річок.

Плід – обернено-яйцеподібний біб, до 7 мм завдовжки, трохи приплюснутий з боків, з коротким носиком, густо опушений. Насіння від широко-еліптичної до обернено-яйцеподібної форми, гладке, 3,0–3,5×2,2–2,4 мм. Поверхня гладка, тьмяна, від зеленувато-жовтого до блідо-коричневого кольору.

***Astragalus galegiformis* L.** – багаторічна трав'яниста рослина, до 80 см заввишки. Поширена в Східній Європі, росте на субальпійських луках, листяних лісах, чагарниках та берегах річок.

Плід 10–16 мм завдовжки, на обох кінцях гострі, голі, вигнуті, складаються з 4–6 насінин. Насіння ниркоподібне або еліптичне, сильно стисле з боків, насінний рубчик округлий з блідим оточенням 3,7–3,9×2,5–2,7 мм. Поверхня гладка, блискуча, зеленувато-коричнева, коричнева.

***Astragalus cicer* L.** – багаторічна трав'яниста рослина, до 60 см заввишки. Росте на луках, вапняках. Поширений по всій Європі крім Півночі.

Плід – кулясто- або яйцеподібно-здутий біб, до 14 мм завбільшки, з зігнутим носиком, стиглі плоди чорні, волохаті. Насіння ниркоподібне або серцеподібне, циліндричне, виповнене 2,2–2,8×1,8–2,2 мм. Поверхня гладка, блискуча, жовтого, блідо-коричневого кольору з одноколірними спорадичними плямами.

***Astragalus onobrychis* L.** – багаторічна трав'яниста рослина, до 70 см заввишки. Східно-Європейський та Західно-Азіатський елемент, в степових місцях, схилах, піщаних районах. Поширений на півдні України, Карпатах.

Плід – видовжений біб, до 15 мм завдовжки та 4 мм завширшки, закінчується твердим, зігнутим носиком, кремові, волохаті, на плодоніжці до 1 мм завдовжки. Насіння еліпсоїд, асиметричне серцеподібне або ниркоподібне інколи ромбічне, 2,0–2,5×1,2–1,6 мм. Поверхня гладка, блискуча від оливково-коричневого до чорного кольору.

***Astragalus falcatus* Lam.** – багаторічна трав'яниста рослина, до 80 см заввишки. Росте на луках. Поширений в Європі, росте в степах, луках, на узліссях, полях, лісових галявинах, знедавна інтродукований в Карпатах та Румунії.

Боби ланцетні, 10–20 мм в довжину, серпоподібно-зігнуті, шкірясті, дрібно-опушені, повислі, двогніздні. Насіння ниркоподібне, сплюснуте з боків, насіннєвий рубчик заокруглений світліший від навколишньої оболонки, 2,5–2,9×1,8–2,0 мм. Поверхня гладка, тьмяна або не блискуча, жовтувато-коричнева.

***Astragalus sulcatus* L.** – багаторічна трав'яниста рослина, до 80 см заввишки. Росте на схилах, узліссях, відслоненнях, вогких луках. Поширений в Європі, аборигенний вид Європейських і Сибірських гір, зростає на кам'янистих, вапняних ґрунтах.

Плід – довгасто-лінійний біб, до 1 см завдовжки, з гострим носиком, коричневий, волохатий. Насіння видовжене або широко еліптичне, ниркоподібне, гладке, в основному опукле з боків, 1,2–1,8×0,8–1,2 мм. Поверхня гладка, злегка блискуча, оливкова, від темно- до чорно-коричневого кольору, щільно плямиста.

***Astragalus glycyphyllos* L.** – багаторічна трав'яниста рослина, з стеблами до 100 см завдовжки. Росте на лісових галявинах, серед чагарників, на лучних гірських схилах. Поширена в Європі, на Уралі, Кавказі, Західному Сибіру, на півночі Малої Азії.

Плід – тригранно-лінійний біб, до 4 см завдовжки, серпоподібно-зігнутий, шкірястий, з носиком, волохатий або голий, коричневий. Насіння ниркоподібне, асиметричне, серцеподібне, гладке, насінний рубчик увігнутий, округлий з вузьким і білим рубцем. Поверхня яєчно-жовта, жовтувата або блідо-коричнева 2,5–2,8×1,8–2,2 мм.

***Astragalus canadensis* L.** – багаторічна рослина, до 100 см заввишки. Даний вид поширений на території Центральної, Східної та Північної Америки.

Насіння ниркоподібне, гладке, насінний рубчик запалий, округлий, з блідим оточенням, розміри 2,0–2,5×1,8–2,1 мм. Поверхня гладка, без блиску, оливкова, блідо-коричнева, чорна, поверхня помірно плямиста або без плям.

***Astragalus dasyanthus* Pall.** – багаторічна рослина, до 30 см заввишки. Росте в степу, на степових схилах. Поширена в Центральній та Східній Європі, Сибіру, Казахстані, Угорщині, Молдові, Румунії, Словаччині, Україні на піcчаних та кам'янистих субстратах у вигляді чагарників.

Таблиця 1

Морфометричні показники насіння видів роду *Astragalus* L. в умовах інтродукції НБС ім. М.М. Гришка НАН України

№ п/п	Вид *Astragalus L.*	Маса 1000 шт. насінин, г	Розміри, мм					
			довжина (l), мм	V, %	ширина (h), мм	V,%	товщина (d), мм	V,%
1.	*A. ponticus*	6,81±0,02	4,2±0,1	6,56	2,8±0,2	6,67	1,1±0,1	4,51
2.	*A. galegiformis*	9,72±0,03	4,1±0,2	1,30	2,9±0,3	6,08	1,2±0,1	4,58
3.	*A. cicer*	3,35±0,05	2,4±0,2	3,32	2,0±0,1	2,53	1,0±0,1	5,62
4.	*A. onobrychis*	4,15±0,05	2,9±0,3	0,00	1,9±0,1	2,70	1,0±0,1	4,97
5.	*A. falcatus*	4,03±0,03	2,9±0,2	9,50	2,0±0,2	0,00	1,0±0,1	4,13
6.	*A. sulcatus*	3,36±0,04	2,8±0,1	7,71	2,0±0,1	2,45	1,1±0,2	9,54
7.	*A. glycyphyllos*	3,39±0,05	2,7±0,2	14,57	2,0±0,1	3,91	1,0±0,1	4,87
8.	*A. canadensis*	1,48±0,02	1,7±0,1	2,56	1,5±0,1	11,33	1,0±0,1	0,00
9.	*A. dasyanthus*	4,61±0,03	3,7±0,2	0,10	2,5±0,3	4,42	1,2±0,1	4,58

Плід – яйцеподібно-тригранний біб, до 1 см завбільшки, з носиком, густо-волохатий. Насіння еліптичне, ниркоподібне, гладке, насінний рубчик увігнутий, округлий з блідуватим відтінком оболонки, розмір 3,5 – 4,0×2,5 – 3,0 мм. Поверхня гладка, блискуча, від оливково- до блідо-коричневого кольору.

У результаті вивчення морфометричних показників насіння (таблиця 1) в умовах інтродукції НБС ім. М.М. Гришка НАН України виявлено, що лінійні параметри досліджуваних видів рослин роду *Astragalus L.* дещо різняться з вище наведеними показниками природних популяцій. Так в усіх 9 видів за умов інтродукції спостерігається збільшення морфометричних показників, що позитивно впливає на їх продуктивність.

Слід зазначити, що в середині роду спостерігається міжвидова варіація лінійних показників насіння рослин. Маса 1000 насінин у досліджуваних видів теж різниться в межах від 1,48 г., у *A. canadensis* L. до 9,72 г., у *A. galegiformis* L.

В результаті вивчення морфологічних особливостей насіння видів роду *Astragalus* L., (рис. 1), встановлено, що у більшості інтродукованих рослин теста блідо-коричневого та темно-коричневого кольорів. Поверхня насіння гладка і блискуча у *A. falcatus* Lam., теста тьмяна. В усіх видів роду *Astragalus* L., форма насіння ниркоподібна, серцеподібна, у *Astragalus onobrychis* L. та *Astragalus falcatus* Lam. ромбічна. Насінний рубчик у досліджуваних видів округлої форми, увігнутий з білуватим відтінком.

Висновки. Отже, рід *Astragalus* за морфологічними ознаками насіння виявився гетерогенним. Зокрема, форма насінини, діагностична ознака для інших представників триби *Galegeae*, у роді *Astragalus* є мінливою навіть у межах виду. Наприклад, *Astragalus canadensis* L., *Astragalus dasyanthus* Pall., *Astragalus glycyphyllos* L., *Astragalus cicer* L., насіння може бути ниркоподібне, еліптичне, серцеподібне. Таким чином, у даних видів форма насіння не може бути використана в якості діагностичної ознаки. Більш константна форма насіння у *Astragalus ponticus* Pall. та *Astragalus galegiformis* L.

За розмірами насіння також варіюють в середньому 0,05 мм в межах виду рослин.

Колір насінної тести у інтродукованих рослин блідо-коричневого та темно-коричневого кольорів. У більшості видів шкірка гладка і блискуча. У *A. falcatus Lam.*, теста тьмяна. Дані ілюстрації можуть бути використані для ідентифікації видів.

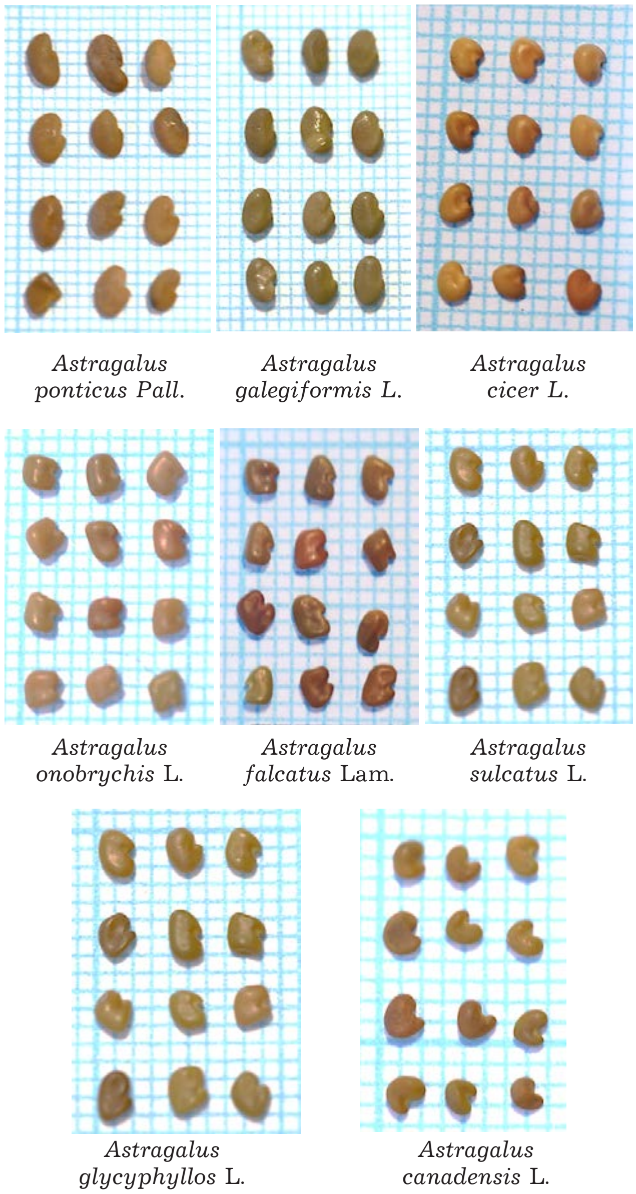

Рис. Форма насіння інтродукованих рослин видів роду *Astragalus L.*

На основі результатів початкових етапів вивчення ми припускаємо, що рід *Astragalus* L. по зовнішніх морфологічних ознаках близький до роду *Oxytropis* L. Підтвердити або спростувати дане припущення можна при проведенні більш детальних досліджень..

Список літератури:

1. Артюшенко З.Т. Атлас по описательной морфологии высших растений: Семья. / З.Т. Артюшенко. – Л.: Наука. 1990. – 204 с.
2. Бондарцев А.С. Шкала цветов. (пособие для биологов при научных и научно-прикладных исследованиях). / А.С. Бондарцев – М.; Л.: изд-во АН СССР, 1954. – 27 с.
3. Гревцова Г.Т. Морфологічні особливості насіння природних популяцій Cotoneaster C. Bauhin регіонального ландшафтного парку «Гранітно-степове Побужжя» / Г.Т. Гревцова, Г.В. Драбинюк, З.Г. Паніна // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Інтродукція та збереження рослинного різноманіття. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2009. – Вип. 25. – С. 39–41.
4. ДСТУ 4138-2002 Насіння сільськогосподарських культур. Методи визначання якості / М.О. Кіндрук, В.М. Маласай, М.М. Гаврилюк та ін. – всього 35 осіб. – К.: Держстандарт України. – 2003. – 173 с.
5. Зиман С.М. Ілюстрований довідник з морфології квіткових рослин. Навчально-методичний посібник / С.М. Зиман, С.Л. Мосякін, Д.М. Гродзинський та ін. – Вид. друге, випр. й доп. – К: Фітосоціоцентр, 2012. – 176 с.
6. Каден Н.Н. К методике составления карпологических описаний / Н.Н. Каден, С.А. Смирнова // Составление определителей растений по плодам и семенам (метод. разработки). – К.: Наук, думка, 1974. – 63 с.

7. Сікура Й.Й. Морфологічні особливості плодів та насіння квіткових рослин світової флори. / Й.Й. Сікура – Ужгород: TIMPANI, 2014. – 376 с.
8. Сытин А.К. Астрагалы (Astragalus L., Fabaceae) Восточной Европы и Кавказа: систематика, география и эволюция: Автореф. дис. доктора. биол. наук: 03.00.05 / А.К. Сытин – СПб, 2009. – 42 с.
9. Флора УРСР. Т.6. / Ред. тома Д.К. Зеров; Опрац. Андрій Іванович Барбарич, О.Д. Вісюліна, Д.М. Доброчаєва. – Київ: Видавництво АН УРСР, 1954. – 608 с.
10. Цицин Н.В. Методические указания по семеноведению интродуцентов. / Н.В. Цицин. М.: – Наука. 1980. – 64 с.
11. Podlech D. Thesaurus Astragalorum // Mitt. Bot. Staatssamm. – Munchen. – 1987 (last updated version december 2011). – 324 p.
12. Bojnansky V. Atlas of seeds and fruits of Central and East-European flora (The Carpathian Mountains Region) / V. Bojnansky, A. Fargaљova // Springe. – 2007. – 1079 p.

Бондарчук А.П., Рахметов Д.Б.
Национальный ботанический сад имени Н.Н. Гришко
Национальной академии наук Украины

МОРФОЛОГОБИОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СЕМЯН РАСТЕНИЙ ВИДОВ РОДА ASTRAGALUS L. (FABACEAE) ИНТРОДУЦИРОВАННИХ В НАЦИОНАЛЬНОМ БОТАНИЧЕСКОМ САДУ ИМ. Н.Н. ГРИШКО НАН УКРАИНЫ

Аннотация
Для 9 видов растений рода *Astragalus* L. (*A. ponticus* Pall., *A. galegiformis* L., *A. cicer* L., *A. onobrychis* L., *A. falcatus* Lam., *A. sulcatus* L., *A. glycyphyllos* L., *A. canadensis* L., *A. dasyanthus* Pall.), интродуцированных в НБС им. Н.Н. Гришко НАН Украины приведены данные по морфологобиологических особенностях плодов и семян. Представлен ареал естественного распространения видов растений, морфометрические показатели и морфологические особенности семян, а также иллюстративный материал образцов, которые получили с помощью фотографирования.
Ключевые слова: виды рода Astragalus L., интродукция, семена, морфологобиологические особенности.

Bondarchuk O.P., Rakhmetov D.B.
M.M. Gryshko National Botanical Garden, National Academy

MORPHOLOGOBIOLOGICAL FEATURES OF SEED ASTRAGALUS SPP. (FABACEAE) INTRODUCTED IN THE M.M. GRYSHKO NATIONAL BOTANICAL GARDEN OF NAS OF UKRAINE

Summary
For 9 species of the genus Astragalus L. (*A. ponticus* Pall., *A. galegiformis* L., *A. cicer* L., *A. onobrychis* L., *A. falcatus* Lam., *A. sulcatus* L., *A. glycyphyllos* L., *A. canadensis* L., *A. dasyanthus* Pall.) introducted in the M.M. Gryshko NBG NAS of Ukraine presents data on the morphologobiological characteristics of fruits and seeds. Represented area of natural distribution of species, morphometric parameters and morphological characteristics of seeds, as well as illustrative material samples, which is obtained by photographing.
Keywords: species of the genus Astragalus L., introduction, seeds, morphologobiological features.

УДК 616.017-056.262:796.015

ВПЛИВ ПОЕТАПНОГО КОМПЛЕКСУ РЕАБІЛІТАЦІЙНОГО ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ НА АБСОЛЮТНУ І ВІДНОСНУ КІЛЬКІСТЬ ОСНОВНИХ ПОПУЛЯЦІЙ ІМУНОКОМПЕТЕНТНИХ КЛІТИН ПЕРИФЕРИЧНОЇ КРОВІ ДІТЕЙ ВІКОМ 7-10 РОКІВ З ПАТОЛОГІЄЮ ЗОРУ

Дичко О.А.
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
Шаповалов С.О.
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка
Мельник І.М.
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

У роботі представлені результати вивчення впливу розробленого нами поетапного комплексу реабілітаційного фізичного виховання на абсолютну і відносну кількість основних популяцій імунокомпетентних клітин периферичної крові дітей віком 7-10 років із патологією зору. Встановлено, що розроблений поетапний комплексу реабілітаційного фізичного виховання у дітей віком 7-10 років з патологією зору, позитивно впливає на суттєве зниження ШОЕ, несуттєвий (P>0,05) вплив встановлений на абсолютну кількість лейкоцитів, гранулоцитів, в тому числі нейтрофільних поліморфмоядерних лейкоцитів, а також агранулоцитів.
Ключові слова: діти з патологією зору, реабілітаційні заходи, імунокомпетентні клітини, поліморфмоядерні лейкоцити, гранулоцити.

Постановка проблеми. При вирішенні питання про адаптаційно-компенсаторне напруження організму дітей з патологією зору, пов'язаною з частковою або повною його втратою, були підстави вважати, що провідну роль у них відіграють регуляторні системи організму: імунна, нервова та ендокринна. На користь цього припущення свідчать наступні обставини.

По-перше, відомо, що рівень адаптаційного напруження організму визначається кількістю імунокомпетентних клітин – високопрофесійних лімфоцитів, а також найбільшою популяцією в периферичній крові сегментоядерних нейтрофільних гранулоцитів (НГ). Перші відіграють ключову роль у специфічному, а другі – як у неспецифічному, так і на всіх етапах формування специфічної імунної відповіді.

По-друге, встановлено, що морфологічні та гістохімічні зміни лімфоїдної тканини органів системи імунітету на фоні імунізації і реактогенного стресу мають далекосяжну схожість [1; 2; 5]. В основі цих змін лежать проліферативні процеси, а інтерлейкіни (IL-1, TNF-a) є головними їх регуляторами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розглядаючи сьогоднішній стан цієї проблеми, важко позбутися думки, що з кожним новим кроком у поступальному русі медичної науки її рішення, як лінія горизонту, відсувається пропорційно науковому прогресу.

Більш того, аналіз величезного клінічного і експериментального матеріалу свідчить про явну перевагу останнім часом усереднених, узагальнених оцінок стану фізичного розвитку і функціонального стану організму людей, особливо дітей. Безсумнівно, корисне в цілому, широке впровадження статистичних підходів в медицину мало, в той же час, і негативну сторону – відволікло увагу дослідників від конкретних особливостей індивідуума, його статі і віку. Більшість дослідників використовує усереднені оцінки, які дозволяють виявляти лише найбільш загальні, переважаючі тенденції, штучно затушувавши індивідуальні статеві і вікові (рідше) варіанти, якщо останні відзначені у невеликої частини спостережуваних пацієнтів [1, 3, 6].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На даному етапі не має досліджень, що висвітлюють проблему впливу поетапного комплексу реабілітаційного фізичного виховання на абсолютну і відносну кількість основних популяцій імунокомпетентних клітин периферійної крові дітей віком 7-10 років із патологією зору.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є вивчення впливу розробленого нами поетапного комплексу реабілітаційного фізичного виховання на абсолютну і відносну кількість основних популяцій імунокомпетентних клітин периферійної крові дітей віком 7-10 років із патологією зору.

Об'єкт і методи дослідження. Нами було обстежено 31 дитину віком від 7 до 10 років, у тому числі 12 тотально сліпих (6 хлопчиків та 6 дівчаток) та 19 слабкозорих дітей (8 хлопчиків та 11 дівчаток) середній вік 8,48±0,13 років.

З огляду на зміни розумової працездатності на початку робочого дня і тижня, дослідження здійснювали в дні високої розумової працездатності – у вівторок, середу, четвер з 09.00 до 11.00 ранку, коли спостерігається оптимальний рівень фізіологічних функцій [4; 6; 7].

На початку обстежень з кожною дитиною індивідуально проводили ознайомлення з комплексом нейродинамічних методів досліджень. У дослідженні керувалися думкою про те, що при вивченні типологічних особливостей тривалість досліджень повинна бути в межах від 10-15 хв і не перевищувати 30-40 хв. [55]. Дослідження для всього контингенту дітей проводили за однією схемою.

Рівень адаптаційної напруги, клітинна реактивність організму, реактивна відповідь нейтро-

фільних поліморфноядерних лейкоцитів і імунологічна реактивність організму дітей с патологією зору визначається за допомогою дослідження абсолютної і відносної кількості основних популяцій імунокомпетентних клітин, яке визначається за загальним аналізом периферичної крові. Однак, кров для виконання загального аналізу брали не з пальцю, щоб не порушувати сенсорних механізмів (відчуття дотику) чутливості дітей с дефектами зору, а з ліктьової вени. Аналіз крові проводили загальновідомими і притятими у всьому світі методиками.

Викладення основного матеріалу. Етапом дослідження було встановлення впливу проведених реабілітаційних заходів на абсолютну і відносну кількість провідних популяцій імунокомпетентних клітин периферичної крові дітей віком 7-10 років з патологією зору, по скільки за цими показниками встановлено важкі адаптаційно-компенсаторні процеси, рівень клітинної реактивності організму, реактивної відповіді нейтрофільних гранулоцитів периферійної крові та загальної імунологічної реактивності організму. Результати вивчення абсолютної і відносної кількості провідних популяцій імунокомпетентних клітин у периферійної крові дітей, віком 7-10 років, з патологією зору, яким проведені реабілітаційні заходи в повному об'ємі, наведені у таблиці 1.

Показано, що статистично достовірних змін абсолютної і відносної кількості основних популяцій імунокомпетентних клітин (ІКК) під впливом проведених реабілітаційних заходів (РЗ) не відбувається за виключенням зниження на 44,64% ($P<0,01$) ШОЕ. ШОЕ є неспецифічною реакцією загального характеру, яка може вказувати на наявність або лімітування патологічного процесу. Сповільнення ШОЕ сприяє підвищенню парціального тиску $CO2$ у крові, а також зниженню запальних процесів. Цей показник є свідченням позитивного впливу на інтенсивність утворення еритроцитарних агрегатів, що пов'язують із властивостями плазми і зарядом мембрани еритроцитів. Важливою властивістю плазми крові, яка впливає на ШОЕ, є її в'язкість. ШОЕ збільшується за зрушення білкового спектру в бік грубодисперсних білків, зокрема за збільшення кількості фібриногену в плазмі – основного стабілізатору еритроцитів. Збільшення вмісту в плазмі інших глобулінів (гамма-глобулінів, імуноглобулінів, альфа-2 глобулінів) супроводжується падінням електричного заряду еритроцитів і сприяє їх агрегації. Існує зв'язок між збільшенням фракцій гамма-глобулінів і підвищенням ШОЕ. Зниження показника ШОЕ нами розглядається як позитивний вплив на стан здоров'я дітей віком 7-10 років із патологією зору після проведених реабілітаційних заходів.

Позитивний, з нашої точки зору, є також формування тенденції до збільшення відносної кількості гранулоцитів на 1,06% за рахунок зниження відносної кількості нейтрофілів на 1,35%, в тому числі сегментноядерних нейтрофільних гранулоцитів на 1,81% і зниження молодих форм нейтрофільних гранулоцитів (паличкоядерних) на 10,42%. При цьому зростає відносна кількість моноцитів на 5,0%, гемоглобіну – на 2,22% та абсолютна кількість еритроцитів на 1,30%.

Формування тенденції до зниження абсолютної кількості лейкоцитів на 4,93%, гранулоцитів – на 3,92% за рахунок нейтрофільних гранулоцитів – на 3,48%, агранулоцитів – на 9,24% за рахунок абсолютної кількості лімфоцитів на

Таблиця 1

Абсолютна і відносна кількість основних популяцій імунокомпетентних клітин периферичної крові дітей віком 7–10 років із патологією зору після проведення реабілітаційних заходів

Імунокомпетентні клітини	Одиниці виміру	До проведення реабілітаційних заходів (n=31)	Після проведення реабілітаційних заходів (n=33)	P
		M±m	M±m	
Лейкоцити	$X10^9$/л	5,96±0,12	5,68±0,17	>0,05
Гранулоцити	%	66,68±1,63	67,39±1,71	>0,05
	$X10^9$/л	3,98±0,29	3,83±0,31	>0,05
Нейтрофільні гранулоцити (НГ)	%	64,96±1,32	65,84±1,64	>0,05
	$X10^9$/л	3,87±0,24	3,74±0,27	>0,05
Паличкоядерні НГ	%	2,65±0,18	2,40±0,16	>0,05
Сегментоядерні нейтрофільні лейкоцити	%	62,31±1,18	63,44±1,27	>0,05
	$X10^9$/л	3,71±0,23	3,60±0,27	>0,05
Еозинофіли	%	1,72±0,13	1,55±0,09	>0,05
Агранулоцити	%	33,74±1,12	32,47±0,97	>0,05
	$X10^9$/л	2,01±0,10	1,84±0,09	>0,05
Лімфоцити	%	27,34±0,79	25,75±0,65	>0,05
	$X10^9$/л	1,63±0,09	1,46±0,08	>0,05
Моноцити	%	6,40±0,27	6,72±0,29	>0,05
	$X10^9$/л	0,38±0,04	0,38±0,03	>0,05
Еритроцити	$X10^{12}$/л	3,85±0,30	3,90±0,31	>0,05
Гемоглобін	г/л	126,57±3,27	129,38±3,17	>0,05
Кольоровий показник	у.о.	0,94±0,01	0,92±0,01	>0,05
ШОЕ	мм/год.	6,48±0,24	4,48±0,21	<0,05
Середній вік	роки	9,16±2,10	8,55±1,78	>0,05

11,64% не являється показником негативного впливу проведених реабілітаційних заходів на абсолютну і відносну кількості основних популяцій ІКК – імунокомпетентних клітин, а зниження ШОЕ засвідчує про позитивну реакцію організму на проведені реабілітаційні заходи.

Існують статеві відмінності в абсолютній і відносній кількості основних популяцій ІКК у периферичній крові, включаючи ШОЕ, тому нами проведено вивчення абсолютної і відносної кількості основних популяцій ІКК у периферичній крові окремо у хлопчиків і дівчаток віком 7-10 років, з патологією зору. Результати дослідження абсолютної і відносної кількості основних популяцій ІКК у хлопчиків, віком 7-10 років, з патологією зору, після проведених реабілітаційних заходів наведені у таблиці 2.

Проведення реабілітаційних заходів у хлопчиків, віком 7-10 років, з патологією зору позитивно впливає на абсолютну і відносну кількість основних популяцій ІКК периферичної крові. При цьому, суттєво (P<0,05) знижується ШОЕ на 18,32%, формується тенденція до зростання відносної кількості гранулоцитів за рахунок збільшення відносної кількості нейтрофільних лейкоцитів і сегментоядерних нейтрофилів, зниження відносної кількості паличкоядерних нейтрофилів.

Таким чином, проведені реабілітаційні заходи у хлопчиків віком 7-10 років з патологією зору позитивно впливають на суттєве зниження ШОЕ, несуттєвий (P>0,05) вплив встановлений на абсолютну кількість лейкоцитів, гранулоцитів, в тому числі нейтрофільних поліморфмоядерних лейкоцитів, а також агранулоцитів. Приведені у табл. 3. показники абсолютної і відносної кількості основних популяцій ІКК у периферичній крові хлопчиків із патологією зору віком 7-10 років після проведення реабілітаційних заходів, засвідчують про певний позитивний вплив заходів і про відсутність негативного впливу на будьякий показник.

Результати вивчення абсолютної і відносної кількості провідних популяцій ІКК периферичної крові дівчаток віком 7-10 років із патологією зору після проведеного комплексу реабілітаційних заходів наведені у таблиці 3.

Одержані і наведені результати досліджень абсолютної і відносної кількості основних популяцій ІКК у периферичної крові дівчаток, віком 7-10 років, із патологією зору, яким були проведені реабілітаційні заходи показують, що крім загальних змін – зниження ШОЕ на 44,97% (P<0,01) у дівчаток знижується абсолютна кількість лейкоцитів на 8,93% та відносна кількість еозинофілів на 48,15%. Останнє свідчить про те, що фізичні навантаження, передбачені комплексом реабілітаційних заходів, не активують процеси розвитку алергічних реакцій, що є позитивним моментом. Важливим для дівчаток є те, що комплекс реабілітаційних заходів у них сприяє підвищенню гемоглобіну на 2,64%, абсолютної кількості еритроцитів – на 2,37%, а також формується тенденція до зростання відносної кількості гранулоцитів на 1,33% за рахунок збільшення відносної кількості нейтрофільних лейкоцитів на 2,39%, в тому числі, зрілих форм – сегментоядерних нейтрофільних гранулоцитів – на 2,88% та моноцитів – на 9,38%.

Зростання відносної кількості гранулоцитів за рахунок нейтрофільних поліморфмоядерних лейкоцитів засвідчує формування тенденції до зниження відносної кількості паличкоядерних нейтрофілів на 10,21%, що показує ефективну

Таблиця 2

Абсолютна і відносна кількість основних популяцій імунокомпетентних клітин периферичної крові хлопчиків віком 7–10 років із патологією зору після проведення реабілітаційних заходів

Імунокомпетентні клітини	Одиниці виміру	До проведення реабілітаційних заходів (n=14)	Після проведення реабілітаційних заходів (n=16)	P
		M±m	M±m	
Лейкоцити	$X10^9$/л	5,70±0,11	5,64±0,21	>0,05
Гранулоцити	%	67,29±1,77	67,82±1,61	>0,05
	$X10^9$/л	3,84±0,27	3,83±0,28	>0,05
Нейтрофільні гранулоцити (НГ)	%	65,86±1,47	66,07±1,42	>0,05
	$X10^9$/л	3,75±0,22	3,73±0,20	>0,05
Сегментоядерні НГ	%	63,14±1,27	63,63±1,17	>0,05
	$X10^9$/л	3,60±0,21	3,89±0,18	>0,05
Палочкоядерні НГ	%	2,71±0,17	2,44±0,15	>0,05
Еозинофільні лейкоцити	%	1,43±0,11	1,75±0,14	>0,05
Агранулоцити	%	33,36±1,17	33,81±1,02	>0,05
	$X10^9$/л	1,90±0,09	1,79±0,07	>0,05
Лімфоцити	%	26,86±0,87	25,25±0,69	>0,05
	$X10^9$/л	1,53±0,08	1,42±0,07	>0,05
Моноцити	%	6,50±0,26	6,56±0,21	>0,05
	$X10^9$/л	0,37±0,05	0,37±0,04	>0,05
Еритроцити	$X10^{12}$/л	3,91±0,31	3,99±0,33	>0,05
Гемоглобін	г/л	128,43±3,49	130,75±3,51	>0,05
Кольоровий показник	у.о.	0,92±0,01	0,90±0,01	>0,05
ШОЕ	мм/год.	6,07±0,22	5,13±0,17	<0,05
Середній вік	роки	9,14±2,11	8,50±1,26	>0,05

Таблиця 3

Абсолютна і відносна кількість основних популяцій імунокомпетентних клітин периферичної крові дівчаток віком 7–10 років із патологією зору після проведених реабілітаційних заходів

Імунокомпетентні клітини	Одиниці виміру	До проведення реабілітаційних заходів (n=17)	Після проведення реабілітаційних заходів (n=17)	P
		M±m	M±m	
Лейкоцити	$X10^9$/л	6,22±0,13	5,71±0,18	<0,05
Гранулоцити	%	66,03±1,49	66,94,±1,31	>0,05
	$X10^9$/л	4,11±0,31	3,82±0,36	>0,05
Нейтрофільні гранулоцити (НГ)	%	64,06±1,17	65,59±1,29	>0,05
	$X10^9$/л	3,98±0,27	3,75±0,37	>0,05
Сегментоядерні НГ	%	61,47±1,08	63,24±1,07	>0,05
	$X10^9$/л	3,82±0,25	3,61±0,27	>0,05
Палочкоядерні НГ	%	2,59±0,19	2,35±0,17	>0,05
Еозинофільні лейкоцити	%	2,00±0,16	1,35±0,11	<0,05
Агранулоцити	%	34,11±1,07	33,12±0,81	>0,05
	$X10^9$/л	2,12±0,12	1,89±0,17	>0,05
Лімфоцити	%	27,82±0,71	26,24±0,77	>0,05
	$X10^9$/л	1,73±0,11	1,50±0,12	>0,05
Моноцити	%	6,29±0,31	6,88±0,27	>0,05
	$X10^9$/л	0,39±0,04	0,39±0.03	>0,05
Еритроцити	$X10^{12}$/л	3,79±0,29	3,88±0,32	>0,05
Гемоглобін	г/л	124,71±3,05	128,00±2,24	>0,05
Кольоровий показник	у.о.	0,95±0,01	0,94±0,01	>0,05
ШОЕ	мм/год.	6,48±0,24	4,47±0,12	<0,01
Середній вік	роки	9,16±2,10	8,59±1,21	>0,05

(адекватну) функцію вродженого неспецифічного захисту організму дівчаток, віком 7-10 років із патологією зору.

Висновки і пропозиції. Порівнюючи одержані і наведені результати з вивчення впливу комплексу реабілітаційних заходів на абсолютну і відносну кількість провідних популяцій ІКК периферичної крові дівчаток, хлопчиків, віком 7-10 років із патологією зору можливо заключити про позитивний вплив реабілітаційних заходів на зміни абсолютної і відносної кількості основних популяцій ІКК периферичної крові, як у хлопчиків, так й у дівчаток. Більш позитивний вплив комплексу реабілітаційних заходів відмічається у дівчаток.

Виходячи із наведених вище результатів апробації розробленого нами комплексу реабілітаційних заходів у дітей, віком 7-10 років із патологією зору, цей комплекс рекомендується впровадженню в практику реабілітаційних заходів у спеціалізованих школах-інтернатах для сліпих і слабкозорих дітей.

Список літератури:

1. Баевский Р.М. Оценка адаптационных возможностей организма и риск развития заболеваний / Р.М. Баевский, А.П. Берсенева // Медицина. – 1997. – С. 240.
2. Горизонтов П.Д. Стресс и система крови / П.Д. Горизонтов, О.И. Белоусова, М.И. Федотова // Медицина. – 1983. – С. 240.
3. Земсков А.М. Немедекаментозная иммунокоррекция / А.М. Земсков, В.М. Земсков, Ю.В. Сергеев, А.В. Караулов // Нац. академія микології. – 2002. – С. 264.
4. Кальф-Калиф Я.Я. О лейкоцитарном индексе интоксикации и его практическом значении / Я.Я. КальфКалиф // Врачебное дело. – 1941. – No 1. – С. 31-35.
5. Каспрук Н.А., Сидорчук Л.І., Михалко А.Ю., Сидорчук А.С., Довбуш Н.М., Іфтодій О.А., Петеліна Л.П., Сидорчук І.Й. Клітинна реактивність, рівень адаптаційного напруження, реактивна відповідь нейтрофілів периферійної крові та імунологічна реактивність організму хворих на негоспітальну пневмонію // Загальна патологія та патологічна фізіологія. – 2012. – Том 7, No 4. – С. 129–137.
6. Сидорчук І.Й. Клітинна реактивність та рівень адаптаційного напруження організму хворих на гострий бронхіт / І.Й. Сидорчук, С.А. Левицька та ін. // Буковинський медичний вісник. – 2015. – Том 13. No 1 (73). – С. 150–153.
7. Сидорчук І.Й., Сидорчук Л.І., Левицька С.А., Каспрук Н.А., Сидорчук Р.І., Сидорчук Л.П., Сидорчук А.С. Реактивна відповідь нейтрофільних гранулоцитів периферійної крові хворих на гострий бронхіт // Буковинський медичний вісник – 2015, – Том 19, No 2 (74). – С. 172–176.

Дычко Е.А.
ГВУЗ «Донбасский государственный педагогический университет»
Шаповалов С.О.
Сумской государственный педагогический университет
имени А.С. Макаренко
Мельник И.Н.
ГВУЗ «Донбасский государственный педагогический университет»

ВЛИЯНИЕ ПОЭТАПНОГО КОМПЛЕКСА РЕАБИЛИТАЦИОННОГО ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ НА АБСОЛЮТНОЕ И ОТНОСИТЕЛЬНОЕ КОЛИЧЕСТВО ОСНОВНЫХ ПОПУЛЯЦИЙ ИММУНОКОМПЕТЕНТНЫХ КЛЕТОК ПЕРИФЕРИЧЕСКОЙ КРОВИ ДЕТЕЙ В ВОЗРАСТЕ 7-10 ЛЕТ С ПАТОЛОГИЕЙ ЗРЕНИЯ

Аннотация
В работе представлены результаты изучения влияния разработанного нами поэтапного комплекса реабилитационного физического воспитания на абсолютное и относительное количество основных популяций иммунокомпетентных клеток периферической крови детей в возрасте 7-10 лет с патологией зрения. Установлено, что разработанный поэтапный комплекса реабилитационного физического воспитания у детей в возрасте 7-10 лет с патологией зрения, положительно влияет на существенное снижение СОЭ, несущественное ($P>0,05$) влияние установлено на абсолютное количество лейкоцитов, гранулоцитов, в том числе нейтрофильных полиморфмоядерных лейкоцитов, а также агранулоцитов.
Ключевые слова: дети с патологией зрения, реабилитационные мероприятия, иммунокомпетентные клетки, полиморфмоядерные лейкоциты, гранулоциты.

Dicko E.A.
Shei „Donbass State Pedagogical University"
Shapovalov S.O.
Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko
Miller I.M.
Shei „Donbass State Pedagogical University"

THE IMPACT OF THE PHASED COMPLEX OF REHABILITATION OF PHYSICAL TRAINING ON THE ABSOLUTE AND RELATIVE NUMBER OF PRIMARY POPULATIONS OF IMMUNOCOMPETENT CELLS IN THE PERIPHERAL BLOOD OF CHILDREN AGED 7-10 YEARS WITH VISUAL IMPAIRMENTS

Summary
The work presents the results of studying the influence we have developed the phased rehabilitation of the complex of physical training on the absolute and relative number of primary populations of immunocompetent cells in the peripheral blood of children aged 7-10 years with visual impairments. It is determined that the phase-out of complex rehabilitation of physical education in children aged 7-10 years with visual impairments is positively affected by a significant reduction in erythrocyte sedimentation rate, is insignificant ($P>0.05$) the effect is installed on the absolute number of leukocytes, granulocytes, including neutrophils polimorfnoyadernah leukocytes and agranulocytes.
Keywords: children with visual impairments, rehabilitation, immune cells, polimorfnoyadernah leukocytes, granulocytes.

УДК 611.12:611.018:611.013:576.311.348.3

ХАРАКТЕРИСТИКА ЩІЛЬНОСТІ УПАКОВКИ МІОФИБРИЛ І ЯКІСНИХ ЗМІН УЛЬТРАСТРУКТУРИ ШЛУНОЧКОВОГО МІОКАРДА ЕМБРІОНА ЩУРІВ ПРОТЯГОМ 14-18-Ї ДОБИ ПРЕНАТАЛЬНОГО ОНТОГЕНЕЗУ У НОРМІ ТА ПІСЛЯ ДІЇ АЛКОГОЛЮ

Марченко Д.Г., Філімонова Л.А.
Дніпропетровська медична академія МОЗ України

Стаття присвячена аналізу структурних і функціональних особливостей розвитку скоротливого апарата міокарда в пренатальному онтогенезі. Механізми міофібрилогенезу в різних відділах серця і зонах серцевої стінки здійснюються принципово подібним чином, проте відомості про ступінь їх виразності, співвідношення і швидкість перебігу в різних ділянках міокарда мають суперечливий характер. Завдяки аналізу багатьох морфологічних та стереометричних характеристик існує можливість отримати найбільш повний обсяг даних щодо формування окремих структур скоротливого апарата. В статті розкривається питань щодо формування компонентів міофібрилярного апарата як у нормі, так і за умов впливу ендо- та екзогенних факторів.
Ключові слова: алкоголь, міокард, міофібрили, міофібрилогенез, скоротливий апарат.

Постановка проблеми. Серце - один з перших органів, який починає функціонувати під час ембріонального розвитку. Останні дані про розвиток серця дають можливість покращити діагностику патологій серцево-судинної системи ще в ембріональному періоді. Однак, незважаючи на численні дослідження в області кардіогенезу, захворювання серцево-судинної системи все ще залишаються головною причиною смертності в Україні і у світі в цілому, тому вивчення процесу формування скоротливого апарата є важливим базисним аспектом для кардіології. Скоротливий апарат серця являє собою високоорганізовану структуру, яка включає в собі міофібрили, елементи T- та L-систем. Міофібрили посмугованого м'яза утворені групою білків, розташованих у спеціальних одиницях або саркомерах, які у свою чергу складаються з окремих субодиниць [1; 5; 8; 10]. Хоча саркомер поперечно-посмугованого м'яза змінюється за будовою та складом білків по всій довжині міофібрили, існують три головні компоненти: тонкі нитки, товсті нитки і Z-диски, кожний з яких формується за допомогою численних взаємодій з білками, які беруть участь у скороченні. Міофібрилогенез – це складний процес, який являє собою утворення і розподіл міофібрил у кардіоміоциті, формування скоротливих білків і утворення саркомерів [4; 11]. Порушення на одному з цих етапів розвитку ембріонального серця під дією ушкоджуючих речовин можуть призвести до формування численних патологій серцево-судинної системи, що надалі може викликати летальний результат.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Хоча дослідження останніх років дозволили отримати дані про основні етапи розвитку скорочувального апарату серця, механізм його енергозабезпечення [1; 8; 11], однак формування і розподіл міофібрил у кардіоміоцитах під впливом пошкоджуючих факторів залишається предметом значних суперечок. Складнощі полягають, очевидно, в ідентифікації подій міофібрілогенеза після введення отруйних речовин експериментальним тваринам. Нове вирішення актуальної задачі, що пов'язане з механізмом впливу етанолу на серця ембріонів, можна використати як базові знання для подальшого вивчення патологій та захворювань серцево-судинної системи, що пов'язані з тератогенною дією алкоголю.

Метою дослідження є визначення щільності упаковки міофібрил у різних зонах шлуночкового міокарда та надати якісну характеристику змінам ультраструктури скоротливого апарата серця щурів на ембріональному етапі розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Матеріали та методи. В якості об'єкта дослідження були обрані серця білих безпородних щурів в ембріональному періоді розвитку. Лабораторних тварин утримували в стандартних умовах [6]. Дослідження було проведено відповідно до законодавства України (Закон України «Про захист тварин від жорстокого поводження» від 15.12.2009 року № 1759-VI), а саме використовувалися ті розділи і положення, що стосуються використання тварин у наукових дослідженнях. В якості моделі експеримента була застосована модель, описана у статті «Animal models of excessive alcohol consumption in rodents» [3]. Було проведено декілька етапів отримання щурами етанолу у різній концентрації та у різний проміжок часу. Тривалість першого етапу становила два тижні. Протягом цього часу вони знаходилися на звичайній дієті, але замість води у поїлках знаходився 5% розчин етанолу. На другому етапі, який тривав також 2 тижні, 5% розчин етанолу замінювався 15% розчином. Після запліднення починався третій період, у якому 15% розчин етанолу замінювався на 20% розчин. Даний період тривав 2 тижні після запліднення. При цьому була використана стандартна процедура підготовки тваринного матеріалу до електронномікроскопічних досліджень [7; 9]. Дослідження проводили в лабораторії електронної мікроскопії ДЗ «ДМА МОЗ України» за допомогою трансмісійного електронного мікроскопа ПЕМ-100-01 («SELMI», Україна) при напрузі прискорення 75-85 кВ і первинних збільшеннях від 1500 до 80000.

Кількісну оцінку ультраструктурних змін проводили методом підрахунку морфометричного показника - щільності упаковки міофібрил. Розрахунок морфометричного показника виробляли за методом Автанділова [2]. Морфометричні дані

статистично оброблялися. Визначення достовірності відмінностей між вибірками проводили з урахуванням параметричного t-критерію Стьюдента. Для більш швидкого підрахунку було використано ліцензійну програму Statistica.

Для аналізу впливу етанолу на елементи скоротливого апарата на органному рівні вивчали морфологічні характеристики субепікардіальної, інтрамуральної і субендокардіальної зон стінки лівого та правого шлуночків, а також лівої та правої частин міжшлуночкової перетинки.

Результати та обговорення. Починаючи з 14-ї доби ембріонального онтогенезу, найбільші зміни такого морфометричного показника, як щільність упакування міофібрил після дії етанолу, були характерні для субендокардіальної зони. Введення етанолу сприяло гальмуванню наростання усіх процесів міофібрилогенезу, у тому числі збільшенні кількості міофібрил на об'єм кардіоміоцитів, і тому даний морфометричний показник у порівнянні з нормальним розвитком у СЕН зменшувався на 42,9% ($p<0,05$) у ЛШ та на 41,7% ($p<0,05$) у ПШ (рис. 1).

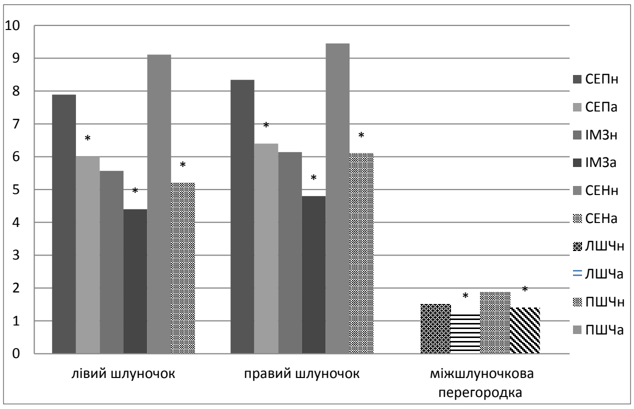

Рис. 1. Щільність упакування міофібрил (%) у саркоплазмі скоротливих кардіоміоцитів різних зон шлуночкового міокарда щурів на 14-у добу пренатального онтогенезу в нормі та після дії алкоголю

Позначки (*) вказують на достовірні відмінності від норми. СЕП (СЕПн – норма, СЕПа – алкоголь) – субепікардіальна зона; ІМЗ (ІМЗн – норма, ІМЗа – алкоголь) – інтрамуральна зона; СЕН (СЕНн – норма, СЕНа – алкоголь) – субендокардіальна зона; ЛШЧ (ЛШЧн – норма, ЛШЧа – алкоголь) і ПШЧ (ПШЧн – норма, ПШЧа – алкоголь) – лівошлуночкова і правошлуночкова частини міжшлуночкової перегородка.

Протягом 14-ї доби ембріонального розвитку у кардіоміоцитах як експериментальної групи так і групи контролю (норма) спостерігалися лише невеликі осередки саркомерогенезу. Міофібрили, які утворювали невеликі хаотично розташовані пучки по 6-8 ниток у товщину, зосереджені в основному на периферії кардіоміоцита. Дуже часто у кардіоміоцитах зустрічались актинові та міозинові філаменти, які не були включені до складу міофібрил. Також частою знахідкою на електронограмі були пучки міофіламентів, прикріплених до зон злипання зародкових вставних дисків. Однак, у кардіоміоцитах шлуночкового міокарда експериментальних тварин, на відміну від норми, міофібрили розташовувались більш хаотично і на даний період розвитку ще не мали чіткого упорядкування. Серед цих структур траплялися міофібрили, які не мали поперечної посмугованості. У цих клітинах порушувалась цілісність і відбувався лізис та стоншення окремих саркомерів. Саркомери деяких міофібрил були розщеплені у зоні одних з основних білків – титина та небуліна. Тобто дані білки були найбільш чутливими до дії етанолу.

Гранулярна й агранулярна ендоплазматичні сітки на чотирнадцяту добу розвитку виражені слабо, що було характерним і для нормального розвитку шлуночкового міокарда ембріонів щурів. Гранулярна ендоплазматична сітка була представлена короткими трубочками, агранулярна – дрібними везикулами. Т-система скоротливого апарата кардіоміоцитів була слабо розвинена і представлена лише невеличкими сферичними структурами.

На 16-у добу розвитку патологічні зміни, викликані впливом алкоголю на шлуночковий міокард ембріонів щурів, спричинили затримку темпів формування елементів міофібрилярного апарата, що було найбільш характерним для субендокардіальної зони, і характеризувалося значним зниженням, у порівнянні з нормою, значенням даного параметра: щільність упакування знижувалась у СЕН на 40,6% у ЛШ та на 40,8% у ПШ (рис. 2).

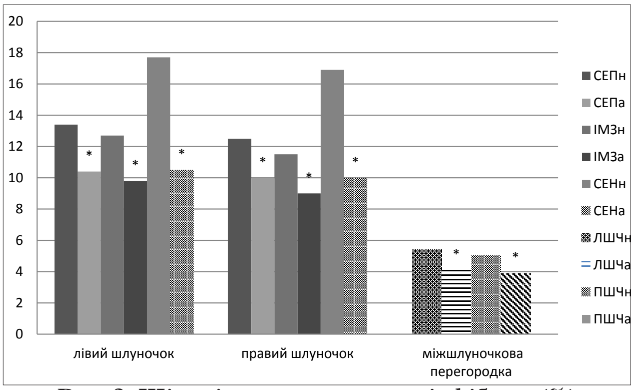

Рис. 2. Щільність упакування міофібрил (%) у саркоплазмі скоротливих кардіоміоцитів різних зон шлуночкового міокарда щурів на 16-у добу пренатального онтогенезу в нормі та після дії алкоголю

Позначки (*) вказують на достовірні відмінності від норми. СЕП (СЕПн – норма, СЕПа – алкоголь) – субепікардіальна зона; ІМЗ (ІМЗн – норма, ІМЗа – алкоголь) – інтрамуральна зона; СЕН (СЕНн – норма, СЕНа – алкоголь) – субендокардіальна зона; ЛШЧ (ЛШЧн – норма, ЛШЧа – алкоголь) і ПШЧ (ПШЧн – норма, ПШЧа – алкоголь) – лівошлуночкова і правошлуночкова частини міжшлуночкової перегородки.

Для змін в ультраструктурі міокарда експериментальних тварин , як і на 14-у добу розвитку, було характерне хаотичне, невпорядковане розташування міофібрил. Відбувався лізис деяких актинових та міозинових філаментів, при цьому спостерігалося стоншення деяких саркомерів. Зустрічались поодинокі міофібрил зі зміненою Z-лінією, вона ставала менш вираженою, а у деяких випадках зовсім зникала. А- та І-диски були слабо виражені, що не було характерним для нормального розвитку.

Протягом 18-ї доби зміни в ультраструктурі міокарда були більш видимі на електронограмах кардіоміоцитів. Це явище було пов'язане з

майже сформованими міофібрилами та чітким розподілом на А-, І-диски, М- та Н-лінії, які спостерігалися при нормальному розвитку скоротливого апарата шлуночкового міокарда ембріонів щурів.

Аналіз електронограм шлуночкового міокарда експериментальної групи у порівнянні з нормою показав, що збільшувалась частка міофібрил, які мають значні відмінності у своїй ультраструктурі. У кардіоміоцитах експериментальних тварин міофібрили виявлялися протягом усієї цитоплазми, однак розподіл міофібрил по кардіоміоциту був нерівномірний, зустрічалися ділянки, у яких були зовсім відсутні впорядковані актинові та міозинові міофіламенти, спостерігалася часткова фрагментація деяких міофібрил з фрагментацією Z-дисків (рис.4,5). Було чітко видно різну товщину міофібрил. Так міофібрили, які мали товщину в 2 рази більшу від норми, межували з міофібрилами, товщина яких була в 2-3 рази менша за збільшені структури. Ці зміни не були характерні для нормального розвитку (рис. 3).

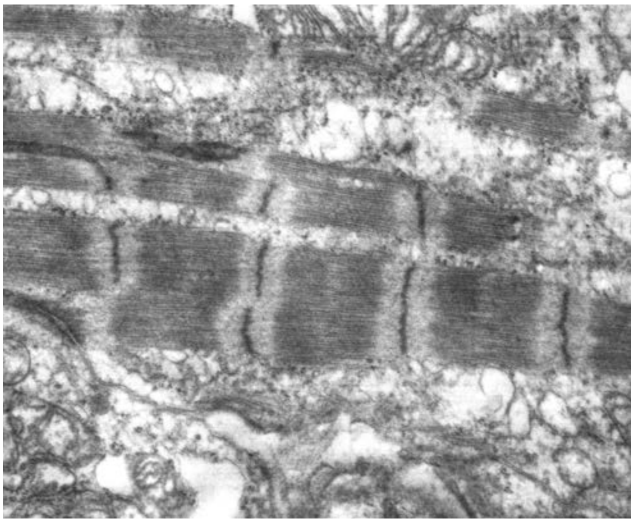

Рис. 3. Міокард щура експериментальної групи на 18-у добу пренатального розвитку. Фрагментація Z-дисків. Електронограма.×10000

Дещо змінюється і величина щільності упакування в різних зонах шлуночкового міокарда. Після 18-ї доби ембріонального розвитку шлуночкового міокарда щурів після закриття міжшлуночкового отвору відбувається збільшення навантаження на лівий шлуночок. При цьому найбільшого тератогенного ефекту після цієї доби зазнає саме ЛШ. Значення щільності упакування міофібрил у субепікардіальній та інтрамуральній зонах шлуночкового міокарда набирали темпи при нормальному розвитку, і тому саме на ці зони етанол впливає найбільше.

Висновки. Протягом пренатального розвитку у серцях щурів відбулося закономірне зменшення величини щільності міофібрил на об'єм кардіоміоцитів (щільність упакування міофібрил). Після дії етанолу поряд зі зниженням величин даного параметра відбулися зміни в ультраструктурі самого скоротливого апарата. При цьому хронічна алкогольна інтоксикація спричинила неспецифічні якісні зміни в усіх структурних компонентах шлуночкового міокарда серця – міофібрилах, Т-системі, мітохондріях. Вираженість змін у даних структурах залежить від зони та терміну розвитку ембріона. Найбільш виражені зміни відбулися на ранніх етапах розвитку і викликані прямою дією етанолу.

Перспективи подальших розробок пов'язані з вивченням формуванням скоротливого апарата кардіоміоцитів щурів після дії етанолу на етапах постнатального онтогенезу.

Список літератури:

1. Allwork S.P. Heart Muscle: Ultrastructural Studies. J. Anat. 1988;159:200–206.
2. Avtandilov G.G. Meditsinskaya morfometriya: rukovodstvo [Medical morphometry: guideline]. Moscow: Meditsima; 1990. 384 p. Russian.
3. Becker H.C. Animal models of excessive alcohol consumption in rodents. Curr Top Behav Neurosci. 2013;13:355–377.
4. Du A., Sanger J.M., Sanger J.W. Cardiac myofibrillogenesis inside intact em-bryonic hearts. Developmental Biology. 2008;318:236–246.
5. Ehler E., Gautel M. The sarcomere and sarcomerogenesis. Adv Exp Med Biol. 2008;642:3–14.
6. Hedrich H.J. The Laboratory Mouse. Second Edition. London: Academic Press; 2012. 845 p.
7. Kuo J. Electron microscopy: methods and protocols. Totowa, New Jersey : Humana Press Inc; 2007. 608 p.
8. Manasek F.J. Embryonic development of the heart. Embryol. exp. Morph. 1969; 22(3):333–348.
9. Mironov A.A., Komissarchik Yu.Ya., Mironov V.A. Metodyi elektronnoy mikroskopii v biologii i meditsine: Metodicheskoe rukovodstvo. [Electron microscopy methods in biology and medicine : Methodological Guide]. St. Petersburg: Science; 1994. 400 p. Russian.
10. Morimoto S. Sarcomeric proteins and inherited cardiomyocytes. Cardiovascular Research. 2008;77:659–666.
11. Sanger J.W., Kang S., Siebrands C.C. How to build a myofibril. Journal of Muscle Research and Cell Motility. 2005;26:343-354.

Марченко Д.Г., Филимонова Л.А.
Днепропетровская медицинская академия МОЗ Украины

ХАРАКТЕРИСТИКА ПЛОТНОСТИ УПАКОВКИ МИОФИБРИЛЛ И КАЧЕСТВЕННЫЕ ИЗМЕ-НЕНИЯ УЛЬТРАСТРУКТУРЫ ЖЕЛУДОЧКОВОЙ МИОКАРДА ЭМБРИОНОВ КРЫС В ТЕЧЕНИЕ 14-18-Х СУТОК ПРЕНАТАЛЬНОЙ ОНТОГЕНЕЗА В НОРМЕ И ПОСЛЕ ДЕЙСТВИЯ АЛКОГОЛЯ

Аннотация
Статья посвящена анализу структурных и функциональных особенностей развития сократительного аппарата миокарда в пренатальном онтогенезе. Механизмы миофибриллогенеза в различных отделах сердца и зонах сердечной стенки осуществляются принципиально подобным образом, однако сведения о степени их выраженности, соотношение и скорость течения в различных участках миокарда имеют противоречивый характер. Благодаря анализу многих морфологических и пространственных характеристик существует возможность получить наиболее полный объем данных по формированию отдельных структур сократительного аппарата. В статье раскрывается вопросов о формировании компонентов миофибриллярного аппарата как в норме, так и при воздействии эндо- и экзогенных факторов.
Ключевые слова: алкоголь, миокард, миофибриллы, миофибриллогенез, сократительный аппарат.

Marchenko D.G., Filimonova L.A.
Dnipropetrovsk Medical Academy of the Ministry of Health of Ukraine

CHARACTERISTIC OF THE PACKING OF MYOFIBRIL AND QUANTITY OF CHANGING VENTRICULAR ULTRASTRUCTURE OF MYOCARDIA EMBRYO RATS DURING 14-18-TH DAY PRENATAL ONTOGENESIS IN NORM AND AFTER INFLUENCE OF ALCOHOL

Summary
The article describes question of structural and functional features of the contractive apparatus development of myocardium in the prenatal and postnatal ontogenesis. Miofibrillogenesis mechanisms in different heart chambers and areas of the cardiac wall are primarily similar, but information on their degree of gravity, balance and speed of the various myocardial sections are controversial. Thanks to analysis of numerous morphological and stereometric features may be able to find the most complete amount of information about the formation of certain structures of the contractive apparatus. The article describes question of the formation of the myofibrillar apparatus components in both normal and under the influence of endogenous and exogenous factors remains significant today.
Keywords: alcohol, myocardium, myofibril, miofibrillogenesis, contractive appa-ratus.

УДК 615.322:664.1

ДОСЛІДЖЕННЯ ВМІСТУ БІОЛОГІЧНО АКТИВНИХ РЕЧОВИН ТА СЕДАТИВНІ ВЛАСТИВОСТІ CALENDULA OFFICINALIS

Сівко Г.І., Швець І.О.
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Широкий спектр фармакологічної дії календули обумовлений вмістом різних класів біологічно активних сполук. Даний фактор робить календулу перспективним джерелом для виробництва нових лікарських препаратів. В ході проведених експериментів визначено вміст біофлавоноїдів у зразках Calendula officinalis. Було вивчено седативну та анксіолітичну дію настою зразків квітів. Досліджено можливості використання лікарської рослини у якості седативного засобу.
Ключові слова: лікарські рослини, Calendula officinalis, біологічно активні сполуки, каротиноїди, флавоноїди.

Постановка проблеми. Загальне погіршення екологічної ситуації в країні і в світі призвело до зниження імунітету населення. Підвищити його можна шляхом регулярного споживання продуктів, які відрізняються високим вмістом біологічно активних речовин (БАР), що сприяють зміцненню захисних сил організму, до числа яких відносять вітаміни, каротиноїди, фенольні сполуки, хлорофіл, харчові волокна, мікро-, макроелементи та інші БАР рослинної

сировини. Їх дефіцит призводить до зменшення активності імунної системи, зниження працездатності й опору хворобам, підвищення ризику розвитку серцево-судинних, онкологічних та інших захворювань. Особливе місце серед БАР, що відповідають за захисні властивості організму, поряд з вітамінами антиоксидантного ряду, мінеральними речовинами, займають каротиноїди та флавоноїди, які, за даними медиків, здійснюють на організм людини протипухлинну, антиоксидантну, імуномоделюючу дію.

Крім того, останнім часом значно підвищився інтерес до дослідження процесів вільно радикального окислення і, як наслідок, - до лікарських препаратів та харчових біокомпонентів, здатних знижувати інтенсивність цих процесів. Для регулювання вільно радикальних процесів в організмі людини застосовують біологічно активні речовини, що виявляють антиоксидантні властивості. Серед них особливо важливе значення мають рослинні комплекси, до складу яких входять біофлавоноїди та каротиноїди. Саме біоантиоксиданти є найбільш ефективним природним засобом захисту організму людини від надмірної кількості вільних радикалів. Лікарські рослини широко використовують у медицині, однак як джерело антиоксидантів вони вивчені мало. Тому метою нашої роботи є дослідження вмісту біоантиоксидантів у зразках лікарської рослини Calendula officinalis.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лікарські рослини – традиційна сировина для виготовлення ліків. На сьогоднішній день третину лікарських засобів отримують саме з рослинної сировини. Висока ефективність фітотерапії, підтверджена багатовіковим досвідом, зумовлює широке застосування препаратів на основі рослинної сировини у клінічній практиці. Багатьох клініцистів фітопрепарати приваблюють тим, що їх застосування супроводжується мінімальною кількістю побічних ефектів, вони не взаємодіють з іншими лікарськими засобами. Calendula officinalis – широко відома лікарська й декоративна рослина. На сьогодні Calendula officinalis входить у десятку самих популярних в Європі лікарських рослин. По статистиці, вона випереджає шавлію, валеріану, звіробій, уступаючи тільки ромашці аптечної, і посідає друге місце по площі вирощування, однак проблема раціонального використання сировинних ресурсів як і раніше залишається актуальної [1, с. 237; 2, с. 160].

Широкий спектр фармакологічної дії календули обумовлений вмістом різних класів біологічно активних сполук: каротиноїдів, флавоноїдів (глікозиди кемпферола, кверцитина й ізорамнетина), сапонінів. Даний фактор робить календулу перспективним джерелом для виробництва препаратів на її основі [3, с. 84].

За результатами попередніх досліджень відомо, що з календули виділена олеанова кислота як у вільному виді, так і у вигляді глікозидів. Вміст суми глікозідів олеанової кислоти в коріннях і надземної частини календули коливається від 4 до 5%. Встановлено, що один із глікозидів – календулозид В ($C_{48}H_{78}O_{18} \cdot 2,5H_2O$) володіє нейротропною активністю, поліпшує проведення й передачу нервових імпульсів [4, с. 96]. Цей аспект використання лікарської рослини недостатньо вивчено, тому метою даного дослідження було вивчення можливості використання лікарської рослини у якості седативного засобу.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність даної теми обумовлена тим, що з року в рік у нашій країні зростає інтерес до лікарських рослин і препаратів з них. Наскільки ні ефективні нові препарати, що випускаються хіміко-фармацевтичною промисловістю, скромні трави наших лісів і полів користуються довірою сотень тисяч пацієнтів. І це цілком зрозуміло тому, що терапевтична цінність великої кількості лікарських рослин визнана науковою медициною. Все більше число науково дослідних інститутів і вузів проводять поглиблені дослідження давно відомих і широко використовуваних лікарських рослин, щоб виявити нові можливості для їх застосування в медичній практиці.

Мета статті. Метою нашого дослідження стало вивчення вмісту біологічно активних речовин з антиоксидантними властивостями у різних зразках квітів лікарської рослини Calendula officinalis. У ході досліджень було вивчено також можливості використання лікарської рослини у якості седативного засобу. Було вивчено седативну та анксіолітичну дію настою зразків квітів Calendula officinalis на орієнтаційно-дослідницькі реакції експериментальних тварин в умовах стресу за тестами «відкритого поля» та «чорно-білої камери».

Виклад основного матеріалу дослідження. Об'єктом дослідження були зразки квітів календули лікарської виробників «Ліктрави» (I), «Віола»(II), та зразок квітів Calendula officinalis сорту Кальта, власної заготовки (III). Збір сировини проводили в момент масового цвітіння. Сушіння сировини проводилося природнім повітряно-тіньовим способом відразу ж після збору.

Кількісний аналіз суми флавоноїдів проводили за методикою. 1г подрібненої сировини поміщали в колбу зі шліфом місткістю 150 мл, додавали 30 мл 70 % розчину спирту. Колбу приєднували до зворотнього холодильника і нагрівали на киплячій водяній бані протягом 30 хвилин. Після охолодження екстракт фільтрували крізь вату в мірну колбу, обсяг доводили до мітки 70 % розчином спирту і перемішували. В якості стандарту було використано рутин. Вимірювання проводилося при довжині хвилі 413 нм.

Результати, отримані в ході дослідження представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Визначення вмісту флавоноїдів спиртовому екстракті зразків квітів Calendula officinalis у перерахунку на рутин, мкг/мл

Назва зразка	Вміст флавоноїдів
«Ліктрави»	181,7±10,2
«Віола»	179,2±11,1
Власна заготовка	179,4±10,3

Визначення вмісту каротиноїдів у досліджуваної сировині проводили за наступною методикою. До наважки 2 г подрібненої сировини додавали 40 мл гексану. Колбу з вмістом залишали на екстракцію протягом 2 годин при по-

стійному перемішуванні. Після проведення 2-х годинної екстракції екстракт фільтрували через паперовий фільтр з червоною смугою в колбу місткістю 50 мл. Вміст колби ретельно перемішували (випробовуваний розчин). Вимірювання оптичної щільності проводили на спектрофотометрі при довжині хвилі 450 нм. Як розчин порівняння використовували гексан. Паралельно виміряли оптичну густину розчину стандартного зразка біхромату калію, використовуючи як розчин порівняння дистильовану воду. Вміст суми каротиноїдів в сировині (в мг%) в перерахунку на абсолютно суху сировину (X) розраховували за формулою:

$$X = \frac{D*V*0{,}00208*100}{D_0*m},$$

де D – оптична густина досліджуваного розчину; D_0 – оптична густина розчину стандартного зразка біхромату калію; 0,00208 – кількість каротину в розчині, відповідне по концентрації 1 мл розчину стандартного зразка біхромату калію, мл; m – навіска сировини, г; V – об`єм виймання, мл; W – втрата в масі при висушуванні, %.

В ході проведених експериментів визначено вміст суми каротиноїдів у зразках квітів *Calendula officinalis* виробників «Ліктрави», «Віола» та зразку квітів сорту Кальта власної заготовки. Встановлено, що цей показник в екстрактах досліджуваних зразків розміщується на рівні 6,4-4,1мг% в перерахунку на суху речовину.

Седативну дію настою зразків календули вивчали за методом «відкритого поля». Піддослідних тварин через певні проміжки часу після введення естерів поміщали у «відкрите поле», що є рівномірно освітленою камерою 40 х 40 см, підлога якої розділена на 16 рівних квадратів з 16 отворами, діаметром 1,5 см в центрі. Реєстрували число пересічених експериментальними тваринами квадратів (рухова активність), число стійок тварин на задніх лапах (вертикальна активність), і число заглядань в отвори (дослідницька активність). Спостереження проводилося протягом 3 хв.

Визначення спонтанної рухової та дослідницької активності експериментальних тварин після перорального одноразового введення настою квітів Calendula officinalis дозою 60 мг/кг

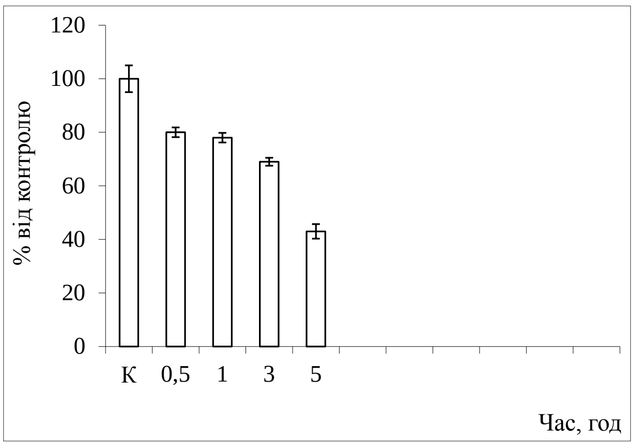

Рис. 1. Спонтанна рухова активність тварин при пероральному введенні настою зразка квітів виробника «Ліктрави» дозою 60 мг/кг

показало, що в інтервалі часу до п'яти годин після введення спостерігається значне зниження цих показників, порівняно з контролем, для всіх досліджуваних зразків (рис. 1).

Значне зниження показників активності експериментальних тварин на протязі п'яти годин після одноразового перорального введення всіх зразків дозою 60 мг/кг свідчить про наявність вираженої седативної дії досліджуваних настоїв квітів Calendula officinalis.

Анксіолітичну дію зразків настою квітів на орієнтаційно-дослідницькі реакції експериментальних тварин в умовах стресу оцінювали за методом «чорно-білої камери». Реєструвався час знаходження миші в темному відсіку (рефлекс нори) і кількість виходів і виглядань в світлий відсік за певний проміжок часу. Спостереження проводилося протягом 3 хв.

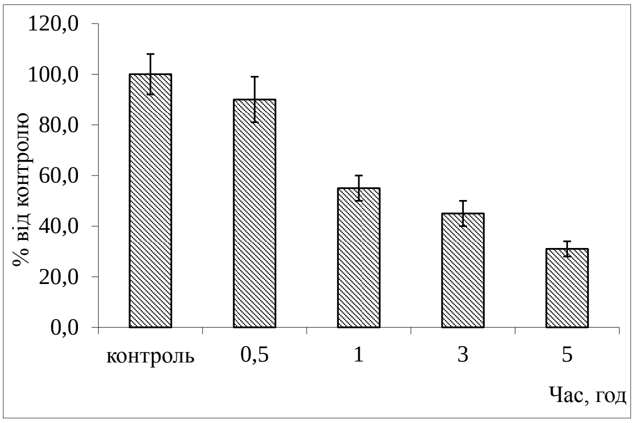

Рис. 2. Рухова активність тварин при пероральному введенні настою зразка квітів сорту Кальта дозою 60мг/кг

Данні, отримані за допомогою тесту „чорно-білої" камери свідчать, що рухова активність експериментальних тварин при одноразовому пероральному введенні всіх досліджуваних зразків значно знижується. У випадку введеня настою зразка квітів сорту Кальта дозою 60 мг/кг спостерігається значне зниження активності до 40% від контрольних значень на протязі п'яти годин після введення, що свідчить про виражену анксіолітичну дію досліджуваних зразків.

Відомо, що анксіолітики збільшують число виходів і час знаходження в світлому відсіку камери, контрольні ж тварини вважають за краще знаходитися в темному відсіку.

За результатами дослідження часу сидіння у норі експериментальних тварин при пероральному одноразовому введенні зразків настоїв квітів Calendula officinalis дозою 60мг/кг спостерігається зниження цього показника до 80% від контрольних значень на протязі трьох годин після введення, що свідчить про прояв анксіолітичної дії досліджуваних зразків.

Висновки. В ході проведених експериментів визначено вміст суми флавоноїдів у зразках квітів Calendula officinalis виробників «Ліктрави», «Віола» та зразку квітів сорту Кальта власної заготовки. Встановлено, що цей показник в екстрактах досліджуваних зразків розміщується на рівні 175-185 мкг/мл. Вміст суми каротиноїдів в екстрактах досліджуваних зразків роз-

міщується на рівні 6,4-4,1мг% в перерахунку на суху речовину.

Дані, отриманні за тестами «відкритого поля» та «чорно-білої камери» свідчать, що настої квітів досліджуваних зразків Calendula officinalis проявляють виражений седативний та анксіолітичний ефект в інтервалі часу від 1 до 5 год. після одноразового перорального введення, що підтверджує можливості використання лікарської рослини у якості седативного засобу

Список літератури:

1. Куркин В.А. Фармакогнозия. Учебник для студентов фармацевтических вузов / В.А. Куркин. – Самара: ООО «Офорт», ГОУ ВПО «СамГМУ», 2007. – С. 237-240.
2. Куркин В.А.Основы фитотерапии: учебное пособие. / В.А. Куркин. – Самара: ООО «Офорт», ГОУ ВПО «СамГМУ», 2009. – С. 160-165.
3. Ладигина Е.Я. Календула лекарственная / Е.Я. Ладигина // Фармация. 1992. Т.40, №4. С. 84-86.
4. Исмагилов Р.Р. Календула / Р.Р. Исмагилов, Д.А. Костылев – Уфа: БГАУ, 2000. – 102 с.

Сивко А.И., Швец И.А.
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

ИЗУЧЕНИЕ СОДЕРЖАНИЯ БИОЛОГИЧЕСКИ АКТИВНЫХ ВЕЩЕСТВ И СЕДАТИВНЫЕ СВОЙСТВА CALENDULA OFFICINALIS

Аннотация
Широкий спектр фармакологического действия календулы обусловлен содержанием в ней разных классов биологически активних соединений. Данный фактор позволяет использовать календулу в качестве перспективного источника для производства новых лекарственных препаратов. В ходе проведенных экспериментов определено содеражание биофлавоноидов в образцах Calendula officinalis. Было изучено седативное и анксиолитическое действие настоев цветов календулы. Исследованы возможности использования лекарственного растения в качестве седативного средства.
Ключевые слова: лекарственные растения, Calendula officinalis, биологически активные соединения, каротиноиды, флавоноиды.

Sivko G.I., Shvec I.O.
Odessa I.I. Mechnikov National University

THE INVESTIGATION OF BIOLOGICALLY ACTIVE COMPOUNDS CONTENT OF CALENDULA OFFISINALIS AND THEIR SEDATIVE ACTIVITY

Summary
A wide range of calendula pharmacological actions is due to different content classes of biologically active compounds. This factor makes calendula a promising source for the production of new drugs. During the experiments bioflavonoid content in the samples Calendula officinalis was identified. Sedative and anxiolytic effects of infusion of samples colors was investigated. Possibilities of using medicinal plants as sedatives were studied.
Keywords: medicinal plants, Calendula officinalis, biologically active compounds, carotenoids, flavonoids.

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

УДК 633.11:631.526.3(477.7)

ПЕРСПЕКТИВИ ВИРОЩУВАННЯ ПШЕНИЦІ СПЕЛЬТИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ

Корхова М.М., Льовкіна А.В.
Миколаївський національний аграрний університет

У статті викладено народногосподарське значення, поширення та характеристику вітчизняних сортів пшениці спельти Зоря України та Європа. Проаналізовано плановий обсяг виробництва насіння в Україні на 2016 рік. Встановлено вплив передпосівної обробки насіння біопрепаратами на продуктивність зерна досліджуваних сортів спельти. В умовах Південного Степу України у 2015/16 сільськогосподарському році найвищий рівень урожайності зерна (6,63 т/га) забезпечив сорт пшениці спельти Європа за передпосівної за обробки насіння біопрепаратами. Сорт спельти Зоря України сформував найбільшу масову частка білка (19,1%) та клейковини (42,0%) в зерні за обробки насіння біопрепаратами.
Ключові слова: пшениця спельта, урожайність зерна, виробництво насіння спельти, масова частка білка, масова частка клейковини.

Постановка проблеми. У сучасному світі йде активний «пошук», відродження, покращення, й впровадження у виробництво «античних злаків» – забутих зернових. Одним із таких видів є спельта (*Triticum Spelta L.*) – древній, майже зниклий вид пшениці з гексаплоїдним набором хромосом (2п = 42) [1].

Походження пшениці спельти остаточно не відомо. На думку доктора біологічних наук Парія Ф. М., спельту хлібороби на теренах сучасної України почали вирощувати в кінці другого тисячоліття до нашої ери. Вчений припускає, що давні аграрії відібрали нові рослини серед більш древніх пшениць. Свого часу пшеницю спельту вирощували на території Західної Європи, в Україні, на Поволжі та Кавказі, але поява більш урожайних сортів пшениці м'якої, витіснила спельту, яка поступалася новачкам своєю хай і стабільною, проте невисокою урожайністю [1-3].

Відомий генетик Вавілов М. І. цікавився спельтою, оскільки бачив у ній великий генетичний потенціал для створення нових сортів пшениць.

Через більш як шістдесят років після пошуку Вавілова, відомий селекціонер Парій Ф. М. знайшов в одному з прикарпатських сіл дику спельту, вихідний матеріал якої і став початком селекції цього виду в Україні [3].

Нині в світі підвищується зацікавленість до вирощування спельти. У країнах західної Європи (Німеччина, Бельгія, Швейцарія, Франція, Іспанія) пшеницю спельту вирощують на площі понад 100 тис. га [1, 2].

Значення цієї культури важко переоцінити. Недарма в Європі спельту називають природним медикаментом, оскільки вона містить практично всі елементи живлення у збалансованому вигляді. Особливу цінність має борошно, яке характеризується високою водопоглинальною здатністю (54%), що на 9,3% більше порівняно з пшеницею м'якою, а сила борошна за фаринографом більша у 3,8 раза. Завдяки дієтичним і поживним властивостям зерна спельти з високим умістом білка (25-28%), клейковини (до 58%), лізину (3,0%), фенілаланіну (4,7%), триптофану (1,4%), попит на неї зростає [3-5].

У Німеччині з недозрілого «зеленого» висушеного зерна готують національну страву «грюнкорн», у Закавказзі цінують перлову крупу не з ячменю, а зі спельти [3].

Варто зазначити, що спельта цінна не лише своїми якісними показниками, але ще й відмінними смаковими властивостями. Зерно її використовується у хлібопекарському напрямі, виготовленні круп, макарон та у дитячому харчуванні. Справжнім рятунком спельта є для 2-5% людей на нашій планеті, які не можуть вживати хліб та борошняні вироби через алергію на білок глютен, який міститься у зерні пшениці, жита, ячменю, вівса. Вчені припускають, що половина з них зможе вживати спельту без шкоди для здоров'я, бо глютену в ній невелика кількість і він має іншу структуру, легше перетравлюється, не викликає алергічних реакцій і харчової непереносимості, має високий вміст легкозасвоюваного білка [3]. Дана пшениця використовується для виробництва продукції із маркуванням «gluten-free».

Цільнозернові вироби зі спельти мають низький глікемічний індекс, тому не призводить до збільшення ваги і розвитку діабету типу II, стабілізують рівень цукру в крові, мають високий вміст мукополісахаридів, покращують імунітет. У зерні цього цінного виду пшениці є високий вміст вітамінів В і заліза. Спельта є джерелом ніацину, який знижує рівень холестеролу та рибофлавіну – засобу від мігрені.

Поряд з цим, ця культура має ряд переваг та недоліків щодо її вирощування: здатна формувати врожай за висівання її після гірших попередників, на бідніших ґрунтах, а також пізніших строках сівби, менших дозах добрив і гіршому вологозабезпеченні має вищу зимо- та морозостійкість, підвищену кущистість та менше уражується деякими хворобами, що є особливо актуальним в органічному землеробстві [6].

Недоліком у вирощуванні спельти є те, що урожайність її дещо нижча, ніж у пшениці м'якої на 10-50% в основному через ламкість колоса і важкість вимолоту, а також деякі агротехнічні складноці при проведенні посівної через сівбу насіння в лусках [6].

На сьогоднішній день актуальними питаннями досліджень в рослинництві є оптимізація мінерального живлення шляхом застосування біологічних препаратів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В Україні дослідження з питань вивчення особливостей технології вирощування, функціонування рослин спельти, її стійкості до несприятливих чинників та формування продуктивності в основному проводилися у Правобережному Лісостепу.

Так, за результатами трьохрічних досліджень (2010-2013) Ткаченко І. Ю. під керівництвом Господаренко Г. М. [7] розроблено систему удобрення та діагностику азотного живлення пшениці спельти за допомогою портативного приладу N-тестер і шкалу забезпеченості рослин азотом. Проте, предметом досліджень був лише один сорт – Зоря України, урожайність якого в середньому за роки досліджень залежно від варіантів удобрення становила лише 1,90-3,11 т/га, масова частка білка в зерні – 14,2-23,1%, а масова частка клейковини – 27,5-49,4% відповідно.

Хлібопекарські властивості зерна спельти вітчизняного сорту Європа залежно від удобрення упродовж 2013-2014 рр. досліджували ряд вчених Уманського національного університету садівництво, результати досліджень яких показали, що зерно його за масовою часткою білка, крохмалю і активністю α-амілази має високі хлібопекарські властивості [8].

У Південному Степу України Ружицькою О. М. та Борисовою О. В. [9] у 2011-2012 рр. досліджено особливості росту, формування листової поверхні, морфометричні показники та насіннєва продуктивність рослин трьох зразків різного еколого-географічного походження пшениці спельти у порівнянні з поширеними районованими сортами Куяльник та Селянка. Але, предметом досліджень були лише селекційні зразки, а не зареєстровані сорти пшениці спельти, крім цього дослідженнями не було передбачено урожайність культури.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Таким чином, наукові публікації з особливостей росту і розвитку, технології вирощування та продуктивності зерна зареєстрованих сортів пшениці спельти за вирощування у Південному Степу України відсутні.

Ціль статті. Головною метою статті було проаналізувати плановий обсяг виробництва насіння пшениці спельти в Україні, а також дослідити ріст і розвиток та продуктивність вітчизняних сортів пшениці спельти залежно від застосування біологічних препаратів в умовах Південного Степу України.

Виклад основного матеріалу. До Державного Реєстру сортів рослин, придатних до поширення в Україні на 2016 рік внесено два сорти пшениці спельти: Зоря України та Європа, власником яких є ТОВ «Всеукраїнський науковий інститут селекції (ВНІС)» [10].

Сорт Зоря України зареєстровано у 2012 році. Цінність його полягає у тому, що він містить у своєму зерні до 22% білка та 49% клейковини, у той час, як у пшениці м'якій озимій – до 15-16% та до 28-33% відповідно.

За даними власника, сорт Зоря України – екстенсивного типу, придатний для вирощування в органічному землеробстві, а при застосуванні інтенсивної технології показує високу урожайність. Група стиглості – пізньостиглий. Різновидність – lutescens. Висота рослин – 110-120 см. Довжина колосу – 16 см, кількість зерен у колосі – 48,0 шт. Маса 1000 зерен обрушеного зерна становить 43,5-45,0 г, не обрушеного – 67,0-69,1 г. Зимостійкість на рівні 8,2-8,7 балів, посухостійкість висока. Стійкий до вилягання, борошнистої роси та бурої іржі. Середня врожайність за роки випробування становить – 5,50 т/га [12].

Другий високоурожайний сорт Європа (у Реєстрі з 2015 р.) несе ознаки м'якої пшениці – 90% зерна відділяється від плівок при обмолоті. Масова частка білка в зерні становить 18-20%, клейковини – 40-45,0%. Але, дещо поступившись вмістом білка, цей сорт зберіг усі амінокислоти, вітаміни та мінеральні речовини. Група стиглості – пізньостиглий. Різновидність – erithrospermum.

Висота рослин – 110 см. Довжина колосу – 15 см, кількість зерен у колосі – 48,0 шт. Маса 1000 зерен обрушеного зерна становить 44,0-45,0 г, не обрушеного – 66,0-67,1 г. Зимостійкість на рівні 8,3-8,8 балів, посухостійкість висока. Стійкий до вилягання, борошнистої роси та бурої іржі. Середня врожайність за роки випробування становить – 5,80 т/га [11].

Згідно Державного Реєстру виробників насіння і садивного матеріалу на 2016 рік, насінництвом спельти в Україні займаються лише три установи, у тому числі оригінатор сортів – ВНІС (м. Київ). Два інших зареєстрованих виробника – Інститут кормів та сільського господарства Поділля НААН України (м. Вінниця) та ТОВ «БЕНЕВЕНТ АГРО» (м. Київ) [12].

Обсяг виробництва насіння сортів пшениці спельти наведено на рис. 1. Таку малопоширеність культури можна пояснити тим, що як було вже сказано, є деякі проблеми сівби та відлущування зерна спельти. Але, це можна вирішити наявністю сучасної техніки та нових сортів, позбавлених недоліків традиційних форм цієї культури. Таким сортом є Європа, зерно якого вимолочується на 90%, тоді як сорту Зоря України – лише на 50%.

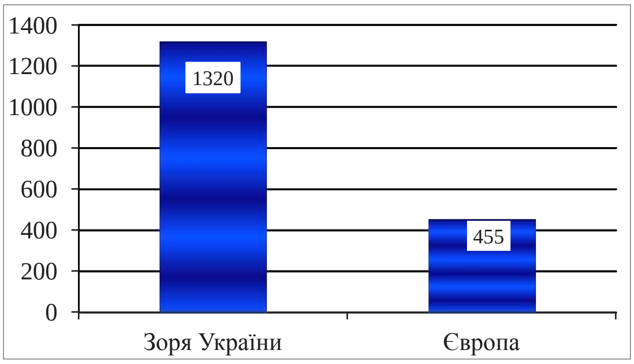

Рис. 1. Планове виробництво насіння сортів пшениці спельти на 2016 р.

Труднощі з вимолотом цієї культури можна усунути за допомогою відлущувальної машини марки ШО-3Х.

У 2015/16 сільськогосподарському році на дослідному полі Навчально-науково-практичного центру Миколаївського національного аграрного університету уперше проводилися дослідження з вивчення впливу обробки насіння біопрепаратами на ріст і розвиток та продуктивність посівів сортів пшениці спельти.

Агротехніка у досліді – загальнорекомендована для зони Південного Степу України, окрім досліджуваних елементів технології. Попередником для пшениці спельти була капуста.

Агрометеорологічні умови 2015/16 сільськогосподарського року були досить сприятливими для росту та розвитку озимих культур у тому числі пшениці спельти.

Встановлено, що застосування біологічних препаратів впливало на формування основних елементів продуктивності сортів пшениці спельти. Так, найдовший колос (16,1 см) сформував сорт Європа за обробки насіння біопрепаратами, дещо коротший – 13,8 см сорт Зоря України, що на 0,3-0,4 см відповідно менше у порівнянні з контролем.

Найбільшою (1,80 г/колос) маса зерна з 1 колоса сформувалась по сорту Європа за обробки насіння біопрепаратами, дещо меншою (1,35 г/колос) – по сорту Зоря України.

Встановлено вплив біопрепаратів і на густоту продуктивного стеблостою рослин пшениці спельти. Так, найбільша кількість продуктивних стебел (787 шт./м^2) була сформована по сорту Зоря України, що на 27 шт./м^2 перевищило контроль. Дещо меншим цей показник сформувався по сорту Європа – 434 шт./м^2, що на 4 шт./м^2 більше за контроль.

Найвищий рівень урожайності зерна пшениці спельти забезпечив сорт Європа – 6,63 т/га за обробки насіння біопрепаратами, що на 0,68 т/га більше, ніж контроль. Дещо нижчу урожайність отримано по сорту Зоря України – 4,68 т/га. Це на 0,58 т/га більше, ніж контроль та на 1,85-1,95 т/га менше, ніж по сорту Європа (табл. 1).

Маса 1000 насінин залежно від досліджуваних факторів коливалася від 45,6 до 53,6 г Найвищим (53,6 г) цей показник був по сорту Зоря України за обробки насіння біопрепаратами, а найнижчим (45,6 г) по сорту Європа – без обробки.

Результати досліджень показали, що якість зерна досліджуваних сортів пшениці спельти у більшій мірі залежала від сорту, ніж від обробки насіння біопрепаратами. Так, масова частка білка в зерні спельти сорту Зоря України без передпосівної обробки насіння становила 18,9%, а з передпосівною обробкою біопрепаратом органік-баланс у нормі 1 л/т і біоприлипачем Ліпосам у нормі 0,3 л/т – лише 19,1% (табл. 2).

Сорт Європа характеризувався меншою масовою часткою білка (14,3 та 14,9%) залежно від обробки насіння біопрепаратами, що на 0,6% перевищило контроль.

Масова частка клейковини в зерні досліджуваних сортів коливалася від 28,1% по сорту Європа без передпосівної обробки насіння до 42,0% по сорту Зоря України з передпосівною обробкою насіння біопрепаратами.

Висновки із даного дослідження та перспективи. В Україні на 2016 рік заплановано виробництво насіння двох зареєстрованих сортів пшениці спельти – Зоря України (1320 т)

Таблиця 1

Вплив біопрепаратів на формування основних елементів продуктивності та урожайність досліджуваних сортів пшениці спельти у 2015/16 сільськогосподарському році

Обробка насіння біопрепаратами **(фактор В)**	Довжина колоса, см	Маса зерна з 1 колоса, г	Кількість продуктивних стебел шт./ м^2	Урожайність, т/га	Маса 1000 насінин. г
Сорт Зоря України **(фактор А)**					
обробка насіння водою (10 л/т)	13,5	1,27	760	4,10	51,8
обробка насіння органік-баланс (1 л/т) + ліпосам (0,3 л/т)	13,8	1,35	787	4,68	53,6
Сорт Європа **(фактор А)**					
обробка насіння водою (10 л/т)	15,7	1,65	430	5,95	45,6
обробка насіння органік-баланс (1 л/т) + ліпосам (0,3 л/т)	16,1	1,80	434	6,63	47,8
НІР 05 за фактором А	0,29	0,03	32,8	0,37	0,88
НІР 05 за фактором В	0,31	0,11	25,8	0,21	1,21

Таблиця 2

Масова частка білка та клейковини в зерні пшениці спельти залежно від сорту та передпосівної обробки насіння біопрепаратами у 2015/16 сільськогосподарському році

Обробка насіння біопрепаратами **(фактор В)**	Масова частка білка, %	Масова частка клейковини, %
Сорт Зоря України **(фактор А)**		
обробка насіння водою (10 л/т)	18,9	41,7
обробка насіння органік-баланс (1 л/т) + ліпосам (0,3 л/т)	19,1	42,0
Сорт Європа **(фактор А)**		
обробка насіння водою (10 л/т)	14,3	28,1
обробка насіння органік-баланс (1 л/т) + ліпосам (0,3 л/т)	14,9	28,6
НІР 05 (%) за фактором А	0,58	0,62
НІР 05 (%) за фактором В	0,88	0,78

та Європа (455 т). Результатами досліджень встановлено, що в умовах Південного Степу найвищий рівень урожайності зерна (6,63 т/га) забезпечив сорт пшениці спельти Європа за передпосівної обробки насіння біопрепаратами. Найвищою масова частка білка (19,1%) та клейковини (42,0%) в зерні спельти сформувалася по сорту Зоря України за обробки насіння біопрепаратами.

Тому пшениця спельта має зайняти своє місце серед зернових культур в Україні, зокрема у зоні Південного Степу, а питання росту та розвитку рослин, формування врожайності та якості зерна сучасних сортів спельти потребують подальших досліджень.

Список літератури:

1. Пшеница: история, морфология, биология, селекция / [Шелепов В. В., Чебаков Н. Н, Вергунов В. А., Кочмарський В. С.] – К.: МИП им. В. Н. Ремесла. – 2009. – 543 с.
2. Заболотна І. Р. Характеристика зразків спельти озимої за елементами продуктивності колосу / І. Р. Заболотна // Тези доповідей міжнародної наукової конференції «Генетика і селекція: досягнення і проблеми» присвячену 170 річчю УНУС (18-20 березня 2014 р.). – С. 40-41.
3. Марченко В. У древньої пшениці спельти – нове життя. [Електронний ресурс]: Народний оглядач / В. Марченко. Режим доступу: https://www.ar25.org/article/u-drevnoyi-pshenyci-spelty-nove-zhyttya.html.
4. Морфология, биология, хозяйственная ценность пшеницы / [Шелепов В. В., Маласай В. М., Пензев А. Ф., и др.]. – Мироновка, 2004. – 524 с.
5. Cubadda R. Technological and nutritional aspects in emmer and spelt / R.Cubadda, E. Marconi // Hulled Wheats. Promoting the conservation and use of underutilized and neglected crops. - Castelvecchio Pascoli: Tuscuny, Italy, 1995. – P. 203-211.
6. Органічна пшениця: посібник Сільськогосподарські культури. [Електронний ресурс] / Хансуель Дірауер, Райнер Закс; [пер. з англ. Олена Юкало]. – Дослідний інститут органічного сільського господарства. – С. 16. – Режим доступу: http://www.ukraine.fibl.org/fileadmin/documents-ukraine/Booklets/pshenucja_A4.pdf.
7. Ткаченко І. Ю. Оптимізація азотного живлення пшениці спельти на чорноземі опідзоленому Правобережного Лісостепу України: автореф. на здобуття наук. ступеня канд. с.- г. наук: спец. 06.01.04 «Агрохімія» / І. Ю. Шевченко – Харків, 2015. – С. 21.
8. Господаренко Г. М. Хлібопекарські властивості зерна спельти залежно від удобрення / Г. М. Господаренко, В. В. Любич, І. О. Полянецька, В. В. Возіян // Вісник Уманського УНУС. – 2015. – № 1. – С. 11-14.
9. Ружицька О. М. Ріст, продуктивність та якість зерна озимої спельти за умов Півдня Степової зони України / О. М. Ружицька, О. В. Борисова // Вісн. ОНУ. Біологія. – 2015. – Т. 20. – Вип. 1 (36). – С. 47-58.
10. Державний Реєстр сортів рослин, придатних до поширення в Україні на 2016 рік. – К., 2015. – 377 с.
11. Каталог сортів та гібридів сільськогосподарських культур Всеукраїнського наукового інституту селекції (ВНІС). – К., 2016. – 51 с.
12. Державний Реєстр виробників насіння та садивного матеріалу на 2016 рік. – К., 2016. – 179 с.

Корхов М.М., Лёвкина А.В.
Николаевский национальный аграрный университет

ПЕРСПЕКТИВЫ ВЫРАЩИВАНИЯ ПШЕНИЦЫ СПЕЛЬТЫ НА ЮГЕ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье изложено народнохозяйственное значение, распространение и характеристику отечественных сортов пшеницы спельты Заря Украины и Европа. Проанализирован плановый объем производства семян в Украине на 2016 год. Установлено влияние предпосевной обработки семян биопрепаратами на производительность зерна изучаемых сортов спельты. В условиях Южной Степи Украины в 2015/16 сельскохозяйственном году самый высокий уровень урожайности зерна (6,63 т/га) обеспечил сорт пшеницы спельты Европа при предпосевной обработке семян биопрепаратами. Сорт спельты Заря Украины сформировал наибольшую массовую долю белка (19,1%) и клейковины (42,0%) в зерне при обработке семян биопрепаратами.
Ключевые слова: пшеница спельта, урожайность зерна, производство семян спельты, массовая доля белка, массовая доля клейковины.

Korhova M.M., Lovkina A.V.
Mykolayiv National Agrarian University

THE PROSPECTS OF CULTIVATION OF DINKEL WHEAT IN THE SOUTH OF UKRAINE

Summary
The article presents economic importance, distribution and characteristics of domestic dinkel wheat Zoria Ukrainy and Yevropa. The planned amount of seed production in Ukraine in 2016 are analyzed. The influence of pre-treatment of seeds biological products on the productivity of studied varieties of dinkel wheat are installed. In conditions of southern steppe of Ukraine in the 2015/16 crop year the highest yield of grain (of 6.63 t/ha) provided a variety of dinkel wheat Yevropa for pre-sowing seed treatment with biologics. The dinkel wheat Zoria Ukrainy formed the largest mass fraction of protein (19,1%) and gluten (42,0%) in grain treatment with biologics.
Keywords: dinkel wheat, yield of grain, production of dinkel wheat, mass fraction of protein, mass fraction of gluten.

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 316.485.26:[(477):(470+571)]

ГІБРИДНА ВІЙНА: РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКЕ ПРОТИСТОЯННЯ

Авер'янова Н.М.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Не дивлячись на низку доказів присутності російських військ на українській території, Російська Федерація вперто не визнає цей факт, що дає підстави українській стороні розглядати зазначений збройний конфлікт як гібридну війну. Загроза гібридної війни, яка триває з лютого 2014 р., – це часткова або повна втрата суверенітету української держави. Всі потуги з боку міжнародної дипломатії виявилися недостатніми, адже не змогли врегулювати конфлікт на Сході України: бої тривають, існують значні неузгодженості між Україною і Росією щодо врегулювання зазначеного воєнного протистояння. Окрім цього нестабільна ситуація у цілому світі – загострення міжнародного тероризму, міграційна криза в Європі, введення російських військ у Сирію – відвернули увагу світової спільноти від конфлікту на Донбасі, що ускладнює подальші можливості згоди України і Росії.
Ключові слова: гібридна війна, збройний конфлікт, національна безпека, безпека і оборона, пропаганда, російська пропаганда.

Постановка проблеми. Ситуація, яка склалася в Україні, дає підстави розглядати збройний конфлікт на сході української держави як гібридну війну. Не дивлячись на низку доказів присутності російських військ на українській території, Росія вперто не визнає цей факт, проте зрозуміло, що йдеться хоча і про замасковану, але зовнішню агресію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти гібридної війни Росії проти України висвітлювались у наукових працях таких вітчизняних вчених як Я. Базилюк, О. Власюк, В. Горбулін, Д. Дубов, С. Кононенко, О. Лазоренко, Є. Магда, Б. Парахонський, М. Степико, О. Суходоля, В. Ткач, Т. Черненко, Г. Яворська та ін. Незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених цьому питанню, ще багато аспектів проблеми залишаються недостатньо вивченими, що і визначило **мету даної статті** – здійснити аналіз передумов і розгортання гібридної війни Росії проти України, що сприятиме визначенню можливих способів вирішення проблем щодо загроз, які постали перед українською державою.

Виклад основного матеріалу. Термін «гібридна війна» (hybrid warfare) став популярним завдяки американському військовому теоретику Френку Хоффману (Frank Hoffman), який охарактеризував її як війну, що поєднує в собі низку різних режимів ведення війни, включаючи звичайні можливості, іррегулярну тактику і формування, терористичні акти, кримінальний безлад [12, с. 36]. Розуміння суті гібридної війни виходить за межі традиційних понять про війну. Боротьба за політико-економічне домінування над країною-опонентом відбувається як силовими, так і не силовими методами. Серед населення, управлінських, державних та військових структур впроваджуються безладдя і плутанина, в таких умовах конфлікту досить важко відрізнити мирних громадян від терористів, союзників від ворогів. Воєнні дії направлені не на фізичне знищення армії противника, а на її виснаження та деморалізацію.

У квітні 2014 р. Франк ван Каппен, генерал-майор у відставці, член верхньої палати парламенту Нідерландів, у минулому радник з питань безпеки при ООН і НАТО, коментуючи воєнний конфлікт в Україні охарактеризував гібридну війну як війну, в якій відбувається «змішування класичного ведення війни з використанням нерегулярних збройних формувань. Держава, яка веде гібридну війну, укладає угоду з недержавними виконавцями – бойовиками, групами місцевого населення, організаціями, зв'язок з якими формально повністю заперечується. Ці виконавці можуть робити такі речі, які сама держава робити не в змозі, адже будь-яка держава зобов'язана дотримуватись Женевської конвенції і Гаазької конвенції про закони сухопутної війни, домовленостей з іншими країнами. Всю брудну роботу вона може перекласти на плечі недержавних формувань» [7]. Українська держава зіштовхнулася саме з цими методами ведення воєнних дій: російські регулярні війська безпосередньо не перетинають український кордон; відбулася змова Російської Федерації з недержавними формуваннями – групами сепаратистські налаштованих місцевих мешканців і криміналітету, зв'язок з якими вона повністю заперечує; у конфлікт на українській території включається все більше бойовиків і найманців; з боку Росії здійснюється потужна інформаційна кампанія, направлена на політичну та економічну дестабілізацію в Україні та ін. Таким чином, Російська Федерація веде саме гібридну війну проти України, застосовуючи мілітарні, економічні, дипломатичні та інформаційні засоби, при цьому використовуючи і шантаж про застосування ядерної зброї.

У рішенні Ради національної безпеки і оборони України від 04 березня 2016 р. «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України» підкреслюється, що: «Основною формою гібридної війни проти України є комбінація різноманітних і динамічних дій регулярних сил Російської Федерації, що взаємодіють зі злочинними озброєними угрупованнями та кримінальними елемен-

тами, діяльність яких координується і здійснюється за єдиним замислом і планом із активним застосуванням засобів пропаганди, саботажу, навмисного завдання шкоди, диверсій і терору» [11]. Зазначене розуміння змісту гібридної війни співпадає з думкою більшості науковців, які досліджували характер і перебіг воєнних дій. Вони визначили такі основні ознаки, що притаманні гібридній війні: залучення до конфлікту незаконно створених збройних формувань, найманців, представників кримінальних структур, диверсійно-розвідувальних сил; використання цивільного населення як «живого щита» (добровільно або за оплату); загроза застосування збройних сил, які розгортаються вздовж державного кордону, у разі застосування однією зі сторін військової сили проти власного «мирного населення»; протидія міжнародній спільноти, що намагається врегулювати конфлікт згідно до норм міжнародного права; потужний інформаційно-психологічний вплив, який спрямовується на дестабілізацію обстановки всередині країни-опонента, на зниження рівня підтримки населенням діючої влади та на допомогу озброєним загонам цивільного населення, що протистоїть владі (інсургентам); створення негативного іміджу влади держави-опонента на міжнародній політичній арені; протистояння з конфліктуючою державою в економічній, дипломатичній, інформаційній та інших сферах [9, с. 31]. І хоча названі елементи гібридності були присутні у багатьох війнах минулого, проте особливістю сучасної гібридної війни є всезростаюча роль інформаційно-психологічного чинника, за допомогою якого країна-агресор, використовуючи людські ресурси країни-опонента, досягає своїх цілей.

Настанови щодо використання елементів гібридної війни (звичайно, на той час цього терміну не існувало) на противника зустрічаються ще в працях Сунь-Цзи, давньокитайського філософа та воєнного діяча VI ст. до н. е., який зазначав: «1. Псуйте все хороше, що є в країні вашого супротивника. 2. Залучайте визначних діячів супротивника в злочинні організації. 3. Підривайте авторитет керівництва супротивника та виставляйте його у потрібний момент на осуд громадськості. 4. Для цих цілей використовуйте співробітництво з самими підлими і мерзенними людьми. 5. Роздмухуйте сварки і сутички серед громадян ворожої вам країни. 6. Підбурюйте молодь проти старих людей. 7. Перешкоджайте всіма засобами роботі влади. 8. Перешкоджайте всіма способами нормальному постачанню до ворожих військ і підтриманню в них порядку. 9. Паралізуйте волю воїнів супротивника піснями та музикою. 10. Робіть все можливе для того, щоб знецінити традиції ваших ворогів і підірвати їхню віру у своїх богів. 11. Надсилайте жінок легкої поведінки, щоб доповнити справу морального занепаду. 12. Будьте щедрими на пропозиції та подарунки для купівлі інформації і спільників. В цілому, не економне ні грошей, ні обіцянок, оскільки вони приносять прекрасні результати» [4, с. 4]. Тобто в сучасній військовій практиці воєнні теоретики країни-агресора використовують ті ж методи гібридної зброї, що існували забагато століть до цього, а от засоби впливу мають якісно новий рівень за рахунок використання сучасних технологій та широкій взаємодії і узгодженості всіх військових і цивільних інформаційно-пропагандистських структур.

Як відомо, вторгнення російських збройних формувань на територію української держави розпочалося у лютому 2014 р. без оголошення війни. Особовий склад військ Російської Федерації не мав розпізнавальних знаків, однак це не заперечує факт збройної агресії північного сусіда, а демонструє його зухвалість і нехтування міжнародним правом, ігнорування наданих Росією гарантій безпеки Україні. Внаслідок вторгнення російських військ відбулася воєнна окупація частини української держави – Автономної Республіки Крим і міста Севастополь. Успішність російської гібридної тактики на Кримському півострові пояснюється не лише використанням силових засобів. У результаті зміни влади в державі та незадовільного стану українських безпекових структур керування силами оборони не відбувалося. Окрім цього слабка громадянська ідентичність кримчан («Я – громадянин України»), формування якої проходило під російсько-імперським впливом, створила підґрунтя для антиукраїнських і сепаратистських настроїв у Криму. Адже тут і в часи існування СРСР, і після отримання Україною незалежності не впроваджувалася цілеспрямована етнонаціональна політика. Крим, з його широкомасштабним домінуванням російської мови і культури, радянської символіки, традицій і міфів, з його орієнтацією на Російську Федерацію як заможну і сильну державу, не сприйняв українського проекту з його європейським вибором.

І якщо в ситуації з анексією Криму Україну в світі визнано як жертву агресії, то зі Сходом України все досить неоднозначно. Немало західних експертів, політиків розглядають події в Донецькій та Луганській областях як внутрішньоукраїнський конфлікт і не сприймають Російську Федерацію стороною протистояння. Вони схиляються до думки, яку наполегливо нав'язує Росія, що збройний конфлікт відбувається між українською владою («київською хунтою») та тією частиною населення Донбасу, яка більше ідентифікує себе з Росією, ніж з Україною. Проте відомо, на території збройного конфлікту Донецької і Луганської областей присутні «російські батальйонно-тактичні і ротно-тактичні групи загальною чисельністю близько 6,5 тис. військовослужбовців» [1, с. 32]. Їхньою метою є не військові наступальні дії, а виснаження і моральний підрив українських воїнів, вони виконують диверсійно-розвідувальні акції, обстріли блокпостів сил АТО, незначні збройні напади малими групами бойовиків, інформаційно-пропагандистські заходи для продовження дестабілізації на Сході України.

Російська Федерація події в Україні вважає антиконституційним державним переворотом, який призвів до розколу українського суспільства та збройного конфлікту. В «Стратегії національної безпеки Російської Федерації» (наказ Президента Російської Федерації від 31 грудня 2015 р.) підкреслюється: «Зміцнення ультраправої націоналістичної ідеології, цілеспрямоване формування в українського населення образу ворога в особі Росії, неприкрита ставка на силове

вирішення внутрішньодержавних протиріч, глибока соціально-економічна криза перетворюють Україну в довгострокове вогнище нестабільності в Європі та безпосередньо біля кордонів Росії» [10]. Тобто поряд із військовим складником конфлікту на Донбасі Російська Федерація масштабно застосовує інформаційний складник, який спрямовується як на внутрішній фронт (серед населення в зоні конфлікту та в цілому серед українських громадян; серед власного населення), так і зовнішній фронт (серед міжнародної спільноти). У медійних агенціях світу широко поширюється і версія про конфлікт між збройними силами нашої держави та повстанцями на Сході України, яких підтримує Російська Федерація. Як наслідок, на Заході все гучніше звучать заклики скасувати санкції проти Російської Федерації та повернути її у Велику вісімку. Врешті решт вимога надати особливий статус частині Донбасу стала однією з умов Мінських домовленостей, що може привести до руйнування української державності. Іншими словами, Росія з агресора-нападника перетворюється на миротворця та захисника, при цьому надаючи об'єктові нападу статус загарбника. Така інтерпретація подій стає складовою інформаційної війни Російської Федерації проти України, тобто дієвим специфічним засобом зброї гібридної війни.

Таким чином, недостовірна та перекручена інформація призводить до нерозуміння країнами-союзницями України суті збройного конфлікту в Донецькій і Луганській областях. Певна частина стратегічних партнерів нашої держави не визнає Росію як агресора, що ускладнює дипломатичні зусилля України щодо врегулювання збройного конфлікту на Донбасі. Суттєву роль грає й те, що Захід, враховуючи непередбачувану поведінку влади Російської Федерації, проявляє тактику обережності та стриманості. Політика західних партнерів, найперше, спрямовується на те, щоб не допустити масштабного військового конфлікту з Росією, а це змушує Україну прислухатись і брати до уваги міркування Заходу, щоб не залишитись на одинці з ворогом. Україні потрібно прикласти немало зусиль, щоб сформувати у країнах-союзницях єдине бачення Росії як країни-агресора, що не лише окупувала і анексувала АР Крим, а й спричинила збройний конфлікт на Сході України.

Події в Криму і на Донбасі засвідчили, що система національної безпеки України на той час зовсім не була зорієнтована на війни нового типу – гібридні. Під час вторгнення російських військ на територію нашої держави українське керівництво з запізненням реагувало на події в Криму і Сході України, йому «бракувало стратегічних і тактичних підходів на російському напрямі» [6, с. 6]. Озброєння і військова техніка, які були в розпорядженні Збройних Сил України, морально та фізично застаріли, що пояснюється як недостатнім фінансуванням оборонного комплексу, так і скороченням державного оборонного замовлення. Не сприяли обороноздатності держави проросійськи налаштовані посадовці у Збройних Силах України, Міністерстві внутрішніх справ, Службі безпеки України. Кадрова підготовка військових потребувала впровадження у підготовчий процес нових форм і методів навчання, врахування досягнень сучасних технологій. Фактично, бойовий досвід українські військові отримували у процесі відсічі російській агресії. Все це призвело керівництво держави до розуміння необхідності розвитку сучасного сектору безпеки і оборони, до поглиблення співпраці з НАТО, до перегляду зовнішньої та внутрішньої політики України.

За роки проведення антитерористичної операції на Донбасі українська держава суттєво посилила свої оборонні можливості за рахунок збільшення чисельності Збройних Сил України, підвищення професійної підготовки особового складу, удосконалення системи управління угрупованнями військ, модернізації військової техніки, появи добровольчих і волонтерських рухів та ін. Суттєву допомогу у вирішенні питань модернізації системи безпеки й оборони на основі сучасних технологій, комунікацій і менеджменту українська держава отримала з боку НАТО та ЄС, проте, зрозуміло, що захищати й відстоювати свою Батьківщину, насамперед, мають самі українці.

Україні складно протистояти у гібридній війні Російській Федерації, яка має набагато сильніший економічний, воєнний та інформаційний потенціал і яка спрямовує широкий спектр агресивних дій гібридного типу на підрив внутрішньої стабільності української держави. Одночасно Кремль у власній державі активно створює ворожий образ України та українців, що красномовно демонструють соціологічні опитування «Левада-центру»: у червні 2016 р. головними ворогами Росії населення країни вважало США, Україну та Туреччину, при цьому найбільш вороже до Російської Федерації, на думку росіян, налаштовані США (72%), а на другому місці – Україна (48%) [8]. У вересні 2016 р. кількість негативно налаштованих росіян щодо України зросла до 56% [5]. Звісно, концентрація уваги на уявному зовнішньому ворогові відволікає увагу російських громадян від внутрішніх проблем у державі – економічних, соціальних і від питань їхнього вирішення. Натомість формування Росією власного іміджу як могутньої держави, що захищає своїх громадян та етнічних росіян на чужих територіях, переконує російське населення в справедливості влади Російської Федерації, обстоюванні нею демократичних принципів, прав і свобод.

Російська пропаганда для дестабілізації в Україні активно послуговується зростанням негативних настроїв серед українських громадян. Ці настрої викликані складними та болючими внутрішніми проблеми в українській державі – продовженням неоголошеної війни з Російською Федерацією, відсутністю прогресу у питанні щодо повернення АР Крим, зниженням соціальних стандартів, зростанням бідності та безробіття, відсутністю ефективних реформ. На думку більшості населення України, «вищі керівники держави не є патріотами країни. На противагу їм, українських військовослужбовців, які воюють або воювали в зоні АТО, вважають патріотами 74%» [3, с. 6]. Високому керівництву нашої держави варто було б уважно прислухатися до соціологічних досліджень Центру Разумкова, які засвідчують, що дії влади щодо реалізації реформ у державі послабили почуття патріотиз-

му у громадян України. Також слід враховувати, що Кремль і надалі дестабілізуватиме ситуацію в середині України для впровадження своєї політики хаосу та розколу українського суспільства; він і в подальшому буде створювати стереотипи «фашистських» українців, негативний імідж української держави в світі з метою зменшення її геополітичного значення.

Агресія Росії проти України засвідчила підрив правових і безпекових механізмів підтримки стабільності у світі, неефективність міжнародних інституційних структур у сфері безпеки. Нині у країнах (навіть членів Північноатлантичного альянсу), що межують з Російською Федерацією, посилюється відчуття небезпеки та беззахисності. Адже з боку Кремля неодноразово лунали погрози про можливість застосування ядерної зброї, що передбачено воєнною доктриною Росії. Вона, спираючись на статус ядерної держави, прагне глобального реваншу, її амбіції не обмежуються лише Україною. В таких умовах політичної напруженості зростає роль трансатлантичних структур, підвищується значення узгоджених дій США та ЄС щодо протистояння російській агресії. Проте, зважаючи на політику компромісів Заходу та на різновекторність думок серед країн Європейського Союзу у питанні посилення більш жорстких і дієвих заходів щодо Росії, Україні варто, найперше, сподіватися на себе (хоча в України й Росії занадто різні «вагові категорії»), на власті Збройні Сили та на патріотизм громадян, здатних до опору агресорові.

Висновки і пропозиції. Отже, гібридна війна Російської Федерації проти нашої держави спрямована на повернення України в сферу її геополітичного впливу, на зміну зовнішньополітичного курсу України, на її відмову від європейської інтеграції. Сьогодні в умовах гібридної війни для України, насамперед, важливим залишається завдання перешкоджати реалізації цілей ворога та зберегти свій статус як суверенної незалежної держави, намагатися бути самостійним суб'єктом міжнародних відносин. Звичайно, це не легко, адже Росія готувалася до протистояння з Україною цілеспрямовано і багато років. Однак Україні варто зайняти більш активну позицію, «не тільки захищатися, а й контратакувати (нав'язуючи свій порядок денний на всіх фронтах протистояння)» [2, с. 17]; варто застосовувати гнучкі політико-дипломатичні зусилля, водночас, нарощуючи свій потенціал інноваційних військових технологій та розробляючи стратегії на роки вперед.

Список літератури:

1. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2016 році». – К.: НІСД, 2016. – 688 с.
2. Горбулін В. Ціннісні ресурси війни і миру: український фронт / Володимир Горбулін // Стратегічні пріоритети. Науково-аналітичний щоквартальний збірник. – 2016. – № 3 (40). – С. 11–17.
3. Консолідація українського суспільства: шляхи, виклики, перспективи. Інформаційно-аналітичні матеріали до Фахової дискусії 16 грудня 2016 р. – К.: Центр Разумкова, 2016. – 100 с.
4. Крысько В. Г. Секреты психологической войны. Цели, задачи, методы, формы, опыт. – Минск, 1999. – 181 с.
5. Отношение россиян к Украине ухудшилось [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/ukraine_in_russian/2016/10/161026_ru_s_attitude_ukrainians_russia
6. Перспективи українсько-російських відносин (концептуальні підходи і практичні кроки) // Національна безпека і оборона. – 2015. – № 8-9 (157-158). – С. 2–20.
7. Пиджак рвется по шву. Интервью на «Радио Свобода» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.svoboda.org/a/25362031.html.
8. Россияне решили, кто им враги [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.levada.ru/2016/06/02/rossiyane-reshili-kto-im-vragi/.
9. Телелим В. М., Музиченко Д. П., Пунда Ю. В. Планування сил для виконання бойових завдань у «гібридній війні» // Наука і оборона. Науково-теоретичний та науково-практичний журнал. – 2014. – № 3. – С. 30–35.
10. Указ Президента Российской Федерации от 31 декабря 2015 года № 683 «О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://rg.ru/2015/12/31/nacbezopasnost-site-dok.html.
11. Указ Президента України № 92/2016. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/documents/922016-19832.
12. Hoffman Frank G. Hybrid Warfare and Challenges // Joint Force Quarterly (JFO). – 2009. – Issue 52, 1-st Quarter. – Pp. 34–39.

Аверьянова Н.Н.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ГИБРИДНАЯ ВОЙНА: РОССИЙСКО-УКРАИНСКОЕ ПРОТИВОСТОЯНИЕ

Аннотация
Не смотря на ряд доказательств того, что российские войска присутствуют на украинской территории, Россия упорно не признает этот факт, что дает основания украинской стороне рассматривать данный вооруженный конфликт как гибридную войну. Угроза гибридной войны, которая длится с февраля 2014 г. – это частичная или полная потеря суверенитета украинского государства. Все усилия со стороны международной дипломатии оказались недостаточными, так как не смогли урегулировать конфликт на Востоке Украины: бои продолжаются, существуют значительные несогласованности между Украиной и Россией по урегулированию указанного военного противостояния. Кроме этого нестабиль-

ная ситуация во всем мире – обострение международного терроризма, миграционный кризис в Европе, ввод российских войск в Сирию – отвлекли внимание мирового сообщества от конфликта на Донбассе, что затрудняет дальнейшие возможности согласия Украины и России.
Ключевые слова: гибридная война, вооруженный конфликт, национальная безопасность, безопасность и оборона, пропаганда, российская пропаганда.

Averianova N.N.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

HYBRID WARFARE: THE RUSSIAN-UKRAINIAN CONFRONTATION

Summary
Despite a number of evidence the presence of Russian troops on Ukrainian territory, Russian Federation stubbornly refused to recognize this fact that gives rise to the Ukrainian side to consider the said armed conflict as a hybrid warfare. The threat of a hybrid warfare, which lasted from February 2014 – a partial or complete loss of sovereignty of the Ukrainian state. All attempts by the international diplomacy proved inadequate, because were not able to resolve the conflict in eastern Ukraine, fighting continues, there are significant inconsistencies between Ukraine and Russia to resolve this military confrontation. In addition, the unstable situation in the world – the aggravation of international terrorism, migration crisis in Europe, the introduction of Russian troops in Syria – diverted world attention from the conflict in the Donbas, which complicates further opportunities consent Ukraine and Russia.
Keywords: Hybrid Warfare, armed conflict, national security, security and defense, propaganda, Russian propaganda.

УДК 140.8

ФІЛОСОФІЯ ДАОСИЗМУ В КОНТЕКСТІ ТРАНСГРЕСІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Бутко Ю.Л.
Донбаський державний педагогічний університет

У статті досліджено філософію даосизму в контексті трансгресійних перетворень в сучасній Україні. Автором зроблено висновок, що українська культура, хоча і є невід'ємною частиною європейської, однак має схожі риси зі східною культурою, що була сформована, у тому числі, й під впливом філософії даосизму. Зокрема, філософія даосизму є близькою до української національної філософії кордоцентризму. Завдяки поширенню в Україні практики різних методів, прийомів і комплексів з багатого набору внутрішньої алхімії даосів під назвою цигун та бойових мистецтв ушу, елементи даоської філософської традиції проникають в ментальність українців.
Ключові слова: даосизм, менталітет, ментальність, ушу, цигун.

Актуальність теми. Духовні практики даосизму наразі викликають інтерес не тільки на Далекому Сході. Навіть в нашій країні з'явилася величезна безліч клубів, спеціальних шкіл вивчення східної філософії, цигуну, бойових мистецтв, що є одними з напрямків даоської практики. Пильну увагу до даосизму приділяють філософи та інші представники вченого світу: психологи, медики, фізики. Тому актуальним являється дослідження філософії даосизму в контексті трансгресійних перетворень в сучасній Україні.

Стан наукової розробки. Тематику філософії даосизму досліджували такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як В.С. Скритуцька, Л.І. Юрченко, А.А. Костенко, Б.С. Галімов, С.П. Капіца, А.Ф. Кудряшев, М.С. Кунафин, Н.О. Лоський, А.В. Лук'янов, Д.А. Нурієв, Р.Ю. Рахматуллин, А.І. Селіванов, С.Н. Семенов, А.У. Уотс, В.Н. Фіногентов, В.С. Хазієв, К.Г. Юнг та ін. Однак слід відзначити брак ґрунтовних вітчизняних спеціалізованих досліджень філософії даосизму.

Метою даної статті є дослідження філософії даосизму в контексті трансгресійних перетворень в сучасній Україні.

Виклад основного матеріалу. Дослідження обраної проблематики вважаємо за необхідне розпочати із визначення понятійного апарату, а саме з понять трансгресії, ментальності, менталітету. Так, термін «тарнсгресія» визначає ситуацію переходу кордону, який описується в культурі як неперехідний, а також досвід, що описує стан цього переходу. Уявлення щодо трансгресивного досвіду сформульовано в роботах Ж.Батая і численних коментарях до них М. Фуко, М. Бланшо, Ж. Дерріда та ін. Трансгресія пов'язана з уявленням про межу, кордони культурної норми в діалектичному відношенні. Так, М. Фуко харак-

теризує взаємодію кордону культурної норми і процесу її перетину як ситуацію, в якій межа і її подолання взаємно конструюють одна одну: «Трансгресія – це жест, який звернений на межу ... Межа і трансгресія зобов'язані одна одній щільністю свого буття; не існує межі, через яку абсолютно неможливо переступити; з іншого боку, марною буде всяка трансгресія ілюзорної або примарної межі. Та чи існує достеменно межа зовні цього жесту, який блискуче долає і заперечує її?» [1, с. 117].

Трансгресивний досвід описує стан переходу або руйнування природних установок реальності, описаних культурною традицією, а також виявляє рамки культурних уявлень за допомогою їх проблематизації. В рамках трансгресивного досвіду реальність, описана в рамках культурної традиції як трансцендентна, не досягається, але виявляється і декларується не шуканим станом, а метою. Людський досвід не може охопити трансцендентну реальність, але формується як зустріч на кордоні з трансцендентної реальністю, це, за висловом М.Бланшо, «зіткнення на відстані» [2, с. 100].

Як події трансгресивного досвіду можуть бути описані події, характерні для релігійних переживань, які інтерпретуються в мові релігійної доктрини. Події трансгресивного і містичного дослідів характеризуються інтенсивним зусиллям, спрямованим на подолання наявного буття. Фактично події містичного досвіду, характерні для релігійних доктрин, виступають формою культурної інтерпретації трансгресивного досвіду. Слід зазначити, що використання поняття «трансгресія» для опису подій містичного досвіду піддається критиці. Так, С. С. Хоружий в своєму фундаментальному дослідженні містичного досвіду в православній традиції зазначає: «в суті своїй два види досвіду [досвід трансгресії і містичний] розходяться до повної протилежності» [3, с. 201]. С. С. Хоружий вказує на різницю у розгляді природи людини в сучасній філософії та релігійної традиції: для сучасної філософії природа людини збірна і довільна, досвід трансгресії – це послідовний ланцюг приватних трансгресій, метою якої є знищення людської суб'єктивності. З думкою С. С. Хоружого погодитись не можна, адже при аналізі містичного досвіду він опирається на уявлення християнської релігійної традиції, в той час як для інших релігійних традицій саме таке «знищення людської суб'єктивності» може бути бажаним результатом містичного досвіду. Отже, в такому разі досвід трансгресії та містичний досвід можуть виступати схожими поняттями, і слід говорити про духовну трансгресію як про шлях духовного розвитку в контексті такої релігійної традиції. Безумовно, такий шлях пов'язаний із зміною ментальності у свідомості кожної окремої людини, що зумовлює необхідність визначитись із поняттями ментальності та менталітету.

Ментальність до сих пір не має чіткого визначення, можна говорити про нестрогість, розпливчастість цього поняття. Термін «ментальність» походить від латинського «розум, мислення, спосіб мислення, душевний склад», означаючи загальну духовну налаштованість, цілісну сукупність думок, вірувань, навичок духу, що створює картину світу і скріпляє єдність культурної традиції або будь-якого співтовариства.

Ментальність характеризує специфічні рівні індивідуальної та колективної свідомості, представляючи собою характеристику специфічного типу мислення. Навички усвідомлення навколишнього, розумові схеми, комплекси образів культурно виявляються в ментальності. Ментальність формується на основі природних даних і соціально обумовлених компонентів (соціального досвіду, здорового глузду, інтересів, емоційної вразливості), розкриваючи уявлення людини про світ, виявляючи звички, уподобання, колективні емоційні шаблони (і цим відрізняючись від суспільних настроїв, що характеризуються певною «хиткістю», ціннісних орієнтацій і ідеології).

Ментальність відрізняється досить стійким характером, що включає в себе ціннісні орієнтації (цінності формулюють життєві установки), але не вичерпується ними, характеризуючи глибинні рівні колективного та індивідуального несвідомого. Ментальність виражає життєві і практичні установки людей, стійкі образи світу, емоційні переваги, властиві спільноті і культурної традиції. Ментальність – елемент свідомості, ширше і об'ємніше «думки» або «установки», тому «ментальність» як поняття дозволяє об'єднати аналітичне мислення, розвинені форми свідомості із напівсвідомими культурними шифрами, заснованими на бінарних опозиціях (природне / культурне, емоційне / раціональне, індивідуальне / суспільне).

Термін «ментальність» вперше ввів Р Емерсон [4, с. 207], який розглядав метафізичне значення душі як першоджерела цінностей та істин. Дюркгейм виділив елементи примітивної ментальності (хоча і не дав точного визначення поняття), віднісши їх до архаїчного етапу суспільства і протиставивши примітивні народи розвиненим.

А Я. Гуревич вказує на ментальність, як на якийсь складний образ, внутрішню картину світу, яка відображатиме культуру суспільства: «... Саме картина світу, що включає в себе, зокрема, уявлення про особистість та її ставлення до соціуму, про свободу, рівність, честь, добро і зло, про право і працю, про сім'ю і сексуальні відносини, про хід історії, про цінності часу, про співвідношення нового і старого (картина світу в принципі невичерпна), саме ця картина світу, яка успадкована від попередніх поколінь і безперервно змінюється в процесі суспільної практики, лежить в основі людської поведінки» [5, с. 107]. Ментальність – спосіб організації змісту культури в свідомості індивіда, тому що вона, що є результатом засвоєння людиною різного роду текстів культури і досвіду, об'єктивується в діяльності людини та її продуктах, які складають зміст культури.

Поняття ментальності часто ототожнюють з поняттям менталітету [6, с. 18]. В інших дослідженнях підкреслюється більш вузький, спрямований характер «ментальності». У психології в даний час «ментальність» розуміється як сукупність усвідомлених і неусвідомлених психологічних установок індивіда або різних соціальних груп діяти, мислити, сприймати і осягати світ певним чином. Менталітет – це поняття більш високого порядку, що включає в себе кілька видів ментальності (соціально-побутову, політичну

і т.д.). Менталітет – це реальний стиль, характер, спосіб мислення і духовної життєдіяльності, властивий певному соціуму (соціальній групі). Справедливо і інше визначення. Менталітет – це стереотипи і звички свідомості, закладені вихованням і культурними традиціями, властиві не окремій особистості, а соціально-культурній спільності або стану [7, с. 233]. Саме такий зміст нами й вкладається в поняття «ментальність» і «менталітет».

Отже, яке місце займає філософія даосизму в менталітеті українців та як змінюється ментальність пересічного українця під впливом вказаної філософії? В основі української культури знаходиться культуростворююча основа, яка, з одного боку, сходить до християнської релігії, з іншої – до культури дохристиянської Київської Русі. Українська культура, безумовно, є частиною європейської та містить також її античні корені.

Ядром системи цінностей, на яких заснована сучасна західна цивілізація, став техніко-технологічний прогрес. Характерні риси західного типу – це швидка зміна техніки і технологій, що провокують науково-технічні революції і змінюють ставлення людини до природи, до засобів виробництва і суспільного розвитку. Вся європейська цивілізація орієнтована на зміну і розвиток зовнішніх умов, вона «екстравертивна», тобто звертається зовні. Комфортом житла, транспортних засобів, телекомунікаційних систем та іншими благами весь світ зобов'язаний техногенній цивілізації Заходу.

Для соціальної динаміки західної культури характерні такі процеси, як ривки, нерівномірність, що супроводжуються катастрофою старої системи цінностей, а також політичних і економічних структур, що призводить до швидкого формування і зміні типу особистості в суспільстві. Західна культура проголошує динамізм, орієнтацію на новизну, утвердження гідності і поваги до людської особистості, індивідуалізм, установку на автономність особистості, раціональність, ідеали свободи, повагу до приватної власності і прав людини. Всі ці цінності, певною мірою характерні й для українського суспільства, останнім часом все більше стверджуються в нашій країні, ментальності українців. У той же час саме техногенна цивілізація призвела людство до глобальних криз і техногенних катастроф, у тому числі й Чорнобильської.

Натомість, даосів мало інтересують досягнення науки та техніви. Головне екзистенціальна завдання людини, згідно даоської філософії – знайти свій шлях (дао) і прагнути до повного злиття з Дао, вселенським універсумом, абсолютом. Діяльність людини набуває чинності Дао, якщо вона відповідає принципам гуманності і справедливості, що означає володіння нею високоморальним і інтелектуальним потенціалом; земне Дао – це поєднання м'якого управління і самоорганізації суспільства; небесне Дао – це чергування порядку і хаосу, темного і світлого, тобто дуальні альтернативи, завдяки яким все суще має властивість руху і еволюції. У центрі уваги даосизму знаходяться природа, космос і людина, однак ці початки осягаються не раціональним шляхом, а за допомогою прямого понятійного проникнення в природу існування. Світ перебуває в постійному русі і зміні, розвивається, живе і діє спонтанно, без будь-яких причин. Мета мислення, по даосизму, є «злиття» людини з природою, космосом, так як він є її невід'ємною частиною. Духовна трансгресія в контексті філософії даосизму – це «шлях цільного існування», в якому умогляд і дія, дух і матерія, свідомість і життя виявляються зібраними у вільному, безмежному, всеохоплюючому єднанні.

Однак чи є філософія даосизму такою екзотичною та чужою для нашої країни? Світ, за філософією даосів, є «перетворене Єдине», плід метаморфози Дао. У даоській традиції у цьому зв'язку говориться про перетворення першолюдини, яким вважався напівлегендарний основоположник даосизму і Верховне божество даоської троадиції Лао-цзи. Світ для даосів – це «перетворене тіло» (хуа шень) Лао-цзи. А це означає, що між серцем людини і тілом передвічного Дао існує найглибший внутрішній зв'язок.

Дещо схожі ідеї характерні й для українського кордоцентризму. Так, для Г. Сковороди духовне пізнання Біблії і самопізнання людини рівнозначні процеси. «Не пізнавши себе, як пізнаєш Біблію?», – запитував він [8, с. 327]. І закликав: «Пізнай же спершу себе самого, тоді пізнаєш і Адама з Євою» [8, с. 338]. Біблія як людина і «символічний світ» та людина як людина і «малий світ», при уподібненні Біблії людині й застосуванні символічної семантики «мови біблійного слова» до опису людської духовної реальності, є, на думку Г. Сковороди, символічною нарацією про людську реальність та її сутність [8, с. 322]. Звідси його основний висновок – «людина є серце» [9, с. 359].

Отже, даоси визначали найглибший внутрішній зв'язок між серцем людини і тілом всесвіту, в той же час основоположник українського кордо центризму – Г.С. Сковорода визначав, що людина і є серце. Таким чином, філософія даосизму є близькою до української національної філософії кордоцентризму.

Однак не лише вище розглянута близькість двох філософських вчень зумовлює вплив філософії даосизму на трансгресійні перетворення в сучасній Україні. Протягом останніх років новий рух призвів до популяризації в Укріні практики різних методів, прийомів і комплексів з багатого набору внутрішньої алхімії даосів під назвою цигун.

Однією з особливостей сучасного цигун є його зв'язок з бойовими мистецтвами – ушу, що виник в кінці минулого століття. До цього часу, навряд чи хто-небудь мислив собі внутрішню алхімію, дихальні вправи, даоінь та інші даоські мистецтва, що стали основою для цигун, як щось, що має відношення до ушу. Висхідні до секретних тренувань членів сект і таємних товариств (хуейдан) епох Мін і Цин, ушу використовували ряд прийомів з даоського арсеналу, так само як і поняття даоської психофізіології. Проте, це були явища принципово різного порядку. У 80-і рр. в КНР починають дивитися і на те і на інше як на частину «дорогоцінної культурної спадщини», що виконують схожі функції, перш за все оздоровчі.

Методи цигун, що проникли на Захід, у тому числі й в Україну, безумовно, даоські. Бум цигун зумовив зростання інтересу до даоських текстів

та інших практик цієї традиції. А це означає, що велика даоська традиція жива не тільки в стінах древніх храмів і монастирів [10, с. 198-200], а й в Україні.

Висновки. Таким чином, українська культура, хоча і є невід'ємною частиною європейської, однак має схожі риси зі східною культурою, що була сформована, у тому числі, й під впливом філософії даосизму. Зокрема, філософія даосизму є близькою до української національної філософії кордоцентризму. Завдяки поширенню в Україні практики різних методів, прийомів і комплексів з багатого набору внутрішньої алхімії даосів під назвою цигун та бойових мистецтв ушу, елементи даоської філософської традиції проникають в ментальність українців.

Список літератури:

1. Фуко М.О трансгрессии / М. Фуко // Танатография эроса. – СПб: Мифрил, 1994. – 364 с.
2. Бланшо М. Пространство литературы / М. Бланшо. – М.: Логос, 2002. – 288 с.
3. Хоружий С.С. Подвиг как органон. Организация и герменевтика опыта в исихастской традиции / С.С. Хоружий // К феноменологии аскезы / С.С. Хоружий. – М.: Издательство гуманитарной литературы, 1998. – 352 с.
4. Уэллек Р. Уоррен О. Теория литературы. Пер. с англ. М. – 328 с.
5. Гуревич А.Я., Вовель М., Рожанский М. Ментальность // 50/50: Опыт словаря нового мышления / под общ. ред. М. Ферро и Ю. Афанасьева. М., 1989 – С. 456-459.
6. Кром М. Отечественная история в антропологической перспективе // Исторические исследования в России 11: Семь лет спустя. М., 2003.- С. 14-28.
7. Миронов Б.Н. Социальная история России. СПб., 2002. Т. 1. – 548 с.
8. Сковорода Г. Пізнай в собі людину / Г. Сковорода. – Львів: Світ, 1995. – 528 с.
9. Сковорода Г. С. Твори / Г. С. Сковорода. – К.: Обереги, 1994. – Т. 2. – 480 с.
10. Даосские практики. 2-е изд. СПб.: «Азбука-классика», Петербургское Востоковедение», 2004. – 256 с.

Бутко Ю.Л.
Донбасский государственный педагогический университет

ФИЛОСОФИЯ ДАОСИЗМА В КОНТЕКСТЕ ТРАНСГРЕСИОННЫХ ПРЕОБРАЗОВАНИЙ В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЕ

Аннотация
В статье исследована философия даосизма в контексте трансгресионных преобразований в современной Украине. Автором сделан вывод, что украинская культура, хотя и является неотъемлемой частью европейской, однако имеет схожие черты с восточной культурой, которая была сформирована, в том числе и под влиянием философии даосизма. В частности, философия даосизма близка к украинской национальной философии кордоцентризма. Благодаря распространению в Украине практики различных методов, приемов и комплексов из богатого набора внутренней алхимии даосов под названием цигун и боевых искусств ушу, элементы даосской философской традиции проникают в ментальность украинцев.
Ключевые слова: даосизм, менталитет, ментальность, ушу, цигун.

Butko Yu.L.
Donbass State Pedagogical University

THE PHILOSOPHY OF TAOISM IN THE CONTEXT TRANSHRESIYNYH TRANSFORMATIONS IN MODERN UKRAINE

Summary
In the article the philosophy of Taoism in the context transhresiynyh transformations in modern Ukraine. The author concluded that Ukrainian culture, although they are an integral part of Europe, but has similarities with eastern culture that has been formed, including, and influenced by the philosophy of Taoism. In particular, the philosophy of Taoism is close to the Ukrainian national kordotsentryzm philosophy. Thanks to the spread in Ukraine the practice of different methods, techniques and systems with a rich set of Taoist internal alchemy called qigong and martial arts Wushu elements of Taoist philosophical tradition penetrate the Ukrainian mentality.
Keywords: Taoism, mentality, mentality, wushu, qigong.

УДК 141.7:172/177:001.8

ТЕХНОЛОГІЇ, ЯКІ ЗМІНЮЮТЬ СУСПІЛЬСТВО. СУСПІЛЬСТВО, ЩО ТРАНСФОРМУЄ ЕТИКУ (ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ)

Кравченко Т.О.
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

В статті розглядається сутність поняття Umwelt як оточуючий світ людини, середовище її існування. Розкриті характерні особливості Umwelt та його типи стосовно сучасного етапу розвитку цивілізації, зокрема природнє се-редовище, техносередовище, нейрореальність та середовище розподіленої колективної свідомості, що пов'язане з явищем краудсорсінга. Особлива увага відведена розкриттю можливості становлення п'ятого умвельта – мережевого. Акцент зроблений на розкритті трансформації цінностей людства сучасної електронної цивілізації, зміні поглядів людини на себе та оточуючий світ. Також звертається увага на трансформацію поняття «етика» в добу активного поширення високих наукомістких технологій та необхідність формування сучасної прикладної етики, а саме біоетики.

Ключові слова: Umwelt, етика, біоетика, техносередовище, нейрореальність, цінності, дигіталізація, індивідуалізація, краудсорсінг, критичне мислення, кліповість свідомості.

Постановка проблеми. Початок XXI століття ознаменований рядом найважливіших наукових відкриттів і експериментів, які істотно розширили можливості людського розуму в процесі пізнання і створення нових технологій виробництва та розвитку природного оточуючого середовища. Ці відкриття мають глобальний характер і безпосередньо впливають на розвиток планетарної цивілізації. Сучасний світ неможливо охопити єдиним поглядом. Більш яскравими стають процеси глобалізації, дигіталізації та інформатизації. Відбувається тотальна комп'ютеризація та технологізація всіх сфер життєдіяльності людини, що, власне, є однією із характеристик парадигми цілісності. У зв'язку з цим виникають футурологічні прогнози розвитку світу, існування людської цивілізації, а також питання про існування людини як біологічного виду.

В епоху постнекласичної науки набуло нового значення і трактування багато явищ та процесів оточуючого середовища. Інакше почала розглядатися людина – як суб'єкт, включений в об'єкт дослідження. Парадигма цілісності та універсальний еволюціонізм призвели до нового бачення біосфери, ноосфери та антропосфери. Методологічний плюралізм дозволив дослідити та пояснити явища та процеси з різних точок зору, не зациклюючись на певній єдиній стороні дослідження. Синергетична парадигма привнесла нове бачення складних нелінійних систем, що здатні до самоорганізації та саморозвитку.

Постнекласична наука дозволила багатьом вченим звернутися до вивчення живої, неживої матерії на мікро- та нанорівнях, а також соціальної матерії. Це призвело до швидких темпів науково-технічного прогресу та розвитку високих наукомістких технологій (Hi-Tech та Hi-Hume), фундаментальних наук та наук про людину. В зв'язку з цим постали питання щодо технологізації життя суспільства, зміни соціального устрою та трансформації цінностей сучасної цивілізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасних умовах цивілізаційного поступу питанням, пов'язаним з активним розвитком наукового знання, постнекласичної науки в цілому, а також поширенням і впровадженням високих наукомістких технологій, приділяє увагу багато вітчизняних та закордонних мислителів, філософів, науковців. Серед них варто зазначити В. Аршинова, В. Буданова, М. Кастельса, О. Князеву, В. Лекторського, Х. Мариносяна, М. Марчука, М. Моісеєва, Д. Нейсбіта, А. Ракітова, В. Ратнікова, С. Стьопіна, В. Чуйка, В. Цикіна та ін. Праці вказаних вчених присвячені дослідженню розвитку науки в сучасних умовах, розквіту технологій та їх впливу на людину і суспільство, позитивні та негативні наслідки втручання науки в життя суспільства, що тягне за собою трансформацію ціннісних орієнтацій та етики життя.

Метою статті є осмислення поняття «умвельт» (Umwelt) як середовища існування людини, а також сучасного стану цивілізації та трансформації цінностей, звернення уваги на зміну ціннісних орієнтацій сучасності, індивідуалізацію, а також необхідність розвитку прикладної етики.

Виклад основного матеріалу. Постнекласична наука та епістемологія характеризуються активним зближенням природничо-наукового та соціально-гуманітарного знання, по-новому почали трактуватися терміни, відбулося їх взаємне запозичення в різних галузях знання. Це стосується і такого поняття, як «умвельт» (Umwelt).

Поняття «Umwelt» було впроваджене в науковий обіг Якобом фон Ікскюлем в праці «Оточуючий світ та внутрішній світ тварин» («Umwelt und Innenwelt der Tiere», 1909 р.) та розвинене ним в 30-х роках XX ст., чим і був закладений початок семіотичному підходу в біології. На його думку, тварини сприймають оточуючий символічний світ вибірково. Вибірковість сприйняття також залежить від конкретного виду тварин, а також кожної конкретної особини – представника виду. Зріз світу, що сприймається твариною, має значимість тільки для неї. Тварини взаємодіють за допомогою символів, сигналів, послань та смислів, що може свідчити про символічність їх світу. Umwelt, як символічне середовище існування тварини, є світом її сприйняття, осмислення і дії. На нашу думку, дане поняття можливе для застосування стосовно людини і її сприйняття світу, що, власне, не заперечував і Я. фон Ікскюль, і що було висвітлено в працях В. Буданова та О. Князевої.

Я. фон Ікскюлем була висунута ідея вибірковості сприйняття, яка до нього розроблялася А. Бергсоном, та ідея символічності світу. Про

символічність та людину як символічну істоту (тварину) – Homo Symbolicus – неодноразово зазначав Е. Кассірер. Аналізуючи погляди Е. Кассірера, провідний науковий співробітник сектора еволюційної епістемології Інституту філософії РАН, доктор філософських наук О. Князева зазначає, що «світ людини – це світ символів мовної, міфологічної, релігійної, художньої, наукової реальності. Соціальне середовище сповнене різноманітними символами, які позначають положення в суспільстві, соціальні ролі, відносини влади та підпорядкування тощо. Символи згортають в собі різноманітні смисли, доступні для розуміння і часто неоднозначного трактування. Процес трактування смислів стає процесом народження нових смислів, особливо якщо людина ставиться до життя як до гри, прагне проявити креативність в соціальній або культурній діяльності, зануритися в читання художнього твору» [7, с. 31] тощо. Аналізуючи людину як символічну істоту, варто зазначити, що люди оперують символами і знаками. Найбільшою символічною системою є людська мова. Мова сьогодні розглядається як система знаків, за допомогою яких відбувається відображення оточуючого світу та матеріалізація думок. Мова розглядається у філософії мови як суто людський феномен, адже люди оперують символами, а тварини подають один одному знаки і сигнали. Виходячи з того факту, що соціальне середовище сповнене різноманітними символами, варто зазначити, що частіше за все постає проблема розуміння, яка була ще поставлена представниками герменевтики – Ф. Шлейєрмахером, В. Дільтеєм, Г. Гадамером та іншими. Особливо актуальною дана проблема виступає в плані осмислення результатів матеріальної, духовної, культурної діяльності людей різних епох.

Повертаючись до поняття «Umwelt» як символічного оточуючого середовища, варто зупинитися на основних його рисах, серед яких О. Князева виділяє наступні [7, с. 34–36], до яких ми додамо власні пояснення.

По-перше, Umwelt не можна звести ні до організації суб’єкта дії, ні до організації оточуючого середовища. Umwelt – це продукт взаємодії між ними. Суб’єкт і об’єкт, когнітивний агент і середовище його активності складають єдність і взаємовизначають один одного.

По-друге, Umwelt – це світ смислів. В понятті «Umwelt» підкреслюється суб’єктивність і смислова визначеність світу живої істоти. Все, що суб’єкт сприймає, стає світом його сприйняття (Merkwelt), а все, що він робить, стає світом його дії (Wirkwelt). Світ сприйняття і світ дії складають єдине ціле – оточуючий світ тварини (Umwelt). Зазначається, що умвельти найрізноманітніші серед тваринного світу.

По-третє, Umwelt – лише певний зріз світу, отриманий в результаті відбору значимого для кожного біологічного виду змісту. Це результат інтенціональної активності живого організму і в тілесній, і в його психічній організації. Це пояснюється селективністю сприйняття і дії.

Автором зазначається, що особливістю людини в цьому ракурсі пояснення умвельта, є те, що людина вибудовує велику кількість світів та має ілюзію, що можна вийти за межі умвельта.

По-четверте, в понятті Umwelt відзначається, що активність йде не тільки від живої істоти, але і від самого оточуючого світу, який одночасно створюється істотою, та створює її. Дійсність відкривається живій істоті як смислова.

На нашу думку, саме ця теза розкриває особливості сучасності і станов-лення людини в умовах інформаційної електронної цивілізації, адже завдяки науково-технічному прогресу та розвитку високих наукомістких технологій людина існує на межі двох світів – реального та віртуального, межа між якими стирається. Людина створює оточуючий її світ і одночасно формується в ньому як особистість, а саме це стосується звичок, правил поведінки, системи цінностей, поглядів і переконань, ставлення до інших членів суспільства. Певним чином це можна розглядати як життєву позицію індивіда в контексті розвитку його світогляду.

В даному контексті постає питання про розмежування реального та віртуального світів. Даному питанню приділяється особлива увага, адже в деяких випадках віртуальні світи розглядаються як фікції. Але, на думку професора О. Смірнової, віртуальні об’єкти не є можливими об’єктами, об’єктами відповідних можливих світів ... Вони – наявні об’єкти теорій, об’єкти розгляду в них [14, с. 43]. В даному випадку ми розглядаємо віртуальний світ у значенні нереального, вигаданого, штучно створеного в свідомості людини.

По-п’яте, Umwelt – це світ живої істоти, природним чином спроектований за законами дизайну. На думку О. Князевої, аналізуючи погляди Я. фон Ікскюля, ми маємо справу з такою особливістю живого світу, що сприйняття і дії кожного суб’єкта виключно вибіркові та індивідуальні, організм вибудовує своє власне середовище, яке впливає на нього. Простежується динамічна взаємодія зовнішнього і внутрішнього, адже межа між умвельтом та його творцем досить нечітка. Об’єктивний зовнішній світ і суб’єктивний внутрішній світ знаходяться у відносинах взаємної детермінації.

Власне, в постнекласичній науці взаємна активність організму та оточуючого середовища пояснюються такими процесами, як коеволюція та коемерджентність.

Перекладаючи дану тезу на сучасність і розглядаючи людське суспільство, варто зазначити, що людина як особистість формується в своїх контактах, електронному спілкуванні, соціальних мережах, а інформаційно-комунікативні технології, як символічний світ, стають частиною людини.

По-шосте, Umwelt – це одночасно і світ сприйняття іншої істоти і його світу дії Merkwelt та Wirkwelt, про які йшлося в другій тезі. Сприйняття нерозривно поєднане із дією, завдяки якій воно активне та конструктивне. Тобто, можна сказати про взаємодію активного сприйняття з активною дією. Таким чином, людина активно будує свій умвельт та активно під нього підлаштовується, впливає на нього, змінює і тим самим змінюється сама. Власне, за допомогою праці, як практично-перетворювальної діяльності та наукової діяльності як інтелектуального та творчого виду дії, людина здатна перетворити оточу-

ючу дійсність, підлаштувати під свої погляди та переконання, потреби та ідеали.

Але як поняття «Umwelt» стосується сучасного стану розвитку людини і людського суспільства?

Розглядаючи сутність і зміст умвельтів (Umwelts), Я. фон Ікскюль звертає увагу і на розвиток умвельта людини. На його думку, умвельт кожної людини виникає, змінюється, трансформується, розширюється або звужується протягом всього життя. З народженням він формується, розкривається і набуває розквіту, а під кінець життя звужується і дістається свого початку.

Цікавим також є погляд Я. фон Ікскюля на умвельт вченого. Світ науки та життєвий вимір вченого значно відрізняються від світу звичайної людини. «Umwelt вченого – це обмежений світ значущих для нього речей: його думки, його комп'ютер і носії інформації, його книги, його колеги та учні. Umwelt створюється вченим і створює його самого. Його книги кричать: «Прочитай нас!», його учні просять: «Обговори з нами!» [7, с. 36]. Таким чином світ вченого будується за іншими законами, ніж світ звичайної людини. Наука, як форма інтелектуальної та духовної діяльності, вимагає більшого осмислення свого існування та світобудови. Елементи умвельта вченого є частиною його самого. А як щодо аналізу умвельтів інших людей та людства?

Аналізуючи сучасний цифровий життєвий технологічний устрій суспільства і світу в цілому, В. Буданов, ґрунтуючи своє бачення світу на поглядах Я. фон Ікскюля, зазначає, що сьогодні людина існує в чотирьох умвельтах (Umwelts), які він розглядає як найближчі сфери оточення людини. Серед вказаних чотирьох сфер (умвельтів) існування людини від визначає наступні [3, с. 53–54], які пов'язані із штучним техножиттям та активним науково-технічним прогресом.

1. Першим умвельтом є «природня перша природа» – це ідеал людини, здорової психічно і духовно, яка живе у гармонії з первісною природою. В. Буданов зазначає, що в такому середовищі відповідний еколого-духовний рух міцніє, але частіше за все несе ризики алармізму та антисцієнтизму.

Неодноразово говорячи про трансформацію ціннісних орієнтацій сучасності і необхідність нової етики у наших статтях [8; 9], ми ще раз звертаємось до поняття етика та аксіологічного аналізу сучасного стану суспільства. Останнім часом ставиться питання про становлення глобальної біоетики із активним застосуванням її принципів в діяльності людини, зокрема принципу «благоговіння перед життям» А. Швейцера та принципу «відповідальності» Г. Йонаса.

Розвиток постнекласичної науки тягне за собою, на думку Я. Яскевича та І. Волотовського, розвиток практикоорієнтованої прикладної філософії як організаційної та систематизованої форми наукової рефлексії, з одного боку, і глибинної етичної регуляції, з іншого [17, с. 68]. Для того, щоб прикладна нова етика була дієвою, вона повинна бути всеохоплюючою, мати обсяги планетарного масштабу та бути майже «релігією», підтримуватись суспільним загалом. Останнім часом науково-технічний прогрес відбувається швидкими темпами, а технології все частіше проникають в людське життя, стаючи незамінним атрибутом існування, то виникає питання про етичний аспект впровадження високих технологій, ціннісні орієнтири біомедичних, генетичних та нанодосліджень, а отже і постає проблема виникнення такої форми прикладної етики як техноетика, яка є адекватною науково-технічному та технологічному прогресу. Необхідність в техноетиці обґрунтована впливом технологій та техніки на оточуюче природне середовище, на людину і соціальне середовище, а також коеволюцію людини, природи та суспільства.

Цінності технократизму, про які неодноразово зазначає В. Стьопін, призводять до певних кризових явищ в суспільстві та викривлення загальноцивілізаційних і зміни загальнолюдських цінностей, а також до трансформації духовності, що можна охарактеризувати як кризу гуманізму.

Поряд із кризою гуманізму виникає культурологічна криза, що призводить до нездатності адекватно і швидко сприймати швидкозмінюваність світу та технологій, наслідки науково-технічного прогресу, етичної адаптації до сучасності, що за життя людини відбувається безліч разів, враховуючи мінливість цивілізаційного поступу, мобільність та процеси глобалізації, інформатизації, комп'ютеризації, дигіталізації, модернізації тощо. Тобто в такому випадку можна говорити про кризу першого природного умвельта людини, її ставлення і відносин із зовнішнім природним середовищем.

2. Другим умвельтом людини за В. Будановим є «техносередовища», які пов'язані з «Інтернетом речей» і які також стають «розумними».

Президент Академії гуманітарних досліджень Х. Мариносян з цього приводу зазначає, що продукція високих технологій різного роду призначення все частіше і активніше впроваджується в різні галузі суспільства, зокрема і в буденне життя людини. Постає питання про побудову нової форми взаємодії – електронну цивілізацію. На його думку, осмислення сучасної науково-технологічної картини світу «призведе до змін індивідуально-побутових та соціальних умов життя людства в найближчій та довгостроковій перспективі, що ознаменує собою вступ людства в нову історичну епоху – еру Електронної цивілізації» [11, с. 20]. Автор відмічає той факт, що останнім часом все активніше відбувається процес інтелектуалізації та речового наповнення оточуючого середовища, створення так званих «інтелектуальних агентів», до яких варто віднести наступні: «розумні будинки», «розумні автомобілі», «розумний одяг», «розумна техніка», а також різноманітні навігатори та «помічники» типу Google, Siri, Cortana та інші.

Але при всіх позитивних моментах використання техніки та технологій, необхідно не забувати про «зворотній бік медалі», адже не можна розглядати сучасність з точки зору лише інформаційно-технологічного оптимізму. Як відомо, кожне явище та процес мають як позитивні, так і негативні характеристики. Позитивними характеристиками техносередовища є наступні: 1) доступне і активне використання «розумних» речей; 2) вільний доступ до інформації, завдяки дигіталізації (оцифровування) важливих даних; 3) вільний доступ до ресурсів мережі Інтернет;

4) можливість самоосвіти, безперервної освіти, мережевої та дистанційної форм освітньої діяльності; 5) можливість покращення інтелектуальних та інших можливостей людини завдяки створенню нейроінтерфейсів системи «людина-комп'ютер»; доповнюючи вищеперераховані, А. Ракітов зазначає наступні переваги – 6) гігантські швидкості передавання інформації та знань; 7) гігантські обсяги запам'ятовуючих пристроїв; 8) гігантські швидкості пошуку та розпізнавання даних в базах даних і знань; 9) глобальні масштаби передачі та розповсюдження соціально- та індивідуально-значимих інформацій та знань [13, с. 35] тощо. В той час, як серед негативних явищ техносередовища варто відзначити наступні: 1) необмежений та нерегульований доступ до осо-бистих даних широкого загалу користувача мережі; 2) можливість слідкувати за власником «розумної речі»; 3) кіберзлочини та хакерство; 4) зміна в структурі занятості населення та його розселення; 5) зменшення ролі людини в процесі виробництва та мінімізація її участі розвитку цивілізації тощо. На думку Х. Мариносяна, «в результаті деградації, дегуманізації ... природної людини відбудеться її остаточне витіснення із штучного світу, який формується і зводиться до електронної цивілізації» [11, с. 26].

Які особливості сучасної електронної цивілізації? На нашу думку, можна дати їй наступну характеристику.

Становлення соціальних комунікаційних мереж і розширення можливостей глобальної мережі Інтернет призвело до віртуалізації життя сучасної людини, яка не може мислити своє життя без комп'ютера, планшета, смартфона, або іншого гаджета, як засобів зв'язку у «глобальній павутині». Це є наслідком загальної комп'ютеризації і розвитку сфери високих технологій, завдяки яким відбулося становлення нового типу суспільства, в якому інформація і мережі відіграють головні ролі. «Суспільство Модерну, досягнувши своєї найвищої стадії, змінило принцип соціальних і економічних зв'язків, поширивши інформаційні технології на всі сфери соціальної реальності» [16, с. 62]. Змінилися роль, місце, значення людини у комунікаційному просторі та у світі взагалі. Людина стала більше споживачем інформації, ніж її творцем. Суспільство почало характеризуватися як споживацьке. Воно має свої віртуальні виміри, які визначаються включеністю людини до кіберпростору, поширенням мереж та їх впливом на людину і суспільство. Важливого значення дістають інформатизація та комп'ютеризація.

Таким чином, відзначимо, що конвергентні технології, зокрема інформаційно-комунікаційні, набуваючи все більшого поширення, впливають на всі сфери людського суспільства і ведуть до їх перетворення і вдосконалення. Змінюється і сама людина, її комунікаційні стратегії та соціальні практики, вона стає законодавцем мережевого інформаційного простору і все більше вступає в мережеві комунікації – мережу Інтернет, яка сама по собі і пов'язана з нею індустрія інформаційних технологій є своєрідним ключем до постмодерністського соціуму. В «постіндустріальну епоху і Інтернет і індустрія інформаційних технологій стрімко входять практично в усі сфери людської діяльності і органічно доповнюють їх, від приватного життя до державного управління» [15, с. 228–229]. Сучасність характеризується зростанням ролі інформації у суспільному розвитку. Зростає і роль знання в суспільстві. Але «інформація, яка циркулює в суспільстві, перетворюється на знання в тому випадку, якщо вона сприймається, селекціонується, аналізується і зберігається суб'єктом і може використовуватися ним у практичній цілеспрямованій діяльності» [12, с. 41]. Для отримання знань та їх збереження необхідні новітні способи для цього, тому ми все частіше звертаємося до високих технологій. Останнім часом активно ведуться розробки у галузі штучного інтелекту і постає питання про створення E-homo «електронної людини», тобто симбіозу людини і високих технологій» [5, с. 82] – людини, здатної користуватися без зусиль всіма надбаннями цивілізації. Люди отримають можливість модернізувати свою тілесність, замінювати органи і тканини більш досконалими. Постлюдський розум і штучний інтелект вийдуть на рівень надрозуму, який якісно перевершує рівень людини. В даному випадку постає питання, яке цікавить багатьох дослідників – чи доживе людство до здійснення футурологічних прогнозів свого розвитку та чи можливо зробити так, аби високі наукомісткі технології служили людині тільки на благо? Відповідь на це відкрите питання є предметом дискусій наукового співтовариства сучасності.

3. Третім значним умвельтом сучасної людини, за В. Будановим, є «нейрореальність» та «віртуальні світи». Найбільшою небезпекою даного умвельту є розвиток геймерської (ігрової, віртуальної, комп'ютерної) залежності та викривлення сприйняття реальності, неможливості та нездатності до критичного мислення, абстрагування та концентрації на важливому.

На нашу думку, людина – це індивід, який може існувати в нестійкому комунікативному середовищі, постійно утворюючи адекватні форми самореалізації. Тому, як вважають С. В. Кувшинов і О. І. Ярославцева, «найбільш популярними стануть ті сервіси, які будуть сприяти навчанню і самонавчанню, особливо актуальному в сучасній ситуації розширених освітніх комунікацій, дистанційного використання навчальної та наукової інформації» [10, с. 137]. Інтернет наблизив інформацію безпосередньо до користувача, значно збільшивши доступ до неї в будь-який зручний час, тому пріоритетним напрямом у розвитку інформаційних ресурсів є створення електронних бібліотек та дигіталізація всіх даних тощо.

Людина все частіше стає учасником «віртуальної комунікації» (за допомогою Інтернету та новітніх засобів зв'язку), яка є породженням епохи глобальної інформатизації сучасного суспільства. Інтернет в даному випадку набуває значення мережевого соціуму – група людей, взаємодія яких протікає в основному в комп'ютерних мережах. Сама «віртуальність» стає словом-маскою для позначення певним чином уявної дійсності. Людина втікає від реальних проблем і переноситься в сприятливий для неї світ віртуальності, стає вже частиною соціальної віртуальної реальності. Все частіше проявляється «тенденція формування паралельної соціальності, соціальності

віртуальної, за типом інтернет-журналів, блогів, форумів, соціальних мереж» [16, с. 68]. Сьогодні будь-який користувач мережі може створити власний веб-сайт (web-site) або сторінку (аккаунт, групу, співтовариство) в соціальній мережі, розмістити на ньому багато цікавої (розважальної або наукової) інформації і спілкуватися з усіма, хто зацікавився. На форумах і блогах обговорюються різноманітні теми, де кожен може викласти свою точку зору з того чи іншого питання.

Сьогодні в Україні і світі проблема вільності доступу до особистої інформації та даних є в центрі обговорення. Багато питань пов'язані з кіберзлочинністю. Але найбільш хвилюючим питанням є суїцидальна поведінка підлітків, які потрапляють в тенета «глобальної павутини» та під вплив психічно хворої людини, яка сприяє зміні психічного стану підлітка та схиляє до самогубства. Мова йде про відвідування підлітками в соціальних мережах так званих «груп смерті» – «Синій Кит», «Тихий Дім» та інші. На думку спеціалістів, Інтернет і комп'ютерні ігри перепрограмовують нейронні мережі, викликають швидкі і глибокі зміни в людському мозку. Це має коло-сальний вплив на спосіб життя і моделі поведінки сучасної людини, особливо, молоді. Людський мозок надзвичайно пластичний, легко перепрограмовується при вирішенні адаптаційних завдань, пристосовуючись до нових обставин. Такий адаптаційний ефект призводить до «зависання» на завданнях, що надходять з віртуального та ігрового простору. Щось подібне спостерігається серед підлітків, що «зависли» на руйнівних іграх і, зокрема, на «Синьому киті».

Грань між реальним і віртуальним поступово стирається, тому що все частіше спостерігається процес зрощування реальності повсякденного життя і віртуальної реальності. Людина прагне бути постійно онлайн (online) – бути в курсі всіх світових подій, постійно підтримувати зв'язок зі знайомими та родичами, використовуючи мережеві комунікації, але в той же час, вона хоче відокремитися від усіх, «втекти» до світу віртуальності. Людина постійно знаходиться на межі між реальним і віртуальним світом. З одного боку, це розширює її можливості, дає їй свободу думки і дій. З іншого боку, людина втрачає власну ідентичність, тобто усвідомлення своєї приналежності до певної соціальної групи. З іншого боку ідентичність можна трактувати як «власне Я», те в людині, що формує її індивідуальність, робить її повноцінним членом соціуму. В такому розумінні ідентичності виникають також певні зміни – людина починає відокремлюватися від соціуму, десоціалізуватися, тобто втрачати набуті соціальні норми, ролі і цінності; їй стає важко орієнтуватися у сучасному світі; вона втрачає свою самобутність; а, завдяки зміні тілесності та духовності, ставиться питання про виникнення нової людини, відмінної від Homo Sapiens; соціальні ролі і статуси людини у мережі не відображають дійсності, тому ставиться питання про підміну реального Я віртуальним, що і свідчить про зміни у людській ідентичності.

В центрі уваги наукового співтовариства постає така світоглядна проблема, як ідентифікація суб'єкта в соціальному світі, яка служить механізмом її соціалізації, ототожнення з певною соціальною групою, сприяє засвоєнню певних стереотипів та правил поведінки. З. Бауман стверджує, що в наш час відбувається прямо протилежний ідентифікації процес. Це процес «індивідуалізації людини», зміст якої полягає в «звільненні людини від продиктованої, успадкованої та вродженої обумовленості її соціальної ролі … «індивідуалізація» полягає у перетворенні людської ідентичності з «даності» в «завдання» і в наділенні дійових осіб відповідальністю як за вирішення цього завдання, так і за наслідки (включаючи побічні ефекти) виконання ними їх ролей» [1, с. 181]. Таким чином сучасний соціум набуває індивідуалізованого характеру. Людина в ньому виступає як борець проти сформованих норм і правил, який прагне до підпорядкування своїй волі суспільних процесів і формування своєї власної картини світу, меж поведінки особистості в світі. Вона прагне до виділення своєї власної індивідуальності, до відмінності від інших членів суспільства. Тому людина блукає між двома світами, і, врешті-решт, залишається в одній соціальності – реальній чи віртуальній. Мережа не продукує соціальну реальність, а лише симулює її. Людина відчуває себе в цій реальності розкутою і готовою на будь-які вчинки, тому віртуальна реальність набуває «статусу реальності повсякденного життя» [16, с. 64]. Однак, У. Бек, досліджуючи питання індивідуалізації, відштовхується від вивчення антропогенних небезпек, які в сучасному світі набули характеру «цивілізаційних загроз» [2, с. 25]. На його думку, люди, виходячи зі свого прагнення до індивідуалізації, намагаються реагувати на ризики сучасності індивідуально, що впливає на їх роз'єднаність і нездатність всього соціуму, як єдиної системи, протистояти ризикам і небезпекам, які виникають в процесі його розвитку.

Ставиться питання про вплив техніки на психіку людини. Виникають такі проблеми, як телевізійна і комп'ютерна залежність. Телевізійна залежність веде до «кліповості» мислення, до безладного переключення каналів телевізора, нездатності до зосередження і уважності. Однак, для деяких «заппінг» (швидке перемикання каналів, без зупинки на одному з них) може бути засобом емоційної релаксації. Що стосується комп'ютерної залежності, то тут «занурення в мережу Інтернет і поверхневе спілкування в напіванонімних комп'ютерних спільнотах, де панує обман, лицедійство, хвастощі і розіграші, не дають підліткам та молодим людям навчитися нормальному спілкуванню, «обличчям до обличчя», як і належить конкретним людям з плоті і крові» [4, с. 57]. Активне впровадження техніки в буття сучасної людини приносить у її життя ігровий характер. Про ігровий характер людського світу зазначав ще вищезгаданий Я. фон Ікскюль, говорячи про моделювання людиною власного світу, його вдосконалення, творчий підхід і прилаштування до умов створеного світу, що може від-буватися постійно.

4. Четвертим і останнім умвельтом людини, на думку В. Буданова, є розподілення колективної свідомості.

Певним чином це можна пов'язати із вченням К. Юнга про архетипи і колективне несвідоме. В сучасних умовах розвитку науки з цього при-

воду постає таке поняття як «краудсорсінг», або мудрість натовпу, що пов'язано із розвитком ноосфери.

Краудсорсінг (англ. crowdsourcing; crowd – «натовп» і sourcing – «використання ресурсів») тлумачиться як залучення до вирішення тих чи інших питань, проблем інноваційної виробничої діяльності широкого кола осіб для використання їх творчих здібностей, знань і досвіду. Прикладом краудсорсінга є робота на добровільних засадах із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема Вікіпедія як електронна енциклопедія, створена зусиллями волонтерів та небайдужих людей. До різновидів краудсорсінга також можна віднести наступні проекти – eBird (проект, що використовує ресурси любителів для спостереження за птахами), NASA Clickworkers (проект, покликаний дослідити поверхню планети Марс завдяки дослідженням астрономів-любителів), Peer-to-Patent (проект, в завдання якого поставлений розгляд поданих патентів Інтернет-спільнотою волонтерів), а також вдосконалення Google Maps завдяки подорожуванню людей, відзняттю на фото- і відеокамери місцевості.

На нашу думку, в сучасних умовах розвитку мережевих технологій і все більшого проникнення життя людини на терена мережі Інтернет, становлення інформаційно-мережевого суспільства, варто говорити про п'ятий умвельт – мережевий, дослідження якого варто поставити в центр дискусій наукового співтовариства. Все частіше виникають і пронизують буденне життя людини такі поняття, як «мережева освіта», «мережева економіка», «мережевий бізнес», «мережевий або електронний уряд» тощо. Світ людини переноситься в царину панування мережі Інтернет. І віртуальна мережева взаємодія охоплює суспільство швидкими темпами. Багато в чому даний умвельт можливо буде схожим на другий і третій умвельти за В. Будановим, тобто – техносередовище та нейрореальність. Але він охоплюватиме і зміну соціального устрою суспільства, зміну виробництва і взаємодію в суспільстві, переносячи її на мережевий тип взаємодії. Не можна сказати, що кожен з умвельтів існує окремо один від одного, всі вони поєднані в єдине ціле і складають гібридне середовище, сплетіння світів існування як конкретної людини, так і всього людства в цілому.

Висновки і пропозиції. Досліджуючи стан розвитку сучасного суспільства, сфер його існування, варто зазначити, що сьогодні людство існує на перетині, конвергенції багатьох світів свого існування, тобто умвельтів, тлумаченням яких ми завдячуємо дослідженням Я. фон Ікскюля та розвитку постнекласичної науки та епістемології. Суспільство, існуючи на перетині світів, трансформує свій соціальний устрій, змінює ціннісні орієнтації і переконання, традиції змінюються інноваціями, які пов'язані в багатьох випадках із ризиками. І постає питання про трансформацію етики і духовності в такому суспільстві. Етика починає охоплювати всі результати впровадження сучасних наукомістких технологій, доцільність їх застосування і постає чи не найбільш хвилююче питання – Чи виживе людство, прагнучи до трансформації власної тілесності та духовності? Адже, все частіше наукове співтовариство починає говорити про гомогенність, знелюдненість, антиантропологічність культури. Людина постає «творцем» природи, єдиним суб'єктом історії та господарем власної долі. Пос-тнекласична наука, розвиваючись значними темпами, «породжує штучну людину та штучний світ в цілому, моделює перспективи людства і зі всією можливою достовірністю описує «світле» майбутнє електронної цивілізації» [11, с. 28]. Але чи буде це майбутнє таким «світлим», яким воно вбачається творцям технологій? Чи можливо лише сліпо слідувати технологічному оптимізму?

Останнім часом набуває поширення таке визначення сучасності, як необхідність «стійкого розвитку», а отже, і «стійкого суспільства». Ф. Капра досить доцільно пояснив сутність «стійкого суспільства», як суспільства, «що задовольняє свої потреби, не принижуючи перспектив наступних поколінь» [6, с. 20]. На нашу думку, варто все ж таки не забувати хто ми є, пам'ятати свої традиції та шанобливо ставитися до всього живого, підтримувати, а не винищувати і не використовувати природу у власних цілях. Ми є частиною природи і варто це пам'ятати. І необхідно пам'ятати вираз Г. Гегеля «Хочеш змінити світ, зміни самого себе», керуватися категоричним імперативом І. Канта і принципами біоетики, адже виходячи із поняття Umwelt, ми вбираємо в себе природу і необхідно шанобливо до неї ставитися, адже і ми є її частиною.

Список літератури:

1. Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман : [пер. с англ.] / Под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Логос, 2002. – 390 с.
2. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек : [пер. с нем. В. Седельника, Н. Федоровой; Послесл. А. Филиппова]. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.
3. Буданов В. Г. Новый цифровой жизненный техноуклад – перспективы и риски трансформаций антропосферы / В. Г. Буданов // Философские науки. – 2016. – № 6. – С. 47–55.
4. Зезюлько А. В. Риски научно-технического прогресса / А. В. Зезюлько // Гуманитарные и социальные науки. – 2010. – № 1. – С. 52–59.
5. Интеллект и информационные технологии // Человек. – 2009. – № 1. – С. 79–91.
6. Капра Ф. Паутина жизни. Новое научное понимание живых систем / Ф. Капра : [пер. с англ.] / Под ред. В. Г. Трилиса. – К. : «София»; М. : ИД «София», 2003. – 336 с.
7. Князева Е. Н. Понятие «Umwelt» Якоба фон Икскюля и его значимость для современной эпистемологии / Е. Н. Князева // Вопросы философии. – 2015. – № 5. – С. 30–44.
8. Кравченко Т.О. Аксіологічний аспект інформаційно-мережевої парадигми / Т. О. Кравченко // Філософія науки: традиції та інновації : Науковий журнал. – № 1 (9). – Суми : Видавництво СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2014. – С. 53–63.

9. Кравченко Т. О. Становлення цінностей сучасної людини в добу інформаційно-мережевого суспільства // Філософія науки: традиції та інновації : Науковий журнал. – № 2 (10). – Суми : Видавництво СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2014. – С. 151–161.
10. Кувшинов С. В. Человек в оцифрованном мире / С. В. Кувшинов, Е. И. Ярославцева // Философские науки. – 2009. – № 6. – С. 120–138.
11. Мариносян Х. Э. Электронная цивилизация как глобальная перспектива / Х. Э. Мариносян // Философские науки. – 2016. – № 6. – С. 7–31.
12. Мартинюк С. Є. Генезис інформаційної цивілізації : [монографія] / С.Є. Мартинюк. – Запоріжжя : Просвіта, 2002. – 192 с.
13. Ракитов А. И. Человек в оцифрованном мире / А. И. Ракитов. – Философские науки. – 2016. – № 6. – С. 32–46.
14. Смирнова Е. Д. Возможные миры и понятие «картин мира» / Е. Д. Смирнова // Вопросы философии. – 2017. – № 1. – С. 39–49.
15. Соболь О. Н. Гуманитарно-информационные трансформации постмодернистского века / О. Н. Соболь // Наука и образование: современные трансформации: Монография / Ин-т философии им. Г.С. Сковороды НАН Украины. – К. : ПАРАПАН, 2008. – С. 207–250.
16. Уханов Е. В. Идентичность в сетевых коммуникациях / Е. В. Уханов // Философские науки. – 2009. – № 10. – С. 59–71.
17. Яскевич Я. С. Ценностные ориентиры биомедицинских, генетических и наноисследований / Я. С. Яскевич, И. Д. Волотовский // Философские науки. – 2016. – № 7. – С. 68–79.

Кравченко Т.А.
Сумской государственный педагогический университет имени А.С. Макаренко

ТЕХНОЛОГИИ, ИЗМЕНЯЮЩИЕ ОБЩЕСТВО. ОБЩЕСТВО, ТРАНСФОРМИРУЮЩЕЕ ЭТИКУ (ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ)

Аннотация
В статье рассматривается сущность понятия Umwelt как окружающего мира человека, среды его существования. Раскрыты характерные особенности Umwelt и его типы относительно современного этапа развития цивилизации, в частности естественная среда, техносреда, нейрореальнисть и среда распределенного коллективного сознания, что связано с явлением краудсорсинг. Особое внимание отведено раскрытию возможности становления пятого умвельта – сетевого. Акцент сделан на раскрытии трансформации ценностей человечества современной электронной цивилизации, изменении взглядов человека на себя и окружающий мир. Также обращается внимание на трансформацию понятия «этика» в контексте активного распространения высоких наукоемких технологий и необходимость формирования современной прикладной этики, а именно – биоэтики.
Ключевые слова: Umwelt, этика, биоэтика, техносреда, нейрореальность, ценности, дигитализация, индивидуализация, краудсорсинг, критическое мышление, клиповость сознания.

Kravchenko T.O.
Sumy Anton Makarenko State Teachers' Training University

THE TECHNOLOGIES THAT CHANGE SOCIETY. THE SOCIETY THAT TRANSFORMS THE ETHICS (PHILOSOPHICAL ANALYSIS)

Summary
The present article dwells upon the essence of the concept of Umwelt as a human world and the environment of his existence. The author reveals the main characteristics of Umwelt and its types regarding the present stage of development of the civilization, such as the natural environment, technosphere, neuroreality and the environment (sphere) of distributed collective consciousness, which is associated with the phenomenon of crowdsourcing. The special significance is paid to the fact of the possible establishment of the fifth Umwelt – the network. A special accent must be given to the disclosure of transforming human values of modern electronic civilization, changing human attitudes to themselves and the world. Much attention is paid to the analysis of postnonclassical science, defining its features and ideological orientations. Also the author reveals the essence of the basic philosophical issues, such as the active development of scientific knowledge, dissemination and implementation of high technologies (Hi-Tech and Hi-Hume) etc. Special attention is paid to the analysis of the main features of electronic civilization, for example, the formation of social communication networks, the empowering of the global Internet, the virtualization of human life, and the processes of informatization, computerization and digitization. The author reveals the positive and negative impacts of high technology for human and society. Much attention is paid to the transformation of the concept of «ethics» in the context of active expansion of high technologies and the need for the formation of modern applied ethics, such as bioethics.
Keywords: Umwelt, ethics, bioethics, technosphere, neuroreality, values, digitalization, individualization, crowdsourcing, critical thinking, clip con-sciousness.

УДК 004.832.22-048.445:(81'27:001.81)

СПЕЦИФІКА СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОГО АНАЛІЗУ БІЛІНГВІЗМУ ЯК ФЕНОМЕНУ СОЦІАЛЬНОЇ ДІЙСНОСТІ

Мацнєва Є.А.
Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

Окреслюється специфіка аналізу білінгвізму як особливого соціального явища у різних аспектах, зокрема у межах соціальної філософії. Для дослідження білінгвізму в цьому аспекті пропонується застосування процедури системного розгляду в трьох взаємопов'язаних аспектах – структурному, функціональному, динамічному на трьох взаємопов'язаних рівнях узагальнення: соціально-філософському, історико-типологочіному, конкретно-соціологічному.
Ключові слова: білінгвізм, соціальний білінгвізм, види соціального білінгвізму.

Постановка проблеми. Феномен білінгвізму як об'єкт наукового дослідження характеризується широкою предметною сферою, яка включає, крім проблематики, досліджуваної окремими дисциплінами, ще й міждисциплінарну. Соціально-філософське осмислення явища білінгвізму як феномену соціального буття нині є надзвичайно актуальним як для глобалізованого світу, так і для українського суспільства, і через те, що в цій площині вивчення проблеми білінгвізму тільки розгортається, він потребує активного подальшого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням процесу взаємодії мов, різних аспектів полі- та білінгвізму активно займалися видатні зарубіжні дослідники: У. Вайнрах, Б. Гавранек, Е. Сепір, А. Мартіне, Е. Хауген, М. Сігуан, У.Ф. Маккі, П. Мюльхауслер, С. Верн, В. Розенцвейг та ін.; радянсько-російські та вітчизняні учені: Л. Булаховський, Л. Щерба, В. Аврорін, Ф. Філін, О. Швейцер, Ю. Дешерієв, Т. Бертагаєв, В. Виноградов, Є. Верещагін, О. Супрун, А. Карлінський, М. Михайлов, К. Ханазаров, Н. Імеладзе, Ю. Жлуктенко, С. Семчинський, Л. Масенко, О. Тараненко, О. Сербенська, О. Ткаченко, Б. Ажнюк та ін. Соціально-філософський та соціологічний підходи, які дозволяють більш точно розкрити сутність білінгвізму як суспільного явища, залишаються ще не достатньо розробленими. Вагомими в цьому напрямі є роботи, присвячені інформаційному суспільству (З. Бжезінський, М. МакЛюен, І. Масуд, Р. Катц, М. Кастельс, Е. Тоффлер, А. Турен, Ф. Уебстер; Т. Закупень, В. Іноземцев, К. Колін, В. Машликін, І. Мелюхін, А. Ракитов, Г. Смолян, А. Урсул, Д. Черешкін, І. Юзвішин та інші), які охоплюють широке коло проблем мови, суспільства, інформаційних комунікацій та інформаційного простору. У межах різних наукових дисциплін створена величезна кількість публікацій, але попри таку активність розробки багато питань у теорії білінгвізму дотепер залишаються спірними і потребують подальшого вивчення, а наукові дослідження питань соціальних змін, пов'язаних із феноменом білінгвізму, взагалі майже відсутні.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Специфіка дослідження білінгвізму в соціофілософському аспекті обумовлена складною соціальною природою цього явища і в загальній постановці передбачає визначення місця, яке він займає у цілісній структурі суспільства, і ролі, яку він відіграє в існуванні та розвитку суспільства.

Термін «білінгвізм» як науковий феномен означає співфункціонування двох мов і в науковому дискурсі розглядається з двох позицій: як індивідуальна характеристика особистості (індивідуальний білінгвізм) та як соціальне явище (масовий або соціальний білінгвізм). Об'єктом дослідження соціальної філософії є саме масовий білінгвізм.

Мета статті: здійснивши огляд найважливіших підходів до вирішення проблематики білінгвізму як складного міждисциплінарного об'єкта, окреслити специфіку соціофілософського аналізу білінгвізму і білінгвальних процесів.

Виклад основного матеріалу. Внаслідок прямого співвідношення мови з історією суспільства діапазон проблематики білінгвізму такий, що в синхронії ці питання тісно пов'язані з досить великою кількістю наукових парадигм (лінгвістикою, психологією, соціологією, філософією, культурною антропологією тощо), тому це явище є об'єктом дослідження різних наукових дисциплін, кожна з яких має свої підходи до його вивчення, певний предмет, завдання, цілі, відповідні методи та термінологічний апарат. Знання, отримані в результаті досліджень білінгвізму різними галузями наук, доповнюють один одного, сприяють поглибленню розуміння цього складного мовно-соціального явища. Подібна міждисциплінарність проблеми ще раз доводить її значущість і глибину.

Із усіх відомих у вітчизняній і зарубіжній науці аспектів вивчення білінгвізму найбільшого поширення отримав власне лінгвістичний. Даний аспект координується з екстралінгвістичним вивченням контактування мов та пов'язаних із цим явищ і дозволяє встановити ступінь володіння білінгва кожною мовою, аналізує співвідношення структур і структурних елементів двох мов, їх взаємодію та взаємопроникнення на різних рівнях мови, тобто вплив рідної мови на другу і навпаки, а також досліджує своєрідність проявів інтерференції у процесах використання обох мов на рівнях мови та мовлення.

Психологічна парадигма розглядає білінгвізм із погляду фізіологічних і психічних механізмів продукування мовлення як «психологічний механізм (знання, уміння, навички), який дозво-

ляє людині відтворювати й породжувати мовні витвори, які послідовно належать двом мовним системам» [1, с. 134]. Оскільки, за словами Е. Хаугена, центром, осередком білінгвізму є мозок індивіда, дослідники стверджують, що у свідомості двомовного індивіда наявні різні мовні коди, які певним чином взаємодіють між собою. Тобто, у межах *психолінгвістичного* аспекту досліджується психічний механізм кодування й декодування, вивчаються питання, пов'язані з білінгвальним мисленням, білінгвальною пам'яттю, мотивацією навчального білінгвізму тощо.

Педагогічний (дидактичний) аспект вивчення білінгвізму пов'язаний із формування комунікативної компетенції штучного білінгва і зорієнтований на розробку найбільш раціональних методів вивчення процесів оволодіння двома мовами в умовах білінгвізму; а також розробкою методики взаємопов'язаного викладання декількох контактуючих мов при умові наявності двостороннього білінгвізму, що не можливо зробити без урахування умов виникнення такої двомовності, функціонування рідної і другої мов, ментальності бачення світу етносом, без знання психології засвоєння нерідної другої мови.

У парадигмі культурної антропології проблема білінгвізму розглядається як аспект культурного розвитку людини, а також у площині взаємодії мови і культури. Оскільки мова лежить на поверхні буття людини в культурі, то, починаючи з XIX ст. (Я. Грімм, В. Гумбольдт, Р. Раск, О.О. Потебня) і дотепер, проблема взаємозв'язку і взаємообумовленості мови і культури є однією із центральних у мовознавстві. У межах *культурологічного* підходу до мови взагалі та білінгвізму зокрема, розглядається співвідношення мов і культур (іноді трьох і більше) з метою окреслення їх топологічних, національно-специфічних рис для глибшого засвоєння як чужої, так і рідної культури і мови. Ця співвіднесеність дає змогу проникнути в мовну «картину світу» двох народів, зрозуміти їхню психологію, характер, звичаї, обряди, історію, які знаходять своє образне втілення в мовному просторі. Тобто мета культурологічного підходу – дати відповіді на питання, наскільки повно можна опанувати чужою культурою та що собою являє механізм і динаміка процесу акультурації.

Філософський аспект проблеми білінгвізму дозволяє бачити функції двомовності не тільки у можливості реалізації комунікації між народами й культурами, але й у значному розширенні потенціалу, засобів вербалізації мислення. Якщо виходити з того, що мислення – це оперування поняттями, то багатство, багатогранність мислення людей, які сформувалися у білінгвістичному середовищі, безсумнівні. Цей факт пояснюється, виходячи із положення, що мова і мислення єдині. Відповідно, варіантність і багатозначність мови повинні вести до варіативності мислення. І якщо білінгвізм сприяє різносторонності мислення, підвищує передумови його евристичності, то, очевидно, білінгвальне средовище потребує цілеспрямованого формування [2]. Тобто головним завданням цього підходу є філософське осмислення процесів, які відбуваються в особистісному розвитку і свідомості білінгвів.

Соціолінгвістичний і соціологічний підходи забезпечують комплексне вивчення білінгвізму як суспільного явища. Найважливішими завданнями *соціолінгвістичного* підходу є мовна ситуація, що відображає стан мови, культури і визначає можливості організації діяльності суспільства, та мовна політика, що передбачає діяльність державних структур і громадських організацій, направлену на оптимізацію мовної ситуації в суспільстві та гармонізацію культурно-мовних стосунків. Соціологічний підхід передбачає вивчення мовної політики політичної організації двомовного суспільства; використання двох мов у різних сферах соціальної діяльності; двомовної комунікації; поведінки й місця двомовного індивіда чи групи людей у суспільстві; ступінь колективної свідомості членів кожної мовної групи, тобто з'ясування, яка мова, на їх думку, їм потрібна більше для повноцінного життя у даному суспільстві тощо.

У межах *соціальної філософії* білінгвізм доцільно розглядати як специфічний стан суспільного життя, при якому в межах однієї держави співіснують і забезпечують суспільну комунікацію дві мови. Проблематика дослідження масового білінгвізму в межах цього аспекту певною мірою перетинається з проблемними полями соціологічного та соціолінгвістичного аспектів, оскільки для кожного з них є важливим вирішення цілої низки прямо чи опосередковано дотичних проблем. Якщо предметом соціолінгвістики є безпосередній вплив на мову (мови) екстралінгвістичних (соціальних) факторів, соціології – двомовна комунікація социуму, то предметом соціальної філософії є, навпаки, вплив мовної ситуації певного суспільства (не безпосередньо, а через комунікацію, культуру, мовну політику) на соціальні процеси, міжетнічні й національні відносини, громадську злагоду тощо в межах цього суспільства. Отже, ці дисципліни, маючи аспектні відмінності в предметній сфері, співпадають в об'єктній – це вивчення процесу соціальної взаємодії членів суспільства, опосередкованого мовленнєвою комунікацією.

Оскільки у сучасному полікультурному світі білінгвізм є не лише проблемою культурного розвитку суспільства, але й економічною і політичною, то досить часто, поряд із безперечними позитивними моментами, він несе у собі дух соціальних і особливо національних протиріч. Етнолінгвістичні конфлікти в поліетнічних країнах виникають, як правило, не тільки в силу слухового неприйняття, а і в силу неспівпадіння комплексів етнокультурних норм [3, с. 12], що актуалізує потребу подальшого розгортання соціально-філософських досліджень феномену масового білінгвізму.

Основним відправним постулатом в дослідженні білінгвізму як суспільного явища є констатація залежності мови від суспільства і визнання специфіки її основної функції – бути засобом спілкування між людьми, оскільки з яких би позицій не розглядалося явище білінгвізму, в основі його лежить мовний факт, обумовлений екстралінгвістичними факторами і необхідністю виконання суспільних функцій двома мовами в певних соціальних умовах.

Уважаємо, що в межах соціально-філософського аспекту дослідження білінгвізму потребує

здійснення процедури його системного розгляду в трьох взаємопов'язаних аспектах: структурному, функціональному, динамічному, до того ж на трьох взаємопов'язаних рівнях узагальнення: соціально-філософському – рівні вивчення загальних сутнісних ознак і властивостей; історико-типологочіному – рівні вивчення історично конкретних типів; конкретно-соціологічному – рівні вивчення своєрідності виявлення об'єкта в окремому суспільстві [4]. Такі дослідження повинні підпорядковуватися методологічним принципам системно-структурного аналізу – принципам історичності, соціальної спрямованості, об'єктивності, аргументованості.

На *соціально-філософському рівні розгляду об'єкта* можемо вважати білінгвізм соціальним явищем уже хоча б тому, що він відсутній у царстві природи і притаманний лише суспільству. У найбільш широкому розумінні термін «білінгвізм» позначає не тільки здатність окремих людей, колективів чи суспільств використовувати для комунікації дві мови, а являє собою системну сукупність здатностей, властивостей і ознак, притаманних і колективному, й індивідуальному життю людей, завдяки яким вони включаються в особливий світ, виокремлений із природи і від природи відмінний. Проте якщо лише емпіричної констатації зовнішніх ознак не достатньо, якщо потрібне розуміння цих ознак в усій невипадковості їх появи і виявлення, необхідно розглядати об'єкт у його дійсності, тобто, як зазначав Г. Гегель, в єдності його сутності й існування.

Відомо, що суспільна природа мови проявляється у її зв'язку з народом – творцем та носієм цієї мови. Згідно з теорією про роль мови в суспільстві (В. Гумбольдт, Л. Вейсгербер), мова закладена у природу самих людей і є необхідною для розвитку їх духовних сил і формування світогляду. Структура мови визначає структуру мислення і спосіб пізнання об'єктивної реальності (теорія Сепіра-Уорфа). Відштовхуючись від існуючих поглядів на походження мови як соціального феномену, можемо простежити двосторонній процес взаємодії розвитку мови та розвитку суспільства з його культурно-історичними змінами.

Отже, у загальній постановці у соціально-філософському аспекті дослідження білінгвізму як феномену суспільного буття передбачає визначення місця, яке він займає у цілісній структурі суспільства, та ролі, яку він відіграє в існуванні і розвитку суспільства. Крім того, соціально-філософський підхід дозволяє з'ясувати закономірності процесу білінгвальної соціалізації особистості для вирішення проблеми формування соціальної ідентичності й самобутності в конкретно-історичних умовах, що сприятиме впровадженню виваженої комунікативно-мовної політики з урахуванням світових інформаційних процесів і соціальної організації суспільства тощо.

Історико-типологочіний рівні розгляду об'єкта визначається тим, що співіснування двох мов у певному суспільстві обумовлене історичними факторами, і як показує досвід, у світі не існує двох абсолютно однакових соціальних ситуацій розвитку, тому форми й види білінгвізму своєрідні для кожної окремої країни у різні історичні періоди і залежать від умов розвитку народів, соціально-економічної та культурно-політичної структури. Вивчення явища білінгвізму рівносильне вивченню історії народів і цивілізацій. У ході конкретно-історичного розгляду дво- і багатомовності чітко проступають хронологічні етапи духовного розвитку людства та його багатовікової культури. Кожен історичний етап формує певні типи білінгвізму в суспільства і різне ставлення до нього.

Для аналізу білінгвальних процесі тієї чи іншої епохи необхідно враховувати такі фактори: а) соціальна стратифікація двомовності, тобто можливості індивідів різних соціальних груп до оволодіння іноземною мовою у зв'язку з певним типом комунікативних відносин; б) престижність двомовності, яка визначається тією оцінкою з боку суспільства, якою наділяються білінгви у зв'язку з соціальним статусом даної двомовності; в) соціальні сфери білінгвальної комунікації – управління, торгівля, освіта тощо; г) характер двомовності та її суспільні наслідки – двомовність із розмежуванням суспільних функцій між рідною та іноземною мовою; динамічна двомовність із переходом до інших станів (наприклад, піджинізація мов); мовна політика щодо двомовності, пов'язана зі свідомим впливом правлячих кіл на мовну ситуацію [5, с. 10]. Зрозуміти та оцінити роль білінгвізму в суспільстві можна тільки у тому випадку, якщо розглядати її як складову частину інформаційно-комунікативних відносин різних епох. Очевидно, що не всі припущення щодо білінгвальних процесів у діахронному зрізі будуть абсолютно правильними, оскільки кожна епоха тривала століттями і не була гомогенною протягом цього часового відрізку, відповідно, картина неминуче буде дещо статичною і спрощеною.

При дослідженні соціальної природи білінгвізму традиційно використовуються два підходи до його розуміння: перший більш широкий – білінгвізм як феномен суспільного буття, факт двомовної комунікації; другий – як реальна соціально-мовна ситуація. У контексті *конкретно-соціологічного рівня розгляду об'єкта* білінгвізм доцільно розглядати через призму причинно-наслідкового відношення між соціальною дійсністю та двомовністю членів цього суспільства. Якщо ми розуміємо явище білінгвізму, з одного боку, як реальну соціально-мовну ситуацію, а з іншого – як здатність людини-білінгва використовувати в ситуаціях спілкування дві різні мовні системи, то цей феномен виступає як важливий компонент єдиного цілісного потоку суспільного життя. Це обумовлюється змінами у змісті й структурі сучасного політичного, соціально-економічного та духовного життя.

Досліджуючи соціальний білінгвізм, необхідно враховувати, що мовна взаємодія екстраполюється на процес комунікації, отже, методологічні положення теорії комунікації будуть релевантні для дослідження білінгвізму як наукового феномена. Оскільки мова йде і про взаємодію різних лінгвокультур, то дана проблема перебуває також у межах теорії міжкультурної комунікації [6]. Саме комунікація і становить предмет теорії білінгвізму, а метою білінгвізму є успішна міжкультурна комунікація.

З'ясування сутності білінгвізму як форми активності людини потребує визначення факторів, які впливають на його стан і розвиток, для

цього, на нашу думку, необхідно визначити поширення білінгвізму серед різноманітних соціально-професійних груп багатонаціональних колективів; використання двомовності в основних сферах суспільного життя (виробничій, духовній та сімейно-побутовій); вплив на двомовність екстралінгвістичних факторів: класових, етнічних, демографічних тощо; причини формування двомовності (безпосередні контакти, які встановлюються між групами різномовного населення, вивчення мови у школі, встановлення різноманітних культурних зв'язків між народами тощо); співвідношення мов у суспільстві та ін.

Як суспільне явище білінгвізм тісно пов'язаний із такими реаліями суспільного буття, як міжетнічна інтеграція, мовне регулювання, мовна політика тощо. Ресурси білінгвізму як форми дискурсу і комунікативних здатностей важко переоцінити: білінгвізм робить можливими міжмовні контакти, формує когнітивно-комунікативну діяльність, забезпечує соціалізацію, формує толерантне ставлення до інших культур, легітимізує у свідомості носія білінгвізму образ «іншого» і категорію «інакшості мислення», сприяє інтеграції інформаційних середовищ, розширює когнітивні можливості носіїв мови і разом з тим є умовою для процесів формування й відтворення етнічної, а також соціальної ідентичності. Вивчення білінгвізму з різних точок зору дає можливість: розкрити й описати причини виникнення двомовності, розглянути результати взаємодії контактуючих мов, зробити найбільш точні прогнози щодо подальшого розвитку двомовності в певному суспільстві. Цю низку чинників, що визначають соціальну сутність феномену білінгвізму, можна продовжувати, що зумовлено багатогранністю самого явища й залежністю від завдань наукового вивчення.

Дослідження білінгвальної комунікації та її впливу на різноманітні соціальні процеси в певному суспільстві передбачає застосування комплексу філософських, історико-соціологічних, соціолінгвістичних підходів, а також урахування концептуальних положень соціальної філософії та основоположних принципів, розроблених американськими соціологами У.Томасом і Ф. Знанецьким, а саме: розгляду усіх соціальних явищ і процесів у еволюції та трактування поведінки людей як адаптації до мінливих умов середовища проживання [7]. Отже, дослідницька стратегія розгляду соціального білінгвізму базуватиметься на методологічному плюралізмі та плюралізмі гуманітарного знання, що дозволить більш повно осмислити різнобічність феномену білінгвізму та його ролі в суспільному житті.

Висновки. Сутність соціально-філософського аналізу феномену білінгвізму полягає у відтворенні в системі понять сукупності притаманних цьому явищу властивостей і зв'язків, формуванні цілісної системи знань про білінгвізм як феномен соціальної дійсності, представлення його як стійкого соціального процесу. Відповідно, для дослідження соціального білінгвізму необхідне здійснення процедури його системного розгляду в трьох взаємопов'язаних аспектах: структурному, функціональному, динамічному, до того ж на трьох взаємопов'язаних рівнях узагальнення: соціально-філософському – рівні вивчення загальних сутнісних ознак і властивостей; історико-типологочіному – рівні вивчення історично конкретних типів; конкретно-соціологічному – рівні вивчення своєрідності виявлення об'єкта в окремому суспільстві.

У перспективі дослідження впливу білінгвізму на процес формування й відтворення етнічної та соціальної ідентичності.

Список літератури:

1. Верещагин Е.М. Психологическая и методическая характеристика двуязычия (билингвизма). – М.: Изд-во Московского университета, 1969. – 160 с.
2. Колыхалова, Ольга Алексеевна. Социокультурные и философские аспекты билингвизма: дис. на соиск. учен. степ. д.филос.н.: Спец. 09.00.11 / Колыхалова О.А.; [Моск. пед. гос. ун-т]. – М.: 1999. – 272 с.
3. Прагмалингвистические особенности межэтнического дискурса (историко-философский анализ): монографія / [К.М.Узбек., И.А.Пантелеева, А.И. Бузаров, Т.В. Юрьева]. – Донецк: ДонНУЭТ, 2012. – 150 с.
4. Момджян К.Х. Введение в социальную философию: Учеб. пособие. – М.: Высш. шк., КД «Университет», 1997. – 448 с.
5. Карлинский А.Е. Языковые ситуации и взаимодействие языков. Киев: Наукова Думка. – 1989.
6. Черничкина Е.К. Парадигмальность проблемы билингвизма [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.lingvomaster.ru/files/206.pdf
7. Томас У. Американская социологическая мысль / [У.Томас, Ф.Знанецкий]; под ред. В.И. Добренькова. – М.: Изд-во МГУ, 1994. – 496 с.

Мацнева Е.А.
Донецкий национальный университет экономики и торговли
имени Михаила Туган-Барановского

СПЕЦИФИКА СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКГО АНАЛИЗА БИЛИНГВИЗМА КАК ФЕНОМЕНА СОЦИАЛЬНОЙ ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТИ

Аннотация
Очерчивается специфика анализа билингвизм как особенного социального явления в различных аспектах, в частности в рамках социальной философии. Для исследования билингвизма в этом аспекте предложено применение процедуры системного рассмотрения в трьох взаимосвязанных аспектах – структурном, функциональном, динамическом на трьох взаимосвязанных уровнях обобщения: социально-философском, историко-типологическом, конкретно-социологическом.
Ключевые слова: билингвизм, социальный билингвизм, виды социального билингвизма.

Matsneva Ye.A.
Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky

SPECIFICS OF SOCIAL AND FILOSOFICAL BILINGUALISM ANALYSIS AS PHENOMENON OF SOCIAL REALITY

Summary
The analysis outlines the specifics of bilingualism as a special social phenomenon in various aspects, particularly at the framework of social philosophy. For the study of bilingualism in this aspect provides the use of systematic review procedures in three interrelated aspects: structural, functional, dynamic on three interrelated levels of generalization: socio-philosophical, historical and typological, concrete-sociological.
Keywords: bilingualism, social bilingualism, forms of social bilingualism.

УДК 159.942.5:177.82

ПЛЮРАЛІЗМ ЗМІСТУ ФЕНОМЕНУ САМОТНОСТІ

Степанов А.О.
Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького

Досліджено самотність як полізмістове поняття. Проаналізовано сучасні підходи до визначення сутності самотності. Розкрито варіативність трактування проблеми самотності людини. Виокремлено модифікації самотності, споріднені за смислом поняття. Встановлено, що самотність потрібно розуміти як стан психічного переживання, що несе в собі як руйнівну силу для особистості, так й необхідну умову самопізнання та самовизначення.
Ключові слова: людина, самотність, усамітнення, криза, ізоляція, психологічний стан.

Постановка проблеми. Самотність є однією із ключових проблем дослідження у філософії. Посилення інтересу дослідників до розгляду самотності викликано тим, що суспільство йде шляхом індивідуалізації, наслідком чого є загострення відчуття самотності. Дослідження феномену самотності є актуальним завданням для розв'язання проблем особистого відчуження, депресивних станів, байдужості та суїциду.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Феномен самотності ґрунтовно розробляється як зарубіжними, так й вітчизняними авторами. З числа перших можна виділити таких дослідників як С. К'єркегор, Ф. Ніцше, М. Гайдеґґер, Ж-П. Сартр, А. Камю, М. Бубер, Х. Ортега-і-Гассет, Г. Торо, А. Маслоу, З. Фройд, К. Хорні та ін. Серед вітчизняних авторів феномен самотності досліджують: І. Кон, С. Корчагіна, Н. Хамітов, Ю. Швалб, В. Сіляєва, С. Головін, О. Титаренко та ін.

Виділення невирішених раніше частин проблеми. Попри стрімкий ріст наукових досліджень проблеми самотності, вчені досі не виробили одностайної точки зору щодо її сутності. В останні роки гостро постає потреба у системному аналізі індивідуально-особистісних передумов самотності, що становлять загрозу психічному здоров'ю особистості та суспільству в цілому.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є багатовекторний підхід до розкриття змісту поняття «самотність».

Виклад основного матеріалу. Людина втрачає співчутливе ставлення до ближніх, почуття родинності, тобто стає на шлях антигуманності. Для того, щоб подолати негативні аспекти самотності, замкнености та відчуження, людина повинна усвідомити себе як рівноправного члена соціуму, переосмислити своє існування, сприйняття реальності, розуміння та визначення духовності. Особистість повинна навчитися володіти собою, вміти використовувати надані їй можливості, матеріальні та духовні цінності не лише для власної вигоди, а й з думкою про інших. Лише тоді вона зможе уникнути духовної кризи й занепаду, віднайде внутрішню гармонію у душі, зможе жити гідно, чесно та радісно у створеному нею і для неї соціумі.

Упродовж тривалого часу проблема самотності привертала увагу таких філософів як С. К'єркегор [3], А. Шопенгауер [15], Ф. Ніцше [5], Хосе Ортега-і-Гассет [6; 7], Ж.-П. Сартр [10], М. Гайдеґґер [13]. Крім того, вона знайшла різностороннє відображення у літературних творах Е. Канетті, Ф. Кафки, Ф. Достоєвського та багатьох інших письменників. Слід відзначити, що наукові дослідження феномену самотності у рамках психології та педагогіки проводяться недостатньо. У працях А. Маслоу [4], К. Роджерса [9], Х. Салліввана [19], З. Фройда [12], К. Г. Юнга [18], К. Хорні [14], Е. Еріксона [17] були розглянуті психологічні передумови виникнення самотності, запропоновані психотерапевтичні шляхи її подолання.

Феномен самотності має складний зміст, включає в себе безліч форм, кожна з яких може порізному переживатися людьми. З огляду на це, дане поняття часто перетворюється в безрозмірну метафору, що ускладнює його науковий аналіз. Дослідження проблеми самотності ускладнюється

також й тим, що у різних цивілізаціях та суспільствах склалися певні культурно-історичні та психологічно обумовлені форми самотності, а також способи відношення до неї та її переживання.

Самотність у західній культурі розглядається як обов'язкова умова становлення особистості, а форми і способи її переживання – психологічний механізм її відокремлення, що породжує зворотну загострену потребу у людському теплі, яка виражається у пошуку коханої людини, друга, у пошуку контактів, спілкування з людьми.

У філософії проблема самотності також викликала значний інтерес. Г. Гегель та К. Маркс використовували більш загальне поняття ,,відчуження" і надавали йому явно негативного смислового забарвлення, розглядаючи як своєрідну соціальну ,,хворобу", коріння якої, скоріше, у системі, аніж у самій людині. Більш конкретний інтерес проблема самотності викликала у мислителів суб'єктивно ідеалістичної орієнтації. Це не випадково, оскільки доведеному до логічного завершення суб'єктивному ідеалізму залишається визнати існування єдиної реальності – одинокої суб'єктивної свідомості. У поміркованій формі це можна простежити в А. Шопенгауера, у більш жорсткій – у М. Штірнера, котрий недвозначно назвав свою головну працю «Єдиний та його власність» [17]. Він не просто визнав самотність в якості типового явища, а став її апологетом. За Штірнером, людина самотня, але це не є трагедією – так напередвизначено. Людина живе у суспільстві, але вона вища за нього й протистоїть йому, а суспільство намагається підкорити людину. Суб'єкт, що володіє індивідуальною свідомістю, виявляється вищою інстанцією, а самотність перетворюється в природну форму його існування. Звідси автор робить висновок про свободу людини від суспільства і далі розвиває політичні ідеї, завдяки яким до цих пір залишається одним із найвизначніших теоретиків анархізму.

Своєрідний погляд на проблему самотності був характерний для Ф. Ніцше. На його думку, чим більше людина розвиває свій дух і підноситься над своїм оточенням, тим більше вона стає схильна до самотності. Ф. Ніцше закликає тих, кого він називає «великими людьми», не зливатися з «базарним натовпом», але застерігає їх й від замикання в самих себе [5, с. 284-285]. Надлюдина, у його трактуванні, – одинак, який здіймається над зграєю карликів і не потребує нічиєї підтримки та розуміння. З ідей Ф. Ніцше випливає необхідність створення певного елітарного кола «великих людей». Відтак люди стають розділеними на «базарний натовп» та еліту. У рамках кожної з цих груп проблема самотності виявляється вирішеною.

У філософії діалогу М. Бубера фундаментальною категорією є «відношення», оскільки воно є метою загартованої у самотності, справжньої, незалежної самості: «Відношення перемагає самотність і вибудовує над прірвою світового жаху міст від самобуття до самобуття» [1, с. 266]. Людина, що стала самітником, вчинила так заради того, щоб могти реалізувати «Ти». У праці «Я і Ти» М. Бубер звертається до цього засадничого для його філософії сутнісного відношення «Я-Ти», в якому «Я» підкреслює повноту буття «Ти», а усе інше починає жити у його світлі [14, с. 28].

Для Бубера початкова самотність є ситуацією, яка сприяє формуванню та утвердженню людського духу. Звернувшись обличчям до самого себе, можна дати собі визначення чи накреслити перспективу майбутнього поступу. Проте початкова самотність має бути подолана із збереженням позитивної пізнавальної енергії, екзистенційної напруги, якою карбується особистість. Незатишність самотності спонукає людину позбутися цього стану, тому одним із варіантів втечі від самотності є індивідуалізм, іншим – колективізм, що так яскраво маніфестує своє буття сьогодні. Індивідуалістична парадигма передбачає поетизацію самотності, своєрідну amor fati, в якій самітник ховається від жаху і розпачу свого буття. Колективізм чи масовість, популярніша у наш час реакція на самотність, дозволяє індивіду злитися з колективною ідентичністю групи, не докладати зусиль до відшліфовування власної ідентичності, що призводить до її втрати. На думку Бубера, єдиний продуктивний шлях подолання самотності із збереженням її творчого потенціалу лежить у вибудовуванні тонкого відношення «Між» духом і духом, яке реалізується в діалозі. Це відношення має бути стрижневим у побудові антропологічної системи.

Для екзистенціальної філософії характерне прагнення показати, що почуття самотності не є результатом виключно зовнішніх, випадкових обставин життя людини, але кориниться у самому її бутті, у способі існування «Я». У цьому контексті буття особистості є самотнім, відусобленим, навіть якщо сама людина не відчуває себе самотньою.

А. Камю трактував самотність людини як каїнову печать сучасного суспільства і культури, як породження їх деформованого розвитку [2]. Наростаюче відчуття людьми своєї самотності, з його точки зору, пов'язане з феноменом відчуження, що розвивається у західному суспільстві. Люди чимраз більше відчужуються від природи, потім від повноцінної трудової діяльності, поступово вони починають відчужуватись один від одного і, врешті, від культури і самих себе. Так з'являються «сторонні» люди, які позбавляються стійких зв'язків з соціальним середовищем і у відриві від нього гублять свою особистість. Позиція А. Камю відрізняється від поглядів трансценденталістів та інших екзистенціалістів: самотність у нього – не те, до чого треба прагнути і не те, що є неминучим. Це лихо, з яким людство повинне боротись.

Звернемося до сучасних філософських трактувань феномену самотності. В історії західної думки першими стали проводити розрізнення між самотністю та усамітненням представники філософії трансценденталізму. У цьому контексті помітний внесок у розробку цієї проблематики вніс філософ, письменник і натураліст Г. Д. Торо [11].

На думку трансценденталістів, людська особистість містить у собі безмежне духовне багатство, яке скуте міщансько-обивательським середовищем; для його звільнення потрібне усамітнення й близькість з природою. Слідуючи цьому світогляду, Торо прожив понад два роки у лісовій хатині й описав свій досвід у відомій книзі «Уолден, або Життя у лісі» (1854): «Я знаходжу корисним проводити більшу частину часу на самоті. Суспільство, навіть найкраще, швидко утомлює й відволікає від серйозних думок» [11, с. 89].

Торо розцінював усамітнення від людей у лоні природи не як замкнутість, а, натомість, як входження в спілкування й єдність з величним космосом, прийняття в себе його величі, гармонії, чистоти: «Природа сама по собі – «солодке та благотворне суспільство. Для людини найбільш необхідна не близькість з натовпом, а близькість з природою як «вічним джерелом життя: так, верба зростає біля води, і саме до неї тягнеться своїм корінням. Для різних натур це будуть різні місця, але саме тут й повинен копати свій льох справжній мудрець…» [11, с. 88].

Проводячи відмінність між самотністю та усамітненням, Торо надавав першому негативного, а другому – позитивного значення. Самотність, у його розумінні, це болюча відірваність людини від природи, відчуження від самого себе як частки світової гармонії, що виникає у натовпі, у буденній марноті суспільного життя: «Ми часто буваємо більш самотні серед людей, ніж у тиші своїх кімнат. Ми живемо у тисняві, зіштовхуючись, і від цього, мені здається, трохи втрачаємо один до одного повагу. Для справді важливого й сердешного спілкування така частота не потрібна» [11, с. 89-90]. Торо вважає, що на відміну від самотності, усамітнення – благотворне. Воно – не притулок від світу, а, навпаки, шлях до миру, умова для самопізнання й самовдосконалення.

Торо також відрізняє усамітнення та самотність від фізичної віддаленості людини від інших: «Самотність не вимірюється милями, які відділяють людину від її ближніх. Справді старанний студент так само самотній у шумному вулику Кембриджколеджу, як дервіш у пустелі» [11, с. 89].

Торо вважає, що займаючись своєю справою, людина не відчуває себе самотньою. Її справа має певний сенс, і цим сенсом наповнюється існування людини в години праці. Самотність пригнічує нас, коли ми відірвані від сенсу. У цьому контексті Торо приводить приклад фермера, який може увесь день пропрацювати один у полі або у лісі мотикою чи сокирою і не відчути самотності, тому що він зайнятий справою, а повернувшись ввечері додому, він не може залишатися наодинці із своїми думками, і йому хочеться побути «на людях». Фермер, однак, не розуміє вченого, який здатний просидіти сам у хаті усю ніч і більшу частину дня, не боячись нудьги та понурості. А по суті справи, вважає Торо, і той, і інший перебувають в одній і тій же ситуації: «Коли людина думає або працює, вона завжди наодинці з собою, де б вона не знаходилась» [там само].

Неважко зауважити, що у висловлюваннях Торо є нечіткість термінів: слово «самотність» вживається у різних значеннях: то як усамітнення людини з природою, то як переживання індивідом своєї відчуженості від натовпу. Ця нечіткість пояснюється романтичним духом трансценденталістів, прагненням не стільки до строгого, «академічного» аналізу понять, скільки до їх інтуїтивного схоплювання. Тим не менше понятійну відмінність між самотністю, усамітненням, ізоляцією трансценденталісти вже зауважили, хоча й не висловили у чіткій термінології.

У трансценденталістів є певна схожість із представниками екзистенціальної філософії щодо трактування усамітнення: і одні, й інші вважають його сприятливим для людської особистості. Розходження між ними у розумінні самотності полягає у різному баченні світу та місця людини у ньому: трансценденталісти, на відміну від екзистенціалістів, сприймають світ як гармонійне ціле, відчувають себе у ньому «як удома». Тому трансценденталісти далекі від думки про «першоначальну самотність» людини: «Ми ніколи не буваємо самотні» [11, с. 90]. Екзистенціальна філософія, навпаки, пронизана настроєм людської «бездомності».

Трансценденталісти першими звернули увагу на трансформації, які відбуваються у відносинах між людьми. Вони стали розглядати самотність як продукт міського життя, який наповнює відчаєм свідомість духовно й інтелектуально недостатньо розвинутих людей, дарує усамітнення, необхідне для творчої особистості. Принцип усамітнення розглядається ними, скоріше, з позитивного боку, так як він має на увазі укріплення духовного потенціалу особистості, її соціальне і творче змужніння.

У розумінні сутності та функцій самотності трансценденталістами, як й у Ф. Ніцше, проявляється елітарна спрямованість. Самотність для Торо перестає бути виключно соціальною категорією та перетворюється в естетичну. Усамітнення – надбання духовно розвинутих, культурних та освічених людей, які вміють бачити, відчувати, розуміти прекрасне, необхідна частина їх способу життя.

Розглянемо поняття «самотність-незлитість» у контексті філософського вчення Хосе Ортеги-і-Гассета. На його думку, самотність має своїм джерелом спосіб буття людської особистості. Життя кожного з нас є невідчужуваним, тобто ніхто не може прожити за мене моє життя. Скажімо, якщо у мене болять зуби, неможливо «позичити» іншому хоча б частку цього болю; ніхто не може стати за мене розумним; якщо мій знайомий розуміє щось незрозуміле мені, я не можу взяти його розуміння як якусь річ і перекласти в свою голову, а змушений зробити зусилля і зрозуміти сам (хоча б й за допомогою чиїхось пояснень). Усе це означає, що я не в змозі віддати комусь моє «я» і не в змозі привласнити собі ані найменшої крихти чужого «я»: «Людське життя саме в силу своєї невідчужуваності по суті є самотність, споконвічна самотність» [7, с. 262].

Ортега вважає, що відокремленість людини від інших «я» обумовлена тим, що у неї – своє тіло, локалізоване у просторі, що не дозволяє їй бути всюдисущою: «Кожна мить, притягуючи до певної точки, робить мене вигнанцем стосовно іншого… Я можу змінити місце мого знаходження, але, де воно б не знаходилось, це буде моє «тут». Вочевидь, тут і я, я і тут пов'язані на все життя» [7, с. 288].

Згідно із поглядами іспанського філософа, причиною самотності є різне бачення людьми світу: «Я здатний бачити і розуміти світ лише із свого «тут». Неможливо бачити світ «узагалі», не займаючи певного «тут» у цьому світі, і моє бачення завжди є певна «перспектива», що відкривається з даної точки, яку я займаю. Ніхто не може бачити світ замість мене: навіть якщо хтось постане на те місце, де був я, тепер вже буде дивитися він і буде бачити по-своєму. «Наші» «тут» взаємовиключаючі, непроникні один для одного,

різні, і перспектива, в якій постає для нас світ, – різна. Тому наші світи ніколи не можуть співпасти повністю. Я з самого початку перебуваю у своєму; він у своєму. У цьому ще одна причина початкової самотності» [7, с. 289].

У сучасної людини самотність стає добровільною та сповненою внутрішнього сенсу. Цей свідомий вибір може бути пов'язаний із виконанням добре оплачуваної або суспільно вагомої професійної діяльності, із реалізацією поставлених людиною перед собою цілей, у тому числі духовних. У цьому випадку людина пізнає себе, свій внутрішній світ. Така самотність приносить значну користь, оскільки дає можливість оцінити дружбу, людське спілкування і, нарешті, любов. Люди творчі цінують хвилини усамітнення, для них тимчасова самотність є благом. Саме в такі періоди у них з'являється осяяння [8].

Висновки і пропозиції. Проблема самотності є предметом багатовимірного наукового дослідження в ряді наук про людину: філософії, психології, медицини, теології, педагогіки. У кожної із них є своя специфіка, яка вносить у вивчення самотності новий аспект, збагачує підходи до її розуміння. Вивчення сприйняття й переживання самотності мають практичну актуальність, оскільки ці переживання впливають на ефективність діяльності людини, а в молодому віці на формування її особистості. У сучасній науці бракує теоретичних й практичних досліджень, які дозволили б скласти цілісне уявлення про особливості сприйняття й переживання людиною самотності.

Список літератури:

1. Бубер М. Я и Ты / М. Бубер // Два образа веры. – М.: АСТ, 1999 – 590 с.
2. Камю А. Миф о Сизифе. Эссе об абсурде // Сумерки богов. – М.: Политиздат, 1989. – 318 с.
3. Кьеркегор С. Страх и трепет. – М.: Республика, 1993. – 383 с.
4. Маслоу А. Г. Мотивация и личность / А. Г. Маслоу. – СПб.: Евразия, 1999. – 478 с.
5. Ніцше Ф. Так казав Заратустра; Жадання влади. – К.: Основи, Дніпро, 1993. – 415 с.
6. Ортега-і-Гассет Х. Бунт мас // Вибрані твори. – К.: Основи, 1994. – 420 с.
7. Ортега-и-Гассет Х. Дегуманизация искусства. – М.: Радуга, 1991. – 639 с.
8. Покровский Н. Е. Лабиринты одиночества. – М.: Прогресс, 1989. – 624 с.
9. Роджерс К. Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Р. Роджерс. – М.: Прогресс. Универс, 1994. – 480 с.
10. Сартр Ж.-П. Экзистенциализм – это гуманизм: Сумерки богов // Ж.-П. Сартр. – М.: Политиздат, 1990. – 350 с.
11. Торо Г. Д. Уолден, или Жизнь в лесу. – М.: Изд-во АН СССР, 1962. – 240 с.
12. Фрейд З. Психология бессознательного / З. Фрейд. – М: Просвещение, 1989. – 448 с.
13. Хайдеггер М. Европейский нигилизм // Время и бытие. – М.: Республика, 1993. – 447 с.
14. Хорни К. Невротическая личность нашего времени: Самоанализ / К. Хорни. – М.: Прогресс, Универс, 1993. – 478 с.
15. Шопенгауэр А. Сочинения: в 5 т. / А. Шопенгауэр. – М.: Московский клуб, 1992. – Т. 1. – 394 с.
16. Штирнер М. Единственный и его собственность / М. Штирнер. – Х.: Основа, 1994. – 558 с.
17. Эриксон Э. Детство и общество / Э. Эриксон. – СПб: Ленато, АСТ, Фонд «Университетская книга», 1996. – 592 с.
18. Юнг К. Г. Сознание и бессознательное / К. Г. Юнг. – СПб.: Университетская книга, 2000. – 522 с.
19. Sullivan H. S. The interpersonal theory of psychiatry / H. S. Sullivan. – N. Y.: Norton, 1953. – 393 p.

Степанов А.О.
Львовский национальный медицинский университет
имени Данила Галицкого

ПЛЮРАЛИЗМ СОДЕРЖАНИЯ ФЕНОМЕНА ОДИНОЧЕСТВА

Аннотация
Исследовано одиночество как полисодержательное понятие. Проанализированы современные подходы к определению сущности одиночества. Раскрыто вариативность трактовки проблемы одиночества человека. Выделены модификации одиночества, родственные по смыслу понятия. Установлено, что одиночество нужно понимать как состояние психического переживания, что несет в себе как разрушительную силу для личности, так и необходимое условие самопознания и самоопределения.
Ключевые слова: человек, одиночество, уединение, кризис, изоляция, психологическое состояние.

Stepanov A.O.
Lviv Danylo Halytsky National Medical University

PLURALISM OF SEMANTICS OF THE LONELINESS PHENOMENON

Summary
The loneliness as a polysemantic concept has been reserched. Modern approaches to defining the essence of loneliness have been analyzed. Also, the diversity of interpretation of the loneliness problem of a man has been discussed. The modification of loneliness, content related concepts have been defined. It has been determined that loneliness should be understood as a state of mental distress, which is both a destructive force for the individual and a necessary condition for self-knowledge and self-determination.
Keywords: man, loneliness, solitude, crisis, isolation, psychological state.

ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

УДК 656.1/5:504 (477)

ПЕРЕДУМОВИ ВПРОВАДЖЕННЯ «ЗЕЛЕНОЇ» ЛОГІСТИКИ НА АВТОМОБІЛЬНОМУ ТА ЗАЛІЗНИЧНОМУ ТРАНСПОРТІ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Поручинська І.В.
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

У статті розглянуто сутність та значення «зеленої» логістики як наукового напрямку та одного із чинників збереження довкілля. Проаналізовано різні аспекти негативного впливу автомобільного та залізничного транспорту на навколишнє середовище та організм людини. Охарактеризовано основні показники забруднення атмосферного повітря у Волинській області пересувними джерелами. Обґрунтовано необхідність застосування принципів «зеленої» логістики при роботі транспорту. Запропоновано заходи, що дозволять зменшити шкідливий вплив транспорту на довкілля регіону.
Ключові слова: «зелена» логістика, автомобільний транспорт, залізничний транспорт, навколишнє середовище, шкідливі викиди.

Постановка проблеми. Сьогодні на фоні стрімкого економічного розвитку та інтеграції значної актуальності набувають питання охорони та збереження навколишнього природного середовища. Одним із інструментів реалізації цих напрямів є застосування логістики, яка заснована на ресурсозберігаючих та екологічно безпечних процесах і технологіях і має назву «зелена логістика» («Green Logistics») [10].

Цей напрям логістики передбачає цілісне перетворення логістичних стратегій, процесів, структур всіх учасників ланцюга поставок у відповідності до ресурсозберігаючих, енергоефективних та природоохоронних технологій і має на меті досягнення балансу між економічною та екологічною ефективністю [9] Проте термін «екологістика» або «зелена логістика» (Green Logistics) в Україні поки не набув великої популярності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання екологічної орієнтації логістики вже давно розглядають західні вчені. Зокрема, польські вчені Z. Korzen і J. Kusztal запропонували екологічний напрям логістики називати екологістикою [15], теоретичні та практичні аспекти зеленої логістики вивчали такі закордонні науковці, як П. Мерфі, Д. Роджерс, Ж.-П. Родріге [16; 17]. Питання екологістики висвітлюється також в працях українських учених Т. В. Косаревої, А. Кизима [7], І. Г. Смирнова, Ю. В. Чортюка [10; 11; 14]. Одним із найбільш цікавих та важливих аспектів є використання інтегрованої системи логістики та екології для транспортної логістики.

Мета статті – розкрити особливості негативного впливу транспорту на навколишнє природне середовище Волинської області та визначити основні напрями зеленої логістики у сфері транспортної логістики з метою мінімізації негативного впливу на довкілля.

Виклад основного матеріалу. Екологічно орієнтована (або зелена) логістика має на меті, з одного боку, мінімізувати шкідливий вплив на навколишнє середовище логістичних процесів, а з іншого – скоротити або повністю виключити споживання невідновлюваних або частково відновлювальних енергоресурсів. При цьому під шкідливими впливами розуміють не тільки викид вихлопних газів. Це також шум і вібрація, що створюють автомобільні, залізничні та авіаційні транспортні засоби, відходи паливно-мастильних матеріалів, що потрапляють на землю і воду та багато іншого [1].

Так, як для Волинської області найбільше значення мають залізничний та автомобільний транспорт, а інші види транспорту розвинуті недостатньо або взагалі відсутні, ми проаналізуємо особливості впливу на навколишнє середовище саме цих двох видів транспорту.

Всі види транспорту постійно впливають на стан навколишнього середовища, забруднюючи повітря, воду, ґрунти, ліси. На транспорт припадає до 70% хімічного й 90% шумового забруднення (особливо в містах). На автомобільний транспорт припадає 94% викидів оксиду вуглецю, 44% оксиду азоту. Майже на 60% забруднення атмосфери у великих містах залежить від роботи пересувних транспортних засобів [6].

В сучасних умовах автомобільний транспорт стає найбільш значним джерелом забруднення атмосферного повітря, особливо великих міст. Внаслідок розгалуженої мережі магістральних вулиць з інтенсивними транспортними потоками, що проходять через селітебну територію міст, створюються умови для безпосереднього забруднення викидами автотранспорту повітряного середовища міських ландшафтів.

На 15 тис. км пробігу автомобіль споживає в середньому 4 350 кг кисню, водночас викидаючи 3 250 кг вуглекислого газу, 530 кг оксиду вуглецю, 93 кг отруйних вуглеводнів, 27 кг оксиду азоту. У процесі експлуатації одного автомобіля витрачається 10 кг гумових матеріалів, а спрацювання шляхів із твердим покриттям становить 1 мм, що на відстані 1 000 км спричинює викид 100 т пилу. Цей пил містить майже 200 елементів забруднюючих речовин, у тому числі канцерогенний бензопірен, свинець, хлор тощо [6].

У великих містах недостатній контроль за забрудненням атмосферного повітря автотран-

спортними засобами спричинює гострі хронічні отруєння людей та активізацію деяких хвороб, зокрема, алергії, злоякісних пухлин, лейкозів, анемії, серцево-судинних захворювань, «сухого нежитю» тощо. Негативні наслідки викликає фотохімічний смог, який містить багато отруйних речовин [5].

Вплив залізничного транспорту на навколишнє середовище є значно меншим порівняно із автомобільним. Робота цього виду транспорту зумовлює забруднення атмосфери відпрацьованими газами, забруднення землі нафтою, свинцем та іншими важкими металами. Крім того, проблемою є сильне забруднення залізниць нечистотами.

Довжина автомобільних доріг у Волинській області становить 6201,9 км, в тому числі 752,9 км – державного значення, 5446,4 км – місцевого значення. Близько 94% доріг області мають тверде покриття, але менше 10-ї частини припадає на автодороги I та II категорії (мають більше 2-х смуг руху та пропускну здатність більше 6 тис. одиниць транспортних засобів на добу). Довжина доріг комунальної власності становить 8650,6 км, залізничних колій – 602,7 км [13].

Через територію Волинської області проходять ділянки як залізничних так і автомобільних магістралей, що є складовими європейських транспортних коридорів. Головні промислові центри регіону з допомогою розгалуженої мережі залізничних доріг з'єднані з містами як України, так і країн Європи. Понад 100 підприємств області мають під'їзні колії.

Протяжність залізниці загального користування в межах Волинської області складає 596,8 км, з них 101,2 км електрифікованих; щільність залізниць становить – 29,5 км/тис. км^2, що нижче за середній показник по Україні (36 км/тис. км^2).

Територію області перетинають: найбільш напружена залізнична магістраль із значним об'ємом вантажних і пасажирських перевезень на Польщу магістраль Рівне-Ківерці-Ковель-Ягодин (Хелм); одноколійна ділянка Луцьк-Ковель-Заболоття (Брест). Окрім вище названих основних залізничних напрямків, на території області прокладені одноколійні залізничні лінії [13].

Автотранспортом області у 2015 р. перевезено 3,7 млн.т вантажів, що на 4,7% менше, ніж у 2014 р. Вантажооборот зріс на 12,4% і становив 1380,6 млн.ткм. Автотранспортом підприємств, які займаються комерційними перевезеннями на постійній основі, здійснено 652,2 млн. ткм та перевезено 2,5 млн. т вантажів, що відповідно на 10,7% та на 2,5% більше, ніж у 2014 р. Як і раніше, значну частину вантажних автоперевезень виконали підприємства міста Луцька та Луцького району (відповідно 70,0% і 9,9%).

Всіма категоріями автоперевізників здійснено 1931,6 млн. пас. км та перевезено 83,1 млн. пасажирів. За рік кількість перевезених пасажирів та пасажирооборот зменшились відповідно на 2,9% та 12,4% [2; 3; 4].

Волинська область за рівнем викидів забруднюючих речовин в атмосферу посідає 23 місце в країні, за накопиченням токсичних відходів – 19.

Одним з видів антропогенного навантаження на навколишнє середовище є викиди забруднюючих речовин від стаціонарних і пересувних джерел. Так, у 2015 році від стаціонарних та пересувних джерел в атмосферу потрапило 42,8 тис. т забруднюючих речовин, що на 6,4% менше, ніж в 2014 р. Відповідним чином зменшилась і щільність викидів, яка становила 2,1 т на 1 км^2 території, що на 0,2 т менше, ніж у попередньому році. На кожного мешканця області в середньому припало по 41,0 кг шкідливих речовин проти 44,0 кг у позаминулому році (табл. 1).

Таблиця 1

Основні показники забруднення атмосферного повітря у Волинській області пересувними джерелами

	Викиди забруднюючих речовин у повітря, тис.т				В розрахунку на одного жителя, кг	В розрахунку на 1 км^2 території, т
	автотранспорт підприємств	автотранспорт громадян	виробнича техніка	залізничний транспорт		
2010	11,6	33,7	1,9	1,8	47,6	2,4
2011	11,7	29,5	2,1	1,9	43,6	2,2
2012	11,3	28,0	2,1	1,7	41,5	2,1
2013	10,8	27,3	2,2	1,6	40,3	2,1
2014	9,9	28,1	2,1	1,4	39,9	2,1
2015	8,8	24,8	2,2	1,3	36,5	1,9

Джерело: [2]

В цілому в країні основними забруднювачами повітря виступають промислові підприємства, а на Волині переважаюча частина шкідливих речовин (понад 85%) потрапляє в атмосферу від транспортних засобів, при цьому 64,9% – це викиди автотранспорту громадян. Основними забруднюючими речовинами, які надійшли в атмосферу під час використання транспортних засобів були: оксид вуглецю (26, 7 тис. т, або 68,8% загального обсягу), сполуки азоту (6,1 тис. т, або 15,6%), неметанові леткі органічні сполуки (3,6 тис. т, або 9,4%). Решта викидів припало на сажу, діоксид сірки, метан (1,6 тис. або 6,2%) [2; 4].

У загальному обсязі викидів забруднюючих речовин в атмосферу пересувними джерелами, більше половини, а саме 53,7% припадає на викиди від використання бензину. Дещо меншою є частка викидів від використання дизельного палива (35,1%), і лише 11,2% – це викиди від використання зрідженого та стисненого газу. Якщо порівнювати ці дані із даними попередніх років, то слід зазначити, що кількість викидів від використання бензину дещо знизились, що пов'язано із зменшенням використання бензину. Натомість зросло споживання дизелю та газу, що, в свою чергу, призвело до збільшення кількості шкідливих викидів від використання цих видів палива.

Найбільша кількість викидів в атмосферне повітря потрапляє від роботи вантажних автомобілів (47,2%) та пасажирських легкових автомобілів (28,3%), на пасажирські автобуси припадає 10,9% викидів, на спеціальні не легкові автомобілі 7,9% та 5,7% – на спеціальні легкові автомобілі.

Найбільше навантаження по викидах в атмосферу несуть міста: Луцьк, Ковель, Нововолинськ, Володимир-Волинський і прилеглі райо-

ни до міжнародної траси Варшава - Київ. Якщо в середньому в розрахунку на одного жителя області припадає по 36,6 кг викидів від пересувних джерел, то у місті Луцьку та Ковелі відповідно по 47,4 і 49,8 кг. Щільність викидів на 1 $км^2$ території області від транспорту та виробничої техніки становить 1,9 тонн, а у містах Луцьку і Нововолинську – 245,3 та 123,4 тонн [3].

Серед адміністративних районів Волинської області Камінь-Каширський та Любешівський райони виділяються низьким рівнем забруднення атмосферного повітря від пересувних джерел, що можна пояснити низьким рівнем розвитку транспортної мережі.

Певні проблеми із викидами шкідливих речовин у атмосферне повітря є у Ковельському та Рожищенському районах, проте ці показники є нижчими від середніх по регіону.

Такі райони, як Локачинський, Горохівський, Іваничівський, Луцький, Ківерцівський, Турійський та Володимир-Волинський, мають високий показник викидів від пересувних джерел забруднення.

Найбільші за кількістю населення міста – Луцьк, Нововолинськ, Ковель та Володимир-Волинський мають дуже високі показники забруднення атмосферного повітря. Зокрема, місто Луцьк є лідером в області щодо викидів в атмосферне повітря шкідливих речовин від пересувних джерел у розрахунку на 1000 мешканців, а місто Ковель – щодо викидів діоксину вуглецю у тоннах на одного жителя [8].

Одним з негативних наслідків впливу автомобільного транспорту є шум, який не менш шкідливий, ніж забруднення повітря чи води. Транспортний шум погіршує якість навколишнього середовища на прилеглих до дороги територіях, негативно впливає на нервову систему людини, знижує працездатність, зменшує опірність серцево-судинним захворюванням.

Динаміка викидів свідчить, що в області зменшується надходження забруднюючих речовин в атмосферу від пересувних джерел викидів. У 2015 році від автотранспорту в атмосферне повітря надійшло 38,1 тис. тонн шкідливих речовин, що становить 80,4% від загального обсягу викидів. Проти 2014 року викиди від пересувних джерел зменшились на 3.4 тис. тонн. Від 257 підприємств та організацій області в атмосферне повітря було викинуто 14.7 тис. тонн забруднюючих речовин, що на 0,4 тис. тонн, більше, ніж у 2014 році. Проте, через велику кількість автотранспортних засобів стан атмосферного повітря у м. Луцьку по формальдегіду, фенолу та діоксиду азоту залишається високим.

Висновки і пропозиції. Як залізничний, так і автомобільний транспорт Волинської області потребують впровадження технологій, що дозволяють підвищити екологічну безпеку, якість і надійність експлуатації, безпеку руху.

Зменшення негативного впливу транспорту на навколишнє середовище може бути досягнуте багатьма шляхами. Зокрема, для міста Луцька, насамперед, шляхом збільшення кількості тролейбусів, оскільки цей вид транспорту не забруднює повітря в місті вихлопними газами, є менш шумним, ніж автобус і може працювати по системі багатьох одиниць.

Крім того, і для обласного центру, і для інших міст, які мають розвинуту систему внутрішніх пасажирських перевезень, необхідним є дотримання контролю за показниками викидів автобусів, впровадження удосконаленої схеми дорожнього руху та покращення дорожнього покриття.

Для залізничного транспорту найбільш економічно та екологічно ефективним є перехід на електротягу, яка дозволяє виключити забруднення повітря відпрацьованими газами дизельних двигунів. Особливо ефективним є застосування електричної тяги в приміському пасажирському сполученні. Вирішити проблему забруднення території, прилеглої до залізничних колій, можна використовуючи в пасажирських вагонах акумулюючі ємності для збору стоків і сміття [12]. Покращенню стану навколишнього середовища сприятиме також перехід на контейнерні перевезення й інші види прогресивних методів доставки вантажів.

Вплив транспорту, як одного із найбільших забруднювачів навколишнього середовища, виражається у викидах в атмосферу, забрудненні поверхневих вод, утворенні твердих відходів і впливі транспортних шумів Тому виникає необхідність використання екологістики, яка передбачає застосування сучасних технологій з метою мінімалізації шкідливого впливу транспорту на довкілля.

Список літератури:

1. Вержбицкий О. Экологистика: экономика + экология // Дистрибуция и логистика: всеукраинский информационно-аналитический журнал. – 2012. – № 10. – С. 8–11.
2. Головне управління статистики у Волинській області [Електронний ресурс] – Режим доступу : www.lutskrada.gov.ua/sites/default/files/lutsk_2014.pdf
3. Державна екологічна інспекція у Волинській області [Електронний ресурс] – Режим доступу : voldei.gov.ua/
4. Довкілля Волині 2015 [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.lutsk.ukrstat.gov.ua/NS_1.htm
5. Екологія : транспорт [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://childflora.org.ua/?page_id=32
6. Забруднення автотранспортом|Екологія життя [Електронний ресурс] – Режим доступу : www.eco-live.com.ua/content/blogs/zabrudnennya-avtotransportom
7. Кизим А. Современные тренды «зеленой» логистики в условиях глобализации / А. Кизим, Д. Кабертай // Логистика. – 2013. – № 1. – С. 46-49.
8. Клімчук Б. П. Територіальні пропорції комплексного розвитку Волинської області [Електронний ресурс] / Б. П. Клімчук // Географія та туризм. – 2012. – Вип. 22. – С. 240-248. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gt_2012_22_36
9. Коломиец И. «Зеленая» логистика – лучшее из практики [Текст] / И. Коломиец // Транспорт і логістика. – 2011. – № 3. – С. 32–33.
10. Смирнов І. Г. Транспортна логістика: Навч. пос. / І. Г. Смирнов, Т. В. Косарева. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 224 с.

11. Смирнов І. Г. Логістика: просторово-територіальний вимір / І. Г. Смирнов. – К. : Обрії, 2004. – 335 с.
12. Способи захисту навколишнього середовища на залізничному транспорті України / В. Г. Лоза, С. В. Кухлівський, Б. Я. Косенко, О. М. Підскребаєв // Вісник Дніпропетр. нац. ун-ту залізн. трансп. ім. акад. В. Лазаряна. – Днепропетровск, 2008. – Вип. 25. – С. 92–96.
13. Транспорт і дороги – Волинська обласна державна адміністрація [Електронний ресурс] – Режим доступу: voladm.gov.ua/category/ekonomika-ta-statistika/transport-i-dorogi/
14. Чортюк Ю. В. Екологічна стратегія логістичної діяльності торгових підприємств / Ю. В. Чортюк // Прометей: регіональний збірник наукових праць з економіки. – Донецьк: ДЕГІ, 2007. – № 2 (23). – С. 226–229.
15. Kusztal J. Rola logistyki w ekologizacji dzialalnosci gospodarczej // Маркетинг і логістика в системі менеджменту: тези доповідей IV Міжнар. наук.-практ. конф. – Львів : НУ Львівська політехніка, 2002. – С. 206-207г
16. Rodrigue J-P. Green logistics (the paradoxes of) / J-P. Rodrigue, B. Slack, C. Comtois // The handbook of logistics and supply chain management – London.: Pergamon, 2001. – P. 339-350.
17. Paul R. Murphy. Green logistics: Comparative views of environmental progressives, moderates, and conservatives [Електронний ресурс] / Paul R. Murphy, Richard F. Poist, Ch. Braunschweig // Council of Logistics Management. – 1996. Режим доступу: http://fmdarticlesm/p/articles/ mi_qa3705/is_l99601/ai_n8748499/print

Поручинская И. В.
Восточноевропейский национальный университет
имени Леси Украинки

ПРЕДПОСЫЛКИ ВНЕДРЕНИЯ «ЗЕЛЕНОЙ» ЛОГИСТИКИ НА АВТОМОБИЛЬНОМ И ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНОМ ТРАНСПОРТЕ ВОЛЫНСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация
В статье рассмотрены сущность и значение «зеленой» логистики как научного направления и одного из факторов сохранения окружающей среды. Проанализированы различные аспекты негативного влияния автомобильного и железнодорожного транспорта на окружающую середу и организм человека. Охарактеризованы основные показатели загрязнения атмосферного воздуха в Волынской области передвижными источниками. Обоснована необходимость применения принципов «зеленой» логистики при работе транспорта. Предложены меры, которые позволят уменьшить вредное воздействие транспорта на окружающую среду региона.
Ключевые слова: «зеленая» логистика, автомобильный транспорт, железнодорожный транспорт, окружающая среда, вредные выбросы.

Poruchynska I.V.
Lesya Ukrainka Eastern European National University

PRE-CONDITIONS OF INTRODUCTION OF "GREEN" LOGISTIC ARE ON MOTOR AND RAILWAY TRANSPORT OF VOLYN REGION

Summary
The essence and value of "green" logistic as scientific direction and one of factors of environmental preservation are considered in the article. The different aspects of negative influence of motor and railway transport are analysed on surrounding environment and organism of man. The basic indexes of contamination of atmospheric air in the Volyn area by movable sources are described. The necessity of application of principles of "green" logistic during work of transport is reasonable. Measures that will allow to decrease harmful influence of transport on the environment of region are offered.
Keywords: «green» logistic, motor transport, railway transport, environment, harmful extrass.

УДК 551.591:629.7

МЕТОДЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ВИДИМОСТИ В АВИАЦИИ

Рехин Д.В.
Кировоградская летная академия
Национального авиационного университета

Безопасность имеет большое значение для авиации и обеспечение безопасности авиационных перевозок непосредственно связано с определением видимости в различных погодных условиях. Видимость показывает прозрачность воздуха в горизонтальном направлении и представляет собой максимальное расстояние, которое можно увидеть в атмосфере в заданное время. В данной работе приведены основные методы определения видимости в авиации. Проанализированы особенности методов определения видимости в авиации. Совершенствование методов определения видимости в авиации позволит получить достоверное значение метеорологической оптической дальности и повысить безопасность полетов.
Ключевые слова: видимость, методы, авиация, метеорология, безопасность.

Безопасность имеет большое значение для авиации и обеспечение безопасности авиационных перевозок непосредственно связано с определением видимости в различных погодных условиях. Видимость показывает прозрачность воздуха в горизонтальном направлении и представляет собой максимальное расстояние, которое можно увидеть в атмосфере в заданное время. Формирование атмосферных аэрозолей непосредственно влияет на видимость и связано с кинетикой образования гетерогенных систем, которая управляется двумя основными параметрами: температурой и давлением. **Предсказать видимость на основании анализа метеорологических данных достаточно трудно, поэтому в авиации применяется экспериментальный метод ее измерения, который основывается на оптическом принципе.**

Пропускание света атмосферным воздухом напрямую связано с метеорологией и может ухудшаться при воздействии ряда погодных факторов (в т.ч. атмосферных осадков):

- дождь;
- снег;
- пыль;
- туман;
- дым;
- смог и другие.

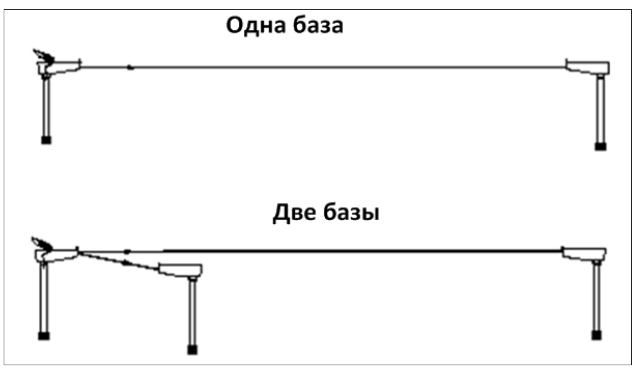
Однако несмотря на то, что определение видимости используется уже давно в авиации, публикации, посвященные методам ее определения практически полностью отсутствуют.

Целью данной работы является рассмотрение основных методов определения видимости и особенностей их практической реализации. Проанализированы основные достоинства и недостатки существующих способов определения видимости в авиации. Приведены схемы расположения блоков трансмиссометров.

Основной характеристикой, определяющей видимость в авиации, является метеорологическая дальность видимости, которая определяется, как наибольшее расстояние, с которого абсолютно черный объект размером более 20', проецирующийся на фон неба у горизонта, перестает быть видимым [1]. Для определения метеорологической оптической дальности (метеорогической дальности видимости) используются трансмиссометры (рисунок 1а). Основной измеряемой величиной, которая регистрируется трансмиссометрами (от англ. Transmission) является коэффициент пропускания света прозрачной средой (воздухом). Ухудшение видимость приводит к снижению показателя пропускания (экстинкции) и в большем поглощением света воздушной атмосферной, в которой распределены дисперсные включения (пыль, капли дождя, частицы снега и т.п.).

а

б

Рис. 1. Трансмиссометр (а) и расположение его блоков (б)

Оптическая дальность определяется длиной пути в атмосфере, которая необходима для ослабления светового потока коллимированного светового пучка до значения 0,05 от первоначальной величины.

Основной физической величиной, которая определяется при помощи трансмиссометра, является коэффициент пропускания (изменяется в пределах 0-100%), который и показывает метеорологическую оптическую дальность. В общем виде, пропускание света определяется экспоненциальной зависимостью, которую называют формулой Кошмидера, представляющей следствие классического закона Бугера-Ламберта:

$$I = I_0 \cdot \exp(-x \cdot a), \quad (1)$$

где I – интенсивность прошедшего через прозрачную среду света, I_0 – исходная интенсивность света, x – расстояние, вдоль которого проходит свет, a – коэффициент ослабления. За рубежом, метеорологическая оптическая дальность имеет международное обозначение MOR и определяется как $3/a$. Данная величина определяется с учетом порога контрастной чувствительности глаза, который составляет 0,05. Трансмиссометр проводит измерение определенного среднего значения объема воздуха (горизонтальный цилиндрический объем воздуха) между передатчиком и приемником. Световой поток генерируется газоразрядной лампой в импульсном режиме. Система для измерения видимости устанавливается вдоль аэропортов, чтобы обеспечить контроль безопасности при взлете и посадке.

Величина метеорологической оптической дальности может варьироваться в диапазоне 10-50 км. Величину коэффициента ослабления в литературе часто называют коэффициентом экстинкции. Именно этот коэффициент является основной величиной, определение которой реализуется в авиационных приборах измерения видимости (метеорологической оптической дальности).

Прибор состоит из двух основных блоков – излучателя и приемника, которые установлены на определенном расстоянии друг от друга. Такое расстояние также называют базой. Существуют однобазовые (одноконечные) и двухбазовые или двухконечные трансмиссометры (рисунок 1б). В однобазовом приборе на одном конце находится излучатель, на другом – приемник. Часто приборы измеряют метеорологическую оптическую дальность для случаев, если ее значение ниже величины базы. В этом случае свет регистрируется вторым приемником. В двухбазовом приборе один конец измерительной базы выполнен приемоизлучающим, а на втором конце расположен приемник света и отражатель. Расстояние, на котором определяется видимость, зависит от длины базы и может достигать до 50 величин длины базы. Стоит отметить, что для определения метеорологической оптической дальности используются как двухбазовые (Mitras), так и однобазовые приборы (ФИ-1), хотя также существуют и смешанные приборы (ФИ-3, ФИ-2). Для повышения сходимости результатом определения MOR часто в блок отражателя устанавливается дополнительный приемник. Такая схема позволяет работать в условиях низкой прозрачности атмосферы.

Наибольшее распространение получили двухбазовые приборы. Повышение чувствительности измерения потребовало размещения между приемником и передатчиком еще одного приемника (или отражателя), но на короткой базе. Современные трансмиссометры позволяют определять дальность в диапазоне 10-10000 м в автоматическом режиме при длинах базы до 200 м (длина короткой базы современных приборов составляет 10-20 м). Точность измерения MOR в значительной степени зависит от длины базы (рисунок 2) и снижается с увеличением базы [2].

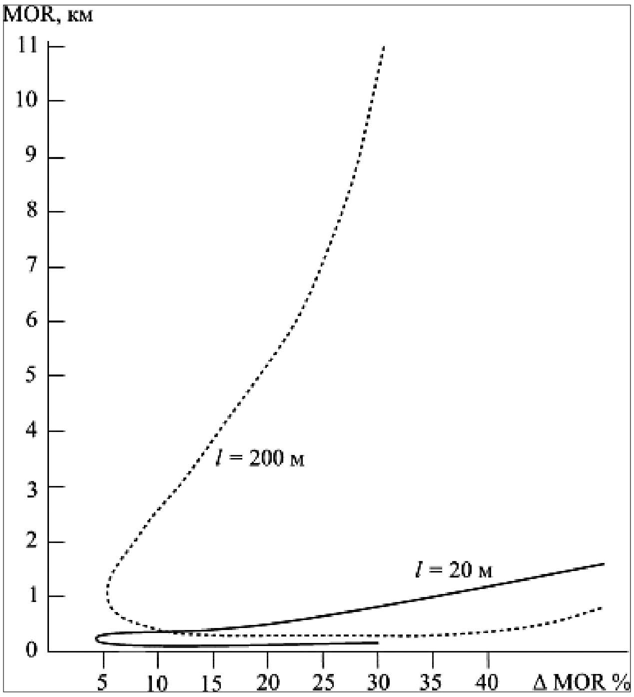

Рис. 2. Взаимосвязь между погрешностью определения MOR и длиной измерительной базы [2]

В качестве источника света, который используется для определения MOR, применяют источники с узким и широким спектральным диапазоном в видимой области света. В последнее время от источников с узким спектральным диапазоном (лазеры, светодиоды) стараются отказываться, поскольку некоторые погодные явления приводят к возникновению ошибок в измерениях. К широкодиапазонным источникам света относятся белые светодиодные излучатели. Свет генерируется в атмосферу через окно, которое требует тщательного контроля загрязненности, поскольку осаждение пыли и грязи на стекло прибора будет вносить значительную погрешность в результаты измерений.

Современные приборы снабжены кожухами для защиты от осадков. Помимо этого, приборы должны быть снабжены воздуходувками для создания воздушной завесы в случае воздействия пыли и осадков, которые отклоняются под действием ветра. Основным требованием, при создании таких воздушных устройств, является то, что работа воздушного устройства не должна вносить ошибки в измерения. Специфическим требованием к созданию современных приборов определения видимости (метеорологической оптической дальности) является диапазон рабочих

температур, который составляет от -50 до +50°С, включающий работу при относительной влажности воздуха до 100%.

В современных трансмиссометрах помимо непрерывного режима генерации излучения также используется импульсный режим генерации, в котором ксеноновая лампа генерирует излучение, для того, чтобы идентифицировать вклад люминесценции (потери энергии оптического излучения на люминесценцию). Взвешенные частицы, находящиеся в воздухе снижают интенсивность света, полученного приемником, и дают возможность уточнить значение коэффициента экстинкции.

Классическая схема трансмиссометра типа приемник-передатчик показана на рисунке 3а. В наиболее частом исполнении приемник и передатчик разнесены между собой. Несколько реже применяется схема, в которой приемник и передатчик расположены в одном корпусе, а видимость оценивается по интенсивности сигнала, пришедшего от отражателя, расположенного в другом отдельном корпусе.

Перспективным подходом для определения метеорологической оптической дальности является использование не только датчиков, определяющих пропускание воздухом волн в видимом диапазоне, но и использование датчиков рассеяния света (рисунок 3б и 3в).

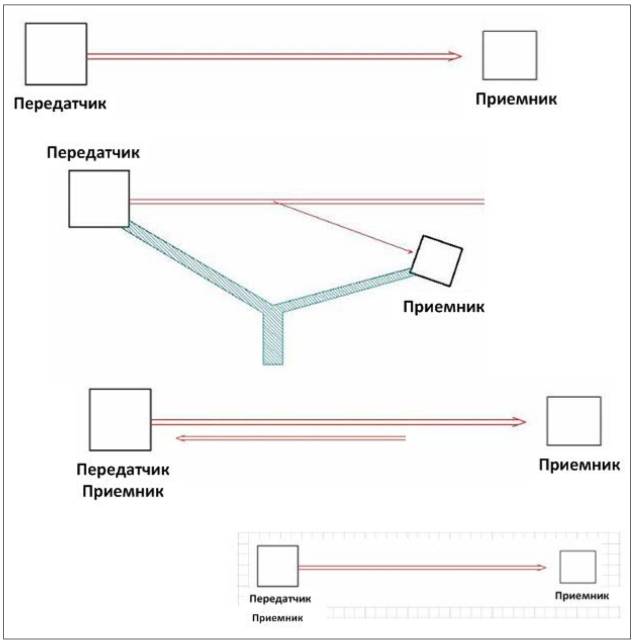

Рис. 3. Схемы получения сигнала при определении видимости:
а – схема с пропусканием; б – схема с прямым рассеянием; в – схема с обратным рассеянием, совмещенная со схемой пропускания

Именно обратное рассеяние света (рисунок 3в) показало свою высокую эффективность в определении видимости при снегопаде и дожде. Однако, такие приборы пока что не получили широкого распространения, хотя результаты обработки спектров обратного рассеяния показали высокие перспективы использования метода в будущем. Помимо обратного рассеяния, высокую информативность имеет схема определения видимости по прямому рассеянию (рисунок 3б). В схеме прямого рассеяния расстояние между пучками приемника и передатчика составляет 20-50°С. Сам приемник и передатчик расположены на одной стойке. Такая схема является более компактной, поскольку базовое расстояние между приемником и передатчиком достаточно невелико. Расстояние между приемником и передатчиком составляет 1-2 м. Однако, в большинстве случаев, используется комбинация схемы прямого рассеяния, расположенной на одном конце участка взлетно-посадочной полосы (рисунок 1б), со схемой пропускания (рисунок 1а) на другом конце. Сравнение параметров пропускание и рассеяния дает более высокую точность и быстроту оценки быстро меняющихся погодных условий, изменение которых приводит к резкому снижению видимости.

Помимо вышеуказанных методов существует метод нефелометрии. Такие приборы позволяют анализировать рассеянные пучки света в более широком диапазоне (0-120°). Широкий угол «обзора» дает возможность получения более полной картине о MOR, что не достигается приборами, работающими на анализе коэффициента пропускания. Типичным примером такого рода приборов является нефелометр «Пеленг СЛ-03».

Если рассматривать теоретическую сторону, то метод нефелометрии основывается анализе интенсивности светового потока, который рассеивается частицами атмосферных аэрозолей. Интенсивность рассеянного излучения пропорциональная концентрации взвешенных частиц в воздухе. Как правило, работа метеорологических нефелометров основана на анализе сигнала рассеяния света, полученного при прохождении излучения через воздушную среду, во всех направлениях относительно пучка света.

Рис. 4. Внешний вид нефелометра FD12P

Современные нефелометры помимо датчика MOR также содержат датчик осадков. Такие датчики являются дополнительными, и их принцип основывается на генерации сигнала, пропорционального попавшей на емкостной датчик воды.

Основным источником света в метеорологических нефелометрах является инфракрасный светодиод (длина волны 850 нм). Излучатель передает излучение через воздушную среду и рассеяние света в прямом направлении регистрируется приемником обратного рассеяния. Если рассматривать современные приборы, такие как FD12P (рисунок 4), то их точность составляет ±10% (расстояние 10-10000 м) и ±20% (расстояние 10-50 км).

Таким образом, современные методы оценки видимости основы в авиации основные не только на измерении излучения, прошедшего через атмосферу, но и сконцентрированы на анализе рассеянного излучения в прямом и обратном направлении, что позволяет получить достоверное значение метеорологической оптической дальности и повысить безопасность полетов. Применение новых технологий анализа оптического спектра рассеяния атмосферных аэрозолей (пылей, туманов и т.п.) будет способствовать более прецизионной оценке метеорологических условий.

Список литературы:

1. Поздняков В. А. Практическая авиационная метеорология / В. А. Поздняков. – Екатеринбург: Уральский УТЦ ГА. – 2010. – 133 с.
2. РД 52.21.680 – 2006. Руководство по определению дальности видимости на ВПП (RVR).
3. Galati G., Dalmasso I., Pavan G., Brogi G. Fog Detection Using Airport Radar // Radar Symposium, 2006. IRS 2006. International. – P. 1-4.

Рехін Д.В.
Кіровоградська льотна академія
Національного авіаційного університету

МЕТОДИ ВИЗНАЧЕННЯ ВИДИМОСТІ В АВІАЦІЇ

Анотація
Безпека має велике значення для авіації і забезпечення безпеки авіаційних перевезень, безпосередньо зв'язано з визначенням видимості в різних погодних умовах. Видимість показує прозорість повітря в горизонтальному направленні і являє собою максимальну відстань, яку можливо побачити в атмосфері в заданий час. В даній роботі приведені основні методи визначення видимості в авіації. Проаналізовані основні методи визначення видимості в авіації. Удосконалення методів визначення видимості в авіації дасть змогу отримати достовірні значення метеорологічної оптичної дальності і збільшить безпеку польотів.
Ключові слова: видимість, методи, авіація, метеорологія, безпека.

Rekhin D.V.
Kirovograd Flight Academy of the National Aviation University

METHODS OF VISIBILITY DETERMINATION IN AVIATION

Summary
Safety is of great importance for aviation and ensuring the safety of air transportations, directly related to the definition of visibility in different weather conditions. Visibility shows transparency in the forward and backward directions. In this paper, the main methods for determining visibility in aviation were presented. The features of methods for determining the visibility in aviation are analyzed. Improving the methods for determining visibility in aviation will make it possible to obtain a reliable value for the meteorological optical range and to improve the flight safety.
Keywords: visibility, methods, aviation, meteorology, security.

УДК 37.016:91:374

ФОРМУВАННЯ ПРЕДМЕТНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ З ГЕОГРАФІЇ

Сопочкіна О.В.
Спеціалізована школа І-ІІІ ступенів № 41 імені З.К. Слюсаренка
з поглибленим вивченням англійської мови
Покась Л.А.
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

У статті акцентовано увагу на роль позакласної роботи у формуванні предметної компетентності учнів. Запропоновано до розгляду методику проведення тижня географії як одного із ефективних засобів активізації навчально-пізнавальної діяльності. Доведено вплив інтересу на формування предметної компетентності.
Ключові слова: позакласна робота, географія, предметна компетентність, формування, інтерес, учні.

Постановка проблеми. Однією з актуальних педагогічних проблем на сучасному етапі розвитку української школи є активізація пізнавальної діяльності учнів у контексті компетентнісного підходу. Адже від цього залежить ефективність навчання, свідоме й глибоке здобуття знань, розвиток інтересу до навчальної діяльності, самостійність думки тощо. Завдання, визначені Національною доктриною розвитку освіти України у XXI столітті, Концепцією 12-річної середньої загальноосвітньої школи, орієнтують сучасного вчителя на запровадження таких педагогічних технологій, які розвивають уміння самостійно вчитися впродовж життя, мислити, потребу постійно оволодівати новими знаннями, здатність використовувати здобутті навички у практиці, бути компетентним [4]. Ці завдання реалізовуються у школі під час вивчення учнями різних предметів, зокрема географії.

Практика показує, що інформаційне навантаження школярів з географії досить велике, що спричиняє зниження інтересу до навчання і до географії теж. Втрата інтересу до навчання і є наслідком зниження пізнавальної активності учнів. Активізувати пізнавальну активність учнів тільки на уроках є неможливим. Необхідно всіляко підтримувати активність учнів, скеровувати їх на поглиблене вивчення предмета в позаурочній роботі. Адже, у загальноосвітньому навчальному закладі виховання і навчання взаємопов'язані у процес навчальної діяльності. Саме тут в нагоді буде позакласна робота з предмета. Однак, виникає протиріччя між актуальністю проблеми дослідження та відсутністю методичного забезпечення, що підтверджує необхідність подальшого пошуку, вивчення даного питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування компетентної особистості, розвиток її інтересу до предмету і до навчання, в цілому, як педагогічна проблема розглядається різнобічно багатьма філософами, психологами, педагогами, методистами. Плідно над розв'язанням проблеми працювали зарубіжні та вітчизняні вчені Дж. Дьюї, У. Джеймс, В. Оконь, І. Баринова, В. Вовк, О. Скуратович, В.Корнєєв, Н. Костриця, О. Куліш та ін. Найбільш відомими представниками позакласної роботи були: Я.А. Коменський, В.А. Сухомлинський, А.С. Макаренко П.Ф. Картерєв. На їх думку, учнів потрібно привчати до самостійної розумової роботи, розвивати пізнавальний інтерес до навчання, мислення, допомагати у розвитку здібностей, виховувати любов та культуру до навчальної праці [2]. Ця проблема залишається актуальною на сьогоднішній день.

Формулювання цілей статті. Мета нашого педагогічного дослідження виявити особливості курсів географія та можливості реалізації їх змісту в позакласній роботі з метою осучаснення навчання в контексті компетентнісного підходу.

Відповідно до мети дослідження, ми сформували **завдання дослідження**:

1. Шляхом теоретичного аналізу фахової літератури, визначити ступінь досліджування даної проблеми в педагогічній галузі.
2. Дослідити сучасний стан організації позакласної роботи з географії в основній школі та виявити ефективні форми для формування предметної компетентності.
3. Провести педагогічне дослідження щодо ефективності позакласної роботи з географії у навчально-виховному процесі та проаналізувати результати.

Об'єкт дослідження – навчально-виховна позакласна робота з географії у загальноосвітній школі.

Предмет дослідження – зміст, форми, методи географії як засіб активізації пізнавальної діяльності учнів основної школи.

Для досягнення мети, розв'язання поставлених завдань дослідження використано такі методи:

теоретичні: аналіз філософської, психолого-педагогічної, методичної, наукової літератури, навчальної програми з географії, аналіз державних документів із питань розвитку науки, освітніх нормативних документів;

емпіричні: вивчення досвіду учителів загальноосвітнього навчального закладу, аналіз шкільної документації, індивідуальні бесіди з учнями й учителями, анкетування, розробка методичного супроводу для педагогічного експерименту.

Виклад основного матеріалу дослідження. На позакласних заняттях з географії учні удосконалюють вміння самостійно поповнювати свої знання з різних джерел інформації. Складаючи анотації, реферати, доповіді за допомогою додаткової науково-популярної географічної літератури, періодичної преси, державних документів, учні удосконалюють вміння працювати з книгою:

виділяти основну думку, відбирати факти для підтвердження теоретичних положень, складати плани і конспекти за текстом. Таким чином відбувається формування мотиваційного компоненту шляхом пошуку цікавих форм.

Традиційною формою у позакласній роботі виступає предметний тиждень. У методиці розглядається як комплексний навчально-виховний захід, що поєднує у собі різноманітні системні, традиційні заходи, що дає змогу укорінювати традиції школи, робити шкільну географічну освіту безперервною. На сучасному етапі предметний тиждень є ефективним засобом накопичення знань, формування вмінь самостійно їх здобувати [2]. Однак, навчити учня на все життя неможливо, але закласти уміння вчитися можна. Навчання має бути бажаним для кожної дитини. Існують деякі перепони для реалізації цього завдання, проте їх можна уникнути. Як показує педагогічний досвід, дитина вчиться залюбки за умови, якщо цікаво. Отож, інтерес – є рушійною силою у формуванні компетентності [1]. Ми будемо розглядати формування через активізацію навчально-пізнавальної діяльності учнів.

Географія, як навчальний предмет, має великі можливості для проведення позакласної роботи, оскільки її зміст тісно пов'язаний з навколишнім світом, з господарською діяльністю людини, з міжнародними та внутрішньодержавними подіями.

Експериментальною базою педагогічного експерименту було обрано спеціалізовану школу І-ІІІ ступенів № 41 ім. З.К. Слюсаренка з поглибленим вивченням англійської мови Шевченківського району м. Києва. Наукове дослідження проходило поетапно. На початковому етапі було розроблено комплект навчально-методичних матеріалів: зміст анкет для опитування учнів і вчителів природничих предметів, завдання для зрізу знань учнів, сценарії позакласних заходів для учнів різних вікових груп географічної тематики, визначено дві групи учнів (експериментальна та контрольна).

За якісними і кількісними оцінками нами було встановлено, що учні мають різний рівень навчальних досягнень. Високий рівень в експериментальних групах мали 34,1% учнів, середній – 33,8%, низький – 32,1%. Для представників кожної групи було визначено три зони найближчого розвитку пізнавальних інтересів. Складовими цієї системи є використання різних видів самостійних творчих завдань, взаємодія індивідуальної, групової та колективної діяльності учнів. На нашу думку, основними психолого-педагогічними умовами формування пізнавальних інтересів учнів за допомогою масової позакласної роботи є: врахування дитячих захоплень, вікового складу, зміна вражень за рахунок різноманітних методичних прийомів, створення ситуації раптовості, новизни, романтичності, емоційно-інтелектуальне нагнітання, колективна творчість.

Проведений педагогічний експеримент виявив ефективність позакласної роботи для розвитку в учнів пізнавальних інтересів. Основними напрямами реалізації проблеми формування пізнавальних інтересів учнів у процесі позакласної роботи ми вважаємо організацію різноманітних за змістом гуртків і товариств, посилення екскурсійно-туристської роботи, оптимальне використання навчальних ігор на заняттях. Ці форми мають можливості широкого охоплення школярів різними видами добровільної пізнавальної діяльності, які сприяють забезпеченню стійких інтересів учнів до навчання і до пізнання.

В умовах масової позакласної роботи найбільш доцільною організаційною формою є вікторини, предметні тижні тощо, які розраховані на тривалу діяльність учнів. Теоретична робота учнів має мати тісний зв'язок з практикою, збагачуватись спостереженнями у навколишньому середовищі, практичними вміннями і навичками учнів під, мати суспільно корисний характер. Дослідницький характер діяльності сприяє розвитку в учнів самостійності, допитливості, професійної орієнтації і виховує справжній пізнавальний інтерес [3].

Активізація пізнавальної діяльності здійснюється методом проблемного викладання, частково-пошуковим і дослідницьким методами, а також використанням елементів колективної праці [2]. Але зупинимося на проведені предметного тижня. Наведемо, як приклад, план тематичного географічного тижня на тему: «Цікава географія». Пропонуємо наступну тематику заходів:

- Мода на юродство: географія татуювання, пірсінгу й макіяжу
- Географія мостів
- Географія і мода
- Кулінарна географія
- Географія архітектури
- Де шукати Атлантиду?
- Подорож чайними країнами
- Неймовірно, але факт...
- Таємниця затоплених міст або що приховує океан...
- Беррмутський трикутник: цифри, фавкти, гіпотези
- Загадки людини: монстри, привиди, вампіри, відьми...
- Міфи й правда про вампіризм («Темрява вампірів»)

У процесі формувального експерименту пізнавальна активність під час масової позакласної роботи досліджувалася покомпонентно. На підставі аналізу літературних джерел було визначено показники кожного з її компонентів: мотиваційного (ставлення до позакласної діяльності; пізнавальний інтерес; ініціатива), змістово-операційного (володіння географічним матеріалом; здатність до самостійної роботи з додатковою літературою; уміння аналізувати й систематизувати матеріал, готувати повідомлення та реферати; вміння творчо застосовувати знання) та емоційно-вольового (старанність, цілеспрямованість та наполегливість у навчанні; впевненість у собі, вміння відстоювати власну позицію, здатність пропонувати нові ідеї; прагнення до самовдосконалення, інтелектуальна рефлексія).

З метою об'єктивного вивчення результатів дослідження було введено спеціальну чотирибальну шкалу оцінювання сформованості рівнів пізнавальної активності (0, 1, 2, 3 бали). Для кожного учня оцінювався прояв кожного показника за визначеною шкалою (максимальна сума балів – 30). Встановлено три рангові градації: до високого рівня розвитку пізнавальної активності відносили учнів, які набрали від 21 до 30 балів,

до середнього – від 11 балів до 20, низького рівня – до 10 балів.

Для визначення рівня пізнавальної активності в експериментальних та контрольних групах було проведено початковий і заключний зрізи. Результати початкового зрізу свідчать, що серед учнів контрольних і експериментальних груп переважає середній рівень розвитку пізнавальної активності. Кількість школярів із високим рівнем пізнавальної активності з географії в середньому приблизно дорівнює кількості учнів із низьким рівнем.

За результатами заключного зрізу в експериментальних групах розподіл учнів за рівнями виявився таким: 72 учня (51,4%) – високий рівень, 45 (38,3%) – середній і 11 (10,3%) – низький, тобто 31 учень (27,4%) перейшли з групи з середнім рівнем в групу з високим, 13 учнів (13,9%) – з групи з низьким рівнем перейшли в групу з середнім рівнем розвитку пізнавальної активності, а решта школярів також мають позитивну динаміку, але в межах одного рівня (рис. 1).

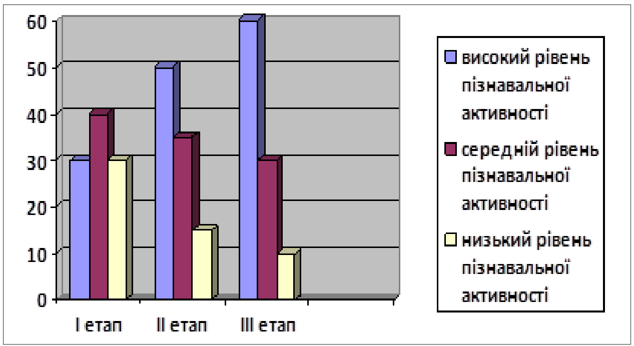

Рис. 1. Розподіл учнів за рівнем пізнавальної активності з експериментальної групи до проведення експериментального дослідження та після нього

Усе вище сказане дозволяє зробити наступні **висновки**:

1. Аналіз фахової, психолого-педагогічної літератури показав, що позакласна робота – це різноманітні освітньо-виховні заняття, що виходять за рамки обов'язкових навчальних програм. Вони дозволяють значно розширити, усвідомити й поглибити здобуті на уроках знання, перетворити їх у стійкі переконання. Позакласною роботою вчителі-предметники займалися завжди. У педагогічній літературі позитивно обґрунтовується її роль та вплив на виховання та формування екологічного, патріотичного, естетичного, фізичного, громадянського світогляду учнівської молоді. Нині роль позакласної роботи розглядається у контексті компетентнісного підходу.

2. Результати теоретичного аналізу психолого-педагогічної та методичної літератури дають підстави стверджувати, що існує багато засобів активізації пізнавальної діяльності учнів із географії, проте роль позакласної роботи в цьому процесі мало висвітлена і до кінця не з'ясована. Тому на сьогодні виникла нагальна потреба у впровадженні ефективних форм і видів масової позакласної роботи, які б сприяли активізації пізнавальної діяльності школярів. Серед них ми виділили тижні і декади географії.

3. Вивчивши сучасний стан організації позакласної роботи можна сказати, що позакласну роботу, як вважає більшість вчителів школи № 41 міста Києва, раціонально проводити лише у поєднанні навчальних та вихованих завдань заняття. Використання різних форм позаурочних занять при вивчення різних тем предмету мають мати логічне поєднання матеріалу з іншими предметами, тільки в цьому випадку можна досягти більш високих результатів роботи.

Констатувальний експеримент показав, що позакласна робота з географії має великі можливості для активізації пізнавальної діяльності учнів, проте вони залишаються не реалізованими через недостатню увагу до неї та відсутність ґрунтовних методичних рекомендації до її проведення. Результати дослідження свідчать, що низького рівня сформованості пізнавальних дій досягли 73,2% школярів, середнього – 25,2%, високого – лише 1,6%. Середнє значення коефіцієнта сформованості пізнавальних дій з географії відповідає низькому рівню.

4. Експериментальна перевірка довела, що результативність проведення позакласної роботи з географії значною мірою залежить від методичної підготовки вчителя.

5. У ході дослідження експериментально підтверджено ефективність таких видів позакласної роботи з географії як тижні (декади) географії для активізації пізнавальної діяльності учнів за умови використання особистісно орієнтованого підходу.

Формувальний експеримент засвідчив, що в умовах упровадження зазначених видів позакласної роботи в навчальний процес загальноосвітніх шкіл відбулися якісні та кількісні зміни у пізнавальній активності школярів (збільшився відсоток учнів із високим рівнем на 27,4% та зменшився відсоток учнів із низьким рівнем на 13,9%).

Охарактеризована форма позакласної роботи далеко не вичерпує різноманіття її змісту. У той же час в процесі неухильного підвищення рівня навчально-виховної роботи в школах нашої країни і наполегливої праці, який докладають наші вчителі для вирішення великої завдання здійснення зв'язку навчання з життям і підготовки до трудової діяльності, з'являються і зміцнюються нові види масової позакласної роботи, що відображають виклики часу.

Список літератури:

1. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г. Кремень / Василь Григорович Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 661.
2. Загальна методика навчання географії: Підручник / О.М. Топузов, В.М. Самойленко, Л.П. Вішнікіна. – К.: ДНВП «Картографія», 2012. – С. 307-308.
3. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Неля Євтихіївна Мойсеюк. – [5-те вид., доп. і перероб.]. – К.: Кондор, 2007. – 656 с.
4. Офіційний веб-сайт Міністерства освіти і науки України [Е-ресурс]. – [Режим доступу]: http://www.mon.gov.ua/about-ministry/47/113/ - назва з екрану.

Сопочкина Е.В.
Специализированная школа I-III ступеней № 41 имени З.К. Слюсаренко
с углубленным изучением английского языка
Покась Л.А.
Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова

ФОРМИРОВАНИЕ ПРЕДМЕТНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ВО ВНЕКЛАССНОЙ РАБОТЕ С ГЕОГРАФИИ

Аннотация
В статье акцентировано внимание на роль внеклассной работы в формировании предметной компетентности учащихся. Предложено к рассмотрению методику проведения недели географии как одного из эффективных способов активизации учебно-познавательной деятельности учащихся. Доведено влияние интереса на формирование предметной компетентности.
Ключевые слова: внеклассная работа, география, предметная компетентность, формирование, интерес, учащиеся.

Sopochkina H.V.
Specialized School of I-III levels № 41 named after Z. K. Sliusarenko
with in-depth study of English
Pokas L.A.
Kyiv National Pedagogical University named after M.P. Dragomanov

FORMING OF SUBJECT COMPETENCE IN EXTRACURRICULAR WORK FROM GEOGRAPHY

Summary
In the article attention is accented on the role of extracurricular work in forming of subject competence of students. Methodology of realization of week of geography is offered to consideration as one of effective methods of activation of educational-cognitive activity of students. Influence of interest is led to on forming of subject competence.
Keywords: extracurricular work, geography, subject competence, forming, interest, students.

МЕДИЧНІ НАУКИ

УДК 616.248-053.2-07

ПОКАЗНИКИ ЗАПАЛЕННЯ ТА ГІПЕРРЕАКТИВНОСТІ ДИХАЛЬНИХ ШЛЯХІВ У ДІТЕЙ, ХВОРИХ НА ТЯЖКУ БРОНХІАЛЬНУ АСТМУ ФІЗИЧНОЇ НАПРУГИ

Безруков Л.О., Гарас М.Н., Кухта О.Я.
Вищий державний навчальний заклад України
«Буковинський державний медичний університет»
Климюк Х.І.
Яремчанська центральна міська лікарня

Відповідно до результатів аналізу маркерів запалення бронхів та гіперреактивності дихальних шляхів у школярів, хворих на тяжку бронхіальну астму фізичної напруги, установлено, що для даної когорти хворих характерна гіпереозинофілія індукованого мокротиння (відносний вміст еозинофілів мокротиння більше 8%). Припущення щодо виразнішої гіперчутливості у школярів з тяжкою астмою фізичної напруги підтверджувалося вірогідно більшою часткою пацієнтів з тяжкою гіперсприйнятливістю бронхів до гістаміну (РС20Н менше 0,5 мг/мл), ніж серед дітей без вказаного фенотипу.
Ключові слова: тяжка бронхіальна астма, діти, фенотип фізичної напруги, запалення бронхів, гіперреактивність дихальних шляхів.

Постановка проблеми. Бронхіальна астма (БА) – одне з найпоширеніших хронічних мультифакторних захворювань респіраторної системи, яке формується завдяки сукупності генетичної схильності під впливом факторів навколишнього середовища. Щорічно БА забирає життя у 100 тисяч людей. Середній показник смертностіза даними, отриманим з 48 країн світу, відповідає 7,9 на 100 тисяч населення. За даними ВОЗ понад 300 мільйонів людей в усьому світі мають БА. У дітей перебіг БА більш тяжкий, якщо вона поєднується з іншими алергічними захворюваннями дихальних шляхів або нейродермітом [1, с. 47-53].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Орієнтовно біля12% хворих із БА страждають внаслідок тяжкої форми захворювання, яка не піддається контролю, незважаючи на уникнення контакту з тригерними чинниками навколишнього середовища, проведення адекватної терапії та оптимальне дотримання режиму лікування [2, с. 232-237]. Тяжка БА дитячого віку є серйозною медичною та соціальною проблемою. Тяжка БА у дітей – це клінічна форма захворювання, яка характеризується наявністю постійних денних, нічних симптомів, частими загостреннями, що призводять до зниження функціональних легеневих параметрів, високим рівнем бронхіальної гіперреактивності [1, с. 47-53]. Діти, що страждають на тяжку бронхіальну астму мають підвищений ризик несприятливих наслідків, зокрема, пов'язаних із побічними ефектами високодозової кортикостероїдної терапії, з частими загрозливими для життя загостреннями, що значно погіршують якість життя [3, с. 489–500]. Все частіше дослідниками визнається, що тяжка астма є досить неоднорідним захворюванням [1, с. 47-53], пов'язаним із наявністю цілої низки клінічних і запальних фенотипів, зокрема, нейтрофільного та еозинофільного [4, с. 46-57].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Окремим фенотипом можна вважати бронхоспазм фізичної напруги, що досить часто трапляється у дітей, хворих на БА [5, с. 1024-1031]. Термін «бронхоконстрикція фізичної напруги» описує транзиторне звуження дихальних шляхів після фізичного навантаження вправ, є одним із варіантів гіперреактивності бронхів, яка визначається як тенденція дихальних шляхів до легшого та швидшого звуження просвіту у відповідь на численне розмаїття бронхоконтрикторних подразників [6, с. 65-67]. Оскільки гіперреактивність дихальних шляхів є характерною ознакою астми, а співвідношення фенотипів тяжкої БА та астми фізичної напруги у дітей, згідно даних літератури, є дискутабельним та недостатньо вивченим, доцільним вважається дослідити показники, що характеризують основні феномени захворювання, у дітей, хворих на тяжку БА з урахуванням наявності бронхоконстрикції фізичної напруги.

Метою роботи було проаналізувати маркери запалення та гіперсприйнятливості бронхів у дітей шкільного віку, хворих на тяжку бронхіальну астму фізичної напруги (БАФН).

Матеріал та методи. На базі пульмонологічного відділення КМУ «Обласна дитяча клінічна лікарня» (м. Чернівці) обстежено 46 дітей, хворих на тяжку персистувальну бронхіальну астму. Діагноз захворювання та його тяжкість верифікували на підставі чинних національних [7, с. 1-25] та міжнародних [8, с. 1-64] регламентувальних документів. Критеріями БАФН були вказівки на провокаційну роль фізичної напруги у розвитку нападів захворювання, а також зниження ФОВ1 на 15% і більше після дозованого бігу [9, с. 115-118]. До І клінічної групи увійшли 15 школярів, хворих на тяжку бронхіальну астму, що відповідали вказаним критеріям, ІІ клінічну групу (порівняння) сформувала 31 дитина, хвора на тяжкий варіант захворювання, без ознак бронхоконстрикції фізичної напруги.

За основними клінічними характеристиками групи були співставлюваними. Так, середній вік школярів I клінічної групи становив 12,2±0,9 року, а дітей II клінічної групи – 12,8±0,5 року (p>0,05), більше половини пацієнтів обох груп складали хлопчики (60,5% та 58,1% у I та II групах відповідно, $p_φ$>0,05) та мешканці сільської місцевості (60,5% та 45,1% у I та II групах відповідно, $p_φ$>0,05). Усі діти отримували еквівалентний тяжкості та контролю обсяг протизапального лікування, що визначається чинними стандартами надання медичної допомоги [7].

Гіперсприйнятливість дихальних шляхів оцінювали за результатами бронхопровокаційної проби з гістаміном шляхом визначення гіперчутливості бронхів до подразника з обчисленням показників порогової концентрації (ПК20Г) та дози (ПД20Г) [10, с. 1-51], а також гіперреактивності дихальних шляхів, що відображали як дозозалежну криву (ДЗК) [11, с. 462-467].

Інтенсивність запалення бронхів визначали за вмістом в легеневому експіратіметаболітів монооксиду нітрогена за Ємченком Н.Л. [12, с. 19-20].

Характер запалення бронхів визначали за результатами цитологічного дослідження індукованого мокротиння, отриманого методом індукції із використанням серійного розведення гіпертонічних розчинів натрію хлориду після попередньої інгаляції бронхолітика короткої дії (200 мкг сальбутамолу). Еозинофільний характер запалення в бронхах діагностували за наявності в мокротинні 3% і більше еозинофільних лейкоцитів. У хворих із меншим вмістом еозинофілів у мокротинні хронічне запалення дихальних шляхів розцінювали як неeозинофільне [13, с. 22-26].

Для результатів, що відповідали нормальному розподілу, визначали середню арифметичну вибірки (M), величину стандартного відхилення (s) та стандартної похибки (m), максимальні та мінімальні значення. При оцінці вірогідності різниці показників вираховували коефіцієнт Стьюдента (t). За вірогідну різницю приймали різницю при p<0,05 [14, с. 110-135].

Виклад основного матеріалу дослідження. Інфламатометричні показники відображали характер та інтенсивність запалення бронхів. Характер запального процесу встановлений за результатами цитологічного дослідження складу індукованого мокротиння, зокрема, середній вміст еозинофільних гранулоцитів індукованого мокротиння у дітей I клінічної групи склав 10,0±2,8%, у пацієнтів групи порівняння – 6,2±2,3% (p>0,05), нейтрофілів – 55,1±5,2% та 53,5±5,1% у представників I та II клінічних груп відповідно (p>0,05).

Установлено тенденцію до відносної гіпереозинофілії мокротиння у дітей, хворих на тяжку БА фізичної напруги, у порівнянні із представниками II клінічної групи. Зокрема, еозинофільний характер запалення траплявся у більшості школярів, хворих на тяжку бронхіальну астму фізичної напруги (60,1%), та у 47,2% представників групи порівняння ($p_φ$>0,05). Виявлені відмінності підтверджуються результатами дискретного аналізу клітинного складу індукованого мокротиння, зокрема, вірогідно більшою часткою школярів I клінічної групи (60,1%) з явищами гіпереозинофлії мукоспіну (середній вміст еозинофільних гранулоцитів більше 8%), ніж серед представників групи порівняння (17,6%, $p_φ$<0,05). Таким чином, відносний ризик гіпереозинофілії (>8%) індукованого мокротиння на тлі тяжкої бронхіальної астми фізичної напруги склав 3,4 (95% ДІ 1,2-9,0) при співвідношення шансів 7,0 (95% ДІ 1,2-41,3). Посттестова ймовірність виявлення гіпереозинофілії індукованого мокротиння у дітей, хворих на тяжку бронхіальну астму фізичної напруги, зростала на 25%.

У дітей клінічних груп порівняння високою виявилася активність запального процесу в бронхах, маркером якого обрано вміст метаболітів монооксиду нітрогену в легеневому експіраті. Так вміст метаболітів монооксиду нітрогену в експіраторному конденсаті дітей обох клінічних груп майже збігався у середніх значеннях (46,5±5,1 мкмоль/л та 46,5±3,5 мкмоль/л у представників I та II груп відповідно, p>0,05). Таким чином, показники активності запалення, ймовірно, відображають тяжкість захворювання проте не залежать від характеру відповіді дихальних шляхів на фізичне навантаження.

На відміну від інфламатометричних маркерів, під час аналізу гіперсприйнятливості бронхів встановлена виразніша гіперчутливість дихальних шляхів до гістаміну у школярів, хворих на тяжку бронхіальну астму фізичної напруги (таблиця).

Таблиця

Показники гіперсприйнятливості бронхів у школярів клінічних груп (M±m)

Клінічні групи	ПК20Г, мг/мл	ПД20Г, мг	ДЗК, у.о.
I клінічна група	0,33±0,13	0,07±0,03	2,62±0,18
II клінічна група	0,71±0,20	0,16±0,04	2,34±0,11
P	<0,05	<0,05	<0,05

Примітки: 1) ПК20Г – порогова концентрація гістаміну;
2) ПД20Г– порогова доза гістаміну;
3) ДЗК – дозозалежна крива;
4) P – критерій вірогідності за Стьюдентом

Виявлена виразніша гіперсприйнятливість бронхів у школярів, хворих на тяжку бронхіальну астму фізичної напруги, підтверджується вірогідно більшою часткою пацієнтів із виразною гіперчутливістю дихальних шляхів до гістаміну (ПК20Г<0,5 мг/мл) серед представників I клінічної групи (87,5%), ніж серед дітей без явищ конструкції фізичного зусилля (54,5%, $p_φ$>0,05).

Висновки.

1. Показники запалення бронхів у дітей, хворих на тяжку бронхіальну астму фізичної напруги, характеризуються дещо більшою часткою пацієнтів із еозинофільним характером запального процесу та гіпереозинофілією індукованого мокротиння.
2. Встановлено вірогідно виразнішу гіперчутливість дихальних шляхів до гістаміну у

школярів, хворих на тяжку бронхіальну астму фізичної напруги.

Перспективи подальших досліджень полягають в аналізі ефективності базисної та швидкодопоміжної терапії бронхіальної астми у дітей з фенотипом бронхоконстрикції фізичної напруги.

Список літератури:

1. Ярощук Л.Б. Можливості прогнозування та фактори ризику тяжкого перебігу бронхіальної астми у дітей / Л.Б. Ярощук // Астма та алергія. – 2015. – № 2. – С. 47-53.
2. Levine S.J. Narrative Review: The Role of Th2 Immune Pathway Modulation in the Treatment of Severe Asthma and Its Phenotypes [Text] / S.J. Levine, S.E. Wenzel // Annals of Internal Medicine. – 2010. – Vol. 152, № 4. – P. 232-237.
3. Severe Asthma in Children / T.W. Guilbert, L.B. Bacharier, A.M. Fitzpatrick // The Journal of Allergy and Clinical Immunology. – 2014. – Vol. 2, № 5. – P. 489–500.
4. Green R.H. Stability of inflammatory phenotypes in asthma / R.H. Green, I. Pavord // Thorax. – 2012. – № 2. – P. 46-57.
5. Wanrooij V., Willeboordse M., Dompeling E. Exercise training in children with asthma: a systematic review / V. Wanrooij, M. Willeboordse, E. Dompeling // Br. J. Sports Med. – 2014. – № 48. – P. 1024-1031.
6. Сажин С.І., Ремовська Н.М. Астма фізичного навантаження: клінічно-параклінічна ефективність профілактичного лікування дітей шкільного віку залежно від типу ацетилювання / С.І. Сажин, Н.М. Ремовська // Молодий вчений. – 2016. – № 1 (28), Ч. 3. – С. 65-67.
7. Про затвердження та впровадження медико-технологічних документів зі стандартизації медичної допомоги при бронхіальній астмі [Електронний ресурс]: Наказ МОЗ України від 08.10.2013 № 868 // Режим доступу: www. document.ua.
8. Global strategy for asthma management and prevention, Revised 2014 [Електронний ресурс] / J.M. FitzGerald, E. D. Bateman, J. Bousquet [et al.] // Режим доступу: www.ginasthma.org.
9. Григола О.Г. Клінічно-спірографічні особливості фенотипу бронхіальної астми фізичної напруги в дітей шкільного віку / О.Г. Григола // Вісник ВДНЗУ «Українська медична стоматологічна академія». – 2013. – Т. 13, № 3. – С. 115-118.
10. Juniper E.F. Histamine and Methacholine inhalation tests / E.F. Juniper, D.W. Cockcroft, F.E. Hargreave. – Lund, Sweden, 1994. – 51 p.
11. Turner S.W. Determinants of airway responsiveness to histamine in children / S.W. Turner, L.J. Palmer, P.J. Rye [et al.] // Eur. Respir. J. – 2005. – Vol.25. – P. 462-467.
12. Емченко Н.Л. Универсальный метод определения нитратов в биосредах организма / Н.Л. Емченко, О.И. Цыганенко, Т.В. Ковалевская // Клиническая и лабораторная диагностика. – 1994. – № 6. – С. 19-20.
13. Lemiиre C. The Use of Sputum Eosinophils in the Evaluation of Occupational: Use of Sputum Eosinophils as Early Markers for Occupational Asthma or as Prognostic Factors in Subjects with Occupational Asthma Removed / C. Lemiиre // Curr. Opin. Allergy Clin. Immunol. – 2004. – Vol. 4, № 2. – P. 22-26.
14. Medical Epidemiology / [R.S. Greenberg, S.R. Daniels, W.D. Flanders et al.]. – [4th Edition]. – Norwalk, CT: Appleton & Lange, 2004. – 196 p.

Безруков Л.А., Гарас Н.Н., Кухта О.Я.
Высшее государственное учебное заведение Украины
«Буковинский государственный медицинский университет»
Климюк К.И.
Япемчанская центральная городская больница

ПОКАЗАТЕЛИ ВОСПАЛЕНИЯ И ГИПЕРРЕАКТИВНОСТИ ДЫХАТЕЛЬНЫХ ПУТЕЙ У ДЕТЕЙ, СТРАДАЮЩИХ ТЯЖЕЛОЙ БРОНХИАЛЬНОЙ АСТМОЙ ФИЗИЧЕСКОГО НАПРЯЖЕНИЯ

Аннотация
При анализе маркеров воспаления бронхов и гиперреактивности дыхательных путей у школьников, страдающих тяжелой бронхиальной астмой физического напряжения, установлено характерную для них гиперэозинофилию (относительное содержание эозинофилов мокроты більше 8%). Предположение о значительной гиперчувствительности дыхательных путей у школьников с астмой физического напряжения подтверждался вероятно большей долей пациентов с тяжелой гипервосприимчивостью бронхов к гистамину (PC20H менше 0,5 мг/мл), чем среди детей без указаного фенотипа.

Ключевые слова: тяжелая бронхиальная астма, дети, фенотип физческого напряжения, воспаление бронхов, гиперреативность дыхательных путей.

Bezrukov L.O., Garas M.N., Kuhta O.Ya.
Higher State Educational Establishment of Ukraine
«Bukovinian State Medical University»
Klymiuk H.I.
Yaremche Central City Hospital

INDICES OF AIRWAY INFLAMATION AND HYPRERREACTIVITY IN CHILDREN SUFERRED FROM SEVERE EXERCICE-INDUCED ASTHMA

Summary
According to analyze markers of bronchial inflammation and airway hyperreactivity in schoolage children, having severe exercise-induced asthma it have been shown greater proportion of schoolchildren with exercise-induced asthma was with symptoms of mucospin hypereosinophilia (average content of eosinophilic granulocytes over 8%) than those without phenomena of exercise-induced constriction. The fact that the bronchi of the schoolchildren with severe exercise-induced bronchial asthma are hyperresponsive was confirmed by a significantly greater proportion of patients with severe airway hypersensitivity to histamine (PC20H<0,5 mg/ml) among the children with exercise-induced asthma than those without phenomena of exercise-induced constriction.
Keywords: severe bronchial asthma, children, exercise-induced phenotype, bronchial inflammation, airway hyperreactivity.

УДК 616.248-008.3.5-053.5:618.291

ОСОБЛИВОСТІ АТОПІЧНОГО СТАТУСУ ХВОРИХ НА БРОНХІАЛЬНУ АСТМУ ДІТЕЙ ШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАЛЕЖНО ВІД МАСИ ТІЛА ПРИ НАРОДЖЕННІ

Буринюк-Глов'як Х.П., Ортеменка Є.П.
Вищий державний навчальний заклад України
«Буковинський державний медичний університет»

На підставі результатів алергологічного обстеження 61 пацієнта шкільного віку з персистуючою бронхіальною астмою (БА) встановлено, що хворим, народженим з малою відносно терміну гестації масою тіла, притаманна низька атопічна реактивність, що проявляється невиразною чутливістю шкіри до небактеріальних алергенів, асоційованою з низьким рівнем загального імуноглобуліну Е (IgE) у сироватці крові. Хворим на персистуючу БА школярам, народженим з відповідною гестаційному віку масою тіла, притаманний атопічний астма-фенотип захворювання, що потребує включення до лікувально-профілактичних заходів проведення специфічної алерговакцинації та призначення моноклональних антитіл до IgE або препаратів з групи модифікаторів лейкотрієнових рецепторів.
Ключові слова: бронхіальна астма, діти, маса тіла при народженні, атопія, прік-тести, імуноглобулін Е.

МЕДИЧНІ НАУКИ

Постановка проблеми. Бронхіальна астма (БА) у дітей залишається актуальною медико-соціальною проблемою. Так, за даними епідеміологічних досліджень її поширеність у світі серед дитячого населення коливається від 5 до 10%, а в окремих країнах – до 30% [1, с. 197]. Згідно показників офіційної статистики МОЗ України за 2010 рік, поширеність БА серед дітей становила 0,59%, що у 10 разів менше за світові дані [2, с. 39], та свідчить, перш за все, про проблему гіподіагностики даного захворювання у нашій країні. Водночас, БА є найбільш частою хронічною патологією в дітей [2, с. 39; 3, с. 713], а несвоєчасна її верифікація у подальшому визначає несприятливий прогноз із формуванням тяжких форм захворювання та ранньою інвалідизацією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Бронхіальна астма відноситься до класичних мультифакторіальних захворювань, в розвитку яких мають велике значення фактори зовнішнього середовища і чинники генетичної схильності до розвитку даної патології [4, с. 616]. Сенсибілізація організму переважно до інгаляційних алергенів та їх тригерний вплив відіграють значну роль у розвитку БА та її персистуванні за рахунок хронічного запалення бронхів та їх структурної перебудови [1, с. 197; 4, с. 616].

Реалізація чинників ризику призводить до формування таких фундаментальних взаємопов'язаних подій як хронічне запалення бронхів, їх ремоделяція і підвищена сприйнятливість до специфічних і неспецифічних стимулів [2, с. 40; 5, с. 271]. Співвідношення характеру і виразності даних базисних характеристик БА проявляється різноманітністю клінічних характеристик, що вимагає індивідуалізованого підходу до лікування у тих випадках, коли стандартна терапія виявляється недостатньо ефективною [4, с. 616; 6, с. 69]. Так, з урахуванням епідеміологічних особливостей захворювання, вирізняють транзиторний, неатопічний, атопічний фенотипи,

а також БА раннього менархе у дівчаток з надлишковою вагою [6, с. 69; 7, с. 280].

У цілому атопічна БА характеризується початком захворювання після шести років життя, асоціює з надмірною імунною чутливістю, генетичною схильністю до сенсибілізації та зростаючою з віком бронхіальною гіперреактивністю. Наявність позитивних шкірних прік-тестів, надмірна концентрація специфічних IgE в сироватці крові, еозинофілія периферичної крові та/або індукованого мокротиння, як правило у поєднанні з алергічним ринітом і/або екземою, також притаманні атопічній формі БА [8, с. 625]. Ознаками неатопічного фенотипу вважають повторні бронхообструкції, які маніфестували на другому-третьому роках життя та були спровоковані інфекційними захворюваннями респіраторного тракту. На відміну від дорослих, у яких неатопічна астма порівняно з атопічною є більш тяжкою, у дітей неатопічний фенотип характеризується легшим перебігом [9, с. 561].

Сімейний анамнез атопії вважається простим та надійним предиктором розвитку атопічної сенсибілізації у дитини [6, с. 70; 10, с. 214]. Діти, в яких родичі першої лінії споріднення страждають атопічними захворюваннями, мають найбільш високий ризик сенсибілізації та розвитку клінічних проявів астми впродовж перших 10 років життя. При цьому атопічний статус матері є більш сильним предиктором атопії в дитини, ніж атопічний статус батька, а ранні прояви атопічного дерматиту в поєднанні з обтяженим сімейним атопічним анамнезом значно підвищують ризик розвитку астми у дитини [8, с. 626; 10, с. 214].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Враховуючи те, що діти із затримкою внутрішньоутробного росту відносяться до групи високого ризику розвитку персистуючої БА, що сформувалося у так звану «гіпотезу фетального походження» [5. с. 271; 11, с. 146], та зважаючи на суперечливі літературні дані щодо фенотипових особливостей захворювання у даної когорти хворих, видавалося доцільним вивчити особливості атопічної реактивності за бронхіальної астми у дітей шкільного віку залежно від їх маси тіла при народженні.

Мета статті. Вивчити особливості атопічної реактивності у хворих на бронхіальну астму дітей залежно від маси тіла при народженні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для досягнення мети роботи методом простої випадкової вибірки сформована когорта хворих на персистувальну бронхіальну астму дітей шкільного віку (61 пацієнт), які одержували стаціонарне лікування в Обласній дитячій клінічній лікарні м. Чернівці.

Залежно від маси тіла пацієнтів при народженні сформовано дві клінічні групи спостереження. Першу клінічну групу (I) склали 35 дітей із низькою при народженні масою тіла (≤ 2500 г), а другу (II) групу спостереження сформували 26 хворих із масою при народженні > 2500 г. [12, с. 1317]. Представники обох груп спостереження відносилися до доношених новонароджених. Так, термін гестації дітей I клінічної групи становив у середньому 39,1±0,3 тижня, а II групи спостереження – 38,8±0,4 тижня (P>0,05). Маса тіла при народженні становила у середньому 2378,6±64,9 гр. у дітей I групи та 3569,2±84,6 гр. у пацієнтів II контрольної групи (P<0,01).

За віком пацієнтів групи спостереження не відрізнялися. Так, середній вік хворих I клінічної групи становив 11,76±0,59 року та 11,81±0,64 року у II групі (P>0,05). За місцем проживання хворих групи спостереження вірогідно не відрізнялися. Так, у I групі 51,4% пацієнтів мешкали у місті, а 48,6% - у сільській місцевості. У II групі порівняння 38,5% хворих (P>0,05) були мешканцями міста, а 61,5% дітей – сільськими мешканцями (P>0,05).

За ступенем тяжкості захворювання у I групі легкий перебіг спостерігався у 3 хворих (8,6%), БА середньої тяжкості мала місце у 19 дітей (54,3%) і тяжка астма - у 13 хворих (37,1%). У представників групи порівняння легкий перебіг відмічався у 3 дітей (11,5%; P>0,05), середньотяжкий і тяжкий перебіг захворювання реєструвався у 12 (46,2%; P>0,05) і 11 (42,3%, P>0,05) хворих відповідно. Таким чином, за основними клінічними характеристиками групи порівняння були зіставленими.

Блок алергологічного обстеження складався з ретельного вивчення сімейного алергологічного аналізу та визначення шкірної чутливості негайного типу до основних груп небактеріальних алергенів (епідермальні, пилкові, харчові) методом прік-тестів, визначення вмісту у крові загального імуноглобуліну E (IgE) методом імуноферментного аналізу. Атопія визначалася як позитивний шкірний тест до одного чи декількох алергенів та /або виявлення концентрації загального IgE в сироватці крові більше ніж 200 МО/мл [8, с. 625; 10, с. 214].

Отримані дані аналізували з використанням параметричних і непараметричних методів біостатистики. Вірність нульової гіпотези визначалася з урахуванням рівня значущості „P" (методом Стьюдента) та ,,Pφ" (методом кутового перетворення Фішера).

Слід відзначити, що у хворих обох груп не відмічено випадків обтяженості атопічного сімейного анамнезу у 51,4% випадків у I клінічній групі та у 60% спостережень у II групі порівняння, що непрямо підтверджувало вплив факторів оточуючого середовища на розвиток БА у дітей [3, с. 713; 13. с. 1747], навіть без обтяженої спадковості. Водночас, у хворих, які народилися з низькою масою тіла, втричі частіше (у 34,3% випадків) спостерігалася обтяженість алергологічного анамнезу за материнським родоводом відносно II групи (16% спостережень (Pφ<0,05). Проте, у дітей, які народилися з нормальною до гестаційного віку масою тіла, частіше реєструвалася обтяженість сімейного анамнезу за батьківським родоводом (20% хворих) або за обома родоводами (4% пацієнтів) відносно I групи (11,4% та 2,9% випадків відповідно) (Pφ>0,05).

Оцінка індивідуального алергологічного анамнезу показала дещо більшу частоту супутньої алергічної патології у пацієнтів, що народилися з нормальною до терміну гестації масою тіла. Так, прояви полівалентної алергії (на харчові, побутові та медикаментозні чинники) зареєстровані лише у третини (27,3%) представників I групи, проте у майже половини (44%) пацієнтів II групи (Pφ>0,05).

Слід зазначити, що при аналізі найбільшої чутливості до одного з алергенів із наведених вище груп, а не конкретно до кожного з них, не відмічено вірогідних відмінностей за результатами алергопроб у дітей груп спостереження (рис. 1), хоча хворим на бронхіальну астму дітям, народженим із низькою масою тіла, притаманішою була нижча реактивність шкіри до алергенів.

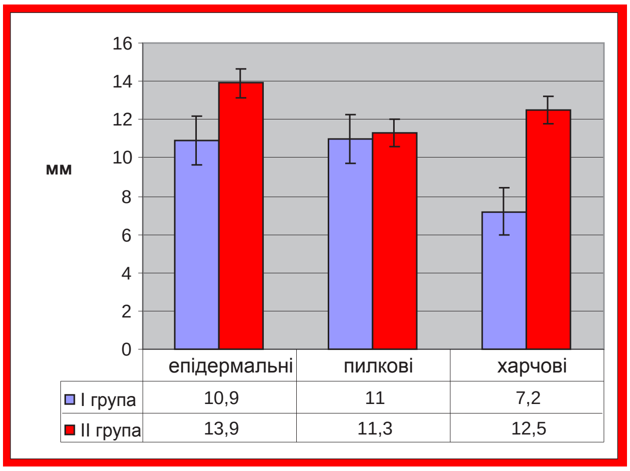

Рис. 1. Розмір папули (мм) шкірної реакції до основних груп алергенів у дітей клінічних груп порівняння

Варто відмітити, що при оцінці результатів шкірних проб з епідермальними алергенами, максимальні розміри папули та гіперемії відмічалися у відповідь на домашній пил у дітей обох груп спостереження. Проте у хворих із нормальної відносно гестаційного віку масою при народженні реєструвалися вірогідно більші розміри папули (13,3±1,8 мм) та гіперемії (36,0±4,17 мм) у відповідь на пух/пір'я порівняно із результатами у пацієнтів I групи (папула 8,3±0,8 мм; P<0,05 та гіперемія 23,9±4,02 мм; P<0,05).

Натомість, у дітей II групи вірогідно частіше реєструвалися гіпереpгічні реакції (виникнення папули розмірами 14 мм та більше) на введення епідермальних алергенів: на домашній пил – у 72,7% хворих, а на пух/ пір'я – у 66,7% осіб, відносно пацієнтів I клінічної групи: 35,7% випадків (Pφ<0,05) та жодного (Pφ<0,01) відповідно.

Слід відмітити, що у дітей, народжених з нормальною масою відносно гестаційного віку, рівень загального IgE у сироватці крові був вірогідно вищим, що підкреслювало більш значущу атопічну реактивність у даної когорти пацієнтів. Так, середній вміст загального IgE у сироватці крові становив 361,7±84,4 МО/мл у дітей I клінічної групи та 695,6±107,8 МО/мл – у пацієнтів II групи порівняння (P<0,05). Водночас, рівень даного імуноглобуліну у сироватці крові нижче популяційної норми (за даними виробника 120 МО/мл) реєструвався у третини (29,4%) дітей з низькою масою тіла при народженні, та лише у 5,9% випадків у II групі (Pφ<0,05).

Слід відмітити, що дуже значне підвищення вмісту загального IgE у сироватці крові (≥ 1000 МО/мл) відмічалося лише у одного пацієнта (5,9% випадків) I клінічної групи спостереження, проте майже у третини хворих (29,4% спостережень) II групи порівняння (Pφ<0,05). При цьому, вміст загального IgE у сироватці крові менше ніж 200 МО/мл реєструвався у більшості (52,9% осіб) пацієнтів I групи та лише у 5,9% дітей II контрольної групи (Pφ<0,01), що підкреслювало нижчий рівень атопічної реактивності у хворих на БА, які народжені з малою відносно терміну гестації масою тіла.

Висновки і пропозиції. Одержані результати дали підстави вважати, що хворим на БА дітям, народженим з малою відносно терміну гестації масою тіла, притаманна низька атопічна реактивність, що проявлялася невиразною чутливістю шкіри до небактеріальних алергенів, асоційованою з низьким рівнем загального IgE у сироватці крові. Хворим на персистуючу БА школярам, народженим з адекватною відносно гестаційного віку масою тіла, притаманний атопічний астма-фенотип захворювання (з гіперергічними шкірними реакціями на епідермальні алергени, значущим підвищенням рівня загального IgE у сироватці крові та значною часткою супутньої алергічної коморбідності), що з клінічної точки зору, потребує включення до лікувально-профілактичних заходів проведення специфічної алерговакцинації та препаратів з групи модифікаторів лейкотрієнових рецепторів, або введення моноклональних антитіл до IgE.

Список літератури:

1. Islam T. Glutatione-S-transferase (GST) P1, GSTM1, exercise, ozone and asthma incidence in school children / T. Islam, K. Berhane, R. Mc Connel [et al.] // Thorax. – 2009. – Vol. 64 (3). – P. 197-202.
2. Антипкін Ю.Г. Клінічні настанови з діагностики та лікування бронхіальної астми у дітей / Ю.Г. Антипкін [та ін.] // Здоров'я України. – 2010. – № 3 (14). – С. 39–41.
3. Lowhagen O. Diagnosis of asthma – a new approach / O. Lowhagen // Allergy. – 2012. – Vol. 67. – P. 713-717.
4. Hatzler L. Allergic airway diseases in childhood – marching from epidemiology to novel concepts of prevention / L. Hatzler, S. Hofmaier, N.G. Papadopoulos // Pediatric Allergy and Immunology. – 2012. – Vol. 23. – P. 616-622.
5. Association between clinical variables related to asthma in schoolchildren born with very low birth weight with and without bronchopulmonary dysplasia / E. da Silva Goncalvesë F. Mezzacappa-Filho, S.D. Severino, M.B. Goncë O. Ribeiro, F. A. de Lima Marson [et al.] // Rev. Paul Pediatr. – 2016. – Vol. 34(3). – P. 271-280.
6. Уманець Т.Р. Клініко-анамнестичні особливості фенотипів бронхіальної астми у дітей / Т.Р. Уманець // Перинатологія та педіатрія. – 2011. – №2. – С. 69-71.
7. Castro-Rodrigues J. A. Wheezing and Asthma in childhood: an epidemiology approach / J.A. Castro-Rodrigues, H. Garcia-Marcos // Allergol et Immunopat. – 2008. – Vol. 36. – P. 280–290.
8. Gender differences in prevalence, diagnosis and incidence of allergic and non-allergic asthma: a population-based cohort / B. Leynaert, J. Sunyer, R. Garcia-Esteban [et al.] // Thorax. – 2012. – Vol. 67. – P. 625-631.
9. Douwes J. Stress and asthma: Hippocrates revisited / J. Douwes, C. Brooks, N. Pearce // Epidemiol Community Health. – 2010. – Vol. 64 (7). – P. 561–562.
10. Kukhtinova N.V. Atopic and Nonatopic Asthma in Children: Two Different Diseases? / N.V. Kukhtinova, E.G. Kondyurina, M.J. Lentze // Int. J. Biomedicine. – 2012. – Vol. 2, № 3. – P. 214-221.

11. Birth weight and risk of asthma in 3-9-year-old twins: exploring the fetal origins hypothesis / K. Kindlung, S.F. Thomsen, L.G. Stensballe, A. Skytthe, K.O. Kyvik [et al.] // Thorax. – 2010. – Vol. 65. – P. 146-149.
12. Preterm birth, infant weight gain, and childhood asthma risk: A meta-analysis of 147,000 European children / A. M. M. Sonnenschein-van der Voort, L.R. Arends, J. C. de Jongste, I. Annesi-Maesano, S.H. Arshad, H. Barros, M. Basterrechea, H. Bisgaard, L. Chatzi [et al.] // J. Allergy Clin. Immunol. – 2014. – Vol. 133. – P. 1317-1329.
13. Goldberg S. Asthma prevalence, family size, and birth order / S. Goldberg, E. Israeli, S. Schwartz, T. Shochat // Chest. – 2007. – Vol. 131. – P. 1747-1752.

Буринюк-Головьяк К.П., Ортеменка Е.П.
Высшее государственное учебное заведение Украины
«Буковинский государственный медицинский университет»

ОСОБЕННОСТИ АТОПИЧЕСКОГО СТАТУСА У ДЕТЕЙ ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА, СТРАДАЮЩИЙ БРОНХИАЛЬНОЙ АСТМОЙ, В ЗАВИСИМОСТИ ОТ МАССЫ ТЕЛА ПРИ РОЖДЕНИИ

Аннотация
На основании результатов аллергологического обследования 61 пациента школьного возраста с персистирующей бронхиальной астмой (БА) установлено, что больным, родившимся с низкой относительно гестационного возраста массой тела, присуща низкая атопическая реактивность, проявляющаяся незначительной чувствительностью кожи к небактериальным аллергенам, ассоциированной с низким уровнем общего иммуноглобулина Е (IgE) в сыворотке крови. Для школьников, страдающих персистирующей БА, и родившимся с соответсвующей гестационному возрасту массой тела, характерным является атопический астма-фенотип заболевания, для котрого обоснованным является включение в схему лечебно-профилактических мероприятий специфической аллерговакцинации и назначение моноклональных антител к IgE или препаратов из группы модификаторов лейкотриеновых рецепторов.
Ключевые слова: бронхиальная астма, дети, масса тела при рождении, атопия, прик-тесты, иммуноглобулин Е.

Burinuk-Golovyak K.P., Ortemenka Ye.P.
Higher State Educational Establishment of Ukraine
«Bukovinian State Medical University»

PARTICULARITY OF ATOPIC STATUS IN SCHOOL-AGE CHILDREN WITH BRONCHIAL ASTHMA DEPENDING ON THEIR BIRTH BODY WEIGHT

Summary
Based on allergological examination of 61 school-age children with persistent bronchial asthma (BA) there has been found that low atopic reactivity manifested by unemphatic skin sensitivity to nonbacterial allergens and associated with a low serum level of total immunoglobulin E (IgE), was common for asthma patients with low relative to gestational age birth weight. Persistent asthma in school-aged patients, born with adequate body weight, has been characterized as atopic asthma phenotype that requires the inclusion of allergen-specific immunotherapy in treatment and prevention strategy, as well as prescription of monoclonal antibodies to IgE or antileukotriene drugs.
Keywords: bronchial asthma, children, body weight at birth, atopy, prick-tests, immunoglobulin E.

УДК 613.21-893.1:743.57-455.23-321

ДЕЯКІ ПАТОГЕНЕТИЧНІ МЕХАНІЗМИ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ КАРДІОЛІНУ У ХВОРИХ НА ІХС З СУПУТНЬОЮ ПАТОЛОГІЄЮ ЦД

Вівсянник В.В., Піддубна А.А., Андрущишен О.В., Вінтоняк М.О.
Буковинський державний медичний університет
Проскурняк І.М., Галиш І.В.
Чернівецька обласна клінічна лікарня

В роботі вивчено основні патогенетичні механізми у розвитку ІХС та ЦД 2 типу, визначено спільні аспекти етіології та схожість клінічних проявів. Розглянуто основні патофізіологічні особливості та причини розвитку ІХС при наявному ЦД 2 типу. На основі конкретних даних патогенезу, обґрунтовано доцільність застосування кардіоліну як допоміжного фітотерапевтичного препарату у хворих з ІХС з супутньою патологією ЦД. Також розглянуто вплив основних складових препарату на організм людини. Кардіолін – комплексний рослинний препарат, якому притаманні седативний ефект, позитивний ізотропний та негативний хронотропний ефект, поліпшення мозкового та коронарного кровотоку, перешкоджання тромбоутворенню, зниження рівня ліпідів, холестерину та тригліцеридів крові, тобто вплив на спільні патогенетичні механізми ІХС та ЦД 2 типу.
Ключові слова: ІХС, інсулінорезистентність, цукровий діабет 2 типу, атеросклероз, кардіолін.

Постановка проблеми. Ішемічна хвороба серця (ІХС) відповідно до Рекомендацій Української асоціації кардіологів є головною медико-соціальною проблемою сьогодення. Незважаючи на достатній прогрес у вивченні патогенезу, клініки, діагностики та лікування, ІХС залишається найпоширенішим тяжким серцево-судинним захворюванням із численними ускладненнями як в Україні, так і в усьому світі. У США за результатами епідеміологічного дослідження дорослого населення, поширеність ІХС становить 7,3%, у Російській Федерації – 7%, в Україні – 10% (за І.В. Навчуком, 2012). В структурі причин смерті при серцево-судинних захворюваннях частка ІХС у 2015 р. склала 68,9%, що вище світового показника, який становить 45% (за Коваленком В.М., 2016). У Чернівецькій області поширеність ІХС з 2008 по 2012 роки зросла на 17,1%, а захворюваність – на 14,2% (за А.С. Бідучаком, 2013) [3]. Проблема лікування і реабілітації хворих з ІХС полягає у тому, що вони мають цілий ряд супутніх захворювань, що не можна ігнорувати при підборі схем лікування і програм фізичної терапії. На теперішній час все частіше констатується сполучення порушень ІХС з ендокринними розладами.

Аналіз останніх досліджень. В усьому світі постійно зростає кількість хворих на ЦД 2 типу. За даними Міжнародної діабетичної федерації, кількість хворих на ЦД в світі серед дорослого населення складає близько 382 млн, а до 2035 року становитиме близько 592 млн. Патологія серцево-судинної системи наявна більше ніж у половини хворих на ЦД 2 типу, а за даними деяких авторів її поширеність досягає 90-100%. Зокрема, ІХС зустрічається у 50-70% хворих на цукровий діабет (ЦД). При цьому атеросклеротичні зміни судин у хворих ЦД виникають на 8-10 років раніше, ніж в загальній популяції, навіть при відсутності класичних факторів риску, таких як артеріальна гіпертензія, куріння, гіперліпідемія. Все це вказує на наявність специфічних, асоційованих з ЦД факторів ризику, що вимагають поглибленого вивчення і адекватної корекції. Тому своєчасна діагностика та ефективне лікування хворих на ІХС із супутнім ЦД тісно пов'язані з визначенням патогенетичних факторів та пошуком новітніх схем лікування.

Рання інвалідизація і висока смертність внаслідок розвитку кардіоваскулярних ускладнень дозволяють розглядати ЦД 2 типу як серцево-судинне захворювання (Американська Кардіологічна Асоціація) [15]. ЦД 2 типу характеризується прискореним розвитком атеросклерозу і ІХС внаслідок наявності у цих хворих діабетичної дисліпідемії (підвищення холестерину ліпопротеїдів низької щільності (ХС ЛПНЩ), тригліцеридів (ТГ), зниження холестерину ліпопротеїдів високої щільності (ХС ЛПВЩ)), гіперінсулінемії, гіперглікемії, активації системного запалення, системного оксидантного стресу. [6]

Невирішені завдання. Доцільно зазначити, що патогенез судинних ускладнень ЦД достатньо складний і не до кінця вивчений. До недавнього часу патофизіологічні процеси, які призводили до розвитку ІХС розглядались головним чином з позиції нейрогуморальної гіпотези, в основі якої є гіперекспресія нейрогормонів, ініціюючих ремоделювання та прогресуючу дисфункцію лівого шлуночка. В останні роки набула поширеності гіпотеза «спільної основи» («common-soil» hypothesis), згідно якої тісна кореляція між ЦД 2 типу і ІХС визначається тим, що вони мають спільне походження, тобто «спільну основу». Гіпотеза передбачає, що ІХС є не просто наслідком ЦД 2 типу, але ЦД 2 типу і серцево-судинні захворювання мають єдину сутність патофізіології.

Мета роботи. В даний час є дані, що свідчать про етіологічну роль запалення, дисфункції епітелію, оксидантного стресу в патогенезі інсулінорезистентності та ЦД 2 типу [4]. Така концепція не лише дає початок новій парадигмі розуміння діабетичного атеросклерозу, але має значення для профілактики і лікування. Терапевтичні стратегії, направленні на зменшення дисфункції ендотелю та хронічного запалення, дають можливість попереджати і лікувати як ЦД 2 типу, так і ІХС [5].

Результати дослідження. Хворі ЦД 2 типу часто мають множинні дифузні ураження ко-

ронарних артерій, знижений вазодилятаційний резерв, знижену фібринолітичну активність, підвищену агрегаційну спроможність тромбоцитів і діабетичну кардіоміопатію. Зазвичай класичні симптоми стенокардії з'являються у хворих ЦД 2 типу вже при наявності вираженого ураження коронарної системи. До цього у більшості хворих ІХС перебігає по типу безбольової ішемії міокарду чи проявляється неспецифічними симптомами, такими як слабість, приступи задухи, аритмії. Діабетична автономна нейропатія і рання десимпатизація міокарда приводять до високої поширеності безбольових і атипових варіантів перебігу ІХС при ЦД 2 типу [9]. Саме тому важливим є рання діагностика ІХС ЦД 2 типу одразу після появи перших симптомів захворювання, що передбачає проведення адекватної терапії та попередження прогресування хвороби.

Встановлено, що ЦД та ІХС мають ряд спільних факторів ризику, серед яких надлишкове споживання жирної та висококалорійної їжі, малорухомий спосіб життя, ожиріння, гіперхолестеринемія тощо. Існують роботи, в яких показано наявність кореляційного зв'язку між рівнями ліпідів у сироватці крові та наявністю атеросклерозу магістральних судин. [7,8] У хворих як з ендокринною патологією, так і з ІХС відмічаються психосоматичні порушення. Хворі на цукровий діабет дратівливі, причепливі, конфліктні, недовірливі; у них має місце емоційна лабільність, плаксивість, дисфорії, підвищена подразливість і збудливість [12].

Існуючі лікарські засоби при ІХС в основному направлені на збільшення коронарного кровообігу та зменшення потреби міокарда в кисні. Нерідко медикаментозна терапія супроводжується ускладненнями, зумовленими побічною дією ліків. Останнім часом зростає зацікавленість народною медициною, що пов'язано з рядом переваг фітотерапії перед призначенням синтетичних лікарських засобів. У рослинах, які використовує народна медицина, міститься комплекс природних вітамінів, макро- та мікроелементів в оптимальних сполученнях [13]. При виборі лікарських засобів у терапії сполученої патології перспективним напрямком є застосування препаратів рослинного походження, які мають, як правило, здатність оптимізувати базисну фармакотерапію та характеризуються більш м'яким впливом на ушкоджені органи [1]. Фітотерапія дозволяє здійснити комплексний підхід до лікування хворих ІХС з супутнім ЦД 2 типу, провести ефективну вторинну профілактику. Принципи патогенетичної терапії ІХС полягають у застосуванні коронаророзширюючих, протиатеросклеротичних, знеболюючих засобів, а також засобів, що покращують потребу міокарда в кисні та доставку поживних речовин [10]. Кількість рослинних коронаролітиків відносно невелика. Їх застосовують на ранніх стадіях захворювання і вони достатньо ефективно попереджають спастичні приступи хвороби. При розробці раціональних підходів до медичної реабілітації хворих на ЦД 2 типу на фоні ІХС нашу увагу привернув кардіолін - комплексний рослинний препарат, якому притаманні седативний ефект, позитивний ізотропний та негативний хронотропний ефект, поліпшення мозкового та коронарного кровотоку, перешкоджання тромбоутворенню, зниження рівня ліпідів, холестерину та тригліцеридів крові.

До складу 1 мл крапель входять: настойка з лікарської рослинної сировини (1:12,5), трави горицвіту звичайного, плоди ялівцю звичайного, квіток арніки, листя м'яти.

У траві горицвіту звичайного (Herba adonidis vernalis) виявлено 0,13-0,83% серцевих глікозидів. Найбільша кількість їх міститься в листках. Всього адоніс весняний містить 25 індивідуальних серцевих глікозидів. У надземній частині рослини знайдений К-строфантин-бета і цимарин, а також специфічний карденолід адоніса адонітоксин, який гідролізується до адонітоксігеніну і L-рамнози. Крім глікозидів в траві міститься також 2,6-диметоксихинон, фітостерини, флавоноїди (0,59-1,25%), стероїди (6,-9,4%), глікозид адоніверніт, аскорбінова кислота (33,4-49,2 мг %), каротин, холін, адоніт (4%), кумарини та органічні кислоти [2]. Трава горицвіту звичайного володіє кардіотонічною дією, нормалізує серцеві ритми (уповільнює), подовжує діастолу, посилює систолу, збільшує ударний об'єм крові, помірно гальмує внутрішньосерцеву провідність. За характером дії глікозиди горицвіту весняного близькі до глікозидів отруйної рослини наперстянки, але в порівнянні з препаратами наперстянки в організмі не накопичуються, однак менш активні, значно менш стійкі та і надають менш тривалу дію.

Листя м'яти перцевої (Folia Menthae piperitae) містять 1—3% ефірної олії, у складі якої до 50% ментолу, 4-11% естерів ментолу, 7-25% ментону, ментенон, піперитон, пінеол, ментен, феландрен, альфа-пінен, лімонен, пулегон та інші терпени, оцтову, ізовалеріанову та інші вільні кислоти, 5-10% ментофурану. Сировина містить 3,5-12% дубильних речовин, гірку речовину, нікотинову кислоту та її амід, кавову та хлорогенову кислоти, каротиноїди, флавонові глікозиди. М'ята перцева викликає подразнення нервових закінчень, збуджуючи холодові рецептори. У відповідь на це поверхневі судини звужуються, а внутрішні розширюються. Ефект – послаблення або усунення больового синдрому. Листя м'яти перцевої має корисні властивості: регулює артеріальний та венозний кровообіг, протидіє підвищенню внутрішньочерепного тиску та перенаправляє відтік крові на зовнішні вени. Виявляє жовчогінну дію з активним виведенням холестерину і холатів, посилює антитоксичну функцію печінки, знімає спазм і нормалізує обмін речовин. Листя м'яти перцевої приймають у вигляді настоїв при безсонні, істерії та невралгії; призначають у кардіологічній практиці як стимулятор серцевої діяльності (входить до складу валідолу), для покращення кровообігу та як атеросклеротичний засіб.

Плоди ялівцю звичайного (Fructus Juniperi) містять ефірну олію (0,5-1,5%) такого складу: альфа-пінен, кадинен, борнеол, юніперол, терпінеол, камфен, юнен, альфа-терпінен, феландрен, дипентен, сабінен, цидрол, ялівцева камфора та інші терпенові похідні. Містять ще інвертний цукор (30%), гіркий глікозид юніперин, флавонові глікозиди, барвні речовини, пектин, органічні кислоти, смоли, воски тощо. У свіжих плодах до 0,35 мг% вітаміну С. Ялівець звичайний має загальнозміцнюючу, сильну сечогінну, болезаспокійливу, жовчогінну, відхаркувальну, кровоо-

чисну, ранозагоювальну, бактерицидну, дезінфікуючу, апетитну і заспокійливу дію. Препарати, які містять ялівець підвищують діурез і дезінфікують сечовидільні шляхи.

Квіти арніки (Arnicae flos) містять ефірну олію з дезінфікуючою, протизапальною та ранозагоювальною дією, барвні речовини (арніцин, лютеїн), жири, смоли, віск, камедь, вуглеводи, аскорбінову кислоту (близько 21 мг%), фруктозу, сахарозу, декстрозу, дубильні речовини, білки, флавоноїди (астрагалін, ізокверцитрин), поліфенолові сполуки (цинарин – 0,05 %, кофейну кислоту). Кореневища і корені арніки гірської містять ефірну олію (до 1,5 % – свіжі і 0,6 % – висушені), сірчані сполуки, дубильні речовини, інулін, віск, смоли, арніцин, органічні кислоти (ізомасляну, мурашину, ангелікову). Д.А. Аксельрод, Г.К. Ніконов, А.Д. Турова (1974) довели, що препарати квіток арніки гірської діють тонізуюче й стимулююче на центральну нервову систему, а у великих дозах – заспокійливо. Препарати коренів рослини збільшують амплітуду серцевих скорочень, розширюють вінцеві судини, поліпшують живлення серцевого м'яза. Арніка є ефективним засобом при лікуванні виразок, з її допомогою можна зміцнити судини в мозку. Вона активно застосовується при тромбофлебіті, стенокардії, також є кращим реабілітаційним засобом після перенесеного інфаркту та інсульту. Слід зазначити, що завдяки наявності в препаратах квіток арніки гірської цинарину при тривалому вживанні їх значно зменшується рівень холестерину в крові.

Кардіолін чинить легку седативну дію, яка обумовлена властивостями компонентів, що входять до його складу. Також препарат зменшує прояви діенцефальних порушень, покращує переносимість фізичних навантажень, підвищує працездатність. Біологічно активні речовини екстрактів лікарських рослин позитивно впливають на обмін речовин у міокарді, печінці, зокрема пригнічують процеси перекисного окислення ліпідів, підвищують активність антиоксидантних ферментів, енергетичний баланс клітин, стимулюють синтез аденілових нуклеотидів, глікогеноліз, підвищують активність ряду ферментів циклу Кребса.

Дія препарату є результатом сукупного ефекту його компонентів, тому неможливо виявити метаболіти препарату. Кардіолін призначають перорально, по 20-30 крапель 2-3 рази на добу через 30 хвилин після їди. Курс медичної реабілітації становить 20-30 тижнів.

Висновки:

1. ЦД 2 типу та ІХС мають спільні патогенетичні механізми, що дозволяє деяким авторам розглядати ЦД 2 типу як серцево-судинне захворювання.
2. Гіпотеза «спільної основи» підтверджує єдину сутність патофізіології ЦД 2 типу та ІХС.
3. При виборі лікарських засобів у терапії сполученої патології ІХС та ЦД 2 типу перспективним напрямком є застосування препаратів рослинного походження, які характеризуються більш м'яким впливом на ушкоджені органи.
4. Кардіолін - комплексний рослинний препарат, якому притаманні седативний ефект, позитивний ізотропний та негативний хронотропний ефект, поліпшення мозкового та коронарного кровотоку, перешкоджання тромбоутворенню, зниження рівня ліпідів, холестерину та тригліцеридів крові, тобто вплив на спільні патогенетичні механізми ІХС та ЦД 2 типу.

Список літератури:

1. Баранов А.П., Упницкий А.А. Возможности фитотерапии в лечении пациентов с дислипидемией / А.П. Баранов, А.А. Упницкий // Лечащий врач. – 2008. – № 4. – С. 80-82.
2. Барнаулов О.Д., Поспелова М.Л. Значение фитотерапии при вторичной профилактике ишемических инсультов / О.Д. Барнаулов, М.Л. Поспелова // Обзоры по клинической фармакологии и лекарственной терапии. – 2011. – Т. 9. – № 4. – С. 47-53
3. Бідучак А.С. Епідеміологічні особливості хвороб системи кровообігу в Україні й Чернівецькій області / А.С. Бідучак, І.Д. Шкробанець, С.І. Леонець // Буковинський медичний вісник. – Том 17. – № 3(67). – Ч. 2. – 2013. – С. 100-103.
4. Волков В.И. Ишемическая болезнь сердца при сахарном диабете 2-го типа: эпидемиология, патофизиология и профілактика / В.И. Волков, С.А. Серик // Международный медицинский журнал. – 2006. – Т. 12, № 4. – С. 41-47.
5. Евстратова И.Н. Физическая реабилитация больных ишемической болезнью сердца с нарушением толерантности к глюкозе и абдоминальным ожирением / И.Н. Евстратова, Муханнад Алшбул // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. – Випуск 10 (65)15. – С. 55-58.
6. Ефимов А.С., Соколова Л.К. Дислипопротеинемия и ее роль в развитии и прогрессировании ишемической болезни сердца у пациентов с сахарным диабетом 2 типа/ А.С. Ефимов, Л.К. Соколова // Ендокринологія. – 2013. – № 18, № 3. – С. 28-33.
7. Журавлева Л.В. Анализ показателей атеросклеротического поражения коронарных артерий у больных ишемической болезнью сердца в зависимости от наличия сахарного диабета 2 типа / Л.В. Журавлева, Н.А. Лопина // Ліки України плюс. – 2016. – № 2(27). – С. 32–37.
8. Журавлева Л.В. Нарушения липидного обмена у больных ишемической болезнью сердца в зависимости от наличия сахарного диабета 2-го типа и характера поражения коронарных артерий / Л.В. Журавлева, Н.А. Лопина, И.В. Кузнецов, В.П. Коноз, Д.А. Бондаренко // Серце і судини. – 2016. - № 2(54). – С. 63-71.
9. Лопина Н.А. Влияние модифицируемых и немодифицируемых факторов риска на выраженность атеросклеротического поражения коронарных артерий у больных ишемической болезнью сердца в зависимости от наличия сахарного диабета 2 типа / Н.А. Лопина //Український терапевтичний журнал. – 2016. – № 2. – С. 86-96.
10. Омарова Р.О. Комбинированная терапия ишемической болезни сердца в сочетании с гипотиреозом и дислипидемией / Р.О. Омарова и др. // Вестник Казахского Национального медицинского университета. – 2014. – № 1. – С. 60-61.

11. Сергієнко В.О., Сергієнко О.О., Єфімов А.С. Рання діагностика функціонально-структурних порушень серцево-судинної системи у хворих на цукровий діабет 2 типу (огляд літератури та власних досліджень) / В.О. Сергієнко, О.О. Сергієнко, А.С. Єфімов // Журн. АМН України. – 2010. – Т. 16. – № 4. – С. 630-650.
12. Трегубенко Е.В. Особенности течения ишемической болезни сердца у больных сахарным диабетом 2 типа / Е.В. Трегубенко, А.С. Климкин // Трудный пациент. – 2015. – Т. 13. – № 7. – С. 26-29.
13. Чекина Н.А., Чукаев С.А., Николаев С.М. Сахарный диабет: возможности фармакотерапии с использованием средств растительного происхождения / Н.А. Чекина, С.А. Чукаев, С.М. Николаев // Вестник Бурятского государственного университета. – 2010. – № 12.
14. Huang Y. Associations of prediabetes with all-cause and cardiovascular mortality: A meta-analysis / Y. Huang, X. Cai, P. Chen, W. Mai et al. // Annals of Medicine. –2014. – Vol. 46. – P. 684–692.
15. Standards of medical care in diabetes – 2016. American Diabetes Association // Diabetes Care. – 2016. – Vol. 39 (Suppl. 1). – S. 1–S. 109.

Вивсянник В.В., Поддубная А.А., Андрущишен О.В., Винтоняк М.А.
Высший государственный медицинский университет
«Буковинский государственный медицинский университет»
Проскурняк И.Н., Галиш И.В.
Черновицкая областная клиническая больница

НЕКОТОРЫЕ ПАТОГЕНЕТИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ ЕФЕКТИВНОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ КАРДИОЛИНА У БОЛЬНЫХ НА ИБС С СУПУТСТВУЮЩЕЙ ПАТОЛОГИЕЙ СД

Аннотация
В работе изучено главные патогенетические механизмы ИБС и СД 2 типа, определено общие аспекты этиологии и сходство клинических проявлений. Рассмотрены основные патофизиологические особенности и причины развития ИБС при присутствующем СД 2 типа. На основе конкретных данных патогенеза, обоснована целесообразность применения кардиолина как вспомогательного фитотерапевтического препарата у больных с ИБС с супутствующей патологией СД. Также рассмотрено влияние основных составляющих препарата на организм человека. Кардиолин – комплексный растительный препарат, который обладает седативным эффектом, положительным изотропным и отрицательным хронотропным эффектом, улучшает мозговой и коронарный кровоток, препятствует тромбообразованию, снижает уровень липидов, холестерина и триглицеридов крови, то есть влияет на общие патогенетические механизмы ИБС та СД 2 типа.
Ключевые слова: ИБС, инсулинорезистентность, сахарный диабет 2 типа, атеросклероз, кардиолин.

Vivsyannik V.V., Piddubna A.A., Andruschyshen O.V., Vintoniak M.A.
Higher State Medical University
„Bukovina State Medical University"
Proskurnyak J.N., Halysh I.V.
Chernivtsi Regional Clinical Hospital

SOME MECHANISMS OF EFFICACY PATHOGENETIC KARDIOLIN IN PATIENTS WITH CORONARY ARTERY DISEASE WITH CONCOMITANT PATOLOGY OF DIABETES

Summary
The paper studied the basic pathogenic mechanisms in the development of coronary heart disease and type 2 diabetes, defined the common aspects of the etiology and clinical manifestations of similarities. The main pathophysiological characteristics and causes of coronary heart disease when accompanied by type 2 diabetes. Based on specific data pathogenesis expediency kardiolin use as auxiliary phytotherapeutic drug in patients with coronary artery disease with co-morbidities of diabetes. Also, the influence of the main components of the drug on humans. Kardiolin – complex herbal preparation, which is characterized sedation, isotropic positive and negative chronotropic effect, improve cerebral and coronary blood flow, preventing thrombosis, lowering lipids, cholesterol and triglyceride blood, that the impact on common pathogenic mechanisms of coronary heart disease and type 2 diabetes.
Keywords: coronary heart disease, insulin resistance, type 2 diabetes, atherosclerosis, kardiolin.

УДК 616.2-022.7-071-036.1-053.31

КЛІНІЧНО-АНАМНЕСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕБІГУ РЕСПІРАТОРНО-СИНТИЦІАЛЬНОЇ ВІРУСНОЇ ІНФЕКЦІЇ У НОВОНАРОДЖЕНИХ, ЯКІ ЗНАХОДИЛИСЯ НА СТАЦІОНАРНОМУ ЛІКУВАННІ ОДКЛ

Власова О.В., Колюбакіна Л.В.
Вищий державний навчальний заклад України
«Буковинський державний медичний університет»
Стефанчук Л.М.
КМУ «Міська дитяча поліклініка» м. Чернівці
Мацей Т.Ю.
КМУ «Обласна дитяча клінічна лікарня» м. Чернівці

Проведено оцінку анамнестичних, клінічно-параклінічних даних та перебігу захворювання РС-вірусної інфекції у пацієнтів, які знаходилися на стаціонарному лікуванні в неонатальному блоці ОДКЛ м. Чернівці. Аналіз отриманих даних показав, що серед хворих на РС-вірусну інфекцію, гострий бронхіоліт переважали діти першого-другого місяця життя із багатодітних сімей сільської місцевості переважно із сприятливим перебігом захворювання. Результати дослідження підтвердили актуальність щодо дотримання раціональної антибактеріальної терапії, виходячи із передбаченого діагнозу або даних ідентифікації патогенного збудника.
Ключові слова: новонароджені, респіраторно-синтиціальний вірус, ретроспективний аналіз, групи ризику.

Постановка проблеми. Серед багаточисельних респіраторних вірусів респіраторно-синтиціальний (РС) вірус займає особливе місце у зв'язку із різноманітністю та тяжкістю клінічних проявів захворювання, високою летальністю серед дітей групи ризику[1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Епідемічне підвищення захворюваності на РС-вірусну інфекцію спостерігаються щорічно з піком захворюваності наприкінці осені, взимку та ранньою весною [2]. Влітку інфекція зустрічається вкрай рідко. Під час спалаху захворювання циркулюють обидва відомих серотипів РС-вірусу, при цьому більш важкі форми інфекції асоціюють із серотипом А. Вірогідність інфікування РС-вірусною інфекцією на першому році життя складає майже 50%, при цьому більш важкий перебіг захворювання у вигляді бронхіоліту, обструктивного бронхіту та пневмонії спостерігається у дітей групи ризику, а саме: недоношених новонароджених, особливо тих, які не досягли 3-місячного віку та 5 кг маси тіла на момент інфікування, дітей, які знаходилися на штучній вентиляції легень або тривалій кисневій дотації з формуванням в наступному бронхолегеневої дисплазії, хворих на муковісцидоз, нервово-мязові захворювання та імунодефіцитні стани, з гемодинамічно значущими уродженими вадами серця. До групи ризику відносять також чоловічу стать, низьку масу тіла при народженні, пасивне паління, скупченість та незадовільні матеріально- побутові умови проживання [1; 3; 4]. РС-вірусна інфекція здатна викликати спалах внутрішньо-лікарняної інфекції залежно від тривалості госпіталізації, що обумовлено здатністю передачі вірусу не тільки повітряно-крапельним шляхом, але й контактно-побутовим через одяг, руки персоналу, предмети догляду.

Смертність від РС-вірусної інфекції серед здорових немовлят коливається в межах 0,3–1% випадків, але вона в 10 разів вища у дітей з уродженими вадами серця і майже в 20 разів у недоношених, які народилися в терміні гестації менше 32 тижнів та в 35 разів вища у пацієнтів з бронхолегеневою дисплазією [5]. Невідкладної медичної допомоги та госпіталізації потребують приблизно 10% хворих на РС-вірусну інфекцію особливо які входять до групи ризику [1; 6].

Питання щодо ролі РС-вірусної інфекції у розвитку гіперреактивності бронхів та можливого фактору ризику у формуванні бронхіальної астми залишається актуальним на сьогодні. Не менш актуальним виглядає питання щодо лікування гострого вірусного бронхіоліту, терапевтичні підходи якого різняться у різних лікувальних закладах, не дивлячись на наявність існуючої нормативної бази.

Останнім часом акценти зміщуються у бік профілактики РС-вірусного бронхіоліту [7].

Виходячи з цього, **метою роботи** була оцінка анамнестичних, клінічно-параклінічних даних та перебігу захворювання РС-вірусної інфекції у пацієнтів, які знаходилися на стаціонарному лікуванні в неонатальному блоці ОДКЛ м. Чернівці.

Матеріал і методи. Ретроспективно проведений аналіз історій хвороб 50 дітей, які проходили лікування з приводу РС-інфекції впродовж останнього року.

Під час знаходження в стаціонарі всім дітям були проведені загально-клінічні, біохімічні, інструментальні методи дослідження.

Виклад основного матеріалу. Серед дітей, які проходили лікування, переважали пацієнти у віці від 1 до 2 місяців життя (50%). Частка немовлят до 1 місяця життя становила 40%, а решта 10% випадків – пацієнти старше 2 місячного віку. За терміном гестації частка передчасно народжених становила 14%, а доношених дітей – 86% випадків. Кожна третя дитина народилася в багатодітній сім'ї, яка мала сибсів дошкільного та шкільного віку. Частка хлопчиків становила 56%, а мешканці сільської місцевості – 78% випадків.

За часом поступлення у стаціонар від моменту захворювання майже 66% пацієнтів поступили в перші три доби від початку захворювання, а 38%

з них отримали лікування на догоспітальному етапі, серед яких у 8% пацієнтів була розпочата антибактеріальна терапія. При аналізі даних анамнезу відмічено,що кожна п'ята дитина поступила у тяжкому стані, що потребувало у 20% випадків лікування у відділенні інтенсивної терапії. Серед скарг при поступленні переважали малопродуктивний кашель, нежить,неврологічна симптоматика у вигляді зміни поведінки, зниження апетиту та активності смоктання. Лише у кожної третьої дитини відмічалося підвищення температури до субфебрильних цифр. Респіраторні порушення у вигляді задишки змішаного характеру реєструвалися в 40% випадків, ціаноз у 8(18%) дітей, а у двох хворих при поступленні відмічалося патологічне апное.

В умовах обмежених можливостей діагноз РС-вірусної інфекції, бронхіоліту обґрунтовувався переважно за клінічними даними та перебігом захворювання.

При проведенні об'єктивного обстеження в стаціонарі у дітей переважали респіраторні порушення: вздуття грудної клітки, задишка, переважно інспіраторного характеру та аускультативні зміни в легенях у вигляді дрібноміхурцевих дифузних вологих хрипів, частка яких склала майже 80% випадків. Ретракція грудної клітки відмічалася майже у половини дітей.

Ознаки гемодинамічної нестабільності були констатовані у 8% пацієнтів. Одна дитина, у якої в анамнезі проводилася штучна вентиляція легенів та тривала киснева дотація у зв'язку з розвитком респіраторного дистрес-синдрому, після виписки із стаціонару була госпіталізована на 5 добу від початку захворювання з явищами поліорганної недостатності, що призвело до несприятливого перебігу захворювання.

Майже 18% дітей, госпіталізованих з РС-вірусним бронхіолітом, отримували антибактеріальну терапію не дивлячись на те, що частка нашарування вторинної бактеріальної інфекції не перевищувала 8% випадків. Аналіз літературних даних вказує, що дітям з бронхіолітом у 34-98% випадків призначають антибактеріальну терапію, навіть без доведеної ефективності [8]. Всі діти отримували небулайзерну та симптоматичну терапію. Залежно від ступеню тяжкості та клінічного перебігу захворювання небулайзерна терапія проводилася у поєднанні з використанням інгаляційних β2- агоністів. 18 дітей (36%) отримували інгаляційні глюкокортикостероїди, а у решти застосовувалася небулайзерна терапія з використанням 0,9% р-ну NaCl. Хоча не має доведених даних щодо ефективності використання глюкокортикостероїдів при бронхіоліті [9], у половини дітей застосовували для лікування парентеральні глюкокортикостероїди коротким курсом. Проведення кисневої дотації потребували всі діти під час знаходження у відділенні інтенсивної терапії, а одна дитина потребувала штучної вентиляції легень. Середній ліжко-день склав в середньому 10 діб, лише у трьох дітей він виявився більш тривалим у зв'язку із малим терміном гестації.

Висновки. Аналіз отриманих даних показав, що серед хворих на РС-вірусну інфекцію, гострий бронхіоліт переважали діти першого-другого місяця життя із багатодітних сімей сільської місцевості переважно із сприятливим перебігом захворювання. Результати дослідження підтвердили актуальність щодо дотримання раціональної антибактеріальної терапії, виходячи із передбаченого діагнозу або даних ідентифікації патогенного збудника.

Список літератури:

1. Клинико-эпидемиологические особенности респираторно-синцитиальной инфекции у детей раннего возраста / И.В. Бабаченко [и др.] // Актуальные вопросы инфекционной патологии и вакцинопрофилактики у детей: Материалы VIII Конгресса детских инфекционистов России, Москва, 16-18 декабря 2009 г. / Ассоциация педиатров-инфекционистов; под ред. В.Ф. Учайкина. – М., 2009. – С. 8.
2. Кожевникова Е.Н. Клинико-эпидемиологические особенности и лечение РС-вирусной инфекции у детей / Е.Н. Кожевникова, А.В. Горелов // Инфекционные болезни. – 2007. – Том 5, № 4. – С. 15-21.
3. Знаменская Т.К. Респираторно-синтициальная вирусная инфекция у новонароджених / Т.К. Знаменская, А.И. Жданович, Т.В. Коломийченко // Неонатологія, хірургія та перинатальна медицина. – 2012. – Т. II, № 4(6). – С. 186-191.
4. Куличенко Т.В. Респираторная синцитиальная вирусная инфекция у детей: новые исследования / Т.В. Куличенко // Неонатологія, хірургія та перинатальна медицина. – 2012. – Т. II, № 1(3). – С. 133-140.
5. Овсянников Д.Ю. Бронхолегочная дисплазия – фактор риска тяжелого течения респираторно-синцитиальной вирусной инфекции у детей / Д.Ю. Овсянников // Педиатрическая фармакология. – 2009. – Т. 6, № 4. – С. 88-99.
6. Сергиенко Е.Н. Современный взгляд на респираторно-синцитиальную вирусную инфекцию у детей / Е.Н. Сергиенко // Медицинский журнал. – 2013. – № 1. – С. 18-22.
7. Шунько Є.Є. Інформаційний лист про нововведення в системі охорони здоров'я: Профілактика респіраторно-синтиціальної вірусної інфекції у дітей груп високого ризику / Є.Є. Шунько, О.Т. Лакша, В.А. Жовнір / № 291 – 2011.
8. Spurling G. Antibiotics for bronchiolitis in children / Spurling G., Fonseka K., Doust J. et al. // Cochrane Database Syst Rev. – CD005189. – 2007.
9. Walsh P. Comparison of nebulised epinephrine to albuterol in bronchiolitis / P. Walsh, J. Caldwell, K. McQuillan [et al.] // Acad. Emerg. Med. – 2008. – V. 15. – P. 305-313.

Власова Е.В., Колюбакина Л.В.
Высшее государственное учебное заведение Украины
«Буковинский государственный медицинский университет»
Стефанчук Л.М.
КГУ «Городская детская поликлиника» г. Черновцы
Мацей Т.Ю.
КГУ «Обласная детская клиническая больница» г. Черновцы

КЛИНИКО-АНАМНЕСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ТЕЧЕНИЯ РЕСПИРАТОРНО-СИНТИЦИАЛЬНОЙ ВИРУСНОЙ ИНФЕКЦИИ У НОВОРОЖДЕННЫХ, КОТОРЫЕ НАХОДИЛИСЬ НА СТАЦИОНАРНОМ ЛЕЧЕНИИ ОДКБ

Аннотация
Проведена оценка анамнестических, клинико-параклинических данных и течения заболевания РС-вирусной инфекции у пациетов, которые находились на стационарном лечении в неонатальном блоке ОДКБ г. Черновцы. Анализ полученных данных показал, что среди больных с РС-вирусной инфекцией, острым бронхиолитом преобладали дети первого-второго месяца жизни из многодетных семей сельской местности преимущественно с благоприятным течением заболевания. Результаты исследования подтвердили актуальность рационального использования антибактериальной терапии, исходя из предварительного диагноза или данных идентификации возбудителя.
Ключевые слова: новорожденные, респираторный-синтициальный вирус, ретроспективный анализ, группы риска.

Vlasova O.V., Koliubakina L.V.
Higher State Educational Institution of Ukraine
"Bukovinian State Medical University"
Stefanchuk L.M.
Intern of CMI «Municipal Pediatric Polyclinic», Chernivtsi
Matsei T. Y.
MCE "Children's Regional Clinical Hospital", Chernivtsi

CLINICAL AND ANAMNESTIC FEATURES OF RESPIRATORY SYNCYTIAL VIRUS INFECTION IN THE INFANTS, TREATED IN THE REGIONAL PEDIATRIC CLINICAL HOSPITAL

Summary
We have evaluated the anamnestic, clinic-paraclinical findings and the course of RS-virus infection in the patients, who were treated in the neonatal department of the RPCH of Chernivtsi. The analysis of the findings showed that among patients with RS-virus infection, acute bronchiolitis, most children were those of the first and second month of life, living in the country in large families. The course of disease tended to be favorable. The results of the study confirmed the relevance concerning the rational antibiotic therapy, based on the predicted diagnosis or the data to identify the pathogenic stimulus.
Keywords: newborns, respiratory syncytial virus, retrospective analysis, groups of risk.

УДК 614.23/25:371.27.315

ОПТИМИЗАЦИЯ УСВОЕНИЯ ЛЕКЦИОННОГО МАТЕРИАЛА ПРИ ОБУЧЕНИИ НА ЦИКЛАХ «НЕОТЛОЖНЫЕ СОСТОЯНИЯ»

Ехалов В.В., Святенко Т.В., Хоботова Н.В., Хоботова В.К.
ГУ «Днепропетровская медицинская академия МОЗ Украины»

Лекция – ведущая форма обучения в вузе. Презентация лекции для поддержания интерактивного режима должна строиться проблемно, управлять ходом учебного процесса, носить исследовательский характер. В отличие от информационной лекции, на которой преподносится и объясняется готовая информация, подлежащая запоминанию, на проблемной лекции новое знание вводится как неизвестное, которое необходимо «открыть». В настоящее время в последипломном образовании всё больше и больше внимания уделяется внеаудиторной роботе и одним из вариантов которой являются видеолекции. Основным преимуществом видеолекций является практический наглядный материал и воздействие на визуальную, звуковую, логическую, ассоциативную и другие виды памяти, что обеспечивает максимальное качество и мотивацию усвоения учебного материала. Преимущества такого внеаудиторного обучения врачей-интернов и слушателей курсов повышения квалификации даёт возможность самому регулировать необходимый для усвоения материала темп изложения. Применение озвученных мультимедийных презентаций во внеаудиторном обучении позволит оптимизировать успешность последипломного образования.
Ключевые слова: видеолекции, внеаудиторное обучение, методика последипломного образования.

Постановка проблемы. Лекция – традиционно ведущая форма обучения в вузе, которая раскрывает понятийный аппарат конкретной области знания, проблемы, логику, дает цельное представление о предмете, показывая его место в системе науки, связь с родственными дисциплинами, возбуждает интерес к предмету, развивает профессиональные интересы, в значительной мере определяет содержание других видов занятий.

Классическая лекция – это сложный учебно-психологический процесс взаимодействия лектора и слушателей. На традиционно проводимых лекциях всегда можно оценить как состояние излагаемого учебного материала, так и его понимание (усвоение) слушателями по таким признакам: внимание, интерес, вопросы и т.д. [1]. На качественных лекциях процесс рассмотрения учебной информации вполне управляем, и необходимая обратная связь реально существует. Лектор при этом применяет андрагогические приёмы привлечения и сосредоточения внимания, «подчинения» аудитории, акцентуации и своевременного расслабления. Обратная связь лектора и аудитории осуществляется с целью контроля прочности усвоения знаний [2; 3].

Для поддержания интерактивного режима презентация лекции должна строиться проблемно, управлять ходом учебного процесса, носить исследовательский характер. Презентация не самоцель, а средство для повышения качества лекции и включения всех познавательных процессов слушателей. Интерактивность лекции достигается через обратное представление в презентации абстрактных понятий, создание различных видов учебной деятельности (проблемная ситуация, исследование, диалог, интеграция различных видов информации), централизацию управления процессом самостоятельного осмысления и получения обратной связи.

Анализ последних исследований и публикаций. Психолого-андрагогические исследования отчественных и зарубежных авторов показывают, что наглядность не только способствует более успешному восприятию и запоминанию учебного материала, но и позволяет проникнуть глубже в существо познаваемых явлений. Это происходит за счет работы обоих полушарий, а не одного левого, логического, привычно работающего при освоении точных наук. Правое полушарие, отвечающее за образно-эмоциональное восприятие предъявляемой информации, начинает активно работать именно при ее визуализации процесса обучения.

Цель. Оптимизировать усвоение лекционного материала в последипломном образовании врачей – интернов и курсантов цикла повышения врачебной квалификации.

Изложение основного материала. В отличие от информационной лекции, на которой преподносится и объясняется готовая информация, подлежащая запоминанию, на проблемной лекции новое знание вводится как неизвестное, которое необходимо «открыть». Задача преподавателя - создав проблемную ситуацию, побудить студентов к поискам решения проблемы, шаг за шагом подводя их к искомой цели. Для этого новый теоретический материал представляется в форме проблемной задачи. В ее условии имеются противоречия, которые необходимо обнаружить и разрешить. При этом мы руководствовались как результатами исследований и рекомендациями отечественных и зарубежных коллег, так и собственными андрагогическими наработками и немалым лекторским опытом.

При аудиторной подготовке врачей-интернов к лицензионному экзамену «Крок-3» большинство лекций проводится по следующей методике: после короткого вступления обучаемым предлагается ситуационная задача с предлагаемыми вариантами ответов, иллюстрации, таблицы и другой вспомогательный материал. Лектор вступает в диалог со слушателями, готовый принять к обсуждению любой возможный вариант (пусть даже и не совсем верный). После соответствующего обсуждения преподаватель переходит к классическому изложению фрагмента лекции. Постоянный контакт с аудиторией оптимизирует психологическую обстановку, оказывает стимулирующий эффект на слушателей. По современ-

ным данным усвоение лекционного материала редко превышает 25%. Наши наблюдения показали, что достижение словесного продуктивного контакта с аудиторий, повышает уровень успешности обучения и «выживания знаний» обучаемых на 15-20%.

В настоящее время в последипломном образовании всё больше и больше внимания уделяется внеаудиторной работе. Для этой цели используются интерактивные и не интерактивные методы подачи учебной информации. В последние несколько лет широкое распространение приобрели видеолекции. Любую лекцию, семинар или выступление можно записать на видео, а значит, сфера применения видеолекций не ограничена. Хотя и конкретная форма наглядного представления учебного материала может быть различной и выполнять свою задачу. Например, для текстовых материалов наглядными будут схемы, иллюстрации и фотографии – это уже повысит эффективность обучения; для иллюстрированных материалов качественной надстройкой будет анимация или 3D-графика. Основным преимуществом видеолекций является практический наглядный материал и воздействие на визуальную, звуковую, логическую, ассоциативную и другие виды памяти, что обеспечивает максимальное качество и мотивацию усвоения учебного материала. Хорошая видеолекция, как и хорошее видео в принципе, должна быть срежессирована, снята и смонтирована. Современные видеолекции напоминают сегмент малобюджетных картин, построенных на личном таланте, желании и мотивации исполнителей (А.Н. Тимченко, 2015). Видеолекция может быть дополнена мультимедиа-приложениями, иллюстрирующими изложение лекции. Такие дополнения не только обогащают содержание лекции, но и делают ее изложение более живым и привлекательным для обучаемых [4]. Несомненным достоинством такого способа изложения теоретического материала является возможность просмотреть и (или) прослушать лекцию в любое удобное время, повторно обращаясь к наиболее трудным местам. Однако к недостаткам подачи информации в таком виде по сравнению с традиционной лекций относится отсутствие обратной связи между лектором и слушателями. Работая в аудитории лектор с первых минут общения поддерживает зрительный и слуховой контакт с обучаемыми. Он сразу же определяет оптимальный для слушателей темп изложения, какие составляющие информации были недостаточно поняты аудиторией, хватило ли им времени для конспектирования и т.д.. Не видя в процессе записи на электронный носитель «вживую» своих слушателей, большинство даже опытных лекторов ускоряют темп изложения, при этом необходимая информация частично теряется для обучаемых, вызывая их раздражение и неудовлетворённость. Возможность повторения определённых фрагментов лекции далеко не всегда ведёт к возвращению в конкретно желаемую точку воспроизведения, последующие «перемотки» также способствуют внутреннему напряжению зрителя и быстрому его утомлению. Такая видеолекция, выложенная на сайт, представляет собой информацию неинтерактивной категории. Необходимо учитывать и тот факт, что излагаемый материал, хотя и воспринимается и в определенной мере усваивается, ещё не закрепляется в прочные знания.

В связи с такой ситуацией возникает ряд вопросов, на которые мы попытались дать конструктивные ответы:

1. Важно ли обучаемому видеть самого лектора, если его связь с аудиторией отсутствует? По-видимому это будет важным, если лектором является известный учёный, руководитель или выдающийся специалист. В других же случаях это далеко не обязательно.

2. Как избежать потерь времени и досадных «промахов» в достижении повторения воспроизведения с искомой точки цифровой дорожки? Наверное, целесообразно будет не монтировать всю лекцию подряд, как художественный фильм, а допустить разбивку на отдельные фрагменты, пусть даже в пределах отдельных слайдов мультимедийной презентации.

3. Как же качественно подготовить видеолекцию, если она основана на мультимедийной презентации? Посредством наложения записанного звука на каждый проектируемый слайд. Озвучивание не ограничивается простым чтением текста слайда, а предоставляется в виде расширенного пояснения каждого элемента сообщения.

4. Можно ли в видеолекции использовать андрагогические приёмы акцентуации? Акценты можно выполнять интонациями голоса, высотой и силой звука. Акцентировать внимание можно и особенностями презентации. Так неожиданное появление гиперболизированной или стилизованной анимации, яркого всплывающего окна способствует резкому обострению внимания аудитории. Например, уродливый дрожащий «аватарчик» подсознательно внесёт в память информацию, что дрожь является благоприятным прогностическим признаком при общем переохлаждении организма, а красный прыгающий заяц - способ приближения к пострадавшему при «шаговом напряжении» электрического тока. Естественно, если объект изображен на нейтральном фоне, то он притягивает взгляд зрителя. Это довольно простой, но очень эффективный способ убедиться в том, что внимание зрителя будет приковано именно к тому объекту, к которому оно подразумевается быть приковано. Также допустимо использовать фактурный фон, однако нужно помнить о том, что фактура не должна быть слишком яркой, иначе она может отвлечь внимание зрителя от главного объекта. Лектору ничто не мешает внести в такие пояснения определённые клинические примеры, рассказать краткие истории по теме лекции, привести сведения из личного опыта. «Яркий пример будет запечатлён в памяти чётче, чем проповедь» (Св. Иоанн).

5. Возможен ли обратный контроль при использовании озвученной презентации при внеаудиторном обучении? Учебный материал предоставляется в виде слайдов с речевым сопровождением автора лекций. При просмотре, после логически завершенной мысли (примерно через 5-7 минут) автоматически включается проверочный тест, состоящий, как правило, из одного вопроса по прочитанному отрезку лекции. Если тест не пройден, демонстрация лекции останавливается и обучаемый должен вернуться

к началу просмотра. В конце предлагается несколько вопросов по лекции. Структура лекции с обратной связью способствует активизации внимания и повышению уровня усвоения.

Проанализировав возникшие вопросы и возможные ответы на них, нашими сотрудниками были созданы и смонтированы видеолекции для внеаудиторного обучения врачей-интернов и слушателей курсов повышения квалификации врачей. Самостоятельно направляемое обучение – это процесс получения знаний, при котором коллега сам принимает решение, без посторонней помощи или с таковой, о своих образовательных потребностях, формулирует цели, которых хочет достичь, определяет человеческие и материальные источники знаний, выбирает и осуществляет образовательную стратегию и оценивает полученные знания. Для оптимизации решения данной проблемы и была создана озвученная мультимедийная презентация. Такой вид подачи материала не проигрывает ни по одному из пунктов положительных качеств обычной видеолекции, однако имеет некоторые преимущества. Всё зависит от степени исходной подготовки лица, использующего её для самоподготовки. Поскольку смена видео- и наложенных аудиоэлементов происходит посредством кнопки клавиатуры или «мыши», при этом нет необходимости останавливать процесс воспроизведения. Если слушатель студент или интерн, то ему требуется значительно больше времени для усвоения и конспектирования фрагмента лекции, чем врачу курса повышения квалификации. Более опытный коллега без труда может пропустить уже известные или не интересующие его моменты, а на отдельных фрагментах сосредоточить своё внимание на необходимый отрезок времени. Сам текст отдельных слайдов или приводимые таблицы представляет лишь основу подробного словесного пояснения с использованием стимулирующих методик в изложении специального материала.

Такой вариант видеолекций вызвал среди врачей-интернов и слушателей курсов повышения квалификации большой интерес, обе категории обучаемых при анонимном анкетировании отметили полезность такого вида внеаудиторного обучения и целесообразность более широкого использования в последипломном обучении.

Обратившись к некоторым фрагментам многолетнего андрагогического опыта врачей и учителей, мы попытались адаптировать образовательные правила, способы и методы к аудиторной и внеаудиторной работе молодых коллег. Авторы выражают надежду, что применяемые методики изложения лекционного материала работы будут полезны и при освоении других медицинских дисциплин.

Выводы:

1. Предложенный вариант озвученной мультимедийной презентации не лишён положительных качеств обычной видеолекции.
2. Преимуществами такого варианта информации является возможность обучаемого самому регулировать необходимый для усвоения материала темп изложения.
3. Более широкое применение озвученных мультимедийных презентаций во внеаудиторном обучении позволит оптимизировать успешность последипломного образования.

Список литературы:

1. Эрганова Н.Е. Методика профессионального обучения: Учебное пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: 2007. – 160 с.
2. Вопросы оптимизации усвоения лекционного материала в последипломном медицинском образовании / В.В. Ехалов, Д.М. Станин, О.В. Лященко [и др.] // Перспективні напрями розвитку сучасних медичних та фармацевтичних наук: Збірка матеріалів міжнародної науково-практичної конференції. – Дніпропетровськ: Організація наукових медичних досліджень «Salutem», 2015. – С. 32-36.
3. Ехалов В.В., Святенко Т.В., Хоботова Н.В. Педагогические приёмы оптимизации восприятия лекционного материала // Дерматовенерология и эстетическая медицина №3 (27), 2015. – С. 28-34.
4. Спосіб підвищення якості циклу лекцій у курсантів. Стан та перспективи реформування післядипломної освіти в Україні / О.М. Клигуненко, Д.М. Станін, В.В. Єхалов [та ін.] // Тез. доп. наук.-метод. конф., присвяченої факультету післядипломної освіти Української медичної стоматологічної академії. – К., 2003. – С. 25-26.

Єхалов В.В., Святенко Т.В., Хоботова Н.В., Хоботова В.К.
ДЗ «Дніпропетровська медична академія МОЗ України»

ОПТИМІЗАЦІЯ ЗАСВОЄННЯ ЛЕКЦІЙНОГО МАТЕРІАЛУ ПРИ НАВЧАННІ НА ЦИКЛАХ «НЕВІДКЛАДНІ СТАНИ»

Анотація

Лекція – провідна форма навчання у вищому навчальному закладі. Презентація лекції для підтримки інтерактивного режиму повинна будуватися проблемно, управляти ходом учбового процесу, носити дослідницький характер. У відмінності від інформаційної лекції, на якій підноситься і пояснюється готова інформація, що підлягає запам'ятовуванню, на проблемній лекції нове знання вводиться як невідоме, яке необхідно «відкрити». Нині в післядипломній освіті все більше і більше уваги приділяється позааудиторній роботі і одним з варіантів якої є відеолекції. Основною перевагою відеолекції є практичний наочний матеріал і дія на візуальну, логічну, асоціативну і інші види пам'яті, що забезпечує максимальну якість і мотивацію засвоєння учбового матеріалу. Перевагою такого позааудиторного навчання лікарів-інтернів і слухачів курсів підвищення кваліфікації

дає можливість самому регулювати необхідний для засвоєння матеріалу темп викладу. Застосування озвучених мультимедійних презентацій у позааудиторному навчанні дозволить оптимізувати успішність післядипломної освіти.
Ключові слова: відеолекції, позааудиторне навчання, методика післядипломної освіти.

Yekhalov V.V., Svyatenko T.V., Khobotova N.V., Khobotova V.K.
SE „Dnipropetrovsk Medical Academy of HM of Ukraine"

OPTIMIZATION OF MASTERING LECTURAL MATERIAL IN TRAINING „EMERGENCY STATES"

Summary
Lecture is a basic method of the university training. To maintain an interactive teaching regime, a lecture should have problematic, research character and control both teaching and learning processes. In comparison to a traditional informative lecture, a problematic one gives new knowledge as something unknown, which is necessary "to be opened", i.e. to be solved, discovered. Currently a postgraduate education pays much attention to self – study learning and videolecturing is of great importance in it. The advantage of video lectures lies in the visual influence of practical training material on the eye, sound, logical, associative and other memory types thus providing the qualitative and quantitative mastering of training materials. This type of lecturing makes possible to adjust a lecturer's speech rate to interns' and course audience learning needs. The involving of sound multimedia presentations into the self-study learning will promote to optimization of postgraduate education.
Keywords: video lectures, self-study training, methodology for postgraduate education.

УДК 616.314.25/27-053.8

СУЧАСНІ ТЕОРІЇ ЕТІОЛОГІЇ ТА ПАТОГЕНЕЗУ БРУКСИЗМУ

Клітинська О.В., Зорівчак Т.І.
Ужгородський національний університет

На сьогоднішній день бруксизм є поширеною патологією зубо-щелепної системи, що реєструється від 85% до 90% випадків, зокрема 10-15% серед дорослого населення та 14-20% – у дітей. Точні причини виникнення даної патології не встановлені, але відомо, що провідними факторами є психоемоційна нестабільність, супраконтакти, дисфункції скронево-нижньощелепного суглобу, артрити та артрози, посттравматичні стани після переломів щелеп, ортодонтичні патології. У зв'язку з цим, у статті розглянуто основні етіологічні фактори виникнення бруксизму та дана коротка оцінка патогенезу даної патології.
Ключові слова: бруксизм, патологічне стирання зубів, функціональна активність щелеп, скронево-нижньощелепний суглоб, парафункція жувальних м'язів.

Постановка проблеми. Бруксизм – патологічний стан, який призводить до низки проблем, які негативно впливають на загальний стан організму людини. Як відомо, на появу бруксизму впливає ціла низка причин, тому він вивчається не тільки в межах стоматології, але і в психології, неврології, оториноларингології та гастроентерології. Етіологічними чинниками у виникнення бруксзму присвячені багато наукових досліджень, аналіз яких є цікавим та представляє суттєвий науково-практичний інтерес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діяльність жувальної системи можна розділити на функціональний тип, що полягає в пережовуванні їжі, та парафункціональний, для якого характерним є скреготіння зубами – поява бруксизму. На сьогоднішній день дана патологія часто фігурує серед стоматологічних захворювань, але точної причини виникнення не встановлено, що, у свою чергу, ускладнює своєчасне проведення профілактичних заходів [1, с. 96]. Бруксизм – це стоматологічна патологія, головний симптом якої – скрегіт зубами, що виникає при стисненні щелеп внаслідок мимовільного скорочення жувальних м'язів. Термін «бруксизм» вперше ввів у спеціальну літературу S.C.Miller у 1938 році. Крім того, в багатьох зарубіжних джерелах літератури можна зустріти такі поняття – синоніми: «нефункціональне стирання зубів», «первинна гіперфункція жувальних м'язів», «орофасціальна дискінезія», «мандибулярна дисфункція» [2, с. 6-7].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Для визначення оптимальних методик попередження розвитку ускладнень зі сторони зубо-щелепної системи, профілактики захворювань тканин пародонта, важливо на початкових стадіях діагностувати основну причину виникнення бруксизму, важливо проаналізувати наукові теорії виникнення даного захворювання.

Завдання дослідження. Розглянути та проаналізувати літературні джерела стосовно сучасних теорій етіології та патогенезу бруксизму.

Виклад основного матеріалу. Матеріалами дослідження стали наукові розробки вітчизняних та закордонних дослідників. В ході дослідження використано бібліосемантичний метод та структурно-логічний аналіз. Методичною основою дослідження став системний підхід.

На сьогоднішній день вченими доведено, що провідним фактором у виникненні бруксизму є психоемоційна нестабільність, часті стресові ситуації. В ході проведених досліджень у пацієнтів з бруксизмом, які піддаються стресу, відмічається збільшення м'язової активності в залежності від психологічних переживань. Крім того, на виникнення даної патології впливають генетика, зловживання алкоголем, тютюнопаління, вживання наркотичних речовин, а також певних груп лікарських препаратів, які посилюють частоту виникнення та збільшують тривалість нападів [5, с. 104-106].

Проаналізувавши численні літературні джерела, стає відомим, що дослідники по-різному трактують причини виникнення бруксизму.

З точки зору психології бруксизм виникає внаслідок емоційної нестабільності, стресових ситуацій, частих афектних станів, тому часто в народі дану патологію називають «хворобою бізнесменів», які постійно перебувають у психоемоційному напруженні [6, с. 27-43].

Згідно з нейрогенною теорією ця патологія з'являється в результаті порушення функцій центральної та периферичної нервової систем, що призводить до неврологічних та рухових розладів. Багатьма дослідженнями підтверджено, що бруксизм часто виникає на фоні порушень сну, епілепсії та у пацієнтів, у яких спостерігається тремор [11, с. 32-33].

З точки зору стоматологічної теорії виникненню бруксизму сприяють різноманітні відхилення в будові та функціях зубо-щелепної системи. Сюди відносяться патології прикусу, аномалії зубних рядів (адентія, надкомплектні зуби), неадекватно підібрані ортопедичні та ортодонтичні конструкції, артрит та артроз СНЩС та його дисфункції [4, с. 46-51].

Прихильники остеопатичної теорії схиляються до думки, що бруксизм – це спроба нейром'язевої системи усунути блокування черепних швів і відновити порушення краніосакрального ритму. Такі явища можуть виникати у дітей внаслідок ускладненого протікання пологів, а у дорослих – на фоні неадекватно проведеного протезування, остеохондрозі шийного відділу хребта [9, с. 72-73].

В інтернаціональній класифікації розладів сну бруксизм представляє собою стереотипний руховий розлад. Він виступає в ролі парасомнії, тобто не є первинним розладом сну. У нещодавно проведеному дослідженні серед 29 бруксистів, віком 23-68 років на основі проведених анкетувань та клінічних обстежень, Кампе відзначив, що у 72% досліджуваних наявне порушення сну. Крім того, дослідник помітив, що 86% досліджуваних скаржаться на головний біль, біль в спині, СНЩС, шум у вухах [13, с. 53-61].

Експериментальними дослідженнями доведено, що поява бруксизму в нічний час виникає внаслідок активної дії нейромедіаторів, зокрема дофаміну та серотоніну. Деякі автори припускають, що надлишок дофаміну може стати причиною виникнення бруксизму. Цей факт підтверджує те, що введення дофаміновмісних психостимуляторів, наприклад амфітаміну, посилює вираженість бруксизму. Крім того, селективні інгібітори зворотнього захоплення серотоніну мають безпосередній вплив на дофамінергічну систему, тому дуже часто призначаються в якості антидепресантів, наприклад, препарат «Прозак». При довготривалому вживанні ці препарати можуть стимулювати виникнення бруксизму [10, с. 284-288].

Результати досліджень, отримані американськими вченими в 2015 році, (The BruxismTriad; JeffreyS. Rouse, DDS September 2015) показали, що у 86% випадків прояви бруксизму спостерігаються у фазі тихого сну. Порушення сну під дією бруксизму поділяються на три групи: хропіння, синдром опору верхніх дихальних шляхів та синдром апное сну [8, с. 25-29].

Дослідники відзначають, що із збільшенням частоти бруксизму зростає частота апное сну. Бруксизм та дихальні шляхи по всій ймовірності пов'язані із спробою пацієнта розробити дихальні шляхи під час десатурації. Для покращення вентиляції легень включаються компенсаторні можливості організму, що характеризуються активацією щелеп шляхом відкривання та закривання порожнини рота і цим самим призводять до розширення верхніх дихальних шляхів. Це допускає підвищення вдиху та зменшує опірність верхніх дихальних шляхів.

Таким чином, американські дослідники Оксенберг та Аронс своїми дослідженнями підтвердили, що під час безперервного позитивного тиску в дихальних шляхах спостерігається повне зникнення проявів бруксизму. Отже, ще одним етіологічним фактором виникнення бруксизму є патологія верхніх дихальних шляхів [7, с. 87-95].

Бруксизм може виникати внаслідок денної або нічної парафункціональної діяльності, що супроводжується різким змиканням щелеп, скреготом зубів та руйнуванням цілісності їх коронок [3, с. 110].

Під час нападів бруксизму важливу роль відіграє напрямок прикладеної сили. Під час жування та ковтання нижня щелепа рухається у вертикальному напрямку. Але під час бруксизму нижня щелепа зміщується з одного боку в інший, за рахунок чого горизонтальна сила прикладається на окремі групи зубів, в результаті чого збільшується ймовірність пошкодження їх цілісності. Під час даного процесу важливу роль відіграє положення нижньої щелепи. Встановлено, що більша частина функціональної активності нижньої щелепи відбувається на рівні центральної оклюзії. Сили, пов'язані з функціональною активністю, поширюються на велику кількість зубів і звести потенційну небезпеку до мінімуму може пошкодження лише одного зуба. Бруксизм, у свою чергу, відбувається в ексцентричних положеннях, за рахунок цього нижньощелепна позиція далека від її спокійного положення, що призводить до більшого навантаження жуваль-

ної системи та робить її більш піддатливою до руйнування [14, с. 285-288].

Провідним чинником у патогенезі бруксизму є зміни з боку м'язової системи. Найбільша функціональна активність щелеп забезпечується ритмічним скороченням та релаксацією м'язів. Ця ритмічна діяльність здійснює повноцінний адекватний циркулюючий рух крові, який постачає кисень до тканин та виводить продукти розпаду на клітинному рівні [14, с. 485-491].

Бруксизм призводить до стійкого скорочення м'язів на тривалий період, в результаті чого зменшується насичення киснем м'язової тканини, знижується кровотік, накопичується велика кількість продуктів розпаду, і, як наслідок, виникають втома, біль та спазм м'язів.

Парафункціональна активність м'язів, безпосередньо бруксизм, призводять до змін у черепно-нижньощелепному комплексі. Зокрема, в результаті змін анатомії оклюзійних поверхонь зубів змінюється оклюзійне співвідношення зубних рядів [12, с. 485-491].

Висновки з дослідження. На сьогоднішній день точної причини виникнення бруксизму не встановлено, що, у свою чергу, перешкоджає своєчасному проведенню профілактичних заходів. Між лікарями – стоматологами ведуться численні дискусії стосовно поширеності бруксизму, оскільки ці показники варіюють від 5 до 95%. Проте більшість проведених досліджень показує, що провідними етіологічними факторами є психоемоційна нестабільність та часті стресові ситуації, наявність супраконтактів, артрити, артрози СНЩС та його дисфункція, посттравматичні стани після перелому щелеп, ортодонтична патологія та порушення прохідності верхніх дихальних шляхів.

Список літератури:

1. Біда В. І. Патологічне стирання твердих тканин зубів та основні принципи його лікування / В. І. Біда. – К. : ВАТ « Видавництво « Київська правда». – 2002. – С. 96.
2. Брокар Д. Бруксизм / Д. Брокар, Ж – Ф Лалюк, К. Кнеллесен. – Москва, Санкт-Петербург. – 2009. – С. 6–7.
3. Клёмин В. А. Морфофункциональная и клиническая оценка зубов с дефектами твердых тканей / В. А. Клёмин, А. В. Борисенко, П. В. Ищенко. – М. : МЕДпресс-информ. – 2004. – С. 110.
4. Риберт Ю. О. Аналіз стану зубощелепного комплексу пацієнтів з м'язовими скронево-нижньощелепними розладами та методів їх лікування. / Ю. О. Риберт //Новини стоматології : наук.-практ. журн. – 2015. – № 4. – С. 46-51.
5. Winocur E. Drugs and Bruxism / E. Winocur, A. Gavish, M. Voikovitch // Journal of orofacial pain. – 2003. – № 8 (8). – P. 104-106.
6. Bader G. Sleep bruxism; an overview of an oromandibular sleep movement disorder / G. Bader, G. Lavigne // Sleep Medicine Revievs. – 2000. – № 1(1). – P. 27-43.
7. Gold A. The symptoms and signs of upper airway resistance syndrome: a link to the functional somatic syndromes / A. Gold, F. Dipalo. – Chest. – 2003. – № 123. – P. 87-95.
8. Jeffrey S. The Bruxism Triad / S. Jeffrey Rouse // Journal of International Oral Health. – 2015. – № 5 (6). – P. 25-29.
9. Kalman L. Occlusal appliances : a new material / L. Kalman. – Dent Today. – 2007. – № 26. – P. 72-73.
10. Kato T. Evidence that Experimentally Induced Sleep Bruxism is a Consequence of Transient Arousal / T. Kato, J. Montplaisin. – Sleep Medicine Revievs. – 2003. – № 82 (4). – P. 284-288.
11. Lavigne G. Neurobiological Mexhanisms involved in Sleep Bruxism / G. Lavigne, T. Kato, A. Kotla, B. Sessle // Critical Reviews in Oral Biology and Medicine. – 2010. – № 65 (4). – P. 32-33.
12. Nishigawa K. Quantitative study of bite force during sleep associated bruxism / K. Nishigawa, E. Bando, M. Nakano // Journal Oral Rehabil. – 2001. – № 28. – P. 485-491.
13. Ohayon M. Risk factors for sleep bruxism in the general population / M. Ohayon, C. Guilleminault. – Chest. – 2001. – № 119. – P. 53-61.
14. Stegenda B. Bruxism and temporomandibular disorders / B. Stegenda, F. Lobbezoo. – Ned Tijdschr Tandheelkd. – 2000. – № 107. – P. 285-288.

Клитинская О.В., Зоривчак Т.И.
Ужгородский национальный университет

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕОРИИ ЭТИОЛОГИИ И ПАТОГЕНЕЗА БРУКСИЗМА

Аннотация
На сегодняшний день бруксизм является распространенной патологией зубо-челюстной системы, регистрируется от 85% до 90%, в том числе 10-15% среди взрослого населения и 14-20% – у детей. Точные причины возникновения данной патологии не всиановлени, но известно, что ведущими факторами являются психоэмоциональная нестабильность, супраконтакты, дисфункции височно-нижнечелюстного сустава, артриты и артрозы, посттравматические состояния после переломов челюстей, ортодонтические патологии. В связи с этим в статье рассмотрены основные этиологические факторы возникновения бруксизма и дана краткая оценка патогенеза данной патологии.

Ключевые слова: бруксизм, патологическое стирание зубов, функциональная активность челюстей, височно-нижнечелюстной сустав, парафункция жевательных мышц.

Klitynska O.V., Zorivchak T.I.
Uzhorod National University

MODERN THEORIES OF ETIOLOGY AND PATHOGENESIS OF BRUXISM

Summary
Nowadays bruxismis a very wides preadpathology of the dental-jaw system, andisregistered from 85 to 90 percentsaccidents, especially 10-15% among ad ultsand 14-20% among children. The definite causes of the given pathology are not defined, but it is known thatleadin getymological factors are psychological an demotionalinstability, supracontacts, disfunction of temporallowerjawjoint, arthritis and arthrosis, posttraumatics tates after jaw fractures, orthodontic pathology.
Keywords: bruxism, pathological dental wearing, functional jaw activity, temporo-mandibular joint, parafunctions of mastication muscles.

УДК 577.213/217.088

ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНИХ ЗРАЗКІВ СЕЧІ, ВИСУШЕНИХ НА МАРЛІ, ЗА ДОПОМОГОЮ МОЛЕКУЛЯРНО-ГЕНЕТИЧНИХ МЕТОДІВ

Кривда Р.Г.
Одеський національний медичний університет

Досліджено кількісний вихід ДНК при виділенні ДНК з експериментальних зразків сечі, висушених на марлі, при зберіганні протягом різного терміну часу, придатність виділеної ДНК для аналізу методом ПЛР, а також якість отриманих ДНК-профілів. Результати проведених досліджень показали відсутність достовірної різниці (P > 0,05) у кількості виділеної ДНК на 1, 30, 60 та 90 добу дослідження. Було визначено, що процеси деградації в експериментальних зразках сечі при зберіганні в умовах кімнатної температури (22˚С) виражаються в повільному зниженні кількості виділеної ДНК, в середньому, на 2,5% у жінок та на 3,5% у чоловіків. Відповідно до цього, з плями сечі розміром 2,0 х 2,0 см, утвореної рідкою сечею об'ємом 3,0 мл, на 90-у добу зберігання при температурі 22˚С теоретично можливо виділити ДНК в кількості достатній для проведення генотипування. На основі висновків проведеного дослідження було розроблено алгоритм проведення судово-медичної експертизи слідів сечі за допомогою молекулярно-генетичних методів.
Ключові слова: судово-медична експертиза, ДНК, полімеразна ланцюгова реакція, сліди сечі, ДНК-профіль.

Постановка проблеми. В судово-медичній практиці дослідження зразків рідкої сечі, які зберігалися у рідкому стані та у висушеному вигляді на марлі, та слідів сечі на речових доказах займає п'яте місце серед всіх досліджених біологічних об'єктів, що складає 2,7% від загальної кількості досліджених біологічних об'єктів. При цьому судово-медичне дослідження саме таких біологічних об'єктів має суттєве значення при розкритті правопорушень та встановлення істини у випадках, коли це єдині докази, або для підвищення рівня доказовості інших експертних досліджень [11].

Традиційні серологічні методи дослідження у більшості випадків не дають можливості ідентифікувати особу, тобто встановити статеву та групову приналежність зразка сечі або слідів сечі на речових доказах, у зв'язку з чим використання молекулярно-генетичних методів в українській судовій практиці цілком виправдане.

На сьогоднішній день більшість судово-медичних експертиз – це комплексні дослідження, які направлені на вирішення питань слідства за допомогою різних біологічних, хімічних та фізичних методів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зразки сечі в рідкому стані, а також у висушеному стані в більшості випадків досліджуються після проведення судово-медичних токсикологічних експертиз при виникненні підозри на недостовірність результатів, при оскарженні результатів або при виникненні підозри на підміну зразків, які направляються на дослідження.

Судово-медичні токсикологічні дослідження проводяться у встановленому чинним законодавством порядку в обсязі медичного огляду водія або учасника ДТП для визначення стану алкогольного сп'яніння, впливу наркотичних чи токсичних речовин. Для цього відбираються зразки рідкої сечі об'ємом від 10,0 до 12,0 мл, які в опечатаному вигляді у скляних флаконах об'ємом 15,0 мл відправляються у бюро судово-медичної експертизи, де у відділенні судово-медичної токсикології зразки піддаються токсикологічному аналізу з метою визначення присутності в організмі етанолу, наркотичних чи токсичних речовин. Відповідно до Правил проведення судово-медичної експертизи, зразки рідкої сечі після дослідження зберігаються протягом 30 діб в умовах побутового холодильника (4˚С), після чого знищуються [12].

У випадках, коли виникає підозра на підміну або знищення біологічних зразків від осіб, які проходять у справах, працівники слідства призначають по даній справі судово-медичну молекулярно-генетичну експертизу з метою ідентифікації зразка рідкої сечі та проведенням порівняльного аналізу зі зразком крові особи. Для проведення судово-медичної молекулярно-генетичної експертизи залишається 1,0-1,5 мл зразка рідкої сечі, який зберігався протягом 30 діб та більше.

Сліди та плями сечі також досліджуються як речові докази при розкритті правопорушень.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В рамках науково-дослідної роботи нашої кафедри було проведено дослідження геномної ДНК, виділеної з об'єктів різного біологічного походження. На попередньому етапі досліджувались зразки рідкої сечі, в результаті чого ми дійшли висновків, що кількість ДНК, виділеної із зразків рідкої сечі, залежить від умов зберігання зразків, а також від статевої належності донорів зразків. Продовжуючи роботу в даному напрямку, необхідно аналізувати також вихід та якість ДНК отриманої з висушених на марлі зразків сечі.

Мета статті. Метою нашої роботи є розробка та впровадження в експертну практику уніфікованого алгоритму проведення судово-медичної експертизи речових доказів у вигляді плям сечі за допомогою сучасних молекулярно-генетичних методів з метою ідентифікації особи.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення поставленої мети вирішували наступні завдання:

- визначали кількість виділеної ДНК із експериментальних зразків сечі, висушених на марлі, які зберігалися за однакових температурних умов протягом різного часу;
- визначали придатність виділеної ДНК із висушених на марлі зразків сечі шляхом типування за допомогою ПЛР;
- проводили порівняльний аналіз ДНК-профілів виділеної ДНК із висушених на марлі зразків сечі з ДНК-профілями відповідних зразків для встановлення тотожності за результатами генотипування;
- розробляли рекомендації по проведенню судово-медичної експертизи зразків сечі, висушених на марлі, за допомогою сучасних молекулярно-генетичних методів з метою ідентифікації особи.

Характеристика досліджуваного матеріалу: експериментальні зразки сечі. Для проведення експериментального молекулярно-генетичного дослідження відбирали зразки рідкої сечі від 20 здорових добровольців: 10 чоловіків та 10 жінок, об'єм кожного зразка рідкої сечі складав не менше ніж 200,0 мл, зразки відбирали у стерильні одноразові ємності об'ємом 200,0 мл, після чого зразки рідкої сечі розділяли на аліквоти по 3,0 мл та за допомогою автоматичного дозатора з перемінним об'ємом переносили на стерильну медичну марлю розмірами 6,0 х 6,0 см та маркували. Марлю висушували при кімнатній температурі (22°С), зразки сечі зберігали в паперових конвертах при кімнатній температурі (22°С) протягом 1, 30, 60 та 90 діб.

Контрольну групу зразків сечі сформували з відповідних зразків, біологічний матеріал яких досліджували у день відбору матеріалу.

Від кожного добровольця за його згодою на стерильний ватний тампон за допомогою спеціального набору відбирався зразок букального епітелію, який використовувався для порівняльного аналізу отриманих генотипів.

Вплив факторів зовнішнього середовища був мінімізований: експериментальні зразки розміщували таким чином, щоб пряме сонячне світло та волога на них не потрапляли. Температуру вимірювали аспіраційним психрометром Асмана при точності до 0,1%. Рівень вологості у приміщенні не перевищував 60%.

Виділення ДНК з експериментальних зразків сечі. Процес виділення ДНК з експериментальних зразків сечі проводили на 1 добу, на 30 добу, на 60 добу та на 90 добу. З середини плями з експериментальним зразком сечі, що містилась на марлі, вирізали фрагменти розмірами 2,0 х 2,0 см, які переносили у відповідним чином промарковані мікроцентрифужні пробірки типу «Еппендорф» об'ємом 1,5 мл. Виділення ДНК проводили за допомогою спеціального набору реагентів «PrepFiler® Forensic DNA Extraction Kit» («Applied Biosystems», США) для виділення ДНК з криміналістичних зразків, за стандартним протоколом для виділення геномної ДНК з біологічних об'єктів. Отриману ДНК розчиняли в 5,0 мкл буферу для елюції.

Визначення кількості виділеної ДНК. Кількість виділеної ДНК визначали за допомогою флюорометра Qubit 2.0 Instrument Q 32866 («Invitrogen», США) та набору реагентів виробництва «Invitrogen» (США) з терміном придатності не менш ніж 12 місяців, відповідно до інструкції, яка додається виробниками реагентів.

Типування локусів ДНК. Типування гіперваріабельних STR-локусів ДНК геному людини проводили в мультилокусному форматі за допомогою полімеразної ланцюгової реакції (ПЛР), використовували набір реагентів для ПЛР-ампліфікації «AmpF1STR® Identifiler Plus» («Applied Biosystems», США) із застовуванням систем ензиматичної ампліфікації наступних локусів: локуси D8S1179, D2S11, D7S820, CSF1PO, D3S1358, TH01, D13S317, D16S539, D2S1338, D19S433, vWA, TPOX, D18S51, D5S818, FGA, Amelogenin), з терміном придатності не менш, ніж 9 місяців, відповідно до інструкції, яка додається виробниками реагентів. При постановці ПЛР здійснювали негативний контроль (реакційна суміш містила всі компоненти, крім ДНК) і позитивний контроль (реакційна суміш містила ДНК із відомим набором алелів по кожному локусу). Для оцінки специфічності реакції використовували позитивний контроль (проба контрольної ДНК 9947A: D8S1179: 13, 13; D21S11: 30, 30; D7S820: 10,11; CSF1PO: 10,12; D3S1358: 14,15; THO1: 8, 9.3; D13S317: 11, 11; D16S539: 11, 12; D2S1338: 19, 23; D19S433: 14, 15; vWA: 17, 18; TPOX: 8, 8; D18S51: 15, 19; D5S818: 11, 11; FGA: 23, 24; Amelogenin: X, X. Зразки контрольної ДНК були надані виробником реагентів. Дослідження проводили з використанням системи «GeneAmp® PCR 2720» («Applied Biosystems», США).

Розділення та детекцію флюоресцентно мічених ампліфікованих фрагментів проводили з використанням пристрою «3130 Genetic Analyzer»

(«Applied Biosystems», США) у середовищі полімеру POP-4. Встановлення довжини ампліфікованих фрагментів з встановленням алелів проводили за допомогою програми «Gene Mapper ID Software Version 3.1» на підставі внутрішнього стандарту довжини GeneScan-500 LIZ Size Standard («Applied Biosystems», США) та алельного леддеру, який входить до складу набору.

Статистична обробка одержаних результатів. Статистичний аналіз результатів дослідження проводили з використанням t-критерію Стьюдента, який визначався за допомогою комп'ютерної програми Statistica – 6. Вірогідною вважали різницю між порівнюваними групами при $P<0,05$.

Результати дослідження та їх обговорення. Результати проведеної науково-дослідної роботи по дослідженню експериментальних зразків сечі, висушених на марлі, оцінювали відповідно до наступних критеріїв:

1. Кількісний вихід ДНК в нг, тобто кількість виділеної геномної ДНК з експериментальних зразків сечі, які зберігалися за однакових температурних умов протягом різного часу;
2. Придатність виділеної ДНК для аналізу методом ПЛР (можливість отримання продуктів ампліфікації на матриці виділеної ДНК та отримання повного генетичного профілю);
3. Якість ДНК-профілів, отриманих з експериментальних зразків сечі, які зберігалися за однакових температурних умов протягом різного часу, оцінювали шляхом проведення порівняльного аналізу отриманих ДНК-профілів з ДНК-профілями відповідних зразків для встановлення тотожності за результатами генотипування.

Таблиця 1

Кількість ДНК (нг), виділеної із експериментальних зразків сечі, які зберігалися при кімнатній температурі (22 °С) протягом 1, 30, 60, 90 діб

№ з/п об'єкта дослідження	Період зберігання, діб				
	к	1	30	60	90
Жінки (n = 10)					
1	**8,50**	8,50	8,20	8,10	7,60
2	**9,00**	9,00	8,90	8,70	8,10
3	**7,50**	7,50	7,45	7,30	6,70
4	**8,20**	8,20	7,90	7,70	7,30
5	**9,50**	9,50	9,10	8,90	8,50
6	**7,00**	7,00	6,90	6,70	6,30
7	**6,00**	6,00	5,80	5,75	5,40
8	**10,00**	10,00	9,80	9,60	9,00
9	**8,80**	8,80	8,50	8,45	7,90
10	**6,50**	6,50	6,40	6,30	5,70
Чоловіки (n = 10)					
1	**1,50**	1,50	1,45	1,40	1,20
2	**2,50**	2,50	2,35	2,30	2,00
3	**2,00**	2,00	1,90	1,85	1,60
4	**2,80**	2,80	2,75	2,65	2,20
5	**3,40**	3,40	3,20	3,00	2,70
6	**3,10**	3,10	3,00	2,80	2,40
7	**1,80**	1,80	1,75	1,70	1,40
8	**3,50**	3,50	3,40	3,30	2,80
9	**2,20**	2,20	2,15	2,10	1,70
10	**3,00**	3,00	2,95	2,85	2,40

Примітка: К – контрольна група зразків сечі, сформована з відповідних зразків, біологічний матеріал яких досліджували у день відбору матеріалу.

Джерело: розроблено автором

На першому етапі визначали кількість ДНК, виділеної із експериментальних зразків сечі, які зберігалися при кімнатній температурі (22°С) протягом 1, 30, 60, 90 діб. Дані про кількість виділеної ДНК показані в таблиці 1.

З даних, наведених у таблиці 1, випливає наступне:

1. Статистичні дані показують, що кількість ДНК, виділеної з експериментальних зразків сечі, висушених на марлі, які зберігалися при температурі 22 °С протягом 1, 30, 60 та 90 діб, залежить від статі, що виражається у співвідношенні 3,3:1,0 відповідно, та від терміну зберігання.

Висновок: відповідно до отриманих даних, з плями сечі розміром 2,0 х 2,0 см, яка утворена рідкою сечею об'ємом 3,0 мл, відібраною від одного чоловіка, та яка зберігалася протягом 90 діб при температурі 22°С, теоретично можливо виділити ДНК в кількості достатньої для проведення 1 генотипування. З аналогічної плями сечі, утвореної рідкою сечею об'ємом 3,0 мл, відібраною від жінки, та яка зберігалася у аналогічних умовах теоретично можливо виділити ДНК в кількості достатній для проведення 4,6 генотипувань.

2. Процеси деградації ДНК в експериментальних зразках сечі, які зберігалися при температурі 22°С протягом 90 діб, виражаються у повільному зниженні кількості виділеної ДНК, в середньому, на 2,5% у жінок та 3,5% у чоловіків відносно контрольної групи зразків. Деградація має поступовий характер: до 90 доби зберігання експериментальних зразків сечі жінок кількість виділеної ДНК зменшилася на 10,5% відносно контрольної групи, та на 21% у чоловіків, відповідно.

Висновок: відповідно до отриманих даних, можливо припустити, що час збереження експериментальних зразків сечі, висушених на марлі, від жінок та чоловіків при температурі 22°С може складати більше, ніж 90 діб, тобто після 90 діб вищевказані зразки сечі ще можливо використовувати для генотипування, при цьому кількість виділеної ДНК буде достатньою для генотипування.

На другому етапі дослідження визначали придатність виділеної з експериментальних зразків сечі жінок та чоловіків ДНК для аналізу методом ПЛР за наступними критеріями: отримання повного або неповного (часткового) генетичного профілю (ДНК-профілю) при типуванні 15 гіперваріабельних STR-локусів ДНК геному людини при використанні набору реагентів для ПЛР-ампліфікації «AmpFlSTR®Identifiler®Plus» («Applied Biosystems», США), враховуючи ефекти «випадіння» алелей або повну відсутність продуктів ензиматичної ампліфікації.

Результати позитивного генотипування – отримання повного ДНК-профілю при типуванні 15 гіперваріабельних STR-локусів залежали від кількості виділеної ДНК, яка, в свою чергу, залежала від терміну зберігання зразків.

В процесі дослідження кореляції між терміном зберігання та температурою зберігання експериментальних зразків сечі, які були відібрані,

було встановлено: для зразків сечі, висушених на марлі, відібраних від жінок та чоловіків, максимальний термін зберігання при температурі 22˚С складає більше 90 діб.

У зв'язку із цим нами перевірялись на придатність для генотипування лише експериментальні зразки сечі, які зберігалися 90 діб при температурі 22˚С (див. табл. 2).

Таблиця 2

Результати типування ДНК, виділеної із експериментальних зразків сечі, які зберігалися 90 діб при температурі 22˚С зразків (n=20)

№ з/п об'єкта дослідження	Жінки	Чоловіки
1	+	±
2	+	+
3	+	±
4	+	+
5	+	+
6	+	+
7	+	±
8	+	+
9	+	±
10	+	+

Примітка: «+» - отримання повного ДНК-профілю при типуванні 15 гіперваріабельних STR-локусів ДНК геному людини при використанні набору реагентів для ПЛР-ампліфікації «AmpF1STR®Identifiler®Plus» («Applied Biosystems», США); «±» - отримання неповного ДНК-профілю при типуванні 15 гіперваріабельних STR-локусів ДНК геному людини при використанні набору реагентів для ПЛР-ампліфікації «AmpF1STR®Identifiler®Plus» («Applied Biosystems», США).

Джерело: розроблено автором

Як видно з даних, наведених у таблиці 2, ДНК, виділена із експериментальних зразків сечі, які зберігалися при температурі 22 ˚С протягом 90 діб, та були відібрані від жінок (n=10), придатна для генотипування у 100% об'єктів – для всіх об'єктів був отриманий повний ДНК-профіль при типуванні 15 гіперваріабельних STR-локусів.

При типуванні ДНК, виділеної із експериментальних зразків сечі, які зберігалися при температурі 22˚С протягом 90 діб, та були відібрані від чоловіків (n=10), повні ДНК-профілі отримані для шести з десяти об'єктів (60%), для чотирьох об'єктів встановлений неповний ДНК-профіль (40%), даний факт пов'язаний з кількістю виділеної ДНК з об'єктів № 1, № 3, № 7 і № 9, де кількість виділеної ДНК не перевищувала 1,2 нг (див. табл. 1).

На третьому етапі дослідження визначали якість ДНК-профілів, отриманих за допомогою ампліфікації ДНК, виділеної з експериментальних зразків сечі, які зберігалися за однакових температурних умов протягом різного часу, шляхом проведення порівняльного аналізу отриманих ДНК-профілів з ДНК-профілями відповідних зразків для встановлення тотожності за результатами генотипування.

Відповідно до отриманих даних, можливо зробити наступний висновок: при проведенні порівняльного аналізу отриманих повних ДНК-профілів досліджуваних експериментальних зразків з ДНК-профілями зразків букального епітелію було визначено повне співпадання ДНК-профілів, для неповних ДНК-профілів ця умова працювала тільки для встановлених алелів за відповідними визначеними локусами.

Висновки і пропозиції.

1. Статистична обробка отриманих результатів проведених досліджень відносно кореляції між терміном зберігання (1, 30, 60, 90 діб при температурі 22˚С) та кількістю виділеної ДНК із експериментальних зразків сечі від жінок та чоловіків, показує відсутність достовірної різниці між терміном зберігання та кількістю виділеної ДНК;
2. Аналізуючи отримані дані, можна зробити висновок, що термін зберігання експериментальних зразків сечі, висушених на марлі, при температурі 220С, при якому кількість та придатність виділеної ДНК буде достатньою для генотипування зразків, відібраних від жінок, складає більше, ніж 90 діб, для чоловіків складає менше, ніж 90 діб; для отримання достовірних даних про максимальний термін зберігання експериментальних зразків слідів сечі необхідно провести додаткові дослідження зі слідами, які зберігалися протягом значно довшого часу.

Рекомендації: після проведення судово-медичного токсикологічного дослідження зразки сечі на марлі можна зберігати при кімнатній температурі (22˚С), термін зберігання в вищеназваних умовах може перевищувати 90 діб зразків, що відібрані від для жінок, і не може перевищувати 90 діб для зразків, що отримані від чоловіків. Теоретично при рівні деградації 2,5-3,5% відносно контрольної групи зразків, максимальний термін зберігання зразків слідів сечі від жінок, при якому можливо отримати якісний та повний ДНК-профіль, може складати 2 роки, від чоловіків – 1 рік; для отримання достовірних даних про максимальний термін зберігання експериментальних зразків слідів сечі необхідно провести додаткові дослідження зі слідами, які зберігалися протягом значно довшого часу.

Список літератури:

1. Graff L.A. Handbook of Routine Urinalysis / J.B. Lippincott Co. // Philadelphia PA. – 1983.
2. Johnson D.J. Variation in nuclear DNA concentrations during urination / Calderaro AC and Roberts KA // J. Forensic Sci. 52. – 2007. – P. 110-113.
3. Ingersoll J. Stability of Trichomonas vaginalis DNA in urine specimens / Bythwood T., Abdul-Ali D., Wingood G.M., et al.// J. Clin. Microbiol. 46. – 2008. – P. 1628-1630.
4. Cannas A. Implications of storing urinary DNA from different populations for molecular analyses / Kalunga G., Green C., Calvo L., et al. // PLoS One 4: e69852. – 2009.
5. Chen RH. Study on typing of DNA extracted from urine and urine stains / Chin. Gu LH, Ping Y et al. // J. Forensic Med. 20. – 2005. – P. 71-73.
6. Sołtyszewski I. DNA typeability in liquid urine and urine stains using AmpFISTR SGM Plus / Pepinski W., Dobrzynska-Tarasiuk A and Janica J. // Adv. Med. Sci. 51. – 2006. – P. 36-38.

7. Ziegler A. Personalized medicine using DNA biomarkers: a review / Koch A., Krockenberger K., Grosshennig A. // Hum Genet. – 2012. – P. 1627–1638.
8. Bryzgunova O.E. Isolation and comparative study of cell-free nucleic acids from human urine / Skvortsova T.E., Kolesnikova E.V., et al. // Ann N.Y. Acad Sci. – 2006. – P. 334–340.
9. Anker P. Circulating nucleic acids in plasma and serum as a noninvasive investigation for cancer: time for large-scale clinical studies? / Mulcahy H., Stroun M. // Int J. Cancer. – 2003. – P. 149–152.
10. Botezatu I. Genetic analysis of DNA excreted in urine: a new approach for detecting specific genomic DNA sequences from cells dying in an organism / Serdyuk O., Potapova G., et al. // ClinChem. – 2000. – P. 1078–1084.
11. Кривда Р.Г. Використання методів ДНК-аналізу у практиці Одеського обласного бюро судово-медичної експертизи при дослідженні слідів сечі. – Матеріали міжнародної науково-практичної конференції – Одеса. – 2014. – 167-170 с.
12. Кривда Р.Г. Використання сучасних методів ДНК-аналізу, які застосовуються у практиці Одеського обласного бюро судово-медичної експертизи при дослідженні зразків рідкої сечі. – Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції – Київ. – 2014. – 48-51 с.

Кривда Р.Г.
Одесский национальный медицинский университет

ИСЛЕДОВАНИЕ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫХ ОБРАЗЦОВ МОЧИ, ВЫСУШЕННЫХ НА МАРЛЕ, С ПОМОЩЬЮ МОЛЕКУЛЯРНО-ГЕНЕТИЧЕСКИХ МЕТОДОВ

Аннотация
Исследован количественный выход ДНК при выделении ДНК из экспериментальных образцов мочи, высушенных на марле, при хранении в течение разных промежутков времени, пригодность выделенной ДНК для анализа методом ПЦР, а также качество полученных ДНК-профилей. Результаты проведенных исследований показали отсутствие достоверной разницы ($P > 0,05$) в количестве выделенной ДНК на 1, 30, 60 и 90 сутки исследования. Было установлено, что процессы деградации в экспериментальных образцах мочи, высушенных на марле, при хранении в условиях комнатной температуры (22˚С) выражаются в медленном снижении количества выделенной ДНК, в среднем, на 2,5% у женщин и на 3,5% у мужчин. В соответствии с этим, из пятна мочи размерами 2,0 х 2,0 см, образованного жидкой мочой объемом 3,0 мл, на 90-е сутки хранения при температуре 22˚С теоретически можно выделить ДНК в количестве достаточном для проведения генотипирования. На основании выводов проведенного исследования был разработан алгоритм проведения судебно-медицинской экспертизы следов мочи с помощью молекулярно-генетических методов.
Ключевые слова: судебно-медицинская экспертиза, ДНК, полимеразная цепная реакция, следы мочи, ДНК-профиль.

Kryvda R.G.
Odessa National Medical University

THE STUDY OF URINE SPOT SAMPLES DRIED ON THE CHEESECLOTH USING METHODS OF MOLECULAR GENETICS

Summary
In our study, we have investigated the amount of DNA, isolated from experimental urine samples, kept at the same temperature during the different periods of time, and the compatibility of isolated DNA for the further typing via PCR; also the quality of obtained DNA profiles was evaluated. The results have demonstrated the absence of significant difference ($P> 0,05$) in the quantity of isolated DNA on the 1, 30, 60 and 90 day. As was shown in our study, the degradation process in the urine samples kept at room temperature (22˚C) manifests itself by gradual decrease of amount of the obtained DNA, on average, by 2,5% in women and by 3,5% in men. Thus, this is theoretically possible to obtain the amount of DNA sufficient for the further genetic typing from the spot of urine 2,0 x 2,0 cm containing 3,0 ml of urine, on the 90th day. On the basis of conclusions of our investigation we have proposed an algorithm of realization of forensic medical examination of urine samples dried on the cheesecloth using the methods of molecular genetics.
Keywords: forensic medical examination, DNA, polymerase chain reaction, urine spot samples, DNA profile.

УДК 378

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ДЕОНТОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ СЕСТРИНСЬКОЇ СПРАВИ

Мельничук І.М., Стасюк І.Л.
Тернопільський державний медичний університет
імені І.Я. Горбачевського МОЗ України

Досліджено теоретичні питання формування деонтологічної компетентності у професійній підготовці майбутніх бакалаврів сестринської справи. Однією з особливостей формування деонтологічної компетентності майбутніх бакалаврів сестринської справи є врахування історичного досвіду розвитку медсестринства, етики сестринської справи та деонтологічного світогляду медичних сестер. Проведено порівняльний аналіз розвитку медсестринської освіти в Україні та закордоном. Відзначено сучасні напрями вдосконалення професійної підготовки майбутніх медичних сестер. Підкреслено важливість спрямованості освітнього процесу на формування особистості майбутнього фахівця сестринської справи.
Ключові слова: етика, деонтологія, професійна підготовка, майбутні бакалаври сестринської справи, деонтологічна компетентність.

Постановка проблеми. З метою вдосконалення професійної підготовки майбутніх фахівців сестринської справи необхідно враховувати історичні надбання та сучасні наукові підходи до оптимізації вищої медичної освіти. Реалізація компетентнісного підходу в навчанні майбутніх бакалаврів медсестринства передбачає врахування різних аспектів формування професійної компетентності студентів ще в період навчання в медичному коледжі. Важливим складником у професіограмі сучасного фахівця медсестринства визначено його готовність до професійної діяльності на засадах медсестринської етики та деонтології, що свідчить про необхідність формування деонтологічної компетентності у фахівців сестринської справи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що проблеми деонтології в медичній галузі заслуговують узагальнення та поглибленого вивчення [3; 4]. Засадничим документом у становленні особистості фахівця медсестринства визначено Етичний кодекс медичної сестри України [5]. Тому дослідники поглиблено аналізують не лише історію, а й етику сестринской справи [6]; визначають роль гуманітарних дисциплін у формуванні професійної етики медичної сестри [7]. Науковці поглиблено вивчають деонтологічні аспекти в роботі медичних сестер різного спрямування [2]. Зокрема, вирішення проблеми виховання гуманності у студентів медичного коледжу в процесі фахової підготовки, що передбачає, в тому числі, і формування деонтологічної компетентності, було предметом дисертаційного дослідження О. Андрійчук [1].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, з метою цілеспрямованого формування деонтологічної компетентності майбутніх бакалаврів сестринської справи, необхідно визначити особливості такого процесу, що досі не було предметом наукових розвідок сучасних дослідників.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення та характеристика особливостей формування деонтологічної компетентності майбутніх бакалаврів сестринської справи.

Виклад основного матеріалу. Визначення медсестринства як професійної діяльності бере початок з його розуміння як мистецтва догляду за хворими та усвідомлення необхідності спеціальної фахової підготовки. На різних етапах історичного розвитку людства робота медичних сестер трансформувалася залежно від потреб суспільства. Тому однією з особливостей формування деонтологічної компетентності майбутніх бакалаврів сестринської справи є врахування історичного досвіду розвитку медсестринства, етики сестринської справи [7] і деонтологічного світогляду медичних сестер.

Вивчаючи проблеми і перспективи розвитку медсестринства у світі і в Україні, поєднуючи історичні аспекти і сучасні тенденції, науковці пов'язують виникнення науки догляду за хворими як основи сучасної сестринської справи з іменем Гіппократа [8, с. 17].

Наступні історичні етапи розвитку сестринської справи відзначаються певними віхами, що свідчать про пріоритетність і занепад медсестринської освіти. Так, у V-VI ст. монастирські черниці називали себе сестрами. Під час Хрестових походів розвився напрям військової медсестринської справи. Повністю присвячували себе справі опіки за хворими лицарські ордени (наприклад, «Орден Госпітальєрів»). Саме з таких закладів бере початок медсестринська освіта (Орден Святого Бенедикта, Госпітальне братство Святого Антонія), в яких навчання спрямовувалося на підготовку до опікування хворих.

У західних країнах XI-XV століття офіційна медсестринська допомога в основному зводилася до двох варіантів: допомоги вдома, що надавалася пацієнтам, які мали змогу дозволити собі платити доглядальницям, котрі перебували біля них невідлучно, та допомоги, яка надавалась у лікарнях, монастирях і притулках черницями та служницями без обітниці [8, с. 18]. Однак, упродовж XVI ст. догляд і медсестринська освіта втратили свій соціальний статус. Наприклад, в Англії, доглядом займалися слуги, які не мали спеціальної освіти, часто відзначалися недбалістю та непрофесійністю, практикуючи чаклунство.

Хоча протестантські реформатори в більшості країн Європи (Італії, Польщі, Іспанії, Португалії, Австро-Угорщині та ін.) поряд з монастирями й лікарнями знищували сестринські школи, натомість у Франції була збережена освіта медичних сестер як основа ефективного догляду за хворими та пораненими, що базувалася на наданні медсестрам більш високого соціального статусу. Так, у цій країні була створена Община сестер милосердя, випускники якої були належно підготовленими, впроваджували нововведення догляду в притулках, лікарнях, служили під час війни. Науковці зауважують, що саме Франція на той час зробила все можливе для збереження та розвитку медсестринської освіти. І лише через 200-300 років потому в інших країнах почали надавати належну увагу догляду за хворими й медсестринській освіті, оскільки офіційної системи навчання медичних сестер у більшості країн не існувало.

Порівняльний аналіз змісту підготовки майбутніх медичних сестер на різних історичних етапах дає змогу майбутнім бакалаврам сестринської справи не лише розширити власний професійний світогляд, а й визначити основні принципи етично-деонтологічної поведінки фахівців цього профілю, яких почали називати сестрами милосердя.

Першим виданням з науковою оцінкою ролі сестер милосердя були «Записки про сестринську справу» (1859 р.), де Ф. Найтінгейл першою виокремила два поняття: догляд за хворими та догляд за здоровими. Саме Ф. Найтінгейл поклала початок систематичній підготовці медичних сестер в Англії, відкривши в 1860 р. у Лондоні школу медичних сестер [10, с. 11]. Її методика підготовки створила перший взірець медичної сестри, постать якої повинна характеризуватися наявністю спеціальних сестринських знань, умінь і навичок, технічною підготовкою, відповідним характером з наявністю таких якостей, як спостережливість, терпимість, невтомність, любов до порядку, пунктуальність та ін. Ф. Найтінгейл вважала сестринську справу необхідною та відповідальною спеціальністю, що потребує душевного та фізичного загартування, а також уміння тверезо мислити в складних ситуаціях [10, с. 12].

Під професійними цінностями розумілися повага до особистості пацієнта, його честі, гідності й волі; велике значення надавалося проявам уваги, співчуття й турботи, а також збереженню конфіденційності та дотриманню професійних обов'язків, що характеризує основи деонтологічної компетентності сучасного фахівця медсестринства.

Висунуту Ф. Найтінгейл концепцію сестринської справи позитивно сприйняли в США, де спочатку підготовка сестер милосердя здійснювалася шляхом наставництва, а з 1873 року були створені перші медсестринські школи за англійською моделлю. Незважаючи на те, що професійна підготовка медичних сестер у США розпочалася пізніше від європейських країн, в американських навчальних закладах активно запроваджувалися нові форми навчання для покращення якості діяльності майбутніх фахівців сестринської справи. Студенти, засвоюючи спеціальний річний курс академічної підготовки медичних сестер-адміністраторів, вивчали поряд з медичними дисциплінами (фізіологія, гігієна, санітарія, бактеріологія та ін.) ще й етику, що в сучасних коледжах визначено в дисциплінах професійного спрямування («Медсестринська етика та деонтологія»).

Для розвитку в Україні сестринської справи великого значення надала Кримська війна (1853-1856 рр.). Особлива заслуга в цьому належить видатному хірургу М. Пирогову, котрий склав «Правила для сестер», яких поділив на три категорії: сестер-господинь, сестер-апекарок та перев'язувальних сестер. Згодом (з 1897 року) дворічна підготовка цих фахівців стала одним із основних завдань Товариства Червоного Хреста [10, с. 19-20]. Таким чином, на відміну від країн Заходу, де сестринська справа до початку XX ст. була піднята на державний рівень, у дореволюційній Україні основними і єдиними типами навчальних закладів з підготовки сестринського персоналу стали школи і курси сестер милосердя при товариствах Червоного Хреста та лікарнях.

Перегляд методики підготовки медичних сестер відбувся після ратифікації Конвенції Міжнародної Організації Праці «Про сестринський персонал» (1979 р.), після чого вперше запроваджено атестацію середніх медичних працівників з присвоєнням кваліфікаційних категорій. Відповідно до нових вимог у 1989 р. відбувся перегляд і самого змісту спеціальності «Медична сестра», внаслідок чого вона отримала нове найменування – «Сестринська справа», що більш суттєво відтворює зміст фаху і відповідає міжнародній номенклатурі [10, с. 29-30].

Важливою особливістю підготовки майбутніх бакалаврів сестринської справи (БСС) до професійної діяльності є спрямованість освітнього процесу на формування особистості майбутнього фахівця. Так, В. Литвиненко та І. Подтикан розробили схему взаємозв'язку напрямів формування особистості БСС у медичному коледжі. Науковці зазначають, що, забезпечуючи триєдиний процес формування здібної творчої особистості медичної сестри, необхідно враховувати відповідність психологічному та соціально-професійному портрету молодшого спеціаліста, що охоплює: ділову спрямованість (ставлення до роботи, стиль поведінки, діловитість, оперативність); ставлення до людей (вихованість, почуття емпатії, доброзичливість, терпимість та повагу, витриманість і тактовність); загальну культуру (рівень гуманітарних знань, творчі вміння, культуру спілкування, поведінки і стосунків). Засадничим у цьому напрямі є наукове обґрунтування деонтології майбутніх фахівців медицини [3; 4], вивчення основ медичної етики [5; 6]. Науковці зазначають, що професіоналізм медичної сестри, образ якої завжди пов'язаний з такими поняттями, як милосердя, терпіння, доброта, співчуття, базується на особистісних якостях фахівця. Тому в підготовці майбутніх фахівців сестринської справи необхідно враховувати соціальний аспект професійної діяльності медичної сестри в практичній медицині [9, с. 361] та опанування студентами основ медсестринської етики й деонтології.

Так, у наукових дослідженнях з метою формування професійних цінностей майбутніх ме-

дичних сестер у процесі фахової підготовки визначено систему цих феноменів, що охоплює базові етично-деонтологічні, соціально-регламентувальні, колегіально-регулювальні, особистісно-рефлексивні цінності, які мають бути засадничими в підготовці бакалаврів сестринської справи до професійної діяльності на засадах компетентнісного підходу. Таким чином, значущим у професійній підготовці сучасних бакалаврів сестринської справи є формування у студентів ціннісної сфери особистості майбутньої медичної сестри, що базується на опануванні студентами дисципліни «Медсестринська етика та деонтологія».

Важливим аспектом професійної діяльності медичної сестри є вияв гуманізму. Тому вагомим внеском у дослідження проблеми виховання гуманності студентів медичного коледжу, розвитку їх позитивних загальнолюдських якостей має дисертаційне дослідження О. Андрійчук. Автор реалізує вирішення проблеми професійної підготовки студентів медичного коледжу шляхом якісного формування у них гуманістичного світогляду. Громадянське становлення особистості, яке здійснюється в процесі навчально-пізнавальної діяльності, спрямоване на сприяння самовихованню й урахуванню особливостей інтелектуального розвитку студентів. Автором розкрито умови оптимізації процесу виховання гуманності у студентів медичного коледжу в процесі фахової підготовки (формування гуманістичних знань, свідоме виконання правил поведінки, гуманного ставлення до оточуючих тощо) [1].

Необхідним чинником професійного становлення компетентного бакалавра сестринської справи є засвоєння майбутнім фахівцем не лише змісту клінічних дисциплін, а також соціоніки, етики, деонтології, педагогіки, філософії, психології управління персоналом та ін. що сприятиме формуванню деонтологічної компетентності як системи професійно-етичних переконань та ціннісних орієнтацій.

Важливою особливістю підготовки БСС до професійної діяльності є врахування того факту, що безперервний процес їхнього становлення як фахівця – це реалізація набутих знань, умінь і навичок у процесі діяльності на робочому місці, або вдосконалення практики управління сестринським процесом у змодельованих фахових ситуаціях. Тому в підготовці студентів особлива увага приділяється формуванню вмінь розв'язувати ситуаційні завдання в роботі з хворими; запроваджуються в навчальний процес педагогічні технології, які спрямовані на вдосконалення професійних знань, навичок і вмінь із визначенням тактики поведінки медперсоналу в конкретній виробничій ситуації, що потребує сумлінного вивчення дисципліни «Медсестринська етика і деонтологія».

Отже, окреслені особливості підготовки БСС визначаються тим, що в процесі навчання майбутніх медичних сестер необхідно:

- *враховувати історичний досвід* розвитку медсестринства у світі й в Україні для визначення й обґрунтування сутності деонтологічної компетентності сучасних бакалаврів сестринської справи;
- *мотивувати студентів* до формування професійних цінностей і деонтологічного світогляду;
- *реалізовувати сучасні підходи* до підготовки бакалаврів сестринської справи, що потребує врахування прогресивного досвіду навчання медсестер у різних країнах і вітчизняних закладах освіти;
- у підготовці студентів акцентувати увагу на важливості *формування особистості* майбутнього фахівця сестринської справи на основі вивчення медсестринської етики і деонтології;
- *враховувати різні аспекти й компоненти професійної компетентності* майбутніх медичних сестер-бакалаврів (в тому числі й деонтологічної компетентності) для цілеспрямованої реалізації компетентнісного підходу в навчанні студентів.

Висновки і пропозиції. Таким чином, особливої уваги заслуговують дослідження, які дадуть змогу конкретизувати сутність і специфіку реалізації компетентнісного підходу в підготовці бакалаврів сестринської справи у вищих медичних навчальних закладах, визначити й реалізувати педагогічні умови формування деонтологічної компетентності БСС з першого курсу навчання у коледжі, визначити критерії, компоненти, показники та рівні сформованості цього феномену. Подальші наукові розвідки слід проводити у напрямі розробки та апробації оптимальної методики формування деонтологічної компетентності майбутніх фахівців сестринської справи.

Список літератури:

1. Андрійчук О. Я. Виховання гуманності у студентів медичного коледжу в процесі фахової підготовки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / О. Я. Андрійчук. – Київ, 2003. – 21 с.
2. Гуляєв М. П. Деонтологічні аспекти медсестринства в педіатрії / М. П. Гуляєв, А. В. Христофорова, В. П. Гладких // Вища освіта в медсестринстві: проблеми і перспективи : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Житомир, 10-11 листоп. 2011 р.) / відп. ред. В. Й. Шатило. – Житомир : Полісся, 2011. – С. 83–86.
3. Деонтология в медицине : в 2 т. / под общ. ред. Б. В. Петровского. – М. : Медицина, 1988. – Т. 1. – 350 с.
4. Деонтология в медицине : в 2 т. / под общ. ред. Б. В. Петровского. – М. : Медицина, 1988. – Т. 2. – 414 с.
5. Етичний кодекс медичної сестри України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://medsprava.com.ua/korisna_informatsija/etichnijj_kodeks_ medichnoyi_sestri_ukrayini/
6. Иванюшкин А. Я. История и этика сестринского дела / А. Я. Иванюшкин, А. К. Хетагурова. – М. : ГОУ ВУНМЦ МЗ РФ, 2003. – 166 с.
7. Кравченко О. П. Роль гуманітарних дисциплін у формуванні професійної етики медичної сестри / О. П. Кравченко // Вища освіта в медсестринстві: проблеми і перспективи : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Житомир, 10-11 листоп. 2011 р.) / відп. ред. В. Й. Шатило. – Житомир : Полісся, 2011. – С. 146–147.
8. Проблеми і перспективи розвитку медсестринства у світі і в Україні (історичний аспект і сучасність) / В. Й. Шатило, О. В. Горай, С. В. Гордійчук та ін. // Вища освіта в медсестринстві: проблеми і перспективи :

матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Житомир, 10-11 листоп. 2011 р.) / відп. ред. В. Й. Шатило. – Житомир : Полісся, 2011. – С. 16–26.
9. Томчук Т. В. Соціальний аспект професійної діяльності медичної сестри в практичній медицині / Т. В. Томчук, А. І. Хмелькова // Вища освіта в медсестринстві: проблеми і перспективи : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Житомир, 10-11 листоп. 2011 р.) / відп. ред. В. Й. Шатило. – Житомир : Полісся, 2011. – С. 361–363.
10. Шегедин М. Б. Медсестринство в Україні : навч. посіб. / М. Б. Шегедин. – Тернопіль : Укрмедкнига, 2003. – 280 с.

Мельничук И.Н., Стасюк И.Л.
Тернопольский государственный медицинский университет
имени И.Я. Горбачевского МЗ Украины

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ДЕОНТОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ БАКАЛАВРОВ СЕСТРИНСКОГО ДЕЛА

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы формирования деонтологической компетентности в профессиональной подготовке будущих бакалавров сестринского дела. Одной из особенностей формирования деонтологической компетентности будущих бакалавров сестринского дела является учет исторического опыта развития медсестринства, этики сестринского дела и деонтологического мировоззрения медицинских сестер. Проведен сравнительный анализ развития медсестринского образования в Украине и за рубежом. Отмечены современные направления совершенствования профессиональной подготовки будущих медицинских сестер. Подчеркнута важность направленности образовательного процесса на формирование личности будущего специалиста сестринского дела.
Ключевые слова: этика, деонтология, профессиональная подготовка, будущие бакалавры сестринского дела, деонтологическая компетентность.

Melnychuk I.M., Stasiuk I.L.
I. Horbachevsky Ternopil State Medical University

FEATURES OF DEONTOLOGICAL COMPETENCE WITHIN PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE NURSING BACHELORS FORMATION

Summary
The theoretical aspects of deontological competence within professional training of future nursing bachelors formation are studied. One of the peculiarities of the deontological competence of Nursing bachelors is taking into account historical experience of nursing, nursing ethics and deontological outlook of nurses. A comparative analysis of nursing education in Ukraine and abroad is made. Modern trends of improving training of future nurses are noted. The importance of educational process commitment to identity formation of future professional of nursing is stressed.
Keywords: ethics, deontology, vocational training, future bachelors of nursing, deontological competence.

УДК 766.33-863.7:996.89-795.27-479

МЕХАНІЗМИ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПРОСТАЛАДУ У ПАЦІЄНТІВ З ДІАБЕТИЧНОЮ НЕФРОПАТІЄЮ

Піддубна А.А., Вівсянник В.В., Кіпень Н.В., Сумарюк Б.М., Вінтоняк М.О.
Буковинський державний медичний університет

Бойко Л.Д.
Чернівецька обласна клінічна лікарня

У роботі вивчено основні патогенетичні механізми у розвитку діабетичної нефропатії при ЦД. На основі конкретних даних патогенезу, обґрунтовано доцільність застосування просталаду як допоміжного фітотерапевтичного препарату у хворих з діабетичною нефропатією. Також розглянуто вплив основних складових препарату на організм людини. Просталад – комплексний рослинний препарат, який сприяє нормалізації рівня простат-специфічного антигену та естріолу в крові, знижує перекисне окиснення ліпідів у передміхуровій залозі, зменшує розмір збільшеної передміхурової залози, нормалізує діурез, зменшує клінічні прояви ДГПЗ та має помірний знеболювальний ефект. Також препарат чинить заспокійливий, загальнозміцнюючий, вазопротекторний, антимікробний вплив на організм, підвищує опірність до вірусних та бактеріальних інфекцій, що досить важливо для хворих з ДН. Фармакологічні властивості настойки зумовлені дією компонентів, що входять до її складу.

Ключові слова: діабетична нефропатія, ангіопатії, цукровий діабет, атеросклероз, просталад.

Постановка проблеми. По визначенню Всесвітньої Організації Охорони Здоров'я цукровий діабет відноситься до глобальних медико-соціальних проблем. Згідно з даними ВООЗ, понад 240 млн людей на планеті страждають на цукровий діабет (ЦД). Захворювання на цукровий діабет в останні роки у зв'язку зі стрімким зростанням кількості хворих в усьому світі, набуває загрозливого масштабу світової епідемії. Лише за період з 1990 по 2010 роки, загальна кількість хворих на цукровий діабет збільшилася майже втричі і за стриманими прогнозами експертів у 2030 році досягне 552 млн. осіб. Така ж ситуація складається в Україні, де відбувається невпинне зростання поширеності цукрового діабету – з 1,8% – у 2009 році до 2,9% – у 2012 році, а кількість хворих на цукровий діабет наприкінці 2012 року вже досягла 1 303157 осіб. Однак реальна кількість хворих в Україні, як показують результати епідеміологічних досліджень, у 2-2,5 рази вища внаслідок не діагностованих випадків хвороби. [2] Тому вирішення проблем, пов'язаних із ЦД відноситься до першочергових завдань національних систем охорони здоров'я. Це обумовлено не лише прогресуючим зростанням кількості хворих на ЦД, а й з надзвичайно високим ризиком розвитку його ускладнень, які призводять до втрати працездатності, інвалідизації та смертності цієї категорії хворих. Діабетична нефропатія (ДН) – важке хронічне ускладнення ЦД, яке спостерігається у 1/3 хворих. Сьогодні в США, Європі, Японії і Бразилії ДН є головною причиною кінцевої стадії хвороби нирок (КСХН) і, як наслідок, хронічної ниркової недостатності (ХНН), яка вимагає гемодіалізу або трансплантації. Актуальність проблематики ДН обумовлена тим, що, крім впливу на функцію нирок, її розвиток асоціюється з достовірним збільшенням серцево-судинної захворюваності та смертності. З огляду на той факт, що в останні роки пацієнти одержують більш оптимальну медикаментозну корекцію артеріальної гіпертензії (АГ) і гіперглікемії, збільшення частоти випадків КСХН в результаті ДН може бути пояснено залученням до патологічного процесу у інших етіологічних і патогенетичних чинників ДН [9].

Аналіз останніх досліджень. Mogensen С.Е. (2000) визначає ДН як клінічно персистуючу форму протеїнурії понад 300 мг/добу, у пацієнтів з діабетичною ретинопатією, що не мають інших захворювань нирок. ДН характеризується специфічним ураженням ниркової паренхіми, яка призводить до формування вузликового або дифузного гломерулосклерозу. Синдром ДН проявляється стійкою альбумінурією, раннім підвищенням артеріального тиску (АТ), прогресуючим зниженням функції нирок і збільшеними показниками серцево-судинної захворюваності і смертності. Ранні стадії ДН характеризуються незначним збільшенням екскреції альбуміну з сечею (ЕАС), яка визначається як мікроальбумінурія, або початкова ДН. Більш серйозний перебіг захворювання проявляється макроальбумінурією або протеїнурією. У більшості випадків паралельно з протеїнурією спостерігається зниження швидкості клубочкової фільтрації (ШКФ). Традиційно вважалося, що зниження ШКФ зустрічається при наявності протеїнурії, а не раніше неї. Сьогодні відомо, що ДН може протікати при відсутності збільшеної ЕАС [3]. За даними Kramer С.К. (2007), майже 10% хворих на ЦД 2-го типу мають низьку ШКФ без мікро- або макроальбумінурії. Подібні результати спостерігалися серед хворих на ЦД 1-го типу.

В останні роки знання щодо патофізіологічних процесів, що викликають розвиток і прогресування ДН, розширилися до генетичного і молекулярного рівня. Саме тому класична точка зору відносно провідної роль метаболічних і гемодинамічних чинників у розвитку пошкоджень нирок при ЦД значно змінилася, підтверджуючи вплив цих традиційних факторів ризику (гіперглікемія, артеріальна гіпертензія, дисліпідемії, ниркова гіперфільтрація, протеїнурія, куріння) в комплексі з іншими (генетичні, конституційні, дієтичні фактори, оральні контрацептиви). Двома основними факторами развитку ДН є гіперглікемія і АГ, однак їх присутність лише у 40% паці-

єнтів, навіть за умови тривалого анамнезу, сформувало концепцію про індивідуальної генетичної схильності. У сімейних дослідженнях Canani L.H. (1999) у хворих на ЦД обох типів підтверджено вагоме значення генетичної схильності в розвитку ДН.

Невирішені завдання. Місце фітотерапії при діабетичній хворобі нирок не визначено до кінця. Чи не єдиним серед фітопрепаратів який зарекомендував себе як ефективний нефропротекторний засіб, є канефрон Н. Складові препарату забезпечують м'які протизапальний, протимікробний, сечогінний і спазмолітичний ефекти [7].

Мета роботи. Першими клінічними виявами діабетичної нефропатії є формування систолодіастолічної гіпертензії та враження нефронів – виникає мікроальбумінурія, яка за наявності некомпенсованої гіперглікемії та глюкозурії швидко переростає в протеїнурію. В подальшому на тлі зростання артеріального тиску додаються ознаки ниркової недостатності (зменшення клубочкової фільтрації, зростання вмісту сечовини та креатиніну крові, гіперкалійемія). [1] Всі ці патологічні зміни потребують медикаментозної корекції. Завдання медикаментозного лікування нефрогенної гіпертонії полягають не лише в зменшенні системного артеріального тиску, а і в забезпеченні адекватного кровоплину в основних органахмішенях. З препаратів вибору для лікування АГ перше місце посідають інгібітори АПФ, антагоністи кальцію та блокатори рецепторів ангіотензину II. Однак, високий ризик ускладнень при застосуванні вищевказаних препаратів змушує розробляти нові методи лікування ЦД [4].

Результати дослідження. Принципи профілактики і лікування ДН однакові, проте роль кожного фактора ризику в розвитку і прогресуванні захворювання різна на кожній стадії. Тому з метою вибору оптимальної тактики ведення хворих, оцінки результату захворювання і точок терапевтичного впливу (мікроальбумінурія, протеїнурія чи ШКФ) першочерговим завданням є визначення стадії ДН. У практиці ендокринологів найрозповсюдженішою є класифікація, запропонована Mogensen C.E. в 1983 р. [10] У цій класифікації стадій ДН вводиться поняття «доклінічний період». Доклінічному періоду відповідають 3 стадії перебігу ДН: I – стадія гіперфункції, що збігається в часі з дебютом ЦД й характеризується гіперфільтрацією, гіперперфузією без зміни показників аналізу сечі (протеїнурія менше 30 мг/добу); II – стадія початкових структурних змін у нирках (потовщення базальної мембрани клубочків, проліферативні процеси в мезангії, гіперфільтрація без зміни кількості виділення білка з сечею (менше 30 мг/добу); III – стадія початкової ДН, що характеризується мікроальбумінурією (від 30 до 300 мг/добу), нормальною або дещо підвищеною швидкістю клубочкової фільтрації (ШКФ). Після цього через 10-15 років від початку ЦД розпочинається IV, клінічна, стадія ДН, перебіг якої характеризується зростаючою протеїнурією, артеріальною гіпертензією, зниженням ШКФ (склероз 50–75% клубочків), і, нарешті, V стадія уремії з розвитком тотального дифузного або вузлового гломерулосклерозу та зниженням ШКФ менше, ніж 10 мл/хв.

Лікування ДН є дуже важкою проблемою. Неухильність розвитку мікро- та макроангіопатій при ЦД та їх «обвальність» не дають змоги терапевту чи ендокринологу зосередитися на адекватному лікуванні порушень вуглеводного обміну. Хворі почергово відвідують хірурга (із проблемами нижніх кінцівок), офтальмолога, невропатолога, кардіолога (задишка, набряки, стенокардія та інші прояви ІХС) і врешті-решт потрапляють до нефролога з анасаркою, серцевою астмою й анемією в IV-V стадії ДН, коли будь-яке лікування не може затримати швидкого прогресування ниркової недостатності. Основною метою терапії є зниження темпів розвитку і прогресування ДН, вплив на фактори кардіоваскулярного ризику і смертності [5]. У нормо- або мікроальбумінуричних пацієнтів основними терапевтичними цілями є адекватна корекція АГ, гіперглікемії, дисліпідемії та відмова від куріння. Нерідко медикаментозна терапія супроводжується ускладненнями, зумовленими побічною дією ліків. Якщо зібрати всі ліки, що призначаються хворому на ЦД із вищезгаданими проявами, може статися, що йому потрібно буде одночасно до кінця життя приймати до 20-30 найменувань препаратів [14]!

Останнім часом зростає зацікавленість народною медициною, що пов'язано з рядом переваг фітотерапії перед призначенням синтетичних лікарських засобів. У рослинах, які використовує народна медицина, міститься комплекс природних вітамінів, макро- та мікроелементів в оптимальних сполученнях. При виборі лікарських засобів у терапії сполученої патології перспективним напрямком є застосування препаратів рослинного походження, які мають, як правило, здатність оптимізувати базисну фармакотерапію та характеризуються більш м'яким впливом на ушкоджені органи. Фітотерапія дозволяє здійснити комплексний підхід до лікування хворих ДН з супутнім ЦД 2 типу, провести ефективну вторинну профілактику [8].

При розробці раціональних підходів до медичної реабілітації хворих на ЦД 2 типу з ДН нашу увагу привернув простаeasy – комплексний рослинний препарат, який сприяє нормалізації рівня простат-специфічного антигену та естріолу в крові, знижує перекисне окиснення ліпідів у передміхуровій залозі, зменшує розмір збільшеної передміхурової залози, нормалізує діурез, зменшує клінічні прояви ДГПЗ та має помірний знеболювальний ефект. Фармакологічні властивості настойки зумовлені дією компонентів, що входять до її складу.

100 мл настойки містять водно-спиртовий екстракт із: трави звіробою (Hyperici herba) – 2.0 г, трави золотарника канадського (Solidaginis canadensis herba) – 2.5 г, трави грициків (Bursae pastoris herba) – 2.0 г, трави реп'яшка звичайного (парила лікарського) (Agrimoniae eupatoriae herba) – 2.5 г, квіток арніки гірської (Arnicae flos) – 1.0 г, квіток нагідок (Calendulae flos) – 3.0 г, кореневищ з коренями валеріани (Valerianae radix) – 7.5 г, кореневищ з коренями ехінацеї пурпурової (Echinaceae purpureae radix) – 2.0 г., екстрагент етанол 70 % – 100 мл.

Трава звіробою (Hyperici herba) містить дубільні речовини (10-12%), флавоноїди (гіперозид, рутин, кверцитрин, мірицетин, лейкоантоціани),

сапоніни, барвники (гіперицин – 0,1-0,4%, псевдогіперицин, гіперин, франгулаемодинантранол), олію ефірну (0,2-0,3%), смолисті речовини (17%), каротин, аскорбінову кислоту. Це одна з найпопулярніших лікарських рослин. Має загальнозміцнюючу, протизапальну, кровоспинну і в'язку дію. Застосовується при астенічних станах, неврозах і неврастеніях, головних болях і безсонні. Діє протизапально і болезаспокійливо при запаленні сідничного нерва. Трава звіробою має спазмолітичну дію і стимулює діяльність серця, застосовується при міокардитах і ендокардитах. Звіробій призначають при захворюваннях шлунково-кишкового тракту (гастрити, виразкова хвороба шлунка та дванадцятипалої кишки, ентероколіти, проноси, виразковий коліт, геморой), печінки і жовчного міхура (дискінезії жовчного міхура, холецистит, жовчнокам'яна хвороба, гострий і хронічний гепатит). Використовується як діуретичний і протизапальний засіб при гломерулонефритах, пієлонефритах, циститах, запаленнях передміхурової залози. Звіробій ефективний при лікуванні запалень нирок і сечового міхура: він має властивість виводити зайву рідину з організму при її затримці і зниженій фільтрувальній здатності нирок. Трава звіробою широко використовується для лікування новоутворень, при різного роду запальних процесах жіночої статевої сфери. У хірургії застосовують препарати з трави звіробою – іманін і новоіманін. Трава звіробою чинить спазмолітичну дію на гладку мускулатуру всього організму і кровоносні судини, стимулює регенераційні процеси. Затребувані також його в'яжучі, сечогінні, загальнозміцнювальні, кровоспинні, антисептичні та протизапальні корисні властивості. Використання звіробою покращує травлення, виводить зайву рідину, знижує апетит і заспокоює [9].

Трава золотарника канадського (Solidaginis canadensis herba) містить органічні кислоти, дітерпеноїди, 2,4% сапонінів, фенольні сполуки, фенолкарбонові кислоти та їх похідні (кавова, хлорогенова, гідроксикорична), до 12% флавоноїдів (рутин, кверцетин та ін.), кумарини, ефірну олію амінокислоти, хлорофіл, цукор, ліпофільні речовини, дітерпени, велику кількість тритерпенових сапонінів. Має сильну сечогінну дію, застосовується при захворюваннях нирок і сечового міхура, особливо часто – при сечокам'яній хворобі. При цьому, поряд з сечогінною дією, проявляє протизапальні та сильні антибактеріальні властивості. Флавоноїди, що входять у склад лікарської стровини, знижують проникність капілярів. Ефективний при уратних і оксалатних каменях. Протипоказаний при фосфатних каменях, так як підвищує pH сечі. Дуже ефективний при хронічному простатиті, циститі і уретриті. Іноді в зборах застосовується при імпотенції і аденомі простати. У народній медицині використовують при жовчнокам'яній хворобі, розладах шлунка, при ревматизмі, подагрі, пов'язаних з порушенням обміну сечової кислоти. Зовнішньо свіже листя використовують при наривах і фурункулах. У Німеччині іноді застосовують при захворюваннях вен, що, ймовірно, пов'язано з високим вмістом флавоноїдів і яскраво виражену протизапальну, судинозміцнюючу і антиоксидантну дію.

Трава грициків (Bursae pastoris herba) містить флавоноїди (рутин, лютеолін-7-рутинозид, лютеолін-7-глюкозид), дубильні речовини, аміни (холін, ацетилхолін, тирамін та інші), сапоніни, органічн кислоти і (фумарову, лимонну, яблучну, винну), аскорбінову кислоту, ефірну олію та інші сполуки. Трава грициків має гіпотензивну, жарознижувальну, жовчогінну, в'яжучу, сечогінну і сильну кровоспинну дію. Застосовується при гіпертонічній хворобі і атеросклерозі. Листя грициків як вітамінний засіб навесні додають у салати. В основному грицики застосовуються як хороший кровоспинний засіб при різних внутрішніх кровотечах: маткових, шлункових, легеневих, ниркових. У народній медицині настій грициків приймають всередину для лікування аденоми й атонії матки, фіброміоми, хвороб нирок, сечового і жовчного міхура, печінки. Також його використовують при гемофілії, гематурії, геморoїдальних і носових кровотечах, тривалій і хворобливій менструації, туберкульозі нирок, порушеннях мінерального обміну, серцево-судинних захворюваннях. Грицики застосовують у випадку ревматизму, подагри, закрепу, запалення сечового міхура, при виявленні каменів у жовчному міхурі та ниркових мисках, печінкових і ниркових кольках, загостренні виразки шлунка. Особливо ефективна трава, якщо захворювання супроводжується втратою калію.

Трава реп'яшка звичайного (парила лікарського) (Agrimoniae eupatoriae herba) багата дубильними речовинами, містить мінеральні солі, флавоноїди, полісахариди, фруктозу, стероїди, глюкозу, вітаміни К, Р і С, катехіни, ефірні масла, солі нікотинової кислоти, гіркоти, кумарини, саліцилова, яблучна, лимонна, кремнієва і щавлева кислоти, тритерпенові сапоніни, алкалоїди, рутин. Крім цього, в ньому міститься 2 цінні кислоти: пальмітинова і урсолова. Реп'яшок звичайний знаходить широке застосування в народній медицині. Він володіє яскраво вираженою протизапальною, кровоспинною, в'яжучою, жовчогінною, тонізуючою, загальнозміцнюючою, протимікробною, спазмолітичною, глистогінною дією. Застосовується при хворобах шлунково-кишкового тракту, ревматизмі, остеохондрозі, геморої, кровохаркання, маткових кровотечах, різних шкірних захворюваннях і ранах, стоматитах, гінгівітах, ларингіті, а також при лікуванні онкологічних захворювань внутрішніх органів. Народна медицина рекомендує реп'яшок звичайний як один з кращих засобів при лікуванні хронічних захворювань печінки і жовчного міхура. Репешок використовується при захворюванні нирок, завдяки бактерицидному і сечогінному впливу.

Квіти арніки (Arnicae flos) містять ефірну олію з дезінфікуючою, протизапальною та ранозагоювальною дією, барвні речовини (арніцин, лютеїн), жири, смоли, віск, камедь, вуглеводи, аскорбінову кислоту (близько 21 мг%), фруктозу, сахарозу, декстрозу, дубильні речовини, білки, флавоноїди (астрагалін, ізокверцитрин), поліфенолові сполуки (цинарин – 0,05 %, кофейну кислоту). Кореневища і корені арніки гірської містять ефірну олію (до 1,5 % – свіжі і 0,6 % – висушені), сірчані сполуки, дубильні речовини, інулін, віск, смоли, арніцин, органічні кислоти (ізомасляну, мурашину, ангелікову). Д.А. Аксельрод, Г.К. Ніконов,

А.Д. Турова (1974) довели, що препарати квіток арніки гірської діють тонізуюче й стимулююче на центральну нервову систему, а у великих дозах – заспокійливо. Препарати коренів рослини збільшують амплітуду серцевих скорочень, розширюють вінцеві судини, поліпшують живлення серцевого м'яза. Арніка є ефективним засобом при лікуванні виразок, з її допомогою можна зміцнити судини в мозку. Вона активно застосовується при тромбофлебіті, стенокардії, також є кращим реабілітаційним засобом після перенесеного інфаркту та інсульту. Слід зазначити, що завдяки наявності в препаратах квіток арніки гірської цинарину при тривалому вживанні їх значно зменшується рівень холестерину в крові.

Квіти нагідок (Calendulae flos) містять каротиноїди, смоли, слизу, гіркоти (календен), флавоноїди, саліцилову і яблучну кислоти, тритерпенові глікозиди, сапонін, фітонциди. Концентрує цинк, мідь, молібден і селен. Календула має виражену протизапальну, бактерицидну, противірусну, антимікотичну, ранозагоювальну, спазмолітичну властивість; покращує процеси регенерації; збуджує секреторну активність травних органів; стимулює жовчоутворення і жовчовиділення; виявляє седативну і антиаритмічну (сповільнює серцебиття) дію. Володіє онкопротекторною активністю. Встановлено високу противірусну активність календули щодо вірусу грипу типів А і А2, in vivo виявлена здатність календули долати віруси простого герпесу. Використовують квітки календули для лікування захворювань серцево-судинної системи, селезінки, печінки, жовчного міхура, шлунково-кишкового тракту і при миготливій аритмії.

Кореневища з коренями валеріани (Valerianae radix) містять олію ефірну (0,5-2%), ізовалеріанову вільну кислоту, борнеол, ефіри борнеолу з кислотами (масляною, мурашиною, оцтовою та іншими), терпеноїди (камфен, лимонен, миртенол, пінен), алкалоїд актинідин, глікозид валерид, дубильні речовини, цукри, валепотріати. Заспокійливо діє на центральну нервову систему, покращують діяльність серцево-судинної системи, знижують артеріальний тиск, проявляють спазмолітичну і слабку жовчогінну дію, посилюють секрецію залоз шлунково-кишкового тракту. Поліпшує функційну рухливість кіркових процесів і коронарний кровообіг, має гальмівний вплив на середній і довгастий мозок, посилює дію аміназину і снодійного, зменшує спазм гладенької мускулатури і збудження, викликане кофеїном. Валеріана стимулює відділення жовчі та секреторну функцію залозистого апарату ШКТ; регулює роботу серця і судинної системи, активізує вазомоторні центри, надає десенсибілізувальну дію, стабілізує судинорозширювальні ефекти при стенокардії.

Кореневища з коренями ехінацеї пурпурової (Echinaceae purpureae radix) володіють унікальним хімічним складом. Основними компонентами підземної частини квітки є ефірні масла, інулін, фенолкарбонові кислоти, глюкоза, бетаїн, смоли. Завдяки наявності в складі рослини заліза значно поліпшується хімічний склад крові, збільшується кількість червоних кров'яних тілець. Кальцій допомагає збільшити міцність кісток, кремній позитивно впливає на утворення і швидке зростання нових тканин організму. Селен значно збільшує захисні функції організму, він краще чинить опір атаці різних вірусів, інфекцій, бактерій. Інулін прискорює обмін речовин, бере участь у розщепленні жирів, виводить з тканин шкідливі речовини. Цей елемент позитивно впливає на імунітет, печінку, збільшує міцність кісток, знижує кількість цукру в крові. Ехінацея також має протиалергічні властивості, виводить з організму зайву рідину, прискорює обмін речовин.

Просталад призначають для профілактики та лікування доброякісної гіперплазії передміхурової залози (ДГПЗ) в початковій стадії захворювання, при утрудненні сечовипускання та інфекціях сечовивідних шляхів, послабленні статевої функції.

Препарат приймають дорослі внутрішньо по 1 чайній ложці 2 рази на день, попередньо розвівши в 50 мл води. Тривалість курсу лікування – до 3 місяців. Під час лікування препаратом потрібний регулярний контроль функції сечостатевої системи. Препарат не слід застосовувати в комбінації з нейролептиками, транквілізаторами, снодійними та препаратами, які містять алкоголь.

Висновки:

1. Діабетична нефропатія (ДН) – важке хронічне ускладнення ЦД, яке спостерігається у 1/3 хворих. Двома основними факторами развитку ДН є гіперглікемія і АГ, однак їх присутність лише у 40% пацієнтів, навіть за умови тривалого анамнезу, сформувало концепцію про індивідуальної генетичної схильності

2. Першими клінічними виявами діабетичної нефропатії є формування систоло-діастолічної гіпертензії та враження нефронів – виникає мікроальбумінурія, яка за наявності некомпенсованої гіперглікемії та глю-козурії швидко переростає в протеїнурію.

3. Високий ризик ускладнень при застосуванні медикаментозних препаратів змушує розробляти нові методи лікування ДН. При виборі лікарських засобів у терапії сполученої патології перспективним напрямком є застосування препаратів рослинного походження, які мають, як правило, здатність оптимізувати базисну фармакотерапію та характеризуються більш м'яким впливом на ушкоджені органи.

4. Просталад – комплексний рослинний препарат, який сприяє нормалізації рівня простат-специфічного антигену та естріолу в крові, знижує перекисне окиснення ліпідів у передміхуровій залозі, зменшує розмір збільшеної передміхурової залози, нормалізує діурез, зменшує клінічні прояви ДГПЗ та має помірний знеболювальний ефект.

Список літератури:

1. Бойчук Т.М., Грицюк М.І., Давиденко І.С. Гістохімічні дані щодо порушення окремих структур клубочків нирок щурів на ранніх термінах розвитку експериментального цукрового діабету / Т.М. Бойчук, М.І. Грицюк, І.С. Давиденко // Буковинський медичний вісник. – 2015. – Т. 19. – № 3. – С. 75.
2. Вонс Л.З. Показники якості життя залежно від стадії хронічної хвороби нирок на тлі цукрового діабету 2-го типу / Л.З. Вонс // Журнал клінічних та експериментальних медичних досліджень. – 2016. – Т. 4, № 2. – С. 258-263.
3. Иванов Д.Д. Диабетическая болезнь почек / Д.Д. Иванов // Терапія. – 2008, № 3(24). – С. 8-12.
4. Каджарян В.Г. Диабетическая нефропатия: современные принципы профилактики и лечения / В.Г. Каджарян, П.П. Бидзиля, А.О. Соловьюк // Запорож. мед. журн. – 2011. – Т. 13, N 5. – С. 112-117.
5. Михальчук Л.М. Діабетична нефропатія: погляд на проблему / Л.М. Михальчук, А.С. Єфімов // Междунар. эндокрин. ж. – 2009. – № 3. – С. 21.
6. Пєшкова О.С. Інфекції сечових шляхів на тлі цукрового діабету // Сучасні проблеми фармакотерапії і призначення лікарських засобів. Матеріали XXXIII Всеукраїнської науково-практичної конференції за участю міжнародних спеціалістів. – 2016. – С. 408-413.
7. Таран А.І. Діабетична нефропатія. Невирішені проблеми лікування / А.І. Таран // Журнал «Внутренняя медицина». – 2007. – Т. 6. – С. 6.
8. Чекина Н.А. Сахарный диабет: возможности фармакотерапии с использованием средств растительного происхождения / Н.А. Чекина, С.А. Чукаев, С.М. Николаев // Вестник Бурятского государственного университета. – 2010. – № 12.
9. Червоненко Н.М. Аналіз лікарських рослин, які застосовуються в комплексній терапії цукрового діабету з основними діючими речовинами/ Н.М. Червоненко, В.І. Мозуль, Т.О. Цикало // Zbiór artykułów naukowych. – С. 66.
10. Шуляренко Л.В. Хронічна діабетична хвороба нирок: сучасний погляд на проблему / Л.В. Шуляренко // Ендокринологія. – 2013. – Т. 18, № 1. – С. 73-82.
11. Dronavalli S., Duka I., Bakris G.L. The pathogenesis of diabetic nephropathy // Nat. Clin. Pract. Endocrinol. Metab. – 2008. – N. 2. – P. 444–452.
12. KDOQI Clinical Practice Guidelines and Clinical Practice recommendations for Diabetes and Chronic Kidney Disease // AJKD. – 2007. – N. 369. – P. 201-207.
13. Standards of medical care in diabetes – 2016. American Diabetes Association // Diabetes Care. – 2016. – Vol. 39 (Suppl. 1). – S. 1–S. 109.
14. Topchiy I. I., Denysenko V. P. Use of Meldonium in Treatment of Patients with Diabetic Nephropathy // HYPERTENSION. – 2013. – № 6.32. – С. 16-20.

Поддубная А.А., Вивсянник В.В., Кипень Н.В., Сумарюк Б.Н., Винтоняк М.А.
Высший государственный медицинский университет
«Буковинский государственный медицинский университет»
Бойко Л.Д.
Черновицкая областная клиническая больница

МЕХАНИЗМЫ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ПРОСТАЛАДА У ПАЦИЕНТОВ С ДИАБЕТИЧЕСКОЙ НЕФРОПАТИЕЙ

Аннотация
В работе изучены основные патогенетические механизмы в развитии диабетической нефропатии при СД. На основе конкретных данных патогенеза, обоснована целесообразность применения просталада как вспомогательного фитотерапевтического препарата у больных с диабетической нефропатией. Также рассмотрено влияние основных составляющих препарата на организм человека. Просталад – комплексный растительный препарат, который способствует нормализации уровня простат-специфического антигена и эстриола в крови, снижает перекисное окисление липидов в предстательной железе, уменьшает размер увеличенной предстательной железы, нормализует диурез, уменьшает клинические проявления ДГПЖ и имеет умеренный обезболивающий эффект. Также препарат оказывает успокаивающее, общеукрепляющее, вазопротекторное, антимикробное воздействие на организм, повышает сопротивляемость к вирусным и бактериальным инфекциям, что немаловажно для больных с ДН. Фармакологические свойства настойки обусловлены действием компонентов, входящих в ее состав.

Ключевые слова: диабетическая нефропатия, ангиопатия, сахарный диабет, атеросклероз, просталад.

Piddubna A.A., Vivsyannik V.V., Kipen N.V., Sumaryuk B.N., Vintoniak M.A.
Higher State Medical University
«Bukovina State Medical University»
Ludmila B.D.
Chernivtsi Regional Clinical Hospital

MECHANISMS OF EFFICACY PROSTALAD IN PATIENTS WITH DIABETIC NEPHROPATHY

Summary
The paper studied the basic pathogenic mechanisms in the development of diabetic nephropathy with diabetes. Based on specific data pathogenesis expediency prostaladu use as auxiliary phytotherapeutic drug in patients with diabetic nephropathy. Also, the influence of the main components of the drug on

humans. Prostalad – complex herbal preparation, which helps normalize the level of prostate-specific antigen in the blood of estriol and reduces lipid peroxidation in the prostate, reduces the size of enlarged prostate, normalizes urine output, reducing the clinical manifestations of BPH and has a mild anesthetic effect. Also, the drug has sedative, tonic, vazoprotektornyy, antimicrobial effect on the body, increases resistance to viral and bacterial infections, which is very important for patients with DN. Pharmacological properties infusions due to the influence of components of it.
Keywords: diabetic nephropathy, angiopathy, diabetes, atherosclerosis, prostalad.

УДК 616.1/.4+616.7

ГЕНЕТИЧНІ ФАКТОРИ РОЗВИТКУ ГІПЕРУРИКЕМІЇ: ЛІТЕРАТУРНИЙ ОГЛЯД

Полстяной А.О.
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

У статті розглянуті сучасні аспекти про поширеність і вплив генетичних факторів на виникнення гіперурикемії. Проаналізовано питання філогенетично обумовлених передумов високого ризику розвитку гіперурикемії у людини, як біологічного виду. Порушені питання про роль генетично детермінірованних порушень уратних транспортерів і пов'язаних з ними змін виділення уратів в ниркових канальцях в процесі розвитку даного стану. Розглянуто етногеографічні передумови її виникнення.
Ключові слова: гіперурикемія, сечова кислота, пурини, генетичні фактори, спадковість.

Постановка проблеми. Гіперурикемія (ГУЕ) являє собою підвищену, щодо середньостатистичної норми, концентрацію сечової кислоти в плазмі крові людини, де вона знаходиться в формі вільного урата натрію [9; 13; 19]. За результатами численних міжнародних досліджень частота ГУЕ серед населення різних країн світу складає серед чоловіків і жінок відповідно: країни Євросоюзу – 12,1% і 2,3%, США – 21,6% і 5,8%, Росія – 19,6 % і 3,8%, Японія – 34,5% і 11,6% [6; 13]. На території України поширеність ГУЕ становить в межах 15-20% [17]. При цьому, так звана «безсимптомна» ГУЕ, поширена значно ширше [17; 21], і її частота в світі за результатами різних досліджень становить від 10% до 38,7% [6]. ГУЕ є провідним базовим патогенетичним механізмом і основним фактором ризику розвитку подагри ГУЕ [13; 16; 18; 19]. При цьому слід відзначити, що генетичні чинники грають важливу роль в патогенезі ГУЕ [20]. Успадкованість концентрації сечової кислоти, передбачає, що генетичні варіації можуть впливати на її показники через регуляцію синтезу, реабсорбції і екскреції [20]. Частота ГУЕ серед населення в світі має тенденцію до збільшення, проте, механізми, що пояснюють зв'язок з усіма генетичними передумови її виникнення, до кінця не визначені.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх літературних публікацій (Dehghan et al., 2008; Woodward et al., 2010, 2011; Фадеева, 2012) показує, що існуючі в даний час уявлення про генетичні фактори виникнення ГУЕ все ще знаходяться на стадії формування і з кожним новим дослідженням поповнюються новими даними.

Цілі статті. Узагальнити дані літературних джерел щодо генетичних факторів, що призводять до розвитку ГУЕ, а також проаналізувати питання філогенетично обумовлених передумов високого ризику ГУЕ у людини, як біологічного виду.

Виклад основного матеріалу. Сечова кислота (СК), або 2,6,8-триок-сіпурін є кінцевим продуктом обміну пуринових основ у людини і утворюється переважно в печінці за участю ферменту ксантиноксідази. Її джерелами є аденін і гуанін – складові частини нуклеїнових кислот (як ендогенних, так і меншій мірі тих, що надходять разом з їжею), а також пуринові нуклеозиди, з яких утворені АТФ, і аналогічні їй сполуки. СК знаходиться в сироватці крові в двох формах: вільній (більш 3/4) і зв'язаній з білками [18]. Її сумарні запаси в організмі людини складають в нормі близько 1000 мг при швидкості їх відновлення в межах 400–650 мг за добу. Нормальний кліренс СК становить 9 мл/хв. [19]. СК повністю фільтрується в ниркових клубочках, реабсорбується в проксимальних канальцях, а потім до 50% її секретується в дистальних відділах нефронів, при цьому ступінь секреції залежить від концентрації СК в крові. Метаболізм СК забезпечується в першу чергу ферментними механізмами, завдяки яким досягається і підтримується баланс між процесами її продукцією і виведення. У нормі приблизно 70% СК елімінується нирками, а інші 30% – піддаються розщепленню до аміаку і вуглекислого газу в травному тракті за участю кишкової бактеріальної флори. Слід зазначити, що СК характеризується слабким рівнем дисоціації, і при концентрації більше 450 мкмоль/л урати починають формувати кристали [13]. Верхня межа СК в сироватці крові у здорової людини в нормі становить: у дітей до 14 років 120-320 мкмоль/л, у жінок 150-360 мкмоль/л (6 мг/дл), у чоловіків 210-400 мкмоль/л (6,8 мг дл) [2; 16; 19]. Концентрацію СК вище цих показників прийнято розцінювати як ГУЕ, яка в тому числі є фактором ризику розвитку подагри, будучи при цьому од-

ночасно одним з її основних діагностичних критеріїв [2; 16; 17; 18; 22]. Починаючи з 2006 року в своїх рекомендаціях з діагностики подагри Європейська протиревматичні ліга (EULAR) пропонує оцінювати концентрацію СК в крові понад 360\ мкмоль/л як ГУЕ [19].

Початково фізіологічно низькі рівні концентрації СК в крові у жінок, що знаходяться в репродуктивному віці пояснюється безпосереднім впливом естрогенів на процеси канальцевої екскреції уратів, і пов'язане з ними збільшення їх ниркового кліренсу. При настанні менопаузи рівень СК в крові наближається або досягає такого показника у чоловіків відповідної вікової групи [13]. У чоловіків рівень СК залишається вельми постійним протягом усього життя. У дітей концентрація СК завжди нижче, ніж у дорослих, і під час пубертатного періоду вона підвищується, досягаючи значень дорослих [13].

Генетичні чинники грають важливу роль в патогенезі виникнення ГУЕ і регуляції рівнів СК [10; 20].

Людина, як біологічний вид, початково має високий ризик розвитку ГУЕ, причиною чого служать філогенетично зумовлені передумови. У всіх ссавців, за винятком представників групи вищих приматів (Simiiformes), включаючи людину, в печінці є активна форма уратоксідазиі (уриказа) – ферменту, що відноситься до класу оксидоредуктаз, та є каталізатором процесів окислення СК з подальшим утворенням аллоксанової кислоти, сечовини і аллантоіна [5]. Останній є головним кінцевим продуктом обміну пуринів і виводиться нирками в складі сечі [12]. При цьому акцептором активних форм кисню (АФК) є аскорбінова кислота (АК). Мікрокількості СК реабсорбируються проксимальними канальцями нефронів.

У своєму філогенезу ранні примати мали здатність синтезувати АК, але цей процес припинився після виниклої мутації гена L-гулононолактоноксідаза мінус, що сталося за різними оцінками приблизно 35-55 млн. років тому. Потім, ймовірно близько 5-23 млн. років тому, за цією мутацією пішла мутація ген уратоксідазиі (уріказа) мінус [7; 12]. В результаті цих мутацій катаболітом пуринів стала СК. За відсутності синтезування АК саме іони уратів стали основними акцепторами АФК, а вся СК, як і раніше, піддавалася реабсорбції [7]. Згодом сформувалися переносники, що почали виділяти в епітелії проксимальних канальців всю СК в сечу. Пізніше в філогенезі сформувався ще один етап постсекреторної реабсорбції СК [7; 12]. Ймовірно, втрата гена урікази у людини, як біологічного виду, відбувалася шляхом поступового його виключення. Відповідно до іншої теорії, мутація гена сталася, як компенсація відсутності синтезування АК і необхідності мати в міжклітинному середовищі гідрофільний загарбник АФК після вибивання синтезу АК (за принципом початкової доцільності) [8].

Первинна ГУЕ більшістю авторів характеризується як сімейно-генетична аномалію пуринового обміну, детермінована кількома генами [10; 19; 20]. Наслідуваність концентрації уратів сироватки крові становить 40-70%, передбачається, що генетичні варіації можуть впливати на рівні СК через регуляцію її синтезу, реабсорбції і екскреції [3; 20]

Причини первинної генетично детермінованої ГУЕ можуть бути різними [6; 11; 19]:

· збільшення синтезу ендогенних пуринів, т.зв. метаболічний тип ГУЕ, що характеризується високою урікозурією при нормальному кліренсі СК;

· порушення виведення СК нирками (нирковий тип ГУЕ), обумовлений низьким кліренсом СК;

· поєднання обох причин (змішаний тип первинної ГУЕ, проявом якого є нормальна або знижена уратурія при нормальному кліренсі СК).

Велику роль у розвитку ГУЕ грають саме спадкові генетично детерміновані чинники. У дослідження останніх років була доведена важлива роль генетичних факторів у виникненні ГУЕ.

Більшість генів, асоційованих з рівнем СК або подагрою кодують протеїни, які залучені в систему ниркового транспорту уратів, наприклад, SLC2A9 і – добре відомі гени уратних транспортерів, що відповідають за їх реабсорбцію і екскрецію [14; 15]. Так, в дослідженні Reginato A. et al. (2012) було показано, що гени SLC2A9, SLC22A12, ABCG2, SLC17A1 пов'язані з розвитком ГУЕ шляхом кодування уратних транспортерів, що відповідають за рівень СК в крові [12]. Результати цих досліджень свідчать про тісний взаємозв'язок носійства гена SLC2A9 і концентрації СК в сироватці крові. Цей ген кодує собою переносник глюкози і фруктози, відомий як GLUT9, який є також високоспецифічним транспортером уратів в клітинах проксимальних ниркових канальців [3; 12]. GLUT-9 існує в двох ізоформах: 9a (розташований на базолатеральній мембрані, транспортує урати з клітин проксимальних канальців) і 9b (на апікальній мембрані, та транспортує урати в клітини проксимальних канальців), може бути частково інгібірован урікозуричними агентами. Наявність глюкози або фруктози сприяє транспорту уратів даними рецепторами, які в кінцевому підсумку зумовлюють реабсорбцію уратів з проксимальних ниркових канальців. Зміни згаданих вище генів можуть збільшити ризик виникнення ГУЕ приблизно вдвічі [3; 20]. Наприклад, втрата через мутації функцій в генах SLC2A9 і SLC22A12 викликає спадкову ГУЕ, через зменшення поглинання і виділення уратів [3; 4].

У дослідженні Rule A.D. et al. було ідентифіковано 63 поліморфізма гена SLC2A9 за типом «заміни одиничного нуклеотиду» (SNP) у осіб білої раси і 53 SNP у афроамериканців. Найбільш статистично значущими були визнані rs11723439 і rs13113918. Значущими поліморфізму, пов'язаними з ГУЕ і важкої подагри є rs16890979 в європейській популяції і відповідно rs3733591 в китайській і японській популяціях. rs16890979 знаходиться в 8-му екзоні гена, призводить до заміни амінокислоти валіну на ізолейцин в 253-му положенні, асоційований з рівнем креатиніну і швидкістю клубочкової фільтрації [20].

Ген ABCG2 АТФ-зв'язуючого касетного транспортера (ABC) з групи G, локалізований в локусі MIM138900 на 4q22 хромосомі, кодує білок, відповідальний за резистентість до раку молочної залози (BCRP), який при цьому є транспортером уратів і різних дериватів пуринів, ксенобіотиків,

порфіринів. Секвенування гена ABCG2 виявило понад 80 різних варіацій природних послідовностей, деякі з них призводять до функціональних змін білків. rs2231142 варіант призводить до заміни амінокислоти глутаміну на лізин (Q141K), маючи сильну зв'язок з рівнем СК і подагрою в осіб чорної і білої рас. Поліморфізм гена асоційований з підвищенням сироваткових уратів, а Т-аллель асоційована з більш високим ступенем ГУЕ у чоловіків, тоді як rs16890979 варіант SLC2A9 був пов'язаний з більш високим рівнем СК у жінок [3; 20]. Серед інших факторів ризику ГУЕ також обговорюються генетичні детермінанти нефролітіазу: ZNF365 на хромосомі 10q21-q22 та знов таки ген SLC2A9, що кодує URAT1, який відповідає за більшу частину реабсорбції СК у нирках[21]. Даний транспортер присутній тільки у людини.

Дві специфічні причини первинної ГУЕ – генетично обумовлена недостатність гіпоксантінгуанінфосфорібозілтрансферази і гіперактивність 5-фосфорибозил-1-пірофосфатсінтетази – зчеплені з Х-хромосомою. Цим пояснюється той факт, що ГУЕ діагностується переважно у осіб чоловічої статі [18].

Гіперпродукція СК при первинній ГУЕ переважно викликана дефіцитом гіпоксантин-гуанінфосфорібозілтрансферази (ГГФТ), яка каталізує процеси реутилізацію гуаніну і гіпоксантину. Повний дефіцит ГГФТ призводить до розвитку синдрому Леша-Найхена, який характеризується раннім і особливо важким перебігом подагри. Серед варіантів ювенільної спадкової подагри, що обумовлена ГУЕ, відомі форми, викликані мутацією канальцевого білка Тамма-Хорсфолла, нуклеарного печінкового фактора – RCAD-синдром (поєднання подагри та кістозної дисплазії нирок і інсулінонезалежного цукрового діабету) [1].

Існують етногеографічні фактори ризику виникнення ГУЕ. Так, особливо часто вона виникає серед корінного населення південних островів Тихого Океану (Сейшельські острови, Самоа, Філіппіни, Нова Зеландія та ін.), де її поширеність може досягати до 49,4% [4], що пов'язано не тільки з характером харчування (переважання морепродуктів з високим вмістом пуринів) , алей й з генетично обумовленою низькою екскрецією уратів нирками [13].

Висновки. Таким чином, аналіз літературних даних свідчить про істотну варіабельності генетичних етіологічних факторів ГУЕ і її загальної поширеності в світі. Людина, як біологічний вид характеризується філогенетично зумовлені передумовами розвитку ГУЕ, що виражаються у виниклій в ході його еволюції мутації гена, що викликала відсутність в організмі уратоксідазиі, що розщеплює СК. Генетичні причини розвитку ГУЕ різноманітні і включають в себе фактори, що обумовлюють надмірне освітою СК, зниженням її ниркової екскреції або поєднання цих факторів. Серед причин ГУЕ також слід відзначити дефекти генів, що відповідають за активність ферментів, що впливають як на синтез сечової кислоти (гіперпродукція), так і на її транспорт в нирках (гіпоекскреція). В даний час вивчаються гени, відповідальні за регуляцію рівнів СК. Вже відомо, що SLC2A9 і ABCG2 гени, що кодують ключові транспортери уратів, найбільш сильно асоційовані з ГУЕ і обумовленою нею подагрою.

Список літератури:

1. Bingham C. Atypical familial juvenile hyperuricemic nephropathy associated with a hepatocyte nuclear factor-1 beta gene mutation / C. Bingham, S. Ellard, W. van't Hoff [et al.] // Kidney International. – 2003. – № 63. – P. 1645–1651.
2. Chizyński K. Hyperuricemia / K. Chizyński, M. Rózycka // Polski Merkuriusz Lekarski. – 2005. – Vol. 19 (113). – P. 693–696.
3. Dehghan A. Association of three genetic loci with uric acid concentration and risk of gout: a genome-wide association study / A. Dehghan, A. Köttgen, Q. Yang [et al.] // Lancet. – 2003. – № 372. – P. 1953–1961.
4. Enomoto, A. Molecular identification of a renal urate anion exchanger that regulates blood urate levels / A. Enomoto, H. Kimura, A. Chairoungdua [et al.] // Nature. – 2002. – № 417 (6887). – P. 447–452.
5. Friedman T. B. On the loss of uricolytic activity during primate evolution. Silencing of urate oxidase in a hominoid ancestor / T. B. Friedman, G. E. Polanco, J. C. Appold, J. E. Mayle // Comparative Biochemistry and Physiology. – Part B. – 1985. – № 81 (3). – P. 653–659.
6. Ismail S. Hyperuricemia and its related factors in urban population. Izmir, Turky / S. Ismail, A. Servet, P. Betul [et al.] // Rheumatology International. – 2009. – № 29. – P. 869–874.
7. Johnson R. J. The planetary biology of ascorbate and uric acid and their relationship with the epidemic of obesity and cardiovascular disease / R. J. Johnson, E. A. Gaucher, Y. Y. Sautin [et al.] // Medicine Hypothesis. – 2008. – № 71 (1). – P. 22–31.
8. Lee C. C. Urate oxidase: primary structure and evolutionary implications / C. C. Lee, C. T. Caskey, X. W. Wu, D. M. Muzny // Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America. – 1989. – № 86 (23). – P. 9412–9416.
9. McCarty D. J. Identification of urate crystals in gouty synovial fluid / D. J. McCarty, J. L. Hollander // Annals of Internal Medicine. – 1961. – № 54. – P. 452–460.
10. Parsa A. Genotype-based changes in serum uric acid affect blood pressure / A. Parsa, E. Brown, R. W. Matthew et al. // Kidney Int. – 2012. – № 81. – P. 502–507.
11. Pittman J. R. Diagnosis and management of gout / J. R. Pittman, D. Pharm, M. H. Bross // The American Family Physician. – 1999. – № 59 (3). – P. 1799–1806.
12. Reginato A. M. The genetics of hyperuricaemia and gout / A. M. Reginato, D. B. Mount, I. Yang, H. K. Choi // Nature Reviews Rheumatology. – 2012. – № 69. – P. 116–119.
13. Richette P. Gout / P. Richette, T. Bardin // Lancet. – 2010. – № 375 (9711). – P. 318–328.
14. Woodward O. M. ABCG transporters and disease / O. M. Woodward, M. Köttgen. // The FEBS Journal. – 2011. – № 278. – P. 3215–3225.
15. Woodward O. M. Identification of a urate transporter, ABCG2, with a common functional polymorphism causing gout / O. M. Woodward, A. Köttgen, J. Coresh // PNAS, Proceedings of the National Academy of Sciences. – 2009. – № 106. – P. 10338–10342.

16. Барскова В. Г. Хроническая подагра: причины развития, клинические проявление, лечение / В. Г. Барскова // Терапевтический архив. – 2010. – Т. 82, № 1. – С. 64–68.
17. Коваленко В. М. Національний підручник з ревматології / В. М. Коваленко, Н. М. Шуба. – К. : Моріон, 2013. – 672 с.
18. Максудова А. Н. Подагра / А. Н. Максудова, И. Г. Салихов, Р. А. Хабиров. – М. : МЕДпресс информ, 2008. – 96 с.
19. Полстяной А. А. Современные представления о этиологии гиперурикемии, как патогенетического фактора развития подагры / А. А. Полстяной // Акуальні проблеми сучасноі медицини. – 2016. – № 2. – С. 311–317.
20. Фадеева А. А. Роль полиморфизма SLC2A9 ABCG2 генов в возникновении гиперурикемии и подагры (обзор) / А. А. Фадеева, Л. Н. Пристула, О. С. Погорелова и др. // Georgial medical news. – 2012. – № 3 (252). – С. 79–83.
21. Шуба Н. М. Гиперурикемия – мультиморбидная патология в ревматологии / Н. М. Шуба // Украинский ревматологический журнал – 2013. – Т. 52, № 1. – С. 14–22.
22. Яременко О. Б. Подагра и гиперурикемия. Что нового? / О. Б. Яременко // Therapia. – 2013. – Т. 2, № 77. – С. 11-18.

Полстяной А.А.
Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

ГЕНЕТИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ГИПЕРУРИКЕМИИ: ЛИТЕРАТУРНЫЙ ОБЗОР

Аннотация
В статье рассмотрены современные аспекты о распространенности и влиянии генетических факторах на возникновение гиперурикемии. Проанализированы вопросы филогенетически обусловленных предпосылок высокого риска развития гиперурикемии у человека, как биологического вида. Рассмотрены этногеографические факторы её возникновения. Затронуты вопросы о роли генетически детерминированных нарушений уратных транспортеров и связанных с ними изменений выделении уратов в почечных канальцах в процессе развития данного состояния.
Ключевые слова: гиперурикемия, мочевая кис¬лота, пурины, генетические факторы, наследственность.

Polstyanoj A.A.
Vasyl Karazin Kharkiv National University

GENETIC FACTORS OF HYPERURICEMIA: A LITERARY REVIEW

Summary
The article provides modern information about aspects of the prevalence and influence of genetic factors of hyperuricemia. Was analyzed the questions of phylogenetically conditioned preconditions of high risk of development of hyperuricemia in humans as a biological species. The article describes ethnogeographic factors of its origin are considered. In the article are considered the questions on the role of genetically determined violations of urate transporters and the associated changes in the release of urate in the renal tubules during the development of this state were touched upon.
Keywords: hyperuricemia, uric acid, purines, genetic factors, heredity.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 7.071.1Гор:738.1(477.43)«195»

СКУЛЬПТОР ПОЛОНСЬКОГО ФАРФОРОВОГО ЗАВОДУ 1950-Х РОКІВ – ВІТАЛІЙ ГОРОЛЮК

Корусь О.П.
Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології
імені М.Т. Рильського,
Київський національний музей російського мистецтва

Статтю присвячено висвітленню раннього етапу творчості скульптора Віталія Горолюка часів його роботи на Полонському фарфоровому заводі. У дослідженні уточнено факти біографії художника, вперше відображено та охарактеризовано його пластичний доробок на ПФЗ, введено у науковий обіг архівні матеріали та нові твори. Охарактеризовано художні особливості останніх. Деякі твори публікуються вперше. Таким чином, вписано нову сторінку в історію спадщини ПФЗ в цілому і малої пластики зокрема.
Ключові слова: Віталій Горолюк, Полонне, Полонський фарфоровий завод, ПФЗ, фарфор, мала пластика, скульптура.

Постановка проблеми. Історія малої пластики Полонського фарфорового заводу (далі – ПФЗ) 1940-1950-х років не висвітлена у спеціальній літературі. Загалом її відтворення зводилося до опису або згадування та репродукування окремих робіт. Систематизовані дані про біографії та творчість майстрів досі не опубліковані та не введені у науковий обіг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчий доробок В. Горолюка, в тому числі й пластичний, практично не досліджувався у спеціальній літературі, присвяченій висвітленню історії українського фарфору. В єдиній біографічній згадці, написаній на основі приватного архіву головного художника ПФЗ М. Козака, допущені неточності [4, с. 47]. Наявні у архіві тресту «Укрфарфорфаянс» дані про його роботи та матеріали про його біографію і творчість, що зберігаються у архіві М. Козака не осмислені, не узагальнені та не опубліковані.

Виділення не вирішених раніше частин проблеми. Отже, існує необхідність вписати ім'я скульптора В. Горолюка в історію українського фарфору. Даний матеріал покликаний заповнити лакуну у вивченні пластичного доробку ПФЗ 1950-х років, а також – у біографії одного з митців – Віталія Горолюка, що працював на той час на заводі.

Метою/завданням статті є відтворення певного епізоду творчої біографії В. Горолюка, дослідження пластичної частини його доробку, створеного на ПФЗ, уточнення атрибуції творів, конкретизації часового інтервалу їх створення та їх упорядкування в каталожний перелік.

Виклад основного матеріалу. Український скульптор-фарфорист Віталій Горолюк віддав роботі у фарфорі п'ятдесят два роки свого життя, впродовж якого працював на фарфорових заводах України та Росії. На початку своєї творчої кар'єри окрім розробки посудних форм він займався створенням скульптури. До сих пір цей доробок не привертав уваги науковців.

Джерелами для дослідження стали корпус робіт скульптора з музейних збірок, архіви тресту «Укрфарфорфаянс», а також результати пошукової роботи колишнього головного художника ПФЗ Миколи Козака [1], його особисті та заводські архівні матеріали, передані нам М. Козаком для подальшого опрацювання.

Віталій Никифорович Горолюк [2] народився 05 січня 1925 року в м. Сквира Київської області. Свої здібності до художньої творчості проявив ще в дитинстві: 1937–1941 та 1944–1945 роках навчався у Київській дитячій художній школі, що дало йому змогу по закінченню дев'яти класів загальноосвітньої школи (1945) поступити на третій курс на керамічне відділення Одеського художнього училища. Вже під час навчання він виявив особливу прихильність до скульптурного моделювання, на виробничій практиці на фарфорових заводах України та Росії створив ряд робіт, в тому числі фігурних. На ІІІ курсі на Первомайському фарфоровому заводі (Росія, Ярославська обл.) він виконав скульптуру «Козак-бандурист» (1946) [3]. На IV курсі під час двомісячної практики на Городницькому фарфоровому заводі (Житомирська обл.) створив вазу «До 30-річчя Жовтня» (1947) [4]. За гарні показники під час навчання разом із іншими студентами отримав подяку від керівництва. Дипломну роботу – футляр для годинника із пластичною композицією В. Горолюк здійснив на Дмитрівському фарфоровому заводі (Росія, Московська обл.) та захистив її на «відмінно» із похвалою [5]. По закінченні Одеського художнього училища (1948) та отриманні диплому художника-виконавця-кераміста, В. Горолюка було направлено на роботу на Довбиський фарфоровий завод (Житомирська обл.). Але він домігся переведення на Полонський фарфоровий завод (Хмельницька обл.), мотивуючи своє бажання тим, що залізницею від Полонного зручніше потрапляти до Києва для лікування.

На ПФЗ він працював із перервою в загальній кількості вісім років. Спочатку з 25.08.1948 був скульптором-художником формувального цеху, а з 18.09.1948 року був зарахований до цеху художнього оздоблення, де створював нові вироби та виконував обов'язки модельника. Працюючи

на ПФЗ, В. Горолюк прагнув продовжити здобуття вищої художньої освіти, звільнився із заводу 26.09.1952 року і поступив до Львівського державного інституту прикладного та декоративного мистецтва, але через сімейні обставини та матеріальну скруту був вимушений не навчатися, а працювати (він оформився в той самий інститут учбовим майстром на кафедрі кераміки). Ось чому згодом вирішив-таки повернутися на завод, де з 25.07.1954 до 1.11.1955 року був модельником формувального цеху та водночас займався створенням нових робіт. Потім був переведений до цеху художнього оздоблення на посаду скульптора першої категорії, на якій працював до моменту звільнення із заводу 26.05.1960 року.

За період роботи на ПФЗ В. Горолюк створював унікальні твори – ювілейні вази: до ювілею І. Франка (в співавторстві з М. Осиповою, 1956, премія на двох 3000 руб.) [6]; для сільськогосподарської виставки (1954); декоративні вазочки, подарункові чашки, чайні («Подільський», 1955) та кавові («П-2») сервізи, набори для напоїв, туалетні набори, сувеніри (медальйон, куманець). Його твори експонувалися на міжнародних виставках. Зокрема сервіз «П-2» у розписі М. Осипової – на Всесвітній промисловій виставці у Брюсселі (Бельгія, 1958), вазочка в оздобленні К. Кравченко – на Міжнародній виставці-ярмарку в Марселі (Франція, 1959). Створюючи речі побутового призначення, В. Горолюк відчував необхідність самовиразу у скульптурі. Про це свідчить його постійне звернення до пластики, прагнення представити нові твори на розгляд художньої ради тресту та отримати схвальний відгук, що було важливим з боку визнання його здібностей як скульптора. Воно відповідало і вимогам часу: мала пластика на рівні з іншими різновидами образотворчого мистецтва сприймалася як засіб пропаганди радянського способу життя, тому наказами тресту від фарфорових підприємств схвалювалася розробка скульптур до знаменних історичних дат, на теми праці, дружби народів.

Подальша творча праця В. Горолюка була пов'язана із Краснодарським фарфоро-фаянсовим заводом «Чайка» (1960–1965) та Тернопільським фарфоровим заводом (1965–2000), де він створював нові форми посуду. У Краснодар художник переїхав у зв'язку із необхідністю зміни клімату через хворобу жінки. А під час праці на Тернопільському заводі, за його переконанням, він найбільш плідно творчо реалізував себе.

Однак, саме завдяки своїм раннім, втіленим на ПФЗ пластичним творам, він увійшов до історії повоєнної фарфорової пластики України. Скульптурні роботи В. Горолюка приймали участь у Республіканських та Всесоюзних виставках. Знаходяться у збірках Національного музею українського народного декоративного мистецтва (далі – НМУНДМ), відділу фарфору історичного Музею міста Полонне [7], Хмельницького обласного краєзнавчого музею.

За свідченням М. Козака, який зв'язувався з художником, щоб записати спогади про його роботу на ПФЗ, В. Горолюк згадував кінець 1940-х – початок 1950-х, як дуже важкі часи на заводі. До того ж, його часто залучали до виконання суто виробничих завдань, як модельника, а не як скульптора, що, звичайно, не відповідало його творчим прагненням. Окрім втілених у фарфорі творів від тих часів збереглися виконані ним у творчі дні [9] акварелі з краєвидами навкруги заводу (іл. 1) та малюнки олівцем [10].

У березні 2011 року В. Горолюк спеціально приїздив до М. Козака побачити експозицію колишнього заводського музею ПФЗ та згадати ті далекі часи. Звісно, йому було радісно дізнатися про організацію музею фарфору в Полонному. На жаль через хворобу він вже не міг бути присутнім на його урочистому відкритті, що відбулося 5 жовтня 2013 року за адресою: м. Полонне, вул. Л. Українки, 95. Наприкінці життя колишній фарфорист проживав у місті Тернопіль та займався садівництвом на дачі. Помер Віталій Горолюк 29 липня 2016 року на 92 році життя.

Перед розглядом скульптурного доробку В. Горолюка на ПФЗ, слід виправити деякі наявні у найновіших джерелах помилки. У каталозі «Полонский завод художественной керамики» (Х., 2013) [11] до творів В. Горолюка, ніби виконаних за його моделями на базі артілі «Керамік», віднесено скульптури: «Шахтар» [12], «Зварювальник» [13], «Голуб миру» [14] (всі – бісквіт, ХОКМ) з колишнього заводського музею Полонського заводу художньої кераміки, які датуються початком 1950-х років, періодом, коли завод був виробничою артіллю «Керамік» [15]. Вивчення архівних документів, а також збірки НМУНДМ показали, що авторська скульптура В. Горолюка «Шахтар» (НМУНДМ) має зовсім інший вигляд та частково вкрита кобальтовою поливою; замість «Зварювальника» в доробку художника є лише парна скульптура «Сталевари» (НМУНДМ), фото якої містилося в заводському альбомі [16]. Щодо «Голуба миру», – у виконанні В. Горолюка це був невеличкий сувенір розміром 7,5 см, а не скульптура заввишки 40 см, як представлено в каталозі [17]. Репродукований там само твір «Буряководи» (1950, ПФЗ, зберігається в ХОКМ), ймовірно, був переданий з ПФЗ до художньої лабораторії ПЗХК у якості зразка для наслідування при створенні скульптур її майстрами. Виробництво скульптур В. Горолюка на ПЗХК нами документально не підтверджено, на відміну від їх виготовлення на ПФЗ. Таким чином, в реєстр майстрів, за чиїми моделями ПЗХК випускав скульптуру, ім'я В. Горолюка в каталозі [18] внесено наразі безпідставно.

За нашими підрахунками В. Горолюк створив на ПФЗ близько двадцяти скульптурних робіт.

Переважна їх більшість була здійснена всього у кількох екземплярах для затвердження на художній раді тресту та подальшого експонування на виставках. Лише частина з них була впроваджена у виробництво. За різновидами пластичні твори розподіляються на предмети інтер'єру, настільну пластику, мініатюру та рельєф у якості прикрас для побутових речей. Жанрово вони всі відносяться до побутового жанру, сюжетно – виражають характерні для тогочасного мистецтва теми праці, спорту, дитинства, народного танцю.

Вже перші виконані у фарфорі студентські роботи В. Горолюка свідчать про його тяжіння до сміливих композиційних рішень, просторовості, як і всі учнівські, виявляють захоплення надмірною декоративністю у розписі. Їм властива складна пірамідальна побудова, утворена шляхом нагромадження фігурних мас. Постать козака, що сидить опершись на бандуру та курить люльку, зображена в красиво розгорнутому в просторі ракурсі. Його оголений реалістично модельований торс гарно сприймається з усіх боків. Однак нижня частина скульптури перевантажена зайвими побутовими дрібницями. Дипломна робота В. Горолюка – футляр для годинника за мотивами поеми О. Пушкіна «Руслан і Людмила» – є ефектною інтер`єрною річчю. Її сюжет – двобій між двома суперниками Русланом та Фарлафом, подано художником як тісне сплетення тіл воїнів та їх коней. Всі фігури ніби злиті воєдино із основою композиції – умовним зображенням землі. Композиційна скутість та скупченість компенсована колористичним багатством розпису (іл. 1).

Спираючись на свідчення художника та заводську документацію М. Козак склав перелік робіт В. Горолюка, створених на ПФЗ. В ході наших досліджень архівів тресту та музейної збірки НМУНДМ, він був доповнений та конкретизований. Поки що не вдалося віднайти всі, наявні в переліку роботи майстра. Стосовно деяких існують лише наші припущення, тому до переліку їх не внесено. Не всі скульптури, над якими працював художник було втілено в матеріалі. На архівному фото, зробленому у заводській лабораторії, художника сфотографовано за ліпленням із пластиліну жіночої постаті, що сидить (іл. 2). За словами автора, цю скульптуру – зображення верховинки він не завершив, варіант у пластиліні, зі свідчень М. Козака, знищив. Не відомо, чи повертався він до роботи над скульптурами «Перший день школи» та «Пустун», гіпсові зразки яких були відхилені художньою радою тресту в 1956 році.

За спогадами В. Горолюка початок роботи на ПФЗ був для нього дуже продуктивним [19]. В перші чотири роки він створив 14 скульптурних робіт (скульптуру, фігурний флакон, рельєфний медальйон). Уявлення про твори В. Горолюка першого етапу роботи на ПФЗ (1948 – 1952) дають фото із заводського альбому, який, на нашу думку, було упорядковано з нагоди святкування 300-річниці Возз'єднання України із Росією в 1954 році [20]. На фото з-поміж ваз та сервізів зображено скульптури В. Горолюка: «Сталевари», «Буряководи», скульптура та флакон «Танцівниця», «Якут із собакою», «Юний залізничник», фігурна попільниця «Мисливець». Щодо скульптур «Юнак, що грає на ріжку» та «Танцюючий парубок», вони могли бути виконані В. Горолюком або П. Іванченком (лише вони на той час займалися на заводі скульптурою), а могли бути передані на підприємство від Комітету у справах мистецтв для засвоєння на виробництві чи виготовлення для виставок. Такими роботами були наявні на фото з того ж альбому композиція В. Оверчука «Вишивальниці прапору» та скульптура «Молочниця» [21] (авторство встановлюється).

В огляді промислової виставки виробів заводів тресту «Укрфарфорфаянс» (липень 1950), зазначалося, що на ПФЗ покращилася робота над новими формами сервізів та статуеток, і особливу роль у цій справі відіграють художники Петро Іванченко та Віталій Горолюк [22]. Однак, як повідомляв М. Козаку В. Горолюк, на жаль, його роботи майже не йшли у масове виробництво [23]. Це підтверджується малою чисельністю його робіт із маркою ПФЗ на ринку. З-поміж них зустрічаються скульптури «Ковзаняр» (1948) і «Танцівниця» (1949) (іл. 3), флакон у вигляді жінки в кокошнику (1949). Рухи персонажів у цих трьох роботах дещо незграбні, побудова жіночих фігур непропорційна. Відчувається, що художник приноровлювався до роботи в малій фарфоровій пластиці, пе-

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

ребував у пошуках принципів відображення фігури у складний момент зміни одного руху тіла на інший. Таке зображення фігур у змінному русі цілком вписувалося в панівну в тогочасній пластиці тенденцію до оповідальності.

Деякі скульптури («Сталевари», «Буряководи») В. Горолюк виконав згідно розпорядження тресту. В наказі тресту про підготовку виставки Декади української літератури, мистецтва та народної творчості ПФЗ зобов'язали до 10 квітня виготовити та представити в Київ на розгляд скульптури «Колгоспниці» та «Сталевари» [24]. Судячи з усього, художник дуже відповідально поставився до завдання. Працював надто довго:

лише у жовтні 1950 року представив скульптуру «Буряководи» (ймовірно, це і була скульптура на означену вище тему колгоспної праці), яку ухвалили, але рекомендували більш детально проробити обличчя і надати всій скульптурі бадьорості [25] (іл. 4). Над «Сталеварами» робота ще тривала, коли у грудні 1950 року В. Горолюк отримав наказ від Кам'янець-Подільського обкому КП(б)У[1] виготовити ще скульптуру видатного буряковода М. Цельори [26]. Очевидно, на кінець лютого 1951 року завдання не було виконано повною мірою, адже художник отримав догану від керівництва [27]. Тим не менше, його композиції, експоновані на Декаді, є цілком вдалими творами. Виправданими були нагорода грамотою «Буряководів» та закупка «Сталеварів» для музейного фонду. З-поміж репродукованих на фото з альбому робіт, вони виділяються найбільш ретельним моделюванням форми, пропорційним співвідношенням, емоційною жвавістю персонажів, об'єднаних між собою спільною сюжетною дією, поданих у природньому русі. Блок робіт першого етапу роботи В. Горолюка на ПФЗ відзначається реалістичністю трактування образів, натуроподібним розписом та їх емоційною піднесеністю. Скульптури В. Горолюка початку 1950-х віддзеркалюють реалістичну академічну традицію повоєнної станкової пластики, основним принципом якої був показ життєвої правди: в сюжетах, режисурі сцен та рухів персонажів, принципах ліплення об'єму та його ретельного розмальовування із застосуванням навіть тілесного тонування.

Так само притаманним для «неокласичного» стилю мистецтва межі 1940–1950-х років є пишне оздоблення побутових та сувенірних речей В. Горолюка рельєфом. Медальйон «ВДНГ» має картуш на симетрично розташованих навколо нього рельєфних золочених, закручених спіраллю стилізованих гілок аканту. Пудрениця – рельєфний золочений декор зі стилізованого лис-

тя аканту та хваток у вигляді бутону троянди. Цукерниця – волютоподібні із акантовим листям ніжки, її верхня та нижня частини оздоблені ажурним наскрізним рослинним орнаментом із китицями винограду (іл. 5). Вона користувалася великим попитом серед споживачів, випускалася протягом 1950–1960-х років.

Натомість, у творах В. Горолюка другого етапу роботи на ПФЗ (1954 – 1960) вже відчутна тенденція до узагальненості форми, позбавлення від прикрашательства. Скульптура «Дівчинка із собачкою» (1958) (іл. 6) на популярну в 1950-ті роки тему щасливого дитинства компактна та

ясна композиційно, в міру реалістична та узагальнена. Скульптура «Продавець апельсинів» (1958) (іл. 7) вкрита лише білою глазур'ю, однак від цього є не менш цікавою. Промовляє сама пластика, кожен ракурс якої «працює» на розкриття образу. Відсутність кольору, мінімізація дрібних деталей та невимушеність пози персонажа свідчать про зрілу руку майстра. На відміну від робіт попереднього етапу, які тяжіли до станкової скульптури, дані композиції вже вирішені за законами сприйняття малої пластики, налагоджують глядача на безпосередній контакт із собою. На жаль, їх було виконано по одному екземплярові та у виробництво запущено не було. Увесь цей час вони зберігалися у заводському музеї, а тепер у новій експозиції музею фарфору м. Полонного є рідкісними зразками малої пластики ПФЗ.

Щодо мініатюрних фігурних прикрас на побутових речах, тут слід згадати шкатулку з покришкою (1959), де фігурки дітей, що граються,

[1] - з 1954 року обласний комітет перенесли в м. Проскурів (нині – м. Хмельницький).

прикрашають корпус та покришку. Їх розміщення на предметі лаконічної форми усіченого конусу значно оживлює шкатулку, робить її неординарною.

Висновки та перспективи. Пластична творчість Віталія Горолюка цілком вкладається в тогочасний контекст розвитку малої пластики України, є невід'ємною частиною її історії та короткочасної історії виготовлення скульптури Полонським фарфоровим заводом.

Резюмуючи короткий огляд пластичного доробку В. Горолюка на ПФЗ, слід зазначити, що коли художник полишив підприємство, завод втратив перспективного майстра малої пластики із великим потенціалом. Якби йому дозволили працювати творчо не лише в рамках виробничої програми, а й над скульптурою, він міг би створити ще багато цікавих творів, предметів інтер'єру та побуту. Однак для масового виробництва пластики заводу потрібно було б запускати окрему лінію, що не мало сенсу, адже в Полонному діяв завод художньої кераміки, який спеціалізувався на випуску скульптури. В подальшій роботі слід продовжити пошук не ідентифікованих пластичних творів В. Горолюка, доповнити відсутні у складеному нами каталозі відомості.

Додаток.

Каталог робіт В. Горолюка: скульптурних творів та предметів побуту із пластичним оздобленням.

1. *Скульптура «Козак-бандурист».* 1946. Фарфор, надглазурний розпис. Учбова робота, виконана на Первомайському ФЗ.
2. *Футляр для годинника «Поєдинок Руслана і Фарлафа»* (за поемою О. Пушкіна «Руслан і Людмила). 1948. Фарфор, надглазурний розпис. В. – 49. Створена у якості дипломної роботи студента ОДХУ. Від ОДХУ експонувалася на виставці «Декада української літератури, мистецтва та народної творчості» (1951, Москва), потім була передана до музею українського мистецтва. Зараз зберігається НМУНДМ (інв. № НД (ФР) – 444).
3. *Скульптура «Шахтар».* 1948. Фарфор, підглазурне криття. В. – 22. Експонувалася на виставках. Екземпляр зразка скульптури зберігався в художній лабораторії, його назва зустрічається в інвентаризаційній відомості звіту заводу за 1953 рік [14, с. 97]. Один з екземплярів зберігається в НМУНДМ (інв. № фр. – 4536).
4. *Скульптура «Ковзаняр».* 1948. Фарфор, розпис. Був в масовому виробництві. Згадується у переліку залишків готової продукції в річному звіті ПФЗ за 1950 рік [13, с. 84].
5. *Скульптура «Парашутист».* 1949. Внесена до каталогу за спогадами художника [4, с. 1]. Інші дані поки не знайдено.
6. *Фігурний флакон для парфумів у вигляді жінки в кокошнику.* 1949. Фарфор, розпис.
7. *Скульптура «Танцівниця» (2 варіанти).* 1949. Фарфор, розпис. В. – 17 см. Форма переороблена з фігурного флакону у вигляді жінки. Тиражувалася. Є в переліку залишків готової продукції заводу за 1953 рік [14, с. 93]. Фото скульптури міститься в альбомі заводської продукції [1].
8. *Скульптура «Якут із собакою».* 1950. Фарфор, розпис. Під час розгляду скульптури на засіданні художньої ради Республіканського Тресту «Укрфарфорфаянс» у травні 1950 року автору запропонували переробити скульптуру та представити її на художню раду [15, с. 27]. Є в переліку залишків зразків заводу у звіті за 1953 рік [14, с. 97]. Фото скульптури міститься в альбомі заводської продукції [1].
9. *Скульптурна композиція «Буряководи».* 1950. Фарфор, надглазурний розпис. В. – ? Скульптура була затверджена у масове виробництво на засіданні художньої ради Республіканського Тресту «Укрфарфорфаянс» в жовтні 1950 року [15, с. 27] з ухваленням теми та побажанням більш детальніше проробити обличчя, надати всій скульптурі більше бадьорості. Однак тиражних зразків із маркуванням ПФЗ поки не знайдено. Експонувалася на обласній виставці образотворчого мистецтва, присвяченій Декаді українського мистецтва і літератури (1951). Була нагороджена грамотою Камянець-Подільського обласного відділу культурно-освітньої роботи при обласній Раді депутатів. Екземпляр зберігається в ХОКМ. Фото скульптури у білому вигляді та в розписі міститься в альбомі заводської продукції [1].
10. *Скульптура «Сталевари».* 1951. Фарфор, глазур. В. – 34,5. Створена для експонування на виставці «Декада української літератури, мистецтва та народної творчості» (1951, Москва). Після експонування передана до музею українського мистецтва. Зараз зберігається в НМУНДМ (інв. № НД (ФР) – 430).
11. *Скульптурна група з трьох фігур «Черевички» (за твором М. Гоголя).* 1951. Група була представлена на засідання художньої ради Республіканського Тресту «Укрфарфорфаянс» у червні 1951 року [16, с. 15]. Художня рада ухвалила створення такого твору виключно у якості виставкового, тому як у купі група дає вичерпне уявлення про весь твір, а коли її роз'єднати – враження пропаде. Зауважили зробити ноги Оксани більш пропорційними.
12. *Медальйон настільний.* 1952. В. – 9.
13. *Скульптура «Юний залізничник».* 1950 – 1952 рр. Бісквіт. Внесена до каталогу за спогадами художника [3, с. 1]. Фото скульптури міститься в альбомі заводської продукції [1].
14. *Фігурна попільниця «Мисливець».* 1950 – 1952 рр. Бісквіт. Внесена до каталогу за спогадами художника [3, с. 1]. Фото скульптури міститься в альбомі заводської продукції [1].
15. *Сувенір «Голуб миру».* 1957. В. – 7,5.
16. *Медальйон «ВДНГ».* 1957. Фарфор, рельєф, фотодеколь, розпис золотом. В. – 11, 3. Екземпляр зберігається в Музеї фарфору міста Полонне (інв. № 209), на споді підпис: «Фото Тротенка/ ск. Горолюк / Полонное».
17. *Пудрениця з ажурною кришкою.* 1956. Затверджена на худраді тресту з відзнакою. Тираж першої партії встановили 100 шт. [12, с. 12].
18. *Цукерниця з ажурною кришкою.* 1956. Затверджена на худраді тресту з відзнакою, скульптору призначено премію в 500 рублів [12, с. 12]. Була в тиражі.
19. *Зразок скульптури «Перший день школи».* 1956. Був відхилений худрадою тресту як малохудожній. [12, с. 12].
20. *Зразок скульптури «Пустун».* 1956. Був відхилений худрадою тресту як малохудожній [12, с. 12].

21. *Скульптура «Дівчинка із собачкою»*. 1958. Фарфор, надглазурний розпис. Розпис – В. Овчаренка. В. – 11 см. Екземпляр зберігається в Музеї фарфору міста Полонне (інв. № 364), на споді підпис: «Девочка с собачкой / ск. Горолюк / худ. Овчаренко/ 31. III. 1958, Полонное».

22. *Скульптура «Продавець апельсинів» (Продавець фруктів)*. 1958. Фарфор, глазур. В. – 15. Скульптуру було розглянуто на засіданні художньої ради Вінницького адміністративно-економічного району, відзначено премією в 250 рублів [10]. Екземпляр зберігається в Музеї фарфору міста Полонне (інв. № 137).

23. *Бонбоньєрка (шкатулка)* із скульптурними фігурками дітей, що граються (форма № 256). 1959. Фарфор, надглазурний розпис. Екземпляр зберігається в Музеї фарфору міста Полонне (інв. № 385).

Примітки:

[1] Козак Микола Іванович (нар. 1947 р.) – фарфорист, працював головним художником на ПФЗ (1985-2007). Організатор відділу фарфору історичного Музею міста Полонне.

[2] В літературі та музейних картках зустрічаються помилкові прочитання прізвища та імені: Горанюк; Горелюк; Анатолій.

[3] Наказ № 33-а по Одеському художньому училищу від 27.05.1947 р.

[4] Наказ № 36 по Одеському художньому училищу від 16.05.1947 р.

[5] Виписка з табелю успішності, архів ОГХУ.

[6] ЦДАВО, Ф Р-4988, оп. 1, спр. 441, с. 99.

[7] створений на базі колекції колишнього заводського музею ПФЗ у 2013 році.

[8] так звані творчі дні надавалися художникам заводу у теплу пору року для удосконалення своєї майстерності, збору матеріалу та здійснення замальовок, які можна було використати в подальшій роботі.

[9] так звані творчі дні надавалися художникам заводу у теплу пору року для удосконалення своєї майстерності, збору матеріалу та здійснення замальовок, які можна було використати в подальшій роботі.

[10] зберігаються в родині художника.

[11] Карпинская-Романюк Л. Полонский завод художественной кераміки. – Х.: ТОВ «Агенство Рекламист», 2013. – 408 с.

[12] там само, с. 126.

[13] там само, с. 128.

[14] там само, с. 135.

[15] артіль «Керамік» було реорганізовано в Полонський завод художньої кераміки в 1956 році.

[16] зберігається в архіві М. Козака, м. Полонне.

[17] там само, с. 135.

Як нам вдалося з'ясувати із переліку творів, що експонувалися на декадній виставці (1951, Москва), репродукований в згаданому каталозі твір «Голуб миру» належить авторству М. Осиповой.

[18] там само, с. 47.

[19] Лист В. Горолюка до М. Козака від 25.04.2011 р. – Архів М. Козака.

[20] Альбом із вклеєними чорно-білими фото із зображенням продукції ПФЗ за 1933–1954 роки зберігається в архіві М. Козака.

[21] У першій половині 1950-х років випускалася артіллю «Керамік», м. Полонне.

[22] ЦДАВОУ, Ф Р-4988, оп. 1, спр. 341, с. 107.

[23] Із нашої розмови з М. Козаком від лютого 2017 р.

[24] ЦДАВОУ, Ф Р-4988, оп. 1, спр. 198, с. 98.

[25] ЦДАВОУ, Ф Р-4988, оп. 1, спр. 155, с. 27.

[26] Наказ по ПФЗ № 287-а від 6.12.1950 р. – Архів М. Козака.

Цельора Марія Никифорівна, буряковод, працювала у колгоспі в с. Котелянка Полонського району. За великий врожай цукрового буряку в 1946 році була першою на Полонщині удостоєна звання Героя соцпраці (1947), отримала ордени Леніна і Золотої Зірки. Тричі обиралася депутатом Верховної ради УРСР.

[27] Наказ по ПФЗ № 45 від 22.02.1951 р. – Архів М. Козака.

Список літератури:

1. Альбом продукції ПФЗ за 1933 – 1954 роки. – Архів М. Козака.
2. Архів ОДХУ. Наказ № 33-а по Одеському художньому училищу від 27.05.1947 р.
3. Архів ОДХУ. Наказ № 36 по Одеському художньому училищу від 16.05.1947 р.
4. Карпинская-Романюк Л. Л. Полонский завод художественной керамики // ред. Е. П. Корусь – Хмельницький, Тов. «Агенство Рекламист», 2013. – 408 с., іл.
5. Лист В. Горолюка до М. Козака від 25.04.2011 р. – Архів М. Козака.
6. Лист В. Горолюка до М. Козака від 16.02. 2010 р. – Архів М. Козака.
7. Лист В. Горолюка до М. Козака від 03.03. 2010 р. – Архів М. Козака.
8. Наказ по ПФЗ № 287-а від 6.12.1950 р. – Архів М. Козака.
9. Наказ по ПФЗ № 45 від 22.02.1951 р. – Архів М. Козака.
10. Наказ по ПФЗ № 99-а від 28.04.1958 р. – Архів М. Козака.
11. ЦДАВОУ, Ф Р-4988, оп. 1, спр. 341. – 107 с.
12. ЦДАВОУ, Ф Р-4988, оп. 1, спр. 441. – 99 с.
13. ЦДАВОУ, Ф Р-4988, оп. 1, спр. 195. – 150 с.
14. ЦДАВОУ, Ф Р-4988, оп. 1, спр. 198. – 98 с.
15. ЦДАВОУ, Ф Р-4988, оп. 1, спр. 155. – 27 с.
16. ЦДАВОУ, Ф. Р-4988, оп. 1, спр. 201. – 33 с.

Корусь Е.П.
Институт искусствоведения, фольклористики и этнологии
имени М.Т. Рыльского,
Киевский национальный музей российского искусства

СКУЛЬПТОР ПОЛОНСКОГО ФАРФОРОВОГО ЗАВОДА 1950-Х ГОДОВ – ВИТАЛИЙ ГОРОЛЮК

Аннотация
Статья посвящена освещению раннего этапа творчества скульптора Виталия Горолюка времен его работы на Полонском фарфоровому заводе. В исследовании уточнены факты биографии художника, впервые отображено и охарактеризовано его пластическое наследие на ПФЗ, введены в научный оборот архивные материалы и новые произведения. Охарактеризованы художественные особенности последних. Некоторые произведения публикуются впервые. Таким образом, вписана новая страница в историю наследия ПФЗ в целом и малой пластики в частности.
Ключевые слова: Виталий Горолюк, Полонное, Полонский фарфоровый завод, ПФЗ, фарфор, малая пластика, скульптура.

Korus O.P.
Rylsky Institute for Art Studies, Folklore and Ethnology,
Kyiv National Museum of Russian Art

VITALIY GOROLJUK THE SCULPTOR OF POLONSKIY PORCELAIN FACTORY 1950S

Summary
The article is about the early part of sculptor`s Vitaliy Goroljuk creativity, that was created on Polonskiy porcelain factory. In this research the artist`s biography fact have been clarified. His figurative heritage, made on Polonskiy porcelain factory have been represented and characterized at first. Archival sources and new works have been put into scientific circulation. The art features of Goroljuk`s sculptures have been analyzed. Some of his works are publishing at first. The new page have been written into the history of Polonskiy porcelain factory`s heritage and into the porcelain figurine history as well.
Keywords: Vitaliy Goroljuk, Polonne, Polonskiy porcelain factory, PPF, porcelain, figurine, sculpture.

УДК 37(09)(477)Красицький

НЕВІДОМА КАРТИНА ХУДОЖНИКА Ф. КРАСИЦЬКОГО З ОБРАЗОТВОРЧОЇ КОЛЕКЦІЇ НМІУ

Кошова Н.М., Форманюк Т.М.
Національний музей історії України

Досліджений портрет українського громадсько-політичного діяча, педагога і філолога В.П. Науменка невідомого автора з колекції НМІУ. Автором портрета, як доведено науковою атрибуцією, є український художник Ф.С. Красицький. За часів СРСР В.П. Науменка трактували як буржуазного націоналіста, тому цей портрет раніше не вивчався. Така можливість з'явилась в незалежній Україні. Портрет В. Науменка художника Ф. Красицького раніше ніде не публікувався.
Ключові слова: український педагог, філолог, політик В.П. Науменко, Українська Центральна Рада, Українська Держава, український художник Ф.С. Красицький, український живопис першої половини XX ст., портрет.

Постановка проблеми. Олійний портрет з фондів Національного музею історії України раніше не мав належної наукової атрибуції. Для введення його в науковий обіг та участі в експозиціях і виставках необхідно було провести наукове дослідження та дослідити його історію.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз наукових праць дослідників Ф.С. Красицького в культурно-мистецькій сфері дають можливість повніше розкрити життя та творчість художника. Теоретичною базою для дослідження слугували праці мистецтвознавців та науковців серед яких: Г. Бордюг, П. Мусієнко, О. Сторчай, Д. Нестерчук. Ступінь розробленості даної пробеми не можна назвати вирішеною. Автори каталогу, який був виданий до 100-річчя з дня народження художника, Л. Ковальська та Н. Присталенко дослідили твори художника тільки у зібранні НХМУ. Під час наукової атрибуції портрета в образотворчій колекції Національного

музею історії України несподівано виявилась ще одна невідома картина Ф. Красицького.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не всі роботи Ф.С. Красицького відомі. Через складне політичне становище в першій половині XX ст. на території України художники не завжди могли підписувати свої роботи. Вагомою частиною цього наукового пошуку є дослідження творчості Ф. Красицького та виявлення спільного зв'язку між автором та портретованим.

Мета статті. Стаття присвячена картині з образотворчої колекції НМІУ, яка раніше не була опублікована. За радянських часів В.П. Науменка трактували як буржуазного націоналіста, тому цей портрет не міг розглядатися за часів СРСР. Така можливість з'явилась в незалежній Україні, і лише тепер цей твір атрибутовано.

Виклад основного матеріалу. Портрет, про який йдеться у статті зберігався в колекції Центрального історичного музею і записаний в інвентарну книгу в 1948 р. (інв. № М-305) без належної атрибуції. На ньому – один із найяскравіших культурно-освітніх діячів України початку XX ст. Володимир Павлович Науменко. На картині погрудне зображення чоловіка вже немолодих років в анфас зі схрещеними руками попереду себе і замисленим втомленим поглядом, спрямованим на глядача. Ледь помітна посмішка проглядає з густих вусів та бороди. Одягнений в темний строгий костюм. Чоловік зображений на фоні полиць з книгами, написаними легкими штрихами розведеною фарбою. Портрет виконаний на фанері олійними фарбами в коричнево-жовтих кольорах. Розмір – 55х44 см. Колорит картини підказує нам, що художник писав портрет увечері, коли освітлення від лампи дає жовтуватий відтінок на всі об'єкти в приміщенні. Судячи з енергійних мазків, ми бачимо як автор швидко переносив на полотно образ Володимира Павловича. Зображення носить більш графічний характер: акцент не на кольорі, а, скоріше, на пластиці ліній і плям. Робота велася у стилі «алла прима» в один шар сирої фарби без попередньої підмальовки. Художник сфокусував увагу глядача на обличчі і проникливих очах, а руки залишив менш прописаними. Але зробив це так вправно, що не відразу помічаєш таке вирішення. Митець хотів уловити той настрій, який найкраще б описав душевний і духовний стан В. Науменка. В цій роботі відчувається впевнена і досвідчена рука майстра.

Ті слова, які сказав колись В.П. Науменко, розкривають його життєву позицію та якнайкраще описують цей портрет: «Я кохаюсь у своєму рідному краю, хотів би ставити діло так, щоб кожну українську справу можна було показувати людям, не позичаючи очей у сірка, а люди ведуть діло так, що сором глянути на постановку його, втішаються тільки тим, що на швидку руку щось зробили» [14, с. 522].

Народився В.П. Науменко 19 липня 1852 р. В Новгороді-Сіверському, де його батько працював директором гімназії. З 1861 р. жив у Києві. В 1868 р. закінчив Другу київську гімназію, а в 1873 р. – відділення історико-філологічного факультету Київського університету. Зразу ж після закінчення почав працювати у рідній гімназії [7, с. 134].

Ще в студентські роки В.П. Науменко не стояв осторонь громадського життя, яке набувало національного підйому. В другій половині XIX ст. в Україні почали виникати нелегальні гуртки і товариства, які поширювали освіту серед народу. До складу цих об'єднань входили представники національно спрямованої інтелігенції. Спектр діяльності цих Громад був доволі широкий: створення навчальних посібників, видавнича справа, створення словника української мови та багато ін. В 1873 р. Володимир Павлович увійшов до складу Південно-Західного відділу Російського географічного товариства в Києві [18].

Коли відбувалося певне послаблення політичного тиску у зв'язку з підготовкою до прийняття конституції наприкінці 1880 р., в Києві було створено комісію для складання подання про необхідність запровадження української мови в початковій школі. До складу комісії ввійшов і В.П. Науменко, який працював над текстом цього документа [14, с. 516]. Але вбивство царя Олександра II в березні 1881 р. перекреслило всі надії на розвиток освіти рідною мовою. Тоді, у 80-ті роки, на прохання членів гуртка В.П. Науменко почав таємно читати курс граматики українською мовою. В 1886 р. він подав до Петербурзького цензурного комітету першу частину підручника «Руководство для изучения украинского языка в русских школах». У результаті довгого листування цей підручник побачив світ у 1888 р. під іншою назвою «Обзор фонетических особенностей малорусской речи» [14, с. 517].

Звичайно, через його «українофільську діяльність» ним цікавилась цензура і він був у чорних списках як «неблагодійний». За 30 років педагогічної праці В.П. Науменко був нагороджений орденами Святого Володимира, Святої Анни, Святого Станіслава; медалями Олександра III та Олександра Невського. Мав звання Заслуженого вчителя та дійсного статського радника. Був талановитим педагогом, «формуючи з кожної довіреної дитини неповторну особистість» [9].

4 жовтня 1888 р. В.П. Науменку як найкращому викладачеві доручили виголосити промову «О задачах преподавания отечественной словесности» на урочистому акті в Другій Київській гімназії [14, с. 518]. За багатством ідей, оригінальністю пропонованих напрямів у викладанні вітчизняної української літератури, і зараз вона актуальна. Це був виклик тій системі, де викладачі були лекторами, а не вихователями.

У 1893 р. В. П. Науменко очолив видання «Киевская старина». То був інший період в історії часопису, який позначився на загальному напрямі та змісті публікацій. Аполітичний характер видання відходив в минуле. На його сторінках почали з'являтися матеріали, присвячені розвиткові української літератури та педагогіки. Друкувалися матеріали про становище вчительства, національних шкіл, про необхідність навчання дітей рідною мовою та друк підручників [2, с. 137]. Засновує окрему сторінку в часописі «Киевская старина» – «Словник української живої мови». Матеріали для цієї сторінки збирали в різних землях України. Проте цензура почала забороняти публікацію майбутнього словника. Будучи дипломатом, Володимир Павлович зумів обійти цензурні заборони, назвавши словник «русько-

малоросійським». Пізніше укладанням словника і підготовкою його до друку зайнявся Б. Грінченко [14, с. 521], і в історію ця праця вже ввійшла як Грінченкова.

Із середини 90-х років В. Науменко неодноразово звертався до найвищих царських інстанцій з вимогою дозволити друкувати твори мовою оригіналу. Він сміливо переконував владу, що самовираження через культурний розвиток не має нічого спільного з політичною боротьбою. Хотів добитися скасування Емського указу, підписаного Олександром II у 1876 р., про заборону українського письменства. Нарешті в 1897 р. В.П. Науменко одержав дозвіл на розміщення в журналі «Киевская старина» публікацій українською мовою. Просвітницька діяльність голови «Київського товариства грамотності», яке він очолив у 1897 р., розподіляється між педагогічним викладанням, бібліотечною, шкільною і редакційною комісіями [4]. Він вирішує складну низку питань щодо відкриття нових народних училищ, заснування при них класів для дорослих, розгляд прохань про матеріальну допомогу, ознайомлення з життям і діяльністю провінційних шкіл, притулків.

В.П. Науменко проявив себе і як журналіст. В 1898 р. разом із І. Лужицьким та М. Василенком почав видавати газету «Киевские отклики», а в 1905–1906 рр. заснував газету «Свобода и право» – орган Київського центрального комітету партії кадетів (партії Народної свободи) [2, с. 136-137].

В 1905 р., заснувавши Київську приватну чоловічу гімназію, В.П. Науменко стає директором [17]. Там він реалізує свою давню мрію про власні освітні програми.

Постійного поборника впровадження української мови в національну школу В.П. Науменка включили до складу делегації, яка вирушала до Санкт-Петербурга, щоб вручити прем'єр-міністрові С. Вітте петицію про скасування обмежень українського слова. В делегацію входили також Олена Пчілка, І. Шраг, М. Дмитрієв [14, с. 522].

Окремою сторінкою в житті і творчості Володимира Павловича була Шевченкіана. Він порушує питання про необхідність наукового видання творів поета. Саме Тарас Шевченко, твори якого В. Науменко публікує в «Киевской старине», пов'язує з художником Ф.С. Красицьким, автором його портрета. В.П. Науменко був останнім власником земельного наділу з могилою поета і планував створити національний заповідник на місці поховання. Згодом разом з громадою він втілює цю ідею [14, с. 522].

В період вибуху революційних подій 1917 року та утворення УЦР В.П. Науменку було запропоновано стати заступником голови Української Центральної Ради – М. Грушевського, але він відмовився і в подальшому участі в її роботі не брав [12, с. 348]. Його не приваблювала революційна діяльність, а скоріше відштовхувала. Він не сприйняв хаосу та руйнації, а особливо відштовхував його мілітаризм. Все своє життя він прагнув будувати, а не руйнувати, тому не сприймав рішучих дій молодих політиків [11, с. 99].

В березні 1917 року В.П. Науменко надрукував у газеті «Кіевская мисль» статтю «Націоналізація школи в Україні», в якій виклав програму українізації початкової, середньої та вищої школи. Він наголошував також на необхідності організації спеціальних курсів української мови для вчителів силами свідомої української інтелігенції [11, с. 100].

На початку квітня 1917 р. Тимчасовий уряд призначив В.П. Науменка заступником, а в травні – куратором Київської шкільної округи з охопленням Київщини, Поділля, Волині, Чернігівшини і Полтавщини [20, с. 116]. В цей час він обстоював поступовість українізації народної освіти, нерідко всупереч позиції Генерального секретарства освіти, очолюваного І. Стешенком [12, с. 348-349].

На першому зібранні відновленої 4 квітня 1917р. київської «Просвіти» ім. Тараса Шевченка В.П. Науменка обрали головою її тимчасового правління. Серед засновників цієї громадської організації, що діяла на території Київської губернії ще з 1906 року, був, серед інших, і Ф.Красицький [11, с. 100].

В.П. Науменко входив до складу Правописної комісії при Міністерстві освіти УНР (Генеральному секретаріаті освіти), яка розробляла «Найголовніші правила українського правопису» [14, с. 517]. В період Української Держави (29 квітня – 14 грудня 1918 р.) В.П. Науменко був причетний до різних освітніх проектів. 30 липня 1918 року його було призначено членом Ради міністра народної освіти і мистецтва.

В листопаді він був призначений міністром освіти і мистецтв, і на цій посаді пропрацював неповний місяць. За цей короткий період було зроблено чимало. Зокрема, В.П. Науменко брав активну участь у заснуванні Української академії наук. Його підпис стоїть під наказами про затвердження В.І. Вернадського її президентом, а А.Ю. Кримського – неодмінним секретарем [11, с. 101].

15 листопада В.П. Науменко та інші щойно призначені міністри, зібравшись на перше засідання, змушені були реагувати на розстріл 14 листопада 1918 року офіцерами добровольчої дружини маніфестації студентів та учнів біля університету Св. Володимира, які протестували проти призову їх до війська. Від імені уряду було висловлено співчуття з приводу «сумних подій». На урядовому засіданні, за наполяганням В.П. Науменка, було обговорено питання про правила і порядок застосування збройної сили, «особливо стосовно учнівської молоді всіх учнівських закладів України» й ухвалено за результатами обговорення постанову.

Незабаром В.П. Науменко вніс законопроект про необхідність звільнення від призову на військову службу колишніх військових-учнів середніх навчальних закладів, викладачів середньої школи і професорських стипендіатів. Батьківські комітети та громадськість міста негативно поставилися до призову учнівської молоді [12, с. 349-350]. Володимир Павлович намагався перешкодити припиненню занять у 7-8 класах у зв'язку з призовом учнів на службу.

14 грудня 1918 р. гетьман П. Скоропадський зрікся своєї посади після антигетьманського повстання. На місце Української Держави Скоропадського прийшла Директорія УНР [15, с. 76].

На початку січня 1919 р. Верховна слідча комісія Директорії УНР пред'явила обвинувачення всьому останньому кабінету міністрів Української Держави, включаючи й В.П. Науменка, але ніяких санкцій до нього не застосовували. Після падіння гетьманського уряду Володимир Павлович продовжував працювати на науковій ниві. У 1919 р. був зарахований науковим співробітником першого історико-філологічного відділу Української академії наук.

На початку лютого 1919 р. більшовики окупували значну частину УНР. Український уряд змушений був залишити Київ. Українські війська під ударами російських поступово відступали. В.П. Науменко залишився в Києві, працював в Українській Академії наук.

7 липня 1919 р. його заарештували більшовики. Вчительська спілка разом з академіком В.І. Вернадським та секретарем-академіком А.Ю. Кримським негайно звернулися з клопотанням про звільнення В.П. Науменка. Але все було марним: 8 липня В.П. Науменка розстріляли, як зазначено в постанові Всеукраїнської надзвичайної комісії, за контрреволюційну діяльність як міністра в уряді Скоропадського [12, с. 351]. В протоколі допиту було записано: «...Звинувачений засвідчив: мені, гр. Науменку, пред'явлено звинувачення про те, що займав посаду міністра просвіти за гетьмана. Винним у названому злочині себе не визнаю... Ставлення до радянської влади негативне, але лояльне» [1, с. 40]. На цей розстріл відгукнувся історик і літературознавець Г.П. Житецький. Як він писав, цим пострілом було «загублено життя людини великої духовної сили, громадського значення і персональної чаруючої привабності» [14, с. 523].

Реабілітовано Володимира Павловича тільки 13 грудня 1991 р. на підставі ст. 1 закону Української РСР « Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні» від 17 квітня 1991 р. «у зв'язку з відсутністю сукупності доказів його вини»...

На звороті картини вгорі олівцем – ледве розбірливий рукописний напис: «В.П. Науменко / мальовано з нього 1918 р. Київ / Директор київської гімназії...» та монограма у вигляді двох з'єднаних літер Ф і К. Авторського підписа на лицьовому боці портрета немає. Саме за цією монограмою і розпочалися пошуки автора портрета. Це мала б бути, по-перше, людина з ініціалами Ф, К, по-друге, перебувати, як і В.П. Науменко, в Києві в 1918 р. Та найголовніше – треба було знайти таку саму монограму, як на звороті картини. Були співставлені біографічні дані, роботи та альбоми різних митців. В одному з виданих альбомів на деяких творах була знайдена аналогічна монограма, яка й підказала ім'я художника: «Фотій Степанович Красицький. Виставка творів, присвячена 100-річчю з дня народження (1873-1973)» [19, с. 9]. Виставка проходила у Державному музеї українського образотворчого мистецтва УРСР (нині Національний художній музей України). Картина була написана за рік до розстрілу В. Науменка.

Як і В.П. Науменко, художник Фотій Красицький був патріотом своєї України. Багато спільних рис з великим педагогом ми побачимо далі в біографії митця. Народився Фотій Степанович 24 серпня (12 за старим стилем) 1873 р. в селі Зелена Діброва Звенигородського повіту Київської губернії (нині Черкаської області) в сім'ї нащадків Т. Шевченка [5, с. 201]. Батько Фотія був сином сестри поета – Катерини [4].

Жага до малювання проявилася в нього ще в ранньому дитинстві. Після початкової освіти в сільській школі Ф. Красицького було зараховано до Київської рисувальної школи М. Мурашка (у майстерні М. Пимоненка), де він навчався у 1888–1889 рр. коштом Київської громади та композитора М.В. Лисенка. Зважаючи на родинні зв'язки з Т. Шевченком та здібності до малювання, М. Лисенко підтримував його фінансово [8, с. 9]. Деякий час Ф. Красицький жив у М. Лисенка та у відомого українського живописця В.Д. Орловського. Своє навчання Ф. Красицький продовжив в Одесі та Петербурзі. За час навчання в Рисувальній школі Одеського товариства заохочування красних мистецтв (1892–94 рр.), де його викладачем був К.К. Костанді. Фотій був нагороджений двома бронзовими медалями та однією срібною [19, с. 571].

Потім були Петербурзькі «університети» з 1894 до 1901 рр. За архівними даними, оприлюдненими в 2014 р., співробітником Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва (ЦДАМЛМ) Д.В. Нестерчуком, митець навчався не в Петербурзькій Академії мистецтв, а у Вищому художньому училищі при цьому мистецькому закладі. Про це свідчать оригінал свідоцтва й автобіографії. Одним із його вчителів був І.Є. Рєпін, у майстерні якого він навчався в 1898–1899 рр. Саме там він познайомився з істориком Запорізької Січі Д.І. Яворницьким і став учасником клубу українських художників, очолював який художник О.Г. Сластіон.

Подорожуючи на канікулах Україною, Ф. Красицький створив ряд картини, а в серпні того ж року гостював у відомого вченого і громадсько-політичного діяча М.П. Драгоманова, що, звичайно, вплинуло на формування його світогляду.

Після закінчення художнього училища, яке дало йому право викладати в середніх навчальних закладах [10], з 1901 р. по 1906 р. Ф. Красицький займається винятково малярською творчістю. На підставі свідоцтва Петербурзької (імператорської) Академії мистецтв від 5 травня 1903 р. він їздив у відрядження в різні місця Росії, під час яких створив низку картин із натури [10].

Ф. Красицький виступив одним з ініціаторів створення Товариства південноросійських художників, яке очолював з 1902 по 1921 рр. Він був також директором Одеського міського художнього музею.

В 1903 р. Ф. Красицький переїхав до Києва. Занурений у національно-культурні проблеми свого часу, він став організатором і членом редакції сатирично-гумористичного тижневика «Шершень», перший номер якого вийшов у січні 1906 р., де вміщував свої малюнки й карикатури. Художник також викладав, завідував художньо-друкарською школою у Києві (1908–1917 рр.) і брав участь у роботі з охорони та збереження пам'яток мистецтва [10]. Пізніше він був запрошений на посаду відповідального художнього редактора «Літературно-наукового вістника».

На початку XX ст. майстер працює над портретами таких видатних українців, як Л. Укра-

їнка, О. Пчілка, І. Франко, М. Грушевський, Д. Яворницький, М. Терещенко та ін. [16].

У творчому доробку Ф. Красицького особливе місце займає шевченкіана. Митець все життя працював над образом свого знаменитого діда [3, с. 26]. Зображав його в різні періоди та в різних техніках: живописі, графіці, акварелі, літографії, автолітографії, філокартії.

Велику частину свого життя Ф. Красицький присвятив педагогічній роботі. В 1922 р. митець отримав посаду викладача Миргородського художньо-керамічного технікуму, але по закінченні навчального року він знову повернувся до Києва. В 1927–1937 рр. викладав у Київському художньому інституті. Він – автор знаменитого підручника «Рисування й малювання» (1929 р.), за яким навчалося кілька поколінь молодих художників. До цього часу на території нашої країни не було жодної літератури з таким методом навчання у образотворчому мистецтві, яка б давала такі точні основи з малювання [12, с. 30].

В 1930-х рр. Ф. Красицький та його родина зазнали репресій. В 1934 р. розстріляли його зятя, поета О. Влизька. Доньку Фотину вислали на Урал. Навесні 1937 р. арештували іншого зятя – письменника П. (Голоту) Мельника. Старшу доньку Ярину з сином виселили до Башкирії. Самого Ф. Красицького звинуватили в «українському націоналізмі», а 22 вересня 1937 р. його було звільнено з посади доцента художнього інституту. Після оскарження свого звільнення його було відновлено на посаді в інституті, проте адміністрація художнього інституту не поспішала з виконанням цього наказу [10]. І як наслідок, коли в листопаді 1937 р. на художній виставці в будинку Народного мистецтва експонувалися картини таких відомих українських митців як М. Бурачек, Ф. Кричевський, О. Шовкуненко, то серед них уже не було робіт Ф. Красицького [8, с. 41].

Під час Другої Світової війни Ф. Красицький перебував у Києві. Організація українських націоналістів починає відновлювати державні інституції України, створює перший орган – Київську міську управу. Невдовзі його обирають членом Комітету охорони пам'яток культури і старовини, а 15 жовтня 1941 р. призначають т. в. о. директора музею Т. Г. Шевченка [10].

У часи німецької окупації Ф. Красицький, незважаючи на хворобу, продовжував активно працювати, що засвідчують збережені договори й угоди художника з металевим заводом «Двигун» (23 січня 1942 р.) на виготовлення металевих барельєфів І. Франка, Л. Українки та з Київським експериментальним художньо-керамічним заводом (5 червня 1942 р.) – на виготовлення керамічних погрудь Т. Шевченка [10].

Останні роки його життя були драматичними – і не лише через хворобу. Була загроза втратити свій мистецький доробок і тому Красицький сховав свої картини. Фашисти пропонували художникові за щедрий гонорар написати портрет Гітлера, але він відмовився. Тоді вони його люто побили. Фотій Степанович вижив, але прожив після цього недовго: 2 червня 1944 року він помер від крововиливу в мозок. Поховали художника на Байковому кладовищі.

Висновки. Отже, в портреті переплелися дві складні та схожі між собою долі двох людей – відомого українського художника Ф.С. Красицького та не менш відомого громадського діяча В.П. Науменка. Вони залишили свій важливий слід в історії України. Це два видатні педагога, діячі, сильні особистості, котрі проявили талант та дали багато ідей українській науці. Створили цінні наукові посібники для навчання. Їхні праці й досі є актуальними. Але головне – вони дуже любили свою країну, працювали для розквіту нації.

Список літератури:

1. Албул І. Історія педагогіки в персоналіях: Володимир Науменко (1852-1919): навч. посіб. / І.В. Албул. – Умань: РВЦ «Софія», 2007. – 196 с.
2. Бондарчук О.Б., Палійчук Р.І. // Педагагіка і психологія. Вісник АПН України. Науково-теоретичний та інформаційний журнал Академії педагогічних наук України № 4 (65), 2009. – 164 с.
3. Блюміна І. Визначний художник-реаліст // Образотворче мистецтво. – Київ: Вид-во «Мистецтво», 1973. – Вип. № 6. – С. 26-27.
4. Ганна Черкаська [Електронне джерело]. – [Режим доступа]: http://hanna-cherkaska.uamodna.com/articles/naschadok-tarasa-shevchenka/ - Назва з титул. екрана
5. Енциклопедія сучасної України: у 31 т. - НАН України, Інститут історії України. – Київ: Наукова думка, 2014. – Т. 15. – С. 201-202.
6. Ковальська Л.С., Присталенко Н.М. Фотій Степанович Красицький. Виставка творів, присвячена 100-річчю з дня народження (1873-1973). – Київ: Видавництво «Реклама», 1975. – 42 с.
7. Майстер пензля Фотій Красицький : біобібліогр. нарис / уклад. Г. Бордюг, Т. Мусієнко; ред. Г. Брагарник; ЦБС Поділ. р-ну, б-ка ім. О. Грибоєдова. – К., 2012. – 31 с. – (Галерея митців Подолу).
8. Мусієнко П.Н. Фотій Красицький. – Київ: Вид-во «Мистецтво», 1975. – 72 с.
9. Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. Фонд 86, № 14.
10. Нестерчук Д.В. Гілка Шевченківського роду (до 140-річчя від дня народження Фотія Степановича Красицького) / Д.В. Нестерчук // Архіви України. – 2014. – № 1. – С. 188-202 (та http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/AU_1_2014/19.pdf).
11. Панкова Є.В. Володимир Науменко (1852-1919) // Український історичний журнал, 1998, № 6.
12. Пиріг Р. Діяльність урядів гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір. – К.: Інститут історії України НАН України, 2016.
13. Сторчай О.В. Фотій Красицький про значення форми в образотворчому мистецтві // Образотворче мистецтво. – Київ, 2014. – Вип. № 1. – С. 30-31
14. Сухомлинська О.В. Українська педагогіка в персоналіях: у 2 кн., кн. 1: Навчальний посібник / За редакцією Сухомлинської О.В. – К.: Либідь, 2005. – 624 с.
15. Українська педагогіка в персоналіях: У 2 кн. Кн. 1. – К.: Либідь, 2005.
16. Фотій Красицький. Портрет Михайла Грушевського. 1907 р. [Електронне джерело]. – [Режим доступа]: http://www.ntsh.org/visnyk_N36/ – Назва з титул. екрана.

17. Центральний Державний історичний архів Києва. Фонд 442, оп. 858, ед. хр. № 125.
18. Центральний Державний історичний архів Києва. Фонд 442, оп. 830, ед. хр. № 410.
19. Шевченківська енциклопедія: в 6 т. – Т. 3: І-Л / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка; редкол.: М. Г. Жулинський (гол.) [та ін.]. – К., 2013. – С. 571.
20. Шкільник М. Україна у боротьбі за державність в 1917-1921 роках, Торонто, Канада, 1971.

Кошова Н.Н., Форманюк Т.М.
Национальный музей истории Украины

НЕИЗВЕСТНАЯ КАРТИНА ХУДОЖНИКА Ф. КРАСИЦКОГО ИЗ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОЙ КОЛЛЕКЦИИ НМИУ

Аннотация
Исследован портрет украинского общественного деятеля, педагога и филолога В.П. Науменка из коллекции НМИУ неизвестного автора. Автором портрета, как доказано научной атрибуцией, является известный украинский художник Ф.С. Красицкий. Во времена СССР В. Науменка трактовали как буржуазного националиста, поэтому портрет не изучался. Такая возможность появилась в независимой Украине. Этот портрет нигде не публиковался.
Ключевые слова: украинский педагог, филолог, политик В.П. Науменко, Украинская Центральная Рада, Украинская Держава, украинский художник Ф.С. Красицький, украинская живопись первой четверти XX в., портрет.

Koshova N.N., Formanuk T.M.
National Museum of the History of Ukraine

KRASITSKY KNOWN PAINTINGS OF PICTORIAL COLLECTION OF THE NATIONAL MUSEUM OF THE HISTORY OF UKRAINE

Summary
The article presents a portrait of a politician, philologist, teacher the Volodimyr Naumenko of the National museum of the history of Ukraine. The author of this portrait is the Fotij Krasytskij. Naumenko previously considered bourgeois nationalist. Because the portrait was not studied. Portrait Naumenko have not been previously published.
Keywords: Ukrainian artist the Fotij Krasytskij, portrait of a politician, philologist the Volodimyr Naumenko, Ukrainian educator the Volodimyr Naumenko, Ukrainian Central Rada, Ukrainian state, Ukrainian painting early 20th century.

УДК 792:379.85(045)

ТЕАТР ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА ДОЗВІЛЛЯ МОЛОДІ В ТУРИСТИЧНІЙ ІНДУСТРІЇ

Осаволюк І.В., Іващенко А.В.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті розглянуто актуальні проблеми дозвілля української молоді в умовах нової соціокультурної реальності та визначено місце театру в їх житті. Досліджено способи проведення вільного часу молоді в середині XX століття. Визначено причини зміни ціннісних орієнтацій молоді щодо проведення вільного часу. Проаналізовано опитування жителів м. Київ стосовно відвідин театру. А також розглянуто закономірності розвитку культурно-дозвіллєвої діяльності молоді.
Ключові слова: театр, молодь, вільний час, дозвілля, туристична індустрія.

Постановка проблеми. Вільний час і дозвілля є однією зі сфер життєдіяльності людини, в якій найбільш яскраво проявляються наслідки змін в українському суспільстві, які стали причиною виникнення низки гострих проблем, зокрема різкого падіння рівня загальної культури, руйнування традиційних норм і цінностей, поширення елементів спрощеної масової культури. Досліджуючи використання у суспільстві вільного часу, можна простежити перетворення

всієї системи ціннісних орієнтацій усіх представників українського суспільства, зокрема молоді. В умовах глибокої фінансової кризи, кризи культури, ідеології, моралі, освіти і виховання наша молодь дедалі більше втрачає духовно-світоглядні орієнтири у формуванні життєвих планів, дезорієнтується в загальнолюдських цінностях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виходячи з тематики, джерелами для статті стали роботи Б. Голдовського і С. Смелянської, Н. Смирнової, Х. Юрковського, а також праці Є. Калмановського, Є. Коренберга, І. Уварової, С. Образцова. Стосовно проблеми молодіжного дозвілля в туризмі на сучасному етапі присвячено низку досліджень зарубіжних та вітчизняних вчених, зокрема Н. Бабенко, В. Дімова, І. Євтєєва, О. Карпухіна, О. Кучера, В. Лісовського, О. Мартиненко, В. Суртаєва, В. Орлова, В. Скороходова, Л. Скокової, Л. Коган, В. Пічі, І. Петрової, О. Семашка, Н. Цимбалюк, Г. Щерби, Р. Яремкевич та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Майже всі дослідники відзначають, що проблема полягає в необхідності використання виховного потенціалу всіх сфер життєдіяльності особистості, підвищення ефективності її реалізації, вивчення молодіжного дозвілля, яке практично є мало розробленим.

Головною **метою статті** є дослідити особливості функціонування дозвілля молоді в туристичній індустрії, розкрити проблему театральної діяльності та проаналізувати вподобання людей стосовно театру в різні часові проміжки.

Виклад основного матеріалу. Відштовхуючись від того, що індустрія туризму розглядається як міжгалузевий господарський комплекс, який спеціалізується на створенні турпродукту, здатного задовольняти специфічні потреби населення в проведенні дозвілля в подорожі шляхом виробництва та реалізації товарів і послуг туристичного призначення, ми спробували трактувати індустрію дозвілля як складову туристичної індустрії, куди входять підприємства розважального, культурно-просвітницького, спортивного та оздоровчого типу, основною метою яких є створення умов для повноцінного проведення відпочинку, задоволення духовних потреб людини, відновлення її психічних та фізичних сил.

Загалом для позначення даного сектору туристичної сфери, поряд із дефініцією «індустрія дозвілля», часто використовуються аналогічні їй «індустрія відпочинку» та «індустрія розваг».

У руслі певних інтересів, цілей, які ставить перед собою людина, здійснюється у вільний час дозвіллєва діяльність. Обсяг вільного часу нині практично подібний обсягу професійної трудової діяльності, а в деяких соціально-демографічних груп, зокрема молоді, навіть і перевищує його. Тому суспільство не повинно бути байдужим щодо того, на що витрачаються години вільного часу, та не бути пасивним щодо того, чим наповнюється життя молодих людей.

Дозвілля молоді – частина вільного часу, що як правило, контрастує з професійною діяльністю, відповідає психофізичним особливостям молодої людини і спрямована на задоволення культурних потреб та інтересів здорової особистості.

Вільний час, не організований належним чином, містить у собі серйозну небезпеку щодо анти-суспільних проявів, зокрема: вживання алкоголю, наркоманії, проституції, злочинності, що може призвести не тільки до несформованості самих потреб у культурному проведенні дозвілля, а й до деградації індивіда. Саме у зв'язку з необхідністю організації раціонального проведення вільного часу і дозвіллєвої діяльності ми звертаємося до його культури, яка виступає невід'ємною складовою культури суспільства, загальної культури особистості та регулювання вільного часу.

Культура дозвілля особистості – це перш за все внутрішня культура людини, що передбачає наявність у неї певних особових властивостей (склад розуму, характер, організованість, потреби й інтереси, вміння, смаки, життєві цілі, бажання), які дають змогу змістовно і з користю проводити вільний час. Від уміння раціонально організувати та провести час свого дозвілля багато в чому залежить соціальне самопочуття людини, її задоволеність своїм вільним часом у цілому [4, с. 121-132].

Культура дозвілля молоді, крім занять, яким віддається перевага, визначається рівнем розвитку та функціонування відповідних культурологічних установ, серед яких, зокрема: кінотеатри, театри, клуби, дискотеки, стадіони, бібліотеки тощо, без існування яких неможливе задоволення потреб у сфері дозвілля у повному обсязі. Проте відвідування цих закладів молоддю зовсім не збігається з їх наявністю за місцем проживання, адже відвідують вони переважно нічні клуби, дискотеки, «караоке», кінотеатри, що привертає увагу молоді значно більше [4, с. 216-234].

Такі заклади культури і мистецтв, як музеї, театри, картинні галереї, художні виставки привертають увагу молоді менше. Сприяти зростанню рівня потреб молоді в культурному проведенні дозвілля необхідно через розвиток інфраструктури, через створення умов, необхідних як для формування, так і для реалізації культурних потреб.

У сучасному світі функція театру вже не обмежується аналізом тексту та його сценічного інтерпретування, а будь-яка інновація може бути сприйнята лише за умови підготовки публіки до театрального мистецтва. Театр перетворюється на багатофункціональний культурно-просвітницький заклад, в якому завдяки синтезу різних видів мистецтв (літератури, живопису, музики, танцю, скульптури, пантоміми, драми) створено оптимальні умови для зародження та становлення театральної анімації. Театральна анімація спрямована на розвиток емоційно-чуттєвої сфери людського «Я», занурення в культуру, метою якого є самореалізація та формування соціально відповідальної людини. Для досягнення цієї мети використовуються активні форми роботи з глядачем, не притаманні театру як традиційному закладу культури: виїзні вистави, театральні уроки, обговорення спектаклів та диспути, екскурсії по цехам та театральним музеям, сховищам театру, виконання різноманітних творчих завдань (вікторини, ігрові конкурси, інтелектуальні змагання), інші пізнавальні та культурно-розважальні заходи. Таке нетрадиційне спілкування з відвідувачами театру допомагає сформувати ефективне сприйняття творів мис-

тецтва і – найголовніше – налагодити неперервний двосторонній зв'язок між акторами та публікою. Головним принципом філософії театральної анімації є принцип залучення глядача у процес підготовки вистави [1, с. 6].

Соціологія театру розглядається як одна з розвинених галузевих складових мистецтва, яка зароджується в Україні на початку XX ст. і набуває найбільш інтенсивного свого розвитку, зосереджуючись насамперед, на вивченні глядача.

В середині XX ст. студенти приділяли велику увагу власному культурно-духовному збагаченню. Через театр вони знайомилися з досягненнями митців та основними надбаннями світової та вітчизняної культури. У більшості випадків складні матеріальні умови в основному не заважали естетичному розвитку особистості, хоча такі обставини були суттєвою перепоною для більшості.

Керівництво ВНЗ намагалося максимально залучити студентів не тільки до корисних громадських справ, а й до занять, що сприяли відновленню сил, естетичному, духовному, фізичному розвитку особистості, але в контексті радянської ідеології. В залежності від власних уподобань, від темпераменту, від фізичного стану, від фінансової забезпеченості кожен вибирав для себе свій спосіб відпочинку. Таким чином, дозвілля проектувалося державою та планувалося індивідуально кожним студентом [2, с. 18].

Неабиякий інтерес у багатьох студентів викликали театральні студії. Практично у всіх ВНЗ молодь залюбки брала участь у виставах театрів естрадних мініатюр. У час дозвілля студенти відвідували театр із наступним обговоренням за участю артистів і режисерів. Між університетськими та інститутськими студентськими командами відбувалися зустрічі веселих та кмітливих (КВК), авторами сценаріїв були студенти.

Таким чином, інтереси студентської аудиторії були надзвичайно різноманітними, гуртки ВНЗ задовольняли потреби найвибагливіших, пропонувався широкий діапазон різноманітних занять, кожна молода людина мала можливість займатися тим, що було їй до вподоби.

Суттєво змінилися життєві стратегії молоді, а також її уявлення про своє місце у владних структурах з початку 2000-х років, коли почала зростати орієнтованість на вищу освіту, цінності освіченості та інтелекту, а також на комфортні умови життя. Важливо відмітити, що збільшилась вага особистісних цінностей щодо цінностей колективних, суспільних. В центр були поставлені особистий успіх, добробут, сімейне щастя. Тоді як поняття «благо країни» дещо втратило своє колишнє значення. Велика частина молоді вже не бачить опори у державі, а тому відмовляє їй у своїй довірі та не орієнтується на співпрацю з нею.

На сьогоднішній день соціальний феномен вільного часу і дозвілля привертає увагу дедалі більшого кола дослідників. Він стає предметом обговорення не тільки фахівців, а й широкої громадськості.

Групою науковців у м. Київ було проведене анкетування в якому чітко описано хто якому виду дозвілля надає більшу перевагу. Співвідношення занять у вільний час показало, що спілкування з друзями займає місце більше половини респондентів(60%), при чому незалежно від віку та статі. Спортом займаються 28% респондентів і лише 12% вибрали театр як улюблене заняття у вільний час.

Таким чином, театр поступається місцем іншим видам захопленні і проведення часу як молоді, так і людей старшого віку. Це може бути зумовлено тим, що дуже великі ціни на квитки до театрів зробили їх недоступними для значної більшості людей, особливо молоді. І зараз практично єдиним каналом, який забезпечує широкий доступ абсолютної більшості людей до художніх цінностей вітчизняної та світової культури, стало телебачення.

Серед опитуваних знайшлись і такі, які взагалі не відвідують театр. Із опитуваних, які все ж таки відвідують театр лише 3% відвідують його кожного тижня, 26% раз в один-два місяці і 71% раз на рік і рідше. На питання : З якою метою Ви відвідуєте театр 42% опитуваних визначили комунікативну функцію. Ще 39% – виховну та 19% відповідей було віддано освітній функції.

Сьогодні молодь у віці 21-24років становить переважну більшість зали – 65%; середнє покоління 24%, а старше всього 11%. Лише близько однієї третини (34%) відвідувачі театру – чоловіки. Тоді як жінки складають 66%. Основну частину аудиторії складають студенти (46%) та працівники (39%). Бізнесмени – 13% та 2% пенсіонери [5].

Соціальний ефект розвитку індустрії дозвілля проявляється в тому, що вона впливає на формування нових особистих та суспільних потреб та їх подальше задоволення; сприяє отриманню моральної насолоди та пізнанню духовних цінностей; слугує відновленню людини як трудової одиниці, а це опосередковано впливає на підвищення ефективності праці, внесення робітниками креативних ідей в трудовий процес. У той же час, сучасна ситуація в Україні характеризується за період становлення незалежності розпадом індустрії дозвілля, сформованої ще в радянські часи, і виникненням нових тенденцій, пов'язаних зі зростанням в умовах ринкової економіки тих чи інших потреб (наприклад, казино, еліт-клуби тощо). Водночас, переважна більшість закладів спрямована на задоволення потреб платоспроможного населення, ті ж установи, що є доступними для широких верств населення перебувають в умовах морального виснаження.

Ще однією тенденцією, що має не зовсім позитивний зміст, є переорієнтація населення на проведення дозвілля, пов'язане з розвагами (відвідування дискоклубів, казино, залів гральних автоматів), та заняття престижними видами спорту (боулінг, більярд, великий теніс), тоді як інтерес до проведення дозвілля, спрямованого на культурне збагачення, постійно знижується (відвідування музеїв, театрів, виставкових залів) [3, с. 24-26].

Висновки та пропозиції. Отже, аналізуючи соціальну природу театру можна сказати, що ця сфера, як частина суспільства, зумовлена суспільством не лише зовнішньо, а й внутрішньо. Театр розглядається як форма колективної поведінки, масового спілкування, «комплекс міжлюдських взаємодій» з вихідною передумовою вивчення, насамперед, включення театру в соціальний контекст.

Функції, які здійснюється театром, створюють взаємодію з суспільством. За допомогою впливу театру формується духовна сфера та поведінка особистості, накопичується система знань, яка засвоюється нею в процесі перегляду театрального дійства. Одночасно відбувається процес формування компонентів структури особистості – пам'ять, культура і діяльність.

Для того, щоб знову популяризувати театр як варіант дозвілля для молоді, необхідно залучити державне фінансування на рекламування театрів, оплату театральної діяльності та і на відновлення самих театральних будівель. Даний вид проведення вільного часу необхідно включати в програми туристичних путівок таким чином, щоб заохотити молодь на їх відвідування, що послужить розвитком як самого театрального мистецтва, так і туристичної діяльності.

Враховуючи постійно зростаючі потреби населення в відпочинку та позитивних враженнях, необхідно активізувати зусилля з оптимізації розвитку індустрії дозвілля, також і театру загалом. Перш за все, необхідно вирішити такі завдання:

- заохочувати та стимулювати прибуткові інвестиції в театральну індустрію з метою удосконалення та розширення її інфраструктури;
- забезпечити внутрішню конвертованість послуг шляхом підвищення їх якості та розширення асортименту, поліпшення умов обслуговування відвідувачів;
- сприяти впровадженню нових технологій та інновацій;
- урізноманітнювати структуру та розширювати мережу закладів відпочинкового типу;
- зробити доступними установи відпочинку та розваг для всіх категорій населення.

Список літератури:

1. Веселовська Г.І. Історія українського театру (від джерел до початку XX ст.): Програма курсу лекцій / Ніжинський держ. педагогічний ін-т ім. М.В. Гоголя. Кафедра історії культури, літератури та народознавства. – Ніжин, 2013. – 32 с.
2. Г.М. Хоткевич і українська театральна культура кінця XIX - початку XX століття: Автореф. дис... канд. мистецтвознавств.: 17.00.01 [Електронний ресурс] / Я.В. Партола; Харк. держ. акад. культури. – Х., 2011. – 23 с.
3. Цимбал О.В. Соціально-філософський аспект трансформації аксіологічних орієнтацій молоді в сучасному суспільстві / О.В. Цимбал. – Вінниця, 2010. – 153 с.
4. Молодь у сучасному світі: філософсько-культурологічні виміри. Зб. матеріалів Міжнародної наукової конференції. – Київ, 26-27 березня 2009 р. – К.: Видавничий центр КНЛУ, 2009. – 504 с.
5. Молодь у сучасному світі: філософсько-культурологічні виміри. Зб. матеріалів Міжнародної наукової конференції. – Київ, 26-27 березня 2009 р. – К.: Видавничий центр КНЛУ, 2009. – 504 с.
6. Соціологічне дослідження на тему: «Громадська думка жителів Києва стосовно дозвілля» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kiev.ukrstat.gov.ua

Осаволюк И.В., Иващенко А.В.
Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ТЕАТР КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ЧАСТЬ ДОСУГ МОЛОДЕЖИ В ТУРИСТИЧЕСКОЙ ИНДУСТРИИ

Аннотация
В статье рассмотрены актуальные проблемы досуга украинской молодежи в условиях новой социокультурной реальности и определено место театра в их жизни. Исследованы способы проведения свободного времени молодежи в середине XX века. Определены причины изменения ценностных ориентаций молодежи о проведении свободного времени. Проанализированы опрос жителей г. Киев относительно посещения театра. А также рассмотрены закономерности развития культурно-досуговой деятельности молодежи.

Ключевые слова: театр, молодежь, свободное время, досуг, туристическая индустрия.

Osavoliuk I.V., Ivashchenko A.V.
Vinnitsa Trade and Economic Institution
Kyiv National University of Trade and Economics

THEATER AS PART OF YOUTH LEISURE IN THE TOURISM INDUSTRY

Summary
In the article the actual problems of Ukrainian youth entertainment in the new socio-cultural reality and the place of theater in their lives. Investigated ways of spending free time of youth in the mid-twentieth century. The reasons of changes in value orientations of young people to spend free time. Analyzed survey of residents. Kyiv concerning a visit to the theater. And consider the patterns of cultural and leisure activities of young people.

Keywords: theater, youth, leisure, recreation, tourism industry.

УДК 78.07

ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ СТАНІСЛАВА ПАВЛЮЧЕНКА (до 80-річчя від дня народження)

Ткаченко В.В.
Київський національний університет культури і мистецтв

Стаття присвячена педагогічній діяльності професора С. Павлюченка – представника Київської диригентсько-хорової школи, майстра українського народного хорового виконавства. Наведено останні дослідження і публікації присвячені диригентові. Розглянуто основні етапи життєвого і творчого шляху. Визначено основні засади концепції С. Павлюченка щодо підготовки фахівців з українського народнопісенного виконавства у вищій школі. Охарактеризовано деякі аспекти методики роботи з хором.
Ключові слова: Станіслав Павлюченко, диригент, народнопісенне виконавство, народний хор, робота з хором.

Постановка проблеми. Станіслав Євстигнійович Павлюченко – народний артист України, професор, диригент-хормейстер, глибокий знавець традицій народного хорового співу, представник Київської диригентсько-хорової школи. Постать цього митця можна віднести до плеяди видатних представників жанру народного хорового мистецтва ІІ пол. ХХ – поч. ХХІ століть, таких як А. Авдієвський М. Кречко, Є. Кухарець, М. Кущ, А. Пашкевич. І. Сльота та ін. Шанований серед колег С. Павлюченко був менш відомим, та його вплив на розвиток жанру був значним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В 2012 році вийшли друком два біобібліографічні покажчики. Перший приурочений 75-річчю від дня народження С. Павлюченка. В ньому зібрано біографічні дані, раніше опубліковані інтерв'ю та спогади сучасників, серед яких вирізняється стаття професора І.Я. Павленка який аналізує діяльність митця у різних аспектах творчості [1, с. 17]. Другий покажчик «Об'єднані любов'ю до української пісні» присвячений 40-річчю кафедри фольклору та народнопісенного виконавства Київського національного університету культури і мистецтв, яку впродовж 26-ти років очолював С. Павлюченко.

Завдяки роботі по упорядкуванню вищезазначених видань нам відомо, що перші згадки про С. Павлюченка, мали місце у газетах і журналах 70-х – 80-х років ХХ ст. Його біографічні дані вперше розміщено в енциклопедичному та біографічному довідниках «Митці України» (1992) та «Мистецтво України» (1997). В бібліотечних фондах значиться ряд упорядкованих ним збірок: «Стоим на страже» (1978), «Боевой запевала» (1979–1982, 1985), «Музичні вечори обробки українських народних пісень» (1981), «Поет народный хор: для хора разных составов с сопровождением баяна и без сопровождения» (1981). Та ще стаття «Скупа сльоза» у збірці спогадів про Е.П. Верьовку-Скрипчинську.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження життєвого і творчого шляху С. Павлюченка лише частково відображають багатогранність його особистості. Аналіз публікацій присвячених С. Павлюченку виявляє, що поза увагою залишаються питання творчого методу, його внесок у розвиток жанру українського народного хорового співу як через творчу роботу з хоровими колективами, так і через підготовку відповідних мистецьких кадрів.

Мета статті. Доповнити біографічні дані, висвітлити основні засади концепції С. Павлюченка щодо підготовки кадрів у сфері народнопісенного виконавства у вищій школі та охарактеризувати деякі аспекти його методики роботи з навчальним хоровим колективом.

Виклад основного матеріалу. С. Павлюченко народився 18 серпня 1937 року в м. Рославль Смоленської області. Батько Євстигній Тимофійович був робітником-залізничником, а мати Прасковія Василівна – домогосподаркою. В 1943 році родина переїжджає до щойно звільненого від окупації Києва [5, с. 3]. З ініціативи матері С. Павлюченко навчається в музичній школі, спочатку грає на акордеоні, згодом опановує фортепіано. С. Павлюченко легко підбирав популярні мелодії, у шкільні роки грав на вечорах танців, за що мав прізвисько Блантер.

Після закінчення школи С. Павлюченко вступає до Київської консерваторії на вечірнє відділення, та навчання переривається у зв'язку із призивом до армії. Під час трирічної строкової служби у авіаційному полку в м. Ніжині він грає на трубі, керує художньою самодіяльністю в клубі гарнізону. Після демобілізації поновлюється на перший курс консерваторії, вимушено але вдало поєднує навчання з роботою. Починаючи із 1959 р. працює вчителем співів у середній школі. С. Павлюченко мав природний хист до вчителювання, легко знаходив спільну мову з дітьми. Прикладом може слугувати твір учня-розбишаки, який до тієї пори нехтував виконанням будь-яких домашніх завдань. Ось як він розкрив тему «Мій улюблений урок»: «Якось ми з хлопцями грали у футбол. Повз нас ішов наш учитель співів. Він сказав, що залюбки пограв би з нами у футбол, але поспішає. От який у нас хороший вчитель співів, от який у нас хороший урок співів». (Пряма мова умовна, оскільки відтворена з розповіді С. Павлюченка – *авт.*).

В цей же період С. Павлюченко працює в Залізничному та Київському Палацах піонерів та школярів як акомпаніатор та керівник гуртків [4, с. 76]. Вперше претендуючи на посаду акомпаніатора молодий музикант отримав відмову у працевлаштуванні, оскільки не достатньо добре грав з аркуша. Ця невдача спонукала його більше уваги приділити грі на інструменті і за рік його прийняли на роботу.

Коло музичних інтересів молодого музиканта доволі широке. Він займається джазом, стає одним з організаторів та художнім керівником і диригентом студентського естрадного оркестру Київського інституту інженерів цивільної авіації [4, с. 76]. Навчаючись на хормейстера С. Павлюченко цікавиться і особливостями оркестру і з власної ініціативи відвідує репетиції Державного симфонічного оркестру в Київській філармонії, яким на той час керував видатний диргент Н. Рахлін.

Жанр народного хорового виконавства з'явився в житті Маестро, за його власним твердженням, майже випадково, та він був обраний народною піснею і довіку залишився вірним їй. Це сталося у 1962 році за безпосередньої участі людини, яку він цінував і згадував з глибокою повагою і любов'ю до останніх днів свого життя. Унікальна особистість, професор Київської державної консерваторії Е.П. Скрипчинська поєднувала в собі інтелігентність, порядність, ерудованість, вимогливість, доброту і незламну силу духу, була взірцем жіночності і шляхетності. Уважна до всіх своїх студентів Елеонора Павлівна спостерігала за творчими пошуками і досягненнями С. Павлюченка. Саме вона, на його думку, запропонувала Г.Г. Верьовці запросити його, студента, на посаду завуча новоствореної при Державному українському народному хорі Учбової студії по підготовці акторських кадрів [4, с. 77]. Окрім організації навчального процесу, діяльності для С. Павлюченка нової, він викладає учням Студії музично-теоретичні та хорові дисципліни [1, с. 6].

Після закінчення консерваторії в 1966–1971 рр. С. Павлюченко працює в Державному українському народному хорі ім. Г. Верьовки, на посадах педагога-репетитора з вокалу, диригента оркестру, диригента-хормейстера, здобуває досвід постановки вокально-хореографічних композицій та роботи в студії звукозапису. В 1971 році в рамках літературно-художнього альманаху «Сонячні кларнети» з оркестром Державного українського народного хору провів телевізійні концерти-лекції про українські народні інструменти (вип. 8) та «Народні пісенні скарби» (вип. 10). Різнобічна діяльність С. Павлюченка в Державному українському народному хорі ім. Г. Верьовки сприяла опануванню особливостей народнопісенного мистецтва, формуванню і становленню широкого спектра професійного мислення та власного виконавського стилю.

В 1971–1993 рр. С. Павлюченко засновник Ансамблю пісні і танцю Червонопрапорного Західного прикордонного округу, його художній керівник та головний диригент.

В 1972 році в Київському державному інституті культури (далі КДІК; із 1999 р. Київський національний університет культури і мистецтв, далі КНУКіМ) створено кафедру народного хорового співу. У своїх спогадах про організацію кафедри В. Суржа (співорганізатор кафедри – авт.) зазначає, що підготовку керівників самодіяльних народних хорів в той період вже здійснювали в Московському інституті культури і в Саратовській консерваторії. В Україні ж подібна кафедра у вищому навчальному закладі виникла вперше. Організація пройшла успішно і доволі легко, оскільки інститут загалом ще формувався. В 1972 році з числа студентів вже діючої кафедри хорового диригування було відібрано приблизно п'ятнадцять дівчат, які володіли народною манерою співу (дехто з них були випускницями Студії при хорі ім. Г.Г. Верьовки), і близько десяти хлопців, охочих долучитися до роботи з народними хоровими колективами.

Формуючи педагогічний склад кафедри її засновник А. Гуменюк поступово запрошує на кафедру кількох учнів Г. Верьовки та Е. Скрипчинської, зокрема В. Суржу, Л. Пасєщенко а трохи згодом, в 1974 році, і С. Павлюченка. Останній, таким чином, поновлює свою педагогічну діяльність, припинену в 1971 році в зв'язку з організацією Ансамблю. Спочатку С. Павлюченко працює з курсовими хорами заочників, з жіночим хором, згодом В. Суржа передає своєму молодшому та заповзятому колезі мішаний хор студентів стаціонару, а у 1984 році – кафедру.

Впродовж дев'ятнадцяти років С. Павлюченко суміщає роботу художнього керівника професійного хорового колективу та педагогічну діяльність у КДІК. З 1993 року його увага цілком зосереджується на педагогічній роботі, а свій творчий потенціал він реалізує в українському народному хорі КДІК.

В 1979 році С. Павлюченко отримав вчене звання доцента, а у 1990 році – професора. За роки роботи у ВНЗ обіймав керівні посади завідувача кафедри (1984-2010), декана музичного факультету (2000-2007), Першого проректора (1993-1994), тож чудово орієнтувався у всіх складових організації і забезпечення навчального процесу. Завдяки розробленим С. Павлюченком навчальним планам, впровадженню цілих циклів навчальних дисциплін, Київський державний інститут культури пройшов ліцензування та отримав право здійснювати навчання за спеціальністю "Музичне мистецтво". За безпосередньої участі С. Павлюченка було відкрито спеціалізації "Народний спів", "Музичний фольклор", "Народні інструменти (бандура)", "Фортепіано", "Академічний спів".

Як завідувач кафедри С. Павлюченко гуртував навколо себе компетентних фахівців, теоретиків і практиків. Як зазначає І. Павленко на кафедрі очолюваній С. Павлюченком був сформований своєрідний методичний центр комплексної підготовки фахівців з українського народнопісенного виконавства та музично фольклористики, якому на сьогодні немає аналогів в Україні [3, с. 6]. Розроблена і впроваджена С. Павлюченком в навчальний процес концепція фахової підготовки диригентів народних хорів, виконавців народних пісень діє і сьогодні. Окрім диригентсько-хорових вона включає в себе й інші цикли дисциплін, що готують майбутніх спеціалістів до роботи в такому складному синкретичному жанрі як народний хор.

Дисципліни фольклорно-етнографічного спрямування, такі як "Музичний фольклор", "Транскрипція народної музики", "Народне багатоголосся", "Аналіз народно-музичного твору", "Стильові особливості народного мелосу", "Фольклористика" а також "Етнографія", "Етнохореологія", "Діалектологія" забезпечують формування у студентів розуміння фольклору як

самобутньої і самодостатньої культури. Розробниками навчальних програм даного циклу стали провідні етномузикологи та етнографи сьогодення, які в різний час викладали на кафедрі, серед них А. Іваницький, Є. Єфремов, А. Карпун, О. Шевчук, Г. Коропніченко, Р. Гусак, М. Скаженик, О. Поріцька [3, с. 6].

Фольклорно-етнографічні дисципліни С. Павлюченко вважав обов'язковим компонентом у підготовці музиканта народнопісенного жанру, а набутий комплекс знань і вмінь щодо запису, аналізу народної музики – тією базою, що дозволяє опрацьовувати і практично застосовувати народнопісенну спадщину в творчій роботі, зберігати сутність народної пісні в пошуках нових виконавських форм. На цьому етапі підготовки майбутній фахівець вивчає дисципліну "Основи обробки народної музики" або "Хорове аранжування".

Знання різновидів, технічних характеристик, тембральних та акустичних якостей інструментів, видів і складів оркестрів, виконавських особливостей оркестрових груп, їх співвідношення і специфіки звучання та, зрештою, вміння інструментувати твори для заданого складу оркестру – все це професор вважав запорукою професійного підходу до роботи з акомпанементом. З цих міркувань до навчальних планів були введені навчальні курси з "Інструментознавства" та "Інструментування".

С. Павлюченко всіляко прагнув застосовувати у навчальному процесі новітні технічні засоби, сприяти опануванню студентами різноманітних комп'ютерних музичних технологій, на зразок редакторів нотного набору, обробки звуку та ін. Професор із задоволенням збирав аудіо та відео записи класичної, джазової, народної музики у виконанні провідних музикантів, за першої ліпшої нагоди організовував їх перегляд або прослуховування.

Тонкощів професійної майстерності від Станіслава Євстигнійовича міг навчитися кожен студент, який вмів дивитись і бачити, слухати й чути. Професор наголошував, що у вищій школі, студентів не вчать – студенти Вчаться. Самоосвітою С. Павлюченко займався упродовж усього свого життя, і радив не вірити вчителям, які стверджують, що все знають. Постійний пошук, жага пізнання нового були потребою душі майстра.

В репетиційному процесі С. Павлюченко безумовно працював над різними компонентами хорової звучності – строєм, ансамблем, дикцією, штрихами та ін. Великої уваги надавав розспівуванню як засобу формування вокально-хорових умінь. Загалом же він продовжував принципи школи хорового мистецтва започаткованої П. Демуцьким, який вважав за необхідне співтворчість диригента з учасниками хору. Для С. Павлюченка важливим був емоційний відгук, натхнення, яке додає легкості у виконанні будь-якої роботи. Поєднання вокальної технології та емоцій. Емоцій диригента, співаків та публіки: "Доки ви будете працювати на публіку, нічого не вийде, доки ви будете працювати на себе – тим більше. А от коли ви змушуєте працювати разом з собою публіку, то це вже успіх", – говорив він [7, с. 11]. С. Павлюченко ніколи не ставив перед собою завдання теоретизувати власну методику роботи з хором. Якось на запитання проф. А. Іваницького чому б не написати навчальний посібник чи підручник на дану тематику С. Павлюченко жартома відповів, що методи він часом використовує антипедагогічні, то ж і писати про них не варто.

С. Павлюченко відчував природу співацьких голосів, однаково легко працював із співаками з народною та академічною манерою звукоутворення. Працюючи в хоровому класі одразу з півсотнею студентів мав індивідуальний підхід, до більш талановитих і здібних був вимогливішим ніж до менш обдарованих.

Пояснення щодо якостей звуку який він уявляв і вимагав від хору в кожному окремому творі були прості й доступні. Переконливість запропонованих інтерпретацій підкоряла логічністю і закономірністю розвитку, простотою взаємозв'язку засобів виразності і спонукала до високохудожнього виконання. Вміння диригента доброзичливо, артистично, влучно, перебільшено і несподівано спародіювати хорові або індивідуальні вокальні вади викликало в хорі інколи справжній регіт, але разом з тим і головне – розуміння недоліків які слід усунути. Він міг однаково легко кепкувати з хору і з себе, міг бути суворим і міг блазнювати, міг розповідати про страшні речі і про кумедні – всі ці настрої чергувалися з непередбачуваною періодичністю, та сприяли налаштуванню колективу на плідну роботу. С. Павлюченко проводив паралелі між образами літературного тексту і реальними подіями сьогодення, змальовував яскраві й виразні психологічні образи. Викликав у співаків емоції і сам їх переживав – сміявся, коли говорив про почуття радості, добра, захоплення і ледве стримував сльози, змальовуючи драматичні, трагічні події.

С. Павлюченко задавав чуттєво-емоційний тон і хор настроювався на камертон особливої конструкції – внутрішній камертон диригента. "Як співає диригент, так співає хор", – неодноразово зауважував Станіслав Євстигнійович. В процесі репетиційної роботи виникало взаєморозуміння між диригентом та виконавцями, характеристики звуку якого керівник прагнув у той чи інший момент артисти вловлювали в його виразних диригентських жестах, виразі обличчя, погляді. С. Павлюченко вважав що художні образи, зміст, драматургія кожного твору найдосконаліше розкриваються через тембри. Він диригував тембрами і навчав цьому студентів: "Покажіть хору яким звуком співати і хор заспіває по руці. Хор гнучкий інструмент щодо тембру і може змінювати звук на ходу".

Особливої уваги надавав С. Павлюченко формуванню навчально-концертного репертуару. Твори добирав прискіпливо, проникнення до мінливої і тендітної сутності народної пісні, розуміння ідеї авторських творів було знаковим у прийнятті їх до репертуару. Тонкий творчий смак та вроджена музична інтуїція були для нього тими терезами, на яких він зважував художню цінність кожного втору. Коли диригент відчував певну розбалансованість між літературною і музичною складовими, або ж прагнув поставити твір засобами свого колективу, то вдавався до переаранжувань і виконавських редакцій. В 2011 році частина сформованого С. Павлюченком навчально-концертного репертуару була опублікована у трьохтомнику

"Співає український народний хор Київського національного університету культури і мистецтв". Але й до того творений С. Павлюченком репертуар впродовж багатьох років розповсюджувався на теренах України випускниками, які від'їжджаючи на місця везли з собою, разом із набутими знаннями, і хорові партитури.

Для забезпечення практичної підготовки студентів завідувач кафедри організовував виступи в яких хором диригували студенти. Ця практика діє і нині. Сценічні майданчики були різноманітні: гуртожитки університету, дитячі школи мистецтв, училища культури, Будинки культури, обласні філармонії та ін. Строки на підготовку до виступу в якості диригента бували різними – від кількох днів до хвилин. Знаючи рівень підготовки, особисті психоемоційні якості своїх вихованців професор об'єктивно оцінював швидкість з якою той чи інший студент здатен підготуватись до диригування хором. Часом в концерті, поки лунали оплески, він ледь помітно вказував на котрогось зі студентів і говорив: "Диригуєш наступний твір". Це були випробування на професійну витривалість, своєрідні щеплення, які загартовують молодого виконавця, готують до евентуальних несприятливих обставин. Щоразу після концертного виступу в хоровому класі С. Павлюченко просив студентів висловити свої враження і думки. У відповідь він сподівався почути детальний аналіз, аргументовану критику тощо. Вислухавши думки хористів художній керівник зрештою сам докладно аналізував концерт.

Висновки. Професор Павлюченко С. Є. працював з дитячими та юнацькими, з аматорськими, професійними та експериментальним (навчально-концертним) колективами, зробив значний внесок у вдосконалення системи якісної підготовки фахівців з українського народнопісенного виконавства та музичної фольклористики в системі вищої освіти. Його концепція підготовки фахівців народнопісенного жанру поєднала в собі класичну музичну освіту і здобутки фольклорно-етнографічних дисциплін, навчання та концертно-виконавську практику. Свідченням ефективності такої професійної підготовки є вагомі творчі здобутки випускників кафедри [2, с. 32-38].

Диригент С. Павлюченко віртуозно володів інструментом під назвою хор, тонко відчуваючи його виконавські можливості. Плинність кадрів у навчальному хорі не була приводом для зменшення вимог до музично-естетичних критеріїв, робота організовувалась і оцінювалась за тими ж принципами, що й у професійних колективах. Атмосфера в хоровому класі сприяла розкриттю і творчій реалізації кожного студента, а щира участь С. Павлюченка у житті молоді, справедливість, вимогливість і батьківська турбота викликали повагу і довіру. До останніх днів життя він прагнув допомагати молоді у професійному становленні та й просто по життю. Тож коли у грудні 2010 року Маестро відійшов у інший світ, аби попрощатися з ним, до Києва приїздили випускники з різних куточків України.

Своє життя Станіслав Євстигнійович пройшов з добром до людей і він залишається серед нас, допоки ми його пам'ятаємо. Світла пам'ять, Вам, Маестро!

Список літератури:

1. Павлюченко П.Г. Павлюченко Станіслав Євстигнійович : біобібліогр. покажч. до 75-річчя від дня народження / уклад. П. Г. Павлюченко, О. О. Скаченко, В. В. Ткаченко ; М-во культури України, КНУКіМ, Бібліотека. – Вінниця : Нова Книга, 2012. – 88 с. : іл., портр.
2. Скаченко О.О. Об'єднані любов'ю до української пісні : біобібліогр. покажч. (присвячено 40-річчю кафедри фольклору та народнопісенного виконавства КНУКіМ) / гол. ред. М. М. Поплавський ; наук. ред. А. І. Іваницький ; уклад.: О. О. Скаченко, В. В. Ткаченко ; М-во культури України, КНУКіМ. – К., 2012. – 210 с.
3. Павленко І.Я. Станіслав Павлюченко // Співає Український народний хор Київського нац. ун-ту культури і мистецтв : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – Вінниця, 2011. – Вип. 1. – С. 6–8.
4. Павлюченко С.Є. Скупа Сльоза // Верьовка-Скрипчинська Е. Музикант. Педагог. Людина : спогади / упоряд. В. Горбатюк. – К. : Видавець Вадим Карпенко, 2004. – С. 75–79.
5. Снігир Т. І. Станіслав Павлюченко // Співає Український народний хор Київського нац. ун-ту культури і мистецтв : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – Вінниця, 2011. – Вип. 1. – С. 3–5.

Ткаченко В.В.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СТАНИСЛАВА ПАВЛЮЧЕНКО

Аннотация
Статья посвящена педагогической деятельности профессора С. Павлюченко – представителя Киевской дирижерско-хоровой школы, мастера украинского народного хорового исполнительства. Приведены последние исследования и публикации посвящены дирижеру. Рассмотрены основные этапы его жизненного и творческого пути. Определены основные принципы концепции С. Павлюченко по подготовке специалистов народного хорового исполнительства в высшей школе. Охарактеризовано некоторые аспекты методики работы с хором.
Ключевые слова: Станислав Павлюченко, дирижёр, народно-песенное исполнительство, народный хор, работа с хором.

Tkachenko V.V.
Kyiv National University of Culture and Arts

TEACHING ACTIVITY STANISLAV PAVLYUCHENKO

Summary
The article is devoted to teaching activities of Professor S. Pavlyuchenko – a representative of the Kiev school choral conductor, master of Ukrainian folk choral performance. An recent studies and publications devoted to the conductor. The main stages of life and career. The basic principles of the concept S. Pavlyuchenko on training specialists in Ukrainian folk-song performance. Characterized some aspects of methods of working with the choir.
Keywords: Stanislav Pavlyuchenko, conductor, folk-song performance, folk choir, work with the choir.

УДК 7.072

ДЕЯКІ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТРАДИЦІЙНОЇ СОРОЧКИ

Шнуренко Т.В.
Київський національний університет культури і мистецтв

У статті аналізуються сучасні розробки українських етнографів, присвячені дослідженню традиційної сорочки. В роботі досліджуються монографії таких етнографів, як З. Васіна, Т. Кара-Васильєва, О. Косміна, Т. Ніколаєва, Г. Стельмащук, в яких розглянуто історію українського вбрання. Одним з найбільш інформативних джерел є видання Е. Кольбенгаєра, датоване початком ХХ ст.. Наголошується, що даний напрямок дослідження потребує подальшого наукового обґрунтування з залученням великого масштабу не лише етнографічних, а й культурологічних відомостей.
Ключові слова: українська сорочка, вбрання, костюм, етнографи.

Постановка проблеми. Сучасне українське суспільство зазнає значного впливу процесу глобалізації, для якого притаманне стирання меж національного, унікального, неповторного та уніфікації як економіко-політичної, так і культурної складової. Зростає потреба у зверненні уваги до витоків національної ідентичності. «Пошук національної ідентичності стає визначальною соціокультурною тенденцією сучасного світу. Для деяких суспільств криза національної ідентичності набула таких форм і масштабів, що її подолання означає не лише вибір адекватної стратегії розвитку, а й перетворюється на проблему виживання» [3, с. 1]. Подібна тенденція призводить до того, що значна кількість українських етнографів присвячують свої дослідження аналізу народного костюму, який безперечно є одним з виразників національної ідентичності. Важливою частиною національного одягу є сорочка, яка хоча й має багато варіацій в залежності від регіонального різновиду, проте залишається неодмінним компонентом, що відіграє чимале значення для самоідентифікації. Аналіз сучасних масштабних досліджень українських етнографів, присвячених даному питанню, є безперечно актуальним завданням, яке сприятиме можливості орієнтуватися у значній кількості робіт, створених за останні роки.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз сучасних масштабних досліджень українських етнографів, присвячених даному питанню, є безперечно актуальним завданням, яке сприятиме можливості орієнтуватися у значній кількості робіт, створених за останні роки. Неабияке значення має аналіз специфіки традиційної сорочки в сучасних дослідженнях українських етнографів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналізу українських сорочок присвячено досить мало робіт. В деяких дослідженнях це питання розглянуто в контексті становлення національного костюму, як, наприклад, у працях З. Васіної, Т. Ніколаєвої, О. Космінoї, Г. Стельмащук, Е. Кольбенгаєра. В інших, навпаки, проблема звужується до аналізу вишивки, яка безперечно є важливим складником, проте не вичерпує все різноманіття фактури тканини та фасону сорочки. Під даним кутом розглядається це питання у монографіях Т. Кара-Васильєвої, де аналізується костюм, вишивка, крім цього вона є автором роботи «Українська сорочка». Важливою для даного дослідження є одна з перших робіт, присвячених українському костюму, в якій яскраво представлені питання, пов'язані з сорочкою, здійснена Е. Кольбенгаєром. Варто зазначити, що більшість робіт представлені здебільшого альбомами, з великою кількістю ілюстрацій, що безперечно спрощує сприйняття, проте часом їм не вистачає наукової обґрунтованості та комплексного розгляду саме української сорочки.

Постановка завдання. В роботі здійснено аналіз специфіки дослідження традиційної сорочки в сучасних роботах українських етнографів. Розкрито основні підходи, представлені в розробках таких авторів, як З. Васіна, Т. Кара-Васильєва, О. Косміна, Т. Ніколаєва, Г. Стельмащук, Е. Коль-

бенгаєра. Наголошується, що даний напрямок дослідження потребує подальшого наукового обґрунтування з залученням великого масштабу не лише етнографічних, а й культурологічних відомостей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним з перших досліджень, в якому описується український одяг є робота Е. Кольбенгаєра «Взори вишивок домашнього промислу на Буковині» (1974), що є копією старовинного рукопису, матеріали для якого збирались на початку XX ст. Автор аналізує особливості гуцульського жіночого і чоловічого вбрання, в тому числі й сорочок. Серед позитивних моментів роботи варто відмітити увагу до того, які існують типи крою сорочок, а також специфіка їх прикрашання. Виокремлюються два типи сорочок – святкова та буденна. Першу вдягали на родинні свята, у церкву, на танці, а другу – у повсякденному житті. Е.Кольбенгаєр наводить детальний опис святкової сорочки та зазначає, що гуцули вишивають у сорочках плечики («уставки») на плечах і рукавах згори додолу, з правого і лівого боку пазух на грудях, а також часом на спіднім рубці сорочки вузькими вишивками-мережками. Автор відзначає, що у заможних селян зустрічались повністю вишиті рукави сорочок. Зазвичай і рукава, і біля шиї сорочка затягувалася. Е.Кольбенгаєр детально змальовує ту кольорову гаму, яка використовується під час вишивки сорочки: «Краски, яких селянки добирають до вишивок, є: чорна, біла, кармазинова, цинобрна, цитринова, помаранчева, синя і зелена» [4, с. 63]. Згадується, що надзвичайно різнобарвними є святкові сорочки, які рідко коли можуть бути одно- або двобарвними. Натомість робочі сорочки (хлопянки) найчастіше вишивають одним кольором, рідше двома чи трьома. Однобарвні бувають чорні, червоні або сині, двобарвні - червоно-чорні, а трьохбарвні – червоні, чорні та жовті. Зелений колір вживають, за свідченнями Кольбенгаєра, у Заставницькому повіті, та й то зрідка, заповнюючи малі прогалини. Найчастіше ж використовують червоний колір.

Цікавими є спостереження автора щодо регіональної специфіки вишивки на сорочках, наведені в роботі. Різницю між буковинськими сорочками, для яких характерне надзвичайно яскраве кольорове рішення і велика вишита площина та гуцульськими вишивками, скромнішими за об'ємом вишитої поверхні, Е.Кольбенгаєр пояснює тим, що для Буковини були притаманні тісні торгові відносини з Румунією. Процес культурної взаємодії призводив до того, що у них було досить багато спільного. «На торгах бувала жива виміна добутків народу з народом, що жили по обох боках під одними умовами і з однаковими потребами, що мали одну віру і мову, однакові звичаї і обичаї, а наостанок здавен давна і одну ношу» [4, с. 68].

Однією з базових робіт, присвячених дослідженню української сорочки є праця Т. Кара-Васильєвої «Українська сорочка» (1994). В ній автор намагається зосередитись саме на сорочці, що є центральним елементом вбрання. Кара-Васильєва класифікує сорочки за їх призначенням (побутові чи святкові), за регіональною, віковою та соціальною ознакою. Автор влучно відмічає кольорові уподобання жителів різних регіонів України, що проявляються у різноманітті вишивок, якими оздоблюється вишиванка. «На Полтавщині полюбляють ніжні відтінки голубого й жовтого, а то і зовсім біле шитво. У Вінницькій області вишивають суцільно чорним, або ж поєднанням чорного та червоного. В Житомирській та Рівненській областях побутують здебільшого червоні узори, на Київщині – червоні з синім, іноді з чорним. Багата та різноманітна вишивка в Карпатах, де особливо люблять яскраві, барвисті багатоколірні візерунки» [2, с. 5]. Акцент робиться не лише на самій вишивці, але і на власне композицію сорочки, що виступає як «логічна конструктивно-декоративна система». Існували сорочки з поликами і без уставок. На прикладі сорочок з поликами автор демонструє досить цікаве переплетіння утилітарної та естетичної функції, а саме пухлики, які робили у верхній частині, де пришивався рукав. Також згадуються два типи сорочок – «українка» (з відкладним коміром та широким рукавом, який призбирувався) та «гуцулка» (вишивка розміщується вздовж пазухи та коміру, понизу рукава).

Досить цікавою роботою, в якій розкривається історія становлення українського одягу, є «Український літопис вбрання» З.Васіної (2003). Так З. Васіна зазначає, що історія формування українського національного вбрання, нарівні з мовою є визначальним показником етнічної самодостатності. Дослідниця обирає підхід, який передбачає не лише розгляд традиційного костюму, а саме розвиток костюму, включаючи його реконструкцію, отриману внаслідок знань з палеокостюмології та вивчення археологічних знахідок. Вказується, що прадавні сорочки, а саме одяг з полотна з'явився вже за часів неоліту, причому як рукавний так і поясний. Зазначається, що хоча одяг був досить однотипним у різних слов'янських племен, проте досить сильно відрізнялись типи його оздоблення та спосіб його носіння. Усі жінки займались прядінням та ткацтвом, хоча з часом заможні городянки та жінки феодальної верхівки почали лише контролювати процес створення підлеглими одягу, в той час, як для селянських родин це залишалось традиційною справою, аж до початку XX століття. Васіна звертає увагу на матеріали, з яких вироблялись сорочки – це могло бути лляне та плоскінне тонке конопляне полотно. Сорочка (або рубаха) була основним видом одягу усіх верств населення, хоча й різнилась за конструктивними рішеннями: додільна сорочка (суцільна, від коміру до подолу – обрядова), «до підточки», що складалась з «опліччя» та «підшивки». Рукава в цих сорочках були навіть довшими за руки та відігравали функцію рукавиць, була можливість їх «засукувати» під час роботи або підтримувати браслетом біля зап'ястка на свята. Чоловічі сорочки були довжиною до коліна, жіночі ж до ступень, їх обов'язково треба було підперезувати. З. Васіна наголошує, що чоловіча сорочка не мала коміру, викот був прямокутний або округлий, часом застібалась на один ґудзик, жіноча ж обов'язково облягала шию.

За часів Київської Русі сорочка трохи змінюється. Так чоловіки носили тунікоподібні до колін, призібрані біля шиї зі стоячим комірцем. Селяни з достатком могли носити відрізні сорочки, а не

суцільно кроєні, що були довжиною за коліно та яскраво прикрашались вишивкою або аплікацією. Сорочка городян була коротшою, ніж у селян, досить часто їх фарбували у сині, зелені кольори та прикрашали контрастними за кольором вишивками. Сорочки у дружини були суцільнокроєні. «По низу їх прикрашали алтабасом, золототканими шовками, прикрашеними гаптуванням, галунами, срібними платівками. Короткі сорочки одягали лучники, піхотинці, вершники, що було зумовлено характером їхньої воєнної діяльності» [1, с. 55]. Також іншим був і їх фасон – вони були відрізними, завищеними по лінії талії, призібраними в нижній частині, з довгими рукавами, які притримувались браслетами та вирізом каре або округлим. Горловину обшивали тасьмою.

На нашу думку, дана робота представляє значний інтерес для широкого загалу. Проте ряд позицій викликають певний сумнів, адже часом автор здійснює не зовсім наукові зауваження, помилки трапляються особливо часто там, де йде мова про військові обладунки і зброю. Хоча варто зауважити, що дослідження, пов'язані з описом сорочки є абсолютно доречними, чим і обумовлений наш інтерес до даної праці.

В ряді робіт сучасних знаних науковців, які є авторами чисельних монографій, присвячених українському одягу, таких як Т. Ніколаєва, Г. Стельмащук, О. Косміна, нажаль досить мало уваги приділяється українській сорочці, а здебільшого в розробках останніх років надається огляд комплексу вбрання. В праці Т. Ніколаєвої «Український костюм. Надія на ренесанс» (2005) подано розгляд українського костюму, починаючи з ранньослов'янського періоду. В межах кожної конкретно-історичної доби (Київська Русь, середньовіччя, бароко, класицизм, романтизм) автор намагається показати одяг як складову частину не лише матеріальної, а й духовної культури народу. Автор класифікує традиційний одяг та виокремлює його етнографічні ознаки. Ніколаєва здійснює детальний опис верхнього та нижнього одягу, прикрас, взуття, розкриваючи естетичні властивості кольорів та їх символіки.

В праці Г. Стельмащук «Давнє вбрання на Волині» (2006) здійснюється екскурс в історію костюму, подібну до пророблені в працях З. Васіної та Т. Ніколаєвої, проте автор свідомо обмежує себе лише демонстрацією одягу Волині. Розкривається відмінність сорочок, які були частиною вбрання князів, рицарів, військової еліти та незаможних міщан, ремісників та селян. Досить детально розглянуто відмінності між чоловічим та жіночим селянським строєм волинян.

О. Косміна в своїй роботі «Традиційне вбрання українців» (2008) дає сорочці таке визначення: «натільний одяг з домотканого полотна, оздоблений вишивкою» [5, с. 3]. Виходячи з раніше наведено матеріалу, представленого у роботі Васіної, маємо багато свідчень того, що в даному випадку відкидаються можливості іншого оздоблення сорочок, а також можливість носити його як основний одяг, що була характерна для прадавніх часів. Проте автор влучно відмічає те, що хоча народний костюм був частиною матеріальної культури, проте він мав значне духовне навантаження. «Базуючись на загальнонародних уявленнях про світ, побудованих на поширених антитезах свій-чужий, добро-зло, дівчина-жінка, багатий-бідний, одяг ніс певну інформацію про його власника: стать, вік, місце проживання, етнічну приналежність, віросповідання, соціальний статус» [5, с. 3]. Всі ці дані надавались через різноманітну та складну символіку, закарбовану як у малюнках, представлених у вишивці, у кольоровій гамі, особливостях крою одягу, в тому числі й сорочки. Український костюм побутував як велика кількість регіональних комплексів, серед яких автор вирізняє наступні: поліський (північний), лісостеповий (центральний), степовий (південний) та карпатський (південно-західний). У межах кожного комплексу виділяються ще дрібні субрегіональні комплекси. Проте, якщо спробувати виділити ширші типи, то Косміна згадує три відмінні регіональні типи костюмів: «волинсько-поліський (один з варіантів поліського), гуцульський (один з варіантів карпатського) та полтавський (один з варіантів лісостепового)» [5, с. 4]. Вони частково перетинаються з тими типами сорочок, які виокремлювала Т. Кара-Васильєва. Отже, варто відмітити, що на даний момент існує досить мало досліджень, присвячених виключно українській традиційній сорочці, зазвичай відомості про неї включаються у розробки, пов'язані з історичними модифікаціями вбрання.

Висновки. На даний момент важко назвати одну роботу, в якій було б ґрунтовно та послідовно досліджено традиційну сорочку. Так у багатьох наукових працях представлено детальний опис костюму, проте сорочці відводиться досить незначне місце. Інші ж видання представляють скоріше яскраві ілюстровані альбоми та містять досить мало вербальної інформації та обґрунтування наведених даних. Однією з найбільш інформативних робіт є дослідження Е. Кольбенгаєра, датоване початком XX ст.. Отже, заявлена проблематика потребує подальшого наукового опрацювання та представляє широке поле для майбутніх етнографічно-культурологічних досліджень.

Список літератури:

1. Васіна З. Український літопис вбрання. Том I. – Київ: Мистецтво, 2003. – 448 с.
2. Кара-Васильєва Т. Українська сорочка: Альбом / Т. Кара-Васильєва. – К.: Томіріс, 1994. – 32 с.
3. Козловець М.А. Національна ідентичність у контексті глобалізації: соціально-філософський аналіз : автореф. дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.03 / Козловець Микола Адамович ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2010. – 36 с.
4. Кольбенгаєр Е. Взори вишиванок домашнього промислу на Буковині / Е. Кольбенгаєр. – [Б. м.] : Східна екзекутива Союзу українок в Канаді, 1974. – 102 с.
5. Косміна О.Ю. Традиційне вбрання українців / Оксана Косміна. – К.: Балтія Друк, 2008 – Том I: Лісостеп та степ. – 157 с.
6. Ніколаєва Т. Український костюм: надія на ренесанс / Тамара Ніколаєва. – К.: Дніпро, 2005. – 317 с.
7. Стельмащук Г. Давнє вбрання на Волині: монографія / Г. Стельмащук. – Луцьк : Волинська обл. друкарня, 2006. – 280 с.

Шнуренко Т.В.
Киевский национальный университет культуры и искусств

НЕКОТОРЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ УКРАИНСКОЙ ТРАДИЦИОННОЙ СОРОЧКИ

Аннотация
В статье анализируются современные разработки украинских этнографов, посвященные исследованию традиционной сорочки. В работе использованы монографии таких этнографов, как С. Васина, Т. Кара-Васильева, А. Космина, Т. Николаева, Г. Стельмащук, в которых рассматривается история украинской одежды. Одним из наиболее информативных источников является издание Е. Кольбенгаера, датированное началом XX века. Отмечается, что данное направление исследования требует дальнейшего научного обоснования с привлечением большого масштаба не только этнографических, но и культурологических сведений.
Ключевые слова: украинская сорочка, наряд, костюм, этнографы.

Shnurenko T.V.
Kyiv National University of Culture and Arts

SOME RESEARCHES OF TRADITIONAL UKRAINIAN SHIRT

Summary
The article analyses contemporary working outs of Ukrainian ethnographers, devoted to research of a traditional shirt. The monographs considering the history of Ukrainian clothes are under review. The authors of these monographs are Z. Vasina, T. Kara-Vasylieva, O. Kosmina, T. Nikolaieva, H. Stelmashchuk. One of the most informative sources is an edition of E. Kolbenhaier, dated back to the beginning of the 20th century. It is underlined that this direction of the research needs subsequent scientific proves with involving not only lots of ethnographical but also culturalogical data.
Keywords: Ukrainian shirt, attire, costume, ethnographers.

АРХІТЕКТУРА

УДК 725.381.8

МІСТОБУДІВНА МОДЕЛЬ ОРГАНІЗАЦІЇ СПОРУД ДЛЯ ВЕЛОСИПЕДІВ В ІСТОРИЧНОМУ МІСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ НА ПРИКЛАДІ КОНТРАКТОВОЇ ПЛОЩІ

Гарбар М.В.
Київський національний університет будівництва та архітектури

В статті розглянуто особливості функціонально-просторової організації споруд для велосипедів в історичному міському середовищі (на прикладі організації громадського простору на Контрактовій площі в Подільському районі м. Києва). Викладено результати передпроектного аналізу з використанням статистичних даних, методів натурного обстеження. Сформульовано вимоги до рекреаційних просторів найкрупніших міст. Обґрунтовано доцільність використання європейського досвіду активного використання велосипедного транспорту в центральних частинах міст для Києва. Описано прийоми моделювання велоінфраструктури на основі експериментального проектування.
Ключові слова: історичне середовище, споруди для велосипедного транспорту, велосипедна мережа, велосипедна інфраструктура, транспортно-пересадочний вузол.

Постановка проблеми. Проблеми транспорту, які виникли в великих містах країни, без сумніву, належать до найбільш актуальних екологічних, соціальних та містобудівних проблем. Організація і впорядкування транспортних і пішохідних потоків – першочергова задача збереження рекреаційних ділянок у центральних зонах міста. Актуальність проблеми створення комфортних просторів для людей не викликає сумніву в умовах пожвавленого зацікавлення територіями центрів міст і навіть площ для забудови під торгівельні та бізнес-центри, що приваблює ще більшу кількість транспорту і сприяє заторам і погіршенню екологічного стану середовища. Містобудівні умови є визначальними при корекції існуючої планувальної та функціональної структури міст у напрямку покращення функціонування та розвитку міського середовища з урахуванням нових тенденцій.

Поруч із вдосконаленням засобів транспорту великий вклад в зменшення забруднення повітря міст слід ввести наступні заходи: планувальні, щодо вдосконалення управління автомобільними потоками та раціоналізації перевезень всередині міста.

Велосипедний транспорт займає все більше місця в загальній транспортній системі міст України. Зняття транспортних пробок в центральних районах міста за допомогою часткової організації безавтомобільного руху на окремих ділянках, збільшення велосипедного та громадського транспорту та пересування пішки призводить до покращення екологічної ситуації та характеризує місто як «зелена мобільність» [5].

В березні 2015 р. було оголошено архітектурний закритий бліц-конкурс на визначення кращої концепції організації громадського простору на Контрактовій площі в Подільському районі м. Києва [3]. Відповідно до планувальної структури міста за Генеральним планом, задана територія знаходиться в Центральній планувальній зоні, входить в зону історичного ядра столиці та вважається однією з найпрестижніших місцевостей Києва.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми.

За завданням конкурсу необхідно було:
- вирішити питання містобудівного розвитку Контрактової площі як сучасного і комфортного громадського простору;
- забезпечити використання принципів сталого розвитку;
- забезпечити збереження і розвиток об'єктів історико – культурної спадщини, розташованих на території проектування;
- розробити пропозиції з благоустрою території та покращення умов для відпочинку різних груп населення;
- передбачити розвиток пішохідної та велосипедної інфраструктури території з врахуванням перспективної транспортної схеми Подолу та можливості включення Контрактової площі та прилеглих територій до пішохідного маршруту схилами Дніпра.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. При розробці конкурсної пропозиції необхідно було врахувати результати Міжнародного архітектурного проектного семінару «Контрактова площа: сценарії розвитку», міжнародного закритого бліц-конкурсу на кращий проект інженерно-архітектурного рішення мостового пішохідно-велосипедного переходу між парками Хрещатий та Володимирська гірка; концепції реабілітації історичного середовища «Київ Самобутній» на Подолі та Дніпровських схилах тощо.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є поширення інформації про сучасні тенденції та розвиток велосипедної інфраструктури в містах України, зокрема в місті Києві. Обґрунтування основної ідеї реабілітації історичного середовища сприятиме можливості її подальшого застосування в інших подібних ситуаціях. Апробація прийомів моделювання велоінфраструктури, визначених в результаті дисертаційного дослі-

дження, на основі конкурсного проекту підкреслює практичну значимість впровадження теоретичних пошуків.

Виклад основного матеріалу. Соціальний склад території формують різні групи людей – ті, що тут мешкають, працюють, навчаються, проводять дозвілля та ті, що приїжджають сюди з діловою або туристичною метою. Кожна з цих груп висуває певні вимоги до матеріально-просторового середовища своєї життєдіяльності. Тому концепція має врахувати інтереси усіх представників соціуму в залежності від періодичності їх перебування на досліджуваній ділянці [1].

Однією з найбільших груп, що формують соціум проектної території, є її мешканці, кількість яких складає майже 12 тис. осіб. Коло їхніх інтересів пов'язане з належними умовами проживання, побуту, охорони здоров'я, виховання та навчання дітей, соціального забезпечення, безпеки середовища, а також активного родинного відпочинку та відвідування соціально-культурних заходів.

Окрім цього найбільш численною групою соціуму – більше ніж 22,8 тис. осіб – є працівники розташованих в межах проектної території установ та підприємств, які складають основу денного населення. В останній час їх структура змінюється в бік зростання частки службовців та офісних працівників, що зумовлено посиленням тут функції центрального ділового району. Це призвело до збільшення транспортних та пішохідних потоків, формування додаткового попиту на заклади громадського харчування та торговельно-сервісні центри.

Важливою групою соціуму є студенти вищих навчальних закладів, загалом ця група складає понад 10 тис. осіб, що потребує створення відповідних умов для поглиблення знань, творчої самореалізації та самовираження, громадської діяльності та задоволення широкого спектру дозвілля.

Центральна частина Подолу, зокрема Контрактова площа, та Андріївський узвіз є одними з найбільш популярних місць зустрічей та дозвілля киян і гостей міста. Тут проводяться громадські та культурно-мистецькі заходи. Важливою складовою інфраструктури дозвілля є заклади громадського харчування та об'єкти готельного бізнесу.

Туристи та відпочиваючі є активною та мобільною групою соціуму, що висувають особливі вимоги до формування публічного простору, зокрема до його пішоходизації. Визначальними факторами для них являються естетична привабливість середовища, наявність закладів обслуговування, зручне обладнання та меблі для відпочинку чи очікування, безпечність пересування.

Важливою групою соціуму є транзитні пасажири, для яких Контрактова площа є пересадочним пунктом з метрополітену на наземний транспорт. В цілому пасажиропотік станції «Контрактова площа» становить 53,5 тис. осіб на добу. Для мешканців міста, в першу чергу, це транспортно-пересадочний вузол для ділових поїздок та запланованих переміщень. Наявність таких масово відвідуваних об'єктів як Києво-Могилянська академія, Київський муніципальний театр опери та балету, свято-Вознесенський Флоровський монастир та ін. робить цю територію транзитною. В таких умовах вона має стати оазою для перепочинку від пожвавленого руху та зміни вражень.

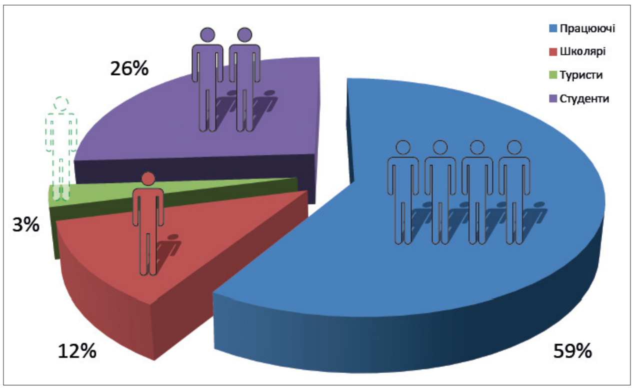

Рис. 1. Розподіл структури аудиторій без урахування проживаючого населення, %

Джерело: [1]

В рамках концепції «Київ Самобутній» запланований ряд заходів по перерозподілу використання різних видів транспорту даної території: автомобільного транспорту в бік зменшення, велосипедів в бік збільшення. Це позитивно вплине на екологію даної частини міста та додасть привабливості як мешканцям Подолу, туристичній і діловій верствам населення.

На даний час територія Подолу дуже завантажена автомобільним транспортом, що негативно відображається на можливості організації публічного простору -простору, пов'язаного із певними типами громадської діяльності, такими, як спілкування і дозвілля, простору, що створює місце для прогулянок і відпочинку. В якомусь сенсі публічний простір є синонімом якості життя в місті [1].

Контрактова площа за своїм місцем розташування та історичною та культурною спадщиною має всі передумови для створення якісного публічного простору. В конкурсному проекті запропоновано скорегувати існуючу транспортну мережу Подолу. Більшість прилеглих вулиць зробити з однобічним рухом, по периметру розмістити автомобільні стоянки, саму Контрактову площу запропоновано зробити пішохідно-велосипедною. Разом із автомобільними паркінгами передбачені стоянки для велосипедів, що дасть можливість, за необхідності, швидкого пересаджування з одного виду транспорту на інший.

Також запропоноване розташування велосипедних доріжок по периметру площі та велосмуг на прилеглих вулицях уздовж автомобільних доріг, які мають безперервну структуру та поєднані в загальну велосипедну мережу району та міста в цілому.

В центральних районах міста, в тому числі і на Подолі, житлова забудова межує із офісними центрами, адміністративними будівлями, торгівельними центрами, історичними та туристичними пам'ятками.

Велосипедний транспорт можливо використовувати як самостійний в межах житлового району: від місця проживання до: місця роботи, навчання, відпочинку тощо; в якості підвезення до

громадського транспорту – метро, або навпаки від станцій метро до місця навчання, роботи, а також в туристичних цілях – велопрокат.

В проекті запропоновано розділити велосипедні стоянки за тривалістю використання на довготривалі та короткочасні (рис. 2).

Довготривалого використання: велостанція повного обслуговування та вело прокат на 30-50 велосипедів.

1. Велостанція повного циклу, розташована в безпосередній близькості від станції метро Контрактова площа та передбачена в першу чергу для мешканців даного району, працівників та студентів. Велостанція виконує функцію підвозячого транспорту (від місця проживання, навчання та роботи до метро і навпаки). В даному випадку можливе використання власного та прокатного велосипеду. Велостанція складається з місць зберігання велосипедів, приміщень ремонту та продажу велозапчастин, шаф зберігання особистих речей, санвузлів та душових.

2. Велопрокат, як частина загального велопрокату району та міста. Передбачений в першу чергу для туристів та відпочиваючих. Окрім місць зберігання велосипедів в велопрокаті передбачене невелике приміщення первинного ремонту та огляду велосипеду.

3. Приміщення довготривалого використання повинні мати обов'язкову цілодобову охорону.

Короткочасного використання:

4. Короткочасна стоянка прагматичного типу на 6-10 велосипедів, розташоване по периметру площі біля всіх входів в магазини, кафе, театр, навчальних закладів, офісних будівель тощо.

5. Короткочасна стоянка поєднана із лавами для сидіння, смітниками, являє собою міні комплекс з елементами дизайну, притаманному загальному стилю даного міського середовища. Розташовані на подвір'ї Могилянської академії, в центрі Контрактової площі, біля Гостинного двору.

Згідно конкурсного завдання був розроблений транспортно-пересадочний вузол: споруда, яка поєднує між собою різні види транспорту, розташована поруч із станцією метро Контрактова площа та композиційно поєднує поруч розташовані будівлі.

Зараз це малопривабливе місце з хаотично розташованими МАФами, стоянками маршрутних автобусів, трамваїв. Головною задачею новоствореної будівлі є забезпечення щоденних потреб мешканців навколишньої території, працюючих, студентів, відпочиваючих та туристів (рис. 3). Будівля буде мати 2 рівні: перший рівень

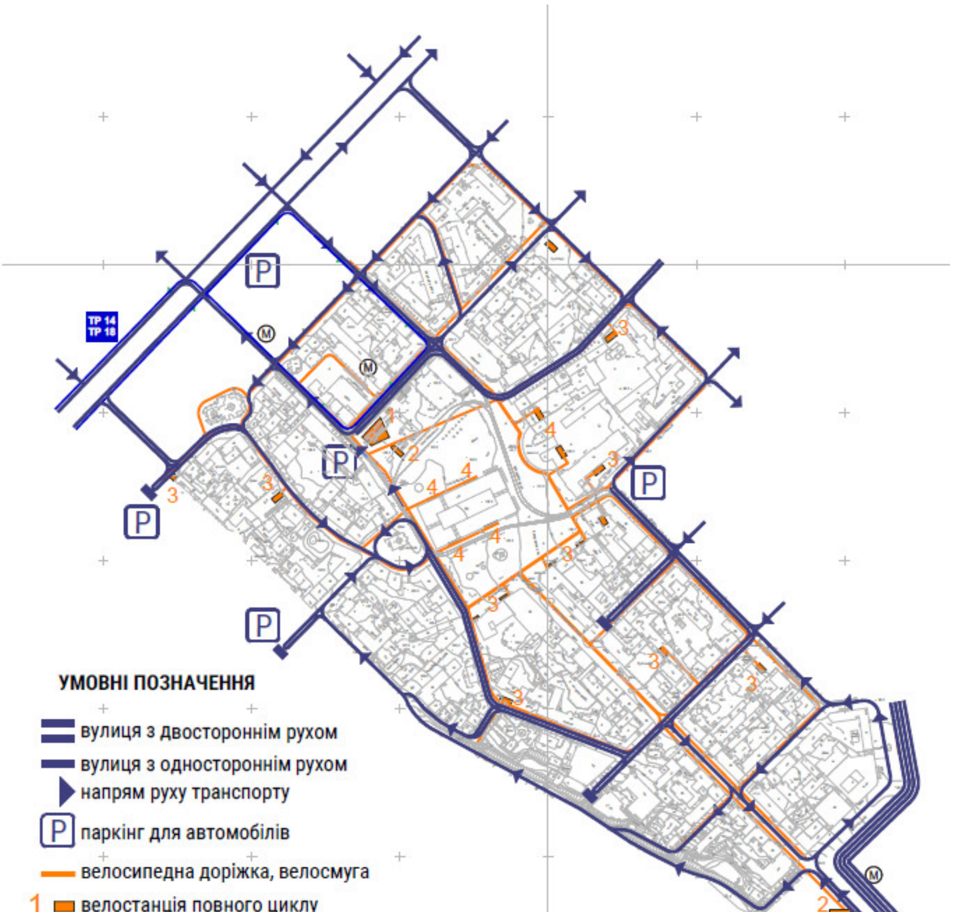
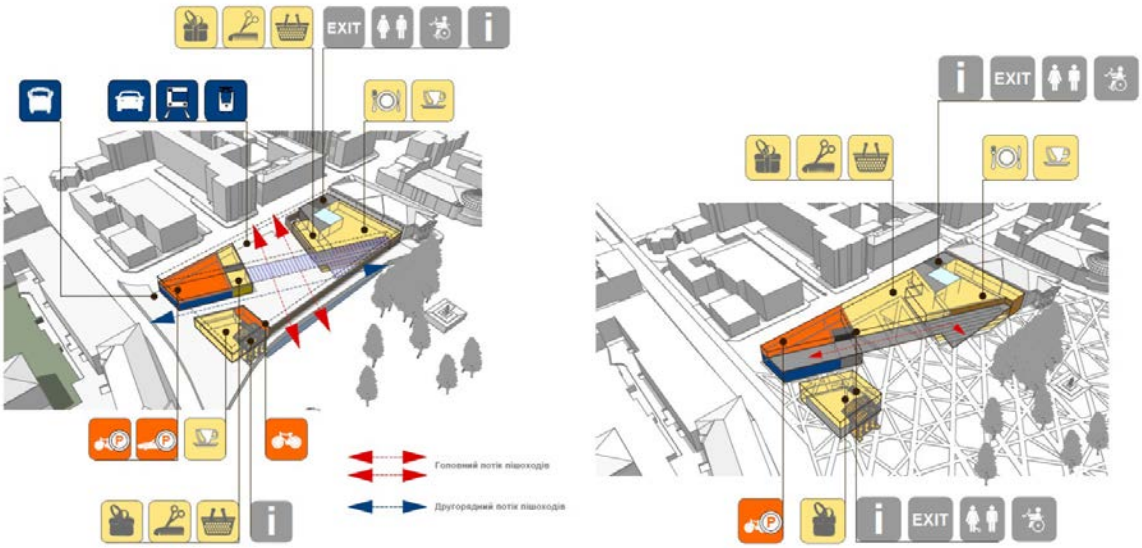

Рис. 2. Схема руху автомобільного та велосипедного транспорту

Джерело: розроблено автором

передбачений для обслуговує щоденних потреб великої кількості людей, другий – для більш тривалого перебування відпочиваючих та туристів. Умовно будівля поділена на 2 частини: 1 – громадське обслуговування: магазини, громадське харчування, туалети, сувеніри, зона відпочинку у вигляді сходів; 2 – транспортний вузол, який поєднує зупинку туристичних автобусів, автомобільну стоянку та велосипедну станцію довготривалого використання (стоянка велосипедів, ремонт, санвузли та шафки для зберігання речей), інформаційний блок для туристів, велопрокат. Будівля поєднана загальним дахом та має видовий майданчик на прилеглі території.

Питання модернізації історичного середовища завжди викликають дебати і антагоністичні точки зору. Особливо це проявляється при забудові так званих «вільних територій», якими необґрунтовано вважаються сквери і парки які начебто передбачені для розвитку літніх площадок ресторанів, кіосків та ін. Це все призводить до незручностей і пригноблення вільного пересування пішоходів у будній день та простору для відпочинку на свята чи вихідні. Неагресивне серед-

1 рівень 2 рівень

Рис. 3. Транспортно-пересадочний вузол Контрактової площі

Джерело: розроблено автором

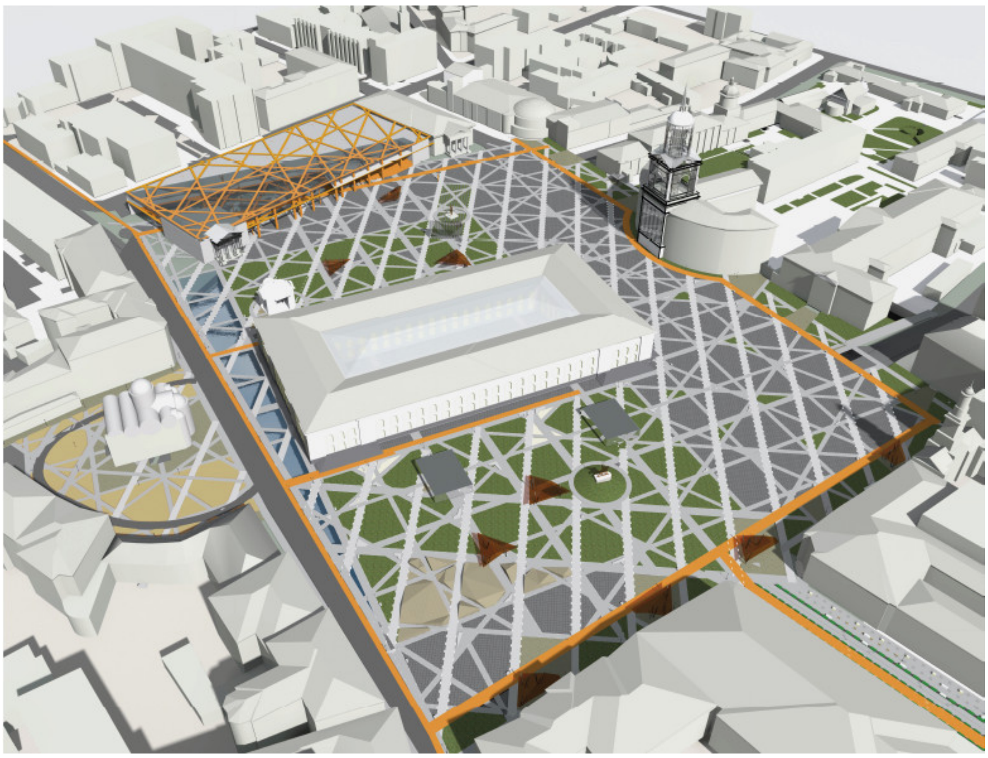

Рис. 4. Загальний вигляд Контрактової площі (проектне рішення)

Джерело: розроблено автором

овище з належним благоустроєм та мінімізацією впливу транспортних потоків і стихійних стоянок автомобілів сприяє пожвавленню міст та їхній основній меті – існувати для людей.

Висновки і пропозиції. Контрактова площа та прилеглі до неї вулиці Подолу є історичною частиною міста, і тому будь-які зміни: перерозподіл пішохідних і транспортних потоків, включення району Подолу в загальну велосипедну інфраструктуру міста призведуть до покращення екологічного та соціального стану та збільшення туристичної привабливості даної території.

В центральних районах міста (на прикладі Контрактової площі та прилеглих територій) найкращим чином можливо використати всі складові велоінфраструктури – інфраструктури спеціально для обслуговування потреб велосипедистів в складі: велосипедна мережа (велосипедні смуги, доріжки), велосипедні стоянки (стійки, стелажі для велосипедів, велосипедні шафки, велосипедні станції, автоматизовані стоянки), дорожні конструкції, спеціальні велосипедні знаки, забезпечити велопрокатом відпочиваючих та туристів міста.

Збільшення пішохідно-велосипедних зон в центрі міста дасть поштовх для розвитку комунікаційних публічних просторів, публічних просторів для самовираження та рекреаційних просторів в складі всього міста.

Список літератури:

1. «Міська концепція «Київ Самобутній» – шлях до сталого розвитку території», Київська міська державна адміністрація, Київмістобудування, Проектгенплан, буклет, 2013, 49 с.
2. МУО Гостиний двір, МУО П. Сагайдачного.
3. Розпорядження №247 від 20.03.2015р. Департаментом містобудування та архітектури виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації).
4. PRESTO : Велоинфраструктура на транспортних узлах. Практическое пособие. Dirk Dufour, Ligtermoet & Partners, Нідерланди, 2010, 9 с.
5. Ян Гейл. «Города для людей». Изд. на русском языке – Концерн «КРОСТ», пер. с англ. – М.: Альпина Паблишер, 2012. – 276 с.

Гарбар М.В.
Киевский национальный университет строительства и архитектуры

ГРАДОСТРОИТЕЛЬНАЯ МОДЕЛЬ ОРГАНИЗАЦИИ СООРУЖЕНИЙ ДЛЯ ВЕЛОСИПЕДОВ В ИСТОРИЧЕСКОЙ ГОРОДСКОЙ СРЕДЕ НА ПРИМЕРЕ КОНТРАКТОВОЙ ПЛОЩАДИ

Аннотация
В статье рассматриваются особенности фукционально-пространственной организации сооружений для велосипедов в исторической городской среде (на примере организации общественного пространства на Контрактовой площади в Подольском районе м. Киева). Изложены результаты предпроектного анализа с использованием статистичных данных, методов натурного обследования. Сформулированы требования к рекреационным пространствам крупных городов. Обоснована целесообразность использования европейского опыта активного использования велосипедного транспорта в центральных частях городов для Киева. Описываются приемы моделирования велоинфраструктуры на основании экспериментального проектирования.
Ключевые слова: сооружения для велосипедного транспорта, историческая среда, велосипедная сеть, велосипедная инфраструктура, транспортно-пересадочный узел.

Harbar M.V.
Kyiv National University of Construction and Architecture

MODEL OF URBAN PLANNING FACILITIES FOR BIKES IN THE HISTORIC URBAN ENVIRONMENT BASED ON KONTRAKTOVA SQUARE

Summary
In the article the features of functional - spatial organization of facilities for bicycles in the historic urban environment (on the example of public space on Kontraktova square in the Podolsk district of Kyiv). The results of pre-project analysis using statistical data, methods of field survey are presented. Requirements are formulated for the recreational spaces of large cities. The expediency of using the European experience of active use of cycling transport in the central parts of the cities for Kiev is grounded. Describes modeling techniques cycling infrastructure based on experimental design.
Keywords: cycling facilities, historical environment, cycle network, cycling infrastructure, transfer hub.

УДК 338.48(045)

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЗАМКОВОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Іващенко А.В., Маценко А.А.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті проаналізовано стан розвитку замкового туризму, його роль та значення для розвитку туризму в Україні. Проаналізовано європейський досвід організації замкового туризму. Визначено основні напрями його розвитку в Україні. Виділено головні об'єкти замкового туризму та особливості їх збереження. Наголошується на перспективності цього виду туризму як для іноземців, так і для українських туристів.
Ключові слова: туристична діяльність, замковий туризм, оборонні та фортифікаційні споруди, реставрація, реконструкція.

Постановка проблеми. Сучасна індустрія туризму – одна з найприбутковіших та найперспективніших щодо темпів зростання галузей світового господарства. Туризм впливає на економічний розвиток не лише на національному рівні, а й зумовлює зміни в розвитку певного регіону (області) країни, видозмінюючи їх інфраструктуру, споживчий ринок, інші галузі підприємницької діяльності, навіть сьогодні – в умовах світової фінансової кризи.

Сьогодні в туристичній галузі відбувається становлення та розвиток нового напрямку – замкового туризму. При цьому змістове наповнення потоку цієї туристичної діяльності збільшується з метою пізнання пам'яток оборонної архітектури – фортець, замків, оборонних храмів, міських укріплень. Цей напрямок туристичної діяльності – це один із важливих аспектів нової філософії бізнесу нинішнього інформаційного суспільства, який в умовах змін підприємницького середовища відкриває нові можливості вирішення проблем тайм-менеджменту у всіх його проявах, а саме – дає змогу паралельно та одночасно ефективно реалізувати дві функції: соціального характеру (оздоровчу, духовну та гуманітарну) та професійно-ділову (укладання угод, проведення нарад, вирішення стратегічних завдань тощо).

Україна вкотре повертається до проблеми збереження своєї історико-фортифікаційної спадщини. Серйозність цієї проблеми визначається тим фактом, що замкова спадщина перебуває у вкрай занедбаному стані. Хоча наша держава має всі перспективи, щоб зайняти конкурентну позицію на високоприбутковому європейському ринку замкового туризму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні проблематичні аспекти розвитку замкового туризму досліджували такі вітчизняні науковці і вчені, як: В. Харитон, О. Лесик, Т. Палков, Г. Мунін, О. Мацюк, В. Грабовецький, І. Білецька та інші. Однак багато ключових аспектів розвитку замкового туризму залишилися недослідженими.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Одним з пріоритетних напрямів розвитку туристичної індустрії в Україні неодмінно повинен бути замковий туризм, в основі якого використання об'єктів фортифікаційного зодчества. Тому питання розвитку замкового туризму та підвищення його привабливості на національному та міжнародному рівнях є особливо актуальним на сучасному етапі розвитку і становлення туристичної галузі країни.

Метою статті є аналіз сучасного стану та визначення перспектив розвитку замкового туризму в Україні в контексті застосування світового досвіду.

Виклад основного матеріалу. За даними ВТО, понад 2/3 замків (а це понад 1500 фортифікацій) Європи сьогодні успішно відновлені і використовуються у туристичній сфері, зокрема у готельному господарстві [3].

Європейським туристам притаманне прагнення бодай декілька днів пожити у справжньому середньовічному замку, скуштувати страви старожитньої етнічної кухні та взяти участь в анімаційних лицарських розважальних програмах замкового дозвілля.

Окрім того, королівські замки та знатні аристократичні двори частково чи повністю перетворені у музеї, історичні пам'ятки і, таким чином, є об'єктами туристичних екскурсій. Інші – утворюють цілісні туристичні комплекси з загадковими, сповненими історичних загадок і таємниць замковими спорудами, в яких виставляються музейні експонати; готельним номерним фондом, конференц-залами, атракційними туристичними програмами (лицарські турніри, стріляння з арбалетів, винно-дегустаційними заходами тощо).

Важливим та дедалі популярнішим напрямом замкового туризму у Європі є організація весільних та інших урочистих церемоній, що яскраво ілюструє сучасні тенденції наслідування аристократизму поведінки та духу. Це, ще раз доводить те, що сьогодні туризм увійшов до першочергових потреб людства, охопивши всі сфери суспільно-економічного та особистого життя людини.

Щодо України, то вона дуже тісно пов'язана з європейською історією, містикою, королівськими та древніми знатними дворами, оскільки, як і у європейських країнах (Франції, Італії, Англії, нинішніх Угорщині, Румунії, Чехії, Німеччині), на українських теренах замки та фортеці масово зводяться у XIV-XVII ст., активно трансформуючись з палаців з елементами італійського «бароко» у палаци у стилі вишуканого «класицизму» аж до кінця XVIII ст., набуваючи яскравої української своєрідності.

Кількість самобутніх замків, палаців, фортець та родових маєтків шляхти, уцілілих до XIX ст.,

за експертними підрахунками, обчислюється сотнями. На жаль, винищення родової аристократії більшовиками та націоналізація маєтків призвели до часткового, а в більшості випадків повного руйнування всіх замкових споруд (прямого та опосередкованого – шляхом перетворення їх у школи, будинки культури, адміністрації тощо) [1].

Проте, навіть, не зважаючи на такі безповоротні втрати, і досі в Україні налічується більш, ніж сто тільки замкових твердинь – або їх руїн – свідків героїчного, місцями трагічного, але завжди романтично легендарного українського минулого. У більшості вони занедбані, але, навіть у такому вигляді можуть стати об'єктом як внутрішнього, так і зовнішнього туристичного попиту.

Найбільша кількість замків, фортець та оборонних монастирів збереглася до нашого часу на заході України (за підрахунками різних експертів приблизно 90% всіх замків і палаців держави) – на Львівщині, Івано-Франківщині, Тернопільщині, Волині, Закарпатті, Хмельниччині все інше припадає на іншу територію України [5].

Так, на Львівщині, є чотири унікальні замки, що уже сьогодні є екскурсійними складовими багатьох туристичних пакетів і входять у маршрут масового туризму «Золота підкова Львівщини»: Олеський (резиденція польських магнатів у дусі італійського ренесансу, де народились майбутні королі Польщі Ян III Собеський та Михайло Корибут Вишневецький), Золочівський (так званий Китайський палац – літня королівська резиденція, в якій особливо любила зупинятись француженка Марія Казиміра д'Аркуін, яка згодом, ставши королевою, довго і «вміло» керувала Польщею, це один з містичних замків України, де досі «живе» привид його господині), Підгорецький, (європейська перлина, замок-палац, окрім того, перший Венеціанський палац на території середньої Європи, найстаріший готель в Україні, де був Гетьманський заїзд) та найменш зруйнований, Свіржський (найатракційніший класично-лицарський мінізамок) [3].

Замки Волині представлені Луцьким замком (або Замок Любарта, Верхній замок – один з найбільших і найдавніших на Україні, побудований в основному останнім великим князем Галицько-Волинської Русі Дмитром-Любартом у 1340-1385 роках, слугував резиденцією глави держави, сьогодні є одним з фаворитів за привабливістю серед туристів), Олицькій (який заслугами шляхтичів Радзивіллів був ще величніший, нині приймає психіатричну лікарню), Локачинський (тубдиспансер) – вони потребують негайного капітального ремонту; Острозьким замком (містить майже досконалий краєзнавчий музей) та Новомалинський замок (один з найстаріших в Україні, проте на сьогодні залишились лише художньо атракційні руїни).

Окреме місце у «замковому намисті» України посідають замки Закарпаття (12 замків) історія яких окреслена періодом X-XУI ст., а зведення зумовлено необхідністю охорони знаменитого Соляного шляху – економічно значущого для Імперії, що вів до соляних копален у районі нинішнього Солотвина). Саме для цього й було збудовано Вишківський замок та Хустський замок, знаменитий своєю містичною господинею – бабусею графа Дракули, та тим, що нібито за це був знищений блискавкою, яка потрапила у порохову вежу). Цікавим як у археологічному, та і у туристичному плані є Середнянський замок Тамплієрів, дослідження якого нещодавно виявили численні підземні приміщення. Туристичною візиткою Закарпаття є королівський Мукачівський замок «Паланок» (один із замкових див, збудованих на вершині базальтової гори, збережений і відреставрований). Щороку його відвідує понад 100 тис. туристів, яких приваблює середньовічна атмосфера замку, цікаві екскурсії, мистецькі виставки.

У Закарпатті є кілька оригінальних лицарських замків – Квасівський та Бронецький замки (їх у так званий «період смут» збудували невідомі лицарі, які вели розбійницький спосіб життя і у стінах власного замку ховалися від переслідувань з боку держави та помсти з боку пограбованих. Тому знаходяться у важкодоступних місцях для масового туриста, потребують реставрації, проте будучи об'єктами інтересу з боку істориків та краєзнавців, приваблюють туристів-екстремалів, тому можуть бути включені до гірського туристичного маршруту). Прикладом для дослідження замкової архітектури є Невицький замок, який знаходиться у задовільному стані.

Івано-Франківщина репрезентована кількома оборонними твердинями на чолі з величною Хотинською фортецею. Так, цікавими атракційними об'єктами є Галицький замок (пам'ятка середньовічної оборонної архітектури, зі стін якого відкривається незабутня панорама дністровської долини, проте, замок потребує негайної реставрації), Пнівський замок (до побудови Станіславської фортеці це була найміцніша твердиня Підкарпаття, сьогодні майже розібраний на будівельне каміння місцевими лихварями, збереглися тільки атракційні двоярусні стіни товщиною 1,5-2,0 м., численні підвальні приміщення та підземні ходи, які повністю засипані). Нині Хотинська фортеця – один з наймонолітніших й найгарніших замків України, що за своєю міццю й архітектурними особливостями стоїть в одному ряду з кращими середньовічними замками-фортецями Туреччини, Угорщини, Іспанії, Франції, Англії і Шотландії.

Замки Західного Поділля історично презентують намистини багатовікового форпосту українських земель проти зовнішніх експансій. Найпривабливішими з туристичної точки зору є палац Вишневецьких (з ландшафтним парком в англійському стилі), Теребовлянський замок (колись осередок літописного Теребовлянського князівства, сьогодні – окремі фрагменти фортечних мурів та засипані численні підземні ходи), Микулинецький замок (сьогодні лише руїни), Бережанський замок (прославився на всю Європу своєю неприступністю впродовж двох століть, проте пошкоджений і невідновлений під час Першої світової війни.

Хмельниччина також відзначається багатством пам'яток оборонного зодчества на чолі з «перлинами» замкового туризму – Камянець-Подільською фортецею (найбільш неприступна середньовічна оборонна споруда у Європі, сьогодні – місто-заповідник, яке щороку відвідують понад 300 тис. туристів) та Меджибізьким

замком (замок-фортеця, яка навіть у напівзруйнованому стані нині вражає могутніми неприступними кам'яними стінами, потребує негайної реставрації, що перетворить Меджибож у справжню туристичну «мекку» не лише для заможних хасидських паломників, а й для масового європейського та українського туриста у рамках історико-пізнавальних відпочинкових турів).

Таким чином, результати проведеного аналізу фортифікаційної замкової спадщини України, дає змогу впевнено зробити висновок про забезпеченість туризму замковим потенціалом, який відкриває багато нових можливостей для організації і успішної реалізації різних видів туризму історико-культурного, пізнавального, відпочинкового, релігійного, етнічного, виставково- експозиційного, тематичного тощо.

Однак, треба зазначити, що вище згадані види туризму мають, з іншого боку, занедбаність, зруйнованість замкових споруд та байдужість суспільства до нагальної потреби відродження замків, у першу чергу, як мовчазних свідків багатогранної української історії.

Так, як уже зазначалося, нащадки родової аристократії в Україні, були знищені, і замки майже століття поволі знищувались, не маючи реальних господарів. Але уже майже два десятиліття, як Україна докорінно змінила свій політичний та економічний устрій, а ситуація з замковою спадщиною і далі не вирішена, незважаючи на декларування гострої необхідності її вирішення. 2008 рік оголосили роком замків і палаців Західної України – відповідну декларацію у Львові підписали представники шести західних областей. Проте, вже минуло дев`ять років, а конкретних результатів і реальних проектів по відновленню замків майже не реалізовано. За винятком, незначних інвестицій меценатів та ніким належно не оціненої роботи ентузіастів (істориків-науковців, археологів, музеєзнавців та інших людей, небайдужих до замкової культури). Натомість цілком поруч, у сусідній Польщі, питання збереження старовинних замків давно вирішене – більшість з них перебувають у приватній власності (водночас чітко регламентовані твердим законом, що передбачає безповоротне позбавлення права цієї власності у випадку нищення пам'ятника архітектури). Яскравим прикладом є атракційний у туристичному плані Красічинський замок у Перемишлі.

Для України європейський досвід – це яскравий приклад вирішення проблеми одночасного збереження історико-культурної спадщини, з одного боку, та з іншого – формування позитивного туристичного іміджу, що сприятиме досягненню високого конкурентного статусу на міжнародному ринку туристичних послуг. В той же час, паралельно з вирішенням проблеми збереження замків – духовної скарбниці українського народу, туристичне використання замків розв’яже чимало проблем економічного характеру, адже загальновідомо, що розвиток рецептивного туризму сприяє зміцненню національної економіки (зростання доходів населення, створення додаткових робочих місць, зростання добробуту туристичного регіону внаслідок прояву ефекту туристичної мультиплікації на суміжні галузі підприємництва).

Замкові споруди України вже сьогодні можна використовувати як заклади відпочинку і туризму шляхом їх пристосування безпосередньо під готелі, через відкриття у них закладів харчування відвідувачів (стилізовані під старовину ресторани й таверни з середньовічною кухнею та історичними місцевими напоями), надання послуг обслуговування та супроводу урочистих подій у середньовічному стилі, шляхом відкриття музейних експозицій у приміщеннях, розміщення на територіях замків і фортець експозиції, яка відтворюватиме картини минувшини й оголошення цих фортифікацій скансенами – музеями під відкритим небом, проведення різнобічних історико-театралізованих фестивалів, змагань і анімаційних шоу тощо.

Безперечно, дана проблема повинна, в першу чергу, вирішатись на законодавчому рівні, узгоджуючи механізм продажу чи передачі в довгострокову оренду історико-культурних об’єктів підприємницькому сектору за умови збереження їх архітектурного стилю та самобутності. Необхідно також відрегулювати в правовому полі механізм співпраці інвестора та державної архітектурної служби, продумати і розробити комплекс заходів щодо інформаційно-рекламного просування замкового туризму. Чітке визначення правового статусу замкового туризму в Україні миттєво приверне увагу приватного інвестиційного капіталу і прискорить відродження замкової культури в Україні, що забезпечить формування стійкого внутрішнього і зовнішнього туристичного попиту.

Висновки і пропозиції. Таким чином, щоб розвинути туристичний бізнес, потрібно вирішити низку проблем. Головним чином, це інвестування туристичної галузі (сьогодні необхідно близько 70-80 відсотків іноземних інвестицій від загальної суми фінансування), формування підприємницьких структур, які б працювали в цій сфері (сьогодні в туристичній галузі задіяно лише 5-7 відсотків підприємств) та розвиток маркетингової діяльності. А також необхідно розробити розрахунки економічної окупності інвестиційних проектів, бо інакше подібні проекти інвестора не зацікавлять.

Значні практичні складності виникають при економічній оцінці територій, управлінні цією сферою, прийнятті оптимальних проектних рішень, формуванні інвестиційної рекреаційної політики. Важливе значення розвитку замкового туризму в Україні обумовлює об'єктивну необхідність подальшого дослідження теоретико-методичних питань розробки організаційно-економічних основ розвитку замкового комплексу.

Отже, створення дієвої системи місцевого, регіонального та державного управління сферою збереження історико-культурної спадщини (оборонних споруд у тому числі) та налагодження взаємодії центральних органів влади та органами місцевого управління в цій сфері забезпечить збереження зазначених пам’яток у належному стані, що, у свою чергу, сприятиме розвитку замкового туризму та підвищенню іміджу України у світовому співтоваристві.

Список літератури:

1. Аніпко Н. Сучасний стан рекреаційно-туристичного використання середньовічних замків та фортець Карпато-Подільського регіону України / [Текст] / Н. Аніпко // Наукові записки Тернопільського педагогічного університету. – 2010. – Вип. 28. – Сер. Географія. – С. 120-125.
2. Мацюк О.Я. Замки і фортеці Західної України. Історичні мандрівки / О.Я. Мацюк. – Львів: Центр Європи, 1997. – 200 с.
3. Лесик О.В. Замки та монастирі України. – Л.: Світ, 2011. – 173 с.
4. Петранівський В. Л. Туристичне краєзнавство: [навч. посіб. за ред. проф. Ф.Д. Заставного] / В.Л. Петранівський, М.Й. Рутинський. – К.: Знання, 2012. – 575 с.
5. Колесник О.О. Кластерна модель розвитку туризму в Україні. – [Електронний ресурс]. – http://tourlib.net/statti_ukr/kolesnyk.htm

Іващенко А.В., Маценко А.А.
Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЗАМКОВОГО ТУРИЗМА В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье проанализировано состояние развития замкового туризма, его роль и значение для развития туризма в Украине. Проанализирован европейский опыт организации замкового туризма. Определены основные направления его развития в Украине. Выделены главные объекты замкового туризма и особенности их хранения. Отмечается перспективность этого вида туризма как для иностранцев, так и для украинских туристов.
Ключевые слова: туристическая деятельность, замковый туризм, оборонительные и фортификационные сооружения, реставрация, реконструкция.

Ivashchenko A.V., Matsenko A.A.
Vinnitsa Trade and Economic Institution
Kyiv National University of Trade and Economics

CURRENT STATE AND DEVELOPMENT PROSPECTS OF CASTLE TOURISM IN UKRAINE

Summary
This article analyzes the current state of castle tourism and its role in tourism development in Ukraine. European experience in castle tourism organization was analysed. Priority areas for castle tourism development in Ukraine were given. The main objects of castle tourism and the specificities of their saving are stressed. It is spoken in detail about prospects of this type of tourism for both foreign and domestic tourists.
Keywords: tourism industry, castle tourism, defensive buildings and fortifications, restoration, reconstruction.

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 327.39

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ ВЛАДИ ТА САМОВРЯДУВАННЯ У СУЧАСНОМУ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОМУ ПРОСТОРІ

Дунаєва Л.М.
Навчально-науковий інститут інформаційних та соціальних технологій
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Розглядаються основні теоретичні і методологічні підходи до дослідження співвідношення влади та самоврядування у вітчизняній та зарубіжній науці. Показано, що проблема наукового обґрунтування поєднання влади та самоврядування, створення на їх основі теоретичної моделі здійснення політичного управління в сучасній Україні залишається відкритою. Потребують подальшого вивчення вплив глобалізаційних процесів, становлення мережевих організаційних форм, ствердження інституту територіальної громади як політичного актору та ін. Обґрунтовується необхідність переосмислення застарілих конструкцій, що базуються на причинно-наслідкових детермінантах без урахування сучасних специфік.
Ключові слова: влада, самоврядування, територіальна громада, глобалізація, методологія, «симфонія влад», модерн, постмодерн.

Співвідношення влади та самоврядування досліджувалася багатьма суспільствознавцями, починаючи з Нового часу, коли Дж. Локк та Ш.-Л. Монтеск'є вперше запропонували принцип розподілу влад як основу здійснення влади в суспільстві. Сучасна західна політична думка, зокрема роботи П. Кінга, А. Гамільтона, Дж. Медісона та ін., пропонують розрізняти практику застосування даного принципу, виходячи з форми держави, а саме – якою є форма адміністративно-територіального устрою. Так, за умов федералізму особливості впровадження принципу розподілу влад і застосування системи стримувань та противаг в різних країнах світу досліджували К. Баранова, О. Галкін, В. Лексін та ін.

Необхідно відзначити роботи відомого політолога М. Столярова щодо організації влади в сучасних федераціях. Так, його роботи місить водночас і аналіз сучасних моделей здійснення політичного управління за умов поєднання влади та самоврядування в федеративних державах, і порівняльний аналіз федерацій та унітарних форм правління щодо можливостей регіональної політики. Автор акцентує увагу на тому висновку, що форма адміністративного устрою не є вирішальним критерієм щодо вибору моделі здійснення управління країною. Напроти, саме регіональна політика, заснована на принципах поєднання влади та самоврядування, з наданням останньому більшості прав та повноважень, є запорукою ефективного політичного управління європейського зразка [Цит. за: 1].

З ним погоджується Ю. Лежнов, який, аналізуючи систему перебудови взаємозв'язку державної влади і управління, акцентує увагу на необхідності виділення регіонів як основних одиниць політичного управління сучасними країнами, а в межах регіонів політика та управління має відбуватися на засадах поєднання влади та самоврядування. При цьому дослідник наполягає на розробці єдиних для всіх держав пострадянського простору та всіх європейських держав моделей політичного управління регіонами, незалежно від форм правління та устрою в цих країнах [2].

Реалізацію принципу розподілу влад за умов унітарності розглядали українські дослідники В. Кравченко, М. Пітцик, М. Пухтинський та ін. Вони зосереджують увагу на інституті місцевого самоврядування як інституціональної основи здійснення вертикального розподілу влад. Дослідники доходять висновку, що здійснення регіональної та місцевої політики за умов різних форм територіально-адміністративного устрою майже не відрізняється. Напроти, вони приводять Європейську Хартію про місцеве та регіональне самоврядування як основу здійснення регіональної політики в сучасній Європі, яка, за свлєю суттю, є Європою регіонів [3; 4; 5].

Досить цікавою є позиція, О. Новикова, І. Нинюк, іН. Романовича щодо розгляду принципу розподілу влад в контексті концепції «симфонії влад», яка за природою свого походження є релігійною теорією. Дані автори стверджують, що концепція «симфонії влад» є природно притаманною слов'янському народу, тому пропонують брати її як один з принципів побудови взаємин між владою та самоврядуванням в процесі управління країною. Це, на їх думку, сприятиме гармонійному здійсненню політичного управління країною [6; 7; 8].

Дослідження інституту місцевого самоврядування тісно зв'язано з дослідженням співвідношення влади та самоврядування в політичному управлінні сучасними країнами.

Місце і роль інституту місцевого самоврядування в сучасній політичній системі України досліджували М. Баймуратов, В. Григор'єв, В. Кампо, М. Корнієнко, М. Орзіх та ін. Світовий досвід місцевого самоврядування та перспективи його інституціонально-системного втілення в Україні вивчала О. О. Яцунська. Політологічний аналіз

функціонування органів місцевого самоврядування в сучасній Україні здійснювали Б. Андресюк, Ю. Крестєва та ін.

Теоретичні концепції місцевого самоврядування вивчали О. Батанов, Ю. Панейко, В. Абрамов тощо. Їх політологічний зміст в минулому та на сучасний момент в Україні досліджував В. Горбатенко в своєму дисертаційному дослідженні, однак до остаточної згоди щодо вибору найкращої концепції місцевого самоврядування для умов сучасної політичної практики українські науковці та практики так і не дійшли.

На сьогоднішній день монографія О. Батанова «Територіальна громада – основа місцевого самоврядування в Україні» [9] є найбільш ґрунтовною роботою українського дослідника щодо розгляду територіальної громади та її ролі в сучасному політичному процесі в Україні. Моделі демократичної організації влади на рівні місцевого самоврядування вивчали О. Оффердал, В. Кравченко, Н. Рашид тощо. Різні аспекти функціонування органів місцевого самоврядування досліджував М. Баймуратов. Історичні традиції здійснення місцевого самоврядування в Україні вивчали в своїх роботах А. Білоус, О. Гуржій, М. Ковальський, М. Копиленка та ін, однак в їх роботах міститься аналіз історичних форм здійснення місцевого самоврядування, його взаємин з державною владою, тоді як політичні традиції участі українства в вирішенні громадських питань залишаються поза увагою дослідників.

Щодо висвітлення особливостей здійснення політичного управління в містах обласного значення, то необхідно відзначити роботи В. Симоненка щодо досвіду м. Києва, роботи В. Куйбіди щодо прикладу м. Львова, дослідження С. Саханенка щодо м. Одеси.

Проблеми взаємовідносин між державними органами влади та органами місцевого самоврядування є постійними темами обговорення на сторінках провідних газет, предметом численних науково-практичних семінарів та конференцій. Різні дослідники виділяють різну кількість наукових принципів, за якими має будуватися діалог та взаємини влади і самоврядування в процесі політичного управління сучасною країною.

Свої концепції з цього питання розробили Й. Гьюфнер, В. Кравченко та М. Пітцик, С. Луньков, К. Линьов та ін. Однак, всі вони погоджуються з трьома найвагомішими: децентралізацією влади, субсидіарністю та контролем. Дослідженню походження та особливостей застосування принципу субсидіарності присвятила свою роботу А. Амплєєва, А. Глазунова, В. Токовенко та ін., децентралізацію як принцип здійснення політичного управління сучасними державами та його застосування в умовах України досліджували Ю. Наврузов, Н. Нижник та ін.

Підводячи підсумок, необхідно зазначити, що незважаючи на таке широке коло наукових досліджень, монографій, статей з проблем здійснення політичного управління країною, проблема наукового обґрунтування поєднання влади та самоврядування, створення на їх основі теоретичної моделі здійснення політичного управління в сучасній Україні залишається відкритою. Потребують подальшого вивчення вплив глобалізаційних процесів, становлення мережевих організаційних форм, ствердження інституту територіальної громади як політичного актору та багато інших аспектів політичного життя.

Окремий блок питань складають дослідження регіональної політики як основної структурної ланки нової моделі політичного управління, заснованої на принципах поєднання влади та самоврядування, принципах децентралізації, прозорості, субсидіарності, соборності тощо [Див., напр.: 10].

Щодо методології дослідження зазначених питань, то у контексті перебудови системних трансформацій, влади та самоврядування як єдиної системи, ключовою є проблема переосмислення широкого комплексу наукових постулатів, пов'язаних із концепцією причинності. Йдеться про проблемність наявної конструкції причинно-наслідкових детермінант, які ґрунтуються на методологічних постулатах ньютонівської фізики й у багатьох своїх аспектах втрачають адекватність сучасним суспільним трансформаціям: пояснити логіку останніх на основі усталених постулатів причинності стає неможливим.

З погляду логіки глобальних трансформацій чи не найбільш суперечливою позицією даної методології є абсолютизація принципів технічного (технологічного) та економічного детермінізму, за яким технологічні процеси розглядаються як рушійна сила суспільного прогресу.

Критика цієї доктрини має різні аспекти. Насамперед, береться до уваги невідповідність її конструкцій реальним історичним процесам. Зокрема, вона не може пояснити причини західного технологічного дива.

Аналізуючи закономірності розвитку відомих у світі цивілізацій, А. Тойнбі вважає, що «ступінь панування суспільства над природою вимірюється рівнем його техніки», однак історія знає чимала випадківі, коли техніка розвивалася, а цивілізація залишалася в статичному стані або занепадала, і навпаки – коли техніка не змінювалася, а цивілізація перебувала в русі, поступальному та зворотному, залежно від конкретного випадку» [11, с. 197].

Яка альтернатива відповідній методологічній конструкції? Їй протиставляється низка принципових позицій, насамперед ті, що стосуються функції гуманітарних (духовних) цінностей. М. Вебер на противагу логіці технологічного детермінізму стверджував, що основою розвитку суспільства є не техніка і не технології, не матеріальне, а духовне життя, релігія, сфера свідомості в цілому. Весь процес розвитку характеризується духовним збагаченням суспільства, кожної особи. Таке збагачення є по суті одним з визначальних критеріїв суспільного прогресу.

К. Ясперс пропонує дещо іншу позицію. Він виділяє дві осі детермінант – два дихання історії. Перша вісь пов'язується з надбаннями культури, друга – з технологічним процесом, розвитком науки і техніки. Першість віддається технологічним детермінантам, при чому наголошується, що саме через культуру можна пізнати розвиток окремих цивілізацій, що набирають обрису великих імперій, а через технологію – людство в цілому [Див.: 12].

Можна згадати ще одну інтерпретацію поставленої проблеми. Д. Норт першість у розвитку

економіки віддає інституціональним змінам, і насамперед неофіційним інституційним обмеженням (звичаям, традиціям, кодексам поведінки тощо). «Неможливо збагнути історію, не визнаючи головної ролі, яку відіграють суб'єктивні уподобання в контексті офіційних інституціональних обмежень» [13, с. 61].

Таким чином, позиція М. Вебера, К. Ясперса, А. Тойнбі та Д. Норта в принципі не поривають з логікою детермінізму. Д. Норт дещо відходить від однолінійної позиції технологічного детермінізму, однак, у цілому залишається в межах модерністської позиції, яка базується на засадах причинно-наслідкових детермінант суспільного прогресу. Спробу подолати цю методологічну суперечність робить О. Тоффлер, наголошуючи при цьому, що методологія модернізму продовжує бути корисною, однак вона має застосовуватися лише для аналізу окремих, простих за своїм змістом змін – як методологія простих систем.

Логіка причинності системних зв'язків суспільства Третьої хвилі обґрунтовується О. Тоффлером на методологічних засадах, що є близькими до методології І. Пригожина. А. Гальчинський в даній методології вважає доцільним визначити такі особливості: «... по-перше, це розуміння причинності як системи складної (багатовекторної) взаємодії різноякісних за своєю природою сил; по-друге, це необхідність виявлення не лише прямих, а й зворотних, позитивних та негативних зв'язків; по-третє, це пояснення складних явищ та процесів на основі комбінації випадкового та необхідного; по-четверте, це припущення самозбуджувальності процесів» [14, с. 32].

Отже, нова методологія відкриває шлях до розвитку методологічної конструкції, який полягає не в механічному запереченні одного іншим, а у їхній логічній наступності та взаємозбагаченні.

Перспективним у плані подолання методологічних обмежень можна вважати відносно новий напрям досліджень, які дістали назву постмодернізму, або концепцій «постновітньої сучасності». Проте, як зазначає Ж.-Ф. Ліотар, «постмодернізм не означає ані нового світогляду, ані нового підходу. Це просто організація подій за новим принципом, яка тривалий час підкорялася ідеї універсальної історії людства» [Цит. за: 15, с. 33].

Не можна на сьогодні вести мову про постмодернізм як уже сформовану, відносно цілісну теорію. Безумовно, рано ще говорити про те, що основою зазначеної методології стає постмодернізм, але його антитезисність логіці сучасного модернізму засвідчує необхідність уважного ставлення до його базових постулатів та категорій.

Таким чином, методологічні суперечності між принципами модернізму і постмодернізму стосуються насамперед базових проблем визначення феномена сучасності. Йдеться про пошук відповідей на питання, які явища суспільного життя та його характеристики несуть на собі сутнісні ознаки нового суспільства і які з них можуть трактуватися як віджилі суспільні форми, форми, що успадковані від попереднього етапу й у перспективі мають бути подоланими. Саме постмодернізм зосереджує увагу на глобальному розриві між суспільними формами, що відмирають, і такими, що утверджуються, науковому осмисленні системних, якісних перетворень.

Всі розбіжності між даними методологіями – модернізму та постмодернізму – можна звести до двох аспектів, двох питань – це раціональність людської діяльності та проблеми рівноваги та саморегулювання суспільних процесів, які потребують свого подальшого вивчення.

Список літератури:

1. Страны и регионы на пути к сбалансированному развитию: [сб. науч. трудов / ред. Л. Г. Руденко и др.]. – К.: Академпериодика, 2003. – 194 с.
2. Лежнов Ю. М. Путь к эффективному государству: План преобразования системы государственной власти и управления / Юрій Михайлович Лежнов. – [2-е изд.; доп.] – М.: Изд-во МГУ, 2012. – 216 с.
3. Кравченко В. В. Конституційні засади місцевого самоврядування в Україні (основи муніципального права): навч. посіб. / В. В. Кравченко, М. В. Пітцик. – К.: Арарат-Центр, 2011. – 176 с.
4. Принципи Європейської хартії місцевого самоврядування: [навч. посіб. / М. Пітцик, В. Кравченко та ін.]. – К.: Основи, 2000. – 136 с.
5. Пухтинський М. В. Розвиток місцевого самоврядування в Україні: стан, проблеми, перспективи / М. О. Пухтинський, П. Т. Павленчик, В. М. Князев. – К.: Логос, 2002. – 212 с.
6. Нинюк І. Розвиток самоврядних структур та місцевої адміністрації – польський досвід / Нинюк І. // Вісник УАДУ при Президентові України. – 2001. –№ 3. – С. 379-391.
7. Новиков О. А. Византийская концепция «симфонии властей». Историко-политический аспект / Новиков О. А. // Право и политика. – 2007. – № 7. – С. 12-37.
8. Романович Н. А. Концепція «разделения властей» через призму концепции «симфонии властей» [Електронний ресурс] / Н. А. Романович. – Режим доступу до статті: http://www.qualitas.ru/index.shtml?159
9. Батанов О. В. Територальна громада – основа місцевого самоврядування в Україні / Олександр Васильович Батанов. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – 260 с.
10. Маслов Ю. К. Центральна та Східна Європа в пошуках сучасної системи влади: монографія / Ю. К. Маслов. – Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2015. – 388 с.
11. Тойнбі А. Дослідження історії / Арнольд Тойнбі. – К.: Основи, 1995. – Т. 1. – 1995. – 731 с.
12. Ясперс К. Смысл и назначение истории / Карл Ясперс. – М.: Наука, 1994. – 562 с.
13. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт. – К.: Гайдарики, 2000. – 385 с.
14. Гальчинський А. Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи. Методологічні аспекти: [наук. видання] / Анатолій Гальчинський. – К.: Либідь, 2006. – 312 с.

Дунаева Л.Н.
Учебно-научный институт информационных и социальных технологий
Одесского национального университета

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ИССЛЕДОВАНИЮ СООТНОШЕНИЯ ВЛАСТИ И САМОУПРАВЛЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ ПОЛИТИКО-ПРАВОВОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Аннотация
Рассматриваются основные теоретические и методологические подходы к исследованию соотношения власти и самоуправления в отечественной и зарубежной науке. Показано, что проблема научного обоснования взаимосвязи власти и самоуправления, создания на их основе теоретической модели осуществления политического управления в современной Украине остается открытой. Требуют дальнейшего изучения влияние процессов глобализации, становление сетевых организационных форм, утверждения института территориальной громады как политического актора и т.д. Обосновывается необходимость переосмысления устаревших конструкций, которые базируются на причинно-следственных детерминантах без учета современных специфик.
Ключевые слова: власть, самоуправление, территориальная громада, глобализация, методология, «симфония власти», модерн, постмодерн.

Dunaeva L.N.
Educational-Research Institute of Information and Social Technologies
Odessa I.I. Mechnikov National University

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE RESEARCH OF CORRELATION OF POWER AND SELF-GOVERNMENT IN THE MODERN POLITICAL AND LEGAL SPACE

Summary
The basic theoretical and methodological approaches to the research of correlation of power and self-government in the national and foreign science are examined. It is shown that problem of scientific substantiation of intercommunication of power and self-government, creation on their basis of a theoretical model of political management realization in modern Ukraine remains open. Influence of globalization processes, becoming of network organizational forms, and the establishment of a territorial community institute as a political actor et cetera require further study. The necessity of rethinking of out-of-date constructions that are based on cause-effect determinants without taking into account of modern specifics is grounded.
Keywords: power, self-government, territorial community, globalization, methodology, „symphony of power”, modern, postmodern.

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

УДК 159.9.796.01

ИССЛЕДОВАНИЕ РЯДА ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ У СПОРТСМЕНОК, ЗАНИМАЮЩИХСЯ АТЛЕТИЗМОМ

Бугаевский К.А.
Институт здоровья, спорта и туризма
Классического приватного университета
Черепок А.А., Волох Н.Г.
Запорожский государственный медицинский университет

На основании анализа и обобщения литературных данных и результатов проведённого исследования, в статье представлены материалы, касающиеся вопроса изучения значений личностной и ситуативной тревожности, а также гендерной идентификации типа личности у спортсменок, занимающихся тяжёлой атлетикой и пауэрлифтингом. Приведены данные показателей гендерной самоидентификации и уровней тревожности в исследуемых группах. Описаны выявленные варианты гендерных значений в их взаимосвязи с определёнными типами предсоревновательной тревожности у спортсменок в обеих группах.
Ключевые слова: спортсменки, атлетизм, тяжёлая атлетика, пауэрлифтинг, тревожность, гендерная идентификация типа личности.

Постановка проблемы. Проблема психо-соматической взаимосвязи вопросов определения гендерной идентификации в современном профессиональном спорте, является весьма актуальной и востребованной [1; 2; 3; 8; 9, с. 1-8]. Среди девочек и девушек в почёте единоборства, силовые виды спорта и те, где женщина-спортсменка в полной мере может проявить свою силу, напористость, умение, агрессивность, настойчивость, неуступчивость, всепоглощающую волю к победе, бескомпромиссность [2; 4, с. 57-62; 7]. В данном случае доминируют сомато-психические преобразования у спортсменок, тем более, что современные биология и медицина обладают огромным количеством научных данных, подтверждающих влияние гормонов и эндокринной системы на тело и психику человека [2; 7]. Кроме того, в современной психологии принято разделять понятия «тревога» и «тревожность» [5, с. 172-177; 6, с. 38-44; 10, с. 659-664; 11, с. 12-24; 12, с. 241-243; 13]. Согласно теории Ч.Д. Спилбергера, различают тревогу как состояние (временное переживание) и тревожность как свойство личности (устойчивая черта характера) [11, с. 12-24]. Тревога, по мнению Ч. Д. Спилбергера, это «реакция на грозящую опасность, реальную или воображаемую, а тревожность – индивидуальная психологическая особенность, состоящая в повышенной склонности испытывать беспокойство в различных жизненных ситуациях, в том числе и тех, объективные характеристики которых к этому не предрасполагают [11, с. 12-24]. Что касается второго термина, то в психологической литературе встречаются разные трактовки понятия «тревожность», хотя большинство исследователей сходятся в том, чтобы рассматривать это понятие дифференцированно как ситуативное явление и как личностную особенность [5, с. 172-177; 6, с. 38-44; 10, с. 659-664]. Вопросы, касающиеся психологических особенностей тренировочно-соревновательной деятельности спортсменов и их гендерно-возрастных изменений, актуальны для спортивной психологии [5, с. 172-177; 6, с. 38-44; 10, с. 659-664].

Анализ последних исследований и публикаций. В последние годы достаточно масштабно проводятся исследования, посвящённые вопросам определения гендерной идентификации типа личности, в т.ч. и у атлеток в силовых видах спорта. Это такие исследователи, как А.С. Дамадаева, 2011; О.Г. Лопухова, 2013. Проведён ряд серьёзных современных работ по вопросам гендера и пола (Т.В. Бендас, 2006; А.Л. Ворожбитова; Е.П. Ильин, 2008 и 2010).

Среди отечественных авторов вопросами тревожности в предсоревновательный, соревновательный и постсоревновательные периоды занимались такие исследователи, как Ю. Ханин, 2003; Е.П. Ильин, 2008; В.В. Егоров, 2019; А.Х. Дейнеко, Н.Л. Боляк, 2012; Л.Н. Акимова, 2014; А.И. Рогачёв, Л.Г. Майдокина, 2015. Эти авторы обращали внимание на изменения спортивных результатов в тренировочном и соревновательном циклах в их прямой зависимости как от личностной, так и ситуативной тревожности.

Выделение не решённых раньше частей общей проблемы. С учётом изложенного анализа ограниченного круга проводимых медико-биологических и психологических исследований у спортсменок в атлетических видах спорта, наша исследовательская работа явилась попыткой изучения ряда психологических показателей и изменений, происходящих у спортсменок, занимающихся тяжёлой атлетикой и пауэрлифтингом.

Целью нашего исследования является изучение значений определения гендерной идентифи-

кации типа личности и уровней предсоревновательной личностной и ситуативной тревожности у атлеток репродуктивного возраста, выявить и проанализировать имеющиеся, в полученных данных, изменения.

Изложение основного материала. Проводилось анкетирования всех участников исследования с использованием опросника «Маскулинность, феминность и гендерный тип личности» (Российский аналог «Bem sex role inventory») из 27 пунктов, предложенного к практическому использованию О.Г. Лопуховой для определения гендерной идентификации типа личности (далее ГИТЛ) (2013) [9, с. 1-8]. Данный опросник, как более адаптированный для России и Украины, отвечающий требованиям содержательной валидности и высокой степени надёжности [9, с. 1-8]. Также нами применялись такие методы исследования, как литературный анализ, методика Ч.Д. Спилбергера, в адаптации Ю.Л. Ханина [11, с. 12-24; 13] и интервьюирование. Данный тест представлен в виде опросника из 40 вопросов. Тест является надежным источником информации о самооценке человеком уровня своей тревожности в данный момент (реактивная (ситуативная) тревожность) и личностной тревожности (как устойчивой характеристики человека). Тестирование мы проводили с применением двух бланков с вопросами: один бланк предназначен для измерения показателей ситуативной тревожности, а второй – для фиксации и измерения уровня личностной тревожности [11, с. 12-24; 12, с. 241-243; 13]. При этом – низкому уровню ситуативной и личностной тревожности соответствует сумма полученных балов ≤ 30 баллов, для среднего уровня – от 31 до 44 баллов, для высокого уровня тревожности – 45 и > баллов [11, с. 12-24; 12, с. 241-243; 13]. Также были использованы такие методы, как анализ и обобщение данных доступной научной и методической литературы, интервьюирование, метод статистической обработки полученных данных.

Данное исследование проводилось в 2016 году. Всего в исследовании приняло участие 23 спортсменки. В группе тяжелоатлеток средний возраст составил 21±1,32 года, в группе спортсменок, занимающихся пауэрлифтингом – 20,14±0,87 лет. Все спортсменки были отнесены к юношескому (n=16) и к I репродуктивному возрасту (n=7). Срок занятий данным видом спорта – от 3 до 5 лет – 7 (30,44%), от 5 до 8 лет – 12 (52,17%), более 8 лет – 4 (17,39%). 18 (78,26%) девушек были студентками, 5 (21,74%) – работают. Занятия данными видами спорта в 11-15 лет начали 8 (34,78%), в 15-18 лет – 11 (47,83%), после 18 лет – 4 (17,39%) исследуемых спортсменок. Были установлены следующие проявления индивидуальной тревожности, представленные в табл. 1.

Данные проведеного исследования показывают, что в индивидуальных видах спорта, из всех спортсменок (n=23) низкий уровень личностной тревожности перед соревнованиями был определён у 9 (39,13%) спортсменок, средний уровень – у 5 (21,74%) и высокий уровень личностной тревожности – у 11 (47,33%) спортсменок. Обращает на себя внимание достаточно высокое число спортсменок с высоким предсоревновательным уровнем личностной тревожности. Наиболее высокий уровень личностной тревожности выявлен у атлеток обеих групп, практически у каждой второй спортсменки. Большинство из этих спортсменок имеют спортивный и соревновательный стаж от 3-х до 4-х лет. Данные исследования о ситуативной тревожности спортсменок в тяжёлой атлетике и пауэрлифтинге, представлены в табл. 2.

Анализ определения уровня ситуативной тревожности атлеток в предсоревновательном периоде указывает на то, что низкий уровень тревожности определён у 4 (17,39%), средний уровень – у 5(21,74%) и самый высокий показатель был определён в группе атлеток, имеющих высокий ситуативный уровень предсоревновательной тревожности – 14 (60,87%). В подавляющем большинстве это были молодые атлетки, с незначительным спортивным стажем и не высоким уровнем спортивной квалификации.

После статистической обработки и анализа полученных результатов проведённого анкетирования с применением опросника «Маскулинность, феминность и гендерный тип личности» 9, с. 1-8 [9, с. 1-8] в 2-х группах (n=23), нами были получены следующие результаты ГИТЛ, представленные в таблице 3.

Таблица 1

Результаты личностной тревожности у атлеток

№	Наименование показателя	Уровень индивидуальной тревожности, %		
		Низкий	Средний	Высокий
1.	Тяжёлая атлетика (n=11)	4 (36,36%)	2 (18,18%)	5 (45,46%)
2.	Пауэрлифтинг (n=12)	3 (25,00%)	3 (25,00%)	6 (50,00%)

Источник: разработано авторами

Таблица 2

Результаты ситуативной тревожности у атлеток

№	Наименование показателя	Уровень ситуативной тревожности, %		
		Низкий	Средний	Высокий
1.	Тяжёлая атлетика (n=11)	2 (18,18%)	1 (9,09%)	8 (72,73%)
2.	Пауэрлифтинг (n=12)	2 (16,67%)	4 (33,33%)	6 (50,00%)

Источник: разработано авторами

Таблица 3

Результаты самоопределение ГИТЛ у атлеток

№	Наименование показателя	Маскулинный тип	Андрогинный тип	Феминный тип
1.	Тяжёлая атлетика (n=11)	6 спортсменок 54,55%	4 спортсменки 36,36%	1 спортсменка 9,09%
2.	Пауэрлифтинг (n=12)	5 спортсменок 41,67%	5 спортсменок 41,67%	2 спортсменки 16,67%

Источник: разработано авторами

При этом обращает на себя внимание тот факт, что представительниц маскулинного типа в группе больше, чем феминного. Общее количество атлеток, с не феминным типом ГИТЛ (маскулинным и андрогинным) составило подавляющее большинство, как в группе тяжелоатлеток – 10 (90,91%), так и в группе атлеток, занимающихся пауэрлифтингом – 10 (83,33%).

Выводы и перспективы дальнейших исследований таковы:

1. Высокий уровень личностной и ситуативной тревожности характерен для молодых атлеток, с недостаточным опытом соревновательной деятельности и незначительными показателями уровня спортивной квалификации.

2. Данные о том, что у атлеток обеих групп (n=23), к маскулинному типу гендерной идентичности были отнесены 11 (47,83%), к андрогинному типу – 9 (39,13%), а к феминному типу всего 3 (13,04%) всех атлеток, наглядно свидетельствуют, что в данных группах имеется явное смещение от феминного типа гендерной идентификации личности, к маскулинному и андрогинному.

Список литературы:

1. Артамонова Т. В. Гендерная идентификация в спорте: Монография / Т. В. Артамонова, Т. А. Шевченко. – Волгоград : ФГОУ ВПО «ВГАФК», 2009. – 236 с.
2. Бендас Т. В. Гендерная психология: учебное пособие / Т. В. Бендас. – СПб. : Питер, 2006. – 430 с.
3. Ворожбитова А. Л. Гендер в спортивной деятельности: учеб. пособие / А. Л. Ворожбитова. – М.: ФЛИНТА: Наука, 2010. – 216 с.
4. Дамадаева А. С. Спортивно-важные качества личности спортсменов разного пола в маскулинных и феминных видах спорта / А. С. Дамадаева // Ученые записки университета им. П.Ф. Лесгафта. – 2011. – № 7. – С. 57–62.
5. Дейнеко А. Х. Тревожность и спортивная мотивация гимнасток в тренировочном процессе и в соревновательный период (сравнительный анализ) / А. Х. Дейнеко, Н. Л. Боляк // Слобожанський науково-спортивний вісник. – 2012. – № 4. – С. 172-177.
6. Егоров В. В. Влияние состояния тревожности на эффективность соревновательной деятельности баскетболистов-юниоров / В. В. Егоров // Вестник МГОУ. – 2010. – № 3. – С. 38-44.
7. Ильин Е. П. Психология спорта / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2008. – 352 с.
8. Ильин Е. П. Пол и гендер / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2010. – 688 с.
9. Лопухова О. Г. Опросник «Маскулинность, феминность и гендерный тип личности» (Российский аналог «Bem sex role inventory») / О. Г. Лопухова // Вопросы психологии. – 2013. – № 1. – С. 1–8.
10. Рогачёв А. И. Исследование соревновательной тревожности спортсменов разной специализации / А. И. Рогачёв, Л. Г. Майдокина // Science Time. – 2015. – № 4 (16). – С. 659-664.
11. Спилбергер Ч. Д. Концептуальные и методологические проблемы исследования тревоги / Ч. Д. Спилбергер // Стресс и тревога в спорте. – М., 1983. – С. 12–24.
12. Хакунов Н. Х. Динамика тревожности спортсменов-тяжелоатлетов в предсоревновательной, соревновательный и постсоревновательный период / Н. Х. Хакунов, С.К. Багадирова, В. Ф. Воронов // Вестник Адыгейского государственного университета. – 2006. – № 2. – С. 241-243.
13. Ханин Ю. Л. Стресс и тревога в спорте / Ю. Л. Ханин. – М.: Физкультура и спорт, 2003. – 288 с.

Бугаєвський К.А.
Інститут здоров'я, спорту та туризму
Класичного приватного університету
Черепок О.О., Волох Н.Г.
Запорізький державний медичний університет

ДОСЛІДЖЕННЯ РЯДУ ПСИХОЛОГІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ У СПОРТСМЕНОК, ЩО ЗАЙМАЮТЬСЯ АТЛЕТИЗМОМ

Анотація
На підставі аналізу та узагальнення літературних даних і результатів проведеного дослідження, в статті представлені матеріали, що стосуються питання вивчення значень особистісної та ситуативної тривожності, а також гендерної ідентифікації типу особистості у спортсменок, що займаються важкою атлетикою і пауерліфтингом. Наведено дані показників гендерної самоідентифікації і рівнів тривожності в досліджуваних групах. Описано виявлені варіанти гендерних значень в їх взаємозв'язку з певними типами передзмагальної тривожності у спортсменок в обох групах.

Ключові слова: спортсменки, атлетизм, важка атлетика, пауерліфтинг, тривожність, гендерна ідентифікація типу особистості.

Bugaevskiy K.A.
Institute of Health, Sport and Tourism,
Classic Private University
Cherepok A.A., Voloh N.G.
Zaporozhye State Medical University

INVESTIGATION OF A SERIES OF PSYCHOLOGICAL INDICATORS OF WOMEN-ATHLETES WHO ARE ENGAGED IN ATHLETISM

Summary
Based on the analysis and synthesis of the literature data and the results of the study, the article presents the materials related to the study of the question of personal and situational anxiety values, as well as gender identity personality type in athletes involved in weightlifting and powerlifting. The data indicators gender identity and levels of anxiety in the studied groups. We describe the identification of options for gender values in their relationship with certain types of precompetitive anxiety in athletes in both groups.
Keywords: female athletes, athletics, weightlifting, powerlifting, anxiety, gender identity personality type.

УДК 796.011.3:796.032:373.21

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ЗНАНЬ З ОЛІМПІЙСЬКОЇ ОСВІТИ У ДИТЯЧИХ ДОШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Галан Я.П.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті обґрунтовано специфіку організації та впровадження елементів олімпійської освіти в систему фізичного виховання дітей дошкільного віку; проаналізовано дані щодо ролі та значення олімпійської освіти в процесі занять фізичною культурою; охарактеризовано методи і функції олімпійської освіти та можливості їх впровадження у навчально-виховний процес підготовки майбутніх інструкторів з фізичної культури у ДНЗ; визначено готовність та зацікавленість майбутніх інструкторів з фізичної культури у ДНЗ до реалізації олімпійської освіти у дошкільних навчальних закладах.
Ключові слова: олімпійська освіта, режим дня, фізичні вправи, дошкільні навчальні заклади.

Постановка проблеми. Розумовий розвиток у дошкільному віці є основою для інтелектуального становлення особистості у подальших вікових періодах. Конституція України, Національна доктрина розвитку освіти України XXI століття, Закон України «Про дошкільну освіту», Базовий компонент дошкільної освіти в Україні спрямовують фахівців на пошук додаткових шляхів інтелектуального розвитку дошкільників, розкриття механізмів їхньої розумової здатності свідомо та самостійно, в міру своїх вікових можливостей, користуватися набутими знаннями, вміннями та навичками в житті [5].

Сьогоднішні дошкільники складатимуть більшу частину потенціалу України першої половини XXI століття. Тому навчання, виховання і розвиток молодого покоління в нашій країні є одним із найважливіших державних завдань. Відомо, що дошкільний вік – це період, коли відбуваються найбільш інтенсивні процеси росту і розвитку організму, формування особистості дитини. Саме в цьому віці закладаються основи майбутнього стану здоров'я, фізичної підготовленості, розумової діяльності людини [6; 7].

Сучасна система освіти має на меті виховання особистості, яка дбає про здоров'я своє та оточуючих, прагне вести здоровий спосіб життя. Водночас в останні роки спостерігається значне погіршення стану здоров'я дітей. Кількість абсолютно здорових дітей знизилась за останнє десятиріччя з 23% до 15%, збільшилась кількість дітей з хронічними захворюваннями. Близько 20-27% дітей вважаються часто хворіючими [7]. Основними причинами такого стану є погіршення екологічної ситуації, економічні проблеми в країні, падіння рівня життя населення, зниження рівня медичного обслуговування, прискорення темпу життя, збільшення навантаження на дітей тощо. Певне місце посідають фактори, пов'язані з недоліками навчально-виховного процесу, недостатньою обізнаністю дітей з особливостями дотримання здорового способу життя.

Активний розвиток олімпійського руху – одне із прогресивних явищ сучасного соціуму. Олімпізм, який складає духовну основу спортивного руху визнано як соціокультурну освіту, де закладені гуманістичні цінності: добра воля людей, їх прагнення до миру, співробітництва, взаєморозуміння. Гуманістична природа визначає його суттєвий зміст – служіння людині, особистості, суспільству [4].

Відповідно до 31 статті Олімпійської хартії, пропаганда фундаментальних принципів олімпізму, розповсюдження їх у навчальних програмах шкіл та університетів, створення інституцій, що мають присвятити себе олімпійському вихован-

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

ню, є одним із пріоритетних напрямів діяльності МОК та НОК [4].

Олімпійська освіта, олімпійське виховання, олімпійська культура та традиція, зважаючи серйозне поширення олімпійського руху в усьому світі, його неабияке громадське та суспільно-культурологічне значення, актуалізують проблематику його розуміння, понятійного тлумачення, а відтак – широкого використання серед різних груп дітей, підлітків, молоді,осіб старших вікових груп тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літературних джерел з проблем фізичного виховання дошкільнят засвідчив, що організація та методика здійснення виховної та освітньої складової фізкультурно-спортивної роботи досить детально та грунтовно описана у вітчизняній науково-методичній думці (Б. Шиян, О. Дубогай, Е. Вільчковський, Н. Москаленко, Т. Осокіна, О. Дяченко та ін.). При цьому виокремлюється цілий пласт джерел щодо організації й реалізації засобів олімпійської освіти серед шкільної та студентської молоді (М. Булатова, С. Бубка, В. Платонов, В. Єрмолова, К. Козлова, Ю. Шанін та ін.). Уся доступна вітчизняна джерельна база засвідчує надзвичайно актуальну й корисну роль олімпійської освіти у процесі фізичного виховання дітей різних викових груп [3; 2].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на чималий нагромаджений досвід проведення загальнорозвиваючих та спортивно-масових заходів для дошкільнят, в сучасній системі діяльності дошкільних навчальних закладах (ДНЗ) бракує методичних матеріалів щодо особливостей організації та методики впровадження елементів олімпійської освіти в процес фізичного виховання дітей дошкільного віку. Тому реалізація елементів та знань з олімпійської освіти серед дошкільнят потребує своєрідного науково-методичного та організаційного супроводу.

Мета дослідження – вивчити та проаналізувати особливості інтеграції олімпійської освіти серед майбутніх інструкторів з фізичної культури в ДНЗ.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати дані наукової та науково-методичної літератури, дані мережі Інтернет щодо ролі та значення олімпійської освіти у процесі фізичного виховання.
2. Розглянути й опрацювати функції, методи олімпійської освіти та можливості впровадження у навчально-виховний процес ДНЗ.
3. Визначити ставлення та готовність до реалізації олімпійської освіти майбутніх інструкторів з фізичної культури.

Організація дослідження. Для дослідження ставлення та готовності до реалізації олімпійської освіти у ДНЗ опитування проведене серед студентів першого курсу факультету фізичної культури та здоров'я людини, Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Всього у анкетуванні взяло участь 112 студентів денної форми навчання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виховання дітей та молоді, залучення їх до гуманістичних ідеалів і цінностей олімпійського руху дуже важливе на сучасному етапі розвитку України. З виступу президента Міжнародного олімпійського комітету Жака Рогге: «Олімпійська освіта є ключовим елементом місії олімпійського руху, що спирається на повагу загальнолюдських фундаментальних етичних принципів і поширення взаємної поваги, духу дружби, товариства і чесної гри. Виховання молоді і майбутніх поколінь за допомогою спорту і його цінностей – це наша головна турбота і джерело нашого розвитку» [9].

Велику роботу у вирішенні актуальних питань олімпійської освіти проводить Міжнародна олімпійська академія, про що свідчить постійне обговорення цієї тематики на її сесіях, розробка та реалізація різноманітних програм олімпійської освіти.

Відповідно до рекомендацій Міжнародного олімпійського комітету, 20 вересня 1991 р. в Україні було створено Олімпійську академію України (ОАУ), метою діяльності якої є розвиток і популяризація олімпійського руху в державі, духовне збагачення людей, обмін цінностями національної культури, пропаганда ідей і принципів олімпізму. Щорічно проводяться сесії ОАУ, на які запрошуються керівники обласних осередків, фахівці олімпійського руху та інші спеціалісти, діяльність котрих пов'язана з популяризацією олімпійських ідеалів та цінностей серед різних верств населення. Саме ОАУ спільно з Комісією Національного олімпійського комітету України (НОК) «Олімпійська освіта і культура» реалізує освітні програми олімпійського спрямування [10].

З моменту створення Національного комітету України та Олімпійської академії України пройшло вже понад 25 років, метою її діяльності є розвиток і зміцнення олімпійського руху в Україні, духовне збагачення людей, поширення обміну цінностями світової культури під знаком ідей і принципів олімпізму.

Розвиток і поширення знань про олімпійський рух і олімпійський спорт в Україні здійснюється у двох відносно самостійних напрямах – загальноосвітньому та спеціально-освітньому. Спеціально-освітній напрям – це складова частина створеної в Україні системи підготовки спеціалістів для різноманітних ланок сфери фізичної культури і спорту [8; 10].

Загальноосвітній напрям розвивається за громадсько-державною моделлю і передбачає поширення знань про олімпійський спорт, його цінності, багату історію, кращих представників світової та української спортивної плеяди серед дітей та учнівської молоді. Він включає гуманістичні, соціальні, етичні, моральні, патріотичні та інші аспекти впливу на формування особистості дитини [10].

На сьогоднішній день ОАУ спільно з комісією НОК України «Олімпійська освіта і культура» реалізують ряд освітніх програм олімпійського спрямування, які значною мірою реалізовуються у загальноосвітніх навчальних закладах України.

На думку В. Єрмолової [8], олімпійська освіта – це перш за все педагогічний процес, тому вона виконує освітні, виховні та оздоровчі завдання.

На думку науковців (О. Макарова, Н. Москаленко, В. Ермолова, С. Супрун), олімпійська освіта виконує такі функції: профілактичну, мотиваційну, статутну, формуючу та інформаційну.

Реалізація олімпійської освіти в дитячих дошкільних закладах може створюватись за допомогою різних методів, які включені в навчально-виховний процес дошкільників, які повинні розкривати наступні завдання:

- створення у дошкільнят уяви (представлення) про Олімпійські ігри як міжнародні змагання;
- знайомство дошкільнят з історією та актуальними питаннями розвитку стародавнього і сучасного Олімпійського руху;
- формування інтересу до систематичних занять фізичними вправами, ранкової гігієнічної гімнастики та здорового способу життя;
- розвиток уяви про своє тіло та індивідуальні можливості організму;
- розвиток інтересу до різних видів спорту;
- формування патріотичних поглядів та гуманістичних уявлень крізь призму ідеалів та принципів олімпізму;
- виховання у дітей соціально значимих якостей: впевненості, організованості, цілеспрямованості та працелюбності.

Серед засобів інтеграції олімпійської освіти і навчально-виховний процес ДНЗ можна визначити такі: заняття з фізичної культури, години здоров'я, дні здоров'я, фізкультурно-спортивні свята, проведення вікторин, конкурсів та малюнків на олімпійську і спортивну тематику.

На запитання «Чи вважаєте Ви олімпійську освіту необхідним елементом загальної культури особистості дошкільника?» 89,7% респондентів відповіли, що вважають важливими заняття фізичною культурою і спортом для загальної культури особистості, важко відповісти 2,7% опитуваних та 7,6% не визнають, що фізична культура і спорт стосуються загальної культури особистості дошкільнят.

За результатами анкетування виявлено, що 39,6% студентів цікавляться та намагаються якомога більше дізнатися про олімпійську освіту, ще 48,2% було би цікаво дізнатись більше про олімпійську освіту. Викликає занепокоєння, що 12,2% опитаних практично не цікавляться олімпійською освітою або не знають про неї взагалі.

На запитання «Чи готові ви впроваджувати знання з олімпійської освіти у навчально-виховний процес ДНЗ?» відповіді студентів розділились таким чином «так» – 74,6%, «ні» – 8,2%, «важко відповісти» – 17,2%.

Олімпійська освіта в навчально-виховному процесі дошкільників суттєво розширює знання їхніх батьків і педагогів про культурно-виховні можливості олімпізму, його гуманістичний потенціал, сприяє формуванню загальнолюдських цінностей і розвиває почуття взаємодопомоги, взаємоповаги, дружби та реалізовує прагнення до гармонійного розвитку особистості. Опанування культурно-виховних ідеалів та цінностей олімпізму в навчально-виховному процесі позитивно й цілеспрямовано впливає на формування духовної, моральної, естетичної культури особистості дошкільника, а також на формування її фізкультурної освіти.

Отже, ми спостерігаємо готовність майбутніх інструкторів з фізичної культури впроваджувати знання з олімпійської освіти у навчально-виховний процес дошкільників.

Висновки. Аналіз спеціальних науково-методичних праць вітчизняних вчених та фахівців зарубіжних країн дозволив сформувати теоретичні основи олімпійської освіти. Опрацювання літературних джерел дало змогу окреслити систему знань з олімпійської освіти, зміст, форми, методи та засоби засвоєння знань олімпійської тематики на заняттях з фізичної культури, при проведенні спортивно-масових заходів у ДНЗ.

Реалізація олімпійської освіти у навчально-виховному процесі дошкільників повинна здійснюватися за рахунок впровадження інноваційних проектів, використання наочності, різноманітних методичних посібників та матеріалів для поширення олімпійських ідей.

Визначено погляди респондентів на питання актуальності реалізації олімпійської освіти серед дошкільнят. З'ясовано думки інструкторів з фізичної культури м. Чернівці щодо ставлення та готовності до реалізації олімпійської освіти учасників навчально-виховного процесу. Таке бажання виявили 74,6% студентів першого курсу, що свідчить про високу готовність впроваджувати знання з олімпійської освіти у навчально-виховний процес ДНЗ.

Перспективи подальших досліджень будуть спрямовані на вивчення, розробку методичних рекомендацій щодо впровадження олімпійської освіти в процес навчання та виховання дошкільників середньої та старшої груп.

Список літератури:

1. Булатова М. М. Система олімпійської освіти в Україні та нові форми її впровадження / М. М. Булатова // Олімпійський спорт і спорт для всіх: Тези доп. IX Міжнар. наук, конгр. – К., 2005. – С. 7.
2. Вацеба О. Елементи олімпійської освіти в системі фізичного виховання дітей дошкільного віку (на прикладі ДДНЗ м. Львова) / Оксана Вацеба, Мирослав Герцик, Леся Бакальчук // Актуальні проблеми юнацького спорту : матеріали XI Всеукр. наук.-практ. конф. – Херсон, 2014. – С. 116–120.
3. Вацеба О., Юхимук В. Актуальні питання олімпійської освіти у навчально-виховному процесі учнів загальноосвітніх шкіл України (на прикладі м. Львова). Олімпійська освіта: виховання, здоровий спосіб життя, соціальна адаптація: матеріали континент-семінару. – К.:[б. в.], 2007, С. 87–93.
4. Галан Я. Реалізація олімпійської освіти в загальноосвітніх закладах України / Я. Галан, В. Коцюбка // Актуальні проблеми фізичного виховання студентів в умовах кредитно-модульної системи навчання : матеріали всеукр. наук.-практ. конфер. (12-13 квітня 2012 р., м. Дніпропетровськ). – Дніпропетровськ : Нова ідеологія, 2012. – С. 45–46.
5. Галан Я. П. Реалізація олімпійської освіти в дитячих дошкільних навчальних закладах / Я. П. Галан // Теорія і практика фізичного виховання : науково-метод. журнал / [гол. ред. – О. Г. Кучерявий]. – Донецьк : Донецький національний університет, 2012. – №1. – С. 383–387.
6. Гнесь Н. О. Використання засобів казки та мультиплікації у реалізації здоров'язбережувальних технологій в роботі дошкільного навчального закладу / Н. О. Гнесь, Я. П. Галан // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини. – 2016. – С. 116–126.

7. Гнесь Н. О. Оптимізація рухової активності дошкільнят як шлях реалізації здоров'язбережувальних технологій у роботі дошкільних навчальних закладів / Н. О. Гнесь, Я. П. Галан // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 15 : Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт). – 2016. – Вип. 4. – С. 4–7.
8. Єрмолова В. М. Олімпійська освіта у системі навчально-виховної роботи загальноосвітніх навчальних закладів України / В. М. Єрмолова, М. М. Булатова. – К. : Олімп. л-ра, 2007. – 44 с.
9. Зорій Я. Б. Система Олімпійської освіти як засіб педагогічного процесу підростаючого покоління / Я. Б. Зорій, А. В. Гакман // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 15 : Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт). – 2016. – Вип. 4. – С. 33–35.
10. Сапрун С. Т. Олімпійська освіта школярів / С. Т. Сапрун // Методичні рекомендації для вчителів початкових класів загальноосвітніх шкіл. – Тернопіль, 2014. – 89 с.
11. Yaroslav Galan Implementation of olympic education in the process of preparing the specialists of physical education and sport / Yaroslav Galan // Trends and perspectives in physical culture and sports: The VI th Edition international scientific conference (Suceava, 26th-27th of May 2016). – Suceava : University «Ştefan cel Mare», 2016. – P. 220–225.

Галан Я.П.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ЗНАНИЙ ПО ОЛИМПИЙСКОМУ ОБРАЗОВАНИЮ В ДЕТСКИХ ДОШКОЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Аннотация
В статье обоснована специфика организации и внедрения элементов олимпийского образования в систему физического воспитания детей дошкольного возраста. Проанализированы данные о роли и значении олимпийского образования в процессе занятий физической культурой. Рассмотрены и проработаны методы и функции олимпийского образования и возможности внедрения в учебно-воспитательный процесс будущих инструкторов по физической культуре. Определена готовность и заинтересованность в реализации олимпийского образования в дошкольных учебных заведениях.
Ключевые слова: олимпийское образование, режим дня, физические упражнения, дошкольные учебные заведения.

Galan Y.P.
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF THE FORMATION OF KNOWLEDGE ON OLYMPIC EDUCATION IN CHILDREN PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Summary
The article examines the specificity of organization and incorporation of various aspects of Olympic education into preschoolers' PE curricula; the author argues the value and significance of Olympic education in promotion sporting activity. It is assumed relevant to consider the application of the Olympic education principles and Olympism as a whole, as well as some developmental prospects for practical use of the present experience during physical training and Olympic education in the process of would-be pre-school trainers. The ability to bring the many different aspects of Olympic education into the pre-school environment calls for consideration of perspective pre-school fitness trainers' readiness and vigorous involvement in Olympic education development.
Keywords: Olympic education, regime of the day, physical exercises, preschool educational institutions.

УДК 797.212:159.922

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ ПЛАВАННЯ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ СТУДЕНТІВ ІЗ МІОПІЄЮ В УМОВАХ КОРЕКЦІЇ

Гета А.В.
Полтавський інститут економіки і права

Систематичне проведення досліджень актуалізує увагу вчених до досліджень нових наукових проблем, пов'язаних із різними аспектами корекційної роботи з особами із міопією. Проведення таких наукових розвідок є актуальним для корекційної освіти та спеціальної психології й ґрунтується на дослідженнях учених у цій галузі. У статті проаналізовані наукові підходи до дослідження впливу засобів плавання на емоційний стан студентів із міопією. Проведене дослідження свідчить про достовірні позитивні зміни у всіх показниках емоційного стану досліджуваного контингенту.

Ключові слова: слабозорість, студенти, емоції, емоційний стан, засоби плавання.

Постановка проблеми. Інтеграція студентів із міопією у суспільство є однією з провідних проблем сьогодення. Виховання і навчання студентів із порушеним зором вирішує загальні завдання, які стоять перед сучасною вищою школою, а саме: підготувати гармонійно розвинену особистість, створити умови для залучення її до життя в суспільстві тощо.

Одним із ефективних шляхів забезпечення гармонійного психічного, фізичного та соціального стану студентів із міопією є комплексне використання методів і засобів психофізичної корекції. Однак аналіз літературних джерел у галузі гігієни, медицини, фізичного виховання, психології та педагогіки з цієї проблематики виявив недостатнє розроблення програм і засобів корекції фізичного та емоційного стану слабозорих студентів. Необхідність систематизації та розширення даних стосовно цієї проблеми, можливість створення корекційних програм для студентів цієї нозології зумовили актуальність вибраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливим показником емоційного життя людини є емоційні стани (настрій, афективні та стресові стани), які відбивають як характерні, так і випадкові для неї особливості поведінки [1, с. 55]. Співвідношення типового та випадкового утворює складний емоційний фон, котрий впливає на емоційне життя [1, с. 55].

Міопія впливає на яскравість окремих емоцій, розвиток почуттів і їх виражений колір, обумовлений станом сенсорної сфери [5, с. 222]. Порушення зору видозмінює емоційність переживань і посилює або зменшує ступінь позитивних і негативних емоцій [1, с. 56]. Найбільш сильно вони переживають момент втрати або різкого зниження зору. У цей період може наступити стресовий стан, висока подразливість із включенням соматичних реакцій і дезорганізації [1, с. 56]. Також стреси ведуть до розвитку збудження, що дезорганізує поведінку студента, а їх подальше посилення – до розвитку гальмування, яке обумовлює пасивність [1, с. 56]. Але у процесі корекції дефектів емоційного розвитку, змін в емоційній сфері студенти свідомо спрямовують свій настрій і поведінку [1, с. 56]. Емоційні реакції залежать від характеру, можливостей, вольових якостей, які необхідно формувати в навчально-виховному процесі [1, с. 56; 7, с. 259].

Як уже вказувалось, міопія викликає негативну реакцію особистості у вигляді підвищеної роздратованості, неадекватності поведінки, апатії, інертності й ін. [1, с. 55], але у процесі корекції дефектів емоційного розвитку, що виникають у результаті часткової втрати зору, патологічні зміни зникають [1, с. 59].

З урахуванням досліджень вчених [1, с. 56; 7, с. 344] та інших вважається, що емоційне напруження характеризується тимчасовим зниженням стійкості психічних і психомоторних процесів, що, у свою чергу, супроводжується різними достатньо вираженими вегетативними реакціями та зовнішніми проявами емоцій. Виникають і розвиваються вони у зв'язку з різними емоціогенними, психогенними, стресогенними й іншими факторами, тобто дуже сильними впливами на емоційно-вольову, психічну, соматичну сфери, що супроводжуються різними емоційними реакціями, переживаннями. Швидкість і ступінь розвитку напруження у багатьох випадках визначається індивідуальними психічними особливостями, зокрема рівнем емоційної стійкості особистісної тривожності як здатності протистояти емоціогенним впливам, індивідуальній особистісній значущості цих впливів і їх вихідними положеннями [7, с. 348].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідженнями фахівців [1, с. 57; 6, с. 200] визначені особливості фізіологічних і психічних закономірностей формування процесів компенсації, структури та стадій їх розвитку. Проблема корекції часткової втрати зору розглядається лише у фізичному вихованні, а в дослідженнях впливу систематичних занять плаванням на корекцію фізичного та емоційного стану студентів вона розроблена недостатньо.

На цей час не можна з упевненістю сказати, що фізичні навантаження викликають або обумовлюють зміни емоційного стану. Вони, скоріш за все, лише пов'язані з позитивною зміною настрою. Незважаючи на те, що причинно-наслідковий взаємозв'язок не вдалося виявити, можна припустити, що регулярні фізичні заняття пов'язані зі зниженням рівня тривоги. Фізичні навантаження визначеної тривалості й інтенсивності дають позитивний психологічний ефект, бо інтенсивність фізичного навантаження є важливим аспектом, що визначає, наскільки фізичне навантаження знижує рівень тривожності [1, с. 57].

Мета дослідження: провести оцінку використання засобів плавання для підвищення емоційного стану студентів із міопією в умовах корекції.

Завдання дослідження:

1. Здійснити аналіз та узагальнити дані наукової літератури та практичного досвіду з проблеми впливу засобів плавання на емоційний стан слабозорих студентів.

2. Обґрунтувати засоби плавання в умовах корекції емоційного стану студентів із міопією.

3. Визначити ефективність впливу засобів плавання на емоційний стан студентів цієї нозології.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз становлення особистості студентів із міопією дозволяє конкретизувати підхід до вивчення розвитку їх емоційної сфери [1, с. 57]. Ряд позитивних і негативних емоцій, що виникають як безпосередня реакція студентів із нормальним зором на об'єкти, явища, їх властивості, що сприймаються візуально, відсутні у слабозорих, тому що вади зору негативно впливають на емоційні переживання [3, с. 46].

Аналіз літератури та проведені дослідження свідчать про відсутність єдиної думки щодо різниці в емоціях, почуттях і емоційних станах слабозорих. Виділяються основні прояви порушень реакцій поведінки, що виникають як наслідок недоліків характеру людини, обумовлених емоційними порушеннями.

На сьогодні в адаптивному фізичному вихованні недостатньо розроблені питання, що відбивають конкретизацію форм і методів підвищення емоційного стану слабозорих. У зв'язку з цим виявляється доцільним дослідження впливу занять плаванням студентів цієї нозології з метою поліпшення визначених вад.

Особливе місце щодо засобів інтеграції належить заняттям плаванням. Значущість цієї проблеми особливо актуальна в плані залучення слабозорих студентів до систематичних занять масовим спортом, зокрема, оздоровчим плаванням в інтегрованих групах. Отже, головною проблемою використання плавання є обґрунтування специфіки змісту, засобів і методів впливу, які, на відміну від загальнодидактичних принципів навчання, спираються на розуміння структури первинного дефекту та на своєрідність фізичного розвитку осіб із вадами зору, тому в основу дослідження поставлене підвищення емоційного стану слабозорих студентів.

Загальноприйнята методика навчання плавальних рухів заснована на фізичних і біологічних законах [2, с. 19]. Для засвоєння структури руху, його аналізу й обґрунтування техніки необхідне знання основних законів механіки, а для розуміння механізму формування рухової навички й узгодженості дії рухового апарату, внутрішніх органів і систем організму ми спирались на основні закономірності фізіології, педагогіки та психології.

Навчання рухам у воді розглядається як один із видів пізнавальної діяльності, який набуває індивідуалізованого характеру та потребує врахування особливостей будови тіла, фізичної підготовленості, рухових можливостей, функціонального розвитку організму, емоційного стану, а також строків і ступеня враження органу зору [2, с. 57; 3, с. 163].

Особливістю використовуваних корекційних заходів стало навчання й обрання визначеного способу плавання (кроль на спині), коли складаються більш сприятливі умови для забезпечення дихальної та зорової функцій студентів, що важливо при врахуванні цієї патології, при сприянні яких розвивалась координація рухів, рівновага, точність, диференціювання рухів, що стимулюють розвиток фізичних, психомоторних і інтелектуальних можливостей і які сприяють корекції та поліпшенню ряду гігієнічних, фізичних і психічних процесів; забезпеченню максимально можливого рівня фізичного та психічного здоров'я студентів; оволодінню технікою плавання; розвитку фізичних якостей; оздоровчому, виховному, позитивному, кумулятивному, профілактичному, корекційному та реабілітаційному ефектам.

Існують неоднозначні наукові погляди, що при навчанні студентів із міопією плаванню кролем на спині у них спостерігається втрата почуття просторової орієнтації, тому фахівці у цій галузі (Силантьєв Д. О., 2001; Яримбаш К. С., 2006) майже не використовують у процесі навчання цей спосіб плавання. Проведені педагогічні спостереження під час занять із плавання показали, що навчання плаванню кролем на спині не лише не впливає на стан збереження просторової орієнтації, а й сприяє його поліпшенню. Крім того, зафіксований позитивний вплив навчання плаванню кролем на спині на емоційний стан студентів за період дослідження (за методикою ДАМ).

Навчання плаванню передбачало поетапне: звикання до водного середовища; навчання робити у воді видих; розплющування очей під водою; набирання незвичного горизонтального безопірного положення тіла, лежання на воді, ковзання; навчання елементів техніки плавання, узгодження роботи рук, ніг і дихання; плавання у повній координації. Вправи з імітацією елементів техніки плавання на суші й у воді складали основу кожного заняття, які поступово замінювали складнішими, спрямованими на засвоєння техніки плавання, які дали студентам змогу набути певних рухових навичок, опанувати необхідні технічні дії в оптимальних умовах; долати боязнь незвичного горизонтального положення тіла.

Ефективність використання засобів плавання для підвищення емоційного стану студентів із міопією оцінювалась у двох групах: експериментальній і контрольній, які були ідентичними за віком і рівнем психофізичного розвитку. У дослідженні вивчався емоційний стан усіх студентів і тих, у яких спостерігались відхилення в емоційній сфері. Проведений аналіз виявив можливість підвищення емоційного стану студентів фізичними навантаженнями, зокрема, засобами плавання.

Вимірювання емоційних станів проводилось за трьома основними аспектами: емоційним, фізіологічним і поведінковим, а також ураховувався їх взаємозв'язок [4, с. 577]. Для вимірювання емоційних станів у період інтенсивних психофізичних навантажень використовувалась методика ДАМ (дерево – автопортрет – місцевість) [4, с. 578] для оцінювання емоційних станів і вивчення взаємозв'язку емоційних реакцій протягом фізичних і психічних навантажень.

Рисуночні методики є одними з найбільш поширених серед проективних тестів. Проективна методика «Рисуночний тест ДАМ» вибраний нами, оскільки він спрямований на дослідження внутрішнього стану особистості і, насамперед, її емоційного стану. Психокорекційні заходи поведінкової сфери дають можливість розпізнати власні неконструктивні поведінкові реакції, набути навичок адекватного спілкування в соціумі, розвинути комунікативні форми поведінки, що сприяють самоактуалізації і самоствердження; сприяють виробленню здатності до закріплення адекватних форм поведінки і реагування на проблеми студента на основі досягнень в емоційній сфері [4, с. 578].

Тест включає 10 шкал, з яких 7 основних: невротичність, депресивність, реактивна агресивність, спонтанна агресивність, емоційна лабільність, особистісна тривожність, внутрішній дискомфорт і 3 допоміжних: екстраверсія–інтроверсія, мужність–жіночність, аутистичність [4, с. 578]. Вибір цього тесту обумовлений також і тим, що він зручний у використанні не лише у стаціонарних, але й у польових умовах.

Досліджуваному пропонують три аркуші стандартного паперу А 4 та набір кольорових олівців, що включає 8 основних кольорів, визначених М. Люшером: синій, зелений, червоний, жовтий, фіолетовий, коричневий, чорний, сірий. Використовуючи кольорові олівці, досліджуваний на одному аркуші малює дерево, на другому – автопортрет, на третьому – місцевість. Рисунки обробляються згідно з ключем. Відповідно до цього ключа установлені три рівні вираження емоційного стану, які мають якісні та кількісні характеристики. До низького рівня належать

Таблиця 1

Показники емоційного стану за методикою ДАМ студентів із міопією ($\overline{X}\pm\sigma$)

Група	Стать	І дослідження	ІІ дослідження	p, t
Показники емоційного стану за субтестом «Невротичність», бали				
Експериментальна	Хлопці, n = 23	2,17±0,51	1,55±0,31	p<0,01
Контрольна	Хлопці, n = 19	2,20±0,45	1,62±0,41	t=0,434
Експериментальна	Дівчата, n = 27	2,07±0,39	1,44±0,25	p<0,001
Контрольна	Дівчата, n = 22	2,08±0,62	1,76±0,59	t=1,840
Показники емоційного стану за субтестом «Депресивність», бали				
Експериментальна	Хлопці, n = 23	1,97±0,38	1,44±0,19	p<0,01
Контрольна	Хлопці, n = 19	2,11±0,35	1,64±0,38	t=1,458
Експериментальна	Дівчата, n = 27	2,18±0,40	1,50±0,18	p<0,01
Контрольна	Дівчата, n = 22	2,24±0,45	1,66±0,33	t=1,448
Показники емоційного стану за субтестом «Реактивна агресивність», бали				
Експериментальна	Хлопці, n = 23	2,19±0,34	1,63±0,28	p<0,001
Контрольна	Хлопці, n = 19	2,27±0,38	1,76±0,25	t=1,141
Експериментальна	Дівчата, n = 27	2,15±0,28	1,44±0,60	p<0,001
Контрольна	Дівчата, n = 22	2,23±0,31	1,61±0,27	t=0,945
Показники емоційного стану за субтестом «Спонтанна агресивність», бали				
Експериментальна	Хлопці, n = 23	2,12±0,33	1,54±0,19	p<0,001
Контрольна	Хлопці, n = 19	2,14±0,34	1,69±0,27	t=1,438
Експериментальна	Дівчата, n = 27	2,14±0,34	1,53±0,22	p<0,001
Контрольна	Дівчата, n = 22	2,13±0,30	1,64±0,28	t=1,069
Показники емоційного стану за субтестом «Емоційна лабільність», бали				
Експериментальна	Хлопці, n = 23	2,11±0,31	1,38±0,20	p<0,001
Контрольна	Хлопці, n = 19	2,12±0,25	1,51±0,25	t=1,299
Експериментальна	Дівчата, n = 27	2,18±0,22	1,41±0,17	p<0,001
Контрольна	Дівчата, n = 22	2,22±0,17	1,55±0,22	t=1,741
Показники емоційного стану за субтестом «Особистісна тривожність», бали				
Експериментальна	Хлопці, n = 23	2,22±0,32	1,53±0,21	p<0,001
Контрольна	Хлопці, n = 19	2,22±0,40	1,60±0,26	t=0,670
Експериментальна	Дівчата, n = 27	2,34±0,30	1,65±0,26	p<0,001
Контрольна	Дівчата, n = 22	2,34±0,26	1,77±0,26	t=1,146
Показники емоційного стану за субтестом «Внутрішній дискомфорт», бали				
Експериментальна	Хлопці, n = 23	2,42±0,26	1,78±0,36	p<0,05
Контрольна	Хлопці, n = 19	2,42±0,36	1,84±0,30	t=0,425
Експериментальна	Дівчата, n = 27	2,34±0,24	1,63±0,42	p<0,05
Контрольна	Дівчата, n = 22	2,32±0,33	1,71±0,34	t=0,526
Показники емоційного стану за тестом ДАМ, бали				
Експериментальна	Хлопці, n = 23	2,17±0,31	1,55±0,24	p<0,001
Контрольна	Хлопці, n = 19	2,21±0,32	1,67±0,35	t=0,250
Експериментальна	Дівчата, n = 27	2,20±0,36	1,51±0,29	p<0,001
Контрольна	Дівчата, n = 22	2,22±0,41	1,67±0,30	t=1,771

Джерело: розроблено автором

кількісні показники від 0 до 1,00 бала; до середнього – від 1,01 до 2,00 балів; до високого – від 2,01 до 3,00 балів і вище. Низький рівень розглядався як позитивний емоційний стан, високий – як негативний.

Дослідження емоційного стану студентів із міопією виявило наявність взаємозв'язку фізичного та психічного компонентів і значні позитивні зрушення практично за всіма показниками емоційного стану слабозорих. Аналіз показників емоційного стану виявив, що фізичні навантаження аеробного напряму взаємопов'язані зі зниженням рівня хвилювання та тривожності, під час яких самопочуття студентів поліпшується, як правило, відразу після фізичного навантаження та лишається таким тривалий час; використання цих засобів допомагає уникнути та попередити зазначені негативні стани (табл. 1).

Аналіз даних таблиці виявив, що відбулись певні позитивні зміни показників невротичності хлопців із міопією експериментальної групи: загальний показник цього субтесту зменшився на 0,62 бала (вихідні результати: 2,17±0,51, кінцеві результати: 1,55±0,31 бала) і ця різниця є статистично достовірною при рівні р<0,001. Показники хлопців контрольної групи також змінились, загальний середній результат зменшився на 0,58 бала (вихідні: 2,20± 0,45, кінцеві: 1,62±0,41 бала). На кінець дослідження позитивно змінились показники невротичності хлопців обох груп, але різниця між групами знаходиться в межах дисперсії (t=0,434).

Результати дослідження рівня невротичності дівчат із вадами зору обох груп свідчать про зниження показників за цією шкалою. Загальний результат експериментальної групи (вихідні: 2,07±0,39, кінцеві: 1,44±0,25 бала) зменшився на 0,63 бала. Показники дівчат контрольної групи (вихідні: 2,08±0,62, кінцеві: 1,76±0,59 бала) зменшились на 0,32 бала. На кінець дослідження позитивно змінились показники невротичності обох груп, при чому різниця середніх значень між групами є статистично значущою, хоча й на невисокому рівні (t=1,840). Зазначимо, що у всіх студентів кінцеві результати відповідають середньому рівню прояву цього показника, при чому найбільш невротичні дівчата контрольної групи, а найменш невротичні дівчата експериментальної.

Аналіз показників депресивності хлопців експериментальної групи на кінець дослідження за субтестами виявив, що всі результати зменшились на 0,53 бала (р<0,001). Загальний середній результат показників хлопців контрольної групи (вихідні: 2,11±0,35, кінцеві: 1,64±0,38 бала) зменшився на 0,47 бала (р<0,01).

Результати значень депресивності дівчат експериментальної групи, так само як і хлопців, мають позитивні зрушення. Різниця між середніми результатами (вихідні: 2,18±0,40, кінцеві: 1,50±0,18 бала) становить 0,68 бала (р<0,001). Показники дівчат контрольної групи (вихідні: 2,24±0,45, кінцеві: 1,66±0,33 бала) зменшився на 0,58 бала, де показники експериментальної групи також кращі за значення контрольної.

У цілому, кінцеві показники депресивності досліджуваних знаходяться на середньому рівні. Виявлені результати дослідження цього емоційного стану ми пояснюємо позитивним впливом засобів плавання на стан депресивності студентів, при чому окремі показники запропоновані засоби коригують ефективніше.

Аналіз одержаних середніх результатів реактивної агресивності хлопців експериментальної групи виявив різницю між вихідними та кінцевими показниками (вихідні: 2,19±0,34, кінцеві: 1,63±0,28 бала) у 0,56 бала (р<0,001). Показники хлопців контрольної групи (вихідні: 2,27±0,38, кінцеві: 1,76± 0,25 бала) зменшились на 0,51 бала. Загалом позитивно змінились показники хлопців обох груп, але спостерігалась значуща різниця між показниками при t=1,141.

Після проведеного порівняльного аналізу значень шкали реактивної агресивності дівчат експериментальної групи виявлено, що всі результати (вихідні: 2,15±0,28, кінцеві: 1,44±0,60 бала) зменшились на 0,71 бала (р<0,001). Показники дівчат контрольної групи (вихідні: 2,23±0,31, кінцеві: 1,61± 0,27 бала) зменшились на 0,62 бала (р<0,001).

Загалом, на відміну від студентів експериментальної групи, в контрольній результати за субтестами ближчі до високого рівня.

Різниця між вихідними та кінцевими показниками спонтанної агресивності хлопців експериментальної групи склала (вихідні: 2,12±0,33, кінцеві: 1,54±0,19 бала) 0,58 бала (р<0,001). Показники хлопців контрольної також зменшились (вихідні: 2,15±0,22, кінцеві: 1,69±0,27 бала) на 0,46 бала (t=1,438, р<0,001).

Порівняно з вихідними показниками спонтанної агресивності дівчат експериментальної групи на кінець дослідження за всіма субтестами результати зменшились (вихідні: 2,14±0,34, кінцеві: 1,53±0,22 бала) на 0,61 бала (р<0,001). Показники дівчат контрольної групи також у другому дослідженні зменшились: (вихідні: 2,13±0,30, кінцеві: 1,64±0,28 бала) на 0,49 бала, але статистично достовірної різниці між середніми показниками практично не зафіксовано.

Кінцеві результати ми пояснюємо тим, що студенти із міопією намагаються контролювати свої внутрішні негативні емоційні стани. При проведенні аналізу результатів за шкалою «спонтанна агресивність» виявлено, що вищий рівень цього емоційного стану характерний для студентів контрольної групи, а досліджуваний контингент більш екстраверсійний, ніж інтроверсійний.

На відміну від вихідних показників емоційної лабільності у хлопців експериментальної групи середнє значення (вихідні: 2,11±0,31, кінцеві: 1,38±0,20 бала) змінилось на 0,73 бала (р<0,001) у бік зменшення. У другому дослідженні хлопців контрольної групи середній результат (вихідні: 2,12±0,25, кінцеві: 1,51±0,25 бала) також зменшився на 0,61 бала (р<0,001) при t=1,299.

Аналізуючи одержані показники цього емоційного стану дівчат із міопією експериментальної групи виявлено, що середній результат цієї шкали (вихідні: 2,18±0,22, кінцеві: 1,41±0,17 бала) також зменшився на 0,77 бала (р<0,001). Показники слабозорих дівчат контрольної групи також зменшились: (вихідні: 2,22±0,17, кінцеві: 1,55±0,22 бала) зменшився на 0,67 бала (р<0,05) при t=1,741.

У цілому, показники другого дослідження емоційної лабільності характеризуються як се-

редній рівень прояву, а одержані результати допомогли встановити закономірність подальшого зниження кількісних показників.

З наведеної таблиці дослідження особистісної тривожності хлопців експериментальної групи виявлено, що зменшення показників відбулось за всіма субтестами (вихідні: 2,22±0,32, кінцеві: 1,53±0,21 бала) на 0,69 бала ($p<0,001$). Показники хлопців контрольної групи також зменшились (вихідні: 2,22±0,40, кінцеві: 1,60±0,26 бала) на 0,62 бала ($p<0,01$).

На кінець дослідження виявлена різниця між вихідними та кінцевими показниками особистісної тривожності дівчат експериментальної групи. Загальний результат шкали (вихідні: 2,34±0,30, кінцеві: 1,65±0,26 бала) зменшився на 0,69 бала ($p<0,001$). Різниця між показниками дівчат контрольної групи (вихідні: 2,34±0,26, кінцеві: 1,77±0,26 бала) зменшився на 0,57 бала.

Після порівняльного аналізу результатів внутрішнього дискомфорту виявлено, що всі результати хлопців експериментальної групи на кінець дослідження зменшились (вихідні: 2,42±0,26, кінцеві: 1,78±0,36 бала) на 0,64 бала ($p<0,001$). Показники хлопців контрольної групи також зменшились (вихідні: 2,42±0,36, кінцеві: 1,84±0,30 бала) на 0,58 бала ($t=0,425$, $p<0,05$).

Аналіз показників внутрішнього дискомфорту дівчат із міопією експериментальної групи показав, що середній результат цієї шкали (вихідні: 2,34±0,24, кінцеві: 1,63±0,42 бала) зменшився на 0,71 бала ($p<0,001$). Показники дівчат контрольної групи також зменшились (вихідні: 2,32±0,33, кінцеві: 1,71± 0,34 бала) на 0,61 бала ($p<0,05$).

У цілому, за методикою ДАМ виявлено, що емоційний стан слабозорих студентів експериментальної групи відповідає середньому рівню, ближчому до низького (хлопці: 1,54±0,24, дівчата: 1,51±0,30 бала), а у студентів контрольної групи майже в усіх випадках – середньому рівню, ближчому до високого (хлопці: 1,66±0,30, дівчата: 1,67±0,32 бала).

Узагальнюючи результати дослідження емоційного стану студентів із міопією за цією методикою можна зробити висновок, що одержані результати статистично достовірні ($p<0,001$) та дали можливість узагальнити дані про позитивний вплив занять плаванням на емоційний стан слабозорих. Під впливом фізичних навантажень динаміка показників була позитивною та мала характерну тенденцію до поліпшення результатів студентів експериментальної групи, що вказує на ефективність використання засобів плавання.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Дослідження емоційного стану студентів із міопією виявило значні позитивні зрушення практично за всіма показниками. Максимальне зниження показників у хлопців експериментальної групи спостерігалось за результатами емоційної лабільності, особистісної тривожності, внутрішнього дискомфорту при $p<0,001$; у дівчат експериментальної групи максимально зменшились значення реактивної агресивності, емоційної лабільності, внутрішнього дискомфорту при $p<0,001$. У цілому за тестовою батареєю ДАМ у хлопців та дівчат виявлена достовірна різниця при $p<0,001$ і підтверджене положення про те, що під впливом засобів плавання значно поліпшився емоційний стан досліджуваних. За методикою ДАМ виявлено, що емоційний стан слабозорих експериментальної групи відповідає середньому рівню, ближчому до низького, а у студентів контрольної майже в усіх випадках – середньому рівню, ближчому до високого, а одержані результати свідчать про ефективність використання засобів плавання.

Одержані результати підтверджують думку вчених [1, с. 55; 6, с. 201] про те, що позитивний розвиток емоційної сфери студентів із міопією сприяє покращенню їх фізичного та емоційного стану. Застосування апробованих засобів і методів виявило високу ефективність використання засобів плавання для підвищення емоційного стану студентів із міопією, довело позитивний вплив на фізичний і психічний стан досліджуваного контингенту та сприяло поліпшенню здоров'я слабозорих студентів.

В умовах водного середовища виконання фізичних навантажень відтворювало позитивний психічний ефект. У студентів, що навчались плавати, після тренувань усі психічні процеси поліпшились: одержані дані свідчать про ефективність використання занять плаванням.

Запропоновані фізичні вправи активно сприяли позитивним змінам психічних функцій студентів, про що свідчать кінцеві результати їх психофізичних показників. Крім того, ніяких негативних змін у емоційному стані досліджуваних не виявлено.

Отже, проведене дослідження дозволило забезпечити доступне, поступове, індивідуальне навчання плаванню з корекцією емоційного стану студентів із міопією та є основою для застосування у спеціалізованих закладах з метою поліпшення зазначених станів.

Перспективи подальших досліджень передбачають вивчення впливу засобів оздоровчого та спортивного плавання на фізичний стан осіб із міопією з розробленням програм з урахуванням фізичних і емоційних показників.

Список літератури:

1. Висковатова Т. П. Современные подходы к проблеме регуляции психических состояний личности / Т. П. Висковатова // Вісник ОНУ. Сер.: Психологія, 2013. – Т. 18, вип. 4(30). – С. 55–59.
2. Ганчар И. Л. Плавание: теория и методика преподавания спортивно-педагогического совершенствования. Часть III. / И. Л. Ганчар. – Одесса: Друк, 2006. – 816 с.
3. Гета А. В. Коррекция физического и эмоционального состояния детей 6–7 лет с миопией средствами плавания в процессе адаптивного физического воспитания [монография] / А. В. Гета. – Saarbrucken, Lambert Academic Publishing, 2014. – 244 с.
4. Душка А. Л. Психоэмоциональные состояния родителей детей с психофизическими отклонениями: концептуализация, диагностика и коррекция / А. Л. Душка. – Дисс. ... д.псих.н. – Одесса, 2016. – С. 577–586.
5. Короткозорость і далекозорість. Енциклопедія сучасної України : у 30 т. / ред. кол. І. М. Дзюба [та ін.]; НАН України, НТШ, Координаційне бюро енциклопедії сучасної України НАН України. – К., 2003–2016.

6. Коцегубов С. А. Методи корекції психоемоційного стану студентів перших курсів вищого навчального закладу / С. А. Коцегубов, М. М. Береговий, А. В. Рибкін // Інформаційні технології в освіті, науці та виробництві, 2014, вип. 5 (10). – С. 199–205.
7. Педагогическая психология : [учеб. пособ.] / под ред. Л. Регуш, А. Орловой. – СПб : Питер, 2010. – 416 с.

Гета А.В.
Полтавский институт экономики и права

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СРЕДСТВ ПЛАВАНИЯ ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО СОСТОЯНИЯ СТУДЕНТОВ С МИОПИЕЙ В УСЛОВИЯХ КОРРЕКЦИИ

Аннотация
Систематическое проведение исследований актуализирует внимание ученых к исследованиям новых научных проблем, связанных с различными аспектами коррекционной работы лиц с миопией. Проведение таких научных исследований является актуальным для коррекционного образования и специальной психологии и основывается на исследованиях ученых в этой области. В статье проанализированы научные подходы к исследованию влияния средств плавания на эмоциональное состояние студентов с миопией. Проведенное исследование свидетельствует о достоверных положительных изменениях во всех показателях эмоционального состояния исследуемого контингента.
Ключевые слова: слабовидение, студенты, эмоции, эмоциональное состояние, средства плавания.

Geta A.V.
Poltava Institute of Economics and Law

EFFICIENCY OF NAVIGATION FOR THE IMPROVEMENT OF STUDENTS WITH EMOTIONAL MYOPIA UNDER CORRECTION

Summary
Systematic research updates attention of scientists to research new scientific problems related to various aspects of correctional work with persons of myopia. Carrying out such scientific studies are important for remedial and special education and psychology-based research scientists in this field. The article analyzes the scientific approaches to the study of the influence of swimming on the emotional state of students with myopia. The study demonstrates the significant improvements in all parameters investigated emotional state contingent.
Keywords: low vision ability, students, emotions, emotional state, swimming means.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

УДК 316.334.3

МОНІТОРИНГ ТА ОЦІНЮВАННЯ В ПРОЦЕСІ СОЦІАЛЬНОГО ПРОЕКТУВАННЯ

Нагорна Г.О.
Одеський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління
при Президентові України

Стаття присвячена дослідженню моніторингу та оцінюванню в процесі соціального проектування. Проаналізовано важливість моніторингу та оцінювання в державному управлінні. Визначено різницю понять моніторинг та оцінювання. Обґрунтовано необхідність використання моніторингу та оцінювання в ході соціального проектування.
Ключові слова: державне управління, соціальне проектування, моніторинг, оцінювання, критерії, показники.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку української держави все частіше актуальними стають питання забезпечення якості державного управління. Особливо важливим дане питання стає в період кризи та в умовах державної нестабільності. В процесі розвитку та модернізації країни, в загальному процесі реформування всіх сфер життя населення вагомого значення набувають методи моніторингу та оцінювання. Важливість оцінювальної діяльності сьогодні важко переоцінити, її значимість висока на будь-якому етапі управління: при визначенні мети та завдання державного управління в певній сфері, стратегічному плануванні, проектуванні тощо.

Вперше питання моніторингу та оцінювання в процесі управління постало в 60-ті роки XX століття у США, але значний розвиток відбувся лише протягом останніх 30 років. Основне завдання моніторингу та оцінювання – збирати необхідну інформацію для прийняття відповідних рішень. Сутність – відстеження процесу та результатів певної діяльності. Питання моніторингу та оцінювання в процесі соціального проектування також стають особливо актуальними сьогодні. На всіх етапах соціального проектування є вкрай важливим процес збору даних про процес і показники виконання визначених завдань, відстеження відхилень відповідно до поставлених цілей, своєчасна реакція на внутрішні та зовнішні зміни тощо. Нерозуміння цього призводить до неминучих і суттєвих втрат в ході проектної діяльності. Саме тому необхідним є сьогодні вивчення особливостей моніторингу та оцінювання саме в процесі соціального проектування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Моніторинг та оцінювання в системі державного управління привертають увагу як науковців, так і практиків. Дані питання висвітлювалися такими провідними фахівцями як Бакуменко В.Д., Надолішній П.І., Сурмін Ю.П., Приходченко Л.Л., Дзюндзюк В.Б., Шаров Ю.П., Чебан О.І. та ін.

Питання моніторингу та оцінювання в процесі соціального проектування висвітлюють як вітчизняні, так і зарубіжні науковці. Даною проблематикою займаються такі провідні вчені як Беспалько О.В., Азарова Т.В., Абрамов Л.К., Автономов А.С., Хананшвілі Н.Л., Кузмін А.В., Безверхнюк Т.М., а також багато інших дослідників.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на високий інтерес до питань моніторингу та оцінювання в сфері державного управління, недостатньо уваги приділяється даній проблематиці саме в процесі соціального проектування. Успіх впровадження соціального проектування як сучасного інструменту в систему державного управління сьогодні залежить від його ефективності та результативності. Саме тому є необхідним дослідження оцінювання та моніторингу в ході соціального проектування.

Мета статті. Метою статті є аналіз моніторингу та оцінювання в процесі соціального проектування, що дозволить дослідити як саме ми можемо їх використовувати на кожному його етапі з ціллю вчасного виявлення відхилень в процесі проектування, коригування всього процесу відповідно до внутрішніх та зовнішніх змін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Моніторинг та оцінювання в процесі державного управління, підготовки та реалізації державних реформ, стратегій, проектів, програм є ключовим кроком для забезпечення їх ефективності та результативності.

Оцінювання в системі державного управління привертають увагу багатьох науковців. Так, Приходченко Л.Л. зазначає, що цінність проведення оцінювання ефективності державного управління, полягає в тому, що надає змогу визначити: наскільки співвідносяться обрані напрямки діяльності та методи досягнення задекларованих цілей; якими є витрати ресурсів щодо створення продукту (товару чи послуги); який результат і ефект отримали в підсумку (поточному та кінцевому), чи отримують споживачі послуг задоволення від споживання продукту тощо. Крім того, оцінювання – процес, що потребує постійного удосконалення через специфічність призначення: здатність отримувати об'єктивну інформацію,

за допомогою якої простежувати рівень розвитку об'єкта оцінювання, визначати напрямки покращення існуючого стану і вносити корективи, як у діяльність, так і безпосередньо в саму систему оцінювання щодо критеріїв та показників. Його застосування: допомагає поліпшити якість, прозорість діяльності влади, тому що результати оцінювання завжди доступні широкому колу громадськості [6].

Чебан О.І. також акцентує увагу на важливості оцінювання в державному управлінні. За думкою автора реалізація національних інтересів та пріоритетів, що мають програмний характер – реформа охорони здоров'я, податкова реформа, децентралізації тощо мають супроводжуватися адекватною системою моніторингу та оцінювання результатів, що сприятиме раціоналізації процесу прийняття управлінських рішень, модернізації державного управління і державної служби, більшої ефективності державних витрат [7, с. 159].

Щодо соціального проектування, Автономов А.С, Хананшвілі Н.Л. зазначають, що оцінювання є невід'ємною специфічною складовою даного процесу, що виконує, на нашу думку, такі завдання:

– контролювати реалізацію державної стратегії, програми, проекту, реформи, і вчасно запроваджувати коригуючі заходи;

– визначати раціональність діяльності у рамках реалізації стратегії (програми, проекту, реформи), тобто досягнення заздалегідь визначених цілей, особливо для ухвалення рішень про те, чи варто продовжувати виконання того чи іншого заходу (проекту);

– випробовувати нові підходи до виконання шляхом реалізації пілотних проектів із подальшим оцінюванням їх результатів (перевірка нових ідей);

– визначати, яка з версій оперативних програм чи проектів забезпечує кращі результати, щоб згодом її було прийнято як робочу (вибір найкращого варіанта з кількох альтернатив);

– добиватися розуміння необхідності подальшого фінансування проекту в рамках державної програми (проекту, стратегії, реформи) [1, с. 154].

Тобто оцінювання в соціальному проектуванні можна визначити як процес детального аналізу результатів діяльності на кожному етапі даного процесу та їх співвіднесення з певними запланованими показниками з метою визначення рівня ефективності проектування.

Можемо зробити висновок, що оцінювання на кожному етапі соціального проектування надасть змогу:

1. Виявити відхилення від спроектованої діяльності, проаналізувати причини цих відхилень, сформувати пропозиції з можливим корегуванням стратегічних та оперативних планів відповідно до умов зовнішнього середовища, що змінюються.

2. Оцінювання дозволить визначити стратегію подальшого розвитку та діяльності з урахуванням корекції дій відповідно до зовнішніх та внутрішніх змін з урахуванням результату, до якого призведуть прийняті управлінські рішення.

3. Впливати на розвиток об'єкта соціального проектування, виконання тієї чи іншої державної програми, стратегії, реалізації реформи тощо.

Процес оцінювання тісно пов'язаний з моніторингом, але треба розрізняти ці два поняття, так як вони є принципово різними.

Так, кажучи про результат соціального проектування важливим також є моніторинг, який проводиться на всіх стадіях процесу. Моніторинг визначається як постійний процес збору даних про процес і показники виконання стратегії, що досягаються у ході її реалізації. Дані, отримані в процесі моніторингу, можуть бути також основою для проведення оцінки ефективності програм у рамках стратегії.

Визначення моніторингу найбільш точно надає Беспалько О.В. Він стверджує, що зміст даного поняття у працях із соціології, соціальної роботи, соціальної педагогіки визначається як:

- систематичний збір і обробка інформації, яка може бути використана для поліпшення процесу прийняття рішень, а також для інформування громадськості;

- постійний, систематичний збір інформації дослідницькими методами з метою спостереження за ходом розвитку якогось соціального явища або процесу і його прогнозування;

- процес спостереження за плануванням та виконанням запланованих дій та заходів з метою коригування, оцінки, ефективного використання коштів, досягнення запланованої мети, мінімізації негативних наслідків, визначення можливостей розвитку та/або повторення проекту;

- процес постійного накопичення інформації з усіх аспектів проекту з метою визначення процесу виконання та закінчення запланованих змін, а також відносно їх сприяння досягненню поставлених цілей;

- дослідження, а саме: повторюване дослідження, яке реалізується в сукупності кількох досліджень (за єдиним планом/алгоритмом.ю інструментарієм), в послідовності (через визначені проміжки часу) та з метою отримання результатів, які характеризують динаміку змін (об'єкта) протягом періоду дослідження;

- процес спостереження за виконанням запланованих дій та заходів з метою їх коригування, мінімізації негативних наслідків, непередбачуваних ситуацій [4, с. 39].

Але сьогодні в науковій літературі часто ототожнюють дані поняття, що призводить до нерозуміння специфіки використання оцінювання та моніторингу в процесі соціального проектування. Ґрунтуючись на твердженнях Берданової О., Вакуленко В., Беспалько О.В. нами сформульовано основні відмінності між цими двома поняттями (Табл. 1).

В ході аналізу наукової літератури з питань моніторингу та оцінювання визначено, що однією з проблем на сучасному етапі розвитку нашої держави є вибір критеріїв та показників. Від цього вибору, по суті, в значній мірі залежить і якість даного процесу. Досить влучним є твердження Приходченко Л.Л., яка зазначає, що складність застосування критеріїв та показників в ході оцінювання обумовлюється тим, що необхідна зміна критеріїв оцінювання у відповідності із змінами поставлених цілей, існуючих стандартів та визнаних цінностей [5, с. 140].

Саме тому, ґрунтуючись на твердженнях певних науковців (Азаров Т.В., Абрамов Л.К.), нами

Таблиця 1

Основні відмінності моніторингу та оцінювання

Моніторинг	Оцінювання
Надає представлення про те, що робиться, що зроблено, які зміни відбулися, що треба зробити для поліпшення ситуації тощо	Уявлення про те, наскільки добре все зроблено, наскільки важливі зміни відбулися, наскільки вдалося вирішити проблему
Своєчасне виявлення відхилень, що забезпечить своєчасне корегування і розв'язання проблем	Проведення аналізу доцільності, економічності, продуктивності, результативності програм і видів діяльності
Проводиться постійно	Проводиться на ключових етапах реалізації стратегії
Описує проблеми реалізації стратегії	Пояснює причини виникнення проблем реалізації стратегії і вказує шляхи їх розв'язання
Фіксує що відбувається в процесі соціального проектування з метою порівняння існуючого стану справ з бажаним, тобто фактичні результати діяльності порівнюються із запланованими	Аналізуються причини досягнення чи недосягнення поставлених цілей (аналізуються причини недосягнення запланованих результатів)
Одержана інформація використовується для покращання роботи за стратегією	Одержана інформація використовується як для покращання роботи за стратегією, так і для уточнення планів на майбутнє

Джерело: розроблено автором за джерелом [3; 4]

запропоновано при виборі критеріїв оцінювання в ході соціального проектування звертати увагу на досить широке коло питань, у тому числі:

- чіткість сформульованої цілі, завдання, програми, стратегії, визначених в ході соціального проектування і їх відповідність можливостям інституцій, що будуть їх реалізовувати;
- логічність зв'язку між сформульованою проблемою й поставленою метою;
- реалістичність мети, на досягнення якої направлений процес соціального проектування;
- чи буде сприяти реалізація проекту, програми, стратегії вирішенню поставленої проблеми;
- доступність результатів соціального проектування;
- відповідність методів, плану виконання проекту, програми, стратегії в рамках соціального проектування поставленим завданням;
- чіткість критеріїв оцінки результатів процесу соціального проектування;
- реалістичність кошторису поставлених завданням;
- наявність підтримки інших організацій, інших спонсорів;
- компетентність виконавців [2, с. 4-5].

Дотримання цих вимог дозволить зробити процес моніторингу та оцінювання ефективним, зокрема в процесі соціального проектування.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Завдяки проведенню моніторингу та оцінювання ми матимемо змогу вчасно виявити проблемні місця на кожному етапі соціального проектування з метою коригування всього процесу. Разом з цим, вони є необхідними для аналізу ситуації; виокремлення нових напрямів чи зразків в процесі проектування; обґрунтування правильності рішень; дотримання наміченого плану; поліпшення організації та керівництва в процесі проектування; прийняття рішень про людські, фінансові та матеріальні ресурси; вимірювання досягнень у виконанні намічених завдань та формулюванні цілей; своєчасного реагування на певні відхилення від плану, які виникають під час реалізації наміченого.

Саме тому, ми можемо стверджувати, що моніторинг та оцінювання є важливою складовою соціального проектування. Вони потрібні як для самого процесу проектування, так і для стратегій розвитку, поточних планів, проектів. Будь-які дії потребують моніторингу та оцінювання, щоб знати, як діяти далі, що потрібно змінити, а що залишати без змін. Перспективи подальших наукових досліджень полягають в дослідженні методів моніторингу та оцінювання з метою їх подальшого використання в процесі соціального проектування.

Список літератури:

1. Автономов А.С., Хананашвили Н.Л. Оценка в социальном проектировании / Под общей редакцией А.С. Автономова – М.: Национальная Ассоциация благотворительных организаций, 2010. – 150 с.
2. Азарова Т.В., Абрамов Л.К. Технологія оцінки соціальних програм та проектів / Т.В. Азарова, Л.К. Абрамов. – Кіровоград, ІСКМ, 2007. – 100 с.
3. Берданова О., Вакуленко В. Стратегічне планування місцевого розвитку. Практичний посібник / Берданова О., Вакуленко В; Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO. – К. : ТОВ «София-А», 2012. – 92 с.
4. Беспалько О.В. Соціальне проектування / О.В. Безпалько // Навчальний посібник. – К. : [б. в.], 2010. – 127 с.
5. Приходченко Л. Ефективність державного управління: критерії і підходи до оцінювання / Приходченко Л. // Теорія та практика державного управління. Зб. наук. праць. – Вип. 3 (15). – Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2006. – С. 139–146.
6. Приходченко Л. Л. Щодо складності застосування показників оцінювання ефективності державного управління: теорія і практика [Електронний ресурс] / Л. Л. Приходченко // Державне будівництво. – 2009. – № 1. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2009_1_9
7. Чебан О.І. Оцінювання виконання комунікаційної функції органів публічної влади / О.І. Чебан // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2016. – Вип. 2. – С. 59-66.

Нагорная А.А.
Одесский региональный институт государственного управления
Национальной академии государственного управления
при Президенте Украины

МОНИТОРИНГ И ОЦЕНИВАНИЕ В ПРОЦЕССЕ СОЦИАЛЬНОГО ПРОЕКТИРОВАНИЯ

Аннотация
Статья посвящена исследованию мониторинга и оценке в процессе социального проектирования. Проанализированы важность мониторинга и оценки в государственном управлении. Определена разница понятий мониторинг и оценка. Обоснована необходимость использования мониторинга и оценки в ходе социального проектирования.
Ключевые слова: государственное управление, социальное проектирование, мониторинг, оценивание, критерии, показатели.

Nagorna G.O.
Odessa Regional Institute for Public Administration
National Academy for Public Administration
under the President of Ukraine

MONITORING AND EVALUATION IN THE PROCESS OF SOCIAL PROJECTING

Summary
The article is dedicated to research of the monitoring and evaluation in the process of social projecting. The importance of monitoring and evaluation in public administration is analyzed. The deference of definitions of monitoring and evaluation defined. The necessity of using of monitoring and evaluation in the process of social projecting is grounded.
Keywords: public administration, social projecting, monitoring, evaluation, criteria, indicators.

УДК 351.128

ВПЛИВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ НА РОЗВИТОК МІСТОБУДІВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Чепелевський Ю.Л.
Львівський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України

У статті обґрунтовано сутність та основні ознаки містобудівної діяльності. Розкритті завдання державного регулювання містобудівної діяльності в Україні. Обґрунтовані чинники, які стримують розвиток містобудування області. Визначені основні пріоритети державного регулювання у сфері містобудівної діяльності. Представлення напрями вдосконалення державного регулювання, визначені пріоритетні засади розвитку нормативної бази містобудівної діяльності в Україні.
Ключові слова: містобудівна діяльність, держава, регулювання європейська інтеграція, концепції містобудівного управління.

Постановка проблеми. Протягом останніх десятиліть провідні країни світу усвідомили особливу роль міст у процесі розбудови сучасної держави, беззаперечним доказом чого є визнання європейської спільноти міської політики, як гаранта ефективного й збалансованого розвитку територій. Заслуговують на увагу проблеми містобудування і в Україні в епоху глобалізації, які визначаються соціально-економічними, політико-правовими, функціонально-територіальними, екологічними факторами і умовами інвестиційного процесу, суттєвими змінами в структурі суб'єктів містобудівної діяльності і їх взаємозв'язків, а звідси – зміни акцентів і концепції містобудівного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань містобудівної діяльності присвячено багато праць вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема Ю.М. Білоконь, М.С. Білик, В.В. Владимиров, М.М. Габрель, М.І. Долішній, М.М. Дьомін, Є.Є. Клюшниченко, В.І. Нудельман, В.О. Тімохін, І.О. Фомін та інші науковці. Вирішенню проблем містобудівного прогнозування та управління містобудівними процесами присвятили свої праці Т.В. Єгоренко, Є.С. Куць, Т.С. Нечаєва, Н.В. Павліха, О.С. Петраковська, Г.Й. Фільваров та інші.

Невирішені раніше частини представленої проблематики. Під час дослідження невирішеними залишаються питання прикладних основ державного регулювання містобудівної діяльності на різних етапах містобудівного процесу зі створення матеріально-просторового середовища, життєдіяльності людини та обґрунтуванні напрямів із його удосконалення в умовах європейської інтеграції.

Метою дослідження є розкриття сутності та завдання державного регулювання містобудівної діяльності, визначення чинників, що стримують розвиток містобудування області та представлення напрямів вдосконалення державного регулювання містобудівної діяльності в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сучасному етапі містобудування, як окрема галузь наукового пізнання досліджує закономірності формування та функціонування територіальних систем різного ієрархічного рівня, розробляє принципи і критерії прийняття проектних рішень у вигляді норм проектування та концепцій містобудівних рішень, технологій та розробок проектних завдань, моделей перспективного розвитку територій. Держава встановлює правові основи для прийняття управлінських рішень, захищає інтереси національної економіки, формує її інфраструктуру, контролює процеси грошового обігу, встановлює і розвиває економічно вигідні для суспільства правовідносини. За таких умов, державне регулювання містобудівної діяльності, як складової частини національної економіки, є не тільки необхідним, а, навпаки, його значення значно підвищується. У сфері містобудування проводиться постійний пошук формування нових економічно-організаційних механізмів реалізації містобудівних процесів [1, с. 34].

Від професійної та планомірної роботи держави в кінцевому підсумку залежить розвиток міст, поселень, інфраструктури – тих самих елементів, з яких складається країна. У наступні роки роль і значущість містобудівної діяльності значно зростуть. Це буде обумовлено підвищенням ділової, соціальної та будівельної активності, ресурсної забезпеченості таких довгострокових напрямів розвитку територій і поселень, як удосконалення інфраструктури, забудова та реконструкція міст, покращення екологічного стану міського середовища, облаштування сільських населених пунктів. Тому підтримання та подальше забезпечення сталого функціонування міст та інших поселень є стратегічною метою державного розвитку.

Містобудівна діяльність представляє собою цілеспрямовану діяльність державних органів, органів місцевого та регіонального самоврядування, підприємств, установ, організацій громадян із створення та підтримання повноцінного життєвого середовища, яка включає [2, с. 14]:

- прогнозування розвитку і планування територій;
- спорудження інших об'єктів;
- проектування, будівництво і реконструкцію об'єктів житлово-цивільного, виробничого призначення; регенерацію історичних поселень;
- реставрацію архітектурних комплексів і ансамблів;
- створення інженерної і транспортної інфраструктури.

Містобудівна діяльність багатогранна, вона охоплює різноманітні завдання розвитку (рис. 1).

Основними завданнями містобудівної політики в сучасному середовищі є:

- розвиток, перетворення і модернізація сформованої системи розселення та мережі міських і сільських поселень з урахуванням адміністративно-територіальної реформи;
- формування транспортно-комунікаційної інфраструктури, що задовольняє зовнішні і внутрішні потреби країни;
- створення передумов для подолання гострих проблем розвитку великих і найбільших міст в сукупності з оточуючими агломераціями;
- підвищення соціально-економічного рівня малих і середніх міст та сільських поселень;
- збереження і відновлення історико-культурної та природної спадщини;
- орієнтація на сучасну теорію містобудування, підтримка розвитку фундаментальних та прикладних наукових досліджень у цій сфері, розширення інформаційно-статистичної бази містобудівної діяльності.

Влада та управління у містобудуванні повинні зміню-

Рис. 1. Основні завдання розвитку містобудівної діяльності

ватися у зв'язку з демократичними формами міського розвитку, не втрачаючи при цьому традиційних форм і прийомів міського управління і планування, напрацьованих країною за весь попередній період розвитку в ХХ столітті. Розширення правових форм і звуження дискреційних повноважень управління містобудуванням не означає відмови від влади, навпаки воно дає посилення владних повноважень, але на основі права і демократії. Метою є створення основи самоврядування в містах, вдосконалення публічних форм взаємини влади і міської спільноти, зміцнення міського права. Найважливіша функція влади у містах міститься в організації необхідних інструментальних систем управління, а саме: перспективного планування розвитку міст; інформаційної системи управління містобудуванням; науковій теорії та прикладному знанні як базі [4, с. 187].

Основними чинниками, що стримують розвиток містобудування є:

– неефективне нормативно правове регулювання окремих етапів містобудівного процесу, відсутність єдиної узгодженої системи державних будівельних норм та недостатня забезпеченість територій і населених пунктів актуальною містобудівною документацією. Даний процес розробки та коригування генеральних планів та іншої містобудівної документації практично припинився за відсутністю необхідних коштів. Незважаючи на складний фінансовий стан місцевих рад, питання розробки та оновлення містобудівної документації зостається для них пріоритетним, адже неможливо дати об'єктивний висновок про доцільність розміщення нового об'єкта, не знаючи шляхів розвитку поселення, що визначаються генпланом.

– недостатня державна підтримка у розробленні генеральних планів, а також у спрощенні та здешевленні процесу їх розроблення для сільських населених пунктів із малою кількістю населення.

– недосконала законодавча база у галузі будівництва, яка дозволяє спростити дозвільну процедуру у будівництві та мінімізації, при цьому, корупційної складової.

Виділення земельних ділянок під забудову та оформлення відповідної землевпорядної документації і надалі залишаються найбільш обтяжливими складовими частинами містобудівного процесу. Закон України "Про регулювання містобудівної діяльності" практично не вплинув на процес землевідведення та скорочення його термінів. І надалі залишається складним питання виділення та долучення земельних ділянок в існуючій сформованій забудові для одного окремого об'єкту. Пов'язане це з необхідністю розроблення (оновлення) містобудівної документації.

Сьогодні робота місцевих органів виконавчої влади, уповноважених органів містобудування та архітектури спрямована на вирішення найбільш актуальних проблем щодо планувальної організації територій, забезпечення сталого розвитку населених пунктів та їх систем, удосконалення просторового середовища життєдіяльності мешканців області, збереження раціонального використання природних ресурсів, вирішення важливих соціально-економічних та інженерно-технічних проблем містобудування.

Основним завданням органів влади є забезпечення сталого соціального, економічного і екологічно-збалансованого розвитку населених пунктів та територій, спрямованого на створення економічного потенціалу, повноцінного життєвого середовища для сучасного та наступних поколінь на основі раціонального використання ресурсів, удосконалення соціальної, виробничої, транспортної, комунікаційно-інформаційної, інженерної, екологічної інфраструктури, поліпшення умов проживання, відпочинку та оздоровлення, збереження та збагачення біологічного різноманіття та культурної спадщини.

Для формування повноцінного життєвого середовища необхідно проводити його планування і забудову відповідно до законодавства, державних норм, правил і стандартів, затверджених генеральних планів, іншої містобудівної документації, тому питання розроблення нової або оновлення існуючої містобудівної документації і, відповідно, фінансування цих робіт повинно бути пріоритетним [5].

Найважливіші дії відповідно до містобудівної діяльності повинні належати державі, яка забезпечує аналіз стану містобудування, прогнозування його розвитку; підготовку, затвердження та реалізацію державних, регіональних і місцевих містобудівних програм, містобудівної документації; координацію взаємодії учасників містобудівного процесу; проведення державної експертизи містобудівної документації та проектів конкретних об'єктів; розробку і затвердження державних стандартів, норм і правил; контроль за дотриманням містобудівного законодавства, державних стандартів, норм і правил, затвердженої містобудівної документації та проектів конкретних об'єктів, раціональним використанням територіальних і матеріальних ресурсів при проектуванні та будівництві; ліцензуванні спеціальних видів робіт у проектуванні та будівництві.

Державне регулювання у сфері містобудівної діяльності полягає у:

– плануванні територій на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях;

– аналізі стану містобудування, прогнозуванні його розвитку;

– підготовці, затвердженні та реалізації державних, регіональних і місцевих містобудівних програм, містобудівної документації;

– координації взаємодії суб'єктів містобудівної та архітектурної діяльності;

– наданні вимог щодо урахування державних інтересів під час розроблення містобудівної документації;

– проведенні експертизи містобудівної документації та проектів конкретних об'єктів;

– розробці і затвердженні державних стандартів, норм і правил;

– контролі за дотриманням законодавства у сфері містобудування, державних стандартів і норм, вимог вихідних даних, затвердженої містобудівної документації та проектів конкретних об'єктів, раціональним використанням територіальних і матеріальних ресурсів при проектуванні та будівництві;

– контролі за дотриманням вимог щодо охорони культурної спадщини та збереженням традиційного характеру середовища населених пунктів;

- ліцензуванні певних видів господарської діяльності у будівництві в порядку, встановленому законом.

Сучасна система управління містобудуванням потребує поєднання як планування, так і регулювання [5, с. 85]. У процесі планування розвитку міста на рівні містобудівної системи (локальної чи регіональної) регулювання діяльності здійснюється за допомогою традиційного генерального плану населеного пункту, що періодично актуалізується та є інструментом управління держави, а також органів місцевого самоврядування у містобудівній сфері.

Конфлікти навколо будівництва в Україні слугують ознакою кризи моделі управління містобудівним процесом, яка є неповноцінною і як результат – конфлікти навколо проектів забудови пояснюються системними причинами без розв'язання яких використання території України в цілому та її міст зокрема приречене мати хаотичний та непередбачуваний характер.

Створення ефективного нормативно-правового механізму, який відповідає сучасним вимогам містобудування, є неодмінною умовою забезпечення державного регулювання в цій сфері.

Отже, створення і впровадження нормативного регулювання містобудівної діяльності відбувається в нерозривному зв'язку з необхідністю перегляду завдань державного регулювання. Подальший розвиток нормативної бази здійснюватиметься на засадах:

- врахування державних і громадських вимоги до містобудівної діяльності;
- обмеження обсягу і змісту державних норм потребами управління, місцевих умов, економічних, географічних, історико-культурних та інших особливостей, традицій, вимог населення, тощо, можуть встановлюватися більш детальні вимоги в межах чинного законодавства та без протиріччя державним нормам;
- встановлення державними нормами граничних значень містобудівних параметрів.

Висновки і пропозиції. Державне регулювання містобудівної діяльності визначено, як спосіб управління розвитком територій, який відображає комплексну взаємодію організаційних, соціальних, економічних заходів, що діють на правовій основі та забезпечують функціонування містобудівного процесу, оптимальне досягнення цілей та завдань містобудівної політики. Вдосконалення державного регулювання містобудівної діяльності повинно відбуватись комплексно з використанням усіх інструментів механізму управління – адміністративних, нормативно-правових, економічних та соціальних. для вирішення питання забезпечення населених пунктів містобудівною документацією необхідно надавати належну цільову державну підтримку у розробленні генеральних планів, а також у спрощенні та здешевленні процесу їх розроблення для сільських населених пунктів із малою кількістю населення.

Прийняття в майбутньому Містобудівного кодексу забезпечить систематизацію законодавства та узгодження його положень із нормами суміжних галузей, що сприятиме підвищенню ефективності діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, інших учасників містобудівного процесу та забезпечить детальне регулювання їх взаємних відносин в одному законодавчому акті. Удосконалення системи державного архітектурно-будівельного контролю повино здійснюватися шляхом децентралізації повноважень Державної архітектурно-будівельної інспекції України, впровадження громадського контролю за діяльністю органів ДАБІ, покращення їх кадрового і фінансового забезпечення, коригування чинних нормативно-правових актів, розробки і впровадження нових, відомчих та міжвідомчих документів,зокрема міжвідомчої інструкції із взаємодії між собою органів ДАБІ України, Прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України та Служби безпеки України в частині профілактики та протидії містобудівним правопорушенням.

Список літератури:

1. Мельник М. І. Метрополізаційні процеси в регіоні: концептуальні підходи та прикладні аспекти просторового аналізу [Текст]: науково-аналітична доповідь / М. І. Мельник, М. М. Габрель, А. В. Шевчук [та ін.] ; НАН України. Інститут регіональних досліджень; наук. ред. М. І. Мельник. – Львів : ФОП Омельченко В. Г., 2014. – 65 с.
2. Ізарова І. Містобудівне право як галузь права / І. Ізарова // Право України[Текст]. – 2011. – № 7. – С. 229–234.
3. Мінрегіон визначив напрямки реформування будівельної галузі [Електронний ресурс] : Повідомлення пресслужби Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 28.09.2011 р. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=244575869.337.
4. Андрійко О. Ф. Державний контроль в Україні: організаційно правові засади [Текст] : монографія / О. Ф. Андрійко. – К. : Наукова думка, 2004. – 300 с.
5. Клюшниченко Є. Є. Управління містом [Текст] : навч. посіб. / Є. Є. Клюшниченко. – К. : КНУБА, 2003. – 260 с.

Чепелевский Ю.Л.
Львовский региональный институт государственного управления
Национальной академии государственного управления при Президенте Украины

ВЛИЯНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ НА РАЗВИТИЕ ГОРОДОСТРОИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация
В статье обоснована сущность и основные признаки градостроительной деятельности. Раскрыты задачи государственного регулирования городостроительной деятельности в Украине. Обоснованны факторы, которые сдерживают развитие городостороения. Определены основные приоритеты государственного регулирования в сфере городостроительной деятельности. Представлены направления совершенствования государственного регулирования, определены приоритетные принципы развития нормативной базы городостроительной деятельности в Украине.
Ключевые слова: городостроительная деятельность, государство, регулирование европейская интеграция, концепции городостроительного управления.

Chepelevsky Y.L.
Lviv Regional Institute of Public Administration
National Academy of Public Administration under the President of Ukraine

EFFECT OF THE STATE REGULATORY DEVELOPMENTS

Summary
The article rightly essence and main features of urban development. Disclosure tasks of state regulation of urban development in Ukraine. Reasonable factors that hinder the development of urban planning area. The main priorities of state regulation of urban development. Presentation of the areas of improvement of state regulation, identifies priority principles of the regulatory framework of urban development in Ukraine.
Keywords: town-planning activity, state, regulation, European integration, concepts of town-planning management.

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 78.071.2 (477)

ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ВИКОНАВСЬКОЇ СУТНОСТІ МАЙСТРА ОПЕРНОЇ СЦЕНИ У ПРОЕКЦІЇ НА ТВОРЧІ ПОСТУПИ Д.М. ГНАТЮКА 70-Х РОКІВ

Бондарчук В.О.
Національна музична академія України імені П.І. Чайковського

Обрана для дослідження, тема дає можливість аналізу творчої особистості Д.М. Гнатюка в координатах міждисциплінарної комунікації історії та культурології. Визначений вектор роботи, стимулює до перманентного переосмислення численних подій і явищ культурно-мистецького 70-х років з проекцією на театральні досягнення та міжнаціональну творчу комунікацію. Апелюючи до архівних матеріалів, ми маємо можливість проведення об'єктивного аналізу середовища та фактів з біографічних сторінок видатного актора ХХ століття.
Ключові слова: творча особистість, виконавська інтерпретація, оперне мистецтво, стильові координати, майстер сцени.

Постановка проблеми. Сутність творчої особистості сформована її універсальною інтенцією до саморозвитку та вдосконалення в координатах мистецької та загальносуспільної комунікації. Акумулюючи у собі генетичносформовані вектори творчої координації, крізь призму внутрішньої потреби у пізнанні нового і невідомого, мистецька постать прагне відвертого і неприхованого визнання, розуміння, співпереживання. Проблема дослідження етапів формування творчої особистості гостро підіймається у координатах філософії, соціології, акмеології, культурології, що стимулює нас до аналізу творчості Д.М. Гнатюка у запропонованому дискурсі.

Мета дослідження полягає у висвітленні одного з періодів творчої біографії видатної і непохитної творчої особистості вітчизняної культури ХХ – початку ХХІ століття – Д.М. Гнатюка. Апелюючи до рефлексії митця творчих зрушень 70-х років, ми маємо можливість відслідкувати динаміку культурно-мистецьких злетів української самобутності і закріплення її в просторі європейських та світових реалій.

Методологія дослідження полягає в застосуванні історичного, мистецтвознавчого та культурологічного методів, що дає можливість аналізу творчої діяльності Д.М. Гнатюка в контексті соціокультурної динаміки 70-х років ХХ століття. Запропонований міждисциплінарний підхід до розгляду проблеми створює оптимальні умови вивчення сутності вітчизняного оперного виконавства у проекції на творчі поступи Д.М. Гнатюка і проведення порівняльного аналізу його творчої біографії в контексті процесуального підходу до проблеми.

Наукова новизна полягає у висвітленні маловідомих сторінок біографічного матеріалу майстра з урахуванням його світоглядних інтенцій в розрізі поступів культурного середовища періоду. Вагому складову дослідження побудовано на архівних матеріалах як Національної опери України так і родинної документації, що надає матеріалам особливої цінності з точки зору історичної проблематики та культурологічної обумовленості.

Виклад основного матеріалу. 104 театральний сезон в київському театрі опери та балету імені Т.Г. Шевченка (1971–1972 рік) розпочинається оновленою постановкою опери «Наталка Полтавка» М. Лисенка. Під час обговорення на художній раді театру (протокол № 3 від 27.09.1971 року) питання оновлення вистави постало гостро, практично і максимально виважено. Д. Смолич зазначив, що українська класика повинна активно культивуватися у діючому репертуарі театру, оскільки це категорія творів якнайкраще ідентифікує статус мистецької установи і окреслює вектори його розвитку за закріплення в просторі світового мистецького середовища. Щодо оновлення опери режисер зазначив: «Наталка серйозна вистава. Це повинна бути подія, або розпишемося у своїй слабкості» [8]. Є.Колесник підтримала Д.Смолича і звернулася до членів ради з концептуально-визначеними позиціями щодо оновлення вистави. Головними векторами у поновленні твору, зазначила Є.Колесник, повинні бути збережені виконавські традиції, закладені попередніми постановками театру з орієнтацією на потужний виконавський склад з продукуванням усіх жанрових координат твору – ліризму, сатири, лінії кохання та побуту [8]. Рішенням художньої ради театру було створено творчий конгломерат, який раціонально, з урахуванням усіх побажань і рекомендацій ради. Постановча група представлена таким складом: диригент І. Гамкало, режисер Д. Смолич, хормейстер В. Колесников, художник Ф. Нірод. Трупа солістів-вокалістів складалася з А. Баканової, М. Кіришевої (Наталка), В. Багацької, Є. Озимковської (Терпелиха), А. Іщенко, В. Тимохін (Петро), А. Мокренко, Д. Гнатюк (Микола), В. Шилов, І. Клякун (Возний), В. Герасимчук, А. Кікоть (Виборний). Як зазначає Б. Гнидь, пріоритетом поновленою вистави став акцент на розкриття драматургії твору – відчувався змінений погляд режисера і диригента на сутнісні основи Наталки з домінуванням над гумористичними тенденціями екзистенццйних переживань героїні, поривами її внутрішнього стану. 29 грудня 1971 року прем'єру виконували: А. Баканова,

Є. Озимковська, А. Іщенко, І. Клякун, Д. Гнатюк, А. Кікоть [4, с. 35].

Під час обговорення вистави художньою радою театру 28.12.1971 року (протокол № 2) увагу було її членів було акцентовано на загальній драматургічній моделі, яку зуміли створити І. Гамкало, Д. Смолич, В. Колесников та Ф. Нірод. Як зазначив М. Кречко, результат повністю відповідав вимогам театральної комунікації часу. «Я відчув радість від того, що зустрівся знову з перлиною української творчості» - зазначив він [7]. Зі всіх позитивних відгуків про виставу, особливе місце займають враження від переконливого і стабільного виконання ролі Миколи Д. Гнатюком. Усі члени художньої ради театру без сумніву вказали на потужний виконавський і практично усвідомлений виконавський рівень актора. Є. Чавдар, згадуючи гру Дмитра Михайловича зазначила: «Вистава сподобалася і добре, що актори шліфують свої партії. Микола – одна з кращих партій у Гнатюка» [7].

1971 року на засіданні художньої ради театру підіймається поновлення опери Г. Майбороди «Арсенал». Д. Смолич, звертаючись до членів ради зазначив, що вистава повинна триматися у репертуарі, оскільки театр не має морального права втрачати потенційно перспективні твори діючого репертуару, тим більше творів українських композиторів. З метою консолідації творчого процесу у роботі над оперою, Д. Смолич рекомендує активізувати роботу постановчої групи – скоординувати роботу диригента і композитора в одному творчому напрямку, прописавши їх спільні уроки. З метою стабілізації виконавського складу, режисер пропонує підсилити трупу вокалістів сформованими і перевіреними виконавцями: «Вистава повинна йти. Складом виконавців треба підкріпити виставу. Треба, щоб Гнатюк і Гуляєв співали. Вчить ще й Майборода, але це експериментально» - зазначив Д. Смолич [8]. Результатом проведеної підготовчої роботи стала прем'єра опери. 1972 року здійснюється поновлення опери «Арсенал» Г. Майбороди у діючому репертуарі театру.

Звернення Д. Гнатюка до ролей, які закріпилися у свідомості актора на рівні психологічно-адаптованого матеріалу, що окреслює всю його виконавську сутність, вектори акторської майстерності та філігранності стимулюють до розкриття нових граней і систем інтерпретування образу, його сценічної функції. Як зазначає митець: «Здавалося б, на прем'єрі співати важче, ніж вийти на сцену зі знайомою партією через п'ять – десять років. Оскільки на прем'єрі – особливе хвилювання, порив першо-відкриття, новизна фарб. І все-таки я переконаний: «вік» партії (як і досвід самого співака) перемножує складність творчих завдань. Яким би вдалим не був той чи інший образ, його не завчиш. На кожному спектаклі зі всією гостротою думаєш над тим, про що і співаєш. Лише при такій умові тобі повірить глядач» [3].

Дмитро Михайлович займає активну позицію у роботі театру. Вже 1972 року його залучають до прем'єри опери «Абесалом і Етері» грузинського композитора З.Паліашвілі, в якій Дмитро Михайлович виконав партію візира Абесалома - Мурмана. Подія набула широкого резонансу серед прихильників оперного жанру, в результаті чого колектив театру, і Д.Гнатюк в тому числі, стали лауреатами Державної премії Грузії імені З. Паліашвілі.

Постановка вистави «Абесалом і Етері» - це не тільки нова сторінка культурно-мистецьких україно-грузинських зв'язків, - це новий етап творчої консолідації Д. Гнатюка, його емпіричного доробку та виконавського сходження. Робота з національним мелосом Грузії вимагала від актора відчуття традиційної метро ритмічної структури, ладо-тонального структурованості детермінованої регіональними особливостями музичної тканини.

Театральний образ Мурмана ідентифікує особистість сповнену рішучості, пристрасті та внутрішнього переконання, що з'являється у І дії вистави. Окрашена екзистенційним сумом арія «Меркне в небі сонце ясне» у виконанні Д. Гнатюка, формує нову, авторськи-осмислену концепцію образної інтерпретації [14]. Актор, переосмислюючи сутність героя, демонструє модель виснаженої внутрішніми переживаннями та особистісними амбіціями людини. Формуючи акторську лексику, разом з режисером Д. Смоличем, відбувається розкриття оперної драматургії через вирішення внутрішніх протиріч героя. Д. Гнатюк працює над механізмами акторської техніки, які дадуть змогу вирішити сценічне завдання: об'єднати в одній ролі дві сюжетні лінії – динаміки, жорстокості та суму, внутрішньої патетики і безвиході. «Виразну постать підступного візира Мурмана, чарівний подарунок якого спочатку позбавив молоду царицю сили й краси, а згодом призвів до трагічної загибелі разом із коханим, створив Дмитро Гнатюк» - зазначає В.І. Рожок, описуючи етапи підготовки вистави до прем'єри [9, с. 82]. Здатність актора до образного перевтілення, відпрацьована ще з видатним В. Васильком та І. Паторжинським, сформувала у артиста поняття акторської майстерності, та заклала підвалини професійного академічного театрального виконавства. Однією з вимог диригента у постановці, було розкриття не стільки зовнішніх елементів монументальності, пафосу та епічності, скільки розкрити глибокий ідейно-емоційний зміст опери з екзистенційним континуум головних героїв. На сценічному майданчику відчувалася перманентність розвитку драматургії вистави. Дмитро Михайлович продемонстрував високий ступінь акторської ерудованості у роботі в ансамблевих формах. З видатною Г. Циполою, яка виконувала головну партію – партію Етері, на сцені злилися в одне ціле патетична монументальність та велич Мурмана з пієтичною філігранністю ніжної дівчини. «В його життєво правдивому й зовні монументальному Мурмані органічно злилися вокальний, музичний і сценічний образи, відкривши глядачам суперечливий внутрішній світ і складний характер візира. В цій партії Д. Гнатюк знову виявив себе вокалістом, що тонко й глибоко зрозумів самобутню інтонаційну природу, неповторний національний колорит і своєрідну стилістику грузинської опери» - зазначав Ю. Станішевський [15, с. 109]. Досягти повного розкриття драматургії вистави, висвітлити концептуальні засади композиторського стилю та зберегти динаміку розвитку загальної

сюжетної лінії вимагали чіткої координації акторських дій з дотриманням інтерпретаційних механізмів як диригента так і режисера.

В кінці 104 оперного сезону відбулися помітні зміни в організації театру – директором було назначено В. Кулакова, головним хормейстером – Л. Венедиктова, на посаді головного диригента залишився С. Турчак, головного режисера Д. Смолич [4, с. 36]. 1972 року Дмитро Михайлович виконує обов'язки відповідального секретаря партійного бюро театру[1].

1973 року у театрі відбувається поновлення диригентом С. Турчаком та режисером В. Борищенком опери Дж. Верді «**Бал-маскарад**», в якій Дмитро Михайлович виконує партію Ренато. У цьому ж році, диригент О. Рябов, режисер І. Молостова, хормейстер І. Шилова, художник А. Григор'янц здійснюють постановку опери «Паяци» Р. Леонкавалло. Д. Гнатюк продовжує виконувати партію Тоніо разом з С. Козаком та В. Трішиним.

Закінчився театральний сезон 15 липня 1973 року[2] оперою «Сільська честь» П. Масканьї у постановці диригента І. Гамкало, режисера В. Бегми, хормейстера Л. Венедиктова, художника А. Григор'янца. За плідну роботу і розвиток вітчизняного мистецтва, Дмитра Михайловича було нагороджено Державною Премією імені Т.Г. Шевченка 1973 року.

106 театральний сезон (1973 – 1974 рік) розпочався зі змін у театрі – було призначено головним диригентом В. Кожухаря, завідуючим оперною трупою М. Майдачевського. 1974 року[3] з великим успіхом пройшли постановки опер «Аїда» та «Трубадур» Дж. Верді диригував якими В. Кожухар, «Лючія ді Ламмермур» Г. Доніцетті, «Князь Ігор» О. Бородіна. Цього ж року театр працює над постановкою опери «Гугеноти» Дж. Мейєрбера (диригент І. Гамкало, режисер Д. Смолич, хормейстер Л. Венедиктов, художник Ф. Нірод) та показом вистави «Травіата» Дж. Верді.

1974 року К. Симеонов, режисер І. Молостова та хормейстер Л. Венедиктов займаються поновленням опери Д. Шостаковича «Катерина Ізмайлова».

1975 рік репрезентує вектор концептуальних змін у роботі театру. Акцент його діяльності направлений на активне продукування культурно-мистецьких традицій в просторі нових поглядів,

---

[1] 1972 року Д. Гнатюк стає секретарем партбюро театру, структури, яка мала великий вплив на координаційну діяльність установи, формування репертуару, основних векторів його діяльності. Д. Гнатюк очолює структуру, о складу якої входять: В.С. Антонов (соліст оркестру), Ю.П. Білоненко (художник), Б.В. Степаненко (зав. балетною трупою), К.Д. Огнєвий (соліст, народний артист УРСР), Д.М. Смолич (г7оловний режисер), В.А. Колесник (головний хормейстер), Ф.Ф. Нірод (головний художник), І.Г. Клякун (соліст), В.І. Пазич (соліст), О.М. Потапова (солістка), Т.П. Садовнікова (заступник головного режисера театру), Ю.О. Гуляєв (соліст, народний артист), В.Д. Гоженко (зав. електро-цехом), В.І. Клочко (ведучий режисер) [10].

[2] 1973 рік був творчим і практично потужним в контексті театрально-виконавської концепції. За 10 місяців театром було показано 252 вистави при загальному плануванні у 244. Таким чином план по кількості вистав виконаний на 103,2% відсотки. Театром планувалося провести 37 творчих концертів, а фактично було проведено – 37, що складає 123,3 % від плану.
За результатами аналізу, із 223 вистав, проведених за 9 місяців поточного року:
- 19,7 % - склали твори сучасних українських композиторів і композиторів братніх республік;
- 8 % – вистави української класики;
- 26 % – вистави російської класики;
- 43 % – вистави зару3біжної класики.

Завантаження глядацького залу за 10 місяців 1973 року склала:
- за вечірніми виставами – 81,7 % до плану;
- за ранковими виставами – 80,3% до плану;
- за концертами – 110,2 % до плану.

Від так виконання плану щодо обслуговування глядачів виставами і концертами театром було виконано на 85,7 % відсотка, тобто 53 тисячі глядачів відвідали театр протягом даного періоду. Серед найбільш популярних творів є такі як:
- 19 вересня опера «Милана» - 39,7 %;
- 26 вересня – «Ромео і Джульєтта» - 39,6 %;
- 27 вересня – «Аїда» - 33 %;
- 29 вересня «Сільська честь» - 34,4 %;
- 11 жовтня – «Паяци» - 38 %;
- 13 жовтня – «Хованщина» - 47,6 %;
- 1 листопада «Борис Годунов» - 34 %.

У характеристиці 1973 року постановочної складової театру зазначено про певні технічні проблеми, які впливають на результат повноцінної та консолідованої діяльності як театру, так і солістів вокалістів, артистів хору, балету і т.д. Серед проблем – недоліки у роботі рекламних відділів з рекламі та пропаганді вистав поточного репертуару, а особливо прем'єр. Працівнику М. Недзвецькому зроблено серйозне зауваження про прогалини у роботі з глядачем. Така позиція вагомо впливає на фінансові критерії роботи театру, а відтак і оплати працівників.
Фінансовим відділом театру було заплановано дохід у сумі 431, 8 тисяч рублів,фактично було отримало 420 тисяч рублів, відповідно план виконано лише на 97,2 %. Виходячи з координованої площини діяльності театру, підготованих прем'єр та затрачених коштів на утримання вистав у належному стані, витрати планувалися у розмірі 1524,6 тисяч рублів, фактично вони склали – 1470, 7 тисяч, що вказує на економією коштів розміром у 53,9 тисяч рублів.
Як свідчать результати аналізу діяльності театру, у 1973 році була проведена потужна робота по приведенню у відповідність приміщення театру – відремонтована глядацька частина, артистичні гримерні, репетиційні зали. Такі підходи створили достатні умови для консолідації творчого процесу у театрі і дають можливість стверджувати, що творча складова діяльності установи сформована раціонально і відповідає вимогам часу і громадського запиту глядачів [2].

[3] 1974 року Д.Гнатюк активно гастролює містами Канади, зокрема:
- Торонто – неділя 20 жовтня – Мессі Галл;
- Гемилтон – вівторок 22 жовтня – Гемилтон Плейс;
- Содборі – четвер 24 жовтня – Фрейзер Аудиторім (університет);
- Виндзор – неділя 27 жовтня – Клірі Аудиторіум;
- Оттава – понеділок 28 жовтня – Нешонал Артс Сентр;
- Вінніпег – четвер 31 жовтня – Сентеніал Консерт Галл;
- Саскатун – 1 листопада п'ятниця – Саскатун Сентеніал Аудиторіум;
- Вернон – 3 листопада неділя – Ррекреейшон Комплекс;
- Вікторія – 5 листопада вівторок – МекФерсон Плейгавз;
- Едмонтон – 8 листопада п'ятниця – Джубілі Аудиторіум;
- Венкувер – 10 листопада неділя – Квін Елизабет Театр;
- Келгарі – 12 листопада вівторок - Джубілі Аудиторіум;
- Ріджайна – 14 листопада четвер – Саскечеван Сентр оф ді Артс;
- Тондер Бей – 16 листопада субота – Селкирк Каліджієйт Інститут;
- Монтреал – 18 листопада понеділок – Плей Дей Артс.

Ціна квитків: 8,50$;7,50$; 5,50$ [11].

режисерських рішень та виконавських практик. З метою консолідованого підходу до популяризації класичного академічного мистецтва і площині регіональних мистецьких моделей було розроблено чітку систему на рівні міністерської програми з культивування класичного мистецтва у регіональних мистецьких осередках. В контексті програми було значно консолідовано творчий аспект театру – із загального штату театру – 1200 робітників – більше як 750 працівники, які належать до творчої категорії робітників. За результатами року, працівниками мистецької галузі було проведено понад 2300 лекторіїв, присвячених питанням освіти, культури, театру. Як зазначав В.С. Антонов: «Своїм мистецтвом ми не лише прагнемо виховувати характери а й формувати світогляд. Пошук серйозного, інтелектуального, активного відпочинку з завдання сьогодення» [6]. За його словами, вектор, обраний театром цього часу – вибір і правильна розстановка окремих складових частин репертуару, оскільки саме репертуар – проектує суспільству рівень колективу, його виконавські можливості, статус в координатах європейських традицій та світового культурно-мистецького обрію.

Театр систематично організовує концертні виступи і обласних та районних центрах, чим зумовлює потенцію формування у населення мистецьких та виконавських традицій. Результатом такої діяльності 15 січня 1975 року Є.С. Мірошниченко та Д.М. Гнатюку присвоєно почесне звання «Майстра-золоті руки заводу «Арсенал» імені Леніна за високу виконавську майстерність, велику роботу по пропаганді і розвитку радянського вокального мистецтва[4], естетичному вихованню трудящих заводу» [5]. Цього ж року, Д. Гнатюк нагороджується орденом дружби народів (№1052 від 27.03.1971 року).

1975 року Дмитро Михайлович візьме участь у постановці опери Дж. Верді «Ріголетто».

Важливим елементом театральної трансформації середини 70-х років є повне переосмислення репертуарної складової закладу. У статті М. Поліщук 1975 року Л.І. Шелест зазначив про значимість мистецтва у формуванні світоглядної системи українців, моделі її культурного розвитку та стереотипів подальшого зростання як нації [6]. Орієнтири репертуарної політики спрямовані на проекцію вітчизняного репертуару та визнаних світовою театральної спільнотою вистав.

1976 року Дмитро Михайлович веде активну громадську та концертну діяльність. І червня 1976 року Дмитро Михайлович бере участь у гастрольних виступах театру у Москві де буде заявлений відразу у двох статусах – як режисер та як соліст-вокаліст. У поновленій 1977 року опері Ш. Гуно «Фауст», артист традиційно виконує партію Валентина.

На свій ювілейний вечір з нагоди 70-річчявід дня народження та 50-річчя творчої діяльності, 28.03.1995 року, Дмитро Михайлович виконав партію Султана з опери С. Гулака-Артемовського «Запорожець за Дунаєм» [1].

Період 70-х років проходить під гаслом естетичної ідентифікації елементів новаторської режисерської техніки та нетрадиційних за формою творів радянського оперного простору. Структурна сутність жанрового розмаїття складалася з оперних творів С. Прокоф'єва, Д. Шостаковича, Т. Хреннікова, В. Шебаліна. Така композиторська інтенція до нових засобів музичної виразності, техніки розкриття драматургії твору та елементів сценічної редукції вимагала континууму режисерських пошуків, мобільності акторської лексики та чіткої координації в системі стильових ознак нової композиторської техніки. Артисти акумулювали всі свої практичні доробки з метою інтенсивного оновлення їх виражальної палітри, корегували систему уявлень і підходів дот формування індивідуальної сценічної концепції [12, с. 84].

В результаті динаміки мистецького анастазису, оперний жанр в українському мистецтві представлений як своєрідний репрезентант різних історичних та художніх епох. На горизонті театрального мистецтва активно продукується мікстова палітра оперного репертуару з традиціями як класичних моделей, так і новаторських, практично-динамічних жанрових зразків.

Режисерська концепція періоду представлена синтетичними моделями кращих традицій вітчизняної та світової режисури, художніми прийомами новітньої постановочної практики з елементами нової інтерпретації класичної оперної драматургії. Як зазначає А. Солов'яненко: «Активна і свідома художньо-естетична позиція багатьох постановників сприяла відкритості до прогресивних театральних тенденцій, найважливішими з яких були розширення палітри засобів сценічної виразності та особлива увага до всіх складових оперного синтезу» [12, с. 84].

Д. Гнатюк уособлює в собі високий рівень професійного театрального виконавства з преференцією на розкриття внутрішньої патетики актора та перманентності його переосмислення виконавських традицій в контексті нових мистецьких зрушень та формувань. Творчість Д. Гнатюка, в контексті театральних традицій 70-х років ХХ століття, представлена як етнічно-детермінована модель, яка синтезує в собі значний доробок виконавських традицій вітчизняної оперної структури, побудованої на принципах нерозривної єдності драматичної традицій, вокальної техніки, стильової ерудованості в просторі як європейського так і вітчизняного оперного простору. Дмитро Михайлович представлений як творча особистість ХХ століття, функція якої направлена на заповнення мистецької моделі України значними досягненнями в площині оперного жанру, вокального мистецтва, суспільно-громадської

[4] У особистих архівах Д. Гнатюка за активну творчу і громадську діяльність збереглася довідка про нарахування посадового окладу розміром 550 рублів у місяць. Розрахунок зроблений за такими критеріями:
- оплата за гастрольні виступи йому встановлена із розрахунку: відповідно наказу Міністра культури СССР № 610 від 30.12.1962 року – 90 рублів;
- відповідно наказу Міністра культури СССР № 126 від 21.03.1967 року гастрольна надбавка – 50% - 45 рублів;
- відповідно наказу Міністра культури СССР № 12 від 09.02.1974 року підвищена оплата за майстерність у розмірі 75% - 67 рублів, 50 копійок;
- разом – 202 рублів 50 копійок (довідка підготована головним бухгалтером А.Богдановичем за підписом заступника директора А. Старостіна 10.12.1975 року №19/12) [13].

діяльності. Його систематично залучають до проведення численних культурно-мистецьких акцій, громадських та урядових програм, ім'я Дмитра Михайловича ототожнюється зі взірцем високого ідеологічного та морального вектора. Митець приймає активну участь у обговоренні актуальних питань в системі освіти, науки, мистецтва, міжнаціональних зв'язків, він проводить публічні обговорення проблемних ситуацій та конфліктних моментів у різних галузях, і оперному мистецтві безпосередньо.

Висновок. Естетична ідентифікації особистості Д.М. Гнатюка маркованими лініями окреслила простір вітчизняної оперної культури кінця 60-х початку 70-х років і динамічно заповнила нішу творчого спадку національних надбань. Заторкуючи майже всі форми мистецької комунікації, ім'я видатного майстра сцени залишило потужний відблиск у свідомості всієї української нації, сформувало чіткий алгоритм творчого зростання професійного виконавця, окреслило вектор розвитку вітчизняного музичного мистецтва на багато років вперед.

Список літератури:

1. ВК. Опера була переповнена. Прийшов цвіт Києва. Президента не було. – Вечірній Київ. – 30.03.1995 р.
2. Выполнение производсвенно-финансового плана за 10 месяцев 1973 года театра оперы и балета им. Т.Г. Шевченка. – 3 листа. – Особистий архів Д. Гнатюка. – Зберігається в родині Гнатюків.
3. Гнатюк Д. Интервью в номер. – Советская культура. – 28.03.1975 г.
4. Гнидь Б. До історії національної опери України. – НМАУ. – Київ. – 2003. – 199 с.
5. Гусовський С. Спільна постанова дирекції та комітету профспілки заводу. – Арсеналець. – 22.01.1976 р.
6. Поліщук М. Творча співдружність праці і пісні. – Нове життя. – 15.08.1975 р.
7. Протокол № 2 засідання Президії художньої ради АТОБ УРСР ім. Т.Г. Шевченка від 28.12.1971 року. – Архів Національного академічного театру опери та балету України імені Т.Г. Шевченка.
8. Протокол № 3 засідання Президії художньої ради АТОБ УРСР ім. Т.Г. Шевченка від 27.09.1971 року. – Архів Національного академічного театру опери та балету України імені Т.Г. Шевченка.
9. Рожок Володимир. Стефан Турчак / Володимир Рожок; переднє слово Бориса Олійника. – К.: Либідь, 2013 с.; іл.
10. Розподіл обов'язків між членами партійного бюро театру на 1972 рік. – Особистий архів Д. Гнатюка. – Зберігається в родині Гнатюків.
11. Славні співаки України виступлять на концертах в Канаді. – Життя і слово. – 29.07.1974 р.
12. Солов'яненко Анатолій. Режисерські традиції національної опери України Научно-методический межведомственный ежегодник. Украинское музыковедение. – К.: Мистецтво. – № 34. – С. 79-87.
13. Справка театра оперы и балета выдана Гнатюку Д.М. в том, что ему установлен должностной оклад в размере – 550 рублей в месяц. – от 10.12.1975 года. – 1 лист. – Особистий архів Д. Гнатюка. – Зберігається в родині Гнатюків.
14. Станішевський Ю. Неповторна краса. – Радянська Україна. – 3.09.1972 р.
15. Станішевський Ю.О. Дмитро Гнатюк / Ю.О. Станішевський. – К. : Муз. Україна. 1991. – 167 с.

Бондарчук В.А.
Национальная музыкальная академия Украины имени П.И. Чайковского

ПЕРЕОСМЫСЛЕНИЕ ИСПОЛНИТЕЛЬСКОЙ СУЩНОСТИ МАСТЕРА ОПЕРНОЙ СЦЕНЫ В ПРОЕКЦИИ НА ТВОРЧЕСКИЕ ШАГИ Д.М. ГНАТЮКА 70-Х ГОДОВ

Аннотация
Выбранная для исследования тема дает возможность анализа творческой личности Д.М. Гнатюка в рамках междисциплинарной коммуникации истории и культурологии. Определен вектор работы, стимулирует к перманентному переосмыслению многочисленных событий и явлений культурно-художественного 70-х годов с проекцией на театральные достижения и межнациональную творческую коммуникацию. Апеллируя к архивным материалам, мы имеем возможность проведения объективного анализа среды и фактов из биографических страниц выдающегося актера XX века.
Ключевые слова: творческая личность, исполнительская интерпретация, оперное искусство, стилевые координаты, мастер сцены.

Bondarchuk V.A.
P.I. Tchaikovsky National Music Academy of Ukraine

RETHINKING THE ENTITY PERFORMING THE WIZARD OF THE OPERA PROJECTED ON CREATIVE GAIT D. M. HNATIUK 70 YEARS

Summary
Selected for a research topic enables analysis of the creative personality of D. M. Hnatiuk coordinates interdisciplinary communication history and cultural studies. Sets the direction of work, stimulates to a permanent rethinking of many of the events and phenomena of cultural-art 70-ies with the projection on the theatrical achievements and international creative communication. Appealing to archival materials, we are able to perform objective analysis of the environment and facts of the biographical pages of the outstanding actor of the twentieth century.
Keywords: creative personality, performing interpretation, Opera, stylistic coordinates, master of the scene.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 581.9-057.4(045)(477)«18/19»Пачоський

Й. К. ПАЧОСЬКИЙ ЯК ОДИН ІЗ ФУНДАТОРІВ ФІТОСОЦІОЛОГІЇ

Безлуцька О.П.
Херсонська державна морська академія

У статті здійснено аналіз процесу виділення фітосоціології як окремої особливої науки та власне впровадження терміну «фітосоціологія». Досліджено наукові праці Й. Пачоського з означеної теми. Визначено роль Й. Пачоського в становленні та розвитку фітосоціології як окремої науки.
Ключові слова: Й. Пачоський, геоботаніка, фітосоціологія, рослинні співтовариства.

Постановка проблеми. Виникнення фітосоціології як особливої наукової дисципліни слід віднести до останніх двох десятиріч XIX та початку XX ст. Завдяки різноманітності рослинного покриву Російської імперії, фітосоціологія знайшла саме тут виключно сприятливі умови для розвитку. Не останню роль в її прогресі відіграли потреби народного господарства – виявлення пасовищ, у зв'язку із розвитком тваринництва; побудови раціонального лісового господарства, у зв'язку із виснаженням лісів; вивчення багнищ, у зв'язку з завданнями їх осушення та інше.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням історії становлення та розвитку фітосоціології займалися як вітчизняні так і зарубіжні вчені: В. Александрова, Б. Биков, О. Шенніков, Х. Трасс, В. Славінський та ін. Вивченню ж тих чи інших аспектів життя та наукової діяльності Й. К. Пачоського присвячені праці І. Пузанова, І. Гольд, К. Лятовського, В. Мельника, А. Дерюжиної, В. Борейка, В. Бойка.

Мета даної статті – здійснення комплексного історико-наукового аналізу діяльності Й. Пачоського в контексті становлення та розвитку фітосоціології.

Виклад основного матеріалу дослідження. Й. Пачоський був одним із перших, хто вказав на наявність двох об'єктів вивчення у ботаніці – виду і формації. У своїй роботі «Стадії розвитку флори» (1891) він писав, що під час вивчення рослинного покриву ми маємо справу з двома різними об'єктами – видом рослин, який вивчається фітологією, і асоціацією і формацією, які вивчаються флорологією або флорографією [10]. Й. Пачоський писав: «Флорологія», як я її розумію, є наукою про генезис, життя, розвиток і розповсюдження рослинних асоціацій (формацій)» [10]. Учений окреслював формації двох типів: прості й складні. Перші складаються з рослин одного виду, другі – з різних груп – систематичних і екологічних. Й. Пачоський висловив думку, що «можлива зовсім самостійна дисципліна, яка б займалася вивченням рослинних асоціацій і представляла б щось аналогічне соціології» [10, с. 121]. Там же було вказано, що рослинна асоціація, як об'єкт дослідження, може вивчатись різнобічно, як і інші об'єкти. В цій же висхідній праці з фітосоціології були розглянуті ті основні стадії, за якими проходить розвиток рослинного покриву: пустеля, степ, ліс.

На думку Й. Пачоського рослинні і людські співтовариства мають дуже багато спільного. Це твердження привело вченого до гіпотези про існування принципів соціальної організації загальних для всіх живих істот: співтовариства рослин і людей живуть, підкоряючись певним законам; і в тих і у інших існує поділ праці; і ті і інші являють собою сукупність різних, не тотожних один одному організмів; обидва типа співтовариств проходять процес розвитку і дозрівання від більш простих до більш складних форм; і рослинні і людські товариства організовані за класовим принципом [17].

Досить цікавим і суперечливим є питання: Хто першим використав термін «фітосоціологія» і обґрунтував необхідність виділення нової науки?

Термін «фітосоціологія» був вперше вжитий Й. Пачоським у 1896 р. у статті «Суспільне життя рослин», що надрукована була в польському журналі «Всесвіт» [13, с. 278]. Однак, дивним чином він і сам «... забув про це і тривалий час вважав, що термін «фітосоціологія» вперше було вжито В. Сукачевим». Лише у 1925 р. Й. Пачоському на очі потрапила його праця 1896 р. і він зміг переконатись, що в ній не лише є визначення «фітосоціології» у сучасному, на той час, значенні, але і названа нова наука «фітосоціологією».

Й. Пачоський був проти назви «геоботаніка» для позначення науки про рослинність. У своєму рефераті на працю І. Спригіна «Геоботанічні дослідження чернігівської губернії» він писав: «... термін «геоботаніка» в наш час уживати вже не варто. Раніше під цією назвою ховалося декілька дисциплін, що ледь окреслилися, які ще зовсім не розмежовували і сукупно протистояли ботанічній географії, від якої вони відмежувались. Той конгломерат, що розумівся під назвою «геоботаніка» в наш час складається з трьох самостійних дисциплін: 1) екології – вчення про вплив середовища на рослини, 2) фітоценології – вчення про рослинні співтовариства, 3) історії розвитку рослинності у зв'язку з геологічним минулим даної місцевості. Зважаючи на сказане в наш час «геоботаніка» є чимось занадто розпливчастим і невизначеним» [7, с. 34].

Відомості про те, що термін «фітосоціологія» першим використав В. Сукачев знаходимо

у спільній праці М. Базилевської, І. Білоконь та О. Щербакова «Коротка історія ботаніки» (1968). Автори вказують, що: «Ще в 1908 р. В. Сукачев (1880–1966) дав перші формулювання основних понять рослинного співтовариства і одиниць рослинності, а через два роки, на XII з'їзді російських природознавців та лікарів, назвав своє вчення «фітосоціологією».

В. Сукачев визнавав, що: «Першим, хто запропонував виділити вивчення рослинної формації в особливу ботанічну дисципліну, був Й. Пачоський. Спочатку він назвав її невдало – «флорологія», а пізніше, щоб підкреслити значення соціальних відносин у рослинних формаціях, – «фітосоціологією».

У книзі «Що таке рослинне співтовариство» (1928) В. Альохін підтверджує, що вперше термін «фітосоціологія» застосував Й. Пачоський у 1896 році [1]. Слід зазначити, що цей же термін, незалежно від Й. Пачоського, використав російський ботанік П. Крилов у своїй праці «Нарис рослинності Томської губернії» [15]. В. Рівердатто стверджує: «... Пачоський ще у 1896 р. запропонував термін «фітосоціологія», але Крилов запропонував його, як точно встановлено, зовсім незалежно від Пачоського і значно більш повно формулював зміст нової науки фітосоціології (нині фітоценології)» [15, с. 37].

Уперше питання про «фітосоціологію», як окрему науку було поставлене у 1909–1910 р.р. в Москві на XII з'їзді природознавців та лікарів. В. Сукачев виступив із доповіддю «Про рослинні формації», в якій він обґрунтував самостійність науки про рослинні співтовариства [64, с. 150]. В. Альохін вважає, що В. Сукачев зробив це, не знаючі про відповідні пропозиції Й. Пачоського та П. Крилова [2]. У статті «З історії виникнення і розвитку радянської фітоценології» В. Сукачев вказував, що думки вчених залишалися невідомими широкому загалу вітчизняних ботаніків і йому самому, так як стаття П. Крилова (1898) була опублікована в малорозповсюдженому сибірському збірнику, а стаття Й. Пачоського (1896) – у невеликому польському журналі [15].

Незалежно від вітчизняних науковців ідея «фітосоціології» виникла і за кордоном. Так, у США з аналогічними Й. Пачоському поглядами виступив К. Харпер (1917), у Швейцарії – Е. Рюбель (1922), у Швеції – Г. Дю-Рие (1921). Між російськими та зарубіжними вченими почалась навіть полеміка про те, «...коли і де – в Росії чи за кордоном, виникла фітосоціологія» [13, с. 450]. В. Алехін (1924), а також Й. Пачоський (1925) виступили із статтями як у вітчизняній, так і в зарубіжній літературі, у яких переконливо довели, що «...батьківщиною фітосоціології безсумнівно повинна вважатись Росія» [13, с. 450]. А. Шенніков у своїй праці «Теоретична геоботаніка за останні 20 років» (1937) також вказує на першість Й. Пачоського у застосуванні терміну «фітосоціологія»: «Пачоський вперше і, вочевидь, зовсім незалежно від Гамса і Дю-Рие виокремив «фітосоціологію» або «соціологічну ботаніку» [16, с. 63].

Узагальнення теоретичних поглядів Йосипа Конрадовича знаходимо у вступному розділі до праці «Опис рослинності Херсонської губернії» (1915), який мав назву «Що таке рослинне співтовариство» [7].

Учений обґрунтовує поняття «фітоклімату», правильно вказуючи на специфічність мікрокліматичного режиму в різних співтовариствах. Й. Пачоський розглядав співтовариство як компонент ландшафту. Х. Трасс вказував на те, що Й. Пачоського слід визнати одним із зачинателів російського біогеоценологічного напряму [15, с. 36]. Слід навести одне з положень Йосипа Конрадовича якому не надавали особливого значення при з'ясуванні історичних коренів цього напряму, але звернув увагу Х. Трасс. За Й. Пачоським, рослинне співтовариство необхідно розглядати «...як одну із складових частин більш складного цілого, як частину, яку ми виділили лише для зручності аналізу. Якщо ми бажаємо, наприклад, описати пустелю, степ або ліс, то один лише рослинний покрив не дасть нам повного уявлення про ці утворення. У пустелі, в степу, в лісі є ще багато сторін досить характерних, які не можуть бути виключені з опису, якщо ми бажаємо вивчити ці типи в повному їх об'ємі, як об'єкти географічні. Рельєф, геологічна будова, ґрунт, клімат, рослинність, навіть тваринний світ і людина – це лише елементи, що являють собою відомий географічний тип, що займає певну частину поверхні нашої планети» [7, с. LII].

Одночасно з терміном «фітосоціологія» Й. Пачоський увів у науку про рослинні співтовариства багато термінів, що і нині досить широко застосовуються (філогенетичні зміни, зональна, азональна, екстразональна рослинність, фітологія, фітогенія, онтогенія та інші). Саме він у 1915 році, а не Х. Гамс (1918), як це, особливо в західній літературі відмічається, вперше застосував термін «фітоценоз» для «чистих заростей» (утворених одним видом рослин) [15, с. 36; 5, с. 187]. Й. Пачоський писав: «біоценоз є аналогом чистих заростей, чому для останніх можна було б на відміну від дійсних рослинних співтовариств присвоїти назву фітоценозів (поряд із зооценозами), залишивши за біоценозом визначення комплексів спільного життя тих та інших організмів» [7, с. LV]. Учений приділяв увагу класифікації фітоценозів під час опису Калмицьких степів (1892) і рослинності Херсонської губернії (1915, 1917), причому особливо екології, біології і фітоценології видів, що складають фітоценози. «Фітологією» (сьогодні «фітобіологія») Й. Пачоський називав «науку про життя рослинного організму (індивіду), яка вивчає все, що відноситься до обміну речовини і енергії між рослинною особою і середовищем» [10, с. 220]. Об'єктом її дослідження вчений називав індивіди. «Фітогенією» – називав «науку про життя рослинних видів, тобто відомих комплексів рослинних особин, що створюють своєю сукупністю генетичну одиницю» [10, с. 220].

До ідеї фітоценології Й. Пачоський дійшов завдяки своїм філософським роздумам щодо взаємодії і взаємозв'язку явищ у природі. Висловлювання вченого з даного питання знаходимо в таких працях, як «Основи фітосоціології» [8], «Соціальний принцип в рослинному царстві» [9], а також у статті «З приводу статті професора В. Алехіна «Фітоценологія» та її останні успіхи у нас і на заході» (1926) [11].

Найбільший внесок у розвиток фітоценології Й. Пачоський зробив працею «Основи фітосоціології» (1921) [8]. Всі вчення про рослинні співто-

вариства Й. Пачоський розподіляє на наступні відділи:

1) екологічні дані;

2) біологічні форми;

3) форма, структура, динаміка і типи рослинних співтовариств;

4) розповсюдження основних типів рослинності;

5) історію розвитку рослинного покриву [164, с. 20].

Учений першим указував на важливість виділення «біологічних типів» і «форм росту» рослин у рослинних співтовариствах. Йосип Конрадович докладно розглядав структуру розвитку рослинних формацій, аналізував екологічні й географічні фактори, що впливають на рослинний покрив. В «Основах фітосоціології» Й. К. Пачоський поділив ботаніку на три відділи: 1) вчення про життя індивіда (елементарна ботаніка); 2) вчення про життя видів (генетична ботаніка) і вчення про рослинні співтовариства (соціологічна ботаніка). Вчений стверджував, що «в рослинному царстві є три категорії: індивід, вид і співтовариство, тому все вчення про це царство повинно бути розділене на три самостійні відділи» [8, с. 221].

Й. Пачоський наводить класифікацію рослинних співтовариств. Він відрізняє агрегації (чисті й комбіновані); прості зарості; дійсні асоціації (напівпустелі, степи, прерії, луки, лісні співтовариства). Відстоюючи необхідність класифікації за ознаками самої рослинності, учений вважав за необхідне застосовувати генетичний підхід із урахуванням палеоботанічних даних, філогенії видів, еволюції життєвих форм, а також побудови рослинних співтовариств (розрізняючи при цьому прогресивні і регресивні процеси). Хоча ці знання на сучасному етапі розвитку науки досить розширилися і поглибилися, класифікація Й. Пачоського зберегла не лише історичне, але і фактичне, наукове значення.

У «Фітосоціології» Й. Пачоський розмістив таблицю «Відношення фітосоціології до інших ботанічних дисциплін як супутнім, так і взагалі можливим», в якій докладно описав взаємообумовленість «фітосоціології» з іншими науками [8]. У праці вчений подав чіткий огляд можливостей застосування методів «фітосоціології» для вирішення багатьох практичних питань сільського і лісового господарств [12, с. 61]. Й. Пачоський сформулював основний «фітосоціологічний закон», згідно з яким розвиток рослинного покриву завжди йде від простих форм (первинні пустелі) до складних (ліс), і причина цього лежить у самій рослинності.

Вченим була успішно здійснена спроба поєднати теоретичні питання нової на той час науки – «фітосоціології» із практичною агрономією. Ці погляди фактично відповідають завданням сучасної самостійної науки – агрофітоценології, яка відділилася від фітоценології наприкінці 60-х років XX ст.

Видатний російський геоботанік О. Шенніков (1937) досить високо оцінив «Основи фітосоціології». Він писав: «Вперше в нашій літературі (та і світовій) саме в «Основах фітосоціології» розглянуті з великою докладністю і оригінальністю перспективи використання теорії «фітосоціології» в городництві і облаштуванні садів і парків, що зберігає своє значення і сьогодні» [8, с. 64].

Свої ідеї в галузі «фітосоціології» Й. Пачоський продовжує розвивати в праці «Записки з історії фітосоціології» (1924). Автор вказує на те, що історія «фітосоціології» ще недостатньо вивчена. Учений зазначає, що ні роботи В. Поля, який багато зробив для вивчення ботанічної географії Польщі, ні роботи відомого російського дослідника С. Коржинського не можуть вважатися початком вчення про рослинні співтовариства, так як виказані ними думки не були підтверджені фактичним матеріалом. Необхідно визнати, пише вчений, що вперше фітоценологія з'явилася не за океаном, а в Росії.

Розвитком поглядів Й. Пачоського, виказаних у різних роботах, починаючи з 1891 р. («Стадії розвитку флори») і закінчуючи 1921 р. («Основи фітосоціології») стала праця «Соціальний принцип у рослинному царстві» (1924). Вчений доводить, що рослинний покрив за своїм складом і структурою не є випадковим, а складається із закономірних рослинних комплексів. Й. Пачоський зазначав, що тип рослинного покриву, який складається з окремих асоціацій, змінюється у зв'язку зі зміною умов місця перебування. Рослинним співтовариством (асоціацією) Йосип Конрадович називає ті рослинні комплекси, які складаються з елементів нерівномірних, що знаходяться в певному закономірному взаємозв'язку і утворюють стійкі сполучення (рухому рівновагу) [9].

У праці «З приводу статті професора В. Алехіна «Фітосоціологія» та її останні успіхи у нас і на Заході» (1925) Й. Пачоським зроблено аналіз не лише праці В. Алехіна, але й інших учених, які займалися вивченням «фітосоціології». Цінність цієї статті полягає у тому, що вчений доводить свою першість у використанні терміну фітоценологія.

Підсумком понад 30-річних «фітосоціологічних» досліджень проф. Й. Пачоського є його праця «Фітосоціологічні нариси», опублікована в 1925 р. У роботі подано історичний розвиток науки про рослинні угруповання з часів Олександра Гумбольдта, який вперше ввів у науку термін «асоціація». На підставі багаторічного досвіду вивчення рослинного покриву Й. Пачоський виділяє різні типи асоціацій. Агрегації – одно видові угруповання, в яких взаємини між рослинами виявляються слабко, асоціації – гетерогенні угруповання, що складаються з елементів, неоднорідних у генетичному, екологічному та біологічному аспектах. Рослини, що входять до угруповань, Йосип Конрадович розподіляє на компоненти та інгредієнти. Вказуючи на специфічність кліматичного режиму різних рослинних угруповань Й. Пачоський обґрунтував поняття «фітоклімат» [17]. Слід зазначити, що ця праця була зарахована бібліографічною комісією Ліги Націй до 20 найкращих творів польського письменства за 1925 р. [17].

Її зміст свідчить про те, що автор є досвідченим флористом-фітоценологом, який має на своєму рахунку близько 200 праць з ботаніки, сільського господарства і зоології.

Деякі видатні вітчизняні ботаніки – сучасники Йосипа Конрадовича – виступили проти терміну «фітосоціологія» (В. Комаров та В. Вагнер). На III Всесоюзному з'їзді ботаніків, що відбувся в Ленінграді в 1928 р., зверталась увага на те, що застосування терміну «фітосоціологія» може

скласти враження, що розвиток рослинних асоціацій прирівнюється до розвитку людського суспільства, у той час як останній здійснюється за зовсім іншими законами. Вирішено було замінити термін Й. Пачоського, П. Крилова, В. Сукачева та інших ботаніків «фітосоціологія» терміном «фітоценологія», що застосовується і в сучасній науці [4]. Однак, слід зазначити, що дана термінологічна поправка не була прийнята до уваги на Заході, і сам Й. Пачоський як і інші польські вчені продовжували застосовувати у своїх працях термін «фітосоціологія».

Висновки. Отже, Й. Пачоський є одним із загальновизнаних фундаторів нового напряму в ботаніці – фітоценології – науки про рослинні співтовариства. Вчений виокремив серед інших ботанічних дисциплін і чітко окреслив завдання «фітосоціології» (читай фітоценології) на майбутнє. Класичними є його праці щодо суті рослинного покриву та безперервності розвитку рослинних співтовариств. Він використав еколого-ландшафтний підхід до вивчення плавнево-літоральної рослинності, що дало можливість систематизувати різноманітність рослинного покриву в різних екологічних умовах. Й. Пачоський не тільки першим в світі викладав «фітосоціологію» (з 1918 р.), але й створив змістовний підручник (1921 р.). Про нього, як про творця фітоценології було сказано на ботанічному конгресі у Кембриджі (1930 р.).

Список літератури:

1. Александрова В. Д. Классификация растительности. Обзор принцыпов классификационных систем в разных геоботанических школах / В. Д. Александрова. – М. – Ленінград, 1969. – 154 с.
2. Алехин В. В. Что такое растительное сообщество? / В. В. Алехин. – М.: Изд-во М. и С. Сабашниковых, 1924. – 76 с.
3. Безлуцька О. П. Діяльність Й. К. Пачоського в контексті розвитку біологічної науки (остання чверть XIX – перша половина XX ст.): Монографія / Олена Безлуцька – Херсон: Айлант, 2014. – 196 с. іл.
4. Биологи: биогр. справочник. – К.: Наук. думка, 1984. – С. 487–488.
5. Быков Б. А. Геоботанический словар / [сост. Б. А. Биков]. – Алма-Ата, 1973. – 214 с.
6. ІІ-і наукові читання пам'яті Й. К. Пачоського: праці конф., 19–20 грудня 1994 р. – Херсон, 1994. – 110 с.
7. Пачоский И. Описание растительности Херсонской губернии. І. Леса / Изд. Естеств.-историч музея. Херсонського Губ. Земства. – Херсон. – 1915. – XVI – 202 стр. – С 2-мя картами [Рец.]: А. Савенкова // Вестник русской флоры, 1917. – Т. III. – Вып. 2-3. – С. 124–145.
8. Пачоский И. К. Основы фитосоциологии. Курс, читанный на агрономическом факультете Херсонского политехнического института в 1919-1920 г. / Йосип Конрадович Пачоский. – Херсон: Изд. студ. комит. с-х. техникума, 1921.
9. Пачоский И. К. Социальный принцип в растительном царстве / Йосип Конрадович Пачоский // Журнал русского ботанического общества, 1925. – Т. 10. – С. I-XIII.
10. Пачоский И. К. Стадии развития флоры / Йосип Конрадович Пачоский. – СПб, 1891. – 10 с.
11. Пузанов И. И., Гольд Т. М. Выдающийся натуралист Пачоський [1864–1942] / И. И. Пузанов, Т. М. Гольд. – М.: Наука, 1965. – 86 с.
12. Сукачев В. Н. Введение в учение о растительних сообществах / Владимир Николаевич Сукачев. – Изд. А. С. Панафидиной, 1915. – 128 с.
13. Сукачев В. Н. Избранные труды: В 3-х томах / Владимир Николаевич Сукачев. – Ленинград: Наука, 1975. Т. 3: Проблемы фитоценологии. – 1975. – 543 с.
14. Телеграмма Сельскохозяйственного техникума В ПРОФОБРАЗ. – ДАХО. – Ф. р 413. – Оп. 1. – Спр. 49. – Арк. 219.
15. Трасс Х. Х. Геоботаника. История и современные тенденции развития / Х. Х. Трасс. – Ленинград: Наука, 1976. – 252 с.
16. Шенников А. П. Теоретическая ботаника за последние 20 лет / А. П. Шенников // Советская ботаника. – 1937. – № 5. – С. 58–94.
17. Jozef Poezoski w senta Roeznice Urodzin red. / [Z. Czubincki]. – Poznan: Univ. im. Adama Mickiewicza, 1967 – 107 Str.
18. Slawinski W. Podstawy fitosociologii / W. Slawinski. – Lublin, 1948. – 245 с.

Безлуцкая Е.П.
Херсонская государственная морская академия

Й. К. ПАЧОСКИЙ КАК ОДИН ИЗ ФУНДАТОРОВ ФИТОСОЦИОЛОГИИ

Аннотация
В статье осуществлен анализ процесса выделения фитосоциологии как отдельной особенной науки и собственно внедрения термина «фитосоциология». Исследовано научные труды Й. Пачоского по данной тематике. Определена роль Й. Пачоского в становлении и развитии фитосоциологии как отдельной науки.
Ключевые слова: Й. Пачоский, геоботаника, фитосоциология, растительные сообщества.

Bezlutska O.P.
Kherson State Maritime Academy

J. K. PACZOSKI AS ONE OF THE FOUNDERS OF PHYTOSOCIOLOGY

Summary
The article presents the analysis of the process of allocation of phytosociology as a separate special science and the actual implementation of the term «phytosociology». J. Pachoski scientific papers on the subject discussed has been analyzed. J. Pachoski role in in the development of phytosociology as a separate science has been defined.
Keywords: J. Pachoski, geobotany, phytosociology, plant communities.

УДК [94:061.2-053.6]:355.4(477)

ПЛАСТОВЕ ЖИТТЯ У ВИРІ ВОЄННИХ РЕАЛІЙ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЖУРНАЛУ «ПЛАСТОВИЙ ШЛЯХ»)

Візітів Ю.М.
Рівненський державний гуманітарний університет

У зв'язку з ситуацією на сході України, розширилися види діяльності молодіжних громадських організацій. Очільництво товариств більше уваги почало приділяти військовій підготовці, волонтерству, вивченню основ надання медичної допомоги та психологічної підтримки. Серед активістів провідне місце обіймає Пласт – українська гілка світового скаутингу. Пластуни, завдяки власним методикам з військово-патріотичного виховання, успішно поєднують мирне життя з службою Україні. У даній статті, результати вивчення проблеми дають змогу визначити місце і роль пластунів в сучасній політичній ситуації; систематизувати та узагальнити види організаційної діяльності; проаналізувати теоретичні та практичні грані пластової роботи, що відображають спектр зайнятості учасників пластового руху в АТО, як в «червоній зоні», так і на місцях.
Ключові слова: Пласт, військово-патріотичне виховання, пластуни-військовики, пластуни-волонтери, АТО.

Постановка проблеми. Основоположник Пласту – українського скаутингу – Олександр Тисовський (Дрот) свого часу сказав: «За правду, за добро, за красу!... Служба вояка почесна і геройська. Вона повна небезпек, великих зусиль і посвяти. Молодь кожного народу мусить бути готова до збройної оборони рідної землі...» [21, с. 14-15]. Український Пласт увійшов в історію як парамілітарна організація [19, с. 14], яка ось уже понад століття виховує універсальних різнобічно-розвинених громадян-патріотів, змістовно наповнюючи життя молоді ідеями україноцентризму, громадяно- та націотворення, європейськості, толерантності, терпимості, гуманізму і т.д. Так, чимало сучасних пластунів-добровольців, уже з перших днів проведення антитерористичної операції, долучилися до захисту східних територій України, міжрегіональної логістики, волонтерської діяльності тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на високий рівень інформатизації суспільства, дізнатися про роботу пластунів, ми можемо здебільшого зі шпальт пластової спеціалізованої періодики чи від самих українських скаутів, під час пластових сходин у пластових домівках. Так, джерельна база наукової проблеми, в основі своїй, складається з інтерв'ю та статей, підготовлених пластунами-очевидцями, учасниками подій та пластових акцій.

Мета статті. Метою даного дослідження стала комплексна систематизація видів діяльності пластунів, як на передовій, так і в пластових осідках. При тлумаченні конкретних фактів, які нерідко носять біографічний характер, для досягнення неупередженості та достовірності, використовувалися принципи історизму, системності, об'єктивності.

Виклад основного матеріалу. Український Пласт виник у Східній Галичині у Львові в 1911 році. В умовах нової хвилі українського національно-визвольного відродження він став частиною патріотичного виховання молоді, в той же час, наслідуючи традиції скаутських організацій Західної Європи, які основну увагу приділяли фізичному та моральному вихованню підростаючого покоління. Пластова виховна система уже міжвоєнних 20-30-х років була спрямована на виховання національно-свідомої, всебічно-розвинутої молоді, здатної з часом змінити політичний і громадський лад, стати провідниками визвольного руху. Пласт був середовищем, яке вимагало від своїх членів росту знань, духовного і тілесного прогресу, усталення поглядів, «послуху і карності перед самим собою, бо хто навчиться панувати над собою, запанує над іншими, бо вмітиме панувати» – саме так казав основоположник українського Пласту О. Тисовський (Дрот) [3, с. 52].

Виховне завдання організації полягало в оформленні характеру кожного пластуна, ви-

хованні особистості, відповідно до правил Пластового Закону. Засновник світового скаутського руху лорд Байден-Пауелл оф Гілвел (Бі-Пі) так окреслював предмет і завдання методики виховання: «…Як би вовка не приручав, а він усе на ліс дивиться. Так само важко змінити думку тих, кого виховали в старому дусі, але змінити духа можна у молодих. Предметом нашої роботи у скавтовому русі є вироблення наших майбутніх мужів… Щоб наступна генерація була здорова духом у цьому нездоровому світі і щоб вище розуміння служби – служби чинної Любові і Обов'язку були направлені на служіння Богу і ближнім» [2, с. 20].

Пластові ідеологи досягали мети через «всебічне патріотичне самовиховання», яке мало забезпечити «основу для однозначних відповідей на всі суспільно-політичні проблеми оточуючого світу» [5, с. 24]. Самого терміну «самовиховання» світовий скаутинг не знав. «Самовиховання», як педагогічно-виховний прийом, вперше був використаний у молодіжному русі пластовими провідниками. Кожне слово даного поняття несло ідейне навантаження, яке розкривалося на практиці. «Всебічне самовиховання» у Пласті означало всесторонній розвиток: фізичний, інтелектуальний, духовний.

Принцип «патріотизму» у самовихованні був націлений на плекання любові до України, на боротьбу за її державність, збереження українських традицій, мови, історіі. Даний аспект глибоко розробив у статті «Юнацтво і Пласт» Д. Донцов. Детально розглянувши ідейні засади, мету, цілі і засоби виховання у Пласті, він зробив висновок: «В Пласті, мов у зерні рослини, криється той гострий і свіжий, новий для нас світогляд сильних, могутніх, здорових рас, який може відродити скалічену довгими роками ганьби моральність нації» [6, с. 14-15]. «Юнак учиться у Пласті любити Україну, свою Батьківщину, не через призму вузької партійної програми, – писав Ю. Старосольський, – він учиться готовності працювати, жити, а коли треба – ризикувати життям для неї. Його глибока, чесна любов і його готовність дадуть йому завжди вичути й міру правдивого патріотизму. Цей патріотизм – активний патріотизм – це наша виховна мета» [20, с. 47].

Військовий вишкіл у систему виховання молоді в організації ввів офіцер Байден-Пауелл. Він надав товариству напіввійськового характеру і створив «школярське військо». Пласт в умовах бездержавної України став тією патріотично-налаштованою організацією, яка поставила собі за завдання виховати майбутніх військових старшин. Пластун В. Максимець пригадував про відчуття захопленості у молоді їх роллю, як війська. Так, на початку 20-х років під час мандрівки Волинню в одному з сіл вони зустріли бабусю, яка запитала: «А що то за військо у таких коротких штанах?». На що пластуни напівжартома відповіли: «Ми українське військо. А річ не в штанах. Ми маршируємо в широкий світ; переправляємося через ріки і моря, тому носимо короткі штани, щоб їх не замочити» [10, с. 80-81].

Пластуни уже на перших сходинах починали опановувати тонкощі військового мистецтва. Пластовий вишкіл вівся у кількох напрямках, а саме: польова служба, впоряд, стрілецький вишкіл, санітарія. На початку існування Пласту, з мотивів безпеки, оскільки основну масу учасників становили неповнолітні, з вишколу було вилучено стрілецьку (вогнепальну) підготовку. Проте наприкінці 20-х років із поширенням радикальних настроїв Організації Українських Націоналістів ситуація змінилася, тоді пластуни опанували для себе і це вміння. Наприкінці 30-х років, у силу політичного тиску пластові гуртки припиняють своє існування.

За вказаними вище принципами живуть пластуни, відродженого в 90-ті роки XX століття «Пласту – Національної скаутської організації України», а основи, вироблені й закріплені в 20-30-ті роки XX ст., як ніколи відповідають запитам та умовам XXI ст. Пластовий сеніор Юрій Леськів (СМ) вдало, на нашу думку, описав сучасні обставини, за яких працює пластовий журнал – «Пластовий шлях». Вказане видання є дзеркалом пластової думки і інформації у пластовому середовищі. Часопис єднає українських скаутів повсьому світі, тому безумовно варто проектувати сказане головним редактором пл. сен. Ю. Леськівим і на життя пластової громади. Він зазначає, що «Пластовий шлях» (ми підкреслюємо – Пласт) тепер живе в двох реальностях: «...перша – виховання для України та громад в діаспорі пташат, новачат, юнацтва тим майбутнім свідомим і патріотичним людом, який запевнить нам розвиток, рух вперед, гідне місце України серед розвинутих країн… ...інша реальність – воєнна – про тих пластунів і пластунок, які захищають незалежність України,...» [9, с. 4-5].

У зоні АТО задіяно чимало пластунів і пластунок. Кожен з них – яскрава особистість з середовища пластової родини. Пластуни служать в батальйонах «Азов», «Шахтарськ», «Дніпро», «Січ», «Київ», «Кіровоград», «Збруч», «Гарпун», Державній прикордонній службі та ін. Вони беруть участь у військових операціях, представлені в інформаційному напрямі, медичній службі; пластуни усього світу збирають ресурси для адресного забезпечення спорядженням і надання допомоги.

Пластуни, що перебувають на передовій в зоні АТО, добровільно перебирають на себе найрізноманітніші функції, адже пластовий спосіб життя, який націлений на різнобічний розвиток особистості, на «Гартування Духа», дав молоді ту базу, той ґрунт, який дозволяє вижити в надскладних умовах. Так, пластун-боєць, корінний луганчанин з позивним «Танцор», зазначає, що: «Служба в «Азові» – як один великий табір, який розтягнувся на цілий рік» [1, с. 33]. Крім того, пластова молодь ініціативна, відкрита до спілкування, до толерантного діалогу і т.д.

Пластуни-військовики навчають побратимів основам таборового життя, основам виживання; будучи навченими жити у гурті і будучи вихованими на принципах релігійної толерантності, гуманізму, стандартах української етнопедагогіки, перебирають на себе роль психологічної служби; допомагають перетворити колектив на сім'ю відданих патріотів; надають першу домедичну допомогу і організовують медичне забезпечення в бойових умовах, проводять вишколи з тактичної медицини в зоні АТО. За основу, розробники курсів взяли стандарти, які є обов'язковими для бійців армій НАТО [22, с. 39-40]. Пластуни

займаються просвітницькою діяльністю, насамперед, поглиблюють знання побратимів з історії України, українського народознавства, популяризують українську пісенну творчість, духовну культуру українців. На передовій всі вояки, як пластуни, так і не члени організації, прагнуть перемоги, мирного життя, повернення до родин, працювати за спеціальністю, ...

Українські скаути, серед молодіжних організацій, вирізняються високим показником волонтерської діяльності: відкривають благодійні фонди («Фонд 24»); беруть інтерв'ю у вимушених переселенців, обробляють їх, аналізують, доповнюють власними роздумами; відвідують блокпости, а матеріали викладають у соцмережах, особистих блогах; редагують і випускають у зонах бойових дій пластові спеціалізовані газети («Чорне серце»), для збору матеріалів в яких, безперервно працюють військові кореспонденти і фотографи; знімають цінні відеоролики, фоторепортажі; роблять знімки для всеукраїнського УНІАНУ, для міжнародної агенції «Reuters»; проводять семінари, читають лекції, виступають з рефератами, готують презентації для «червоної зони» (зони обстрілу); організовують координаційні дискусії тощо [7, с. 32-33; 17, с. 34-38; 18, с. 28-31]. Згідно з аналізом інформації пластового сеніора Ігоря Олексюка, який прочитав курс лекцій бійцям в зоні АТО, вояків батальйону «Азов» цікавили насамперед теми з історії України, а саме – становлення УНР, історія радянської України, утворення УПА [15, с. 41-43].

Пластуни на місцях, у пластових домівках (осередках), займаються впорядкуванням матеріалів, переданих з передової; верстають та друкують настінний пластовий календар зі світлинами членів пластових організацій, які воюють на Сході, а кошти від продажів передають у Фонд підтримки пластунів-військовиків; роблять стенограми звукових доріжок свідчень очевидців; формують музеї речей з АТО; ініціюють пресові конференції; презентують оброблені дані перед широкою громадськістю України і закордону через усі засоби Мас-медіа – друк, радіо, телебачення і «всесвітню павутину»; надають психологічну допомогу сім'ям загиблих; проводять громадські панахиди за загиблими; відкривають меморіальні дошки загиблим пластунам; організовують табори для дітей, батьки яких загинули в АТО; у переддень релігійних свят організовують благодійні акції по збору подарунків для дітей Сходу тощо [4; 12, с. 48-49; 13, с. 52-53; 16, с. 49].

Окремо слід згадати і пластунів, які залишилися на окупованих територіях. Вони, ані на крок не відступають від слів Пластової присяги, і залишаються вірними Україні. Аналізуючи листи, які надходять від пластунів та пластунок з територій охоплених війною, пластова молодь не полишає пластової роботи, зокрема не згортає патріотичного виховання, пропагування національної символіки України,... За що нерідко зазнає фізичного і морального тиску від представників місцевої сепаратиської влади [8, с. 6-7; 11, с. 10; 14, с. 7-9].

Висновки та пропозиції. Таким чином, проаналізувавши матеріали проблеми, ми можемо говорити, що Пласт є вірним організаційним ідеям та цінностям, виробленим понад ось уже як століття. Сучасні пластуни є гідними нащадками покоління, що в ХХ ст. боролося за права українців у Другій Речіпосполитій, а пізніше поповнили лави УПА. Українські скаути, на шляху розбудови демократичного толерантного поліетнічного суспільства, вдосконалюють та осучаснюють форми та методи діяльності, адаптують їх до специфіки життя країни в умовах АТО тощо.

Пластуни-військовики у своєму арсеналі нагород мають: медаль «За військову службу Україні» за підписом Президента України «за особисту мужність і високий професіоналізм, виявлені у захисті державного суверенітету та територіальної цілісності України, вірність військовій присязі»; відзнаку «За воїнську доблесть» від Фонду ветеранів військової розвідки; пластовий «Бронзовий Хрест за геройський чин» за проявлені мужність і жертовність у боротьбі за Українську Державу та інші. На жаль нерідко нагороди знаходять своїх героїв посмертно [9, с. 3; 13, с. 52-53].

Список літератури:

1. Акопянц З. Моя мрія – відбудувати Донецький аеропорт / Заріна Акопянц // Пластовий шлях. – 2015. – Ч. 2(182). – С. 30-33.
2. Байден-Пауелл. Цитати / Байден-Пауелл // Молоде життя. – 1930. – Лютий. – Ч. 2.
3. Візітів Ю.М. Пластовий рух на Волині в міжвоєнний період: Монографія / Ю.М. Візітів. – Рівне: Волинські обереги. – 2008. – 180 с.
4. Вийшов пластовий календар на 2015 р. від Фонду підтримки пластунів-військовиків [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.plast.org
5. Гладкий Я. Пласт / Я. Гладкий // Вогні. – 1936. – Ч. 2.
6. Донцов Д. Юнацтво і Пласт / Д. Донцов. – Львів, 1928.
7. Задорожний П. Фотограф може зробити фото, яке житиме навіть після його смерти / Ст. пл. Петро Задорожний, ОЗО // Пластовий шлях. – 2015. – Ч. 3 (183). – С. 32-33.
8. Колесник Д. Про 1-й Головний Обов'язок в Криму і на Сході в умовах війни 2014-го / Ст. пл., скоб Дмитро Колесник, СМ // Пластовий шлях. – 2014. – Ч. 1 (177). – С. 6-7.
9. Леськів Ю. До війни звикнути неможливо / Пл. сен. Ю. Леськів, СМ // Пластовий шлях. – 2015. – Ч. 3 (183). – С. 4-5.
10. Максимець В. Пластове військо / В. Максимець // Пластовий шлях. – 1986. – Ч. 3-4.
11. Матюшенко Д. Жити зараз в Краматорську неможливо / Пл. уч. Данило Матюшенко // Пластовий шлях. – 2014. – Ч. 1 (177). – С. 10.
12. На вічну ватру: У війні на сході України віддав життя ст. пл. Микола Гордійчук // Пластовий шлях. – 2015. – Ч. 3 (183). – С. 48-49.
13. На вічну ватру: У війні на сході України загинув пластун Андрій Білик // Пластовий шлях. – 2015. – Ч. 4 (184). – С. 52-53.

14. Овчарук А. Дуже свій, безкінечно рідний / Ст. пл. Андрій Овчарук, ОЗО // Пластовий шлях. – 2015. – Ч. 3 (183). – С. 49.
15. Олексюк І. Бути вірним Богові і Україні. Слово до бійців батальйону «Азов» / Пл. сен. Ігор Олексюк, ЦМ // Пластовий шлях. – 2015. – Ч. 2 (182). – С. 41-43.
16. Олексюк О. Історія одного дня Пласту: місто Лутугине Луганської області / Ст. пл. прих. Олеся Олексюк // Пластовий шлях. – 2014. – Ч. 1 (177). – С. 7-9.
17. Слюсарчук Т. Ст. пл. Ірина Вовк: Можливо, я ще візьму зброю в руки / Тетяна Слюсарчук // Пластовий шлях. – 2015. – Ч. 2 (182). – С. 34-38.
18. Соболик Т. Там робиться історія, і я хочу ще побути творцем тієї історії / Тетяна Соболик // Пластовий шлях. – 2015. – Ч. 3 (183). – С. 28-31.
19. Старий Вовк. Нові часи, нові потреби / Старий Вовк // Пластовий шлях. – 2014. – Ч. 1 (177). – С. 14-15.
20. Старосольський Ю. Велика гра / Ю.Старосольський. – Мюнхен, 1948.
21. Тисовський О. Життя в Пласті. Посібник для українського пластового юнацтва / О. Тисовський. – Торонто, 1997.
22. Шацький В. «Білі берети» на службі Україні / В. Шацький // Пластовий шлях. – 2015. – Ч. 2 (182). – С. 39-40.

Визитив Ю.Н.
Ровенский государственный гуманитарный университет

ПЛАСТОВАЯ ЖИЗНЬ В ВОДОВОРОТЕ ВОЕННЫХ РЕАЛИЙ (ПО МАТЕРИАЛАМ ЖУРНАЛА «ПЛАСТОВЫЙ ШЛЯХ»)

Аннотация
В связи с ситуацией на востоке Украины, преобразовались виды деятельности молодёжных организаций. Органы управления стали отводить больше внимания военной подготовке, волонтёрству, обучению основ медицинской помощи и психологической поддержки. Среди активистов на первые позиции вышел Пласт – украинская ветка мирового скаутинга. Пластуны, благодаря организационным методикам в сфере военно-патриотического воспитания, успешно совмещают мирную жизнь со службой Украине. В этой статье результаты изучения проблемы дают возможность раскрыть место и роль пластунив в современной политической ситуации; систематизировать виды организационной деятельности; проанализировать теоретические и практические грани пластовой работы, которые демонстрируют спектр занятости участников пластового движения в АТО.
Ключевые слова: Пласт, военно-патриотическое воспитание, пластуны-военные, пластуны-волонтёры, АТО.

Vizitiv Y.M.
Rivne State University of Humanities

PLAST'S LIFE IS IN THE WHIRPOOL OF THE MILITARY REALITIES (ACCORDING TO MATERIALS' OF THE MAGAZINE «PLASTOVY SHLIAKH»)

Summary
The research was based on the analysis of the Ukrainian scout's interviews and articles which were published by «Plastovy Shliakh». The article considered the types of the Plast's organizational activity according to political situation in Ukraine – ATO. The activity of the scout-soldiers, scout-volunteers were systemized and analyzed. The participation and role of Ukrainian scouts in the fight for the Ukraine were analyzed. Considerable attention was applied to the description of medical education, cultural and educational, voluntary activity, the relations with the public societies.
Keywords: Plast, military-patriotic preparation, scout-soldier, scout-volunteer, ATO.

УДК 94(477)«1920»

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКА-РАДЯНСЬКА ВІЙНА 1920 РОКУ: С. ПЕТЛЮРА І Ю. ПІЛСУДСЬКИЙ

Зінкевич Р.Д.
Національний університет «Львівська політехніка»

Досліджено події українсько-польсько-радянської війни 1920 р. та роль у ній С. Петлюри та Ю. Пілсудського. Показано співпрацю українців і поляків в боротьбі проти більшовиків а також проблеми які виникли у взаєминах двох народів у згаданий період. Дано оцінки та ставлення двох лідерів держав до подій, що відбувалися в Україні у 1920 р. Показано наслідки війни для України і Польщі. Висвітлено те, як вплинули ці події на подальше українсько-польське порозуміння, якого досяг Симон Петлюра.
Ключові слова: українсько-польсько-радянська війна 1920 р., С. Петлюра, Ю. Пілсудський, українсько-польські стосунки, Армія УНР.

Постановка проблеми. Якщо взяти минуле українського і польського народів, можна знайти не тільки негативні сторінки відносин між двома народами, а також факти їхньої співпраці у боротьбі із зовнішнім ворогом. Зараз, коли велика увага приділяється конфліктам і непорозумінням між нашими народами у минулому, важливе значення мають події і явища співпраці двох народів у боротьбі проти спільного ворога, який загрожував існуванню української та польської держав. Яскравим прикладом цього служить співпраця, дружба, єдність і бойове побратимство українців і поляків у боротьбі «за нашу і вашу свободу» на підставі Варшавського договору 1920 року. Це проявилося у спільному поході на Київ під проводом Голови Директорії і Головного отамана військ УНР Симона Петлюри і Начальника Польської держави Юзефа Пілсудського.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасній українській та польській історіографії є різні погляди на значення Варшавського договору 1920 р. і ролі військової конвенції та спільного походу проти більшовиків, що окупували Україну. Також зараз поширені стереотипи про слабкість армії УНР у той час, про те, що вона повністю контролювалася польським військовим керівництвом і не могла вести самостійних військових дій. Такі оцінки є вкрай неправдивими і більше грішать домислами та емоціями. Питання українсько-польсько-радянської війни та відносин між С. Петлюрою та Ю. Пілсудським висвітлювали у своїх працях мемуаристи (О. Доценко, І. Мазепа, О. Шульгін, С. Шелухін), сучасні українські дослідники (С. Литвин, В. Голубко, Б. Гудь, М. Литвин, Т. Зарецька, З. Баран, І. Срібняк, М. Кучерепа, В. Верстюк та ін.), польські дослідники (Є. Томчик, О. Краківський, Ч. Гжеляк, М. Прушинський, В. Єджевич, Я. Цісек, В. Сулея, С. Стемпень та ін.), які мають різні думки стосовно даних подій.

Мета статті полягає у висвітленні подій українсько-польсько-радянської війни 1920 р. та ролі у ній С. Петлюри та Ю. Пілсудського. Показати, як співпрацювали українці і поляки у боротьбі проти більшовиків, а також висвітлити проблеми, які виникли у взаєминах двох народів у згаданий період. Дати оцінки та показати ставлення двох лідерів держав до подій, що відбувалися в Україні у 1920 р. і які вони мали наслідки. Актуальність даної теми також зумовлена тим, що попри тривале дослідження історії національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. і сьогодні вона містить численні «білі плями», які викликають суперечливі оцінки в істориків. Однією з таких «білих плям» є українсько-польська співпраця в українсько-польсько-радянській війні 1920 р.

Викладення основного матеріалу. Зразу після підписання польсько-української угоди 25 квітня розпочався наступ союзних сил на Україну. Зрозуміло, що в Україні по різному відносилися до цих подій, а особливо до факту переходу кордонів польськими військовими силами. Простому народові, втомленому громадянською війною, зміною урядів, важко було зрозуміти, навіщо ще й поляки прийшли на його землю. Та ще давала про себе знати вікова підозра українців до поляків. Тому в цей же день, коли польська армія перейшла український кордон, С. Петлюра звернувся до українського народу з відозвою, в якій сказав, що Польща прийшла на допомогу Україні як союзник в боротьбі з «московськими, більшовицькими окупантами». Він підкреслював, що польські війська одразу ж після цієї війни повернуться до своєї батьківщини. Далі він говорив: «Народе український! Спільною боротьбою заприязнених армій – української та польської – ми виправимо помилки минулого, а кров, пролита вкупі в боях проти давнього історичного ворога – Московщини, яка зруйнувала колись Польщу і занапастила Україну, освятить нову добу заприязнених відносин українського та польського народів» [1, с. 22].

Також з відозвою до українців звернувся Ю. Пілсудський. Її текст був підготований майором І. Матушевським. Він писав, що польські війська прийшли на допомогу в боротьбі проти загарбників, і що разом з ними в Україну повертаються українські загони на чолі з Отаманом Петлюрою. Польська армія залишиться в Україні тільки на час, коли владу візьме український уряд, визнаний українським народом. Тоді польський солдат повернеться додому, виконавши велику місію боротьби за свободу народів. Маршал закликав українців та всіх жителів цих земель допомагати військам Польщі в їх кривавій боротьбі за життя та свободу [2, s. 177].

Надаючи підтримку Україні, польський провід водночас використовував у своїх цілях несприятливу для українців політичну ситуацію, скрутне фінансове та військове становище, відсутність міжнародної підтримки для Української державності. Окрім того, союз Пілсудського – Петлюри, який ґрунтувався здебільшого

на особистих домовленостях і викликав гостру опозицію як серед українців, так і серед поляків, був малоефективний через взаємну недовіру. Польська сторона не дозволила розбудувати та укомплектувати українські збройні сили, які брали участь у поході на Київ. Очікуваного антибільшовицького повстання, яке мало підтримати українсько-польську військову кампанію, не відбулося. Українське населення з великою недовірою поставилося до нового союзника Української Народної Республіки – Польщі [3, с. 71-71].

5 травня С. Петлюра і Ю. Пілсудський зустрілися в Бердичеві на вокзалі, Ю. Пілсудський прибув туди першим. Коротка розмова відбувалася у потязі польського головнокомандувача [4, s. 114-115]. В цей день була проведена в Бердичеві нарада польського штабу. Ю. Пілсудський після обговорення суто військових питань обмірковував українську тему. «Я поставив на карту останню можливість зробити щось на користь майбутньої Польщі, цим послабити потужність Росії в майбутньому. І коли вдасться допомогти створенню незалежної України, яка буде перепоною між нами і Росією. Остання на багато років не буде нам загрожувати....Але проблема в тому чи повстане Україна, чи має вона достатньо сил і людей, щоб організуватися, ми не можемо тут вічно знаходитися і тому звертаюся до місцевих поляків, щоб мене зрозуміли і допомогли. Це і в їх інтересах, не саботувати, а разом з українцями створити державу. Кордонів 1772 року відновлювати не буду, як колись бажав. Польща не потребує цих земель....Іншого не має – як спробувати створити самостійну Україну» [5, s. 43-44].

Військові події на українському фронті розвивалися дуже швидко і вже 7 травня польські війська разом з українськими загонами зайняли Київ. Щоправда, без боїв, бо радянсько-більшовицькі війська поспіхом втекли зі столиці й польська варта доїхала від Пущі-Водиці до Києва трамваєм. З нагоди взяття Києва Петлюра і Пілсудський обмінялися телеграмами. Петлюра писав, що «пролита кров у боротьбі за свободу та незалежність наших держав міцно об'єднає два народи, надасть їм почесну роль у колі народів світу». Пілсудський відповів: «Відбувається боротьба за нашу і вашу свободу проти спільного ворога. Я переконаний, що порозуміння між Українською і Польською республіками принесе славу і добробут обом народам» [2, s. 157].

Як подає у своїй книзі М. Прушинський [6, s. 105-106], після звільнення Києва вночі до міста приїхав Юзеф Пілсудський, але незабаром покинув Київ напередодні параду, він вважав неможливим приймати парад союзницьких військ без головного отамана Симона Петлюри, котрий ще не встиг доїхати до Києва.

Симон Петлюра прибув до Києва пізніше, 24 травня. Про це залишив спогади ад'ютант Ю. Пілсудського М. Лєпєцький, який був очевидцем подій травня 1920 року. Він згадував: «Новина про приїзд людини, на котру було покладено останню надію визволення з більшовицької неволі, блискавично ширилася по місту. На великому майдані поряд зі Святою Софією зібрався натовп людей. Вони знаходилися на балконах і біля вікон.... Петлюра над'їхав возом пари гарних коней, зупинився перед українськими військовими підрозділами, які були сформовані на території Польщі». [8, s. 144]. В той же день на Софіївській площі відбувся парад українських і польських військ за участю 6-ї Стрілецької дивізії, який приймали С. Петлюра та польський генерал Риз-Смігла [9, с. 282].

16 травня С. Петлюра зустрічав з Ю. Пілсудським у Вінниці, куди після взяття Києва переїхав уряд УНР, і де відбулися урочистості, присвячені переможним битвам. 17 травня на честь перемоги відбувся урочистий вечір у готелі «Савой». Пілсудський виступив з промовою в якій сказав, що Польща та Україна переживши тяжку неволю отримали свободу, і що метою Польщі не є нав'язування Україні чужої волі. Що представники польського і українського сеймів знайдуть платформу порозуміння. В кінці він сказав: «Від імені Польщі проголошую: «Хай живе вільна Україна!» [2, s. 159]. Після цього виступив С. Петлюра з такими словами: «Висловлюю радість і вірю, що кров ще тісніше з'єднала обидва народи» [10, с. 164].

Ю. Пілсудський провів переговори з головою уряду УНР І. Мазепою у присутності Головного отамана С. Петлюри. Зі спогадів І. Мазепи про цю зустріч: «Я коротко оповів Пілсудському про всі бажання нашого уряду і передав йому писаний проект унормування взаємовідносин між українською і польською владою на українських територіях. Вислухавши мене, Пілсудський сказав, що він все це радо приймає. Зокрема, щодо кандидатів на керівників поодинокими міністерствами, то він зазначив, що це наша внутрішня справа». На прохання С. Петлюри Ю. Пілсудський пообіцяв звільнити з полону вояків УГА, які висловлять бажання служити в армії УНР [11, с. 411].

Громадськість міста радісно вітала двох вождів українського та польського народів – Симона Петлюру та Юзефа Пілсудського, а міська влада влаштувала на честь переможців бенкет у своєму приміщенні. Відкрив урочистий обід С. Петлюра словами про спільну боротьбу за незалежність. Після нього слово забрав Ю. Пілсудський. Він сказав: «Польща і Україна пережили тяжку неволю, постійні переслідування були долею обох країн. Здобувши свободу, ми допомагаємо здобути її Україні... Буду щасливий, коли не я, скромний слуга свого народу, а представники польського і українського парламентів знайдуть спільну платформу порозуміння. Від імені Польщі підношу клич: хай живе вільна Україна» [2, s. 158-159]. Після відвідин Вінниці Ю. Пілсудський відразу від'їхав до Варшави.

Якщо охарактеризувати українсько-польські стосунки цього преіоду, то в них можна побачити двосторонній прагматизм. Так, Пілсудський визнавав: «Коли йдеться про мою українську політику, то це експеримент. Я є тим, хто втягнув Польщу в це діло, тому можу сказати, що даю тепер українцям шанс. Якщо їм удасться, то вдасться; не досягнуть успіху, то не матимуть його. Є два методи, щоб навчити людей плавати. Я волію кидати їх на глибоку воду і примушую плавати. Це, я власне, роблю з українцями» [12, с. 44].

С. Петлюра теж реально дивився на речі і це ми бачимо з його зустріч з І.Огієнком, що відбулася 1 травня 1920 року, він говорив: «Чи думаєте, що я сліпий, і нічого не бачу? Але ж приглян响тесь

ж лишень до всього уважніше: чи маємо якийсь інший вихід із сліпого заулка, куди загнала нас зла доля? Чи ми самотужки при нашім розбитті та безсиллі справді зможемо що зробити? Чи ви самі добре не знаєте, що з поляками треба бути або приятелями, або ворогами. Нейтральними з ними не можна бути. Я вибрав першу конечність, бо на другу у нас нічого нема» [13, c. 322].

Успіх спільного польсько-українського наступу був недовгим. Польський фронт було прорвано, і вже 11 червня 1920 р. більшовики знову захопили Київ [14, с. 370]. Польські війська почали відступати. У липні 1920 р. польська армія залишила лінію Бугу і відступила в напрямку Варшави.

Склалося так, що Пілсудський недооцінив військової сили більшовиків і не приділив достатньої уваги зміцненню як своєї армії, так і української. Також не вирішеним залишалося і земельне питання. Боячись експропріації вже розділених земель польськими землевласниками, українське селянство в значній мірі не підтримало союз з поляками. Також великої шкоди завдавала поведінка військової та цивільної польської влади, що часто поводилася як окупаційна. Про це говорив навіть і сам Ю. Пілсудський, коли казав про поведінку познанських полків: «З цими негідниками не навоюєш. Мене вже повідомляють, що вся смуга, якою ми проходимо, готова спалахнути і повстати проти нас» [12, c. 29]. Під час низька активних бойових дій польської армії проти більшовиків і відбувалися випадки недружнього, і навіть ворожого ставлення польських військових до українців, особливо до галичан. Все це примусило С. Петлюру звернутися наприкінці липня 1920 року до Головного Командування Держав Антанти з проханням вплинути на польське командування [15, с. 4].

Під час розпалу боїв, коли ще існувала надія на перемогу та повернення на рідну землю, С. Петлюра надіслав 14 липня листа до Ю. Пілсудського, в якому оцінював нові стосунки між двома державами. «Актом 22 квітня цього року, – писав він, – уряди Польської Речі Посполитої і Української Народної Республіки заключили історичну угоду для боротьби проти споконвічного ворога обох держав, який прибравшись у крайню форму руйнуючої демагогії має тенденцію повалити самостійність обох Республік… Будучи переконаним, що лише спільне братерське співжиття Речі Посполитої Польської і Української Народної Республіки може забезпечити їм тривалу і сталу майбутність, яка стоїть перед давнім імперіалізмом Московської держави, хоча б і переодягненим в новітню (комуністично-демагогічну) одежу, я хотів би усунути всі труднощі, які стоять на дорозі дальшого скріплення союзу обох Республік. 22 квітня цього року знайшлось у нас спільне довір'я, яке дало нам умову, що переломивши труднощі століття, повели армії наших народів дружньо на спільного споконвічного ворога». Турбуючись про подальшу долю українських західних земель, С. Петлюра звернувся з проханням до Пілсудського розпочати переговори польського уряду з представниками українського населення Східної Галичини [9, c. 255-269]. Вже тоді Головний Отаман був поінформований про наміри поляків укласти перемир'я з більшовиками. У листі від 14 липня 1920 року до Ю. Пілсудського він писав: «Я гадав, що глибоко помиляються ті, хто надає тимчасовим успіхам ворога рішаюче значення і вважає для себе потрібним починати із ним мирові переговори. Разом з тим, я не вважаю стратегічного положення союзних армій таким лихом, щоби воно навіяло безнадійність чи безвихідність становища. Я, як Головний Отаман українських військ, свідчу, що армія українська є здорова духом, перед ворогом не почуває ляку і певна є в остаточній перемозі над ним» [9, c. 267].

У відозві від 13 липня 1920 року «До українського населення Галичини«С. Петлюра закликав добровольців поповнювати армію УНР, «щоб збільшити наші ряди для рішаючого бою з москалями» [15, с. 5]. Ю. Пілсудський дав згоду на прийом цих добровольців у своєму розпорядженні від 15 липня 1920 року (Ч. 4067/1), яке було передано до всіх польських та українських військових і цивільних установ. Але польські військові власті гальмували ці заходи [15, с. 5].

С. Петлюра намагався зустрітися з Ю. Пілсудським і особисто обговорити життєво важливі питання. Враховуючи вкрай складну для Польщі ситуацію на фронті здійснити це було непросто. Польський головнокомандувач був вкрай зайнятий, тому переговорити з Ю. Пілсудським С. Петлюрі не вдалося а ні в Перемишлі, а ні в Луцьку, де він деякий час перебував. Їх зустріч відбулася 16 липня в Замості. Ю. Пілсудський відверто сказав Головному Отаману, що змушений рахуватися з офіційною позицією країн Антанти стосовно польської політики щодо України, від допомоги яких суттєво залежить. «Українці самі повинні продемонструвати доконані факти, які б довели, що незалежна Україна насправді існує. Наприклад, підняли загальне повстання». Ю. Пілсудський не забажав обговорювати питання Східної Галичини. Також С. Петлюра підкреслив під час розмови, що укладення польсько-радянського перемир'я створить для українців ситуацію, коли вони будуть залишені тяжкій власній долі [4, s. 127-128].

У листі до А. Лівицького від 24 липня С. Петлюра визнавав, що становище української армії в даний час дуже скрутне і так довго не може бути. Шо поляки з недовір'ям і підозрою ставляться до української армії: «До цього часу – з моменту переходу р. Збруч – армія нічого од поляків не отримала. Коли так тягтись буде, армія буде самовільно брати: ексцеси і зловживання неминучі… Якщо на протязі певного числа днів я не отримаю відповіді – буду вважати себе вільним од контактних обов'язків супроти польського командування, і якщо большевики прорвуть фронт, а поляки підуть на неможливі для нас умовини перемир'я чи миру, то, спасаючи і нашу армію, і нашу державність, примушений буду поступити так, як того вимагають інтереси української державності» [9, c. 366-367].

У цей складний час для Польщі, С. Петлюра далі залишався вірним цим угодам, що були підписані з Польщею у спільній боротьбі з більшовизмом. У листі до А. Лівицькому він писав: «Я чесно хочу виконати свої обов'язки перед Пілсудським і Польщею і вживаю разом з урядом всіх мір, щоб не використалось тяжке становище Польщі, а навпаки, щоб в цей момент зна-

йдено було спільну мову і можливість спільних акцій проти Москви. Для цього Польща повинна одмовитись від імперіалістичної політики, а зокрема, дати можливість Галичині приєднатися до України» [16, с. 226].

Коли під Варшавою була розбита армія М. Тухачевського та почався її відступ на схід, це надало нових надій С. Петлюрі на визволення України. С. Петлюра надіслав на ім'я Ю. Пілсудського телеграму зі словами: «Українська Армія тішиться тріумфом Польських військ над спільним ворогом і запевняє, що разом з Польським Військом буде боротися до остаточної перемоги і до повного знищення ворога, котрий несе неволю обом народам. Перемога братерських Польських Військ сприятиме остаточному визволенню українського народу, спільні зусилля приведуть до мети, до якої прагнуть обидва народи» [17].

Під час радянсько-польських переговорів Ю. Пілсудський організував прорив загону кавалерії в напрямку на Коростень, щоб допомогти перейти українським і білоруським військам на територію Польщі через лінію фронту. 10 жовтня Коростень був звільнений дивізією Петлюри, підрозділи генерала Павленка зайняли Жмеринку. 24 жовтня була звільнена Вінниця, 10 листопада – повстання в Одесі.

Після протестів голови делегації Радянської Росії в Ризі наступ польських військ припинився. 12 жовтня у Ризі між польською стороною та радянською сторонами було досягнуто домовленість про перемир'я. Армія УНР втратила союзника, спроби протистояти сам на сам червоним виявилися нетривалими. 18 жовтня Ю. Пілсудський звернувся з прощальною відозвою до Армії УНР: «Від імені польської армії я вітаю армію Української Народної Республіки у той час, коли вона відродилася та зміцніла й прагне до того, від чого, може бути, залежить майбутнє Європи. Наша Армія пам'ятає криваві бої, в котрих брали участь українські війська, в дні перемог й години випробувань. Кров, яку ми проливали разом, й братські могили заклали камінь взаєморозуміння та успіху обох народів. Сьогодні, після двох років тяжкої боротьби з варварським загарбником, я прощаюся з мужніми воїнами Української Народної Республіки, хочу підкреслити, що в найтяжчі хвилини, під час нерівних битв вони високо несли свій прапор, на котрому гасло: «За нашу і вашу свободу», стало символом віри кожного солдата» [2, s. 177].

У відповідь Петлюра направив Пілсудському телеграму: «Я можу запевнити Вас, пане маршале, що й надалі українська армія не відмовиться від своїх завдань і понесе сама вже той прапор, який третій рік має над її рядами. Українська армія, виконуючи волю народу, до кінця буде боротися проти варварства, яке несе світові жорстокий і підступний ворог нашої і вашої волі» [19]. Безперечно, у цій телеграмі між рядків проступає важко стримувана гіркота і розчарування колишнім союзником, та ще більше – послідовне бажання не відступити від своєї позиції [15, с. 5].

24 жовтня Ю. Пілсудський прийняв ад'ютанта С. Петлюри О. Доцента. Обговорювали питання української армії в зв'язку з підписаним перемир'ям з Радянською Росією. 28 жовтня він відвідав Рівне, зустрівся в ставці української армії з С.Петлюрою, котрому пояснив, що польський уряд проти продовження бойових дій проти радянських військ на Україні, тому Пілсудський не може перейти з підрозділами річку Збруч. Та незважаючи на це, обіцяв С. Петлюрі усіляку допомогу. Факт зустрічі Ю. Пілсудськогно з С.Петлюрою приховувався польською стороною з причини укладеного перемир'я з Радянською Росією [7, s. 276-278].

1 листопада Начальник держави Ю. Пілсудський зустрівся з головним Отаманом С.Петлюрою у ставці українських військ у Station Станіславові. Ця зустріч також, як і попередня, трималася у таємниці двома сторонами з тих самих причин. За спогадами Ю. Тютюнника, який був присутній на зустрічі, Ю. Пілсудський розповів С. Петлюрі про подальші військові плани Польщі [20, с. 24]. Під час відвертої розмови він познайомив Петлюру з подальшими польськими політичними планами, у тому числі стосовно України. Ю. Пілсудський підкреслив, що ситуація зараз така, що польська армія не піде далі на схід і припиняє військові дії. Але пообіцяв і надалі надавати допомогу Україні у її боротьбі за незалежність проти Радянської Росії, і постачання зброї та амуніції, за умови ведення військових дій армією УНР на сході від Збруча [18, s. 41].

8 листопада 1920 року Симон Петлюра написав до Юзефа Пілсудського листа. «В той час, як Ви будете читати цього листа, українське військо буде провадити бої з більшовиками за осягнення лінії р. Буг. Я почав офензиву, бо се єдиний вихід із становища, утвореного рижським трактатом, деякі пакти котрого для мене є незрозумілі та, певно, й не для мене одного, бо мені здається, що й знавці міжнародного права не все в тому тракті збагнули та пояснити можуть. Єдине, що для мене ясним є після ознайомлення з цім витвором дипльоматичної мудрості, це те, що я залишаюся один і що Україні прийдеться провадити дуже ризиковану боротьбу на очах Європи, яка в позі Пілата буде дивитися на «схід». Він просив допомоги зброєю і амуніцією, припинити реквізію польськими представниками місцевої влади в українських селян продовольства та майна. «В тих складних та тяжких умовах, серед яких доводиться мені нині працювати, я моральну силу черпаю в певності самої справи і в тій симпатії, яку ви, п.Коменданте, маєте до цієї справи» – закінчував С. Петлюра [21].

Українсько-польський виступ, як згадує О. Павлюк, «від самого початку був приречений на невдачу. Насамперед тому, що цей союз значною мірою був і залишається «персональним союзом» двох глав держав – Петлюри і Пілсудського – і спирався на їхні особисті відносини й домовленості [...]. Разом з тим обидва лідери так і не змогли переконати в доцільності союзу своїх співвітчизників, і спільна українсько-польська акція не стала консолідуючим національним чинником ні в Україні, ні в Польщі» [22, с. 8]. Обидва національні лідери мали чимало спільного, передусім, що стосувалося їхнього соціалістичного минулого (С. Петлюра був одним з діячів УСДРП, а Ю. Пілсудський – лідером польських соціалістів) та недовіри до Росії (обидва вважали російський імперіалізм головною загрозою відповідно Україні й Польщі). С. Петлюра і Ю. Пілсудський,

навіть якщо й з тактичних міркувань, спромоглися відкинути нашарування складного історичного минулого і, всупереч національним менталітетам та уявленням обох народів один про одного, знайшли в собі мужність укласти військово-політичний союз. Головний Отаман у листі до генерала В. Сальського пояснював, що політик-реаліст не повинен піддаватися впливам спогадів про колишні непорозуміння і має прагнути до співпраці з Польщею як до необхідного етапу політичного розвитку [9, с. 263-264].

Вимушені до об'єднання фактично силою обставин, союзники (С. Петлюра і Ю. Пілсудський), здається, не надто довіряли навіть один одному. Принаймні Ю. Пілсудський, всупереч військовій конвенції, по суті чинив спротив будівництву скільки-небудь потужної уенерівської армії. Петлюра і Пілсудський зустрілися з жорстокою опозицією і в українському, і в польському суспільствах. Століття непорозумінь, конфронтації та конфліктів між двома націями далися взнаки. Варшавську угоду в Україні підтримало тільки дуже вузьке коло сподвиж¬иків С. Петлюри; по суті, не кращим було становище Ю. Пілсудського у Польщі. Більшість у сеймі, насамперед, народові демократи й партії центриської орієнтації вважали, що українська політика Пілсудського невідповідає інтересам Польщі та лише антагонізує Росію [22, с. 9]. Крім того, вони не довіряли українцям, вважаючи їх союзниками Німеччини й суперниками в боротьбі за Східну Галичину, і тому виступали різко проти підтримки української незалежності в будь-якій її формі [23]. Польські соціалісти, хоча й воліли бачити Україну незалежною, не схвалювали розв'язання військових дій проти радянської Росії і виступали за мирні переговори [24, p. 190, 196]. Така позиція польських політичних сил, а також настрої широкого загалу стримували Ю. Пілсудського, а його східна «федераційна» програма так ніколи й не була розроблена в деталях [24, p. 190, 196].

На думку українських науковців, приреченість на невдачу було і в інші причинах. Сподівання С. Петлюри на те, що спільний похід в Україну викличе вибух селянського повстанського руху проти червоних, майже не виправдалося. Причини такого стану речей українська історіографія відносить до практики польського війська в Україні: поляки поводили себе не як союзники, а як завойовники-окупанти. До причин подібного порядку належить і небажання польської сторони сприяти розбудові української армії, яка була, фактично, обмежена двома дивізіями, а галицькі бригади, що перебували у складі Червоної армії і перейшли на бік Армії УНР, на вимогу польського командування були роззброєні та інтерновані [22, с. 8].

Нарешті, українські історики вбачають, що не останню роль у поразці спільного походу зіграла відсутність його зовнішньополітичної підтримки. Франція, Великобританія і особливо, США, досить прохолодно поставилися до акції Пілсудського: «...Керівники США ніколи не довіряли Пілсудському, – занотовує О. Павлюк, – з підозрою ставлячись до його минулого – участі в соціалістичному русі і пронімецької орієнтації під час Першої світової війни» [22, с. 12]. Ще менше підстав у них було для довіри українським політикам у серпні 1920 р., коли в пресі була надрукована «Американська нота щодо ситуації в Польщі» [22, с. 13]. Вона базувалася на двох тезах – невизнанні радянської влади і неприйнятті розчленування Росії. Право на власну державність визнавалося лише за Фінляндією, Польщею та Вірменією, решта народів повинні були змиритися з територіальною цілісністю та недоторканністю кордонів Росії. Несприятливий зовнішньополітичний фактор, небажання країн Антанти бачити на післявоєнній карті Європи Українську державу розгляда¬ється сучасною українською історіографією як одна з найсуттєвіших причин невдачі національної революції [23, с. 64].

21 листопада Армія УНР вступила за Збруч. Кількома днями раніше Кам'янець-Подільський залишив уряд УНР. Повною окупацією території Наддніпрянської України військами радянської Росії припинила своє існування Українська Народна Республіка, український народ втратив свою незалежність.

Висновки. Українсько-польський наступ проти більшовиків від самого початку був приречений на невдачу, через те що цей союз значною мірою був і залишається персональним союзом двох глав держав – Петлюри і Пілсудського – і спирався на їхні особисті відносини й домовленості. Разом з тим обидва лідери так і не змогли переконати в доцільності союзу своїх співвітчизників, і спільна українсько-польська акція не стала консолідуючим національним чинником ні в Україні, ні в Польщі. Приреченість на невдачу була викликана й іншими причинами. Сподівання С. Петлюри на те, що спільний похід в Україну викличе вибух селянського повстанського руху проти червоних, майже не виправдалося. Українсько-польські стосунки, що склалися в подальшому, здебільшого мали напружений характер. Але взаємини, що склалися між С. Петлюрою та Й. Пілсудським, а також спільний похід 1920 року були тим історичним моментом, який сприяв у добу новітнього відродження тому, що Польща першою в світі визнала Україну як незалежну державу. Зараз наші держави розвивають добросусідські стосунки, ведуть мирну політику, спираючись на визнання суверенітету та кордонів обох держав, на співпрацю задля зміцнення безпеки і миру в Європі.

Українсько-польське порозуміння, якого досяг Симон Петлюра, і сьогодні має служити основою для підтримання нормальних міждержавних стосунків. Для майбутнього розвитку добросусідських відносин між нашими народами необхідно позбутися стереотипних уявлень, що, на жаль, мають місце. Їх слід будувати не на вкрай викривлених уявленнях про українсько-польські історичні стосунки, а на кращих сторінках нашої спільної тисячолітньої історії.

Список літератури:

1. Стахів М. Третя Совєтська республіка в Україні. – Нью-Йорк-Детройт-Скрентон, 1968. – 244 с.
2. Pilsudskį J. Pisma zbiorowe. – T. V. – Warszawa, 1990. – 308 s.
3. Дацків І. Варшавська угода 1912 р. // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. Збірник наукових праць. Випуск 10. – Львів, 2009. – С. 65-72.
4. Suleja W. Piłsudski a Petlura // Polska I Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa. – Toruń, 1997. – S. 113-123.
5. Rok 1920. Rozmowy z Jyzefem Piłsudskim. – Z Dziennika Antonego Listowskiego (1919-1920). Opracował A. Nowak // Arkana. – 1998. – N23.
6. Pruszyński M. Dramat Piłsudskiego. Wojna 1920. – Warszawa, 1995. – 209 s.
7. Jędrzejewicz W., Cisek J. Kalendarium życia Jyzefa Piłsudskiego. – T. II. – Warszawa, 1998. – 576 s.
8. Lepecki M. W blasku wojny. – Lwyw-Warszawa, 1937. – S. 144.
9. Петлюра С. Статті, листи, документи. – Т. 1. – Нью-Йорк, 1956. – 480 с.
10. 10.Вішка О. Симон Петлюра в Польщі і у Франції (1920-1926) // Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego nastepstwa. – Torun, 1997. – S. 163-175.
11. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. 1917-1921. – Київ, 2003. – 608 с.
12. Гудь Б., Голубко В. Нелегка дорога до порозуміння. До питання генези українсько-польського військово-політичного співробітництва 1917-1921 рр. – Львів, 1997. – 67 с.
13. Огієнко І. Урочистий в'їзд С. Петлюри до Кам'янця-Подільського 1 травня 1920 року // Наша культура. – 1936. – Ч. 5. – С. 321-331.
14. Соловйова В.В. Формування та діяльність дипломатичних представництв українських національних урядів 1917-1921 рр.: Дис. ... докт. іст. наук. – Київ, 2006. – 470 с.
15. Сергій Литвин. Петлюра і Пілсудський: спільний похід на Київ 1920 р. // Воєнна історія. – 2010. – № 2. – С. 5-19.
16. Симон Петлюра. Статті, листи, документи / Упорядник В. Сергійчик – Т. 3. – К., 1999. – 606 с.
17. Син України. – 1920. – № 8.
18. Serednicki A. Ofenzywa na Kijyw w roku 1920 oraz jej konsekwencie dla Armii z rządu URL w świetle prasy petlurowskiej w Polsce //Studia z dziejyw Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej. – XXVIII. – 1993. – Cz. I. – S. 35-55.
19. ЦДІА у Львові. – Ф. 760, оп. 1, спр. 21. – Арк. 8.
20. Тютюнник Ю. З поляками проти Вкраїни. – Харків, 1924. – 103 с.
21. ЦДАВО України, ф. 1429, оп. 4, спр. 2, арк. 2-3.
22. Павлюк О. Українсько-польський союз і політика США щодо УНР у 1920 р. // Український історичний журнал. – 2000. – № 6.
23. Pavliuk Olekcandr. Ukrainian-Polish Relations in Galicia in 1918–1919 // Journal of Ukrainian Studies. – Vol. 23, 1998. – № 1.
24. Wandycz Piotr S. Soviet-Polish Relations, 1917–1921. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1969.
25. Верстюк В.Ф. Союз Ю. Пілсудського – С. Петлюри 1920 р. в сучасній українській історіографії // Наукові записки. Том 41, Історичні науки. – К, 2005. – С. 61-66.

Зинкевич Р.Д.
Национальный университет «Львовская политехника»

УКРАИНСКО-ПОЛЬСКО-СОВЕТСКАЯ ВОЙНА 1920 ГОДА: С. ПЕТЛЮРА И Ю. ПИЛСУДСКИЙ

Аннотация
Исследованы события украинского-польско-советской войны 1920 г. и роль в ней С. Петлюры и Ю. Пилсудского. Показано сотрудничество украинцев и поляков в борьбе против большевиков и проблемы, которые возникли в отношениях двух народов в данный период. Даны оценки в отношения двух лидеров государств к событиям, которые происходили в Украине в 1920 г. Показано последствия войны для Украины и Польши. Влияние этих событий на дальнейшее украинско-польское взаимопонимание, которого достиг Симон Петлюра.
Ключевые слова: украинско-польско-советская война 1920 г., С. Петлюра, Ю. Пилсудский, украинско-польские отношения, Армия УНР.

Zinkevych R.D.
Lviv Polytechnic National University

UKRAINIAN-POLISH-SOVIET WAR OF 1920: S. PETLIURA AND J. PIŁSUDSKI

Summary
The events of Ukrainian-Polish-Soviet War in 1920 and the role it S. Petliura and J. Piłsudski are explored. Ukrainian and Polish cooperation in the fight against the Bolsheviks and the problems arising in relations between the two nations in mentioned period are showing. The assessment of relationships of two leaders of the events that took place in Ukraine in 1920 are given. The effects of war for Ukraine and Poland is showing. The impact of these events to further Ukrainian-Polish agreement, which reached Symon Petliura is showing also.
Keywords: Ukrainian-Polish-Soviet War in 1920, S. Petliura, J. Piłsudski, Ukrainian-Polish relations, the UPR Army.

УДК 629.73+629.(477)(092)

ВЕЛИКІ ВИНАХІДНИКИ УКРАЇНИ, ЯКІ ЗРОБИЛИ ВЕЛИЧЕЗНИЙ ВНЕСОК В АВІАЦІЙНУ ТА РАКЕТНО-КОСМІЧНУ ГАЛУЗІ

Логвинюк Т.В.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті висвітлюються найважливіші аспекти великих винахідників освоєння космічного простору, першопрохідців в галузі ракето-будування та авіаційної техніки зокрема авіаконструкторів України. В статті проаналізовано основні здобутки українських вчених- винахідників, подані основні етапи їх конструкторської діяльності.
Ключові слова: наукова діяльність, освоєння космосу, авіаконструктори, технічна діяльність.

Постановка проблеми. Авіаційна та ракетно-космічна галузі промисловості будь-якої технологічно розвиненої держави належать до стратегічних і відіграють значну роль у розвитку економіки країни. Саме в цих галузях Україна має неабиякі можливості. Попри всі негаразди її авіаційна і ракетно-космічні галузі були певною мірою трансформовані, модернізували частину свого технологічного потенціалу і вийшли на світовий аерокосмічний ринок з кількома крупними комерційними проектами, які було успішно виконано [1].

Проте ніхто достовірно не знає, коли у людини з'явилася думка про космос та космічні польоти. Ці ідеї існували в людській свідомості вже за часів міфологічної давнини. Мотиви космічних подорожей містяться зокрема в давньоіндійських епопеях «Рамаяна» та «Махабхарата», у відомому давньогрецькому міфі про Дедала та Ікара. Багато віків поспіль інтерес до майбутнього освоєння космосу підтримувала художня література. Про подорожі на Місяць та інші планети розповідали у своїх творах письменники Заходу і Сходу: грек Лукіан (II ст. н. е.), араб Фірдоусі (X ст.), француз Сірано де Бержерак (XVII ст.), а також Ж. Верн, Г. Велс, О. Толстой та багато інших літераторів різних епох, часів і народів, які вигадували для фантастичних подорожей неймовірні засоби – від пташиних запряжок до летючих кораблів та гігантських гармат.

Мета дослідження. Проаналізувати найважливіші аспекти винахідників України які зробили величезний внесок в авіаційну та ракетно-космічну галузі

Виклад основного матеріалу дослідження. Справжнє виникнення космонавтики було пов'язане звичайно не з літературою, а з розвитком наукових знань. Ще в 1731 р. вийшла з друку книга геніального англійського фізика Ісаака Ньютона, в якій він сформулював поняття штучного супутника Землі та прорахував швидкість, потрібну для виходу тіла у космічний простір.

Поступове накопичення наукових знань призвело до того, що вже на початку XX століття ідея космічного польоту перетворилася на реальне науково-технічне завдання. Перша наукова праця з космонавтики з'явилася в Росії у 1903 р. Саме тоді скромний учитель Калузької гімназії Костянтин Едуардович Ціолковський опублікував свою фундаментальну працю «Дослідження світового простору реактивними приладами», в якій запропонував проект рідинної ракети, обгрунтував теорі. її польоту [2, с. 107]. Його вважають засновником теоретичної космонавтики, адже на той час ніхто до нього не вивчав з усіх боків проблеми майбутнього космічного польоту – від розвитку принципів реактивного руху до розробки соціальних та філософських питань освоєння космосу [3].

Зародження космічної ери, ери освоєння навколоземного космічного простору, віддалене від нас рівно на 110 років. Можна навіть сказати точніше – воно датується 10 травня 1897 року. Того дня, закінчивши свої розрахунки швидкості, що її набуває ракета у кінці активної ділянки розгону під дією реактивних двигунів, Ціолковський поставив дату «10 травня 1897 року». Він і гадки не мав, скільки радощів принесе згодом історикам науки цей пожовклий і зім'ятий аркуш, адже написавши дату обчислень, учений, сам того не відаючи, закріпив свою першість у науковому освоєнні космосу. Знадобилося 60 років, аби передбачення Ціолковського були впроваджені у життя – 4 жовтня 1957 року, коли вперше на навколоземну орбіту був виведений перший об'єкт, зроблений людиною, штучний супутник Землі.

Ціолковський був першим ідеологом освоєння людиною космічного простору, фундатором «небесної філософії» у межах так званої філософії російського космізму. Він був упевнений, що в ході еволюції відбудеться повна перебудова біохімічної природи породжених Землею мислячих істот, унаслідок чого вони зможуть безпосередньо живитися сонячною енергією.

Він автор науково-фантастичних творів, у яких висуваються проекти нової організації людства і своєрідно переплітаються ідеї соціальних утопій різних історичних епох [4, с. 2].

Згодом поряд із Ціолковським постала ціла плеяда ентузіастів з багатьох країн – тих, кого тепер називають «піонерами» космонавтики. Серед них вирізняється самобутня та загадкова постать ще одного вітчизняного дослідника міжпланетних польотів Олександра Гнатовича Шаргея, видатного вченого та інженера, предтечі теоретичної космонавтики полтавця Юрія Кондратюка. Під час Першої світової війни він служив у царській армії, а потім – в армії генерала Денікіна. Тавро білого офіцера змусило Шаргея після Громадянської війни взяти псевдонім Юрій Кондратюк, з яким він і увійшов в історію космонавтики. Практично нічого не знавши про досягнення інших дослідників у космічній галузі, дослідник у своїх працях уже в 20-ті роки отримав такі ж результати, що й за-

кордонні «піонери» космонавтики у сукупності [3], адже ще навчаючись у гімназії, незалежно від Ціолковського, оригінальним способом вивів основне рівняння руху ракети (формулу Ціолковського). Серед інших винаходів Кондратюка-Шаргея: стабілізація польоту ракети за допомогою гіроскопів, використання шлюзу для виходу у відкритий космос, використання космічного скафандра, подібного до водолазного костюма, використання ергономічних крісел космонавтів у вигляді так званих ложементів, розташованих перпендикулярно до напряму руху ракети, використання атмосфери для «аеродинамічного спуску» ракети. Висунув пропозиції щодо розташування баз постачання на навколомісячній орбіті або на Місяці під час польотів до небесних тіл, а також щодо використання гравітаційних полів зустрічних небесних тіл для додаткового розгону або гальмування космічних апаратів у Сонячній системі. Кондратюк-Шаргей розробив оригінальну схему польоту на небесні тіла, при якій космічний корабель (КК) виводиться на орбіту їхнього штучного супутника, а для посадки на них людини і повернення на КК використовується невеликий злітнопосадочний апарат (модуль), що відділяється від КК. Ця схема була успішно реалізована під час польоту на Місяць американського КК «Аполлон» у липні 1969 року.

Серед наукової спадщини Кондратюка-Шаргея – філософські аспекти космоплавання, відомі як «земна філософія» освоєння космосу, стрижнем якої є положення, за яким освоєння ближнього навколоземного космосу створює «безперечну можливість для людства оволодіти ресурсами, за допомогою яких можна буде докорінно покращити умови існування на земній поверхні».

Головна праця Юрія Кондратюка – «Завоювання міжпланетних просторів» (1926, опублікована в 1929 на кошти автора) [2, с. 97], назву якої придумав московський професор Володимир Вєтчинкін, перший із фахівців, хто детально, рядок за рядком вичитав усе написане Кондратюком і був у захваті від прочитаного, зазначивши: «Механік Кондратюк являє собою великий талант (типу К.Е. Ціолковського), закинутий у ведмежий кут, і такий, що не має можливості застосувати свої здібності у належному місці…» [4, с. 4].

Натомість основи практичної космонавтики були закладені сучасником Юрія Кондратюка Сергієм Павловичем Корольовим – засновником першої в Радянському Союзі науково-конструкторської школи в галузі ракетно-космічної техніки. 12 січня 2007 року відсвяткували 100-ту річницю від дня його народження. Парадоксально, але за життя С. Корольова невеличким накладом вийшла друком одна єдина, до того ж зовсім непоказна його книжка – «Ракетний політ у стратосфері». Сталося це у 1934 році у Москві. Після цього він надовго «відійшов у тінь» своїх наукових робіт, аж до своєї смерті лишаючись «засекреченим» і невідомим широкому загалу, проте це був видатний радянський учений і конструктор, академік АН СРСР (1958), двічі Герой Соціалістичної Праці (1956, 1961). Під його керівництвом створені балістичні й геофізичні ракети, перші штучні супутники Землі, зокрема, досягнення Місяця і Венери, супутники різноманітного призначення («Электрон», «Молния-1», «Космос», «Зонд» та ін.), космічні кораблі «Восток», «Восход», на яких уперше в історії виконані космічний політ і вихід у відкритий космос першого космонавта в історії планети Юрія Гагаріна. С. Корольов є лауреатом найвищої наукової нагороди СРСР – Ленінської премії (1957). Нагороджений Золотою медаллю імені К.Е. Ціолковського (1958 рік) [2, с. 98].

Уродженець Житомира академік Сергій Павлович Корольов стояв біля витоків практичної космонавтики – якісно нової космічної техніки, з розвитком якої нерозривно пов'язане становлення космічного мислення, заснованого вже не тільки на теоретичних положеннях, а й на практичному досвіді. В його уявленні, мріях і конкретних планах космонавтика поставала якісно новою сферою людської діяльності, що впливає не лише на швидке зростання науково-технічного прогресу в усьому світі, але і активізуючою космічні тенденції в людському мисленні, творчості, моральності, духовності. І саме завдяки його зусиллям вона такою ставала буквально на очах. Дійсно, прорив людини в космос вплинув не тільки на матеріально-технічну сторону земного життя, але й на духовний розвиток людства. Все більше ми спостерігаємо, як тісно пов'язаний розвиток космонавтики зі зміною світогляду людей. Чим більшою стає кількість людей, що бачили свою планету з космічного далека, тим більшої сили набирає феномен планетарного мислення. Практична космонавтика багато в чому визначила глобальні проблеми цивілізації та творчої діяльності (перебування в ув'язненні під час сталінських репресій 30-40-х років, внесок в розробку проекту пілотованого польоту на Місяць і багато іншого) ще довгий час замовчувалися або спотворювалися.

Тернистим, дуже нелегким був життєвий шлях Головного Конструктора. Труднощі нової справи, нерозуміння з боку керівництва, конфлікти і незручності через те, що відстоював свою точку зору, арешт у нещасливому 1938-му, тюрми й табору. Доля ніби випробовувала його на міцність. Листи ув'язненого «ворога народу» Корольова вражають силою духу, якою просякнута кожна їх строчка. Він не тільки намагався переконати кремлівських вождів у власній невинності, але ще й захищав майбутнє справи, за яку постраждав, обґрунтовуючи її важливість, наполягаючи на необхідності продовження своєї роботи, перерваної ув'язненням.

Довгоочікуване звільнення прийшло в 1944 році, але ще довгі роки, аж до 1957 року, над ним тяжіло тавро «ворога народу», хоч і отримав прощення за особливі заслуги, але не реабілітованого.

Всі, кому пощастило знати Корольова особисто, ті хто працювали з ним, одностайно відзначають головну рису його особистості – прагнення робити незвичайне. Він належав до тієї категорії людей, яких називають першопрохідцями, піонерами, челленджерами. Саме такі люди беруться за те, що інші вважають неможливим, і здійснюють. Вони відкривають америки і доводять, що Земля обертається, розщеплюють атом і створюють космічні проекти, – таким чином перевертаючи сторінки розвитку людства.

Саме завдяки такій рисі свого характеру в юності Сергій захопився авіацією – новою галуззю техніки, яка тоді тільки народжувалася, і мабуть

тому вразили та захопили молодого Корольова ідеї основоположника теоретичної космонавтики К.Е. Ціолковського, опубліковані на початку минулого століття. Вразили насамперед своєю незвичністю і тими перспективами, які вони відкривали для людства. Їх розробка та практичне втілення в життя стали не просто сферою діяльності Корольова, але сенсом його життя.

Вражає не тільки енергія, з якою він працював над втіленням в життя прийнятого рішення, але і рідкісна цілеспрямованість. Він немов з перших днів своєї роботи тоді тільки народжуваної ракетно-космічної галузі вже бачив майбутній політ Гагаріна.

Перші космонавти згадують, як захоплено він розповідав їм про перспективи майбутніх космічних подорожей. Сміливий політ фантазії мав реальне підґрунтя, і це викликало довіру до найнеймовірніших проектів. Умів віддавати належне своїм колишнім учителям і наставникам. Так, забуте місце поховання Ф.А. Цандера, з яким у 1931 р. Корольов приймав участь в організації групи по вивченню реактивного руху [2, с. 106], у Кисловодську було розшукано завдяки зусиллям Сергія Павловича, була приведена в порядок могила, встановлено пам'ятник, створений музей космонавтики імені цього чудового ентузіаста міжпланетних подорожей. Багато зробив С.П. Корольов для увічнення пам'яті К.Е. Ціолковського, якого вважав своїм учителем: за його вказівкою було розроблено проект музею космонавтики ім. К.Е. Ціолковського (м. Калуга), забезпечено комплектування музею зразками космічної техніки.

Нащадкам залишилися в спадщину закладені ним основи пілотованої космонавтики, пріоритет у самій передовій сфері людської діяльності, а ще великий приклад того, як прожити життя, високо несучи горде звання Людини, долати численні перешкоди, незламно, підніматися до зірок [5].

Як свідчить подальший розвиток космонавтики, рівної Корольову особистості так і не з'явилося в галузі ракетно-космічної техніки, а на кресленні ним перспективні шляхи освоєння космосу й досі не пройдені. Програмним у зв'язку із цим виглядає висловлювання Корольова, за яким «космонавтика має майбутнє, її перспективи безмежні як сам Всесвіт» [4, с. 6].

Одним із вірних соратників С. Корольова на етапі пошукових робіт у галузі ракетобудування був його ровесник Юрій Побєдоносцев, що народився 20 лютого 1907 року в Москві. У 1922 році сім'я Побєдоносцевих переїжджає до Полтави, де батько Олександр Андрійович спершу влаштовується на роботу в губернське управління державних земель і маєтностей, а з листопада 1923 року обіймає посаду викладача і завідувача кабінетом фізики Полтавського інституту народної освіти (нині це Полтавський державний педагогічний університет імені В.Г. Короленка). Професійну освіту Юрій Побєдоносцев здобув у Полтавській індустріально-технічній професійній школі, за два роки закінчивши її о ідразу по двох відділеннях: хімічному і механічному. Свій вільний від навчання час Побєдоносцев спочатку присвячував збиранню радіоприймача, потім конструюванню радіотелеграфного пристрою. Але під впливом льотчика-нестеровця Миколи Комарницького узявся за вивчення теорії авіації, а згодом переключився на конструювання і будівництво планерів. Першим планером, виготовленим за кресленнями Михайла Гуревича (1892–1976), майбутнього конструктора всесвітньо відомих винищувачів серії «МИГ», був «Аист». Після успішного його виготовлення і випробувань полтавські хлопці збудували і планер, власноруч сконструйований Побєдоносцевим, ця крилата машина була представлена на Всесоюзних змаганнях у Коктебелі, де Побєдоносцев познайомився зі своїми товаришами-суперниками Сергієм Іллюшиним, Олегом Антоновим, а головне із Сергієм Корольовим. Завдяки кримським знайомствам уже в лютому 1925 року Ю. Побєдоносцев переїздить до Москви. Його перше місце роботи у Москві – кресляр у ЦАГІ (Центральному аерогідродинамічному інституті). Менше, ніж через рік з'являються перші результати – стаття про винайдення нового методу поздовжньої стійкості літака. Закінчивши у 1930 році Московський авіаційний інститут імені Серго Орджонікідзе, Победоносцев працює в Експериментальному аеродинамічному відділі ЦАГІ і керує створенням першої в країні аеродинамічної труби, у якій швидкість повітряного потоку перевищувала швидкість звуку.

Серед його робіт, перший бойовий зразок наземної реактивної зброї, що отримав офіційне найменування БМ-13 («Бойова машина 13»). Під час війни назва ракетних установок змінилася: вони почали зватися «катюшами», і ця назва залишилася в історії. За роботи над новим озброєнням, у тому числі і за реактивні «катюші», Юрій Победоносцев разом зі співробітниками був удостоєний у 1941 році Державної премії СРСР [2, с. 103]. Коли війна закінчилася, Юрій Победоносцев зосередився на викладацькій діяльності у провідних вищих навчальних закладах Москви і відійшов від науково-дослідницької роботи.

Якщо Юрій Победоносцев основні здобутки мав у галузі практичного ракетобудування, то Фрідріх Цандер, був насамперед теоретиком. У своїй першій книзі «Ракетний політ у стратосфері», надрукованій у 1934 році, С. Корольов подає лише два портрети – Костянтина Ціолковського та Фрідріха Цандера, супроводжуючи останній таким текстом: «Найближчим послідовником ідей К.Е. Ціолковського та його палким прихильником і ентузіастом ракетної справи був високоталановитий інженер-винахідник Фрідріх Артурович Цандер... Завдяки його працям за останні 10 років були створені прототипи перших ракетних двигунів. Ф.А. Цандер помер у 1933 році, але встиг створити дружний колектив працівників, своїх учнів і послідовників» [4, с. 7]. Цандер Фрідріх Артурович народився 23 серпня 1887 року і виріс у сім'ї лікаря, який цікавився природничими науками й технікою. Спочатку хлопчик навчався вдома, багато читаючи у бібліотеці батька, зодом у справжньому училищі, яке закінчив у 1905 році як зразковий учень. Це дозволило майбутньому винахіднику без екзаменів вступити на механічне відділення Ризького політехнічного інституту. Ще в останньому класі училища Цандер за рекомендацією одного з викладачів познайомився із працею К. Ціолковського «Дослідження світових просторів реактивними приладами». Це стимулювало його інтерес до проблеми міжпланетних польотів.

Переїхавши у зв'язку із початком Першої світової війни до Москви, Цандер влаштувався на авіаційний завод «Мотор», де узявши неоплачувану відпустку, за півтора роки напруженої праці самотужки розробив літальний апарат (космічний літак) у вигляді оригінального поєднання аероплана й ракети. Найсуттєвішим у запропонованій конструкції було те, що паливом для ракетного двигуна із силою тяги 15 кН мала бути речовина (алюміній), із якої виготовлено аероплан.

У подальшому Ф. Цандер висунув й обґрунтував такі важливі для космонавтики ідеї, як створення двигуна внутрішнього згоряння на бензині й рідкому кисні, котрий міг би працювати у безповітряному просторі; використання у якості пального відпрацьованих частин ракети; плануючий (за сучасною термінологією, аеродинамічний) спуск космічного корабля під-час його повернення на Землю, тепловий захист корабля під-час його руху в атмосфері, запуск ракети з проміжної станції – великого аероплана або супутника тощо.

Та не менш почесне місце серед талановитих українців по праву належить і Архипу Михайловичу Люльці (1908–1984). Життя та досягнення ученого й розробника турбореактивних двигунів впродовж тривалого часу привертали й продовжують привертати увагу не лише дослідників, письменників та журналістів, а й широкої читацької аудиторії. Архипу Михайловичу Люльці присвячено книги та розділи у них. Без розповіді про видатного радянського авіаконструктора, що через все своє життя проніс любов до України, де народився, зростав і формувався як спеціаліст, не обходяться книги, присвячені розвитку вітчизняної авіації й життєписам славетних авіаконструкторів. Розвідки про наукову діяльність Архипа Люльки можна побачити в поважних наукових часописах [6; 7; 8].

Започатковані А. Люлькою дослідження й розробки продовжуються й сьогодні, адже український авіаконструктор став піонером, котрий спромігся визначити основні перспективи розвитку своєї галузі. За його безпосередньої участі і під його керівництвом був створений перший вітчизняний турбореактивний двигун, після успішних випробувань якого, ним було сконструйовано цілий ряд потужних турбореактивних двигунів – «ТРД» (1937), «РД-1» (1940), «ТР-1» (1946), «ТР-2», «ТР-3» (обидва – 1947), «АЛ-5» (1951), «АЛ-7 Ф» (1953). Архип Люлька не лише створив понад десять типів двигунів та їх модифікацій, але й розробив та втілив у життя високоефективні розробки з використання нових енергетичних речовин. Авіаконструктор визначив межі використання турбореактивних двигунів по максимальним швидкостям польоту й обгрунтував переваги осьових компресорів перед відцентровими, першим увів поняття коефіцієнта відновлення тиску повітря у вхідному пристрої силової установки літака з турбореактивним двигуном. Саме Архип Люлька розробив метод розрахунку КЛД газової турбіни з урахуванням вихідної швидкості газів, ввів поняття повного польотного ККД турбореактивного двигуна, розробив теорію й запропонував метод розрахунків високошвидкісних характеристик ТРД. Двигуни марки АЛ, розроблені авіаконструктором й названі на його честь, не лише стали технічним бестселером XX ст., а й знаходяться на озброєнні вітчизняних військово-повітряних сил, а також Російської Федерації та десятків інших країн. Турбореактивні серця літаків, створених Архипом Люлькою чи під його керівництвом, щоденно підіймають у небо сотні літаків таких країн, як Росія, Індія та Китай [9, с. 143].

Може скластися помилкове враження, що головними у створенні ракет і освоєнні космосу завжди була СРСР, у Росії. Це не так. Значний внесок у розвиток ракетно-космічної тематики внесли француз Ено-Пельтрі (1881–1957), автор численних праць з теорії реактивного руху, міжпланетної навігації, винахідник і автор першого моноплану; австрієць Герман Оберт (1894–1989) один із перших конструкторів ракетної техніки учасник створення першого американського штуч ного супутника Землі і кількох ракет, автор праці з теорії польоту ракет, із проблем використанні рідинних ракетних палив; німець Вернер фон Браун (1912–1977), один із керівників німецького військово-дослідницького центру у Пенемюнд (1937–1945), конструктор ракет ФАУ-2, застосо ваних для обстрілів міст Великобританії і Бельгі автор американської програми освоєння космосу включаючи пілотований політ на Місяць, розробник ракет «Редстоун», «Юпітер», ракет-носіїв серії «Сатурн» та ін.

Від початку заснування і до сьогодні космонавтика є цариною людської діяльності, яка включає в себе не лише теорію космічних польотів, а й низку найсучасніших науково-технічних дисциплін: конструювання ракет, реактивних двигунів, бортових систем керування, автоматичних станцій і космічних кораблів, наукових приладів, організацію і постачання орбітальних станцій тощо. До складу космонавтики входять також медико-біологічні дисципліни – створення бортових систем життєзабезпечення, компенсація негативних явищ в організмі людини, спричинених перевантаженням, невагомістю, радіоактивним опроміненням тощо. Нарешті, космонавтика потребує належного юридичного забезпечення: нагальними стають питання правового регулювання використання космічного простору, планет та небесних тіл, зокрема, прав на використання зосереджених на них корисних копалин.

Зароджена 119 років тому космічна ера розпочалася 4 жовтня 1957 року. Відлік часу нової ери починається із запуску першого штучного супутника Землі. Далі був перший політ людини (Юрій Гагарін, 12 квітня 1961 року), перша висадка людей на Місяць (Ніл Армстронг та Едвін Олдрін-молодший, 21 червня 1969 року), на черзі – політ людини на Марс, про підготовку якого було повідомлено Президентом США [4, с. 9].

Уже зараз для забезпечення польотів космічних апаратів створені космодроми, наземні служби керування, зв'язку, пошуку та евакуації апаратів, що спускаються тощо. З кінця 80-х років минулого століття планомірно здійснюються пілотовані польоти. До Росії і США, які здатні запускати у космос власні пілотовані космічні кораблі, від 2004 року приєднався Китай. Про наміри здійснити власний проект запуску людини у космос повідомила Японія, яка протягом 10 років (2020 – 2030 рр.) створити власну наукову базу на Місяці, направивши туди своїх космонавтів. Усе ширше для розв'язання наукових і низки

прикладних задач використовуються орбітальні космічні станції. У космосі здійснюється широкомасштабний проект по використанню виведеного 20 листопада 1998 року на навколоземну орбіту 20-тонного функціонально-вантажного блоку «Зоря» – першого і ключового модуля Міжнародної космічної станції (МКС), яка отримала назву «Альфа». Окрім Росії і США у створенні «Альфи» беруть участь Японія, Канада і країни Європейського космічного агентства. Космічна конструкція МКС у закінченому вигляді буде довжиною 120 метрів, її повна маса складатиме 400 тонн, внутрішній об'єм – 1100 кубічних метрів. Політ МКС триває, на станції виконуються численні наукові експерименти, відпрацьовуються найновітніші технології XXI століття.

Сьогодні людина постійно запускає у космос автоматичні космічні апарати для дослідження планет Сонячної системи, Сонця, комет. Запущено чимало штучних супутників Землі прикладного призначення (для зв'язку і ретрансляції телевізійних передач, визначення координат літаків і суден в аварійних ситуаціях – «Коспас-Сарсат»), з космосу досліджуються природні ресурси Землі, здійснюється її картографування, вивчаються метеорологічні явища. У космонавтиці широко розвинене міжнародне співробітництво (програма ЕПАС).

Висновки. Таким чином з'ясовано, що Україна робить величезний внесок у розвиток космічної галузі. Основний здобуток українських учених – власні потужні ракети-носії («Космос», «Циклон», «Зеніт» та інші). Видатний винахід українських учених – ракета-носій важкого класу «Зеніт», створена у науково-промисловому об'єднанні «Південне» (м. Дніпро). Особливістю «Зеніту» є повністю автоматичний стартовий комплекс – на стартовій позиції з'являється тільки машиніст тепловоза, що доставляє носій з монтажно-випробувального корпусу. Ці переваги виявилися головною причиною того, що саме «Зеніту» була надана перевага при створенні РН для міжнародної програми «Морський старт», яка започаткована Росією, Норвегією та Україною.

Україна є нині однією з космічних держав і бере участь більш ніж у 100 міжнародних космічних проектах. Починаючи від 1990 року, Україна є членом комітету ООН з мирного освоєння космічного простору. В Україні створено Національне космічне агентство (1992 р.), основними задачами якого є координація, фінансування, формування концепції розвитку і міжнародного співробітництва у ракетно-космічній галузі, адже тема космічних досліджень, а голевне величезний внесок науковців які розпочали свої дослідження в цій галузі на сьогодні дуже актуальна, бо як сказав Костянтин Ціолковський, «Земля є колискою людства, але не можна вічно жити у колисці» [4, с. 2].

Список літератури:

1. Горбулін В., Шеховцов В. Корпоратизація авіаційної і космічної галузей України: «за» і «проти» в умовах глобалізації / В. Горбулін, В. Шеховцов. – [Електроний ресурс]. – Режим доступу: – http: // old.niss.gov.ua old.niss.gov.ua / book/ Vlasyuk_mon/07-4.pdf
2. Храмов Ю.А., Костюк Г.Г., Мушкало Ю.И. Пионеры ракетно-космической науки и техники / Ю.А. Храмов, Г.Г. Костюк, Ю.И. Мушкало // Наука та наукознавство, 2016. – 2. – С. 86–110.
3. З історії виникнення космонавтики. – [Електроний ресурс]. – Режим доступу: – http://bibliomiste4ko.kharkiv.ua/material/vitalnyafaxivca/kosmos.pdf
4. Смірнов В. Рік 2007 – рік космічних ювілеїв / В. Смірнов // Фізика, 2007. – 9. – С. 2–10.
5. Копил О.А. Музей космонавтики С.П. Королева / О.А. Копил. – [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gpntb.ru/win/Inter-Events/crimea2007/cd/01.pdf
6. Космос український – Архип Люлька (1908–1984) // http://h.ua/story/289951/.
7. Кузьмина Л.М. Огненное сердце: О создателе первого отечественного турбореактивного двигателя, Герое Социалистического Труда, лауреате Ленинской и Государственных премий генеральном конструкторе академике А.М. Люльке / Л.М. Кузьмина. – М., 1988. – 231 с.
8. Петренко М. Вшанування пам'яті Архипа Люльки / М. Петренко // Київський політехнік. – 2008. – № 13(2829) – 10 квітня.
9. Дрок П. Науковий внесок Архипа Люльки в розробку турбореактивних двигунів // Наукові записки з української історії: зб. наук. статтей / [гол. ред. В.П. Коцур, заст. гол. ред. Орлик В.М.]; ДВНЗ «ПХДПУ ім. Г. Сковороди». – Переяслав-Хм. (Київ. Обл.), 2014. – Вип. 34. – С. 139–145.

Логвинюк Т.В.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ВЕЛИКИЕ ИЗОБРЕТАТЕЛИ УКРАИНЫ ВНЕСШИХ ОГРОМНЫЙ ВКЛАД В АВИАЦИОННУЮ И РАКЕТНО-КОСМИЧЕСКУЮ ОТРАСЛИ

Аннотация
В статье освещаются важнейшие аспекты великих изобретателей освоения космического пространства, первопроходцев в области ракето-строение и авиационной техники в частности авиаконструкторов Украины. В статье проанализированы основные достижения украинских ученых-изобретателей, представлены основные этапы их конструкторской деятельности.

Ключевые слова: научная деятельность, освоение космоса, авиаконструкторы, техническая деятельность.

Logvinyuk T.V.
Pereyaslav-Khmelnitsky State Pedagogical University
named after Grigory Skovoroda

GREAT INVENTORS OF UKRAINE WHO MADE A HUGE CONTRIBUTION TO AVIATION AND AEROSPACE AND SPACE INDUSTRY

Summary
The article highlights the most important aspects of the great inventors of space exploration, pioneers in the field of rocket-building and aviation equipment, in particular aircraft of Ukraine. The article analyzes the main achievements of Ukrainian scientists and inventors, presents the main phases of their design activities.
Keywords: scientific research, space exploration, aircraft designers, technical activities.

УДК 94(560)«16»

ВАКФИ ЯК ЕЛЕМЕНТ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В ОСМАНСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

Макаревич А.С.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У пропонованій статті проаналізовано значення інституту вакфу в соціальній політиці через призму безкоштовних послуг, які отримувало населення Османської імперії на території вакфових комплексів. Акцентовано на проблемі розбудови вакфів з приватних матеріальних джерел як одного з методів регулювання суспільного напруження в космополітичній імперії. Звернено особливу увагу на благодійну мету заснування вакфів в Османській імперії.
Ключові слова: вакф, Османська імперія, соціальна політика, благодійність.

Постановка проблеми. В період становлення османської держави її населення було достатньо однорідним і складалось, головним чином, з тюркського елементу. Розширення кордонів і завоювання нових територій зумовило перетворення держави османів на космополітичну імперію. Це означало для країни зростання її могутності і водночас додаткові виклики. Включення різноманітних етнічних і релігійних груп до складу населення Османської імперії вимагало від держави негайної реакції і продуманих заходів у сфері соціальної політики. Одним з таких заходів було заснування благодійних комплексів (вакфів) з надання безкоштовних послуг населенню, до розгляду яких ми звертаємось у статті.

Аналіз досліджень і публікацій. Інститут вакфу в Османській імперії та його місце у державній структурі стає об'єктом уваги дослідників ще у XIX ст. Проте систематичне його вивчення розпочинається лише у другій половині XX ст. Значний внесок у дослідження вакфів вніс І. Атеш, який у вісімдесятих роках XX ст. почав звертатись до абсолютно нових, до того часу майже не вивчених, аспектів роботи цього інституту. Науковий доробок вченого присвячений, головним чином, проблемам освітніх і соціальних послуг, які надавались вакфовими установами Османської імперії [1]. І. Атеш піднімав питання давнього походження традиції надання соціальних послуг і усвідомлення необхідної допомоги нужденним у суспільстві тюрків. З огляду на це, дослідник визначав сутність вакфу як важливого чинника вирішення соціальних проблем. На початку XXI ст. вивчення османських вакфів стає системним і ґрунтовним, все більше уваги дослідники зосереджують на проблемі кюлліє – комплексу установ соціального призначення, які дозволяють виконати в повній мірі соціальне завдання вакфу – надання послуг у сферах медицини, харчування, допомоги бідним і нужденним. Дослідники піднімають питання причин заснування кюлліє, їхнє економічне і соціальне значення, розглядають комплекс послуг, які отримувало населення. Проблема вакфу як важливого елементу благодійності – обов'язку кожного мусульманина, стала ключовим теоретичним питанням наукових пошуків Б. Йедійилдиза [9]. До проблеми благодійної складової функціонування вакфів зверталась ізраїльська дослідниця Е. Сінгер, яка розглядала соціальне значення безкоштовних їдалень на території Османської імперії [7]. В даній статті звернено велику увагу на праці Ф. Мюдеррісаоглу [5] і А. Юнвера [8], в яких подано тексти документів. Дослідники проаналізували внутрішню діяльність двох великих султанських вакфів і визначили основні напрямки їхньої діяльності у сфері соціальної допомоги. На початку XXI ст. науковці, які писали про соціально-економічне життя Османської імперії або про історію османської держави загалом, почали включати до своїх розвідок проблему вакфів [6, 10]. Цим наукова спільнота визнала, що вакфи наклали сильний відбиток на всі сторони життя османського суспільства, в тому числі на соціальну політику. Відповідно вакфи можна поставити в один ряд з найважливішими явищами турецької історії.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На теперішній час встановити точну хронологію оформлення вакфу вважаєть-

ся практично неможливим. Причина полягає в тому, що традиційно вакфи вважаються мусульманським інститутом, але не є винаходом ісламу. Схожі риси і паралелі можна провести між вакфовими комплексами і візантійськими благодійними організаціями piae causae, перськими фондами. В процесі вивчення вакфів в Османській імперії потрібно враховувати, що османські вакфи не лише увібрали в себе риси вищеназваних інститутів, але доповнили їх з урахуванням потреб свого суспільства. Вакфи стали повноцінним соціальним інститутом з низкою особливостей, які притаманні лише Османській імперії. Важливою визначальною рисою, поза сумнівом, можна вважати стимулювання урядом заснування вакфів з приватних матеріальних джерел. Далекоглядність османів полягала в тому, що держава, не витрачаючи коштів на будівництво комплексів з надання безоплатних послуг населенню, отримувала мережу установ, які зменшували соціальне напруження в імперії. Проте значення вакфів у зменшенні соціальної напруги в багатонаціональному суспільстві залишається в сучасній історіографії дослідженим не в повній мірі.

Метою запропонованої статті є аналіз місця і ролі вакфів в соціальній політиці Османської імперії через призму безоплатних послуг, які отримувало населення на території вакфів. Результати дослідження дадуть змогу реконструювати методи регулювання соціальних відносин державою османів в XVI ст. та їхні результати.

Виклад основного матеріалу. Вакфом за арабо-мусульманською або за коранічною традицією іменують майно, яке виведене з господарського обігу для виконання благодійної мети, дохід з якого йде на забезпечення соціальних послуг та/або утримання і допомоги найнужденнішим групам людей у суспільстві. Вакфи Османської імперії є відображенням системи соціального захисту населення, яку впроваджувала держава за рахунок приватних активів. Згідно з ісламським правом, особа, у власності якої знаходилось майно, що приносило прибуток, з власного бажання могла передати його у вакф. Доходи з цього майна (часто це були прибуткові об'єкти, як-то магазини, хамами, сільськогосподарські землі, будинки, майстерні і т.д.) йшли на утримання благодійних закладів. Свідченням передачі майна у вакф був документ під назвою «вакфіє», який підписував і складав особисто засновник. В документі він прописував всі умови, за якими потім працював вакф. Для того, щоб робота вакфу йшла належним чином, спеціально призначався опікун (мютевеллі). Про зайняття посади піклувався сам засновник або місцевий суддя (каді) і визначав розмір його заробітної платні. У вакфіє засновник зазвичай прописував перелік послуг, які мав надавати вакф. Цей перелік був відображенням цільових завдань роботи вакфу, тобто, мети його створення, яка мала відповідати благодійному характеру утворення [9, p. 763]. Як зазначав І. Атеш, відповідність між майновими можливостями засновника і цілями створення вакфу була основою діяльності кожного добродійного фонду [1, s. 56].

Найбільші вакфові комплекси, які мали назву кюлліє, споруджували султани та члени їхньої родини. Однак у випадку заснування благодійних установ, вони виступали як приватні особи, бо передавали у вакф своє власне майно, а не державне. В центрі вакфових комплексів обов'язково стояла мечеть, а навколо неї будували інші об'єкти. На території великих вакфових комплексів імперії лаштували лікарні (дарюсшіфа, дарюссиха, марістан, шіфахане), хани і кервансараї, кухні для бідних (імарет), хамами, фонтани з питною водою (чешме, себіл) і т.д. Інколи у великих кюлліє будували лікарню для душевнохворих (тімархане, бімарістан, бімархане) [4, p. 25]. Основною метою надання соціальних послуг на території вакфів була допомога бідним і нужденним, захист від життєвих негараздів. Султан Баязид II побудував в кінці XV ст. в Едірне вакфовий комплекс кюлліє саме для забезпечення потреб населення. До комплексу було включено мечеть лікарню, медресе, їдальню, хамам, млин, лавки і т.д. [5, s. 152].

Потрібно наголосити, що послугами користувались не лише місцеві жителі, а й мандрівники, купці, дервіші, шлях яких проходив повз землі Османської імперії. Тобто, потрапивши на територію Дар-уль-іслам, на територію миру, з точки зору світогляду мусульманина, кожна людина могла користуватися безкоштовно всіма послугами. Релігійні та етнічні ознаки не брались до уваги, що підкреслює толерантне ставлення османців до інших. Фламандський дипломат і письменник Ож'є Гіслен де Бусбек, який в XVI ст. відвідав Османську імперію, виклав свої спогади про подорож у вигляді «Турецьких листів». Залишені ним враження передають ставлення османів до представників інших релігій, зокрема, християн: «Турки вважають своїм обов'язком і благодійністю зробити послугу християнину, про якого вони мають гарну думку. Вони приймають участь в їхніх обрядах і релігії, в надії спасти, якщо це в їхніх силах, людину, якій суджені вічні муки. Вони вважають, що такі старання мають сприйматись за велику честь і за вияв високої доброти, яку вони можуть проявити» [2, p. 235]. Спогади де Бусбека є показовими, адже передають враження прибічника європейських цінностей.

Однією з нагальних потреб суспільства є забезпечення медичного догляду на високому рівні. Вакфи в Османській імперії були основою для розвитку системи оздоровчих закладів [6, s. 340], які надавали лікувальні послуги населенню імперії. Лікарні найбільших вакфів, засновниками яких переважно ставали султани, мали достатньо великий штат працівників. В лікарні на території кюлліє Мегмеда Фатіха в Стамбулі працювало два лікаря (табіб), окуліст (кеххал), хірург (джерах), а також велика кількість людей з обслуговуючого персоналу. За даними вакфіє табіби щоденно отримували по 20 акче кожний, а кеххал і джерах – по 8 акче в день [8, s. 40]. Розмір заробітної плати дозволяє припустити, що лікарі широкого профілю були більш затребувані, а до окуліста і хірурга звертались рідше. Вакф султана Баязида II також працював з великим штатом лікарів і робітників. За інформацією Ф. Мюдеррісаоглу, лікар отримував 20 акче в день, а головний лікар – аж 30 акче; окуліст і хірург по 14 акче, що майже вдвічі більше, ніж у кюлліє Мегмеда Фатіха. Для порівняння, опікун (мютевеллі) всього вакфового комплексу султана

Мегмеда II отримував 50 акче в день [5, s. 155]. В облікових книгах вакфу Баязида II згадано про фармацевта, денна заробітна платня якого становила 6 акче [5, s. 162]. Важливо відзначити, що в XV-XVI ст. медицина в Османській імперії досягла високого рівня розвитку, про що свідчать вузькопрофільні спеціалізації медиків. Крім того, функціонування медичної сфери забезпечували й інші спеціалісти. Зокрема, обслуговували лікарню Мегмеда Фатіха один кладовик (кілерджі), один економ (векілхарч), два кухарі (ашчи) і один робітник, який готував напої (ешрабе таббахи). Кладовик і економ отримували по 4 акче в день, кухар 3, а ешрабе таббахи – 6 акче. На рівні з лікарем оплачувалась робота шейха [8, s. 40]. В лікарні Баязида II кладовик і економ отримували щоденно по 4 акче, кухар – 6 акче, чорноробочі – по 3 акче [5, s. 162].

Багатство Османської імперії було обумовлено її присутністю на торгових шляхах. Географічне розташування на перехресті континентів дозволяло державі османів бути активним учасником торгівельних відносин між різними країнами. Це вимагало від Порти створити належні умови для купців і мандрівників, які проходили крізь її територію. Оскільки кліматичним умовам Анатолії притаманні зміна температур, холод і сніги, то подорожнім, мандрівникам, купцям і дервішам потрібно було відпочивати з дороги достатньо часто. З цієї причини кервансараї і хани (місця перепочинку і ночівлі) будували на великих торгових шляхах через кожні 30-40 км [6, s. 341]. Каравани мали продовжувати свій шлях в будь-яких умовах, тому держава була зацікавлена у вакфових комплексах, які також робили торгові шляхи в Османській імперії комфортними і привабливими для купців. Потрібно відзначити, що кервансараї знаходились не лише на території вакфів, для їхнього будівництва виділяли кошти також з державної скарбниці. В такому випадку кервансараї і хани були самостійними інституціями, до складу яких входили свої кухні і їдальні, ванні кімнати, кузні і маленькі мечеті [4, p. 26].

Хани та кервансараї зазвичай мали два або більше поверхи і будувались навколо внутрішнього двору. На верхніх рівнях розташовувались кімнати для відпочинку купців та приміщення для зберігання товарів. Нижчі поверхи та комори призначались для коней та верблюдів. Останні могли завжди розраховувати на нічліг і їжу в кюлліє. Турецький історик і мандрівник Е. Челебі, описуючи місто Гебзе, яке після завоювання Стамбулу заселив і забудував Мегмед II, вказує: «Біля цієї мечеті (Коджа Мустафа-паши) є кервансарай, який є хорошим постоялим двором для мандрівників, в якому розміщується 300 людей і 200 коней» [10, с. 57]. Челебі подає свідчення того, що окрім приміщення для перепочинку, були і їдальні: «Для всіх мандрівників і прочан є приміщення для їжі, де будь-якого місяця і року старим і молодим, чоловікам і жінкам виставляють достатньо їжі…» [11, с. 57].

Європеєць де Бусбек також підтверджує цю інформацію в своїх записках. В маленькому містечку Нісса Ож'є Гіслен де Бусбек зупинився на нічліг в керавансараї, зовнішній вигляд якого він описав наступним чином: «Він (керавансарай) складається з величезної будівлі, довжина якої дещо перевищує ширину. В центрі будівлі відкритий простір, де розташовувались верблюди з мулами і обоз. Відкритий простір обнесений стіною в три фути заввишки, яка з'єднана із зовнішньою стіною, що охоплює всю будівлю…» [2, p. 97]. За переказами де Бусбека, у будівлі знаходились спальні кімнати, кухні та їдальні, а каміни були вбудовані у зовнішню стіну. Європейський дипломат з подивом згадує у своїх листах, що перебування в кервансараї проходить на очах у всіх, хто там знаходиться, і відсутня будь-яка приватність в діях. З цієї причини він висловлював бажання розділити кімнату з бідним християнином, який би не сприймав європейського мандрівника з прискіпливою увагою [2, p. 97-98]. Таким чином, Евлія Челебі і Ож'є Гіслен де Бусбек стверджують про надзвичайну доступність кервансараїв для всіх, хто потребував нічлігу і їжі без будь-яких обмежень за матеріальними статками, релігійними поглядами чи етнічною приналежністю.

Найголовнішою соціальнозначущою послугою, яку надавали вакфи населенню, була безкоштовна роздачі їжі. Реалізовувалося це через публічні кухні і їдальні під назвою імарет. Серед істориків побутує декілька підходів щодо змісту поняття «імарет». В колективній праці «Історія османської держави, суспільства і цивілізації» термін «імарет» визначають як великий архітектурний комплекс з мечеттю в центрі [10, с. 411]. Інша група істориків, серед яких найпомітнішою є постать Емі Сінгер, розглядають термін «імарет» у значенні «soup kitchen», тобто загальнодоступної і безкоштовної кухні [7, p. 82]. Дане слово прийшло з арабського «імара», що означає проживання, культивування, обробку землі. У староосманській мові слово перетворилось на вже знайоме нам «імарет» і мало два загальних значення. Перше тлумачилось як будівничий комплекс, який сприяв створенню нових поселень, забезпеченню основних необхідних елементів інфраструктури для життя і перегукується з терміном «кюлліє». Друге значення – публічна кухня, один з багатьох елементів комплексу, а також бенкетна зала або будівля для харчування [7, p. 82]. З цього випливає, що термін цей багатозначний і потребує додаткового обґрунтування під час використання. В даній статті ми будемо оперувати терміном «імарет» на позначення безкоштовної кухні та їдальні.

Послугами імаретів-їдалень користувалась велика кількість осіб. Чим більше був комплекс, тим більше людей його відвідувало кожен день. Вакфовий комплекс Мурадіє в Бурсі забезпечував харчуванням викладачів і учнів медресе, а також весь персонал мечеті [4, p. 50]. Імарет на території кюлліє Мегмеда Фатіха в Стамбулі, окрім відвідувачів, обслуговував весь персонал комплексу від лікарів, викладачів, студентів, катібів, імамів і до прибиральників з чорноробочими [8, s. 42-43].

В імаретах подавали зазвичай їжу два рази на добу: зранку і ввечері. У вакфіє часто прописували раціон, кількість продуктів, перелік страв, які мали готувати на кухні. З документу вакфіє кюлліє Фатіха видно, що найчастіше відвідувачів годували рисовим супом, стравами з пшениці, хлібом на основі висівкового борошна (фодла), по-

давали також сезонні овочі [8, s. 41]. В імаретах пригощали і солодкими стравами, які традиційно подавали у визначні дні, а також у п'ятницю – день великої молитви хутби. У вакфіє відзначено десерт з інжиру, кураги, родзинок і цукру під назвою зірва і схожу на рисове желе з додаванням шафрану і цукру страву зерде [8, s. 41]. Обов'язково у вакфіє прописували умови, за якими готували їжу під час посту Рамазан. На різноманітність раціону в їдальнях імарету вказує Евлія Челебі: «Кожен день, вранці і в обід, учням дають по одній чашці супу і одному коржику. По п'ятницях вночі роздають звичайний плов, плов, заправлений шафраном, тушковане з луком м'ясо. Такі умови благодійника – хвала йому!» [11, с. 39].

Імарети мали власну ієрархію, яка виражалась у порядку прийому їжі. Першим подавали їжу викладачам, студентам і персоналу медресе, за ними приходили учні шкіл, що знаходились поряд, дервіши, наглядачі учнів, персонал імарету, потім могли їсти мандрівники і бідні люди. Проте ми не можемо казати, що такий порядок був чітко визначеним і єдино прийнятим по всій імперії. Кожен заклад міг встановлювати зручні для себе правила, змінювати їх, вдосконалювати в залежності від обставин, але привілейовані класи завжди відчували за собою першість. Деякі імарети відділяли окремі приміщення для різних класів. Наприклад, у Трабзоні було побудовану їдальню спеціально для студентів: «До кухні добудована окрема їдальня, призначена спеціально для учнів» [11, с. 39].

Оскільки імарети відвідувала найбльша кількість осіб, то і обслуговуючий персонал публічних їдалень був найчисельнішим. Вакфіє і облікові книги вакфів містять інформацію про заробітну платню, яку отримували робітники. З цього можна дізнатись про різновид робіт, завдяки яким функціонували імарети. За даними вакфіє, складеним для кюлліє Фатіха, писар (катіб), який займався веденням бухгалтерії, отримував найвищу платню в розмірі 6 акче в день. По 5 акче отримували економ, кладовик, по 3 акче отримували прибиральники, які відповідали за освітлення, помічник шейха та інші робітники, які носили м'ясо, очищали і розподіляли зерна пшениці. Кухарі і хлібороби в день заробляли 4 акче. Лакей отримумвав 5 акче. Найменше, тобто 2 акче, заробляли робітники, які прибирали в коморах і носили дрова [8, s. 41].

Кюлліє створювали широкий простір соціальної комунікації через власну багатофункціональність, центральне місце в яких займали мечеті. Сюди, на масовий намаз по п'ятницях приходили учні, вчителі, службовці, мандрівники, обездолені, сироти, хворі, нужденні, які знайшли притулок у кервансараї. Потім відбувався сніданок, починались заняття, працювали лікарні, в усипальницях віддавали дань померлим. За даними Е. Сінгер, найбільший імарет у Стамбулі, що носив ім'я Мегмета Завойовника, двічі на день відвідувало близько півтори тисячі людей, серед яких частими гостями були сановники, мандрівники, студенти і вчені з навчальних закладів при мечетях, охоронці медресе і шкіл, персонал імарету і лікарні [7, р. 85]. Ніхто з відвідувачів не був ображений, нікому не відмовляли у їжі. Евлія Челебі описує імарети Трабзона і звертає увагу на щедрість, яка була їм притаманна: «Імарет Абуль-Фатіха в Середній фортеці; тут багатим і бідним завжди щедро подають [...] Всім, хто потребує, надають щедру милість і годують. В одній пекарні з благодійною метою печуть ситний білий хліб і щедро годують бідних, які прийшли до мечеті. Для зберігання припасів є велика комора, повна продуктів» [11, с. 40].

Мусульмани мають традицію обов'язкового омовіння перед читанням молитви. З цієї причини важливе значення серед послуг кюлліє надавали громадським лазням, які в Османській імперії називали хамамами. Лазні були дуже прибутковими, тому передбачливі засновники вакфів часто тримали такі заклади для покриття витрат кюлліє. Архітектурним праобразом османських хамамів стали римські терми, які складались з трьох секцій. Перша кімната – аподітеріум – в османському варіанті носила назву джамекан. Тут відвідувачі переодягались, а після прийому процедур пили чай. Зазвичай інтер'єру джамекан приділяли найбільше уваги. Для даної кімнати відводили найбільше приміщення. В його центрі лаштували фонтан, а під стінами розташовували кабіни для переодягання. Друга кімната, тепідаріум або османською соуклук, зберігала теплу температуру і була перехідною частиною між холодним і жарким приміщенням. Третя частина лазні називалась харарет. Температурні показники в цій кімнаті були найвищими. Пар йшов із центру кімнати зі спеціальної платформи і рівномірно розподілявся. Великі хамами мали дві парові кімнати – окремо для чоловіків і жінок. Однак, традиційно чоловіки і жінки відвідували лазні нарізно у спеціально відведені для парових процедур дні [4, р. 27]. Прикладом великого хамаму з двома окремими паровими кімнатами для жінок і чоловіків є лазня, побудована відомим османським архітектором Сінаном на замовлення великого візиря Соколлу Мегмеда Паши [4, р. 86].

В мусульманській традиції жертвувати кошти на видобування та подачу води населенню є богоугодною справою. З огляду на це, на потреби общини часто за рахунок вакфів будували фонтани з питною водою. Чешме (саме таку назву мали фонтани) споруджували в кожному османському місті в різних інтерпретаціях, формах і розмірах. Найпростіший тип чешме – це ніша в стіні, в якій через кран подавалась вода, що падала в мармуровий басейн. Над нішею часто каліграфічно писали ім'я засновника та дату будівництва. Традиція будувати чешме поступово розвивалась і вимагала більш досконалого мистецтва їхнього оздоблення. Засновники запрошували османських поетів і митців, щоб вони склали і написали епіграму чи вислів над фонтаном. За право викарбувати свій вираз змагались найкращі поети імперії [4, р. 28]. Даний факт підкреслює значення і особливе поважне ставлення, яке проявляли по відношенню до фонтанів, як до безцінного джерела постачання питної води населенню.

Традиція безкоштовно споруджувати фонтани питної води переросла у звичай будувати у складі вакфових комплексів окремі споруди для подачі води. Такі будівлі мали назву себілхане або просто себіл і також мали на меті безкоштовно роздавати воду. На відміну від вуличних чешме, в себілах працював персонал, який з посудин

наливав воду спраглим перехожим. У спогадах Е. Челебі є згадки про себілхане – «чарівні будівлі, в яких зберігається і безкоштовно роздається вода» [11, с. 125].

Вище було зазначено, що окрім купців і мандрівників, кюлліє часто відвідували дервіші. Суфії сповідували кочовий спосіб життя, постійно пересувались з одного місця в інше. Вакфові комплекси в Османській імперії стали невід'ємною частиною життя дервішів, бо тут вони часто зупинялись, зустрічались з різними людьми і могли поширювати своє вчення. Залишались переночувати вони в табхане [4, p. 119], поряд з яким знаходилась невелика мечеть (месджід), текке або завіє (спеціальна церемоніальна кімната дервішів). В Османській імперії султани, члени їхніх родин та державні чиновники часто засновували вакфи, мета яких полягала в оновленні, ремонті або реставрації обителів дервішів [3, s. 124]. У вакфіє комплексу султана Мурада III прописано утримання завіє і щоденну заробітну платню для його працівників. Наприклад, посада шейха, в обов'язки якого також входила охорона завіє, оплачувалась в п'ять акче. На свічки і килимки в мечеті і завіє виділялось по одному акче в день. Так само було передбачено, в разі необхідності, витрати на ремонт в мечеті, завіє і бібліотеці в один ачке в день [3, s. 126]. Потрібно відзначити, що посада шейха завіє вважалсь престижною і оплачувалась на рівні мютевеллі, тобто попечителя всього вакфу, та імама.

Висновки. Таким чином, вакфи в Османській імперії були важливим елементом у соціальній політиці та системі соціального забезпечення. На території вакфових комплексів будувались лікарні з великим штатом лікарів та робітників, імарети, хамами, хани, кервансараї, чешме і себілхане. Послугами перерахованих об'єктів користувалось все населення імперії без поділу на етнічні та релігійні групи. Для космополітичної імперії наявність благодійних центрів мала надзвичайно важливе значення, адже користь отримували не лише відвідувачі, а й робітники вакфів. Ми змогли переконатись, що добове утримання вакфу вимагало значних грошових вкладень, які держава отримувала з альтернативних джерел. Заохочуючи приватну ініціативу заснування вакфів, держава отримувала численні привілеї, основним з яких стало зниження соціальної напруги всередині імперії.

Список літератури:

1. Ateş İ. Hayrı ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar / İbrahim Ateş // Vakıflar dergisi. – 1982. – № 15. – S. 55–88.
2. Busbecq O. The Life and Letters of Ogier Ghiselin de Busbecq / Ogier Ghiselin de Busbecq. – London: C.K. Paul, 1881. – 446 p.
3. Çam M. Ebu'l-Hasan Harakâno Zaviyesi ve Zaviye İçin Kurulan Sultan III. Murat Vakfı / Mevlüt Çam // Vakıflar Dergisi. – 2016. – № 45. – P. 121–142.
4. Freely J. A History of Ottoman Architecture / John Freely. – Boston: Witpress, 2011. – 450 p.
5. Müderrisoğlu F. Edirne II. Bayezid Külliyesi / Fatih Müderrisoğlu // Vakıflar Dergisi. – 1991. – № 22. – S. 151–198.
6. Osmanlı devleti 1300-1600 / M. Kunt, S. Fanroqhi, H. Yurdaydın, A. Ödekan. – İstanbul: Millet, 2000. – 479 s.
7. Singer A. Imarets In The Ottoman World / Singer A. // Christine Wood head (London: Routledge). – 2012. – P. 79-85.
8. Ünver A. Fatih külliyesine aid diğer mühim bir vakfiye / A. Süheyl Ünver // Vakıflar Dergisi. – 1938. – № 1. – S. 39-46.
9. Yediyıldız B. Turkish Wakf, or Turkish System of Charities in The Ottoman Era // The Great Ottoman-Turkish Civilisation (Ed. Kemal Çiçek). Yeni Türkiye Yayınları, c. III, Ankara, 2000. – P. 763-789.
10. История османского государства, общества и цивилизации: В 2 т. [под ред. Э. Ихсаноглу] / Т. 1: История Османского государства и общества. – Москва: Вост. лит. – 2006. – XXII+587 с.
11. Челеби Э. Книга путешествия / Эвлия Челеби. Пер. А. Григорьева. – Москва: Издательство «Наука», 1983. – 376 с.

Макаревич А.С.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ВАКФЫ КАК ЭЛЕМЕНТ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ В ОСМАНСКОЙ ИМПЕРИИ

Аннотация
В предлагаемой статье проанализировано значение института вакфа в государственной социальной политике через призму бесплатных услуг, которые получало население Османской империи на территории вакфовых комплексов. Акцентировано на проблеме развития вакфов из частных материальных источников как одного из методов регулирования общественного напряжения в космополитической империи. Обращено особое внимание на благотворительную цель основания вакфов в Османской империи.
Ключевые слова: вакф, Османская империя, социальная политика, благотворительность.

Makarevych A.S.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

WAQF AS AN ELEMENT OF SOCIAL POLICY IN THE OTTOMAN EMPIRE

Summary
In the article the importance of the waqf institution in the state social policy through the prism of free services that the population of the Ottoman Empire received on the territory of the waqf complexes is analyzed. It is focused on the problem of the development of waqfs from private sources as one of the methods for regulating social tension in the cosmopolitan empire. Special attention is paid to the charitable goal of the establishment of the Waqfs in the Ottoman Empire.
Keywords: waqf, Ottoman Empire, social policy, charity.

УДК 94(477):947.085«1942»

ОПЕРАТИВНЕ ПЛАНУВАННЯ НАСТУПУ ВІЙСЬК ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО НАПРЯМУ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ У РАЙОНІ ХАРКОВА (КВІТЕНЬ-ТРАВЕНЬ 1942 РОКУ)

Рєпін І.В., Феденко О.В.
Національна академія сухопутних військ

Висвітлення об'єктивного аналізу обстановки, що створилася на півдні німецько-радянського фронту весною 1942 р., планування і прийняття рішення на проведення наступальної операції Південно-Західного фронту Червоної армії в травні цього року на харківському напрямі. Проаналізовані задуми сторін та показані співвідношення сил на початок операції.
Ключові слова: оперативний напрям, фронт, операція, наступ, оточення.

Постановка проблеми. У історіографії німецько-радянської війни існує величезна прогалина. Це бойові дії на території сучасної України і зокрема, кампанія 1942 року.

Причини умовчання з боку радянських і російських військових істориків полягає в тому, що Червона Армія програла тоді практично всі битви з вермахтом. Намагаючись переламати хід війни своїми контрнаступами втратила понад 5 млн. бійців і величезну кількість бойової техніки, відступила до Волги і Кавказьких гір [1, с. 2].

Після війни у радянській військово-історичній літературі описувалися перемоги Червоної Армії, проте соромливо умовчували про власні прорахунки і невдачі. І навіть зараз, через 75 років, ми мало що знаємо про оточення радянських військ в районі Ізюму і Барвенково.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз джерельної бази та наукових праць, в яких розглядаються питання Барвенково-Харківської операції, свідчить про те, що в роботах українських військових істориків, мемуарних та іншого роду творах до сьогодні не здійснена комплексна об'єктивна оцінка результатів даної операції. Частково згадуються ті трагічні події травня 1942 р. під Харковом в працях «Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941–1945» [2], І.Т. Муковського та О.Є. Лисенка «Звитяга та жертовність: Українці на фронтах Другої світової війни» [3].

В той же час російські автори В. Бєшанов та К. Биков в своїх роботах дають достатньо повну картину подій 1942 року [1, с. 7]

У мемуарах таких воєначальників як Г.К. Жуков, А.М. Василевський, С.К. Тимошенко, І.Х. Баграмян Харківська битва описується гранично скупо, а в багатьох офіційних історичних працях, згадується у загальних рисах [8, 13, 14]. Керівники колишнього Радянського Союзу не бажали, щоб їм нагадували про крупний провал в роки війни і його причини. Воно і зрозуміло: важко було пояснити, чому гучні і багатообіцяючі запевняння про успіх виявилися порожніми, безвідповідальними словами, чому країна знову втратила тисячі своїх захисників, а 20 генералів потрапили в полон.

Таких поразок в історії війн небагато. Всі причетні до неї, рятуючи себе, прагнули викреслити цю подію наший історії і пам'яті народу.

Мета статті. Людина не може жити без віри і надії на майбутнє. Але для цього ми повинні знати минуле, щоб не повторювати помилок, знати істину, якою б гіркою вона не була [4].

Завданням даної статті є правдиве висвітлення планування і прийняття рішення на проведення наступальної операції Південно-Західного фронту (ПЗФ), яка проводилася в травні 1942 р. на харківському напрямі і що з'явилася прикладом невдалих дій військ. Акцентувати увагу дослідників, офіцерського складу Збройних Сил України, показати проблематику питання, а також наслідки некомпетентності вищих посадових осіб СРСР і Червоної Армії в плануванні бойових дій на березень-травень 1942 року.

Виклад основного матеріалу. Радянське військово-політичне керівництво мало намір закрі-

пити стратегічну ініціативу, яка була завойована Червоною армією в грудневих битвах 1941 р. і розвинути досягнутий успіх, а також посилити натиск на противника. У той же час враховувалися і виникаючі серйозні труднощі. Народне господарство не було здатне в повному об'ємі заповнювати втрати Збройних Сил в зброї і військовій техніці. Напружене положення створилося з поповненням їх людськими ресурсами. У операціях 1941 року діюча армія втратила понад 4,3 млн. чоловік, з них близько 3 млн. безповоротно [5, с. 152]. У таких складних умовах Ставка Верховного Головнокомандування (ВГК) зажадала від командування фронтів представити свої міркування щодо ведення бойових дій на зиму 1942 року.

План воєнних дій Червоної армії на зиму 1942 р. розглядався на засіданні Політбюро ЦК ВКП(б) і Ставки ВГК 5 січня 1942 р. в Кремлі. Верховній Головнокомандувач, виступаючи на цьому засіданні, виклав свій задум, метою якого було розгортання загального наступу силами дев'яти фронтів одночасно від Ладозького озера до Чорного моря, оточення і знищення головних сил трьох груп німецьких армій і до весни 1942 р. просунутися на глибину 300-400 км [6, с. 7].

У ході обговорення плану бойових дій на зиму 1942 р. маршал Г.К. Жуков висловив заперечення проти одночасного наступу усіх фронтів і пропонував взимку продовжити наступальні операції лише на західному напрямі, де противник ще не встиг відновити боєздатність своїх військ після грудневої поразки [7, с. 365].

Але Сталін не прислухався до цих аргументів. У результаті план був прийнятий і згідно нього були віддані відповідні директиви фронтам [6, с. 32, 38].

Військам Південно-Західного (ПЗФ) і Південного фронтів (ПФ) належало розбити головні сили групи армій «Південь» і звільнити Донбас [6, с. 62].

Наявні на сьогодні достовірні дані свідчать, що у той час війська Червоної армії налічували близько 4,2 млн. чоловік, 28 тис. гармат і мінометів, 1780 танків, з них 506 важких і середніх. Цим силам протистояли війська Німеччини і її союзників чисельністю близько 4 млн. чоловік, близько 35 тис. гармат і мінометів, 1500 танків. Радянські фронти ні на одному з напрямів не мали ні кількісної, ні якісної переваги над противником [8, с. 398].

При плануванні операцій на зиму 1942 р., Ставка ВГК явно недооцінила можливих контрдій противника.

Тим часом німецьке командування приймало заходи не лише для того, щоб стабілізувати східний фронт, але і підготувати тут нові удари. У цілій низці наказів, відданих у кінці грудня 1941 р. і в січні – березні 1942 р., Гітлер вимагав наполегливо чинити опір на займаних рубежах, утримувати позиції за всяку ціну, битися усіма засобами до кінця [6, с. 10].

Ідея звільнення Харківського Промислового району зародилася ще в грудні 1941 року, як частина плану зимової кампанії на 1942 року, тому в ході загального стратегічного наступу Червоної Армії радянське командування протягом січня-березня 1942 року провело ряд наступальних операцій на Курському і Харківському напрямках, на Донбасі і Криму.

18 січня 1942 р. почалася Харківська наступальна стратегічна операція, яка закінчилася в кінці січня тим, що війська Червоної армії потрапили в напівоточення в районі Барвенково-Лозова. В результаті із стратегічної наступальної вона перетворилася на оборонну, і продовжувалася аж до березня [9, с. 4].

А в березні, практично без перерви, почалася ще одна кровопролитна, але маловідома Харківська операція, що здійснювалася командуванням Південно-Західного напрямку (ПЗ напрямку).

Інтенсивні, з великими втратами бої продовжувалися весь березень і першу декаду квітня, проте розширити горло Барвенківського оперативного «мішка» не вдалося і частина військ ПЗФ і ПФ, як і раніше, знаходилися в напівоточенні. Бездарність і повну зневагу командування ПЗ напрямку до людського життя привело до того, що під час цих операцій війська напрямку щомісячно втрачали по 110-130 тисяч чоловік і до середини березня некомплект особового складу, тільки в стрілецьких дивізіях, складав 370888 чоловік [9, с. 4].

З грудня 1941 р. по квітень 1942 р. безповоротні втрати діючої армії СРСР склали 1 млн. 249 тис. чол., а санітарні – близько 1 млн. 603 тис. чол. [1, с. 157]. У той же час сухопутні війська Німеччини за цей період втратили в цілому тільки 437 тис. чол. [10, с. 84, 273].

Військам Червоної армії постійно не вистачало боєприпасів, що змушувало вести наступ на не подавлену оборону гітлерівців. Були і великі недоліки в керівництві військами з боку Ставки ВГК, командування фронтів і армій. Прагнучи повсюди добитися успіху, Ставка розкидала і без того обмежені сили і засоби по багатьох напрямах, ставила військам непосильні завдання, надмірно захоплювалася рішенням безлічі часткових завдань. Танковий парк використовувався, як танки безпосередньої підтримки піхоти з рівномірним їх розподілом по фронту. Все це призводило до того, що операції врешті-решт набували форми важких і виснажливих затяжних боїв. Наявні можливості для розгрому німецьких військ не були використані. Усі заплановані на зиму 1942 р. операції залишилися незавершеними. Поставлені цілі булі досягнуті лише частково.

І все ж таки, у зимовій кампанії 1941/42 р. Червона армія нанесла гітлерівцям низку серйозних поразок. Фронт стратегічного наступу був розширений з 1200 до 2000 кілометрів [6, с. 12].

Ще не закінчився зимовий наступ, а Ставка ВГК вже приступила до планування чергової воєнної кампанії 1942 р.

Передбачалося організувати активну стратегічну оборону, накопичити резерви, а потім перейти в рішучий контрнаступ.

Начальник Генерального Штабу Червоної армії маршал С.К. Шапошніков запропонував обмежитися стратегічною обороною, особливо категорично він висловився проти наступальної операції, що намічалася, на південно-західному напрямі [7, с. 365].

Навколо цієї операції довгий час йшли запеклі суперечки. Військова рада південно-західного напряму на чолі з С. К. Тимошенко і М. С. Хру-

щовим наполегливо просила дозволити їм провести велику стратегічну наступальну операцію. Генеральний штаб відхилив цю пропозицію. Але Сталін, поступаючись проханням Тимошенко і не дивлячись на заперечення Генштабу все ж таки дозволив її проведення, із завданням оволодіння тільки районом Харкова, і вважати це внутрішньою справою ПЗ напряму [11, с. 206].

На решті напрямів перейти до стратегічної оборони і одночасно здійснити ряд окремих наступальних операцій з обмеженими цілями.

Відповідно до рішення яке було прийнято Сталіним і допрацьованим планом Генерального штабу в квітні та на початку травня фронтам були поставлені конкретні бойові завдання [6, с. 173, 175, 179, 187, 191-196].

Практично в той же час і німецьке верховне командування розробляло плани весінньо-літньої кампанії.

У підписаній Гітлером 5 квітня 1942 р. директиві ОКВ № 41 вказувалося: «...Як тільки умови погоди і місцевість сприятимуть, німецьке командування і війська, використовуючи свою перевагу, знову повинні захопити ініціативу у свої руки і нав'язати противнику свою волю. Тому в першу чергу всі наявні у розпорядженні сили мають бути зосереджені для проведення головної операції на південній ділянці з метою знищення противника на захід від Дона, щоб потім захопити нафтові райони на Кавказі і перейти через Кавказький хребет» [12, с. 135].

Порівнюючи плани сторін, можна зробити висновок, що обидві сторони ставили перед собою рішучі цілі, але для їх здійснення були вибрані різні силові дії.

Німецький план будувався на завданні упереджуючого удару з послідовним розгромом проти стоячих військ Червоної армії і зосередженням усіх зусиль на одному вирішальному стратегічному напрямі.

План Ставки ВГК ґрунтувався на принципі: одночасно і оборонятися і наступати.

Проте реальні події розвернулися зовсім не так, як припускало командування Червоної армії і планував противник.

Всі карти сплутала фатальна Барвенково-Харьківска наступальна операція військ ПЗ фронту.

Задумом операції передбачалося нанесення військами фронту двох ударів по напрямках, що сходяться, на Харків: головного – силами 6-ї армії (командуючий генерал – лейтенант А. М. Городнянський) і оперативної групи (генерал – майор Л. В. Бобкін) з барвенківського виступу і допоміжного – силами 28-ї армії (командуючий генерал – лейтенант Д.І. Рябишев) і флангових з'єднань 21-ї і 38-ї армій, з району Волчанська. Війська правого крила Південного фронту (командуючий генерал-лейтенант Р.Я. Малиновський) повинні були міцною обороною південної сторони барвенківського виступу забезпечити з півдня головне угрупування ПЗ фронту [13, с. 365].

Операцію планувалося провести в два етапи. Перший етап – прорив оборони гітлерівських військ здійснити стрілецькими з'єднаннями, посиленими танковими підрозділами, на ділянках від Волчанська до Великих Бабок (54 км) і з барвенківського виступу – від Верхнього Бішкина до Миронівки (36 км).

Після виконання арміями найближчих завдань намічалося ввести в прорив: в смузі 6-ї армії – 21-й і 23-й танкові корпуси; в смузі оперативної групи – 6-й кавалерійський корпус і танкову бригаду; в смузі 28-ої армії – 3-й гвардійський кавалерійський корпус. Вони повинні були розвинути успіх по напрямах, що сходяться, на Харків. [14, с. 12-14].

Другий етап операції – розгромити оперативні резерви противника, вийти стрілецькими з'єднаннями безпосередньо на підступи до міста, а рухомими військами завершити оточення і розгром харківського угрупування противника [15, с. 21].

Військам ПЗ фронту належало прорвати оборону противника, що складалася з головної смуги (глибини 8-12 км), відсічних позицій, а також другої і третьої смуг. Для забезпечення її прориву фронт був посилений 32 артилерійськими полками (18 полків з резерву Ставки і 14 – зі складу ПФ). Але із-за поганої організації перегрупування (штаб фронту не розробляв загального плану) на початок наступу на вогневі позиції вийшло тільки 17 з 32 полків [14, с. 18].

Основна маса танків (560 з 925) виділялася в перший ешелон для безпосередньої підтримки піхоти, решта передбачалося використовувати для розвитку наступу після прориву оборони противника [14, с. 19].

Повітряні сили ПЗ фронту посилювалися 233 літаками за рахунок Південного фронту.

Характерною особливістю організації управління військами було те, що головнокомандуючий напрямом і начальник штабу були одночасно відповідно командувачем і начальником штабу Південно-західного фронту. Таке поєднання функцій негативно позначилося на положенні і діях Південного фронту.

Унаслідок недотримання скритності управління, поганого маскування при зосередженні військ на ділянках прориву, який намічався, німецьке командування розгадало задуми командування ПЗ напряму Червоної армії і прийняло заходи, щодо зміцнення оборони на загрозливих напрямках. Щільність військ в головній смузі оборони проти ударних угрупувань ПЗ фронту і на всьому фронті перед 57-ю і 9-ю арміями Південного фронту противник різко збільшив, а в оперативній глибині розмістив сильні резерви.

В цей час німецьке командування, для створення сприятливих умов щодо літнього наступу, готувалося до операції з ліквідації барвенківського виступу. План отримав кодову назву «операція Фрідерікус».

Він повинен був здійснюватися наступом 6-й армії (генерал танкових військ Паулюс) з району північніше Балаклеї і армійської групи генерал-полковника Клейста (1-а танкова, 17-а польова армії) з районів Слов'янська, Краматорська в загальному напрямку через Барвенково на Ізюм. Мета операції – «зрізати» барвенківский виступ, відновити лінію фронту по річці Сіверський Донець і оволодіти плацдармами на її східному березі в районі Ізюму [1, с. 131].

Таким чином, в районі Харкова і барвенківського виступу до наступальних дій одночасно готувалися війська обох сторін. Від результату операцій в цьому районі в значній мірі залежав подальший розвиток подій на південному кри-

лі радянсько-німецького фронту влітку і восени 1942 року.

Співвідношення сил на південно-західному напрямі на початок Харківської операції склалося не на користь Червоної армії. По танках воно було рівним, а в живій силі противник перевершував війська напряму в 1,1 разу, в гарматах і мінометах – в 1,3, в літаках – в 1,6 разів. Лише у смузі наступу ПЗ фронту командуванню Червоної армії вдалося досягти переваги в людях і танках в 1,5–2 рази. По кількості артилерії і авіації сили приблизно були рівні. ПФ значно поступався німцям і в танках, і в артилерії, і в авіації. Зокрема, на південному фасі барвенківського виступу гітлерівці перевищували 57-у і 9-у армії по піхоті в 1,3 рази, по танках – в 4,4, по артилерії в 1,7 разів [16].

Проте, 12 травня 1942 р. на південно-західному напрямі почалася рокова Барвенково-Харківська наступальна операція військ ПЗ фронту, яка закінчилася катастрофою. Втрати склали понад 240 тис. чол., 1250 танків, більше 2 тис. гармат і мінометів [17, с. 469)].

В травні 1942 року в районі Харкова німецька армія нанесла колосальну поразку Червоній армії. «На протязі трьох тижнів ПЗ фронт не тільки програв на пів виграну Харківську операцію, але і встиг віддати противнику 18-20 дивізій», – казав Сталін про ці бої [9, с. 4].

Об'єктивний аналіз обстановки, що створилася на півдні весною 1942 року, показує, що найбільш доцільним рішенням був перехід фронтів південно-західного напряму до тимчасової оборони. Це дозволило б виграти час для зміцнення своїх військ, підготовки їх до наступальних дій, а при відновленні наступу противником виснажити його оборонними боями, нанести йому максимальних втрат, змінити співвідношення сил на свою користь і тим самим створити сприятливі умови для наступу.

Чому ж Військова рада південно-західного напряму, не маючи в своєму розпорядженні достатніх сил, засобів і можливостей для ведення великого наступу, все ж таки запропонувала здійснити його? Відповідь на це питання треба шукати в прагненні С. К. Тимошенко і М. С. Хрущова догодити Й. В. Сталіну, який всупереч думці Генштабу був прихильником захоплення ініціативи в свої руки на ряду ділянок південного крила радянсько-німецького фронту шляхом випередження противника в переході в наступ [15, с. 18].

Поразка під Харковом виявилася вельми чутливою для військ всього південно-західного напрямку. Втрата великої кількості людей, техніки і озброєння була важким ударом напередодні важливих подій, які мали розгорнутися влітку 1942 року на південній ділянці радянсько-німецького фронту.

В кінці травня 1942 роки перед військами цього напрямку були поставлені оборонні завдання: міцно закріпитися на займаних рубежах і не допустити розвитку наступу гітлерівських військ з району Харкова на схід.

Висновки і пропозиції. Після поразки військ Південно-Західного і Південного фронтів Ставка ВГК відмовилася від намічених на літо наступальних операцій на всьому південно-західному напрямку.

Навесні 1942 р. противник знову захопив стратегічну ініціативу. Поразка Червоної армії під Харковом дала змогу вермахту сконцентрувати тут ударне угруповання і розпочати підготовку до нового генерального наступу на південному крилі Східного фронту [18, с. 145].

На при великий жаль досвід Барвенково-Харківської операції не був врахований під час ведення бойових дій підрозділами Збройних Сил України на сході України в районах Іловайська та Дебальцеве.

Щоб бойовий досвід набув свою значущість для збройних сил, необхідно, з одного боку, правильно оцінювати його, а з іншого – правильно використовувати у кожному конкретному випадку. Бойовій досвід може стати основою при рішенні частинами та підрозділами тих або інших завдань, як в мирний так і воєнний час.

Список літератури:

1. Бешанов В. Год 1942 – «учебный» – Мн.: Харвест, 2003. – 624 с.
2. Безсмертя. Книга Пам'яті України 1941–1945. – К.: Пошуково-видавниче агентство «Книга Пам'яті України», 2000. – 944 с.
3. Муковський І.Т. Звитяга і жертовність: Українці на фронтах Другої світової війни / І.Т. Муковський, О.Є. – К.: Пошуково-вид. агентство «Книга пам'яті України», 1996. – 568 с.
4. Козак В. «Харківський котел» «Тайны века» № 9, 2004.
5. Гриф секретности снят: Потери Вооруженных Сил СССР в войнах, боевых действиях и военных конфликтах. – М:воениздат, 1993. – 416 с.
6. Русский архив, Великая Отечественная 5(2), Ставка ВГК, Документы и материалы 1942. – М: ТЕРРА, 1996. – С. 635. http://read.ru/id/326641/
7. Жуков Г.К. Воспоминания и размышления – М.: Агенство Печати Новости, 1971. – 702 с.
8. История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941-1945 в шести томах, т. 2. – М.: воениздат 1961. – 682 с.
9. Быков К. Последний триумф вермахта Харьковский котел. – М.: Яуза-пресс, 2009. – 480 с. , с. 4.
10. Гальдер Ф. Военный дневник, в трех томах // Записки в дневнике, т. 3, кн. 2 (1.10.1941-24.09.1942) – М.: воениздат, 1971. – 366 с.
11. Василевский А.М. Дело всей жизни. Т. 1. – М.: воениздат, 1989. – 552 с.
12. Уроки истории неопровержимы – М.: воениздат, 1964. – 358 с.
13. Советская военная энциклопедия в восьми томах, т. 8 – М.: воениздат, 1976. – 687 с.
14. Сборник военно-исторических материалов Великой Отечественной войны. Выпуск 5 / Главное военно-научное управление Генерального Штаба Советской Армии. Военно-историческое управление. – М.: Воениздат, 1951. – 120 с.
15. «Вот где правда, Никита Сергеевич!» Военно-исторический журнал № 12, 1989.
16. Бегунов С.Ф. Что произошло под Харьковом в мае 1942 года. Военно-исторический журнал № 10, 1987.

17. Всемирная история войн. – М.: АСТ, Мн.: Харвест, 2006. – 639 с.
18. Україна в полум'ї війни 1941-1945. – К: Україна, 2005. – 556 с.

Репин И.В., Феденко А.В.
Национальная академия сухопутных войск

ОПЕРАТИВНОЕ ПЛАНИРОВАНИЕ НАСТУПЛЕНИЯ ВОЙСК ЮГО-ЗАПАДНОГО НАПРАВЛЕНИЯ КРАСНОЙ АРМИИ В РАЙОНЕ ХАРЬКОВА (АПРЕЛЬ-МАЙ 1942 ГОДА)

Аннотация
Освещены объективный анализ обстановки, которая создалась на юге немецко-советского фронта весной 1942 г., планирование и принятие решения на проведение наступательной операции Юго-Западного фронта Красной армии в мае этого года на харьковском направлении. Проанализированы замыслы сторон и показано соотношение сил к началу операции.
Ключевые слова: оперативное направление, фронт, операция, наступление, окружение.

Repin I.V., Fedenko A.V.
National Academy of Land Forces

OPERATIONAL PLANNING OF OFFENSIVE OPERATION OF FORCES OF SOUTHWESTERN FRONT OF THE RED ARMY IN THE KHARKOV REGION (APRIL-MAY 1942)

Summary
Illumination objective analysis of the situation that was created in the south of the Soviet-German front in spring 1942, planning and decision to conduct offensive opperation of the Southwestern Front of the Red Army in May this year at the Kharkov area. Designs and analyzed parties shows the balance of power at the beginning of the operation.
Keywords: operational, direction, front, operation, offensive environment.

УДК 94(477)«1648/179»+908

ПОДІЇ ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ У ПІВДЕННІЙ УКРАЇНІ НА МАТЕРІАЛАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Токаленко П.О.
Херсонський національний технічний університет

У статті автор розглядає документи Державного архіву Миколаївської області періоду Першої російської революції. Всі розглянуті архівні джерела розподілено на три тематичні блоки в залежності від їх інформаційного спрямування. Акцентується увага на таємному листуванні між канцелярією градоначальника міста Миколаєва та силовими структурами і відомствами у період з 1905 року по 1910 рік. На основі фондів, розглянутих автором зроблений висновок, що не дивлячись на реакційну політику царизму в 1907-1910 роках, діяльність революційних радикально налаштованих політичних партій продовжувалася.
Ключові слова: Перша російська революція, Південна Україна, Миколаїв, Херсон, революційна пропаганда.

Постановка проблеми. На початку XX століття Російська імперія змінювалась під тиском зовнішніх та внутрішніх чинників. Русько-японська війна, економічна криза, аграрна проблема та Перша російська революція безперечно вплинули на подальший розвиток Російської імперії. Змінилася й форма державного устрою, яка у майбутньому мала стати опорою оновленої імперської урядової системи. Однак, реакційна політика царизму у 1907-1910 роках засвідчила неготовність уряду Російської імперії інтегруватись до нового ліберального суспільства, яке народжувалось в Росії на початку XX століття. Це в свою чергу призвело до посилення монархічних позицій в уряді та частково у суспільстві. Здавалось, що революція вже остаточно переможена, та деякі архівні документи, зокрема у Держаному архіві Миколаївської області, свідчать, що революція перебувала у режимі стагнації, очікуючи нового потужного соціального поштовху.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед сучасних українських дослідників, які займалися вивченням проблематики революційного періоду в Україні, слід відзначити С.А. Євсеєенко, який вивчав радянську історіографію революційних подій 1905-1907 рр. в Україні. Діяльність партії кадетів досліджував С.В. Ковальчук. Н.О. Сіталова приділила увагу діяльності есерів на Півдні України. Національне питання в Росії на матеріалах І та ІІ Державних Дум вивчала І.О. Бурда Українській пресі Наддніпрянщини періоду Першої російської революції та її впливу на відстоювання національних домагань українців надавав важливого значення О.М. Березовський Промисловість та підприємницьку діяльність у південних регіонах Російської імперії досліджував О.О. Постернак Робітничий та селянський рух – С.С. Ткаченко та В.О. Магась відповідно.

Серед сучасних російських істориків питанням революційної боротьби займався Г.Р. Кузнецов. На підтримці православної церквою монархічного режиму акцентував увагу Д.Є. Леонов. Урядову пресу у боротьбі за суспільну думку у 1905-1907 рр. дослідив А.В. Ліхоманов.

Мета статті. Основною ж метою автора є дослідження архівних документів Державного архіву Миколаївської області, раніше не відомих широкому колу істориків.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Вивчаючи внутрішньополітичну атмосферу у суспільстві під час Першої російської революції, автор виокремив 9 фондів. Це фонд 229 (далі ф. 229) Канцелярія Миколаївського градоначальника, м. Миколаїв Херсонського повіту Херсонської губернії 1887-1919 (містить 5 описів (далі 5 оп.)); ф. 231 Миколаївська міська поліція м. Миколаїв Херсонського повіту Херсонської губернії 1840-1916 (3 оп.); ф. 250 Миколаївська каторжна тюрма № 2 Головного тюремного управління Міністерства юстиції, м. Миколаїв Херсонського повіту Херсонської губернії 1881-1920 (5 оп.); ф. 251 Миколаївська тюремна інспекція Головного тюремного управління Міністерства юстиції, м. Миколаїв Херсонського повіту Херсонської губернії 1903-1917 (2 оп.); ф. 441 Пристав хуторів, м. Миколаїв Херсонського повіту Херсонської губернії 1893-1917 (1 оп.); ф. 442 Пристав Портової частини поліції, м. Миколаїв Херсонського повіту Херсонської губернії 1873-1912 (1 оп.); ф. 443 Пристав Одеської частини поліції, м. Миколаїв Херсонського повіту Херсонської губернії 1855-1910 (1 оп.); ф. 479 Пристав Московської частини поліції, м. Миколаїв Херсонського повіту Херсонської губернії 1855-1913 (1 оп.); ф. 480 Пристав 1-ої Адміралтейської частини, м. Миколаїв Херсонського повіту Херсонської губернії.

Архівні документи з цих фондів можна розподілити на три інформаційні блоки. Перший блок містить в собі протоколи, державні укази, переписку між миколаївським градоначальником та міністерствами стосовно зміни режиму управління місцевостями виходячи з рівня соціальної напруженості у суспільстві.

Другий блок – це діяльність революційних партій у Миколаєві під час масових заворушень та реакційної урядової політики у 1905-1907 рр.. Третій блок – це документи реакційного періоду 1907-1910 рр, які містять у собі: агентурні свідчення, протоколи, накази губернатора та градоначальника, рапорти чиновників, переписки з поліцмейстерами всіх поліційних частин м. Миколаєва.

Виклад основного матеріалу. Цікавими документами у другому блоці, що свідчать про настрої у робітничому середовищі та впливу революційних партій на пролетаріат є рапорти місцевого Департаменту поліції до Миколаївського градоначальника. В одному з таких рапортів, датованим 3 травнем 1905 року зазначається, що вельми популярного, серед робітників

інженера Чорноморського заводу пана Рокура, який від'їжджав до Бельгії, проводжало понад 1000 робітників з хором воєнної музики, та після від'їзду інженера, робітники почали співати революційних пісень, підчепивши на палицю «червоне ганчір'я» [1, арк. 1].

Інший рапорт від 15 грудня 1905 року свідчить про кількість прокламацій надрукованих в кількості 100 тис. екземплярів і тільки в одній типографії місцевої газети «Южная Россія». Яка не офіційно знаходиться під впливом Об'єднаного комітету Соціал-демократичних організацій м. Миколаєва [1, арк. 516].

Наказ миколаївського поліцмейстера, від 4 січня 1906 року, приставам всіх частин поліції, засвідчує, що розповсюдження революційної літератури було досить поширеним явищем у місті. Дуже часто до такої роботи революціонери наймали дітей, у більшості випадків неповнолітніх хлопців [2, арк. 6].

Траплялись й провокаційні випадки, коли, нібито,»ветерани» русько-японської війни, просили милостиню у перехожих, розповідаючи про жахи війни та некомпетентність командного складу російської армії, викликаючи загальну підтримку натовпу [2, арк. 23].

Про план захоплення влади робітниками у Миколаєві, відомо з шифрованої телеграми з Петербургу до миколаївського градоначальника, від 15 серпня 1906 року. В ній зазначається, що революційні партії підготували від 500 до 600 молодих емісарів для агітації революційної боротьби у сільській місцевості. Планувалось підняти на революційну боротьбу селян, одночасно в багатьох місцях, що мало призвести до повної деморалізації поліції та переходу її до революційного табору. Це надало б змогу заставити владу вивести з міста війська для придушення аграрних бунтів. І дало б можливість робітникам у містах, безперешкодно, захопити владу у свої руки [2, арк. 118].

Частина документів має суто доповідний характер про поточний стан справ в місті, від градоначальника чи поліцмейстера міста. Зокрема, записка до міністра внутрішніх справ від миколаївського градоначальника від 17 грудня 1905 року інформувала уряд про те, що 16 грудня 1905 року революціонерами у Миколаєві було вбито 5 злодіїв-рецидивістів та одного поліцейського, який був перевдягнутий у штатський одяг [3, арк. 210].

Рапорт Повітового генерал-квартирмейстера генерала-майора Калніна до градоначальника від 23 вересня 1905 року, свідчить про неспроможність влади організувати безпеку в місті, сподіваючись тільки на поліцію та армійські підрозділи. В ньому зазначається про існування нагальної потреби у формування місцевого ополчення з відставних військових у місті, із збереженням їх пенсій та додатковому фінансуванні при виконанні завдань за межами міста. До того ж, контроль за формуванням ополчення покладалося на військове міністерство [4, арк. 1].

Про внутрішню атмосферу у Миколаєві наприкінці 1905 року свідчать телеграми до градоначальника від німецького Генерального консула Шеффера [3, арк. 203], так само й від австрійського Генерального консула Погагорта [3, арк. 202] з вимогами організації захисту їх підданих від вуличних безладів на вулицях міста.

Враховуючи складну внутрішню ситуацію, місцевій владі довелось дати дозвіл на користування вогнепальною зброєю деяким категоріям населення, особливо це стосувалося торговців алкогольними виробами, які часто ставали жертвами нападу шаленого натовпу [2, арк. 51].

Часті страйки завдавали відчутних економічних втрат для міста. Так, відомо, що страйк пекарів у вересні 1906 року залишив міста майже без хліба, на що миттєво відреагував тимчасовий генерал-губернатор П.С. Греховодов, наказуючи про негайну висилку етапним порядком не місцевих пекарів до місця приписки [5, арк. 120].

Про превентивні міри щодо масових безладів зазначається в рапорті, датованим 19 вереснем 1905 року, до миколаївського градоначальника від Миколаївського поліцмейстера, де йшлося про організацію масових нічних рейдів поліції разом з військами по всіх районах місті. Вказується кількість задіяних військ та співробітників поліції [6, арк. 1]. Результати рейдів доводяться до відома градоначальнику з інформацією про затриманих осіб та часом початку та закінчення нічного рейду по кожному району міста окремо [6, арк. 4].

У наказі градоначальника усім приставам міста від 2 жовтня 1905 року, міська влада наполягала на організації поліційних нарядів біля кожної релігійної установи, мотивуючи своє рішення масовим скупченням євреїв біля синагоги в ніч з 1 на 2 жовтня 1905 року [7, арк. 178].

Документи другого блоку, також, свідчать про активізацію царської охранки наприкінці революції 1905-1907 років та часткове продовження революційної боротьби у реакційний період. Так, з 25 січня 1907 року з агентурного донесення стало відомо, що троє братів: Павло, Акім та Костянтин Уданенко, які мешкали на 5-тій Слобідській вулиці Миколаєва, утримували в домі бомбу, декілька револьверів та холодну зброю. І що саме вони пограбували магазин Хайковського 20 грудня 1906 року на суму більш ніж 200 рублів. При обшуку, окрім вищезазначеної зброї, була знайдена література Соціал-Демократичної робітничої партії та нелегальне листування з представниками революційних партій [8, арк. 2].

В червні 1908 року, з агентурного донесення, поліції стало відомо про повернення до Миколаєва відомого місцевого революціонера Олексія Феофілактова, який на протязі жовтня, листопада та грудня 1905 року приймав активну участь в революційній діяльності в місті Миколаїв, відвідуючи збори Соціал-революційної партії та виголошуючи промови на мітингах. Після повернення до Миколаєва Феофілактов очолив місцеву організацію Соціал-революційної партії. Однак заарештований він був лише у вересні 1908 року. При обшуку на місці було знайдено нелегальну літературу та бойові набої для «Браунінга». В квартирі Льва Штенйберга по вулиці Наваринській, де мешкав Феофілактов, поліція знайшла: протоколи партійних засідань, заборонену літературу, конспіративне листування та 29 фінансових книжок для зборів коштів на революційні цілі [8, арк. 25].

Відомі й випадки коли революційні гасла лунали й на весіллях та на кладовище. З протоколу допиту місцевої мешканки Ольги Проскурняк, від 14 липня 1907 року, стало відомо, що під час

поховання Сомова (вбитого внаслідок революційних заворушень – авт.), на панахиді (відбулась в липні 1905 року – авт.) були присутні й поліцейські. Однак це не налякало учасників поховальної церемонії, які піднявши червоний стяг почали співати Марсельєзу, йдучи з труною. На попередження поліції припинити спів, натовп демонстративно не відповідав. Після того як хтось почав стрілянину всі розбіглись по-сторонах, окрім Проскурняк, яка почала голосно звертатися до всіх з проханням лишатись перед небезпекою разом. Згодом, натовп посміливішав й почав жбурляти камінням в поліцейських, збиваючи їх з коней та почав наступ на поліційний наряд поступово переходячи до близького силового протистояння. Невідомо звідки з'явився цілий козацький загін, який вступивши у боротьбу з натовпом не гребував від лупцювання дітей й жінок. Що сталося з труною Сомова невідомо. Про це у протоколі допиту не йдеться, однак сама Проскурняк не приймала участь у протистояння натовпу з поліцією, а знаходилась неподалік від місці подій, де й була заарештована козаками. На допиті вона стверджувала, що дома переховує багато заборонених речей, однак при обшуку нічого не було знайдено. Місцева влада визнала її поведінку соціально небезпечною, і тому згідно 1095 ст. Кримінального положення Російської імперії, її було рекомендовано Департаментом поліції виселити за межі Миколаївського генерал-губернаторства [9, арк. 3].

Ольга Проскурняк була виселена у В'ятську губернію, звідки повернулась у Миколаїв у 1908 році, та відразу ж за нею було встановлено таємне спостереження [10, арк. 49].

Треба звернути особливу увагу на місце заслання Ольги Проскурняк – В'ятська губернія – найперший регіон для покарання миколаївських революціонерів. Про це свідчить телеграма від міністра внутрішніх справ до миколаївського градоначальника, в якій міністр забороняє у подальшому переселення з Миколаєва у В'ятську губернію осіб у політичному відношенні неблагонадійних до уряду. Міністр наголошував на необхідності згоди на поселення від Міністерства внутрішніх справ, натякаючи на безперервний потік переселенців з Миколаєва до В'ятської губернію [11, арк. 11]. Про масштаби реакційної політики свідчить й лист до миколаївського градоначальника від Головного тюремного управління 15 березня 1908 року, в якому зазначається про переповнення міської тюрми [12, арк. 6].

У 1907 році не припинялась й агітація революційних партій проти мобілізації молоді до лав царської армії. Однак, часто революціонери навпаки сприяли проникненню власного контингенту в армію з метою дестабілізації ситуації у збройних формуваннях [13, арк. 28].

Цікавим матеріалом для дослідження революційних подій на півдні України є документи з службовими характеристиками судових слідчих. В одній з таких характеристик на судового слідчого Херсонського повітового суду Матвєєва, наводиться перелік службових досягнень у період масових революційних заворушень у 1905-1906 роках. Серед справ розкритих слідчим є справи безпосередньо пов'язані з діяльністю революційних партій в Херсонській губернії: 1) права про захоплення типографії Гошкевича та друк в ній представниками партії есерів нелегальних прокламацій; 2) Справа о діяльності у місті Херсоні організації комуністів-анархістів, які вчинили три збройні пограбування, займались вимаганням грошей у власників крамниць, кинули бомбу в крамницю Фріке (відмовився платити – авт.) та агітували до насилля учнівську молодь; 3) Справа про діяльність у місті Херсоні групи анархістів-індивідуалістів, які займалися вимаганням грошей; 4) Справа про вбивство «засудженого» на смерть херсонською партією есерів Ісідора Голубова [14, арк. 8].

Документи третього блоку свідчать про продовження діяльності революційних партій. Зокрема, спокій у суспільстві революціонери порушували й у 1908 році, підпільно друкуючи революційні прокламації та вільно поширюючи їх містом. Миколаївський поліцеймейстер, звертаючись до приставів вказував, що городові часто «не помічають» осіб з прокламаціями й лише єдиний городовий поліцейський Одеської частини посприяв затриманню такої особи, в якій було вилучено 800 екземплярів прокламацій [13, арк. 9].

Розповсюджувались й грамофонні платівки з Марсельєзою. З доповідної записки Департамента поліції від 28 квітня 1908 року відомо, що такі платівки продавалися у магазині Бегуна по вулиці Соборній у Миколаєві [15, арк. 3].

Відомі й випадки поширення пропагандистських віршів, спонукаючих на обмірковування власної життєвої ситуації бідних верств населення та мотивуючих їх на зміну цієї ситуації. Так, у рапорті до миколаївського градоначальника, від 27 жовтня 1910 року, було вказано про затримку сина місцевого власника крамниці Іона Ровінського – Янкеля Ровінського, який вийшовши з магазину побачив поліцейського злякавшись, повернувся до магазину та викинув за прилавок папірець із віршем «Знамя свободы» (оригінальна назва – «Пчелка», автор – Теффі – авт.) [16, арк. 1]. Сам вірш зберігся в Державному архіві Миколаївської області [16, арк. 3].

Представники революційних партій неодноразово намагалися звільнити своїх прибічників з тюрми, використовуючи для цього різні методи й прийоми. Були спроби перевдягання у форму конвоїрів та сфальсифікованого виклику підсудних на допит [8, арк. 28]. Траплялися й казусні випадки. Так, миколаївський поліцмейстер у листі начальнику миколаївського охоронного відділення під грифом цілком таємно, від 23 листопада 1907 року, надавав вказівку про те, що у майбутньому треба звільняти політичних злочинців лише після особистого письмового розпорядження миколаївського поліцмейстера, а не по телефону. Й навіть письмові розпорядження у майбутньому перевіряти на справжність у канцелярії миколаївського поліцмейстера [10, арк. 12]. Крім того, виходячи з позицій постійного витоку інформації з різних силових структур, Міністр внутрішніх справ у наказі до губернаторів та градоначальників від 16 січня 1908 року заборонив їм дозволяти свої секретарям відкривати та читати листи, які містять гриф «таємно» чи «цілком таємно» [10, арк. 20].

У наказі миколаївського поліцмейстера, приставам поліційних частин, від 22 червня

1909 року, подається інформація про переховування революційного контингенту повіями міста та надаються необхідні рекомендації для протидії співробітництва революціонерів з жінками «легкої поведінки» [17, арк. 36].

Про пильність та постійний нагляд влади за настроями у суспільстві після поразки Першої російської революції, свідчать урядові телеграми й листи від міністерства внутрішніх справ у 1908–1910 роках. Зокрема, у серпні 1910 року до миколаївського градоначальника від міністерства внутрішніх справ надійшла телеграма, в якій міністр наказав йому разом з жандармським відділенням, відзвітувати про політичні настрої у студентському середовищі міста Миколаєва [18, арк. 6]. На що була дана відповідь, що у політичному настрої студентів останнім часом змін не відбулось й ситуація залишається стабільною [18, арк. 7].

У 1908 році, 25 серпня, начальник Херсонського жандармського управління довів до відома своїх колег з Миколаєва про те, що з агентурних свідчень йому стало відомо про таємний збір у місті Нижній Новгород організації максималістів. На якому було вирішено: посилити бойові загони південного регіону Російської імперії найбільш відчайдушними молодиками; посилити нагляд за поліційними установами з метою виявлення філерів: посилити терор по відношенню до офіцерів поліції та жандармерії, особливо до полковників; не підтримувати жодних відносин з іншими революційними партіями під загрозою викриття та провалу [10, арк. 106].

Про підготовку терористичних актів групою комуністів-анархістів у Миколаєві, відома з таємного повідомлення від миколаївського поліцеймейстера до пристава московської частини міста, від 21 травня 1908 року. В ньому йдеться про організацію нападів на взуттєві та хлібні магазини з метою грабунку та масових вбивств [2, арк. 81].

Пильнувала влада й підготовку революційних партій до першотравневого свята, зокрема, жандармерія намагалися дізнатися про підготовку демонстрацій та страйків приурочених до свята [17, арк. 11].

До документів, які стосуються першого блоку можна віднести наказ імператора про посилення режиму управління Миколаївського градоначальства, від 16 червня 1905 року, де зазначається, що місто Миколаїв з околицями оголошується на воєнному положенні [19, арк. 2].

У докладі градоначальника Міністерству внутрішніх справ, від 8 грудня 1907 року, відзначається зниження соціального напруження у місті. Зменшення кількості робітників готових йти на ризик заради соціалістичних ідей. Однак, відзначається, що єврейське населення не змінило своїм радикальним переконанням й надалі готове йти на відкрите протистояння з владою [8, арк. 31].

У грудні 1907 року, воєнне положення, наказом градоначальника, замінювалося режимом посиленої охорони [20, арк. 2]. Вже 3 березня 1908 року начальник миколаївського охоронного відділення у докладі до градоначальника відзначає повну стабілізацію ситуації в місті [21, арк. 4].

Однак, Миколаїв все ж залишається у режимі посиленої охорони у 1908,1909 та у 1910 року. У липні 1910 року цей режим подовжується до вересня [22, арк. 7]. У серпні 1910 року знову продовжується до вересня 1911 року [22, арк. 12].

У листі до миколаївського градоначальника від міністра внутрішніх справ П.А. Столипіна, у жовтні 1908 року, йдеться про студентські бунти та проте, що ініціатори будуть відправлені до місця приписки. Міністр наказує не допустити зносин ліберальних студентів з селянами та робітниками, щоб уникнути нової хвилі соціальних заворушень [23, арк. 66].

Необхідність продовження режиму посиленої охорони градоначальник пояснює у таємному листі до миколаївського Департаменту поліції, де основним аргументом на користь продовження особливого режиму є бажання не допустити повернення до Миколаєва з місць тимчасового покарання революційно налаштований контингент [24, арк. 2].

Ситуація змінюється у грудні 1910 року, коли у таємному листі начальника миколаївського охоронного відділення до градоначальника відзначається погіршення політичної ситуації у місті у зв'язку зі смертю графа Льва Толстого [18, арк. 4].

Додатковим інформаційним пластом у вищезазначених фондах представлені документи стосовно єврейського питання у революційні часи 1905–1907: єврейські погроми, антисемітський чорносотенний рух, відкрита пропаганда і агітація, яка спонукала агресії проти євреїв та документи стосовно контрабанди зброєю у військових частинах Херсонської губернії під час та після Першої російської революції [10, арк. 21].

Висновки. Таким чином усі вищерозглянуті блоки є цікавими та достовірними джерелами для вивчення історії революційного руху на Півдні російської імперії. Таємне листування канцелярії градоначальника з силовими структурами та відомствами свідчить про те, що сам градоначальник був проінформованим про стан справ і тому, в основному, він вірно передбачав напрямок розвитку подій та намагався унеможливити радикальну діяльність революціонерів. Частина документів пов'язана з контрреволюційною діяльністю монархічних організацій та з антисемітськими настроями у суспільстві. Відзначена й зміна режиму управління містом, у листуванні між міністерством внутрішніх справ та миколаївським градоначальником. Також, документи канцелярії миколаївського градоначальника дають змогу осягнути масштаби реакційної політики царизму у межах одного міста. Шифровані телеграми з Петербургу свідчать про обізнаність чиновників міністерства внутрішніх справ у планах революційних партії. Революційні партії, ж, не дивлячись на поразку революції, продовжували свою активну діяльність, розповсюджуючи заборонену літературу та агітуючи у робітничому середовищі, навіть у роки посиленої царської реакції.

Список літератури:

1. Державний архів Миколаївської області, ф-р. 229. – Оп. 4. – Спр. 143, (далі – ДАМО).
2. ДАМО, ф-р. 479. – Оп. 1. – Спр. 290.
3. ДАМО, ф-р. 229. – Оп. 4. – Спр. 141.
4. ДАМО, ф-р. 229. – Оп. 4. – Спр. 153.
5. ДАМО, ф-р. 231. – Оп. 1. – Спр. 2030.
6. ДАМО, ф-р. 229. – Оп. 4. – Спр. 135.
7. ДАМО, ф-р. 442. – Оп. 1. – Спр. 28.
8. ДАМО, ф-р. 229. – Оп. 4. – Спр. 250.
9. ДАМО, ф-р. 229. – Оп. 4. – Спр. 167.
10. ДАМО, ф-р. 480. – Оп. 1. – Спр. 215.
11. ДАМО, ф-р. 229. – Оп. 4. – Спр. 161.
12. ДАМО, ф-р. 251. – Оп. 2. – Спр. 13.
13. ДАМО, ф-р. 441. – Оп. 1. – Спр. 24.
14. ДАМО, ф-р. 229. – Оп. 4. – Спр. 273.
15. ДАМО, ф-р. 229. – Оп. 4. – Спр. 280.
16. ДАМО, ф-р. 229. – Оп. 4. – Спр. 334.
17. ДАМО, ф-р. 231. – Оп. 2. – Спр. 140.
18. ДАМО, ф-р. 229. – Оп. 4. – Спр. 328.
19. ДАМО, ф-р. 229. – Оп. 4. – Спр. 142.
20. ДАМО, ф-р. 229. – Оп. 4. – Спр. 290.
21. ДАМО, ф-р. 229. – Оп. 4. – Спр. 275.
22. ДАМО, ф-р. 229. – Оп. 4. – Спр. 327.
23. ДАМО, ф-р. 231. – Оп. 2. – Спр. 94.
24. ДАМО, ф-р. 229. – Оп. 4. – Спр. 254.

Токаленко П.О.
Херсонский национальный технический университет

СОБЫТИЯ ПЕРВОЙ РУССКОЙ РЕВОЛЮЦИИ В ЮЖНОЙ УКРАИНЕ НА МАТЕРИАЛАХ ГОСУДАРСТВЕННОГО АРХИВА НИКОЛАЕВСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация
В статье автор рассматривает фонды Государственного архива Николаевской области в период Первой русской революции. Все рассмотренные архивные документы автор распределяет на три тематических блока в зависимости от их информационного направления. Акцентируется внимание на тайной переписке между канцелярией градоначальника города Николаева и силовыми структурами и ведомствами с 1905 года по 1910 год. На основе фондов, рассмотренных автором, сделан вывод, что, несмотря на реакционную политику царизма в 1907-1910 годах, деятельность революционных радикально настроенных политических партий продолжалась.
Ключевые слова: Первая русская революция, Южная Украина, Николаев, Херсон, революционная пропаганда.

Tokalenko P.O.
Kherson National Technical University

EVENTS OF THE FIRST RUSSIAN REVOLUTION IN SOUTHERN UKRAINE ON THE MATERIALS OF THE STATE ARCHIVES OF MYKOLAYIV REGION

Summary
The article examines the foundations of the State Archives of Mykolayiv region during the First Russian Revolution. All considered archival documents the author divides into three thematic blocks according to their informative orientation. Attention is focused on a secret correspondence between the office of Mayor of the city of Nikolayev to police and to government of Russian empire from 1905 to 1910. Based on archival documents, the author concluded that despite the reactionary tsarist policy in the years 1907-1910, revolutionary radical political parties continued to function.
Keywords: First Russian Revolution, South Ukraine, Nikolaev, Kherson, revolutionary propaganda.

УДК 94(477.83)–055.2«1945/1953»

ДІЯЛЬНІСТЬ ЖІНОЧИХ РАД ЛЬВІВЩИНИ В СЕРЕДИНІ 1940-Х – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1950-Х РОКІВ

Чорній Г.В.
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

У статті аналізуються напрямки діяльності жіночих рад на території Львівської області в середині 1940-х – першій половині 1950-х рр. Продемонстровано взаємодію цих органів із місцевими жителями з метою залучення їх до відбудови народного господарства, громадсько-політичного та культурного життя, участь в агітаційно-пропагандистській роботі радянської влади. Висвітлено роль жіночих рад у підвищенні освітнього рівня жіночого населення Львівщини в перше десятиліття післявоєнної відбудови.
Ключові слова: відділи з роботи серед жінок, жіночі ради, делегатські збори, секції, жінки, Львівська область.

Постановка проблеми. В теперішньому науковому та медійному просторі є багато публікацій присвячених проблематиці гендерних досліджень. Проте, незважаючи на велику кількість досліджуваних питань, існує ще багато аспектів у висвітленні місця та ролі жіноцтва в історичному минулому західноукраїнського регіону періоду післявоєнної відбудови, зокрема Львівської області. Утвердження радянської влади на території західних областей УРСР у перші повоєнні роки характеризувалося налагодженням співпраці із різними категоріями населення, в тому числі із жінками. Одним із першочергових завдань уряду було створення мережі жіночих об'єднань – жіночих рад, які мали б налагодити роботу серед місцевих жінок, утримувати їх під тотальним партійним контролем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографія дослідження певною мірою формується на основі публікацій В. Галаган [1], М. Смольніцької [16–17], Г. Стародубець [18], І. Постики [15], Г. Чорній [19–20] та ін. Важливу інформацію про завдання та структуру жіночих рад черпаємо із «Пам'ятки про роботу жіночих рад» за редакцією А. Теплякової [14]. Джерельну базу наукової статті становлять документи та матеріали Державного архіву Львівської області, зокрема фонду «Львівського обласного комітету КП(б)У», де розміщується інформація обласного відділу з роботи серед жінок, а саме: протоколи та стенограми обласних нарад жінок-активісток, жінорганізаторів з питань охорони материнства та дитинства, участі жінок у соціалістичному будівництві, колективізації сільського господарства, відомості про роботу жіночих рад тощо [2–11].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вивчення досліджуваної проблематики не знайшло ґрунтовного та цілісного висвітлення у сучасному науковому доробку. Прагнення аналізу різних аспектів діяльності жіночих рад у перше десятиліття післявоєнної відбудови зумовлене потребою ретельного дослідження впливу радянської влади на жіноче населення Львівської області.

Мета дослідження полягає у аналізі напрямків діяльності жіночих рад на території Львівської області в середині 1940-х – першій половині 1950-х рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. З приєднанням західноукраїнського регіону до складу Радянського Союзу на цій території розпочалося домінування радянської влади у всіх сферах життя. Реалізація завдань уряду серед місцевого жіноцтва відбувалася шляхом створення при обласних партійних органах ще з весни 1945 р. відділів з роботи серед жінок. Жінвідділи були однією із складових партійних структур та створювались для того, щоб контролювати діяльність жінок. Зокрема, у відділі з роботи серед жінок Львівського обкому партії працювало 3 інструкторів, за кожним з яких було закріплено по 9 районів [2, арк. 10].

Безпосереднім завданням жіночих відділів було створення на підприємствах, організаціях, колгоспах, при домоуправліннях та інших установах міст, районів та сіл жіночих рад. Діяльність жінрад здійснювалася під керівництвом партійних організацій в тісному контакті з постійними комісіями місцевих Рад депутатів трудящих, профспілковими, комсомольськими та іншими громадськими організаціями [14, с. 6–7].

Завдання цих жіночих осередків полягало у формуванні «свідомої» громадянської позиції у якнайбільшої кількості жінок, активне залучення їх до виробничого процесу. У своїй роботі жіночі ради керувалися низкою рішень прийнятих центральною партійною владою, зокрема: «Про розгортання масово-політичної роботи серед жіночого населення західних областей України» (5.04.1945 р.), «Про заходи з покращення роботи серед жінок в Західних, Ізмаїльській і Закарпатській областях України» (28.04.1946 р.), «Про заходи з покращення роботи жінок на Україні» (19.04.1948 р.), а також рядом інших інструкцій та постанов [17, с. 166].

Жіночі ради обиралися відкритим голосуванням на загальних зборах жінок відповідного підприємства чи організації терміном на один рік у кількості від 5 до 15 чоловік. У цехах великих промислових підприємств, бригадах колгоспів, при окремих будинках домоуправлінь, інших відомствах та організаціях, окрім того, діяли жіночі секції та жіночі організатори, які підпорядковувалися жінрадам [14, с. 6]. Так, при радах могли функціонувати декілька секцій: санітарна, культурно-побутова, кооперативна, з ліквідації малограмотності та неграмотності, кооперативна, земельна. До роботи в цих організаціях залучали активісток – вчителів, бібліотекарів, завклубами, секретарів сільрад тощо [18, с. 52].

Для керівництва низовими жіночими радами створювалися відповідні структурні органи при партійних комітетах виробничих управлінь, райкомах і міськкомах партії, що обиралися на конференціях, зборах активу, нарадах жінок [14, с. 6].

Кожного місяця координатори жіноцтва обласного та районного рівня отримували чіткі плани діяльності із вказаними термінами виконання. Так, згідно плану обласного відділу з роботи серед жінок 1949 р. в області мали відбуватися наступні заходи: регулярне проведення агітаційно-пропагандистської роботи серед жіночого населення; перевірка по усіх районах стану роботи з ліквідації неписьменності та малописьменності, залучення до цього процесу жіночих рад та вчителів; організація в колгоспах дитячих ясел та майданчиків; вербування жінок до культосвітньої роботи; виховання та підготовка кадрів із місцевого населення тощо [8, арк. 7–9].

Діяльність жіночих рад постійно контролювалася радянською владою. Для обраного активу жінок практикувалося систематичне проведення семінарів. Не рідше одного разу на квартал ради проводили районні збори або наради жіночого активу, на яких підбивалися підсумки виконаної роботи, обговорювалися питання про участь жінок у відбудові народного господарства, громадсько-політичному житті, залученні до масово-політичних заходів тощо.

При жіночих відділах функціонували постійно діючі делегатські збори. До складу делегатських зборів в основному обиралися жінки, які були передовиками на підприємствах та у селах, а також дружини військовослужбовців, які приймали активну участь у громадській роботі [3, арк. 34–35].

Жіночі ради разом із делегатками допомагали у роботі шкіл, організації дитячих садків та майданчиків під час польових робіт. Стежили за порядком у селах, готували жінок на керівні роботи в сільрадах, кооперативах, земельних громадах та інших організаціях. Жінради періодично проводили делегатські збори, на яких обговорювали виконану роботу та заслуховували звіти делегаток по секціях [4, арк. 130].

Із статистичного звіту за III квартал 1945 р. «Про стан виборів делегатських зборів, жіночих рад та секцій у Львівській області» дізнаємося, що на Львівщині нараховувалося 808 делегатських зборів, 742 жіночі ради та 8626 жінделегаток. З них у селах діяло 484 делегатських зборів, жіночих рад – 447 та задіяно 5942 делегатки. У свою чергу на підприємствах та установах організовано 324 делегатських зборів, 295 жіночих рад, а також 2864 делегатки. Всього в області працювало 1440 секцій [2, арк. 213]. Проте, були й випадки, коли в окремих районах радянській владі не вдалося організувати відповідних жіночих структур. Так, у Немирівському та Лопатинському районах за відсутності жіноргів не було утворено й делегатських зборів. Навіть наприкінці 1947 р. у багатьох селах Краснянського району не працювали жіночі ради: «...делегатські збори ні разу не збиралися, засідання жінради не проводились. В селі ніхто не знає про існування жіночої ради» [6, арк. 4].

Проте, загальні тенденції розвитку жіночих організаційних структур помітно зростали. Із статистичного звіту обласного відділу з роботи серед жінок за III квартал 1946 р. спостерігаємо збільшення кількості жіночих рад (952), секцій (2954) та жінок-делегаток (15900) у відповідності з таким же періодом за 1945 р. [2, арк. 18].

Організація жіночого руху стикалася з проблемою не сприйняття населенням російської влади, оскільки в окремих районах Львівської області панували проукраїнські патріотичні настрої місцевих жителів. Так, у 1946 р. Поніковецький та Радехівський райкоми не мали жінорганізаторів. У свою чергу не всі координатори жіноцтва проводили активну агітаційно-пропагандистську роботу серед населення. Нерідко жінок усували з посади за те, що не зуміли належним чином організувати діяльність жіночих структур на місцевому рівні.

Керівництво жіночими організаторами здійснювалося безпосередньо робітниками відділу на місцях шляхом проведення семінарів та нарад. Наприклад, в I кварталі 1946 р. проведено дві наради для жіноргів у містах та районах області присвячених агітаційно-пропагандистській роботі серед жінок під час підготовки до виборів у Верховну Раду СРСР та стану роботи жіночих рад та секцій [2, арк. 9–10].

Агітаційно-пропагандистська робота у середовищі жінок області відбувалася за рахунок проведення зборів, читання лекцій та доповідей, організації політгуртків тощо. У сільській місцевості жіночі ради досить часто організовували збори односельчан, на яких слухалися доповіді та виступи жінок-активісток району, доповідачами виступали голови жінрад та місцеві вчителі. Жіночі зібрання у містах проводили жінки з місцевої інтелігенції, зокрема – професори та наукові співробітники, інженери, директори шкіл та ін. [2, арк. 16]. Подібні збори проводилися на високому організаційному рівні і часте відвідування жінками такого роду зібрань вважалося досить престижним.

Варто відзначити, що серед місцевих жінок були й такі, що допомагали радянській владі виявляти представників українського підпілля. Вони виступали учасниками зборів та мітингів, що організовувались партією у селах з метою дискредитації повстанського руху. Зокрема, відомі факти залучення до цього процесу учасників жінрад. Так, голова жіночої ради с. Яжів-Новий Яворівського району Мацько Марія на щотижневих зборах відверто пропагувала допомагати радянським органам боротися із українськими повстанцями [3, арк. 36].

Представники жіночих рад приймали участь в організації колгоспів. Вони активно агітували місцевих жінок вступати до них. Так, у с. Свірж Перемишлянського району була створена ініціативна група по організації колгоспу з 7 господарств на чолі із головою жінради Куриляк Анелією. Жіночий організатор Бузького району на зборах активісток розповідала про свій візит із делегацією Львівщини у колгоспи східних областей України, переконувала, що жінки мають неодмінно залучитися до цього процесу [2, арк. 13]. Жінкам пропонували вступати до колгоспу, організовувати колективну роботу та підвищувати трудову дисципліну. Внаслідок цієї агітації та пропаганди місцеві жінки свято вірили в те, що

вони роблять. Такі виступи мотивували їх виконувати чергові завдання уряду та партії, у даному випадку й активно залучатися до процесу колективізації [17, с. 167].

Жіночі ради брали на себе зобов'язання по збиранню врожаю та хлібоздачі. Так, жінрада колгоспу ім. Б. Хмельницького Брюховецького району у 1950 р. організувала бригаду із 15 жінок, яка безперервно працювала біля молотарки, виконуючи річний план хлібоздачі [9, арк. 70].

Жінради були ініціаторами організації культосвітньої роботи на підприємствах та в селах. У 1946 р. 380 жінок області завідували сільськими клубами, хатами-читальнями, гуртками з ліквідації неписьменності та малописьменності тощо. Часто при сільських клубах жіночі ради організовувалися драмгуртки. Так, в с. Ріпни Ново-Милятинського району жіночий актив проводив платні концерти, виручені кошти з яких віддавали фонду допомоги сиротам [2, арк. 17]. При шкіряному заводі Краснянського району голова жінради організувала ансамбль пісні й танцю [2, арк. 188].

Активно діяла і секція з питань ліквідації малограмотності і неграмотності серед жіночого населення. Станом на 1 квітня 1946 р. в області числилося 20348 неписьменних та малописьменних жінок, з них охоплено навчанням, школами, гуртками – 10373 жінок, а це становило лише 50% від загалу [2, арк. 18]. У свою чергу в 1952 р. по області налічувалося 3467 неписьменних жінок, а малописьменних – 5874 [10, арк. 15]. Для ліквідації неписьменності та малописьменності серед жіночого населення радами організовано 970 гуртків та 52 школи для дорослих [9, арк. 77]. Станом на 1 січня 1953 р. в області працювало 824 школи грамоти [10, арк. 15].

Відсутність розвиненої соціальної інфраструктури, а саме мережі дитячих ясел та садочків, значно зменшувала для жінок можливість працювати. По області у 1946 р. було відкрито лише 4 дитячих ясел та 4 садочка. Особливо гостро ця проблема проявила себе з утворенням колгоспів. Для прикладу, в Краснянському районі організовано 4 колгоспи, там же налічувалося 160 дітей дошкільного та ясельного віку. Колгоспи не мали своїх фондів на відкриття ясел, тому жіночі ради досить часто піднімали клопотання про утворення змішаних дитячих ясел, де мали бути і дошкільнята. У свою чергу, дитячі садочки не були укомплектовані належним чином. Часто ці будівлі не відповідали своєму призначенню, вони складалися із однієї кімнати, були надзвичайно тісними, не мали підсобних приміщень. В них не було ліжок, столів, лавок та іншого обладнання для дітей [5, арк. 1].

Станом на 1952 р. у Львівській області працювало 145 стаціонарних дитячих садочків та ясел, в яких виховувалося близько 7 тис. дітей. Окрім цього, за допомогою жіночих рад організовано понад 500 колгоспних дитячих ясел, в яких виховувалось майже 16 тис. дітей колгоспників [10, арк. 4].

Жінради також займалися організацією дитячих санаторіїв, піонерських таборів, дитмайданчиків, надавали матеріальну допомогу і багатодітним матерям [2, арк. 19]. 15-20 серпня 1947 р. у м. Львові проведено збори жіночих рад присвячені допомозі науково-дослідному інституту матері та дитини. На жіночі ради покладалося завдання навести порядок у палатах та дитячих кімнатах. Між жіночими колективами фабрик, заводів та підприємств міста було розгорнуте змагання на краще обладнання та наведення порядку окремих палат та вестибюлів. Організовано масовий збір для інституту матеріально-технічного устаткування [5, арк. 117].

Загалом, за сприяння жіночих рад у Львівській області протягом 1949 р. оздоровлено 22125 дітей. Із них слід відзначити жінради домоуправлінь м. Львова. Наприклад, жіночі ради Сталінського району обладнали своїми силами 8 дитячих майданчиків, а в Шевченківському районі тільки в санаторіях оздоровлено 185 дітей [8, арк. 36].

Варто зазначити, що при жіночих радах діяли і санітарні дружини, які під керівництвом медичних робітників проводили обстеження будинків, виявляли хворих, допомагали ліквідувати умови, які сприяли розповсюдженню захворювань [5, арк. 151].

Досить часто жіночі ради були організаторами стахановського руху на фабриках, підприємствах та організаціях. Так, жіноча рада швейної фабрики м. Львова у 1947 р. організувала бригаду, яка до дня 8 березня за I квартал мала виконати виробниче завдання на 120%, а виконала на 128%. Всього на промислових підприємствах м. Львова в 1947 р. налічувалося 5848 стахановок, діяло 100 жіночих бригад, які були учасниками стахановського руху [5, арк. 152]. На промислових підприємствах області на кінець 1948 р. працювало 20 тис. робітниць, з них майже половина залучена до змагального руху [7, арк. 47–48]. У 1949 р. за ініціативи жінради на кондитерській фабриці м. Львова організовано 19 жіночих бригад «відмінної якості», 11 робітниць виконали свої п'ятирічні плани [8, арк. 25].

12 та 13 січня 1948 р. відбулася обласна нарада активу жінок Львівщини, у якій взяли участь близько 600 делегатів. Серед них – колгоспниці, селянки, робітниці, стахановки, діячі науки та мистецтва, жінки-активістки м. Львова та ін. Ця нарада відрізнялася від перших двох, які проводилися у попередніх роках. Якщо на першій обласній нараді жінок, яка проходила у 1945 р. була присутня лише одна колгоспниця, на другій обласній нараді, яка відбулася у липні 1946 р. – 81 колгоспниця, то на останній їх вже нараховувалося 225 осіб. Обговоренню підлягали питання спрямовані на виконання п'ятирічки в чотири роки, повну колективізацію сільського господарства, організаційне зміцнення колгоспів на підготовку до весняної сівби та боротьбу за вирощування врожаїв [7, арк. 2]. Згідно цих цифр можемо судити наскільки значними були темпи залучення жінок до агітаційно-пропагандистської роботи на місцях.

У 1948 р. до звітно-виборчої кампанії делегатських зборів та жіночих рад долучилося близько 140 тис. жінок міст та сіл області, що виглядало досить масштабно. На промислових підприємствах, в колгоспах, селах та домоуправліннях Львівщини функціонувало 1494 жіночих рад, які об'єднували 18525 жінделегаток. Жіночі ради активно співпрацювали із партійними та профспілковими організаціями у виконанні політично-господарських завдань.

Зауважимо, що в культурних та політосвітніх установах області в 1948 р. працювало понад 400 жінок, в охороні здоров'я – 745, в системі народної освіти – близько 4 тис. жінок [7, арк. 49]. Різними формами політнавчання у 1949 р. охоплено 14814 жінок. Спеціально для жінок проведено 8511 лекцій та доповідей, якими охоплено 332 450 жінок області, з них по м. Львову – 1802, охоплено 91450 жінок [8, арк. 24].

В II кварталі 1950 р. кількість жіночих рад по області становила 1281. У них працювало 24914 жінок-делегаток [9, арк. 62]. Протягом 1950 р. в області налічувалося близько 13,5 тис. жінок-агітаторів. Прочитано 4654 доповідей та лекцій. Для жінок міста та села тематика лекцій була різною. Зокрема, для жительок міста – «Жінки світу в боротьбі за мир», «Великі будови комунізму», «Про атомну енергію», «Шлюб і сім'я в радянському законодавстві» тощо. В селах та колгоспах читались доповіді «Про збирання врожаю та заготівлю с/г продукції», «Політичне та організаційно-господарське зміцнення колгоспів», «Про республіканську нараду жінок» та ін. [9, арк. 73].

Згідно рішення Львівського обкому партії з 1–15 березня 1952 р. на підприємствах, в колгоспах та домоуправліннях проведено звітно-виборчі збори жіночих рад. Всього в області обрано 951 жінраду, де було задіяно 9592 делегатки та обрано 1028 жіночих координаторів. До роботи жіночих рад залучено 146 позаштатних інструкторів відділів з роботи серед жінок на місцях. При кожній жіночій раді утворено відповідні секції, якими охоплено понад 10 тис. жінок. Зокрема, шкільна секція жінради Шевченківського району м. Львова обстежила 32 родини школярів з метою допомоги у вихованні дітей та підвищення їх успішності. Культурно-масова секція систематично займалася читанням лекцій для домогосподарок. Всього прочитано 15 лекцій для 578 жінок [11, арк. 14].

Зі звіту Львівського обласного відділу з роботи серед жінок за I квартал 1953 р. дізнаємося про збільшення кількості жіночих організаційних структур. По закінченні звітно-виборчих зборів в області обрано 1056 жіночих рад, понад 10 тис. делегаток та 884 жіночих організаторів [11, арк. 32]. Варто відмітити, що зростання кількості жіночих рад обумовлене проведенням активної агітаційно-пропагандистської політики серед жінок області та посиленим контролем з боку парторганізацій на місцях.

Висновки з даного дослідження. Таким чином, утвердження партійно-радянського керівництва у західноукраїнському регіоні характеризувалося активним залученням жіноцтва до процесу повоєнної відбудови, організації соціально-економічного та суспільно-політичного життя краю. Для виконання даного завдання радянська влада вдалася до ряду ідеологічних та практичних засобів впливу на місцеве населення. Про це свідчить створення широкої мережі жіночих об'єднань – делегатських зборів та жіночих рад з різними секціями.

Впродовж досліджуваного періоду, на прикладі Львівської області, спостерігається як кількісне, так і якісне збільшення масштабів жіночих організаційних структур. Створення жіночих рад сприяло активному залученню жіноцтва до промислового виробництва, колективізації сільського господарства, розбудови соціально-економічної інфраструктури. Поруч з цим активно запроваджувалися заходи щодо підвищення освітнього та культурного рівня у середовищі місцевих жінок. Однак, негативні аспекти цього процесу полягали в тотальному партійному контролі над жінками у всіх сферах життя, активній пропагандистській діяльності радянського уряду.

Список літератури:

1. Галаган В. Советская женщина: портрет в ретроспективе / В. Галаган. – К.: Знание, 1990. – 48 с.
2. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. П–3. – Оп. 1. – Спр. 460. – 188 арк.
3. ДАЛО. – Ф. П–3. – Оп. 1. – Спр. 251. – 139 арк.
4. ДАЛО. – Ф. П–3. – Оп. 1. – Спр. 489. – 254 арк.
5. ДАЛО. – Ф. П–3. – Оп. 2. – Спр. 287. – 230 арк.
6. ДАЛО. – Ф. П–3. – Оп. 2. – Спр. 294. – 181 арк.
7. ДАЛО. – Ф. П–3. – Оп. 2. – Спр. 499. – 59 арк.
8. ДАЛО. – Ф. П–3. – Оп. 3. – Спр. 131. – 37 арк.
9. ДАЛО. – Ф. П–3. – Оп. 3. – Спр. 461. – 78 арк.
10. ДАЛО. – Ф. П–3. – Оп. 4. – Спр. 661. – 129 арк.
11. ДАЛО. – Ф. П–3. – Оп. 4. – Спр. 837. – 54 арк.
12. Жіночі студії в Україні. Жінка в історії та сьогодні: монографія / [за загальн. ред. Л. Смоляр]. – Одеса: Астропринт, 1999. – 440 с.
13. Мороз Р. Становище жінки в СРСР / Раїса Мороз // Віднова: культура, суспільство, політика. До 100-річчя українського жіночого руху (1884–1984). – Мюнхен, 1984. – Вип. 1: Літо–осінь. – С. 26–33.
14. Пам'ятка про роботу жіночих рад / [ред. А. Теплякова]. – К.: Знання, 1963. – 14 с.
15. Постика І. О. Україномовна преса республіканського значення про діяльність жіночих рад в Україні (1948–1951 рр.) / І. О. Постика // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2014. – Вип. 39. – С. 258–261.
16. Смольніцька М. До проблеми становища чоловіків і жінок у сільському соціумі в УРСР в середині 1940-х на початку 1950-х рр. / Мирослава Смольніцька // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст. – К., 2013. – Вип. 18. – С. 166–178.
17. Смольніцька М. Жінка в радянському суспільстві: офіційний образ і реальна практика / Мирослава Смольніцька // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст. – К, 2011. – Вип. 16. – С. 162–174.
18. Стародубець Г. Проблема легітимізації більшовицько-радянської влади в західноукраїнському регіоні у повоєнний період (1944 – 1946 рр.) / Галина Стародубець // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Історичні науки. – 2013. – Вип. 20. – С. 49–53.
19. Чорній Г. В. Ліквідація неписьменності та малописьменності у середовищі жіноцтва на території Львівської області в перший повоєнний рік / Г. В. Чорній // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2016. – Вип. 47. – С. 267–271.

20. Чорній Г. В. Роль жіноцтва в контексті утвердження радянської влади на території західних областей УРСР (середина 1940-х – початок 1950-х рр.) / Г. В. Чорній // Теорія і практика сучасної науки. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 24-25 лютого 2017 року). – У 2-х частинах. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2017. – Ч. 2. – С. 14–17.

Чорний Г.В.
Тернопольской национальный педагогический университет
имени Владимира Гнатюка

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЖЕНСКИХ СОВЕТОВ ЛЬВОВЩИНЫ В СЕРЕДИНЕ 1940-х – ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ 1950-х ГОДОВ

Аннотация
В статье анализируются направления деятельности женских советов на территории Львовской области в середине 1940-х – первой половине 1950-х гг. Продемонстрировано взаимодействие этих органов с местными жителями с целью привлечения их к восстановлению народного хозяйства, общественно-политической и культурной жизни, участие в агитационно-пропагандистской работе советской власти. Освещена роль женских советов в повышении образовательного уровня женского населения Львовщины в первое десятилетие послевоенного восстановления.
Ключевые слова: отделы по работе среди женщин, женские советы, делегатские сборы, секции, женщины, Львовская область.

Chornij H.V.
Ternopil National Pedagogical University named after V. Hnatiuk

THE ACTIVITY OF LVIV WOMEN'S COUNCILS IN MID-1940s – FIRST HALF OF 1950s

Summary
In this article are analyzed the directions of activities of women's councils on the territory of Lviv region in the mid-1940s – first half 1950s. Here was demonstrated the interaction between these authorities with the native people aimed to attract them for the economics rebuilding, socio-political and cultural life, participating in agitation and outreach work of Soviet power. Moreover, in this article was reflected the role of women councils in the educational level of female population of Lviv region increasing, in the first decade of post-war reconstruction.
Keywords: Work Department among women, Women's councils, delegate meetings, sections, women, Lviv region.

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

УДК 070:654

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЖУРНАЛ У КОНТЕКСТІ НАУКОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Бурківська Л.Ю.
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

Проаналізовано науково-практичний журнал «Вісник Книжкової палати» як засіб наукової комунікації, описано основні характеристики електронного видання та виокремлено найбільш цитованих дослідників.
Ключові слова: видання, електронний журнал, наукова комунікація, рубрики.

Постановка проблеми. Сучасна система наукової комунікації зародилася більше трьохсот років тому, коли бурхливий розвиток науки потребував формування інституції, яка забезпечувала б учених відомостями про нові результати досліджень. У цьому середовищі з'являється необхідність не просто спілкування, а спілкування з метою розкриття результатів своїх наукових досліджень, міркувань та оцінки колег.

Утворюються наукові співтовариства, а потреба в науковій комунікації породжує науковий журнал, який як спосіб руху наукового знання відіграє провідну роль у забезпеченні інформаційного обміну між суб'єктами наукового співтовариства, формує єдине середовище спілкування, стає центром поширення інформації, місцем зберігання нових наукових ідей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням наукової комунікації, сучасних наукових часописів, електронних періодичних видань частково займалися вчені, серед яких можна виокремити таких: А. Батрак, В. Бездрабко, І. Давидова, О. Жабін, О. Коновець, Л. Костенко, С. Кулешов, Н. Кушнаренко, Т. Ярошенко.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Розвиток наукової думки в цьому напрямі свідчить про те, що зазначені вище дослідники вивчали лише окремі аспекти цього питання, що й спричинило потребу в дослідженні електронного наукового журналу в системі наукової комунікації.

Мета статті. Головною метою цієї розвідки є науково-практичний електронний журнал «Вісник Книжкової палати» як засіб наукової комунікації. Для цього передбачено вирішити такі завдання: з'ясувати основні характеристики електронного видання; описати електронні версії часопису, виокремити тих учених, яких найчастіше цитують автори публікацій для обміну інформацією. Матеріалом для дослідження стали всі номери часопису за 2012 рік.

Виклад основного матеріалу. Комунікація є новою формою політичної, наукової, організаційної й технічної сили в суспільстві, за допомогою якої організація включається в зовнішнє середовище, здійснюється обмін думками або інформацією для забезпечення взаєморозуміння. У науковій комунікації відбувається обмін науковою інформацією (ідеями, знаннями, повідомленнями) між ученими і спеціалістами.

У процесі наукової комунікації виділяють такі основні елементи: комунікант – відправник повідомлення (особа, яка генерує ідею або збирає, опрацьовує наукову інформацію та передає її); комунікат – повідомлення (фіксована чи нефіксована наукова інформація, закодована певним чином за допомогою символів, знаків, кодів); канал (спосіб передачі наукової інформації); реципієнт – отримувач повідомлення (особа, якій призначена інформація і яка певним чином інтерпретує її, реагує на неї); зворотний зв'язок – реакція реципієнта на отримане наукове повідомлення.

Для аналізу процесів комунікації використовуються різні моделі, що в основному мають лінійний характер, і акцентують увагу на різних засобах (статті, журнали, книги тощо), учасниках (окремі особи й установи) і функціях (види діяльності).

У моделі наукової комунікації дослідники найчастіше виокремлюють ученого як виробника і споживача наукової інформації, наукове співтовариство, видавця, інформаційний продукт, бібліотечного працівника та комунікаційні технології. У цій моделі процес наукової комунікації є результатом інтегральної та комплексної взаємодії всіх названих компонентів.

Дослідниця Т. Ярошенко зазначає, що «наукова комунікація – вкрай важлива складова розвитку науки, її рушійна сила. Серед засобів (каналів) наукової комунікації – через текст (публікації) та через міжособистісне спілкування (конференції тощо) – чільне місце по праву належить журналу.

Хоча всі канали наукової комунікації є важливими, і важливим є розуміння різноманітності використання вченими інформації, що міститься у різних каналах, внутрішньої структури взаємозалежності різних каналів у забезпеченні ними інформаційної мережі, науковий журнал був і продовжує залишатися на сьогодні найуспішнішим та найвдалішим засобом наукової комунікації в усій історії науки» [3, с. 29]. Так, на думку дослідників О. Жабіна та Л. Костенка, «наукові журнали є ядром наукових формальних комунікацій» [2, с. 64].

В Україні наукове фахове видання – це періодичне або продовжуване видання (у тому числі – електронне), внесене до затвердженого Департаментом атестації кадрів МОН України переліку видань, у яких можуть публікуватися резуль-

тати дисертаційних досліджень на здобуття наукових ступенів доктора та кандидата наук. Наукове видання містить результати теоретичних або експериментальних досліджень, а також науково підготовлені до публікації пам'ятки культури, історичні документи й літературні тексти. Головною функцією таких сучасних видань є документне забезпечення науковою інформацією різних сфер діяльності суспільства: науки, виробництва, освіти, культури, управління.

Зосередимо увагу на одному з нових засобів глобальної масової комунікації – онлайнових електронних журналах – засобу, який дозволяє досягти якісно нового рівня повноти та оперативності задоволення інформаційних потреб суспільства у знаннях, одержаних у процесі науково-дослідної, дослідно-конструкторської, проектно-технологічної та виробничої діяльності вчених і фахівців.

Електронні журнали (коротка форма терміна е-журнал) – види періодичних журнальних видань, які публікують у одному з електронних форматів і розповсюджують через комп'ютери.

Електронний журнал є ширшим поняттям для різних його видів, таких як езини, дискові журнали, електронні копії друкованих, сайти з періодичним поновленням матеріалів. Електронним журналом може бути будь-який журнал у електронному вигляді, навіть той, що не розповсюджується в мережі.

Найпростіше тлумачення електронного журналу (далі – ЕЖ) – це будь-який журнал, що доступний в он-лайн режимі. Слід зазначити, що деякі дослідники вважають, «що ЕЖ – тільки той, що створений в електронному середовищі, і доступний лише в цьому електронному середовищі. Тотожними для ЕЖ є поняття «електронний», «онлайновий», «веб-», «мережевий» [3, с. 29].

Коли мова йде про електронні журнали, то дослідники мають на увазі такі поняття: паралельні (електронні версії традиційних друкованих видань, це розповсюджена на сьогодні форма, яка не потребує великих додаткових трудозатрат, оскільки є лише електронною копією друкованого видання); оригінальні (створюються тільки в електронному вигляді, існують лише в електронному просторі, часто організовані краще, ніж друковані (більший обсяг, форма представлення, оперативність видання, пошук, можливість демонстрації кольорових карт, фото, схем, таблиць тощо)) та інтегровані (гібридні), які видаються у двох видах і доповнюють один одного, такі журнали надають, як правило, тільки зміст своїх друкованих випусків або огляди статей, рецензій тощо, розширюють друковану форму посиланнями, доповнюють текст графічною та іншою інформацією, мають пошукову систему.

Наукова періодика поєднує різноманітні функції, серед яких виокремлюють три основні: кумулятивна (засоби фіксації та накопичення знань), комунікативна (засоби інформування) і пріоритетна (засоби визнання престижу автора – як реєстрація заявки автора на нову ідею, винахід) [1, с. 10].

Класифікують видання за різними ознаками, серед яких найбільш важливими, на нашу думку, є такі: періодичність, коло споживачів продукції, вид і формат видання, спосіб поширення.

Враховуючи досвід деяких дослідників, науковець О. Коновець пропонує власну типологічну класифікацію українських наукових (спеціальних і масових) періодичних видань.

1. За функціональним (цільовим) призначенням видання поділяють на: наукові, науково-популярні (елітарні та масові), фахові, виробничі, освітянські, культурно-просвітницькі, оглядово-реферативні, бібліографічні, рекламно-інформаційні. 2. За рівнем поширюваних знань (теоретичні, теоретико-прикладні, емпіричні): науково-теоретичні, науково-прикладні та науково-практичні. 3. За відомчою (секторною) орієнтацією: академічні, вузівські й галузеві. 4. За тематичною спрямованістю: природничо-наукові, науково-технічні, сільськогосподарські, медичні, екологічні, історико-філологічні, народознавчі тощо. 5. За широтою (спектром) тематики: монотематичні, політематичні, міждисциплінарні, проблемно-орієнтовані [1, с. 15].

Науково-практичний журнал «Вісник Книжкової палати» належить до наукових фахових видань України в галузі технічних, історичних наук та соціальних комунікацій (книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство). Тут подано матеріали з питань видавничої діяльності, нормативно-правового забезпечення книговидання і книгорозповсюдження, аналітично-статистичні огляди випуску видань в Україні, проблемні статті про розвиток ЗМІ, книжкової та бібліотечної справи, рецензії й огляди нових видань, історичні розвідки.

Журнал виходить з 1996 року й видається щомісячно. Засновником є державна наукова установа «Книжкова палата України імені Івана Федорова».

Електронний журнал «Вісник Книжкової палати» є паралельним виданням, оскільки електронна версія видання цілком зберігає змістове наповнення друкованої, але є більш доступною для користувачів і має всі переваги електронного інформаційного ресурсу. Переваги ЕЖ полягають у тому, що він не може бути загублений, зіпсований, пошкоджений.

Загальна структура та інформаційне наповнення журналу є відносно типовими, тобто на сайті міститься загальна інформація про журнал (назва, засновник та видавець, адреса та контактні телефони видання, з якого часу виходить, редакційна колегія), інформація для автора (вимоги до оформлення статей, яким чином можна передплатити журнал) та архів статей.

Базовою одиницею контенту обрано статтю. Тобто можна сказати, що кожна виділена одиниця – стаття – супроводжується певним набором характеристик, а саме: мова статті, її код за УДК, список літератури в кінці публікації, кількість бібліографічних посилань, тематичний розділ, відомості про автора (ПІБ, інформаційна сторінка, фото, місто), назва статті, анотація, ключові слова, сторінки паперового аналога. Опис номера журналу здійснюється за такими параметрами: номер випуску, час випуску, кількість матеріалу, дата створення. Ці всі дані (їх ще називають метадані) зберігають у спеціальній базі даних, що складається з ряду таблиць, з'єднаних мережею логічних зв'язків.

Оператор володіє спеціальним програмним забезпеченням, щоб надати журналу «Вісник

Книжкової палати» відповідного інтерфейсу, правильно сформувати базу даних та підготовку даних до візуалізації. Інтерфейс користувача онлайнового журналу «Вісник Книжкової палати» є простим і зручним у користуванні, оскільки клацання мишки на посиланні дає швидкий доступ до повного тексту вибраної статті.

Розглянемо більш детально аспекти реалізації інтерфейсу користувача. На головній сторінці для користувача є відомості про редакційну колегію, адреса редакції, загальна інформація про поточний журнал в цілому, інформація про передплату паперової версії, доступ до змісту поточного випуску. Зміст подано у вигляді рубрик, зібраних за типом статей, що входять до конкретного видання. Можна також ознайомитися з супровідною інформацією про кожну статтю або ж отримати доступ до повного тексту статті в PDF-форматі.

Веб-сайт дає доступ до архівного матеріалу. Зі сторінки *архів* користувач отримує доступ до випусків журналу, упорядкованих за роками у зворотній хронології. Перевагою електронного журналу над традиційним паперовим є принципово новий, більш гнучкий пошуковий механізм. Процедура пошуку в електронному журналі «Вісник Книжкової палати» здійснюється за лематизацією слів із використанням системи автоматичного морфологічного аналізу української мови. Результати пошуку візуалізуються із зазначенням вихідних даних про видання.

Інформаційна сторінка надає інформацію про різні оголошення, довідкові відомості про авторів, правила оформлення та подання статей, вебадресу видання спорідненого спрямування.

Зберігання тексту статей здійснюється у форматі PDF, що загальноприйнятий для поширення документів, призначених для друку. Для паралельних журналів, яким є «Вісник Книжкової палати», джерелом отримання повних текстів слугує підготовлений до друку в одній із видавничих систем матеріал, який потім конвертується в PDF, що відтворює незмінним графічний образ сторінки, зберігає не тільки текст, але й зображення, інші об'єкти, що відображені на сторінці, структурну інформацію, взаємозв'язок між логічними частинами (розділ, параграф і т. д.), дозволяє уникнути проведення додаткової копіткої роботи.

Спробуємо за рубриками простежити, яких дослідників найчастіше цитують автори публікацій для реалізації наукової комунікації.

Для цього слід зазначити постійні рубрики журналу. Найбільш плідною в журналі є традиційна рубрика *«Видавнича справа»*, що відповідає заявленій проблематиці публікацій часопису: видавнича діяльність, нормативно-правове забезпечення книговидання та книгорозповсюдження, аналітично-статистичні огляди випуску видань в Україні. Тут постійно публікують документи, аналітичні статті президента Української асоціації видавців та книгорозповсюджувачів О. Афоніна, поточну статистику книговидання України, аналіз випуску і прогноз українського книговидання в публікаціях заввідділу Книжкової палати С. Буряк, дослідження книгознавчих аспектів видавничої справи.

Слід виокремити ще й інші постійні рубрики: *«Бібліотечна справа»*, *«Інформаційні ресурси»*, *«Підготовка кадрів»*, *«Історичні розвідки»*, *«З архіву Книжкової палати України»*, *«Політика, культура, мистецтво»*, *«Видатні діячі та визначні події»*, *«Конференції, конкурси, виставки»*.

Рубрика *«Видавнича справа»* об'єднує дві сфери – виробничу та творчу. Тут автори у своїх працях використовують велику кількість різних нормативно-правових документів, статті та книги як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників, а саме: Закон України «Про видавничу справу»; Закон України «Про авторське право та суміжні права»; ДСТУ 4861:2007. Видання. Вихідні відомості; ДСТУ 3017–95. Видання. Основні види; ДСТУ 3582–97. Скорочення слів в українській мові у бібліографічному описі; ГОСТ 7.12–93. Библиографическая запись. Сокращение слов на русском языке. Общие требования и правила; Знак охорони авторського права у виданнях, які містять твори науки, літератури і мистецтва: рекомендації, складання та оформлення макета анотованої каталожної картки у виданнях. Часто автори статей цитують праці таких науковців: О. Афоніна *(«Українська книга 2011: рух по сходинках вниз»)*; Б. Кузнецова *(«Рождение Игры, смерть Автора и виртуальное письмо», «Экономика и организация издательской деятельности»)*; М. Сенченка *(«Книжкова палата України імені Івана Федорова – підсумки і перспективи», «Видавнича діяльність України 1991–1997 рр.», «Книжкова палата України: вчора, сьогодні, завтра»)*; Г. Швецової-Водки *(«Документознавство», «Документ і книга в системі соціальних комунікацій»)*. Стосовно зарубіжних авторів, то на них посилаються значно менше.

Рубрика *«Рецензії»* засвідчує науковість, об'єктивність, недвозначність у висвітленні думок, доброзичливість, обґрунтованість висновків. Слід зазначити, що ця рубрика є тільки в 1, 2, 7, 8, 9, 11, 12 номерах часопису. Тут автори публікацій найбільше цитують праці С. Виткалова *(«Рівненщина: культурно-мистецький потенціал в парадигмах сучасності»)*; Г. Швецової-Водки *(«Документознавство»)*; В. Шейка *(«Вища освіта в країнах Заходу: соціальні та етичні аспекти», «Історико-культурологічні аспекти психоаналізу», «Історія української культури»)*.

У рубриці *«Бібліотечна справа»* часто звертаються до праць таких учених: В. Вергунова *(«Науковий потенціал Української академії аграрних наук», «Академізація вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи», «Основні історичні етапи розвитку та управління аграрною наукою України»)*; В. Горового *(«Процес вдосконалення бібліотечного обслуговування користувачів у контексті впровадження електронних технологій», «Особливості розвитку соціальних інформаційних баз сучасного українського суспільства»)*; С. Дригайла *(«Бібліотечно-інформаційні продукти і послуги для користувачів наукових бібліотек», «Газетный фонд Национальной библиотеки Украины им. В. И. Вернадского»)*; С. Езовой *(«Уточнение понятия библиотечное общение», «Виды библиотечного общения»)*; О. Ісаєнка *(«Бібліотечна дистанційна довідка: змістове наповнення», «Бібліотечне дистанційне обслуговування в Україні на сучасному етапі»)*; О. Карпенка *(«Понятійно-категоріальний апарат науки державного управління у сфері інформаційно-аналітичного забезпечення*

діяльності органів виконавчої влади», «Особливості здійснення аналітичних досліджень державними науковими установами»); Л. Костенка *(«Бібліотека суспільства знань: концептуальна модель», «Реферативна база даних «Україніка наукова»: стан, перспективи використання»)*; Н. Кушнаренко *(«Наукова обробка документів», «Документоведение»)*; О. Онищенка *(«Каталоги – інформаційне ядро бібліотек: роль і значення в період комп'ютеризації», «Українські бібліотеки у 90-роках XX століття. Основні тенденції розвитку та напрями діяльності»)*; П. Рогової *(«Роль Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського у формуванні та розвитку системи інформаційних ресурсів для забезпечення вітчизняної педагогічної науки, освіти і практики», «Інформаційно-комунікаційна взаємодія бібліотек освітянської мережі: стан та перспективи»)*; М. Слободяника (*«Наукова бібліотека: еволюція структури і функцій», «Наукова бібліотека: еволюція структури і функцій в період освоєння інформаційних технологій», «Системно-функциональная модель библиотеки»)*; Г. Швецової-Водки *(«Документознавство»)*.

У рубриці *«Стандартизація і документи»* (1, 7, 12 номери видання) автори статей найчастіше подають посилання на такі документи: Закон України «Про стандартизацію»; Закон України «Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності»; Державна система стандартизації України; ДСТУ ISO 7220:2005. Інформація та документація. Оформлення каталогів стандартів; Міждержавні стандарти: Покажчик 2010; ДСТУ 1.2:2003. Національна стандартизація. Правила розроблення національних нормативних документів; ДСТУ ГОСТ 7.1:2006. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання.

У рубриці *«Інформаційні ресурси»* автори статей цитують таких учених: Г. Асєєва *(«Електронний документообіг», «Архітектура корпоративного сховища даних»)*; Н. Грабар *(«Виховна діяльність бібліотек вищих навчальних закладів у сучасних соціокомунікаційних умовах»)*; В. Ільганаєву *(«Теоретико-методологічний синтез соціально-комунікаційного знання», «Інституалізація соціально-комунікаційної сфери суспільства», «Соціальні комунікації: сфера практичної діяльності й об'єкт теоретизації»)*; К. Лобузіну *(«Бібліотечні класифікації в сучасних інформаційних сервісах», «Технології організації знаннєвих ресурсів у бібліотечно-інформаційній діяльності»)*; М. Слободяника *(«Формування електронної бібліотеки як бібліотекознавча проблема», «Бібліотека. Документ. Комунікація», «Компетентнісний підхід як чинник удосконалення підготовки майбутніх документознавців»)*; Л. Філіпову *(«Інформаційно-комунікативні прояви ресурсного потенціалу Інтернету», «Системи управління електронним документообігом: загальні поняття термінології, організації, технології (зарубіжний досвід)», «Основи комп'ютерної грамотності. Основи роботи в Інтернеті для бібліотечних працівників»)*; А. Шелестову *(«Навчальна документація сучасного університету: особливості класифікації», «Університетські Web-сайти: порівняльний аналіз»)*.

Рубрика *«Історичні розвідки»* містить посилання на В. Винниченка *(«Публіцистика», «Статті й матеріали», «Лист В. Винниченка до класово-несвідомої української інтелігенції»)*; М. Грушевського *(«Історія української літератури. Т. 3», «Олександр Кониський», «Автобіографія, 1926 р.»)*; С. Єфремова *(«Історія українського письменства», «Про дні минулі: [спогади]»)*; Г. Ковальчук *(«Історики і дослідники української книги: до 80-річчя створення Українського наукового інституту книгознавства», «Репресовані директори Всенародної бібліотеки України (20-30-ті рр.»)*; М. Левитського *(«Енциклопедія українознавства: в 11 т.», «Про хліборобські сільські спілки-артілі»)*; Н. Стрішенець *(«Бібліографічна спадщина Юрія Олексійовича Меженка», «Ярослав Стешенко: «...Чекати на мене... божевільна і марна вигадка»)*; І. Франка *(«Про життя і діяльність Олександра Кониського», «Зібрання творів: у 50 т.»)*.

Рубрика *«Політика. Культура. Мистецтво»* є майже в усіх номерах видання. Автори публікацій найчастіше цитували праці таких дослідників, як-от: С. Белковский *(«Бизнес Владимира Путина», «Империя Владимира Путина»)*; Б. Дубин *(«Идея классики и ее социальные функции», «Классическое, элитарное, массовое: начало дифференциации и механизмы внутренней динамики в системе литературы»)*; Л. Дубровіна *(«Історія Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського 1918–1941», «Кодикологія та кодикографія української рукописної книги»)*; Б. Ельцин *(«Исповедь на заданную тему», «Записки Президента», «Президентский марафон»)*; В. Ильганаева *(«Гармонизация культурной среды в условиях информационного общества», «Социальные коммуникации», «Влияние информатизации на культурогенез современного общества»)*; Л. Кучма *(«Зламане десятиліття», «После Майдана», «Україна – не Росія»)*; Н. Кушнаренко *(«Научные школы книговедческого и библиотечно-информационного профиля: признаки идентификации», «Фундатор бібліотечної освіти в Україні»)*; А. Лебедев *(«Детская и народная литература: опыт рук. для сист. чтения: (заметки для родителей, библиотекарей и нар. учителей с указанием избр. кн.»)*; М. Лемке *(«Хорошие детские книги. Вып. 1. Младший возраст», «Хорошие детские книги. Вып. 2. Средний возраст», «Хорошие детские книги. Вып. 3. Старший возраст»)*; Ю. Лотман *(«О содержании и структуре понятия «художественная литература», «Структура художественного текста», «Несколько мыслей о типологии культур»)*; В. Ляхов *(«О художественном конструировании книги», «Искусство книги»)*; І. Матяш *(«Використання архівної інформації в 1920-1930-х рр.: еволюція форм та основні тенденції», «Методологічні засади й понятійний апарат архівознавства», «Основні поняття архівознавства»)*; Р. Медведев *(«Юрий Андропов: неизвестное об известном», «Александр Лукашенко: феномен белорусской модели»)*; С. Пиявский *(«Система поиска, развития, поддержки и профессионально-творческой подготовки одаренной молодежи и закрепления ее в региональной инфраструктуре научно-исследовательской деятельности», «Вузовское*

молодежное интернет-сообщество»); В. Різун *(«Міра ентропії суспільного контенту зашкалює», «Начерки до методології досліджень соціальних комунікацій»)*; Ю. Рогоза *(«Убить Юлю», «Убить Юлю-2»)*; А. Соколов *(«Общая теория социальной коммуникации», «Социальные коммуникации)*; В. Чемерис *(«Загадка Віктора Януковича. Спроба дослідження», «Президент: роман-есе»)*; Д. Чобіт *(«Монолітне болото, або ЗАТ «БЮТ», «Нарцис, або Штрихи до політичного портрета Віктора Медведчука», «Ананас, або Новий план захоплення Києва»)*.

Рубрика *«Видатні діячі та визначні події»* є в 1, 2, 3, 4, 6, 7, 9, 12 номерах часопису, а рубрика «Конференції. Конкурси. Виставки» є в усіх номерах видання, часто в ній публікують свої праці О. Дубовик та М. Щеглов.

У рубриці *«Підготовка кадрів»* найбільше статей Олени Жорнової та Ольги Жорнової, які використовували напрацювання таких авторів, як-от: В. Байденко *(«Компетентностный подход к проектированию государственных образовательных стандартов высшего профессионального образования»)*; Т. Дмитренко *(«Новые образовательные технологии в высшей педагогической школе»)*; Т. Панина *(«Современные способы активизации обучения»)*; И. Фалина *(«Методические принципы реализации учебного курса в формате смешанного обучения»)*.

Рубрика *«Бібліографія»* (№ 4, 9, 10, 11) містить посилання на такі авторитетні постаті: В. Кононенко *(«Бібліографічно-видавнича діяльність НПБ України в інформаційному забезпеченні розвитку української культури», «Універсальний за змістом, корисний і необхідний для найширшого читацького загалу («Календар знаменних і пам'ятних дат – 50»)»)*; О. Устіннікова *(«Біля витоків державної бібліографії: до 85-річчя «Літопису українського друку», «Державні поточні бібліографічні покажчики як безоплатна реклама видавничої продукції»)*; Г. Швецова-Водка *(«Бібліографічні ресурси України: загальна характеристика», «Документознавство»)*.

У рубриці *«З архіву Книжкової палати України»* (№ 7, 8, 10, 11) автори публікацій цитують таких дослідників: О. Лагутенко *(«Українська графіка першої третини XX століття: загальноєвропейські тенденції та національні особливості розвитку», «Українська графіка першої третини XX століття»)*; М. Люзняк *(«Українська науково-популярна книга початку XX століття. Ч. 2»)*; О. Роготченка *(«Образотворче мистецтво радянської України 1930-х років», «Соціалістичний реалізм і тоталітаризм»)*.

Висновки і пропозиції. Проаналізувавши випуски журналу, слід зазначити, що найбільше публікацій присвячено аналітико-синтетичній переробці інформації, архівознавству, бібліотекознавству, видавничим інформаційним системам, документально-інформаційним комунікаціям, документознавству, інтернет-технологіям та ресурсам, інформаційній діяльності, науково-дослідній роботі, науково-технічній інформації, соціології, а найменше – адміністративному менеджменту, діловодству, маркетингу, менеджменту веб-сайтів, основам менеджменту, рекламі та стандартизації.

Порівняльний аналіз авторства публікацій, що містяться в журналі, засвідчив найбільшу кількість статей таких дослідників: С. Кулешова, Н. Кушнаренко, М. Слободяника, Г. Швецової-Водки. Найпопулярніші науковці-комуніканти – це М. Сенченко та М. Слободяник, а найпопулярніша наукова школа – школа Наталії Кушнаренко.

Електронний журнал дозволяє створити соціальний простір, у якому фахівці мають можливість обмінюватися науковою інформацією, що відіграє важливу роль у забезпеченні якості науково-дослідної діяльності науковців, викладачів ВНЗ, дозволяє підтримувати спілкування, а також надає оперативний доступ до інформації та забезпечує більш швидке видання статей. Електронний журнал є місцем інтегральної науково-технічної комунікації, де автори, редактори та видавці працюють в одній системі. Для багатьох учених саме такі журнали – це єдине «місце» спілкування.

Список літератури:

1. Коновець О. Сучасна періодика в системі наукової комунікації / О. Коновець // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2008. – № 16. – С. 9-15. – (Серія: Журналістика).
2. Костенко Л. Наукова періодика в умовах глобалізації / Л. Костенко, О. Жабін // Бібліотечний вісник. – 2012. – № 6. – С. 64-66.
3. Ярошенко Т. Еволюція журналу як засобу наукової комунікації: від друкованих видань до оригінальних електронних журналів / Т. Ярошенко // Вісник Книжкової палати. – 2005. – № 10. – С. 29-34.
4. Ярошенко Т. Еволюція журналу як засобу наукової комунікації: від друкованих видань до оригінальних електронних журналів / Т. Ярошенко // Вісник Книжкової палати. – 2005. – № 11. – С. 28-33.

Бурковская Л.Ю.
Ивано-Франковский национальный технический университет нефти и газа

НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ В КОНТЕКСТЕ НАУЧНОЙ КОММУНИКАЦИИ

Аннотация
Проанализировано научно-практический журнал «Вісник Книжкової палати» как средство научной коммуникации, описано основные характеристики электронного издания и выделены наиболее цитируемые исследователи.
Ключевые слова: издание, электронный журнал, научная коммуникация, рубрики.

Burkivska L.Y.
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

SCIENTIFIC AND PRACTICAL JOURNAL IN THE CONTEXT OF RESEARCH COMMUNICATION

Summary
The scientific and practical journal «Bulletin of the Book Chamber» as a means of scientific communication is analyzed. The main characteristics of e-publication are described, and the most cited researchers are singled out.
Keywords: publication, electronic journal, scientific communication, sections.

УДК 35.077:389.6

УДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ТЕХНІЧНОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ НАФТО- ТА ГАЗОДОБУВНОЇ ГАЛУЗІ

Вацеба І.В.
Івано-Франківський національний технічний університет нафти й газу

Стаття присвячена питанням становлення та функціонування системи стандартизації нафтогазової галузі України. Висвітлено питання нормативно-технічного регулювання нафто- та газодобувної галузі. В статті проаналізовано нормативну базу нафтогазової галузі. Автором запропоновано шляхи удосконалення системи документації. Розроблено низку заходів по оптимізації системи.
Ключові слова: система стандартизації, нормативно-технічні документи, науково-технічна документація, нафтогазова галузь, нормативні документи.

Постановка проблеми. Поглиблене вивчення теоретичних і практичних питань організації формування системи профільної науково-технічної документації нафто- та газодобувної галузі зумовлене відсутністю фундаментальних праць із методики організації та стандартизації науково-технічних документів в Україні та необхідністю аналізу досвіду напрацювань іноземних учених і спеціалістів – практиків.

Результати аналізу останніх досліджень та публікацій підтверджують, що документація нафтогазового комплексу виступає інтегруючим механізмом, що поєднує у собі функції і методи керування в управлінському процесі, сприяє формуванню та ефективному прийняттю рішень, що забезпечує налагоджену роботу підприємств даного комплексу. Даний висновок і наштовхує на удосконалення системи стандартизації та уніфікації нормативно-технологічного забезпечення нафто- та газодобувної галузі.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Оновлення нормативних документів – процес повільний, тому необхідні вдосконалення відстають від нагальних потреб державного регулювання у виробничій сфері. Як приклад, практично всі нормативні документи і технічні стандарти нафтогазової галузі в Україні не можуть застосовуватись у процесах розвідки та розробки покладів нетрадиційного, в тому числі, сланцевого газу.

Мета статті. Головною метою даного дослідження є здійснити цілісний комплекс організаційних, нормативних та правових заходів, а також існуючої документної бази із метою адаптації та гармонізації вітчизняної нормативно-правової бази функціонування підприємств нафтової, газової та нафтопереробної промисловості до Директив Європейського Союзу та розробити чітку систему нормативно-технічного регулювання у нафтогазовій галузі. Адже подібного комплексне дослідження раніше не здійснювалося.

Для досягнення мети окреслено такі завдання:
– здійснити аналіз наукових праць за темою дослідження;
– проаналізувати причини та наслідки відсутності системи галузевого нормативно-правового та нормативно-технічного регулювання нафтогазової галузі;
– розглянути механізм державної політики у галузі нормативно-технічного регулювання нафтогазової галузі;
– охарактеризувати існуючу профільну систему науково-технічної документації галузі;
– окреслити результати впровадження системи сертифікації та метрологічної служби відповідно до вимог чинного законодавства;

Виклад основного матеріалу. У комплексі проблем розвитку нафтогазового комплексу держави було виявлено, що важливе місце займає вдосконалення нормативно-правового регулювання, що має забезпечувати реалізацію дійових та ефективних механізмів для здійснення довготривалої державної політики за напрямами:
– впровадження інноваційних рішень у нафтогазовій галузі України;
– зміцнення безпеки виробництва та зменшення шкоди навколишньому середовищу (в т. ч. у межах акваторій);

– захист прав власного виробника та споживача продукції, через встановлення або усунення відповідних технічних завад;

– забезпечення економічної ефективності виробництва та конкурентоспроможності вітчизняних товарів і послуг.

Визначені законодавчими актами загальні засади функціонування нафтогазового комплексу України потребують постійного аналізу та вдосконалення через велику кількість взаємних неузгодженостей, а подекуди, невідповідності сучасним умовам функціонування галузі.

Через відсутність системного галузевого нормативно-правового та нормативно-технічного регулювання нафтогазової галузі, в Україні досі користуються основоположними нормативними документами, розробленими ще у колишньому СРСР.

В Україні ще досі чинними є галузеві стандарти та правила, що визначають основні вимоги до найголовніших технологічних процесів, що використовуються при видобуванні нафти і газу та були розроблені десятки років тому, а саме: ГСТУ 41-00032626-00-007-97 «Охорона довкілля. Спорудження розвідувальних і експлуатаційних свердловин на нафту та газ на суші. Правила проведення» [1], ГСТУ 41-00032626-00-016-2000 «Дослідно-промислова розробка нафтових, газових і газоконденсатних родовищ. Порядок проведення» [2], ГСТУ 320.00013741.017-2002 «Розвідка (дорозвідка) та облаштування родовищ нафти і газу. Складові елементи видів робіт і об'єкти будівництва» [3], Правила разработки газовых и газоконденсатных месторождений (1971) [4], Правила разработки нефтяных и газонефтяных месторождений (1987) [5], Единые технические правила ведения работ при строительстве скважин на нефтяных, газовых и газоконденсатных месторождениях (2004) [6].

Жоден з цих нормативних документів, зокрема Правила розробки газових родовищ, затверджені 44 роки тому, не відповідають сучасним вимогам, не містять положень, що визначають технологічно ефективні та екологічно безпечні методи розробки родовищ нетрадиційного газу. Крім того, про сланцевий газ у цих документах навіть не згадується, оскільки його родовища на той час не були предметом діяльності нафтогазовидобувних підприємств.

Так само не відповідають сучасному стану бурових і видобувних технологій, таких як великі тиски гідророзривів пластів, буріння горизонтальних свердловин, використання значної кількості хімічних реагентів і т.п., численні інструкції, серед яких: Инструкция по комплексному исследованию газовых и газоконденсатных пластов в скважинах (1980), Отраслевая инструкция по безопасности работы при цементировании скважин (1981), Инструкция по бурению наклонно-направленных скважин (1983), Инструкция по эксплуатации бурильных труб (1990), Инструкция по испытанию обсадных колонн на герметичность (1991) та інші.

Зазначені види нормативних документів жорстко регламентували вимоги до проведення пошукових та розвідувальних робіт, тобто все піддавалося тотальному контролю. Ці нормативні документи створювали в умовах переходу до ринкової економіки, нестабільної економічної і фінансової ситуації та на основі розгалуженої системи нормативно-технічного регулювання минулого.

Ідентифіковані критерії, що стали передумовою обов'язкової стандартизації науково-технічних документів нафтової галузі:

– обов'язковість підтвердження актуальності об'єкта стандартизації, стосовно якого планується виконання науково-дослідної роботи;

– наявність науково-технічних обґрунтувань щодо доцільності розроблення нових національних стандартів для нафтогазової галузі шляхом гармонізації міжнародних чи регіональних (європейських) стандартів;

– обов'язковість дотримання вимог національних стандартів щодо структури проектів нових нормативних документів залежно від об'єкта стандартизації, а також наявність елементів уніфікації та/або типізації параметрів/характеристик продукції, елементів технологічних процесів або послуг, методів вимірювання чи випробування;

– недопущення дублювання робіт із розроблення нових нормативних документів шляхом перевірки їх назв і змісту на наявність аналогічних нормативних документів національного, відомчого (галузевого) та місцевого рівнів із використанням автоматизованої бази науково-технічних документів нафтогазової галузі;

– підтвердження впровадження у виробничу діяльність структурних підрозділів підприємств нафтогазового комплексу нових нормативних документів після їх затвердження (прийняття).

Необхідно зауважити, що вимоги відповідності українських нормативних документів міжнародним стандартам узгоджуються із законодавством України. Так, згідно із статтею 5 Закону України «Про стандартизацію» державна політика у сфері стандартизації, зокрема, базується на принципі пріоритетності впровадження в Україні міжнародних та регіональних стандартів.

У зв'язку з орієнтацією України на співпрацю з Європою, постає завдання прийняття Україною Директив Європейського Союзу в нафтогазовій галузі. При цьому слід мати на увазі, що ці Директиви визначають цілі, які повинні бути досягнуті у тих чи інших галузях виробництва, залишаючи кожній країні можливість розробляти власну нормативну базу, спрямовану на виконання обов'язкових вимог конкретної директиви. Таким чином, адаптація (при необхідності) або пряме впровадження (де це можливо) міжнародних стандартів у нафтогазовій галузі України необхідні для ліквідації технічної відсталості та ізоляції від міжнародних ринків, а також дозволять прискорити реалізацію проектів із нарощування власного видобування вуглеводнів, зокрема нетрадиційного газу.

Аналіз нормативної бази в країнах добування нафти й газу виявив дві основні її характерні риси [1]:

1. Близько 80% стандартів впроваджено з ініціативи самих учасників ринку – компаній галузі.

2. Близько 75% стандартів, що діють в енергетичній промисловості європейських країн, засновані на міжнародних стандартах. Аналогічна ситуація в галузі стандартизації спостерігається у США, де система стандартизації розвивається за ініціативою виробників, які зацікавлені в створенні конкурентоздатної продукції та вико-

ристанні безпечних технологій, а головним завданням про впровадженню стандартів є розробка технічних вимог на продукцію і технологічні процеси. Виробники продукції та сервісні компанії отримують від використання стандартів низку переваг, таких як спрощення проектування, взаємозамінюваність обладнання, підвищення технічного рівня, безпека, захист здоров'я та навколишнього середовища. Враховуючи це, залучення міжнародних компаній, що працюють в Україні, до розробки комплексу сучасних нормативно-технічних документів для нафтогазової промисловості вбачається дуже перспективним і цілком можливим.

Проаналізувавши ситуацію, дійдемо висновку прикрого, але однозначного: на сьогодні в Україні фактично взагалі неможливо здійснювати розвідувальне та експлуатаційне буріння на сланцевий газ, багатоступінчастий гідророзрив пластів у горизонтальних свердловинах, розробку покладів сланцевого газу та інших нетрадиційних типів газів (наприклад, газ щільних пісковиків) через практично повну відсутність нормативних документів із технічного регулювання цих процесів і технологій.

Чітке розуміння цього проявляють великі іноземні компанії, що уклали угоди на розвідку та видобування нетрадиційного газу в Україні. Зокрема, керівництво іноземних компаній з розвідки та видобування нафти і газу вказують на необхідність затвердити нові правила розробки нафтогазових родовищ в Україні, оскільки нині чинні правила були прийняті ще в радянські часи і на сьогодні застаріли.

Коротко розглянемо основні принципи і пропоновану структуру системи технічного регулювання у нафтогазовій галузі України. Насамперед, окреслимо сферу реалізації системи.

На нашу думку, вона повинна охоплювати:

– геологорозвідувальні роботи з пошуку вуглеводнів;

– буріння спрямованих і горизонтальних свердловин;

– видобування вуглеводневої сировини з використанням технологій потужного множинного гідророзриву пластів;

– будівництво промислових споруд з облаштування родовищ;

– підготовка і транспортування вуглеводневої сировини;

– сервісні послуги.

Оптимізована система технічного регулювання у нафтогазовій галузі повинна відповідати наступним вимогам:

– максимально повно і точно відображати сучасний технологічний рівень, досягнутий світовою нафтогазовою промисловістю;

– стимулювати раціональне використання вуглеводневих ресурсів та енергозбереження;

– забезпечувати баланс інтересів інвесторів і територіальних громад, враховуючи потреби їх соціального та економічного розвитку;

– гарантувати промислову та екологічну безпеку діяльності підприємств галузі;

– враховувати різноманітність гірничо-геологічних і природно-кліматичних умов, у яких проводяться роботи з розвідки та розробки не лише нафти й газу, але й вуглеводнів;

– враховувати темпи та перспективи розвитку сучасних технічних засобів, комплектуючого обладнання, методичних прийомів та матеріалів для забезпечення виробничих процесів пошуків, розвідки, розробки родовищ вуглеводнів, переробки сировини та реалізації газу і нафтопродуктів.

Потрібно зауважити, що базовим елементом системи нормативного регулювання у нафтогазовій галузі повинні бути національні стандарти, що покриватимуть специфічну низку питань технічного регулювання процесу розвідки та добування нафти і газу.

Стає очевидно, що до формування системи нормативно-технічного регулювання нафтогазової галузі мають бути залучені: органи державного управління, контролю і нагляду; організації, що здійснюють діяльність із розвідки і розробки родовищ, видобування вуглеводнів, їх транспортування, зберігання та переробки; сервісні організації, що надають послуги з проектування, будівництва, налагодження, технічного обслуговування та ремонту об'єктів нафтогазової галузі; виробники і постачальники обладнання та матеріалів для підприємств нафтогазової промисловості.

Зокрема, для сектора розвідки і видобування нафти та нетрадиційного газу (сектор upstream – в англомовній термінології) національні стандарти повинні регулювати такі технологічні стадії виробництва: геологорозвідувальні роботи (зокрема просторові геофізичні дослідження); геолого-економічна оцінка та затвердження запасів родовищ; буріння свердловин, спрямованих і з горизонтальними стволами; технологія випробування та освоєння свердловин, зокрема здійснення потужних множинних гідророзривів пластів; проектування розробки родовищ; облаштування родовищ на суші та в морі; здійснення розробки родовищ нафти й нетрадиційного газу; діагностика технічного стану обладнання і об'єктів інфраструктури; капітальний ремонт свердловин і об'єктів інфраструктури; інтенсифікація видобування і підвищення нафто- та газовилучення; ліквідація основних фондів та інфраструктури родовищ вуглеводнів; ліквідаційно-аварійні роботи на промислових об'єктах на суходолі та у морі в умовах надзвичайних ситуацій.

При цьому, як було вказано вище, при розробці нормативних документів будуть максимально імплементуватись (а при необхідності адаптуватись) міжнародні стандарти.

У результаті реалізації запропонованого підходу нафтогазова галузь отримає стабільну та прозору в основних положеннях систему технічного регулювання, доступну для використання та вдосконалення, вивірену за сучасними науково-технічними досягненнями на рівні міжнародних вимог.

У процесі даного дослідження видається очевидним, що нафтогазові компанії, насамперед міжнародні, що уклали в Україні угоди на розвідку та розробку нетрадиційних газових ресурсів, повинні взяти безпосередню участь в організації та фінансуванні розробки системи нормативно-технічного регулювання галузі, оскільки наявність такої системи необхідна для майбутньої успішної реалізації заявлених ними проектів.

Необхідно відзначити, що головною організацією із стандартизації в нафтогазовому комплексі у 2008 року було підготовлено і на-

дано експертам проекту Регіональної програми TACIS–INOGATE пропозиції щодо гармонізації в Україні 119 міжнародних та європейських стандартів нафтогазового сектору, 9 стандартів стосовно термінології; 9 – із визначення параметрів нафти; 29 – із визначення параметрів газу природного; 36 – із вимірювання об'ємів та відповідних вимірювальних засобів; 11 – з експлуатування трубопроводів; 6 – із метрології; 10 – стосовно бурових розчинів та 9 стандартів щодо нафтогазовидобувного обладнання.

На нашу думку, потрібно продовжити роботи з розроблення проектів національних стандартів, гармонізованих із міжнародними або європейськими стандартами та стандартами інших країн, із використанням методів передруку і перекладу та фахівців підприємств нафтогазової галузі. Це дасть можливість заощадити час і кошти на такі роботи. Враховуючи, що левова частка робіт зі стандартизації припадає на розроблення нових нормативно-технічних документів для потреб нафтогазової галузі з урахуванням адаптації законодавства України до Директив Європейського Союзу, а також шляхом гармонізації міжнародних та європейських стандартів, вважаємо за необхідне обов'язково регулярно перевіряти нормативні документи нафтогазової галузі – через 5 років від дня їх прийняття [2].

Висновки та пропозиції щодо розвитку системи нормативно-технічної документації:

1. На сьогоднішній день в Україні відсутня система галузевого нормативно-правового та нормативно-технічного регулювання нафтогазової галузі, адже компанії, що займаються розвідкою та добуванням нафти і газу досі користуються основоположними нормативними документами, розробленими ще у колишньому СРСР.

2. Через практично повну відсутність нормативних документів із технічного регулювання процесів та технологій розвідки нафти і газу, взагалі, неможливо здійснювати розвідувальне та експлуатаційне буріння на нетрадиційні типи газів.

3. У формування системи нормативно-технічного регулювання нафтогазової галузі мають бути залучені не лише державні органи, але й безпосередньо компанії, зацікавлені у проведенні розвідувально-пошукових та видобувних робіт.

4. Розробка профільної системи нормативно-технічних документів нафтогазової галузі повинна базуватися на існуючих міжнародних стандартах у галузі видобування нафти і газу.

5. Впровадження системи сертифікації та метрологічної служби відповідно до вимог чинного законодавства забезпечить: реалізацію єдиної технічної політики в галузі, посилення контролю за параметрами та характеристиками електротехнічного обладнання, що застосовується, надійну економічну та безаварійну роботу енергооб'єктів у цілому.

6. У нафтогазовій галузі створена та функціонує стійка галузева система стандартизації, що являє собою сукупність суб'єктів стандартизації, які об'єднані єдиною метою, а саме: забезпечення відповідності об'єктів стандартизації своєму призначенню шляхом застосування визнаних правил щодо усунення технічних бар'єрів у торгівлі та підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції на міжнародному та регіональному ринках.

Список літератури:

1. Охорона довкілля. Спорудження розвідувальних і експлуатаційних свердловин на нафту та газ на суші. Правила проведення: ГСТУ 41-00032626-00-007-97. – Чинний від 1998–03–01. – Київ, 1998. – IV, 80 с.
2. Дослідно-промислова розробка нафтових, газових і газоконденсатних родовищ. Порядок проведення: ГСТУ 41-00032626-00-016-2000. – Чинний від 2000–09–01. – Київ, 2000. – V, 17 с.
3. Розвідка (дорозвідка) та облаштування родовищ нафти і газу. Складові елементи видів робіт і об'єкти будівництва: ГСТУ 320.00013741.017-2002. – Чинний від 2002–04–01. – Київ, 2002. – III, 7 с.
4. Правила разработки газовых и газоконденсатных месторождений: [НПАОП 11.10-1.01-70]. – М.: Недра, 1971. – 104 с.
5. Единые технические правила ведения работ при строительстве скважин на нефтяных, газовых и газоконденсатных месторождениях: НПАОП 11.2-1.18-8. – Репр. изд. – Харьков: Форт, 2004. – 66 с.
6. Правила разработки нефтяных и газонефтяных месторождений. – М., 1987. – 66 с.
7. Инструкция по комплексному исследованию газовых и газоконденсатных пластов в скважинах. – М., 1980. – 300 с.
8. Отраслевая инструкция по безопасности работы при цементировании скважин: ИБТБ-1-081-81.
9. Инструкция по бурению наклонно-направленных скважин. – М.: ВНИИВТ, 1983. – 152 с.
10. Инструкция по эксплуатации бурильных труб: РД 39-013-90. – Куйбышев, 1990. – 227 с.
11. Инструкция по испытанию обсадных колонн на герметичность: РД 39-093-91. – Самара, 1991.

Вацеба И.В.
Ивано-Франковский национальный технический университет нефти и газа

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ НОРМАТИВНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ ДОКУМЕНТАЦИИ НЕФТЕ- И ГАЗОДОБЫВАЮЩЕЙ ОТРАСЛИ

Аннотация
Статья посвящена вопросам становления, функционирования и дальнейшего совершенствования системы стандартизации нефтегазовой отрасли Украины. Освещен вопрос нормативно-технического регулирования нефте- и газодобывающей отрасли. В статье проанализирована нормативная база нефтегазовой отрасли. Автором предложены пути совершенствования системы документации. Разработан ряд мероприятий по оптимизации системы.
Ключевые слова: система стандартизации, нормативно-технические документи, научно-техническая документация, нефтегазовая отрасль, нормативные документы.

Vatseba I.V.
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

THE IMPROVEMENT OF REGULATORY AND TECHNICAL DOCUMENTATION OF OIL- AND GAS EXPLORATION INDUSTRY

Summary
The article deals with the formation, operation and further development of the oil and gas industry standardization system of Ukraine. The questions of regulatory and technical documentation of oil – and gas extracting industry was highlighted. The article analyzes the regulatory framework for the oil and gas industry. The author gives the ways of improving the system of documentation. A number of measures to optimize the system discovered.
Keywords: system of standardization, regulatory documents,the scientific-technical documentation, the petroleum industry, regulatory documents.

УДК 378.145

ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ – КЛЮЧОВИЙ СКЛАДНИК КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (НА ПРИКЛАДІ ДИСЦИПЛІНИ «ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ»)

Григораш С.М.
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

Визначено актуальність проблеми формування інформаційно-аналітичної компетентності майбутніх документознавців, інформаційних аналітиків у вищих навчальних закладах. Проведено проблемний аналіз освітньо-кваліфікаційної характеристики майбутніх фахівців та виявлено необхідність здійснення інформаційно-аналітичної діяльності в процесі виконання професійних обов'язків. Наведено приклади прикладного застосування інформаційно-аналітичної компетентності у процесі навчання.
Ключові слова: компетентність, інформаційно-аналітична діяльність, інформаційно-аналітична компетентність.

Постановка проблеми. Входження людства в інформаційну епоху, глобалізація суспільних процесів, розвиток новітніх технологій тісно пов'язані з інноваційними перетвореннями в усіх сферах життєдіяльності людини і в освіті зокрема. Сучасні трансформації суспільства витіснили ідею «освіти на все життя» концепцією «освіти впродовж життя», яка була сприйнята світовою спільнотою і стала основою для програми ЮНЕСКО «Освіта для XXI століття». Це актуалізувало проблему професійної підготовки фахівців насамперед в інтелектуальних сферах праці, до яких належить документознавство та інформаційна діяльність.

Сучасний документознавець має широке функціональне поле діяльності, пов'язане з одержанням, використанням, поширенням і зберіганням документованої інформації для досягнення стратегічних і тактичних цілей суб'єктів інформаційних відносин. Якісна реалізація цих завдань професіоналом залежить від рівня його підготовки у вищому навчальному закладі, цілеспрямованого впровадження компетентнісного підходу в освіту, який передбачає результативну спрямованість навчального процесу на формування конкурентоспроможного фахівця, здатного до творчості й саморозвитку. У сучасних умовах професійний розвиток документознавця, інформаційного аналітика неможливий без вільної орієнтації в інформаційному просторі, здатності швидко сприймати й обробляти значні обсяги інформації, постійно оновлювати власні знання, розширювати спектр необхідних умінь і навичок, тобто – підвищувати рівень інформаційно-аналітичної компетентності, пов'язаної з умінням знаходити необхідну інформацію, здійснювати її аналіз, структурувати та якісно-змістовно перетворювати і використовувати у професійній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У педагогічній теорії і практиці тільки починає складатися знання про інформаційно-аналітичну компетентність та її формування. Серед вітчизняних та зарубіжних учених, які розглядали різноманітні аспекти інформаційно-аналітичної діяльності, можна відзначити таких: О Гайдамак [3], Є. Карпенко [6], В. Кіптенко [7], О. Кобєлєв [8], Г. Малик [10], О. Назначило [11], Н. Рижова [12], О. Скафа [15], Н. Сляднева [16], Р. Сорока [17] та ін. Детально досліджено методологічні, теоретичні і практичні аспекти розвитку інформаційно-аналітичної компетентності педагогічних працівників професійно-технічних навчальних закладів у колективній монографії Інституту професійно-технічної освіти НАПН України [19].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Зважаючи на те, що головною

особливістю навчальної діяльності студента в освітньому середовищі є не тільки здобуття нових знань, а й уміння якісно аналізувати весь спектр інформації, синтезувати, порівнювати, структурувати, узагальнювати, класифікувати, оцінювати, формулювати висновки та представляти, виникла необхідність введення у навчальну програму для документознавців, інформаційних аналітиків ІФНТУНГ професійно орієнтовану дисципліну «Інформаційно-аналітична діяльність», метою якої є навчити студента ефективно проводити збір інформації, здійснювати її аналітико-синтетичну обробку з метою отримання якісно нового знання для забезпечення процесу ухвалення правильного рішення чи знаходження альтернативи виходу із проблемної ситуації під час виконання професійних функцій, а саме: аналізу інформації про стан досліджуваної проблематики, формулювання висновків на основі одержаної інформації для вирішення поставлених завдань і ухвалення відповідальних рішень.

Вдало, у контексті нашого дослідження, розглянуто поняття інформаційно-аналітичної діяльності науковцем Сорокою М. Б., який зазначив, що це особливий напрям інформаційної діяльності, пов'язаний з виявленням, опрацюванням, збереженням та поширенням інформації переважно у сфері управлінської, політичної та економічної діяльності. Особливої ваги набуває систематичність визначення кола питань, що виникають у процесі базової діяльності споживача інформації, їх аналіз та прогнозування тенденцій розвитку. Саме орієнтація на передбачення, виявлення тенденцій розвитку ситуації переважне застосування різних аналітичних методів опрацювання інформації: інформаційний аналіз, джерелознавчий, ситуаційний, контент-аналіз тощо [17].

Можливості використання інформаційно-аналітичної діяльності в сучасному інформаційному просторі безмежні, і це повинні усвідомлювати фахівці в галузі документознавства та інформаційної діяльності. З навчальною метою студенти послуговувалися до 2016 року переважно рядом підручників та посібників із суміжних галузей – насамперед, інформаційного менеджменту та матеріалами наукових статей у фахових виданнях. Станом на сьогоднішній день вийшли друком два посібника [2; 4], у яких у повному обсязі розглянуто найважливіші теоретичні та практичні питання інформаційно-аналітичної діяльності. Особливу увагу приділено авторами розвитку нових засобів інтелектуалізації інформаційно-аналітичної діяльності, специфіці професії аналітика, запропоновано концепцію навчального курсу. Дані посібники можна придбати та завантажити, завдяки чому студенти мають можливість готуватись до занять не тільки із курсу лекцій та методичних рекомендацій, які містяться в НТБ ІФНТУНГ. Можемо констатувати, що нових наукових розробок, які детально аналізують інформаційно-аналітичну діяльність як необхідний етап у роботі будь-якої галузі збільшується як у кількісному співвідношенні, так і у якісному, тому варто розглядати дану дисципліну, яка формує важливу компетентність документознавця, інформаційного аналітика.

Метою статті є проаналізувати базові уміння та навички, які формують у студента-документознавця, інформаційного аналітика інформаційно-аналітичну компетентність, а також визначити основні стадії формування даних компетенцій.

Викладення основного матеріалу. Більшість дослідників, зокрема, С. Рубінштейн, доводить, що інформаційно-аналітична діяльність має два складники: діяльнісний – пошук, відбір, збереження, поширення інформації; інтелектуальний – аналітико-синтетична обробка [20].

Н. Рижова, О. Філімонова, В. Фомін уважають, що інформаційно-аналітична діяльність фахівця – це «отримання з інформації, представленої у вигляді деякої знакової системи, компонентів, які цікавлять дослідника, подання їх у зручній для сприйняття формі та подальша предметна інтерпретація (аналіз) на основі використання напівформальних та формальних мов для побудови статичних і динамічних інформаційних моделей предметної галузі та їх аналізу» [13, с. 249].

Кіптенко В. К. виокремлює інформаційно-аналітичну функцію, яку становлять насамперед дії зі збирання інформації, що потім підлягає аналізу. Під аналізом інформації автор розуміє емпіричне дослідження, результатами якого є оціночні висновки про ситуацію, що склалася [7]. На основі розуміння поняття інформаційно-аналітичної діяльності, І. С. Савченко виділяє інформаційно-аналітичну компетентність, як ту, яка постає у наш час надзвичайно затребуваною складовою якості управління, стратегічного планування і сприймається нами як уміння вчасно отримувати та аналізувати інформацію про стан об'єкта, що змінюється [14].

Інформаційно-аналітичну компетентність менеджера Н. А. Зінчук подає у формі декомпозиції таких складників, як професійна мотивація формування і подальшого розвитку даної компетентності (мотиви, інтереси, потреби, ціннісні та смислові орієнтації, спрямованість особистості), рівень необхідних і достатніх знань, умінь і навичок, первинний досвід професійної діяльності у заданому напрямі, а також аспекти, що передбачають стійку потребу до саморозвитку, самовдосконалення та сформовану рефлексивну діяльність як фактор успішності особистісного моніторингу власного професійного зростання [5]. О. Гайдамак, здійснивши дослідження інформаційно-аналітичної компетентності магістра фізико-математичної освіти, прийшла до висновку, що інформаційно-аналітична компетентність є ключовою складовою професійної компетентності, оскільки, в силу фундаментальності понять «інформація» і «аналіз», на ній засновані інші компоненти професійної компетентності [3].

А. Трофименко, вивчаючи питання розвитку інформаційно-аналітичної компетенції студентів у вузі, звертає увагу на посилення ролі аналітичної складової професійної діяльності і зазначає, що здебільшого інформаційно-аналітична компетентність науковцями розглядається як складова професійної компетентності, до того ж, специфічність аналітичної складової інформаційної підготовки висвітлюється мінімально, а самі знання про розвиток та формування інформаційно-аналітичної компетентності у педагогічній теорії та практиці тільки починають складатися [21, с. 11-12].

Отже, інформаційно-аналітичну діяльність студентів визначаємо як особливу діяльність в

освітньому середовищі вищого навчального закладу зі здобуття необхідної, достовірної інформації та її аналітико-синтетичної обробки з метою отримання нових знань для розв'язання поставленого завдання й ухвалення відповідного рішення. Оскільки у поняття інформаційно-аналітична компетентність входять такі складові як уміння та навички, які завжди передбачають використання знань, понять, правил і прийомів дій із ними, тобто спираються на активну інтелектуальну діяльність і обов'язково включають процеси мислення, тому студенти повинні у процесі вивчення даної дисципліни набути таких умінь та навичок, як здійснювати пошукові роботи, обробляти інформацію та аналізувати її, вміти презентувати опрацьовану інформацію у доступному форматі [1].

Кожен компонент інформаційно-аналітичної діяльності (пошук, обробка, аналіз та представлення інформації) містить аналітичну складову, що інтегрується у цей компонент, а саме: пошук – передбачає побудову логічної послідовності дій, осмислення та співставлення даних, визначення надійності та достовірності шляхом аналізу, зіставлення, порівняння фактів; результатом обробки інформації є створення власного інформаційно-аналітичного продукта, що передбачає дії аналізу, синтезу, порівняння, абстрагування, узагальнення, інтерпретації, класифікації, структурування; отриманий результат дає можливість майбутньому документознавцю, інформаційному аналітику визначити переваги здобутого досвіду після плідного виконання інформаційно-аналітичної діяльності.

Таким чином, визначення інформаційно-аналітичних умінь як системи дій із пошуку, обробки та представлення інформації дає можливість звернутися до питання формування цих умінь. Дослідження науковців доводять, що процес формування будь яких умінь (у нашому випадку інформаційно-аналітичних) характеризується етапністю, причому кожен попередній етап створює основу для проходження наступного [1]. Переконатись, що студенти набули названих умінь нами введено у робочий план написання курсових робіт, у яких передбачено, окрім аналізу теоретично-понятійного апарату, практичне завдання: сформувати бібліографічний покажчик та реферативний огляд на задану тематику. Зазвичай тематику курсових, особливо, що стосується реферативного огляду, замовляють наукові відділи бібліотеки вищу, оскільки у них часто виникають нагальні проблеми відсутності інформації про інноваційні процеси, пов'язані з нафтогазовою сферою, особливо, з новими видами палива. Дана тематика є для студентів документознавців-аналітиків непрофільною, але їх завдання вилучити всі існуючі джерела, які висвітлюють проблематику за останні 5 років як друковані, так і електронні, вітчизняні та зарубіжні (можна іноземною мовою). Інший вид завдань, які підсумовують вивчене, це складання аналітичної довідки на проблематику «Перспективи розвитку району в Івано-Франківській області (район на вибір студента)». Аналітична довідка є одним із найскладніших з погляду підготовки документів. Вона максимально наближається до канонів класичного наукового дослідження. Композиційно в ній виділяється теза, аргументи, демонстрація, ілюстрація, висновки. Аналітична довідка потребує від студентів широких міждисциплінарних компетенцій, навичок, узагальнення, систематизації, кластеризації даних, виявлення причинно-наслідкових зв'язків, володіння методами і методиками дослідження [1, 2]. Часто використовують при написанні аналітичної довіки SWOT-аналіз, який, за визначенням Л. В. Балабанової, є аналізом зовнішнього та внутрішнього середовища організації (інституту, суб'єкта), політичної та економічної ситуації, що складається навколо неї [16]. Методика проведення SWOT-аналізу передбачає здійснення декількох етапів:

1. Визначення власних сильних і слабких сторін всередині організації.

2. Визначення можливостей і загроз на зовнішньому просторі. Це своєрідна «розвідка місцевості» [18].

Для виконання курсових робіт студенти користуються сайтами органів міської ради, районних рад, де розміщено всю інформацію про їх діяльність, звіти про результати різних етапів роботи органів місцевого самоврядування. Це сприяє формуванню інформаційно-аналітичних умінь, кращі доповіді пропонуються захищати на студентських конференціях, круглих столах, диспутах, семінарах, вміти вести полеміку, дискусію, оперуючи достовірними фактами та аргументовано, доводячи свою точку зору з певної проблеми. Можемо навести приклад розробки одного із завдань курсової (написання аналітичної довідки на певну проблематику) та зміст другого розділу курсової роботи, що дасть певне уявлення про уміння студента знайти як теоретичний матеріал, так і сформувати його, синтезувати та сформувати у доповідь із презентацією.

2.1 Бібліографічний покажчик

2.2 Аналітичний документ

2.2 Аналітичний документ

Проблема розвитку туризму у Богородчанському районі Івано-Франківської області

Вступ. Розвиток рекреації в Богородчанському районі можна розглядати в контексті структурної перебудови його народно-господарського комплексу, в стратегічній моделі якого ця галузь повинна стати однією з домінуючих.

Основна частина. На території району знаходяться унікальні природні об'єкти, зокрема, Манявський водоспад з висотою падіння води 16 м., що є одним з найвищих у Карпатах, «Грязевий вулкан» та «Сольова криниця» в селі Старуня та «Блаженний камінь» з цілющим джерелом у с. Манява.

Сфера туризму потребує розв'язання таких проблем:

– відсутність реклами внутрішнього та зовнішнього туризму у ЗМІ;

– поганого розвитку сектора туристичної індустрії району;

– відсутності інвестицій з боку держави та іноземних інвесторів.

Зокрема, добре здійснена реклама тільки Манявського водоспаду і Манявського скиту, проте населенню невідомо про наявність інших споруд і визначних місць, оскільки досі не проведено паспортизацію всіх пам'яток архітектури місцевого значення. Крім того, існує проблема погано-

го стану доріг, що унеможливлює під'їзд до цих місць. Дані Головного управління статистики в Івано-Франківській області вказують на те, що зменшилась прибутковість сфери послуг у Богородчанському районі, що спричинено скороченням кількості туристичних відвідувань порівняно з 2014 роком (див. рисунок 1.1).

Крім цього, складна економічно-політична ситуація в Україні спричинила скорочення фінансування практично усіх сфер господарства, туризму в тому числі. Подальше ігнорування розвитку туризму у Богородчанському районі може спричинити повний занепад наявних туристичних місць, їхнє руйнування.

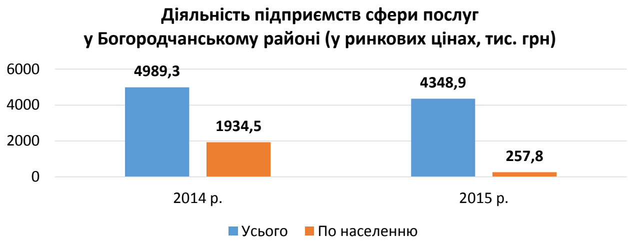

Рис. 1.1. Діяльність підприємств сфери послуг у Богородчанському районі (за даними Головного управління статистики в Івано-Франківській області)

Висновки. Необхідно виробити і здійснювати таку стратегію і тактику розвитку туризму, які б забезпечили сталий розвиток регіону, покращення стану навколишнього природного середовища, інтегроване управління рекреаційними ресурсами, їх рекламу як на регіональному, так і національному рівнях, а також моніторинг за туристичною динамікою населення у районі.

Пропонуємо такі **альтернативні шляхи вирішення** проблеми:

– проведення туристичних заходів та фестивалів, ознайомчих турів для ЗМІ;

– розширення мережі туристично-екскурсійних маршрутів;

– модернізацію Інтернет – сторінки «Богородчанщина туристична».

Туристичний потенціал регіону потрібно розвивати через нові, привабливі та зручні для споживачів, туристичні продукти і послуги. Також варто створити нові піші та вело маршрути, забезпечивши культурно-пізнавальний туризм. **Джерела:** 1. Головне управління статистики в Івано-Франківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ifstat.gov.ua/. – Назва з екрану.

Висновки і пропозиції. Таким чином, коли йде процес стрімкого розвитку інформаційних процесів, що вимагає наявність високого рівня інформаційно-аналітичної компетентності у майбутнього спеціаліста будь-якої галузі, особливо, до фахівців інформаційної сфери. Вважаємо, що стратегія її формування має розроблятися відповідно до процесу становлення умінь та навичок здійснення інформаційно-аналітичної діяльності, розвитку інформаційних технологій. Саме ж формування має відбуватися протягом усього життя людини під час самоосвіти та набуття власного навчального, професійного, життєвого досвіду. Проблематичність цього питання зумовлена діагностики рівня сформованості інформаційно-аналітичної компетентності у зв'язку зі складністю її оцінювання, але значна увага до цього питання з боку науковців дає позитивні результати та перспективи для її успішного вирішення.

Список літератури:

1. Аверьянова Т. А. Развитие информационной деятельности студентов вуза в процессе профессиональной подготовки: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 «Теория и методика проф. образования» / Т. А. Аверьянова. – Магнитогорск, 2006. – 23 с.
2. Варенко В. М. Інформаційно-аналітична діяльність: навч. посіб. / В. М. Варенко. – К.: Університет «Україна», 2014. – 417 с.
3. Гайдамак Е. С. Развитие информационно-аналитической компетентности будущего магистра физико-математического образования: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Гайдамак Елена Сергеевна. – Омск, 2006. – 202 с.
4. Захарова В. І. Основи інформаційно-аналітичної діяльності [текст]: навч. посіб. / Захарова В. І., Філіпова Л. Я. – К.: «Центр учбової літератури», 2013. – 336 с.
5. Зінчук Н. А. Інформаційно-аналітична компетентність менеджера: значення у професійній управлінській діяльності та передумови формування у ВНЗ. – Режим доступу до статті: www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/peddysk/2009_5/zinchuk.pdf
6. Карпенко Є. М. Педагогічні умови формування інформаційно-аналітичних умінь майбутніх учителів іноземних мов у процесі фахової підготовки: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Є. М. Карпенко. – Житомир, 2014. – 20 с.
7. Кіптенко В. К. Менеджмент туризму. – [Електронний ресурс] – Бібліотека українських підручників. – Режим доступу: http://pidruchniki.com.ua/18340719/turizm/funktsiyi_printsipi_metodi_menedzhmentu_turizm
8. Кобєлєв О. М. Проблема визначення інформаційно-аналітичної діяльності / О. М. Кобєлєв // Соціальні комунікації: мат. міжнар. наук. конф., 26-27 лют. 2009 р., м. Харків: У 2 ч. / Харк. держ. акад. культури. – Х., 2009. – Ч. 1. – С. 88-90.
9. Красовский Р. М. Информационно-аналитическая компетентность как компонент профессиональной подготовленности менеджера / Р. М. Красовский // Ярославский педагогический вестник. Психолого-педагогические науки: научн. журн. – Ярославль: Изд-во ЯГПУ, 2012. – № 2. – С. 193-198.
10. Малик Г. Д. Компетентнісний профіль документознавця / Г. Д. Малик // Вісник Харківської державної академії культури. – 2013. – Вип. 41. – С. 82-92.
11. Назначило Е. В. Развитие информационно-аналитической компетентности преподавателя в процессе непрерывного педагогического образования: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Назначило Елена Валерьевна. – Магнитогорск, 2003. – 193 с.
12. Рыжова Н. И. Структура информационно-аналитической компетентности специалиста экономического профиля на основе модели развития содержания обучения / Н. И. Рыжова, В. И. Фомин // Извест. Самарск. науч. центра Рос. акад. наук. – 2009 – № 4 (2). – Т. 11. – С. 358-36.

13. Рыжова Н. И. Направления формирования профессиональной готовности будущего специалиста к информационно-аналитической деятельности / Н. И Рыжова, В. И. Фомин, Е. В. Филимонова // Мир науки, культуры, образования. – 2009. – № 3. – С. 247-251.
14. Савченко І. М. Актуальні проблеми створення, апробації та подальшого впровадження автоматизованої інформаційно-аналітичної системи «Профтехінфо» – Режим доступу до статті: http://www.ukrdeti.com/firstforum/m26.html
15. Скафа О. І. Інформаційно-аналітична діяльність у системі професійно орієнтованого навчання математики молодших спеціалістів харчової промисловості / О. І. Скафа, Н. М. Полякова, Ю. В. Абраменкова // Дидактика математики: проблеми і дослідження: Міжнар. збірник наук. робіт. – Донецьк, 2010. – Вип. 34. – С. 58-61.
16. Сляднева Н. А. Информационная аналитика – эзотерическое искусство или современная профессия? [электронный ресурс] / Н. А. Сляднева. – Режим доступа: http://www.fact.ru/www/arhiv7s6.html
17. Сорока Р. С. Значення інформаційно-аналітичної діяльності в забезпеченні економічної безпеки підприємства / Р. С. Сорока, М. П. Сорока // Наук. вісн. НЛТУ України. – 2012. – Вип. 22.13. – С. 317-322.
18. SWOT-аналіз – основа формування маркетингових стратегій: [навч. посіб.] / за ред. Л. В. Балабанової. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Знання, 2005. – 301 с.
19. Розвиток інформаційно-аналітичної компетентності педагогіч- них працівників ПТНЗ: теорія і практика: монографія / В. В. Ягупов, Н. О. Величко, І. В. Гириловська, А. Г. Гуралюк, Д. О. Закатнов, Л. А. Майборода, В. В. Паржницький, за. наук. ред. В. В. Ягупова: ТОВ «НВП Поліграфсервіс», 2014. – 176 с.
20. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2000. – 594 с.
21. Трофименко А. Е. Развитие информационно-аналитической компетенции студентов в ВУЗе: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / А. Е. Трофименко. – Челябинск, 2012. – 24 с.

Григораш С.М.
Ивано-Франковский национальный технический университет нефти и газа

ИНФОРМАЦИОННО-АНАЛИТИЧЕСКАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ – КЛЮЧЕВАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ С ДОКУМЕНТОВЕДЕНИЯ И ИНФОРМАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ (НА ПРИМЕРЕ ДИСЦИПЛИНЫ «ИНФОРМАЦИОННО-АНАЛИТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ»)

Аннотация
Определено актуальность проблемы формирования информационно-аналитической компетентности будущих документознавцев, информационных аналитиков висших учебных заведениях. Проведено проблемный анализ образовательно-квалификационной характеристики будущих професионалов и определена необходимость информацинно-аналитической деятельности в процессе исполнения професиональных обезательств. Преведены примеры практического внедрения информационно-аналитической компетентности в процессе учебы.
Ключевые слова: компетентность, информационно-аналитическая деятельность, информационно-аналитическая компетентность.

Hryhorash S.M.
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

INFORMATION-ANALYTICAL COMPETENCE – KEY COMPONENT OF COMPETENCE FUTURE SPECIALIST OF RECORDS MANAGEMENT AND INFORMATION ACTIVITIES (BY THE DISCIPLINE «INFORMATION-ANALYTICAL ACTIVITIES»)

Summary
Determined relevance of problem formation of information- analytical competence of the future records managers, information analysts in universities. The problem analysis of educational qualification characteristics of future professionals was conducted. The need for information- analytical activities in the course of their professional duties was identified. The article shows the examples of application of information-analytical competence in teaching.
Keywords: competence, information-analytical activities, information- analytical competence.

УДК 004:622.32

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ГАЛУЗЕВОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПОТОКУ НАФТОГАЗОВОЇ ТЕМАТИКИ

Демчина Л.І.
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

Досліджено наукові джерела нафтогазової тематики за 2014-2016 рр., відображені в національних реферативних ресурсах. Розкрито особливості їхнього видового розподілу, тематичного змісту та динаміки надходження. Виявлено пріоритетні напрями розвитку дослідницької роботи в цій сфері. Приділено увагу можливостям і перевагам використання реферативних баз даних під час проведення бібліометричних досліджень. Подано інформацію про вітчизняні періодичні та продовжувані видання, відображені в реферативних ресурсах НБУВ, які найактивніше висвітлюють проблеми розвитку нафтогазової тематики.
Ключові слова: нафтогазова тематика, інформаційні ресурси, бібліометричний аналіз, наукові публікації, реферативна база даних «Україніка наукова».

Постановка проблеми. Нафтогазова промисловість є однією з найважливіших складових частин економіки України, що визначальною мірою забезпечує як функціонування всіх інших галузей, так і ступінь добробуту нашого населення. Вона відіграє важливу роль в економічному розвитку України, в її безпеці, енергетичній залежності, в сільському господарстві та інших галузях. Сьогодні ми живемо в такий час, коли особливо важливими стали проблеми у сфері нафто- та газовидобування, оскільки саме ці природні ресурси є основними в енергетичному забезпеченні галузей, та мають здатність вичерпуватись. Саме тому за останні роки вченими було проведено безліч досліджень у цьому напрямі та опубліковано сотні статей нафтогазової тематики.

Належне розуміння особливостей певного сегменту галузевого інформаційного потоку України, його суспільної ролі, можливе лише за умови здійснення систематичних поліаспектних досліджень видань, що його формують. Найоптимальніші результати уможливлює застосування бібліометричних методів, оскільки вони дають змогу виявити об'єктивний стан випуску літератури у визначений період [2], допомагають розкрити закономірності розвитку та визначити на цій основі найпродуктивніші наукові журнали нафтогазової галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розробку сучасної теорії та практики бібліометрії зробили вітчизняні вчені Б. Кияк, Л. Костенко, І. Матяш, О. Кобєлєв, Р. Чиженкова. Ряд науковців наголошує на доцільності використання в бібліометрії методів кількісного аналізу вторинних джерел інформації, серед яких найрозповсюдженішим є реферат. Його цінність обумовлена такими властивостями: найбільша інформативність у розкритті змісту першоджерела; зручність для тривалого зберігання у фондах довідково-інформаційних служб та інформаційно-пошукових систем; можливість за потреби замінити першоджерело (коли необхідна користувачеві інформація торкається не основної теми роботи, а суміжних питань або первинний документ недоступний) [1]. Зокрема, за допомогою реферативних баз даних (РБД) інформація може бути організована в зручному для пошуку й опрацювання вигляді. Інформаційний аспект розгляду журнального видання можна простежити в наукових доробках М. Кірсанової, Н. Кушнаренко, Т. Семитяги, Г. Сілкової, М. Тимошика. Питання розвитку журнального видання на сучасному ринку спеціальної періодики у сфері журналістики досліджують В. Бебик, В. Карпенко, В. Костюк, І. Михайлин, А. Москаленко, В. Ясинський. Серед наукових розробок у напрямку дослідження розподілу впорядкованого масиву елементів системи інформаційного простору, котрі виконано вченими близького й далекого зарубіжжя, значне місце посідають роботи С. Бредфорда, Б. Брукса, Б. Вікері, В. Горькової, П. Коула, Ф. Леймкулера, А. Міцевич та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Наразі, реферативні служби Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (НБУВ) та Інститутом проблем реєстрації інформації (ІПРІ), задля максимально повного відображення результатів наукових розробок нафтогазової тематики вітчизняних вчених, проводять активну роботу із залучення нових редакцій і видавничих організацій до взаємодії зі створення національних реферативних ресурсів. Однак, вважаємо за доцільне розглянути можливість щодо надання редакціями, у тому числі й журналу «Розвідка та розробка нафтових і газових родовищ», матеріалів у електронному вигляді до служб реферування НБУВ та ІПРІ. Це забезпечить більш оперативне відображення в національних реферативних ресурсах найновіші розробки нафтогазової тематики, сприятиме підвищенню інформаційного потенціалу досліджень, рекламі галузевих академічних періодичних і продовжуваних видань, а також зростанню індексу цитування авторів.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є вивчення інформаційних ресурсів нафтогазової тематики, відображених у загальнодержавній реферативній базі даних «Україніка наукова» і Українському реферативному журналі (УРЖ) «Джерело», що видається на її основі та електронному науковому архіві Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу за 2014–2016 рр. Зауважимо, що РБД «Україніка наукова» і УРЖ «Джерело» належать до категорії національних ресурсів, оскільки формуються на основі обов'язкового примірника друку України, що надходить до Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (НБУВ); у них вичерпно відображається практично весь потік ав-

торефератів дисертацій, захищених в Україні, а також широко представлена вітчизняна наукова періодика, яка надає інформацію про найновіші розробки, дані та результати діяльності українських вчених. Призначенням реферативної бази даних «Україніка наукова» є формування національних реферативних ресурсів; підготовка до друку галузевих серій Українського реферативного журналу «Джерело»; забезпечення вільного доступу до інформації про результати наукової діяльності вітчизняних учених і фахівців; активізація входження України до міжнародної системи наукових електронних комунікацій [2]. Науковий архів ІФНТУНГ накопичує, зберігає, розповсюджує та забезпечує довготривалий, постійний та надійний доступ до наукових матеріалів професорсько-викладацького складу, співробітників, аспірантів та докторантів університету.

Виклад основного матеріалу. Об'єктом дослідження є масив наукових документів РБД «Україніка наукова» (започаткованій в 1998 р. НБУВ та Інститутом проблем реєстрації інформації (ІПРІ) та науково-технічної бібліотеки ІФНТУНГ за 2014–2016 рр. Слід зазначити, що дані за 2016 рр. не остаточні, оскільки публікації за цей рік ще надходять до НБУВ і науково-технічної бібліотеки ІФНТУНГ та поповнюють РБД «Україніка наукова» і електронний науковий архів Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

У спеціальних виданнях, в основному, міститься науково-технічна –нафтогазова інформація, яка є дуже важливою для людей, що працюють у цій сфері: вчених галузевих та академічних науково-дослідних інститутів, проектних та конструкторських організацій, професорів, студентів, спеціалізованих факультетів, працівників компаній та організацій галузі.

За журнальними публікаціями, авторефератами дисертацій, монографіями та підручниками можна простежити розвиток нафтової і газової промисловості, науково-технічний прогрес, напрямки та основні результати науково-дослідних робіт, виробничі досягнення в усіх підгалузях нафтогазового комплексу України. У статтях порушуються актуальні питання геології та нафти і газу, транспортування нафти і газу і підземного зберігання газу, автоматизація технологічних процесів моделювання газотранспортної системи та використання електронно-обчислювальної техніки, проблем переробки нафти і газу, проблем перспектив нафтової і газової промисловості, розвитку науково-технічного прогресу, економіки, геофізичних методів дослідження розвідки нафтових і газових родовищ, сфери техніки і технологій буріння, теорії і практики розробки родовищ, удосконалення техніки і технологій видобутку, розкриття та випробування пластів, розробки та експлуатації родовищ, пріоритетні напрямки інноваційного розвитку нафтогазової промисловості та ін.

Станом на 15.02.2017 р. у загальнодержавній РБД «Україніка наукова» за 2016 рік відображено 120 реферативних джерел нафтогазової тематики. Найбільше публікацій зосереджено в розділі «Розробка нафтових і газових родовищ» (52 статті), а найменше в розділі «Переробка нафти та нафтових газів» – 13 статей. Основним видом документів, який забезпечує зростання кількості прореферованих наукових публікацій є наукові статті – всього 93, з них найбільше в розділі «Розробка нафтових і газових родовищ» – 36, найменше в розділі «Переробка нафти та нафтових газів» – 13 статей. Відповідно 14 авторефератів десертацій та 13 монографій і підручників, з них аналогічно 10 і 6 в розділі «Розробка нафтових і газових родовищ» та один і три в розділі «Переробка нафти та нафтових газів» – таблиця 1.

Таблиця 1

Динаміка поповнення загальнодержавної РБД «Україніка наукова» реферативними джерелами нафтогазової тематики за 2016 рік

Розділи РЖ «Джерело»	Монографії, підручники	Автореферати десертацій	Наукові статті	Всього
Гірнича справа	4	3	16	23
Буріння. Буропідривні роботи	-	-	28	28
Розробка нафтових і газових родовищ	6	10	36	52
Переробка нафти та нафтових газів	3	1	13	17
Всього	13	14	93	120

Джерело: розроблено автором

У загальнодержавній РБД «Україніка наукова» за 2015 рік відображено 114 реферативних джерел нафтогазової тематики. Найбільше публікацій зосереджено в розділі «Розробка нафтових і газових родовищ» (71 стаття), а найменше в розділі «Буріння свердловин» – 15 статей. Основним видом документів, який забезпечує зростання кількості прореферованих наукових публікацій є наукові статті – всього 90, з них найбільше в розділі «Розробка нафтових і газових родовищ» – 56, найменше в розділі «Буріння свердловин» – 15 статтей. Відповідно по 12 авторефератів десертацій та монографій і підручників, з них найбільше 6 авторефератів десертацій і 9 монографій і підручників в розділі «Розробка нафтових і газових родовищ» та найменше 2 автореферати десертацій у розділі «Буріння свердловин» – таблиця 2.

Таблиця 2

Динаміка поповнення загальнодержавної РБД «Україніка наукова» реферативними джерелами нафтогазової тематики за 2015 рік

Розділи РЖ «Джерело»	Монографії, підручники	Автореферати десертацій	Наукові статті	Всього
Буріння свердловин		2	15	17
Буріння. Буропідривні роботи	3	4	19	26
Розробка нафтових і газових родовищ	9	6	56	71
Всього	12	12	90	114

Джерело: розроблено автором

Відповідно, у загальнодержавній РБД «Україніка наукова» за 2014 рік відображено 153 реферативних джерел нафтогазової тематики. Найбільше публікацій зосереджено в розділі «Розробка нафтових і газових родовищ» (69 статей), а найменше в розділі «Переробка нафти та нафтових газів» – 14 статті. Основним видом документів, який забезпечує зростання кількості прореферованих наукових публікацій є наукові статті – всього 121, з них найбільше в розділі «Розробка нафтових і газових родовищ» – 54, найменше в розділі «Гірнича справа» – 7 статті. Відповідно 19 авторефератів десертацій та 13 монографій і підручників, з них аналогічно шість і дев'ять в розділі «Розробка нафтових і газових родовищ» та найменше по одному автореферату десертацій та одному підручнику в розділі «Переробка нафти та нафтових газів» – таблиця 3.

Таблиця 3

Динаміка поповнення загальнодержавної РБД «Україніка наукова» реферативними джерелами нафтогазової тематики за 2014 рік

Розділи РЖ «Джерело»	Монографії, підручники	Автореферати десертацій	Наукові статті	Всього
Гірнича справа	3	5	7	15
Буріння свердловин	-	7	48	55
Розробка нафтових і газових родовищ	9	6	54	69
Переробка нафти та нафтових газів	1	1	12	14
Всього	13	19	121	153

Джерело: розроблено автором

Максимальна кількість досліджуваних джерел у РБД припадає на 2014 р. (121 статей), у 2015 р. кількість надходжень зменшилась майже на чверть (90 статтей), проте у 2016 р. темпи поповнення зростатуть, оскільки проаналізовані дані за 2016 рр. не остаточні, публікації за цей рік ще надходять. Аналіз показав, що саме на 2014 р. припадає найбільше дисертаційних досліджень з цієї тематики, про що свідчить кількість записів у РБД – 19 авторефератів дисертацій (максимальне число за аналізований період). За 2015-2016 рр. спостерігається майже однакова кількість захистів дисертаційних робіт (12 і 14 записів у РБД відповідно). Щодо монографій та підручників, то їх кількість незмінна упродовж 2014-2016 рр. Основним видом документів, який забезпечує зростання кількості прореферованих наукових публікацій, є статті з періодичних та продовжуваних видань – 304 статті, що становить 79% (304 записів), другу позицію посідають автореферати дисертацій – 12% (45 записів), найменший відсоток припадає на монографії та підручники – 9% (38 записів). До речі, видовий розподіл документів досліджуваної галузі дещо відрізняється від видового розподілу загального масиву наукових джерел бази (статті з періодичних та продовжуваних видань – 66%, автореферати дисертацій – 17,5%, книги – 16,5%) – таблиця 4.

Для аналізу авторської активності з нафтогазової тематики використано дані з електронного наукового архіву науково-технічної бібліотеки Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу щодо періодичних видань університету, зокрема «Науковий вісник Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу«, «Науковий вісник Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу. Серія: Економіка та управління в нафтовій і газовій промисловості», «Нафогазова енергетика», «Розвідка та розробка нафтових і газових родовищ», «Нафтова галузь України». Кількість посилань за прізвищем автора на позиції, що знаходяться в межах досліджуваних журналів, значною мірою ілюструє ступінь персональної активності того чи іншого науковця саме нафтогазової тематики. Ці дані узагальнено в табл. 5.

Таблиця 4

Динаміка поповнення загальнодержавної РБД «Україніка наукова» реферативними джерелами нафтогазової тематики за 2014-2016 рр.

Розділи РЖ «Джерело»	Монографії, підручники	Автореферати десертацій	Наукові статті	Всього
Гірнича справа	7	8	23	38
Буріння свердловин	3	13	110	126
Розробка нафтових і газових родовищ	24	22	146	192
Переробка нафти та нафтових газів	4	2	25	31
Всього	38	45	304	387

Джерело: розроблено автором

З таблиці видно, що один-два рази нафтогазова тематика була предметом зацікавлень кількох десятків авторів. Не менше ніж три-п'ять разів до цієї теми зверталися п'ятдесят два автори. Від шести до семи наукових праць з нафтогазової тематики Л.Т. Гораль, С.Я. Григорський, В.Я. Грудз, Т.В. Здерка, М.О. Карпаш, А.І. Ксенич, О.Р. Онисько, Д.Д. Федоришин, С.Д. Федоришин, В.П. Петренко, М.С. Полуренко, Р.С. Яким; від дев'яти до десяти – О.Р. Кондрат, Р.М. Кондрат, М.Д. Середюк.

Висновки і перспективи подальшого розвитку. Таким чином, аналіз основних характеристик інформаційного потоку нафтогазової тематики з показав:

– у типо-видовій структурі потоку представлені дисертаційні дослідження, монографічні праці, навчальні видання, однак помітна значна перевага публікацій з наукових збірників та періодичних видань;

– нині проблеми нафтогазової галузі є предметом наукових зацікавлень десятків авторів, які представляють різні наукові школи та навчальні заклади: Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, Полтавський технічний університет ім. Ю. Кондратюка, приватний ВНЗ Міжнародний науково-технічний університет ім. акад. Ю. Бугая, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», Одеська національна академія харчових технологій.

Таблиця 5

Авторська активність в періодичних виданнях ІФНТУНГ з нафтогазової тематики за 2014-2016 рр.

Кількість наукових публікацій	Кількість авторів	Автори
10	1	Р.М. Кондрат
9	2	М.Д. Середюк, О.Р. Кондрат
8	-	-
7	6	С.Я. Григорський, В.Я. Грудз, М.О. Карпаш, В.П. Петренко, М.С. Полуренко, Р.С. Яким
6	6	Л.Т. Гораль, Т.В. Здерка, А.І. Ксенич, О.Р. Онисько, Д.Д. Федоришин, С.Д. Федоришин
5	10	Я.В. Грудз, Я.В. Дорошенко, Є.І. Крижанівський, С.С. Куровець, Б.Й. Маєвський, О.М. Мандрик, Д.О. Паневник, О.О. Слабий, В.М. Чарковський, І.І. Чудик
4	16	С.Г. Анікеєв, А.В. Андрусяк, О.Ю. Витязь, Я.С. Гриджук, М.О. Данилюк, Н.С. Дремлюх, О.Я. Дубей, І.Б. Запухляк, Б.В. Копей, К.Г. Левчук, Н.В. Люта, Д.Ю. Петрина, В.А. Старостін, Б.О. Чернов, І.О. Шуляр. Й.В. Якимів
3	26	І.В. Артим, О.С. Бейзик, Т.П. Венгринюк, Я.С. Витвицький, Л.В. Возняк, М.П. Возняк, Д.А. Вольченко, М.І. Горбійчук, Р.М. Долик, Ю.І. Дорошенко, О.М. Карпаш, С.М. Кафка, Г.М. Кривенко, С.О. Кривенко, Т.І. Марко, В.М. Мойсишин, Л.С. Мончак, О.В. Паневник, Т.В. Потятинник, Д.Ф. Тимків, О.М. Трубенко, А.О. Устенко, І.Г. Фадєєва, І.Я. Федорович, І.В. Чепурний. О.Т. Чернова
2	Понад 50	
1	Понад 70	

Джерело: розроблено автором

На підставі моніторингу масиву наукових джерел із періодичних і продовжуваних видань (як основного виду документів, що забезпечує зростання кількості реферативних джерел у РБД «Україніка наукова»), констатуємо, що найчастіше проблеми розвитку нафтогазової галузі висвітлювали часописи: «Нафтова галузь України», «Розвідка та розробка нафтових і газових родовищ», «Науковий вісник Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу«, «Нафогазова енергетика», «Науковий вісник Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу. Серія: Економіка та управління в нафтовій і газовій промисловості».

Подальших наукових розвідок потребують дослідження розвитку і вдосконалення системи електронних комунікацій внаслідок зростання й посилення інформаційних потоків і, відповідно, розширення сфери комунікаційних відносин.

Список літератури:

1. Захарова В. І. Основи інформаційно-аналітичної діяльності: навч. посіб. / В. І. Захарова, Л. Я. Філіпова. – К.: Центр учб. літ., 2013. – 336 с.
2. Сандул О. Наукові публікації з питань друку, представлені у РБД «Україніка наукова» / Оксана Сандул // Вісн. Кн. палати. – 2015. – № 8. – С. 8-10.

Демчина Л.И.
Ивано-Франковский национальный технический университет нефти и газа

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ОТРАСЛЕВОГО ИНФОРМАЦИОННОГО ПОТОКА НЕФТЕГАЗОВОЙ ТЕМАТИКИ

Аннотация
Проанализированы научные источники по вопросам печати за 2014-2016 гг., отраженные в РБД «Україніка наукова». Раскрыты особенности их видового распределения, тематического содержания и динамики поступлений. Выявлены приоритетные направления развития исследовательской работы в этой сфере. Внимание уделено возможностям и преимуществам использования реферативних баз данных при проведении библиометрических исследований. Дана информация об отечественных периодических и продолжающихся изданиях, отраженных в реферативних ресурсах НБУВ, которые наиболее активно освещают проблемы развития нефтегазовой отрасли.
Ключевые слова: нефтегазовая тематика, информационные ресурсы, библиометрические анализ, научные публикации, реферативная база данных «Україніка наукова».

Demchyna L.I.
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

CURRENT TRENDS BRANCH STREAM OIL AND GAS INFORMATION TOPICS

Summary
Scientific sources on the issues of publishing for the period of 2014-2016, represented in the national abstract resources, have been analysed. The peculiarities of their aspectual distribution, thematic content and the dynamics of supply have been disclosed. The prior scientific directions of the research work development in this area have been revealed. Special attention has been paid to possibilities and advantages of use of abstract data bases during the realization of bibliometric researches. The information is given on the national periodical and prolonged publications reflected in the abstract resources of the VNLU (Vernadsky National Library of Ukraine) which the most actively highlight the problems of oil and gas topics.
Keywords: oil and gas topics, information resources, bibliometric analysis, scientific publications, abstracts database «Ukrainika science».

УДК 007:304:070

РЕЛІГІЙНА ПУБЛІЦИСТИКА РОМАНА РАХМАННОГО: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ

Кліщ А.В.
Інститут журналістики і масової комунікації
Класичного приватного університету

У статті розглядається поняття релігійної публіцистики, встановлюється відмінність від світоглядна, екуменічної та соціальної публіцистики. Проведений дискурс-аналіз релігійної публіцистики Романа Рахманного та встановлені авторська особливість розкриття питань релігії як чинника формування не лише образу Церкви, але й України загалом.
Ключові слова: релігійна публіцистика, релігія, ціннісні орієнтири, духовність, гуманізм, діалог із читачем, політичні пророцтва.

Постановка проблеми. Пришвидшення обміну інформації в сучасному світі вимагає від людини вміння оперативно реагувати на виклики сучасності, знаходити, вибирати і правильно споживати соціально значущу інформацію, що формуватиме адекватну поведінку індивіда. Але ця ситуація має іншу сторону – постійна вимога до самого себе бути поінформованим, обізнаним, компетентним може викликати апатію та навіть соціопатію різних ступенів.

Дослідник медіа Б. Потятиник пише, що «темп життя складається принаймні з трьох елементів: (1) темп роботи + (2) темп розваг + (3) темп технологічних новацій» [8, с. 53]. Роль ЗМІ у функціонуванні сучасної цивілізації варто переоцінити, проте слід адекватно розуміти усі переваги та недоліки медіасуспільства, в якому людина часто нездатна фільтрувати негатив та руйнацію особистісних цінностей. Б. Потятиник застерігає, що суспільству потрібні медіа, «які б вчили жити гідно, а не лише реагувати на життя, керуючись інстинктами» [8, с. 24].

Медіазнавець вказує на більшість споживачів інформації «втратили зв'язок з духовно культурною традицією і тому особливо схильні піддаватися маніпуляції» [10, с. 55]. Але для тих, хто продовжує шукати відповіді на істини, займається саморозвитком та самоосвітою, то альтернативою є релігійна публіцистика, яка «апелює до духовного світу людини, її цінностей та моральних орієнтирів» [5, с. 206].

Релігія, освіта, культура – інструменти «реальної реалізації геополітичної стратегії будь-якої країни» [3, с. 6], наприклад, саме релігійна проблема стала ще одним аспектом гуманітарної проблематики російсько-українських відносин у контексті інтеграційних прагнень України» [3]. Отже, релігій та релігійна публіцистика має значення як на особистому рівні (мікрорівень), так и на рівні держави, макрорівень.

Роман Рахманний пише, що «релігійно-церковна проблематика – одна з найвужчих у житті окремих людей і цілих суспільств... Оскільки характер, становище і рівень розвитку церковної структури того чи іншого віровизнання все ще є могутніми чинниками у житті новочасних націй» (1977 р.) [11, с. 5]. Публіцист визначає, що «у колах організованого українського націоналізму переважала колись думка, що, мовляв, релігійно-церковне питання – одне з найнебезпечніших для «практичних» політиків націоналістичного руху: «на яку б там всеукраїнську позицію не станути, завжди викличеться ворожість якоїсь віровизнаневої групи, а то й усіх»« [11, с. 5].

Релігійна публіцистика – сфера діяльності, що вимагає освіти двох рівнів: спеціальна, релігієзнавство, та знання будови текстів – журналістика і публіцистика. Україна – багатоконфесійна держава, але висококваліфікованих фахівців із знанням різних релігійних традицій: експертів з державно-церковних відносин, нових релігій, міжконфесійних відносин не вистачає.

Над висвітленням релігійної проблематики часто працюють журналісти, котрі не мають відповідної богословської підготовки і не є практикуючими християнами. Натомість «журналіст-християнин має особливе пророче покликання: він повинен чітко висловлюватися проти фальшивих ідолів сьогодення – матеріалізму, гедонізму, споживацького мислення, вузьколобого націоналізму, керуючись ідеалами людське гідності, любові до ворогів і абсолютної поваги до кожного людського життя» [9, с. 271]. Роман Рахманний з цього питання пише: «публіцист, який думає всеукраїнськими категоріями, не сміє піддатися спокусі невтральності, що на ділі являє собою труслививість, брак відваги глянути в вічі та сказати своє українське слово, згідно з своїми безкорисливими міркуваннями. Адже десь мусить існувати українська точка зору – вихідна позиція, з якої можна розпочати подорож до української мети в національно-церковному питані» [11, с. 5].

Домінантною темою українського релігієзнавства є вивчення історії релігій та сучасної релігійної ситуації в Україні, яку можна осягнути від Сходу до Заходу, та від Півдня до Півночі, наприклад, м. Донецьк – кафедра релігієзнавства Державного університету інформатики і штучного інтелекту; Прикарпаття – кафедра релігієзнавства і теології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника; м. Острог – кафедра релігієзнавства Національного університету «Острожська академія»; м. Запоріжжя – кафедра релігієзнавства і теології Класичного приватного університету. Столиця – кафедра філософії та релігієзнавства Національного університету «Києво-Могилянська академія» та кафедра релігієзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кафедра культурології Інституту філософської освіта та науки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (м. Київ). Це ще не повний перелік ВНЗ, де є спеціалізовані кафедри, а не дисципліни. Спецкурс релігійної публіцистики, на жаль, ми не знайшли в жодному виші, проте не претендуємо на винятковість пошуків.

Не можемо обминути видання, де можна публікувати та читати кращі доробки релігійної публіцистики: «Релігійна панорама» (передплатити через Укрпошту). Серед фахових релігієзнавчих журналів – «Українське релігієзнавство» та «Релігійну свободу» (відділенням релігієзнавства Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України). Журнал «Релігія і суспільство» від Чернівецького національного університету або Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова та донецький журнал «Наука. Релігія. Суспільство».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До фундаментальних досліджень можемо віднести 10-ти томну історію релігії в Україні. Відомий серед студентів-релігієзнавців підручник Академічне релігієзнавство. У відділенні релігієзнавства Інституту філософії Національної академії наук України йде праця над Української релігієзнавчою енциклопедією, а Молодіжна асоціація релігієзнавців Інституту філософської освіти та науки НПУ Драгоманова щорічно проводять освітні та культурно-просвітницькі проекти, наприклад, як школа з ісламу.

В українському журналістикознавстві саме у період незалежності почали з'явитися наукові розвідки про релігійну пресу, а про релігійну публіцистику ще досі не має, які здебільшого враховували історичний аспект (період кінця XIX і до середини XX ст.).

Моніторинг наукових досліджень дозволив нам говорити, що більшість вчених, які займаються різними аспектами релігії, комунікації в релігії, конфліктологііі та релігійної публіцистики, саме із Західної України, де християнські традиції міцні. Це, зокрема, праці таких дослідників як А. Бойко, С. Кость, А. Юраш, І. Крупський, М. Левчук. Історичні монографії, дослідження здебільшого українських авторів: А. Великого, А. Пашука, С. Головащенка; публікації деяких релігійних видань колишнього СРСР – «Журнал Московской Патриархии», «Православний вісник», цікаві статті на релігійні теми в українській пресі.

Львівська дослідниця Оксана Гоцур у дисертації «Сучасна українська преса як чинник формування геополітичної стратегії України (2000-2014 рр.): проблематика, концептуально-змістове навантаження» розглядає культурно-релігійний чинник одним із основних чинників формування геополітичного образу держави [3], а київський вчений Ігор Скленар у роботі «Сучасна релігійна преса України: типологія, характеристика, домінанти» створює власну типологію релігійної преси без детального розгляду особливостей релігійної публіцистики на сторінках аналізованих видань [12]. Т. Хоменко у праці «Трансформація жанру проповіді у сучасній україномовній публіцистиці (Євген Сверстюк, Мирослав Маринович – Україна, Іван Ортинський – Німеччина)» розглядає не релігійну публіцистику, а жанр її у загальному масиві україномовної публіцистики [14].

Н. Заблоцька свої розвідки присвятила детальному аналізу релігійної публіцистики Івана Павла II [5], а О. Артемчук розглядає екуменічну публіцистику з точки зору зародження, розвитку та історичної перспективи [1]. Досі залишається недослідженою релігійна публіцистика не священнослужителів, а журналістів, публіцистів, наприклад, таких відомих діаспорних діячів як Романа Рахманного [10].

Мета статті. Релігійна публіцистика залишається досить малодослідженою сферою людської діяльності, але при цьому однією із основних засад формування геополітичного образу України на міжнародній арені. Вивчення релігійного публіцистичного доробку персоналіїв дозволить сформувати цінні принципи та правили створення якісних та соціально важливих текстів для сучасних ретрансляторів націєтворчих та соціетальних смислів в єдиній концепції ідеї нації українського народу. Мета статті – через творчий доробок Р. Рахманного визначити концептуальні засади релігійної публіцистики автора. Мета статті зумовила цілі розвідки:

- Вивчення поняття «релігійна публіцистика», диференціювання суміжних понять: «екуменічна публіцистика», «соціальна публіцистика» та «світоглядна публіцистика»;
- Визначення культурно-релігійного чинника як детермінанта світоглядного бачення геополітичного позиціювання України через призму творчого доробку Романа Рахманного;

· Характеристика концептуальних засад релігійної публіцистики Р. Рахманного;

· Уточнення подальших перспектив розвитку окресленої теми статті.

Сьогодні означені цілі статті представляють наукову новизну дослідження та вимагають детального та об'єктивного аналізу авторського тексту.

Викладення основного матеріалу. В непростий період для України, коли більшість населення дезорієнтована та споживає не фільтровану деструктивну для ціннісних орієнтирів індивіда інформацію, дуже важливо в центр уваги українських та зарубіжних засобів масової інформації поставити явище церковної конфліктогенності, міжконфесійний діалог, християнська єдність та порозуміння як чинників єдності навколо гуманістичних ідей. Але перш за все варто встановити поняття «релігійна публіцистика» та диференціювати від суміжних понять: «екуменічна публіцистика», «соціальна публіцистика» та «світоглядна публіцистика»

Терміни «екуменізм», «екуменічний» вже давно вийшли за межі вузько-професійного лексикону богословів та науковців, ними активно оперують публіцисти та сучасні дослідники церковно-релігійного життя, особливо зважаючи на складність та суперечливість соціально-конфесійного контексту України [1].

Грецьке слово «ойкумена», від якого походить цей термін, означає «всесвіт», «людство», «заселений світ». Як у теорії, так і на практиці екуменізм – це «позитивне світосприйняття», «позитивне мислення» і «позитивна поведінка», які передбачають високий рівень довіри до відповідальності як церковних ієрархів, так і кожного християнина зокрема. «Від попередніх пошуків богословами різних конфесій основ єдності християнського світу його відрізняло те, що негативні настанови у відносинах між Церквами, організаціями, громадами поступалися місцем позитивним, а зближення християн вбачалося на шляху діалогу, кращого взаємного пізнання, спільного служіння» [6, с. 13].

Під власне екуменічною публіцистикою, український дослідник О. Артемчук розуміє світський та конфесійний макротекст, котрий, апелюючи до масової свідомості, моделює екуменосферу, виконує роль медіатора церковної та суспільної структур, а також містить теологічний і соціально-філософський аналіз проблем міжрелігійного порозуміння та морального про- чи регресу світової людської спільноти – «ойкумени». Щодо екуменосфери, то це сфера взаємодії церкви і суспільства, в межах якої людська діяльність у напрямі творчого діалогу і порозуміння, метою яких є зближення на засадах спільних цінностей та ідеалів, стає визначальним чинником розвитку людства.

Роман Рахманний дає власне визначення українського екуменізму – «по суті молитовне і діюче зближення і поєднання українських віровизнать – сьогодні незамінна сила в боротьбі українського народу з червоним дияволом білої Москви та його західними союзниками чи співробітниками» [11, с. 33]

Можемо також говорити про певну інформаційно-медійну ротацію екуменічного процесу, за якого міжцерковне порозуміння (як на глобальному, так і на локальному рівнях) впливає на публіциста, який, у свою чергу, є творцем екуменічної публіцистики, що має певний соціальний резонанс, впливаючи, таким чином, на першопочатковий процес міжцерковного порозуміння [1].

На думку В. Буряка, саме художньо-публіцистичне мислення наближене до системності мислення відображеного факту. «У контексті нової парадигми часу публіцистичне мислення структурно і видово змінюється… Інтелектуальну сутність нового типу мислення і визначає самопізнання або раціоналізм, що утворив певний стиль розмірковувань, який не обмежився лишень межами теорії пізнання, а розповсюдився на аналіз усіх сфер… Звідси – новий рівень концептуалізму як системи сприйняття та інтерпретації факту вищого інтелектуального рівня (література, мистецтво, публіцистика), яка вводить у горизонт свого відображення. весь свідомісно-інформаційний спектр людського буття – науковий, філософський, релігійний. Тобто література, мистецтво, публіцистика як горизонти інформаційної, свідомості набирають суперознак модуль-свідомісної системи, що визначає рівень осмислення буття світовою свідомістю, свідомістю етносу, народу» [2, с. 161].

Закономірністю є і синхронізація внутрішньо-концептуальних процесів публіцистичного мислення, що відображується передовсім в: «оригінальності концептуального бачення дійсності, в новій стилістиці його вираження, у появі нових суперособистостей (модульних свідомостей типу створювач, що володіє не лише концептуальною оригінальністю, а й здатністю прогнозувати соціально-політичні процеси суспільства)» [2, с. 162].

На сучасному етапі виникає оригінальне тлумачення світоглядної публіцистики, яка є «словесною сферою моделювання свідомості, виявом незгасної активності, динамізму людського духу, політичним й морально-філософським освоєнням історії та актуальної суспільної практики, всеохопним засобом формування особистості, площиною вияву інтересів та вартостей людей, соціальних груп і націй, втіленням їх культурної ідентичності» [7, с. 38].

Однією з головних ознак світоглядної публіцистики є всеохопність та дотичність як до матеріальних, так і до духовних субстанцій, а також те, що «життєва прив'язаність до правди в ній поєднується з метафоричністю, здогадністю; вона – цілком ідентифікована інтелектуальна реальність, яка фіксує динаміку життя, мислення і психології» [7, с. 9]. Слово публіциста-апологета морального типу мислення є високоякісним «словом-важелем, словом-рушієм, словом-вчителем» [7, с. 23-24].

Велика відповідальність за хід та наслідки екуменічного процесу лежить на засобах масової інформації, їх конструктивній позиції та критико-аналітичному підході до висвітлення проблем конфліктогенності, пише О. Артемчук [1]. Важливу роль відіграють авторитетні персоналії окремих журналістів – фахівців з питань церковно-релігійного життя, їх чітка моральна та громадянська позиція, глибоке професійне зацікавлення та максимум докладених творчих зусиль у вирішенні міжконфесійних суперечок на теренах сучасної України [1]. Інколи деякі ав-

тори «не можуть розрізнити свою позицію від емоційного забарвлення своєї позиції, не можуть розрізнити думку і ту емоційну обгортку, якою супроводжують свою думку» [13, с. 12].

Іншою, не менш важливою проблемою є те, що релігійна журналістика припинила розвиватися у співпраці зі світськими виданнями, вказує І. Скленар [12]. А П. Дідула пише, що «1993-1995 роки відзначаються тим, що у релігійній пресі відчувалася хвиля творчого пошуку. Численні релігійні видання, що виникли на хвилі відродження Церкви, притягували до себе авторів із не релігійних видань, які, очевидно, разом із бажанням працювати привносили у релігійну журналістику певні журналістські навики, здобуті у виданнях нерелігійних» [4, с. 100].

Також зауважено різницю між соціальною та релігійною публіцистикою. Якщо публіцистика соціальна шукає відповіді на проблеми у власному досвіді, головною темою її є висвітлення й аналіз поточних подій та надання практичної допомоги з актуальних питань, то релігійна публіцистика, окрім висвітлення аспектів релігійного життя, проблем герменевтики, береться за висвітлення актуальних, загальних соціальних проблем через призму ідеї християнства та релігійних досвідів [14, с. 7].

Публіцистичний доробок Романа Рахманного представляє особливу цінність для сучасних медіапрацівників, ретрансляторів цінностей гуманізму, духовних орієнтирів не тільки тому, що автор залишив по собі величезний пласт інтелектуальних текстів, але й тому, що Р. Рахманний народився в с. Підністряни Жидачівського району на Львівщині та закінчив Львівську богословську академію, а отже перебуваючи в закордоном ментально зберіг міцні християнські цінності, традиції, а освіта дозволила автору предметно говорити про релігію та український народ, автор пише: «Україна ніколи не була і ніколи не буде безрелігійною пустелею. Там віра в Бога і пов'язання української людини з церковною структурою сильніші від будь-яких штучно і насильно насаджених ідеологій і організацій» [11, с. 27].

Публіцистичні нариси релігійної тематики за авторства Романа Рахманного вміщені у збірнику «Самовизначення християнської України», автор в різні роки та часи надсилав їх до канадського тижневика «Наша Мета», де мав власну колонку понад 10 років без перерви, з власним видавництвом з друкарнею, що є осередком української католицької єпархії Східної Канади.

Збірка включає в себе «статті, написані й надруковані на тему патріярхальної структури чи інших аспектів української церковної політики» [11, с. 6]: основний текст складає нарис «Самовизначення християнської України», далі менші за обсягом, але не менш значущі та інтелектуально ціннісні тексти для сучасного читача – «Повернення Архипастиря і Учителя», «Гідна і заслужена перед Богом і людьми. До питання Патріярхату Української Греко-Католицької Церкві», «Виразно виявити наші прагнення до встановлення українського Патріярхату», «Зміцнення церкви сприяє зміцненню народу», «Найпровідніша пора на утворення української Патріярхії», «У 50-ліття Української автокефальної Православної Церкви», «Для українців – це чоловік на всяку пору». Кожен нарис висвітлює певний аспект церковно-релігійної теми тогочасного суспільства, що перегукуються із сучасним станом ідеї нації українського народу.

У нарисі «Самовизначення християнської України», Роман Рахманний окреслює історію становлення Церкви, боротьби за незалежність та головні проблеми Української Автокефальної Церкви, демонструючи не лише глибоке знання теми, але й інтелектуальний підхід до викладу думок. Автор пише, що «мученицьку, але не зламну» Українську Католицьку Церкву східного обряду затиснуто поміж «дипломатичних колон Москви і Ватикану». Говорить автор про функцію єдності Церкви: «багатотисячна віруюча українська громада ось уже чотирнадцятий рік підходить шанобливо до того «наріжного каменя» і... жде якогось біблійного чуда. Прагне, щоб серед сучасної технологічної пустелі з того «каменя» потекла животворча вода, яка б самотужки зцілила нас усіх, розпорошених в одне живе тіло» [11, с. 8].

Р. Рахманний робить висновки: «складний різнонаціональний протиукраїнський фронт вимагає спільного фронту всіх віруючих українців при одночасній підтримці з боку навіть нерелігійних українців, але які розуміють значення церковно-релігійного чинника в розвитку нації» [11, с. 27].

Особливого уваги заслуговує фраза-пророцтво із нарису «У 50-ліття Української автокефальної Православної Церкви» у підзаголовку «У світі агресії»: «все це діялося тоді, коли дедалі цупкіше затискалися диби московського терору на руках і ногах українського народу. Стояти при українській вірі та обстоювати право українця на власний шлях до Бога означало тоді бути чимось більшим, ніж героєм» [11, с. 53].

Висновки. Релігійна публіцистика Романа Рахманного відзначається доскональним знанням Біблії, при чому автор користується інтелектуальним українським перекладом, а не старослов'янськими версіями, застосовує алюзії та прецедентні тексти: «наріжний камінь», «синайська пустиня», «свідоцтво хрещення», «Вічні міста», «сподівання ізраїльтян під час їхньої історичної мандрівки по Синайській пустині», «дезертира із Христового виноградника, провідником у якому іменував його Христос» і т.п.

Публіцист веде безперервний діалог з читачем, звертає увагу до ключових моментів тексту, причому говорить із читачем на рівні, сприймаючи його як рівного собі в інтелектуальному плані, чого не часто зустрінеш в сучасних текстах на релігійні теми.

Автор вірить в Бога і гуманістичну місію щирої віри у вищі сили, але зберігає об'єктивний і адекватний погляд на стан тогочасних речей, екстраполюючи пророчі заяви майбутнім нащадкам. Роман Рахманний не боїться звинувачувати московську агресивну політику у навмисному роз'єднанні українського народу. Роман Рахманний демонструє досконале знання політичних та історичних колізій розвитку української релігійної думки, майстерно вплітає знання психології не лише індивідуальної, але й соціальної.

Публіцист застосовує вдалий прийом інтелектуального збагачення тексту, поєднуючи макро- і мікрорівні за допомогою опису Української Ка-

толицької Церкви східного обряду у порівнянні із трагічним образом України (макрорівень), при цьому на підсвідомому рівні в тексті присутній образ автора та читача (мікрорівень). В текстах чітко прослідковується дихотомія «автор-читач», їх діалог, адже автор відповідає на соціально значущі питання про релігію.

Вдумливий публіцист не обмежився лише глибоким інтелектуальним аналізом, але й сформулював концептуальні та принципові засади релігійного руху в Україні та діаспорі:

· Консолідація «всіх віруючих українців в єдиній Українській християнській Церкві», бо ще ніколи досі «у всесвітньому українському суспільстві не було такого пригожого клімату»;

· Критичний підхід до маніпулятивних прийомів країни-агресора: «українська віруюча людина заглянула так глибоко в махінації чужоземних духовно-світських центрів, як сьогодні, в епоху «епізменту» офіційних християн з офіційними речниками червоного діявола білої Москви»;

· Рішучі заходи «акція мусить бути енергійна, виразна і часово визначена» щодо об'єднання українських католиків до усамостійнення своєї церкви... політиканів, що у своїй короткозорості баламутять своє суспільство, треба прогнати, як речників чужоземних, ворожих українському народові центрів»;

· Збереження власних традицій та розробка стратегій у майбутньому: «у боротьбі за своє самовизначення і розпочати український діалог про майбутнє всієї української християнської церкви у світі» або «українці можуть і повинні одностайно виступити проти душохватства... процес підступного переверботовування душ перетворює багатьох психічно здорових українських людей у суспільно-психологічне перекотиполе, у своєрідні «мертві душі» – людей без людського коріння».

Перспективи дослідження. Перегляд та переосмислення радянської спадщини релігієзнавчої науки та масиву релігійної публіцистики на предмет визначення концептуальних засад; дослідження вітчизняної релігієзнавчої думки з урахуванням видатних представників української діаспори; вивчення українського та зарубіжного релігієзнавства для вироблення власних концепції; проведення польових досліджень із застосуванням методів соціальної антропології, етнології, соціології та психології і збір власного емпіричного матеріалу.

Список літератури:

1. Артемчук О. І. Екуменічна публіцистика: зародження, розвиток та історична перспектива [Електронний ресурс] / О. Артемчук // Електронна бібліотека Інституту журналістики КНУ. – Режим доступу: http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1289 – Назва з екрану.
2. Буряк В. Генеза концептуальності сучасного публіцистичного мислення у контексті свідомісної парадигми ХХ століття / В. Буряк // Віст. Львів, ун-ту. Сер.: журналістика. – 2001. – № 21.
3. Гоцур О. Сучасна українська преса як чинник формування геополітичної стратегії України (2000-2014 рр.): проблематика, концептуально-змістове навантаження [Текст]: автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій: 27.00.04 / Гоцур Оксана Іванівна; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2016. – 20 с.
4. Дідула П. До питання аналітичного жанру в сучасній релігійній пресі УТКЦ / П. Дідула // Стосунки між Церквою і державою: протистояння, «стіна розмежування» чи співпраця? – Л.: Львівська Богословська Академія. Інститут релігії та суспільства, 1998.
5. Заблоцька Н. Публіцистика мислення про гідність людини (на основі праць Івана Павла ІІ) / Н. Заблоцька // Вісник Львів. ун ту VI: Серія Журн. – 2011. – Вип. 35. – С. 206–212.
6. Кочан Н. Екуменізм: до характеристики явища і поняття / Н. Кочан // Знаки часу: До проблеми порозуміння між церквами / [Упоряд. З. Антонюк, М. Маринович]. – К: Сфера, 1999.
7. Лось Й. Правда слова / Й. Лось // Публіцистика і тенденції розвитку світу: Збірник наук, статей. – Л., 1999.
8. Лось Й. Публіцистика й тенденції розвитку світу: Навчальний посібник. – Львів: ПАІС, 2007. – 376 с.
9. Лось Й. Слово має визволяти, а не поневолювати / Й. Лось // Світло. – 2001. – Ч. 7-8.
10. Потятиник Б. Медіа: ключі до розуміння / Б. Потятиник. – Львів, 2004. – 312 с.
11. Рахманний Р. Самовизначення Християнської України / Р. Рахманний. – Торонто: Новий Шлях, 1977. – 63 с.
12. Скленар І. М. Сучасна релігійна преса України: типологія, характеристика, домінанти: автореф. дис ... канд. наук із соціальних комунікацій: 27.00.04 / Ігор Михайлович Скленар. – Київ: Б.в., 2008. – 16 с.
13. Толерантність у релігійній пресі. – Л.: Львівська Богословська Академія. Інститут релігії та суспільства, 1999.
14. Хоменко Т. М. Трансформація жанру проповіді у сучасній україномовній публіцистиці (Євген Сверстюк, Мирослав Маринович – Україна, Іван Ортинський – Німеччина) [Текст]: Автореф. дис. .... канд. філол. наук: 10.01.08 / Хоменко Тетяна Миколаївна; Київський національний ун-т ім. Т. Г. Шевченка, Інститут журналістики. – К., 2001. – 18 с.

Клищ А.В.
Институт журналистики и массовой коммуникации
Классического приватного университета

РЕЛИГИОЗНАЯ ПУБЛИЦИСТИКА РОМАНА РАХМАННОГО: КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ

Аннотация
В статье рассматривается понятие религиозной публицистики, устанавливается отличие от мировоззренческая, экуменической и социальной публицистики. Проведенный дискурса анализ религиозной публицистики Романа Рахманного и установлены авторская особенность раскрытия вопросов религии как фактора формирования не только образа Церкви, но и Украины в целом.
Ключевые слова: религиозная публицистика, религия, ценностные ориентиры, духовность, гуманизм, диалог с читателем, политические пророчества.

Klishch A.V.
Institute of Journalism and Mass Communication,
Classical Private University

RELIGIOUS PUBLICISM OF ROMAN RAKHMANNYI: THE CONCEPTUAL FRAMEWORK

Summary
In the article the concept of religious journalism, set difference of worldview, ecumenical and social journalism. Conducted religious discourse analysis and journalism Roman Rakhmanny authoring feature set of disclosure on religion as a factor in forming the image of not only the Church, but the whole Ukraine.
Keywords: religious journalism, religion, values, spirituality, humanism, dialogue with the reader, political prophecy.

УДК 378:004

ВИКОРИСТАННЯ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Лаба О.В.
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

Досліджено теоретичні аспекти, а також практичне використання соціальних мереж у навчальному процесі кафедрою документознавства та інформаційної діяльності Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу. Названі основні переваги використання соціальних мереж у навчальному процесі. Проаналізований кількісний склад груп та бесід, які використовуються кафедрою. Досліджено основні тематичні рубрики контенту в групах та бесідах. Виокремлені основні функції, які виконують соціальні мережі у навчальному процесі кафедри.
Ключові слова: соціальна мережа, навчальний процес, кафедра, студент, документознавець.

Постановка проблеми. У зв'язку зі стрімким розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, в останні роки набули великої популярності соціальні мережі як універсальний засіб інтернет-комунікації, особливо серед молоді. Найчастіше використовуються в Україні такі соціальні мережі як Facebook, «ВКонтакте», «Одноклассники», сервіс мікроблогів Twitter, фотосервіс Instagram тощо. Дослідження свідчать, що у 2015 році лідером в Україні була соціальна мережа «ВКонтакте» [4]. У мережі Facebook у тому ж 2015 році були зареєстровані 4,5 млн. українських користувачів, при чому 60% з них користуються Facebook за допомогою смартфона або планшета, що означає, що ця соцмережа є доступною для них у будь-який час і в будь-якому місці. Така популярність соціальних мереж в Україні дає підґрунтя для використання їх не лише в розважальних, інформативних та комунікативних, але й, зокрема, у навчальних цілях, що й підтверджує актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні роки проблеми використання соціальних мереж у навчальному процесі стали об'єктами дослідження багатьох науковців, що відображено в наукових працях А. Марковець та Л. Бурої [2], О. Орлова [3], М. Черній [6] тощо. В той же час, підкреслюючи популярність й актуальність соціальних мереж, окремі науковці вважають їх негативним або навіть небезпечним явищем для людини. Видатний соціолог Зиґмунт Бауман називає соціальні мережі пасткою, оскільки вони «не вчать провадити діалог, тому що там дуже легко уникати полеміки» й заставляють людину замкнутися у зоні комфорту [1].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на значний інтерес науковців до обраної тематики, прикладні аспекти використання соціальних мереж у навчальному процесі документознавців не були об'єктом дослідження жодного з опрацьованих джерел.

Мета статті. Метою публікації є аналіз стану використання соціальних мереж у навчальних цілях кафедрою документознавства та інформаційної діяльності Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу (далі – ІФНТУНГ), яка є випусковою для студентів спеціальності «Інформаційна, бібліотечна й архівна справа».

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на можливість негативного впливу соціальних мереж на молодь у випадку, до прикладу, зловживання ними, більшість дослідників вже ж роблять наголос на позитивних аспектах їх використання у навчальному процесі. Серед основних аргументів на користь застосування соціальних мереж науковці виділяють такі [5]:

– соціальні мережі сприяють розвитку електронного навчання й освіти в цілому, пропонуючи нові технічні та методичні засоби. Студенти з усього світу можуть підписатися на он-лайн уроки абсолютно безкоштовно й проходити курс навчання в зручному для себе темпі. Крім лекцій,

студенти можуть підтримувати зв'язок з викладачем або брати участь у дискусіях;

– теорія соціального навчання, популярна на заході в останні роки, робить припущення, що люди вчаться найефективніше, коли вони взаємодіють з іншими учнями в рамках певної теми або предмета. Студенти, які навчаються в групах хоча б раз на тиждень, виявляються краще підготовленими, ніж студенти, які займаються самостійно [5];

– це актуально. Студенти залучені в соціальні мережі більше, ніж в будь-які інші веб-ресурси. Інтерфейс, засоби комунікації, організація та форми подання контенту знайомі та зрозумілі їм;

– це безкоштовно;

– соціальні мережі дозволяють оперативно ділитися зі студентами важливою інформацією й робити нагадування;

– навчаючись в соціальних мережах, студенти здобувають сучасні навички використання інформаційних технологій, а саме, оволодіння засобами й способами електронної комунікації, пошук, аналіз і фільтрування інформації, структурування інформаційних потоків та здійснення моніторингу оновлення контенту тощо, що є необхідним в епоху інформаційного суспільства;

– різноманітність форм комунікації дає можливість застосування різних методів спільної роботи викладача зі студентами [3]. Форуми, опитування, голосування, коментарі, дискусії, підписка, відправлення персональних повідомлень тощо дають можливість як групової, так і персональної чи вибіркової взаємодії;

– пропущене студентом заняття не означає для нього прогалину у знаннях, адже він може спостерігати за навчальним процесом і брати в ньому участь в режимі онлайн;

– соціальні мережі дають можливість постійної інтерактивної взаємодії викладачів зі студентами, викладачі стають доступнішими для студентів у комунікаційному аспекті;

– широкі демонстраційні можливості соціальних мереж дають змогу подолати труднощі з оснащенням навчальних аудиторій необхідним обладнанням для демонстрації наочних матеріалів в електронному вигляді. Викладач ділиться будь-яким контентом зі студентами, а ті, в свою чергу, мають змогу поділитися своїми навчальними досягненнями не лише з одногрупниками, а й, при бажанні, з усім світом [3];

– в освітній процес можуть бути залучені й батьки;

– сором'язливі студенти почуваються комфортно в соціальних мережах і стають активнішими учасниками навчального процесу.

Зважаючи на перелічені переваги соціальних мереж, кафедра документознавства та інформаційної діяльності ІФНТУНГ досить активно використовує найпопулярніші соціальні мережі на теренах України, зокрема, ВКонтакте та Facebook для взаємодії та налагодження ефективних комунікацій зі студентами. Взаємодія відбувається у таких основних напрямах:

– функціонує група «Документознавство та інформаційна діяльність», яка призначена для інформування про події випускової кафедри спеціальності «Інформаційна, бібліотечна й архівна справа»;

– у соціальних мережах ВКонтакте та Facebook створена сторінка «ІГПДУ» інституту гуманітарної підготовки та державного управління, до складу якого входить вісім кафедр, три з них – випускові (в тому числі й кафедра документознавства та інформаційної діяльності), яка призначена для налагодження комунікації як зі студентами, так і з викладачами інституту;

– більшість академічних груп створюють студентські бесіди або групи в соціальних мережах, основним завданням яких є поширення навчальної інформації між учасниками однієї академічної групи;

– створена група «ІГПДУ. Викладачі», учасниками якої є викладачі факультету і до її складу не залучені студенти.

Група «Документознавство та інформаційна діяльність» є публічною, тобто до неї може долучитись будь-хто зацікавлений. Дозвіл або відмову у приєднанні до групи надає адміністратор, аби уникнути долучення до групи сторонніх осіб, які поширюватимуть спам. У групі є 111 учасників, з них 74 – студенти спеціальності «Інформаційна, бібліотечна й архівна справа», 14 – викладачі, 23 – інші учасники (рис. 1). З них є 2 адміністратори, які керують групою.

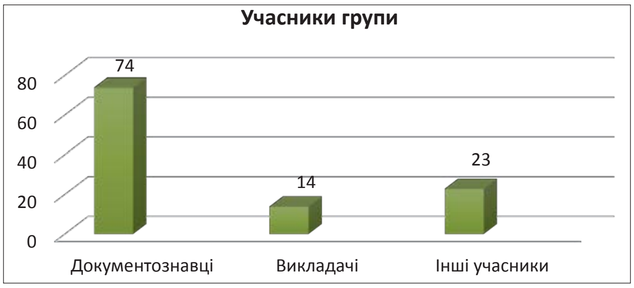

Рис. 1. Кількісний склад учасників групи

Особливістю записів, здійснених у групі є те, що всі публікації містять звіт (часто фотозвіт) про проведені заходи кафедрою документознавства та інформаційної діяльності, а також анонс подій та запрошення до участі в актуальних заходах. Аналіз контенту групи дає змогу виокремити найпопулярніші рубрики серед публікацій (рис. 2).

Рис. 2. Тематика публікацій у групі

Навчальна інформація містить опис подій стосовно навчального процесу та використання здобутих знань студентами на практиці, до прикладу, практичне заняття зі студентами третього

курсу в Державному архіві Івано-Франківської області, проведення практичного заняття з інформаційного маркетингу, під час якого студенти презентували проекти щодо соціальної реклами бібліотек, практичне заняття з етики ділового спілкування, яке проводилося у конференц-залі й ресторані тощо. Інформація про виховні заходи містить, в основному, звіти про відвідання студентів разом з кураторами визначних пам'яток, культурних заходів тощо. До відомостей інформативного й пізнавального характеру можна віднести відеорепортаж з завідувачем кафедри документознавства та інформаційної діяльності про діяльність кафедри, інтерв'ю директора інституту гуманітарної підготовки та державного управління тощо. Інформація про художню самодіяльність й творчість студентів містить, до прикладу, відомості про участь студентів-документознавців у конкурсі художньої самодіяльності університету, проведення студентами Дня документознавця тощо.

Проведений аналіз тематичних рубрик групи «Документознавство та інформаційна діяльність» свідчить про достатньо низький показник питомої ваги навчальної інформації у контенті групи, що можна вважати зоною розвитку у використанні зазначеної групи у навчальному процесі. Зручність функціонування групи в тому, що коло її учасників обмежене, в основному, студентами однієї спеціальності, тому контент може бути доповнений навчально-методичними матеріалами, зокрема, методичними вказівками до дисциплін, лабораторними практикумами, конспектами лекцій тощо.

Група «ІГПДУ» в соціальній мережі ВКонтакте є закритого типу, тобто, щоб долучитися до неї, користувачам потрібно подати заявку. Після того, як адміністратор підтвердить заявку, користувач зможе переглядати інформацію групи та дописувати в ній. Аналіз кількісного складу групи дав змогу виявити, що 236 учасників розподілені таким чином: 113 – студенти-документознавці (47,9%), 73 – студенти спеціальності «Переклад» (30,9%), 4 – викладачі (1,7%), 46 – інші (19,5%) (рис. 3).

Рис. 3. Кількісний склад учасників групи ІГПДУ

Слід зазначити, що ця група користується найбільшою популярністю серед студентів. Нині за спеціальністю «Інформаційна, бібліотечна й архівна справа» навчається 116 студентів на денній формі й 77 на заочній, всього 193 студенти, 113 з яких є учасниками зазначеної групи, що становить майже 59%. Варто зауважити, що аналогічна сторінка ІГПДУ функціонує і в соціальній мережі Facebook і має 282 підписники, розподіл яких приблизно такий же, як і в соціальній мережі ВКонтакте. Слід сказати, що частка студентів, які входять до цієї групи в обох соціальних мережах, незначна і становить близько 23%. Крім того, учасниками групи ІГПДУ у соціальній мережі Facebook є значно більша кількість викладачів, а саме 67 учасників професорсько-викладацького складу та працівників інституту, що майже в 17 разів більше, аніж у соціальній мережі ВКонтакте. Отже, можемо говорити про значно вищий рівень популярності соціальної мережі Facebook серед викладачів, в той час, як серед студентів все ще на першому місці залишається соціальна мережа ВКонтакте.

Основною відмінністю записів у групі у порівнянні з попередньою проаналізованою («Документознавство та інформаційна діяльність») є те, що публікується інформація для студентів та викладачів усіх спеціальностей інституту, а не лише документознавців. Крім того, опублікована значно більша частка навчально-методичних матеріалів та навчально-організаційних відомостей. Варто зауважити, що у випадку існування груп в обидвох соціальних мережах, інформація в них дублюється, оскільки, як уже зазначалося, відсоток учасників, що входять до складу груп в обох соціальних мережах, незначний.

Для характеристики студентської навчальної активності в соціальних мережах була проаналізована бесіда однієї з академічних груп студентів четвертого курсу. Бесіда складається із 16 учасників, це становить 100% студентів академічної групи. Ця бесіда призначена для обміну навчальною інформацією між одногрупниками: обговорення домашніх завдань, творчих та лабораторних робіт, перегляд лекцій, поширення типових завдань на колоквіуми та контрольні роботи, підготовка до екзаменів тощо. В цій бесіді 100% інформації носить навчальний характер. Було здійснено аналіз діяльності студентів за осінній семестр 2016/2017 навчального року. У цьому семестрі студентами вивчається 10 дисциплін. Розподіл навчальних матеріалів у бесіді за дисциплінами має такий вигляд (рис. 4).

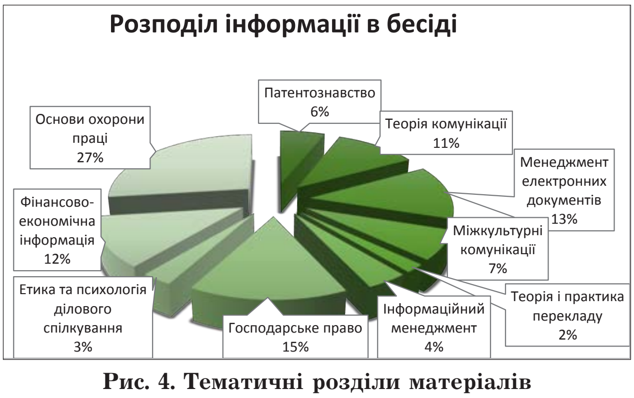

Рис. 4. Тематичні розділи матеріалів студентської бесіди

Ще одним аспектом налагодження комунікацій між викладачами інституту гуманітарної підготовки та державного управління є група «ІГПДУ. Викладачі». До її складу входить 67 учасників – викладачів та працівників інституту, а також дирекція. Зазначена група створена для поширення методичних, нормативних, розпорядчих та довідкових матеріалів для викладачів з метою оптимізації навчального процесу.

Отже, підсумовуючи, можна виокремити основні функції, які виконують соціальні мережі в навчальному процесі кафедри документознавства та інформаційної діяльності ІФНТУНГ, зокрема:

– інформативну – доводять до відома учасників актуальну інформацію щодо навчального процесу;

– комунікативну – організовують швидкий та ефективний обмін повідомленнями між студентами, викладачами, керівництвом тощо, дають можливість колективного обговорення, проведення опитувань, участі в форумах та багатьох інших формах організації комунікативного процесу;

– іміджеву – за рахунок поширення публікацій, а також залучення до груп не лише студентів та викладачів, а й інших зацікавлених учасників, з основними подіями може ознайомитися будь-який користувач соціальної мережі. Використання соціальних мереж у навчальному процесі формує думку про впровадження передових підходів у комунікативних процесах випускової кафедри зокрема та інституту в цілому. Крім того, інформація не лише навчального характеру, а й виховного та розважального, свідчить про різносторонню роботу зі студентами, що також формує позитивне уявлення про спеціальність;

– навчальну – студенти мають можливість ознайомитися з навчальними матеріалами у зручний для них час, використовуючи добре знайомий інтерфейс та інструментарій соціальної мережі;

– інформаційно-аналітичну – використовуючи соціальні мережі в навчальному процесі, студенти повинні здійснювати пошук, аналіз і синтез інформації, що міститься в електронних інформаційних ресурсах, фільтрування інформації, її обробку, відстежувати оновлення контенту та виконувати багато інших інформаційно-аналітичних операцій;

– виховну – у групах міститься значна кількість інформації про проведені виховні заходи;

– розважальну – у групах публікується інформація розважального характеру про творчість та художню самодіяльність студентів, до прикладу відеоролики виступів студентів, фотоколажі тощо;

– рекламно-інформаційну – у групах опублікована інформація про спеціальність, функціонування інституту й кафедри тощо, що може слугувати рекламою спеціальності;

– профорієнтаційну – підтримання зв'язків з випускниками спеціальності, інформація про їхнє працевлаштування й професійні досягнення допомагає зацікавленим особам у процесі прийняття рішень про вибір професії;

– організаційну – розміщення в групах навчально-методичних, навчально-організаційних матеріалів та основних нормативних документів дає можливість ефективної організації навчального процесу.

Висновки і пропозиції. На основі проведеного аналізу, а також керуючись нинішніми тенденціями у розвитку інформаційних технологій, можна дійти висновку, що соціальні мережі можуть стати повноцінним освітнім середовищем, яке сприятиме формуванню культури спілкування у віртуальному середовищі, розвитку комунікативної компетентності, що в подальшому позитивно впливатиме на адаптацію до професійної діяльності.

Список літератури:

1. Бауман З. Соціальні мережі – це пастка [Електронний ресурс] / Зиґмунт Бауман. – День. – 2017. – 15 січня. – Режим доступу: https://day.kyiv.ua/uk/article/top-net/zygmunt-bauman-socialni-merezhi-ce-pastka
2. Марковець А. Використання соціальної мережі «Facebook» в навчальних цілях [Електронний ресурс] / Альона Марковець, Ліда Бура. – Режим доступу: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/24745/1/43-100-101.pdf
3. Орлов О. В. соціальні мережі як сучасне середовище навчання державних службовців [Електронний ресурс] / О. В. Орлов. – Режим доступу: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2013-1/doc/3/02.pdf
4. Соціальні мережі як чинник інформаційної безпеки [Електронний ресурс]: інформаційно-аналітичний бюлетень; додаток до журналу «Україна: події, факти, коментарі»; огляд інтернет-ресурсів. – К., 2015. – № 17. – Режим доступу: http://nbuviap.gov.ua/images/sozinfo/2015/s-net17.pdf
5. Студентський портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uastudent.com/vykorystannja-socialnyh-merezh-u-navchalnyh-ciljah/
6. Черній М. Особливості використання соціальних мереж у процесі навчання в цілях активізації навчальних і комунікативних навичок студентів й учнів [Електронний ресурс] / Черній Милослава Михайлівна. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/e-journals/ITZN/2012_4/694-2236-1-ED.pdf

Лаба О.В.
Ивано-Франковский национальный технический университет нефти и газа

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация
Исследованы теоретические аспекты, а также практическое использование социальных сетей в учебном процессе кафедрой документоведения и информационной деятельности Ивано-Франковского национального технического университета нефти и газа. Названы основные преимущества использования социальных сетей в учебном процессе. Проанализирован количественный состав групп и бесед, которые используются кафедрой. Исследованы основные тематические рубрики контента в группах и беседах. Выделены основные функции, которые выполняют социальные сети в учебном процессе кафедры.
Ключевые слова: социальная сеть, учебный процесс, кафедра, студент, документовед.

Laba O.V.
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

USE OF SOCIAL NETWORKS IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Summary
The theoretical aspects and practical use of social networks in the educational process of the document and information management department of the Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas were researched. The major benefits of using of social networks in the educational process were named. The quantitative composition of groups and conversations was analyzed. The basic content category in groups and conversations was investigated. Key functions that perform social networks in the educational process of the department were allocated.
Keywords: social networks, educational process, department, student, document manager.

УДК 316.776.32

ЕСТЕТИЧНО-РОЗВАЖАЛЬНА ФУНКЦІЯ НА ТЕЛЕБАЧЕННІ: ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ ТЕЛЕПРОЕКТІВ НА УКРАЇНСЬКОМУ МЕДІА РИНКУ

Мазіпчук І.Ю.
Львівський національний університет імені Івана Франка

Телебачення є одним з наймасовіших засобів інформування, політичного і культурного виховання людини, формування громадської думки, розважання. Тому на українському медіаринку найбільший сегмент займають програми розважального характеру. Медіапродукти досліджувались сукупністю систематизованих пізнавальних операцій. Для дослідження було обрано такі методи: *описовий* для систематизації комунікативних одиниць (телепрограм), *зіставний* для виявлення спільних та відмінних рис досліджуваних об'єктів та *структурний* для аналізу медіапродуктів як складної системи взаємопов'язаних елементів, що виконують чітко окреслені функції стосовно цілого. Порівняння естетично-розважальних норм телепроектів зарубіжного виробництва зумовив відкрити нові показники якісного чи навпаки шкідливого напрямку видовищних комунікацій для українського медіаринку.
Ключові слова: естетика, розважальні телепрограми, науково-популярні програми, телепроекти.

Постановка проблеми. Журналістика як соціальний інститут містить у собі загальні та спеціальні функції, якими формується громадська думка та чиниться управління масовими емоціями. Р. Блюм називає вісім найважливіших завдань ЗМІ щодо соціального процесу і розташовує їх певним чином, підкреслюючи в такий спосіб пріоритетність кожного з них:

– функція інформування;
– функція артикуляції (за нею ЗМІ повинні бути «відображувачем думки без словесних мас»);
– функція соціалізації, тобто передачі культурних здобутків, до неї входить і світня функція: ЗМІ таким чином «соціалізують» людину;
– функція критики та контролю;
– функція кореляції, тобто налагодження взаємодії між редакцією будь-якого ЗМІ та його аудиторією у процесі погодження різних думокк, точок зору;
– функція обслуговування: з матеріалів ЗМІ люди повинні отримувати практичну допомогу, корисні поради для свого буденного життя (прогноз погоди, затори на дорогах, забруднення навколишнього середовища, курси валют тощо);
– функція розважання;
– функція реклами [3];
– естетична функція [7, с. 120].

Окрім того, багато українських дослідників розділяють такі функції журналістики:
1. За Шклярем:
– інформаційно-пізнавальна;
– ціннісно-орієнтаційна;
– комунікативно-естетична;
– соціально-організаторська;
– психологічної регуляції [14, с. 71].
2. За Михайлином:
– інформаційна;
– формування громадської думки;
– організаційна;
– соціальної критики;
– ідеологічна;
– культурна;
– розважальна;
– рекламна [9].
3. За Москаленком:
– організаторська;
– виховна;
– пропагандистська;
– контр-пропагандистська;
– соціологічна [11, с. 172].

Для розважальних програм журналістики характерним є незвичність, інтригуючий початок. *Розважальна функція журналістики* – це функція, яка забезпечує аудиторії розваги, відволікання, розслаблення, вона дає змогу людині

релаксувати й відпочивати, знижує напруженість у суспільстві. Вона проявляється через публікацію у пресі кросвордів, анекдотів, сторінок гумору, у створенні на радіо й телебаченні розважальних програм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед дослідників побутують два погляди на виокремлення розважальної функції журналістики. Перший, на думку Михайлин І. Л., Овсянікова Т., полягає в створенні відповідним чином спрямованих видань чи тематичних сторінок, які не містять поважних, серйозних матеріалів. Згідно з другим поглядом (Галлер М., Хейзинга Й.) розважальність мусить бути репрезентована в кожному матеріалі на будь-яку поважну тему; автор повинен уміти принагідно пожартувати, розповісти анекдот, або ж навести цікавий історичний приклад; таким чином читач, навіть сприймаючи серйозний політичний матеріал емоційно відпочине і цікаво проведе час. Ми погоджуємося з другим поглядом, тобто розважальні елементи у журналістських матеріалах мають бути як у релаксуючих програмах, так і в програмах інтелектуального наповнення.

У сучасному інформаційному просторі України, де якісні загальні видання часто зазнають морального чи економічного тиску (цензура з боку власника, брак коштів і т. п.), створилося плідне середовище та умови для активного зростання розважальних друкованих видань. Переважають розважальні програми на радіо й телебаченні, витісняючи з найкращого ефірного часу глибокі та проблемні журналістські матеріали. Така ситуація не може не викликати тривоги [9].

Сучасний словник української мови подає два варіанти визначення лексеми «розвага»: «Те, що розвеселяє, розважає людину. Те, що заспокоює, втішає кого-небудь у горі, в нещасті тощо; втіха» [16]. Окрім того, сюди можна віднести: легкість змісту сценарію на сприйняття, дух змагання, співпереживання, залучення глядачів до участі; задоволення глядачів, тимчасове перевтілення (вживання в образ), релаксація фізичних сил; видовищність телепрограми; креативність способу реалізації змісту програми; ескейпізм (відволікання від реальності), інноваційність та індивідуальні особливості ведучого, його популярність і авторитет. Поняття «розважальна програма» походить від слова «розвага», «гра», «видовище». Оскільки підґрунтям будь-якої розважальної програми є гра, то неодмінно такі програми мають бути видовищними.

В історичному аспекті естетика як наука формувалась на найважливіших питаннях, які містили у собі зміст, сутність та прояви естетичного в людині до дійсності. **Естетика** (грецьк. aisthesis – чуття, почуття, aistheticos – чуттєвий) – наука про прекрасне, художнє освоєння дійсності, про загальні закони краси і художньої творчості. Тривалий час формування категорій, понять, принципів та концепцій естетики відбувалось в межах філософії, яка осмислювала людський світ з позиції створення в ньому довершених і гармонійних предметів. Світ ідеальних речей оцінювався людиною як такий, що відповідає уявленням про красу, прекрасне, величне, про досконаліcть, гармонійність як тілесну, так і духовну. Тому естетична увага завжди подається природі, суспільству та духовному світу людини. Універсальне поняття для всього культуротворчого процесу в історії передбачає звернення до наукового поняття естетики та її основних категорій.

На початку третього тисячоліття розвиток інформаційних систем та принципово нових засобів комунікації і навчання приводять до змін психофізіологічної організації людини в зв'язку із тим, що основна маса інформації здобувається тепер у вигляді *візуальних образів, у формах різноманітних знаково-символічних структур та засобів*, що в цілому веде до суттєвої естетизації свідомості. Звичайне формально-логічне мислення, що базується на лінійному русі міркування від засновку до результату, поступається іншим, більш складним та неоднозначним формам свідомості, які розвивались переважно в межах художньо-мистецьких та релігійно-духовних практик як важливих складових культури [13].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сучасному етапі естетичні явища часто набувають спотворених форм. Соціум постійно перебуває під впливом різних негативних факторів: ненависті, що заполонила телевізійні канали та Інтернет, релігійні течії, які часто ворогують між собою, економічних та екологічних проблем. Мета комунікаційної естетики – це розробити для суспільства якісні розважальні продукти, аби вони стали мірилом на противагу негативному впливу. Для цього існує соціальний інститут, мета якого забезпечити суспільство якісним, об'єктивним, насиченим інформаційним продуктом.

Серед категорій естетики на першому плані перебувають поняття *краси, прекрасного, піднесеного, естетичного, потворного, низького, трагічного, комічного* та ін. Важливість звернення до змісту означених категорій зумовлена тим, що саме через їх зміст ми здатні зрозуміти складність та суперечливість проявів естетичного в житті людини, здатні краще побачити особливості співвідношення естетичних явищ як спрямувань людського духу із тими естетичними характеристиками, які ми приписуємо реальності [13].

Журналістика має за мету спрямувати світобачення людей у русло естетичного вподобання. Соціальна місія журналістики полягає у формуванні не лише громадської думки та управлінні масовими емоціями, а й у формуванні естетичних смаків аудиторії. Функціонування журналістики забезпечується в сучасному світі через її інфраструктуру, яка складається з технічних, інформаційних, організаційно-управлінських, навчальних закладів та установ. З точки зору суспільних інтересів, журналістика адаптує частину науково-практичного знання даних груп для сприйняття масовою свідомістю з метою прийняття іншими соціальними групами моделей поведінки, ідеології (культури, моралі, етики, естетики) та способів розвитку.

Естетичні явища і процеси у журналістиці, будучи важливою стороною людського відношення до дійсності, мають величезний діапазон своїх можливих проявів, проте їх якісна особливість як явищ саме естетичного плану фіксується категоріями естетики, тобто її найбільш важливими та загальними поняттями. Внаслідок цього естетична обізнаність передбачає знання того змісту, що ними фіксується [13].

Цілі статті – узагальнення та осмислення досвіду зарубіжних телепроектів, а також їх якісної адаптації на українському медіаринку у естетично-розважальному сенсі.

Виклад основного матеріалу дослідження. «Ігри мозку» – американський телепроект, який висвітлює про особливості функціонування мозку людини, подаючи це в ігровій формі на телеканалі «National Geographic». Проект складається з 7 сезонів, знімання яких розпочалась у 2011 році. «Brain Games» запрошує глядачів у подорож до світу інтерактивних ігор і тестів, які допоможуть зрозуміти, як влаштований людський мозок. По-справжньому запаморочливі експерименти тестують те, як мозок людини сприймає навколишній світ. Досліджуючи увагу, страх, переконання і прийняття рішень, «ігри» змушують глядачів замислитися про власний мозок. Адже саме він виробляє емоції людини, які і досліджує ця програма. Для аналізу було обрано п'ять серій за 2016 рік: про те, як мозок допомагає вижити людині, про оманливе бачення, про фізичні надвластивості мозку, про сприйняття відчуттів та про те, чому наш мозок не завжди виконує наші вказівки.

«Ігри мозку» можна віднести до ігрових розважальних програм (інтерактивних ігор) за кількома ознаками:

- об'єктом уваги стає мозок людини, про який розповідають учені;
- глядач долучається до процесу гри – виконує завдання чи тести, які прозвучали від телеведучого;
- форма серіалу, тобто кожна серія має свою назву;
- слугує інструментом розваги, релаксації аудиторії: ненав'язливі ігри з глядачем допомагають йому не лише пізнати нове, а й розслабитись при цьому;
- легкість змісту сценарію на сприйняття;
- задоволення глядачів;
- креативність способу реалізації змісту програми;
- ескейпізм;
- видовищність телепрограми.

Особливістю цієї програми є те, що існує взаємний контакт між глядачем та ведучим. Окрім експериментів над пересічними людьми чи добровольцями, також проходять ігрові експерименти над глядачами. Наприклад, у серії за 06.05.16 «Неслухняний мозок» ведучий просить глядача уважно дивитись на екран та аналізувати побачене. Коли глядач вже кілька секунд зосереджений та виконує завдання ведучого, на екрані з'являється правильна відповідь, яка суперечить відповіді глядача. Після цього ведучий за допомогою науковців та добровольців пояснює глядачу, чому той помилився.

Проект за категоріями естетики якісний та відзнятий журналістами сумлінно. Американські телепроекти як зразок якісного телебачення не підвели світову аудиторію і цього разу:

- людина у проекті безперечно – найвища цінність;
- патріотизм – американська програма створена для американців;
- інтернаціоналізм – дивиться увесь світ, а не лише внутрішня аудиторія країни;
- активна праця не лише журналістського колективу, а й інших задіяних персонажів (науковці, фокусники, добровольці та навіть телеглядачі);
- науково-популярна тематика надає впевненість на правдивість висвітленої інформації;
- коментарі кількох людей різних професій надає об'єктивності інформації;
- оперативність – порівняно з новинною журналістикою, «Ігри мозку» програють, але як науково-популярний серіал з 2011 року має вже 7 сезони і планує відзняти новий на 2017 рік.

«Той, що втратив більше за всіх» – популярний американський проект «The Biggest Loser» виходить на NBC з 2004 року і має 15 сезонів. Основа проекту полягає у тому, що учасники, які страждають від зайвої ваги, худнуть та змагаються за грошовий приз. 20 учасників шоу долають біль, страх та відчай заради здорового та щасливого майбутнього.

«Той, що втратив більше за всіх» можна віднести до «програм-перевтілень» за кількома ознаками:

- примушує глядачів повірити у «диво»: людина може скинути багато зайвої ваги за короткий термін;
- спостереження за чужим життям: бачимо, як герої їдять, сплять, розмовляють одне з одним;
- викликає співчуття та налаштовує до рішучих дій: героям важко скидати свою вагу і глядач підсвідомо ставить себе вищим за героїв шоу, рішучі дії – глядач хоче стати кращим;
- демонструє перевтілення людей із зайвою вагою у здорових та струнких;
- дух змагання;
- співпереживання глядачів;
- видовищність телепрограми;
- креативність способу реалізації змісту програми.

Програму «Той, що втратив більше за всіх» має український прототип «Зважені та щасливі» на телеканалі СТБ. Та, на жаль, українську версію не можна назвати якісною та інформаційно насиченою програмою, яка б зацікавила велику аудиторію глядачів. Більшу частину програми займає зваження учасників, затягування часу і як здається наростання інтриги. Насправді ж цьому проекту бракує кадрів про те, як і чим харчуються учасники, як вони займаються, не вистачає інформаційно-наукових фактів яким чином і чому учасники скидають чи навпаки набирають вагу. Тренери не можуть пояснити жодну із фізичних змін учасників, а ведуча програми затягує час та виснажує цим глядачів. Вони не надають жодних практичних рекомендацій і для глядачів, адже програма мала б залучати всіх до здорового способу життя. Якщо програма спрямована на те, аби глядачі – які теж страждають від зайвої ваги, могли позбутися її, без шкоди для здоров'я, то відповідно таку інформацію варто надавати глядачеві, що й роблять американські творці програми.

Естетика телепроекту «Зважені та щасливі» може вражати глядачів тим, як люди страждають та як вони виглядають, але стосовно якісного продукту та засад журналістики – програє:

– хоч людина – центр уваги, але висвітлена вона не як найвища цінність;

– програма – американська копія;

– лише для внутрішньої аудиторії;

– колектив журналістів та інших людей, які були задіяні до цього проекту працюють не як команда, а тому і якість програми виходить відповідною;

– показують правдиво скільки людина важила до і після;

– показують не об'єктивно, оскільки не вистачає кадрів як саме учасники скидають зайву вагу, немає думки експертів;

– оперативність – якщо порівняти з науково-популярними серіалами, то знімання і висвітлення сюжетів однакова за часом, але якщо взяти за насиченістю інформацією, то це все ж триваліший процес роботи;

– кадри, які відображають спотворену естетику (образ антицінностей та антисуспільних норм).

Для розкриття певного змісту та тематики обраного журналістом телевізійного проекту, йому варто знати правильний підхід до розкриття відповідної тематики. Німецький науковець Міхаель Галлер пропонує чотири таких підходів. Ці типи підходів уможливлюють добру реалізацію теми, бо роблять матеріал багатим на події й виробляють перебіг:

– тип заходу (для тем, які мають визначений початок та кінець);

– тема середовища (такі теми є відкритими і мають бути спочатку структурованими);

– портрет (показати вартих уваги людей у їхній діяльності);

– рольова гра (власний досвід як досягнення мети) [4].

Про рольовий досвід як досягнення мети досить вдало описав нідерландський історик та культуролог Йохан Гейзінга у своєму трактаті «Homo Ludens» («Людина, яка грає») [15].

Твір присвячено всеосяжній сутності феномену гри і універсальному значенню її в людській цивілізації. Гейзінга вважає, що гра не може бути віднесена до феноменів культури, оскільки вона старіша за них і спостерігається ще у тварин. Навпаки, сама культура (мова, міф, культ, наука) має ігрову природу. Сутність гри Гейзінга спочатку визначає як несерйозність, однак пояснює, що тварини, які грають, на відміну від людини не сміються, тобто гра все ж може включати в себе серйозність. Потім він визначає гру як «вільну дію», оскільки вона позбавлена примусу і їй присвячують себе у «вільний час» і в особливому «ігровому просторі». Разом з тим, гра має за мету строгий внутрішній порядок, що передбачає присутність якогось ігрового співтовариства.

Розмірковуючи над співвідношенням гри і культури, Гейзінга зауважує, що культура народжується з гри і має її характер. Він ще раз вказує на напругу і невизначеність як критерій гри. Він розрізняє одиночні (пасьянси), агональну (спорт) та азартні (гра в кістки) ігри. Повертаючись до протиставлення ігри та змагання в грецькій мові, він називає цей факт випадковим пропуском у формуванні абстрактного поняття гри. З погляду Гейзінга, змагання складає суть гри – ставлення волі до влади або «агональний інстинкт». Азартні ігри він пов'язує зі спробою з'ясування волі богів. Гейзінга робить висновок: «без підтримки певного ігрової поведінки культура взагалі неможлива».

Тобто українські журналісти як творці культури мусять творити її за допомогою гри. Рольова гра в розважальній журналістиці є основою якісного продукту. Ведучі-журналісти певним чином виступають у телепроектах акторами. Чи це стосується науково-популярних серіалів, чи програм про подорожі, чи шоу-перевтілень. У кожному з видовищних комунікацій присутня частина ігрової поведінки. Гейзінга, пишучи свій трактат в 1938 році, описував події розважальної журналістики нашого століття.

Рольова гра дається для психічних бар'єрних тем, як от: екстримальні ситуації або незвичні види діяльності у нашому життєвому світі (чужинське у знайомому). Ведучий таких програм діє як представник допитливої публіки та має високий ступінь участі у ній.

Естетика рольової гри у видовищних комунікаціях зображається універсальним поняттям для всього культуротворчого процесу в суспільній історії. Тісна взаємодія естетики та гри спричинює не конфлікт, а навпаки «катарсис» як кінцевий результат культурно-мистецького впливу на людину. Всі ці явища мають велике значення для медійників, оскільки вони намагаються змоделювати психологію розважальних програм для культурознавчої мотивації глядачів.

Висновки з даного дослідження. Осмислення естетичних норм телепроектів розважального напрямку, а саме шоу-жанр, допомогло з'ясувати та окреслити основні принципи побудови моделі видовищних комунікацій та функції журналістики цього жанру.

Аналіз комунікативних девіацій телепроектів відкрив обрій для українських медіапродуктів розважального напрямку у контексті якісного та інформаційно-насиченого формату.

Зосередження уваги на професійному вишколі тележурналістики показало критерій якісних результатів роботи журналістів у форматі розважального телебачення, а також виявлення головних засад журналістики, яка є основою успішної діяльності кожного представника мас-медіа. Розважальні програми мають не лише надавати глядачам інформацію чи відволікати від буденних проблем, вони також мають просвіщати аудиторію, робити її більш ерудованою.

Потреба функціонування розважальної журналістики сьогодні не викликає сумнівів. Засмучує лише ступінь етичності технологій, до яких вдаються її автори. Уникнути таких некомпетентних проявів можна за умови не перетворювати розважання на самоціль, а головне – здійснювати розважальну функцію без найменших порушень професійного обов'язку, яким би вимогливим він не був.

Список літератури:

1. Грачев Г. Манипулирование личностью: организация, способы и технологии информационно-психологического вохдействия [Електронний ресурс] / Георгий Грачев, Игорь Мельник. – Режим доступу до ст.: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/Grach/
2. Бабенко В. Видовищні комунікації: методи та форми взаємодії, естетична норма видовищності [Електронний ресурс] / Вікторія Бабенко. – Режим доступу до ст.: http://lnu.edu.ua/faculty/jur/publications/visnyk34/Visnyk%2034_P4_01_Babenko.pdf
3. Владимиров В. Місія журналістики: у порядку постановки питання [Електронний ресурс] / Володимир Владимиров. – Режим доступу до ст.: http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1012
4. Галлер М. Репортаж / Міхаель Галлер; [Пер. з нім. В. Ф. Іванова]. – К. Академія Української Преси, Центр Вільної Преси, 2011. – 348 с.
5. Здоровега В. Теорія і методика журналістської творчості: [Підручник] / Володимир Здоровега. – Львів: видавництво «ПАІС», 2008. – 276 с.
6. Краткий словарь по эстетике [Електронний ресурс] / Эстетика. – Режим доступу до ст.: http://esthetiks.ru/estetika.html
7. Лизанчук В. Основи радіожурналістики: підручник / Василь Лизанчук. – К.: Знання, 2006. – 628 с.
8. Митник К. Искуство обмана [Електронний ресурс] / Кевин Митник, Вильям Саймон. – Режим доступу до ст.: http://www.evartist.narod.ru/text16/033.htm
9. Михайлин І. Основи журналістики [Електронний ресурс] / Ігор Михайлин // Загальні та спеціальні функції журналістики. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 496 с. – Режим доступу до ст.: http://pidruchniki.ws/18060203/zhurnalistika/zagalni_spetsialni_funktsiyi_zhurnalistiki#885
10. Михайлин І. Основи журналістики [Електронний ресурс] / Ігор Михайлин // Соціальна позиція журналіста. Засади журналістики. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 496 с. – Режим доступу до ст.: http://pidruchniki.ws/19570411/zhurnalistika/sotsialna_pozitsiya_zhurnalista_zasadi_zhurnalistiki
11. Москаденко А. З. Теорія журналістики / А. З. Москаленко. – К.: Експрес-об'ява, 1998. – 334 с.
12. Овсянікова Т. Розважальна функція преси: благо чи шкода? [Електронний ресурс] / Т. Овсянікова. – Режим доступу до ст.: http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=46
13. Петрушенко В. Етика та естетика: [Навчальний посібник] / Віктор Петрушенко, Юрій Шадських. – Львів: видавництво «Новій світ – 2000», 2011. – 308 с.
14. Українська журналістика: вчора, сьогодні, завтра / За заг. ред. проф. В. І. Шкляра. – К., 1998. – Вип. 3. – 180 с.
15. Хейзинга Й. Homo Ludens. Статьи по истории культуры [Електронний ресурс] / Йохан Хейзинга. – М.: Прогресс – Традиция, 1997. – 416 с. – Режим доступу до ст.: http://lib.ru/FILOSOF/HUIZINGA/huizinga.txt
16. Юсипович А. Типи програм розважального телебачення України [Електронний ресурс] / А. Юсипович. – Режим доступу до ст.: http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2122

Мазипчук И.Ю.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ЭСТЕТИЧЕСКИ-РАЗВЛЕКАТЕЛЬНАЯ ФУНКЦИЯ НА ТЕЛЕВИДЕНИИ: ОПЫТ ЗАРУБЕЖНЫХ ТЕЛЕПРОЕКТОВ НА УКРАИНСКОМ МЕДИАРЫНКЕ

Аннотация
Телевидение является одним из самых массовых средств информации, образования, политического и культурного воспитания человечества. Поэтому развлекательный жанр программ должен объяснять что-то сложное простыми словами, чтобы широкая аудитория могла это понять. Медиапродукты исследовались совокупности систематизированных познавательных операций. Для исследования были выбраны следующие методы: *описательный* для систематизации коммуникативных единиц (телепрограмм), *сопоставимый* для выявления общих и отличительных особенностей исследуемых объектов и *структурный* для анализа медиапродуктов как сложной системы взаимосвязанных элементов, выполняющих четко очерченные функции по отношению к целому. Сравнение эстетично развлекательных норм телепроектов зарубежного производства обусловил открыть новые показатели качественного или наоборот вредного направления зрелищных коммуникаций для украинского медиарынка.
Ключевые слова: эстетика, развлекательные телепрограммы, научно-популярные программы, телепроекты.

Mazipchuk I.Y.
Ivan Franko National University of Lviv

AESTHETICALLY-ENTERTAINING FUNCTION ON TELEVISION: EXPERIENCE OF FOREIGN TELEVISION PROJECTS IN THE UKRAINIAN MEDIA MARKET

Summary
Television is the media that reaches out to the largest audience. Entertaining programs, among others, play a very powerful role in political and cultural education of viewers and can influence their opinions. That is why the entertaining content holds the largest segment in the media market today. The research includes conclusions based on our comparative analysis of international and local TV shows reached through such methods as Description: to classify the viewings and define their type by the system behind them; Juxtaposition: to see what is common among them and what is left out to be distinctive stand-alone features; Structure Analysis: to reveal the complex network of elements with their specific functions that comprise whole picture. Comparison of esthetic values in relation to entertainment impact displayed in the foreign shows helped us to discover new definitions for high-quality shows and attributes of potentially detrimental instances for the Ukrainian entertainment industry.
Keywords: aesthetics, entertainment TV, popular science TV, TV projects.

УДК 007:304:070

ОСОБЛИВОСТІ ВИСВІТЛЕННЯ ТЕАТРАЛЬНОЇ ТЕМАТИКИ НА СТОРІНКАХ ЛЬВІВСЬКИХ ВИДАНЬ ДЛЯ ДІТЕЙ 20–30-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ (НА ПРИКЛАДІ ЖУРНАЛУ «СВІТ ДИТИНИ» (1919–1939))

Чубрей А.В.
Українська академія друкарства

На матеріалах часопису «Світ Дитини» з'ясовано значення театру для дітей Галичини в міжвоєнний період за допомогою розгляду авторських публікацій та листування з читачами. Проаналізовано акценти, зроблені авторами в публікаціях, що присвячені дитячому аматорському рухові. Досліджено репертуар, підготовлений для постановки вистав авторами журналу. За допомогою звітів, опублікованих на сторінках видання, встановлено особливості підготовки та проведення вистав українцями на галицьких та закордонних підмостках.
Ключові слова: дитячий театр, дитячий аматорських рух, часопис для дітей, п'єса, дитячий театральний гурток.

Постановка проблеми. Не лише театральна діяльність дорослих акторів була відображена на сторінках львівських пресових видань 20–30-х років ХХ ст. Нерідко автори спеціалізованих видань ставили собі за мету підкреслити важливість дитячого аматорського руху, його виховне значення загалом: *«Діточа вистава, її підготовлення – це поміст між зашклим єством дитини з учителем. Тому вистава являється неоціненим засобом в руках учителя. Дитина захоплена грою відкриває занавісу свого внутрішнього світа, і ми найдемось в дівочому царстві, що дасть нам нагоду не блукатися по незначних тайниках душі, але простувати власним шляхом часто ніколи невідкритим, тому трудним і невдячним, як це доводиться не раз бачити і чути»* [7]. Тому не менш важливе завдання – відстежити, яким був погляд на цю сферу культурного розвитку на сторінках видань, основна цільова аудиторія яких – діти, яку роль видавці відводили йому серед інших сфер діяльності та загалом з'ясувати особливості висвітлення аматорського руху.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українська дитяча періодика 20–30-х років ХХ ст. неодноразово ставала об'єктом досліджень різних науковців. Так, Ю. Стадницька з'ясовувала роль галицьких видань у становленні української пізнавальної літератури [24]. Об'єкт дослідження І. Карпич – розвиток піонерської періодики під час окресленого періоду на території України [11]. Наукова стаття К. Коротич висвітлює вияви дискурсу влади в українській радянській дитячій пресі 20–30-х років ХХ ст. тощо. Однак висвітлення театральної тематики на сторінках дитячих видань окресленого періоду все ще залишається недослідженим.

Мета статті. Головна мета цієї роботи – дослідити особливості висвітлення театральної діяльності на сторінках журналу «Світ Дитини», виявити, які теми найчастіше порушували автори публікацій, відзначити роль аматорського руху для дітей відповідно до поглядів видавців.

Виклад основного матеріалу. Для аналізу було обрано «Світ Дитини» (1919–1939) – «ілюстрова-

ний часопис для українських дітий і молодіжи» (1919–1922); «ілюстрований журнал для дітий» (1923–1925); «альманах для дітий» (1926–1936); «журнал для українських дітей» (1937–1939). Видавець та редактор часопису – М. Таранько. Основною метою «Світ Дитини» поставив виховання повновартісної національно-свідомої та культурної особистості. Необхідність у часописі відчувало також українське вчительство: при загальному бракові підручників та книжок для дітей журнал міг використовуватись як необхідна шкільна література [12]. І не тільки як шкільна: досить часто на сторінках видання лунав заклик використовувати видані власним коштом видавництва «Світ Дитини» п'єси та сценічні картинки для постановок аматорського дитячого театру. Їх можна знайти як безпосередньо у статтях та замітках: *«Кілько то разів дають ся чути голоси, що діти й молодїж хотіли би устроїти якусь аматорську виставу, тілько не достає їм відповідного сценічного твору. І в тім огляді добре покористувати ся отсими творами, виданими тим самим товариством»* (Тараса Шевченка: «Кобзар для малих дітей», видана в Українськім Товаристві Педаґоґічнім – А. Ч.) [22]; *«Накладом видавництва «Діточий Театр» виходять театральні картини для діточих театрів. Як перший випуск вийшла одноактівка «Дядько Тарас», яку можуть грати самі діти в часі Шевченківських обходів»* [4]; *«На таку сценічну картину ждали від довгого часу ріжні діточі театральні гуртки, головно в Канаді, де при кождій «Рідній Школі» є добре зорґанізований театральний гурток дітвори. «Свято Весни» своїм небуденним та високо-патріотичним змістом надається вистав з нагоди всякого рода свят, і не лише в часі Великодніх Свят, але в кождій порі року (...) Всі аматорські гуртки повинні конечно дати виставу сеї картини»* [23], а також у листуванні з читачами, де редактор неодноразово часто пропонує юним читачам поставити п'єсу: *«Чи пробували Ви робити представленє з «Химерів Слави»? Спробуйте, се дуже гарна й весела комедійка»* [16]; *«Чи пробували Ви дати виставу з «Червоної Шапочки», «Коника Стрибунця», «Іменин Влодка», «Лісової казки»? Старайте ся доконче заграти сі сценічні картини. Про кожду виставу повідомить «Світик» та й присилайте фотоґрафічні знимки всіх аматорів, уложених відповідними групами»* [17]; *«На театральну діточу виставу для села найкраще даються: «Печери» – Василя Софроніна, «Хлопці й жаби» – Льва Потоцького, «Лісова казка» – В. Вавришевича і «Гостина Св. Миколая» – Я. Вільшенка. Старайтеся конечно дати сі вистави для дітий у Видинові»* [18] або ж цікавиться результатами постановки вистави та процесом її підготовки: *«Що приготовляєте на сьогорічне Різдво? Може заграєте «В святу ніч» – О. Звойницької? Се гарна картинка»* [19]; *«Дуже жалію, що я не міг бачити Тебе, Юльцьо, в ролі «фарисея» у Вертепі. Я думаю, що «Івась і Гануся» теж удасться гарно, тільки Ти будеш мусів при кінці «сольо» танцювати під такт музики. Може хтось зробить знимку з тої вистави – тоді пришли мені одну до мого «Альбому»* [20].

Однак це далеко не єдиний спосіб, до якого зверталася редколегія, щоб зробити можливими постановки вистав дитячих аматорських гуртків. Так, видавництво «Світ Дитини» власним накладом видавало книжечки, серед яких траплялися п'єси та «сценічні картини». Їхній опис було розміщено у рубриці «Нові книжки». Автори також подавали матеріали, які б могли допомогти колективам із підготовкою різноманітних свят: *«Багато осіб займаються підготовкою цього Свята* (Дня матері – *А. Ч.*), *має завжди доволі мороки і з підбором відповідних матеріялів на зложення програми такої імпрези. Тому тут подаємо всім заінтересованим потрібний список матеріялів»* [21]; *«На днях вийде з друку накладом «Світа Дитини» прегарна сценічна картина у 2 діях зі співами й хороводами п. з. «Свято Весни». Ся картина буде надаватися на Великодні вистави по всіх читальнях, при яких зорґанізовано аматорські гуртки»* [1]. Окрім рекомендацій, автори подавали і власні (як правило, невеликі «сценічні картини») твори, присвячені різним темам. Так, фактично щорічно до дня народження Тараса Шевченка у журналі розміщували п'єси, які зображували епізоди з життя Кобзаря: «Сон на могилі Т. Шевченка» (містерія) [27], «В Шевченкове свято» (сценічна картина на одну дію із співами) [2], «Казка про хлопчика Тараса» (сценічна картина) [14], «На Тарасовій могилі» (сценічний діалог) [15] тощо. Їх неодноразово пропонували використовувати для постановок на сцені шкільних міських та особливо сільських театрів, наприклад: *«Приготовляйтеся до святковання «Шевченкових роковин», які припадають на день 9–10 марта кождого року. Вибирайте з попередніх річників «Світа Дитини» й «Молодої України» відповідні деклямації, приготовляйте вистави сценічних картин із життя безсмертного Тараса»* [9]. Ці вистави були приурочені не лише до дня свята – вони стосувалися як звичайних шкільних буднів дітей, так і могли водночас виконувати пізнавальну функцію – до прикладу, в одному з номерів подано п'єсу «Ксантипа» – *«сценічний образок з побуту старинних греків»*, і після тексту можна віднайти таку примітку: *«Звертаємо увагу, що в сцені заховав автор деякі признаки старинного звичаю і мові, напр. тут усі говорять до себе через «ти», навіть діти домашні і взагалі діти до старших, бо так було в старинних греків»* [13]. Тут же подається тлумачення незрозумілих слів із п'єси.

Окрім того, лунали заклики надсилати звіти з постановок: *«Тому редакція просить надсилати звіти з дитячих вистав, які міститимемо в тій рубриці постійно в кождому числі. При допомозі маленьких «артистів» буде можна в недалекій будучности в кождій місцевости нашого краю мати добрі аматорські театральні гуртки при Читальнях чи Кооперативах, які станудь носіями своєрідної культури і мистецтва в найширші круги нашого народа»* [8]; *«Редакція наша охотно буде містити світлини таких Гуртків, і буде їх у себе реєструвати, щоби відтак можна було наладнати з ними співпрацю в справі дозволу відповідного матеріялу для дитячих шкільних театрів»* [5]. Надалі на сторінках видання можна знайти замітки про діяльність як українських (*«Вже повних десять літ їздить по північно-східних окраїнах українській театр під орудою п. Тамари Руденко і сповняє таки велику культурну місію»* [3]),

так і закордонних дитячих аматорських гуртків (*«Ось перед нами картина одної такої школи в Канаді. Є се знимка «малих артистів і артисток» з «Рідної Школи» в місті Йорктоні, які ставили у своїй школі «Лісову казку» – сценічну картину М. Вавришевича. Яка се була радість для дітий виступати на сцені перед усею українською громадою сего міста, тим більше, що постійної української школи там нема»* [26]). Водночас читачі не тільки надсилали звіти про хід вистави та її результати, а й подекуди надавали замітки про їхню підготовку: *«Підготовка цілої імпрези спочивала в руках п. Іванни Полючової, яка вложила багато посвяти і праці, щоби виставку дати як належить і це вповні вдалося, бо справді не було ще досі у Львові так гарно виведеної виставки дитячої, як саме оця, що відбулася на правдивій театральній сцені»* [25]. Також подано досить цікавий спосіб, до якого вдалися організатори вистави, щоб зробити анонс вистави та зацікавити якомога більше глядачів: *«Щоби розреклямувати виставку як слід, вислано в день виставки двох акторів з тієї комедії «Юрка» і «Пилипа» на конях в село. З Юрком сидів на кони приготований вже до вистави «Страхопуд»* [10].

Звичайно, театральна тематика не була провідною на сторінках для «Світу дитини». Однак чим можна пояснити таку пильну увагу авторів до цієї культурної галузі? Відповідь на це запитання можна не раз побачити на сторінках журналу: *«Всім своїм читачам і приятелям радить «Світик» устроювати в часі вакацій, особливо по селах, театральні вистави. На такі представлення запросіть чемні й охочі до науки сільські діти, які заохочені вашим приміром будуть самі пробувати вивести таку штуку»* [6]; *«Ми нераз уже згадували на сторінках «Світика», як то дуже люблять маленькі школярики робити «представлення». Нічо так не захоплює малих громадян – як власне ся справа. Та на превеликий жаль у нас дуже маленька жмінка учителів займається сього рода дитячими виставами. А се дуже велика шкода, бо саме через такі вистави вельми багато добра для виховання шкільної дітвори можна зробити (...) Там кожда «Рідна Школа» має у своїй научній програмі шкільні театральні вистави, які є може найважнішим середником у розбуджуванню національної свідомости в дітвори, що живе далеко від своєрадної культури, посеред чужих і є наражена на постепенне винародовленнє»* [26].

Не менш важлива роль, на думку авторів, відводиться й аматорським гурткам: *«Майже при кождому кружку «Рідної Школи» існує «Дитячий Аматорський Гурток», який запопадливо плекає театральне мистецтво і живим словом зі сцени промовляє безпосередньо до широкого загалу своєї місцевости. Це незвичайно цінна з виховного та національного боку – культурна діяльність таких Гуртків»* [4].

Висновки і пропозиції. Отже, після проведення дослідження можна зробити такі висновки:

1. Громадські та культурні діячі 20–30-х років XX ст. високо оцінювали роль не тільки дорослих театральних гуртків, а й дитячого аматорського руху для українців Галичини та діаспори. Це був підйом рівня національної свідомості.
2. Незважаючи на те, що видавці «Світу дитини» на сторінках видання подавали уміщували публікації різної тематики, значну увагу вони приділяли і дитячому аматорському руху. Це підтверджують і звіти з діяльності гуртків, і наявність практично у кожному номері невеликого драматичного твору (як правило, сценічної картини), доступного для постановки у будь-якій місцевості (сільській чи міській), і рекомендацій для кращого вибору репертуару. Тому можна стверджувати, що «Світ дитини» досить повно висвітлював театральну тематику на своїх сторінках.
3. Видавці сприяли поширенню дитячого аматорського руху в Галичині і закордоном: оскільки як і в листуванні з читачами, так і в публікаціях не одноразово лунали заклики до постановки сценічного твору, нагадування про видання в окремих книжечках п'єс та «сценічних картинок».

Список літератури:

1. Авізо // Світ дитини. – 1926. – Ч. 4 (цвітень).
2. Бабій Ол. В Шевченкове свято / Ол. Бабій // Світ дитини. – 1922. – Ч. 6 (15 березня). – С. 84–85.
3. Від редакції // Світ дитини. – 1932. – Ч. 12 (15 червня). – С. 184.
4. Ґалєрія дитячих театральних гуртків // Світ дитини. – 1934. – Ч. 3 (листопад). – С. 93–94.
5. Діточий театр // Світ дитини. – 1921. – Ч. 5–6 (1-15 марта). – С. 44.
6. Діточі вистави // Світ дитини. – 1921. – Ч. 9–10 (1 мая). – С. 82.
7. Діточі вистави в школі // Аматорський театр. – 1925. – Ч. 2. – С. 38.
8. Діточі театральні гуртки // Світ дитини. – 1929. – Ч. 7 (липень). – С. 220.
9. Заклик до читачів «Світика» // Світ дитини. – 1926. – Ч. 2 (лютий). – С. 58.
10. Іванцівна М. «Живий страхопуд на сцені» / Маруся Іванцівна // Світ дитини. – 1936. – Ч. 9 (вересень).
11. Карпич І. Питання розвитку піонерської періодики та науково-методичної літератури на сторінках української преси (20-ті – початок 30-х років XX ст.) / І. Карпич // Людинознавчі студії. Педагогіка. -2014. – Вип. 29 (3). – С. 69-76.
12. Кусий Л. Світ дитини / Л. М. Кусий // Періодика Західної України 20–30-х рр. XX ст.: Матеріали до бібліографії / За ред. М. М. Романюка. – Л., 1999. – Т. 2. – 360 с. – С. 223–224.
13. Леонтович Р. Ксантипа / Роман Леонтович // Світ дитини. – 1937. – Ч. 6–7 (червень–липень). – С. 170.
14. Малицька К. Казка про хлопчика Тараса / Константина Малицька // Світ дитини. – 1933. – Ч. 8 (березень). – С. 205–208.
15. Малицька К. На Тарасовій могилі / Константина Малицька // Світ дитини. – 1934. – Ч. 7 (березень). – С. 207.
16. Переписка редакції // Світ дитини. – 1920. – Ч. 15 (1 червня).
17. Переписка редакції // Світ дитини. – 1922. – Ч. 11 (1 червня).
18. Переписка редакції // Світ дитини. – 1922. – Ч. 19-20 (1–15 жовтня).
19. Переписка з читачами // Світ дитини. – 1932. – Ч. 2 (вересень). – С. 16.
20. Переписка з читачами // Світ дитини. – 1933. – Ч. 9 (квітень).

21. Підготовка до «Свята Матери» // Світ дитини. – 1935. – Ч. 9 (травень).
22. Світ дитини. – 1920. – Ч. 9. – С. 106.
23. Софронів В. «Свято Весни» – сценічний образок на 2 дії зі співами та хороводами / В. Софронів // Світ дитини. – 1926. – Ч. 6 (червень). – С. 154.
24. Стадницька Ю. В. Роль галицької дитячої періодики у становленні української пізнавальної літератури: автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій: 27.00.05 / Юлія Василівна Стадницька. – Київ, Б. в., 2009. – 20 с. (КНУ ім. Тараса Шевченка, дата захисту: 07.12.2009).
25. Тарнавський В. Небуденна дитяча вистава / Влодзьо Тарнавський // Світ дитини. – 1936. – Ч. 2 (лютий). – С. 59.
26. Театральні вистави в школі // Світ дитини. – 1926. – Ч. 7–8 (липень-серпень). – С. 180–181.
27. Ю. Ш. Сон на могилі Т. Шевченка / Ш. Ю. // Світ дитини. – 1921. – Ч. 5–6 (1–15 марта). – С. 44.

Чубрей А.В.
Украинская академия печати

ОСОБЕННОСТИ ИЗЛОЖЕНИЯ ТЕАТРАЛЬНОЙ ТЕМАТИКИ НА СТРАНИЦАХ ЛЬВОВСКИХ ИЗДАНИЙ ДЛЯ ДЕТЕЙ 20-30-Х ГОДОВ ХХ ВЕКА (НА ПРИМЕРЕ ЖУРНАЛА «СВІТ ДИТИНИ» (1919-1939))

Аннотация
Проанализированы акценты, сделанные авторами в публикациях, которые посвящены детскому любительскому театральному движению. Определено значение театра для детей Галиции в межвоенный период с помощью рассмотрения авторских публикаций и переписки с читателями. Исследован репертуар, подготовленный для постановки представлений авторами журнала. С помощью отчетов, опубликованных на страницах издания, определены особенности подготовки и проведения спектаклей украинцами на галицких и заграничных подмостках.
Ключевые слова: детский театр, детское любительское театральное движение, издание для детей, пьеса, детский театральный кружок.

Chubrei A.V.
Ukrainian Academy of Printing

THE PECULIARITIES OF SHOWING THEATRICAL SUBJECT ON THE PAGES OF LVIV EDITIONS FOR THE CHILDREN OF 20-30'S OF XXTH CENTURY (ON THE EXAMPLE OF THE MAGAZINE «SVIT DYTYNY» (1919-1939))

Summary
The main accents, which had made the authors in the publications, devoted to the children's theatrical amateur process, were analysed. The role of the theatre for children of Galicia in the interwar period was researched. The repertoire, prepared for the performances by the authors of the magazine, was investigated. With the help of the reports, published on the pages of the issue, the peculiarities of preparation and performances, made in Ukraine and abroad, were researched.
Keywords: children's theatre, the children's theatrical amateur process, the edition for the children, the play, the children's theatrical section.

УДК 654:316.774.323.28

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ДІЯЛЬНОСТІ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ТА МІЖНАРОДНОГО ТЕРОРИЗМУ В УМОВАХ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Яремко З.М., Шерстка А.М.
Навчально-науковий інститут міжнародних економічних відносин
імені Б.Д. Гаврилишина
Тернопільського національного економічного університету

У статті проаналізовано взаємозв'язок між засобами масової інформації та міжнародним тероризмом. Розглянуто вплив тероризму на світову безпеку та виокремлено найбільш небезпечні терористичні організації. Виявлено особливості та наслідки висвітлення терористичної діяльності у ЗМІ, зокрема реакцію суспільства та виникнення ісламофобії, пов'язаної зі стереотипізацією арабського світу. Доведено взаємозалежність діяльності ЗМІ та тероризму. Запропоновано шляхи редукції тероризму, в першу чергу його інформаційної діяльності.

Ключові слова: міжнародний тероризм, засоби масової інформації, Ісламська Держава, глобалізація, іслам, ісламофобія.

Постановка проблеми. Сучасні глобалізаційні процеси поширилися й на сферу міжнародних конфліктів, котрі дедалі більше розвиваються та набувають нових характеристик. Однією з найбільших загроз серед міжнародних конфліктів є міжнародний тероризм. З огляду на інформаційну політику розвинених країн очевидно, що передові ЗМІ у більшості терактів вбачають релігійний підтекст, зокрема ісламський. Терористична діяльність на сьогодні тісно пов'язана з активізацією діяльності терористичної організації Ісламська Держава.

Міжнародний тероризм став настільки небезпечним феноменом, що було навіть створено спеціальний індекс задля вимірювання загрози безпеки за країнами світу.

Одну з ключових ролей у розвитку тероризму відіграють засоби масової інформації. Саме вплив ЗМІ на громадську думку дозволяє терористам оперувати інформацією та діяти за відповідною стратегією. Але беззаперечно у цій ситуації є й ті, хто стають жертвами симбіозу ЗМІ та міжнародного тероризму.

З прогресом у сфері інформаційних технологій виникає дедалі більше можливостей та каналів впливу на людську свідомість. Цим й користуються як терористи, так і засоби масової інформації. Саме на вивчення взаємозв'язку між тероризмом та ЗМІ спрямоване дане дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання взаємозв'язку засобів масової інформації та тероризму на сьогодні є відкритим. Щоразу, з новим терактом ми знаходимо безліч нової інформації про скоєне. Науковці на сьогодні здебільшого зосереджені на вивченні тероризму як явища: теракти, їхні виконавці та вплив на суспільно-політичні процеси.

Тероризм з точки зору соціології вивчав Б.С. Філіпс, а ознаки тероризму описав у своїх книгах відомий аналітик Б. Хоффман. Одним з тих, хто вивчав зв'язок між тероризмом та ЗМІ був В. Біернацкі.

Дослідженням терористичної діяльності в сучасності займаються й спеціальні підрозділи міжнародних організацій, таких як ООН, ОБСЄ, Європейський Союз та інші. Зокрема Європол на сьогодні вивчає усі аспекти міжнародного тероризму з огляду на зростання терористичної загрози в країнах ЄС. Окрім того, Інститут економіки і світу розробив спеціальний Індекс глобального тероризму задля висвітлення рівня безпеки за країнами світу.

Питанням впливу ЗМІ на тероризм займаються здебільшого журналісти авторитетних інформаційних агентств у своїх розслідуваннях. Одним з найвідоміших є Брендан Коернер – письменник та журналіст журналу Wired. Він дослідив суть успішної інформаційної політики терористичної організації Ісламська Держава. Іншим журналістом-дослідником є Хавєр Делгадо Рівера, який досліджував взаємозв'язок між тероризмом та засобами масової інформації.

Зважаючи на те, що тема ролі засобів масової інформації у терористичній діяльності є актуальною, наукова література їй не приділяє достатньо уваги.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є аналіз міжнародної терористичної діяльності та її взаємозв'язку зі ЗМІ в умовах інформатизації суспільства.

Виклад основного матеріалу. Міжнародні конфлікти на сьогодні стали вагомою загрозою для світу, а в умовах глобалізації вони набувають нових рис та потенційних загроз. Тенденція розвитку більшості сучасних конфліктів полягає у тому, що внутрішні конфлікти, маючи міжнародний вплив, трансформуються у міжнародні конфлікти.

Однією з найбільших загроз для глобальної безпеки на сьогодні є міжнародний тероризм. Цей термін висвітлюють як суспільно небезпечну діяльність, що полягає у свідомому та цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей [9].

Міжнародний тероризм також можна трактувати як вид терористичної діяльності, що здійснюється у конкретній країні зазвичай іноземними мігрантами або підготовка терористичного акту здійснюється за межами цієї країни.

Велика кількість терористичних актів пов'язана з релігією. Точніше з ісламською вірою.

Не зважаючи на те, що політика багатьох країн світу намагається бути максимально толерантною до всіх віросповідань, релігійний тероризм вважається великою загрозою для світу.

У 2015 році найактивнішими були чотири міжнародні терористичні організації: Ісламська Держава, Боко Харам, Талібан та Аль-Каїда. Ці організації несуть відповідальність за 74 відсотків усіх смертей від тероризму [1].

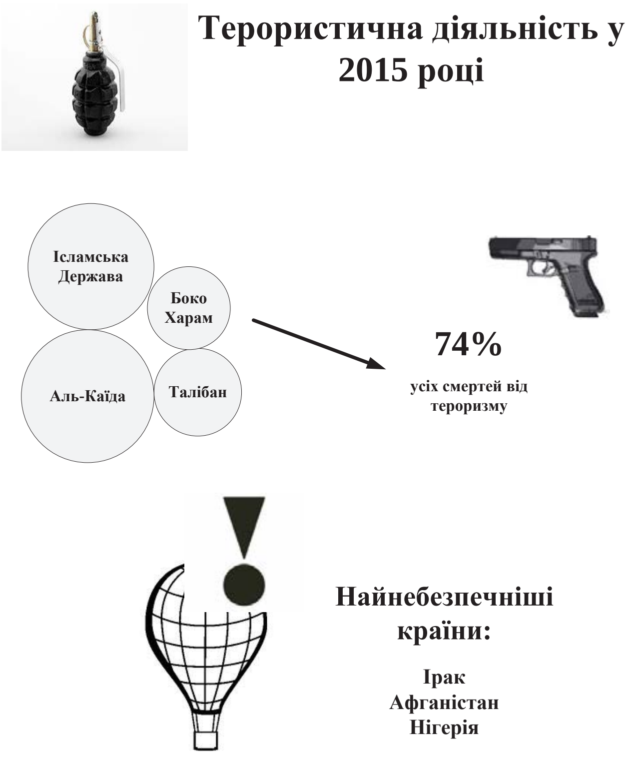

Рис. 1. Міжнародна терористична діяльність у 2015 році

Джерело: склали автори за [1]

Щороку Інститут економіки і світу визначає рівень тероризму у світі за допомогою Індексу глобального тероризму (The Global Terrorism Index). Цей показник охоплює 163 країни, на території яких проживає 99,7% населення світу. Індекс базується на основі чотирьох субіндексів: кількість терористичних та жертв терактів за рік, кількість травмованих від терактів та сума матеріального збитку від терористичних атак в даному році.

За даними Інституту економіки і світу, 72% усіх смертей від терактів у 2015 році відбулося у топ-5 країнах рейтингу Індексу глобального тероризму 2016, а саме Іраку, Афганістані, Нігерії, Пакистані і Сирії [1]. Особливістю тероризму у 2015 стала активізація терористів, зокрема Ісламської Держави, у країнах Європейського Союзу. За даними Європолу, у 2015 році на території ЄС було здійснено 205 терактів [3].

Індекс глобального тероризму за 2016 рік показує, що саме Ірак, Афганістан та Нігерія, країни-центри чотирьох головних міжнародних терористичних організацій, лідирують серед 163 країн у небезпеці тероризму. Україна помістилася на 11 місці, зважаючи на збройний конфлікт на нашій території. Здебільшого терористично небезпечними країнами у 2016 році за прогнозами Індексу були африканські та азійські країни. Серед країн ЄС, найнебезпечнішою стала Франція, яка опинилася на 29 місці у рейтингу через низку резонансних терактів [1].

Суттєву роль у терористичній діяльності на сьогодні відіграють засоби масової інформації, сила впливу яких у XXI столітті є потужною за всіма параметрам. ЗМІ на сьогодні впливають на формування геополітичних, політичних та ідеологічних бачень суспільства. Саме вони мають владу, що може розпочати чи навпаки загасити будь-який конфлікт. Особливо у час, коли перед світом постає актуальність поняття інформаційної безпеки та війни.

В сучасному глобалізованому світі на засоби масової інформації можна дивитися як на вільну, незалежну і плюралістичну платформу для різних дискусій та вираження думки, але з іншого боку ЗМІ використовуються в пропагандистських цілях задля штучного створення напруженості.

У журналістиці існує безліч засобів та прийомів, за допомогою яких ЗМІ інформують суспільство про різні конфлікти. Першочергово потрібно усвідомити, що конфлікт має дві та більше сторін, а ЗМІ має вибір – підтримувати певну сторону конфлікту, чи дотримуватися нейтральної позиції, інформуючи лише про факти та події, без суб'єктивної оцінки.

Взаємодія ЗМІ та міжнародного тероризму є цікавим прикладом для оцінки ролі впливу засобів масової інформації на хід сучасних міжнародних конфліктів. На сьогодні тероризм – один із найбільш масштабних та затяжних міжнародних конфліктів, а засоби масової інформації – сторона, що «роздуває» цей конфлікт. Саме ЗМІ в більшості країнах світу сформували певний негативний стереотип щодо неприязні ісламу та мусульман, які стали синонімом тероризму. Така позиція ЗМІ пов'язана зі стратегією глобальної пропаганди проти усього арабського світу. Інтерес ЗМІ щодо тероризму полягає у тому, що страх, викликаний терористичними актами у комбінації з драматизацією новини, приверне увагу глядачів та читачів [2].

Страх з терактів у ЗМІ доповнюється медіаманіпуляцією. Популярним є прийом, який описав Ноам Хомський у своїй статті «10 Strategies of Manipulation», а саме породження емоцій, коли ЗМІ легко можуть жахати людей небезпекою, яку породжує іслам, нав'язуючи бажану модель заляканої поведінки. Інші, не менш важливі прийоми – стереотип насильства та повторення словосполучень. Саме повторювання таких словосполучень як «радикальні ісламісти», «мусульманські екстремісти», «ісламський тероризм» та інші провокує у людей асоціацію з небезпекою, агресією та ісламською релігією. Насправді іслам – не радикальна релігія. Хоча у результаті інформаційної політики ЗМІ, на сьогодні світ негативно сприймає усе, що стосується ісламу, у тому числі тероризм.

З іншого боку й терористи використовують засоби масової інформації у своїх цілях. Стратегія терористичних організацій щодо ЗМІ нині полягає у тому, що вони шукають нові шляхи, як наголосити про себе та реалізувати свої інтереси. Терористи ретельно розраховують масштаб, мету, місце і дату теракту задля глобального

резонансу та політичної реакції. Тому, чим триваліше та детальніше ЗМІ обговорюють теракт, тим більшим стає почуття влади та впливу у терористів. Натомість під судження підпадають усі мусульмани [2].

Іншою негативною стороною впливу ЗМІ на тероризм є спосіб подачі інформації. Більшість інформаційних агентств детально вивчає теракти, натомість терористи використовують цю інформацію для моніторингу й аналізу помилок з метою удосконалення техніки проведення подальших терактів.

Останні роки набирає популярності європейський тероризм. За даними Інститут економіки і світу, теракти у Європі відбуваються не так часто, як у країнах Ближнього Сходу, але ЗМІ на них реагує більш інтенсивно. Причиною такої реакції є те, що глядач сприймає трагедію особисто, через психологічне ототожнення з жертвами.

Головним епіцентром європейського тероризму останніх років стала Франція. Один з перших масштабних європейських терактів за останні декілька років пов'язаний з діяльністю французьких ЗМІ. В січні 2015 року на офіс редакції французької сатиричної газети «Charlie Hebdo», яка дотримується лівих політичних поглядів, висміює політиків, ультраправі сили та релігійні групи, було здійснено напад. Як наслідок – 12 загиблих. Поміж інших релігій, іслам виявився однією з найбільш ображених, тому головним мотивом для терористів стала діяльність газети, а саме періодичні публікації карикатур на іслам та пророка Магомета.

Напад на газету викликав потужну реакцію у ЗМІ, політичних сил та простих громадян. На підтримку загиблих, француз Жоакім Ронцин придумав вислів «Je suis Charlie» (Я – Шарлі). За даними французької газети Le Monde даний вислів став одним з найпопулярніших хештегів в історії соціальної мережі Twitter [5]. Це свідчить про потужний вплив інформаційної діяльності у соціальних мережах на соціум, при чому в глобальному масштабі.

Після нападу на редакцію у Франції відбулося ще декілька терактів, що характеризувалися значною кількістю жертв, підтримкою глобальних ЗМІ та організаторами – переважно представниками терористичної організації Ісламська Держава.

Однак, терористи задля популяризації своєї діяльності використовують засоби масової інформації не лише здійснюючи видовищні теракти, але і знімають відео демонстративних вбивств та катувань. Публікація відео в соціальних мережах, телебаченні та мережі YouTube, де здійснюється акт обезголовлення – метод, який терористи використовують з метою пропаганди. Жертвами стають здебільшого незалежні журналісти, а саме британські, американські та французькі. У відповідь на обезголовлення журналістів, у 2014 році французьке інформагентство Agence France-Presse заявило, що не буде більше приймати репортажі від незалежних журналістів, які подорожують у небезпечні місця, включаючи Сирію [8].

З метою залучення нових членів до лав Ісламської Держави, організація намагається максимально використовувати привілеї та можливості сучасних засобів масової інформації. Задля переконання потенційних членів у правдивості свого послання Ісламська Держава використовує різні засоби (дрони, відеоігри, краудсорсинг та інше) та різні підходи до формування пропагандистського контенту. Саме в рамках пропаганди був створений журнал Ісламської Держави «Dabiq», випуск якого у 2016 році припинено через бойові дії [4]. На сьогодні функціонує його заміна – журнал «Rumiyah», який публікується на декількох мовах [6]. Створення своєї медіа платформи дозволяє терористам чітко контролювати інформаційний простір на території впливу. Такий підхід їм дозволяє потужно розвивати власну ідеологію.

Завдяки глобалізації, медіа доступності й поширеності та новим технологіям вербувати людей у терористичні організації стало дуже легко. Під прикриттям спроби подолання негативного ставлення до ісламу та відстоювання релігійної ідентифікації піддаються вербуванню терористами здебільшого молоді мусульмани. Ця ситуація пов'язана з ісламофобією у суспільстві – видом ксенофобії, зумовленим негативним ставленням до осіб, які належать до ісламу. Особливо виразно ісламофобія проявляється в країнах Європейського Союзу.

За даними Радіо Свобода Європа, у 2015 році в лавах ІД воювала велика кількість європейських та американських громадян. Лише з Німеччини близько 600 осіб, французів – більше 1600, з Росії – 2600, більше як 100 громадян США [7].

Отож, в сучасному інформаційному суспільстві існує важлива проблема – взаємовигідні відносини між ЗМІ та тероризмом. Свідомість реціпієнтів інформації є головним об'єктом обох сторін цієї гри. З одного боку терористів, які переконливими аргументами закликають своїх потенційних послідовників, а з іншого – ЗМІ, які на основі терористичної діяльності нав'язують ланцюг суб'єктивних стереотипів.

Засоби масової інформації повинні усвідомити те, що чим більше буде ними викривлятися ісламська віра, тим гірше суспільство стане сприймати мусульман. Як наслідок – більшість мусульман, які живуть в країнах західної культури, почнуть підтримувати радикальні організації.

Окремо можна виділити термінологію журналістів та аналітиків ЗМІ щодо опису тероризму. Такі словосполучення як «ісламський тероризм», «ісламісти» та інші часто описують конфлікти пов'язані з тероризмом, не маючи доказів про релігійні мотиви скоєного. Усі ці словосполучення закріплюються за усіма мусульманами як стереотип у суспільстві. Тому, засобам масової інформації необхідно трансформувати свою інформаційну політику та термінологію на точніший опис терористичної діяльності, що здебільшого лише прикривається релігією.

Світ зосереджує свої сили на військову боротьбу з терористами забуваючи, що інформаційні технології мають на сьогодні не аби яку силу. Якщо світова спільнота вчасно не сформує стратегію інформаційної боротьби проти амбіційного терористичного руху, невдовзі вона може втратити контроль над розвитком світового порядку.

Висновки і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. На основі дослідження діяльності міжнародного тероризму та ЗМІ було

проведено аналіз їхньої взаємозалежності та ролі у суспільстві. У результаті було виявлено, що на сьогодні тероризм змінює свою стратегію та посилює власні глобальні інтереси. Терористичні організації, в першу чергу Ісламська Держава, прагнуть влади та впливу не лише в країнах арабського світу, але й в решті країн, акцентуючи на низку мігрантів-мусульман, які на собі відчувають наслідки ісламофобії у суспільстві. Також можна стверджувати, що ера інформаційного суспільства дозволяє ЗМІ впливати на міжнародний тероризм. Зокрема, європейські ЗМІ останнім часом на своїй безпеці відчули, які наслідки має критика цінностей терористичних організацій, в першу чергу релігійної символіки. Також вдаючись до двосторонньої медіа-маніпуляції їхня діяльність стає демонстративною. А терористичні організації до того ж прагнуть окрім політичного, ще й суспільного резонансу. Зокрема терористи дедалі більше використовують привілеї інформаційних технологій, щоб знайти однодумців, вдаючись до пропагандистських методів. В першу чергу цим займається організація Ісламська Держава. В перспективі необхідною стане зміна стратегії боротьби світу з міжнародним тероризмом, особливо з організацією Ісламська Держава, діяльність якої набирає популярність, а ідеологія стає дедалі радикальнішою. Зокрема засоби масової інформації мають переглянути як журналістську термінологію, що пов'язує релігію та терористичні дії, так і прийоми трактування міжнародного тероризму.

Список літератури:

1. Global Terrorism Index 2016. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2016/11/Global-Terrorism-Index-2016.2.pdf
2. Delgado Rivera J. The Symbiotic Relationship between Western Media and Terrorism. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.carnegiecouncil.org/publications/ethics_online/0117
3. Europol Review 2015 [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/europol-review-2015
4. Koerner B. Why ISIS Is Winning the Social Media War – And How to Fight Back. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.wired.com/2016/03/isis-winning-social-media-war-heres-beat/#slide-2
5. Le Monde. fr. «Je suis Charlie», c'est lui. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.lemonde.fr/m-actu/article/2015/01/09/je-suis-charlie-c-est-lui_4552523_4497186.html
6. McKernan B. The new Isis magazine is hiding a huge signal the group's days may be numbered. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/isis-propaganda-terror-group-losses-syria-iraq-a7228286.html
7. RadioFreeEurope / RadioLiberty. Foreign Fighters In Iraq And Syria – Where Do They Come From? [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.rferl.org/a/foreign-fighters-syria-iraq-is-isis-isil-infographic/26584940.html
8. Taibi C. Horrific Killings Cause News Outlet To Take Major Decision About Freelancing. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.huffingtonpost.com/2014/09/18/afp-journalists-isis-foreign-reporters-iraq-syria_n_5844416.html
9. Про боротьбу з тероризмом | від 20.03.2003 № 638-IV. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/638-15

Яремко З.М., Шерстка А.М.
Учебно-научный институт международных экономических отношений
имени Б.Д. Гаврилишина
Тернопольского национального экономического университета

ВЗАИМОСВЯЗЬ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СРЕДСТВ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ И МЕЖДУНАРОДНОГО ТЕРРОРИЗМА В УСЛОВИЯХ ИНФОРМАТИЗАЦИИ ОБЩЕСТВА

Аннотация
В статье проанализирована взаимосвязь между средствами массовой информации и международным терроризмом. Рассмотрено влияние терроризма на мировую безопасность и выделены наиболее опасные террористические организации. Выявлены особенности и последствия освещения террористической деятельности в СМИ, в частности реакцию общества и возникновение исламофобии, связанной со стереотипизацией арабского мира. Доказано взаимозависимость деятельности СМИ и терроризма. Предложены пути редукции терроризма, в первую очередь его информационной деятельности.
Ключевые слова: международный терроризм, средства массовой информации, Исламское Государство, глобализация, ислам, исламофобия.

Yaremko Z.M., Sherstka A.M.
Bohdan Havrylyshyn Research and Development Institute of
International Economic Relations
Ternopil National Economic University

THE RELATIONSHIP BETWEEN THE MASS MEDIA AND INTERNATIONAL TERRORISM IN THE INFORMATION SOCIETY

Summary
The relationship between the mass media and international terrorism is analyzed. The influence of the terrorism on global security is considered. The most dangerous terrorist organizations are identified. The features and effects of terrorism coverage in the mass media, particular public reaction and the emergence of Islamophobia which is connected with stereotyping of the Arab world are revealed. The relationship between the mass media and terrorism is proved. The ways of terrorism reduction, especially its information activities, are proposed.
Keywords: international terrorism, mass media, the Islamic State, globalization, Islam, Islamophobia.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 378.015.3:159.9-057.86

КОМПЕТЕНТНІСНИЙ ПІДХІД У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ФАХОВИХ ПСИХОЛОГІВ

Вінтюк Ю.В.
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті розглянуто особливості застосування компетентнісного підходу до підготовки майбутніх фахових психологів у ВНЗ. Зроблено огляд наукових публікацій за темою дослідження; на підставі здійсненого огляду з'ясовано особливості застосування компетентнісного підходу до підготовки фахівців у сучасних умовах. Встановлено закономірності використання компетентнісного підходу до підготовки майбутніх фахових психологів у ВНЗ; як з власного досвіду викладання, так і набутого в результаті стадування за кордоном. Зроблено висновки з проведеної роботи і намічено перспективи подальших досліджень у даному напрямку.
Ключові слова: компетентнісний підхід, підготовка фахівців у ВНЗ, особливості застосування, підготовка майбутніх фахових психологів.

Постановка проблеми. Підготовка фахівців у вищій школі в сучасних умовах потребує використання адекватних підходів, які відповідають як запитам повсякденності, так і вимогам сучасної теорії та практики. На сьогодні значне розповсюдження отримали здобутки педагогічної науки розвинених країн Заходу, які активно впроваджуються у вітчизняну систему освіти, передусім, компетентнісний підхід. Саме в успішній адаптації та впровадженні передових здобутків європейської і світової науки керівництво освіти, вчені та педагоги вбачають можливість подолання вад у підготовці фахівців. Дана обставина вимагає з'ясування особливостей застосування компетентнісного підходу до підготовки фахівців у ВНЗ в сучасних умовах, зокрема, навчання майбутніх фахових психологів.

Мета роботи: з'ясувати особливості застосування компетентнісного підходу до підготовки майбутніх фахових психологів у ВНЗ.

Завдання дослідження:

– здійснити огляд наукових публікацій за темою дослідження;

– на підставі здійсненого огляду з'ясувати особливості застосування компетентнісного підходу до підготовки фахівців у сучасних умовах;

– встановити особливості застосування компетентнісного підходу до підготовки майбутніх фахових психологів у ВНЗ;

– зробити висновки з проведеної роботи і намітити перспективи подальших досліджень у даному напрямку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останнього десятиліття науковці доволі часто зверталися до розгляду питань, що стосуються застосування компетентнісного підходу до вирішення завдань вітчизняної освіти [1-8]; використовуючи публікації на дану тему, зробимо огляд його основних положень.

Передусім необхідно з'ясувати сутність явища, що перебуває в центрі розгляду. Поняття «підхід» у загальному розумінні означає певну сукупність різноманітних засобів і прийомів, які діють певним чином на когось. У науковому розумінні поняття «підхід» трактується як вихідна позиція, що складає основу дослідницької діяльності. Загальною ідеєю компетентнісного підходу є компетентнісно орієнтована освіта, яка спрямована на комплексне засвоєння знань і способів практичної діяльності, завдяки яким людина успішно реалізовує себе в різних галузях своєї життєдіяльності [цит. за 2, с. 9]. Відтак, необхідно з'ясувати основні особливості компетентнісно орієнтованої освіти, зокрема при підготовці фахівців у ВНЗ.

В. О. Радкевич зауважує, що «Під компетентнісним підходом необхідно розуміти метод моделювання результатів професійної освіти і навчання та їх представлення у вигляді норм якості підготовки кваліфікованих працівників.... компетентнісний підхід не протистоїть традиційному, знаннєвому підходу, який продовжує використовуватися у професійній освіті, а навпаки – істотно розширює його зміст особистісно орієнтованим навчальним матеріалом... особливістю компетентнісного підходу в професійній освіті та навчанні є його гуманістична, гуманітарна і практична спрямованість на забезпечення професійного розвитку й самоствердження особистості кваліфікованого робітника у процесі набуття необхідних для успішного функціонування в суспільстві компетенцій і, у кінцевому підсумку, компетентностей, що підвищує рівень їх соціального захисту в умовах ринкової економіки» [8]. Тобто, йдеться не стільки про щось принципово нове, як зміщення акцентів у підходах, що застосовуються в системі освіти, щоб привести її результати у відповідність з вимогами сьогодення, запитами ринку праці передусім.

В. Луначек відзначає, що теоретико-методологічні положення сучасної педагогіки обґрунтовують експансію компетентнісного підходу в професійній освіті, адже цей підхід цілісно спрямовується на формування професійної компетентності. Це формування відбувається шляхом набуття під час навчання суми компетенцій, які є комбінацією характеристик (що відносяться до знань і їх застосування, вмінь, навичок, здібностей, цінностей і особистісних якостей) і дозволяють забезпечити виконання професійних

обов'язків на високому рівні [3]. Загалом, поділяючи цю думку, продовжимо пошук необхідних відомостей у публікаціях інших дослідників.

Н. С. Побірченко вказує, що при застосуванні компетентнісного підходу в сучасній освіті відбувається зміщення кінцевої мети освіти зі знань на компетентності. При цьому під компетентністю розуміється певна інтегральна здатність розв'язувати конкретні проблеми, що виникають у професійній діяльності. Однак така здатність, все ж таки, передбачає наявність знань, якими потрібно володіти не стільки як такими, скільки володіти певними особистісними характеристиками і вміти у будь-який час знайти і відібрати потрібні знання у створенні людством величезних сховищах інформації [7, с. 28]. Загалом, маємо підтвердження раніше висловленого міркувань з цього приводу, проте спробуємо з'ясувати конкретніше, що мається на увазі.

В. Д. Онищенко розкриває ще одну важливу особливість: «Персоналістичний аспект дидактики акцентує нашу увагу на становленні та розвитку учня (дитини, підлітка, юнака). Це вимагає, своєю чергою, переосмислення традиційного структурування змісту навчання (когнітологічний аспект дидактики). Переорієнтація мети навчання та виховання, перебудова класичних форм презентації знання, форм викладання й учіння, розвиток духовно-пізнавальної активності та морально-духовної культури учнів / студентів суттєво змінюють традиційну систему навчання і виховання, його зміст, методи та форми організації. Все це вимагає розробки фундаментальних категоріальних матриць (сіток) сучасної дидактики, зокрема, її основоположних понять, принципів і закономірностей. Однією з цих фундаментальних категоріальних матриць і є компетентнісний підхід» [6, с. 23]. Дане уточнення сутності компетентнісного підходу є доволі важливим; відтак, з'ясувавши сутність компетентнісного підходу, спробуємо встановити його вміст.

І. М. Матійків констатує: «Компетентнісний підхід підсилює власне практико-орієнтованість освіти, висуває на перший план не лише інформованість учня, а й уміння вирішувати життєві та професійні проблеми, акцентує увагу на результатах освіти. Причому як результат розглядається не сума засвоєної інформації, а здатність людини діяти у проблемних ситуаціях. Тип цих ситуацій залежить від типу освітньої установи, для професійних освітніх установ – від видів діяльності, які визначаються стандартом спеціальності майбутніх фахівців. Компетентнісний підхід – це підхід, при якому результати освіти визнаються значущими за межами освітньої системи» [4, с. 48-49]. Отже, при впровадженні даного підходу відбувається переорієнтація освітньої системи на запити суспільної практики, у відповідності до вимог сучасності. Дослідниця звертає увагу на те, що не йдеться про повну заміну традиційного підходу іншим, оскільки обидві моделі освіти можуть використовуватися одночасно. Така заміна буде неодмінно відбуватися завдяки зміні орієнтації, надання переваги передусім, практичному й гуманістичному аспектам. Вона також розглядає компетенції як певний ресурс, що дозволяє фахівцю досягнути відповідного рівня компетентності у певному виді діяльності; з'ясувати можливості його формування – основне завдання компетентнісного підходу.

Вітчизняні педагоги визначили перелік ключових компетенцій, а саме [цит. за 2, с. 12-13]:

– навчально-пізнавальна компетенція – здатність особистості до інтелектуального розвитку і навчання впродовж життя, до самостійної пізнавальної діяльності, що заснована на засвоєнні способів здобуття знань із різних джерел інформації;

– загальнокультурна компетенція – стосується сфери розвитку культури особистості та суспільства в усіх її аспектах, що передбачає, передусім, формування культури міжособистих відносин, оволодіння вітчизняною та світовою культурною спадщиною, принципів толерантності та плюралізму;

– соціальна компетенція – здатність особистості орієнтуватися в нормах і етиці відносин, взаємодіяти з різними соціальними групами та соціальними інститутами суспільства, вибудовувати ефективні комунікації;

– здоров'язберігаюча компетенція – характеристики, властивості особи, спрямовані на збереження фізичного, соціального, психічного та духовного здоров'я (свого й оточення);

– компетенція в інформаційних і комунікаційних технологіях передбачає здатність студента орієнтуватися в інформаційному просторі, володіти й оперувати інформацією відповідно до потреб ринку праці;

– громадянська компетенція – здатність активно, відповідально й ефективно реалізовувати громадянські права й обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства;

– підприємницька компетенція – здатність ефективно організовувати особисту та колективну трудову та підприємницьку діяльність, аналізувати ситуацію на ринку праці, оцінювати власні професійні можливості.

Стосовно основних відмінностей компетентнісного підходу від традиційного, Т. М. Литвин відзначає наступне: «На відміну від знань, вмінь, навичок, що передбачають дію за аналогією, за зразком, компетентність передбачає досвід успішного здійснення самостійної діяльності, вміння приймати ефективні рішення у незнайомих ситуаціях. По-перше, потрібно визнати, що змістом компетентнісного підходу є спрямованість навчального процесу на формування та розвиток в особистості системи ключових і предметних компетенцій. По-друге, особливостями компетентнісного підходу є: визнання компетенцій у якості кінцевого результату навчання та їх цілеспрямоване формування; перенесення акцентів із поінформованості суб'єктів навчання на їх уміння використовувати інформацію для вирішення практичних проблем; студентоцентрована спрямованість навчання; націленість фахової підготовки на майбутнє працевлаштування випускників. По-третє, специфіка компетентнісного підходу полягає в тому, що в ньому комплексно поєднуються поняття як компетентності, так і компетенцій» [2, с. 13-14]. Відповідно, при підготовці фахівців різного профілю необхідно формувати ті чи інші компетенції, які складатимуть основу компетентності у певній сфері діяльності.

Загалом, можна констатувати, що підготовка фахівців у сучасних умовах потребує не стільки

наявності знань, вмінь, і певних вузькопрофесійних навичок, необхідних для вирішення конкретних завдань фахової діяльності, як вміння бачити поле професійної діяльності в цілому і здатності вирішувати наявні проблеми. Зрозуміло, що така постановка питання щодо підготовки фахівців передбачає необхідність виведення цього процесу на новий рівень, який вимагає не лише формування у них системи професійних знань, а створення на її основі системи фахової діяльності.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Враховуючи викладене, необхідно з'ясувати особливості застосування компетентнісного підходу при підготовці майбутніх фахових психологів. Оскільки при огляді публікацій на дану тему такої інформації виявлено не було, перейдемо до викладу результатів власного дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проведене дослідження поягало в накопиченні, систематизації, аналізі та узагальненні досвіду, отрманого як під час викладання у НУ «Львівська політехніка», так і в результаті міжнародного Семінару-стажування за кордоном, в Академії ім. Я. Длугоша (м. Ченстохова, Польща), «ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В НАУЦІ І ОСВІТІ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД», у ході якого відбулося вдосконалення педагогічної майстерності за рахунок вивчення й освоєння сучасних підходів, способів і методів підготовки фахівців у системі вищої освіти. З усіх нововведень для подальшого висвітлення було обрано передусім ті, які доцільно впровадити у процес підготовки майбутніх фахових психологів у вітчизняних ВНЗ.

Вирішення поставленого завдання передбачає пошук і обґрунтування відповіді на питання: як сформувати необхідний ресурс фахівця, що дозволить досягнути належного рівня професійної компетентності, здатної забезпечити його ефективну фахову діяльність і конкурентоспроможність у сучасних умовах? Передусім, на це спрямовано сучасне реформування освіти, на всіх рівнях; про зміни змісту вищої освіти під впливом процесів інтеграції та глобалізації йшлося у попередній публікації на дану тему [1]. Відбуваються й інші зміни, що активно впроваджуються у процес підготовки майбутніх фахових психологів, і передбачають впровадження нових підходів, форм та методів викладання, як і пріоритетів у здійсненні психолого-педагогічної взаємодії. Зокрема, триває створення можливостей для впровадження необхідних змін, що передбачає системне реформування самої системи освіти, всіх її ланок. Ці зміни відбуваються на загальнодержавному рівні, передусім, законодавчому, вони відображені в постановах профільних міністерств.

Але для реалізації цих змін необхідною є підготовка викладачів, здатних здійснювати навчально-виховний процес у відповідності з новими вимогами. Освоїти нові підходи не можливо лише за рахунок ознайомлення з публікаціями, стажування і підвищення кваліфікації традиційними методами. Викладачам потрібно не тільки ознайомитися з новими підходами і особливостями їхнього впровадження, вони повинні отримати змогу проходити стажування у навчальних закладах за кордоном, де подібні новації вже впроваджено, і процес підготовки фахівців відповідає сучасним світовим вимогам. Важливим компонентом цього процесу є налагодження системи перепідготовки та атестації кадрів, на всіх рівнях, як викладацьких, так і управлінських.

Передусім заслуговує ретельної уваги специфіка проведення лекційних занять. Викладач, який читає навчальний курс, матеріал лекцій розсилає студентам, які його вивчають, заздалегідь, тобто традиційного процесу «читання лекцій» (як правило, на потоці у 100 і більше чол.), взагалі немає. Натомість на лекційному занятті викладач працює з невеликою групою, як правило, у 8 чоловік, причому відбувається не ознайомлення з новим матеріалом, оскільки присутнім він вже відомий, а його обговорення, уточнення, висловлення свого ставлення, розгляд інших підходів до висвітлення теми чи певних питань, обмін думками з певного приводу, генерація нових ідей і т. п. Тобто на лекційному занятті має місце не примітивна і низькоефективна передача знань, а саме інтерактивна взаємодія учасників навчально-виховного процесу, в ході якої відбувається формування професійної компетентності майбутніх фахівців. Викладач ділиться власним досвідом практичної роботи, наводить приклади застосування знань за темою, що розглядається і т. д. За рахунок невеликої кількості студентів на занятті відбувається індивідуалізація процесу навчання, створено умови, коли викладач має змогу приділити достатньо уваги кожному з присутніх, і орієнтується не на пасивного «середньостатистичного» індивида, а на кожну конкретну творчу індивідуальність. За такого підходу до організації навчального процесу студенти не стільки вивчають матеріал, як вчаться мислити, самостійно вирішувати проблеми; тому «брак» у роботі практично виключено.

Важливого значення набуває використання сучасних технічних засобів навчання в навчально-виховному процесі. Це дозволяє забезпечити наочність при поданні навчального матеріалу, підвищити культуру педагогічної праці та здійснювати викладання на рівні сучасних вимог. Саме завдяки технічним засобам дедалі більше практичного матеріалу вдається подати під час занять. Так, щодо підготовки майбутніх фахових психологів, використовуються такі можливості (з власного досвіду): оптимізація психічного стану на початку занять, для здійснення налаштування на процес навчання; при викладі теми «Сприймання» можна наочно демонструвати властивості цього процесу; при викладі теми «Емоції» – як демонструвати різні емоційні прояви, так і давати завдання на їх розпізнавання і т. п.

Підготовка фахівців, які володіють сучасними освітніми технологіями, потребує зміни орієнтацій студентів, які бажають здобути певний фах: вони повинні не розраховувати на те, що всі необхідні знання їм буде подано у готовому вигляді, а навчитися самостійно здобувати їх. Відповідно, постає завдання орієнтації тих, хто навчається, на нові освітні технології, зокрема, інтерактивного і проблемного навчання. В світлі нових вимог сьогодення постає завдання не вивчати психологію, а займатися нею, оскільки лише в цьому процесі можливе належне її вивчення і засвоєння отриманих знань. Для цього необхідно зробити акцент на практичному засто-

суванні набутих знань, для кожної з вивчених тем зробити відповідну апробацію. Крім цього, задіяння процесу самостійного здобуття знань передбачає залучення студентів до освоєння і проведення науково-дослідної діяльності, що дає їм змогу самостійно знаходити шляхи вирішення нетипових завдань, про які немає інформації ні в підручниках, ні у фаховій літературі.

Важливу роль у сучасному процесі підготовки фахівців відіграє подальше впровадження методів проблемного навчання. Відповідно до його вимог, студенти не отримують готових відповідей щодо вирішення наявних проблем, чи конкретних завдань, а шукають рішення самостійно. Це не лише розвиває критичне мислення, але й сприяє формуванню їхньої самостійності та відповідальності. Для виходу майбутніх фахівців на світовий рівень, як здобуття знань так і подальшої діяльності за здобутим фахом, відіграє вільне володіння іноземними мовами. Для цього у країнах Європи, у Польщі зокрема, в більшості ВНЗ створено паралельні потоки, за кожною зі спеціальностей, які здобувають освіту англійською мовою. Кількість студентів на таких потоках у даний час сягнула 50% від всіх студентів, що навчаються, і продовжує неухильно зростати. Здобуття фаху іноземною мовою дає змогу майбутнім фахівцям не лише навчатися за сучасними англомовними підручниками, але й в подальшому вільно читати наукову літературу за спеціальністю, налагоджувати співпрацю з закордонними партнерами тощо.

Широкого розповсюдження набуло застосування навчальних курсів з комп'ютерним супроводом. Проведення практичних занять у такому випадку передбачає для виконання поставлених завдань за кожною темою самостійний пошук необхідної інформації. Такі вимоги дозволяють максимально наблизити навчальну діяльність до умов реальної роботи за обраним фахом; відповідно, пройшовши такий курс підготовки, студенти набувають необхідні навички, потрібні для виконання реальних проектів, що вкрай важливо для формування їхньої готовності до подальшої діяльності за обраним фахом.

Практично повністю здійснено перехід на застосування у навчальному процесі методів інтерактивного навчання. На противагу застарілим підходам, коли викладач був центральною фігурою навчального процесу і фактично єдиним носієм, причому «абсолютно достовірних» знань, тепер виклад матеріалу дедалі більше нагадує творчу дискусію, з максимальним задіянням потенціалу тих, хто навчаються. У такому випадку вони не просто переймають якусь інформацію, а активно включаються у процес генерування нового знання. Саме використання такого підходу максимально відповідає формуванню сучасного, компетентного і конкурентоспроможного фахівця.

Варто згадати також і про нові підходи до управління навчальним закладом, здійснення міжнародних освітніх і наукових проектів, залучення студентів як до практичної роботи за обраним фахом, так і до громадської діяльності. Проте через обмежений обсяг публікації доведеться обмежитися наведеним переліком необхідних змін у процесі підготовки фахівців. Варто також відзначити, що практично про всі розглянуті вище новації не лише знають педагогічні працівники ВНЗ в Україні, у Національному університеті «Львівська політехніка» зокрема. Але основна відмінність полягає в тому, що в Польщі процес перебудови вищої освіти у відповідності до сучасних вимог перебуває в стадії завершення, а в Україні, як і у «Львівській політехніці» – на його початку.

Отже, враховуючи наведене, можна констатувати, що з позицій компетентнісного підходу, для підготовки майбутніх фахових психологів необхідно формувати у них:

– цілісне бачення проблеми і вміння знайти підходи до її комплексного вирішення;

– вміння складати поточні і перспективні плани вирішення проблем;

– навички розробки стратегії і тактики діяльності в певному напрямку;

– вміння організовувати діяльність щодо вирішення проблеми, виконання намічених планів і здатність керувати нею;

– вміння залучати потрібних фахівців, мотивувати їх на виконання наявних завдань й організовувати співпрацю, спрямовану на досягнення бажаних результатів;

– вміння проводити пошук необхідних ресурсів, організовувати їх задіяння та ефективне використання;

– навички роботи в умовах ринкової конкуренції, постійно розширювати асортимент послуг і підвищувати їхню якість;

– здатність орієнтуватися на вимоги сьогодення, запити ринку праці та потенційних клієнтів;

– вміння шукати, запозичувати та використовувати новий досвід, необхідний для вирішення поставлених завдань;

– здатність домагатися необхідних змін та сприяння у виконанні наміченого на рівні керівництва організації;

– готовність постійно навчатися, поповнювати необхідні знання, як і постійно розвиватися у фаховому та професійному плані;

– вміння адекватно й ефективно використовувати в роботі сучасні комп'ютерні інформаційні, комунікаційні та інші технології та ін.

Володіння такими знаннями і вміннями, вищого рівня – фаховими компетенціями, що становлять вміст компетентності сучасного фахівця – призводить до того, що надані під час навчання знання не застарівають протягом певного часу, оскільки фахівець у процесі формування набуває здатність постійно адаптуватися до вимог, що постійно змінюються. Відповідно, таким чином підготований фахівець не чекає створення сприятливих умов для здійснення діяльності, вказівок від начальства чи здійснення необхідних реформ, а сам формує необхідні умови, вимоги і впроваджує зміни. Без підготовки фахівців такого рівня не можливе ні реформування вітчизняної системи освіти, на інтеграція у сучасний європейський простір, як і побудова в нашій країні цивілізованої, правової та демократичної держави.

Проведене дослідження дає підстави зробити наступні **висновки**.

1. Підготовка майбутніх фахових психологів у сучасних умовах повинна включати не лише надання необхідних знань, вмінь та навичок, необхідних їм у повсякденній діяльності за об-

раним фахом, (що становило основу їхньої підготовки у попередні десятиліття), але й буде необхідним, тобто не втратить своєї актуальності у майбутньому.

2. Підготовку практичних психологів у ВНЗ в сучасних умовах необхідно доповнити рядом інших, інтерактивних вмінь, продиктованих вимогами сьогодення, які сформульовані в межах компетентнісного підходу; перебудова вітчизняної системи вищої освіти передбачає впровадження цих вимог у процес підготовки фахівців, що потребує зміни підходів, методів та змісту освіти.

3. Підготовка майбутніх фахових психологів у сучасних умовах повинна спрямовуватися на розвиток вмінь вищого порядку, спрямованих на комплексну й послідову роботу над вирішенням наявних проблем, що передбачає підвищення їхньої самостійності у професійній діяльності та відповідальності за одержані результати.

У майбутньому передбачено провести дослідження, яке передбачає з'ясування стану впровадження компетентнісного підходу в процес підготовки майбутніх фахових психологів та оцінку одержаних результатів.

Список літератури:

1. Вінтюк Ю. В. Вплив глобалізаційних та інтеграційних процесів у суспільстві на зміст підготовки майбутніх психологів / Ю. В. Вінтюк // Молодий вчений. – 2017. – № 1.
2. Литвин Т. М. Компетентнісний підхід у системі вищої освіти України: аналіз базових понять / Т. М. Литвин // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2012. – № 2. – С. 9-14.
3. Лунячек В. Компетентнісний підхід як методологія професійної підготовки у вищій школі / В. Лунячек. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe
4. Матійків І. М. Компетентнісний підхід до професійної підготовки майбутніх фахівців / І. М. Матійків // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2006. – № 3. – С. 44-53.
5. Митка О. М. Компетентнісний підхід у навчанні, його форми, методи і засоби / О. М. Митка // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2009. – № 4. – С. 89-97.
6. Онищенко В. Д. Компетентнісний підхід у професійній освіті / В. Д. Онищенко // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2015. – № 1-2. – С. 18-27.
7. Побірченко Н. С. Компетентнісний підхід у вищій школі: теоретичний аспект / Н. С. Побірченко // Освіта та педагогічна наука. – 2012. – № 3 (152). – С. 24-31.
8. Радкевич В. О. Компетентнісний підхід до забезпечення якості професійної освіти і навчання / В. О. Радкевич. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lib.iitta.gov.ua/4336/1

Винтюк Ю.В.
Национальный университет «Львовская политехника»

КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ ПОДХОД В ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ПСИХОЛОГОВ

Аннотация
В статье рассмотрены особенности применения компетентностного подхода к подготовке будущих профессиональных психологов в ВУЗе. Сделан обзор научных публикаций по теме исследования; на основании проведенного осмотра выяснены особенности применения компетентностного подхода к подготовке специалистов в современных условиях. Установлены закономерности использования компетентностного подхода к подготовке будущих профессиональных психологов в ВУЗе; как из собственного опыта преподавания, так и приобретенного в результате стажировання за рубежом. Сделаны выводы по проведенной работы и намечены перспективы дальнейших исследований в данном направлении.
Ключевые слова: компетентностный подход, подготовка специалистов в ВУЗах, особенности применения, подготовка будущих профессиональных психологов.

Vintyuk Yu.V.
National University «Lviv Polytechnic»

COMPETENCE APPROACH IN THE FUTURE PROFESSIONAL PSYCHOLOGISTS' TRAINING

Summary
The peculiarities of competence approach application to training of the future professional psychologists in high school are considered in the article. A review of scientific publications on the investigation is made; the peculiarities of a qualified approach to training specialists in modern conditions conducted on the basis of this review were elucidated. The regularities of competence approach to training future professional psychologists use at the Universities were settled both from my own teaching experience and as a result acquired from the internship abroad. The conclusions of the work done were made and the prospects for further research in this direction were scheduled.
Keywords: competence approach, training at the Universities, peculiarities of use, future professional psychologists' preparation.

УДК 159.9

ОСНОВНІ РЕПРОДУКТИВНІ МОТИВИ МОЛОДИХ ЖІНОК В УКРАЇНІ

Івачевська О.В.
Інститут соціальної та політичної психології
Національної академії педагогічних наук України

Розглянуто феномени материнства та свідомої відмови від материнства (чайлдфрі) у контексті репродуктивної поведінки особистості. Окреслено коло проблем емпіричного дослідження особливостей мотивації народження чи відмови від народження дитини молодими жінками. Доведено доцільність застосування проективного методу в дослідженні мотиваційної сфери особистості. Визначено особливості репродуктивної мотивації та основні чинники її формування у молодих жінок в Україні. Запропоновано класифікацію репродуктивних мотивів відповідно до їх змісту.
Ключові слова: репродуктивна мотивація, репродуктивні мотиви, чайлдфрі.

Постановка проблеми. Питання материнства сьогодні набувають гострого звучання у різних галузях науки, зсуваючи акцент із функціональних та формальних аспектів репродуктивної поведінки молодих жінок у бік глибинних, психологічних смислів народження дітей чи відмови від їх народження. Й справді, традиційний підхід до даної проблеми, що концентрував увагу та зусилля скоріше на кількісних показниках відтворення населення, його репродуктивного здоров'я, статевого виховання тощо, видається наразі неспроможним забезпечити психологічне благополуччя матері та дитини, а також молодих жінок, котрі знаходяться на етапі прийняття свідомого репродуктивного рішення щодо народження чи відмови від народження дитини у майбутньому. Ігнорування ж психологічного аспекту репродуктивної поведінки молодих жінок, а саме – мотиваційного її наповнення, поглиблює, на нашу думку, кризову ситуацію в Україні, що характеризується безвідповідальним ставленням до народження та виховання дітей, з одного боку, чи повною відмовою народжувати у майбутньому – з іншого. Водночас, молоді жінки, що відповідально й свідомо підходять до материнства часто залишаються сам на сам із низкою, пов'язаних з ним, питань та проблем. Очевидно, актуальними наразі виявляються дослідження репродуктивної мотивації молодих жінок в Україні та усього спектру тих чинників, що формують мотиви народження чи відмови від народження дитини у наш час.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен материнства ставав предметом досліджень в різних галузях науки: у психології (В. Брутман, Л. Бурлачук, Н. Коваленко, С. Мещерякова, О. Мурашко, Р. Мухамедрахімов, Г. Філіппова та ін.); у медицині (В. Астахов, О. Дубовік, А. Захаров, Д. Ісаєв, Г. Скобло, Т. Сорокіна); у біології, психофізіології (А. Батуєв); у педагогіці (Ю. Василькова, Т. Василькова, Ю. Шмурак, А. Піскунов); в історії (Л. Віннічук, М. Стельмахович); у культурології (Л. Арнет, В. Доскін, Т. Стефаненко, А. Шмідт) тощо.

У дослідженнях материнства як забезпечення умов для розвитку дитини особливе значення надають материнсько-дитячій взаємодії. У даному контексті наголошують на материнських якостях та характеристиках материнської поведінки, виділяють культурні, соціальні, еволюційні, фізіологічні й психологічні основи [1].

Культурно-історичні аспекти материнства відображені у роботах І. Кона, М. Міда, E. Badinter, R. Gelles, D. Jil, B. Kornel та ін., де материнство розглядають як одну з соціальних жіночих ролей, зміст якої може змінюватися з плином епох. Біологічне підґрунтя материнства вивчають у дослідженнях, в яких матір та ті умови, що вона забезпечує, розглядають як організацію фізіологічного та стимульного середовища для розвитку дитини. Тут на передній план висувають еволюційні аспекти формування фізіологічних, мотиваційних і поведінкових механізмів материнства [2; 3; 4; 5 та ін.]. Цікавими видаються дослідження, в яких поєднані біологічні та психологічні підходи. Так, в етологічних дослідженнях материнство вивчають з позиції оцінювання кількості ресурсних затрат (Д. Дьюсбері, Є. Панов та ін.), батьківського вкладу (Дж. Альтманн, Р. Тріверс), виявлення еволюційних основ формування материнської поведінки (К. Лоренц, Н. Тінберген, Р. Хайнд та ін.) тощо. Дослідження ж фізіологічних та психофізіологічних аспектів материнства спрямовані переважно на вивчення нейрогуморальних механізмів статевого дозрівання, зв'язку гормонального фону та емоційних станів, їх ролі у розвитку материнства, забезпечення емоційних особливостей материнсько-дитячих відносин [6; 7; 8; 9 та ін.]. У медико-орієнтованих дослідженнях аналізують зв'язок психологічного стану жінки під час вагітності з успішним виношуванням дитини та патологією вагітності й пологів, особливостями післяпологового періоду для матері та дитини [10; 11; 12 та ін.].

Психологічні аспекти материнства детально вивчають, наприклад, у феноменологічних дослідженнях, в яких виділяють й описують функції матері, особливості її поведінки, переживань, настановлень, очікувань тощо. Популярними тут являються типізація та стилізація материнської поведінки, відношення, позиції і т. і. [13; 14; 15; 16 та ін.].

В сучасній психології особистості та психотерапевтично орієнтованих напрямах психології (P. Shereshefsky and L. Yarrow, G. Bohein and B. Hegekull, M. Gerson at all, W. Miller тощо) материнство вивчають як стадію особистісної та статевої ідентифікації переважно в аспекті задоволеності жінки власною материнською роллю.

В. Брутман, Д. Віннікот, Р. Мухамедрахімов, Н. Самоукіна, І. Хамітова, Г. Філіппова, T. Verny, D. Pines та ін. розглядають материнство як важ-

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

ливу складову психічної сфери жінки і визначають його як інтегральне утворення особистості, сукупність ціннісних орієнтацій жінки, настановлень та очікувань, материнських почуттів, відносин і позицій, материнської відповідальності та стиля сімейного виховання.

Очевидно, що психологічні аспекти материнства вчені вивчають переважно у контексті народження дитини молодою жінкою та її готовності брати на себе відповідальність за виконання нової соціальної ролі. Однак, з огляду на сучасний дискурс, ми пропонуємо розглядати материнство у контексті репродуктивної поведінки особистості, що дозволяє вивчати мотиваційний аспект не лише власне народження дитини, а й феномену відмови від народження у майбутньому, т. з. тенденцію «чайлдфрі», яка нині дедалі активніше поширюється в Україні.

В різні роки спроби виділення мотивів та чинників, що впливають на репродуктивну поведінку особистості були здійснені переважно вченими-демографами – Б. Урланісом, О. Ларміним, Р. Фрідманом, В. Козловим та ін., одначе, теоретичний аналіз наукової літератури показав, що усталеної класифікації не існує й досі. Натомість, багато наукових праць присвячено різним аспектам формування репродуктивної поведінки, у яких вчені називають безліч причин зниження потреби в дітях, зменшення показників народжуваності, девальвації цінності материнства.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на всебічне наукове опрацювання проблем материнства вітчизняними та зарубіжними вченими, питання особливостей репродуктивної мотивації жінок, що визначає вектор їх репродуктивної поведінки і є психологічною основою як власне материнства, так і відмови від нього, досі залишаються поза увагою. На наш погляд, відповідальне ставлення до материнства, готовність до нього можливі лише за умови свідомого, вмотивованого репродуктивного рішення, запорукою чого є усвідомлення власних потреб, бажань й віднаходження адекватних шляхів (засобів) їх задоволення, усвідомлення та диференціація жінкою мотивів власних репродуктивних дій тощо. Традиційні ж підходи до вивчення материнства та репродуктивної поведінки видаються нам такими, що не забезпечують глибину знань про особливості репродуктивної мотивації молодих жінок, зумовлюють дефіцит вірогідних наукових даних, які б сприяли розробленню адекватних регулятивних засобів покращення в першу чергу якісних характеристик дітонародження як в онтогенетичному, так і загальнонаціональному вимірі.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення особливостей репродуктивної мотивації та основних чинників її формування у молодих жінок в Україні, а також класифікація репродуктивних мотивів за їх змістом та спрямуванням.

Виклад основного матеріалу. О. Тіунова зазначає, що «передумовою усвідомленого прийняття життєво важливих рішень, у тому числі – бути матір'ю, є відповідальне ставлення» [цит. за [17]. А це, на нашу думку, можливо лише в умовах розгортання суб'єктності, самоусвідомлення, набуття особистістю власних переконань і цінностей. Переконані, що відповідальне ставлення до материнства можливе лише за умови усвідомлення й диференціації жінкою власних намірів, мотивів тощо, й уміння віднаходити адекватні шляхи (засоби) задоволення власних потреб і бажань, а отже, реалізації свідомого репродуктивного вибору.

Варто відзначити, що репродуктивна мотивація як складний багаторівневий регулятор життєдіяльності особистості у молодих жінок часто носить неусвідомлений, латентний характер, а неузгодженість прихованих мотивів щодо народження чи відмови від народження дитини з «явними», декларованими мотивами призводить до внутрішнього конфлікту, що перешкоджає здійсненню молодою жінкою свідомого репродуктивного вчинку, утруднює процес розгортання суб'єктності в онтогенетичному вимірі, унеможливлюючи її ефективне життєконструювання.

Досліджуючи особливості репродуктивної мотивації молодих жінок в Україні, ми спиралися на основні методологічні положення [18]:

– про особистість як суб'єкт власної життєтворчості і розвитку, про роль учинку в житті особистості, її духовності (К. Абульханова-Славська, І. Бех, О. Киричук, І. Маноха, В. Роменець, С. Рубінштейн, О. Старовойтенко, В. Татенко, Т. Титаренко та ін.);

– екзистенційно-гуманістичного підходу до вивчення смисложиттєвої проблематики особистості, а також до проблем осмислення життєвого шляху й свідомого життєвого вибору (К. Абульханова-Славська, Л. Анциферова, А. Маслоу, Ф. Перлз, К. Роджерс, І. Ялом, Т. Титаренко, В. Жовтянська та ін.);

– про мотиваційну сферу особистості (Б. Ананьєв, В. Асєєв, Дж. Аткінсон, Л. Божович, В. Вілюнас, Ф. Герцберг, Є. Ільїн, Т. Кудріна, О. Леонтьєв, Б. Ломов, Д. МакКлеланд, А. Маслоу, В. Мерлін, А. Орлов, Х. Хекхаузен, П. Якобсон та ін.);

– про материнство як складову психічної сфери жінки (В. Брутман, Д. В. Віннікот, Р. Ж. Мухамедрахімов, Н. В. Самоукіна, М. Панкратова, І. Хамітова, Г. Філіппова, T. Verny, D. Pines та ін.).

Оскільки репродуктивна мотивація молодих жінок досі не була предметом окремих досліджень у психології, перед нами поставали непрості завдання, серед яких: 1) систематизація наукових даних з проблем вивчення мотиваційної сфери особистості, досліджень феномену материнства, визначення й обґрунтування сутності понять «репродуктивна мотивація» та «репродуктивні мотиви» особистості; 2) побудова та емпірична верифікація концептуальної моделі репродуктивної мотивації молодої жінки; 3) розроблення/модифікація й апробація методик вивчення репродуктивної мотивації у молодих жінок та оцінювання ступеню усвідомлення ними власних репродуктивних мотивів; 4) виявлення особливостей репродуктивної мотивації у молодих жінок залежно від їх особистісних особливостей, внутрішніх та зовнішніх чинників тощо.

Розв'язання означених завдань передбачало використання системи загальнонаукових теоретичних та емпіричних методів дослідження. Теоретичні – аналіз, синтез, систематизація, моделювання і типізація. Емпіричні – включене спостереження, бесіда, анкетування, нестандартизоване інтерв'ю, контент- та інтент-аналіз, про-

ективні та напівпроективні методи, біографічний метод та метод футуристичного наративу, психодіагностичні методики дослідження мотиваційної сфери, самоактуалізації та соціальної зрілості особистості, її смисложиттєвих орієнтацій та ціннісного спектру, потенціалу суб'єктності та вчинковості, авторські методики дослідження репродуктивної мотивації молодих жінок та ступеню усвідомлення ними власних репродуктивних мотивів, а також методи емпіричної верифікації теоретичних моделей та математичної обробки емпіричних даних.

Виходячи з мети і завдань нашого дослідження, до вибірки увійшли молоді жінки віком від 18 до 35 років загальною кількістю 211 осіб, з них 50 жінок, що декларативно відносять себе до української спільноти «Чайлдфрі» (вільні від дітей). При цьому, критеріями відбору респондентом стали: контактність, добровільність участі у дослідженні; визнання себе громадянкою України; соціалізованість; відсутність релігійного чи іншого виду фанатизму, який перешкоджав би адекватному сприйманню інформації, пов'язаної з дослідженням; відсутність психічних, психоневрологічних захворювань, ознак явної інвалідизації. Зазначимо, що вибірка молодих жінок розподілилася стратометрично за віковим критерієм з урахуванням особливостей професійної діяльності, зазвичай характерної для кожного вікового періоду таким чином:

Вік, років	К-ть, осіб	Особливості професійної діяльності
18 – 22	67	Навчання у вузі, здобуття вищої освіти, формування професійної ідентичності тощо.
23 – 28	71	Професійне становлення, накопичення професійного досвіду, побудова кар'єри тощо.
29 – 35	73	Удосконалення професійних навичок, продовження кар'єрного зростання, професійна компетентність та стабільність тощо.

Методичний інструментарій емпіричного дослідження складався з трьох основних блоків та був зорієнтований на:

1) дослідження особливостей мотиваційної сфери сучасних молодих жінок – за допомогою «Методу мотиваційної індукції» Ж. Нюттена, методики «Ієрархія потреб» в модифікації І. Акіндінової та шкали мотивації схвалення Д. Марлоу і Д. Крауна;

2) дослідження особистісних особливостей молодих жінок – рівня самоактуалізації за допомогою питальника САТ Е. Шострома, ступеня особистісної зрілості за допомогою опитувальника Ю. Гільбуха, смисложиттєвих орієнтацій молодих жінок за допомогою методики СЖО в адаптації Д. Леонтьєва, рівня суб'єктивного контролю за допомогою одноіменної методики Є. Бажин, Е. Голикіна, Л. Еткінд;

3) дослідження репродуктивної мотивації молодих жінок – виявлення структури й змісту репродуктивного настановлення жінок за допомогою Рольового опитувальника дітородіння М. Родштейн, аналіз індивідуальної життєвої історії, суб'єктивного ставлення сучасних молодих жінок до материнства, вивчення репродуктивних планів, а також виокремлення самопрезентованих репродуктивних мотивів на основі даних, отриманих за допомогою методу анкетування (інтерв'ю), розширення уявлень про репродуктивну мотивацію сучасних молодих жінок за допомогою авторської методики «Життєві історії» [19], оцінювання ступеня усвідомлення молодими жінками власних репродуктивних мотивів за допомогою автонаративу «Я там і тоді – Я тут і тепер» та футуристичного наративу «Моє близьке, віддалене майбутнє».

З метою уточнення емпіричних даних були застосовані допоміжні методи дослідження: бесіда (інтерв'ю), спостереження та аналіз суджень, отриманих у процесі обговорення в колі тематичних терапевтичних груп та інтернет-спільнот [20].

Вивчаючи особливості репродуктивної мотивації особистості ми розуміли, що неминуче зустрінемося із розповсюдженою проблемою соціально прийнятних пояснень з боку жінок власної репродуктивної поведінки, натомість їх справжні мотиви виявлятимуться витісненими, заміщеними чи запереченими. Адже, мотивація народження чи відмови від народження дитини у сучасних молодих жінок може не відповідати соціокультурним особливостям нашого суспільства, існуючим нормам, соціальним очікування тощо. Вважаючи репродуктивну сферу, і репродуктивну мотивацію зокрема, інтимною зоною особистості, ми формували методичний інструментарій дослідження, спираючись на наступні положення:

– глибинні смисли людської поведінки та її мотиваційного аспекту найповніше розкриваються в оповіданні, бо ж часто розуміння себе приходить через текст і навпаки. Описуючи власне життя, у подієвому потоці молоді жінки виокремлюють найбільш значущі для них моменти, по суті конструюючи історію власного життя. Вибірковість уведення тих чи тих подій у наратив, пояснюють переважно тим контекстом, в який він включений. Особливого значення така вибірковість набуває при створенні наративу про себе майбутню, характеризуючи ступінь зв'язку усталеної ідентичності молодої жінки з її внутрішніми ціннісно-смисловими орієнтирами сьогодення із її «майбутньою» ідентичністю;

– беручи участь в емпіричному дослідженні мотивації народження чи відмови від народження дитини молодій жінці зручніше говорити про третіх осіб, аніж про власні міркування щодо окресленої проблеми, безпечніше приписувати чи проектувати на інших власні погляди, життєву позицію, мотиви вчинків і, таким чином, мати змогу уникнути ситуацій соціального осуду, критики, а отже страху бути незрозумілою й неприйнятою іншими;

– найбільш поширеним методичним засобом для отримання первинної соціально-психологічної інформації є анкета, яка, з одного боку, не є суворо регламентованим інструментом дослідження, з іншого – має неабияку гнучкість. Анкетування сприяє аналізу особливостей індивідуальної життєвої історії, світогляду, суб'єктивного ставлення молодих жінок до материнства, вивчення їх репродуктивних планів, а також виокремленню самопрезентованих репродуктивних мотивів.

Такий підхід до вивчення репродуктивної мотивації молодих жінок в Україні та тих чинни-

ків, що впливають на її формування дозволив нам виявити не лише декларовані, «явні» мотиви народження чи відмови від народження дітей в майбутньому, а й відповідні латентні мотиви, які виявлялися «незручними», соціально небажаними, або ж просто неусвідомлюваними.

Отже, за результатами усебічного дослідження, найбільш значущими репродуктивними мотивами молодих жінок у найзагальнішому вигляді є соціокультурні, родинні, соціально-економічні, політико-економічні, біологічні, фізіологічні, психологічні (егоїстичні, альтруїстичні) та ситуаційні.

Соціокультурні включають у себе мотиви народження дитини, зумовлені соціальними експектаціями, традиціями, культурно-етнічними особливостями оточуючого середовища в цілому й продиктовані переважно потребою у приналежності до великої групи, соціуму. Ці репродуктивні мотиви вербально означені так: народження дитини «сприяє збереженню нації, традицій, підвищенню авторитету у соціумі, набуттю високого соціального статусу», «відповідає вимогам, очікуванням суспільства», «задовольняє запит держави на відтворення населення» тощо. Й досі молоді жінки часто (34% від загальної вибірки) схильні пояснювати власне бажання народжувати дитину саме подібними мотивами, оскільки таке мотивування, враховуючи актуальну ситуацію в Україні, є дійсно соціально схвалюваним. Жінки, що відмовляються народжувати дітей у майбутньому схильні опозиційно ставитися до соціокультурних норм нашого суспільства, вважаючи їх застарілими й такими, що не відповідають запитам сучасності.

Внутрішньо-сімейні, або родинні мотиви передбачають відповідність репродуктивної поведінки молодої жінки очікуванням членів сімейної системи, сімейним нормам, традиціям та зумовлені потребою у приналежності до свого роду і його відтворення. Часто особливу роль тут відіграють наслідування та компенсація. Варто відзначити, що існує тенденція змішування, або підміни родинних мотивів із психологічними. Молоді жінки й справді можуть видавати бажання батьків у народженні нащадка за своє власне та не усвідомлювати це. Родинні мотиви виявляються у бажаннях «набуття авторитету та внутрішньо-сімейного статусу», «продовження роду», «підвищення цінності жінки в сім'ї та родині в цілому» тощо.

Важливою групою мотивів виявилася соціально-економічна, котра означилася, в першу чергу, потребами та бажаннями молодих жінок підвищити матеріальний статус родини, розширити, покращити житлові умови, забезпечити благополуччя родини у старості тощо. Й досі значна частка молодих жінок вважає значущими соціальні виплати при народженні дитини, пільги, що надають молодим матерям за умови багатодітності, можливість участі у соціальних програмах пільгового житла. На нашу думку, дана група мотивів є однією з найбільш неконструктивних і потребує особливої уваги з боку соціальних працівників та психологів, оскільки тут дитина є засобом задоволення лише власних егоїстичних бажань, а отже, її народження видається вкрай неекологічним й небажаним вчинком.

З огляду на соціальну-політичну ситуацію в країні, виявилася група репродуктивних мотивів, тісно пов'язаних із нею. Аннексія Криму, проведення АТО на Сході України зумовлює потребу у частки жінок народжувати невідкладно («тому що можу не встигнути», «аби чоловіка не мобілізували», «щоб повернули чоловіка додому», «аби не залишитись одній» тощо), чи, навпаки, відмовлятися від народження дитини («в такій країні страшно народжувати» і т.і.). Відзначимо, що дана група мотивів вивчена нами досить побіжно, оскільки основне емпіричне дослідження проводилося до початку воєнних подій в Україні.

Неможливо обійти увагою біологічні мотиви, які пояснюють бажання мати дітей переважно інстинктом, призначенням жінки народжувати і т. і. А також фізіологічні мотиви, що зумовлені, перш за все, загальним і репродуктивним здоров'ям молодих жінок, генетичними та загальними захворюваннями тощо. Цікаво, що саме у цієї частки респонденток, переважають внутрішні, альтруїстичні мотиви народження дитини, і навіть у випадку неможливості народжувати, дитина сприймається ними як автономна цінність.

Найбільш розширеною виявилася психологічна група мотивів, яку ми умовно розділили на егоїстичну та альтруїстичну. Егоїстичні психологічні мотиви передбачають переважно бажанням задовольнити власні інтереси, потреби за рахунок дитини (дитина – засіб). Це мотиви самоствердження, самореалізації через дитину (т. з. «нарциссичне розширення»), опора на дитину в майбутньому, продовження молодості, підвищення самооцінки, долання почуття самотності, зміцнення сім'ї, маніпуляція родиною за допомогою дитини тощо. Альтруїстичні ж психологічні мотиви зумовлені скоріше цінністю дитини й передбачають задоволення потреби у народженні дитини (дитина – ціль). При цьому, народження дитини сприймається молодими жінками як можливість отримати новий життєвий досвід та передати їй частину власного, можливість реалізувати себе у материнстві, дбати про дитину та віддати їй усю накопичену любов, «показати надзвичайно чарівний, прекрасний світ» тощо. На жаль, частка респонденток з подібними репродуктивними мотивами вкрай мала (менше 12% від загальної вибірки).

Серед основних груп мотивів виявилася і така, що об'єднує пояснення народження чи відмови від народження дитини молодою жінкою через ситуаційні зовнішні події. Вербально такі мотиви означуються так: «як Бог дасть», «якщо раптом завагітнію, народжуватиму», «взагалі не планую, проте, як карта ляже», «хіба таке заплануєш?», «подивлюсь по ситуації» тощо. Забігаючи наперед, відзначимо, що у даної частки молодих жінок (9% від загальної вибірки) виявився зовнішній локус контролю та низький ступінь особистісної зрілості.

Аналізуючи ж основні чинники формування репродуктивної мотивації молодих жінок, ми виділили найбільш значущі для нашої вибірки. Ними виявилися культуральні, соціально-економічні, соціально-психологічні та індивідуально-психологічні. Як і очікували, біологічні чинники виявилися такими, що не відіграють особливої ролі у мотивації народження чи відмови від народження дитини.

Жінки-чайлдфрі власну відмову від народження дитини у майбутньому обґрунтовували переважно соціально-психологічними, соціально-

економічними, політико-економічними та психологічними мотивами. У найзагальнішому вигляді вони посилалися, зокрема, на неблагоприємну ситуацію в країні, фінансову кризу, необхідність професійного становлення, бажаннями зберегти свободу, фізичну привабливість, здоров'я тощо. Варто відзначити, що переважна більшість жінок, які декларують філософію «вільних від дітей», пояснювали відмову народжувати саме альтруїстичними психологічними мотивами: «дитина варта народжуватися у мирній країні», «я повинна мати змогу гарно забезпечити власну дитину, проте такої змоги немає», «краще я допоможу чужим, вже народженим дітям» і т. п. Однак за результатами дослідження значна частка таких жінок має травматичний досвід у сфері дитячо-батьківських, чи чоловічо-жіночих стосунків.

Висновки і пропозиції. Таким чином, результатами дослідження дозволили нам виявити найбільш значущі репродуктивні мотиви молодих жінок, якими у найзагальнішому вигляді є соціокультурні, родинні, соціально-економічні, політико-економічні, біологічні, фізіологічні, психологічні (егоїстичні, альтруїстичні) та ситуаційні. Вагомими чинниками виявилися культуральні, соціально-економічні, соціально-психологічні та індивідуально-психологічні. При цьому, як ми і очікували, біологічні чинники виявилися такими, що не відіграють особливої ролі у мотивації народження чи відмови від народження дитини. Переосмислення проблем репродуктивної поведінки з точки зору суб'єктно-вчинкового підходу у майбутньому та створення належних умов для розгортання суб'єктності жінки як передумови свідомого материнства видається нам основою винайдення адекватних засобів впливу, спрямованих на покращення, в першу чергу, якісних характеристик демографічної картини в Україні.

Список літератури:

1. Филиппова Г. Г. Материнство и основные аспекты его исследования в психологии / Г. Г. Филиппова // Вопросы психологии. – 2001. – № 2. – С. 22–36.
2. The Different Faces of Motherhood / B. Birns, D. F. Hay edds. – N. J. – L.: Springer,1988. – 291 p.
3. Nicolson N. A. Maternal behaviour in human and nonhuman primates / In J. D. Loy, C. B. Peters, eds // Understanding behavior: what primates studies tell us about human behaviour. – N.Y.: Oxford University Press, 1991. – P. 17–55.
4. Pryse C. R. Motherhood in human and nonhuman primates: biological determinants / C. R. Pryse, R. D. Martin, D. Skuse edds. – Basel: S. Karger,1995. – 176 p.
5. Raphael-Leff J. Facilitators and regulators: Two approaches to mothering / J. Raphael-Leff // Brit. J. Med. Psychol. – 1983. – V. 56. – № 4. – P. 379–390.
6. Тинберген Н. Поведение животных / Н. Тинберген. – М.: Мир,1985. – 195 с.
7. Хайнд Р. Поведение животных / Р. Хайнд. – М.: Мир, 1975. – 856 с.
8. Lorenz K. Evolution and modification of behaviour / K. Lorenz. – Chicago: University of Chicago Press, 1965. – 121 p.
9. Altmann J. Life span aspects of reproduction and parental care in anthropoid primates / Ed. by J. Lancaster, J. Altmann, A. Rossi, L. Sherrod // Parenting across the life span. – N.Y.: deGryuter, 1987. – P. 10–57.
10. Радионова М. С. Динамика переживания женщиной кризиса отказа от ребенка: дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / Радионова Мария Сергеевна; Психологический Институт РАО. – М., 1997. – 157 с.
11. Баз Л. Л. Особенности общения со взрослыми младенцев от матерей с послеродовыми депрессиями / Л. Л. Баз, Г. В. Скобло // Психология сегодня. – 1996. – Т. 2. – Вып. 3. – С. 133–134.
12. Волков В. Г. Индивидуально-психологические особенности беременных с угрозой выкидыша / В. Г. Волков, Ю. С. Садкова, Н. В. Шабалина // Актуальные вопросы трансфузиологии и клинической медицины: Материалы науч.-практ. конференции. – Киров, 1995. – С. 74–75.
13. Овчарова Р. В. Родительство как психологический феномен: Учебное пособие / Р. В. Овчарова. – М.: Моск. психол.-соц. ин-т, 2006. – 496 с.
14. Чибисова М. Ю. Феномен материнства и его отражение в самосознании современной молодой женщины: автореф. дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.13 / Чибисова Марина Юрьевна; Московский педагогический государственный университет. – М., 2003. – 22 с.
15. Мещерякова С. Ю. Изучение психологической готовности к материнству как фактора развития последующих взаимоотношений ребенка и матери / С. Ю. Мещерякова, Н. Н. Авдеева, Н. И. Ганошенко // Соросовские лауреаты: Философия. Психология. Социология. – М.: Владос, 1996. – С. 21–25.
16. Минюрова С. А. Диалогический подход к анализу смыслового переживания материнства / С. А. Минюрова, Е. А. Тетерлева // Вопросы психологии. – 2003. – № 4. – С. 63–75.
17. Тіунова О. В. Особливості психологічної готовності старшокласниць до материнства / О. В. Тіунова // Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. – 2006. – Т. VIII. – Ч. 8. – С. 293–298.
18. Івачевська О. В. Дослідження особливостей репродуктивної мотивації молодих жінок: проблеми та перспективи / О. В. Івачевська // Наукові студії із соціальної та політичної психології: зб. статей / НАПН України, Ін-т соціальної та політичної психології; [редакційна рада: М. М. Слюсаревський (голова), В. Г. Кремень, С. Д. Максименко та ін.]. – К.: Міленіум, 2013. – С. 152-163.
19. Івачевська О. В. Методичний інструментарій дослідження репродуктивної мотивації молодих жінок / О. В. Івачевська // Психологічні перспективи. – 2014. – Вип. 24. – С. 125-137.
20. Івачевська О. В. Методологічні засади емпіричного дослідження особливостей репродуктивної мотивації молодих жінок / О. В. Івачевська // Зб. Психологічні науки: проблеми і здобутки. – К.: Київський міжнародний ун-т, Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, 2014. – Вип. 5. – С. 43–60.

Ивачевская О.В.
Институт социальной и политической психологии
Национальной академии педагогических наук Украины

ОСНОВНЫЕ РЕПРОДУКТИВНЫЕ МОТИВЫ МОЛОДЫХ ЖЕНЩИН В УКРАИНЕ

Аннотация
Рассмотрены феномены материнства и сознательного отказа от материнства (чайлдфри) в контексте репродуктивного поведения личности. Очерчен круг проблем эмпирического исследования особенностей мотивации рождения, или отказа от рождения ребенка молодыми женщинами. Доказана целесообразность применения проективного метода в исследовании мотивационной сферы личности. Определены особенности репродуктивной мотивации и основные факторы ее формирования у молодых женщин в Украине. Предложена классификация репродуктивных мотивов, согласно их содержанию.
Ключевые слова: репродуктивная мотивация, репродуктивные мотивы, чайлдфри.

Ivachevs'ka O.V.
Institute of Social and Political Psychology
National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

THE MAIN REPRODUCTIVE MOTIVES OF YOUNG WOMEN IN UKRAINE

Summary
This paper is concerned with the phenomenon of motherhood and conscious rejection of motherhood (childfree) in the context of reproductive behavior. Problems of empirical research of characteristics of reproductive motivation and denial of childbirth of young women are highlighted. The advisability of using projective methods of research motivational sphere of personalityis is proved. Features of birth motivation and the main factors of formation of young women in Ukraine are identified. The final result of this thesis was classification of reproductive motives according to their content.
Keywords: reproductive motivation, reproductive motives, childfree.

УДК 159.923.2

ОСОБЛИВОСТІ САМОРОЗКРИТТЯ МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ У ВІРТУАЛЬНОМУ ТА РЕАЛЬНОМУ СПІЛКУВАННІ

Ічанська О.М.
Національний авіаційний університет

У статті представлено результати дослідження рівнів широти саморозкриття молодших підлітків у мережі інтернет та в реальному очному спілкуванні. Проведено та проаналізовано тематичну спрямованість саморозкриття підлітків в умовах реального та віртуального спілкування. Встановлено змістовні відмінності у саморозкритті підлітків при реальному та мережевому спілкуванні. Визначені домінуючі теми саморозкриття молодших підлітків в залежності від умов спілкування.
Ключові слова: саморозкриття, віртуальне спілкування, широта саморозкриття, рівень саморозкриття, тематична спрямованість саморозкриття.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

Постановка проблеми. Кожний історичний час і кожне суспільство характеризується особливою культурою саморозкриття. Для сучасного суспільства характерним є зростання кількісної сторони контактів з одночасним зменшенням їх глибини. Зростає відчуження сучасної людини, що призводить її до необхідності спілкування з незнайомим або уявним партнером, у тому числі за допомогою соціальних мереж. Крім того, саморозкриття виконує ряд важливих функцій для особистості: зміцнює психічне здоров'я, стимулює особистісне зростання, сприяє розвитку самосвідомості.

Саморозкриття представляє собою складний і багатоплановий процес самовираження особистості під час спілкування. Цей процес є чутливим до індивідуально-особистісних, соціально-демографічних і ситуативних факторів. Він може протікати у безпосередній або опосередкованій формі, з різним ступенем усвідомлення, з використанням вербального і невербального каналів передачі інформації, бути орієнтованим на різне число реципієнтів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика саморозкриття достатньо широко представлена з точки зору аналізу теоретичних аспектів, але значно менше з очки зору практичного дослідження на прикладі окремих вікових періодів, зокрема, підліткового та юнацького.

Таблиця 1

Показники рівнів широти саморозкриття молодших підлітків за методикою С. Джурарда

Низький рівень				Середній рівень				Високий			
Віртуально		Реально		Віртуально		Реально		Віртуально		Реально	
абс	%	абс	%	абс	%	абс	%	абс	%	абс	%
2	5	5	13	26	65	25	62	12	30	10	25

Бородіна М. В. зосередила власну увагу на встановленні провідних мотивів саморозкриття юнаків і дівчат, виявила основні стратегії саморозкриття, особистісні і ситуативні чинники, що детермінують переважання певних мотивів саморозкриття. Каратєєв О.В. на вибірці студентів виявив, що рефлективність як особистісна характеристика впливає на обсяг та глибину саморозкриття, а також на особливості саморозкриття за тематикою. Зінченко О.В. детально проаналізувала залежність глибини саморозкриття особистості від соціальної ролі партнера та змісту міжособистісних відносин з ним.

Останні роки проблематика саморозкриття отримала новий контекст дослідження у зв'язку з появою нових ознак сучасного суспільства. Машталер А.А., розглядаючи проблему формування особистості в умовах нового соціокультурного буття, утвореного під впливом інформаційного (мережевого) суспільства, акцентує увагу на трансформації її ціннісного світу. Це людина, яка «дивиться на життя, як на екран телевізора, яка прагне до розмаїття відносин, до фрагментарності і постійності людських стосунків, яка боїться взаємозв'язку та фіксації» [с 46]. Тому проблематика саморозкриття почала активно залучатися при вивченні специфіки віртуального спілкування.

Т.В. Барлас, Е.М. Бакушина, проаналізувавши особливості саморозкриття у мережі, встановили, що для блогерів з низьким рівнем саморозкриття блог виконує в першу чергу комунікативну та інформаційну функції, у той час як для респондентів з високим рівнем саморозкриття блог ближче до традиційного поняття «щоденник». Остапенко Г.І., аналізуючи особливості віртуального спілкування молоді у мережі Інтернет, зазначає, що дослідження даної комунікації є важливим як для розуміння взаємовідносин між людьми в мережі, так і для аналізу перенесення знайомств в реальне життя.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Отже, як бачимо, проблематика саморозкриття досліджується з точки зору різних аспектів, що підкреслює її актуальність для сучасної психологічної науки. Переважна більшість досліджень спрямована на виявлення детермінант та характеристик саморозкриття. Усе активніше дана проблематика аналізується з врахуванням специфіки сучасного мережевого суспільства, а саме із залученням аналізу специфіки самовираження, саморозкриття та самопрезентації в умовах віртуального спілкування. У якості вибірки найчастіше виступає юнацький вік та період ранньої дорослості. Період підлітковий майже не представлений у дослідженнях, пов'язаних з саморозкриттям особистості. Вказані аспекти зумовлюють перспективність дослідження специфіки саморозкриття підлітків в залежності від умов спілкування: реального та віртуального.

Постановка завдань. Актуальним, але недостатньо представленим є порівняльний аналіз особливостей саморозкриття підлітків в залежності від умов: віртуальне спілкування та реальне спілкування.

Дана стаття присвячена вирішенню наступних завдань:

1. визначити домінуючий рівень широти саморозкриття підлітків в умовах реального та віртуального спілкування;

2. виявити тематичну спрямованість саморозкриття підлітків в умовах реального та віртуального спілкування;

3. встановити змістовні відмінності у саморозкритті підлітків при реальному та мережевому спілкуванні.

Вибірка дослідження включала 40 осіб молодшого підліткого віку (учнів 6-х класів ЗСШ № 210 м. Києва).

Виклад основного матеріалу дослідження. Основним методичним інструментарієм проведення дослідження виступив модифікований варіант опитувальника саморозкриття С. Джурарда, що був застосований нами для вивчення рівнів та тематики саморозкриття підлітків. Методика проводила двічі: для діагностики параметрів саморозкриття в умовах реального та в умовах віртуального спілкування.

Широта саморозкриття визначається кількістю інформації і різноманіттям тем, яких торкаються підлітки під час особистісно значимого спілкування.

В обох випадках у підлітків домінують показники середніх рівнів широти саморозкриття, що становлять відповідно 65% та 62%, що говорить про поміркованість щодо тематики саморозкриття.

Дещо інша тенденція щодо представленості низького та високого рівнів саморозкриття: при реальному спілкуванні більш виражені показники низького рівня, а при мережевому спілкуванні більш виражені показники високого рівня.

Для наочності представимо показники частоти застосування окремих тем саморозкриття в умовах реального спілкування (рис. 1).

Отже, найбільш активно застосованими у процесі саморозкриття для молодших підлітків є наступні теми, які ми представимо за ступенем значущості. Максимальний показник має тема 17 «фінансові трудноці», кількісні показники якої вдвічі вищі від усіх інших найбільш активних у саморозкритті тем. Наступною за інтенсивністю застосування є тема 22 «улюблені книги, фільми», що узгоджується з віковими особливостями даної вибірки. Далі йдуть теми наступні: «успіхи навчанні та «ставлення до навчання», а також тема 8 «свої смаки (в їжі, напоях, одязі)». Дещо менш представлені тема1 «улюблене заняття» та тема 25 «життєві цілі і плани». І серед найменш активних тем наступні три: ставлення до куріння, наркотиків, алкоголю; стосунки з друзями, мистецтво.

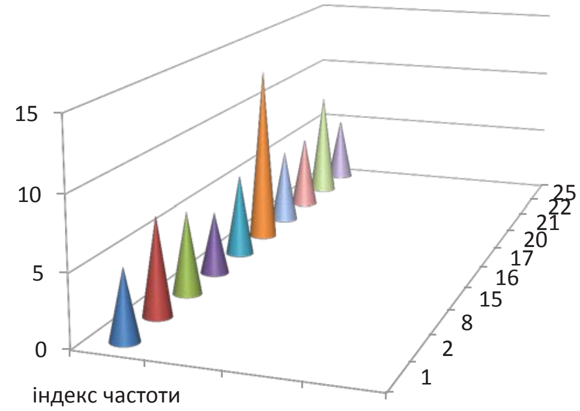

Рис. 1. Показники частоти тем саморозкриття молодших підлітків в умовах реального спілкування

Примітки: 1. улюблене заняття; 2. успіхи у навчанні; 8. свої смаки (в їжі, напоях, одязі); 15. мистецтво; 16. ставлення до навчання; 17. фінансові труднощі; 20. стосунки з друзями; 21. ставлення до куріння, наркотиків, алкоголю; 22. улюблені книги, фільми; 25. життєві цілі і плани

Серед тем, які не входять у коло саморозкриття ранніх підлітків, відмітимо наступні: сексуальний досвід, розподіл свого бюджету, релігійні уявлення, досягнення, переваги та недоліки.

Далі представимо показники частоти застосування окремих тем саморозкриття в умовах спілкування у соціальних мережах.

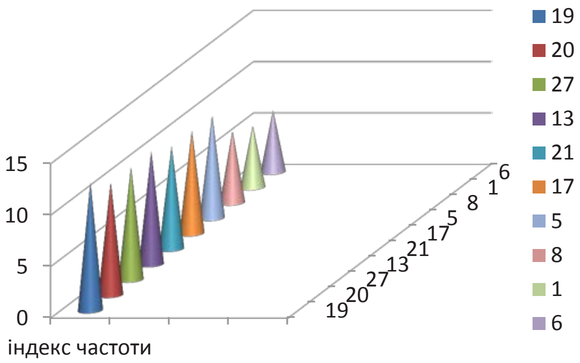

Рис. 2. Показники частоти тем саморозкриття молодших підлітків в умовах віртуального спілкування

Примітки: 19. сексуальний досвід; 20. стосунки з друзями; 27. стосунки з протилежною статтю; 13. стосунки з рідними; 21 ставлення до куріння, наркотиків, алкоголю; 17фінансові труднощі; 5 власна зовнішність; 8 власні смаки (в їжі, напоях, одязі); 1 улюблене заняття; 6. конфлікти в спілкуванні

Отже, найбільш активно застосованими у процесі саморозкриття для підлітків в мережах є наступні теми, які ми представимо за ступенем значущості. Максимальний показник має тема 19 «сексуальний досвід». Відмітимо, що дана тема взагалі не представлена серед активних при саморозкритті в реальному спілкуванні. Дещо нижчі показники мають 3 теми: 20 «стосунки з друзями», 27 «стосунки з протилежною статтю», 13 «стосунки з рідними». Спільним для усіх цих трьох тем є соціальний контекст. Далі за індексом частоти теж йде блок з трьох тем: 21 «ставлення до куріння, наркотиків, алкоголю», 17 «фінансові труднощі», 5 «своя зовнішність». І серед інших активних тем наступні три: 8 «смаки (в їжі, напоях, одязі)», 1 «улюблене заняття», 6 «конфлікти в спілкуванні».

Отже, при порівнянні індексу частоти тем саморозкриття підлітків у соціальних мережах та в очному спілкуванні помітні особливості. Змістовна ієрархія тем суттєво відрізняється в залежності від специфіки спілкування. При реальному спілкуванні домінує тема 17 «фінансові труднощі», кількісні показники якої вдвічі вищі від усіх інших найбільш активних у саморозкритті тем. При мережевому спілкуванні домінує тема 19 «сексуальний досвід», а також близький до неї тематичний соціальний блок: 20 «стосунки з друзями», 27 «стосунки з протилежною статтю», 13 «стосунки з рідними».

Також відзначимо, що ряд тем є актуальними лише у саморозкритті підлітків у певних умовах. При реальному спілкуванні це теми: «улюблені книги, фільми», «успіхи навчанні», «ставлення до навчання». При спілкуванні у мережах це наступні теми: «сексуальний досвід», «стосунки з друзями», «стосунки з протилежною статтю», «стосунки з рідними», а також «своя зовнішність», «конфлікти в спілкуванні».

Висновки та перспективи дослідження. Отже, в цілому можемо зазначити, що молодші підлітки показали домінування середнього рівня саморозкриття, що говорить про вибірковий характер щодо тематики саморозкриття. Схильність до високого рівня саморозкриття більш притаманна для мережевого спілкування, що зумовлене анонімністю умов даного спілкування. Закритість молодших підлітків, пов'язана з низьким рівнем саморозкриття, більш виражена в умовах очного спілкування.

Тематичну спрямованість саморозкриття підлітків в умовах реального та віртуального спілкування має помітні особливості. При реальному спілкуванні домінує тема «фінансові труднощі», кількісні показники якої вдвічі вищі від усіх інших найбільш активних у саморозкритті тем. Тобто, найбільш активно в умовах очного спілкування у підлітків саморозкриття стосується проблематики фінансового забезпечення. При мережевому спілкуванні помітна інша закономірність: домінує тема «сексуальний досвід», а також близький до неї соціально орієнтований тематичний блок: «стосунки з друзями», «стосунки з протилежною статтю», «стосунки з рідними». Тобто, саморозкриття торкається значимих для молодшого підлітка проблем активності при взаємодії з представниками та представницями протилежної статті, а також з друзями та рідними.

Змістовні відмінності у саморозкритті підлітків при реальному та мережевому спілкування виявляються у інтенсивності окремих тем, а також у ієрархії супідрядності даних тем. Привертає увага інтенсивність домінування теми «фінансові труднощі» у порівнянні з іншими активними темами при очному спілкуванні. На противагу цій тенденції при спілкуванні у мережах домінують відразу чотири теми: «сексуальний досвід», «стосунки з друзями», «стосунки з протилежною статтю», «стосунки з рідними», усі вони стосуються різних видів соціальної активності підлітків, що, безумовно, визначає актуальність даної проблематики для нашої вибірки. Ряд тем має активний характер у само-

розкритті підлітків лише у певних умовах. При реальному спілкуванні це наступні теми: «улюблені книги, фільми», «успіхи навчанні», «ставлення до навчання». При спілкуванні у мережах це наступні теми: «сексуальний досвід», «стосунки з друзями», «стосунки з протилежною статтю», «стосунки з рідними», «своя зовнішність», «конфлікти в спілкуванні». Не актуальними для саморозкриття підлітків в обох умовах спілкування є наступні теми: джерела власних доходів, власні переваги, власні релігійні уявлення, власні недоліки, проблеми зі здоров'ям, ставлення до грошей, заняття спортом та дієти, ставлення до політики.

Надалі, з нашої точки зору, доцільно було б простежити статеві особливості саморозкриття молодших підлітків. Перспективним було б встановити тематичну спрямованість соціальних мереж, які найбільш інтенсивно відвідують підлітки, та їх зв'язки з широтою та глибиною саморозкриття. А також дослідити конструктивні та деструктивні функції саморозкриття та самопрезентації підлітків в умовах реального та віртуального спілкування.

Список літератури:

1. Барлас Т.В., Бакушина Е.М. Особенности самораскрытия в русскоязычных и в англоязычных блогах (интернет-дневниках) // Вестник МГЛУ. – 2012. – Вып. 7 (640). – С. 95-107.
2. Бородина М.В. Мотивация самораскрытия личности в юношеском возрасте: автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.01. – Ростов-на-Дону, 2001. – 17 с.
3. Зинченко Е.В. Самораскрытие и его обусловленность социальнопсихологическими и личностными факторами: автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.05. – Ростов-на-Д, 2000. – 16 с.
4. Каратеев О.В. Классификация самораскрытия студентов с различным уровнем рефлексивности по вопросам общения // Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки. – 2015. – Вып. 11. – С. 152-156.
5. Остапенко Г.І. Маніпулятивні технології як загроза у соціально-комунікативних інтернет-практиках студентської молоді // Вісник Книжкової палати. – 2012. – № 12. – С. 40-44.

Ичанская Е.М.
Национальный авиационный университет

ОСОБЕННОСТИ САМОРАСКРЫТИЯ МЛАДШИХ ПОДРОСТКОВ В ВИРТУАЛЬНОМ И РЕАЛЬНОМ ОБЩЕНИИ

Аннотация
В статье представлены результаты исследования уровней широты самораскрытия младших подростков в сети интернет и в реальном очном общении. Проведены и проанализированы тематическую направленность самораскрытие подростков в условиях реального и виртуального общения. Установлено содержательные различия в саморозкритті подростков при реальном и сетевом общении. Определены доминирующие темы самораскрытия младших подростков в зависимости от условий общения.
Ключевые слова: самораскрытие, виртуальное общение, широта самораскрытия, уровень самораскрытия, тематическая направленность самораскрытие.

Itchanska O.M.
National Aviation University

THE FEATURES OF YOUNG ADOLESCENTS SELF-DISCLOSURE IN VIRTUAL AND REAL COMMUNICATION

Summary
The article presents the results of study of the latitude levels of younger adolescentsself-disclosure on the Internet and in real face-to-face communication. Conducted and analyzed the thematic direction of self-disclosure adolescents in real and virtual communication. Established substantial differences inself-disclosure of adolescents in real and network communication. Identified the dominant themes of self-disclosure of younger adolescents depending on the conditions of communication.
Keywords: self-disclosure, virtual communication, latitude of self-disclosure,level of self-disclosure, thematic direction of self-disclosure.

УДК 159.922.5

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕБІГУ ВАГІТНОСТІ У ПІЗНЬОМУ РЕПРОДУКТИВНОМУ ВІЦІ: ЕМПІРИЧНИЙ РАКУРС

Коренєва Ю.П.
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки

У статті розглядаються психологічні особливості перебігу вагітності у жінок пізнього репродуктивного віку. Виявлено негативні та позитивні сторони такої вагітності. Відзначено, що не зважаючи на наявність багатьох ускладнень такого материнства, а саме виникнення цілої низки медичних (фізичних) проблем, існують і певні переваги пізньої вагітності. Наведено результати теоретико-емпіричного дослідження психологічних особливостей вагітних у пізньому репродуктивному віці та специфіки сприйняття ними майбутнього материнства.

Ключові слова: вагітність, пізній репродуктивний вік, пізнє материнство, психологічні особливості вагітності, індивідуально-психологічні характеристики вагітних жінок, психологічне ставлення до вагітності та материнства.

Постановка проблеми. Вагітність – це радісний та найважливіший період у житті жінки, але і одночасно завжди непросте випробування для організму. Такий період тягне за собою не тільки радість, надії та сподівання, але і дуже багато переживань та страхів, а з віком цих переживань стає все більше. Протягом останніх років в акушерській практиці все частіше зустрічаються випадки народження жінкою першої дитини після тридцяти п'яти років, звісно це значною мірою пов'язано з трансформацією українського суспільства та соціальними, економічними, політичними факторами.

Пізня вагітність – це і довгоочікувана подія, і тривоги, і небезпідставні ризики для здоров'я жінки й майбутньої дитини. Розмежування на найбільш сприятливий для народження дітей вік (від 20 до 30 років) та пізній репродуктивний вік більш притаманне медичній науці, але сьогодні психологи у своїх дослідженнях все частіше звертаються саме до останньої вікової групи, що обумовлено зростанням інтересу серед фахівців до проблем і психологічних особливостей перебігу гестаційного процесу у жінок пізнього віку [1; 2; 3; 5]. За останні десятиліття поняття пізньої вагітності зазнало істотних змін, так само як ставлення до неї, в медицині вже не існує терміну «стара для материнства», а віковою планкою прийнято вважати вагітність, що починається після 35 років та продовжується до настання менопаузи.

Згідно зі статистичними даними, в усьому західному світі і в нашій країні зокрема, за чверть століття на 90% зросла кількість дітей, які народилися у жінок пізнього репродуктивного віку [8]. Для країн Західної Європи та США така тенденція вважається абсолютно нормальним явищем, адже там прийнято створювати сім'ю після тридцяти років, а народжувати дитину не раніше тридцяти п'яти. У складних реаліях надзвичайно мінливого і контроверсійного світу сучасні жінки свідомо намагаються максимально відкласти створення сім'ї та народження дитини, і це пов'язано з цілою низкою чинників, особливе значення серед яких набувають соціально-психологічні: прагнення до всебічної самореалізації, ріст в інтелектуальному та соціальному плані; бажання отримати освіту та зробити кар'єру, перш ніж повністю присвятити себе родині; успіхи в професійній діяльності, яких так складно здобути і так шкода втратити; досягнення матеріальної незалежності, фінансового благополуччя та стабільності в житті; відсутність будь-якого особистого життя, складні стосунки в сім'ї та бажання пожити для себе, в значній мірі це заважає повноцінному виконанню батьківських функцій; психологічна неготовність до материнства, до прийняття відповідальності за майбутнє потомство, що може свідчити про наявність внутрішніх проблем у жінки, про її особистісну незрілість, та призводить до порушень становлення материнської сфери [1; 4; 5; 6].

В окремих випадках, жінки не завжди по своїй волі народжують дітей після тридцяти п'яти років. Вагітність в пізньому репродуктивному віці може бути наслідком пізнього заміжжя (неможливість зустріти підходящого супутника життя), повторного шлюбу (бажання мати спільну дитину), а також негативного попереднього пренатального досвіду, трагічна смерть дитини [4]. Крізь призму медичного підходу називається ще одна причина – проблеми зі здоров'ям (різні захворювання, які довгий час перешкоджають зачаттю або виношування плоду), ранні аборти, застосування сильнодіючих гормональних контрацептивів, і як наслідок безпліддя [1]. Чимало представниць прекрасної статі протягом тривалого часу йдуть до бажаного і довгоочікуваного материнства, але найчастіше такому результату передує багато років лікування.

Попри що серед сучасних жінок пізня вагітність стала якоюсь популярною модною тенденцією, слід зазначити, сьогодні серед спеціалістів немає єдиної думки з приводу впливу вікового фактора на гестаційний період та формування материнської поведінки, так як дане явище має одночасно і негативні, і позитивні сторони.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окреслене коло проблем репродуктивного здоров'я жінок пізнього репродуктивного віку розглядається в психологічній науці з різних позицій багатьма вченими. Особливу увагу деяким аспектам пізньої вагітності та характеру її перебігу у своїх дослідженнях приділяли В.В. Абрамченко, О.В. Баженова, В.І. Брутман, Т.Д. Василенко, Л.Г. Жедунова, Л.С. Каюпова, Н.П. Коваленко, С.Ю. Мещерякова, Л.Є. Мурашко, В.Ф. Петренко,

Д.А. Понамарьова, М.П. Рудюк, Г.Г. Філіпова та інші. Такі відомі зарубіжні науковці, як Ш. Берн, М.Дж. Брассіл, І. Блікштейн, П. Дюфуа, Д. Кіппер, Г.Дж. Фішер в своїх працях аналізували динаміку психологічних станів та соматичний статус вагітних пізнього репродуктивного віку [2]. Положення висунуті цими вченими далі можливість встановити ряд важливих фактів, але багато що в цій сфері досліджено недостатньо повно.

Мета статті – здійснення аналізу психологічних особливостей перебігу вагітності у жінок пізнього репродуктивного віку, а також визначення їх індивідуально-психологічних характеристик і особливостей сприйняття вагітності та майбутнього материнства.

Аналіз наукової літератури надав можливість визначити, що пізня вагітність має як негативні, так і позитивні моменти репродуктивної поведінки у жінок [1; 3; 4; 5; 6]. Безперечно, літні представниці прекрасної статі є однією з груп ризику щодо ускладнень під час вагітності і пологів в порівнянні з молодими жінками.

По-перше, з віком жінка все більше піддається впливу несприятливих факторів, проблеми зі здоров'ям та наявність шкідливих звичок (куріння, зловживання алкоголем) призводять до безлічі медичних неприємностей: загострення всіх наявних хронічних захворювань, розвиток раннього токсикозу тяжкого ступеня, гестоз, плацентарні проблеми, ризик розвитку діабету вагітних, багатоплідна вагітність, можливі ранні і післяпологові кровотечі, інфекції в післяпологовому періоді, нерідко необхідність в кесаревому розтині, існує ймовірність народження хворої дитини, зростає ризик прояву спадкових захворювань, хромосомних аномалій (синдром Дауна), викидню, передчасних пологів та інше [2].

По-друге, жінки старшого дітородного віку не так швидко оговтуються від пологів, тяжче відновити колишні форми, частіше виникають розтяжки внаслідок нееластичності шкірних покривів. З'ясовано, що деяким жінкам, які жили в певному ритмі і десятиліттями дбали лише про себе, важко звикнути до вимог, пов'язаних з доглядом за немовлям, вони стикаються з цілим рядом труднощів як під час вагітності, так і після народження дитини. Дуже організована людина буде не комфортно себе почувати, коли все – вагітність, пологи і післяродовий період не піддається ніякому плануванню, виникають проблеми в виробленні власної поведінки відповідно до ситуації [4; 6].

Дослідники відзначають, що такі пізні матері занадто часто балують єдиних дітей – «синдром дорогоцінної дитини», але й існує небезпека виникнення вічного конфлікту «батьків і дітей», через велику різницю у віці [7]. Після тридцяти п'яти років жінка може виявитися одночасно і в ролі новоявленої матусі, і в ролі доглядальниці своїх старих батьків, відповідно на допомогу бабусь і дідусів доведеться не розраховувати.

Незважаючи на всю страшну інформацію про можливі ускладнення перебігу вагітності та пологів у жінок пізнього репродуктивного віку, є позитивні моменти, головний серед яких – свідомий підхід до материнства, бажання зробити все можливе, щоб немовля народилося здоровим [1]. Зазвичай доросла людина виважено та відповідальніше ставиться до всього, що пов'язане зі здоров'ям своїм та майбутньої дитини, уважніше виконує рекомендації лікарів і більш передбачлива та обережна порівняно з юними матерями. Свідомість змушує зрілу вагітну прислуховуватися до всіх змін, що відбуваються в її організмі і вчасно звертатися за медичною допомогою, стежити за своїм харчуванням, заздалегідь відмовлятися від шкідливих звичок, займатися спортом.

У роботах багатьох дослідників зазначено, що пізня вагітність найчастіше є запланована та бажана, це результат глибоких роздумів, жінка психологічно готова до нової соціальної ролі – матері, відрізняється стійкістю і витривалістю, вона терпляче переносить всі неприємні моменти свого стану, ще під час вагітності відчуває трепет від майбутнього піклування за своєю дитиною, прагне приділити їй всю свою увагу і любов. Таки вагітні не страждають амбівалентністю почуттів, більш спокійні та врівноважені, бо займають певне соціальне становище, фінансово незалежні (впевнено і міцно стоять на ногах, мають стабільний дохід), досягли професійних успіхів, кар'єрного росту, не мають матеріально-побутових проблем (власне житло), поруч стабільний зрілий партнер, з яким надійні та перевірені часом стосунки, саме тому рідше розвиваються внутрішні конфлікти, депресивні стани, менше схильність до післяпологових стресів. Відносно фізичного стану, існує думка, що пізня вагітність омолоджує жінку: грудне вигодовування позитивно позначається на зовнішності, знижується ризик гіпертонії, рівень холестерину, полегшуються симптоми менопаузи, збільшується тривалість життя, сама жінка психологічно відчуває себе молодше своїх ровесниць [3; 5]. Доведено, що літні вагітні краще підготовлені до виношування та виховування дітей, вони освідченні, мають великий життєвій досвід, приймають більш розумні рішення, будучи батьками.

Результати дослідження. Заради досягнення поставленої мети, нами було проведено експериментальне дослідження на базі Луцького клінічного пологового будинку. Респондентами дослідження стали 39 жінок, з термінами вагітності від 20 до 39 тижнів, у віці від 35 до 40-45 років, з різними сімейними та соціальними статусами. Усі жінки були проінформовані щодо мети дослідження та дали добровільну згоду на участь у ньому.

Для емпіричного вивчення індивідуально-психологічних характеристик вагітних використовувалися наступні методи та методики: анкета (що включає дані про вік, роботу, освіту, сімейний стан, особливості перебігу вагітності і її термін, кількість дітей в сім'ї), «Шкала реактивної (ситуативної) та особистісної тривожності» (Ч.Д. Спілбергера і Ю.Л. Ханіна), «Методика діагностики рівня невротизації» (Л.І. Вассермана), «Методика діагностики оперативної оцінки самопочуття, активності, настрою (САН)»; аналіз особливостей сприйняття ситуації вагітності відбувався з використанням «Тесту відношень вагітної» (І.В. Добрякова) та проективного малюнкового тесту «Я та моя дитина» (за Г.Г. Філіпповою).

Для проведення психодіагностики за допомогою спеціально опрацьованої анкети було проаналізовано соціальний статус жінок з пізньою вагітністю. Серед досліджуваних було виявлено, що

36 (92,3%) вагітних мають постійне місце роботи, 3 (7,7%) – тимчасово безробітні. 35 (89,7%) жінок мали вищу освіту, 4 (10,3%) – середню спеціальну. Також стало відомо, що в цивільному або офіційному шлюбі перебувають 37 (94,9%) представниць прекрасної статі, а 2 (5,1%) з різних причин (розлучення, загибель чоловіка) не підтримують стосунків з батьком майбутньої дитини. Вивчення питання перебігу вагітності показало, що у 21 (53,8%) жінки присутні різного роду медичні ускладнення; при цьому для 31 (79,5%) це перша вагітність, а для 8 (20,5%) – повторна (попередні свідомо штучно переривалися або трагічно закінчувалися (викидень, завмирання плоду). Необхідно підкреслити, що для всіх респонденток, які брали участь у дослідженні, це була запланована, бажана та довгоочікувана вагітність.

Змістовне дослідження індивідуально-психологічних характеристик вагітних пізнього репродуктивного віку за допомогою вищезазначених методик, дозволило виявити ряд особливостей. Так, аналіз психоемоційного стану за «Шкалою самооцінки» (Спілбергера-Ханіна) продемонстрував, що 53,8% жінок властивий високий рівень реактивної тривожності (РТ) і для 28,2% високий рівень особистісної тривожності (ОТ), а також наявність середнього рівня особистісної та реактивної тривожності у 12,8%, низького рівня – 5,2%.

Згідно результатам, отриманих за допомогою методики діагностики рівня невротизації Л.І. Вассермана у вагітних цієї вікової групи, виявлено: високий рівень у 56,4%; лише у 15,4% відмічено середній рівень; у 28,2% низький рівень невротизації.

Дослідження за методикою діагностики оперативної оцінки самопочуття, активності, настрою (САН) дозволило встановити, що незадовільне самопочуття, низька активність і поганий настрій спостерігається у 35,9% обстежених, однак у 43,6% відмічалося підняття настрою на тлі відносного зниження самопочуття і активності; гарне самопочуття, високий рівень активності та підвищення настрою наявні у 20,5% вагітних.

Вивчення особливостей психологічного ставлення вагітних жінок пізнього репродуктивного віку до свого стану та до майбутнього материнства відбувалося за допомогою класифікації психологічного компоненту гестаційної домінанти (ПКГД) І.В. Добрякова. Результати застосування цього тесту показали, що для майбутніх мам є характерним оптимальний тип гестаційної домінанти – 35,9% жінок, у 5,1% – гіпогестогнозичний тип ПКГД, діагностовано ейфорійний тип ПКГД у 25,6%, а тривожний ПКГД – у 30,8%, депресивний тип ПКГД визначено у 2,6%.

Оцінка результатів дослідження емоційного ставлення вагітних жінок до ситуації материнства, сприйняття себе і дитини, цінності дитини на рівні «проекції» за проективною методикою Г.Г. Філіппової «Я і моя дитина» показала, що у 35,9% учасниць відображалась сприятлива ситуація вагітності. 12,8% досліджуваних вагітних відчувають незначні симптоми тривоги, невпевненості. Разом з тим, тривога та невпевненість у собі відзначалась у 43,6% жінок, а конфлікт із вагітністю та майбутньою ситуацією материнства було встановлено у 7,7% вагітних.

Узагальнюючи результати дослідження, можна відмітити певні риси притаманні жінкам пізнього репродуктивного віку, а саме згідно аналізу соціального статусу, переважна кількість жінок професійно визначені, мають вищу освіту та постійне місце роботи; перебувають в офіційному шлюбі або мають цивільного чоловіка.

Враховуючи отримані результати психодіагностичного дослідження, можна зробити висновки щодо спільних індивідуально-психологічних характеристик жінок з пізньою вагітністю. Отже, для більш ніж половини учасниць є характерним підвищена тривожність та невротизація, дратівливість, що викликано різного роду занепокоєннями та переживаннями, очікуваннями негативних подій з приводу тяжкого перебігу вагітності та її медичними ускладненнями, пов'язаними з віком (гострі та хронічні захворювання, попередня невдала вагітність або штучне переривання). Високий рівень реактивної (ситуативної) тривожності, психоемоційна нестабільність є природною реакцією на стрес і свідчить про небажання прийняти ситуацію, зрозуміти причини та необхідність подальшого оперативного лікування. Внаслідок існування даних проблем, ми бачимо незадовільне самопочуття, зниження активності та настрою, однак у частини жінок спостерігається поліпшення настрою на тлі відносного зниження самопочуття і активності, що свідчить про оптимістичну налаштованість вагітних, спрямованість в майбутнє до бажаного та довгоочікуваного материнства. Водночас, вони відзначаються самостійністю і домінуванням, високим внутрішнім контролем, вмінням відстоювати власну позицію, достатньо об'єктивні в оцінці себе та поведінці оточуючих. Психічні порушення у вагітних пізнього репродуктивного віку менш виражені, якщо жінка досягла успіхів у професійній діяльності, реалізувалася в сімейному плані та має добрі партнерські стосунки з чоловіком.

Аналіз особливостей психологічного ставлення до власної вагітності та майбутнього материнства засвідчує, що для переважної більшості жінок пізнього репродуктивного віку ця вагітність є бажаною і плановою, вони адекватно ставлять до змін в своєму житті, усвідомлюють свою відповідальність за здоров'я дитини, ретельно виконують всі рекомендації лікарів. Однак, у частини вагітних достатньо високі показники ейфорійного і тривожного типу психологічного компоненту гестаційної домінанти, що притаманне для жінок, які довгий час не мали можливості мати дітей, лікувалися від безпліддя, такі матері швидше за все будуть «надмірно любити» та гіперопікуватися, потурати всім забаганкам сину чи дочки; тривожний тип ПКГД, відчуття тривоги та невпевненості у собі є наслідком наявності медичних ускладнень, страхів у вагітних за розвиток плоду та протікання пологів, дисгармонійності відносин з партнером, також наслідком підвищеної відповідальності, невпевненості щодо готовності прийняття та реалізації ролі матері, але нерідко такі жінки значно переоцінюють наявні проблеми.

Висновки і пропозиції. Таким чином, у результаті проведеного теоретико-емпіричного дослідження, ми дійшли висновку, що вагітність у пізньому репродуктивному віці є досить поширеною тенденцією та складним явищем, сутність якого нео-

днозначна. І незважаючи на наявність певних позитивних аспектів пізнього материнства, необхідно відзначити, що така вагітність є складним випробуванням, оскільки існує ризик виникнення цілої низки медичних (фізичних) ускладнень та особливих психологічних проблем, які іноді перешкоджають формуванню адекватного сприйняття вагітності й майбутнього материнства. Можна з впевненістю стверджувати, що саме для цієї вікової групи доцільно та важливо впровадження комплексних медико-психологічних програм супроводу жінок під час вагітності і в післяродовий період.

Список літератури:

1. Баранов И. Поздняя беременность. Электронный ресурс / И. Баранов // сайт «7я.ру». – Режим доступа: http://www.7ya.ru/article/Pozdnyaya-beremennost/. – 20.03.17. – Название экрана.
2. Гаєвська Г.В. Медико-психологічний супровід вагітних жінок групи ризику (на прикладі осіб пізнього репродуктивного віку): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 19.00.04 / Г.В. Гаєвська. – Київ, 2012. – 19 с.
3. Гаєвська Г.В. Психологічний супровід вагітних жінок преклімактеричного віку / Г.В. Гаєвська // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»: Науково-теоретичний збірник. – Переяслав-Хмельницький, 2008. – Вип. 16. – С. 269–271.
4. Кантин О.М. Як завагітніти після 35? [Електронний ресурс] / О.М. Кантин // сайт «7я.ру». – Режим доступу: https://z5h64q92x9.net/proxy_u/ru-uk.uk/www.7ya.ru/article/Kak-zaberemenet-posle-35-let/. – 20.03.17. – Назва екрану.
5. Пузь І.В. Проблема девіантного материнства: історія і сучасність / І.В. Пузь // Матеріали ІІ всеукраїнського психологічного конгресу, присвяченого 110 річниці від дня народження С.Г. Костюка. – Т. ІІ. – К., 2010. – С. 105–108.
6. Русанова Н.Е. Позднее материнство и проблемы воспроизводства населения / Е.Н. Русанова, Н.Г. Мишиева // Политика народонаселения: настоящее и будущее. Сборник докладов (Книга 2) / Ред. В.В. Елизаров, В.Н. Архангельский. – М.: МАКС Пресс, 2005. – С. 60–65.
7. Про вагітність і пологи. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.naroditi.info/zachattya-ditini/163.html
8. Поздняя беременность. – [Электронный ресурс] – http://medportal.ru/enc/gynaecology/reading/10/

Коренева Ю.П.
Восточноевропейский национальный университет
имени Леси Украинки

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ТЕЧЕНИЯ БЕРЕМЕННОСТИ В ПОЗДНЕМ РЕПРОДУКТИВНОМ ВОЗРАСТЕ: ЭМПИРИЧЕСКИЙ РАКУРС

Аннотация
В статье рассматриваются психологические особенности течения беременности у женщин позднего репродуктивного возраста. Выявлены негативные и положительные стороны такой беременности. Указано, что несмотря на наличие многих осложнений такого материнства, а именно возникновение целого ряда медицинских (физических) проблем, существуют и определенные преимущества поздней беременности. Приведены результаты теоретико-эмпирического исследования психологических особенностей беременных в позднем репродуктивном возрасте и специфики восприятия ими будущего материнства.
Ключевые слова: беременность, поздний репродуктивный возраст, позднее материнство, психологические особенности беременности, индивидуально-психологические характеристики беременных женщин, психологическое отношение к беременности и материнству.

Koreneva Ju.P.
Lesya Ukrainka Eastern European National University

THE PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF WOMEN PREGNANCY IN LATE REPRODUCTIVE AGE: EMPIRICAL ANGLE

Summary
The article deals with the psychological peculiarities of women pregnancy in late reproductive age. Negative and positive aspects of such pregnancy have been found. It is mentioned that despite of a number of medical (physical) problems, there are certain advantages of late pregnancy. The results of theoretical and empirical research of psychological peculiarities of pregnant women in late reproductive age and the specification of perception of future motherhood are presented.
Keywords: pregnancy, late reproductive age, late motherhood, pregnancy, psychological peculiarities, individual psychological peculiarities of pregnant women, psychological attitude to pregnancy and maternity.

УДК 616.89

ПРИЧИНИ ФОРМУВАННЯ НАРЦИСИЧНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Король Л.В.
Інститут післядипломної освіти
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена актуальній проблемі в психології – проблемі нарцисизму. Дана тема широко вивчалась провідними вченими. При цьому, вона до цього часу не тільки не втратила актуальності, а і є частим запитом в кабінеті психолога як з боку нарцисичних клієнтів, так і з боку «потерпілих» від взаємодії з нарцисами. Це надасть можливість не тільки допомогти клієнтам, а і попередити розвиток даного розладу.
Ключові слова: самоідентифікація, особистість, нарцис, нарцисизм, розлад, виховання, сім'я, психологія, відображення, «Я».

Постановка проблеми. В умовах сучасного світу, де поняття успішності досить часто зводиться до матеріальних досягнень, не надто поціновується усвідомлення власної особистості та пошук власних справжніх цінностей. Все частіше важливішим для сучасної особи є прагнення до зовнішніх атрибутів та сурогатів щастя, аніж пошук власної індивідуальності.

Такі цінності сучасного світу сприяють «розквіту» нарцисизму, оскільки переносяться в сім'ю, що є вкрай деструктивним для психічного здоров'я.

Проте проблема формування нарцисичної особистості має більш глибоке коріння.

У даній статті мова піде про причини та передумови формування нарцисичної особистості.

Нарцисизм – одна з найбільш актуальних питань проблем у сучасній психологічній практиці. І не тільки з боку клієнта – носія даного феномену, а і з боку постановки екологічного існування оточуючих поруч із нарцисом, котрі часто стають потерпілими.

Діагностичні критерії нарцисичного розладу особистості представлені у DSM–IV (1994). Для постановки даного розладу характерні необмежена грандіозність та відсутність емпатії. Розлад може діагностуватись за наявності п'яти, або більше ознак, серед яких такі: 1) грандіозне почуття власної значущості; 2) захопленість фантазіями необмеженого успіху, влади; 3) віра у власну унікальність, котру можуть оцінити тільки особливо обдаровані люди; 4) потреба в захопленні; 5) почуття привілейованості; 6) експлуататевність в міжособистісних стосунках; 7) відсутність емпатії; 8) заздрість до успіхів інших; 9) нахабна, зухвала поведінка.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Нарцисичний розлад особистості вперше був включений в якості діагностичної одиниці до DSM-II в 1980 році.

Поняття «нарцисизм» було введено в наукову літературу англійським ученим Х. Еллісом, котрий у праці «Аутоеротизм: психологічне дослідження» виявив і описав одну із форм поведінки, ототожнених ним з відомим міфом про Нарциса. З того часу цей термін став вживатись як синонім егоїзму та самозакоханості [10].

Англійський психоаналітик Е. Джонс у своїй однойменній книзі ввів поняття «Комплекс бога», що на радянському та пострадянському просторі стало вживатись як «комплекс царя». В ній автор аналізував своїх пацієнтів, котрі проявляли свою грандіозність, гординю та завищену самооцінку [8].

Також цей феномен людської психіки приваблював всесвітньо відомого психоаналітика З. Фройда, котрий вивчав його ще з 1910 року. В психоаналізі З. Фройд використовував термін «нарцисизм» для опису процесів лібідо, що спрямовані не на сексуальні об'єкти, а на власне «Я», і як наслідок самообожнювання, самозвеличування. Цікаво, що використовуючи термін «нарцисизм», Фройд посилався на, описане П. Некке збочення, перверзію [5].

Психоаналітичний погляд на нарцисизм полягає в оцінці таких осіб як організованих навкруги непохитності власної завищеної самооцінки, що досягається через позитивне підкріплення ззовні. При цьому, варто відзначити, що самооцінка будь-якої особи (при так званій псхічній нормі), формується в залежності від значущих авторитетів. Однак, у випадку нарцисизму ця залежність настільки виражена, що інші фактори не враховуються та зацікавленість і зайнятість власним іміджом сягає сенсу життя.

Сама концепція цього розладу була розроблена такими вченими, як Х. Кохут, О. Кернберг, М. Кляйн, Р. Фейрбэйрн, М. Балінт, А. Балінт, І. Плакун, Р. Шамшикової, Н. Клепикової, Ф.-В. Денеке, Б. Хільгенштока.

О. Кернберг в 1967 році розглядав нарцисичний розлад особистості як похідне від межового розладу особистості. Він виявив в цьому розладі патологічний процес з великим «голодом» або «оральною люттю».

Х. Кохут та Х. Хензелер більш повно описують причини розвитку та лікування нарцисизму у психоаналітичній парадигмі. Х.Кохут на відміну від О. Кернберга, вважав нарцисизм не патологічний процесом, а хворобливим відхиленням, що спричинене затримкою в психічному розвитку. Він вбачав причини розвитку нарцисизму в емоційній неспроможності батьків зрозуміти дитину, правильно прийняти її емоції. Ця неспроможність батьків призводить до того, що у дитини формується ідеалізований образ, котрий не має власних меж та є нереальним.

На думку Дж. Холмс, нарцисичний суб'єкт «об'єднує в собі три рівні почуттів: зовнішнє заперечення значущості і випливаючи з цього самосхвалення, під яким знаходиться всепоглинаюча оральна заздрість і фрустрована жага люблячої турботи».

Низку праць у психологічній літературі присвячено нарцисизму, його формуванню, психодинаміці та психотерапії нарцисичної особистості.

У галузі вивчення цього феномену також теоретично вагомі праці Н. Мак-Вільямс, М. Кляйн, Х. Хензелера, Е. Калітієвської, Д. Хломова, Д. Винникот, Дж. Холмс, А. Лоуен, К. Абрахам, Дж. Габбард, А. Бейтмен, А. Голберг, С. Лепендорф, Т. Рабин, М. Стоун, Т. Миллон, С. Гроссман, та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на те, що дана тема широко вивчалась провідними вченими, вона є досить суперечливою в аспекті виявлення причин цього феномену. Підходи до розуміння причин не дають повного їх розуміння, що безпосередньо відображається на практичному, безпосередньо психотерапевтичному аспекті.

Постановка завдання. Згідно мети, автор статті ставить перед собою наступні завдання:

1. Аналіз існуючих у психології підходів до поняття нарцисизму та поглядів щодо причин та передумов для його формування.
2. Характеристика особливостей сімейного виховання, котрі сприяють розвитку нарцисичної особистості.
3. Характеристика особливостей сімейного виховання, котрі сприяють розвитку психічно стійкої особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Коріння даного розладу сягають в дитинство і часто є результатом хворобливого батьківського виховання.

Згідно з поглядами психоаналітиків, від народження немовля має «первинний нарцисизм», тобто ту форму любові до себе, яка є при народженні, до появи суб'єктної любові (любові, орієнтованої на іншу людину). Дитина зорієнтована на власних почуттях, власній значущості і не рахуючись з бажаннями інших людей (батьків), вимагає до себе уваги і турботи. Це нормальний процес, котрий за сприятливих умов виправляється завдяки вихованню. Однак, у разі несприятливих умов, ця стадія проходить у дитини травматично, що зумовлює фіксацію, тобто своєрідне зупинення розвитку психіки дитини на цій стадії.

Розглянемо фактори та несприятливі умови, що зумовлюють формування нарцисичної особистості.

В психоаналітичній літературі питання первинного нарцисизму досі є дискусійним. З. Фройд розглядав це питання як недиференційований єкзестенційний стан дитини ще до появи рудиментарного Его. Цей період відноситься ще до внутрішньоутробного періоду, коли розщеплення між суб'єктивним та зовнішнім світом не існувало. Також З. Фройд стверджував про нарцисичну стадію розвитку в період раннього дитинства, коли дитина сфокусовано лише на собі і фокусує усю увагу матері на собі [5].

Мелані Кляйн в 1945 році стверджувала, що немає підстав стверджувати про нарцисичну стадію розвитку, оскільки об'єктні стосунки виникають з моменту існування. Термін «нарцисичний стан» правомірно використовувати тільки у випадку переключення лібідо на інтерналізоналізовані об'єкти. М. Кляйн виявила, що діти в ранньому віці вже мають Его, котре активно залучено в такі психічні процеси, як ідеалізація, знецінення, розщеплення [17].

О. Кернберг вважає, що існує первинний дитячий нарцисизм і дитина ще з народження відчуває його.

На відміну від О. Кернберга, Х. Кохут підкреслював здоровий характер нарцисизму, відносячи до останнього народження амбіцій, натхнення, віру в себе, котрі з часом трансформуються у позитивні риси характеру особистості [16].

Формування нарцисичної особистості часто починається з «нарцисичної травми». «Нарцистичну травму» наносить дитині невдоволення батьків, які з певних причин мало цікавляться внутрішнім світом і переживаннями дитини. Такі діти часто не відчувають єднання з батьками, особливо з матір'ю. Дитина відчуває себе неприйнятою, такою, що розчарувала своїх батьків.

З часом дитина усвідомлює недоступність батьківської любові та їх байдужість (або жорстокість) до її щирих почуттів. Часто від нарцисичного Клієнта можна почути, що батьки не враховували його почуття, знецінювали їх, або ж оцінювали, як «погані», «не важливі», «притаманні тільки слабким та поганим людям». Батьки майбутнього нарциса вдаються до маніпуляції соромом за «не ідеальність» своєї дитини. Таке психологічне насилля неминуче ставить дитину в стан безсилля та самотності. У цій самотності дитина переживає свої складні і недитячі почуття – болю, сорому, безсилля та нікчемності. Перебувати в цьому стані нестерпно, тож дитяча психіка «приходить до висновку», що її справжні почуття не мають значення. Тут свій важливий «вклад» в формування нарцисизму вносить відображення батьками реальності світу, що деформується через емоційну депривацію, чи невігластво батьків. Невігластво батьків може бути зумовлене їх нарцисизмом, що призвів до психологічного насилля над дитиною. Адже позиція ігнорування, або знецінення почуттів та емоцій – це об'єктне відношення до дитини, неначе вона прийшла в цей світ спеціально для того, щоб відповідати усім вимогам власних батьків. Саме хвороблива позиція – «ти не такий, який мені потрібен» і «мене не влаштовують твої почуття, вони мені не потрібні» є психологічним насиллям. Тому батьками нарцисів є невротичні або ж таки нарцисичні особи, котрі відображають дитині власну хворобливу реальність.

Принцип відображення в психології означає, що всі психічні функції генетично спрямовані на відображення дійсності. Випереджуючи фізичний контакт людини з об'єктом, психічне відображення сигналізує про значущі для неї об'єкти – воно має сигнальний характер. Образ світу, що є продуктом відображення, орієнтує людину в середовищі, створює основу для її активності, виконуючи регулятивну функцію. Без неї психічне відображення втратило б своє значення.

Згодом дитина перестає чути свої власні почуття і орієнтується тільки на оцінку ззовні, що і породжує краєві форми відношення до себе: «я всемогутній» або «я нікчемний». Грандіозне «Я» демонструється світу, а реальне, неідеальне «Я» характеризується почуттям заздрості, страху, сорому та депривації і приховується від усіх, що спричиняє почуття нестерпної самотності.

Важливо відзначити механізм «нарцисичного розширення» або феномен «самотності вундеркінда», більш відомий у педагогічній літературі. Коли батьки надто великого значення надають досягненням дитини, здобуткам, позитивній оцін-

ці дитини оточуючими. І у разі невідповідності усім очікуванням батьків та їх «розчаруванню» – така дитина відчуває спектр дуже складних емоцій та почуттів, знову ж таки, непідсильних самостійному переживанню дитини. Вона відчуває сором, страх, гнів та провину. З усіма цими переживаннями дитина залишається наодинці, щоразу розуміючи, що її почуття та переживання нікому з її рідних не потрібні, її справжні почуття – не потрібні, потрібні лише досягнення та успішність. Нарцисична адаптація дитини фактично починається з своєрідного «роздвоєння», котре може звучати так: «Такий який я є, я нікому не потрібен, мої справжні почуття нікому не потрібні, такого мене не люблять батьки, а люблять вони мене лиш тоді, коли я успішний, тож я буду має завжди бути успішним понад усе». Дитина несвідомо приходить до висновку, що вона не достатньо успішна (хороша, красива і т.д.) для того, щоб отримати визнання, прийняття та любов батьків. Відбувається фактично відмова від власного «Я». Важливою причиною формування нарцисичної особистості у дитини є звичка батьків порівнювати дитину з іншими більш, або менш успішними дітьми. Саме це сприяє розвитку постійного неспокою, тривоги і страху у нарциса, адже завжди є хтось кращий за нього. В глибині цих переживань лежить сором і страх бути викритим. Нарцису постійно здається, що хтось дізнається про його небездоганність і викриє його, як це робили в дитинстві батьки.

Переважно «розчаровуючи» своїх батьків і лиш зрідка «радуючи», дитина звикає до перманентного почуття провини і рідкого почуття гордості за себе. Психіка утримує ці почуття як важіль власної самоцінності. Проте постійне почуття провини нестерпне, і тому проективно нарцис направляє його на усіх оточуючий, часто потерпілим стає подружжя, або партнер.

Цей стан є невротичним і дуже тривожним, адже він складається з амбівалентних почуттів до себе – «Я – всемогутній» і «Я – нікчемний». При цьому ці стани можуть змінюватись між собою в протилежно полярні стани, котрі змінюються в залежності від оцінки ззовні. Пульт самооцінки нарциса завжди в руках інших, а не в його власному «Я».

Часто Клієнти з цим розладом перебувають у стані депресії, оскільки нервово виснажуються під час нарцисичної тривоги або нарцисичної ейфорії.

Вагомий вклад в розвиток нарцисизму вносять і зухвале ставлення батьків до дітей, приниження, рукоприкладство, насилля, неоднозначна (двояка поведінка). Такі нарциси у дорослому житті остерігаються близьких стосунків. Оскільки власне «Я» у них зруйноване, а натомість йому сурогат, котрий має усім подобатись, вони бояться, що під час злиття з партнером повністю втратять себе. Таке емоційне каліцтво є болісним для нарциса, саме тому, на думку автора, нарциси мають садистичну тенденцію до обесцінення та заниження самооцінки партнера. Така поведінка покликана попередити можливе завдання білю з боку партнера.

Одночасно з фрустрацією емоційних потреб дитини, або жорстокості сприяють формуванню нарцисизму і протилежна поведінка батьків, направлена на формування у дитини стійкої впевненості у власній «суперзначущості», наділяючи її правами та обов'язками дорослої людини. Так, наприклад, мати довіряючи своїй дитині інтимні подробиці свого життя та просячи її поради, віддаючи їй відповідальність, ставить свою дитину у позицію дорослого. Внаслідок цього у дитини виникає почуття «всемогутності», котре не відповідає дійсності і вступає в конфлікт з реальністю.

Для сімей, що виховують майбутнього нарциса є характерним виставлення досягнень дитини напоказ. Клієнти часто згадують, як їх «рекламували» в родинному колі і вони дуже боялись розчарувати родину своєю не ідеальністю. Такі батьки обирають для дитини найкраще, але це «найкраще» на їх погляд, вони не чують почуттів дитини. Так, батьки можуть обрати найкращу одежу, не враховуючи думку самої дитини. Дитина потрапляє в внутрішній конфлікт: з одного боку для неї є найкраще, з іншого боку – її психологічно ґвалтують.

Підлітковий період також може стати поштовхом для формування нарцисичної особистості, мова йде про нарцисичну фіксацію. Нерідко батьки не розділяють почуттів власної дитини, та гостро реагують на його нарцисичну поведінку. У разі коли підліток залишається наодинці із власним недосконалим «Я» та ще й піддається надмірному контролю з боку батьків, з неприйняттям останніми його почуттів, він попадає в стан самотності та «закриває» світу власні почуття. Цей період є гострим у відношенні самоідентифікації, адже найболючішим переживанням нарциса є сором пред'явити світові своє власне «Я». Це єкзестенційний пошук у підлітковому віці за умови емоційної депривації батьків, або їх байдужості, знеціненні переживань підлітка, можуть стати міцним підмурком для побудови нового нарцисичного, грандіозного «Я», котре має подобатись усім. У разі, коли ще й на таку грандіозну, «привабливу» на перший погляд поведінку підліток отримує схвалення від батьків та оточення (що буває нерідко), нарцисичне «Я» веде особу все далі від власної самості, і все ближче до власної екзестенційної трагедії втрати власної ідентичності...

За «розквітом» нарциссизму, клієнт переживає почуття нестерпної порожнечі та самотності. Часто для порятунку він досягає видатних здобутків, перемог та досягнень, які покликані «заповнити» порожнечу в його душі, але щоразу цього «заповнення» не відбувається, спонукаючи Клієнта йти до нових та нових звершень. Така мотивація до здобутків покликана зробити лише одне – довести своє право на існування, внутрішній дозвіл на те, щоб бути собою.

Притаманною рисою нарцисів є «знехтування» іншими. При цьому таке знехтування або «випереджаюче неприйняття» покликане знехтувати або знецінити когось швидше ніж це зроблять з ним, адже нарцис, завжди (як звик з дитинства), очікує такого знехтування з боку інших. Часто таке знецінення проявляється в глумливості, критиці, гордині, огиді, заздрості до здобутків та успіхів інших.

Висновки і пропозиції. Безумовний вплив на формування нарцисичної особистості має сукупність факторів, таких як: психофізіологічна схильність, поведінка батьків на ранніх стадіях

розвитку дитини, виховання батьків, підлітковий вік, соціокультурні цінності, що інтегруються у свідомий простір існування особистості, власний досвід особи.

Нарцисичний розлад є порушенням процесу самоідентифікації.

Найбільшу роль у формуванні особистості, в тому числі й нарцисичної відіграють батьки (або особи, що їх замінюють) та виховання. Зокрема, варто виділити два основні деструктивні поведінкові паттерни з боку батьків, що формують нарцисизм у дитини: надмірна любов та гіперопіка та байдужість і емоційна депривація.

«Вакциною», що запобігає формуванню нарцисизму у дитини є наступна поведінка батьків у вихованні:

1) Прийняття та відображення почуттів дитини.

2) Відсутність надмірного порівняння дитини з більш успішними та орієнтація на власні здобутки.

3) Наявність психологічних кордонів та демонстрація їх дитині.

4) Сприяння самоідентифікації дитини, а цього досягти можна маючи повагу до маленького члена сім'ї й урахування його думки.

5) Для виховання здорової особистості необхідно те, що Х. Кохут і П. Зейц називали «оптимальною фрустрацією» [16]: «Якщо дитина розпещена (не оптимально фрустрована), вона зберігає незвичайну кількість нарцисизму або всевладдя, в той же час, внаслідок відсутності дійсних навичок, відчуває себе приниженою. Подібно цьому надмірно фруструючі переживання ведуть до збереження всевладних фантазій».

Список літератури:

1. Гладка Н. В. Нарцисизм на межі між літературознавством і психологією / Н. В. Гладка // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2010. – № 11 [198] – Ч. II, – С. 25-30.
2. Дмитреева Н. В., Короленко Ц. П. Личностные расстройства / Питер – 2010.
3. Фрейд З. Введение в психоанализ / Зигмунд Фрейд; [пер. с нем. Т. Барышниковой]. – СПб.: Алетейя СПб, 1999. – С. 186–196.
4. Фрейд З. Тотем и табу. Психология первобытной культуры и религии. – Изд-во «Мерани», 1991. – С. 396.
5. Фрейд З. Психология сексуальности. – Изд-во Тарсевич С., «Прамеб» Минск, 1993. – 272 с.
6. Кернберг О. Ф. Агрессия при расстройствах личности и перверзиях / О. Ф. Кернберг. – М.: Независимая фирма «Класс», 1998. – С. 368.
7. Кернберг О. Ф. Отношения любви: норма и патология / О. Ф. Керберг. – М.: Независимая фирма «Класс», 2000. – С. 256.
8. Личко А. Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков / А. Е. Личко. – М.: Речь, 2010. – С. 256.
9. Лейбин В. Словарь-справочник по психоанализу. – СПб.: Питер, 2001. – 688 с.
10. Мак-Вильямс Н. Психоаналитическая диагностика: Понимание структуры личности в клиническом процессе / Н. Мак-Вильямс; [пер. с англ.] – М.: Независимая фирма «Класс», 1998. – С. 480.
11. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу; [пер. с англ. Татлыбаевой А. М.] – СПб.: Евразия, 1999. – С. 478.
12. Психологический словарь. Под ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М., 1990. – 607 с.
13. Шамшикова О. А. О некоторых аспектах аффективной и нарциссической регуляции, психической травмы и переживании пустоты / О. А. Шамшикова // Социокультурные проблемы современной молодежи. Материалы Международной научно-практической конференции. – 4.1. – Новосибирск: НГПУ, 2006. – С. 49–60.
14. Abraham K. Selected Papers of Karl Abraham. London, Hogarth Press, 1973.
15. Jones E. The God Complex: The Belief that One is God, and the Resulting Character Traits. In Essays in Applied Psycho – Analysis Vol. 2, London, Hogarth Press, 1951.
16. Kohut H. The Analysis of the Self / H. Kohut. – New York: International Universities Press, 1971.
17. Klein M. (1957). Envy and gratitude. In The Writings of Melanie Klein. Vol. 3, Envy and Gratitude aad Other Works. London: Hogarth Press.
18. Klein M. (1952). The origins of transference. In The Writings of Melanie Klein. Vol 3, Envy and Gratitude and Other Works. London: Hogarth Press.

Король Л.В.
Институт последипломного образования
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

ПРИЧИНЫ ФОРМИРОВАНИЯ НАРЦИССИЧЕСКОЙ ЛИЧНОСТИ

Аннотация
Статья посвящена актуальной проблеме в психологии – проблеме нарциссизма. Даная тема широко изучалась ведущими учеными. При этом, она до сир пор не только не утеряла актуальности, а и является частым запросом в кабинете психолога как со стороны нарциссических клиентов, так и со стороны «потерпевших» от взаимодействия с нарциссами. Более глубокого изучения требуют причины нарциссизма. Это даст возможность не только помочь клиентам, а и предубедить развитие данного расстройства.
Ключевые слова: самоидентификация, личность, нарцисс, нарциссизм, расстройство, воспитание, семья, психология, отражение, «Я».

Korol L.V.
Institute of Continuing Education
Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE CAUSES OF NARCISSISTIC PERSONALITY FORMATION

Summary
The article is dedicated to the recent issue in psychology- the issue of narcissism. The current topic has been extensively studied by key scientists. Nevertheless, this topic has not only remained current. This topic is a frequent request in the psychologist's office. It is requested both by narcissistic clients and by those, who 'suffered' from the relationship with narcissistic personalities. The causes of narcissism need to be studied more deeply. This study will not only give the opportunity to assist the clients, but it will also help to prevent the development of the given disorder.
Keywords: personality, self-identification, narcissistic personality, narcissism, disorder, education, family, psychology, reflection, «I».

УДК 159.92

ВПЛИВ ОБРАЗУ ФІЗИЧНОГО «Я» НА САМОСТАВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ У РАННЬОМУ ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Левицька І.М., Попіль М.І.
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

У статті аналізується психолого-педагогічна література з питань самоставлення до образу фізичного «Я» у загальній структурі Я-концепції особистості; описано соціально-психологічні чинники формування цих феноменів та визначено їх вплив на розвиток особистості юнацького віку. Констатовано, що особисті проблеми, пов'язані з викривленим сприйманням власного тіла, стають дедалі актуальнішими для сучасного суспільства та, з огляду на фізичні критерії, що пропонуються як еталонні ззовні породжують низку психологічних проблем. Особливо небезпечними для здоров'я юнаків та дівчат є дисморфоманії та дисморфофобії форми психологічного розладу, що характеризуються нав'язливими переконаннями людини про наявність у неї якогось дефекту зовнішності, уявного або перебільшеного.
Ключові слова: образ фізичного «Я», образ тіла, «Я-концепція», самоставлення, юнацький вік, дисморфоманія, дисморфофобія.

Постановка проблеми. Сучасні умови життя висувають підвищені вимоги до особистості, в тому числі і до її зовнішнього вигляду, тому важливим завданням сучасної психологічної науки є виявлення причин, що призводять до викривленого образу фізичного «Я» та стурбованості зовнішнім виглядом. Особливе значення окреслена проблема набуває в зв'язку з необхідністю розробки ефективних шляхів збереження та профілактики порушення здоров'я юнаків та дівчат. У дослідницькому плані необхідність звернення до цього питання обумовлюється відсутністю у психолого-педагогічній науці усталеної системи поглядів на розуміння змісту, закономірностей і механізмів формування образу фізичного «Я», зокрема значення та регулятивної ролі образу тіла і самоставлення у поведінці особистості раннього юнацького віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні основи дослідження самосвідомості у психології закладені в ХХ столітті у працях Л. Виготського, О. Леонтьєва, С. Рубінштейна, Б. Зейгарник, В. Мясищева, О. Бодальова, Л. Божович, І. Кона [6], О. Соколової [10], В. Століна [11], І. Чеснокової, О. Шорохової, які вперше показали місце і роль образу фізичного «Я» в розвитку особистості. Зміст та характеристики самосвідомісті як складного внутрішнього утворення, що відіграє важливу роль у регуляції поведінки і діяльності, вивчали українські дослідники Л. Божович, М. Боришевський [3], Л. Бурлачук, С. Максименко.

У 70-х роках минулого століття досліджуваний аспект вивчався через невербальне спілкування В. Лабунською, А. Меграбян, Г. Андрєєвою. В даний час з метою систематизації знань про образ фізичного «Я» людини з'явилася окрема дисципліна психологія тілесності, яка отримала свій розвиток у працях О. Тхостова [14], О. Лисіної, В. Ніколаєвої, Г. Аріної та ін. Предметом їх дослідження став психічний образ тіла.

Конкретні дослідження образу фізичного «Я» у пострадянській та вітчизняній психології представлені в даний час різними напрямами, в яких виявлені вікові, статеві та соціальні фактори самосприйняття тіла (О. Гусєва, О. Кікенежді, М. Колоскова, В. Куніцина, О. Мотовилін, І. Слободянюк, Р. Моляко [8], О. Черкашина [15], В. Цуркіна [16] та ін); проаналізовані клінічні аспекти порушення образу фізичного «Я» (А. Дорожевець [5], О. Соколова [10], Н. Коваленко, А. Тіунова [13] та ін.); виявлені психофізіологічні

характеристики схеми тіла (Б. Ельконін, О. Лисіна, А. Налчаджян, Т. Нечитайло [9] та ін.).

У зарубіжній психології образ фізичного «Я» досліджується через вивчення його меж (S. Fisher, 1970); зовнішності (S. Cleveland, 1970); залежності особливостей самоставлення до тіла від стану свідомості, віку, культурних стереотипів, коефіцієнта розумового розвитку, самооцінки (F. Schontz, 2012; R. Schwarzer, 2013); тіла як носія певного символічного значення (T. Szasz, 2006).

Слід зауважити, що у психологічній науці не існує єдиного терміну, а вживається ряд понять, що характеризують однакові чи близькі за змістом психічні явища. Найбільш поширеними є поняття «образ фізичного Я» (або «образ тілесного Я») та»образ тіла». Образ тіла − уявлення особистості про зовнішність, про ступінь естетичності будови тіла (А. Реан) [12]. У сучасній довідниковій літературі з психології наводиться визначення образу тіла, як системотворчого структурного елементу образу «Я», уявлення про себе в аспекті тілесності.

У наукових студіях також вживається конструкт «схема тіла» − психологічна структура, в якій відображена конструкція власного тіла людини (М. Боньєр). Лише завдяки її наявності можлива успішна координація рухів різних частин тіла людини [12]. На наш погляд, слід чітко розмежовувати поняття «схема тіла», що описує стабільне і постійне знання про своє тіло та «образ тіла», яке розглядається як результат свідомого або несвідомого психічного відображення, як певна розумова картина свого тіла (О. Соколова [10]). У дослідженнях Р. Бернса [2], О. Бодальова, В. Століна [11] та ін. підкреслюється, що розміри тіла і його форма служать найважливішим джерелом формування уявлення про власну «Я-концепції» і цілісне «Я».

Аналіз праць вітчизняних і зарубіжних дослідників доводить, що особисті проблеми, пов'язані зі сприйманням та оцінкою власного тіла, стають дедалі актуальнішими для сучасного суспільства. Жодний поведінковий прояв людини як свідомого суб'єкта, жодне її ставлення до навколишнього світу та інших людей не обходиться без включення у ці процеси її ставлення до самої себе. З огляду на вищевикладене **метою** дослідження є вивчення змісту образу фізичного «Я» і самоставлення до нього під впливом соціуму.

Виклад основного матеріалу. Аналіз теоретичних джерел засвідчив, що «Я-концепція» або самосвідомість є головною психологічною особливістю, завдяки якій особистість пізнає себе і виробляє певне ставлення до себе (Р. Бернс [2], І. Кон [6], R.Wylie, G.Marwell та ін.). Відповідно до трьохкомпонентної структури соціальної установки, в «Я-концепції» виділяються три складові: образ «Я» (когнітивна), самооцінка (афективна), потенційна поведінкова реакція (поведінкова) [2]. Образ «Я» виступає необхідною ланкою в саморегуляції і самоконтролі поведінки на особистісному рівні людської активності. А самооцінка існує в силу того, що її когнітивна складова не сприймається людиною байдуже, а пробуджує в ній певні оцінки та емоції.

Образ фізичного «Я» або образ тіла, як уявлення про соматичну організацію, є одним з образів «Я», включених у когнітивну складову «Я-концепції». Сформоване уявлення і ставлення до образу тіла є одним з яскравих прикладів самопрезентації, яка відображає цінність тіла як такого, а також існуючі в суспільстві соціокультурні еталони (В. Нікітін, О.Соколова [10] та ін. Формування образу фізичного «Я» відбувається в результаті впливу соціально-психологічних чинників і представляє собою подвійний процес. З одного боку це вплив соціуму, який виражається в судженнях, думках, уявленнях, стереотипах, стандартах, з іншого це самостійне осмислення і диференційовано-вибіркове опрацювання власних критеріїв, установок, оцінок, уявлень, пов'язаних з тілесної зовнішністю і функціями тіла (І. Кон [6], С. Московісі та ін.). Досвід переживання власного тіла вважається першим кроком на шляху здобуття своєї ідентичності і формування «Я-концепції» (Р. Бернс [2], В.Столін [11] та ін.).

Як зазначає А. Черкашина, образ фізичного «Я» як соціальний феномен має ряд особливостей, які виражаються критеріями зовнішньої привабливості [15]. Фізична краса проявляється в двох планах: зовнішньому (сукупність анатомічних, функціональних і соціальних характеристик) і внутрішньому (здоров'я, яке є важливим чинником регуляції поведінки щодо зміни свого фізичного «Я»). Зовнішні та внутрішні характеристики складають єдине ціле, яке виражається в красі та гармонії тіла (В. Куніцина, В. Панферов та ін.). Слід зауважити, що сучасні образи, норми і стандарти тіла, що відображають соціальні критерії привабливості перебувають під пресингом засобів масової інформації (І. Грошев [4] та ін.).

Слідом за розпізнаванням своєї зовнішності виникає проблема її оцінки. Для позначення аспекту, пов'язаного зі ставленням до себе останнім часом все частіше вживається поняття «самоставлення». Структуру цього психологічного феномену можна відобразити наступним чином: по-перше, існує деякий узагальнене самоставлення (самоповага, самооцінка), яке є цілісним, одновимірним і універсальним утворенням, що виражає ступінь позитивного ставлення індивіда до власної уяви образу «Я»; по-друге, це узагальнене самоставлення певним чином інтегрується з приватних самооцінок, відповідно до їх суб'єктивної значущості самооцінки [15]. Основним механізмом формування самооцінки вчені вважають процес соціального порівняння, критерієм якого виступає соціальний еталон, а при його відсутності найближче соціальне оточення (Л. Фестінгер, Р. Чалдіні та ін.).

У своєму дослідженні А. Черкашина виділяє чотири емоційні компоненти макроструктури самоставлення: самоповага, самоприйняття, аутосимпатія й очікуване ставлення інших людей; та дві підсистеми, кожна з яких специфічно пов'язана зі змістом «Я»: систему самооцінок і систему емоційно-ціннісних відносин [15]. Система самооцінок виконує функцію порівняння з іншими («Я» у порівнянні з іншими), а емоційно-ціннісна система сигналізує про суб'єктивну значущість цих самооцінок («Я» «Я») [11].

Ставлення до себе з погляду задоволення своїм тілом, різними його частинами та індивідуальними особливостями є істотним компонентом складної структури самосвідомості й здійснює величезний вплив на самоповагу і самореаліза-

цію особистості в усіх сферах життя від публічної до інтимної. Прийняття себе передбачає прийняття свого тіла таким, яким наділила людину природа. Саме тому, образ власного тіла є дуже важливий компонентом юнацької самосвідомості. У цей віковий період особливого значення набуває правильно сформоване уявлення про себе.

У ранньому юнацькому віці організм знаходиться у вирішальній стадії свого розвитку. Фізичні зміни в період завершення статевого дозрівання вимагають побудови нового образу тіла. У старшому шкільному віці ступінь і адекватність усвідомлення свого фізичного «Я» є однією з важливих внутрішніх умов, яка хоча й опосередковано, але бере активну участь у формуванні індивідуальних особливостей особистості. Період 15-17 років розглядається як межа між підлітковим віком та пізньою юністю, як певний етап соціалізації, перехід від залежного дитинства до самостійної й відповідальної діяльності дорослого, оволодіння новими соціальними ролями, формування ціннісних орієнтацій, виникнення проблем, пов'язаних зі вступом у самостійне життя. Наявність стійких особистісних особливостей, цінностей, світогляду, самоставлення, засвоєння гендерних стереотипів і поведінки, сформовані уявлення про власну соматичну організацію, усвідомлення естетичного й фізичного впливу своєї зовнішності на оточуючих та на основі цього сформована оцінки своїх можливостей як особистості є фундаментом подальшого розвитку людини та її успішної самореалізації. Неадекватне уявлення про свій образ фізичного «Я» може призвести до розладів здоров'я, неадекватної поведінки, стати причиною комплексу неповноцінності або появи патологічної симптоматики.

Як зазначає у своєму дослідженні А. Тіунова, кінець 20-го і початок 21-го століть ознаменувалися підвищеною увагою і стурбованістю щодо питань, пов'язаних з дестабілізацією образу тіла [13]. За останні три десятиліття відмічається стійка тенденція зростання серед населення розвинених країн незадоволеності власною зовнішністю, особливо пропорціями фігури і вагою (А. Дорожевець [5], Є. Креславський, В. Петеркова, І. Поставнева). Ступінь цього невдоволення мало залежить від реальних антропометричних показників (наприклад, люди з низькою вагою можуть вважати себе надмірно повними) [5]. Все наполегливіше ЗМІ популяризують думку про те, що цінність людини полягає в її красі, що красиве тіло забезпечує її привабливість, а атрибутом краси є худорлявість [4].

Соціальна оцінка з огляду на фізичні критерії породжує низку психологічних проблем, оскільки образ тіла значним чином впливає на формування самооцінки. На сьогодні вимоги до ідеального тіла часто є дуже специфічними. Ш. Берн наводить такі дані: 85% жінок через певні невідповідності не можуть відповідати еталонам тілобудови, що пропонуються зовнішніми впливами, зокрема, засобами масової інформації (сучасна «модель» тендітніша від середньостатистичної жінки на 23%) [1]. Починаючи з 1920-х років, західно-європейським ідеалом жіночого тіла став, так званий, «хлопчачий» силует [4]. Більшість культур віддають перевагу ідеалам тілобудови, що відображають чітку гендерну вираженість. С. Франзой вказує на те, що для західно-європейської культури притаманна привабливість худорлявих жінок та V-подібних форм чоловічого тіла [17]. Подібна тенденція первинної оцінки зовнішності людини є типовою й для України.

Особисті проблеми, пов'язані з викривленим сприйманням власного тіла, стають дедалі актуальнішими для сучасного суспільства. Як було зазначено нами вище, особливо характерними вони є у підлітковому та ранньому юнацькому віці. Особливо небезпечними для здоров'я юнаків та дівчат є хворобливі тенденції самоставлення до образу фізичного «Я». Мова йде про дисморфоманію (переконаність (уявна ідея) про наявність фізичного недоліку) та дисморфофобію (в перекладі з грецької – «нав'язливий страх тілесної деформації») – це форми психологічного розладу, що характеризуються нав'язливими переконаннями людини про наявність у неї якогось дефекту зовнішності, уявного або перебільшеного. М. Коркіна визначала дисморфофобію як нав'язливий страх невротичного характеру, пов'язаний з реальними або вигаданими фізичними вадами [7]. Предметом переживань служать; малий зріст, пропорції тіла, вторинні статеві ознаки [5]. Окрім цього, невдоволення досить часто зосереджується на формі носа, вух, чола, губ, щелепи, зубів, ніг, рідше живота і стегон, наявності пігментації та вроджених плям.

Загалом, можна стверджувати, що, так звані транзиторні реактивні дисморфофобії, тією чи іншою мірою зустрічаються у всіх юнаків та дівчат, особливо при наявності у них сензитивної акцентуації. Зокрема, вікова зміна тембру голосу, вікові висипання на шкірі, загальна постава в період інтенсивного зростання, різкі коливання маси тіла, пов'язані з діенцефальними порушеннями при закінченні статевого дозріванні, – все це створює сприятливий грунт для дисморфофобії.

Дисморфоманічні розлади – це, як правило, стійкі феномени, що важко піддаються корекції. Зазвичай, дисморфоманія супроводжується пригніченим настроєм, ретельним маскуванням своїх переживань і вираженим прагненням здійснити будь-що (як правило, хірургічні втручання) з метою досягнення виправлення уявного дефекту. Дисморфоманії властива впевненість, що виділена ознака є неприємною для всіх оточуючих [7].

Підкреслюючи своєрідність синдрому дисморфоманії в юнацькому періоді, М. Коркіна зазначала, що в цих випадках буває дуже важко «виявити чіткі відмінності між хворобливою переконаністю в наявності фізичної вади і звичайним людським реагуванням на свою зовнішність». На основі тривалої практики дослідниця виділила три основні діагностовані групи: 1) особистісні реакції (при акцентуації характеру); 2) психопатичні реакції і 3) реактивну юнацьку (підліткову) дисморфоманію [7]. Психологічні реакції, пов'язані з підвищеною увагою до своєї зовнішності, на думку вченої, відрізняються від патологічних, насамперед, тим, що у здорових юнаків та дівчат думки про свою зовнішність: 1) не посідають домінуючого становища в ієрархії цінностей; 2) не визначають поведінку особистості, її життєвий устрій; 3) не шкодять нормальній соціальній адаптації [7].

Висновок. Отже, проведений аналіз свідчить про існування в юнаків та дівчат інтенсивних пе-

реживань щодо власної зовнішності. Образ фізичного «Я» є тілесно-чуттєвою основою свідомості, яка включає в себе ментальне уявлення про тіло (думки, емоції, знання) і, яка утворює зорову картину, в основі якої знаходяться образи – враження людини про себе. Дослідники доводять, що порушення образу тіла пов'язане з віковими змінами і специфікою сприймання власного тіла може спричиняти змінене ставлення до нього, набувати характеру видозмінених станів, до яких, перш за все, фахівці відносять дисморфофобії та дисморфоманії. В їх основі лежить хворобливе уявлення про образ свого тіла, дисморфоманічні переживання, негативне ставлення до свого тіла і нереалістичний (недосяжний) образ «ідеального» тіла. При цьому, порушення образу тіла є стрижневим феноменом у розвитку згаданих психопатологічних розладів, що дозволяє розглядати їх як окремі види порушення образу тіла. Принагідно слід зауважити, що дуже часто подібне викривлене сприймання своєї зовнішності призводить до порушення харчової поведінки: анорексії та булімії. Саме тому, **перспективу та актуальність** подальших пошуків ми вбачаємо у вивченні та розкритті змісту основних видів порушення харчової поведінки та науковій рефлексії особливостей трансформації тілесного образу у ранньому юнацькому віці.

Список літератури:

1. Берн Ш. М. Гендерная психология / Ш. М. Берн: [Пер. с англ.]. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2001. – 320 с.
2. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс. – М.: Прогресс, 1986. – 420 с.
3. Боришевський М. Дорога до себе: від основ суб'єктності до вершин духовності: монографія / М. Боришевський. – К.: Академвидав, 2010. – 416 с.
4. Грошев И. В. Образ женщины в рекламе / И. В. Грошев. Женщина. Гендер. Культура. – М.: МЦГИ, 1999. – С. 331-343.
5. Дорожевец А. Н. Искажение образа физического Я у больных ожирением и нервной анорексией: автореф. дис. ... канд. психол. наук / А. Н. Дорожевец. – МГУ им. М. В. Ломоносова. – М., 1986. – 19 с.
6. Кон И. С. В поисках себя. Личность и её самосознание / И. С. Кон. – М.: Политиздат, 1984. – 335 с.
7. Коркина М. В. Нервная анорексия / М. В. Коркина, М. А. Цивилько, В. В. Марилов. – М.: Класс, 1986. – 176 с.
8. Моляко Р. В. Психокорекційні стратегії деформації Я-образу зовнішності в юнацькому віці / Р. В. Моляко // Практична психологія та соціальна робота. – 2004. – № 6. – С. 78-80.
9. Нечитайло Т. А. Формування позитивного образу фізичного Я в підлітковому віці / Т. А. Нечитайло // Психологічні перспективи. – Луцьк: ВНУ. – 2009. – Вип. 14. – С. 61-67.
10. Соколова Е. Т. Самосознание и самооценка при аномалиях личности / Е. Т. Соколова. – М.: МГУ, 1989. – 216 с.
11. Столин В. В. Самосознание личности / В. В. Столин. – М.: Изд-во МГУ, 1983. – 284 с.
12. Реан А. А. Психология личности: Социализация, поведение, общение / А. А. Реан – М.; СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2004. – 416 с.
13. Тіунова А. О. Вплив порушення сприйняття власного тіла на особистісний розвиток підлітка / А. О. Тіунова // Історія та сучасний стан педагогічних та психологічних наук: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 7 листопада 2014 р.). У 2 частинах. – К.: ГО «Київська наукова організація 112. – Педагогіки та психології», 2014. – Ч. II. – С. 109.
14. Тхостов А. Ш. Психология телесности / А. Ш. Тхостов. – М.: Смысл, 2002. – 287 с.
15. Черкашина А. Г. Образ физического Я в самоотношении девушек 17-18 лет [Текст]: дисс. ... канд. психол. наук. – Самара, 2004. – 197 с.
16. Цуркин В. А. Особенности физического «Я» у лиц с разными типами привязанности к матери В. А. Цуркин, Т. Н. Разуваева // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия Гуманитарные науки. 2013. № 27(170). Выпуск 20. – С. 308 -313.
17. Franzoi S. L. Gender differences in the experience of body awareness: an experimental sampling study / S. L. Franzoi, J. J. Kessenich, P. A. Surgrue // Sex Roles. – 1989. – V. 21. – № 7-8. – P. 499-515.

Левицькая И.М., Попиль М.И
Дрогобычский государственный педагогический университет имени Ивана Франко

ВЛИЯНИЕ ОБРАЗА ФИЗИЧЕСКОГО «Я» НА САМООТНОШЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТИ В РАННЕМ ЮНОШЕСКОМ ВОЗРАСТЕ

Аннотация
В статье анализируется психолого-педагогическая литература по вопросам самоотношения к образу физического Я в общей структуре Я-концепции личности; описано социально-психологические факторы формирования этих феноменов и определено их влияние на развитие личности юношеского возраста. Констатировано, что личные проблемы, связанные с искривленным восприятием собственного тела, становятся все более актуальными для современного общества и, учитывая физические критерии, предлагаемых как эталонные извне порождают ряд психологических проблем. Особенно опасными для здоровья юношей и девушек есть дисморфомании и дисморфофобии формы психологического расстройства, характеризующиеся навязчивыми убеждениями человека о наличии у него какого-то дефекта внешности, воображаемого или преувеличенного.
Ключевые слова: образ физического «Я», образ тела, «Я-концепция», самоотношение, юношеский возраст, дисморфомании, дисморфофобия.

Levytska I.M., Popil M.I.
Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko

INFLUENCE OF THE IMAGE PHYSICAL ON SELF-RELATION AND PERSONALITY DEVELOPMENT IN EARLY ADOLESCENCE

Summary
The article analyzes psycho-pedagogical literature on the issues of self-relation to the image of the physical self in the general structure of the self-concept of personality; Describes the socio-psychological factors of the formation of these phenomena and determines their impact on the development of the personality of adolescence. It has been established that personal problems associated with the distorted perception of one's own body are becoming more relevant to modern society and, given the physical criteria offered as external reference, generate a number of psychological problems. Especially dangerous for the health of young men and girls is dysmorphomania and dysmorphophobia of the form of a psychological disorder characterized by obsessive beliefs of a person about the presence of a defect in his appearance, imaginary or exaggerated.
Keywords: physical image, body image, «self-concept», self-relation, adolescence, dysmorfomaniya, dysmorfofobiya.

УДК 316.644:316.346-056.26

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ СТЕРЕОТИПИ У СТАВЛЕННІ ДО ЛЮДЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Мазай Л.Ю.
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

У статті представлено основні результати емпіричного дослідження соціально-психологічних стереотипів у ставленні до людей з інвалідністю, проведеного на базі Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Здійснено порівняльний аналіз особливостей досліджуваного явища на двох групах студентів різних спеціальностей. Виявлені домінантні як негативні, так і позитивні тенденції у ставленні до осіб з інвалідністю, які мають місце в сучасному українському соціумі. Проведено кореляційний аналіз між показниками соціально-психологічної толерантності та емоційних реакцій при взаємодії з інвалідизованими людьми. Окреслено перспективні для подальших досліджень аспекти цієї проблематики.
Ключові слова: соціально-психологічні стереотипи, людина з інвалідністю, емоційні реакції, соціальні установки, гандикапізм.

Окреслення проблеми в її зв'язку з важливими науковими та практичними завданнями. З кожним роком кількість людей як з вродженою, так і з набутою інвалідністю зростає. За результатами демографічних досліджень, на початку 90-х рр. XX ст. чисельність людей з інвалідністю в Україні становила 1,5 млн. осіб, а у 2011 – 2,73 млн. З початком антитерористичної операції (АТО) на сході України станом на 01.01.2015 року серед 825 тис. внутрішніх переселенців більше 29 тис. – інваліди, серед 2979 військовослужбовців Збройних Сил України, Національної гвардії України, МВД та інших силових структур, які отримали поранення, станом на 01.07.2015 925 чоловік визнано інвалідами війни [3, с. 4]. Стрімко збільшується дитяча інвалідність.

Перед державою постають проблеми успішної соціалізації таких осіб, ефективності та доцільності інклюзивної освіти, надання соціальної допомоги, створення спеціалізованих закладів реабілітації тощо. Якщо в європейських країнах суспільству вдалось розробити ефективні методи включення людей з інвалідністю у повноцінну життєдіяльність, створити умови для їх самоактуалізації, сформувати відповідне гуманне ставлення, то в Україні сьогодні є ще прогалини у вирішенні зазначених проблем як на державному рівні, так і на рівні громади, колективу. Зокрема, потребує корекції ставлення здорових людей до осіб з функціональними обмеженнями, подолання стереотипних уявлень про те, що ці члени суспільства є неповноцінними у професійному становленні, навчанні, взаємодії з соціумом загалом. Актуальність пропонованого дослідження зумовлена суспільною потребою.

Аналіз останніх досліджень. Через зазначені вище суспільно-психологічні явища сьогодні активізувалася увага до теми інвалідності, науковці різних галузей продовжують досліджувати різнопланові аспекти цієї проблематики та створювати на їх основі розробки методик роботи, навчання та соціалізації осіб з функціональними обмеженнями. Найбільш помітними у психологічній науці є студії Л.С. Виготського, присвячені вивченню первинного та вторинного дефекту інвалідності [4]. Серед науковців, які розглядали інвалідність у площині індивідуальних відмінностей – Л.А. Александрова, Д.О. Леонтьєв,

С.Д. Максименко, М.М. Семаго, Н.Я. Семаго [7], [5]. Проблему соціалізації інвалідів досліджували І. Каткова, В. Кузнєцов, С. Саричева, О. Чабан (медичний аспект), О.М. Дікова-Фаворська, О. Асмолов, І. Расюк, О. Усанова (соціально-психологічний аспект), С. Болтивець, Б. Гершунський, В. Журавська, І. Зязюн (педагогічний аспект) [5]. Особливостей соціально-психологічної дезадаптації людей з інвалідністю торкалися у своїх працях М.І. Томчук, Ю.П. Жогна, Т.О. Комар, І.В. Чухрій, Т.Л. Панченко [10], [2], [5].

З тематикою нашого дослідження безпосередньо пов'язані праці іноземних психологів, спрямовані на вивчення проявів гандикапізму Р. Корсіні, А. Ауєрбаха [9]. Серед вітчизняних науковців розробкою проблеми негативного ставлення та марновірств стосовно осіб з відхиленнями від норми розумового чи фізичного розвитку займається О.О. Ставицький [9]. Українські психологи Р. Левін, Н. Коровашкіна, О. Очкур розробили класифікацію ставлень у суспільстві до людей з інвалідністю [1]. Досліджували стереотипи загалом У. Ліпманн, Т. Шибутині, Р. Таджурі, Г. Тешвел, К. Левін («теорія поля»), Г. Олпорт, У. Вайнекі, Р. Картер, О. Клайнберг [11], [12], [13], [8].

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Незважаючи на досить значну кількість наукових студій, вважаємо, що констатувати вичерпне вивчення окресленої проблематики ще зарано, зокрема потребують детальнішого аналізу соціально-психологічних стереотипи у ставленні до людей з інвалідністю, їхня природа, особливі вияви.

Метою пропонованої статті є висвітлення результатів емпіричного дослідження соціально-психологічних стереотипів у ставленні пересічних українців, зокрема молоді, до людей з інвалідністю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для аналізу соціально-психологічних стереотипів у ставленні пересічних українців до людей з інвалідністю виділено ознаки, що репрезентують когнітивний, емоційний та поведінковий аспекти: загальні уявлення індивіда про людей з інвалідністю, асоціації стосовно феномену інвалідності, зацікавленість проблематикою інвалідності, емоції та переживання, які переживає індивід при взаємодії з інвалідизованим або при зустрічі з ним у побуті, готовність допомогти чи уникання контакту, установка сприймати особу з інвалідністю як рівноцінного партнера в спілкуванні чи роботі або ж як людину з особливими потребами та обмеженнями.

До участі в дослідженні залучено дві групи студентів третього курсу факультету іноземних мов спеціальності «Філологія. Німецька мова та література» (n=22) і навчально-наукового інституту педагогіки, психології та підготовки фахівців вищої кваліфікації спеціальності «Психологія» (n=20) Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Чисельність вибірки становить 42 особи.

Під час проведення дослідження нами використано такі методики, як модифікована методика «Незавершені речення» (О. О. Ставицький) [9, с. 123], «Діагностика комунікативної толерантності» (В. В. Бойко) [6, с. 74], а також спеціально розроблені авторські анкета та ситуативний опитувальник.

В обробці отриманих результатів анкетування та опитування ми застосовували контент-аналіз для виявлення домінантних тенденцій у ставленні респондентів до людей з інвалідністю та найбільш поширених соціально-психологічних стереотипів. На основі результатів за модифікованою методикою «Незавершені речення» О.О. Ставицького та методикою «Діагностики комунікативної толерантності» В. В. Бойка проведений кореляційний аналіз для виявлення наявності чи відсутності залежності між загальною модальністю ставлення респондентів та рівнем їхньої комунікативної толерантності.

Проаналізувавши отримані результати, ми виявили різницю між двома групами респондентів у відсотковому співвідношенні вираження тенденцій у ставленні до людей-інвалідів. Так, у студентів спеціальності «Філологія. Німецька мова та література» більше спостерігаємо емпатії та співчуття у ставленні до людей з інвалідністю й при взаємодії з ними (68,18%), ніж у студентів спеціальності «Психологія» (40%). Внутрішнє неприйняття інвалідності, однак зовнішнє дотримання суспільних настанов більше виражене у респондентів-психологів (45%), ніж у респондентів-філологів (27%), тоді, як в останніх сформована внутрішня готовність допомогти інвалідизованому (27% на противагу 5%). Більшість студентів-філологів розуміють існування проблеми інвалідності як суспільного явища (64%). У студентів-психологів ця тенденція проявилась меншою мірою (20%).Також не виявлено у респондентів попередньої групи таких тенденцій у ставленні до людей з інвалідністю, як упередження до інвалідизованих, зумовлені переконанням у тому, що ці люди замкнуті, відсторонені від суспільства, егоїстичні тощо; переконання у тому, що не варто демонструвати та висловлювати свого співчуття людям з інвалідністю так, як це може образити їх; виникнення страху, відрази, презирства через зовнішні дефекти інвалідизованого. Наявність цих тенденцій у групі студентів-психологів можемо пояснити негативним попереднім досвідом взаємодії у реабілітаційних центрах з людьми, які мають інвалідність, зумовлену розумовими відхиленнями.

Відсутні значні відмінності між показниками двох груп респондентів за результатами методики «Діагностика комунікативної толерантності» В.В. Бойка. Так, у 15% студентів-психологів встановлений низький рівень толерантності, у 55% – середній рівень, у 30% – високий, а у студентів групи спеціальності «Філологія. Німецька мова та література» у 23% респондентів встановлений низький рівень комунікативної толерантності, 45%– середній рівень, високий рівень комунікативної толерантності у 32%. При обчисленні кореляції між показниками загальної модальності ставлення за модифікованою методикою «Незавершені речення» О.О. Ставицького та комунікативної толерантності виявлено зв'язок між ними (R=0,6800; R=0,6397).

Домінантними соціально-психологічними стереотипними тенденціями у всій вибірці респондентів, які діагностовані шляхом аналізу проективного матеріалу модифікованої методики «Незавершені речення» О. О. Ставицького, є такі:

1) емпатія та співчуття у ставленні до людей з інвалідністю та при взаємодії з ними – у 57% респондентів;

2) тенденція до рівноцінної взаємодії, переконаність у тому, що до інвалідизованих потрібно ставитись так само, як до всіх інших людей – у 45% респондентів;

3) страх бути неприйнятим суспільством при взаємодії з інвалідом, що можемо пояснити прихованим страхом бути відкинутим суспільством у ситуації власної інвалідизації – у 17% респондентів;

4) опосередковане вираження того, що інвалідність не приймається суспільством – у 50% респондентів;

5) страх стати інвалідом чи страх перед інвалідизацією близьких людей (саме перед втратою здоров'я, серйозною хворобою, а не втратою соціальних зв'язків при інвалідизації) – у 55% респондентів;

6) негативна оцінка надмірної концентрації інвалідизованих на своїх проблемах – у 50% респондентів;

7) виникнення сумних, депресивних почуттів при взаємодії з інвалідизованим, коли він розповідає свою історію життя, травми, жаліється на життя – у 38% респондентів;

8) внутрішнє неприйняття інвалідності, однак зовнішнє дотримання суспільних настанов – у 36% респондентів;

9) сформована внутрішня готовність допомогти інвалідизованому, якщо він цього потребує – у 17% респондентів;

10) відчуття власної безпорадності перед інвалідизованим, страх, що не зможе допомогти – у 45% респондентів;

11) акцентування на своїй повноцінності – у 52% респондентів;

12) захоплення силою волі, мужністю та витривалістю людей з інвалідністю – у 62% респондентів;

13) розуміння існування проблеми інвалідності як суспільного явища – у 43% респондентів;

14) розуміння того, що суспільство повинне змінювати своє ставлення до людей з інвалідністю – у 83% респондентів;

15) виникнення агресії, відрази, презирства у випадку, якщо інвалідизований поводить себе грубо, нахабно, аморально або йому притаманні негативні властивості характеру, – у 80% респондентів.

Висновки здійсненого дослідження. Отже, аналізуючи результати усієї вибірки респондентів, можемо зробити висновки, що найбільш поширеними соціально-психологічними стереотипами у ставленні до людей з інвалідністю є переконання у тому, що це люди з обмеженими функціональними можливостями, недієздатні, самотні та безпомічні, які потребують постійної допомоги та опіки, їм властиві песимістичність настрою, замкнутість і надмірна концентрація на своїх проблемах. Під час зустрічі, взаємодії чи спілкуванні з інвалідизованим респонденти вказували, що найчастіше у них виникають почуття жалю, суму, співчуття, виникає бажання допомоги, підтримати. Однак виявлено також тенденції до рівноцінної взаємодії з інвалідизованими, усвідомлення того, що суспільству потрібно переглянути своє ставлення до людей з інвалідністю, активніше змінювати умови побуту на комфортні та доступні для всіх. Це підтверджується позитивним ставленням студентів до ідеї запровадження інклюзивної освіти, готовності взаємодіяти з інвалідизованою людиною у близькому оточенні, пристосовувати навколишнє середовище до потреб таких людей. Позитивною особливістю ставлення до людей з інвалідністю є те, що респонденти сприймають їх перш за все як особистостей, яким можуть бути притаманні як позитивні, так і негативні властивості характеру, при цьому зовнішні дефекти не є вирішальними у створенні образу інвалідизованого. Закономірним і водночас негативним явищем є виникнення страху та тривоги у ситуаціях взаємодії з людиною, яка має інвалідність, коли респондент ставить себе на її місце, хвилюється за стан свого здоров'я та здоров'я рідних, не впевнений, що зможе допомогти. Це зумовлює відсторонення від інвалідизованих, формування таких соціально-психологічних стереотипів, як переконання у тому, що взаємодія з інвалідом потребує великої відповідальності, затрати значних психологічних ресурсів та може призвести до власної ізоляції від суспільства.

З узагальнених вище особливостей соціально-психологічних стереотипів респондентів у ставленні до людей з інвалідністю можемо зробити висновок про наявність амбівалентної модальності, якій властиві закріплені установки страху й тривоги, однак очевидним є орієнтація на конструктивну й рівноцінну взаємодію з інвалідизованим.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Тема нашого дослідження не обмежується виділеними для його реалізації аспектами предмету вивчення. Залишаються нез'ясованими динаміка зміни соціально-психологічних стереотипів у ставленні до людей з інвалідністю за умов проведення тематичних просвітницьких заходів (круглих столів, конференцій, тренінгів, бесід тощо) та викладання дисциплін з інклюзії та психології інвалідизованих у навчальних закладах різного рівня. Також важливою науковою проблемою є вивчення шляхів подолання аутостереотипів самих осіб з інвалідністю, а також особливості їхньої реакції на інвалідність та її переживання. Ці проблеми окреслюють перспективи майбутніх наших студій.

Список літератури:

1. Агеев В.С. Психологическое исследование социальных стереотипов / В.С. Агеев // Вопросы психологии. – 1986. – № 1.
2. Аймедоа К.В., Жогно Ю.П., Сторож В.В. Взаємодія соціальної та медичних ланок паліативної та хосписної допомоги інвалідам та невиліковно хворим / Аймедов К.В., Жогно Ю.П., Сторож В.В. // Таврический журнал психиатрии. – 2013. – № 1. – С. 4–8.
3. Альтернативный доклад о состоянии выполнения Конвенции ООН о правах инвалидов – Украина: 2015.
4. Выготский Л.С. Собрание сочинений: в 6-ти т. / Л.С. Выготский. – Т. 5: Основы дефектологии / Л.С. Выготский / Под. ред. Т.А. Власовой. – М.: Педагогика, 1983. – 368 с.
5. Комар Т.О. Соціально-психологічна дезадаптація батьків, які виховують дитину інваліда / Т.О. Комар / Нові технології навчання. Збірник наукових праць. Шляхи розвитку духовності та професіоналізму за умов

глобалізації ринку освітніх послуг // Спец. Випуск № 48. Частина 1: Інститут Інноваційних технологій і змісту освіти. Міністерство освіти і науки України, Вінницький соціально економічний інститут Університету Україна. – Київ-Вінниця, 2007. – С. 231-237.
6. Коломієць Л.І., Шульга Г.Б. Психологічна діагностика мотивації та комунікації особистості: навчально-методичний посібник / Л.І. Коломієць, Г.Б. Шульга. – Вінниця, 2012. – 186 с.
7. Максименко С.Д. От психологического обеспечения к психологическому сопровождению / С.Д. Максименко, Г.В. Ложкин, А.Б. Колосов // Практична психологія та соціальна робота: наук. – практ. освітньо-метод. журн. / гол. ред. Губенко О.В. – 2010. – № 2. – С. 1-10.
8. Оллпорт Г.В. Личность в психологии / Г.В. Оллпорт. – М.: Ювента, СПб: Лекато, 1998. – 345 с.
9. Ставицький О.О. Психологія гандикапізму: монографія / О.О. Ставицький – Рівне: Принт Хаус, 2011. – 376 с.
10. Томчук М.І. Соціально-психологічні проблеми розвитку особистості з особливими потребами / М.І. Томчук // Підготовка соціального працівника: надбання, проблеми, перспективи: зб. наук. пр. за результатами Всеукр. конф. / Університет «Україна». – Хмельницький, 2003. – С. 58-60.
11. Шибутани Т. Социальная психология / Т. Шибутани. – М.: 1969. – 534 с.
12. Taguiri R. Person perception / R. Taguiri, J. Lindzey, E. Aronson // The Handbook of social psychology. V. 3. – N.Y.: 1969.
13. Tajfel H. Social stereotypes and social groups / H. Tajfel, J.C. Turner, H. Giles // Intergroup behavior. – Oxford: Basil Blackwell, 1981. – P. 144-167.

Мазай Л.Ю.
Винницкий государственный педагогический университет
имени Михаила Коцюбинского

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ СТЕРЕОТИПЫ В ОТНОШЕНИИ К ЛЮДЯМ С ИНВАЛИДНОСТЬЮ

Аннотация
В статье представлены основные результаты эмпирического исследования социально-психологических стереотипов в отношении к людям с инвалидностью, проведенного на базе Винницкого государственного педагогического университета имени Михайла Коцюбинского. Осуществлено сравнительный анализ особенностей изучаемого явления на двух группах студентов разных специальностей. Обнаружены доминантные как негативные, так и позитивные тенденции в отношении к людям с инвалидностью, которые имеют место в современном украинском обществе. Проведено корреляционный анализ между показателями социально-психологической толерантности и эмоциональными реакциями при взаимодействии с инвалидизированными людьми. Очерчены перспективные для дальнейших исследований аспекты этой проблематики.
Ключевые слова: социально-психологические стереотипы, человек с инвалидностью, эмоциональные реакции, социальные установки, гандикапизм.

Mazay L.Y.
Vinnytsia State Pedagogical University
named after Mykhailo Kotsyubynsky

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL STEREOTYPES IN THE RELATION TO INDIVIDUALS WITH DISABILITIES

Summary
The article presents the main results of an empirical research of social and psychological stereotypes in the treatment of individuals with disabilities that was conducted at Vinnytsia state pedagogical university named by Mykhailo Kotsiubynskyi. The research involved a comparative analysis of the peculiarities of the subject under study in two student groups of different specialities. The latter resulted in the definition of negative and positive trends in the treatment of individuals with disabilities observed in modern Ukrainian society. The article also presents a correlation analysis between the indices of social and psychological tolerance and emotional reactions in interaction with disabled people. This research enabled the definition of those aspects of the problem that should undergo further study.
Keywords: social and psychological stereotypes, individuals with disabilities, emotional reactions, social attitudes, handicapism.

УДК 37.091.3:159.925:81'243

ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ НЕВЕРБАЛЬНОГО СПІЛКУВАННЯ В ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Турчин О.В.
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

У статті представлено опис результатів порівняльного констатувального експерименту, проведеного серед студентів І та ІІ курсів спеціальності «Психологія» ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». Використано методики психодіагностики об'єктивності, емоційної спрямованості особистості, комунікативних перешкод у встановленні емоційних контактів, невербальних характеристик спілкування, експертна оцінка психодидактичних особливостей навчання іноземної мови. Проаналізовано частотність використання та семантичний спектр застосування засобів невербального спілкування у процесі викладання іноземної мови у школі та вищому навчальному закладі. Визначено особливості викладання іноземної мови у загальноосвітній та вищій школах з точки зору пріоритетності використання емоційно-експресивних засобів педагогічного спілкування. Акцентовано проблеми експресивного супроводу навчання іноземної мови школярів і студентів у процесі професійно-особистісного становлення зростаючого покоління.
Ключові слова: констатувальний експеримент, психосемантика, емоційна спрямованість, експертна оцінка, невербальні засоби спілкування, експресивна виразність, навчання іноземної мови.

Постановка проблеми. Виконання Закону України про вищу освіту передбачає модернізацію професійної підготовки майбутніх фахівців відповідно до світових стандартів якості змісту освіти, релевантного структурі ключових компетенцій професіонала певного профілю. При цьому мовленнєва компетенція є необхідним складником професійної компетентності особистості та показником її соціалізованості й міжкультурної компетентності.

На сьогодні існують непоодинокі спроби інтегрувати психолінгвістичні, соціокультурні і психосемантичні дослідження у психолого-педагогічні. При цьому недооцінюються еволюційно-психологічні та психотерапевтичні здобутки, які можуть бути використані для оптимізації навчання іноземної мови школярів та студентів – майбутніх фахівців засобами невербальної експресії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблеми невербальних аспектів спілкування займалися Дж. Фаст, А. Піз, М. Крічлі, Ч. Морріс, І.Н. Горєлов, В.А. Лабунська, О.О. Леонтьєв та ін. Проблема нетрадиційного навчання невербальними засобами є предметом дослідження значної кількості як зарубіжних, так і вітчизняних вчених, зокрема П. Булл, П. Лойстер, Г.В. Онкович, Ю.І. Пассов, О.Б. Тарнопольський, Н. К. Скляренко тощо, які досліджували процес спілкування, розглядаючи взаємозв'язок його вербальних і невербальних компонентів [5]. Дослідженням експресивного (невербального) компоненту спілкування у психолого-педагогічній галузі займалися З.С. Карпенко, Є.О. Петрова, О.О. Бодальов та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Наукова новизна статті полягає в описі результатів порівняльного психодіагностичного обстеження особливостей застосування засобів невербальної експресії в процесі навчання англійської мови у школах та вищих навчальних закладах.

Мета статті. Представити результати констатувального експерименту щодо частотності і семантики невербальних засобів спілкування, які використовують шкільні вчителі та викладачі вищих навчальних закладів з метою підсилення ефективності викладання іноземної мови.

Виклад основного матеріалу. Глобалізоване мультикультурне суспільство в добу масового поширення Інтернет-комунікацій висуває перед сучасною людиною нові вимоги. Знання іноземної, зокрема, англійської, професійної мови є одним із них. Це спонукало до проведення порівняльного констатувального експерименту, в якому взяли участь 93 респонденти – студенти І і ІІ курсів спеціальності «Психологія» ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». В процесі експерименту було застосовано такі методи дослідження: авторська анкета, що передбачала ретроспективну експертну оцінку за шкалою Лайкерта особливостей викладання іноземної мови у школі та ВНЗ, опитувальник «Невербальні характеристики спілкування» (В. О. Лабунська), методика «Визначення емоційної спрямованості особистості» (Б. І. Додонов), тест на об'єктивність (Р. С. Немов), методика діагностики «перешкод» у встановленні емоційних контактів (В. В. Бойко).

Оскільки основною діагностичною процедурою даного дослідження є експертна оцінка студентів, то важливо було перевірити їх здатність виносити об'єктивні судження і давати зважені оцінки спостережуваних фактів, явищ і осіб. Це дозволило б визначити ступінь довіри до отриманих результатів. Саме цією необхідністю і було викликано застосування тесту на об'єктивність Р. С. Нємова [7, с. 469-473].

Як показують отримані дані, переважна частина самооцінок студентів (73%) перебуває в оптимальному діапазоні від 31 до 39 балів; 22,6% виявляють невпевненість у правильності своїх суджень та схильні змінювати свою думку під впливом стороннього тиску; зовсім незначна частина студентів (всього 4 особи або 4,4%) діагностованої вибірки проявляє надмірну самовпевненість і тенденційність в оцінюванні інших людей.

Отже, самооцінки студентів, отримані за тестом на об'єктивність, свідчать про те, що їх експертному висновку можна довіряти і достатньо впевнено покладатися на спостережувані ними

експресивно-мімічні, пантомімічні, позно-тонічні тілесні прояви та їхній емоційний супровід.

Що ж до експертної оцінки ступеня об'єктивності шкільних учителів іноземної мови, то вони розподілилися у такій пропорції: 38,7% учителів було оцінено як об'єктивні та стільки ж – як недостатньо об'єктивні через брак асертивності і схильності змінювати свою точку зору під впливом ситуативних чинників, решту 22,6% учителів було визначено як самовпевнених, позбавлених самокритики, заангажованих.

Викладачів іноземної мови у ВНЗ студенти загалом оцінюють як більш об'єктивних порівняно з їх шкільними колегами (59,1% проти 38,7%), менше серед викладачів і невпевнених та конформних людей (22,6% проти 38,7%) і ще менше (18,3% проти 22,6%) самовпевнених та, ймовірно, професійно деформованих осіб.

Інтерпретацію результатів констатувального експерименту слід розпочати з даних, отриманих за методикою визначення емоційної спрямованості особистості Додонова [2, с. 123-125], модифікованої нами під завдання даного констатувального експерименту. Отже, найбільш вираженими емоційними модальностями шкільних учителів іноземної мови у візуальному сприйнятті їхніх учнів – теперішніх студентів-першокурсників стали практичні, альтруїстичні й комунікативні емоції, які здобули найвищі експертні оцінки і посіли найвищі (1-3) ранги відповідно. Прикметно, що медіана – умовна межа, яка ділить варіаційний ряд навпіл, поступово зміщується від найвищих значень для практичних емоцій і альтруїстичних емоцій (7) до 6 для комунікативних емоцій; а мода – найбільш «популярна» варіанта для практичних емоцій збігається з найвищою оцінкою (10), далі йдуть 9 для комунікативних емоцій і 8 для альтруїстичних емоцій. Відтак можемо стверджувати, що випускники шкіл відзначають намагання їхніх учителів налагодити дружню групову роботу на уроках іноземної мови, їх щире прагнення передати свої знання дітям і радість з приводу того, коли їм це вдається.

Найнижчі рангові позиції (10 і 9) при суттєвому відриві від 8-го рангу посіли відповідно романтичні й акизитивні емоції, котрим до того ж притаманні найнижчі показники моди (виняток становлять естетичні емоції, де мода становить 1). Це вказує на те, що на уроках іноземної мови у школі не було місця для переживання хвилювання від проникнення в таємниці етимології і морфології слів, синтаксичні чи стилістичні тонкощі мовлення тощо. Водночас учителі іноземної мови, на думку експертів, не демонстрували мотив особистого збагачення, користолюбства, прагнення до накопичення матеріальних благ, на що вказують низькі статистичні показники акизитивних емоцій.

Найвище середнє значення експертної оцінки викладачів ВНЗ (по 6,37) і найвищі ранги (між 1 і 2) отримали, як і у випадку оцінки шкільних учителів іноземної мови, практичні й альтруїстичні емоції; на третій позиції перебувають комунікативні емоції, що цілком дублює результат експертної оцінки шкільних учителів з тією лиш різницею, що студенти відзначають більшу дружелюбність, налаштованість на рівноправне, партнерське спілкування, мажорну емоційну тональність занять з іноземної мови у ВНЗ. Останнє видається цілком закономірним результатом урахування викладачами вікових особливостей студентів ВНЗ (зрілий юнацький вік на відміну від періоду ранньої юності у випускників шкіл) та змінену соціальну ситуацію їх розвитку (початок професійної підготовки на відміну від особливостей здобуття середньої освіти і труднощів професійного самовизначення у старшокласників).

Цікаво, що оцінка студентами практичних емоцій викладачів дещо більш оптимістична, ніж альтруїстичних (мода для практичних емоцій=9, а для альтруїстичних емоцій=7), що може пояснюватися більшим, ніж у випадку зі школярами, делегуванням відповідальності за результати опанування іноземної мови на самих студентів, ніж на себе.

Найнижчі ранги отримали романтичні й естетичні емоції викладачів ВНЗ, що частково підтверджує спостереження тих же експертів щодо шкільних учителів іноземної мови з тією лиш відмінністю, що акизитивні емоції, за якими стоїть прагнення до особистої вигоди і збагачення, у викладачів ВНЗ оцінюється трохи вище (7 проти 9 у шкільних вчителів), а естетична насиченість занять оцінюється як явно недостатня (9 ранг у викладачів за естетичними емоціями на противагу 7 рангу в учителів школи).

Дані результати слід узяти до уваги з метою усунення емоційно-ціннісних дисбалансів у процесі експериментального навчання за спеціально розробленою експресивною дидактичною психотехнологією, покликаною оптимізувати вивчення англійської мови майбутніми психологами.

Щоб уточнити, наскільки самі студенти потребують підвищення власної комунікативної компетентності, яка є базою для набуття і її іншомовного виміру, було застосовано методику діагностики перешкод у встановленні емоційних контактів В. В. Бойка [1; 8 с. 695-697]. Методика давала змогу визначити рівень вираженості окремих вад емоційно-комунікативного спектру взаємодії, що впливає як на загальну успішність навчально-професійної діяльності студентів – майбутніх психологів, так і на їхню здатність до адсорбції лінгвістичних знань, умінь та навичок з професійно-орієнтованої англійської мови.

Отже, при максимальній кількості 5 балів за кожною із шкал найвищі показники перешкод у встановленні емоційних контактів отримано за параметром «неадекватне емоційне вираження» – 2,60. Зрозуміло, що інконгруентність, невідповідність внутрішнього змісту переживання його тілесній, пара- й екстралінгвістичній «оболонці» суттєво шкодить зав'язуванню продуктивних, довірливих, чесних взаємин. Досить сильно виражена і така вада емоційного спілкування, як невміння керувати емоціями, дозувати їх (2,41 бала). Справді, надмірна екзальтованість, імпульсивність, емоційна реактивність створюють тривожний емоційний тон спілкування, вносять у взаємини необдуманість і безлад. Найменш вираженою перешкодою встановлення емоційних контактів виявилася негнучкість, нерозвинутість і невиразність емоцій. Очевидно, наші респонденти не вважали, що їм бракує барв у власній «емоційній палітрі», що суголосно їх віку й узгоджується з попередніми інтерпретаціями найвищих показників, отриманих за двома схарактеризованими шкалами опитувальника.

Загальний показник перешкод у встановленні емоційних контактів – 11,34 бала, що потрапляє у діапазон 9-12 балів, який свідчить про наявність помірно виражених проблем комунікативного спектру міжособистісної взаємодії та ділового спілкування.

З метою з'ясування частоти використання тих чи інших невербальних засобів спілкування вчителями (викладачами) іноземної мови було використано методику «Невербальні характеристики спілкування» В. А. Лабунської [6, с. 313-316], модифіковану під особливості даного констатувального експерименту.

Насамперед кидається у вічі суттєва відмінність в експресивній виразності шкільних учителів і викладачів іноземної мови у ВНЗ. Даний факт можна пояснити щонайменше трьома причинами:

1) учителі іноземної мови у школі мають справу зі значно молодшим контингентом учнів і початковим етапом вивчення нерідної мови, що потребує наочно-дійового методичного забезпечення й експресивного підсилення педагогічного спілкування на уроках іноземної мови;

2) продовження вивчення іноземної мови у ВНЗ відбувається зі старшим контингентом і на базі знань в обсязі програми загальноосвітньої школи, а тому прив'язана до наочного матеріалу, відтак мотивувальне значення особистої експресії викладача зменшується;

3) база порівняння обох оцінюваних груп (учителів і викладачів) фактично незіставна і відрізняється в рази, тобто, кількість перших в рази перевищує кількість других (десятки осіб учителів шкіл і декілька викладачів університету).

Зазначена обставина обмежує можливість екстраполяції результатів, отриманих за методикою В. А. Лабунської щодо викладачів іноземної мови у ВНЗ, конкретним науково-педагогічним персоналом Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. На перспективу потрібно значно розширити формат емпіричного дослідження, аби забезпечити зовнішню валідність його результатів. Проте на рівні тенденцій можна констатувати таке:

1) 4% і більше у шкільних учителів набрали такі невербальні характеристики спілкування, як «дивитися у вічі» (4,8%), «дивитися в обличчя» (4,4%), «використовувати жести для того, щоб підкреслити, посилити сказане» (4%), «використовувати жести для опису предметів» (4,2%), «сміятися» (4,2%), «виражати радість» (4,2%), аналогічних значень невербальних характеристик спілкування у викладачів іноземної мови ВНЗ досягли такі: «дивитися у вічі» (6,4%), «дивитися в обличчя» (5,2%), «дивитися пильно» (4,2%), «використовувати жести для того, щоб підсилити сказане» (4,5%), «використовувати жести для опису предметів» (4,4%), «виражати радість» (5,8%), «сміятися» (4,5%). Дані характеристики позначають інтерес з боку педагогів до учнів (студентів), змісту і процесу навчання іноземної мови, створюють передумови для формування позитивної мотивації вивчення іноземної мови, виражають доброзичливість і оптимізм учителів (викладачів). Вищі показники у викладачів університету корелюють із вищою оцінкою якості викладання у ВНЗ порівняно з учителями школи, отриманими в результаті анкетування;

2) 1% і менше набрали такі невербальні характеристики спілкування в учителів, як «цілувати» (0,5%), «сидіти, відкинувшись на спинку стільця» (0,3%), «розслаблена поза» (0,3%), «втягнути голову в плечі» (0,4%), «тримати руки на стегнах» (0,3%), «брати під руки» (0,3%), «виражати страждання» (0,4%), «виражати презирство» (0,8%), «виражати страх» (0,6%), «говорити швидко» (0,2%), «плакати» (0,3%); у викладачів іноземної мови ВНЗ аналогічні значення невербальних характеристик спілкування зафіксовано таких показників, як «брати за руки» (0,6%), «обіймати» (0,4%), «цілувати» (0,1%), «класти руки на плечі, шию і т. д.» (0,3%), «сидіти прямо, поклавши руки на коліна, ноги разом» (1%), «опустити голову вниз» (0,6%), «втягнути голову в плечі» (0,6%), «стискати руки позаду себе» (0,5%), «тримати руки в кишенях» (0,6%), «потирати різні частини обличчя, тулуба» (0,6%), «тримати руки на стегнах» (0,1%), «брати під руки» (0,1%), «виражати страждання» (0,4%), «виражати відразу» (0,5%), «виражати презирство» (0,3%), «виражати страх» (0,9%).

Отримані результати експертного оцінювання невербальних характеристик спілкування свідчать про те, що як учителям, так і викладачам іноземних мов ВНЗ притаманна здатність контролювати свої емоції насамперед негативного спектру (страх, презирство, відраза, переживання горя та ін.), прагнення «тримати себе в руках», не допускаючи фамільярності, сексуальної провокації тощо. Проте зауважуємо, що деякі викладачі ВНЗ дозволяють собі зверхність, демонструють почуття переваги над студентами, бувають з ними нещирими, чого не зафіксовано у шкільних учителів іноземної мови.

Моніторинг мотиваційно-особистісних і психодидактичних чинників вивчення іноземної мови серед студентів спеціальності «Психологія» проводився за допомогою авторської анкети, в основу якої покладено шкалу Лайкерта, яка допускає п'ять рівнів градації відповідей за ступенем згоди чи незгоди із запропонованими запитаннями.

Так, перше запитання «Чи вважаєте Ви, що іноземна мова є необхідною складовою сучасного життя?» отримало середній бал 4,74 при σ=0,44 (максимальний бал – 5, мінімальний – 1), що свідчить про високу оцінку суспільного значення вивчення іноземної (найчастіше – англійської) мови для професійної комунікації та мультикультурної взаємодії у глобалізованому світі.

Друге запитання «Чи потрібно вивчати іноземну мову особисто Вам?» переводило усвідомлення суспільної мотивації (об'єктивної затребуваності) іноземної мови на особистісний рівень. Отриманий середній бал 4,50 при σ=0,69 хоч і високий, та все ж нижчий за відповідь на попереднє питання. Отже, не всі студенти особисті, насамперед, кар'єрні, перспективи пов'язують із володінням іноземною мовою.

Що ж до третього запитання «Чи задовільняє Вас Ваш рівень володіння іноземною мовою?», то оцінка в 2,23 бала при σ=0,75 більш ніж красномовна: студенти вкрай незадовільно оцінюють свою іншомовну комунікативну компетентність.

Четверте запитання «Чи погоджуєтеся Ви, що знання іноземної мови є необхідним для Вашої майбутньої професії?» семантично споріднене з другим запитанням і мало на меті перевірити

твердість переконання респондентів у необхідності вдосконалюватися в зазначеному напрямі. Середній бал 4,22 при σ=0,81 вказує на послаблення мотиву самоосвіти респондентів на вимогу уточнення відповіді.

Приблизно такий же результат отримано за відповідями на п'яте запитання»Чи вважаєте Ви, що іноземну мову потрібно вивчати постійно?» – 4,24 бала при σ=0,86.

Ще нижчий показник власної мотивації до вивчення іноземної мови здобуто внаслідок знаходження середнього бала (3,69 при σ=0,94) на шосте запитання «Чи хотіли б Ви продовжувати вивчення іноземної мови на професійно орієнтованих додаткових заняттях?». Цим підтверджується відома психологічна істина про «знані» і «реально діючі» мотиви, між якими зазвичай існує певна дистанція.

Відповідь на сьоме запитання «В минулому Вам легко давалося вивчення іноземної мови?» корелює з відповіддю на третє запитання. Отриманий середній бал (2,77 при σ=1,18) лише трохи вищий за середню самооцінку рівня володіння студентами іноземною мовою.

Восьме і дев'яте запитання визначили рівень цікавості вивчення іноземної мови у школі (у першому випадку) і в університеті (у другому випадку). Для порівняння: середнє 3,09 при σ=1,31 і 3,81 при σ=0,96 свідчать на користь навчання іноземної мови в університеті як більш привабливого заняття. Хоча висота обох оцінок є недостатньою для кваліфікації ситуації з опанування іноземною мовою як задовільної.

Десяте й одинадцяте запитання виявляли оцінку рівня викладання іноземної мови у школі (10-е запитання) і в університеті (11-е запитання). Респонденти віддали явну перевагу ВНЗ перед шкільним навчанням (4,03 бала при σ=0,84 проти 3,18 бала при σ=1,28).

Наступні запитання мали на меті порівняти ступінь використання у школі (12-е запитання) і в університеті (13-е запитання) спеціальних експресивних (наочно-дійових) засобів і методів проведення занять з іноземної мови (малюнків, ігор, драматизацій, придумування асоціацій тощо). Отримано посередні результати з перевагою навчання у ВНЗ (3,58 бала при σ=0,98 – університет і 3,23бала при σ=1,45 – школа).

Чергова пара запитань зіставляла шкільного вчителя (14-е запитання) і викладача іноземної мови у ВНЗ (15-е запитання) з погляду того, наскільки вони володіли засобами емоційної виразності (мовою тіла – позою, жестами, мімікою, інтонацією і темпом мовлення, логічними наголосами тощо). Перевагу було надано викладачеві вишу: 4,08 бала при σ=0,77 проти 3,40 при σ= 1,34).

Було зазначено, що наочно-дійові методи навчання сприяють опануванню іноземної мови (16-е запитання): 4,23 бала при σ=0,77.

Трохи нижче було оцінено значення особистої експресії викладача в опануванні іноземної мови (17-е запитання): 4,09 бала при σ=0,78.

Водночас студенти не мають чіткого уявлення, як можна змінити методику викладання іноземної мови (18-е запитання), про що свідчить результат – 3,13 бала при σ=1,00.

Проте відповідаючи на 19-е запитання «Чи вважаєте Ви ефективним використання експресивних психодидактичних засобів під час проведення занять з іноземної мови?», респонденти дають більш впевнену відповідь: 3,86 бала при σ=0,82 підтверджує даний висновок.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи все вище сказане, слід зазначити, що складовою професійної майстерності викладача іноземної мови є гармонійне поєднання вербальних та невербальних засобів спілкування. Поряд із належним професійним володінням іноземною мовою та традиційною методикою її викладання, викладач повинен володіти ще й інноваційними методами навчання, зокрема використовувати засоби невербальної експресії спілкування та доцільно їх застосовувати. У перспективі бачимо ширше впровадження експресивних психотехнік, що використовують засоби невербального спілкування, у процес викладання іноземної мови у школах та вищих навчальних закладах.

Список літератури:

1. Бойко В.В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других / В.В. Бойко. – М.: Информационно-издательский дом «Филинъ», 1996. – 472 с.
2. Додонов Б.И. Эмоции как ценность / Б.И. Додонов. – М.: Политиздат, 1978. – 272 с.
3. Карпенко З.С. Методичнірозробкилабораторних занять іззагальноїпсихології / З.С. Карпенко. – Івано-Франківськ: Прикарпатський університет ім. В. Стефаника, 1994. – 56 с.
4. Карпенко З.С. Експресивна психотехніка для дітей / З.С. Карпенко. – К.: НПЦ Перспектива, 1997. – 96 с.
5. Кротік Н.Л. Навчання невербального спілкування на заняттях з англійської мови у вищих навчальних закладах немовних спеціальностей [Електронний ресурс] / Н.Л. Кротік // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України / Педагогічні науки. – № 3. – 2010. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Vnadps/2010_3/10knlzns.pdf
6. Лабунская В.А. Не язик тела, а язык души! Психология невербального выражения личности / В. А. Лабунская. — Ростов н/Д.: Феникс, 2009. — 344, [3] с. — (Психологический факультет).
7. Немов Р.С. Психология: Учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. – 4-е изд. / Р.С. Немов. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – Кн. 3: Психодиагностика. Введение в научное психологическое исследование с элементами математической статистики. – 640 с.
8. Основы психологии: Практикум / Ред. – сост. Л.Д. Столяренко. Изд. 3-е, доп. и переработ. – Ростов н/Д.: «Феникс», 2002. – 704 с.

Турчин О.В.
Прикарпатский национальный университет
имени Василия Стефаника

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СРЕДСТВ НЕВЕРБАЛЬОГО ОБЩЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Аннотация
В статье представлено описание результатов сравнительного констатирующего эксперимента, проведенного среди студентов I и II курсов специальности «Психология» ГВУЗ «Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника». Использованы методики психодиагностики объективности, эмоциональной направленности личности, коммуникативных препятствий в установлении эмоциональных контактов, невербальных характеристик общения, экспертная оценка психодидактических особенностей обучения иностранному языку. Проанализированы частотность использования и семантический спектр применения средств невербального общения в процессе преподавания иностранного языка в школе и высшем учебном заведении. Определены особенности преподавания иностранного языка в общеобразовательной и высшей школах с точки зрения приоритетности использования эмоционально-экспрессивных средств педагогического общения. Акцентировано проблемы экспрессивного сопровождения обучения иностранному языку школьников и студентов в процессе профессионально-личностного становления подрастающего поколения.
Ключевые слова: констатирующий эксперимент, психосемантика, эмоциональная направленность, экспертная оценка, невербальные средства общения, экспрессивная выразительность, обучение иностранному языку.

Turchyn O.V.
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

THE USE OF NONVERBAL MEANS OF COMMUNICATION IN THE PROCESS OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING

Summary
The article describes the results of comparative constatual experiment conducted among students of the first and second years of studies of the specialty «Psychology» of SHEI «Vasyl Stefanyk Precarpathian National University». Methods of objectivity psychodiagnostics, personality emotional focus, communicative barriers in establishing emotional contacts, nonverbal characteristics of communication, expert evaluation of psycho-didactical peculiarities of foreign language teaching are used. The frequency of use and semantic range of the application of nonverbal means of communication in the process of foreign language teaching at school and higher educational institution are analyzed. The peculiarities of foreign language teaching at secondary and high schools from the point of view of priority of the use of emotional and expressive means of pedagogical communication are defined. The problems of expressive accompaniment of foreign language teaching to pupils and students in the process of professional and personal development of the growing generation are accentuated.
Keywords: constatual experiment, psychosemantics, emotional focus, expert evaluation, nonverbal means of communication, expressive explicitness, foreign language teaching.

УДК 159.9

ПСИХОЛОГО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВЖИВАННЯ НЕНОРМАТИВНОЇ ЛЕКСИКИ У МОЛОДІЖНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Шевченко О.М., Талько О.Б.
Житомирський національний агроекологічний університет

У статті розглянуто психолого-культурологічні аспекти вживання ненормативної лексики у молодіжному середовищі. Здійснений синтез різних наукових підходів до даної проблеми. Проведений аналіз поширення ненормативної лексики та основні причини її вживання. Надано рекомендації щодо попередження поширення цього явища та його мінімізації.
Ключові слова: ненормативна лексика, молодь, стосунки, особистість, конфлікт, суспільство, лихослів'я, культура мовлення, соціалізація.

Постановка проблеми. Соціокультурними факторами, які зумовлюють міру активності прояву ненормативної лексики, постає, перш за все, ставлення до цього явища та характер її прийняття-неприйняття у певному суспільстві. Так, наприклад, в Україні існує певна лояльність до вживання ненормативної лексики, а в Японії такі речі суворо засуджуються.

Особливості сучасного процесу соціалізації молоді, що відбувається в умовах загострення психологічного дискомфорту в ситуації фрустрації сприяють підвищенню схильності до мовленнєвої агресії. Послаблення рівня саморегуляції призводить до тимчасового обмеження впливу соціальної прийнятності, засвоєння соціально бажаних форм поведінки, що може спровокувати мовну агресію, яка часто супроводжується вживанням ненормативної лексики і може сприйматися суб'єктом як адекватна у певній ситуації.

Однією з причин, яка сприяє поширенню ненормативної лексики можна вважати демократизацію мовної культури. Наявна кримінальна «вульгарна» лексика, яка має місце у молодіжному середовищі, присутність кримінального жаргону у мовленні української молоді свідчить про теперішнє «нездоров'я соціального організму етносу, зокрема про його криміналізацію» [5].

Ми вважаємо що через просвітницьку діяльність старше покоління зобов'язане зробити усе від нього залежне щоб сформувати негативне ставлення до ненормативної лексики у підростаючого покоління та мінімізувати її використання при спілкуванні у молодіжному середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що питанню лихослів'я як психолого-культурологічному феномену приділялася певна увага.

Функціональну роль мови і мовлення в міжособистісній взаємодії, а також психологічний зміст цих явищ досліджували Н.Д. Арутюнова, Б.Ф. Баєв, Л.В. Долинська, М.І. Жинкін, О.О. Леонтьєва, Е.Л. Носенко та інші. У площині соціально-психологічного та соціокультурного феномену ненормативної лексики в комунікативній поведінці особистості слід відзначити таких науковців, як О.Ф. Бондаренко, В.І. Жельвіс, І.С. Кон, В.Л. Леві, Д.С. Ліхачов, Б.А. Успенський, Л.А. Широкорадюк, Н.Ю. Панова та багато інших дослідників.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на інтерес дослідників до ненормативних мовленнєвих конструктів у комунікативній поведінці слід зазначити, що ще недостатньо досліджено психологічні функції цього явища.

На даний час накопичено ще замало відомостей стосовно масштабів і психолого-культурологічних аспектів цього напряму дослідження. Хоча здійснено опрацювання великого масиву інформації у вказаній сфері, розроблено та запропоновано низку порад по мінімізації лихослів'я, слід мати на увазі, що наше суспільство постійно змінюється, нинішнє покоління молоді відрізняється від своїх попередників і так триватиме й надалі. Тому слід безперервно відслідковувати ці зміни і пропонувати сучасні, актуальні засоби взаємодії у молодіжному середовищі.

Бракує також загальнодоступних та узгоджених програм просвітницької роботи з молоддю у сфері взаємин між ними та особливостей соціалізації при переході до різних соціальних груп (навчання, робота, інші види діяльності у системі «людина-людина».

Мета статті. Головною метою нашої роботи є здійснення просвітницької діяльності щодо причин вживання ненормативної лексики, функцій лихослів'я в комунікативній поведінці у молодіжному середовищі. Сподіваємося, що викладені у статті положення допоможуть молодим людям краще розумітися у сутності цього явища, сприятимуть умінню уникати або мінімізувати використання нецензурних слів.

Виклад основного матеріалу. Давньогрецький філософ Сократ писав: «Заговори, щоб я тебе побачив», а українська народна мудрість навчала: «Птаха пізнають за пір'ям, а людину за мовою». Людину, яка вміє гарно говорити, в усі часи шанували, нею захоплювалися, прагнули бути в її товаристві. Адже культурне мовлення є не тільки основою духовного життя нації, а також її честю й гідністю. Загальновідомо, що культура мовної поведінки – своєрідне дзеркало людини, її зовнішнє, а відтак і внутрішнє інтелектуальне обличчя.

Ненормативна лексика є сегментом лайливої лексики різних мов, що включає неввічливі, непристойні, вульгарні та лайливі вирази. Її використання має чіткі національні, культурні, та соціальні ознаки й суттєво відрізняється в різних культурах та соціальних групах. Кожне суспільство визначає окремо, що належить до ненормативної лексики або лайки, і формулює своє ставлення до неї. У багатьох країнах світу існують закони, що обмежують використання такої лексики у публічному житті, у ЗМІ тощо. Ненорма-

тивна лексика частіше вживається у розмовній мові, ніж у літературній.

Нецензурна лексика загалом, і брудна лайка зокрема, має чіткі культурні особливості для кожного народу, який її використовує. Для німців і французів найбільшою образою є звинувачення в неохайності, бо особливо високо в цих культурах цінується тілесна чистота, чепуристість. Дещо відмінна лайка серед народів Східної Азії. Японці, наприклад, традиційно не вживають огидних слів при лайці. В арабських країнах богохульство вважається однією з найсильніших образ.

Цікавою, на нашу думку, є палітра причин уживання лайки, яку пропонує російський лінгвіст В.І. Жельвіс. Він виділяє 27 функцій ненормативної лексики [1]. Так, зокрема, він вважає, що нецензурні слова вживаються у різних ситуаціях, як засіб емоційної розрядки, приниження соціального статусу адресата, для установлення контакту між рівними людьми, привернення уваги до себе, епатаж, бунт, вербальна агресія, виклик та ін.

Використання нецензурної лексики досить поширене серед молоді. За психоаналізом, лихослів'я є видом регресивного психологічного захисту, наприклад від посилення едіпового комплексу у передпідлітковому віці. Використання лайки для підлітків є також мотивованим з точки зору психічної розрядки і самостверджування.

Часте, безпідставне і безсоромне використання ненормативної лексики, на думку деяких психологів є видом психічної вади. Деякі люди, які хворіють на синдром Туретта одним з характерних проявів захворювання мають мимовільне вигукування лайливих слів. Це спадкове, вроджене захворювання найпоширеніше серед людей чоловічої статі і як правило не лікується, але його прояви сповільнюються з віком. Іноді симптоми повністю зникають у зрілому віці [7].

При проведенні просвітницької діяльності із молоддю обов'язково слід наголошувати, що згідно з Кодексом України про адміністративні правопорушення, публічне вживання нецензурної лайки може розцінюватися як дрібне хуліганство (стаття 173), що карається штрафом або адміністративним арештом.

Нагадаємо, що тривалий час існувала думка про те, що вживання в мовленні лайливих слів може свідчити про те, що перед вами чесна людина. Таке переконання висловили вчені з Нідерландів, США, Гонконгу і Великобританії. На їхню думку, люди, які використовують ненормативну лексику, менш схильні брехати. Вважалося, що лихослів'я є повноцінним способом висловлення сильних емоцій, і тому розглядалося як ознака щирості і чесності. Всупереч попереднім дослідженням, вчені зі США довели, що це не відповідає дійсності. Вони наполягають, що матюки – виключно ознака безкультур'я. Вчені провели експерименти за участю жителів 50 штатів Америки: в одних існували серйозні штрафи за лихослів'я, в інших – ні. Відповідно, мешканці одних регіонів використовували ненормативну лексику рідше, а інші – частіше. Але виявилося, що бажання і вміння брехати зовсім не залежить від мови людини. Те, що людина вдається до ненормативної лексики, вказує не на її бажання бути чесною, а на її слабку силу волі, оскільки вона не може стримувати себе і контролювати емоції.

Тема використання нецензурної лексики дуже актуальна серед підлітків. Між ними побутує така думка, що вживання матюків допоможе здобути визнання у своїх однолітків, бо, виявляється, що користуватися нецензурною лексикою стало модним Оточуючим, як правило, неприємно чути мову, де раз у раз проскакує «гостре слівце». І якщо навіть у підліткових компаніях це, можливо, допоможе стати «своїм», але аж ніяк не стане у нагоді, коли доведеться здобувати потрібну освіту чи зайняти гідне місце у конструкції суспільства.

Сучасні засоби масової інформації і спілкування в Інтернеті негативно впливають на формування мовного смаку молоді. Мова, на жаль, засмічується жаргонізмами, іншомовною, вульгарною та ненормативною лексикою і фразеологією, не дотримуються літературні мовні норми. Це свідчить про низький рівень комунікативно-мовленнєвої культури великої частини молоді.

Зараз відбувається повсюдна легалізація ненормативної лексики, яка йде паралельно із загальною демократизацією мови і соціальних звичаїв. У результаті того, що в журналах, газетах і на телебаченні ми періодично зустрічаємося з табуйованою лексикою, у свідомості відбувається закріплення цих слів, як цілком прийнятних. До зазначеного списку сьогодні додається Інтернет, який практично не піддається цензурі і контролю.

У молодіжному середовищі мало відома згубна сила матюків. Вчені-біологи П.П. Горяєв і Г.Т. Тертишний дослідили як людські слова можуть бути представлені у вигляді електромагнітних коливань, які безпосередньо впливають на властивості і структуру молекул ДНК. Саме ці молекули відповідають за спадковість людини. Тому зміст мови безпосередньо впливає на людський геном. Наприклад, людина постійно використовує лайливі слова. При цьому її хромосоми починають активно змінювати свою структуру. У цьому випадку, якщо мова людини насичена негативними за змістом словотвореннями, в молекулах ДНК виробляється «негативна програма». Поступово ці спотворення стають настільки значними, що видозмінюють структуру ДНК, і це передається нащадкам. Накопичення таких негативних якостей можна назвати «програмою самоліквідації». Вчені зафіксували: лайливе слово викликає мутагенний ефект, аналогічний радіаційному опроміненню. Слово може вбивати і може зціляти, якщо воно добре. Лайлива, спотворена мова фатальна.

Ще одна група вчених під керівництвом доктора біологічних наук І.Б. Білявського сімнадцять років займалася проблемою лихослів'я. Вони довели, що завзяті матюкальники живуть набагато менше, ніж ті, хто не лихословить, тому що в їх клітинах дуже швидко настають вікові зміни і проявляються різні хвороби.

Відомий психофізіолог, лікар, член Всесвітньої екологічної академії Л. Китаєв-Смик, за майже 40 років досліджень, упевнився, що матюки мінімізують шок у того, хто використовує нецензурні вирази у стресовій ситуації. Але при регулярному вживанні нецензурної лексики можуть статися психосексуальні проблеми та гормональні ексцеси.

На жаль, лихослів'я негативно впливає на здоров'я не тільки тих, хто лається, але і тих, хто змушений чути лайку. Адже наші предки давно знали, що лихим словом можна вбити і належним словом можна зцілити хворого.

Перераховані факти дозволяють зробити висновок, що ненормативна лексика, лайлива мова – все це призводить до серйозних проблем зі здоров'ям, і, навіть, до адміністративних штрафів.

Висновки і пропозиції. Чи можна позбутися лихослів'я і зберегти чистоту мови? На нашу думку, стовідсоткових рецептів немає, але ми пропонуємо такі домінанти, які допоможуть легше здолати це лихо.

1. Не вживати поганих слів самому. Людина може через свою промову впливати на стан мови.

2. Бажання гідного середовища несумісне з неповажним словом. Потрібно усвідомлювати і цінувати міру свого авторитету, свій рейтинг.

3. Лихослів'я не є способом розслаблення, а розслаблення не означає вседозволеність.

4. Як бути з тими, хто лихословить? Ми не можемо виправити суспільство в цілому, але припинити лихослів'я всередині сім'ї, класу, навчальної групи та найближчого соціального оточення можна.

5. Як молодих людей змусити боротися зі своїми шкідливими звичками і вадами? Краще за все використовувати захоплення молоді як мотивацію до проведення різних просвітницьких заходів по профілактиці ненормативної лексики.

6. Елементи незгоди в житті, напевно, неминучі. Жодного разу не показати свого засмучення, не посваритися навіть із коханою людиною, не виказати образу – чи можливо це? Але і в такому стані слід пам'ятати про недоторканність особи та про заборону на лихослів'я.

7. У мовному аспекті слід відновити пріоритет сьогодення, пріоритет «тепер». Сьогоднішній день – мій головний день. Сьогоднішнє слово – моє найкраще слово.

Зрозуміло, що не всіх молодих людей охопила хвороба лихослів'я. Завжди є можливість позбутися цієї поганої звички. Для цього потрібно серйозне розуміння того, що відбувається з людиною. Особа, що використовує у своїй мові слова-паразити наче внутрішньо черствіє, стає більш жорсткою й агресивною. Але варто пам'ятати, що за канонами християнства від людини, яка лихословить відлітає її ангел-охоронець.

Узагальнюючи проблему використання молоддю нецензурної лексики, слід відзначити, що лихослів'я в їхньому середовищі вживається понадміру і недостатньо усвідомлено. При цьому нецензурщина втрачає своє первісне значення і використовується, переважно, в якості зв'язки слів. Ненормативну лексику вживають дорослі люди, що оточують підлітків, причому більшість роблять це обдумано з метою скривдити або ущемити співрозмовника. І не дивлячись на це, більшість населення України вважають, що потрібно викорінювати ненормативну лексику із суспільства. Багато хто розуміє, що лайливі слова погано впливають на їх здоров'я, але при цьому не можуть пояснити сутність поганого впливу. Результати більшості опитувань свідчать, що ставлення молоді до вживання лайливих слів у мові, музиці, літературі негативне і вони не хочуть, щоб їх майбутні діти чули і використовували ці слова. Саме це переконання може у майбутньому виконати головну партію у симфонії під назвою «Життя».

Для того щоб звичка лихословити не стала нормою життя і не призвела до непоправних змін здоров'я нашого покоління і до виродження нації в цілому, потрібно у всіх навчальних закладах, у родині, у засобах масової інформації приділяти більше уваги цьому питанню, залучати громадськість. І розповідати не тільки про шкоду тютюнопаління, зловживання алкоголем, вживання наркотиків, але і про шкоду лихослів'я.

Коло здорових інтересів і позитивних захоплень молоді у наш час досить широке і охоплює різні галузі: музика, спорт, образотворче мистецтво, література, моделювання, сучасні комп'ютерні технології і т. д. Так чому ж не використовувати їх з метою профілактики всіх існуючих негативних явищ, що загрожують життю і здоров'ю людства?

Важливо пам'ятати, що мова – елемент культури. Усе, що людина робить і мислить, відбувається через слово. При цьому ненормативною лексикою суспільство послуговуватися не повинно. Бо в її основі– насильницькі дії щодо матері. Чи думає про це молодь? Як і про те, що нецензурна лексика – свідчення низької культури, якою послуговуються антисоціальні елементи для прикриття своєї діяльності.

На цьому тлі проблема постає глибше і ширше. Так, людина має сама визначитись, як їй жити. Але здорове суспільство повинно ставити бар'єри на шляху проростання бур'яну, висувати орієнтири, на які має рівнятися молодь. Соціологічні опитування показують, що в державі немає сучасника, на якого хотіла б бути схожою молодь. Є псевдогерої часу, які прищеплюють молоді любов до гарячих слів. Очевидно, у цьому трагедія.

Держава самоусунулася від ствердження морального кодексу людини. Пиятика і лайки багатьом замінили всі цінності. Тому проблема вживання тієї чи іншої лексики – не філологічна. Йдеться про те, якою буде держава завтра. Якщо й далі будемо опускатись до жаргону антисоціальних елементів (а мова відображає не лише мислення, а й дії людини), то зло пануватиме над добром. Як зробити, щоб людина прагнула бути кращою? Без зусиль держави самотужки із цим завданням не впоратися.

Список літератури:

1. Жельвис В.И. Поле брани: сквернословие как социальная проблема в языках и культурах мира. Научное издание. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Научно-издательский центр «Ладомир», 2001 – 352 с.
2. Китаев-Смык Л.А. Психология стресса. – М: Изд-во «Наука», 1983. – 370 с.
3. Панова Н.Ю. Ненормативна лексика у молодіжному мовленні як відображення психологічних та соціальних конструктів // Психологія. Збірник наукових праць. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова. – 2005. – Вип. 20. – С. 34-41.
4. Панова Н.Ю. Превенція розповсюдження ненормативної лексики серед молоді (методичний аспект) // Збірник наукових праць: (Психологічні науки). – Бердянськ: БДПУ, 2004. – № 1. – С. 162-171.

5. Приступенко Т.О. Свобода слова та журналістська етика в Україні / Т.О. Приступенко // Ученые записки ТНУ. – 2008. – Т. 21(60). – № 1. – С. 219-230.
6. Талько О.Б. Духовна місія художньої літератури в контексті використання ненормативної лексики / О.Б. Талько // Теорія і практика сучасної науки. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 24-25 лютого 2017 року). – У 2-х частинах. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2017. – Ч. 2. – С. 190-193.
7. uk.wikipedia.org'wiki/Ненормативна_лексика
8. https://ukurier.gov.ua/uk/articles/lajlivi-slova-vzhivati-vzhe-ne-soromno/

Шевченко А.Н., Талько Е.Б.
Житомирский национальный агроэкологический университет

ПСИХОЛОГО-КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НЕНОРМАТИВНОЙ ЛЕКСИКИ В МОЛОДЕЖНОЙ СРЕДЕ

Аннотация
В статье рассмотрены психолого-культурологические аспекты использования ненормативной лексики в молодежной среде. Осуществлен синтез различных научных подходов к данной проблеме. Проведен анализ распространения ненормативной лексики и основные причины ее употребления. Даны рекомендации по предупреждению распространения этого явления и его минимизации.
Ключевые слова: ненормативная лексика, молодежь, отношения, личность, конфликт, общество, сквернословие, культура речи, социализация.

Shevchenko A.N., Talko E.B.
National Agro Ecological University of Zhitomir

PSYCHOLOGICAL AND CULTURAL ASPECTS OF THE USE OF PROFANITY IN THE YOUTH ENVIRONMENT

Summary
The article considers psychological and cultural aspects of the use of profanity in the youth environment. Carried out the synthesis of different scientific approaches to the problem. The analysis of the distribution of profanity and the main reasons for its use. Recommendations for preventing the spread of this phenomenon and to minimize it. Recommendations for preventing the spread of this phenomenon and to minimize it.
Keywords: profanity, youth, relationships, identity, conflict, society, foul language, culture of speech, socialization.

УДК 159.923.2–057.875–027.561

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ

Яновська Т.А.
Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка

У статті розглядається проблема підготовки студентів-психологів до активної трудової діяльності у майбутньому. Аналізується специфіка мотивації професійної діяльності у контексті психологічної готовності особистості до праці у цілому та специфічних критеріїв трудової спрямованості студентської молоді як її центральної складової. У статті представлено результати дослідження особливостей професійної спрямованості студентів різних курсів у когнітивному та емоційному аспектах, окреслюються основні шляхи її формування у ході організації навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі.
Ключові слова: професійне самовизначення, психологічна готовність до праці, трудова спрямованість, загальні та специфічні критерії трудової спрямованості, мотиви професійної діяльності, професійна спрямованість.

Постановка проблеми. Завдання удосконалення психологічної підготовки студентської молоді до праці на сучасному етапі визначається розвитком багатьох сторін соціальної дійсності. Науково-технічний прогрес, підвищення ролі людського фактора у суспільному розвитку, ускладнення змісту і форм трудової діяльності вимагають збагачення потреб та інтересів майбутніх фахівців. Особливого значення у цьому контексті набуває формування їх професійної спрямованості. Значну роль у цьому процесі відіграє підготовка молоді до свідомого вибору професії з урахуванням їх схильностей та здібностей ще у шкільному віці.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Як зазначається у роботах вітчизняних психологів Клімова Є.О., Павлютенкова Є.М., Іващенка Ф.І., Фарапонової Е.О., Сапожнікової Л.С. та ін. [3, с. 74; 6, с. 113-114; 9, с. 67-68], не менш важливим є виховання готовності до виконання будь-якої важливої для суспільства праці. Саме на основі такого психологічного утворення відбувається ефективне подальше професійне самовизначення молоді. Проте варто зазначити, що у сучасних психологічних дослідженнях набагато більше уваги приділяється вивченню особливостей вибору та освоєння конкретного професійного шляху школярами та студентами. Але ці два напрямки варто розглядати у взаємозв'язку, оскільки тільки на основі сформованого позитивного відношення до праці, особистісних якостей, стійкої потреби у праці та дієвої мотивації трудової діяльності можлива найефективніша підготовка до становлення професіонала у подальшому житті.

Однією з основних робіт, присвячених проблемі психологічної готовності до праці є робота Смирнова А.О., у якій дається розгорнута характеристика її компонентів [12, с. 109]. В це поняття автор включає формування таких мотивів поведінки, які б забезпечували активну життєву позицію особистості. Подальшій розробці цієї проблеми присвячували свої наукові праці Дьяченко М.І. та Кандибович Л.А. [2, с. 98-99]. Вони вирізняють загальну (довготривалу) та ситуативну готовність до діяльності, яка проявляється у тимчасовій активізації моральних та вольових якостей особистості для успішних дій у даний момент. Автори вирізняють основні компоненти, які можуть характеризувати обидва види готовності: мотиваційний компонент, пізнавальний компонент та емоційний компонент. Вказується роль мотивів та спрямованості особистості у процесі психологічної підготовки до праці учнів та студентів. Вони підкреслюють, що в основі однорідності, стійкості поведінки особистості лежить її спрямованість як своєрідна ієрархія мотивів, на вершині якої знаходяться провідні мотиви, пов'язані ціннісними орієнтаціями особистості. Тому особливе значення у психологічній готовності до праці має спрямованість на трудову діяльність, тобто така система мотивів, де провідне місце займають мотиви, пов'язані з працею та її змістовними характеристиками. Оскільки мотиви діяльності є основою формування характеру особистості, наявність стійкої трудової мотивації є основою для формування якостей особистості, необхідних для успішної праці [1, с. 74-75; 2, с. 109; 5, с. 261-262; 10, с. 155].

Таким чином, спрямованість на трудову діяльність вважається центральним компонентом психологічної готовності до праці студентів. У подальшому вона поступово трансформується у професійну спрямованість, яку В.А. Семиченко характеризує як загальну характеристику відношення людини до певного типу професії, яке тісно пов'язане з іншими компонентами мотиваційної сфери особистості (позитивне відношення до праці, зацікавленість у ній, потреба у праці) [11, с. 103].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У вітчизняній психології існує низка наукових праць, присвячених дослідженню критеріїв трудової спрямованості [2, с. 124; 3, с. 66; 4, с. 111; 6, с. 127; 9, с. 101].

До першої групи таких критеріїв можна віднести загальні характеристики, які можуть стосуватися будь-якого типу спрямованості. До їх складу входять: широта спрямованості, тобто кількість мотивів, які утворюють ієрархічне мотиваційне утворення; наявність провідної, усвідомленої мотивації поведінки у структурі ієрархії спонукань до діяльності; взаємозв'язок провідного мотиву з іншими мотивами поведінки; стійкість мотивації, яка свідчить про незмінність провідного мотиву у будь-якій ситуації; дієвість як ступінь активності особистості у реалізації провідного мотиву діяльності.

Проте більш змістовно характеризують спрямованість на трудову діяльність її специфічні критерії, які стосуються саме праці як виду діяльності та її складових [7, с. 295; 8, с. 167-168]. Вплітаючись у контекст професійної діяльності та її освоєння у студентському віці, вони набувають специфічного змісту.

Першим таким критерієм є знання та переживання студентів, пов'язані з *результатом* праці. Він включає в себе уявлення про результати виконання професійних функцій психолога, розуміння обов'язковості їх досягнення та цінності для суспільства, а також особливості емоцій, пов'язаних цим. Наступним критерієм є розуміння професійної праці як основної потреби людини, *відповідальності* за її результати та переживання цього в емоційному плані. Третім критерієм є свідомий вибір та удосконалення *засобів та знарядь* професійної діяльності. Це передбачає усвідомлення студентами наявності зовнішніх та внутрішніх, матеріальних та функціональних знарядь трудової діяльності та необхідності їх комплексного використання, прагнення до творчості, планування, організації, модифікації професійної праці і т. п. Наступний критерій спрямованості на професійну діяльність виражається у розумінні *взаємозв'язків та взаємозалежностей* між людьми у процесі її реалізації, що передбачає оволодіння прийомами безпосереднього та опосередкованого співробітництва, взаємодії, взаємодопомоги, а також у задоволенні від колективної роботи. І, врешті, в останньому специфічному критерії професійної спрямованості виражається усвідомлення людиною себе як *суб'єкта* праці, необхідності розвитку як загально трудових, так і професійно-важливих якостей особистості, задоволення від процесу їх самовиховання.

Мета статті. Основною *метою* статті є дослідження особливостей специфічних критеріїв професійної спрямованості студентів та окресленні шляхів підготовки їх до праці в умовах навчання у ВНЗ, а *завдання* полягають у аналізі їх практичного вираження у поведінці студентів та розвитку їх змістовних характеристик у навчально-виховному процесі.

Виклад основного матеріалу. Для вивчення особливостей показників специфічних критеріїв спрямованості на професійну діяльність у студентському віці було досліджено вибірку із 200 студентів-психологів І-V курсів Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка.

Результати застосування методики парних порівнянь та анкетування дозволяють стверджувати, що когнітивний компонент першого виділеного специфічного критерію спрямованості на працю (орієнтація на досягнення кінцевого продукту) відстає за показниками від емоційного у студентів-першокурсників. Це пояснюється ще недостатніми уявленнями студентства про фахові обов'язки психолога, їх зміст та особливості виконання. Проявляється у тому, що у підготовці до трудової діяльності першокурсники реалізують переважно широкі соціальні мотиви, а позитивні емоції швидше виникають внаслідок оцінки майбутньої професії як корисної та гуманної у цілому. З віком спостерігається підвищення рівня усвідомлення важливості досягнення у професійній праці кінцевого результату та рівня позитивного емоційного ставлення до цього. Так, високий рівень когнітивного й емоційного аспекту спостерігається у студентів IV-V курсів (відповідно 42,5% та 36,5%). Це найвищий показник серед контингенту опитаних майбутніх психологів (порівняно з 16,5% та 21% першокурсників). Самі студенти зазначають при цьому значення виробничих практик, у ході яких професійні обов'язки усвідомлюються, а результативність їх реалізації відображається у низці яскравих емоційних проявів. Показово також, що при низьких рівнях когнітивного та емоційного показників переважають все-таки оцінки студентами першого курсу емоційного компоненту, що свідчить про тенденцію працювати за бажанням, не усвідомлюючи значення своєї трудової діяльності.

Результати дослідження показників другого специфічного критерію професійної спрямованості студентів висвітлюють особливості їх відповідального ставлення до виконання діяльності та досягнення результатів. Вони свідчать про зростання значень когнітивного та емоційного аспекту такого показника. Для студентів старших курсів характерним є найменша різниця між цими значеннями. Опитування виявило, що серед них приблизно кожний четвертий орієнтується на відповідальність за результати роботи переважно перед конкретними особами, особливо тоді, якщо вони виявляють емоційну підтримку професійних зусиль студентів. Відповідальність за результати професійних дій перед суспільством у цілому відчувають 10,5% першокурсників, 21% третьокурсників та 52% студентів-випускників. Проте варто відзначити як позитивну тенденцію розвитку психологічної готовності до професії наростання переживання відповідальності студентів за наслідки фахових дій перед власним сумлінням (66% п'ятикурсників порівняно з 12% студентів першого курсу), що свідчить про особистісну зрілість та про активні прояви адаптації до професійної діяльності.

Стосовно показників третього специфічного критерію професійної спрямованості, який пов'язаний із застосуванням матеріальних і функціональних знарядь у праці, то їх значення виявилися найнижчими. Опитування засвідчило, що професійна праця сприймається більшістю студентів як навчальна. Тільки для невеликої частини студентів фахова діяльність має ознаки самостійності та творчості (відповідно 15% та 17% від загального числа досліджуваних першокурсників). Таким чином, залучення молоді тільки до виконавських аспектів професійної діяльності призводить до недооцінки функціональних засобів праці, необхідності їх комплексного використання, що перешкоджає розвитку творчості та ініціативності. З віком спостерігається деяке збільшення числа студентів, які розуміють необхідність використання у єдності різних видів знарядь праці, хоча було виявлено досить велике число опитуваних, які добре орієнтуються лише у матеріальних засобах праці (від 60% першокурсників до 19% випускників). Це свідчить про необхідність стимулювання прагнення до творчості студентів.

Показники когнітивного та емоційного аспекту за четвертим специфічним критерієм професійної спрямованості, у якому виражається ставлення

студентів до взаємозв'язків та взаємозалежностей між людьми у процесі праці, є найкращими серед інших. Це обумовлюється прагненням студентів освоїти систему спілкування з особами різних вікових категорій і з спеціалістами інших галузей, співпраця з якими сприяє ефективності професійної діяльності. Проте у першокурсників спостерігається переважання когнітивних показників цього критерію над емоційним (відповідно 43% та 34%), що може свідчити про пріоритетність для них усвідомлених соціальних мотивів поведінки порівняно із безпосередньою зацікавленістю у реалізації доцільних взаємозв'язків у процесі трудової діяльності.

Цікавими виявилися результати дослідження останнього специфічного критерію професійної спрямованості студентів, у якому представлено їх прагнення до самовдосконалення особистісних якостей, необхідних для фахової діяльності. Для першокурсників притаманне розуміння суті таких якостей та необхідність їх самовиховання, але емоційний супровід цього процесу є досить стриманим. Це пов'язане з вираженою невпевненістю у власних силах та недостатнім уявленням про прийоми та можливості їх застосування на практиці. Старшокурсники ж, пройшовши апробування власних якостей у ході виробничих практик, проявляють тенденцію до зближення когнітивного та емоційного показників за цим критерієм, відчуваючи необхідність подальшого самовиховання професійно-важливих якостей й задоволення від їх удосконалення та реалізації.

Висновки і пропозиції. Таким чином, постає питання про можливі методичні аспекти розвитку мотиваційного компоненту психологічної готовності студентства до професійної діяльності.

У сучасній психолого-педагогічній літературі окреслюються такі основні шляхи розвитку мотивації. Перший шлях полягає у прямому впливі викладача на мотиваційну сферу студентів за рахунок спеціально організованих бесід, лекцій, пояснень. При цьому молоді пропонуються для використання готові мотиви поведінки, інтереси, які потім потрібно реалізовувати на практиці. Цей вплив може втілюватися у формі лекцій та бесід, які пояснюють зміст критеріїв професійної спрямованості та особливостей їх розвитку у подальшій діяльності. Безумовно, значення цього напрямку не можна абсолютизувати, оскільки при цьому спричиняється вплив переважно на когнітивну сферу студентів, залишаючи поза увагою сферу безпосередніх практичних зусиль, без яких неможливо у повній мірі добитися розуміння суті психологічної готовності до професії та її саморозвитку. Тому з точки зору теорії мотивації навчання дітей та дорослих, його слід органічно поєднувати з методами та прийомами, які забезпечують включення студентів у такі різновиди спеціально організованої навчально-виховної діяльності, які б створювали умови для формування мотивації як самопізнання, так і саморозвитку таких складових психологічної готовності до праці, які у контексті професійного самовизначення забезпечили б оптимальний процес і результат здійснення подальшого професійного шляху. Сьогодні у практиці вищої школи цей шлях може реалізуватися у вигляді ділових ігор, дискусій, конференцій, тренінгів. Такі форми спричиняють потужний вплив водночас на свідомість особистості, її емоційну та практичну сферу, сприяючи формуванню дієвих мотивів фахової діяльності студентів та їх подальшої професіоналізації.

Аналіз проблеми свідчить про важливість комплексного застосування різних шляхів розвитку мотивації праці у складі психологічної готовності до професійної діяльності. Це дозволяє залучити студентів до опанування конкретними прийомами аналізу її змісту, до розв'язання значущих ситуацій, створює умови не лише для підвищення пізнавальної активності кожного, а й сприяє формуванню орієнтації майбутніх психологів на розвиток та удосконалення якостей особистості, особливо важливих для реалізації ними фахової діяльності. Подальший пошук можливостей застосування різних шляхів виховного впливу може стати запорукою підвищення інтересу студентів до суттєвих характеристик професійної діяльності та усвідомлення необхідності подальшого цілеспрямованого професійного саморозвитку.

Список літератури:

1. Асеев В.Г. Мотивация поведения и формирование личности / В.Г. Асеев. – М., Мысль, 1976. – 198 с.
2. Дьяченко М.И. Психологические проблемы готовности к деятельности / М.И. Дьяченко, Л.А. Кандыбович. – Минск: 1976. – 137 с.
3. Климов Е.А. Психологическое содержание труда и вопросы воспитания / Е.А. Климов. – М.: Знание, 1986. – 80 с.
4. Кореляков Ю.А. Воспитание трудовой направленности у сельских школьников / Ю.А. Кореляков // Психологические основы трудового воспитания школьников. – М.: Педагогика, 1988. – С. 107-120.
5. Маркова А.К. Формирование мотивации учения в школьном возрасте / Аэлита Капитоновна Маркова. – М., Просвещение, 1983. – 338 с.
6. Павлютенков Е.М. Формирование мотивов выбора профессии / Е.М. Павлютенков. – К.; Рад. школа, 1980. – 130 с.
7. Подоляк Л.Г. Психологія вищої школи / Л.Г. Подоляк, В.І. Юрченко. – К.: Каравела, 2008. – 352 с.
8. Приходько Ю.О. Практична психологія: Введення у професію / Ю.О. Приходько. – К.: Каравела, 2010. – 232 с.
9. Професійне самовизначення старшокласників / [упоряд. Л. Шелестова]. – К: Шкільний світ, 2006. – 128 с.
10. Психология труда / [Под ред. А.В. Карпова.] – М.: Владос, 2004. – 323 с.
11. Семиченко В.А. Проблемы мотивации поведения и деятельности человека / В.А. Семиченко. – К.: Миллениум, 2004. – С. 100-104.
12. Смирнов А.А. О психологической подготовке школьников к труду / А.А. Смирнов // Вопросы психологии. – 1984. – № 5. – С. 107-114.

Яновская Т.А.
Полтавский национальный педагогический университет имени В.Г. Короленко

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ГОТОВНОСТИ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ

Аннотация
В статье рассматривается проблема подготовки студентов-психологов к будущей активной трудовой деятельности. Анализируется специфика мотивации профессиональной деятельности в контексте психологической готовности личности к труду вообще и специфических критериев трудовой направленности студенческой молодежи как ее центральной составляющей. В статье представлены результаты исследования особенностей профессиональной направленности студентов разных курсов в когнитивном и эмоциональном аспектах, указываются основные пути ее формирования при организации учебно-воспитательного процесса в высшем учебном заведении.
Ключевые слова: профессиональное самоопределение, психологическая готовность к труду, трудовая направленность, общие и специфические критерии трудовой направленности, мотивы профессиональной деятельности, профессиональная направленность.

Yanovskaya T.A.
Poltava National Pedagogical University named after V.G. Korolenka

FEATURES OF DEVELOPMENT OF STUDENTS' PSYCHOLOGICAL READINESS FOR PROFESSIONAL ACTIVITY

Summary
The problem of students-psychologists training for active employment in the future is considered in the article. Specifics of professional activity motivation in the context of the individual's psychological readiness for labor in general and specific criteria of students' labor orientation as its central component are analyzed. Research findings of features of various courses students' professional orientation in cognitive and emotional aspects are presented in the article; the key ways of its formation during the organization of educational process at higher education institutions are outlined.
Keywords: professional self-determination, psychological readiness for labor, labor orientation, general and specific criteria of labor orientation, motivation of professional activity, professional orientation.

УДК 159.964.21(075.8)

ГОТОВНІСТЬ СТУДЕНТІВ ДО СУБ'ЄКТ-СУБ'ЄКТНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ЯК ОСНОВА КОНСТРУКТИВНОГО ВИРІШЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ КОНФЛІКТІВ

Ярослав Л.О.
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

Суб'єкт-суб'єктна педагогічна взаємодія розглядається як процес сумісного, узгодженого та конструктивного співробітництва суб'єктів освітньої діяльності, спрямований на досягнення поставлених цією взаємодією цілей научіння. Здійснено теоретичний аналіз проблеми готовності студентів педагогічних спеціальностей до суб'єкт-суб'єктної педагогічної взаємодії. В статті розкривається зміст її структурних компонентів. Обґрунтовано важливість розгляду провідних положень діалогічного підходу щодо конфліктологічної підготовки майбутніх вчителів. Психологічною умовою конструктивного вирішення педагогічних конфліктів визнається готовність майбутніх вчителів до суб'єкт-суб'єктної взаємодії.
Ключові слова: діалог, діалогічний підхід, суб'єкт-суб'єктна взаємодія, готовність до суб'єкт-суб'єктної педагогічної взаємодії, педагогічні конфлікти.

Постановка проблеми. Сучасні умови розвитку суспільства висувають нові вимоги до особистісних і професійних якостей педагога та його ролі в освітньому процесі. Сучасний вчитель повинен відповідати новим соціальним очікування: бути мобільним, здатним до творчого зростання, сприйняття і впровадження інновацій, готовим до діалогу з учнем та до побудови стосунків на засадах співробітництва та конструктивної взаємодії. Невід'ємною ознакою професіоналізму майбутнього педагога є здатність вести міжособистісний діалог, встановлювати суб'єкт-суб'єктні відносини з учнями, які є основою конструктивного вирішення педагогічних конфліктів [1; 4; 5; 6; 9]. Суб'єкт-суб'єктна педагогічна взаємодія забезпечує співробітництво, взаєморозуміння і взаємоприйняття, робить можливим «зустрічний рух» особистісних смислів суб'єктів освітнього процесу, поєднання психологічних позицій, що породжує взаємність, довіру та взаємну відкритість, сприяє «визріванню» діалогу як форми та засобу організації такого «зустрічного руху» різних світів [5; 6]. Однак, аналіз огляду досліджуваної проблеми та результати прикладних досліджень науковців засвідчують, що стійкі установки у сфері спілкування, адекватні вимогам сьогоднішньої практики, продуктивні для розв'язання педагогічних занять, сформовані лише у незначної меншості випускників педагогічних вузів (9,0%), що є наслідком особливостей в організації навчально-виховного процесу в останніх; авторитарно-монологічне спілкування має третина випускників (30,0%), яке характеризується установками в сфері навчального спілкування, які детермінують орієнтацію на авторитарно-монологічне, маніпулятивне або конфліктне спілкування з учнями [12]. Таким чином, аналіз шкільної практики та рівня готовності студентів – майбутніх вчителів до суб'єкт-суб'єктної педагогічної взаємодії засвідчує потребу розроблення нових моделей і підходів, оскільки традиційні недостатньо забезпечують належний рівень їхньої готовності до суб'єкт-суб'єктного спілкування.

У зв'язку з цим **метою** даної роботи є теоретичний аналіз проблеми готовності студентів педагогічних спеціальностей до суб'єкт-суб'єктної педагогічної взаємодії, розкриття змісту її структурних компонентів, обґрунтування важливості розгляду провідних положень діалогічного підходу щодо конфліктологічної підготовки майбутніх вчителів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій показав, що проблема суб'єкт-суб'єктної педагогічної взаємодії є однією із ключових в психолого-педагогічній теорії та практиці, розробка якої вимагає переходу до нової – «суб'єкт-суб'єктної», діалогічної парадигми освіти. В психології суб'єкт-суб'єктна педагогічна взаємодія розглядається вченими в ракурсі міжособистісного спілкування як специфічної форми взаємодії людини з іншими людьми (Б.Ф. Ломов) та діалогічного стилю спілкування (В.Н. Кан-Калик, Г.А. Ковальов, Л.А. Петровська, А.К. Болотов, С.А. Шейн, С.Л. Братченко та ін.); досліджуються процесуальні характеристики суб'єкт-суб'єктної педагогічної взаємодії (Л.А. Петровська, Є.В. Коротаєва, Г.В. Дьяконов та ін.), а також характеристики суб'єктів освітнього процесу – вчителя та учня (А.К. Маркова, А.К. Болотова, Л.А. Поварницька, В.А. Кан-Калик, С.А. Братченко та ін.). Виявлені особливості суб'єкт-суб'єктної педагогічної взаємодії з точки зору її нерівноважності, асиметричності та особистісних смислів (Л.Г. Дмитрієва). Організація суб'єкт-суб'єктної педагогічної взаємодії є провідною умовою професійного та особистісного розвитку всіх учасників освітнього процесу (О.В. Бондаревська, О.М. Легун, О. Шмарко, О.В. Якиманська).

На думку ряду вчених (Н.В. Гришина, С.А. Братченко, Г.В. Ложкін, М.М. Лебедєва, Х. Корнеліус), основним способом продуктивного вирішення конфлікту виступає міжособистісний діалог як спосіб спілкування та взаємодії. Діалогічний підхід, інтегруючись із діяльнісним, суб'єктним та особистісно-розвивальним, слугує методологічним підґрунтям професійної підготовки майбутніх вчителів, розвитку в них конфліктологічної компетентності. Розкриттю методів попередження та врегулювання педагогічних конфліктів, чинників, що їх обумовлюють та способів їх конструктивного вирішення присвячено праці О.І. Бондарчук, І.О. Вахоцької, Л.М. Карамушки, Г.В. Ложкіна, Н.І. Пов'якель, О.М. Поєнко, І.Л. Рудзевич, Н.В. Самоукіної, В.А. Семиченко, Л.М. Цой та інших.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Останнім часом в психолого-педагогічних дослідженнях утвердилось уявлення про педагогічне

спілкування як суб'єкт-суб'єкту взаємодію, в якій обидві сторони виступають як активні та рівноправні суб'єкти, що вносять однаково важливий внесок у перебіг та результати спілкування [5; 6]. Педагогічне спілкування, що реалізує суб'єкт-суб'єктні принципи, характеризується взаємною гуманістичною установкою, принциповою рівністю психологічних позицій його учасників (обидва виступають у повноцінній ролі суб'єкта), взаємною активністю педагога та учнів, при якій кожен не лише піддається впливу з боку іншого, але й рівною мірою сам впливає на нього, взаємним проникненням партнерів у світ почуттів і переживань один одного, готовністю прийняти співрозмовника, взаємодіяти з ним (спілкування за законами взаємної довіри, коли партнери вслухаються, розділяють почуття одне одного, співпереживають, має особливий педагогічний ефект), використанням нестандартних прийомів спілкування (відхід від суто рольової позиції вчителя). Проведений нами аналіз теоретичних джерел з визначеної проблематики дозволяє констатувати, що на сьогодні накопичений великий масив даних про різноманітні аспекти проблеми суб'єкт-суб'єктної педагогічної взаємодії, умови формування готовності майбутніх фахівців до даного виду взаємодії.

Проблема суб'єкт-суб'єктної педагогічної взаємодії носить міждисциплінарний характер, її вивчення здійснюється на філософському, соціально-психологічному та психолого-педагогічному рівні. Так, на філософському рівні поняття «суб'єкт-суб'єктної педагогічної взаємодії» розглядається вченими як ставлення людини до світу (Г. Гегель, М. Бубер, В.С. Библер, М.М. Бахтін та ін.), як спілкування суверенних особистостей (Б.С. Братусь, С.Л. Братченко, С.А. Шеін та ін.), співвідноситься із рівністю психологічних позицій та їх асиметричністю (М.М. Бахтін, М. Бубер, В.С. Біблер, А.А. Бодальов, Л.А. Петровська та ін.). На соціально-психологічному рівні явище суб'єкт-суб'єктної педагогічної взаємодії розглядається в контексті міжособистісного спілкування як специфічної форми взаємодії людини з іншими людьми (Б.Ф. Ломов), діалогічного стилю спілкування (В.Н. Кан-Калик, Г.А. Ковальов, Л.А. Петровська, С.Л. Братченко, Т.Д. Щербан). На думку Т.Д. Щербан, найбільш продуктивною з точки зору організації навчального процесу та реалізації притаманного йому розвивального, виховного та творчого потенціалу є діалогічний стиль спілкування педагога з учнями. Саме він забезпечує реальний психологічний контакт, який має виникати між учасниками навчального процесу і перетворювати їх на суб'єктів спілкування; подолання різноманітних психологічних бар'єрів, що виникають в процесі реальної взаємодії вчителя та учнів (вікових, соціально-психологічних, мотиваційних, пізнавальних, ціннісних тощо); трансформацію традиційної для учнів позиції підпорядкування у позицію співробітництво і перетворення їх тим самим на суб'єктів навчальної діяльності; продуктивні міжособистісні взаємостосунки вчителя і учнів [12].

В педагогічній психології під суб'єкт-суб'єктною педагогічною взаємодією розуміють процес сумісного, узгодженого та конструктивного співробітництва суб'єктів освітньої діяльності, спрямований на досягнення поставлених цією взаємодією цілей научіння (К.А. Абульханова-Славська, А.В. Брушлінський, А.А. Бодальов, В.І. Панов, Г.В. Акопов); найвищий рівень педагогічної взаємодії, що характеризується співпрацею вчителя та учня, партнерськими стосунками та рефлексивним типом управлінської діяльності (О.О. Лінник). «Педагогічне спілкування не може бути продуктивним, якщо не буде живого, багатогранного діалогу, який будується на основі суб'єкт-суб'єктних відносин та організації діалогічної реальності, що сприяє саморозкриттю педагога та учнів» [8, с. 101]. Являючись однією з ключових в психолого-педагогічній теорії і практиці, проблема суб'єкт-суб'єктної педагогічної взаємодії вимагає перебудови процесів навчання та виховання суб'єктів освітнього процесу із врахуванням діалогічного фактору, який забезпечує перехід від авторитарної освітньої парадигми до гуманітарної, реальне становлення учня як суб'єкта навчання.

Традиційно в контексті наукових психологічних досліджень суб'єкт-суб'єктна взаємодія інтерпретується як рівноправне спілкування, формою і засобом якого являється діалог. Спираючись на парадигму діалогу, поняття «діалог» ми визначаємо як спільну діяльність співрозмовників задля подолання суперечностей між ними. Російська дослідниця Н.В. Гришина використовує поняття «діалог» з метою позначення «стратегій, які використовуються для пошуку оптимального способу вирішення проблеми або вироблення інтегративного, спільного рішення, що поєднує конфронтуючі позиції, або компромісу, що їх примиряє» [4, с. 205]. Відштовхуючись від визначення даного Г.М. Кучинським, дослідниця підкреслює, що в діалозі обидві смислові позиції отримують рівне право на вираження. Саме у відкритому, діалогічному спілкуванні відбувається прояснення смислів партнерів по комунікації (Г.М. Кучинський), взаємне посвячення партнерів у дійсні мотиви діяльності, взаємна підтримка і допомога (А.У. Хараш), в той час як монологічний спосіб спілкування характеризується домінуванням однієї смислової позиції над іншою. Таким чином, спираючись на погляди Н.В. Гришиної, можемо виділити ключові ознаки діалогу: взаємодія смислових позицій; наявність у кожного співбесідника можливості її вираження; симетрична взаємодія; здійснення співбесідниками діяльності щодо подолання протиріччя.

У своєму дослідженні В.В. Рижов зазначає: «Людина, яка бере участь у спілкуванні, розглядається як цілісна особистість з притаманною їй активністю, як суб'єкт який специфічним чином поєднує свою активність з активністю інших людей, який вступає з іншими людьми в систему спільної діяльності. Саме спілкування при цьому є особливою активністю людей, що співпрацюють, яке спрямоване на творення їхньої співпраці та взаєморозуміння» [12, с. 146]. Критерієм ефективності діалогу в такому розумінні є спрямованість опонентів на досягнення згоди, вибір ними стратегій пошуку взаємоприйнятного рішення проблеми (Н.В. Гришина, С.В. Дідковський, Х. Корнеліус, Г.В. Ложкін, Н.І. Пов'якель та ін.). Як слушно зазначає В.В. Согрін, діалог передбачає «і викладення своєї позиції, і вміння

подумки стати на бік опонента та, зрозумівши його логіку, по-новому поглянути на свої аргументи, скоректувавши їх та перейти на новий рівень обговорення проблеми» [12].

Діалогічний підхід представляє безсумнівний інтерес для психології конфлікту, так як відкриває можливості розгляду діалогу як руху партнерів до примирення, основні принципи та уявлення даного підходу сприяють кращому розумінню природи конфлікту, шляхів його вирішення. В цілому, можна констатувати, що на сучасному етапі більшістю конфліктологів підкреслюється думка про те що, врегулювання конфліктів необхідно доповнювати довготривалою діалоговою стратегією та культурою [4; 8; 10; 11]. Діалог в конфліктній ситуації може реалізовуватись в різних формах: обговорення, яке дозволяє віднайти нові грані у своїх поглядах і тим самим прийти до нового більш глибшого розуміння. Але може бути і такий діалог, «предметом якого являється протиріччя або несумісність позицій сторін, і тоді він приймає характер суперечки і полеміки» [2, с. 206]. З позицій діалогічного підходу вченими підкреслюється важливість розгляду рефлексивно-емпатійної позиції особистості в конфлікті, наголошується на необхідності розвитку позитивного сприймання конфлікту та конструктивного ставлення до нього [2; 4]. С.Л. Братченко відзначає: «Діалог як принцип спілкування надає міжособистісному конфлікту конструктивний смисл, дозволяє конфлікту стати джерелом розвитку особистісних смислів, цінностей, формуванню міжособистісної культури» [2]. Теоретик та практик діалогу Наталія Мириманова називає діалог унікальним механізмом, який поєднує в собі майстерню психолога, аналітичний центр, майданчик активізму та лабораторію пошуку творчих рішень. Діалог, на думку дослідниці, «перешкоджає спрощенню ситуації, не дає зупинитись на першому рішенні, яке влаштовує сторони конфлікту; допомагає розкрити непомітні аспекти конфлікту; дозволяє обговорювати проблему по суті, тому що всі емоції приймаються як законні та обґрунтовані; гуманізм діалогу звільняє енергію для раціонального обговорення, руйнує бінарність протистояння, дозволяє планувати, вибудовувати стратегії, розкрити різноманіття думок» [9].

О. Копіна, соціолог та керівник проекту «Культура діалогу. Вирішення конфліктів. Примирення» розробила теоретичні основи дослідження діалогу як способу втручання в конфлікт. Дослідниця розглядає діалог як форму посередництва в конфлікті, коли його учасники самі пропонують мирні шляхи його врегулювання. «Діалог, на відміну від медіації, не передбачає в кінцевому результаті підписання угоди між сторонами, але орієнтований на створення атмосфери довіри, визнання сторонами один одного в процесі спілкування» [8, с. 218]. На думку О. Копіної, діалог передбачає особливу культуру взаємодії та «пред'являє певні вимоги до учасників комунікації: швидке реагування на конфлікт – «готовність почати розмову з «противником» за участі незалежного посередника, вміння чути й слухати своїх опонентів, готовність приймати відповідальність за пропоновані варіанти рішень» [8, с. 218].

Таким чином, в річищі конфліктологічних досліджень важливими умовами, що дозволяють зрушити рівновагу взаємодії в конфліктних ситуаціях в бік конструктивного їх завершення, визнаються діалогічність, усвідомленість свободи вибору, що вбачає готовність побачити різні варіанти поведінки, відмінні від стереотипної позиції, установка на розуміння, поведінкова гнучкість, рефлексивно-емпатійна позиція, вміння слухати та чути опонента, розуміти його мотиви поведінки в конфлікті.

Психологічною умовою конструктивного вирішення педагогічних конфліктів є готовність майбутніх вчителів до суб'єкт-суб'єктної взаємодії [4; 6; 8; 10]. Психологічна готовність до суб'єкт–суб'єктної педагогічної взаємодії являється системоутворюючою складовою діалогічного підходу та досліджується в роботах Л.Г. Дмітрієвої, В.І. Моросанової, А.К. Осницького, А.О. Прохорова. Психологічний зміст готовності майбутнього вчителя до діалогу визначається вченими як стан мобілізації на продуктивну взаємодію, який проявляється у вміннях планувати, оцінювати, моделювати свою діяльність, бути автономним, самостійним при плануванні діяльності, незалежним в судженнях та гнучким у міжособистісній взаємодії. Узагальнивши напрацювання сучасних науковців і практиків, з'ясували, що психологічна готовність особистості до діалогу розглядається як складне, цілісне особистісне утворення, що включає функціонально пов'язані між собою та взаємообумовлені компоненти: емоційний – емоційна стійкість, емпатійність, схильність встановлювати близькі відносини з іншими, потреба бути прийнятим іншим; операційний – поведінкова гнучкість, що дозволяє адекватно реагувати на зміни ситуації та особистісний – автономність, суб'єктивна активність, самостійність при плануванні діяльності та поведінки, незалежність суджень. Досліджувану здатність особливо доцільно активізувати в процесі професійного навчання майбутніх фахівців за умови налагодження ефективної взаємодії «викладач-студент» як вихідних системоутворюючих взаємин, що лежать в основі такої психологічно складної полісуб'єктної діяльності як освітній процес.

Висновки. 1. В умовах стрімких трансформацій та концептуальних перетворень в системі вищої освіти існує практична необхідність у формуванні психологічної готовності майбутнього вчителя до суб'єкт-суб'єктної педагогічної взаємодії, що забезпечить розвиток конфліктологічної компетентності сучасного фахівця та здатність до реалізації конструктивних моделей міжособистісної взаємодії.

2. У контексті професійної підготовки вчителя ми розглядаємо діалогічний підхід як методологічний принцип, який пронизує навчально-виховний процес та забезпечує готовність майбутніх вчителів до суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

3. Готовність студентів до суб'єкт-суб'єктної педагогічної взаємодії розглядається як цілісне особистісне утворення, що інтегрує стан мобілізації в ситуаціях утрудненого спілкування, регуляторну гнучкість та соціальну компетентність. В цілому, можна констатувати, що на сучасному етапі більшістю авторів підкреслюється тісний зв'язок між готовністю майбутніх вчителів до діалогу та здатністю конструктивно вирішувати конфлікти педагогічні конфлікти.

4. Вважаємо перспективним завданнями наших подальших наукових пошуків проведення діагностики готовності майбутніх вчителів до суб'єкт-суб'єктної взаємодії на різних етапах підготовки в ВНЗ, розробку програми розвитку психологічної готовності майбутнього вчителя до діалогу та доведення її ефективності та результативності, конкретизацію змісту психолого-педагогічної освіти в вузах з точки зору їх можливостей щодо формування готовності студентів до суб'єкт-суб'єктного спілкування як умови розвитку конфліктологічної компетентності майбутніх педагогів.

Список літератури:

1. Бондаревська Т. Діалогічний підхід до психології конфлікту // Наукові записки КДПУ. Серія: Педагогічні науки / ред. кол.: В. В. Радул [та ін.]. Кіровоград: КДПУ, 2012. – Вип. 107, ч. 1. – С. 62-69.
2. Братченко С. Л. Межличностный диалог и его основные атрибуты / С. Л. Братченко // Психология с человеческим лицом: гуманистическая перспектива в постсоветской психологии. – М.: Смысл, 1997. – С. 201-222.
3. Гагіна Н. В. Діалог як основа конструктивної взаємодії менеджера в ситуації конфлікту // Вісник Житомирського державного університету. Серія: Педагогічні науки / ред. кол.: Житомир. – 2010. – Вип. 52. – С. 32.
4. Гришина Н. В. Психология конфликта / Н. В. Гришина. – Спб.: Питер, 2002. – 464 с.
5. Дмитриева Л. Г. О диалоге реальном и идеальном в индивидуальном сознании студентов // Образование и наука. – 2005. – № 2 (32). – С. 91-97.
6. Дмитриева Л. Г. Психология субъект-субъектного педагогического воздействия: [монографія] / Л. Г. Дмитриева. – СПб.: Инфо-да, 2010. – 164 с.
7. Дмитриева Л. Г. Особенности диалогической среды общения студентов в системе конструктов Дж. Келли / Л. Г. Дмитриева, Е. Л. Солонина // Весник Башкирского университета. – 2006. – № 1. – С. 101.
8. Культура диалога. Разрешение конфликтов. Примирение / Сост. И. Соломадин. – К.: Дух і літера, 2016. – 264 с.
9. Мириманова Н. Диалоги ради мира. Сборник интервью учасников диалоговой площадки, ФМД, HD. – Харьков, 2015. – 38 с.
10. Пов'якель Н. І. Психологічна готовність до партнерства як передумова становлення партнерських відносин при вирішенні конфліктів // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Проблеми безпеки української нації на порозі XXI сторіччя. – Частина 1, Київ-Чернівці, 1998. – С. 96-97.
11. Пономарева Р. А. Культура диалога в конфликтных ситуациях // Человек в мире диалога. Тезисы докладов и сообщений. Всесоюзная конференция. – Л.: АН СССР, 1990. – С. 66-67.
12. Халанський В. В. Проблеми діалогізації спілкування як духовно-психологічний вимір особистості // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». – Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2014. – С. 145–149.
13. Щербан Т. Д. Психологія навчального спілкування: [Монографія] / Т. Д. Щербан. – К.: Мілленіум, 2004. – 345 с.

Ярослав Л.А.
Нежинский государственный университет имени Николая Гоголя

ГОТОВНОСТЬ СТУДЕНТОВ К СУБЪЕКТ-СУБЪЕКТНОМУ ПЕДАГОГИЧЕСКОМУ ВЗАИМОДЕЙСТВИЮ КАК ОСНОВА КОНСТРУКТИВНОГО РАЗРЕШЕНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КОНФЛИКТОВ

Аннотация
Субъект-субъектное педагогическое взаимодействие рассматривается как процесс совместного, согласованного и конструктивного сотрудничества субъектов образовательной деятельности, направленный на достижение поставленных этим взаимодействием целей обучения. Осуществлен теоретический анализ проблемы готовности студентов педагогических специальностей к субъект-субъектному педагогическому взаимодействию. В статье раскрывается содержание ее структурных компонентов. Обоснована важность рассмотрения ведущих положений диалогического подхода по конфликтологической подготовке будущих учителей. Психологическим условием конструктивного разрешения педагогических конфликтов признается готовность будущих учителей к субъект-субъектному взаимодействию.
Ключевые слова: диалог, диалогический подход, субъект-субъектное взаимодействие, готовность к субъект-субъектному педагогическому взаимодействию, педагогические конфликты.

Jaroslav L.A.
Nizhyn State University named after Mykola Gogol

THE WILLINGNESS OF STUDENTS TO SUBJECT-SUBJECT PEDAGOGICAL INTERACTION AS THE BASIS FOR CONSTRUCTIVE RESOLUTION OF PEDAGOGICAL CONFLICTS

Summary
Subject-subject pedagogical interaction is considered as a process of joint, coherent and constructive cooperation of subjects of educational activities aimed at achieving this communication learning goals. Carried out a theoretical analysis of the problem of readiness of students of pedagogical specialties to subject-subject pedagogical interaction. The article reveals the content of its structural components. Substantiates the importance of considering the leading positions of the dialogical approach of conflictological training of future teachers. The psychological condition for the constructive resolution of conflict is recognized pedagogical readiness of future teachers to the subject-subject interaction.
Keywords: the dialogue, the dialogical approach, the subject-subject interaction, the willingness to subject-subject pedagogical interaction, pedagogic conflicts.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 81.38/81.42

ЭВФОНИЯ В СКАЗКАХ Р. КИПЛИНГА

Басюк И.В., Буженко-Босая С.Н.
Приднестровский государственный университет имени Т.Г. Шевченко

Статья посвящена вопросам изучения звуковой стороны художественного текста. Раскрывается сущность понятия «эвфония». Обозначаются проблемные аспекты эвфонии применительно к художественной прозе. Проанализирована ритмомелодическая организация повествования в сказках английского писателя Р. Киплинга. В частности, представлены выявленные в ходе исследования фонетические средства выразительности, выполняющие эвфоническую функцию: ритм, аллитерация, ассонанс, рифма, звукоподражание.
Ключевые слова: эвфония, фонетические экспрессивные средства, ритм, аллитерация, ассонанс, рифма, звукоподражание.

Постановка проблемы. Проблема изучения эстетической роли звуков в художественной литературе является достаточно актуальной. Рассмотрение художественного своеобразия литературного произведения всегда предполагает анализ его формы и содержания. Неоспоримым является тот факт, что каждое художественное произведение есть произведение речевое, поэтому представляет некоторую звуковую последовательность, из которой возникает сообщение. Музыкальный эстетический эффект при этом создается звуками и просодическими элементами в единстве со значением. Звуковая выразительность речи в художественном тексте помогает автору создать художественный образ, а читателю войти в мир художественного произведения, раскрыть авторский замысел.

Анализ исследований и публикаций по данной проблеме. Звуковой организацией речи, эстетической ролью звуков занимается особый раздел стилистики фоника. Фоника дает оценку особенностям звукового строя языка, определяет характерные для каждого национального языка условия благозвучия, исследует разнообразные приемы усиления фонетической выразительности речи, учит наиболее совершенному, художественно оправданному и стилистически целесообразному звуковому выражению мысли [6, с. 371].

В первую очередь фонику интересует звуковая организация поэтической речи, в которой значение фонетических средств особенно велико. Наряду с этим фоника исследует также звуковую выразительность художественной прозы и некоторых жанров публицистики (прежде всего на радио и телевидении). В нехудожественной речи фоника решает задачу наиболее целесообразной звуковой организации языкового материала, способствующей точному выражению мысли [3, с. 218].

Центральным понятием фоники является эвфония. Термин «эвфония» употребляется и толкуется весьма противоречиво.

Так, «Словарь лингвистических терминов» О.С. Ахмановой определяет эвфонию как «совокупность разнообразных фонетических приемов, применяемых в разных формах речи, таких как, аллитерации, ассонансы, разные виды звуковых повторов» [2, с. 522]. Эвфония, таким образом, попросту отождествляется со звуковым повтором.

В курсе английской стилистики И.В. Арнольд дается следующее определение эвфонии: «Эвфонией, или инструментовкой, называют соответствующую настроению сообщения фонетическую организацию высказывания» [1, с. 75]. Следовательно, эвфония – это категория, ответственная за связь плана содержания и плана выражения.

В литературоведении под эвфонией понимается раздел поэтики, изучающий в стихотворениях качественную сторону речевых звуков, которая определяет конкретную эмоциональную окраску художественного произведения [5, с. 54].

Л.И. Тимофеев определяет эвфонию следующим образом: «это звуковая организация художественной речи, приобретающая особенное значение в стихах, их фонический состав» [7, с. 112]. В узком смысле под эвфонией автор понимает иногда артикуляционное и акустическое благозвучие. К явлениям эвфонии он относит все виды звуковых повторов, которые используются либо в качестве сквозных компонентов произведения, либо в качестве факультативных, непериодически возникающих в тексте. Таким образом, эвфония толкуется здесь как явление специфически художественное, связанное с различными эстетическими предпочтениями. Кроме того, отсюда следует, что в ее орбиту включаются чисто композиционные приемы, связанные с актуализацией смысла высказывания, которое может быть структурировано, в том числе и фонетическими средствами.

Выделение нерешенных ранее частей проблемы. Неоднозначность в трактовке понятия эвфонии на практике выражается в том, что требования к эвфонии в поэзии и прозе различны. Они в некоторой степени противопоставлены друг другу. То, что рассматривается как нарушение принципов благозвучия в прозе, является закономерностью в поэзии.

Так, например, рифма является закономерностью стихотворных произведений, одним из внешних признаков стихотворной формы. Однако в прозе рифма рассматривается как нарушение благозвучия.

Вопросы ритмической организации речи также больше разработаны в отношении стиха, в

отношении прозы они почти не подвергались исследованию. Поэтому до сих пор нет определения ритма прозы, и даже само существование такого ритма подвергается сомнению. Насколько сложно и противоречиво явление ритма в прозе свидетельствует следующее высказывание Флобера: «В поэзии – говорил Флобер – поэт следует твердым правилам. У него есть метр, цезура, рифма и множество практических указаний, – целая теория его ремесла. В прозе же необходимо глубокое чувство ритма, ритма изменчивого, у которого нет ни правил, ни определенной опоры; необходимо врожденное дарование, нужны способность рассуждать и художественное чутье, бесконечно более тонкие, более острые: ведь прозаик ежеминутно меняет движение, окраску, звук фразы сообразно тому, о чем он говорит» [4, с. 68].

Цель статьи. Главная цель этой работы заключается в выявлении спектра фонетических выразительных средств языка, реализующих ритмомелодическую функцию в художественном прозаическом тексте на материале сказок английского писателя Р. Киплинга. Частными задачами исследования, направленными на реализацию поставленной цели, являются: рассмотрение художественного своеобразия сказок Р. Киплинга, входящих в сборник «Just So Stories» [8], определение конкретных приемов создания эвфонии, а также анализ специфики ритмообразующих единиц в тексте сказок.

Изложение основного материала. В ходе исследования нами было проанализировано 12 сказок Р. Киплинга, при этом, как мы отмечали ранее, основной акцент был сделан на изучении именно звуковой стороны произведений.

Первое, что обращает на себя внимание, это необычайная мелодичность сказок. Мы объясняем этот факт тем, что сказки писались Киплингом для своей маленькой дочери и зачитывались ей каждый вечер перед сном. Поэтому повествование в текстах сказок может быть соотнесено с мелодичностью детских или колыбельных песен.

Второй характерной особенностью является четкая ритмическая организация повествования, которая делает тексты сказок близкими к текстам поэтическим.

В ходе анализа мы определили также, какие фонетические экспрессивные средства позволяют автору реализовать ритмичность и мелодичность в повествовании, иными словами, используются автором для создания эвфонии.

Итак, наиболее часто Киплинг прибегает к использованию **ритма**, который ощущается не только на уровне предложения, абзаца, но также и по ходу всего повествования. Данный прием реализуется в тексте сказок на основе различных языковых средств.

Одним из таких средств является многократный повтор действий, который выражается в повторе 3-х и более однотипных абзацев по ходу повествования. Сразу четыре ритмических периода можно проследить в сказке «The Crab that Played with the Sea», в которой краб, не желая подчиниться Человеку, придумывает различные трюки с морем. Почтенный волшебник, за образом которого скрывается Создатель, предупреждает о нечестной игре краба других животных:

«Kun?» said All-the-Elephant-there-was, meaning, «Is this right?»

«Payah kun,» said the Eldest Magician, meaning, «That is quite right»; and he breathed upon the great rocks and lumps of earth that All-the-Elephant-there-was had thrown up, and they became the great Himalayan Mountains, and you can look them out on the map.

«Kun?» said All-the-Cow-there-was.

«Payah kun,» said the Eldest Magician; and he breathed upon the bare patch where she had eaten, and upon the place where she had sat down, and one became the great Indian Desert, and the other became the Desert of Sahara, and you can look them out on the map.

«Kun?» said All-the-Beaver-there-was.

«Payah kun,» said the Eldest Magician; and he breathed upon the fallen trees and the still water, and they became the Everglades in Florida, and you may look them out on the map.

«Kun?» said All-the-Turtle-there-was.

«Payah kun,» said the Eldest Magician; and he breathed upon the sand and the rocks, where they had fallen in the sea, and they became the most beautiful islands of Borneo, Celebes, Sumatra, Java, and the rest of the Malay Archipelago, and you can look them out on the map!»

Данный прием встречается в 6-ти из 12-ти сказок Р. Киплинга, что сближает их с жанром фольклорных сказок, для которых многократный (в основном троекратный) повтор действий является стилеобразующим.

Помимо многократного повтора действия ритм в сказках писателя создается на основе широкого использования параллельных конструкций, как, например, в уже упомянутой сказке «The Crab that Played with the Sea»:

«No,» said the Man. «Once a day and once a night the Sea runs up the Perak river and drives the sweet-water back into the forest, so that my house is made wet; once a day and once a night it runs down the river and draws all the water after it, so that there is nothing left but mud, and my canoe is upset…»

Довольно часто писатель сочетает использование параллельных конструкций с многосоюзием. Напомним, что в прозаической речи ритм создается упорядоченным расположением синтаксических элементов, связанных частотным повторением союзов. Следовательно, одной из функций многосоюзия является интонационно-ритмическая функция. Это создает ощущение того, что перед нами стихотворные строки, вкрапленные в прозаический текст, что можно проследить в сказке «How Rhinoceros Got His Skin»:

«And the Rhinoceros upset the oil-stove with his nose, and the cake rolled on the sand, and he spiked that cake on the horn of his nose, and he ate it, and he went away, waving his tail….»

Перечисление, как элементарный вариант параллельных конструкций, в сочетании с многосоюзием усиливает значимость перечисляемых компонентов и придает ритмичность повествованию. Так, в сказке «How the Alphabet was Made» автор подчеркивает большое разнообразие существовавших алфавитов и в увлекательной, эмоциональной форме дает возможность ребенку запомнить сложные термины:

«And after thousands and thousands and thousands of years, and after Hieroglyphics and

Demotics, and Nilotics, and Cryptics, and Cufics, and Runics, and Dorics, and Ionics, and all sorts of other ricks and tricks … the fine old easy, understandable Alphabet — A, B, C, D, E, and the rest of 'em — got back into its proper shape again for all Best Beloveds to learn when they are old enough».

С целью создания ритма в повествовании Киплинг использует и различного рода лексические повторы (анафора, эпифора, простой, цепной и рамочный повтор). Примером анафорического повтора в сочетании с параллельными конструкциями может служить отрывок из сказки «How the Leopard Got His Spots», в котором Эфиоп доказывает Леопарду, что изменения, которые он претерпел, пойдут ему на пользу:

«You can lie out on the bare ground and look like a heap of pebbles. You can lie out on the naked rocks and look like a piece of pudding-stone. You can lie out on a leafy branch and look like sunshine sifting through the leaves; and you can lie right across the centre of a path and look like nothing in particular».

Помимо ритма в текстах сказок отмечается использование примеров **аллитерации** с целью создания вспомогательного музыкально-мелодического эффекта. Так, в сказке «The Beginning of the Armadillos» автор использует аллитерацию во фразе *«makes me more mixy»*:

«… and now you come and tell me something I can understand, and it makes me more mixy than before».

Примером использования аллитерации в виде консонантного сочетания [gr] в сказке «The Elephant's Child», служит следующий отрывок:

«Go to the banks of the great grey-green, greasy Limpopo River, all set about with fever-trees, and find out».

В описании главного героя, слоненка, автор также прибегает к использованию аллитерации — повтора звука [b]:

«He had only a blackish, bulgy nose, as big as a boot…»

Следующим, выявленным нами фонетическим приемом создания эвфонии в повествовании, является **ассонанс**. Чередование гласного звука в пределах крупного отрезка художественного текста выполняет функцию звуковой и смысловой организации высказывания, а в отдельных случаях служит для построения неполной рифмы. В качестве примера использования ассонанса приведем цитату из сказки «How Rhinoceros Got His Skin»:

«…and he spiked that cake on the horn of his nose, and he ate it, and he went away, waving his tail…». Здесь мы наблюдаем повтор ударного гласного [ei] в словах *«cake»*, *«ate»*, *«away»*, *«waving»*, *«tail»*.

Участие сразу нескольких гласных в ассонансной игре придает мелодичность следующему высказыванию из сказки «The Cat that Walked by Himself». Эффект создают повторяющиеся гласные [ai] и [i:] в словах *«nice»*, *«dry»*, *«lie»*, *«dried»*, *«wild»*, *«wipe»*, и соответственно *«heap»*, *«leaves»*, *«clean»*, *«feet»*, *«keep»*:

«She picked out a nice dry Cave, instead of a heap of wet leaves, to lie down in; and she strewed clean sand on the floor; and she lit a nice fire of wood at the back of the Cave; and she hung a dried wild-horse skin, tail-down, across the opening of the Cave; and she said, 'Wipe you feet, dear, when you come in, and now we'll keep house».

Случай, когда ассонанс используется для создания рифмы, наблюдается в отрывке из сказки «How Rhinoceros Got His Skin», где благодаря повтору ударного гласного [ai] строится внутренняя неполная рифма в словах *«knife»* — *«kind»*:

«And the Parsee lived by the Red Sea with nothing but his hat and his knife and a cooking-stove of the kind that you must particularly never touch».

Собственно **рифма** также встречается в тексте сказок. Выявленные нами примеры представлены полной, ассонансной и диссонансной рифмой и выполняют функцию выделения слов, связанных звуковым повтором, а также ритмообразующую функцию.

В качестве примера обратимся к строкам из сказки «The Elephant's Child», в которых имеются рифмующиеся слова:

«Then the Bi-Coloured-Python-Rock-Snake uncoiled himself very quickly from the rock, and spanked the Elephant's Child with his scalesome, flailsome tail».

«Then the Elephant's Child put his head down close to the Crocodile's musky, tusky mouth…»

«You couldn't have done that with a mere-smear nose».

Здесь мы наблюдаем рифмующиеся эпитеты: *«scalesome, flailsome (tail)»*, *«musky, tusky (mouth)»*, *«a mere-smear (nose)»*. Данные слова являются полной рифмой, так как и ударная гласная и согласная после гласной совпадают.

К полной рифме относятся также примеры из сказки «How the Whale Got His Throat»: *«starfish — garfish»*, *«crab — dab»*, *«plaice — dace»*, *«skate — mate»*, *«mackereel — pickerel»*, *«twirly — whirly»*:

«He ate the starfish and the garfish, and the crab and the dab, and the plaice and the dace, and the skate and his mate, and the mackereel and the pickereel, and the really truly twirly-whirly eel».

В этой же сказке мы находим высказывание, изобилующее рифмующимися словами, такими как *«stumped — jumped — thumped — bumped»*, *«pranced — danced»*, *«banged — clanged»*, *«hit — bit»*, *«leaped — creeped»*, *«prowled — howled»*, *«hopped — dropped»*, *«cried — sighed»*, *«crawled — bawled»*, *«stepped — lepped»*:

«But as soon as the Mariner, who was a man of infinite-resource-and-sagacity, found himself truly inside the Whale's warm, dark, inside cup-boards, he stumped and he jumped and he thumped and he bumped, and he pranced and he danced, and he banged and he clanged, and he hit and he bit, and he leaped and he creeped, and he prowled and he howled, and he hopped and he dropped, and he cried and he sighed, and he crawled and he bawled, and he stepped and he lepped, and he danced hornpipes where he shouldn't, and the Whale felt most unhappy indeed».

В отрывке из сказки «The Sing-Song of Old Man Kangaroo» мы видим пример точной рифмы, расположенной в конце параллельных конструкций. Подобное расположение рифмующихся слов *«stronger»* — *«longer»* по форме близки к строкам стихотворения:

«First he hopped one yard; then he hopped three yards; then he hopped five yards; his legs growing stronger; his legs growing longer. He hadn't any time for rest or refreshment, and he wanted them very much».

Рифмы *«took»* – *«shook»*, *«scrubbed»* – *«rubbed»* в сказке «How the Rhinoceros Got His Skin» располагаются внутри параллельных конструкций и сопровождаются эпифорой «that skin». Такое сложное переплетение приемов усиливает ритмический эффект высказывания, приближая его к поэтической форме:

«He took that skin, and he shook that skin, and he scrubbed that skin, and he rubbed that skin…»

Использование приема **звукоподражания** в сказках Р. Киплинга объясняется тем, что главными героями сказок, в большинстве случаев, являются представители фауны. Как известно, звуки явлений живой и неживой природы, при правильном использовании в тексте, приобретают стилистический смысл.

Звукоподражание в некоторых отрывках отображает характеристику главных героев. Например, в сказке «How the Camel got his Hump» многократный повтор междометия-звукоподражания *«Humph»* подчеркивает тот факт, что верблюд категорически против того, чтобы работать; он отказывает всем, кто обращается к нему с просьбой о помощи.

Примером непрямого звукоподражания может служить глагол *«rubbed»* из сказки «How the Rhinoceros Got His Skin». Повтор данного слова, содержащего фонему [r], усиливает эффект, который имитирует звук трения кожи о твердую поверхность. В этом же высказывании мы видим глагол *«scratch»*, указывающий на характер действия героя:

«Then he wanted to scratch, but that made it worse; and then he lay down on the sands and rolled, and rolled, and rolled, and every time he rolled the cake-crumbs tickled him worse and worse and worse. Then he ran to the palm-tree and rubbed and rubbed and rubbed himself against it».

Данный прием позволяет автору достоверно изобразить действия носорога, который путем трения пытался избавиться от крошек под своей кожей.

Выводы и предложения. Проведенное нами исследование доказывает, что эвфония, как особый подбор звуков и ритмической организации, воплощающий определенный авторский замысел, характерен не только для поэзии, но и для художественной прозы. В частности, проанализированный нами практический материал (сказки Р. Киплинга) в полной мере отвечает требованиям благозвучия и характеризуется особой ритмомелодической организацией.

В тексте сказок Киплинга находят отражение все основные фонетические выразительные средства, функцией которых является создание эвфонии: аллитерация, ассонанс, рифма и ритм. Характерной особенностью использования данных средств является то, что все они тесно переплетены, дополняют, усиливают друг друга; они неразрывно связаны с атмосферой повествования и способствуют реализации авторского замысла.

В ходе исследования мы обратили внимание на то, что большая часть выявленных нами фонетических средств неразрывно связана с таким явлением в стилистике как повтор (фонетический, лексический, синтаксический). Так как наше исследование было направлено, главным образом, на изучение эвфонического потенциала выразительных средств и определение их ритмомелодической функции, в качестве перспективы для дальнейшей работы с материалом можно предложить рассмотрение других функций повторов в сказках Р. Киплинга.

Список литературы:

1. Арнольд И.В. Стилистика. Современный английский язык. – М.: Флинта, Наука, 2002. – 384 с.
2. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Советская Энциклопедия, 1969. – 608 с.
3. Голуб И.Б. Стилистика русского языка. – М.: Рольф; Айрис-пресс, 1997. – 448 с.
4. Жирмунский В.М. Теория литературы. Поэтика. Стилистика. – Л.: Наука, 1977. – 405 с.
5. Квятковский А.П. Поэтический словарь / Науч. ред. И. Роднянская. – М.: Советская Энциклопедия, 1966. – 376 с.
6. Плещенко Т.П., Федотова Н.В., Чечет Р.Г. Стилистика и культура речи. – Минск: Тетра Системс, 2001. – 544 с.
7. Тимофеев Л.И. Основы теории литературы. – М.: Просвещение, 1968. – 480 с.
8. Rudyard Kipling. Just so Stories. – M.: Raduga, 2000. – 254 p.

Basiuk I.V., Buzhenko-Bosaya S.N.
Pridnestrovian T.G. Shevchenko State University

EUPHONY IN R. KIPLING'S FAIRY TALES

Summary
The article is devoted to the study of the sound side of the text of fiction. The essence of the concept of «euphony» is revealed. The problem aspects of euphony are pointed out as applied to artistic prose. The rhythm-melodic organization of narrative in fairy tales of the English writer R. Kipling is analyzed. In particular, revealed in the course of research phonetic expressive means, performing the euphonic function, are presented: rhythm, alliteration, assonance, rhyme, onomatopoeia.

Keywords: euphony, phonetic expressive means, rhythm, alliteration, assonance, rhyme, onomatopoeia.

УДК 821.161.2'06 Цуканова

ПОСТАТЬ М. ЦУКАНОВОЇ В ОЦІНЦІ КРИТИКІВ ТА ЛІТЕРАТУРОЗНАВЦІВ

Гавриш І.П.
Національний аерокосмічний університет імені М.Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

У статті розглянуто постать М. Цуканової в оцінці критиків та літературознавців. Основну увагу зосереджено на працях сучасників письменниці та публікаціях, виданих на початку XX століття. У статті проаналізовано як рецензії на постановку творів письменниці, так і критичні статті, монографії, довідкові та інформаційні видання. Варто зауважити, що в даній розвідці охоплено праці, видані в Україні, Польщі, Аргентині, Канаді, США. Комплексне дослідження постаті М. Цуканової в оцінці критиків та літературознавців проведено з урахуванням публікацій, що стосуються як життєвого, так і творчого шляху письменниці.

Ключові слова: постать М. Цуканової, рецензії, критичні статті, інформаційні видання, спогади, листи.

Постановка проблеми. Уміння зберегти людяність в умовах війни, здатність віддати останнє тому, хто більше цього потребує, допомогти незнайомій людини вижити, чи навіть пробачити тому, хто винен у смерті найдорожчих людей, – такими рисами наділяє своїх героїв М. Цуканова, яка стала свідком голодомору, репресій, ІІ світової війни, була змушена переїхати до окупованого Львова, згодом до Німеччини, Аргентини та США.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Ще десятиліття тому постать М. Цуканової була мало відома українському читачеві, бо більшість творів письменниці надруковано або у Львові часів війни, або за кордоном, однак на сьогодні завдяки поширенню інформації про письменницю в мережі Інтернет, довідковим виданням, зокрема тим, що містять інформацію про письменників української діаспори [24], та появі окремого видання її творів [25] ми маємо можливість відкрити для себе творчість Марії Михайлівни Цуканової.

Формулювання мети статті. Талановиті митці своїми творами привертають увагу як читачів, так і критиків та літературознавців, їх оцінки сприяють кращому розумінню особливостей художнього світу письменників, окреслюють їх місце в українському літературному процесі, тому метою нашої розвідки є дослідження потрактування постаті та художнього доробку М. Цуканової у літературознавчих працях, критичних статтях та довідкових виданнях.

Виклад основного матеріалу дослідження та аналіз публікацій. Ранні твори письменниці залишились майже не поміченими критикою, бо належали перу молодої авторки, яка тільки починала свій творчий шлях, а отже, – не були високохудожніми. Про окремі оцінки творів М. Цуканової зазначеного періоду дізнаємось з її спогадів, а саме: про рекомендації П. Тичини щодо подальшої роботи авторки на основі оцінки повісті «Святий хутір» та схвальні відгуки Борщаговського і Мамонтова на її першу п'єсу [26]. Наявність повісті «Святий хутір» у фондах Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна дозволила пересвідчитись у справедливості оцінки П. Тичини. На жаль, текст першої п'єси М. Цуканової знайти не вдалось, а отже, підтвердити чи заперечити об'єктивність відгуків про неї також змоги не маємо.

Варто зауважити, що на момент виїзду М. Цуканової разом із родиною до Львова, харків'яни її як письменницю майже не знали. Підтвердженням цього може слугувати і те, що у спогадах Ю. Шевельова [30] у зв'язку з діяльністю членів літературної секції при «Просвіті» у окупованому Харкові прізвище авторки не фігурує. Необізнаністю з її творчістю може бути пояснена і згадка про «нариси Цуканової» [4, с. 14] у рецензії І. Брусного на другу частину «Українського засіву», виданого в листопаді 1942 року.

Знайомство львівської публіки з творами письменниці почалось з п'єси «Проліски», постановка якої викликала неоднозначні оцінки у тогочасній пресі. З цього приводу з'явились «З театральної залі» І. Німчука [16] та рецензія в «Українських вістях», підписана Й [26], у яких знаходимо не лише відгуки на текст п'єси, а й коментарі, що стосуються її постановки, та оцінку гри акторів. Не залишився байдужим до твору і Ю. Шерех, стисло коментуючи «Проліски» в одній зі статей [31]. Автори зазначених публікацій, більш або менш докладно зупиняючись на позитивах та негативах п'єси, сходяться на тому, що твір належить безперечно талановитій авторці (з аналізом рецензій та критичних статей щодо драматичних творів М. Цуканової можна ознайомитись в одній із попередніх статей [5]).

Поява на сторінках «Наших днів» «Бузкового цвіту» не лише сприяла популярності письменниці, а й дала підстави М. Ільницькому майже через півстоліття зазначати, що «в публікаціях того часу можемо знайти твори про крихти людських радощів в суворих умовах війни (оповідання І. Керницького, О. Білоквіта, М. Цуканової)» [11, с. 116]. Слова з цієї новели обирає епіграфом до своєї статті «В світі людських почуттів (Риси постсовєтського літературного стилю)» [30] і Ю. Шерех. У ній автор на прикладі трьох творів «Бузкового цвіту» М. Цуканової, «Стравоноски» Г. Стеценка та «Синка» Й. Позичанюка простежує риси, за його тодішнім переконанням, нового перспективного літературного стилю у прозі – неосентименталізму, який, на думку дослідника, постає як альтернатива «нещадності й жорстокості нашої збуреної епохи» [30, с. 6] Аргументуючи свою позицію, Ю. Шерех порівнює зазначені твори з доробком Марка Вовчка на рівні «внутрішньої схожості з її примітивно-зворушливими оповіданнями про гірку жіночу долю, про марне

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

шукання тихого щастя» [30, с. 6] та використання здрібнілих форм слів. Риси подібності він вбачає і в «самій сюжетній схемі «Бузкового цвіту» Цуканової… з Квітчиною «Марусею» (кохання – перепони – смерть героїні, коли перепони подолано)» [30, с. 6]. І робить висновок: «Так нам здається, що ці троє оповідань – таких відмінних – дали нам змогу підглєдіти деякі риски новонародженого постсовєтського стилю нашої літератури. Може, формування нової школи? Тоді нової, але глибоко традиційної, закоріненої можливо в самому нашому національному характері» [30, с. 6]. Такі міркування Ю. Шереха, як зазначає М. Ільницький, є «…чи не першою зав'яззю сформульованої в умовах початкового періоду еміграції <…> концепції «національно-органічного стилю» [11, с. 129]. Специфіка статті не передбачає ґрунтовного та всебічного аналізу будь-якого з трьох творів. Однак, коментарі Ю. Шереха щодо новели М. Цуканової є надзвичайно важливими, бо демонструють оцінку творчого доробку письменниці сучасниками.

Трактування Ю. Шерехом «Бузкового цвіту» як такого, що репрезентує «новий сентименталізм», згодом поширилось і на творчість авторки в цілому. У статті «Стилі сучасної української літератури на еміграції» дослідник зазначає: «…наші сентименталісти. Це представники ще умовнішого реалізму. Вони вибирають зворушливі теми, нещасливих шляхетних героїв, ніжні і сердечні образи й слова. Вони апелюють до почуття жалю й ніжності. Їхня тема – несправедливо заподіяні й тихо переживані страждання, а апофеоза їхнього героя в потенції завжди – тиха ідилія, передусім щаслива ідилія гармонійного сімейного затишку. Така є творчість М. Цуканової» [31, с. 196]. Коментуючи оцінку Ю. Шереха, слід враховувати кілька чинників. По-перше, вона базується на прочитанні критиком лише кількох творів авторки, надрукованих на той час, (стаття датується груднем 1945 року). По-друге, вона ілюструє обрану дослідником позицію щодо існування в українській літературі періоду II світової війни та післявоєнного періоду ряду стильових напрямків. По-третє, Ю. Шерех має рацію, бо людські страждання, надії та сподівання часто є об'єктом зображення та дослідження письменниці, однак навіть у тих творах, на основі яких критик робить свій висновок, сфера зацікавлень авторки не обмежується окресленими у статті аспектами людського життя. Отже, дана оцінка Ю. Шереха є, безперечно, цінною для розуміння низки творів письменниці, але не може проектуватись на усією її творчу спадщину.

До сентименталістів відносить письменницю і В. Світайло у статті «Що на часі?», зазначаючи, що «…в українській літературі функціонують романтичний (Ю. Косач, Ю. Липа), сентиментальний (Д. Гуменна, М. Цуканова), неокласичний (Ю. Клен, М. Орест) напрями, але жоден з них не відповідає умовам нашого часу, бо писати тепер у бурхливі і страшні часи нашого національного буття романтично, сентиментально й неокласично – це однаково, що іти крізь бурю-хуртовину з заплющеними очима або ховати голову в хвилину небезпеки за прикладом відомого птаха під крило вигаданого світу» [21, с. 13]. Цінність даної публікації полягає в тому, що ім'я М. Цуканової разом з іменами Ю. Клена, Д. Гуменної та інших постає як невід'ємна частина тогочасного літературного процесу.

Не залишилася непоміченою й поява повісті авторки «Їхня таємниця» – на сторінках «Наших днів» було опубліковано рецензію, підписану М. С-ка. У ній критик зосереджує увагу на здобутках письменниці, специфіці даного твору, відзначає «деяку ідеалізацію повісті», додаючи, що «може трошки і занадто чутливий мистець, від якого йде розповідь. Але ж тут зразу і психологічні виправдання: саме мистця, людину тонку і вразливу хотіла авторка вибрати собі на свого alter ego – і це їй вільно було зробити» [22, с. 16]. Рецензія містить інформацію і про те, що на момент виходу повісті ім'я письменниці було вже добре відоме львів'янам: «Марія Цуканова вже відома у нас. Знаємо, що вона може написати вдатну коротку драму («Проліски») і добру новелю («Бузковий цвіт»), яка навіть викликала у «Наших днях» голоси признання і критики, а оце ми з приємністю констатуємо, що Цуканова може дати і цікаву, сюжетну, добре скомпоновану повість. А це є власне те, чого так бракує українській сучасній поцейбічній літературі» [22, с. 15]. Невелика за обсягом рецензія містить найповніший з існуючих аналізів повісті «Їхня таємниця».

Творчість письменниці львівського періоду тісно пов'язана з діяльність Літературно-мистецького клубу та щомісячника «Наші дні», у якому неодноразово згадується її прізвище в інформативних публікаціях, наприклад, П. Ковалів у коротенькому огляді про журнал «Вечірня година» зазначає: «Маємо в тих книжках вибрані оповідання і повісті, з нахилом до пригодницького жанру, що вже починає в нас виробляти своїх авторів. Для дальших випусків редакція готує твори І. Багряного, М. Цуканової,

Ю. Косача» [13, с. 14]. У рубриці «З нових видань» [1] маємо інформацію про появу 12-ї частини українського ілюстрованого журналу для робітників «Дозвілля», що містить новелу авторки «Втіха».

Не оминає її постаті і С. Гординський в огляді «Літературний рік (від жовтня 1942 до жовтня 1943 р.)»: «Переходячи до журналів, що в великій мірі гуртували навколо себе літераторів, згадаємо передовсім три з них: «Наші дні», празький «Прибоєм» і харківський «Український засів». У всіх тих журналах зустрічаємо імена чільних сьогодні частих українських письменників. У прозі й драмі маємо твори М. Куліша, Ю. Косача, А. Любченка, Н. Королеви, М. Цуканової, Д. Гуменної…» [7, с. 112]. Згадує автор письменницю й серед митців, новели яких варті уваги, у зв'язку з більш докладним аналізом видання харківського журналу «Український засів».

Серед літературознавчих статей, рецензій, відгуків та інформативних повідомлень, у яких фігурує прізвище М. Цуканової, виокремлюються спогади О. Тарнавського, що відтворюють цілісну картину культурного Львова з 1939 по 1944 роки. Досліджуючи діяльність Літературно-мистецького клубу, Спілки письменників, львівських театрів, автор робить акцент на тому, що «саме завдяки співробітництву цих прибулих з теренів України діячів нашої літератури піднісся рівень і діапазон зацікавлення єдиного на той час на-

шого літературного журналу «Наші дні». Варто тільки пригадати імена тих, які співпрацювали в «Наших днях». Тут подамо тільки важливі прізвища, які в загальному знайомі нашій літературній громаді...» [23, с. 94]. Далі Тарнавський називає цілий ряд відомих талановитих українських письменників, наприклад, І. Багряного, В. Барку, У. Самчука, М. Зерова, О. Телігу та інших, серед яких знаходимо й ім'я М. Цуканової. Це свідчить не лише про те, що творчість письменниці була відома львівському читачеві, а й про те, що вона посіла належне місце в українському літературному процесі зазначеного періоду.

Літературне життя Львова І половини ХХ століття постає з монографії М. Ільницького «Драма без катарсису». Вона має кілька розділів, що визначені за хронологічним принципом. У одному з них, який охоплює 1939-1944 роки, неодноразово знаходимо прізвище письменниці. Перш за все літературознавець називає її серед тих митців, які змушені були виїхати зі Східної України і, оселившись у Львові, продовжили свою діяльність як члени Спілки письменників при Літературно-мистецькому клубі. Далі, аналізуючи періодичні видання, дослідник відзначає, що серед прозаїків на сторінках «Наших днів» друкувалися твори А. Любченка, Д. Гуменної, Н. Королеви, М. Цуканової та інших. Згадує М. Ільницький прізвище авторки і у зв'язку з стильовими пошуками українських письменників періоду ІІ світової війни. «Чи легко забувалося про тяжку війну – важко сказати, але що забувати все ж хотілося хоча б на якийсь час, що хотілося знайти бодай хвилеве звільнення від важкої психологічної напруги, свідчать і художні твори, що публікувалися в цей час, і критичні відгуки на них. Власне проблема пошуку стилю, який би найбільше відповідав характеру цієї прозової доби, яка з одного боку, несла з собою руйнування на рівні біблійних апокаліптичних пророцтв, а з другого – була пов'язана з надією на відродження з попелу нової України, – проблема пошуку такого найоптимальнішого стилю стала однією з основних у літературній критиці років періоду німецької окупації» [11, с. 122-123]. Обґрунтувавши таким чином появу даної проблеми, дослідник зазначає про спробу її вирішення В. Світайлом та Ю. Шерехом у низці публікацій. Стосовно творчості М. Цуканової, як уже зазначалось, ці критики виявили одностайність – належить до сентименталістів. М. Ільницький майже не коментує творчий доробок письменниці в цьому аспекті, залишаючи за читачем право робити висновки. Чисельні згадки про авторку в монографії М. Ільницького свідчать про те, що твори М. Цуканової не тільки були цікавими її сучасникам, а й не втратили своєї актуальності до сьогодні.

З від'їздом родини Цуканових зі Львова починається еміграційний період у житті письменниці. Розвиток української літератури за кордоном у перші повоєнні роки, найяскравішою сторінкою яких «було, безперечно, заснування восени 1945 року в Західній Німеччині Мистецького українського руху (МУРу), який об'єднав письменників-емігрантів, постає з ряду літературознавчих оглядів, серед яких можемо назвати дослідження Ю. Шереха [32], В. Державина [8], І. Качуровського [12] та ін. Подальший розвиток української літератури на еміграції обирають об'єктом своїх досліджень Г. Костюк [15], Г. Черінь [29], Л. Рудницький [20]. Однак, дані та інші досить відомі публікації не містять інформації про творчість М. Цуканової, хоча в цей період вона перебувала поза межами України. Ймовірними причинами цього є те, що родина письменниці проживала спочатку в Австрії (Тіроль), а згодом – в Аргентині (Буенос-Айрес), і відповідно, через територіальну віддаленість від міст, що слугували осередками української культури на еміграції, авторка не мала змоги тісно співпрацювати з іншими письменниками чи бути членом літературного угрупування. До того ж нечисленні публікації її творів зазначеного періоду пов'язані з періодичними виданнями, наприклад, уривок з роману «Проба» був надрукований у журналі «Литаври», а новела «Ельф» у виданні «Дешева бібліотека нового шляху», що виходили невеликим тиражем і не були доступні широкому колу читачів. Однак, серед статей, присвячених аналізу літературного процесу на еміграції після ІІ світової війни, знаходимо й такі, у яких згадується прізвище М. Цуканової. Зокрема, В. Чапленко у праці «Завдання нашої літературної творчости на чужині» [28], підсумовуючи надбання української літератури за останні 30 років (стаття датується 1980 роком), зазначає: «парадоксом тільки може бути тут той факт, що повноцінні твори дали ті з прозаїків та поетів, які найменше про себе нагадують, які здебільшого не фігурували в «серіях» «МУРу», а тепер не фігурують у «серіях» «Слова» [28, с. 96]. Далі В. Чапленко ілюструє свої спостереження за допомогою низки творів різних авторів і додає, що «симпатично писала, а тепер чомусь замовкла М. Цуканова» [28, с. 97].

Згадку про появу драми письменниці «Завтра знову зійде сонце» знаходимо у статті Г. Костюка «З літопису літературного життя в діяспорі» [14], яка є текстом доповіді, виголошеної у Нью-Йорку 28-29 листопада 1970 року. Цінність даної статті для нашого дослідження полягає перш за все в тому, що вона містить лаконічну оцінку Г. Костюком творів авторки: «відзначаємо дуже втішну появу на нашому літературному обрії – це том вибраних оповідань і повість М. Цуканової «На грані двох світів» [14, с. 469]. Знаходимо прізвище письменниці й у двотомній «Енциклопедії українознавства», за редакцією В. Кубійовича в розділі, присвяченому українському літературному процесові повоєнних років (1944-1949) за кордоном: «Активно працювали в ділянці мистецтва прози Ю. Клен, В. Кримський, М. Цуканова, І. Смолій та інші» [10, с. 794]. У перевиданні зазначеної енциклопедії, що датується 2000 роком [9] маємо цілу статтю, присвячену авторці, у якій, крім окреслення декількох фактів біографії, зазначається про найвідоміші твори письменниці.

Про авторку читаємо і в інформаційних публікаціях середини ХХ століття. У травневому випуску «Нових днів» за 1950 рік у рубриці рецензії зазначається про видання літературно-мистецького місячника «Пороги», що виходить у Буенос-Айресі: «Важно, що журнал твориться, існує, як мистецька даність, що він поволі скупчує біля себе тих, кому справа розвитку художнього слова не байдужа. З сучасних письменників і митців в журналі співпрацюють: І. Качуровський, Яр Славутич, М. Орест, М. Цуканова, Г. Черінь та ін.

З окремих речей, що з'явилися досі в п'ятьох числах слід відзначити повість М. Цуканової («На грані двох світів»)» [3, с. 30]. Інформацію про те, як можна замовити видану окремою книжкою новелу «Шокова рукавичка» авторки знаходимо в «Нових днях» за жовтень, листопад, та грудень 1955 року [1].

У вище розглянутих публікаціях подано або згадку про творчість М. Цуканової з коротеньким коментарем чи оцінкою, або більш докладний аналіз якогось з її творів. Спробою більш повного аналізу творчого доробку письменниці є стаття Є. Онацького, опублікована в кількох варіантах: передмова до збірки оповідань авторки «Бузковий цвіт» під назвою «Творчість Марії Цуканової» (1951 р.) та «Марія Цуканова – зворушлива людяність» передмова до збірки творів «Їхня таємниця», передрукована з книги «Портрети в профіль» (Чикаго, 1965 р.). У даній статті автор зупиняється не стільки на почерговому аналізі новел чи повістей письменниці (хоча саме з їх переліку починається публікація), скільки на виокремленні особливостей її творчої спадщини в цілому. Перш за все дослідник зазначає, що «вся ця творчість позначається небуденними у нас прикметами шляхетної гуманності, моральної чистоти, ідейного напруження та високої духовної культури, що вміє заторкнути найглибші струни кращих людських почувань» [17, с. 7]. Для прикладу автор звертається до героїв її новел, наголошуючи на вмінні Марії Цуканової «...ніжно змалювати духову красу дівочої, майже дитячої поетичної душі, яка відроджує до світла й ніжності і душу українського «остовця»,.. що вже віддався був злобі і ненависті («Ельф»). Просто і одночасно проникливо-глибоко змальовує авторка душевну боротьбу виголодженої людини і величну перемогу її над собою («Шоколяда»)» [17, с. 7-8]. Слушним є і зауваження літературознавця про те, що письменниця уникає прямих авторських оцінок, не ставить ніяких «окличників».

Відзначає дослідник і той факт, що герої творів Цуканової є людьми тонкої душевної організації, чуйні та вразливі, що підкреслюється їх приналежністю до світу митців, а саме музикантів. Більш детально Є. Онацький зупиняється на аналізі образів новели «Бузковий цвіт», згадує уривок з роману «Проба» та повість «На грані двох світів» і робить висновок, що обдарованим героям творів письменниці часто доводиться зустрічатись з перешкодами, які виникають у часто жорстокому оточуючому світі. З цього приводу вчений зазначає, що «...й до цієї жорстокої дійсности наша авторка займає окреме, характерне для неї становище. Не знайдемо ми в її творах ані брутальних, модних тепер, ніби реалістичних сцен вибуху в людині звірячих інстинктів; ані описів легкої моралі, що в деяких авторів переходить у замилування розпустою; ані теж модної останніми часами проповіді ненависти до ворога і помсти над ним; ані навіть закликів до змагу з ним, – це все органічно чуже авторці» [17, с. 10]. Таке бачення оточуючого світу та віра у Вищу мудру Силу, що керує людським життям, на думку вченого, є безперечним здобутком Марії Цуканової. Підсумовуючи, Є. Онацький зазначає: «Те, що оповідає нам Цуканова, всі ми більш-менш знаємо, всі ми більш-менш бачили, – теми її оповідань не виходять поза межі знаної нами дійсности. Але вона освітлює цю дійсність своїм, тільки їй присущим світлом живої симпатії й любови, світлом тепла й людяної шляхетности духа, і тим підносить її в якусь вищу площину і збагачує її, поширює обрії нашої свідомости, нашого розуміння глибин людської душі і світу, в якому ми знайшлися» [17, с. 12]. Дана стаття Є. Онацького не містить будь-яких критичних зауважень щодо творчого доробку письменниці чи контексту, необхідного для об'єктивного аналізу, як за змістом так і за формою вона тяжіє скоріше до есе, ніж до літературознавчої праці. Однак, це аж ніяк не применшує її значення для вивчення творів Марії Цуканової.

Знаходимо відомості про письменницю і в довідкових виданнях та публікаціях кінця XX століття. У журналі «Світо-вид», де друкувались спогади авторки, маємо коротеньку довідку про неї: «Марія Цуканова (1905) прозаїк і драматург, опублікувала в діаспорі одну повість та дві збірки оповідань. Книга її прози «Їхня таємниця» недавно вийшла у виданні «Світовид» у Києві. Живе в США» [2, с. 119]. Даний текст, у якому згадується про те, що авторка має лише три опубліковані речі за кордоном, ще раз свідчить про брак інформації в низці регіонів. У англомовній енциклопедії українознавства, виданій у Торонто [33], письменниці присвячено цілу статтю, у якій йдеться про основні моменти її життєвої та творчої біографій. Дещо докладніше висвітлено життя та творчість М. Цуканової у словнику-довіднику про письменників української діаспори, опублікованого 2012 року [24]. Дані про те, що М. Цуканова має професійну музичну освіту, подано в довіднику «Письменники України» [19]. Інформацію про життєвий та творчий шляхи авторки знаходимо в передмові А. Перерви [27] до опублікування низки її творів у журналі «Березіль» та у коментарях цього ж автора щодо неопублікованих листів В. Винниченка до письменниці [18]. У передмові А. Перерва зазначає, що передача книг авторки до фондів Харківського літературного музею була тим випадком, «коли можна сказати словами поета: радість обнялися із журбою. Радість – то зрозуміло: ми відкрили для себе нове ім'я, новий талант. А журба... Вона – від гіркоти втрати. Бо в листі Марко Благовірів сповістив, що у вересні Марії Цуканової не стало» [27, с. 52].

Висновки дослідження. Розглянуті рецензії, статті та інформаційні матеріали свідчать про те, що твори М. Цуканової (їх поява, опублікування чи постановка на сцені) були цікавими як сучасникам письменниці, так і вченим, які досліджували український літературний процес XX століття, це публікації, що з'явились в Україні та поза її межами. Усі ці розвідки про письменницю, її спогади, листи сина письменниці Марка Благовірова дали змогу зробити спробу досить повного викладу основних етапів життєвого та творчого шляху М. Цуканової у передмові до видання її творів [25]. І навіть не зважаючи на спробу комплексного аналізу творчої спадщини письменниці, яку було зроблено в дисертаційному дослідженні 2008 року [6], поза всяким сумнівом, художній світ творів М. Цуканової є перспективним для подальших досліджень.

Список літератури:

1. [Без підпису]. З нових видань // Нові дні. – 1955. – Листопад. – Ч. 70. – С. 29.
2. [Без підпису]. Про авторів // Світо-вид. – 1993. – № 12 (ІІІ). – С. 118-119.
3. [Без підпису]. Рецензії // Нові дні. – 1950. – Травень. – Ч. 4. – С. 30.
4. Брусний І. Рецензії // Наші дні. – Лютий. – 1943. – Ч. 2. – С. 14.
5. Гавриш І. П. Драматична спадщина Марії Цуканової в поцінуванні критиків // Сучасна філологія: теорія та практика. Матеріали ІІ Міжнародної науково-практичної конференції (18-19 березня 2016 року). – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2016. – С. 9-13.
6. Гавриш І. П. Творчість М. Цуканової (проза, драматургія, мемуари): Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.01.01 / Харківський нац. ун-т імені В. Н. Каразіна – Харків, 2007. – 19 с.
7. Гординський С. Літературний рік (від жовтня 1943 до жовтня 1943 р.) // Календар «Альманах» на 1944 рік. – Краків, Львів: Укр. вид-во, 1943. – С. 109-114.
8. Державин В. Три роки літературного життя на еміграції (1945-1947) // Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. У 4 кн. – К.: Вид-во «АКОНІТ», 2001. – Кн. 3. – С. 15-30.
9. Енциклопедія українознавства: В 10 т. / За ред. В. Кубійовича. – Т. 10. – Львів: Вид-во «Молоде життя», 2000. – С. 3605-4015.
10. Енциклопедія українознавства: У 2 т. / За ред. В. Кубійовича. – Т. І. – Мюнхен – Нью-Йорк, 1949. – Ч. ІІ. – С. 369-888.
11. Ільницький М. М. Драма без катарсису: Сторінки літературного життя Львова першої половини ХХ ст. – Львів: Місіонер, 1999. – 212 с.
12. Качуровський І. Покоління другої світової війни в літературі української діаспори // Кур'єр Кривбасу. – 2002. – Лютий. – № 147. – С. 120-134.
13. Ковалів П. «Вечірня година» // Наші дні. – Лютий. – 1944. – Ч. 2. – С. 2.
14. Костюк Г. З літопису літературного життя в діаспорі // Костюк Г. У світі ідей та образів (1930-1980). – Копурій: Сучасність, 1983. – С. 440-491.
15. Костюк Г. Українська еміграційна проза за 1965 рік // Костюк Г. У світі ідей та образів (1930-1980). – Копурій: Сучасність, 1983. – С. 408-440.
16. Німчук І. З театральної залі // Краківські вісті. – 1943. – 16 травня. – С. 4.
17. Онацький Є. Марія Цуканова – зворушлива людяність // Цуканова М. На грані двох світів. – Буенос-Айрес: Середняк, 1968. – С. 7-12.
18. Перерва А. Три невідомі листи В. Винниченка // Березіль. – 2000. – № 9-10. – С. 180-184.
19. Письменники України: Довідник / Упоряд. Д. Г. Давидюк, Л. Г. Кореневич, В. П. Павловська. – Дніпропетровськ: ВПОП «Дніпро», 1996. – 397 с.
20. Рудницький Л. Література з місією. Спроба огляду української еміграційної прози // Нові дні. – 1975. – Жовтень. – Ч. 309. – С. 7-10.
21. Світайло В. Що на часі? Про напрями в сучасному українському письменстві // Наші дні. – 1944. – Ч. 3. – С. 13.
22. С-ка М. Марія Цуканова «Їхня таємниця» // Наші дні. – Квітень-травень. – 1944. – Рік ІІІ. – Ч. 4-5. – С. 15-16.
23. Тарнавський О. Літературний Львів 1939-1944. Спомини. – Львів: Просвіта, 1995. – 136 с.
24. Українська діаспора: літературні постаті, твори, біобібліографічні відомості / Упорядк. В. А. Просалової. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2012. – 516 с.
25. Цуканова М. М. Завтра знову зійде сонце. Повісті, оповідання, п'єси / Марія Цуканова. – Київ: Преса України, 2013. – 416 с.
26. Цуканова М. Мої спогади. Частина І // Світо-вид. Літературно-мистецький журнал. – № 11. – 1993. – С. 98-112.
27. Цуканова М. Проза // Березіль. – 1999. – № 1-2. – С. 52.
28. Чапленко В. Завдання нашої літературної творчості на чужині // Чапленко В. Дещо про красне письменство і мистецтво взагалі. – Нью-Йорк: Б.в., 1980. – С. 75-103.
29. Черінь Г. Останні десять літ // Черінь Г. Калейдоскоп: Статті і рецензії. – К.: Вид-во журналу «Всесвіт», 1995. – С. 13-80.
30. Шевчук Г. (Шерех Ю.) В світі людських почуттів // Наші дні. – Львів. – жовтень. – Ч. 10. – 1943. – С. 5-6.
31. Шерех Ю. Стилі сучасної української літератури на еміграції // Шерех Ю. Не для дітей. – Нью-Йорк: Пролог, 1964. – С. 182-226.
32. Шерех Ю. Українська еміграційна література в Європі 1945-1949 рр. Ретроспективи й перспективи // Шерех Ю. Не для дітей. – Нью-Йорк: Пролог, 1964. – С. 182-226.
33. Encyclopedia of Ukraine. – Toronto: University of Toronto press incorporated, 1995. – Volume V. – 886 p.

Гавриш И.П.
Национальный аэрокосмический университет имени Н.Е. Жуковского
«Харьковский авиационный институт»

М. ЦУКАНОВА В ОЦЕНКЕ КРИТИКОВ И ЛИТЕРАТУРОВЕДОВ

Аннотация
В статье рассмотрено информацию о М. Цукановой в работах критиков и литературоведов. Основное внимание сосредоточено на публикациях современников писательницы, а также изданиях начала ХХ века. В статье проанализировано как рецензии на постановку произведений писательницы, так и на критические статьи, монографии, справочные и информационные издания. Следует отметить, что в статье охвачено работы, изданные в Украине, Польше, Аргентине, Канаде, США. Комплексное исследование информации о М. Цукановой в работах критиков и литературоведов проведено с учетом публикаций, в которых рассмотрено как жизненный, так и творческий путь писательницы.
Ключевые слова: М. Цуканова, рецензии, критические статьи, информационные издания, воспоминания, письма.

Gavrysh I.P.
M.E. Zhukovsky National Aerospace University
«Kharkiv Aviation Institute»

FIGURE OF M. TSUKANOVA IN ASSESSMENT OF CRITICS AND SPECIALISTS IN LITERATURE

Summary
This article describes the figure of M. Tsukanova in the works of critics and specialists in literature. The main focus is made on the publications of writer's contemporaries, as well as publications issued at the beginning of the XX century. The article analyzes both reviews on the staging of the writer's works and critical articles, monographs, reference and information publications. It should be noted that this article covers works published in Ukraine, Poland, Argentina, Canada, USA. A comprehensive study of the figure of M. Tsukanova in the works of critics and specialists in literature was conducted taking into account publications concerning both the life and the creative path of the writer.
Keywords: figure of M. Tsukanova, reviews, critical articles, information publications, memoirs, letters.

УДК 811.134

МОВНА КАРТИНА СВІТУ В ЖАНРІ ЗАГАДКИ

Гаценко І.О.
Чернігівський національний технологічний університет

Основне завдання жанру загадки полягає в ознайомленні носія народної культури з категоріальною фольклорною системою. У статті проаналізовані та надані результати дослідження світомоделюючого потенціалу жанру загадки. Однієї з особливостей моделювання дійсності в досліджуваному жанрі є подання об'єктів з переліком їхніх прагматичних ознак, а також зовнішніх характеристик.
Ключові слова: загадка, прагматика, фольклорний дискурс, лінгвокультурологія, світомоделювання.

Постановка проблеми. Особливістю жанру загадки є можливість функціонувати як у традиційній, так і в сучасній культурі. «Загадка є культурно маркованим текстом; являє собою багатогранний спосіб відображення етнічної картини світу, розкриває логіку, мислення, світосприймання. Крізь призму загадки можна проникнути в спосіб мислення нації» [1, с. 519]. Зберігаючи традиційні форми, вона здатна вміщати в себе новий зміст. Зазначений фольклорний жанр являє собою «невеликий фольклорний добуток, де образно подаються зображення предметів, які пропонується відгадати» [2, с. 9]. Багато традиційних текстів зберігаються в сучасному фольклорному фонді, що дозволяє відносити їх до числа сучасних загадок, які одержали сьогодні певне переосмислення. До сучасних загадок можуть також належати авторські добутки, що утворені за законами фольклору. У фольклористичних дослідженнях виділяються різні типи загадок, організовані на таких засадах: формальній, формально-семантичній та семантичній (див. роботи В.П. Анікіна, А.Г. Круглова, В.В. Митрофанової та ін.). Відповідно до формального принципу весь корпус традиційних і сучасних загадок організований загадками-іносказаннями, загадками-описами й загадками-питаннями.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Здатність мови моделювати особливу ментальну дійсність зумовлена функціонуванням когнітивних структур, що концептуалізують та категоризують явища навколишнього світу (Ю.Д. Апресян, А. Вежбицька, І.Б. Левонтина, Є.В. Урисон). При цьому когнітивні установки можуть одержувати певне переломлення залежно від позамовних факторів. У цьому випадку в центрі дослідницької уваги перебуває картина світу з урахуванням соціокультурного контексту, представлена як дискурсивна картина світу. Однієї з особливих світомоделюючих систем є фольклорна картина світу. Як основні характеристики фольклорної картини світу виділяються її семіотичність, символістика, ціннісна орієнтованість, традиційність (А.К. Байбурин, С.Ю. Неклюдов, Н.І. Толстой, В.Н. Сокир, І.В. Тубалова, А.Т. Хроленко, Т.В. Цив'ян, Ю.А. Емер).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз робіт, присвячених опису фольклорної картини світу, дозволяє говорити про різні способи її моделювання: концептуальну, фреймову, стереотипну. У нашій роботі застосовується поняття стереотипу, що зумовлено особливостями досліджуваного жанру. У стереотипі відбивається усереднене подання, що стихійно сформувалося, про предмети та явища навколишнього світу. Однією із ключових установок жанру загадки є зображення реалій дійсності, опис їхніх ознак як істотних, пізнаваних всіма носіями відповідної культури. Внаслідок цього, на наш погляд, саме стереотип дозволяє виявити образи об'єктів і явищ дійсності в сукупності актуальних характеристик. Незважаючи на широке використання

поняття «стереотип» у лінгвістичних дослідженнях (Ю.Д. Апресян, А.К. Байбурин, Е.Л. Березович, Н.І. Толстой), дотепер не сформовано єдиного розуміння цього терміна. Це зумовлено його аспектуалізацією у різних наукових напрямах: лінгвокогнітивному, лінгвокультурологічному, етнолінгвістичному (див. роботи Е. Бартминського, В.В. Червоних, Ю.Е. Прохорова).

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз та представлення результатів дослідження світомоделюючого потенціалу жанру загадки.

Однієї з особливостей моделювання дійсності в досліджуваному жанрі є подання об'єктів з переліком їхніх прагматичних ознак, а також зовнішніх характеристик.

Виклад основного матеріалу. У рамках лінгвокультурології стереотип розуміється як ментальне утворення, що має мовні репрезентації, на підставі аналізу яких можливо виявити культурну значимість його змісту (А.Ф. Алефіренко, В.А. Рижков, М.Ю. Прохоров, В.Н. Телія та ін.). Згідно з лінгвокогнітивним підходом, стереотип є інформаційною одиницею, що представляє результат генералізації інформації, орієнтованої на виконання соціально-розпізнавальних функцій (У. Квастхофф, Е.С. Кубрякова та ін.). У цьому випадку наявність у стереотипі вербальної репрезентації не є обов'язковою ознакою. Третє розуміння стереотипу представлене в руслі етнолінгвістичного напряму (Є. Бартминський, Є.Л. Березович, Н.І. Толстой), що ґрунтується на постулаті про взаємозв'язок мови й народної культури. У цьому дослідженні ми розділяємо позицію етнолінгвістів, розуміючи під стереотипом колективне бачення будь-якої реалії дійсності в сукупності її типових характеристик, що має стійке мовне втілення. Стереотип з'являється як двостороння одиниця – утворення ментального рівня, що має реалізації в мові. У центрі нашої уваги перебуває змістовний бік стереотипу, що відбиває результат процесів категоризації дійсності. Вивчення наповнення стереотипу дозволяє виявити принципи відбору реалій дійсності, а також їхньої властивості, актуальні для жанру загадки. У центрі цього дослідження перебувають стереотипи натурфактів і артефактів, реалізовані в загадках. Систематизація тем усього корпусу текстів загадок здійснюється на підставі наївного уявлення про дійсність. У фокусі жанру загадки перебуває навколишнє середовище: природна, побутова сфера тощо. У текстах традиційних і сучасних загадок відзначається наявність практично єдиного складу тематичних груп. При цьому в традиційних і сучасних текстах спостерігається зміщення акцентів у зображенні цих галузей життя. Так, у традиційній культурі, однією з установок якої є природоцентризм, найчастіше у фокус уваги потрапляють натурфакти: явища природи, рослинний і тваринний світ.

У сучасній культурі, внаслідок відчуження людини від природного світу, актуальними стають теми, переважно пов'язані з побутовою сферою діяльності людини. При цьому загадки, присвячені світу природи, активно функціонують, відбиваючи «сучасний» погляд на природу. Нами були досліджені стереотипні образи натурфактів, реалізовані в традиційних і сучасних текстах наступних тематичних груп: «рослинний світ», «природні явища», «свійські тварини». Стереотипні образи артефактів розглянуті на матеріалі загадок про побутові реалії, домашнє життя.

Стереотипні образи артефактів досліджувалися на основі традиційних загадок, присвячених печі, сковороді, самовару, а також у сучасних загадках про чайник, праску, комп'ютер, плиту. Перераховані стереотипи за кількісною ознакою були співвіднесені з ядерними та периферійними типами в системі актуалізованих у загадці образів.

Категорія жанру має принципове значення як при відборі реалій, актуалізованих у фольклорному тексті, так і при формуванні їхнього образу й супутнього йому суб'єктивного відношення. Фактором, що зумовлює специфіку реалізації фольклорного стереотипу в жанрі загадки, є також природа об'єкта. Актуалізація ознак об'єкта, закріпленого в стереотипі, визначається наявністю його утилітарно-ціннісної значимості.

На мовновому матеріалі жанру загадки нами були вивчені стереотипні образи, що реалізують у тексті характерні властивості. Спосіб опису предмета на підставі зазначення його ознак можна уявити у вигляді фасет (термін А. Вежбицької). У нашій роботі під фасетою розуміється аспект у зображенні образу, закріпленого в стереотипі, значимого у свідомості членів фольклорного колективу. Актуалізовані фасети становлять когнітивну структуру цього образу. Вибір реалізованих фасет зумовлений в основному жанровими установками. Для жанру загадки актуальним є наступний набір фасет: зовнішній вигляд; частини, з яких складається аналізований предмет; структура аналізованого предмета; дія (функція); вплив на предмет, який тлумачиться; локус. Сукупність домінуючий фасет формує «портрет» об'єктів дійсності. Частотність актуалізації тієї або іншої характеристики може бути зумовлена низкою причин, однієї з яких є точка зору. Під точкою зору ми розуміємо культурний фактор, що зумовлює ставлення представників фольклорного колективу до реалії, позначеної в стереотипі. Точка зору визначає вибір актуалізованих ознак у цьому стереотипі. У загадці представлені, в основному, дві точки зору: описова й функціональна. Багато в чому це визначено специфікою досліджуваного жанру, що полягає в описі зовнішніх і функціональних властивостей реалій світу.

Функціональна точка зору заснована на описі функцій, дій об'єктів, внаслідок чого вона проявляється у зв'язку з актуалізацією в першу чергу фасети дія (функція). Так, у загадці про кулькову ручку: *Все століття пишу, а грамоти не знаю* актуалізована функціональна точка зору. У тексті використані лексичні одиниці зі значенням дії (пишу, не знаю), що маркують фасету дія (функція), яка переважає в цій загадці. Описова точка зору сприяє поданню стереотипного образу в аспекті зовнішніх, структурних та інших властивостей безвідносно до їхніх утилітарно-прагматичних характеристик.

Вивчення фасетної структури стереотипного образу припускає виявлення світомоделюючих основ жанру загадки. Виділення в стереотипах домінуючих точок зору сприяє створенню цілісної картини, що розкриває особливості реалізації образів у досліджуваному жанрі в традиційній і сучасній культурі. Нами було встановлено, що

світомоделюючі принципи в жанрі традиційної й сучасної загадки характеризуються стійкістю. Це підтверджує схожість набору фасет у поданні стереотипних образів.

Крім того, у роботі виявлено, що, незважаючи на наявність образу реалії в ядерній або периферійній сфері актуалізованих образів загадки, принципи світомоделювання в текстах цих тематичних груп характеризуються спільністю. Найчастіше актуалізованими фасетами виявилися: зовнішній вигляд, частини тлумачуваного предмета, дія (функція), локус. При цьому точки зору, що маркують динаміку соціокультурної ситуації, припускають деякі модифікації цих образів. Ключовим фактором у зміні точки зору є наявність прагматичних характеристик об'єкта, позначеного в стереотипному образі. Так, у групі загадок про рослинне життя фасетна структура стереотипних образів калини й гриба в традиційних і сучасних текстах представлена єдиним набором фасет. В образі калини були виділені фасети: зовнішній вигляд, частини тлумачуваного предмета, дія (функція), локус. В образі гриба: вид, частини тлумачуваного предмета, вплив на об'єкт, дію (функція), локус. У стереотипному поданні калини в традиційній і сучасній загадці найчастіше виявлені фасети зовнішній вигляд, а також частини тлумачуваного предмета із вказівкою на їхню дію (функцію). Фасета зовнішній вигляд актуалізована на вербальному рівні лексичними одиницями *гарна, червона*. Калина в традиційному й сучасному тексті загадки співвідноситься з жіночим початком.

У сучасних текстах співвідношення образу калини з образом дівчини будується на уявленні про її красу, безвинність. Внаслідок цього в таких загадках калина найчастіше називається красунею, дівчиною, павою: *У вінку зеленолистім, у червовому намисті видивляється у воду на свою хорошу вроду*. У традиційних і сучасних текстах фасета частини тлумачуваного предмета вербалізується за допомогою лексичних одиниць, прямо або метафорично номіновані елементи цього дерева: галуззя, листя (волосся, хустка, чоботи, шапочки, намисто, стрічки). Слід зазначити, що у традиційних текстах у стереотипному образі калини найбільш частотною виявилася фасета зовнішній вигляд, частини тлумачуваного предмета із вказівкою на їхню дію (функції), у сучасних – зовнішній вигляд. Це призводить до виділення описової й функціональної точок зору в традиційних загадках і описової – у сучасних, що зумовлено соціокультурними факторами.

У стереотипному образі гриба в традиційній і сучасній загадці найбільш часто представлені фасети зовнішній вигляд та частини тлумачуваного предмета. У текстах загадок гриб метафорично номінується за допомогою імен загальних: малята, дід, сестрички, пеньки. Загальні назви в цих загадках вживаються зі зменшувальними суфіксами, актуалізуючи невеликий розмір гриба: *Стоїть хлопчик під пеньком, Накрив голову брильком (Гриб). Маленький, чепурненький, Крізь землю пройшов, Червону шапочку знайшов (Гриб)*, будучи підказкою при розгадуванні загадки. Вербалізація фасети частини тлумачуваного предмета, що часто актуалізується у цих загадках, здійснюється за допомогою лексем, які позначають елементи гриба. При цьому його невеликі розміри в цьому випадку також виражені за допомогою зменшено-пестливих суфіксів, приєднаних до цих лексичних одиниць: ніжка, капелюшок, шапочка та ін. У стереотипному образі гриба, реалізованого в традиційній і сучасній загадці, виявлені єдині фасетні структури.

Збереження домінуючих за частотністю ознак фасет свідчить про актуалізацію в традиційних і сучасних загадках описової точки зору. «Порядок фасет є не вільним, а випливає із внутрішньої логіки поняття й тому схема дефініції є одночасно гіпотезою про когнітивну структуру поняття» [3, с. 93]. Загадки, присвячені природним явищам, виявляють найбільш повно подібність подання стереотипних образів у традиційній і сучасній культурах. Багато в чому це мотивовано відсутністю утилітарно-ціннісної значимості представлених об'єктів. У стереотипних образах павутини, бурульки актуалізовані такі фасети: зовнішній вигляд, спосіб виникнення, дія (функція), вплив на тлумачуваний предмет, локус. Зазначимо, що фасета зовнішній вигляд виявлена в образі павутини в традиційному і сучасному тексті найчастіше. У традиційних загадках павутина метафорично номінується ниткою, ситом, хатою, теплицею. У той час, як у сучасних текстах павутина наділяється іншими метафоричними номінаціями: будинок, сітка. Витіснення неактуальних образів значимими для сучасної культури є одним з найхарактерніших властивостей жанру загадки: *У будинку він своєму сидить і все муху сторожить*. У традиційних текстах павутина з'являється у вигляді житла павука, у якому він плете свої візерунки. У цих текстах актуалізовані міфологічні змісти, відповідно до яких павук зображується у вигляді старця, що плете нитки долі. У сучасному тексті павук зіставляється з людиною, що має певну професію: ткачем, рибалкою, мисливцем. Образ павутини співвідноситься з видом діяльності павука і називається нитками, тканиною. Внаслідок переваги в традиційних і сучасних загадках фасети зовнішній вигляд у стереотипному образі павутини домінує описова точка зору.

У стереотипному образі бурульки, реалізованому в традиційних і сучасних загадках, найбільш частотною також є фасета зовнішній вигляд. У текстах загадок бурулька наділяється метафоричними номінаціями, що актуалізують її конусоподібну або довгасту форму: морквина, цвях. *Біла морква зимою росте (Бурулька)*. Внаслідок найбільш частотної актуалізації фасети зовнішній вигляд у стереотипному образі бурульки в традиційних і сучасних текстах виявлена єдина описова точка зору. Слід зазначити, що у групі загадок про свійських тварин стереотипні образи кішки, собаки демонструють одночасно збереження фасетних структур і наявність певних перетворень.

Так, у традиційних і сучасних текстах у стереотипному образі собаки виявлені наступні фасети: зовнішній вигляд, частини тлумачуваного предмета, дія (функція), локус. У стереотипному образі кішки в традиційних загадках виявлений набір фасет: зовнішній вигляд, частини тлумачуваного предмета, дія (функція), локус. У сучасних текстах у цій фасетній структурі з'являється фасета характеристики свійської тварини. У сте-

реотипному образі кішки найбільш частотною в традиційній загадці стала фасета дія (функція), реалізована в текстах лексичними одиницями: ловити мишей, полювати, вартувати тощо. Традиційні тексти в описі даної тварини алегорично передають ситуацію полювання кішки на мишу. У подібних загадках використані метафоричні номінації *пані, цариця*, за допомогою яких актуалізується ознака важливого становища кішки в просторі будинку: *Сидить пані на припєцьку, говорити по-німецьки.* Сучасні тексти значною мірою демонструють актуалізацію метафоричних номінацій господарка, хазяїн, що пов'язане зі знаходженням кішки в межах житла людини, де вона одержує статус домашнього вихованця. Поява нової фасети характеристики тварини в стереотипі кішки зумовлена включенням кішки в простір будинку, сім'ї. Ця фасета вербалізована в сучасних текстах лексичними одиницями, що позначають її характер: грайлива, ласкава, ніжна, хитра тощо. Отже, в образі цієї свійської тварини намітилися певні трансформації. Це виявляється в зміні частотності актуалізованих фасет, що призводить до модифікації точки зору. У традиційній загадці в стереотипному образі кішки переважає функціональна точка зору, у той час як у сучасних – описова. У традиційних і сучасних загадках у стереотипному образі собаки найбільш частотною стає фасета дія (функція). У тексті ці характеристики собаки актуалізовані лексичними одиницями: гавкати, не пускати, захищати, охороняти, гарчати, ричати тощо. Зазначені ознаки, виражені також і в метафоричних номінаціях замок, дзвінок, актуалізують функціональні особливості цієї тварини. Собака виконує захисні й охоронні функції стосовно хазяїна та його житла, перебуває біля межі будинку (на порозі, біля дверей). *Ні старому, ні молодому не дасть приступу до дому (Собака). Він ні бриє, ні стриже, І корів не доїть, Лише двору стереже, Людям одяг кроїть (Собака).*

Як у традиційному, так і в сучасному тексті в стереотипному образі собаки актуалізований загальний набір фасет і єдина функціональна точка зору. У текстах традиційних і сучасних загадок, присвячених стереотипним образам побуту, домашнього життя, також виявлений загальний набір фасет: зовнішній вигляд, частини тлумачуваного предмета, дія (функція), локус. Було встановлено, що при спільності фасетних структур у традиційних і сучасних загадках цієї групи модифікація точки зору є закономірною.

Як причини такої зміни можна відзначити поліфункціональність образів у традиційній культурі й звуження їхньої функціональної ознаки в сучасності. Модифікація точки зору в сучасних текстах цієї групи також детермінована змінами умов життя, впровадженням у соціальну сферу сучасних технологій. Так, піч широко представлена в традиційній культурі, в умовах сучасності нерідко заміняється на електричну плиту або мікрохвильову піч. У стереотипному образі печі в традиційних загадках найчастіше актуалізована фасета зовнішній вигляд, частини тлумачуваного предмета. У традиційних текстах загадок пекти наділяється метафоричними номінаціями, що позначають людину: горбуля, тепличка, господарка. Зазначені номінації виражені іменниками жіночого роду, що актуалізують образ жінки, наділеної високим статусом, владою. За допомогою цих образів у загадках постулюється ключове положення печі в будинку. Відносно номінації печі, використовуваної у загадках, відзначимо також часте уподібнення печі до людини, особливо літнього віку: дідусь, бабка, баба. Це пов'язане з однієї із символічних функцій традиційної печі, що полягає в здатності вміщати в собі душі померлих близьких людей, як правило, родичів. У традиційних загадках про піч найчастіше актуалізована фасета зовнішній вигляд і частини тлумачуваного предмета. У зовнішньому вигляді печі народна свідомість, як правило, відзначає її розмір і колір. Внаслідок цього в традиційних загадках досить часто піч метафорично номінується білою горою, білою печерою, хатою, скелею, велетнем тощо. У сучасних текстах стереотипний образ електроплити представлений у більшості випадків за допомогою фасети дія (функція). На відміну від української печі з її поліфункціональністю сучасна плита характеризується звуженням функціональної ознаки, що відбито на мовновому рівні у включенні в тексти дієслів однієї лексико-семантичної групи – «готування їжі»: жарити, варити, готувати, рум'янити тощо. Отже, у загадках фасетна структура стереотипного образу пекти представлена домінуванням фасети зовнішній вигляд.

Висновки і пропозиції. Отже, у традиційних загадках установлена описова точка зору. Багато в чому це мотивовано особливим ставленням носія традиційної культури до печі. Незважаючи на функціональні характеристики печі, ця реалія розглядається в першу чергу як носій особливих культурних цінностей. У той же час сучасні загадки про піч демонструють частотне виявлення фасети дія (функція), що визначає актуалізацію функціональної точки зору. У традиційних загадках стереотипний образ самовара найчастіше актуалізує фасети зовнішній вигляд, частини тлумачуваного предмета. Реалізація фасети зовнішній вигляд здійснюється на вербальному рівні лексичними одиницями: пузатий, великий, товстун. Все це сприяє реалізації зовнішньої ознаки самовара, що характеризується значними розмірами. Наділення реалії власним ім'ям свідчить про її близькість носію культури, що маркує її як приналежну до «свого» простору. *Я послужливий пузан, всіх охочих я вгощаю, то мовчу, як істукан, а то пісенку співаю. Стоїть на столі карапуз, На ньому – блискучий картуз. Шипить карапуз не від злості. Це так він запрошує в гості. Руки в боки, як начальник, раніше за всіх на стіл встає, сам собі плита і чайник. Сам заварить, сам наллє (Самовар).* Зовнішні характеристики самовара, чайника в сучасних загадках представлені також за допомогою фасети частини тлумачуваного предмета. Елементами самовара стають черевце, ручка, носик, боки. *Одна ручка, та й та на спині.* У стереотипному образі чайника, представленого в сучасних текстах, найбільш частотною є фасета дія (функція). Ця фасета реалізується на вербальному рівні за допомогою лексичних одиниць: нагрівати, кип'ятити (воду), зігрівати (людей), збирати, скликати. *Наче паровоз гуде, Шумить, гуде і пар іде. Смачний заварює нам чай. Хто ж*

він такий? Відгадай. На вогні щоденно спити, Носом уві сні свистить (Чайник).

Таким чином, у результаті проведених етапів експерименту наша гіпотеза підтвердилася. При спільності фасетної структури в сучасному тексті загадки спостерігаються відмінності в реалізації стереотипних образів. Підставою для включення ознаки стереотипного образу в тексті є наявність актуального змісту для носіїв сучасної культури. За допомогою виявлення особливостей реалізації стереотипу нами була встановлена специфіка світомоделюючої функції, виконаної жанром загадки. У стереотипному образі реалій дійсності жанр визначає деякі його ознаки як істотні.

Внаслідок актуалізації єдиного набору фасет у традиційній і сучасній загадці основи світомоделювання характеризуються стабільністю. У той же час частотність виявлення тих або інших фасет свідчить про деякі модифікації стереотипних образів, що зумовлено позамовними чинниками. Основними причинами зміни ознак стереотипних образів виступають зміни, що відбуваються в культурно-громадському житті, а також характеристика об'єкта. Під час трьох проведених етапів експерименту було встановлено, що у свідомості інформантів актуалізована когнітивна модель жанру. Внаслідок цього спостерігається репрезентація єдиного набору фасет, що реалізує ознаки стереотипних образів на підставі їхньої актуальності для носіїв культури.

Отже, у результаті проведеного дослідження було встановлено, що жанр загадки має світомоделюючу функцію у фольклорному дискурсі. Вона полягає в актуалізації в основному зовнішніх, структурних, функціональних, діючих і локусних сторін у стереотипному образі реалії дійсності. У традиційних і сучасних загадках світомоделюючі принципи характеризуються стійкістю. Виявлені особливості в жанрі загадки не вичерпують усієї своєрідності потенціалу світомоделювання в досліджуваному жанрі і становлять перспективу для дослідження.

Список літератури:

1. Берегова О.А. Загадка крізь призму сучасного мовознавства / О.А. Берегова // Молодий вчений. – 2016 р. – № 3 (30). – С. 519-522.
2. Митрофанова В.В. Русские народные загадки / В.В. Митрофанова. – Л.: Наука. Ленингр. отд-ние, 1978. – 180 с.
3. Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике: [перевод с польского] / Ежи Бартминьский; [вступительная статья С.М. Толстой]. – Москва: Индрик, 2005. – 527 с.

Гаценко И.А.
Черниговский национальный технологический университет

ЯЗЫКОВАЯ КАРТИНА МИРА В ЖАНРЕ ЗАГАДКИ

Аннотация
Основная задача жанра загадки заключается в ознакомлении носителя народной культуры с категориальной фольклорной системой. В статье проанализированы и предоставлены результаты исследования миромоделирующего потенциала жанра загадки. Представление объектов с перечнем их прагматических признаков, а также внешних характеристик является одной из особенностей моделирования действительности в исследуемом жанре.
Ключевые слова: загадка, прагматика, фольклорный дискурс, лингвокультурология, миромоделирование.

Gatsenko I.A.
Chernihiv National University of Technology

LINGUISTIC WORLD IN THE GENRE PUZZLE

Summary
The main task of the puzzle genre is to familiarize the media of popular culture with folk categorical system. The article in analyzing and providing results of the study building puzzle genre. Representation of objects with a list of pragmatic features, as well as external characteristics is one of the features of reality simulation genre investigated.
Keywords: riddle, pragmatics, discourse of folklore, cultural linguistics.

УДК 821.161.1–2.09

В КРУГУ Ф. ДОСТОЕВСКОГО: Д.В. АВЕРКИЕВ

Гетман Ю.С.
Харьковский национальный педагогический университет
имени Г.С. Сковороды

Наследие Д.В. Аверкиева и его исторические пьесы не часто попадает в поле зрения исследователей и не становились объектом вдумчивого анализа. Между тем он был интересным и популярным драматургом, беллетристом, публицистом, переводчиком и театральным критиком. Возможно, его имя осталось известным лишь узкому кругу специалистов потому, что в литературной борьбе той поры он примыкал к эстетическому направлению, а в борьбе общественно-политической был противником революционных демократов и придерживался консервативных взглядов. Считается, что Аверкиев был близок «почвенникам». В статье характеризуются социально-политические, эстетические взгляды и историческая концепция драматурга.

Ключевые слова: почвенники, славянофилы, официальное народничество, исторические пьесы, консерватизм.

Постановка проблемы. На сегодняшний день исследователями и литературоведами не предприняты попытки комплексного изучения наследия драматурга Д.В. Аверкиева. Социально-политические взгляды драматурга не становились предметом должного изучения. Между тем для полноценного понимания своеобразия исторической драматургии Д.В. Аверкиева необходимо учитывать общественно-политические и эстетические взгляды. Принято считать, что Д.В. Аверкиевн был близок «почвенникам», однако С.А. Венгеров считает историческую драматургию Д.В. Аверкиева воплощением доктрины «официальной народности». На сегодняшний день нет четкого разграничения между понятиями «почвенники» и славянофилы, поэтому необходимо более тщательно проанализировать данный аспект.

Анализ последних исследований и публикаций. Основу для осмысления идей славянофильства и почвенничества в статье составляют труды А. де Лазари, А.Д. Каплина, А.А. Васильева, Е.М. Гунашвили, М.Ф. Антонова, литературно-критические и публицистические статьи И.С. и К.С. Аксаковых, А.А. Григорьева.

Цель статьи – проанализировать социально-политические, эстетические взгляды и историческую концепцию Д.В. Аверкиева.

Изложение основного материала. Ф.М. Достоевский, которого драматург считал одним из своих литературных учителей, положительно отзывался о его пьесе «Комедия о Фроле Скабееве» в письмах Н.Н. Страхову и А.Н. Майкову. Посвящение трагедии «Слобода Неволя» памяти К.С. Аксакова, посвящение «Комедии о Фроле Скабееве» памяти Е.Н. Эдельсона, соратника Ап. Григорьева по редакции «Москвитянина» также свидетельствуют о консервативных взглядах драматурга.

А. Лазари считает, что «почвенничество» представляет собой неоднородное явление, многими аспектами связанное со славянофильством. Понятие «славянофильство» зачастую выступает как синоним «антизападничество» или «консервативная мысль». Как отмечает А. Лазари, «<...> в теории русской мысли почвенничество нередко называют «славянофильством» («младославянофильством» и т.д.)» [6, с. 8], но это, конечно, не так. Между этими литературно-общественными течениями, конечно, существует преемственная связь, но отождествлять их неправомерно. «Славянофильство», «официальную народность» и «почвенничество» объединяет отрицательное отношение к Западу, признание особой роли русской культуры в истории человечества, развитие идеи о Москве – Третьем Риме. А. Лазари справедливо отмечает, что «<...> рассмотрение их в качестве единого мировоззрения – «славянофильства» – приводит ко многим неясностям и ошибочным интерпретациям...» [6, с. 11]. А. Лазари помещает «почвенничество» среди русских «славянофильствующих» мировоззрений и, тем самым, признает его консервативный характер. Вместе с тем, нельзя не учитывать тот факт, что, в отличие от славянофилов, почвенники отдавали должное выдающимся достижениям западного искусства и литературы, признавали их ценность и значимость.

«Славянофильство», как писал К.С. Аксаков, «<...> возникло в условиях кризиса самодержавно-крепостнического строя, когда после поражения декабристов вновь остро встает вопрос о невозможности насильственного сближения двух крайностей – цивилизации и рабства» [1, с. 7]. Идеологическая основа «славянофильства» сформировалась в 30-е годы XIX ст. в период царствования императора Николая I. Становление теории «славянофилов» продиктовано реакцией русского общества на искоренение традиционных национальных устоев реформами Петра I и его последователями. А.А. Васильев замечает, что «<...> долгое время терпение народа, его христианская смиренность переносили европеизацию русской жизни. Но когда появилась угроза гибели русской цивилизации <...>, когда на первый план вышли русские национальные поэты (Пушкин, Жуковский, Державин), историки (Татищев, Щербатов, Ломоносов, Карамзин), философы (Хомяков, Аксаковы, Самарин)» [2, с. 21]. «Славянофилы» усматривали общественно-политический идеал в допетровской Руси, в которой видели гармоничное общество, представлявшее собой союз народа и царя. Ап. Григорьев утверждал, что «славянофильство» «<...> идеал свой отодвинуло в прошедшее», «верило в живую жизнь и неслось по ее волнам», «знало всегда народ как народ, не зная деления его на петровский и послепетровский» [5, с. 285, 286]. «Славянофилы»

отстаивали самобытный путь развития России, обращались к изучению жизни народа, фольклора. В характере русского человека они выделяли, прежде всего, выражение христианского смирения, религиозно-нравственные начала. Сам Ап. Григорьев пережил эволюцию, в конце жизни примкнув к «почвенничеству», логическому завершению развития его взглядов.

Как отмечает А. Лазари, «Одновременно в тот же период (30-50-е годы XIX в.) под влиянием официальной государственной мысли оформилось другое коллективистское мировоззрение, вошедшее в русскую историю под названием «официальной народности»« [6, с. 9]. В переломные этапы русской истории XIX в. императоры Николай I и Александр III пытались доказать «национальный» характер собственной власти. Они перенимали популярную в Западной Европе идею народного суверенитета и стремились доказать преданность русского народа престолу. Р. Вортман отмечает, что «<...> николаевские демонстрации национального духа имели целью сохранение, а не сокращение разрыва между правящей элитой и народом и преподнести покорность как своеобразную духовную черту нации» [3, с. 233, 236]. Представители «официальной народности» и «славянофилы» отвергали достижения западноевропейской цивилизации, создали миф о превосходстве русской культуры и ее особой роли в судьбе Европы. А. Лазари отмечает, что «<...> если «классическое славянофильство» создавалось дворянством из старинных боярских родов, то «официальная народность» толковалась, прежде всего, государственной бюрократией» [6, с. 10]. Теория «официальной народности» дала российской монархии возможность отклониться от идеи Просвещения и сохранить представление о монархе, как земном божестве.

Под словом «почвенничество» исследователи подразумевают литературно-философское и общественное течение 1860-70-х годов, противоположное революционно-демократическому направлению Д.И. Писарева,

Н.Г. Чернышевского, Н.А. Добролюбова. «Почвенничество» сформировалось в атмосфере журнальной полемики 60-х годов XIX ст., а свое название получило благодаря центральному понятию – народной почвы. Как отмечает Е.М. Гунашвили, «<...> почва – это коренные и своеобразные силы народа, в которых есть зачатки всех его органических проявлений. Насколько органически связано с народной сущностью любое явление истории, настолько оно признается законным, имеющим действительный смысл. Связь с «почвой» выступает как условие действительности, жизнеспособности любого явления» [4, с. 57]. Возникновение этого литературно-общественного течения исследователи связывают с деятельностью писателей, сгруппировавшихся вокруг журналов Ф.М. и М.М. Достоевских «Время» (1861-1863) и «Эпоха» (1864-1865). Принято считать, что истоки «почвенничества» берут начало в т.н. «молодой редакции» журнала «Москвитянин» (1850-1856) М.П. Погодина, который объединил широкий круг писателей, публицистов, общественных деятелей: Ап. Григорьева, А.Н. Островского, А.Ф. Писемского, Л.А. Мея и др.

А. Лазари отмечает, что «<...> для Достоевского часть русских людей «народом» не являлась, а точнее, была «оторвана от народа». Писатель разделял концепцию славянофилов, согласно которой Петр I разделил Россию на «народ» и «общество», иными словами, оторвал часть русской интеллигенции от «родной почвы» и стал воспитывать ее на идеалах западноевропейской цивилизации» [6, с. 60]. «Почвенники», как и «славянофилы», противопоставляли православные идеалы материализму Запада. «Почвенничество» возникло как реакция на распространение атеизма и национальное отчуждение русского дворянства от русской культуры и народа. Они не отрицали исторический опыт Европы, но возражали против перенесения опыта европейской культуры на русскую почву, недостатком западного общества считали потерю духовного единства и любви к ближнему.

«Славянофилы» критиковали рационализм с позиций христианства и связывали освобождение Европы с возвращением к православию. «Почвенники», в свою очередь, критиковали поверхностно усвоенный рационализм представителями «левой» русской интеллигенции и отрицали значение прогресса в западном понимании.

«Почвенничество» является промежуточным звеном между ранним и поздним «славянофильством». Это течение сохранило характерный для романтических умонастроений 30-40-х годов интерес к классикам немецкого идеализма (Шиллер, Шеллинг, Гегель). Как отмечает Ф.А. Степун, «В подмене разума рассудком, в которой славянофилы упрекают всю западноевропейскую философию – вообще, а в особенности ее послекантовский период, упрекали, в свою очередь, Фихте – Канта, Гегель – Фихте и Шеллинг – Гегеля, славянофильская критика гегельянства также выросла на почве совершенно аналогичных упреков Гегелю со стороны Шеллинга, о каковых и Хомяков, и Киреевский неоднократно упоминают» [7, с. 53]. «Славянофилы» разделяют негативное отношение немецких романтиков к парламентаризму.

А. Лазари отмечает следующие различия между «почвенничеством» и «славянофильством» 40-х годов:

1) у «славянофилов» выразителем русской народности было, прежде всего, крестьянство, у «почвенников» – и среднее сословие;

2) признанием реформ Петра I (вопреки убеждению, что якобы он привел к расколу русского общества);

3) абсолютизацией «жизни» («славянофилы» обычно противопоставляли «теории» веру);

4) возвеличиванием искусства и роли художника в познании и человеческой деятельности;

5) большей политизацией панславистского элемента [6, с. 190].

В отличие от «славянофилов», «почвенники» не отрицали положительной роли русской интеллигенции и считали, что она должна, принести народу просвещение.

Относя пьесы Д.В. Аверкева к «официальной народности», С.А. Венгеров сравнивает его взгляды с точкой зрения официальной бюрократии, а это неверно. В пьесе «Мамаево побоище» Д.В. Аверкиев выдвигает ряд требований к монарху и его моральному облику, затрагивает вопрос о необходимости служения царя на-

роду. В «Комедии о Фроле Скабееве» показано бесправное положение русских крестьян, вынужденных идти в кабалу. В трагедии «Царевич Алексей» говорится о том, что народ является носителем нравственности. С.А. Венгеров отмечает, что исторические драмы являются центром тяжести писательской личности Аверкиева. Поэтому для понимания специфики его исторических пьес так важно привлекать к их анализу другие стороны его творчества. Этот контекст даст возможность видеть, насколько Аверкиев далек от «официальной народности».

Выводы и предложения. И так, Д.В. Аверкиева как «почвенник» он: не отрицал ценность реформ Петра I, признавал его заслуги в военной сфере, высоко ценил его демократизм, но возражал против безотчетного перенесения европейского опыта на русскую почву; критиковал представителей революционно-демократического лагеря за попытку дискредитировать достижения государственных деятелей прошлого и пренебрежительное отношение к русской истории; признавал возможность и необходимость примирения между сторонниками «старой» и «новой» России; а также не принимал классового разделения в русском обществе, осуждает произвол представителей власти.

В то же время Д.В. Аверкиеву были близки взгляды «славянофилов» 40-х годов. Драматург находит общественный идеал в допетровской Руси, не знавшей революционных потрясений, представлявшей собой союз народа и царя; не поднимал вопроса о просвещении народа, но считал, что представители дворянства должны преодолеть гордыню по отношению к нему.

Д.В. Аверкиев не акцентирует внимание на православии, считает его неотъемлемой частью жизни русского человека, но не признает доминирования религии по отношению к государству, отводит церкви роль советника, а не носителя верховной власти.

Список литературы:

1. Аксаков К.С., Аксаков И.С. Литературная критика / К.С. Аксаков, И.С. Аксаков; [Сост., вступ. ст. и коммент. А.С. Курилова]. – М.: Современник, 1981 – 384 с.
2. Васильев А.А. Мировоззрение почвенников (Ф.М. и М.М. Достоевских, А.А. Григорьева и Н.Н. Страхова: забытые страницы русской консервативной мысли / А.А. Васильев; [Отв. ред. О.А. Платонов]. – М.: Институт русской цивилизации, 2010. – 243 с.
3. Вортман Р. «Официальная народность» и национальный миф российской монархии XIX века / Ричард Вортман // Россия / Russia: Культурные практики в идеологической перспективе. – М.: ОГИ, 1999. – Вып. 3(11) – С. 233-244.
4. Гунашвили Е.М. Проблема народности в концепции почвенничества / Е.М. Гунашвили // Вестник МГТУ. – 2008. – Т. 11. – №. 1 – С. 55-58.
5. Григорьев А.А. Эстетика и критика / А.А. Григорьев: [Сост., вступ. статья, с. 7-47, и критика А.И. Журавлевой]. – М.: Искусство, 1980. – 496 с.
6. Лазари А. В кругу Федора Достоевского. Почвенничество / Анджей де Лазари; [пер с польского М.В. Лескинен, Н.М. Филатова]. – М.: Наука, 2004. – 207 с.
7. Степун Ф.А. Избранные труды / Ф.А. Степун; [сост., вступ. ст. и коммент. К.А. Соловьева]. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2010. – 672 с. (Билиотека отечественной общественной мысли с древнейших времен до начала XX века).

Гетман Ю.С.
Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди

В КОЛІ Ф. ДОСТОЄВСЬКОГО: Д.В. АВЕРКІЄВ

Анотація
Спадщина Д.В. Аверкієва та його історичні п'єси не часто потрапляють в поле зору дослідників, а також не ставали об'єктом вдумливого аналізу. Між тим, він був цікавим та відомим драматургом, белетристом, публіцистом, перекладачем та театральним критиком. Можливо, його ім'я залишилось маловідомим, тому що в літературній боротьбі того періоду він дотримувався естетичного напрямку, а у суспільно-політичній боротьбі був противником революційних демократів і дотримувався консервативних поглядів. Вважається що Аеркієв був «ґрунтівником». В статті характерезуються соціально-політичні, естетичні погляди та історична концепція Д.В. Аверкієва.
Ключові слова: ґрунтівство, слов'янофіли, офіційне народництво, історичні п'єси, консерватизм.

Hetman Y.S.
H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

IN THE CIRCLE OF F. DOSTOEVSKIY: D.V. AVERKIIEV

Summary
The Legacy of D.V. Averkiiev and his historical plays do not often fall in the field of view of researchers and did not become the object of thoughtful analysis. Meanwhile, he was an interesting and popular playwright, novelist, publicist, translator and theatrical critic. Perhaps his name remained known only to a narrow circle of specialists, because in the literary struggle of that time he was attached to the aesthetic direction, and in the struggle of the social and political was an opponent of the revolutionary democrats and adhered to conservative views. It is believed that Averkiev was close to «pochvennichestvo». The article describes the socio-political, aesthetic views and the historical concept of the playwright.
Keywords: pochvenniki, Slavophils, official populism, historical plays, conservatism.

УДК 81'225.2:6

ТЕКСТИ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО СТИЛЮ У ПЕРЕКЛАДАЦЬКОМУ АСПЕКТІ

Гургула О.Б.
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Мельник В.Д.
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

В статті досліджуються теоретичні аспекти науково-технічного тексту та дискурсу, специфіка перекладу науково-технічної літератури. Проаналізовано літературні та наукові джерела, що дозволило виконати відповідні завдання: визначити поняття науково-технічного тексту; охарактеризувати лінгвістичні особливості НТТ; проаналізувати граматичні та синтаксичні особливості перекладу НТТ з німецької на українську мову. Також були досліджені теоретичні аспекти, що дозволило виявити особливості поняття науково-технічного тексту та дискурсу, його лінгвістичні особливості у перекладацькому тексті.
Ключові слова: науково-технічний текст, дискурс, адресат, адресант, мотивація, прагматика, контекст.

Постановка проблеми. Науково-технічні тексти належать до царини наукової комунікації, учасники якої виконують когнітивні функції та орієнтуються на послідовне, динамічне нагромадження і відтворення інформації. Засобом реалізації цих функцій та одиницею наукової комунікації слугує одиничний акт повідомлення, яким і можна вважати науково-технічний текст. Як вважає відомий лінгвіст Т. Радзієвська, «зв'язок комунікантів у цьому акті формується завдяки різному обсягові інформації про певний предмет, якою володіють комуніканти (суб'єкт та адресат)... Адресат у акті повідомлення виступає як ігнорант, що бажає отримати інформацію... Об'єктом акту повідомлення може бути лише нова з погляду відправника інформація і при цьому достовірна, фактивна – така, що лише береться до відома» [14, с. 43]. Отже, в ролі адресанта виступає авторитетна особа (авторитетне видання), що забезпечує адресата, необізнаного в тій чи іншій галузі знань, необхідною інформацією. Одним із найважливіших джерел інформації є науково-технічний текст (НТТ) – монографії, підручники, наукові публікації, статті, реферати тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. НТТ завжди перебуває в тісному зв'язку з дискурсом – як усним, так і письмовим. Як відомо, існує багато визначень дискурсу, проте, гадаємо, найточніше охарактеризувала його Л. Науменко: «поле комунікативних практик як сукупності ... подій, динамічна мовленнєва діяльність у певному соціальному просторі, що має ознаку процесуальності та пов'язана з реальним життям і реальним часом, а також мовленнєві утворення, які виникають у процесі цієї діяльності, взяті у взаємодії лінгвістичних, паралінгвістичних та екстралінгвістичних факторів» [12, с. 4]. Загалом, більшість мовознавців сходяться на тому, що текст як статичне поняття слугує кінцевим результатом дискурсу як поняття динамічного, процесуального. За влучним висловом Ф. Бацевича, «текст – це застиглий дискурс» [1, с. 56].

Проблеми зв'язку між текстом і дискурсом досліджувалися в працях багатьох зарубіжних і вітчизняних лінгвістів, таких, як Г. Матвеєва, Л. Науменко, А. Пумпянський, Т. Радзієвська, Н. Формановська, Ф. Бацевич та ін. Можна навіть сказати, що ні в якому іншому стилістичному полі текст і дискурс так не наближаються один до одного, як у науково-технічній інформації (НТІ). До того ж буває складно дати відповідь на питання: що є первинним у науковому й технічному середовищі – усне чи письмове (тобто, здебільшого той самий текст, якому надали графічну форму) мовлення. З цього приводу, наприклад, О. Пумпянський зазначає: «Дихотомія: усне мовлення – письмове мовлення вирішується

в науковій і технічній літературі на користь письмового мовлення. Усний тип наукової й технічної літератури є похідним від письмового типу (а не навпаки)» [13, с. 102]. Справді, як ми вже зазначали вище, допоміжні (сюди входять і невербальні) засоби усної презентації НТІ не справляють якогось істотного впливу на зміст і стиль повідомлення. Цілком протилежною видається ситуація в побутовому мовленні, де вагоме значення мають, наприклад, інтонація й контекст. «В усному мовленні допоміжна інформація часто існує в реченні імпліцитно, оскільки вона й без того зрозуміла з ситуації... У письмовому мовленні допоміжна інформація зазвичай існує експліцитно на початку речення, а основна інформація тяжіє до кінця речення» [13, с. 105].

У письмовій фіксації речення «нові результати були одержані в лабораторії» наголос робиться на тому, в якому саме місці були одержані нові результати, а не на тому, що саме було одержано. Цей висновок перегукується з позицією Н. Формановської, яка пише: «У наративному... мовленнєвому режимі... діють інші – текстотвірні ... монологотвірні наміри письмового автора (здебільшого): розповідь, опис, зображення, характеризація тощо. Тут панують дескриптивні висловлювання із власними граматичними законами й семантикою. Науковий дискурс оперує особливими інтенційними нашаруваннями: визначення, доведення, аргументація, виклад, повторення і т. п.» [15, с. 252].

Специфіка НТТ полягає у точності суджень та авторитетності висновків і постулатів, а також у прагненні автора (адресанта) переконати реципієнта у несхибності власної позиції. Звідси випливають і формальні характеристики НТТ – це насамперед структурна повнота й конкретність; формальна стислість і лаконічність, з якими пов'язана граматична структура письмового мовлення; індивідуальний стиль автора; чітке дотримання норм літературної мови тощо. Г. Матвєєва до цього переліку додає планування, яке створює композиційну та логічну витриманість письмового мовлення й виявляється в ретроципації (повернення до написаного раніше – фактично чи подумки) та антиципації (передбачення змісту та форми подальшого викладу матеріалу) [10, с. 54].

Зауважимо, що індивідуальний стиль автора не виключає загальноприйнятих стилістичних шаблонів і мовленнєвих зворотів на кшталт «Припустимо, що... Почнемо з... Проаналізуємо цей приклад...» тощо. Найчастіше комунікативною ознакою таких дієслів є їхня здатність виконувати функції предикатів дії, об'єктом яких є ментальна сфера людини. Ф. Бацевич називає їх метатекстовими перформативами. На його думку: «...дієслова цього класу в констатованій частині значення комунікативно актуалізованої семи «говорити» не мають, однак їм притаманна певна кількість інших ознак перформативності, які виявляються... у межах наукового... дискурсу. Саме там дієслівні предикати виконують важливу функцію позначення певних інтелектуальних операцій над думками, здійснення цих операцій, а також актуалізації сюжету наукового викладу» [1, с. 24].

Далі Г. Матвєєва зазначає: «Специфічні риси наукових текстів є такими: спосіб викладу – опис, розповідь, розсуд; ступінь повноти викладу – стислість, скороченість, повнота, розгорнутість; рівень узагальнення в залежності від характеру адресата – вузькоспеціальні, широкоспеціальні, загальнонаукові, науково-популярні тощо» [10, с. 65]. Така класифікація начебто не викликає серйозних заперечень. Зазначимо, що в даній статті ми розглядаємо приклади саме вузькоспеціальних та загальнонаукових текстів. Відтак наше дослідження зміщується в поле метакомунікації, яку Т. Радзієвська характеризує як «ситуацію, коли приводом для спілкування стає науковий текст, що перетворюється на предмет обговорення, інтерпретації, оцінювання за різними параметрами» [14, с. 98].

Читачі НТТ за своєю мотивацією та спрямованістю суттєво відрізняються, скажімо, від читачів художніх творів як у кількісному, так і якісному відношенні. Перші активно екстрагують інформацію із тексту, а інші– пасивно споживають його, реалізуючи насамперед власні естетичні запити (це, наприклад, стосується поетичних творів). Як наголошує Т. Радзієвська, «Читання наукового тексту є елементом професійної діяльності спеціаліста. Останнє найчастіше пов'язане з рішенням тих чи інших особистих завдань реципієнта, під кутом зору яких він і сприймає наукову статтю чи монографію. Текст тут виступає як каталізатор при вирішенні дослідницьких завдань» [14, с. 17].

Водночас Т. Радзієвська вказує на слабкі місця прагматики НТТ: «Побудові тексту як повідомлення заважає опосередкований характер інформації та неможливість орієнтуватися на конкретного адресата і враховувати фонд його знань. Науковий текст адресується, з одного боку, множині осіб, з другого – ця адресація опосередкована часом. Тому автор мусить прагнути до послідовного викладу матеріалу» [14, с. 20]. Справді, на відміну від усного комунікативного акту, автор має справу з «аморфним», абстрактним читачем – йому відомо лише, що читач є фахівцем у певній галузі знань. Саме тому відсутність безпосереднього контакту та зворотного зв'язку певною мірою компенсується науковою аргументацією та послідовним викладом матеріалу.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Основна вимога до науково-технічного перекладу – це точна передача інформації. Як відомо, труднощі при перекладі викликає, в першу чергу, передача правильного змісту кожного речення, що дуже часто не відповідає дослівному перекладу. Критерії адекватного науково-технічного перекладу чітко сформульовані: «Він повинен точно передавати зміст оригіналу, містити загальноприйняту в мові перекладу термінологію й відповідати нормам науково-технічної літератури, переклад якої здійснюється» [4, с. 45].

Переклад німецької науково-технічної літератури відрізняється від перекладу художньої літератури, газетних статей, документально-ділового матеріалу. М. Снель Горнбі відзначає, що між різними видами перекладу (технічний / літературний переклад) спільного не так вже й багато [26, с. 138]. При перекладі науково-технічного тексту доводиться вирішувати одночасно цілий комплекс різноманітних завдань. Цей вид діяльності вимагає не лише бездоганного

володіння мовою, певних галузевих знань, але й максимум зусиль з боку перекладача. Оскільки при перекладі наукової та технічної літератури, як правило, немає необхідності шукати в тексті будь-який прихований зміст, то тут необхідно прагнути до особливої термінологічної точності. При цьому необхідно мати на увазі, що далеко не завжди технічні терміни співпадають за своїм обсягом у різних мовах.

Якість перекладу науково-технічної літератури значною мірою залежить, по-перше, від особливостей цього виду літератури, по-друге, від рівня мовної та загальної технічної та наукової підготовки особи, яка займається перекладом. Досить частими є випадки, коли переклад зазнає редагування спеціалістом відповідної області.

Відомо, що для перекладача, який має достатню мовну підготовку, але не володіє необхідними знаннями у відповідній галузі науки й техніки, основні труднощі будуть пов'язані з розумінням тих частин тексту, в яких викладено вузькофахові питання. Хоча значну складність являє собою іноді й переклад спеціальних термінів. І навпаки, для перекладача, який має ґрунтовну технічну підготовку, але в недостатньому ступені володіє всіма тонкощами німецької граматики, основні труднощі в розумінні змісту будуть пов'язані, в першу чергу, з явищами мовного порядку: «зі встановленням змістових зв'язків між окремими словами в реченні, з розумінням граматичних конструкцій, вибором адекватного варіанту їх перекладу» та ін. [4, с. 105].

Цілі статті. Дослідити німецькі науково-технічні тексти та особливості їх перекладу, проаналізувати літературні та наукові джерела, визначити поняття науково-технічного тексту; охарактеризувати лінгвістичні особливості НТТ; проаналізувати граматичні та синтаксичні особливості перекладу НТТ з німецької на українську мову, дослідити теоретичні аспекти, виявити особливості поняття науково-технічного тексту та дискурсу, його лінгвістичні особливості у перекладацькому тексті.

Виклад основного матеріалу дослідження. До поняття науково – технічна література входять такі її різновиди, як монографія, стаття зі спеціального журналу, технічний опис, патенти, технічні довідники. Переклад такої літератури становить певні труднощі. По-перше, в німецькій мові є властиві лише їй граматичні явища, які спричиняють труднощі під час перекладу німецького технічного тексту українською мовою. Подруге, мова німецької науково-технічної літератури істотно відрізняється від літературної мови тим, що вона значно ускладнена наявністю розгорнутих речень з інфінітивними групами, поширеними означеннями, а також великою кількістю значних за обсягом складних речень з багатьма вставними підрядними реченнями всередині головного. При перекладі таких речень виникає небезпека втратити відчуття взаємозв'язку між компонентами речення, неперервності думки, оскільки пов'язані за змістом слова безпосередньо не співвідносяться між собою.

Крім того, для науково-технічної літератури характерним є вживання великої кількості термінів, які відображають специфіку понять. Проте жоден з існуючих словників не в змозі вмістити як усі існуючі терміни в певній галузі науки, так і новоутворені. Оскільки термінологічна система мови безпосередньо поповнюється, слід засвоїти деякі головні принципи утворення термінів, які об'єктивно існують у системі кожної розвиненої мови.

Характерною особливістю науково-технічної літератури є точність і стислість вираження думки, з одного боку, та сувора логічна послідовність та повнота висловлення – з іншого. Саме цим зумовлено певний характер мовних засобів, типових для цього виду літератури. Найголовнішою визначальною рисою науково-технічного типу тексту є його когнітивність, інформаційна насиченість [6, с. 23].

Часто помилково плутають поняття «точний» з поняттям «буквальний» переклад. Буквальний переклад зводиться до механічної підстановки українського слова замість німецького, а це інколи призводить до нісенітності. Досить часто під час перекладу механічно калькуються, формально відтворюються мовні засоби оригіналу, спотворюється зміст, не передається стилістична функція або порушується норма мови. Такий переклад є буквалізмом. Існують буквалізми лексичні, коли механічно калькуються окремі слова, фразеологічні – при неправдивому калькуванні фразеологічних одиниць, граматичні – при механічному калькуванні граматичних форм тексту, що перекладається.

Ще однією особливістю науково-технічної літератури є також наявність великої кількості слів та словосполучень, характерних саме для цього стилю.

Наприклад: die Röhre не лише труба, а й електронна лампа; untersuchen – не тільки досліджувати, а й вивчати, провадити обстеження.

Німецькій мові властива багатозначність не лише лексична, а й граматична. Так дієслова haben і sein можуть бути:

1) самостійними дієсловами;

Наприклад: Der Stahlbeton hat viele Vorteile gegenüber dem Beton.

2) допоміжними дієсловами;

Наприклад: Die Metallurgie ist zur Grundlage jeder entwickelten Industrie geworden.

3) дієсловами з модальним значенням, причому в науковій літературі вони вживаються саме в модальному значенні.

Наприклад: Man hat noch viele Probleme auf dem Gebiet der Marktwirtschaft zu lösen [7, c. 56].

Часто значні труднощі виникають при перекладі науково-технічного тексту у зв'язку з відмінністю синтаксичної системи мов: послідовність елементів висловлювання в німецькій і українській мовах може не збігатися. Наприклад, при перекладі речень з інфінітивними групами чи зворотами інфінітив, що стоїть у кінці групи чи звороту, в українському реченні ставиться на перше місце; при перекладі речень, які починаються не з підмета, присудок ставиться саме після підмета, у німецькому реченні порядок слів зворотний. Наведемо приклади:

Das Fundament hat Aufgabe, die Belastungen aus dem Bauwerk aufzunehmen und sie gleichmäßig ohne übermäßige Setzung auf eine große Fläche des Baugrundes zu übertragen.

Фундамент мав завдання брати на себе навантаження споруди і переносити його без над-

мірної усадки на досить велику площу будівельного ґрунту.

Um dem Metall andere Eigenschaften zu verleihen, legiert man es mit anderen Elementen.

Для того щоб надати металові інших властивостей, його сплавляють з іншими елементами.

Durch die Vervollkommnung der Technologie und durch die Entwicklung vorgefertigter Elemente gewinnt der Beton in den letzten Jahren immer mehr an Bedeutung.

Завдяки удосконаленню технології і розвитку готових збірних елементів бетон набуває в останні роки дедалі більшого значення [4, с. 48].

Під час перекладу науково-технічного тексту потрібно пам'ятати про розбіжності в побудові речень німецької та української мов, про відмінність системної організації цих мов. Під час перекладу виникає необхідність текстової модифікації, яку важко передбачити і яка потребує оказійного здійснення в кожному окремому випадку. Йдеться про те, що інколи загальний зміст і контекст потребують введення одних слів і опускання інших, часткової або повної перебудови речення за вимогами граматичної норми мови, якою здійснюється переклад.

Головну увагу під час перекладу слід спрямовувати на його адекватність і точність. Необхідно враховувати кінцеву мету, а саме – якнайточніше відтворення німецькомовного оригіналу засобами української мови.

Проведене дослідження дало змогу зробити наступний висновок. Науково-технічні тексти належать до сфери наукової комунікації, учасники якої виконують когнітивні функції та орієнтуються на послідовне й динамічне нагромадження та відтворення інформації. Специфіка НТТ полягає у точності суджень та авторитетності висновків і постулатів, а також у прагненні автора (адресанта) переконати реципієнта у несхибності власної позиції.

Основна вимога до науково-технічного перекладу – це точна передача інформації. Як відомо, складнощі при перекладі викликає, в першу чергу, передача правильного змісту кожного речення, що дуже часто не відповідає дослівному перекладу.

Поняття науково-технічна література включає такі різновиди, як монографія, стаття із спеціального журналу, технічний опис, патенти, технічні довідники. Переклад такої літератури становить певні труднощі. По-перше, в німецькій мові є властиві лише їй граматичні явища, які спричиняють труднощі під час перекладу німецького технічного тексту українською мовою. По-друге, мова німецької науково-технічної літератури істотно відрізняється від літературної мови тим, що вона значно ускладнена наявністю розгорнутих речень з інфінітивними групами, поширеними означеннями, а також великою кількістю значних за обсягом складних речень з багатьма вставними підрядними реченнями всередині головного.

Під час перекладу науково-технічного тексту потрібно пам'ятати про розбіжності в побудові речень німецької та української мов, про відмінність системної організації цих мов. Під час перекладу виникає необхідність текстової модифікації, яку важко передбачити і яка потребує оказійного здійснення в кожному окремому випадку. Йдеться про те, що інколи загальний зміст і контекст потребують введення одних слів і опускання інших, часткової або повної перебудови речення за вимогами граматичної норми мови, якою здійснюється переклад.

Висновки з дослідження. В ході дослідження ми досягли поставленої мети, дослідивши німецькі науково-технічні тексти та особливості їх перекладу. Нами було проаналізовано 27 літературних та наукових джерел, що дозволило нам виконати відповідні завдання: визначити поняття науково-технічного тексту; охарактеризувати лінгвістичні особливості НТТ; проаналізувати граматичні та синтаксичні особливості перекладу НТТ з німецької на українську мову.

Також були досліджені теоретичні аспекти, що дозволило виявити особливості поняття науково-технічного тексту та дискурсу, його лінгвістичні особливості у перекладацькому тексті. Як вже згадувалося раніше, проблеми зв'язку між текстом і дискурсом досліджувалися в працях багатьох зарубіжних і вітчизняних лінгвістів, якот Г. Матвеєва, Л. Науменко, А. Пумпянський, Т. Радзієвська, Н. Формановська, Ф. Бацевич та ін. Специфіка НТТ полягає у точності суджень та авторитетності висновків і постулатів, а також у прагненні автора (адресанта) переконати реципієнта у несхибності власної позиції. Звідси випливають і формальні характеристики НТТ – це насамперед структурна повнота й конкретність; формальна стислість і лаконічність, з якими пов'язана граматична структура письмового мовлення; індивідуальний стиль автора; чітке дотримання норм літературної мови тощо. Основна вимога до науково-технічного перекладу – це точна передача інформації. Якість перекладу науково-технічної літератури в значній мірі залежить, по-перше, від особливостей даного виду літератури, по-друге, від рівня мовної та загальної технічної та наукової підготовки особи, яка займається перекладом. Досить частими є випадки, коли переклад зазнає редагування спеціалістом відповідної області. Під час перекладу науково – технічного тексту потрібно пам'ятати про розбіжності в побудові речень німецької та української мов, про відмінність системної організації цих мов. Під час перекладу виникає необхідність текстової модифікації, яку важко передбачити і яка потребує оказійного здійснення в кожному окремому випадку.

Список літератури:

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф.С. Бацевич. – К.: Академія, 2004. – 344 с.
2. Володина М.Н. Когнитивно-информационная природа термина и терминологическая номинация. – М.: Наука, 1998. – 390 с.
3. Карабан В.І. Посібник-довідник з перекладу англійської наукової і технічної літератури на українську мову. – К.: Політична думка, 1997. – 300 с.
4. Кияк Т.Р. Теорія і практика перекладу. – Вінниця: Нова книга, 2006. – 240 с.

5. Клименко Н.А. Біологізація виробництва як шлях зближення економіки та екології / Аграрна наука і освіта. – К.: Науковий вісник НАУ. – 2008. – Т. 9, № 3-4. – С. 105-108.
6. Корунець І.В. Вступ до перекладознавства. – Вінниця: Нова книга, 2008. – 512 с.
7. Кочкодан О.Д., Кармазіна Т.В. Адсорбція поверхнево-активних речовин із водних розчинів вуглецевими сорбентами / О. Кочкодан, Т. Кармазіна. – К.: Науковий вісник НАУ. – 2006. – Т. 99. – С. 54–58.
8. Кравченко А.П. Немецкий для юристов. – Ростов н/Д, Изд-во «Феникс», 1997. – 288 с.
9. Максін В.І. Очистка стічних вод від сполук, що містять іони амонію та міді / В. Максін. – К.: Науковий вісник НУБІП. – 2009. – Т. 137. – С. 116–120.
10. Матвеева Г.Г. Актуализация прагматического аспекта научного текста / Г. Матвеева. – Ростов: Изд-во РУ, 1984. – 132 с.
11. Михайленко В.В. Алгоритм інтро-перекладацьких стратегій у мультимедійному форматі // Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції «Наука і освіта 2004». Том 25. Актуальні проблеми перекладу. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2004. – С. 38–39.
12. Науменко Л.П. «Текст» – «Діалог» – «Дискурс»: до розмежування понять / Л. Науменко. – К.: Вид. дім Дмитра Бураго, Київ, 2005. – Мовні і концептуальні картини світу, вип. 18, кн. 2 – С. 3–8.
13. Пумпянский А.Л. Информационная роль порядка слов в научной и технической литературе / А. Пумпянский – М.: Наука, 1974. – 247 с.
14. Радзієвська Т.В. Текст як засіб комунікації / Т. Радзієвська. – К.: Ін-т укр. мови АН України, 1993. – 194 с.
15. Формановская Н.И. Речевое взаимодействие: коммуникация и прагматика / Н. Формановская. – М.: Икар, 2007. – 480 с.

Гургула О.Б.
Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника
Мельник В.Д.
Национальный технический университет нефти и газа

ТЕКСТЫ НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОГО СТИЛЯ В ПЕРЕВОДЧЕСКОМ АСПЕКТЕ

Аннотация
В статье исследуются теоретические аспекты научно-технического текста и дискурса, специфика перевода научно-технической литературы. Проанализированы литературные и научные источники, что позволило выполнить соответствующие задачи: определить понятие научно-технического текста; охарактеризовать лингвистические особенности НТТ; проанализировать грамматические и синтаксические особенности перевода НТТ с немецкого на украинский язык. Также были исследованы теоретические аспекты, что позволило выявить особенности понятия научно-технического текста и дискурса, его лингвистические особенности в переводческом тексте.
Ключевые слова: научно-технический текст, дискурс, адрессат, адрессант, мотивация, прагматика, контекст.

Hurhula O.B.
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
Melnyk V.D.
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

TEXTS OF SCIENTIFIC AND TECHNICAL STYLE IN TRANSLATING ASPECT

Summary
The theoretical aspects of scientific and technical text and discourse, specifics of translation of scientific and technical literature are researched in the article. The literary and scientific sources are analysed. It allowed to perform certain tasks: define the concept of scientific and technical text; describe the linguistic features of scientific and technical text; analyse the grammatical and syntactic features of translation of scientific and technical text from German into Ukrainian language. The theoretical aspects are also researched. It allowed to reveal the features of concept of scientific and technical text and discourse, its linguistic features in translating text.
Keywords: scientific and technical text, discourse, addressee, sender, motivation, pragmatics, context.

УДК 811.161.2'37'367.625

СПЕЦИФІКА СЕМАНТИКО-ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКИХ ДІЄСЛІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ СТАНІВ СПОКОЮ

Довбня Л.Е.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

Главацька Л.І.
Вінницький національний медичний університет
імені М.І. Пирогова

У статті аналізуються процеси розвитку семантики чотирьох праслов'янських за походженням лексем на позначення станів спокою (*спати, лежати, сидіти, стояти*) в українській мові. За висновками американського мовознавця М. Сводеша лексеми на позначення вказаних станів є в будь-якій мові незалежно від культурної історії нації – її носія, тобто входять до основного словникового фонду. У зв'язку з доволі тривалим періодом функціонування в мові та з особливостями асоціативного мислення людини вказані лексеми зазнали семантичних змін, що врешті-решт призвело до творення в них розгалужених семантичних структур. Здійснений у дослідженні історико-лінгвістичний аналіз семантики лексем на позначення станів спокою засвідчує особливу продуктивність і регулярність метафоричних транспозицій у межах кожної зазначеної лексеми. Доволі активною є й метонімізація, однак вона є локальною і фіксується в окремих лексичних одиницях.
Ключові слова: стани спокою, дієслова, семантичні зміни, семантична історія, трансформаційні процеси, метафоризація, метонімізація.

Постановка проблеми. У сучасному мовознавстві вченими приділяється значна увага питанням розвитку та функціонування української лексики загалом та окремих її груп. Комплексно досліджується власне українська й запозичена лексика, розглядаються семантико-словотвірні аспекти поповнення словникового складу, актуалізованого політичними змінами в житті українського суспільства. Розвідки в зазначеній сфері спрямовані на виявлення особливостей, які засвідчують ідею про системність лексики й семантики. Задля об'єктивності дослідження системних відношень доцільно розглянути лексику основного словникового фонду, одиниці якого активно функціонують упродовж багатьох епох, унаслідок чого фіксують у своїх семантичних структурах розгалужену систему значень, що розвинулася внаслідок асоціативного мислення людей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дослідження аспектів лексичної семантики перебувало й залишається в полі зору українських і зарубіжних лінгвістів. До скарбниці української і світової семасіології ввійшли потужні праці О.О. Тараненка, М.П. Кочергана, Ж.П. Соколовської, В.М. Русанівського, Д.М. Шмельова, В.Г. Гака, О.М. Шрамма, Н.Д. Арутюнової та інших мовознавців, у яких висвітлюються загальні й окремі питання теорії семантики слова, особливості трансформаційних змін їхніх лексичних значень у порівняльно-історичному й типологічному аспектах. Так, у них аналізуються найзагальніші тенденції та конкретні семантичні процеси, які спричиняють розвиток похідних значень слів [6; 10; 11], розглядаються шляхи розвитку міжмовних омонімів унаслідок семантико-трансформаційних змін [5], описуються шляхи розвитку вторинних семем праслов'янських за походженням слів основного лексичного фонду, що належать до різних частин мови [2; 3] тощо. Зокрема «...дієслово як містка лінгвістична одиниця зазнає значних семантичних змін, а тому досить важливо визначити закономірності розвитку його похідних семем. Дієслова, подані у групі понять М. Сводеша, – дуже давня частина лексики української мови, яка є досить активною у функціональному аспекті» [2, с. 34].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість напрацювань у зазначеній сфері слід констатувати, що залишається частина матеріалу, недостатньо охопленого увагою дослідників. До нього належить і праслов'янська за походженням лексика української мови, яка входить до основного словникового складу, зокрема історія її семантичного розвитку, що передбачає аналіз як ядра, так і периферії семантичної структури її складників, а також шляхів її розгалуження.

«Відомо, що американський лінгвіст М. Сводеш ... запропонував так званий інструмент, що являє собою стандартизований перелік базових лексем певної мови. Згідно з висновками цього вченого в будь-якій мові є слова для позначення незалежних від культурної історії нації реалій» [3, с. 44]. Власне до таких лексем і належать досліджувані нами дієслова.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз історії семантичного розвитку чотирьох праслов'янських за походженням дієслівних лексем на позначення станів спокою в українській мові, з'ясування специфіки трансформаційних процесів у їх межах.

Виклад основного матеріалу. Тематична група «Назви станів спокою» складається з дієслів *спати, лежати, сидіти, стояти*. Домінантним процесом у їхній семантичній історії є метафоризація. Закономірно, що для слів, основним значенням яких є стан спокою, найактивнішими при творенні метафоричних семем стають семи 'спокій' та 'статичність'. Саме під їхнім впливом отримують розвиток метафоричні семеми дієслова *спати* «перебувати у стані сну», яке походить від *сон* (< прасл. **sъpnъ* «фізіологічний

стан спокою, який настає періодично»). Ці похідні семеми формуються в епоху становлення української національної мови. Так, сема 'спокій' спричиняє появу лексико-семантичного варіанта «бути безлюдним; стихнути», «перебувати у стані повного спокою, нерухомості», «бути пасивним, в'ялим, бездіяльним» [8, т. IX, с. 493-494]; у формуванні значення «покоїтися (про померлого)» [Там само] вона супроводжується семантичним елементом 'горизонтальне положення'. У семантичній історії слова *спати* домінує метафора. Метонімія спричиняє розвиток лише одного лексико-семантичного варіанта – «бути у статевому зв'язку; здійснювати статевий акт» [Там само]. У цьому випадку в основі метонімічного перенесення лежить суміжність процесів у просторі та часі. Семантична трансформація лексеми *спати* полягає в розвиткові похідних значень (у більшості випадків – метафоричних) при збереженні праслов'янського як основного.

Подібних семантичних змін зазнає і дієслово *лежати* (< прасл. **ležati* < **legēti* «перебувати в горизонтальному положенні (про людину, тварину)» [4, т. III, с. 212-213]. У процесі історичного розвитку воно набуло системи похідних лексико-семантичних варіантів, частина яких із плином часу вийшла з ужитку. Його вихідне (первинне) значення протягом багатьох століть уживалося як основне; у цій же функції воно успадковане сучасною українською мовою.

Дані лексикографічних видань засвідчують наявність розгалуженої семантичної структури дієслова *лежати* в X–XIV ст. Так, у цей час від його основного значення відокремлюються похідні (вторинні): «бути похованим, покоїтися» (спеціалізація праслов'янського), «здійснювати статевий акт» (метонімія, зумовлена часовою і просторовою суміжністю процесів), «зберігатися де-небудь без використання» (метафора, зумовлена інтегральною семою 'статичність'), «зберігатися; покривати землю (про сніг)» (метафора, викликана інтегральним семантичним елементом 'горизонтальне положення') та семантично аналогічне до останнього «стояти, розташовуватися військом де-небудь» (якщо уявити військо як суцільну масу, то виникають асоціації з чимось таким, що займає горизонтальне положення, тому що довжина й ширина більші, ніж висота; створюється враження, що ця спільна маса лежить). Не всі зазначені лексико-семантичні варіанти є однаково стійкими; зокрема, семеми «здійснювати статевий акт» та «стояти, розташовуватися військом де-небудь» у процесі історичного розвитку слова втрачаються. Решта значень успадковується пізнішими мовними епохами. Згодом аналізоване дієслово починає вживатися в лексико-семантичному варіанті «хворіти», в основі творення якого – метонімічна транспозиція (суміжність процесів). Він теж успадкований сучасною українською мовою.

Отже, досліджуване дієслово набуває системи похідних лексико-семантичних варіантів (частіше – метафоричних) при успадкуванні праслов'янського значення як основного.

Стан спокою може виражатися і дієсловом *стояти* «перебувати у стоячому положенні» (< **stojiti* < **stōti* «ставати») [12, т. III, с. 769]. Уже в давньоукраїнську (давньоруську) епоху до складу семантичної структури слова входило основне (праслов'янське) значення «перебувати у стоячому положенні» та похідні від нього (метафоричні), які розвинулися на основі спільних сем 'статичність' і 'тривалість'. Це лексико-семантичні варіанти «не рухатися, затримуватися» і «залишатися» [9, т. III, с. 527–529]. У цей же час у межах лексеми *стояти* спостерігаються й інші метафоричні відношення: такі, що базуються на спільності семантичного елемента 'наявність опори'. Разом із семою 'впевненість' він дає поштовх до розвитку значення «керувати» [Там само]. У період XIV–XVII ст. у дієслова *стояти* розвиваються нові метафоричні лексико-семантичні варіанти: «розміщуватися» та «займати бойову позицію для ведення військових дій» [5, т. II, с. 391]. У Словнику староукраїнської мови XI–XVII ст. наводиться омонім *стоять*[2] «мати ціну; коштувати» [Там само] до слова *стоять*[1] «перебувати у стоячому положенні». Можна припустити наявність етимологічного зв'язку між ними. У такому випадку є два реальні шляхи виникнення дієслова *стоять*[2]: метонімія (суміжність процесів) і метафора (наявність спільних сем 'статичність' і 'тривалість'). Із плином часу остання семема втрачається.

Паралельна дія сем 'статичність' і 'тривалість' сприяє відокремленню від основного значення семем «перебувати», «триматися на певному рівні», «бути на світі, існувати» [1, т. IV, с. 212]. На основі спільності семантичного елемента 'вертикальне положення' оформляється лексико-семантичний варіант «перебувати десь, у чомусь у вертикальному положенні (про предмети)» [8, т. IX, с. 742]. Потенційні семи 'опора', 'впевненість' і 'твердість' здатні актуалізуватися як у ранні мовні епохи, так і в сучасній українській мові, даючи початок метафоричним семемам «заступатися», «захищатися» і «дотримуватися певного погляду, наполягати на якомусь твердженні» [Там само]. Усі названі семеми досить активно функціонують у сучасній українській мові.

У деяких випадках спостерігається перехрещення похідних лексико-семантичних варіантів слів *стояти* й *сидіти* (< прасл. **sěděti* «перебувати в сидячому положенні»). Останнє зазнає семантичної еволюції, результатом якої є формування значної кількості похідних семем.

Частина їх розвинулася в давньоукраїнську епоху. Це, зокрема, метафоричні лексико-семантичні варіанти: «стояти» (при його виникненні актуалізується семантичний елемент 'відсутність руху; стан спокою'): «Нынѣ сѣдить на колѣноу и холопомъ называєть» [9, т. III, с. 890], «залишатися» (спільний семантичний інваріант 'відсутність переміщення; статичність') та аналогічний до нього «перебувати під наглядом, в ув'язненні»: «И сдоумаша, ако згонити кнѧзѧ своєго Всѣволода, и въсадиша въ... дворъ..., и стражь є стрежахоу дьнь и нощь съ ороужиюмь, л҃ моужь на дьнь, и сѣде в мѣсѧцѧ» [Там само, с. 391], а також «перебувати де-небудь» (спільні семи 'локальність', 'статичність'). Значення «перебувати на престолі, володіти» [Там само] формується під дією комбінованого семантичного процесу, у якому паралельно діють метонімія (суміжність процесів), метафора (спільні семи 'статичність' і 'локальність') та конденсація в межах синтагми

сидіти на престолі. У цей же час метонімічні контексти сприяють формуванню лексико-семантичного варіанта «чинити облогу» [Там само], в основі якого, можливо, модель «результат дії → сама дія» або суміжність процесів.

Не всі вказані семеми успадкувалися наступними мовними епохами. Деякі з них у процесі історичного розвитку мови втратилися. Це, зокрема, семеми «чинити облогу» і «володіти»; решта ж увійшла до складу сучасної семантичної структури дієслова *сидіти.* Пізнішим утворенням є метонімічний лексико-семантичний варіант «проходити курс навчання, набувати певних знань (повторно)» [8, т. IX, с. 159], який формується в результаті суміжності процесів у часі, та метафоричний «перебувати у стані бездіяльності або спокою» (спільна сема 'спокій'). За аналогією до давньоукраїнського значення «перебувати на престолі, володіти» в сучасній українській мові розвивається лексико-семантичний варіант «займати певну посаду, виконувати певні обов'язки» [Там само].

У семантичній історії дієслова *сидіти* домінує метафорична транспозиція, яка призводить до формування системи похідних лексико-семантичних варіантів за умови збереження праслов'янського значення як основного. Утворена полісемія має радіальний характер.

Висновки. Отже, слова, які входять до тематичної групи «Назви станів спокою», у своїх семантичних структурах мають подібні утворення, що призводить до перехрещення семем різних слів (синонімії) та наявності аналогічних лексико-семантичних варіантів.

Проведене дослідження засвідчує, що в межах дієслівної семантики здійснюється транспозиція зі сфери фізичної до сфери психічної і духовної; саме вона формує радіальний тип полісемії. Окрім того, слід констатувати, що всі проаналізовані лексеми зберігають первинне (праслов'янське) значення як основне.

Перспективи подальших розвідок в обраному напрямі лінгвістичних досліджень полягають в аналізі та описі розвитку семантики українських дієслів інших тематичних груп, що входять до основного словникового фонду, з метою виведення загальних закономірностей історії їх формування від праслов'янського періоду до наших днів.

Список літератури:

1. Грінченко Б.Д. Словарь української мови в 4-х томах / Б.Д. Грінченко. – К.: АН УРСР, 1958–1959.
2. Довбня Л.Е. Семантичні зміни праслов'янських дієслів на позначення основних дій і процесів в українській та російській мовах / Л.Е. Довбня, Т.І. Товкайло // Studia slawistyczne: etnolingwistyka i komunikacja międzykulturowa. – 2. – Lublin: Wydawnictwo KUL, 2015. – С. 33–44.
3. Довбня Л.Э. Семантические изменения в структурах общеславянских имен существительных, сохранивших первичное значение в русском и украинском языках (на материале тематической группы «Названия частей тела человека и животных») / Л.Э. Довбня // Филологические науки. Научные доклады высшей школы: Международный научный журнал. – 2014. – № 1. – С. 43–56.
4. Етимологічний словник української мови в 7-ми томах / за ред. О.О. Мельничука. – Т. 1–6. – К.: Наук. думка, 1983–2012.
5. Кочерган М.П. Словник російсько-українських міжмовних омонімів / М.П. Кочерган. – К.: Академія, 1997. – 399 с.
6. Русанівський В.М. Структура лексичної і граматичної семантики / В.М. Русанівський. – К.: Наук. думка, 1988. – 240 с.
7. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. в 2-х томах / Ред. Л.Л. Гумецька. – К.: Наук. думка, 1977. – 1978.
8. Словник української мови в 11-ти томах. – К.: Наук. думка, 1970–1980.
9. Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка в 3-х томах / И.И. Срезневский. – М.: ГИС, 1958.
10. Тараненко А.А. Языковая семантика в ее динамических аспектах / А.А. Тараненко. – К.: Наук. думка, 1989. – 256 с.
11. Шмелев Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики / Д.Н. Шмелев. – М.: Наука, 1973. – 280 с.
12. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка в 4-х томах / М. Фасмер. – М.: Прогресс, 1986–1987.

Довбня Л.Э.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды
Главацкая Л.И.
Винницкий национальный медицинский университет
имени Н.И. Пирогова

СПЕЦИФИКА СЕМАНТИКО-ТРАНСФОРМАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В ИСТОРИИ УКРАИНСКИХ ГЛАГОЛОВ, ОБОЗНАЧАЮЩИХ СОСТОЯНИЕ ПОКОЯ

Аннотация
В статье анализируются процессы развития семантики четырех праславянских по происхождению лексем, обозначающих состояния покоя (*спать, лежать, сидеть, стоять*), в украинском языке. В соответствии с выводами американского языковеда М. Сводеша лексемы, употребляющиеся для обозначения указанных состояний, имеют место в любом языке независимо от культурной истории нации – ее носителя, то есть входят в состав основного словарного фонда. В связи с достаточно длительным периодом функционирования в языке и с особенностями ассоциативного мышления человека указанные лексемы претерпели семантические изменения, что в итоге привело к образованию у них разветвленных семантических структур. Осуществленный в исследовании историко-лингвистический анализ семантики лексем, обозначающих состояния покоя, свидетельствует об особой продуктивности и регулярности метафорических транспозиций в пределах каждой указанной лексемы. Достаточно активно проявляется и метонимизация, однако она является локальной и фиксируется в отдельных лексических единицах.
Ключевые слова: состояния покоя, глаголы, семантические изменения, семантическая история, трансформационные процессы, метафоризация, метонимизация.

Dovbnia L.E.
Pereyaslav-Khmelnitsky State Pedagogical University
named after Grygory Skovoroda
Hlavatska L.I.
National M.I. Pirogov Memorial Medical University of Vinnytsia

SPECIFICITY OF SEMANTIC AND TRANSFORMATIONAL PROCESSES IN THE HISTORY OF UKRAINIAN VERBS DENOTING THE STATE OF REST

Summary
In this article we examine the development processes of semantics of four Slavonic origin lexemes denoting the states of rest (*to sleep, to lie, to sit, to stand*) in Ukrainian language. According to the American linguist M. Swadesh lexemes indicating these states exist in any language, regardless of the cultural history of the nation – its medium, that is to say they are in the basic vocabulary fund. Due to the relatively long period of their functioning in the language and due to the peculiarities of associative thinking of a human these lexemes suffered semantic changes that finally led to the creation of branched semantic structures in them. The historical and linguistic analysis of semantics of the lexemes denoting the states of rest made in the study demonstrates a special performance and regularity of metaphorical transpositions within each specified lexeme. Metonymy is also quite active there, but it is local and recorded in separate lexical units.
Keywords: states of rest, verbs, semantic changes, semantic history, transformation processes, metaphor, metonymy.

UDC 81−115

THE GENRE OF OFFICIAL-BUSINESS LETTER IN A COMPARATIVE STYLISTIC ASPECT (ENGLISH-UKRAINIAN PARALLELS)

Doubenko O.Yu.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

The article presents a comparative stylistic analysis of official-business letters as one of the major genres of both English and Ukrainian bureaucratic discourse. It focuses on similar and divergent stylistic features of English and Ukrainian bureaucratic correspondence, paying special attention to types of official-business letters, their trite structural parts and standard etiquette prescriptions. The paper deals with the system of subgenres that has established itself in both English and Ukrainian official-business correspondence and describes hackneyed verbal structures or clichés typical of official-business letters in the compared traditions. It highlights such specifically English forms of official documents as requests for recommendations, letters of recommendation, letters of introduction. In the article special norms of English official-business correspondence termed disemphasizing techniques are characterized.
Keywords: official-business letter, clichés, request for recommendations, letter of recommendation, letter of introduction, disemphasizing techniques.

Introduction. Assignment formulation. The style of official business communication has been traditionally treated as that formal, matter-of-fact variety of speech which is the most conservative of all functional styles in any language. Scholars rightfully describe it as a neutral «zero style» where practical criterion takes precedence over other literary standards. However, at the present stage the problems of stylistic studies of official-business discourse draw increasing attention of foreign and domestic researchers as, in the light of modern cognitive paradigm, stylistic features of official texts have ceased to be equaled to purely linguistic characteristics: they are inevitably interpreted as those manifestations of certain historical-cultural background that are highly relevant in intralanguage and interlanguage communication. The domain of official-business correspondence seems to be rather indicative of many homologous and dissimilar distinguishing stylistic characteristics displayed by English and Ukrainian clerical traditions and therefore calls for a comprehensive comparative investigation.

Previous publications on the topic. A special interest of scholars is invariably attached to such variants of official style as legal language and texts of diplomacy analyzed in a number of papers, in particular, in the scholarly works by P. Dåmovå [3], B. Danet [4], R. Hiltunen [7], M. Gustafsson [5], D. Kappeler [8], N. Krivchikova [9], N. Lisina [10], O. Matsko [11], V. Shabunina [12]. At same time, such major genre of bureaucratic style as official-business letters remains not sufficiently studied in a stylistic perspective for it is traditionally given much prominence in this aspect basically in English practical manuals which offer numerous rather valuable stylistic observations [see, for instance 2; 6]. However, those not numerous works that deal with official-business correspondence proper, offer rather fascinating and promising topics open for further scholarly discussion. These are, for example, the issues of the art of persuasive business of «organizational» writing tackled by L. Bielawski [1], sensitive and non-sensitive business messages [13], certain linguistic priorities that secure excellence in business communication [14].

Besides, although there is a considerable volume of studies that focus on the style of official-business discourse in English and Ukrainian traditions one should mention lack of comparative papers in the scholarly field under discussion, whereas the relevance of such comparative analysis seems to be unquestionable in view of the necessity to supply a solid linguistic basis for both further linguistic and translatological studies. **The aim of this paper** consists in giving a comparative stylistic description of convergent and divergent stylistic features of English and Ukrainian official-business letters addressing the issues of different types of bureaucratic letters, their clichéd structural parts and etiquette prescriptions related to the appropriate tonality of sensitive business messages.

Homologous features and discriminants of English and Ukrainian official-business correspondence

Types of official-business letters. Upon the whole the genre of official-business letter reveals a similar system of subgenres in English and Ukrainian bureaucratic documents (tabl. 1).

Although documents of such kind are more frequently used in English clerical work encompassing

Table 1

Basic subgenres of official-business letters in English and Ukrainian bureaucratic traditions

The letters of positive content		Neutral letters		The letters of negative content	
Letter of Appreciation (Letter of Recognition,Thank you Letter) Letter of Congratulation	Лист-подяка Лист-привітання	Letter of Offer Letter of Inquiry Letter of Confirmation (Acknowledgement)	Лист-пропозиція Лист-запит Лист підтвердження	Letter of Claim Letter of Rejection Reminder Letter Letter of Demand Letter of Adjustment (Letter of Apologies) Letter of Condolence	Лист рекламація Лист-відмова Лист-нагадування Лист-вимога Лист-вибачення Лист-співчуття

the forms that can be hardly found in Ukrainian bureaucratic tradition, as, for instance, warnings about coming late and messages on promotion are normally committed to paper here. One should also mention a special popularity of **requests for recommendations, letters of recommendation and letters of introduction** in English official-business style.

Requests for recommendations take on slightly different stylistic features depending upon the kind of recommendation required. For example, it may be a letter on behalf of the administration of a certain company as an inquiry for recommendations to another company viewed as a prospective business partner (Inquiry for Recommendations from the Third Party):

Gentlemen,

We are planning to do business with the firm of …

We have been informed that you have had business connections with this firm for many years and we would appreciate it if you could advise us about their business practices.

We wish to assure you that this matter will be treated in strict confidence? And we shall be glad to reciprocate the favor at any time.

Sincerely yours, …

It may also be a more personal request for recommendations from the former employer:

Dear Mr. Brown,

I am applying for the post for the post of salesman with Kingley Marketing of Milton, and I wondered whether you would be willing for me to give your name as a referee.

I have been happy in my present post, as I was during my four years with M&B, but I have decided to apply for the post with Kingley Marketing as it seems to offer greater responsibility and a chance to use my own initiative more frequently.

Please pass on my regards to any of my colleagues still with M&B and, of course, to Mrs. Brown.

Yours sincerely,

English **letters of recommendation** may also be either personal or general. The personal type is addressed to some person or firm by some writer who is recommending someone for a position. It may be written at the request of the seeking the position or in answer to inquiry of the prospective employer. Its aim is to help the employer in determining the applicant's fitness for the position:

448 Ward Street
Knoxville, Tennessee
June 12, 2009
Central Insurance Company
1668 Blair Street
Louisville, Kentucky
Gentlemen:

It is with pleasure that we recommend Mr. H.F. Warren, about whom you inquire in your letter of June 10. He has been with us for five years and in that time he has continued to grow in efficiency as an insurance salesman until he is now among our largest and most consistent producers of quality business. It is because of this development that he now wishes to enter a larger field, such as you can offer him. Although we are loathe to give him up, we are not selfish enough to wish to hold him back from the greater opportunities you can provide.

Mr. Warren is a persistent and tireless worker who considers rebuffs only as a challenge to lead him to improve his sales presentation. He is, we sometimes think, unduly impatient at his own reasonable progress; but this may be, after all, a most commendable fault.

You will, we feel sure, find many occasions to consider yourselves fortunate if you engage Mr. Warren as a salesman.

Sincerely yours,
THE BLAND-DOW INSURANCE SERVICE

Stylistic requirements to such kind of letters consist in absence of vague statements, there should also be no over-stressing of good qualities to make the applicant seem super-human. The general type of recommendation, which is placed in the hands of the one recommended, is not much in favour at present and does not carry much weight because the tendency of the writer is to give only favourable facts. The employer of today prefers to send a questionnaire to references furnished by the applicant. In this way he or she gets information which might be omitted from the regular letter of recommendation. Of course, the employer interprets failure of a reference to answer the questionnaire or any item of it as unfavourable to the candidate.

The letter of introduction is used to introduce a friend or an acquaintance of the writer, it may be given for either business or social reasons. The letter, delivered in person by one introduced, should be enclosed in an unsealed envelope, bearing in proper position, the name and full address of the one for whom it is intended. It should be written in all seriousness. One should never give a letter of introduction for business purposes unless he or she is absolutely sure of the ability and integrity of the person introduced.

In Ukrainian clerical work recommendations are given not in form of a letter but in form of a special document (testimonial) or as part of the person's general presentation (in the so-called «Подання»).

АТЕСТАЦІЙНА ХАРАКТЕРИСТИКА
Корнієнка Олексія Вікторовича,
бухгалтера планового відділу
Харківського тракторного заводу,
1974 р. народження, українця,
освіта незакінчена вища.

Пан Корнієнко О.В. працює на посаді бухгалтера від 1996 р. після закінчення Харківського кредитно-фінансового технікуму.

Службові інструкції та доручення виконує сумлінно. Має високий професійний рівень із питань нарахування коштів, оплати праці й бухгалтерського обліку.

Заочно навчається на V курсі економічного ф-ту Харківського інституту народного господарства. Має шану колективу.

Панові Корнієнкові О.В. рекомендується більше уваги приділяти питанням господарсько-фінансової діяльності й опанувати роботу на ПК.

Характеристику видано для подання (на запит) до ____________________

10.09.16
Заввідділу (підпис) О.Л. Яременко
Голов. бухгалтер (підпис) Ю.І. Зуєнко

Clichés of official-business correspondence. The bureaucratic discourse is a considerably standardized type of speech that is conditioned by stereotypical situations which arise in the course of official communication: addressing documents, signing them, expressing reasons that lead to the subject of the document and so on. The most characteristic manifestations of standardization are: a) widespread use of ready-made verbal structures, established clichés, some stenciled beginnings and endings of the documents; b) frequent repetition of the same words, forms, phrases, structures as a result of striving for uniform ways of expression in such situations.

A separate group of clichés is made up by stereotyped opening and closing lines in official and business letters. Such opening formulas are found, for instance: a) in answers to inquiries: *Further to your request for …, Following our meeting last week, I am writing to confirm … With reference to your telephone call of yesterday … // Відповідаючи на Ваш запит … На підтвердження нашої домовленості … Ми отримали Вашого листа з повідомленням про …*; b) in Letters of Appreciation: *I am pleased to confirm that, It was a pleasure to …, I am writing to extend my appreciation, Please accept my heartfelt thanks // Висловлюємо свою щиру вдячність, Прийміть нашу щиру подяку за допомогу …, Вдячні Вам за запрошення, Дозвольте подякувати Вам …*; c) in Letters of Claim or Rejection: *I am disappointed at the quality of …, It is with regret that I must inform you …, I was disturbed / concerned / unhappy to learn // Вибачте, але ми не можемо погодитися на …, На жаль, ми не можемо прийняти Вашої пропозиції, Вважаємо за свій обов'язок нагадати Вам про …*; d) in Letters of Apologies: *My apologies for the delay in …, Please accept my apologies for …, I am sorry that you have not received the … // Просимо вибачення за прикру помилку, Щиро просимо вибачення за вимушену затримку …*

Stereotyped closing lines of official letters fall into three kinds: a) stock phrases used to offer further correspondence and cooperation – *We are looking forward to hearing from you, I hope to hear from you soon, If you are interested in further information, please call …, If you would like to know more, please …, Please consider my proposal …, Do not hesitate to give us a call if you … // Сподіваємося почути Вас …, Маємо надію на встановлення тісних контактів між нашими фірмами …, Ми завжди до Ваших послуг …, Чекаємо Ваших замовлень … Якщо Вам знадобляться наші послуги, телефонуйте, будь ласка … Якщо Ви зацікавлені у придбанні наших товарів, будемо раді обговорити з Вами це питання …*; b) trite phrases used to induce the addressee to do something – *Please contact me as soon as possible … Please confirm receipt of this letter, I hope you will resolve the matter immediately, I expect action to be taken immediately // Просимо Вас якомога швидше підтвердити свою згоду, Сподіваємося на виправлення прикрої помилки*; c) final formulae of politeness – *Thank you beforehand for your cooperation, Thank you for your interest / help / attention // Наперед вдячні Вам, Дякуємо Вам за виявлений інтерес / за допомогу / за проявлену увагу / терпимість.*

In both languages some groups of official style clichés can be differentiated according to their formality. The existence of such a scale is predetermined by differences in addresser-addressee relations. If the addressee of the letter is unknown, the typical forms of salutation are:

Dear Sirs (GB)	*Шановні панове*
Dear Gentlemen (Am)	*Шановні пані та панове*
Sir or Madam	*Шановний пан або пані*

This **formal** mode of address presupposes a corresponding complimentary close:

Yours faithfully	*Щиро вдячний Вам* *З глибокою пошаною*

Neutral polite salutation and complimentary close can be found in letters addressed to a concrete person:

Dear Mr / Ms Jones	*Шановний пане Кохан* *Шановна пані Кохан*
Yours sincerely	*Щиро Ваш* *З повагою* *З найкращими побажаннями*

Informal friendly forms of address and closing formulae are used in regard of colleagues or those whom the addresser knows personally and who are equal to him or her in status:

Dear Arthur / Mary	*Шановний пане Леоніде* *Шановна пані Галина*
Best regards / Best wishes	*Бажаю успіхів*

In both languages the formality of stereotyped opening or closing lines may be enhanced at the expense of a split predicate used instead of a simple one:

***We apologize** for – we **offer apologies** for…, Please accept our **apologies** for… / We are sure **(confident)** that – We **express confidence** that… / We are **pleased** (glad) to inform you that – **We have pleasure** in informing you that… / **We regret** to learn… – **We express** our **regrets** that… // **Вибачаємося** за... – **Прийміть,** будь ласка, наші **вибачення**... / Ми **впевненні** в тому, що... – Ми **висловлюємо впевненість** в тому, що... / **Раді** повідомити Вас. .. – **Маємо приємність** повідомити Вас. .. / Ми з жалем **дізналися**, що... – **Висловлюємо** наш **жаль** з приводу...*

Disemphasizing techniques. In English clerical work a special importance is attached to the use of disemphasizing techniques which allow to counteract undesirable negative modality in business documents. Among universal strategies of that kind one should mention 1) the use of passive constructions instead of active ones (*I/We would like to get a prompt reply – A prompt reply will be appreciated*); 2) the use of complex sentences instead of short ones for the latter can create an abrupt effect (*We are large wholesalers. We are interested in your range of shirts. – We are large wholesalers and we are interested in your range of shirts.*); 3) depersonalization of claims at the expense of avoiding the pronouns *you, your: **your***

mistake, ***your*** *error:* ***the*** *mistake,* ***the*** *error…*; 4) avoiding the particle «no» and various negative forms and substituting them for synonymous expressions that sound positively. As there is no such a general rule in Ukrainian clerical work one can observe shifts of positive modality in Ukrainian translation:

We are so overloaded with orders from most of our regular customers that there may be some delay in delivery of the goods.	
To encourage all customers we are prepared to offer a special trade discount of 4% on all orders over $500 net value received before the end of this month.	*Щоб не втратити клієнтів ми готові запропонувати...*
This is the third time this mistake has occurred, and we are far from being satisfied with the service you offer.	*Ця помилка сталася вже втретє, і нас абсолютно не задовольняють послуги, які ви надаєте.*

Apart from the foregoing universal strategies of disemphasis there exist some special etiquette prescriptions used in the so-called «bad news» letters where the writer has to lodge claims, to inform of the failure to comply with the terms of the contract or to turn down the partner's offer.

According to L. Bielawski [1], the basic rule underlying the use of persuading strategies in such letters lies in preferring rational appeals to ethical and emotional ones as though the latter make the language stronger they will hardly produce the necessary effect on the reader. Professionals who usually apply rational appeals in their day-to-day communication have a routine practice of resolving problems through logical and reasonable consideration and debate. Therefore many writers of business letters consider that reacting to a problem emotionally (= making an attempt to evoke an emotional response, for instance, eliciting fear) or ethically (= appealing to the reader's moral sense) is inappropriate in business correspondence. Besides, an appeal to emotion can easily backfire. The reader may also sense the emotional ploy and then the writer will appear to have taken a too shallow and subjective approach to the problem. For instance, letters of complaint should not be accusations, they are rather requests to correct mistakes or faults; and should be written remembering that the supplier will *want* to put things right. That is why such letters should never be made personal through the use of corresponding personal pronouns: ***your*** *mistake,* ***your*** *fault,* ***you are*** *to blame.* An impersonal tone is preferred in such cases: ***the*** *mistake,* ***the*** *error, it might have happened because…*

Likewise, any letter of adjustment should include certain mandatory elements of politeness which form a precondition of any successful business communication. Let us consider the following example:

Dear Sir,

We understand that you have complained that you have not received your usual weekly supply of cattle feed from us. I note from your records that we usually deliver to you on Mondays but that, due to our deliver being taken ill on the Sunday, the relief driver was not able to get to you until Tuesday morning. It was not possible to telephone all our customers to tell them what was happening and, anyway, most people received their usual delivery on the usual day. Only a few people had to wait another 24 hours.

We apologise for any inconvenience.

Yours sincerely,…

Although this letter contains an exhaustive description of the reasons of delay and adduces an excuse for the committed mistake, it does not meet the requirements of English business communication. Because the apologies for inconveniences are too depersonalized and stenciled, there no assurances that the firm values the client and that similar errors will not happen in future. That is why a more acceptable version of the letter seems to be the following one:

Dear Sir,

May I sincerely apologise for the inconvenience caused to you by the late delivery of your cattle feed last week. This was due to unfortunate and unforeseen circumstances – namely, the regular driver was taken ill the day before he usually makes your delivery – and poor communication – the relief driver did not inform us at that he would be unable to deliver to all our regular customers by the end of Monday and would be completing the round the following morning.

Had we known this in time, we would have telephoned you to explain the problem. Should this situation arise again, we will be better prepared.

Once again, please accept our apologies for the late delivery and please be assured that you are one of our most valued customers.

Yours sincerely,…

The author of this letter attends to all the above mentioned requirements, expressing both respectful attitude to the addressee and regret about late delivery (*I* ***sincerely apologise, unfortunate*** *and* ***unforeseen*** *circumstances, one of our* ***most valued*** *customers; May I* ***sincerely apologise*** *… Once again, please* ***accept our apologies*** *…*).

Conclusions. A comparative analysis of nomenclature of English and Ukrainian official-business letters, their stylistic features and etiquette prescriptions related to this genre of bureaucratic style in the compared cultural traditions provides evidence of certain similar and divergent stylistic characteristics of the material under discussion. As a result, it is safe to say that the system of subgenres of English and Ukrainian official-business letters reveals nearly identical character, with the exception of such specifically English bureaucratic documents as request for recommendations, letter of recommendation and letter of introduction, some of which have only approximate analogies in Ukrainian official-business style. The set of clichés found English and Ukrainian official-business letters is also basically the same as it is represented

by stereotyped structural parts of the letter – salutation, opening and closing lines, complimentary close. All these clichéd parts are differentiated according to their formality into formal, neutral polite and informal friendly stylistic varieties in both compared bureaucratic traditions.

Finally, one should accentuate that exceptional attention which is paid in English official-business communication to the use of regulated etiquette formulas and disemphasizing techniques. This long-standing adherence to certain psychologically grounded norms of speech behaviour in official-business correspondence has given rise to the articulation of some generally established prescriptions as for the appropriateness of certain stylistic elements or stylistic modality of the letter.

References:

1. Bielawski L., Parks F.A. Organizational writing. – Belmont, CA Wadsworth, 1987.
2. Brittney Lynn. E-mail and business correspondence / Lynn Brittney, Translated from English by A.N. Saidashev. – M.: Astrel': AST, 2005. – 189 p.
3. Dȧmovȧ P. The Language of Law. A Stylistic Analysis with a Focus on Lexical (Binominal) Expressions [thesis] / Masaryk University, Brno. – 2007. – 90 p.
4. Danet B. Legal Discourse / B. Danet // Van Dijk, T.A. Handbook of Discourse Analysis. – London: Academia Press, 1985. – Vol. 1. – Pp. 273-291.
5. Gustafsson M. Binomial Expressions in Present-day English: a Syntactic and Semantic Study / M. Gustafsson. – Turku: Turun Yliopisto, 1975.
6. A Handbook of Commercial Correspondence. A. Ashley. – Oxford Univ. press, 2000.
7. Hiltunen R. Chapters on Legal English: Aspects Past and Present of the Language of Law / R. Hiltunen. – Helsinki: Suomalainen Tiedeacademia, 1990.
8. Kappeler Dietrich. Texts in Diplomacy. Language and Diplomacy / Edited by Kurbalija and Hannah Slavik. – Malta, 2001. – 335 p.
9. Krivchikova N.L. Stylistic characteristics of a legislative text / N.L. Krivchikova [and others] // Journal of Language and Literature. – 2015. – Vol. 6. – № 2. – P. 188-190.
10. Lisina N. Stylistic Features of Legal Discourse: A Comparative Study of English and Norwegian Legal Vocabulary [thesis] / UiO: University of Oslo. – 2013. – 117 p.
11. Matsko O.M. Foreign words in texts in diplomacy / O.M. Matsko // Word culture. – 2000. – Vol. 53/54. – C. 143-149.
12. Shabunina V.V. Legal English as a product of its history / V.V. Shabunina // Language and conceptual pictures of the world. – Volume 42. – Part 2. – Taras Shevchenko National University of Kyiv. – 2012. – C. 426–432.
13. Suchan J. Toward a Better Understanding of Reader Analysis / J. Suchan, R. Dulek // Journal of Business Communication. – Vol. 25. – № 2. – Spring 1988. – P. 30–46.
14. Thill John V. Excellence in Business Communication. 2nd edition / John V. Thill, L. Bovce Courtland. – New York: Mc Graw Hill, Inc. , 1993.

Дубенко О.Ю.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЖАНР ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОГО ЛИСТА У ПОРІВНЯЛЬНО-СТИЛІСТИЧНОМУ АСПЕКТІ (АНГЛО-УКРАЇНСЬКІ ПАРАЛЕЛІ)

Анотація
У статті представлено порівняльно-стилістичний аналіз офіційно-ділових листів як одного з основних жанрів англійського та українського офіційно-ділового мовлення. Увагу зосереджено як на гомологічних, так і відмінних стилістичних рисах порівнюваних текстів: їхніх стереотипних структурних особливостях, базових типах офіційно-ділових листів та загальноприйнятих етикетних приписах. Охарактеризовано систему піджанрів, що ствердилася в порівнюваних традиціях офіційно-ділового листування, описано трафаретні вербальні структури, властиві англійським та українським офіційно-діловим повідомленням. Розглянуто такі специфічні для англійського ділового стилю види листів як лист-прохання про надання рекомендації, лист-рекомендація, лист-представлення. Проаналізовано прийоми деземфази, що набули статусу особливої норми англійського офіційно-ділового листування.
Ключові слова: офіційно-діловий лист, кліше, лист-прохання про надання рекомендації, лист-рекомендація, лист-представлення, прийоми деземфази.

Дубенко Е.Ю.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ЖАНР ОФИЦИАЛЬНО-ДЕЛОВОГО ПИСЬМА В СРАВНИТЕЛЬНО-СТИЛИСТИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ (АНГЛО-УКРАИНСКИЕ ПАРАЛЛЕЛИ)

Аннотация
В статье представлен сравнительно-стилистический анализ официально-деловых писем как одного из основных жанров английской и украинской официально-деловой речи. Внимание сосредоточено как на гомологических, так и отличительных стилистических чертах сравниваемых текстов: их стереотипных структурных особенностях, базовых типах официально-деловых писем и общепринятых этикетных рекомендациях. Охарактеризована система поджанров, сложившаяся в сопоставляемых традициях официально-деловой переписки, описаны трафаретные вербальные структуры, свойственные английским и украинским официально-деловым сообщениям. Рассмотрены такие специфические для английского делового стиля виды писем как письмо-просьба о рекомендации, рекомендательное письмо, письмо-представление. Проанализированы приёмы дезэмфазы, которые приобрели статус особой нормы английской официально-деловой речи.
Ключевые слова: официально-деловое письмо, клише, письмо-просьба о рекомендации, рекомендательное письмо, письмо-представление, приёмы дезэмфазы.

УДК 811.161.2:81'373.611

СКЛАДНОНУЛЬСУФІКСАЛЬНІ ПРИКМЕТНИКИ У ДАВНЬОУКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Коца Р.О.
Інститут української мови
Національної академії наук України

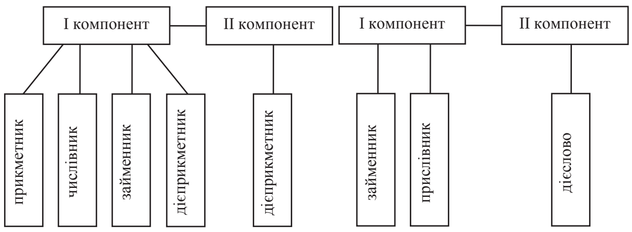
Стаття присвячена дослідженню складнонульсуфіксальних прикметників, виявлених у пам'ятках XI–XIII ст. Виділено основні структурні групи, підгрупи та моделі таких композитів залежно від частиномовної приналежності компонентів. Встановлено, що основи складних прикметників поєднувалися за допомогою інтерфікса -о-, рідше – -е- та -и-. Більшість композитів такої структури вказували на зовнішні ознаки осіб чи предметів, мали пряме значення і були стилістично нейтральними.
Ключові слова: складнонульсуфіксальні прикметники, композити, давньоукраїнська мова, словотвірна структура, семантика.

Постановка проблеми. Нині в мовознавстві нульовий суфікс вважається історично обґрунтованою морфемою, яка займає повноправне місце у системі українського морфемікону, а прикметники (прості чи складні), утворені за його допомогою, стають об'єктом численних наукових розвідок. Прикметники-композити з нульовим суфіксом відрізняються не тільки своєю особливою структурою, але й семантикою, функціональним та стилістичним навантаженням, що становить неабиякий інтерес для мовознавців. Однак при описі композитів такої структури поза увагою дослідників дуже часто залишається проблема їх походження, особливості функціонування у період появи у мові, процес розвитку (виникнення / занепад словотвірних типів, семантичні та структурні зміни від початку й до сьогодні) тощо. Відповідь на ці та інші питання дасть змогу не тільки заглянути у корінь самого явища, а й допоможе розібратися у проблемах функціонування складнонульсуфіксальних прикметників на сучасному етапі. Адже всебічне вивчення будь-якого явища не можливе без знання його історії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним з перших на складнонульсуфіксальні ад'єктивні деривати звернув увагу В. В. Лопатін, котрий зазначав, що серед прикметників продуктивним типом є складення з нульовим суфіксом, другим компонентом яких є іменникова основа такої ж семантики, як мотивувальна основа простих прикметників на зразок безрукий, беззубий [8, с. 85]. Цю думку підтримала й О. А. Земська [7, с. 288-289]. У подальших дослідженнях прикметників-композитів явище нульової суфіксації розглядалося принагідно (І. С. Беркещук [1], А. А. Дем'янюк [3], О. М. Рудь [11], О. О. Жижома [6], Н. Г. Пирога [10], Н. В. Гаврилюк [2]). Значний внесок у вивченні композитів подібної структуру зробили О. А. Олексенко та О. І. Мізіна [9], у праці яких складнонульсуфіксальні прикметники сучасної української мови стали окремим об'єктом дослідження. Однак у діахронному аспекті явище нульової суфіксації у поєднанні з основоскладанням розглядалося або принагідно, у контексті загального дослідження композитотворення [3], або взагалі залишалося поза увагою мовознавців. З огляду на це запропонована тема статті видається надзвичайно актуальною.

Мета статті – виявити активність вживання складнонульсуфіксальних прикметників у давньоукраїнській мові, встановити специфіку їх функціонування, дериваційні, структурно-семантичні та функціональні можливості.

Виклад основного матеріалу. В опрацьованих пам'ятках давньоукраїнської мови XI–XIII ст. виявлена відносно невелика кількість складнонульсуфіксальних ад'єктивних композитів. Залежно від частиномовної приналежності основ поділяємо їх на дві великі групи, у межах кожної з яких існують свої підгрупи.

Найчастіше у ролі другої основи композитів у давньоукраїнській мові виступав **іменник** (92% з виявлених похідних належать до цієї групи). Складні прикметники такої структури вказували на 'ознаку за властивостями того, що названо мотивувальним іменником' [9, с. 83]. У ролі першого компонента могли вживатися основи прикметника (34%), числівника (50%), займенника (1%) та дієприкметника (1%).

Складні прикметники з першою прикметниковою основою досить часто вказували на зовнішні ознаки людини чи тварини. О. І. Мізіна та О. А. Олексенко відносять їх до дериватів, що «означають форму та параметричні характеристики соматичного поняття в людини» [9, с. 91]. Як правило, у цьому випадку роль другої основи виконував іменник на позначення частин тіла: ***велеокыи*** (Срезн. I, 234) 'з великими очима', ***голоусъ*** (СДРЯ II, 350) 'безвусий', ***простоволосъ*** (СДРЯ IX, 186) / ***простовласыи*** (185) 'з непокритою головою'. Наприклад: *Х(с)ъ бе смаглъ лицемъ добръ брадою. а очима* **свѣте**(*л*) *а сесь мужъ* **голооусъ.** *чернъ велми (СДРЯ II, 350), ѡже съгренетъ чюжеѥ женѣ повои с головы. или дщъри. ѩвитсѧ* **пр(о)стоволоса**.*ѕ҃. грн҃ъ старыѥ за соромъ* (СДРЯ IX, 186).

Ще одна група складних прикметників цього словотвірного типу вказувала на внутрішні характеристики особи і виражала загальне значення 'ставлення до людини'. Така семантика представлена емоційно позитивними прикметниками, котрі утворилися на основі сполучення «прикметник + іменник *сердце*»: ***благосьрдыи*** (СДРЯ I, 207) 'добросердечний' ← благе серце, добросьрдъ (СДРЯ III, 14) 'добросердечний' ← добре серце, ***льгосьрдыи*** (Срезн. II, 64) 'незлопам'ятний'. Києворуська культура, за словами К. О. Дубровіної, «формувалася у творчому діалозі візантійського християнства та слов'янської міфології, вже тоді виявлялася тенденція, що трактує серце як орган розуміння, як центр, що зводить воєдино думку, волю та віру» [4]. Уже після прийняття християнства серце починає розглядатися як орган, яким ми сприймаємо Бога і через який Бог спілкується з людиною. Ставши таким чином загальнохристиянським символом, серце починає виступати як показник моральності та духовності людини. Такі філософські погляди не могли, безумовно, не відбитися і у мовній практиці давніх русичів. Яскравим прикладом цього є композити з другою основою ***-сьрд-***. Похідні прикметники такої структури виражали позитивну оцінку людини, її дій, вчинків та вживалися для похвали, прославлення, звеличення особи: *Всеволодъ же* ***бл҃госердъ*** *сыи не хотѧ. кровопролитьѩ* (1180 / 1425 ЛІ, 217 зв.), *князь жє Мьстиславъ бяше* ***лєгкосръдь*** (6797 / XVI ГВЛ, 780).

Зрідка композити, утворені на основі прикметниково-іменникового сполучення, вказували на зовнішні ознаки предметів, зокрема ***островьрхыи*** (Срезн. II, 744) 'який має гострий верх'. Вони були мотивованими і належали, за класифікацією О. А. Олексенко та О. І. Мізіної, до «композитів, що означають особливості елементів будівель і споруд» [9, с. 112].

Дуже поширеним у пам'ятках XI–XIII ст. був композит ***единочадыи*** (Срезн. I., 815) 'єдина дитина у батьків', утворений поєднанням прикметникової основи ***ѥдино-*** у значенні 'один, єдиний' та іменника *чадо* 'дитина'. Наприклад: *г҃а х҃а с҃на бж҃їа* **единочадааго** *ѿ о҃ца* (1037-1050 / XV Іл. Сл., 199 б), *в тое же времѧ бл҃говоли Б҃ъ поновлѧѩ мл(с)ть свою ѡ насъ бл҃годатью* **единочадаго** *с҃на своего Г(с)а нашего Іс(с)а Х(с)а* (1199 / 1425 ЛІ, 243 зв.), *яко* **ѥдинъчадаго** *ѿ о҃ца* (1283 ЄЄ, 1 зв.). Це була церковнослов'янська форма названого композита, яка у давньоукраїнській мові поступово витісняється складносуфіксальним її варіантом.

Отже, складні прикметники описаної групи утворювалися за схемою: *основа прикметника + інтерфікс -о- (зрідка – -е-) + основа конкретного іменника + нульовий суфікс*. Вони здебільшого характеризували зовнішні риси людини, пов'язані з описом її частин тіла, або передавали внутрішній стан особи, виражаючи загальне значення 'ставлення до людей'.

Першим компонентом складнонульсуфіксальних прикметників давньоукраїнської мови міг бути і числівник. Такі композити вказували на кількісні ознаки предметів (у широкому розумінні). Це могла бути:

1) власне кількість: ***дъвобогъ*** (СДРЯ III, 111), ***дъвооухыи*** (116), ***двоѥногыи*** (Срезн. I, 640), ***четвероногыи*** (1506), ***четыриногыи*** (1514), ***шестокрилъ*** (1589);

2) міра ознаки (вага, об'єм, довжина тощо): ***двусаженыи*** (Срезн. I, 648), ***трикратыи*** (Срезн. III, 997), ***тысѧщькратыи*** (1075), ***дъвооунькыи*** (СДРЯ III, 116).

Їхнє словотвірне значення можна передати формулами: 1) 'який має (складається з)': ***двоѥногыи*** (Срезн. I, 640) 'який має дві ноги'; 2) 'який є мірою': ***дъвооунькыи*** (СДРЯ III, 116) 'який є мірою в дві унції'.

Такі прикметники, як і складносуфіксальні, були мотивованими, мали в основному пряме значення – вказували на точну кількість чого-небудь у предметів, явищ тощо – і були стилістично нейтральними. Наприклад: на *ѿвращениє* **четвероногъ** *птица могущи* (912 / 1377 ПВЛ, 20 Р), *и песъ родисѧ* **шестоногъ** (1065 / 1377 ПВЛ, 55 зв.), *скопа печерку малу,* **двусажену** (1051 / 1377 ПВЛ, 52 зв.), *овѣмъ оубо много нѣка сытость. воды намъ. и до пьѩньства вина* **двооухыѩ** *чаша* (ГБ XIV, 99 в).

Однак у деяких композитів спостерігається розвиток метафоричного значення, що насамперед зумовлено метафоризацією семантики кількісного числівника, котрий входить до їх складу. Зокрема, числівники *съто, тысѧча* починають вказувати не стільки на точну кількість, скільки на приблизну, дуже велику, наприклад: ***тысащькратыи*** (Срезн. III, 1075). Подібне явище спостерігаємо і з іншими числівниковими основами. Зокрема своєрідне переосмислення значення отримав і прикметник ***четвероногыи*** (Срезн. III, 1506), який у пам'ятках XI–XIII ст. використовувався на позначення тварин, на відміну від плазунів, птахів тощо, дуже часто субстантивуючись: *на ѿвращениє* ***четвероногъ*** *птица могущи* (912 / 1377 ПВЛ, 20 Р), *что лва злѣи в* ***четвероногих*** (к. XII / XVII ДЗ, 419), *исполнь сущу* ***четвероногых*** *и всякого гада* (1106-1108 / 1495 ХД, 80). Цікаво, що таке значення зберігається і в сучасній українській мові 'який має чотири ноги' [12 XI, с. 368], а сам прикметник вживається як субстантивований синонім до тварин.

Складні ад'єктиви кількісної семантики утворювалися за схемою: *основа кількісного числівника + інтерфікс (-о-, -е-, -и-) + основа конкретного іменника + нульовий суфікс*: ***дъвооухыи*** (СДРЯ III, 116), ***двоѥногыи*** (Срезн. I, 640), ***четвероногыи*** (Срезн. III, 1506), ***четыриногыи*** (1514), ***шестокрилъ*** (1589), ***шестоногъ*** (1065 / 1425 ПВЛ, 61 зв.). Названі складнонульсуфіксальні прикметники творилися, як бачимо, переважно від іменників назв частин тіла людини чи тварини. Однак подібна модель у давній руськоукраїнській мові ще не була остаточно закріплена, про що, зокрема, свідчить паралельне існування складносуфіксальних та складнонульсуфіксальних похідних, утворених від однієї твірної основи: четвероногыи (Срезн. III, 1506) – ***четвероножьныи*** (1507), ***шестокрилъ*** – ***шестокрильныи*** – ***шестокрылатыи*** (1589).

Складнонульсуфіксальні прикметники з першим числівниковим компонентом так само, як складносуфіксальні, могли мати різні форми першої основи. Основа числівника *дъва / дъвѣ* виступала у вигляді **дво-**, **двоѥ-** та **двоу-**, наприклад: ***дъвооухыи*** (СДРЯ III, 116), ***дъвооунькыи*** (116), ***двоѥногыи*** (Срезн. I, 640), ***двүсаженыи*** (Срезн. I, 648). У числівника *четыре / четыри* спостерігається паралельне використання форми збірного числівника **четверо-** та кількісного з інтерфіксом **-и- четыри-**.

Зрідка у ролі першого компонента виступали порядкові числівники. У пам'ятках зафіксовано слово ***пьрвосвѣтьлыи*** (СДРЯ IX, 367) 'той, від якого почалося світло'.

У складнонульсуфіксальних прикметників у ролі першої основи міг виступати збірний числівник *обоѥ*, зокрема, ***обооухыи*** (СДРЯ V, 519) 'який має два вушка (про предмет)', що сполучався з іменником на позначення частини тіла у прямому чи в цьому випадку переносному значенні. Наприклад: *по таковѣмь же гла(с). къ игоуменоу коутьникъ пришьдъ. ѿ него м҃лтвоу приимъ. и обиходить около братии. съ* ***обооухою*** *чашею. и даеть комоуждо въ чашю когождо вина* (УСт. XII/XIII, 198 зв.).

Серед займенникових основ найчастіше виступає ***ино-***, що походить з праслов'янського *(j)inъ, яке первісно означало 'один', а згодом розвило значення 'інший'. Давня семантика названого компонента збереглася тільки у ст.сл. *иночадъ, инорогъ* та рос. *инок, иноходь, иноходец* [5 II, с. 304]. У пам'ятках давньоруськоукраїнської мови виявлено прикметник, запозичення з церковнослов'янської мови – ***иночадыи*** (СДРЯ IV, 160) 'який мав одну дитину': ***иночадыи*** *снъ сыи* (1283 ЄЄ, 2), *въ имѧ* ***иночадаго*** *с҃на бж҃ьѧ* (5 зв.), *како оубо можете вѣровати. славоу отъ ч҃лвкъ прїємлюште. славы же ѩже ѡтъ* ***иночадааго*** *не ищете* (Ізб. 1076, 33 зв.-34), *ѩко* ***иночадыи*** *сынъ и ѿца видѣти не можеть ни д҃хъ с҃тыи с҃на ни анг҃лъ д҃ха ни ч҃лвци анг҃ла* (ГА, 190 б).

Першою основою прикметників-композитів у давньоукраїнській мові міг бути дієприкметник. Такі похідні виражали 'ознаку за зовнішніми анормативними анатомічними показниками' [9, с. 83]. Наприклад: ***ломоносыи*** (СДРЯ IV, 427) 'який має зламаний ніс', *посла со своею ратью Володъслава* ***Ломоносаго*** (1273 / 1425 ЛІ, 289 зв.).

Отже, прикметники першої групи вказували на якісні та кількісні ознаки предметів, осіб тощо, названих іменниковою основою, і за структурою поділялися на чотири підгрупи залежно від частиномовної належності компонентів.

Досить рідкісними у пам'ятках XI–XIII ст. є випадки використання складнонульсуфіксальних прикметників з другою **дієслівною** основою (всього 8% з виявлених похідних утворено за цим словотвірним типом). Такі прикметники вказували на ознаку предмета чи особи за дією, названою другою дієслівною основою. У цій групі виділяємо дві підгрупи залежно від того, до якої частини мови належала перша основа:

1) займенник: ***вьсемогыи*** (СДРЯ II, 275) 'який може все'. Такі композити вказували на об'єкт дії, наприклад, *творьче* ***вьсемогыи*** (Мін. XI, 6-6 зв.), *Г(с)и Б҃е сильныи и* ***вьсемогии*** *своїм словомь вся созидаѩ* (1276 / 1425 ЛІ, 291);

2) прислівник: ***просторѣкъ*** 'який розмовляє простою мовою', утворений на основі сполучення прислівника просто і дієслова *ректи*. Вказує на спосіб дії: *бѣ же се мужь не книженъ. и оумомъ простъ. и* ***просторѣкъ*** (1090 / 1425 ПВЛ, 77 зв.).

Словотвірні типи складнонульсуфіксальних прикметників з другим дієслівним компонентом були непродуктивними.

Висновки і пропозиції. Складнонульсуфіксальні прикметники функціонували вже в XI–XIII ст. і займали повноправне місце у граматичній, лексичній та словотвірній системах давньоукраїнської мови. Хоча їх кількість була відносно невелика, порівняно зі складносуфіксальними, однак уже в той час вони вирізнялися різноманітністю семантики та словотвірної структури. За формальними показниками ми поділяємо їх на дві групи, шість підгруп та вісім словотвірних моделей:

1) основа прикметника + інтерфікс -о- (рідше – -е-) + основа іменника + нульовий суфікс;

2) основа кількісного числівника + інтерфікс (-о-, -е-, -и-) + основа іменника + нульовий суфікс;

3) основа порядкового числівника + інтерфікс -о- + основа іменника + нульовий суфікс;

4) основа збірного числівника + + інтерфікс -е- + основа іменника + нульовий суфікс;

5) основа займенника + інтерфікс -о- + основа іменника + нульовий суфікс;

6) основа дієприкметника + інтерфікс -о- + основа іменника + нульовий суфікс;

7) основа займенника + основа дієслова + нульовий суфікс;

8) основа прислівника + основа дієслова + нульовий суфікс.

Дослідження складнонульсуфіксальних прикметників давньоукраїнської та староукраїнської (у перспективі) мови дозволить простежити шлях розвитку та визначити особливості такого способу словотвору в українській мові протягом усього періоду її розвитку.

Список літератури:

1. Беркещук І. Композитні утворення у складі ад'єктивів, мотивованих назвами частин тіла / І. Беркещук // Українознавчі студії. – Івано-Франківськь, 2005–2006. – № 6–7. – С. 82–87.
2. Гаврилюк Н. Оказіональні прикметники-композити в поетичному словнику неокласиків (словотвірний аспект) / Н. Гаврилюк // Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії. – 2007. – Вип. 10. – С. 74–78.
3. Дем'янюк А. А. Композити в староукраїнській літературній мові кінця XVI–XVII ст.: структурно-семантичний і функціонально-стилістичний аспекти (на матеріалі поетичних текстів): дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Анжела Анатоліївна Дем'янюк; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка, Інститут філології. – К., 2004.
4. Дубровіна К. О. «Філософія серця» в українській культурній традиції / К. О. Дубровіна [Електронний ресурс] // Мультиверсум. Філософський альманах. – К.: Центр духовної культури, 2006. – № 52. – Режим доступу: https://www.filosof.com.ua/Jornel/M_52/Dubrovina.htm
5. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / редкол.: О. С. Мельничук (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 1982–2012. – Т. 1–5.
6. Жижома О. О. Індивідуально-авторські новотвори в поетичному дискурсі 80–90-х років XX століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук.: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Оксана Олександрівна Жижома; Донецький національний університет. – Донецьк, 2003. – 18 с.
7. Земская Е. А. Современный русский язык. Словообразование / Е. А. Земская. – Москва: Просвещение, 1973. – 304 с.
8. Лопатин В. В. Нулевая аффиксация в системе русского словообразования / В. В. Лопатин // Вопросы языкознания. – 1966. – № 1. – С. 76–87.
9. Олексенко О., Мізіна О. Структурно-семантичні та функціонально-стильові властивості нульсуфіксальних атрибутів: монографія / О. Олексенко, О. Мізіна. – Полтава – Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2014. – 232 с.
10. Пирога Н. Г. Зіставлення складних слів і словосполучень у сучасній українській мові / Н. Г. Пирога // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2002. – № 6. – С. 218–223.
11. Рудь О. М. Структура, семантика та функціонування складних прикметників в українській поетичній мові XX століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук.: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Ольга Миколаївна Рудь; НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К., 2002. – 21 с.
12. Словник української мови: в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К.: Наукова думка, 1970–1980.

Список умовних скорочень джерел:

ГА – Книги врємєньныѧ и ѡбразныѧ Геѡргиѧ мниха // Истрин В. И. Хроника Георгия Амартола в древнем славянорусском переводе / В. И. Истрин. – Пг., 1920. – Т. 1. – 612 с.

ГБ XIV – Григорий Богослов. Собрание творений: в 2 т. / [пер. Моск. дух. акад.]. – Мн.: Харвест – М.: АСТ, 2000. – Т. 1: Слова. – 832 стр. – (Серия «Классическая философская мысль»). – ISBN 985-433-938-6.

ГВЛ – Галицько-Волинський літопис: Дослідження. Текст. Коментар / ред. М. Ф. Котляр; НАН України, Ін-т історії України. – К.: Наукова думка, 2002. – 400 с. : іл. – Бібліогр.: с. 363–369.

ДЗ – Моление Даниила Заточника: [подг. текста, пер. с древнер., примеч. Д. С. Лихачева] // Повести Древней Руси XI–XII веков / сост. Н. В. Понырко. – Ленинград: Лениздат, 1983. – С. 414–425.

ЄЄ – Євсевієве Євангеліє 1283 року / підгот. Г. П. Арполенко [та ін.]; відп. ред. В. В. Німчук; НАН України, Ін-т укр. мови, Київ. славіст. ун-т. – К.: КСУ, 2001. – 320 с. – (Пам'ятки української мови XIII ст.: серія канонічної літератури). – ISBN 966-7486-36-2.

Ізб. 1076 – Изборник 1076 года: Тексты и исследования / изд. подгот. В. С. Голышенко и др.; под ред. С. И. Коткова; Институт русского языка АН СССР. – М.: Наука, 1965. – 1091 с. : ил.

Іл. Сл. – Розов Н. Н. Синодальный список сочинений Иллариона – русского писателя XI в. / Н. Н. Розов // Slavia, časopis pro slovanskou filologii. – Praha, 1963. – Roč. XXXII. – Seљ. 2. – S. 141–175.

ЛІ – Ипатьевская лѣтопись. // Полное собраніе русскихъ лѣтописей / Императ. Археогр. Коммисия. – Т. 2: Ипатьевская лѣтопись. – 2-е изд. – СПб.: Типографія М. А. Александрова, 1908. – XVI с. – 938 стлб. – 87 с.

Мін. XI – И. Х. Тот. Минея Дубровского. – Dissartationes slavicae. – Sectio linguistica. – Т. XVII. – Szeged, 1985. – С. 109–128.

ПВЛ – Повѣсть временныхъ лѣтъ // Полное собрание русских летописей / Постоянная Ист.-Археогр. Ком. АН СССР. – Т. 1: Лаврентьевская летопись. – 2-е изд. – Ленинград: Изд-во АН СССР, 1926–1928. – VIII с.

СДРЯ – Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.): в 10 т. / АН СССР, Ин-т рус. языка; [гл. ред. Р. И. Аванесов]. – М.: Русский язык, 1988–2012.

Срезн. – Срезневский И. И. Матеріалы для словаря древне-русскаго языка по письменнымъ памятникамъ: у 3 т. / И. И. Срезневский. – СПб, 1893–1912.

У. Ст. – Д. С. Ищенко. Устав студийский по списку XII в. // Источники по истории русского языка. – М., 1976. – С. 121–130.

ХД – «Хождение» игумена Даниила // Памятники литературы Древней Руси: XII век / вст. ст. Д. С. Лихачева; сост. и общ. ред. Л. А. Дмитриева, Д. С. Лихачева; оформл. худ. В. Вагина. – М.: Худ. литература, 1980. – С. 25–115.

Коца Р.А.
Институт украинского языка
Национальной академии наук Украины

СЛОЖНОНОЛЬСУФФИКСАЛЬНЫЕ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫЕ В ДРЕВНЕУКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация
Статья посвящена исследованию сложнонольсуффиксальных прилагательных, обнаруженных в памятниках XI–XIII вв. Выделены основные структурные группы, подгруппы и модели такого типа композитов в зависимости от принадлежности компонентов к той или иной части речи. Установлено, что основы сложных прилагательных соединялись с помощью интерфикса -о-, реже – -е-, -и-. Большинство композитов подобной структуры указывали на внешние признаки лиц или предметов, имели прямое значение и были стилистически нейтральными.
Ключевые слова: сложнонольсуффиксальные прилагательные, композиты, древнеукраинский язык, словообразовательная структура, семантика.

Kotsa R.O.
Institute of Ukrainian Language
National Academy of Sciences of Ukraine

ADJECTIVAL COMPOSITES WITH ZERO SUFFIX IN OLD UKRAINIAN LANGUAGE

Summary
The article is devoted to the adjectival composites with zero suffix found in the monuments of the XI–XIIIth centuries. The main structural groups, subgroups and models of such composites depending on their formal structure and the components belonging to different parts of speech are determined. It was found that the basis of compound adjectives combined with the interfix -o-, less – -e- or -u-. Most of the composites of this structure indicated to the external signs of persons or objects, had direct significance and was stylistically neutral.
Keywords: adjectival composites with zero suffix, composite, Old Ukrainian language, word-formative structure, semantics.

УДК 929(477)Потебня

«ЯЗЫКЪ ЕСТЬ ВМѢСТѢ ПУТЬ СОЗНАНІЯ ЭСТЕТИЧЕСКИХЪ И НРАВСТВЕННЫХЪ ИДЕАЛОВЪ» (ЕПІСТОЛЯРНА СПАДЩИНА О. ПОТЕБНІ)

Мироненко О.В.
Херсонський державний університет

У статті розглянуто філософське розуміння О.Потебнею мови як засобу пізнання естетичних та моральних цінностей. Розкрито найтісніший зв'язок мови і мислення, вказано на те, що через мову можна виявити думку, яка виникає у свідомості особистостей. Мову О. Потебня розглядав у тісному зв'язку з культурою, оскільки пізнання дійсності відбувається шляхом мистецтва та слова. Актуальним є питання білінгвізму у епістолярній спадщині, де основна увага звертається на мисленнєву та пізнавальну діяльність індивідуумів. Саме через мову, на думку О. Потебні, можна побачити особливі варіації елементів мислення.
Ключові слова: мова, мислення, філософія, естетичні та моральні цінності.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку мовознавства все актуальнішим є звернення до витоків та поглядів науковців міжнародного рівня до питання мови та мовлення. Не став винятком і О. Потебня, оскільки його наукова та епістолярна спадщина викликає інтерес як у зарубіжних, так і у вітчизняних науковців. Він був видатним українським лінгвістом, філософом, фольклористом, етнографом, літературознавцем, педагогом, громадським діячем. Його філософські погляди на мову, яку він розглядав у взаємозв'язку з культурою, мисленням, не втратили своєї значущості. О. Потебня у своїй епістолярній спадщині розкриває особливості розуміння різних понять, аналізує явище білінгвізму, його специфіку тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтегральне дослідження мовної картини світу О. Потебні було висвітлено у працях Л. Булаховського, І. Житецького, Д. Овсянико-Куликовського, І. Срезневського, І. Білодіда, Г. Вишневської та інших, які у своїх працях розглядали

взаємопов'язаність мови і мислення, філософські погляди вченого на різні лінгвістичні поняття.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У сучасній лінгвістиці актуальним є питання щодо філософського розуміння мови як засобу пізнання естетичних та моральних цінностей.

Мета статті. Головною метою цієї статті є виявлення філософських поглядів О. Потебні на значення і роль мови, специфіку білінгвізму, його особливості та взаємообумовленість мови і мислення.

Виклад основного матеріалу. Потебня Олександр Опанасович – це видатний український мовознавець, етнограф, фольклорист, літературознавець, педагог, громадський діяч, філософ. Він є автором багатьох наукових розвідок, а саме: «Думка і мова», «Мова і народність», Загальна літературна мова і місцеві наріччя», «Естетика і поетика слова», «Про зв'язок деяких уявлень у мові» тощо. Наукові погляди О. Потебні розкриваються і у епістолярній спадщині, яка репрезентована у праці «Мова. Національність. Денаціоналізація», що є актуальною і донині.

О. Потебня з філософської точки зору підходив до розуміння однакових понять різними людьми, вказуючи на те, що «понимающіе другъ друга могутъ быть сравнены съ двумя различными музыкальными инструментами, приведенными между собою въ такую связь, что звукъ одного изъ них вызываетъ не такой же, но соотвѣтственый звукъ другого. Какимъ образомъ подъ словомъ «свѣча», я могу понимать точно то же, что мой собесѣдникъ, когда органы воспріятій у насъ различны, а накопленіе воспоминаній (объ этомъ) различно гораздо болѣе того?» [2, с. 80]. Відповідно до цього твердження науковець зазначав, що «всякое, даже самое полное пониманіе естъ въ то же время непониманіе» [2, с. 80].

О. Потебня чітко визначав найтісніший зв'язок мови і мислення, вказував на те, що через мову можна виявити думку, яка виникає у свідомості адресанта і адресата, оскільки «языки потому только служать обозначеніемъ мысли, что они суть средства преобразованія первоначальныхъ, до-язычныхъ элементовъ мысли и поэтому могутъ быть названы средствами сознанія мысли» [2, с. 83], але мова – це не тільки «извѣстная система пріемовъ познанія, какъ и познаніе необособлено отъ другихъ сторонъ челевѣческой жизни. Познаваемое дѣйствуетъ на насъ эстетически и нравственно» [2, с. 84].

Досліджуючи питання розвитку мов та їх особливості, науковець стверджував, що необхідно звертати увагу на зв'язки між ними та відношення, оскільки «языки различны не только по степени своего удобства для мысли, но и качественно, то есть такъ, что два сравниваемые языки могут имѣть одинаковую степень совершенства при глубокомъ различіи свого строя. *Общечеловеческія* свойства языковъ суть: по звукамъ – членораздѣльность, съ внутренней стороны – то, что всѣ они суть системы символовъ, служащихъ мысли. Затѣмъ всѣ остальныя ихъ свойства суть *племенныя*, а не общечеловѣческія. Нѣтъ ни одной грамматической и лексической категоріи, обязательной для всѣхъ языковъ. Хотя въ настоящее время языкознаніе большею частью не въ состояніи услѣдить за тѣмъ, какимъ образом первоначальная техника мысли, условленная языкомъ, сказывается въ сложныхъ произведеніяхъ мысли» [2, с. 83].

На думку вченого, різні зміни у системі мови повинні відображатися у мислетворчих здібностях індивідів, оскільки «языкъ можно сравнить съ зрѣніемъ. Подобно тому какъ малѣйшее измѣненіе въ устройствѣ глаза и дѣятельности зрительныхъ нервовъ неизбѣжно даетъ другія воспріятія и этимъ вліяетъ на все міросозерцаніе человѣка; такъ каждая мѣлочь въ устройствѣ языка должна давати безъ нашого вѣдома свои особыя комбинации элементовъ мысли. Вліяніе всякой мѣлочи языка на мысль въ своемъ родѣ единственно и ничѣмъ незамѣнимо» [2, с. 84].

Актуальним є й твердження про білінгвізм як двомовність у епістолярній спадщині О. Потебні, де він зазначає, що «человѣкъ, говорящій на двухъ языкахъ, переходя отъ одного языка къ другому, измѣняетъ вмѣстѣ съ тѣмъ характеръ и направленіе теченія своей мысли, при томъ такъ, что усиліе его воли лишь измѣняетъ колею его мысли, а на дальнѣйшее теченіе ея вліяетъ лишь непосредственно. И наоборотъ, если два и нѣсколько языковъ довольно привычны для говорящаго, то вмѣстѣ съ измѣненіемъ содержанія мысль невольно обращается то къ тому, то къ другому языку» [2, с. 84-85].

Звертаючись до питання двомовності, науковець стверджував, що знання двох мов у ранньому віці «не есть обладаніе двумя системами изображенія и сообщенія одного и того же круга мыслей, но раздвояетъ этотъ кругъ и напередъ затрудняетъ достиженіе цѣльности міросозерцанія, мѣшаетъ научной абстракціи. Если языкъ школы отличенъ отъ языка семейства, то слѣдуетъ ожидать, что школа и домашняя жизнь не будутъ приведены въ гармоничныя отношенія, но будуть сталкиваться и бороться другъ съ другомъ» [2, с. 88-89].

Актуальним є питання перекладу текстів з однієї мови на іншу, де слід пам'ятати про те, що «слово одного языка непокрываетъ слова другого, то тѣмъ менѣе могутъ покрывать другъ друга комбинации словъ, картины, чувства, возбуждаемыя рѣчью; соль ихъ исчезаетъ при переводѣ; остроты непереводимы. Даже мысль, оторванная отъ святи съ словеснымъ выраженіемъ, непокрываетъ мысли подлинника» [2, с. 89].

На думку О. Потебні, під час перекладу текстів основна увага повинна приділятися як змістовій частині, так специфіці форми вираження думок, оскільки «говоря, что изъ мысли подлинника мы беремо существенное, мы разсуждаемъ подобно тому, какъ еслибы сказали, что въ орѣхѣ существенное не скорлупа, а зерно. Да, существенное для насъ, но не для орѣха, который немогъ бы образоваться безъ скорлупы, какъ мысль подлинника немогла бы образоваться безъ своей словесной формы, составляющей часть содержанія» [2, с. 89-90].

Значна кількість перекладів з однієї мови на іншу, тобто «увеличеніе количества и напряженности усилій передать средствами одного языка сказанное на другомъ, должно сглаживать ихъ различія. Кромѣ того, полагают, что высшее развитіе ослабляетъ въ языкѣ звуковой элементъ и усиливаетъ логическій, считаемый

общечеловѣческимъ, выводитъ изъ употребленія своеобразные обороты и поговорочныя выраженія» [2, с. 79].

О. Потебня спирався на думку відомого слов'янського мовознавця Ф. Міклошича, який був «того мнѣнія, что въ языкахъ Европы возникаетъ общій новоевропейскій синтаксисъ, основанный на синтаксисѣ классическихъ языковъ» [2, с. 79].

Вагомий вплив на О. Потебню, як зазначав М. Кочерган, справили «ідеї Гумбольдта, якого він вважав геніальним провісником нової теорії мови, зокрема його теорії мистецтва й науки як явищ людської свідомості, що розвиваються в мові. Багато в чому він був послідовником Штейнталя, особливо в поглядах щодо зближення порівняльно-історичного методу із психологізмом» [1, с. 59].

Досліджуючи синхронічно-діахронічний аспект мов, О. Потебня дотримувався думки, що «препятствія заимствованію и подражанію, поставляемыя въ настоящее время различіемъ языковъ, могутъ сгладиться и исчезнуть. Указанія на это есть въ настоящемъ. И прежде были языки, какъ греческій, латинській, вліяніе коихъ простиралось далеко за ихъ первоначальныя границы. Теперь есть международные языки образованныхъ людей всѣхъ націй, зная которые, можно объѣхать весь земной шаръ. И кромѣ этой исключительной общеупотребительности такъназываемыхъ всемірныхъ языковъ, мы видимъ, что какъ скоро въ данной мѣстности поселяется нѣсколько племенъ, и какъ скоро необходимость заставляетъ ихъ стремиться ко взаимному пониманію, между ними установляется общность языка двумя путями: или тѣмъ, что языкъ сильнѣйшаго племени вытѣсняетъ языкъ слабѣйшаго, который при этомъ исчезаетъ (напр., нарѣчія обрусѣлыхъ финновъ), или тѣмъ, что изъ смѣшенія происходятъ амальгамированные языки, каковы: англійській, французькій, итальянскій, испанскій, венгерскій» [2, с. 78-79].

Мову О. Потебня розглядав у тісному зв'язку з культурою, оскільки пізнання дійсності відбувається через мистецтво та слова, тому «неправильное музыкальное развитіе или полное отсутствіе музыки въ жизни лица или части народа (весь народъ без музыки не мыслимъ) есть болѣзнь сознанія, которая необходимо выразится и во многомъ другомъ» [2, с. 58].

Досліджуючи мовну культуру окремих народів, О. Потебня зазначав, що «такъ какъ народы состоятъ изъ лицъ и соприкасаются между собой через посредство лицъ, то все сказанное освоеобразности и замкнутости лица примѣняется и къ народу настолько, насколько его единство сходно съ единствомъ лица. Взаимное вліяніе народовъ есть тоже лишь взаимное возбужденіе. Распространеніе культуры одного народа на другіе кажется намъ объединеніемъ народовъ лиш до тѣхъ поръ, пока мы витаемъ на холодныхъ высотахъ абстракціи. Но если мы сообразимъ, что немногіе признаки, повтореніе коихъ мы замѣчаемъ въ жизни разныхъ народовъ, существуютъ въ дѣйствительности лишь въ группах множества другихъ признаковъ, какъ конкретныя явленія» [2, с. 81].

Важливою є концепція О.Потебні про «життя» мови, її функцію та механізми впливу на сприймання світу окремим індивідом чи цілим народом крізь призму літературного мистецтва, де «свойства традиціи, представляютъ странствующіе повѣсти и разсказы. О многихъ изъ нихъ мы, благодаря мастерамъ особаго рода литературныхъ изслѣдованій, какъ Бенфей, Либрехтъ и многіе другіе, можемъ сказать, что ихъ мотивы обошли безъ малаго весь земной шаръ, перебывали и остались у множества народовъ, начиная отъ японцевъ и готтентотовъ. Казалось бы, что эти странствованія суть очевидныя доказательства способности всѣхъ народовъ воспроизводить одно и тоже содержаніе. Но спрашивается, имѣемъ ли мы основаніе назвать эти географическія и хронологическія передвиженія жизнью въ томъ смыслѣ, въ какомъ мы приписываемъ жизнь языку? Конечно, да. Если же такъ, то къ странствующимъ литературнымъ мотивамъ долженъ быть приложенъ тотъ взглядъ, котораго мы держимся относительно формъ языка. Важность грамматической формы состоитъ въ ея функціи, которая, конечно, должна имѣть мѣсто прикрѣпленія. Подобнымъ образомъ главное въ странствующемъ разказѣ есть то, какъ онъ дѣйствуетъ, т.-е понимается и примѣняется на каждой точкѣ своего пути. Весьма почтенныя литературныя изслѣдованія такихъ разсказовъ со стороны ихъ абстрактнаго тождества по своему характеру и значеніе равняются такимъ грамматическимъ изслѣдованіямъ, которыя разсматриваютъ не формы, а ихъ препараты, лишенные функцій, т.-е. жизни. Признаніе, что мотивы странствующихъ повѣстей неизмѣнны, равносильно съ господствующимъ мнѣніемъ, что значеніе корня остается неизмѣннымъ во всемъ семействѣ словъ и падаетъ вмѣстѣ съ этимъ послѣднимъ» [2, с. 82].

Аналізуючи субстанції думки мовознавець, аргументує поняття «суб'єктивної» та «об'єктивної» інформативності, оскільки «само столь обычное и необходимое для насъ противоположеніе мысли и объекта есть тоже субстанція мысли, ибо «безусловно – объктивное», то, чѣмъ въ концѣ концовъ условлена наша мысль, намъ совершенно недоступно, а то, что мы называемъ объктомъ, при самомъ правильномъ пониманіи, оказывается тоже мыслью, но еще неотдѣлившейся отъ чувственныхъ воспріятій, еще регулируемою ими. То, что называется ходомъ объективированія мысли, есть терминъ неточный и состоитъ въ равной мѣрѣ въ признаніи элементовъ объкта субъктивными» [2, с. 108-109].

О. Потебня онтогенез мови порівнював з розвитком народу, який «имѣетъ безчисленное множество цѣлей, достигаетъ ихъ именно тѣмъ самымъ, что живетъ, но для земного наблюдателя неимѣетъ ни одной конечной» [2, с. 105-106].

Чітко визначав О. Потебня специфіку національності, під якою розумів «идею національності», а не народность «въ обширномъ смыслѣ, ибо если подъ этою послѣднею будемо понимать не болѣе какъ сосудъ цивилизацій; то и въ такому случаѣ мы не въ состояніи будемъ понять, какъ развитіе содержимаго могло неразрушить сосудъ, (какъ птица, выклевываясь изъ яйца разрушаетъ скорлупу), а напротивъ укрѣпить этотъ сосудъ» [2, с. 104].

Єдиний потужний прогрес, на думку науковця О. Потебні, є «тотъ, который начинается съ лич-

ностей и отъ нихъ расходится кругами, который идетъ извнутри общества» [2, с. 56].

Висновки і пропозиції. Проаналізувавши епістолярну спадщину О. Потебні можна стверджувати, що науковець з філософського боку розкриває мову як засіб пізнання естетичних та моральних цінностей. Розглядаючи взаємозв'язок мови і мислення, мовознавець О. Потебня стверджував, що через мову можна виявити думку, яка формується у свідомості особистостей. Природа мови розкривається у тісному зв'язку з культурою, бо пізнання дійсності відбувається завдяки мистецтву та словам. О. Потебня комплексно охарактеризував явище білінгвізму, де сконцентрував увагу на мисленнєвій та пізнавальній діяльність індивідуумів. Перспективою подальших досліджень є синхронно-діахронічній підхід до вивчення граматики у наукових розвідках О. Потебні.

Список літератури:

1. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: підручник / М.П. Кочерган. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 464 с.
2. Потебня О. Мова. Національність. Денаціоналізація. Статті і фрагменти. Упорядкування і вступна стаття Ю. Шевельова // О. Потебня. – Нью-Йорк, 1992. – 155 с.
3. Потебня А.А. Мысль и язык: Полное собрание трудов / А.А. Потебня. – М.: Лабиринт, 1999. – 300 с.
4. Потебня А.А. Теоретическая поэтика / А.А. Потебня. – М.: Высшая школа, 1990. – 344 с.
5. «Українська мова». Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О., Зяблюк М.П. та інші. – 3-тє вид., зі змінами і доповненнями. – К.: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2007. – 856 с.
6. Bartschat B. Ideengeschichtliche Bezьge zwischen Chajim Steinthal und Aleksandr Afans'evič Potebnja // Linguistische Arbeitsberichte. – 1987. – Bd. 63. – S. 1-12.
7. Dollud Lewtchuk Kerecuk N. Alexander O. Potebnia (1835–1891) // Aproximaзxes – Europa de Leste em Lнngua Portuguesa. – Brasнlia; Lisboa, 1989. – Suplemento 3. – P. 125–132.
8. Hammer B. Humboldt und Potebnja zum Wortbegriff // Sprache, Mensch und Gesellschaft — Werk und Wirkungen von Wilhelm von Humboldt und Jacob und Wilhelm Grimm in Vergangenheit und Gegenwart. – Berlin, 1986. – Bd. I – S. 312–321.
9. Kristan-Heinze S. A. A. Potebnв und seine Beziehung zur deutschen Sprachwissenschaft // Linguistische Studien. Reihe A: Arbeitsberichte. – 1990. – Bd. 203 – S. 116–138.

Мироненко О.В.
Херсонский государственный университет

«ЯЗЫКЪ ЕСТЬ ВМѢСТѢ ПУТЬ СОЗНАНІЯ ЭСТЕТИЧЕСКИХЪ И НРАВСТВЕННЫХЪ ИДЕАЛОВЪ» (ЭПИСТОЛЯРНОЕ НАСЛЕДИЕ А. ПОТЕБНИ)

Аннотация
В статье рассматривается философское понимание А. Потебнёй языка как средства познания эстетических и нравственных ценностей. Раскрыто тесную связь языка и мышления, указано на то, что через язык можно выявить мнение, возникающее в сознании личностей. Язык А. Потебня рассматривал в тесной связи с культурой, поскольку познание действительности происходит путем искусства и слова. Актуальным является вопрос билингвизма в эпистолярном наследии, где основное внимание обращается на умственную и познавательную деятельность индивидуумов. Именно через язык, по мнению А. Потебни, можно увидеть особые вариации элементов мышления.
Ключевые слова: речь, мышление, философия, эстетические и нравственные ценности.

Mironenko O.V.
Kherson State University

«THE LANGUAGE IS THE WAY OF BOTH CONSCIOUSNESS OF AESTHETIC AND MORAL IDEALS» (EPISTOLARY HERITAGE OF O. POTEBNIA)

Summary
The article deals with O.Potebnia's philosophical understanding of the language as a means of knowledge of aesthetic and moral values. The closest connection between the language and thinking is shown, the article reflects that the thought appearing on the mind of a person can be seen with the help of the language. O. Potebnia analyzed the language in a close contact with the culture, as knowledge of reality through art and words. The issue of bilingualism in epistolary heritage is actual, where the main attention is paid to thinking and cognitive activity of individuals. According to O. Potebnia you can see special variations of elements through the language.
Keywords: language, thought, philosophy, aesthetic and moral values.

УДК 821.133.1-1'04

КАТЕГОРИЗАЦІЯ СИМВОЛІВ У ЗБІРЦІ «ХВАЛА ЖИТТЮ» МАКСА ЕЛЬСКАМПА

Новак Є.Г.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена категоризації символів у збірці «Хвала життю». А саме в частині «Недільний» бельгійського символіста Макса Ельскампа. Категорії, за якими аналізується поезія даної збірки, взяті з праць середньовічних філософів. Зокрема святого Бонавентури та святого Фоми Аквінського. Вони проаналізовані в контексті символістської «наївної» поезії.

Ключові слова: символ, лінгвопоетика, бельгійський символізм, середньовічна естетика, середньовічні категорії.

Постановка проблеми. *Актуальність* дослідження символу як способу алегоричної вербалізаціїі поетичної інтерпретації образу та ідеї полягає у наявності великої кількості досліджень та аналізів поетичних текстів, що беруть свій початок ще в Середньовіччі, і проявляються в особливому способі образно-символічного вираження, притаманному кожній народній літературі, що починає своє формування саме в епоху Середньовіччя.

Теоретична цінність пов'язана із аналізом та співтавленням середньовічних категорій і категорій, використаних бельгійським поетом кінця XIX століття, що демонструє і підтверджує зв'язок лінгво-філософських та лінгвопоетичних засад епохи Середньовіччя та бельгійського символізму, зокрема, якщо ми говоримо про прийом «ефекту наїву».

Практична цінність полягає у структуруванні та зіставленні обраних для аналізу середньовічних категорій із макросимволами і мікросимволами, знайденими у віршах збірки Макса Ельскампа «Хвала життю», частини «Недільний».

Метою статті виступає категоризація символів та виведення певної закономірності у розгалуженій системі макро- і мікросимволів обраної збірки, їхній аналіз та співвідношення із середньовічними категоріями світла та кольору.

Предметом дослідження є встановлення зв'язку категорій світла і кольору із обраними та виведеними макро- і мікросимволами в поезії бельгійського автора Макса Ельскампа, а *об'єктом* – поезії збірки «Хвала життю», а саме її частини «Недільний». *Наукова новизна* полягає у першому лінгвопоетичному зіставленні та аналізі середньовічних категорій із системою символів ранньої творчості Макса Ельскампа, хоча подібні дослідження, присвячені загальному аналізу символу та його вербалізації в творчості данного бельгійського символіста, зустрічаються в дослідженнях М. Оттена, Д. Чистяка [6; 7], і також в критичних статтях таких авторів, як А. Жіро [9], В. Жіль [14], Т. Браун [10], Ш. Бронн [9].

Виклад основного матеріалу. Творчість Макса Ельскампа (1862–1931), бельгійського поета-символіста припадає на період кінця XIX – початку XX століття. Його поезія, просякнута бельгійським фольклором, несе у собі «прадавню душу, що була колись законсервована» [9, 75] і є «екстрактом справжньої народної пісні» [9, 75]. Вірші, які відносимо до ранньої творчості цього автора, зазнали вагомої критики саме через надмірну середньовічність. Серед авторів, які висловлювалися з приводу перших збірок Макса Ельскампа, були як прихильники середньовічності його ранньої творчості, так і критики та противники. В. Жіль зазначав з іронічністю, що вважає М. Ельскампа малим дитям, адже писати в середньовічному стилі надто просто: треба лише почати вірш із фрази «Це було одного разу...» (Il était une fois...) [14, 256], проте, були і прибічники його стилю, які говорять, що в поезії М. Ельскампа живе народна душа [10, 447].

Символізм Макса Ельскампа межує із глибинною народною алегорією, де простежуються численні підсистеми у великій авторській системі категорій та символів, що поєднує абсолютно усі частини збірки, а в них відповідно – всі поезії, завдяки чому після прочитання створюється ефект закінченої нарації. Народність в даному випадку має пряме посилання на епоху Середньовіччя, адже ранні збірки Ельскампа відносяться саме до стилізації середньовічного народного мистецтва *(le pastiche du moyen âge et de l'art populaire*) [9, 73]. Для інтерпретації поезій даного автора потрібно мати чітке уявлення про епоху, яка слугує стилістичним прототипом його своєрідного символізму та вікодавньої алегоричності. Поняття категорії розглядається як філософське поняття, проте, у творі «Категорії» Арістотель розглядав це поняття не просто як відображення об'єктивної дійсності, а як аспект лінгвістичний, який він розкриває через предмет або дію та їхній вербальний спосіб вираження [1]. Йдеться про номіналізацію, адже розглядається найменування та значення, адже мова йде про сутність, яка має відповідати найменуванню того, про що йдеться. За цим твором чітко простежується лінія походження таких середньовічних категорій, як кількість-якість. Пізніше, філософи активно пишуть коментарі до цього твору, наприклад, Порфірій підводить підсумок, що, спираючись на «Категорії» Арістотеля, важливо осягнути поняття роду і виду, як відрізняючих понять [5]. Боецій зазначає, що існує тільки один рід, рід людський, який може давати імена речам [3]. Проте, в категоризації епохи Середньовіччя категорії набувають більш широкого та розгалуженного значення. Тобто, від номіналізації та її співвідношення із об'єктивною дійсністю та уявленням про предмет чи поняття середньовічні філософи переходять до їхнього розподілення на поняття більш абстрактні, а саме на такі категорії. які сприймаються достатньо суб'єктивно. Це, наприклад, категорії прекрасного. Категорії, через які естетична цінність виражалася в

епоху Середньовіччя і в яких вона вкорінилася, варіюються та різняться, проте, беручи до уваги загальний розподіл на естетику кількості та якості [8, 31] та аналізуючи категорії прекрасного, можна встановити їхній прямий вплив на поезію Макса Ельскампа. Серед категорій знаходимо варіативні поняття та трактування *красивого* у середньовічній естетиці, де існує різниця між *красою* (pulchrum) та *благом* (bonum) [8, 51], відчуттям художньої краси, яка в себе включає чотири форми буття за теорією святого Бонавентури (*unum* – єдине, *erum* – істинне, *bonum* – благе, *pulchrum* – красиве) [8, 53] і, також, предикатами форми (*modus* – міра, *species* – вид, *ordo* – порядок, *numerus* – число, *pondus* – вага, *mensura* – розмір) [8, 55]. Все це складає поняття середньовічної естетики прекрасного, проте, цікавим є аналіз саме вузької та конкретної категорії; в даному випадку була обрана категорія світла та кольору. Алегоричність та символічність кольоро- і світлопередачі була категоризована та проаналізована у Середні віки різними філософами на *lux* – світло, що проникає та створює, *lumen* – світлоносну сутність, *color* – колір земних тіл, *splendor* – колір та світло небесних тіл у святого Бонавентури [8, 109]; і *claritas* (або чистота) як основна категорія прекрасного у святого Фоми Аквінського [18, 346], що також доповнюється наступними аспектами: легкість (світло, що пронизує непрозорий предмет моментально), проникність (світло, що проходить крізь прозорі предмети) та незаплямованність. Святий Фома Аквінський формує визначення світла як діяльної якості, що походить від субстанційної природи сонця (*qualitas activa consequens formam substantialem solis*) [8, 109–110], тобто як субстанції, яка є опосередкованою і проявляється найкраще саме у взаємодії із предметом. Томістська теорія здається більш складною та фундаментальною, адже вона як характеризує та категоризує поняття світла, так і охоплює фізичну точку зору світлопередачі. Проте, не зважаючи на різноплановість цих двох теорій, обидві стали базою даного дослідження ранніх віршів Макса Ельскампа, і вони були обрані через те, що категорія світла та кольору є одним з найголовніших середньовічних аспектів прекрасного, бо світло, як першопочаток будь-якої краси [8, 108], стало прямим синонімом Бога у середньовічній традиції [8, 107], що можна вважати за макросимвол, який знаходимо у середньовічних витворах мистецтва.

Алегорична вербалізація та символічно-образний спосіб мислення, притаманний епосі Середньовіччя, лягає в основу інтерпретації будь-якого тексту [4, 231]. Взагалі, символ як лінгвопоетична та філософська одиниця набуває сакрального змісту та представляє собою концептосферу тієї епохи, до якої відноситься той чи інший твір. Говорячи про творчість М. Ельскампа як представника символістської течії, варто зазначити, що в його ранній творчості можливо віднайти «низку лінгвоментальних структур, що дозволяють сформулювати комплексну концептосферу символічного» [7, 238], що проявляється у співвідношенні символу та категорії, з якою цей безпосередній символ пов'язаний. Загалом, трактування символу набувало різних значень із плином часу; наприклад, Цветан Тодоров, аналізуючи теорію Арістотеля, пише про символ як про висловлення душевного стану, яке вкладається в широкий, іноді прихований сенс слова і також вживається як синонім знака (*signe*) [17, 14]. Дискусія природності (*signes naturels*) та загальноприйнятості (*signification ou noms conventionnels*) розгортається на сторінках платонівського «Кратила» [17, 15] і врешті результує у середньовічні теорії, що розглядають сенси слова, власне, в залежності від прямого значення і походження, та прихованого, алегоричного або духовного значення (теорії святого Августина та святого Фоми Аквінського) [17, 51]. Також, варто зазначити середньовічне поняття *навіювання* (або інспірації), яке за словами Е.Р. Курціуса напряму пов'язується із τόπος (або топосом) [4, 86], що в подальшому розвитку і символу, і символізму в цілому трансформується у поняття *сугестії* або *сугестивності*. Це поняття, відоме з маніфесту символізму Жана Мореаса, написаного у 1885 році [16, 52], несе в собі певний оніристичний компонент та супроводжується неясними, навіяними образами [6, 84]. Тож, символ в своєму глибинному сенсі співвідноситься із топосом. Таким чином, топос, що ототожнюється із колективним підсвідомим [4, 123], представляє у зв'язку із символом моноліт глибоко схованої картини світу, яка є вкоріненою у репрезентативні твори кожної епохи. Алегоричність твору є своєрідним кодом, що допомогає вивести та категоризувати макро- та мікросимволи. За О.О. Бистровою в творі функціонують образи, які стають домінантними, фігурують з власними сателітами, створюють семантичне гніздо, (...) створюють власний мікроконтекст, у якому займають чільне місце. Це і є системою макросимволів, що поділяються відповідно на мікросимволи [2].

Система макросимволів збірки «Хвала життю», частини «Недільний», яку також було розподілено на мікросимволи (далі – на групи і підгрупи), є достатньо розгалуженою. Макросимвол *dimanche*, має дві підгрупи – це *joie* та *lumière* (між ними в цьому контексті можна поставити знак дорівнює). Дані макросимволи слід пов'язати саме із символічною концепцією образу Бога та всього божественного як синоніму категорії світла. Формується макросимвол з поняття радості та світла (*iI fait dimanche…, C'est le bonheur* à *mes coulers… A la ville qu'endimachent…*), яка повільно переходить у сум та темряву (*J'ai triste d'une ville en bois…, Mes robes ont chang*é *de ton…, …au dimanche froid…*), що закінчується символічною смертю (*Tout est fini, les dimanche sont morts, Mes pauvres petits dimanches sont morts…, Le dimache est bas d'une maladie, … Le vieux dimanche…*) [13, 11–26]. Така своєрідна циклічність притаманна ранньому Середньовіччю, адже успадковується ця традиція від античного часу [20, 620], проте, в ранній творчості Ельскампа вона простежується і проявляється у перенесенні конкретного на загальне: день починається і згодом добігає кінця, в чому простежується алегорія на саме людське життя. Від даного макросимволу походять наступні групи мікросимволів: chemin (*Bon voyage, les trains vont vite…*), maison (*Mais j'ai construit une petite maison dans les lointains dimanches où je fus seul…*) та âme (*…ma pauvre âme…*) [13, 11–26].

Усі ці мікросимволи уміщуються у сприйняття неділі як макросимвола; автор представляє читачеві асоціативний рядок, який породжує цей образ. Кожна з даних трьох групп утворює також окремі підгрупи: chemin = voyage (*Et s'en vont du port blanches…, mes enfants qui vont vers les anges…, …et mes yeux voyagent…, Les anges-voyageurs…, Les plus petits anges se trompent de chemin…, C'est la fin d'aimer, car Vous partez…, En chemin de senteur vers Vos cheveux bruns…*); maison = château, ville, paradis (*Au for d'une petite ville…, Et ma ville, dormez-vous?…, Mais dans un château du paradis est mon âme…, dans un beau château…, Mais les anges des toits des maisons de l'Aimée…, C'est au pays du bleu paradis…*); âme = yeux, eau (*…du paradis est mon âme, mon coeur cause avec mon âme…, des yeux ronds…, aux yeux enfantines et blanches…, ma pauvre âme…, Mais les yeux, faites-les joyeux…, Avec des yeux gros dans des ronds…, Siffle dans les eaux de mes doutes…; …le boire-aux-yeux me glace comme d'un bain à des fontaines…, Et Vos yeux qui semblent des ronds dans l'eau…, Votre voix qui me dira comme de l'eau…*) [13, 11–26], де перший образ дороги є традиційним для Середньовіччя, адже подорож характеризується як символічне переосмислення життя та дорога до власної суті, пошук сенсу буття. Біблія говорить словами Ісуса: «Я є Дорога, Істина і Життя» (Євангелія від Івана 14,6) [19]; другий образ *будинку* є середньовічним, адже він означає і Храм Божий, і Всесвіт як такий, а також внутрішній світ людини, який вона вибудовує упродовж всього життя. Символічний образ *будинку* був названий відображенням людського життя, (...) соціального статусу та рівня розвитку [12, 9-10] і, також, центром світу, який організовує довкола себе всі речі так, ніби є маленьким централізованим всесвітом [15, 8], саме тому було обрано *замок, місто* і *рай* в якості підгруп цього образа. Третій образ *душі* також стосується епохи Середньовіччя. Він грає чи не найвагомішу роль у середньовічних медитативних пошуках філософів-неоплатоників [11, 211]. У даній збірці М. Ельскампа образ *душі* представлений у метафорах, пов'язаних із *очима* (дзеркалом душі) та *водою*, що зустрічається в багатьох метафорах, які стосуються вираження духовного начала.

Звертаючись до середньовічної категорії світла та кольору через макросимвол *dimanche* та похідні від нього мікросимволи в обраній поезії, ми взяли за основу теорію Бонавентури та теорію Фоми Аквінського, проте, вузько розлядався саме аспект *color-splendor* (за Бонавентурою) [8, 109], який співдноситься із *claritas* (за теорією Фоми Аквінського) [18, 346], що надає змогу розглядати колір та світло як одну категорію. Кольорові метафори, знайдені в тексті, було поділено на *чисті кольори* та *кольори-символи*, де з *чистих* перераховуємо *blanc, rouge, jaune, azur, d'or, noir*. Описовий чистий колір впливає на колір-символ, гіперболізуючи його, наприклад, *blanc* зустрічається в метафорах, що здебільшого стосуються світла (*d'une lune blanche, aux âmes enfantines et blanches, de chaume blond, la blanche grâce*), те ж саме *jaune* та *d'or* (*la lampe iaune/jaune, beau ciel d'or, leurs robes jaunes-hyacinthe*), *rouge* перетинається із темою крові та вогню (особливо у кольорах-символах), *azur* співвідноситься із водною та морською тематикою (*les mains bleues de leurs jours de navires, du bleu paradis, des cormorans d'azur clament*), *noir* – зі смертю (*les vaisseaux noirs de la mort, les douces soeurs-noires qui pleurent, dans le noir des maisons mauvaises*), і відповідно до цього висновком слугує світло-кольорове навіювання, яке відбувається через символічну передачу кольорів та спрацьовує за допомогою кольоросприйняття, що утворює систему *кольорів-символів*. Серед них знаходимо наступні образи: *bleu: l'eau, la mer, le ciel, maritime, la fontaine; jaune / d'or: il fait chaude joie, clochers, le jour, les lampes solaire, de chaume blond ainsi qu'un miel, des lampes mangent la lumière, le soleil, la lampe iaune (le variant de moyen français)*, викривлення кольорів – *ciel d'or; blanc: immaculé, la voile,...froidit (pour que se fasse blanche), l'hiver, le verglas, le gel, le colombier*, викривлення кольорів – *la mer blanche; rouge: le feu,...les robes qui brылent, le сьur,...et soit la ville feue, le sang, les veines; noir: la mort, le soir, l'abysse* [13, 11-26].

Висновки. Проведений нами аналіз символів збірки «Хвала життю», частини «Недільний» бельгійського символіста Макса Ельскампа засвідчив використання даним автором середньовічних категорій прекрасного в ранній творчості, що проявляється як у категоризації макро- і мікросимволів, так і в аналізі категорій світла та кольору на базі віршів даної збірки. Новаторство цього автора полягає в алегоричності стилю, який базується на складній лінгвопоетичній системі образів та символів, запозичених із філософських теорій епохи Середньовіччя. Перспективним вважаємо простежити вплив інших середньовічних категорій на творчість даного бельгійського символіста.

Список літератури:

1. Аристотель. Категории – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lib.ru/POEEAST/ARISTOTEL/kategorii.txt
2. Бистрова О.О. Деякі складові стільової своєрідності романів Ф. Достоєвського / О.О. Бистрова // Наукові записки Харківського національного університету ім. Г.С. Сковороди. – Сер.: Літературознавство. – 2012. – Вип. 2(2). – С. 3–7.
3. Боэций. Комментарий к «Категориям» Аристотеля – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://antology.rchgi.spb.ru/Boethius/opus_5.htm
4. Курціус Е.Р. Європейська література і латинське середньовіччя / Ернст Роберт Курціус. – Львів: Літопис, 2007. – 719 с.
5. Порфирий. Введение к Категориям Аристотеля – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.many-books.org/auth/4053/book/11666/porfiriy/vvedenie_k_kategoriyam_aristotelya/read
6. Чистяк Д.О. Текстова концептосфера бельгійського символізму в теоретичних працях Альбера Мокеля / Д.О. Чистяк // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – Сер.: Філологія. – 2014. – № 11. Том 2. – С. 83–85.

7. Чистяк Д.О. Концепт символ у теоріях бельгійських символістів / Д.О. Чистяк // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». – Сер.: Філологічна. 2015. – Вип. 59. – С. 237–239.
8. Эко У. Эволюция средневековой эстетики / Умберто Эко. – СПб.: «Азбука-классика», 2004. – 286 с.
9. Braet H. L'accueil fait au Symbolisme en Belgique / Herman Braet. – Bruxelles: Palais des Académies, 1967. – 205 p.
10. Braun T. Max Elskamp / Thomas Braun // Durendal. – 1898. – № 5. – P. 447–449.
11. Breton S. Âme spinoziste, Âme néo-platonicienne / S. Breton // Revue Philosophique de Louvain. – 1973. – № 10. Volume 71. – P. 210-224.
12. Deffontaines P. L'homme est sa maison / Pierre Deffontaines. – Paris: Gallimard, 1972. – 256 p.
13. Elskamp M. Њuvre complète / Max Elskamp. – Bruxelles: Le Cri édition, 2001. – 751 p.
14. Gille V. Chronique litteraire / Valère Gille // La Jeune Belgique. – 1895 – № XIV. – P. 256.
15. Moles A., Rohmer E. Psychologie de l'espace / Abraham Moles, Elisabeth Rohmer. – Paris: Casterman, 1972. – 158 p.
16. Moréas J. Les premieres armes du symbolisme / Jean Moréas. – Paris: Vanier, 1889. – 52 p.
17. Todorov T. Théories du symbole / Tzvetan Todorov. – Paris: Editions du seuil, 1977. – 371 p.
18. Wulf M. Les Théories Esthétiques propres à Saint Thomas / M. Wulf // Revue néo-scolastique. – 1895. – Numero 8. Volume 2. – P. 341–357.
19. Delaunay, «Chemin, symbolisme», Encyclopжdia Universalis – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.universalis.fr/encyclopedie/chemin-symbolisme/
20. Мифы народов мира: Энциклопедия. – М., 1980. – Т. 2. – 620 с.

Новак Е.Г.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

КАТЕГОРИЗАЦИЯ СИМВОЛОВ В СБОРНИКЕ «ХВАЛА ЖИЗНИ» МАКСА ЕЛЬСКАМПА

Аннотация
Статья посвящена категоризации символов в сборнике «Хвала жизни». В части «Воскресный» бельгийского символиста Макса Эльскампа. Категории, по которым анализируется поэзия данного сборника, взяты из работ средневековых философов. Среди них святой Бонавентура и Фома Аквинский. Их теории проанализированы в контексте символистской «наивной» поэзии.
Ключевые слова: символ, лингвопоэтика, бельгийский символизм, средневековая эстетика, средневековые категории.

Novak E.H.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE CATEGORIZATION OF THE SYMBOLS IN THE COLLECTION OF POEMS «PRAISE OF LIFE» BY MAX ELSKAMP

Summary
The article is devoted to the categorization of the symbols in the collection of poems «Praise of life». Exactly, in the part «Dominical» by Belgian symbolist Max Elskamp. The categories, by which we are going to analyse the poetry, are taken from the works of medieval philosophers. Such as St. Bonaventure and St. Thomas Aquinas. These categories are analyzed in the context of symbolistic «naive» poetry.
Keywords: symbol, poetics, Belgian symbolism, medieval aesthetics, medieval categories.

УДК 398.43

АНДРОГІННІСТЬ ХАТНІХ ДУХІВ: СПЕЦИФІКА ҐЕНДЕРУ В ОБРАЗІ ХАТНИКА, ДОМОВИКА

Опрелянська А.О.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті зроблено спробу дослідити ґендерну специфіку образу хатника (домовика). Розглянуто обряди і повір'я щодо хатніх духів. Розглянуто ґенезу образу хатника, його зв'язок із давніми божествами, вогнем земним і небесним. Виділено фемінні та маскулінні ознаки в образі хатника. Розглянуто категорію андрогінності як ознаку богів-першопредків, прослідковано її зв'язок із образом хатника.
Ключові слова: андрогінність, ґендерні дослідження, хатні духи, бінарний ґендер, хатник, домовик.

Постановка проблеми. Ґендерні дослідження – напрямок науки, що набуває дедалі більшого розвитку. У фольклористиці та етнології ґендерний аспект є дослідженням нового типу, що актуалізує його на поприщі сучасної, зокрема української науки. Станом на сьогодні, ґендерні студії проводяться в текстах постфольклору, дитячого фольклору (особливо міжгалузеві дослідження з етнопедагогіки) та обрядового фольклору. Проте ґендер в основному досліджується з погляду функції, натомість його ґенезі та семантичному навантаженню в українському науковому просторі присвячено поодинокі праці.

До ґендерних досліджень народної творчості вітчизняні науковці почали звертатися ще у 19 ст. на так званому «світанку» фольклористики. Так, жанрові ґендерні дослідження здійснюють: І. Франко у своїй праці «Жіноча неволя в руських піснях народних» (1883 р.) [10], О. Боровиковський у праці «Женская доля по малороссийским песням. Очерк из малороссийской поэзии» (1879 р.) [11], Г. Танцюра публікує у 1930 р. «Жіноча доля в народних піснях» [8] тощо. Однак в основному дослідники апелюють до ґендерної приналежності жанрів, при цьому ґендерну роль та символіку розглядають побіжно.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сучасне тяжіння до міжгалузевості в науці дозволяє ширше подивитися на проблему ґендеру, відкриває нові віхи дослідження та допомагає розкрити тему на багатьох рівнях, не лише на рівні ґендерної диференціації. Серед сучасних дослідників тему ґендеру у фольклорі в своїх працях підіймають М. Маєрчик (зокрема у монографії «Ритуал і тіло») та І. Ігнатенко («Жіноче тіло у традиційній культурі українців», «Чоловіче тіло у традиційній культурі українців»). Ці дослідниці провадять міждисциплінарні дослідження, аналізуючи фольклор з боку тілесності. Варто відмітити, що тема ґендеру в сучасних фольклористичних дослідженнях також більшою мірою підіймається на рівні тілесності, оскільки саме тілесність оминалась довгі роки в українській науці.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Питання ґендеру підіймалось і підіймається у вітчизняній науці на рівні ґендерної ролі в межах обряду та пісенних жанрів. У цій же царині ведуться дослідження і щодо ґендерної тілесності. Натомість лакуною полишається царина міфології та вірувань, проблема ґендеру в яких полишається недостатньо висвітленою.

Метою цієї роботи є з'ясування вияву ґендерних особливостей міфологічних образів хатніх духів у зв'язку з їх ґенезою та семантикою.

Виклад основного матеріалу. Говорячи про ґендерні дослідження, зазначимо, що термін «ґендер» було введено в обіг американським психоаналітиком Робертом Столлером (Robert Stoller) у 60-х роках минулого століття. З галузі психоаналізу термін на позначення соціально-культурної ролі статі та функцій, що вона виконує у суспільстві, швидко поширився і на такі галузі як соціологія, лінгвістика, а далі перейшов і до літературознавства, культурної антропології тощо.

Говорячи про проблему ґендеру щодо фольклористичних досліджень, варто звернутися до міфологічних уявлень народу як засобу конструювання загального культурного феномену – парадигми світобачення. За теорією А. Шюца, кожна культура наділена так званими культурними сценаріями [12], типовими моделями поведінки, які формують інтерсуб'єктивний досвід індивіда. Філософ та соціолог А. Шюц, а за ним і В. Розин, стверджують, що культурний код (культурний сценарій), спрямовує соціальну поведінку індивіда та формує ментальність етносу як таку [7]. Як влучно відзначає Л. Тодорів «У міфах, казках, ритуальних практиках представлені ґендерні ідеологеми, які характерні для певної культури і відображають основний символічний зміст культури. Транскультурне символізування статевих відмінностей у стародавніх міфологіях не тільки класифікує світ, але й додає ціннісний статус об'єкта згідно з його належністю до чоловічої чи жіночої статі, а також створює ієрархії домінації-субординації» [9, с. 408].

Таким чином зразки фольклору та зокрема міфологічні уявлення містять ті соціальні моделі, в тому числі і ґендерного розподілу, що ними послуговується індивід у вибудовуванні свого світогляду. Вагоме місце серед міфологічних уявлень українців посідають уявлення про хатніх духів, та про хатника або запічника (домовика) зокрема. Ми звертаємось до цього образу в межах нашого дослідження, оскільки зазначений образ безпосередньо пов'язаний із звичним для людини локусом – домом, а отже локусом «своїм». В ідентифікації локусу «свого» дім – є мікрокосмом людини, а отже, народні уявлення про світотворчу модель у більш локалізованому сенсі переносяться і на домашню оселю.

Відомий дослідник М. Костомаров у праці «Слов'янська міфологія» характеризує хатни-

ка таким чином: «Домові, без сумніву, у слов'ян означали пенатів, покровителів дому <...>. Хоча тепер зазвичай їх визнають за злих, але в давнину вони були добрими геніями, і давнішнє уявлення проявляється у сучасних віруваннях» [5]. У контексті сказаного, варто зазначити, що зовнішній вигляд хатників не є регламентованим: вони можуть поставати як антропоморфні, так і як зооморфні створіння із «плаваючим» ґендером. З огляду на це, для з'ясування ролі ґендеру у витворені демонологічного персонажу, варто звернутися до його ґенези.

Відомо, що образ хатника тісно пов'язаний із образом вогню, до того ж у різних його виявленнях. Так, дослідник О. Афанасьєв у своїй праці «Дідусь домовий» пише наступним чином: «Віра у домового тісно пов'язана з язичницьким обожнюванням вогню (небесного – в образі Дажьбога та Перуна і земного – в образі Сварожича) та померлих предків» [1]. Пояснює цей зв'язок дослідник наступним чином: «Слов'янин-язичник, наділяючи божественністю сили світла і тепла як вищу благотворну силу в природі, как умову будь-якого життя, <...> мусив перенести поклоніння цій силі у сферу домашню, в родинне коло. <...> Але вогонь необхідний також на хатньому вогнищі для вдоволення найбільш необхідних потреб життя фізичного (для тепла й приготування їжі), серед яких головним чином і існувала тогочасна людина» [2]. Із вище сказаного слідує, що народна уява ототожнює вогонь та вогнище домашнє з вогнем небесним і земним водночас, які представлені у космогонії в образах Дажьбога і Сварожича – образах первісної маскулінності.

Українська міфологія не зберегла послідовних міфів про богів, однак уявлення народу, які приводить, наприклад, І.-Н. Левицький [6] та М. Костомаров [5] про битви богів на небі, із чого і викрешується небесний вогонь, свідчать про те, що українські божества несли в собі героїчне начало, так як мали на небі війни. «У Ведах Індра, бог Громовик, описується воїном, з мідним і золотим оружжям, а блискавка зветься золотими списами. Побіждаючий Індра своєю палицею розбиває городи Врітри, злого бога темних хмар і холоду, котрий зимою будує городи, запирає туди небесних корів, тобто дощові хмари, і держить там золото, тобто сонце» [6]. Із наведеного І. Нечуєм-Левицьким міфу ми бачимо яскраве героїчне уявлення народу про бога грому і блискавки, а також пояснення світобудови. О. Афанасьєв зазначає, що в процесі освоєння людиною структури світу та переосмислення мови в низку метафоричних значень, боги «олюднювались», їли, пили і мали міжусобні війни [2]. Тобто, боги як учасники перших героїчних міфів і були праобразом маскулінності.

Проте, говорити про однозначну маскулінність і домінанту чоловічого ґендеру у вище окресленому уявленні про хатника не доводиться. Так зване ґендерне протиріччя знаходимо в описі обряду, який наводить О. Афанасьєв: «В горняті, закритому скатертиною <...>, несла його старша в родині жінка, як та, що завідує господою і вогнищем. Із благоговінням зустрічала родина коло воріт священний вогонь із хлібом-сіллю і поклонами» [1]. Досі в описаних текстах ми зустрічались із суто чоловічим ґендером, проте у вище наведеному описі обряду ми бачимо, що в ритуалі фігурує жінка. При цьому, на функціональному рівні відбувається розподіл: протекцію виконує ґендер чоловічий, а жрецьку, сакральну функцію виконує жінку.

З огляду на вище наведений факт, вважаємо за необхідне відзначити семантичне навантаження домашнього вогнища, печі абощо. Справа в тому, що піч, або домашнє вогнище як таке, виконує функцію центру всесвіту – Пуп світу. Домашнє вогнище є символом космогонічним не лише у зв'язку його паралелей із стародавніми язичницькими богами, але і у зв'язку з уявленням про космогонічну модель світу.

Відомо, що серед індоєвропейців був поширений курганний тип поховання. При цьому, курган та простір всередині нього та навколо було облаштовано на кшталт ідеального мікрокосму, а саме – лона Великої Богині. Померлий лежав у центрі кургану іноді у позі новонародженого, а на верхівках курганів, за уявленнями, був Пуп кургану. У слов'ян цей пуп виражався у повір'ї не скошувати траву і збіжжя на курганах. На самому вершечку пагорба ще до середини XX ст. в країнах Балтики побутувало це повір'я. Один жмуток на верхівці завжди полишали, перев'язували і називали пупом. Скосити його було поганою прикметою, оскільки Небо припинить розроджуватись живильними соками і зрошувати землю, а отже, буде неврожай.

Варто зазначити, що подібний центр (або «пуп» світу) вибудовувався і, більше того, продовжує відзначатися у всіх побудовах, які людина вважає за особливий мікрокосм. У наш час центр світу, або його «пуп» можна побачити у вигляді шпилів на церквах абощо. Цю думку підтверджує Дж. Кемпбел, відзначаючи: «Вогнище в домі, вівтар у храмі – все це маточина колеса землі, лоно Вселенської Матері, чиє полум'я є полум'ям життя. І отвір у вершині вігваму – чи вінець, шпиль, ліхтар собору – то маточина або середина точка неба, ті сонячні двері, крізь які проходять душі з часу до вічності, мов дух жертвоприношень, спалених у вогнищі життя» [4, с. 41]. Ту ж функцію і те ж значення має домашнє вогнище, піч, а отже проживаючий у ній хатник. Американський дослідник Дж. Кемпбел зазначає: «Сонячний промінь, що запалює домашнє вогнище, символізує передання божественної енергії в лоно світу – і знов же є віссю, що єднає, обертаючи, ті обидва колеса. Через сонячні двері відбувається постійний колобіг енергії» [4, с. 42]. Тобто домашнє вогнище виконує з одного боку функцію світової осі, з іншого боку – першопочатку. На це вказує наведене М. Костомаровим у праці «Слов'янська міфологія» уявлення про те, як можна вивести хатника з яйця. Для цього необхідно було взяти курячий зносок, носити його дев'ять днів, підв'язавши під лівою рукою. При цьому не можна було ні митися, ні молитися, ні дивитися на ікони, ні хреститися. Тоді зі зноска вилізе домовик [5]. Наведене повір'я вважаємо за особливо важливе, оскільки воно на мікрокосмічному рівні відображає космогонію – уявлення про створення світу із яйця. Отже, повір'я про хатника напряму пов'язане зі світо творчою моделлю.

Однак у вище наведеному прикладі відображено не лише космогонічну модель будови світу

і прирівнювання народження хатника до моделі творення світу. Творення, або «прикликання» хатника з яйця має особливе значення, оскільки воно прирівнює хатника до первісних божеств. Відомий дослідник М. Еліаде неодноразово наголошує, що первісні божества, «першопредки», відповідаючи за творення світу, нерідко постають із яйця, що розколюється [3]. А вище вказане повір'я як раз відносить образ хатника до розряду космогонії, навіть якщо не зважати на вище наведені описи О. Афанасьєва та М. Костомарова. Окрім того, на хатника як на втілення першопочаткової космогонічної сили вказує і те, що цей образ тісно пов'язаний, якщо не уособлює, вогонь, а саме вогонь хатній – як вже зазначалось вище, центр всесвіту, пуп світу. Уособлюючи першопредка, цей образ відповідає за творення світу, а в локальних масштабах – хатнього простору.

На те, що хатник уособлює першопредка вказує низка уявлень, що їх, зокрема, наводить за приклад О. Афанасьєв: «За зв'язок домового з поклонінням тіням предків вказує постійно прив'язане до нього ім'я дідуся <...>. Ім'я це <...> замінює для нього ім'я домового, і так як воно вказує на поважні кревні стосунки, то вживається воно найчастіше. Про зв'язок домового з поклонінням роду свідчать і його характер, і обряди, на його честь здійснювані» [1]. Як відомо, божество, що творить світ і вважають першопредком.

Зв'язок образу хатника зі світотворчою моделлю виводить нас до перегляду ролі ґендеру в образі домовика. З одного боку, він уособлює первісну маскулінність, яка за М. Костомаровим та О. Афанасьєвим відносить його до образів Дажьбога та Сварожича. З іншого ж боку, обряди довкола хатнього вогню в переважній більшості здійснює жінка. Більше того, про приналежність жінки до домашнього вогнища свідчить і традиція «колупати піч» дівчиною, просячи згоди у предків на шлюб.

Таким чином, ми бачимо, що в образі хатника присутні обидва ґендери. Його ґендер можна визначити як андрогінний. Про андрогінну природу такого типу божества говорить М. Еліаде: «Міф про бога-андрогіна та бісексуального «предка» («первісну людину») є парадигматичним для цілої низки колективних церемоній, які прагнуть періодично відновлювати цей первісний стан, що його вважають досконалим способом існування людства» [3, с. 474]. Більше того, попри те, що вогнище у різних його виявах (вогню земного, небесного, хатнього вогнища тощо) асоціюється із чоловічим ґендером, йому рівною мірою притаманні і жіночі риси. Вище зазначене уявлення про пуп світу, що побутував у курганних похованнях, та перенесення цього уявлення на простір хатній відносить зближує уявлення про хатнє вогнище та хатника з образом Великої Богині, і підкреслює його жіноче начало. Проте, як влучно зауважує М. Еліаде, «Жінка» в міфічному або ритуальному тексті ніколи не є «жінкою»: йдеться про втілений у ній космологічний принцип. Так само божественна андрогінія, наявна у великій кількості міфів та вірувань, має теоретичне, метафізичне значення. Справжнім призначенням цієї формули є виразити – в біологічних термінах – співіснування протилежностей, космологічних принципів (тобто чоловічого і жіночого) всередині божества» [3, с. 471].

Окрім того, однозначність ґендеру образу хатника заперечує і сам концепт божеств-першопредків, адже «андрогінами бувають навіть властиво чоловічі або жіночі божества. Хай би в якій формі явило себе божество, воно є найвищою реальністю, абсолютною могутністю, і ця реальність, ця могутність не можуть обмежуватись будь-якими атрибутами та властивостями <...>« [3, с. 472]. Зазначимо, що бінарність ґендерних концептів є типовою для образу першопредка. Так, скандинавський Імір, а за ним і Один, єгипетський Осирис, індійський Шива тощо, які також були першопредками пантеону богів та людства, були поєднанням двох начал, так які виконували функцію абсолюту.

Що ж до зображення іпостасі хатника, то, на нашу думку, нашарування матріархальної та патріархальної культури в свідомості українського народу асимілювало в єдине ціле багато вірувань, надаючи тим чи іншим міфологічним образам абсолютно протилежних рис (так як це можна бачити на прикладі жриці Баби-Яги, яка не має яскраво виражених жіночих рис і не несе фемінних характеристик).

Висновки. Таким чином, можемо зробити висновок, що в уявленнях про хатніх духів, головним представником яких виступає образ хатника, ґендерна домінанта значною мірою зміщена. Приналежність хатника до вогняної стихії та потойбічного світу, його зв'язок із померлими предками виключають можливість однозначно стверджувати його маскулінну домінанту. Функція хатнього вогню як центру всесвіту, пупа світу пов'язує хатника з образом Великої Богині, і стверджує в ньому наявність жіночого начала. Цю ж природу підкреслюють і звичаї колупати дівчиною піч та обряди, що їх проводять жінки при «виношуванні» хатника чи прикликання його до нової господи. Повір'я про створення хатника з яйця підкреслює його космогонічну функцію та зближує його з божествами-першопредками, що мали андрогінну природу. Поєднання двох начал у першопредку є типовим для багатьох міфологій та для української міфології зокрема.

Список літератури:

1. Афанасьев А.Н. Дедушка домовой. – Архив историко – юридических сведений, относящихся до России, издаваемый Николаем Калачовым. – Кн. 1. – М. – 1850. – Отд. VI. – С. 13-29. – Режим доступу: http://www.kirsoft.com.ru/skb13/KSNews_311.htm
2. Афанасьев А.Н. Древо жизни. – Москва: Современник. – 1982. – 464 с. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Literat/afan/
3. Еліаде М. Трактат з історії релігій / Пер. з фр. Олексія Панича. – К.: Дух і літера. – 2016. – 520 с.
4. Кемпбел Дж. Герой із тисячею облич. – К.: Видавничий дім «Альтернативи». – 1999. – 392 с.

5. Костомаров М. Слов'янська міфологія. – К.: ФОП Стебляк О.М. – 2014. – 200 с. – Режим доступу: http://litopys.org.ua/kostomar/kos.htm
6. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. Ескіз української міфології. – К.: АТ Обереги. – 1992. – 88 с. – Режим доступу: http://www.twirpx.com/file/334826/
7. Розин В.М. Личность как учредитель и менеджер «себя» и субъект культуры // Человек как субъект культуры. – М.: Наука, 2002. – С. 42-112.
8. Танцюра Г.Т. Жіноча доля в народних піснях. – Х. – 1930.
9. Тодорів Л.Д. Конструювання гендерних схем у символічних текстах культури // Проблеми загальної та педагогічної психології. / Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної АПН України / За ред. С.Д. Максименка. Т. ХШ, част. 3. – К. – 2011. – С. 405-413.
10. Франко І.Я. Жіноча неволя в руських піснях народних. – Режим доступу: http://www.ifranko.name/uk/Folklore/1882/ZhinochaNevoljaVPisnjax.html
11. Чтения в Императорском Обществе истории и Древностей Российских при Московском Университете. – 1867. – № 4. – С. 96-142.
12. Шюц А. Избранное: Мир, светящийся смыслом. – М.: РОССМЭН. – 2004. – 1056 с.

Опрелянская А.О.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

АНДРОГИННОСТЬ ХАТНИХ ДУХОВ: СПЕЦИФИКА ГЕНДЕРА В ОБРАЗАХ ХАТНИКА

Аннотация
В статье сделано попытку изучить гендерную специфику образа хатника (домовика). Рассмотрено обряды и поверья про домашних духов. Рассмотрено генезис образа хатника, его связь с древними божествами, огнем земным и небесным. Выделено феминные и маскулинные черты в образе хатника. Рассмотрено категорию андрогинности как свойство богов-первопредков, прослежено ее связь с образом хатника.
Ключевые слова: андрогинность, гендерне студии, домание духи, бинарный гендер, хатник, домовик.

Oprelianska A.O.
Kyiv National University of T. Shevchenko

ANDROGYNY OF HOUSE SPIRITS: GENDER SPECIFIC OF KHATNYK, DOMOVYK

Summary
The article is aimed at studying the gender specific nature of the image of khatnyk/domovyk (a protective house spirit). An overview of the rituals and beliefs concerning house spirits is provided. The genesis of khatnyk/domovyk is examined as well as his connection with the ancient gods, the earthly and the heavenly fire. Feminine and masculine features in the image of khatnyk/domovyk are studied. The category of androgyny is viewed as a characteristic feature of the primal forefather gods related to the image of khatnyk/domovyk.
Keywords: androgyny, gender studies, house spirits, binary gender, khatnyk, domovyk.

УДК 81'367.626

МІСЦЕ ОСОБОВИХ ЗАЙМЕННИКІВ У КОНТЕКСТІ ЗАГАЛЬНОГО МОВОЗНАВСТВА

Панасенко Є.О.
Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка

У статті аналізуються загальні поняття, генезис та функціонування особових займенників у природній людській мові у контексті когнітивної лінгвістики, функціонально-семантичного поля, філософії мови. У дослідженні наведено численні теорії та гіпотези вітчизняних та зарубіжних науковців, які аналізували зазначені наукові проблеми. На основі теоретичного матеріалу було виведено нові положення, які є актуальними у сфері когнітивної граматики, філософії граматики та психолінгвістики.
Ключові слова: генезис, займенник, феноменологічні знання, дискурс-аналіз, функціонально-семантичне поле, когнітивна лінгвістика, мовна універсалія, архетип, редукціонізм.

Постановка проблеми. Генезис, загальне поняття та функціонування особових займенників у загальному мовознавстві завжди цікавили багатьох вчених-філологів та інших науковців. Усвідомлення вагомості витоків особових займенників у природній людській мові є ключем до сучасних лінгвістичних теорій, таких як: когнітивна та функціональна лінгвістика, дискурс-аналіз, філософія мови, які дають змогу пізнати повніше природну людську мову. У дослідженні систематизовано та узагальнено теорії та гіпотези різних науковців, на основі яких сформульовано нові висновки, які й становлять наукову новизну дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначена проблематика була предметом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних лінгвістів. Питанням категоризації частин мови цікавилися такі вчені: В. фон Гумбольдт, В.О. Виноградов, Л.В. Щерба, В.М. Жирмунський, М.П. Кочерган. Науковці Р. Кверк, С. Грінбаум, Дж. Ліч, Я. Свартвік, В.Я. Миркін, К.Є. Майтинська, О.Є. Маньков, Н.Ф. Устинова досліджували проблематику займенників у площині загального мовознавства. Н. Хомський вивчав мовні універсалії, а М. Полані надав філософське обґрунтування категоризації понять.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Наразі у науковому світі до кінця не вирішено питання місця особових займенників у природній людській мові, багато учених розглядають займенники як відокремлені класи слів, виділяючи їх від інших частин мови, тому серед учених до сих пір не існує чіткої однозначної позиції.

Мета наукової розвідки – систематизація й узагальнення теорій та гіпотез науковців щодо місця особових займенників у площині загального мовознавства. Відповідно, у статті було поставлено наступні завдання:

а) встановити співвідношення між займенниками та іншими частинами мови, базуючись на фундаментальних теоріях та концепціях видатних вчених;

б) репрезентувати функціонування займенників у природній людській мові, опираючись на різноманітні авторитетні положення та умовиводи науковців, та визначити семантичну та морфологічну площину займенників у природній людській мові;

в) з'ясувати походження займенників у контексті загального мовознавства, при цьому посилаючись на філософські концепції, лінгвістичні теорії універсальності мови, теорії людського пізнання та психофізичних особливостей пізнання мови.

Основний виклад матеріалу. Співвідношення між займенниками та іншими частинами мови було завжди досить проблематичним для визначення. Відомо, що займенники не називають предмету та його ознак, але вказують на нього, але конкретне лексичне значення займенник набуває лише в певному контексті. На думку В.М. Жирмунського, підсилення морфологічно-деривацiйного критерію робить головним структурно-синтаксичний аспект і стає основою для трактування частин мови як слів різноманітних дистрибутивних класів [4, с. 16]. Пріоритет у вивченні структурних властивостей частин мови призвів до того, що їхня традиційна класифікація стала здаватися не лише застарілою, а й взагалі непотрібною, оскільки морфологічний поділ ніяк не пов'язаний із семантичним – говорить В.М. Жирмунський [4, с. 17]. На сьогоднішній день немає однозначної відповіді, який критерій є головним. Л.В. Щерба висунув ідею врахування трьох критеріїв: семантичного, морфологічного і синтаксичного. Саме на концепції Щерби ґрунтується сучасна класифікація частин мови [13, с. 85].

У лінгвістиці особливе питання посідає виділення займенників у окрему частину мови. В історії вивчення займенників чітко прослідковуються дві протилежні точки зору: одні науковці вважають займенник особливою частиною мови, до таких вчених варто віднести М.В. Ломоносова, О.Х. Востокова; інші вчені не вважають займенник самостійною частиною мови, серед таких вчених О.О. Потебня, О.М. Пешковський [2, с. 158].

Європейська граматична традиція, що сягає корінням античності, розглядає займенники як одну з частин мови – таке трактування зберігається в описових граматиках. Проте в деяких граматичних теоріях XX століття займенники вважаються граматично-неоднорідними і їх відносять до різних частин мови згідно з синтаксичними функціями. Науковці Р. Кверк, С. Грінбаум, Дж. Ліч та Я. Свартвік вважають займенник окремою частиною мови, спираючись на гетерогенність класу займенників, на основі ряду спільних характеристик, які вирізняють їх від іменників: займенники не приймають детермінантів, вони мають об'єктний відмінок, вони мають категорію відмінка, вони мають виражені родові ознаки, форми однини та множини часто

морфологічно не співвідносяться. Науковці виділяють займенники на основі приватної та загальної референції [15, с. 345].

Цікавою є точка зору В.В. Виноградова: на відміну від інших науковців, які не вважають займенник особливою частиною мови, Виноградов стверджував, що існує особлива частина мови – займенники, до яких від відносив не всі слова із займенниковим значенням, а лише займенники-іменники [2, с. 161].

За категоріальними значенням займенники протиставляються усім номінативним частинам мови, основною функцією яких є номінативна. Займенники нічого не називають, а лише вказують на предмети, на ознаки, на кількість, на різноманітні стосунки, тому категоріальне значення займенника є вказування без найменування [6, с. 125].

Можливість указувати на той чи інший предмет чи ознаку предмета здійснюється в займенниках за рахунок їхнього лексико-граматичного значення, який має узагальнений характер. Так, слово *я* вказує на істоту, особу, тобто на людину, на особу, яка говорить; *ти* означає істоту, особу, співрозмовнику, якому адресоване повідомлення; *він* означає один предмет – істота чи неістота, яка не бере участі в мовленнєвому акті, тобто вказує на особу чи предмет, про який говорять.

Таким чином, займенник можна назвати самостійною частиною мови, але для вирішення зазначеного питання варто також звернутися до когнітивної парадигми лінгвістичних вчень, яка є пов'язаною з вирішенням проблем мовного значення та його зв'язку з людською когніцією, та перед цим варто розглянути певні лінгвістичні теорії, пов'язані з когнітивною та універсальною лінгвістикою.

Пошуку мовних універсалій як властивостей та закономірностей, наявним типовим мовам, та розбору відповідного понятійного апарату передувало чітке усвідомлення того, що мова є не лише засобом спілкування, але й необхідна умова здійснення процесу мислення. Процес мовної категоризації мисленнєвого змісту віднайшов різну інтерпретацію з логічної та психологічної точок зору у відповідності до соціально-психологічних уявлень про мову в рамках ідеї структуралізму.

Деякі значимі особливості використання особових займенників стають зрозумілими в результаті детального спостереження за використанням зазначених займенників у мовленні дітей. У ранньому віці, коли дитина ще не зовсім усвідомлює свою ідентичність, вона часто говорить про себе у 3-й особі, і лише згодом починає вживати займенник 1-ї особи. Можна стверджувати, що прихід усвідомлення себе як самостійної особистості та вироблення займенників 1-ї особи однини як особливого мовного засобу для позначення себе стали важливим етапом у процесі інтелектуального та соціального становлення людини [5, с. 260].

Варто зазначити, що питання лінгвістичних універсалій досліджує американський лінгвіст Н. Хомський, який створив свою теорію універсальної граматики: сукупність природних принципів, яка є інструментом людства в засвоєнні рідної мови, а також покликана віднайти спільні моделі в різних мовах [14, с. 127]. Хоча зазначена теоріє є протиріччям для багатьох мовознавців, включаючи когнітивних лінгвістів. Н. Хомський у своїй гіпотезі про універсальну граматику виділяє формальні та субстантивні універсалії. Саме субстантивні універсалії є граматичними категоріями, такі як іменник, займенник, прикметник, дієслово, тощо, та граматичні функції – суб'єкт та об'єкт, що є базовими «будівельними блоками» граматики [14, с. 128].

Когнітивні лінгвісти та представники типологічної лінгвістики говорять, що основна проблема в гіпотезі Хомського полягає в тому, що такі категорії, як прикметник або граматичні функції, як суб'єкт та об'єкт не є наявними у всіх мовах. Когнітивні лінгвісти стверджують, що формальні теорії, запропоновані Хомським, є абстрактними, і це унеможливлює проведення паралелей між різними мовами. Мовна картина для когнітивних лінгвістів є штучно вузькою, яка фокусується на морфо-синтаксисі (будова слів та речень).

Як бачимо, концепції когнітивної лінгвістики та універсальної граматики викликають безліч суперечок між видатними науковцями та їх школами, проте, зазначені гіпотези та ідеї є фундаментальним підґрунтям у дослідженні займенників та їх походженні, що також випливає з певних мовних універсалій.

Можна провести паралель із концепцією неявного знання, яку розробив М. Полані, англійський філософ та фізик. На думку Полані, уводячи у розгляд неявне знання, ми потрапляємо в складний і малодосліджений світ, у світ, де живе наша мова, де передаються від покоління до покоління логічні форми мислення і його базові категоріальні структури, де утримуються своїм корінням так званий здоровий глузд та інтуїція. Рідну мову, як зазначає Полані, ми засвоюємо не за словниками та граматиками. А де ми запозичуємо наші категоріальні уявлення? Усе це – світ неявного знання [8, с. 69].

Повертаючись до питання займенників та його генезису, ми повинні враховувати когнітивний підхід у мові, гіпотезу універсальної граматики Н. Хомського та концепцію неявного знання М. Полані. Приходимо до таких умовиводів завдяки усвідомленню протиріччя системо-центричного підходу до інтерпретацій мовних явищ у відокремленні від людини, оскільки вона не здатна вирішити проблему функціонування займенникових слів через їхню антропоцентричну природу [9, с. 6].

В основі когнітивного підходу лежить розуміння того, що мова відображає загальний спосіб сприйняття світу, у мові відображене те, як людина бачить оточуючий її реальний світ та своє місце в ньому, в результаті чого формується мовна картина світу індивіду та нації в цілому. У зв'язку з цим вагомий інтерес представляє клас займенників як одна з очевидних мовних універсалій, яка наявна у всіх, або майже у всіх мовах, і представляє собою клас «універсальних мовних категоризаторів».

Думка про універсальність займенників досліджується в роботах багатьох учених, які говорять про займенники як про «надчастини мови», тим самим визначаючи неденотативний спосіб найменування немовних реалій як фундаментальну особливість займенника, що семантично, функціонально, граматично ставить його над всі-

ма іншими номінативними частинами мови. Саме ця особливість дозволила лінгвістам висунути гіпотезу про першість займенників у природній людській мові [6, с. 134]. На думку Н.Ф. Устинової, категорія особи особових займенників посідає місце серед найдревніших категорій, котра, як вона говорить, знайшла собі вираження в мові на самому ранньому етапі її розвитку [10, с. 73]. Як зазначає Д.А. Штелінг, основна модель мови розкривається через її елементи, які є найбільш древніми та універсальними у всіх мовах світу – у особових займенниках. Ці факти змушують нас дійти до висновку, що в системі займенників вбудована архаїчна, ненаукова картина світу, у якій реалізуються феноменологічні знання [12, с. 76].

Джерелом феноменологічного знання є суб'єкт, який спостерігає за світом, а основу феноменологічного знання складають предмети, події, явища. Зазначене сприйняття пов'язане з первісним (наївним) поділом світу на предметні сутності, які віднайшли своє відображення у системі особових займенників. Являючи собою відображення архаїчної моделі світу, така категоризація усіх сутностей буття: *я – ти – все решта* – є універсальною для усіх мов світу, яка знайшла втілення у системі особових займенників у тричленній парадигмі. На думку В. фон Гумбольдта, першоосновою є особа, яка говорить, і яка знаходиться в безпосередньому контакті із природою й не може не протиставляти всьому світу в мові свого *«я»*. Але само поняття *«я»* також включає *«ти»*, а це протиставлення тягне за собою виникнення третьої особи, яка, виходячи з кола тих, хто говорить, і поширюється на неживі предмети [3, с. 238]. Проте, як зазначає Н.Д. Шведова, до сих пір не вдалось вирішити задачу, поставлену Гумбольдтом. Складність полягає у наступному: які принципи виділення базових смислових категорій мови, чи являють вони собою замкнуту множинність, і чи є вони мовними, філософськими, логічними чи психологічними феноменами. Іншими словами, не була розроблена надійна методика логічно-граматичного редукціонізму, тобто переходу від зовнішніх форм мови до категорій, які називали філософськими, логічними, психологічними, онтологічними, немовними, когнітивними, понятійними [11, с. 46].

Згідно з гіпотезою Н.Д. Шведової, до слів, які поєднують функцію вказування з позначенням глобальних понять буття, відносяться займенники *хто* (істота), *що* (неістота, предметність), *чий* (приналежність) та інші. До другої відносяться займенники, які модифікують смисли, наявні у словах першої групи, які розчіплюють зазначені смисли за трьома ступенями пізнання: знання (упевненість в існуванні, істинність пізнаного), неповне знання (сумнів у існуванні) та незнання (у свідомості людини прирівнюється до неіснування). Відповідно, Шведова вибудовує тріади займенників, які співвідносяться із трьома ступенями пізнання [11, с. 67]. Двобічність займенника як слова, що позначає з одного боку поняття, а з іншого – той ступінь, на якому знаходиться знання й надає слову якість смислового виходу, на котрій базуються смислові категорії мови. Когнітивним джерелом категорії роду є подальший розвиток протиставлення усього предметного світу на *живе-неживе*, що стало передумовою для детальнішої родової диференціації (*he, she, it, er, sie, es, він, вона, воно*).

Родова дефиренціація у мовознавстві – це не нова теорія. Категорія *істоти-неістоти* відображає антропоцентричну установку людського мислення і формується у процесі емпіричного пізнання як результат спостереження за предметом. Поняття *«істота»* є прикладом анімалістичного минулого мови, коли до живого відносили все те, що рухалося. У цьому зв'язку протиставлення предметів на ті, що самі рухаються та ті, що самі не рухаються, буде релевантним. Здатність до самостійного переміщення здавна вважалась однією із характерних ознак живого [7, с. 84]. Як указував Аристотель: «Початок руху виникає у нас від нас самих, навіть якщо зовні нас ніщо не приводить до руху. Подібного до цього ми не бачимо (у тілах) неживих, але їх завжди приводить до руху щось зовні. А жива істота сама себе рухає» [1, с. 361]. Тому в мовній картині світу рослина, яка представляє іншу форму життя, ніж люди та тварини, не сприймалась як живий організм.

Виникає питання: навіщо потрібно людині кодувати в мові знання про приналежність предметів до класу *живих* чи *неживих*. Емпіричні, дослідні знання служать біологічним цілям, орієнтації в оточуючому світі. Людина, яка пов'язана з оточуючим світом тварин, потребує певною мірою біологічних знань, а саме мова є тим засобом, який найкраще допомагає людині адаптуватися до оточуючого середовища [5, с. 46].

Особові займенники належать до тих слів, які виражають найзагальніші поняття, при цьому цілком природно припустити наступне: чим вищий ступінь узагальненості значення слова, тим менша можливість його контекстуального варіювання. У мовленні не відбувається ні конкретизації, ні уточнення значення займенників.

Висновки та пропозиції. Було встановлено, що займенник не називає особу чи предмет, а лише вказує на неї, конкретне лексичне значення займенник набуває в певному контексті. У статті визначено, що універсальність займенників полягає в їхній властивості використовуватися в якості «надчастин мови», тобто в способі найменування мовних реалій як фундаментальній особливості займенників порівняно з усіма номінативними частинами мови. Першість займенників у природній людській мові є основною моделлю мови, яка розкривається через найбільш древні, універсальні елементи в усіх мовах світу – в особових займенниках.

Було з'ясовано, що першим понятійним протиставленням у свідомості людини був поділ на категорії: *я <> увесь світ, я <>ти, я <>ти <> він, вона, воно*. Пізніше відбувся поділ на *істоту/неістоту*, де відбилась антропоцентрична установка людського мислення у процесі емпіричного пізнання як результат спостереження, відповідно, пізніше відбулась родова диференціація: чоловічий, жіночий та середній рід.

Як бачимо, теорій щодо даної проблематики існує багато, кожен науковець намагається відстояти свою позицію. Варто очікувати, що питання щодо місця особових займенників у природній людській мові ще не раз виникатиме у лінгвістичних колах, але наразі є передумови, які врешті нададуть змогу науковцям дійти спільної точки зору.

Список літератури:

1. Аристотель. Сочинения. В 4 т. (Серия «Философское наследие»). Т. 1 / Ред. и вступ. ст. В.Ф. Асмуса. Метафизика. / Пер. А.В. Кубицкого в переработке М.И. Иткина. О душе. / Пер. П.С. Попова в переработке М.И. Иткина. – М.: Мысль, 1983. – 552 с.
2. Виноградов В.А. Род [Текст] / В.А. Виноградов // Языкознание. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – 417 с.
3. Гумбольдт В. О различии строения человеческих языков и его влиянии на духовное развитие человечества [Монография] / В. Гумбольдт // Избранные труды по языкознанию. – пер. Г.В. Рамишвили. – М.: Прогресс, 1984. – 400 с.
4. Жирмунский В.М. О природе частей речи и их классификации [Текст] / В.М. Жирмунский // Вопросы теории частей речи на материале языков различных типов. – Л.: Наука, 1968. – № 3. – С. 7–32.
5. Кравченко А.В. Когнитивная лингвистика и новая эпистемология (к вопросу об идеальном проекте языкознания) [Текст] / А.В. Кравченко // Известия АН. Сер. литературы и языка, 2001. – С. 260–263.
6. Майтинская К.Е. Местоимения в языках разных систем: [Монография] / К.Е. Майтинская. – М.: Наука, 1969. – 309 с.
7. Мыркин В.Я. Типология личного местоимения и вопросы реконструкции его в индоевропейском аспекте [Текст] / В.Я. Мыркин // Вопросы языкознания. – М.: Наука, 1964. – № 5. – С. 78–86.
8. Полани М. Личностное знание. На пути к посткритической философии [Монография] / Под ред. В.А. Лекторского, В.А. Аршинова; пер. с англ. М.Б. Гнедовского, Н.М. Смирновой, Б.А. Старостина. – М.: Прогресс, 1995. – 343 с.
9. Попова О.В. Когнитивные истоки родовой категоризации в системе личных местоимений [Текст] / О.В. Попова // Вестник Томского государственного педагогического университета, 2007. – № 4. – С. 5–10.
10. Устинова Н.Ф. Местоимение как часть речи в современном английском языке [Текст] / Н.Ф. Устинова // Вопросы германской и романской филологии: Сб. научн. трудов. — Л.: ЛГУ, 1954. – Нов. сер. – Вып. 1. – С. 71–101.
11. Шведова Н.Д. Система местоимений как исход смыслового строения языка и его смысловых категорий [Текст] / Н.Д. Шведова, А.С. Белоусова. – М.: Институт русского языка РАН, 1995. – 122 с.
12. Штелинг Д.А. Грамматическая семантика английского языка. Фактор человека в языке [Монография] / Д.А. Штелинг. – М.: МГИМО ЧеРо, 1996. – 250 с.
13. Щерба Л.В. О частях речи в русском языке [Текст] / Л.В. Щерба // Избранные работы по русскому языку. – М.: Учпедгиз, 1957. – 186 с.
14. Chomsky N. New Horizons in the Study of Language and Mind [Monograph] / N. Chomsky. – Cambridge: Cambridge University Press, 2000. – 345 p.
15. Quirk R. A comprehensive grammar of the English language [Monograph] / R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech, and J. Svartvik. – London: Longman, 1985. – 1665 p.

Панасенко Е.А.
Полтавский национальный педагогический университет
имени В.Г. Короленка

МЕСТО ЛИЧНЫХ МЕСТОИМЕНИЙ В КОНТЕКСЕ ОБЩЕГО ЯЗЫКОВЕДЕНИЯ

Аннотация
В статье анализируються общие понятия, генезис и функционирование личных местоимений в естественном человеческом языке у контексте когнитивной лингвистики, функционально-семантического поля, философии языка. В исследовании приведено множество теорий и гиппотез отечественных и заграничных учёных, которые анализировали вышеупомянутые научные проблемы. На основе теоретического материала были выведены новые положення, которые есть актуальными в сфере когнитивной грамматики, философии грамматики и психолингвистики.

Ключевые слова: генезис, местоимение, феноменологические знания, дискурс-анализ, функционально-семантическое поле, когнитивная лингвистика, языковая универсалия, архетип, редукционизм.

Panasenko Ye.O.
V.G. Korolenko Poltava National Pedagogical University

THE PLACE OF PERSONAL PRONOUNS IN THE CONTEXT OF GENERAL LINGUISTICS

Summary
The article deals with the general notions, the origin and the functioning of the personal pronouns in the natural human language in the context of cognitive linguistics, functional semantic field, and linguistic philosophy. In our research there are numerous theories and hypotheses of native and foreign scholars who analysed the scientific issues mentioned above. On the basis the theoretical material the new statements were revealed which are relevant in the sphere of cognitive grammar, grammatical philosophy and psycholinguistics.

Keywords: genesis, pronoun, phenomenological knowledge, discourse-analysis, functional semantic field, cognitive linguistics, linguistic universal, archetype, reductionism.

UDC 372.881.111

FACTORS OF STUDENTS' SUCCESSFUL LEARNING GRAMMAR IN THE PROCESS OF STUDYING ENGLISH

Pukaliak M.V., Soroka L.T.
Lviv Polytechnic National University

The article provides a brief survey of the notion of grammar in the context of English learning. We know that grammar is the mental system of rules and categories that allows humans to form and interpret the words and sentences of their language. The paper discovers factors that influence English language teaching and learning. Grammar adds meanings that are not easily inferable from the immediate context. Also pure grammar teaching presupposes the theoretical approach to grammar teaching.
Keywords: grammar, teaching, language, rules, motivation, methodology, approach.

Formulation of the scientific problem. Teaching grammar is actually not an easy task. It is one of the most difficult aspects in English language teaching. This article provides solutions to some tasks that are raised by teachers in concept of grammar.

Analysis of the latest investigations of the question. The British linguist D.A. Wilkins published a document that proposed a radical shift away from the traditional concepts of grammar and vocabulary to describe language to analysis of the communicative meanings that learners would need in order to express themselves and to understand effectively.

Outlining still unsolved aspects of the problem. When investigating grammar still there are some issues that must be discussed. Grammar is a structure of language that will be discussed all the time. Different researches have different thoughts, even making investigation and looking at different aspects of grammar.

The aim of the article. The process of teaching grammar is very complicated and requires a lot of endeavors from students as well as teachers it is very relevant to divide the whole concept of teaching grammar into pure grammar teaching and grammar testing. Pure grammar teaching presupposes the theoretical approach to grammar teaching which was described in the article.

Presentation of the basic material and interpretation of the results of the investigation

«Grammar is the business
of taking a language to pieces,
to see how it works.»
(David Crystal)

Grammar is the system of a language. People sometimes describe grammar as the «rules» of a language; but in fact no language has rules. If we use the word «rules», we suggest that somebody created the rules first and then spoke the language, like a new game. But languages did not start like that. Languages started by people making sounds which evolved into words, phrases and sentences. No commonly-spoken language is fixed. All languages change over time. What we call «grammar» is simply a reflection of a language at a particular time.

Some students learn a new language more quickly and easily than others. This simple fact is known by all who have themselves learned a second language or taught those who are using their second language in school. Clearly, some language learners are successful by virtue of their sheer determination, hard work and persistence. However there are other crucial factors influencing success that are largely beyond the control of the learner. These factors can be broadly categorized as internal and external. It is their complex interplay that determines the speed and facility with which the new language is learned [16].

Internal factors are those that the individual language learner brings with him or her to the particular learning situation.

Age: Second language acquisition is influenced by the age of the learner. Children, who already have solid literacy skills in their own language, seem to be in the best position to acquire a new language efficiently. Motivated, older learners can be very successful too, but usually struggle to achieve native-speaker-equivalent pronunciation and intonation.

Personality: Introverted or anxious learners usually make slower progress, particularly in the development of oral skills. They are less likely to take advantage of opportunities to speak, or to seek out such opportunities. More outgoing students will not worry about the inevitability of making mistakes. They will take risks, and thus will give themselves much more practice.

Motivation: Intrinsic motivation has been found to correlate strongly with educational achievement. Clearly, students who enjoy language learning and take pride in their progress will do better than those who don't.

Extrinsic motivation is also a significant factor. ESL students, for example, who need to learn English in order to take a place at an American university or to communicate with a new English boy/girlfriend are likely to make greater efforts and thus greater progress.

Experiences: Learners who have acquired general knowledge and experience are in a stronger position to develop a new language than those who haven't. The student, for example, who has already lived in 3 different countries and been exposed to various languages and cultures has a stronger base for learning a further language than the student who hasn't had such experiences [9].

Cognition: In general, it seems that students with greater cognitive abilities will make the faster progress. Some linguists believe that there is a specific, innate language learning ability that is stronger in some students than in others.

Native language: Students who are learning a second language which is from the same language family as their first language have, in general, a much easier task than those who aren't. So, for example, a Dutch child will learn English more quickly than a Japanese child.

External factors are those that characterize the particular language learning situation.

Curriculum: For ESL students in particular it is important that the totality of their educational experience is appropriate for their needs. Language learning is less likely to place if students are fully submersed into the mainstream program without any extra assistance or, conversely, not allowed to be part of the mainstream until they have reached a certain level of language proficiency.

Instruction: Clearly, some language teachers are better than others at providing appropriate and effective learning experiences for the students in their classrooms. These students will make faster progress [17].

The same applies to mainstream teachers in second language situations. The science teacher, for example, who is aware that she too is responsible for the students' English language development, and makes certain accommodations, will contribute to their linguistic development.

Culture and status: There is some evidence that students in situations where their own culture has a lower status than that of the culture in which they are learning the language make slower progress [18].

Motivation: Students who are given continuing, appropriate encouragment to learn by their teachers and parents will generally fare better than those who aren't. For example, students from families that place little importance on language learning are likely to progress less quickly.

Access to native speakers: The opportunity to interact with native speakers both within and outside of the classroom is a significant advantage. Native speakers are linguistic models and can provide appropriate feedback. Clearly, second-language learners who have no extensive access to native speakers are likely to make slower progress, particularly in the oral/aural aspects of language acquisition [18].

Grammar is a language user's subconscious internal system. It is the system of a language. People sometimes describe grammar as the «rules» of a language; but in fact no language has rules. If we use the word «rules», we suggest that somebody created the rules first and then spoke the language, like a new game. But languages did not start like that. Languages started by people making sounds which evolved into words, phrases and sentences. No commonly-spoken language is fixed. All languages change over time. What we call «grammar» is simply a reflection of a language at a particular time [15].

Grammar adds meanings that are not easily inferable from the immediate context.

The kinds of meanings realised by grammar are principally:

· representational – that is, grammar enables us to use language to describe the world in terms of how, when and where things happen

e.g. The sun set at 7.30. The children are playing in the garden.

· interpersonal – that is, grammar facilitates the way we interact with other

people when, for example, we need to get things done using language.

e.g. There is a difference between:

– *Tickets!*

– *Tickets, please.*

– *Can you show me your tickets?*

– *May see your tickets?*

– *Would you mind if I had a look at your tickets.*

Grammar is used to fine-tune the meanings we wish to express [10].

There are many arguments for putting grammar in the foreground in language teaching. Here are seven of them:

1) The sentence-machine argument

Part of the process of language learning must be what is sometimes called item-learning – that is the memorisation of individual items such as words and phrases. However, there is a limit to the number of items a person can both retain and retrieve. Even travellers' phrase books have limited usefulness – good for a three-week holiday, but there comes a point where we need to learn some patterns or rules to enable us to generate new sentences.

2) The fine-tuning argument

The purpose of grammar seems to be to allow for greater subtlety of meaning than a merely lexical system can cater for. While it is possible to get a lot of communicative mileage out of simply stringing words and phrases together, there comes a point where 'Me Tarzan, you Jane'-type language fails to deliver, both in terms of intelligibility and in terms of appropriacy. This is particularly the case for written language, which generally needs to be more explicit than spoken language. For example, the following errors are likely to confuse the reader:

Last Monday night I was boring in my house.

After speaking a lot time with him I thought that him attracted me.

We took a wrong plane and when I saw it was very later because the plane took up.

Five years ago I would want to go to India but in that time anybody of my friends didn't want to go.

The teaching of grammar, it is controversial, serves as a corrective against the kind of ambiguity represented in these examples.

3) The fossilisation argument

It is possible for highly motivated learners with a particular aptitude for languages to achieve amazing levels of proficiency without any formal study. But more often 'pick it up as you go along' learners reach a language plateau beyond which it is very difficult to progress. To put it technically, their linguistic competence fossilises. Research suggests that learners who receive no instruction seem to be at risk of fossilising sooner than those who do receive instruction [14].

4) The advance-organiser argument

Grammar instruction might also have a delayed effect. The researcher Richard Schmidt kept a diary of his experience learning Portuguese in Brazil [18]. Initially he had enrolled in formal language classes where there was a heavy emphasis on grammar. When he subsequently left these classes to travel in Brazil his Portuguese made

good progress, a fact he attributed to the use he was making of it. However, as he interacted naturally with Brazilians he was aware that certain features of the talk – certain grammatical items – seemed to catch his attention. He noticed them. It so happened that these items were also items he had studied in his classes. What's more, being more noticeable, these items seemed to stick. Schmidt concluded that noticing is a prerequisite for acquisition. The grammar teaching he had received previously, while insufficient in itself to turn him into a fluent Portuguese speaker, had primed him to notice what might otherwise have gone unnoticed, and hence had indirectly influenced his learning. It had acted as a kind of advance organiser for his later acquisition of the language.

5) The discrete item argument

Language seen from 'outside', can seem to be a gigantic, shapeless mass, presenting an insuperable challenge for the learner. Because grammar consists of an apparently finite set of rules, it can help to reduce the apparent enormity of the language learning task for both teachers and students. By tidying language up and organising it into neat categories (sometimes called discrete items), grammarians make language digestible. (A discrete item is any unit of the grammar system that is sufficiently narrowly defined to form the focus of a lesson or an exercise: e.g. the present continuous, the definite article, possessive pronouns).

6) The rule-of-law argument

It follows from the discrete-item argument that, since grammar is a system of learnable rules, it lends itself to a view of teaching and learning known as transmission. A transmission view sees the role of education as the transfer of a body of knowledge (typically in the form of facts and rules) from those that have the knowledge to those that do not. Such a view is typically associated with the kind of institutionalised learning where rules, order, and discipline are highly valued. The need for rules, order and discipline is particularly acute in large classes of unruly and unmotivated students – a situation that many teachers of English are confronted with daily. In this sort of situation grammar offers the teacher a structured system that can be taught and tested in methodical steps.

7) The student expectations argument

Regardless of the theoretical and ideological arguments for or against grammar teaching, many students come to language classes with fairly fixed expectations as to what they will do there. These expectations may derive from previous classroom experience of language learning. They may also derive from experience of classrooms in general where (traditionally, at least) teaching is of the transmission kind mentioned above. On the other hand, their expectations that teaching will be grammar-focused may stem from frustration experienced at trying to pick up a second language in a non-classroom setting, such as through self-study, or through immersion in the target language culture. Such students may have enrolled in language classes specifically to ensure that the learning experience is made more efficient and systematic. The teacher who ignores this expectation by encouraging learners simply to experience language is likely to frustrate and alienate them [12]. In many parts of the world, English language teachers have changed, or are changing, from a traditional approach to teaching formal grammar rules to a more communicative approach to teaching how to use grammar meaningfully in context. When asked why this is happening, English teachers studying in the UK answered as follows:

– A new series of textbooks was introduced, and we had to use them.

– I noticed that children in my class can do the grammar exercises, but they don't use this grammar well if they want to say something for themselves.

– I wanted the children in my class to enjoy grammar more. Most of them don't like rules very much. They find them boring.

– I was very good at English at school, but when I came to England I couldn't understand what people said, and I often didn't know what to say.

– In my country we need better English to develop international business contexts.

– In my country we want to expand tourism, so the government wants more people to be able to use English to speak to tourists from many countries.

– My department head studied in England and she taught us all about the communicative approach.

The Ministry of Education told us we have to change the way we teach.

Interestingly, in some countries there is change towards teaching English grammar more explicitly, and with more of a focus on form [1].

Levels of change: Materials, approaches and beliefs

Just as there are many different reasons for change, so too are there many different kinds, or levels, of change that can take place. Three important levels of change are:

a) Materials, text books, and syllabus: for example, the prescribed textbook might change;

b) Teaching behaviour: a new methodology might be adopted;

c) Knowledge, understanding and belief: a new approach, or philosophy might gain acceptance. It is possible for change to occur in any one of these, or in any two of these levels, but full and meaningful change involves all three working together [2].

First, teachers survey and compare a wide range of materials and resources for teaching grammar so that they learn to identify and critique different syllabuses and activities. Second, they are required to teach a range of activities to their peers. They are given not only the materials to use with the 'students', but also a step by step procedure which states what they should do and say. Many experienced teachers find this hard because they have to change their teaching behaviour. For example, they may be used to telling students rules, but the instructions might be to ask specific questions so that the students tell the teacher the rules in their own words. In this way, teachers on the course experience not only how to teach the activities, but also what it feels like to be a student in such classes. Following the microteaching, we reflect on the experience, what we've learned, what worked, what issues arose and why. Third, we read and discuss research and theories about teaching and

learning grammar to develop an understanding of concepts, processes and issues related to how grammar is learned.

For example, *in the present simple tense, regular verbs in English take an 's' on the 3rd person singular (he walks, she walks, it walks). This kind of information is very useful, but it doesn't tell you when to use the present simple, or what it means.* Communicative approaches to presenting grammar usually include a focus on meaning and use as well as form. Grammar can be taught in many ways – there is no 'best' way that suits all grammar points.

Using personalisation to practise grammar

In class, as in ELT coursebooks, grammar presentation is typically followed by grammar practice [13]. Here is an example of a grammar practice activity from Ur [12, p. 358] that involves creating personal meanings. This exercise assumes that relative clauses have been presented, and are now being practised.

Likes and Dislikes

On a piece of paper write down and complete the following sentences according to your opinion:

1. I like people who ....;
2. I dislike people who ....;

Once everyone is finished, get students to tell each other in groups what they have written and discuss. Write up some on the board to get a profile of the class!

Variations:

3. I like teachers who ....;
4. I dislike teachers who ....;
5. I like places where ....;
6. I don't like places where ....;
7. I like days when ....;
8. I dislike days when ....;

This activity involves the use of the relative clause to define nouns; composing sentences based on a set pattern; writing and oral interaction. It is simple to prepare, simple to do, can be great fun, but in order to really understand how and why it works, teachers need to DO it. It is not as simple as it may look, particularly when the relative pronoun is not the subject of the relative clause, as in 5–8 When I have used this in class, teachers have realised that this simple but powerful activity has generated the desire to create specific meanings, it has capitalised on the inherent motivation in learning about the values and preferences of others; and is communicative in its creation of information gaps [3, p.56].

Conclusion. The most common reason for teaching grammar as a system for analyzing and labeling sentences has been to accomplish some practical aim or aims, typically the improvement of writing. For decades, however, research has demonstrated that the teaching of grammar rarely accomplishes such practical goals. Relatively few students learn grammar well, fewer retain it, and still fewer transfer the grammar they have learned to improving or editing their writing.

The research surrounding grammar is often conflicting. Grammar, including many aspects of linguistic knowledge-phonology, morphology, syntax, semantics and lexis, is viewed as a tool or an instrument to create comprehension in oral and written discourse rather than something to be learned only at the sentence level. Teaching grammar to is aimed at helping them internalize rules and patterns that can be applied in language use. In so doing, grammatical forms are no longer taught in isolation but in relation to meaning and social functions in context. Grammar instruction is presented both inductively and deductively with concern for such factors as learners' needs, objectives, educational level, learning styles, the frequency and salience of input, the error correction feedback, and the need for varied-meaningful communicative activities and authentic tasks.

References:

1. Biber D., Conrad S., Leech G. Longman Student Grammar of Spoken and Written English / Douglas Biber, Stig Johansson, Geoffrey Leech. – Essex: Longman, 2002. – 313 p.
2. Carter R., McCarthy M. Cambridge Grammar of English: Written and Spoken Grammar and Usage / Ronald Carter, Michael McCarthy. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – 150 p.
3. De Boer J. Grammar in language teaching: Elementary English / Jan de Boer. – National Council of Teachers of English, 1959. – P. 413-421.
4. Eastwood J. Oxford Practice Grammar / John Eastwood. – Oxford: Oxford University Press, 1999. – 434 p.
5. Barham W., Lamb H., Wyllie M. The role of grammar in a secondary English curriculum. Research in the Teaching of English / Warwick Elley, Horace Lamb, Matthew Wyllie. – New York: Macmillan: Encyclopedia of educational research, 1960. – P. 5-21.
6. English Grammar Exercises: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.englisch-hilfen.de/en/exercises_list/alle_grammar.htm
7. English Grammar Reference and Exercises: [Електронний ресурс]. – Режимдоступу: http://www.ego4u.com/en/cram-up/grammar
8. Grammar Exercises: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.english-4u.de/grammar_exercises.htm
9. Hillocks G., Smith M. Handbook of research on teaching the English language arts / George Hillocks, Michael Smith. – New York: Macmillan, 1991. – P. 591-603.
10. Hudson R., Walmsley J. The English Patient: English grammar and teaching in the twentieth century / Richard Hudson, John Walmsley // Journal of Linguistics. – 2005. – P. 593-622.
11. Mc Quade F. Examining a grammar course: The rationale and the result / Francis Mc Quade // English Journal. – 1980. – Vol. 69. – P. 26-30.
12. NCLRC: Essentials of Language Teaching: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nclrc. org/essentials/grammar/grindex.htm
13. Nelson G., Wallis S., Aarts B., Exploring Natural Language: Working with the British Component of the International Corpus of English / Gerald Nelson, Sean Wallis, Bas Aarts // Varieties of English Around the World series. – 2002. – Vol. 29. – 338 p.

14. Nitta R., Gardner S. Consciousness-Raising and Practice in ELT Coursebooks / Ryo Nitta, Sheena Gardner // ELT Journal. – 2005. – Vol. 59. – P. 3-13.
15. Parrott M. Grammar for English Language Teachers Cambridge / Martin Parrott // Cambridge University Press, 2000. – 477 p.
16. Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. A Comprehensive Grammar of the English Language / Randolph Quirk, Sidney Greenbaum, Geoffrey Leech, Jan Svartvik // London: Longman, 1985. – 128 p.
17. Teaching grammar: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.udemy.com/blog/how-to-teach-grammar/
18. Thornbury S. How to Teach Grammar / Scott Thornbury. – Harlow: Longman, 1999. – 189 p.
19. Thornbury S. Uncovering Grammar / Scott Thornbury. – Oxford: Macmillan Heinemann, 2001. – 20 p.
20. Ur P. Grammar Practice Activities / Penny Ur. – Cambridge: Cambridge University Press, 1988. – 285 p.

Пукаляк М.В., Сорока Л.Т.
Національний університет «Львівська політехніка»

ФАКТОРИ УСПІШНОГО ЗАСВОЄННЯ СТУДЕНТАМИ ГРАМАТИКИ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Анотація
У статті подається короткий огляд поняття граматики в контексті вивчення англійської мови. Відомо, що граматика є системою розуміння правил і категорій, яка дозволяє людям створювати та інтерпретувати слова і фрази власної мови. У статті проаналізовано дослідження праць Д. Бібера, С. Конрада, Р. Хадсона, Дж. Уомслі у галузі методики викладання іноземних мов. У статті виявлено фактори, які впливають на викладання та навчання англійської мови. Граматика додає значення, які не легко розпізнати безпосередньо з контексту. Крім навчання граматики передбачається теоретичний підхід до викладання граматики у процесі вивчення англійської мови.
Ключові слова: граматика, навчання, мова, правила, мотивація, методологія, підхід.

Пукаляк М.В., Сорока Л.Т.
Национальный университет «Львовская политехника»

ФАКТОРЫ УСПЕШНОГО УСВОЕНИЯ СТУДЕНТАМИ ГРАММАТИКИ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация
В статье представлен краткий обзор понятия грамматики в контексте изучения английского языка. Известно, что грамматика является системой понимания правил и категорий, которая позволяет людям создавать и интерпретировать слова и фразы собственной речи. В статье проанализированы исследования трудов Д. Бибера, С. Конрада, Р. Хадсона, Дж. Уомсли в области методики преподавания иностранных языков. В статье выявлены факторы, которые влияют на преподавание и обучения английского языка. Грамматика добавляет значение, которое не легко распознать непосредственно из контекста. Кроме обучения грамматике предполагается теоретический подход к преподаванию грамматики в процессе изучения английского языка.
Ключевые слова: грамматика, обучение, язык, правила, мотивация, методология, подход.

УДК 811.134.2:81'373.7

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА ІСПАНСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З ГАСТРОНОМІЧНИМ КОМПОНЕНТОМ

Тєлкова О.В.
Запорізький національний університет

У статті розглядаються національно-культурні особливості іспанських фразеологічних одиниць з гастрономічним компонентом з позицій лінгвокультурологічного підходу. Виявлено, що специфіка цих фразеологічних одиниць обумовлюється тісним зв'язком з культурним середовищем, гастрономічними вподобаннями іспанців та особливостями приготування страв та їх споживання, а також їхніми корисними властивостями для здоров'я людини.
Ключові слова: фразеологічна одиниця з гастрономічним компонентом, іспанська мовна картина світу, національно-культурна специфіка.

Постановка проблеми. Антропоцентрична наукова парадигма, що визначила численні напрями сучасних лінгвістичних розвідок, у центр уваги поставила людину з її мовними, соціальними, психічними та культурними особливостями. Такий підхід дозволив лінгвістам досліджувати проблеми, вирішення яких було важко уявити в рамках структурного підходу. Так, інтерес багатьох сучасних науковців зосередився на розробці питань, пов'язаних з гастрономічною культурою, що впливає на національно-культурну специфіку різних мов світу. Не випадково гастрономія як мистецтво приготування страв та пристрасть до смачної їжі, стає об'єктом лінгвістики: ця невід'ємна складова людського буття дійсно заслуговує на окрему увагу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження, виконані на матеріалі англійської, французької, німецької, іспанської та італійської мов, свідчать про стійкий інтерес лінгвістів до з'ясування ролі гастрономічного компоненту в структурі фразеологічних одиниць (ФО) та визначення їхніх національно-культурних особливостей. Наприклад, Бовсуновська І.М. [1] виявляє гастрономічні культурні константи англомовного простору, досліджуючи англійські фразеологізми, у структурі яких присутні назви гастрономічних виробів. Лапиніною О.Л. [3] встановлено національно-культурну своєрідність ФО німецької мови з гастрономічним компонентом та визначено прагматичні особливості їхнього функціонування у політичних газетних текстах. Смирнова О.В. та Ульяніщева Л.В. [6] здійснюють лінгвокультурологічний аналіз фразеологізмів з гастрономічним компонентом на матеріалі іспанської мови. Сазонов Ю. та Шашков Ю. [17] також зосереджують свою увагу на лінгвокультурному аспекті дослідження ФО з гастрономічним компонентом в іспанській мові. Фролов С.В. [7] досліджує фразеологізми с компонентами pan и vino в аксіологічному аспекті, встановлюючи їхнє місце в іспанській оцінній картині світу. Дворнікова А.Р. та Лісняк С.П. [2] вивчають лінгвокультурні та регіональні особливості фразеологізмів із гастрономічним компонентом у національних варіантах іспанської мови. Крохова Я. [10] присвячує своє дослідження виявленню національно-культурних особливостей ФО з гастрономічним компонентом у мексиканському національному варіанті іспанської мови.

Контрастивні дослідження на матеріалі споріднених та неспоріднених мов, дозволяють виявити національно-культурні особливості ФО з гастрономічним компонентом, що, безумовно, віддзеркалює своєрідність національних гастрономічних картин світу. Так, Чеснокова О. [8] проводила зіставне порівняння фразеологічних одиниць з гастрономічним компонентом на матеріалі іспанської та російської мов. Хулія Муньос та Марина Йєло [12] присвятили свою розвідку порівняльному аналізу прислів'їв та приказок іспанської та французької мов у лінгвокультурному аспекті.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Наведені вище роботи, виконані на матеріалі європейських мов, об'єктом своєї уваги обирають ФО з гастрономічним компонентом. Досліджуючи їхню національно-культурну специфіку, вчені намагаються комплексно дослідити складні механізми втілення національної картини світу як сукупності світобачення та світосприйняття в одиницях мови. У більшості робіт увага дослідників зосереджується на виявленні домінант, або гастрономічних культурних констант фразеологічної картини світу. Відзначаючи наукову цінність існуючих розвідок, які, безумовно, сприяють розробці загальної фразеологічної теорії та фразеології іспанської мови, слід виділити ще невирішені аспекти проблеми, а саме, зосередити свою увагу на інших, не менш важливих гастрономічних компонентах ФО, які також розкривають національно-культурну специфіку іспанської мовної картини світу.

Мета статті полягає у дослідженні національно-культурних особливостей іспанських фразеологічних одиниць з гастрономічним компонентом. **Об'єктом** у цій роботі виступають іспанські ФО з гастрономічним компонентом, **предметом** дослідження є їхня національно-культурна специфіка.

Викладення основного матеріалу. Їжа для людини є не тільки джерелом енергії та поживних речовин, це частина культури та мови: численні народні звичаї та традиції пов'язані зі споживанням чи приготуванням страв; продукти, напої, назви кухонних пристроїв та обладнання входять до лексичного фонду кожної мови, при чому найяскравіше національно-культурна специфіка відбивається на фразеологічному та пареміологічному рівнях. Так, іспанський вираз

tener la sartén por el mango (букв. тримати сковороду за ручку) означає «мати абсолютну владу, бути головним, тримати ситуацію під контролем». Цікаво, що синонімічний вираз *cortar el bacalao* (букв. різати тунця) також містить гастрономічний компонент, він має декілька версій походження, але всі вони пов'язані з функцією головування у процесі розподілу їжі.

Дослідження так званих гастрономічних домінант у складі фразеологічного фонду мови дозволяє виявити своєрідність національного світобачення. Так, основними гастрономічними одиницями, які вживаються в англійських фразеологізмах, є хліб, вода і риба [1]. У фразеологічному фонді сучасної німецької мови найпродуктивнішими виявляються лексеми *Brot, Suppe, Butter, Wurst, Bier, Ei, Speck* [3]. Олія, сир, паста (макаронні вироби) домінують в італійській мові [5]. Підсумовуючи дослідження домінант в іспанській мові, можна сказати, що першими фігурують *pan, vino, queso, olivas, arroz, carne* [2, 7, 11, 12].

Послуговуючись кількісним критерієм, ми відібрали зі словників та інтернет-ресурсів [4, 13-16] наступні три компоненти: *ajo* (часник), *jamón* (хамон, іспанська шинка), *sopa* (суп). Групу ФО з компонентом ajo складають 18 фразеологізмів та 27 прислів'їв та приказок. Присутність цього компоненту у фразеологічному складі іспанської мови не є випадковою, оскільки Іспанія є п'ятим виробником часнику у світі. Вона вирощує 67% часнику у Європейському союзі, одним з найбільших регіонів-постачальників є Андалусія. Часник є одним з найдавніших продуктів харчування і отримав таку популярність завдяки своїм поживним якостям та лікувальним властивостям. У середньовічній Іспанії часник був ознакою належності до певного суспільного стану: свинина асоціювалась з належністю до лицарства, знаті у той час, як часник та цибуля слугували ознакою селян та бідноти. Навіть запах часнику вже вказував на бідність та просте походження [9, с. 38-39]. Очевидно, таке стереотипне уявлення про часник втілилось у ФО, які використовуються для позначення людських якостей та дій (переважно, негативних), наприклад, *harto de ajos* (грубий, невихований, селюк), *hecho un ajo, más serio que un ajo, tieso como una ajo* (гордовитий, пихатий), *echar ajos, saltar ajos y cebollas* (лаятися, сваритися). Наступні ФО позначають проблемні ситуації, в які потрапляє людина: *cogerle a uno en el ajo* (спіймати на гарячому), *andar en el ajo* (брати участь у сумнівних справах), *descubrirse el ajo* (все таємне стає очевидним), *entrar en el ajo, meterse en el ajo* (вплутатися у якусь неприємну справу), *mover el ajo* (ініціювати розбрат, плести інтриги). Таким чином, у цих ФО внаслідок механізму вторинної номінації відбувається переосмислення образної співвіднесеності з референтом.

Супутниками часнику, які забезпечують міцне здоров'я виступають хліб, цибуля, вино та лимон (*A quien ajo come y vino bebe, la víbora no le muerde. Ajo, cebolla y limón y déjate de inyección. Dijo la cebolla al ajo: acompáñame siempre, majo. Pan, vino y ajo, crudos, hacen andar al mozo agudo. En tiempo nevado, un ajo vale lo que un caballo*). Часник виступає одним з невід'ємних компонентів дуже популярної іспанської страви – часникового супу, з чим також пов'язані деякі прислів'я та приказки (*No hay campana sin badajo, ni sopa buena sin ajo. Tan sano es el trabajo como la sopa de ajo. Las sopas de ajo, hasta llegar al tajo*). Простота приготування часникового супу відбивається у компаративній ФО *como la sopa de ajo* (дуже просто). Певна кількість прислів'їв та приказок пов'язана із традиціями вирощування та збору часнику, в них містяться багатовікові спостереження за природою і, відповідно, рекомендації нащадкам (*En el mes de enero, siembra el ajo el ajero. Si quieres salir de ajero, planta los ajos en febrero. Por San Blas, planta ajos y comerás. Por San Pedro, se arranca el ajo y se siembra el puerro. En marzo mulle tu ajo; en abril vuélvelo a mullir; y en mayo no lo toques ni con el sayo*).

Компонент *jamón* (хамон, іспанська шинка), який слідує за вищенаведеними за кількісним показником, входить до складу 4 фразеологізмів та 32 прислів'їв та приказок. Це слово-реалія, яка позначає особливий вид в'яленого м'яса, яке виготовляється за давньою рецептурою з іберійської породи свиней. Хамон є своєрідною візитною карткою іспанської гастрономічної традиції, що поповнює список національної культурної спадщини. Для виготовлення хамон потребує взаємодії чотирьох основних компонентів – свіжої свинини, солі, повітря та часу, – які залишаються незмінними протягом вже двох тисячоліть. Незважаючи на уявну простоту рецепта, процес виготовлення потребує великої майстерності та чіткого дотримування технології. У результаті кінцевий продукт вирізняється відмінними смаковими якостями та придатний до тривалого зберігання. Можливо, такі характеристики забезпечили хамону стійке місце серед основних продуктів харчування та закарбували у мові, наприклад *comer jamón* (як сир в маслі кататися, жити розкошуючи).

Відповідно до прислів'їв та приказок, хамон є найліпшим продуктом на землі (*De lo terrestre el jamón, de la mar el salmón*), а свині не було б рівних, якби вона ще й літала (*Si el cerdo volase, no habría ave que le ganase*). Хамон є настільки смачним, що швидко закінчується (*Jamón empezado, cada cual le tira un tajo. Jamón empezado, pronto mediado; jamón mediado, pronto acabado*), але якщо немає хамона, доводиться їсти інші продукти (*Cuando no hay ni jamón ni lomo, de todo como*). Незмінним супутником хамона є вино (*Dijo el jamón al vino: aquí te espero, buen amigo. A la carne vino, y si es jamón, con más razón. Al jamón de tocino, buen golpe de vino. Jamón y porrón, hacen buena reunión*), ці два компоненти особливо цінуються у подорожі (*Con jamón y buen vino se anda el camino. Al viajero jamón, vino y pan casero. Allí se me ponga el sol, donde me den vino y jamón*). Споживання вина і хамона сприяє міцному здоров'ю (*Quien toma vino y jamón, no padece del corazón. Jamón cocido en vino, hace al viejo niño. Tinto con jamón es buena inyección*). Відповідно до наступного прислів'я, *Más infieles (judíos) hizo cristianos el tocino y el jamón, que la Santa Inquisición*, хамон та свинина зробили з невірних (іудеїв) більше християн, ніж Свята інквізиція, натякаючи на те, що для мусульман та іудеїв ці продукти є забороненими, але вони є настільки смачними, що заради них можна відмовитися від віри.

Наступним компонентом виступає *sopa* (суп), який представлений у складі 20 фразеологізмів та 10 прислів'їв та приказок. Швидка і нескладна у приготуванні, ця страва була присутня у харчуванні іспанців споконвіків, тому не дивно, що увійшла в якості гастрономічного компоненту до складу фразеологічних одиниць, що віддзеркалюють не тільки характеристики страви, але й застосовуються для позначення людських якостей або дій. Як йдеться у популярному прислів'ї, суп має декілька властивостей, що забезпечують йому першу сходинку серед доступних і поживних страв: *Siete virtudes tiene la sopa: es económica, el hambre quita, sed da poca, hace dormir, digerir, nunca enfada y pone la cara colorada.* Ця страва подовжує життя, якщо вживати її з добрим вином (*Buen vino y sopas hervidas alargan al viejo la vida*), вона може навіть воскрешати мертвих (*Caldo de gallina a los muertos resucita*). Суп у наступному прислів'ї виступає навіть основою для порівняння з першим коханням: *Las sopas y los amores, los primeros son los mejores*, натякаючи на те, що людина відчуває найкраще смак першої страви. Фразеологізм *comer a sopas* (їсти рідкі страви, надавати їм перевагу) має безпосереднє відношення до референтної ситуації «їсти», у той час як інші ФО пов'язують суп із бідністю, жебракуванням, життям за чужий рахунок: *sopa boba* (1) милостиня, що подається у монастирях (найчастіше, юшка); 2) дозвільне життя, дармоїдство), *andar (vivir) a la sopa boba, comer la sopa boba, andar a la sopa* (жебракувати, жити подаянням; їсти чужий хліб, сидіти на шиї), *comer (unas) sopas* (бути бідним, терпіти злидні). Легкість і швидкість приготування супу асоціюються з іншими діями людини, не пов'язаними к кулінарією: *a la sopa* (1) швидко, скоро; 2) доречно, вчасно, у потрібний час), *como la sopa de ajo* (дуже просто). У наступних фразеологізмах з компонентом *sopa* домінує ознака «отримати перевагу над іншим»: *comersele por sopas a uno* (повністю підкорити, прибрати до рук), *dar sopas con honda* (легко отримати перемогу, здолати когось).

Висновки. Підсумовуючи, слід вказати на те, що список ФО з гастрономічним компонентом включає також одиниці з компонентами cebolla (цибуля), tomate (помідор), agua (вода) та інші, які не було розглянуто у цій статті. Вони можуть стати предметом подальших розвідок. Що стосується ФО з компонентами ajo (часник), jamón (хамон), sopa (суп), їхня національно-культурна специфіка полягає у наступному:

– ФО мають тісний зв'язок з культурним середовищем, віддзеркалюючи особливості приготування страв та їх споживання, а також їхні поживні і корисні властивості для здоров'я людини. Було помічено, що співвіднесення з конкретною референтною ситуацією вживання та приготування продуктів відтворюється у прямому значенні компонента, який входить у ту чи іншу ФО. У той час, як в інших ФО простежуються асоціативні зв'язки гастрономічного компоненту, які впливають на процес вторинної номінації, позначаючи у своєму сукупному значенні характеристики та дії людини;

– для інтерпретації та аналізу ФО з гастрономічним компонентом важливим виявляється звернення до історичних та етимологічних відомостей, оскільки з часом втрачається очевидний зв'язок з традиціями зберігання, приготування та споживання продуктів та страв;

– досліджувані ФО тісно пов'язані з аксіологічною діяльністю іспанців, оскільки формування оцінок відбувається крізь призму їхніх гастрономічних вподобань, формуючи частину загальної іспанської оцінної картини світу.

Список літератури:

1. Бовсуновська І.М. Гастрономічні культурні константи англомовного простору [Електронний ресурс] / І.М. Бовсуновська // Сучасні напрямки досліджень міжкультурної комунікації та методики викладання іноземних мов. – 2011. – № 1. – С. 27-29 // Режим доступу: http://eprints.zu.edu.ua/5841/1/27-29.pdf
2. Дворнікова А.Р. Фразеологізми із гастрономічним компонентом в національних варіантах іспанської мови / А.Р. Дворнікова, С.П. Лісняк // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики. – 2013. – Вип. 23. – С. 120-129.
3. Лапиніна О.Л. Національно-культурна своєрідність фразеологічних одиниць німецької мови з гастрономічним компонентом: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 – «Германські мови» / О.Л. Лапиніна. – Херсон, 2016. – 22 с.
4. Левинтова Э.И. Испанско-русский фразеологический словарь / Э.И. Левинтова, Е.М. Вольф, Н.А. Мовшович, И.А. Будницкая. – М.: Русский язык, 1985. – 1080 с.
5. Письменна Ю.О. Безеквівалентна лексика як маркер національної культури (на матеріалі групи номенів на позначення страв національної кухні) [Електронний ресурс] // Ю.О. Письменна // Режим доступу: http://www.philology.kiev.ua/php/4/7/Studia_Linguistica_5_2/279_285.pdf
6. Смирнова Е.В. Лингвокультурологический анализ фразеологизмов с гастрономическим компонентом [Електронний ресурс] / Е.В. Смирнова, Л.В. Ульянищева // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Русский и иностранные языки и методика их преподавания. – 2013. – Выпуск № 3. – С. 94-97 // Режим доступу: http://puma/article/n/lingvokultorologicheskiy-analiz-frazeologizmov-s-gastronomicheskim-komponentom-kak-otrazheniya-natsionalnogo-haraktera-ispantsev-i#ixzz4RJ2GHB2T
7. Фролов С.В. Фразеологизмы с компонентами pan и vino в испанской оценочной картине мира [Електронний ресурс] / Фролов С.В. // Вестник Воронежского государственного технического университета. – 2013. – Выпуск № 3-2, том 9 // Режим доступу: http://cyberleninka.ru/article/n/frazeologizmy-s-komponentom-pan-i-vino-v-ispanskoy-otsenochnoy-kartine-mira#ixzz4RTrBDeGc
8. Chesnokova O. Unidades fraseológicas con el componente gastronómico en español y ruso [Електронний ресурс] / O. Chesnokova // Режим доступу: http://www.hispanismo.cervantes.es/documentos/chesnokova.pdf
9. Ezquerra C. La gastronomia en el camino de la lengua castella / C. Ezquerra, J. Megías. – Logroño, 2003. – 112 p.
10. Krohová J. Unidades fraseológicas con el componente gastronómico en el español mexicano [Електронний ресурс] / J. Krohová // Режим доступу: https://is.muni.cz/th/178651/ff_m_b1/diplomka.pdf

11. Montoro del Arco E. T. El porqué de los dichos: la fraseología del vino / Esteban Tomás Montoro del Arco // Per Abbat: boletín filológico de actualización académica y didáctica. – 2007. – № 2. – P. 131-136.
12. Muñóz J.S. Estudio contrastivo de la cultura francesa y española a través de los referentes culturales de los refranes y las frases proverbiales [Електронний ресурс] // J.S. Muñóz, M.G. Yelo // Режим доступу: file:///C:/Users/Admin/Downloads/DialnetEstudioContrastivoDeLaCulturaFrancesaYEspanolaATra-4046965%20.pdf
13. Refranero gastronómico [Електронний ресурс] // Режим доступу: https://raulmarquez.wikispaces.com/REFRANERO+GASTRONOMICO
14. Refranes sobre el ajo [Електронний ресурс] // Режим доступу: https://cordobapedia.wikanda.es/wiki/REFRANES_SOBRE_EL_AJO
15. Refranes del jamón [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.sabor-artesano.com/refranes-jamon.htm
16. Refranes y frases hechas comentados [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://hombrerefranero.blogspot.com/2009/07/de-la-mar-el-mero-y-de-la-tierra-el.html
17. Sazonov Y. La comida nacional en la lengua española: aspectos linguoculturológicos [Електронний ресурс] / Yurii Sazonov, Yurii Shaskov // Режим доступу: http://hispanismo.cervantes.es/documentos/sazonov.pdf

Телкова О.В.
Запорожский национальный университет

НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНАЯ СПЕЦИФИКА ИСПАНСКИХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ С ГАСТРОНОМИЧЕСКИМ КОМПОНЕНТОМ

Аннотация
В статье рассматриваются национально-культурные особенности испанских фразеологических единиц с гастрономическим компонентом с позиций лингвокультурологического подхода. Выявлено, что специфика этих фразеологических единиц обусловлена тесной связью с культурной средой, гастрономическими вкусами испанцев и особенностями приготовления и потребления блюд, а также их полезными свойствами для здоровья человека.
Ключевые слова: фразеологическая единица с гастрономическим компонентом, испанская языковая картина мира, национально-культурная специфика.

Tielkova O.V.
Zaporizhzhya National University

NATIONAL CULTURAL PECULIARITIES OF THE SPANISH PHRASEOLOGICAL UNITS WITH GASTRONOMIC COMPONENT

Summary
In this article we research the national cultural peculiarities of the spanish phraseological units with gastronomic component from the standpoint of linguistic-cultural approach. It was found out that the specificity of these phraseological units due to the close relationship with the cultural environment, the gastronomic tastes of the Spanish and features of the preparation and consumption of food, as well as their beneficial properties for human health.
Keywords: phraseological units with gastronomic component, Spanish linguistic view of the world, national cultural peculiarities.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 372.882

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДО ПОЗАНАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ШКОЛІ

Батрак Т.В.
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

У контексті нашого дослідження було розроблено педагогічні умови підготовки майбутніх вчителів зарубіжної літератури до поза навчальної діяльності. А саме: формування розуміння зарубіжної культури крізь призму інтеграції національних культур у всесвітню; занурення у сучасне мистецтво з опорою на класичне, демонстрації соціальної дієвості мистецтва; виховання прагнення до краси спілкування через пізнання культурного різноманіття; актуалізації знань; технологізації освіти. Також автором представлені форми реалізації запропонованих педагогічних умов. Особлива увага була приділена використанню у позанавчальній діяльності матеріалів стосовно сучасного мистецтва. У статті описано такі форми реалізації педагогічних умов підготовки майбутніх вчителів зарубіжної літератури до поза навчальної діяльності, як віртуальні екскурсії, фотокрос, майстер клас, творче завдання та ін.
Ключові слова: педагогічні умови, студенти, зарубіжна література, сучасне мистецтво, форми реалізації.

Постановка проблеми. Головною функцією навчального закладу є організація навчально-виховної роботи таким чином, щоб учні змогли набути інтернаціональних знань, стати новою генерацією інтелектуальної еліти суспільства. Отже, все більшої значущості у процесі формування особистості набуває зарубіжна література як концентрація суспільного досвіду різних народів на різних етапах їх розвитку, основа, без якої неможливе формування внутрішнього світу людини. Зарубіжна література не може вивчатися ізольовано від мистецтва, адже є його вагомою складовою частиною. Тому вважаємо за потрібне у поза навчальній діяльності приділити якомога більше уваги ознайомленню учнів із найкращими прикладами художньої культури світу, а також залученню молоді до самостійної творчої діяльності. Важливою передумовою реалізації цих завдань є професійна підготовка майбутніх вчителів у поза навчальній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему професійної підготовки вчителів досліджували О. Алексюк, Г. Васянович, С. Гончаренко, О. Дубасюк, І. Зязюн, Н. Кузьміна, О. Пєхота, О. Щербаков).

Позанавчальна діяльність як середовище професійного становлення майбутніх учителів стала предметом вивчення Н. Азизходжаєвої, Т. Деркач, Т. Жулій, Е. Мещерякової, В. Попової, К. Саломатового.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Але проблема підготовки майбутніх вчителів зарубіжної літератури до поза навчальної діяльності в школі розкрита не повністю.

У контексті нашого дослідження було розроблено педагогічні умови підготовки майбутніх вчителів зарубіжної літератури до поза навчальної діяльності. А саме: формування розуміння зарубіжної культури крізь призму інтеграції національних культур у всесвітню; занурення у сучасне мистецтво з опорою на класичне, демонстрації соціальної дієвості мистецтва; виховання прагнення до краси спілкування через пізнання культурного різноманіття; актуалізації знань; технологізації освіти.

Мета статті. Метою статті є обґрунтування та розкриття особливостей реалізації запропонованих педагогічних умов.

Виклад основного матеріалу. Успіх сучасної людини в світі неможливий без досягнення нею високої культури міжнаціональних відносин. І. Бім відмічає, що в рамках сучасної парадигми освіта має забезпечити формування особистості, здатної до самореалізації, до активної взаємодії з іншими [1, с. 46]. Під час міжкультурної взаємодії відбувається зіткнення різних культурних груп, для яких характерні певні особливості, обумовлені специфікою свідомості та менталітету носіїв, які актуалізуються у поведінці, діях, судженнях, реакціях. Тому одне з найважливіших завдань вищих навчальних закладів сьогодні – привити студентові розуміння і повагу до культур різних народів, вміння цінувати пам'ятки їх мистецтва, толерантно відноситись до їх моральних уподобань та традицій і, водночас, виступати гідним представником та носієм традицій власного народу, вміти вести бесіду у рамках діалогу культур. Це і стало передумовою реалізації педагогічної умови формування розуміння зарубіжної культури крізь призму інтеграції національних культур у всесвітню.

Реалізація цієї педагогічної умови у процесі підготовки майбутніх вчителів зарубіжної літератури до поза навчальної діяльності в школі відбувається за рахунок проведення паралелі між явищами та творами мистецтва рідної та зарубіжної культур у позанавчальних заходах. Так, під час проведення заходу присвяченому темі «Зарубіжного музичного мистецтва» пропонуємо пригадати інформацію про сучасні музичні премії та конкурси, супроводжуючи викладення матеріалу питаннями «Які музичні премії існують в Україні?», «Які українські виконавці номінува-

лись в іноземних преміях?», «Які українські виконавці були переможцями міжнародних музичних конкурсів?»; під час милування живописом необхідно згадати ім'я українського художника, живописця, кераміста, графіка, скульптора, винахідника однієї з найбільш оригінальних технік живопису XX століття – плентанізму, Івана Марчука, який став єдиним українцем, що потрапив в список «100 геніїв, що нині живуть в світі». У 2006 році його прийняли в «Золоту гільдію» Міжнародної академії сучасного мистецтва в Римі як «маестро найвищого престижу»; підготовити та провести екскурсії на тему: «Внесок іноземних архітекторів у красу рідного міста».

Знайомство із надбаннями зарубіжної художньої культури разом з рідною культурою виховує в молодій людині патріотизм, гордість за свою країну, бажання жити у гармонії та творити на благо Батьківщини і світу; сприяє вихованню та формуванню стійких життєвих принципів та переконань культурно освіченої, інтегрованої в світ сучасної людини. Крім того, в такий спосіб відбувається осмислене сприйняття й розуміння студентами взаємозв'язку національно-культурних цінностей рідної країни із загальнолюдськими, розвивається вміння орієнтуватися в культурному просторі сучасного суспільства, здатність до участі у діалозі культур.

Неодмінним фактором підготовки майбутніх вчителів зарубіжної літератури до поза навчальної діяльності в школі є формування в студентів уявлення про культуру як соціальний феномен, розуміння того, що мистецтво змінюється разом із суспільством, моральними уподобаннями, естетичними ідеалами, розвитком техніки, науки тощо. На шляху до досягнення цієї мети, на нашу думку, стоїть педагогічна умова занурення у сучасне мистецтво з опорою на класичне, яка передбачає творіння нового, актуального крізь призму віддзеркалення та натхнення класичним, вічним. Для реалізації цієї умови пропонуємо викладачам допомогти студентам пригадати роботи видатних художників, наприклад, М. Пимоненко, О. Новаковсського, П. Верещагіна, К. Брюлова, І. Рєпіна, В. Сурікова, В. Васнєцова, І. Левітана, В. Сєрова та ін. Після розгляду та аналізу творів видатних авторів запропонувати учням спробувати себе у ролі митців за допомогою широко популярного сьогодні виду мистецтва – фотографії.

Викладач має розділити студентів на групи та роздати листівки з завданнями, відповідно до яких вони за певний період часу знайдуть або створять та сфотографують сцену, яка найбільш відповідатиме наданим завданням: 1. Пейзаж у стилі Івана Шишкіна; 2. «Три богатирі сьогодні»; 3. Ілля Рєпін. «Портрет».

В умовлений час кожна з груп має надати 3 фотознімки, які будуть вивішені за тематикою на стенді для відгуків та обговорень.

У такий спосіб студенти зможуть наблизитись до мистецтва, провести паралель між живописом та фотографією, відчути себе митцями, моделями, критиками та цінителями.

Також пропонуємо проведення заходу-віртуальної екскурсії, відповідно за темою «Мистецтво – гімн людині».

Захід включає показ та подальше обговорення слайдів з творами видатних скульпторів Греції та роботами Гюстава Вігеланда (парк Вігеланда в Осло, який налічує більше ніж 200 скульптур, присвячених людині та її життю).

Завдання для студентів – визначити, що спільного і що відмінного є у цих творах, обґрунтувати свою точку зору та пояснити, чому скульптура Древньої Греції відрізняється від сучасності.

Скульптури Вігеланда показують людей у звичних їм позах у буденних ситуаціях. Одні висвітлюють відносини між чоловіком та жінкою, інші між старшим та молодшим поколіннями, між членами сім'ї. Парк пронизує тема конфлікту та комфорту у міжлюдських відносинах. У багатьох роботах присутня тема смерті, яка не є кінцем сама по собі. Автор показує, що природа циклічна і смерть дає нове життя. Парк висвітлює собою індивідуальну для кожного, і , у той же час, загальну, єдину для всього людства подорож – життя у бронзі та камінні.

Віртуальна подорож парком допоможе молодим людям знайти відповіді на такі актуальні питання в цьому віці, як сенс життя, щастя, свобода, обов'язок, кохання.

Крім того, паралельне засвоєння стану мистецтва сьогодні на основі культурної спадщини минулого допоможе молоді сформувати ставлення до сучасного мистецтва, чуйність до нових тенденцій у його розвитку, розвинути інтерес і прагнення до естетичного освоєння світу, стати освіченою сучасною людиною. Відтворені митцями такі близькі і зрозумілі сцени, проблеми сучасного життя та суспільства мовою мистецтва, краси та образів допомагають освоєнню конкретно-чуттєвого багатства світу, розумінню його різноманіття, бачення життя у мистецтві та мистецтва в житті.

Мистецтво – соціальний феномен, що відтворює не тільки важливі події у сучасному житті, а й дух самої епохи, внутрішнього світу представників певної культури певного часу, взірці якого представлені не тільки в галереях та у театрах, а й у повсякденному житті (побут, одяг, архітектура, садово-паркове мистецтво, дизайн, культура спілкування та ін.). Формування майбутнього педагога як «провідника» моральних ідеалів до душі учня , на нашу думку, є неможливим без долучення молоді до світу прекрасного, розвиток їх прагнення до краси у всьому, що оточує. Тому вважаємо необхідною у процесі підготовки майбутнього вчителя зарубіжної літератури до поза навчальної діяльності педагогічну умову демонстрації соціальної дієвості мистецтва.

Для її реалізації пропонуємо проведення бесіди за темою «Графіті – це мистецтво, чи хуліганство?».

Під час заходу студенти дізнаються, що таке графіті, його стилі та правила, познайомляться із гостросоціальними роботами найвідомішого художника-бунтаря Бенксі, які є протестом проти війни, капіталізму, реклами, пригнічення тварин та подібних радикальних тем, близьких сучасній молоді.

Після обговорення представлених слайдів студенти мають визначитись, чи є графіті мистецтвом, обговорити питання, що саме відрізняє митця від хулігана та сформулювати «кодекс митця графіті».

Окрім того, вважаємо, що вдумливе спостерігання прикладів сучасного стріт-арту допоможе студентам краще відчути кордон між мистецтвом та бездарним хуліганством, зміцнивши особистості позицію майбутнього педагога у протистоянні псевдохудожнім, іноді маргінальним, неформальним об'єднанням. Розроблений нами захід несе в собі дуже актуальну для молоді тематику у роботах найвідомішого, визнаного світовою громадськістю художника-бунтаря, творчість якого така близька та зрозуміла в цьому віці.

Осягнення ролі мистецтва у повсякденному житті та розвитку прагнення до прекрасного не тільки в мистецтві, а й у навколишньому середовищі, на нашу думку, сприяє проведення віртуальні екскурсії до Пімського Аерокосмічного музею в штаті Арізона, де представлена виставка п'яти літаків, розписаних тридцятьма художниками з усього світу, та відео-порталу www.bmw-artcartour.com, на якому представлені арт-кари, створені 17 художниками з 9 країн на 5 континентах як символ взаємозв'язку мистецтва, дизайну та технологій.

Обов'язковим є також формування в студентів морально-етичних настанов та якостей, які збагачують та розвивають духовну культуру людини – культурна емпатія, сприйнятливість, неупередженість, ввічливість, спостережливість та комунікативна гнучкість. Тому наступною педагогічною умовою підготовки майбутніх вчителів зарубіжної літератури до поза навчальної діяльності є прагнення до краси спілкування через пізнання культурного різноманіття, для реалізації якої в позанавчальний процес пропонуємо запровадити рубрику «Які цікаві вони, іноземці», що включає завдання, пов'язані з наведенням прикладів та проблемних ситуацій із носіями інших культур, аналізу їхніх традицій та культурних особливостей, моделювання гідної поведінки та морально-естетичної реакції вихованої, освіченої людини у приведених ситуаціях.

Під час проведення позанавчальних заходів до уваги студенів була представлена інформація стосовно цікавих традицій, манер або особливостей поведінки, які вирізняють певну націю. Проілюструємо таке завдання розповіддю про особливості посмішки різних народів.

Загальновизнано, що найбільшою мірою посмішка характерна для жителів США, де вона є невід'ємним атрибутом комунікації – знаком успішності і благополуччя. Для американців посмішка – це не лише біологічна реакція на позитивні емоції, а й формальний знак культури, що не має нічого спільного з щирою прихильністю до того, кому людина посміхається; це знак того, що у вас немає агресивних намірів, спосіб формальної демонстрації іншим своєї приналежності до даної культури, даного суспільства.

Часто за посмішкою китайців і японців, що сприймається європейцями як прояв згоди і задоволення, криються збентеження або розгубленість, викликані труднощами в спілкуванні. Цікавим також є той факт, що китайці та японці посміхаються, навіть, розповідаючи про драматичні і також трагічні події, наприклад, про смерть своїх близьких. Подібна посмішка шокує, може здатися нелюдяною, якщо не розуміти її дійсного значення. Посміхаючись, представники цих культур хочуть понизити негативну дію сумної події на співрозмовника, не засмучувати його цим, тобто вона теж є соціально спрямованою.

В Україні посмішка – це найчастіше вираження природного, щирого налаштування, симпатії, гарного відношення до оточуючих.

Ми не ставимо за мету в результаті вивчення проблем культурного непорозуміння, їх аналізу та розв'язання, опрацювати всі можливі проблемні ситуації та дати універсальні поради на всі випадки, бо це не є можливим. Задачею є сформувати в студентів вміння бачити і співставляти факти зарубіжної та рідної культур, вміння не «формувати враження на очевидних ознаках схожості явищ, а очікувати відмінностей, бути до них готовими і, як результат, розуміти та відчувати їх логіку та значення» [4, с. 92].

Найкращі взірці сучасного та класичного мистецтв у системі підготовки майбутніх вчителів зарубіжної літератури до поза навчальної діяльності можуть стати у пригоді педагогу для формуванні коректних морально-естетичних суджень молоді. Адже мистецтво є провідником усього найкращого через віки, аккумулятором життєвого досвіду, людських моральних цінностей.

Студенти активно намагаються розібратися у закономірностях навколишнього світу, формуючи систему поглядів і власний світогляд. Їм цікаві і останні події, що відбуваються у світі політики, економіки, науки та мистецтва. Отже, однією з особливостей старшого юнацького віку вважаємо інтерес до всього сучасного, модного, нового. Тому необхідним для успішної реалізації підготовки майбутніх вчителів зарубіжної літератури до поза навчальної діяльності вбачаємо включення у позанавчальні заходи інформації про останні досягнення у світі культури, про сучасних митців, стилі та технології, які домінують сьогодні в музиці, візуальному мистецтві, кіно та театрі. Звідси, вважаємо доцільним в нашому дослідженні виконувати педагогічну умову актуалізації знань.

У позанавчальних заходах, спрямованих на підготовки майбутніх вчителів зарубіжної літератури до поза навчальної діяльності в школі необхідно згадати про такі стилі, як пін-ап, поп-арт; надбання сучасних архітекторів (публічна бібліотека Канзас-Сіті, кубічні будинки Піта Блома, «Танцюючий будинок» у Празі), обговорення балету має бути проілюстровано такими стилями, як модерн, Контемпорарі-денс; аналіз кіномистецтва не буде повним, якщо не присвятити час знайомству з новітніми технологіями в кіно (3D, 4D, motion capture технології) тощо.

Ще один приклад реалізації цієї умови: використання майстер-класу на основі обговорення мистецтва коміксів. Наш вибір пояснюємо тим, що комікси визначаються як синтез елементів літератури, кінематографа (перш за все – анімації) і образотворчого мистецтва.

Мальована література в західних країнах – розвинена індустрія, частина книжкової культури з багатим родоводом і традиціями, що склалися. До створення «веселих малюнків» причетні низка іменитих художників, що прославилися зовсім не одними коміксами: Френк Фразетта, Мебіус, Режіс Луазель, Мило Манара та інші; письменники Курт Воннегут, Рей Бредбері, Ніл Гемен, Річард Матесон.

Засновником цього жанру вважається англійський художник Томас Роулендсон (1756-1827) із його серією «Мандрівки доктора Синтаксиса у пошуках мальовничого».

У XX ст. комікс став одним з популярних жанрів масової культури. До цього часу комікси, в основному, втратили комічність, за яку отримали назву. Основним жанром коміксів стали пригоди: бойовики, детективи, жахи, фантастика, історії про супергероїв.

Комікси можуть бути всілякі і за літературним жанром, і за стилем малювання. У вигляді коміксів адаптуються навіть твори класичної літератури. За сюжетами коміксів було знято безліч фільмі, серед яких: «Капітан Америка», «Людина-павук», «Неймовірний Халк», «Люди Ікс», «Залізна людина», «Тор», «Люди в чорному» та ін. Тематика коміксів не обійшла стороною навіть тему музики. В 90-х роках були видані історії в малюнках майже про всіх рок-музикантів.

Після того, як викладач допоможе пригадати студентам історію коміксів, їх види та ознайомить їх з найпопулярнішими взірцями молодого мистецтва, пропонуємо провести для студентів майстер-клас з малювання цих «історій в картинках». Для цього викладач може винести вивчення правил, засобів та способів створення класичного коміксу на самостійну роботу (дати студентам Інтернет-адресу майстер-класу, або записати на диск). Потім необхідно розділити майбутніх учителів на рівні за кількістю групи і дати завдання намалювати комікс за обраною темою : «Наша подорож стежками мистецтва», «У пошуках краси», «Мистецтво руками кожного».

У визначений термін, коли всі роботи будуть готові, пропонуємо провести виставку-презентацію оповідань.

Завдяки таким заходам кожен студент зможе відчути себе художником, режисером, критиком, редактором, письменником, сценаристом, мультиплікатором; наблизитись до дорослого життя, відчути естетичний інтерес до світу та духовну насолоду від творчості, радість від факту причетності до мистецтва.

Для успішної реалізації вище перерахованих педагогічних умов необхідним є використання в процесі підготовки майбутніх вчителів зарубіжної літератури до поза навчальної діяльності в школі технічних засобів навчання та мережі Інтернет, яка відкриває доступ до безлічі інформації: репродукцій, фотографій видатних місць і просто цікавих фактів, що надає студенту можливостей індивідуально освоювати мистецькі цінності відповідно до власних інтересів та уподобань, самостійно знаходити шлях до краси, милуватися тими роботами митця, які знайдуть відгук у його серці і торкнуться глибин його душі. Адже через конкретно-чуттєві образи пізнається весь світ, формується естетичне бачення світу, духовний потяг до прекрасного.

Крім того, інформаційні технології вже впевнено викорінились в життя сучасної людини і тому перед вузом стоїть завдання підготувати майбутніх вчителів до швидкого сприйняття та опрацювання великих об'ємів інформації, навчити їх сучасних методів, засобів та технологій роботи з нею як у повсякденному житті, так і в ситуаціях, які вимагають нетрадиційного, творчого вирішення. Важливо ініціювати у студентів пошук інформації за темами у мережі Інтернет, що зробить структуру заходів більш глибокою та насиченою, а обговорення емоційно багатшими, сприятиме вихованню самостійного мислення та творчості молоді, вміння самостійно опрацьовувати, засвоювати, проживати інформацію перетворюючи її у власні знання. Тому використання потенціалу зарубіжної художньої культури у процесі підготовки майбутніх вчителів зарубіжної літератури до поза навчальної діяльності в школі неможливе без опори на педагогічну умову технологізації освіти, у якій провідну роль відіграє не тільки засвоєння знань, а й умінь і навичок пошуку та аналізу інформації у системі Інтернет.

Для реалізації цієї умови, під час підготовки позанавчальних заходів ми спонукаємо студентів до пошуку моральних рішень у відображених митцями епізодах, стимулюємо до висловлювання та формування власної точки зору відповідно до життєвого досвіду особистості на основі конкретних фактів та прикладів, створюємо атмосферу пошуку, мислення, аналізу. Таким проблемним запитанням стала в нашому дослідженні таємниця Джоконди. Хто ж насправді зображений на портреті? В чому загадка посмішки? Чому саме до Джоконди прикута увага дослідників та поціновувачів?

Насправді на жодне з цих питань не існує єдиної відповіді в світі. Тому їх і було обрано для самостійного дослідження студентів. У такий спосіб ми надаємо можливість юнакам та дівчатам самостійно поринути у світ інформації, незчисленних досліджень та версій, самостійно придивитись до кожної дрібниці у портреті, вдивляючись у потаємні знаки, відчути себе дослідниками, поринувши у світ науки та фактів, і, проаналізувавши все побачене та почуте, зробити власні висновки та обрати для себе саме ту теорію, яка відповідає уподобанням та моральним основам особистості майбутнього педагога.

Чи це буде романтична історія про матір Леонардо да Вінчі, якої він був позбавлений з дитинства, чи то зображення потаємного кохання, чи то загальноприйнята версія портрету Лізи Герардіні, дружини торговця шовком з Флоренції Франческо дель Джокондо, чи то автопортрет митця у жіночій подобі. Вирішувати студентам. Крім того, свою версію разом з однодумцями майбутні педагоги групами мають представити однокурмникам, довівши власний погляд, спираючись на останні відкриття.

Передбачаємо, що таке завдання стимулюватиме в студентів інтерес, здивування від нового відкриття. В такий спосіб викладач зможе використати важливий компонент проблемного стимулу – аналіз протилежних висловлювань, який сприяє ситуації зіткнення спірних точок зору, активізує розумову діяльність студентів, що збагачує їхній моральний досвід, навчає вмінню висловлювати і доводити власну точку зору і водночас поважати переконання інших, формує готовність вислухати та зрозуміти співрозмовника, вчить доброзичливості, активним діалогічним відношенням з опонентом, надає позанавчальній діяльності азарту та емоційності, які сприяють формуванню більш глибоких знань та переко-

нань. «Відбиття знань в емоціях – важлива умова переходу знань у переконання, умова становлення переконаності й світогляду. Емоційний стан має величезну зворотну силу впливу на розум, на все інтелектуальне життя молоді. В роки юнацтва розум особливо чутливий до емоційного стану» [3, с. 402].

У результаті заходу студенти володіють більшим фактажем знань, адже він збагачений елементом европеїзму, майбутні педагоги поступово перетворюються з об'єкта пасивного сприймання на суб'єкта активного самовиховання [2, с. 86].

Вміння знаходити потрібну інформацію у мережі Інтернет є важливим аспектом навчально-виховного процесу і несе економію часу, доступ до безмежної кількості інформації та наочність, використання яких робить навчання більш різноманітним та доступним, допомагає викладачу формувати творчу активність студентів у процесі їх підготовки до поза навчальної діяльності в школі.

Висновки і пропозиції. Передбачаємо, що в результаті впровадження та реалізації розроблених нами педагогічних умов підготовки майбутніх вчителів зарубіжної літератури до поза навчальної діяльності в школі, майбутні педагоги зможуть сягнути необхідної в цьому віці самореалізації у виховній самодіяльності, навчитися об'єктивній оцінці себе та інших, відчути себе значущим, виховати самостійність у розв'язанні нестандартних задач, відповідальність, лабільність у думках та судженнях, сформувати естетичне бачення світу, розширити світогляд та мистецтвознавчий тезаурус, набути естетичної культури, стати гідними представниками полікультурного глобалізованого суспільства та застосувати ці навички на практиці у процесі поза навчальної діяльності в школі.

Список літератури:

1. Бим И.Л. Концепция обучения второму иностранному языку (неметкому на базе английского). Обнинск:Титул, 2001. – С. 44-48
2. Галузинський В.М., Євтух М.Б. Педагогіка: теорія та історія: Навч. посібник. – К.: Вища школа, 1995. – С. 86-87.
3. Сухомлинський В.О. Твори : В 5 т. – К.: Рад. шк., 1977. Т. 3. – С. 502.
4. Эстетическое сознание и процесс его формирования / Ин-т философии АН. – М.: Искусство, 2003. – 256 с.

Батрак Т.В.
Николаевский национальный університет имени В.А. Сухомлинского

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ЗАРУБЕЖНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ К ВНЕКЛАССНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ШКОЛЕ

Аннотация
В контексте нашего исследования были разработаны педагогические условия подготовки будущих учителей зарубежной литературы к внеклассной деятельности в школе. А именно: формирование понимания зарубежной культуры сквозь призму интеграции национальных культур во всемирную; погружение в современное искусство с опорой на классическое, демонстрации социальной действенности искусства; воспитание стремления к красоте общения через познание культурного разнообразия; актуализации знаний; технологизации образования. Также автором представлены формы реализации предложенных педагогических условий. Особое внимание было уделено использованию во внеклассной деятельности материалов по современному искусству. В статье описаны такие формы реализации педагогических условий подготовки будущих учителей зарубежной литературы к внеклассной деятельности, как виртуальные экскурсии, фотокросс, мастер класс, творческое задание и др.
Ключевые слова: педагогические условия, студенты, зарубежная литература, современное искусство, формы реализации.

Batrak T.V.
Mykolayiv State University named after V.O. Sukhomlynskyi

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF PREPARATION OF FUTURE TEACHERS OF FOREIGN LITERATURE TO OUTSIDE LEARNING ACTIVITIES AT SCHOOL

Summary
In the context of our study pedagogical conditions of preparation of future teachers of foreign literature to outside learning activities were designed. Namely: forming an understanding of foreign culture through the prism of integration of national cultures into the world's one; immersion into contemporary art based on classical one, demonstration of arts social activity; forming the desire for beauty of communication through the knowledge of cultural diversity; updating of knowledge; technologizing of education. Also, the author presents the forms of the proposed educational conditions. Special attention was paid to the use of materials on contemporary art in the extra-curricular activities. This article describes the following forms of implementation of pedagogical conditions of training future teachers of foreign literature to outside training activities as virtual tours, fotokros, master class, creative task, etc.
Keywords: pedagogical conditions, students, foreign literature, modern art, forms of implementation.

УДК 378.14:005.336.1:796.5:338.48

КРИТЕРІЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ТУРИЗМОЗНАВСТВА У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Безкоровайна Л.В.
Запорізький національний університет

У статті згідно визначеної концепції професійної підготовки майбутніх фахівців з туризмознавства у вищих навчальних закладах; з'ясування структури готовності майбутніх фахівців з туризмознавства до професійної діяльності; спроектованої системної моделі професійної підготовки майбутніх фахівців з туризмознавства у вищих навчальних закладах, яка вміщує критеріально-аналітичну складову, що є завершальною в цій системі; з метою розробки методики оцінювання сформованості компонентів готовності майбутніх фахівців з туризмознавства до професійної діяльності, визначені критерії ефективності професійної підготовки майбутніх фахівців з туризмознавства у вищих навчальних закладах, а саме: мотивації до безперервної освіти з туризмознавства, критерій професійної компетентності, професійно-творчий критерій. Подано змістовну складову показників критеріїв ефективності професійної підготовки майбутніх фахівців з туризмознавства у вищих навчальних закладах за трьома рівнями: високий, середній, низький.

Ключові слова: майбутній фахівець з туризмознавства, критерії ефективності, професійна підготовка, концепція професійної підготовки.

Постановка проблеми. Актуальність і важливість обґрунтування й визначення критеріїв ефективності професійної підготовки майбутніх фахівців з туризмознавства у вищих навчальних закладах зумовлені тим, що запровадження нових сучасних технологій організації діяльності туристичних підприємств, інноваційних методів надання туристичних послуг, зростання конкуренції в індустрії туризму, викликають підвищені вимоги щодо якості професійної підготовки фахівців з туризмознавства. Тож, результатом означеної підготовки має бути високий рівень готовності майбутніх фахівців з туризмознавства до успішного й ефективного виконання майбутньої професійної діяльності відповідно до вимог роботодавця, суспільства, власних професійних потреб.

Досліджуючи окреслене питання, ми враховували, що комплекс критеріїв, якими оперує роботодавець туристичної галузі, варіюється за структурою та пріоритетами, і помітно відрізняється від критеріїв, що є важливими для студентів. Проте, спираючись на цей комплекс, роботодавець має можливість впливати на освітній процес підготовки майбутніх фахівців з туризмознавства та коригувати його задля отримання певної відповідності результатів цієї підготовки вимогам професійної діяльності в галузі туризму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним підґрунтям дослідження слугували праці вітчизняних та зарубіжних авторів у таких напрямах: проблеми неперервної професійної освіти (С.У. Гончаренко, А.О. Лігоцький, Н.Г. Ничкало, С.О. Сисоєва); теоретичні та методичні засади професійної підготовки майбутніх фахівців у вищій школі (А.М. Алексюк, М.Б. Євтух, Л.П. Сущенко); особливості розвитку особистості майбутніх фахівців у процесі професійної підготовки (В.М. Гриньова, В.В. Рибалка, В.А. Семиченко); теоретичні основи неперервної туристичної освіти (В.О. Квартальнов, І.В. Зорін, В.К. Федорченко). На основі теоретичного аналізу [1; 2; 5] та власного досвіду з обраного питання ми розглядаємо професійну підготовку майбутніх фахівців з туризмознавства у вищих навчальних закладах як цілісну, відкриту, мобільну, інтеграційну, багаторівневу педагогічну систему, функціонування якої передбачає створення певних організаційно-педагогічних умов, науково-методичного та інформаційного забезпечення, проектування освітньо-інформаційно-професійного середовища з урахуванням взаємозв'язку з роботодавцем задля розвитку особистості фахівця на основі оволодіння необхідною системою знань, умінь, навичок і здатностей, формування професійних й особистісних якостей, що враховують соціальні потреби та забезпечують ефективність майбутньої професійної діяльності в індустрії туризму.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Обґрунтовуючи провідну концепцію професійної підготовки майбутніх фахівців з туризмознавства, ми дійшли твердження, що означена підготовка є цілісною педагогічною системою, яка побудована на основі комплексного підходу щодо проектування змісту та злагодженого поєднання традиційних і сучасних комп'ютерно орієнтованих методів і засобів навчання, звичайних й дистанційних форм організації навчального процесу; а також особистісного підходу, що забезпечує не лише всебічний розвиток майбутніх фахівців з туризмознавства, а й поетапне формування їх готовності до професійної туристичної діяльності відповідно до індивідуальних можливостей, здібностей, особистісних якостей та академічних здобутків. З урахуванням нормативно-правової основи [1; 2; 4; 6], провідних наукових праць дослідників (А.В. Віндюк, В.О. Квартальнов, І.В. Зорін, Н.Г. Ничкало, Л.П. Сущенко, С.О. Сисоєва, В.К. Федорченко), відповідно до визначеної нами концепції професійної підготовки майбутніх фахівців з туризмознавства у вищих навчальних закладах; з'ясування структури готовності майбутніх фахівців з туризмознавства до професійної діяльності; спроектованої системної моделі професійної підготовки майбутніх фахівців з туризмознавства у вищих навчальних закладах, яка вміщує критеріально-аналітичну складову, що є завершальною в цій системі; а

також з метою розробки методики оцінювання сформованості компонентів готовності майбутніх фахівців з туризмознавства до професійної діяльності, визначені такі *критерії ефективності* професійної підготовки майбутніх фахівців з туризмознавства у вищих навчальних закладах, як: *мотивації до безперервної освіти з туризмознавства, критерій професійної компетентності, професійно-творчий критерій.*

Метою статті є обґрунтування і визначення критеріїв ефективності професійної підготовки майбутніх фахівців з туризмознавства у вищих навчальних закладах.

Відповідно до визначеної мети встановлено дослідницькі **завдання**:

1. Теоретично обґрунтувати та визначити критерії ефективності професійної підготовки майбутніх фахівців з туризмознавства у вищих навчальних закладах.

2. Висвітлити, схарактеризувати зміст показників критеріїв ефективності професійної підготовки майбутніх фахівців з туризмознавства у вищих навчальних закладах, їх особливості за рівнями (високим, середнім, низьким).

3. Розкрити перспективи, надати рекомендації щодо реалізації критеріїв ефективності у професійній підготовці майбутніх фахівців з туризмознавства у вищих навчальних закладах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно проблематики нашого дослідження, під час розроблення критеріїв ефективності професійної підготовки майбутніх фахівців з туризмознавства у вищих навчальних закладах, ми враховували, що вони мають відповідати таким специфічним умовам: бути об'єктивними, порівнянними, містити досить вагомі показники і бути стійкими на певному проміжку часу.

Тож, розкриємо змістовну складову показників критеріїв ефективності професійної підготовки майбутніх фахівців з туризмознавства у вищих навчальних закладах більш ґрунтовно.

Показниками *критерію мотивації до безперервної освіти з туризмознавства* нами визначено такі: стійкі мотиви і професійно-ціннісні орієнтації, що забезпечують цілеспрямоване опанування знаннями та інтерес до обраної спеціальності; позитивне ставлення до професійної діяльності з туризмознавства й потреби у підвищенні власного рівня готовності до її виконання; потреба у творчому самовираженні та постійному самовдосконаленні протягом життя; усвідомлення значущості самоосвіти і саморозвитку, постійний інтерес до безперервної освіти, самоосвіти протягом життя.

Показники вимірювання *рівнів критерію мотивації до безперервної освіти з туризмознавства*, розроблені автором, наведені в Таблиці 1.

З огляду на те, що *професійну компетентність майбутніх фахівців з туризмознавства* ми розглядаємо як інтегральну структурну характеристику їх ділових та особистісних якостей, що обумовлена значним впливом зовнішніх і внутрішніх факторів, та відображає: рівень знань, умінь, навичок і досвіду, достатній для самостійного виконання певних видів діяльності, вирішення типових професійних завдань і оцінювання результатів своєї праці; а також здатність до самостійного набуття нових знань й умінь за фахом та реалізації себе у професійній діяльності, *показники критерію професійної компетентності майбутніх фахівців з туризмознавства* вміщують такі складові елементи:

- *змістовну*, що визначає повноту оволодіння студентами системою знань з туризмознавства відповідно до передбаченого навчальним планом обсягу, ґрунтовне розуміння, аналіз й викладення набутих знань; усвідомлене і правильне застосування їх на практиці;
- *операційно-діяльнісну складову*, що визначається набуттям студентами необхідним за навчальним планом колом умінь та навичок з туризмознавства; умінням здійснювати організаційні, управлінські, сервісні види діяльності; самостійність і якість виконання професійно спрямованих завдань; розумінням сутності і значення інформації в розвитку сфери туризму; володінням основними способами роботи в локальному та\або мережевому IT-середовищі туристичного підприємства для забезпечення інформацією проектної діяльності в туризмі; застосуванні програмних туристичних систем для створення і просування туристичного продукту; прийнятті ефективних IT-рішень у здійсненні професійної діяльності з нестандартними турами;

Таблиця 1

Показники вимірювання рівнів критерію мотивації до безперервної освіти з туризмознавства

Критерій	Показник вимірювання		
	високий рівень	середній рівень	низький рівень
Мотивації до безперервної освіти з туризмознавства	Наявність: постійної потреби у пізнанні, інтересу і бажання отримувати нові знання; стійкої потреби в отриманні нової інформації; усвідомлення значущості професійної діяльності та потреби у підвищенні власного рівня готовності до її здійснення; сформованих ціннісних орієнтацій, інтересу до обраної спеціальності, морально-психологічної готовності до виконання професійної діяльності; задоволеності власними результатами навчання та практичної діяльності; позитивного ставлення до професійної діяльності; мотивації до самовдосконалення і самонавчання протягом життя; потреби у самовираженні, творчому ставленні до професійної діяльності.	Поява: мотивів, інтересів, потреб, бажань, намірів та часткове усвідомлення й розуміння необхідності отримання знань, умінь та навичок з туризмознавства.	Невизначеність або відсутність: мотивів, інтересів, потреб, бажань, розуміння необхідності отримання знань, умінь та навичок з туризмознавства.

- *особистісну*, що відзначається сформованістю і проявом особистісних якостей студентів: інтелектуальних, емоційно-вольових, комунікативних, міжособистісного спілкування, адаптації, професійної самосвідомості, майстерності, творчості, самоактуалізації, самовизначення; освіченістю, полікультурністю; а також здатністю до постійного професійного розвитку та реалізації у професійній діяльності.

Показниками критерію професійної компетентності ми визначили системність професійних знань; вміння визначати стратегію майбутньої професійної діяльності, володіння різними методами, прийомами, способами, методиками в процесі професійної діяльності; ефективне оперування інформацією, використання сучасних інформаційних технологій в практичній діяльності; вміння організувати свою діяльність і діяльність колективу; повне і ґрунтовне оволодіння знаннями і уміннями щодо: організації туристичної діяльності; документального забезпечення туристичних послуг; створення психологічного клімату при спілкуванні зі споживачем; правильного вибору і використання технічних засобів та інформаційних технологій під час надання туристичних послуг; організації сервісної діяльності; розробки проекту надання туристичних послуг; забезпечення необхідної якості туристичних послуг; побудови технологічного процесу щодо виконання комплексу туристичних послуг; використання іноземних мов у професійній діяльності; погодження, оформлення і доведення туристичних послуг до споживача; здійснення ефективної туристичної діяльності в сучасних ринкових умовах.

Показниками професійно-творчого критерію ефективності нами визначено мотивацію до творчості як стилю життя та професійної діяльності; постійне прагнення до самовдосконалення, самоактуалізації та самореалізації, набуття нових знань та творчого застосування їх у практиці, збагачення та розширення професійно-творчої діяльності; вміння ініціювати дослідницько-інноваційні проекти, генерувати творчі ідеї; намагання і здатність до цілеспрямованого постійного підвищення рівня професійно-творчого потенціалу.

Тож, з огляду на викладене, вважаємо, що результатом ефективності означеної підготовки має бути високий рівень готовності майбутніх фахівців з туризмознавства до успішного виконання майбутньої професійної діяльності. Під час визначення і розробки критеріїв ефективності ми враховували, що впровадження нових сучасних технологій, комп'ютеризація підприємств туристичної галузі, зростання конкуренції в індустрії туризму, викликають посилення вимог щодо якості професійної підготовки фахівців з туризмознавства.

Також ми переконані, що комплекс критеріїв, якими оперує роботодавець туристичної індустрії, варіюється за структурою та пріоритетами, і помітно відрізняється від критеріїв, важливих для студентів, але спираючись на цей комплекс, роботодавець має можливість впливати на освітню діяльність навчального закладу і коригувати її задля відповідності професійній підготовці фахівця вимогам професійної діяльності.

Критерії ефективності професійної підготовки майбутніх фахівців з туризмознавства у вищих навчальних закладах визначаються під час проведення тестових завдань, проміжних контрольних тестів, підсумкових модульних тестів, ректорських контрольних, професійних випробувань під час проходження стажування і практики на туристичних підприємствах.

Професійні здібності, знання, навички й уміння, що реалізує майбутній фахівець з туризмознавства, повинні відповідати вимогам професійного освітнього стандарту. На нашу думку, застосування в освітньому процесі професійної підготовки майбутніх фахівців з туризмознавства у вищих навчальних закладах розробленої нами методики оцінювання сформованості компонентів готовності майбутніх фахівців з туризмознавства до професійної діяльності надасть можливість об'єктивно і чітко з'ясовувати рівень готовності майбутніх фахівців з туризмознавства до професійної діяльності, а також здійснювати постійний моніторинг щодо її сформованості.

Висновки з даного дослідження. Таким чином, на основі теоретичного підґрунтя нормативно-правової та наукової літератури, власного педагогічного досвіду, нами визначені критерії ефективності професійної підготовки майбутніх фахівців з туризмознавства у вищих навчальних закладах (*мотивації до безперервної освіти з туризмознавства, професійної компетентності та професійно-творчий критерій*), а також показники вимірювання їх рівнів.

Розроблення критеріального апарату здійснювалось нами з метою попереднього створення інструментарію, за допомогою якого можливо встановити ступінь ефективності педагогічної технології задля переконання у необхідності нововведень в освітній процес професійної підготовки майбутніх фахівців з туризмознавства у вищих навчальних закладах. Опрацьовування критеріїв ефективності професійної підготовки майбутніх фахівців з туризмознавства у вищих навчальних закладах здійснювалось з урахуванням відповідності таким умовам: об'єктивності, порівняння, наявності вагомих показників, а також стійкості на певному проміжку часу.

Перспективами подальших досліджень вбачаємо вивчення питань оптимізації педагогічної технології професійної підготовки майбутніх фахівців з туризмознавства у вищих навчальних закладах.

Список літератури:

1. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18
2. Закон України «Про туризм» Із змінами, внесеними згідно із Законом N 222-VIII (222-19) від 02.03.2015, ВВР, 2015, N 23, ст. 158 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1282-15.
3. Літвінова-Головань О.П. Аналіз підготовки фахівців з дозвільної анімації в сучасних вищих навчальних закладах України / О.П. Літвінова-Головань, Л.В. Безкоровайна // Науковий вісник мелітопольсько-

го державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка, 2 (13). Мелітополь, 2014. – С. 333-339. DOI: http://dx.doi.org/10.7905/нвмдпу.v0i13.953
4. Національна Доктрина розвитку освіти (затв. Указом Президента України від 17.04.2002 р.; 347 [Електронний ресурс]. – К.: Шкільний світ, 2002. – 23 с. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/347/2002
5. Нова редакція Міжнародної стандартної класифікації освіти (МСКО) – 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.tempus.org.ua/uk/vyshha-osvita-ta-bolonskyj-proces/informacijno-analitychni-materialy/614-nova-redakcija-mizhnarodnoji-standartnoji-klasifikaciji-osviti-msko-2011-r-.html
6. Проект Концепції розвитку освіти України на період 2015-2025 років. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.prof.univ.kiev.ua/prof/home/2010-12-22-00-05-45/2-events/571--2015-2025-.html
7. Федорченко В.К. Теоретичні та методичні засади підготовки фахівців для сфери туризму: Автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.04 / В.К. Федорченко ; Ін-ут педагогіки і психології проф. освіти АПН України. – К., 2004. – 43 с.

Безкоровайная Л.В.
Запорожский национальный университет

КРИТЕРИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ ПО ТУРИЗМОВЕДЕНИЮ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Аннотация
В статье автором в соответствии с концепцией профессиональной подготовки будущих специалистов по туризмоведению в высших учебных заведениях; согласно структуры готовности будущих специалистов по туризмоведению к профессиональной деятельности; системной модели данной подготовки, содержащей критериально-аналитическую составляющую, которая является завершающей в этой системе; а также с целью разработки методики оценки сформированности компонентов готовности будущих специалистов по туризмоведению к профессиональной деятельности, определены критерии эффективности исследуемой подготовки, а именно: мотивации к непрерывному образованию по туризмоведению, критерий профессиональной компетентности, профессионально-творческий критерий. Раскрыто также содержание показателей данных критериев по трем уровням: высокий, средний, низкий. Даны рекомендации по вопросам исследования, определены перспективные направления дальнейшей работы.
Ключевые слова: будущий специалист по туризмоведению, критерии эффективности, профессиональная подготовка, концепция профессиональной подготовки.

Beskorovaynaya L.V.
Zaporozhye National University

CRITERIA OF EFFICIENCY TRAINING FUTURE MASTERS OF TOURISM IN HIGHER EDUCATION

Summary
The article by theoretical analysis of legislative and special scientific literature and personal experience, the author defined performance criteria for professional training of future masters of tourism in higher education, namely the motivation for continuing education tourism criterion of professional competence, professional and creative criteria. Performance measures designed to develop methods of formation evaluation components of future masters of tourism to the profession. Also, the basis for determining the criteria served as a training concept and model of future masters of tourism to the profession that criterion contains analytical component, which is the final in this system. According to the author, the use in the educational process of training of future masters of tourism in higher education assessment of methodology formation components of future masters of tourism to professional activity provide an opportunity objectively and accurately ascertain the level of readiness and perform constant monitoring of its forming. The author reveals substantial part of the efficiency performance criteria training of future masters of tourism in higher education at three levels: high, medium, low.
Keywords: future masters of tourism, performance criteria, professional training, concept of training.

УДК 37.01

ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ ЕСТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Гатеж Н.В.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті висвітлено зміст естетичного виховання та особливості виховання естетичної культури учнів загальноосвітнього навчального закладу. Проаналізовано елементи естетичної культури як важливої складової всебічного розвитку особистості. Також доведено, що характер і ступінь розвитку естетичного почуття і естетичного смаку, їх виховання є важливим фактором формування естетичної культури особистості. Автором відзначено, що проблема виховання естетичної культури школярів є надзвичайно актуальною і необхідною для подальшого вивчення та наукового обґрунтування. Встановлено, що лише естетично та морально багате покоління зможе розбудувати сильну державу та змінити стереотипи поведінки в сучасному суспільстві.

Ключові слова: естетичне виховання, естетична культура, естетичні потреби, естетичні ідеали, естетичні смаки, виховання естетичної культури, образотворче мистецтво, вчитель образотворчого мистецтва.

Постановка проблеми. В останні роки в Україні розробляється принципово новий підхід до проблеми розвитку особистості. На відміну від традиційної освіти, яка недостатньо актуалізувала морально-етичний та естетичний складники виховання, гуманістично-орієнтована освіта веде до розкриття сутнісних якостей людини, її внутрішнього багатства й творчого потенціалу. У цьому аспекті найважливішу роль відіграє мистецька освіта. Сьогодні загальноосвітня школа має не лише забезпечити різнобічний розвиток індивідуальності учня на основі виявлення його задатків і здібностей, а й виховати особистість зі сформованою естетичною культурою, усталеними естетичними смаками, розвиненим почуттям прекрасного, здатну керуватися естетичними принципами у житті та творити за законами краси.

Питання виховання естетичної культури особистості набуває особливого значення в сучасних розвитку суспільства, коли загострюються суспільні суперечності, втрачаються загальнолюдські цінності, життєві ідеали молоді. Естетичне виховання повинно сприяти формуванню творчо активної особистості, здатної повноцінно сприймати прекрасне, гармонійне, досконале у житті, природі та мистецтві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У контексті нашого дослідження важливого значення набувають наукові досягнення вітчизняних дослідників у галузі теорії та практики естетичного виховання, вихідні засади якого відображені в Національній доктрині розвитку освіти, Національній програмі виховання дітей та учнівської молоді в Україні, Концепції художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх закладах України.

Значний внесок у розробку мети, принципів та реалізацію змісту естетичного виховання зробили Л. Масол, Н. Миропольська, В. Орлов, О. Рудницька, А. Комарова, М. Кнебель та ін. Широко висвітлено питання естетичного виховання у естетико-педагогічному аспекті у спадщині видатних українських педагогів і діячів освіти В. Сухомлинського, К. Ушинського Е. Водовозової, П. Каптерєва, С. Лисенкової, С. Русової та ін.

Різні аспекти питання формування естетичної культури розкрито в працях І. Беха, І. Зязюна, М. Киященко, Л. Левчук, Л. Масол, Н. Миропольської, О. Олексюк, О. Отич, Г. Падалки, О. Рудницької, О. Шевнюк, О. Щолокової та ін. Для теоретичного осмислення порушеної нами проблеми також важливе значення мають філософські дослідження (О. Буров, В. Василенко, Є. Волкова, В. Корнієнко).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Як бачимо, проблема формування в учнів естетичної культури є і залишається актуальною. Проте, наявний досвід вимагає додаткового аналізу проблеми у контексті визначення змісту основних принципів формування естетичної культури учнів загальноосвітнього навчального закладу засобами образотворчого мистецтва.

Мета статті. Метою статті є обґрунтування змісту естетичного виховання та особливостей виховання естетичної культури учнів загальноосвітнього навчального закладу.

Виклад основного матеріалу. Згідно нормативних документів, що регламентують організацію навчально-виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах, випливає, що питанню естетичного виховання приділяється належна увага. Зокрема, у Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI століття) визначено основну мету освіти, спрямовану на естетичне виховання та всебічний розвиток людини як найвищої цінності суспільства, формування її духовних смаків, ідеалів та розвиток художньо-творчих здібностей. Згідно Концепції виховання дітей та молоді у національній системі освіти, цілісний процес виховання передбачає художньо-естетичну освіченість і вихованість особистості. Особлива роль в естетичному вихованні молодого покоління, належить загальноосвітній школі.

Вчена Л. Масол пояснює, що загальна мистецька освіта – це підсистема шкільної освіти, що гармонійно поєднує навчання, виховання і розвиток дітей і молоді засобами мистецтва. Саме вона покликана підготувати їх до активної участі у соціокультурному житті, до подальшої художньо-естетичної самоосвіти. Науковець наголошує, що шкільна мистецька освіта є посередником між суспільно значущими культурними цінностями й особистісними цінностями людини, вона забезпечує набуття життєво важливих ком-

петентностей, які дають змогу самореалізуватися у найрізноманітніших видах художньої діяльності відповідно до індивідуальних інтересів і потреб [13, с. 6].

Педагогічна система української школи виявляє виняткову турботу про те, щоб підростаюче покоління отримало естетичне виховання, на все життя набуло почуття прекрасного. Естетичне ставлення учнів до дійсності у творчій діяльності припускає засвоєння моделі твірного, художньотворчого ставлення до світу, яке може бути вираженим у шкільному віці засобами мистецькотворчих видів діяльності [8].

Відомо, що естетичне виховання – система заходів, скерованих на вироблення та вдосконалення в людині здатності сприймати, правильно оцінювати, створювати прекрасне і піднесене у житті й мистецтві. Г.Ващенко зауважував, що естетичне виховання – це одне з найскладніших питань педагогіки [3]. Мета його полягає в тому, щоб сприяти всебічному розвитку особистості. Джерелами естетичного виховання є природа, краса побуту й довкілля, мистецтво, участь людини в різних видах діяльності, національні цінності. Спираючись саме на ці аспекти естетичної культури особистості, Г. Ващенко в змісті естетичного виховання розмежував такі напрями: а) естетика побуту (розвиток охайності в одязі, житті, уміння прикрасити приміщення); б) естетика сприймання краси природи; в) естетика творів мистецтва [2].

Слід відмітити, що зміст естетичного виховання, орієнтованого на формування естетичної культури учнів, передбачає розвиток у них здатності сприймати прекрасне в природі, у праці, у творах мистецтва, у навколишньому світі, у поведінці людей, які прагнуть насолоджуватися цим прекрасним [15, с. 52–55].

У контексті нашого дослідження важливим є питання естетичного виховання шляхом ознайомлення школярів з образотворчим мистецтвом, які визначені у нормативних та законодавчих документах: у Законі України «Про освіту», «Концепції національного виховання в Україні», «Національній державній комплексній програмі естетичного виховання», «Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття»)». Так, згідно Концепції національного виховання, одним із основних завдань загальноосвітньої школи, є «формування основ естетичної культури, розвиток естетичного досвіду особистості, її художніх здібностей; оволодіння цінностями і знаннями в галузі світового і народного мистецтва, музики, архітектури, усної народної творчості, національної пісенної і танцювальної культури, побуту, ремесел, гри; розвиток почуття прекрасного, формування здатності розуміти і цінувати твори мистецтва, пам'ятки історії, красу і багатство природи; здібність до творчої діяльності в різних видах мистецтва» [7, с. 141]. Завдання освіти та образотворчого мистецтва зокрема – допомогти учням реалізувати свої творчі задатки. Формування естетичної культури і творчих здібностей має відбуватися у гармонійній співпраці учня та вчителя. Така діяльність знаходиться у прямій залежності від того, як вона організована.

Педагогічна система української школи виявляє виняткову турботу про те, щоб підростаюче покоління отримало естетичне виховання, на все життя набуло почуття прекрасного. Естетичне ставлення школярів до дійсності у творчій діяльності припускає засвоєння моделі твірного, художньо-творчого ставлення до світу, яке може бути вираженим у шкільному віці засобами мистецько-творчих видів діяльності [8].

Таким чином, можна стверджувати, що за своєю структурою естетичне виховання складне й багатокомпонентне явище. Одним із компонентів естетичного виховання є художнє виховання, яке передбачає процес естетичного розвитку учнів засобами мистецтва, спрямований на формування інтересу до мистецтва, художньо-творчих здібностей та естетичної свідомості дітей; формування вміння сприймати, розуміти та оцінювати твори мистецтва. Завдяки художньому вихованню мистецтво стає для особистості життєвою цінністю в її духовному розвитку [1, с. 151].

Науковцями виявлено, що зміст естетичного й художнього виховання засобами образотворчого мистецтва реалізується в художній або художньо-трудовій творчій діяльність школярів. Отже, естетичне виховання надає кожному учню можливості для художньо-творчого розвитку й саморозвитку. Воно, за твердженням Т. Поніманської, «...формує самостійну художньо-трудову діяльність, яка виникає з ініціативи дітей, відповідає їхнім інтересам та потребам і вимагає особливого ставлення дорослих, непрямого педагогічного керівництва для збереження інтересу до самостійної творчої діяльності» [16, с. 281].

Враховуючи висновки науково-педагогічних досліджень, зазначимо, що естетичне виховання в загальноосвітній школі трактується як цілеспрямований, організований процес формування у дітей розвиненої естетичної свідомості, художньо-естетичного смаку, здатності сприймати, творити й цінити прекрасне. Б. Ліхачов зазначає, що «естетичне виховання включає в себе естетичний розвиток – організований процес становлення в дитини природних істотних сил, які забезпечують активність естетичного сприйняття, відчуття, творчої уяви, емоційного переживання, образного мислення, а також формування духовних потреб» [12, с. 284]. Естетична діяльність – безперервний процес формування і реалізації певних творчих умінь, навичок, здібностей, гармонізації себе і світу. З огляду на це естетичне виховання можна розглядати як системну діяльність, спрямовану на розвиток чуттєвої сфери особистості, її умінь сприймати, оцінювати явища естетичної дійсності за законами краси, збагачувати у процесі їх сприймання свій внутрішній світ, оволодівати законами творчості і творити [5, с. 98–99].

Досвід педагогів свідчить, що естетичне сприйняття розвивається успішно, коли здійснюється систематичне спілкування з творами мистецтва. В процесі естетичного сприйняття нерідко виникають судження про побачене і почуте. Естетичні судження пов'язані з генетичною оцінкою всього твору, його змісту, втілення в художніх образах. Естетичні судження фіксують в словах те, що являється джерелом і суттю естетичних переживань [6].

Загальновідомо, що одне з важливих місць у гармонійному розвитку учня займає образот-

ворче мистецтво. Зокрема воно сприяє розвитку особистісних якостей, таких як відчуття краси та гармонії, здатності емоційно відгукуватись на різноманітні вияви естетичного у навколишньому світі, вміння бачити прекрасне у спостережуваних явищах та усвідомлювати його, потреба в споглядані та милуванні. Науково доведено, що різні види мистецтва сприяють розвитку здібностей розуміти прекрасне у мистецтві та повсякденній дійсності, виробленню системи художніх уявлень, поглядів, переконань. Зокрема твори образотворчого мистецтва приносять дітям естетичну насолоду та впливають на весь їх духовний світ. Актуальне естетичне виховання молоді не може спиратися лише на приклади класичного мистецтва, а вимагає включення в навчальний процес кращих взірців сучасного мистецтва, що надасть можливість педагогам навчити учнів правильно сприймати ті або інші прояви художньої культури, орієнтуватися в еволюції морально-етичних поглядів сьогодення, відрізняти справжнє від підробки, розуміти зміни, що відбуваються у культурному житті, долучатись до світу митців та самовиражатися за допомогою художньої творчості. На думку І. Зязюна, підготовка до входження в соціальне життя відбувається в контексті тієї культури, яка оточувала дитину з часу її народження [10, с. 11]. Саме тому необхідною умовою естетичного виховання, що відповідає вимогам сьогоднішнього життя та рівню розвитку суспільства, є виховання на яскравих прикладах митців-сучасників та їх творчості.

Щодо питання виховання художньо-естетичної культури школярів, то вона розуміється дослідниками як результат розвитку особистості, її освітньої діяльності, що відбиває духовний потенціал взаємодії з навколишнім світом і мистецтвом. Окрім цього процес формування художньо-естетичної культури тісно пов'язаний із становленням картини світу, розвитком мислення, емоційної сфери, прагненням удосконалювати себе й навколишній світ [4].

Поділяючи думку Н. Миропольської, зазначимо, що естетична культура містить у собі такі компоненти: естетичне сприймання – здатність виділяти в мистецтві та житті естетичні якості, образи і переживати естетичні почуття; естетичні почуття – емоційні стани, що викликаються оцінним ставленням людини до явищ дійсності й мистецтва; естетичні потреби – потреби в спілкуванні з художньо-естетичними цінностями, в естетичному переживанні; естетичні смаки – здатність оцінювати твори мистецтва, естетичні явища з позицій естетичних знань і ідеалів; естетичні ідеали – соціальні та індивідуально-психологічно зумовлені уявлення про досконалу красу в природі, суспільстві, людині, мистецтві; художні вміння, здібності в галузі мистецтва [14, с. 20–23].

Відомо також, що естетичну культуру особистості учня утворюють такі компоненти як естетична свідомість, естетичні потреби, естетична діяльність. Естетична свідомість – сукупність поглядів, знань, суджень, оцінок, ідей, ідеалів. Її основою є естетичне сприймання – процес відображення сутності предметів і явищ естетичної дійсності, співвідношення сприйнятого. Зокрема, автори підручника «Естетика» розрізняють два рівні естетичної свідомості: повсякденний і теоретичний. Повсякденний рівень складають естетичні емоції, переживання, почуття; теоретичний – естетичні оцінки, судження, погляди, теорії, ідеали [5].

Необхідно відмітити, що образотворче мистецтво як вища форма естетичної діяльності виділяє прекрасне як спеціальний об'єкт, спілкування з яким розвиває естетичне ставлення до дійсності і дає ціннісну орієнтацію естетичній свідомості. Творам образотворчого мистецтва притаманна висока чуттєвість, емоційна забарвленість художньої інформації, що забезпечує емоційно-почуттєвий рівень реагування, що розширює межі пізнання навколишнього світу, допомагає усвідомити його багатство. У творах образотворчого мистецтва закладено увесь досвід ставлення до світу, що розширює історично обмежені межі досвіду особистості та передає їй історично багатоманітний досвід людства [9].

Характер і ступінь розвитку естетичного почуття й естетичного смаку, їх виховання є важливим фактором формування естетичної культури особистості, адже вони є одними із засобів ствердження людини в його перетворюючому відношенні до дійсності. Здатність сприймати прекрасне і насолоджуватися ним виступає тим збудником, без якого неможлива реалізація людиною потреби в ствердженні прекрасного у всіх без виключення сферах діяльності [11, с. 42].

Висновки і пропозиції. Отже, підсумовуючи вище сказане, можна сміливо стверджувати, що проблема виховання естетичної культури школярів є надзвичайно актуальною і необхідною для подальшого вивчення та наукового обґрунтування. Лише естетично та морально багате покоління зможе розбудувати сильну державу та змінити стереотипи поведінки в сучасному суспільстві. Вважаємо за необхідність впровадження в навчально-виховний процес загальноосвітніх навчальних закладів новітніх ефективних методик, які сприяли б вихованню естетичної культури учнів та їх розвитку в цілому. Перспективними напрямками дослідження є питання готовності майбутніх учителів образотворчого мистецтва до естетичного виховання школярів і формування їх естетичної культури.

Список літератури:

1. Базильчук Л. В. Естетичне виховання як засіб всебічного розвитку соціально значущої і самоцінної особистості / Л. В. Базильчук // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / ред. кол.: Н. С. Побірченко (гол. ред.) та ін. – К.: Науковий світ, 2004. – Вип. 10. – С. 149–153.
2. Ващенко Г. Г. Виховний ідеал: [підручник для педагогів, виховників, молоді і батьків] / Г. Г. Ващенко. – Полтава: Полтавський вісник, 1994. – 191 с.
3. Ващенко Г. Основи естетичного виховання / Г. Ващенко. – Лондон: Вид-во «Авангард», 1957. – 46 с.
4. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К., 1997. – 376 с.

5. Естетика: навч. посібн. / [М.П.Колесніков та ін.]; за ред. В.О.Лозового. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 205 с.
6. Естетичний досвід вчителя: Теорія і практика. Монографія /Науковий ред. В.Г. Бутенко. – Херсон, 1997. – 214 с.
7. Збірник нормативних документів з освіти та виховання / Упоряд. З. М. Онишків; Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2006. – 172 с.
8. Зязюн І.А. Виховання естетичної культури школярів: навч. посіб. – К. :ІЗМН, 1998. – 156 с.
9. Зязюн І. А. Естетичний досвід особи; формування і сфери вияву / І. А. Зязюн. – К. : Вища шк., 1976. –174 с.
10. Зязюн І. А. Естетичні засади педагогічної майстерності / І. А. Зязюн // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка. – Полтава, 2008. – Вип. 5. – Серія «Педагогічні науки». – С. 5–11.
11. Комарова А. И. Эстетическая культура личности / А. И. Комарова. – К. : Вища школа, 1988. – 152 с.
12. Лихачев Б. Т. Педагогика. Курс лекций: Учеб. Пособие для студентов пед. учебн. заведений и слушателей ИПК и ФПК / Б. Т. Лихачев. – М. : Прометей, Юрайт, 1998. – С. 284.
13. Масол Л. М. Художньо-педагогічні технології в основній школі: єдність навчання і виховання : метод. посіб. / Л. М. Масол. – Харків: «Друкарня Мадрид», 2015. – 178 с. : іл.
14. Миропольська Н. Виміри сформованості художньої культури школярів / Н. Миропольська // Мистецтво і освіта. – 2003. – №1. – С. 20–23.
15. Неменский Б.М. Мудрость красоты: о проблемах эстетического воспитания / Б.М.Неменский. – М.: Просвещение, 1987. – 253 с.
16. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів] / Т. І. Поніманська. – К.: Академвидав, 2006. – 456 с.

Гатэж Н.В.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

ОСОБЕННОСТИ ВОСПИТАНИЯ ЭСТЕТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ УЧЕНИКОВ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ

Аннотация
В статье отражено содержание эстетического воспитания и особенности воспитания эстетической культуры учеников общеобразовательного учебного заведения. Проанализированы элементы эстетической культуры как важной составляемой всестороннего развития личности. Также доказано, что характер и степень развития эстетического чувства и эстетического вкуса, их воспитания является важным фактором формирования эстетической культуры личности. Автором отмечено, что проблема воспитания эстетической культуры школьников является чрезвычайно актуальной и необходимой для дальнейшего изучения и научного обоснования. Установлено, что лишь эстетически и морально богатое поколение сможет развить сильное государство и изменить стереотипы поведения в современном обществе.
Ключевые слова: эстетическое воспитание, эстетическая культура, эстетические потребности, эстетические идеалы, эстетические вкусы, воспитание эстетической культуры, изобразительное искусство, учитель изобразительного искусства.

Gatesh N.V.
Chernivtsi National University named after Yuri Fedkovych

PECULIARITIES OF ESTHETIC CULTURE EDUCATION FOR PUPILS OF THE GENERAL EDUCATIONAL INSTITUTION

Summary
The article reflects the content of aesthetic education and the peculiarities of the education of the aesthetic culture of pupils of a general educational institution. The elements of aesthetic culture as an important component of the all-round development of the individual are analyzed. It is also proved that the nature and degree of development of aesthetic sense and aesthetic taste, their upbringing is an important factor in the formation of the aesthetic culture of the individual. The author noted that the problem of educating the aesthetic culture of schoolchildren is extremely relevant and necessary for further study and scientific justification. It is established that only aesthetically and morally rich generation will be able to develop a strong state and change the stereotypes of behavior in modern society.
Keywords: aesthetic education, aesthetic culture, aesthetic needs, aesthetic ideals, aesthetic tastes, education of aesthetic culture, fine arts, teacher of fine arts.

УДК 378

ПРОФЕСІЙНО ОРІЄНТОВАНІ ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ ТА ЇХНЯ КЛАСИФІКАЦІЯ

Горун Ю.М.
Інститут вищої освіти
Національної академії педагогічних наук України

У статті представлені результати теоретичного дослідження поняття «професійно орієнтовані Інтернет-ресурси». Наведено визначення та класифікація Інтернет-ресурсів за різними ознаками. Проаналізовано наукову літературу про освітню роль Інтернет-ресурсів. Висвітлено різновиди професійно орієнтованих Інтернет-ресурсів. Обґрунтовано доцільність вирішення сучасних педагогічних проблем, в тому числі професійної підготовки фахівця, через розробку та впровадження в навчальні заклади програм спецкурсів для різних дисциплін з використанням професійно орієнтованих Інтернет-ресурсів.
Ключові слова: професійно орієнтований, Інтернет-ресурс, інформаційна грамотність, фахівець, сайт, освітній Інтернет-ресурс, навчально-тренувальний сайт, чатова технологія, мультимедіа.

Постановка проблеми. Активний розвиток інформаційних технологій впливає на різні сфери життя. Торкнулося це і освіти. Нині основним елементом життєдіяльності людини в інформаційному суспільстві є інформація, якої навколо в надлишку, причому далеко не вся вона корисна. Існує велика кількість досліджень на тему шкідливого впливу інформації на людину. Тому виникає актуальна проблема пошуку і вибору тільки необхідних даних, а також способу їх правильного використання.

Сучасний фахівець повинен бути готовий і вміти ефективно і грамотно вирішувати професійні завдання, адекватно взаємодіяти з потоками медіаінформації, аналізувати, критично оцінювати її і використовувати у своїй професійній діяльності.

Після аналізу багатьох досліджень вчених в області медіаосвіти, медіакомпетентності і медіаграмотності стає зрозуміло, що ці дисципліни на сьогоднішній день відіграють важливу роль не тільки в підготовці майбутніх фахівців, а й в процесі здійснення професійної діяльності. А стрімкий розвиток інформаційних технологій передбачає їх впровадження і в навчальний процес. Важливим стає під час підготовки фахівців навчати їх поняттям «інформаційна грамотність» і «медіаграмотність», «інформаційна компетентність» і «медіакомпетентність». Інформаційні компетентність і грамотність полягають у володінні комп'ютерними технологіями, тобто більше розкривають технічний аспект створення продукції, в той час як медіакомпетентність передбачає використання працівником того медіапродукту, який передають засоби комунікації, в тому числі і з використанням інформаційних технологій.

Професійні якості, котрі потрібні фахівцю для здійснення професійної діяльності, можна розвивати за допомогою професійно орієнтованих Інтернет-ресурсів, які є медіазасобами формування умінь і навичок, що складають професійну компетентність фахівця, необхідну йому для здійснення професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі педагогічні та методичні аспекти використання комп'ютерних технологій у вищих навчальних закладах розглядалися в наукових працях Ю. Афанасьєва, В. Безпалько, Ю. Барановського, А. Верхоли, Т. Везірова, Л. Долінера, І. Зубкової, А. Куценко, С. Панюкової, О. Філатова та ін.

Проблеми використання Інтернет-технологій в процесі навчання фахівців висвітлювали в своїх роботах Г. Гершунський, І. Машбіц, Р. Семеренко. В дослідженнях В. Байкова, С. Глушакова, А. Тихонова доведено, що Інтернет-технології можуть бути використані як наочний і доступний спосіб професійної підготовки майбутніх фахівців.

На думку С. Губіна, В. Матчіна та В. Мордвінова, «Інтернет-технології в освіті представляють собою глобальний комплексний набір сучасних, єдиних у всьому світі, телекомунікаційних інструментальних засобів, універсальне програмно-методичне забезпечення, всеосяжну інформаційну середу, що включає величезні світові масиви інформації і дозволяє наповнити навчальний процес небаченим раніше обсягом інформації, як за кількістю, так і по мобільності відшукання і використання» [9, с. 56].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На нашу думку, існує необхідність розробки спецкурсів для різних дисциплін, які містили б в собі методику навчання за допомогою Інтернет-ресурсів. Для цього спершу потрібно виокремити різновиди професійно орієнтованих Інтернет-ресурсів, котрі можна використовувати у навчальному процесі підготовки фахівців тієї чи іншої спеціальності.

Формулювання цілей статті. Головною метою цієї роботи є проаналізувати різновиди Інтернет-ресурсів, їхню роль у процесі підготовки фахівців, а також виокремити професійно орієнтовані Інтернет-ресурси.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з Вікіпедією, Інтернет-ресурс – це сукупність веб-сторінок, доступних в мережі, які об'єднані як за змістом, так і навігаційно. Фізично Інтернет-ресурс може розміщуватися як на одному, так і на декількох серверах.

Також це вузол мережі Інтернет, комп'ютер, за яким закріплено унікальну IP-адресу, і взагалі будь-який об'єкт в Інтернеті, за яким закріплено адресу, що ідентифікує його в мережі (FTP-site, WWW-site тощо).

Це набір пов'язаних між собою інформаційних онлайнових ресурсів, призначених для перегляду через комп'ютерну мережу за допомогою спеціальних програм – браузерів. Веб-вузол

може бути набором документів в електронному вигляді [3].

Існують такі різновиди Інтернет-ресурсів:

1. Сайт – інформаційний ресурс, присвячений певній компанії, явищу, темі, події тощо.

2. Соціальні мережі – інтерактивний багато-користувацький Інтернет-ресурс, контент якого наповнюється самими учасниками мережі. Містять у собі автоматизоване соціальне середовище, що дозволяє спілкуватися групі користувачів, об'єднаних спільним інтересом – сторінки спільнот соціальних мереж. У спільнотах розміщується інформація по конкретній темі або за кількома тематиками, ведуться обговорення.

3. Блог – тематичний Інтернет-ресурс, котрий зазвичай належить одній людині. Тут публікуються статті, як правило, на певну вузьку тему. Зазвичай у блогах передбачена можливість залишати коментарі та спілкуватися.

4. Одностраничник – ресурс, що складається з однієї сторінки, на якій ємко і зрозуміло розкривається одна певна тема про товар, послугу, явище чи людину.

5. Портал або мережа сайтів – інформаційний або інтерактивний ресурс, що припускає велику кількість відвідувачів і напружений трафік. Вся мережа має загальне доменне ім'я.

6. Інтернет-сервіс – ресурс, який має вигляд каталогів, дошки оголошень, форуму, сховища або обмінника.

7. Розсилка – ресурс, що не має доменного імені і є засобом масового інформування [2].

Залежно від того, хто є власником, Інтернет-ресурси поділяються на персональні (власниками та розробниками є приватні особи) та комерційні (призначені для сприяння бізнесу з використанням засобів інформаційно-комунікаційних технологій).

Серед комерційних Інтернет-ресурсів можна виділити:

- сайти-візитки – містять загальні відомості про організацію;
- промо-сайти – призначені для реклами та просування певного товару або послуги;
- сайти електронної комерції – Інтернет-магазини, онлайн-аукціони, електронні представництва, онлайн офіси, які мають засоби для проведення комерційних операцій, замовлення товарів, оформлення документації та здійснення оплати.

Також існують Інтернет-ресурси некомерційних організацій, серед яких можуть бути сайти освітніх установ, урядових організацій, політичних партій, засобів масової інформації, закладів охорони здоров'я та ін.

За призначенням виділяють такі типи Інтернет-ресурсів:

- ресурси, що надають інформаційні матеріали. За видом матеріалів та способом їх подання можна виділити:
  · інформаційно-тематичні ресурси, в тому числі й навчальні;
  · сайти новин;
  · електронні бібліотеки;
  · енциклопедії, словники, каталоги;
  · сховища файлів різних видів, медіатеки, відеохостинги;
  · онлайн-спецкурси та семінари (вебінари).
- Інтернет-ресурси для онлайн-контактів та спілкування – форуми, веб-чати, соціальні мережі, блоги, сайти знайомств та мережних ігор;
- ресурси для здійснення комерційних операцій – Інтернет-магазини та аукціони, системи електронних платежів, сайти банків, бірж, пунктів обміну валют. До цього виду сайтів належать і ті, що пропонують різноманітні платні послуги – навчання іноземним мовам, консультації різних спеціалістів тощо.
- сайти онлайн-сервісів – електронна пошта, пошукові системи, перекладачі слів та текстів.

Крім того, до онлайн-сервісів відносять:

- надання хостингу – виділення апаратних та програмних ресурсів сервера для розміщення файлів користувача, забезпечення доступу до них, опрацювання запитів;
- онлайн-офіси – сервіс створення онлайн-документів: текстових, презентацій, електронних таблиць тощо;
- сервіс автоматизованої розробки веб-сайтів – для створення, редагування та керування вмістом веб-сайту.

За наповненням Інтернет-ресурси поділяються на:

- малі, що складаються з однієї або кількох сторінок та містять незначну кількість інформаційних матеріалів, як правило з одного питання. Такими можуть бути домашні сторінки користувачів, сайти-візитки та ін.
- тематичні сайти, які детально висвітлюють певну тему;
- багатофункціональні Інтернет-ресурси – портали, що містять багато різнопланових даних та надають різноманітні послуги користувачам [4].

Для використання Інтернет-ресурсів у професійній діяльності фахівець насамперед повинен володіти інформаційною грамотністю. На сьогодні через Інтернет можна не тільки отримати цікаву інформацію, але і поліпшити свої професійні навички. Так, за допомогою різних сайтів фахівець може підвищити свою професійну компетентність.

Серед вище зазначених різновидів Інтернет-ресурсів нині багато використовується під час підготовки фахівців різних галузей. Причому ці ресурси використовуються і як допоміжний засіб під час навчального процесу (електронна пошта для передачі інформаційних матеріалів між викладачем і студентами; онлайн-офіси для створення документів, таблиць і презентацій; різноманітні онлайн-словники та перекладачі тощо), так і як власне засіб навчання (інформаційно-навчальні портали, що містять матеріали з тих чи інших дисциплін, електронні бібліотеки та енциклопедії, онлайн-спецкурси та ін.).

Останнім часом поширеним видом Інтернет-ресурсів, котрі використовуються безпосередньо при підготовці фахівців, є навчально-тренувальний (англ. drill-and-practice site) – інформаційно-освітній портал, розташований в мережі Інтернет, котрий управляється викладачем, містить навчально-методичну інформацію і призначений для демонстрації механізмів і отримання практичних навичок створення, підтримки, управління, наповнення, редагування сайту, оцінки матеріалів і користувачів, отримання та публікації різнопланової інформації [5].

Крім навчально-тренувальних вчені виділяють освітні Інтернет-ресурси. За М. Булгаковим, С. Внотченко, О. Гридіною, це Інтернет-ресурси, створені для використання в процесі навчання (навчальні, навчально-методичні, науково-методичні), або призначені для інформаційного забезпечення системи освіти, діяльності освітніх установ [19, с. 150].

Такі вчені, как Н. Рижова, Д. Шуклін, Н. Єгорова, С. Каракозов, Д. Тевс, А. Данькін розглядають освітній Інтернет-ресурс як «групу взаємопов'язаних загальними гіперпосиланнями Web-сторінок, інформаційне наповнення яких цілком присвячено освітнім ресурсам конкретного навчального процесу, а саме – моделі процесу навчання та її основного системоутворюючого елементу – змісту навчання конкретного навчального предмету» [15].

Таким чином, освітній сайт (його ще можна назвати навчальним) – це Інтернет-ресурс, присвячений вивченню певної дисципліни, котрий містить навчальні матеріали в різних форматах (відео, презентації, документи, архіви, таблиці і т.д.). Користувачі мають доступ до всіх потрібних матеріалів і можуть ними оперувати, удосконалюючи не тільки знання з певної дисципліни, а й навички роботи з електронними даними, тобто такі сайти формують медіаінформаційну грамотність. Крім того, що на сайті розміщуються перевірені матеріали, є можливість проводити змагання різного типу (конкурси проектів, презентацій), розміщуючи роботи учасників на відповідній веб-сторінці. Основною відмінністю освітнього сайту від навчально-тренувального є орієнтація останнього на отримання та закріплення практичних умінь і навичок роботи з сайтами зареєстрованими користувачами. Тобто, навчально-тренувальний сайт є не стільки сучасним інформаційним каналом, єдиним способом доступу до актуальних інформаційних ресурсів, скільки засобом отримання навичок сайтової діяльності та підвищення сайтової компетентності студентів. Інакше кажучи, – засобом формування інформаційної компетентності [14].

Всі вищезазначені особливості та функції освітніх і навчально-тренувальних Інтернет-ресурсів вказують на те, що вони є медіазасобами формування професійних умінь і навичок майбутніх фахівців тієї чи іншої галузі. Тож їх можна віднести до професійно орієнтованих Інтернет-ресурсів – ресурсів, що надають можливість систематизувати навчальний матеріал із певної дисципліни в єдиному просторі, допомагають користувачам здійснювати раціональний відбір і порівняння інформації в Інтернет-просторі, навчають їх володінню комунікаційними та інформаційними технологіями, умінню працювати з будь-якими джерелами інформації та видами інформаційних ресурсів, а також створюють передумови для розвитку критичного мислення.

Але професійно орієнтовані Інтернет-ресурси не обмежуються одними лише навчально-тренувальними і освітніми сайтами. Так, грунтуючись на дослідженні Н. Маточкіної та А. Кіндеркнехта, ми можемо виділити такі групи професійно орієнтованих Інтернет-ресурсів:

1) інформаційні ресурси, котрі містять теоретичну інформацію з дисципліни;

2) інтерактивні освітні ресурси, що виконують практичну роль. Сюди можна віднести мережеві вправи для роботи в аудиторії і вдома, в групі і самостійно, а також програми з Інтернет-перевіркою рівня сформованості навичок;

3) блоги і форуми для вирішення різноманітних комунікативних завдань і формування навичок критичного мислення;

4) аудіо- та відеоподкасти як засоби використання комп'ютерних технологій в накопиченні наочного матеріалу [13, с. 140–141].

Серед найбільш ефективних Інтернет-ресурсів, котрі можуть бути використані як засоби навчання, дослідники називають блоги, форуми, чати, подкасти, відеохостінги [11].

Багато досліджень професійно орієнтованих Інтернет-ресурсів стосуються формування іншомовної комунікативної компетентності. П. Сисоєв подає визначення таких ресурсів – «це текстові, аудіо- та візуальні матеріали на різну тематику, що спрямовані на формування іншомовної комунікативної компетентності і розвиток комунікативно-когнітивних умінь, а також навчають здійснювати пошук, відбір, класифікацію, аналіз і узагальнення інформації» [18, с. 42]. Як засіб формування професійної іншомовної комунікативної компетентності студентів Інтернет-ресурси розглядає і А. Драгунова. Дослідник зазначає, що на цей час існує сім форматів ресурсів: Хотліст, Мультимедійний Скрепбук, Трежа Хант, Консепт Білдер, Інсайт Рефлектор, Сабджект Семпла, Ноледж Хант і Веб-квест [10, с. 164]. На її думку, «використання нових Інтернет-технологій, заснованих на застосуванні сукупності пошукових і проблемних видів діяльності та реалізованих найбільш ефективно за допомогою сучасних Веб 2.0, забезпечує формування у студентів лінгвістичної, соціокультурної, прагматичної, стратегічної, соціальної, дискурсивної і професійної компетентностей». Серед Інтернет-ресурсів А. Драгунова особливо виділяє освітні веб-квести, виконання яких передбачає, що інформація для роботи студентів знаходиться на різних Інтернет-ресурсах, що передбачає самостійний пошук і відбір ними необхідних даних [10, с. 166–167].

Вчений П. Мігірін стверджує, що мультимедійні засоби, котрі містяться в Інтернет-ресурсах, створюють «віртуальну реальність» справжнього спілкування [13]. Це досягається поєднанням друкованого тексту, графічного зображення, рухомого відео, статичних фотографій і аудіозаписів, що дозволяє задіяти майже всі органи чуття студентів під час навчального процесу.

Тему «віртуальної реальності» справжнього спілкування, зокрема чатів, розглядав і Р. Бужиков. Він досліджував це питання в контексті професійної підготовки майбутніх фахівців в умовах дистанційного навчання. Дистанційне навчання передбачає використання студентами Інтернет-технологій, завдяки яким стає можливим організація міжособистісного спілкування, як індивідуального, так і групового. До таких служб Інтернету відносяться електронна пошта, телеконференції, чатів технології, які, безумовно, в контексті нашого дослідження є професійно орієнтованими Інтернет-ресурсами.

Згідно з Р. Бужиковим, чатова технологія – це спосіб організації дистанційного навчання, заснований на використанні мережевої технології з метою створення віртуального навчального середовища для комунікації двох або більше партнерів по спілкуванню в реальному часі. Вчений стверджує, що використання чатів оптимізує навчальний процес. До складу дистанційного навчання, в основі якого лежить використання інформаційних ресурсів, в тому числі дистанційних курсів, входить навчання студентів в синхронному режимі, що утворює віртуальну дистанційну навчальну середу. Це можна створити завдяки такому професійно орієнтованому Інтернет-ресурсу як чатова кімната. Дослідник пропонує використовувати зазначену чатову технологію для організації групової роботи в реальному часі, що забезпечує насамперед консультативну діяльність студентів у міжсесійний період [8].

На нашу думку, перевага чатової технології полягає у можливості самостійної роботи студента: наприклад, спілкування в зазначений час із викладачем або іншим студентом. Також із використанням чатової кімнати викладач і студент можуть здійснювати дистанційно підбір навчального матеріалу, текстів чи відеофільмів. Таким чином здійснюється педагогічний взаємозвязок між субєктами навчання.

Дослідники Н. Луцан та А. Федорова розглядають Інтернет-ресурси як засіб формування аудитивних умінь української мови у іноземних слухачів підготовчого відділення вузу. Запропоновані авторами освітні ресурси активно використовуються іноземцями в процесі вивчення української мови, особливо на початковому етапі, коли відчувається нестача соціальних контактів з носіями мови. Інтернет-ресурси, на їхню думку, є дуже ефективними, оскільки вони являють собою поєднання навчально-аудиторного і навчально-цифрового простору [12].

За С. Ждановим і О. Душиніною, Інтернет-ресурси активно допомагають у вирішенні проблеми професійно-орієнтованого навчання іноземної мови в технічному вузі, пов'язаної з актуалізацією інтердисциплінарних зв'язків. Зокрема, вони представляють досвід використання в навчальному процесі Інтернет-ресурсів, котрі містять актуальну наукову інформацію і можуть використовуватися як засоби навчання іноземної мови [11, с. 79].

У науковій статті О. Глазунової і Т. Волошиної описано можливість використання професійно орієнтованих Інтернет-ресурсів як засобу отримання головних практичних навичок студентами IT-спеціальностей шляхом самостійної роботи під час виконання завдань з програмування, алгоритмізації, проектування тощо. На основі їх дослідження ми можемо виділити такі професійно орієнтовані Інтернет-ресурси як ефективні засоби для організації формального, неформального та інформального освіти: інформаційно-освітні сайти, онлайн-курси, блоги програмістів, професійні групи в соціальних мережах, новинні сайти [1].

У контексті нашого дослідження різновидів і особливостей професійно орієнтованих Інтернет-ресурсів заслуговує на увагу і наукова праця М. Носирєвої стосовно використання електронних інформаційних ресурсів віддаленого доступу в науковій, методичній та виробничій бібліотечно-інформаційній діяльності, що сприяє професійному зростанню бібліотечно-інформаційних працівників та обумовлює необхідність володіння інформаційними, освітніми, розважальними, комунікативними, управлінськими Інтернет-технологіями [16]. Відповідно, ці інформаційні ресурси формують освітнє середовище для майбутнього бібліотечного фахівця, тобто є професійно орієнтованими Інтернет-ресурсами. М. Носирєва відзначає, що при використанні мережевих інформаційних ресурсів освітнього призначення реалізуються різноманітні функції, які в сумарному вигляді дають уявлення про їх структуру, а також про систему знань і умінь, якими необхідно володіти кожному фахівцю бібліотечно-інформаційного профілю. Таким чином, можна виділити професійно орієнтовані електронні інформаційні ресурси віддаленого доступу, призначені для виконання освітніх завдань – освітні мережеві ресурси або електронні інформаційні ресурси для освітніх цілей.

Предметом наукових інтересів Н. Анохіної є освітні ресурси Інтернет-середовища, що мають пряме відношення до системи професійної педагогічної освіти. Її дослідження спрямовано на вирішення завдань модернізації процесу підготовки майбутнього вчителя, а також формування такої професійної педагогічної компетентності, що дозволить інтегрувати інформаційні, інтерактивні, організаційно-методичні та технологічні можливості Інтернет-середовища у своїй майбутній діяльності. Ми погоджуємося з думкою дослідниці, що є необхідною інтеграція професійно орієнтованих Інтернет-ресурсів в систему підготовки майбутнього фахівця з метою забезпечення його мобільності та відповідності вимогам часу.

Н. Анохіна наводить такі різновиди професійно-орієнтованих Інтернет-ресурсів:

1) сайти федеральних органів управління освітою;
2) сайти з підготовки до ЄДІ;
3) конференції, виставки;
4) конкурси;
5) олімпіади;
6) електронні журнали, газети;
7) електронні бібліотеки;
8) електронні енциклопедії, словники, довідники;
9) мережеві професійні спільноти вчителів;
10) підвищення кваліфікації педагогів;
11) форуми;
12) блоги [6].

Для кожного з різновидів Інтернет-ресурсів дослідниця наводить можливості, котрі вони надають для педагогів, наприклад, можливість ознайомитися з офіційними документами в сфері освіти або доступ до електронних матеріалів, оцифрованих друкованих робіт тощо.

Загалом, ми згодні з ученим В. Биковим, що учасники навчального процесу завдяки відкритості навчального середовища самі в змозі отримувати необхідні знання, використовуючи різні інформаційні ресурси і сучасні інформаційно-комунікаційні технології [7]. На нашу думку, до них можна віднести і професійно-орієнтовані Інтернет-ресурси. З їх допомогою реалізується функція самонавчання студентів,

а також удосконалення знань як за своєю спеціальністю, так і стосовно їхнього кола інтересів.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Як бачимо, існує велика кількість різновидів професійно орієнтованих Інтернет-ресурсів, які можна використовувати для підготовки фахівців тих чи інших галузей – тобто професійно орієнтованих, а також їх досліджень різними науковцями. Безумовно, неможливо в одній статті вмістити всі напрацювання вчених в цій сфері, тим більше, з огляду на безмежність Інтернету, не можна перерахувати всі різновиди Інтернет-ресурсів, котрі можуть бути корисні для навчання або професійної діяльності фахівця. Ми виділили основні різновиди професійних Інтернет-ресурсів, які можна використовувати під час навчального процесу – інформаційні портали, навчально-тренувальні та освітні сайти, електронні бібліотеки, блоги, соціальні мережі, відеохостінги, чати, онлайн-спецкурси тощо. Із розширенням можливостей мережі Інтернет, в тому числі й освітніх, цей перелік постійно поповнюється.

Але в результаті наших наукових пошуків стало можливим виявити, що досить багато досліджень стосуються професійно орієнтованих Інтернет-ресурсів для педагогів, для вивчення іноземних мов, тоді як деякі спеціалізації досі недостатньо досліджені. Таким чином, можна простежити недостатню розробленість методики використання професійно орієнтованих Інтернет-ресурсів в практиці навчання. У зв'язку з цим, бачимо перспективу подальших досліджень в розробці і впровадженні в навчальні заклади програм спецкурсів для різних дисциплін з використанням професійно орієнтованих Інтернет-ресурсів з метою формування професійної компетентності студентів – майбутніх фахівців.

Список літератури:

1. Glazunova O. Types of academic Internet-resources for IT students' individual work management / O. Glazunova, T. Voloshyna // Informational Technologies in Education. – 2014. – № 21. – P. 87–95.
2. Режим доступу: http://resursy.com/shho-take-internet-resurs/
3. Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/сайт
4. Режим доступу: http://studopedia.org/9-62701.html
5. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Навчально-тренувальний_сайт
6. Анохина Н.В. Исследование профессионально-ориентированной Интернет-среды для системы подготовки будущего учителя // Мир науки, культуры, образования. – №2 /2010. – С. 53–57.
7. Биков В.Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти : монографія / В.Ю. Биков. – К.: Атіка, 2008. – 684 с.
8. Бужиков Р.П., Бужикова Р.І. Дидактичні особливості інноваційно-комунікаційних та Інтернет-технологій // Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору: Вища освіта України. – Дод. 3. – Т. V (12). – 2008. – С. 71–78.
9. Губин С.Ю. Интернет-технологии в высшей школе в период реформирования российского образования [Текст]: научное издание/ С.Ю. Губин, В.Т. Матчин, В.А. Мордвинов / Под ред. Н.Н. Евтихиева. – М.: НИИВО. – 1998. – 244 с.
10. Драгунова А.А. Учебные интернет-ресурсы как средство формирования профессиональной иноязычной коммуникативной компетенции студентов // Ярославский педагогический вестник – 2013 – № 1 – Том II (Психолого-педагогические науки). – С. 163–167.
11. Жданов С.С., Душинина Е.В. Интернет-ресурсы как средство профессионально-ориентированного обучения иностранным языкам в техническом вузе // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота, 2014. – № 11 (41). – Ч. I. – C. 79–81.
12. Луцан Н.І. Інтернет-ресурси як засіб формування аудитивних умінь української мови у іноземних слухачів підготовчого відділення / Н.І. Луцан, О.А. Федорова // ScienceRise. – 2015. – № 6(1). – С. 64–67.
13. Маточкина Н.П., Киндеркнехт А.С. Интернет-ресурсы для изучения иностранного языка // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота, 2014. – № 11 (41). – Ч. I. – C. 139–141.
14. Медіакомпетентність фахівця: колективна монографія / Онкович Г.В., Горун Ю.М., Кравчук В.О., Литвин Н.О., Костюхіна І.В., Нагорна К.А., за наук. ред. д. пед. наук, проф. Онкович Г.В. – К.: Логос 2013. – 288 с.
15. Мігірін П.І. Роль новітніх технологій у формуванні іншомовної комунікативної компетенції / П.І. Мігірін // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Серія: Філологічна. – 2014. – Вип. 49. – С. 285–288. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2014_49_90.
16. Носырева М.В. Профессионально-ориентированные сетевые информационные ресурсы в образовательной среде библиотек региона [Текст]: учебно-методическое пособие/ М.В. Носырева. – М.: Литера, 2011. – 189 с.
17. Рыжова Н.И. Введение в теорию и практику информационно-образовательных систем. Теоретические аспекты. В 3-х частях Учебное пособие. – Барнаул: Изд-во БГПУ, 2004.
18. Сысоев П.В. Методика обучения иностранному языку с использованием новых информационно-коммуникационных Интернет-технологий [Текст] / П.В. Сысоев, М.Н. Евстигнеев. – М.: Глосса-Пресс, Ростов-на-Дону: Феникс, 2010. – 182 с.
19. Халяпина Л.П., Анохина Н.В. Характеристика образовательных ресурсов интернет-среды и возможности их применения в профессиональной подготовке учителя // Вестник Кемеровского государственного университета. – Кемерово: изд-во «Кемеровский государственный ун-т», 2012. – № 3 (51). – С. 150–153.

Горун Ю.Н.
Институт высшего образования
Национальной академии педагогических наук Украины

ПРОФЕССИОНАЛЬНО ОРИЕНТИРОВАННЫЕ ИНТЕРНЕТ-РЕСУРСЫ И ИХ КЛАССИФИКАЦИЯ

Аннотация
В статье идет речь о результатах теоретического исследования понятия «профессионально ориентированные Интернет-ресурсы». Представлены определение Интернет-ресурсов и их классификация. Проанализирована научная литература об образовательной роли Интернет-ресурсов. Освещены разновидности профессионально-ориентированных Интернет-ресурсов, выделенные различными исследователями. Обоснована целесообразность решения современных педагогических проблем через разработку и внедрение в учебные заведения программ спецкурсов для различных дисциплин с использованием профессионально ориентированных Интернет-ресурсов.
Ключевые слова: профессионально ориентированный, Интернет-ресурс, информационная грамотность, специалист, сайт, образовательный Интернет-ресурс, учебно-тренировочный сайт, чатовая технология, мультимедиа.

Horun Yu.M.
Institute of Higher Education of the
National Academy of Educational Sciences of Ukraine

PROFESSIONALLY ORIENTED INTERNET-RESOURCES AND THEIR CLASSIFICATION

Summary
This article illustrates the results of theoretical study concerning the essence of concept “professionally oriented Internet resources”. The definition of Internet resources and their classification are presented. The educational role of Internet resources is highlighted by means of scientific literature review. The kinds of professionally oriented Internet resources are covered. The article reasons settlement of contemporary pedagogical problems, including the formation of specialist’s media competence, through the development and implementation of special courses programs in educational institutions for various disciplines, with professionally oriented Internet resources usage.
Keywords: professionally oriented, Internet-resource, information literacy, specialist, site, educational Internet resource, drill-and-practice site, chat technology, multimedia.

УДК 378.881.1

ДІАЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ЛІНГВІСТИКИ ТА ЛІНГВОДИДАКТИКИ

Гуменюк І.М., Клюс Л.Р.
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

У статті на основі аналізу, систематизації і узагальнення наукових джерел проаналізовано поняття «дискурс». Конкретизовано дефініції терміну «діалогічний дискурс» у контексті сучасних лінгвістичних та лінгводидактичних парадигм. Здійснено їх порівняння. Визначено позицію діалогічного дискурсу у структурній схемі типології дискурсів. Побудовано модель функціонування діалогічного дискурсу в лінгводидактичному контексті.
Ключові слова: дискурс, педагогічний дискурс, діалогічний дискурс, діалог, монологічний дискурс, професіограма.

Постановка проблеми. Розширення й універсалізація наукових знань, нівелювання міждисциплінарних кордонів та розвиток інформаційних технологій і масових комунікацій спричинили широке використання терміна «дискурс», причому в різноманітних сферах і з варіативним трактуванням. Хоча виникнення цього терміна сягає античності, у мовлення широкого загалу він проникає в 19 столітті, а в 50-х роках 20 століття після публікації статті американського мовознавця З. Харріса «Аналіз дискурсу» термін «дискурс» увійшов у наукове мовлення лінгвістів [8, с. 83-90].

У сфері освіти поряд з цим поняттям виникає термін «педагогічний дискурс», що спричиняє появу дефініцій його типологізованих відгалужень: комунікативний дискурс, вербальний, філологічний, соціологічний, юридичний, газетний, рекламний, міжкультурний, науковий, діловий, етикетний, дидактичний тощо. Вже з другої половини XX століття мова і мовлення стали засобом отримання знань, мислення, розвитку та формування особистості, а тому інтерес до діалогу та дискурсу зріс вдвічі, і сьогодні маємо ще одне часто вживане поняття – «діалогічний дискурс».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади дискурсу досліджували зарубіжні й вітчизняні вчені, зокрема Ш. Баллі, Е. Бенвеніст, Т. ван Дейк, Р. Крейд, Б. Палек, П. Серіо, М. Фуко, З. Харріс, М. Хомський; Н.Арутюнова, М. Бахтін, О. Богданова, В. Борботько, А. Вежбицька, В. Дем'янков, Т. Єжова, І. Ільїн, Ю. Караулов, В. Карасик, М. Макаров, Ю. Степанов; Ф. Бацевич, І. Безкровна, О. Боровицька, В. Бурбело, В. Буряк, Н. Волкогон, Т. Воропай, О. Галапчук, В. Жайворонок, Г. Жуковець, С. Коновець, Д.Мамалига, Н. Непийвода, Т. Нікульшина, О. Онуфрієнко, Л. Павлюк, Г. Почепцов, Т. Радзієвська, В. Різун, К. Сєдов, К. Сражим, Л. Синельникова, О. Селіванова, І. Соболєва, В. Шинкарук, І. Штерн, Г. Яворська та ін. [10, с. 1]. Дискурс та його категорії були предметом досліджень доктора філологічних наук І. Шевченко. Питанням педагогічного дискурсу займалися науковці Л. Колток, А.В. Нікітіна. Діалогічність дискурсу досліджували М.Ю. Шевченко, Н. Гудзь, Л.О. Науменко та інші.

Водночас поняття «дискурс» та його похідні залишаються в дискусійній площині науки, незважаючи на велику кількість дискурс-досліджень, проведених вітчизняними та зарубіжними вченими. Зокрема, А.В. Нікітіна різні визначення дискурсу синтезує за ключовими словами: текст, зв'язний текст, зв'язне мовлення, висловлювання, послідовність висловлювань, сукупність мовленнєво-мисленнєвих дій, промова, мовлення, когнітивний процес, явище, форма мовленнєвого спілкування, спілкування, комунікативна подія, тип комунікативної діяльності, фрагмент дійсності, комунікативно-прагматичний зразок мовленнєвої поведінки, одиниці, форми мовлення, інтеракції, стилі (підстилі) мовлення, об'єктивно існуюча динамічна система ціннісно-смислової комунікації суб'єктів освітнього процесу, методика дослідження [10, с. 2].

В лінгвістичних студіях XXI ст. найбільш вживаними є чотири значення терміну «дискурс»: 1) текст, висловлювання, занурені в конкретну соціокультурну ситуацію; 2) комунікативна ситуація, що інтегрує текст з іншими його складовими, «ситуація висловлювання», під якою поряд з текстом розуміється суб'єкт висловлювання; 3) тлумачення, що витікає з положення французької семіотичної традиції про тотожність дискурсу з мовленням, переважно усним; 4) тип дискурсивної практики [11, с. 36-41].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Мовна підготовка сучасного фахівця-педагога повинна ґрунтуватися на новітніх досягненнях лінгвістики та лінгводидактики, оскільки оволодіння функціональними аспектами комунікативного процесу є необхідною складовою професіограми майбутнього конкурентноспроможного вчителя. З огляду на те, що кожна сфера людської діяльності здатна породжувати власний тип дискурсу [4], актуальним виявляється дослідження діалогічного дискурсу як структурного елемента педагогічного дискурсу в контексті дискурсу статусно-орієнтованого [11].

Мета статті. Головною метою цієї роботи є конкретизація поняття «діалогічний дискурс» у контексті сучасних лінгвістичних та лінгводидактичних парадигм, визначення його позиції в структурній схемі типології дискурсу.

Виклад основного матеріалу. Єдиного теоретичного визначення терміна дискурс не існує. Це пов'язано з багатоаспектністю його змісту й форм. Сфера вживання цієї термінологічної одиниці дуже широка: лінгвістика, теорія комунікації, семіотика, логіка, філософія, а також психолінгвістика, соціолінгвістика та інші. Незважаючи на те, у межах якої науки проводиться дослідження, об'єднувальним началом є поняття дискурсу. У зв'язку із цим К. Серажим робить висновок, що дискурс є багатозначним терміном [6, с. 123].

Лінгвістичний енциклопедичний словник трактує дискурс як «зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними – прагматичними, соціокультурними, психологічними та іншими факторами; текст, розглянутий в контексті подій; мовлення, розглянуте як цілеспрямований, соціальний акт, як компонент, що бере участь у взаємодії людей і механізмах їх свідомості (когнітивних процесах)» [7, с. 136].

Що стосується зведення дискурсу до мовлення, І. Шевченко та О. Морозова під мовленням розуміють мовленнєву діяльність, а під дискурсом – мовлення у контексті соціальної та мисленнєвої діяльності і визначають дискурс як інтегральний феномен, як мисленнєво-комунікативну діяльність, яка протікає в широкому соціокультурному контексті, є сукупністю процесу та результату, характеризується континуальністю та діалогічністю [3, с. 4].

В.Є. Чернявська, узагальнивши трактування дискурсу в вітчизняному та зарубіжному мовознавстві, зводить його до двох основних типів: 1) конкретна комунікативна подія, зафіксована в письмових текстах та усному мовленні, що здійснюється в конкретному когнітивно та типологічно обумовленому комунікативному просторі; 2) сукупність тематично співвіднесених текстів [12, с. 143-144].

Як бачимо, діалогічність дискурсу виділяється науковцями як невід'ємна його характеристика, оскільки будь-яка комунікативна подія орієнтована на реципієнта.

Якщо діалог – це форма мовлення, що має двокомпонентну структуру, тобто побудована на розмові двох осіб, то діалогічне дискурсивне спілкування – це мотивований живий процес взаємодії співрозмовників, спрямований на реалізацію конкретної цільової настанови, який відбувається на основі зворотного зв'язку в конкретних видах мовленнєвої діяльності, зокрема у діалозі і відбувається спілкування між багатьма, кількома або двома співрозмовниками, що взаємно виявляють свою активність. Формою такого спілкування є мовленнєва поведінка, а

змістом – мовленнєва діяльність мовців. З погляду психолінгвістики спілкування у діалоговому дискурсі – явище складне й багатогранне: це й обмін думками, почуттями, переживаннями і взаємодія, стосунки між людьми, і соціальна специфічна форма інформаційного зв'язку тощо. Діалогічне дискурсивне спілкування виконує низку функцій: регулює взаємну діяльність, формує свідомість індивіда, сприяє його самовизначенню [9, с. 83].

З огляду на визначення сутності дискурсу (як поєднання тексту з екстралінгвальними чинниками) та діалогу (як процесу та продукту мовленнєвої діяльності, що включає знання мовця про світ, його погляди, інтенції, емоції, урахування таких знань та поглядів у адресата, орієнтування на соціальні ролі та статус мовця), окремі лінгвісти (Л.Р. Безугла, О.Ю. Бондар, Н.І. Формановська) вживають терміни «діалог» та «діалогічний дискурс» як синонімічні, вказуючи на первинність діалогу стосовно діалогічного дискурсу [2, с. 49].

Отже, в лінгвістичному контексті поняття «діалогічний дискурс» трактується «як продукт спільної комунікативної діяльності двох або більше індивідуумів, що включає, крім власне мовленнєвої репрезентації, певний набір позалінгвальних ознак (комунікативну настанову учасників мовленнєвої взаємодії, присутність загальних фонових знань, загальної теми і т. ін.), що забезпечує адекватне розуміння того, що повідомляється, характеризується обміном комунікативних ролей і фіксується діалогічним текстом [2, с. 49].

Лінгводидактичний контекст передбачає розмежування дискурсу щодо комунікативної сфери на особистісно орієнтований і статусно орієнтований (інституційний) дискурс. Однак належність педагогічного дискурсу до інституційного типу не заперечує посиленої уваги педагога до психологічних характеристик учасників спілкування – визначальної риси дискурсу особистісно-орієнтованого [10, с. 4].

Діалогічне спілкування в системі координат «учитель/учень» або «учитель/група учнів» має своєю визначальною ознакою конструювання та розгортання навчальної ситуації, результат якої передбачає набуття учнями нових знань і вмінь. Ця відмінна ознака є основою трактування діалогічного дискурсу в лінгводидактиці.

Психологи наголошують, що діалогізація навчання є дієвим чинником підвищення пізнавальної активності учнів та їх мисленнєвої діяльності, а у випадку монологічного втілення реального розвитку цих процесів не відбувається.

Тому вербальний рівень педагогічного дискурсу, на нашу думку, реалізується в діалогічному та монологічному дискурсах, які, в свою чергу, структуруються на мовленнєві акти, мовленнєві кроки, мовленнєві цикли, мовленнєві ситуації, мовленнєві події, стратегії і тактики.

Таким чином, у лінгводидактичному контексті поняття «діалогічний дискурс» доповнюється навчальним вектором і може бути визначене як продукт інтерактивної когнітивно-комунікативної діяльності в сукупності з екстралінгвістичними факторами, що регулюється стратегіями й тактиками вчителя, який реалізує комплекс макроінтенцій (мотивування навчальної діяльності, виявлення рівня знань, їх оцінювання, активізація мисленнєвої та мовленнєвої діяльності, набуття нових знань і вмінь тощо).

У структурній схемі типології дискурсів, за О. Селівановою [11], діалогічний дискурс лінгводидактичного спрямування знаходить свою позицію як ефективний засіб реалізації педагогічного дискурсу загалом та його підтипів зокрема. На рис. 1 визначено функціональну позицію діалогічного дискурсу в лінгводидактичному контексті.

Як бачимо, педагогічний дискурс реалізується в особистісно-орієнтованому та статусно-орієнтованому типах, оскільки вікові та психологічні особливості учнів здійснюють вагомий вплив на процес навчання і вимагають відбору й застосування відповідних форм, методів і засобів навчання.

Незаперечною є також наявність монологічного дискурсу в структурі дискурсу педагогічного, однак його вплив на когнітивно-комунікативний розвиток учнів є незначним, що неодноразово підтверджувалося у працях учених-психологів, а тому не був предметом розгляду в нашій праці.

Рис. 1. Модель функціонування діалогічного дискурсу в лінгводидактичному контексті

Джерело: розроблено авторами

Висновки і пропозиції. Таким чином, враховуючи лінгводидактичні закономірності, принципи та методи формування мовної особистості, що є основною метою сучасної школи, незаперечним є вагомий вплив на цей процес діалогічного дискурсу. Аналіз, систематизація та узагальнення наявних напрацювань в напрямку універсалізації визначення дискурсу дали можливість сформулювати дефініцію поняття «діалогічний дискурс» та визначити його специфіку в контексті лінгводидактичної парадигми. Окреслена модель функціонування діалогічного дискурсу як ефективного засобу реалізації навчальних інтенцій у педагогічному дискурсі дозволяє наочно проілюструвати його прагматичний потенціал та розкриває вектори подальших досліджень специфіки діалогічного дискурсу в різних сферах суспільного життя.

Список літератури:

1. Акульшин О.В. Дискурс як засіб когнітивного конституювання знання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:/www.irbis-nbuv.gov.ua/…/ cgiirbis_64.exe?...1...
2. Бондар О.Ю. Визначення поняття та класифікація діалогічного дискурсу в лінгвістиці / О.Ю. Бондар. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://studiap.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/viewFile/77/85
3. Гудзь Н. Поняття дискурсу у сучасній лінгвістиці. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eprints.zu.edu.ua/7168/1/12gnogpd.pdf
4. Иванова Е.В. Концептуальная метафора в эколингвистике / Е.В. Иванова // Языкознание и литературоведение в синхронии и диахронии: межвуз. сб. науч. статей. Вып. 1. – Тамбов. – 2006. – С. 189-191.
5. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
6. Кость С. Семантико-теоретичний аналіз функціювання терміна дискурс / С. Кость // Вісник нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2010. – № 675. – С. 121–124.
7. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. – Москва: Сов. Энциклопедия, 1990. – 685 с.
8. Макаров М.Л. Основы теории дискурса / М.Л. Макаров. – М.: Гнозис, 2003. – 280 с.
9. Науменко Л.О. Діалоговий дискурс у прозовому контексті [Електронний ресурс]. – Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64. exe? ...2...
10. Нікітіна А. В. Ознайомлення студентів-філологів з основними поняттями педагогічного дискурсу / А.В. Нікітіна. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN9/10navppd.pdf
11. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: Монографическое учебное пособие / Е.А. Селиванова. – К.: ЦУЛ «Фитосоциоцентр», 2002. – 336 с.
12. Чернявская В.Е. Лингвистика текста: Поликодовость, интертекстуальность, интердискурсивность. Учебное пособие / В.Е. Чернявская. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 248 с.
13. Шевченко И. С. Дискурс и его категории / И.С. Шевченко // Вісник ХНУ. – № 973. – 2011. – С. 6–12.

Гуменюк И.М., Клюс Л.Р.
Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника

ДИАЛОГИЧЕСКИЙ ДИСКУРС В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКИ И ЛИНГВОДИДАКТИКИ

Аннотация
В статье на основе анализа, систематизации и обобщения научных источников проанализировано понятие «дискурс». Конкретизированы дефиниции термина «диалогический дискурс» в контексте современных лингвистических и лингводидактических парадигм. Осуществлено их сравнение. Определена позиция диалогического дискурса в структурной схеме типологии дискурсов. Построена модель функционирования диалогического дискурса в лингводидактическом контексте.
Ключевые слова: дискурс, педагогический дискурс, диалогический дискурс, диалог, монологический дискурс, профессиограмма.

Gumeniuk I.R., Klius L.R.
Vasyl Stefanyc Precarpathian National University

DIALOGICAL DISCOURSE IN THE CONTEXT OF CURRENT LINGUISTICS AND LINGUODIDACTICS

Summary
In article gives the analysis of the term «discourse» on the basis of systematization and generalization of scientific sources. The authors concretize and compare the definitions of «dialogical discourse» in the context of modern linguistic and linguodidactic paradigms. Position of dialogic discourse in structural typology scheme is determined. The research presents the constructed model of operation of dialogic discourse in linguodidactic context.
Keywords: discourse, pedagogical discourse, dialogical discourse, dialogue, monological discourse, professiogram.

УДК 37(015)

ЛІТЕРАТУРНА ТВОРЧІСТЬ ІЛЛІ КИРІЯКА – НАЙВИЩЕ ДОСЯГНЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО СЛОВА В КАНАДІ

Деренько В.М.
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

У статті аналізується літературна діяльність уродженця Покуття Іллі Киріяка в умовах імміграційної дійсності в Канаді. І. Киріяк відомий журналіст, письменник, педагог, громадський діяч. Акцентується увага на просвітницькій діяльності педагога, розкривається його внесок у розбудову рідномовного шкільництва й культурно-просвітницького життя українців у Канаді.
Ключові слова: діаспора, українсько-канадський письменник, Ілля Киріяк, повість «Сини Землі», літературна творчість.

Постановка проблеми. Педагогічний, історичний, порівняльний аналізи показують, що Покуття – самобутній регіон Східної Галичини – стало батьківщиною багатьох талановитих митців, педагогів, громадських діячів, які плідною працею на ниві духовного життя українського та інших народів, серед яких вони жили й творили, примножили скарби вітчизняної і світової культури, забезпечили їх невпинний поступ. До плеяди цих подвижників – Василя Стефаника, Леся Мартовича, Марка Черемшини, Якова Майданика, Івана Боднарчука, Михайла Бажанського – належить також відомий письменник, педагог, культурно-просвітницький діяч Ілля Киріяк.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За роки незалежності України до вивчення життєво-творчого шляху та літературної спадщини Іллі Киріяка в контексті своїх наукових інтересів частково зверталися науковці В. Абліцов, Р. Зорівчак, І. Руснак та краєзнавці Снятинщини О. Гунько, В. Карий. Але можливості використання творчого доробку українсько-канадського педагога, письменника, громадського діяча ще не набули висвітлення в науковій літературі.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема дослідження полягає у висвітленні літературної діяльності відомого діяча західної української діаспори Іллі Киріяка.

Мета статті – проаналізувати умови формування Іллі Киріяка як громадського діяча в українській громаді Канади та розкрити основний зміст його літературної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Шкільна освіта в Україні виходить нині на якісно новий етап розвитку. Формуються концептуальні засади національної системи освіти, народжуються нові концепції, створюються оригінальні навчально-виховні системи. Усе це свідчить про прагнення освітян прислужитися Україні, плекати національну еліту – гармонійно розвинених, творчо мислячих людей. Як засвідчує аналіз, у сучасній школі великою популярністю користуються літературно-творчі, драматичні, театральні гуртки, на заняттях яких учні читають твори видатних письменників, творять самі, читають свої вірші, оповідання, казки, тощо. Відчуваючи брак освіти і знань, Іллі Киріяк на 26 році життя став учнем, Інгліш Скул фор Форінерс у Вегревілі – школи, яка готувала синів українських (і інших) поселенців до навчання в учительському семінарі. Навчання, громадську працю в «Народному Домі» Ілля поєднував з літературною творчістю: він став писати вірші, нариси, оповідання. Через матеріальні труднощі він у 1915 р. покинув школу, але згодом усе таки, здобув середню освіту, а в 1919 р. закінчив педагогічний семінар у Кемвроз. Під час літніх канікулів учителював «на фармах», в Іспасі та Москві, в провінції Альберта, а , ставши дипломованим спеціалістом, почав учителювати в народній школі «Шипинці» в Альберті. Необхідно зазначити, що на сторінках перших українських часописів, крім публіцистичних статей, були опубліковані й перші літературні твори майбутнього письменника – вірші й оповідання, в яких він змальовував складну долю українського емігранта на чужій землі. Серед них було й оповідання «Гіркий сон» [9], що з'явилося в «Новій Громаді» 1 травня 1912 р. і засвідчило появу в українській літературі Канади піонерської доби талановитого і самобутнього майстра художнього слова. У цей період з-під пера І. Киріяка з'явилася низка нарисів, оповідань і гуморесок («Життя», «Спокійне місце», «Як тяжко глядіти», «Посварився пан добродій», «Коли твоя жорстока судьба», «Освідчини», «Вечера» («Кулеша»), «Незрозуміле», «Невдячний», «Святий вечер», «В альбум Іванови», «Дівчина», «Сон», «На стрічу над ходячої ночі» та ін.), в яких змальовано різні сторони життя, побуту, праці, взаємовідносин українських поселенців у Канаді піонерської доби [10]. Своїм виховним потенціалом вони сприяли формуванню національної свідомості емігрантів та їх нащадків, їх духовного світу, утвердженню християнських чеснот.

Варто, однак, зазначити, що з етнічною пресою українців І.Киріяк зв'язків не поривав упродовж усього життя. Найбільш тривалою і плідною виявилася співпраця І. Киріяка з газетою «Український Голос», перший номер якої вийшов 16 березня 1910 р. На думку М.Боровика, «це був перший часопис незалежний від партій, організацій, церкви, часопис загальнонаціональний. «Український Голос» – перший часопис, що мав тоді відвагу стати без залишків на український ґрунт і назвати себе іменем свого народу. Він багато причинився до поширення в Канаді українського національного імени серед тодішніх малосвідомих українців, які називали себе русинами, австріяками, буковинцями, галичанами, руськими – але не українцями. У перших роках існування газета вживала обидві назви («укра-

нець» і «русин»), як синоніми, щоб люди звикли до нового терміну і знали, що «русин» – це українець» [1].

Такий поворот у житті І. Киріяка і його громадській діяльності вважаємо цілком закономірним, адже він поступово відійшов від соціалістичних ідей і, здобувши професію вчителя, перейнявся проблемами рідномовної освіти канадських українців, розбудовою їх етносоціокультурного життя. Тож «Український голос», який «зібрав поважну більшість українського населення Канади під український прапор, під одно ім'я, в одну творчу силу», цілком відповідав його тогочасній суспільно-громадській позиції. Імпонувало педагогу і те, що «на сторінках часопису обговорювалися всі справи, що їх життя накинуло новим поселенцям; справи церковно-релігійні, що тоді українців зокрема хвилювали, справи організаційні, просвітні, рідношкільні, допомога Україні, політичні акції, господарсько-фермерські, робітничі. Всяка ділянка життя була предметом обговорення на сторінках цього національного часопису» [1], що, безперечно, імпонувало І. Киріяку, який цілком віддався вчительській праці і громадській діяльності.

Доцільно наголосити, що в становленні І. Киріяка як майстра художнього слова важливу роль відіграла дискусія в етнічній пресі щодо налагодження українського літературного життя в Канаді. Початок їй дала стаття-звернення М. Петрівського «До молодих канадійських літератів», опублікована в «Українському Голосі» в 1921 р. В ній, зокрема, стверджувалася: «З ласки долі ми тут (у Канаді – В.Д.) поселились і творимо нове життя. Життя інше від цього, яким жили в старім краю – ну, то й природно, це життя повинно виражатись і малюватись в своїй питомій літературі». Завершуючи статтю, автор констатував: «Казати, щов нас нема своїх письменників – це факт, але сказати, що в нас нема здібних людей, що могли би бути ними, не можна» [11]. Завдяки цій статті «Український Голос» 20 липня 1921 р. започаткував сторінку для молодих літераторів «Літературні проби», де публікувалися й художні твори І.Киріяка.

Крім того, стаття М. Петрівського ініціювала дискусію, в якій взяли участь Іван Данильчук («Український Голос», 13.12.1922), Аполінарій Новак («Український Голос», 20.12.1922), В. Бабієнко («Канадійський Фармер», 21.12.1922), М. Петрівський («Український Голос»,17.1.1923) та ін. В останній із них М. Петрівський наголосив на необхідності створення письменницької організації й видання альманаху. Розглядаючи літературу як засіб протистояння асиміляції, він пише: «Маючи нераз нагоду учити українських дітей, я бачив як чужими є для них твори європейських українських письменників. Для них сама Україна річ абстрактна, а тисячі з них навіть не чули такого слова. Ради наших дітей повинна бути література, відповідаюча новому устроєві життя, література, в якій кожний себе знайде. Наша молодіж таку літературу читала би і розуміла. Така література витворить традицію для виростаючої генерації. Цему не порадять європейські письменники, ні ті, що думають і живуть галицьким життям, а це можуть зробити лише молоді літерати, котрі тут виросли і розуміють молодіж і її світогляд. Крім того, наші письменники своїми творами мали би не малий вплив на загальну українську літературу» [12].

Дискусія і її результати надихнули І. Киріяка на активну літературну творчість, про що він писав у листі до свого друга І. Рурика: «Тепер вправляюся в письменстві... Д-р Осип Назарук підпринявся бути моїм редактором і коли вже він перенесеться на сталий побут до Едмонтону, тоді мої твори будуть друкуватися і шукати читачів. Ти собі не думай, що я собі щобудь, ги, ги!, жартував Киріяк у листі. Причепили титул літерата і підганяють, щоб поставився. Ну я й не дармую. Шкрабаю про все, що лише бачив у своєму житті і де до тепер після слів Назарука я вже побив всіх канадійських письменників талантом і продуктивністю, хоч з моїх матеріялів майже не було нічого друкованого, крім тих пару новель та нарисів...» [3]. Знайомство з О. Назаруком переросло в тривалу дружбу і творчу співпрацю, досвідчений письменник активно сприяв молодому літератору в його творчому зростанні, допомагав утвердитися на ниві красного письменства, про що І. Киріяк не раз згадував із щирою вдячністю.

Публікації в «Українському Голосі» на злободенні теми тогочасного життя етнічної громади принесли І. Киріякові не тільки визнання та популярність, але й завдали певних незручностей. Ось як писав він про це в тому ж листі до І. Рурика: «Громадяни читали ті нариси і нарікали, що їх осуджую. Наприклад, нариси «Мітла», «За вовну», «Повісився», «За пів цента», «Як мене висвятили» – це про їх батюшку, та інші відхилили від мене старих громадян. Головно жінки не злюбили мене за «Мітлу», де я чистоту по хатах проповідував. До того часу я був пожаданим гостем у кождім домі. Гостили, приймали, на другий раз запрошували. А я таки відвідував кожну родину в громаді бодай раз на рік. Прийду, огляну господарку, хату і без церемонії звертаю увагу на нечистоту, на непорядки. але так жартом – смішком, у бесіді про худобу, про дітей, і ніхто не противиться. Але зараз по тих нарисах я був уже не дуже пожаданим гостем. Не у всіх. Молодші господарі ще й хвалили мене і в оборот мрій ставали, де на мене нарікали...» [3].

У своїй педагогічній, публіцистичній діяльності не обминав увагою І. Киріяк і таку важливу проблему, як плекання рідної мови, збереження її чистоти від іншомовних впливів. Характерною в цьому плані є його стаття «Не говорим по українськи» [4], опублікована в «Українському Голосі» 1929 р. У ній автор з іронією пише про калічення української мови в щоденному житті українців Канади, перенасичення англіцизмами, що згодом може привести громаду до її непорозуміння з українцями, які живуть в інших державах. Цій же проблемі присвячена стаття І. Киріяка «Українська мова в Канаді» [7], що була надрукована 1933 р. в журналі «Рідна мова». Дослідники припускають, що саме під впливом статей І.Киріяка та І. Шклянки («Шкоди від мовного хаосу в Канаді») редактор журналу професор І. Огієнко опублікував у часописі відозву із закликом «Рятуймо нашу еміграцію від мовного винародовлення – лист до емігрантів в Америці й Канаді», в якій залишав українців цих країн берегти й вивчати рідну мову, користуватися

єдиним правописом і плекати культуру мовлення – усного й письменного, виховувати любов до української мови у підростаючих поколінь. Гостро дискусійною була й стаття І. Кіріяка «До справи української мови й правопису» [2], що з'явилася на сторінках «Українського Голосу» в 1935 р. і викликала значний резонанс в українській громаді Канади, яка все більше піддавалася асиміляційним процесам і втрачала рідну мову.

Піклуючись про майбутнє етнічної спільноти в Канаді, І. Киріяк як педагог і вихователь української молоді закликав підростаючі покоління канадських українців здобувати освіту, поповнювати лави інтелігенції, працювати задля примноження здобутків і слави рідного народу. З цього приводу у статті «Ще одна сила» він писав: «Кожда сильна держава світа нашого є сильна лише тому, що її горожани представляють великий процент інтелектуальної сили, що піддержує державне життя на всіх галузях, як в індустрії, так і в науці. Також кождий нарід, чи він жиє в своїй державі чи в рамках другої держави, є сильний лише тоді, коли має в собі великий процент інтелігенції і то такої, що попри свій фах не уникає громадської просвітно-культурної праці. Як така інтелігенція, вона підносить свій нарід духово, а з тим і матеріяльно, а такий нарід стає замітним, поважним і сильним між народами світа» [8]. Тож українці в Канаді, щоб виконати цю високу місію щодо свого народу, за переконаннями І. Кіріяка та однодумців, повинні здобувати вищу освіту, поповнювати лави канадської інтелігенції, активно включатися в суспільне життя прибраної батьківщини і таким чином утверджувати авторитет українців як співзасновників нації і держави. На сторінках «Українського Голосу» він систематично вміщував статті і нариси про українських професіоналістів, які водночас були й активними учасниками життєдіяльності етнічної спільноти («Покінчили університетські студії» [6], «Левко Фарина» [5]. Вважаємо, що такі публікації спонукали молодих українців задумуватись над своїм майбутнім, здобувати професійну освіту й активно долучатися до суспільно-політичного життя Канади й української спільноти в цій державі.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Творча спадщина Іллі Киріяка багата і різноманітна. До неї входять літературні твори, публіцистика, статті на педагогічні теми, мовознавчі дослідження. Розкидані по різних часописах вони ще чекають свого вдумливого, неупередженого дослідження. Наголосимо, що таким трудівником, невтомним подвижником духовного життя канадських українців був і сам І. Киріяк. Його багатогранна діяльність сприяла розбудові української спільноти в Канаді, формуванню національної свідомості її членів, утвердженню їх авторитету у канадському суспільстві.

Список літератури:

1. Боровик М. Українсько-канадська преса та її значення для української меншини в Канаді / Михайло Боровик. – Мюнхен, 1977. – 344 с. 14.
2. Киріяк І. До справи української мови та правопису / Ілля Киріяк // Український Голос. –1935. – 29 травня. 88.
3. Киріяк І. Лист до І. Я. Рурика від 16 квітня 1923 р. Зберігається в особистому архіві І. Рурика. 110.
4. Киріяк І. Не говорим по українськи / І. Киріяк. – Український голос. – 1929. – 13 листопада. 120.
5. Киріяк І. Левко Фарина / Ілля Киріяк // Український Голос. – 1942. – 16 вересня. 107.
6. Киріяк І. Покінчили університетські студії / Ілля Киріяк // Український Голос. – 1941. – 29 січня. 129.
7. Киріяк І. Українська мова в Канаді / Ілля Киріяк // – Рідна мова. – 1933. – № 12. – С. 395. 154.
8. Киріяк І. Ще одна сила / Ілля Киріяк // Український голос. – 1926. – 28 липня. 160.
9. Лазарович П. Я. Ілля Киріяк (29.5.1888 – 28.12.1966) / П. Я. Лазарович // Український Голос. – 1970. – 16 вересня. 184.
10. Марунчак М. Ілля Киріяк та його творчість / Михайло Г. Марунчак. – Вінніпег : Українська Вільна Академія Наук, 1973. – 80 с. 192.
11. Петрівський М. До молодих канадських літератів / М. Петрівський // Український Голос. – 1921. – 20 липня.
12. Петрівський М. Ще в справі Альманаха й організації літераторів / М. Петрівський // Український Голос. – 1923. – 17 січня.

Деренько В.Н.
Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника

ЛИТЕРАТУРНОЕ ТВОРЧЕСТВО ИЛЬИ КИРИЯКА – НАИВЫСШЕЕ ДОСТИЖЕНИЕ УКРАИНСКОГО ХУДОЖЕСТВЕННОГО СЛОВА В КАНАДЕ

Аннотация
В статье анализируется литературная деятельность уроженца Покутья Ильи Кирияка в условиях иммиграционной действительности в Канаде. Илья Кирияк известный журналист, писатель, педагог, общественный деятель. Акцентируется внимание на просветительской деятельности педагога, раскрывается его роль в развитии родноязычного образования и культурно- просвитительской жызни украинцев в Канаде.

Ключевые слова: диаспора, украинско-канадский писатель, Илья Кирияк, повесть «Сыны Земли», литературное творчество.

Derenko V.N.
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

ILYA KIRIAK LITERARY WORKS – THE HIGHEST ACHIEVEMENT OF UKRAINIAN ARTISTIC EXPRESSION IN CANADA

Summary
We analyze the literary work of Ilya Kiriak native Pokuttya in terms of immigration reality in Canada. Ilya Kiriak- journalist, writer, teacher and public figure. The attention paid to the educational activities of the teacher, revealed his role in the development of ridnomovnogo schooling, cultural and educational Ukrainian life in Canada.
Keywords: diaspora, Ukrainian-Canadian writer, Ilya Kiriak, story "Sons of the land", literary works.

УДК 372.881.111.1-057.875(044.4)

ОСНОВНІ ФАКТОРИ РОЗВИТКУ НАВИЧОК ДІЛОВОГО ПИСЬМА У СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІСТІВ ПРИ ВИКЛАДАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ІЗ ЗАЛУЧЕННЯМ ІНТЕРАКТИВНИХ МЕТОДІВ

Деяк М.Ю.
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Стаття містить інформацію про особливості навчання ділового письма студентів-економістів на заняттях з англійської мови. Автором визначено поняття ділового письма. В статті описані основні вимоги до сформованості вмінь та навичок ділового письма. Визначено три етапи навчання ділового письма студентів-економістів. Автором наведено приклади-зразки вправ на навчання ділового письма, описано їх застосування. В статті наведено основні принципи та засади розвитку навичок та вмінь ділового письма: інтерактивність навчання, висока мотивація студентів, застосування прикладів міжнародних авторитетів у сфері бізнес-переговорів.
Ключові слова: Ділове письмо, студенти економісти, розвиток, етапи навчання, професійно спрямоване.

Постановка проблеми. Навчання ділового письма англійською мовою студентів економістів відповідає новітнім вимогам до ОКК фахівця. Опанування навичок ділового англомовного письма підвищує конкурентоспроможність фахівців та виводить якість вищої освіти на принципово новий рівень. Коректна організація навчального процесу та заходи по його оптимізації сприяють підвищенню результативності навчання. Для досягнення оптимального результату при навчанні ділового англомовного письма студентів економістів автором було обрано наступну тему дослідження: Основні фактори розвитку навичок ділового письма в студентів економістів при викладанні англійської мови із залученням інтерактивних методів.

Мета дослідження – визначити поняття «навички ділового англомовного письма», а також методику їх формування основні фактори розвитку, описати оптимальні стратегії викладання згідно за власним досвідом.

Аналіз останніх досліджень. Проблему навчання ділового письма іноземною мовою студентів – економістів вивчали численні педагоги: І. Вовк [6], С. Федак [6], О. Биконя [3], С. Баукіна [2], С. Коломієць, Л. Онучак [7], А. Бичок [4] та інші. Поняття «навички ділового письма», які формуються при навчанні студентів – економістів, згідно проведеного аналізу літератури, можливо сформулювати як сукупність навичок правильного письма, з урахуванням орфографічних, граматичних, пунктуаційних та стилістичних правил, які учень(студент) може застосовувати при професійно спрямованій діловій переписці. Ділове письмо відноситься до практичного письма, коли в межах програми навчання студентів у ВНЗ пропонується навчання двох видів письма: практичне та академічне.

Т. Алєксєєва досліджувала навчання професійно орієнтованої англійської мови та визначив три стадії навчання, наголошуючи на можливості навчання письма, зокрема ділового, професійно спрямованого, на другій та третій стадіях [1]. І. Вовк та С. Федак визначили основні компоненти навчання ділового письма студентів-економістів [6]. О. Тарнопольський визначив основну типологію помилок студентів при навчанні їх ділового письма, та методи попередження помилок [9]. О. Биконя зосередився на психологічному компоненті формування навичок ділового письма, помилках студентів внаслідок комунікативного та міжкультурного бар'єру, та методах їх подолання [3]. Л. Онучак наголошує на інтерактивній сутності навчання ділового письма, як і будь-якому професійному навчанні, та пропонує застосовувати ділові ігри для відтворення реальних ситуацій [7]. А. Бичок пропонує навчання комунікації починати із формування внутрішньої культури спілкування студентів [4].

Отже, більшість авторів підтримують думку, що навчання студентів(економістів) англомовного ділового письма включає в собі декілька компонентів: навчання орфографії, граматики, стилістики, а також формування культури спілкування, подолання міжкультурних бар'єрів, тощо.

Виклад основного матеріалу. Державний освітній стандарт визначає опанування письма як володіння комунікативною компетенцією, згідно якої студенти можуть реалізовувати навички письма у професійно спрямованих ситуаціях[8]. Випускники ВНЗ повинні опанувати іноземну мову на рівні не нижче В2, чи С1-С2. Безпосередньо ділова переписка студентів-економістів відновиться до практичного письма. Навчання практичного письма включає в собі навчання укладання наступних документів: рефератів, персонального оголошення, автобіографії, листів запитів та листів відповідей, укладання професійної документації англійською мовою, проведення дослідження та аналізу. Навички ділового письма можуть бути застосовані студентами – економістами на переговорах, укладанні договорів, контрактів, угод, при проведенні професійного спілкування, презентацій та семінарів.

Автори радять використовувати численні зразки, після ознайомлення з якими студенти можуть укладати власні листи. Стилістичні особливості ділового письма включають вживання повних речень, відсутність скорочень, знаків питання та оклику, а також широке використання сполучників. Структурні особливості, яких варто дотримуватися, включають наявність 4-5 розділів (привітання, вступ, мотивація, основна частина, фактичні результати, запит, висновки, підпис).

Уміння та навички ділового письма студентів – економістів включають уміння чітко визначати мету ділового письма, коректно обирати тип письмового тексту, укладання структурованого граматично та стилістично правильного тексту та його оформлення. Всі вміння ділового письма студентів-економістів варто структурувати на наступні категорії:

1. *Каліграфічні навички.* Під каліграфічними навичками розуміють написання літер чи літеросполучень даної мови. Чіткість і нормативне написання літер особливо важливі в роботі економіста, який письмово заповнює бланки, звітну документацію, листи запити та відповіді, бізнес плани тощо.

2. *Орфографічні* знання, які ґрунтуються на основних чотирьох принципах: фонетичному (коли буква відповідає звуку), морфологічному (написання визначається правилами граматики), традиційно-історичному та ідеографічному. Правильне написання термінів є необхідною цмовою укладання ділової документації.

3. Сформованість *вмінь лексичної спрямованості* передбачає засвоєння словникового запасу, який підтверджує 75–80% лексичних одиниць при письмі. *Вміння граматичної спрямованості* зводяться до напрацювання автоматизованого розуміння та застосування основних граматичних (морфологічних та синтаксичних) явищ іноземної мови. Вважаємо недоцільним роз'єднувати лексичні та граматичні знання та вміння. Вміння читання *лексико-граматичної* спрямованості забезпечують розуміння окремих одиниць тексту, під якими розуміють слова, словосполучення, їх граматичні ознаки, а також речення.

Згідно з особистим досвідом автора, найбільше труднощів у студентів-економістів виникає при діловій переписці відносно: створення іншомовного письмового тексту (структура, граматика, орфографія) та ведення ділової переписки електронною поштою. Складнощі можуть бути викликані недостатнім рівнем опанування граматики та лексики економічної англійської, нерозумінням термінів, які використовує співбесідник, скороченнями, тощо. Автором запропоновані наступні шляхи вирішення даних проблем: поглиблене вивчення студентами термінологічного матеріалу у поєднанні з предметним контекстом, тренувальні вправи та створення власного мовного економічного портфеля. Окрім цього, рекомендується робота із психологом(припрацювання страху спілкування, невпевненості), а також спеціаліста з ділового етикету.

Розділяючи навчання професійно орієнтованої економічної англійської на етапи, варто виокремити наступні етапи навчання ділового письма:

1. Перший етап. Навчання каліграфії, орфографії, основ граматики. Написання основних економічних термінів англійської. Створення висловлювань на рівні фрази та понад фразової єдності, з тем "Types of Business Communication", "Company Structure", "Telephoning", "Getting the Job", "Presentations", "Business Meeting", "Business Plan", "Rapport Building (Networking, Socializing)", "Negotiations". Наприклад, напишіть 10 речень зі зазначеної теми, із використанням лексики, яку ви вивчали на попередньому занятті. Загальні вимоги до 1 етапу – опанування приблизно 1500-2000 лексичних одиниць, їх коректної вимови та написання, опанування основних граматичних понять, часових форм Simple, Perfect.

2. Другий етап. Розширення лексичної бази студента. На даному етапі студенти вдосконалюють техніку письма, формування мовленнєвих навичок письма та розвиток умінь письма (на рівні понадфразової єдності та тексту). Даний рівень відповідає умовному рівню В1.

3. Третій етап, фінальний. На даному етапі студенти майже повністю опановують лексико-граматичні особливості ділового економічного письма та вивчають культурно-етичні особливості ділового спілкування. Тобто, спочатку студенти навчаються базовим мовним поняттям, а на останньому етапі опановують мовленнєві особливості. Третій етап включає не тільки суто лінгвістичне навчання, проте розвиток численних рис особистості: креативності, організаторських здібностей, ввічливості, емоціонально-вольових рис, тощо.

Основні категорії, які застосовуються при навчанні студентів економістів ділового письма: системність та систематизованість, структурованість навчального матеріалу, адекватність завдань, відповідність англомовного матеріалу, який вивчається на фахових дисциплінах, тощо. Автором запропоновано наступні типи вправ для навчання ділового англомовного письма:

1. Відповідно до результатів звіту складіть: лист-запит, лист-відповідь, пояснювальну записку щодо ситуації, що склалася.

2. Ознайомтесь зі зразком заповнення документації та поясність значення вибраних слів.

3. Ознайомтесь з документацією на закупку, та укладіть супровідний лист чи електронний лист до організації, з детальним поясненням щодо продукції.

4. Прочитайте оголошення про вакансію та укладіть лист-запит на вакансію.

5. Ознайомтесь зі зразками резюме та напишіть власне резюме, яке б характеризувало вас з найкращого боку.

6. Проаналізував фінансову ситуацію позичальника та невиплату кредитних обов'язків, напишіть йому листа з рекомендаціями реструктуризувати борг.

7. Ознайомтесь резюме кандидата на посаду головного бухгалтера та згідно нього укладіть оголошення про вакансію, на які и підходила дана особа.

8. Ознайомтесь зі зразком ділового контракту та знайдіть в ньому стилістичні(граматичні) помилки, виправте їх.

9. Ознайомтесь з оголошенням про послуги нової логістичної компанії. Знайдіть хибні моменти в оголошенні. Які риси варто підкреслити, а про які не потрібно говорити? Складіть власне оголошення.

10. Укладіть документ-договір, обираючи з зазначених слів та виразів.

11. Напишіть оголошення про надання послуг бухгалтера, обираючи із запропонованих виразів(обираючи слова у дужках).

12. Ознайомтесь з економічною статтею та позначте коректні та некоректні висновки зі статті.

13. Вам наведено уривок статті, розбийте статтю на частини, задля полегшення укладання анотації.Надано аналіз статті(звіту). Знайдіть помилки та виправте їх. Укладіть власний аналіз.

Вищенаведені типи вправ підтверджують інтерактивність навчання. Навчання через залучення до дії обумовлює активізацію пізнавальних процесів та чітку мотивацію до навчання. Навчання письма через етапи навчання написання слів(каліграфія, орфографія), словосполучень (каліграфія та орфографія), фраз та понад фразової єдності (навчання лексики, граматики, а також ділової та економічної стилістики) повинно відбуватись саме через імітацію професійної діяльності. За опитуванням, проведеним автором (було опитано 140 студентів – економістів 1 та 2 курсів), лише 55% опитаних студентів усвідомлювали, навіщо їм необхідно вивчати професійно спрямовану англійську мову. 6% респондентів взагалі зазначали про непотрібність такого предмету та можливість його заміни фаховим предметом. Отже, саме при формуванні позитивної мотивації можливо сподіватись на покращення результативності навчання.

Автор вважає корисним застосування прикладів особистої ділової переписки видатних фахівців, навчання із застосуванням електронної платформи, тощо. Також автор наголошує на необхідності інтерактивності навчання письма та підтвердженні професійними прикладами необхідності вивчення кожного разка письмового документа.

Висновки. Студенти-випускники економічних вищих навчальних закладів повинні опанувати іноземну мову на рівні не нижче В1-В2. Навчання студентів – економістів професійного ділового письма є особливо важливим, так як більшість процесів занотовується письмово. Навчання студентів-економістів письма повинно включати формування наступних знань та навичок: каліграфічних, орфографічних, лексико-граматичних, пунктуаційних та стилістичних. Навчання ділового письма можливо структурувати на три етапи: перший, навчання каліграфії, основ граматики та лексики, другий, навчання суто професійного письма та його стилістики (наприклад, тем "Types of Business Communication", "Company Structure", "Telephoning", "Getting the Job", "Presentations", "Business Meeting", "Business Plan", "Rapport Building (Networking, Socializing)", "Negotiations"), та третій, що включає дослідження соціо – культурних особливостей ділових переговорів країни, мова якої вивчається. Автором описані приблизні види вправ на навчання письма, що включають перехід від вживання слів-термінів, до словосполучень, фраз та понад фразової єдності, та цілого тексту. Автор приходить до висновку необхідності високої мотивації студентів-економістів до вивчення ділового письма, а відтак, необхідності інтерактивності навчання.

Список літератури:

1. Алексєєва Т.В. Теоретико-методичні умови формування професійного усного мовлення іноземною мовою студентів вищих педагогічних навчальних закладів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Т.В. Алексєєва. – К., 2003. – 19 с.
2. Баукина С.А. Обучение коммуникативной тактике делового общения студентов экономического профиля (немецкий язык, неязыковой вуз): дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.02 / Баукина Светлана Алексеевна. – Саранск, 1999. – 169 с
3. Биконя О.П. Навчально-методичний комплекс до курсу "БІЗНЕС-ЕТИКЕТ" для спеціальності "Економіка підприємства" / Оксана Павлівна Биконя. – Навчально-методичний комплекс. – Чернігів : УАБП, 2010. – 108 с.
4. Бичок А.В. Застосування ситуаційних задач при підготовці спеціалістів з міжнародної економіки на заняттях з іноземної мови у немовному вузі / А.В. Бичок // Сучасні тенденції комп'ютеризації процесу навчання іноземних мов: зб. матер. Другої міжн. наук.-практ. конф. (Луганськ, 26 травня 2004 р.) / Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля. – Луганськ, 2004. – С. 65–67.
5. Личко Л.Я. Формування у майбутніх менеджерів-економістів англомовної професійно спрямованої компетенції в говорінні : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Лідія Яковлівна Личко. – К., 2009. – 257 с.
6. Методичні вказівки з англійської мови для студентів І курсу комп'ютерних спеціальностей / Укладачі: І.Р. Вовк, С.А. Федак – Тернопіль : ТНТУ, 2012 – 32 с.
7. Онучак Л.В. Педагогічні умови організації самостійної позааудиторної роботи студентів економічних спеціальностей: дис... канд. пед. наук: 13.00.04/ Онучак Людмила Володимирівна. – К., 2002. – 202 с.

8. Освітньо-кваліфікаційна характеристика бакалавра, спеціаліста і магістра напряму 0501 – "Економіка і підприємництво" / Колектив авт. під загал. керівн. А.Ф. Павленка. – Міністерство освіти і науки України. – К., 2003. – 42 с.
9. Tarnopol'sky O. Writing English as a foreign language: A report from Ukraine // Journal of Second Language Writing. – 2000. – 9(3). – P. 209–226.

Деяк М.Ю.
Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана

ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ ДЕЛОВОГО ПИСЬМА У СТУДЕНТОВ-ЭКОНОМИСТОВ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА С ПРИМЕНЕНИЕМ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ

Аннотация
Статья содержит информацию про особенности обучения делового письма студентов-экономистов на занятиях английского языка. Автором дано определение делового письма. В статье описаны требования к сформированности навыков и умений делового письма. Определены три этапа обучения делового письма студентов-экономистов. Автором приведены образцы упражнений на обучение делового письма, описано их применение. В статье содержатся основные принципы и условия развития навыков и умений делового письма: интерактивность обучения, высокая мотивация студентов, использование примеров международных авторитетов в сфере бизнес-переговоров.
Ключевые слова: деловое письмо, студенты- экономисты, развитие, этапы обучения, профессионально направленное.

Deyak M.Yu.
Kyiv National Economic University named after V. Hetman

MAIN FACTORS OF THE ENGLISH BUSINESS WRITING SKILSA DEVELOPMENT IN FUTURE ECONOMISTS USING THE INTERACTIVE METHODS

Summary
The article contains onformation on the peculiarities of training English buusiness writing to the economical students. The author has defined business writig. The article contains the requirements for the development of the abilities and skills of business writing. There have been defined three stages of training the students business writing. The author gave exapmeles of exercises used fr training the business writing. The article deals with the basic principles of training the business writing skills: the interactive nature of training, high motivation and using the well-acknowledged examples.
Keywords: business writing, economical students, development, training, professional.

УДК 378.147

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА ФІЛОЛОГІВ У КОНТЕКСТІ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Іконнікова М.В.
Хмельницький національний університет

Проаналізовано особливості впливу лінгвістичної глобалізації на професійну підготовку філологів. Схарактеризовано важливість мови світового спілкування, або глобальної мови, для розвитку культури, економіки, науки й освіти. Наголошено на відмінностях, що існують в термінології у відповідних мовних картинах світу, що потребують посиленої уваги мовознавців. З'ясовано вплив лінгвістичної глобалізації на розвиток перекладознавства, прикладної лінгвістики та її напрямів, освіти і виховання. Акцентовано увагу на можливих ризиках та проблемах викликів лінгвістичної глобалізації. Наголошено на необхідності удосконалення змістового компоненту філологічної освіти, зокрема забезпечення інтеграції загальнонаукових, професійних та спеціалізованих знань, а також широкого впровадження елективних дисциплін фахового спрямування.

Ключові слова: філолог, лінгвістична глобалізація, професійна підготовка, прикладна лінгвістика, перекладач, вчитель-словесник, мовна картина світу, зміст.

Постановка проблеми. Посилення впливу глобалізаційних процесів на суспільне життя загострює проблему лінгвістичної глобалізації в освіті, оскільки освітній універсум конституюється насамперед через мову. Проблема мови постійно висувається у центр сучасного освітнього дискурсу, оскільки торкається буттєвої укоріненості освітніх практик. Водночас лінгвістична глобалізація має специфічний прояв, оскільки мова світового спілкування ніколи не зможе витіснити національні мови з освітнього простору. У зв'язку з цим актуалізуються дослідження з проблем лінгвістичних та освітніх викликів глобалізації у площині педагогіки.

Аналіз досліджень і публікацій. Упродовж останніх десятиліть українськими та зарубіжними науковцями активно здійснюються дослідження з проблем освітньої та лінгвістичної глобалізації. Наукову і практичну цінність мають дослідження В. Алпатова, З. Бауман, Л. Боярової, О. Герасимової, Ю. Жлуктенко, Є. Карпіловської, Л. Кислюк, Н. Клименко, Т. Кучери, І. Пантелеєвої, Л. Печенікової, С. Попова, О. Сковородникова, О. Чередниченка та ін. У теоретико-методологічному зрізі дослідження опираємося на положення філософії освіти (В. Андрущенко, В. Кремень, Г. Філіпчук та ін.), теорії і методики професійної підготовки філологів (Л. Базиль, Л. Мацько, О. Семеног, Т. Симоненко та ін.). Увага вчених зосереджена на питаннях впливу глобалізації на розвиток світових мов, позитивних результатах і негативних наслідках глобалізаційних процесів. Поява нових глобалізаційних явищ зумовила низку нерозв'язаних питань: глобалізація і мовна політика, глобалізація і національна ідентичність, глобалізація і національна культура, глобалізація і екологія мови, глобалізація і мовна освіта, глобалізація і мова тощо. Проблема професійної підготовки філологів у контексті лінгвістичної та освітньої глобалізації не поставала предметом самостійного наукового пошуку.

Мета статті – обґрунтувати теоретико-методологічні засади професійної підготовки філологів у контексті лінгвістичної глобалізації.

Виклад основного матеріалу. Термін «глобалізація» в його сучасному значенні вперше вжито в англійській мові в 60-і роки XX століття, однак до широкого наукового обігу він увійшов набагато пізніше. Незважаючи на те, що глобалізація ще не стала всеосяжним процесом і явищем, світ досить швидко інтегрується, а це потребує теоретичного осмислення в багатьох її аспектів. Основою глобалізації, на думку вчених, є англо-американська модель суспільства: економіки, політики, культури, освіти як невід'ємної частини суспільних відносин. Дослідники наголошують, що можливості глобалізації складно охопити в цілісному вигляді, тому англо-американська сутність глобальної конвергенції є більш очевидною, ніж процес конвергенції сам по собі [6, с. 98]. Варто зазначити, що за останні два десятиліття англомовні країни внесли значні зміни в систему вищої освіти, культури, мови та стали глобальними центрами лінгвістики.

Основними проявами глобалізації в царині мови, на думку дослідників, є тенденція до світової універсалізації англійської мови, її широкого міжнародного розповсюдження насамперед як загальносвітової другої мови, а також збільшення кількості запозичень з англійської мови в інших національних мовах. [1; 4]. Відтак англійська мова претендує на місце першої в історії людства єдиної глобальної мови міжнародного спілкування. Вплив англійської мови на інші мови світу, у тому числі й на українську, зумовлює стрімке збільшення кількості англомовних запозичень, серед яких переважають термінологічні одиниці. Спостерігаються негативні тенденції звуження сфер використання національних мов, зокрема в науці, через брак термінології, що викликає природну стурбованість мовознавців, оскільки англомовні запозичення не завжди є обґрунтованими та науково виправданими.

Попри значну кількість і високу якість досліджень із зіставного мовознавства, багато теоретичних та практичних проблем залишаються невирішеними. Мовні картини світу різних країн мають суттєві відмінності, оскільки їх формування відбувається під впливом різноманітних екстралінгвальних та інтралінгвальних чинників. Насамперед спостерігаються значні розбіжності на рівні терміносистем різних мов, де поряд зі спільними поняттями існують відмінності та концептуальні неузгодженості, незбіг семантичної структури та

обсягу значення термінів, парадигматична асиметричність тощо. Особливо це впливає на якість перекладу спеціальних текстів, через відсутність в мові перекладу термінологічних конструкцій, які б могли достатньо точно описати терміни вихідної мови. Розбіжності у поясненні реалій дійсності за допомогою номінативних елементів, є однією з основних причин запозичення англомовної термінології. Відповідно дослідження спеціальної (професійної) термінології у різних аспектах, виявлення відмінностей в системі понять певної галузі, що функціонують у відповідних мовних картинах світу, є актуальними і потребують уваги філологів. Зіставні дослідження дають змогу встановити структурні та семантичні особливості, закономірності творення термінів у цих мовах, що сприяє вирішенню проблеми адекватного відтворення співвідносних понять в умовах відмінності терміносистем. Досвід нормалізації процесів запозичення англомовних термінів у багатьох мовах свідчить про неефективність та недоцільність імперативного втручання в мовні процеси. Тільки активний розвиток національної науки може вплинути на процес запозичення іншомовних термінів та підняти престиж національної наукової мови, що може викликати зворотні процеси, як це відбулося свого часу з англійською науковою термінологією [8, с. 76].

З урахуванням вищезазначеного актуалізується проблема підвищення якості професійної підготовки філологів, особливо перекладачів. Потребує удосконалення змістовий компонент філологічної освіти, зокрема забезпечення інтеграції загальнонаукових, професійних та спеціалізованих знань, а також широкого впровадження елективних дисциплін фахового спрямування. Досконале володіння рідною та іноземною мовами нині є недостатнім для якісного виконання філологом-перекладачем своїх професійних функцій. Важливе значення в контексті викликів лінгвістичної глобалізації має рівень розвитку мовної інтуїції, знання спеціальної терміносистеми, володіння мовними та комунікативними стратегіями і тактиками, мовною здогадкою. Збільшення у сучасній українській мові кількості слів, запозичених з англійської мови, насамперед у сфері термінології, зумовлює потребу їх всебічного дослідження з метою визначення ролі англомовної термінології у формуванні терміносистем на сучасному етапі та оцінки інтенсивності і масштабів впливу англійської мови на українську. Завданням філологів-перекладачів є постійний контроль за мовною ситуацією, виявлення можливих негативних тенденцій та прогнозування наслідків впливу глобалізації на розвиток національної мови. Найважливішими механізмами перекладацької діяльності є сприйняття тексту (інформації), запам'ятовування, перехід від однієї мови до іншої, оформлення перекладу та синхронізація перекладацьких операцій. Для цього майбутніх філолог-перекладач повинен мати інтегровані лінгвістичні та соціокультурні знання, знання терміносистеми метамови, теорії й практики перекладу, перекладознавства, текстолінгвістики, лінгвальних маркерів соціальних відносин та етики перекладу, типів іншомовних дискурсів, жанрових конвенцій, способів досягнення еквівалентності в перекладі й перекладацьких трансформацій, видів перекладу, галузеві знання. Крім цього важливе значення має сформованість критичного, логічного, дивергентного, асоціативного й аналітичного типів мислення. Ці складники та показники професійної компетентності філолога-перекладача формуються та розвиваються під час аудиторної й самостійної роботи студентів у два етапи: перший – навчання теорії перекладу; другий – навчання стратегіям, тактикам і практики перекладу.

Одним з чинників і водночас наслідків лінгвістичної глобалізації є мовні трансформації, що відбуваються через розгалуження мережі Інтернету. Програмні орієнтири інформаційно-світового простору, стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, інтенсифікація процесу комп'ютеризації в усіх галузях актуалізували посилення уваги до якості професійної підготовки фахівців в галузі прикладної лінгвістики, які не лише володіють ґрунтовними теоретичними знаннями і практичними уміннями, але передусім майстерно і кваліфіковано використовують мову у розробці комп'ютерних програм, здійснюють стандартизацію та уніфікацію науково-технічної термінології, розробляють методи і технології автоматичного анотування, реферування, машинного перекладу тощо.

Вплив лінгвістичної глобалізації на розвиток прикладної лінгвістики зумовив розширення її напрямів (психо/нейролінгвістика, викладання мови, соціолінгвістика, прагматика, письмовий переклад, комп'ютерна лінгвістика, машинний переклад, корпусна лінгвістика, лінгводидактика, функціональна лінгвістика, конструктивна лінгвістика, комунікативна лінгвістика, етнолінгвістика, інтерлінгвістика, перекладознавство, транслітерування, зіставне мовознавство, контрактивна лінгвістика, конфронтативна лінгвістика, ареальна лінгвістика, лінгвогеографія, просторова лінгвістика, когнітивна лінгвістика, математична лінгвістика, кібернетична лінгвістика, комп'ютерна лінгвістика картографія, стилеметрія, документознавство тощо), що сприяло утвердженню її як самостійної галузі філологічної науки, набуттю статусу «мейнстріма», а відтак загострило потреби у фахівцях з прикладної лінгвістики. Цілком погоджуємося із В. Корнієнко, що трансформація змісту підготовки прикладних лінгвістів потребує інтеграції лінгвістичних, технічних, комп'ютерних дисциплін, розширення варіативної складової змісту за вибором студента (введення нових навчальних дисциплін та спецкурсів, наприклад, «Мова та технологія (прикладні науки)», «Мова та суспільство», «Культурна антропологія», «Основи фонологічного аналізу», «Основи граматичного аналізу», «Основи лінгвістичного аналізу», «Міжкультурні зв'язки» «Соціолінгвістика», «Лінгвістична антропологія», «Білінгвізм», «Психолінгвістика», «Гендерна рівність та мова» тощо) [2, с. 14].

Важливість мови світового спілкування, або глобальної мови (global language), безсумнівно, сприятиме розвитку науки й освіти. Водночас надмірний вплив лінгвістичної глобалізації на освіту і виховання може призвести до соціально-культурного шоку. В освіті та вихованні рідна мова має екзистенційне значення. На переконання К. Ушинського, мова – це найповніший і най-

вірніший літопис багатовікового життя народу, тому, засвоюючи її, кожне нове покоління засвоює в той же час «плоди думки й почуття тисячі поколінь, що передували йому й давно вже зотліли...» [9, с. 123]. Мова – це засіб творення думки, мислення й пізнання, шлях усвідомлення естетичних і моральних ідеалів. О. Потебня, розвиваючи висловлену В. Гумбольдтом думку про нерозривність мови і людського способу буття в світі, рішуче виступає проти мовної асиміляції, за збереження і розвиток усіх національних мов як найглибших стихій народного буття. Будь-які спроби зменшити значущість рідної мови навіть задля розширення освітніх горизонтів означатимуть кінець так званої «педагогічної інтимності», тобто означатимуть неможливість екзистенційного педагогічного діалогу [5]. Зокрема, на це звертає увагу відомий німецький філософ – екзистенціаліст О. Больнов у праці «Мова і виховання» [11], де він пропонує свою версію педагогіки як діалогу між вихователем і вихованцем, спільним ґрунтом яких є мова і національна культура. Ця позиція є трансформацією гумбольдтської філософії мови, яка розкривала глибинний зв'язок між мовою і формуванням особистості, її світоглядом і внутрішнім світом.

Зауважимо, що нині необхідно враховувати не тільки глибинний зв'язок між людиною та мовою, а й горизонтальні комунікативні ланцюги, розширенню яких сприяє лінгвістична глобалізація, що є однією з можливостей залучення людини до світового освітнього простору. Між національними мовами і так званою «глобальною» існують складні стосунки. В оцінці мови світового спілкування спостерігаються коливання від позитивної оцінки як чинника розсування культурних горизонтів, розширення шансів для особистісного розвитку, так і негативні: англійська мова стає примусом для інших країн світу, додатковим чинником соціального розшарування у глобальному вимірі. Адже той, хто володіє англійською, за умов глобалізації має більше шансів для професійної і особистісної самореалізації, стає реальністю сьогодення.

Англійська мова стає активним чинником конституювання культурно-освітнього простору. В європейських, азійських, африканських країнах англійська мова є мовою вищої освіти. Водночас ці тенденції потребують осмислення і відповідального ставлення, коли йдеться про організацію освітніх і виховних практик в умовах лінгвістичної глобалізації. У методологічному плані варто використати потенціал крос-культурного діалогу із збереженням домінантних імперативів сучасної гуманістичної парадигми «людина – освіта – культура – мова». Для цього необхідно поглибити розуміння можливостей і обмежень лінгвістичної глобалізації у конституюванні освітнього простору. У цьому контексті В. Кремень зауважує, що антропологічна парадигма сучасної філософії освіти полягає у дослідницькому міждисциплінарному просторі на єдиній методологічній основі. Такі важливі напрями гуманітарних наук, як лінгвогносеологія (предметом якої є пізнавальна функція мови як своєрідної форми уявлення людиною світу), лінгвосоціологія (соціолінгвістика, що досліджує зв'язки мови і індивіда), лінгвобіхевіорологія (тобто лінгвопраксеологія, яка вивчає роль мови в практичній поведінці людини), лінгвокультурологія (взаємовідношення мови і (культури), лінгвоетнологія (етнолінгвістика), ка орієнтується на розгляд взаємозв'язків мови, духовної культури народу, народного менталітету і народної творчості), лінгвопалеонтологія (дослідження зв'язків мовної історії з історією народу, його матеріальною і духовною культурою, географічною локалізацією, архаїчною свідомістю [3, с. 29]. Такий синтез лінгвістичних дисциплін з філософськими і культурологічними підходами сприятиме знаходженню розумного співвідношення між національною мовою та мовою світового спілкування.

У цьому контексті вплив лінгвістичної глобалізації на освітньо-виховні процеси зумовлює пошук шляхів удосконалення професійної підготовки вчителя-словесника. Нові підходи до змісту шкільних курсів української мови і літератури, пов'язані з принципово новим формуванням цілей і завдань викладання, окреслюють проблеми формування мовної особистості вчителя як головного творця і носія національної мови, культури й духовності. Актуальною проблемою підготовки вчителя-словесника як і перекладача, прикладного лінгвіста, залишається єдність теоретичної і практичної підготовки, навчальної і науково-дослідницької діяльності студентів і викладачів, що в цілому забезпечує їхню багатоаспектну готовність до професійної діяльності. У вищій школі продовжують існувати проблеми роз'єднаності між навчальними дисциплінами. На наше переконання, зміст професійної підготовки вчителя-словесника має бути спрямований на інтеграцію філологічної, методичної та психолого-педагогічної підготовки. Знаючи основи філологічної науки, вчитель-словесник проектує її парадигму на учня, а саме: показує красу мови і літератури, зацікавлює, захоплює філологічним предметом, упроваджує проблемне вивчення, формує національно-мовні особистості молодих громадян Української держави. На думку О. Семеног, зменшення годин на фахові дисципліни, багатопредметність, переважно лекційний шлях пізнання – усе це позначається на фундаментальності професійної підготовки вчителя-словесника, його практичних уміннях, навичках, здібностях, формує поверхову уяву про предмет дослідження, знижує пізнавальну мотивацію, порушуючи тим самим основи майбутньої творчої діяльності з учнями, особливо в умовах підготовки вчительських кадрів до профільного навчання [7, с. 11].

Висновки і пропозиції. Як бачимо існують негативні і позитивні наслідки лінгвістичної глобалізації. З одного боку, лінгвістична глобалізація призводить до послаблення значущості рідної мови й втрати культурної ідентичності, з іншого – є вагомим чинником формування світової культури та освітньої спільноти, яка посилює легітимацію англійської мови як мови світового суспільства. В умовах глобалізації суспільно-політичних та соціально-економічних процесів, техніко-технологічних, культурно-освітніх процесів, стрімкого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, активізації економічної, освітньої, наукової та культурної інтеграції України до загальноєвропейської і світової спільноти,

актуалізується необхідність пошуку нових концептуальних підходів до професійної підготовки філологів. Філолог сучасної доби повинен добре знати наукові основи, історію і методологію, тенденції в розвитку мови, усвідомлювати актуальні проблеми викладання мови, літератури, перекладу, місце цих навчальних предметів у системі знань і людських цінностей. Вплив глобалізаційних процесів на професійну підготовку філологів зумовлює інтернаціоналізацією та універсалізацію освітніх процесів, дослідження яких вважаємо перспективами подальших наукових розвідок.

Список літератури:

1. Алпатов В. М. Глобализация и развитие языков [Електронний ресурс] / В. М. Алпатов. – Режим доступу : http://www.anti-glob.narod.ru.
2. Корнієнко В. В. Професійна підготовка бакалаврів гуманітарних наук з прикладної лінгвістики університетах США : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Віта Вікторівна Корнієнко. – ХНУ, 2012. – 20 с.
3. Кремень В. Г. Освіта і наука України – шляхи модернізації: (факти, роздуми, перспективи) / В. Г. Кремень. – К. : Грамота, 2003. – 216 с.
4. Палажченко П. Р. Глобализация и диалог цивилизаций [Текст] / П. Р. Палажченко // Свободная мысль – XXI. – 2004. – № 6. – С. 3–12.
5. Потебня А. А. Эстетика и поэтика / А. А. Потебня. – М., 1976. – 126 с.
6. Северинчик О. П. Україна в контексті інтеграційних та глобалізаційних процесів : проблеми та перспективи / О. П. Северинчик // Вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут". Політологія. Соціологія. Право : зб. наук. праць. – Київ : ІВЦ "Політехніка", 2009. – Вип. 2 – С. 96–103.
7. Семеног О. М. Професійна підготовка майбутніх учителів української мови і літератури: монографія. / О. М. Семеног. – Суми : ВВП «Мрія-1» ТОВ, 2005. – 404 с.
8. Ткачева Л. Б. Основные закономерности английской терминологии [Текст] / Л. Б. Ткачева. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 1987. – 198 с.
9. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори: у 2-х т. – Т. І. / К.Д. Ушинський; редкол. В. Столєтов [та ін.]. – К. : Рад. шк., 1983. – 488 с.
10. Bollnow O. F. Sprache und Erziehung / O. F. Bollnow. – Stuttgart : Kohlhammer,1969. – 236 s.

Иконникова М.В.
Хмельницкий национальный университет

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ПОДГОТОВКА ФИЛОЛОГОВ В КОНТЕКСТЕ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Аннотация
Проанализированы особенности влияния лингвистической глобализации на профессиональную подготовку филологов. Охарактеризована важность языка мирового общения или глобального языка для развития культуры, экономики, науки и образования. Отмечены различия, существующие в терминологии в соответствующих языковых картинах мира, требующих повышенного внимания языковедов. Выяснено влияние лингвистической глобализации на развитие переводоведения, прикладной лингвистики и ее направлений, образования и воспитания. Акцентировано внимание на возможных рисках и проблемах вызовов лингвистической глобализации. Отмечена необходимость совершенствования содержательного компонента филологического образования, в частности обеспечение интеграции общенаучных, профессиональных и специализированных знаний, а также широкого внедрения элективных дисциплин профессионального направления.
Ключевые слова: филолог, лингвистическая глобализация, профессиональная подготовка, прикладная лингвистика, переводчик, учитель-словесник, языковая картина мира, содержание.

Ikonnikova M.V.
Khmelnitsky National University

LINGUISTS' PROFESSIONAL TRAINING IN THE CONTEXT OF LINGUISTIC GLOBALIZATION

Summary
The features of the impact of globalization on linguistic linguists' training have been analyzed. The importance of global language for communication, culture, economy, science and education has been determined. Much attention has been paid to the difference in terms of the relevant and global languages. The influence of globalization on linguistic development of translation, applied linguistics and its trends, education and training has been characterized. Special attention has been paid to the risks and challenges of linguistic globalization. The necessity of improving the semantic component philological education, including ensuring the integration of general, professional and specialized knowledge and broad introduction of elective professional subjects has been emphasized.
Keywords: linguist, linguistic globalization, training, applied linguistics, translator, teacher of language and literature, world language, content.

УДК 377.5:004

ІГРОВІ ІНТЕРАКТИВНІ МЕТОДИ ЯК ВАЖЛИВИЙ ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ З ДИСЦИПЛІНИ «ІНФОРМАТИКА»

Каблов А.В., Любомирська О.О.
Будівельний коледж
Житомирського національного агроекологічного університету

Статтю присвячено освітленню теоретико-методичних та практичних аспектів використання в освітньому процесі ігрових інтерактивних методів навчання. Розглянуто зміст та особливості інтерактивних технологій під час викладання дисципліни «Інформатика» у ВНЗ І-ІІ ступенів акредитації. Наведено приклади використання ігрових інтерактивних методів в навчальному процесі для фахових спеціальностей Будівельного коледжу ЖНАУ. Проаналізовано доцільність та ефективність використання зазначених методів як дієвого інструменту формування професійної компетентності студентів.
Ключові слова: компетентність, ігрові методи, інтерактивні технології, інтелектуальні ігри, мотивація, інформатика, фахова модель молодшого спеціаліста.

Постановка проблеми. Проблема вдосконалення форм навчання, впровадження інноваційних прийомів та засобів викладення навчальних дисциплін в Україні актуальна для усієї системи освіти. Сучасна молодь: студентство, в силу різних обставин, спрямовує свої інтереси за межі навчальної програми, студентів важко мотивувати відвідувати пари, домогтися від них активної участі на зайняттях, привити їм інтерес до навчання, зокрема у коледжі.

Формування моделі успішного випускника ВНЗ І-ІІ ступенів акредитації є неможливим без вдосконалення використання сучасних, інноваційних, педагогічних технологій, що сприяють розвитку загальноосвітніх та профільних професійних компетентностей.

Сучасним викладачам доступний широкий арсенал різноманітних методів та форм залучення студентів у процес навчання, проте, як показує практика, далеко не всі педагоги використовують їх потенціал у своїй роботі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначена проблема не є новою, на необхідності її вирішення уже не перший рік зазначають науковці та практики. Такі новатори вітчизняної та зарубіжної педагогіки як С.М. Лисенкова, Ш.А. Амонашвілі, П.Я. Гальперін, В.Ф. Шаталов, Є.М. Ільїн, О.І. Пометун та Л.В. Пироженко, Г.О. Сиротенко наполягають на необхідності активізації навчального процесу за рахунок використання сучасних педагогічних технологій, зокрема – ігрових інтерактивних методів, які довели свою ефективність, на чому наголошується у публікаціях Н.І. Головко [1], О.В. Ковтун [2], Н.І. Мачинської [3], О.Л. Яковчук [4].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на значний інтерес до даного питання в наукових колах, проблема підвищення рівня мотивації студентів до вивчення за навчальними планами дисциплін та розвитку їх професійної компетентності залишається невирішеною.

Наразі, пріоритет у роботі викладачів ВНЗ І-ІІ ступенів акредитації віддається діалогічним методам спілкування, з домінуванням пізнавальної активності студентів під час зайняття, спільному пізнанню, формуванню особистісної позиції, висуванню нових ідей та пропозицій. Застосування ігрових інтерактивних методів у навчальному процесі дозволяє реалізувати перераховані пріоритети.

Інструментарій ігрових інтерактивних методів – універсальний, їх із великим ступенем ефективності можна використовувати як в роботі із молодшими школярами, так і зі студентами, як під час вивчення за навчальними планами дисциплін, таких як «Інформатика», так і в позааудиторній роботі. Головне, щоб викладачем була проведена якісна підготовча робота, правильно підібраний матеріал, створена певна атмосфера.

Мета статті. Метою написання даної публікації є висвітлення теоретико-методичних та практичних аспектів впровадження ігрових інтерактивних методів у процес опанування студентами ВНЗ І-ІІ ступенів акредитації дисципліни «Інформатика».

Виклад основного матеріалу. Інтерактивними педагогічними технологіями прийнято називати таку форму організації навчального процесу, в якій обов'язковою вимогою виступає взаємодія усіх без виключень учасників такого процесу (виникає ціла система взаємодій: викладач – студент, викладач – аудиторія, студент – аудиторія, студент – студент, аудиторія – аудиторія). У такому інтерактивному середовищі студент стає активним учасником навчального процесу, власноруч сприяючи активізації процесу пізнання.

Ефективність інтерактивних методів навчання забезпечується активністю студента не тільки по відношенню до викладача, а й по відношенню до інших студентів, що, в свою чергу, сприяє кращому засвоєнню знань та умінь.

Використання інтерактивних педагогічних технологій в навчальному процесі передбачає моделювання життєвих ситуацій, спільне вирішення проблем, використання ігрових технологій.

Ігрові технології навчання є однією із імітаційних форм роботи в інтерактивній моделі навчальної діяльності. Ігрові імітаційні методи – це об'єднуюче поняття для великої групи методів і прийомів організації навчального процесу, що здійснюються у формі різноманітних ігор дидактичної спрямованості (їм притаманна чітко поставлена освітня ціль, під час проведення таких ігор необхідно дотримуватись балансу співвідно-

шення «мета-результат»). Ігрові імітаційні методи реалізуються через використання різноманітних ігрових прийомів і ситуацій, які виступають в якості засобу комунікації, стимулювання студентів до навчальної діяльності.

На нашу думку, важливими аспектами, що свідчать на користь використання ігрових інтерактивних методів під час опанування дисципліни «Інформатика» є:

– орієнтування студентів на досягнення результату;

– розвиток особистісних якостей, важливих з точки зору обраної майбутньої професії;

– поглиблення міждпредметних зв'язків;

– допомога у формуванні повноцінної фахової моделі молодшого спеціаліста зі спеціальностей «Будівництво та цивільна інженерія», «Архітектура та містобудування», «Садово-паркове господарство», яка включає у себе визначений набір ключових та професійних компетентностей.

Під компетентністю студента ВНЗ І-ІІ ступенів акредитації розуміємо спроможність використовувати у реальному житті, навчанні та для персонального розвитку отриманих під час освітнього процесу в коледжі знань, навиків, умінь.

Дисципліна «Інформатика» орієнтована на формування у студентів коледжу цілого ряду різноманітних компетентностей загального та професійного характеру відповідно до навчального плану спеціальності (рис. 1).

Якщо говорити про професійні компетентності студентів, то завдяки опануванню дисципліни «Інформатика» вони отримують навики, знання, уміння та практичний досвід щодо:

1) принципів та техніки роботи із персональним комп'ютером та периферійною технікою;

2) технології обробки інформації різного типу та обсягів (графічне малювання, створення документів, оброблення фотографій, робота над мультимедійними презентаціями, створення баз даних тощо);

3) розуміння основ алгоритмізації, знання основних конструкцій мови програмування;

4) знання базових принципів створення та функціонування комп'ютерних мереж;

5) правил з техніки безпеки та роботи із комп'ютерною технікою;

6) інформаційної безпеки, етики та права.

Для спеціальностей «Будівництво та цивільна інженерія», «Архітектура та містобудування», «Садово-паркове господарство» дисципліна «Інформатика» сприяє формуванню фахової моделі молодшого спеціаліста, завдяки навикам, вмінням та досвіду роботи із:

– різними інформаційними джерелами (наприклад, електронними бібліотеками ГОСТів, ДСТУ, ДБН, СНіПів тощо);

– спеціальним програмним забезпеченням у сфері формування проектно-кошторисної та технічної документації, їх автоматизованого обліку, дизайну та 3D-моделювання тощо;

– інформаційними та телекомунікаційними технологіями (мережами) (аудіо- та відеозапис, електронна пошта, Інтернет).

В рамках навчального плану дисципліни продуктивне засвоєння такого широкого спектра навиків, умінь та знань є неможливим без використання ігрових інтерактивних методів роботи. Найбільш продуктивними, точки зору викладачів інформатики, для формування фахової моделі молодшого спеціаліста згаданих вище спеціальностей вважаємо:

– ділові ігри, можуть використовуватись як під час практичних і лабораторних занять, так і в позааудиторній роботі. Їх зміст зводиться до вирішення проблемного завдання шляхом моделювання (імітації) умов професійної діяльності. Наприклад, гра «Моє перше місце роботи». Групі студентів пропонується самостійно скласти власне резюме таким чином, щоб експерти (2-3 студента та викладач) поміж інших кандидатів на посаду обрали одного. Перед початком гри викладач обов'язково має окреслити професійні риси та критерії, згідно яких обирається найкращий кандидат на посаду. Таким чином, студенти не тільки усвідомлюють які саме якості та навики їх необхідно сформувати для працевлаштування, але і вчаться креативно підходити до процесу самореклами;

– навчальні дискусії у формі круглих столів, мозкового штурму, навчальних конференцій тощо. Наприклад, можна використати метод «мозковий штурм» для вирішення завдання розробки кошторису робіт із ремонту квартири з використанням програми MS Excel та без неї;

– кейс-методи використовуються, переважно, на практичних заняттях. Наприклад, під час вивчення теми «Бази даних» студентам пропонується розроблене технічне завдання на створення бази даних для обліку книжкового фонду для бібліотеки коледжу по відділеннях. Студенти на основі цього завдання повинні створити базу даних, яка б задовольнила визначеним в завданні вимогам.

– рольові ігри пропонуємо використовувати в позааудиторній роботі зі студентами, оскільки вони направлені більше на закріплення здобутих знань, ніж на формування нових. Прикладом використання таких ігор є гра «Реклама спеціальності». Студентів розбиваємо на декілька рольових груп «Дизайнери», «Проектанти», «Будівельники» тощо. Їм пропонується створити свій варіант рекламного буклету власної спеціальності, використовуючи декілька наборів програм (для дизайнерів обов'язковим є використання MS

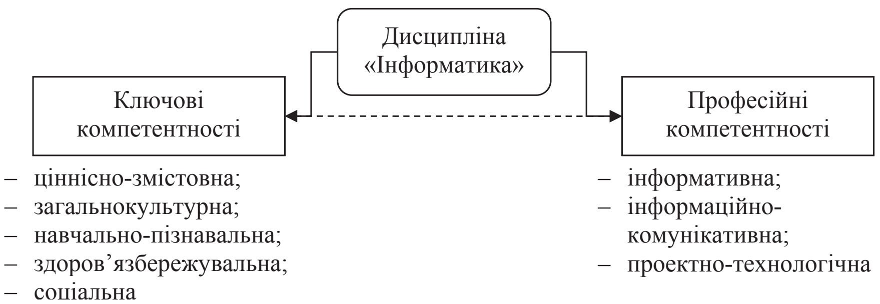

Рис. 1. Перелік основних компетентностей студентів, що формуються та розвиваються під час вивчення дисципліни «Інформатика»

Джерело: розроблено авторами

Publisher; для проектантів – MS Visio; для будівельників – MS Excel). Суть завдання, в ігровій формі відпрацювати навики роботи із прикладними програмами;

– імітаційні ігри – традиційні в нашій практиці на зайняттях з узагальнення пройденого матеріалу. Так, на закріплення вивчення теми MS Office для студентів спеціальностей «Будівництво та цивільна інженерія» та «Архітектура та містобудування» проводимо гру-імітацію «Архітектурна фірма». Студенти імітують роботу архітектурної фірми, починаючи від написання заяви про прийом на роботу у MS Word, створення проекту будинку (квартири) у MS Visio, розрахунку витрат матеріалів та праці у MS Excel, ведення клієнтської бази у MS Access, закінчуючи створенням презентацій власних проектів у MS PowerPoint;

– інтелектуальні ігри проводяться в рамках позааудиторної роботи з інформатики із різною періодичністю. Прикладом може слугувати гра «Брейн-ринг», що проводиться в рамках тижня циклової комісії природничо-наукових дисциплін у вигляді тематичної вікторини зі студентами перших курсів Будівельного коледжу ЖНАЕУ на тему «Інформаційно-комп'ютерні технології в XXI ст.».

Метою проведення даної інтелектуальної гри є узагальнення та засвоєння понять «інформатика» та «інформація», «склад інформаційної системи» та будови структури операційної системи Windows; принципів роботи з документами в MS Word; виявлення творчого потенціалу та здібностей студентів; підвищення інтересу до предмету та його змісту; стимулювання пошуково-пізнавальної діяльності; розвиток у студентів здорового позитивного мислення; виховання патріотичних та духовних якостей майбутніх будівельників своєї держави.

В рамках інтелектуальної гри було розроблено чотири конкурси:

1. «Візитка команд»: учасники мають представити для оцінювання журі: назву команди, девіз, герб та стінгазету;

2. «Інтелектуальний»:

Завдання №1: кожній команді пропонується відповісти на 10 запитань, за що отримує відповідну суму балів;

Завдання №2: кожній команді пропонується відповісти на 3 запитання, підготовлених командою суперником;

3. «Практичний»:

Завдання №1: представнику кожної із команд пропонується пройти тестування (25 запитань) за допомогою програми TEST W2 із запитаннями згідно навчальної програми дисципліни «Інформатика»;

Завдання №2: представнику кожної із команд, який не брав участі у завданні №1, пропонується виконати презентацію в програмі MS Power Point протягом 15 хвилин на задану тематику;

4. «Домашнє завдання».

Завдання №1: командам надається по 5 основних понять з інформатики, а учасники мають протягом 3-х хвилин придумати вірш, використовуючи ці поняття;

Завдання №2: командам пропонується розгадати кросворд із запитаннями тем інформатики та розкрити зашифроване слово, букви якого виділені на малюнку кросворду;

Завдання №3: командам надається по 6 основних понять з теми, а учасники мають протягом 10 хвилин пригадати пісні, в яких використовуються ці поняття.

Сценарій вікторини доповнено системою творчих та інтерактивних завдань, що направлені на уникнення одноманітності підходу в організації позааудиторної роботи зі студентами.

За результатами проведеної вікторини серед студентів, що брали участь, було відзначено:

1) рівень відповідності знань студентів навчальній програмі – високий (дано 94% правильних відповідей на поставлені запитання);

2) рівень практичних умінь – високий (усі представники команд виконали практичні завдання на високому рівні та в повному обсязі);

3) сформованість навиків:

– приймати рішення в екстремальних умовах (обмеженість часу);

– висловлювати свою думку, обґрунтовувати її та захищати власну точку зору;

– колективної роботи;

– творчого та ініціативного відношення до поставлених завдань, власних обов'язків;

4) результативне досягнення мети проведення заходу.

Висновки і пропозиції. Таким чином, нами розглянуто декілька прикладів дієвих та ефективних ігрових методів роботи зі студентами в межах вивчення дисципліни «Інформатика». Встановлено, що вони сприяють активізації навчального процесу, підвищують мотивацію до вивчення дисципліни, відповідають усім сучасним вимогам до організації навчального процесу у закладах ВНЗ І-ІІ ступенів акредитації. Зазначені методи є ефективними інструментами формування професійної компетентності студентів оскільки: дозволяють закріпити та актуалізувати отримані знання, уміння та навички з інформатики; сприяють накопиченню професійного досвіду; дають можливість уникати одноманітності в організації навчальної роботи; дають можливість сформувати цілісне уявлення про майбутню професійну діяльність.

Список літератури:

1. Головко Н. Ігрові технології як засіб активізації пізнавальної діяльності студентів / Н. Головко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогіка. – 2015. – Вип. 1. – С. 17-20.
2. Ковтун О. В. Ігрові технології у професійно-мовленнєвій підготовці майбутніх авіа-диспетчерів і пілотів / О. В. Ковтун // Наука і освіта. – 2014. – № 10. – С. 89-93.
3. Мачинська Н. І. Впровадження ігрових технологій навчання у практику підготовки майбутніх магістрів / Н. І. Мачинська // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Сер. : Педагогіка. – 2011. – Т. 158, Вип. 146. – С. 18-22.
4. Яковчук О. Л. Ігрові технології навчання як складова активізації пізнавальної діяльності студентів на лекційних заняттях з біохімії / О. Л. Яковчук // Молодий вчений. – 2016. – № 8. – С. 381-385.

Каблов А.В., Любомирская Е.О.
Строительный колледж
Житомирского национального агроэкологического университета

ИГРОВЫЕ ИНТЕРАКТИВНЫЕ МЕТОДЫ КАК ВАЖНЫЙ ИНСТРУМЕНТ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ ПО ДИСЦИПЛИНЕ «ИНФОРМАТИКА»

Аннотация
Статья посвящена изложению теоретико-методических и практических аспектов использования в образовательном процессе игровых интерактивных методов обучения. Рассмотрены содержание и особенности интерактивных технологий в преподавании дисциплины «Информатика» в ВУЗах I-II уровней аккредитации. Приведены примеры использования игровых интерактивных методов в учебном процессе для профильных специальностей строительного колледжа ЖНАУ. Проанализирована целесообразность и эффективность использования указанных методов как действенного инструмента формирования профессиональной компетентности студентов.
Ключевые слова: компетентность, игровые методы, интерактивные технологии, интеллектуальные игры, мотивация, информатика, профессиональная модель младшего специалиста.

Kablov A.V., Liubomyrska O.O.
Building College
Zhytomyr National Agroecological University

INTERACTIVEGAME METHODS AS AN IMPORTANT TOOL OF FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF STUDENTS WHO MAJOR IN COMPUTER SCIENCES

Summary
The article dwellson theoretical, methodological and practical aspects of usage of interactivegame method softeaching in educational process. The article reviews the essence and peculiarities of interactive technologies while teaching the subject of informatics in higher educational institution of I-II levels of accreditation. The examples of usage of interactive game methods in educational process for students majoring in informatics of College of Construction of Zhytomyr National Agroecological University are given in the article. The article analyses whether the methods mentioned above function as an effective tool of formation of students' professional competence.
Keywords: competence, gamemethods, interactive technologies, intellectual games, motivation, informatics, professional model of a junior specialist.

УДК 364–43.444

МЕДИКО-СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ДІТЬМИ ГРУПИ РИЗИКУ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ

Козубовська І.В.
Ужгородський національний університет
Булеза Б.Я.
Закарпатська обласна клінічна лікарня імені Андрія Новака

Стаття присвячена розгляду проблеми дітей групи ризику. Погіршення соціально-економічної ситуації в Україні зумовило суттєве зростання кількості дітей групи ризику. Ця специфічна категорія дітей через особливі обставини в їх житті більш схильна до негативних зовнішніх впливів. Часто ці діти є жертвами насильства. Вони потребують особливої уваги педагогів, соціальних працівників, медиків. Виявлено, що, працюючи окремо, фахівці часто не здатні досягти успіху в роботі з дітьми групи ризику, оскільки питання, які їм доводиться вирішувати, знаходяться поза їх компетенцією. Доведено, що робота з дітьми групи ризику повинна мати комплексний характер, передбачати взаємодію різних фахівців, наприклад, медиків і соціальних працівників. Британський досвід подібної роботи аналізується в статті.
Ключові слова: діти групи ризику, насильство, кривда, медична і соціальна робота, запобігання, реабілітація, догляд.

Постановка проблеми. Внаслідок погіршення соціально-економічного становища, воєнних дій в Україні впродовж останніх років зростає кількість дітей, які відносяться до групи ризику. Діти групи ризику – це специфічна категорія дітей, яка через певні обставини у своєму житті більше ніж інші категорії схильна до негативних зовнішніх суспільних впливів, які стають причиною їх дезадаптації, викликають значні труднощі у навчанні і поведінці, негативно впливають на стан здоров'я.

Зазвичай ризик розглядається в двох аспектах. Перший аспект – це ризик для суспільства, який створюють діти даної категорії, оскільки в майбутньому значна частина з них стає на шлях скоєння правопорушень і злочинів. Другий – і саме під цим кутом зору проблема постає останнім часом найбільш гостро – ризик, якого самі діти постійно зазнають в суспільстві: ризик втратити життя, здоров'я, нормальні умови для повноцінного розвитку тощо. Це – ризик подальшої соціальної деформації особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема дітей групи ризику досить активно досліджується вітчизняними вченими (Б. Андрієвський, С. Архипова, С. Вайда, І. Звєрєва, Л. Зданевич, А. Капська, Н. Максимова, В. Оржеховська, Т. Федорченко та інші). Серед зарубіжних учених варто відзначити праці таких відомих науковців: С. Гімелштайн (Sam Himelstein), М. Девіс (Martin Davies), Дж. Деві (Jill Davey), Дж. Бігмор (Jenny Bigmore), М. Конноллі (Marie Connolly), К. Морріс (Kate Morris), М. Лінч (Margaret A. Lynch), Дж. Робертс (Jacqueline Roberts), С. Роговскі (Steve Rogowski) та інші.

Діти групи ризику вимагають особливої уваги з боку педагогів, вихователів, психологів, соціальних працівників, соціальних педагогів, медиків, юристів та інших фахівців. Велике значення в роботі з цими дітьми має взаємодія різних фахівців, без якої їх робота є малоефективною. Саме ці питання поки що недостатньо висвітлені у вітчизняній науковій літературі. Водночас, в багатьох зарубіжних країнах є суттєвий досвід роботи в організації ефективної взаємодії різних служб, які покликані працювати з дітьми групи ризику. Зокрема, це стосується Великої Британії.

Мета статті – проаналізувати організацію медико-соціальної роботи з дітьми групи ризику у Великій Британії.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових досліджень феномену «діти групи ризику» британських учених дав змогу з'ясувати, що до групи ризику відносять дітей: які перебувають в умовах депривації; з проблемами у розвитку без різко вираженої клініко-патологічної характеристики; вираженими відхиленнями в характері, з емоційними порушеннями; психічними і психосоматичними захворюваннями; гіпердинамічним синдромом; проявами соціальної й психолого-педагогічної дезадаптації; які залишилися без опіки батьків через різні обставини; педагогічно занедбаних, з неблагополучних сімей. Особливу увагу британські вчені акцентують на дітях, стосовно яких систематично здійснюється насильство, зокрема в родині, і відзначають, що, на жаль, кількість таких дітей збільшується [1-3].

Дитина може стати об'єктом фізичного, емоційного, сексуального насильства або занедбання. Часто випадки кривди дітей мають кримінальний характер. Втручання відповідних органів і служб є необхідним, щоб захистити дітей та забезпечити можливість їх повноцінного розвитку. Прийняття рішення в кожному конкретному випадку повинне базуватися на ґрунтовній оцінці багатьох комплексних ознак, урахуванні різних точок зору і перспектив подальшої роботи.

Проаналізуємо особливості взаємодії медико-соціальних інститутів у захисті прав та інтересів неповнолітніх, які потерпають від насильства, жорстокого поводження, занедбаності на прикладі регіону Тейсайд (Tayside).

В результаті вивчення досвіду роботи з неповнолітніми в регіоні, аналізу наукових праць британських учених [4; 5], встановлено, що наступні заклади та установи працюють спільно у розгляді випадків кривди неповнолітніх: департамент соціальної роботи, поліція, служба охорони здоров'я, департамент освіти та волонтерські організації. Багаторічний досвід підтвердив, що ці агентства повинні співпрацювати, щоб ефективно вирішити проблеми жорстокого ставлення до дитини, захистити її, причому різні професіонали можуть працювати разом більш ефектив-

но, якщо вони проходять підготовку не тільки за своєю програмою, але й мультидисциплінарну підготовку.

Відзначимо, що головним елементом стратегії розв'язання проблеми кривди неповнолітніх є раннє розпізнання проблеми та забезпечення ефективної допомоги.

Ефективність захисту неповнолітнього в значній мірі залежить від швидкості реакції особи, яка дізнається про те, що дитина може перебувати в становищі ризику. Агентства, які залучені в таких випадках, координують свою діяльність так, щоб вони не дублювали одне одного, могли розгорнути свою специфічну діяльність, оцінити ситуацію таким чином, щоб якомога менше травмувати дитину, сім'ю. Представники громадськості та професіонали, налагоджуючи контакт з дитиною, її батьками, близькими повинні забезпечити кваліфікований, інтегрований і тактовний підхід, який має на меті, в першу чергу, добробут і благополуччя дитини.

В регіоні Тейсайд (Tayside) робота з соціально-правового захисту неповнолітніх починається, перш за все, з наради між службами поліції, охорони здоров'я та службами соціальної роботи. Діагноз кривди дитини ставиться тільки після ґрунтовних висновків медиків, поліції та соціального працівника. Кожна соціальна служба має спеціального працівника, який відповідає за організацію наради стосовно справи кривди дитини.

Часто фіксують випадки кривди неповнолітніх із спеціальними потребами та недієздатністю. Таким випадкам надається особлива увага.

Процедура взаємодії соціальних інститутів у випадках виявлення фактів кривди неповнолітніх спрямована на те, щоб якомога менше травмувати психіку дитини. Благополуччя дитини є визначальним у проведенні медичного огляду, з якого зазвичай починається робота з кожним виявленим випадком кривди, занедбаності дитини. Агентства регіону Тейсайд розробили протокол, який включає 3 головні принципи: кількість таких медичних оглядів зводиться до мінімуму, вони матимуть місце там, де існують необхідні умови для такого огляду, а саме: в лікарні, в соціальних закладах, в поліції з залученням судового медика. Педіатри, соціальні працівники і поліція співпрацюють таким чином, щоб гарантувати одночасне надання медичної допомоги дитині і встановлення доказів її скривдження впродовж одного огляду. Дитину переводять до відділення першої медичної допомоги лише при потребі оглянути якесь специфічне ушкодження, пролікувати поранення або переломи.

Департамент соціальної роботи забезпечує широку низку превентивних послуг і допомогу сім'ям з дітьми, надає опіку для тих дітей, які не можуть з певних причин жити з їх власною сім'єю. Соціальні працівники також відповідають за звіти у справах кривди неповнолітніх, повідомляють доповідачу комісії у справах неповнолітніх про ситуації, де дитину кривдять, де неповнолітні потребують обов'язкових заходів піклування. Якщо нарада по справі неповнолітнього виносить рішення про вимогу нагляду за дитиною, департамент соціальної роботи забезпечує такий нагляд, перевіряє, чи дитина може проживати вдома, або ж необхідним є використання альтернативних способів піклування.

Таким чином діяльність департаменту соціальної роботи, його роль у справах скривджених неповнолітніх виходить за межі ідентифікації, розслідування та моніторингу дитини, яка перебуває в ситуації ризику, і передбачає надання психотерапевтичних послуг, щоб дати можливість дітям та сім'ям подолати наслідки кривди. Багато соціальних послуг, однак, забезпечується на волонтерській основі, згідно потреб.

Департамент оплачує діяльність практичних соціальних працівників в усіх основних лікарнях регіону. Крім того, вони працюють в багатьох Центрах здоров'я. Департамент соціальної роботи здійснює також керівництво Центрами для сім'ї та дітей в усьому регіоні, опікується дітьми в дитячих будинках, фостерних сім'ях. Специфічні послуги для сімей, що мають труднощі у вихованні дітей, надаються в сімейних центрах, де працюють кваліфіковані фахівці (психологи, педагоги, медики, соціальні працівники).

У всіх видах діяльності відносно випадків жорстокого поводження з дітьми, департамент соціальної роботи співпрацює з іншими агентствами. Зв'язок встановлено з поліцією і медичними службами, освітніми соціальними закладами, школами та волонтерськими організаціями. Цей зв'язок діє, починаючи з початкової оцінки ситуації жорстокого поводженням з дітьми, і в подальшому – в процесі тривалого піклування, нагляду за дітьми. Активна робота проводиться з батьками.

Департамент соціальної роботи веде реєстр дітей скривджених, які зазнали насильства, і дітей, які перебувають в ситуації серйозного ризику (Child Protection Register).

Метою реєстру є забезпечити:

а) всі відповідні агентства доступом до центрального реєстру скривджених дітей, чия безпека є предметом серйозного професійного вивчення; б) інформацією всіх зацікавлених осіб про тих дітей в регіоні, які в даний момент вже є занесеними в реєстр, гарантуючи, що план роботи з цими дітьми переглядатиметься регулярно; в) швидкий доступ до інформації професіоналам, які опікуються дітьми; г) статистичну інформацію, яка допомагає планувати та управляти ресурсами.

Реєстр, який веде департамент соціальної роботи, це – комп'ютерний облік, частина інтегрованої індексної системи клієнта, яка дозволяє отримати швидкий перехресний доступ до інформації. Хоча існує зв'язок з центральною системою, інформація з реєстру дітей, які потребують опіки, захисту, вилучення з неблагополучної родини, зберігається окремо в комп'ютерній системі. Доступ до цієї частини системи є обмеженим, таким чином охороняється конфіденційність клієнтів. Функціонує система реєстрації викликів інформації про клієнта, щоб гарантувати законність запитів.

З координатором цього реєстру можна контактувати через будь-які офіси департаменту соціальної роботи, або телефонну «гарячу лінію». Неповнолітні, які в ньому зареєстровані, перевіряються кожні 6 місяців і кожного разу розглядається необхідність їх перебування в реєстрі.

Будь-хто може рекомендувати зареєструвати скривджену дитину, але реєстр є надзвичайно конфіденційним. Доступ мають тільки агентства із спеціальним грифом. За інформацією до реєстру може звертатися: медичний персонал ради охорони здоров'я; старший сестринський персонал; лікарі-терапевти; працівники освітніх закладів; координатор з питань захисту дітей (в сфері освіти); поліція; громадський прокурор; доповідач комісії у справах неповнолітніх; працівники департаменту соціальної роботи.

Медики є часто першими особами, до яких звертаються у випадках кривди дітей, особливо, якщо є підозра фізичної кривди і занедбаності.

Обов'язки громадського медико-соціального персоналу:

1. Виявити, чи дитина потребує термінового медичного лікування, в разі необхідності вжити своєчасні та відповідні заходи.

2. Провести попереднє обстеження дитини (перший ступінь обстеження), шукаючи очевидні докази насильства. Водночас медики визначають показники фізичного, психічного і емоційного розвитку дитини, вивчають історію її життя. Таке оцінювання зазвичай проводиться черговим дитячим лікарем-терапевтом або громадським лікарем охорони здоров'я дитини (Community Child Health Doctor) в місцевій клініці, школі або дитячому садочку. Також оцінка може проводитись у відділення першої медичної допомоги. Саме лікар повинен особисто надати письмовий звіт про результати обстеження відповідним агентствам.

3. У випадках, коли результати обстеження вказують на фізичні наслідки кривди, або коли медичний персонал не виключає цього, організовуються відповідні заходи спільного педіатричного і судового обстеження (другий ступінь обстеження). Таке обстеження зазвичай проводиться в педіатричному лікарняному відділенні, поліцейській установі, де існують необхідні для цього умови. Воно виконується старшим педіатром в присутності поліцейського, соціального працівника. Таке обстеження документують, громадському прокурору направляється так званий звіт «душі та совісті» (дослівний переклад: Soul and Conscience report), який використовуватиметься в процесі судочинства. Копія цього звіту також направляється доповідачу служби у справах неповнолітніх.

4. Гарантувати безперервний нагляд за охороною здоров'я та вирішенням медичних проблем, проблем розвитку скривдженої дитини або дитини, яка перебуває в ситуації ризику.

Працюючи спільно з іншими колегами, члени команди першої медичної допомоги (Primary Health Care Team), лікарі-терапевти і дитячі лікарі повинні розпізнати несприятливу атмосферу в сім'ях, помітити в дитини будь-які ознаки кривди або занедбання на ранній стадії. Вони разом із соціальними працівниками відіграють провідну роль в запобіганні кривди неповнолітніх, підвищуючи якість опіки за дітьми.

Необхідно відзначити, що кожного разу, коли лікар підозрює, що дитину кривдять, відбувається обговорення цієї проблеми з колегами, які залучені до роботи з випадками жорстокого ставлення до дітей. Якщо лікар має причину для підозри, що дитина є об'єктом фізичного або сексуального насильства, то, незалежно від його бажання, він повинен оприлюднити таку інформацію.

Важливою є роль сестринського персоналу, який часто контактує першим з дитиною у випадках підозри насильства або іншої кривди дитини. Сестринський персонал відіграє подвійну роль: активно бере участь у роботі міждисциплінарної команди у діагностиці випадку підозрюваної або фактичної кривди дитини, а також забезпечує догляд за дітьми, який відповідає індивідуальним вимогам кожної дитини. Вони спостерігають за дитиною і записують всю інформацію про неї, її взаємодію з батьками. Неадекватна поведінка буде повідомлена спеціалістам і задокументована.

Забезпечення потреб дитини є головним завданням впродовж розгляду справи. Медичні сестри, використовуючи всю свою професійну майстерність, намагаються полегшити біль, дискомфорт і страждання дитини. Знаючи про вразливість дітей, вони забезпечують атмосферу, в якій діти заспокоюються, відчувають себе в безпеці, комфортно.

До попередження насильства стосовно дітей долучається також громадський медико-соціальний персонал. Представник персоналу: спостерігає за дитиною в сім'ї та за її межами, таким чином ідентифікуючи дитину, яка перебуває в ситуації ризику; ініціює процедуру захисту дитини; налагоджує зв'язки з іншими агентствами; співпрацює і приймає участь у розслідуванні справи, надаючи відповідні звіти та інформацію; відвідує нараду по справі міждисциплінарної команди, представляючи там інформацію про розвиток та прогрес дитини, атмосферу сім'ї, взаємовідносини між членами сім'ї; забезпечує підтримку після завершення розслідування справи в тих випадках, де жорстокість по відношенню до дитини не була підтверджена під час слідства; відвідує сім'ю, контролює і веде записи про здоров'я дитини та її розвиток.

Отже, лікарі і медичні сестри контактують в лікарні зі скривдженими дітьми під час роботи над конкретним випадком, в той час як представники громадського медико-соціального персоналу долучається до роботи з дітьми постійно.

Висновки. Діти групи ризику належать до специфічної категорії дітей, які потребують особливої уваги. Ефективність роботи з такими дітьми значною мірою залежить від організації взаємодії різних служб, які покликані працювати з дітьми групи ризику, зокрема, медико-соціальних. Британський досвід взаємодії медико-соціальних служб у роботі з дітьми групи ризику та можливі шляхи його використання в Україні заслуговує подальшого дослідження.

Список літератури:

1. Stainton R. Child Abuse and Neglect / R.Stainton. – London: Batsfoed, 1992. – 181 p.
2. Madge N. Families at Risk / N.Madge. – London: Heinemann, 1993. – 130 p.

3. At Risk Youth / [McWhirter J.J., McWhirter B.T., McWhirter E.H., McWhirter R.J.]; Edited by J.D. Hague – [5th edition]. – Belmont: Brooks/Cole, 2013. – 448 p.
4. Working Together. Home Office. Department of Health, Department of Education and Science. – London: HMSO, 1991. – 112 p.
5. Adolescence, Risk and Resilience: Against the Odds: [Edited by J. Coleman, A. Hagell]. – Chichester: John Wiley and Sons, 2007. – 205 p.

Козубовская И.В.
Ужгородский национальный университет
Булеза Б.Я.
Закарпатская областная клиническая больница имени А. Новака

МЕДИКО-СОЦИАЛЬНАЯ РАБОТА С ДЕТЬМИ ГРУППЫ РИСКА В ВЕЛИКОБРИТАНИИ

Аннотация
Статья посвящена рассмотрению проблемы детей группы риска. Ухудшение социально-экономической ситуации в Украине вызвало увеличение количества детей группы риска. Это специфическая категория детей, которая из-за неблагоприятных обстоятельств в их жизни более подвержена отрицательным внешним влияниям. Часто эти дети являются жертвами насилия. Они требуют повышенного внимания педагогов, социальных работников, медиков. Выявлено, что, работая отдельно, эти специалисты не всегда достигают успеха, так как некоторые вопросы, требующие решения, не относятся к их компетенции. Работа с детьми группы риска должна иметь комплексный характер и предусматривать взаимодействие разных специалистов, например, медиков и социальных работников. Опыт осуществления медико-социальной работы с детьми группы риска в Великобритании проанализирован в статье.
Ключевые слова: дети группы риска, насилие, обида, медико-социальная работа, реабилитация, уход.

Kozubovska I.V.
Uzhorod National University
Buleza B.J.
Transcarpatian Regional Clinical Hospital named after A. Novak

MEDICAL AND SOCIAL WORK WITH CHILDREN AT RISK IN GREAT BRITAIN

Summary
The article is dedicated to the problem of children at risk. The worsening of social and economic situation in Ukraine has led to the number of children at risk being increased. This category of children due to certain circumstances in their lives is more than any other category exposed to negative external influences. Very often they are the victims of violence. Children at risk require special attention of teachers, social workers, physicians. It is found that the work with them separately is inefficient, because the workers are faced to the problems that are beyond their professional competence. In these conditions increases the objective need of complex character, for example – medical and social work. The British experience of such work is discussed in the article.
Keywords: children at risk, violence, abuse, medical and social work, prevention, rehabilitation, care.

УДК 371.134

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО ПРОФІЛАКТИЧНОЇ РОБОТИ З МОЛОДДЮ

Козубовський Р.В.
Ужгородський національний університет

У статті висвітлюється проблема девіацій у молодіжному середовищі. Підкреслюється необхідність проведення профілактичної роботи з цією категорією молоді, відповідальними за результати якої є, в першу чергу, соціальні працівники. Розкрито значення поняття «готовність до профілактичної роботи», його структура, яка передбачає психологічну, теоретичну і практичну готовність. Проаналізовано найбільш важливі методи професійної підготовки соціальних працівників до профілактичної діяльності.
Ключові слова: девіації, молодь, соціальні працівники, готовність, профілактика, професійна підготовка.

Постановка проблеми. Зростання девіантних проявів серед неповнолітніх, яке спостерігається в Україні останнім часом, зумовлює пошук ефективних шляхів профілактики цього негативного явища. Серед фахівців, які покликані проводити превентивну роботу з неповнолітніми, чільне місце посідають соціальні працівники, що, відповідно актуалізує питання їх професійної підготовки до профілактичної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти професійної підготовки соціальних працівників, в тому числі й до профілактичної діяльності, висвітлюються в працях вітчизняних учених (Н. Максимова, І. Парфанович, Ю. Поліщук, В. Оржеховська, Т. Федорченко та ін.). Проте недостатньо, на нашу думку, досліджено поняття готовності соціальних працівників до профілактичної роботи з неповнолітніми, а також форми і методи професійної підготовки до цього специфічного виду діяльності.

Мета статті – проаналізувати поняття «готовність соціальних працівників до профілактичної діяльності в молодіжному середовищі», методи і форми професійної підготовки соціальних працівників.

Виклад основного матеріалу. Результати аналізу наукової літератури, а також власний педагогічний досвід викладання у вищому навчальному закладі дозволяє зробити припущення, що ефективність профілактичної роботи майбутніх соціальних працівників з неповнолітніми, схильними до девіантної поведінки, в значній мірі залежить від сформованості у них готовності до цього специфічного виду професійної діяльності.

Відзначимо, що поняття «готовність» виникло в психології ще в 70-х роках минулого століття (К. Платонов, Д. Узнадзе), проте й досі залишається дискусійним. Так, М. Галицька розглядає готовність як цілісну, багатоступеневу систему; складне особистісне утворення, що має свої закони існування і розвитку; необхідну стартову передумову діяльності [1, с. 37]. С. Максименко аналізує поняття «готовність до діяльності», яке, на його думку, характеризує стан мобілізації всіх психологічних і психофізичних систем людини, що забезпечують виконання певної діяльності [2, с. 137].

Готовність майбутніх соціальних працівників і соціальних педагогів здійснювати профілактичну роботу з неповнолітніми, схильними до девіантної поведінки, є професійною необхідністю, адже від цього в значній мірі залежить успіх їх професійної діяльності і задоволеність результатами власної роботи.

Готовність фахівця соціальної сфери до профілактики девіантної поведінки серед молоді в процесі професійної діяльності можна визначити як особистісний стан, який передбачає наявність у суб'єкта образу, структури дії та постійної спрямованості свідомості на її успішне виконання. Він включає в себе різного роду мотиви, орієнтовані на усвідомлення завдань, моделі ймовірної поведінки, побудовані у відповідності з наявними професійними знаннями, визначення спеціальних способів діяльності, оцінку можливостей у їх співвіднесенні з можливими майбутніми труднощами та необхідністю досягнення певного позитивного результату.

У структурі готовності зазвичай виокремлюють такі елементи : психологічна готовність, теоретична готовність, практична готовність (в окремих випадках мова може також йти про психофізіологічну і фізичну готовність). У контексті нашого дослідження психологічна готовність передбачає наявність позитивної мотивації на допомогу підліткам групи ризику, усвідомлення наявності позитивних якостей, властивостей та особливостей у кожного з них і прагнення знайти ці позитивні риси, щоб опиратися на них у подальшій профілактичній роботі. Це – позитивна установка на співробітництво і формування довірливих відносин у процесі надання допомоги неповнолітньому та його сім'ї. Теоретична готовність характеризується наявністю у фахівців необхідної системи знань про відхилення у поведінці, особливості їх проявів у молодіжному середовищі, причини, що зумовлюють цю поведінку, а також знань щодо психолого-педагогічних засад, змісту і процесу профілактики та особливостей здійснення профілактичної роботи. Практична готовність свідчить про сформованість у спеціалістів умінь і навичок організації профілактичної роботи, а також умінь і навичок використання різних форм, засобів та способів цієї роботи.

Результати нашого дослідження свідчать, що серед методів професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної роботи, спрямованих на формування готовності до профілактики девіантної поведінки неповнолітніх і молоді, найбільш ефективними є інтерактивні методи : тренінги, дискусії, ділова гра, кейс-методика, мозковий штурм.

Інтерактивність проявляється у здатності до взаємодії, учасники якої не є просто слухачами чи спостерігачами, а беруть активну участь у тому, що відбувається. На думку О. Пометун, така взаємодія у процесі навчання дозволяє на підставі внеску кожного з учасників отримати нові знання і організувати корпоративну діяльність, починаючи від окремої взаємодії двох трьох осіб до широкої співпраці багатьох [3]. Інтерактивні методи навчання підвищують мотивацію студентів до оволодіння знаннями, вміннями і навичками волонтерської роботи з профілактики девіантної поведінки серед учнівської молоді, оскільки забезпечують всім студентам комфортні умови навчання, за яких вони відчувають свою успішність. В основу такого навчального процесу закладено співробітництво і продуктивне спілкування, спрямоване на спільне вирішення якоїсь проблеми.

Важливим методом формування готовності студентів до профілактичної роботи у є метод проектів, який набуває особливого значення у підготовці до ділової гри. Проектування розуміють як : визначення версій чи варіантів розвитку або зміни певного явища чи об'єкту; конструювання варіантів оптимального майбутнього стану об'єкту; форму випереджального відображення і перетворення дійсності, спрямовану на конструювання системи параметрів майбутнього матеріального об'єкту чи якісно нового його стану. В основі цього методу – уміння самостійно конструювати свої знання, орієнтуватися в інформаційному просторі, розвивати практичне мислення, формувати професійні навички. Є різні види проектів, проте в контексті нашого дослідження мова йде про соціальне проектування.

Проективна робота студентів на заняттях здійснювалася в групах і включала орієнтовно такі етапи: 1. Визначення проблеми проекту. 2. Висунення і обговорення шляхів вирішення проблеми. 3. Розподіл навчальних завдань, обговорення висунутих студентами варіантів гіпотез, пошук інформації і способів творчого вирішення проблеми. Викладач може допомогти спрямувати діяльність у необхідне русло, надати консультацію. 4. Організація самостійної роботи учасників проекту. Студенти працюють з науковою, методичною, довідковою літературою. 5. Можливе попереднє обговорення отриманих результатів в групах і відбір кращого зразка для захисту проекту.6.Заключним етапом проектної роботи є колективне обговорення студентами виконаних завдань, їх експертиза, формулювання висновків.

Проекти можуть готуватися самостійно як домашнє завдання і виконуватися індивідуально або групою з наступною перевіркою і обговоренням результатів на заняттях.

Використання методу проектів дає можливість вирішити низку важливих завдань: повна зорієнтованість навчального процесу на студента: врахування його інтересів, здібностей, життєвого досвіду; на заняттях студенти поряд з оволодінням новими знаннями вдосконалюють практичні вміння комунікативної діяльності; студенти отримують можливість здійснювати творчу роботу в рамках заданої теми, самостійно здобувати необхідну для вирішення проектних завдань інформацію з різних джерел; здійснюється успішна реалізація різних форм організації навчальної діяльності, в процесі якої відбувається взаємодія студентів один з одним і з викладачем, функції якого змінюються: замість «інформатора» і «контролера» він стає рівноправним партнером у їх діяльності на заняттях; посилюється індивідуальна і колективна відповідальність студентів за конкретну роботу в рамках проекту, оскільки кожен студент, працюючи індивідуально чи в мікрогрупі, повинен представити групі результати своєї діяльності; спільна діяльність в рамках проекту вчить студентів доводити справу до кінця.

Майбутні соціальні працівники готували різні проекти. Одні з них планувалися як одноразова короткочасна акція, інші – як більш тривалі і складні. Наприклад, часто студентам, зокрема при вивченні теми «Анімація як технологія волонтерської діяльності», доводилося готувати проекти проведення свят. Свято є культурним проектом і культурною акцією, володіє значними ресурсами вирішення різних проблем і дає можливості для здійснення позитивного впливу на молодь. Основні функції свята: комунікативна (спілкування учасників у неформальній обстановці); консолідуюча (згуртування учасників); компенсаторно-відновлювальна (компенсуються деякі нереалізовані потреби індивіда); самореалізації (здатність і можливість проявити себе); естетизації матеріально-просторового середовища та ін.

Студенти засвоювали алгоритм проведення свята : 1) підготовчий етап (аналіз ресурсів його проведення, визначення складу учасників, складання плану і сценарію проведення та ін.); 2) реалізація (проведення свята); 3) аналіз результатів, підведення підсумків. Вже стало традицією проведення Дня Святого Миколая, Нового року студентами-волонтерами соціальної роботи Ужгородського національного університету для дітей з обмеженими можливостями і дітей, схильних до девіантної поведінки.

Інший ефективний метод, який часто використовувався нами в підготовці майбутніх соціальних працівників – метод мозкового штурму як спосіб генерації великої кількості ідей в організації колективної мислительної діяльності з пошуку нетрадиційних рішень проблеми. Зазвичай включає три фази. Перша фаза має завданням допомогти студентам позбутися скутості, відмовитися від стереотипів показатися смішним. Досягається створенням сприятливої психологічної обстановки і взаємної довіри, коли ідеї втрачають авторство, стають спільними, здобутком групи. Друга фаза – власне сам штурм. ЇЇ завдання – породження якомога більше ідей. Виключається критика, можна висловлювати будь-які ідеї без страху, що їх визнають абсурдними. Висловлені ідеї можна змінювати, вдосконалювати. Змога висловити ідею надається всім бажаючим. Всі ідеї бажано записати в загальний протокол ідей. Проте час для висловлення ідей зазвичай не повинен перевищувати 2-3 хвилини. Третя фаза – творчий аналіз ідей з метою пошуку конструктивного вирішення проблеми, який передбачає глибокий аналіз всіх без винятку ідей, результатом чого є принципово нове бачення вирішення проблеми.

Використання мозкового штурму, як правило, зумовлює підвищення інтересу студентів до профілактичної роботи з неповнолітніми, схильними до девіантної поведінки, зокрема, сприяє розвитку їх активності, ініціативності, виховання толерантності, терпимості до думок інших, етики спілкування.

Цей метод часто використовувався нами разом з методом групової дискусії. Фактично, мозковий штурм передбачає групову дискусію, яка полягає в колективному обговоренні певного питання чи проблеми.

У науковій літературі (В. Андреєв, М. Кларін та ін.) досить широко висвітлюються різні аспекти поняття «дискусія», правила ведення дискусії. Зокрема, відзначається, що роль дискусії дуже важлива для виявлення істини, вирішення спірних питань, а також можливого примирення осіб в діловому спорі на основі взаємних компромісів. Дискусія дозволяє активно формувати вміння порівнювати різні підходи, точки зору, аргументовано і коректно відстоювати свою позицію, розвиває інтелектуальні властивості, ініціативність. Суть дискусії полягає в тому, що співбесідники дотримуються різних точок зору з певного питання і кожний намагається аргументувати і відстояти власну точку зору. Дискусії можуть бути спонтанними, контрольованими, дискусії типу «аргумент-контраргумент».

Для успішного проведення дискусії необхідно заздалегідь обрати цікаву тему, визначити мету дискусії, ознайомити студентів з основними правилами ведення дискусії, поведінки учасників. Викладач стежить за тим, щоб висловлювались всі студенти, обмін думками відбувався у відповідності з регламентом, висловлювання були коректними і тактовними як у змістовому, так і в мовленнєвому плані. При організації дискусії в навчальному процесі ставляться пізнавальні і комунікативні завдання. Форми проведення дискусії можуть бути різними. Наприклад, ми організовували обговорення статей, надрукованих у пресі, в яких порушувалися проблеми дітей групи ризику, схильних до девіантної поведінки. Стаття зачитувалася студентам і після того розпочиналася дискусія, або матеріали заздалегідь були роздані студентам для самостійного опрацювання. Такі дискусії давали можливість студентам розвивати вміння як діалогічного, так і монологічного мовлення, а також уміння логічно, аргументовано і лаконічно формулювати свої думки. Ключовою в дискусії була процедура питань і відповідей. Уміння коректно і правильно сформулювати питання дозволяє отримати правильну інформацію і таким чином визначити подальшу тактику ведення дискусії. Загалом дискусія зазвичай спрямована не тільки на засвоєння нових знань, встановлення істини, розвитку комунікативних умінь, але й на створення емоційно насиченої атмосфери, яка б сприяла глибокому проникненню в суть проблеми і розвитку колективних взаємовідносин в групі. І найголовніше – дискусія, тобто колективне обговорення актуальної соціальної проблеми, сприяє професійному розвиткові майбутнього фахівця соціальної роботи, формуванню готовності до профілактичної роботи з підлітками, схильними до девіантної поведінки. Зауважимо, що іноді дискусії поєднувалися з проективною діяльністю, тобто студенти не тільки обговорювали проблему, але й намагалися знайти шляхи вирішення подібних проблем, розробляючи міні-проекти.

Останнім часом у професійній підготовці фахівців у ВНЗ набув поширення «кейс-метод» (аналіз конкретного випадку, ситуації). Це такий метод активного навчання, при якому відбувається розуміння суті предметів, явищ, вчинків, які включають неоднозначні, вірогідні знання, що можуть бути виявлені тільки при аналізі практичних ситуацій. Кейс-метод передбачає кілька етапів: вивчення студентами суті проблеми і визначення власної позиції; обговорення в міні-групах, обмін думками, пошук і знаходження можливого рішення; групове обговорення під керівництвом викладача, при якому слід уникати критичних оцінок. Гносеологічними особливостями кейс-методу є : неоднозначність отриманих знань, оскільки знання, здобуті студентом, представляються одним із варіантів ситуативного знання; різноманітність джерел знання; творчий характер пізнання; колективний характер пізнавальної діяльності; інтенсивний процес отримання знань.

Слід підкреслити, що всі ці методи активного навчання тісно зв'язані. Так, мозковий штурм може використовуватися в дискусії, кейс-методі. Елементи всіх цих методів використовуються в ігровій діяльності, яка посідає особливе місце серед методів формування готовності майбутніх фахівців соціальної роботи до профілактичної роботи з учнівською молоддю, оскільки ігрові методи мають важливе значення як у формуванні вмінь і навичок профілактичної роботи, так і в формуванні самої особистості майбутнього фахівця, його професійної спрямованості. На цьому наголошують відомі вчені, аналізуючи різні аспекти ігрової діяльності. Так, Д.Ельконін розглядає гру як діяльність, в якій відтворюються соціальні відносини між людьми. Гра є соціальною за своєю природою, а її зміст визначається відносинами між людьми в їх професійній діяльності, яка відтворюється в грі. Л. Виготський вбачає у грі осмислену, цілеспрямовану, планомірну, соціально-координовану діяльність, психологічна природа якої ідентична психології праці.

Ігри поділяються на рольові та ділові, хоч занадто суттєвої різниці між ними немає. Навчальні і розвивальні можливості рольової гри полягають в тому, що вона представляє собою точну модель діяльності соціального працівника в реальній життєвій ситуації. Вона передбачає копіювання дійсності в її найбільш істотних аспектах. Ігрова роль допомагає відтворювати багатогранні людські відносини. Власне рольова гра передбачає наявність конкретних рольових приписів (інструкцій, вказівок, рекомендацій). Їх актуальність полягає в тому, що вони дозволяють умовно відтворювати реальну практичну діяльність, створюють умови реального спілкування, оскільки в рольових іграх завжди представлена ситуація, в якій необхідно використовувати як вербальні, так і невербальні засоби. Дидактичні функції рольової гри проявляються у створенні адекватних умов для формування у студентів професійної компетенції. Її виховні функції полягають в тому, що вона сприяє формуванню по-

зитивних особистісно-професійних властивостей майбутнього фахівця соціальної роботи (комунікативності, відповідальності, ініціативності, уміння працювати в команді тощо).

Ділові ігри дозволяють акцентувати увагу в навчанні на предметному і соціальному контексті майбутньої професійної діяльності і змоделювати властиві їй особистісно-професійні відносини. Тематика ділових ігор повинна відображати ключові моменти майбутньої професійної діяльності соціального працівника. Ділові ігри дозволяють формувати у майбутніх фахівців: готовність діяти; передавати і отримувати інформацію; брати на себе комунікативну ініціативу; переводити конфліктну ситуацію у продуктивний діалог; уміння дослухатися до думки інших; уміння розпізнавати емоційні стани учасників гри і адекватно використати це в процесі ділової взаємодії та ін.

Висновки. Ефективність превентивної роботи з неповнолітніми суттєво залежить від готовності соціальних працівників до цього виду діяльності. Готовність формується в процесі професійної підготовки фахівців у ВНЗ з використанням таких методів, як дискусії, ділові і рольові ігри, проектування, кейс-метод, мозковий штурм та інші.

Список літератури:

1. Галицька М.М. Формування у студентів вищих навчальних закладів сфери туризму готовності до іншомовного спілкування: дис. ...канд. пед. наук: 13.00.04 / Галицька Майя Михайлівна. – К., 2007. – 286 с.
2. Максименко С.Д. Психологія особистості: [підручник] /С.Д. Максименко. – К.: ТОВ «КММ», 2007. – 296 с.
3. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання / О. Пометун, Л. Пироженко. – К.: А.С.К., 2004. – 192 с.

Козубовский Р.В.
Ужгородский национальный университет

ПОДГОТОВКА БУДУЩИХ СОЦИАЛЬНЫХ РАБОТНИКОВ К ПРОФИЛАКТИЧЕСКОЙ РАБОТЕ С МОЛОДЁЖЬЮ

Аннотация
Статья посвящена исследованию проблемы девиантного поведения среди несовершеннолетних и молодёжи. Подчёркивается необходимость обеспечения профилактической работы с данной категорией молодёжи, ответственность за результаты которой несут, в первую очередь, социальные работники. Раскрыто значение понятия «готовность к профилактической работе», структура понятия, которая включает психологическую, теоретическую и практическую готовность. Проанализированы наиболее важные методы профессиональной подготовки социальных работников к профилактической деятельности.
Ключевые слова: девиации, молодёжь, социальные работники, готовность, профилактика, профессиональная подготовка.

Kozubovsky R.V.
Uzhgorod National University

TRAINING OF FUTURE SOCIAL WORKERS FOR PREVENTIVE WORK WITH YOUTH

Summary
This article is devoted to the investigation of the problem of deviations among children and youth. It is underlined that this problem is mainly social and social workers are responsible for preventive work with this category of young people. The meaning of the term «readiness for preventive work» is defined. It includes psychological, theoretic and practical readiness. The most important methods of social workers professional training are discussed.
Keywords: deviations, youth, social workers, readiness, prevention, training.

УДК 371

ФОРМУВАННЯ ПОЧУТТЯ ПАТРІОТИЗМУ В РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ СЕМИКЛАСНИКІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Кравець Н.П., Палагнюк О.І.
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

У статті розглянуто питання формування патріотичних почуттів у розумово відсталих учнів на уроках української літератури різноманітними засобами навчання і виховання: театралізації, екскурсій, проблемних ситуацій, ілюстрацій тощо. Розкрито особливості виховання патріотичних рис у розумово відсталих семикласників за допомогою творів українських письменників.
Ключові слова: патріотизм, Батьківщина, українська література, розумово відсталі учні, комп'ютерні технології, ілюстрації, театралізація, екскурсії.

Постановка проблеми. Оновлення сучасного суспільного життя в Україні потребує формування національно свідомих громадян, тому освіта та виховання нового покоління – пріоритетна складова державотворення. Особливого значення набувають культура, мистецтво, власне все те, що духовно звеличує людину. Існування культури без національного коріння, генетичної пам'яті, віками набутої духовної спадщини неможливе. Завжди традиційна народна культура в Україні відігравала роль національної. Наша країна багата традиціями, позаяк сьогодні питання збереження і відтворення їх украй актуальне [1].

Також, ураховуючи нові суспільно-політичні реалії в Україні після Революції гідності, обставини, пов'язані з російською агресією, усе більшої актуальності набуває виховання в молодого покоління почуття патріотизму, відданості загальнодержавній справі зміцнення країни, активної громадянської позиції тощо. Особливо гостро постає це питання перед педагогами, які працюють з розумово відсталими, оскільки на шляху його вирішення є чимало проблем, пов'язаних з особливостями психофізичного розвитку таких старшокласників.

На нашу думку, саме за допомогою української художньої літератури можна сформувати відповідні якості особистості учнів, оскільки відображене у творах слугує засобом патріотичного виховання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання патріотичного виховання розглянуто у роботах О. Абрамчука, С. Богдана, А. Богуш, О. Базилевської, О. Вишневського, В. Гнатюка, В. Каюкова, Г. Кловака, М. Кота, Н. Кравець, Г. Майбороди, І. Мартинюка, І. Підласного та інших. Зокрема А. Белкін, М. Буфетов, Г. Дульнєв, І. Єременко, Т. Пороцька вивчали особливості формування моральної оцінки у розумово відсталих учнів, розуміння моральних норм, які є складовими громадянських якостей особистості. О.Базилевська розглядала формування громадянської культури та національної свідомості в учнів з особливими освітніми потребами шляхом упровадження видів народного мистецтва.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проаналізувавши праці вищезазначених вчених, ми дійшли висновку, що проблема є маловивченою. Аспекти виховання і формування саме патріотичних почуттів у розумово відсталих учнів розглядаються частково і переважно в контексті інших проблем, схожих за змістом. Маловивченим є питання формування патріотичних почуттів у розумово відсталих старшокласників засобами навчальних предметів, таких як українська література та мова, оскільки ці уроки проводяться за навчальною програмою майже кожного дня, що дає можливість застосування принципу цілеспрямованого і систематичного впливу на особистість, а також принципу зв'язку з життям. Також не до кінця розкритою залишається проблема виховання засобами народного мистецтва, вирішення якої покликано розв'язати проблеми трудового і професійного навчання і орієнтування, а також і виховання патріотизму, любові і поваги до народних традицій та сумлінного їхнього дотримання.

Мета статті. Головна мета цієї роботи – розглянути особливості виховання патріотизму в розумово відсталих учнів на уроках української літератури.

Виклад основного матеріалу. Патріотичне виховання розумово відсталих школярів в сучасних умовах – це, насамперед, формування національної свідомості, приналежності до рідної землі, народу. Цей процес має два етапи, що відповідно вказують на різні рівні засвоєння національних цінностей. На першому етапі здійснюється етнічне самоусвідомлення на основі засвоєння рідної мови, родинних звичаїв, традицій, національної міфології, фольклору, мистецтва; народних переконань, ідеалів, загальноприйнятих норм поведінки тощо. На другому етапі – громадсько-патріотичне самоусвідомлення в процесі включення учнів у активну творчу діяльність; вивчення історії Вітчизни, героїки минулих епох, трудових подвигів, сподвижництва в ім'я вільного життя, її культурної спадщини; відновлення різних елементів української культури у власній життєдіяльності; встановлення дружніх партнерських відносин з представниками інших країн та народів, культивування кращих рис української ментальності, розвитку самобутності кожної особистості тощо [1].

Метою предмету «Українська література» у спеціальних навчальних закладах є виховання національно свідомого громадянина України, формування й утвердження гуманістичного світогляду особистості, національних і загальнолюдських цінностей. На уроках літератури учні, читаючи твори оволодівають такою мовною освіченістю та мовленнєвим розвитком, які б допомо-

гли їм успішно ввійти в соціокультурний простір країни й адаптуватися та інтегруватися в ньому по закінченні школи. Працюючи з художніми та науково-пізнавальними творами, учні оволодівають на належному рівні усним та писемним мовленням, навчаються спілкуватися у різноманітних ситуаціях, опановують етичні й моральні поведінкові норми виховання на засадах любові до Батьківщини, народу [3; 5].

Опираючись на вже вивчений розумово відсталими школярами програмовий матеріал з літературного читання у школі І ступеня молодших класів, ми провели експеримент з вияву стану розуміння і знання понять, що стосуються України як рідного краю. Зокрема, нами було проведено опитування серед 65 учнів п'ятих і сьомих класів спеціальної школи-інтернату для дітей з порушеннями у розвитку № 26 м. Києва.

Аналіз отриманих результатів свідчить, що 27, 3% учнів п'ятих класів знають місцезнаходження і назву своєї Батьківщини, розпізнають серед інших прапорів прапор України, пояснюють значення його символів, володіють відомостями про державну мову. 10% респондентів пригадали народні свята (Івана Купала, День Матері). Лише 12,7% опитуваних за допомогою експериментаторів змогли назвати одне або два слова із запропонованого переліку символів української нації, таких як лелека, калина, барвінок, писанка та інші. Символ «вишиванка» назвало майже 50% учнів п'ятих класів, і така ж сама кількість дітей змогли назвати кілька народних традицій.

Серед учнів сьомих класів 55% дітей впевнено назвали Україну своєю Батьківщиною. Щодо символіки, то 10% респондентів пригадали крім прапора ще і слова гімну України.

У знанні назв народних традицій, у розумінні орнаменту і значенні кольорів писанки краще орієнтувалися семикласники, ніж п'ятикласники.

Також ми виявляли, чи знають учні українських письменників та їхні твори. Результати опитування свідчать, що у розумово відсталих п'ятикласників і семикласників недостатньо сформовані знання про відомих українських письменників, оскільки змогли пригадати прізвища лише тих авторів, які вивчали у школі: Т. Шевченка, І. Франка і Л. Українки.

Отже, отримані результати свідчать що у розумово відсталих дітей повільно формуються патріотичні знання, незважаючи на те, що програма з предмету «Літературне читання» побудована таким чином, щоб учні з розумовою відсталістю цілком могли засвоїти основні поняття, що стосуються України як рідного краю.

Неабияке значення на уроках української літератури в сьомих класах має послідовне й системне вивчення слів-символів, у яких закарбовано культурний досвід минулих поколінь: *лелека, калина, чорнобривці, вишиваний рушник* і т.д. Це відображено у творах, які учні вивчають на протязі шкільного навчання, зокрема оповідання Ю. Збанацького «Дике козеня», «У розвідці», віршах Б. Олійника «Пісня про матір», «Від цвіту вишень» та В. Симоненка «Лебеді материнства», «Моя мова», твори П. Загребельного «Дума про невмирущого», «Роксолана», Є. Гуцало «Сад на схилі гори», та інші. Саме вони сприяють формуванню національної картини України у розумово відсталих учнів, активізують уяву, процеси мислення [2; 5]. Для закріплення цих знань на уроках доцільно проводити різні вікторини на відгадування символіки, знаходження та співставлення цих слів з творами зазначених авторів, кросворди з питаннями семантичного змісту символів.

Важливо формувати в учнів почуття любові до мови на прикладах кращих літературних зразків української мови, з якими учні знайомляться на уроках літератури, художнього читання (мова творів Л. Костенко, В. Симоненка, Є. Гуцала, М. Стельмаха, О. Довженка), що допоможе корегувати емоційно-вольову сферу, розвивати почуття прекрасного й естетичного, і насамперед, сформувати пошану до рідної землі, до Батьківщини, створюючи підґрунтя для виховання особистості дитини з розумовою відсталістю як патріота своєї нації. Досить актуальним на цьому етапі навчання та виховання є проведення конкурсів читання уривків творів, що дає можливість охопити всіх учнів, залучити їх до активної роботи над текстом, його розумінням, стимулювати самостійну роботу над покращенням техніки читання, і звичайно виховання емоційної сфери. Також не менш корисним є проведення літературних вечорів у позакласний час.

Прекрасним зразком опису краси українських пейзажів, відданої любові до своєї рідної землі спостерігається у творі І.Франка «Захар Беркут», який розумово відсталі учні вивчають уривками у 8 класі [1; 3].

Ознайомлюючи учнів із життям і творчістю Т. Шевченка, насамперед необхідно звернути увагу на властивий йому патріотизм, який поет відобразив у своїх творах («Гайдамаки», «Заповіт»), робити акцент на красі українських пейзажів і споконвічного прагнення наших пращурів жити в гармонії з рідною природою («Садок вишневий коло хати», «За сонцем хмаронька пливе...») [5].

Під час вивчення даних творів обов'язковим є показ ілюстрацій відповідних пейзажів, картин видатного Кобзаря за допомогою комп'ютерних технологій та проекторів. Технічні засоби дають можливість використовувати необмежену кількість матеріалу у досить зручному форматі. Корекційно-навчальним і виховним аспектом цього є те, що картина знаходиться перед очима учнів і служить зоровою опорою для сприймання інформації і її кращого розуміння та засвоєння. Також, розглядаючи наочний матеріал, у семикласників формується естетичний смак, і як наслідок, відчуття краси рідних краєвидів і почуття любові до природи України.

Розповідаючи про життя Лесі Українки та її поезії («Як дитиною, бувало...», «Давня казка» та ін.) варто акцентувати увагу на позитивних аспектах, відображених у її творах. Ефективними є проведення з учнями дискусій на основі прочитаних творів, де у старшокласників формуються уявлення про те, що людина – сильна особистість, будь-які труднощі загартовують людей, мужність і оптимізм завжди перемагають зло і несправедливість. Такий підхід виховує в учнів старших класів любов і повагу до рідної землі, виробляє стійкий імунітет до негативних викликів сучасного суспільства.

Вивчаючи твори про легендарні походи Хмельницького проти поневолювачів, про героїчні вчинки Морозенка, Кармелюка учні засвоюють чітке розуміння самобутніх рис українців. Це хоробрість, відданість, вірність, відвага. Особливо великий вплив це має на становлення особистості хлопців з розумовою відсталістю як майбутніх чоловіків з конкретною позицією захисника матері, жінки і Батьківщини загалом. Засоби театралізації для розумово відсталих семикласників є досить дієвим засобом усвідомлення даного матеріалу, оскільки діти не лише виконують певні дії, вони також беруть на себе роль героя, всі його якості, почуття, емоції, що надовго закарбовуються не лише в пам'яті, а й у серці. Водночас варто проводити аналогію з сучасністю, щоб діти розуміли, що герої не лише були у минулі часи, а є і тепер, серед учасників антитерористичної операції, серед Небесної Сотні.

Вивчення і розкриття творів Т. Шевченка, Лесі Українки, В. Сосюри, О. Гончара, О. Довженка, П. Загребельного, В. Симоненка, Л. Костенко, В. Стуса та інших письменників сприяє вихованню любові до Батьківщини, рідної мови, історії та культури, почуттю національної самосвідомості, господаря власної землі, повагу до славних синів і дочок України, шанобливому ставленні до культур усіх народів світу, відповідальність кожного за долю нації.

Збагачення учнівського словника колоритними фразеологічними одиницями позитивно позначатиметься на розвиткові образного мислення розумово відсталих старшокласників, оскільки в силу порушень розумового розвитку дітям дуже важко розуміти зміст даних висловів, які вживаються у повсякденному житті, і характеризують ментальність українського народу (або пан, або пропав; не кажи гоп поки не перескочиш; на злодієві шапка горить), що є відображено у творі І. Карпенка-Карого «Сто тисяч». Тому варто на кожному уроці збагачувати словник учнів щонайменше однією такою ідіомою, а також застосовувати їх у різних вікторинах, співставляти їх з картинками, які несуть непряме і семантичне значення. Це не тільки покращить розуміння самобутності української мови, а й допоможе у соціалізації і комунікації дитини з розумовою відсталістю [2].

Національно-патріотичний аспект у навчанні української літератури практично присутній на всіх уроках. Також, у процесі опрацювання і вивчення народних легенд, переказів і казок необхідно звернути увагу учнів з розумовою відсталістю на характеристики головних героїв, за якими діти розділяють поняття добра і зла на основі етнічного українського фольклору. Важливим є аналіз поведінки героїв, завдяки якому в учнів краще розвивається поняття звичаїв і норм поведінки, що характерні українському народу. За допомогою художніх засобів мовлення і ілюстрацій у дітей з порушеннями психофізичного розвитку формуються початкові уявлення про красу природи рідного краю. Календарно-обрядові та історичні пісні (фольклорні твори) є зразком народних звичаїв і традицій. Вони яскраво відображаються у уяві учнів з розумовою відсталістю, оскільки пов'язані зі святами, які діти дуже люблять, а також підкріплені руховою активністю і трудовою діяльністю. Доцільно проводити інсценізації казок і народних пісень, завдяки яким учні можуть відчути на собі всі ці необхідні емоції і почуття єдності, любові до Батьківщини, що стимулюватиме не лише формування патріотизму, а й сприятиме міцному закріпленню знань про рідний край.

Аналіз сюжетів народних творів має сприяти формуванню в учнів морально-етичних цінностей, усвідомлення себе як частини великого етносу з величною історією. Варто поєднувати вивчення творів з екскурсіями до відомих історичних архітектурних пам'яток, які є найкращим свідченням високої обдарованості наших предків: Києво-Печерської лаври, Софії Київської, Золотих воріт, пам'ятників засновникам Києва, княгині Ользі, Ярославові Мудрому і под.

Щоб художні твори посіли належне місце у формуванні складників вихованості патріотичних почуттів в учнів, на уроках української літератури необхідно моделювати ситуації, які сприятимуть розумінню учнями старших класів суспільно-політичних явищ, змальованих автором у творі,проводити аналогії із сучасністю; через мистецтво слова пробуджувати національну свідомість.

Висновки і пропозиції. Отже, твори усної народної творчості на уроках української літератури сприяють вихованню у розумово відсталих старшокласників любові до Батьківщини, до народу України, вихованню школярів як патріотів рідної землі. Для підвищення ефективності формування патріотичних почуттів вчителям рекомендується більш активно використовувати такі засоби навчання і виховання, як театралізація, інсценізація, ілюстрація, демонстрація, екскурсія тощо.

В основу системи патріотичного виховання на уроках української літератури потрібно покласти правдиве слово про свій народ, його споконвічне прагнення розбудовувати Українську державу.

З метою створення умов для реалізації кожної особистості та підтримки творчого, інтелектуального, духовного потенціалу нашої нації необхідно у навчально-виховній діяльності неухильно дотримуватися єдиного українського мовного режиму, виховувати відповідальне ставлення до рідної мови, свідомого нею користування, сприяти вияву українського менталітету, способу самоусвідомлення і самоідентифікації, сприйняттю української мови як коду праісторичної пам'яті, плекати розвиток духовної, емоційно-естетичної, інтелектуальної сфери саме на основі української літератури, через мовне посередництво долучати школярів до національної історії, до різних масивів національної культури, до глибинної сутності народного життя, здійснювати формування патріотизму не тільки на уроках української мови і літератури, а й під час вивчення всіх інших предметів.

Перспективи дослідження. Подальша робота буде спрямована на організацію позакласного читання розумово відсталих підлітків з творами української та зарубіжної літератури патріотичної тематики, з метою виховання школярів як патріотів своєї держави.

Список літератури:

1. Базилевська О. Формування громадянської культури та національної свідомості в учнів з особливими освітніми потребами шляхом упровадження петриківського розпису в позаурочній роботі / Оксана Базилевська // Особлива дитина: навчання і виховання. – 2016. – №2. – С. 59–66.
2. Башмет М. Зміцнення всіх компонентів національної свідомості у молоді – пріоритетний напрям державотворчої політики України / М. Башмет. // Державність. – 1994. – №2. – С. 50–53.
3. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Науково-методичний посібник / І.Д. Бех. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.
4. Богуш А.М. Духовні цінності в контексті сучасної парадигми виховання // Наук. вісник Півд. укр. пед. і-ту. Вип. 4-5. – С. 35-40.
5. Кравець Н.П. Концепція мовної та читацької освіти учнів допоміжної школи // Дефектологія. – 2001. – № 2. – С. 36-41.
6. Кравець Н.П., Єременко І.Г., Чекурда О.Д. Літературне читання: підр. для спец. загальноосвіт. навч. закл. для розумово відсталих дітей. 7 клас – Вид. 2 – доповн. / Н.П. Кравець, І.Г. Єременко, О.Д. Чекурда – К.: «Інкунабула» – 2008. – 304 с.

Кравець Н.П., Палагнюк О.И.
Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова

ФОРМИРОВАНИЕ ЧУВСТВА ПАТРИОТИЗМА В УМСТВЕННО ОТСТАЛЫХ СЕМИКЛАССНИКОВ НА УРОКАХ УКРАИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Аннотация
В статье рассмотрены вопросы формирования патриотических чувств у умственно отсталых учащихся на уроках украинской литературы разнообразными средствами обучения и воспитания: театрализации, экскурсий, проблемных ситуаций, иллюстраций и тому подобное. Раскрыты особенности воспитания патриотических черт в умственно отсталых семиклассников с помощью произведений украинских писателей.
Ключевые слова: патриотизм, Родина, украинская литература, умственно отсталые ученики, компьютерные технологии, иллюстрации, театрализация, экскурсии.

Kravets N.P., Palahniyk O.I.
National Pedagogical M.P. Dragomanov University

THE FORMATION OF PATRIOTIC FEELINGS OF MENTALLY RETARDED SEVENTH GRADERS DURING UKRAINIAN LITERATURE LESSONS

Summary
The questions of formation of patriotic feelings of the mentally retarded students in class Ukrainian literature various means of training and education, dramatization, tours, problem situations, artwork and more. The features of patriotic education in Fig mentally seventh graders with the help of Ukrainian writers.
Keywords: patriotism, homeland, Ukrainian literature, mentally retarded students, computer technology, illustration, theatricality, tours.

УДК 336.72

СФОРМОВАНІСТЬ ТЕХНІЧНОЇ СКЛАДОВОЇ НАВИЧКИ ЧИТАННЯ У РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ УЧНІВ ТРЕТЬОГО КЛАСУ

Кравець Н.П., Продан М.М.
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

У статті здійснюється аналіз сформованості технічної складової навички читання розумово відсталих учнів третього класу. Наводяться результати обстеження учнів на уроках читання, що відображені у двох таблицях. Подано таблицю для перевірки навичок читання й таблицю результатів обстеження, де чітко диференційовані рівні сформованості технічної складової навички читання розумово відсталих третьокласників. Доведено, що технічна складова навички читання у розумово відсталих учнів сформована на низькому рівні.
Ключові слова: навичка читання, технічна складова, правильність читання, темп читання, виразність читання, спосіб читання, розумова відсталість.

Постановка проблеми. Концептуальні основи формування освіти, що визначені в Законі України «Про освіту», у Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, визначають високі вимоги до рівня мовленнєвого розвитку молодших школярів, однією з ланок цього розвитку є відпрацювання навичок читання як передумови успішного оволодіння грамотою. Адже цілеспрямований вплив на усі компоненти читацької діяльності, починаючи з етапу навчання грамоти, повинен сформувати навичку ефективного читання у молодших розумово відсталих школярів. Під час процесу читання здійснюється мовленнєвий, літературний, інтелектуальний розвиток школярів, виховується дитяча особистість, формуються ставлення дитини до навколишньої дійсності, її морально-естетичні ідеали, збагачуються почуття, розвивається творча уява, значною мірою задовольняються пізнавальні інтереси молодшого школяра.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема технічної складової навички читання набуває особливого загострення, коли говориться про дітей з особливостями психофізичного розвитку, які навчаються у школі. Кожен з компонетнів технічної складової як окремо, так і в сукупності, підпорядкований смисловій стороні читання, тобто розумінню тексту, що в подальшому відображається на успішності навчання та самостійній роботі з текстом в старших класах.

Проблему формування навички читання розумово відсталих дітей досліджували А. Аксьонова, Л. Вавіна, В. Воронкова, М. Гнездилов, Н. Кравець, А. Корнєв, Н. Сорокіна, В. Петрова, В. Тарасун, Н. Чередниченко, І. Єременко та ін. Дослідники констатують недостатній розвиток у цієї категорії дітей навичок читання, підкреслюють труднощі формування навичок свідомого, виразного та швидкого читання, тобто акцентують увагу на недостатній рівень сформованості технічної складової навичок читання, відзначають значні помилки у читанні складів, слів, простих речень. Зокрема, відмічаються у читанні розумово відсталих учнів третього класу пропуски букв, складів, їх заміна, «ковтання» закінчень, слів тощо.

Читання, як вид психофізіологічної діяльності, можна визначити як процес декодування, тобто відтворення звукового образу слова за його графічної моделі. Він складається з серії окремих операцій: впізнання букви в її зв'язку з фонемою (звукобуквенного зв'язку); злиття букв у склад (навичка складозлиття); злиття декількох складів у слово; інтеграція кількох прочитаних слів в закінчену фразу [2].

Читання – складий психофізіологічний процес, спрямований на розшифрування й розуміння писемного повідомлення, якому властиві технічна й смислова складові. Технічна передбачає сформованість способу, швидкості, правильності й виразності читання.

Уроки читання в молодших класах допоміжної школи за А.К. Аксьоновою організуються як пояснювальне читання і ставлять собі завдання у учнів навичок свідомого, правильного, швидкого і виразного читання, повідомлення початкових даних про природу та суспільство, і навіть моральне і естетичне виховання учнів.

Як зазначає А.К. Аксьонова діти з порушенням інтелектуальної діяльності допускають дуже багато помилок: пропуски, спотворення, повтори, заміни і змішання літер, складів, слів, що перешкоджає вироблення всіх навичок читання. Вони відчувають складноці у осмисленні причинної залежності явищ, у встановленні послідовності подій.

У зв'язку з утрудненнями в осмисленні тексту, уповільненістю мовлення і вузькістю поля зору (периферичного зору) темп читання приблизно двічі повільніший, ніж в дітей з типовим розвитком. У 2-4 класах діти не дотримуються правильного темпу читання, логічних пауз, неправильно розподіляють подих. У цілому їхнє читання відрізняється монотонним характером.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Автори досліджень вказують, що у організації роботи з вироблення технічної складової навички читання у розумово відсталих учнів виникає ряд труднощів, зумовлених не тільки особливостями психічного розвитку цієї категорії дітей, але і недостатньою організацією способів керівництва діяльністю дітей на уроках читання. Недостатнім є урахування індивідуальних особливостей учнів під час читання та вивчення стану сформованості навички читання. Необхідність вивчення теоретичних основ навички читання та перевірки сформованості технічної складової навички читання розумово

відсталих учнів зумовили необхідність цього дослідження.

Мета статті. Розкрити стан технічної навички читання розумово відсталих учнів третього класу, перевірити стан технічної складової навички читання, що дасть можливість віддиференціювати рівні сформованості технічної складової навички читання розумово відсталих учнів 3-го класу.

Виклад основного матеріалу. З цією метою ми провели констатувальний експеримент з використанням методів діагностики: спостереження, анкетування, аналіз педагогічних ситуацій. Базою дослідження була обрана спеціальна загальноосвітня школа № 10 м. Києва. До експерименту залучили 24 учні третього класу з діагнозом «Легка розумова відсталість». Перевірити рівень сформованості основних показників читання:правильність, швидкість, виразність, спосіб.

Критерії перевірки сформованості навички читання надано у Таблиці «Стан технічної складової навички читання розумово відсталих третьокласників

Спосіб читання. Учням було запропоновано прочитати легкий за змістом та складом текст «Марійка та бичок». Результати кожного учня фіксувалися у протоколі і подані у таблиці (див таблицю 1).

Відомо, що розрізняють 5 основних способів читання:

– побуквений;
– відривний складовий;
– плавний складовий;
– плавний складовий з цілісним прочитуванням окремих слів;
– читання цілими словами і групами слів.

Як правило, перші два способи читання є перехідними. Вони характеризують навичку читання у процесі її становлення, зокрема у першому та третьому класах. Три інші – є провідними у старших класах.

Під час перевірки способу читання враховувались лише 4 способи читання, оскільки первинна перевірка читання показала, що читанням цілими слівами і групами слів не оволодів жоден учень 3-го класу.

Правильність читання. Під правильністю читання в методиці ро-зуміється читання, коли букви і склади, слова в реченнях не повторюються два і більше разів, не спостерігається перестановки частин слів, заміна одних звуків чи складів іншими, вставлянням певних звуків або складів у слова, неправильні наголоси у словах не спотворюють їхній смисл. Це також йдеться про правильну літературну вимову.

Для перевірки цієї якості читання ми використали гру «Учитель – учень» (той, хто читає, – «учень», а той, хто слухає і перевіряє, – «учитель»). гра допомогла проконтролювати правильність читання кожного учня

Також запропоновано учням прочитати казку «Зачаткова казочка» Юрія Ярмиша.

Швидкість читання передбачає темп читання, який наближається до розмовного мовлення школярів. Це допомагає усвідомлювати прочитане, швидше знайти логічні центри речення. Занадто швидке читання заважає зрозуміти текст. Швидкість визначається кількістю прочитаних слів за 1 хвилину і залежить від темпу та складності тексту.

Для перевірки швидкості читання у третьокласників використали оповідання В. Сухомлинського «У привокзальному садку». Усі результати учнів були підсумовані і систематизовані у таблиці 1 (див. таблицю 1).

С. Дорошенко виразним вважає таке читання, у процесі якого дитина, застосовуючи різноманітні інтонаційні засоби, передає задум автора і його почуття. Для цього учитель навчає учнів чіткої вимови звуків, формує уміння володіти технікою читання, аналізувати зміст твору. Виразність читання залежить від володіння всіма іншими показниками читання. Таким чином досягаються важливі цілі: розуміння твору, створення образів, переживання настроїв героїв. Виразне читання одночасно впливає на уявлення й почуття читача. Основні елементи виразного читання: паузи, наголоси, інтонація, ритм і темп [2, с. 135].

Для перевірки виразності читання ми запропонували учням уважно послухати інтонаційно забарвлений і виразно прочитаний вчителем текст, а потім самостійно прочитати його, намагаючись максимально наблизитися за виразністю до того, що вони почули (див. таблицю 1).

Таблиця 1

Стан технічної складової навички читання розумово відсталих третьокласників

		Кількість учнів	%
Спосіб читання	плавний складовий з прочитуванням окремих слів	1	4 %
	плавний складовий	7	29 %
	відривний складовий	12	50 %
	Побуквенний	4	17 %
Правильність читання	Мовленнєві	13	54 %
	Орфоепічні	6	25 %
	Наголос	3	13 %
	незначні помилки	2	8 %
Темп читання:	вище норми	0	0 %
	відповідно до норми	4	17 %
	нижче норми	9	37 %
	значно нижче норми	11	46 %
Дотримання виразності читання (паузи, логічні наголоси, інтонація)	виразне	2	8 %
	відносно виразне	6	25 %
	не виразне	8	33 %
	без виразності	8	33 %

Після детальної перевірки технічної складової навички читання, ми детально опрацювали та систематизували отримані дані. що дало визначити сформованість навики читання у розумово відсталих третьокласників (див. таблицю 2).

Аналіз результатів констатувального етапу експерименту, дозволив виділити чотири рівні сформованості технічної складові навички чи-

Таблиця 2

Стан сформованості технічної складової навички читання розумово відсталих учнів 3-го класу

К-сть учнів	Перевірено	Стан сформованості технічної складової навички читання розумово відсталих учнів 3-го класу							
		Достатній		Середній		Низький		Дуже низький	
		К-сть учнів	%	К-сть учнів	%	К-сть учнів	%	К-сть учнів	%
24	24	2	8%	5	21%	9			
	38%	8	33%						

тання в розумово відсталих учнів третього класу: достатній, середній, низький і дуже низький.

До першого рівня (достатнього) ми віднесли два учнів (8%) , які читають текст зосереджено, не відволікалися, добре читали слова як з відкритими так із закритими складами, проте інколи можуть втрачати закінчення. При читанні спостерігалися помірна швидкість читання з дотриманням інтонації, чіткості, виразності читання. У цих учнів спостерігалися плавний складовий спосіб читання з прочитанням окремих слів.

До середнього рівня увійшло 5 учнів (21%). Для читання властивий уповільнений темп читання. У процесі читання загублювали закінчення, переставляли букви, склади, не завжди дотримувалися пунктуації, виразність помірна. Спосіб читання плавний поскладовий, проте в більшості відривний поскладовий.

В 9-ти учнів (38%) спостерігалися низький рівень сформованості технічної складової навички читання. Вони повільна читали, слова читали з помилками. Пропускали букви, переставляли їх, губили закінчення, спотворювали слова. Ці учні не зосереджувалися, часто відволікалися, не дотримувалися пунктуації, пауз, читали не виразно. У більшості спостерігався відривний складовий і побуквенний спосіб читання.

До групи учнів з дуже низьким рівнем технічної складової навички читання ми віднесли 8 дітей(33%), які зазнавали труднощі навіть у побуквенному читанні. Вони не завжди правильно читали букви, пропускали їх, спотворювали слова, виразність і правильність читання не проявлялися.

Висновки і пропозиції. Отже, зважаючи на результати дослідження, можна констатувати наступне: значну кількість третьокласників складають діти з низьким (38%) і дуже низьким (33%) рівнем технічної складової навички читання, середній рівень спостерігається у 21% дітей, і лише 8% досліджуваних читали на достатньому рівнем.

Подальша робота буде спрямована на розробку системи вправ для удосконалення технічної складової навички читання розумово відсталих учнів третього класу.

Список літератури:

1. Аксенова А. К. Методика обучения русскому языку в специальной (коррекционной) школе : учеб. для студ. дефектол. фак. педвузов / А. К. Аксенова. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2002. – 302 с.
2. Дорошенко С. І. Основи культури і техніки мовлення / С.І. Дорошенко– Х.: ОВС. – 2002. – С. 140.
3. Дефектологічний словник : навч. посіб. / [за ред. В.І. Бондаря, В.М. Синьова]. – К.: «МП Леся», 2011. – 528 с.
4. Кравець Н.П. Формування якісних ознак читання в учнів допоміжної школи/ Н.П. Кравець //Дефектологія, 1999. – № 2. – С. 16–20.
5. Лалаева Р. И. Устранение нарушений чтения в учащихся вспомогательной школы / Р. И. Лалаева. – М. : Просвещение, 1978. – 208 с.
6. Ушинский К. Д. О первоначальном преподавании русского языка / К. Д. Ушинский. – М. : Просвещение, 1974. – 164 с.

Продан М.М., Кравец Н.П.
Национальный педагогический университет
имени М.П. Драгоманова

СФОРМИРОВАННОСТЬ ТЕХНИЧЕСКОЙ СТОРОНЫ НАВЫКА ЧТЕНИЯ В УМСТВЕННО ОТСТАЛЫХ УЧАЩИХСЯ ТРЕТЬЕГО КЛАССА

Аннотация
В статье проводится анализ сформированности технической составляющей навыки чтения умственно отсталых учеников третьего класса. Приводятся результаты обследования учащихся на уроках чтения, отражены в двух таблицах. Подано таблицу для проверки навыков чтения и таблицу результатов обследования, где четко дифференцированные уровни сформированности технической составляющей навыки чтения умственно отсталых третьеклассников. Доказано, что техническая составляющая навыки чтения у умственно отсталых учащихся сформирована на низком уровне.
Ключевые слова: навык чтения, техническая составляющая, правильность чтения, темп чтения, выразительность чтения, способ чтения, умственная отсталость.

Prodan M.M., Kravets N.P.
National Pedagogical University named after M.P. Dragomanov

FORMATION OF THE TECHNICAL SIDE OF THE SKILLS OF READING FOR MENTALLY LEFT STUDENTS OF THE THIRD CLASS

Summary
The article analyzes the formation of the technical component of the skills of reading mentally retarded pupils of the third class. The results of a survey of students in reading lessons are presented in two tables. A table has been submitted to test reading skills and a table of survey results, where clearly differentiated levels of the formation of the technical component of reading skills of mentally retarded third-graders. It is proved that the technical component of reading skills among mentally retarded students is formed at a low level.
Keywords: reading skill, technical component, reading accuracy, reading pace, expressiveness of reading, way of reading, mental retardation.

УДК 371.27:811.111

КЛАСИФІКАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ ІСПИТІВ ТА СЕРТИФІКАТІВ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Кравчина Т.В.
Хмельницький національний університет

В статті представлені найбільш відомі і поширені міжнародні іспити з англійської мови, з описом, структурою, поясненням, а також посиланням на ресурси. Наявність сертифікатів про складання подібних іспитів необхідно при вступі в різні навчальні заклади по всьому світу, і зокрема, в англомовних країнах. Такі сертифікати визнаються багатьма корпораціями, компаніями, фірмами та організаціями, і наявність одного з них є переконливим доказом знання англійської мови на певному рівні.
Ключові слова: міжнародні іспити, класифікація, складання іспитів, англійська мова, навчальні заклади, екзаменаційна рада, сертифікат, рівень.

Постановка проблеми. Як засвідчує досвід, велика частина українського населення серйозно налаштована на виїзд закордон з різноманітними цілями: еміграція, навчання, працевлаштування в англомовних країнах, а також країнах Європи та Азії. Мета виїзду змінюється з віком, але бажання виїхати залишається незмінним. Перш за все, школярі та студенти прагнуть розпочати чи продовжити навчання у вишах перспективних країн, чий диплом визнається по всьому світі. Випускники з нетерпінням чекають моменту, коли їхній досвід роботи в Україні дозволить виїзд в обрану країну. Більше того, навіть здобувши багаторічний стаж, українці виявляють неабияке зацікавлення у працевлаштуванні закордоном по спеціальності. З престижем багатьох англомовних країн важко посперечатися, адже держава-приймач справді дбає про українських гостей, надаючи їм можливість перекваліфікуватися та цілком реалізувати свій потенціал. Також, багато українців поставили собі за мету емігрувати всією сім'єю.

Незважаючи на мету переїзду в іноземну країну – громадянство, робота, освіта – кожен українець стикається з таким поняттям як міжнародне тестування з англійської мови, проходження якого необхідне для досягнення однієї з вищезгаданих цілей. Крім того, сертифікат з міжнародного тестування повинен засвідчувати досить високий рівень володіння англійською мовою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато мовних шкіл в Україні та закордоном публікують в періодичних виданнях та на власних сайтах статті щодо програм підготовки до складання міжнародних іспитів, які вони надають. Також питання підготовки та складання міжнародних мовних іспитів висвітлюють деякі вітчизняні та зарубіжні автори. Наприклад, Городецька та Буховцев у статті «Система Кембриджских тестов по английскому языку» систематизують існуючі Кембриджські тести, розкривають особливості кожного з них, інформують про структуру, знання та навички, які перевіряються. Вони також дають поради щодо необхідного рівня знань для складання іспитів відповідного рівня [1, с. 17].

Олег Рідкоус у статті «Обзор международных тестов» робить стислий аналіз міжнародних мовних іспитів, які можна скласти в Україні і за кордоном [2, с. 7]. Джо Томлінсон у статті «Which English Language Test Is Right for You?» аналізує міжнародні мовні тести, критерії їх оцінювання і необхідність. У статті розглядаються основні моменти підготовки до іспитів і їх структура та освітлюються загальні стандарти на всіх етапах мовного тестування.

Джеймс С. Джонстон у статті «New standards: MBA students.» класифікує та висвітлює іспити, складання яких необхідне для навчання й роботи у сфері бізнесу [3].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Високо оцінюючи наукове і практичне значення досліджень з класифікації міжнародних іспитів та сертифікатів з англійської мови, ми змушені зазначити, що питання впровадження вказаних тестів в систему оцінювання сформованих умінь та навичок з іноземної (англійської) мови у навчальному процесі не знайшло повного свого розв'язання в Україні.

Мета статті – розглянути стандарти, згідно з якими розроблені міжнародні іспити з англійської мови; надати найбільш повну їх класифікацію та проаналізувати структуру, специфіку та рівень складності й інші особливості; розглянути доцільність складання кожного з них.

Виклад основного матеріалу. Справа ускладнюється тим, що міжнародних іспитів багато, особливо з англійської мови. І не всі вони мають однакове значення. У кожного навчального закладу і кожної країни – свої вимоги. Міжнародні іспити з іноземних мов з'явилися не так давно і їх мета – не допустити у вищі навчальні заклади й установи людей, які не можуть спілкуватися певною мовою.

У 1989 році з ініціативи екзаменаційних рад Кембриджського та Саламанкського університетів було утворено ALTE – Європейська асоціація екзаменаційних рад з іноземних мов. Сьогодні до неї входить 27 організацій, які представляють 24 європейські країни. Кожна організація розробляє іспити і видає сертифікати, які підтверджують знання мови своєї країни на тому чи іншому рівні. Мета такого об'єднання – в так званій конвертованості кваліфікацій. Робоча сила в Європі почала вільно пересуватися з однієї країни до іншої, тому й працівники та роботодавці зацікавлені як у правильній оцінці знань, які підтверджуються сертифікатом про володіння мовою, так і в тому, щоб мовні кваліфікації, отримані в різних країнах Євросоюзу, були співвідносні. Тому першочерговим завданням ALTE була розробка загальних стандартів на всіх етапах мовного тестування, встановлення єдиних рівнів і критеріїв оцінки володіння мовою для всіх європейських країн.

Найстарішим міжнародним екзаменом з англійської мови є тест Certificate, якому вже більше ста років. У всіх мовних школах існують рівні складності, на основі яких будується викладання. Але в різних школах їх кількість може варіюватися залежно від розміру школи, вимог до знань і процедури розподілу студентів по групах.

ALTE розробила офіційну шкалу, яка діє в більшості європейських країн. Вона складається з п'яти рівнів знання мови: початковий (Elementary); середній нижчого ступеня (Lower Intermediate); середній вищого ступеня (Intermediate); підвищений нижчого ступеня (Lower Advanced); підвищений вищого ступеня (Upper Advanced).

Кожному з них відповідають певні міжнародні іспити. Водночас, слід пам'ятати, що для серйозного навчання і роботи підходять лише сертифікати четвертого та п'ятого рівня. Усі інші можуть служити лише проміжним етапом, або засобом самоперевірки.

За функціональною ознакою міжнародні іспити можна поділити на три категорії: для вступу в іноземний вуз або роботи за кордоном; для вузькопрофесійної діяльності; для самоперевірки.

До першої групи належать іспити, що перевіряють загальне володіння мовою; до другої – різні мовні тести для професійних цілей. До третьої – іспити проміжних рівнів.

Найпопулярнішим іспитом у нашій країні до недавнього часу був TOEFL (Test of English as a Foreign Language) – стандартизований іспит із англійської мови, як іноземної, розроблений американською компанією ETS (Educational Testing Service). В усьому світі процес реєстрації, оплати, опрацювання та оголошення результатів відбувається за стандартною схемою. Результати TOEFL є обов'язковими для вступу до більш ніж 2400 коледжів та університетів США, Канади й інших англомовних країн. До того ж, урядові організації, освітні програми та органи, які видають ліцензії й сертифікати, вимагають результати складання TOEFL для визначення рівня володіння мовою. Цей тест для тих, хто має намір продовжити освіту у вузах США і Канади чи приєднатися до програми MBA, а також для тих, кому американський варіант англійської необхідний для виконання службових обов'язків. Комп'ютеризований варіант TOEFL складається з чотирьох секцій: Listening, Structure (граматика і словниковий запас), Reading і Writing. Максимальна кількість балів – 300. Для навчання в американському університеті звичайно потрібно не менше 250 балів.

Останнім часом дедалі більшої популярності набирає IELTS – міжнародна система перевірки знання англійської мови – іспит, створений у 1990 році для іноземців, які бажають отримати освіту або стажуватися у Великобританії, Австралії, Новій Зеландії. Його також визнають у багатьох вузах США, Канади, Данії та багатьох інших країн.

International English Language Testing System (IELTS) існує в двох варіантах: Academic Module (для вступників до університетів за кордоном) і General Module (для тих, хто виїжджає на ПМЖ у Канаду, Австралію або Нову Зеландію). Обидва варіанти складаються з чотирьох частин: Reading, Writing, Listening, Speaking. Перші дві частини в різних модулях відрізняються, два інших – аудіювання та інтерв'ю – збігаються. Шкала результатів IELTS охоплює всі рівні знання англійської мови від 0 («нічого не знаю») до 9 («володію мовою як освічений англієць»). Кожна частина іспиту оцінюється окремо, плюс виводиться загальний бал. Всі оцінки заносяться до сертифікату. Для вступу в університет, як правило, потрібно скласти іспит не менше, ніж на 7 балів, для імміграційних цілей: 5-7 балів. Результати цього тесту дійсні протягом двох років. Кураторами IELTS є Британська рада і екзаменаційна рада Кембриджського університету, які також розробили відомі Кембриджські іспити.

На іспитах кембриджського університету Cambridge ESOL (English For Speakers of Other Languages) пропонують п'ять тестів на визначення рівня володіння англійською мовою (KET, PET, FCE, CAE, CPE) і три тести на знання ділової англійської (BEC Preliminary (1), BEC Vantage (2), BEC Higher (3)). Кожен Кембриджський іспит розраховано на кандидатів з певним рівнем зна-

ння мови. Кембриджські іспити складають один раз і назавжди і вони не мають терміну давності.

Key English test (KET) – це перший рівень Кембриджського іспиту на знання англійської мови, на якому оцінюють навички письмового і усного спілкування на побутовому рівні. Почати підготовку до KET можна після досягнення рівня Intermediate згідно із загальноприйнятою класифікацією. Цей іспит визначає, чи може кандидат використовувати базову письмову і розмовну англійську мову в повсякденному житті: розмовляти елементарною мовою, розуміти прості тексти, спілкуватися у знайомих ситуаціях, розуміти короткі інструкції та накази. Тест перевіряє навички читання, письма, аудіювання і говоріння і сприяє розвитку практичних навичок, необхідних для подорожей, навчання та роботи. KET – це крок до складання іспиту більш високого рівня –Primary English test (PET).

Preliminary English Test (PET) є іспитом середнього рівня, який оцінює знання англійської мови на побутовому рівні. PET відображає використання мови в звичайному житті, як, наприклад, розуміння вказівних знаків і вивісок, оголошень, і він приймається багатьма роботодавцями як доказ здатності використання англійської в офісній роботі, роботі секретаря і менеджера. Також він часто приймається в тих видах робіт, де необхідний розмовна англійська, таких, як туризм, торгівля, будівництво, виробництво, та інженерія.

Існує два види PET: PET і PET для шкіл. Обидва мають абсолютно однаковий формат і однакову кількість завдань. Єдиною відмінністю є те, що PET для шкіл розроблявся з урахуванням інтересів і досвіду школярів.

KET та PET мають три модулі: читання та письмо, аудіювання, говоріння. Це другий рівень іспитів ESOL.

First Certificate in English (FCE) – іспит на знання британської англійської для студентів середнього рівня за абсолютною шкалою рівнів англійської мови (від початківця до еквівалента носія мови). Він складається з п'яти частин: Reading (читання), Writing (лист), Use of English (граматика і словниковий запас), Listening (розуміння на слух) і Speaking (інтерв'ю). Сертифікат FCE видається тільки у разі успішної здачі: необхідно набрати не менше 60% правильних відповідей, щоб отримати C (прохідний бал), не менше 75% – B і більше 80% – A (вищий бал). Сертифіката FCE достатньо для вступу в технічні вузи чи прийому на роботу на адміністративні, секретарські і управлінські посади.

Certificate in Advanced English (CAE) – іспит наступного рівня, «місток» між FCE і CPE. Він складається з п'яти частин: Reading, Writing, English in Use, Listening і Speaking. Для успішного складання необхідно набрати не менше 60% правильних відповідей, а для сертифікату з відзнакою (A) – більше 80%. Після складання тесту CAE отриманий сертифікат дозволяє претендувати на роботу з активним використанням англійської мови чи вступати до британських вузів і коледжів.

І нарешті, CPE (Cambridge Proficiency Examination), який підтверджує професійне володіння мовою і який визнають всі університети і комерційні заклади англомовних країн. CPE – найскладніший і найстаріший з кембриджських іспитів. Успішне складання CPE означає, що ви володієте англійською мовою так само добре, як і освічений англієць. Як і попередні два іспити, він складається з п'яти частин: Reading, Writing, Use of English, Listening і Speaking. Сертифікат видається на тих же умовах, що й FCE / CAE [4].

Було зазначено вище, до другої групи належать іспити, що перевіряють володіння професійною лексикою, в першу чергу – бізнес-лексикою. Business English Certificate (BEC) – це серія з трьох іспитів на знання ділової англійської. Тестується британський варіант англійської. BEC Vantage – найлегший з іспитів, за складністю відповідає PET, BEC Vantage – FCE і BEC Higher – CAE. Кожен з іспитів складається з чотирьох частин: Reading, Writing, Listening і Speaking і триває 3-4 години. Сертифікати іспитів серії BEC видаються тільки в разі успішної здачі: необхідно набрати не менш 60% правильних відповідей, щоб отримати C, не менше 75% – B і більше 80% – A (вищий бал) [5].

За достовірною інформацією та компетентною порадою доречно звертатись до професіоналів. В Україні протягом останніх 10 років успішно працюють 8 професійних консультативних центрів з питань навчання за кордоном (зокрема в США), які є складовою частиною всесвітньої мережі інформаційно – консультативних центрів (Educational Information and Advising Centers), яка створена і діє за підтримки Державного Департаменту США. Метою діяльності цієї мережі є надання достовірної інформації та високоякісної консультативної допомоги усім бажаючим навчатися насамперед у США та в інших країнах світу. За своєю структурою і підпорядкованістю такі центри різняться між собою, але всі вони об'єднані єдиною місією, додержуються єдиних принципів і методів організації роботи, всі є офіційно визнані Держдепартаментом США, що надає їм право використовувати мережевий логотип «Education USA» як гарантію якості послуг, що надаються. В Україні до складу цієї мережі увійшли консультаційні центри з питань освіти за кордоном «Освіта» (Дніпропетровськ, Донецьк, Львів, Одеса, Сімферополь, Харків), центр міжнародних обмінів у галузях освіти та науки/Американські Ради (Київ), консультаційний центр Американських Рад (Одеса). Центри мають необхідне матеріальне забезпечення для виконання своїх завдань та кваліфікований персонал. Усі центри укомплектовані спеціалізованими бібліотеками довідкової та навчальної літератури з питань освіти за кордоном та підготовки до стандартизованих тестів (TOEFL, SAT, GRE, GMAT, LSAT, MCAT та ін). Працівники центрів – досвідчені радники і консультанти в галузі міжнародної освіти, мають фахові сертифікати, більшість з них є членами міжнародних освітніх організацій. Майже всі Educational Advising Centers в Україні поряд з інформаційною та консультативною діяльністю здійснюють також адміністративний супровід значної кількості відкритих конкурсних програм міжнародних академічних обмінів. Завдяки діяльності Центрів «Освіта» громадяни України щороку отримують фінансову допомогу для навчання за кордоном у розмірі близько

2000000 доларів США (сюди входить як вартість стипендій, отриманих у результаті участі громадян України у відкритих конкурсах, так і фінансова допомога, отримана відвідувачами центрів індивідуально від закордонних навчальних закладів та спонсорських організацій завдяки консультаційній допомозі радників центрів).

Консультаційні послуги щодо можливостей навчання та стажування за кордоном надаються у вигляді: 1) лекцій та відеолекцій; 2) семінарів; 3) індивідуальних консультацій; 4) надання можливості користуватися наявними інформаційними та технічними ресурсами. Кожний центр щомісяця встановлює розклад проведення семінарів та індивідуальних консультацій. Доступ до інформаційних джерел у консультативних центрах організований таким чином, що кожна людина може самостійно знайти необхідні матеріали про освіту в США і готуватися до вступу в американські університети та коледжі. Всі матеріали поділяються на такі розділи: 1) General information; 2) Financial Aid; 3) Undergraduate admission; 4) Graduate admission; 5) Postdoctoral study and research; 6) Testing; 7) Application process; 8) University catalogs. Співробітники центрів завжди готові надати професійну пораду і допомогу у пошуках інформації та відповідей на питання, що виникнуть у в процесі вступу до американських навчальних закладів [6, с. 9].

Висновки і пропозиції. Причин для вивчення мови і здачі міжнародного іспиту може бути багато, однак у кожного вона своя: кар'єра, робота або навчання за кордоном, подорожі, еміграція, допомога дітям, особистий розвиток. Але, за кордоном, особливо в англомовних країнах, будь-який іноземець, який бажає отримати роботу в сфері, що потребує високої кваліфікації, має продемонструвати мовну компетентність. Мовні іспити, крім викладачів іноземної мови та працівників сфери туризму мусять також складати лікарі, юристи, бухгалтери, інженери.

Видавництва зарубіжних країн випускають велику кількість посібників із підготовки до міжнародних іспитів. Ці посібники складаються згідно зі структурою кожного іспиту, включають у себе завдання, подібні до тих, які будуть виконуватися на іспиті, й призначені для самостійних занять. Також, з цією метою розроблено багато корисних сайтів, де можна знайти викладача, який буде відпрацьовувати з вами необхідний матеріал, виправляти помилки та давати поради.

Якщо ж рівень володіння мовою початковий, потрібно спочатку пройти курси загальної мовної підготовки. Для самоперевірки можна спочатку скласти іспит на рівень нижчий, ніж потрібно. Один із варіантів – мовні курси за кордоном. До речі, багато зарубіжних мовних шкіл одночасно є й екзаменаційними центрами.

Перспективу подальшого дослідження означеної проблеми вбачаємо у подальшій класифікації та аналізу міжнародних мовних тестів, з урахуванням можливих змін у їх специфіці, структурі та процедурі складання, а також розробці програм підготовки до іспитів різного рівня.

Список літератури:

1. Городецкая Л., Буховцев А. Система Кембриджских тестов по английскому языку / Л. Городецкая, А. Буховцев // Обучение за рубежом, – 2010. – № 4. – С. 17-18.
2. Ридкоус О. Обзор международных тестов / О. Ридкоус // Обучение за рубежом, – 2000. – № 7. – С. 7-8.
3. James C. Johnston. New standards: MBA students / James C. Johnston // Business Spotlight, – 2007. – № 1. – P. 3-4.
4. Міжнародні іспити та сертифікат з англійської мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/languages/article/6126/. – Заголовок з екрану. – Мова укр.
5. Міжнародні мовні тести: американські, британські та іспанські іспити [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://osvita.ua/languages/article/6720/. – Заголовок з екрану. – Мова укр.
6. Булгакова Н.Б., Булавінцев Ю.Є., Гаталяк А.М., Папук С.В., Шевченко Л.Д., Терновська В.В. Освіта за кордоном. Вступ до університетів США. // Видання здійснено за підтримки відділу преси, освіти та культури Посольства Сполучених Штатів Америки в Україні. – 192 с.

Кравчина Т.В.
Хмельницький национальный университет

КЛАССИФИКАЦИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ ЭКЗАМЕНОВ И СЕРТИФИКАТОВ ПО АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

Аннотация
В статье представлены наиболее известные и распространенные международные экзамены по английскому языку, с описанием, структурой, объяснением, а также ссылками на ресурсы. Наличие сертификатов о сдаче подобных экзаменов необходимо при поступлении в различные учебные заведения по всему миру, и в частности, в англоязычных странах. Такие сертификаты признаются многими корпорациями, компаниями, фирмами и организациями по всему миру, и наличие одного из них является убедительным доказательством знания английского на определенном уровне.

Ключевые слова: международные экзамены, классификация, сдачи экзаменов, английский язык, учебные заведения, экзаменационная совет, сертификат, уровень.

Kravchyna T.V.
Khmelnytsky National University

CLASSIFICATION OF INTERNATIONAL EXAMINATIONS AND CERTIFICATES IN ENGLISH

Summary
The article presents the most famous and popular international exams in English, with their descriptions, structure, explanation and references of resources. Often the presence of certificates of exams should be for admission to various educational institutions around the world, particularly in English-speaking countries. Such certificates are recognized by many corporations, companies, firms and organizations worldwide, and the presence of one of them is a convincing proof of English at some level.
Keywords: international exams, classification, exam, English language schools, exam board, certificate level.

УДК 378.011.3-051

РОЛЬ МОДЕЛЮВАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ СИТУАЦІЙ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ ВЧИТЕЛЯ-КЛАСОВОДА

Красюк Л.В.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У даній статті розкрито роль моделювання педагогічних ситуацій у професійній підготовці вчителя-класовода. З’ясовано суть поняття “моделювання педагогічних ситуацій». Виділені компоненти моделювання педагогічних ситуацій: цільовий, змістовий, технологічно-процесуальний, контрольно-оцінний. Проаналізовані три етапи моделювання педагогічних ситуацій: підготовчий, практичний, творчий.
Ключові слова: моделювання педагогічних ситуацій, вчитель-класовод, компоненти, етапи, професійна підготовка.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розбудови держави та національної школи суспільство не влаштовує існуючий рівень готовності випускників педагогічних навчальних закладів до професійної діяльності. Демократичні процеси в країні вимагають використання нових методів підготовки вчителя, котрий покликаний втілювати в життя основи якісних змін вітчизняної системи освіти. Перед педагогічною системою особливо гостро постала проблема вдосконалення роботи педагогічних університетів щодо підготовки майбутніх педагогів із високим рівнем професіоналізму, творчої активності, які відповідально ставилися б до результатів свого навчання та підготовки до майбутньої професійної діяльності [5, с. 8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування педагога творчого, ініціативного, самокритичного може бути здійснено лише тоді, коли майбутній учитель уже в роки навчання в педагогічному вищому навчальному закладі буде поставлений в умови, максимально наближені до його практичної діяльності за допомогою методів навчання, що готують студента до співпраці з учнями.

Серед сучасних досліджень, присвячених методу моделювання педагогічних ситуацій як комплексного засобу, що може стимулювати майбутнього вчителя до самоаналізу, самооцінки та саморозвитку, слід виокремити наукові розробки А.А. Вербицького, Л.М. Фрідманата ін. Для обґрунтування теоретичних основ моделювання педагогічних ситуацій студентами важливе значення мають дослідження Г.О. Балла, О.С. Березюк, С.С. Вітвицької, О.М. Власенко, О.В. Матвієнко та ін.

Мета написання статті – розкрити роль моделювання педагогічних ситуацій у професійній підготовці вчителя-класовода.

Виклад основного матеріалу. Проведені в останні роки дослідження з проблем підготовки випускника вищого педагогічного навчального закладу до практичної діяльності в школі показують, що в молодого вчителя все ще спостерігається збідненість арсеналу засобів і способів педагогічного впливу. Тому нерідко йому важко дається організація навчально-виховного процесу з учнями молодшого шкільного віку. Випускники ВНЗ, які розпочинають практичну діяльність у школі, ще не можуть чітко визначити мету і напрями цього впливу, перевести загальні педагогічні принципи на мову конкретних педагогічних ситуацій.

Вони можуть бути обізнаними з теоретичними положеннями психології, педагогіки чи методики викладання фахових дисциплін у початковій школі, але не володіти тим, що можна було б назвати практичною педагогікою, тобто педагогікою як мистецтвом навчання і виховання, як конкретною «технологією» діяльності.

Глибоке оволодіння такою «технологією» можливе тільки на основі чималого практичного до-

свіду. Проте перші основи успішної педагогічної діяльності мають бути закладені вже в студентській аудиторії, через установлення органічного зв'язку між педагогічною теорією й педагогічною практикою. Як свідчать дослідження О.С. Березюк, Р.О. Дорогих, О.А. Дубасенюк, О.В. Матвієнко та ін., одним із таких ефективних методів є моделювання педагогічних ситуацій.

Розглянемо сутність дефініції *моделювання педагогічних ситуацій.*

В.А. Ковальчук під моделюванням педагогічних ситуацій розуміє проектування стратегії дій учителя й практичної її реалізації на основі використання системи методів. Тому дослідник виділяє методичні основи розв'язання педагогічних ситуацій як сукупність засобів, умов, пов'язаних у системі логікою процесу досягнення очікуваного результату, що складає алгоритмічні евристичні елементи процесу розв'язання [3].

На нашу думку, моделювання педагогічних ситуацій – це створення таких ситуацій-моделей, де реальні об'єкти замінюються символами, а взаємостосунки між учасниками діяльності складаються не природно, вони організовані спеціально під керівництвом викладача, тобто умовно. Метою моделювання педагогічних ситуацій є формування готовності майбутніх учителів початкових класів до роботи у школі.

На думку І.А. Зязюна, кожна педагогічна ситуація може бути змодельована по-різному, проте ефект виховання буде безпосередньо залежати від знань педагога, його здібностей [2].

Підготовка майбутніх учителів початкових класів до моделювання педагогічних ситуацій передбачає реалізацію принципів системності, діагностичності, оптимальності, варіативності, гуманізму.

Принцип системності передбачає необхідність впровадження у практику діяльності педагогічних ВНЗ системи підготовки майбутніх учителів початкових класів до моделювання педагогічних ситуацій. Розробка системи, що охоплює вивчення курсу «Педагогіка» (та всіх педагогічних дисциплін), уміщує визначення мети, завдань та засобів підготовки студентів до професійної педагогічної діяльності. Водночас обґрунтовуються умови ефективності функціонування та діагностика результативності реалізації мети й завдань цієї системи.

Принцип діагностики передбачає вивчення стану підготовки майбутніх учителів початкових класів до моделювання педагогічних ситуацій. Отримані результати дослідження впливають на добір відповідних методів, форм, а також на контроль і корекцію цієї підготовки.

Принцип оптимальності відображає відбір таких засобів, форм та методів, застосування яких забезпечувало б ефективність процесу переходу знань в уміння, тобто перехід від репродуктивної до продуктивної, творчої діяльності майбутніх учителів початкових класів.

Принцип варіативності відповідно до завдань нашого дослідження, виражає необхідність подолання одноманітності змісту, форм і методів у підготовці майбутніх учителів початкових класів до моделювання педагогічних ситуацій. Кожен етап цієї підготовки характеризується певною змістовністю. Центральне місце відводиться підготовці студента до формування суб'єкт-об'єктних відносин, усвідомлення ним виховання як особистісного феномена, єдності народного та соціального факторів.

Моделювання педагогічних ситуацій включає такі компоненти: цільовий, змістовий, технологічно-процесуальний, контрольно-оцінний.

Цільовий компонент: головні цілі процесу підготовки студентів до педагогічної діяльності спрямовані на формування професійних знань та вмінь, цілісного уявлення про професійну діяльність, стимулювання самостійності, активності, творчості. Модель спеціаліста виступає як результат діяльності, представлений як система навчальних проблем, ситуацій.

Технологічний процес підготовки майбутніх учителів початкових класів до моделювання педагогічних ситуацій передбачає поєднання двох складових частин: діяльності викладача та діяльності студента.

Змістовий компонент. Традиційно вважалося, що зміст підготовки майбутніх учителів початкових класів зводиться до тріади «знання, уміння, навички», які утворюють знакову систему, що знайшла своє відображення в текстах підручників і навчальних посібників, які засвоюються студентами. Зміст освіти має подвійну природу: з одного боку, це соціальний досвід, відображений у предметній формі програми, підручника, а з іншої – діяльність студента з цим формалізованим досвідом, організована з допомогою діяльності викладача.

Тому відповідно до принципу єдності змістового та процесуального компонентів навчання під час проектування змістового компонента ми не лише виділяли зміст сам по собі, але й спосіб передачі студентам і засвоєння ними змісту через комплекс спеціально дібраних навчальних завдань (ситуації, вправи, тести тощо).

Змістовий компонент вміщує три аспекти: соціальний, професійно-педагогічний, методичний.

Професійно-педагогічний аспект включає систему загально-педагогічних знань і умінь; знання структури, головних функцій та особливостей педагогічної діяльності вчителя; розвинене професійне мислення; емоційно-вольові якості.

Методичний аспект включає знання структури, типології, алгоритму та етапів моделювання педагогічних ситуацій; знання системи засобів, форм і методів моделювання педагогічних ситуацій.

Технологічно-процесуальний компонент. Підґрунтям діяльності викладача при цьому компоненті є організація та управління процесом оволодіння студентами технологією моделювання педагогічними ситуаціями, що включає аналітичний, проективний і виконавчий етапи. Діяльність студентів передбачає творче виконання практичних завдань, самостійна та індивідуальна робота.

Контрольно-оцінний компонент. Упродовж усього періоду навчання здійснюється контроль та корекція перетворення навчальної діяльності у професійну. Контролюється рівень засвоєння знань, рівень сформованості пізнавальної професійної діяльності в цілому, у разі необхідності вносяться корективи. Контроль та корекція оцінювання здійснюється не лише з боку викладача, але й самими студентами на основі розробленої системи критеріїв [4].

У процесі моделювання педагогічних ситуацій ми виділяємо три етапи: підготовчий, практичний, творчий.

На підготовчому етапі особлива увага приділялася аналізу та оцінці педагогічної ситуації, тобто враховували аналітичний етап моделювання педагогічної ситуацій. На цьому етапі студенти вчилися моделювати найпростіші педагогічні ситуації. Поряд з поясненням теоретичного матеріалу ми подавали ряд педагогічних завдань, використовували прийоми, які дають змогу проконтролювати рівень засвоєння знань у процесі викладу лекцій. Тому в процесі викладання теоретичного матеріалу ми звертали увагу на ступінь включення студентів у розуміння матеріалу, що вивчається. Нами використовувалися проблемні запитання, елементи бесіди та дискусії для узагальнення і порівняння вже вивченого матеріалу. Також ми створили систему проблемних запитань, завдань самостійного характеру за підручниками та посібниками, систему педагогічних ситуацій.

Практичний блок першого етапу містить систему педагогічних ситуацій більш репродуктивного характеру. Педагогічна ситуація завжди повинна бути конкретною, заздалегідь спроектованою вчителем або виникати стихійно у процесі проведення заняття з дисциплін педагогічного циклу. Залежно від складності педагогічних ситуацій студентам пропонували дати відповідь на запитання. Вони, як правило, були розраховані на механічне пригадування, і студенти досить легко знаходили відповідь. Проте, оскільки відповіді на такі запитання можуть бути або правильними, або неправильними, більшість студентів вважали їх найнебезпечнішими.

Ми пропонували такі запитання: *Як Ви вважаєте, у чому полягає причина того, що подібна ситуація між учителем та учнем стала можливою*? Такого типу запитання спонукали студентів до міркувань, вони вимагали від студентів більш обґрунтованої відповіді, оскільки передбачали не тільки знання якогось явища, а й деталей та обставин, що його супроводжують. Запитання на синтез спонукали студентів до неординарного мислення. Вони заохочували до створення нових способів розв'язання педагогічних ситуацій. Такі запитання, на нашу думку, стимулювали перехід теоретичної інформації до власної системи поглядів та переконань.

У процесі моделювання таких педагогічних ситуацій із цілою низкою різноманітних запитань ми помітили таку закономірність: студенти почали поступово включатися до процесу активного обговорення. Діалоги, що виникали внаслідок таких запитань, відкривали перед ними широкий діапазон ідей та уявлень, які висловлювалися їх однокурсниками.

На цьому ж етапі роботи ми пропонували майбутнім учителям ситуації з готовим розв'язком та завданнями, тобто студентам потрібно обрати правильне рішення. Такий варіант моделювання педагогічних ситуацій дає змогу викладачу керувати процесом обговорення педагогічної ситуації, спрямовувати студентів у потрібне русло обговорення. Тим самим викладач не нав'язує свою точку зору, студенти самостійно визначають правильні шляхи рішення, відстоюють власну життєву та професійну позицію, свої переконання та погляди.

Педагогічні ситуації виконують різні функції залежно від способів поєднання їх з лекційною формою роботи. Скажімо, для підготовки слухачів до сприймання лекції ми часто пропонували їм розв'язати пропедевтичні задачі.

Так, *перед обговоренням проблеми професійної підготовки сучасного вчителя пропонували задачу: «Педагог прийшов на урок з обмеженим запасом відомостей, не продумавши методи і прийоми роботи. Заняття проводить строго за підручником.*

У чому, на вашу думку, полягає справжня освіченість учителя?»

Включення студентів у педагогічні ситуації створюють умови, за яких майбутні вчителі початкових класів одержують можливість самостійно аналізувати педагогічні процеси, встановлювати зв'язки між явищами, педагогічними впливами і відповідними реакціями учнів, усвідомлювати логічні зв'язки, послідовність дій, зіставляти раніше вивчене з новими знаннями та використовувати їх для виконання педагогічних завдань.

До таких завдань ми віднесли ситуації-ілюстрації, ситуації-вправи, ситуації-проблеми, ситуації-оцінки, ситуації-замальовки, рольові ситуації.

Дані ситуації забезпечують умови не тільки для міжособистісного спілкування в штучно створеній обстановці на занятті, але й для виконання студентами у процесі програвання ролі педагогічних дій, формування в них уміння заглянути наперед, побачити результати своїх дій, прогнозувати їхні наслідки, повірити у власні можливості й педагогічні здібності.

Використання в навчальному процесі завдань-ситуацій потребує від студента виконання ролі вчителя, що прискорює процес входження його в професію, оволодіння прийомами педагогічної майстерності й визначає ступінь його готовності до професійної діяльності.

Другий етап – практичний. На цьому етапі активно застосовувалися ділові, рольові ігри, дискусії.

Дискусія є важливим методом моделювання педагогічних ситуацій. Вона значною мірою сприяє розвитку мислення, дає змогу визначити власну позицію, формує навички відстоювати свою думку, поглиблює знання з обговорюваної проблеми – і все це повністю відповідає завданням сучасної вищої школи. Дискусія може виступати як метод засвоєння знань, закріплення їх і вироблення вмінь та навичок, як метод розвитку психічних функцій, творчих здібностей і особистих якостей студентів. Організовуючи дискусію, ми починали з постановки конкретного дискусійного питання (тобто педагогічної ситуації, яка не мала однозначної відповіді і допускала різні варіанти вирішення). Усі твердження студентів супроводжувалися аргументами, обґрунтуваннями. Перед майбутніми вчителями ми ставили конкретні запитання: «На що ти спирався, коли робив такі висновки?», «Які факти свідчать на користь твоєї думки?» [4].

Під час проведення дискусій у навчально-виховному процесі вищої школи у студентів форму-

ються вміння оцінювати себе з позиції оточення, власної позиції. Формуються такі якості особистості, як доброзичливість, відповідальність, співчуття, уміння приймати рішення, що сприяє виробленню в майбутніх учителів початкових класів активної суспільної позиції, здатності до самовиховання і самооцінки, уміння узгоджувати свої дії з іншими, долати труднощі.

Особливе місце у процесі моделювання педагогічних ситуацій належить викладачу, який виступає основним генератором педагогічних ситуацій, розв'язує проблемні запитання, які виникають у процесі пошуку шляхів моделювання ситуації, оцінює діяльність кожного учасника виховного процесу.

Професійно-педагогічні ситуації відіграють роль навчальних і безпосередньо пов'язані з лабораторно-практичними заняттями з дисциплін педагогічного циклу.

Найбільш точно істотні риси педагогічної діяльності можна відтворити за допомогою моделювання педагогічних ситуацій. Від реальної ситуації модель відрізняється тим, що, по-перше, тут наявні не реальні об'єкти, а символи, зв'язки, які замінюють їх; по-друге, стосунки між учасниками діяльності встановлюються не природно, а спеціально імітуються під керівництвом викладача; по-третє, самі ці ситуації є вичлененими фрагментами педагогічних процесів і відображають певні їх аспектах, а не цілісно. Отже, з метою компенсування відмінностей реальної і змодельованої ситуацій слід будувати останню таким чином, щоб вона якнайповніше відтворювала дії, аналогічні до тих, які вчитель виконує на своєму робочому місці. У зв'язку з цим змодельована ситуація повинна мати такі особливості: її зміст мусить адекватно відтворювати зміст педагогічної діяльності вчителя, а стосунки – конструюватися з навчальними діями, які наближалися б до його психологічного стану в реальній ситуації [1].

Ми вважаємо, що цінність модельованих педагогічних ситуацій у процесі професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів можна окреслити двома пунктами. По-перше, педагогічні ситуації, що виникають у процесі підготовки майбутніх учителів початкових класів, є проміжною ланкою, своєрідним «містком» між педагогічною теорією й безпосередньою практичною роботою в школі. Перенесення теоретичних знань у практику не є прямим, а здійснюється здебільшого через ряд перехідних ланок і етапів.

Знання з окремих психолого-педагогічних дисциплін будуються відповідно до внутрішньої логіки тієї чи іншої наукової дисципліни. Ці знання є продуктом розв'язання науково-теоретичних проблем і мають досить узагальнений характер. А практична діяльність учителя початкових класів потребує перетворення цих знань: з одного боку вони мусять бути синтезовані та об'єднані навколо певної практичної проблеми, що має різнобічний і цілісний характер, а з іншого – перекладені на мову практичних дій, практичних ситуацій.

Моделювання педагогічних ситуацій у процесі підготовки вчителя (аналіз цих ситуацій, проектування способів дії в цих ситуаціях, розігрування дій у запропонованих умовах) дає змогу заздалегідь, ще до безпосередньої практики в школі перетворювати й синтезувати знання, набуті під час вивчення окремих теоретичних дисциплін, і плідно використовувати їх для досягнення належних результатів у фаховій діяльності.

По-друге, використовувані у процесі підготовки вчителів початкових класів педагогічні ситуації за своїм змістом і функціями є навчальними. Вони призначені для навчання студентів цілеспрямованого формування в них окремих умінь і навичок.

Безпосередня практична робота, з якою має справу студент-практикант чи молодий учитель, характеризується, як і будь-яка реальна практика, великою кількістю факторів, що одночасно діють, і розмаїттям умов, які слід брати до уваги при виробленні рішень. Студент, котрий не володіє практичними вміннями, одразу ж зустрічається з усією складністю конкретних педагогічних ситуацій. Він змушений приймати рішення, посильні тільки для досвідченого педагога.

При роботі з модельованими ситуаціями, на відміну від реальної практики, значно знижується суб'єктивна стурбованість студентів за можливі помилки. Нарешті, процес моделювання педагогічних ситуацій відбувається за прямої участі та під контролем керівника, котрий здійснює оперативну корекцію, а також дає оцінку прийнятих рішень.

Моделювання педагогічних ситуацій дає змогу виявити й закріпити в майбутніх учителів початкових класів такі якості, які не визначаються тривалістю, стажем роботи, а вимагають спеціальної підготовки. Використання модельованих педагогічних ситуацій у навчальному процесі вищої школи і включення в них студентів сприяють формуванню позитивного ставлення до вчительської професії, підвищення ступеня емоційно-особистісної залученості в активну діяльність, набуття досвіду вирішення педагогічних проблем. Саме ці показники складають важливі компоненти професійної позиції вчителя. Включення студентів у ситуації, які моделюють майбутню професійну діяльність, забезпечують реалізацію принципу єдності свідомості й поведінки як основи цілісності досвіду особистості, дає змогу осмислити галузь професійної праці вчителя, усвідомити способи й побачити шляхи свого професійного становлення. Програвання типових ситуацій із шкільного життя закріплює орієнтації, які визначають стійкість професійної поведінки, залежність від тих чи інших ситуативних обставин. Моделювання педагогічних ситуацій закріплює цінності, орієнтації майбутнього вчителя, додає їм певну спрямованість, дозволяє переконатися у своїх професійних можливостях і здібностях.

Висновки. Отже, моделювання педагогічних ситуацій у ВНЗ дає змогу розкрити перед студентами соціальний сенс учительської професії, основні її кваліфікаційні характеристики, забезпечити тісний зв'язок педагогічної теорії з шкільною практикою, побачити типові труднощі, з якими вчитель стикається у своїй повсякденній практиці, й визначити шляхи їх подолання, а це, у свою чергу, зможе забезпечити формування в них основ професіоналізму.

Список літератури:

1. Забокрицька О.І. Моделювання педагогічних ситуацій як засіб професійного становлення майбутніх учителів / О.І. Забокрицька // Радянська школа – 1991. – №1. – С. 76–79.
2. Зязюн І.А. Педагогіка добра: ідеали і реалії : [наук. – метод. посібник] / І.А. Зязюн. – К.: МАУП, 2000 – 312 с. – (Міжрегіональна академія управління персоналом).
3. Ковальчук В.А. Соціально-педагогічні задачі: Сутність, типологія, технологія розв’язання / Ковальчук В.А. – Житомир: Житомирський державний педагогічний університет, 2003. – 152 с. – (Житомирський державний педагогічний університет імені Івана Франка).
4. Красюк Л.В. Моделювання педагогічних ситуацій / Красюк Л.В. – К.: Міленіум, 2007. – 118 с.
5. Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій: [навчальний посібник] / О.М. Пєхота, В.Д. Будак, А.М. Старева та ін.; за ред. І.А. Зязюна, О.М. Пєхоти. – К.: Видавництво А.С.К., 2003. – С. 8.

Красюк Л.В.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

РОЛЬ МОДЕЛИРОВАНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ СИТУАЦИЙ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ УЧИТЕЛЯ-КЛАССОВОДА

Аннотация
В данной статье раскрыта роль моделирования педагогических ситуаций в профессиональной подготовке учителя-классовода. Выяснено суть понятия “моделирование педагогических ситуаций». Выделенные компоненты моделирование педагогических ситуаций: целевой, содержательный, технологически-процессуальный, контрольно-оценочный. Проанализированы три этапа моделирование педагогических ситуаций: подготовительный, практический, творческий.
Ключевые слова: моделирование педагогических ситуаций, учитель-классовод, компоненты, этапы, профессиональная подготовка.

Krasuk L.V.
Pereyaslav-Khmelnitskiy National Pedagogy University of H. Skovoroda

THE ROLE OF PEDAGOGICAL SITUATIONS MODELING IN A PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF A CLASS TEACHER

Summary
In a given article the role of modeling pedagogical situations in a professional development of class teachers is disclosed. The essence of the term “pedagogical situations modeling» is found. Dedicated components of pedagogical situations modeling: targeted, content, technology, procedure, control and evaluation. Three stages of pedagogical situations modeling: preparatory, practical, creative are analyzed.
Keywords: pedagogical situations modeling, class teacher, components, stages, professional training.

УДК 796.071.4:658

ФОРМУВАННЯ У МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ ГОТОВНОСТІ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Кріштанович С.В.
Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського

У статті проаналізовано проблеми готовності майбутніх фахівців фізичного культури і спорту до професійної діяльності, обґрунтовано теоретико-методологічні засади їх професійної підготовки, визначені основні вимоги освоєння ними вимог навчального процесу.
Ключові слова: Вища освіта, менеджер фізичної культури і спорту, теоретико-методологічні засади, навчальний процес, готовність до професійної діяльності, ринок праці.

Постановка проблеми. У нинішніх умовах залучення України до загальносвітових соціально-економічних і культурних процесів, зокрема до європейської інтеграції в галузі освіти, постає необхідність формування у майбутніх менеджерів сфери культури і спорту готовності до їх професійної діяльності, що є важливим завданням державної освітньої політики, а також педагогічної теорії й практики.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Теоретичні й практичні основи професійної підготовки майбутніх спеціалістів з фізичної культури і спорту знайшли певне висвітлення у працях М. Віленського, В. Видріна, І. Єрмакова, Г. Ложкіна, Л. Лубишевої, А. Матвєєва, О. Петуніна, І. Омельяненка, Л. Сущенко, А. Турчака, Б. Шияна та інших. Але проведений аналіз наукової літератури дає підставу констатувати, що проблема готовності менеджерів фізичної культури і спорту до їх професійної діяльності ще не отримала належного теоретичного обґрунтування та практичної апробації.

Постановка завдання. Завдання дослідження полягає в проведенні науково-методичного аналізу проблеми та обґрунтуванн іосновних вимог до професійної готовності спортивних менеджерів.

Виклад основного матеріалу. Підготовка готовності майбутніх фахівців фізичної культури і спорту у вищих навчальних закладах до професійної діяльності набуває сьогодні винятково важливого значення [1]. Адже вона має забезпечуватися не тільки навчально-виховним процесом майбутніх фахівців, спеціальними знаннями, вміннями та навичками, а й розвитком у них компетенційних якостей особистості, його інтелектуального потенціалу, внутрішніх можливостей, інтересів, здібностей, мотиваційних і ціннісних настанов.

Слід зазначити, що дефініція «готовність фахівця» розглядалась науковцями як інтеграційна характеристика мотивації до специфіки його майбутньої діяльності, вміння реалізувати набуті професіональні знання і навики, особистісні якості і творчі здібності [2, с. 31]. Формування готовності майбутніх спортивних менеджерів до професійної діяльності полягає, насамперед, у нагромадженні знань щодо їх практичної діяльності.

Зміст професійної освіти майбутнього менеджера з фізичної культури і спорту має включати ґрунтовне ознайомлення з науковою базою та технологією обраного виду діяльності, прищеплення йому професіональних практичних вмінь інавиків; надбання психологічних і моральних якостей особистості, які будуть важливими для їх роботи у визначеній сфері професійної діяльності. Необхідно акцентувати увагу на значимість професійної освіти спортивного менеджера, що обумовлена не лише майбутнім видом його роботи, але й потребами креативного ставлення до неї.

Поняття «готовність до професійної діяльності», на нашу думку, включає теоретичні знання предмета й способів діяльності, навички та вміння, формування самосвідомості, інтересу та внутрішню мотивацію до професійної діяльності і потребу в ній, надбання професійної компетенції менеджера з фізичної культури і спорту. Адже, професійна готовність є закономірним результатом фахового підготовлення, освіти й саморозвитку, дисципліни й самовиховання. Це активно-дієвий стан індивідуума, який спроможний забезпечити ефективність його майбутньої роботи.

Для того, щоб методичне забезпечення підготовки готовності менеджера фізичної культури і спорту до його професійної діяльності було ефективним, воно має враховувати характер соціального замовлення на підготовку цих компетентних, висококваліфікованих спеціалістів, цілі, принципи й зміст їх професійної підготовки, а також обов'язково містити елементи планування, контролю, аналіз та коригування педагогічного процесу як важливої умови реалізації зворотніх зв'язків між викладачем і студентом.

Згідно визначення В. Семиченко, готовність до професійноїдіяльності має включати:

- функціональну готовність – формування фахівцем цілей, критичне оцінювання існуючого стану, визначення пріоритетів своєї діяльності;
- внутрішню готовність, що базується на пролонгованій високій активності індивідума щодо трудового процесу, прогнозуванні необхідності та розподілення інтелектуальних пріоритетів, вольових, мотиваційних зусиль, реалістична оцінка ймовірності здобутку життєвих успіхів через свою діяльність [3, с. 99].

Підготовка готовності фахівців фізичної культури і спорту до професійної діяльності передбачає системну організацію навчального процесу, що має забезпечити виконання двох взаємопов'язаних вимог, а саме планомірне формування цілісної професійної діяльності й цілісної особистості, які визначаються завданнями

педагогічного процесу; переходу «від загального до особистісного» при засвоєнні змісту кожного рівня учбової дисципліни та підбору матеріалів для окремого студента відповідного переліку навчальних ситуацій.

Така підготовка готовності спортивних менеджерів до їх професійної діяльності має забезпечуватися засвоєнням ними широкого спектру професійно-орієнтованих дисциплін, а саме «Управління фізичним вихованням і спортом», «Макроекономіка», «Бізнеспланування», «Загальний менеджмент», «Функціональний менеджмент», «Інвестиційний менеджмент», «Кадровий менеджмент», «Спортивний маркетинг», «Ринкові стосунки і підприємництво у галузі фізичної культури і спорту» та ін.

До основних видів практики для студентів щодо їх професійної готовності належать: ознайомча, навчальна та переддипломна (або стажування). Мета ознайомчої практики – це отримання базових знань про професію, розуміння діяльності спортивного менеджера, сутність завдань, які перед ним ставляться щоб забезпечити успішність спортивних організацій та фізкультурних закладів. Навчальна практика має проводитись за профілем спеціалізації. Щодо переддипломної практики, то вона має стати тим етапом, який завершить навчання, і буде проводитись після успішного засвоєння студентом теоретичної і практичної програм навчання. Зміст практики має визначатися програмою та завданнями індивідуального характеру для студентів, які дозволять закріпити теоретичні знання й отримати уявлення майбутніх спортивних менеджерів про механізми застосування їх на практиці, закріпити навики щодо вирішення завдань практичного характеру, ознайомлення зі специфікою роботи спортивних закладів різного спрямування.

Формування готовності спортивного менеджера до його професійної діяльності вимагає включення навчальної діяльності студентів в аналог майбутньої професійної праці, який представляється різними формами квазіпрофесійної діяльності. Це професійна за змістом і за формою реалізація навчального процесу через рольові й проективні методики моделювання майбутньої діяльності менеджера (контекстне навчання), які мають сприяти удосконаленню його вміння працювати в конретних умовах ринкових відносин, стимулювати його до самоаналізу та професійного самовдосконалення. Кожний напрямок професійної діяльності менеджера з фізичної культури і спорту визначає його роль в організації фізичного виховання і зайняття спортом широкого кола людей.

До організаційної діяльності спортивного менеджера відноситься його здібність організовувати ефективне функціонування спортивного комплексу, а саме спортивну роботу з урахуванням в ній кожного бажаючого займатися спортом. Також необхідно проводити роботу щодо забезпечення діяльності персоналу спортивного комплексу включаючи навчально-тренувальні заняття так і роботу поза ними.

Професійна готовність спортивного менеджера є всебічним гармонійним розвитком та суб'єктивним станом його особистості. Забезпечення професійної готовності та її регуляція неможлива без розуміння змісту професійної діяльності. Тому зміст професійної готовності менеджера до роботи в галузі фізичної культури та спорту, здоров'я людини визначається сукупністю всіх необхідних компонентів та їх взаємодією. Серед яких насамперед слід відзначити діяльнісний підхід при підготовці таких спеціалістів [4].

На думку Ю. Дубревського готовність фахівця до своєї професійної діяльності визначається об'єднанням його індивідуальних якостей, рис та здібностей, які дають можливість успішно організовувати роботу, підвищувати продуктивність, професійно управляти колективом, процесом підготовки спортсменів до змагань [5]. Тому автор зосереджує увагу на компетентності менеджера фізичної культури і спорту, його готовності виконувати саме ті обов'язки й завдання, які готує йому майбутня професія.

Професійна підготовленість майбутнього менеджера з фізичної культури і спорту, за визначенням Г. Балахнічевої та Л. Заремби [6, с. 27], повинна визначатися трьома рівнями, а саме: I – рівень сформованості професійно-педагогічних знань, умінь, навичок; II – рівень осмислення студентами своєї підготовленості до практичної діяльності, визначення чіткої мети, завдань і змісту; III – рівень професійної спрямованості майбутніх фахівців, їх свідомої активності, сформованість інтересу до проведення виховних, спортивно-масових заходів із фізичної культури й спорту, відповідальне ставлення до виконуваної роботи.

Слід зазначити, що функції спортивного менеджера – це управлінські відносини, які відбуваються при взаємодії суб'єкта й об'єкта керування усередині фізкультурно-спортивних організацій і їх взаємодії з зовнішнім середовищем прямого і непрямого впливу у процесі виробництва та поширювання послуг фізкультурно-спортивного характеру [7, с. 28]

Менеджеру з фізичної культури і спорту при вирішенні практичних завдань необхідно застосовувати різні інструменти менеджменту, зокрема методи ухвалення управлінських рішень, моделювання, оптимізації, аналізу даних, збору інформації й обробки експертних оцінок [8, с. 43]. Тому для визначення ефективності впровадження моделі готовності менеджера з фізичного культури і спорту до професійної діяльності важливо враховувати наступні групи критеріїв, а саме: критерії, що забезпечують ефективність професійної складової і характеризують фахові знання, які має опанувати майбутній менеджер; управлінські функції (планування, організація, мотивація, контроль та координація), якими має володіти менеджер для здійснення своєї професійної діяльності; критерії, що відтворюють ефективність його особистісної складової, що визначають його професіональне самоствердження та самореалізацію в сучасних ринкових умовах щодо високих професійних орієнтирів XXI століття [9]. Саме на розвиток професійно важливих якостей, як необхідної умови ефективного здобуття професії і слід звертати особливу увагу при організації професійного навчання майбутнього спортивного менеджера.

Зміст освіти практикуючого менеджера має складатися принаймні з трьох рівнів: загально-теоретичні основи професійної підготовки, теоре-

тично-методичні основи конкретного напряму його діяльності: спеціалізація фахівця у конкретному виді практичної діяльності, що фактично має дорівнювати певній сумі практичних навичок, умінь, володінь технологіями професійної діяльності.

Стратегічна мета підготовки готовності менеджерів до професійної діяльності полягає в його орієнтації на рішення принципово нових завдань, тобто набуття якостей, які йому будуть потрібні в майбутньому. Тому головна мета навчання спортивних менеджерів потребує як засвоєння знань, так і виховання особистості професіонала, що володіє творчим складом розуму. При цьому в зміст освіти необхідно вкладати рівні й критерії оцінки розвитку особистості, а не тільки оцінку засвоєння навчального матеріалу, і не прагнути до простого набуття знань, умінь, навичок.

Отже, готовність майбутнього менеджера з фізичної культури і спорту до організування своєї професійної діяльності, визначається як складова, що характеризує його професійну готовність, яка повинна поєднувати набуті в процесі навчання знання, ціннісні орієнтації, вміння, мотиви й особистісні якості для забезпечення виконання вище зазначених перед ним завдань та зобов'язань, цільових кваліфікаційних вимог.

Щоб досягти даної мети потрібно наділити менеджера з фізичної культури статусом соціального працівника; активізувати розвиток науки з фізичної культури на базі сучасних навчальних технологій; запровадити систему навчально-методичних центрів, які повинні розробляти і поширювати найбільш модернізовані форми фундаментального підготовлення цих фахівців; удосконалити організаційні структури, які мають забезпечити перспективний розвиток системи підготовки менеджерів фізкультури і спорту до їх подальшої роботи.

Методологічна спрямованість удосконалювання професійної підготовки менеджерів для сфери фізичної культури і спорту повинна відповідати загальним тенденціям у розвитку сучасної освіти. Це потребує використання сучасних комп'ютерних й інформаційних технологій в оптимізації навчального процесу, яке має сприяти поліпшенню професійного підготовлення фахівців з фізичної культури і спорту [10].

Вирішуючи питання удосконалення процесу готовності менеджера з фізичної культури до професійної діяльності, необхідно враховувати, що спортивний рух, який розвивається, стає більш автономним і вільним. Тому, враховуючи значення спорту в житті суспільства, слід активно відстоювати зацікавленість менеджерів в розвитку цієї сфери, визначати пріоритети їх діяльності й підтримати їхнє намагання витримувати тиск із боку держави, що і на далі посилюється. Реалізація цих завдань можлива лише в сучасних формах і при новому їх ранжируванні, що постають перед спортивними менеджерами.

При дослідженні питань готовності спортивних менеджерів до їх професійної діяльності, слід враховувати, що існуючі процеси комерціалізації спорту потребують вдалого та ефективного менеджменту, який би впливав на збільшення доходів від сектору спортивних послуг і спортивних видовищ. Розвиток фізкультурно-оздоровчої інфраструктури з урахуванням потреб населення, різноманіття форм обслуговування, методів і засобів пропозиції послуг масового спорту визначають нові вимоги перед менеджерами фізичної культури і спорту.

Зрозуміло, що формування готовності спортивних менеджерів до професійної діяльності не завершується після закінчення вузу. Реалізація їх планів триває на протязі всього часу. Проте саме в результаті навчання закладається фундамент, через який і визначаються проблемні напрямки проектування майбутньої самостійної діяльності. До них, на нашу думку, слід віднести уявлення про зміст професіограми і види професійної діяльності, вміння визначати професійну мету і обирати оптимальні засоби її досягнення, вміння планувати поточну і перспективну свою професійну діяльність, готовність об'єктивно оцінювати свій фаховий рівень і вносити корективи щодо планування подальшої роботи.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Запропонований комплексний підхід до професійноїготованості майбутніх менеджерів фізичної культури і спорту ґрунтується на міждисциплінарних, інтегрованих вимогах до їх освітнього навчання. Без сумніву, він потребує подальшого наукового дослідження, оскільки вимагає в навчальному процесі кардинальної зміни як цілі, так і вектору змісту вищої фізкультурної освіти, спрямованої на забезпечення функціональної готовності цих спеціалістів працювати в умовах внутрішнього та міжнародного ринку праці. Важливо також розробити навчально-методичне забезпечення процесу формування готовності майбутніх менеджерів з фізичного виховання та спорту,спрямоване на реалізацію потреб і завдань їх майбутньої професійної діяльності.

Список літератури:

1. Сущенко Л.П. Теоретико-методологічні засади професійної підготовки майбутніх фахівців фізичного виховання та спорту у вищих навчальних закладах: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня доктора пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Л.П. Сущенко. – Київ, 2003. – 46 с.
2. Даниленко Л. Інноваційний освітній менеджмент: навч. посіб. / Даниленко Лідія.– Київ: Главник, 2006. – 144 с.
3. Семиченко В.А. Проблемы мотивации поведения и деятельности человека. Модульный курс психологии. Модуль «Направленность» / В.А. Семиченко. – К.: Миллениум, 2004. – 521 с.
4. Пилоян Р.А. Деятельностный подход при подготовке специалистов в сфере физической культуры и спорта / Р.А. Пилоян. // Теория и практика физической культуры. 1996. – № 8. – С. 8-11.
5. Дубревський Ю.М. Управлінська компетентність як складова професійної підготовки майбутніх фахівців фізичного виховання і спорту/ Ю.М. Дубревський // Педагогіка, психологія та мед.-біол. пробл. фіз. виховання і спорту. 2008. – №6. – С. 91-93.
6. Балахнічова Г. Формування професійної майстерності майбутнього фахівця фізичної культури : навч.- метод. матеріали для студ. випускних курсів ін-тів фіз. культури / Г. Балахнічова, Л. Заремба. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 146 с.

7. Золотов М.И. Менеджмент и экономика физической культуры и спорта. 2-е издание / М.И. Золотов, В.В. Кузин. – Москва: Академия, 2004 – 215 с.
8. Мескон М.Х. Основы менеджмента: Пер. с англ./ М.Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури. – Москва: Дело, 2000. – 704 с.
9. ЧереповВ.А. Спортивный менеджер: социально-педагогические основы управленческой деятельности в спорте / В.А.Черепов. – СПб.: Изд. «Ярослав», 1994. – 170 с.
10. Кузин В. Научные основы спортивного менеджмента / В. Кузин, М. Кутепов // Теория и практика физической культуры. – 1998. – № 5. – С. 16-17.

Криштанович С.В.
Львовский государственный университет физической культуры имени И. Боберского

ФОРМИРОВАНИЕ У БУДУЩИХ МЕНЕДЖЕРОВ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА ГОТОВНОСТИ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДІЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация
В статтье проанализированы проблемы готовности будущих специалистов физической культуры и спорта к профессиональной деятельности, обоснованы теоретико-методологические основы их профессинальной подготовки, определены основные требования освоения ими требований учебного процесса.
Ключевые слова: высшее образование, менеджер физической культуры и спорта, теоретико-методологические основы, учебный процесс, готовность к профессиональной деятельности, рынок труда.

Kryshtanovych S.V.
I. Boberskyi Lviv State University of Physical Culture

THE FORMATION OF FUTURE MANAGERS PHYSICAL CULTURE AND SPORTS READINESS TO PROFESSIONAL ACTIVITY

Summary
In articlewas analyzedproblem of future specialists of physical culture and sports to professional activities, grounded theoretical and methodological principles of training, development basic requirements educational process.
Keywords: higher education, manager of physical culture and sports, theoretical and methodological foundations, educational process, readiness toprofessional activity, the labor market.

УДК 378:37.013:159.955

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ У МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ТА ЗДАТНОСТІ ВИРІШУВАТИ ПРОБЛЕМИ

Куземко Л.В.
Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті розглянуто проблему формування у студентів педагогічних спеціальностей критичного мислення та здатності вирішувати проблеми як важливу складову професійної компетентності. Здійснено термінологічний аналіз поняття «критичне мислення». Окреслено якості та уміння які необхідно розвивати у студентів для вироблення у них критичного мислення. Наведено приклади технологій формування критичного мислення у процесі професійної підготовки майбутніх педагогів. Представлено практичні завдання та завдання для самостійної роботи які сприяють виробленню власної стратегії інноваційної професійної діяльності у майбутніх педагогів.
Ключові слова: критичне мислення; здатність вирішувати проблеми, професійна компетентність, професійна підготовка, педагогічні технології.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У сучасному світі найбільш затребуваними є фахівці, які володіють системним, цілісним підходом до вирішення будь-яких проблем. Адже нестача досвіду використання критичного мислення призводить до того, що людина втрачає здатність до цілісного розуміння інформації навколишнього світу, а сприймає її лише у спрощеному вигляді.

Цьому сприяють засоби комунікації, які постійно розширюються, насаджують свою точку зору і породжують запит на відповіді у готовому вигляді. Отже, якщо ми хочемо жити у суспільстві успішних і творчих людей, здатних аналізувати інформацію та виробляти власну траєкторію розвитку, необхідно змінювати підходи до освіти на усіх етапах становлення особистості.

У навчальних закладах різних рівнів повинен відбутися перехід від механічного запам'ятовування інформації до її критичного осмислення. Щоб ця зміна відбулася педагогам варто розглядати нові концепції навчання які пов'язуватимуть набуття знань із критичним його осмисленням.

Переорієнтація дошкільної та початкової освіти на компетентнісний розвиток вимагає від педагога не тільки дидактичних знань, але й сформованих механізмів щодо критичного осмислення і варіативного застосування змісту, форм і методів з урахуванням інтересів та здібностей дітей. Отже, на перше місце у професійній підготовці педагогів постає завдання формування у них критичного мислення та здатності вирішувати проблеми як складових професійної компетентності. Зазначені навички визначені одними з найактуальніших для майбутніх фахівців 2020 року на Всесвітньому економічному форумі у Давосі (2016 р.). Це, в свою чергу, спонукає до ретельної розробки адекватних технологій підготовки майбутнього педагога у вищих навчальних закладах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним із важливих завдань вищого навчального закладу, як зазначено в Законі України «Про вищу освіту» (ст. 26), є формування особистості, яка вміє вільно мислити та самоорганізовуватися в сучасних умовах. Поряд з тим, у педагогічній теорії не достатньо розроблено адекватних моделей і технологій, які спрямовані на формування критичного мислення та здатності вирішувати проблеми як складової професійної компетентності майбутніх педагогів. Окремі аспекти зазначеної проблеми розглядалися науковцями у контексті вдосконалення професійної підготовки фахівців: підвищення якості вищої освіти шляхом її технологізації (В. Беспалько, В. Гузеєв, М. Кларін, О. Пєхота, Г. Селевко, А. Сластьонін та ін.); формування компетентності майбутнього педагога як структурний компонент формування особистості спеціаліста-професіонала (С. Бондар, О. Пометун, С. Сисоєва, М. Чошонов та ін.).

Принципи та закономірності функціонування критичного мислення в контексті загальних розумових здібностей розглядали В. Біблер, А. Брушлинський, І. Ільясов, З. Калмикова, І. Лернер, О. Матюшкін, С. Рубінштейн, Б. Теплов та ін. Різні аспекти формування критичного мислення відображені і у працях як зарубіжних (Дж Стіл, К. Мередіт, Р. Поль, Ч. Темпл, Д. Халперн [3; 4]) так і вітчизняних науковців (С. Терно, А. Тягло [5; 6]).

Метою статті є розкриття технологій що сприяють формуванню навичок критичного мислення і здатності вирішувати проблеми у майбутніх педагогів у процесі професійної підготовки.

Виклад основного матеріалу. Актуальність досліджуваної проблеми зумовлена тим, що притаманна нашому часу динаміка технологічного і соціального прогресу вимагає від фахівців умінь швидко адаптуватися, змінюватися і вдосконалюватися на основі самостійного осмисленого набуття знань, знаходити шляхи розв'язання професійних і соціальних завдань у будь-яких нестандартних ситуаціях.

Зважаючи на актуальність досліджуваного поняття, звернемось до термінологічного аналізу. У Вікіпедії знаходимо наступне визначення: «критичне мислення – (дав.-гр. «мистецтво аналізувати, судження») – це наукове мислення, суть якого полягає в ухваленні ретельно обміркованих та незалежних рішень. Головним чином йому притаманні такі властивості, як усвідомленість та самовдосконалення». Зарубіжні вчені (К. Мередіт, М. Ліпмен) розглядають критичне мислення як здатність аналізувати точки зору учасників навчального процесу, висувати та захищати власну точку зору стосовно певної проблеми [4, с. 32]. А. Тягло, автор монографії у якій обґрунтовано доцільність введення критичного мислення як навчальної дисципліни, зазначає, що «сильним критичним мисленням називають спроможність піддати критиці ще й власне мислення й наявність для цього достатньо волі. Вільна і конструктивна самокритика здатна удосконалити вирішення проблеми, сприяти досягненню успіху і розвиткові людини загалом» [6, с. 192].

Отже, як зазначено у посібнику «Загальна психологія», критичність мислення виявляється у здатності суб'єкта пізнавальної діяльності не потрапляти під вплив чужих думок, об'єктивно оцінювати позитивні та негативні аспекти явища чи факти, виявляти цінне та помилкове в них [1]. Людина з критичним розумом вимогливо оцінює власні думки, ретельно перевіряє рішення, зважує всі «за» і «проти», виявляючи тим самим самокритичне ставлення до власних дій.

Вивчивши авторитетні думки науковців щодо трактування поняття «критичне мислення», доходимо висновку, що це процес аналізу, синтезування й обґрунтовування оцінки достовірності (цінності) інформації; властивість сприймати ситуацію глобально, знаходити причини і альтернативи; здатність генерувати чи змінювати свою позицію на основі фактів й аргументів, коректно застосовувати отримані результати до проблем і приймати зважені рішення.

Отже, у студентів педагогічних спеціальностей необхідно формувати ряд якостей, умінь і здатностей які в сукупності допоможуть розвинути критичне мислення:

– свободу та самостійність (здатність висловити ідею незалежно від інших);

– уміння критично опрацьовувати різноманітну інформацію, де остання є відправною, а не кінцевою точкою розвитку для вироблення власної зваженої думки;

– визначати важливі питання та проблеми, які потрібно вирішити;

– знаходити власне вирішення проблеми, використовувати переконливу аргументацію і підкріплювати її розумними доказами, брати на себе відповідальність;

– ділитися власними думками з іншими, обговорювати, сперечатися, поглиблювати, або змінювати під ґрунтовними аргументами опонентів, свою позицію.

Таким чином, щоб формувати у студентів критичне мислення та здатність вирішувати проблеми, заняття у вищому навчальному закладі повинні відповідати наступним вимогам. А саме: співпраця та педагогічна взаємодія викладача і студентів; організація навчального процесу на різних рівнях складності, що дає змогу кожному повністю реалізувати потенційні можливості, інтереси, нахили та здібності; конструювання навчальної діяльності, яка дозволяє розкрити суб'єктивний досвід студентів щодо вирішення життєвих ситуацій; стимулювання до критичного аналізу отриманої інформації. Також, на нашу думку, сприятиме й використання проблемних запитань і завдань, що спонукають студента до реалізації творчого потенціалу, розвитку вмінь обирати відповідні до ситуації методи і прийоми вирішення проблем; побудові гіпотез і перевірці їх у діалозі з опонентами.

Для забезпечення окреслених вимог до занять у процесі професійної підготовки майбутніх педагогів нами визначено найбільш ефективні форми навчання, а саме:

– лекції (проблемні), які спонукають студентів до пошуку вирішення проблемних ситуацій та лекції-візуалізації, що забезпечують ефективність сприймання навчальної інформації завдяки сучасним інформаційним технологіям;

– семінари-дискусії й семінари-розв'язування задач, що сприяють розвитку пізнавальної активності, творчості, уміння висловлювати й аргументувати власні думки, критично аналізувати аргументи опонентів, а також допомагають глибокому засвоєнню навчальної інформації;

– практичні заняття частково-пошукового характеру, під час яких закріплюються теоретичні знання, формуються практичні вміння знаходити оптимальні шляхи вирішення педагогічних ситуацій (особливо ефективною при цьому є робота в парах, групах);

– самостійна навчально-пізнавальна робота яка сприяє формуванню самостійності, ініціативності, творчості, дисциплінованості та критичності у доборі й опрацюванні необхідної інформації.

Обов'язковою умовою підготовки майбутніх педагогів постає застосування таких форм, методів і засобів роботи, які сприяють формуванню активної позиції в оволодінні і використанні в майбутній професійній діяльності сучасних освітніх технологій. У свою чергу це передбачає розвиток таких особистісних якостей, як: рішучість, цілеспрямованість, загострене почуття нового та передового, потяг до самовдосконалення і творчого пошуку, до використання прогресивних форм та методів навчання, найновіших наукових і технічних розробок, тобто йдеться про розвиток у педагога нового типу мислення, яке характеризується високим ступенем динамізму, відкритістю до інновацій.

Розвиток критичного мислення та здатність вирішувати проблеми ефективно розвиваються під час застосування інтерактивних та ігрових технологій навчання. Вони дають змогу адекватно оцінювати нові обставини й формувати стратегію подолання можливих утруднень [2]. Шляхом накопичення знань, аналізу інформації, зіставлення альтернативних поглядів і використання можливостей колективного обговорення, у студентів розвиваються уміння формулювати вірогідні судження для окреслення, аналізу та вирішення проблем.

Навчання на основі дебатів і дискусій, побудованих як цілеспрямований і зацікавлений обмін ідеями, вчить студентів з'ясовувати причинно-наслідкові зв'язки, приймати комплексні рішення, аргументувати і відстоювати власні погляди і позиції. Наведемо приклад використання інтерактивних технологій, а саме «Інтерактивна система запису», «Дерево припущень» та «Зигзаг» на заняттях під час вивчення дисципліни «Технології індивідуального розвитку дітей» зі студентами третього курсу напрямів підготовки «Дошкільна освіта» та «Початкова освіта».

Теоретичні питання з теми: «Врахування індивідуальних відмінностей дитини в освітньому процесі ДНЗ, ЗНЗ» розглядаємо на лекції з використанням інтерактивної системи запису. Студенти слухають повідомлення викладача і фіксують у відповідних таблицях слова, словосполучення, речення відповідно до позначок: «+» – я це знав; «-» – я це не знав, або думав інакше; «?» – це мене здивувало; «!» – я хотів би дізнатися про це детальніше. У результаті слухання лекції студенти оформлюють таблицю із власними записами:

«+»	«-»	«?»	«!»
Я знав: ...	Я не знав: ...	Мене здивувало: ...	Хочу більше дізнатися: ...

У кінці лекції та на практичному занятті проводимо обговорення думок кожного. Студенти висловлюють своє бачення проблеми, наводять шляхи вирішення та аргументують твердження. Прислухаються до порад, рекомендацій інших.

Обговорення проблеми врахування індивідуальних відмінностей дітей на заняттях у навчальних закладах продовжуємо за допомогою «Дерева припущень». Для роботи використовуємо звичайну дошку, або фліпчарт. Студенти визначають центральну проблему, наприклад «Як індивідуалізувати освітній процес ДНЗ, ЗНЗ?» (що символізує стовбур дерева); висувають припущення – які умови сприятимуть вирішенню поставленої проблеми (всі припущення фіксуються на аркуші у вигляді гілок з написами «я думаю, що....» або «можливо ...»; кожен зі студентів наводить аргументи на користь того чи іншого припущення (фіксується у вигляді листочків із написами «це можливо, тому що...», або «це не можливо, тому що...»). У результаті спільного обговорення та оцінювання наведених аргументів кожен студент виробляє власну траєкторію майбутньої професійної діяльності. Цікаво, що вони різні, індивідуальні хоча й народжені у спільній діяльності. Це означає що студенти навчаються критично осмислювати отриману інформацію, піддають критиці власні судження і судження інших.

Для закріплення вивченого матеріалу з теми застосовуємо технологію «Зигзаг». Для цього студентів розподіляємо на групи (4-5 осіб), кожній команді ставиться завдання – створи-

ти для педагогів (вихователів або вчителів початкової школи) методичні рекомендації щодо врахування індивідуальних відмінностей дітей в освітньому процесі у вигляді буклету. Кожна команда визначає опірні слова, ключові ідеї, які приймаються на колективному обговоренні всієї групи. З кожної команди відряджається один представник (експерт) для вироблення критерій оцінювання буклету. Після створення яких «експерт» повертається до своєї команди і дає рекомендації щодо покращення буклету. Після виконання завдань команди презентують свої роботи, аргументуючи чому саме вони заслуговують на найвищу оцінку.

Досить ефективним засобом розвитку критичного мислення студентів є ігри, розроблені з використанням інформаційних технологій. Виконуючи навчальні завдання в ігровій формі (веб-квести, навчальні комп'ютерні ігри, кросворди, ребуси тощо), студенти засвоюють операції виокремлення з гри ігрової цілі, структури та навчаються застосовувати їх у навчальному контексті. Також ігри розвивають здатність до самооцінювання способів власного мислення, допомагають усвідомлювати його переваги та недоліки, сприяють виробленню умінь перевіряти та корегувати власну траєкторію навчання. Цікавим творчим завданням для студентів може бути колективна розробка веб-сайту, або блогу де розміщено власні дидактичні ігри і вправи для дітей з різних розділів програми.

Уміння критично сприймати різноманітну інформацію, аналізувати та висловлювати власні судження з приводу прочитаного, розвиваються у студентів і під час виконання завдань самостійної роботи. Наведемо приклад завдань самостійної роботи з теми, яку попередньо розкривали у даній статті.

Студентам пропонується опрацювати літературні джерела з проблеми індивідуалізації освітнього середовища ДНЗ, ЗНЗ (список запропонованих джерел може коригуватися студентом самостійно) та дати відповіді на запитання опитувальника «Мої враження від прочитаного», який містить наступні позиції:

– Прізвища вчених, висловлення яких розглядалися...
– Прочитане допомогло мені зрозуміти...
– Я згоден (не згоден) з авторами в наступному...
– У мене виникли такі запитання...
– Я зробив (ла) такі висновки...

У результаті виконання зазначеної самостійної роботи студент демонструє: здатність критичного осмислення навчальної інформації, що полягає у виокремленні ключових тез, думок авторів; уміння розставляти акценти на значущих для себе твердженнях, аргументувати власні висновки та судження.

Для виконання групової самостійної роботи щодо підготовки рекламного виступу (ролику) про технологію індивідуального розвитку дитини, студентам (група 3-4 особи) необхідно обрати технологію, критично осмисливши її переваги і недоліки застосування у роботі з дітьми, переконати інших у її ефективності. Під час презентації своїх напрацювань студенти мають змогу аргументувати свій вибір, проаналізувати доведення інших і утвердитися у своєму виборі, або змінити його. Від так майбутні педагоги опановують уміннями критичного осмислення навчальної інформації та виробляти власну стратегію щодо вирішення освітніх завдань майбутньої професійної діяльності.

Висновки і перспективи. Отже, вказані вище технології розвитку критичного мислення, які використовуються під час опанування студентами дисципліни «Технології індивідуального розвитку дітей», дозволяють досягти поставлених цілей. А саме: сприяють розвитку у них критичного осмислення потоків інформації яка не засвоюється у готовому вигляді а дає поштовх для подальшого її опрацювання; виробляють здатність висловлювати та відстоювати (толерантно по відношенню до думок інших) власну думку, вирішувати проблеми, співпрацювати у групі, вибудовувати конструктивні взаємостосунки з іншими людьми.

Таким чином, у статті розкрито як за допомогою різних інтерактивних технологій можливо сприяти розвитку критичного мислення у майбутніх педагогів під час навчання у вищому навчальному закладі. У подальшому планується висвітлення проблеми розроблення критеріїв та методики вивчення сформованості критичного мислення у студентів педагогічних спеціальностей.

Список літератури:

1. Максименко С.Д. Загальна психологія : Навч.посібник / С.Д. Максименко, В.О. Соловієнко. – Київ : МАУП, 2000. – 256 с.
2. Поль Р. Критическое мышление: Что необходимо каждому для выживания в быстро меняющемся мире / Ричард Поль / Под ред. А. Бинкер. – Центр критического размышления и морального критического анализа Государственного Университета «Sonoma State Univ», 1990. – 74 с.
3. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : Наук.-метод. посібн. / О.І. Пометун, Л.В. Пироженко. За заг. ред. О.І. Пометун. – Київ : Видавництво А.С.К., 2004. – 192 с.
4. Темпл Ч. Методична система «Розвиток критичного мислення у навчанні різних предметів» (Підготовлено для розвитку критичного мислення) : Посібник I-IV / Чарльз Темпл, Джінні Стіл, Курт Мередіт. – Науково-методичний Центр розвитку критичного та образного мислення : Інтелект, 1998. – 32 с.
5. Терно С. Методика розвитку критичного мислення: досвід експериментального дослідження / С. Терно // Історія в школах України. – 2007. – № 9-10. – С. 3-11.
6. Тягло О.В. Критичне мислення: [навч. посібник] / О.В. Тягло. – Харків : Основа, 2008. – 192 с.

Куземко Л.В.
Киевский университет имени Бориса Гринченко

ПРОБЛЕМА ФОРМИРОВАНИЯ У БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ И СПОСОБНОСТИ РЕШАТЬ ПРОБЛЕМЫ

Аннотация
В статье рассмотрена проблема формирования у студентов педагогических специальностей критического мышления и способности решать проблемы как важную составляющую профессиональной компетентности. Осуществлен терминологический анализ понятия «критическое мышление». Определены качества и умения которые необходимо развивать у студентов для выработки у них критического мышления. Приведены примеры технологий формирования критического мышления в процессе профессиональной подготовки будущих педагогов. Представлены практические задания и задания для самостоятельной работы которые способствуют выработке собственной стратегии инновационной профессиональной деятельности у будущих педагогов.
Ключевые слова: критическое мышление; способность решать проблемы, профессиональная компетентность, профессиональная подготовка, педагогические технологии.

Kuzemko L.V.
Borys Grinchenko Kyiv University

THE PROBLEM OF FORMATION OF CRITICAL THINKING AND PROBLEM-SOLVING ABILITY OF FUTURE TEACHING STAFF

Summary
In this article reviewed formation problem of students of pedagogical specialty critical thinking and ability to solve problems as an important component of professional competence. Implemented terminological «critical thinking» analysis of concept, outlined necessary qualities and skills that are necessary for students to develop in them critical thinking. Shown examples of technologies of critical thinking formation in process of professional training of future educators. Presents practical tasks and tasks for independent work that orient future teachers to develop their own innovative profession strategies.
Keywords: critical thinking, ability to solve problems, professional competence, professional training, pedagogical technologies.

УДК 378.01

ДО ПИТАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

Лещенко Г.А.
Кіровоградська льотна академія
Національного авіаційного університету

У статті розглядається проблема підвищення якості професійної підготовки майбутніх фахівців. Окреслено підходи до реформування процесу навчання у ВНЗ. Визначено, що реформування професійної освіти і створення ефективних науково обґрунтованих систем професійної підготовки фахівців нових професій є ключовим соціально-педагогічним завданням. Зазначено, що організацію професійної підготовки доцільно розглядати як комплексний процес створення й функціювання освітніх систем, адекватних до цілей і завдань професійної освіти, вимог до формування та розвитку особистості фахівця. Диференційовано низку аспектів професійної підготовки фахівців.
Ключові слова: професійна підготовка, майбутні фахівці, реформування, концепція освіти, освітні системи.

Постановка проблеми. Сучасна парадигма інтенсифікації темпів економічних, науково-технічних, ресурсних і культурних перетворень в усіх сферах суспільного буття вимагає пошуку інноваційних підходів до проблеми підготовки фахівців нової формації. В умовах глобалізації й інтеграції суспільно-економічних відносин у світове співтовариство пріоритетним напрямом, що впливає на конкурентоспроможність держави, є ефективність підготовки висококваліфікованих фахівців. Нині суттєво зросли державні й соціальні вимоги до фахівців різних спеціальностей. Посилення потреби суспільства в якісно підготовлених кадрах стало основною ознакою розвитку професійної освіти XXI століття.

Динамічний розвиток сучасного інформаційного суспільства випереджає можливості задоволення попиту на професійну підготовку фахівців. Сучасні навчальні заклади готують студентів до майбутньої професійної діяльності, недостатньо використовуючи інноваційні методики й технології. За даними науковців, обсяг нової науково-технічної інформації подвоюється кожні два роки. Це означає, що половина відомостей, якими оволодівають студенти за чотири роки навчання у ВНЗ, втрачають свою актуальність до кінця третього року навчання [15].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні напрямки реформування системи освіти в Україні, у тому числі вищої, висвітлені в працях В. Андрущенка, Г. Артемчука, М. Євтуха, В. Лугового, В. Коцура, В. Кременя, М. Згуровського, В. Огнев'юка, В. Войтенка, В. Яблонського та ін. У фундаментальних працях С. Я. Батишева, Б.С. Гершунського, О. В. Глузмана, С. У. Гончаренка, М. М. Козяра, Р. М. Макарова, А. К. Маркової, В. А. Сластьоніна, В. В. Ягупова підсумовано, що якість професійної підготовки фахівців залежить від організаційно-педагогічних умов навчання, під якими слід розуміти сукупність взаємопов'язаних і взаємозумовлених зовнішніх та внутрішніх факторів і ресурсів, які забезпечують реалізацію навчально-виховного процесу та професійної підготовки фахівця відповідно до державних освітніх стандартів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість публікацій, присвячених питанням реформування системи вищої освіти, проблема підвищення якості професійної підготовки майбутніх фахівців залишається актуальною для значної кількості вітчизняних вишів. У зв'язку з цим, додаткового дослідження потребують концептуальні підходи до професійної освіти, що ґрунтуються на інноваційних засадах, відходу від шаблонів у навчанні, студентоцентризмі та сприянні всебічному розвиткові особистості майбутнього фахівця.

Виклад основного матеріалу. Тривалий час професійна освіта у вишах була спрямована не на підготовку творчих, креативних фахівців, а на продукування виконавців. У процесі навчання у ВНЗ основну увагу звертали не на розкриття здібностей, талантів, внутрішнього потенціалу особистості, а на засвоєння вже відпрацьованих методів й алгоритмів розв'язання різних професійних проблем. Унаслідок цього відбувалося формування фахівців вузького профілю. На сьогодні, у зв'язку зі збільшенням попиту на творчого, мислячого фахівця, спроможного самостійно аналізувати ситуацію й ухвалювати рішення, у центрі всієї системи професійної підготовки у вищій школі повинна постати особистість, здатна до самореалізації, самовдосконалення, творчого діалогу.

Професійну підготовку витлумачують як цілеспрямований процес опанування реальними та потенційними працівниками (студентами, курсантами, слухачами) професійних знань і вмінь для набуття навичок, необхідних під час виконання певних видів робіт. Такий процес відбувається в різних формах здобуття професійної освіти: навчання у вищих і спеціалізованих освітніх закладах, стажування на курсах підвищення кваліфікації, удосконалення професійної майстерності на виробництві тощо. Сьогоденні виклики у вітчизняній економіці вимагають докорінних змін у системі освіти загалом і професійній підготовці зокрема. Для оновлення знань та підвищення рівня власної освіти до необхідного для ефективної професійної діяльності необхідно створити систему, за якої випускники мали б змогу періодично поновлювати й актуалізувати професійні знання.

У цьому руслі вибудовується певний логічний ланцюжок, вихідним пунктом якого є цілі навчання, спрямовані на передання молоді суспільного досвіду, що зорієнтований на відтворення й розвиток суспільства, або тієї частини цього досвіду, яка, зважаючи на вже засвоєне, стає особливо важливою для розвитку особистості. Цілі освітньої системи виражені у формі якостей, які слухачі повинні опанувати залежно від ступеня засвоєння змісту освіти, причому умови позначення якостей вказують лише на орієнтири й напрям навчання. Без таких орієнтирів неможливе розуміння напряму організації процесу професійної підготовки фахівців.

Нова концепція професійної освіти фахівців, яких готують вищі навчальні заклади, має бути спрямована на формування творчої особистості, спроможної швидко, з мінімальними ресурсними витратами адаптуватися до умов професійної діяльності й до економічних обставин нашого часу.

Реформування вищої професійної освіти на сучасному етапі розвитку суспільства прогнозує:

– розвиток творчої, рівноправної взаємодії викладача й студентів;

– упровадження інноваційних методик і технологій професійної підготовки фахівців;

– реалізацію змістово-процесуального підходу до організації навчання;

– упровадження проблемного підходу до організації навчальної роботи студентів;

– реалізацію особистісно-діяльнісного підходу до професійної підготовки студентів;

– утілення діалогічного підходу в навчальному процесі;

– індивідуалізацію навчання;

– реалізацію імітаційно-ігрового підходу в організації навчання;

– створення умов для формування готовності студентів до творчої діяльності;

– розвиток потенціалу самореалізації особистості студентів і викладачів;

– формування позитивної мотивації й ціннісного ставлення до професійної діяльності [1, с. 114–115].

Окреслені підходи до реформування процесу навчання у ВНЗ спрямовані на включення студентів в активний процес пізнання та вплив на мотиваційну, пізнавальну, емоційно-вольову й психофізіологічну сферу особистості, а також забезпечують особистісно-професійне зростання.

Реформування професійної освіти і створення ефективних науково обґрунтованих систем професійної підготовки фахівців нових професій є ключовим соціально-педагогічним завданням. На думку науковців, удосконалення й розвиток професійної освіти має відбуватися на трьох рівнях: методологічному, теоретичному і прикладному [3].

На методологічному рівні студіюють проблеми розроблення й побудови теорії професійної підготовки (з'ясування концептуальних основ, методологічних підходів і принципів створення моделей навчання, опрацювання змісту основних понять дослідження). На теоретичному рівні окреслюють принципи, організаційно-педагогічні умови, добирають зміст, форми, методи, технології професійного навчання й виховання. Для прикладного рівня характерне дослідження способів посилення ефективності практичного виробничого навчання, аналіз соціально-моральних характеристик особистості, виокремлення критеріїв ефективності професійної підготовки.

Зважаючи на вищевикладене зазначимо, що організацію професійної підготовки доцільно розглядати як комплексний процес створення й функціювання освітніх систем, адекватних до цілей і завдань професійної освіти, вимог до формування та розвитку особистості фахівця.

Дослідження освітніх процесів у суспільстві з позиції історизму в процесі професійної підготовки фахівців дають підстави диференціювати три теоретико-методологічні підходи до професійної підготовки: галузевий, функціональний і компетентнісний.

Із 60 рр. XX ст. практики обстоювали думку про те, що професійна підготовка має бути базована на галузевому підході, що вможливить підготовку універсальних галузевих фахівців, здатних до розв'язання широкого кола професійних завдань. Із переходом до спеціалізації, із 80 рр. XX ст., набув поширення функціональний підхід, ґрунтований на твердженні, що кожен фахівець галузевої організації має власне «поле професійної діяльності», діє тільки на ньому й відповідає за результати праці. Переосмислення галузевих цінностей і корпоративної культури, приєднання до Болонського процесу в кінці XX – на початку XXI ст. актуалізували компетентнісний підхід до професійної підготовки фахівців. Сьогодні в представників вітчизняної й західної професійних шкіл не виникає розбіжностей із приводу обрання основи для з'ясування змісту й технологій підготовки фахівців, що допомагає навчити їх ефективно виконувати професійні завдання.

Розширення виробничих функцій спеціаліста, його уніфікація вмотивовують необхідність підготовки кваліфікованих фахівців широкого профілю, які володіють багатьма професійними компетенціями, серед яких основними, на думку А. К. Маркової [8], є спеціальні, соціальні, особистісні й індивідуальні. Згідно з теорією дослідниці, кваліфікований фахівець поряд зі специфічним набором знань, умінь і навичок повинен володіти сучасним науковим світоглядом, професійно значущими й особистісними якостями, мати певні життєві установки, систему цінностей, засвоїти особливості фахової етики й поведінки.

Для дослідження сутності професійної підготовки майбутніх фахівців доцільно, на наш погляд, важливо здійснити аналіз дефініцій понять «професійна підготовка» і «професійна освіта». Осмислення філософської, психологічної й педагогічної літератури засвідчує, що науковці, трактуючи ці терміни, не мають єдиної усталеної думки. Найчастіше професійну підготовку інтерпретують як процес повідомлення фахових знань і формування спеціальних умінь та навичок, дещо рідше – як результат навчальної діяльності.

У філософському вимірі «професійну освіту» характеризують із двох позицій: як таку, що «містить образ» (професійна модель), і як «створення власного образу» (безпосередня продуктивна діяльність особистості), коли в обох випадках ключовим стає слово «образ». У філософії образ не є власне людиною, це результат відображення об'єкта у свідомості. Але образ об'єкта ніколи не вичерпує всього багатства його властивостей і відносин, його оригінал завжди багатший від своєї копії. Отже, філософія розкриває сенс «професійної освіти», насамперед як створення самого себе [2, с. 3-18].

Витлумачуючи сутність терміносполучення «професійна освіта», науковці теж висловлюють різні міркування. Так, М. Чобітько ототожнює поняття «професійна освіта» і «професійна підготовка», інтерпретуючи його як «невід'ємну складову частину єдиної системи народної освіти». У дослідженнях Т. Десятова помітна відмінність у розумінні названих понять. Учений зазначає, що «професійна освіта» «відрізняється від поняття «професійної підготовки» тим, що професійна підготовка не супроводжується підвищенням загальноосвітнього рівня учнів, а здійснюється в цілях навчання виконанню певного виду роботи», тому ця відмінність із погляду результату навчання – навчання професійних знань, умінь і навичок [12].

Набуття людиною певної професійної кваліфікації, яка впливатиме на її подальше місце в структурі суспільних відносин і соціальний статус, безпосередньо пов'язане з професійною освітою. Основним її компонентом є професійна підготовка, що, відповідно до «Енциклопедії професійної освіти», являє собою «сукупність спеціальних знань, навичок і вмінь, якостей, трудового досвіду та норм поведінки, які вможливлюють успішну роботу з певної професії» [14, с. 188].

Виклад матеріалу спонукає до висновку, що поняття «професійна освіта» – родове, а «професійна підготовка» – видове. З одного боку, «професійна освіта» – цілеспрямований процес оволодіння спеціальними знаннями, практичними вміннями з конкретної професії або зі спеціальності, адекватними до сучасного рівня знань і вмінь у цій галузі; а з іншого – це процес та результат особистої діяльності учня в його професійному становленні для виконання спеціалізованих функцій у фаховій сфері.

Професійна підготовка фахівців передбачає професійне навчання, унаслідок якого людина оволодіває системою фахових знань, пізнавальних умінь і прикладних навичок. У процесі професійної освіти розвивається світосприйняття й світогляд особистості. Навчання реалізується через двосторонній процес взаємодії педагога і студента, важливим елементом цього процесу є самостійна творча робота студента, його активна позиція в навчанні. Основна мета професійного навчання – професійне самовизначення, що нерозривно пов'язане з життєвим самовизначенням.

У сучасній психолого-педагогічній літературі запропоновано кілька підходів до з'ясування

сутності професійної підготовки. Представники психологічної науки вбачають у ній засіб підвищення індивідуального потенціалу, розвитку резервних сил, пізнавальної і творчої активності на основі оволодіння загальнонауковими та професійно орієнтованими знаннями, уміннями й навичками. Педагоги розуміють сутність професійної підготовки в набутті людиною фахової освіти внаслідок засвоєння системи теоретичних знань, умінь і формування необхідних особистісних професійно важливих якостей.

У дисертації Н. Є. Колесник професійна підготовка схарактеризована як процес професійного розвитку фахівця, що забезпечує набуття базових знань, умінь, навичок, практичного досвіду, норм поведінки, які вможливлюють успішність роботи з певної професії [6]. Таке трактування, на нашу думку, є дещо обмеженим, оскільки в ньому не відображена мета й результат професійної підготовки.

В. А. Семиченко аналізує професійну підготовку з різних позицій [11]. Дослідниця зазначає, що сутність поняття «підготовка» доцільно описувати у двох аспектах: 1) як навчання – деякий спеціально організований процес формування готовності до виконання майбутніх завдань; 2) як готовність – наявність компетенції, знань, умінь і навичок, необхідних для успішного виконання певної сукупності завдань. Такий підхід, на нашу думку, є обґрунтованим, оскільки охоплює процесуальний та результативний компоненти професійної підготовки.

У педагогічній енциклопедії за редакцією Б. М. Бім-Бада поняття «професійна підготовка» схарактеризоване як система професійного навчання, основною метою якого є швидке засвоєння вмінь і навичок, необхідних для виконання робіт [9, с. 279].

Н. П. Волкова вважає, що професійна підготовка фахівця являє собою процес оволодіння системою знань, яку утворюють:

1) загальнокультурні знання (знання про людину, її становлення й розвиток у реальному соціокультурному середовищі, знання з культурології, соціології, етики, естетики, економіки, права);

2) психологічні знання (знання загальних характеристик особистості: спрямованість, характер, темперамент, здібності тощо; особливостей перебігу психологічних процесів: мислення, пам'ять, уява тощо; методів психологічного дослідження закономірностей навчання і виховання; особливостей засвоєння навчального матеріалу відповідно до індивідуальних і вікових характеристик; уміння застосовувати набуті знання в професійній діяльності);

3) педагогічні знання (знання основних теорій формування й розвитку особистості, принципів педагогіки і психології, конструювання навчально-виховного процесу; розвитку педагогічної та психологічної науки, професійної підготовки, позитивних і негативних чинників професійної діяльності тощо);

4) знання з методики викладання предметів, методики виховної роботи, дидактики, знання педагогічної техніки [4, с. 297].

За висловом Г. А. Пухальської, професійна підготовка – це система, що складається із взаємодоповнювальних елементів. Ступінь готовності залежить від ступеня компетентності фахівця щодо регламентованих компетенцій. Дослідниця стверджує, що професійна підготовка майбутнього фахівця – процес формування й розвитку в нього достатнього для ефективної професійної діяльності рівня компетентності в ході підготовки у ВНЗ і під час практичної діяльності [10, с. 130-131].

С. В. Щербина доводить, що професійна підготовка до майбутньої професійної діяльності відбувається за різними напрямами й передбачає засвоєння теоретичних знань, формування фахових умінь у процесі навчальної та реальної діяльності тощо [13].

У роботах, присвячених питанням професійного розвитку та професійної підготовки людини, зазначено, що цей процес безпосередньо пов'язаний із соціалізацією особистості, передбачає опанування людиною нових соціальних ролей, формування й розвиток якостей і здібностей, необхідних для виконання суспільно значущих функцій. Їхній взаємозв'язок полягає в тому, що в процесі професійної підготовки людина освоює найважливішу (із погляду потреб і запитів суспільства) соціальну роль – професію, що має певний статус та престижність. Її освоєння відбувається переважно в межах тих же інституцій, у яких формуються і вдосконалюються найважливіші якості особистості (школа, ВНЗ, професійне середовище). Крім того, етапи соціалізації за часом і змістом, зазвичай, збігаються з етапами професіоналізації.

Одним із важливих аспектів і водночас проблемою професійної підготовки є формування узагальненого орієнтування в цілях, предметі, засобах, змісті професійної діяльності. Це пов'язане з тим, що складні за структурно-функціональною характеристикою види професійної діяльності не завжди підлягають чіткому аналізові, залишаючи людині простір для творчого пошуку.

У структурі професійної підготовки дослідники розмежовують такі компоненти:

1) когнітивний компонент (розуміння комунікативних завдань, оцінювання їхньої значущості, знання способів розв'язання, прогнозування результатів тощо);

2) емоційний компонент (прагнення до взаємодії, емпатія);

3) мотиваційний компонент (прагнення реалізувати себе, досягти успіху, показати з кращого боку);

4) вольовий компонент (мобілізація зусиль, подолання труднощів тощо) [5].

Вимоги до професійної підготовки сучасних фахівців достатньо високі й зорієнтовані передовсім на створення максимально сприятливих умов для розкриття та розвитку індивідуальних здібностей, самовизначення особистості. Деякі дослідники вважають, що досягненню такого ефекту сприяє перехід майбутнього фахівця до якісно нового стану оптимальної професійної самореалізації через акмеологічні чинники й умови. Н. В. Кузьміна стверджує, що акмеологічні чинники – це «об'єктивні причини, які зумовлюють самоспрямування особистості до вершин професійної діяльності» [7, с. 77]. Між цілями й завданнями, поставленими особистістю перед собою, і результатами діяльності часто виникають

неузгодженості та суперечності. Вони можуть слугувати стимулом для професійного зростання лише за умови, якщо проходить об'єктивний аналіз власних дій і причин, що призвели до такого становища. В іншому випадку названі суперечності породжують конфлікти й деструктивні ситуації.

Висновки і перспективи. На підставі викладених міркувань можна зробити висновок, що професійна підготовка у вишах повинна відбуватися в діалектичній єдності з її загальним завданням – розвитком необхідних знань, умінь і навичок, вихованням особистісних якостей, розвитком інтелектуальних та фізичних якостей, необхідних для ефективної професійної діяльності. З погляду структури професійна підготовка є органічним складником професійної освіти, який формує й розвиває прикладні практичні знання, уміння, навички, здібності та якості фахівця. Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у вивченні можливостей та обмежень у взаємодії громадянського суспільства і держави для підвищення ефективності професійної освіти майбутніх фахівців.

Список літератури:

1. Авиационная педагогика : учебник / [Р. Н. Макаров, С. Н. Неделько, А. П. Бамбуркин, В. А. Григорецкий]. – М.: МНАПЧАК; Кировоград : ГЛАУ, 2005. – 433 с.
2. Анциферова Л. И. Личность в трудных жизненных условиях: переосмысливание, преобразование ситуации и психологическая защита /Л. И. Анциферова // Психологический журнал. – 1994. – № 1. – С. 3–18.
3. Беляева В. А. Личностно-ориентированные технологии обучения студентов английскому языку (неязыковые специальности) : учеб. Пособ. / В. А. Беляева, Э. Е. Олейник. – Рязань : РГПУ, 2001. – 128 с.
4. Волкова Н. П. Педагогіка : навч. Посіб. / Н. П. Волкова. – 2-е вид., доп. – К. : «Академвидав», 2007. – 615 с.
5. Канбекова Р. В. Профессиональная подготовка учителя широкого профиля для начальной школы : дисс. ... д-ра пед. Наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Канбекова Римма Валеевна ; Стерлитамакский государственный педагогический ин-т. – Стерлитамак, 2003. – 319 с.
6. Колесник Н. Є. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до організації художньо-технічної творчості учнів : дис. ... канд. Пед. Наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Колесник Наталія Євгенівна ; Житомирський державний ун-т ім. Івана Франка. – Житомир, 2007. – 335 с.
7. Кузьмина Н. В. Акмеологическая теория повышения качества подготовки специалистов образования / Н. В. Кузьмина. – М. : ИЦПКПС, 2001. – 144 с.
8. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М. : Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. – 312 с.
9. Педагогический энциклопедический словарь / гл. ред. Б. М. Бим-Бад ; ред. Кол. М. М. Безруких, В. А. Болотов, Л. С. Глебова, Е. Л. Гончарова, Н. Н. Малофеев, Е. Г. Осиповский, А. В. Петровский. – М. : Большая Российская энциклопедия, 2002. – 528 с.
10. Пухальська Г. А. Проблеми підготовки майбутніх пілотів цивільної авіації у вищому навчальному закладі / Г. А. Пухальська // Проблеми інженерно-педагогічної освіти : зб. Наук. Праць. – Харків : Українська інженерно-педагогічна академія (УІПА), 2006. – Вип. 14–15. – С. 129–135.
11. Семиченко В. А. Проблеми і пріоритети професійної підготовки [Електронний ресурс] / В. А. Семиченко // Педагогічний дискурс : зб. Наук. Праць. – 2007. – Вип. 1. – Режим доступу :http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/peddysk/ 2007_01/semychenko.pdf.
12. Сущенко Л. П. Професійна підготовка майбутніх фахівців фізичного виховання та спорту (теоретико-методологічний аспект) : монографія / Л. П. Сущенко. – Запоріжжя : Запорізький держ. Ун-т, 2003. – 442 с.
13. Щербина С. В. Науково-дослідна робота майбутніх диспетчерів міжнародних авіаліній як засіб формування професійних умінь : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. Пед. Наук : 13.00.02 «Теорія і методика навчання з технічних дисциплін» / С. В. Щербина ; Українська інженерно-педагогічна академія. – Харків, 2001. – 20 с.
14. Энциклопедия профессионального образования : в 3 т. / под ред. С. Я. Батышева. – М. : АПО, 1999. – Т. 2. – 390 с.
15. Basic Plan for the Promotion of Education // Government of Japan. – 2008. – July.

Лещенко Г.А.
Кировоградская льотная академия
Национального авиационного университета

К ВОПРОСУ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ

Аннотация
В статье рассматривается проблема повышения качества профессиональной подготовки будущих специалистов. Определены подходы к реформированию процесса обучения в вузе. Определено, что реформирование профессионального образования и создание эффективных научно обоснованных систем профессиональной подготовки специалистов новых профессий является ключевым социально-педагогическим заданием. Указано, что организацию профессиональной подготовки целесообразно рассматривать как комплексный процесс создания и функционирования образовательных систем, адекватных целям и задачам профессионального образования, требованиям к формированию и развитию личности специалиста. Дифференцировано ряд аспектов профессиональной подготовки специалистов.
Ключевые слова: профессиональная подготовка, будущие специалисты, реформирования, концепция образования, образовательные системы.

Leshchenko G.A.
Kirovohrad Flight Academy
National Aviation University

TO THE PROBLEM OF THE PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE SPECIALISTS

Summary
The article deals with the problem of improving the quality of professional training of future specialists. The approaches to reform the learning process in the establishment have been determined. It has been determined that the reforming of the professional education and the creation of the effective scientifically grounded systems of the professional training of specialists in new professions are the major socio-pedagogical tasks. It's been indicated that the organization of the professional training is advisable to regard as the complex process of making and functioning of educational systems, adequate aims and tasks of professional education, the requirements to the formation and development of specialist's personality. There have been differentiated the aspects of the professional training of specialists.
Keywords: professional training, future specialists, reforming, concept of education, educational systems.

УДК 378.14

NOWOCZESNE TENDENCJE WPROWADZENIA NAUCZANIA ELEKTRONICZNEGO W UCZELNIACH WYŻSZYCH

Łucenko W.I.
Państwowa wyższa szkoła «Narodowy uniwersytet gyrniczy»
Bondarenko L.W.
Mikołajowskiego narodowego uniwersytetu rolniczego
Łucenko O.W.
Kijowskie gimnazjum № 48

W artykule przeanalizowano gływne tendencje wprowadzenia nauczania elektronicznego w proces edukacyjny wyższych uczelni, określone są najbardziej efektywne praktyki połączenia elektronicznych środkyw nauczania z tradycyjnym audytoryjnym szkoleniem. Omywione organizacyjne aspekty funkcjonowania masowych otwartych kursyw online, korzystanie z agregatoryw jako środku wyszukiwania aktualnych kursyw, wskazano na konieczność kształtowania osobistego środowiska nauczania.
Słowa kluczowe: nauczanie elektroniczne, nauczanie mieszane, masowy otwarty kurs online, system zarządzania nauczaniem, osobiste środowisko nauczania.

Inscenizacja problemy. Nowoczesne technologie nauczania są integralną częścią życia społeczeństwa, ponieważ ostatnie dziesięciolecia dla krajowej edukacji były oznaczone w szybkim tempie modernizacji i przejściem od przemysłowego do informacyjnego społeczeństwa. Społeczeństwo informacyjne XXI wieku potrzebuje reformowania edukacji Ukrainy, ktyrej zadaniem jest przygotowanie wykształconej, kreatywnej, konkurencyjnej na wspyłczesnym rynku pracy osobowości. Oznacza to, że w ukraińskiej edukacji należy wprowadzać reformy, ktyre pomogą zrobić nauczanie dostępnym w szerokim gronie chętnych. Wspyłczesna młodzież coraz częściej dostaje edukację w sieci Internet za pomocą technologii informacyjnych i telekomunikacyjnych (IKT). W procesie informatyzacji systemu krajowej edukacji nauczanie elektroniczne odgrywa jedną z wiodących ryl.

Analiza ostatnich badań i publikacji. Krajowi i zagraniczni naukowcy badali problemy nauczania elektronicznego. Tak, określeniem koncepcji pedagogicznych przepisyw o nauczaniu elektronicznym zajmowali się O. Andrejew, W. Kucharenko, N. Morse'a, W. Lugowy, S. Sisojewa, B. Szunewycz; metodologicznymi zasadami elektronicznych środkyw nauczania i dydaktycznymi zasadami tworzenia podręcznika elektronicznego – W. Andruszczenko, L. Błażko, W. Łucenko, W. Wember; organizacją zdalnego nauczania – O. Minzow, O. Okolepow, E. Skybycki, D. Chutorski, pedagogicznymi podejściami do informatyzacji procesu edukacyjnego – B. Gerszunski, E. Maszbyc, I. Pidłasyj; dydaktycznymi funkcjami komunikacji w zdalnym nauczaniu – O. Rybałko, O. Sobajewa.

Zagraniczni naukowcy, w szczegylności tacy jak G. Bachmann, D. Banciu, L. Bregar, A. Colorni, J. Cornford, M. Dittleer, C. Dondi, P. Fisser, A. Jaillet, M. Jalobeanu, H. Kahler, M. Kerres, M. Kindt, G. R. Mangione, R. T. Mittermeir, N. Nistor, M. Pegoraro, N. Pollock, A. Sangra, R. Schegg, Ch. Scwarz, T. Varis i inni badali wykorzystanie środkyw elektronicznych w procesie nauczania, formy wspyłdziałania nauczycieli i kandydatyw szkolnictwa wyższego w warunkach nauczania elektronicznego, strategii uczelni wyższych Europy w stosowaniu technologii informatycznych.

Jednak, nie patrząc na kilka ostatnich publikacji, badania problemy informatyzacji edukacji,

w szczegylności doświadczenia wprowadzenia nauczania elektronicznego, jest istotnym na wspyłczesnym etapie tworzenia krajowej koncepcji zdalnej edukacji.

Cel artykułu. Wybyr problematyki spowodował cel naszego badania, a mianowicie: przeanalizować podstawowe tendencje wprowadzenia nauczania elektronicznego w proces edukacyjny uczelni wyższych, określić najbardziej skuteczne praktyki połączenia elektronicznych środkyw nauczania z tradycyjnym audytoryjnym szkoleniem.

Prezentacja podstawowego materiału badania. UNESCO określa nauczanie elektroniczne jak to, co się dzieje z wykorzystaniem Internetu i technologii multimedialnych [1].

Ukraińscy (W. Bykow, A. Kołomijec) i zagraniczni (M. Rozenberg, A. Rozett) naukowcy, rozszerzając tą definicję dodatkowymi wyjaśnieniami, podkreślają w niej następujące gływne objawy: nauczanie odbywa się za pośrednictwem komputera z wykorzystaniem sieci Internet (komunikacji lub telewizji interaktywnej) i elektronicznych środkyw edukacyjnych, multimedialnych zasobyw, technologii informacyjno-komunikacyjnych w celu stworzenia bardziej sprzyjających warunkyw uzyskania wysokiej jakości nauczania informacji niezależnie od miejsca pobytu kandydatyw wyższej edukacji i wieku.

Nauczanie elektroniczne w nowoczesnych realiach edukacji na Ukrainie gływnie używa się nie w samodzielnym formacie, a w racjonalnym połączeniu z tradycyjnymi metodami i środkami audytoryjnego nauczania, co stanowi oddzielnie określoną technologię mieszanego nauczania.

Mieszane nauczanie (blended learning) określają jako system szkolenia / nauczania, ktyry łączy w sobie najbardziej skuteczne aspekty i zalety nauczania w sali wykładowej i interaktywnego lub zdalnego nauczania i jest systemem, ktyry składa się z rywnych części, ktyre działają w stałej relacji ze sobą, tworząc pewną całość [4].

Mieszane nauczanie pozwala zmienić zwykłe warunki nauczania dyscyplin, racjonalnie organizując proces nauczania, z uwzględnieniem możliwości nowoczesnych środkyw elektronicznych nauczania. Taki model otrzymał nazwę odwryconej klasy. Najczęściej polega on na nauce teoretycznej poza salą wykładową, w dogodnym miejscu, w dowolnym czasie w oparciu o wcześniej przygotowanym przez nauczyciela materiału, ryżnorodności elektronicznych i multimedialnych środkyw i wykazu zalecanych źrydeł. Po samodzielnym przyswajaniu teoretycznych postanowień, kandydat wyższej edukacji podczas nauczania w audytorium ma możliwość poświęcić więcej uwagi pobieraniu praktycznych umiejętności, pracy nad projektem z kolegą, interakcji w zespole i temu podobne.

Dla realizacji mieszanego nauczania w uczelni wyższej na pewno potrzebne pewne środki, ktyre pozwalają pracować uczestnikom procesu edukacyjnego w przestrzeni wirtualnej.

Jednym z takich środkyw jest system zarządzania nauczaniem (learning management system – LMS), ktyry pozwala planować i zarządzać wszystkimi niezbędnymi rodzajami działalności w procesie nauczania, w tym bezpośrednio realizować nauczanie i online interakcję między uczestnikami procesu edukacyjnego. Jednym z najbardziej rozpowszechnionych LMS w UCZELNIACH Ukrainy na dziś jest Moodle – modułowe, obiektowo-zorientowane, dynamiczne środowisko nauczania. Moodle pozwala prowadzić rachunkowość działalności szkoleniowej każdego zarejestrowanego kandydata szkolnictwa wyższego, otrzymywać raporty na temat wykonanych zadań, przeglądać otrzymane na sprawdzenie zadania, kontrolować aktywność naukowo-pedagogicznych pracownikyw prowadzących nauczanie, poza tym to środowisko pozwala zorganizować edukacyjne napełnianie (są szablony do tworzenia jak teoretycznych materiaływ, tak i najbardziej powszechnych rodzajyw działań praktycznych, na przykład, pisemne zadania, eseje, testy, ankiety, forumy, webinary itp.). W ten sposyb, w LMS przedstawione są elektroniczne kursy nauczania – kompleks szkoleniowo-metodycznych materiaływ i usług edukacyjnych, stworzonych dla organizacji nauczania indywidualnego i grupowego z wykorzystaniem zdalnych technologii [3].

Gływne charakterystyki elektronicznych kursyw nauczania i dążenie instytucji edukacyjnych do otwartości edukacji pozwalają wykorzystywać ich materiały nie tylko kandydatom szkolnictwa wyższego konkretnej uczelni, a każdemu, kto chce się uczyć i zdobywać wiedzę w określonej dziedzinie. A to, z kolei, przyczynia się do kształtowania globalnej przestrzeni edukacyjnej. W tym kontekście w ciągu ostatnich lat aktywnie rozwijają się masowe otwarte kursy online oraz szereg platform edukacyjnych, zapewniających techniczne możliwości ich wykorzystania dużą ilością chętnych.

Termin "masowy otwarty kurs online" (MOKO) lub MOOC (massive open online course) został zaproponowany przez uczestnikyw kursu «Connectivism&Connective knowledge» Brajanem Aleksandrem i Dejwem Kormje w 2008 roku za wyryżnionymi nimi jego specyficznymi cechami. Wśryd objawyw MOKO według nazwy podkreślają takie podstawowe: masowy – duża liczba uczestnikyw; odkryty – bezpłatny, dostępny każdemu w każdej chwili, bez względu na datę rozpoczęcia i zakończenia; taki, ktyry wykorzystuje otwarte zasoby, czyli otwarte oprogramowanie i darmowe usługi sieci Internet; online – znajdujący się w sieci Internet, wyniki pracy w kursie dostępne dla wszystkich użytkownikyw sieci, nawet po jego zakończeniu; ma objawy kursu (jasno skonstruowany), zasady wspyłpracy, cel, zadania i temu podobne.

Jedną z pierwszych na Ukrainie platform MOKO jest projekt edukacyjny Prometheus (http://prometheus.org.ua). Projekt ten łączy w sobie kursy, utworzone przez wykładowcyw Kijowskiej Politechniki, Kijowskiego narodowego uniwersytetu i Akademii Kijowsko-Mohylańskiej, ktyre były aktywnie sprawdzone w ciągu 2015 roku. W 2016 roku założycieli projektu przeprowadzili konferencję «Jak stworzyć udany kurs online», poświęconą praktycznym pytaniom tworzenia masowych otwartych kursyw online. W ten sposyb, nie tylko dali możliwość otrzymywać dostęp do materiaływ dydaktycznych, ale i podzielili się doświadczeniem tworzenia MOKO.

Obecnie istnieje kilka najbardziej popularnych platform, zawierających kolekcje MOKO, utworzonych w jednolitym formacie: w USA – edX (https://www.edx.org/), Udacity (https://www.

udacity.com/), Coursera (https://www.coursera.org/), CanvasNetwork (https://www.canvas.net/); w Niemczech – Iversity (https://iversity.org/); w Wielkiej Brytanii – OpenUnivercity (http://www.open.ac.uk/); w Hiszpanii: Crypt4you (http://www.crypt4you.com/); w Indii – EduKart (http://www.edukart.com/); w Rosji – Otwarta edukacja (https://openedu.ru/); na Ukrainie – Prometheus (http://prometheus.org.ua/), i lista jest długa, bo nowych MOKO pojawia się coraz więcej.

W związku z dynamicznym rozwojem nowej technologii pojawiła się konieczność w agregatorze masowych otwartych kursyw online, ktyre pozwalają przeglądać katalog dostępnych kursyw z ryżnych platform, ryżnych twyrcyw, korzystać ze środkyw nawigacji i wyszukiwania (do wyboru kursy tematyczne, twyrcy, specjalizacje itp.); porywnywać kursy dzięki ocenom i recenzjom słuchaczy kursyw; kształtować indywidualną trajektorię nauczania (dzięki stworzeniu własnego konta, narzędziom przypomnienia o rozpoczęciu kursu i temu podobne). Zapoznać się z najbardziej popularnymi agregatorami MOKO można, zwracając do następujących żrydeł: coursebuffet.com, degreed.com, academicearth.org, mooc.studentadvisor.com, knollop.com, eclass.cc, class-central.com, coursetalk.org, mooc-list.com, mooctivity.com. Ponadto, przy wsparciu Unii Europejskiej funkcjonuje platforma European Multiple MOOC Aggregator (https://platform.europeanmoocs.eu/), ktyra porządkuje europejskie MOKO.

Za granicą podstawy prawne szkolnictwa wyższego pozwalają korzystać masowe otwarte kursy online w celu uzyskania dyplomyw o edukacji wyższej wiodących uniwersytetyw na świecie, przebywając w dowolnym miejscu na świecie zdalnie, lub też certyfikatyw, o nauce określonych dyscyplin, ktyre mogą uwolnić od wizyty w zajęciach z podobnej dyscypliny w zakładzie zdobycia wyższego wykształcenia, a poziom oceny wiedzy liczy się przy pobieraniu dyplomu. Na Ukrainie ten system prawnie nie jest możliwy, ponieważ nie ma odpowiednich regulacji prawnych. Powstaje pytanie: w jaki sposyb masowe otwarte kursy mogą być wykorzystane w uczelniach wyższych Ukrainy?

Istnieje kilka rodzajyw uczestnictwa słuchacza na kursie: aktywny uczestnik, selektywne nauczanie kursu (uczestnik kilku tematyw, dyskusji) i użytkownik (czytelnik). Rola słuchacza zależy od jego celu w tym kursie, dlatego bardzo często nie wszyscy zarejestrowani słuchacze otrzymują zaświadczenie o ukończeniu kursu, czyli wykonują program kursu w całości. Poszczegylni uczestnicy mogą przejść zaledwie kilka moduływ, ktyre ich interesowały i zostawić kurs, nie tracąc czasu na wykonanie tych zadań, ktyre nie przyniosą im nowych umiejętności.

Ponadto, należy zwrycić uwagę, że MOKO mają trochę inną organizację w porywnaniu z klasycznym rozumieniem procesu edukacyjnego. W takich kursach, szczegylnie w odniesieniu do dorosłych słuchaczy, coraz bardziej zmienia się rola nauczyciela, staje się w większym stopniu wykładowcą, tym, kto dostarcza sposoby pozyskiwania i analizy informacji, przyczynia do wymiany doświadczeń i pomysływ, kieruje w procesie nauczania, ale przy tym nie jest jedynym żrydłem informacji, a pomaga zorientować się w jej ryżnorodności. Ta cecha wpływa na rolę tego, kto się uczy, określa konieczność trwałej motywacji do nauczania, wysoki stopień samoorganizacji, rozumienie wyraźnych celyw nauczania, aktywnego uczestnictwa w kursie i budowaniu własnej trajektorii nauczania, wyboru środkyw realizacji działań edukacyjnych.

Więc, masowe otwarte kursy online czołowych wyższych uczelni świata mogą się przydać dla ukraińskich kandydatyw szkolnictwa wyższego i uczestnikyw. Przede wszystkim, to możliwość zapoznania się z systemem nauczania określonej uczelni wyższej, jego wymogami, złożonością zadań, ocenić swoje możliwości i swyj poziom wiedzy w stosunku do zagranicznej edukacji (upewnić się w swoich możliwościach lub dowiedzieć się o lukach w wiedzy). Po drugie, otwartość zasobyw edukacyjnych daje możliwość rywnego dostępu do dobrej edukacji wiodących uczelni każdemu, co znacznie poprawia poziom edukacyjny obywateli tych krajyw, ktyrzy mają mniejsze finansowanie branży edukacji i nauki. Kandydat szkolnictwa wyższego bądź jakiej uczelni Ukrainy ma możliwość uczyć się dyscypliny lub poszczegylne ich tematy u znanych nauczycieli i naukowcyw na świecie, co z pewnością wpływa na poziom edukacji ukraińskiej.

Dla opracowania materiaływ teoretycznych kursyw online i uzyskania pewnych umiejętności pracy kandydatyw szkolnictwa wyższego trzeba będzie tworzyć osobiste środowisko nauczania, wybierając najbardziej wygodne dla tego narzędzia.

Osobiste środowisko nauczania (OSN) zbudowane na technologiach chmurowych pomaga uczestnikowi MOKO lub elektronicznych szkoleniowych kursyw wybrać dla siebie najbardziej wygodne narzędzia do wykonywania działalności szkoleniowej [3]. W przeciwieństwie do LMS, ktyrą wybiera nauczyciel lub uczelnia według własnego uznania (z pozycji kosztyw obsługi systemu, wszechstronności dla wszystkich dyscyplin i temu podobne), OSN zawiera wygodne narzędzia do działania właśnie tego, kto się uczy. Ponadto, OSN daje możliwość wspyłdziałać z innymi uczestnikami kursu (na przykład, wspylnie pracować w Google.Docs lub skorzystać z zakładek społecznościowych, robić notatki na blogach i temu podobne). Nauczyciel ze swojej strony może zaproponować uczestnikowi kursu określony zestaw narzędzi, wyjaśnić ich możliwości, korzyści, ale wybyr pozostaje za kandydatem szkolnictwa wyższego. Tak, do nauczania teoretycznych materiaływ konkretnego tematu kandydat szkolnictwa wyższego może skorzystać z jak zaproponowanych w LMS materiaływ nauczyciela, tak i wybrać zasyb zewnętrzny (masowy otwarty kurs lub wideowykłady słynnego kanału KhanAcademy i temu podobne).

Wnioski. Wymagania dzisiejszego dnia, szybki rozwyj technologii, techniki, urządzeń i środkyw, globalna społeczność informacyjna warunkują konieczność korzystania z technologii nauczania elektronicznego, ich wprowadzenie w proces edukacyjny uczelni wyższych, ponieważ są one w stanie zapewnić samorealizację każdego kandydata szkolnictwa wyższego. Wprowadzenie technologii informatycznych w przestrzeń edukacyjną odbywa się na podstawie ogylnych trendyw, a mianowicie: nauczanie elektroniczne prawie nie używa się samodzielnie, a tylko w połączeniu z tradycyjnym w formie mieszanego nauczania; dla realizacji

mieszanego nauczania w uczelniach wyższych są używane systemy zarządzania edukacją i osobiste szkoleniowe środowiska; podczas wprowadzenia nauczania elektronicznego są tworzone elektroniczne szkoleniowe kursy poszczegylnych uczelni wyższych lub na wyższym poziomie – masowe otwarte kursy online, dostępne w sieci za darmo dla każdego, kto chce. Pomysł procesu Bolońskiego to: przez wykorzystanie nowoczesnych środkyw wprowadzenia nauczania elektronicznego odbywa się zmiana akcentyw w procesie edukacyjnym, kluczową postacią staje nie nauczyciel, a kandydat szkolnictwa wyższego, ktyry sam wybiera własną trajektorię nauczania, środki do uzyskania kwalifikacji zawodowej.

Perspektywą dalszych badań może być nauka koncepcyjnych postanowień metodyki nauczania poszczegylnych dyscyplin z wykorzystaniem nauczania elektronicznego, skierowanego na kształtowanie kompetencji zawodowej przyszłych specjalistyw.

Lista literatury:

1. Bates T. Nationalstrategiesfor e-learning inpost-secondaryeducationandtraining / BatesTony – UNESCO, 2001. – 132 p.
2. Kucharenko W. M. Masowy otwarty kurs zdalny [Elektroniczny zasyb] / W. M. Kucharenko // Portal szkolenia elektronicznego. – URL: http://www.e-learning.by/Article/Massovyj-otkrytyj-distancionnyj-kurs/ELearning.html
3. Postanowienie o elektronicznych kursach szkoleniowych KNTU [Elektroniczny zasyb] / KNTU, 2010. – URL: http://kntu.net.ua/index.php/rus/content/download/37369/216529/file/
4. Czeredniczenko G. A., Szapran L. J. Model mieszanego nauczania i jej zastosowanie w nauczaniu językyw obcych / G. A. Czeredniczenko, L. J. Szapran // Trzecia międzynarodowa konferencja naukowo-praktyczna «MoodleMootUkraine 2015. Teoria i praktyka korzystania z systemu zarządzania nauczaniem Moodle». (Kijyw, KNUBA, 21-22 maja 2015 r.): tezy sprawozdań. –K.: KNUBA, 2015. – S. 13.

Луценко В.И.
Государственное высшее учебное заведение
«Национальный горный университет»
Бондаренко Л.В.,
Николаевский национальный аграрный университет
Луценко О.В.
Киевская гимназия № 48

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ВНЕДРЕНИЯ ЭЛЕКТРОННОГО ОБУЧЕНИЯ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Аннотация
В статье проанализированы основные тенденции внедрения электронного обучения в образовательный процесс высших учебных заведений, определены наиболее эффективные практики сочетания электронных средств обучения с традиционным аудиторным обучением. Рассмотрены организационные аспекты функционирования массовых открытых онлайн курсов, использование агрегаторов как средства поиска актуальных курсов, указано на необходимость формирования персональной учебной среды.

Ключевые слова: электронное обучение, смешанное обучение, массовый открытый онлайн курс, система управления обучением, персональная учебная среда.

Lutsenko V.I.
State Higher Educational Institution «National Mining University»
Bondarenko L.V.
Mykolaiv National Agrarian University
Lutsenko O.V.
Kiev Gymnasium № 48

CURRENT TRENDS E-LEARNING IN HIGHER EDUCATION

Summary
The article analyzes the main trends of implementing e-learning in the educational process of higher educational institutions, determined the most effective practices of combining e-learning with traditional classroom training. Focuses on the organizational aspects of massive open online courses, the use of aggregators as a means of finding relevant courses, the necessity of creating a personal learning environment.

Keywords: e-learning, blended learning, massiveopenonlinecourselearning managementsystem, personalized learning environment.

УДК 37.091.313:[378.011.3-051:373.3

МЕТОД ПРОЕКТІВ У ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ: ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ЕТАПІВ ТА РІЗНОВИДІВ

Молчанова В.В.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

Статтю присвячено питанню використання методу проектів у вищих навчальних закладах. Теоретично обґрунтовано раціональність впровадження методу проектів у навчальний процес студентів. Окреслено етапи створення навчальних проектів. Розглянуто різновиди й шляхи впровадження проектів при професійно-педагогічній підготовці майбутніх учителів початкової школи.
Ключові слова: метод проектів, професійно-педагогічна підготовка, майбутні учителі початкової школи, вищий навчальний заклад, етапи проектів, різновиди проектів, шляхи впровадження проектів.

Постановка проблеми. Приєднання України до Болонського процесу, переорієнтація вищої освіти на двоступеневу систему підготовки фахівців, перехід до кредитно-модульної системи, збільшення уваги до самостійної роботи студентів зумовлюють пошук шляхів, форм і засобів інтенсифікації навчального процесу у вищих навчальних закладах. У зв'язку із цим дедалі більшого поширення і впровадження у ВНЗ набуває метод проектів. Він повністю відповідає вимогам концепції безперервного навчання (навчання впродовж усього життя), яка стала провідною у професійній освіті на сучасному етапі розвитку суспільства. Згідно з її основним положенням для життя, роботи й забезпечення конкурентоспроможності потрібне самостійне перенавчання, підвищення кваліфікації, навіть перекваліфікація в нових сферах діяльності, поява яких зумовлена світовим науково-технологічним розвитком. Активізації й водночас автономізації навчальної діяльності студентів може сприяти метод проектів.

Сучасна професійна освіта спрямовує майбутніх фахівців початкової школи на розвиток у себе індивідуально-творчих рис особистості. У державних і міжнародних документах із проблем вищої освіти (Конституції України, законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», Національній доктрині розвитку освіти, Болонській декларації) наголошується на необхідності формування нової генерації педагогічних кадрів, підготовленої до якісного забезпечення освітніх потреб особистості, розвитку її інтелектуального та культурного потенціалу. Розв'язання цієї проблеми в сучасних умовах вимагає від учителя глибокого усвідомлення особистісно-орієнтованої парадигми освіти, творчого підходу до організації навчально-виховного процесу з усіх дисциплін початкової школи, фахової грамотності, оволодіння інноваційними педагогічними технологіями.

Учитель, який володіє високим рівнем індивідуально-творчої продуктивності – може знайти власний стиль у вирішенні педагогічних ситуацій; володіє унікальними методами й прийомами, підходами до кожної дитини – здатний досягати високих результатів у сфері професійної діяльності в галузі початкової освіти. Отже, завдання вищої педагогічної школи полягає у підготовці саме такого вчителя. І на сучасному етапі розвитку вищої школи чільне місце у підготовці педагогічних кадрів для початкової школи належить застосуванню методу проектів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Одним із способів вирішення педагогічних проблем сучасної освіти є побудова навчання через метод проектів, суть якого полягає в попередньому (випереджальному) моделюванні шляхів їх вирішення, визначення варіантів реалізації та корекції цих рішень у реальній практиці. Методологічні основи методу проектів відображено в дослідженнях Ю. Громико, Дж. Дьюї, У. Кілпатріка, І. Слободчикова та ін. Передумови становлення методу проектів, його використання у вітчизняній школі в 20-30-х роках ХХ століття розкрито в працях українських і зарубіжних дослідників (І. Єрмаков, Є. Кагаров, Є. Коваленко, Л. Левін, Є. Перовський, О. Пометун, О. Сухомлинська, Є. Янжул). З 90-х років минулого століття метод проектів повернувся в освітянську практику і став предметом наукових досліджень (В. Гузєєв, Н. Крилова, Н. Матяш, Т. Новікова, Н. Пахомова, Є. Полат, Н. Поліхун, А. Сіденко, І. Чечель, В. Шапіро та ін.). Проблему використання методу проектів у навчальній діяльності студентів вищих навчальних закладів розглядали С. Баташова, О. Васюк, Т. Веретенко, М. Елькін, С. Ізбаш, О. Зосименко, В. Левченко, О. Каліта, В. Моштук, С. Омельяненко, В. Оніпко, С. Соболєва, О. Фунтікова та ін. Питання формування проектної культури педагога вивчали Н. Топіліна, Л. Хоружа, А. Цимбалару. При всій значущості зазначених робіт, ще залишилися нерозв'язаними питання особливостей впровадження методу проектів у процес професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи до навчання молодших школярів на засадах диференційованого підходу, формулювання вимог до проектної діяльності в контексті вимог професійного розвитку майбутніх фахівців.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Ґрунтовний аналіз наукових і науково-методичних праць перелічених вище дослідників дозволяє зробити висновок, що розробка проблематики професійної освіти має місце в сучасній педагогічній науці, а вивчення теоретичних і методичних аспектів використання інноваційних технологій у фаховій підготовці особистості майбутніх учителів початкової шко-

ли не набуло достатнього висвітлення. Останнім часом з'явилося багато робіт, присвячених використанню методу проектів. Це свідчить про актуальність цього питання та спроби використовувати нові досягнення науки, які гарантують результативність навчально-виховного процесу. Разом із цим, цілеспрямоване та спеціально організоване застосування методу проектів у вивченні усіх дисциплін при підготовці майбутніх учителів початкової школи та ефективного впровадження методу проектів у навчальний процес викладачами ВНЗ потребує подальших досліджень та методичних розробок.

Мета статті. У педагогічній літературі досить детально описано значення, структура та методика організації проектної діяльності молодших школярів. Але впровадження будь-якої технології навчання чи виховання в сучасну початкову школу неможливе без відповідної психолого-педагогічної підготовки майбутнього вчителя початкової школи, нинішнього студента педагогічного ВНЗ. Саме від нього, його світогляду, особистісних рис та якостей, знань, умінь і навичок, від усвідомлення майбутнім учителем структури, внутрішнього змісту проектної діяльності, залежить ефективність використання методу проектів у практиці навчально-виховної роботи сучасної початкової школи. Тому метою написання нашої статті є питання теоретичного обґрунтування й окреслення етапів, різновидів та шляхи впровадження методу проектів у професійно-педагогічній підготовці студентів спеціальності «Початкова освіта».

Виклад основного матеріалу. Одним із пріоритетних напрямів у професійно-педагогічній підготовці майбутніх учителів початкової школи ми вважаємо вдосконалення процесу їх підготовки до професійної діяльності. Саме в педагогічному університеті, у процесі навчання закладаються основи майбутньої педагогічної техніки, технологічної грамотності та педагогічної майстерності [7, с. 9]. Для успішної професійної діяльності майбутньому вчителю початкової школи необхідно вміти досліджувати та розробляти навчальні посібники й програми, проектувати навчально-виховний процес, моделювати й утілювати в життя соціально значимі та креативні проекти, знаходити нестандартні підходи до вирішення професійних завдань. Відповідно до цього постає завдання підготувати таких майбутніх учителів початкової освіти, які будуть здатними використовувати метод проектів у своїй діяльності.

Технологія методу проектів поєднує в собі два аспекти процесу пізнання: метод навчання як дидактична категорія (сукупність прийомів та дій опанування певною сферою практичних та теоретичних знань; інструмент процесу пізнання) та засіб практичного застосування засвоєних знань і вмінь для вирішення конкретних проблем реального життя в ході спільної діяльності. Провідною дієвою ознакою зазначеної технології є крок, що здійснює викладач від завдання „дати нове знання» до завдання „створити умови для отримання нових знань», тобто змінюється акцент форми набуття знань від пасивного сприйняття до активної участі.

Метод проектів орієнтований перш за все на самостійну діяльність, яка виступає його характерною рисою. Ми вважаємо, що на сучасному етапі необхідна особлива модель навчання з альтернативною педагогічною технологією, яка максимально врахувала б гуманістичну спрямованість сучасної освіти, створила б сприятливі умови для усвідомлення особистістю вагомості нового знання, що активізувало б її самоосвіту й самовиховання, а в кінцевому результаті дала змогу студентові продемонструвати свою ерудицію, рівень самостійного аналізу, суджень, висновків, узагальнень, їх новизну та оригінальність, здатність до формування конструктивних ідей, пропозицій, підходів [9, с. 12]. Саме таким і є метод проектів, в межах якого розвиваються пізнавальні навички студентів, формуються вміння самостійно конструювати свої знання, вміння орієнтуватися в інформаційному просторі, активно розвивати критичне мислення. Таким чином, можна стверджувати, що головна мета методу проектів полягає у формуванні в студентів самостійності, потреби в самоосвіті та саморозвитку.

В основу методу проекту покладено проблему, яка потребує дослідження шляхом використання супутніх пошукових та проблемних методів, зорієнтованих на практичний результат, який можна осмислити, побачити, застосувати в реальній практичній діяльності, що вимагає її цілісної розробки з урахуванням різних умов її вирішення, теоретичної й практичної реалізації результатів.

Метод проектів – це педагогічна технологія, в основі якої – самостійна діяльність (дослідницька, пізнавальна, продуктивна). Основна теза сучасного розуміння методу проектів: «усе, що я пізнаю, я знаю для чого це мені потрібно, де і як я зможу ці знання застосувати» [5, с. 9]. Як педагогічна ідея, технологія і форма навчальної роботи, метод проектів є альтернативою традиційній системі освіти На думку В. Кілпатріка, метод проектів збагачує людину позитивним досвідом, тому результати роботи забезпечують подальший успіх як у навчальному закладі, так і в майбутній професійній діяльності та житті загалом.

Сучасна інтерпретація методу проектів, яка одержує все більше поширення у вітчизняній освіті [6], характеризується дотриманням балансу між академічними фундаментальними знаннями і прагматичними професійними вміннями, у тому числі на міжпредметному рівні. Актуальним питанням застосування методу проектів в умовах інформатизації присвячені роботи І. Малкова, Є. Полат, А. Уварова, А. Хуторського та ін. Проектування як діяльність має високий потенціал у сфері розвитку самостійної творчої роботи студентів, що органічно поєднується з груповим навчанням. При навчанні у ВНЗ проектування не тільки традиційно є невід'ємною частиною навчального процесу в рамках виконання дипломних і курсових робіт, але і все більш активно використовується безпосередньо в навчальному процесі для організації індивідуальної та спільної самостійної роботи студентів.

О. Аліксійчук та В. Федорчук підкреслюють, що особливо цінним у цій технології є те, що всі теоретичні знання, які отримує студент у процесі підготовки проекту, він одразу реалізує на практиці. Отже, проект стає і шляхом пізнання, і засобом організації педагогічного процесу [1].

У роботах низки авторів метод проектів розглядається звичайно в рамках проблемного підходу до побудови змісту освіти, який «полягає в розробці переліку проблем та питань, які повинні бути розглянуті студентами за певних суспільно-історичних та соціально-культурних умов» [3] та надає традиційній побудові курсу дисципліни своєрідний підхід за умов цільового спрямування навчального матеріалу у вигляді своєрідних проблемних блоків з метою вирішення актуальних проблем сучасної педагогічної науки у формі проектних завдань. Н. Яковлєва визначає такі характерні особливості педагогічного проектування:

1) цілеспрямована діяльність над створенням проекту як інноваційної моделі освітньо-виховної системи, орієнтованої на масове застосування. При цьому словосполучення «створення проекту» не ототожнює проектування з процесами розробки, планування і прогнозування. Суть проектування – зміна дійсності;

2) процес створення проекту, що відображає розв'язання тієї чи іншої проблеми; діяльність в умовах освітнього процесу, що спрямована на забезпечення його ефективного функціонування й розвитку;

3) результат педагогічного проектування, яким є модель об'єкта педагогічної дійсності, що наділена системними властивостями й ґрунтується на педагогічному винаході, тому що в її основі лежить новий спосіб розв'язування проблеми, і вона передбачає можливі варіанти використання [11, с. 8].

У нашому дослідженні проект розглядається як метод у системі професійної підготовки фахівців початкової школи. При цьому ми виходили з того, що використання проектів передбачає досконале вивчення студентами певної проблеми або самостійно, або в результаті групової співпраці один з одним та у партнерстві з викладачем.

Метод проектів дозволяє збільшити кількість практичних та навчально-дослідних завдань на лекційних, семінарських та лабораторних заняттях. Це дозволяє гармонізувати співвідношення аудиторного навчання на засадах партнерства викладача та вдосконалювати самостійну роботу студентів, щоб розвинути в них гнучкість мислення, адаптованість до будь-яких ситуацій, ініціативність, самостійність у прийнятті рішень, уміння працювати у взаємодії, здійснювати творчий підхід до розв'язання проблем практичної діяльності. Активне, доцільне та правильне використання окресленого методу, забезпечує розвиток творчого потенціалу студентів, сприяє їх самореалізації, самовдосконаленню, творчому пошуку та зростанню.

Підготовка проектів реалізується за чітким алгоритмом і складається з чотирьох етапів: підготовчого, виконавчого, презентаційного й підсумкового. Підготовчий етап проекту включає формулювання теми, систематизацію та виділення головної інформації. На даному етапі студенти обговорюють завдання, виявляють проблеми, висувають пропозиції щодо розв'язання завдання, розподіляють ролі та визначають джерело інформації. Завершення підготовчого етапу передбачає обговорення в малих групах плану проектної роботи, формулювання мети та визначення кінцевого продукту проекту.

Успіх проектної діяльності залежить від вибору теми проекту – наскільки вона цікава студентам, наскільки актуальні проблеми, які вона вирішує, наскільки вона відповідає професійним потребам майбутніх учителів початкових класів, чи бачать студенти сенс в її розробці. Тому важливо, щоб студенти брали активну участь у виборі теми проекту. Завдання викладача на цьому етапі – активізувати пізнавальну активність студентів, показати цікаві аспекти досліджень навколишнього світу з врахуванням їх професійної спрямованості. З цією метою активізується розумова діяльність студентів у певному напрямі: педагогічна практика, ВНЗ, навчальна майстерня, мистецтво, працевлаштування після закінчення ВНЗ. Для вибору напряму проектної діяльності використовується метод «мозкова атака».

На виконавчому етапі студенти готуються до виконання проекту, а саме: обговорюють етапи презентації результатів, обирають оптимальний шлях до реалізації проекту, працюють з інформацією, проводять дослідження, синтезують та аналізують ідеї, оформлюють проект. На цьому етапі майбутні фахівці також навчаються викладати одержану інформацію у графіках, схемах і таблицях. Крім того, виконавчий етап передбачає поточні усні звіти студентів про план виконання проекту й заповнення ними звітних форм [2].

Презентаційний етап передбачає підготовку студентів до виступу. У процесі підготовки відбувається остаточне оформлення проектів (створення мультимедійних презентацій в програмі Power Point, відео в цифровому варіанті тощо), після чого здійснюється презентація проектів.

На підсумковому етапі здійснюється аналіз та оцінювання проектів. Студенти обговорюють результати проектної діяльності в малій групі та дають оцінку проекту вцілому, а також оцінюють роботу кожного студента. На даному етапі передбачається написання письмових звітів із проектної роботи. Викладач аналізує одержану інформацію та використовує її для загального оцінювання роботи студентів.

Г. Селевко визначає вимоги, які ставляться до студентських проектів:

- практична цінність;
- проведення студентами самостійних досліджень;
- непередбачуваність як у процесі роботи над ним, так і на стадії його завершення;
- гнучкість з точки зору швидкості його виконання;
- вирішення актуальних проблем;
- навчання студентів відповідно до їх здібностей;
- сприяння налагодженню взаємодії між суб'єктами навчання [10].

У розглянутій методичній системі алгоритму етапної роботи покладено взаємозв'язок мети й завдань професійної підготовки вчителя до забезпечення основ початкової освіти, її принципів, змісту, інноваційних технологій: методів, прийомів і форм організації навчально-виховного процесу (тренінги, майстер-класи, метод проектів, медіатехнології, проблемні групи, творчі майстерні, світлиці передового педагогічного досвіду, центри, журнали, галереї, науковий гурток «Актуальні проблеми інноваційних технологій початкової

освіти», конференції, семінари, круглі столи, олімпіади з педагогіки та методики початкової освіти, фестивалі педагогічної майстерності).

Вибір тематики проектів у різних ситуаціях може бути різною, залежно від типів проектів. Так, за діяльністю, яка є домінуючою у проекті, проекти бувають дослідницькі, творчі, ігрові, інформаційні, практико-орієнтовані тощо (типологія проектів запропонована Є. С. Полат [8]). *Дослідницькі проекти* виконуються за логікою наукового дослідження і мають структуру, наближену до справжнього наукового дослідження: чітко визначені цілі, актуальність предмета дослідження, висунення гіпотез, застосування відповідних методів дослідження, обробка і систематизація одержаних результатів. Домінуючою діяльністю є дослідницька, а кінцевим продуктом – реферат, наукова робота, тези, стаття, есе, аналітичні роботи, доповіді на науковій конференції; вивчення та узагальнення передового педагогічного досвіду; виконання дипломних робіт тощо.

В основі *творчих проектів* лежить самостійна колективна творчість. У таких проектах особливого значення набуває оформлення результатів проекту (розробка плану проведення, сценарію конкретних дій кожного учасника проекту). Домінуючою діяльністю є творча, а кінцевим продуктом – твір, відеофільм, сценарій, гра та ін.

Інформаційні проекти передбачають збір інформації про об'єкт дослідження з джерел інформації, розроблених самими учасниками проекту: соціологічні опитування, інтерв'ю, анкетування, тестування, обробку інформації (аналіз, узагальнення, аргументовані висновки). Домінуючою діяльністю є пошукова, а кінцевим продуктом – публікації, відеофільми.

Останнім часом популярності набувають *телекомунікаційні проекти* – це спільна навчально-пізнавальна діяльність, організована на основі комп'ютерної телекомунікації, яка має спільну мету (дослідження певної проблеми), узгоджені методи, способи діяльності, й спрямована на досягнення спільного результату. Телекомунікаційний проект виконується з використанням таких комп'ютерних засобів, як електронна пошта і мережа web-сайтів.

Застосування *практико-орієнтованих* (або навчально-методичних) проектів у підготовці майбутніх вчителів дозволяє повніше розвинути у них професійні потреби й інтереси, допомагає ознайомити зі специфікою професійної діяльності, викликає інтерес і потребу в засвоєнні фахових дисциплін, створенні та застосуванні нових методів, засобів, технологій навчання і виховання у вищому навчальному закладі. Такими проектами можуть бути: методичні посібники й рекомендації, авторські навчальні плани, програми, заходи навчально-виховного характеру; збірники педагогічних задач, відеофільм, мультимедіа, продукти професійного спрямування тощо. Такий проект потребує ретельно продуманої структури, сценарію діяльності його учасників з визначенням функцій кожного з них, проміжних і кінцевих результатів.

Серед вище розглянутих типів проектів значне місце у підготовці майбутніх вчителів початкової школи належить *навчально-методичним проектам*. Це пояснюється тим, що педагогічне проектування є одним із найважливіших аспектів професійної діяльності вчителя. Тому створення проектів нових навчально-методичних продуктів для школи – це невичерпне джерело для формування професійної компетентності майбутнього вчителя.

Відмітимо визначальну роль викладача у процесі реалізації проектної технології. Його робота полягала в ретельній технічній і змістовній підготовці до занять. Викладач має консультувати студентів у пошуку джерел, здатних допомогти їм у роботі над проектом; підтримувати їх та стимулювати до діяльності; прищеплювати культуру логічного мислення; координувати процес створення проекту; підтримувати неперервний зворотній зв'язок, щоб допомогти студентам просуватися у роботі над проектом. Особлива увага приділяється чіткому визначенню завдань, поясненню алгоритму виконання й одержання підсумкових результатів, індивідуальному контролю за роботою студентів (домашні завдання, завдання до лабораторних робіт, варіанти контрольних робіт різного рівня складності, тестові завдання тощо).

Значним стимулом для активізації пізнавальної діяльності слугує прилюдне схвалення студентів. Для невпевнених потрібно створювати ситуації із подвоєними завданнями. Викладач заохочує, схвалює дії невпевненого студента у вирішенні проблеми, що дає поштовх до самостійних висновків.

Метод проектів розвиває у студентів пошуково-дослідницькі, технологічні й інформаційні компетенції, креативність, стимулює інтелектуальну активність, розвиває комунікативні вміння, допомагає встановлювати міжпредметні зв'язки, допомагає оволодівати навичками роботи в групі. Використання методу проектів надає можливість організувати активну діяльність студентів з елементами наукового пошуку, забезпечує вироблення вміння застосовувати отримані дані в подальшій педагогічній діяльності, сприяє формуванню професіоналізму майбутніх учителів початкових класів.

Перспектива подальших розвідок у даному напрямку пов'язана із розробкою системи практичних, семінарський, лабораторних занять, спрямованих на застосування методу проектів у навчальному процесі студентів ВНЗ, майбутніх вчителів початкової школи.

Список літератури:

1. Аліксійчук О.С. Проектна діяльність студентів у процесі опанування навчальної дисципліни «Шкільний курс світової художньої культури та методика його викладання»: навч.-метод. посібник / О.С. Аліксійчук, В.В. Федорчук. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2008. – 30 с.
2. Арванітопуло Е.Г. Педагогічні основи використання проектної методики у навчанні іноземних мов / Е.Г. Арванітопуло // Теоретичні питання освіти та виховання : зб. наук. праць. – Вип. 13. – К. : КДЛУ, 2000. – С. 21–23.

3. Гузеев В.В. Планирование результатов образования и образовательная технология / В.В. Гузеев. – М. : Народное образование, 2000. (Серия «Системные основания образовательной технологии»). [«Метод проектов» как технология четвертого поколения. – С. 194-207].
4. Килпатрик В.Х. Метод проектов. Применение целевой установки в педагогическом процессе / В.Х. Килпатрик. – П. : Блокгауз – Ефрон, 1925. – 43 с.
5. Метод проектів у діяльності дошкільного закладу / укладач Л.А. Швайка. – Х. : Вид. група «Основа», 2010. – 203 с.
6. Метод проектов: научно-методический сборник / под ред. М.А. Гусаковского; Белорусский гос. ун-т; Центр проблем развития образования; Республиканский ин-т высш. шк. БГУ. Сер. Современные технологии университетского образования. – Мн.: РИВШ БГУ, 2003. – Вып. 2. – 240 с.
7. Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій : навч. посіб. / [О.М. Пєхота, В.Д. Будак, А.М. Старєва та ін.] ; за ред. І.А. Зязюна, О.М. Пєхоти. – К. : Видавництво А.С.К., 2003. – 240 с.
8. Полат Е. Что такое проект? / Полат Е., Петрова И., Бухаркина М., Моисеева М. // Відкритий урок. – 2004. – № 5–6. – С. 9-15.
9. Самостійна робота студентів : навч. посіб. / В.І. Євдокимов, Л.Д. Покроєва, Т.П. Агапова, В.В. Луценко. – Х. : ХДПУ ім. Г.С. Сковороди, 2004. – 140 с.
10. Селевко Г. К. Современные образовательные технологи : учеб. пособ. / Г.К. Селевко. – М. : Народное образование, 1998. – 256 с.
11. Яковлева Н.О. Проектирование как педагогический феномен / Н.О. Яковлева // Педагогика. – 2002. – № 6. – С. 6-10.

Молчанова В.В.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

МЕТОД ПРОЕКТОВ В ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ: ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ ЭТАПОВ И РАЗНОВИДНОСТЕЙ

Аннотация
Статья посвящена вопросу использования метода проектов в высших учебных заведениях педагогического профиля. Теоретически обоснована рациональность использования метода проектов в учебном процессе студентов. Очерчены этапы создания учебных проектов. Рассмотрены разновидности и пути внедрения проектов при профессионально-педагогической подготовке будущих учителей начальной школы.
Ключевые слова: метод проектов, профессионально-педагогическая подготовка, будущие учителя начальной школы, высшее учебное заведение, этапы проектов, разновидности проектов, пути внедрения проектов.

Molchanova V.V.
Pereyaslav-Khmelnitsky State Pedagogical University
named after Hryhoriy Skovoroda

THE METHOD OF PROJECTS IS IN PROFESSIONAL AND PEDAGOGICAL PREPARATION OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS. IT'S THE THEORETICAL GROUND OF STAGES AND VARIETIES

Summary
The article is devoted to the question of the project methods using in higher educational institutions (establishment) of pedagogical profile. The rationality of the project method using in educational process of students is theoretically proved. The stages of educational project creations are outlined. Varieties and ways of project introduction are considered at professional and pedagogical preparation of future primary school teachers.
Keywords: method of projects, professional and pedagogical preparation, future teachers of primary school, higher educational institution (establishment), stages of projects, kinds of projects, introduction ways of projects.

УДК 378.147

ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНІ КОНЦЕПТИ РОЗВИТКУ ЕЛЕКТРОННОЇ ОСВІТИ У КОНТЕКСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

Осадча О.Я.
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана

Досліджено історико-педагогічні концепти розвитку електронної освіти. Уточнено сутність поняття електронна освіта та етапи її розвитку, приведено статистичні дані щодо ринку послуг електронної освіти. Проаналізовано нормативно-правові акти щодо інформатизації освіти. Розглянуто перспективні педагогічні теорії для створення електронних освітніх ресурсів. Визначено напрямки підготовки майбутніх педагогів до використання сервісів електронної освіти у професійній діяльності.
Ключові слова: електронна освіта, електронні освітні ресурси, педагогічні теорії, електронна освітня система, майбутні педагоги, спеціальні курси.

Постановка проблеми. Визначальними орієнтирами розвитку людського суспільства є принципи сталого розвитку та руху на випередження; активізація людського потенціалу, спрямованого на творчість та продукування нового знання у міжкультурній та міжнаціональній взаємодії; відкритість, що базується на інформатизації суспільства. Активний перехід до системи електронної освіти і наступного етапу Smart-освіти на всіх її рівнях є головною стратегією в глобальному інформаційному світовому просторі.

Для визначення перспектив впровадження електронної освіти в Україні необхідно дослідити як сутність поняття, його особливості, елементи, так і тренди розвитку електронної освіти; усвідомити її переваги та ризики порівняно з традиційним навчанням; визначити напрямки підготовки майбутніх педагогів до використання сервісів електронної освіти у професійній діяльності.

Аналіз останніх досліджень. У працях В.М. Кухаренка, О.В. Співаковського, М.І. Жалдака, Т.О. Пушкарьової велика увага приділяється питанням розвитку електронної освіти, її засадничим принципам, ефективності впровадження. Теоретико-методологічні засади моделювання та створення єдиного освітнього простору, віртуального навчального середовища розкрито в працях українських (В. Биков, М. Кадемія та ін.) та зарубіжних (Н. Вагнер, Вільям Г. Боуен) науковців. Педагогічні та організаційно-методичні засади ефективного функціонування інформаційно-навчального (електронного) середовища, особливості педагогічної взаємодії в умовах цього середовища розкрито в працях К. Акуленко, В. Осадчого, Л. Панченко та ін. У працях Ю. Машбиця, Н. Тализіної тощо досліджувалися психолого-педагогічні аспекти застосування інформаційних технологій у навчальному процесі. Питання формування комп'ютерної грамотності та інформаційної культури педагогів висвітлені у працях Н. Воропай, М. Жалдака, Н. Морзе, Н. Ничкало, О. Співаковського, О. Шиман та інші.

Реформи вітчизняної системи вищої освіти в зазначеному напрямі ґрунтуються на рекомендаціях Нової стратегічної програми європейського співробітництва в галузі освіти і навчання «Освіта і навчання 2020», спрямованої на розбудову інформаційно зорієнтованих європейських суспільств та перетворення навчання протягом життя на реальність та закріплені у чинному Законі України «Про вищу освіту» (2014 р.), діяльність за яким передбачає перетворення економічної моделі України на «економіку, що базується на знаннях», а також забезпечення інноваційності розвитку системи освіти і економіки [6].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В умовах розвитку інформаційного суспільства й становлення суспільства знань роль педагога кардинально змінюється. Його основна функція сьогодні – навчити студента вчитися. При цьому конкурентоспроможним у таких умовах може бути педагог, який також володіє здатностями здобувати нові знання та володіє навичками проектування електронних освітніх ресурсів. Проте дослідження свідчать про низьку якість ЕОР та рівень готовності педагогів до їх створення та застосування з урахуванням психолого-педагогічних концептів. Пропонується введення спецкурсу в психолого-педагогічному циклі навчальної програми непедагогічного вищого закладу освіти для формування готовності майбутніх викладачів до проектування персонального електронного освітнього простору.

Метою статті є проаналізувати сутність поняття електронна освіта та її складових у процесі розвитку, визначити напрямки підготовки майбутніх педагогів до використання сервісів електронної освіти у професійній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Перспективні моделі навчання 21-го століття передбачають зміщення акцентів на розвиток електронної освіти (e-learning) як одного з інструментів розвитку інформаційного суспільства, що поступово еволюціонує у суспільство знань. Так, електронне навчання є обов'язковою частиною освітніх програм країн-членів ЄС з 2006 року на всіх рівнях освіти. Незліченні звіти, огляди та дослідження щодо розвитку всесвітньої мережі показали: якщо у 2012 р. у заяві голландського центру з вищої освіти політичних досліджень «Міжнародне порівняльне дослідження на сьогодення і майбутнє використання ІКТ у вищій освіті» заявлено, що європейські викладачі дивляться на Інтернет-технології навчання скептично, «від швидкого впровадження електронного навчання у європейських викладачів виникає розчарування» [5], то статистичні дані 2015 р. свідчать, що електронне навчання не проявляє жодних ознак

уповільнення щодо темпів зростання по країнах [2]. У топ-10 рейтингу на першому місці Індія (55%), а Україна – на 10-му місці (20%), за цим же джерелом.

Т. Пушкарьова зазначає, що досвід упровадження електронної освіти в зарубіжних країнах показує, що її ефективність не нижча за ефективність традиційної освіти за умови наявності якісного освітнього контенту і грамотної побудови курсу. Цей факт є визнаним на рівні ООН і ЮНЕСКО. Показовим також є той факт, що світові лідери в галузі електронної освіти (США, Фінляндія, Сінгапур, Південна Корея, Канада, Австралія, Нова Зеландія) є також лідерами в економіці [13, с. 16].

Українські освітяни активно рухаються у зазначеному напрямку, сьогодні можна говорити про наявну перспективу нормативно-правового врегулювання цього питання: затверджено положення про електронні освітні ресурси (наказ МОНмолодьспорту від 01.10.2012 р. №1060). У ньому визначено поняття електронних освітніх ресурсів (далі – ЕОР), їх види, порядок розроблення й упровадження [9]. Досягненням нормотворчої роботи також є прийняття розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні», де вперше у чинному законодавстві використовується поняття електронної освіти [10]. Проте оприлюднений (лютий 2013 р.) для обговорення проект Концептуальних засад розвитку електронної освіти в Україні, де визначалися як основні проблеми, так і засади створення умов для досягнення європейських стандартів якості освітніх послуг та рівних умов доступу до них на основі використання інформаційно-комунікаційних технологій, не отримав подальшого розвитку [11].

Фахівці ЮНЕСКО вважають, що e-Learning– це навчання за допомогою Інтернет і мультимедіа [1; 5].

Представники ж Американської асоціації дистанційного навчання (United States Distance Learning Association) найбільш повно розмежовують поняття дистанційного, он-лайн, електронного навчання, а також такого, яке базується на використанні мережі, комп'ютера, технологій. Цікава точку зору Д.Моррісона, який дає деталізоване визначення електронному навчанню «ЕН – тривала асиміляція (засвоєння) знань і навичок дорослими, що стимулюється синхронними (відео-конференції, віртуальні заняття, швидкісний обмін повідомленнями) чи асинхронними (електронна пошта, текстові матеріали. аудіо- та відео-записи, тощо) засобами, впровадженими та регульованими за допомогою і з використанням технологій Інтернет» [3, с. 4-5].

Український науковець Т. Пушкарьова розширює це поняття таким чином: «е-освіта базується на використанні інформаційно-комунікаційних технологій, технологій мультимедія й Інтернету з метою створення системи масового навчання і перепідготовки населення, підвищення якості освіти за рахунок покращення доступу до ресурсів і сервісів, а також віддаленого обміну знаннями і сумісної праці»[13, с. 16].

На думку С.О. Семерікова [14, с. 109–110], електронне навчання є інноваційною технологією, спрямованою на професіоналізацію та підвищення мобільності тих, хто навчається, і на сучасному етапі розвитку ІКТ воно може розглядатися як технологічна основа фундаменталізації вищої освіти.

На сьогодні існує велика кількість тлумачень цього поняття із акцентом на інших аспектах, що пояснюється високою динамікою змін технотехнологічної бази електронної освіти, технологій навчання та педагогічних теорій, а відповідно і етапами розвитку електронної освіти, що представлені у таблиці1.

Систематизовані та узагальнені статистичні дані, факти щодо розвитку електронної освіти (ринку послуг, загальних трендів, грамотності населення та нових професій, тенденції та їх ранжування, проблеми, події, життєвий цикл інновацій, нові ролі викладача) представив на порталі громадських експертів В.М. Кухаренко, відомий український науковець та досвідчений практик в галузі е-освіти у статті «Тенденції розвитку електронної освіти у 2015» [12]. У таблиці 2 пропонуються узагальнені дані [4; 11] щодо еволюції інформаційних технологій та розширена автором інформація стосовно педагогічних теорій, що є важливим з огляду на концептуальні зміни в організації нової освітньої моделі.

Концепція електронного навчання e-Learning 2.0, що базована на інструментах, в яких комбінується проста розробка контента, поширення через веб і вбудовані засоби спільної роботи, трактується як соціальна революція. Розподілення файлів, відкрите та вільне програмне забезпечення, ліцензії Creative Commons для контенту вже розглядаються сьогодні як невід'ємні умови для створення і розвитку існуючих та майбутніх освітніх мереж.

Вищезазначені теорії тільки задають основні вектори розвитку електронної освіти, за кордоном успішно заявили про себе також наступні педагогічні підходи у впровадженні е-освіти:

Таблиця 1

Етапи розвитку електронної освіти

Етап	Роки	Технотехнологічна складова
1	20-50-ті рр. XX ст.	Механічні, електромеханічні та електронні індивідуалізовані пристрої, за допомогою яких подавався навчальний матеріал та виконувався контроль і самоконтроль знань (технологія програ-мованого навчання)
2	50-80-і рр. XX ст.	Широке впровадження ЕОМ у практику, створення інтелектуа-льних та комп'ютерно-орієнтованих систем навчання, комп'ютерна підтримка навчального процесу, комп'ютерні сис-теми контролю знань, створення спеціалізованого програмного забезпечення
3	з 80-х рр. XX ст.	Поява комп'ютерних мереж та персональних комп'ютерів, вико-ристання спільних та розподілених ресурсів, Web-технологій тощо

Джерело: [14, с. 103–105] та узагальнено автором

Таблиця 2

Еволюція інформаційних технологій

Роки	Технологія	Педагогічна теорія
1980-1999 рр.	Ресурси мультимедіа, Веб, навчальні об'єкти, LMS, мобільні пристрої, навчальне проектування	**Біхевіоризм** – наука про поведінку людей як механічних, машиноподібних актів, основа – механістичний матеріалізм; поведінка людини у своїй основі визначається не внутрішніми психічними процесами, а механічними впливами зовнішнього середовища за принципом «стимул – реакція». **Когнітивізм** – міждисциплінарний науковий напрям, у якому спільно використовуються комп'ютерні моделі, взяті з теорії штучного інтелекту, і експериментальні методи, узяті з психології і фізіології вищої нервової діяльності, для розробки точних теорій роботи людського мозку
2000-2007 рр.	Ігрові технології, відкриті освітні ресурси, соціальні медіа, Веб 2.0, віртуальні світи, електронні книги та смарт пристрої	**Конструктивізм** – абстрактна наука, що вивчає конструктивні процеси, людську здатність здійснювати їх і їх результати, спрямований на суто технологічні моделі структур, на поєднання різнорідних компонентів цього матеріалу. Характеризується ставленням учнів до навчальної діяльності як до активної діяльності з конструювання власної системи знань на відміну від їх отримання або набуття.
2008-т.ч.	cMOOC, навчальна аналітика, xMOOC	**Коннективізм** – теорія навчання в цифрову епоху. Основні ідеї: знання розподіляються в інформаційній мережі, і можуть зберігатися в різних цифрових форматах. Мережа перестає бути середовищем передавання інформації або транспортним каналом доставляння знання, а перетворюється на місце постійного перебування людей, де вони вирішують проблеми колективно, у той час як фізичне місцезнаходження особистості втрачає свою релевантність.

Джерело: [4; 12] та деталізовано автором у категорії «Педагогічні теорії»

- навчання у співпраці (collaborative learning) – соціальний процес співпраці; переваги: активний обмін думками і роздумами, розвиток комунікативних навичок;
- проблемне навчання (problem-based learning) – перед студентами ставиться незнайома проблема, що заохочує студентів до пошуку інформації, отримання необхідних знань і навичок; переваги: підвищення мотивації, їх гнучкість, навички вирішення проблем та відповідальність;
- ситуативне навчання (situated learning) – створюються ситуації, що передбачають реальне розв'язання проблем учнями, роль викладача зводиться до фасилітатора (координатора);
- навчання на базі ресурсів (resource-based learning) – заохочення до використання різноманітних ресурсів задля розуміння певних концепцій, встановлення міждисциплінарних зв'язків; переваги: заохочує допитливість, активність та самостійність студентів, поєднує різні стилі навчання;
- дискурсивне навчання на базі розповіді (narrative based learning) – використовуються для передачі певної структури матеріалу, контексту, а також щоб зацікавити слухача і зробити матеріал більш пам'ятним.

Окрім організації освітнього процесу, електронна освіта для навчальних закладів це й управління освітнім процесом, й автоматизація документообігу, а також організація інтерактивної взаємодії. Мережні технології, висока якість та підвищення апаратнопрограмного забезпечення уможливили створення професійних середовищ та систем для надання освітніх послуг і реалізації різних видів формальної (організованої) та неформальної (спеціально не організованої) освіти. На жаль, це питання не врегульовано належним чином на законодавчому рівні, тому вищі заклади освіти вимушені самостійно розробляти і впроваджувати використання електронної освіти у процес навчання. Вищезазначені фактори окреслили перспективи створення електронних освітніх систем (ЕОС) як нових дидактичних ресурсів, адекватних новітнім методикам навчання, що є одним із напрямів модернізації професійної освіти. На основі вищезазначеного можна стверджувати, що поняття «електронна освітня система» багатокомпонентне і поліфункціональне та включає такі сервіси:

- комунікаційні (миттєві повідомлення, форуми, електронна пошта, блоги, Вікі-ресурси, голосування, створення груп для спільної роботи, ауді- і відео конференції, вебінари);
- інструменти для оцінювання (опитування, анкетування, тестування, журнал успішності);
- контент (групові та персональні сховища документів, словники, новинні потоки тощо).

Водночас електронна освітня система закладу освіти є інструментом для соціальної взаємодії, позиціонування в глобальному інформаційному просторі, що сприяє позитивному іміджу закладу та його конкурентоспроможності.

Як одностайно заявляють зарубіжні і українські науковці, розвиток ЕОС можливий за умови його наповнення якісним контентом. Отже, якість корпоративної ЕОС частково залежить від персонального освітнього середовища (Personal Learning Environment – PLE) викладача. Персональний освітній простір є сукупністю електронних інформаційних ресурсів, що використовується для управлінням навчанням, стимулювання навчальної активності, розвитку особистих здібностей і потреб, пошуку й опрацювання інформаційних даних і матеріалів, комунікації і співпраці. Компоненти такого середовища перебувають у постійній динаміці.

У цьому контексті перед сучасною вищою освітою постають наступні завдання: активне впровадження інноваційних освітніх практик

на основі особистісно зорієнтованого й компетентністного підходів до навчання; організація рівного доступу до якісних освітніх інформаційних ресурсів; інформатизація освіти загалом та, водночас, розроблення сукупності принципово нових моделей розвитку професійної кваліфікації викладачів. Відповідні рекомендації «розробити стандарти професійних умінь і навичок для підготовки спеціалістів, що безпосередньо займатимуться впровадженням цифрових технологій у культурну та освітньо-наукову практику; забезпечення необхідного рівня підготовки викладачів і студентів» містяться в аналітичній доповіді Національного інституту стратегічних досліджень «Формування єдиного відкритого освітньо-наукового простору України: оптимальне використання засобів забезпечення випереджального розвитку» [7].

Проведений аналіз Стандартів і рекомендацій щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти [The Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area] також свідчить, що основні види діяльності науково-педагогічного працівника сучасного університету мають бути спрямовані на створення і використання якісного контенту освітнього середовища, у тому числі й електронного.

Відповідно зростає актуальність проблеми як підвищення професійного рівня викладацького персоналу, розширення його мобільності, так і підготовки майбутніх педагогів до створення та використання електронних освітніх ресурсів. Сьогодні загальноосвітня та вища школа потребує висококваліфікованого фахівця, спроможного реалізовувати свій творчий потенціал, що забезпечить його мобільність не лише на внутрішньому, а й на загальноєвропейському ринку праці, з одного боку, та сприятиме ефективному функціонуванню та розвитку освітнього інформаційного простору, з іншого.

Закономірно, що традиційні функції викладачів (транслювання і репродукція навчального змісту і дидактичних матеріалів) при цьому заміняються цілою низкою його нових ролей: тренер, тьютор, коуч, модератор, що діє у мережевій локальній/глобальній спільноті та використовує різні типи навчання, нові web-сервіси й інструменти для реалізації якості освітнього процесу. Сучасний викладач має вміти обирати, використовувати й розробляти електронні ресурси для навчання; організовувати моніторинг навчальних досягнень з використанням сучасних технологічних рішень, а також віртуальні співробітництво/супровід і комунікацію між учасниками навчального процесу; підтримувати індивідуальну траєкторію навчання та залучати учасників до спільних віртуальних проектів з урахуванням трендів розвитку електронної освіти. Реалізація цих завдань уможливлюється за умови відповідного рівня цифрової, медіа й інформаційної грамотності майбутнього викладача з урахуванням психолого-педагогічних концептів проектування ЕОР.

Проте В. М. Кухаренко зауважує про відсутність розвиненого інформаційного освітнього простору ВНЗ (у світовому рейтингу університетів Webometrics українські навчальні заклади посідають місця після другої тисячі) й низький рівень педагогічної підготовки викладачів, відсутність або слабкий розвиток персонального електронного освітнього простору на сучасному етапі. Проблемні питання щодо міждисциплінарного контексту електронної освіти й професійної педагогіки висловлюють Н. Морзе та С. Сисоєва. Значимі факти щодо використання інформаційних систем і технологій при вивченні економічних дисциплін, які свідчать також про низький рівень інформаційно-комунікаційної компетентності студентів, приводить Г.О. Ковальчук [8, с. 230-233].

Таким чином, інноваційні педагогічні практики й наукові дослідження свідчать про відсутність наступності в освітньому процесі з питань підготовки майбутніх викладачів до створення та застосування ЕОР, а також виокремили актуальність питання проектування електронного освітнього простору як складного інтегративного утворення з урахуванням правил мережевих етики та етикету, інформаційних загроз та безпеки особистості, академічної доброчесності тощо, що є суттєвими прогалинами інтелектуального, культурного потенціалу майбутніх викладачів у традиційній системі професійної підготовки.

Висновки і пропозиції. Відповідно політику вищого навчального закладу непедагогічного профілю треба спрямовувати на вирішення цих проблем створенням спеціальних курсів психолого-педагогічного циклу, спрямованих на формування у майбутніх викладачів готовності до педагогічного проектування персонального електронного освітнього простору з урахуванням основних дидактичних вимог до здійснення професійно-педагогічної діяльності в умовах інформатизації освіти. Зазначені проблеми мають свої особливості, які відрізняють їх від традиційних і які обумовлені та акцентують увагу на специфічних аспектах будови й особливостях педагогічної діяльності в умовах відкритого інформаційного простору, а це потребує подальших досліджень.

Список літератури:

1. Bates T. National strategies for e-learning in post-secondary education and training / Bates Tony – UNESCO, 2001. – 132 p.
2. Christopher Pappas. The Top eLearning Statistics and Facts For 2015 You Need To Know. [Електронний ресурс] – Режим доступа: http://elearningindustry.com/elearning-statistics-and-facts-for-2015
3. Morrison D. E-Learning Strategies. How to get implementation and delivery right first time. – Chichester: John Wiley & Sons Inc., 2003. – 409 p.
4. Reviewing the trajectories of e-learning. [Електронний ресурс] – Режим доступа: http://e4innovation.com/?p=791
5. Trenholm S. Long-Term Experiences in Mathematics E-Learning in Europe and the USA / Sven Trenholm, Angel A. Juan, Jorge Simosa, Amilcar Oliveira, Teresa Oliveira // Teaching Mathematics Online: Emergent Technologies and Methodologies – USA: Information Science Reference, 2012. – P. 238-257.

6. Закон України «Про вищу освіту» у останній редакції від 05.03. 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18
7. Здіорук С.І. Формування єдиного відкритого освітньо-наукового простору України: оптимальне використання засобів забезпечення випереджального розвитку. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/science_educational-e2f67.pdf
8. Ковальчук Г.О. Технології навчання економічних дисциплін в системі неперервної освіти: теоретико-методичний аспект / Г.О. Ковальчук. – К. : КНЕУ, 2014. – 511 с.
9. Положення про електронні освітні ресурси із змінами і доповненнями, внесеними наказом Міністерства освіти і науки України від 1 вересня 2016 року N 1061 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1695-12
10. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 трав. 2013 р. № 386-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-р
11. Проект КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ розвитку електронної освіти в Україні, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://docs.google.com/viewer?url=https%3A%2F%2Fpon.org.ua%2Fengine%2Fdownload.php%3Fid%3D493%26viewonline%3D1
12. Кухаренко В.М. Тенденції розвитку електронної освіти в 2015 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://education-ua.org/ua/analytics/438-tendentsiji-rozvitku-elektronnoji-osviti-v-2015-r
13. Пушкарьова Т. О. Електронна освіта і її розвиток в Україні / Т. О. Пушкарьова, О. М. Мельник // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2013. – № 3. – С. 16-17. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/komp_2013_3_4
14. Семеріков С. О. Теоретико-методичні основи фундаменталізації навчання інформатичних дисциплін у вищих навчальних закладах : дис. . д-ра пед. наук : 13.00.02 – теорія та методика навчання (інформатика) / Семеріков Сергій Олексійович ; Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2009. – 536 с.

Осадчая О.Я.
Киевский экономический университет имени Вадима Гетьмана

ИСТОРИКО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ КОНЦЕПТЫ РАЗВИТИЯ ЭЛЕКТРОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ В КОНТЕКСТЕ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ

Аннотация
Исследован историко-педагогический концепт развития электронного образования. Уточнена сущность понятия электронное образование и этапы его развития, приведены статистические данные рынка услуг электронного образования. Проанализированы нормативно-правовые акты информатизации образования. Рассмотрены перспективные педагогические теории для создания электронных образовательных ресурсов. Определены направления подготовки будущих педагогов к использованию сервисов электронного образования в профессиональной деятельности.
Ключевые слова: электронное образование, электронные образовательные ресурсы, педагогические теории, электронная образовательная система, будущие педагоги, специальные курсы.

Osadcha O.Y.
Kyiv National Economics University named after Vadym Hetman

HISTORICAL AND PEDAGOGICAL CONCEPT OF DEVELOPMENT OF ELECTRONIC EDUCATION IN THE CONTEXT OF PREPARATION OF FUTURE TEACHERS

Summary
The historical and pedagogical concept of the development of electronic education is studied. The essence of the concept of electronic education and the stages of its development is specified, statistical data of the market of electronic education services are given. The normative and legal acts of informatization of education are analyzed. Perspective pedagogical theories for creation of electronic educational resources are considered. The directions for the preparation of future teachers for the use of e-learning services in professional activities have been determined.
Keywords: electronic education, electronic educational resources, pedagogical theories, electronic educational system, future teachers, special courses.

УДК 371.13.81

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МЕНЕДЖЕРІВ В США

Палінчак В.М
Ужгородський національний університет

Стаття присвячена розгляду проблем менеджменту. Визначено зміст поняття «менеджмент». Розглянуто основні наукові підходи до професійної підготовки менеджерів у вищих навчальних закладах США. Проаналізовано деякі методи і форми професійної підготовки менеджерів. Значна увага звертається на аналіз особистісно-професійних властивостей менеджерів, які необхідні їм у забезпеченні професійної діяльності. Підкреслюється значимість американського досвіду у галузі менеджменту і професійній підготовці фахівців для України.
Ключові слова: США, менеджмент, професійна підготовка, наукові підходи, методи.

Постановка проблеми. Управління (або «менеджмент») – специфічний вид діяльності, спрямованої на досягнення певних передбачених цілей виробничо-господарською організацією (підприємством), яка функціонує в ринкових умовах, шляхом раціонального використання її матеріальних, трудових і фінансових ресурсів. Ефективний менеджмент забезпечує досягнення високих результатів діяльності.

Загальноприйнятим у науковій літературі є погляд, згідно з яким фундатором концепції управління як специфічного виду діяльності є американський менеджмент, який створив образ менеджера-професіонала в галузі організації та управління, сформував найбільшу у світі управлінську інфраструктуру, вклав кошти в розвиток і популяризацію ідей менеджменту в країні й за кордоном. Його провідне значення у світі, вплив на розвиток теорії і практики управління безперечні. Саме тому вивчення американського досвіду управління і підготовки управлінських кадрів набуває актуальності для України в умовах реформування вітчизняної економіки, переходу її на інноваційний шлях розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Різні аспекти менеджменту активно досліджуються вітчизняними вченими (Б. Андрушкін, І. Кулініч, Л. Орбан-Лембрик, Я. Стрельчук, Ф. Хміль, В. Яковенко та ін.). У вітчизняній педагогічній літературі висвітлюєся стан, розвиток і досвід освітньої системи США (В. Кремень, Л. Огівко, О. Романовський, М. Степко, О. Тарасова та ін.) Однак сучасні підходи до професійної підготовки майбутніх менеджерів у вищих навчальних закладах США не були предметом окремого глибокого наукового пошуку.

Метою статті є аналіз сучасних підходів до професійної підготовки майбутніх фахівців менеджменту в США.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукової літератури свідчить, що серед учених відсутня єдина позиція стосовно розуміння управління (менеджменту). У відомій праці М.Х. Мескона, М. Альберта, Ф. Хедоурі «Основи менеджменту» менеджмент розглядається як уміння досягати поставленої мети, використовуючи працю, інтелект інших людей, як галузь знань, які допомагають здійснити цю функцію, а також в значенні мистецтва управління, яке проявляється в нестандартності, оригінальності рішень, швидкій реакції, імпровізації [1].

Термін «управління» в США використовується стосовно таких основних сфер: управління системами машин, технологічними процесами; управління діяльністю групи, колективу, який вирішує певне завдання; управління процесами, які відбуваються в живих організмах.

Часто «управління» використовується в дуже вузькому значенні. Наприклад, існують суттєві відмінності в програмах у процесі професійної підготовки фахівців менеджменту для різних галузей : «Державне управління», «Державна політика і управління», «Бізнес-управління» та ін.

Менеджерська діяльність пов'язана з аналізом і діагностикою ситуацій, визначенням основних завдань, тенденцій; висуненням управлінських альтернативних варіантів дій, оцінкою кожної альтернативи, визначенням найбільш адекватних вимогам дій; розробкою конкретного курсу (програми дій), який був би найбільш ефективним. Все це передбачає наявність в сучасного менеджера багатьох специфічних професійних та особистісних якостей і вмінь. Серед них найбільш важливими є: уміння керувати, взаємодіяти з людьми, що передбачає: високий рівень розвитку комунікативних здібностей, емпатію, об'єктивність, толерантність, лідерські якості, креативність; здатність створювати цілісну картину навколишньої дійсності, що передбачає: вміння відчувати політичний клімат та економічну ситуацію, вміння формувати позитивну громадську думку, прогнозувати розвиток; здатність мислити чітко і ясно, що передбачає: творчу уяву, цілісність та аналітичність мислення, інтуїцію, відчуття реальності, здатність приймати правильні рішення; здатність успішно завершувати справу, що передбачає : високий рівень саморозвитку і самомотивації, ентузіазм, амбіційність, здоровий глузд, адаптивність; особистісна зрілість, що передбачає: професійність, адекватну самооцінку, чітке усвідомлення сильних і слабих сторін, прагнення до самовдосконалення, етичну поведінку, лояльність, стресостійкість.

Менеджер також повинен мати широкий світогляд, бути хорошим психологом, добре відчувати ризики, вміти проводити маркетингові дослідження.

Деякі американські вчені (Д. Ліммерк, Б. Куінгтон) зосередили увагу на пріоритетних індивідуально-особистісних якостях менеджера : нестандартне мислення, допитливість, винахідливість, емоційна стійкість, відкритість, гучкість,

самоорганізованість, обов'язковість, ергійність, відповідальність, комунікативність та інші.

Ф. Вудкок наголошує на важливості здатності менеджера управляти собою, правильно розпоряджатися власним часом, вміти ставити мету і домагатися її досягнення, здатності швидко і ефективно вирішувати будь-які проблеми, гнучко реагувати на зміни ситуації, ефективно впливати на людей, допомагати співробітникам, створювати групи для виконання завдань, вміло використовувати людські ресурси, швидко засвоювати нові методи роботи, формувати нові уміння і навички .

Більшість американських учених підкреслюють важливість етичних вимог в менеджменті, що передбачає необхідність дотримуватися загальних норм моральної поведінки, прийнятих в даному суспільстві, і норм професійної етики. До цих норм зазвичай відносять: виконувати обіцянки, грати за правилами, використовувати чесні методи в конкурентній боротьбі, дотримуватися конфіденційності, отримувати прибутки без руйнування середовища тощо.

Всі вищезгадані якості зумовлюють успішність діяльності менеджера і, на думку вчених, повинні формуватися в процесі професійної підготовки менеджерів у вищих навчальних закладах.

Характеризуючи особливості підготовки фахівців економіки та управління у ВНЗ США, вчені звертають увагу на поєднання чотирьох підходів: педагогічного, змістового, методичного, дефініційного. Педагогічний підхід полягає в обов'язковій безпосередній участі студентів у самому процесі викладання, так званому активному навчанні, яке не лише руйнує бар'єр між викладачем і студентами, а й сприяє та спонукає студентів до формування свого власного ставлення до проблеми, що розглядається, з використанням набутих раніше знань. Сутністю змістового аспекту викладання економіки є використання таких моделей, які не лише відтворюють виключно економічні аспекти сучасного життя, а й зображають їхній зв'язок із політичними та соціальними подіями, що є невід'ємною частиною проблеми. Це дає можливість підготувати студентів до комплексного вивчення важливої економічної проблеми. Методичний підхід, що використовується американськими педагогами, полягає в поєднанні ознайомлення студентів із реаліями економічного світу і навчання їх методам аналізу та інтерпретації економічних явищ. В рамках цього підходу наголошується також на доцільності поєднання викладання економіки з висвітленням соціальних, політичних і культурних чинників, завдяки чому розширюються кругозір студентів, їх політично-соціальна компетентність. Дефініційний підхід викладання економіки пов'язаний насамперед із визначенням (дефініцією) власне економіки. Якщо за класичним визначенням економіка – це наука про розподіл обмежених ресурсів відповідно до необмежених потреб, то в сучасній американській вищій школі економіка визначається як наука про взаємодію людей для забезпечення себе та суспільства товарами й послугами. Такий підхід дає можливість розглянути економічні механізми з боку соціального аспекту життя [2].

Слід підкреслити, що американська вища школа у підготовці менеджерів використовує найрізноманітніші форми і методи. Причому, впродовж останніх десятиріч особливо інтенсивно йде пошук більш ефективних форм і методів навчання. Спрямованість цих пошуків зводиться до спроби змінити традиційну модель: «професор говорить, студент слухає», тобто суттєво переглядається роль лекції у професійній підготовці фахівців.

Цікаво відзначити, що, на думку багатьох сучасних вчених, лекція не зовсім демократична форма спілкування. Вона передбачає, що лектор знає все, а студент не знає нічого. Можливо, це зв'язано певним чином з культурними і світоглядними основами, характерними для США. Крім цього, існують і суто педагогічні причини, які спонукають до переосмислення лекційної форми як домінуючої в навчальному процесі. Традиційна лекція орієнтована в основному на передачу інформації. Інтелект студента при цьому задіяний далеко не повністю. Часто він тільки пасивно сприймає інформацію. Та все ж традиційний метод лекції поки що відіграє важливу роль у підготовці управлінських кадрів. Лекції в США читаються для потоків, що нараховують іноді до тисячі студентів, однак ця форма значно відрізняється від лекції в нашому розумінні. Студенти не конспектують монолог викладача – конспекти їм роздаються. Лекція в американському університеті ведеться в поєднанні з методом сократівської бесіди. Професор просто стоїть перед аудиторією і традиційно веде розмову зі студентами. Цей метод використовується в більшості бізнесшкіл, зокрема в Карнеґі Мелон GSIA та Йєльській школі менеджменту. Прихильники цього методу заявляють, що існують дуже обмежені можливості для студентів отримати теоретичні та концептуальні знання й пояснення безпосередньо в діловому секторі. Хоча читанню лекцій, як стверджує американський науковець Г. Глейтман, часто не надається належної уваги, проте виявляється, що цей вид роботи залишається дуже ефективним методом навчання, який має свої переваги. Читання лекції є апробованим та ефективним засобом передачі інформації, особливо коли в наявності є багато чи, навпаки, небагато надрукованого доступного навчально-методичного забезпечення. Це також дуже ефективне знаряддя передачі та формування позитивного інтересу до матеріалу, що викладається [3, с. 123-127].

Експерименти, спрямовані на пошук нових форм навчання розпочалися в США зі зміни навчального середовища у вищих навчальних закладах. Зауважимо, що в американській вищій школі набагато більше уваги звертають на комфортні умови навчання, ніж в Україні. В навчальних приміщеннях повинен дотримуватися оптимальний температурний режим, стільці мають бути зручними, а декор приємним. На думку американських психологів, традиційна обстановка лекційних аудиторій має авторитарний вигляд: кафедра для лектора, напроти – ряди студентів, розташованих на стаціонарних робочих місцях. Було вирішено змінити вигляд класних кімнат. Сьогодні найчастіше студенти сидять пів-

колом біля викладача, робочі столи і стільці можна за необхідності переставляти в будь-якому порядку, що сприяє інтерактивності навчального процесу.

Дослідження навчального процесу в США свідчить про наявність чітких тенденцій переходу до інтерактивного навчання, що відкриває нові можливості для взаємодії викладача і студентів, а також студентів між собою. В центрі інтерактивного навчання – ідея про те, що процес навчання є таким же важливим, як і результат. В такому випадку цінність навчального курсу базується на процесі здобування знань і досвіду, а не простому акумулюванні окремих фактів [4].

Серед інтерактивних методів широко використовуються рольові і ділові ігри, тренінги, метод проектів.

Є підстави вважати, що найбільш популярним у педагогічній практиці підготовки менеджерів є кейс-метод, або метод вивчення конкретних ситуацій (МКС). Його було започатковано в Гарвардській школі бізнесу ще в 1921 р., активно він почав використовуватися в останні десятиріччя. Цей метод дає змогу через колективну творчу дискусію на прикладі конкретної абсолютно правдивої ситуації, що містить оригінальний практичний досвід, виробити у слухачів цілком конкретні практичні навички.

У найбільш загальному вигляді метод конкретних ситуацій (МКС) являє собою опис дійсних подій, що мали місце в процесі управлінської діяльності, ведення бізнесу в словах, цифрах і образах. Це ніби «зріз» цього процесу, фіксація його динаміки в певних часових межах, що ставить студента перед вибором шляхів вирішення проблем і подальших дій.

Відповідно до цього методу студенти аналізують і обговорюють реальні управлінські ситуації. Вони ставлять себе на місце менеджерів, описаних в «ситуації», аналізують різні складові проблеми і рекомендують можливі варіанти її вирішення. Навчальні завдання містять той же об'єм незавершеної інформації, який був доступний менеджерам в реальному перебігу проблемної ситуації. Очікується, що після вивчення ситуації студент прийде до свого висновку, а після обговорення конкретних ситуацій (КС) в групі внесе до неї необхідні зміни. КС як метод навчання будується на відтворенні шляхом моделювання реальної ділової ситуації, так, щоб відображати найбільш загальне в управлінні. Конкретні ситуації та їх обговорення в аудиторії дають можливість ознайомлення з численними підходами до вирішення проблеми з позицій різного знання справи, досвіду, спостережень відносно розглянутої проблеми. Те, що кожен учасник процесу приносить із собою в групу для визначення і формулювання ситуаційної проблеми, для її аналізу і вироблення рішення, може бути дуже важливим.

КС дозволяє «зібрати» знання багатьох управлінських дисциплін і розділів менеджменту воєдино, здійснюючи на практиці міждисциплінарний підхід до змісту освіти і надаючи можливість як в цілому, так і вибірково інтенсивно обговорювати широке коло проблем.

Не можна не відзначити таку особливість професійної підготовки фахівців у США, як максимальна індивідуалізація навчання. Американські психологи й педагоги виробили чіткий механізм здійснення індивідуального навчання майбутніх бізнесменів і менеджерів. Його особливості полягають у: 1) відсутності жорстких термінів часу, виділених на вивчення курсу, що дозволяє студенту просуватися у студіюванні навчального матеріалу зі швидкістю, яка відповідає його здібностям; 2) суворій вимозі повного засвоєння матеріалу, за якої перехід до нових тем можливий тільки після засвоєння попередніх; 3) складанні програми навчання самим студентом за допомогою комп'ютера та під методичним керівництвом викладача; 4) використанні лекцій тільки як форми спрямування у навчанні (а не як основного джерела інформації); 5) необхідності самостійного навчання, критичного мислення при засвоєнні матеріалу, творчого підходу до навчального процесу; 6) підвищеної ролі письмових робіт; 7) використанні спеціального персоналу методистів-консультантів (інспекторів) для багаторазової перевірки знань, негайного підведення підсумків роботи студента, корекції спрямування самостійного навчального процесу, керівництва та нагляду за процесом отримання знань. Система індивідуального навчання прищеплює навички самостійної роботи, «вчить студентів навчатися», дозволяє використовувати старшокурсників в якості консультантів (інспекторів) для допомоги молодшим студентам у самостійному навчанні.

Позитивні риси й переваги системи індивідуального навчання докладно висвітлив науковець О. Романовський. Перша й, можливо, найголовніша перевага полягає в тому, що така система знімає проблему стресових ситуацій, які виникають в американських ВНЗ зі студентами під час їхнього навчання. Проблема стресів є дуже важливою для вищої школи США: їх зазнають майже всі студенти, і викликано це здебільшого стислими термінами, відведеними на засвоєння матеріалу, складання заліків та іспитів. Студенти зазнають стресів незалежно від рівня попередньої підготовки, здібностей, сімейних умов, стану здоров'я тощо. Найчастіше вони виникають унаслідок психологічних перевантажень, що спричиняються необхідністю засвоювати великі обсяги нового фактичного матеріалу, самостійно планувати свій час і фінансові ресурси, ефективно їх використовувати, своєчасно складати заліки та іспити. Другою перевагою є право студента завжди отримати консультацію та індивідуальну допомогу. Третьою – його право складати залік або іспит з матеріалу, що вивчається, тільки тоді, коли студент його засвоїть і буде готовий до складання заліку або іспиту. Така система визнана в США «безстресовою», вона зменшує відсів студентів і не калічить їхніх доль [5, с. 116-117].

Висновки. Вища школа США перебуває в пошуках нових ефективних форм і методів професійної підготовки менеджерів, переходу до інтерактивних методів навчання, індивідуалізації навчального процесу. Всі ці питання мають важливе значення для України і вимагають подальшого дослідження.

Список літератури:

1. Мескон М. Х., Альберт М, Хедоури Ф. Основы менеджмента / Пер. с англ. / М. Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедуори. – М. Дело, 1992. – 702 с.
2. Каверина Э. Ю. Тенденции развития высшего образования США: Дис. ... канд. экон. наук: 08.00.14 / Элина Юрьевна Каверина. – М., 2007. – 246 с.
3. Gleitman G. The process of the activation of the education in Universities / G. Gleitman, J. Y. Herring-Smith. – New York: Longmann & Sons, 2007. – 242 p.
4. Bly R. W. Advertising Manager's Handbook / R. W. Bly. – Prentice Hall Englewood Cliffs, NJ, 1993. – 800 p.
5. Романовський О. О. Теорія і практика зарубіжного досвіду в підприємницькій освіті України: Монографія / О. О. Романовський. – К.: Деміур, 2002. – 399 с.

Палинчак В.М.
Ужгородский национальный университет

НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ МЕНЕДЖЕРОВ В США

Аннотация
Статья посвящена рассмотрению проблем менеджмента. Раскрыто содержание понятия «менеджмент». Рассмотрены основные научные подходы к профессиональной подготовке менеджеров в высших учебных заведениях США. Проанализированы некоторые методы и формы профессиональной подготовки менеджеров. В статье значительное внимание уделено анализу личностных и профессиональных качеств менеджеров, необходимых в их профессиональной деятельности. Подчёркивается значение американского опыта в сфере менеджмента и профессиональной подготовки менеджеров для Украины.
Ключевые слова: США, менеджмент, профессиональная подготовка, научные подходы, методы.

Palinchak V.M.
Uzhgorod National University

SCIENTIFIC APPROACHES TO THE PROFESSIONAL TRAINING OF MANAGERS IN USA

Summary
This article deals with the problem of management. The meaning of the term «management» is defined and the most important scientific approaches to the professional training of managers are considered. Some popular methods and forms of professional training of future managers are analyzed. Considerable attention is paid to highlighting of the main professional skills and personal features of modern managers in the field of their professional activity. The importance of American experience in the development of modern paradigm of management and professional training in Ukraine has been found out.
Keywords: USA, management, professional training, scientific approaches, methods.

УДК 371.134:364

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Повідайчик О.С.
Ужгородський національний університет

У статті проаналізовано основні етапи становлення системи соціальної роботи як дослідницької професії в зарубіжних країнах. Визначено особливості формування готовності майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької роботи у вищих навчальних закладах на різних етапах. Перший етап охарактеризовано як період становлення соціальної роботи як професії, другий – розвиток системи професійної підготовки соціальних працівників і уніфікація вимог до неї, третій етап відзначається визнанням дослідницької складової обов'язковим компонентом професійної підготовки соціальних працівників. Визначено низку характерних тенденцій зарубіжного досвіду підготовки соціальних працівників до дослідницької діяльності на сучасному етапі. Основними з них є: забезпечення фундаменталізації професійної підготовки, залучення до викладацької діяльності висококваліфікованих фахівців, максимальне наближення змісту навчальних дисциплін до потреб практики.

Ключові слова: етапи становлення соціальної роботи, науково-дослідницька діяльність, готовність до науково-дослідницької роботи, зарубіжний досвід підготовки соціальних працівників, навчальні програми.

Постановка проблеми. Характерною особливістю останніх десятиліть в нашій країні, поряд з корінними перетвореннями в соціально-економічній та політичній сферах, є розвиток соціальної роботи як нового виду професійної діяльності, покликаної забезпечувати зростання якості життя людей. Водночас аналіз становлення вітчизняної системи соціальної роботи та підготовки фахівців засвідчує, що вона може розвиватися тільки за умови здійснення дослідницької роботи та вироблення нових знань, які формують наукове підґрунтя професії.

Одним із напрямів удосконалення системи професійної підготовки соціальних працівників до здійснення науково-дослідницької роботи (НДР) є звернення до зарубіжного досвіду та інновацій у цій сфері і використання прогресивних ідей у вітчизняному освітньому просторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Впродовж останніх років науковці активно розробляють теоретико-методологічні аспекти соціальної роботи як наукової теорії і професійної діяльності (А. Абботт, М. Болдуін, І. Звєрєва, А. Капська, Д. Крамер, М. Лукашевич, У. Лоренц, Н. Максимова, М. Пейн, Ф. Родрігес, С. Шардлоу та ін.). Проблеми професійної підготовки соціальних працівників досліджують О. Безпалько, О. Бартош, Л. Віннікова, П. Гусак, М. Доел, Ч. Застору, О. Карпенко, І. Ковчина, Л. Міщик, В. Поліщук, Б. Шиффер та ін. Разом з тим, вивчення історико-педагогічної літератури, присвяченої становленню соціальної роботи в США, Великобританії, Німеччині, Швеції та інших країнах засвідчує, що та роль, яка відводиться дослідницькій складовій професії і, відповідно, рівню підготовки фахівців, варіюється в розрізі країн і залежить від традицій соціальної допомоги, особливостей професійної підготовки соціальних працівників.

Метою статті є вивчення проблеми становлення системи соціальної роботи як дослідницької професії і особливостей формування готовності майбутніх соціальних працівників до НДР у вищих навчальних закладах зарубіжних країн.

Виклад основного матеріалу дослідження. Узагальнюючи результати досліджень С. Бісмана, Т. Дьячек, А. Козлова, М. Пейна, В. Поліщук, Х. Сведнера, В. Фірсова, Т. О'Хара, Є. Холостової, Т .Шаніна та ін., можна виокремити три основні етапи становлення соціальної роботи як дослідницької професії та підготовки майбутніх соціальних працівників до реалізації дослідницької функції в системі вищої професійної освіти зарубіжних країн:

– I етап (кінець XIX – початок XX ст.) – становлення соціальної роботи як професії;

– II етап (середина 30-х – середина 60-х років XX ст.) – розвиток системи професійної підготовки соціальних працівників і уніфікація вимог до неї;

– III етап (середина 60-х рр. XX ст. – до теперішнього часу) – визнання дослідницької складової обов'язковим компонентом професійної підготовки соціальних працівників і закріплення цього статусу в нормативних документах (стандартах, навчальних планах і програмах, вимогах до рівня дослідницької підготовки випускників).

Розглянемо більш детально визначені етапи.

I етап (становлення соціальної роботи як професії). Аналіз наукових джерел з історії розвитку соціальної роботи та її дослідницької складової засвідчує, що потреба в оволодінні навичками НДР усвідомлювалася соціальними працівниками зарубіжних країн в міру становлення професії [1]. Вчені Р. Баркер, Дж. Грей, Б. Джонсон, М. Пейн та ін., які досліджують історичні аспекти становлення соціальної роботи, зазначають, що перші спроби організації незначних досліджень і використання їхніх результатів у процесі надання різноманітних послуг відбувалися починаючи з кінця XIX століття, тобто в період становлення професійної соціальної роботи. В цей же час окремі функції соціальної допомоги та підтримки деяких категорій населення почали здійснюватися волонтерами (недержавними фондами, асоціаціями) в рамках світської і конфесійної благодійності [2]. Основні напрямки їхньої діяльності полягали у наданні допомоги мігрантам, дітям-сиротам, представникам національних меншин, малозабезпеченим тощо.

Поступово, в умовах розвитку професійної соціальної роботи і активізації волонтерської діяль-

ності (у США, Великобританії), виникала нагальна потреба підвищення ефективності надання соціальних послуг шляхом застосування елементів дослідницької діяльності. В деяких благодійних організаціях того часу здійснювалися стихійні спроби проводити емпіричні дослідження, результати яких використовувалися в роботі. Прикладом є діяльність руху «дружніх візитерів», які з'ясовували умови проживання окремих людей або сімей, що перебувають у стані бідності, використовуючи при цьому деякі елементи емпіричних досліджень (бесіди, спостереження, опитування та ін.). З часом для проведення таких досліджень на допомогу волонтерам були розроблені спеціальні посібники-рекомендації з викладом основних правил вивчення сімей, описом методики проведення опитувань. Окрім якісного вивчення і описання соціальних проблем використовувалися й деякі кількісні методи. Наприклад, проводилися підрахунки чисельності бідних, одиноких і старих людей, матерів-одиначок, інвалідів та ін. Здійснювалися певні оцінки потреб у продуктах харчування, одязі, предметах домашнього вжитку і засобах гігієни [2; 3; 4].

Особливу роль у розвиток досліджень у галузі соціальної роботи внесли представники руху сетльментів. Як і члени інших благодійних організацій, вони намагалися використовувати певні теоретичні засади для розробки стратегій, які б максимально підвищували ефективність їхньої діяльності. Зокрема, вона базувалася на концепції, умовно названій «Три Р»: дослідження (research), реформа (reform), проживання за місцем роботи (residence). Представники руху сетльментів визнавали науковий підхід до вивчення проблеми бідних в цілому, а не становища окремої знедоленої людини. Дослідження надавали інформацію про економічну, політичну і соціальну ситуації в робочих районах індустріальних центрів. Як наслідок – результати їхніх досліджень свідчили про системний, а не індивідуальний характер проблеми бідності.

Прикладом такого дослідження є наукова робота, ініційована С. Вортон із сетльменту Філадельфійського Коледжу і реалізована афроамериканцем В. Дюбойс. Опублікована в 1897 р. праця «Філадельфійський негр: соціальне дослідження» стала першою спробою засвідчити важке становище афроамериканців. У ній також вказувалося на структурний характер соціальних проблем найбідніших верств суспільства. Були здійснені й інші дослідження, які отримали загальнонаціональний резонанс. Зокрема, «Карти і документи Хулл Хаус» (1895 р.) – це дослідження було присвячено вивченню стану мігрантів у Чикаго і виявило їхні основні соціально-економічні проблеми. У 1898 р. в Бостоні Р. Вудсом була опублікована робота «Міська пустеля», яка також фокусувалася на проблемах мігрантів та їхній бідності [5].

Отримані під час досліджень дані стали потужним аргументом впливу на владу і громадськість. Ці результати наукових розвідок сприяли також залученню значних фінансових коштів на організацію притулків, їдалень, різних соціальних служб для дітей і молоді.

В 1928 р. на Мілфордській конференції соціальних працівників у США було проголошено три основні дослідницькі складові практики соціальної роботи: 1) розуміння і визнання філософських основ, які визначають мету, етику і особливості дослідницького підходу в соціальній практиці; 2) всебічне вивчення з використанням наукових методів соціальних проблем клієнта і тільки після цього – вибір відповідного виду допомоги; 3) дослідження індивідуальних особливостей клієнтів і розвиток професії через узагальнення проблемних ситуацій, вибудовування їх типологій і т.д., але за умови адекватного поєднання наукового підходу і накопиченого досвіду [1].

Таким чином, в процесі становлення професії соціальної роботи в зарубіжних країнах дослідницька складова набувала все більшого значення, а це в свою чергу зумовлювало необхідність цілеспрямованого навчання майбутніх соціальних працівників методам і засобам дослідницької діяльності. При цьому, під науково-дослідницькою роботою соціальних працівників будемо розуміти особливий вид інтелектуально-творчої діяльності, який виникає в результаті функціонування індивідуальних механізмів пошукової активності і передбачає самостійне дослідження, спрямоване на теоретичне й експериментальне вивчення явищ і процесів, обґрунтування фактів, виявлення закономірностей за допомогою наукових методів пізнання [6].

ІІ етап (розвиток системи професійної підготовки соціальних працівників і уніфікація вимог до неї).

У багатьох європейських країнах підготовка соціальних працівників почала організовуватися вже з на межі ХІХ – ХХ ст. Так, однією з перших шкіл соціальної роботи був заклад, заснований у 1896 р. у Великобританії під патронажем Товариства благодійних організацій. До 1903 р. це Товариство відкрило Школу соціології, яка в 1912 р. була трансформована в Департамент соціальних наук і управління (після об'єднання з Лондонською Школою економіки) [7, с. 6]. До початку Першої світової війни курси і школи соціальної роботи функціонували в Австрії, Франції, Німеччині, Швеції, Великобританії, Нідерландах, Швейцарії. Однак, як зазначають Х. Сведнер і Т. Шанін, масове відкриття навчальних програм підготовки соціальних працівників відноситься до міжвоєнного періоду, коли географія їхньої професійної освіти значно розширилася. Зокрема, курсове навчання поширилося на Бельгію, Данію, Ірландію, Італію, Норвегію, Фінляндію. В цей час в країнах Західної Європи і США відбувався не тільки розвиток сфери освітніх послуг, але також розширювався перелік спеціалізацій, за якими здійснювалася підготовка соціальних працівників. Зміст навчальних програм відзначався вираженим практико-орієнтованим характером і переважно був сконцентрований на формування практичних навичок роботи з різними групами клієнтів. Більшість шкіл соціальної роботи поєднували в навчальному процесі теоретичну і практичну підготовку студентів. Перша передбачала вивчення окремих розділів соціології, психології, філософії, політології та ін. і здійснювалася на базі навчального закладу. Друга, яка називалася «польовою практикою», організовувалася в різних соціальних агентствах [8].

До середини 30-х рр. XX ст. науково-пізнавальна діяльність у практичній соціальній роботі зводилася до незначної кількості випадків вивчення соціальних проблем і носила фрагментарний характер. Однак, в цей період почали відбуватися зміни, які передбачали включення елементів дослідницької підготовки в навчальний процес соціальних працівників. Зокрема, Асоціація шкіл соціальної роботи США розробила першу навчальну програму, яка передбачала включення низки дисциплін, обов'язкових у процесі професійної підготовки фахівців соціальної роботи. З цього часу в навчальні програми починають включатися й дослідницькі курси.

На III етапі (починаючи з середини XX ст.) відбувається визнання дослідницької складової обов'язковим компонентом професійної підготовки соціальних працівників і формування відповідних нормативних документів – стандартів, навчальних планів і програм, вимог до рівня дослідницької підготовки випускників).

Визначальним чинником, що зумовив зміну вимог до професійної, а отже, й дослідницької підготовки соціальних працівників цього періоду, стало економічне зростання низки європейських країн і США. Основною ціллю соціальної роботи в цих країнах стало забезпечення загального благополуччя («welfare state»), що спричинило трансформаційні процеси в сфері соціальної освіти. Визнання ідеї соціального благополуччя як державної політики ініціювало нові стимули розвитку соціальної роботи, оскільки в «державі загального благополуччя» такі складові соціальної сфери, як охорона здоров'я, доступна освіта, наявність житла, широкий спектр особистих соціальних послуг стали розглядатися невід'ємним правом людини.

Оскільки зміст і позиції системи професійної підготовки соціальних працівників, будучи похідними від економіки і політики держави, завжди відображають соціоекономічні й політичні контексти, в яких вони розвиваються, то для задоволення підвищеного запиту на соціальні послуги вже з середини 60-х років в США і країнах Західної Європи виникла нагальна потреба у фахівцях соціальної роботи різних спеціалізацій. Це, в свою чергу, сприяло певному переформатуванню навчальних програм підготовки фахівців. З цього часу відбувається поступове посилення уваги і уніфікація вимог до шкіл соціальної роботи, більш чітко опрацьовується зміст освіти, в навчальні програми вводяться курси, спрямовані на дослідницьку підготовку майбутніх соціальних працівників.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Здійснений аналіз проблеми підготовки майбутніх соціальних працівників до дослідницької діяльності за рубежем в історичному аспекті дозволяє виокремити низку характерних для неї тенденцій, які можуть бути адаптовані у вітчизняній практиці: забезпечення фундаменталізації фахової підготовки, що виражається, зокрема, в посиленні наукового базису професії шляхом включення в навчальні програми значного обсягу теоретичних дисциплін; залучення до викладацької діяльності висококваліфікованих науковців, безпосередньо включених у дослідницький процес; максимальне наближення навчальних дисциплін до потреб суспільства, що реалізується шляхом введення в плани підготовки соціальних працівників значної за обсягом навчальної практики в соціальних агентствах, які забезпечують «дослідницький простір» для роботи студентів. Перспективою подальших досліджень вбачаємо поглиблене вивчення зарубіжного досвіду використання форм, методів і засобів підготовки майбутніх соціальних працівників до НДР і шляхи адаптації кращих ідей у вітчизняному освітньому просторі.

Список літератури:

1. Дьячек Т.П. Традиции исследований в социальной работе: опыт зарубежных стран: Учеб.-метод. пособие / Т.П. Дьячек. – Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г.Р. Державина, 2000. – 147 с.
2. Jansson B.S. The reluctant welfare state: a history of American social welfare policies. 2nd ed / B.S. Jansson. – Pacific Grove, California. – 1993. – 371 p.
3. Gray J. Learning for Transfer – the Special Case of Practicing Social Wore in Different Countries / J. Gray // Issues in Social Work Education. – 1986. – № 5(2). – P. 145–149.
4. Cournoyer B. The Social Work Skills Workbook / B. Cournoyer. – Albany, Brooks. Cole Company, 1996. – 444 p.
5. Энциклопедия социальной работы: В 3 т. – Т. 2. – М.: Центр общечеловеческих ценностей, 1993. – 454 с.
6. Повідайчик О.С. Функції науково-дослідницької діяльності в системі соціальної роботи / О.С. Повідайчик // Науковий вісник УжНУ. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. – Вип. 2 (39). – 2016. – С. 180–183.
7. Мандей Б. Обучение социальной работе в Великобритании и Северной Ирландии. Сер. «Социальная педагогика и социальная работа за рубежом» / Б. Мандей. – Вып. 2. – М.: АСОПиР, Центр соц. педагогики и соц. работы, «Социнновация». – 1991. – 76 с.
8. Royse D., Dhooper S., Rompf E. Field Instruction: A Guide For Social Work Students. 3-d ed. / D. Royse, S. Dhooper, E. Rompf. – Addison Wesley Longman, 1999. – 150 p.

Повидайчик О.С.
Ужгородский национальный университет

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ СОЦИАЛЬНЫХ РАБОТНИКОВ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Аннотация
В статье проанализированы основные этапы становления системы социальной работы как исследовательской профессии в зарубежных странах. Определены особенности формирования готовности будущих социальных работников к научно-исследовательской работе в высших учебных заведениях на разных этапах. Первый этап охарактеризован как период становления социальной работы как профессии, на втором этапе происходило развитие системы профессиональной подготовки социальных работников и унификация требований к ней, третий этап отмечается признанием исследовательской составляющей обязательным компонентом профессиональной подготовки социальных работников. Определен ряд характерных тенденций зарубежного опыта подготовки социальных работников к исследовательской деятельности на современном этапе. Основными из них являются: обеспечение фундаментализации профессиональной подготовки, привлечения к преподавательской деятельности высококвалифицированных ученых, максимальное приближение содержания учебных дисциплин с потребностями практики.
Ключевые слова: этапы становления социальной работы, научно-исследовательская деятельность, готовность к научно-исследовательской работе, зарубежный опыт подготовки социальных работников, учебные программы.

Povidaychyk O.S.
Uzhgorod National University

FOREIGN EXPERIENCE OF SCIENCE AND RESEARCH PREPARATION OF FUTURE SOCIAL WORKERS IN THE INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION

Summary
The article deals with the main stages of development of social work as a research profession in foreign countries. In the article there are determined the features of formation of readiness of future social workers to scientific and research work in the institutions of higher education at various stages. First stage is described as a period of incipience of social work as a profession, the second – as the development of system of professional preparation of social workers and unification of requirements for it, the third stage is marked as recognition of the research component as the mandatory component of the professional training of social workers. There are highlighted a number of relevant trends of foreign experience of preparation of social workers to research work nowadays. The main of them are: ensuring of fundamentalization of professional preparation, involvement into teaching highly skilled professionals, maximum approaching of the content of training courses to the needs of the practice.
Keywords: stages of development of social work, scientific and research work, readiness to scientific and research work, foreign experience of preparation of social workers, educational programs.

УДК 355.23:351.746.1

СТРУКТУРНА МОДЕЛЬ ОФІЦЕРА-ПРИКОРДОННИКА

Полюк В.С.
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького

Проведено аналіз питань моделі фахівця і на його підставі було розроблено модель офіцера-прикордонника, яка містить у собі функціональний та формуючий рівні. Розроблена модель спрямована на визначення ефективного та оптимального змісту професійної підготовки, виокремлення організаційно-педагогічних умов їхньої підготовки, а також на розробку раціональної й доцільної її технології.
Ключові слова: модель фахівця, офіцер-прикордонник, професійна підготовка, технологія, готовність.

Постановка проблеми в загальному вигляді. З метою дослідження питань пов'язаних з професійною підготовкою майбутніх офіцерів-прикордонників, яка забезпечує формування професійної готовності військовослужбовців прикордонного відомства до майбутньої оперативно-службової діяльності слід побудувати модель офіцера-прикордонника як результат такої підготовки. Так модель, на нашу думку, дозволить окреслити організаційно-педагогічні умови ефективної професійної підготовки та формування певних компетентностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Питанню ефективної професійної підготовки фахівців та визначення образу, який має бути створений в процесі навчання у вищих навчальних закладах науковцями приділяється досить багато уваги. Але вишукати найбільш ефективні шляхи покращення, інтенсифікації сформованості суб'єкта навчання як фахівця без чіткого уявлення який він має бути у результаті без його кваліфікаційної характеристики не можливо. Це безумовно стосується і вищої військової освіти.

Питаннями моделювання в процесі дослідження організації освітньо-виховного процесу приділяли увагу В. Вихрущ, І. Грязнов, В. Давидов, В. Ягупов. В сфері методичного забезпечення у процесі реалізації організаційно-педагогічних умов у різних аспектах моделювання використовували Є. Брижатий, С. Дяков, М. Недбай, Ю. Лавріков та інші. Безпосередньо питаннями моделювання особистості у різних сферах діяльності слід відзначити таких вчених як В. Векслер, І. Каньковський, О. Пономарьов,О. Смирнова, Н. Тализіна. У той же час їхні роботи не були спрямовані на моделювання фахівців прикордонного відомства.

Тому **метою статті** стало проведення аналізу підходів до побудови моделі офіцера-прикордонника та її розробка для сучасних умов, а також уточнення сутності дефініції «модель фахівця».

Виклад основного матеріалу. В процесі дослідження процесу структурування та виявлення принципів побудови моделі фахівця І. Каньковський зауважив, що передумовою, яка актуалізує ці питання є те, що існуючі кваліфікаційні характеристики, які розроблені в межах професійної державних освітніх стандартів, не задовольняють дослідників процесу ефективної підготовки фахівців. Він виокремив низку причин, а саме [1, с. 82]:

– стандарти розробляються в умовах конкретної соціокультурного ситуації, а, відповідно, кваліфікаційні характеристики адекватні тільки в період часу їхньої розробки;

– процес розробки стандартів і процес їх затвердження досить сильно рознесений за часом і на момент їх затвердження ситуація вже змінилася, і критерії, які закладено цими стандартами в модель вимагають термінового перегляду, корекції, а іноді і кардинальної та радикальної їх переробки;

– швидкоплинність сучасного світу, його динамічність стає дедалі більше, що призводить невідповідності стандартів та побудованих на їх основі моделей реальним потребам суспільства.

До цих причин, на нашу думку, слід додати не тільки впливи соціокультурних змін, а й вплив політичних та економічних змін, які досить потужно впливають на військову освіту на будь-якому кваліфікаційному рівні підготовки фахівця правоохоронних органів та збройних формувань.

Взагалі питання щодо моделі фахівця досить різняться, так розробляючи модель фахівця Ю. Лавріков позиціонує її як це відображення навчальних планів, програм, інших документів, що відзеркалюють і регламентують процес підготовки у вищому навчальному закладі. Дослідник вважає, що модель професійної підготовки фахівця в найбільш загальному вигляді є схематичним вираженням об'єму та структури знань, властивостей і навичок, необхідних для майбутньої діяльності. Побудова моделі передбачає визначення: функціональну сутність фахівця; широту його професійного профілю; професійні графічні характеристики; оцінку фахівця та прогнозу розвитку цієї діяльності на найближчу і віддалену перспективи; схеми навчальних дисциплін з урахуванням їх обсягу та співвідношення [2].

Інший погляд, що модель фахівця включає низку моделей, а саме: модель діяльності фахівця, модель підготовки фахівця, модель діяльності студента, модель прийому до вищого навчального закладу (модель абітурієнта), модель діяльності викладача [3]. Аналізуючи наукові праці [3-7] слід відзначити, що структура та зміст моделі фахівців має містити три ознаки, а саме:

– майбутнє професійне середовище;
– основні аспекти майбутньої професійної діяльності фахівців;
– кваліфікаційні характеристики та вимоги до фахівця.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що розробка моделі фахівця спрямована на забезпечення досягнення певних цілей:

– аналіз характеру та змісту сфери професійної діяльності фахівця;

– визначення необхідних знань, умінь, навичок та особистих важливих якостей, які забезпечать успішну самореалізацію фахівця у сфері професійної діяльності;

– встановлення науково обґрунтованого вектора проектування освітнього процесу, його змісту та загальної організації, що має забезпечити формування професійної готовності до діяльності;

– визначення критеріїв результативності сформованості фахівця (обсяг знань, рівень умінь, сталість практичних навичок, ступінь розвиненості особистих важливих якостей);

– забезпечення максимальної відповідності рівня здібностей до діяльності у сфері майбутньої професії та здатностей до успішної реалізації особистості в ній;

– формування і підтримка іміджу ВНЗ і авторитету його диплома, надійне забезпечення його випускникам конкурентних переваг на ринку праці [6; 8].

Треба відзначити, що науковці [1, 6] розглядаючи питання розробки моделі фахівця акцентують увагу на тому, вона будується на основі результатів системного аналізу змісту і характеру майбутньої професійної діяльності фахівця і можливих тенденцій її еволюції. Тому вона повинна відображати основні вимоги до рівня виконання фахівцем усього спектру виробничих функцій і рішення сукупності типових завдань його професійної і соціальної діяльності.

Нам імпонує позиція тих, хто вважає, що зміст освітньої програми фахівця має враховувати відображення в ньому двох боків готовності до професійної діяльності: діяльнісну і особистісну. Тому процесу створення освітньої програми передує побудова моделі діяльності фахівця і визначення на її основі моделі особистості фахівця (рис. 1).

Модель діяльності включає: перелік сфер професійної діяльності; перелік об'єктів професійної діяльності; опис основних видів професійної діяльності; перелік завдань, які вирішуються у професійній діяльності; знання теоретичного або прикладного характеру, якими оперує в своїй діяльності фахівець; шляхи вирішення виділених проблем або завдань. Модель особистості фахівця визначає необхідні якості і властивості, знання, вміння та особливості, які необхідні для успішного оволодіння родом діяльності [9].

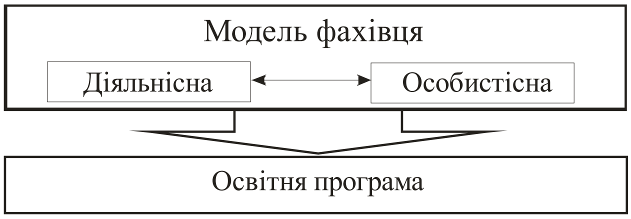

Рис. 1. Основні компоненти моделі фахівця

У структурі професійної діяльності фахівця практично будь-якого профілю, науковці виокремлюють типові функції, які складають її сутність і типові завдання, які йому доводиться вирішувати в процесі практичного здійснення цієї діяльності [7].

Аналіз сфери діяльності прикордонного відомства, доводить, що зміст завдань і функцій визначається особливостями службової діяльності та сфери діяльності. Тому структуру професійної діяльності офіцера-прикордонника може бути представлена у вигляді схеми (рис. 2).

А. С. Пономарев пропонує розглядати два рівня ієрархії моделі фахівця. Перший рівень ієрархії утворюють вимоги суспільства до професійної та соціальної компетенції фахівця і до розвитку його професійно і соціально значущі особистісні риси і якості (рис. 3).

Другий рівень ієрархії моделі фахівця утворюють вимоги щодо відносин майбутнього фахів-

Рис. 2. Загальна структура професійної діяльності військовослужбовця прикордонного відомства

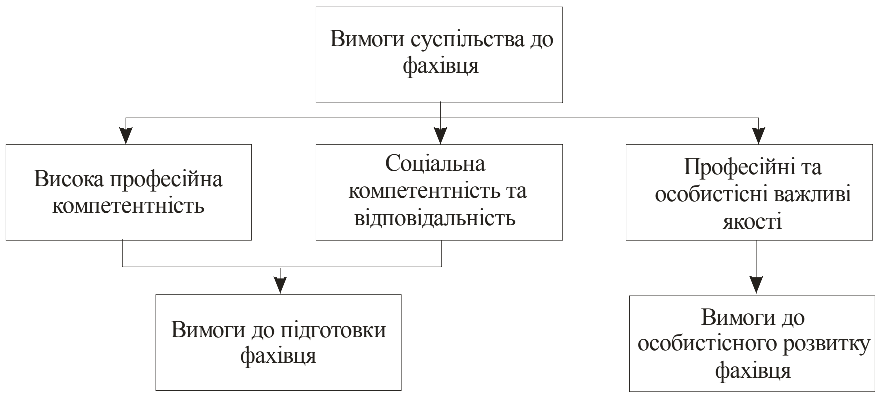

Рис. 3. Загальні вимоги до фахівця

ця з зовнішнім середовищем і тих обмежень, які вона накладає на його життя і діяльність (рис. 4). Ці обмеження у відповідній мірі виконує одночасно і регуляторну функцію, погоджуючи соціальні вимоги до фахівця з його особистими життєвим цілями, прагненнями і інтересами [6; 7].

Виходячи з досліджень науковців, слід зазначити, що підхід до побудови моделі офіцера-прикордонника повинен базуватися на системному підході до цілей його підготовки, спеціальним вимогам до професійної готовності, як інтеграції певного кола компетентностей, які визначаються сферою діяльності прикордонного відомства та особистісних важливих якостей для такої діяльності. Такий підхід дозволяє визначити раціональні способи і шляхи реалізації моделі в освітньо-виховному процесі професійної підготовки майбутнього офіцера-прикордонника до ефективного виконання службових обов'язків у майбутньому та функцій, які складають структуру його майбутньої професійної діяльності.

Серед основних принципів, котрими слід керуватися при розробці моделі спеціаліста, дослідники виокремлюють дві основні групи:

– загальнометодологічні принципи: системності, цілісності, інтегрованості, історизму, каузальності, діалектичного протиріччя і головної ланки;

– специфічні принципи: адекватності моделі, цілеспрямованих ліноцщів особистості, єдності світоглядних основ, єдності методологічних основ, забезпечення професійної і соціальної компетенції, фундаменталізації освіти і її неперервності, забезпечення загальної і професійної культури, практичної спрямованості, розвитку креативності [6; 10].

Саме це дозволяє розробити модель офіцера-прикордонника, яка надасть можливість раціонально та спрямовано формувати його професійну підготовку у процесі навчання у вищому навчальному закладі прикордонного відомства (рис. 5).

На нашу думку, з метою окреслення загальної сутності моделі слід відзначити:

– модель офіцера-прикордонника є засобом наукового пізнання майбутньої професійної діяльності і орієнтир для визначення змісту професійної його підготовки до майбутньої професійної діяльності;

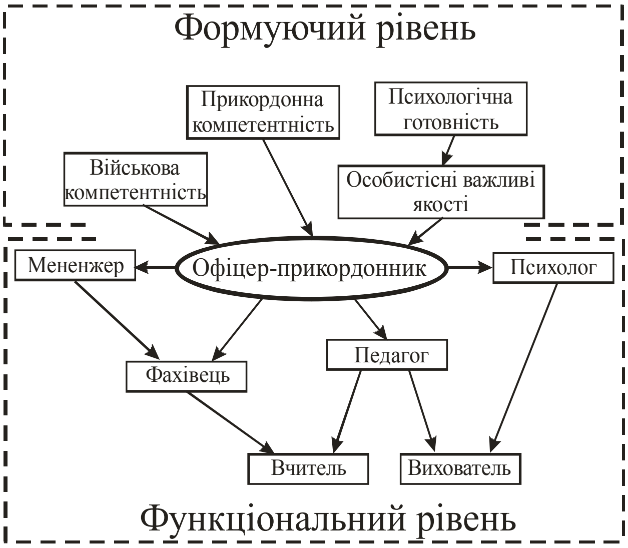

Рис. 5. Структурна модель офіцера-прикордонника

– у структурі моделі визначено два рівня реалізації моделі, а саме:

– формуючий рівень, який окреслює спрямованість змісту професійної підготовки на формування професійної готовності до виконання службових обов'язків у майбутній професійній діяльності;

– функціональний рівень, який дозволяє проектувати зміст професійної підготовки, який має бути спрямований на конкретні компетентності, які притаманні майбутній професійної діяльності офіцера.

Тому метою професійна підготовки офіцера-прикордонника повинна забезпечувати формування його професійної готовності яка інтегрує в собі військову, прикордонну компоненти та їхню психологічну готовність до виконання оперативно-службової та бойової діяльності, а також набуття низки компетентностей, а саме: менеджера, організатора, управлінця, який вміє використовувати чинники управління, враховуючи специфіку різноманіття напрямів діяльності у сфері відповідальності прикордонного відомства; фахівця у специфічній сфері відповідальності своєї майбутньої професійної діяльності (тилове, автотехнічне та бронетанкове, інженерне забезпечення і таке інше); педагога (вчителя та вихователя), який здатний навчати та виховувати підлеглих; психолога, який може превентивно діяти як у роботі з підлеглими так і під час виконання обов'язків безпосередньо на кордоні. Причому реалізовувати ці компетентності на високому професійному рівні на будь-якому рівні ієрархії в структурі відомства та у будь-яких умовах.

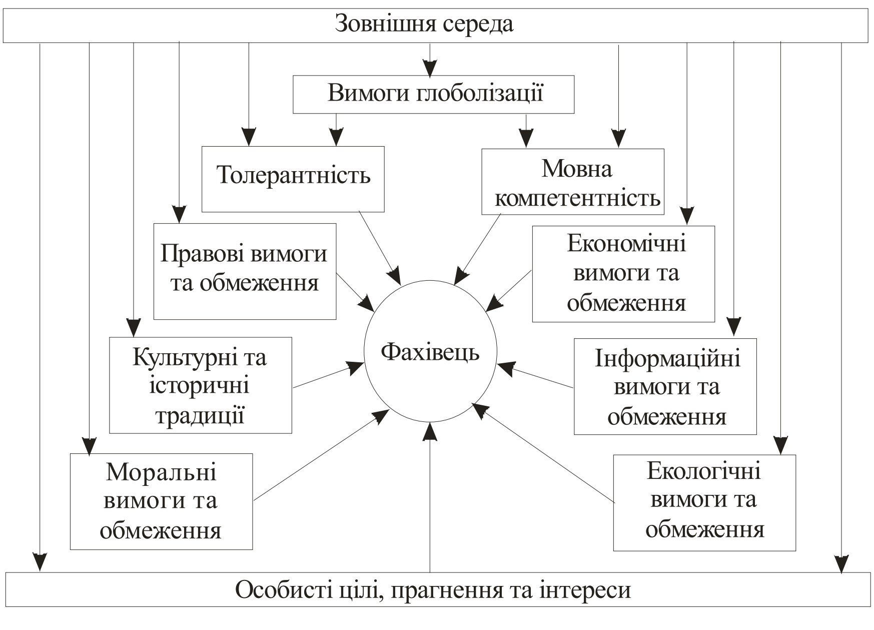

Рис. 4. Вплив зовнішнього середовища на структуру фахівця

Висновок. Розроблена модель офіцера-прикордонника дозволяє. Саме широкий спектр завдань, які офіцер-прикордонник повинен вирішувати в процесі службової діяльності, вимагає особливого підходу до технології формування його професійної готовності.

Перспективи наступних досліджень ми пов'язуємо з виявленням особистісно важливих якостей офіцера-прикордонника, які необхідно формувати в процесі професійної підготовки під час навчання у навчальних закладах прикордонного відомства.

Список літератури:

1. Каньковський І. Є. Педагогічна система підготовки фахівця / І. Є. Каньковський // Проблеми інженерно-педагогічної освіти : зб. наук. пр. – Х. : УІПА, 2010. – Вип. 28-29. – С. 215-221.
2. Лавриков Ю.А. О модели профессиональной подготовки экономистов [Текст]. – Л.: Изд-во ЛФЭИ, 1973. – 122 с.
3. Смирнова Е. Н. Шляхи формування моделі фахівця з вищою освітою [Текст]. – Л .: Вид-во ЛДУ, 1977. – 136 с.
4. Давидов В.П., Рахимов О.Х.-А. Теоретические и методические основымоделирования процесса профессиональной подготовки специалиста // Инновации в образовании. – 2002. – №2. – С.62-83.
5. Кузьмина Н.В. Методи исследования педагогической деятельности [Текст]. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1970. – 114 с.
6. Пономарев А. С. Модель специалиста как источник выбора и обоснования содержания профессионального образования [Текст]: Текст лекции. Харьков: НТУ «ХПИ», 2006. – 58 с.
7. Пономарьов О.С. Модель професійної діяльності фахівця [Текст]: Текст лекції. – Харків: НТУ «ХПІ», 2006. – 36 с.
8. Якубовський М.А. Математичне моделювання професійної діяльності вчителя з використанням теорії нечітких множин [Текст] // Педагогіка і психологія. – 2004. – № 3. – С. 53-61.
9. Векслер В. А.Проектирование информационной модели специалиста для системы дополнительного образования электронный ресурс] // Вестник Омского государственного педагогического университета. – Вып. 2007. – URL:www.omsk/edu/
10. Талызина Н. Ф. Пути разработки профиля специалиста [Текст]. – Саратов: Изд-во СГУ, 1987. – 176 с.

Полюк В.С.
Национальная академия Государственной пограничной службы Украины
имени Богдана Хмельницкого

СТРУКТУРНАЯ МОДЕЛЬ ОФИЦЕРА-ПОГРАНИЧНИКА

Аннотация
Проведен анализ модели специалиста и на его основании была разработана модель офицера-пограничника, которая включает в себя функциональный и формирующий уровне. Разработанная модель направлена на определение эффективного и оптимального содержания профессиональной подготовки, выделение организационно-педагогических условий их подготовки, а также на разработку рациональной и целесообразной ее технологии.

Ключевые слова: модель специалиста, офицер-пограничник, профессиональная подготовка, технология, готовность.

Polyuk V.S.
National Academy of the State Border Service of Ukraine
named after Bogdan Khmelnitsky

STRUCTURAL MODEL OF OFFICER-BORDERER

Summary
An analysis of the specialist model was conducted and on the basis of it a model of a border guard officer was developed, which includes a functional and formative level. The developed model is aimed at determining the effective and optimal content of vocational training, highlighting the organizational and pedagogical conditions for their preparation, as well as the development of its rational and appropriate technology.

Keywords: specialist model, border officer, training, technology, readiness.

УДК 378.147

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ КУРСАНТІВ-ОПЕРАТОРІВ З ОБРОБКИ ІНФОРМАЦІЇ ТА ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ, НА БАЗІ КОЛЕДЖУ

Ратинська І.О.
Тернопільський професійний коледж
з посиленою військовою та фізичною підготовкою

У статті досліджено та розроблено структурно-функціональну модель формування професійної компетентності курсантів-операторів на базі коледжу. Проаналізовані поняття «формування», «модель», «моделювання». Виділено основні компоненти (блоки) моделі. Умови та етапи формування професійної компетентності курсантів-операторів з обробки інформації та програмного забезпечення, на базі коледжу.
Ключові слова: структурно-функціональна модель, компетентність, компетенція, модель, моделювання, компонент.

Постановка проблеми. Важливе місце в розвитку суспільства відводиться системі освіти, в тому числі і середньої професійної освіти. Сучасний фахівець середньої професійної ланки повинен широко і свідомо використовувати знання, набуті в навчальному закладі, володіти професійною мобільністю, що дозволяє швидко адаптуватися в умовах безперервного оновлення виробництва, а також бути здатним до самореалізації та самоосвіти у своїй професійній діяльності [1, с. 42].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пошук шляхів удосконалювання підготовки курсантів дозволив виділити в якості одного з підходів до вирішення проблеми моделювання професійної компетентності підхід з урахуванням сучасних вимог до особистісних та діяльнісних характеристик курсанта. Самі терміни «модель», «моделювання» вимагають створення строгих критеріїв визначення характеристик курсанта, встановлення співвідношень між ними та професійної компетентності, спрямованої на їхнє формування. Проблему професійної компетентності в різний час у різних аспектах досліджували В. Ю. Биков, Л. В. Брескіна, А. М. Гуржій, М. І. Жалдак, М. П. Лапчик, Н. В. Морзе, С. М. Овчаров, С. А. Раков, Ю. С. Рамський О. В. Співаковський, О. М. Спірін та ін. [2, с. 155].

Таким чином, модель описує не професію або спеціальність, а носія цієї спеціальності. Так, Н. Крилова виокремлює три блоки в структурній моделі фахівців: «політична зрілість, високий професіоналізм, духовна культура і моральний вигляд».

П. Кравчук відзначає, що «особливості сучасного етапу суспільного розвитку вимагають наукового світогляду, творчій гнучкості, соціальної відповідальності, суспільної активності» .

І. Зимова, структурна модель, припускає чотири групи вимог: суб'єктивні характеристики, що залежать від системи професійних відносин; комунікативні особливості; інтерактивні характеристики (співвідносяться з навчанням соціальним ролям) і предметно-професійні знання [2, с. 156].

Є. Павлютенков, проектуючи модель компетентного випускника середньої школи, виділив те, що основним системо утворюючим фактором цієї моделі є самовизначення, оскільки дослідники називають самовизначення провідним новоутворенням ранньої юності, стрижнем психосоціального розвитку. Самовизначення пов'язане з активним визначенням своєї соціальної та особистісної позиції. Самовизначення особистості має відносно самостійні види:

- професійне,
- цивільне,
- особистісне.

Н. Матяш, опираючись на дослідження Є. Павлютенкова, відзначає, що професійне становлення передбачає кілька етапів:

- виникнення і формування професійних намірів;
- професійні знання як основа обраної спеціальності;
- адаптація в професії;
- часткова або повна самореалізація в процесі самостійної професійної діяльності.

Періоду навчання в коледжі відповідає етап навченості та частково вмілості. Інакше кажучи, курсанти виходять із певним рівнем компетентності, що включає глибокі теоретичні знання за обраними спеціальностями, певні професійні вміння [3, с. 143].

Модель професійної компетентності, запропонована Н. Матяш, включає наступні блоки: потребнісно-мотиваційний, операційно-технічний, самосвідомість.

Погоджуючись із підходами авторів, відзначимо, що проаналізовані моделі відноситься до розряду статичних.

А. Симоненко зробив спробу розробити динамічну, прогностичну модель особистості компетентного випускника коледжу. Статична модель характеризує об'єкт лише в певний момент часу і виступає в процесі пізнання як його «знімок», як «перетин», а будь-які процеси розглядаються як його «обривки», оскільки залишаються невідомими ні його вихідний стан, ні кінцевий результат. Сутність динамічної моделі полягає у встановленні взаємозв'язків між цілями у формуванні кожного з компонентів моделі в кожен конкретний момент часу, фіксації визначеної послідовності новоутворень у них, послідовності змін за ті або інші проміжки часу, що найкоротшим шляхом веде особистість до головної мети. У руслі цього процесу вибудовуються мета, зміст, форми, методи, результати діяльності вихователів і вихованців [3, с. 145].

Така модель (або моделі) покликана орієнтувати всю життєдіяльність навчального закладу, визначати його конкретні цілі та шляхи їх досягнення.

Виділення не виділених раніше частин загальної проблеми. Проблема формування компетентності курсантів коледжу є досить актуальною. Згідно педагогічної енциклопедії поняття «компетентності» включає в себе, крім суто професійних знань, умінь і навичок, такі якості, як ініціатива, співробітництво, здатність працювати в групі, комунікативні здібності, вміння вчитися, оцінювати, логічно мислити, відбирати і використовувати інформацію [1, с. 43]. Компетентність визначає якість і рівень професійної готовності до діяльності, що виражається в характері праці, здатності в умовах різних труднощів знаходити раціональне рішення виниклої проблеми. Зростання компетентності пов'язаний з самоаналізом і самооцінкою особистості, які є внутрішнім стимулом професійного самовизначення [2, с. 156]. Розробка структурно-функціональної моделі дозволить нам більш чітко уявити процес формування професійної компетентності, а також визначити пріоритетні напрямки у формуванні особистості курсанта, як майбутнього професіонала.

Мета статті. Головною метою статті є основні складової нашого дослідження, а саме, теоретичне обґрунтування та розробка моделі формування професійної компетентності курсантів – операторів з обробки інформації та програмного забезпечення на базі коледжу, уточнення базових понять дослідження.

Виклад основного матеріалу. Теоретичне осмислення проблеми дослідження підтвердило нашу думку про те, що при конструюванні моделі формування компетентності курсантів коледжу головне завдання полягає в тому, щоб, використовуючи в єдності і цілісності різноманітні методи, забезпечити гнучкість системи, зробити її здатною швидко реагувати, пристосовуватися до постійно змінюваних умов . Компоненти пропонованої нами моделі розкривають внутрішню організацію процесу формування компетентності курсантів – мета, завдання, зміст основних ідей, організаційних форм і методів – і відповідають за постійне відтворення взаємодії між елементами даного процесу .

Під моделлю формування компетентності курсантів коледжу ми будемо розуміти цілісний педагогічний процес, в якому сукупність підходів навчання спрямована на набуття курсантами певних знань, умінь і навичок, а також на розвиток особистості курсанта, як майбутнього учасника професійної діяльності [4, с. 161].

Розроблена модель розглядається нами з позиції системного і особистісно-діяльнісного підходів як сукупність закономірних, функціонально пов'язаних компонентів, складових певну цілісну систему. Виділення компонентів в моделі дозволило розбити її на блоки (цілепокладання, змістовний, організаційний, функціональний, результативний), які забезпечують можливість більш чітко уявити цілеспрямований процес формування компетентності курсантів коледжу (малюнок 1).

Блок цілепокладання. Метою освітнього процесу в даній моделі є реалізація та виконання наступних завдань:

1) розвиток інтегративно-цілісного мислення курсантів;

2) стимулювання учня до професійного вдосконалення;

3) формування професійної спрямованості особистості.

Відповідно з певною метою, процес формування компетентності курсантів коледжу розглядається , як специфічний вид навчальної діяльності, спрямований на самого курсанта з метою розвитку і формування його особистості як професіонала. Дану діяльність складають мотиваційно-смисловий, когнітивний і діяльнісно-практичний компоненти.

Змістовний блок. Мотиваційно-смисловий компонент характеризує наявність у майбутнього фахівця таких мотивів, як інтерес до професії і схильність займатися нею; саморозкриття і самовираження, обумовлені потребами особистості; самосвідомість особистості в умовах професійної діяльності (переконаність у власній придатності, у володінні достатнім творчим потенціалом і т.п.). Даний компонент покликаний формувати у майбутнього фахівця мотивації до професійної діяльності, розуміння сенсу цієї діяльності і свого місця в ній [5, с. 66].

Когнітивний компонент спрямований на формування у курсанта професійних цінностей та ідеалів, громадянської позиції та морально-естетичного кругозору. У нашій моделі основним критерієм когнітивного компонента майбутнього фахівця є здатність самостійно приймати рішення у своїй професійній діяльності, вміння спілкуватися і працювати в колективі, а також бути здатним до самопізнання і самооцінці, що виражається в умінні адекватно оцінювати свої можливості в процесі трудової діяльності.

Діяльнісно-практичний компонент, який передбачає, що майбутній фахівець може оптимально використовувати професійні знання, працювати на сучасних засобах виробництва; свідомо ставити і домагатися вирішення професійних завдань. Розглянутий компонент вимагає з боку майбутнього фахівця реального дії, вчинку, поведінкового акту, застосування соціальної і професійної норм, вироблення професійної звички [6, с. 205].

Наступний блок моделі – *організаційний*, в якому ми виділяємо процесуальний аспект формування компетентності курсантів коледжу.

Формування компетентності курсантів – операторів з обробки інформації та програмного забезпечення коледжу здійснюється під впливом всіх компонентів освітнього процесу як єдиного цілого. Формами реалізації запропонованої нами моделі є комбінований урок, бінарний урок, практичне заняття. Для реалізації форм навчання в нашій моделі використовуються методи, які, в першу чергу, спрямовані на виховання та розвиток майбутніх фахівців в процесі їх навчання, на освоєння ними знань, умінь і навичок. В якості таких методів навчання ми виділили інформаційно-розвиваючий, проблемно-пошуковий та метод практичного навчання. Як засіб навчання в моделі формування компетентності курсантів-операторів з обробки інформації та програмного забезпечення коледжу пропонуємо використання інтегрованого курсу, дидактичною метою якого

є надання навчальному процесу цілісності, вивчення предметів на високому рівні системності знань, а також навчання умінням і навичкам самостійної роботи [5, с. 67].

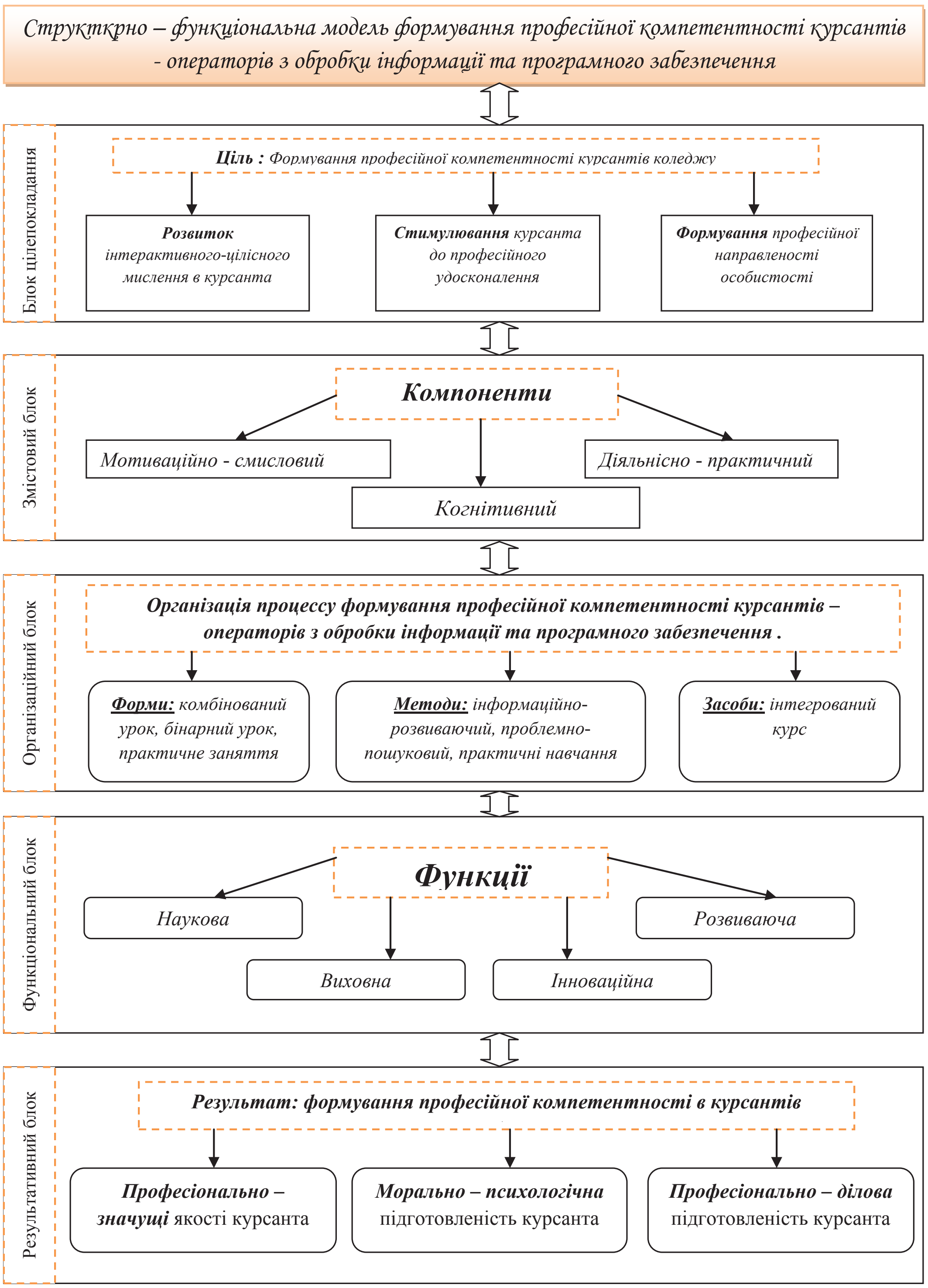
Функціональний блок. Запропонована нами модель дозволяє виділити наступні функції процесу формування компетентності курсантів – операторів з обробки інформації та програмного забезпечення коледжу:

1) освітню – формує у курсантів систему знань про світ, фундаментальних наукових принципах;

2) виховну – формує в майбутньому фахівці життєві установки і принципи, культурообізнаність, уявлення курсантів про соціально-моральних нормах, цінностях, ідеалах і стандартах професійної поведінки;

3) розвиваючу – сприяє формуванню людини як особистості і підготовці його до самостійної професійної діяльності, самореалізації;

4) інноваційну – формує в свідомості курсанта його здібності до вирішення професійних завдань нового класу і сприяє розвитку таких якостей,

Мал. 1. Структурно-функціональна модель формування професійної компетентності курсантів-операторів з обробки інформації та програмного забезпечення

як професійна мобільність і можливість адаптації до нових умов, що змінюються професійної діяльності.

Ефективне функціонування розробленої моделі можливо лише при наявності ряду педагогічних умов:

1) формування у курсантів інтеграційних знань, умінь і навичок;

2) формування професійної спрямованості особистості курсанта;

3) використання інтегрованого курсу, побудованого на основі виявлення і встановлення міжпредметних зв'язків між загальноосвітніми і спеціальними дисциплінами [7, с. 41].

Результативний блок. Результатом реалізації моделі є формування компетентності курсантів – операторів з обробки інформації та програмного забезпечення коледжу, що полягає в розвитку професійно-значущих якостей курсантів, їх морально-психологічної та професійно-діловий підготовленості.

Висновки та пропозиції. Таким чином, на основі проведеного аналізу науково-навчальної літератури, нами було запропоновано здійснювати формування професійної компетентності курсантів-операторів з обробки інформації та програмного забезпечення коледжу на основі структурно-функціональної моделі, що складається з взаємозв'язаних структурних компонентів (блоків), і дозволяє забезпечити можливість більш чіткого уявлення цілеспрямованого процесу розвитку професійних якостей курсантів.

Будучи складним структурним утворенням, професійна компетентність охоплює всі структурні ланки моделі, особливості та рівень розвитку яких визначають ступінь оволодіння професією, професійну компетентність фахівця, і в залишковому підсумку його професійна майстерність. Враховуючи стрімкий розвиток інформаційних технологій, збільшення швидкості оновлення ринку продукції та виробничо-технічної бази підприємств, дана обставина висуває в якості одного з шляхів досягнення відповідної кваліфікації та підвищення рівня професійної компетентності фахівців – саморозвиток та самоосвіту.

Список літератури:

1. Зимняя И. А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования / И. А. Зимняя // Высшее образование сегодня. – 2003. – № 5. – С. 42–43.
2. Кравчук П. Ф. Формування розвинутої творчої особистості студента / П. Ф. Кравчук – Київ : Вища школа, 1984. – 155 с.
3. Крилова Н. Б. Формування культури майбутнього спеціаліста / Н. Б. Крилова – М. : Вища школа, 1990. – 142 с. Психологічні науки © Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України, 2015, Випуск 1.
4. Матяш Н. В. Самовоспитание профессиональной компетентности будущего учителя / Н. В. Матяш – Брянск, 1994. – 160 с.
5. Павлютенков Е. М. Профессиональное становление будущего учителя / Е. М. Павлютенков // Сов. педагогика, 1990. – № 11. – С. 64-69.
6. Симоненко А. В. Организационно-педагогические условия формирования волевых качеств курсантов. Дис. канд. пед. наук. – Брянск, 1998. – 204 с.
7. Смирнова Е. Є. Фактори, які визначають діяльність фахівця / Е. Є. Смірнова // Становлення фахівця – Л., ЛГУ, 1989. – С. 38–60 с.

Ратинская И.А.
Тернопольский профессиональный колледж с усиленной военной и физической подготовкой

СТРУКТУРНО-ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ КУРСАНТОВ-ОПЕРАТОРОВ ПО ОБРАБОТКЕ ИНФОРМАЦИИ И ПРОГРАММНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ, НА БАЗЕ КОЛЛЕДЖА

Аннотация
В статье исследовано и разработано структурно-функциональная модель формирования профессиональной компетентности курсантов-операторов на базе колледжа. Проанализированы понятия «формирование», «модель», «моделирование». Выделены основные компоненты (блоки) модели. Условия и этапы формирования профессиональной компетентности курсантов-операторов по обработке информации и программного обеспечения на базе колледжа.
Ключевые слова: структурно-функциональная модель, компетентность, копетенция, модель, моделирование, компонент.

Ratynska I.O.
Ternopil Vocational College with Intensive Military and Physical Training

STRUCTURAL AND FUNCTIONAL MODEL OF FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE CADETS-OPERATORS OF INFORMATION PROCESSING AND SOFTWARE BASED COLLEGE

Summary
We investigated and developed a structural-functional model of the formation of professional competence of cadets-operators at the college. Analysed concepts of "building", "model", "design". The main components (blocks) of the model are outlined. Terms and stages of the formation of professional competence of cadets-operators of information processing and software on the basis of a college are considered.
Keywords: structural-functional model, competence, competence, model, modelling component.

УДК 378.4:004

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СЕРЕДОВИЩІ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ДОКУМЕНТОЗНАВЦІВ У ТЕХНІЧНОМУ ВНЗ

Романишин Ю.Л.
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

У статті розкриті теоретико-практичні аспекти інформаційного середовища. Характеристика інформаційного навчального середовища ВНЗ дала змогу визначити функції, властивості, принципи, проблеми та тенденції розвитку інформаційного середовища навчального процесу технічного ВНЗ. Розглянуто використання сучасних засобів інформаційно-комунікаційних технологій в інформаційному навчальному середовищі. Висвітлено практичну реалізацію інформаційного середовища в навчальному процесі Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.
Ключові слова: документознавці, інформаційно-комунікаційні технології, інформаційне навчальне середовище, інформаційне середовище, інформаційні ресурси, навчальний процес.

Постановка проблеми. Інформаційне середовище існує в різних сферах діяльності суспільства. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), інформаційні ресурси, інформаційні продукти і послуги, які динамічно розвиваються в інформаційному суспільстві впливають на формування інформаційного способу життя людини, задовольняють її інформаційні потреби та активно використовуються в інформаційному середовищі організації.

В інформаційному середовищі перебуває велика кількість інформації та повідомлень, як спрямованих так, і неспрямованих [5]. Об'єктами такого середовища є документи, інформаційний фонд, бази даних тощо. Доступність та актуальність інформаційного середовища залежить від правильного розміщення та забезпечення пошукової доступності інформації у ньому [4].

Сучасна освітня сфера також активно використовує переваги інформаційного середовища. До факторів, які сприяють розвитку інформаційного навчального середовища можна віднести: відкритість навчальних та науково-дослідних систем, які стимулюють освітню міграцію наукових кадрів та студентів; нові вимоги на ринку праці до фахівців у інформаційному суспільстві; різке збільшення кількості навчальних інформаційних ресурсів, які не завжди правильно структуровані тощо, а також самі студенти, які активно використовують нові методи отримання, опрацювання, обміну навчальною інформацією за допомогою сучасних засобів інформаційних технологій, різноманітних соціально-комунікаційних і мобільних мереж (Facebook, Blogger, Google, YouTube, Skype, Viber тощо). Розвинуте інформаційне середовище в навчальному процесі ВНЗ є одним із способів адаптації освітнього процесу до вимог та викликів сучасного інформаційного суспільства. Розвиток інформаційного навчального середовища на базі ІКТ, підготовка викладачів та студентів до роботи з ним, підтримка його в актуальному стані є тими завданнями, які стоять, сьогодні, перед сучасним ВНЗ.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Термін «інформаційне середовище» розглядається в наукових дослідженнях по-різному. З погляду інформаційного менеджменту та інформаційного маркетингу, інформаційне середовище організації науковці розглядають, як сферу діяльності суб'єктів, пов'язану зі створенням, перетворенням, споживанням інформації, а також, як – сукупність технічних і програмних засобів зберігання, обробки і передачі інформації, та політичні, економічні і культурні умови реалізації процесів інформатизації [1].

З педагогічної точки зору, трактування інформаційного навчального середовища є неоднозначним. Вчені вивчають та досліджують інформаційне навчальне середовище з таких наукових позицій, як:

- системний підхід (А. Андрєєв, І. Захарова, О. Ільченко, І. Онищенко);
- дидактична система (Г. Омельяненко);
- сучасні інформаційні технології (Р. Гуревич, М. Кадемія, П. Крюкова, Ю. Насонова, Е. Полат, І. Роберт, В. Солдаткін, В. Ясвін);
- веб-орієнтовані та хмарні технології (Ж. Зайцева, Л. Хачатуров);
- ресурсний підхід (Н. Кононець);
- комп'ютерно-орієнтовані засоби підтримки навчального процесу (В. Коткова);
- предметне навчальне середовище (Т. Гончаренко, Г. Омельяненко І. Роберт В. Шарко,);
- навчально-професійний вид діяльності студентів (Л. Білоусова, О. Кисельова);
- суб'єкт-суб'єктний та суб'єкт-об'єктний процес інформаційного обміну (В. Биков, Ю. Жук);
- навчальний процес підготовки фахівця певного напряму (Т. Герлянд, Н. Кононець);
- діяльність навчального закладу в цілому (Т. Білоочко, О. Соколова);
- комунікаційний аспект інформаційного навчального середовища (Н. Думанський, П. Жежнич, А. Пелещишин).

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Незважаючи на значний науковий доробок учених та дослідження інформаційного навчального середовище в різних аспектах його функціонування, все ще залишаються недостатньо висвітленими в сучасних наукових джерелах питання інформаційного навчального середовища інформаційних фахівців, а саме – документознавців, інформаційних аналітиків, для яких використання такого середовища є дуже актуальним.

Мета статті. Метою дослідження є окреслення теоретичних аспектів функціонування інформаційного навчального середовища в технічному ВНЗ та огляд практичної реалізації такого середовища в навчальному процесі Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу загалом, та документознавців, інформаційних аналітиків зокрема.

Виклад основного матеріалу. Інформаційне навчальне середовище дає змогу використовувати ІКТ для організації навчального процесу, підтримки й супроводу всіх видів навчально-пізнавальної діяльності студентів.

Інформаційне навчальне середовище науковці визначають, як системно організовану сукупність інформаційного, організаційного, методичного, технічного та програмного забезпечення, що сприяє виникненню й розвитку інформаційно-навчальної взаємодії між студентом, викладачем і засобами нових інформаційних технологій, а також формуванню пізнавальної активності студентів за умови наповнення окремих компонентів середовища предметним змістом певного навчального курсу [2].

Під інформаційним навчальним середовищем дисципліни розуміють дидактичну систему, в яку інтегруються прикладні педагогічні програмні продукти, бази даних, а також сукупність інших дидактичних засобів і методичних матеріалів для забезпечення і підтримки навчального процесу з метою створення умов для педагогічно активної інформаційної взаємодії між викладачем і студентом [8].

Якісне функціонування інформаційного середовища навчального процесу в технічному ВНЗ забезпечується структурними компонентами, до яких належать: технічні, програмні, інформаційно-методичні та людські ресурси. Всі компоненти перебувають у системному взаємозв'язку один із одним. Так, розвиток інформаційних технологій веде до постійного оновлення технічного забезпечення, що дає змогу модифікувати та розширювати засоби, методи та форми навчальної діяльності. Навчальні інформаційні ресурси та програмні засоби залежать від тенденцій розвитку професійної галузі та вимог сучасного ринку праці до професійних компетентностей майбутнього фахівця. Відповідно зміни технічного, програмного та інформаційного компонентів приведуть до зміни, і у навчально-методичному забезпеченні навчального процесу (з'являються нові галузі знань та види професійної діяльності, тому постійно оновлюються та вводяться нові навчальні дисципліни), що дасть змогу забезпечити належну підготовку майбутніх фахівців.

До функцій інформаційного середовища відносять: реалізацію оперативного обміну інформацією; зберігання інформації в такій формі, яка забезпечить подальше її використання в процесі відтворення знань; збір і реєстрація інформації; опрацювання та актуалізація інформації; обробка запитів користувачів; видалення даних [12].

Серед властивостей, які притаманні інформаційному середовищу (а саме: варіативність, проективна та комунікативна спрямованість тощо [1]) варто виокремити, актуальну на сьогодні властивість розсіювання інформації, яка призводить до того, що тематично пов'язана інформація може перебувати в різних джерелах. Вона доповнюється децентралізацією інформаційних ресурсів, яке пов'язано з використанням нових інформаційних технологій та реалізацією ідеї розподіленого інформаційного фонду [12].

Принципи проектування та створення інформаційного навчального середовища наступні:

- поетапний розвиток інформаційного середовища, який включає першочергову роботу над впровадженням інформаційно-комунікаційних технологій та об'єктів навчального та навчально-методичного призначення;
- інформаційні ресурси та технології розглядаються як взаємопов'язані елементи однієї навчальної системи, які інтегруються в інформаційне середовище ВНЗ;
- відкритість інформаційного навчального середовища та можливість інтегруватися в міжнародний науково-навчальний інформаційний простір [7].

Навчальна діяльність ВНЗ направлена на задоволення інформаційних потреб студентів, яка забезпечує подання навчальних інформаційних масивів як інформаційних продуктів [3]. Для учасників навчального процесу інформаційне навчальне середовище дає можливість професійного спілкування й обміну досвідом [9]. Інструментом взаємодії є комунікаційний аспект

інформаційного навчального середовища, а сучасними засобами комунікації виступають: веб-сайт, веб-архів (доступ до е-бібліотеки), YouTube (доступ до навчальних відеоматеріалів), е-пошта, тематичні веб-форуми, чати, соціальні мережі (Facebook), організація груп розсилки, спільний доступ до файлів навчальних матеріалів (Google Apps), дошки оголошень, спільні коментарі, е-бібліотека, навчально-методичні матеріали [3; 9]. Популярними сервісами інформаційного навчального середовища є хмарні технології (Dropbox, iCloud тощо) та он-лайн офіси (Google Docs, Office Web Apps тощо), які використовуються для роботи з електронними навчальними матеріалами, виконання практичних, креативно-професійних, проблемно-орієнтованих завдань.

Цікавою є позиція дослідника В. Л. Шевченка, який поділяє інформаційне навчальне середовище на три типи, а саме:

– середовище, орієнтоване на самостійну діяльність щодо здобуття знань («інформаційне освітнє середовище»);

– середовище, орієнтоване на формування знань, умінь і навичок («інформаційне навчальне середовище»);

– середовище змішаного типу [11].

Перший тип інформаційного навчального середовища доречно використовувати для: дистанційної освіти, самоосвіти, підвищення кваліфікації, післядипломної освіти, самостійного вивчення окремих навчальних елементів, роботи над науково-дослідними завданнями. Ефективність цього середовища буде високою тільки тоді, якщо у студента сформована готовність до самостійної науково-дослідної роботи.

Другий тип середовища найбільш характерний для традиційного навчального процесу у ВНЗ [11].

В Івано-Франківському національному технічному університеті нафти і газу (ІФНТУНГ) функціонують різні типи інформаційного середовища. Розглянемо деякі з них.

Інформаційне середовище навчального закладу представлене у вигляді розробленого веб-сайту (http://nung.edu.ua/), який задовольняє різноманітні інформаційні потреби його відвідувачів. Вигляд головної сторінки інформаційного середовища ІФНТУНГ представлено на рисунку 1.

Для дистанційної та післядипломної освіти в університеті функціонує інформаційне навчальне середовище (http://cdn.nung.edu.ua/) першого типу (за дослідником В. Л. Шевченком), вигляд якого представлено на рисунку 2.

Інформаційне середовище змішаного типу – це інформаційне середовище науково-технічної бібліотеки ІФНТУНГ (http://library.nung.edu.ua/), яке вдало поєднує в собі сучасні комуні-

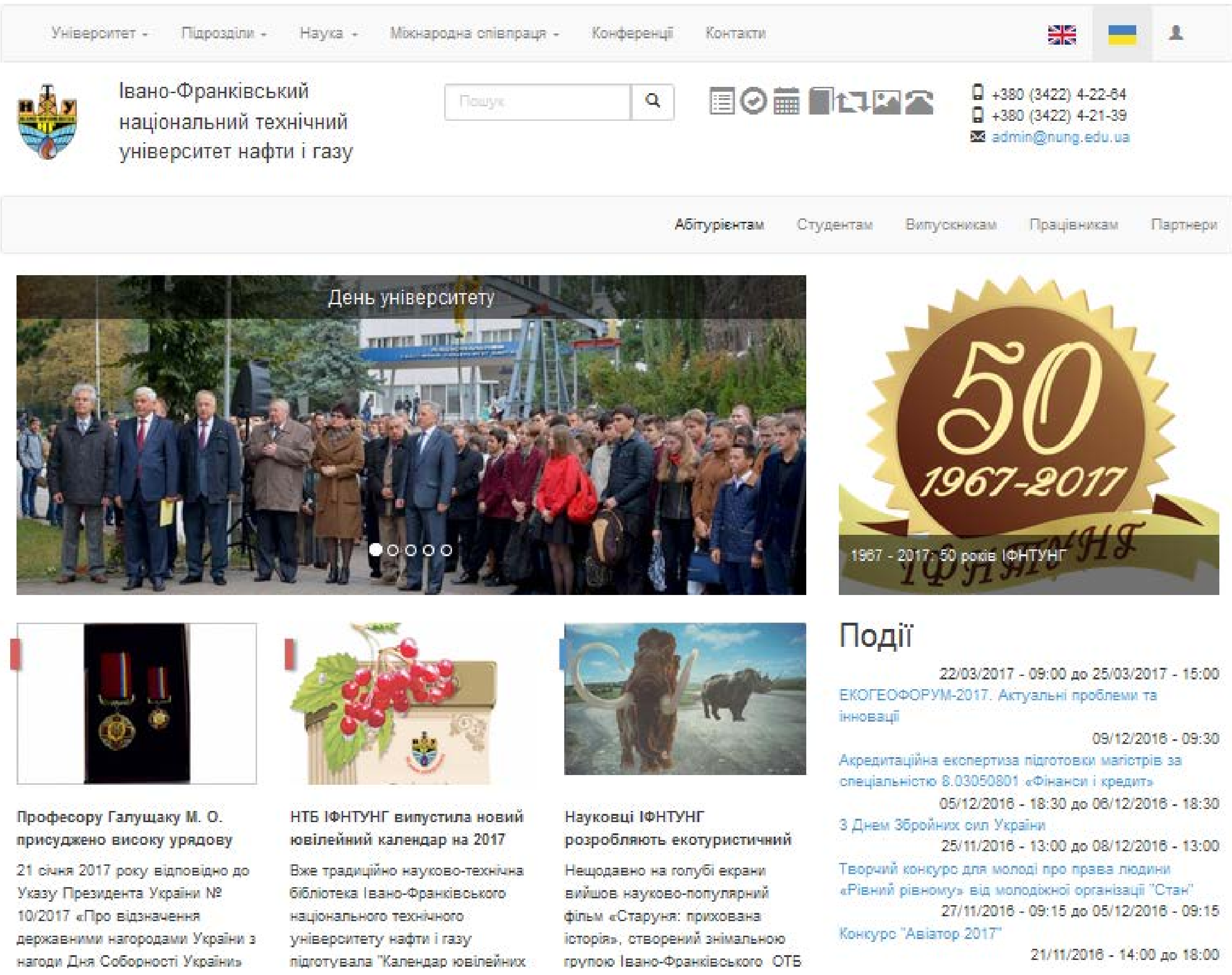

Рис. 1. Вигляд головної сторінки веб-сайту ІФНТУНГ

каційні засоби ІКТ, які полегшують роботу користувача з навчальними і науковими матеріалами, підтримують зворотній зв'язок, роблять навігацію по сайту доступною та простою, містять елементи покрокових інструкцій по роботі з електронними каталогами е-бібліотеки. Одним із вдалим інструментів є гіперпосилання на канал youtube (https://www.youtube.com/watch?v=K5jbsJLynIY), де міститься відеоінструкція, фрагмент якої представлено на рисунку 3.

Інформаційне навчальне середовище другого типу коротко розглянемо на прикладі інформаційного середовище документознавців, інформаційних аналітиків у ІФНТУНГ (рисунок 4).

Інформаційне навчальне середовище кафедри документознавства та інформаційної діяльності (http://doc-edu.if.ua/) є інформаційно-ознайомчим, навчальна інформація носить довідковий характер. Використовуються сучасні комунікаційні інструменти. Інформаційне навчальне середовище документознавців, інформаційних аналітиків ІФНТУНГ варто підсилити з позиції навчально-методичного забезпечення, систематично доповнювати актуальними електронними ресурсами для відкритого доступу студентів до навчальної інформації та використання цих матеріалів у навчальній підготовці.

Інформаційне навчальне середовище підготовки студентів у технічному ВНЗ повинно бути динамічною, інтегрованою, відкритою до співпраці системою на базі ІКТ, яка відповідає вимогам новітнього інформаційного суспільства та потребам професійного ринку праці [6]. Таке середовище дає змогу урізноманітнити форми подання навчального матеріалу, використовувати різні засоби комунікації з викладачем, поглибити уміння та навички самостійної пізнавальної роботи студентів, які є затребуваними у сучасному суспільстві тощо [13]. Навчальне середовище є не просто носієм інформації, а інструментом організації навчальної діяльності викладача з акцентом на самостійну діяльність суб'єктів навчання [10]. Крім того, використання інформаційного навчального середовища у ВНЗ стимулює розвиток креативних здібностей, дає змогу застосовувати активні форми проблемного навчання, поглиблює зв'язки навчання з практичною діяльністю. Ін-

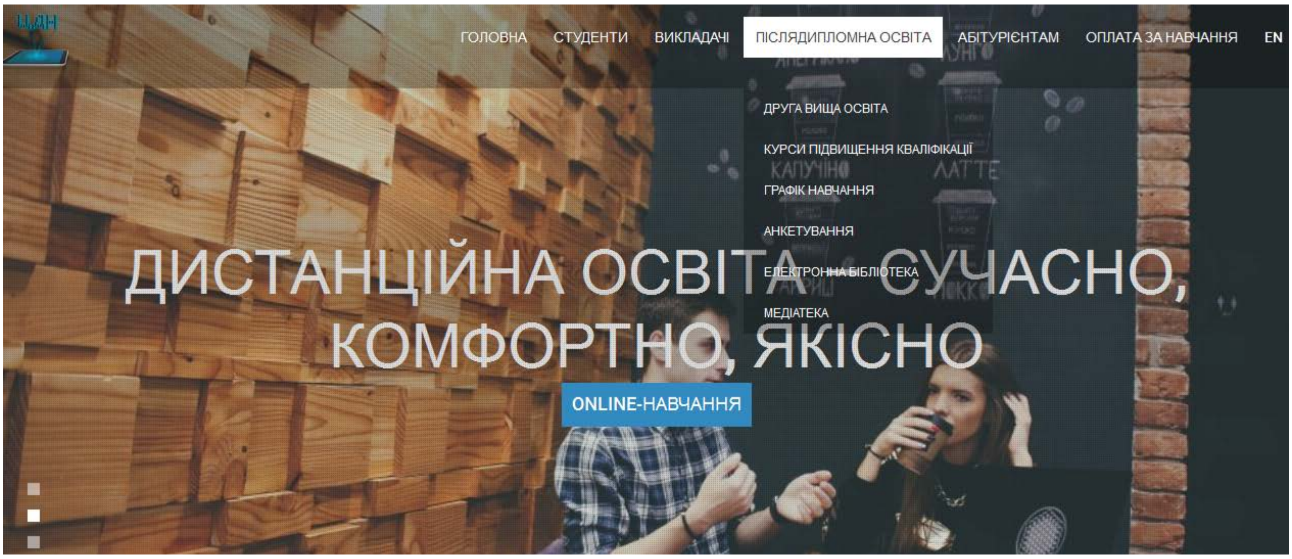

Рис. 2. Вигляд головної сторінки інформаційного навчального середовища дистанційної освіти ІФНТУНГ

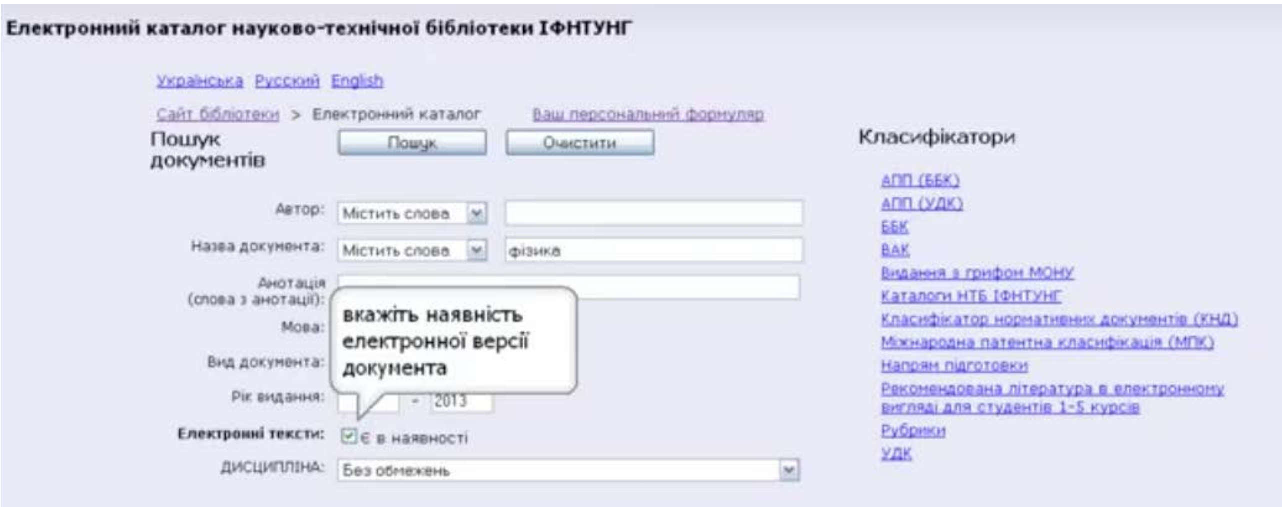

Рис. 3. Фрагмент покрокової відеоінструкції е-бібліотеки ІФНТУНГ

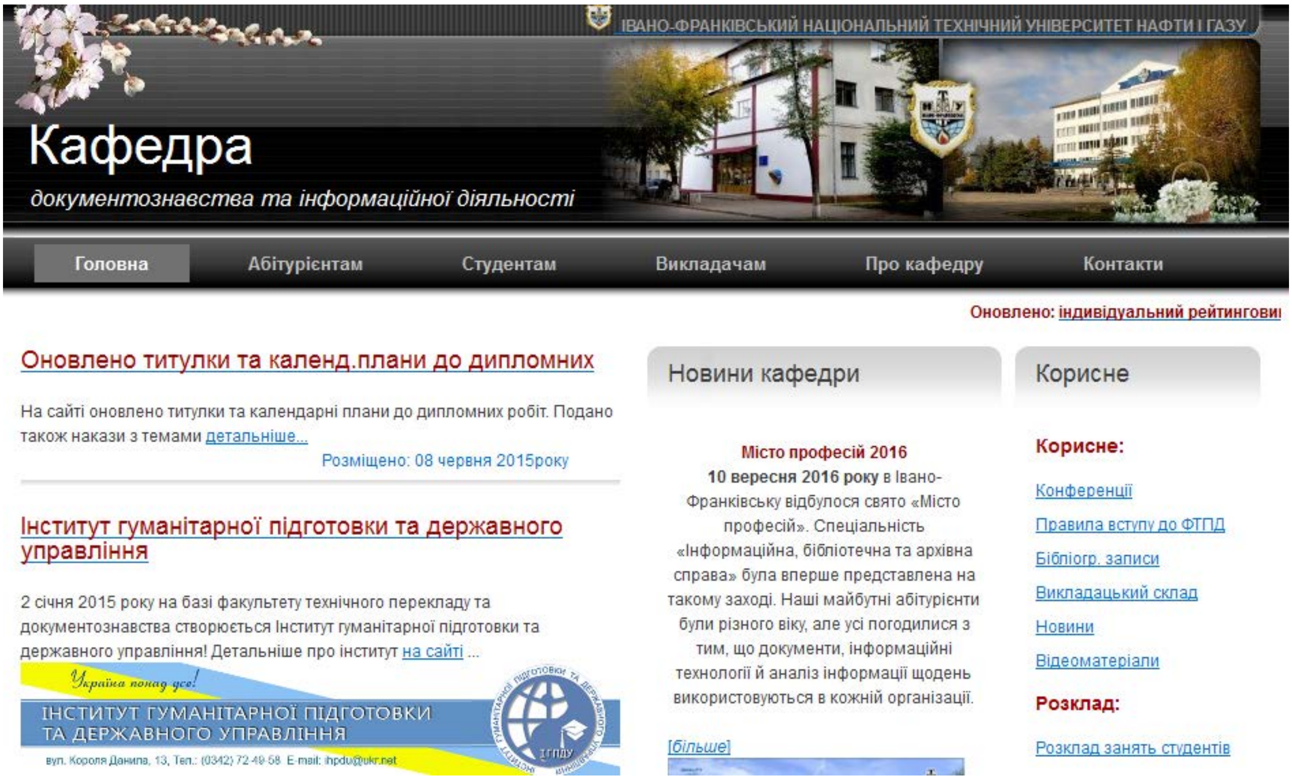

Рис. 4. Вигляд головної сторінки інформаційного середовища кафедри документознавства та інформаційної діяльності ІФНТУНГ

формаційне навчальне середовище повинно бути «дружнім» як для студента, так і для викладача, інтерактивним, інформативним, відкритим, інтегрованим, актуальним тощо.

Сучасні засоби ІКТ дають можливість викладачам, науковцям і студентам навчатися, працювати та обмінюватися навчальною та науковою інформацією новими способами, які замінюють, доповнюють та розширюють функціональні можливості традиційних.

Висновки і перспективи подальшого розвитку. Використання у навчальному процесі ВНЗ цілісного та «дружнього» інформаційного навчального середовища є одним із сучасних напрямів підготовки студентів. Інформаційне навчальне середовище доповнює навчальний процес та дає можливість урізноманітнювати та поглиблювати самостійну роботу студентів, подавати навчальні матеріали у різних зрозумілих формах. Доступ до навчальної інформації студенти мають тоді, коли найбільше схильні до засвоєння інформації і не залежать від аудиторних занять тощо. Проте, розробка інформаційного навчального середовища для кожного напряму підготовки фахівців гальмується через неналежне розроблення дидактичних основ та практичних рекомендацій щодо впровадження їх у навчальний процес технічного ВНЗ. Оскільки в такому середовищі активно використовуються сучасні ІКТ, що веде до змін традиційних форм організації навчання, то нововведення впроваджуються повільно через ряд проблем, а саме: не готовність частини викладацького складу до таких змін, недостатньо розвинені ІКТ-уміння, як у деяких викладачів, так і у частини студентів, що утруднює розвиток інформаційного середовища у навчальній підготовці студентів тощо. На даний час, найбільш розвинений та цікавий для студентів є комунікаційний аспект інформаційного навчального середовища.

Подальших наукових розвідок потребують дослідження аспектів інтелектуалізації інформаційного навчального середовища технічного ВНЗ та питання розроблення віртуального інформаційного середовища у навчальному процесі документознавців, інформаційних аналітиків.

Список літератури:

1. Арский Ю. М. Инфосфера: Информационные структуры, системы и процессы в науке и обществе / Ю. М. Арский, Р. С. Гиляревский, И. С. Туров, А. И. Черный. – М: ВИНИТИ, 1996. – 489 с.
2. Гуревич Р. С. Інформаційно-комунікаційні технології в сучасній професійній освіті [Електронний ресурс] / Р. С. Гуревич, М. Ю. Кадемія. – Режим доступу : http://www.tmpe.gb7.ru/docs/1/Gurevich.pdf.
3. Жежнич П. Освітнє комунікаційне середовище в інформаційному просторі ВНЗ / П. Жежнич // Інформація, комунікація, суспільство 2016 : матеріали 5-ї Міжнародної наукової конференції ICS-2016, 19-21 травня 2016 року. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2016. – С. 68-69.
4. Информационная архитектура [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.boxesandarrows.com/
5. Информационная среда [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.finam.ru/dictionary/wordf01550/default.asp?n=16

6. Коломієць О. В. Інформаційно-навчальне середовище вищого навчального закладу як фактор професійної підготовки майбутніх фахівців [Електронний ресурс] / О. В. Коломієць // Збірник наукових праць «Педагогіка та психологія». – Харків. – 2015. – Вип. 49. – С. 203-210. – Режим доступу : https://zenodo.org/record/19001/files/-203-210.pdf
7. Кремень В. Г. Категорії «простір» і «середовище»: особливості модельного подання та освітнього застосування / В. Г. Кремень, В. Ю. Биков // Теорія і практика управління соціальними системами. – НТУ «ХПИ». – 2013. – №.2. – С. 3-16.
8. Омельяненко Г. А. Інформаційно-навчальне середовище: дидактичний аспект [Електронний ресурс] / Г. А. Омельяненко // IX Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція «Сучасний соціокультурний простір 2012». – Режим доступу : http://intkonf.org/omelyanenko-ga-informatsiyno-navchalne-seredovische-didaktichniy-aspekt/
9. Петрович С. Педагогічні умови використання інформаційного освітнього середовища у ВНЗ I-II рівнів акредитації / С. Петрович // Вісник Львівського університету: Серія «Педагогіка». – 2009. – Вип. 25. – Ч. 2. – С. 150–157.
10. Семакова Т. О. Інформаційно-навчальне середовище з фізики як засіб формування самоосвітніх умінь студентів технічних коледжів [Електронний ресурс] / Т. О. Семакова. – Режим доступу : http://ite.kspu.edu/webfm_send/244
11. Шевченко В. Л. Реінжиніринг програмно-інструментальної платформи дистанційної освіти в контексті організаційно-педагогічних та дидактико-психологічних процесів загальноосвітньої школи [Електронний ресурс] / В. Л. Шевченко, Л. В. Васильченко, О. В. Гладков. – Режим доступу : http://www.narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/vupysku/10/statti/shevchenko.htm
12. Шрейдер Ю. Информационные процессы и информационная среда / Ю. Шрейдер. – СПб: Символ-Плюс, 2000. – 169 с.
13. Федасюк Д. В. Інформаційне середовище підтримки навчального процесу у Львівській політехніці [Електронний ресурс] / Д. В. Федасюк, Л. Д. Озірковський. – Режим доступу : http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/10695/1/04.pdf

Романишин Ю.Л.
Ивано-Франковский национальный технический университет нефти и газа

ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ИНФОРМАЦИОННОЙ СРЕДЕ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА ДОКУМЕНТОВЕДОВ В ТЕХНИЧЕСКИХ ВУЗАХ

Аннотация
В статье раскрыты теоретико-практические аспекты информационной среды. Характеристика информационной учебной среды вуза дала возможность определить функции, свойства, принципы, проблемы и тенденции развития информационной среды учебного процесса технического вуза. Рассмотрено использование современных средств информационно-коммуникационных технологий в информационной учебной среде. Раскрыты примеры практической реализации информационной среды в учебном процессе Ивано-Франковского национального технического университета нефти и газа.
Ключевые слова: документоведы, информационно-коммуникационные технологии, информационная учебная среда, информационная среда, информационные ресурсы, учебный процесс.

Romanyshyn Y.L.
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN INFORMATION ENVIRONMENT OF STUDYING PROCESS OF RECORDS INFORMATION MANAGERS IN TECHNICAL UNIVERSITIES

Summary
The article deals with theoretical and practical aspects of information environment. The given characteristic of the information training environment of universities is enabled to define functions, properties, principles, issues and trends of the information environment of studying process of technical universities. It is considered using the modern means of information and communication technologies in the information training environment. It is highlighted the examples of practical implementation of information environment in studying process of Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas.
Keywords: records information managers, information and communication technologies, information training environment, information environment, information resources, studying process.

УДК 37.017.92

АРХАЇЧНИЙ ПЕРІОД ПЕДАГОГІКИ: ТВОРИ ГОМЕРА ТА ГЕСІОДА, ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ІДЕЙ ВИХОВАННЯ У ДАВНЬОГРЕЦЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Сай І.В.
Національний університет «Львівська політехніка»

Стаття присвячена архаїчному періоду давньогрецької педагогіки. У ній детально проаналізовано твори Гомера («Іліаду» та «Одіссею») та Гесіода («Роботи та дні») та описано головні принципи виховання дітей та молоді у тогочасному суспільстві. Зроблено висновок про те, що незважаючи на той факт, що дані поеми були створені в одну історичну епоху, педагогічні ідеали, змальовані в них, значно відрізняються. Стаття містить оригінальні цитати із давньогрецьких джерел.
Ключові слова: історія педагогіки, період архаїки, Гомер, Гесіод, гомерівське виховання, дидактичний епос.

Постановка проблеми. Незважаючи на той факт, що період античності у давній Греції неодноразово досліджувався різними сферами світової науки, такими, як історія, культура, мовознавство, техніка, астрономія та інші, ґрунтовних праць, пов'язаних із історією античної педагогіки існує не так і багато, а у вітчизняній педагогіці вони майже взагалі відсутні. Такий стан речей зумовлює актуальність даного дослідження, адже зацікавленість даною темою не вщухає і в наші дні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців, які присвятили себе вивченню періоду античності та дослідженню давньогрецької педагогіки зокрема, слід згадати В. Йегера (W. Jaeger) [9], А.-І. Марру (H.-I. Marrou) [12], Г. Жураковського [6], Є. Іванова [8], М. Мазалову [11], Т. Уракову [11], М. Лаптєву [10] та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми полягає у відсутності комплексного аналізу вищезгаданих творів у вітчизняній педагогіці.

Метою даного дослідження є розширення та поглиблення знань про архаїчний період давньогрецької педагогіки на основі аналізу творів Гомера та Гесіода.

Виклад основного матеріалу дослідження. Епоха Античності, яка тривала із IX ст. до н.е (або, як вважають деякі вчені, наприклад Є. Іванов, з VIII ст. до н.е. [8]) по V ст. н.е., беззаперечно вважається невичерпним культурно-ідейним джерелом для багатьох наступних цивілізацій, заклавши міцний фундамент у розвиток філософської та педагогічної думок. Традиційна періодизація виділяє у ній три основні періоди:

- архаїчний або давньогрецький (з IX ст. до н.е по VIII ст. до н.е);
- період розквіту Еллади або новогрецький (з VII ст. до н.е. по IV ст. до н.е);
- елліністичний період (з III ст. до н.е. по I ст. до н.е) [11].

У даній праці ми детально зупинимося на першому із перелічених періодів, а саме – на архаїчному. У той час ще не існувало шкільних форм навчання, однак суспільство вже приділяло значну увагу до процесу виховання та навчання зростаючого покоління. Розпочнемо наше дослідження із творчості Гомера (давньогрец. *ὁ Ὅμηρος*), адже, як влучно зазначає А.-І. Марру «Саме від Гомера повинна вирушати наша історія – адже саме від Гомера починається безперервна сьогодні традиція грецької культури. Його свідчення – найдревніший документ, у якому є сенс шукати свідчення про архаїчну освіту» [12, с. 20].

Із таким твердженням важко не погодитися, адже Гомерівські поеми й справді надають нам різноманітну інформацію про виховання та духовні ідеали тогочасного суспільства, адже незважаючи на те, що вони базуються на міфологічних подіях, життя, побут та звичаї у них описані надзвичайно правдоподібно. Так, скажімо, Гомер лише кількома словами згадує про класичний міфологічний образ вихователя та наставника кентавра Хірона (давньогрец. *ὁ Χείρϖν, ϖνος*), знавця медичного мистецтва, музики та пророцтв, який виховав Асклепія та Ахілла (наприклад, у IV пісні «Іліади»: «*τά οἵ ποτε πατρὶ φίλα φρονέων πόρε Χείρων*» (4, 219) [17] «як зичливий Хірон колись научив його батька» [4, ст. 77]), однак більш детально розповідає нам про зустріч та розмову Фенікса (давньогрец. *ὁ Φοῖνιξ*) та Ахілла, у якій ми дізнаємося про виховання останнього. Фенікс прибуває до свого бувшого вихованця з метою полегшити посольство Одіссея та Аякса, і щоб надати своєму проханню більшої значущості, вважає за необхідне нагадати Ахіллу свою історію. Із неї ми дізнаємося про те, що Ахілл був відданий на виховання Феніксу ще малесеньким хлопчиком:

«*καί σε τοσοῦτον ἔθηκα θεοῖς ἐπιείκελ᾽ Ἀχιλλεῦ*» (9, 485) [17]

«Виховав там і тебе я, о богорівний Ахілле» [4, с. 152];

«*πρίν γ᾽ ὅτε δή σ᾽ ἐπ᾽ ἐμοῖσιν ἐγὼ γούνεσσι καθίσσας*
ὄψου τ᾽ ἄσαιμι προταμὼν καὶ οἶνον ἐπισχών.
πολλάκι μοι κατέδευσας ἐπὶ στήθεσσι χιτῶνα
οἴνου ἀποβλύζων ἐν νηπιέῃ ἀλεγεινῇ.
῾ ὣς ἐπὶ σοὶ μάλα πολλὰ πάθον καὶ πολλὰ μόγησα» (9, 488-492) [17]

«Поки тебе не візьму на коліна, й, нарізавши м'яса,
Не нагодую, й до уст я не притулю тобі келих.
Часом, бувало, хітон ти на грудях мені заплямуєш,
Бризнувши трохи вином, через милу незграбність дитячу.
Отже, багато про тебе я дбав і трудився багато» [4, с. 153].

Однак, виховний процес Фенікса не обмеж-

ився лише дитячим віком Ахілла, адже Пелей відсилає його у ролі синового наставника навіть у військовий похід:

«'ἐκ Φθίης Ἀγαμέμνονι πέμπε
νήπιον οὔ πω εἰδόθ' ὁμοιΐου πολέμοιο
οὐδ' ἀγορέων, ἵνα τ' ἄνδρες ἀριπρεπέες τελέθουσι.
τοὔνεκά με προέηκε διδασκέμεναι τάδε πάντα,
μύθων τε ρητῆρ' ἔμεναι πρηκτῆρά τε ἔργων.» (9, 438-443) [17]

«...Послав мене з Фтії Пелей ...
Разом з тобою, у стан до Атріда тебе виряджавши
Юним, не звиклим до воєн, де слави мужі набувають.
Тим-то послав мене він, щоб всього тебе міг я навчити –
В слові пророчистим бути і в ділі поборником ревним» [4, с. 151-152].

На думку А.-І. Марру, слова «*Μύθων τε ρητήρ ' έμεναι, πρηκτήρά τε έργων*» («в слові пророчистим бути і в ділі поборником ревним») [12, с. 26] стали своєрідною подвійною формулою, яка виражала тогочасний ідеал юнака чи мужа, який повинен бути як вправним воїном, так і красномовним оратором.

Схожі настанови Гомер вкладає і до вуст богині Афіни, яка під виглядом Мента (давньогрец. *ὁ Μέντης*) та Ментора (давньогрец. *ὁ Μέντωρ*) дає настанови Телемаху. Такі повчальні бесіди віднаходимо в «Одіссеї»:

«*εἰ δ' ἄγε νῦν ξυνίει καὶ ἐμῶν ἐμπάζεο μύθων*» (1, 271) [18]
«Отже, послухай тепер і візьми ці слова до уваги» [5, с. 43];
«*σοὶ δ' αὐτῷ πυκινῶς ὑποθήσομαι, αἴ κε πίθηαι*» (1, 279) [18]
«Дам і тобі я пораду розумну, її ти послухай» [5, с. 43].
«*ἄλκιμος ἔσσ', ἵνα τίς σε καὶ ὀψιγόνων εὖ εἴπῃ.*» (1, 302) [18]
«Будь же відважний, щоб доброї слави в потомках набути» [5, с. 44].

«*Τηλέμαχ', οὐδ' ὄπιθεν κακὸς ἔσσεαι οὐδ' ἀνοήμων,*
εἰ δή τοι σοῦ πατρὸς ἐνέστακται μένος ἠύ,
οἷος κεῖνος ἔην τελέσαι ἔργον τε ἔπος τε» (2, 270-272) [18]

«Ні слабодухим, ані нерозумним не будь, Телемаху,
Силу й відвагу міцну від батька свого перейнявши, –
Те, чим всього досягав і ділом він завжди, і словом» [5, с. 60].

Таким чином, шляхом аналізу Гомерівських «Іліади» та «Одіссеї», ми отримуємо певний алгоритм виховання того часу: юнаки виховувалися, наслідуючи приклад та дослухаючись до порад старшого наставника. Однак, слід зазначити, що раннім вихованням дітей та доглядом за ними могли й займатися жінки: скажімо, в Одіссеї згадується Телемахова няня («*ἥ οἱ ἅμ' αἰθομένας δαΐδας φέρε, καί ἑ μάλιστα δμῳάων φιλέεσκε, καὶ ἔτρεφε τυτθὸν ἐόντα*» (1, 334-335) [18] «Телемаха ж любила, більше, ніж інші служниці, бо змалку його доглядала» [5, с. 48-49]), а в «Іліаді» годувальниця сина Гектора та Андромахи (давньогрец. *ἡ τιθήνη*): «*ἂψ δ' ὁ πάϊς πρὸς κόλπον ἐϋζώνοιο τιθήνης ἐκλίνθη*» (6, с. 467-468) [17] «та до грудей годівниці, убраної гарно, припало з криком дитя» [4, с. 116])

Слід відзначити і той факт, що Гомер не лише зафіксував особливості навчання та виховання архаїчного періоду педагогіки, але й згодом сам став «вихователем Греції» (*την Ελλάδα πεπαίδευκεν*) зі слів Платона: його твори читали, перекладали, вивчали напам'ять та декламували, а в добу Середньовіччя навіть побутував термін *ὁμηρική παιδεία* – гомерівська освіта (виховання) [12, с. 28-29].

Значного впливу гомерівської творчості зазнав і беотійський поет Гесіод (*ὁ Ἡσίοδος* [2, с. 592]), якого більшість дослідників вважають молодшим сучасником Гомера, а також найголовнішим представником так званого «дидактичного» чи настановчого, повчального епосу (від давньогрец. *διδάσκω* – вчити, навчати [2, с. 323]). Появу такого літературного жанру із чітко вираженим навчальним характером пов'язують із економічними змінами кінця VIII та початку VII ст. до н.е., які призвели до появи грецьких міст-держав, формування нових понять та занепаду патріархальних традицій [14, с. 113]. Зміст творів даного напрямку став відповідати потребам тогочасного суспільства, у якому почало кардинально змінюватися уявлення про фізичну працю: із чогось ганебного вона почала перетворюватися на невід'ємну складову частину процесу виховання та становлення людини, як особистості.

До наших днів дійшли лише уривки із двох поем Гесіода, однак правдиву педагогічну цінність має лише одна із них, а саме «Роботи та дні» (давньогрец. *Ἔργα και Ἡμέραι*). Дана поема базується на автобіографічних подіях і знайомить нас із життям свого автора та його брата Перса. З точки зору структури поема складається із двох основних частин (або ж, як вважають деякі дослідники, із трьох), перша з яких розповідає про поділ спадщини братами та підкуп Персом суддів на свою користь, а в іншій йдеться про особливості землеробства у давній Греції. У першій частині автор неодноразово звертається до свого брата, намагаючись змусити його дослухатися до порад та голосу правди, будучи переконаним, що щастя дарується лише тим, хто її усвідомлює та плекає:

«*ἐγὼ δέ κε, Πέρση, ἐτήτυμα μυθησαίμην*» (10) [16]
«Я ж тобі, Персе, лиш чистую правду сказати бажаю» [13, с. 103]
«*ὦ Πέρση, σὺ δ' ἄκουε δίκης, μηδ' ὕβριν ὄφελλε*» (213) [16]
«Персе, ти гордощів бійся і слухайся голосу правди!» [13, с. 103]

«*τόνδε γὰρ ἀνθρώποισι νόμον διέταξε Κρονίων...*
ἀνθρώποισι δ' ἔδωκε δίκην, ἣ πολλὸν ἀρίστη
γίγνεται: εἰ γάρ τίς κ' ἐθέλῃ τὰ δίκαι' ἀγορεῦσαι
γιγνώσκων, τῷ μέν τ' ὄλβον διδοῖ εὐρύοπα Ζεύς» (276, 279-281) [16]

«Цей-бо закон для людей встановив олімпієць Кроніон...
А чоловікові правду він дав, найкоштовніше благо.
Хто, усвідомивши правду, її привселюдно шанує,
Щастя тому дає Зевс, що далеко сягає очима» [1, с. 121]

Гесіод зневажає насильство, відсутність справедливості та зло, натомість возвеличуючи доброчесність людини та її вміння дослухатися до

порад. Він схвалює схильність та прагнення до праці та з презирством ставиться до ледарів та нероб, змальовуючи їм на противагу образ наполегливого працівника. На думку автора

«ἐξ ἔργων δ᾽ ἄνδρες πολύμηλοί τ᾽ ἀφνειοί τε» (308) [16]

«Все нам робота дає – і великі отари й багатство...» [1, с. 121]

«ἔργον δ᾽ οὐδὲν ὄνειδος, ἀεργίη δέ τ᾽ ὄνειδος» (311) [16]

«Жодна робота не чинить ганьби, лиш неробство ганебне» (1, 122)

Гесіод радить братові уникати типових помилок: не зазіхати на чуже багатство, не знущатися із немічних, шанувати своїх батьків та старість загалом, і шануючи тогочасний звичай, не забувати приносити жертви богам.

Тему основної частини, викладеної у 382-764 рядках поеми, можна коротко описати частиною її назви – «Роботи». У ній автор знайомить нас із видами робіт, які доводиться виконувати землеробу впродовж чотирьох пір року, тобто так званим календарем робіт. Однак, слід зауважити, що він не завжди дотримується хронологічного порядку: скажімо, почавши свою оповідь із весняної оранки земель (*«коли вперше ти крик журавлиний почуєш»* (448) [1, с. 122]), переходить до опису робіт, якими, на його думку, слід займатися восени (*«коли сиплеться листя з дерев»*). Особливу увагу Гесіод приділяє і зимовому періоду, адже він, а особливо місяць січень, є надзвичайно важким:

«ἀλλ᾽ ὑπαλεύασθαι: μεὶς γὰρ χαλεπώτατος οὗτος,
χειμέριος, χαλεπὸς προβάτοις, χαλεπὸς δ᾽ ἀνθρώποις.» (557-558) [16]

«Май осторогу раз в раз, бо той місяць найтяжчий за цілу
Зиму; тяжкий для людей він, тяжкий для дрібної худоби.» (1, 125)

Цікавим є й той факт, що у своїх повчаннях автор наголошує на необхідності завчасного планування.

Чималу увагу приділяє Гесіод й висвітленню основних засад створення молодої сім'ї. Автор радить підходити до такого життєвого етапу свідомо та виважено: на його думку, у чоловіка на цей момент повинна бути певна матеріальна стабільність у вигляді власної земельної ділянки та житла. Окрім того, він радить обирати у дружини ту, що *«до тебе живе що найближче»* (700) [1, с. 26], попередньо дізнавшись про її вдачу (*«Добре раніш розпитай, не сміялись сусіди щоб з тебе»* (701) [1, с. 126]).

Завершальні рядки поеми (із 765 по 828) присвячені опису днів сприятливих та несприятливих для тої чи іншої роботи чи починання.

Як і Гомерівські поеми, Гесіодова поема «Роботи та дні» стала надзвичайно популярною у давні час і була одним із найосновніших творів, які вивчалися учнями у давньогрецьких школах. Правдивість та простота життєвих правил, викладених у ній, не викликала сумнівів у тогочасного суспільства, і вона стала своєрідним порадником, до якого зверталися як з приводу землеробських, так із приводу інших життєвих питань та ситуацій.

Висновки та пропозиції. Значення творів Гомера та Гесіода у якості джерел для відображення ідей виховання давньогрецького суспільства архаїчного періоду важко перебільшити, адже вони є єдиними письмовими пам'ятками даної доби, які дійшли до наших днів майже у повному обсязі. Картина суспільства та його виховних ідей, відображених у поемах, хоч інколи й видається дещо ідеалізованою чи примітивною у певних аспектах, видається нам цілком реалістичною. Варто зазначити й той факт, що незважаючи на те, що Гесіода вважають своєрідним спадкоємцем Гомерівського стилю викладу, педагогічні ідеали, змальовані даними поетами, значно різняться: в той час, як Гомер чітко дає зрозуміти, що витоки будь-якої освіти полягають у формуванні ідеалу людини аристократичного взірця (воїна та героя), Гесіод дотримується думки, що основним чинником у формуванні людської особистості є звичайна повсякденна праця.

Зважаючи на той факт, що дослідження античної педагогічної думки та її впливу на подальше формування та розвиток освіти у вітчизняній педагогіці практично відсутні, вважаємо за доцільне провести дослідження й інших постатей античної доби та, зокрема, проаналізувати їхній вплив на формування світової та вітчизняної педагогіки.

Список літератури:

1. Антична література: Хрестоматія / Упорядник О. І. Білецький. 2-ге вид. – К.: Радянська школа, 1968. – 612 с.
2. Вейсман А. Д. Греческо-русский словарь (препринт V-го издания 1899 г.). – М.: 1991. – 1371 с.
3. Гесіод. Роботи і дні / Переклад В. Свідзинського. Золоте руно. З античної поезії: Збірка. – К.: Веселка, 1985. – 156 с.
4. Гомер. Іліада / пер. із старогрецької Б. Тена; передмова і примітки А. Білецького; іл. О. С. Юхтмана; худож.-оформлювач Г. В. Кісель. – Харків: Фоліо, 2013. – 414 с.
5. Гомер. Одіссея / Пер. із старогрецької, примітки, словник імен і назв Бориса Тена; Передмова К. С. Забарила; Худож.-оформлювачі Б. П. Бублик, С. І. Правдюк. – Харків: Фоліо, 2008. – 574 с. (Б-ка світ. л-ри)
6. Жураковский Г. Є. Очерки по истории античной педагогіки. – Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство наркомпроса РСФСР, 1940. – 470 с.
7. Золоте руно. З античної поезії: Збірка. Для серед. і ст. шк. віку / [Упоряд., передм., біогр. довідки та словн. імен, геогр. назв А.О. Білецького]; Худож. оформл. І. В. Коптілова. – К.: Веселка, 1985. – 156 с.
8. Иванов Е. В. История образования и педагогической мысли: Учебно-методические рекомендации к семинарским занятиям. – Великий Новгород: НовГУ им. Ярослава Мудрого, 2002. – 52 с.
9. Йегер В. Пайдейа. Воспитание античного грека. Т. 1 (Продолжение) Перевод с немецкого А. И. Любжина М., Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина, 2001. – 393 с.
10. Лаптєва М. Ю. У истоков древнегреческой цивилизации. Иония XI-VI вв. до н. э. Издательство: Гуманитарная Академия, 2009. – 512 с.
11. Мазалова М. А., Уракова Т. В. История педагогики и образования: Пособие для сдачи экзамена. – М.: Высшее образование, 2006. – 192 с.

12. Марру А.-И. История воспитания в античности (Греция). Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина, 1998. – 423 с.
13. Пащенко В.І., Пащенко Н.І. Антична література. Підручник. – К.: Либідь, 2001. – 718 с.
14. Радциг С. И. История древнегреческой литератури. Учеб. для филолог. фак. ун-тов. Изд. 4, испр. М., «Высш. школа», 1977. – 551 с.
15. Arthurus Ludwich. Homeri Carmina. Recensuit et selecta lectionis varietate instruit. Pars Prior. Ilias. V. I, MDCCCCII // Reprinted photographically by the permission of B. G. Teubner Verlagsgesellschalf, Leibzig // 'Εκδόσει Δημ. Ν. Παδήμα
16. Hesiod, Works and Days [Електронний ресурс] – режим доступу. – URL: http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3atext%3a1999.01.0131
17. Homer, Iliad [Електронний ресурс] – режим доступу. – URL: http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0133%3Abook%3D4%3Acard%3D183
18. Homer, Odyssey [Електронний ресурс] – режим доступу. – URL: http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0135%3Abook%3D1%3Acard%3D1

Сай И.В.
Национальный университет «Львовская политехника»

АРХАИЧЕСКИЙ ПЕРИОД ПЕДАГОГИКИ: ПРОИЗВЕДЕНИЯ ГОМЕРА И ГЕСИОДА, КАК ОТРАЖЕНИЕ ИДЕЙ ВОСПИТАНИЯ В ДРЕВНЕГРЕЧЕСКОМ ОБЩЕСТВЕ

Аннотация
Статья посвящена архаическому периоду древнегреческой педагогики. В ней детально проанализировано работы Гомера («Илиаду» и «Одиссею») и Гесиода («Работы и дни») и описано главные принципы воспитания детей и молодежи в обществе того времени. Сделано вывод о том, что хотя данные поэмы были созданы во время одной исторической эпохи, педагогические идеи изложенные в них сильно различаются. Статья содержит оригинальные цитаты из древнегреческих источников.
Ключевые слова: история педагогики, период архаики, Гомер, Гесиод, гомеровское воспитание, дидактический епос.

Say I.V.
Lviv National Polytechnic University

ARCHAIC PERIOD OF PEDAGOGY: WORKS OF HOMER AND HESIOD AS REFLECTION OF PEDAGOGIC IDEAS IN ANCIENT GREEK SOCIETY

Summary
The article is devoted to the archaic period of ancient pedagogy. It comprises thorough analysis of Homer's and Hesiod's works ('Iliad', 'Odyssey' and 'Works and Days' respectively) and description of the main principles used in children and youth upbringing in the society of that time. The conclusion made in it states that despite the fact of being works of the same historic era, pedagogic ideas described in them vary a lot. The article comprises original quotations from ancient Greek sources.
Keywords: history of pedagogy, archaic period, Homer, Hesiod, Homeric upbringing, didactic poetry.

УДК 371.382:373.25

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ГРИ В СИСТЕМІ ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ

Сайко Х.Я., Шаблінська Ю.В.
Львівський національний університет імені І.Я. Франка

У даній статті досліджено проблеми лексичної компетентності дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення, обґрунтовано актуальність та необхідність дослідження проблем лексичного розвитку у дітей дошкільного віку. Також наведено принципи та завдання корекційної роботи з формування активного та пасивного словника. Стаття розкриває види гри – як провідної діяльності у дошкільному віці. Досліджено роль ігрової діяльності у дитячому віці та її вплив на процес корекції наявних порушень мовлення. У статтю включено перелік ігор, які можна застосовувати у роботі із дітьми з мовними розладами.
Ключові слова: мовлення, діти дошкільного віку, лексична компетентність, загальне недорозвинення мовлення, гра, корекція, мовленнєво-ігрова діяльність, мовленнєва ситуація, гра-змагання.

Постановка проблеми. Розкрити особливості використання гри – як методу корекції мовлення. Вирішення даної проблеми відіграє важливе значення у практичному напрямку роботи, оскільки робота з корекції порушень мовлення вимагає особливої уваги та креативності, тому важливим є підбір правильних матеріалів та методів з метою урізноманітнення та зацікавлення вихованців.

Аналіз останніх матеріалів та публікацій. Особливостям застосування гри в системі корекції порушень мовлення присвячено багато наукових праць. Дослідженням даного питання займались такі науковці: А.М. Богуш, С.В. Кондукова, Л.П. Лепеха, М.К. Шеремет, В. Мєдвєдєва, Л. Немикіна. Праці вчених містять характеристику загального недорозвинення мовлення (ЗНМ), розкривають особливості дітей в яких наявне дане порушення, детально описують стан лексики при ЗНМ у дітей. Також у наукових матеріалах надається визначення терміну «гра», розкрито основні характеристики ігрового методу та описано ігри, що застосовуються для корекції мовлення. Наукові праці глибоко розкривають сутність гри, висвітлюють її значення для корекції мовленнєвих порушень, надають практичні матеріали, які можна використовувати в ході занять.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Стаття присвячується важливості застосування ігрових методів під час корекції лексичного запасу у дітей із загальним недорозвиненням мовлення (ЗНМ) та пошуку найбільш дієвих та цікавих ігрових прийомів.

Мета статті. Головною метою даної наукової статті є ознайомлення із станом лексичної системи дітей із загальним недорозвиненням мовлення, а також розкриття основних аспектів гри та пошук найбільш дієвих ігрових прийомів, що допомагають у корекції лексичного компоненту дошкільників із ЗНМ.

Виклад основного матеріалу. Дослідження в галузі педагогіки та психології доводять, що гра – провідний вид діяльності дітей дошкільного віку. Вона близька та цікава дитині, оскільки зароджується, формується саме з її інтересів та потреб, які виникають в результаті взаємозв'язку із зовнішнім середовищем, зокрема такий зв'язок відбувається через мовленнєву діяльність. На сучасному етапі розвитку науки дослідження мовленнєвої сфери дитини та порушень у розвитку мовної функції і методів їхньої корекції є актуальним питанням, яке вимагає неабиякої дослідної бази та уваги [2, с. 15]

Гра займає важливе місце в системі засобів розвитку мовлення дошкільників. Її вплив на виховний процес дітей досліджувала велика кількість педагогів-класиків: Я.А. Коменський, С.В. Русова, К.Д. Ушинський та ін., психологи Ю.А. Аркін, Л.С. Виготський, Л.С. Рубінштейн, Д.Н. Узнадзе та ін., сучасні науковці Л.В. Артемова, А.К. Бондаренко, Г.І. Григоренко, О.І. Сорокіна, О.П. Усова, Т.О. Маркова, В.Г. Захарченко та ін. За даними досліджень науковців: граючись, діти мають можливість діяти, конкретні ігрові дії зумовлюють мовленнєву активність і водночас спрямовують розвиток гри [2, с. 15].

Мовлення – це не лише найважливіший спосіб спілкування, але й засіб здобуття та акумулювання знань. Достатній рівень мовленнєвого розвитку є запорукою та своєрідним «фундаментом» для повноцінного психічного розвитку особистості [5, с. 36].

В сучасній логопедичній науці терміном «недорозвинення мовлення» позначають низький рівень сформованості тої чи іншої мовленнєвої функції або ж мовленнєвої системи в цілому. Під загальним недорозвиненням мовлення (ЗНМ) у дітей із нормальним слухом і первинно збереженим інтелектом розуміють таку форму мовленнєвого порушення, при якому відбуваються зміни у формуванні усіх компонентів мовленнєвої системи, які відносяться як до звукової так і до смислової сторони мовлення [4, с. 235].

Класифікацію проявів ЗНМ розробила психолог, педагог, основоположник логопедії як самостійної науки Роза Євгенівна Левіна. Науковець характеризувала загальне недорозвинення мовлення: від повної відсутності мовних засобів спілкування до розгорнутих форм зв'язного мовлення з елементами фонетико-фонематичного та лексико-граматичного недорозвинення. Лексика – відображає сукупність всіх загальновживаних слів. Лексичний компонент поділяють на активний (слова, які вживаються у повсякденному житті) та пасивний (сукупність слів, які наявні у мовленні, проте вживаються лише у пев-

них ситуаціях або ж не застосовуються взагалі) [3, с. 28].

Виділяють чотири рівні мовного недорозвитку при ЗНМ, що відображають типовий стан компонентів мовлення зокрема лексичного [4, с. 236].

Характерною ознакою лексичного компоненту при ЗНМ І рівня є: повна або майже повна відсутність словесних засобів спілкування. Активний словник перебуває у зародковому стані, здебільшого переважають звуконаслідування, слова-белькотіння, а також загальновживані слова у невеликій кількості котрі мають спотворену складову структуру і звукове оформлення. Діти можуть позначати різні дії, предмети одним словом, а різницю між ними намагаються підкреслити жестами чи інтонацією. Пасивний словник значно більший, діти розуміють звернене до них мовлення, виконують інструкції (здебільшого одноступневі) [3, с. 29].

У дітей з ІІ рівнем загального недорозвинення мовлення лексичний компонент зберігається та розвивається на побутовому рівні, також з'являються деякі якісні прикметники та прислівники, можливе використання займенників та сполучників. Назви частин предметів замінюються назвою самого предмету. У дітей покращується розуміння мовлення, розширюється активний та пасивний словник, можливе виконання двоступеневих інструкцій [4, с. 248].

При ІІІ рівні мовленнєвого недорозвинення в активному словнику переважають іменники та дієслова, які діти використовують досить часто у власному мовленні, в меншій мірі користуються словами, що позначають якості та ознаки предметів.

Досить поширеними є лексичні помилки:

- діти неправильно називають предмети за зовнішніми ознаками;
- частину предмета замінюють його назвою;
- замінюють назви предметів на інші, які ситуативно пов'язані з ним.

У словнику дітей мало узгоджених понять, часто використовують антоніми (слова протилежні за значенням) та майже не використовують синонімів (слова, різні за звучанням та написанням, але мають близьке або тотожне значення). Характерною для даного рівня є заміна понять великий, малий на довгий, короткий, високий. Рідко використовують прийменники та прислівники [4, с. 251].

Лексична компетентність при IV рівні ЗНМ характеризується наявністю перестановки звуків та складів, заміною складів, скороченням приголосних на збігу приголосних. Словниковий запас недостатньо точний за способом використання, спостерігаються труднощі під час підбору синонімів, антонімів та споріднених слів. Метафори та порівняння, слова з переносним значення часто є недоступними для розуміння дітей [3, с. 48].

З огляду на достатньо об'ємний діапазон порушень важливо обрати правильні методи корекції (здійснення психолого-медико-педагогічних заходів з метою усунення відхилень у психофізичному та інтелектуальному розвитку і поведінці та забезпечення перспектив успішної соціалізації) наявних порушень, найбільш ефективними є гра [2, с. 16].

Гра – це своєрідний метод навчання, спосіб передачі знань та формування нового досвіду. Ігровий метод є універсальною формою діяльності, завдяки якій відбуваються основні та прогресивні зміни в психіці та особистості дитини-дошкільника, формує ґрунт до переходу в новий вид діяльності (навчальну). У процесі гри яскраво відображується пізнання, діяльності та спілкування дитини, що в свою чергу становить основу мовленнєво-ігрової діяльності, як процесу використання набутих раніше знань, мовленнєвих умінь та навичок у нових обставинах. У такій діяльності діти поглиблюють та уточнюють набуті знання, які ґрунтуються на інтересі до ігрового процесу [3, с. 8].

Згідно із дослідженнями Ф.І. Фрадкіної, ігрові дії виникають із предметних дій шляхом перенесення останніх на предмети-замінники. Гра здійснюється під керівництвом дорослого та являє собою своєрідну схему предметних дій, в яких головним є не пізнання фізичних ознак предметів, а пізнання, вивчення їх загального значення та застосування [2, с. 16].

Б.Г. Ананьєв зазначає, що правильно організоване навчання у вигляді ігрової діяльності не тільки забезпечує засвоєння знань та навичок, але й удосконалює нервову систему. У грі яскраво проявляються особливості мислення і уяви дошкільників, їхня емоційність, активність, потреба у спілкуванні. Гра позитивно впливає на розумовий, сенсорний, моральний та фізичний розвиток дитини [2, с. 15].

Проте варто звернути увагу на особливості ігрової діяльності дошкільників із ЗНМ, яка має свої особливості котрі необхідно враховувати під час корекційного процесу. Дітям із загальним недорозвиненням мовлення властива знижена інтелектуальна властивість, пізнавальна пасивність, що в свою чергу призводить до недостатньої предметної діяльності. Це несприятливо позначається на формуванні потреби у спілкуванні з дорослими та однолітками, що стає причиною негативної емоційної установки як на мовленнєву діяльність так і на оточуючих. Тому, педагог повинен враховувати дані особливості та організовувати заняття в ігровій формі, при цьому ретельно підбираючи матеріал, правильно формувати мету [1, с. 35].

Наукові дослідження В.І. Сельвестрова доводять, що гра в тому числі і у дітей із загальним недорозвиненням мовлення сприяє виділенню і засвоєнню дошкільниками соціальної функції (яка здійснюється безпосередньо через мовлення) такі соціальні функції тісно вплітаються в систему рольових взаємовідносин між дітьми [2, с. 17].

У вітчизняній дошкільній педагогіці існує велика кількість класифікацій дитячих ігор, що базуються на самостійній творчості дітей у грі. Першим до класифікації гри за таким принципом підійшов П.Ф. Лесгафт. Він вважав, що дошкільний вік – це період імітації нових вражень та їх осмислення шляхом розумової подачі, тому поділив дитячі ігри на дві групи: імітаційні або наслідувальні та рухливі (ігри з правилами) [3, с. 21].

В класифікації за С.Л. Новосьоловою закладено уявлення про те, за чиєю ініціативою виникає ігрова діяльність (дитини чи дорослого). Автор виокремлює три групи ігор:

1. Ігри, що виникають за ініціативою дітей – самостійні ігри: гра-експермент; самостійні сюжетні ігри: сюжетно-відображувальні, сюжетно-рольові, режисерські та театралізовані.

2. Ігри, що виникають за ініціативою дорослих: навчальні ігри: ігри-забави, ігри-розваги, інтелектуальні, святково-карнавальні, театрально-постановчі.

3. Ігри, витоки яких ідуть від історично складених традицій етносу (народні), що можуть виникати за ініціативою дорослого так і за ініціативою дитини: традиційні або народні (історично вони лежать в основі багатьох ігор, що належать до навчальних та ігор на дозвіллі) [3, с. 22].

Однак найбільш повно досліджено в дошкільній педагогіці дидактичні ігри (це навчальні ігри, що використовуються у навчально-виховному процесі для закріплення, уточнення знань дітей про довкілля). Учені виділяють дидактичну гру як єдину систему впливу, спрямовану на формування в дитини потреби у знаннях, пізнавальних, сенсорних, інтелектуальних та мнемічних процесах. Важливою і найголовнішою особливістю таких ігор є те, що вони створюються дорослими з різноманітною педагогічною метою: мовленнєвого розвитку, сенсорного виховання, ознайомлення з довкіллям тощо. Дидактичні ігри можуть супроводжуватись наочним матеріалом: картинки, речі чи іграшки або ж будуватись лише на словесній основі [1, с. 35].

Значний внесок у розвиток дидактичних ігор зробили такі вчені, як В.М. Аванесова, Ф.Н. Блехер, З.О. Михайлова та ін. Високо оцінила дидактичну гру як метод навчання О.П. Усова, вона відзначала, що дидактичні ігри дають можливість вихователю піднести рівень сприймання дітьми навчального матеріалу, урізноманітнюють навчальну діяльність, вносять до неї елемент цікавості [1, с. 36-37].

В.М. Аванесова запропонувала таку класифікацію дидактичних ігор за характером ігрових дій:

- ігри-доручення, що побудовані на інтересі дітей до дій з іграшками і предметами;
- ігри з відгадуванням загадок, які приваблюють невідомістю: «Впізнай», «Відгадай», «Що змінилось?»;
- сюжетно-рольові дидактичні ігри, в яких ігрові дії полягають у зображенні різних життєвих ситуацій, виконанні ролей (покупця, продавця, лікаря тощо);
- ігри з відшукуванням предметів передбачають несподівану появу і зникнення предметів, що викликає інтерес дітей;
- ігри у фанти або в заборонений «штрафний» предмет, пов'язані з цікавими ігровими моментами – скинути картинку, не сказати забороненого слова або ж утриматися тощо [3, с. 24].

Дидактичні ігри застосовують на заняттях з розвитку звукової культури мовлення, для формування граматичної правильності мовлення та збагачення лексичного запасу дітей [1, с. 40].

У дошкільній педагогіці виокремлюють у самостійну групу словесні ігри (А.К. Бондаренко, О.І. Сорокіна, А.І. Максаков, Є.І. Удальцов, Г.С. Швайко та ін.). Відтак А.К. Бондаренко пов'язує словесні ігри насамперед з інтелектуальним розвитком дитини і зокрема з розвитком мислення. Вона зазначає, що словесні ігри спрямовані на «розвиток захоплюючої розумової діяльності, самостійності й активності їхнього мислення». Словесна гра вимагає використання набутих раніше знань у нових умовах чи зв'язках. У словесних іграх дитина вирішує самостійно різноманітні мисленнєві завдання: описує предмети, відгадує за описом, складає різноманітні розповіді, небувальщини тощо [3, с. 24-25].

Класифікацію ігор за мовленнєвим завданням започаткував В.М. Чистяков. На його думку, ігри, що навчають мови, переслідують таку мету:

- розширення запасу слів рідної мови:
- поглиблення і уточнення значень слів:
- розвиток і закріплення навичок зв'язного мовлення [1, с. 41-42].

А.А. Ейрамджян поділяє мовленнєві ігри на чотири групи: фонетичні, лексичні, синтактичні, ігри-діалоги. Кожна запропонована група ігор переслідує певну мету: фонетичні ігри сприяють виробленню правильної вимови; лексичні – збагаченню словникового запасу; синтаксичні – закріплюють уміння будувати речення різної складності; ігри-діалоги сприяють розвитку діалогічного мовлення [1, с. 41-42].

Як ефективний метод корекції мовлення виокремлюють ігрові мовленнєві ситуації. Мовленнєва ситуація – це динамічна система взаємовідносин тих, хто спілкується та базується на відображенні об'єктів і подій зовнішнього світу, породжує потребу до цілеспрямованої діяльності у вирішенні мовленнєво-мисленнєвих завдань і підштовхує до діяльності [3, с. 26].

А. Богуш, Н. Луцан поділяють ігрові мовленнєві ситуації на дві групи: ситуації розвитку діалогічного і монологічного мовлення. Перша група об'єднує ситуації діалогічного мовлення, у свою чергу, виділяє ігрові мовленнєві ситуації діалогу, трилогу та полілогу. Друга група – об'єднує ігрові мовленнєві ситуації, що сприяють розвитку монологу: ігрові мовленнєві ситуації опису, розповіді, на розмірковування та пояснення [3, с. 26].

У дошкільній педагогічній літературі описані ігрові мовленнєві вправи, спрямовані на розвиток мовлення. Зокрема;

- звукової культури: тренувальні, імітаційні, артикуляційні. Наприклад: «Знайди місце звука в слові», «Хто як кричить?», «Гарячий чай», «Котику, спи»;
- збагачення словника: словесні та словниково-логічні. Наприклад: «Хто що робить?», «Коли це буває?», «Назви одним словом», «Скажи навпаки»;
- граматично правильного мовлення: (композиційні, трансформаційні), вправи на складання речень з важким словом, ігрові вправи з лялькою, словесні вправи на слово-утворення. Наприклад: «Знайди пару», «Відгадай за описом», «Чиї діти?», «Який, яка, яке?»;
- діалогічного мовлення: реплікові вправи, питально-відповідні, умовна бесіда. Наприклад: «Як можна дізнатися?», «Розпитай у товариша»;
- монологічного мовлення: описові, репродуктивні (переказові), ситуативні, дискутивні, композиційні (розповідь). Наприклад: «Склади речення», «Відгадай де це було», «Що буває взимку?»;
- комунікативної спрямованості: комунікативні. Наприклад: «А що якщо б ...», «Вгадай, що я роблю?», «Як ти розумієш це слово?» [1, с. 80-81].

Ігрові мовленнєві вправи на логопедичних заняттях є складовою частиною кожного заняття, вони стимулюють мовленнєву активність дітей, сприяють удосконаленню дитячого мовлення [1, с. 80-81].

На відміну від інших видів діяльності, у грі переважає певний мотив, найчастіше це бажання перемогти. Перемога в ігровій діяльності для дітей із загальним недорозвиненням мовлення (ЗНМ) відіграє досить важливе значення, оскільки дозволяє правильно виконувати поставлене дидактичне завдання. Л.С. Виготський вважав, що гра формує зону найближчого розвитку та забезпечує високий рівень досягнень дитини, котра в подальшому виходить на звичайний рівень розвитку [2, с. 16-17].

Окремий вид ігор як методу корекції становить гра-змагання, що сприяє активізації мовленнєвих здібностей. Використання такого виду гри на логопедичних заняттях допомагає навчати у невимушеній та мотивуючій атмосфері, при цьому залучаючи до роботи пасивних у мовленнєвому плані дітей. Дидактичною метою гри-змагання є поглиблення знань про звук, слово, встановлення правильних взаємозв'язків між звуками і буквами («Спіймай звук», «Загубилася буква», «Піраміда»). Елемент змагання лежить в основі ігор «Прочитай слово в повітрі», «Хто скаже більше гарних слів про осінь», «Знайди предмет, назва якого складається із трьох букв» та ін. [6, с. 9].

Атмосферу гри-змагання можна сформувати під час поділу на команди, вибору капітана, ігрових жеребкувань тощо. Командні форми виконання логопедичних завдань формують у дошкільників позитивне ставлення до мовленнєвої діяльності, діти непомітно спрямовують увагу на корекцію звуковимови, помилок під час вимови, збагачення словника тощо. Варто зазначити, що цінність гри-змагання виявляється в тому, що діти мають можливість активно змагатися, спілкуватися, а це сприяє формуванню колективу, мотивує до соціалізації, що так важливо для осіб із порушеннями [6, с. 10].

Під час проведення ігор-змагань на логопедичних заняттях рекомендовано підтримувати позитивне емоційне забарвлення гри, винахідливість, дух змагальності тощо. Логопедичний досвід у даному напрямку свідчить про те, що такий вид ігор є головною та невід'ємною формою кожного логопедичного заняття та інтерактивним методом корекції усного мовлення [6, с. 10].

Регулярне виконання вправ допоможе розвивати вже наявне мовлення, збагачувати активний та пасивний словник та формувати лексичний компонент як основу мовленнєвого спілкування. Проте як зазначалось: вправи необхідно проводити в ігрових формах, які заохочують, зацікавлюють та активізують дітей до співпраці, а також пришвидшують корекційний процес.

Висновки з даного дослідження. Загальне недорозвинення мовлення досить складне порушення яке охоплює всі мовленнєві компоненти, зокрема лексичний. Під час корекційного процесу застосовують різноманітні методи та засоби, досить поширеними та найбільш дієвими у роботі з дітьми дошкільного віку є саме ігрові. Гра як провідний вид діяльності у дошкільників сприяє формуванню відсутніх компонентів та корекції вже сформованих. Вона допомагає організувати цікаве та продуктивне логопедичне заняття, позитивно налаштувати дошкільників до роботи. Але важливим аспектом використання гри в корекції мовленнєвих порушень все ж залишається креативність, настрій педагога, його вміння зорганізувати колектив вихованців, правильно підбирати ігровий та дидактичний матеріал, а також доцільно його застосовувати.

Список літератури:

1. Богуш А.М. Мовленнєво-ігрова діяльність дошкільників. Мовленнєві ігри, ситуації, вправи. Навчально-методичний посібник / А.М. Богуш, Н.І. Луцан. – Київ: Слово, 2008. – 187 с.
2. Кондукова С.В. Особливості застосування гри в системі дошкільного сенсорного виховання дітей із загальним недорозвиненням мовлення / С. В. Кондукова, Н.В. Базима // Корекційна педагогіка. Вісник. Української асоціації корекційних педагогів. – 2015. – №1. – С. 15–21.
3. Лепеха Л.П., Городиська М.Б Логопедичні ігри в корекційній роботі з дітьми із загальним недорозвиненням мовлення. – Львів-Дрогобич: Посвіт, 2014. – 76 с.
4. Логопедія. Підручник. Третє видання, перероблене та доповнене / За ред. М.К. Шеремет. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2014. – 672 с.
5. Мєдвєдєва В. Виправлення вад мовлення у дітей за допомогою ігор і вправ / В. Мєдвєдєва // Дефектолог. – 2011. – №7. – С. 36–38.
6. Немикіна Л. Гра-змагання як мето корекції мовлення учнів. Робота з першокласниками які мають загальне недорозвинення мовлення / Л. Немикіна // Початкова освіта. – 2009. – № 41. – С. 9–10.

Сайко Х.Я., Шаблинская Ю.В.
Львовский национальный университет имени И.Я. Франко

ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ИГРЫ В СИСТЕМЕ ФОРМИРОВАНИЯ ЛЕКСИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА С ОБЩИМ НЕДОРОЗВИТИЕМ РЕЧИ

Аннотация
В данной статье исследованы проблемы лексической компетентности дошкольников с общим недоразвитием речи, обоснована актуальность и необходимость исследования проблем лексического развития у детей дошкольного возраста. Также приведены принципы и задачи коррекционной работы по фор-

мированию активного и пассивного словаря. Статья раскрывает виды игры – как ведущей деятельности в дошкольном возрасте. Исследована роль игровой деятельности в детском возрасте и ее влияние на процесс коррекции имеющихся нарушений речи. В статью включен перечень игр, которые можно применять в работе с детьми с речевыми расстройствами.
Ключевые слова: речь, дети дошкольного возраста, лексическая компетентность, общее недоразвитие речи, игра, коррекция, речево-игровая деятельность, речевая ситуация, игра-соревнование.

Saiko Ch.Ya., Shablinska Ju.V.
Lviv National University named after after I.Ya. Franko

FEATURES OF THE GAME APPLICATION IN THE SYSTEM OF LEXICAL COMPETENCE OF PRESCHOOL CHILDREN WITH THE GENERAL UNDERDEVELOPMENT OF SPEECH

Summary
This paper investigated the problems of lexical competence of preschool children with the general underdevelopment of speech, the urgency and the need to study the problems of lexical development in preschool children. There are principles and objectives of remedial work on the formation of active and passive vocabulary. The article reveals the types of games – as the leading activity in the preschool years. The role of play in childhood and its impact on the correction of existing violations broadcasting. The article included a list of games that can be used in work with children with speech disorders.
Keywords: broadcast, preschool age children, lexical competence, general speech underdevelopment, play, body, speech-play activity, speech situation, game competitions.

УДК 004.42:378.147

ВИКОРИСТАННЯ КОМП'ЮТЕРНИХ ПРОГРАМ У ФІЛОЛОГІЧНІЙ ОСВІТІ

Снігур О.М.
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

У статті проаналізовано роль і місце електронних засобів у навчальному процесі. Подано принципи класифікації навчальних електронних видань. Охарактеризовано підходи до створення навчально-методичних комплексів. Визначено структуру сучасного мультимедійного курсу. Розглянуто основні складові інтерактивної частини мультимедійного курсу, такі як: електронний підручник, електронний довідник, комп'ютерна модель, конструктори і тренажери, електронний лабораторний практикум, комп'ютерна система тестування.
Ключові слова: електронні засоби навчального призначення, навчальні електронні видання, навчально-методичні комплекси, мультимедійний курс, електронний підручник, комп'ютерні моделі, конструктори і тренажери, електронна система тестування.

Постановка проблеми. Серед електронних засобів навчального призначення особливе значення мають навчально-методичні комплекси. Кожний навчально-методичний комплекс призначений для надання допомоги при вивченні та систематизація теоретичних знань, формування практичних навичок роботи як у предметній області, так і в системі дистанційної освіти, чи в традиційній системі освіти з використанням інформаційно-комунікаційних технологій. Навчально-методичний комплекс містить не лише теоретичний матеріал, а і практичні завдання, тести, що надають можливість здійснювати самоконтроль тощо. Тому процес створення навчально-методичного комплексу має особливе значення, бо дозволяє комплексно підійти до вирішення основних дидактичних задач.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості впровадження комп'ютерних технологій у навчально-виховний процес досліджували Р. Гуревич, М. Жалдак, М. Кадемія, В. Лапінський, С. Пейперт, О. Пінчук, О. Чайковська та ін. Проблеми професійної освіти висвітлюються в працях С. Гончаренка, Р. Гуревича, Н. Ничкало, О. Пєхоти, О. Романовського, С. Сисоєвої, М. Сметанського та ін. Психолого-педагогічні проблеми навчальної діяльності на основі інформаційних технологій стали предметом наукового пошуку багатьох дослідників різних часів (В. Беспалько, В. Биков, І. Вєтрова, С. Гончаренко, В. Журавський, І. Зимня, О. Леонтьєв, О. Пєхота, О. Семеног, М. Сметанський, О. Трофимов, А. Фоменко, В. Химинець, М. Фіцула, О. Чайковська та ін.). Упровадження інформаційних технологій у професійну підготовку майбутнього вчителя-словесника та практику навчання української мови представлено в наукових дослідженнях К. Плиско, О. Семеног, Т. Симоненко, Н. Сороко, В. Во-

робцової, Г. Китайгородської, Т. Мацько, Ю. Пассова, К. Святчик тощо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз досліджень і публікацій з проблеми дав змогу визначити пріоритетні напрями статті. Зокрема, теоретичні і прикладні аспекти використання комп'ютерних програм у філологічній освіті ще достатньо не висвітлені, тому потребують подальшого студіювання.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначити роль і місце електронних засобів у навчальному процесі майбутніх філологів, охарактеризувати підходи до створення навчально-методичних комплексів, визначити структуру та принципи класифікації навчальних електронних програм.

Виклад основного матеріалу. Електронні засоби навчального призначення мають багатошаровий характер. З одного боку, за функціями, що вони виконують, їх можна віднести до навчальних видань, відповідно використовувати принципи класифікації як до навчальної книги [4]. З іншого боку, вони належать до категорії електронних видань, і до них можуть застосовуватись принципи класифікації електронних видань. А за технологією створення вони є програмним продуктом, тому в основу класифікації електронних засобів навчального призначення необхідно закладати загальноприйняті способи класифікації як навчальних та електронних видань, так і програмних засобів [6].

Виходячи з описаних у сучасній літературі критеріїв, електронні засоби навчального призначення слід розрізняти: за *функціональними ознаками*, які визначають значення і місце навчального електронного видання в учбовому процесі; *за структурою; за організацією тексту; за характером інформації; за формою подачі; за цільовим призначенням; за наявності друкованого еквівалента; за сутністю основної інформації; за технологією розповсюдження; за характером взаємодії користувача та електронного видання.*

За функціональними ознаками, які визначають значення і місце навчального електронного видання в учбовому процесі, диференціюють чотири групи видань [1]: програмно-методичні (навчальні плани та навчальні програми; навчально-методичні (навчальні та методичні посібники, нормативно-технічна документація, організаційно-інструктивні матеріали); навчальні (підручники, тексти лекцій, конспекти лекцій); допоміжні (практикуми, збірники задач та вправ, хрестоматії, книги для читання тощо).

Інформаційно-комунікаційні технології дозволяють виділити за цим критерієм п'яту групу: навчальні, контролюючі, імітаційно-моделювальні, інструментальні, службові програми, комп'ютерні курси, програмно-методичні комплекси [8].

Електронні видання за структурою поділяються на: однотомне електронне видання (електронне видання на одному носії); багатотомне електронне видання (електронне видання, що складається з двох, або більше пронумерованих частин, кожна з яких представлена на самостійному носії, які є одним цілим за змістом та оформленням); електронна серія (серійне електронне видання, що включає сукупність томів, об'єднаних за тематикою, за цільовим призначенням, за однотипністю оформлення).

Навчальні електронні видання за організацією тексту поділяються на моновидання та збірники. Моновидання включає один твір, а збірник – кілька творів навчальної літератури. Підручник, навчальний посібник, курс чи конспект лекцій можуть видаватись лише у вигляді моновидань, а практикум, хрестоматія, книжка для читання – у вигляді збірників. Стосовно навчальних планів, навчальних програм, методичних вказівок, завдань для практичних занять, то їх випускають переважно у вигляді моновидань. Подібні видання посилюють активність студента, забезпечують комплексність процесу оволодіння інформацією.

За характером інформації можна виділити наступні усталені види навчальних видань: навчальний план, навчальна програма, методичні вказівки, програми практик, завдання для практичних занять, підручник, навчальний посібник, конспект лекцій, курс лекцій, практикум, хрестоматія, книга для читання тощо.

За формою подачі матеріалу навчальні видання можуть бути поділені на такі групи: конвекційні навчальні видання, які реалізують інформаційну функцію навчання; програмовані навчальні видання, які, по суті і є у цій класифікації електронними виданнями; проблемні навчальні видання, які базуються на теорії проблемного навчання та направлені на розвиток логічного мислення; комбіновані, або універсальні навчальні видання, які містять окремі елементи перерахованих моделей.

За цільовим призначенням електронні засоби навчального призначення можуть бути розділені на наступні групи: для школярів; для бакалаврів; для дипломованих спеціалістів; для магістрів; для дорослих. Відмінності за цільовим призначенням викликані різноманітними дидактичними задачами, які вирішуються під час підготовки спеціалістів різного рівня.

За наявності друкованого еквівалента виділяють дві групи електронних засобів навчального призначення: електронний аналог друкованого навчального видання – електронний засіб навчального призначення, який відтворює відповідне друковане видання (розміщення тексту на сторінках, ілюстрації, посилання, примітки тощо); самостійний електронний засіб навчального призначення – електронне видання, що не має друкованих аналогів.

За сутністю основної інформації виділяють [3]: текстове (символьне) електронне видання – електронне видання, що містить переважно текстову інформацію, представлену у формі, що допускає посимвольну обробку; образотворче електронне видання – електронне видання, що містить переважно електронні зразки об'єктів, як цілісні графічні сутності, представлені у формі, яка дозволяє перегляд та друк, але не допускає посимвольної обробки; звукове електронне видання – електронне видання, що містить цифрове представлення звукової інформації у формі, яка дозволяє її прослуховування, але не дозволяє друкованого відтворення; програмний продукт – самостійний твір, що є публікацією тексту програми чи програм на мові програмування чи у вигляді виконуваного коду;

мультимедійне електронне видання – електронне видання, в якому різноманітна інформація присутня рівноправно та взаємопов'язано для вирішення визначених розробником задач, при чому цей взаємозв'язок забезпечений відповідними програмними засобами.

За технологією розповсюдження можна виділити: локальний електронний засіб навчального призначення – електронне видання для локального використання, що випускається у вигляді певної кількості ідентичних екземплярів (тираж) на електронних носіях; мережеве електронне видання – електронне видання потенційно доступне необмеженій кількості користувачів через телекомунікаційні мережі; електронне видання комбінованого розповсюдження – електронне видання, яке може використовуватись як у якості локального, так і в якості мережевого.

За характером взаємодії користувача та електронного видання можна виділити дві групи: детерміноване електронне видання – електронне видання, параметри, зміст і спосіб взаємодії з яким визначені видавцем і не можуть бути змінені користувачем; недетерміноване електронне видання – електронне видання, параметри, зміст і спосіб взаємодії з яким напряму чи безпосередньо встановлюються користувачем у відповідності до його інтересів, мети, рівня підготовки на основі інформації і з допомогою алгоритмів, визначених видавцем.

Серед електронних засобів навчального призначення особливе значення мають навчально-методичні комплекси. Навчально-методичні комплекси можуть бути представлені як мультимедійні курси, кожний з яких є комплексом логічно пов'язаних структурованих дидактичних одиниць, що представлені у цифровій та аналоговій формах і містять усі компоненти дидактичних задач [5].

Сучасний навчальний мультимедійний курс – це не просто інтерактивний текстовий, чи навіть гіпертекстовий матеріал, доповнений відео- й аудіоматеріалами та представлений в електронному вигляді. Для того, щоб забезпечити максимальний ефект навчання, необхідно, щоб навчальний матеріал був представлений у різноманітних формах та на різних носіях. В комплект курсу рекомендується включати як аудіо-та відео-, так і друковані матеріали. Це обумовлено не лише технічними та економічними, а й психологічними чинниками. Наявність в учнів провідної сенсорної модальності (основного каналу сприйняття інформації) призводить до того, що одні легше засвоюють відеоінформацію (візуали), для інших важливу роль має звук (аудіали), третім для закріплення інформації необхідна рухливість (кінестетики).

Мультимедійний курс є засобом комплексного впливу на учня через поєднання концептуальної, ілюстративної, довідкової, тренажерної та контролюючою частин. Структура та користувацький інтерфейс цих частин курсу мають забезпечувати ефективну допомого при вивченні матеріалу.

Визначаючи таким чином мультимедійний курс, ми визначаємо і структуру навчально-методичних комплектів, підготовка яких є найбільш важливим для викладача завданням у системі відкритої та дистанційної освіти.

Основою навчально-методичного комплексу (мультимедіа курсу) є його інтерактивна частина, яка може бути реалізована лише на комп'ютері. До неї входять: електронний підручник, електронний довідник, тренажерний комплекс (комп'ютерні моделі, конструктори та тренажери), задачник, електронний лабораторний практикум, комп'ютерна система тестів. Дана структура може бути скоректована з урахуванням специфіки гуманітарних, природничих чи фізико-математичних дисциплін [1].

Електронний підручник призначений для самостійного вивчення теоретичного матеріалу курсу і побудований на гіпертекстовій основі, що дозволяє працювати за індивідуальною освітньою траєкторією.

Комп'ютерний підручник містить ретельно структурований навчальний матеріал, що надається учню у вигляді послідовності інтерактивних кадрів, які містять не лише текст, а й мультимедійні додатки. Гіпертекстова структура дозволяє учню визначити не лише оптимальну траєкторію вивчення матеріалу, а й зручний темп роботи і спосіб викладення матеріалу, що відповідає психофізіологічним особливостям його сприйняття. В електронному підручнику може бути передбачена можливість протоколювання дій учня для їх подальшого аналізу викладачем.

Нелінійна організація навчального матеріалу, багатошаровість та інтерактивність кожного кадру, а також можливість протоколювання інформації про вибір учнем траєкторії навчання визначають специфіку електронного підручника.

Електронний довідник дозволяє учню у будь який час отримати необхідну довідкову інформацію у компактному вигляді. В електронному довіднику міститься інформація, яка дублює, або доповнює матеріал підручника.

Зазвичай електронний довідник – це електронний список термінів, або список слів іноземної мови, що вивчається в курсі, чи список імен авторів тощо. Кожна одиниця списку гіперактивна – її активність дозволяє звернутися до гіперпосилання, що містить тлумачення терміну, переклад або граматичні характеристики іноземного слова, енциклопедичний опис та інше.

В електронний довідник зазвичай можна увійти із будь якого розділу курсу за допомогою спеціальної кнопки у головному меню. Власне меню довідника, як правило, виглядає як алфавіт, оформлений у різних дизайнерських рішеннях. Активізація кнопки-літери забезпечує доступ до відповідного фрагменту довідника.

На сьогодні наявність довідкової системи є обов'язковою для будь якого навчально-методичного комплексу. При цьому електронний довідник може бути представлений як самостійний елемент навчально-методичного комплексу, так і вбудований в електронний підручник [7].

Комп'ютерні моделі, конструктори і тренажери дозволяють закріпити знання та отримати навички їх практичного використання у ситуаціях, що моделюють реальні.

На відміну від вищеописаних компонент, комп'ютерні моделі, зазвичай не є універсальними. Кожна з них розрахована на моделювання достатньо вузького кола явищ. Базуючись на математичних моделях (які містять у собі пара-

метри управління), комп'ютерні моделі можуть бути використані не лише для демонстрації важко відтворюваних у навчальних умовах явищ, а й для з'ясування (в діалоговому режимі) впливу тих чи інших параметрів на процеси й явища, що вивчаються. Це дозволяє використовувати їх в якості імітаторів лабораторного устаткування, а також для відпрацювання навичок управління моделювальними процесами.

Комп'ютерні технології дозволяють на лише працювати з готовими моделями об'єктів, а й конструювати їх із окремих елементів.

До тренажерів можуть бути віднесені також і комп'ютерні задачники. Комп'ютерний задачник дозволяє відпрацювати прийоми рішення типових задач, які дозволяють наочно пов'язати теоретичні знання з конкретними проблемами, на вирішення яких вони можуть бути направлені.

Електронний лабораторний практикум дозволяє імітувати процеси, що відбуваються в реальних об'єктах, або моделювати експеримент, не можливий у реальних умовах. При цьому тренажер імітує не лише реальне устаткування, а й об'єкти дослідження й умови проведення експерименту. Лабораторні тренажери дозволяють підібрати оптимальні параметри для проведення експерименту, набути первинний досвід та навички на підготовчому етапі, полегшити та прискорити роботу з реальним експериментальним устаткуванням та об'єктами [3].

В якості тренажера може використовуватись і комп'ютерна система тестування, яка забезпечує, з одного боку, можливість самоконтролю для учня, а з іншого – приймає на себе рутинну частину поточного чи підсумкового контролю.

Комп'ютерна система тестування може бути як окремою програмою, що не допускає модифікації, так і універсальною програмною оболонкою, наповнення якої покладається на викладача. В останньому випадку в неї входить система підготовки тестів, яка полегшує процес їх створення і модифікації (у найпростішому випадку це може бути текстовий редактор). Ефективність використання системи тестування значно вища, якщо вона дозволяє накопичувати та аналізувати результати тестування. Система тестування може бути вбудована в оболонку електронного підручника, але може існувати і як самостійний елемент навчально-методичного комплексу. В такому випадку програми тестування з різних дисциплін доречніше поєднувати в єдину базу даних [2].

Запропоновані компоненти мультимедіа курсу самі по собі не вирішують педагогічних задач. Навчальна функція реалізується в мультимедіа курсі через педагогічний сценарій, за допомогою якого викладач вибудовує освітні траєкторії.

Мультимедійні курси є безперечно перспективним дидактичним засобом, який за певних вимог може значно підвищити ефективність навчального процесу. Основними умовами є врахування індивідуальних особливостей учня, його рівня компетенції і мотивації, відповідність навчальних потреб і цілей навчання. Ці вимоги необхідно враховувати під час проектування та створення мультимедіа курсів, чітко визначаючи цільову групу, для якої даний дидактичний засіб створюється. Використання мультимедійних курсів у навчальному процесі потребує визначення відповідних педагогічних технологій. Таким чином, мультимедійний курс як основний дидактичний засіб має поєднувати три компоненти: зміст навчального матеріалу, методи та технології навчання. Ці компоненти невід'ємно пов'язані між собою й утворюють навчальну систему, що дозволяє реалізувати процес самоосвіти особистості.

Висновки і пропозиції. Усі представлені принципи класифікації дозволяють врахувати окремі характеристики електронних засобів навчального призначення. Можна використовувати і інші критерії класифікації, однак, незалежно від призначення, методики використання чи технології реалізації, основою будь якого дидактичного засобу є навчальний матеріал з предметної області. Відбір цього матеріалу (який здійснюється виходячи із дидактичних задач і методичних принципів) ніхто, окрім викладача, провести не може. По цій же причині комп'ютерний курс має бути не конгломератом різноманітних модулів, а цільною багатокомпонентною системою, яка віддзеркалює наукові та методичні погляди автора.

Список літератури:

1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ru.wikibooks.org/wiki/%B8?oldid=83312
2. MS SQL, IIS, and Perl – Windows Servers [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.daniweb.com/hardware-and-software. – Назва з екрану.
3. The best online e-learning and e-teaching tools & resources – WizIQ [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: www.wiziq.com. – Назва з екрану.
4. Антонова С.Г., Тюрина Л.Г. Современная учебная книга. М., 2001.
5. Демкин В.П., Вымятнин В.М. Принципы и технологии создания электронных учебников. – Томск, 2002.
6. Кикоть Е.И. ИКТ-компетентность учителя – одно из условий эффективности современного урока [Електронний ресурс] / Е. Кикоть. – Режим доступу: http://ipk.khakasnet.ru/forum/index.php?showtopic=9260.
7. Модульне середовище для навчання [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: https://msn.tup.km.ua. – Назва з екрану.
8. Освітні технології: Навч.-метод. посіб. / О.М. Пєхота, А.З. Кіктенко, О.М. Любарська та ін.; За заг. ред. О.М. Пєхоті. – К.: А.С.К., 2001. – 256 с. – Бібліогр. в кінці розд.

Снигур Е.Н.
Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КОМПЬЮТЕРНЫХ ПРОГРАММ В ФИЛОЛОГИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация
В статье проанализирована роль и место электронных средств в учебном процессе. Подано принципы классификации обучающих электронных изданий. Дана характеристика подходов к созданию учебно-методических комплексов. Определено структуру современного мультимедийного курса. Рассмотрено основные составляющие интерактивной части мультимедийного курса, такие как: электронный учебник, электронный справочник, компьютерная модель, конструкторы и тренажеры, электронный лабораторный практикум, компьютерная система тестирования.
Ключевые слова: электронные средства учебного назначения, обучающие электронные издания, учебно-методические комплексы, мультимедийный курс, электронный учебник, компьютерные модели, конструкторы и тренажеры, электронная система тестирования.

Snigur O.M.
National Pedagogical M.P. Dragomanov University

USING COMPUTER PROGRAMS IN PHILOLOGICAL EDUCATION

Summary
The article analyzes the role and place of electronic tools in educational process. The classification principles of educational electronic editions are shown. Characteristics of approaches to formation educational-methodical complexes are given. The structure of modern multimedia course is defined. The main components of interactive part of the multimedia course are considered, such as: electronic textbook, electronic directory, computer models, constructors and simulators, electronic laboratory practical, computer testing system.
Keywords: electronic tools for educational purposes, educational electronic editions, educational-methodical complexes, multimedia course, electronic textbook, computer models, constructors and simulators, electronic testing system.

УДК 37.013.78:371.15

СОЦІОКУЛЬТУРНА МОБІЛЬНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПЕДАГОГА

Стахів М.О.
Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті досліджено теоретичні і практичні аспекти формування україномовної соціокультурної компетентності студентів вищих педагогічних навчальних закладів, яка забезпечує соціокультурну мобільність майбутніх учителів; проаналізовано пріоритети соціокультурної парадигми освіти, в контексті якої представлена проблема підготовки майбутнього педагога до роботи в умовах особистісно орієнтованого навчання школярів. На підставі аналізу психолого-педагогічної та науково-методичної літератури з порушеної проблеми визначено низку методико-педагогічних ідей, які уможливлюють формування соціокультурної мобільності майбутніх педагогів з метою забезпечення соціокультурного розвитку школярів.
Ключові слова: соціокультурна компетентність, соціокультурна мобільність, соціокультурний розвиток, принцип культуровідповідності, полікультурне середовище.

Постановка проблеми. Відповідно до Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті [4] одним із завдань підготовки професійно компетентних педагогів, у тому числі і вчителів початкових класів, є формування їх соціокультурної компетенції, тобто професійної готовності педагога працювати в полікультурному середовищі, бути мобільним, здатним до адекватної взаємодії у ситуаціях повсякденного життя, підтримки соціальних контактів.

Сьогодні світ переживає гострі проблеми свого розвитку. Це стосується не лише питань соціально-економічної, політичної сфери, а насамперед – культурної, морально-духовної. «Визначальна роль у їх розв'язанні належить системі освіти, а в ній – педагогові» [2, с. 4].

Зміст вищої педагогічної освіти в умовах компетентнісного підходу та суб'єкт-суб'єктних відношень передбачає набуття не лише певної суми знань, зокрема в питаннях соціокультури, а,

насамперед, формування умінь самостійно приймати рішення і швидко змінювати себе, адаптуватися до нових умов і вимог професійної діяльності. Це забезпечує динамічність (мобільність) професійності педагогів.

Серед окреслених у документах ООН, ЮНЕСКО, Ради Європи ключових компетентностей фахівців соціокультурна компетентність посідає одне із чільних місць. ЇЇ розглядають як атрибут професіоналізму. А соціокультурна мобільність є однією з актуальних проблем підготовки конкурентоспроможного фахівця в галузі освіти.

«Європейський учитель покликаний знайти відповіді на виклики епохи й сприяти входженню учнів і студентів у лоно прогресу наукового знання, соціально-практичного досвіду поколінь, загальнолюдського соціокультурного досвіду і цінностей, духу гуманізму і людинолюбства» [6, с. 11].

«За експертними прогнозами, у 2020 році найбільш затребуваними на ринку праці будуть вміння навчатися впродовж життя, критично мислити, ставити цілі та досягати їх, працювати в команді, спілкуватися в багатокультурному середовищі» [5, с. 8].

Разом з тим, питання пізнання власне внутрішньодержавної соціокультури (регіональної, етнічної, релігійної, демографічної) та її значення в процесі становлення професійної компетентності педагога мало досліджено.

Сьогодні поняття соціокультури і соціокультурної компетентності тлумачать по-різному: з однієї сторони – це соціокультура певного народу, з іншої – внутрішня соціокультура – система компетентностей у різних галузях суспільного та духовного життя [11, с. 151]. Багато дослідників цього питання включає у соціокультурну компетентність лінгвокраїнознавчу, соціолінгвістичну та культурознавчу компетентності, які забезпечують можливість орієнтуватися в новому соціокультурному середовищі, що дозволяє педагогові уникнути конфліктів з учнями та їх батьками на міжкультурному(міжетнічному) ґрунті.

Нинішні обставини національного відродження та подальшого розвитку духовної культури українського народу зумовили гостру потребу в активізації науково-дослідної роботи в плані соціокультурних досліджень.

Аналіз досліджень. Питання соціокультурної компетентності у вітчизняній психолого-педагогічній літературі часто розглядається як діяльнісний компонент комунікативної компетентності. Шляхи і напрями соціокультурного розвитку україномовної особистості розкрито в працях лінгводидактів (А. Богуш, М. Вашуленко, Н. Голуб, О. Горошкіна, К. Климова, Д. Кобцев, О. Кучерук, Л. Мацько, А. Нікітіна, М. Пентилюк, О. Потапенко, О. Семеног, Л. Скуратівський, А. Ярмолюк та інші). Важливою складовою загальнокультурного розвитку суспільства розглядають соціокультурну компетентність В. Буряк, С. Гончаренко, І. Зязюн, В. Кремінь, А. Макаренко, Н.Г. Ничкало, які базують свої твердження на основі етнопедагогіки та основних положень праць М. Стельмаховича, В. Сухомлинського, К. Ушинського.

Проблеми формування соціокультурної компетентності та соціокультурної мобільності сьогодні у полі зору багатьох вчених (В. Махінов, Т. Фоменко, С. Валевська, І. Мамонов), які розглядають її як здатність адаптуватися до умов іншого соціуму, в основному іншомовного, готовність молодих фахівців виконувати роль культурного посередника між своєю культурою і культурою інших країн чи народів, взаємодіяти з носіями мови в різних ситуаціях.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Недостатньо дослідженими залишаються шляхи та засоби формування україномовної соціокультурної компетентності студентів педагогічної галузі освіти та реалізації україномовної соціокультурної змістової лінії у системі вищої освіти. Поза увагою вчених є питання, пов'язані зі змістом, формами, методами і технологіями реалізації соціокультурного аспекту підготовки майбутнього учителя початкової школи з метою формування його соціокультурної мобільності та готовності до формування соціокультурної україномовної компетентності школярів.

Соціальне середовище, в якому виростають і формуються громадяни країни, надзвичайно різноманітне. Активні міграційні процеси, якими сьогодні характерний спосіб життя українців, впливають і на процес формування молодшого школяра як громадянина. Учитель повинен бути компетентний у питаннях соціокультури, щоб донести до учнів існування різноманітних духовних та матеріальних надбань у різних регіонах, які різняться між собою не лише формальним зовнішнім виявом (ужиткові речі, фольклор...), але і визначенням цінностей (духовне/матеріальне, моральне/байдуже, культура мовлення/суржик і сленг, дотримання/недотримання звичаїв та обрядів...).

Соціокультурна мобільність педагога (зокрема вчителя початкових класів), на нашу думку, полягає у його здатності сприймати культуру етнічних груп (представниками яких є учні в класі), їх мовні особливості (діалект) і толерантно доносити до дітей культуру загальнонаціональну, сучасну українську літературну мову, не принижуючи надбань регіональних культур та специфіки діалекту. Саме уміння співвідносити загальнонаціональне та етнічне (регіональне) відповідно до соціальних норм поведінки, прийнятих у тому чи іншому населеному пункті, родині, релігійній конфесії, вміння використовувати соціокультурні знання відповідно до етнічно обумовлених особливостей і є ознакою високого професіоналізму педагога.

Аналіз досліджень (проведено анкетування, бесіди з учителями, спостереження уроків у школі, відвідування засідань методоб'єднань учителів початкових класів) дає право констатувати недостатній рівень сформованості соціокультурної компетентності зокрема у молодих педагогів, що часто є причиною проблем їхньої педагогічної реалізації в полікультурному соціумі.

Мета статті: теоретичне обґрунтування змісту соціокультурної компетентності вчителів початкових класів та окреслення шляхів і засобів формування соціокультурної мобільності педагога у системі вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Головним завданням сучасної вищої школи у

період переходу з індустріального суспільства в стан інформаційного суспільства та в умовах компетентнісного підходу, особистісно орієнтованого навчання виступає формування соціокультурної, комунікативної та проектної культури особистості. «Умовою мобільності оптимального функціонування фахівця в системі професійних соціокультурних умов є досягнення високого рівня соціокультурної компетентності» [7, с. 232].

Компетентний – [лат. competens (cpmpetentis) – належний, відповідний]– 1) правосильний; 2) той, що знає, володіє необхідною інформацією, авторитетний у чомусь [10, с. 369].

Компетентність – [лат. competens (cpmpetentis) – належний, відповідний] – 1) авторитетність, обізнаність; 2) володіння компетенцією [10, с. 369].

Компетенція – [лат. compentia (cpmpetere – досягати; відповідати, прагнути] – коло повноважень якогось органу чи посадової особи; 2) проблема, про яку в кого-небудь багато інформації, що дає йому змогу фахово її розв'язати) [10, с. 369].

Соціокультурна компетентність – це якісна характеристика особистості, що базується на сукупності набутих знань соціальних та культурних сфер життя, ціннісних орієнтацій [11, с. 153].

У нашому розумінні, це ще й здатність та готовність навчити учнів виконувати роль культурного посередника між своєю регіональною культурою і культурами інших регіонів України та особливостями загальнонаціональної культури.

Становлення структурних компонентів соціокультурної компетентності україномовної особистості, на думку О. Кучерук, «залежить від різних соціокультурних чинників: культурних надбань окремого регіону України, національної культури українців, субкультури представників різних соціальних груп та організацій, загальнолюдської культури, полікультурності соціуму, етнічних стереотипів, традицій, соціальних установок, засобів масової інформації, спілкування, соціальної потреби у співпраці, від глобалізації інформативного суспільства» [3, с. 3].

Формування професійно компетентної особистості вчителя початкових класів протягом навчання його в університеті (4–6 років) відбувається у відповідному соціокультурному середовищі, в основному великого міста, яке має свою специфіку (воно є полікультурним, акумулює у собі принесені з регіонів традиції та звичаї етнічних груп, особливості їх побуту). А «під щоденним впливом побуту складаються міжособистісні стосунки людини, формуються ціннісні орієнтації та культура спілкування, певний спосіб життя та життєва позиція особистості» [9, с. 147]. Соціально-побутові умови, в яких проходить життя дитини, її оточення – природне, родинне, географічне, домашнє, громадське, суспільне – це і є його соціокультурне середовище [9, с. 155]. Поступовий вхід дитини у сферу сучасної культури, як національної, так і загальнолюдської, відповідає дидактичному принципу культуровідповідності [9, с. 167]. Забезпечення цього принципу вимагає від сьогоднішніх студентів, а завтрашніх учителів, соціокультурних знань. Але формування педагога-професіонала «не вичерпується тільки накопиченням знань, оволодінням професійним досвідом і майстерністю. Справжній професіонал повинен бути й зрілою особистістю ... , яка здатна виходити за межі соціальних стереотипів, норм; протистояти сильному тиску негативних соціальних сил; ... знаходити своє особливе місце у житті і свідомо чи несвідомо займати позицію активного творця свого життя...» [8, с. 304].

Тому соціокультурна освіта за умови реалізації принципу дидактичної культуровідповідносі є запорукою успішного формування професійної компетентності педагога, серед складників якої – вміння орієнтуватися в полігамності культури кожного народу, в усвідомленні існування духовних цінностей різних народів, різних людей, в умінні сприйняти це, зрозуміти, зробити для себе висновки, не заперечувати очевидні культурні розбіжності у духовному світі того чи іншого народу, етнічної групи тощо.

«Високий рівень соціокультурного розвитку учня залежить від сформованості соціокультурної компетентності вчителя та його здатності адаптуватися до конкретного соціокультурного середовища, в якому перебувають молодші школярі...» [3, с. 3], тобто бути мобільним.

Мобільний – [франц. *mobile*; лат. *mobilis* – рухливий] – *рухливий; здатний швидко щось виконувати* [10, с. 461].

Мобільність – [лат. *mobilis* – рухливий] – *рухливість, здатність швидко виконувати певні завдання* [10, с. 461].

У Педагогічній Конституції Європи зазначається, що «характерною особливістю становлення та функціонування нового учителя є високий рівень його академічної мобільності – здатності адекватно реагувати на зміни педагогічної реальності, знаходити відповіді на виклики епохи, пересуватись у педагогічному просторі у відповідності із завданнями, актуалізованими суспільною освітньою політикою або ж у відповідь на зміну життєвих обставин» [6, с. 17]. У цьому аспекті «академічна мобільність сприяє формуванню кроскультурних цінностей учителя, толерантності, налаштованості на співпрацю» [6, с. 17].

Соціокультурні методики розглядають формування фахівця у певній загальнонаціональній системі культури та освіти чи виховання. Але загальнонаціональна культура складається з культур регіональних, культур окремих етнічних груп, національностей.

Формування соціокультурної компетентності є необхідною складовою навчального процесу, без якої неможлива підготовка висококваліфікованих конкурентоспроможних учителів початкових класів і яка повинна здійснюватися «з урахуванням суспільної мобільності, техніко-технологічних змін, а також звичаєво-традиційній обрядовості та досвіду етновиховання населення конкретного регіону...» [1, с. 38].

Процес формування соціокультурної компетентності реалізовується в рамках основної професійної підготовки, тобто на тому предметному змісті, який і складає основу майбутньої педагогічної спеціалізації.

Така підготовка повинна забезпечувати розвивальний характер навчального процесу і, на нашу думку, відповідно плануватися:

1-2 курси – накопичення культурологічних знань, їх узагальнення та систематизація;

3-4 курси – вироблення та застосування практичних умінь і навичок педагогічної дії у конкретному соціокультурному середовищі: педагогічно-культурологічні тренінги, педагогічна практика.

Викладач у вузі не може, звичайно, передбачити усі можливі варіанти соціально зумовлених ситуацій, у які може потрапити його випускник, але він може спроектувати поведінку педагога в певному, з регіональними особливостями, соціокультурному просторі. Це убезпечить молодих учителів від розчарувань і поразок у полікультурному шкільному середовищі.

Для цього необхідно:

– мотивувати необхідність формування високого рівня соціокультурної компетентності в студентів (для чого це нам?);

– забезпечити здобуття знань і усвідомлення розмаїття регіональних та національних культур у різних сферах людської діяльності (що саме ми маємо знати? як здобути ці знання?);

– визначити комплекс методів педагогічної дії (традиційних та інтерактивних) у різних соціокультурних середовищах; осмислення альтернатив педагогічних рішень; професійно – особистісне самоствердження й самореалізація у полікультурному середовищі (як користуватися здобутими знаннями і виробленими уміннями і навичками? як забезпечити формування в інших (зокрема учнів початкових класів) соціокультурної компетентності?).

Такий алгоритм формування соціокультурної компетентності сприяє становленню мотиваційної, інтелектуальної, психолого-педагогічної та методологічної сфер особистості майбутнього вчителя початкових класів та забезпечує йому соціокультурну мобільність.

Мотивувати необхідність соціокультурних знань для професійного становлення педагога можна різними шляхами (створення проблемних ситуацій у класі, організація «випадкових зустрічей» на вулиці, в церкві, під час культурно-масових заходів у школі, селі, районі, зустріч гостей з іншого регіону), серед яких і створення та розв'язання педагогічних задач при вивченні навчальних дисциплін: Наприклад: Учень привітався до вчительки словами:

Ситуація А) «Слава Ісусу Христу» – реакція вчительки: Треба казати «Добрий день».

Ситуація Б) «Здраствуйте» – реакція вчительки: Треба казати «Добрий день».

Ситуація В) Учителька повідомляє учням, що вони починають готуватися до першого причастя, яке буде здійснюватися у православній церкві Київського патріархату (на наступний день дехто з батьків прийшов з претензіями (якими? чому? як можна було уникнути цього?) та інші.

Розв'язання цих і подібних задач розкриває необхідність соціокультурних знань для професійно компетентної педагогічної діяльності.

Забезпечення здобуття знань і усвідомлення розмаїття регіональних та національних культур у різних сферах людської діяльності передбачає відбір і впровадження у навчальний процес культурознавчого матеріалу, що формує соціокультурну основу навчально-методичного комплексу певної навчальної дисципліни.

Насамперед це читання та аналіз автентичних україномовних текстів (класиків і сучасників: В. Стефаник, І. Франко, М. Коцюбинський, У. Самчук, О. Довженко, М. Стельмах, Б. Грінченко, М. Дочинець, Гр. Тютюнник, В. Шкляр, М. Матіос) з яскраво вираженим соціокультурним змістом. Найдоцільніше це проводити на заняттях *сучасної української мови*, яка викладається на молодших курсах педагогічних спеціальностей.

Суть такого аналізу полягає у засвоєнні граматичних форм української літературної мови на текстовому матеріалі та одночасне ознайомлення з культурою та традиціями певного регіону. До уваги:

– тексти із роману С. Лойка «Аеропорт» містять багатий мовний і мовленнєвий матеріал для ілюстрації лексичного розмаїття сучасної української мови та аналізу однорідних членів речення і ін.;

– при вивченні відокремлених членів речення доречним буде аналіз уривків з творів Гр. Тютюнника «Оддавали Катрю» та У. Самчука «Марія», зокрема опис весільного обряду (Волинь і Полтавщина);

– вивчення складних синтаксичних конструкцій проходить ефективно і цікаво на основі аналізу творів І. Франка «Захар Беркут», П. Загребельного «Диво», М. Матіос «Солодка Даруся», В. Шкляра «Чорний ворон», «Маруся» (з минулого різних регіонів);

– при вивченні теми «Власні і загальні назви» варто використовувати статті з міських та районних газет, журналів про пам'ятки культури певного регіону тощо.

На заняттях з дитячої літератури та методики навчання літературного читання студенти знайомляться з творчістю письменників різних регіонів і мають можливість потім познайомити учнів з надбаннями не лише класичної, а й регіональної дитячої літератури.

Таким чином, молода людина соціалізується насамперед у доступній їй формі – через твори художньої літератури, аналізуючи їх, виконуючи різного роду пошуково-дослідницькі завдання.

Але читання та аналіз художніх текстів забезпечує в основному інформаційну базу соціокультурної компетентності та мобільності.

Сприятливі можливості для використання засвоєних знань і формування соціокультурної компетентності студентів, розвитку їх педагогічних здібностей створює проектна інтерактивна робота. Адже зміст кожного проекту базується не на вивченні окремих тем, готової інформації, а на обговоренні актуальних педагогічних та культурологічних проблем, цікавих для майбутнього фахівця. Такими завданнями можуть бути створення інтегрованих проектів:

«Одяг мого краю» (сучасна українська мова – образотворче мистецтво – природознавство). Завдання проекту: не лише розкрити факт багатоманітності одягу, а й простежили ґенезу його походження: чому для Волині традиційним є одяг з льону переважно в голубих тонах, а в карпатців – з вовни і в яскраво-барвистих тонах? Така робота дає можливість не лише дослідити особливості соціокультури регіону, а й розвивати логічне мислення, удосконалювати зв'язне мовлення.

Цікавим із погляду створення проектів є дослідження особливостей фольклору: пісні, прислів'я, приказки (сучасна українська мова – дитяча література – художня праця).

Проект «Літературна педагогіка» (дитяча література – вступ до спеціальності – методика навчання української мови). Завдання проекту: систематизація літературно-художніх творів, які змальовують образ учителя в українській літературі (Б. Грінченко «Украла», «Дзвінок»; І. Франко «Грицева шкільна наука»; С. Васильченко «Талант»; О. Довженко «Зачарована Десна»; М. Стельмах «Дума про тебе»; А. Дімаров «Буремна тиша»; І. Драч «Учитель» та інші).

Розв'язання відповідної педагогічної ситуації, яка потребує соціокультурних знань, під час проходження педагогічної практики – це перший крок до реалізації себе як педагога. Одним із завдань проходження практики є спостереження за колективом та написання психолого-педагогічної характеристики класу. На нашу думку, варто запропонувати як експеримент скласти *соціокультурну характеристику* класу – це мотивуватиме студентів до здобуття соціокультурних знань з метою застосування в практичній педагогічній діяльності і формуватиме їх соціокультурну мобільність.

Випускник університету після закінчення вузу потрапляє в зовсім інше середовище, аніж він перебував 4–6 років. Викладач у вузі не може, звичайно, передбачити усі можливі варіанти соціального середовища, в яке може потрапити його випускник, але він може спроектувати поведінку молодого педагога в певному, з регіональними особливостями, соціокультурному просторі. Це убезпечить молодих педагогів від розчарувань і поразок у полікультурному шкільному середовищі.

З метою поглиблення соціокультурних знань та удосконалення соціокультурної компетентності варто рекомендувати студентам різного роду пошуково-дослідницькі завдання, в тому числі і курсові та магістерські роботи, як наприклад:

Особливості вивчення лексичних тем у початкових класах шкіл гірського регіону (Центральної України, Полісся, Гуцульщини ...);

З історії розвитку педагогічної думки краю;

Методика проведення уроків роботи з дитячою книжкою, роботи з інформацією на основі літературних творів письменників рідного краю;

Формування комунікативної компетентності молодших школярів засобами художнього слова (на основі літератури рідного краю);

Звичаї мого роду як засіб виховання національно свідомої особистості.

Надзвичайно важливим і можливим є введення в навчальний план вибіркових дисциплін або спецкурсів соціокультурного спрямування – «Культура і особистість», «Педагогіка родознавства», «Педагогічні основи родознавства», «Філософія української культури» «Сучасне краєзнавство», «Історія мого краю» та інші.

Висновки і пропозиції. Вищезазначене дає підстави стверджувати, що різноманітність тематичного та методичного забезпечення формування соціокультурної компетентності сприятиме усвідомленню студентами культурного розмаїття унітарної держави, готуватиме їх до роботи в умовах полікультурного середовища, формуватиме їх соціокультурну мобільність, яка допоможе майбутнім педагогам зайняти у суспільстві місце, яке б найповніше відповідало їх потребам та можливостям.

У перспективі – дослідження організації навчального процесу з акцентом на практичне застосування набутих умінь і навичок та розроблення відповідної інтегративної системи навчання задля забезпечення ефективного формування соціокультурної мобільності студентів в умовах ступеневої педагогічної освіти.

Список літератури:

1. Будник О. Підготовка майбутніх учителів до педагогічної діяльності в соціокультурному середовищі гірської початкової школи / О. Будник // Гірська школа Українських Карпат, 2013. – № 8-9. – С. 37-40.
2. Васянович Г.П. Педагогічна етика: Навчально-методичний посібник / Г. Васянович. – Львів. «Норма», 2005. – 344 с.
3. Кучерук О. Соціокультурний розвиток учнів як лінгвометодична проблема / О. Кучерук // Українська мова і література в школі. – 2014. – № 2(112). – С. 2-7.
4. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті // Освіта України. – 2001.– 18 липня. – С. 4-6.
5. Нова школа. Простір освітніх можливостей. Проект для обговорення [Електронний ресурс] Режим доступу: mon.gov.ua/Новини%202016/08/21/2016-08-17-3-.pdf21 серп. 2016 р.
6. Педагогічна Конституція Європи [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://yspu.org/images/0/00/Frankfurt2013.pdf
7. Рега О. Європейський контекст модернізації змісту підготовки майбутніх учителів початкових класів / О. Рега, І. Червінська // Гірська школа Українських Карпат, 2013. – № 8-9. – С. 121–125.
8. Савчин М. Духовно-особистісний досвід педагога як чинник ефективності його професійної діяльності / М. Савчин // Гірська школа Українських Карпат. 2013. – № 8-9. – С. 304-309.
9. Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка: Навч. посібник. – К.: ІСДО, 1996. – 288 с.
10. Сучасний словник іншомовних слів: близько 20 тисяч слів і словосполучень / Уклали: О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2006. – 789 с.
11. Фоменко Т.М. Визначення поняття «соціокультурна компетентність» у сучасній парадигмі вищої освіти / Фоменко Т.М., Фоменко Т.М. // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи. – 2014. – Вип. 42. – С. 149-156. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_zntndr_2014_42_17.

Стахив М. А.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

СОЦИОКУЛЬТУРНАЯ МОБИЛЬНОСТЬ КАК СОСТАВНАЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕДАГОГА

Аннотация
В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты формирования украиноязычной социокультурной компетентности студентов высших педагогических учебных учреждений, которая обеспечивает социокультурную мобильность будущих учителей; проанализировано приоритеты социокультурной парадигмы образования, в контексте которой представлена проблема подготовки будущего педагога к работе в условиях личностно ориентированого обучения школьников. На основании анализа психолого-педагогической и научно-методической литературы с указанной проблемы обусловлено ряд методико-педагогических идей, которые делают возможным формирование социокультурной мобильности будущих педагогов с целью обеспечения социокультурного развития школьников.
Ключевые слова: социокультурная компетентность, социокультурная мобильность, социокультурное развитие, принцип культуросоответствия, поликультурная среда.

Stakhiv M.O.
Ivan Franko National University of Lviv

SOCIOCULTURAL MOBILITY AS A CONSTITUENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF A TEACHER

Summary
The article presents and analyzes theoretical as well as practical aspects of developing pedagogy students' sociocultural competence which provides sociocultural mobility of a school teacher. The article outlines the priorities of a sociocultural paradigm of higher education that includes the problem of a school teacher being prepared for work in the framework of student-centred teaching. Based on the analysis of psychological-pedagogical and methodical literature on the subject of developing professional competence a variety of methodical and pedagogical ideas was outlined. The ideas presented make possible the formation of sociocultural mobility of the future teachers so as to provide socio-cultural development of the students.
Keywords: sociocultural competence, sociocultural mobility, sociocultural development, cultural awareness, multicultural environment.

УДК 378.147:656.61.052(045)

РЕАЛІЗАЦІЯ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СУДНОВОДІЇВ ДО ІНШОМОВНОГО ПРОФЕСІЙНО ОРІЄНТОВАНОГО СПІЛКУВАННЯ

Фролова О.О.
Херсонська державна морська академія

Стаття присвячена опису реалізації підготовки майбутніх судноводіїв до іншомовного професійно орієнтованого спілкування. Визначено основні етапи реалізації означеної підготовки: настановно-цільовий, змістово-операційний та результативний. Детально розглянуто зміст кожного з визначених етапів. Проаналізовано ефективність запропонованої методики підготовки майбутніх судноводіїв до іншомовного професійно орієнтованого спілкування. Схарактеризовано напрями її подальшої реалізації в навчальному процесі вищого морського навчального закладу.
Ключові слова: підготовка, майбутні судноводії, професійно орієнтоване спілкування, міжнаціональний судновий екіпаж, вищий морський навчальний заклад.

Постановка проблеми. Успішна інтеграція України у світове морське співтовариство потребує підвищення рівня вимог до майбутніх фахівців. В умовах глобалізаційних процесів та модернізації сучасної судноплавної галузі перед вітчизняними вищими морськими навчальними закладами стоїть завдання підготувати курсантів та студентів до ефективного іншомовного професійно орієнтованого спілкування на рівні компетентного володіння. Як наслідок, виникає нагальна необхідність у розробленні та впровадженні нового навчального курсу з підготовки майбутніх судноводіїв, або в доповненні та оновленні діючих робочих програм та наявних навчальних матері-

алів з метою поліпшення якості та ефективності підготовки означених спеціалістів до іншомовного професійно орієнтованого навчання. Впровадження нових методик та підходів сприятиме формуванню готовності до ефективної міжкультурної комунікації, що є надзвичайно важливою умовою для встановлення належного робочого середовища та культури безпеки на борту судна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблеми ефективного іншомовного професійно орієнтованого спілкування в судновому середовищі наразі звертаються вітчизняні (С. Барсук, Н. Бобришева, С. Козак, В. Костюк, В. Кудрявцева, Л. Ліпшиць, І. Литвиненко, О. Літікова та ін.) та зарубіжні дослідники (T. Andres, H. Iakovaki, C. Chirea-Ungureanu, C. Cole, A. Noble, A. Gabrielli, B. Pritchard, P. Trenkner та ін.). У своїх працях вони зазначають, що проблема підготовки фахівців морського транспорту у цьому напрямі є своєчасною, адже сприятиме більш якісному виконанню моряками своїх професійних обов'язків в умовах суднового екіпажу.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, незважаючи на вагомі наукові результати цих досліджень, проблема формування готовності майбутніх судноводіїв до іншомовного професійно орієнтованого спілкування залишається актуальною та потребує подальшого дослідження.

Мета статті. Враховуючи вищезазначене, метою дослідження є така організація підготовки майбутніх судноводіїв до професійно орієнтованого спілкування, яка б надавала можливості для актуалізації їхнього комунікативного потенціалу. У зв'язку з цим, було розроблено методику підготовки майбутніх судноводіїв до професійно орієнтованого спілкування, ефективність якої перевірено у процесі її реалізації.

Виклад основного матеріалу. Упровадження запропонованої методики підготовки майбутніх судноводіїв до іншомовного професійно орієнтованого спілкування відбувалося у три етапи: настановно-цільовий, змістово-операційний, результативний (рис. 1).

Засадничим документом, що регулює принципи, методи та прийоми мовної підготовки майбутніх судноводіїв, слугував Модельний курс 3.17 «Морська англійська мова» [5], затверджений Міжнародною морською організацією [2, с. 143].

Метою настановно-цільового етапу було: визначення установки на формування готовності до іншомовного професійно орієнтованого спілкування, сформованість якої підвищує рівень взаємодії та співпраці членів суднового екіпажу, сприяє більш якісному виконанню майбутніми судноводіями своїх професійних обов'язків; усвідомлення потреби у формуванні професійної комунікативної компетентності; забезпечення позитивної мотивації та орієнтації щодо роботи в інтернаціональному середовищі.

Другий етап – змістово-операційний – передбачав конструювання і цілеспрямоване проведення самого процесу формування готовності майбутніх судноводіїв до іншомовного професійно орієнтованого спілкування, а саме: наповнення змістом навчально-методичного супроводу; модернізацію діючих навчальних програм з дисципліни «Англійська мова (за професійним спрямуванням)» з метою забезпечення міждисциплінарних зв'язків у процесі її вивчення; формування іншомовних комунікативних знань, умінь та навичок; застосування їх у навчальній діяльності.

Результативний етап спрямовувався на практичне застосування майбутніми судноводіями здобутих іншомовних комунікативних знань, умінь і навичок під час плавальної практики (більшість студентів проходили її саме в міжнаціональних екіпажах), у творчій та дослідній діяльності.

Проаналізуємо детальніше кожний етап реалізації підготовки майбутніх судноводіїв до професійно орієнтованого спілкування.

У процесі *настановно-цільового етапу* було визначено цільову установку, яка спрямовувала студентів на формування іншомовної професійної комунікативної компетентності. Специфіка сучасної морської галузі полягає в тому, що її економічне процвітання цілком залежить від ефективної міжнародної співпраці. Майбутні судноводії мають усвідомити важливість толерантного ставлення до представників інших культур, народів, релігій, розуміти та сприймати їхні культурні цінності, звичаї та традиції. Сформованість іншомовної професійної комунікативної компетентності дає змогу реалізувати власний професійний та особистісний потенціал, попередити непорозуміння та конфлікти у сфері взаємовідносин з членами екіпажу, які можуть виникнути на ґрунті міжкультурних розбіжностей. Так, постає необхідність у зміцненні позитивної мотивації до формування готовності до професійно орієнтованого спілкування.

З цією метою були проведені зустрічі з досвідченими судноводіями (капітанами, старшими помічниками), які розповідали про свій досвід роботи у морській сфері, особливості організації роботи у міжкультурному судновому середовищі, підкреслювали переваги міжнаціональної взаємодії та співпраці на судні, перелічували труднощі у налагодженні успішних та ефективних професійних контактів з членами екіпажу – представниками інших культур, релігій. Також запрошувалися представники крюїнгових компаній для ознайомлення студентів з новими, підвищеними вимогами до відбору кадрів для працевлаштування в міжнаціональних екіпажах.

Такі зустрічі відбувалися як на заняттях з дисципліни «Англійська мова (за професійним спрямуванням)», так і під час позааудиторних заходів. Студенти мали завчасно підготувати перелік питань до запрошеного фахівця, відібрати з нього найбільш актуальні та цікаві. Зустрічі було присвячено реаліям та перспективам роботи майбутніх судноводіїв у міжнаціональних суднових командах, особливостям міжкультурної комунікації та професійної діяльності у багатокультурному середовищі. Питання, що розглядалися під час таких заходів, найчастіше стосувалися конкретних випадків успішної або невдалої взаємодії з членами суднової команди. Серед них: національний склад суднового екіпажу; переваги та недоліки роботи у багатонаціональному середовищі; перспективи подальшого кар'єрного зростання; необхідність володіння англійською мовою як засобом міжкультурної комунікації на

морі; «виживання» та конкурентоспроможність на ринку морської праці та ін.

Під час обговорення питань запрошені судноводії ознайомлювали студентів з офіційним переліком членів екіпажу судна (Crew List), на якому вони працювали останнім часом. У цьому документі зазначаються національності усіх робітників на судні, тому студенти могли запитати про особливості співпраці саме з представниками цих країн. Дехто із запрошених фахівців демонстрував відеофрагменти, в яких показано повсякденне життя моряків (несення вахти, вантажні операції, тренування, вільний час тощо). Студенти зацікавлено переглядали запропоновані відео-сюжети, а потім активно їх обговорювали. Наприкінці підбивалися підсумки проведеного заходу, які завжди були позитивними. Таким чином, проведені зустрічі з досвідченими морськими фахівцями сприяли активізації позитивної мотивації у студентів до формування іншомовної професійної комунікативної компетентності.

Окрім цього, було проведено кілька заходів за участі студентів-іноземців. Більшість студентів отримали досвід співнавчання та співпраці з ними, який став корисним під час проходження плавальної практики у мішаному судновому екіпажі. На цьому ж етапі одним із заходів за участі

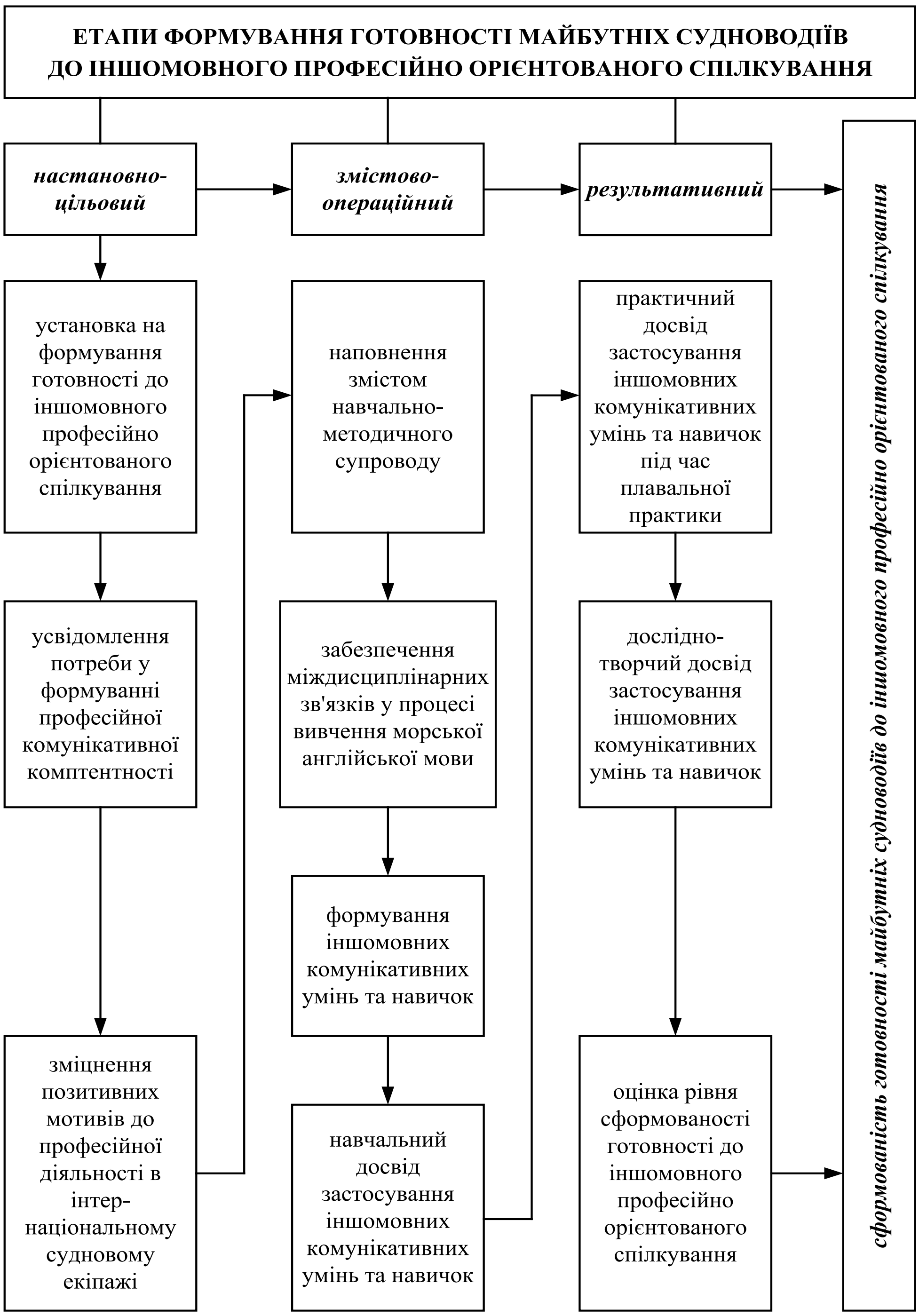

Рис. 1. Послідовність поетапної підготовки майбутніх судноводіїв до іншомовного професійно орієнтованого спілкування

іноземних студентів було проведення засідання дискусійного клубу у форматі круглого столу. Майбутні українські судноводії мали можливість поспілкуватися зі своїми однолітками, які приїхали до нашої країни здобувати вищу морську освіту. Робочою мовою введення бесіди було обрано англійську. Студенти спостерігали за рухами, жестами, дотриманням дистанції іноземцями під час комунікації, дослухалися до особливостей мовлення та незвичної вимови певних звуків та слів. Під час роботи круглого столу увага студентів була зосереджена на культурних та світоглядних відмінностях, які проявлялися у процесі обговорення певних питань. Іноді виникали непорозуміння, студенти мали визначити причини їх виникнення та окреслити шляхи подолання їх.

Також на заняттях викладачі добирали та створювали для студентів проблемні ситуації з метою виконання їх проблемно-логічного аналізу. Для цього пропонувалися близькі до реальних випадки, а саме: непорозуміння між членами міжнаціональної суднової команди, невдала співпраця під час виконання розпоряджень капітана, неефективна міжкультурна комунікація, непрофесійна поведінка в умовах суднового колективу. Студенти мали детально вивчити та проаналізувати запропоновані ситуації, з'ясувати наявні проблеми у такому екіпажі, продумати варіанти їх вирішення. Викладачі мали враховувати, що краще організовувати таку роботу у міні-групах, підбирати такі проблемні ситуації, які найбільш наближенні до реальної професійної діяльності суднової команди.

Отже, на завершення настановно-цільового етапу студенти зрозуміли важливість підготовки до іншомовного професійно орієнтованого спілкування, яка є необхідною для забезпечення вдалої міжкультурної взаємодії в їх подальшій професійній діяльності на борту судна.

Під час *змістово-операційного етапу* проведено такі форми роботи: інтерактивні та проблемно-моделювальні практичні заняття, майстеркласи капітанів, морські студії з використанням кейс-методу, дискусій, диспутів, імітаційних рольових та ділових ігор.

Зокрема, активно використовувалися автентичні матеріали (розслідування морських катастроф, суднова документація, мемуари капітанів), мережа Інтернет, мультимедійні системи, засоби масової інформації (репортажі з місця подій). Було забезпечено міждисциплінарні зв'язки у процесі вивчення професійно орієнтованих дисциплін, внесено зміни у навчальні програми, враховано послідовність вивчення тем [4].

Ефективною формою включення студентів в аналітичну діяльність виявилися морські студії з елементами кейс-методу. Сутність методики їх проведення полягала в аналізі коротких кейсів, що описували ситуації непорозуміння або конфлікту, які мали місце у міжнаціональному екіпажі, і призвели до серйозних, іноді катастрофічних наслідків. Більшість таких кейсів узяті із реального життя, описані практикантами, випускниками вищих морських навчальних закладів або досвідченими моряками.

Застосування кейс-методу здійснювалося і під час практичних занять з професійно орієнтованих дисциплін. Використання цього методу базувалося на розумінні майбутнього судноводія як суб'єкта навчального процесу, отже спрямовувалося на реалізацію його творчих здібностей та застосування одержаних іншомовних комунікативних знань, умінь та навичок [1, с. 86; 3, с. 167]. Роль викладача у процесі вивчення кейсів також змінювалася, його дії доволі відрізнялися від тих, які виконувалися ним у процесі використання традиційних форм і методів навчання. Викладач консультував, організовував та керував навчальним процесом. З метою покращення взаємодії студентів, він пропонував шляхи для успішного розв'язання поставлених завдань. Під час роботи з кейсами студенти активно аналізували різні джерела інформації (суднову документацію, розслідування морських катастроф), які допомагали їм дійти до правильних висновків. Мобілізуючи усі наявні ресурси, вони прагнули знайти оптимальні методи та засоби для рішення поставлених навчальних завдань.

Окрім вищезазначених форм та методів роботи, було апробовано метод симуляцій, тобто змодельованих професійно значущих ситуацій. Студенти мали змогу проімітувати ситуації, наближені до їхньої майбутньої професійної діяльності, наприклад, приймання та несення навігаційної вахти, маневрування судном за різних обставин тощо.

Проведення симуляцій було чітко організовано викладачем, хоча він сам займав нейтральну позицію спостерігача. Під час виконання симуляції студенти використовували тільки стандартизовану англійську мову морського спрямування. Адже згідно з міжнародними нормами всі професійні дії на борту судна з мішаним екіпажем мають коментуватися тільки цією мовою.

Особливу увагу необхідно звернути на використання автентичних матеріалів на заняттях з морської англійської мови. Серед специфічних матеріалів треба відмітити мемуари капітанів, зокрема книжку "In Command ... 200 things I wish I'd known before I was Captain" / «При владі ... 200 речей, які я б хотів знати до того, як стати капітаном)» капітана Майкла Ллойда (Michael Lloyd) [6]. Вона містить цікаві факти біографії автора, який більше 35 років пропрацював на флоті, 10 років – на керівних посадах. Автор наводить яскраві реальні події, що мали місце під час його професійної діяльності.

Студентам пропонувалося ознайомитися з деякими з них, прокоментувати та оцінити дії капітана у кожному випадку. Уроки попередників щодо уникнення непорозумінь у судновому екіпажі позитивно впливають на усвідомлення необхідності прийняття адекватних рішень під час налагодження взаємодії на борту судна.

Оригінали суднової документації та розслідувань морських катастроф (maritime accident report) [7] також давали можливість студентам проаналізувати причини подібних подій, до яких призвели невдалі професійні контакти. Учасники групи мали змогу відчути себе в якості експертів. Робота найчастіше проводилася в міні-групах.

У результаті обговорення, студенти пропонували варіанти попередження схожих ситуацій у своїй майбутній професійній діяльності. Подібні завдання позитивно впливали на активізацію іншомовних комунікативних знань, вмінь та навичок.

Використання відеоматеріалів також зацікавило студентів. Відбір відеороліків, що демонструють особливості невербальної поведінки (жести, міміка, рухи) громадян Філіппін, Греції, Китаю та інших країн, було здійснено не тільки викладачами морської англійської мови, але й самими студентами.

Не завжди було легко знайти такі матеріали, але вони цілеспрямовано здійснювали пошук цікавих матеріалів. Викладачі спонукали шукати соціокультурну інформацію про особливості поведінки громадян тих країн, які найбільше представлені на міжнародному ринку морської праці, або тих, з якими найчастіше працюють випускники та студенти вітчизняних вищих морських навчальних закладів. Серед них переважно немає представників англо-американської культури, хоча саме вона найкраще проаналізована у працях вітчизняних та зарубіжних науковців. Країни, культурні особливості яких мали дослідити студенти, ще недостатньо досліджено. Тим більш цікавим виявився пошук рідкісного матеріалу.

Співпраця викладачів та студентів забезпечила ефективність процесу формування готовності до професійно орієнтованого спілкування. Навчальний матеріал ефективно засвоювався, адже він був емоційно забарвлений та мотиваційно спрямований. Використання відеоматеріалів сприяло формуванню іншомовних комунікативних знань, умінь та навичок через навчальну діяльність.

Таким чином, використання автентичних матеріалів (тексти, відео тощо) на цьому етапі було спрямовано на реалізацію активної підготовки майбутніх судноводіїв до професійно орієнтованого спілкування, через наближення її до реальних ситуацій, що можуть виникнути на борту судна. Студенти мали можливість ознайомитися з багатьма джерелами інформації, активно обговорювали запропоновані матеріали, висловлювали та відстоювали власні думки.

На *результативному етапі* згідно з програмою підготовки майбутніх судноводіїв у вищих морських навчальних закладах передбачалося проходження студентами плавальної практики на суднах. Таким, чином вони отримали можливість застосувати здобуті іншомовні комунікативні знання, вміння та навички за реальних умов перебування у судновому екіпажі. Працюючи у складі команди, вони залучалися до спільної взаємодії з представниками інших національностей, спілкувалися англійською мовою під час формальної та неформальної комунікації, активно ознайомлювалися з особливостями режиму праці та відпочинку на судні. Плавальна практика мала позитивні наслідки для студентів, так як вони мали змогу використати набуті іншомовні комунікативні знання, вміння та навички для налагодження ефективної взаємодії в межах суднової команди.

Також під час цього етапу використано форми і методи, які передбачають індивідуально-творчу роботу (презентації, проекти, доповіді, виступи на конференціях). На цей момент студенти отримали практичний досвід під час перебування на практиці та були готові поділитися своїми враженнями, спостереженнями, досвідом спільної праці з членами мультикультурного екіпажу. Тому, їм було запропоновано обрати теми для проведення міні-досліджень.

Як результат, доповіді студентів було спочатку заслухано на заняттях у межах групи. Після того, було запропоновано обрати найвдаліші доповіді до участі у всеукраїнських студентських науково-практичних конференціях «Сучасні проблеми морського транспорту» на базі Херсонської державної морської академії та «Іноземні мови в сучасному комунікативному просторі» на базі Херсонського національного технічного університету.

Використання різних форм дослідницької роботи забезпечувало оптимальні умови для творчості учасників. Цьому також сприяло об'єднання студентів у динамічні творчі групи, в яких обговорювалися та засвоювалися теоретичні і практичні положення з науково-дослідної проблеми, над якою працювала певна група.

Висновки. Під час реалізації поетапного формування готовності майбутніх судноводіїв до професійно професійного спілкування, ми дійшли висновку, що у процесі підготовки доцільно спиратися на практичну діяльність, яка вимагає професійно компетентного фахівця, здатного виконувати свої посадові обов'язки на належному рівні.

Результатом процедури навчання за запропонованою нами методикою має стати сформованість готовності майбутніх судноводіїв до професійно орієнтованого спілкування, а саме: зростання рівня мотивації до майбутньої професійної діяльності, зацікавленість у налагодженні міжкультурних контактів, готовність до успішної співпраці та взаємодії з членами мультинаціонального суднового екіпажу.

Подальші наукові пошуки доцільно вести за такими напрямами: виявлення можливостей використання комунікаційно-інформаційних технологій та інтенсифікації навчальної діяльності у процесі підготовки майбутніх судноводіїв до професійно орієнтованого спілкування.

Список літератури:

1. Костюк В. Б. Педагогічні умови застосування кейс-технологій у процесі активної підготовки судноводіїв до професійно-орієнтованого спілкування / В. Б. Костюк // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2015. – Вип. 2 (80). – С. 84-89.
2. Кудрявцева В. Ф. Впровадження компетентнісного підходу у практику комунікативного навчання / В. Ф. Кудрявцева // Наукові записки. – Серія «Філологічні науки» (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя) / відп. ред. проф. Г. В. Самойленко. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2016. – Кн. 2. – С. 142-147.
3. Смелікова В. Б. Експериментальна перевірка ефективності методики підготовки майбутніх судноводіїв до професійно орієнтованого спілкування засобами кейс-технологій / В. Б. Смелікова // Наукові записки. – Серія «Філологічні науки» (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя) / відп. ред. проф. Г. В. Самойленко. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2016. – Кн. 2. – С. 162-172.

4. Фролова О. О. Педагогічні умови формування соціокультурної компетенції у процесі підготовки майбутніх судноводіїв до професійно орієнтованого спілкування / О. О. Фролова // Наукові записки. Серія «Філологічні науки» (Ніжинський державний університет імені М. Гоголя) / відп. ред. проф. Г. В. Самойленко. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2016. – Кн. 2. – С. 182-187.
5. IMO Model Course 3.17. Maritime English. – London : International Maritime Organization (IMO), 2010. – 138 p.
6. Lloyd C. M. In Command: 200 things I wish I'd known before I was captain / C. M. Lloyd. – Edinburgh : Witherby Seamanship International Ltd., 2008. – 228 p.
7. 21st Century Seamanship – 1st ed. – Edinburgh : Witherby Seamanship International Ltd., 2015. – 1310 p.

Фролова Е.А.
Херсонская государственная морская академия

РЕАЛИЗАЦИЯ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ СУДОВОДИТЕЛЕЙ К ИНОЯЗЫЧНОМУ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ОРИЕНТИРОВАННОМУ ОБЩЕНИЮ

Аннотация
В статье описывается реализация подготовки будущих судоводителей к иноязычному профессионально ориентированному общению. Определены основные этапы реализации данной подготовки: установочно-целевой, содержательно-операционный и результативный. Детально рассмотрено содержание каждого из выделенных этапов. Проанализирована эффективность предложенной методики подготовки будущих судоводителей к иноязычному профессионально ориентированному общению. Охарактеризованы направления ее дальнейшей реализации в учебном процессе высшего морского учебного заведения.
Ключевые слова: подготовка, будущие судоводители, профессионально ориентированное общение, межнациональный судовой экипаж, высшее морское учебное заведение.

Frolova O.O.
Kherson State Maritime Academy

FUTURE NAVIGATORS' TRAINING IMPLEMENTATION TO FOREIGN-LANGUAGE PROFESSIONALLY-ORIENTED COMMUNICATION

Summary
The article deals with future navigators' training implementation to foreign-language professionally-oriented communication. The main stages of the presented training have been defined: target-oriented, content-related and resultative. The content of each defined stage has been deeply examined. The effectiveness of the presented methods of future navigators' training to foreign-language professionally-oriented communication has been analyzed. The guidelines for their further implementation in the learning and teaching process of higher maritime educational institution have been described.
Keywords: training, future navigators, professionally-oriented communication, international ship's crew, higher maritime educational institution.

УДК 378.013.42(043.3)

КОМПЕТЕНТНІСНИЙ ПІДХІД У ВИЩІЙ ШКОЛІ В УКРАЇНІ: РОЗРОБКА ТА ВПРОВАДЖЕННЯ ІДЕЙ ПРИ ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНОЇ СФЕРИ

Фурдуй С.Б.
Ізмаїльський державний гуманітарний університет

У статті розглянуті сутність, функції та особливості реалізації компентентнісного підходу, здійснено теоретичний аналіз наукових джерел з презентую чого осмислення поняття «компетентнісний підхід», особливостей реалізації цього підходу в практиці освіти. Проаналізована ідея контекстного навчання в освітньому середовищі студентської молоді. Вчасне створення і використання інноваційних технологій дає визначену гарантію оптимізації, раціоналізації, передбачуваності і змодельованості процесу діяльності, що гарантує одержання заданих всесвітом властивостей та якостей, заради яких сама інноваційна технологія в цьому випадку і застосовується. Так навчання фахівців соціономічної сфери має відбуватися на основі компетентнісного підходу в процесі їхньої первинної професіоналізації та з урахуванням інших науково-методологічних підходів, які лежать в основі педагогіки, психології, соціальної роботи та інших наук і доповнюють сутність педагогічних умов фахової підготовки студентів у вищій школі.
Ключові слова: освіта, компетентнісний підхід, компетентність, компетенція, ключові компетентності, базові компетентності.

Постановка проблеми. Модернізація європейської освіти виявилася досить закономірною, оскільки географічні (ліквідація митних кордонів) та суспільно-економічні (введення єдиної валюти – євро) трансформації призвели до підвищення мобільності європейських громадян. Потреба європейського ринку праці у зрозумілих на міжнародному рівні кваліфікаціях поставила питання порівнювальності дипломів та стандартизації освітніх послуг. Тому основною метою Болонських реформ проголошується гармонізація освітньої архітектури європейських країн через створення загальноєвропейських стандартів, прозорих кваліфікацій і прагнення об'єднати розрізнені потенціали в єдиний економічний механізм. Болонський процес має також виразно ринковий аспект, а саме підвищення конкурентоздатності європейської освіти [2; 3].

Бажання брати участь у Болонському процесі зобов'язує українську освітню систему говорити мовою, адекватною мовам освітніх систем інших країн-учасниць, вимагає прийняття західної освітньої термінології. Якщо для західної європейської поняттєвої системи категорія компетентністного підходу є природною, що виникла еволюційно в останні чотири десятиліття, то для вітчизняної освітньої традиції, що використовує для опису освіченості професіоналізму іншу систему понять, в тому числі знамениту категоріальну тріаду «знання, уміння, навички», використання компетентністного підходу, поставило проблему своєрідного перегляду всієї категоріальної системи в педагогіці, визначення місця нових категорій і їх взаємодії з тими категоріями, які вже стали традиційними [1; 4].

Презентованість використання поняття «компетентнісний підхід» у нормативно-правових і концептуальних документах, у наукових розвідках вітчизняних і зарубіжних педагогів свідчить, що цей підхід стає реалією сучасної освіти та активно реалізується в навчально-виховному процесі, оскільки вирішення завдань сучасної школи потребує істотного посилення самостійної й продуктивної діяльності тих, хто навчається, розвитку їхніх особистісних якостей і творчих здібностей.

Аналіз педагогічної літератури, останніх досліджень з проблеми. Увага багатьох дослідників компетентнісного підходу зосереджена в основному на теоретико-методологічних засадах проблеми [5; 7; 10; 11; 12]. У наукових працях розкрито соціокультурні [6], професійно-діяльнісні аспекти [7; 8; 10; 11] цієї проблеми, у педагогічних концепціях і теоріях обґрунтовано необхідність компетентнісної освіти.

На думку О. Овчарук, перехід до компетентністного підходу потребує опрацювання нового теоретичного базису, ідентифікації поняттєвого фонду європейської педагогічної термінології, зрозумілої всім учасникам освітнього процесу [6, с. 48].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Компетентнісний підхід нині досить широко обговорюється в наукових колах світу та України. Водночас він має широку амплітуду висловлювань як на його користь, так і щодо його неприйняття. Однак переважна більшість дослідників вважають, що компетентнісний підхід в усіх сенсах і аспектах найбільш глибоко відображає модернізаційні процеси, що нині мають місце в усіх країнах Європи: компетентнісний підхід гарантує високий рівень і результативність підготовки спеціаліста (Г.В. Лежнина); компетентнісний підхід сприяє оновленню змісту педагогічної освіти (В. М. Антипова, К. Ю. Колесина, Г. А. Пахомова, І. Д. Фрумін); компетентнісний підхід посилює практичну орієнтацію освіти, вийшовши за рамки обмежень «зунівського» освітнього простору (А. Л. Андреєв); компетентнісний підхід забезпечує спроможності випускника школи відповідати новим запитам ринку, мати відповідний потенціал для практичного розв'язання життєвих проблем, пошуку свого «Я» в процесі, в соціальній структурі (В. І. Байденко, Н. М. Бібік, А. І. Субетто); компетентнісний підхід орієнтує на побудову навчального процесу відповідно до очікуваного чи бажаного резуль-

тату освіти (що буде знати і уміти студент «на виході») (І. Зимняя) та ін.

Водночас зауважимо, що теоретичне обґрунтування компетентністного підходу у вищій школі ще повністю не склалося. Фактично ми існуємо в ситуації історичної невизначеності, розвиток якої важко прогнозувати в деталях. Тому зафіксувати відповідний «вимогам сучасності» нормативний набір компетенцій, а тим більше однозначно виокремити ключові, сьогодні непросто і доводиться перебувати в постійному пошуку компетентнісної парадигми у вищій школі.

Мета статті полягає у осмисленні сутності, реалізації компентентнісного підходу в освіті як основного напряму її модернізації та впровадження ідей при підготовці фахівців соціономічної сфери.

Виклад основного матеріалу. Професійна підготовка майбутніх фахівців передбачає одержання кваліфікації за відповідним напрямом, або спеціальністю, формування професійної компетентності, ціннісної орієнтації, соціальної спрямованості на виконання професійної діяльності.

У Законі України «Про вищу освіту» зазначено, що зміст вищої освіти, зумовлений цілями і потребами суспільства. Система знань, умінь і навичок, професійних, світоглядних і громадянських якостей фахівця має бути сформована в процесі навчання з урахування перспектив розвитку суспільства, науки, техніки, технологій, культури і мистецтва.

Завдання наукової і науково-технічної діяльності вищого навчального закладу полягають у створенні та впровадженні нових конкурентоздатних технік, технологій відповідно досягнень сучасної науки і техніки. Виконання таких важливих завдань сприятиме якості підготовки майбутніх соціальних педагогів, вирішенню ними різних проблем вихованців і клієнтів, формуванню самостійності, комунікабельності, мобільності, технічних і технологічних якостей, які забезпечать їх конкурентоздатність на ринку праці.

Для впевненого поступу у майбутнє українське суспільство потребує фахівців, підготовлених відповідно світовим освітнім вимогам, компетентних, амбітних, з інноваційним мисленням та сформованим прагненням реалізувати власні ідеї у суспільній життєдіяльності. Кожна сфера суспільного життя вимагає присутності компетентних фахівців, і зокрема виробнича сфера, яка найбільшою мірою забезпечує добробут суспільства, його прогрес.

Якість освіти, яку надає вища школа, оцінюється за рівнем виконання цілісного та взаємозумовленого комплексу освітніх завдань (навчальні досягнення, соціалізація випускників, яка передбачає оволодіння навичками орієнтації та функціонування в сучасному суспільстві, розвиток громадянської свідомості) за умов відповідності освітніх послуг вимогам споживачів, додержання нормативних вимог щодо умов навчання, виконання освітнього стандарту.

В. Луговий [7] виокремлює та узагальнює основні ідеї компетентнісного підходу: компетентнісний підхід не є принципово новим для вищої освіти, оскільки вона завжди орієнтувалася на набуття узагальнених способів діяльності; компетентність не протиставляється знанням, умінням, навичкам, вона їх вміщує, хоча не є їхньою простою сумою; компетентність охоплює не тільки когнітивну та операціонально-технологічну складові, а й мотиваційну, етичну, соціальну, поведінкову, містить результати навчання, систему ціннісних орієнтацій, тому компетентності формуються не тільки під час навчання, а й під впливом родини, друзів, роботи, політики, релігії тощо.

Вища школа сьогодні знаходиться у стані реформування. Зусилля професорсько-викладацьких колективів зосереджені на забезпеченні якості освіти. Проблема якості належить до числа основних завдань, які стоять перед вищою освітою в сучасному швидкоплинному світі. Вона пов'язана з якістю професійної підготовки персоналу та якістю навчальних програм освітньої підготовки, якістю базової підготовки студентів, якістю інфраструктури вищого навчального закладу та створеного в ньому навчального середовища [10].

Державний освітній стандарт фахівця включає освітньо-кваліфікаційну характеристику, яка встановлює професійне призначення і умови використання випускників, відображає мету, зміст освіти і професійної підготовки у вигляді переліку знань, умінь, навичок, визначає місце і роль фахівця в соціальній структурі суспільства, вимоги до загально освітнього рівня і галузеві кваліфікаційні вимоги до випускника. Освітньо-професійна характеристика майбутнього фахівця соціономічної сфери (соціальний педагог, соціальний працівник) представляє собою нормативну модель компетентності фахівця галузі соціальної роботи, по суті узагальнення вимог до фахівця на рівні його теоретичного та практичного досвіду.

До майбутніх фахівців соціономічної сфери у галузі соціальної роботи – світова спільнота у відповідності з критеріями ABET пред'являє наступні вимоги: знання й розуміння сучасних науково-технічних, суспільних і політичних проблем; здатність застосовувати природничо-наукові, психолого-педагогічні та соціальні знання на практиці; вміння застосовувати навички та вивчені методи в соціально-педагогічній практиці; здатність формулювати й вирішувати соціально-педагогічної проблеми; здатність проектувати процеси або системи у відповідності з поставленими завданнями; здатність планувати й проводити експеримент, фіксувати й інтерпретувати дані; здатність працювати в колективі з міждисциплінарної тематики; здатність ефективно взаємодіяти в колективі; професійна й етична відповідальність; широка ерудиція, достатня для розуміння глобальних соціальних наслідків у вирішені проблем; розуміння необхідності і здатності вчитися постійно [9].

Діючі стандарти вищої освіти побудовані на основі кваліфікаційної моделі фахівця. Наслідком цього є домінування у стандартах знаннєвої складової, в них відсутня можливість оцінки якості освіти на основі таких показників як готовність випускників до майбутньої професійної діяльності, рівень професійної мотивації. Предметно-знаннєва орієнтація штучно ділить процес оцінки якості підготовки фахівців на окремі частини, які не дають змоги оцінити цілісний ре-

зультат професійної підготовки. Перехід від кваліфікаційної моделі фахівця до компетентнісної, тобто орієнтованої на результат, на сферу професійної діяльності, стає реальністю. Цей процес є достатньо складним як у науковому, так і у практичному аспектах. Особливістю компетентнісної моделі фахівця є те, що цілі освіти визначаються не тільки здатністю випускника ВНЗ виконувати певні професійні функції, а й інтегрованими вимогами до результату освітнього процесу.

Н. Кічук [10] стверджує, що компетентнісний підхід поряд із конкретними знаннями й вміннями охоплює здібності, готовність до пізнання, готовність до професійної діяльності, соціальні навички тощо. Усі ці якості формуються в процесі професійної підготовки. Все більший пріоритет у роботодавців одержують вимоги щодо наявності у випускників вищого навчального закладу системних, інтелектуальних, комунікативних якостей, здатності до самоорганізації та до організації діяльності працівників, здатності до рефлексії власної діяльності. Тому вимоги суспільства до освітньої діяльності вищої освітньої школи постійно зростають.

Переваги компетентнісної моделі полягають у тому, що вона дає змогу оцінити як знаннєву компоненту, так і особистісні зміни фахівця, які відбулись у процесі професійної підготовки у вищій навчальній школі. На нашу думку, для фахівців соціально-освітнього напряму підготовки зручною є модель, що складається з трьох груп компетенцій: першу складають компетенції, які є загальними для спеціалістів різних профілів; такі компетенції мають різні назви у науковій літературі – ключові, загальні, соціально-особистісні; у другу групу включені компетенції, базові для усіх фахівців соціально-педагогічного профілю загально професійні, базові; компетенції третьої групи зумовлені предметною галуззю (спеціальні, академічні, предметні й т. ін.).

Серед різноманіття термінів, що визначають групи компетенцій, нам видається, що краще використовувати наступні назви: ключові, загально професійні, спеціальні.

Відтак, на нашу думку, у вищій школі доцільно використовувати модель компетенцій, розроблену Т. Дюраном [11]. Виділені ним рівні компетенції: дані, інформація, знання, навички, ноу-хау, компетенції, досвід – дозволяють моделювати етапи формування компетенції. Для фахівця у галузі соціальної роботи особливо важливим є етап ноу-хау. Т. Дюран визначає його як здатність робити (діяти), здатність діяти певним чином у відповідності з поставленою метою.

Компетентнісний підхід як напрям модернізації освіти обґрунтував В. Луговий [7], на думку якого саме в компетентнісному підході відображено зміст освіти, що не зводиться до знаннєво-орієнтованого компонента, а передбачає набуття цілісного досвіду вирішення життєвих проблем, виконання ключових функцій, соціальних ролей, вияв компетенцій. Компетентнісний підхід зумовлює не інформованість студента, а розвиток умінь вирішувати проблеми, які виникають у життєвих ситуаціях.

Компетентнісний підхід до професійної підготовки фахівця соціономічної сфери відкриває нові можливості для засвоєння різних видів діяльності у ВНЗ передбачає: інструментальне, чітке управління навчально-виховним процесом, яке гарантує одержання ефективного результату; засвоєння соціального простору з метою розуміння різноманітних проблем, освітньої, соціальної дійсності, соціальних явищ, ситуацій соціально-педагогічного процесу та одержання нових способів їхнього розв'язання. Цей підхід надає можливості: аналізувати і систематизувати на науковій основі практичний досвід соціально-педагогічної діяльності та його використання; прогнозувати, планувати очікувані результати діяльності та успішно управляти соціально-педагогічними процесами; комплексно вирішувати проблеми соціалізації і соціального виховання особистості; мінімізувати вплив несприятливих обставин на соціалізацію особистості; оптимально використовувати ресурси з метою практичного розв'язання проблем; створювати сприятливі умови для розвитку, саморозвитку особистості; розробляти, впроваджувати нові технології; вибирати найоптимальніші технології, сукупність методів, прийомів, операцій, з метою досягнення успіху запланованої професійної діяльності.

Технологічний підхід забезпечує чіткість, покроковість виконання дій, використання сукупності різноманітних методів, прийомів, операцій соціально-педагогічної діяльності з метою одержання її продуктивних результатів.

Процес технологічної підготовки, на наш погляд, має включати такі структурні етапи: формування пропедевтичних знань (синтез нового знання – навчальний матеріал дисциплін, які вивчаються у ВНЗ, оскільки в змісті таких дисциплін виділяються комплекс наукових знань, умінь і навичок , що відносяться до технології здійснення професійної діяльності. Такі навчальні дисципліни представляють собою окремі галузі науки зі своїм понятійним апаратом, методологією, методикою, предметом дослідження, однак вони взаємопов'язані і розглядаються як система міжпредметних зв'язків).

Якщо в процесі навчальної роботи реалізується перенос знань, методів і прийомів із однієї дисципліни в другу, то відбувається усвідомлення компетентнісних знань студентом; формування емоційно-ціннісного ставлення студента до процесу і результату технологічної підготовки, які він одержує є важливою складовою не тільки професійної компетентності, але й загальної компетентності особистості; формування системи технологічних знань, яка представляє собою: терміни, поняття, види технологій, алгоритми різновидів технологій, інформацію про необхідну сукупність принципів, правил, умов, методів, прийомів реалізації тої чи тої технології; набуття досвіду технологічної діяльності, як особистісного утворення, що може переноситися з одного виду діяльності в інший використання технологій і методів.

Такий досвід виступає у формі компетентністних знань, умінь, навичок, готовності до використання технологій і методів у різних видах діяльності, творчості; формування технологічних умінь (планування, прогнозування, діагностування, конструювання, моделювання і т. ін.); формування культури спілкування як елементу

соціально-педагогічної підготовки; управління якістю технологічної підготовки; взаємозв'язок теорії і практики такої підготовки [10].

Запровадження компетентнісного підходу у вищій навчальній школі буде потребувати значних зусиль професорсько-викладацького складу з визначення кола компетенцій, які мають бути сформовані у майбутнього фахівця соціономічної сфери, виокремлення змісту цих компетенцій та критеріїв, які б дали змогу визначати рівень сформованості компетенцій.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Зазначено, що компетентності не піддаються діагностиці за допомогою багатьох традиційних процедур переважно суб'єктивного характеру та без урахування змісту конкретної вимірюваної компетентності, їх об'єктивно ідентифікують лише за умови залучення індивіда до певної діяльності або її модельного аналога.

Обговорюючи питання впровадження компетентнісного підходу констатуємо, що: існують значні розбіжності результатів оцінювання успішності студентів у різних вітчизняних вищих навчальних закладах, що свідчить про початкову стадію розв'язання проблем ідентифікації самих компетентностей, добору адекватних форм, методів і способів викладання, навчання, оцінювання компетентностей.

Список літератури:

1. Андрущенко В. Основні характеристики європейської вищої освіти та можливості їх реалізації в системі освіти України / В. П. Андрущенко // Вища освіта України : Теоретичний та науково-методичний часопис. – 2010. – № 4. – С. 5-16.
2. Бабин І. І. Стратегія й сучасні тенденції розвитку вищої освіти в контексті європейського простору вищої освіти / І. І. Бабин // Педагогіка і психологія. – 2009. – № 2. – С. 61–71.
3. Беліков С. Б. Досвід упровадження Болонської системи освіти в закладах вишу Запоріжжя / С. Б. Беліков, О. В. Климов // Педагогіка і психологія. – 2009. – № 1. – С. 17–27.
4. Голубенко О. Національна рамка кваліфікацій у контексті європейських перетворень освітнього простору / О. Голубенко, Т. Морозова // Вища шк. – 2009. – № 3. – С. 44–56.
5. Десятов Т. М. Національні рамки кваліфікацій у країнах ЄС : порівняльний аналіз : наук.-метод. посіб. / Т. М. Десятов. – К. : «Артек», 2008. – 263 с.
6. Компетентнісний підхід у сучасній освіті : Світовий досвід та українські перспективи / за заг. ред. О. В. Овчарук. – К. : К.І.С., 2004. – 112 с.
7. Луговий В. І. Європейська концепція компетентнісного підходу у вищій школі та проблеми її реалізації в Україні / В. І. Луговий // Педагогіка і психологія: Науково-теоретичний та інформаційний журнал. – 2009. – № 2. – С. 13–25.
8. Солодков В. Соціальна сутність і структура дій Європейського простору вищої освіти / В. Солодков // Післядипломна освіта в Україні. – 2007. – N 1. – С. 27–35.
9. Слєпкань З. І. Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі : навч. посіб. для магістрантів вищ. навч. закл. / З. І. Слєпкань. – К.: Вища школа, 2005. – 239 с.
10. Кічук Н. В. Компетентнісний підхід у вищій технічній школі: проблеми застосування / Н. В. Кічук. ПЕДАГОГІЧНІ ВИДАННЯ / е-журнал «Педагогічна наука: історія, теорія, практика, тенденції розвитку» / Поточні номери журналу та їх автори / Випуск №2, 2010.
11. Durand T. (1997). Strategizing innovation: competence analysis in assessing strategic change. In A. Heene & R. Sanchez (eds) Competence-Based Strategic Management. Chichester: Wiley.
12. Trow M. From Mass Higher Education to Universal Access / Martin Trow // In Defense of American Higher Education : ed. by Philip G. Altbach and others. – Baltimore : John Hopkins University Press, 2001. – P. 110–143.

Фурдуй С.Б.
Измаильский государственный гуманитарный университет

КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ ПОДХОД В ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ УКРАИНЫ: РАЗРАБОТКА И ВНЕДРЕНИЕ ИДЕЙ ПРИ ПОДГОТОВКЕ СПЕЦИАЛИСТОВ СОЦИАНОМИЧЕСКОЙ СФЕРЫ

Аннотация
В статье рассмотрены сущность, функции и особенности реализации компентентнисного подхода, осуществлен теоретический анализ научных источников по представляю чего осмысления понятия «компетентностный подход», особенностей реализации этого подхода в практике образования. Проанализирована идея контекстного обучения в образовательной среде студенческой молодежи. Своевременное создание и использование инновационных технологий дает определенную гарантию оптимизации, рационализации, предсказуемости и змодельованости процесса деятельности, гарантирует получение заданных вселенной свойств и качеств, ради которых самая инновационная технология в этом случае и применяется. Так обучения специалистов социономической сферы должно происходить на основе компетентностного подхода в процессе их первичной профессионализации и с учетом других научно-методологических подходов, которые лежат в основе педагогики, психологии, социальной работы и других наук и дополняют сущность педагогических условий профессиональной подготовки студентов в высшей школе.
Ключевые слова: образование, компетентностный подход, компетентность, компетенция, ключевые компетентности, базовые компетентности.

Furdui S.B.
Izmail State University of Humanities

COMPETENCE APPROACH IN HIGHER SCHOOL IN UKRAINE: DEVELOPMENT AND IMPLEMENTATION OF IDEAS IN THE TRAINING OF SPECIALISTS IN THE SPHERE OF SOCIONOMICS

Summary
In the article the essence, functions and features of realization kompententnisnoho approach the theoretical analysis of scientific sources on which to present to understanding the concept of "competence approach", the characteristics of the implementation of this approach in the practice of education. Analyzed the idea of contextual learning in the educational environment of students. Timely creation and use of innovative technologies gives a certain guarantee optimization, rationalization and predictability of zmodelovanosti process that guarantees the receipt of a given universe properties and qualities for which the most innovative technology in this case and apply. So learning specialists sotsionomichnoyi areas should be based on competence approach in their primary professionalisation and taking into account other scientific and methodological approaches underlying pedagogy, psychology, social work and other sciences and complementary nature of the pedagogical conditions of professional training of students in high school.
Keywords: education, competence approach, competence, competence, key competence, basic competence.

УДК 37.02

ВАСИЛИЙ СУХОМЛИНСКИЙ – ПРОБУЖДЕНИЕ ВЕСНЫ В ЖИЗНИ РЕБЕНКА

Ходаковская М.С.
Люблинский католический университет Иоанна Павла II, Польша

Статья посвящается висвитлению величия педагога В. Сухомлинского, как личности всегда направленной на добро ребенка. Рассмотрено влияние идей великого педагога, как на его Родине, так и поза ею. Проанализовоно значения педагогической системы В. Сухомлинского в развитии ребенка. Акцентируется внимание на идее педагога заключающейся на создании условий радостного и творческого детства, которое в свою очередь влияет на приобретение ребенком жизненных ценностей в течение всего его жизни. Указано на актульность педагогических идей В.Сухомлинского в современном мире.
Ключевые слова: педагог, школа, ребенок – личность, педагогическая система, гармония, развитие.

Постановка проблемы. Исследование педагогиной системы В. Сухомлинского приобретает все больше распостронения. Педагог, который жил в беспокойные военные и послевоенные времена, сумел на принципах гуманизма даровать всю свою деятельность и целового себя для развития личности ребенка. Педагогическое наследство большого педагога дает возможность найти более эффективные методы влияния на гармоничное развитие ребенка в современном мире.

Анализ последних исследований. Исследования педагогической системы В. Сухомлинского творят огромную площину работ многих ученых педагогов. Если во времена жизни В. Сухомлинского некоторые педагоги считали его педагогические идеи направленые на личность ребенка не реальными, то со временем такие сомнения развеялись, а личностный подход к каждому ученику становится одним из главных заданий современного образования.

Всех трудов посвященных данной тематике не возможно описать, поскольку нужно было бы неплохо потрудиться и написать отдельную научную работу. Некоторые из них заслуживают отдельного внимания. Среди них труды М. Антонец [1, с. 7], в которых указоно использование идеи личностного подхода к ребенку В. Сухомлинского в современной школе. О. Сараева [4, с. 371] в своих трудах анализирует значение свободы и овецтвенности в воспитаниии всесторонне развитой личности за В. Сухомлинским. В. Луценко [2, с. 312] в своем труде поднял вопрос о идеях В. Сухомлинского в личностном подходе в современном образовании школьников.

Выделение не решенных частей общей проблемы. Хотя даная тематика уже достаточно развита, однако творческое наследство В. Сухомлинского еще нужно более детально анализировать, поскольку его идеии очень актуальные в современных поисках влияния на гармонию развития ребенка, как личности.

Цель статьи. Целью данной статьи является рассмотрение влияния педагогической системы Сухомлинского на развитие личности ребенка.

Изложение основного материала. Василий Сухомлинский как великий педагог, всем известный не только в Украине, где он родился, но и на целом свете. Но прежде чем перейти к главной теме, нужно кратко припомнить его жизненный путь.

Родился В. Сухомлинский 28 сентября 1918 года в Украине в деревне Василевская Кировоградского округа. Работу учителя начальных классов, которая прервалась вследствие мировой войны, начал еще когда ему исполнилось 17 лет [9, с. 5]. После окончания Высшей педагогической школы, он работал преподавателем украинского языка и литературы. Во время войны в 1942 г. он был тяжело ранен, но об этих годах мало пишет. Надо отметить, что В. Сухомлинский вообще никогда не писал о своих трудностях и можно думать, что ему все давалось легко без никакого усилия [6, с. 5]. Но надо понять, что перед нами постает необычный человек, который не говорит о своих проблемах потому, что привык справляться с ними самостоятельно и не мог говорить о них вголос, потому что ему казалось что это может смотреться как нарекание на жизнь [6, с. 5]. Он никогда не старался привернуть к себе внимание [6, с. 5].

После выхода из больницы 1942-1944 г. он был директором школы в Уве (Удмуртия), а после победы Украины в 1944 г возвратился на родину, где вел свою педагогическую деятельность [9, с. 3].

С 1948 г. и до последней минуты своей жизни работал директором Павлинской средней школы (Кировоградская область). Школу, в которой работал после войны, систематически поднимал силами учеников, учителей, а также местного населения. В результате общего усилия появились: небольшие павильоны с помещениями для начинающих и старших классов, библиотеки, участки для исследовательской деятельности, пасеки, голубятники, фруктовый сад , плантации винограда и роз [9, с. 5]. Из рассказов людей, которые сталкивались с деятельностью педагога появляется образ человека с интенсивным трибом жизни и работы : вставал он в 4 утра и до начала работы описывал все, что сделал в течении дня, а также в это время приготавливал свои публикации; всегда следил за новостями из психологии, медицины и техники, выучил несколько иностранных языков; после себя оставил огромное количество педагогической литературы [9, с. 5]. Был кандидатом педагогических наук.

2 сентября 1970 года В.Сухомлинский ушел навсегда из жизни, имея всего лишь 52 года [9, с. 6]. Похоронили его недалеко от своей школы; приблизительно триста метров. Не оставил ее даже после своей смерти.

Для того чтобы понять каким особенным человеком был Василий Сухомлинский я процитирую слова польского педагога Александра Левина, который встречался с ним лично:

«Я с ним лично столкнулся лишь однажды, и то очень давно, в конце 60-тых, когда в Академии педагогических наук представлял концепцию своей новаторской деятельности в Павлышской средней школе. Но даже одной этой встречи хватило для того, чтобы ощутить, понять, что каждое слово Сухомлинского, целая система его бытия и мышления проникает какая-то необыкновенная чувствительность, деликатность и благородство.

«На протяжении многих последующих лет я внимательно следил за его педагогической творчестью, убеждаясь в глубоком переубеждении, что это рождается, развивается и созревает творчество, превышающее своим масштабом и своим значением границы далёкого Павлыша, Украины, Советского Союза; Творчество, которое может стать постоянной частью мировой педагогики» [9, с. 5].

Посмотрев на жизненную деятельность Василия Сухомлинского его можно назвать пробуждением весны в жизни детей. Когда он не мог служить в армии, из-за того что был тяжело ранен, утешение от несчастья он находил в работе посвященной детям [9, с. 10]. Детям он посвятил всю свою жизнь, всего себя, все свои чувства и мечты [9, с. 10]. У него было слабое здоровья, и поэтому он понимал, что кризис связан со здоровьем может наступить в любой момент и поэтому он старался в самый лучший способ передать, пересказать свой педагогический опыт для других воспитателей [9, с. 10].

Все свои педагогические начинания В. Сухомлинский склонял к тому, чтобы школа несла детям радость бытия и действия, чтобы позволяла детям «творчески» переживать детство, и в этом формировала и прибавляла детям глубокие жизненные ценности на период всей их жизни [9, с. 11].

В центре педагогической системы В. Сухомлинского стоит личность ученика. Главной целью образования он считал всестороннее развитие личности, которая должна развиваться путем присоединения ребенка к различным видам деятельности и создания условий для развития этих способностей [11, с. 1]. Была создана «школа под открытым небом», уроки мышления на природе, помещение для мышления и другие помещения для общего развития детей.

Большого значения В. Сухомлинский придавал умственному развитию. Он утверждал, что от характера умственной работы зависит активность интереса, и следовательно активность духовной жизни ученика. Он считал, что поэтому подросткам необходимо обязательно каждый день читать хотя бы две страницы научной литературы, связанным с предметом их интереса [11, с. 1].

Великий педагог всегда чувствовал красоту гармонии в педагогической работе, мышлении, жизненной организации учителя и ученика. Учителям он советовал отделять главное от второстепенного и в этом заниматься главным каждый день, определять наиболее важные научные проблемы [11, с. 1].

Имея многолетний опыт он пришел к выводу о необходимости ведения в школе специальных занятий с мышления – живого, непосредственного восприятия изображений, явлений, объектов, предметов природной среды с последующим их анализом, получением знаний, умственными упражнениями а также нахождение причин и следствий [3, с. 209]. Он считал, что на таких занятиях открываются широкие возможности для развития памяти, потому что чем больше знаний приобретается собственными усилиями и силой воли, чем глубже логическое познание затрагивает эмоциональный диапазон ученика, тем лучше накапливаются новые знания в сознании ребенка [3, с. 209].

Основой для молодого поколения к самостоятельной жизни педагог считал воспитание

в работе, на правилах: 1) единство воспитания путем работы с развитием нравственным, интеллектуальным, эстетичным и физическим; 2) открытия и развития особи в работе; 3) высокой нравственности работы и ее общественной пользы для общества; 4) раннего присоединения к работе; 5) разнообразие видов работ; 7) присутствия, наличия признаков работы взрослых в работе детей; 8) творческого характера работы, соединение усилий здравого мышления, разума и рук; 9) объединение работы с нравственным развитием.

Одним из элементов нравственного развития подрастающего человека В. Сухомлинский считал эстетические чувства и переживания ученика. Он говорил, что в подростковом возрасте, больше чем когда-либо, стремление к красивому объединяется с стремлением к высоконравственному. Источником таких чувств являются поэзия, проза, музыка, живопись, природа, красота человеческих отношений [11, с. 1].

Самой важной, самой глубокой и очень сильной основой педагогической системы В. Сухомлинского является воспитание у каждого подопечного уважение к самому себе. Он считал что до того времени существует школа, пока у человека есть уважение к самому себе. Когда пропадает уважение к самому себе – нету школы, нету ни личности, ни общества ни благородных целей [11, с. 1]. По его мнению, уважение человеческого достоинства и воспитание в себе самоуважения является сферой педагогического творчества и высокого интеллекта педагога. Здесь не могут быть эффективными шаблонные методы, используемые ко всем ученикам и во всех случаях жизни. Педагог с болью заметил, что «к сожалению, в школьной практике эта сфера педагогического творчества является самой несовершенной и именно в этой области совершают самые грубые ошибки» [11, с. 1].

Особое внимание педагог обращал на специфику работы с детьми с заниженной способностью обучения. С такими детьми надо работать деликатно с индивидуальным подходом [5, с. 12]. Такие дети не должны чувствовать свою неполноценность. Этих учеников В. Сухомлинский считает самыми хрупкими, самыми деликатными цветами в безгранично различном палисаднике человечества. Ведь это не их вина, что они пришли в школу хрупкими, слабыми, с мало развитой способностью к интеллектуальному труду. К таким детям предлагает особый график воспитательной и образовательной работы, которая должна быть наполнена методами и средствами для поддержки и укрепления развития организма ребенка. Он рекомендует преподавателям не восхищаться «модными приемами так называемого эффективного, оптимистического, ускоренного обучения, в основе которых лежит вид на ребенка, как на электронный механизм, способный бесконечно поглощать и усваивать информацию [5, с. 12]. Ребенок – это живое создание, его мозг – самый деликатный, самый тонкий орган, к которому следует относится с заботой и с осторожностью». Дети со слабым здоровьем очень сильно поддаются школьным неврозам. Частое возбуждение, взволнованность и подавление на уроке, несправедливое отношение преподавателя или родителей к образовательной работе ученика ускоряют психические болезни [5, с. 12].

Особенно негативно влияет на ребенка несправедливая оценка учителя: «Трудно себе представить что «искажает, деформирует» ребенка сильнее чем эмоциональное непонимание вследствие несправедливости. Почувствовав равнодушие к себе, ребенок теряет чувствительность к добру и злу. Он не может понять что находится в душе человека, который его окружает, что такое добро и что такое зло. В сердце ребенка появляется подозрение, разочарование в людях, а это – самый главный источник озлобленности, злобы, цинизма, гнева». Из своего многолетнего опыта В. Сухомлинский приходит к выводу что оценка – острейший инструмент. Он советует учителям как надо правильно использовать оценку: оценка должна отражать радость успеха в обучении, она должна включать только положительные результаты, а само оценивание следует проводить не за одним а за несколькими видами работы ученика [5, с. 13].

Важное положение у В. Сухомлинского занимает также отношение к семье. Он считает, что гармоничное, всестороннее развитие возможно только тогда, когда школа и семья будут взаимодополнять друг друга. Во многих своих работах педагог показал как развитие личности зависит от культуры отца и матери, как дети учатся понимать человеческие отношения и социальную среду на примере своих родителей.

В связи с тем, что не все родители готовы к выполнению своих родительских обязанностей, педагог рекомендует создать «родительские школы». Занятия в «Родительской школе» проводились регулярно, два раза в месяц. В работу с родителями присоединялись руководители школы, преподаватели, врачи и кроме того практиковались выступления родителей с опыта родительского воспитания.

Важную роль в воспитании В. Сухомлинский приписывает, посвящает детям в периоде младшего школьного возраста. Обучение детей 6-10-ти лет В. Сухомлинский называл «школа милосердия». Он советовал педагогам и родителям учить детей добра, любви и милосердия. Поэтому следует чтобы дети всегда видели такие действия и поведение в тех, кто их окружает: в родных, близких, преподавателях, взрослых. Ребенок не должен расти безразличным, бесчувственным, черствым, он должен расти в постоянной заботе об окружающей среде растений, животных, людей, заботиться и помогать им. В своих работах педагог убеждает, что в процессе творения людям добра воспитывается человечество и милосердие.

Педагог говорит, что нельзя все позволять ребенку – свободу бесконтрольного поведения и поступков.

Великий педагог заботясь о развитии человека свои требования предъявлял, как к себе, так и к остальным людям [5, с. 15].

«Живешь среди людей. Не забывай, что каждый твой поступок, каждое твое желание отражается на людях, которые тебя окружают. Знай, что есть граница между тем что тебе хочется и тем что можно. Проверяй свои поступки… Делай все так, чтобы людям, которые тебя окружают, было хорошо».

«Пользуешься добром, которое тебе дали другие люди. Люди дают тебе счастье детства. Плати им за это добром».

«Все добро и все радости жизни создаются работой. Без работы не возможно честно жить… Бездельник, дармоед – это трутень, который пожирает мед трудолюбивых пчел. Обучение – это твоя первая работа. Идя в школу ты идёшь на работу».

«Будь добрым и отзывчивым к людям. Помогай слабым и беззащитным, товарищу по несчастью. Не делай людям неприятностей. Уважай и почитай мать и отца, они дали тебе жизнь, они тебя воспитывают, они хотят, чтобы ты стал честным гражданином, человеком с добрым сердцем и чистой душой».

«Не будь безразличен, равнодушен ко злу. Борись со злом, обманом, несправедливостью. Не поддавайся тем, кто хочет жить за счет других людей, делает беду другим людям, грабит общество «

Эти мудрые нравственные убеждения написаны просто, убедительно, они легко запоминаются, побуждают к мышлению и благотворительности.

Усвоение детьми алфавита нравственной культуры дает им возможность ставать все больше и больше человеком, осваивать духовные ценности своего народа, понимать цель и смысл жизни.

Школа в воображении педагога становится как «вечный огонь красоты» , потому что в памяти каждого человека она остается на всегда «как красота детства, красота мира, красота первого взгляда на мир, красота мысли, красота мудрости, красота знания, красота благородного поступка». Восхищение этой сказочной красотой не покидал педагога – мыслителя до конца жизни [10, с. 1].

Выводы и предложения. На конец, чтобы лучше понять великого педагога, я хочу представить слова процитированного выше польского педагога Александра Левина:

«Дорога Сухомлинского, как и дорога других известных педагогов-новаторов, не была усыпана розами. Он должен был преодолять много препятствий и защищаться от многих несправедливых обвинений. Его обвиняли в том, что его книги слишком идиллические, бесконфликтные, что он уходит от наказаний, что занимается иррациональной педагогикой (поскольку постоянно откликается к духовному миру детей), что он провозглашает идею "буржуазного индивидуализма», что он развивает педагогику проповедей, а не учит людей бороться действовать» [7, с. 64].

«Однако достаточно внимательно прочитать книгу «Сердце отдаю детям», чтобы убедиться что такого рода обвинения возникают с непонимания реальности педагогических концепций Сухомлинского и целей, которым служит его педагогическая» [8, с. 14].

Левин говорит, что много критиков обвиняли его в том, что в этой книге он написал педагогическую утопию, что это никак не может быть реализовано в массовой городской школе, но Сухомлинский не писал такой утопии, потому что умел воплотить в жизнь свои идеи, он взывал других к более смелым педагогическим поступкам и самое главное он показал реальную возможность создать школу, близкую к детям и их сознательное выполнение основных задач, поставленных обществом [9, с. 12].

Идеи великого педагога должны быть чаще внедрены в современное образование. Методика воспитания детей должна бить основана на созданию среди радости и творчества молодого поколения.

Список литературы:

1. Антонець М. Василь Сухомлинський і сучасність: особистісно – орієнтована шкільна освіта / М. Антонець // Педагогічна газета. – 2001. № 11. – С. 6-9.
2. Луценко В. В. О. Сухомлинський і розвиток ідеї особистісно орієнтованої освіти / В. Луценко // Педагогічні науки. – 2005. № 5. – С. 312-318.
3. Пальчевський А. Педагогіка: навчальний посібник / А. Пальчевський – Київ, 2007. – С. 209-210.
4. Сараєва О. Сухомлинський про свободу і відповідальність у вихованні всебічно розвиненої особистості / О. Сараєва // Педагогічні науки. – 2005. № 5. – С. 371-376.
5. Сухомлинський В. Добротворець / В. Сухомлинський – Київ 1973. – С. 12-15.
6. Сухомлинський В. О воспитании / В. Сухомлинський – Москва 1972. – С. 4-5.
7. Azarowa J. Grażdanstwennosć i czełowieczność / J. Azarowa // Komunist. – 1976. – № 8. – С. 64-73.
8. Lichaczow B. Nużna borba a nie propowied / B. Lichaczow // Uczitelskaja Gazieta. – 1976. – № 24 – С. 3-7.
9. Suchomliński W. Oddaję serce dzieciom / W. Suchomliński. – Kijów, 1972. – С. 3-14.
10. http://referaty.co.ua/ukr/dll/6852/.
11. http://onuf.iatp.org.ua/writers/Suchoml/Suchoml_in.htm.

Ходаківська М. С.
Люблінський католицький університет Яна Павла II, Польща

ВАСИЛЬ СУХОМЛИНСЬКИЙ – ПРОБУДЖЕННЯ ВЕСНИ В ЖИТТІ ДИТИНИ

Анотація
Стаття присвячується висвітленню величчі педагога В. Сухомлинського, як особистості завжди скерованої на добро дитини. Розглянуто вплив ідей великого педагога, як на його Батьківщині, так і поза нею. Проаналізовано значення педагогічної системи В. Сухомлинського в розвитку дитини. Акцентується увага на ідеї педагога полягаючій на створенні умов радісного і творчого дитинства, що в свою чергу впливає на набуття дитиною життєвих цінностей на протязі іі життя. Вказано на актуальність педагогічних ідеї В. Сухомлинського в сучасному світі.
Ключові слова: педагог, школа, дитина – особистість, педагогічна система, гармонія, розвиток.

Hodakiwska M. S.
John Paul II Catholic University of Lublin, Poland

VASYL SUHOMLYNSKY IS AWAKENING OF SPRING IN LIFE OF CHILD

Summary
The article is dedicated to grandeur of teacher , as personalities of the child always sent to good. Influence of ideas of large teacher is considered, both on his Fatherland and pose by her. Dedicated of value of the pedagogical system Suhomlynsky in development of child. Attention is accented on the idea of teacher on conditioning of glad and creative childhood that in turn influences on acquisition the child of vital values on the draught of life. It is indicated on value pedagogical to the idea of Suhomlynsky in the modern world.
Keywords: teacher, school, child is personality, pedagogical system, harmony, development.

УДК 378. 8.016:811.111

ІНОЗЕМНА МОВА ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ

Цимбрило С.М.
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті аналізується проблема формування професійної культури майбутніх інженерів у процесі вивчення іноземної мови у вищих технічних навчальних закладах. Визначаються умови та фактори, які ефективно впливатимуть на формування іншомовної мовленнєвої компетенції студентів. Уточнено поняття «професійна культура», охарактеризовано зміст особистістного компонента професійної культури інженера. Визначено структуру професійної культури у студентів інженерно-технічних спеціальностей і охарактеризовано її зміст. Теоретично обґрунтовано педагогічні умови, принципи, передумови, зміст, форми та засоби формування професійної культури у студентів інженерно-технічних спеціальностей. Визначено дидактичні умови реалізації освітньо-виховного потенціалу іноземної мови для ефективного формування професійної культури у майбутніх інженерів.
Ключові слова: іноземна мова, іншомовна мовленнєва компетенція, професійна культура, підготовка майбутніх фахівців, педагогічні умови, педагогічне керування, освітньо-виховний потенціал навчальної дисципліни.

Постановка проблеми. Сьогодення в економіко-політичному житті країни має значний вплив на всі сфери соціального життя людини, висуваючи при цьому все нові вимоги, а саме до освітнього процесу. Перед майбутнім інженером ставляться ряд вимог, яким він повинен відповідати, а саме: бути кваліфікованим працівником, конкурентоздатним, компетентним, вільно володіти своєю професією, спроможним до ефективної праці за спеціальністю на рівні світових стандартів, вільно володіти хоча б однією з іноземних мов(англійською насамперед). Формування такого фахівця все більше пов'язується з вивченням іноземної мови, що є однією із складових професійної культури та компетентності майбутнього інженера. Постала потреба підготовки фахівця до адаптації у глобалізованому просторі, де відбуваються значні динамічні зміни та істотний вплив на особистість. У сучасних умовах спілкування іноземними мовами стало вкрай необхідним чинником майбутньої професійної діяльності, у зв'язку з чим значно збільшується роль іноземної мови у вищих технічних навчальних закладах. Іноземна мова розглядається як ефективний засіб кваліфікованої професійної діяльності та спілкування сучасного інженера. Так, Європейська федерація національних асоціацій інженерів серед вимог до «потенціалу компетентності інженера» називає вільне користування однією із європейських мов, окрім своєї рідної. Знання іноземних мов допомагає студентам ВТНЗ познайомитися з досягненнями інших країн в галузі, а також доцільно та ефективно використати ці знання у майбутній професійній діяльності та у міжнародному спілкуванні. Саме вивчення іноземних мов сприяє формуванню професійної культури у студентів інженерно-технічних спеціальностей, є засобом майбутньої висококваліфікованої професійної діяльності та професійного спілкування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців, що досліджують проблеми формування іншомовної комунікативної компетенції студентів, це: О. Безкоровайна, Е. Бібікова, Л. Вікторова, С. Козак, З. Корнєва, А. Мартинюк, Л. Мороз, І. Онуфрієва, І. Секрет, О. Тарнопольський, О. Тинкалюк, В. Тупченко, Ю. Ященко та ін. На сьогодні ця проблема залишається відкритою для багатьох дослідників, які постійно знаходяться в пошуку її вирішення. У галузі трудової і професійної підготовки необхідні передумови становлення особистісного підходу розроблялись у дослідженнях А. Алексюка, Г. Балла, І. Зязюна, В. Козакова, Г. Костюка, С. Максименка,

Н. Ничкало, В. Семиченко, О. Пєхоти, Л. Пуховської, В. Чебишевої та ін. Набуття перерахованих вище якостей вимагає формування нової парадигми вищої освіти, орієнтованої на реалізацію в практиці вищої школи ідей гуманізації, гуманітаризації, інформатизації особистісно-діяльнісного підходу, що забезпечує нову систему соціалізації і професіоналізації особистості.

У працях вітчизняних і зарубіжних учених докладно розглядається формування професійної культури педагогів (В. Гриньова, Н. Гузій, І. Ісаєв, Г. Михалін, М. Пічкур, В. Радул, Я. Черньонков та інші), медиків (Г. Батрак, Є. Вагнер), юристів і працівників правоохоронної сфери (І. Михаліченко, С. Сливка). Чимало наукових досліджень присвячено окремим аспектам професійної підготовки майбутніх офіцерів (О. Бикова, О. Діденко, Т. Щеголєва), економістів і менеджерів (Н. Замкова, О. Михайлов). Теоретичні питання фахової підготовки інженерів розробляють Н. Багдасар'ян, В. Манько, Є. Шаповалов та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Завдяки останнім досягненням у процесі об'єднання Європи створено реальні умови для соціального та людського розвитку, що дедалі більш стає конкретною та доречною реальністю не тільки для Європейського Союзу та його громадян, але й для усіх європейських країн. Актуальним є те, що на відміну від традиційного навчального процесу, який базується на логіці предметної сфери, де головним є одержання знань, а основною метою – формування професійних умінь і навичок, у гуманізованому навчальному процесі головною є особистість фахівця, а основною метою – її всебічний розвиток. Вчені І.А. Зязюн та Г.М. Сагач стверджують, що на стику століть зародилася «культуротворча освіта з її уявленням про гуманістичний тип особистості, яка не тільки споживає культурні цінності, а й примножує їх, особистості як самоцінності і мети, а не засобу суспільного розвитку» [3, с. 40].

Мотивація студентів до вивчення іноземної мови повинна формуватися через:

- наявність внутрішніх мотивів засвоєння іноземної мови;
- наявність пізнавально-комунікативних потреб;
- бажання вдосконалювати, відшліфовувати власне мовлення (володіння екстралінгвістичними засобами спілкування);
- прагнення підвищити якість власної мовленнєвої культури (використання мовних засобів відповідно до мети, умов, ситуацій спілкування) [2, с. 23].

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розкриття сутності терміну «професійна культура» у контексті формування професійної культури майбутніх інженерів; обґрунтування вивчення іноземної мови як важливого компоненту забезпечення високоякісної професійної підготовки сучасного фахівця.

Виклад основного матеріалу. Європейська Комісія визначила головні напрямки дій щодо мовної освіти (Брюссель, 2002): покращення і поширення практики вивчення мов упродовж усього життя людини; підвищення ефективності мовної освіти; створення сприятливих умов для вивчення сучасних мов міжнародного спілкування. Україна не повинна стояти осторонь політичних і культурних подій та стояти осторонь, а тримати курс на інтеграційні тенденцій у європейській системі освіти. Вища освіта зазнає змін відповідно до процесів європейської інтеграції, що досить активно підтримуються урядом України та Міністерством освіти й науки. Навчання іноземній мові було й залишається невід'ємною складовою процесу формування сучасного фахівця, де особливе місце виокремлюється у формуванні професійної культури майбутнього інженера. Щодо актуальності виконання соціального замовлення свідчить той факт, що показник рівня володіння іноземною мовою включений у освітньо-кваліфікаційну характеристику випускника вишу.

Комунікативна компетенція – це складне явище, багатокомпонентне, основними складовими є мовна та культурна компетенція. Для технічних вишів необхідно виокремити професійну компетентність, що включає в себе базові знання за фахом, без яких неможливо користуватися іноземною мовою у професійних цілях. Формування цієї компетенції – прерогатива профілюючих (випускних) кафедр. Свій внесок у процес професійної підготовки майбутнього фахівця вносить і кафедра іноземних мов, а саме: навчання студентів роботи з іноземною літературою за фахом, використання отриманої інформації як додатковий матеріал на семінарських заняттях та у науково-дослідній роботі на профілюючих кафедрах. У процесі досягнення цих цілей реалізуються також освітні й виховні завдання, що є складовими програми гуманітаризації вищої технічної освіти.

Відповідно до курсу навчання, доцільно виділити три основних рівня комунікативної компетенції:

1. Достатній рівень КК – рівень сформованості базових умінь і навичок у всіх видах мовної діяльності на основі мовних, соціокультурних і професійних знань.
2. Просунутий рівень КК – рівень активного й рецептивного володіння професійною лексикою й основними граматичними конструкціями досліджуваної мови, що забезпечує подальший розвиток умінь і навичок у всіх видах мовної діяльності з активним залученням соціокультурних і професійних знань.
3. Професійно-достатній рівень КК – рівень КК, що забезпечує практичне використання іноземної мови у сфері професійного спілкування.

Ю. Ященко у своїх дослідженнях щодо визначення структури комунікативної компетентності виділяє такі компоненти:

- дискурсивну компетентність (здатність поєднувати окремі речення у зв'язне усне або письмове повідомлення, дискурс, використовуючи для цього різноманітні синтаксичні та семантичні засоби когезії);
- соціолінгвістичну компетентність (здатність розуміти і продукувати словосполучення та речення з такою формою та таким значенням, які відповідають певному соціолінгвістичному контексту ілокутивного акту комунікації);
- ілокутивний акт (утілення у висловлюванні, породжуваному в ході мовлення, певної комунікативної мети; цілеспрямованість; функція впливу на співрозмовника (М. Кенел та М. Свейн);

- стратегічну компетентність (здатність ефективно брати участь у спілкуванні, обираючи для цього вірну стратегію дискурсу, якщо комунікації загрожує розрив через шум, недостатню компетенцію та ін., а також адекватну стратегію для підвищення ефективності комунікації);

- лінгвістичну компетентність (здатність розуміти та продукувати вивчені або аналогічні до них висловлювання, а також потенційна здатність розуміти нові, невивчені висловлювання) [4, с. 59].

Особливе значення в даний час здобуває орієнтоване навчання, що сприяє максимальної активізації творчих можливостей індивідуумів. Невід'ємним інструментом інноваційного підходу є методика викладання іноземних мов з використанням новітніх інформаційних технологій. Комп'ютерні програми, електронні підручники поступово відвойовують простір у неінтерактивних методичних матеріалів. Зацікавленість у студентів до такого виду навчальних матеріалів великий, що підвищує мотивацію до вивчення іноземної мови. Все це свідчить про потребу безперервного вивчення іноземних мов у вишах. Курс вивчення іноземної мови повинний завершуватися кваліфікаційним іспитом, що дає право на одержання сертифіката і в майбутньому це дасть можливість працювати за фахом із використанням даної іноземної мови.

Моральна, естетична, політична, побутова, професійна, гуманітарна, науково-технічна культура (за аксіологічним підходом) є, на думку авторів зазначеного словника, «проявами особистісної системи усвідомлених як цінності самим індивідом і визнаних в суспільстві як цінності якостей розуму, характеру, уяви, пам'яті особистості, отриманих в процесі виховання і освіти». А от сукупність всіх видів перетворювальної діяльності суспільства і людини та результатів цієї діяльності за діяльнісним підходом вчені відносять до основ культури виробництва, професійної культури, культури праці, дозвілля, побуту, обслуговування, спілкування, мови, поведінки, почуттів, мислення [6, с. 133].

За комунікативно-діяльнісного підходу змінюється роль викладача: він не просто повідомляє знання, але організовує пізнавальну діяльність студентів, створює умови для висловлення власної думки, ставлення до матеріалу, що вивчається, співвідносячи його з реальним життям, залучає студентів до творчої та мистецької діяльності.

Дисципліна «Ділова іноземна мова» включає вивчення ділового спілкування, що передбачає ознайомлення з лексичними та фразовими одиницями ділової мови. Основними завданнями цього курсу є навчання усного діалогічного і монологічного мовлення в тематичних рамках бізнес-сфери; навчання читання текстів з метою отримання інформації із теми на рівні повного або часткового розуміння; розвиток основ культури й етикету ділового письма та ознайомлення з міжнародними стандартами ведення ділової документації (у необхідних практичних межах); систематизація набутого за попередні роки вивчення мови граматичного матеріалу, необхідного для навчання діловому спілкуванню; збагачення лексичного запасу шляхом розширення ситуацій спілкування у діловій сфері.

Ділова іноземна мова – одна із дисциплін, яка передбачає вивчення різних видів документів іноземною мовою, набуття студентами навичок їх укладання, засвоєння етикету бізнес-кореспонденції. Це і є невід'ємною складовою частиною сучасної підготовки фахівців та невід'ємною складовою професійної культури. Іншомовне спілкування може відбуватися як в офіційній, так і неофіційній формах, під час індивідуальних та групових контактів, у вигляді виступу на конференції, під час обговорення угод, договорів, проектів, написання ділових листів. У цьому полягає його головна відмінність від навчання мови для загальноосвітніх цілей та соціалізації (щоденного спілкування). Оволодіння студентами іншомовним спілкуванням – це досягнення професійної іншомовної комунікативної компетенції, рівень розвитку якої повинен забезпечити можливість ефективного спілкування в професійній сфері життєдіяльності майбутнього фахівця.

Будуючи модель професійної культури інженера, слід дотримуватися методологічних передумов, сформульованих І.Ф. Ісаєвим для побудови моделі професійно-педагогічної культури вчителя [5, 120], оскільки наведені нижче передумови є обов'язковими і повинні бути враховані під час побудови моделі професійної культури фахівця будь-якого профілю:

- цілісна культурно-історична характеристика професійної реальності виявляється в різних формах свого існування (професійна культура суспільства, організації, професійної школи, родини, окремої особи);

- особливості формування професійної культури фахівця зумовлені індивідуально-творчими, психофізіологічними, віковими характеристиками та індивідуальним досвідом особистості;

- формування професійної культури фахівця починається в системі професійної освіти, яка має інтегративні властивості цілого та продовжується протягом всієї професійної діяльності.

У професійній культурі інженера виділяють наступні функціональні компоненти та зумовлені ними елементи: гносеологічний (методологічна, дослідницька, інтелектуальна, психологічна культура), гуманістичний (моральна, духовна культура), нормативний (правова, управлінська, організаторська та виконавча культура), інформаційний (діагностична, прогностична, інноваційна, моніторингова культура), комунікативний (етична, рефлексивна культура, культура поведінки, спілкування, мовлення, культура міжнаціонального спілкування), освітній (технологічна, навчально-пізнавальна, дидактична культура) та виховний (політична, економічна, екологічна, естетична, фізична культура). У професійній культурі інженера виділені структурні компоненти – аксіологічний, технологічний та особистісно-творчий, які закладені у загальну структуру професійної культури фахівця.

Індивідуальний підхід передбачає підготовку різнорівневих завдань, тестів для контролю, які відповідають здібностям та схильностям студентів. За комунікативно-діяльнісного підходу змінюється роль викладача: він не просто повідомляє знання, але організовує пізнавальну діяльність студентів, створює умови для вислов-

лення власної думки, ставлення до матеріалу, що вивчається, залучає студентів до діяльності [1, с. 145].

Висновки і пропозиції. Отже, в процесі формування особистості одне з центральних місць посідає формування професійної культури фахівця як показника самосвідомої творчої особистості, яка прагне активно осмислювати своє буття у світі. оволодіння іноземною мовою як засобом міжнародного спілкування можливе за умов, які сприятимуть ефективному засвоєнню навчального матеріалу студентами на заняттях з іноземної мови у вищих педагогічних навчальних закладах. А відтак, її вивчення студентами вищих технічних навчальних закладів повинне відповідати потребам міжнародного спілкування (комунікації). Ефективне формування комунікативної компетенції у студентської молоді доцільно забезпечувати шляхом залучення їх до спеціально організованої, духовно насиченої навчально-виховної та творчої суспільно значущої діяльності у процесі вивчення іноземної мови (за професійним спрямуванням) у ВТНЗ. При цьому вплив іншомовної комунікативної культури відіграє важливу роль у процесі формування професійної культури інженера. Адже іноземна (англійська) мова посідає перше місце серед інших мов, що вивчаються в Європі та й в усьому світі загалом, і тому вона є важливим засобом комунікації для майбутніх фахівців.

Список літератури:

1. Безкоровайна О.В. Актуальні аспекти комунікативної компетенції студентів ВНЗ / О.В. Безкоровайна, Л.В. Мороз // Наукові записки. – Серія : філологічна. – Острог : Вид. нац. унів. «Острозька академія». – Вип. 25. – 2012. – С. 142-145.
2. Вікторова Л.В. Іншомовна підготовка студентів ВНЗ : оцінювання сформованості комунікативної компетентності [Електронний ресурс] / Л.В. Вікторова // Проблеми сучасної педагогічної освіти : педагогіка і психологія. – Ялта, 2010. – Вип. 26 (Ч. 1). – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/ portal/soc_gum/pspo/2010_26_1/ Viktor94.pdf. 151 ПЕДАГОГІКА
3. Зязюн І.А., Сагач Г.М. / І.А. Зязюн, Г.М. Сагач // Краса педагогічної дії. – К., 1997. – 302 с.
4. Ященко Ю.В. Сутнісний зміст формування іншомовної комунікативної компетентності у студентів ВНЗ / Ю.В. Ященко / Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. – Серія : педагогічні науки. – Черкаси, 2009. – Вип. 149. – С. 57-59.
5. Исаев И.Ф. Профессионально-педагогическая культура преподавателя. // Педагогика профессионального образования: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Е.П. Белозерцев, А.Д. Гонеев, А.Г. Пашков и др.; Под ред. В.А. Сластенина. – М.: Издат. центр «Академия», 2004. – 368 с.
6. Краткий словарь по социологии / Под общ. ред. Д.М. Гвишиани, Н.И. Лапина; Сост. Э.М. Коржева, Н.Ф. Наумова. – М.: Политиздат, 1989. – 479 с.

Цимбрило С.М.
Национальный университет «Львовская политехника»

ИНОСТРАННЫЙ ЯЗЫК КАК НЕОТЪЕМЛЕМАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ БУДУЩИХ ИНЖЕНЕРОВ

Аннотация
В статье анализируется проблема формирования профессиональной культуры будущих инженеров в процессе изучения иностранного языка в высших технических учебных заведениях. Определяются условия и факторы, которые эффективно влиять на формирование иноязычной речевой компетенции студентов. Уточнено понятие «профессиональная культура», охарактеризованы содержание личностные компонента профессиональной культуры инженера. Определена структура профессиональной культуры студентов инженерно-технических специальностей и охарактеризованы ее содержание. Теоретически обоснованы педагогические условия, принципы, предпосылки, содержание, формы и средства формирования профессиональной культуры студентов инженерно-технических специальностей. Определены дидактические условия реализации образовательно-воспитательного потенциала иностранного языка для эффективного формирования профессиональной культуры у будущих инженеров.
Ключевые слова: иностранный язык, речевая компетенция, профессиональная культура, подготовка будущих специалистов, педагогические условия, педагогическое управления, образовательно-воспитательный потенциал учебной дисциплины.

Tsymbrylo S.M.
National University «Lviv Polytechnic»

FOREIGN LANGUAGE AS AN INTEGRAL COMPONENT OF FORMING THE PROFESSIONAL CULTURE OF WOULD-BE ENGINEERS

Summary
The article analyzes the problem of forming the professional culture of would-be engineers in the process of studying a foreign language in higher technical educational establishments. The conditions and factors that effectively influence the formation of foreign language competence of students are determined. The concept «professional culture» is specified, the content of the personal components of the professional culture of an engineer is characterized. The structure of professional culture of students of engineering and technical specialties is defined and its content is characterized. The pedagogical conditions, principles, prerequisites, content, forms and means for the formation of the professional culture of engineering and technical students are theoretically grounded. Didactic conditions for the realization of the educational potential of a foreign language for the effective formation of professional culture of would-be engineers are determined.
Keywords: foreign language, speech competence, professional culture, training of future specialists, pedagogical conditions, pedagogical management, educational and educational potential of the academic discipline.

УДК 378.011.3-051:373.3

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Черненко Г.М.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті розкрито проблему професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи до формування громадянської компетентності в молодших школярів. Дано визначення понять «громадянське виховання» та «громадянська компетентність». Представлено аналіз навчальної програми «Я у світі» при вивчення якої здійснюється формування громадянської компетентності в учнів початкової школи. Виділено та охарактеризовано теоретичний та практичний етапи підготовки майбутніх учителів початкової школи до формування громадянської компетентності. Проаналізовано основні компоненти (змістовий, процесуальний, оцінний). Доведено актуальність та необхідність дослідження даної проблеми з урахуванням її надзвичайної актуальності в сучасній початковій освіті.
Ключові слова: громадянське виховання, громадянська компетентність, компоненти, майбутній учитель початкових класів, молодші школярі, професійна підготовка.

Постановка проблеми. Модернізація вищої освіти України зумовлює необхідність внесення кардинальних змін у зміст та організацію здійснення професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи, цим самим суттєво змінюючи вимоги до рівня їх професіоналізму, креативних, культурних та моральних якостей. Сучасна професійна підготовка майбутнього вчителя початкової школи потребує нових підходів у процесі яких буде здійснюватися формування компетентного спеціаліста, який здатен ефективно вирішувати завдання сучасної початкової школи. У цьому контексті важливого значення набуває проблема підготовки вчителя початкової школи до формування громадянської компетентності в молодших школярів. Адже саме кваліфікований вчитель початкової школи вирішує складне завдання закладання основ громадянського виховання, формуючи у школярів уявлення про себе як особистість, розуміння своєї неповторності, випробування учнями себе у ролях громадянина України, члена шкільної громади, активного учасника соціальних, культурних та природозахисних акцій; виховання гуманної, соціально активної особистості, здатної усвідомлювати чесноти, норми, правила, які притаманні громадянинові демократичного суспільства.

Одним із найактуальніших завдань сучасної початкової освіти в Україні є створення належних умов для формування молодшого школяра як особистості, громадянина, для якого демократичне громадянське суспільство є осередком розкриття творчих можливостей, задоволення особистих та суспільних інтересів. Реалізація цього завдання буде здійснюватися у процесі формування громадянської компетентності в молодших школярів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової та педагогічно-методичної літератури свідчить, що проблемі професійної підго-

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

товки майбутніх учителів початкової школи приділяється значна увага.

Теоретичні та методичні аспекти професійної підготовки вчителів висвітлені в працях Ю. Бабанського, С. Гончаренка, І. Зязюна, С. Мартиненко, О. Мороза, О. Пєхоти, Н. Ничкало, О. Савченко, В. Сухомлинського, Л. Хоружи, В. Бондаря, Н. Бібік, Л. Коваль. Питанням організації навчального процесу в початковій школі присвячені дослідження В. Бондаря, М. Вашуленка, Н. Бібік, Ю. Гільбуха, О. Савченко, І. Шапошнікової та ін., де розкривається процес формування основ наукового світорозуміння молодших школярів.

Сучасними українськими педагогами О. Пометун та І. Тараненко проаналізовано концепції і тенденції громадянського виховання. Ними схвалено загальноєвропейське бачення громадянськості та виділено шляхи її формування. Педагогічні основи громадянського виховання в сучасних умовах розроблені в дослідженнях І. Беха, Н. Бібік, М. Боришевського, В. Кременя та ін.

Проблему громадянської компетентності школярів розкрито у методичному посібнику В. Доміної «Формування громадянської компетентності молодших школярів у контексті національно-патріотичного виховання», де представлено теоретичні засади формування громадянської компетентності та запропоновано розробки уроків і позакласних заходів [1]. Ще одна наукова праця «Формування громадянської компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів у відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів» укладачем якої є Н. Степанова, присвячена формуванню громадянської компетентності учнів засобами різних предметів, позакласної та позаурочної роботи з громадянського виховання [6]. Однак у цих наукових доробках не піднімається проблема професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи до формування громадянської компетентності в молодших школярів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні зміст початкової освіти перебуває в процесі реформування та оновлення. Проблема формування громадянської компетентності в молодших школярів та професійна підготовка майбутніх учителів початкової школи до здійснення такої діяльності не достатньо досліджена. Відсутні дослідження, де було б розкрито проблему професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи до проведення уроків «Я у світі». Переконуємося, що дана проблема є надзвичайно актуальною й потребує нових досліджень.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є теоретичне обґрунтування актуальності проблеми громадянського виховання в сучасній початковій школі та процес професійної підготовки майбутніх учителів до формування громадянської компетентності в молодших школярів.

Виклад основного матеріалу. Як зазначено в «Енциклопедії освіти» громадянське виховання – це педагогічний процес становлення свідомого, відповідального і компетентного громадянина-патріота, спрямований на саморозвиток і розбудову демократичного громадянського суспільства [2, с. 149].

Результатом громадянського виховання є громадянська компетентність. Під поняттям «громадянська компетентність» розуміють інтегративну якість особистості, що дозволяє їй усвідомлено, відповідально і ефективно користуватися громадянськими правами і свободами, виконувати обов'язки громадянина, займати активну громадянську позицію, поділяти цінності демократичного суспільства, бути патріотом своєї батьківщини, шанобливо ставитися до народів і культур інших країн [6, с. 11].

Згідно з Конституцією громадянської освіти складовими громадянської компетентності є:

– *громадянські знання* (формування уявлень про форми і способи життя і реалізації потреб та інтересів особистості в політичному, правовому, економічному, соціальному та культурному просторі держави);

– *громадянські вміння та досвід* (участь в соціально-політичному житті суспільства і практичне застосування знань);

– *громадянські чесноти* (норми, установки, цінності й якості, притаманні громадянинові демократичного суспільства) [3, с. 5].

На нашу думку, формування громадянської компетентності в молодших школярів найефективніше буде здійснюватися на уроках «Я у світі». Відповідно до рекомендації Європейського Парламенту та Ради (ЄС) «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя» і Державного стандарту початкової загальної освіти реалізація завдань предмету «Я у світі» сприяє формуванню у молодших школярів ряду ключових компетентностей, серед яких виділяють і громадянську [5].

За нормативними документами початкової освіти громадянська компетентність передбачає усвідомлення учнями своїх прав і обов'язків, використання моделей поведінки, які відповідають нормам моралі і права, здатність критично мислити, приймати рішення, виявляти громадянську позицію у ставленні до природи, людей, самого себе [5].

Аналіз навчальної програми з курсу «Я у світі» переконує в тому, що громадянська компетентність буде формуватися у молодших школярів при вивченні таких розділів: «Я – людина», «Я та інші», «Я – українець», «Я – європеєць».

При вивченні розділу «Я – людина» молодший школяр усвідомлює себе частиною природи і суспільства, переконується у неповторності та індивідуальності кожної людини; розвиваються наполегливість та старанність.

Вивчаючи змістову лінію «Я та інші» відбувається знайомство з правами та обов'язками в сім'ї, шанобливе ставлення до старших членів сім'ї, розвивається ввічливість, доброта, чесність, справедливість, подільчивість.

Знайомство з поняттями «суспільство», «громадянин», «Україна – незалежна держава», «державні символи» буде здійснюватися при вивченні розділу «Я – українець». Молодший школяр вчиться встановлювати взаємозв'язки між вчинком і наслідком, розуміє поняття відповідальності.

Змістова лінія «Я – європеєць» знайомить школярів з поняттями «Україна – європейська держава», «Європейський Союз», «європейська спільнота», найближчими країнами-сусідами цим самим збагачуючи знання про світ.

Процес підготовки майбутніх учителів до формування громадянської компетентності в молодших школярів здійснюється через вивчення навчальної дисципліни «Методика навчання освітньої галузі «Суспільствознавство».

Мета даного курсу передбачає теоретичну і практичну підготовка майбутніх учителів початкової школи щодо методики формування громадянської та соціальної компетентностей у молодших школярів шляхом засвоєння ними системи інтегрованих знань про людину і суспільство, виховання вільної, демократичної та освіченої людини, здатної до моральних дій та культури поведінки; формування фахових умінь у майбутніх учителів початкової школи до проведення уроків «Я у світі».

Досягнення поставленої мети навчальної дисципліни «Методика навчання освітньої галузі «Суспільствознавство» передбачає вирішення таких основних завдань:

– формування у студентів знань про об'єкт, предмет та завдання методики навчання;

– ознайомлення з структурою процесу навчання, змістом структурних компонентів, зв'язків і відношень між ними;

– вироблення умінь аналізу основних змістовних ліній курсу «Я у світі», змісту навчальних підручників та розробки календарного планування;

– вивчення методики формування ключових компетентностей (соціальної, громадянської, загальнокультурної, інформаційно-комунікативної) у молодших школярів на уроках «Я у світі»;

– ознайомлення з основними типами уроків «Я у світі», їх структурними компонентами; методами організації процесу вивчення суспільствознавства та засобами наочності.

На першому етапі студенти оволодівають теоретичними знаннями. На нашу думку, з метою підвищення результативності навчання у процесі формування теоретичних знань варто проводити проблемні лекційно-дискусійні заняття, цим самим залучати студентів до розв'язання певних педагогічних ситуацій через спілкування з викладачем та одногрупниками. Ефективними формами та методами на теоретичному етапі підготовки майбутніх учителів початкової школи є читання лекцій за опорними конспектами у вигляді текстів, таблиць, схем і ін. Це дає можливість майбутнім фахівцям здобути теоретичні знання з курсу «Методика навчання освітньої галузі «Суспільствознавство».

Практичний (практично-лабораторний) етап характеризується формуванням готовності майбутніх учителів початкових класів до організації та здійснення громадянського виховання у молодших школярів. Тематика практичних занять дозволяє студентам удосконалити, розширити, закріпити та навчитися творчо відтворювати здобуті теоретичні знання щодо методики викладання уроків «Я у світі».

Лабораторні заняття передбачають сформувати в студентів уміння аналізувати навчальну програму з курсу «Я у світі» для 3-4 класів, на основі цього складати календарне планування уроків; аналізувати зміст підручників та вміло підбирати методи вивчення нового матеріалу; працювати з різноманітною методичною літературою з метою накопичення матеріалу; доводити ефективність підібраних методів та засобів наочності; розробляти та пропонувати різні проблемні ситуації щодо норм поведінки у суспільстві; проектувати та розробляти конспекти уроків «Я у світі».

Ефективними основними формами та методами організації діяльності майбутніх учителів початкової школи під час практичної підготовки є: педагогічний тренінг (відпрацювання вмінь і навичок застосування елементів педагогічних технологій у роботі з учнями), ділова професійно орієнтована гра (проектування та викладання фрагментів уроків «Я у світі» на основі використання сучасних навчальних технологій), інтерактивні вправи «мозковий штурм», «ажурна пилка», «мікрофон», «коло ідей» і ін. (прийняття конкретних рішень з певної проблеми, які спонукають студентів розвивати свою уяву і творчість; вільне висловлювання власних думок), робота в групах, колективна творча робота (розв'язання проблемних ситуацій, що потребують колективного обговорення; розвиток умінь діалогічного спілкування, співробітництва, співтворчості).

Не менш важливим етапом підготовки майбутніх учителів початкової школи до проведення уроків «Я у світі» є педагогічна практика. Метою практики є здобуття студентами навичок самостійної практичної діяльності з напряму своєї майбутньої професії – учителя початкових класів; закріплення і вдосконалення базових професійно значущих умінь та формування навичок, що необхідні при виконанні функцій вчителя; розвиток умінь застосовувати у практичній діяльності знання з методик викладання (уроків «Я у світі»); усвідомлення професійної значущості цих знань.

Важливим етапом у процесі підготовки майбутніх учителів початкової школи до формування громадянської компетентності є самостійна робота. Вона проводиться з метою стимулювання і зацікавленості студентів у результатах навчання та об'єктивної оцінки знань з методики навчання суспільствознавства; здійснюється самоконтроль та перевірка власних знань через виконання завдань у модульному середовищі. Студенти самостійно формують методичну папку, яка вміщує навчально-методичний матеріал до уроків «Я у світі» (легенди, загадки, прислів'я, приказки, розповіді, цікаві відомості з енциклопедій, цікава та невідома інформація; проблемні ситуації та завдання тощо).

При вивченні даного курсу, підготовка майбутніх учителів початкових класів до формування громадянської компетентності буде здійснюватися через такі компоненти: змістовий, процесуальний, оцінний.

Змістовий компонент містить усе те, що становить поняття «зміст освіти», – систему наукових знань, навичок і вмінь, оволодіння якими забезпечує всебічний розвиток здібностей майбутніх учителів початкової школи, формування їх світогляду, набуття соціального досвіду, підготовку до суспільного життя і до професійної діяльності [7]. Зміст освіти повинен забезпечувати особистісний розвиток студента у навчально-пізнавальній діяльності (загальна та професійна підготовки студента); враховувати реальні можливості навчального процесу; забезпечувати єдності навчання, виховання, розвитку і са-

мовдосконалення; готувати майбутніх учителів початкової школи до професійної діяльності та формування активної життєвої позиції.

Змістовий компонент підготовленості майбутніх учителів початкової школи до формування громадянської компетентності у молодших школярів характеризується такими показниками: уявлення та знання про громадянську компетентність (усвідомлення прав і обов'язків, використання моделей поведінки, які відповідають нормам моралі і права, здатність критично мислити, приймати рішення, виявляти громадянську позицію у ставленні до природи, людей, самого себе); приклади відносин у процесі розв'язання проблемних ситуацій з молодшими школярами; узагальнення знань про застосування творчих здібностей у роботі з дітьми; усвідомлення суспільної значущості педагогічної діяльності; нове пізнання про шляхи саморозвитку, методологію; системність знань щодо процесу формування громадянської компетентності молодших школярів; знання понятійного апарату стосовно цінностей особистості: знання про самодисципліну, вольові дії; про необхідність активного життя особистості; принципів демократичного ставлення до людей.

Процесуальний компонент передбачає організацію практичної навчально-пізнавальної діяльності студентів з опанування змісту даного предмету. Цей компонент є одним із головних складових дидактичного процесу і його можна визначити як методичний. Основними його складовими є принципи, методи, форми, засоби навчання [7]. Процесуальний компонент підготовленості майбутніх учителів початкової школи до формування громадянської компетентності у молодших школярів характеризується показниками: уміння аналізувати й реалізовувати власний творчий потенціал та педагогічні здібності, відчувати задоволення від творчого результату діяльності молодших школярів; уміння турбуватися про старших членів сім'ї, надавати їм допомогу та нести відповідальність за них; усвідомлення необхідності постійного вдосконалення власних професійних знань, умінь, навичок, морально-етичної культури поведінки, ерудиції; а також уміння оцінювати в різних ситуаціях свої дії щодо формування громадянської компетентності у молодших школярів. Усвідомлення цілісності природи і суспільства; себе як частиною суспільства; знання про Україну як демократичну державу, її незалежність та самостійність, державну символіку; дотримуватися норм поведінки в громадських місцях та аналізувати свою власну поведінку та поведінку інших. Окрім вищезазначеного вони проявляються у прогнозуванні зовнішньої реакції на власну поведінку щодо формування громадянської компетентності у молодших школярів.

Оцінний компонент спрямований на з'ясування ефективності функціонування всієї моделі навчального процесу та вивчення його результативності [7]. Контроль здійснюється за допомогою усних, письмових, лабораторних та інших практичних робіт, самостійної роботи, модульного середовища, тестового контролю шляхом складання іспиту з курсу «Методика навчання освітньої галузі «Суспільствознавство». Суттєву роль має відігравати самоконтроль студентів у формі самоперевірки глибини засвоєння навчального матеріалу, правильності та швидкості виконання завдань. Контроль і самоконтроль забезпечують зворотний зв'язок у навчальному процесі, що зумовлює необхідність внесення у процес відповідних змін і постійного його вдосконалення.

Оцінний компонент підготовленості майбутніх учителів початкової школи до формування громадянської компетентності у молодших школярів містить такі показники: уміння адекватно оцінювати власну активність у професійній діяльності та діяльності інших; реально оцінювати відносини з іншими людьми; уміння оцінювати знання дітей щодо прав та обов'язків громадян України, свою належність до українського суспільства; уміння адекватно оцінювати прояви патріотизму, гуманності, порядності, контролювати розвиток вихованості учнів, що характеризують позитивну чи негативну оцінку тих чи інших (професійних) якостей щодо формування громадянської компетентності; самооцінка процесу формування громадянської компетентності як у майбутніх учителів початкової школи, так і у молодших школярів. Важливість оцінки полягає в баченні й осмисленні своїх результатів.

Висновки і пропозиції. Отже, аналіз літературних джерел та власний досвід роботи переконує в тому, що ефективність вирішення демократичного виховання молодого покоління можливе за умови поєднання різних напрямків реалізації громадянського виховання у практиці початкової школи. Дослідження переконує, що формування громадянської компетентності у молодших школярів, насамперед, буде здійснюватися при вивченні курсу «Я у світі» й це зумовлює удосконалювати процес підготовки майбутнього вчителя початкової школи до професійної діяльності, зокрема щодо формування громадянської компетентності у молодших школярів на уроках «Я у світі». Доведено, що професійна підготовленість майбутніх учителів початкової школи до формування громадянської компетентності здійснюється через змістовий, процесуальний та оцінний компоненти.

Дана проблема в сучасних умовах реформування початкової освіти є надзвичайно актуальною і потребує подальших пошуків шляхів її розв'язання.

Список літератури:

1. Доміна В.В. Формування громадянської компетентності молодших школярів у контексті національно-патріотичного виховання: [методичний посібник] / В.В. Доміна. – Хмельницький: ХГПА, 2014. – 132 с.
2. Енциклопедія освіти / Академія педагогічних наук України; головний ред. В.Г. Кремень. – К.: Хрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
3. Забезпечення формування громадянської компетентності у сучасному змісті шкільної освіти (Підсумковий документ робочої групи з розробки планів і програм проекту «Громадянська освіта – Україна») // Історія в школах України. – 2006. – № 8. – С. 5.

4. Компетенісний підхід у сучасній українській освіті: світовий досвід та українські перспективи / Під заг.ред. О. Овчарук. – К.: «К.І.С.», 2004. – С. 23.
5. Навчальні програми для початкової школи. Я у світі: навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів для 3-4 класів // Міністерство освіти і науки України // Електронний ресурс / Режим доступу: http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/pochatkova-shkola.html
6. Формування громадянської компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів у відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів / Укладач Н.М. Степанова. – Черкаси: Видавництво Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради, 2014. – 44 с.
7. Ягупов В.В. Педагогіка: навчальний посібник / В.В. Ягупов. – К.: Либідь, 2002. – 560 с.

Черненко Г.Н.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ПОДГОТОВКА БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ К ФОРМИРОВАНИЮ ГРАЖДАНСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация
В статье раскрыта проблема профессиональной подготовки будущих учителей начальной школы к формированию гражданской компетентности у младших школьников. Дано определение понятий «гражданское воспитание» и «гражданская компетентность». Представлен анализ учебной программы «Я в мире» при изучение которой осуществляется формирование гражданской компетентности в учащихся начальной школы. Выделено и охарактеризовано теоретический и практический этапы подготовки будущих учителей начальной школы к формированию гражданской компетентности. Проанализированы основные компоненты (содержательный, процессуальный, оценочный). Доказана актуальность и необходимость исследования данной проблемы с учетом ее чрезвычайной актуальности в современном начальном образовании.
Ключевые слова: гражданское воспитание, гражданская компетентность, компоненты, будущий учитель начальных классов, младшие школьники, профессиональная подготовка.

Chernenko G.N.
Pereyaslav-Khmelnytskyi Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University

TRAINING OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS TO FORMATION OF CIVIL COMPETENCE OF YOUNGER STUDENTS

Summary
The article deals with the problem of primary school teachers' training to form civil competence of primary school students. The definitions of concepts "civic education" and "civil competence" have been given. The analysis of the training program "I am in the world", during which the formation of civil competence of primary school students is held, has been presented. The theoretical and practical stages of future primary school teachers' training to the formation of civil competence have been isolated and characterized. The basic components (contents, procedure, evaluation) have been analyzed. The urgency and necessity of the study of the problem, because of its extraordinary relevance in modern primary education, have been proved.
Keywords: civic education, civil competence, components, future primary school teachers, primary students, training.

УДК 378.011.3-051:57

ДОСЛІДЖЕННЯ СЕМАНТИКИ ЛАТИНСЬКИХ НАЗВ РОСЛИН ЯК ВАЖЛИВА УМОВА ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ БІОЛОГІЇ

Шаповал Л.В.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

На основі критичного інвентаризаційного анотованого конспекту флори та рослинності Переславщини проаналізовано семантику латиномовних найменувань 34 видів рослин родин *Cyperaceae, Hemerocallidaceae, Juncaceae, Iridaceae, Lemnaceae, Liliaceae, Melanthiaceae, Najadaceae* та *Orchidaceae.* Виявлені головні мотиваційні ознаки, що були визначальними при називанні латинського фітоніма. Встановлено, що типовими ознаками, які виступають основою для найменувань рослин є їх колір, властивості поверхні, місце зростання, період цвітіння, колір, смак, запах, практичне застосування, зв'язок з власними іменами та ін. Матеріал дослідження може бути корисним викладачам вищих навчальних закладів у процесі викладання теоретичного курсу та проведення навчальних практик з ботаніки. Результати семантичного аналізу можуть стати основою варіативного курсу «Латинська мова для біологів».
Ключові слова: підготовка майбутнього вчителя біології, латинські назви, фітоніми, рослинність Переяславщини, семантика, семантико-етимологічний аналіз.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У контексті навчання майбутніх біологів актуальним завданням є оволодіння ними фаховою термінологією і набуття вмінь використовувати вузькоспеціалізовану лексику для виконання навчальних професійно-орієнтованих завдань, спрямованих на подальше використання у виробничих ситуаціях.

Актуальність дослідження, окрім того, зумовлена відсутністю курсу латинської мови як предмету нормативного циклу спеціальності «Біологія». Це є однією з причин того, що засвоєння студентами латинських назв рослин відбувається, переважно, на рівні механічного зазубрювання, без усвідомлення значення цих назв, їх етимології чи семантики. У них часто відсутні елементарні навички аналізу термінів ботанічної номенклатури та раціонального засвоєння назв рослин. Відомо, що у процесі навчання чи професійної діяльності біологи зустрічаються з величезною кількістю латиномовних термінів, передусім найменувань видів рослинного світу.

У той же час, для ефективного користування латиномовною термінологією необхідно не лише засвоїти фонетичні правила, спрямовані на формування вмінь та навичок правильного читання і написання термінів, їх аудіювання. Надзвичайно важливим є також і вміння орієнтуватись в етимології та семантиці латинських назв.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання семантики назв рослин відображені у працях таких вітчизняних та зарубіжних дослідників, як І. Сабодаш, О. Пащенко, О. Балалаєва, В. Колосова, В. Салагаєв, Б. Хапаєв, А. Хапаєва, Л. Гошева, О. Кузнєцова, О. Мясников, В. Меркулова та багатьох інших, що становить теоретичне підґрунтя для вирішення поставленого завдання.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте увага дослідників спрямована, переважним чином, на семантику *народних* фітонімов в українській та російській мові. Є нечисленні публікації, що присвячені латинським назвам рослин. Вони, переважно, відображають семантику родової складової фітоніма. В той же час є потреба в систематизованому викладі матеріалу, що відображав би результати семантико-етимологічного аналізу різних систематичних груп рослин конкретної місцевості. Встановлення залежності між назвою рослини і її анатомо-морфологічними, фізіологічними, екологічними і т. ін. особливостями дозволить майбутнім біологам не лише усвідомлено розуміти, але й міцно запам'ятовувати латинські назви рослин.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є семантичний аналіз латинських фітонімів Переяславщини і зясування мотивем, що лежать в їх основі.

Виклад основного матеріалу дослідження. На основі критичного інвентаризаційного анотованого конспекту флори та рослинності Переславщини [11] було встановлено семантику ряду рослин родин *Cyperaceae, Hemerocallidaceae, Juncaceae, Iridaceae, Lemnaceae, Liliaceae, Melanthiaceae, Najadaceae* та *Orchidaceae.*

Нижче наводиться результат такого семантичного аналізу.

FAMILIA CYPERACEAE – РОДИНА ОСОКОВІ

Carex hirta L. – осока шершава. *Hirtus* – щетинистий. Листкові пластинки рослини опушені з обох сторін. Приквітки, що утворюють мішечки і оточують зав'язь та плід, густо опушені.

Carex acuta L. – осока гостра. *Acutus* – гострий, різкий. Вісь репродуктивного пагону 2-2.5 мм в діаметрі, гостра від численних шипиків.

Carex nigra L. – осока чорна. *Niger* – чорний, темний. Верхні тичинкові колоски темно-коричневі, або пурпурово-чорні з бурими лусками. Луски маточкових колосків чорно-, пурпурово- або темно-бурі.

Eriophorum angustifolium Honck (=*E. Polystachion L.1753, nom. Rejic*.) – пухівка багатоколоса. *Erico* – хутро, phoro – нести. *Angustus* – вузький, folium – листки, poly – багато, *stachys* – колос, плід. Навколоквіткові щетинки подовжуються і утворюють білосніжні пухнасті голівки. Суцвіття складається із 3-12 колосків. Листки вузькі (3-5 мм) та довгі .

Schoenoplectus lacustris (L.) Palla (=*Scirpus* l*acustris L.*) – комиш озерний *Schoenus* – комиш, очерет; *scirpus* – комиш; *lacus* – озеро, вода,

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

джерело; *plecto* – плести, в'язати (у давнину комиш використовували у домашньому господарстві – з нього виготовляли покрівлі, плели килимки, кошики та інше домашнє начиння). Назва «озерний» вказує на місце зростання.

FAMILIA HEMEROCALLIDACEAE – РОДИНА ЛІЛІЙНИКОВІ

Hemerocallis fulva L. – лілійник рудуватий (рос. – красоднев). *Hemera* – день; *callos* – краса; *fulva* – рудий . Квітки рудого забарвлення, розцвітають послідовно одна за одною і в'януть наступного дня. За рахунок поступового рівномірного розкривання квітів цвітіння триває близько 3-х тижнів [2, с. 29].

Elodea Canadensis Michx. – елодея канадська, водяна чума. *Elodes* – болотистий. Росте у повільно проточних та стоячих водоймах. Через свою здатність дуже швидко рости і розмножуватися, створюючи щільні скупчення, які заважають судноплавству, отримала назву «водяна чума». Зберігає властивості домінанта, витісняючи аборигенні гідрофільні види і формуючи збіднені фітоценози з проективним покриттям до 50-100% [12].

Hydrocharis morsus-ranae L. – жабурник звичайний (водокрас). *Hydro* – вода, *charis* – краса, прикраса; *morsus* – врізаний, укус; *rana* – жаба. Ніжні білі листки рослини і справді можуть бути окрасою водойми як природної, так і штучної. Листкові пластинки округлі, мають глибокий серцеподібний виріз біля основи, який буквально можна назвати «укус жаби». В українському народі жабурником називали місце, де жаби відкладають ікру – «жаб'яче гніздо» [4, т. 2, с. 183]. Рослина є індикатором чистої води; розростаючись, утворює зарості, в яких жаби можуть відкладати ікру.

Stratiotes aloides L.- водяний різак алоевидний (рос. – телорез). *Stratios* – войовничий; *aloides* – схожий на алое. Будучи схожою на алое, рослина має розетку численних, жорстких, колючо-зубчастих листків до 40 см завдовжки та 4-5 см завширшки, якими можна поскодити шкіру.

FAMILIA IRIDACEAE – РОДИНА ПІВНИКОВІ

Gladiolus imbricatus L. – косарики черепитчасті, гладіолус черепитчастий (шпажник). *Gladius* – меч, *imbricatus* – черепитчастий. Бульбоцибулина вкрита перетинчастими лусками. Листки мечоподібні. Назва «косарики», очевидно, пов'язана з «косар» – той, хто косить (за подібністю гострих видовжених кінчиків листків до кіс чи ножів).

Iris pseudacorus L.– півники болотні. *Iris* – райдуга, веселка – через різноманіття і багатство кольорів квітів; *pseudes* – фальшивий, помилковий; *acorus* – аїр, іншими словами «ірис помилковоаїровий». Можливо, таку назву ірис отримав через зовнішню схожість із аїром поза періодом цвітіння. Обидві рослини мають однакову ширину листків (до 2 см) та висоту від 60 см до 1-1.5 м. Ростуть в однакових середовищах – на берегах річок, болотах тощо.

Iris hungarica Waldst. Et Kit . – півники угорські. Наводився Пачоським Й.К. як *I. nudicaulis. Nudus* – голий, *caulis* – стебло. «Безлистий» півник відповідає своїй назві лише навесні, оскільки листя з'являється значно пізніше, ніж квітконоси [6].

FAMILIA JUNCACEAE – РОДИНА СИТНИКОВІ

Juncus articulatus L. – ситник членистий. Й.К. Наводився Пачоським Й.К. як *Juncus lampocarpus. Articulus* – суглоб; lampo – світити, сіяти; *carpos* – плід. Назва «*членистий*» може бути пов'язана з особливостями будови листків – вони циліндричні, з поперечними перегородками, добре помітними на сухих рослинах. Окрім того, суцвіття має дуже відхилені гілочки з вигинами у місцях розміщення пучків квітів, які начебто чітко відділяються одне від одного – розчленовуються. Видова назва «*Lampocarpus*» (плоди, що світяться, блистять), може бути пов'язана з особливостями коробочки: вона у цього виду блискуча.

Juncus capitatus Weigel – ситник головчастий. *Kapitatus* – розширений на кінці, з потовщеним кінцем; *kapitulum* – головка. Квітки розташовані по 3-8 штук пучками на верхівці стебла, утворюючи зірчасту головку [3].

Juncus atratus Krosk.- ситник темноцвітий. *Atratus* – чорний. Має блискучі, чорні листки оцвітини.

Juncus compressus Jacq. – ситник сплюснутий. Compressus – стиснутий. Має прямі сплюснуті стебла.

Juncus conglomeratus L. – ситник скупчений. *Conglomeratus* – ущільнений, скупчений. Має несправжньобокове головчасте густе суцвіття, 1-2 см в діаметрі, що складається зі щільно розташованих численних дрібних квітів.

Juncus effusus L. – ситник розлогий. *Effusus* – розкиданий, розсіяний. Має розкидано-волотеві багатоквіткові суцвіття, що стирчать в сторони та мають форму зонтикоподібних пучків.

Juncus inflexus L.– ситник пониклий. Наводився Пачоським Й.К. як *Juncus glaucus Ehrh. Flexus* – вигнутий; *in* – в, в середину; glaucos – голубий, сіро-зелений. Має сіро-зелені стебла з переривчастою губчастою тканиною і повітроносними порожнинами в середині, добре помітними на перерізі. Суцвіття легко здавлюються і поникають.

Juncus tenuis Willd. – ситник тонкий. *Tenuis* – тонкий, вузький. Має тонкі стебла і листки (1-1.5 мм у діаметрі).

Lusula campestris (L.) DC. – ожика рівнинна. Наукова назва роду походить від італійського *Lucciola* – жук-світлячок через блискучі краплі роси, що збираються на кінчиках гілочок суцвіть вранці [13]. *Campestris* – рівнинний. Росте на піщаних пагорбах, на луках, в лісах, серед кущів.

Lusula multiflora Ehrh. – ожика багатоквіткова. *Multiflora* – *Multus* – великий, численний; *florils* род. відм. від *flos* – квітка. Зонтикоподібноволотеві суцвіття складаються із 5-10 (14) колосків по 3-14 квіток в кожному [3].

FAMILIA LEMNACEAE – РОДИНА РЯСКОВІ

Lemna gibba L. – ряска горбата. *Gibba* – горб. Видозмінене стебло (зелена асимілююча пластинка) у цього виду, на відміну від інших, знизу випукле. Родова назва *Lemna*, можливо, пішла від острова Лемнос вулканічного походження, розташованого в Греції в Егейському морі. Лемноська земля – глина, що містить оксид заліза, який надає їй червоно-жовтого кольору. Цікаво, що в епідермі ряски є червоні і коричневі пігментні клітини, що можуть надавати їм червонуватого

забарвлення[5]. Очевидно, воно сприяє більшому поглинанню сонячного тепла, що досить важливо в умовах холодних водойм [16, с. 71].

Lemna minor L. – ряска мала. *Minor* – менший. Стебла у цього виду мають розміри 2-3 мм завширшки та 2-4 мм завдовжки (найменші з усіх видів ряски).

Lemna trisulca L. – ряска триборозенчаста. *Tri* – три; *sulcus* – борозна, щілина, складка, зморшка. Стебло з трьома жилками, зубчасте по краю.

Spirodela polyrrhiza L. – спіродела багатокоренева. *Poly* – багато; *rhiza* – корінь; *spira* – вигин, виток; delos – явний, очевидний. Знизу знаходиться пучок нитковидних пагонів. Має явно виражені вигнуті бокові жилки.

Wolffia arrhiza (L.) Horkel ex Wimm. – вольфія безкоренева. Найменша квіткова рослина на Землі (до 1 мм), плаваючі кулеподібні видозмінені стебла якої не мають коренів. Розмножується дуже швидко. Про походження родової назви «вольфія» література замовчує. Проте, можливо, її Карл Лінней присвятив засновнику ембріології К.Ф.Вольфу та його відкриттю. Базуючись на своїх численних експериментах та спостереженнях, останній припустив, що розвиток нового організму розпочинається із просто организованої живої матерії і що органи і всі організми не задані в зародку в мініатюрному вигляді, а послідовно розвиваються із простіших форм у складно організовані.

FAMILIA LILIACEAE – РОДИНА ЛІЛІЙНІ

Fritillaria ruthenica Wikstr. – рябчик руський. *Fritillus* – склянка для гральних кубиків. *Ruthenicus* – російський. Темно-червоні, із шахматним малюнком зовні та жовті всередині дзвіночкоподібні квіти могли нагадувати Юхану Емануелю Вікстрьому (швецькому ботаніку, що описав цей вид) склянки для гральних кубиків. Настільні ігри з гральними костями були дуже популярними у ті часи, а в Європі ними захоплювалася навіть вища знать і духовенство [15, т. 16, с. 400-401].

FAMILIA MELANTHIACEAE – РОДИНА МЕЛАНТІЄВІ

Veratrum lobelianum Bernh. – чемериця лобелієва. *Veratrix* – чародійка. Можливо, назва пов'язана із здатністю рослини боротися із паразитами та хворобами людей, тварин, рослин (себореєю, коростою, блохами, вошами, шкідниками ягідних і плодових культур і т. ін.). В той же час, не виключено, що в латинській назві рослини відображена здатність алкалоїдів чемериці чинити на нервову систему людини збудливу дію, що швидко змінюється функціональним виснаженням. При цьому збільшується сила скорочень серцевого м'яза при уповільненні ритму. [8, с. 463].

FAMILIA NAJADACEAE – РОДИНА РІЗУХОВІ

Najas marina L. – різуха морська (наяда). *Marinus* – морський. Наяди – дочки Зевса, німфи джерел, річок та озер. Вважалося, що вони є покровителями шлюбів, сприяють родючості, достатку, здоров'ю [15, Т. 20А, с. 778]. *Najas marina* – водна рослина, стебло і середня жилка листка якого зазвичай має зубці, якими, очевидно, можна пошкодити шкіру. Це могло бути підставою для отримання рослиною назви «різуха».

FAMILIA ORCHIDACEAE – РОДИНА ОРХІДНІ

Anacamptis coroiphora (L.) R.M. Batemann, A.M.Pridgeon et M.W.Chase – анакамптис блощичний. *Coriza* – клоп, *phoro* – нести. Квіти мають запах клопів. Наводився Пачоським Й.К. як *Orchis coroiphora L. Orchis* – яєчко. Округлі парні кореневі бульби анакаптіса нагадують яєчка тварин. Одна з цих бульб (минулорічна) – темніша, в'яла, містить поживні речовини, які використовує рослина в рік вегетації, а друга (молода) – світліша, тверда, в ній поживні речовини накопичуються на наступний рік [14, с. 6].

Dactylorhiza fuchsia (Druce) Soo – пальчатокорінник Фукса. *Dactylos* – палець; *rhiza* – корінь. Має веретеноподібні (пальчастороздільні) бульби, схожі на пальці.

Dactylorhiza incarnata (L.) Soo – пальчатокорінник м'ясочервоний. Carnosus – м'ясистий, кольору м'яса. Квіти пальчатокорінника лілово-рожеві, губа з темним малюнком із плям та ліній, що нагадують колір м'яса.

Gymnadenia conopsea (L.) R.Br. – билинець комарниковий. *Gymnos* – голий, *aden* – залоза; *conops* – комар. Ймовірно, родова назва пішла від «гола залоза». Виявляється, що більшість орхідних не мають нектару в шпорці. На відміну від них у билинця комарникового шпорка містить велику кількість епідермальних клітин (залоз), що виділяють багато нектару. Щодо видової назви, то Каден Н.Н. констатує, що вона умотивована формою квітки [7]. Можливо, ниткоподібна, загострена, спрямована косо догори шпорка квітки, яка досягає довжини 13-18 мм, могла асоціюватися у автора назви із ротовим апаратом комара.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Професійну термінологічну грамотність майбутніх біологів забезпечує не лише знання визначеного лексичного мінімуму латинських назв рослин чи тварин, але і розуміння їх семантики.

Засобами семантики латинських назв рослин студенти отримують інформацію про їх ознаки, що репрезентують морфологічні, фізіологічні, екологічні, фармакологічні та ін. властивості. В них майбутні біологи пізнають історію, легенди, традиції, досвід застосування, оскільки фітоніми відображають не лише суму знань людини про конкретну рослину, але й про процес пізнання навколишнього світу природи в ході історичного розвитку.

І хоча дослідження семантики латинських назв рослин є надзвичайно важливою умовою їх ефективного засвоєння, все ж залишаються невстановленими мотивеми непрозорих латинських назв рослин, виявлення яких потребує глибокої історичної ретроспективи.

Список літератури:

1. Анненков Н. Ботанический словарь / Н. Анненков. – СПб., 1878. – XXI, 645 с.
2. Головкин Б.Н. Декоративные растения СССР / Б.Н. Головкин, Л.А. Китаева, Э.П. Немченко. – Москва: Мысль, 1986. – 206 с.

3. Губанов И.А. Иллюстрированый определитель растений Средней России. Папоротники, хвощи, плауны, голосеменные покрытосеменные (однодольные) // И.А. Губанов, К.В. Киселева, В.С. Новиков, В.Н. Тихомиров. – М.: Т – во научных изданий КМК, Ин-т технологических исследований. – 2002. – 526 с.
4. Етимологічний словник української мови. В 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; Редкол. О.С. Мельничук та ін. – К.: Наук. думка, 1982. Т. 2: Д – Копці / Укл.: Н. С. Родзевич та ін. – 1985. – 572 с.
5. Жизнь растений. В 6-ти т. / Гл. ред. А.А. Федоров. Т.6. Цветковые или покрытосеменные растения / Под ред. А.Л. Тахтаджяна. – М.: Просвещение, 1982. – 544 с.
6. Ирисы / Под ред. Г.И. Радионенко. – Москва: Колос, 1981. – 156 с.
7. Каден Н.Н. Этимологический словарь латинськых названий, встречающихся в окрестностях агробиостанции МГУ «Чашниково» / Н.Н. Каден, Н.Н. Терентьева. – М.: Изд-во Московского университета, 1975. – 205 с.
8. Лікарські рослини: Енциклопедичний довідник / відп. ред. А.М. Гродзинський. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1990. – 554 с.
9. Морозюк С.С., Протопопова В.В. Трявянисті рослини. – Київ: Вид-во. «Радянська школа», 1986. – 160 с.
10. Ольшанський І.Г. Рід Luzula DC. (Uncaceae) у флорі України / І.Г. Ольшанський, М.М. Федорончук // Український ботанічний журнал. – 2012. – Т. 69. – Т. 1. – С. 69–76.
11. Переяслав – Хмельницький. Природа: рослинний світ. Критичний інвентаризаційний анотований конспект флори та рослинності: судинні рослини, мохоподібні, лишайники, водорості / за ред. В.П. Коцура, В.М. Джурана, М.М. Федорончука, М.В. Шевери. – Корсунь – Шевченківський: ФОП Майдаченко І.С., 2010. – 163 с.
12. Свириденко Б.Ф. Элодея канадская Elodea Canadensis (Hydrocharitaceae)на западно – сибирской равнине /Б.Ф.Свириденко, Т.В. Свириденко, А.Н. Ефремов// Вестник Томского государственного университета. Биология. – 2013. – № 3 (23). – С. 46–55.
13. Скворцов В.Э. Иллюстриованное руководство для ботанических практик и экскурсий в Средней России. / В.Э. Скворцов. – Москва: Товарищество научных изданий КМК, 2004, 56 с.
14. Широков А.И. Культивироввание орхидей европейской Росси // А.И. Широков, Г.Л. Коломейцева, Буров А.В. Каменева Е.В. – Нижний Новгород: Международный социально – экологический союз, 2005. – 64 с.
15. Энциклопедическій словарь Брокгауза и Ефрона. – СПб., 1890–1907.
16. Федченко Б.А. Биология водних растений как предмет изучения в школе// Б.А. Федченко. – Москва – Ленинград: Государственное издательство, 1925. – 132 с.

Шаповал Л.В.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ИССЛЕДОВАНИЕ СЕМАНТИКИ ЛАТИНСКИХ НАЗВАНИЙ РАСТЕНИЙ КАК ВАЖНОЕ УСЛОВИЕ ПОДГОТОВКИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ БИОЛОГИИ

Аннотация
На основе критического инвентаризационного аннотированного конспекта флоры и растительности Переславщины проанализирована семантика латинских наименований 34 видов растений семейств Cyperaceae, Hemerocallidaceae, Juncaceae, Iridaceae, Lemnaceae, Liliaceae, Melanthiaceae, Najadaceae и Orchidaceae. Выявлены главные мотивационные признаки, которые были определяющими при назывании латинского фитонима. Установлено, что типичными признаками, которые выступают основой для наименований растений является их цвет, свойства поверхности, место произрастания, период цветения, цвет, вкус, запах, практическое применение, связь с именами собственными и др. Материал исследования может быть полезным преподавателям высших учебных заведений в процессе преподавания теоретического курса и проведения учебных практик по ботанике. Реультати семантического анализа могут стать основой вариативного курса «Латинский язык для биологов».
Ключевые слова: подготовка будущего учителя биологии, латинские названия, фитонимы, растительность Переяславщины, семантика, семантико-этимологический анализ.

Shapoval L.V.
Pereyaslav-Khmelnitsky State Pedagogical University
named after Hryhoriy Scovoroda

RESEARCH OF SEMANTICS LATIN NAMES OF PLANTS AS AN ESSENTIAL CONDITION OF FUTURE BIOLOGY TEACHER

Summary
The article analyses semantic of 34 Latin names of plants species: Cyperaceae, Hemerocallidaceae, Juncaceae, Iridaceae, Lemnaceae, Liliaceae, Melanthiaceae, Najadaceae and Orchidaceae on the basis of taking the critical inventory annotated compendium of flora and vegetation of Pereiaslav region. There is determined the main motivational signs that were qualificatory at the name of Latin phytonyms. It is set that the typical features that come forward as basis for the names of plants are their properties of surface, color, place of increase, flowering period, color, taste, smell, practical application, connection with the proper names and others. Research material can be useful for teachers of higher educational establishments in the process of theoretical teaching course of botany and educational practices. The results of semantic interpretation can become basis of versatile course "Latin for biologists".
Keywords: training for future teachers of Biology, Latin names, phytonyms, vegetation of Pereiaslav region, semantic, semantic-etymology analyze.

УДК 336.72

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ УСНОГО МОНОЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ У РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ УЧНІВ 7-ГО КЛАСУ НА УРОКАХ ЛІТЕРАТУРИ

Шибецька В.В., Кравець Н.П.
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Визначено роль усного мовлення у житті дитини з порушеннями інтелектуального розвитку. Розкрито особливості усного монологічного мовлення розумово відсталих учнів 7-го класу. Обґрунтовано необхідність корекційної роботи по розвитку усного монологічного мовлення розумово відсталих семикласників. Схарактеризовані основні методи, засоби та прийоми розвитку усного монологічного мовлення даної категорії учнів шляхом збагачення лексичного запасу на уроках літератури.
Ключові слова: усне монологічне мовлення, розумово відсталі учні, словниковий запас, лексичні вправи, уроки літератури.

Постановка проблеми. Проблема розвитку усного монологічного мовлення розумово відсталих учнів розглядається на сучасному етапі як актуальна, теоретично і практично значуща проблема корекційної педагогіки.

Усне монологічне мовлення виконує найважливіші соціальні функції – допомагає встановлювати зв'язки з оточуючими людьми, визначає та регулює норми поведінки в суспільстві, що є вирішальною умовою для розвитку особистості. Психологи Д. Б. Ельконін, М. І. Жинкін, О. О. Леонтьєв, О. Р. Лурія, С. Л. Рубінштейн, та ін. підкреслюють, що в монологічному мовленні чітко виступає тісний зв'язок мовленнєвого і розумового виховання дітей. Дитина вчиться мислити, навчаючись говорити, але вона також і удосконалює мовлення, навчаючись мислити.

Актуальність проблеми визначається тим, що недорозвинення усного монологічного мовлення спостерігається у всіх розумово відсталих дітей, а систематична корекційна робота з розвитку усного монологічного мовлення сприяє покращенню пізнавальної діяльності та загального культурного рівня учнів, їхній подальшій соціальній адаптації в суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням усного монологічного мовлення розумово відсталих учнів займалися А. К. Аксьонова, Л. С. Вавіна, М. Ф. Гнєзділов, Н. П. Кравець, Р. І. Лалаєва, Л. Л. Логвінова, В. Г. Петрова, З. Н. Смірнова, Т. К. Ульянова та ін. У їхніх працях розкрито своєрідності порушень мовленнєвого розвитку розумово відсталих учнів. Вчені зазначають, що мовлення цієї категорії дітей характеризується порушеннями фонематичного слуху у поєднанні з уповільненим темпом розвитку артикуляції; порушенням граматичної будови мовлення; обмеженістю, бідністю словникового запасу, неправильним розумінням слів, неточним їх використання, патологічним розривом між активним і пасивним словником.

Л. Л. Логвінова у своїх дослідженнях звертає увагу на серйозні недоліки лексики розумово відсталих школярів. Їхнє мовлення позбавлене слів різних граматичних категорій, що позначають абстрактні поняття. Учні не знайомі з назвами багатьох видових і родових понять, незважаючи на те, що вони позначають конкретні предмети. Не менш поширеним недоліком лексичної складової мовлення учнів є неправильне розуміння слів і неточне їх використання [8, с. 5].

Розглядаючи процес оволодіння синтаксичною стороною мовлення розумово відсталими учнями, Н. П. Кравець виділила його основні недоліки: малопоширені речення (учні користуються короткими конструкціями, вживаючи переважно дієслова та займенники); пропуски слів, словосполучень, необхідних для побудови фрази, внаслідок чого речення характеризується аморфністю структури, а нерідко і перекручуванням змісту висловлювання. У мовленні учнів досить часто спостерігається порушений порядок слів, що веде до порушення змісту висловлювання [6, с. 43].

В.Г. Петрова підкреслює, що розвиток лексики розумово відсталих дітей затримується не лише внаслідок низького інтелектуального рівня, а й в результаті обмеженості соціальних і мовних контактів, що, безумовно, знижує їхні комунікативні функції, мовленнєву активність в цілому. У словниковому запасі розумово відсталих дітей переважають іменники з конкретним значенням, розуміння абстрактних понять носить елементарний і примітивний характер [9, с. 120].

В активному словнику розумово відсталих учнів відсутні багато дієслів, що позначають способи пересування тварин; спостерігається незначна кількість дієслів з префіксами, які найчастіше замінюються безпрефіксальними дієсловами; обмежена кількість слів, що позначають ознаки предмета. За даними М. Ф. Гнєзділова, розумово відсталі учні надзвичайно рідко вживають прикметники, що позначають внутрішні якості людини. Кількість прийменників у лексичному запасі також дуже обмежена, учні здебільшого вживають прислівники: тут, там, туди, потім. У мовленні учнів досить часто зустрічається неточне вживання слів, парафазії, що пояснюється труднощами диференціації власне предметів та їхніх назв [2, с. 73].

Важливою особливістю лексики розумово відсталих дітей, зазначає Н. П. Кравець, є уповільнений темп розвитку слова і якісна своєрідність його структури. Навіть той словниковий запас, який вже освоєний учнем, тривалий час залишається неповноцінним, оскільки значення вживаних ним слів здебільшого не відповідає дійсному значенню слова [4, с. 30].

Враховуючи досліджені факти, варто зазначити, що розвиток усного монологічного мовлення у розумово відсталих учнів – складний довготривалий процес, який вимагає вмілого пе-

дагогічного впливу та керівництва. Без систематичної спеціальної роботи дана категорія дітей не в змозі опанувати навичками усного монологічного висловлювання.

Мета статті. Розкрити особливості збагачення лексичного запасу як фактора розвитку усного монологічного мовлення в розумово відсталих учнів 7-го класу

Виклад основного матеріалу. Основною формою роботи з розвитку усного монологічного мовлення розумово відсталих учнів є уроки української мови та літератури. Мета уроків літератури – сформувати в учнів навичку читання, ознайомити з дитячою літературою, навчити повноцінно сприймати художній текст, створювати умови для спілкування на основі літературних творів, збагатити образний досвід учнів і систему морально-етичних поглядів.

Загальний мовленнєвий розвиток в значній мірі залежить від обсягу словникового запасу і вміння використовувати його в різних ситуаціях. У зв'язку з цим одним з основних завдань уроків літератури є формування і розширення словникового запасу учнів.

Робота з формування чіткого та граматично правильного усного монологічного мовлення ґрунтується на загальних принципах педагогічного впливу, розроблених у вітчизняній корекційній педагогіці:

- опора на розвиток мовлення в онтогенезі з урахуванням загальних закономірностей формування різних компонентів мовної системи в нормі у відповідний віковий період;
- принцип роботи над різними сторонами мови: звуковимовою, фонематичними процесами, словником, граматичною будовою;
- принцип єдності мови і мислення, який реалізується за допомогою методів і прийомів навчання, що активно впливають на мовленнєву і розумову діяльність дітей. Перш за все, це ті методи і прийоми, які складають основу розумових операцій: аналіз і синтез, конкретизація й узагальнення, порівняння й класифікація тощо [1, с. 13].

Також робота з розвитку усного монологічного мовлення розумово відсталих учнів базується на дотриманні загальнодидактичних принципів: систематичність і послідовність в навчанні; врахування вікових та індивідуально-психологічних особливостей дітей; спрямованість навчання на розвиток активності й самостійності.

Ми перевірили стан усного монологічного мовлення розумово відсталих учнів 7-го класу, які навчаються в спеціальній загальноосвітній школі № 10 міста Києва.

За результатами наших досліджень у більшості розумово відсталих семикласників низький рівень розвитку усного монологічного мовлення – 62,2%. Середній рівень розвитку усного монологічного мовлення спостерігали у 18,8% респондентів. Високий рівень розвитку усного монологічного мовлення зафіксований у 9,3% учнів.

Отримані дані свідчать про необхідність систематичного розвитку усного монологічного мовлення розумово відсталих учнів.

Роботу з розвитку усного монологічного мовлення ми проводили на уроках літератури в кілька етапів: підготовчий, основний і заключний.

Завдання підготовчого етапу:

- розвивати та удосконалювати лексичну і граматичну базу монологічного мовлення;
- розвивати і закріплювати навички побудови речень різної структури;
- удосконалювати комунікативні уміння й навички для повноцінного спілкування учнів з педагогом та однокласниками на уроці та в позаурочний час.

Отже, у підготовчому періоді розвитку усного монологічного мовлення можна виділили два основних напрями роботи:

а) робота над лексичною складовою мовлення;
б) робота над побудовою речень.

Лексичний запас розумово відсталих семикласників збагачували, застосовуючи різного роду лексичні вправи. Дотримувались наступних умов: розширення словника учнів за рахунок введення нових лексичних одиниць; уточнення значення відомих слів; активізація пасивного словника школярів.

Робота над словом проходила послідовно:

1) запис учителем на дошці слів та словосполучень, що потребують пояснення, позначення наголосу в словах;
2) читання вчителем слів уголос, тлумачення їх значення;
3) повторення учнями слів разом з учителем (за необхідності учні з нижчим рівнем розвитку мовлення голосно повторюють слова).

Для збагачення лексики учнів ми використали три групи лексичних вправ, поклавши в основу методики роботи з ними комунікативно-діяльнісний підхід щодо навчання учнів усного монологічного мовлення. Першу групу складають лексико-логічні вправи: 1) підведення видових понять під родові й розчленування видових понять на родові; 2) розпізнавання предмета та його ознаки; 3) порівняння й знаходження подібних та відмінних ознак предметів; 4) просте логічне визначення предмета; 5) визначення предмета за його дією. До другої групи відносяться лексико-граматичні вправи: 1) утворення однієї частини мови від іншої; 2) розрізнення однокореневих і споріднених слів. Третя група включає лексико-стилістичні вправи: 1) вправи з антонімами; 2) вправи із синонімами; 3) вправи зі словами, що мають пряме й переносне значення; 4) вправи з багатозначними словами [7, с. 36].

Застосовуючи кожен вид вправ, ми дотримувалися ряду методико-дидактичних вимог:

- провідним принципом побудови лексико-логічних вправ є те, що логіка є основою мови, тобто чітке усвідомлення зв'язку навчання мови із закономірностями логічного мислення.
- лексичний матеріал базується на словниковому запасі учнів 7-го класу, лексиці підручника з літератури та інших підручників для 7-го класу.
- для виконання завдань варто використовувати унаочнення (конкретні предмети, малюнки, відеоматеріали). Це зумовлено особливістю мислення розумово відсталих учнів, яке залишається конкретно-образним і опирається на дії з реальними предметами.
- тематика вправ визначається залежно від навчально-виховної мети уроку і виявлених у мовленні учнів типових лексичних, логічних, гра-

матичних та стилістичних помилок. У структуру лексичних вправ необхідно вводити «конфліктні» поняття («зайві» предмети, слова), що сприятиме активізації мисленнєвої діяльності школярів, допоможе вчителю перевірити усвідомленість засвоєних дій.

- завдання необхідно пов'язувати з формуванням в учнів умінь складати невеличкі усні монологічні висловлювання різних типів: розповідь, опис, міркування.

- лексичні вправи доцільно виконувати в ігровій формі.

І. Зразки лексико-логічних вправ

1. Вправи на позначення родових та видових понять. Такі завдання допомагають учням зрозуміти, що є слова, які використовуються лише для позначення окремих предметів (ложка, клен), і ті, що можуть одночасно називати цілий ряд предметів (посуд, дерева).

Вправа. Назви лексичний ряд: тюльпан, троянда, смородина, пролісок, ромашка, калина.

Дай відповіді на запитання: «Які з цих рослин не дарують на свято? «;

«Як їх назвати одним словом?»;

«Які рослини можна дарувати на свято і ставити у вазу?»;

«Доповніть ряд іншими словами, що означають назви квітів».

Вправа. Прочитай вірш О. Пчілки «Весняні квіти», дай відповіді на запитання.

Весна чарівниця
Неначе цариця,
Наказ свій послала,
Щоб краса вставала.
І проліски й травка,
Й зелена муравка,
І кульбаба рясна,
І фіалка ясна –
Всі квіти весняні,
Веселі, кохані.
З-під листя виходять,
Я їх назбираю
В пучечок до купки – Для мами голубки!

Запитання до учнів:

- Назвіть, що зайве з переліченого: проліски, травка, зелена муравка, кульбаба, фіалка?
- Назвіть ці слова одним загальним словом
- Які ще весняні квіти ви знаєте?
- Які квіти є у вашому квітнику?

Вправа. Добери до слів загальну назву

трамвай, літак, автомобіль, потяг – це... (транспорт);

щука, окунь, карась, сом – це... (сом).

Вправа. Добери слова до загальної назви

повітряний транспорт:.....(літак, вертоліт, дирижабль);

побутові предмети:...... (віник, прищіпка, мочалка).

Вправа. Назви меблі своєї кімнати (класу / бабусиної хатини). Чи є однакові меблі у цих приміщеннях?

Вправа. Вилучи зайвий малюнок.

Серед малюнків, об'єднаних певним родовим поняттям, учні називають зайвий і пояснюють свій вибір

Вовк, лисиця, лев, ведмідь.

Шафа, стілець, ліжко, лампа, стіл.

Не використовували слова, які позначають предмети, далекі за функціональним призначенням, наприклад, тарілка, черпак, друшляк, собака. Учні легко їх виявляють, що не сприяє активізації розумової діяльності.

Вправа. Відгадай загадки

Живе у лісі хижа, дика, їсть кури та індика (лисиця).

Біжить він по долині у сіренькій кожушині (заєць).

- Як можна назвати одним словом відгадки? Доповніть цю групу тварин.

Як підсумок, для закріплення знань учнів про слова, що означають назви родових і видових понять, запропонували гру «Чи знаєш ти?» До даного слова на позначення виду учні добирали інші з цього ж родового поняття. Перемагав той, хто називав більше слів, наприклад: клен... (береза, дуб, сосна,); молоко... (хліб, ковбаса, сир).

2. Вправи на визначення предмета за його ознаками. Завдання даних вправ – вчити розпізнавати смислові відтінки слів, ознайомлювати з найуживанішими випадками багатозначності, омонімами, вчити добирати слова, близькі та протилежні за значенням, родову назву до ряду видових понять та навпаки. Такі завдання формують уявлення про сполучуваність слів в українській мові за граматичними та лексичними ознаками.

Вправа. Назви предмет за його ознаками

Біле, рідке, смачне, коров'яче ...що? (молоко);

Помаранчевий, соковитий, круглий, солодкий ... що? (апельсин);

Вправа. Добери до прикметника найбільш влучний іменник із запропонованих у дужках.

Свіжий (лист, хліб, аромат).

Зелена (вода, жаба, трава).

Вправа. Відгадай загадку «Чорний, а не ворон, рогатий, а не бик, з крилами, а не птах» (жук). Учні не лише відгадували загадку, а й визначали, наскільки вказані в загадці ознаки відповідають названому предмету-відгадці. Ми допомагали їм запитаннями, типу: «Які слова вам допомогли відгадати загадку? Чи могла б це бути людина? Чому? «. Проводили таку роботу над тими загадками, в яких чітко виражені ознаки предмета.

3. Вправи на визначення предмета за його діями спрямовані на усвідомлення учнями дії як одного з важливих компонентів визначення предмета. Виконуючи їх, учні вчаться добирати найбільш точні слова для позначення дії, збагачують словниковий запас дієсловами.

Вправа. До назви транспортного засобу підбери слова, що означають спосіб його пересування: потяг (їде); пароплав (пливе); дирижабль (летить).

Вправа. До назв знарядь праці добери слова, які вказують виконувану ними дію Пензликом ... (малюють); віником ... (замітають); ножем ... (ріжуть).

Вправа. Добери дієслова до слів, що позначають назви професій: лікар ... (лікує); водій ... (керує машиною); кухар ... (готує їжу); механік ... (ремонтує).

4. Вправи з елементами порівняння. Цей прийом є обов'язковим у тому випадку, коли учні не можуть встановити родо-видові відношення,

виявити ознаки, дії, функції предмета, від яких залежить його визначення.

Зразком такої роботи може бути вправа на порівняння ківі та картоплини, щоб довести: ківі – фрукт; а картопля – овоч. Ми пропонували учням уважно розглянути ці предмети, назвати і визначити ознаки кожного з них: ківі – круглий, коричневий, м'який, кисло-солодкий, росте на дереві, шорсткий; картопля – кругла, коричнева, тверда, росте під землею, гладенька. Після встановлення ознак, учні визначали чим ківі і картопля схожі (формою, розміром, кольором) і чим відмінні (смаком, місцем дозрівання, призначенням, поверхнею). Так ми підвели учнів до висновку, що незважаючи на подібність, ківі і картопля відрізняються. Ківі, як і інші відомі тропічні фрукти (апельсини, банани, лимони), також ростуть на дереві, а картопля росте в нашій місцевості, на городі, поруч з огірками, помідорами, капустою та іншими овочами. Отже, ківі – фрукт, а картопля – овоч.

5. Вправи на елементарне логічне визначення предмета. Дати логічне визначення предмета – означає вказати його родову приналежність, усвідомлюючи найістотніші видові ознаки. Такі вправи проводили на кожному уроці літератури, оскільки вони привчають абстрактно мислити, правильно висловлювати свою думку.

Вправа. Впродовж речення: зебра, лев ... (дикі тварини теплих країн); ведмідь, бобер ... (дикі тварини нашої місцевості); кріль, індик ... (свійські тварини).

Вправа. Доповни речення: смородина – кущ, а нарцис ... (квітка); гладіолус – квітка, а барбарис ...(кущ); кіт – домашня тварина, а коза ... (свійська).

II. Зразки лексико-граматичних вправ

1. Вправи па утворення однієї частини мови від іншої. Метою цих вправ було вчити утворювати якісні, відносні та присвійні прикметники.

Вправа. Утвори прикметники, назви, яке дерево?

Дерево з яблуками ... (яблуневе) ... (яблуня);

Дерево з грушами ... (грушеве) ... (груша).

Вправа. Утвори прикметники, скажи з чого зроблений предмет?.

Шарф з вовни – вовняний;

Чоботи з гуми – гумові.

Вправа. Утвори прикметники, скажи, яка погода?

Яка погода коли йде дощ? (дощова);

Яка погода коли віє вітер? (вітряна).

Вправа. Утвори прикметники, скажи, яка зграя?.

Зграя качок ... (качина);

Караван верблюдів ... (верблюжий).

2. Вправи на розрізнення однокореневих і споріднених слів.

Вправа. Від поданих дієслів утвори дієслова жіночого і чоловічого роду у минулому часі. Приклад, малювати – малював – малювала.

(садити, поливати, розпушувати, збирати).

Вправа. Утвори множину іменників. Приклад: клен – клени – багато кленів

(апельсин, книга, тюльпан, кубик, лялька, олівець, стілець)

Вправа. Порахуй тварин, узгоджуючи числівник з іменником.

Один олень – два ... (оленя) – п'ять ... (оленів);

Одне лисеня – два ... (лисеняти) – п'ять ... (лисенят).

Вправа. З поданих назв тварин утвори сім'ю. Приклад: тато- вовк, мама – вовчиця, дитинча – вовченя, дитинчата – вовченята.

(заєць, ведмідь, гусак, кіт, тигр)

Вправа. Дай відповіді на запитання, використовуючи словосполучення «руді білки»

Хто? (руді білки)

Немає кого? ...... (рудих білок)

Даю кому? ...... (рудим білкам)

Бачу кого? ...... (рудих білок)

Задоволений ким? ... (рудими білками)

Кажу про кого?... (про рудих білок)

Вправа. Підбери споріднені слова до поданих у дужках (гриб, сніг, дружба, риба, розум, лінь). Приклад: гриб – грибок, грибний, грибник.

Вправа. Від поданих дієслів утвори множину. Приклад: росте – ростуть.

(зріє, зеленіє, цвіте, червоніє, садить, копає, підгортає, розпушує, поливає, прибирає).

III. Зразки лексико-стилістичних вправ

1. Вправи з антонімами.

Для збагачення мовлення семикласників антонімічними парами, навчання учнів доречно їх використовувати, ми використали такі вправи:

Вправа. Поєднай стрілками слова протилежні за значенням. З однією парою антонімів склади речення.

Білий солодкий

гарячий холодний

кислий чорний

Вправа. Добери антоніми до поданих слів. Склади з кількома речення

зима – ... твердий – ... піднімати – ...

південь – ... порожній – ... говорити – ...

Вправа. Прочитай речення, виправ помилки.

Влітку йде сніг. (Взимку йде сніг.)

Черепаха повзає швидко. (Черепаха повзає повільно.)

Виконуючи такі завдання, учні не лише активізували власний словниковий запас, а й вправлялись в побудові речень.

Вправа. Встав пропущені слова у приказки

Грудень рік кінчає, зиму... (починає). З великої хмари... (малий) дощ буває.

Вправа. Закінчи речення антонімом

Персик великий, а абрикос .... (маленький).

Тематику речень підбирали залежно від тематики уроку, пори року, погодних умов.

2. Вправи із синонімами.

Вправа. Добери синоніми до даного слова. Встав в речення пропущені слова. Їжа (страва, корм, пожива).

Учні з'ясовували, що їжа – це те, що їдять, страва – це приготовлена їжа, корм – це їжа для тварин, а пожива – їжа для рослин.

1. Пташкам важко діставати ... (корм) під час холодної і сніжної зими, тому їм потрібна наша допомога. 2. На святковому столі були різноманітні екзотичні .... (страви) 3. Із землі дерева всмоктують корінням ... (поживу); вона по стовбуру піднімається до гілок, листя, квітів чи плодів. 4. ... (їжу) потрібно вживати не поспішаючи, ретельно пережовуючи.

Вправа. Заміни виділені слова синонімами. Використовуй слова з довідки.

Довідка: (плакали, нудний, хитрунка, захоплюючий, реготали)

1. Я дивився **цікавий** фільм. 2. Біля мишачої нірки причаїлася руда **лисиця**. 3.Діти **сміялися** так, що було чути аж у сусідній кімнаті.

Заміну слова в реченні синонімом доцільно практикувати під час підготовки до написання переказу чи твору. Подібні вправи варто виконувати на уроках літератури якомога частіше, оскільки вони сприяють формуванню в учнів свідомого ставлення до добору слів під час усних та письмових висловлювань, а також збагачують словниковий запас школярів.

3. Вправи зі словами, що мають пряме й переносне значення.

Яскравості, образності й емоційності додають мовленню сталі вислови, з переносним значенням. Розумово відсталі учні 7-го класу спроможні зрозуміти їх значення і, за потреби, використовувати у власних висловлюваннях. Тому учнів залучали до такої роботи, розпочинаючи з пояснення переносного значення слова чи вислову. Для цього замінювали сталі вислови синонімом чи синонімічним словосполученням. Наприклад: як свиня в дощ – брудний.

Тренуючи учнів в доречному використанні сталих висловів, застосовували наступні завдання:

Вправа. Встав у речення потрібний вислів, користуючись довідкою

Довідка: ані пари з уст; як крізь землю провалився; байдики бити; на долоні, як курка з яйцем.

Друзі набешкетували, і домовились щоб про те що сталося ніхто …..

Він зник, як ….

Ти б краще матері допоміг, а ніж ….

Вправа. Вибери вислів, яким можна замінити виділене слово в реченнях (накивати п'ятами, я ані пари з вуст, не в своїй тарілці, душа співає)

Злякавшись, Іванко швидко **втік**. У новій школі я почувала себе **некомфортно**. Подруга попередила, щоб мовчала. Оглядав Славко Дніпро, ліси на горах – просто радісно від такої краси.

Вправа. Склади невеличку розповідь, використовуючи вислів «водити за носа»

4. Вправи з багатозначними словами.

Вправа. До багатозначних слів добери антоніми:

свіжі новини – ….. (старі) новини; свіжі яблука – … (консервовані) яблука; свіжий хліб – … (черствий) хліб; свіже повітря – … (душне) повітря.

Добір різних антонімів до багатозначних слів не тільки розширило уявлення учнів про багатозначність слів, а й уточнювало кожне їхнє значення.

Також Н. П. Кравець наголошує на тому, що ефективному збагаченню лексичного запасу розумово відсталих учнів сприяє створення мовленнєвих ситуацій та використання бесіди евристичного спрямування [3, с. 140].

Робота над побудовою речень, на наш погляд, передбачає відпрацювання змістовної, граматичної та інтонаційної сторін речення.

Вказані завдання ми реалізували в єдності, використовуючи репродуктивні, конструктивні та творчі вправи.

Сутність репродуктивних вправ полягає в тому, що учням пропонується готова граматична структура фрази і значна частина мовленнєвого матеріалу. Такі вправи передбачають відтворення учнем речень, даних учителем, або складання аналогічних речень зі зміною деяких слів [5, с. 148].

Вправа. Дай відповідь на запитання «Як ти вдягнешся сьогодні на прогулянку?», вживаючи у відповіді назви зображених предметів одягу. Відповідь учня має такий формат: «Сьогодні на прогулянку я одягну …..».

Вправа. Склади загадку, опираючись на зовнішні ознаки предмета; користуйся зображенням предмета-відгадки.

Відповідь учня має такий формат: «Два колеса, кермо, рама, багажник» (велосипед).

Конструктивні вправи передбачають роботу з мовленнєвим матеріалом, граматичну структуру учні добирають у процесі побудови речень.

Вправа. Використовуючи прикметники, пошируй речення «У Каті є м'яч». У разі виникнення труднощів, допомагали учням запитаннями типу: «Який розмір м'яча?», «Який колір м'яча?» тощо.

Вправа. Правильно розмісти слова в реченні: «Тетянка книжка купила мама».

Вправа. Склади речення з двох простих, використовуючи сполучник в дужках (тому що, бо, а, але) «Усі діти побігли додому» «Почалася злива».

Творчі вправи передбачають самостійне складання речень учнями, наприклад, самостійне складання речень за ілюстрацією; за серією ілюстрацій; за опорними словами.

Вправа. Склади речення з поданих слів: м'яч, гратися, хлопчик, дівчинка

Також учні самостійно складали речення за уявою на запропоновану тему.

Вправа. Склади речення про свого друга (подругу, сонце, улюблене заняття).

Отже, систематичне використання лексичних і синтаксичних вправ є ефективними для розвитку мислення в учнів, усвідомлення ними лексичного значення слів, розвитку мовлення загалом і усного монологічного мовлення зокрема, бо загальна мета освіти сьогодення – виховання культури особистості, складова якої: культура мислення, культура мовлення та поведінки.

Список літератури:

1. Вавіна Л. Розвиток зв'язного мовлення учнів допоміжної школи / Л. Вавіна // Дефектологія. – № 3. – 1998. – С. 12–15.
2. Гнездилов М.Ф. Развитие устной речи умственно отсталых школьников: пособие для учителей вспомогательных школ / М. Ф. Гнездилов. – М.: Учпедгиз, 1947. – 130 с.
3. Кравець Н. П. Евристичний метод на уроках літературного читання у роботі з розумово відсталими учнями / Н. П. Кравець // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / За ред. О.В.Гаврилова, В.І.Співака. – Вип. XXI в двох частинах, частина 2. Серія: соціально-педагогічна. Кам'янець-Подільський: Медобори–2006, 2012. – С. 139–148.

4. Кравець Н. П. Використання комп'ютерних технологій у процесі роботи розумово відсталих школярів із творами художньої літератури / Н. П. Кравець // Особлива дитина: навчання і виховання, 2014. – № 1. – С. 28–37.
5. Кравець Н. П. Репродуктивний метод на уроках літературного читання у роботі з розумово відсталими учнями / Н. П. Кравець // Науковий часопис. Корекційна педагогіка. – Серія 19. – Вип. 10. – С. 145–152.
6. Кравець Н. П. Розвиток мовлення в учнів молодших класів допоміжної школи на уроках читання та української мови: навчально-методичний посібник / Н. П. Кравець. – К.: «А. С. К.», 1999. – 122 с.
7. Кравець Н. П. Розвиток мовлення у розумово відсталих учнів на уроках читання / Н. П. Кравець // Логопедія, 2012. – № 2. – С. 35 – 38.
8. Логвинова Л. Л. Обучение монологической речи умственно отсталых школьников: автореф. дис. … канд. пед. наук: спец. 13.00.03 «коррекционная педагогика» / Л. Л. Логвинова – М., 1983. – 22 с.
9. 19. Петрова В. Г. Развитие речи учащихся вспомогательной школы / В. Г. Петров. – М.: Педагогика, 1977. – 200 с.

Шибецкая В.В., Кравец Н.П.
Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ УСТНОЙ МОНОЛОГИЧЕСКОЙ РЕЧИ В УМСТВЕННО ОТСТАЛЫХ УЧЕНИКОВ 7-ГО КЛАССА НА УРОКАХ ЛИТЕРАТУРЫ

Аннотация
Определена роль устной речи в жизни ребенка с нарушениями интеллектуального развития. Раскрыты особенности устной монологической речи умственно отсталых учеников 7-го класса. Обоснована необходимость коррекционной работы по развитию устной монологической речи умственно отсталых семиклассников. Охарактеризованы основные методы, средства и приемы развития устной монологической речи данной категории учащихся путем обогащения лексического запаса на уроках литературы.
Ключевые слова: устная монологическая речь, умственно отсталые ученики, словарный запас, лексические упражнения, уроки литературы.

Shybetska V.V., Kravets N.P.
M.P. Dragomanov National Pedagogical University

FEATURES THE DEVELOPMENT OF MONOLOGUE SPEECH MENTALLY RETARDED PUPILS OF THE 7TH FORM AT THE LESSONS OF LITERATURE

Summary
The role of monologic speech in the life of a child with intellectual disabilities is defined. The features of the oral monologic speech of the mentally retarded pupils of the 7th grade are revealed. The necessity of corrective work on development of oral monologic speech of mentally retarded students is grounded. The main methods, means and methods of development of oral monologic speech of this category of students by enriching the lexical stock in literature lessons are described.
Keywords: monologic speech, mentally retarded pupils, vocabulary, lexical exercises, literature lessons.

УДК 372.881.1

КОМУНІКАТИВНА СКЛАДОВА У НАВЧАННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ВНЗ

Штохман Л.М.
Тернопільський національний економічний університет

У статті розглядається питання навчання іноземної мови з врахуванням особистого досвіду і мотивації студентів. Обґрунтовано, що мотивація учіння відіграє вагому роль у засвоєнні знань в умовах включення студента в різні види життєдіяльності. Висвітлюються деякі аспекти комунікативного підходу до викладання іноземної мови, роль у ньому викладача і студентів. Представлено принципи організації занять та особливості зворотного зв'язку під час їх проведення.

Ключові слова: мотивація, іноземна мова, комунікація, метод, заняття.

Постановка проблеми. У вищих навчальних закладах продовжується комплектування цілокупності знань студента про світ. Іншими словами, відбувається поглиблення здобутих знань та розширення рамок розуміння концептуальної картини Всесвіту, що знаходить відображення у системі мовного вираження.

Період навчання у вищій школі можна співставити з часом активного вдосконалення мовних засобів індивіда, які відповідатимуть його досвідові, інтелектуальному розвиткові, емоційним та психологічним особливостям, естетичним смакам. Розуміння іноземної мови як засобу міжнародного спілкування стимулює пошук нових підходів в організації процесу навчання іноземних мов, який забезпечуватиме пізнання студентами нової культури. Зростання освітнього, виховного й розвивального значень іноземних мов у житті суспільства й кожної людини, а також наявність багатомовного й полікультурного середовища в усіх європейських країнах продукували ідею розширення індивідуального мовного досвіду особистості.

Досягнення цієї мети вимагає використання методичної концепції навчання іноземним мовам у вищому навчальному закладі, яка виходить з найголовнішого, комунікативного підходу до професійно орієнтованого навчання чотирьом видам мовленнєвої діяльності.

Визнаючи провідну роль мотивації у вивченні іноземної мови, викладачу необхідно продумувати засоби й прийоми її формування в умовах навчального закладу. Хоча, як визнають науковці, навчальна діяльність, яка здійснюється у формі комунікативної діяльності групи студентів, є завжди вмотивованою [1, с. 57].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комунікативний підхід є продуктом невдоволення освітян і лінгвістів аудіо-лінгвальним та граматично-перекладним методами навчання іноземній мові [1; 3; 4; 8; 10]. За їх спостереженнями, учні і студенти, вивчаючи мову, опановували її далекою від реальної, живої мови. Іншими словами, комунікація відбувалась поза межами культури мови, що вивчалась.

Інтерес та розвиток комунікативного підходу до навчання мали місце у 1970-х; використання автентичної мови та розігрування навчальних ситуацій природного спілкування стало досить поширеним.

З часом комунікативний підхід адаптували до усіх рівнів опанування мови і його філософія торкнулась різних методів навчання, включно із комунікативним навчанням. Мова під час комунікативного підходу в першу чергу – знаряддя ділової мови – «мови тільки для спеціальних цілей» [9, с. 247].

Мовленнєва функціональна система, яка забезпечує комунікацію, тобто спілкування, має складний, системний характер і включає в себе цілий ряд ланок: мотив, задум, внутрішню програму і т.д. Ще однією умовою комунікативності є наявність чи відсутність у тих, хто навчається, мотиву для здійснення мовленнєвої діяльності іноземною мовою [1; 3; 6]. Це положення є головним при визначенні комунікативності. Важливою умовою ефективності діяльності, за визначенням багатьох науковців, є наявність і мотиву, і предмету діяльності, їх тотожність [4, с. 93].

Існує багато сучасних підходів до проблеми мотивації, зокрема розглядається її зв'язок із культурою. Один з аспектів – вміння орієнтуватися в соціокультурному середовищі країни, мова якої вивчається. Найбільш цікаві у цьому плані роботи Сафонової В.В., Пасова Є.І., Кузовлева В.П., Тучкової Т.У., Б. Монка.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Margie S. Berns, експерт у сфері комунікативного навчання мові наводить точку зору Алана Фірта, про те, що «...мова є взаємодією; це – міжособистісна діяльність, тому її зв'язок із суспільством є природнім. У світлі цього вивчення мови повинне бути спрямоване на використання (функціонування) мови у контексті як лінгвістичному, так і соціальному чи ситуаційному (хто говорить, яка їх соціальна роль, чому вони ведуть діалог)» [1, с. 5]. Перш за все комунікативна спрямованість навчання повинна переслідувати мету не навчання спілкування взагалі, а навчання мовленнєвому спілкуванню.

Якщо вести мову про справжню комунікативність, насамперед потрібно викликати у тих, хто навчається, природну потребу у спілкуванні іноземною мовою на занятті. Комунікативний підхід до навчання мови полягає у використанні реальних ситуацій із життя, що спонукають до спілкування. На відміну від аудіо-лінгвального методу навчання мови, що в своїй основі має повторення та тренування, комунікативний підхід дозволяє завжди забезпечити студентам відчуття неочікуваності під час виконання вправ, адже їх результат залежатиме від реагування та відповідей тих, хто навчається. Моделі ситуацій з реального життя змінюються щоразу, а мотивація студентів до навчання зумовлюється їхнім бажанням до змістовної комунікації на значущі для них теми [7].

Формулювання цілей статті. З огляду на вищевказане метою нашої статті є розгляд питання навчання іноземної мови з врахуванням особистого досвіду і мотивації студентів, особливостей комунікативного підходу до навчання іноземних мов та низки чинників, що мають вплив на його ефективність, описаних у працях західних науковців та методистів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Можна вважати, що сама форма навчальної діяльності і можливість досягнення високих практичних результатів створюють передумову для стимулювання студентів. Але вирішальним у забезпеченні ефективності навчання є свідоме врахування мотиваційного фактора і керування ним на всіх рівнях і всіх компонентах навчального процесу, вплив на нього через особливу організацію навчального матеріалу, методів і прийомів його введення і закріплення, а також організацію форм групової взаємодії.

Активізація навчальної діяльності значним чином залежить від викладача, який створює атмосферу співробітництва. Важливо, щоб вся навчальна діяльність була мотивованою. При організації групового і парного спілкування важливо правильно підібрати партнерів тому, щоб з однієї сторони у них був різний рівень інформованості, а з іншого боку, щоб один не пригнічував активність іншого.

Ґюнтер Ґернґрос, австрійський викладач, наводить приклад того, як він робить свої заняття комунікативними. Він цитує відомий дитячий підручник, де діти організовують свято домашніх улюбленців. «Навіть коли діти розігрують цю сцену творчо та з ентузіазмом, вони не досягають тієї глибини задіяності, як тоді, коли вони розігрують невеличкий сцену, в якій представлено сімейний конфлікт з приводу того, чи дозволяти дитині мати домашнього улюбленця взагалі» [4, с. 92]. Він наголошує, що комунікативний підхід акцентує на слуханні, що спрямоване на розуміння сказаного співрозмовниками. Це – одне із найважчих завдань, адже ті, хто вчаться, зазвичай слухають викладача, а не співрозмовників. Викладач у цьому випадку повинен бути терплячим слухачем.

Психологи стверджують, що передача знань від вчителя до учня минаючи власну діяльність учня з оволодіння знаннями, є неможливою. Домінуючими мотивами навчальної діяльності учнів повинні стати мотиви пізнання навколишнього світу. При цьому важливо, щоб студенти оволодівали діями й засобами цього пізнання, щоб на першому місці були мотиви їх реалізації себе як особистості [9, с. 250]. Тому необхідно наголошувати на мотивації, як результаті внутрішніх потреб людини, її інтересів й емоцій, цілей та задач, наявність мотивів, спрямованих на активізацію її діяльності.

Формування мотивів – це насамперед створення умов для проявлення внутрішніх стимулів до навчання,усвідомленням їх самою людиною та подальший саморозвиток мотиваційної сфери. Між тим, при оволодінні іншомовною культурою зовсім не байдуже, які мотиви стимулюють до здійснення діяльності. Найбільш цінні мотиви важливо довести до рівня повного усвідомлення, щоб надати їм спонукальної сили [3, с. 8].

Заняття, де основна увага приділяється комунікативному підходу до навчання, як зазначають науковці, є найефективнішими [6, с. 12]. Велику роль відіграє у цьому креативність викладача і підбір різноманітних джерел, серед яких автентичні аудіо- та відеоматеріали, завдяки чому рівень інтересу до уроків не послаблюється.

Розмаїття видів діяльності, що можуть бути застосовані за умови комунікативного підходу до викладання іноземної мови, є необмеженим за умови, що такі вправи дають змогу студентам досягти комунікативних цілей навчальної програми курсу, залучити студентів до комунікативної діяльності з метою передачі інформації чи її отримання, мовної взаємодії.

Роль викладача при комунікативному підході до викладання іноземної мови було визначено багатьма науковцями, серед яких M. Breen and C. Candlin, які описують ці ролі у своїй праці «*The essentials of a communicative curriculum in language teaching. Applied Linguistics*». Першою з них вони визначають роль посередника в організації процесу комунікації між її учасниками та між ними і різними видами діяльності чи текстами. Іншою роллю вони визначають роль незалежного учасника навчальної групи. Остання роль тісно пов'язана із цілями першої і випливає із неї. Ці ролі передбачають і ряд другорядних: організатора ресурсів, керуючого та дослідника, аналітика і радника [1, с. 99].

Д. Ларсен – Фрімен, у свою чергу, підтримує науковців і зазначає, що викладачі в умовах комунікативного підходу повинні виконувати роль радше слухачів, ніж тих, хто говорить, приймаючи функцію фасилітатора. Викладач визначає вправи, та маючи за мету діяльність студентів, повинен лиш спостерігати, часом відіграючи роль судді. Завдяки підвищеній відповідальності у розігруванні навчальних сцен студенти мають можливість відчути себе впевненішими у застосуванні мови, що вивчається. За словами Ларсен-Фрімен, студенти є відповідальними менеджерами свого власного навчання [5].

Комунікативна активність – це участь у навчальній діяльності всіх тих, хто навчається. Важливо, щоб ця діяльність наближалась до безпосереднього спілкування. Групова взаємодія тих, що навчаються, спрямована на вирішення цієї проблеми. У результаті цієї діяльності, де стимулюється активність кожного і яка спонукає до створення атмосфери взаєморозуміння, кожен учасник чітко бачить свій внесок у спільну справу, що в результаті є ефективним способом підвищення комунікативної компетенції майбутніх фахівців.

Практичні заняття з іноземної мови у ВУЗі, де типовим є розгляд проблемних ситуацій і їх можливих рішень, набувають більшої ефективності за умови використання різних методів роботи зі студентами – поєднання індивідуальної, групової та колективної роботи. Варіювання між цими методами роботи в межах одного практичного заняття дозволяє уникнути одноманітності та, як наслідок, втрати інтересу студентів до завдань, що виконуються.

Науковці зазначають, що викладачі повинні використовувати ті види роботи, що найбільше відповідають розміру групи, часу, умовам при-

міщення та особливостям завдань. При вивченні ділової іноземної мови, наприклад, стиль і методологія занять будуть теж дещо іншими. Замість, наприклад, роботи в парах чи групах, студенти можуть значно більше дізнатись в результаті кейс стаді, рольових ігор чи вправ-симуляцій. В таких ситуаціях викладач виконує інші, аніж в ході вивчення англійської розмовної ролі. Це, наприклад, можуть бути ролі куратора, модератора вчителя-помічника в ході тренування вмінь для проведення зустрічей, або роль посередника, коли опрацьовуються навички моніторингу переговорів [9; 12]. Робота у групі є формою спільного навчання, яке має своєю метою покращення вмінь критичного мислення, мовних та соціальних навичок.

Діяльність малих груп повинна піддаватись контролю з боку викладача, щоб той спрямував її у випадку, коли група відхилилась від виконання поставленого завдання. Наглядати за діяльністю студентів необхідно ще й для того, щоб відслідковувати їх успіхи в процесі роботи. Та з іншого боку, як відзначають науковці, у цьому випадку є небезпека включення викладача в дискусію, що може послабити чи знівелювати позиції учасників [1; 2; 4]. Адже перед початком підготованого діалогу з викладачем студентам необхідно обдумати та розвинути свою точку зору.

Якість співпраці викладача та студентів на занятті залежить значним чином від розуміння останніми способу його організації. Цьому варто приділити окрему увагу, як і тому, щоб навчити студентів працювати разом, що покращить якість та ефективність навчального заняття. Тому поєднання різних методів організації навчального процесу в межах одного заняття може забезпечити підвищення його ефективності.

Висновки з даного дослідження. Отож, можемо підсумувати, що навчання іноземної мови в умовах комунікативного підходу, у ВУЗі зокрема, доводить оптимальну результативність в умовах особистісно-орієнтованого навчання. Тут, насамперед, слід виявити індивідуальні особливості студентів і зіставляти виявлені закономірності функціонування пізнавальних процесів з оптимальними умовами їх перебігу.

Список літератури:

1. Berns M. S. Functional approaches to language and language teaching: Another look // S. Savignon & M. S. Berns "Initiatives in communicative language teaching. A book of readings" – Boston: Addison-Wesley Publishing Co., 1984. – Pp. 3-21.
2. Clark J. L. Classroom assessment in a communicative approach. "British Journal of Language Teaching," – Oxford: Oxford University Press 25(1), 1987. – Pp. 9-19.
3. Dolle D., Willems, G. M. The communicative approach to foreign language teaching: The teacher's case // "European Journal of Teacher Education," Routledge: Routledge. Part of the Taylor and Francis group 7(2), 1984. – Pp. 145-54.
4. Gerngross G., Puchta, H. Beyond notions and functions: Language teaching or the art of letting go // S. Savignon, M. S. Berns "Initiatives in communicative language teaching. A book of readings" – Boston: Addison-Wesley Publishing Co., 1984. – Pp. 89-107.
5. Larsen-Freeman D. "Techniques and principles in language teaching." Oxford: Oxford University Press, 1986.
6. Littlewood W. "Language teaching. An introduction." Cambridge: Cambridge University Press, 1981.
7. Morrow K., Schocker, M. Using texts in a communicative approach // "ELT Journal," 41(4), 1987. – Pp. 248-56.
8. Pica T. P. Communicative language teaching: An aid to second language acquisition. Some insights from classroom research // "English Quarterly," 21(2), 1988. – Pp. 70-80.
9. Rosenthal A. S., Sloane, R. A. A communicative approach to foreign language instruction: The UMBC project // "Foreign Language Annals," 20(3), 1987. – Pp. 245-53.
10. Swan M. A critical look at the communicative approach (1) // "ELT Journal," 39(1), 1985. – Pp. 2-12.
11. Swan M. A critical look at the communicative approach (2) // "ELT Journal," 39(2), 1985. – Pp. 76-87.
12. Terrell T. D. The role of grammar instruction in a communicative approach. "Modern Language Journal," 75(1), 1991. – Pp. 52-63.

Штохман Л.Н.
Тернопольский национальный экономический университет

КОММУНИКАТИВНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ В ПРЕПОДАВАНИИ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА В ВУЗАХ

Аннотация
В статье рассматривается изучение иностранного языка с учетом личного опыта и мотивации студентов. Обосновано, что мотивация обучения особенно важна в условиях включения студента в разные виды жизнедеятельности. Отображаются некоторые аспекты коммуникативного подхода к преподаванию иностранного языка, роль в нем преподавателя и студентов. Представлены принципы организации занятий и особенности обратной связи во время их проведения.
Ключевые слова: мотивация, иностранный язык, коммуникация, метод, занятие.

Shtokhman L.M.
Ternopil National Economic University

COMMUNICATIVE CONSTITUENT OF FOREIGN LANGUAGES TEACHING IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Summary
The article refers to teaching foreign languages in respect of personal experience and students' motivation. Reasoned is that motivation of studying is important in acquiring knowledge while a student is included in different activities. Set before are some aspects of communicative approach to language teaching, students and the teacher participation in it. Presented are principles of class arrangement and peculiarities of the feedback.
Keywords: motivation, foreign language, communication, method, class.

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 316+37.078

МОЖЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ: ОГЛЯД НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ БАЗИ

Валькова А.І.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено особливостям участі громадськості в державному управлінні. Досліджено особливості громадського контролю як виду соціального контролю. Розглянуто безпосередні форми участі громадськості: громадські слухання, громадські обговорення, громадська експертиза, а також опосередковані (вивчення громадської думки). Проаналізовані та систематизовані нормативні документи, що регулюють громадський контроль. Запропоновано механізми вдосконалення регламентації участі громадськості в державному управлінні.

Ключові слова: соціальний контроль, соціальна ефективність, громадський контроль, громадські слухання, громадські обговорення, громадська експертиза, законодавство.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку нашого суспільства, його всебічного реформування об'єктивно зростає потреба надійного громадського контролю над владою. Високий рівень участі громадськості є необхідною умовою для побудови демократичної держави та розвитку громадянського суспільства. Громадський контроль має декілька форм, які закріплені на законодавчому рівні. Проте, на сьогоднішній день склалося протиріччя між існуючими формами участі громадського суспільства в управлінні державними справами з одного боку, а з іншого – недостатньою та суперечливою регламентацією в законодавстві, що ускладнює розуміння можливостей громадськості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій: Вагомий внесок у розвиток наукової частини державного управління зробили вітчизняні та зарубіжні вчені: Авер'янов В., Грицяк І., Князєв В., Луговий В. та інші. Дослідженню особливостей громадянського суспільства, громадської експертизи, громадського контролю присвячені праці Степаненко В., Куприя В., Паливоди С., Захарової В., Шустрова А., Літвінова І. Основу ж розуміння взаємовідносин між державою та громадянами заклали теорії суспільного договору Т. Гоббса, Ж.Ж. Руссо.

Мета статті: проаналізувати відображений в законодавстві рівень участі громадськості в державному управлінні.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Аналіз законодавчої бази показав, що норми, які регулюють участь громадськості в державному управлінні містяться в численних актах, що й ускладнює їх застосування. Вищезазначене підтверджується й Указом Президента України від 26.02.2016 р. «Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» [17], в якому зазначається, що недосконалість чинного законодавства створює штучні бар'єри для реалізації громадських ініціатив, розгляду та врахування громадських пропозицій органами державної влади та місцевого самоврядування, відсутній ефективний громадський контроль за діяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування. Недостатньою є практика залучення громадськості до формування та реалізації державної політики і вирішення питань місцевого значення.

Завдання статті:

– дослідити особливості, форми та види громадського контролю як виду соціального контролю;

– проаналізувати та систематизувати нормативно-правові документи, присвячені здійсненню громадського контролю;

– висунути пропозиції щодо вдосконалення механізму здійснення громадського контролю.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сучасному етапі розвитку нашого суспільства, його всебічного реформування об'єктивно зростає значення ефективного законодавчого забезпечення та суспільного визнання проведених перетворень, ефективного соціально-правового регулювання суспільних відносин. Створення демократичної держави неможливо без адекватного формування необхідної правової бази нової системи управління. Участь в державному управлінні інститутів громадянського суспільства може надати необхідну демократичну основу проведених перетворень.

Перш ніж перейти безпосередньо до аналізу законодавчої бази розглянемо взаємопов'язані компоненти, які є основою соціальної правової держави: соціальна ефективність правових норм та соціальний контроль.

Соціальна ефективність права являє собою багатоаспектний соціальний феномен і включає:

– забезпечення за допомогою права соціально корисних форм колективної та індивідуальної поведінки;

– створення умов для соціальної самореалізації та соціальної адаптації індивідів, задоволення за допомогою норм права потреб та інтересів членів суспільства;

– створення правом умов для гармонійного співіснування різних соціальних груп;

– гармонійне поєднання права з іншими регуляторами, з груповими, корпоративними нормами, ефективна взаємодія державно– правового регулювання і громадського саморегулювання;

– зведення до мінімуму рівня неконструктивної соціальної конфліктності при збереженні соціальної конкуренції [19, с. 36].

Соціальна ефективність права характеризується низкою показників. По-перше, в якості такого показника повинна розглядатися поява нових соціальних зв'язків, об'єднань і інститутів. По-друге, соціальна ефективність передбачає ефективне забезпечення безперешкодного і справедливого доступу до соціальних благ, їх отримання. По-третє, показником соціальної ефективності права є ефективне функціонування існуючих громадських інститутів, наприклад, громадських об'єднань, трудових колективів, державного апарату і т.д. [19, с. 37].

Задля досягнення максимальної соціальної ефективності правових норм здійснються соціальний контроль. Соціальний контроль в системі державного управління – один з важливих каналів отримання об'єктивної інформації про події в суспільстві процесах. Він дозволяє з достовірністю судити про правильність функціонування всіх ланок соціальної системи, органів управління. Соціальний контроль дає можливість скласти уявлення про те, наскільки точно і сумлінно дотримуються як громадяни, так і владні структури свої обов'язки перед суспільством, правові та інші соціальні норми. Соціальний контроль, будучи соціально-детермінованим механізмом під тримання соціальної рівноваги, служить важливим елементом життєдіяльності сучасного суспільства.

У вітчизняній та зарубіжній науці сталою є думка, що основними його різновидами є два види, що доповнюють один одного, а саме: державний контроль – свідома і цілеспрямована дія, здійснювана спеціальними уповноваженими органами державної і муніципальної влади (в основному, виконавчими) на підставі і в порядку, визначеному законодавством, з використанням системи заходів переконання і адміністративного примусу для забезпечення гідних умов життя особи, сім'ї і суспільства в цілому; громадський контроль, що здійснюється в основному політичними партіями, професійними спілками, громадськими об'єднаннями та іншими недержавними організаціями, а також громадянами [6, с. 78].

У відповідності з теорією суспільного договору держава і суспільство укладають між собою так званий універсальний соціальний контракт. Загальний зміст контракту зводиться до того, що держава і суспільство розробляють якісь правила гри, за якими будуть розвиватися суспільство. Держава зобов'язується стежити за виконанням цих правил і отримує в свої руки адміністративні та інші ресурси. Суспільство отримує чіткі орієнтири розвитку і зобов'язується виконувати ці правила. Крім того, держава відповідає за виробництво суспільних благ, а також бере на себе частину соціальних функцій. За тим, як встановлені правила гри дотримуються суспільством, стежать відповідні державні органи, а також структури місцевого самоврядування [1, с. 5-8].

Отже, в демократичній державі існує державний контроль та контроль з іншого боку – з боку громадськості – що передбачає, що народ наділений правами здійснювати цей контроль та можливістю для його здійснення, і це закріплено на законодавчому рівні. Існування громадського контролю в нашій державі, як державі демократичній, закріплено в Конституції України та інших законах України. Загальну правову основу громадського моніторингу в Україні складають конституційні положення про народ як єдине джерело влади в Україні (ст. 5), про право громадськості брати участь в управлінні державними справами (ст. 38).

Враховуючи вищезазначене виникає логічне питання: чи достатньою мірою законодавством забезпечуються можливості громадянського суспільства участі в державному управлінні, а саме здійснення громадського контролю?

Перш за все, фундаментом слугує затвердження Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки [17] зумовлено необхідністю створення державою сприятливих умов для розвитку громадянського суспільства, різноманітних форм демократії, налагодження ефективної взаємодії громадськості з органами державної влади та органами місцевого самоврядування.

Окрім цього, сьогодні в зазначеній сфері основними документами є Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [15], постанова Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» [8], розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері інформування та налагодження комунікації з громадськістю з актуальних питань європейської інтеграції України на період до 2017 року» [18].

Але ці акти неповною мірою містять інформацію про форми участі громадянського суспільства у державно-правовому управлінні.

Пошук і аналіз цих нормативно-правових актів здійснювався за допомогою контент-аналізу законодавчої бази на сайті Верховної Ради України. З метою звуження кількості знайдених документів пошук здійснювався за словосполученнями «громадські слухання», «громадське обговорення» та «громадська експертиза», що відповідає існуючим формам участі інститутів громадянського суспільства, лише в назвах документів.

За словосполученням *«громадські слухання»* було знайдено 6 документів. Аналіз дослідження знайдених документів дозволяє виділити лише 2 нормативно-правових акта, що безпосередньо закріплюють участь громадськості:

– Постанова КМУ «Про затвердження Порядку проведення громадських слухань щодо врахування громадських інтересів під час розроблення проектів містобудівної документації на місцевому рівні» [12];

– Постанова КМУ «Про затвердження Порядку проведення громадських слухань з питань використання ядерної енергії та радіаційної безпеки» [11].

За словосполученням *«громадське обговорення»* було знайдено 5 документів, з яких 3 регламентують зазначену процедуру:

– Постанова КМУ «Про затвердження Порядку проведення громадського обговорення під час розгляду питань про присвоєння юридичним особам та об'єктам права власності, які за ними закріплені, об'єктам права власності, які належать фізичним особам, імен (псевдонімів) фізичних осіб, ювілейних та святкових дат, назв і дат історичних подій» [13];

– Постанова «Про затвердження Порядку залучення громадськості до обговорення питань щодо прийняття рішень, які можуть впливати на стан довкілля» [10];

– Наказ Держмитслужби «Про затвердження Положення про участь суб'єктів громадського обговорення у підготовчій роботі щодо прийняття нормативно-правових актів з питань митної справи» [9].

За словосполученням «*громадська експертиза*» було знайдено 17 документів, серед яких тільки 2 містять норми, що регулюють діяльність відповідного інституту:

– Постанова КМУ «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади» [16];

– Постанова КМУ «Питання проведення антидискримінаційної експертизи та громадської антидискримінаційної експертизи проектів нормативно-правових актів» [15].

На особливу увагу заслуговує громадська експертиза як єдиний вид громадського контролю, який запроваджено в Україні як технологію зворотного зв’язку влади із громадою. «Громадська експертиза діяльності органів виконавчої влади є складовою механізму демократичного управління державою, який передбачає проведення інститутами громадянського суспільства оцінки діяльності органів виконавчої влади, ефективності прийняття і виконання такими органами рішень, підготовку пропозицій щодо розв'язання суспільно значущих проблем для їх урахування органами виконавчої влади у своїй роботі» [16]. Метою громадської експертизи є підвищення ефективності державної політики через урахування думки громадськості щодо проблем та причин, які їх породжують, шляхів їх вирішення. Предметом громадської експертизи є окремі проекти рішень, а також рішення органів виконавчої влади або система заходів (рішень) щодо реалізації органами виконавчої влади державної політики у відповідних сферах.

Механізм проведення громадської експертизи ще не розроблений достатньою мірою, але вже можна говорити про деякі ознаки, що пояснюють цілі, зміст і особливості громадської експертизи:

– обов'язкова участь в експертизі громадських об'єднань, спілок;

– зв'язок інтересів соціальних груп з потребами розвитку суспільства в цілому, узгодження суперечливих інтересів;

– неодмінна відкритість, прозорість, публічність експертного процесу, обов'язковість оприлюднення та обговорення результатів [4, с. 9].

Громадська експертиза, яка виступає як механізм соціального контролю, зумовлює, що суспільство повинно бути застраховане від рішень, які в силу тих чи інших обставин можуть бути прийняті на шкоду життю і здоров'ю громадян, а кошти платників податків, наприклад, можуть витрачатися недостатньо ефективно. Отже, предметом громадської експертизи є соціальні наслідки для населення прийнятих і підготовлених до прийняття нормативно-правових актів, управлінських рішень, соціальних програм і проектів, а також відповідність їх соціально-політичній та економічній ситуації в країні; початковим задумам; відповідність і реалізація ухваленого рішення, а також адекватність сприйняття суспільством прийнятого рішення або його проекту [2, с. 146].

Дослідження законодавчої бази дає можливість зробити висновок, що участь населення в процесі прийняття рішення і громадський контроль за їх виконанням досягається шляхом використання таких процедур:

– відкриті зустрічі з громадянами з різних питань;

– громадські слухання;

– громадські експертизи, експертизи законів, законопроектів та соціально– економічних програм та ін.;

– робота експертних груп з окремих питань;

– регулярно діючі круглі столи, громадські ради;

– розвиток мережі цивільних правових консультацій, забезпечення свободи доступу громадян до інформації та ін [3].

Окрім нормативного закріплення слід також зазначити про просування нових соціальних технологій, найбільш перспективних способів, методик і практичних розробок, створених і апробованих в громадських організаціях. Одним із таких способів є офіційні електронні громадські обговорення:

– Портал громадського обговорення законопроектів на офіційному веб-сайті Верховної Ради, який створений на виконання рекомендацій Місії Європарламенту. На даний момент цей портал працює в тестовому режимі [7].

– У відповідності до міжнародних стандартів на сайті Кабінету Міністрів України «Громадянське суспільство і влада» створено механізм для спрощеного доступу громадськості до обговорень, що проводяться органами виконавчої влади: Сервіс «Громадське обговорення проектів нормативно-правових актів» [20].

Проаналізувавши зазначені нормативно-правові акти, слід сказати, що вищезазначені форми участі громадськості в державному управлінні відносяться до безпосередніх форм участі. Поряд з цим на особливу увагу заслуговує опосередкована форма, до якої відноситься вивчення громадської думки. Відповідно до п. 22 Постанови КМУ «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» [8] вивчення громадської думки здійснюється шляхом:

– проведення соціологічних досліджень та спостережень (опитування, анкетування, контент-аналіз інформаційних матеріалів, фокус-групи тощо);

– створення телефонних «гарячих ліній», проведення моніторингу коментарів, відгуків, інтерв'ю, інших матеріалів у друкованих та електронних засобах масової інформації для визначення позиції різних соціальних груп населення та заінтересованих сторін;

– опрацювання та узагальнення висловлених у зверненнях громадян пропозицій та зауважень з питання, що потребує вивчення громадської думки.

Проте, зазначеним пунктом вичерпується доступна інформація про проведення відповідних досліджень. Питання про суб'єктів, організацію здійснення вивчення громадської думки та наявність комплексних методичних рекомендацій залишається відкритим.

Застосування механізмів громадського контролю дедалі помітнішим стає й в середовищі громадських об'єднань, експертно-професійних організацій, активної громадськості. Спрямовується цей контроль на діяльність посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування, а також керівників підприємств, установ, організацій, інших суб'єктів господарювання. У такий спосіб викриваються суспільні ризики та загрози безпеці суспільства й держави, зумовлені негативними наслідками діяльності цих суб'єктів [5, c. 40].

Висновки з даного дослідження. Необхідно сказати, що громадський контроль є технологією, яка необхідна і владі, і громадянському суспільству через те, що сприяє підвищенню ефективності діяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування. Громадський контроль здійснюється з метою забезпечення прозорості та відкритості функціонування діяльності органів державної влади, тому демократична влада має сприяти оприлюднення звітів та результатів громадської експертизи, залученню широкого кола громадськості до аналізу та оцінки роботи органів влади. Для здійснення громадського моніторингу влади необхідно постійно системно працювати інститутам громадянського суспільства, організовувати збирання інформації про діяльність влади у конкретних галузях, аналізувати та систематизувати інформацію та її оприлюднювати. Такий складний багатогранний процес передбачає високий рівень самоорганізації суспільства – зрілість громадянського суспільства. Різноманіття форм громадського контролю дозволить охопити всі рівні та сфери діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, які потребують громадської участі. Особливості кожної форми гарантують участь широкого кола осіб, зацікавлених у розвитку процедур громадського контролю та отриманні суспільно значущої інформації. Важливим елементом для всіх форм громадського контролю має стати обов'язкова реакція влади, оприлюднення моніторингового звіту та результатів громадської експертизи.

Для цього необхідно розробити єдиний консолідований документ, який містив би регламентацію усіх форм громадського контролю, методичні рекомендації щодо вивчення громадської думки та запропонувати форми відповідальності посадових осіб за неналежне реагування органів влади на результати громадського контролю. Необхідність прийняття подібного роду документа зводиться до того, що існує безліч різних нормативно-правових актів, які складно знайти, а отже застосувати. Ці акти відносяться до різних форм громадського контролю, проте важко зрозуміти, на якій саме підставі здійснюється конкретний вид громадського контролю у відповідній сфері. Також незрозумілий механізм вивчення громадської думки, що призводить до неможливості здійснення опосередкованої участі громадян, або ж низького рівня та неефективності такої участі. Тому, розробка та прийняття єдиного комплексного нормативного акта дозволить вирішити низку проблем та забезпечити більш широку участь громадськості в державному управлінні.

Список літератури:

1. Бойко Ю.А., Смирнова Е.А., Соколов А.В. Гражданский контроль за работой органов власти / Ю.А. Бойко, Е.А. Смирнова, А.В. Соколов. – Ярославль: ЯРОО «ЦСП», 2003. – 120 с.
2. Громадська експертиза діяльності органів виконавчої влади в Україні: організація та проведення: практ. посіб. / О.В. Літвінов, О.В. Тинкован, Н.М. Літвінова [та ін.]; за заг. ред. О.В. Літвінова. – Д.: МОНОЛІТ, 2010. – 180 с.
3. Дніпренко Н.К. Громадський моніторинг, громадська експертиза та громадський контроль: функціональний аналіз і європейські традиції застосування / Н.К. Дніпренко // Державне управління: теорія та практика: електронне наукове фахове видання. – 2012. – № 1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.academy.gov.ua/ ej/ej15/txts/12DNKETZ.pdf.
4. Захарова В. И. Общественная экспертиза законопроектов (социологический анализ) : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. социолог. наук : 22.00.04 / В.И. Захарова. – М., 2005.– 24 с.
5. Корнієвський О. Палій Г. Громадський контроль як дієвий інструмент впливу на владу . Віче. – 2015. – № 9. – С. 38–40.
6. Купрій В., Паливода Л. Громадська експертиза та громадський моніторинг діяльності органів влади : навч. посіб. / Купрій В., Паливода Л. – К. : Мак-рос, 2011. – 200 с.
7. Портал громадського обговорення законопроектів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://itd.rada.gov.ua/services/pubd/?aname=active
8. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 № 996 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/996– 2010– %D0%BF?test=4/UMfPEGznhh34U.ZietPsMrHI4Ass80msh8Ie6
9. Про затвердження Положення про участь суб'єктів громадського обговорення у підготовчій роботі щодо прийняття нормативно-правових актів з питань митної справи: Наказ Держмитслужби від 10.09.2004 № 658/[Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1229–04
10. Про затвердження Порядку залучення громадськості до обговорення питань щодо прийняття рішень, які можуть впливати на стан довкілля: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.06.2011 № 771/[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/771-2011-%D0%BF?test=4/UMfPEGznhh34U.ZietPsMrHI4Ass80msh8Ie6
11. Про затвердження Порядку проведення громадських слухань з питань використання ядерної енергії та радіаційної безпеки: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.07.1998 № 1122/[Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1122– 98– %D0%BF

12. Про затвердження Порядку проведення громадських слухань щодо врахування громадських інтересів під час розроблення проектів містобудівної документації на місцевому рівні: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.05.2011 № 555/[Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/555–2011–%D0%BF
13. Про затвердження Порядку проведення громадського обговорення під час розгляду питань про присвоєння юридичним особам та об'єктам права власності, які за ними закріплені, об'єктам права власності, які належать фізичним особам, імен (псевдонімів) фізичних осіб, ювілейних та святкових дат, назв і дат історичних подій: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.10.2012 № 989/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/989–2012–%D0%BF?test=4/UMfPEGznhh34U.ZietPsMrHI4Ass80msh8Ie6
14. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97– ВР /[Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/280/97– %D0%B2%D1%80
15. Про питання проведення антидискримінаційної експертизи та громадської антидискримінаційної експертизи проектів нормативно-правових актів: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.01.2013 № 61/[Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/61– 2013– %D0%BF
16. Про порядок сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.11.2008 № 976/[Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/976– 2008– %D0%BF
17. Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні: Указ Президента України від 26.02.2016 № 68 /[Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/68/2016?test=4/UMfPEGznhh34U.ZietPsMrHI4Ass80msh8Ie6
18. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері інформування та налагодження комунікації з громадськістю з актуальних питань європейської інтеграції України на період до 2017 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.03.2013 № 168– р./[Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/168– 2013– %D1%80?test=4/UMfPEGznhh34U.ZietPsMrHI4Ass80msh8Ie6
19. Пунченко С.И. О социальной эффективности норм права / С.И. Пунченко // Современное право. – 2012. – № 1. – С. 35–38.
20. Сервіс «Громадське обговорення проектів нормативно-правових актів»/[Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://civic.kmu.gov.ua/consult_mvc_kmu/consult/poll/projects

Валькова А.И.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ВОЗМОЖНОСТИ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ОБЩЕСТВЕННОГО КОНТРОЛЯ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ УКРАИНЫ: ОБЗОР НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЙ БАЗЫ

Аннотация
Статья посвящена особенностям участия общественности в государст-венном управлении. Исследованы особенности общественного контроля как вида социального контроля. Рассмотрены конкретные формы участия общественности: общественные слушания, общественные обсуждения, общественная экспертиза, а также косвенные. Проанализированы и систематизированы нормативные документы, регулирующие общественный контроль. Предложены механизмы совершенствования регламентации участия общественности в государственном управлении.
Ключевые слова: социальный контроль, социальная эффективность, общественный контроль, общественные слушания, общественные обсуждения, общественная экспертиза, законодательство.

Valkova A.I.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE POSSIBILITIES OF PUBLIC CONTROL AT THE PRESENT STAGE OF DEVELOPMENT OF UKRAINE: A REVIEW OF THE LEGISLATION

Summary
The article deals with the peculiarities of public participation in government. The features of public control as a form of social control. Considered direct forms of participation: public hearings, public discussions, public examination and indirect. Analyzed and systematized regulations governing public control. The mechanisms of improving the regulation of public participation in government.
Keywords: social control, social efficiency, public control, public hearings, public discussions, public examination, legislation.

УДК 37(477)(092)(043.3)

ПУБЛІЧНІ ЛЕКЦІЇ ІВАНА ВАСИЛЬОВИЧА ЛУЧИЦЬКОГО ЯК ОДИН ІЗ АСПЕКТІВ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В УКРАЇНІ В КІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

Матрос О.О.
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

У статті охарактеризовано публічні лекції І. Лучицького як одного із аспектів соціальної роботи в Україні у досліджуваний період, які він читав для різної аудиторії, зокрема, на користь південних слов'ян, для незаможних студентів, для громадських бібліотек, різного роду товариств. Висвітлено діяльність І. Лучицького в організації публічних лекцій у Києві та участь у засіданнях комісії публічних лекцій.
Ключові слова: І. Лучицький, публічна лекція, Київський університет Св. Володимира, «Университетские известия», соціальна робота.

Постановка проблеми. Формування інтелектуального та культурного потенціалу української нації потребує істотних змін у галузі освіти. Успішному реформуванню системи українського шкільництва, а також соціального виховання сприяє науково-теоретичне обґрунтування інноваційних підходів до організації навчально-виховного процесу, а також ретельне вивчення, об'єктивна оцінка, творче осмислення та впровадження в практику кращих надбань української освіти, педагогіки, а останнім часом і аспектів соціально-педагогічної роботи представниками минулих століть.

Сьогодні з'явилася реальна можливість для перегляду та нового прочитання традиційної проблематики, об'єктивного незаангажованого висвітлення подій і фактів, не досліджених у радянський період або ж відображених тенденційно.

А отже, вивчення ідей, поглядів, концепцій визначних культурно-освітніх діячів і педагогів минулого збагачує й урізноманітнює наші уявлення про соціально-педагогічний процес, а отже сприяє його новому прочитанню, відкриває його нові грані, новий зміст, нові цінності досліджень.

Особистість І. Лучицького є досить багатогранна, тому що, крім педагогічної діяльності, він плідно займався у сфері розвитку освіти, культури, соціального виховання у різних містах України, зокрема, брав активну участь у читанні та організації публічних лекцій в Києві, кошти від продажу яких йшли на користь недостатніх, або малозабезпечених студентів. Неодноразово був учасником засідань комісії публічних лекцій та дбав про подальший розвиток соціальної роботи в Україні.

Аналіз досліджень та публікацій. Проведений аналіз наукової літератури з теми дослідження свідчить, що у наш час деякі відомості про публічні лекції, благодійну діяльність І. Лучицького у сфері освіти згадується лише частково в наукових дослідженнях Л. Березівської, у контексті освітньо-виховної діяльності київських просвітницьких товариств та у дослідженні О. Новікової про педагогічну та просвітницьку діяльність вченого, Н. Логунової у дисертаційному дослідженні про науково-просвітницьку діяльність І. Лучицького, В. Онопрієнка. який досліджуючи постать Володимира Івановича Лучицького – батька вченого, згадав і про самого І. Лучицького та ін. Проте історіографічний аналіз наукової літератури свідчить про те, що досі немає цілісного дослідження стосовно аналізу публічних лекцій читаних І. Лучицьким та впливу їх на розвиток соціальної роботи в Україні.

Мета статті – здійснити аналіз публічних лекцій І. Лучицького як одного із аспектів соціальної роботи в кінці XIX – на початку XX століття, визначити внесок вченого на подальший розвиток соціальної роботи в Україні.

Виклад основного матеріалу. Ще у 1876 р. Київський відділ слов'янського доброчинного комітету просив ректора Київського університету Св. Володимира дозволу доценту І. Лучицькому прочитати публічну лекцію на користь південних слов'ян від імені слов'янського комітету. При цьому представлялася програма І. Лучицького [1, с. 59].

А 25 лютого 1879 р. молодий просвітник прочитав публічну лекцію для незаможних студентів на тему: «Провинциальные собрания во Франции при Людовике XVI и их политическая роль», яка була опублікована у двох номерах «Университетских известий». Лекцію визнали майже революційною, і ходили чутки, що за цю прочитану лекцію І. Лучицького можуть вислати до Сибіру [2, с. 19].

У 1885 р. І. Лучицький та А. Козлов, будучи професорами університету Св. Володимира, звернулися до Попечителя Київського навчального округу з проханням дозволити їм під час Великого посту прочитати публічну лекцію. До прохання додавали програму про італійського філософа Джордано Бруно, а отримані кошти з лекцій хотіли розділити на три частини: одну – для нужденних студентів, другу – для слухачок Вищих жіночих курсів, третю – на пам'ятник як згадку про Джордано Бруно, проектований особливим комітетом в Італії [18, арк. 4]. У цьому ж році публічна лекція І. Лучицького, прочитана 21 квітня 1885 р., була опублікована в «Университетских известиях». А 15 березня 1898 р. в актовій залі університету, з дозволу керівництва Київського університету Св. Володимира, І. Лучицький прочитав публічну лекцію для малозабезпечених студентів на тему «Джордано Бруно» [4, арк. 5].

Водночас у 90-х рр. XIX ст. І. Лучицькому запропонувало Товариство взаємодопомоги євреям, що вчилися у м. Катеринославі, прочитати лекцію для товариства. Ця ідея виникла тому, що в м. Катеринославі з'явився той контингент публіки, який цікавився загальними питаннями

природознавства і суспільствознавства та був здатний зрозуміти їх науковість. А організація публічних лекцій сприяла розумовому розвитку членів товариства [5, арк. 1].

З кінця 90-х рр. і на початку 1900-х рр. І. Лучицький брав участь в організації публічних лекцій у Києві [3, с. 59] та неодноразово був присутній на засіданнях комісії публічних лекцій. Про це свідчать протоколи засідань Комісії публічних лекцій від 24 березня до 13 грудня 1898 р. Так, на одному із засідань комісії публічних лекцій 19 жовтня 1898 р. були присутні М. Дашкевич та І. Лучицький. Вони слухали звіт про обіг коштів, які надійшли за слухання лекцій до 18 жовтня 1898 р., обговорювали питання про встановлення певної норми для продажу квитків і квитанцій на всі лекції історичного і природничо-історичного відділень. Було встановлено: на природничо-історичне відділення – 220 квитків, на історичне відділення – 260 квитків. Також обговорювали питання про право переходу слухачів з одного відділення на інше та про послідовність та час цього переходу, про порядок та правила запрошення осіб для читання лекцій на майбутнє, обговорювали питання призначення дати для відкриття передплати на наступне півріччя та було відкрито передплату з 20 жовтня, обговорювали питання про винагороду двом служителям, які контролювали квитки при вході на лекції в минулому році та визначили просити І. Лучицького дати винагороду служителям. У цьому ж протоколі розміщувався і звіт про обіг коштів, які надійшли за публічні лекції до 18 жовтня 1898 р. по історичному відділенню та за окремі предмети. Так, за лекції І. Лучицького з нової історії продано 62 квитки на суму 124 руб., з давньої історії – 71 квиток на 142 руб. [6, арк. 9–10]. Але не всі студенти мали змогу відвідувати лекції, тому у 1896 р. до вченого звернувся професор Київської духовної академії В. Завитневич із проханням знизити ціни на квитки публічних лекцій для двохсот студентів духовної академії. Зазначив у листі, що «...студенти дуже просять про пільгові квитки, бо більшість із них – справді бідні, навіть кілька копійок для них – гроші» [13, арк. 1].

У листопаді 1899 р. попечитель Київського навчального округу надіслав листа з метою організації читання публічних лекцій, у якому зазначалося: «Голові Комісії публічних лекцій від Товариства Нестора Літописця. В доповнення до подання від 24 вересня цього року, прошу повідомити мене про місце і приміщення для читання публічних лекцій поіменованих в означеному поданні осіб, а також чи буде братися плата з відвідувачів та слухачів лекцій, і в особливому випадку – для яких осіб, товариств чи організацій вони будуть проведені» [7, арк. 1]. Оскільки І. Лучицький був членом Товариства Нестора Літописця, він читав публічні лекції, а саме з «Економічної історії Європи XVII і XVIII ст.» по середах від 8 до 9 години вечора. Були встановлені і ціни на лекції: від 10 лекцій і більше – 3 рубля, від 6 до 9 лекцій – 2 рубля, за 3 лекції – 1 рубель, окремі лекції коштували 50 копійок. При підписці на всі курси – 12 рублів. Допускалася і розстрочка. Також зазначалося, що лекції могли відбутися лише у тому разі, якщо підпишеться не менше 40 осіб на кожний курс. Також учений читав публічні лекції з нової історії та з історії соціологічних теорій. Ці лекції містили досить цікаві теми, а саме: «Перехідний період від середніх віків до нового часу», «Його характер і зв'язок із середньовічним періодом», «Стани суспільства: дворянство, духовенство, міський стан і місто, селянство в XIV–XV ст.», «Економічні умови розвитку європейського життя в XIV–XV ст.», «Виникнення історії», «Перші спроби пояснення появи історичного життя», «Виникнення і розвиток теорії прогресу» та ін., які користувалися серед студентства великою популярністю» [4, арк. 1–6].

Ученому надсилали листи із запрошеннями прочитати публічні лекції у різних містах. Так, у 1899 р. до І. Лучицького звернувся комітет Полтавської громадської бібліотеки з проханням прочитати ряд лекцій, що організовувалися в Полтаві для громадської бібліотеки «...для задоволення назрілої потреби в самоосвіті». У містах, де були університети, упродовж кількох років влаштовувалися систематичні курси з різних галузей знань, а у провінційних містах труднощі полягали у відсутності таких лекторів, які б з успіхом взяли на себе популяризацію знань. Тому комітет вважав за доцільне залучити столичних діячів для участі в запропонованих читаннях [8, арк. 1]. А 27 січня 1899 р. І. Лучицький прочитав публічну лекцію, чистий збір якої склав 209 рублів 70 копійок, ця сума надійшла для громадської бібліотеки. За це комітет виразив вдячність від імені усієї громадської бібліотеки [8, арк. 2].

У 1900 р., 30 січня, І. Лучицький отримав запрошення прочитати публічну лекцію від колишнього члена правління Чернігівської громадської бібліотеки С. Лисенка такого змісту: «Ми чули, що незабаром Ви будете в Кишиневі, і Вам не буде важко заїхати на зайву добу в Одесу, до найближчого сусіда Кишинева, щоб тут прочитати ту саму лекцію «О крестьянском землевладении во Франции до и после революции» для нещодавно виниклого товариства допомоги в читанні бідним і хворим. Це товариство з безкоштовними бібліотеками і читальнями для портових робочих, бідного люду, а також для правильної організації читання в лікарнях, в'язницях, притулках [14, арк. 1]. Градоначальник дозволив І. Лучицькому прочитати лекцію «Об экономическом строе Франции», але попередньо керівництво взяло довідки про «благонадійність» ученого [15, арк. 1].

У 1900 р., 13 вересня, Товариство взаємодопомоги студентам Київського університету Св. Володимира із вдячністю прийняло пропозицію І. Лучицького прочитати для них публічну лекцію на тему: «О земельной реформе в Англии в XIX в.», а 22 грудня І. Лучицький прочитав публічну лекцію, що містила такий перелік питань: «Процес розвитку поземельних відносин в Англії, Шотландії та Ірландії. Основні риси цих відносин. Землеволодіння в Англії, Шотландії та Ірландії у II половині XIX ст. Спроби реформ і їх характер до 1860 р. Виникнення нових течій у середовищі англійського суспільства і в парламенті». Лекція розпочиналася у восьмій годині вечора [9, арк. 6–7].

У залі Благородних Зборів 18 та 19 січня І. Лучицький прочитав дві публічні лекції на

тему: «Економічний устрій Франції в останній чверті XVIII ст.» для утриманців дитячих літніх колоній. Але варто зазначити і лекції на тему: «Виникнення і розвиток політичної Австралії», «Конституція і конституційний рух у Франції на початку XIX ст.» [9, арк. 8–9].

У березні 1905 р. звернувся до вченого і чернігівський земець В. Хижняков з приводу прочитання лекцій для Товариства допомоги учителям. У своєму зверненні В. Хижняков прохав І. Лучицького прочитати дві або три лекції, загалом для сільських жителів, тому темою лекції обрати що-небудь із місцевої історії, суспільної й економічної еволюції на Україні. Також просив І. Лучицького допомогти залучити до читання лекцій інших учених (Г. Афанасьева, М. Василенка, М. Трубецького та інших) [17, арк. 1].

У 1905 р., 21 грудня, І. Лучицький отримав запрошення від Уманського партійного Комітету кадетів прочитати публічну лекцію «О помещицких партиях в России» у м. Умані [16, арк. 1].

Учений отримав листа і від правління Товариства взаємодопомоги учнів та випускників народних училищ Лубенського повіту, у якому його прохали повідомити, коли він зможе прочитати лекції. Всі витрати на дорогу правління брало на себе [10, арк. 1].

У 1913 р., 28 лютого та 4 березня, І. Лучицький прочитав дві публічні лекції на тему: «Суспільний устрій Франції у XVIII ст.» у С.-Петербурзькому Товаристві народних університетів, Тенішевській аудиторії, відділенні суспільних наук у 1912/1913 навчальному році. Лекції мали таку програму: «Характерні риси соціального й економічного устрою Франції XVIII ст. Відмінність його від устрою інших європейських країн. Феодальний і сеньйоральний устрій Франції. Що збереглося в цьому устрої від середньовіччя». Початок лекції о восьмій годині вечора [9, арк. 1–2].

Щосереди від 8 до 9 вечора І. Лучицький читав публічні лекції з «Історії Європи у XIX ст.» з такою програмою: «Головна течія європейського життя XIX століття. Її характеристика. Зв'язок XIX ст. з XVIII ст. Період Реставрації. Реорганізація європейської системи і Віденський конгрес. Англія до 1832 року. Її економічний і політичний стан. Франція до 1830 року. Німеччина до 1830 року. Австрія і Меттерніх» [там само, арк. 2–3]. Читав публічні лекції І. Лучицький і з нової історії з такою програмою: «Перехідний період від середніх віків до Нового часу (XIV і XV ст.). Його характер і зв'язок із середньовічним періодом. Станова монархія. Процес виникнення представницьких закладів: англійського парламенту, французьких Генеральних штатів і парламентів, іспанських кортесів, сеймів у Данії і Швеції, і германських державах. Станові групи: дворянство, духовенство, міський стан та місто, селянство у XIV–XV ст.» [там само, арк. 4–5].

У 1914 р. помічник наглядача Київського акцизного управління В. П'ятов надіслав І. Лучицькому прохання вислати прочитану у Троїцькому народному домі лекцію «Как совершалась крестьянская реформа в Западной Европе и в чем сходство и различие ее с реформой 19 февраля». В. П'ятов просив дозволу в губернатора прочитати лекцію у м. Шполі, щоб 50 % чистого збору надійшло до каси Товариства взаємодопомоги, а інших 50 % надати бідним євреям м. Шполи [11, арк. 1].

Неодноразово І. Лучицький виступав з доповідями та рефератами на різні теми на загальних зборах Історичного товариства при Петербурзькому університеті, а в 1914 р. виступив з рефератами на тему: «Вопрос о продаже национальных имуществ во Франции», «Поземельная собственность в окрестностях Парижа накануне революции», «Организация сеньерии в Нормандии перед 1789 г.» [12, арк. 1–6].

Висновки. Отже, Іван Васильович Лучицький велику частину свого часу присвятив читанню публічних лекцій, які він читав великому загалу, а отримані кошти з лекцій надавав для нужденних, малозабезпечених студентів, для слухачок Вищих жіночих курсів, на споруду пам'ятників видатним діячам освіти та культури. Також неодноразово вчений брав участь в організації публічних лекцій у Києві, був присутній на засіданнях комісії публічних лекцій, про що свідчать протоколи засідань. На таких засіданнях члени комісії слухали звіт про обіг коштів, які надійшли за слухання лекцій історичного і природничо-історичного відділень, обговорювали питання про встановлення певної норми для продажу квитків і квитанцій на всі лекції. Це людина, яка не покладаючи рук до кінця своїх днів працювала на благо своєї країни та дбала про її добробут, що стало невід'ємною складовою у розвитку соціальної роботи в Україні.

Перспективи подальших розвідок напряму. Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів означеної проблеми. Подальшого вивчення потребують такі питання, як порівняльний аналіз благодійної діяльності І. Лучицького та інших вітчизняних і зарубіжних учених та їх вплив на подальший розвиток соціальної роботи тощо.

Список літератури:

1. Протокол заседания совета императорского университета Св. Владимира 24 сентября 1876 года и обзор преподавания во втором полугодии 1876–1877 учебного года // Университетские известия. – 1876. – № 12. – С. 53–94.
2. Оноприєнко В. І. Владимир Иванович Лучицкий 1877–1949 / В. І. Оноприєнко ; [отв. ред. И. И. Мочалов]. – М. : Наука, 2004. – 283 с. : іл. – (Серія «Научно-биографическая литература» / РАН).
3. Тарле Е. В. И. В. Лучицький как университетский преподаватель / Е. В. Тарле // Научный исторический журнал. – 1914. –№ 4. – С. 5–9.

Інститут рукописів Національної бібліотеки України
ім. В. І. Вернадського Ф. 66. Іван Васильович Лучицький

4. Спр. 560. Программы публичных лекций читаных членами Обществ Нестора Летописца и естествоиспытателей. 1897–1899, 1907 гг., 6 арк.

5. Спр. 263. Письмо И. Лучицкому с просьбой прочесть лекции в пользу общества взаимного вспомоществования учащим и учившим евреям г. Екатеринослава. 90-е гг. XIX в., 1 арк.
6. Спр. 209. Протокол заседаний Комиссии публичных лекций. 24 марта–13 декабря 1898 г., 15 арк.
7. Спр. 354. Письмо И. Лучицкому от Попечителя Киевского учебного округа по поводу организации чтения публичных лекций. 13 ноября 1899 г., 1 арк.
8. Спр. 269. Письмо И. Лучицкому от комитета Полтавской общественной библиотеки с просьбой принять участие в чтении публичных лекций и благодарностью за участие. 26 февраля 1899 г., 2 арк.
9. Спр. 210. Программы публичных лекций читанных И. В. Лучицким 1900-ые гг. XIX в., 9 арк.
10. Спр. 278. И. В. Лучицкому. Письмо с просьбой прочесть публичную лекцию с благотворительной целью. 5 ноября 1901 г., 1 арк.
11. Спр. 212. И. Лучицкому. Просьба выслать текст публичной лекции о крестьянской реформе для прочтения с благотворительною целью в г. Шполе. 25 февраля 1914 г., 1 арк.
12. Спр. 318. Уведомление о заседании исторического общества при Петербургскому университете. 1892 г., 1914 г., 1915 г., 6 арк.

Ф. III. Комплексний фонд «Листування».
Зібрання листів видатних діячів науки, культури і освіти XVII–XX ст.

13. Спр. 8054. В. Завитневич И. Лучицкому. Письмо 6 ноября 1896 г. из Киева, 2 арк.
14. Спр. 15269. С. Лисенко И. Лучицкому. Письмо 30 января 1900 г. из Одессы в Киев, 1 арк.
15. Спр. 15270. С. Лисенко И. Лучицкому. Письмо 20 апреля 1900 г. из Одессы в Киев, 1 арк.
16. Спр. 9663. Комитет партии Народной свободы И. Лучицкому. Письмо 19 декабря 1905 г. из Умани, 1 арк.
17. Спр. 8142. В. Хижняков И. Лучицкому. Письмо 28 марта 1905 г. из Чернигова в Киев, 1 арк.

Центральний державний історичний архів України, м. Київ Ф. 707.
Управління Київського учбового округу. 1832–1919 рр.

18. Оп. 41. Спр. 9. Сведение о службе и научной деятельности кандидата историко-филологического факультета Киевского университета И. Лучицкого 1875 г., 127 арк.

Матрос О.А.
Уманский государственный педагогический университет
имени Павла Тычины

ПУБЛИЧНЫЕ ЛЕКЦИИ ИВАНА ВАСИЛЬЕВИЧА ЛУЧИЦКОГО КАК ОДИН ИЗ АСПЕКТОВ СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ В УКРАИНЕ В КОНЦЕ XIX – В НАЧАЛЕ XX ВЕКА

Аннотация
В статье охарактеризованы публичные лекции И. Лучицкого как одного из аспектов социальной работы в Украине в исследуемый период, которые он читал для разной аудитории, в частности, в пользу южных славян, для малоимущих студентов, для общественных библиотек, разного рода обществ. Отражена деятельность И. Лучицкого в организации публичных лекций в Киеве и участие в заседаниях комиссии публичных лекций.
Ключевые слова: И. Лучицкий, публичная лекция, Киевский университет Св. Владимира, «Университетские известия», социальная работа.

Matros O.O.
Uman State Pedagogical University named after Pavlo Tychyna

PUBLIC LECTURE OF IVAN LUCHITSKOGO AS ONE OF THE ASPECTS OF SOCIAL WORK IN UKRAINE IN THE LATE XIX – EARLY XX CENTURY

Summary
The article describes a public lecture I. Luchitsky as an aspect of social work in Ukraine in the analyzed period, which he read to different audiences, in particular, in favor of the southern Slavs, for low-income students, for public libraries, various kinds of societies. Highlights the activities of I. Luchitsky in the organization of public lectures in Kiev and participation in the meetings of the Commission of public lectures.
Keywords: I. Luchitsky, public lecture, Kyiv University SV. Vladimir, «University news», social work.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК 347.73(477)

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОПОДАТКУВАННЯ ПРИБУТКУ ПІДПРИЄМСТВ В КОНТЕКСТІ ТРАНСФЕРТНОГО ЦІНОУТВОРЕННЯ

Аганіна А.О.
Запорізький національний університет

У науковій публікації досліджуються особливості правового регулювання оподаткування прибутку підприємств в контексті трансферного ціноутворення. Зазначається, що принцип «витягнутої руки», який використовується в процесі оподаткування прибутку суб'єктів трансфертного ціноутворення, – є стандартом. Згідно з ним угоди, включаючи діапазон цін на товари чи послуги, між взаємопов'язаними особами повинні відображати умови та ціни, які мали б місце між непов'язаними підприємствами. Це спроба зіставити операції з точки зору податкових вигод і переваг, які вони створюють. За результатами аналізу наукових джерел формулюються пропозиції щодо напрямів удосконалення правового регулювання оподаткування прибутку підприємств в контрольованих операціях.
Ключові слова: трансфертне ціноутворення, оподаткування, методи, чистий прибуток, контрольована операція, пов'язані суб'єкти, аналоги продажу, співставні ціни.

Постановка проблеми: Україна зробила свій остаточний геополітичний вибір, тому сучасне законодавство України активно реформується, приводиться у відповідність до права ЄС. Важливим напрямом адаптації національного законодавства до європейських стандартів є реформа податкової системи з метою забезпечення ефективної роботи фіскальних органів, наповнення бюджету, запобігання ухиленню від сплати податків суб'єктів господарювання. Враховуючи ринковий характер національної економіки, значні обсяги експорту та імпорту, особливе значення має правове регулювання оподаткування прибутку підприємств в контексті трансфертного ціноутворення, тобто у контрольованих операціях між пов'язаними суб'єктами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню трансфертного ціноутворення приділяють значну увагу вітчизняні та зарубіжні науковці: М.Г. Чумаченко, М.І. Макаренко, К.С. Васіна, О.М. Теліженко, С.М. Нікітін, В.М. Крилов, Н.Х. Вафіна, Ч.Т. Хорнгрен, Дж. Фостер, А.А. Мещеряков, З.М. Васильченко, А.В. Зубарєв, Р.Г. Ольхова, М.В. Румянцев, К.С. Косован, В.Ю. Селезньова, Н.П. Шульга та інші.

Більшість із зазначених науковців досліджували сутність, генезис, методи та значення трансфертного ціноутворення в цілому, без визначення їх особливостей для потреб оподаткування. Для юристів ця тематика є достатньо новою, що актуалізує проведення даного дослідження.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Питання трансферного ціноутворення регулюється статтею 39 Податкового кодексу України. 1 січня 2015 року набрав чинності Закон України від 28 грудня 2014 р. № 72-VII, яким було внесено зміни до Податкового кодексу, спрямовані на вдосконалення податкового контролю за трансфертним ціноутворенням й усунення суперечностей, які існували в попередніх редакціях. Не менш важливою подією стало прийняття закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні» від 21 грудня 2016 року

№ 1797-VIII. Отже дослідження даної теми має не тільки теоретичне, але і практичне значення.

Головною метою цієї роботи є дослідження особливостей оподаткування прибутку підприємств – суб'єктів трансфертного ціноутворення, у відповідності до Податкового кодексу України.

Предметом наукової статті є особливості правового регулювання оподаткування прибутку підприємств в контексті трансфертного ціноутворення.

Методологія дослідження ґрунтується на органічному поєднанні філософських, загальнонаукових та спеціально-юридичних методів дослідження. Серед останніх використовується формально-юридичний метод, а також метод юридичного моделювання.

Виклад основного матеріалу. Трансфертне ціноутворення – це методи встановлення державою відповідності незалежним ринковим цін угод або розподілу прибутків чи витрат, які могли бути викривлені підприємством задля мінімізації податкового навантаження. Явище трансфертного ціноутворення виникло в зв'язку з появою великих транснаціональних корпорацій та активізацією міжнародної торгівлі у другій половині XX століття. Самовільний перерозподіл оподаткованого прибутку корпораціями спровокував активний пошук окремими державами шляхів урегулювання цього питання всередині національних юрисдикцій (піонером у такому регулюванні стали США).

Основним міжнародним правовим актом, що регламентує порядок оподаткування при застосуванні трансфертних цін, є Керівництво ОЕСР з трансфертного ціноутворення для транснаціональних корпорацій і податкових органів 1995 р. Керівництво ОЕСР 1995 р. передбачає поширення його положень на міжнародні (зовнішньоекономічні) угоди, тобто регламентує податкові аспекти трансфертного ціноутворення в контексті

міжнародного податкового права. Національне законодавство багатьох країн так чи інакше дотримується положень цього документа. Окрім правових актів ОЕСР, питання трансфертного ціноутворення регулюється документами інших міжнародних організацій, зокрема, ООН і Комісією ЄС. Основним нормативним актом, що регламентує порядок оподаткування при здійсненні міжнародних угод, є податкова угода [1].

Правило витягнутої руки (arm's lenth principle) сформульоване в Керівництві ОЕСР – це принцип оподаткування взаємозалежних компаній, відповідно до якого розрахунок податкових зобов'язань робиться виходячи з ринкових цін по угодах, між взаємозалежними платниками податків, начебто компанії були незалежні (знаходилися «на піонерській відстані», тобто не ближче ніж «на відстані витягнутої руки»). Цей принцип прийнятий як спосіб захисту держави в отриманні податків.

1 січня 2015 року набрав чинності Закон України від 28.12.2014 р. № 72-VII, який вносить зміни до Податкового кодексу, спрямовані на вдосконалення податкового контролю за трансфертним ціноутворенням й усунення суперечностей, які існували в попередніх редакціях. Питання трансферного ціноутворення регулюється статтею 39 Податкового кодексу України [2].

У відповідності до пункту 39.1. статті 39 Податкового кодексу України платник податку, який бере участь у контрольованій операції, повинен визначати обсяг його оподатковуваного прибутку відповідно до принципу «витягнутої руки».

Обсяг оподатковуваного прибутку, отриманого платником податку, який бере участь в одній чи більше контрольованих операціях, вважається таким, що відповідає принципу «витягнутої руки», якщо умови зазначених операцій не відрізняються від умов, що застосовуються між непов'язаними особами у співставних неконтрольованих операціях.

Якщо умови в одній чи більше контрольованих операціях не відповідають принципу «витягнутої руки», прибуток, який був би нарахований платнику податків в умовах контрольованої операції, що відповідає зазначеному принципу, включається до оподатковуваного прибутку платника податку.

Для визначення найбільш співставної ціни товарів за принципом «витягнутої руки» використовується середня ціна таких товарів, що склалася на товарній біржі за декаду, що передує проведенню контрольованої операції. Перелік товарних бірж для кожної групи товарів визначається Кабінетом Міністрів України.

Зазначені ціни підлягають коригуванню з урахуванням обсягу контрольованої операції, умов оплати та постачання товарів, транспортних та інших витрат, передбачених у контракті [2].

Термін «пов'язані особи» регулюється нормою підпункту 14.1.159 Податкового кодексу України. Податковий чи митний орган в судовому порядку може довести на основі фактів і обставин, що одна юридична або фізична особа здійснювала практичний контроль за бізнес-рішеннями іншої юридичної особи та/або що та сама фізична або юридична особа здійснювала практичний контроль за бізнес-рішеннями кожної юридичної особи.

У відповідності до підпункту 39.2.1.1. Податкового кодексу України контрольованими операціями є господарські операції платника податків, що можуть впливати на об'єкт оподаткування податком на прибуток підприємств платника податків, а саме:

– господарські операції, що здійснюються з пов'язаними особами – нерезидентами, в тому числі у випадках, визначених підпунктом 39.2.1.5 цього підпункту;

– зовнішньоекономічні господарські операції з продажу та/або придбання товарів та/або послуг через комісіонерів-нерезидентів;

– господарські операції, що здійснюються з нерезидентами, зареєстрованими у державах (на територіях), включених до переліку держав (територій), затвердженого Кабінетом Міністрів України відповідно до підпункту 39.2.1.2 цього підпункту, або які є резидентами цих держав;

– господарські операції, що здійснюються з нерезидентами, які не сплачують податок на прибуток (корпоративний податок), у тому числі з доходів, отриманих за межами держави реєстрації таких нерезидентів, та/або не є податковими резидентами держави, в якій вони зареєстровані як юридичні особи. Перелік організаційно-правових форм таких нерезидентів в розрізі держав (територій) затверджується Кабінетом Міністрів України.

Якщо нерезидентом, організаційно-правова форма якого включена до переліку, затвердженого Кабінетом Міністрів України відповідно до підпункту «г» цього підпункту, у звітному році сплачувався податок на прибуток (корпоративний податок), господарські операції платника податків з ним за відсутності критеріїв, визначених підпунктами «а»–«в» цього підпункту, визнаються неконтрольованими [2].

Для ефективного оподаткування прибутку підприємств в контексті трансфертного ціноутворення важливу роль відіграють методи визначення ціни у контрольованих операціях. Зокрема, виділяють наступні методи:

– метод порівняльної неконтрольованої ціни (аналогів продажу) або, як його називають податкові консультанти, «метод № 1» – базується на порівнянні ціни товарів (робіт, послуг), застосованої в контрольованій операції, з ринковим діапазоном цін на ідентичні товари (роботи, послуги) у зіставних операціях. Для визначення ринкового діапазону цін використовується інформація про укладені та реалізовані платником податків або іншими особами договори щодо продажу ідентичних (а за їхньої відсутності – однорідних) товарів (робіт, послуг) за зіставних умов. Слід зазначити, що до прийняття змін порівняння здійснювалося не з ринковим діапазоном цін, а власне з цінами на ідентичні (однорідні) товари (роботи, послуги). Отже, можна стверджувати, що платникам податків полегшили життя – необхідно забезпечити відповідність трансфертної ціни не конкретній цифрі, а лише потрапити у діапазон цін;

– метод ціни перепродажу може застосовуватися лише в одному випадку, а саме коли товари/послуги купуються у межах контрольованої операції (наприклад, у пов'язаних осіб), а потім перепродаються непов'язаним особам. Цей метод застосовується виключно для визначення звичайної ціни товарів/послуг, які купуються у межах такої контрольованої операції. Метод

ґрунтується на показнику валової рентабельності (відношення валового прибутку до чистого доходу), який розраховується щодо вказаної вище операції з придбання та перепродажу товару/послуги. Отриманий показник валової рентабельності порівнюється з ринковим діапазоном валової рентабельності (для визначення останнього використовуються показники валової рентабельності не менше ніж трьох зіставних операцій з непов'язаними особами);

– метод «витрати плюс» схожий на метод ціни перепродажу, але, на відміну від останнього, має універсальне застосування (практично будь-які операції з реалізації товарів, робіт, послуг). Застосування цього методу не обмежується лише операціями з купівлі товарів/послуг у пов'язаної особи і їхнього подальшого перепродажу непов'язаній особі, як це має місце з методом ціни перепродажу. Крім того, даний метод дозволяє визначити звичайну ціну не лише придбання (як метод ціни перепродажу), а й реалізації товарів/послуг у контрольованій операції. В основі цього методу теж лежить показник валової рентабельності, але вже тепер валової рентабельності собівартості (визначається як відношення валового прибутку до собівартості реалізованих товарів/послуг). Так само, як і в методі ціни перепродажу, отриманий показник валової рентабельності собівартості порівнюється з ринковим діапазоном такого показника;

– метод чистого прибутку є третім і останнім методом, пов'язаним із застосуванням показників рентабельності. Даний метод є свого роду «допоміжним» чи «резервним» методом щодо методів ціни перепродажу та методу «витрати плюс». Він застосовується лише у разі відсутності або недостатності інформації для застосування двох вищезазначених методів. За своєю економічною природою метод чистого прибутку майже аналогічний методу «витрати плюс» з тією різницею, що метод «витрати плюс» оперує показником валової рентабельності, а метод чистого прибутку одним із передбачених законом показників чистої рентабельності. Застосування методів, які ґрунтуються на валовій рентабельності (метод ціни перепродажу та метод «витрати плюс») є пріоритетним, оскільки ці методи дають змогу зробити більш об'єктивне порівняння показників рентабельності, а відповідно, і більш правильно визначити звичайну ціну. В основі показника чистої рентабельності лежить показник прибутку від операційної діяльності, який на відміну від показника валового прибутку, який лежить в основі показника валової рентабельності, враховує адміністративні витрати, витрати на збут та інші операційні витрати. Вказана група витрат може сильно відрізнятися у різних суб'єктів господарювання, а отже, негативно впливати на точність визначення звичайної ціни шляхом порівняння їхніх показників рентабельності;

– метод розподілення прибутку – це останній метод у переліку. При застосуванні цього методу оцінюється фактичне розподілення сукупного прибутку між сторонами контрольованої операції. Після цього здійснюється перерозподіл такого прибутку за аналогією з розподіленням прибутку, здійсненим на економічно обґрунтованій основі між непов'язаними особами. Метод передбачає оцінку вкладу в сукупний прибуток відповідно до виконаних кожною зі сторін функцій, використаних активів та прийнятих економічних (комерційних) ризиків під час здійснення контрольованої операції [3].

Порядок розрахунку та застосування показників ринкового діапазону цін і ринкового діапазону рентабельності, які складають основу для застосування методів визначення ціни у контрольованій операції затверджено Постановою Кабінету Міністрів України 4 червня 2015 р. № 381 [4].

Контроль за трансфертним ціноутворенням здійснює Державна фіскальна служба України. Так, як зазначає А. Суббота, в якості одного із основних заходів контролю, податкові органи можуть здійснювати спеціальну перевірку щодо трансферних цін. Перевірки щодо трансфертного ціноутворення можуть здійснюватись у разі неподання достовірних звітів і документації та виявлення контрольованої операції, яка здійснювалася не за звичайними цінами. Значний обсяг контрольованих операцій призводить до надходження до контрольних органів великого потоку інформації. Тому цілком можливо, що певний період часу структурні підрозділи податкового органу не зможуть оперативно обробляти отримані дані, а це призведе до зниження рівня ефективності податкового контролю за трансфертним ціноутворенням на початковому етапі впровадження [5].

Важливість чіткого правового регулювання оподаткування прибутку підприємств в контексті трансфертного ціноутворення обумовлена тим, що для будь-якої країни відтік грошового капіталу за межі економічної юрисдикції апріорі є негативним явищем.

Особливу небезпеку, на думку А. Суббота, для економічної та політичної стабільності, а також соціального добробуту населення становить проблема безперервного виведення коштів великими сегментами бізнес-елементів (великими платниками податків) в інші держави. Такі фінансові відтоки спричиняють дефіцит держбюджету України, бо, виводячи валюту за кордон, підприємець позбавляє державу можливості оподаткування прибутків, отриманих саме на території нашої країни та в частці від українських суб'єктів грошового обігу. Звичайно, багато зарубіжних і транснаціональних компаній при цьому спираються на міжнародне законодавство у сфері оподаткування. Тому питання трансфертного ціноутворення цікавить урядовців усіх країн. Можливості міжнародної торгівлі здебільшого використовуються для виведення прибутку в компанії, зареєстровані в інших країнах, де ставки податку нижчі, або й узагалі певні види прибутків не входять до бази оподаткування [5].

У зв'язку із вищезазначеним важливою є прописана у Податковому кодексі України процедура укладання угод між великими платниками податків та контролюючими органами про узгодження цін в контрольованих операціях.

Так, у відповідності до ст. 39 Податкового кодексу України, великий платник податків має право звернутися до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову і митну політику, із заявою про попереднє узгодження ціноутворення у контрольованих операціях. Попереднє узгодження ціноутворення у контр-

ольованих операціях є процедурою між великим платником (платниками) податків та центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну податкову і митну політику, під час якої узгоджуються критерії для визначення умов, що відповідають принципу «витягнутої руки», для деяких майбутніх контрольованих операцій на обмежений строк на підставі договору [2].

За результатами попереднього узгодження цін у контрольованих операціях укладається договір, який підписується керівником великого платника (платників) податків або його уповноваженою особою та керівником (заступником керівника) центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову і митну політику.

Договір, укладений за результатами попереднього узгодження ціноутворення у контрольованих операціях між великим платником (платниками) податків та центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну податкову і митну політику, має односторонній характер.

У разі коли предметом узгодження є порядок встановлення відповідності цін у контрольованій зовнішньоекономічній операції принципу «витягнутої руки», великий платник (платники) податків чи центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову і митну політику, мають право залучати до процедури попереднього узгодження ціноутворення державний орган, уповноважений справляти податки і збори в державі, резидентом якої є сторона (сторони) контрольованої зовнішньоекономічної операції (за умови наявності міжнародного договору (конвенції) про уникнення подвійного оподаткування між Україною і такою державою). Договір, укладений за результатами такого взаємного узгодження, має двосторонній характер.

У разі дотримання умов договору про узгодження ціноутворення контролюючі органи не мають права приймати рішення про донарахування податкових зобов'язань, штрафів, пені стосовно контрольованих операцій, які є предметом такого договору [2].

Таким чином, великі платники податків зацікавлені співпрацювати із контролюючими органами, що в цілому позитивно впливає на інвестиційний клімат та зменшує відтік капіталу з України.

Висновки і пропозиції. За результатами проведеного аналізу особливостей правового регулювання оподаткування прибутку підприємств в контексті трансфертного ціноутворення можна зробити висновок про позитивну тенденцію удосконалення національного законодавства, приведення його у відповідність до європейських стандартів. Важливою гарантією дотримання вимог правового регулювання оподаткування прибутку підприємств в контексті трансфертного ціноутворення є наявність штрафних санкцій. Так, у відповідності до пункту 120.3. статті 120 Податкового кодексу України неподання платником податків звіту про контрольовані операції (уточнюючого звіту) та/або документації з трансфертного ціноутворення або невключення до такого звіту інформації про всі здійснені протягом звітного періоду контрольовані операції відповідно до вимог пункту 39.4 статті 39 Податкового кодексу України тягне за собою накладення штрафу (штрафів) у розмірі: 300 розмірів прожиткового мінімуму для працездатної особи, встановленого законом на 1 січня податкового (звітного) року, – у разі неподання звіту про контрольовані операції; 1 відсотка суми контрольованих операцій, незадекларованих у поданому звіті про контрольовані операції, але не більше 300 розмірів прожиткового мінімуму для працездатної особи, встановленого законом на 1 січня податкового (звітного) року, за всі незадекларовані контрольовані операції; 3 відсотки суми контрольованих операцій, щодо яких не була подана документація, визначена підпунктами 39.4.6 та 39.4.8 пункту 39.4 статті 39 Податкового кодексу України, але не більше 200 розмірів прожиткового мінімуму для працездатної особи, встановленого законом на 1 січня податкового (звітного) року, за всі контрольовані операції, здійснені у відповідному звітному році.

Сплата таких фінансових санкцій (штрафів) не звільняє платника податків від обов'язку подання звіту про контрольовані операції та/або документації з трансфертного ціноутворення. Неподання платником податків звіту про контрольовані операції (уточнюючого звіту) та/або документації з трансфертного ціноутворення після спливу 30 календарних днів, наступних за останнім днем граничного строку сплати штрафу (штрафів), передбаченого цим пунктом, – тягне за собою накладення штрафу у розмірі 5 розмірів прожиткового мінімуму для працездатної особи, встановленого законом на 1 січня податкового (звітного) року, за кожен календарний день неподання звіту про контрольовані операції (уточнюючого звіту) та/або документації з трансфертного ціноутворення.

Суворість штрафних санкцій, які застосовуються за неподання платником податків звіту про контрольовані операції (уточнюючого звіту) та/або документації з трансфертного ціноутворення обумовлюється підвищеним ступенем суспільної шкідливості даного порушення вимог Податкового кодексу України. Враховуючи важливість ефективного моніторингу контрольованих операцій, доцільно доповнити контроль з боку Державної фіскальної служби України системою громадського контролю. Зокрема, на офіційному сайті Державної служби України доцільно публікувати всі угоди укладені між великими платниками податків та контролюючими органами щодо узгодження ціноутворення у контрольованих операціях, а також звіти про контрольовані операції та/або документацію з трансфертного ціноутворення.

Постійні зміни до положень Податкового кодексу України, які регламентують питання оподаткування прибутку підприємств в контексті трансфертного ціноутворення обумовлюють перспективність подальшого дослідження даної теми.

Список літератури:

1. Трансфертне ціноутворення [Електронний ресурс] / Юридична фірма «Цезар». – Режим доступу: http://caesar.in.ua/transfertne/
2. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/page
3. Блажко Р. Методи визначення ціни у контрольованих операціях [Електронний ресурс] / Р. Блажко, А. Бабак. – Режим доступу: http://taxua.blogspot.com/2014/01/metody-transfertne-tsinoutvorennya.html
4. Про затвердження Порядку розрахунку діапазону цін (рентабельності) та медіани такого діапазону для цілей трансфертного ціноутворення: Постанова Кабінету Міністрів України від 4 червня 2015 р. № 381 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/381-2015-п/paran6#n6
5. Суббота А. Особливості правового регулювання контролю трансфертного ціноутворення [Електронний ресурс] / А. Суббота // Віче. – 2014. – № 6. – Режим доступу: http://www.viche.info/journal/4103/

Аганина А.О.
Запорожский национальный университет

ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ ДОХОДА ПРЕДПРИЯТИЙ В КОНТЕКСТЕ ТРАНСФЕРТНОГО ЦЕНООБРАЗОВАНИЯ

Аннотация
В научной публикации исследуются особенности правового регулирования налогообложения прибыли предприятий в контексте трансфертного ценообразования. Отмечается, что принцип «вытянутой руки», который используется в процессе налогообложения прибыли субъектов трансфертного ценообразования, – является стандартом. В соответствии с ним условия соглашений, включая диапазон цен на товары и услуги, между взаимосвязанными лицами должны отображать условия и цены, которые имели бы место между несвязанными предприятиями. Это попытка составить операции с точки зрения налоговых выгод и преимуществ, которые они создают. В результате анализа научных источников формулируются предложения относительно направлений усовершенствования правового регулирования налогообложения прибыли предприятий в контролируемых операциях.
Ключевые слова: трансфертное ценообразование, налогообложение, методы, чистый доход, контролируемая операция, связанные субъекты, аналоги продаж, сопоставимые цены.

Aganina A.A.
Zaporizhzhya National University

FEATURES OF LEGAL REGULATION OF PROFIT TAXATION OF ENTERPRISES IN THE CONTEXT OF TRANSFER PRICING

Summary
In a scientific publication explores the peculiarities of legal regulation of profit taxation of enterprises in the context of transfer pricing. It is noted that the principle of «arm's length» is the standard by which the terms of the agreements, including between related persons the range of prices for goods and services must reflect the conditions and prices, which would be made between unrelated companies. This principle is used in the process of transfer pricing tax profit entities. This is an opportunity to compile the operations from the view of taxing profits, which they are making.An analysis of scientific sources are formulated proposals for areas of improvement of legal regulation of taxation of corporate profits in the controlled transactions.
Keywords: transfer pricing, taxation, methods, net income, controlled operation, related entities, sales analogues, comparable price.

УДК 342.92

ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ЩОДО ПРОДАЖУ АЛКОГОЛЬНИХ НАПОЇВ І ТЮТЮНОВИХ ВИРОБІВ НЕПОВНОЛІТНІМ ОСОБАМ

Бабич В.А., Мостович Ю.С.
Університет державної фіскальної служби України

В статті зазначається про особливості провадження у справах щодо адміністративної відповідальності за продаж неповнолітнім особам алкогольних напоїв і тютюнових виробів. Також охоплюється проблема алкоголізму серед молоді та заходів щодо запобігання поширення такого явища. Акцентується увага на актуальності даного питання. Аналізується статистика вживання шкідливих речовин неповнолітніми, які згубно впливають на їх здоров'я.

Ключові слова: алкоголізм, алкогольні напої, тютюнові вироби, неповнолітні, адміністративні правопорушення, адміністративні комісії, протокол.

Постановка проблеми. Алкоголізм серед молоді, а особливо серед неповнолітніх, на даний час є актуальним питанням. Однією з причин вживання алкоголю та тютюну в дитячому віці є вільний продаж алкогольних напоїв, а також тютюнових виробів. Проте так не повинно бути. На мою думку, дану проблему в Україні потрібно вирішувати більш радикальними методами, а саме повинно бути введено більше покарання до осіб, які займаються незаконним продажем алкогольних напоїв, а також тютюнових виробів неповнолітнім. Населення повинне розуміти до яких тяжких наслідків може призвести така недбалість. Все залежить тільки від нас самих, тільки ми можемо подбати про здоров'я нації. Адже, в останні роки все більше громадян помирає від алкоголю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему алкоголізму серед молоді та незаконний продаж алкогольних напоїв та тютюнових виробів досліджували багато науковців, такі як: О.М. Балакірєва, Т.В. Бондар, Ю.П. Галіч, Н.О. Рингач, Я.О. Сазонова, Ю.В. Середа, С.В. Сидяк, О.Т. Сакович, Л.І. Живицька та багато інших. Водночас, вони в своїх творах зазначають соціологічні опитування громадян, адже, як зазначається вони є єдиним джерелом такої інформації. Відповідно, це дозволяє ознайомити українське суспільство з рівнем поширення серед підлітків тютюнокуріння та вживання алкоголю.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Алкоголізація молоді з кожним поколінням і навіть роком зростає, діти все раніше і раніше стають алкоголіками, навіть не підозрюючи про це, руйнують себе і свій організм зсередини, ламають своє майбутнє, країну, а також здоров'я своїх майбутніх дітей. Тому актуальним є дослідження питання про провадження у справах щодо алкогольних напоїв та тютюнових виробів та виявлення недоліків розгляду справи.

Мета статті. Головна мета цієї роботи полягає в тому, щоб розглянути особливості провадження у справах щодо продажу неповнолітнім алкогольних виробів та тютюнових речовин; теоретично осягнути проблему вживання алкоголю серед молоді, та зазначити можливі шляхи усунення даної проблеми.

Виклад основного матеріалу. Продавці відносяться дуже безвідповідально продаючи неповнолітнім алкогольні напої та тютюнові вироби, адже саме в такому віці наноситься найбільша шкоду організму, що може призвести до більш тяжких наслідків в майбутньому. Не випадково законодавство України встановлює вік продажу неповнолітнім алкогольних напоїв та тютюнових виробів саме з 18 років.

Токсична дія алкоголю на організм підлітка у кілька разів сильніша, ніж на організм дорослого. Навіть однократні вжитки спиртного можуть мати самі серйозні наслідки. При концентрації алкоголю в крові 0,5–0,6% /це відповідно 0,5 л горілки/ у підлітка може наступити смерть. При кожному гострому сп'янінні гине певна кількість клітин, порушується обмін речовин. Інтенсивність руйнування клітин і порушення функцій органів залежить від кількості випитого, стану внутрішніх органів, спадковості, віку і статі. У більшості випадків при гострому сп'янінні раптова смерть спричинена розладом коронарного кровообігу, зупинкою серця, травмою, нещасним випадком. Зловживання алкоголем стимулює розростання сполучної тканини у внутрішніх органах, призводить до атеросклерозу судин, внаслідок чого порушується живлення тих чи інших органів і систем, що спричиняє передчасну старість [6].

Встановлено, що більшість курців починають палити в підлітковому віці. З тих, хто почав курити в молодому віці й продовжує курити все своє життя, половина, в остаточному підсумку, помирає від хвороб, пов'язаних з палінням. Шкода паління для підлітків катастрофічно велика, воно заважає росту організму, завдає удару по органах у момент їхньої найбільшої незахищеності, коли вони ще не виробили імунітету до зовнішніх подразників. Шкідливий вплив тютюнової отрути позначається на роботі головного мозку. У курящих юнаків на 5% знижується обсяг пам'яті й на 4,5% легкість навчання, точність додавання цифр погіршується на 5,5%. Не дивне тому їх відставання у навчанні. Крім фізіологічної небезпеки в цей період, величезна і психологічна шкода паління для підлітків. Куріння також є однією з головних причин неврозів у дітей. Вони стають дратівливими, запальними, погано сплять. У них з'являються неуважність, слабшає увага, порушується пам'ять і розумова діяльність [7].

Таке становище в суспільстві може призвести також до збільшення відсотку адміністративних правопорушень, скоєних неповнолітніми. Адже, згідно соціологічних досліджень причи-

нами скоєння проступків стають: не усвідомлення наслідків своїх вчинків – 37%; надмірне вживання алкоголю,наркотиків – 28%; незнання законів України – 5%; недостатнє виховання та увага з боку батьків – 15%; вплив друзів, негативної компанії – 10%; важке матеріальне становище – 5% [8].

Статистика показує, що 50,5% хлопців вважають, що за бажанням вони зможуть легко дістати цигарки. Дівчата дещо менше (43,8%), але все ж таки відмічають легкість діставання цигарок у разі потреби. 61% учнів відповіли, що їм легко дістати пиво та 68% – слабоалкогольні напої, якщо б вони цього захотіли. Трохи менше респондентів відповіли, що їм легко придбати шампанське та вино, – 51,2% та 47,5% відповідно. Міцні алкогольні напої з легкістю можуть дістати 29,9% респондентів. Практично немає значної відмінності між відповідями юнаків та дівчат стосовно легкості придбання алкогольних напоїв. Дещо більше дівчат (70,6%), ніж хлопців (66,4%), вважають, що їм легше придбати слабоалкогольні напої. Для хлопців видається легше дістати міцні напої (33%), ніж для дівчат (25,9%) [4].

Для найбільшої кількості учнів пиво є одним з найдоступніших алкогольних напоїв у роздрібній мережі. Так, для особистого вживання в магазині його придбали 23,2% учнів 1–2 рази, три та більше разів – 17,1% респондентів. Причому набагато більше таких покупців серед хлопців, ніж серед дівчат [4].

Отримані дані свідчать не тільки про поширення шкідливих звичок серед молоді, але й про доступність алкогольних напоїв та тютюнових виробів. На це не можна спокійно звертати увагу, з цим потрібно боротися.

Чинне законодавство забороняє продаж алкогольних напоїв неповнолітнім.

Згідно статті 156 КУпАП продаж пива (крім безалкогольного), алкогольних, слабоалкогольних напоїв або тютюнових виробів особі, яка не досягла 18 років, тягне за собою накладення штрафу від тридцяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [1].

Заборону щодо продажу пива (крім безалкогольного), алкогольних, слабоалкогольних напоїв, вин столових та тютюнових виробів особам, які не досягли 18 років також зазначена в Законі України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів», а саме це передбачено статтею 15-3 [2].

Окрім цього в даній статті зазначається, що продавець пива (крім безалкогольного), алкогольних, слабоалкогольних напоїв, вин столових або тютюнових виробів зобов'язаний отримати у покупця, який купує пиво (крім безалкогольного), алкогольні напої, слабоалкогольні напої, вина столові або тютюнові вироби, паспорт або інші документи, які підтверджують вік такого покупця, якщо у продавця виникли сумніви щодо досягнення покупцем 18-річного віку [2].

У разі відмови покупця надати такий документ продаж пива (крім безалкогольного), алкогольних, слабоалкогольних напоїв, вин столових або тютюнових виробів такій особі забороняється [2].

Згідно зі статтями 15, 17 Закону України до суб'єктів господарювання застосовуються фінансові санкції у вигляді штрафу – 6800 гривень та анулювання ліцензії на право здійснення роздрібної торгівлі алкогольними напоями і тютюновими виробами. Окрім того, працівник, який безпосередньо продав заборонений товар підліткові, притягується до адміністративної відповідальності і також сплачує штраф від 500 до 1700 грн. [2].

Незважаючи на це, результати дослідження показують зовсім інше, а саме, те, що підліткам досить легко купувати цигарки в роздрібній торговій мережі, а також те, що алкогольні напої будь-якої міцності фактично вільно доступні для учнівської молоді.

Необхідною умовою нормального функцінування будь-якого демократичного суспільства є належний рівень організації боротьби держави та її компетентних органів з протиправними проявами. Серед різних засобів державного примусу адміністративній відповідальності за законодавством України відводиться чільне місце. Це зумовлено передусім значною кількістю правопорушень, які тягнуть за собою накладання адміністративних стягнень [5].

Велику кількість справ про адміністративні правопорушення розглядають адміністративні комісії при виконкомах сільських і селищних рад та самі виконкоми згаданих рад. Відповідно до ст. 218 КУпАП Адміністративні комісії – це колегіальні органи, які уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення, склади яких закріплено майже у всіх главах Особливої частини. Саме адміністративні комісії при виконавчих органах сільських, селищних, міських рад розглядають справи про адміністративні правопорушення, що стосується продажу неповнолітнім особам алкогольних напоїв [5].

Серед органів адміністративної юрисдикції адміністративні комісії посідають особливе місце, адже це єдині в даній системі колегіальні органи, які були створені виключно для розгляду справ про адміністративні правопорушення. Слід зауважити, що більшість адміністративних комісій, які діють при виконавчих органах місцевого самоврядування – це недержавні органи, які утворюються у містах, селах і селищах виконкомами місцевих рад. Проте адміністративні комісії мають статус державних органів, якщо вони утворюються в районах областей, районах міст Києва та Севастополя місцевими державними адміністраціями. Компетенція та правова природа останніх на сьогодні й досі не врегульовані у жодному нормативно-правовому акті [5].

Після порушення справи і адміністративного розслідування складається протокол. Він є процесуальним документом, що фіксує закінчення розслідування. Протокол складається про кожне правопорушення, крім випадків, передбачених законодавством (ст. 258 КУпАП). Стаття 256 КУпАП встановлює обов'язковий перелік відомостей та атрибутів, які мають у ньому міститися [3].

У протоколі про адміністративне правопорушення зазначаються: дата і місце його складення, посада, прізвище, ім'я, по батькові особи, яка склала протокол; відомості про особу, яка притягається до адміністративної відповідальності (у разі її виявлення); місце, час вчинення і суть адміністративного правопорушення; нормативний акт, який передбачає відповідальність за дане право-

порушення; прізвища, адреси свідків і потерпілих, якщо вони є; пояснення особи, яка притягається до адміністративної відповідальності; інші відомості, необхідні для вирішення справи. Якщо правопорушенням заподіяно матеріальну шкоду, про це також зазначається в протоколі. Протокол підписується особою, яка його склала, і особою, яка притягається до адміністративної відповідальності; при наявності свідків і потерпілих протокол може бути підписано також і цими особами [1].

На етапі підготовки справи до розгляду орган зобов'язаний вирішити: 1) чи належить до його компетенції розгляд цієї справи; 2) чи правильно складені протокол та інші матеріали справи про адміністративне правопорушення; 3) чи оповіщені особи, які беруть участь у розгляді справи, про час і місце розгляду; 4) чи затребувані необхідні додаткові матеріали; 5) чи підлягають задоволенню клопотання особи, яка притягується до відповідальності, потерпілого,їх законних представників і адвоката. Отже, протокол є підставою для розгляду справи про адміністративне правопорушення. Глава 19 КУпАП встановлює порядок оформлення, вимоги до протоколу про адміністративне правопорушення [3].

Після складання протокол і всі матеріали розслідування направляються на розгляд органу (посадовій особі), уповноваженого розглядати відповідну категорію справ про адміністративні правопорушення [3].

Висновки і пропозиції. З наведеного вище, можна зробити висновок, що заходи спрямовані на боротьбу з таким негативним явищем є недостатніми для його припинення. На нашу думку, норми, встановлені законом, повинні бути жорсткішими для осіб, які незважаючи на заборону продовжують продавати алкогольні напої та тютюнові вироби неповнолітнім.

Список літератури:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення // Кодекси України: В 3-х кн. – К., Юрінком Інтер. – 2016. – Кн. 1.
2. Закон України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів» від 19 грудня 1995 року [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/481/95-вр
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення (КУпАП). Науково-практичний коментар. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uazakon.ru/ukr/kupap/218/default.htm
4. Рівень поширення і тенденції вживання тютюну, алкогольних напоїв, наркотичних речовин серед учнівської молоді України: 2011 / О.М. Балакірєва (кер. авт. кол.); Т.В. Бондар, Ю.П. Галіч та сін. Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка. – К.: ТОВ ВПК «ОБНОВА», 2011. – 176 с.
5. Живицька Л.І. Щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення адміністративними комісіями в Україні та ефективності такого розгляду / Л.І. Живицька // Форум права. – 2013. – № 4. – С. 98–102 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_4_19.pdf
6. Проблема дитячого куріння і алкоголізму. Вплив алкоголю на організм дітей та підлітків. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nashiproblemy.blogspot.com/2012/03/blog-post.html
7. Проблема дитячого куріння і алкоголізму. Проблема куріння в підлітковому віці. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nashiproblemy.blogspot.com/2012/03/blog-post_30.html
8. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх в Україні. Дніпровське районне управління юстиції у м. Києві. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dnipr.kievcity.gov.ua/files/2016/3/30/nepovnolitni.pdf

Бабич В.А., Мостович Ю.С.
Университет государственной фискальной службы Украины

ПРОИЗВОДСТВО ПО ДЕЛАМ О ПРОДАЖЕ АЛКОГОЛЬНЫХ НАПИТКОВ И ТАБАЧНЫХ ИЗДЕЛИЙ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИМ

Аннотация
В статье отмечается об особенностях производства по делам об административной ответственности за продажу несовершеннолетним алкогольных напитков и табачных изделий. Также охватывается проблема алкоголизма среди молодежи и меры по предотвращению распространения такого явления. Акцентируется внимание на актуальность данного вопроса. Анализируется статистика употребления вредных веществ несовершеннолетними, которые пагубно влияют на их здоровье.
Ключевые слова: алкоголизм, алкогольные напитки, табачные изделия, несовершеннолетние, административные правонарушения, административные комиссии, протокол.

Babich V.A., Mostovich Yu.S.
University of the State Fiscal Service of Ukraine

PROCEEDINGS OF THE SALE OF ALCOHOLIC BEVERAGES AND TOBACCO MINOR

Summary
The article notes the peculiarities of the proceedings in cases of administrative liability for selling alcoholic beverages and tobacco products to minors. The issue of alcoholism among young people and measures to prevent the spread of this phenomenon are also covered. Attention is focused on the relevance of this issue. The statistics of the use of harmful substances by minors are analyzed, which adversely affect their health.
Keywords: alcoholism, alcoholic beverages, tobacco products, juveniles, administrative offenses, administrative commissions, protocol.

УДК 342.92

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Бабич В.А., Сидорчук В.О.
Університет державної фіскальної служби України

В статті досліджено теоретичні питання становлення та регулювання децентралізації органів місцевого самоврядування в Україні. Розкрито питання, щодо контролю місцевої влади. В роботі зазначається не лише про отримання таких повноважень на місцях, але і забезпечення їх належними ресурсами для виконання своєї діяльності. Акцентується увага на важливість втілення даної реформи в життя.
Ключові слова: децентралізація, місцеве самоврядування, регіональне самоврядування, територіальна громада, місцеві громади, органи державної влади.

Постановка проблеми. Сьогодні Україна знаходиться в скрутному економічному та політичному становищі, тому, на нашу думку, необхідно провести теоретичний аналіз інституту місцевого самоврядування в Україні.

Місцевому самоврядуванню в Україні приділяється увага, як одній із найсуттєвіших елементів побудови демократичної, соціальної, правової держави. Однак доводиться констатувати, що система місцевого самоврядування належним чином не працює, а проблеми нормативного регулювання діяльності органів місцевого самоврядування є актуальними на даний час. Тому, нашій державі, необхідно багато ще зробити для вирішення проблем адміністративного та правового забезпечення децентралізації для ефективного управління суспільством.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему становлення органів місцевого самоврядування та регулювання їхньої діяльності в Україні досліджували багато науковців, такі як: Авер'янов Ю.І., Колишко Р.А, Мінченко Р.М., Кульчій І.О. та багато інших. В їхніх працях акцентувалася увага на проблемах децентралізації державної влади, реформування органів місцевого самоврядування. Також розглядалося таке питання, як сучасні тенденції розвитку органів публічної влади.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні головним недоліком є досить низька ефективність адміністративної системи державного управління та адміністративно територіального устрою зокрема. Тому необхідністю є саме проведення децентралізації органів місцевого самоврядування. На нашу думку, така реформа є важливою в умовах скрутного економічного та політичного становища в Україні.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є висвітлення основних теоретичних положень, щодо врегулювання діяльності системи державного управління та виділення основних аспектів важливості забезпечення проведення децентралізації в Україні.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж розкривати дане питання, нам потрібно дізнатися, що таке децентралізація. Децентралізація – це передача повноважень та бюджетних надходжень від державних органів до органів місцевого самоврядування. Мета даної реформи полягає у наступному: забезпечення органів місцевого та регіонального самоврядування, самостійно, чітко, виважено вирішувати питання місцевого значення, на районному рівні, де це буде цілком доцільно.

Згідно із ст. 140 Конституції України «Місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. Органами місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст, є районні та обласні ради [1, с. 53].

Питання організації управління районами в містах належить до компетенції міських рад. Сільські, селищні, міські ради можуть дозволяти за ініціативою жителів створювати будинкові, вуличні, квартальні та інші органи самоорганізації населення і наділяти їх частиною власної компетенції, фінансів, майна.

Недоліками, які варто виділити на сьогоднішній час є досить низька ефективність адміністративної системи державного управління та адміністративно територіального устрою зокрема. Реформи для нашої держави потребують якісних змін, які повинні бути спрямовані на створення більш прозорої політичної системи, а також розвитку правового громадянського суспільства. Започаткована система місцевого самоврядування є очікуваною і бажаною відповіддю на суспільні потреби, щодо руйнування жорсткої радянської, або як її ще називають нерадянської політичної системи в Україні. Введення даної реформи пов'язане із еволюцією засад самоврядування в українському соціумі (суспільстві), буде призводити вагомі зміни у системах державного управління та залучення ініціативних груп та територіальних громад до активного творення політики на державному та місцевому, районному рівні. Виходячи із вище сказаного реформи місцевого самоврядування повинні дотримуватись чіткої послідовності і систематизації, і етапності впровадження інституційних новацій.

На першому етапі реформи розпочалося розмежування повноважень між органами державної влади та місцевого самоврядування, посилення фінансової стабільності, спроможності органів регіонального самоврядування, та підвищення відповідальності вище сказаних органів, перед суспільством. На сьогоднішній день вже введено окремі елементи реформи, реалізовано механізми добровільного об'єднання територіальних громад, створені можливості для активної співпраці між територіальною громадою та органами місцевого самоврядування, розпочато реформу бюджету на місцях. Варто виділити завдання, які потрібно вирішити на даному етапі, а саме, упорядкування системи надання адміністративних послуг населенню органами місцевого самоврядування, розробка великого спектру засобів об'єднання центрів та відповідно регіонів, зокрема формування чітких цілей, стратегій, тактик, програм, щодо планів регіонального розвитку.

Реформа органів місцевого самоврядування передбачає об'єднання місцевих громад, та контролю за діяльністю даних громад ініціативними групами, суспільством. Це здійснюється, через те, що досить висока кількість ресурсів у таких громадах буде надалі витрачатися на утримання управлінського апарату, а для реалізації серйозних потреб суспільства, різних проектів місцевого самоврядування коштів буде недостатньо. І навіть якщо органи регіонального самоврядування, будуть додаткові інвестиції, тобто додаткові ресурси переважна більшість територіальних громад не забезпечить їхньої спроможності. Тому, реформа органів місцевого самоврядування, буде враховувати позитивний європейський досвід, і власний історичний, передбачає обов'язкове укрупнення територіальних громад.

Основою реформування на нашу думку мусить стати децентралізація державного управління, передача повноважень між гілками влади, позитивні зміни у відносинах між громадянами і владою, руйнування бар'єру між суспільством та владою.

Щодо реформування такого інституту як МДА (Місцева державна адміністрація) вона буде ліквідована, в свою чергу будуть поставленні на їх місце префекти. Виписані для них повноваження передбачають, передусім, контроль за діяльність органів місцевого самоврядування з боку дотримання Конституції та законів України.

Префект матиме право зупинити дію рішення обласної та місцевої ради, якщо воно антиконституційне, тобто суперечить нормам Конституції України та законодавству, і відповідно буде звертатися до суду. Якщо буде іти мова про грубе порушення основного закону України (наприклад обласна рада вирішить створити якусь «республіку» «державу») зупиняє таке рішення Президент і звертається до Конституційного суду України.

Президент також має право тимчасового зупинення повноважень органу місцевого (районного) самоврядування, а після визнання акту таким, що не відповідає Конституції – достроково припинити повноваження органу місцевого самоврядування. Така модель влади набуде логічного завершення не раніше як через один рік.

Відповідаючи на досить важливі питання, такі як:

– Хто буде контролювати місцеву владу (органи місцевого самоврядування)

– Як після реформи місцеві громади отримають не лише повноваження, а й належні ресурси?

– Чи саме така реформа необхідна Україні? Чому зараз?

Варто дати чітку відповідь на питання, які стосуються нашого суспільного життя, активної громадянської позиції.

Відповідаючи на перше питання, слід зазначити, що головними хто контролюватиме владу на місцях є самі люди. В законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» [8] обов'язковими, та ключовими нормами є залучення мешканців, членів громад – до роботи спільно. Також має бути закон про місцевий референдум який, дозволить відкликати депутатів місцевих рад і голів громад. Чим сильнішою буде громада, тим сильнішим буде місцеве самоврядування. Також, що варто зазначити, реформа передбачає створення й державних представництв. Мова йде про невеликі структури, основними функціями яких є контрольно-наглядова (вони стежитимуть за дотриманням законодавства органами місцевого самоврядування) і координаційна (координація роботи органів державної влади на території). Якщо органи місцевого самоврядування приймуть незаконні рішення, голови державних представництв зможуть зупинити такі рішення і звернутись до суду.

Даючи відповідь на друге питання, яке є досить актуальним, отримання повноважень не означає, що будуть отримані також ресурси для реалізації тих же повноважень. Тому варто наголосити, що в старій системі органи місцевого самоврядування завжди були на другорядних

позиціях. На них покладали відповідальність, але не забезпечували інструментами.

У концепції реформи і у пропозиціях щодо змін в Конституції чітко сказано: повноваження органів місцевого самоврядування мають забезпечити фінансами.

Органи місцевого самоврядування матимуть, зокрема, частку від загальнонаціональних податків (а не тільки дотації). Якщо у місцевої влади через державні рішення виникнуть додаткові витрати, то це теж компенсує держава. Механізм розподілу податків між органами різного рівня і державою визначать у змінах до Бюджетного кодексу [7; 4].

І заключне питання, яке турбує багатьох жителів, мешканців, громадян з активною позицією, чи дійсно саме така реформа нам потрібна в Україні і чому саме зараз?

Сьогодні можна лише з жалем говорити, що така реформа не відбулась раніше. У центральної влади не було волі, рішучості і готовності поділитись повноваженнями та ресурсами.

Пострадянські і постсоціалістичні країни, які провели реформу, сьогодні значно випереджають Україну в соціально-економічному розвитку. Завдяки реформі вони включили в роботу те, що є найбільш цінним капіталом будь-якої держави, – інтереси людей. І навпаки прибрали головну перешкоду на шляху успіху та добробуту, – корупцію.

Реформа, яка передбачає передачу в місцеві бюджети частки загальнонаціональних податків, створює економічну зацікавленість громад в розвитку нових виробництв, підтримці бізнесу тощо.

Децентралізація і дерегуляція прибирає штучні перешкоди для бізнесу і підприємницької діяльності – зайві дозволи, інстанції, надмірний контроль. Так країна почне оживати. Окрім того, активні, спроможні та зацікавлені громади – головний рушій на територіальному рівні. Вони стануть підтримкою тих змін, над проведенням яких працює уряд. Тому без реформи місцевого самоврядування всі інші реформи приречені на невдачу – так вже було в попередні роки.

Істотну роль у будь-якій демократичній державі відіграє територіальна організація влади, або адміністративно-територіальний устрій країни, який в свою чергу повинен вирішувати, низку важливих питань а саме: культурні, соціально-економічні, політичні, для якісного розвитку країни, її інфраструктури, надання доступних і якісних адміністративних послуг населенню тощо [4, с. 258].

Досить доречним було би застосування принципу субсидіарності, тобто здійснення організації та правового контролю в межах нашої держави. Згідно із яким завдання повинні вирішуватись на місцевому рівні, де вирішення різних питань є ефективним, можливим і доцільним.

Децентралізацію публічної влади більшість населення розуміють як процес перерозподілу владних повноважень та обсягів компетенції між центральним та місцевими рівнями організації публічної влади зі зміщенням акценту виконання на місцях в частині здійснення заздалегідь окреслених і гарантованих державою функцій [3, с. 201].

Аналізуючи органи державної влади, чітко видно, що вони потребують подальшого ефективного та змістовного удосконалення, що дозволило би в майбутньому підсилити демократизацію внутрішніх відносин.

А це, в свою чергу, буде супроводжуватися підвищенням рівня ефективності громадського контролю за виконанням владних повноважень.

Основною перевагою децентралізації, на мою думку, є ефективний захист конституційних прав і свобод людини і громадянина. Також варто виділити і інші переваги, а саме: підвищення якості органів місцевого самоврядування за рахунок передачі повноважень на місцях, зміцнення демократичних процедур та інші.

Основною складовою реформ повинен стати розвиток пристосованого для реформ місцевого самоврядування. Щоб досягнути дану ціль, потрібно істотно переглянути адміністративні реформи минулого, винести увесь позитив, і в майбутньому необхідно створити таку систему управління, яка була б пристосована до подальших змін. Я вважаю, що тільки висока пристосованість до реформ спроможна втілити їх у життя.

Висновки і пропозиції. Підводячи підсумки вище сказаного, варто зазначити, що процес децентралізації, пройшов велику історію і змінювався досить довгий період. Також нам варто згадати і про те, що адміністративна реформа є однією зі складових чинників зміни економіки нашої держави, а проблеми функціонування державного управління і місцевого самоврядування на сьогодні досить актуальні, та потребують подальших змін для українського суспільства.

Список літератури:

1. Конституція України. Електронний ресурс: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80
2. Політологія: Енциклопедичний словник / Заг. ред. і сост.: Ю.І. Авер'янов. – М.: Вид-во Моск. комерц. ун-ту. 1993. – 431 с.
3. Колишко Р.А. Децентралізація публічної влади: історія та сучасні тенденції розвитку // Вісник КНУ, міжн. відн. – 2003. – Вип. 27. – С. 198-204.
4. Мінченко Р.М. Проблеми децентралізації державної влади і їх взаємодія з місцевим самоврядуванням в Україні // Держава і право. – Випуск № 39. – С. 229-307.
5. Кульчій І.О. Поняття та особливості органів виконавчої влади України в умовах їх реформування // Збірник наук. праць. – 2009.
6. Розпорядження Кабінету Міністрів «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» 24.02.2016 р. Електронний ресурс: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80
7. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» Електронний ресурс: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80

Бабич В.А., Сидорчук В.О.
Университет государственной фискальной службы Украины

АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье исследованы теоретические вопросы становления и регулирования децентрализации органов местного самоуправления в Украине. Раскрыты вопросы относительно контроля местной власти. В работе отмечается не только о получении таких полномочий на местах, но и обеспечение их соответствующими ресурсами для осуществления своей деятельности. Акцентируется внимание на важность воплощения данной реформы в жизнь.
Ключевые слова: децентрализация, местное самоуправление, региональное самоуправление, территориальная община, местные общины, органы государственной власти.

Babich V.A., Sidorchuk V.O.
University of the State Fiscal Service of Ukraine

ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION DECENTRALIZATION LOCAL GOVERNMENT IN UKRAINE

Summary
This article explores the theoretical issues of formation and regulation of decentralization of local government in Ukraine. Solved the question of control of local authorities. The paper notes not only to obtain such authority in the field, but also providing them with adequate resources to carry out its activities. The attention to the importance of the implementation of this reform a reality.
Keywords: decentralization, local self-government, regional self-government, territorial community, local communities, public authorities.

UDC 341.6

CHALLENGES TO INTERNATIONAL MARITIME LAW AFTER ANNEXATION OF CRIMEA

Davydenko L.M.
National University «Odesa Academy of Law»

The article is devoted to the problem of effectiveness of legal mechanisms that can be used by Ukraine and international community in response to annexation of Crimea by Russian Federation. The focus of article is on the need for Ukraine to use all legal possibilities to protect its rights in coastal waters. The legal mechanism of the UN Convention on the Law of the Sea is analyzed. The attention on the similar cases brought before arbitral tribunal were made. The ways of improvement of legal position of Ukraine in the arbitral tribunal are proposed.
Keywords: UN Convention on the Law of the Sea, International arbitral tribunal, annexation of maritime zones.

Scientific and practical problem. These days Ukraine and international community remember the third anniversary of the illegal annexation of Crimea by Russia. The status of peninsula is not only the subject of a political and territorial dispute between Russia and Ukraine, it is a serious challenge to international law as well. International reactions to the annexation of Crimea by the Russian Federation have almost always been supportive of Ukraine's sovereignty and territorial integrity; the annexation of Crimea attracted widespread condemnation. The General Assembly of the United Nations rejected it, as did the Parliamentary Assembly of the Council of Europe. Despite international opinion however, Crimea is *de facto* under Russian occupation.

But the consequences of Russia's annexation of Crimea extend beyond concerns of land sovereignty and far into the waters of the Black Sea basin. When Russia seized Crimea in 2014, it acquired not just the Crimean landmass but also a maritime zone more than three times its size with the rights to underwater resources potentially worth trillions of dollars. Russia has started to re-shape its territorial sea and the 200-mile Exclusive Economic Zone (EEZ) in the northern Black Sea, putting Ukraine in an even more vulnerable state economically, militarily and politically. The Crimean crisis radically affects the legal situation on the Azov

Sea. Ukraine, which had full jurisdictional control over a majority of this area before annexation, has already lost over half of its coastal waters; the western part of the 200-mile EEZ of Ukraine also remains under full Russian control. Ukrainian ships have to cross through new Russian jurisdictional waters, where Russia controls any economic or research activity. In this regard, the study of legal possibilities for Ukraine to protect its rights in the coastal waters is appropriate and urgent issue of modern jurisprudence.

Overview of the relevant researches. Recent publications which highlighted the problem, appeared mostly in foreign editions and belong to such prominent International Law scholars like Professor Julian Ku, Brian McGarry, Peter Tseng and some others. In Ukraine, the problem was investigated by O.S.Keyer. Anyhow, in view of complexity of the problem, more researches might be needed to analyze the possibilities of International Law to solve it.

Article's thesis. Unlike the situation in the International Law, the legal status of annexed Black Sea waters is clearly defined by Ukrainian government. On 15 April 2014 the Ukrainian Parliament passed the Law of Ukraine «On Ensuring Civil Rights and Freedoms and the Legal Regime on Temporarily Occupied Territory of Ukraine». Specifically, the Law determines a legal regime of occupied territories as well as sets forth special procedures for the operation of governmental authorities. It defines 'occupied territory' as including the land territory of the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol as well as their domestic waters; domestic waters and territorial sea of Ukraine adjacent to the coast of the Crimean peninsula; the territory of an adjacent area, exclusive economic zone and continental shelf along the coast of the Crimean peninsula subject to jurisdiction of Ukrainian bodies of state power in accordance with provisions of international law, the Constitution and laws of Ukraine; underwater space within the territorial sea; air space above these territories [1].

From the point of view of International Law the acquisition of territory by force is prohibited. Any state have struggled to identify a judicial or arbitral procedure to protect their rights following an unlawful attempted acquisition. With reference to the annexation of Crimea, but with a view to the wider possibilities for judicial or arbitral settlement of territorial questions, Ukraine may consider the mechanism of the Statute of the International Court of Justice and the mechanisms created by some international treaties.

Unfortunately Ukraine cannot use the possibility of appealing to the UN International Court of Justice (ICJ) regarding the annexation of Crimea by Russia. Any judicial settlement of disputes through the ICJ is based on the consent of the parties. But the bilateral agreements between Russia and Ukraine that could be interpreted to establish the jurisdiction of the ICJ in matters of contention between the two states do not explicitly invoke the ICJ. Therefore, it is highly unlikely that Russia would consent to appear in front of the court. Ukrainian officials has already sued Russia in the International Court of Justice on claims of financing terrorism and racial discrimination as provided by appropriate Conventions. This is the strategy Georgia tried after Russia's last foreign intervention, but the effort failed. Since Russia does not accept the International Court of Justice's general jurisdiction, Georgia instead charged Russia with the illegal use of force, and with violating the International Convention on the Elimination of all forms of Racial Discrimination, which Russia has ratified. The ICJ rejected jurisdiction in the case, however, because without Russia's pre-consent the ICJ could not decide claims about illegal force [2].

But regarding the annexed waters around Crimean peninsula, Ukraine can use the mechanism of the UN Convention of the Law of the Sea (UNCLOS). According to the Convention, «the coastal state has the exclusive right to explore, exploit, protect and manage the living and non-living resources, the sea bottom and the water column as well as to build and use artificial islands, installations and other constructions» [3]. Both Russia and Ukraine have specified arbitration under Annex VII of UNCLOS and at the end of 2016 Ukraine finally filed an arbitration claim against Russia under Annex VII of the Convention. Ukraine charges Russia with violating the UN Convention in the following ways: the seizure of fields with mineral reserves and illegal oil and gas on the continental shelf of Ukraine in the Black Sea; the unlawful seizure of power to regulate fish catch, unlawful fish catch and not allowing Ukrainian fishing companies to catch fish in the offshore zone near the Crimean peninsula; the construction of a gas pipeline, a power line and a bridge across the Kerch Strait without the consent of Ukraine [4].

The International Tribunal for the Law of the Sea is an independent judicial body established by Convention to adjudicate disputes arising out of the interpretation and application of the Convention. The Tribunal has jurisdiction over any dispute concerning the interpretation or application of the Convention, and over all matters specifically provided for in any other agreement which confers jurisdiction on the Tribunal. On 22nd December 2016, the arbitral tribunal was constituted upon a claim of Ukraine against the Russian Federation. The fully constituted tribunal consists of five judges. Ukraine presented to the Arbitral Tribunal the evidences that Russia brutally violates its rights as the coastal state in maritime zones adjacent to the Autonomous Republic of Crimea in the Black Sea, Sea of Azov, and the Kerch Strait [4]. The arbitral tribunal will begin the hearing of the case Ukraine v. Russian Federation in April 2017. Ukraine seeks to end the Russian Federation's violations of UNCLOS and vindicate Ukraine's rights in the Black Sea, Sea of Azov, and Kerch Strait, including Ukraine's rights to the natural resources offshore Crimea which belong to the Ukrainian people.

Arbitral tribunal created by the UN International Tribunal for the Law of the Sea will announce their verdict no earlier than 2019 but no later than 2021. The arbitration will not deal with such issues as the annexation of Crimea by Russia and demarcation of the borders. The tribunal will consider a claim filed by Ukraine due to its inability to use own natural resources, inability to protect the Black Sea environment, inability to navigate

along the Kerch Strait, as well as for the violation by Russia of the technical regulations during the construction of the Kerch Bridge.

The validity of this claim, however, depends on a Ukrainian claim of sovereignty over Crimea. As territorial sovereignty disputes fall outside the scope of UNCLOS, the tribunal may have to determine whether it may exercise jurisdiction over this non-UNCLOS sovereignty claim. Under the jurisprudence of Guyana v. Suriname, the tribunal could arguably invoke Article 293(1) to exercise such jurisdiction. But there are real doubts as to whether UNCLOS tribunals should have the jurisdiction to settle such prominent territorial sovereignty disputes [5]. As continental shelf rights derive from sovereignty over adjoining land, a tribunal constituted in this matter would certainly consider whether a decision on Russia's seizure of offshore oil and gas resources would impermissibly prejudge the legality of Russia's annexation of Crimea. Maritime experts recommend Ukraine to accompany any initiation of arbitration with a request for provisional measures, which would be filed before ITLOS in Hamburg, in accordance with UNCLOS Article 290(5). However, this raises some concerns: Ukraine may be refusing to grant provisional measures because the case fails on jurisdictional grounds *prima facie* [6].

As result of Russia's annexation of Crimea, International Law faces complex questions ranging from protection of investors to building a bridge linking Crimea with Russia. The problem involves the legal status Azov Sea and Kerch Strait – the status of these waters is determined by a 2003 Agreement Ukraine and Russia on cooperation in use of the Sea of Azov and the Kerch Strait. The Agreement defines the Sea of Azov and the Kerch Strait as the internal waters of both countries and their status is determined by the domestic legislation of Russia and Ukraine [7]. The UN Convention largely leaves regulation of such issues to domestic legislation. Its provisions about the regulation of the straits (Part III) are limited only to those used for international navigation. Moreover, both Ukraine and Russia have made a number of declarations, which have significantly limited the application of the dispute resolution provisions of the Convention.Under international law construction of a bridge would definitely require the consent of Ukraine. However, Russia is likely to do it without any consent from Ukraine and the latter will be unable to initiate a dispute about in international courts without the consent of the former.

Maritime law experts have immediately drawn connections between the case Ukraine v. Russian Federation and the recently concluded by Arbitral tribunal the case on the claims of Philippines against China. For example, in both cases, a less powerful state is suing a permanent member of the U.N. Security Council before an UNCLOS Annex VII tribunal. In addition, in both cases, the respondent state is taking a hostile stance towards the proceedings. Furthermore, in both cases the tribunal's exercise of jurisdiction over the dispute is controversial because it arguably implicates issues of territorial sovereignty over which it does not have jurisdiction *ratione materiae* [8].

Despite similarities and connections between Ukraine v. Russia case and Philippines v. China, key differences remain. Russia, unlike China, do not use the boycott of the arbitration process completely, agreed to the creation of arbitration and taken part in the selection of arbitrators and appointed judge from its side. It will be interesting to see if Russia responds at all to this arbitration, or whether they follow China's example and simply boycott the arbitration process completely but the fact that Russia has agreed to the creation of arbitration and a tribunal; the fact that they have taken part in the selection of arbitrators. Unfortunately for Ukraine, Russian will probably use tactic that China has done against the Philippines, it will invoke its declaration under Article 298 excluding disputes «relating to sea boundary delimitations» from the jurisdiction of the UNCLOS arbitral tribunal. So although Ukraine probably has a good claim under UNCLOS, and it has a good case for jurisdiction as well, and even if it wins its arbitration, it will probably not accomplish a great deal [9].

One more interesting case Mauritius v. United Kingdom can be used to evaluate Ukrainian chances in UNCLOS tribunal. In its claim Mauritius requests arbitral tribunal to declare that the United Kingdom violated the provisions of UNCLOS when establishing marine protection area up to the outer limit of the exclusive economic zone of the Chagos Archipelago. The Court interpreted these claims as rooted in a dispute over the sovereignty of the Archipelago and noted that it did not have jurisdiction over that issue. However, it held that «in declaring the MPA, the United Kingdom failed to give due regard to Mauritius's rights and declared that the United Kingdom had breached its obligations under the Convention [6].

To sum up, despite Ukrainian success in creation arbitration, the prospects of verdict is not so clear. First, Ukraine faces a greater jurisdiction problem as Article 288(1) of UNCLOS provides that UNCLOS tribunals «shall have jurisdiction over any dispute concerning the interpretation or application of this Convention.» [3]. As Ukraine has framed the dispute as one concerning rights in maritime zones adjacent to Crimea, there is little question that the dispute concerns the interpretation or application of provisions of UNCLOS. The issues of territorial sovereignty over Crimea do not concern the interpretation or application of UNCLOS and therefore fall outside the jurisdiction. The claim description sounds like it will be pretty similar to the approach pioneered by the Philippines in its claim against China. Ukraine should seek to avoid Russia's Article 298 declaration excluding jurisdiction relating to sea boundary delimitations by not asking the tribunal to rule on sea boundaries; Ukraine also should not ask the arbitral tribunal to declare that the annexation of Crimea is illegal. Rather, the focus will be on specific actions Russia has taken in the Crimea maritime zones, which Ukraine is going to assume is part of Ukraine's coastal waters.

Taking into account the substance of these cases, Ukraine can calculate its own risks in the Court. It would be clear that the principal dispute has always been about sovereignty over Crimea; under the «land dominates the sea» principle, Ukraine does not have the rights it claims in the maritime zones. As a result, in applying either approach, the tribunal would likely characterize the dispute as one con-

cerning territorial sovereignty, such that it would fall outside the tribunal's jurisdiction. Ukraine, however, may try to assert that there is no legitimate legal dispute concerning sovereignty over Crimea. After all, Russia violated the prohibition on the use of force and the principle of territorial integrity in annexing Crimea. Under this theory, Ukraine would argue that its sovereignty over Crimea is a factual matter, such that the only relevant legal dispute for the UNCLOS tribunal is whether Russia interfered with its rights in the maritime zones adjacent to Crimea. Nevertheless, it may not seem very convincing to argue that there is no legal dispute concerning sovereignty over Crimea [10].

Conclusions. The situation with illegal seizing of Crimea and adjacent waters clearly demonstrates that after 72 years the establishment of the United Nations and the International Court of Justice, International Law and peaceful dispute resolution still remain largely theoretical concepts. Through a preliminary analysis, the legitimacy of the Ukraine v. Russia proceedings is greater than that of the Philippines v. China proceedings, partly because Russia agreed to take part in arbitral tribunal, but the jurisdiction of the Ukraine v. Russia tribunal is less certain. In fact, occupation and annexation of the Crimea leaves opened the issue of delimitation of the Strait of Kerch and Azov Sea in view of their status as inland waters of both countries. It would seem sensible for Ukraine to accompany any initiation of arbitration with a request for provisional measures, which would be filed in accordance with UNCLOS Article 290(5). Ukraine should avoid Russia's declaration on Article 298 of UN Convention excluding jurisdiction relating to sea boundary delimitations by not asking the tribunal to rule on sea boundaries. Ukraine does not seek to have the arbitral tribunal declare that the annexation of Crimea is illegal otherwise it may lead to rejection of claim. Although Ukraine probably has good chances under UNCLOS, but even if it wins its arbitration, Russia can just ignore it. The reality is that International Law has little to offer right now. Once again, Russia's military intervention and annexation of Ukrainian territory have shown that international maritime law has its own patches that need to be strengthened with effective legal mechanism. The case Ukraine v. Russian Federation will be a good test for international judiciary system in establishing the justice in international relations. The Proxy War will continue, now in the courthouse.

References:

1. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України. Закон України від 15.04.2014 р. // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 26.
2. International Court of Justice / Case Concerning Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Georgia v. Russian Federation) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.icj-cij.org/docket/files/140/16099.pdf
3. Конвенція ООН з морського права // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 31. – Ст. 254.
4. The hearing of the case Ukraine v. Russian Federation under UNCLOS [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mfa.gov.ua/en/press-center/news/53422/
5. Tzeng P. Jurisdiction and Applicable Law Under UNCLOS [Електронний ресурс] / Peter Tzeng http://www.yalelawjournal.org/comment/jurisdiction-and-applicable-law-under-unclos/.
6. McGarry B. The Courthouse Proxy Wars, Pt. II The Westphalian London Centre of International Law Practice [Електронний ресурс] / Brian McGarry. – Режим доступу: http://thewestphalian.com/analysis/2016/02/26
7. Договір між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/643_205//
8. Ku Julian. Ukraine's UNCLOS Arbitration Claim Against Russia May Depend Upon Philippines-China Precedent [Електронний ресурс] / Julian Ku. – Режим доступу: http://opiniojuris.org/2016/09/17/ukraines-unclos-arbitration-claim-against-russia-may-depend-upon-philippines-china-precedent/
9. Ku Julian. As Ukraine Prepares to Take Russia to UNCLOS Arbitration Over Crimea, I Predict Russia's Likely Reaction [Електронний ресурс] / Julian Ku / – Режим доступу: http://opiniojuris.org/2016/02/01/ukraine-prepares-to-take-russia-to-unclos-arbitration/
10. Tzeng Peter. Ukraine v. Russia and Philippines v. China: A Few More Problems for Ukraine [Електронний ресурс] / Peter Tzeng / – Режим доступу: https://papers.ssrn.com/sol3/Papers.cfm?abstract_id=2849897

Давиденко Л.М.
Національний університет «Одеська юридична академія»

ВИКЛИКИ ДЛЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ПІСЛЯ АНЕКСІЇ КРИМУ

Анотація
Досліджені проблеми ефективності юридичних механізмів, які можуть бути використані Україною та міжнародним співтовариством у відповідь на анексію Криму Російською Федерацією. Доводиться необхідність використання всіх можливих у міжнародному праві шляхів для захисту прав України в прибережних водах Чорного та Азовського морів. Аналізуються можливості використання юридичних механізму, передбаченого Конвенцією ООН з морського права. Зроблений наголос на уникненні помилок, які були допущені державами при розгляді аналогічних справ в міжнародних судових органах. Запропоновані шляхи удосконалення правової позиції України при розгляді скарги проти Російської Федерації в Трибуналі ООН з морського права.
Ключові слова: Міжнародна конвенція ООН з морського права, Міжнародний трибунал з морського права, анексія прибережних морських зон.

Давиденко Л.Н.
Национальный университет «Одесская юридическая академия»

ВЫЗОВЫ ДЛЯ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА ПОСЛЕ АННЕКСИИ КРЫМА

Аннотация
Исследованы проблемы эффективности юридических механизмов, которые могут быть использованы Украиной и международным сообществом в ответ на аннексию Крыма Российской Федерацией. Акцентировано внимание на необходимости использования всех возможных в международном праве путей для защиты прав Украины в прибрежных водах Черного и Азовского морей. Анализируются возможности использования юридического механизма, предусмотренного Конвенцией ООН по морскому праву. Сделан упор на избежании ошибок по опыту других стран, заявления которых рассматривал трибунал. Предложены пути усовершенствования правовых позиций Украины в трибунале ООН по морскому праву.
Ключевые слова: Международная конвенция ООН по морскому праву, Международный трибунал по морскому праву, аннексия прибрежных морских зон.

УДК 34-056.266

ПРОБЛЕМИ НА ШЛЯХУ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ОСОБАМИ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

Добренька Н.В.
Білоцерківський інститут економіки та управління
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

Досліджено теоретичні питання реалізації права на працевлаштування особами з особливими потребами. Проаналізовано законодавство у сфері працевлаштування осіб з особливими потребами. Визначено фактичні проблеми реалізації права на працю особами з особливими потребами. Зазначаються, що головним чинником, який стримує зайнятість осіб з обмеженими фізичними можливостями є низький, порівняно із здоровими, освітній та професійний рівень. Проведено співвідношення теоретичних та практичних проблем на шляху реалізації права на працевлаштування особами з особливими потребами.
Ключові слова: працевлаштування, самореалізація, законодавство, міри відповідальності, професійна перепідготовка.

Постановка проблеми. Працевлаштування є одним із способів матеріального забезпечення, самореалізації особою своїх індивідуальних можливостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні за останні роки чисельність інвалідів збільшилась, які перебувають на обслуговуванні в органах праці та соціального захисту населення [4].

Доктор історичних наук Кучменко Е. М., зазначає, що проблема полягає в тому, що із загального числа інвалідів майже половина перебуває у працездатному віці і потребує реабілітації та подальшого працевлаштування. Як свідчить досвід практичної діяльності, особи з обмеженими фізичними можливостями не можуть на рівних конкурувати на ринку праці, особливо в сучасних економічних умовах, коли перехід до ринкових відносин вимагає інтенсифікації виробництва, підвищення вимог до загального фізичного та інтелектуального стану працюючих. Тому професійна реабілітація інвалідів стала однією з найважливіших проблем суспільства. Завдання полягають у тому, щоб при аналізі даної проблеми, спираючись на нормативно-правову базу соціального захисту осіб з обмеженими фізичними можливостями, розробити методи діяльності державних центрів зайнятості у сприянні їх працевлаштуванню [5].

В Україні права інвалідів на отримання соціальної допомоги та реабілітації закріплені у законі «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» (1991 р. зі змінами та доповненнями), який став важливою віхою у наближенні соціальної політики України до світових стандартів (Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів, прийняті Генеральною асамблеєю ООН у 1993 році) [5].

Головним чинником, який стримує зайнятість осіб з обмеженими фізичними можливостями є низький, порівняно із здоровими, освітній та професійний рівень. На ринку праці відокремлюється суттєва проблема в подоланні дисбалансу між попитом і пропозицією цієї специфічної робочої сили. Практично така сама ситуація склалася і щодо співпраці з питань укомплектування новостворених робочих місць для працевлаштування інвалідів за рахунок коштів Фонду. Одним із чинників стримування зайнятості також є: відсутність інформації про те, які підприємства створюють нові робочі місця для працевлаштування інвалідів за рахунок Фонду; відсутність гнучких форм організації праці та механізму зацікавлення роботодавців у працевлаштуванні

інвалідів; низька оплата праці на запропоновані роботодавцем робочі місця та невідповідності обмежень в роботі з вимогами роботодавця [5].

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблематики. Досліджуючи питання працевлаштування осіб з особливими потребами, можемо зазначити, що це є важливою частиною соціальної адаптації.

Відповідно, до Закону України «Про основи соціальної захищеності в Україні», центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування за участю громадських організацій інвалідів, у межах своїх повноважень здійснюють розроблення та координацію довгострокових і короткострокових програм з реалізації державної політики щодо інвалідів та контролюють їх виконання, сприяють розвитку міжнародного співробітництва з питань, що стосуються інвалідів [1].

Нажаль, питання працевлаштування осіб з особливими потребами є проблематичним, а саме: проблеми виникають з фактичного втілення у життя Закону України «Про основи соціальної захищеності в Україні». Відповідно до розділу 4 ст. 17 Працевлаштування, освіта і професійна перепідготовка інвалідів, зазначається: «З метою реалізації творчих і виробничих здібностей інвалідів та з урахуванням індивідуальних програм реабілітації їм забезпечується право працювати на підприємствах (об'єднаннях), в установах і організаціях із звичайними умовами праці, в цехах і на дільницях, де застосовується праця інвалідів, а також займатися індивідуальною та іншою трудовою діяльністю, яка не заборонена законом [1]. Дана норма є гарантом втілення права особи з особливими потребами на працевлаштування.

Стаття 14-1 Закону України «Про основи соціальної захищеності в Україні», передбачає, що підприємства та організації громадських організацій інвалідів мають право на пільги із сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) відповідно до законів України з питань оподаткування. Застосовувати зазначені пільги такі підприємства та організації мають право за наявності дозволу на право користування пільгами з оподаткування, який надається на квартал, півріччя, три квартали, рік центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері соціального захисту інвалідів, ветеранів війни [1]. Стаття 18 даного закону передбачає, забезпечення прав інвалідів на працевлаштування та оплачувану роботу, в тому числі з умовою про виконання роботи вдома, здійснюється шляхом їх безпосереднього звернення до підприємств, установ, організацій чи до державної служби зайнятості. Підбір робочого місця здійснюється переважно на підприємстві, де настала інвалідність, з урахуванням побажань інваліда, наявних у нього професійних навичок і знань, а також рекомендацій медико-соціальної експертизи.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз законодавства щодо працевлаштування осіб з особливими потребами.

Виклад основного матеріалу. Підприємства, установи, організації, фізичні особи, які використовують найману працю, зобов'язані виділяти та створювати робочі місця для працевлаштування інвалідів, у тому числі спеціальні робочі місця, створювати для них умови праці з урахуванням індивідуальних програм реабілітації і забезпечувати інші соціально-економічні гарантії, передбачені чинним законодавством, надавати державній службі зайнятості інформацію, необхідну для організації працевлаштування інвалідів, і звітувати Фонду соціального захисту інвалідів про зайнятість та працевлаштування інвалідів у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Інвалідам, які не мають змоги працювати на підприємствах, в установах, організаціях, центральний орган виконавчої влади у сфері соціальної політики сприяє у працевлаштуванні з умовою про виконання роботи вдома [1].

Відмова в укладенні трудового договору або в просуванні по службі, звільнення за ініціативою адміністрації, переведення інваліда на іншу роботу без його згоди з мотивів інвалідності не допускається, за винятком випадків, коли за висновком медико-соціальної експертизи стан його здоров'я перешкоджає виконанню професійних обов'язків, загрожує здоров'ю і безпеці праці інших осіб, або продовження трудової діяльності чи зміна її характеру та обсягу загрожує погіршенню здоров'я інвалідів [1].

На практиці можемо, помітити зовсім іншу картину. Працевлаштування осіб з особливими потребами є не зовсім адаптованим до сучасного суспільства. За часту, роботодавці вирішують питання, не на користь, осіб з особливими потребами. Законодавець, передбачив, міру відповідальності у вигляді сплати штрафу для підприємств, які не залучають до праці таких осіб.

Не дивлячись, на передбачену відповідальність, у вигляді сплати штрафу, роботодавці погоджуються, вони сплачують штраф передбачений даним законом і проблема з їхнього боку вирішена. З іншої сторони працевлаштування таких осіб має дві потреби: 1 – взаємодія з суспільством, реалізація себе як члена суспільства; 2 – отримання відповідного доходу.

Але, як правило, перша потреба є найважливішою, оскільки, особа, яка позбавлена можливості працювати перебуває у закритому просторі. Тобто, позбавлена у колі спілкування, відокремлена від социуму. На жаль, в Україні не достатньо вживається заходів, заохочень для таких людей, адже, застосування стимулів повинно бути постійним. Чим раніше держава приєднає осіб з особливими потребами до суспільного життя, тим краще це позначатиметься на них.

Більшість, таких людей відлюдні, відсторонені, внаслідок, не своєчасних заходів з боку суспільства, держави, державних органів. Навчання та працевлаштування є одним із способів реалізації людиною себе.

Варто, звернути увагу, на норми визначені у стандартних правилах забезпечення рівних можливостей для інвалідів (1993). У «Стандартних правилах забезпечення рівних можливостей для інвалідів» визначаються цільові галузі для створення рівних можливостей: доступність, освіта, зайнятість, підтримка прибутків і соціальне забезпечення, сімейне життя і свобода особистості, культура, відпочинок і спорт, віросповідання.

Термін «забезпечення рівних можливостей» означає процес, завдяки якому різні системи суспільства і навколишнього середовища, такі, як обслуговування, трудова діяльність та інфор-

мація, виявляються доступними для всіх, особливо інвалідів [2].

Принцип рівності прав передбачає, що потреби всіх без винятку індивідуумів мають однаково важливе значення, що ці потреби повинні служити основою планування у суспільстві і що всі засоби слід використовувати таким чином, щоб кожний індивідуум мав рівні можливості для участі у житті суспільства.

Інваліди є членами суспільства і мають право залишатись жити у своїх громадах. Вони повинні одержувати підтримку, яку вони потребують, у рамках звичайних систем охорони здоров'я, освіти, зайнятості та соціальних послуг.

Після досягнення інвалідами рівних прав вони повинні також мати рівні обов'язки. У міру отримання інвалідами рівних прав суспільство має право очікувати від них більшого. У рамках процесу забезпечення рівних можливостей необхідно створити умови для надання допомоги інвалідам для того, щоб вони могли повною мірою виконувати свої обов'язки як члени суспільства [2].

Аналізуючи, законодавство України можна зазначити, *що нормативно правові акти є досить досконалими, обґрунтованим, але порівняльна практика з сьогоденням, вказує на стан законодавства у вигляду ширми, а саме, на практиці його застосування.* Про яке працевлаштування, осіб з особливими потребами може йти мова, якщо, підприємства, в яких ніби, то, працюють інваліди не мають, відповідного облаштування, що дозволило б таким особам потрапити на підприємство. Не кажучи, вже про всі інші відділи в більшості випадків, вони, включаючи санвузол, не відповідають вимогам. Працедавці не налаштовані приймати на роботу осіб з особливими потребами, тим паче, якщо така особа є колясочником, навіть, якщо вона володіє, відповідними знаннями та ідеями. Це неймовірно болячи, оскільки, не дивлячись на потужний науковий процес, все залишається на місці, голосні скандування представників державних органів, інших організацій, які безпосередньо займаються питаннями реалізації прав, осіб з особливими потребами, життя яких не покращується.

Розділ 2 Стандартних правил забезпечення рівних можливостей для інвалідів передбачає правило 5. Доступність. В якому зазначається, що:

«Державам слід визнати важливість забезпечення доступності у процесі створення рівних можливостей для інвалідів у всіх сферах життя суспільства. Що стосується осіб, які мають будь-які форми інвалідності, то державам слід a) здійснювати програми дій для того, щоб зробити матеріальне оточення доступним для інвалідів; і b) вживати заходів для забезпечення їм доступу до інформації та комунікацій [2].

Дійсно така норма має відображення у сучасному житті осіб з особливими потребами, але, як правило у великих містах та столиці України.

Але і там зустрічаються досить часто не доступні місця для таких осіб. Новостворювані підприємства, як правило не будують, а знімають приміщення, які не передбачають доступу до них, особами з особливими потребами, а, якщо і будуються, то досить рідко проектування, враховує, можливість спеціального обладнання робочих місць, місць загального доступу на підприємство.

Звідси, доречно процитувати, Декларацію про права інвалідів: «Инвалиды имеют неотъемлемое право на уважение их человеческого достоинства. Инвалиды, каковы бы ни были происхождение, характер и серьезность их увечий или недостатков, имеют те же основные права, что и их сограждане того же возраста, что в первую очередь означает право на удовлетворительную жизнь, которая была бы как можно более нормальной и полнокровной» [3].

Чи можна уявити, повноцінним життя не виходячи з дому, не спілкуючись, не реалізувавши, власні мрії щодо самостійності, освіти, працевлаштування та інші?

Відповідаючи на це питання, сміливо можемо зазначити, що ні, оскільки будь які досягнення в житті є, сходинками до впевненості, самостійності, реалізації себе як соціальної істоти.

А досягти, цього можна тільки, за участі держави, як гаранта цих прав. Держава виступає гарантом реалізації будь яких Конституційних прав.

Стандартні правилах забезпечення рівних можливостей для інвалідів передбачають. Державам слід визнати принцип, відповідно до якого інваліди повинні отримати можливість здійснювати свої права людини, особливо у галузі зайнятості. Але, самих принципів для функціонування реалізації прав інвалідів не достатньо. Як у сільській місцевості, так і у міських районах вони повинні мати рівні можливості для заняття виробничою і прибутковою діяльністю на ринку праці.

Закони та правила у галузі зайнятості не повинні бути дискримінаційними відносно інвалідів і не повинні створювати перешкод для їхнього працевлаштування.

Державам слід активно підтримувати включення інвалідів у вільний ринок праці.

Така активна підтримка може здійснюватися за допомогою різних заходів, включаючи професійну підготовку, встановлення стимульованих квот, резервоване або цільове працевлаштування, надання позик або субсидій дрібним підприємствам, укладання спеціальних контрактів і надання привілеєвих прав на виробництво, податкові пільги, гарантії дотримання контрактів або надання інших видів технічної або фінансової допомоги підприємствам, які наймають робочих-інвалідів.

Державам слід заохочувати роботодавців вживати доцільних заходів Для створення відповідних умов для інвалідів [1].

Програми дій держав могли б включати:

а) заходи з проектування та пристосування робочих місць і робочих приміщень таким чином, щоб вони були доступними для осіб з різними формами інвалідності;

б) заходи підтримки у використанні нових технологій та у розробці і виробництві допоміжних пристроїв і обладнання та заходи з полегшення доступу інвалідів до таких засобів і обладнання для того, щоб вони могли отримати та зберігати за собою робоче місце;

с) Убезпечення належного навчання і працевлаштування, а також постійної підтримки, наприклад, індивідуальної допомоги та послуг перекладачів.

Державам слід організувати і підтримувати кампанії з розширення обізнаності громадськості, покликані сприяти подоланню негативного та упередженого ставлення до робочих-інвалідів.

Держави як роботодавці повинні створювати сприятливі умови для працевлаштування інвалідів у державному секторі.

Державам, організаціям робітників і роботодавцям слід співпрацювати у реалізації рівноправної політики у галузі найму і просування по службі, покращення умов праці, рівня заробітної плати, у вжитті заходів з покращення трудового оточення з метою недопущення травм і ушкоджень, які ведуть до втрати працездатності, та заходів з реабілітації робітників, які отримали травму на виробництві [2].

У всіх випадках слід переслідувати ціль працевлаштування інвалідів в умовах вільного ринку праці. В якості варіанту працевлаштування інвалідів, які не можуть влаштуватись на роботу в умовах вільного ринку, можуть бути створені невеликі господарські одиниці, які надають гарантоване або забезпечене відповідними засобами працевлаштування. Важливо, щоб якість таких програм оцінювалась з точки зору їхньої доцільності та достатності для забезпечення можливостей з працевлаштування інвалідів на ринку праці.

Слід вживати заходів для залучення інвалідів до розробки програм підготовки кадрів і програм зайнятості у приватному та неофіційному секторах.

На нашу думку, проблема з працевлаштування полягає у недостатньо розробленій програмі соціалізації осіб з особливими потребами. Досить часто, звертається увага на зазначені проблеми у засобах масової інформації. Суспільство сприймає державну політику в даному напрямку, але цього не достатньо для забезпечення реалізації права на працевлаштування осіб з особливими потребами. Проблема полягає у залученні таких осіб до праці, у рівному ставленні до них, як, до всіх інших. Фактично, перепоною є не адаптованість підприємств для пересування таких людей. Це є найбільшою проблемою, оскільки, за для одного такого працівника не доцільно з боку підприємства змінювати планування підприємства. Проектування, будь якої споруди, повинно враховувати такі, можливості доступу, це необхідно не тільки для осіб з особливими потребами, а й для тих працівників, які можуть отримати інвалідність протягом трудового стажу, не залежно від підстав, та бажають залишитися на підприємстві.

Як правило, такі працівники позбавлені такої можливості, не зважаючи на вік, бажання та наявності конституційного права. Для становлення правової, демократичної, соціальної країни велике значення має: 1) встановлення правил поведінки у суспільстві, 2) втілення їх у життя, тобто, створення умов за яких ці правила будуть функціонувати.

Висновки і пропозиції. Проаналізувавши, проблеми працевлаштування осіб з особливими потребами, доцільно, звернути увагу на недосконалість умов реалізації такого права.

Питання полягає у зацікавлені з боку держави підприємств, установ, організацій у працівниках з особливими потребами. Для цього варто, переглянути існуючі методи так званого «пряника – кнута». Тобто, розміри застосовуваних штрафів та надання пільг для таких підприємств. Пропонуємо, створити умови за яких підприємства самі були б зацікавлені у пошуку працівників з особливими потребами різних кваліфікацій.

Наприклад, звільнення від сплати податків підприємств, які використовують, працю осіб з особливими потребами, підвищення сплати штрафу, за відсутність на підприємствах таких працівників. Як правило, праця, інвалідів використовується на посадах прибиральників, охоронників автостоянок, широко застосовується в УТОС (всеукраїнська добровільна громадська організація інвалідів по зору). Виникає питання, куди поділися колишні студенти училищ, технікумів, інститутів, університетів? Адже, навчання студентів з особливими потребами проводиться. Де колишні студенти економісти, юристи, філологи та інші спеціальності? На жаль, питання їх працевлаштування є й досі актуальним.

Список літератури:

1. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні: Закон України // Відомості Верховної Ради (ВВР), 1991, № 21, ст. 252.
2. Стандартних правилах забезпечення рівних можливостей для інвалідів // Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 48/96 прийнята на 48 сесії Генеральної Асамблеї ООН 20 грудня 1993 року.
3. Декларация о правах инвалидов 1995 рік // Принята резолюцией 3447 (XXX) Генеральной Ассамблеи от 9 декабря 1975 года.
4. Кучменко Е. М. Працевлаштування осіб з обмеженими фізичними можливостями: проблеми на ринку праці Е. М. Кучменко // Правові засади навчання, виховання і працевлаштування людей з особливими потребами. збірник наукових праць № 6, м. Київ.2009. – С. 380.
5. Терюханова І. Зайнятість інвалідів: реалії та перспективи // І. Терюханова. / Україна: аспекти праці. – 2007. – № 1. – С. 3–8.

Добренькая Н.В.
Белоцерковский институт экономики и управления
Открытый международный университет развития человека «Украина»

ПРОБЛЕМЫ НА ПУТИ РЕАЛИЗАЦИИ ПРАВА НА ТРУДОУСТРОЙСТВО ЛИЦАМИ С ОСОБЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы реализации права на трудоустройство лицами с особыми потребностями. Проанализировано законодательство в сфере трудоустройства лиц с особыми потребностями. Определены фактические проблемы реализации права на труд лицами с особыми потребностями. Указываются, что главным фактором, сдерживающим занятость лиц с ограниченными физическими возможностями является низкий по сравнению со здоровыми, образовательный и профессиональный уровень. Проведено соотношение теоретических и практических проблем на пути реализации права на трудоустройство лицами с особыми потребностями.
Ключевые слова: трудоустройство, самореализация, законодательство, меры ответственности, профессиональная переподготовка.

Dobrenka N.V.
Bilotserkivky Institute of Economics and Management at the International University of Human Development «Ukraine»

PROBLEMS ON THE WAY OF EMPLOYMENT RIGHTS FOR PERSONS WITH DISABILITIES

Summary
Investigated the theoretical question of the right to employment of persons with disabilities. Analyzed legislation on employment of persons with disabilities. Determined the factual issues of the right to work of persons with disabilities. Indicated that the main factor that hinders the employment of people with disabilities is low compared with healthy, educational and professional level. A ratio of theoretical and practical problems in implementing the law on employment of persons with disabilities.
Keywords: employment, self-realization, legislation, measures of liability, professional retraining.

УДК 342.951:336.225.611-028.27(4)

ЕЛЕКТРОННЕ ДЕКЛАРУВАННЯ МАЙНОВОГО СТАНУ ЧИНОВНИКІВ В КРАЇНАХ ЄВРОПИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ТИПІВ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Марченко В.Ю.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена дослідженню типів інформаційного суспільства та інституту електронного декларування в окремих країнах Європи. Розкрито зміст найпоширеніших типів інформаційного суспільства. Визначено основні аспекти декларування майнового стану чиновників та пересічних громадян у Грузії, Великій Британії, Португалії та Швеції. Проаналізовано нормативну базу цих країн, вітчизняне законодавство, наукову літературу. Окреслено окремі напрями розвитку інституту електронного декларування в Україні.
Ключові слова: електронне декларування, типи інформаційного суспільства, контроль майнового стану чиновників, інформаційне суспільство, електронне декларування в країнах Європи, напрями розвитку електронного декларування в Україні.

Постановка проблеми. Пошук нової парадигми улаштування світу, що вимагає глобалізації знань і наукових досягнень, і став передумовою виникнення нової фази розвитку людства, пов'язаної з появою інформаційного суспільства і його найбільш розвиненої форми – суспільства знань. В епоху інформаційного суспільства людство одержує могутній інструмент для об'єднання зусиль з метою одержання нових знань, спрямованих на вирішення своїх глобальних проблем, економічного зростання і підвищення життєвого рівня населення.

Становлення і розвиток інформаційного суспільства є характерною рисою XXI століття. Саме в такому суспільстві активно розвиваються інформаційні і комунікаційні технології, створюються умови для ефективного використання знань у вирішенні найважливіших завдань управління суспільством і його демократизації. На шляху постіндустріальної цивілізації становлення і розвитку інформаційного суспільства, світова спільнота формує різні типи його побудови [16, с. 376-378].

Сьогодні термін «інформаційне суспільство» міцно займає своє місце у лексиконі політичних діячів, економістів та вчених, й найчастіше це поняття асоціюється з рівнем розвитку інформаційних технологій і засобів телекомунікації. Інформаційне суспільство відрізняється від суспільства, у якому домінують традиційна промисловість і сфера послуг тим, що, знання, інформаційні послуги, й усі галузі, пов'язані з інформатизацією (телекомунікаційна, комп'ютерна, телевізійна), розвиваються швидшими темпами, домінують у його економічному розвитку [4, с. 22].

Все це є дуже важливим для створення у суспільстві дієвої антикорупційної системи. І одним з найбільш ефективних методів профілактики корупції є посилення заходів, зокрема фінансового контролю осіб, уповноважених на виконання державних та інших, прирівняних до них функцій, у тому числі й шляхом запровадження електронного декларування майнового стану цих осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти інформаційного суспільства та електронного декларування досліджували А.А. Чернов, Й. Масуда, В.М. Скалацький, Д. Белл, Е. Тоффлер та інші. Водночас ознайомлення з науковим доробком свідчить про відсутність одночасного комплексного дослідження зв'язку типів інформаційного суспільства та інституту електронного декларування.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Відсутність дослідження електронного декларування в окремих країнах Європи з різними моделями інформаційного суспільства зумовлює недостатність даних при формуванні подібної системи в Україні. Це призводить до помилок і нераціонального витрачання бюджетних коштів при пошуках оптимальної системи е-декларування.

Мета статті. Надати аналіз типів інформаційного суспільства й інституту електронного декларування в окремих країнах Європи, та окреслити основні напрями можливого розвитку е-декларування в Україні.

Виклад основного матеріалу. Кожна країна вирішує самостійно, який тип інформаційного суспільства слід запроваджувати. Національні моделі відрізняються політичними стратегіями, специфікою національних ринків, законодавчими традиціями, розвитком інфоінфраструктури, економічними ресурсами тощо. Розглянемо такі основні типи інформаційного суспільства.

Західний тип [17, с. 38-48] (до якого більше тяжіє Україна) становлення інформаційного суспільства узагальнює стратегії і програми індустріально розвинених країн – США, Канади, Великої Британії, ФРН, Франції, країн Північної Європи. У рамках цієї моделі своєю специфікою вирізняються американо-англійська та європейська моделі. Американо-англійська модель [15, с. 65] заснована на загальній концепції соціально-економічного розвитку, яка передбачає переваги приватного сектору над функціями держави в усіх напрямах розвитку суспільства. Європейська модель інформаційного суспільства, в свою чергу, вирізняється стратегією європейської інтеграції, поняттям «об'єднаної Європи», пошуками рівноваги між контролем держави і стихією ринку, динамічним поєднанням державних інтересів і прагнень приватного та корпоративного бізнесу (теоретично Україна має перебувати в цьому типі). Основні положення Західноєвропейського підходу до ролі держави у процесі переходу до інформаційного суспільства викладено в Резолюції Європейського Союзу «Біла Книга. Зростання, конкурентоспроможність, зайнятість:

виклики та стратегії XXI століття» [13], в якій підкреслюється важливість державного контролю в комунікаційній сфері (особливо над супермагістралями) з урахуванням переваг приватного сектору, а також у Директиві ЄС «Зелена Книга. Життя і працевлаштування в інформаційному суспільстві» [6] та Рекомендації ЄС «Інформаційна магістраль для глобального суспільства» [14].

Азійський [17, с. 38-48] тип інформаційного суспільства реалізує ідеологічну доктрину країн Азійсько-Тихоокеанського регіону, побудовану на філософських принципах конфуціанства, діяльності держави щодо інституціоналізації цих принципів, взаєморозуміння і взаємодопомоги в суспільстві для досягнення мети. В основі азійського типу – альтернативний соціально-економічний розвиток регіону, конкуренція із Заходом, утвердження власних ціннісних орієнтацій, зв'язок між культурними традиціями (освіта, виробнича дисципліна, відданість корпорації, довіра, сімейна гармонія) і соціальними трансформаціями. У рамках азійської моделі виділяють японську, індійську та младоазійську. Японська модель інформаційного суспільства використовує пріоритетний розвиток інформаційних технологій і впровадження інформаційних послуг у всі сфери життєдіяльності країни [1, с. 40-41].

Младоазійська модель передбачає стратегію регіону Східної і Південно-Східної Азії – епіцентру індустріального та інформаційного розвитку, до якого належать Південна Корея, Тайвань, Сінгапур і Гонконг, а в останні роки наближаються Таїланд, Малайзія, В'єтнам. Ця модель – трансформована японська ідея, успіх якої пов'язується з підтриманням сталого макроекономічного і політичного середовища та співробітництва держави з приватним капіталом. Уряди приймають рішення щодо вагомих інвестицій приватного сектору в інформаційну сферу, стимулюють створення матеріальної і соціальної інфраструктури (тобто, порушується фундаментальний принцип невтручання держави у ринкові відносини). Державний контроль, його форми і методи можуть бути різними, але модель «держава – ринок» виступає як соціально-політична, а не суто економічна. Младоазійська модель характеризується як політичним і економічним співробітництвом держави і приватного сектору.

Індійську модель визначають як комбінований варіант попередніх моделей. Акцент зроблено на ресурсах народонаселення, науково-технічному потенціалі (третьому у світі після США та Росії), чинному законодавстві, державному контролі у сфері виробництва інформаційних послуг (крім ринку місцевих послуг, де допускається 49% іноземних капіталовкладень). Специфіка ідеології інформаційного суспільства в Індії – поступова динаміка, опора на національні культурні традиції. Урядова політика визначає головним чинником становлення інформаційного суспільства – вдосконалення системи телекомунікацій, розвиток універсальних послуг на рівні світових стандартів, експорт програмного забезпечення у розвинуті країни світу. Індійська стратегія реформування передбачає інтенсивну інтеграцію азійської країни в глобальне інформаційне співтовариство.

Так як Україна більше тяжіє до західноєвропейського типу інформаційного суспільства, то, в аспекті нашого дослідження, доцільним буде розглянути системи електронного декларування майнового стану чиновників саме у європейських державах.

В Грузії кримінальна відповідальність за ненадання декларації або внесення до неї неповних/невірних даних може вважатися умовною, оскільки норма ст. 355 Кримінального кодексу Республіки Грузія (далі – КК Грузії) починає «працювати» лише після первинного (першочергового) накладення адміністративного стягнення за таке діяння. За даними Бюро державної служби Грузії, у 2015 р. було зареєстровано лише 10 випадків первинного накладення адміністративного стягнення, а, за даними МВД Грузії, – лише 2 випадки застосування норми ст. 355 КК Грузії. До того ж, Бюро державної служби взагалі не перевіряло достовірність відомостей, поданих у декларації, й започатковує це з 2016-2017 рр. із подальшою передачею справ до МВС або прокуратури.

Крім того, після первинного накладення адміністративного стягнення в разі встановлення порушення для спеціальних декларацій, які заповнюють окремо (додатково) міністри, керівники відомств та департаментів/інших структурних підрозділів органів влади, в рамках дії Закону про конфлікт інтересів, можливо застосування норми ст. 355 КК Грузії. Інші декларації держслужбовців про майновий стан, на яких не поширюється норма ст. 355 КК Грузії, продовжують перевірятися у загальному порядку податковими органами Міністерства фінансів. Уряд Грузії має намір підготувати і подати на розгляд Парламенту законопроект щодо максимально можливої декриміналізації економічних правопорушень. Конкретні пропозиції наразі не відомі.

Цікавим, з точки зору електронного декларування, є досвід Великої Британії, законодавством якої не визначений обов'язок декларування майнових активів державних службовців. Водночас, відповідно до Кодексу управління державною службою [8], державні службовці повинні задекларувати за місцем своєї роботи відомості про будь-який матеріальний/нематеріальний конфлікт інтересів, який може виникнути у зв'язку із займаною посадою. Форма декларації встановлюється кожним міністерством або державним агентством. Міністри при призначенні на посаду зобов'язані задекларувати відомості про всі доходи, які вони отримують поза межами міністерства, та вийти з керівного складу компаній, що могло б спричинити конфлікт інтересів під час виконання ними службових обов'язків. Перелік фінансових інтересів міністрів щорічно публікується на веб-сторінці Уряду [11].

Стосовно депутатів, то питання, які стосуються фінансових інтересів членів Палати Общин та Палати Лордів, зокрема, декларування доходів, власності, отримання пожертвувань, подарунків, поїздок за кордон, подарунків та пожертвувань з-за кордону, володіння акціями, лобіювання комерційних інтересів членів сім'ї врегульовані положеннями Кодексу поведінки від 1996 року [2].

Ще більш складна система декларування функціонує в Португалії. Слід зазначити, що в Португалії немає поняття подання декларацій державними службовцями – усі португальські громадяни, підприємства та державні установи

зобов'язані декларувати свої доходи в електронному вигляді. Розгалужена законодавча та нормативно-правова база цієї країни, вдосконалена система інтернет-ресурсів державних установ, оприлюднена інформація щодо заробітних плат і доходів державних службовців (від адміністративно-технічного складу до його керівництва), звітність державних установ про результати роботи, статистика тощо дозволяє пересічному португальцю мати доступ до інформації та віднайти будь-які відомості, що його цікавлять. Зазначене стосується також інформації фінансового характеру та звітування про доходи як фізичними та юридичними особами, так і державними службовцями, яке здійснюється в електронному вигляді у встановлені терміни на офіційному сайті Міністерства фінансів Португалії [10].

Кожен громадянин та юридична особа Португалії, а також іноземні дипломати, дипломатичні й консульські представництва зобов'язані мати ідентифікаційний код платника податків, який після його отримання автоматично вноситься у загальну єдину електронну базу відомостей фінансового зобов'язання. У цій базі відображаються повністю усі персональні дані як фізичних, так і юридичних осіб (ПІП, назва приватного підприємства, адреса проживання, реєстрації тощо), вноситься вся інформація щодо наявності нерухомого та рухомого майна (при придбанні автомобіля або квартири/будинку усі деталізовані дані та технічні характеристики майна вносяться у систему на ім'я його власника), реєструються контакти оренди для подальшої сплати податків, відображається сума нарахованих відсотків за несплату податків, отримані доходи тощо, доступ до яких кожна особа має під особистим паролем та кодом, але доступні для відповідальних осіб компетентного органу – Відомства платників податків та з митних питань ПР [3]. Усі дані та відповідні бланки декларацій заповнюються в електронному форматі у режимі он-лайн під особистим кодом доступу [5].

У Швеції система декларування подібна до португальської. Усі питання, що стосуються оподаткування в цій країні, знаходяться у компетенції Національної Податкової Ради (Skatteverket). Подання декларацій регламентується шведським законом Skatteförfarandelag (2011:1244) [7].

Посадові особи не заповнюють спеціальних декларацій. Декларування здійснюється на загальних підставах кожним громадянином країни, у т.ч. й держслужбовцями. Податкова декларація готується та формується податковою інспекцією щодо кожного громадянина персонально та надсилається йому в електронному або паперовому вигляді на розгляд вже в оформленому та заповненому вигляді. Громадянин має перевірити правильність та достовірність тих даних, які знаходяться у заповненій податковим органом декларації та підписати її. Подача декларацій відбувається до 2 травня відповідного року. В подальшому податкова інспекція здійснює постійний моніторинг доходів кожного громадянина країни.

Висновки і пропозиції. Отже, в умовах розвитку інформаційного суспільства все більш пріоритетним стає використання інформаційних технологій для вирішення найважливіших соціальних проблем, виробляються нові соціальні і політичні стратегії, направлені на формування конкурентоспроможного продукту української інформаційної економіки. Україна має передбачити створення досконалого ефективного простору, в контексті якого інформація перетворюється на суспільний ресурс розвитку. В цьому аспекті актуальним для України є своєчасне забезпечення перевірки достовірності даних е-декларацій уповноваженими Законом України «Про запобігання корупції» [12] осіб. Доцільним є оновлення системи електронного декларування майнового стану державних службовців відповідно до найвищих європейських стандартів (зокрема, запозичити досвід Великої Британії, а також забезпечити функціонування відкритих реєстрів платників податків на кшталт португальського та шведського зразків).

Список літератури:

1. Masuda Y. The Information Society as Postindustrial Society / Y. Masuda. – Wash.: World Future Soc., 1983.
2. The Code of Conduct [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу: https://www.publications.parliament.uk/pa/cm201516/cmcode/1076/107604.htm
3. База даних платників податків Португалії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.portaldasfinancas.gov.pt/pt/CD/menu.action?pai=154
4. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл; пер. с англ. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: Academia, 2004. – 788 с.
5. Бланки декларацій платників податків Португалії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.portaldasfinancas.gov.pt/pt/menu.action?pai=155
6. Директива ЄС «Зелена Книга. Життя і працевлаштування в інформаційному суспільстві» [Електронний ресурс]. – 24.07.1996. – Режим доступу: http://aei.pitt.edu/green_papers.html
7. Закон (2011:1244) о порядке налогообложения [Електронний ресурс]. – 2011. – Режим доступу: https://lagen.nu/2011:1244
8. Кодекс управління державною службою Великої Британії [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/418696/CSMC-_April_2015.pdf&h=ATM7PyyN7TCI4yuH6QmS-XXHnng0a7DJY7dD2dtSODthe9ZuafTlGV8AEkz6iqaCBRu9AS26jQY3RigfCsqHgk_RLZmaC3Q2H2Q
9. Кримінальний кодекс Республіки Грузія [Електронний ресурс]. – 1999. – Режим доступу: http://www.carim-east.eu/2626/criminal-code-of-georgia-2/.
10. Офіційний сайт Міністерства фінансів Португалії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.portaldasfinancas.gov.pt/pt/home.action
11. Перелік фінансових інтересів міністрів Уряду Великої Британії за 2015 рік [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/486508/List_of_Ministers_Interests_Dec_2015.pdf

12. Про запобігання корупції [Електронний ресурс]: Закон від 14.10.2014 № 1700-VII. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/1700-18
13. Резолюція Європейського Союзу «Біла Книга. Зростання, конкурентоспроможність, зайнятість: виклики та стратегії XXI століття» [Електронний ресурс]. – 1993. – Режим доступу: http://aei.pitt.edu/1139/.
14. Рекомендація ЄС «Інформаційна магістраль для глобального суспільства» [Електронний ресурс]. – 1996. – Режим доступу: http://cordis.europa.eu/publication/rcn/199630055_en.html
15. Скалацький В. М. Концептуальні побудови та практичні моделі інформаційного суспільства / В. М. Скалацький // Гуманітарний часопис. – 2012. – № 4. – С. 62-69.
16. Тоффлер О. Третя хвиля / О. Тоффлер; пер. з англ. А. Євса. – К.: Всесвіт, 2000. – 480 с.
17. Чернов А. А. Становление глобального информационного общества: проблемы и перспективы / А. А. Чернов. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2003 – 232 с.

Марченко В. Ю.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

ЭЛЕКТРОННОЕ ДЕКЛАРИРОВАНИЕ ИМУЩЕСТВЕННОГО ПОЛОЖЕНИЯ ЧИНОВНИКОВ СКВОЗЬ ПРИЗМУ ТИПОВ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА

Аннотация
Статья посвящена исследованию типов информационного общества и ин-тута электронного декларирования в отдельных странах Европы. Раскрыто содержание самых распространенных типов информационного общества. Определены основные аспекты декларирования имущественного положения чиновников и рядовых граждан в Грузии, Великобритании, Португалии и Швеции. Проанализирована нормативная база этих стран, отечественное законодательство, научная литература. Намечены отдельные направления развития института электронного декларирования в Украине.
Ключевые слова: электронное декларирование, типы информационного общества, контроль имущественного положения чиновников, информационное общество, электронное декларирование в странах Европы, направления развития электронного декларирования в Украине.

Marchenko V.Yu.
Yaroslav Mudryi National Law University

ELECTRONIC DECLARATION OF THE OFFICIALS' PROPERTY STATUS THROUGH THE PRISM OF INFORMATION SOCIETY TYPES

Summary
The article is dedicated to the investigation of the information society types and the institution of electronic declaration in some European countries. The content of the most widely spread information society types has been disclosed. It has been defined the major aspects of declaration of the property status of the officials and common citizens in Georgia, Great Britain, Portugal and Sweden. It has been analyzed the normative basis of the above-mentioned countries, the national legislation of Ukraine and scientific literature. Some directions of the institution of electronic declaration in Ukraine development have been marked out.
Keywords: electronic declaration, information society types, the officials' property status control, information society, electronic declaration in European countries, directions of the electronic declaration development in Ukraine.

УДК 349.6

КОДИФІКАЦІЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА: СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ ПЕРСПЕКТИВИ

Панченко О.В., Проскура Т.Б.
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана

Стаття присвячена дослідженню екологічного законодавства України з погляду перспективи його систематизації. Коротко проаналізовано сьогоднішній стан нормативно-правової бази України у сфері регулювання екологічних відносин. Здійснено дослідження наявних в науковій літературі пропозицій щодо створення Екологічного кодексу України, а також проаналізовано досвід іноземних країн, де подібні нормативі акти успішно функціонують. Співставлено досвід ряду країн, у яких існують узагальнюючі кодифіковані акти та які використовують лише окремі нормативні акти у сфері регулювання екологічних правовідносин. На підставі досліджень, висловлено власну позицію стосовно можливості систематизації екологічного законодавства в єдиний нормативний акт.

Ключові слова: Екологічне право, екологічне законодавство, кодифікація, Екологічний кодекс, Кодекс законів про довкілля.

Постановка проблеми. Екологічне право – порівняно молода галузь права, яка нині активно розвивається. В сучасних уявленнях екологічне право – це комплексна галузь права, яка включає самостійні норми та інститути правовідносин в сфері раціонального природокористування, охорони навколишнього середовища і забезпечення екологічної безпеки, а також правові норми та інститути інших галузей права.

Саме ця особливість екологічного права – його комплексність, обумовлює надзвичайну різноманітність нормативно-правових актів, які є джерелами досліджуваної галузі, які включають крім власне «екологічних» законів ще й нормативні акти інших, суміжних галузей права (наприклад, земельного).

З урахуванням зазначеного, в науковій літературі неодноразово поставало питання про необхідність створення Екологічного кодексу України, що дозволило б систематизувати хоча б частину з всього різноманіття актів екологічного законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням цього питання займались такі вчені як А.П. Гетьман, А.Є. Кобрін, В.В. Костицький, Ю.С. Шемшученко. В роботах цих науковців досліджуються основні форми систематизації екологічного законодавства України, аналізується існуючий стан кодифікації джерел екологічного права, а також висуваються власні пропозиції щодо розробки проекту майбутнього Екологічного кодексу України. Значущість наявних досліджень безперечно велика, проте реальний стан сучасного екологічного законодавства та відсутність єдиного кодифікованого акту не усувають необхідність подальшого дослідження цієї теми.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На основі аналізу наукових джерел ми встановили, що українськими науковцями не в достатній мірі досліджено зарубіжний досвід кодифікації екологічного законодавства, а також не сформовано єдиного підходу щодо необхідності створення Екологічного кодексу України.

Мета статті. Головною метою статті є дослідження сучасних та подальших перспектив кодифікації екологічного законодавства України з урахуванням іноземного досвіду ряду країн з різним рівнем розвитку.

Виклад основного матеріалу. Під джерелами екологічного права слід розуміти нормативно-правові акти, що містять еколого-правові норми, призначені для регулювання екологічних правовідносин.

Джерелами екологічного права як такого, можуть бути як кодифіковані акти, так і окремі закони. Зокрема, нинішня українська нормативно-правова база у сфері охорони довкілля включає в себе наступне:

а) закони України: «Про охорону навколишнього природного середовища»; «Про природно-заповідний фонд України»; «Про екологічну експертизу»; «Про зону надзвичайної екологічної ситуації»; «Про Червону книгу України»; «Про охорону атмосферного повітря», «Про тваринний світ»; «Про рослинний світ», «Про карантин рослин», «Про мисливське господарство та полювання», «Про ветеринарну медицину»;

б) Земельний кодекс України, Водний кодекс України, Лісовий кодекс України, Кодекс України про надра;

в) інші закони, які містять норми, присвячені забезпеченню екологічної безпеки: «Про відходи», Основи законодавства про охорону здоров'я, «Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення», «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку», «Про поводження з радіоактивними відходами», «Про основи містобудування», «Про електроенергетику», «Про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини», «Про пестициди та агрохімікати», «Про космічну діяльність», «Про автомобільний транспорт», «Про Генеральну схему планування території України» тощо;

в) комплекс підзаконних нормативно-правових актів [9].

Загалом, за період незалежності нашої держави все екологічне законодавство було оновлене. Було прийнято ряд нових законів і підзаконних правових актів по проблемам екології, намітилась тенденція до реалізації міжнародно-правових документів по екологічним питанням в якості частини національного законодавства. Однак, при цьому слід відмітити, що не можна до нескінченності диференціювати екологічне законодавство, так як це веде до дублювання деяких

правових норм, існування розбіжностей окремих положень в різних нормативних актах, а це в свою чергу, шкодить діяльності правозастосовчих органів [10].

Виходячи з цього можна сказати, що існуючі нині закони містять все ж таки серйозні недоліки: вони мають занадто багато декларативних положень; слабке регулювання процедур (екологічного нормування, ліцензування, організації та проведення екологічної експертизи тощо); відсутність ефективних механізмів реалізації нормативних вимог (яскравим прикладом колізійних норм є суперечність Земельного та Водного кодексу, адже тоді як Земельний кодекс допускає приватну власність на об'єкти водного фонду, водним кодексом цього не передбачено) [4, с. 86].

В зв'язку з цим, все частіше постає питання, про необхідність кодифікації екологічного законодавства, тобто створення єдиного Екологічного кодексу України як нормативної основи екологічного права.

Ідею створення українського Екологічного кодексу підтримують такі науковці як Юрій Шемшученко, Галина Балюк, Світлана Кузнєцова та сін. [11].

Екологічні кодекси існують як в деяких розвинутих європейських країнах – таких як Франція, Швеція, Італія, так і в ряді країн – колишніх членів СРСР – Казахстані, Таджикистані. Тим більше, існує навіть Модельний екологічний кодекс для держав-членів СНД [1].

Так само, як і зараз в Україні, у багатьох європейських державах екологічне законодавство спочатку походило з різних частин секторального охоронного законодавства (водного, земельного та сін.). Це призводило до розбіжностей, оскільки природоохоронні положення законодавства могли бути зовсім різні.

З часом, екологічне законодавство стало таким громіздким і складним, що громадянам було важко усвідомити зміст своїх екологічних прав та обов'язків. Ці фактори викликали необхідність гармонізації екологічного законодавства в багатьох європейських країнах, що було реалізовано шляхом прийняття більш (або менш) всеохоплюючих правових актів з охорони навколишнього середовища.

Наприклад, Екологічний кодекс **Швеції** був прийнятий у 1998 р. та набрав чинності 1 січня 1999 року. Він замінив 15 правових актів, основні положення яких були об'єднані в кодексі [6, с. 218]. Зокрема, новий кодекс увібрав в себе норми та положення Закону про природні консервації, Закону про охорону навколишнього середовища, Закону про сільськогосподарські землі, Закону про утилізацію відходів, Закону про охорону здоров'я, Закону про воду, Закону про пестициди, Закону про хімічні продукти, Закону про природні ресурси, Закону про біологічні пестициди, Закону про генетично модифіковані організми, Закону про фауну та флору, інших актів [15]. Але при цьому, багато положень, які містилися в попередніх законах було скорочено. На сьогоднішній день, Екологічний кодекс залишається основним законодавчим актом Швеції в цій сфері.

Рішення про прийняття Екологічного кодексу було зумовлено тим, що попереднє законодавство було визнано неефективним у вирішенні екологічних проблем, які виникли при забезпеченні сталого розвитку. При розробці Екологічного Кодексу Швеції були поставлені такі завдання, як модернізація та оновлення екологічного законодавства, його систематизація, врахування судової практики та посилення ролі центрального (не місцевого) законодавства.

Кодекс Швеції складається з 7 частин, які поділені на глави (їх 33) та містить близько 500 статей [6, с. 218]. При цьому, в межах кожної глави нумерація статей починається заново, що на нашу думку, є недосконалим – це ускладнює користування Кодексом.

Кодекс складається з таких розділів: I. Загальні положення; II. Охорона природи; III. Спеціальні положення, що стосуються окремих видів діяльності; IV. Розгляд справ та інші питання; VI. Штрафи; VII. Компенсації [16].

Екологічний кодекс **Франції** був прийнятий у 2000 році. До нього ввійшло 39 законів, які були прийняті до 2000 року. Стаття L. 110-1 цього Кодексу визначає, що природні території, ресурси та місця поширення (ареали), а також ландшафти, якість повітря, види тварин та рослин, біологічне різноманіття та баланс, якому вони сприяють, є частиною загального надбання нації. Захист, збільшення, відновлення, реабілітація та управління всім вищезгаданим має здійснюватися в загальних інтересах та сприяти меті досягнення сталого розвитку [6, с. 218].

На відміну від Кодексу Швеції, Екологічний кодекс Франції побудований за пандектною системо, оскільки його норми об'єднані в Загальну та Особливу частини. *Загальна частина* включає положення про основні принципи, на яких базується екологічне законодавство, про державні органи, про цілі Екологічного кодексу. *Особлива частина* містить норми, що стосуються охорони вод, лісів, повітря, регламентує діяльність щодо поводження з відходами та небезпечними речовинами. На даний момент Кодекс являє собою систематизований звід норм, що відносяться до екологічної сфері.

Як було відзначено в доповіді прем'єр-міністра Франції від 9 вересня 2005 року, завдяки прийняттю Екологічного кодексу був досягнутий значний прогрес в кодифікації екологічного законодавства Франції, а це, в свою чергу, дозволило значно спростити застосування норм, що регулюють охорону навколишнього середовища [5, с. 44].

Масив законодавчих положень в Кодексі досить значний, він містить найбільш важливі та принципові норми і не носить вичерпного характеру. Його текст рясніє безліччю прямих відсилань до інших кодексів, законів і декретів. На сьогоднішній день французький досвід кодифікації норм правового регулювання охорони навколишнього середовища є одним з найбільш вдалих. Небагато країн можуть похвалитися таким багатим і передовим законодавством в області правового регулювання охорони навколишнього середовища, особливо з огляду на те, що в останні кілька років охорона навколишнього середовища займає пріоритетне місце у внутрішній і зовнішній політиці Франції. При цьому слід зазначити, що навіть досвід Франції не може бути абсолютним шаблоном. [5, с. 45].

У квітні 2006 р. Екологічний кодекс також був прийнятий в **Італії** (Кодекс навколишнього се-

редовища). Його метою є підвищення якості людського життя шляхом охорони та покращення екологічних умов, а також бережного та раціонального використання природних ресурсів.

Екологічний кодекс Італії регулює відносини щодо оцінки впливу на навколишнє середовище, інтеграційного попереджувального контролю за забрудненням, захисту води та ґрунтів, захисту атмосферного повітря та зменшення викидів, управління відходами та рекультивації забруднених територій, претензій щодо екологічної шкоди [6, с. 218].

Італійський Екологічний кодекс (Кодекс навколишнього середовища), так як і швецький, складається з окремих розділів, зокрема:

Частина 1: Загальні положення і загальні принципи (ст. 1-3-е).

Частина 2: Процедури стратегічної екологічної оцінки, оцінки впливу на навколишнє середовище та комплексного екологічного дозволу (ст. 4-52).

Частина 3: Правила охорони ґрунтів і боротьба з опустелюванням, охорона вод від забруднення і управління водними ресурсами (ст. 53-176).

Частина 4: Правила поводження з відходами та рекультивація забруднених ділянок (ст. 177-266).

Частина 5: Правила з охорони атмосферного повітря і зменшення викидів в атмосферу (ст. 267-297) та частина 5' – положення, що стосуються конкретних об'єктів (ст. 298).

Частина 6: Правила компенсації претензій стосовно шкоди, завданої навколишньому середовищу (стаття 298' – 318).

Частина 6': Дисципліни санкціонування адміністративних і кримінальних правопорушень у сфері охорони навколишнього середовища (стаття 318'- 318-г) [14].

Отож, проаналізувавши екологічне законодавство Франції, Італії та Швеції, можна зробити висновок, що їх кодифіковані акти мають схожий зміст, включають норми щодо охорони природи, поводження з відходами, покарань за порушення законодавства. Проте, ми погоджуємось із пануючою в науковій літературі позицією стосовно того, що найвдаліший досвід в цій сфері належить все таки Франції, адже її Кодекс містить більшу кількість суттєвих норм та положень, що досконаліше регулюють відповідні правовідносини.

Проте, варто зазначити, що навіть в деяких країнах «Великої сімки» екологічне законодавство досі залишається *не кодифікованим*. Серед таких країн – США і Федеративна Республіка Німеччина.

Наприклад, **Сполучені Штати Америки**. Конституція США як основний закон країни не містить норм, безпосередньо присвячених охороні навколишнього середовища, однак ця прогалина компенсується «шляхом застосування такого юридичного прийому, як тлумачення тексту Конституції законодавцями і суддями на основі загальноприйнятих доктрин, традицій і здорового глузду». В результаті цього, в формуванні екологічного права США величезну роль грають судові роз'яснення і доктрини. Прикладом останнього є доктрина пріоритету публічного права, виходячи з положень якої, в державі визнається пріоритет громадських інтересів перед приватними. Велике значення в системі екологічного законодавства США відіграють федеральні закони, що діють на території всієї країни і мають пріоритет перед актами окремих штатів і підзаконними актами. Комплексним центральним актом у цій сфері є Закон США про національну екологічну політику 1969 р., який діє з 1 січня 1970 року. У ньому знайшли відображення основне спрямування американської екологічної політики, порядок екологічної стандартизації. До числа інших діючих джерел американського екологічного права можна віднести Закон про чисту воду 1977 р., Закон про контроль за пестицидами 1972 р., який встановив порядок реєстрації пестицидів, дозволених до застосування, Закон про дику природу 1964 р., Закон про чисте повітря 1955 р., Закон про зникаючі види 1973 р., Закон про земельну політику і управління 1976 р. і т. д.

У **Федеративній Республіці Німеччина** комплексним еколого-правовим актом ФРН є Федеральний закон про охорону природи і ландшафтне планування від 20 грудня 1976 р., який продовжує діяти з численними змінами і доповненнями. При цьому, до відповідного комплексного закону приєднується ряд вузькоспеціалізованих законів, таких як Закон про емісії 1974 г., про захист від авіашуму від 30 березня 1971 року, про хімікалії 1990 року, про генну інженерію від 22 грудня 1993 р., про рециркуляції у виробничій сфері від 27 вересня 1994 і т. д [12, с. 239].

Отож, як бачимо, екологічний кодекс прийнятий не у всіх країнах. Чимало розвинених країн використовують ряд окремих нормативно-правових актів, які регулюють те чи інше питання у сфері використання природних ресурсів та захисту екології. Проте, як видно із досвіду країн, які все ж надали перевагу кодифікованому акту, використання єдиного нормативного документа у сфері екології значно спрощує процедуру врегулювання відповідних правовідносин. На нашу думку, за наявності Екологічного кодексу автоматично відпадає необхідність довго шукати необхідну норму в численних законах, адже кодифікований акт на те й «кодифікований», бо вміщує в собі усі основні та необхідні положення.

Повертаючись до України, слід зазначити, що і в нас була спроба створення Екологічного кодексу. Так, в 2004 р. за участю Ю.С. Шемшученка, Н.Р. Малишевої та А.П. Гетьмана був розроблений проект Екологічного кодексу.

Кодекс мав ввібрати в себе норми *законів України* «Про охорону навколишнього природного середовища»; «Про природно-заповідний фонд України; «Про екологічну експертизу»; «Про зону надзвичайної екологічної ситуації»; «Про Червону книгу України»; «Про екологічну мережу»; «Про екологічний аудит». Також відпала б потреба у прийнятті окремих законів «Про екологічне страхування», «Про Національний екологічний фонд України» та інші. За межами сфери регулювання проекту Екологічного кодексу залишились питання охорони та використання окремих природних ресурсів.

Природоресурсні аспекти охорони довкілля на сьогодні досить вдало врегульовані на рівні спеціальних законодавчих актів, в тому числі кодифікаційних (Земельного кодексу України, Водного кодексу України, Лісового кодексу України, Кодексу України про надра, Законів України

«Про охорону атмосферного повітря», «Про тваринний світ», «Про рослинний світ», «Про відходи», «Про мисливське господарство та полювання»), які всебічно та з врахуванням специфіки кожного природного ресурсу (землі, вод, лісів, надр тощо), регулюють питання їх охорони, раціонального використання та відтворення [9].

Отже, як бачимо, цей проект обмежився лише кодифікацією некодифікованих законів. Він передбачав існування загальних норм (в Екологічному кодексі) та спеціальних норм (в природоресурсних кодексах і законах).

Законопроект складався з Преамбули, 11 розділів, поділених на 50 глав і 285 статей; 11 розділ складав Прикінцеві положення [7].

Проект кодексу охоплював ввесь спектр питань, пов'язаних з охороною довкілля як єдиного цілого, забезпеченням екологічної безпеки у сферах, де виникають екологічні проблеми. Кодексом, зокрема, визначена державна система охорони довкілля, основні завдання та принципи охорони довкілля.

Усебічно врегульовані також питання, пов'язані з визначенням еколого-правового статусу громадянина, приділена увага визначенню повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування в даній галузі суспільних відносин, детально врегульовані функції управління у відповідній сфері.

Окрему групу в проекті складають норми, присвячені надзвичайним екологічним ситуаціям та природно-заповідному фонду.

З метою забезпечення врахування екологічних факторів при виробничому та іншому господарському використанні території України, у проекті окремо врегульовані питання, пов'язані з екологічним зонуванням території України та розвитком екологічної мережі. Висвітлені у Кодексі й питання міжнародного співробітництва в галузі охорони довкілля.

Автори проекту Екологічного кодексу відмічають, що позитивними наслідками від запровадження законопроекту стало б:

– оновлення, упорядкування екологічного законодавства, звільнення його від значної кількості законодавчих актів, усунення прогалин у законодавчому забезпеченні охорони довкілля, посилення системності, комплексності у регулюванні відповідних суспільних відносин;

– гармонізація екологічного законодавства з міжнародними угодами та нормами, законодавством ЄС у сфері охорони довкілля [9].

Проте зараз, доля зазначеного проекту невідома, адже він зник навіть із офіційного веб-сайту Верховної Ради України і неможливо прослідкувати, на якій стадії розгляду він перебуває.

В. В. Костицький зазначає, що під його керівництвом у 2009 році, робочою групою на замовлення, тоді ще Міністерства охорони навколишнього природного середовища України, також було підготовлено проект Екологічного кодексу України, який складався із загальної та особливої частини, 14 розділів, 65 глав та 418 статей [8, с. 79].

Отож, як бачимо, кожен розробник Екологічного кодексу створює своє нормативне наповнення кодифікованого акта, що дає змогу зробити висновок про відсутність єдиної думки між науковцями щодо змісту і структури кодексу, об'єму кодифікації та інших параметрів.

На нашу думку, доцільно виділити два шляхи створення Екологічного кодексу України:

1) Кодифікація лише некодифікованих законів.

2) Кодифікація кодифікованих (Земельний, Лісовий, Водний кодекси тощо) та некодифікованих законів.

Дехто вважає, що другий підхід може створити більш чіткий, системний та узгоджений закон. Підставою для такої кодифікації може бути той факт, що кодифіковані закони мають схожу структуру і в певних випадках дублюють одне одного. Тому можливий варіант проведення більш широкої кодифікації в порівнянні із проектом 2004 року. Такий проект буде складатися з загальної та особливої (спеціальної) частин. В загальній будуть визначатися терміни, основні права та обов'язки суб'єктів екологічного права, та інші положення, що є характерними для всіх екологічних відносин. В особливій (спеціальній) частині буде регламентуватися правовий статус окремих об'єктів екологічного права (ліси, води тощо) [7].

З іншого боку, Ю. С. Шемшученко не поділяє цієї точки зору [13, с. 6].

Гетьман Анатолій Павлович у своїй публікації «Кодифікація екологічного законодавства в контексті конституційної реформи» пропонує дещо інший підхід до кодифікації екологічного законодавства.

Він вважає, що більш доцільною формою кодифікації є прийняття *Кодексу законів України про довкілля* та обґрунтовує це тим, що на сьогодні в сфері екологічного законодавства, як ні в одній з інших галузей, діє розгалужена система кодифікованих законодавчих актів в формі кодексів та законів. Прийняття при такій палітрі законодавчих актів Екологічного кодексу, як форми кодифікованого акту, є недоцільним, оскільки він не зможе об'єднати вже існуючі кодекси і закони з причини своєї спорідненості за формою з останніми. Таке об'єднання можливе лише у формі Кодексу законів України про довкілля. Безумовно, воно не буде механічним, а матиме змістовне наповнення принциповими положеннями існуючих кодексів та законів екологічного спрямування та надасть можливість створити єдине законодавче підґрунтя для подальшої законотворчої та правозастосовчої практики [3, с. 51].

Крім того, варто відмітити, що навіть вже наявні природоресурсні кодифікаційні акти поступово «обростають» навколо себе спеціалізованими законами. Тобто розвиток природоресурсного законодавства здійснюється «в ширину», а не «в глибину». Наприклад, гірничі відносини на даний час регулюються, окрім Кодексу України про надра, також Гірничим Законом України, законами України «Про державну геологічну службу України», «Про концесії», «Про угоди про розподіл продукції», «Про нафту і газ», «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними», «Про видобування та переробку уранових руд».

Аналогічна ситуація має місце і в інших галузях природоресурсного законодавства. Зокрема, актуальним стає питання про об'єднання Лісового кодексу України та Закону України «Про рос-

линний світ», які регулюють однорідні суспільні відносини. Наслідком такого об'єднання мало б стати прийняття «Кодексу про ліси та інші об'єкти рослинного світу» [2, с. 19].

Висновки і пропозиції. На сьогодні нормативне забезпечення екологічного права як галузі являє собою розгалужену систему законодавчих та нормативно-правових актів різного регулюючого рівня, юридичної сили та сфер застосування.

Зменшення великого різноманіття актів, що регулюють екологічні відносини, модернізація екологічних норм та заповнення прогалин у законодавчому регулюванні охорони навколишнього середовища, приведення національного екологічного законодавства до міжнародних стандартів та стандартів ЄС обумовлює необхідність кодифікації екологічного законодавства.

В Україні відбуваються активні дискусії щодо змісту та структури кодифікаційного акту, об'єму кодифікації, існують деякі теоретичні напрацювання та конкретні пропозиції проектів Екологічного кодексу. Один з таких проектів в 2004 р. був внесений до Верховної Ради, але залишився не розглянутим.

Проте, безумовно, необхідно продовжувати роботу в цьому напрямі, оскільки прийняття єдиного і комплексного Екологічного Кодексу дозволить покращити правозастосовчу діяльність, адже на даний час, правозастосовчі органи відчувають серйозні труднощі у відшуканні необхідної норми права при виникненні спорів. Логічно послідовний і компактний виклад правових норм у створеному кодексі, перш за все, значно полегшить пошук потрібної норми права та дозволить з'ясувати її зміст.

З огляду на це, Екологічний Кодекс матиме серйозні переваги над секторальним екологічним законодавством по ряду причин:

– по-перше, вбере в себе увесь діючий нормативно-правовий масив екологічного законодавства, систематизує його, ліквідує логічне протиріччя деяких нормативно-правових актів;

– по-друге, кодекс стане більш доступним для громадян, організацій, органів управління в сфері екології, що буде сприяти правовому вихованню соціальних суб'єктів;

– по-третє, в єдиному кодексі легше знайти прогалини в праві та виправити їх.

Доцільність кодифікації екологічного законодавства підтверджує і міжнародний досвід, адже в ряді європейських країн такі кодифіковані акти успішно функціонують, виконують свої завдання у сфері захисту екології, а Екологічний кодекс Франції узагалі вважають загальновизнаним зразком належного регулювання екологічної сфери.

Проте, на нашу думку, яким би досконалим не був Екологічний кодекс, він не зможе охопити абсолютно всю сферу суспільних відносин, які є предметом регулювання екологічного права, та включити в себе положення всіх існуючих в цій сфері нормативних актів, оскільки навіть вищезгаданий французький Екологічний кодекс містить багато бланкетних норм. Тому, безперечно підтримуючи пропозиції систематизації екологічного законодавства, ми вважаємо, що доречніше буде об'єднати некодифіковані акти в єдиний Кодекс. При цьому необхідно провести капітальне впорядкування та вдосконалення вже існуючих кодифікованих актів (таких як Водний кодекс, Кодекс законів про надра тощо), підвівши їх під вимоги сьогодення.

Список літератури:

1. Модельний екологічний кодекс для держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав від 16.11.2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/997_g03
2. Гвоздик П. О. Систематизація як перспективний напрямок розвитку джерел екологічного права України // Вісник Запорізького національного університету. – 2011. – № 2. – С. 17-26.
3. Гетьман А. П. Кодифікація екологічного законодавства в контексті конституційної реформи // Екологічне право України: система та межі правового регулювання: матеріали всеукраїн. наук.-практ. круглого столу, 25 верес. 2015 р., м. Дніпропетровськ. – Дніпропетровськ, 2015. – С. 49–53.
4. Григор'єва Т. В. Проблеми систематизації екологічного законодавства // Актуальні питання кодифікації екологічного законодавства України: Зб. тез наук. доп. учасн. «круглого столу» (9 лист. 2012 р.) / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2012. – С. 85-87.
5. Калиниченко, В. Т. Экологический кодекс Франции // Экологическое право. – 2010. – № 6. – С. 44–46.
6. Кишко-Єрлі О. Б. Адаптація екологічного законодавства України до права навколишнього середовища Європейського Союзу // Часопис Київського університету права. – 2014. – № 3. – С. 215-219.
7. Кобрін А. Є. Проблеми кодифікації екологічного законодавства та Екологічний кодекс України // Реферат з курсу «Екологічне право України» – Київ – 2012. – 16 с.
8. Костицький В. В. Методологічні проблеми кодифікації екологічного законодавства // Філософські, методологічні та психологічні проблеми права: матеріали II Всеукраїнська науково-теоретична конференція (Київ, 31 січня 2009 р.) / Ред. кол. Є. М. Моїсеєв, О. М. Джужа, М. В. Костицький; Всеукраїнська асоціація філософії права і соціальної філософії. Асоціація психологів України. – К.: Київський національний університет внутрішніх справ, 2009. – С. 78-81.
9. Пояснювальна записка до проекту Екологічного кодексу України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=17281&pf35401=47815
10. Проблеми кодифікації екологічного законодавства [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://vchys.net/7170-referat-z-pravoznavstva-na-temu-problemi-kodifkacyi-ekologchnogo-zakonodavstva.html
11. Проблеми систематизації екологічного, земельного та аграрного законодавства України: науковий погляд // Щотижнева інформаційно-правова газета «Правовий тиждень» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://legalweekly.com.ua/index.php?id=16061&show=news&&newsid=122649
12. Рыженков А. Я. Правовой опыт охраны окружающей среды в зарубежных странах: вопросы взаимовлияния // Вестник Волгоградского института бизнеса. Бизнес. Образование. Право. – 2012. – № 4(21). – С. 237-241.
13. Шемшученко Ю. С. Актуальні проблеми кодифікації національного та міжнародного екологічного права // Юридичний журнал «Право України». – № 2. – 2011. – С. 4-10.
14. CODICE DELL'AMBIENTE, Decreto Legislativo 3 aprile 2006, n. 152 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ambientediritto.it/home/legislazione/decreto-legislativo-3-aprile-2006-n-152-sommario

15. Lars-Christer Lundin. THE SWEDISH ENVIRONMENTAL CODE [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.balticuniv.uu.se/index.php/component/docman/doc_download/317-river-basin-management-13-the-swedish-environmental-code
16. The Swedish Environmental Code [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.government.se/legal-documents/2000/08/ds-200061/

Панченко О.В, Проскура Т.Б.
Киевский национальный экономический университет
имени Вадима Гетьмана

КОДИФИКАЦИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА: МИРОВОЙ ОПЫТ И УКРАИНСКИЕ ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация
Статья посвящена исследованию экологического законодательства Украины с точки зрения перспективы его систематизации. Кратко проанализировано сегодняшнее состояние нормативно-правовой базы Украины в сфере регулирования экологических отношений. Проведено исследование имеющихся в научной литературе предложений по созданию Экологического кодекса Украины, а также проанализировано опыт зарубежных стран, в которых подобные нормативе акты успешно функционируют. Сопоставлен опыт ряда стран, в которых существуют обобщающие кодифицированные акты, и стран, использующих только отдельные нормативные акты сфере регулирования экологических правоотношений. На основании исследований, высказано свою позицию относительно возможности систематизации экологического законодательства в единый нормативный акт.
Ключевые слова: Экологическое право, экологическое законодательство, кодификация, Экологический кодекс, Кодекс законов об окружающей среде.

Panchenko O.V., Proskura T.B.
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

CODIFICATION OF ENVIRONMENT LEGISLATION: THE WORLD'S EXPERIENCE AND UKRAINIAN PERSPECTIVES

Summary
This article is devoted to the investigation of the environmental legislation of Ukraine from the perspective of its systematization. In brief, there was analyzed the modern state of regulatory legal framework of Ukraine in the sphere of the regulation of environmental area. There was made an investigation of available offers in scientific literature concerning the formation of the Environmental Code of Ukraine including the practice of the foreign countries, where corresponding statutory acts successfully function. Moreover, the practice and experience of a number of countries was juxtaposed, where codifying statutes do exist and which make use only of some particular statutory acts. On the basis of the investigations done there was expressed personal standpoint concerning the possibility of systematization of environmental legislation into a single statutory act.
Keywords: environmental law, environmental legislation, codification, Environmental Code, Environment law code.

УДК 347

ВПЛИВ МОДИ НА КАТЕГОРІЮ ДОГОВОРУ

Плюта О.А.
Адвокат

Сучасний розвиток індустрії моди змусило по-новому поглянути на проблеми категорії договорав, задіяних в даній сфері. У запропонованій статті для дослідження поставлені питання, пов'язані з визначенням категорії договору в індустрії моди, його оригінальність і необхідність для індустрії моди, вплив моди, відмінності і схожість моди і договору. Особливу увагу приділено моді і договору, їх взаємозв'язку, вплив і різниці, що складається практиці, яка дозволяє виявити специфічні особливості договорів в світі моди і говорити про перспекивах впровадження моди в право.

Ключові слова: категорія договору, договір, індустрія моди, мода, договір, дизайнер.

Постановка проблеми. Договір є правовим інститутом, який використовується з глибокої давнини для регулювання суспільних відносин в різних сферах суспільства. Як пояснити цей парадокс, при тому, що, як нам відомо, категорія договору відповідає потребам більшості людей? Незважаючи на широке використання договірної термінології в різних сферах суспільного життя, його вивчення засобами різних наук, але, перш за все, юридичних наук, сприйняття даного феномена на категоріальному рівні продовжує залишатися досить «розмитим» та неточним. Потрібно виявлення соціальної і юридичної природи договору, його сутності, структури і функцій в суспільстві, властивих йому юридичних ознак, історико-правовий аналіз розвитку договору в якості правового інституту. Модне право звертається до норм з різних галузей права, оскільки діяльність в індустрії моди пов'язана із захистом прав на результати інтелектуальної діяльності, включаючи боротьбу з контрафактною продукцією, ліцензуванням, здійсненням різного роду комерційних операцій, укладанням контрактів, маркетингом і рекламною діяльністю, роздрібним лізингом, дотриманням вимог трудового законодавства, багатоплановим міжнародним співробітництвом. Відмічається високою практичною суспільною потребою у врегулюванні відношень в індустрії моди саме договорами, існуючим положенням у законодавстві, практичної та наукової значності питань стосовно категорії договорів для модної індустрії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання досліджували. Категорія договору лежить в основі побудови договірної теорії (соціального контракту) XVII-XVIII ст. в працях: Г. Гроція, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, Ш. Л. Монтеск'є та інших мислителів; сучасної контрактуалістской теорії XX століття Д. Ролз. Вивчаючи праці Т. Гоббса, І. Канта, можна зробити висновок про те, що ще в XVII-XVIII ст. великі мислителі використовували категорію договору для побудови договірної теорії. За допомогою категорії суспільного договору досліджували виникнення держави і права, проблеми співвідношення громадянського суспільства, держави і права, сам договір розглядали як факт визнання людьми загальних правил співжиття, які вони повинні відтепер виконувати, що виник в силу об'єктивних причин з їхньої волі.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У науковій літературі практично відсутні великі роботи, пов'язані з вивченням договору як категорії в індустрії моди, оскільки в українській юридичній науці договір типово досліджується як правовий інститут в рамках галузевих правових дисциплін окремо від модної індустрії. За допомогою теми про вплив категорії договору в індустрії моди, хочеться висловити думки про співвідношення держави, права і громадянського суспільства, його членів, про соціальні, моральні і політичні проблеми, що виникають в суспільстві, про соціальне походження людських зобов'язань, про підконтрольність громадських пристроїв розуму людей, і можливості зміни цих пристроїв на основі згоди і загальної волі.

Мета статті. Комплексне теоретико-правове дослідження соціальної та юридичної природи категорії договору в індустрії моди, її вплив, а також дослідження проблемних питань з тлумачення категорії договорів в теорії та практиці.

Виклад основного матеріалу. Категорія – це таке поняття, що відображає самі загальні та суттєві властивості явищ. Тому, угоди, що належать до однієї правової категорії, повинні мати такі загальнооб'єнуючі риси, які дозволяють знайти та виділити найбільшу кількість загальних та спеціальних норм права для окремої категорії угод. Різниці, що існують між окремими категоріями цивільно правових угод, обумовлені особливостями їх правового регулювання, яке не дозволяє застосовувати до них правові норми, що розповсюджуються на інші категорії угод. Виключення з цього правила складають норми загальної частини зобов'язального права, що стосуються всіх категорій угод. В юридичній літературі часто зверталася та звертається увага на диференційний підхід з правового регулювання договірних відносин в залежності від їх суб'єктивного складу [1].

В межах окремої категорії угод існують два типи зобов'язань відмінні одне від одного по основанію виникнення – договірні та позадоговірні. Договірні зобов'язання виникають на підставі укладеної угоди та юридичних фактів. Значення таких зобов'язань полягає у тім, що їх зміст визначається не тільки законом, а й згодою осіб, що беруть участь в угоді. Зміст позадоговірних зобов'язань залежить лише від закону або закону та волі однієї із сторін. Такий поділ важливий для розрізняння законодавчої регламентації данних видів зобов'язань, наприклад при вирішенні питання з відшкодування заподіяної шкоди та ін [2].

На думку Э. Ле Руа, договірні стосунки з'являються лише на певному рівні усклад-

нення соціальної структури. теорія Э. Ле Руа певним чином пов'язана з теорією Мэна – в тій мірі, в якій вона виділяє договірні стосунки лише на певному рівні ускладнення суспільно-політичних структур. Проте ця теорія не є еволюціоністською, оскільки не зв'язує ці рівні ускладнення зі східцями історичного розвитку. На думку деяких авторів таких, як М. Аллио, А. Епштейн, М. Глюкман, М.Д. Салинс, договірні стосунки можуть мати місце лише між індивідуумами, стосунки між якими обмежуються предметом договору. В зв'язку з цим слід приєднатися до Э. Ле Руа, який стверджує, що індивідууми можуть бути об'єднані і іншими стосунками (кровними, шлюбними і т. д.), але, незважаючи на це, використати договір в якості засобу регулювання деяких зі своїх стосунків. Іншими словами, за допомогою укладення договору сторони погоджуються забезпечити юридичне регулювання тих сфер громадського життя, які вони вважають особливо важливими для підтримки соціальної гармонії і забезпечення економічного відтворення [3].

Завдяки притаманним договору властивостям як універсального правового засобу регулювання майнових і, певною мірою, особистих немайнових (цивільних) [4] відносин забезпечується досягнення цілей, визначених учасниками цих відносин. У питанні про співвідношення актів цивільного законодавства та договору законодавець у статтях 3, 6 і 627 ЦК України закріпив широку свободу суб'єктів цивільного права в укладанні договору, виборі контрагента та визначення змісту договору. Сторони мають право укласти договір, який не передбачений актами цивільного законодавства (непоіменований договір). Більше того, сторони можуть врегулювати в договорі, який передбачений актами цивільного законодавства, свої відносини, не врегульовані цими актами, відступати від положень цих актів і врегулювати свої відносини на власний розсуд. Звичайно, при цьому мають враховуватися вимоги ЦК України, інших актів цивільного та іншого законодавства, звичаїв ділового обороту, вимоги розумності та справедливості. Сторони не можуть відходити від положень актів цивільного законодавства, якщо в цих актах прямо вказано про це, а також у разі, якщо обов'язковість для сторін актів цивільного законодавства випливає з їх змісту або суті відносин між сторонами.

Регулятором багатьох сторін повсякденної життєдіяльності є мода. Однак, очевидно, що для виконання функцій, життєво важливих для соціального організму, моди аж ніяк недостатньо. Необхідний набагато більш потужний, ніж мода, регулятивний механізм, здатний забезпечувати цілісність, наступність і зміни в сучасних системах. І в той же час він повинен бути більш гнучким, рухливим і універсальним, ніж наприклад звичай. Таким механізмом є договір. Саме він в сучасних суспільствах виступає в якості головного замінника звичаю.

Виділити модні договори в окрему галузь важливо, але неможна, бо в процесах розвитку і орієнтованості на західну культуру де існує «модне право», це зумовлено тим, що сучасна мода керується принципами індивідуалізації і комерціалізації.

В останні роки переважне значення придбав підхід до вивчення моди як до соціально-правового явища, як до механізму соціальної, правової, культурної та психічної регуляції, тісно пов'язаного з основними цінностями і тенденціями розвитку сучасного суспільства. Цю тенденцію ми бачимо в роботі А.Б. Гофмана «Мода і люди, або Нова теорія моди і модного поведінки» [5].

Історично мода виросла зі звичаю, і ще Адам Сміт порівнював ці два регулятора між собою. Але найбільше значення порівняльного аналізу моди і звичаю надавав французький соціолог і соціальний психолог Габріель Тард, який висловив ряд глибоких і тонких зауважень щодо співвідношення цих двох явищ [6].

У теорії Тарда не наслідування становить механізм засвоєння і поширення звичаю і моди, як це прийнято вважати, а, навпаки, звичай і мода суть змінюють одне одного кошти і форми наслідування. Пояснюється це тим, що французький вчений вважав наслідування основним соціальним прогресом, які мають універсальне значення.

Філософ Жиль Липовецький відзначав: «Мода – це певна форма соціальних змін, яка не залежить від певного об'єкта. Вона в першу чергу є соціальний механізм, який характеризується своєрідною короткостроковістю і більшою чи меншою мірою мінливості і впливає на вельми своєрідні сфери життя груп осіб» [7].

Ще А. Сміт у «Теорії моральності почуттів» (1759) зазначав вплив моди не тільки на одяг і меблі, але і на моральність, музику, архітектуру і т.д., підкреслюючи особливе значення елітарних верств як об'єкта наслідування для решти населення, що було пов'язано зі зростанням ролі буржуазії в сучасному йому суспільстві (раніше, за часів панування феодально-станового шару, подібне наслідування було неможливо).

Важливою стратегією моди є закріплення на ринку, при цьому, як зазначає широко відомий своїми дослідженнями в сфері філософії моди професор університету м. Бергена (Норвегія) Ларс Свендсен, «метою моди найчастіше стає врешті-решт збільшення капіталу економічного. Мода завжди знаходиться десь посередині між мистецтвом і капіталом і часто схиляється в бік першого, щоб заглушити звучання другого» [8].

Що спільного між договором і модою? Перш за все, це, звичайно, їх регулятивна роль, той факт, що для відповідних типів суспільства вони виступають як механізми регуляції поведінки. І договір, і мода є способами, правилами поведінки, бажані цінності, з одного боку, обов'язкові норми – з іншого. Ціннісно-нормативна природа обох цих регуляторів обумовлює і таке їх властивість, як общеприйнятість. Правда, в догові ця общеприйнятість є повсюдною, що охоплює всіх членів суспільства (групи) одночасно, а в моді – неповної і неодночасної, оскільки в кожен момент до певного модного стандарту підключена тільки частина учасників моди.

Сучасна модна компанія – це і індивідуальне (найчастіше сімейне) підприємство, і корпорація, і великий виробничий конгломерат. Обрана компанією організаційно-правова форма визначає її бізнес-стратегію і тактику, додаючи юристам роботу не тільки з законодавством, що регламентує цивільно-правові угоди, але і з корпоративним

законодавством. Модна індустрія завжди сучасна, фрагментована і диференційована, що зумовлює необхідність вступу в різного роду ділові відносини, правовим оформленням яких стають комерційні контракти. Їх складання і укладання передбачає добре орієнтування у вітчизняному законодавстві, яке регулює внутрішнє торгівлю і зовнішньоекономічні операції.

Забезпечення злагодженості і безперебійності функціонування модної компанії, як структурованого виробництва полягає у залученні зовнішніх працівників для виконання різних робіт, що є специфікою модного бізнесу. Необхідне укладання контрактів з дизайнерами, при реалізації яких модна компанія повинна отримати авторські права на створювану продукцію. Не один показ одягу або фотосесія не відбувається без участі фотомоделей, а це – трудові угоди з фотомоделями чи агентствами, в яких також необхідно вирішити проблеми, пов'язані з питаннями інтелектуальної власності, і одночасно – з трудовим правом. Існують особливі стосунки з фотографами,тому має бути і договір про права та обов'язки фотографів щодо зроблених на замовлення компаній знімків, права моделей на втілені образи, права індивідуальних дизайнерів або модних компаній на одяг і т.д. і т.п.

Вельми специфічні договори оренди нерухомості, які укладаються модними компаніями для розміщення своїх офісів, а також для реалізації готової продукції. Не рідкість, коли однією з умов контракту стає заборона орендодавцю здавати приміщення конкуруючим компаніям. Або, це характерно для розміщення магазинів, які торгують товарами класу люкс, власник приміщення зобов'язується не надавати в оренду сусідні приміщення магазинах, які торгують товарами за викидними цінами.

Для розвитку індустрії моди важливо забезпечення маркетингу та реклами модних товарів. Крім традиційної купівлі-продажу індустрія моди активно використовує для просування товарів на ринку практику укладення агентських, представницьких та дистриб'юторських угод. Особливо активно ці форми співпраці використовують відносно невеликі модні компанії, які не мають можливості самостійно просувати свої товари. Контрагентами будинків моди виступають виробники готового одягу, фабрики, роздрібні торговці, великі супермаркети. Особливостями даних угод в сфері індустрії моди стають умови про асортимент товару (модна компанія може обмежувати лінію товарів, не подавати права на весь асортимент продукції, що виробляється), сезонних умовах поставки або реалізації, надання прав на реалізацію виключно на певній території і на строго обмежений період часу, і звичайно ж, дотримання певних стандартів якості при пропозиції товарів до продажу.

Двічі в рік, навесні і осінню, коли в Парижі показують сезонні колекції «от-кутюр», один з керівників фірми їде в Париж. Там він наймає на місці декількох художників, купує їм дуже дорогі квитки на перегляди будинків моделей, на яких, що цікавлять фірму, зрозуміло, ні замальовувати, ні фотографувати не можна. Відразу після показу, в найближчому бістро або кафе, художники по пам'яті роблять нариси найбільш характерних нових пропозицій – силует, крій, характер декору. Це, звичайно, нелегко – під час показу на сцені відразу декілька демонстраторів, вони швидко рухаються, все мелькає, один вихід змінює інший – справжній калейдоскоп – але з вражень декілька художників загальну картину можна скласти. Це трішки промислове шпигунство, втім – в межах закону.

Наймач забирає нариси, розплачується і терміново повертається додому. Запрошені для розробки колекції стилісти вивчають «горяченькие» паризькі замальовки і розробляють серії ескізів – фірма приймає і оплачує все їх. Надалі стиліст в роботі над колекцією участі не приймає, а ескізи є вже повною власністю фірми. Тобто бізнес скуповує ідеї і сам вирішує, як їх використати. Рада керівників розглядає ескізи, вибирає варіанти, що здаються перспективними, для виконання в матеріалі і передає їх моделістам фірми. Одночасно вирішуються питання про тканину, колір, підкладку, фурнітуру, нитки. Моделісти виконують макети моделей із спеціальних тканин, в їх розпорядженні макетні матеріали, що імітують властивості будь-яких тканин. Муляжі моделей робляться і з підкладом, і з використанням прикладних матеріалів, і з усіма рядками, фурнітурою.

Колекція муляжів розглядається радою керівників, відбір моделей, ухвалення рішень – це найважливіший, найвідповідальніший, пов'язаний з ризиком момент. Кожен відповідає за свою думку своєю репутацією і положенням в ієрархії керівників. Тільки після відбору моделі виконуються в матеріалі. Підготовка до їх запуску у виробництво – ця вже справа техніки, процес добре і надійно відлагоджений. Така своєрідна система роботи над асортиментом дозволяє врешті-решт робити вироби не ультра-модні, але завжди сучасні, ту добросовісну класику, яку віддають перевазі більшість покупців, у тому числі і в нашій країні.

Хоча мода найтіснішим чином переплітається з економічними, правовими, соціальними та іншими інститутами, вона все ж автономна по відношенню до них, і численні спроби підпорядкувати її, не підкоряючись їй, закінчувалися провалом. Те ж саме ще в більшій мірі відноситься до інститутів влади: навіть найдеспотичніші і люті правителі, які оголошували війну моді, не могли здобути над нею перемогу, якщо в суспільстві існували хоча б мінімальні умови для її існування. Це стосується головним чином тоталітарних політичних режимів, в яких здійснюється сакралізація єдиного «народу» і його «ворогів» («ми» і «вони»), насаджується культ влади і вождів, які виступають від імені «народу». У період третього рейху в Німеччині і сталінського терору в СРСР всякі прояви моди, будь то одяг або образотворче мистецтво, опинялися під підозрою. Широке поширення в той час отримали різного роду уніформи, що ще раз підтвердило справедливість твердження А.І. Герцена: «Мундир і одноманітність – пристрасть деспотизму» [9].

Висновки і пропозиції. Аналіз дає можливість розглянути позитивні і негативні чинники формування категорій договорів для індустрії моди, виявивши шляхи поєднання існуючих договорів і тенденцій світової моди. Керуючись результатами дослідження сформовано етапи функціонування моди і потреби її в договорах, які слід

визначити в окрему категорію, що базується на існуючих формах договорів ні всіх етапах фешин ринку. Необхідно констатувати, що зростаюча тенденція використання договорів у діяльності суб'єктів права викликає необхідність опрацювання теоретичної моделі договору, з'ясування її суттєвих умов, а також пропозицій щодо вдосконалення теоретичних основ окремих галузей права. У той час, як у багатьох країнах світу цей інститут є широко розповсюдженим, а порядок укладення й виконання договорів для фешин індустрії детально регламентований законодавством, у нашій країні індустрія моди дотепер поступається усталеним інститутам Цивільного кодексу від 16 січня 2003 р. в Україні відомі вітчизняному законодавству. Правова складова в цій роботі представлена опрацюванням питань категорій договорів в індустрії моди і має для України велике значення. Це новий ринок правових послуг, який має значні перспективи.

Список літератури:

1. Власова А.Г. Сделки. Представительство. Исковая давность. Учебное пособие под ред. В.А. Язев. – М.: Юрид. лит., 1970. – С. 29.
2. Брагинський М.І. Господарчий договір – яким йому бути? – М.: Економіка, 1990. – С. 173.
3. Норбер Рулан. Юридическая антропология. Учебник для вузов под ред. В.С. Нерсесянц. – М.: Норма, 1999. – С. 289.
4. Стефанчук Р. Перспективи договірного регулювання особистих немайнових відносин // Право України. – 2012. – № 9. – С. 185-191.
5. Гофман А.Б. Обычай как форма социальной регуляции / А.Б. Гофман, В.П. Левкович // Сов. этнография. – 1973. – № 1. – С. 14-20.
6. Тард Г. Законы подражания / Г. Тард. – СПб., 1892. – С. 242-244.
7. Жиль Липовецкий. Империя эфемерного: мода и ее судьба в обществе. – М.: Новое литературное обозрение. – 2012. – С. 8.
8. Ларс Свендсен. Философия моды. Москва. Прогресс-Традиция «Универси-тетская книга». – 2012. – С. 136-137.
9. Герцен А.И. Былое и думы / А.И. Герцен. – М., 1986 – С. 234.

Плюта О.А.
Адвокат

ВЛИЯНИЕ МОДЫ НА КАТЕГОРИЮ ДОГОВОРА

Аннотация
Современное развитие индустрии моды заставило по-новому взглянуть на проблемы категории договорав, задействованных в данной сфере. В предлагаемой статье для исследования поставлены вопросы, связанные с определением категории договора в индустрии моды, его оригинальность и необходимость для индустрии моды, влияние моды, отличия и сходство моды и договора. Особое внимание уделено моде и договору, их взаимосвязи, влиянии и разнице, складывающейся практике, которая позволяет выявить специфические особенности договоров в мире моды и говорить о перспективах внедрения моды в право.
Ключевые слова: категория договора, договор, индустрия моди, мода, договор, дизайнер.

Pluyta O.A.
Lawer

THE INFLUENCE OF FASHION ON THE CONTRACT CATEGORY

Summary
The modern development of the fashion industry has forced a new look at the problem of the contract category involved in this field. In the present paper to study the questions associated with the definition of a contract in the fashion industry, his originality and the need for the fashion industry, the influence of fashion, the differences and similarities of fashion and contract. Special attention is paid to fashion and contract, their relationship, impact and difference, the prevailing practice that allows you to identify the specific features of treaties in the fashion world and about the introduction of fashion in the law.
Keywords: category of the contract, the contract, Modi industry, fashion, contract designer.

УДК 342.9

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ В ЕЛЕКТРОННІЙ ФОРМІ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ

Репецька М.О.
Інститут права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»

Стаття присвячена дослідженню проблемних аспектів правового забезпечення надання адміністративних послуг в електронній форм в Україні, а також функціонування Єдиного державного порталу адміністративних послуг, який є офіційним джерелом інформації про адміністративні послуги в Україні.
Ключові слова: адміністративні послуги, Єдиний державний портал адміністративних послуг, електронні адміністративні послуги, електронна форма.

Постановка проблеми. Розвиток інформаційних технологій неодмінно впливає на всі сфери суспільного життя. Міжнародний досвід свідчить, що інформаційні технології стали рушійною силою соціально-економічного розвитку, відновлення економіки багатьох держав світу та визначають основу сталого розвитку в майбутньому. Зрештою, у більшості сфер застосування інформаційних технологій здатне спростити та покращити суспільне життя, зробити його комфортнішим. Так, у світі все більшої популярності отримують такі форми суспільних відносин як електронна комерція (е-комерція), електронна економіка (е-економіка), електронна культура (е-культура), електронна освіта (е-освіта) та навіть електронна медицина (далі – е-медицина).

Звісно, що активний та динамічний розвиток інформаційних технологій не може оминути і сферу взаємовідносин публічної адміністрації з фізичними, юридичними особами. Він передбачає нові форми організації діяльності та взаємодії органів публічної адміністрації з громадянами та організаціями. Це стосується, насамперед, доступу до публічної інформації, участі фізичних, юридичних осіб у процесі прийняття владних рішень, впровадження електронного урядування, створення електронного уряду та становлення е-демократії.

Разом з тим, застосування інформаційних технологій здатне піднести на новий, якісно кращий рівень надання органами публічної адміністрації адміністративних послуг. Використання зазначених технологій для отримання адміністративних послуг дозволить досягти їх високої якості. Перевагами адміністративних послуг в електронній формі є можливість забезпечення доступу до актуальної інформації про адміністративні послуги, швидкість та зручність для суб'єктів звернення, відсутністю необхідності спілкування особи, яка звертається за адміністративною послугою з представником публічної адміністрації, що дозволить знизити численні корупційні ризики. Тож, створення належного правового забезпечення надання адміністративних послуг населенню та бізнесу за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій є надзвичайно актуальним в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці адміністративних послуг присвячені праці низки вітчизняних провідних науковців. Серед них особливо хотілось би відзначити дослідження В. Авер'янова, К. Афанасьєва, І. Голосніченко, В. Кампо, Т. Коломоєць, І. Коліушко, Є. Куріний, В. Тимощук, О. Харитонова. Водночас, у науковій літературі мало дослідженими залишаються питання правового забезпечення та процедурних аспектів надання адміністративних послуг з використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій.

Мета статті. Дослідити проблемні аспекти правового забезпечення надання адміністративних послуг в електронній формі, а також функціонування Єдиного державного порталу адміністративних послуг в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Свого часу у Законі України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» від 9 січня 2007 року [1] йшлося лише про використання інформаційно-комунікаційних технологій для вдосконалення державного управління, відносин між державою і громадянами, становлення електронних форм взаємодії між органами державної влади та органами місцевого самоврядування і фізичними та юридичними особами та необхідність створення інфраструктури для надання органами державної влади та органами місцевого самоврядування юридичним і фізичним особам інформаційних послуг з використанням мережі Інтернет.

Проте, динамічний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій на сьогоднішньому етапі дозволяє сміливо вести мову про надання адміністративних послуг у електронній формі. З огляду на це, у Розпорядженні Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 року № 386-р, яким схвалено Стратегію розвитку інформаційного суспільства в Україні [2] йдеться про надання адміністративних послуг в електронній формі. Так, одним із компонентів зазначеної Стратегії є «Електронне урядування», що має на меті досягти підвищення ефективності та якості державного управління з надання адміністративних послуг в електронній формі, прозорості та відкритості діяльності державних органів, активності громадян та організацій у формуванні та реалізації державної політики, здійснення контролю за діяльністю державних органів.

Так, передбачається забезпечення ефективності та якості адміністративних послуг населенню та бізнесу, що надаються за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій; створення системи електронної взаємодії державних органів; створення Єдиного державного порталу ад-

міністративних послуг для забезпечення надання органами виконавчої влади, іншими державними органами, органами місцевого самоврядування адміністративних послуг громадянам і організаціям.

Визнаючи вагомість зазначених актів для подальшої розробки правових основ розвитку інформаційного суспільства в України в цілому, а також для сфери адміністративних послуг, все ж необхідно констатувати їх декларативних характер. Для ефективної реалізації положень, що у них містяться, необхідна клопітка праця над розробкою та ухваленням низки правових актів, які б забезпечили чітке правове регулювання зазначених проблем.

Окремі положення, що забезпечують правове регулювання надання адміністративних послуг у електронній формі містяться у Законі України «Про адміністративні послуги» від 6 вересня 2012 року [3]. Статтею 9 цього Закону передбачено, що адміністративні послуги надаються також через Єдиний державний портал адміністративних послуг. У ч. 1 ст. 17 зазначеного Закону деталізується, що надання адміністративних послуг в електронній формі та доступ суб'єктів звернення до інформації про адміністративні послуги з використанням мережі Інтернет забезпечуються через Єдиний державний портал адміністративних послуг, який є офіційним джерелом інформації про надання адміністративних послуг в Україні.

Відповідно до положень зазначеної статті Єдиний державний портал адміністративних послуг (далі – Портал) забезпечує:

1) доступ суб'єктів звернення до інформації про адміністративні послуги та про суб'єктів надання адміністративних послуг;

2) доступність для завантаження і заповнення в електронній формі заяв та інших документів, необхідних для отримання адміністративних послуг;

3) можливість подання суб'єктами звернення заяви за допомогою засобів телекомунікаційного зв'язку;

4) можливість отримання суб'єктами звернення інформації про хід розгляду їхніх заяв;

5) можливість отримання суб'єктами звернення за допомогою засобів телекомунікаційного зв'язку результатів надання адміністративних послуг;

6) можливість здійснення суб'єктами звернення оплати за надання адміністративної послуги дистанційно, в електронній формі.

Більш детальніше правила ведення та використання Порталу визначені у Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного порталу адміністративних послуг» від 3 січня 2013 р. № 13 [4], у якій визначено вимоги щодо інформації, яка розміщується на Порталі, суб'єктів, які відповідають за повноту та достовірність інформації про адміністративні послуги, а також вчасність її подання. Держателем Порталу є Міністерство економічного розвитку і торгівлі України.

Що стосується інформації, то на Порталі розміщується: інформація про суб'єктів надання адміністративних послуг та центри надання адміністративних послуг; Реєстр адміністративних послуг; реквізити нормативно-правових актів з питань надання адміністративних послуг; електронні форми заяв та інших документів, необхідних для отримання адміністративних послуг; адреси електронної пошти суб'єктів надання адміністративних послуг для подання суб'єктами звернення заяв щодо надання адміністративних послуг за допомогою засобів телекомунікаційного зв'язку.

Поряд з тим, для надання реальної можливості фізичним і юридичним особам у повному обсязі використовувати можливості Порталу для отримання адміністративних послуг через Інтернет, зокрема для подання заяв, отримання суб'єктами звернення інформації про хід розгляду їхніх заяв, отримання суб'єктами звернення результатів надання адміністративних послуг, та їх оплати необхідно ще вирішити цілу низку проблем.

Перш за-все, нагальним є вирішення питання про те, яким чином відбуватиметься ідентифікація суб'єкта, який бажає отримати адміністративну послугу через Інтернет? Наприклад, як буде відбуватись реєстрація такої особи на Порталі? Очевидно, що звичного логіна і пароля, які використовуються для інших Інтернет-сервісів буде недостатньо. Також, якщо особа буде надавати більший об'єм інформації про себе при реєстрації на Порталі, то чи має вона достатньо підстав вважати, що її персональні дані надійно захищені. Разом з тим, доцільно буде покласти відповідальність на особу – суб'єкта звернення відповідальність за достовірність наданої інформації для отримання адміністративної послуги. В свою чергу, має бути передбачена відповідальність надання неправдивої інформації для отримання адміністративних послуг через засоби інформаційно-комунікаційного зв'язку.

Залишається відкритим питання про порядок та технічні можливості подання заяви для отримання адміністративної послуги. Більш перспективним було б передбачити можливість подання саме електронної заяви, яка б розглядалась як самостійний вид електронного документу. Це дозволило б застосовувати до такого виду електронних документів положення Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22.05.2003 року [5], та відповідно досягти більшої чіткості у регулюванні зазначених відносин. Адже, відповідно до положень зазначеного Закону, електронний документ розглядається як документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа. При цьому, зазначений Закон однозначно вказує на те, що електронний підпис є обов'язковим реквізитом електронного документа, який використовується для ідентифікації автора електронного документа іншими суб'єктами електронного документообігу. При цьому, накладанням електронного підпису завершується створення електронного документа.

Проте, навіть у такому випадку, залишаються окремі проблемні аспекти. Наприклад, як бути з письмовими документами, які необхідно долучити до електронної заяви для отримання адміністративної послуги? Адже, Закон України «Про адміністративні послуги» передбачає, що у випадках передбачених законом, для отримання адміністративної послуги суб'єкт звернення, подає необхідні додаткові документи, якщо відомості, що містяться в них, не внесені до відповідних інформаційних баз в обсязі, достатньому для надання адміністративної послуги. У зв'язку з цим виникають питання про те, чи має бути

особливим чином засвідчена їх оригінальність, чинність. Чи достатньо буде простих електронних сканованих копій?

Разом з тим, поза правовим полем на сьогодні залишається багато інших можливостей для отримання адміністративної послуги із використанням інформаційно-комунікаційних технологій. Наприклад, можливість подання заяви, шляхом заповнення на інтернет-сторінці електронної форми. На наше переконання такий спосіб був би ефективним для отримання простих адміністративних послуг. Також, він міг би використовуватись для подання заяв, наприклад, для анулювання чи переоформлення документів дозвільного характеру, тощо.

Проблемним на сьогодні також є питання про можливість отримання результату адміністративної послуги через засоби інформаційно-комунікаційного зв'язку. Знову ж таки законодавець, на цьому етапі лише констатує таку можливість. Так, відповідно до ч. 5 ст.10 Закону України «Про адміністративні послуги» адміністративна послуга вважається наданою з моменту отримання її суб'єктом звернення особисто або направлення поштою (рекомендованим листом з повідомленням про вручення) листа з повідомленням про можливість отримання такої послуги на адресу суб'єкта звернення. У випадках, передбачених законодавством, відповідний документ може бути надісланий поштою (рекомендованим листом з повідомленням про вручення) або за допомогою засобів телекомунікаційного зв'язку. Проте, на разі механізм отримання результату адміністративної послуги в електронному вигляді за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій відсутній.

Значною мірою це пов'язано із чинниками, про які ми вели мову раніше, зокрема, обмеженим застосування електронного документообігу в органах публічної адміністрації, відсутності широкої практики використання та зберігання електронних документів, застосування електронних цифрових підписів. Зрештою, не сприяють цьому такі проблеми, як низький рівень інформаційно-технологічного забезпечення адміністративно-управлінських процесів, а також розвитку інформаційно-технологічної інфраструктури та публічних інформаційних систем. Окремо варто відзначити низький рівень комп'ютерної грамотності державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування. Разом з тим, збільшується кількість проблем та ризиків, пов'язаних з інформаційною безпекою.

Окремо варто наголосити на недосконалості стану правового регулювання системи надання електронних адміністративних послуг, який характеризується, зокрема, наявністю великої чисельності норм-декларацій, відсутністю чітких практичних механізмів реалізації можливостей отримати адміністративні послуги в електронній формі. Часто, правове регулювання відбувається несистемно та без огляду на можливі перспективи цієї сфери.

Висновки. Варто відзначити, що в цілому створення Єдиного порталу надання адміністративних послуг варто розглядати як позивний перший крок, на шляху до розбудови повноцінної системи надання адміністративних послуг в електронній формі. Тож необхідним є подальше забезпечення нормативно-правового регулювання надання адміністративних послуг з використанням інформаційно-комунікаційних технологій. Адже, станом на сьогодні, законодавче регулювання забезпечує в основному інформаційну складову надання адміністративних послуг, тобто можливість вільно отримувати інформацію через інформаційно-телекомунікаційні засоби, завантажувати і заповнювати в електронній формі заяви та інших документів, необхідних для отримання адміністративних послуг. Таким чином, через Інтернет особа може дізнатись всю інформацію про адміністративну послугу, її платність (безоплатність), суб'єкта надання такої послуги. І вже потім звернутись за такою послугою звичними на разі для нас способами – особисто, чи через засоби звичайного поштового зв'язку. На жаль, можливості отримати адміністративну послугу виключно в електронній формі, станом на сьогодні є обмеженими.

Однак, розвиток інформаційних технологій, широке застосування можливостей цифрового світу у всіх сферах суспільного життя, неодмінно у найближчому часі поставлять перед вітчизняною правовою системою питання про необхідність врегулювання можливостей отримувати адміністративні послуги із використанням інформаційно-комунікаційних технологій. Так, наприклад, ефективними могло б бути використання інформаційно-комунікаційних технологій для отримання, зокрема окремих реєстраційних адміністративних послуг тощо.

Таким чином, у сфері правового забезпечення надання адміністративних послуг в електронній формі станом на сьогодні є чимало проблем, вирішення яких є непростим та вимагає виваженої системної продуманої державної політики. Проте, ця сфера не потерпить зволікань, адже інформаційні технології, а разом з ними також інформаційне суспільство перебувають у динамічному розвитку. Тож, очевидно, що у найближчому майбутньому надання окремих видів адміністративних послуг в електронній формі стане необхідністю.

Разом з тим, якість таких адміністративних послуг залежатиме від належного правового забезпечення цієї сфери. Також, передумовами високого рівня надання адміністративних послуг в електронній формі має стати забезпечення інформаційної безпеки, захисту персональних даних, вільного доступу до інформації і знань, прозорості та відкритості діяльності органів публічної адміністрації, активності громадян та організацій у формуванні та реалізації державної політики, здійснення контролю за діяльністю державних органів.

Список літератури:

1. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки: Закон України від 09.01.2007 року // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 12. – Ст. 102.
2. Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 р. № 386-р // [електронний ресурс]: режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-р
3. Про адміністративні послуги: Закон України від 06.09.2012 р //http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5203-17
4. Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного порталу адміністративних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 січня 2013 р. № 13 // http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/13-2013-п
5. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 36 – Ст. 275.

Репецкая М.О.
Институт права и психологии
Национального университета «Львовская политехника»

ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ АДМИНИСТРАТИВНЫХ УСЛУГ В ЭЛЕКТРОННОЙ ФОРМЕ: ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ

Аннотация
Статья посвящена исследованию проблемных аспектов правового предоставления административных услуг в электронной форме в Украине, а также функционирования Единого государственного портала административных служб, который является официальным источником информации о административных услугах в Украине.
Ключевые слова: административные услуги, Единый государственный портал административных услуг, административное обслуживание, электронная форма.

Repetska M.O.
Institute of Law and Psychology
National University «Lviv Polytechnic»

LEGAL PROVISION OF ADMINISTRATIVE SERVICES IN ELECTRONIC FORM: PROBLEMATIC ASPECTS

Summary
The article is devoted to research of problematic aspects of the legal provision of administrative services in electronic form in Ukraine, as well as the functioning of the single State portal administrative services, which is the official source of information on administrative services in Ukraine.
Keywords: administrative services, singl state portal administrative services, administrative services, electronic form.

УДК 343.61

ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ПОЧАТКОВОГО МОМЕНТУ ЖИТТЯ ЛЮДИНИ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ КРИМІНАЛЬНОГО ТА МЕДИЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Соларьова Д.В.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена важливому та дискусійному як у науці кримінального права, так і у медицині питанню визначення початкового моменту життя людини. Причиною проблемності цього питання є та обставина, що обидва процеси – народження і вмирання – є доволі тривалими, що породжує різні точки зору науковців, як у галузі права, так і галузі медицини. Вивчено праці вітчизняних науковців, які займалися розробкою даного питання. Було досліджено теоретичні положення щодо початкового моменту життя людини та визначено значення початкового моменту життя людини для кримінального та медичного законодавства. У результаті проведеного дослідження були внесені окремі пропозиції щодо вдосконалення законодавства України в сфері захисту права людини на життя.
Ключові слова: початковий момент, життя, право на життя, злочин, людина, народження.

Постановка проблеми. Право на життя – одне з найважливіших особистих прав і свобод, гарантуючих безпечне існування людини як біологічної істоти та суб'єкта суспільних відносин [2, с. 168]. Право на життя та його захист гарантовані Загальною Декларацією прав людини, Міжнародним Пактом про політичні і громадянські права, Декларацією прав, свобод людини і громадянина, Європейською Конвенцією з прав людини, Конституцією України, Цивільним Кодексом та Кримінальним Кодексом України, іншими нормативними актами.

Проблема визначення початкового моменту життя людини продовжує бути досить дискусійним питанням. Причиною цього є та обставина, що обидва процеси – народження і вмирання – є доволі тривалими, що породжує різні точки зору науковців, як у галузі права, так і галузі медицини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема визначення початкового моменту життя людини та її значення для кримінального та медичного законодавства була висвітлена в наукових працях Ю.В. Бауліна, В.В. Сташиса, О.Е. Радутного, Б.В. Здравомислова, О.М. Красікова, С.А. Боярова, О.О. Наумова, М.Д. Шаргородського, І.В. Силуянової, В.П. Сальнікова, Е.В. Кузнєцова та О.Е. Старовойтової, С.Д. Порошука, О.В. Онуфрієнка, В.А. Голіченкова та інших вітчизняних учених як правознавців, так і медиків. Однак одностайної позиції, що саме вважати початком життя, так вироблено і не було, а це зумовлює актуальність цього питання і на сьогодні.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Право на життя та його захист гарантується багатьма міжнародними актами, але жодний з них не визначає момент, з якого життя бере початок у юридичному значенні.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідити теоретичні положення щодо початкового моменту життя людини та визначити значення початкового моменту життя людини для кримінального та медичного законодавства. У результаті проведеного дослідження були внесені окремі пропозиції щодо вдосконалення законодавства України в сфері захисту права людини на життя.

Виклад основного матеріалу. В теорії кримінального права України домінуючою є позиція про визнання початковим моментом життя людини початок фізіологічних пологів. Але й в межах цієї позиції існують різні підходи. Наприклад, вважають, що життя людини починається з того моменту, коли дитина здатна до самостійного існування, повністю відокремлена від тіла матері та зробила перший подих (Б.В. Здравомислов, О.М. Красіков, С.А. Бояров, О.О. Наумов, М. Шаргородський тощо). Звертають увагу на ознаки, що характеризують початок життя дитини, а саме –дихання, серцебиття, пульсація пуповини або довільний рух мускулатури [6, с. 203; 4, с. 39].

О.Е. Радутний звертає увагу на те, що біологічне життя людини розпочинається задовго до її народження, про що свідчать і останні наукові дослідження. Так, резолюцією сесії Ради Європи по біоетиці (грудень 1996 р.) визначено, що ембріон є людиною уже на 14 день після запліднення. Протягом усього внутріутробного розвитку плід не можна вважати частиною тіла вагітної жінки, його неможливо розглядати як орган чи частину тіла організму майбутньої породіллі. Через декілька діб після запліднення у плода починає формуватися дихальна й нервова системи, система травлення, внутрішні органи. Через 18 діб з'являється серцебиття, на 21 добу запускається власна система кровообігу, причому кров плода не змішується з кров'ю вагітної й може навіть відрізнятися за групою. Через 6 тижнів плід уже рухається, через 8 – він уміє смоктати палець, може тримати, якщо таке станеться, покладений на долоню предмет. Він відчуває біль, може висмикнути руку, якщо трапиться її вколоти. У 10-11 тижнів у плода вже можна зняти відбитки пальців, рухаються його язик та очі; у 11-12 тижнів він дихає й реагує на світло, тепло й шум, всі системи його організму повністю сформовані. У 14 тижнів серце плода перекачує вже 24 літри крові на добу [8, с. 156-157].

В медицині життя людини розглядається у межах двох періодів (внутрішньоутробному та поза утробному). Перший період – внутрішньоутробний, коли життя нового людського організму виникає внаслідок запліднення, тобто з моменту зачаття і до повного виокремлення плоду з черева матері. Цей період характеризується відносною автономністю існування плоду в організмі матері. Внутрішньоутробний або пренатальний період також підрозділяється на дві частини: ембріональну та фетальну (плідну). Впродовж ембріонального періоду відбувається формуван-

ня органів і частин тіла, його тривалість становить вісім тижнів. В фетальний період головним чином збільшуються розміри і завершується утворення органів [1, с. 197]. Другий період, поза утробний, є існуванням дитини незалежно від організму матері в результаті живонародження. Отже, життя в біологічному розумінні виникає до фактичної народження людини [12, с. 70].

З погляду християнської культури право на життя у людини виникає з моменту зачаття, тобто з моменту запліднення сперматозоїдом яйцеклітини. З багатьох визначень, що мають як історичне, так і релігійне значення, можна навести наступні: «Той, хто буде людиною, вже людина» (Тертулліан, II-III ст.), або: «У нас немає розмежування плоду, який утворився і ще не утвореного» (св. Василій Великий, IV ст.). Мабуть саме з цієї причини християнська релігія виступає проти абортів, сприймаючи їх як вбивство.

І.В. Силуянова, також, зазначає, що протягом всього внутрішньоутробного розвитку новий людський організм не може вважатися частиною тіла матері, і це є непрямим свідченням поваги багатьох вчених до життя і права на життя майбутньої людини з моменту її зачаття.

В.П. Сальніков, Е.В. Кузнєцов та О.Е. Старовойтова також вважають, що момент початку людського життя визначається моментом запліднення. Р. Шарапов констатує, що початкова межа життя людини повинна пов'язуватися з появою сформованої маси мозкових клітин, що робить плід життєздатним [11, с. 75]. Прихильниками такої позиції є також В.М. Трубников та Т.А. Павленко, які дійшли висновку, що з юридичної точки зору початком життя людини повинне визнаватися народження (формування) головного мозку з моменту досягнення плодом 22 тижнів внутрішньоутробного розвитку [10, с. 117].

У реферативному огляді, присвяченому актуальним проблемам французького медичного права, зазначається, що Конституційна рада Франції «не висловилась прямо про право на життя ембріона, хоча підкреслила значення законодавчих гарантій зачаття, імплантації, збереження ембріонів, особливих умов, коли можливе переривання вагітності». У преамбулі Декларації прав дитини 1959 р. зазначено, що «дитина, через її фізичну і розумову незрілість, має потребу в спеціальній охороні і турботі, включаючи належний правовий захист, як до, так і після народження…». Положеннями п. 1.2 Інструкції з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості, затвердженої наказом Міністерства охорони здоров'я № 179 від 29 березня 2006 р., встановлено, що «живонародженість – це вигнання або вилучення з організму матері плода, який після вигнання/вилучення (незалежно від тривалості вагітності, від того, чи перерізана пуповина і чи відшарувалась плацента) дихає або має будь-які інші ознаки життя, такі як серцебиття, пульсація пуповини, певні рухи скелетних м'язів» [5]. В ст. 4 Американської конвенції з прав людини, передбачається, що право на життя захищається законом, як правило, з моменту зачаття [9, с. 74]. Аборти в США – легалізовані (виключена можливість для штатів повністю забороняти аборти) на федеральному рівні з 1973 року, рішенням Верховного суду по справі «Роу проти Уейда». Обмеження на аборт і їх фінансування варіюють в залежності від штату. У 1992 році штатам були надані більш широкі можливості обмежувати аборти рішенням Верховного суду по справі «Planned Parenthood v. Casey»; у 2007 році рішенням по справі «Gonzales v. Carhart» за федерацією були визнані повноваження заборонити аборт шляхом en:IDX.

С.Д. Порошук та О.В. Онуфрієнко пропонують визнавати початком життя людини момент зачаття і починати кримінально-правову охорону життя також з моменту зачаття [7, с. 11-12]. Така позиція базується на дослідженні професора В.А. Голіченкова, який стверджує, що життя людини як біологічного індивіда починається з моменту злиття чоловічої та жіночої статевих клітин та утворення ядра, яке містить неповторний генетичний матеріал, і за весь час внутрішньоутробного розвитку новий людський організм не можна вважати частиною тіла матері [3].

На мою думку, якщо цю позицію закріпити в кримінальному праві, то всі протиправні маніпуляції з плодом, які можуть спричинити шкоду його здоров'ю чи життю будуть розглядатися як посягання на життя або здоров'я людини. Легітимність аборту буде скасовано, однак це явище не зникне з життя. Через це, зокрема, може зрости кількість кримінальних абортів, здійснених поза медичною установою, як самою вагітною жінкою, так й іншою особою.

Крім того, переривання вагітності не повинне буде визнаватися тяжким тілесним ушкодженням (ч. 1 ст. 121 КК України) по відношенню до загиблого плоду.

З урахуванням вищевикладеного, вважаю, що початковий момент життя людини повинен бути пов'язаним з 19-22 днем від зачаття. Крім того, вважаю можливим та логічним визначати початковий та кінцевий момент життя за допомогою одного критерію, якій буде пов'язаний як з народженням так і зі смертю головного мозку. Оскільки кінцевим моментом життя людини вже прийнято вважати біологічну смерть, яка встановлюється на підставі фіксації незворотних змін в корі головного мозку та центральної нервової системи (смерть мозку), то початковим моментом життя людини пропоную визнати момент, що є протилежним смерті мозку, а саме – момент його народження, тобто появу нервової трубки у плода, яка починає формуватися саме на 19-22 день від зачаття. Нервова трубка плода – це первинна форма розвитку нервової системи, що включає головний і спинний мозок [13].

Якщо погодитися з тим, що початковий момент життя виникає з 19-22 дня після запліднення, то це буде підтвердженням необхідності заборони абортів як таких, що прирівнюються до вбивства ненародженої людини. Період формування нервової трубки – дуже небезпечний період вагітності. В цей час майбутня мама має особливо уважно стежити за своїм здоров'ям, оскільки дуже великий ризик виникнення дефектів, які в майбутньому стануть причинами захворювання центральної нервової системи.

Але на сьогодні Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» № 2801-XII від 19.11.1992 р. закріплює можливість жінки самостійно вирішувати питання,

пов'язані з материнством, зокрема, положеннями ст. 50 цього нормативного акту передбачена можливість проведення абортів за бажанням жінки при вагітності строком не більше 12 тижнів. Тільки у випадках, визначених законодавством, аборт також може бути проведено при вагітності від 12 до 22 тижнів.

Положеннями Інструкції про порядок проведення операції штучного переривання вагітності, затв. Наказом МОЗ України № 508 від 20.07.2006, визначено методики проведення абортів, а нормативами Клінічних протоколів з акушерської і гінекологічної допомоги, затв. Наказом МОЗ України № 782 від 29.12.2005 – питання медичного аборту.

На мою думку, неприпустимим є дозвіл на проведення аборту з 12 до 22 тижнів, оскільки вже на вже на 3-4 тижні вагітності формуються всі органи і системи організму, на 22-23-й день вагітності виникає скорочення серця, а вже на 8-9 тижні вагітності практично всі органи та системи сформовані, починає функціонувати плацента, через яку здійснюється газообмін плода, забезпечення його поживними речовинами, виведення продуктів обміну та життєдіяльності [14], що свідчить про вже сформований та функціонуючий людський організм.

За незаконне проведення аборту передбачено кримінальну відповідальність (ст. 134 КК України). У випадку схвалення запропонованого підходу вона наставатиме за посягання на плід строком після 19-22 дня запліднення.

Однак, вважаю за необхідне, залишити можливість проведення абортів за медичними показаннями, аборт за соціальними показаннями та проведення абортів жінкам, які стали жертвами зґвалтування, навіть якщо строк вагітності становить 19-22 дня. До медичних показань відноситимуть різні патології плода, при яких народження здорової дитини неможливо, а так само є загрозу життю або здоров'ю матері, яка не дозволяє їй виносити вагітність. Під соціальними показаннями є підстави розуміти особливі обставини в житті жінки. Наприклад, занадто юний (до 15 років) або зрілий (більше 45 років) вік, наявність не менше 5 дітей, що значно ускладнює або позбавляє майбутню матір можливості надати дитині всі необхідні умови для здорового розвитку та повноцінного життя тощо.

Висновки і пропозиції. Вважаю, що, враховуючи наведені пропозиції та висновки на підставі викладених аргументів, необхідно закріпити на законодавчому рівні та визнати початковим моментом життя людини 19-22 день після запліднення, тобто початок формування нервової трубки у плода. Після цього слід привести у відповідність кримінальне законодавство та законодавство, яке регламентує питання аборту, зокрема, внести зміни до ст. 134 Кримінального кодексу, а саме змінити ч. 2: «Незаконне проведення аборту, *тобто проведення аборту після двох тижнів вагітності, крім випадків проведення за медичними, соціальними показаннями, або жертвам зґвалтування…*».

Також пропонується внести зміни до ч. 1 ст. 50 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» № 2801-XII від 19.11.1992 р., зокрема, замінити число «12» на «3» в тексті «Операція штучного переривання вагітності (аборт) може бути проведена за бажанням жінки у закладах охорони здоров'я при вагітності строком не більше 12 тижнів» та внести зміни до інших законів та підзаконних нормативно-правових актів.

Список літератури:

1. Антропология: Хрестоматия: Учеб. пособие для студентов / Авторы-составители: канд. биол. наук, доц. Л. Б. Рыбалов, канд. биол. наук, доц. Т. Е. Россолимо, И. А. Москвина-Тарханова. – 4-е изд., стер. – М.: Из-во Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2004. – 448 с.
2. Булеца С. Б. Право особи на життя та здоров'я. Монографія / С. Б. Булеца. – Ужгород: Ліра. – 2009. – С. 546.
3. Голиченков В. А. Заявление кафедры эмбриологии биологического факультета МГУ 03.09.1993 [Электронный ресурс] / В. А. Голиченков, Д. В. Попов. – Режим доступа: http://www.patriarchia.ru/db/text/3122712.html
4. Лысенко В. Н. Проблемы определения начального момента охраны жизни человека в уголовном праве / В. Н. Лысенко // Российский следователь. – 2002. – № 2. – С. 38–42.
5. Наказ МОЗ України від 29 березня 2006 р. № 179 «Інструкція з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості» // Офіційний вісник України від 26.04.2006 – 2006 р., № 15. – С. 351. – Ст. 1150.
6. Наумов А. В. Практика применения УК РФ: комментарии судебной практики и доктринальное толкование / А. В. Наумов. – М.: Волтерс Клувер, 2005. – 1024 с.
7. Порошук С. Д. Право людини на життя як об'єкт нормативно-правового регулювання: сучасний стан, проблеми в Україні / С. Д. Порощук, О. В. Онуфрієнко // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України: Наук.-теор. журнал. – Луганськ: Ін-т внутрішніх справ МВС України, 1998. –Вип. 2. – С. 3–18.
8. Радутний О. Е. Визначення початкового моменту виникнення життя людини у світлі універсальності інформаційних відносин та інформаційного простору / О. Е. Радутний. // Проблеми боротьби зі злочинністю. – 2009. – С. 155–160.
9. Романовский Г. Б. Юридическое определение момента возникновения права на жизнь / Г. Б. Романовский // Государство и право. – 2007. – № 11. – С. 71–78.
10. Трубников В. М. Концепція кримінально-правової охорони: монографія / В. М. Трубников, Т. А. Павленко. – Х.: Харків юридичний, 2009. – 288 с.
11. Шарапов Р. Начало уголовно-правовой охрани жизни человека / Р. Шарапов // Уголовное право. – 2005. – № 1. – С. 70–81.
12. Шевченко О. В. Проблеми визначення початку життя як об'єкту кримінально-правової охорони / О. В. Шевченко // Європейські перспективи. – № 1, ч. 2. – 2011. – С. 69–74.
13. Шунько Є. Є. Новонароджена дитина: фізіологічні основи початку життя [Електронний ресурс] / Є. Є. Шунько, О. О. Костюк // Медицинские аспекты здоровья женщины. – 2006. – Режим доступу до ресурсу: http://mazg.com.ua/ua-issue-article-33

Соларёва Д.В.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

ПРОБЛЕМА ОПРЕДЕЛЕНИЯ НАЧАЛЬНОГО МОМЕНТА ЖИЗНИ ЧЕЛОВЕКА И ЕЁ ЗНАЧЕНИЕ ДЛЯ УГОЛОВНОГО И МЕДИЦИНСКОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА

Аннотация
Статья посвящена важному и спорному как в науке уголовного права, так и в медицине вопросу определения начального момента жизни человека. Причиной проблемности этого вопроса является то обстоятельство, что оба процесса – рождения и умирания – довольно длительные, что порождает различные точки зрения ученых, как в области права, так и отрасли медицины. Изучены труды отечественных ученых, которые занимались разработкой данного вопроса. Были исследованы теоретические положения относительно начального момента жизни человека и определено значение начального момента жизни человека для уголовного и медицинского законодательства. В результате проведенного исследования были внесены отдельные предложения по совершенствованию законодательства Украины в сфере защиты права человека на жизнь.
Ключевые слова: начальный момент, жизнь, право на жизнь, преступление, человек, рождения.

Solariova D.V.
Yaroslav Mudryi National Law University

THE PROBLEM OF DETERMINING THE INITIAL MOMENT OF HUMAN LIFE AND ITS IMPLICATIONS FOR CRIMINAL AND MEDICAL LAW

Summary
The article deals with important and controversial in the science of criminal law, and in medicine the determination of the initial moment of human life. The reason for the problematic of this issue is the fact that both processes of birth and dying, is quite long, thus giving rise to different points of view of scientists, as in law and medicine. Studied the works of Russian scientists that were involved in the development of this issue. Was studied the theoretical principles relative to the initial moment of human life and identifies the significance of the initial moment of human life for the criminal and medical law. In the result of the study was made separate proposals to improve legislation of Ukraine in the sphere of protection of the human right to life.
Keywords: initial time, life, the right to life, the crime, birth.

УДК 341.01

ВЗАЄМОДІЯ МІЖНАРОДНОГО Й ВНУТРІШНЬОДЕРЖАВНОГО ПРАВА В АСПЕКТІ УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Тесленко В.М.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена дослідженню взаємодії міжнародного й внутрішньодержавного права в аспекті українського законодавства. У ній виявлено особливості співвідношення Конституції України й міжнародно-правових норм. Значна увага приділена еволюції питання взаємодії міжнародного й національного права в українському законодавстві. Автором статті означено сучасні тенденції взаємодії міжнародного й національного права України в поглядах вітчизняних учених.
Ключові слова: взаємодія, законодавство, міжнародне право, міжнародний договір, національне право.

Постановка проблеми. Співвідношення міжнародного й національного права є однією з ключових проблем у доктрині й практиці сучасного міжнародного права, яка привертає увагу науковців – представників різних правових шкіл і країн.

Дослідження зазначеної проблеми дає змогу глибше розкрити сутність міжнародного права як своєрідної системи права, усвідомити взаємозв'язки, взаємодію і взаємовплив норм міжнародної та внутрішньодержавної систем права, забезпечити їхнє узгодження й реалізацію, з'ясувати роль норм національного права в рішеннях міжнародних судів та арбітражів, можливість застосування національними судами міжнародно-правових норм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню взаємодії міжнародного й внутрішньодержавного права присвячено низку наукових праць відомих юристів, теоретиків і практиків

міжнародного права (В.Г. Буткевич, Д.Б. Левін, І.І. Лукашук, Р.А. Мюллерсон, Г.І. Тункін, Є.Т. Усенко, С.В. Черниченко). У західній міжнародно-правовій науці цю проблему у своїх наукових студіях порушували такі вчені: Д. Анцилотті, Я. Броунлі, П. Гугенхейм, Р. Дженінгс, Г. Кельзен, Б. Конфорті, Г. Лаутерпахт, Ф. Моргенстерн, Л. Оппенгейм, Ж. Ссель, А. Фердросс, Дж. Фіцморіс та інші.

Виділення не розв'язаних раніше частин загальної проблеми. Наукова новизна статті полягає в особливостях підходів і способів до розв'язання проблеми співвідношення міжнародного й внутрішньодержавного права.

Мета статті. Мета статті полягає в комплексному аналізі проблеми співвідношення міжнародного й внутрішньодержавного права в аспекті українського законодавства, з'ясуванні суті їхніх зв'язків.

Виклад основного матеріалу. Зі здобуттям незалежності перед Україною як новою демократичною, правовою державою, що прагне інтегруватися в європейську й світову системи міжнародного співробітництва, закономірно постало питання взаємодії міжнародного й національного права. З перших самостійних кроків Україна почала розвивати нормативну базу для узгодження національного законодавства з узятими на себе міжнародними зобов'язаннями, що відбилося ще в «Декларації про державний суверенітет України».

Абзац 3 розділу X Декларації сформульовано так: «Українська РСР визнає перевагу загальнолюдських цінностей над класовими, пріоритет загальновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права» [3]. У ній, по-перше, визнаються узвичаєні міжнародні стандарти прав людини незалежно від поділу суспільства в країні на класи; по-друге, декларується пріоритет загальновизнаних норм міжнародного права, серед яких безперечно такими є лише десять «основних принципів міжнародного права», які мають вищу юридичну силу (7 принципів Статуту ООН і прийнятої в розвиток його настанов Декларації про принципи міжнародного права 1970 року і 3 принципи із Заключного Акта Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1975 року), перед національними нормами права. Тобто йдеться про пріоритет основних принципів міжнародного права над національним правом. Проте Декларація є не юридичним, а політичним документом, який містить норми політичного й морального змісту; є своєрідною заявою про наміри, які в майбутньому можуть бути оформлені й ухвалені відповідним чином як правові норми національного законодавства. Про це йдеться в самому тексті Декларації: «Декларація є основою для нової Конституції, законів України і визначає позиції Республіки при укладанні міжнародних угод».

Закон України «Про правонаступництво України», ухвалений 12.09.1991 року, визначає, що «Україна є правонаступником прав і обов'язків за міжнародними договорами Союзу РСР, які не суперечать Конституції України та інтересам республіки». Як бачимо, теза про «пріоритет загальновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права» вже відсутня. У Законі йдеться про перевагу Конституції й додержання національних інтересів країни, закріплених насамперед у настановах Конституції.

У Законі України «Про дію міжнародних договорів на території України» записано: «Виходячи з пріоритету загальнолюдських цінностей, загальновизнаних принципів міжнародного права, прагнучи забезпечити непорушність прав і свобод людини… Верховна Рада постановляє: встановити, що укладені і належним чином ратифіковані Україною міжнародні договори становлять невід'ємну частину національного законодавства України і застосовуються в порядку, передбаченому для норм національного законодавства». У преамбулі до статті йдеться про пріоритет загальновизнаних принципів міжнародного права, а в міжнародному праві пріоритет таких імперативних норм щодо інших є дійсно загальновизнаним. Проте законодавець не визначає їхнього пріоритету стосовно норм національного права [1, с. 278].

Відповідно до зазначеного вище закону, норми міжнародного права інкорпоруються до внутрішнього права України, причому з відкритим домінуванням національного права над міжнародним. Ухвалений 22.12.1993 року Закон України «Про міжнародні договори України» лише підтверджує цю думку. Так, статтею 17 цього Закону передбачено, що укладені й належним чином ратифіковані міжнародні договори України становлять невід'ємну частину національного законодавства України і застосовуються в порядку, передбаченому для норм національного законодавства. «Якщо міжнародним договором України, укладення якого відбулось у формі закону, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені законодавством України, то застосовуються правила міжнародного договору України» [6]. Якщо п. 1 ст. 17 повторює розглянуте формулювання настанови попереднього Закону про інкорпорацію укладених і належним чином ратифікованих міжнародних договорів у національне законодавство України та пріоритет конституційного права над усім іншим національним правовим масивом, то п. 2 ст. 17 додає нового суттєвого значення в практичне вирішення питання співвідношення норм міжнародного і національного права. У разі суперечності він закріплює у формі прямого відсилання настанову про безумовний примат міжнародних договорів України над правилами законодавства України, незалежно від юридичної сили та ієрархії таких норм у національній правовій системі. Водночас Україна не ратифікує міжнародних договорів, які не відповідають вимогам Конституції, на що вказує п. 7 ст. 7 цього Закону: «якщо постійна Комісія Верховної Ради України у закордонних справах або інші постійні комісії Верховної Ради України встановлять наявність розбіжностей між договором, поданим на ратифікацію, і Конституцією України, договір надсилається до Конституційного Суду України для отримання висновку про його відповідність Конституції України» [6].

Центральне закріплення проблеми співвідношення міжнародного й конституційного права знаходимо в статті 9 Основного Закону України: «Чинні міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Укладання міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе

лише після внесення відповідних змін до Конституції України» [8].

Конституційне законодавство України, розв'язуючи питання узгодження національного права з міжнародним, послуговується імплементацією у формі інкорпорації, оскільки в Конституції України однозначно закріплено правило сприйняття чинних міжнародних договорів, затверджених вищою законодавчою владою – Верховною Радою, як частини національного законодавства України. Це означає, що такі міжнародні договори є джерелами інкорпорованих національно-правових норм. На питання субординації норм у національному праві Основний Закон статтею 8 теж дає однозначну відповідь: «Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй».

Важливим для зовнішньополітичної діяльності незалежної країни є конституційне визнання й додержання загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, про що йдеться в статті 18 Конституції України: «Зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права». Конституційні настанови статей 9 та 18 гарантують виконання Україною своїх міжнародно-правових зобов'язань і поваги до загальновизнаних принципів та норм міжнародного права як на міжнародному, так і на національному рівнях. Ці настанови цілком відповідають одному з основних принципів міжнародного права – принципу сумлінного виконання міжнародних зобов'язань, закріпленому в Статуті ООН, Віденських конвенціях про право міжнародних договорів 1969 і 1986 рр., Декларації про принципи міжнародного права 1970 р. та низці інших загальновідомих міжнародних документів.

Розв'язуючи питання про співвідношення конституційного й міжнародного права, Конституція України бере до уваги положення моністичної теорії, оскільки Основний Закон фіксує положення про включення чинних міжнародних договорів, обов'язковість яких надана Верховною Радою, до національного законодавства як його частини, де пріоритетну, найвищу юридичну силу має Конституція. Фактично фіксується положення про те, що власне Конституція є гарантом додержання міжнародного права в національному правопорядку, а не навпаки. З цього приводу необхідно зазначити також, що зміст другого абзацу статті 19 Закону України «Про міжнародні договори України», де йдеться про безумовний примат правил міжнародного договору над правилами національного закону, не відповідає чинним конституційним вимогам статей 8, 9 і має бути переглянутий та узгоджений із ними [1, с. 281-282].

Аналізуючи настанови Конституції в руслі нашої проблематики, вітчизняні фахівці з міжнародного права неодноразово висловлювали критичні зауваження до змісту статті 9. Обґрунтованими, наприклад, є міркування про те, що в ній не розв'язане питання про співвідношення національного законодавства з:

– нормами міжнародного звичаєвого права;
– загальновизнаними принципами та нормами міжнародного права;
– міжнародними договорами, які не потребують ратифікації Верховною Радою;
– обов'язковими рішеннями міжнародних органів та організацій; судових установ та сін.

Українські вчені-міжнародники висловлюють також думку про те, що існують численні аргументи на користь встановлення конституційних настанов, які регламентують перевагу міжнародного права над внутрішнім, що сприятиме інтеграції України в міжнародне співтовариство [9, с. 10-14].

Конституції поділяють на три групи, залежно від установлених у них імплементаційних механізмів:

1) ті, що розглядають лише міжнародний договір як частину національного права чи національної правової системи;

2) передбачають визнання звичаєвих норм міжнародного права частиною національної правової системи;

3) розглядають будь-які норми міжнародного права частиною національної правової системи [11, с. 8].

Як зазначає О.В. Задорожній, Конституція України є виявом достатньо спірних підходів до цих питань. Положенням статті 9 Конституції України передбачено: «Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України». У статті 18 вказано: «Зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права» [5].

Водночас практика держав та сучасні доктринальні підходи, на переконання вченого, свідчать про надання переваги закріпленню норм про входження міжнародних договорів до правової системи держави; нормами Конституції України не визначено співвідношення між міжнародними договорами та законами держави; не зрозумілий і статус міжнародних договорів, які не передбачають надання згоди на їхню обов'язковість Верховною Радою.

Положення статті 9 Конституції України доповнюються нормою частини другої статті 19 Закону України «Про міжнародні договори України». Нею передбачено, що якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору [7].

Представники вітчизняної доктрини міжнародного права вказували на необхідність конституційних настанов, які б установлювали перевагу міжнародного права над внутрішнім [4, с. 28]. З іншого боку, конституційні акти та/або практика більшості держав Європейського Союзу не передбачає прямої дії або пріоритету норм між-

народного права в національному праві. Міжнародні договори не стають автоматично частиною внутрішньодержавного права; для цього застосовуються різні форми інкорпорації. Конституції низки держав (наприклад, Іспанії) не містять норм про співвідношення міжнародних договорів і внутрішнього законодавства [1, с. 283].

І все ж слушними видаються пропозиції ввести до Конституції положення Декларації про державний суверенітет України, що проголошує пріоритет норм міжнародного права перед нормами внутрішнього права, бо саме цього вимагає його важливість для правової системи нашої держави [2].

Необхідно ввести до Конституції України і норми про співвідношення національного законодавства з нормами міжнародного звичаєвого права, загальновизнаними принципами та нормами міжнародного права, міжнародними договорами, які не потребують ратифікації Верховною Радою, обов'язковими рішеннями міжнародних органів та організацій, судових установ тощо [10].

Наразі слушно, на погляд О.В. Задорожнього, наголошують на недоліках Конституції України в питаннях набуття міжнародними договорами чинності. Згідно з Віденською конвенцією про право міжнародних договорів 1969 р. згода на обов'язковість міжнародного договору державою може надаватись у різні способи, перелічені в самій Конвенції (статті 11–17). Проте в Конституції України йдеться лише про надання згоди на обов'язковість договору Верховною Радою. Що ж до інших можливих способів надання згоди на обов'язковість міжнародного договору, то вони в Основному законі не виписані чітко [5].

По-друге, положення статті 9 Конституції по суті ґрунтується на концепції «ратифікації, що передбачається», згідно з якою якщо в самому договорі не передбачено інше, він розглядається таким, що підлягає ратифікації в будь-якому випадку. Однак від такої концепції в теорії і практиці міжнародного права відійшли ще при розробці Віденської конвенції про право міжнародних договорів.

По-третє, у законодавстві України відсутні чіткі строки ратифікації міжнародних договорів, унаслідок чого цей процес може необґрунтовано затягуватись. Згідно з пунктом 32 статті 85 Конституції України, Верховна Рада надає згоду на обов'язковість міжнародних договорів України у строк, установлений законом. Далі про такий строк нічого не зазначається. Тому, на думку О.В. Буткевич, доцільно було б на реалізацію цього положення Конституції внести до законодавства у сфері міжнародних договорів положення про часові межі цього процесу: зокрема встановити строки здійснення подання відповідними органами пропозицій щодо схвалення й ратифікації міжнародних договорів, розгляду цих пропозицій та прийняття рішення про подання міжнародного договору до Верховної Ради України на ратифікацію, вирішення питання Радою стосовно самої ратифікації [2].

В Основному Законі, за пропозицією О.В. Задорожнього, необхідно закріпити чіткі й однозначні норми, які б врегулювали питання застосування в Україні інших джерел міжнародного права, окрім міжнародного договору, регламентували співвідношення між міжнародними договорами, загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права та національним законодавством, установили пріоритет міжнародно-правових норм перед нормами внутрішнього права. Необхідно усунути недоліки Конституції України щодо набуття міжнародними договорами чинності.

В умовах агресивної війни Російської Федерації проти України очевидною є необхідність закріплення в Конституції України положень, згідно з якими відносини нашої держави з іншими суб'єктами регулюються виключно нормами міжнародного права.

Висновки й пропозиції. Перш ніж у Конституції України відбулося закріплення основ співвідношення міжнародного й національного права, вітчизняна нормативна база суттєво еволюціонувала в розгляді цього питання. Якщо Декларація про державний суверенітет України проголошувала пріоритет загальновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права, то вже наступні нормативно-правові акти (такі, як Закони України «Про правонаступництво України», «Про дію міжнародних договорів на території України») почали надавати перевагу національному праву над міжнародним, що практично реалізувалася через інкорпорацію міжнародних норм до внутрішнього права України.

Основний Закон держави втілив напрацювання попередніх років у своїх статтях, закріпивши найвищу юридичну силу за собою. Незважаючи на низку нерозв'язаних питань взаємодії міжнародного права з національним, Україна виконує свої міжнародно-правові зобов'язання, відповідаючи принципам міжнародного права.

Список літератури:

1. Буткевич В.Г., Мицик В.В., Задорожній О.В. Міжнародне право. Основи теорії: Підручник / За ред. В.Г. Буткевича. – К.: Либідь, 2002. – 608 с.
2. Буткевич О.В. Конституційна реформа і проблеми міжнародної договірної практики України // Український часопис міжнародного права. – 2014. – № 3.
3. Декларація про державний суверенітет України від 16.07.1990 № 55-XII [Електронний ресурс] // Сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/55-12 – Дата доступу: 28.03.2017.
4. Денисов В.Н. Проблеми створення публічного порядку в зовнішньополітичній діяльності України // Суверенітет України і міжнародне право. – К., 1995. – С. 28.
5. Задорожній О. Міжнародне право в Конституції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://espreso.tv/blogs/2015/06/15/mizhnarodne_pravo_u_konstytuciyi_ukrayiny_regulyuvannya_vidnosyn_iz_inshymy_derzhavamy_vyklyuchno_normamy_mizhnarodnogo_prava – Дата доступу: 25.13.2017.
6. Закон України від 22.12.1993 № 3767-XII «Про міжнародні договори України» [Електронний ресурс] // Сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3767-12 – Дата доступу: 29.03.2017.

7. Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV «Про міжнародні договори України» [Електронний ресурс] // Сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1906-15 – Дата доступу: 25.03.2017.
8. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс] // Сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 – Дата доступу: 28.03.2017.
9. Мережко О.О., Неліп М.І. Становлення правової системи України в контексті сучасного міжнародного права. – К., 1998. – С. 10-13.
10. Мережко О.О. Співвідношення міжнародного і національного права // Юстініан. – № 2. – 2009.
11. Павлова Л.В. Международное право в правовой системе государств // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 1999. – № 3.

Тесленко В.М.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ МЕЖДУНАРОДНОГО И ВНУТРИГОСУДАРСТВЕННОГО ПРАВА В АСПЕКТЕ УКРАИНСКОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА

Аннотация
Статья посвящена исследованию взаимодействия международного и внутригосударственного права в аспекте украинского законодательства. В ней выявлены особенности соотношения Конституции Украины и международно-правовых норм. Значительное внимание уделено эволюции вопроса взаимодействия международного и национального права в украинском законодательстве. Автором статьи отмечены современные тенденции взаимодействия международного и национального права Украины во взглядах отечественных ученых.
Ключевые слова: взаимодействие, законодательство, международное право, международный договор, национальное право.

Teslenko V.M.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

INTERACTION OF INTERNATIONAL AND NATIONAL LAW IN THE ASPECT OF UKRAINIAN LEGISLATION

Summary
The article describes the interaction of international and national law in the aspect of Ukrainian legislation. The main features of relationship between the Constitution of Ukraine and international law have been discovered. The great attention is paid to the evolution of the interaction of international and national law in the Ukrainian legislation. The author of the article also discusses modern trends of the interaction in views of Ukrainian scientists.
Keywords: interaction, law, international law, treaty, national law.

УДК 343.163

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПРОКУРОРА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ

Шванська А.О., Горбій К.О.
Чернігівський національний технологічний університет

У статті досліджено особливості діяльності прокурора у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру. Розкрито повноваження прокурора у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру на стадії досудового розслідування. Автори обґрунтовують необхідність реорганізації психіатричної експертизи у психолого-психіатричну. З'ясовано форму та зміст клопотання про застосування примусового заходу медичного харатеру, а також особливості обвинувального акту щодо обмежено осудної особи. У статті визначено також особливості діяльності прокурора під час судового розгляду та перегляду рішень у даних категоріях справ.
Ключові слова: прокурор, примусові заходи медичного характеру, кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, психіатрична експертиза, неосудність, обмежена осудність, клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру, досудове розслідування, обвинувальний акт.

Постановка проблеми. Застосування примусових заходів медичного характеру пов'язане з втручанням в особисте життя громадян, обмеженням свободи та недоторканості. Переважна більшість наукових праць присвячена загальному дослідженню застосування примусових заходів медичного характеру, саме тому виникає необхідність у дослідженні особливостей правового статусу прокурора у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру.

Особи, щодо яких вирішується питання про застосування примусових заходів медичного характеру, мають особливий статус у такому кримінальному провадженні, що пов'язано з їх неосудністю або обмеженою осудністю, та потребують захисту їх прав та законних інтересів. Суб'єктом, від діяльності якого значною мірою залежить статус такої особи, є саме прокурор. З метою недопущення порушення прокурором законодавства під час кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру його права та обов'язки на всіх стадіях такого кримінального провадження повинні бути чітко визначені. Цим і підтверджується актуальність обраної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання правового статусу прокурора у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру досліджували багато науковців, зокрема: Гаєвий В.Ф., Колесник В.А., Крикунов О., Лапкін А.В., Миронов А.М., Сенченко Н.М., Смирнова-Бартенєва В.В., Смирнов М.І. та сін.

Гаєвий В. Ф. досліджував правовий статус прокурора у судовому кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру. Особливу увагу питанням кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, в тому числі і окремим питанням участі прокурора у ньому, приділяє у своїх наукових працях Сенченко Н. М.

Віддаючи належне працям вчених, які досліджують окремі питання даної теми, можна стверджувати, що комплексної наукової роботи, яка б досліджувала діяльність прокурора на всіх стадіях кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, ще немає.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На науковому рівні дана тема найчастіше досліджується загалом,або ж діяльність прокурора лише на окремих стадіях кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру. Безпосередньо питання правового статусу прокурора на всіх стадіях даного кримінального провадження залишається не вирішеним і потребує ретельного дослідження.

Мета статті. Головною метою даної статті є комплексне дослідження та аналіз правового статусу прокурора на всіх стадіях кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру.

Виклад основного матеріалу. Застосування примусових заходів медичного характеру (далі – ПЗМХ) не є притягненням особи до кримінальної відповідальності, а спрямоване на лікування хворого, який вчинив суспільно небезпечне діяння. Застосування ПЗМХ не тягне за собою судимості такої особи, оскільки не є формою кримінальної відповідальності, однак являють собою державний примус, застосування якого викликане міркуваннями безпеки суспільства. Попри це, участь прокурора у кримінальному провадженні щодо застосування ПЗМХ є обов'язковою.

Участь прокурора у кримінальному провадженні щодо застосування ПЗМХ відрізняється певними особливостями. Так, відповідно до Конституції України прокурор здійснює підтримання публічного обвинувачення в суді. Взагалі участь прокурора у кримінальному провадженні має обвинувальний характер і розглядається науковцями як кримінальне переслідування, тобто як кримінальна процесуальна діяльність щодо обвинувачення конкретної особи у вчиненні злочину [1, с. 54]. Проте, у кримінальному провадженні щодо застосування ПЗМХ прокурор не підтримує публічного обвинувачення, тобто його діяльність не має обвинувальної спрямованості. Ми вважаємо, що діяльність прокурора у такому кримінальному провадженні

має правозахисний характер, оскільки прокурор захищає права та інтереси осіб, які під час вчинення суспільно небезпечного діяння не могли повністю або частково усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки.

Так, обов'язок прокурора здійснювати діяльність, спрямовану на захист прав та інтересів особи, щодо якої передбачається застосування ПЗМХ, є складовою принципу забезпечення підозрюваному та обвинуваченому права на захист. Прокурор зобов'язаний встановити обставини, які як викривають, так і виправдовують особу, вчасно виявляти наявність у неї психічних вад і у зв'язку з цим забезпечувати охорону її особистих і майнових прав [2, с. 495].

Прокурор здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням і користується всіма повноваженнями, передбаченими положеннями ч. 2 ст. 36 КПК України. Кримінальне провадження щодо застосування ПЗМХ здійснюється за наявності достатніх підстав вважати, що: 1) особа вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене законом України про кримінальну відповідальність, у стані неосудності; 2) особа вчинила кримінальне правопорушення у стані осудності, але захворіла на психічну хворобу до постановлення вироку [3]. Справедливими, на нашу думку, є твердження науковців щодо недостатньої повноти даного переліку. Так, вважати особу неосудною можна тільки на підставі рішення суду, яке набрало законної сили. Саме тому було б доцільно розглядати як підставу для здійснення кримінального провадження щодо застосування ПЗМХ наявність у особи розладу психічної діяльності чи психічної хвороби або інших відомостей, які викликають сумнів щодо її осудності на час вчинення суспільно небезпечного діяння, досудового розслідування чи судового розгляду та внести відповідні доповнення до ч. 1 ст. 503 КПК України [4, с. 235].

Прокурор уповноважений здійснювати нагляд за законністю початку кримінального провадження щодо застосування ПЗМХ, тобто зобов'язаний перевіряти, щоб таке кримінальне провадження проводилось лише за наявності достатніх підстав, зазначених вище. Так, якщо під час досудового розслідування будуть встановлені достатні підстави для здійснення кримінального провадження щодо застосування ПЗМХ, прокурор зобов'язаний винести постанову про зміну порядку досудового розслідування і надалі досудове розслідування здійснюється за спеціальними правилами, встановленими главою 39 КПК України.

Після початку кримінального провадження прокурор повинен здійснювати контроль за тим, щоб органи досудового розслідування у найкоротший термін вирішили усі питання, пов'язані із сумнівами щодо психічного здоров'я особи. Це позначається на правах і свободах такої особи, підслідності справи, можливості обрання відповідного запобіжного заходу, нарешті – на її процесуальному статусі [5, с. 4]. Проте, психічні розлади не завжди бувають явними, їх значно складніше виявити, ніж фізичні розлади. До того ж, ні слідчий, ні прокурор не володіють спеціальними знаннями у цій сфері. Проте, виявити відхилення у психічній діяльності особи можна і за певними загальними ознаками. На думку Сенченко Н. М. такими загальними ознаками є: а) освіта, культурний рівень, навчання; б) потреби, інтереси, захоплення; в) мова; г) зовнішній вигляд; д) стан здоров'я; е) неблагополучна спадковість та сімейні відносини; є) психотравмуючі ситуації, пережиті раніше; ж) вік; з) поведінка до і після вчинення злочину; і) поведінка під час досудового розслідування [6, с. 133-134].

Прокурор зобов'язаний здійснювати перевірку діяльності слідчого з метою забезпечення повного встановлення обставин, що підлягають встановленню під час досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування ПЗМХ, виключний перелік яких міститься у ст. 505 КПК України.

Науковець Смирнова-Бартенєва В. В. висловлює думку про те, що прокурор повинен простежити за тим, щоб затриманий негайно був підданий психіатричному огляду [5, с. 6]. На наш погляд, з такою думкою не можна погодитись, оскільки КПК України взагалі не передбачає такої слідчої дії. Відповідно до чинного законодавства може проводитись огляд місцевості, приміщення, речей та документів, огляд трупа, а також огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією. Неможливо говорити в даному випадку і про проведення освідування, оскільки метою цієї слідчої дії є виявлення на тілі підозрюваного слідів кримінального правопорушення чи особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу. В такому випадку доцільно говорити про проведення психіатричної експертизи, а не психіатричного огляду.

У разі виникнення обґрунтованих підстав вважати, що підозрюваний або обвинувачуваний вчинив суспільно небезпечне діяння у стані неосудності або обмеженої осудності, прокурор зобов'язаний залучити експерта для проведення психіатричної експертизи. Обставинами, які свідчать про неосудність або обмежену осудність особи, є: 1) наявність згідно з медичним документом у особи розладу психічної діяльності або психічного захворювання; 2) поведінка особи під час вчинення суспільно небезпечного діяння або після нього була або є неадекватною (затьмарення свідомості, порушення сприйняття, мислення, волі, емоцій, інтелекту чи пам'яті тощо) [3]. Відповідний обов'язок прокурора також визначений положеннями п. 3 ч. 2 ст. 242 КПК України. Обов'язкове проведення психіатричної експертизи є особливістю кримінального провадження щодо застосування ПЗМХ. Примусове залучення особи для проведення психіатричної експертизи здійснюється за ухвалою слідчого судді чи суду. Експерт для проведення такої експертизи може бути залучений прокурором і за клопотанням сторони захисту або потерпілого.

Інформація про можливу наявність у особи розладу психічної діяльності, що може бути підставою для визнання її неосудною, може бути отримана з різних джерел. Так, досить розповсюдженими є випадки отримання такої інформації від членів сім'ї та родичів такої особи. Проте,

показання таких осіб необхідно ретельно перевіряти. Це пов'язано з тим, що родичі можуть свідомо подавати неправдиву інформацію про наявність у особи психічного розладу з метою відведення від неї підозри у вчиненні кримінального правопорушення, або ж, навпаки, приховувати інформацію про наявність у неї такої психічної хвороби. До того ж, не можна виключати і того випадку, що і у родичів такої особи можуть бути наявні певні психічні розлади. Інформацію про психічний стан особи можна отримати і з її власних показань. Проте, особа може навмисно говорити про наявність у неї психічного розладу з метою уникнення кримінальної відповідальності за вчинене нею кримінальне правопорушення. Така інформація може бути отримана і з різних документів. Також, якщо є підстави вважати, що у підозрюваної особи є психічні вади, необхідно ставити запитання під час допиту свідкам про відомі їм особливості психічного стану такої особи, її поведінку.

Деякі науковці стверджують, що психіатрична експертиза може проводитись і до початку кримінального провадження. Проте, відповідна експертиза за своєю суттю є слідчою дією. Досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Здійснення досудового розслідування до моменту внесення відомостей до вищезазначеного Реєстру або без такого внесення не допускається. Саме тому психіатрична експертиза може бути проведена лише після початку досудового розслідування.

На нашу думку, психіатрична експертиза може проводитись і до винесення постанови про зміну порядку досудового розслідування. Так, якщо за висновком психіатричної експертизи підтвердиться факт того, що особа вчинила суспільно небезпечне діяння у стані неосудності або ж захворіла на психічну хворобу після вчинення кримінального правопорушення, прокурор (або слідчий) зобов'язаний винести постанову про зміну порядку досудового розслідування. У цьому випадку саме висновок експерта буде підставою для винесення відповідної постанови.

Висновок експерта при проведенні психіатричної експертизи є важливим джерелом доказів у кримінальному провадженні щодо застосування ПЗМХ. Проте, експерт, що дає висновок щодо психічного стану підозрюваного, не може у такому висновку однозначно встановлювати, що підозрюваний є неосудним, оскільки питання про неосудність однозначно має право вирішувати тільки суд. Такий висновок розкриває по суті клінічну і психіатричну оцінку психічного стану особи, щодо якої можуть бути застосовані судом примусові заходи медичного характеру [7, с. 44]. Предметом психіатричної експертизи є визначення психічного стану осіб, щодо яких вона призначена, у конкретні проміжки часу і відносно певних обставин, що мають юридичне значення і цікавлять слідство і суд [8, с. 102].

При проведенні оцінки висновку експерта прокурор зобов'язаний перевірити, чи має залучений експерт спеціальну кваліфікацію для проведення психологічної експертизи, додержання експертом під час проведення психіатричної експертизи вимог кримінального процесуального законодавства, повноту проведеного дослідження. При цьому висновок експерта повинен містити не лише вказівку на те, що підозрюваний має психічне захворювання (у випадку, якщо воно буде виявлено), а й дати детальну характеристику особливостей такого захворювання у підозрюваного, його стадію, тяжкість і т.д. Якщо висновок експерта буде неповним або неточним, прокурор повинен призначити повторну експертизу.

У разі виникнення необхідності тривалого спостереження та дослідження особи прокурор може подати клопотання слідчому судді для призначення проведення стаціонарної психіатричної експертизи. За ухвалою слідчого судді особа, щодо якої передбачається проведення такої експертизи, поміщується до відповідного медичного закладу на строк не більше двох місяців.

Цілком справедливою є думка про необхідність залучення психолога до проведення психіатричної експертизи. Психіатрична експертиза має за мету визначення осудності або неосудності особи, а в ході проведення психологічної експертизи встановлюються психологічні особливості особи. Це дає змогу глибше зрозуміти причини вчинення конкретного діяння особою, а також, в подальшому визначити найбільш ефективний захід медичного характеру до такої особи. Участь психолога дозволить більш кваліфіковано встановити особливості психічного стану особи. Крім того, при зовнішньому виявленні ознак осудності в більшості випадків приховуються такі психічні аномалії, які можливо встановити тільки шляхом проведення комплексної психолого-психіатричної експертизи [8, с. 106]. До того ж, проведення такої комплексної експертизи дасть змогу підвищити ефективність та скоротити тривалість досудового розслідування. Отже, психіатричну експертизу необхідно реорганізувати в психолого-психіатричну. Саме тому ст. 509 КПК України необхідно викласти в новій редакції під назвою «Психолого-психіатрична експертиза».

Відповідно до чинного КПК України досудове розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування ПЗМХ закінчується закриттям кримінального провадження або складанням клопотання про застосування ПЗМХ.

Оскільки досудове розслідування щодо осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення у стані обмеженої осудності, здійснюється за загальними правилами, встановленими КПК України, то досудове розслідування щодо них закінчується шляхом звернення прокурора до суду з обвинувальним актом. Обвинувальний акт складається слідчим і затверджується прокурором, а в окремих випадках прокурор має право самостійно складати такий обвинувальний акт. До обвинувального акту у даному випадку включаються відомості про вчинення кримінального правопорушення особою у стані обмеженої осудності та докази, які підтверджують це. При ухваленні вироку суд може врахувати цю обставину як підставу для застосування ПЗМХ.

Про закриття кримінального провадження щодо застосування ПЗМХ прокурор приймає постанову, яку надсилає до місцевих органів охорони здоров'я.

Клопотання про застосування ПЗМХ складається слідчим і потім затверджується прокуро-

ром. Якщо прокурор не погоджується із складеним слідчим клопотанням, він може скласти таке клопотання самостійно. Після цього прокурор направляє клопотання про застосування ПЗМХ до суду.

Вищезазначене клопотання складається відповідно до вимог, встановлених КПК України до обвинувального акту, проте у клопотанні обов'язково зазначається інформація про ПЗМХ, які пропонується застосувати до особи. Відповідно до чинного кримінального законодавства України можуть застосовуватись такі види ПЗМХ: надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку; госпіталізація до психіатричного закладу із звичайним наглядом; госпіталізація до психіатричного закладу з посиленим наглядом; госпіталізація до психіатричного закладу із суворим наглядом [9]. Вибір конкретного ПЗМХ прокурор повинен здійснювати з урахуванням їх особливостей, визначених у ст. 94 КК України. При цьому прокурор враховує загальні умови для обрання того чи іншого заходу, а саме: залежність від характеру та тяжкості захворювання; залежність від тяжкості вчиненого діяння; урахування ступеня небезпечності психічно хворого для себе; врахування ступеня небезпечності хворого для інших осіб [10, с. 115].

Також у клопотанні викладається позиція щодо можливості участі особи, щодо якої направляється клопотання про застосування ПЗМХ,у судовому провадженні за станом здоров'я. При цьому прокурор повинен враховувати, чи зможе така особа з'явитися до суду та бути присутньою на судовому засіданні за станом здоров'я, а також чи не буде її присутність у суді становити небезпеку для інших осіб.

Судовий розгляд у кримінальному провадженні щодо застосування ПЗМХ здійснюється суддею одноособово в судовому засіданні за участю прокурора, законного представника, захисника. Прокурор після відкриття судового засідання оголошує клопотання про застосування ПЗМХ. Прокурор, як учасник судового розгляду, бере участь у ретельному дослідженні доказів у справі. Як зазначалося раніше, прокурор у кримінальному провадженні щодо застосування ПЗМХ публічного обвинувачення не підтримує, а лише висловлює власну думку щодо необхідності застосування до особи таких заходів. Судовий розгляд завершується постановленням ухвали про застосування ПЗМХ або відмови у їх застосуванні. Оскільки досудове розслідування кримінального правопорушення, вчиненого особою у стані обмеженої осудності, здійснюється у загальному порядку і закінчується складанням обвинувального акту, то і в судовому засідання прокурор буде підтримувати публічне обвинувачення.

Прокурор бере також участь у судовому розгляді справ про продовження, зміну і скасування ПЗМХ. Отже, у кримінальному провадженні щодо застосування ПЗМХ участь прокурора на усіх стадіях є обов'язковою.

Одним з важливих завдань прокурора у здійсненні кримінального судочинства, а у справах про застосування примусових заходів медичного характеру особливо, – це забезпечення постановлення законних, обґрунтованих і вмотивованих судових рішень [11, с. 32]. У разі виявлення порушення норм матеріального або процесуального права прокурор повинен подати апеляційну або касаційну скаргу на рішення суду першої інстанції (або апеляційної інстанції при касаційному оскарженні). Участь прокурора при перегляді судових рішень Верховним Судом та за нововиявленими обставинами також є обов'язковою.

Висновки і пропозиції. Отже, у кримінальному провадженні щодо застосування ПЗМХ прокурор має особливий правовий статус. Його участь є обов'язковою на всіх стадіях кримінального провадження. Особливої уваги заслуговує діяльність прокурора щодо призначення та проведення психіатричної експертизи. Проте, доцільно реорганізувати психіатричну експертизу у психолого-психіатричну. З цією метою ст. 509 КПК України необхідно викласти у новій редакції під назвою «Психолого-психіатрична експертиза». У кримінальному провадженні щодо застосування ПЗМХ до неосудних прокурор не підтримує публічного обвинувачення, тобто його діяльність не має обвинувальної спрямованості. Діяльність прокурора у такому кримінальному провадженні має правозахисний характер. При здійсненні кримінального провадженні щодо обмежено осудних осіб складається обвинувальний акт та прокурор підтримує публічне обвинувачення.

Загалом прокурор повинен перевіряти дотримання норм матеріального та процесуального права на всіх стадіях кримінального провадження щодо застосування ПЗМХ з метою встановлення істини у справі, забезпечення безпеки як самої неосудної або обмежено осудної особи, так і захисту суспільства в цілому від небезпеки, що може виходити від такої особи.

Список літератури:

1. Лапкін А. В. Кримінальне переслідування – перспективна функція прокуратури України / А. В. Лапкін // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2011. – № 1. – С. 52-57.
2. Сенченко Н. М. Реалізація основних принципів кримінального судочинства при розгляді і вирішенні справи судом про застосування примусових заходів медичного характеру / Н. М. Сенченко // Держава і право: Юридичні і політичні науки. – 2005. – Вип. 27. – С. 492-498.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13. 04. 2012 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 37. – С. 11. – Ст. 1370.
4. Сенченко Н. М. Підстави для здійснення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру / Н. М. Сенченко // Право і суспільство. – 2015. – № 5-2. – Ч. 2. – С. 229-236.
5. Смирнова–Бартенєва В. В. Особливості прокурорського нагляду за законністю доказування неосудності відповідно до вимог нового КПК / В. В. Смирнова–Бартенєва // Теорія і практика правознавства. – 2013. – Вип. 1. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_1_28
6. Сенченко Н. М. Своєчасність виявлення психічного захворювання учасників процесуальних відносин як гарантія забезпечення їх прав / Н. М. Сенченко // Підприємництво, господарство і право. – 2012. – № 3. – С. 132-136.

7. Колесник В. А. Процесуальна визначеність слідчого, прокурора, суду в кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру / В. А. Колесник // Вісник Академії адвокатури України. – 2013. – № 3(28). – С. 40-45.
8. Сенченко Н. М. Поняття та передумови обов'язковості проведення судово-психіатричної експертизи / Н. М. Сенченко // Юридична Україна. – 2011. – № 12(108). – С. 102-108.
9. Кримінальний кодекс України від 05. 04. 2001 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 21. – С. 1. – Ст. 920.
10. Миронов А. М. Специфіка діяльності прокурора щодо звернення до суду з клопотанням про застосування примусових заходів медичного характеру / А. М. Миронов // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2015. – Вип. 5. – Том 4. – С. 112-116.
11. Гаєвий В. Ф. Участь прокурора у судовому кримінальному провадженні про застосування примусових заходів медичного характеру: навчально-практичний посібник / В. Ф. Гаєвий. – К.: Національна академія прокуратури України, 2013. – 48 с.

Шванская А.А., Горбей Е.А.
Черниговский национальный технологический университет

ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО СТАТУСА ПРОКУРОРА В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ ПО ПРИМЕНЕНИЮ ПРИНУДИТЕЛЬНЫХ МЕР МЕДИЦИНСКОГО ХАРАКТЕРА

Аннотация
В статье исследованы особенности деятельности прокурора в уголовном производстве по применению принудительных мер медицинского характера. Раскрыты полномочия прокурора в уголовном производстве по применению принудительных мер медицинского характера на стадии досудебного расследования. Авторы обосновывают необходимость реорганизации психиатрической экспертизы в психолого-психиатрическую. Выяснена форма и содержание ходотайства о применении принудительных мер медицинского характера, а также особенности обвинительного акта касательно ограниченно вменяемого лица. В статье расскрыты также особенности деятельности прокурора во время судебного рассмотрения и пересмотра решений по данной категории дел.
Ключевые слова: прокурор, принудительные меры медицинского характера, уголовное производство по применению принудительных мер медицинского характера, психиатрическая экспертиза, невменяемость, ограниченная вменяемость, ходотайство о применении принудительных мер медицинского характера, досудебное расследование, обвинительный акт.

Shvanska A.O., Gorbiy K.O.
Chernihiv National University of Technology

THE FEATURES OF THE LEGAL STATUS OF THE PROSECUTOR IN CRIMINAL PROCEEDINGS IN APPLICATION OF COERCIVE MEASURES OF MEDICAL CHARACTER

Summary
In the article are investigated the features of the activity of the prosecutor in criminal proceedings in application of coercive measures of medical character. Powers of the prosecutor in criminal proceedings of coercive measures of medical character at a stage of pre-judicial investigation are explained. The authors prove a need of reorganization of psychiatric examination on psychological-psychiatric. Petition form and content about the application of coercive measures of medical character. and also the features of the indictment on limited responsible are found out. In the article are defined the features of the activity of prosecutor during trial and rediscretion of decisions in these categories of case.
Keywords: prosecutor, coercive measures of medical character, criminal proceedings of coercive measures of medical character, psychiatric examination, diminished responsibility, limited responsibility, petition about the application of coercive measures of medical character, pre-judicial investigation, petition, indictment.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 339.13.01:330.12:604.6

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ГЛОБАЛЬНОГО РИНКУ ГЕНЕТИЧНО МОДИФІКОВАНИХ ПРОДУКТІВ

Башук В.В.
Львівський національний університет імені І.Я. Франка

Існує численна кількість наукових досліджень, які умовно можна згрупувати за різними напрямками: сприйняття споживачами ГМ – продуктів; економічна вигода для країн; прибуток для фермерів від виробництва ГМ – продукції. Виробники вибирають між традиційними способами виробництва, «екологічно чистим» виробництвом та генетично модифікованими технологіями. Залежно від способу виробництва змінюється ситуація на ринку та ціна на товар. Завдяки використанню ГМО споживачі мають ширший асортимент продуктів. Одне з основних питань при використанні ГМ – організмів – це інформування споживачів про це, тобто маркування.
Ключові слова: генетично модифіковані продукти, генетично модифіковані організми, виробники, споживачі, маркування, вигода.

Постановка проблеми. Використання ГМО спровокувало серйозну дискусію в різних галузях. Деякі групи або індивіди бачать використання ГМО як неприпустиме втручання в біологічні процеси, які природно еволюціонували за довгі періоди часу, а інші у той час думають про обмеження сучасної науки, щоб повністю дослідити всі потенційні негативні та позитивні розгалуження генетичного маніпулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. К. Андерсон, Р. Даманія та А. Джексон Лі [1] у своєму прикладному науковому дослідженні зробили спробу пояснити чому країни Північної Америки та країни ЄС обрали діаметрально протилежні типи політики регулювання виробництва та обігу генетично модифікованої продукції. У своєму дослідженні, аби в повній мірі врахувати політичний вплив, замість моделі політичної економіки науковці беруть до уваги особливі інтереси певних зацікавлених груп (фермерів). З огляду на те, що виробництво ГМ – продуктів передбачає перманентну економію для фермерів, однак це не означає повну відсутність урядових обмежень. Результати дослідження вказують на те, що ані споживачі, ані екологічні служби не є основною протидією виробництва ГМ – продуктів і не пояснюють той факт, що у країнах ЄС діє мораторій на виробництво та продаж ГМ – продукції. Автори припускають, що поясненням можуть бути відмінності у порівняльних перевагах використання ГМ – продукції, що і спричиняє відмову від її виробництва та споживання у країнах-членах ЄС.

Науковці також зазначають, що їхня модель розширює (доповнює) класичні моделі торгівлі та диференціації продукції у кілька способів. Загалом вважається, що стандарти якості продукції розглядаються у моделі монополістичної конкуренції з вертикальною диференціацією продукції та передбачає, що споживачі виграють від покращення якості товару. Натомість автори розглядають торговельну структуру, як засіб вибору споживачами певних стандартів, що можуть змінюватись. Це дає додаткове розуміння вибору стандартів, дозволяючи дослідити комбіновані ефекти у відкритій економіці для лобістських груп, відмінності від вигод виробників та настороженe ставлення споживачів до ГМ – продукції.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Споживання не генетично модифікованої продукції є цінним для споживачів, які цінують якість та екологічність. Як наслідок, такі споживачі готові платити за інформацію. Інформація та асортимент веде до задоволення споживчих уподобань та підвищує ефективність ринку. Однак, науковці зазначають, що на практиці витрати несуть і виробники «чистої» продукції, які мають запевнити споживачів у «негенетичності» своїх продуктів. Цими витратами можуть бути витрати на окреме зберігання, спеціальні умови транспортування, тестування та сертифікацію, процес впливу ГМ – рослин на «чисті рослини», генетичний перехід від виду до виду тощо.

Аналіз та оцінка впливу використання генетично модифікованих продуктів на ринку для споживачів та виробників є метою даної статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Численні дослідження у сфері сільського господарства, біології та медицини вказують на те, що ГМ – продукція не є небезпечною для споживання, а економічні дослідження вказують на позитивний ефект від виробництва ГМ – продукції, хоча й багато споживачів у розвинутих країнах надають перевагу не ГМ – продукції, а так званій «екологічно чистій». Частково науковці це пояснюють острахом споживачів щодо якості продукції, зокрема через низький рівень інформованості щодо майбутніх наслідків від споживання такої продукції [1].

У своїй науковій праці С. Скатаста та Дж. Весселер [2] визначають економічний вплив виробництва ГМ – продукції на добробут виробників та споживачів. Дослідження базується на стандартній економічній теорії та складається з функції добробуту, що максимізується урядом досліджуваної країни. Функція соціального до-

бробуту (SW) є сумою добробуту виробників ($П$) та добробуту споживачів (CW), присутніми є також деякі витрати (або вигоди) (G), що не отримуються ані виробниками, ані споживачами, але їх доведеться платити суспільству у будь-якому випадку. У досліджуваному випадку, автори припустили, що суспільний добробут максимізується при певній технології, що використовується у виробничому процесі (x) протягом певного періоду часу (t_0, t_1):

$$maximize_x \int_{t_0}^{t_1} П[x,t] + CW[x,t] + G[x,t]dt \quad (1)$$

Елементи функції соціального добробуту у рівнянні (1) можуть бути доповнені або уточнені. Добробут виробників $П$ є результатом процесу максимізації прибутку виробників.

Виробники вибирають рівень випуску (y) та тип технології (t), аби максимізувати свій прибуток. Наприклад, різницю між доходами та витратами, з урахуванням певної виробничої функції, яка залежить від рівня вкладень (z) та використовуваної технології.

Витрати на одиницю випуску (c) та вкладення коштів також можуть бути функцією застосовуваної технології. Вартість одиниці товару (p) визначається як готовність (бажання) споживачів платити за продукт, але це залежить від якості продукту (Q) та самої технології, яка використовується у виробничому процесі.

Проблема (завдання) максимізації прибутку виробників виглядатиме наступним чином:

$$\max imize_{y,x} \int_{t_0}^{t_1} П[x,t]dt = \int_{t_0}^{t_1} p[Q[x],t]y - c[x,t]ydt \quad (2)$$

при $y = y\ [z\ [x],x,t]$

С. Скатаста та Дж. Весселер зазначають, якщо виробники є сильними гравцями на ринку, тоді можна також включити у рівняння ціну як змінну вибору у процесі максимізації.

На їхню думку, добробут споживачів залежить від максимізації функції корисності. Функція корисності (U) залежить від кількості (Y) і якості (Q) продуктів, які споживаються. Пропозиція якості та кількості продуктів залежить від застосовуваної технології. Максимізація функції корисності відбудеться за рахунок бюджетного обмеження, коли витрати на товари не можуть бути більшими, аніж дохід. Як наслідок, сума витрат залежатиме від вартості товару.

Максимізація функції корисності для споживачів матиме вигляд:

$$\max imize_{p,t} \int_{t_0}^{t_1} CW[x,t]dt = \int_{t_0}^{t_1} U[x,t]dt = \int_{t_0}^{t_1} U[Y[p[x,t]],Q[x],t]dt \quad (3)$$

при $pY \leq I$ та $Y \leq Ny\ [x,t]$,

де $\underline{N}$ – це кількість фірм, що виробляють y^2.

Вчені зауважили також, що оптимальне рішення щодо використання технології (рівняння 1), може відрізнятися від оптимального розв'язку за рівнянням (2) через витрати складової G. У цьому випадку, втручання уряду є необхідним для виробників та споживачів як оптимальний засіб соціального регулювання. Період часу, протягом якого здійснюється процес максимізації залежить від суб'єктів ринку (виробників, споживачів, держави), а похибка залежатиме від використання певних параметрів. Вченими беруться до уваги три рівні аналізу: 1) соціальне забезпечення; 2) добробут виробника та 3) добробут споживача. При цьому, науковці дійшли висновку, що прямий зв'язок є характерним для рівнянь (1) та (2), а непрямий зв'язок спостерігатиметься між рівняннями (1) та (3), а також між (2) та (3).

У дослідженні економічного та екологічного впливу при відмові від виробництва ГМ – продукції, Х. Манаффей, Ф. Тахеріпур та В. Тинер [3] припустили два сценарії та оцінили їх за допомогою моделей загальної рівноваги та GTAP-BIO. За першим сценарієм припускається повна заборона використання ГМО, другий – навпаки передбачає стимулювання розвитку ГМ – технологій.

Основна увага приділялась таким чинникам впливу, як ціна, добробут та праця, які впливають на зміни в обсягах викидів парникових газів при використанні ГМ – технологій.

Отже, перший сценарій припускає відсутність ГМ – технологій і перехід до звичайних методів вирощування продукції. Другий – це збільшення використання ГМО і можливий позитивний вплив від цього. Для емпіричного аналізу вчені брали до уваги три види ГМ – рослин: сою, кукурудзу та бавовну. Вони також зауважили, що ГМ – культури можуть мати різні якісні характеристики (стійкість до шкідників, опірність до гербіцидів, морозу і т. д.). Врожайність для кожної країни – це просто сума загальних ефектів дохідності кожної якісної характеристики ГМ – культури. Щоби визначити ефекти за допомогою моделі GTAP-BIO, бралися до уваги також основні ознаки кожної з рослин, які визначались через площу поширення та загальний вплив ГМ – технологій на врожайність. Далі ці показники зважувались на величину частки врожаю за моделлю та коригувались відповідно до регіонального поширення. Наслідком є можливість визначення частки країни Y як суми звичайного врожаю та врожаю отриманого за допомогою застосування ГМ – технологій, зважену на їх відповідну частку використання (частина загальної площі, яка використовується під кожен вид, сорт) і визначається як:

$$P_c = 1 - Pg \quad (1)$$

де P_c – використання звичайних сортів рослин, а Pg – використання ГМ – сортів рослин.

Врожайність від ГМ – рослин визначається через врожайність звичайних сортів рослин, а покращення врожайності ГМ – рослин через:

$$Yg = Yc \times (1 + Yi) \quad (2)$$

де Yg – показники врожайності ГМ – рослин, Yc – показники врожайності звичайних рослин, а Yi – покращення показників врожайності.

Тому з рівнянь (1) та (2) випливають рівняння (3) та (4), які є еквівалентними:

$$Y = Yc \times Pc + Yg \times Pg \quad (3)$$

$$Y = Yc\ (1 + YiPg) \quad (4)$$

Таким чином, отримується поточна прибутковість з огляду звичайного (не модифікованого) врожаю, збільшення ГМ – врожайності (обсягів виробництва) та інтенсивності застосування ГМО.

Метою першого сценарію було визначення обсягів виробництва продукції за допомогою звичайних (не модифікованих) культур:

$$x \times Y = Yc \quad (5)$$

тобто x – це частка початкового врожаю отриманого без ГМО. Через рівняння (4), де x є покращенням врожаю (збільшення виробництва) через застосування ГМО:

$$x = \frac{1}{1 + YiPg} \quad (6)$$

Рівняння (7) є еквівалентним рівнянню (6), та показує врожайність отриману за допомогою традиційних культур (не модифікованих).

$$x - 1 = \frac{-YiPg}{1 + YiPg} \quad (7)$$

За сценарієм, що передбачає використання ГМ – технологій, припускається збільшення врожайності, а зміни врожайності позначаються через:

$$Y_2 - Y_1 = Yc(1 + YiPg_2) - Yc(1 + YiPg_1) \quad (8)$$

де Y_2 – врожайність після застосування ГМО, Y_1 – поточна врожайність без застосування ГМО, із застосуванням чинників Pg_2 та Pg_1 відповідно.

Рівняння (8) автори спрощують до (9):

$$\Delta Y = YcYi(Pg_2 - Pg_1) \quad (9)$$

З рівнянь (4) та (9) слідує:

$$\Delta Y = Y_1 \times \frac{Yi(Pg_2 - Pg_1)}{(1 + YiPg_1)} \quad (10)$$

Таким чином, позитивний ефект від зміни застосування з Pg_1 до Pg_2 показано у рівнянні (11):

$$Ys = \frac{Yi(Pg_2 - Pg_1)}{(1 + YiPg_1)} \quad (11)$$

де Ys – це позитивний ефект у виробництві.

Ще одним дослідженням ефектів від використання ГМ – технологій при виготовленні продукції присвячена колективна робота науковців Р. Фінгера, Н. Бенні, Т. Кафенгста, К. Еванса, С. Херберта, Б. Лемана, С. Морса та Н. Ступака [4]. Автори використали у дослідженні модель лінійної регресії для перевірки трьох сценаріїв: часового тренду в економічній діяльності чинників (Y); ефект від ГМО – рослин (тобто порівняння між ГМ – рослинами та традиційними культурами) та часовий тренд впливу (ефект від використання) ГМ – культур.

Регресійний аналіз матиме такий вигляд:

$$Log(Y) = \beta_0 + \beta_1 Year + \beta_2 D_{GM} Year + \beta_3 D_{Country} + \varepsilon \quad (1)$$

Фіктивна змінна D_{GM} показує спостереження для традиційних культур ($D_{GM} = 0$) та ГМ – рослин ($D_{GM} = 1$). Автори використали логарифм різних економічних показників (врожайність (дохідність), витрати на гербіциди, пестициди в розрахунку на гектар, витрати на насіння, трудові та управлінські витрати та валовий прибуток в розрахунку на гектар), оскільки це призводить до менш асиметричного розподілу залежних змінних і таким чином збільшує вірогідність результатів отриманих за допомогою цієї регресійної моделі. Логарифмічні перетворення залежних змінних дозволяє інтерпретувати параметри як відносний (у відсотках) вплив незалежних змінних.

Коефіцієнт регресії β_1 вимірює вплив технологічних змін та розвитку для залежної змінної при визначенні економічної ефективності за певний період часу (наприклад, для підвищення рівня врожайності). β_2 вимірює різницю в економічних показниках між ГМ та традиційними культурами у відсотках. β_3 показує, як відмінності в економічному впливі технологічних змін протягом певного часу (наприклад врожайність (прибутковість) від ГМ – культур в порівнянні з традиційними рослинами може з часом знизитись).

Щоби контролювати різні рівні економічного впливу від використання ГМ – технологій у різних країнах, і таким чином зробити порівняння у різних країнах, автори додали країну у якості фіктивної змінної. Таким чином ці фіктивні змінні вказують середнє значення показників економічної ефективності (наприклад, врожайність) для кожної спостережуваної країни.

Засоби країни оцінюються регресією проти фіктивної змінної (наприклад, країни-еталону). Ці оцінки коефіцієнтів можуть вказувати, наприклад, на відмінність в середній врожайності бавовни між двома країнами. Показник ε є помилкою, яка охоплює інші фактори, які впливають на економічну продуктивність. В дослідженні також було включено фіктивну змінну кліматичних умов.

С. Атічі [5, с. 38-39], досліджуючи регулювання торговельних потоків ГМ – продукції, опирався на дослідження двосторонніх експортних потоків С. Евенетта та В. Келера [6], Дж. Андерсона та Е. Ван Вінкупа [7], С. Байєра та Дж. Бергштранда [8], дослідженнях у сфері сільського господарства С. Андерса та Дж. Касвела [9], Дж. Йонгваніча [10], Т. Волрата [11].

За гравітаційною моделлю торговельних потоків припускається, що обсяг двосторонньої торгівлі між країнами-партнерами зростає зі збільшенням доходів, чисельності населення та близькістю розташування. Ця модель може бути описана наступним чином:

$$E_{ij} = aY_i^{\beta 1} Y_j^{\beta 2} D_{ij}^{\beta 3} Z_j^{\beta 4} \varepsilon_{ij} \quad (1)$$

у логарифмічному вираженні як:

$$\ln E_{ij} = \ln a + \beta_1 \ln Y_i + \beta_2 \ln Y_j + \beta_3 \ln D_{ij} + \beta_4 \ln Reg - Index_j + \beta_5 \ln LLP_j + \ln \varepsilon_{ij} \quad (2)$$

де E – обсяг двосторонніх експортних потоків між країною i та j;

Y_i – ВВП країни-експортера;

Y_j – ВВП країни-імпртортера;

D_{ij} – відстань між країною-імпортером та країною-експортером;

$Reg\text{-}Index_j$ – індекс регулювання ГМО країни-імпортера;

LLP_j – порогова величина LLP країни-імпортера;

ε_{ij} – залишкова величина.

Індекс регулювання охоплює 12 чинників і має наступний вигляд:

$$RI = \begin{cases} \sum_{i=1}^{12} \mathrm{Re}\, Items \\ Min: 0 \\ Max: 10 \\ Adjusted - Index: 100 \end{cases} \quad (3)$$

Елементи Індексу означають, що чим вищий бал, тим жорсткіше регулювання обігу ГМ – продукції у країні. Для показника LLP беруться до уваги три методи, які ґрунтуються на різних припущеннях. За першим методом припускається, що варіативна змінна LLP приймає значення 0,1 для основної країни та 10 – для країн, які не мають порогового обмеження. За другим методом передбачається, що LLP включає деякі інші чинники, і до уваги беруться не лише порогові зна-

чення, а й поєднання інших чинників, таких як нульова терпимість до обігу ГМ – продуктів та регулювання ГМО. Третій метод передбачає, що змінна *LLP* приймає значення 0,1 для країн – не членів ЄС, та 1 – для країн – членів ЄС.

Складовими Індексу регулювання ГМО є: 1) наявність регулювання обігу продуктів харчування, кормів та їх впливу на навколишнє середовище; 2) оцінка ризиків безпеки; 3) вимоги до маркування; 4) вимога *LLP*; 5) вимога нагляду; 6) соціально-економічна оцінка; 7) наявність нульової толерантності до незапатентованих ГМ – культур; 8) оцінювання екологічної безпеки продуктів харчування, кормів згідно міжнародних стандартів; 9) обмежування дозвільної політики; 10) вимоги країни-експортера щодо сертифікації; 11) технічні можливості для виявлення ГМО; 12) використання методів виявлення ГМО.

Оскільки дослідження акцентувалось на впливі взаємної змінної (*LLP*) додатково до згаданої вище моделі, то теоретична модель оцінюється за формулою торговельних потоків Дж. Андерсона та Е. Ван Вінкупа [7]:

$$\ln(X_{ij}/Y_iY_j) = \beta_0 + \beta_1\ln T_{ij} + (1-\sigma)\ln P_i + (1-\sigma)\ln P_j + \varepsilon_{ij} \quad (4)$$

де X – двосторонній експорт;

Y – ВВП країн;

T_{ij} – спостережуваний багатосторонній опір ГМ – продукції, включаючи відстань;

P_i та P_j – не спостережувані дії опору щодо обігу ГМ – продукції;

σ – еластичність заміщення між товарами країн.

Основною перевагою цієї узагальненої моделі є включення багатьох не спостережуваних чинників опору (протидії) виробництва та обігу ГМ – продукції.

Таким чином, для підрахунку моделі взаємної міжгалузевої торгівлі, рівняння має наступний вигляд:

$$\ln E_{ij} = \beta_0 + \beta_1\ln T_{ij} + \beta_0 + \beta_2\ln LLP_i + a_i + a_j + \varepsilon_{ij} \quad (5)$$

де a_i та a_j – фіксовані ефекти внутрішньої країни та країни-партнера (імпортера, експортера) відповідно.

К. Андерсон, Р. Даманія та А. Джексон Лі [1] також застосовують два припущення, що нова технологія ГМО може мати або негативний, або позитивний вплив на навколишнє середовище.

У своєму дослідженні К. Андерсон, Р. Даманія та А. Джексон Лі спочатку розглядають країну 1 – США, яка характеризується відносно вільним обігом ГМ – продукції та сприятливим державним регулюванням використання ГМ – технологій, що робить їх доступними для використання фермерськими господарствами. Окрім того, уряд через регулювання максимізує свій виграш (прибуток), а виробники визначають ефективність застосування ГМ – технологій з огляду на збільшення врожайності. У випадку очевидності ефективного застосування ГМ – технологій, країна – послідовник застосовує у своїй практиці аналогічну політику регулювання застосування ГМ – технологій та як наслідок, матиме схожий рівень врожайності.

У дослідженні була припущенням теза про те, якщо ефект попиту у країні j є більшим, аніж ефект вартості, і чим поблажливішими є норми регулювання у країні i, тим більш жорсткими вони будуть у країні j.

Другим припущенням було те, що чим вищі відносні витрати на ГМ – технології у країні j, тим більше країна i намагатиметься застосовувати сприятливе регулювання використання ГМ – технологій, з метою захопити значну частку ринку у країні j.

Третє припущення стосувалось екологічних вигод (втрат), що виникають внаслідок застосування ГМ – технологій у країні i, що призведе до полегшення нормативів застосування ГМ – технологій у виробництві продукції у країні i.

Емпірично було доведено, що велика кількість споживачів, які відмовляються від споживання ГМ – продукції, або наявність ефекту екологічних збитків, не є надто вагомими причинами, чому ЄС застосовує більш жорсткі норми регулювання застосування ГМ – технологій, аніж США. На думку авторів, відносно вільніше застосування ГМ – технологій у США, спричиняє обмеження імпорту ГМ – продукції до країн ЄС.

При дослідженні поведінки споживачів щодо споживання ГМ – продукції, Е. Голан, Ф. Кухлер та С. Кручфільд [12] акцентували свою увагу на тому, яким чином маркування ГМ – продукції впливає на добробут споживачів. На питання чи дійсно споживачі повинні мати доступ до інформації про ГМО, автори відповіли, що у випадку готовності споживачів покривати витрати за надання такої інформації, ефективність ринку збільшиться. Автори брали до уваги перше покоління ГМ – продуктів, яке дає змогу вибору для споживачів, чи обирати ГМ – продукти чи не модифіковані.

Е. Голан, Ф. Кухлер та С. Кручфільд припустили, що ринки є абсолютно конкурентними, а рівновага на ньому буде:

$$P_{0(biotech)} = MC_{0(biotech)} \quad (1)$$

Деякі споживачі надають перевагу не генетично модифікованій продукції і щоби задовольнити цей попит, деякі виробники маркують такі продукти позначкою ГМО. За визначенням перше покоління ГМ – продуктів виготовляються з меншими затратами, отже виробники так званої «чистої продукції» нестимуть більші виробничі затрати. Як результат:

$$MC_{0(biotech)} \langle MC_{non\text{-}biotech} \quad (2)$$

а отже на ринку формуються два види цін на два види товарів:

$$P_{0(biotech)} \langle P_{non\text{-}biotech} \quad (3)$$

Автори припускають, що виробництво ГМ – продукції може спричинити додаткові витрати для виробників не генетичної продукції, а маркування та збільшення асортименту продукції може і не привести до ефективного результату на ринку. Щоби переконатися в цьому, вони припускають, що початкову ринкову рівновагу для конкурентоспроможного товару можна описати наступним чином:

$$P_{0(non\text{-}biotech)} = MC_{0(non\text{-}biotech)} \quad (4)$$

У цьому випадку, спочатку припускається, що усі товари на ринку є не генетично модифікованими. Тоді, у першому поколінні, з'являється біотехнічна різноманітність товарів зі зниженими витратами, де:

$$MC_{biotech} \langle MC_{0(non\text{-}biotech)} \quad (5)$$

Через конкурентні сили ринку принаймні деякі виробничі витрати лягають на споживачів у вигляді нижчих цін, так що:

$$P_{biotech} \langle P_{0(non\text{-}biotech)} \quad (6)$$

Деякі споживачі не вважають еквівалентними ГМ – продукцію та «чисту» продукцію. Щоби задовольнити попит на «чисту» продукцію, деякі виробники маркують таку продукцію. Додаткові витрати на це призводять до вищих граничних витрат на «чисту» продукцію, аніж першопочатково:

$$MC_{0(non\text{-}biotech)} \langle MC_{non\text{-}biotech} \quad (7)$$

Тобто, ці додаткові витрати будуть нести споживачі, а подальша ринкова ціна товарів без ГМО буде значно вищою, аніж спочатку:

$$P_{0(non\text{-}biotech)} \langle P_{non\text{-}biotech} \quad (8)$$

В результаті, матимемо дві різні ціни:

$$P_{biotech} \langle P_{0(non\text{-}biotech)} \langle P_{non\text{-}biotech} \quad (9)$$

В кінцевому результаті, споживачі, яким байдуже, який товар споживати (модифікований чи ні), тепер сплачуватимуть ціну $P_{biotech}$ за ті товари, за які вони раніше платили ціну $P_{0(non\text{-}biotech)}$. Тобто ці споживачі вигараватимуть через зниження ціни з певним рівнем добробуту, який залежатиме від кількості споживачів та їх смакових уподобань. Ті споживачі, які надають перевагу не ГМ – продукції, тепер платитимуть вищу ціну $P_{(non\text{-}biotech)}$.

Висновки і пропозиції. Проблема біобезпеки ГМО та оцінки потенційних ризиків від їхнього використання – це надзвичайно складна й комплексна наукова проблема. Її не можна вирішувати поспіхом, на низькому професійному рівні та використовувати для створення суспільного ажіотажу будь які непрофесійні й непродумані аргументи. Такий підхід до розв'язання самої проблеми компрометує її та створює ілюзію, що дуже спеціальні й складні питання сучасної технології можна вирішувати просто й без зайвих зусиль. Лише академічна наука може і повинна запропонувати стратегічне бачення перспективи використання і впровадження досягнень сучасної біотехнології для практичного використання.

Список літератури:

1. Anderson K., Damania R., Jackson Lee A. Trade, Standards, and the Political Economy of Genetically Modified Food. – World Bank, CEPR and University of Adelaide. – Discussion Paper No 0410. – 2004. – 35 p.
2. Scatasta S., Wesseler J. A critical assessment of methods for analysis of environmental and economic cost and benefits of genetically modified crops in a survey of existing literature / International Trade and Domestic Production. – Italy. – 2014. – Режим доступу: www.economia.uniroma2.it/conferenze/icabr2004/papers/scatasta%20.zip
3. Mahaffey H., Taheripour F., Tyner W. Evaluating the Economic and Environmental Impacts of a Global GMO Ban // Journal of Environmental Protection. – 2016. – № 7. – Pp. 1522-1546.
4. Finger R., Benni N., Kaphengst T., Evans C., Herbert S., Lehmann B., Morse S., Stupak N. A Meta Analysis on Farm-Level Costs and Benefits of GM Crops // Sustainability. – 2011. – № 3. – Pp. 743-762.
5. Atici C. Low levels of genetically modified crops in international food and feed trade: FAO International Survey and Economic Analysis. – Rome. – 2014. – 57 p.
6. Evenett S. J., Keller W. On the theories explaining the success of the success of the gravity equation. – National Bureau of Economic Research, Cambrige. – 1998. – NBER Working Paper No. 6529.
7. Anderson J. E., Van Winoop E. Gravity with gravitas: a solution to the border puzzle // American Economic Review. – 2003. – No 93. – Pp. 170-192.
8. Baier S. L., Bergstrand J. H. Do Free Trade Agreements Actually Increase Members' International Trade? // Journal of International Economics. – 2007. – No 91. – Pp. 310-321.
9. Anders S. M., Caswell J. A. Standards as barriers versus standards as catalysts: assessing the impact of HACCP Implementation on US seafood imports// American Journal of Agricultural Economics. – 2009. – No 91. – Pp. 310-321.
10. Jongwanich J. The impact of food safety standards on processed food exports from developing countries // Food Policy. – 2009. – No 34. – Pp. 447-457.
11. Vollrath T. L., Gehlhar M. J., Hallahan G. B. Bilateral Import Protection, Free Trade Agreements, and other Factors Influencing Trade Flows in Agriculture and Clothing // Journal of Agricultural Economics. – 2009. – No 60(2). – Pp. 298-317.
12. Golan E., Kuchler F., Crutchfield S. Labeling genetically modified foods: an economic appraisal [Електронний ресурс] – Режим доступу: pdfs.semanticscholar.org/8665/70bf17fba79e6d03865e40995dc2d8e612f0.pdf

Башук В.В.
Львовский национальный университет имени И.Я. Франко

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ГЛОБАЛЬНОГО РЫНКА ГЕНЕТИЧЕСКИ МОДИФИЦИРОВАННЫХ ПРОДУКТОВ

Аннотация
Существует многочисленное количество научных исследований, которые условно можно сгруппировать по различным направлениям: восприятие потребителями ГМ – продуктов; экономическая выгода для стран; прибыль для фермеров от производства ГМ – продукции. Производители выбирают между традиционными способами производства, «экологически чистым» производством и генетически модифицированными технологиями. В зависимости от способа производства, меняется ситуация на рынке и цена на товар. Благодаря использованию ГМО потребители имеют более широкий ассортимент продуктов. Одним из основных вопросов при использовании ГМ – организмов есть информирование потребителей об этом, то есть маркирование.

Ключевые слова: генетически модифицированные продукты, генетически модифицированные организмы, производители, потребители, маркировка, выгода.

Bashuk V.V.
Ivan Franko National University of Lviv

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS FOR THE DEVELOPMENT OF THE GLOBAL MARKET OF GENETICALLY MODIFIED PRODUCTS

Summary
There is a large amount of research, which can be grouped in various areas: consumer perception of GM – products; economic benefits for the country; income for farmers from producing GM – products. Manufacturers can choose between traditional production methods, «environmentally friendly» production and genetically modified technology. Depending on the mode of production there can be a lot of changes in the market situation and the price of goods. Through the use of GMOs, consumers have a wider range of products. One of the main issues when using GM – organisms is to inform consumers about it – labeling it.
Keywords: genetically modified food, genetically modified organisms, producers, consumers, labeling, benefits.

УДК 338.434

ОСОБЛИВОСТІ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ОРГАНІЧНОГО АГРОВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ

Безус Р.М., Білоткач О.В.
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

У статті розглянуто інвестиційний клімат сектору та його вплив на конкурентоспроможність сількогосподарських підприємств з виробництва органічної продукції. Враховуючи зростання конкурентної боротьби між виробниками за ресурси, ринки збуту та споживачів все більше стає актуальним пошук та залучення інвестицій в органічний під сектор. Інвестиційна діяльність сектору органічного агровиробництва досить важлива передумова зростання конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств в умовах збільшення імпорту продукції іноземних виробників та зниження купівельної спроможності населення. Проаналізовано динаміку основних показників розвитку ринку органічного виробництва. Окреслено перспективи подальшого розвитку ринку органічної продукції в Україні.
Ключові слова: інвестиції, інвестиційна діяльність, інвестиційне забезпечення, аграрний сектор, ринок органічної продукції, органічне виробництво, органічна продукція.

Постановка проблеми. Динамічний розвиток органічного сільського господарства в світі здебільшого зумовлений підвищенням попиту на органічну продукцію на світовому агропродовольчому ринку, де місткість органічного сегмента щорічно зростає у п’ять разів швидше, ніж глобальний ринок загалом. За прогнозами міжнародних експертів у 2020 р. обсяг світової торгівлі органічним агропродовольством може досягти 200-250 млрд. дол. США.

Аграрний сектор України володіє широким спектром можливостей щодо розвитку органічного напряму господарювання, проте розраховувати на успіх можна лише за умови законодавчого і нормативного-правового забезпечення, належної державної підтримки та суспільного визнання.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Проблеми формування, визначення сучасного стану, тенденцій змін та підвищення ефективності інвестиційного забезпечення розвитку сільськогосподарських підприємств є предметом дослідження таких вчених економістів-аграрників як: І.І. Вініченко [5], О.І. Гуторов [6], М.В. Добрянська [8], М.В. Кісіль [12], М.Ю. Коденська [13], Т.В. Майорова [16], Л.І. Михайлова [17].

Теоретичні дослідження розвитку та функціонування ринку органічної продукції найшли відображення у працях відомих вітчизняних вчених, серед яких: М.О. Багорка [1, 2], І.А. Білоткач [1, 2], В.Є. Данкевич [5], О.М. Яценко [13]. Водночас, питання інвестиційного забезпечення галузі залишається не розкритим.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Відзначаючи величину, цінність та значимість наукових досліджень названих вчених та сучасних наукових розробок, їхні роботи висвітлюють окремі теоретичні та практичні питання організаційно-економічних передумов створення та функціонування світового і вітчизняного ринку органічної продукції. Однак вимагають подальших досліджень проблеми і перспективи розвитку ринку органічної продукції в умовах міжнародного співробітництва.

Питання інвестиційного забезпечення ресурсами, особливостей ефективного їх використання, формування та обґрунтування напрямів і джерел залучення, а також їх раціонального використання в аграрному секторі потребують подальшого вивчення.

Мета статті. Метою статті є розробка та обґрунтування теоретико-методичних засад і практичних рекомендацій щодо удосконалення інвестиційного забезпечення розвитку з виробництва

органічної продукції та дослідження стану органічного виробництва в Україні.

Виклад основного матеріалу. Поняття «інвестиційне забезпечення» є багатогранним і єдина думка, щодо його трактування відсутня. Так, Колесник О.О. відзначає, що інвестиційне забезпечення – це сукупність умов, ресурсів і заходів, необхідних для здійснення інвестиційного процесу [9].

Як зазначає Кісіль М. І. інвестиційне забезпечення – це не лише формування джерел фінансування інвестицій, а сукупність різноманітних умов, ресурсів, економічних механізмів, важелів і заходів, необхідних для забезпечення нормального (заданого) перебігу інвестиційних процесів [7].

Водночас, Вахович І. М. відзначає, що інвестиційне забезпечення – сукупні дії підприємницьких структур й органів самоврядування із залучення реальних та потенційних можливостей внутрішніх і зовнішніх інвестиційних ресурсів за стратегічними напрямами економічної діяльності господарського комплексу [4].

Коденська М. Ю. зазначає, що інвестиційне забезпечення – організаційно-економічні умови, засоби, заходи та економічні взаємовідношення, що проявляються в процесі руху вартості, авансованої у капітал з метою формування, нагромадження і використання інвестиційних ресурсів для розвитку аграрно-промислового виробництва й людини – головної продуктивної сили суспільства [8].

Отже, при трактуванні поняття «інвестиційне забезпечення» науковцями застосовуються як ресурсний, так і процесний підхід, з визначенням особливостей на макро-, мезо- та мікрорівнях. Вважаємо, що зміст інвестиційного забезпечення на різних рівнях управління має свою специфіку. Інвестиційне забезпечення підприємства є завданням його менеджменту, а на рівні регіону, групи підприємств і держави – завданнями відповідних органів регіонального, галузевого чи державного управління економікою та соціальною сферою у сільській місцевості. Враховуючи специфіку органічного виробництва, під інвестиційним забезпеченням слід розуміти сукупності різноманітних умов, ресурсів, економічних механізмів, важелів і заходів, які забезпечують інвестиційний процес, у результаті якого досягається економічний, екологічний та соціальний ефект на макро-, мезо- та мікрорівнях.

Економічний ефект зумовлений по-перше тим, що споживачі готові сплачувати більшу ціну за продукцію органічного виробництва, по-друге, підприємства можуть отримати економію від 30 до 97% на вартості матеріальних ресурсів. Водночас, органічне виробництво потребує значного розміру інвестицій, що впливає на збільшення собівартості продукції. На собівартість також негативно може вплинути зниження урожайності в конверсійний період [14].

Екологічний ефект полягає у тому, що за рахунок дотримання сівозмін, застосування зелених добрив та методів біологічної боротьби зі шкідниками, використанням сертифікованих технологій обробітку ґрунту, спрямованих на мінімальне втручання, зниження ущільнення ґрунтів, а також зниження забруднення водойм і атмосферного повітря через обмеження застосування синтетичних агрохімікатів відбувається відновлення земельних ресурсів.

Соціальний ефект реалізується через виробництво органічної продукції, яке передбачає використання великого обсягу ручної праці. Отже, таким виробництвом можуть займатися і дрібні сільськогосподарські виробники, які використовують власну та найману працю. Такий підхід дає можливість зменшити рівень безробіття на селі, стимулювати розвиток підприємництва, а від так і збільшення доходів місцевого та державного бюджетів.

Ступінь інвестиційної привабливості сільськогосподарських підприємств є індикатором, який дозволяє зробити висновки потенційним інвесторам про необхідність і доцільність вкладення фінансових ресурсів саме в даний об'єкт. Нині існує необхідність обґрунтування і розробки заходів підвищення інвестиційної привабливості з метою реалізації продовольчої та енергетичної безпеки держави. Виходячи із цієї вимоги у країні необхідно створювати економічні, організаційні, фінансові і правові умови, що дозволять вітчизняному аграрному товаровиробнику здійснювати розширене відтворення як за рахунок власних ресурсів, так і за рахунок залучених інвестицій. Зарубіжний досвід доводить, що провідні країни світу, не зважаючи на відносно низьку інвестиційну привабливість сільськогосподарського виробництва, вкладають у цю галузь значні обсяги державних коштів.

Ринок органічної продукції вже близько двох десятиріч є одним з найбільш динамічних ринків продовольства у світі й стає популярною альтернативою споживання традиційної продукції. У світі органічним виробництвом займаються в 172 країнах світу 2,3 млн. виробників, із яких в Азії – 40%, Африці – 26%, Латинській Америці – 17%, Європі – 15%, Північній Америці – 1%, Океанії – 1% [3; 15]. Переважно збільшення попиту пов'язане зі зростаючою тривогою з боку споживачів щодо безпеки харчових продуктів, вироблених так званою «традиційною технологією». У свою чергу, сільгоспвиробники усвідомили, що споживачі готові платити більш високу ціну за продукти, вирощені органічним способом.

Органічний ринок в Європі продовжує зростати. У 2015 році він збільшився на 13% і досяг майже 30 млрд. євро. Німеччина є найбільшим органічним ринком в Європі (8,6 млрд. євро), Франція посідає друге місце (5,5 млрд. євро), Великобританії – третє місце (2,6 млрд. євро) і Італії – четверте (2,3 млрд. євро), інші країни Європейського Союзу (10,5 млрд. євро). Дані 2016 року, свідчать, що ринок Європи продовжує рости. За оцінками Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН, у перспективі попит на органічну продукцію у світі зростатиме у міру розвитку економіки країн, підвищення рівня освіти та доходів населення [3].

Україна за своїми природно-кліматичним та грунтовним потенціалом має унікальну можливість зайняти одне з провідних місць серед виробників органічної продукції. Слід зауважити, що у останні півтора десятиліття органічне виробництво в нашій державі активно розвивається. За інформацією профільного міністерства [12], в Україні станом на 01.01.2016 працює 16 сертифікаційних компаній-нерезидентів, які здійснюють сертифікацію сільськогосподарського вироб-

ництва за правилами органічного виробництва і лише одна компанія-резидент.

За даними Федерації органічного руху України, площа сертифікованих сільськогосподарських угідь в Україні, задіяних під вирощування різноманітної органічної продукції, становила у 2015 році 410,6 тис. га, що становить близько 1% від загальних площ сільгоспугідь [11]. Україна займає двадцяте місце серед світових країн-лідерів органічного руху та перше місце в східноєвропейському регіоні щодо сертифікованої площі органічної ріллі, спеціалізуючись переважно на виробництві зернових, зернобобових та олійних культур. У 2015 році в Україні нараховувалося 210 сертифікованих органічних господарств, середній розмір яких становив близько 2 тис. га (табл. 1). Більшість українських органічних господарств розташовані в Одеській, Херсонській, Київській, Полтавській, Вінницькій, Закарпатській, Львівській, Тернопільській, Житомирській областях.

Незважаючи на фінансову, політичну та економічну кризу, ринок органічної продукції зростає. Протягом останніх років спостерігається стійка тенденція до зростання кількості господарств, які займаються виробництвом органічної продукції та збільшення площ сільськогосподарських угідь, які в цілому задіяні. Разом з тим, середній розмір подібного господарства поступово зменшується, наближуючись до європейських показників.

Під час переходу господарств від традиційного виробництва продукції до органічного на економічному рівні господарювання до основних завдань підприємницької діяльності належить створення умов господарювання для відтворення природної родючості земель та запобігання екологічній небезпеці шляхом зменшення техногенного навантаження на агроекосистему.

Підтримка господарств з органічним напрямом виробництва формує механізм використання економічних методів та важелів з одночасним нормативно-правовим та інформаційним забезпеченням, що сприятиме підвищенню ефективності процесу виробництва органічної сільськогосподарської продукції в галузях національної економіки.

За оцінками Федерації органічного руху України [11], внутрішній споживчий ринок органічних продуктів в Україні за останнє десятиліття зріс до 19 млн. євро у 2016 році, що становить приблизно 0,4 євро на одного жителя України (рис. 1). Аналітичне вирівнювання динаміки споживчого ринку органічної продукції, з вірогідністю 98%, свідчить про перспективи його зростання на 0,1828 млн. євро.

На сьогоднішній день гостро стоїть питання створення сприятливих умов залучення іноземного капіталу в органічне агровиробництво. Для підвищення інвестиційного іміджу вітчизняного виробництва потрібно формувати позитивний досвід державно-приватних відносин в реалізації інвестиційних проектів. Україна має величезні ресурси для виробництва продовольчих продуктів і розв'язання не лише національної, а й світової продовольчої проблеми (по оцінках експертів Україна може забезпечити продовольством від 150 до 500 млн. чол.) [6]. Це виявлятиметься у збільшенні обсягів аграрного виробництва, пропонуючи безпечні і корисні продовольчі продукти, що дасть можливість забезпечити населення продуктами безпечними та корисними для здоров'я в мейнстримі продовольчої безпеки держави.

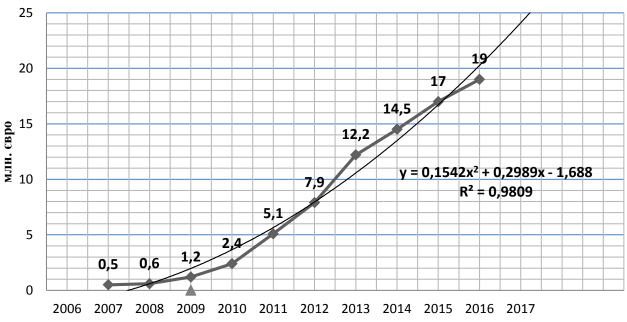

Рис. 1. Ємність українського споживчого ринку органічної продукції

Джерело узагальнено автором на основі [11]

Для збереження конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств з виробництва органічної продукції доречно поставити наступні завдання:

– модернізація технологій з врахування принципів органічного виробництва та ресурсоощадливості;

– оновлення знань та набуття практичних навичок застосування органічних підходів;

– підвищення рівня інвестиційного менеджменту та інформаційного забезпечення.

Серед основних джерел фінансування інвестицій виділяють самофінансування, банківське кредитування, форвардні контракти та фандрайзинг. У свою чергу самофінансування потребує для реалізації інвестиційних проектів власні фінансові ресурси підприємств, за рахунок одержання доходів від господарської діяльності, амортизаційних відрахувань, резервів на майбутні періоди та статутного фонду. Банківське кредитування, як класичних джерело отримання ресурсів які можуть бути використані в якості інвестицій, нажаль, для більшості дрібних сільгоспвиробників виробників залишається обмеженим. Форвардний контракт, як й інші деривативи є потужним засобом планування здійснення поставок та одночасно виступає фінансовим та інвестиційним інструментом.

Таблиця 1

Показники розвитку органічного виробництва в Україні

Роки	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2015 до 2007,+–	2015 до 2007, %
Площа тис. га	249,9	270	270,2	270,2	270,3	272,9	393,4	400,8	410,6	+64,3	164,3
Кількість господарств, од.	92	118	121	142	155	164	175	182	210	+128,3	228,3
Середній розмір господарства, тис. га	2,72	2,29	2,23	1,9	1,74	1,66	2,25	2,2	1,96	-27,9	72,1

Джерело узагальнено автором на основі [11]

Таблиця 2

Відповідальність суб'єктів за покращення інвестиційного клімату в аграрному секторі

Суб'єкт	Страховий захист	Податкова політика	Кредитної політики	Митна політика	Цінова політика	Амортизаційна політика	Розвиток галузі
ВРХ	+	+		+			+
КМУ	+	+		+		+	+
МінФін	+	+	+				+
МінАПК			+	+		+	+
Громадські об'єднання					+		+
Асоціації	+	+	+	+	+		+
НБУ	+		+				+
Сертифікуючи органи				+			+

Джерело: власні дослідження автора

Сутність фандрайзингу полягає в пошуку ресурсів (людей, устаткування, інформації, часу, грошей) для реалізації проектів та підтримання існування організації. Пошук фінансових ресурсів займає в цьому процесі важливе, але не єдине місце. Крім того, фандрайзинг – це також наука про успішне переконання інших у тому, що діяльність вашої організації заслуговує уваги.

Органічне агровиробництво в Україні потребує значних інвестиційних ресурсів. Ми поділяємо думку провідних науковців, що виважена та детально розроблена аграрна політика є вкрай важливою для розвитку аграрного сектору. Саме держава має сприяти покращенні інвестиційного клімату в аграрному секторі, зокрема органічного виробництва шляхом впровадження регламентованої та транспарентної податкової, амортизаційної, митної, цінової та кредитної політики.

За державної підтримки була розроблена програма пільгового кредитування агровиробництва. Однак, визначений підхід не активізував співпрацю банків. Основними причинами такої ситуації були і залишаються вартість кредитів, запізнення з отриманням компенсаційних виплат, високі вимоги до позичальників, недосконала система розподілу та ускладнена процедура отримання бюджетної компенсації. Тому важливе значення має кооперування та утворення інтегрованих формувань, що займаються виробництвом, збутом, переробкою та реалізацією органічної продукції.

На наш погляд, державна підтримка інвестиційного забезпечення розвитку виробництва органічної продукції має здійснюватися за наступними напрямами:

– розробка законодавчих актів, які забезпечують розвиток ринку органічної продукції;

– надання податкових пільг виробникам органічної продукції та підприємствам, що використовують органічне землеробство;

– надання податкових пільг підприємствам, що використовують екологічні заходи;

– надання податкових пільг підприємствам, що надають консультаційні послуги підприємствам та інформаційну підтримку розвиткові органічного виробництва;

– фінансування наукових досліджень в аграрній сфері;

– фінансування будівництва та реконструкції інфраструктури.

Важливим чинником підвищення інвестиційної привабливості підприємств аграрного сектора є покращення якості виробленої ними продукції, приведення її у відповідність до міжнародних стандартів. Сучасні стандарти мають надавати новий імпульс розвиткові інноваційних технологій, відігравати значну роль у вирішенні питань захисту навколишнього середовища, удосконаленні програм безпеки й охорони здоров'я, покращенні якості життя і розвитку економіки в цілому. Вони сприятимуть виробництву висококякісної конкурентної продукції, а також розширенню експортних можливостей підприємств аграрного сектору в тому числі і виробництва органічної продукції [10, с. 94].

Висновки з даного дослідження і пропозиції. Детально розроблена інвестиційна підтримка органічного агровиробництва повинна здійснюватися шляхом впровадження регламентаційно-сертифікаційної, податкової, амортизаційної, митної, цінової та кредитної політики. Через постійні проблеми з наявністю коштів у державному та місцевих бюджетах галузь органічного виробництва не може розраховувати на інвестиційні ресурси від державних та місцевих органів влади.

Незважаючи на значну кількість фінансових установ в Україні доступ до інвестиційних ресурсів виробникам органічної продукції значно обмежений, а також не бажання банківських установ розробляти банківські продукти, що орієнтовані на специфіку галузі органічного виробництва.

Перспективи для розвитку ринку органічної продукції є позитивними, особливо в умовах розгортання євроінтеграційних процесів та зростання попиту на органічну продукцію як в країнах ЄС, так і в багатьох інших країнах світу.

Список літератури:

1. Білоткач І.А. Психологічні особливості сприймання органічної продукції / І.А. Білоткач // Маркетинг інновацій і інновації у маркетингу: збірник тез доповідей IX Міжнародної науково-практичної конференції, м. Суми, 24-25 вересня 2015 р. / Відп. за вип. Ю.М. Гладенко. – Суми: ФОП Ткачов О.О., 2015. – С. 27-29.
2. Багорка М.О., Білоткач І.А. Формування та оцінка маркетингового потенціалу аграрних підприємств // Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка. – 2015. – №. 20, Вип. 4. – С. 63-67.
3. Бородачева Н.В. Органічний продукт вирощують без хімії та сертифікату / Н.В. Бородачева, А.Н. Китраль // Дзеркало тижня. – 2004. – № 31.

4. Вахович І.М. Концептуальні засади інвестиційного забезпечення інноваційного розвитку регіону / І.М. Вахович, Г.Л. Денисюк // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 1. – С. 138-144.
5. Данкевич В.Є. Особливості розвитку органічного землеробства в умовах Українського Полісся / В.Є. Данкевич // Науково-практичний журнал Збалансоване природокористування. – 2013. – № 4. – С. 71–75.
6. Ємцев В.І. Виробництво органічної продукції як фактор розвитку конкурентоспроможності підприємств АПК України / В.І. Ємцев // Наукові вісті ПВНЗ «Галицька академія». – 2012. – № 1(20). – С. 119–124. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/handle/123456789/9171
7. Кісіль М.І. Інвестиційне забезпечення розвитку аграрного виробництва та сільських територій / М.І. Кісіль // Менеджмент: збірник наукових праць. – К., 2009. – № 11. – 225 с.
8. Коденська М.Ю. Мотиваційні чинники інвестиційного забезпечення розвитку аграрно-промислового виробництва / М.Ю. Коденська // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2013. –№ 2. – С. 62-66.
9. Колесник О.О. Оцінка інвестиційного забезпечення розвитку туризму в Україні / О.О. Колесник // Економіка. Управління. Інновації. – 2011. – № 2(6). – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http//tourlib.net/statti_kolesnyk6.htm
10. Мусієнко О.Л. Фактори інвестиційної привабливості підприємств аграрного виробництва / О.Л. Мусієнко // Інноваційна економіка. – 2013. – № 4. – С. 90–95.
11. Органік в Україні / Федерація органічного руху України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http: // organic. com.ua/uk/homepage/2010-01-26-13-39-01
12. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http:// minagro.gov.ua/.
13. Яценко О.М. Формування попиту на органічну продукцію на агропродовольчому ринку / О.М. Яценко, Ю.С. Завадська // Інноваційна економіка. – 2010. – № 3(17). – С. 204-208.
14. Щодо напрямів розвитку органічного виробництва сільськогосподарської продукції в Україні. Аналітична записка. – 477 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/articles/1292/.
15. IFOAM International Federation Organic Agriculture Movements General assembly. «Principles of Organic Agriculture». – 2013. – С. 1-4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: // www.ifoam.bio/.

Безус Р.Н., Белоткач Е.В.
Днепропетровский государственный аграрно-экономический университет

ОСОБЕННОСТИ ИНВЕСТИЦИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ РАЗВИТИЯ ОРГАНИЧЕСКОГО АГРОПРОИЗВОДСТВА В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье рассмотрены инвестиционный климат сектора и его влияние на конкурентоспособность сельхозпредприятий по производству органической продукции. Учитывая рост конкурентной борьбы между производителями за ресурсы, рынки сбыта и потребителей все больше становится актуальным поиск и привлечение инвестиций в органический под сектор. Инвестиционная деятельность отрасли органического агропроизводства достаточно важная предпосылка роста конкурентоспособности сельскохозяйственных предприятий в условиях увеличения импорта продукции иностранных производителей и снижение покупательной способности населения. Проанализирована динамика основных показателей развития рынка органического производства. Определены перспективы дальнейшего развития рынка органической продукции в Украине.
Ключевые слова: инвестиции, инвестиционная деятельность, инвестиционное обеспечение, аграрный сектор, рынок органической продукции, органическое производство, органическая продукция.

Bezus R.M., Bilotkach O.V.
Dnipropetrovsk State Agrarian University of Economics

SPECIAL QUALITIES OF INVESTMENT PROVISION DEVELOPMENT OF ORGANIC AGRICULTURAL PRODUCTION IN UKRAINE

Summary
The article considers the climate of the sector and it's influence on competitiveness of dairy enterprises. Given the increase in competition between producers for resources, markets and consumers is becoming increasingly important to find and attract investment in the organic sector. Investment activity sector of organic agricultural production is quite an important precondition for increasing the competitiveness of agricultural enterprises in terms of increase in imports to foreign producers and reduced purchasing power of the population. Analyzed the dynamics of the main indicators of organic production. Outlined the development prospects of the market for organic products in Ukraine.
Keywords: investment, investment activity, investment support, the agricultural sector, market of organic products, organic farming, organic products.

УДК 336.71

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ БАНКУ

Бикова О.В., Марченко О.В.
Харківський національний університет будівництва та архітектури

В статті розглянуто поняття кредитної політики банку, основні її типи, необхідність та цілі формування. Проведено огляд запропонованих в науковій літературі показників оцінки ефективності кредитної політики банку на прикладі крупних (за розміром активів) фінансових установ України. Здійснено розрахунок показників доходності та ризику їх кредитних портфелів.
Ключові слова: банк, кредит, кредитна політика, кредитний ризик, кредитна операція, оцінка ефективності, кредитний портфель.

Постановка проблеми. В сучасних умовах стан банківської системи України є доволі складний та важко прогнозований. Він обумовлений як кризовими процесами в економіці країні, так і політичною нестабільністю та соціальними умовами, що склалися в останні роки. При цьому однією з важливих умов розвитку економіки держави є саме стабільність та стійкість банківської системи. Можливість прогнозувати стан банківської системи дає змогу збільшити привабливість її для іноземних інвесторів та вітчизняних суб'єктів господарювання, а також визначити основні напрямки подальшого розвитку. Сучасні умови підтверджують, що досить обмежені можливості залучення кредитних коштів також впливають на розвиток економіки держави. Активізація кредитування сприяє подальшому зростанню економіки, розвитку та появі нових суб'єктів господарювання, збільшенню робочих місць, розвитку інфраструктури країни та ін., що створює основу для економічної стабільності. Паралельно з цим, кредитування є одним з напрямків діяльності банків, який забезпечує їм прибутковість. Мета провадження банком своєї діяльності на рівні з іншими суб'єктами господарювання – є отримання прибутку. Але кредитування для банківських установ супроводжується певними ризиками, одним з яких є ризик неповернення запозичених коштів. Тому з метою раціональної організації власної кредитної діяльності, банки розробляють та впроваджують кредитну політику, яка є складовою частиною загальної політики банку, має узгоджуватися зі стратегією розвитку та сприяти досягненню встановлених пріоритетів перед банківською установою.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання, які пов'язані з визначенням теоретичних основ розробки, впровадження, реалізації та оцінки ефективності кредитної політики банку, розглядали та вивчали науковці [2; 3; 6]: Русіна Ю.О., Ковтун М.В., Вовчак О.Д., Владичин У.В., Вовк В.Я., Хмеленко О.В., Дзюблюк О.В., Коцовська Р.Р., Павлишин О.П., Хміль Л.М., Новосельцева М.М., Островська Н.Л., Тищенко А.Н., Рогожнікова Н.В. та інші.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. На сьогодні на ринку фінансових послуг спостерігається значна конкуренція. Оскільки кредитування є одним з напрямків, який забезпечує прибутковість, то цей продукт пропонує максимальна кількість учасників ринку. Для забезпечення власних переваг банківські установи прагнуть розробляти та вдосконалювати кредитну політику. Від ефективності впровадженої кредитної політики залежить стан банківської установи та його позиції на ринку фінансових послуг.

Цілі статті. Розглянути можливі напрямки оцінки ефективності кредитної політики банку. Виділити показники та коефіцієнти, які характеризують ефективність кредитної політики банку.

Виклад основного матеріалу дослідження. З метою організації кредитної діяльності банки розробляють та впроваджують власну кредитну політику. Кредитна політика – це структурно-функціональна цілісність взаємопов'язаних між собою елементів (цілей, завдань, принципів, технологій, організацій), взаємодія яких дозволяє визначити найбільш ефективні стратегії діяльності банку на ринку кредитних послуг [1]. Кредитна політика містить стратегію і тактику банку щодо залучення коштів та спрямування їх на кредитування клієнтів банку (позичальників) на основі принципів зворотності, строковості, цільового використання, забезпеченості та платності [2]. Включає в себе систему засобів банку у сфері кредитування клієнтів та конкретних механізмів здійснення кредитних операцій для реалізації загальної стратегії банку [3]. Кредитна політика банку повинна визначати основні напрямки кредитного процесу, пріоритети, принципи та цілі певного банку на кредитному ринку (стратегія кредитної діяльності банку), та передбачати застосування конкретних фінансових та інших інструментів, які використовуються в процесі реалізації кредитних угод (тактика банку щодо організації процесу кредитування) [4]. Включає в себе сукупність заходів та дій щодо формування складу кредитного портфеля та контролю над ним як єдиним цілим, а також встановлення стандартів для прийняття конкретних рішень [5]. В комплексі цих рішень, які ухвалюються правлінням банку, мають бути зафіксовані умови та параметри надання кредитів, а також організація кредитного процесу банківської установи [6].

Перш за все кредитна політика розробляється та впроваджується з метою забезпечення максимальної доходності від кредитних операцій при мінімально можливому рівні ризику. Таке співвідношення має максимізувати прибуток від кредитної діяльності банку. Таким чином кредитна політика банку може забезпечити контроль над рівнем ризику в процесі розміщення кредитних ресурсів та забезпечити найбільш ефективне співвідношення між рівнем кредитного ризику та прибутковістю кредитної операції. При цьому пріоритетом є мінімізація рівня ризику над прибутковістю, тобто

кредитна операція не має бути проведена, якщо вона супроводжується неприйнятним рівнем ризику, незважаючи на потенційну прибутковість такої кредитної угоди. Кредитна політика банку має забезпечити зміцнення надійності та підвищення якості кредитного портфелю банку, який відповідатиме основним її положенням. Разом з цим в кредитну політику банку також включають заходи по створенню вмотивованого та високопрофесійного колективу працівників, які забезпечують високу якість кредитного портфелю банку. Кредитна політика повинна бути орієнтована на встановлення довгострокових ділових відносин з клієнтами, які зарекомендували себе з надійного боку в процесі кредитного обслуговування [7]. Кредитна політика має сприяти поєднанню інтересів банку з інтересами його вкладників, позичальників та акціонерів, а також суб'єктів господарської діяльності та держави.

На формування кредитної політики банку впливають його зовнішнє та внутрішнє середовище. Зовнішні чинники полягають у площині поглиблення фінансової кризи, стану економіки та політичної ситуації в країні. До цих факторів належить грошово-кредитна політика Національного банку, рівень інфляції, попит на кредитування, рівень конкуренції на ринку фінансових послуг, рівень цін на банківські послуги, розмір доходів населення. Внутрішні чинники пов'язують з надійністю, стійкістю, конкурентоспроможністю банку. Внутрішні фактори, які можуть впливати на кредитну політику банку – це організація роботи банку, його кредитний потенціал, ступені ризику та прибутковості, цінова політика, специфіка функціонування, наявність професійного персоналу. Визначаючи власну кредитну політику банк обов'язково повинен аналізувати ці чинники. Найчастіше виділяють три основні типи кредитної політики банку (рис. 1).

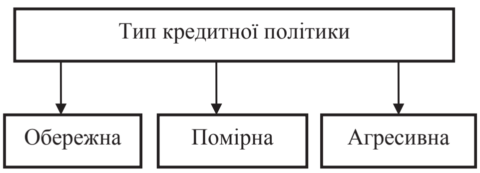

Рис. 1. Типи кредитної політики банку

Для обережної кредитної політики характерний жорсткий контроль за рівнем ризику кредитної операції. Банк не прагне максимізувати ефективність власної діяльності за рахунок збільшення обсягів кредитної діяльності. Прибутковість забезпечується за рахунок менш ризикованих активних операцій. Але при цьому існує ймовірність втратити певний сегмент ринку. У своїй діяльності її використовують новостворені банки або ті, які мають проблеми з якістю кредитного портфелю. Питома вага кредитів у загальному обсязі робочих активів складає до 30%. Кредитний портфель складають переважно короткострокові кредити, які характеризуються високою відсотковою ставкою та невеликими обсягами. При укладанні угоди проводиться ґрунтовна оцінка кредитоспроможності клієнтів та пропонується перелік умов для надання кредиту.

Помірна кредитна політика має на меті підтримувати фінансову стабільність банківської установи як в короткостроковий, так і довгостроковий проміжок часу. Використовується банками, які мають достатній досвід роботи на ринку. Характеризується стандартними умовами кредитування, середнім рівнем ризику кредитної операції, можлива реструктуризація або пролонгація кредитної угоди. Обсяг кредитів в загальній кількості робочих активів складає 30–50%.

Агресивна кредитна політика спрямована на досягнення короткострокових цілей та максимізацію доходів при підвищеному рівні ризику кредитної операції. Кредитування надається більш ризиковим категоріям позичальників. Використовуючи таку кредитну політику банк ставить за мету охопити максимальну кількість клієнтів, надаючи довгострокові кредити та пропонуючи невисокі відсоткові ставки. Через високу ризикованість період її використання не має бути тривалим. В такому випадку доля кредитів становить 50% від загального обсягу робочих активів банку.

Показники ефективності обраної кредитної політики зводяться до отримання оптимального співвідношення доходності та ліквідності при мінімізації ризиків. Будь-який з напрямків кредитної політики, який обирає банк при провадженні власної діяльності, має бути ефективним та забезпечувати досягнення основної мети – отримання прибутку. Оскільки при формуванні кредитної політики в пріоритеті над прибутковістю від кредитних операцій знаходиться рівень ризику, то ефективність проведеної кредитної політики можливо оцінити шляхом визначення рівня доходності та ризику кредитного портфеля [8].

Рівень доходності можливо розрахувати як відношення доходу отриманого від кредитних операцій до обсягу кредитного портфеля банку (формула 1):

$$D = \frac{\text{Процентний дохід}}{\text{Кредитний портфель}} \times 100\% \qquad (1)$$

Рівень ризику кредитного портфеля банку визначається відношенням сформованого резерву під нестандартну кредитну заборгованість до обсягу кредитного портфеля банку (формула 2):

$$R = \frac{\text{Резерв}}{\text{Кредитний портфель}} \times 100\% \qquad (2)$$

Процентні доходи характеризують якість кредитної політики, відображаючи вартість наданих кредитних коштів. А сформований резерв вказує на якість кредитного портфеля. Оцінка якості кредитного портфеля базується на внутрішніх факторах, таких як якість обслуговування боргу та його забезпеченість, так і на зовнішніх чинниках (стан економіки, фінансова стабільність, розвиток галузі і т.п.).

Також в науковій літературі виділяють систему коефіцієнтів, які запропоновані для аналізу та оцінки ефективності кредитної політики банку. Показники розділені на дві групи: показники доходності кредитного портфеля та показники ризику кредитного портфеля.

Показники доходності кредитного портфеля (таблиця 1) характеризують залежність загальних доходів банку від кредитних операцій, дозволяють визначити вартість наданих кредитів та отримати показник прибутковості саме кредитних операцій [9].

Група показників ризику кредитного портфеля (таблиця 2) надає інформацію щодо забезпе-

ченості кредитного портфеля власним капіталом, частки залучених коштів у формуванні кредитного портфелю банку та рівнем сформованого резерву під кредитні операції, який характеризує якість кредитного портфелю.

Таблиця 1

Показники доходності кредитного портфеля

Показник	Формула для розрахунку
Коефіцієнт доходності кредитних операцій (КД)	Процентний дохід/Кредитний портфель
Частка процентних доходів ($К_{пд}$)	Процентний дохід/Доходи
Маржа процентного прибутку ($ЧМ_{пр}$)	(Процентний доход – Процентні витрати)/Активні доходи

Таблиця 2

Показники ризику кредитного портфеля

Показник	Формула для розрахунку
Коефіцієнт покриття кредитного портфелю власним капіталом ($К_{вк}$)	Власний капітал/Кредитний портфель
Коефіцієнт використання залучених коштів в кредитному портфелі ($К_{зк}$)	Власний капітал/ Зобов'язання
Коефіцієнт якості кредитного портфеля ($К_я$)	Сформований резерв/ Кредитний портфель
Коефіцієнт активності використання коштів клієнтів в кредитному портфелі ($К_{кк}$)	Кредитний портфель/ Кошти клієнтів
Коефіцієнт кредитної активності ($К_а$)	Кредитний портфель/ Активи

На підставі оприлюдненої інформації щодо показників діяльності банків [10] розрахуємо показники доходності кредитного портфеля та ризику кредитного портфеля для десяти найбільших банків за рівнем активів [11] (таблиця 3).

Сьогодні банківська система України стикається з багатьма викликами [12], унаслідок чого все значна кількість банківських установ не може забезпечувати ефективність власної кредитної політики на достатньому рівні [13].

З наведених значень показників неможливо зробити однозначний висновок, який з банків провадить найбільш ефективну кредитну політику. Значення коефіцієнтів різняться. При максимальному значенні коефіцієнту доходності кредитних операцій може спостерігатися один з мінімальних розмірів маржі процентного прибутку. І навпаки невеликі значення доходності забезпечують більшу маржу процентного прибутку. Показники частки процентних доходів дають зрозуміти, що для більшості банків кредитні операції є основним напрямком отримання доходів. Значення цього коефіцієнту $К_{пд}>1$ свідчить про те, що від інших напрямків діяльності, які можуть забезпечити доходність, банк отримує збитки. Також можливо зробити висновок, що банки, які мають низьке значення покриття кредитного портфелю власним капіталом, компенсують за рахунок зобов'язань. При цьому обсяг використання коштів клієнтів може різнитися. Підходи до оцінки якості кредитного портфелю та формування резервів, виходячи з отриманих значень, відрізняються. Можливо зробити висновок, що при формуванні резерву під нестандартну кредитну заборгованість більшість банків не враховують деякі зовнішні фактори впливу. Також спираючись на цей коефіцієнт можливо отримати інформацію про ймовірні обсяги простроченої заборгованості та якість кредитного портфелю. Показник кредитної активності свідчить про залежність доходності банку від кредитних операцій, чим менше значення, тим більш диверсифікованою є діяльність банківської установи. Але узагальнюючи отриману інформацію зазначимо, що ми не вбачаємо можливим комплексно оцінити ефективність кредитної політики того чи іншого банку. Неможливо визначити, який з банків переважає своїх конкурентів у ефективності ведення на ринку власної кредитної політики. Тому доцільно продовжувати дослідження в напрямку удосконалення та розробки системи показників, які дозволять оцінити та порівняти ефективність кредитної політики банків.

Висновки та пропозиції. Кредитна політика є важливим інструментом досягнення визначених перед банком цілей та завдань. Не в останню чергу від успішного впровадження та реалізації кредитної політики залежить результат діяльності банківської установи. Кредитна політика обумовлює організацію кредитної діяльності банківської структури, стає основою для всього процесу кредитування визначає його параметри та особливості. Вірно розроблений процес кредитування, запровадження системи управління кредитними операціями та можливими ризиками, визначення основних пріоритетів, цілей, завдань, а також методів та способів реалізації кредитної політики сприятимуть максимізації доходності як кредитних операцій, так і загального результату діяльності банку. Кожен банк має розумно підходити

Таблиця 3

Розрахунок показників доходності та ризику кредитного портфеля

	$К_д$	$К_{пд}$	$ЧМ_{пр}$	$К_{вк}$	$К_{зк}$	$К_я$	$К_{кк}$	$К_а$
Приватбанк	0,60	0,67	0,03	0,23	0,06	2,94	0,30	0,25
Укрексімбанк	0,23	0,80	0,02	0,09	0,03	0,78	0,70	0,36
Ощадбанк	0,29	0,86	0,03	0,23	0,08	0,76	0,46	0,32
Укргазбанк	0,27	0,83	0,01	0,24	0,10	0,38	0,44	0,38
Промінвестбанк	0,15	1,73	0,05	0,19	0,18	0,85	3,06	0,79
Укрсоцбанк	0,11	0,52	0,01	0,55	0,44	1,14	0,88	0,56
Райффайзен Банк Аваль	0,23	0,63	0,10	0,36	0,22	0,92	0,64	0,50
Укрсиббанк	0,20	0,64	0,07	0,20	0,10	0,33	0,57	0,46
Сбербанк	0,16	0,85	0,09	0,09	0,08	0,54	2,15	0,84
ПУМБ	0,20	0,72	0,05	0,16	0,10	0,42	0,75	0,56

до розробки власної кредитної політики спираючись на пріоритетність мінімізації рівня ризику над можливою прибутковістю кредитної операції. Саме рівень ризику та доходності є одними з показників, які характеризують ефективність кредитної політики банку. Поряд з цими показниками, розглядають низку коефіцієнтів, які дають більш ширше уявлення про кредитну політику банку. Сутність оцінки ефективності кредитної політики банку здебільшого визначається через якість кредитного портфелю. Але на нашу думку на сьогодні все ще наявна проблема вибору системи критеріїв та коефіцієнтів, які комплексно оцінюють ефективність кредитної політики банку. Запропоновані різноманітні коефіцієнти, за якими доцільно проводити оцінку ефективності. Але всі вони мають різноманітні значення та характеризують окремі показники кредитної діяльності банку. Тому необхідно продовжувати дослідження в напрямку розробки узагальнюючих та комплексних показників оцінки ефективності кредитної політики банку.

Список літератури:

1. Русіна Ю.О. Механізм формування та реалізації кредитної політики банку / Ю.О. Русіна, М.В. Ковтун // Економіка. Управління. Іновації. – 2014. – № 1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2014_1_52
2. Вовчак О.Д. Кредит і банківська справа: підручник / О.Д. Вовчак. – К.: Знання, 2008. – 564 с.
3. Владичин У.В. Банківське кредитування [Текст] / У.В. Владичин. – Київ: Атака, 2008. – 648 с.
4. Вовк В.Я. Кредитування і контроль: навч. посібн. / В.Я. Вовк, О.В. Хмеленко. – К.: Знання, 2008. – 463 с.
5. Банківські операції: Підручник / За ред. д.е.н., проф. О.В. Дзюблюка. – Тернопіль: Вид-во ТНЕУ «Економічна думка», 2009. – 696 с.
6. Коцовська Р.Р. Банківські операції: навчальний посібник / Р.Р. Коцовська, О.П. Павлишин, Л.М. Хміль. – К.: НБУ Ун-т. банк. Справи, 2010. – 456 с.
7. Новосельцева М.М. Вопросы кредитной политики коммерческих банков в современных условиях / М.М. Новосельцева // Банковские услуги. – 2010. – № 2. – С. 11-17.
8. Островська Н.Л. Роль кредитної політики в оцінці ефективності кредитної діяльності банку / Н.Л. Островська // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/e-journals/PSPE/2012_4/Ostrovska_412.htm
9. Тищенко А.Н. Оцінка ефективності кредитної політики банків / А.Н. Тищенко // БізнесІнформ. – 2010. – № 6. – С. 62-65 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Bi/2010_6/62-65.pdf
10. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/index
11. Рогожнікова Н.В. Основні тенденції та особливості кредитної політики комерційних банків / Рогожнікова Н.В. // Вісник університету банківської справи Національного банку України. – 2013. – № 2(17). – С. 45-49.
12. Марченко О.В. Проблемні аспекти реалізації грошово-кредитної політики України / О.В. Марченко // Комунальне господарство міст. – 2014. – Вип. 115. – С. 67–73.
13. Аванесова Н.Е. Кредитна політика банківських установ: стратегічні аспекти та ризики / Н.Е. Аванесова, Ю.М. Вознікова // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. – № 8. – С. 956-961.

Быкова О.В., Марченко О.В.
Харьковский национальный университет строительства и архитектуры

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ КРЕДИТНОЙ ПОЛИТИКИ БАНКА

Аннотация
В статье рассмотрены понятия кредитной политики банка, основные ее типы, необходимость и цели формирования. Проведен обзор предлагаемых в научной литературе показателей оценки эффективности кредитной политики банка на примере крупных (по размеру активов) финансовых учреждений Украины. Произведен расчет показателей доходности и риска их кредитных портфелей.
Ключевые слова: банк, кредит, кредитная политика, кредитный риск, кредитная операция, оценка эффективности, кредитный портфель.

Bykova O.V., Marchenko O.V.
Kharkiv National University of Construction and Architecture

EVALUATION OF EFFECTIVENESS OF BANK CREDIT POLICY

Summary
The concept of loan policy, its main types, need and objectives of formation are considered in the article. The review of indicators to measure the effectiveness of monetary policy bank proposed in the literature, for example large (by assets) financial institutions of Ukraine. Done calculation of yield and risk their credit portfolios.
Keywords: bank, credit, credit policy, credit risk, credit transactions, evaluating the effectiveness of the credit portfolio.

УДК 658.8

АНАЛІТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ КОМПЛЕКСУ МАРКЕТИНГОВИХ ЗАСОБІВ ПІДПРИЄМСТВА НА РИНКУ БУТИЛЬОВАНОЇ ПИТНОЇ ВОДИ

Борейко П.С., Герасимяк Н.В.
Луцький національний технічний університет

В статті висвітлено особливості функціонування ринку бутильваної води України. Досліджено процес формування та реалізації комплексу маркетингових засобів підприємства-виробника бутильваної води України. Зокрема проведено глибокий аналіз управлінських аспектів маркетингу. На основі проведеного дослідження виявлені проблеми маркетингової діяльності підприємства. Авторами запропоновано шляхи їх розв'язання.
Ключові слова: маркетинг, маркетингова діяльність, комплекс маркетингу, управління маркетингом підприємства, ринок бутильованої питної води.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Одним із ключових елементів ефективної діяльності підприємства на ринку бутильованої води є успішне формування та реалізація комплексу маркетингу («marketing mix»). Проте цей процес характеризується рядом труднощів. На сьогодні існує необхідність підвищення ефективності функціонування підприємств за рахунок удосконалення їх маркетингової діяльності. Дослідження проблем формування та реалізації маркетингової діяльності підприємства в наш час зумовлюється зростанням ролі й значення маркетингу як управлінської концепції, яка сприяє досягненню загального успіху підприємства, підвищує його конкурентоспроможність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтеграція України в світовий ринковий простір вимагає впровадження в практику діяльності підприємств концепції маркетингу, яка докорінно змінює підходи до розуміння мети діяльності, завдань, методів реалізації та засобів їх досягнення. Змінюється сама філософія управління науково-виробничою та збутовою діяльністю підприємства. У зв'язку з цим науковці проводять вивчення й узагальнення зарубіжного досвіду маркетингової діяльності, основні теоретико-прикладні засади якої закладені такими відомими вченими, як І. Ансофф, Г. Армстронг, Дж. Еванс, Ф. Котлер, Т. Левітт, М. Портер та сін. До розробки теоретико-прикладних засад маркетингу долучилися вітчизняні науковці: Л.В. Балабанова, С.С. Гаркавенко, П.Г. Перерва, С.В. Скибінський, Н.І. Чухрай та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак зазначимо, що не всі аспекти щодо проблеми формування та реалізації комплексу маркетингу підприємств, що працюють на ринку бутильованої питної води, ще достатньо висвітлені. Зокрема залишаються не до кінця вивченими особливості формування та реалізації комплексу маркетингу підприємства-виробника бутильованої питної води, а також потребують удосконалення управлінські аспекти даної проблеми.

Формулювання цілей статті. Мета дослідження полягає у виявленні специфічних особливостей, основних проблем формування та реалізації комплексу маркетингу підприємства на ринку бутильованої води України та розробці шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Водні споживчі ресурси є найважливішими природними ресурсами України, ефективне використання яких не лише дозволяє забезпечити первинні потреби населення, але й підвищити експортний потенціал країни, сприяє формуванню її позитивного іміджу. В даний час Україна входить в групу світових лідерів за запасами мінеральної води: її ресурси перевищують внутрішні потреби. Асортимент мінеральних вод України дуже широкий: на її території виявлено понад 500 джерел різноманітних мінеральних вод, головним чином у межах Українських Карпат, Українського щита, Дніпровсько-Донецької западини. З 2000 р. по 2009 р. спостерігається збільшення підприємств з розливу води з 129 од. – 320 од., а з 2009 р. по 2011 р. відбулося зменшення до 298 од. [3]. Скорочення кількості підприємств пояснюється рецесією та економічною нестабільністю в країні, а також, що особливо прикметно, присутністю в галузі великих компаній з виробництва води, які володіють новітніми технологіями та обладнанням. Це дає їм можливість постійно нарощувати обсяги виробництва, а також проводити рекламні компанії, які спонукають населення споживати саме їхню продукцію. Такими способами витісняють виробників менш популярних брендів води. Тобто, в цьому сегменті ринку існує велика конкуренція і підприємства, що використовують застаріле обладнання та технології, втрачають свої позиції на ринку мінеральних вод. В кінцевому рахунку це призводить до поглинання їх великими компаніями, або в гіршому випадку – до банкрутства.

У цілому вітчизняний ринок бутильованої мінеральної води консолідований: на ньому присутні сильні національні бренди, які включають п'ять найбільших виробників, що в сукупності займають близько 61% ринку. Основні великі гравці на ринку мінеральних вод в Україні: IDS Group Ukraine (компанії належать такі торгові марки, як «Моршинська», «Миргородська», «Аляска», «Трускавецька», а також мінеральна вода «Боржомі», імпортована з Грузії), »Кока-Кола Беверіджиз Україна» (бренд »BonAqua»), »Оболонь» (мінеральна і питна вода торгових марок «Оболонська», «Прозора»), »Росинка» (ТМ «Софія Київська»), »Ерлан» (ТМ »Знаменівська»); Свалявський завод мінеральних вод (мінеральна вода торгових марок ТМ «Поляна Квасова»,

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

«Свалява», «Лужанська», «Поляна джерельна») [2]. Ринок мінеральної води складається з газованих (води натуральні мінеральні газовані; води газовані інші) та негазованих вод (натуральні мінеральні негазовані; води не підсолоджені, не ароматизовані інші, лід і сніг). У цілому приблизно 76,5% загальної місткості ринку посідає сегмент газованих вод у натуральному вираженні, а за вартісними оцінками вказана частка буде ще більшою. На сегмент негазованих вод залишається менше чверті, тобто обсяги споживання негазованих вод у 3,3 рази менше від газованих [1]. Слід вказати на стабільну тенденцію до перерозподілу структури ринку тарованих вод у напрямі споживання саме негазованої продукції, що відповідає тенденції наближення до європейської структури водоспоживання.

Також для даного ринку прикметною характеристикою виступає сезонність: збільшення попиту відбувається протягом весняно-літнього періоду і зменшення в осінньо-зимовий період. Серед основних причин, з яких споживач купує мінеральну воду, 27% припадає на таку, як угамування спраги, чим і пояснюються зростання попиту на цей товар в жарку пору року. Крім того, навесні, як правило, відбувається загострення шлунково-кишкових захворювань, і 39% споживачів купують мінеральну воду саме для лікування [4].

Загалом ключовими чинниками споживчого вибору на ринку мінерально -столових вод України виступають смак (28%), впевненість у якості (20%), ціна (15%), лікувальні властивості (14%), відомість марки (11%). Найменше споживачів звертають увагу на мінеральний склад (7%), на зовнішній вигляд і оформлення (3%) та на інші чинники (2%). Саме відомість марки, а також впевненість у якості фактично і створюють базис для високої вартості бренду мінерально-столових вод, в основу якого, як правило, намагаються закласти усі п'ять чинників [3].

Що стосується упакування, то традиційно найбільш популярною упаковкою вод в Україні виступає ПЕТ – пляшка місткістю 1,5 л, на частку якої припадає близько 60% загальної місткості ринку. Близько 30% споживачів зазвичай купують воду однієї торгової марки і близько 50% споживачів комбінують кілька відомих марок. Зазначимо, що у розрізі газованих і негазованих вод спостерігаються певні відмінності у каналах збуту, а саме, у першому близько 40% вод продається через супермаркети і магазини великого масштабу, а у другому вказаний канал забезпечує тільки до 22% [4]. Отже, особливістю ринку бутильованої питної води в Україні є:

– консолідованість;

– наявність двох сегментів (газований і негазований);

– яскраво виражена сезонність попиту на ринку;

– споживча перевага товарам відомих товарних марок та високої якості;

– найбільший попитом користується продукція в ПЕТ пляшках 1,5 л.

Одним з підприємств, що діють на ринку бутильованої води, є ТзОВ »Водограй». На даний час підприємство має три виробничих цехи, де, окрім мінеральної лікувально-столової води ТМ «Червона калина», розливається мінеральна вода природно-столова ТМ »Червона калина лагідна», питна вода ТМ «Кришталь» та спеціальна демінералізована вода для кавових апаратів ТМ «Гірська кришталева». Дане підприємство успішно проводить свою діяльність в межах Західної України, а саме по всій території Рівненської обл. та частині Волинської обл. (табл. 1).

На основі проведеного SWOT – аналізу ми прийшли до висновку про можливість подальшого розвитку ТзОВ »Водограй» тільки після розробки комплексу планових рішень, спрямованих на ліквідацію виявлених недоліків і посилення

Таблиця 1

Матриця SWOT-аналізу ТзОВ «Водограй»

Зовнішнє середовище / Внутрішнє середовище	МОЖЛИВОСТІ: 1. Вихід на нові сегменти ринків. 2. Розширення асортименту продукції. 3. Освоєння нових технологій. 4. Залучення інвестицій. 5. Підвищення рівня рентабельності продукції.	ЗАГРОЗИ: 1. Складність з технічним переозброєнням. 2. Зміна уподобань споживачів. 3. Поява нових конкурентів. 4. Збільшення сили тиску з боку існуючих конкурентів. 5. Нестабільна політико-правова та економічна ситуація
СИЛЬНІ СТОРОНИ:	ПОЛЕ ССМ:	ПОЛЕ ССЗ:
1. Висококваліфікований персонал. 2. Зростання величини власного капіталу. 3. Налагоджена співпраця з постачальниками. 4. Репутація серед споживачів. 5. Збільшення виручки від реалізації.	1. Підвищення продуктивності праці. 2. Впровадження нових технологічних ліній. 3. Систематичний аналіз змін споживчих переваг. 4. Збільшення ринкової частки. 5. Збільшення прибутку підприємства.	1. Підвищення рекламної діяльності. 2. Посилення маркетингових заходів. 3. Підвищення якості продукції. 4. Контроль та підвищення вимог до сировини.
СЛАБКІ СТОРОНИ:	ПОЛЕ СЛСМ:	ПОЛЕ СЛСЗ:
1. Відсутність грамотно розробленої стратегії. 2. Невисокий рівень маркетингової активності. 3. Відсутність посади маркетолога. 4. Неефективна цінова політика. 5. Підприємство є малорентабельним. 6. Висока кредиторська заборгованість.	1. Оптимізація асортименту. 2. Покращення співпраці з постачальниками. 3. Введення посади маркетолога. 4. Оптимізація розрахунків з дебіторами і кредиторами.	1. Зміцнення ринкових позицій. 2. Оптимізація випуску продукції. 3. Використання нових ідей в маркетингу. 4. Виявлення ресурсів для зниження витрат.

наявних переваг. Пріоритетна ціль маркетингу ТзОВ «Водограй» – задоволення потреб споживачів в мінеральній воді високої якості.

Аналітичну оцінку маркетингової діяльності підприємства здійснимо в розрізі «4Р» маркетингу. Аналіз товарної політика на підприємстві проведемо за наступними основними напрямки: асортиментна політика, створення нової продукції, сервісу та конкурентоспроможності товару. Здійснивши АВС-аналіз (табл. 2) асортименту ТзОВ «Водограй», ми виявили, що слабкою стороною в маркетинговій товарній політиці є те, що 2 (18,18%) асортиментні одиниці відносяться до класу А і забезпечують 66,30% продажу, інші 9 (81,82%) асортиментних одиниць відносяться до класу В і забезпечують 43,70%, це свідчить про те, що основний дохід підприємству приносить два вида продукції ТзОВ «Водограй» (рис. 1).

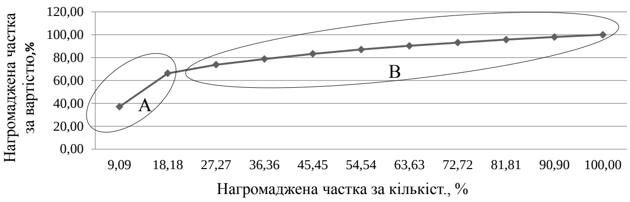

Рис. 1. Графічне представлення результатів АВС-аналізу асортименту продукції ТзОВ »Водограй» за 2015 рік

Пронумеруємо асортиментні одиниці ТзОВ «Водограй» від більшої виручку від реалізації до меншої: кришталь негазована 6,0 л ПЕТ (1), вода мінеральна «Гірська кришталева» 1,5 л ПЕТ (2), вода мінеральна сильногазована «Червона калина» 1,5 л ПЕТ (3), вода мінеральна сильногазована «Червона калина» 2,0 л ПЕТ (4), вода мінеральна слабогазована «Червона калина Лагідна» 1,5 л ПЕТ (5), вода мінеральна сильногазована «Червона калина Лагідна» 1,5 л ПЕТ (6), вода мінеральна негазована «Червона калина Лагідна» 1,5 л ПЕТ (7), вода мінеральна сильногазована «Червона калина Лагідна» 2,0 л ПЕТ (8), вода мінеральна негазована «Червона калина Лагідна» 0,5 л ПЕТ (9), вода мінеральна сильногазована «Червона калина Лагідна» 0,5 л ПЕТ (10), вода мінеральна сильногазована «Червона калина Лагідна» 0,5 л скло (11).

У 2014 році було виведено на ринок новий бренд – вода питна оброблена «Гірська кришталева» під торговою маркою «Краплинка». Дане підприємство надає швидку доставку питної води, а також необхідного для неї обладнання (куллери для води в розстрочку під 0%, помпи та диспенсери для ПЕТ пляшок 18,9 л.) у домівки та офіси. Доставляють воду ТМ »Червона калина» у будь-який район міста Рівне та Луцьк. Замовлення води можна зробити онлайн або зателефонувавши за вказаними на сайті. Також на сайті можна ознайомитися з діючими акціями та вигідними пропозиціями.

Важливим показником ефективності формування та реалізації комплексу маркетингу підприємства є конкурентоспроможність його продукції. Здійснимо оцінку конкурентоспроможності питної води «Кришталь», адже дана вода має найбільші обсяги реалізації ТзОВ »Водограй» (табл. 3). Оцінка здійснена за 10-бальною шкалою. Розрахувавши показник конкурентоспроможності, можна зробити висновок, що пит-

Таблиця 2

АВС-аналіз асортименту ТзОВ «Водограй»

Номер асор. одиниці	Виручка, тис. грн.	Частка за вартістю, %	Кум. частка за вартістю, %	Частка за кількістю, %	Кум. частка за кількістю, %	Коеф. варіацій	АВС
1	3088,9	37,00	37,00	9,09	9,09	4,07	А
2	2446,1	29,30	66,30	9,09	18,18	3,65	А
3	626,1	7,50	73,80	9,09	27,27	2,71	В
4	417,4	5,00	78,80	9,09	36,36	2,17	В
5	380,5	4,56	83,36	9,09	45,45	1,83	В
6	309,7	3,71	87,07	9,09	54,54	1,60	В
7	274,3	3,29	90,35	9,09	63,63	1,42	В
8	230,1	2,76	93,11	9,09	72,72	1,28	В
9	221,2	2,65	95,76	9,09	81,81	1,17	В
10	185,8	2,23	97,99	9,09	90,90	1,08	В
11	168,2	2,01	100,00	9,09	100,00	1,00	В
Всього	8348,3	100,00	х	100,00	х	х	х

Таблиця 3

Розрахунок інтегрального показника конкурентоспроможності мінеральної води «Кришталь» негазована 6,0 л. ПЕТ

Показники	«Кришталь»	«Українські джерела»	Коефіцієнт вагомості (Vi)	Показники		
				Одиничні (gi)	Групові (ІТП, Іеп)	Інтегральний (Іінт)
Споживчі: 1. Запах при 20°С	9	8	0,2	1,12	1,14	1,14
2. Смак	8	7	0,3	1,14		
3. Водневий показник, М	8	7	0,2	1,14		
4. Сервіс	8	7	0,3	1,14		
Економічні: 1. Ціна, грн./6 л.	9	9	1	1	1	

Таблиця 4

Аналіз рівня цін на продукцію ТзОВ «Водограй» на 30.11.2015 р.

Вид продукції	Ціна підприємства	Ціна підприємства-конкурента	Ціна підприємства в % до ціни підприємства-конкурента	Підприємство-конкурент
Мінеральна вода «Червона калина лагідна» негазована, 1,5 л ПЕТ	5,25	5,05	104,0	ПП «Аква Сана Дар»
Вода мінеральна «Гірська кришталева», 1,5 л ПЕТ	4,5	4,4	102,3	ПП «Джерело здоров'я»
Вода питна «Кришталь», 6 л ПЕТ	9,0	9,0	100,0	ТОВ »Острозький завод мінеральних вод»
Вода питна «Кришталь», 18,9 л ПЕТ	28,0	26,0	107,7	«Завод мінеральної води «Маломидська»

на вода виробництва ТзОВ »Водограй» є більш конкурентоспроможною, ніж аналогічний товар основного конкурента – ТОВ »Острозький завод мінеральних вод».

Розробка напрямків цінової політики і встановлення ціни на конкретну продукцію (товар, послугу) на ТзОВ »Водограй» відносяться до сумісних функцій виробничих підрозділів, бухгалтерії та відділу збуту. При цьому основні завдання фахівців – вивчити ринок, еластичність попиту на товари, проаналізувати ціни конкурентів, регулювати маркетингову складову ціни (використовувати систему знижок, надбавок), контролювати реалізацію. Ціни для всіх товарів та послуг на підприємстві встановлюються з відшкодуванням витрат на їх створення – з урахуванням фактичних витрат на виробництво продукції, надання послуг й середньої норми прибутку на ринку (20-25%). Проаналізувавши рівень цін на основні види продукції підприємства (табл. 4) бачимо, що ціни на продукцію досліджуваного підприємства є вищими, ніж в основних конкурентів. У загальному цінову політику підприємства оцінюємо як таку, що знаходиться на середньому рівні.

Особливістю збутової політики ТзОВ »Водограй» є те, що в основному використовуються прямі канали розподілу, що сприяє прискоренню товарообігу і, як наслідок, пришвидшується виробничий цикл. Це, у свою чергу, призводить до покращення господарської діяльності підприємства. Також збутова політика підприємства включає непрямі (однорівневі) канали розподілу, а саме супермаркети, субдистриб'ютори, дистриб'ютори.

Важливою складовою маркетингу підприємства є маркетингова політика комунікацій. У своїй програмі маркетингових комунікацій ТзОВ «Водограй» використовує кілька основних методів: товарна реклама, комплекс стимулювання збуту, персональний (особистий) продаж, паблісіті. Водночас підприємство поряд із вищезазначеними традиційними інструментами маркетингових комунікацій іноді використовує директ-маркетинг, Інтернет-маркетинг. Дані методи маркетингових комунікацій на сьогодні знаходяться на стадії формування. Для формування бюджету на маркетингові комунікації менеджмент ТзОВ »Водограй» використовує залишковий метод, що, на нашу думку, є неефективним методом.

Проаналізувавши комплекс маркетингових засобів ТзОВ «Водограй», ми виявили ряд слабких сторін, а саме: відсутність посади маркетолога на підприємстві, торгова марка не відома за межами Рівненської обл., політика просування знаходиться на зародковому рівні, невеликий ринок збуту, слабкий імідж підприємства, невисокий рівень маркетингової активності, низький рівень інформаційне забезпечення, якість продукції не відповідає міжнародним стандартам ISO. Для усунення цих недоліків по кожному з елементів комплексу маркетингу запропонуємо шляхи покращення маркетингової діяльності підприємства. Так з метою розробки проектних рішень щодо формування маркетингової товарної політики ТзОВ »Водограй» побудуємо матрицю БКГ (рис. 2).

Мінеральна вода щоденного вживання, питна вода для дому та офісу розміщені у сегменті «зірки» і мають високий темп росту та частку ринку і приносять найбільші прибутки ТзОВ «Водограй». Мінеральна лікувально-столова вода, вода питна оброблена для кавових апаратів розміщена у сегменті «знаки питання» має високий темп росту, низька частку ринку. Цей товар потребує уваги і зусиль з боку керівництва і прибутки з даної товарної групи є незначні. На нашу думку, на основі побудованої матриці БКГ можна визначити подальшу продуктову стратегію підприємства, а саме: для товарів, що потрапили до сектору «зірки» (мінеральна вода щоденного вживання, питна вода для дому та офісу) пропонуємо оберігати і зміцнювати позиції; для товарів, що в секторі «знаки питання» (мінеральна лікувально-столова

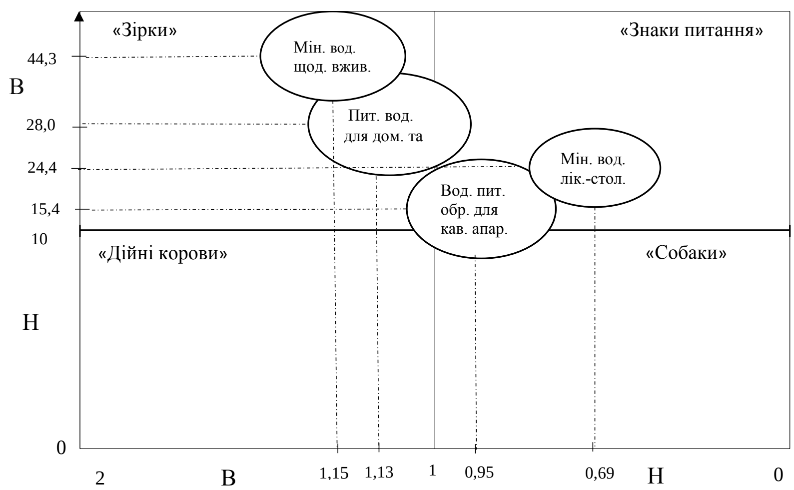

Рис. 2. Матриця БКГ фактичного стану ТзОВ «Водограй» за 2015 рік

вода, вода питна оброблена для кавових апаратів) необхідно вкладати додаткові кошти, стимулюючи їх збут, оскільки в майбутньому вони можуть перетворитися на «зірок» і принести підприємству додаткові прибутки.

В товарній політиці пропонуємо покращити споживчі характеристики товарів, позиціонування товару, отримати міжнародний сертифікат якості ISO-9001, збільшувати обсяги виробництва всіх асортиментних одиниць. Можна відмітити, що для того, щоб покращити якість продукції, необхідно правильно організувати виробничі потоки. І найголовніше – оновити виробниче обладнання з метою випуску продукції вищої якості.

У ціновій політиці пропонуємо встановлювати ціни залежно від попиту на продукцію. Впровадити прогресивну сучасну систему цінових знижок для покупців, а саме знижки за оплату продукції готівкою, знижка постійним покупцям, спеціальні знижки, торгові знижки посередникам.

З метою удосконалення збутової політики, зокрема, щоб розвантажити працівників відділу збуту, пропонуємо ввести посаду маркетолога, здійснювати контроль якості послуг за допомогою системи скарг і пропозицій, розробити програми лояльності для посередників, орієнтуватись на постійне розширення географічних меж ринку та відшукання нових сегментів ринку.

У маркетинговій політиці комунікацій пропонуємо проводити широкомасштабні рекламні кампанії, також здійснювати рекламу на телебаченні, адже даний вид реклами є одним з найефективніших, проведення ярмарок, виставок. Важливим управлінським аспектом забезпечення ефективного формування і реалізації комплексу маркетингу підприємства є інформаційне забезпечення маркетингової діяльності. Тому запропонуємо купити один із аналогів, а саме Marketing Expert, дана система дозволяє: створити модель компанії на ринку, визначити дохідність і прибутковість компанії на підставі створеної моделі, провести аналіз зовнішнього середовища, контролювати реалізацію стратегії, порівнюючи планові і фактичні показники. Також запропонуємо новий метод нарахування бюджету на комунікації, а саме метод нарахування «від поставлених цілей та завдань», що передбачає виділення у бюджет на рекламу певної суми коштів, що в змозі покрити заплановані витрати для досягнення визначених завдань

Пропонуємо удосконалену організаційну структуру відділу маркетингу і збуту (рис. 3).

Отже, складемо орієнтовний список обов'язків, які повинен виконувати маркетолог-аналітик. Зокрема він повинен здійснювати: вивчення перспективного і поточного попиту на продукцію підприємства та вимог до її якості, організація реклами продукції; розроблює рекомендації щодо удосконалення асортименту, обґрунтованості та доцільності випуску нової продукції, орієнтованої на задоволення потреб споживачів; проводити роботу по виявленню й обліку потенційних клієнтів, вивчати їхні потреби, консультувати з питань споживчих характеристик продукції, вивчати ділову надійність нових клієнтів. Також виділимо список обов'язків для директора відділу маркетингу і збуту з питань маркетингу, а саме: визначати стратегію і тактику маркетингової діяльності; організовувати вивчення і аналіз ринків; організовувати дослідження споживчої властивості продукції та факторів, що визначають структуру і динаміку споживчого попиту на продукцію підприємства, ринкової кон'юнктури; здійснювати контроль і аудит маркетингової діяльності. При дотриманні всіх обов'язків відділ маркетингу і збуту буде справно функціонувати.

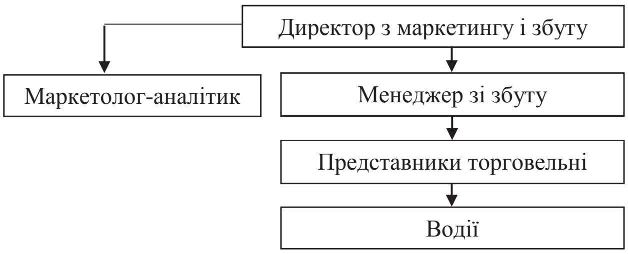

Рис. 3. Проектна структура відділу маркетингу і збуту ТзОВ «Водограй»

Висновки з даного дослідження і перспективи. Загалом, для успішної діяльності ТзОВ «Водограй» потрібно не лише проводити вже сформовані заходи та рекомендації, а й здійснювати систематичний контроль за перебігом його діяльності, порівнюючи отримані показники із плановими, та у разі виникнення відхилення, розробляти коригувальні дії. До вирішення усіх проблем маркетингового характеру на даному підприємстві потрібно підходити комплексно та всесторонньо. Впровадження розроблених пропозицій дасть змогу, на нашу думку, підвищити ефективність формування комплексу засобів маркетингу. Перспективами подальших розробок є поглиблений аналіз ефективності формування та реалізації кожної складової комплексу маркетингу підприємства-виробника бутильованої питної води, а також обґрунтування нових маркетингових стратегій діяльності.

Список літератури:

1. Дослідження обсягів виробництва та реалізації мінеральної води в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://freepapers.ru
2. Олесюк О. Невагоме багатство ринку мінерально-столових вод України / О. Олесюк. – М.: Высшая школа, 2009. – № 2. – С. 17-22.
3. Осауленко О.Г. Статистичний щорічник України за 2011 рік / О.Г. Осауленко, О.Е. Остапчук. – К.: ТОВ «Август Тренд», 2012. – 558 с.
4. Рождєственська Л.Г. Статистика ринку товарів і послуг: навч. посіб. / Л.Г. Рождєственська. – К.: КНЕУ, 2011. – 419 с.

Борейко П.С., Герасимяк Н.В.
Луцкий национальный технический университет

АНАЛИТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ОСОБЕННОСТЕЙ ФОРМИРОВАНИЯ И РЕАЛИЗАЦИИ КОМПЛЕКСА МАРКЕТИНГОВЫХ СРЕДСТВ ПРЕДПРИЯТИЯ НА РЫНКЕ БУТИЛИРОВАННОЙ ПИТЬЕВОЙ ВОДЫ

Аннотация
В статье освещены особенности функционирования рынка бутилированной воды Украины. Исследован процесс формирования и реализации комплекса маркетинговых средств предприятия-производителя бутилированной воды Украины. В частности, проведен глубокий анализ управленческих аспектов маркетинга. На основании проведенного исследования выявлены проблемы маркетинговой деятельности предприятия. Авторами предложены пути их решения.
Ключевые слова: маркетинг, маркетинговая деятельность, комплекс маркетинга, управление маркетингом предприятия, рынок бутилированной питьевой воды.

Boreyko P.S., Herasymiak N.V.
Lutsk National Technical University

AN ANALYTICAL STUDY OF PECULIARITIES OF FORMATION AND REALIZATION OF A MARKETING COMPLEX OF THE ENTERPRISE ON THE MARKET OF BOTTLED DRINKING WATER

Summary
In the article the peculiarities of the market Bottled water of Ukraine are showed. The process of formation and realization of marketing a complex of the enterprise-manufacturer Bottled water of Ukraine are researched. In particular, a deep analysis of the managerial aspects of marketing was done. On the grounds of the study identified problems of marketing activity of the enterprise. The authors proposed the ways of their solution.
Keywords: marketing, marketing activities, marketing mix, marketing management enterprise, the market of bottled drinking water.

УДК 332:657.42

ОРГАНІЗАЦІЯ І МЕТОДИКА КОНТРОЛЮ ПОТОЧНИХ БІОЛОГІЧНИХ АКТИВІВ ТВАРИННИЦТВА

Васільєва Л.М., Шатравко А.В.
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

У статті розглянуто порядок організації та методики контролю біологічних активів у сільськогосподарських підприємствах. Детально охарактеризовано особливості поточних біологічних активів тваринництва, на які потрібно звернути увагу при проведенні контролю. Також виявлено основні проблеми при проведенні аудиту в сільськогосподарських підприємствах.
Ключові слова: біологічний актив, поточний біологічний актив, тваринництво, аудит, внутрішній контроль.

Постановка проблеми. Однією з головних та першочергових функцій при здійсненні основної діяльності підприємства є контроль. Для того щоб досягти цілей, поставлених підприємством, необхідно вчасно реагувати на відхилення, одразу приймати вірні управлінські рішення та заходи по усуненню недоліків. Це і є головною метою системи контролю. За допомогою контролю здійснюється реальна оцінка діяльності підприємства. За допомогою контролю досягається організація всіх цілей підприємства, забезпечується дійсна оцінка реальної ситуації, ефективне досягнення певної мети та завдань управління і створюються передумови нормальної діяльності організації [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В даний час, тема контролю поточних біологічних активів дуже актуальна. Саме тому безліч провідних вчених розкривають її в своїх роботах та працях, зокрема С.В. Стендер [6], Б.Ф. Усач [7], В.М. Яценко [8], Н.Г. Здирко [2], М.І. Бондар [1] та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим, питання організації і методики контролю біологічних активів залишаються невирішеними. Зокрема, це стосується різних галузей економіки, а саме сфери сільського господарства.

Після огляду та проведення аналізу різних наукових праць, можна сказати, що науковці висвітлюють у своїх працях процес контролю, лише на окремих його етапах або лише деякі його аспекти. І було зроблено висновок, що більшість сільськогосподарських підприємств, як і інших галузей економіки, застосовують єдині прийоми, способи і методику проведення контролю господарської діяльності.

Мета статті. У зв'язку із зазначеними проблемами, очевидним являється необхідність систематизувати перелік питань, які стосуються організації і методики проведення контролю операцій з поточними біологічними активами, документального оформлення контролю, а також розробки методичних рекомендацій щодо проведення контролю на сільськогосподарських підприємствах.

Виклад основного матеріалу. На законодавчому рівні закріплені принципи, методи і процедури, які використовуються при обліку і аудиті біологічних активів [1].

Аграрний сектор має ряд своїх особливостей. На відміну від інших підприємств, агропромисловий сектор економіки наповнений сукупністю нормативних, природних, галузевих чинників, якими, як доводилося вченими неодноразово, варто особливо звертати увагу на всіх етапах обліково-контрольного процесу.

Стосовно біологічних активів, то їх облік виділений в якості важливого і унікального його об'єкта. Специфіка роботи сільськогосподарських підприємств зумовила необхідність поглиблення знань в окремих організаційно-методичних процесах аудиту біологічних активів в цілому та поточних, зокрема [5].

Поточні біологічні активи сміливо відносять до специфічних об'єктів обліку, яких не має жодна галузь народного господарства.

Питання здійснення контролю, на сьогоднішній день, стоїть досить гостро. Це пов'язано зі змінами щодо ведення обліку тварин на сільськогосподарських підприємствах.

Контролюючі органи, які здійснюють перевірку операцій, пов'язаних з поточними біологічними активами, особливу увагу мають звернути на слідуючі особливості:

– у сільському господарстві є важливим аспектом обліку зростання потомства, отриманого від тварин;

– списання в обліку, яке було відзначено,як забій тварин, їх падіж;

– можлива операція з передачі тварин із групи «Поточні біологічні активи» в «Довгострокові біологічні активи»;

– для того, щоб перевірити правильність закріплення за матеріально відповідальними особами, в ході моніторингу слід звернути особливу увагу на правильність визначення середньодобового надою молока, збільшення ваги кожного виду тварин, правильний розрахунок вартості сільськогосподарської продукції.

В ході дослідження з'ясувалося, що до теперішнього часу не були розроблені на законодавчому рівні методичні рекомендації щодо контролю біологічних активів на підприємствах сільськогосподарського сектора. В результаті, органи контролю повинні застосовувати загальні правила в організації та методи підтримки контролю. Таким чином, це питання вимагає особливої уваги.

Що стосується форм контролю підприємств встановлено, що податкова служба перевірки і контрольно-ревізійні управління особливу увагу приділяють саме перевірці фінансово-господарської діяльності. Замість цього, аудит є однією з форм контролю, в ході якої виявляються пору-

шення, помилки та рекомендації щодо корекції і видалення без застосування штрафів і багато іншого. Ми вважаємо, що в сільськогосподарських підприємствах краще використовувати аудит як форму контролю для достовірності фінансової звітності та бухгалтерського обліку.

Якщо зовнішній контроль здійснюється державними органами для перевірки обчислення і сплати коштів до бюджету, внутрішній контроль передбачає заходи по збереженню майна підприємства від знищення, крадіжки, завдання управління дозволяє перевіряти статус працівників.

Метою внутрішнього контролю є забезпечення достатньої впевненості в досягненні належного управління економікою, ефективності та результативності відповідно до поставлених завдань; надійність фінансової, статистичної та управлінської звітності; реалізації законодавства і управління правилами і положеннями; адекватний захист активів від втрати [4].

За словами В. Яценко, Н. А. Прон [8], якщо оцінити стан внутрішнього контролю в сільськогосподарських підприємствах України, то він є незадовільним. Часто зустрічаються такі порушення, як зловживання владою, невиконання або погане виконання обов'язків, неправильної оцінки операцій підготовки, виробництва чи реалізації з точки зору доцільності та вартості.

При формуванні ефективної системи управління внутрішнього контролю, адміністрація повинна забезпечувати:

1) надійну і перевірену інформацію, яка необхідна для успішної управлінської діяльності;

2) забезпечення збереження активів та документів;

3) ефективність господарської діяльності;

4) дотримання принципів бухгалтерського обліку;

5) надійну систему обліку.

Внутрішній контроль здійснюється самою організацією. Система внутрішнього контролю визначає всі внутрішні правила політики та процедури контролю, що здійснюються керівництвом для досягнення поставленої мети – забезпечити стабільну і ефективну роботу господарства, дотримання сільськогосподарської політики, збереження та сталого використання активів, виявлення і запобігання випадкам шахрайства, помилок, точність і повнота бухгалтерського обліку, своєчасної підготовки достовірної фінансової інформації.

При проведенні внутрішнього контролю поточних біологічних активів потрібно:

– затвердити накази, положення, інструкції, і дотримання їх співробітниками. Керівник підприємства зобов'язаний створити необхідні умови для належного обліку поточних біологічних активів тваринництва забезпечити суворе дотримання всіх департаментів, установ, співробітників, дотримання правил внутрішнього розпорядку;

– відповідальність за достовірність документів, наявність і рух поточних біологічних активів і достовірності даних, є особи, які зробили цей документ;

– нести відповідальність за огляд та контроль проектування, приймання та передачі, списання поточних біологічних активів тваринництва понесених витрат, обґрунтованості даних інвентаризації та списання втрат, дефіциту, залишків і т.д.

Зокрема, Н.Г. Здирко пропонує для впровадження ефективної системи внутрішнього контролю, в першу чергу розробити стандарти внутрішнього контролю, для здійснення автоматизації управління і вдосконалення нормативно-правової бази щодо внутрішнього контролю. Крім того, було б доцільно, щоб сільськогосподарські підприємства, ввели посаду внутрішнього аудитора, який повинен отримати функції контролю за формуванням і розподілом прибутку, відповідальність керівництва перед пайовиками та достовірності фінансової звітності, а також для залучення додаткових капіталовкладень в сільську місцевість [2].

З розвитком ринкової економіки, один із способів внутрішнього контролю є внутрішній аудит. Розвиток нових виробничих відносин в сільськогосподарських підприємствах призвів до зіткнення інтересів власників і їх керівників, так що необхідно для функціонування такої форми контролю, як внутрішній аудит в сільському господарстві [6].

Внутрішній аудит в порівнянні із зовнішнім є більш поглибленим і тому, приймає до уваги специфіку господарства, форми звітності, що не оприлюднюється і не розглядається в якості зовнішнього аудитора. Внутрішній аудит підпорядковується тільки керівництву компанії або її власнику. Таким чином, аудит не є незалежним по відношенню до особи, але його можна назвати незалежним від внутрішніх служб і підрозділів. Мета внутрішнього аудиту – допомогти керівництву і всім співробітникам ефективно виконувати свої функції [1].

Розвиток аудиту в галузі має регулюватися на основі законодавчої ініціативи Міністерства аграрної політики та продовольства України. Відсутня незалежна інформаційна інфраструктура у створенні постійного відставання сільського господарства в області бухгалтерського обліку, оподаткування та фінансів. Виходом з цієї ситуації має стати створення в кожному регіоні незалежних аудиторських послуг, що візьме на себе інформаційну підтримку сільськогосподарських підприємств в області бухгалтерського обліку.

Сільське господарство є конкретним сектором. Для цього потрібно аудиторським фірмам будувати свою діяльність на основі загальних правил та стандартів, що регулюють аудит, а також галузевих особливостей управління, бухгалтерського обліку, оподаткування, а також економічних, екологічні умов. Аудиторські фірми повинні бути організовані в місцях концентрації сільськогосподарських підприємств [5].

Завдання внутрішнього аудиту – допомогти працівникам компанії виконувати свої обов'язки ефективно та найефективніше дати висновок про фінансову звітність діючими нормативними документами.

Основними об'єктами внутрішнього аудиту є:

– статус,стан та ведення бухгалтерського обліку;

– фінансова звітність та її вірогідність;

– сучасний стан біологічних активів;

– забезпеченість компанії власними оборотними коштами;

– платоспроможність і фінансова стабільність;

– управління системою;

– функціонування економічної і технічної складової компанії;

– оподаткування: правильне визначення податкової бази;

– своєчасність і повнота сплати податків;

– планування, регулювання та стимулювання;

– внутрішній контроль виробничо-господарської діяльності;

– надійність проектно-кошторисної документації і т.д. [7].

Суб'єктом проведення внутрішнього аудиту є структурний підрозділ компанії або член персоналу компанії. Однак в сучасних умовах сільськогосподарських підприємств, на наш погляд, проводити ревізії одна фізична особа не може. Пов'язано це з тим, що:

– підприємства не згодні нести витрати на утримання свого власного аудитора, так як всі функції можуть бути виконані директором або головним бухгалтером;

– низька пропозиція кваліфікованих аудиторів на сільськогосподарських підприємствах – насправді, в сільському господарстві аудит не є обов'язковим;

– відсутність єдиної методології аудиту.

Мета контролю біологічних активів – надання мотивованого висновку про правомірність, надійність та доречність діяльності біологічних активів, встановлення правильності їх обліку та її відповідності до облікової політики компанії.

Завдання контролю біологічних активів є:

– перевірка даних про біологічні активи;

– контроль за дотриманням діючих законів по будь-яким операціям, пов'язаним з біологічними активами;

– перевірка документації по операціям з біологічними активами;

– перевірка фактичного існування груп біологічних активів;

– контроль правильності здійснення операцій з надходження, продажу, списання біологічних активів на рахунках;

– перевірка правильності нарахування амортизації довгострокових біологічних активів і списання в процесі їх ліквідації;

– визначення фактів реалізації за зниженою ціною, необґрунтованого списання біологічних активів;

– перевірка оцінки фінансових результатів від продажу біологічних активів для фізичних або юридичних осіб;

– визначення правильності зміни вартості біологічних активів;

– встановлення джерел фінансування, придбання або культивування біологічних активів;

– аналіз показників біологічних активів і так далі.

Об'єктами контролю біологічних активів є групи біологічних активів і їх первісна і справедлива вартість, точність документування операцій з біологічними активами, надійність і достовірність аналітичного і синтетичного обліку, реальність відображення вартості біологічних активів у фінансовій звітності і накопиченої амортизації (у довгострокових активах), економічні показники використання біологічних активів, організація обліку і стану внутрішнього контролю біологічних активів.

Законодавчими і нормативними документами, які регулюють операції з біологічними активами є: Закон України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність України»; Положення (стандарти) бухгалтерського обліку: 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»; 7 «Основні засоби»; 15 «Доходи»; 16 «Витрат»; 28 «Зменшення корисності активів», 30 «Біологічні активи», затверджені наказами Міністерства фінансів України; Методичні рекомендації по бухгалтерському обліку біологічних активів; Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань; План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій.

Джерелами інформації контролю біологічних активів є: Наказ про облікову політику підприємства; Розпорядчі документи керівника підприємства по руху біологічних активів (наказ, розпорядження, акт, службова записка); Статут і засновницький договір; Первинні документи і облікові регістри по обліку біологічних активів; Акти і довідки попередніх ревізій, аудиторські висновки і інша документація, яка узагальнює результати контролю; Головна книга; Звітність підприємства, страхові поліси і т.д.

Основні процедури аудиту при перевірці біологічних активів: перевірка біологічних активів, перевірка записів і документів, контроль за інвентаризацією, відображення інформації про рух біологічних активів, проведення опитувань співробітників підприємства і третіх осіб з питань обліку біологічних активів, платежів шляхом перевірки документів і записів, самореалізація та інші процедури управління запасами, аналіз збереження і використання біологічних активів.

Інвентаризація, обстеження, хронологічний аналіз господарських операцій, спостереження, статистичні розрахунки, дослідження документів, формальна, логічна, експертна, зустрічна, арифметична, нормативна, взаємна перевірки, опитування, оцінка документів за даними кореспондуючих рахунків, економічний аналіз являються основними методичними прийомами при контролі біологічних активів.

Висновки і пропозиції. Дослідження показало наступне:

1. На сільськогосподарських підприємствах зовнішній контроль здійснюється контролюючими державними органами, внутрішній контроль є безпосередньо організованим керівником або головним бухгалтером.

2. На сільськогосподарських підприємствах посада внутрішнього аудитора не набула широкого вжитку;

3. Науковці детально не вивчали контроль над біологічними активами, і розглядали тільки управління сільськогосподарськими підприємствами. Дійсно, як показують результати досліджень, головною проблемою під час здійснення контролю за біологічними активами є відсутність єдиної методики при її здійсненні.

Впровадження міжнародного досвіду, а також часткової копії правил та нормативних документів, шляхом введення в експлуатацію в Україні, недоцільно. Зрештою, зміни стандартів, норм і вимог бухгалтерського обліку, які регулюються одним законом змінює порядок під час здійснення контролю. В даний час це питання не вирішене.

Список літератури:

1. Бондар М.І. Аудит в АПК: Навчальний посібник / М.І. Бондар. – К.: КНЕУ, 2013. – 188 с.
2. Здирко Н.Г. Внутрішній контроль в Україні: проблеми розвитку та шляхи вирішення / Н.Г. Здирко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/14_APSN_2008/Economics/32463.doc. htm
3. Костюк Д. Інвентаризація: порядок проведення та відображення в обліку / Д. Костюк // Податки та бухгалтерський облік. – 2015. – № 4(353). – С. 14.
4. Методичні рекомендації щодо проведення внутрішнього аудиту фінансових установ, затверджені розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 27.09.2005 р. № 4660 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.nau.ua/doc/?code=v4660486-05
5. Особливості організації аудиту в агропромисловому комплексі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://finance-library.com.ua/article.php?book=16&article=1357
6. Стендер С.В. Класифікація внутрішнього аудиту в сільському господарстві / С.В. Стендер [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://readbookz.com/book/17/813.html
7. Усач Б.Ф. Аудит: навчальний посібник / Б.Ф. Усач. – К.: Знання-Прес, 2002. – 223 с.
8. Яценко В.М. Внутрішній контроль на підприємствах України: проблеми розвитку та шляхи їх вирішення / В.М. Яценко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znpchdtu/2009_22_2/articles/Finansi/1_Yacenko.pdf

Васильева Л.Н., Шатравко А.В.
Днепропетровский государственный аграрно-экономический университет

ОРГАНИЗАЦИЯ И МЕТОДИКА КОНТРОЛЯ ТЕКУЩИХ БИОЛОГИЧЕСКИХ АКТИВОВ ЖИВОТНОВОДСТВА

Аннотация
В статье рассмотрен порядок организации и методики контроля биологических активов в сельскохозяйственных предприятиях. Подробно охарактеризованы особенности текущих биологических активов животноводства, на которые нужно обратить внимание при проведении контроля. Также выявлены основные проблемы при проведении аудита в сельскохозяйственных предприятиях.
Ключевые слова: биологический актив, текущий биологический актив, животноводство, аудит, внутренний контроль.

Vasilyeva L.N., Shatravko A.V.
Dnipropetrovsk State Agrarian-Economic University

ORGANIZATION AND CONTROL METHOD OF CURRENT ASSETS OF STOCKBREEDING

Summary
The article deals with the organization and control methods of biological assets of agricultural enterprises. Described in detail the features of the current biological assets livestock that need to pay attention during the control. Also found major problems during the audit farms.
Keywords: biological assets, current biological asset, livestock, audit, internal control.

УДК 336.012.23

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ ПІДПРИЄМСТВА ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ТРАНЗАКЦІЙ

Вірченко В.В., Лобова О.М.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті наведено сутність та характеристики поняття «ризик». Представлено основні етапи оцінки ризику. Узагальнено підходи до визначення ризику та ризик-менеджменту Комітету спонсорських організацій Комісії Тредвея (COSO) зазначених в «Концептуальних основах управління ризиками організацій», Стандарту ризик-менеджменту ISO 31000 та стандарту FERMA. Обґрунтовано, що управління ризиками підприємства впливає на його привабливість як об'єкта транзакції. Проаналізовано реалізацію процесу due diligence та його зв'язок з процесом управління ризиками на підприємстві.

Ключові слова: ризик, оцінка ризиків, due diligence, управління ризиками, транзакції.

Постановка проблеми. На сучасному етапі економіка України стикається з великою кількістю ризиків. Перед підприємствами, які функціонують на українському ринку, окрім зовнішніх ризиків постають ризики, які виникають в результаті падіння економічної привабливості країни.

В процесі падіння економіки чи стрімкого зростання збільшується кількість транзакцій з підприємствами. На даний момент велика кількість фізичних та юридичних осіб – власників підприємств бажають вийти з ринку та продати свої потужності на території України. Для продажу або купівлі підприємства фізичні та юридичні особи (в тому числі інвестиційні фонди) звертаються за послугами due diligence. Процедура due diligence допомагає визначити ризики підприємства та їх вплив на вартість транзакції.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Теоретичні і практичні аспекти управління ризиками на підприємстві досліджували відомі науковці. Значний внесок у теорію управління ризиками зробили українські вчені В.Д. Базилевич, І.А. Бланк, В.В. Вітлінський, П.Г. Грабовий, Л.І. Донець, В.А. Кравченко, Р.В. Пікус та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Процес управління ризиків може бути прямо застосований при ідентифікації ризиків під час здійснення транзакцій з підприємствами. Виявлені ризики впливають на вартість угоди, тому постає необхідність в оцінці цих ризиків та визначенні їх впливу на вартість підприємства.

Мета статті. Метою статті є дослідження процесу управління ризиками та його вплив на здійснення транзакцій.

Поняття ризику в економіці пов'язане з категорією невизначеності – неповноти або неточності інформації про умови господарської діяльності, в тому числі пов'язані з нею затрати та результати [1, с. 13]. За можливістю кількісної оцінки розрізняють загальну і специфічну, а за характером відхилень «чисту» та «спекулятивну» невизначеність.

В залежності від можливості кількісно оцінити ймовірність настання подій виділяють загальну невизначеність (ймовірність настання подій невідома, раціональне прийняття рішень в таких умовах є неможливим) та специфічну невизначеність (потенційні результати подій можна співвідносити з відповідними ймовірностями їх настання, що дає можливість зробити їх кількісну оцінку та прийняти виважене рішення) [2, с. 24]. Також розрізняють «чисту» ймовірність, яка передбачає лише «негативне» відхилення отриманого результату від очікуваного (збиток) та «спекулятивну» ймовірність, за якої відхилення може бути як в «негативну» (збиток), так і в «позитивну» сторону (прибуток) [1, с. 13].

Існують різні підходи до визначення категорії «ризик», однак оскільки в основі ідеї управління ризиками лежить припущення про можливість його оцінки, поняття «ризик» часто ототожнюють зі специфічною невизначеністю [2, с. 24]. Зокрема, в фінансовому ризик-менеджменті, ризик визначають як «можливість втрати частини своїх ресурсів, недоотримання доходів або появи додаткових витрат в результаті здійснення підприємницької діяльності» [1, с. XIII], що співвідносить ризик з «чистою» невизначеністю.

Комітет спонсорських організацій Комісії Тредвея (COSO) в «Концептуальних основах управління ризиками організацій» подає таке визначення ризику: ризик – це «ймовірність виникнення події, яка несприятливо вплине на досягнення цілей організації». Такі події можуть перешкоджати створенню вартості або зменшують наявну вартість компанії [3, с. 24].

В процесі прийняття рішення в умовах невизначеності, суб'єкту слід враховувати три основні елементи ризику:

1) ймовірність успіху (отримання бажаного результату)

2) ймовірність невдачі (отримання небажаного результату)

3) ймовірність відхилення від запланованого результату (відхилення може бути означати як додаткові збитки, так і додаткові прибутки) [4, с. 20].

Основними характеристиками ризику, на думку В.Д. Базилевича, є:

1. Небезпека – потенційна загроза збитку. Небезпека відображає взаємодію носія ризику та навколишнього середовища, в якому він функціонує. Навколишнє середовище може збільшувати або зменшувати ймовірність небезпеки, а також спричиняти появу інших ризиків, які впливатимуть на об'єкт комплексно.

2. Підпадіння під ризик – кількість одиниць в сукупності, яку досліджують з метою визначення ймовірності настання несприятливої події.

3. Чутливість до ризику – розмір потенційного збитку.

4. Взаємодія з іншими ризиками – можливість одночасного настання сукупності ризиків [5].

Управління ризиками підприємства є одним з найважливіших процесів при здійсненні транзакцій, оскільки виявлені ризики прямо впливають на обсяг та вартість здійснення транзакції. Під терміном транзакція мається на увазі покупка чи продаж підприємства.

Одним із завдань діяльності підприємства є виявлення та управління ризиками, мінімізація впливу негативних зовнішніх та внутрішніх факторів на діяльність підприємства (рис. 1).

Рис. 1. Джерела виникнення ризиків підприємства

Джерело: складено автором на основі [6]

Відповідно до Стандарту ризик-менеджменту, розробленого Федерацією європейських асоціацій ризик-менеджменту (FERMA), за джерелом утворення відрізняють зовнішні та внутрішні ризики. За видами ризику розрізняють стратегічні, фінансові, операційні та інші (наведено на рисунку на попередній сторінці) [6].

Згідно термінології ISO 31000, Оцінка ризиками включає наступні етапи:

1. Ідентифікація ризиків.
2. Аналіз ризиків.
3. Вимірювання ризиків (evaluation)

Згідно термінології ISO 31000, ідентифікація ризиків – це процес, який включає пошуку, визначення та опис ризиків, які можуть мати вплив на досягнення цілей організації. Цей процес використовується для ідентифікації можливих джерел виникнення ризику, а також подій та обставин. Він також включає ідентифікацію можливих причин та потенційних наслідків [7].

Для процесу оцінки ризиків підприємства можуть бути використані історичні дані, поради та думки експертів, а також інформація від зацікавлених сторін.

На етапі ідентифікації формується комплексний список ризиків, базуючись на подіях, які сприяють або зашкоджують досягненню цілей. Ризик, який не був ідентифікований на даному етапі виключається з подальшого аналізу.

Аналіз ризиків – це процес виявлення природи ризику та визначення його рівня. Включає визначення причин та джерел ризику, їх позитивних та негативних наслідків та ймовірності їх настання.

Вимірювання ризиків процес визначення, які з ризиків потребують подальшої обробки та визначення пріоритетності в процесі запровадження процедури обробки.

Обробка ризиків. Процес вибору одного або більше способів зменшення ризиків та їх запровадження. Вибір найбільш відповідних опцій обробки ризика включає в себе балансування цін та спроб запровадження відносно вигоди, у відповідності з юридичними, нормативними та іншими вимогами, такими як соціальна відповідальність та захист навколишнього середовища.

Моніторинг ризиків. Процес складання звітності, періодичний розгляд значних ризиків для підприємства, контроль над ключовими ризиками для сегментів, в яких працюють компанії.

Due diligence – це процедура, яка передбачає аналіз переваг об'єкту аналізу та ризиків, пов'язаних з потенційною транзакцією. Процедура due diligence допомогає визначити та проаналізувати минулі, існуючі та майбутні ризики підприємства.

Під минулими ризиками мається на увазі історія підприємства, історичні фінансові показники. Теперішні – поточні фінансові дані або останні дані на звітну дату (в т.ч. аналіз дебіторської та кредиторської заборгованості, аналіз контрагентів, аналіз основних засобів та розшифровка інших основних рахунків) та інше. Майбутні – можливі варіанти розвитку підприємства, аналіз договорів з клієнтами, працівниками, кредитними уставами, орендодавцями та іншими третіми сторонами, які впливають на діяльність підприємства шляхом.

Хоча процес Due diligence є особливим та індивідуальним для кожної транзакції. Можна виділити такі кроки:

1. Розуміння сутності потенційної транзакції, включаючи ціль інвестора та основні драйвери вартості (key value drivers) для потенційного інвестора.
2. Визначення специфічних зон ризику на яких варто сфокусуватись та індивідуальних процедур, які мають бути виконані.
3. Управління інформаційними запитами та співпраця з керівництвом для встановлення відповідного плану роботи.
4. Застосувати детальні процедури включаючи фінансовий аналіз, детальні інтерв'ю керівництва та відвідування об'єкту при необхідності.
5. Забезпечити своєчасне оновлення інформації та представити проект висновків та звітів для того щоб покупець був усвідомлений в усіх питаннях та був впевнений що фінальний звіт задовольнить усі потреби зацікавлених сторін.

Існують такі різновиди due diligence як класичний – фінансовий, юридичний та податко-

Таблиця 1

Фінансові результати запровадження та вимірювання ризик-менеджменту

Категорія	Потенційні результати	Показники вимірювання
Фінанси	Прибуток, чистий прибуток, прибуток на акцію нижче очікувано	Прибуток на акцію, рентабельність акції, інші фінансові коефіцієнти
	Негативний грошовий потік, проблеми з ліквідністю	Коефіцієнти ліквідності, прогноз грошових потоків
	Зниження кредитного рейтингу	Визначення цільового кредитного рейтингу
	Недостатня прибутковістю інвестицій по відношенню до допустимих нормативних доходів	Коефіцієнти рентабельності інвестицій та рентабельності активів
	Недостатній обсяг капіталу для зростання	Вартість капіталу

Джерело: [8]

вий. Юридичний due diligence направлений на виявлення юридичних ризиків, в тому числі пов'язаних з законодавчим середовищем. Податковий due diligence націлений на аналіз процесу сплати податків та інших обов'язкових відрахувань підприємства.

Ризик-менеджмент ключова частина стратегічного менеджменту будь-якого підприємства. Це процес за допомогою якого організації враховують ризики причетні до їх діяльності з метою досягнення стійкої переваги по кожній операції за всіма видами діяльності. Основним фокусом кращої світової практики ризик-менеджменту є ідентифікація та обробка ризиків. Цілю цієї процедури є максимізація стійкої доданої вартості від всій операцій на підприємстві. Воно направляє розуміння потенційні позитивні та негативні сторони усіх факторів, які можуть мати вплив на діяльність організації. Воно збільшує ймовірність успіху та зменшує ймовірність втрат та мінливість досягнення загальних цілей організації. Ризик-менеджмент повинен бути безперервним та розвивати процес, який відбувається через стратегію організації та її реалізацію. Методично процес ризик-менеджменту повинен бути спрямований на всі ризики, які відносно минулої, теперішньої та майбутньої діяльності підприємства.

Управління ризиками повинно бути інтегровано в культуру організації за допомогою ефективної політики і програми та бути підконтрольне старшому керівництву. Воно має розділяти (транслювати) стратегію на тактичні та операційні цілі, описуючі відповідальність в організації кожному менеджеру та співробітнику, який відповідає за управління ризиками згідно з посадовою інструкцією. Ризик-менеджмент забезпечує підзвітність, оцінку діяльності та винагороди, цим самим спирає покращенню операційної ефективності на всіх рівнях [6].

Після проведення процедури due diligence інвестор чи майбутній покупець отримує інформацію про фінансовий, юридичний та податковий стан підприємства.

Моніторинг ризику та його оцінка здійснюється за допомогою: збору інформації щодо процесу, появи непрогнозованих ризиків та зміни у середовищі ризиків: очікування компанії, законодавче середовище, соціальні очікування.

Управління ризиками також діє в інтересах всіх зацікавлених сторін, оскільки воно сприяє підтримці певного профілю фінансового ризику [2, с. 33-34].

В вищенаведеній таблиці представлені потенційні результати впливу фінансових ризиків та їх показники вимірювання. Дія фінансових ризиків на об'єкт підприємницької діяльності може бути оцінена шляхом визначення коефіцієнтів та показників зазначених в таблиці. Самі показники вимірювання впливають на вартість підприємства, а їх моніторинг може бути використаний для ефективного проведення транзакції.

Висновки. В ринковій економіці господарський суб'єкт вимушений діяти в умовах невизначеності, він стикається з ризиком – ймовірністю втрати частини своїх ресурсів або недоотримання потенційних доходів (запланованих результатів). Поняття ризику ототожнюють з «чистою» специфічною невизначеністю. Багатогранність даної категорії зумовила появу багатьох підходів до класифікації ризиків. Водночас, більшість вчених в своїх класифікаціях відштовхуються від поділу ризиків за сферами виникнення.

При здійсненні процесу due diligence визначаються потенційні ризики підприємства, які впливають на розмір вартості об'єкту купівлі при здійсненні транзакції. Підприємства, що імплементують процеси управління ризиками, мають змогу збільшити свою вартість шляхом здійснення заходів ризик-менеджменту.

Список літератури:

1. Энциклопедия финансового риск-менеджмента / [Под ред. А.А. Лобанова и А.В. Чугунова]. – М.: Альпина Паблишер, 2003. – 786 с.
2. Schroeck G. Risk management and value creation in financial institutions / Gerhard Schroeck. – New Jersey: John Wiley & Sons, Inc., 2002. – 332 p.
3. Enterprise Risk Management – Integrated Framework. – Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission, 2004. – 125 p.
4. Альгин А.П. Риск и его роль в общественной жизни – М.: Мысль, 1989. – 192 с.
5. Страхування: Підручник / [За ред. В.Д. Базилевича]. – К.: Знання-Прес, 2008. – 1019 с.
6. FERMA. A risk management standard – Електронний ресурс. –Режим доступу: http://www.ferma.eu/app/uploads/2011/11/a-risk-management-standard-english-version.pdf
7. Standard ISO 31000 Risk management – Електронний ресурс. –Режим доступу:https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwizv5y3gbPSAhWK3SwKHV7cDpUQFggYMAA&url=http%3A%2F%2Fwww.iso.org%2Fiso%2Fiso_31000_for_smes.pdf&usg=AFQjCNGzAsL47_G6amSKXtH3k5URnVclbw&bvm=bv.148073327,d.bGg

8. Aligning Corporate Governance with Enterprise Risk Management. Paul J. Sobel, Kurt F. Reding. Management Accounting Quarterly Winter 2004, Vol. 5, No.2. – Електронний ресурс. –Режим доступу: https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwiRvuyTgrPSAhWBEiwKHQMkAykQFggcMAA&url=https%3A%2F%2Fwww.imanet.org%2F-%2Fmedia%2F705b70be611b49629089164f412dc92e.ashx&usg=AFQjCNHo2n4I7O2MVpK4Lo3sFKqWH-v_Og
9. Бланк И.А. Управление финансовыми рисками. – К., 2005.
10. Пікус Р.В. Підручник «Управління фінансовими ризиками», 20 арк. – К.: Знання 2010.
11. Вітлінський В.В., Верченко П.І. Аналіз, моделювання та управління економічним ризиком: Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. – К.: КНЕУ, 2000. – 292 с.
12. Риски в современном бизнесе / Грабовый П.Г., Петрова С.Н., Полтавцев С.Н. и др. – М.: Аланс, 1994. – 200 с.
13. Донець Л.І. Економічні ризики та методи їх вимірювання: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 312 с.
14. Кравченко В.А. Стан управління підприємницькими ризиками: українська специфіка / В.А. Кравченко // Проблеми системного підходу в економіці. – 2007. – № 3. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e–journals/PSPE/2007–3/Kravchenko_307.html

Вирченко В.В., Лобова О.Н.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УПРАВЛЕНИЯ РИСКАМИ ПРЕДПРИЯТИЯ ПРИ СОВЕРШЕНИИ ТРАНЗАКЦИЙ

Аннотация
В статье представлена характеристика понятия «риск». Представлено основные этапы оценки риска. Обобщен подход к определению риска и риск-менеджмента Комитета организаций-спонсоров Комиссии Тредвея (COSO), указанные в «Концептуальных основах управления рисками организаций», Стандарта риск-менеджмента ISO 31000 и стандарта FERMA. Управление рисками предприятия влияет на его привлекательность как объекта сделки. Проанализировано реализацию процесса due diligence и его связь с процессом управления рисками на предприятии.
Ключевые слова: риск, оценка рисков, due diligence, управления рисками, транзакции.

Virchenko V.V., Lobova O.M.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

THEORETICAL FUNDAMENTALS OF ENTERPRISE RISK MANAGEMENT IN TRANSACTION PROCCESS

Summary
This article provides the characteristics of «risk» definition. Key stages of risk assessment are presented. The determination of risk and risk management is generalized by definitions used by Commission of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission in Enterprise Risk Management – Integrated Framework, ERM Standard ISO 31000 and FERMA standard. Enterprise risk management affects its attractiveness in the transaction process. Due diligence implementation process and its connection with the process of enterprise risk management is analyzed.
Keywords: risk, risk assessment, due diligence, risk management, transactions.

УДК 336.717

СУЧАСНИЙ СТАН РИНКУ АВТОТРАНСПОРТНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ

Временко Л.В., Шаталов О.В.
Харківський національний університет будівництва та архітектури

У статті досліджено сучасний стан розвитку вітчизняного ринку автотранспортного страхування. Проаналізована динаміка, структура та розраховано відносні показники рівня функціонування ринку страхування автотранспортних засобів в Україні. Розглянуто досвід закордонних країн у галузі страхування наземного транспорту.

Ключові слова: автотранспортне страхування, види автомобільного страхування, розвиток страхування.

Постановка проблеми. На сьогодні автотранспортне страхування посідає важливе місце у суспільстві. Через глобальну автомобілізацію, підвищення інтенсивності автомобільного руху та транспортних перевезень, як слідство, зростає кількість дорожньо-транспортних пригод. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, рівень смертності від дорожньо-транспортних пригод в Україні становить 12 осіб на 100 тисяч населення, що вдвічі перевищує середній показник в країнах Євросоюзу. Щорічно на наших дорогах в ДТП гинуть чотири з половиною тисячі чоловік і більше 32 тисяч травмуються. За даними управління безпеки дорожнього руху: за перше півріччя 2016 року в Україні в аваріях загинули 1,4 тис. чоловік (-11% до попереднього періоду), а отримали травми 15 тис. чоловік (+ 27% до минулого півріччя) [1]. За таких обставин даний вид страхування набуває особливої актуальності.

Автотранспортне страхування є одним із найпопулярніших видів страхування як на європейському страховому ринку та і в Україні. Страховий портфель більшості страхових компаній сформований за рахунок автотранспортного страхування, однак, вітчизняний ринок автотранспортного страхування значно відстає у своєму якісному розвитку від ринків багатьох зарубіжних країн.

Отже, існує необхідність побудови якісної системи автотранспортного страхування, що відповідає міжнародним стандартам та задовольняє потреби споживачів відповідних страхових послуг.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми розвитку автотранспортного страхування досліджувало багато вітчизняних науковців, серед них: Т.А. Говорушко, В.Д. Базилевич, Н.М. Внукова, О.М. Залєтов, О.В. Кнейслер, С.С. Осадець, Н.В. Приказюк, В.Ф. Романишин, В.М. Стецюк та багато інших. Питанням яким приділялась велика увага, це становлення автотранспортного страхування в умовах перехідної економіки та його роль у безпеці дорожнього руху, вплив фінансово-економічної кризи на ринок автотранспортних страхових послуг та шляхи подолання наслідків кризи. З огляду на те, що автотранспортне страхування є високотехнологічним видом страхування і перспективним в Україні, існує потреба в аналізі сучасного стану з метою визначення можливостей прискорення його розвитку.

Метою статті є визначення сучасного стану ринку автотранспортного страхування в Україні.

Виклад основного матеріалу. Автотранспортне страхування інтегрує в собі різні види страхування, тому вважаємо слушним трактування С. С. Осадця, який визначає його як узагальнене поняття при страхуванні всіх видів транспортних ризиків. Може охоплювати як самі транспортні засоби, страхування вантажів, а також відповідальності [2].

В. Д. Базилевич до автотранспортного страхування відносить послуги, що забезпечують захист від усіх ризиків, які можуть призвести до пошкодження або знищення транспорту страхувальника, а також до фінансової відповідальності страхувальника за шкоду, завдану майну, життю та здоров'ю інших учасників руху, та завдання шкоди життю та здоров'ю водія і пасажирів застрахованого транспорту [3].

На думку Н. В. Приказюк автотранспортне страхування являє собою комплекс певних видів страхування, пов'язаних з експлуатацією засобів автотранспорту, що забезпечують захист як самого майна, так і відповідальності [4].

В. М. Стецюк визначає систему автомобільного страхування транспорту як складну субординовану систему економічних відносин щодо формування і розподілу страхового фонду для захисту майнових інтересів контрагентів різного типу, пов'язаних з володінням, користуванням і розпорядженням автотранспортними засобами, а також майнових інтересів, пов'язаних із цивільною відповідальністю, життям та здоров'ям потерпілих, яка включає в себе сукупність форм, видів, методів страхування та страхову інфраструктуру [5].

Сучасні тлумачні словники трактують автомобільне страхування в зарубіжній практиці як клас (галузь) страхування авто- і мототранспортних засобів, а також водіїв і пасажирів [6].

Отже, автотранспортне страхування включає множину видів страхування: особисте, майнове та відповідальності, і його функції залежать від того, які саме форми страхового захисту надаються.

Загалом, можна виокремити такі види автотранспортного страхування:

- страхування наземного транспорту (легкові та вантажні автомобілі, автобуси, причепи тощо) яке належить страхувальнику на правах власності, повного господарського відання, оперативного управління або інших законних підставах, а також встановленого на транспортному засобі додаткового обладнання, і передбачає відшкодування його власнику збитків внаслідок настання таких ризиків, як: угон, дорожньо-транспортна пригода (ДТП), стихійне лихо, пожежа, протиправні дії третіх осіб;
- обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспорт-

них засобів, яке здійснюється з метою забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної життю, здоров'ю та/або майну потерпілих внаслідок дорожньо-транспортної пригоди та захисту майнових інтересів страхувальників. До видів договорів обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності відносяться: внутрішній договір страхування та договір міжнародного страхування. Внутрішні договори страхування діють виключно на території України. Договори міжнародного страхування діють на території країн – членів міжнародної системи автомобільного страхування «Зелена картка», що визнається і діє в цих країнах;

- добровільне страхування цивільної відповідальності власників наземного транспорту (включаючи відповідальність перевізника);
- обов'язкове особисте страхування від нещасних випадків на транспорті.

До особливої категорії автотранспортного страхування слід віднести обов'язкове особисте страхування від нещасних випадків на транспорті. Це пов'язано з тим, що транспорт є джерелом підвищеної безпеки щодо осіб, які експлуатують транспортні засоби, та пасажирів, які ним користуються [2].

Характеризуючи основні параметри обов'язкового особистого страхування від нещасних випадків на транспорті, зазначимо, що при страхуванні пасажирів страховий платіж включається у вартість квитка, крім того, на лініях автомобільного транспорту на міжобласних і міжміських маршрутах поліс видається фактично на пред'явника квитка – без зазначення прізвища застрахованої особи, що суперечить чинному законодавству України про страхування.

Говорушко Т.А. підкреслює, що показники розвитку обов'язкового особистого страхування від нещасних випадків на транспорті в Україні за останні роки свідчать про неефективність цього виду страхового захисту та його високу корумпованість. Зокрема, рівень виплат становить не більше ніж 4%, що у 11 раз менше загальних показників по всім видам страхування. За експертними оцінками майже 80% отриманих страхових платежів були направлені страховими компаніями до транспортних організацій у вигляді агентської винагороди, так і неофіційної допомоги [5].

У 2015 р. кількість договорів з обов'язкового особистого страхування від нещасних випадків на транспорті склала 93 322,5 тис. одиниць, що у порівнянні з 2014 р. на 5,5% менше. Крім того, за цей же період, темпи приросту валових страхових премій знизилися майже на 40% [7]. Альтернативним способом страхування на транспорті, на думку фахівців страхового ринку, є перехід від особистого страхування від нещасних випадків на транспорті до обов'язкового страхування відповідальності перевізника.

Розглянемо динаміку основних показників в автострахуванні – страхування наземного транспорту (КАСКО), обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів (ОСЦПВ) та страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів (за додатковими договорами) «Зелена картка».

За даними таблиці 1, можна зробити такі висновки: за 2015 рік обсяг валових страхових премій з автострахування (КАСКО, ОСЦПВ, «Зелена картка») збільшився на 20,0%, обсяг валових страхових виплат зріс на 10,9%. Надходження валових страхових премій при страхуванні наземного транспорту (КАСКО) за 2015 рік збільшилося на 12,2% у порівнянні з 2014 роком, цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів (ОСЦПВ) на 18,5% відповідно. Обсяг валових страхових виплат при страхуванні наземного транспорту (КАСКО) за 2015 рік становив 1 803,7 млн. грн., що на 6,8% більше, ніж за 2014 рік, цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів (ОСЦПВ) – 1 101,5 млн. грн., що на 11,5% більше, ніж за 2014 рік.

Аналізуючи український страховий ринок, відзначимо, що страховий портфель практично кожної української страхової компанії, як правило, сьогодні формується за рахунок більшої частки автотранспортного страхування, зокрема, страхування «КАСКО» та «ОСЦПВ» (рис. 1).

З наведеного рисунку можна зробити висновок про різке зменшення починаючи з 2008 року, а в подальшому поступове зменшення частки страхових премій з «КАСКО». Це було зумовлено економічною кризою, зміною курсу валют і відповідно, стрімким зниженням обсягів автокредитування. Проте на сьогодні найбільша частка ринку автострахування залишається у КАСКО – майже 57%.

Страхування «ОСЦПВ» у 2015р набуло рекордних показників за останні вісім років, в основному за рахунок підвищення цін на страховий поліс. Страховики чекали сплеску страхових виплат через девальвацію гривні. За про-

Таблиця 1

Динаміка основних показників автострахування за 2013-2015 рр.

Показник	Валові страхові премії, млн. грн.			Валові страхові виплати, млн. грн.			Рівень валових страхових виплат, %			Темпи приросту 2014/2013		Темпи приросту 2015/2014	
	2013	2014	2015	2013	2014	2015	станом на 31.12. 2013	станом на 31.12. 2014	станом на 31.12. 2015	валові страхові премії	валові страхові виплати	валові страхові премії	валові страхові виплати
КАСКО	3735	3411	3827	1548	1689	1804	41,4	49,5	47,1	-8,7	9,2	12,2	6,8
Обов'язкове ОСЦПВ	2506	2555	3029	960,9	987,9	1102	38,3	38,7	36,4	2	2,8	18,5	11,5
«Зелена картка»	428	594,4	1016	100,7	196,8	282	23,5	33,1	27,8	38,8	95,4	70,9	43,3
Всього	6669	6560	7872	2609	2874	3187	39,1	43,8	40,5	-1,6	10,1	20	10,9

Розроблено авторами за даними [8, 9]

гнозами Моторного транспортного бюро України (МТСБУ), середня виплата по ОСАГО в 2015 році мала становити 17 тис. грн. Але в реальності вона не перевищила і 13 тис. грн. За підсумками третього кварталу 2016 року страховий платіж по ОСЦПВ склав в середньому 474 грн. [10].

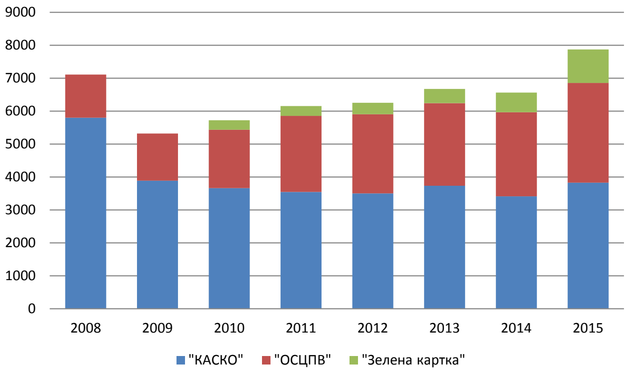

Рис. 1. Динаміка валових страхових премій основних показників автострахування, 2008-2015 (млн. грн.)

Розроблено авторами за даними [9]

З першого лютого 2016 р. страхові суми (ліміти відповідальності страховика) за договорами ОСЦПВ при врегулюванні ДТП збільшено вдвічі, і складають:

– за шкоду, заподіяну життю та здоров'ю потерпілих – 200 тис. грн.

– за шкоду, заподіяну майну потерпілого – 100 тис. грн.

– за європротоколом – до 50 тис. грн.

Майже у чотири рази зросли премії по «Зеленій картці» у період 2010-2015рр., що зумовлено девальвацією гривни. У країнах ЄС середній розмір відшкодування збитків, заподіяних життю та здоров'ю складає майже 15 970 євро; середній розмір майнового відшкодування перевищує значення 2 500 євро (min. – 660 євро в Болгарії, max. – 6 398 євро на Кіпрі).

За кількістю страхових премій ТОП-10 страховиків контролює 51% всіх премій ОСЦПВ, о ТОП-20 – 77% ринку, що свідчить про значну концентрацію ринку ОСЦПВ.

Аналізуючи обсяг валових страхових премій з ризикових видів страхування, зазначимо, що автотранспортне страхування займає 30,7%, зокрема, автокаско – 14,94%, «ОСЦПВ» – 11,82% і «Зелена картка» – 3,94% [9]. Так само в багатьох розвинених країнах світу автотранспортне страхування займає значну частку в структурі ризикових видів страхування. Таким чином, існуючий рівень автотранспортного страхування підтверджує, що страхування автомобілів і супутніх ризиків – головна характеристика українського страхового ринку.

Висновки і пропозиції. Вітчизняний ринок автотранспортного страхування представлено обов'язковим та добровільним страхуванням цивільної відповідальності власників транспортних засобів, КАСКО і Зелена картка. Результати дослідження засвідчили, що впродовж останніх років ситуація на ринку автотранспортного страхування склалася не зовсім сприятлива. Негативні наслідки фінансово-економічної кризи призвели до зменшення попиту населення на страхові послуги КАСКО. За цей період відбулася невелика динаміка в зростанні автотранспортного страхування: зростали страхові премії, водночас зростали і страхові виплати. Автотранспортне страхування залишається основним сектором у структурі страхування в Україні, значну частку займає КАСКО. Посилилася концентрація ринку автострахування, яка сприяє розвитку конкуренції серед страховиків. Майбутнє цього виду страхування буде пов'язано з впровадженням новітніх технологій для залучення нових клієнтів і утримування вже існуючих.

Список літератури:

1. Управління безпеки дорожнього руху / Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sai.gov.ua/ua/
2. Осадець С.С. Страхові послуги / С.С. Осадець, Т.М. Артюх, О.О. Гаманкова // Підручник– К.: КНЕУ, 2007. – 464 с.
3. Базилевич В.Д. Страхові послуги / В. Базилевич, Р. Пікус, Н. Приказюк // Підручник, Ч. 2 – К.: Логос, 2014. – 544 с.
4. Приказюк Н.В. Вектори розвитку автотранспортного страхування в Україні / Н. Приказюк, Т. Моташко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2015. – С. 37-47.
5. Залєтов О.М. Автомобільне страхування в системі безпеки дорожнього руху / О.М. Залєтов, О.В. Кнейслер, В.М. Стецюк // – К.: Міжнародна агенція «BeeZone», 2012. – 509 с.
6. Ефимов С.Л. Энциклопедический словарь. Экономика и страхование / С.Л. Ефимов // – М.: Церих-ПЭЛ, 1996. – 528 с.
7. Інформація про стан і розвиток страхового ринку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://nfp.gov.ua/content/informaciya-pro-stan-i-rozvitok.html
8. Статистика страхового ринку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.forinsurer.com/stat
9. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг / Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nfp.gov.ua
10. Моторне страхове бюро України / Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mtsbu.ua/ua/

Времєнко Л.В., Шаталов О.В.
Харьковский национальный университет строительства и архитектуры

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ РЫНКА АВТОТРАНСПОРТНОГО СТРАХОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье исследовано современное состояние развития отечественного рынка автотранспортного страхования. Проанализирована динамика, структура и рассчитаны относительные показатели уровня функционирования рынка страхования автотранспортных средств в Украине. Рассмотрен опыт зарубежных стран в области страхования наземного транспорта.
Ключевые слова: автотранспортное страхование, виды автомобильного страхования, развитие страхования.

Vremenko L.V., Shatalov O.V.
Kharkiv National University of Construction and Architecture

CURRENT MARKET IN UKRAINE MOTOR INSURANCE

Summary
In the article the current state of the domestic market for motor insurance. The dynamics, structure and calculated ratios of market functioning automobile insurance in Ukraine. The experience of foreign countries in the field of land transport security.
Keywords: market automobile insurance, car insurance types, the development of insurance.

УДК 331.556.4

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА МІГРАЦІЯ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ В УКРАЇНІ

Горда М.В., Зелінська Г.О.
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

Проблема еміграції найбільш освічених і кваліфікованих фахівців є актуальною для України. У статті розглянуто причини та наслідки інтелектуальної міграції в країні. Також розглянуто основні шляхи зменшення її масштабів. Проаналізовано структуру інтелектуальних мігрантів. Запропоновано заходи щодо покращення міграційної політики в Україні.
Ключові слова: інтелектуальна міграція, «відплив інтелекту», інтелектуальний потенціал, інтелектуальна власність, наукові кадри.

Актуальність проблеми. Уже довгий час український уряд переймається проблемою еміграції найбільш освічених і кваліфікованих фахівців до інших країн. З погляду уряду це втрата для країни, тому що Україна вкладає кошти в освіту тих осіб, які застосовують свої навички та знання деінде. Кваліфікована еміграція має і позитивні сторони, покращення ділового клімату в країні, ймовірно, сприятиме вирішенню проблеми безробіття разом із багатьма іншими.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Формування і розвиток наукових уявлень про інтелектуальну міграцію варто пов'язувати з іменами таких російських та українських вчених, як О. Грудзінський [1, с. 123-131], І. Майданік [2, с. 34-38], В. Ніколаєвський [3, с. 140-147], Я. Петрова [4, с. 127], М. Семикіна [5, с. 107-114]. Так, у роботах Я. Петрової автор розглядала інтелектуальну міграцію з точки зору міграції наукових і викладацьких кадрів високої і вищої кваліфікації [4, с. 127], а О. Грудзінський розглядає в рамках інтелектуальної міграції міжнародну науково-технологічну співпрацю, її причини, переваги та бар'єри, звертає увагу на можливість міждержавної кооперації без «відпливу інтелекту». Не зважаючи на доробок розглянутої теми у працях науковців, проблема інтелектуальної міграції на рівні регіонів та держави потребує подальших ґрунтовних досліджень.

Метою статті є аналізування причин та наслідків інтелектуальної міграції з України та пошук шляхів зменшення її масштабів.

Викладення основного матеріалу дослідження. Еміграція кваліфікованих фахівців притаманна не тільки для України, але й іншим пострадянським країнам. Розпад Радянського Союзу спричинив економічну та політичну нестабільність в суспільстві. Крім цього, відкрились нові

можливості для еміграції населення. Все це стало поштовхом до демографічної кризи в умовах тільки що утвореної незалежної молодої Української держави. Найбільша хвиля еміграції кадрового потенціалу за часів незалежної України спостерігалась на початку 1990-х років, але масовий «відтік» молодих і висококваліфікованих фахівців за межі держави і досі залишається проблемою. Україна посідає одне з провідних місць у рейтингу країн-донорів із постачання інтелектуальних, висококваліфікованих та некваліфікованих трудових ресурсів, які через матеріальну скруту змушені емігрувати.

Інтелектуальна міграція притаманна майже всім країнам. Особливо яскраво вона проявляється там, де попит на фахівців з вищою освітою менший, ніж їх пропозиція. Сьогодні міграційна політика багатьох розвинутих країн світу (США, Німеччина, Великобританія тощо) ґрунтується на принципах заохочення та приваблення інтелектуального мігранта, бо саме креативна особистість визначає конкурентоспроможність економічних систем, є основою багатства народів та ключовим ресурсом розвитку високорозвинутих країн. Саме тому вони не тільки дбають про примноження і якісне зростання власного інтелектуального капіталу, створюючи науково-технологічні парки, лабораторії, інвестуючи у розвиток навчальних та наукових установ, але й активно формують попит на іноземних спеціалістів. Україна сьогодні ще володіє досить вагомим науково-технічним кадровим потенціалом. Але, на жаль, внаслідок цілої низки політичних, економічних, соціальних проблем вона вже втратила близько третини свого наукового потенціалу і продовжує його втрачати. Не належна увага українського уряду до збереження та відновлення наукового потенціалу України призвела до зменшення на 50% чисельності науковців середнього віку та майже на 60% молодшого наукового персоналу. Так, у 2014 році тільки біля 0,3% випускників від їх загальної кількості, які отримали диплом магістра, спеціаліста та бакалавра, були прийняті на роботу за фаховим спрямуванням [6]. Останнім часом в Україні у системі підготовки кадрів та формування кадрової політики щодо фахівців вищої кваліфікації накопичилось багато проблем, що потребують негайного вирішення. Існує значний розрив між підготовкою наукових кадрів та їх залученням до роботи у науковій сфері, незважаючи на те, що чисельність докторів та кандидатів наук у країні зростає. Частка залучених до наукової та науково-технічної діяльності, неухильно скорочується. За чотирнадцять років незалежності України кількість докторів наук збільшилася на 48%, однак їх кількість у сфері наукової та науково-технічної діяльності зросла тільки на 10%. Чисельність кандидатів наук за цей же період зросла на 46%, однак кількість тих, хто займався науковою роботою, зменшилась на 34,7%. Це свідчить про те, що фахівці з науковим ступенем, особливо молодь, більш схильні до міграції [6]. Така ситуація дає підстави стверджувати, що для України характерні ознаки руйнування інтелектуального капіталу нації, а економічні, політичні, соціальні чинники, що діють в умовах глибокої кризи вітчизняної науки ще підсилюють це руйнування.

Інтелектуальні мігранти виїжджають за межі національних кордонів не лише у пошуках вищої матеріальної винагороди за свою працю, а також у пошуках технологічно оснащених лабораторій, сучасних робочих місць, які мають комфортніші побутові умови праці [7, с. 58]. В перші роки незалежності України реципієнтами інтелектуальної міграції були в основному Росія та Польща. Сьогодні основними країнами зовнішньої міграції висококваліфікованих кадрів стали США, Німеччина, Ізраїль, Канада. Головними чинниками, які приваблюють інтелектуальних мігрантів є створення умов сприятливого середовища для акумуляції наукових знань, поширення міжнародних програм з інформаційного обміну для підвищення кваліфікації вченого тощо. Багато розвинутих країн світу намагаються «привабити чужий інтелект» різними способами (гранди, навчання, освітні проекти).

Варто зазначити, що не всі українські вчені, які від'їжджають за межі країни, дійсно працюють за кордоном у науковій сфері. Статистика свідчить, що лише п'ята частина інтелектуальних мігрантів влаштовується за спеціальністю. Здебільшого, це найбільш кваліфіковані фахівці, вже відомі своїми працями за кордоном. Решта ж залишають країну і свої науково-дослідні установи не стільки заради влаштування на роботу за фахом, скільки заради матеріального благополуччя. Вагомим чинником інтелектуальної міграції є і залишається економічний, бо гідний рівень заробітної плати, високий рівень матеріально – технічного оснащення робочого місця, комфортні умови праці і життя мотивують людину до високопродуктивної праці.

Віковий ценз більшості українців, які тимчасово емігрують з країни або хочуть виїхати на постійне місце проживання в іншу країну, складає в основному 20-49 років. Відсутність перспективи – основна причина інтелектуальної міграції молодих вчених. Аналітичний центр Cedos оприлюднив статистичні дані, які засвідчують, що з 2009 до 2014 року майже на 80% зросла кількість українських студентів, які здобули освіту в іноземних ВНЗ [8]. При цьому майже дві третини – це українці, які навчаються у польських університетах. Їх число зросло з 9620 до 14951 особи. Приріст українських студентів у російських вищих навчальних закладах, як зазначили в аналітичному центрі, склав 1292 особи. За припущенням аналітиків, це відбулося за рахунок студентів з окупованих агресором українських територій. Збільшилась і кількість українців, охочих навчатись в австралійських, канадських, британських, чеських та італійських університетах [8].

За останні роки з України виїхали понад 1000 аспірантів і 200 кандидатів наук [8]. Рівень освіти в певній мірі також впливає на рішення українців емігрувати, адже ті, в кого кращі вміння, навички та рівень освіти, більш імовірно шукатимуть роботу в Європейському Союзі (ЄС), ніж в інших країнах світу.

Динаміку чисельності українських науковців та кількості організацій, які проводять наукові дослідження й розробки, протягом періоду 2013-2015 років зображено на рисунку 1 [9], з якого видно, їх спадну тенденцію. Така ситуація з проведенням наукових досліджень не дає

підстави сподіватися на технологічний прорив України у галузях економіки.

Варто зазначити, що сьогодні дещо змінюються причини еміграції з нашої країни. У період 2015-2016 років на перший план серед причин, які спонукали громадян за заробітчанство виходили: нестабільна політична ситуація та відсутність почуття безпеки, українці акцентують увагу на матеріальних негараздах, таких як інфляція, зростання цін і низький рівень життя. Підтвердженням вищесказаного можуть служити результати опитування, опубліковані Міжнародним кадровим порталом hh.ua [10]. За отриманими даними, троє з п'яти опитаних зізналися, що не бачать свого майбутнього в Україні. Кожен другий не задоволений розміром заробітної плати та економічним розвитком в державі. Трохи менше, ніж половина не хочуть залишатися в країні, в якій не виконуються закони і процвітає корупція. Двоє з п'яти стурбовані нестабільною політичною ситуацією. Третина їдуть за «якістю життя» – хорошою медициною, освітою, якісним та доступним страхуванням. Трохи менше, ніж третина впевнені, що за кордоном можна значно більше заробляти, виконуючи навіть низькокваліфіковану роботу. Про почуття безпеки, можливість професійної самореалізації та спрощену процедуру реєстрації власного бізнесу українці згадали в останню чергу. На внутрішній переїзд в межах України згодні лише четверо зі ста опитаних.

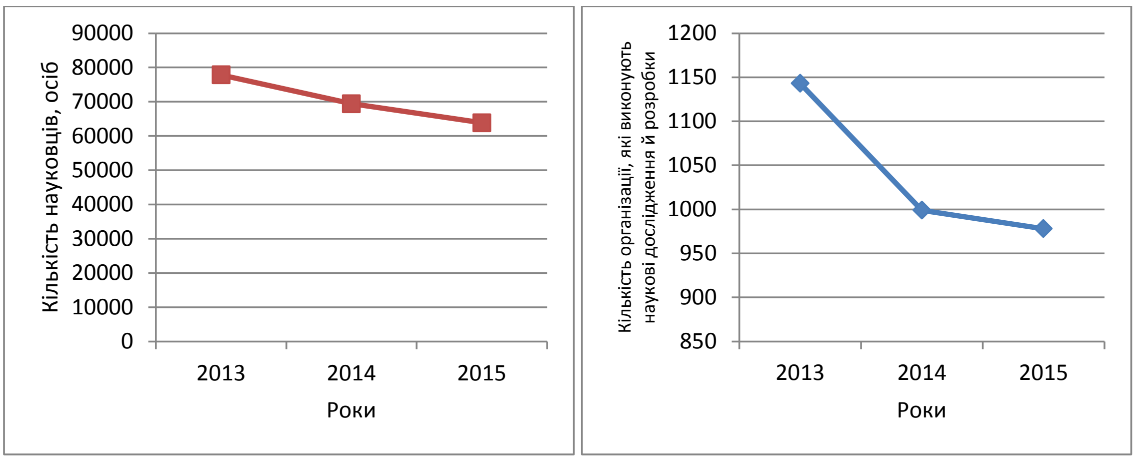
Таким чином, можемо стверджувати, що основними причинами еміграції висококваліфікаційних кадрів сьогодні є нестабільна політична ситуація в державі, економічні негаразди та соціальна напруга в суспільстві.

Серед причин інтелектуальної міграції з України відзначаємо:

- бажання покращити свій матеріальний стан за рахунок підвищення рівня заробітної плати та інших надходжень;
- пошук кращих умов праці і життя;
- високий рівень безробіття в Україні;
- відсутність перспектив професійного розвитку;
- відсутність можливості проводити важливі наукові експерименти через застарілість матеріально-технічної бази у наукових організаціях;
- недостатнє науково-інформаційне забезпечення діяльності вчених;
- низький рівень попиту в Україні на наукомістку і високотехнологічну вітчизняну продукцію;

Судячи з досвіду інших посткомуністичних держав Центральної та Східної Європи, інтеграція зі спільним ринком ЄС, до якої прагне Україна, може прискорити процес «відтоку мізків». Спільна візова політика та вступ до Шенгенської зони сприятимуть спрощенню та здешевленню подорожей і постійному проживанню в ЄС з одного боку, а з іншого – прискорюватиме емігрування висококвалифікованих кадрів.

Виникає природне запитання: «У що може обернутися міграція кадрів для України?» На сьогоднішній день науковці не можуть дійти єдиного висновку щодо наслідків інтелектуальних міграцій для Української держави. З одного боку, відплив мігрантів негативно впливає на соціально-економічний розвиток країни. Негативні наслідки від інтелектуальної міграції впливають, найперше, на демографічну ситуацію в країні. З метою працевлаштування за кордон виїжджають молоді сім'ї з досить високим рівнем освіти, і як наслідок: старіння нації, зниження рівня народжуваності, збільшення рівня смертності. Все це призводить до глибокої демографічної кризи. До позитивних наслідків можна віднести процес «циркуляції мізків». Фахівці, що повертаються на Батьківщину, використовують у науково-технічній діяльності отримані передові знання, уміння і досвід, поліпшують професійні навики за рахунок переваг, отриманих під час перебування за кордоном. Крім того, тимчасовий виїзд студентів і вчених для участі у дослідженнях та проектах сприяє інтеграції України до світового науково-технічного й освітнього співтовариства. Нині офіційна статистика не в змозі оцінити реальні масштаби інтелектуальної міграції, через відсутність єдиних уніфікованих методичних підходів щодо вимірювання інтенсивності міграційних процесів висококваліфікованих працівників. Це негативно позначається на можливості оцінки кількісних та якісних параметрів інтелектуального заробітчанства. Як бачимо експерти зазначають, що еміграція висококваліфікованих кадрів насправді може

а *б*

Рис. 1. Динаміка чисельності українських науковців (а) та кількості організацій, які проводять наукові дослідження й розробки (б), протягом 2013-2015 років

надати як переваги, так і негативні наслідки для країни-донора [11]. Наприклад, грошові перекази з-за кордону сприяють розвитку місцевої економіки. Крім того, дуже часто «експорт» висококваліфікованих кадрів – це «вулиця з двостороннім рухом», тобто спочатку студенти та кваліфіковані фахівці залишають країну з метою отримання високоякісної освіти та більшого доходу, а потім повертаються до своєї рідної країни з новими ідеями та удосконаленими навичками. Загалом, чим кращі можливості в країні, в якій спостерігається відтік висококваліфікованих кадрів, тим вища ймовірність повернення висококласних фахівців до себе на батьківщину. Тому, першим виваженим кроком у державній міграційній політиці має бути підвищення інформаційного рівня статистичної інформації на основі впровадження найсучасніших технологій її обробки.

Держава робить певні кроки у розвитку науки, а отже створює умови для наукової еліти (особливо для молодих людей) працювати у власній країні. Так, у 2015 році після багатьох місяців роботи дослідників, установ і комітетів різноманітних профілів був прийнятий новий закон «Про наукову й науково-технічну діяльність» [12]. Результатом стало нове стратегічне законодавство, засноване на європейських стандартах. Зміни, що запроваджує цей закон, спрямовані на прискорення розвитку української науки. Даний закон передбачає залучення найкращих умів у процесі ухвалення рішень у галузі освіти і науки. Планується також надавати право голосу делегатам не старше 80 років. В українського уряді вперше з'являться наукові консультанти у нещодавно створеній Національній раді з питань розвитку науки і технологій, яка включатиме Наукову раду. До її складу увійдуть 24 найкращих українських дослідники, обрані незалежним комітетом, який, у свою чергу, був обраний 25-ма українськими дослідниками з найвищим індексом Гірша. Також законом передбачено обмежений термін перебування директорів на посаді, а саме максимальний термін перебування на посаді директора науково-дослідної установи – два терміни тривалістю п'ять років.

Варто зазначити, що у рамках ініціативи ЄС із наукових досліджень та інновацій, «Горизонт 2020», була створена комісія, одним із завдань якої є розроблення рекомендацій щодо поліпшення наукової діяльності. Також буде створений Національний науковий фонд і Рада, яка здійснюватиме контроль за розподілом коштів на основі відкритого конкурсу, що забезпечуватиме максимальну прозорість.

Новий закон дасть Україні шанс нарешті зупинити тенденцію до лобіювання корпоративних інтересів у процесі прийняття наукових рішень. Але, як і з усіма реформами в Україні, успіх залежатиме від того, скільки дослідників залишаться працювати, щоби розвивати свою власну країну, попри труднощі.

Крім нового закону, наша країна вживає й інші заходи, спрямовані на розвиток наукового потенціалу. В Україні функціонує Мала академія наук України. Це цілісна, багаторівнева система виявлення та відбору обдарованих дітей, забезпечення духовного, інтелектуального, творчого розвитку молодого покоління, створення умов для соціального та професійного самовизначення особистості, виховання майбутньої творчої та наукової еліти України. Щодо регіонального рівня, то при багатьох університетах створюють різноманітні науково-дослідні центри тощо. Зокрема, у 2016 році на базі Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу створено наукове містечко «Нова енергія». Це сучасна платформа для отримання знань та повноцінний розважальний навчально-тренінговий комплекс, що сприяє збільшенню зацікавленості дітей, молоді, дорослих та людей похилого віку до науки у сфері енергетики, відновних джерел енергії. Це як приклад того, що можна втілювати цікаві задуми і науково розвиватися у нашій державі.

З метою підвищення інтересу молоді до науково-дослідної роботи багатьма університетами розроблено низку моральних і матеріальних заходів, а саме: премії, стипендії, медалі тощо.

Дійсно, українські заробітчани пересилають додому мільярди доларів. Однак чи можуть гроші замінити Україні втрату освіченої і висококваліфікованої молоді – питання риторичне і відповідь на нього очевидна. Необхідно створювати середовище та умови для того, щоб люди могли застосовувати свої знання, вміння і реалізовували таланти тут. Акцент слід робити на ті галузі економіки, де у країни є конкурентні переваги.

Як і в деяких сусідніх країнах, в Україні є високий рівень освіти, особливо в технічному і фізико-математичному напрямку – радує, що їх ще не втрачено. Це добра основа. Україна має значний потенціал в інноваційних галузях, зокрема, в сфері IT, і не тільки аутсорсингу. Якщо говорити про інші сфери, Україна завжди досягала успіху в інженерії – традиційно близько третини експорту займало машинобудування. Звичайно, сьогодні інша ситуація, але важливо не розгубити цей потенціал, і за наявності нових експортних ринків розвивати ті галузі й напрямки, які будуть найбільш затребуваними. До них відноситься, звичайно, сільське господарство, а саме нові методи його ведення – так зване «smart agriculture».

Водночас суспільство має бути готовим до того, що навіть якщо реформи будуть проводитися дійсно ефективно і оперативно, ефект від них буде помітним не відразу. Це стосується також і працевлаштування. У створенні робочих місць важлива роль відводиться розвитку малого та середнього бізнесу (МСБ). З цією метою бізнесу потрібно забезпечити сприятливі умови для розвитку та доступу до капіталу. Саме сектор МСБ, зазвичай, є одним з основних джерел створення нових робочих місць. Наприклад, різні дослідження економік у ЄС показують, що в секторі МСБ створюється до двох третин усіх робочих місць у приватному секторі.

Загалом для зменшення масштабів інтелектуальної міграції, держава має спрямувати свою політику на розвиток та ефективне використання інтелектуального потенціалу шляхом:

- активного залучення талановитої молоді до наукової діяльності;
- забезпечення фінансування наукової сфер на достатньому рівні;
- забезпечення гідної заробітної плати у науковій сфері;

· подолання корупції на всіх рівнях, а, насамперед, в освіті;

· забезпечення оновлення матеріально-технічної бази науково-дослідної сфери;

· визначення пріоритетних для держави наукових напрямів, за якими має здійснюватися підготовка наукових кадрів;

· створення сприятливих умов праці, з оснащеними необхідними технічними засобами лабораторіями, що сприятиме реалізації творчого та інтелектуального потенціалу;

· підвищення рівня соціальної захищеності працівників наукової сфери;

· стимулювання вітчизняного бізнесу до ефективного використання наукових розробок українських вчених;

· забезпечення більш тісної співпраці вищих навчальних закладів з науково-дослідними інститутами;

· використання грантової системи;

· здійснення системи заходів щодо тих вчених і спеціалістів, які здобули міжнародне визнання (створення для них нових лабораторій, інститутів тощо);

· підвищення ефективності науки й освіти в цілому. Враховуючи складність ситуації, мабуть, є сенс тимчасово відмовитися від частини програм і зосередити зусилля і кошти на виконанні окремих досліджень, що можуть дати кінцевий результат у вигляді сучасних технологій, конкурентоспроможних товарів; скоротити кількість вищих навчальних закладів, які не мають достатньої наукової бази і викладацьких кадрів;

· створення за прикладом Польщі, Угорщини та інших країн, де аналогічно спостерігається різке зростання обсягів наукової міграції, системи грантів «Для тих, хто повертається».

Україні слід скористатися досвідом країн ЄС, що сприятиме створенню спільних науково-дослідних центрів (JRC) для ефективного проведення науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт (НДДКР) і забезпечення конкурентоспроможності української наукової продукції на світових ринках. Фінансування у цих центрах здійснюється з бюджету Європейської Комісії за рахунок непрямих та узгоджених механізмів, при цьому ЄС виступає у ролі замовника, контролює виконання НДДКР та являє інтереси всього співтовариства. Тому одним із варіантів організації центрів досліджень та трансферу технологій в Україні є створення їх у межах вищезазначеної програми спільно з представниками української наукової діаспори з країн – членів ЄС.

Також у Європі існує Європейське агентство з координації наукових досліджень EUREKA – спільна програма в галузі НДДКР з метою визначення передових напрямів науково-технологічного розвитку, які забезпечують зростання конкурентоспроможності країн-учасниць EUREKA на світових ринках. Під егідою цієї програми виконуються проекти у сфері інформатики, робототехніки, біотехнології, засобів зв'язку, нових матеріалів, транспорту, охорони довкілля, дослідження морських ресурсів та ін. Нині Україна є повноправним членом програми. І хоча участь українських науковців у проектах, що фінансуються програмою EUREKA, дає змогу проводити дослідження світового рівня, проте в черговий раз постає питання фінансування. Оскільки програмою передбачається, що фінансування для кожного учасника проекту надається його урядом (переважно міністерством, яке займається питаннями науки), кошти для українських учасників, хоча б частково, має надавати Міністерство освіти і науки України. До того ж, у багатьох програмах ЄС передбачається, що 10% витрат на виконання проекту відшкодовує сам учасник проекту. Саме тому під час розподілу бюджету на НДДКР потрібно враховувавти статтю витрат на участь у європейських програма. Це дасть змогу при незначних фінансових затратах виходити на міжнародний науково-дослідний простір та за рахунок участі у спільних проектах ЄС зробить українську наукомістку продукцію конкурентоспроможною і науковці облишать думки про еміграцію. Хоч у короткостроковій перспективі процес реформування і європеїзація можуть прискорити відплив кадрів, та найкращий спосіб повернути кваліфікованих кадрів на батьківщину – це поліпшити політичне, економічне та освітнє середовище в країні. Якщо програма українських реформ набере необхідних обертів, особливо у сфері освіти, Україні, ймовірно, вдасться повернути наших громадян, які прагнуть професійного росту.

Висновки. Україна повинна сформувати політику в інтелектуальній сфері таким чином, щоб знання, винаходи і розробки вітчизняних науковців слугували, насамперед, розвитку економіки своєї країни, а не іншим державам.

Стабільна та приваблива Україна – це найкраще рішення для мінімізації негативних наслідків відтоку кваліфікованого персоналу та заохочення повернення висококваліфікованих мігрантів з-за кордону, а також залучення кваліфікованих іноземців з інших ринків праці. Реалізація вищеназваних напрямів щодо регулювання інтелектуальної міграції в поєднанні з ринковими процесами саморегуляції можуть стабілізувати ситуацію щодо її проявів, стимулювати розвиток національної економіки, покращити якість людського капіталу, підвищити продуктивність праці та покращити якість життя населення.

Список літератури:

1. Грудзинский А.О. Европейский трансфер технологий: кооперация без «утечки мозгов» [Текст] / А.О. Грудзинский, Е.С. Балабанова, О.А. Пекушкина// Социологические исследования. – 2004. – № 11. – С. 123-131.
2. Майданік І. Інтелектуальна міграція в Україні у контексті міжнародної наукової співпраці / І. Майданік // Україна: аспекти праці. – 2009. – № 5. – С. 34–38.
3. Ніколаєвський В.М. Інтелектуальна міграція: причини, наслідки, виклики [Текст] / В.М. Ніколаєвський, В.В. Омельченко // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». – 2006. – № 723. – С. 140-147.
4. Міграція і толерантність в Україні / За ред. Ярослава Пилинського. – К.: Стилос. – № 6. – 2007. – 191 с.

5. Семикіна М. Людський капітал та інвестиційне регулювання його мобільності в конкурентних умовах / М. Семикіна // Вісник Тернопільської академії народного господарства. – 2004. – Вип. 5-1. – С. 107–114.
6. Соціологічне опитування сімей міжнародних трудових мігрантів у межах проекту Open Society Institute. – Higher Education Support Program. – Project Wealth, Poverty and Life Satisfaction in Transition Societies, 2013.
7. Офіційний сайт Державного комітету статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/ 1
8. Офіційна веб-сторінка аналітичного центру CEDOS [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.cedos.org.ua
9. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.ukrstat.gov.ua
10. Міжнародний кадровий портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://hh.ua
11. Офіційна веб-сторінка аналітичної платформи VoxUkraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://voxukraine.org
12. Офіційна веб-сторінка Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/848-19

Горда М.В., Зелинська Г.О.
Ивано-Франковский национальный техничиский университет нефти и газа

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНАЯ МИГРАЦИЯ: ПРОБЛЕМЫ И СПОСОБЫ ИХ РЕШЕНИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация
Проблема эмиграции наиболее образованных и квалифицированных специалистов актуальна для Украины. В статье рассмотрены причины и последствия интеллектуальной миграции в стране. Также рассмотрены основные пути уменьшения ее масштабов. Проанализирована структура интеллектуальных мигрантов. Предложено меры по улучшению миграционной политики в Украине.
Ключевые слова: интеллектуальная миграция, «утечка мозгов», интеллектуальный потенциал, интеллектуальная собственность, научные кадры.

Horda M.V., Zelinska G.O.
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

INTELLECTUAL MIGRATION: PROBLEMS AND WAYS OF THEIR SOLUTIONS IN UKRAINE

Summary
The problem of emigration of most educated and skilled professionals is important for Ukraine. The article examines the reasons and consequences of intellectual migration in the country. The ways of reducing its scope were examined. The structure of intellectual migrants was also analyzed. The measures for improving migration policy in Ukraine were proposed.
Keywords: intellectual migration, «brain drain», intellectual potential, intellectual property, brain-powers.

УДК 336.025

АВТОМАТИЧНІ МЕХАНІЗМИ СУЧАСНОЇ ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Городецька Т.Е., Сендецький О.С.
Харківський інститут фінансів
Київського національного торговельно-економічного університету

Розглянуто теоретичні та практичні аспекти автоматичної фіскальної політики в системі державного регулювання економіки України. Досліджено механізм автоматичної фіскальної політики в умовах економічного піднесення та спаду. Проаналізовано вплив податків як автоматичних стабілізаторів на економіку країни. Визначено кількісні критерії ефективності фіскальної політики, що мають узгоджуватись з показниками національної безпеки. Запропоновано шляхи для вдосконалення фіскальної політики з метою стабілізації економічної ситуації.
Ключові слова: податки, фіскальна політика, автоматична фіскальна політика, вбудовані стабілізатори, механізм фіскальної політики держави.

Постановка проблеми. В умовах трансформації економічних систем з об'єктивно притаманних державі економічних функцій випливає необхідність державного податкового регулювання ринкової економіки. За допомогою податкових інструментів держава активно впливає на динаміку макроекономічних процесів, соціально-економічний розвиток суспільства. Стан національної економіки на сьогоднішній день вимагає реалізації ефективної податкової політики держави, постійного планування та контролю за податковими надходженнями до бюджетів України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання податкової політики, її місця в державному регулюванні соціально-економічного розвитку знайшли відображення у наукових працях відомих українських учених-економістів, як: В. Базилевич, К. Баластрик, О. Гребельник, А. Даниленко, О. Данілов, О. Десятнюк, Я. Жаліло, О. Жовтанецький, Т. Кощук, А. Крисоватий, В. Опарін, В. Федосов, С. Шумська, С. Юрій та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Державна податкова політика є важливою складовою частиною соціально-економічної політики держави. Регулювання економічних відносин потребує гнучкої податкової політики, яка б дала змогу оптимально пов'язати інтереси держави з інтересами платників податків. Вирішення цієї проблеми значною мірою залежить від ефективності саме автоматичної фіскальної політики, що в результаті призведе не лише до зростання податкових надходжень, так і сприятиме підвищення довіри суспільства до фіскального адміністрування.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження теоретичних та практичних аспектів реалізації фіскальної політики для регулювання економіки України, її автоматичного механізму та визначення пріоритетних напрямів її вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Соціально-економічний розвиток будь-якої держави є результатом дії багатьох чинників: політична, соціальна стабільність, розширене виробництво та реалізація товарів та послуг, природне багатство. Але варто відзначити, що політику розвитку держава втілює саме з використанням визначених інструментів державного регулювання економіки в рамках обраної фінансової політики. Важливою складовою фінансової політики держави та одним з важливих інструментів регулювання економіки за ринкових умов господарювання є фіскальна політика.

Фіскальна політика – це сукупність заходів держави у сфері оподаткування та державних витрат шляхом впливу на стан господарської кон'юнктури, перерозподілу національного доходу, нагромадження необхідних ресурсів для фінансування соціальних програм [1, с. 4].

У науковій економічній літературі визначення поняття «фіскальна політика» зводиться до того, що це заходи уряду спрямовані на збереження повної зайнятості та виробництва «неінфляційного ВВП» шляхом зміни податків, державних видатків та відповідних підходів до формування державного бюджету в цілому [2].

Мета фіскальної політики досягається через вирішення певних завдань, основними серед них є:
1) стійке зростання національного доходу;
2) помірні темпи інфляції;
3) повна зайнятість;
4) згладжування циклічних коливань економіки [3].

Практична реалізація фіскальної політики втілюється шляхом упровадження різноманітних методів мобілізації доходів держави та розподілу коштів за окремими напрямами, тобто характеристика фіскальної політики полягає в централізації частини виробленого валового внутрішнього продукту (ВВП) та його суспільного використання.

Регуляторний вплив фіскальної політики виявляється в можливості змінити структуру національної економіки, зменшити циклічне коливання, досягати повної зайнятості, сприяти економічному зростанню, впорядковувати державні фінанси, боротися з інфляцією. Саме такі заходи спрямовані на досягнення макроекономічної стабільності та оптимального рівня безробіття на основі розвитку виробництва за допомогою зменшення податків і збільшення державних інвестицій [4].

Фіскальна політика має багато протиріч, з одного боку, потрібно вилучати фінансові ресурси у формі податків, а з іншого – не допустити зниження їх ділової активності та падіння купівельної спроможності. Адже підвищення ставок податків, розширення бази знижує пропозицію на ринку праці, капіталу і знижує заощадження, тоді, як зменшення податків сприяє економічному зростання і зниженню темпів інфляції, оскільки стимулювання виробництва призводить

до вироблення додаткових товарів, що покриватимуть грошову масу.

В економічній літературі розрізняють дискреційну та недискреційну (автоматичну) фіскальну політику.

Дискреційна фіскальна політика – це свідоме регулювання урядових витрат і доходів на підставі державних рішень з метою спрямованого впливу на сукупний попит і реальний ВВП. Вона здійснюється двома шляхами: здійснення державних закупівель, стягнення чистих податків (за допомогою податкових ставок і трансфертів).

Залежно від економічного циклу уряд з метою згладжування циклів може здійснювати одну з двох дискреційних політик: стимулююча та стримуюча. Стимулююча політика спрямована на зростання державних витрат та зменшення податків, метою чого є розширення сукупного попиту у фазі спаду економіки. Стримуюча фіскальна політика має на меті скорочення державних витрат та зростання податків для стабілізації економічної ситуації.

Автоматична фіскальна політика, на відміну від дискреційної направлена на створення ефективного механізму, який без втручання держави буде реагувати на зміни економічного середовища, при цьому бюджетний дефіцит та бюджетний надлишок виникають автоматично, внаслідок дії автоматичних стабілізаторів.

Автоматичний (вбудований) стабілізатор – це механізм, який дозволяє зменшити циклічні коливання в економіці без проведення спеціальної економічної політики [3]. До основних вбудованих стабілізаторів відноситься зміна податкових надходжень в різні періоди економічного циклу, оскільки податки автоматично реагують на зміни економічного стану, виконуючи важливу стабілізаційну роль в економічній діяльності.

Розглянемо на практиці, як працює механізм автоматичної фіскальної політики в умовах економічного піднесення та спаду (рис. 1).

Отже, вплив стабілізаторів на економіку країни полягає в тому, що вони стримують зростання ВВП у період піднесення економіки та зменшення на фазі її спаду. Тому важливим при чому з'ясувати аспект визначення ефекту гальмування динаміки ВВП, що змінюється при дії автоматичних стабілізаторів фіскальної політики.

Податки в системі регулювання та стабілізації економіки виконують важливу роль, оскільки в період економічного зростання країни зменшується або ліквідується бюджетний дефіцит, що сприяє зниженню рівня інфляції, а відповідно сприяє більшій стійкості економіки, і навпаки – бюджетні надлишки, які мають тенденцію автоматично з'являтися під час економічного зростання, сприятимуть подоланню можливої інфляції [6, с. 9].

Основними цілями автоматичної фіскальної політики є:

1) згладжування циклічних коливань в економіці (зменшення тривалості та глибини кризи, продовження тривалості економічного зростання та зменшення спаду);

2) досягнення і збереження відповідних рівнів дефіциту бюджету та державного боргу

3) оптимізація податкового навантаження з метою забезпечення фіскальної гнучкості (за рахунок диференціювання ставок податків та зборів, об'єктів чи бази оподаткування, впро-

Рис. 1. Механізм дії автоматичної фіскальної політики держави

Джерело: розроблено авторами за [5]

Таблиця 1

Валовий внутрішній продукт України в 2010-2015 рр.

Рік	Номінальний ВВП, млн. грн	Абсолютне відхилення, млн. грн	Відносне відхилення, %	Номінальний ВВП, млн дол. США	Абсолютне відхилення, млн дол. США	Відносне відхилення, %
2010	1082569	–	–	136419	–	–
2011	1316600	234031	+21,6%	163160	26740	+19,6%
2012	1408889	92289	+7,0%	175781	12622	+7,7%
2013	1454931	46042	+3,3%	183310	7529	+4,3%
2014	1566728	111797	+7,7%	131805	-51505	-28,1%
2015	1979458	412730	+26,3%	90615	-41190	-31,3%

Джерело: розроблено авторами за даними [9, 10]

Таблиця 2

Індекс споживчих цін в 2010-2015 рр.

Роки	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Індекс споживчих цін, %	109,1	104,6	99,8	100,5	124,9	143,3

Джерело: складено авторами за даними [10]

вадження чи скорочення податкових пільг для платників);

4) оптимізація обсягу і структури державних видатків, з метою забезпечення фіскальної стабільності [7].

Варто відзначити, що автоматичні стабілізатори повністю не здатні усувати (згладжувати) циклічні коливання в економіці, тому для вирішення проблеми цілком автоматична фіскальна політика має бути доповнена інструментами дискреційної фіскальної політики. Такими інструментами передусім є державні закупівлі, а також чисті податки, їх розмір регулюється за рахунок зміни податкових ставок та державних офіційних трансфертів. Для стимулювання попиту в час економічного спаду уряд провокує дефіцит державного бюджету за рахунок збільшення державних витрат чи шляхом зниження податків. Відповідно в період економічного піднесення цілеспрямовано формується бюджетний профіцит [8].

З метою оцінки та характеристики регуляторного впливу автоматичної фіскальної політики в економіці України необхідно скористатися механізмом, описаним на рис. 1.

Проаналізуємо розміри ВВП України у грошовому та доларовому еквівалентах в 2010-2015 роках.

Так, зазначені статистичні дані таблиці 1 свідчать про те, що впродовж періоду обсяг номінального ВВП у гривневому вимірі мав динаміку до щорічного зростання та у 2015 році порівняно з 2010 роком збільшився на 883 573 млн. грн. У доларовому вимірі показник ВВП характеризується значними коливаннями, що пов'язано з коливанням офіційного курсу НБУ гривні щодо долара США, тому найбільше значення було в 2013 році, значна девальвація гривні призвела до стрімкого скорочення ВВП у 2014 році на 51505 млн дол. США (28,1% порівняно з 2013 р.) та в 2015 році ще на 41190 млн. дол. США (31,3% порівняно з 2014 р.).

Для аналізу дії автоматичної фіскальної політики важливо брати до уваги дані ВВП в національній валюті України, оскільки аналізуємо дію фіскальної політики саме на внутрішнє споживання, зростання (спад) економіки, тому констатуємо перший встановлений факт: протягом 2010-2015 рр. спостерігалося зростання ВВП України з різним темпом приросту.

Варто також визначити за рахунок яких факторів в умовах спаду виробництва, фінансово-політичної кризи відбулося зростання економіки України. На нашу думку такий прояв є суто інфляційним, про що свідчать дані динаміку індексу споживчих цін в 2010-2015 рр. (табл. 2). Хоча насправді в економіці за умов, що склалися в Україні, спостерігався досить високий спад, якщо виключити інфляційний фактор.

Таким чином, високий темп інфляції в 2014-2015 рр. дійсно мав місце в інфляційному зростанні економіки.

Звичайно, при зростанні ВВП зростають й податкові надходження до бюджету, що власне кажучи й відбувалось. Так, за офіційними даними Державної казначейської служби України розмір податковий надходжень зростав, зокрема в 2012 році цей показник склав 274715 млн грн., в 2013 відбулось зниження до позначки 262777 млн грн. З початком кризи в 2014 році обсяг податкових надходжень до державного бюджету України становив 367512 млн грн., а в 2015 – 409418 млн грн.

Отже, послідовний механізм автоматичної фіскальної політики в Україні в своєму кінцевому результаті стримує економічне зростання, що відбувається внаслідок:

1) відсутності реального зростання ВВП в Україні принаймні в період 2013-2015 рр., а зростання статистичних показників, зокрема ВВП пояснюється інфляцією;

2) збільшення податкових надходжень до бюджету (в умовах зменшення реальної заробітної плати, зайнятості та чисельності дрібних підприємців) в тому числі за рахунок зростання податкового навантаження;

3) падіння купівельної спроможності громадян внаслідок значного податкового тиску, зменшення реальних доходів та заощаджень.

В контексті реалізації фіскальної політики варто окрему увагу приділити ефективності цього процесу, оскільки це тісно межує з фінансовою, а отже й національною безпекою держави. Тому, на нашу думку необхідно виокремити кількісні критерії ефективності фіскальної політики, що мають узгоджуватись з показниками національної безпеки.

Критерії ефективності фіскальної політики держави:

1) фактичний дефіцит державного бюджету: утворюється за рахунок перевищення державних витрат над доходами;

2) зовнішній дефіцит: обчислюється як різниця між зовнішніми витратами держави та доходами із зовнішніх джерел;

3) внутрішній дефіцит: розраховується як різниця загального та зовнішнього дефіциту;

4) податковий тиск: питома вага податкових платежів у складі ВВП;

5) борговий тиск: питома вага державного боргу у ВВП [8].

Реалізація фіскальної політики держави у періоди економічних реформ вимагає врахування не лише базових принципів економіки, але й причини змін, а також пріоритети розвитку фіскальної політики. Саме це ускладнює визначення напрямів та шляхів її реалізації.

Для України проблема вибору єдиного і стійкого вектора фіскальної політики пов'язана з необхідністю враховувати вимоги Світового банку, МВФ та гармонізацією законодавства з країнами Європейського Союзу. Всі рекомендації вони відповідають досвіду економічно розвинених країн, але не враховують специфіки становлення та сучасного розвитку фінансової системи країни, це може ви-

кликати значні фіскальні дисбаланси як в короткостроковому, так і в довгостроковому періоді.

Головними особливостями економіки України, які мають бути врахованими при реалізації фіскальної політики можемо означити наступні:

1) вагомий вплив політичної складової на прийняття управлінських рішень;

2) низький рівень фіскальної культури, переважання стереотипів адміністративного типу економіки;

3) нестабільність податкового законодавства, що робить реакцію суб'єктів економіки на зміни непередбачуваною;

4) неефективна приватизація раніше потужних підприємств, що призводить не лише до недоотримання державних доходів, а ще й спричиняє недостатню розвиненість фондового ринку;

5) бідність населення як основного інвестора, що на сьогодні мають знижену купівельну спроможність, а надто можливості до заощаджень.

6) значна інфляція (в тому числі прихована), що призводить до реальних втрат доходів суб'єктів економіки та стримує економічне зростання.

На нашу думку для ефективної реалізації фіскальної політики в Україні необхідно реалізувати наступні завдання:

1) стабілізувати податкове законодавство як мінімум на середньострокову перспективу, а всі зміни мають бути стратегічними та узгодженими;

2) відмовитись від «ручного» управління економікою, що не дозволяє фіскальній політиці здійснювати стабілізуючу та регулюючу функцію;

3) зменшити існуючий рівень навантаження на суб'єктів підприємництва (в тому числі на фонд оплати праці), що дозволить частину бізнесу вивести з тіньового сектора, легалізувати заробітні плати, поповнити доходу бюджету та Пенсійного фонду України

4) сформувати раціональний підхід до надання фіскальних пільг, відсутність пільг інвестиційного характеру;

5) встановити рівень неоподаткованого доходу громадян та прибутку підприємств (окрім окремих видів доходів: дивіденди, проценти, роялті);

6) контролювати рівень інфляції та персональна відповідальність посадових осіб відповідних органів у цій сфері в кризовий період та сін.

Висновки і пропозиції. Ефективна фіскальна політика вимагає вибір певного набору фіскальних інструментів, що дозволяють наповнити дохідну базу бюджету у необхідному розмірі, при цьому не має відбуватись безконтрольне зростання рівня державного боргу та дефіциту. Дискреційна фіскальна політика, на нашу думку, може використовуватись лише в короткостроковому періоді для реакції на передбачувані обставини, крім того вона призводить до фіскальних дисбалансів. На сьогодні автоматична фіскальна політика не може регулювати стан економіки внаслідок високого рівня інфляції, що лише номінально збільшує ВВП. Більш того, внаслідок такої ситуації продовжується зменшення реальних доходів більшості населення, посилюється податковий тиск на платників податків, що перешкоджає економічному зростанню, тому реалізувавши запропоновані заходи вдасться значно поліпшити якість та ефективність фіскальної політики в економіці України.

Список літератури:

1. Соломенко С. М. Бюджет повної зайнятості та фіскальна політика / С. М. Соломенко // Фінанси України. – 2008. – № 4. – С. 3-12.
2. Дулік Т. О., Александрюк Т. Ю. Вектори розвитку сучасної фіскальної політики України / Т. О. Дулік, Т. Ю. Александрюк // International scientific journal. – 2016. – № 2. – С. 107-115.
3. Носіков Д. М. Фіскальна політика держави: теоретико-правовий аспект / Д. М. Носіков // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – 2016. – Вип. 31. – С. 178-192.
4. Скоропад І. С., Герасимчук О. В. Фіскальна політика як спосіб наповнення державного бюджету [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/12884/1/080_F%D1%96skalna%20pol%D1%96tika%20ja_529_533_714.pdf
5. Економічна теорія / За ред. Комарницького І. Ф. – Ч: Рута, 2006. – 333 с.
6. Экономическая теория / Под ред. Е. Н. Лобачевой. – М.: Издательство Юрайт, 2014. – 516 с.
7. Дем'янчук І. А. Фіскальна політика держави як основний інструмент макроекономічного регулювання / І. А. Дем'янчук // Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та ВНЗ. Збірник наукових праць. – № 2(10). – Р: РВЦ МЕГУ ім. акад. С. Дем'янчука, 2013. – 382 с.
8. Бантон В. Д. Л. Фіскальна політика та механізм її реалізації / В. Д. Л. Бантон, В. І. Тарангул // Інвестиції: практика та досвід. – 2010. – № 21. – С. 30-35.
9. Фінансовий портал Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://index.minfin.com.ua/.
10. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/

Городецкая Т.Э., Сендецкий А.С.
Харьковский институт финансов
Киевского национального торгово-экономического университета

АВТОМАТИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ СОВРЕМЕННОЙ ФИСКАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ УКРАИНЫ

Аннотация
Рассмотрены теоретические и практические аспекты автоматической фискальной политики в системе государственного регулирования экономики Украины. Исследован механизм автоматической фискальной политики в условиях экономического подъема и спада. Проанализировано влияние налогов как автоматических стабилизаторов на экономику страны. Определены количественные критерии эффективности фискальной политики, которые должны согласовываться с показателями национальной безопасности. Предложены пути совершенствования фискальной политики в целях стабилизации экономической ситуации.
Ключевые слова: налоги, фискальная политика, автоматическая фискальная политика, встроенные стабилизаторы, механизм фискальной политики государства.

Gorodetska T.E., Sendetskyi O.S.
Kharkiv Institute of Finance of the
Kyiv National University of Trade and Economics

AUTOMATIC MECHANISMS OF THE MODERN FISCAL POLICY OF UKRAINE

Summary
The article deals the theoretical and practical aspects of automatic fiscal policy in system of state regulation of the economy of Ukraine. Investigated the mechanism of automatic fiscal policy in terms of economic growth and recession. Analyzed the influence of taxes as automatic stabilizers on the economy. Identified the quantitative performance criteria for fiscal policy. Identified ways to improve fiscal policy to stabilize the economic situation.
Keywords: taxes, fiscal policy, automatic fiscal policy stabilizers built mechanism of fiscal policy.

УДК 336.76

ЕФЕКТИВНІСТЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФОНДОВОГО РИНКУ В УКРАЇНІ

Григораш Т.Ф., Проценко К.В., Стовбун А.О.
Університет митної справи та фінансів

Статтю присвячено висвітленню місця фондового ринку в сучасній економічній системі. Проведено аналіз сучасного стану фондового ринку в Україні, досліджено тенденції та особливості його розвитку. Детально охарактеризовано проблеми, що здійснюють негативний вплив на ефективність функціонуванні та розвиток фондового ринку в цілому. Сформульовано рекомендації щодо вирішення цих проблем та стимулювання подальшого розвитку вітчизняного фондового ринку.
Ключові слова: фондовий ринок, акції, біржа, деривативи, цінні папери, опціони, інвестиційні сертифікати, облігації, депозитарна діяльність, інвестиції.

Постановка проблеми. Інвестиційний розвиток економіки України та удосконалення ринкових реформ неможливі без ефективного функціонування фондового ринку, який сприяє підвищенню рівня економічної незалежності та націоналізації інтересів держави. В сучасних умовах економічного спаду відбувається занепад вітчизняного фондового ринку. Також в Україні спостерігається уповільнення темпів розвитку ринку цінних паперів, що негативно впливає на акумуляцію вільних грошових коштів та отримання міжнародних інвестицій. Виникає необхідність виявити бар'єри, які перешкоджають цьому розвитку, та розробити заходи економічної політики, щодо стимулювання залучення інвестиційних ресурсів, формування високоефективного фондового ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням ефективності функціонування фондового ринку, проблемам та перспективам його розвитку, присвячено праці вітчизняних та зарубіжних науковців, серед яких: Н. Бєдіна, А. Борисенко, Е. Волошина, А. Калач, О. Квасова, В. Огородник та інші. Саме ці вчені наголошують на гострій необхідності залучення іноземних інвестицій в економіку країни та розвиток ринку цінних паперів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Значна кількість українських та зарубіжних вчених досліджували проблеми, присвячені розвитку фондового ринку в Україні та вирішенню питань, пов'язаних з нестабільним функціонуванням даного ринку. Зазначимо, що економічна вразливість підприємств та складна політична ситуація в державі гальмують його розвиток. Тому саме процес функціонування прозорого та ліквідного фондового ринку сприятиме підвищенню конкурентоспроможності економіки України шляхом виявлення прогнозів його перспективних напрямів розвитку.

Метою статті є аналіз сучасного стану фондового ринку України та виявлення проблем, що стримують його розвиток, розробка заходів підвищення ефективності функціонування інфраструктури даного ринку.

Виклад основного матеріалу. Фондовий ринок – сукупність учасників фондового ринку та правовідносин між ними щодо розміщення, обігу та обліку цінних паперів і похідних (деривативів) [1]. Ефективне функціонування ринку цінних паперів сприятиме розбудові економіки на структурному рівні, акумулюванню капіталу для інвестування, підвищенню добробуту громадян. Слід зазначити, що розвиток банківської системи і фондового ринку пов'язані між собою.

Успішне функціонування фондового ринку вимагає існування цілого ряду різноманітних інституцій. Зокрема, для реалізації зазначених цілей, необхідна наявність наступних передумов: свобода переміщення капіталу; забезпечення ліквідності цінних паперів, наявність розвинутої інфраструктури фондового ринку, чітка специфікація прав власності, інформаційна прозорість ринку; макроекономічна стабільність, високий рівень довіри до держави, її інституцій, а також між суб'єктами господарювання. Наявність зазначених передумов у поєднанні з ефективним фондовим ринком формують привабливий та сприятливий інвестиційний клімат, який забезпечує надходження в економіку додаткових фінансових ресурсів. Основним завданням фондового ринку на даному етапі трансформації економіки України має бути мобілізація тимчасово вільних коштів населення та господарюючих суб'єктів, перерозподіл цих коштів у ті сектори економіки, що потребують додаткового фінансування для подальшого розвитку [5].

Фінансова криза в Україні розпочалася саме на фондовому ринку, виходом з нього вітчизняних та закордонних інвесторів та виводом валюти з держави. Ця ситуація зумовила збільшення відпливу інвестицій з української банківської системи, а одночасне зниження попиту на вітчизняну продукцію спрямовану на експорт, посилило негативні наслідки кризи. Це свідчить про те, що модель спекулятивного екстенсивного розвитку фондового ринку призводить не лише до значних ризиків для стабільності функціонування фондової біржі, а й для стабільності функціонування вітчизняної економіки в цілому [3]. В табл. 1 показано динаміку обсягу залучених інвестицій в економіку України за 2014-2016 рр.

За даними табл. 1 можна зробити висновки, що за 2015 р. обсяг залучених інвестицій зменшився на 61,48 млрд. грн. (28,3%), а за 2016 р. збільшився на 76,64 млрд. грн. (49,2%) і на кінець 2016 р. складає 232,41 млрд. грн. Визначені тенденції залучення інвестицій зберігаються і з урахуванням інфляції. Так, у 2015 році обсяг залучених інвестицій зменшився на 64,9 млрд. грн. (37,34%), а у 2016 році – збільшився на 98,61 млрд. грн. (90,55%).

Ринок цінних паперів України є однією з ключових ланок економіки, яка є індикатором розвитку не тільки ринку капіталу, а й усієї фінансо-

вої системи держави. Сучасний стан і структура вітчизняного ринку цінних паперів є наслідком процесів трансформації економічної системи, які відбулись в Україні під впливом внутрішніх факторів і криз на світових фінансових ринках останніми роками. Одним із найважливіших показників розвитку ринку цінних паперів є обсяги випуску цінних паперів [4].

В табл. 2 показано динаміку обсягу та кількості випусків акцій, зареєстрованих НКЦПФР за період 2014-2016 рр.

За даними табл. 2 можна зробити висновки, що протягом 2015 р. обсяг випуску акцій зменшився на 16,65 млрд. грн. (11,5%) при збільшенні кількості випусків на 2 (1,3%), а протягом 2016 р., навпаки, обсяг випуску акцій збільшився на 80,81 млрд. грн. (62,9%) при зменшенні кількості випусків на 30 (19,0%).

При цьому, значні за обсягом випуски акції, які суттєво вплинули на загальну структуру зареєстрованих випусків акцій протягом зазначеного періоду, зареєстровано банківськими установами, з метою збільшення зареєстрованого капіталу. Це, зокрема: ПАТ «Дельта Банк», ПАТ »Укрсоцбанк», ПАТ «Український іноваційний банк», ПАТ «Банк Національний кредит», ПАТ «Банк Кредит Дніпро», ПАТ «ПРАЙМ – БАНК», ПАТ «Банк Альянс», ПАТ «БМ Банк», ПАТ «Платинум Банк», ПАТ «Піреус Банк МКБ», ПАТ «Діамантбанк», ПАТ КБ «ПриватБанк», ПАТ КБ »Фінансова ініціатива», ПАТ «Державний експортно-імпортний банк України», ПАТ «ВТБ Банк», ПАТ Банк «Контракт», ПАТ «Державний ощадний банк України», ПАТ КБ «Надра» та ПАТ Банк «Фінанси та кредит» та інші [2].

Щодо випуску облігацій, то значна їх частина мала цільове призначення, а саме на будівельні проекти. Споживачами ж корпоративних облігацій, які також користувалися попитом, стали компанії фінансового сектору. Слід зазначити, що на фінансовому полі відбувається певна низка процесів, які поки що не мають стовідсоткового співвідношення з інвестиційними процесами. Крім того, у зв'язку з нестабільною політичною ситуацією на території України, інвестиційний клімат держави погіршився. Відповідно, інвестиційна діяльність країни стала менш активною, аніж раніше, оскільки інвестори не згодні вкладати свої інвестиції у сумнівні та ризикові проекти.

В табл. 3 показано динаміку обсягу облігацій підприємств, зареєстрованих Комісією за 2014-2016 рр. За даними таблиці спостерігаємо, що протягом 2014 р. НКЦПФР було зареєстровано 263 випуски облігацій підприємств на суму 38,30 млрд. грн. У 2015 р. було зареєстровано 155 випусків облігацій на суму 12,43 млрд. грн., що на 25,87 млрд. грн. (67,6%) менше, ніж за 2014 рік. Щодо показника 2016 року, то Комісією було зареєстровано 118 випусків облігацій на суму 6,76 млрд. грн., тобто обсяг випуску зменшився на 5,67 млрд. грн. (45,6%).

Слід зазначити, що у 2015 та 2016 рр. випуском облігацій займались лише підприємства (крім банків та страхових компаній), в той час, як у 2014 році випуском займались, також банки та страхові компанії, що мало своє відображення й на кількості випущених акцій.

Динаміка випуску акцій та облігацій, зареєстрованих Комісією, за 2014 -2016 рр. показана на рис. 1.

Таблиця 1

Динаміка обсягу залучених інвестицій в економіку України, зареєстрованих НКЦПФР за 2014-2016 рр.

Показники	Роки			Відхил. (+, -), 2015 до 2014		Відхил. (+, -), 2016 до 2015	
	2014	2015	2016	Абсол.	Темп прир., %	Абсол.	Темп прир., %
Обсяг залучених інвестицій, млрд. грн.	217,25	155,77	232,41	-61,48	-28,3	76,64	49,2
Індекс інфляції	1,25	1,43	1,12	0,18	14,40	-0,31	-21,68
Обсяг залучених інвестицій з урахуванням індексу інфляції, млрд. грн.	173,80	108,90	207,51	-64,9	-37,34	98,61	90,55

Джерело: складено авторами на основі [2]

Таблиця 2

Динаміка обсягу та кількості випусків акцій, зареєстрованих НКЦПФР за 2014-2016 рр.

Показники	Роки			Відхил. (+, -), 2015 до 2014		Відхил. (+, -), 2016 до 2015	
	2014	2015	2016	Абсол.	Темп прир., %	Абсол.	Темп прир., %
Обсяг випуску акцій, млрд. грн.	145,21	128,55	209,36	-16,65	-11,5	80,81	62,9
Кількість випусків, шт.	156	158	128	2	1,3	-30	-19,0

Джерело: складено авторами на основі [2]

Таблиця 3

Динаміка обсягу облігацій підприємств, зареєстрованих Комісією за 2014-2016 рр.

Показники	Роки			Відхил. (+, -), 2015 до 2014		Відхил. (+, -), 2016 до 2015	
	2014	2015	2016	Абсол.	Темп прир., %	Абсол.	Темп прир., %
Обсяг випуску облігацій підприємств, млн. грн.	38,30	12,43	6,76	-25,87	-67,6	-5,67	-45,6
Кількість випусків, шт.	263	155	118	-108	-41,1	-37	-23,9

Джерело: складено авторами на основі [2]

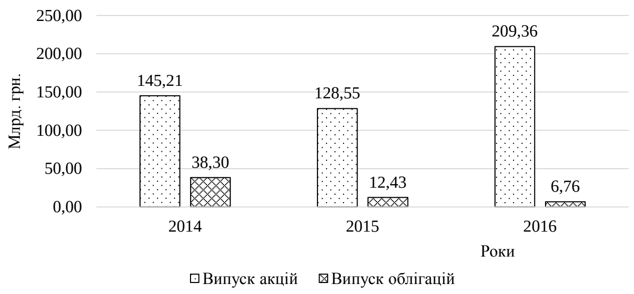

Рис. 1. Динаміка випуску акцій та облігацій за 2014-2016 рр., млрд. грн.

Джерело: побудовано авторами на основі [2]

За даними рисунку 1 можна зробити висновки, що протягом 2014-2016 рр. обсяг випуску акцій збільшився з 145,21 млрд. грн. у 2014 р. до 209,36 млрд. грн. у 2016 р. Випуск облігацій за досліджуваний період зменшився з 38,3 млрд. грн. у 2014 р. до 6,76 млрд. грн. у 2016 р.

Для повного аналізу фондового ринку, необхідно провести оцінку показників капіталізації, обсягів біржової торгівлі цінними паперами, кількості цінних паперів, що перебувають в обігу на фондових біржах.

Вітчизняні підприємства мають намір збільшити свою капіталізацію та залучати інвестиції за допомогою цінних паперів. Відображенням цього процесу може слугувати поступове зростання загального обсягу випусків цінних паперів.

За результатами торгів на організаторах торгівлі обсяг біржових контрактів з цінними паперами протягом 2014 року становив 629,43 млрд. грн., що на 338,66 млрд. грн. перевищує показник 2015 року (290,77 млрд. грн.). У 2016 році відповідний показник склав 236,95 млрд. грн., що на 53,82 млрд. грн. менше відповідного періоду 2015 року. Тобто, спостерігається тенденція на значне зменшення обсягів торгівлі біржовими контрактами з цінними паперами [2].

Аналіз сучасного стану функціонування фондового ринку в Україні дав змогу виділити такі проблеми його розвитку:

1. Велика кількість фондових бірж, більшість яких здійснюють нерегулярні операції;
2. В публічних акціонерних компаніях відсутня ліквідність цінних паперів;
3. Торговцям фондовий ринок не приносить достатньо великий прибуток [4];
4. Відсутній чіткий механізм взаємодії бірж з єдиними стандартами проведення розрахунків та клірингу, та депозитарною системою [6];
5. Недосконалість валютного регулювання, тобто існує достатньо низька гарантія повернення інвестицій для іноземних інвесторів;
6. Недостовірність інформації щодо загального обсягу торгів на біржовому ринку, що не сприяє прозорості й відкритості ринку, а отже знижує довіру до вітчизняних цінних паперів [3].

На основі аналізу публікацій вітчизняних науковців та з урахуванням зарубіжного досвіду можна визначити такі напрями підвищення ефективності функціонування фондового ринку:

1. Створення умов для ведення ліквідної та прозорої діяльності фондового ринку шляхом запровадження інфраструктурних та біржових облігацій [6];
2. Реформування фондової біржі, в тому числі створення допуску для торгівлі деривативами;
3. Регулювання відповідно до світових стандартів ринку фінансових послуг;
4. Створення умов та відповідної законодавчої бази для раціональної дивідендної політики, захист прав інвесторів;
5. Здійснення емісії державних боргових цінних паперів для роздрібного продажу, з цільовим спрямуванням коштів на розвиток [3];
6. Приваблення на ринок заощаджень населення завдяки зрівнянню оподаткування доходів від банківських вкладів та доходів від операцій з цінними паперами;
7. Консолідація та укрупнення фондових бірж, що існують, з метою формування справедливих ринкових формувань стандартних критеріїв лістингу [4];
8. Створення ринку залучення капіталу для мало- та середньо капіталізованих емітентів.

Висновок. Таким чином, в ході дослідження сучасного стану фондового ринку в Україні з'ясовано, що він перебуває в кризовому стані. Наслідком цього стало падіння попиту на цінні папери, проблеми з ліквідністю, низька прозорість, недостатня захищеність прав інвесторів та недостатня законодавча база щодо механізмів державного регулювання та нагляду на фондовому ринку. Відповідно до цього, важливого значення набуває тенденція до підвищення надійності фондового рівня та рівня довіри до нього масових інвесторів. Одним із перспективних методів розвитку даного ринку є забезпечення умов для залучення інвестицій на підприємства, доступ цих підприємств до більш дешевого, порівняно з іншими джерелами, капіталу та стимулювання притоку інвестицій в економіку України через інтеграцію фондового ринку у світові ринки капіталу.

Список літератури:

1. Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23.02.2006 р. № 3480-IV. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua
2. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nssmc. gov.ua/
3. Воробей Г. М. Функціонування фондового ринку України в сучасних умовах / Г. М. Воробей, Ю. М. Коваленко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///C:/Users/ASPIRE/Downloads/znpnudps_2015_1_13.pdf
4. Петик Л. О. Сучасний стан фондового ринку в Україні / [текст] / Л. О. Петик // Національний лісотехнічний університет України. – 2015. – Вип. 25.1. – С. 344-350.
5. Поворозник В. О. Фондовий ринок України на сучасному етапі: проблеми та шляхи їх вирішення / В. О. Поворозник // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/2/3-5-Povoroznyk.pdf
6. Чемерис Є. Кінцем якого фондового ринку нас лякають / [текст] / Є. Чемерис // Сайт Економічна Правда [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.epravda.com.ua/ columns/2012/11/8/343147/.

Григораш Т.Ф., Проценко Е.В., Стовбун А.А.
Университета таможенного дела и финансов

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ФОНДОВОГО РЫНКА В УКРАИНЕ

Аннотация
Статья посвящена освещению места фондового рынка в современной экономической системе. Проведен анализ современного состояния фондового рынка в Украине, исследованы тенденции и особенности его развития. Подробно охарактеризованы проблемы, оказывающие негативное влияние на эффективность функционировании и развитие фондового рынка в целом. Сформулированы рекомендации по решению этих проблем и стимулированию дальнейшего развития отечественного фондового рынка.
Ключевые слова: фондовый рынок, акции, биржа, деривативы, ценные бумаги, опционы, инвестиционные сертификаты, облигации, депозитарная деятельность, инвестиции.

Grygorash T.F., Protsenko K.V., Stovbun A.O.
University of Customs and Finance

THE EFFICIENCY OF THE STOCK MARKET IN UKRAINE

Summary
This article is devoted to coverage belong in the stock market in the modern economic system. The analysis of the current state of the stock market in Ukraine is made, the trends and characteristics of its development are explored. The problems which make reverse impact on the efficiency of stock market and its development in general are described. Recommendations to solve these problems and to stimulate further development of the natiobal stock market are formulated.
Keywords: stock market, stocks, exchange, derivatives, securities, options, investment certificates, bonds, depository activities, investments.

УДК 368

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СТРАХОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ

Гринчишин Я.М., Прокопюк А.В.
Львівський національний університет імені Івана Франка

В статті розглянуто актуальні проблеми страхових організацій України та загальні тенденції їх розвитку. Проведено аналіз стану страхового ринку в розрізі світового ринку страхових послуг. Вказано на його проблеми та негативні чинники, які впливають на його розвиток. Проаналізовано декілька основних показників, які дають загальне поняття про стан розвитку ринку страхових послуг. Авторами виділено перелік питань, вирішення яких сприятиме розвитку страхового ринку.
Ключові слова: страховий ринок, страхування, страхова премія, рівень розвитку страхового ринку, щільність страхування.

Постановка проблеми. Діяльність будь-якого підприємства пов'язана з постійними ризиками, адже невизначеність – одна з основних складових кон'юнктурної ситуації на кожному ринку будь-якої держави. Стабільне функціонування усіх галузей національної економіки забезпечується завдяки страховому ринку, який є невід'ємною складовою фінансового ринку України. Успішний його розвиток забезпечується завдяки державному регулюванню його діяльності, розширенню переліку страхових послуг, удосконаленню системи податкового регулювання його діяльності, підвищення конкурентоспроможності та залученню страхового ринку до вирішення питань економічного розвитку.

Подальший розвиток національної економіки України повинен забезпечуватись стабільним розвитком в тому числі й вітчизняного страхового ринку та підвищенням ролі страховиків, що позитивно впливатиме на зацікавленість іноземних інвесторів до розширення власного бізнесу в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням питання формування страхового ринку України та перспектив його подальшого розвитку займались такі науковці, як О. Вірбулевська, В. Базилевич, О. Філонюк, С. Осадець, Р. Пікус, З. Шелудько та інші.

Формулювання цілей статті. Мета даної статті полягає в визначенні сучасного стану українського страхового ринку, виявленню проблем та можливостей для його подальшого розвитку.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Більшість науковців зосереджується на дослідженні статистичних даних страхового ринку, аналізі показників його розвитку. В той же час, питання щодо шляхів його покращення залишається недостатньо дослідженим.

Виклад основного матеріалу дослідження. Страховий ринок – це особлива сфера грошових відносин, де об'єктом купівлі-продажу виступає специфічна послуга – страховий захист, на яку формується попит та пропозиція [1, с. 76]. Без функціонування потужного ринку страхових послуг неможливе створення ефективної системи захисту майнових прав та інтересів у окремих груп громадян, збереження соціальної стабільності у суспільстві й економічної безпеки держави. Більше того, страхування є важливим джерелом акумулювання коштів для подальшого їх інвестування в економіку держави, адже воно значною мірою зменшує витрати бюджету на відшкодування збитків, спричинених внаслідок надзвичайних ситуацій, катастроф, катаклізмів, різноманітних природних лих, а також захищає бізнес від непередбачуваних ризиків та забезпечує соціальну підтримку громадян [2].

Страхові компанії бувають двох типів: «life» – страхові компанії, що здійснюють страхування життя та «non-life» – страхові компанії, що здійснюють страхування видів відмінних від страхування життя.

Ринок страхових послуг є другим за рівнем капіталізації серед інших небанківських фінансових ринків. Загальна кількість страхових компаній станом на кінець першого півріччя 2016 року становила 343, у тому числі СК «life» – 45 компаній, СК «non-life» – 298 компаній, (станом на кінець першого півріччя 2015 року – 374 компанії, у тому числі СК «life» – 52 компанії, СК «non-life» – 322 компанії). Кількість страхових компаній має тенденцію до зменшення, так станом на 30.06.2016 порівняно з аналогічною датою 2015 року, кількість страхових компаній зменшилася на 31 (таблиця 1).

Таблиця 1

Кількість страхових компаній (станом на кінець року)

	Роки				
	2012	2013	2014	2015	30.06.2016
Загальна к-сть СК	414	407	382	361	343
СК «life»	62	62	57	49	45
СК «non-life»	352	345	325	312	298

Джерело: розроблено авторами за даними [2]

Незважаючи на зменшення кількості страхових компаній, зафіксований ріст обсягу валових та чистих страхових премій. Чисті страхові премії – розраховані як валові страхові премії за мінусом частки страхових премій, які сплачуються перестраховикам-резидентам (компенсовані перестраховиками-резидентами).

Обсяг надходжень валових страхових премій у 2016 році збільшився на 2 861,5 млн. грн. (21,3%) у порівнянні з аналогічним періодом 2015 року. Валові страхові премії, отримані страховиками при страхуванні та перестрахуванні ризиків від страхувальників та перестрахувальників на кінець першого півріччя 2016 року, становили 16 327,0 млн. грн., з них:

- 6 060,9 млн. грн. (37,1%) – що надійшли від фізичних осіб;

· 10 266,1 млн. грн. (62,9%) – що надійшли від юридичних осіб.

На кінець першого півріччя 2015 року загальна (валова) сума страхових премій, отриманих страховиками, становила 13 465,5 млн. грн., з них:

· 4 593,0 млн. грн. (34,1%) – що надійшли від фізичних осіб;

· 8 872,5 млн. грн. (65,9%) – що надійшли від юридичних осіб.

В той же час, обсяг чистих страхових премій збільшився на 2 150,8 млн. грн. (19,9%). Чисті страхові премії на кінець першого півріччя 2016 року становили 12 982,0 млн. грн., що становить 79,5% від валових страхових премій, а за цей же період 2015 року становили 10 831,2 млн. грн., або 80,4% від валових страхових премій.

Ріст суми чистих страхових премій відбувся за рахунок збільшення надходжень платежів з автострахування (+19,8%), страхування життя (+39,7%), страхування кредитів (+134,0%), страхування відповідальності перед третіми особами (+39,6%), страхування від нещасних випадків (+84,9%), медичного страхування (+16,4%), страхування майна (+11,7%), страхування від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ (+17,8%). Водночас, спад чистих страхових премій спостерігався зі страхування вантажів та багажу (-13,3%) та страхування фінансових ризиків (-10,1%) [4].

В ТОП-5 страхових компаній України по валових страхових преміях на кінець першого півріччя 2016 року входять «Кремень» (темп росту 178,23% у порівнянні з аналогічним періодом 2015 року), «ІНГОССТРАХ» (темп росту 172,22%), «АХА страхування» (темп росту 24,32%), «Арсенал страхування» (темп росту 67,69%) та «PZU Україна» (темп росту 68,57%).

Основними ринками страхування в Україні здебільшого є великі промислові центри центральної та східної України, такі як Київ, Харків, Дніпро, Одеса, Запоріжжя. В свою чергу, низька кількість страховиків у західному регіоні держави пов'язана з відсутністю там великих промислових підприємств та низькою платоспроможністю населення.

Найпопулярнішими видами страхування на кінець 2016 року залишаються автострахування (КАСКО, ОСЦПВ, «Зелена картка»); страхування вантажів та багажу; страхування майна; страхування відповідальності перед третіми особами; медичне страхування; страхування кредитів; страхування від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ; страхування від нещасних випадків; страхування медичних витрат.

За розміром страхових платежів на душу населення серед країн Східної Європи Україна суттєво відстає. На кінець першого півріччя 2016 року сума отриманих страховиками валових премій з видів страхування, інших, ніж страхування життя становила 91,9% від загальної суми страхових премій, або 15 012,3 млн. грн., а зі страхування життя – лише 8,1% або 1 314,7 млн. грн. Обсяг та структура валових страхових премій за видами страхування за перше півріччя 2014, 2015 та 2016 років вказано в таблиці 2.

Як бачимо з таблиці, за останніх три роки сума валових страхових премій зі страхування життя ніколи не перевищувала 9% від загальної суми страхових премій. Попри незначну частку страхування життя від загального обсягу страхових премій, досить значна частина людей є застрахованою цим видом страхування.

Станом на перше 30.06.2016 року кількість застрахованих фізичних осіб становила 4 107 251. У порівнянні з аналогічним періодом 2015 року, коли застрахованими було 4 613 662 фізичні особи, їх кількість зменшилась на 11,0% або на 506 411 осіб. Протягом І півріччя 2016 року застраховано 790 352 фізичні особи, що на 21,9% або на 142 103 особи більше проти відповідного періоду 2015 року (за аналогічний період 2015 року застраховано 648 249 фізичних осіб).

У 2015 році відбувся спад валових страхових премій зі страхування життя на 3,8%, що виявилось наслідком кризи та погіршення рівня життя

Таблиця 2

Валові страхові премії за видами страхування на кінець першого півріччя 2014 – 2016 рр.

Види страхування	Валові страхові премії, млн. грн.			Структура валових страхових премій			Темпи приросту валових страховий премій	
	І півріччя 2014 р.	І півріччя 2015 р.	І півріччя 2016 р.	І півріччя 2014 р.	І півріччя 2015 р.	І півріччя 2016 р.	І півр. 2015 р. / Іпівр.2014р.	І півр. 2016 р. / Іпівр.2015р.
Страхування життя	**977,3**	**939,9**	**1 314,7**	**8,9%**	**7,0%**	**8,1%**	**- 3,8%**	**39,9%**
Види страхування, інші, ніж страхування життя, у тому числі:	**10 063,0**	**12 525,6**	**15 012,3**	**91,1%**	**93,0%**	**91,9%**	**24,5%**	**19,9%**
Добровільне особисте страхування	1 702,7	1 585,8	2 002,3	15,4%	11,8%	12,3%	-6,9%	26,3%
Добровільне майнове страхування	5 926,9	7 776,8	9 085,3	53,7%	57,8%	55,6%	31,2%	16,8%
Добровільне страхування відповідальності	618,8	667,9	919,0	5,6%	5,0%	5,6%	7,9%	37,6%
Недержавне обов'язкове страхування	1 814,6	2 495,1	3 005,7	16,4%	18,5%	18,4%	37,5%	20,5%
Державне обов'язкове страхування	0,0	0,0	0,0	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
ВСЬОГО (всі види страхування)	**11 040,3**	**13 465,5**	**16 327,0**	**100,0%**	**100,0%**	**100,0%**	**22,0%**	**21,3%**

Джерело: розроблено авторами за даними [2]

населення. Попри це, вже у 2016 році ми можемо бачити суттєвий ріст на 39,9%.

За результатами проведеного аналізу можна зробити висновок, що у 2016 році ринок страхування, переживши незначний спад деяких показників у попередні роки, спричинений кризовою ситуацією в економіці держави, демонструє значний ріст валових страхових премій з усіх видів страхування, таких як: страхування життя (ріст на 39,9%); добровільне страхування відповідальності (ріст на 37,6%); добровільне особисте страхування (ріст на 26,3%) та інших.

Варто також зазначити, що розвиток страхового ринку гальмує недосконале, застаріле законодавство в страховій сфері. Наприклад ринок добровільного медичного страхування в Україні й досі не до кінця врегульований в законодавчому плані.

В останні два роки активно обговорюються проекти Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування. Метою загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування є встановлення гарантій щодо захисту прав громадян на отримання безкоштовної медичної допомоги на засадах соціальної рівності і доступності незалежно від віку, статі, стану здоров'я за рахунок коштів загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування в обсягах, визначених у программах загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування та відповідно до стандартів надання медичної допомоги [5].

Прийняття цього закону дасть величезний поштовх цьому виду страхування та сприятиме забезпеченню доступності медичної допомоги, покращенню здоров'я українців, створить передумови для розвитку конкуренції в системі охорони здоров'я, збільшить інвестиційну привабливість вітчизняної системи охорони здоров'я та підвищить якісний рівень медичного обслуговування.

Аналізуючи страховий ринок України як частину загального світового ринку, необхідно відмітити рівень його розвитку. Одним з таких показників є рівень проникнення страхування (обсяг страхових премій до ВВП). Частку валових страхових премій у відношенні до ВВП країни за 2011–2015 роки наведено у таблиці 3.

Таблиця 3

Частка валових страхових премій у відношенні до ВВП

2011 рік	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2015 рік
1,70%	1,65%	2,00%	1,70%	1,50%

Джерело: розроблено авторами за даними [2]

Як бачимо у таблиці 3, за останні п'ять років частка валових страхових премій до ВВП не перевищувала 2% а середній її показник становить 1,71%. При цьому вважається, що для ефективного страхового ринку цей показник повинен бути на рівні від 8 до 12%. У США це співвідношення становить близько – 27%, у Німеччині – 23%, у Великобританії 7% [8, с. 145].

З цього можна зробити висновок, що в Україні рівень проникнення страхування знаходиться на досить низькому рівні. Проте, відповідно до Комплексної програми розвитку фінансового сектору України планується поступове підвищення цього показника на кінець 2020 року до 7% [6].

Страховий ринок України характеризується високою часткою компаній загальних видів страхування, чого не можна сказати про ринки розвинутих країн.

Незважаючи на значну кількість страховиків лише 20 з 45 СК «Life» акумулюють 99,3% надходжень усіх страхових премій. Не краща ситуація і у видах страхування, відмінних від страхування життя, де перших 150 компаній з 298 СК «non-Life» акумулюють 99,5% всіх страхових премій. Це свідчить про існування багатьох (близько 148) компаній «псевдостраховиків», на які припадає лише 0,5% ринку, про що свідчать дані, наведені у Таблиці 4. Такі питання повинні привертати більше уваги з боку державних структур та регулюватись на законодавчому рівні. Попри таку велику кількість страховиків, серед усіх небанківських фінансових ринків саме страховий сектор залишається найбільш капіталізованим.

Таблиця 4

Концентрація страхового ринку України на кінець першого півріччя 2016 року

Перші (Top)	страхування «Life»		страхування «non-Life»	
	Надходження премій (млн. грн.)	Частка на ринку, %	Надходження премій (млн. грн.)	Частка на ринку
Top 3	578,5	44,0	3 098,7	20,6
Top 10	1 154,8	87,8	6 956,9	46,3
Top 20	1 305,9	99,3	9 744,8	64,9
Top 50	1 314,7	100,0	13 087,5	87,2
Top 100	x	x	14 604,0	97,3
Top 150	x	x	14 934,5	99,5
Всього по ринку	**1 314,7**	**100,0**	**15 012,3**	**100,0**

Джерело: розроблено авторами за даними [2]

Важливим також є показник щільності страхування, який показує скільки грошей витрачає одна особа на страховий захист. В Україні одна особа витрачає в середньому 65, 4 дол. США, в той час, як в сусідній Польщі він становить 140 дол. США, в Німеччині – 1482 дол. США, в Японії – 5-6 тис. дол. США. Страхова галузь країни вважається розвинутою, якщо цей показник становить більше 140 дол. США, а в Україні він поки що не дотягує до цього рівня [7].

Однією з головних проблем розвитку страхового ринку є застаріле у багатьох аспектах законодавче поле. Чинний Закон України «Про страхування» було прийнято у 1996 році. На момент прийняття цей Закон відображав тогочасний стан страхового ринку в Україні. З цього часу пройшло вже 20 років і стан економіки України, як і її страховий ринок, сильно змінилися.

Верховна Рада України VI скликання 22 травня 2012 року прийняла за основу проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про страхування» (нова редакція) та інших законодавчих актів України». Станом на 31 березня 2016 року Проект Закону було прийнято в першому читанні Верховної Ради України.

За прогнозами експертів прийняття Закону сприятиме:

– створенню нових робочих місць;

– залученню додаткового капіталу для розвитку страхового ринку України;

– подальшу інтеграцію страхового ринку до законодавства та імплементації принципів та стандартів законодавства ЄС щодо корпоративного управління страховика;

– зміцненню ринкових засад діяльності учасників страхового ринку;

– удосконаленню системи правового забезпечення ринку страхових послуг, в т.ч. системи ліцензування страхової діяльності;

– забезпеченню економічної конкуренції, що сприятиме до підвищенню якості страхових послуг;

– забезпеченню надійним захистом страхувальників шляхом запобігання неплатоспроможності (банкрутства) страховиків;

– послідовному переходу до системи пруденційного нагляду за страховою діяльністю;

– удосконаленню системи моніторингу за діяльністю страховиків [3].

Висновки з даного дослідження і перспективи. Провівши аналіз розвитку страхового ринку України за останні роки можна зробити висновок, що економічна криза 2014-2015 років також вплинула і на ринок страхування. З року в рік ми бачимо скорочення кількості як страхових компаній що здійснюють страхування життя, так і страхових компаній, що здійснюють страхування видів відмінних від страхування життя. Відсутність єдиної державної стратегії щодо розвитку ринку страхових послуг в державі, нестабільність економічної ситуації в державі та низький рівень довіри до страховиків серед населення негативно впливає на розвиток страхування в Україні.

Вирішити ці проблеми можна було б наступним чином:

– формування єдиноїціленаправленої державної стратегії розвитку страхового ринку в Україні;

– приведення вітчизняного страхового законодавства відповідно до норм, правил та вимог країн Європейського союзу;

– здійснення ефективного контролю за діяльністю страховиків з боку держави;

– проведення роз'яснювальної роботи щодо переваг усіх видів страхування та популяризація страхового ринку серед населення.

Таким чином, вирішивши ці питання можна забезпечити щорічний стабільний ріст ринку страхових послуг в Україні, що дасть змогу зробити його потужним інструментом соціального захисту населення, а також стати джерелом надходження інвестиційних ресурсів у майбутньому.

Список літератури:

1. Осадець С.С. Страхування: Підручник / С.С. Осадець – К.: КНЕУ, 2002. – 599 с.
2. Вірбулевська О.В. Проблеми та перспективи розвитку страхового ринку регіонів України / О.В. Вірбулевська. – Режим доступу: http://www.kdu.edu.ua/statti/2006-5-1 (40)/143.pdf
3. Офіційний портал Верховної Ради України / [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53904
4. Підсумки діяльності страхових компаній за І півріччя 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://forinsurer.com/files/file00580.pdf
5. Проект Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.moz.gov.ua/ua/portal/Pro_20081223_0.html
6. Комплексна програма розвитку фінансового сектору України до 2020 року (Постанова Правління Національного банку України від 18.06. 2015 року № 391) [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=18563297
7. General insurance in Japan. – Annual Report 2016 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sonpo.or.jp/en/publication/pdf/fb2016e.pdf
8. Statistical Yearbook of German Insurance 2016 / [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://www.en.gdv.de/wp-content/uploads/2016/11/Stat_Yearbook_2016.pdf

Гринчишин Я.Н., Прокопюк А.В.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СТРАХОВОГО РЫНКА УКРАИНЫ

Аннотация
В статье рассмотрены актуальные проблемы страховых организаций Украины и общие тенденции их развития. Проведен анализ состояния страхового рынка в разрезе мирового рынка страховых услуг. Указано на его проблемы и негативные факторы, влияющие на его развитие. Проанализированы несколько основных показателей, которые дают общее представление о состоянии развития рынка страховых услуг. Авторами выделены перечень вопросов, решение которых будет способствовать развитию страхового рынка.

Ключевые слова: страховой рынок, страхование, страховая премия, уровень развития страхового рынка, плотность страхования.

Hrynchyshyn J.M., Prokopyuk A.V.
Ivan Franko National University of Lviv

STATUS AND PROSPECTS OF THE INSURANCE MARKET OF UKRAINE

Summary
In the article are considered actual problems of Insurance Organizations of Ukraine and general trends of their development. Also, there is conducted the analysis of the insurance market in the context of the global insurance market. It is mentioned it's problems and negative factors that influence the development of insurance market. It is analyzed few main indicators that give a general concept about the condition of the insurance market. The authors focused on a list of issues that resolve development of the insurance market.
Keywords: insurance market, insurance, insurance premium, the development of the insurance market, insurance density.

УДК 334.735

КОРПОРАТИВНІ ПІДПРИЄМСТВА: СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ

Гринюк Н.А.
Київський національний торговельно-економічний університет

Проаналізовано особливості функціонування корпоративних підприємств різних організаційно-правових форм господарювання. Розроблено класифікацію корпоративних підприємств за різними ознаками. Сформульовано поняття корпоративного підприємства як економічної категорії. Запропоновано систему концептуальних характеристик корпоративного підприємства. Обґрунтовано цільові параметри визначення різних типів корпоративних підприємств.
Ключові слова: корпоративне підприємство, кооперативні підприємства, господарські товариства, система 4 «С», критеріальні особливості корпоративних підприємств.

Постановка проблеми. В процесі трансформації національних економік все більше зростає роль корпоративних утворень в системі економічного і соціального партнерства. Корпоративні підприємства як найбільш розповсюджена форма організації підприємницької діяльності, акумулюючи в собі різноманітні за галузевими і територіальними ознаками господарські утворення, складають основу економік більшості країн світу.

Зважаючи на сучасний стан формування і розвитку корпоративного сектору національної економіки питання особливостей організації і функціонування корпоративних підприємств набувають особливої актуальності.

Аналіз результатів попередніх досліджень. Питанням функціонування сучасних корпоративних підприємств присвячено праці багатьох вчених [1, 2, 3, 4, 5, 6]. Аналіз праць вищезазначених науковців свідчить, що дослідники в основному зосереджували свою увагу на загальних аспектах теорії і практики діяльності корпоративних підприємств. В той же час, поза увагою авторів залишаються сутнісні характеристики та особливості корпоративних підприємств з огляду на розмаїття організаційних форм їх функціонування.

Метою статті є дослідження сутності та особливостей корпоративних підприємств різних організаційно-правових форм господарювання.

Результати досліджень. Корпоративна форма підприємництва займає провідне місце в сучасному господарському житті практично всіх країн світу. Розвиток корпоративних підприємств обумовлений дією об'єктивних законів концентрації виробництва, адекватності виробничих відносин рівню і характеру розвитку продуктивних сил.

Сутнісною характеристикою корпоративного підприємства є процес об'єднання, а головними критеріями віднесення суб'єкту господарювання до корпоративного підприємства слід вважати кількість засновників та особливі механізми функціонування (формування капіталу/майна, управління діяльністю, участі засновників у розподілі доходів і ризиків).

Корпоративне підприємство, на відміну від унітарного, створюється не одним, а, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором). Відповідно діє воно на базі об'єднаного ними майна, а також/або на об'єднаній підприємницькій чи трудовій діяльності засновників. Спільна участь в управлінні справами корпоративного підприємства реалізується через участь в органах управління, створених засновниками та через розподіл доходів і ризиків підприємства [7].

Слід зазначити, що прийняття Господарського [7] та Цивільного Кодексів України [8] створили законодавчий фундамент функціонування корпоративної форми підприємництва, юридично узаконивши не тільки сутнісні характеристики, а й організаційно-правові форми корпоративних підприємств (рис. 1). Згідно ч. 5 ст. 63 Господарського Кодексу України корпоративними є кооперативні підприємства та підприємства, що створюються у

формі господарського товариства [7]. В свою чергу, згідно ч. 2 ст. 83 Цивільного Кодексу України товариства поділяються на підприємницькі і непідприємницькі [8]. До підприємницьких товариств відносяться усі види господарських товариств та виробничі кооперативи, а непідприємницькими товариствами є споживчі кооперативи.

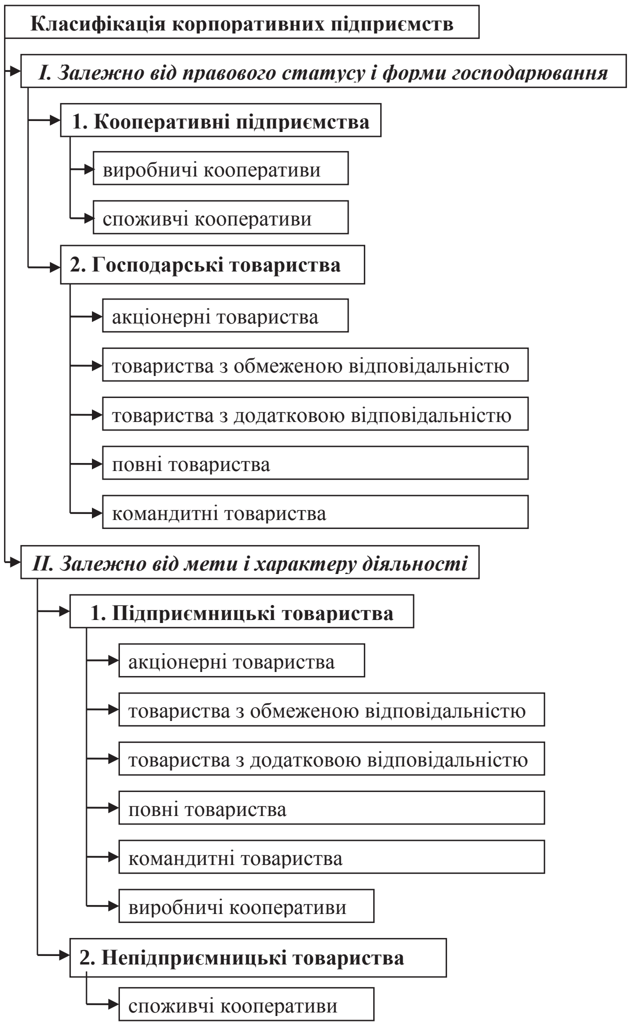

Рис. 1. Класифікація корпоративних підприємств

Джерело: розробка автора по джерелам [1, 2]

Таким чином, відповідно до діючого законодавства України корпоративні підприємства за нормами Господарського Кодексу ототожнюються з товариствами за нормами Цивільного Кодексу.

Сучасні корпоративні підприємства здійснюють свою діяльність під впливом складного комплексу факторів зовнішнього і внутрішнього середовища. Особливістю сучасних видів корпоративних підприємств є різноманітність форм побудови внутрішньої структури і механізмів корпоративного управління залежно від прав і обов'язків учасників.

Кооперативні підприємства являють собою добровільні об'єднання фізичних та/або юридичних осіб на основі членства для ведення спільної господарської та іншої діяльності з метою задоволення своїх економічних, соціальних та інших потреб на засадах самоврядування [9] (табл. 1).

Спільними рисами функціонування кооперативних підприємств є однаковий механізм членства шляхом сплати пайових внесків, субсидіарна відповідальність учасників і рівноправна участь в управлінні незалежно від розміру пайового внеску.

Особливості цільових установок організації виробничого кооперативу обумовлюють обов'язкову трудову участь його членів в господарській діяльності із забезпеченням пропорційності отримання доходів.

Діяльність споживчого кооперативу (споживчого товариства), який створюється з метою задоволення споживчих потреб його членів, вирізняється сукупністю форм економічної участі пайовиків і, відповідно, особливими механізмами участі в розподілі доходів залежно від розвиненості і затребуваності форм задоволення споживчих потреб.

Суттєві відмінності функціонування мають господарські товариства (партнерства), які створюються юридичними особами та/або громадянами шляхом об'єднання їх майна і участі в підприємницькій діяльності з метою одержання прибутку (табл. 2).

Серед сукупності видів господарських товариств досить вирізняється акціонерне товариство. Специфічний механізм формування статутного капіталу визначеною кількістю акцій однакової номінальної вартості, обумовлює особливі механізми участі вкладників залежно від кількості і вартості цінних паперів. Найсуттєвішими ризиками для акціонерів є відсутність гарантії повернення вкладених коштів і залежність доходів від ефективності діяльності товариства.

Особливості функціонування решти видів господарських партнерств обумовлюються здебільшого різними механізмами відповідальності учасників, що фактично відображається в юридичному статусі господарюючих суб'єктів:

– учасників товариства з обмеженою відповідальністю, які повністю сплатили свої вклади, несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, у межах своїх вкладів;

– учасники товариства з додатковою відповідальністю у разі недостатності майна товариства несуть додаткову солідарну відповідальність у визначеному установчими документами однаково кратному розмірі до вкладу кожного з учасників;

– учасники повного товариства відповідно до укладеного між ними договору здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства і несуть додаткову солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном;

– учасники командитного товариства, які здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність, є повними учасниками і несуть додаткову солідарну відповідальність за його зобов'язаннями усім своїм майном, в той час, як інші учасники присутні в діяльності товариства лише своїми вкладами.

Об'єднуючими рисами для цих видів господарських товариств є подільний статутний фонд, розмір часток якого визначається установчими документами; залежність механізму розподілу доходів від розміру внесків і рівноправна участь в управлінні.

З огляду на вищезазначені особливості функціонування, корпоративне підприємство як економічна категорія відображає систему госпо-

дарських (соціально-економічних) відносин між суб'єктами внутрішнього інституціонального середовища щодо участі у формуванні капіталу/майна, діяльності, управлінні, розподілу прибутків і ризиків.

Особливості організації функціонування корпоративних підприємств обумовлюються правами учасників залежно від їх індивідуальної частки в капіталі: право власності в підприємстві, право контролю за діяльністю, право участі в розподілі доходів, право безпосередньої участі в управлінні через формування управлінських органів.

До специфічних особливостей різних видів корпоративних підприємств, на нашу думку, слід віднести статус учасників залежно від форм їх економічної участі в діяльності підприємства.

Зважаючи на особливості функціонування корпоративних підприємств різних організаційно-правових форм господарювання, цільовими параметрами визначення основних типів корпоративних підприємств залежно від статусу учасників, можна вважати:

1. Підприємство є споживчим кооперативом, якщо

$$\begin{cases} Чс \rangle Чп \\ Чс = Чв \end{cases} \quad (1)$$

де, *Чв* – чисельність пайовиків – вкладників;
Чп – чисельність пайовиків – працівників;
Чс – чисельність пайовиків – споживачів.

2. Підприємство є виробничим кооперативом, якщо

$$\begin{cases} Чв = Чп \\ Чс = 0 \end{cases} \quad (2)$$

3. Підприємство є акціонерним товариством, якщо

$$\begin{cases} Чв \geq Чп \\ Чв \rangle Чс \end{cases} \quad (3)$$

4. Підприємство є товариством з обмеженою відповідальністю, якщо

$$\begin{cases} Чв \geq Чп \\ Чв \geq Чс \end{cases} \quad (4)$$

В узагальненому вигляді, в якості концептуальної основи особливостей корпоративного підприємства виступає сукупність наступних ознак, які можна означити як систему 4 «С»:

Таблиця 1

Особливості участі вкладників в діяльності кооперативних підприємств

Характеристика	Споживче товариство	Виробничий кооператив
Розмір плати за членство	Розмір пайового внеску однаковий для всіх.	
Форма економічної участі в діяльності	1. Сплата пайових внесків.	
	2. Придбання товарів в магазинах товариства. 3. Кредитування кооперативу. 4. Здача продукції приватних господарств. 5. Трудова участь.	2. Обов'язкова трудова участь.
Розподіл доходів	Пропорційно економічній участі в діяльності.	1. Пропорційно пайовому внеску. 2. Пропорційно трудовій участі.
Гарантії повернення пайових внесків	Гарантії повернення паю при припиненні членства.	
Відповідальність учасників	Субсидіарна.	
Вплив на управління	1 голос незалежно від розміру внеску.	

Таблиця 2

Особливості участі вкладників в діяльності господарських товариств

Характеристика	АТ	ТОВ	ТДВ	ПТ	КТ
Розмір плати за членство	Вартість акції визначається ринковим курсом	Розмір внеску однаковий для всіх, визначений статутними документами			
Форма економічної участі в діяльності	1. Придбання акцій.	1. Сплата внеску в статутний фонд.			
		2. Трудова участь.		2. Обов'язкова підприємницька діяльність.	2. Підприємницька діяльність обов'язкова для повних учасників.
Розподіл доходів	Пропорційно кількості акцій	Пропорційно розміру внесків			
Гарантії повернення пайових внесків	Відсутні гарантії повернення вартості акцій	Відсутні, право вимагати повернення частки в статутному капіталі	Відсутні	Гарантії повернення частки при припиненні членства.	Відсутні
Відповідальність	Часткова (дольова) (в межах акції)	Часткова (дольова) (в межах внеску)	Додаткова солідарна (кратно вкладу індивідуальних учасників)	Додаткова солідарна (всім майном)	1. Повні учасники – додаткова солідарна всім майном. 2. Вкладники – індивідуальна в розмірі внеску.
Вплив на управління	Кількість голосів дорівнює кількості акцій	1 учасник – 1 голос	1 учасник – 1 голос	1 учасник – 1 голос.	1 учасник – 1 голос

– співробітництво – сформовані механізми взаємозв'язків всередині організації;

– саморегулювання – наявність і функціонування чітких механізмів реагування на виклики внутрішнього і зовнішнього середовища;

– самореалізація – розробка особливих механізмів досягнення цілей діяльності;

– самовдосконалення – можливість засобів розвитку на основі індивідуалізованої логіки внутрішніх законів функціонування.

Висновки і пропозиції. Сучасне корпоративне підприємство з точки зору зовнішнього сприйняття – це, насамперед, організаційно-правова форма, офіційний статус та суворо регламентовані права і обов'язки учасників. Корпоративне підприємство як внутрішнє бачення характеризується сукупністю внутрішніх характеристик, системою внутрішньо організаційних відносин та взаємозв'язками елементів.

Таким чином, корпоративні підприємства – з одного боку, особлива форма організації діяльності (як правило, підприємницької), яка визначається законодавчою базою і характеризується рядом зовнішніх ознак (дольова (пайова) власність, юридичний статус), а, з іншої – майновий комплекс, який характеризується особливою внутрішньою побудовою, індивідуалізованою логікою розвитку і внутрішніми законами функціонування (визначена загальна мета, певна господарська самостійність, ієрархія управлінських рівнів, орієнтація на ефективність діяльності).

Переваги організації і функціонування корпоративного підприємства – внутрішня упорядкованість, ефективний механізм формування капіталу, самостійність і автономія діяльності, можливості розвитку і диверсифікації господарської діяльності, обмежена відповідальність – обумовлюють перспективи подальшого розвитку цієї організаційної-правової форми господарювання.

Список літератури:

1. Амірова Ю. Товариство з обмеженою відповідальністю: переваги і недоліки // Економіка. Фінанси. Право. – 2005. – № 3. – С. 20–22.
2. Гаврилко Н.Н. Кооперативные формы хозяйствования в условиях становления рыночной экономики [Текст] / Н.Н. Гаврилко. – М., 2010. – С. 127–144.
3. Геєць В.М., Горкіна Л.П. Українська кооперація: історичний досвід в аспекті сучасного її відродження. Матеріали до Всеукр. наук.-практ. конференції «Споживча кооперація України: історія, сучасність, перспективи розвитку» (17–18 жовтня 2006, м. Київ). – К., 2006. – С. 5–9.
4. Губин Е.П. Управление и корпоративный контроль в акционерном обществе / Е.П. Губин. – М., Юрист. – 2009. – С. 89–94.
5. Дахов И.Г. Развитие кооперативов в странах СНГ: проблемы и перспективы [Текст] / И.Г. Дахов. – М.: Изд-во МГУ, 2012. – С. 223–276.
6. Леонтьев Р.Г. Корпорации: организационные формы, принципы и функции управления. – М., 2013. – С. 44–57.
7. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 436–IV (зі змінами) // ВВР. – 2003. – № 18–22. – Ст. 63.
8. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435–IV (зі змінами) // ВВР. – 2003. – № 40–44. – Ст. 83.
9. Про кооперацію: Закон України від 10.07.2003 № 1087–IV (зі змінами і доповненнями) // ВВР. – 2004. – № 5.

Гринюк Н.А.
Киевский национальный торгово-экономический университет

КОРПОРАТИВНЫЕ ПРЕДПРИЯТИЯ: СУЩНОСТЬ И ОСОБЕННОСТИ

Аннотация
Проанализированы особенности функционирования корпоративных предприятий различных организационно-правовых форм хозяйствования. Разработана классификация корпоративных предприятий по различным признакам. Сформулировано понятие корпоративного предприятия как экономической категории. Предложена система концептуальных характеристик корпоративного предприятия. Обоснованно целевые параметры определения различных типов корпоративных предприятий.
Ключевые слова: корпоративное предприятие, кооперативные предприятия, хозяйственные общества, система 4 «С», критериальные особенности корпоративных предприятий.

Hrynyuk N.A.
Kiev National University of Trade and Economics

CORPORATE ENTERPRISE: ESSENCE AND FEATURES

Summary
The peculiarities of the functioning of corporate enterprises of various organizational and legal forms of management are analyzed. A classification of corporate enterprises on various grounds has been developed. The concept of a corporate enterprise as an economic category is formulated. A system of conceptual characteristics of a corporate enterprise is proposed. The target parameters for the determination of various types of corporate enterprises are justified.
Keywords: corporate enterprise, cooperative enterprises, business companies, 4 C system, criterial features of corporate enterprises.

УДК 690.015

ПАСИВНІ БУДИНКИ – АКТИВНИЙ ВНЕСОК В МАЙБУТНЄ ПЛАНЕТИ

Гринь С.О., Ірклієнко Ю.С., Мананкова В.Л.
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

У статті розглядається одне з прогресивних рішень надзвичайно важливих екологічних проблем – забруднення навколишнього середовища викидами та нераціональне використовування природних ресурсів. Предметом аналізу цієї статті та можливим рятівником (звісно, частковим) екологічного майбутнього можуть виступати так звані пасивні будинки. Створені не лише для задоволення людських потреб, а й з урахуванням впливу будинку на стан навколишнього середовища та задля економії вичерпних природних ресурсів і збереження того стану довкілля, який ми маємо на даний момент, без його погіршення з плином часу. Тобто пасивні будинки – це не глобальний переворот у світі екології. Такі будинки не залатають озонових дірок і не знищать гектари сміттєзвалищ, але вони зменшать антропогенний вплив на природу. А крім того принесуть людям економічну вигоду.

Ключові слова: пасивний будинок, економія, вичерпні ресурси, екологія, забруднення, навколишнє середовище.

Постановка проблеми. Сучасна цивілізація здійснює небачене – тиск на природу. Забруднення природного середовища промисловими викидами діє шкідливо на людей, тварин, рослини, грунт, будівлі і споруди, знижує прозорість атмосфери, підвищує вологість повітря, збільшує число днів з туманами, зменшує видимість, викликає корозію металевих виробів.

Під забрудненням навколишнього середовища слід розуміти зміну властивостей середовища (хімічних, механічних, фізичних, біологічних і пов'язаних з ними інформаційних), що відбуваються в результаті природних або штучних процесів і призводять до погіршення функцій середовища по відношенню до будь-якого біологічного або технологічного об'єкту. Використовуючи різні елементи навколишнього середовища у своїй діяльності, людина змінює її якість. Часто ці зміни виражаються в несприятливій формі забруднення.

У сучасному світі існує багато екологічних проблем і одна з них – проблема забруднення навколишнього середовища різними, часто токсичними матеріалами.

Це обумовлено історично.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спочатку діяльність людей торкалася лише жива речовина суші і грунт. У 19 столітті, коли почала бурхливо розвиватися індустрія, в сферу промислового виробництва почали залучатися значні маси хімічних елементів, які з земних надр. При цьому дії стала піддаватися не тільки зовнішня частина земної кори, але також природні води і атмосфера.

В середині 20 століття деякі елементи стали використовуватися в такій кількості, яке можна порівняти з масами, залученими в природні кругообіг. Низька економічність більшої частини сучасної індустріальної технології привела до утворення величезної кількості відходів, які не утилізуються в суміжних виробництвах, а викидаються в навколишнє середовище. Маси забруднюючих відходів настільки великі, що створюють небезпеку для живих організмів, включаючи людину.

Іншими словами, люди самі наносять собі колосальну шкоду, намагаючись, як це не парадоксально, поліпшити умови життя.

Невирішені проблеми. На сьогоднішній день існує багато екологічних проблем, які незабаром мають всі шанси стати екологічними катастрофами. Мова йде про потоншенні озонової оболонки, глобальні зміни клімату, виснаження природного шару ґрунту, природних ресурсів, зменшення запасів питної води та одночасному інтенсивному зростанні народонаселення планети, що супроводжується нарощуванням виробничих потужностей – це проблеми, які стосуються кожної держави. Нажаль, вони – наслідок антропогенного впливу на навколишнє середовище.

Зрозуміло, існують шляхи вирішення цих проблем або, принаймні, методи зменшення шкоди від них, але, слідуючи відомому прислів'ї: «чисто не там, де прибирають, а там, де не смітять» ми розуміє, що легше попередити проблему, ніж потім її вирішувати.

Звичайно, ми не можемо повною мірою запобігти всім екологічним проблемам, але в наших силах істотно зменшити їх масштаби, а також зробити так, щоб вони не прогресували і, в майбутньому, можливо, перестали існувати як такі.

На щастя, наука не стоїть на місці і багато вчених займаються розробкою різних проектів, які допоможуть мінімізувати шкоду, нанесену довкіллю, а по ланцюжку і людині.

Одним з таких проектів є пасивні будинки.

Визначення «пасивний будинок» прийшло з Німеччини близько 20-ти років тому, коли в Інституті житлового будівництва і навколишнього середовища почалася розробка концепції будинку, який для опалення споживав би настільки мало енергії, що не потребував би в будь-яких «активних» опалювальних приладах. Для його обігріву мало б вистачити тепла, що виробляється електричними приладами, використовувані в домашньому господарстві, сонячної енергії, а також тепла, яке «виробляють» мешканці будинку.

Як стверджують пропагандисти ідеї пасивного будинку, при такій низькій потреби в тепловій енергії необхідність у використанні системи опалення зовсім відпадає! Досить того, що в системі примусової вентиляції буде встановлений невеликий ТЕН, який підігріває повітря в приміщенні. Для забезпечення комфортної температури в будинку протягом всієї зими його потужність не повинна перевищувати 10 Вт на квадратний метр опалювальної площі, тобто для будинку площею

150 м² досить ТЕНа потужністю 1,5 кВт. Слід визнати, що все це звучить заманливо.

Мета пасивних будинків: зменшення негативного антропогенного впливу на навколишнє середовище, а саме – забруднення його шкідливими викидами, а також нераціональне використання природних ресурсів. Окрім того – зменшення економічного навантаження – це стосується і людей, власників будинків, які значно менше сплачують за комунальні послуги, а також муніципальну владу, якій пасивні або екологічні будинки теж допоможуть гарно заощадити.

На сьогоднішній день такі будинки – це не просто примха багатіїв і аж ніяк не модне віяння із Заходу – це той внесок в екологію, який під силу зробити багатьом людям.

Виклад основного матеріалу дослідження. Пасивний, енергозберігаючий будинок або еко будинок – споруда, основною особливістю якого є відсутність необхідності опалення чи мале енергоспоживання – в середньому близько 10% від питомої енергії на одиницю об'єму, споживаної більшістю сучасних будівель. У більшості розвинених країн існують власні вимоги до стандарту пасивного будинку.

Вони являють собою будівлі, побудовані з дотриманням всіх вимог екологічної безпеки. Що ж таке екологічна безпека? Це поняття включає в себе повну нешкідливість для навколишнього середовища і людини, а також можливість поповнення та збереження навколишнього середовища і її природних ресурсів для майбутніх поколінь, і людства в цілому.

Проблема екологічної безпеки продовжує свій розвиток в будівництві сучасних житлових масивів. Термін «пасивний будинок» є новим в будівельному лексиконі.

Основою, початком пасивного будинку є, звичайно, ділянка, на якому буде зводитися будинок. Правильно обрана ділянка дозволить значно скоротити будівельні витрати. Ідеальним для пасивного будинку є ділянка, на якому можна зорієнтувати майбутній будинок на південну, незатінену сторону. Ділянка повинна знаходитися на достатній відстані від лісу або будівель, щоб ваш будинок безперешкодно міг отримувати достатню кількість сонячного тепла і світла.

Для будівництва пасивного будинку не підходить ділянку на пагорбі або підвищенні. Будь-яке окремо розташована будівля, побудоване на вершині пагорба, схильне вітрам і відповідно втрачає більше опалювальної енергії. Якщо ж побудувати будинок на схилі, з невеликим ухилом на південь його боку, або в середині існуючого селища, то будинок буде краще захищена від холоду.

Для будівництва, як правило, вибираються екологічно коректні матеріали, часто традиційні – газобетон, дерево, камінь, цегла.

Останнім часом часто будують пасивні будинки з продуктів переробки неорганічного сміття – бетону, скла і металу. У Німеччині збудовані спеціальні заводи з переробки подібних відходів в будівельні матеріали для енергоефективних будівель.

Технологія пасивного будинку передбачає ефективну теплоізоляцію всіх огороджувальних поверхонь – не тільки стін, але і підлоги, стелі, горища, підвалу та фундаменту. У пасивному будинку формується високоефективна зовнішня теплоізоляція огороджувальних поверхонь. Внутрішня теплоізоляція небажана так як це знижує термічну інерційність приміщень і може призвести до значних всередині добових коливань температури, наприклад, при надходженні сонячного тепла через вікна. З точки зору теплофізики також найбільш ефективно застосовувати теплоізоляцію зовні, так як в цьому випадку несучі конструкції знаходяться завжди в зоні позитивних температур і оптимальної вологості, що виводить точку роси за їх межі. Також проводиться усунення «містків холоду» в огороджувальних конструкціях. В результаті в пасивних будинках тепловтрати через огороджувальні поверхні не перевищують 15 кВтг на рік на 1 м² опалювальної площі – практично в 20 разів нижче, ніж в звичайних будинках.

Наприклад, обігрівають такі будинки не газові котли, і не звичайні батареї, а сонячні, встановлені на даху або балконі. Вікна часто розміщують тільки з південної сторони – щоб сонячне тепло нагрівало кімнати. Стіни утеплені додатково глиною і теплоізоляція в цілому настільки хороша, що сгенерированное сонячними батареями тепло не покидає будинок – це видно на знімках з тепловізора.

Архітектурна концепція пасивного будинку базується на принципах компактності, якісного та ефективного утеплення, відсутність містків холоду в матеріалах і вузлах примикань, правильної геометрії будівлі, зонування, орієнтації по сторонах світу.

В ідеалі, пасивний будинок повинен бути незалежною енергосистемою, взагалі не потребує витрат на підтримку комфортної температури.

Опалення пасивного будинку має відбуватися завдяки теплу, що виділяється живуть в ньому людьми і побутовими приладами. При необхідності додаткового «активного» обігріву, бажаним є використання альтернативних джерел енергії.

Гаряче водопостачання також може здійснюється за рахунок установок поновлюваної енергії: теплових насосів або сонячних водонагрівачів.

Вирішувати проблему охолодження/кондиціонування будівлі також передбачається за рахунок відповідного архітектурного рішення, а в разі необхідності додаткового охолодження – за рахунок альтернативних джерел енергії, наприклад, геотермального теплового насоса.

В ідеї пасивного будинку лежить використання таких компонентів, які б зберігали природні ресурси з одного боку, і не завдавали б шкоди навколишньому середовищу і здоров'ю людини з іншого боку.

Отже, ось повний перелік відмінних рис пасивних будинків:

- ізольована оболонка будівель з високоякісних теплоізоляційних матеріалів (наприклад, кам'яна вата);
- сучасні теплозберігаючі віконні системи (потрійне засклення, використання ПВХ, що володіють низькою теплопровідністю, використання герметичних склопакетів, що володіють хорошою теплозахистом);
- механічна приплевно-витяжна система, яка зберігає і перетворює виходить тепло (примусова вентиляція, автоматизовані системи вентиляції, що регулюють температуру і витрата тепла);

· грунтовий теплообмінник для підігріву повітря за допомогою тепла грунту, а також використання теплоізолюючого контуру для запобігання безпосереднього контакту фундаменту з грунтом;

· регулювання подачі тепла і гарячої води з використанням сонячної енергії та енергії підземних джерел, а також автоматизованих систем, здатних працювати в економічному режимі (наприклад, при відсутності господарів будинку).

Розробляються нові проекти, в яких ідея пасивного будинку перетворюється в ідею енергоефективного будинку, тобто будинок з малим споживанням енергії перетворюється в будинок, що виробляє додаткову енергію.

Ця ідея стає здійсненним, якщо сонячні колектори будуть виробляти енергії більше, ніж споживати, а надлишки утворюється енергії здавати в місцеву електромережу. Такі будинки планується зробити європейським стандартом, а значить і будівництво таких будинків є темою недалекого майбутнього.

І хоча будівництво цих будинків буде коштувати недешево, але ці витрати з лишком покриватимуться за рахунок низьких експлуатаційних витрат.

Таким чином, вкладення в енергозберігаючі рішення будуть дуже і дуже навіть перспективними.

Слід зазначити, що ідея пасивного будинку хоч і хороша для екології та економіки, але аж ніяк не ідеальна. І до Німеччини, яка в своєму використанні пасивних будинків сильно досягла успіху, Україні ще далеко.

Наприклад, в умовах нашої країни досягти німецького стандарту пасивного будинку складніше, ніж в Німеччині, і це пояснюється, щонайменше, двома обставинами.

По-перше: потреба в енергії для опалення будинку випливає з його втрат тепла, які залежать від різниці між температурами всередині і зовні будівлі. У Німеччині, особливо на південному заході, клімат значно м'якше, ніж у нас, і зовнішня температура взимку на кілька градусів вище, ніж на більшій території України. У цій ситуації очевидним є те, що будинок, потреба якого в тепловій енергії в німецьких умовах становить 15 кВтг / (м · год), побудований в Україні, потребуватиме більшої її кількості.

По-друге: потреба будинку в тепловій енергії, що розглядається на етапі проектування, не завжди відповідає енергії, яка знадобиться йому на практиці. Це можна розрахувати тільки теоретично і приблизно. Прийнятий в Україні спосіб виконання цих розрахунків відрізняється від способу, прийнятого в Німеччині. В Україні вважається, що температура в приміщеннях, призначених для постійного перебування людей, на протязі доби повинна складати +20°С, а в Німеччині – всього +19°С – причому, вдень. Крім того, враховується зниження температури на ніч. Це ще одна причина, по якій потреба в тепловій енергії одного і того ж будинку, розрахована за німецьким нормам, менше, ніж розрахована за нормами, що діють в Україні.

Іншими словами, будинок, який відповідає стандартам пасивного будинку в Німеччині, в наших умовах буде вимагати для опалення більше, ніж 15 кВтг / (м · год), тобто пасивним не буде. Щоб він став таким, доведеться вкласти ще більше коштів у його утеплення.

Висновки з даного дослідження. Тож, що можна сказати підводячи підсумок? На теперішній момент дуже актуальними стають численні екологічні проблеми. А саме – забруднення навколишнього середовища, а також нераціональне використання природних ресурсів.

Забруднення природного середовища промисловими викидами діє шкідливо на людей, тварин, рослини, грунт, будівлі і споруди, знижує прозорість атмосфери, підвищує вологість повітря, збільшує число днів з туманами, зменшує видимість, викликає корозію металевих виробів.

Головними і найбільш небезпечними джерелами забруднення навколишнього середовища є антропогенні, з огляду на те, що саме людина, наслідки її діяльності корінним чином впливають та змінюють довкілля.

При нераціональному природокористуванні збільшення виробництва відбувається за рахунок зростаючих навантажень на природні комплекси, причому це навантаження зростає швидше, ніж масштаби виробництва.

Тож, зважаючи на такі екологічні проблеми люди мають шукати шляхи їх вирішення. Один із невеликих крочків до покращення стану довкілля – пасивні будинки – споруда, основною особливістю якого є відсутність необхідності опалення чи мале енергоспоживання – в середньому близько 10% від питомої енергії на одиницю об'єму, споживаної більшістю сучасних будівель.

В таких спорудах тепловий комфорт (ISO 7730) досягається виключно за рахунок додаткового попереднього підігріву (або охолодження) маси свіжого повітря, необхідного для підтримання в приміщеннях повітря високої якості, без його додаткової рециркуляції

Такі будинки ще називають екологічними, бо вони зменшують використання природних ресурсів, що є також і економічною вигодою– це стосується і людей, власників будинків, які значно менше сплачують за комунальні послуги, а також муніципальну владу, яка теж може гарно заощадити завдяки таким будинкам.

Гринь С.А., Ирклиенко Ю.С., Мананкова В.Л.
Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт»

ПАССИВНЫЕ ДОМА – АКТИВНЫЙ ВКЛАД В БУДУЩЕЕ ПЛАНЕТЫ

Аннотация
В статье рассматривается один из прогрессивных решений важнейших экологических проблем – загрязнение окружающей среды выбросами и нерациональное использование природных ресурсов. Предметом анализа этой статьи и возможным спасителем (конечно, частичным) экологического будущего могут выступать так называемые пассивные дома. Созданы не только для удовлетворения человеческих потребностей, но и с учетом влияния дома на состояние окружающей среды и для экономии невосполнимых природных ресурсов и сохранения того состояния окружающей среды, который мы имеем на данный момент, без его ухудшения с течением времени. То есть пассивные дома – это не глобальный переворот в мире экологии. Такие дома не починят озоновых дыр и не уничтожат гектара свалок, но они уменьшат антропогенное воздействие на природу. А кроме того принесут людям экономическую выгоду.
Ключевые слова: пассивный дом, экономия, исчерпаемые ресурсы, экология, загрязнение, окружающая среда.

Grin S.A., Irklienko U.S., Manankova V.L.
National technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»

PASSIVE HOUSES – THE ACTIVE CONTRIBUTION TO THE FUTURE OF THE PLANET

Summary
In the article, one of the advanced solutions of important environmental issues – pollution emissions and unsustainable use of natural resources – is considered. The subject matter of analysis of this article and possible saviour (a partial, of course) of the ecological future may be so-called passive houses. They are created not only to satisfy human needs but also taking into account the impact of building on the environment and to save exhaustible natural resources and preserve the environment that we have at the moment without its deterioration over time. That means, passive houses – it is not a global revolution in the world of ecology. These homes will not patch ozone holes and not destroy hectares of landfills but they will reduce the human impact on nature. And, moreover, they will also bring economic benefits to people.
Keywords: passive house, saving, renewable resources, ecology, pollution, environment.

УДК 338

СУТНІСТЬ ТА СКЛАДОВІ МЕХАНІЗМУ ЕФЕКТИВНОГО РОЗВИТКУ ВИРОБНИЧИХ ПІДПРИЄМСТВ

Грінченко О.В.
Полтавська державна аграрна академія

У статті визначено сутність визначення поняття «механізм розвитку підприємства» різними науковцями. Обґрунтовано особливості механізму ефективного розвитку виробничих підприємств. Окремо розглянути економічний і організаційний механізм управління виробничим підприємством. Виділили основні методи за допомогою яких, здійснюється механізм ефективного розвитку виробничого підприємства.
Ключові слова: розвиток виробничих підприємств, розвиток підприємств, механізм, механізм ефективного розвитку, підприємство.

Актуальність теми. В умовах ринкової економіки для керівників підприємства актуальною є проблема формування механізму розвитку, який здатний забезпечити ефективність управління і конкурентоспроможність підприємства. Визначальним фактором розвитку й ефективного функціонування виробничого підприємства є успішна діяльність усіх його складових підсистем. На сьогодні актуальність проблем побудови механізму ефективного розвитку обумовлюються об'єктивними умовами економічного життя в країні: недостатня місткість внутрішнього ринку через його низьку платоспроможність; непослідовна економічна політика держави, спрямована на підтримку підприємств; існування суперечності економічних інтересів працівників у ході побудови мотиваційного механізму на підприємстві.

Рівень дослідженості теми. В економічній літературі існують публікації, які присвячені дослідженню проблем формування економічного механізму розвитку підприємств, серед яких чільне місце посідають роботи таких науковців як Й.М. Петрович [1], Г.Я. Ільницька [2], Полозова В.Т., Овсюченко В.Ю. [3], Шевченко М.Г. [4], Андрійчук В.Г. [5], Козаченко Г.В. [6], Митяй О.В. [7], Галич О.А. [8], Волков О.И [9], П.В. Круш, С.О. Тульчинська, та сін. [10], І.І. Циглик [11], О.Є. Кузьмін, О.Г. Мельник [12], тощо. Однак, подальшого розвитку потребують питання щодо розробки ефективного механізму розвитку підприємств виробничої сфери.

Метою статті є обґрунтування сутності та складових механізму ефективного розвитку виробничих підприємств.

Виклад основного матеріалу. Сучасні науковці-економісти [1-12] застосовують поняття «механізм» досить широко. Зокрема, термін «механізм» часто використовується в поєднанні з категоріями «економічний», «організаційний», «організаційно-економічний», «господарський», «ринковий» тощо, проте в спеціальній літературі чітко не розмежовано сфери застосування цих понять. Залежно від конкретних завдань соціально-економічного розвитку, для яких використовують поняття «організаційно-економічний механізм», «господарський механізм», «економічний механізм» тощо, а також сфери інтересів авторів, під цими назвами мають на увазі достатньо різноманітну сутність та змістовно-функціональні складові. Говорячи про внутрішні фактори управління, використовують поняття «механізм розвитку системи», про управління системою – «механізм взаємодії з іншими системами». Одним з найважливіших механізмів і водночас найменш дослідженим у вітчизняній практиці управління організаціями є механізм господарського розвитку. Механізм розвитку підприємства є складною та багатогранною економічною категорією, яка ще не має однозначного трактування в економічній літературі.

Розглядаючи сутність поняття механізму ефективного розвитку, нами проведено дослідження підходів різних науковців до його трактування (табл. 1).

На основі узагальнення наукових підходів, що наведені в табл. 1, на нашу думку, механізм розвитку підприємства можна визначити систематичну реалізацію методів та інструментів впливу на діяльність суб'єктів господарювання у певному напрямі, що спонукає їх до досягнення встановлених цілей за рахунок надання їм матеріальної винагороди чи позбавлення їх частки матеріального ресурсу в разі виконання суб'єктами управління небажаних дій.

Системний підхід до формулювання самого механізму розкривається і конкретизується за допомогою організаційної та економічної складових. Однак розгляд їх виключно як «елементів впливу» на управлінський процес не є правильним. З цього формулювання випливає, що механізм розвитку є фактором впливу на процес управління.

Отже, на нашу думку, механізм ефективного розвитку виробничого підприємства є оптимальною сукупністю форм, інструментів, методів, засобів і функцій управління, які мають формуватися з урахуванням взаємозв'язку із зовнішнім середовищем з метою забезпечення регулювання діяльності підприємства для відповідності заданим параметрам.

Ми схильні вважати, що механізм ефективного розвитку є складовим елементом господарського управління, однак має специфічні, економічні методи впливу суб'єкта управління на об'єкт. При цьому в системі економічного управління складаються відносини не «суб'єкт-об'єктного», а «суб'єкт-суб'єктного» типу. Це можна пояснити тим, що управління в соціальних системах здійснюється людьми по відношенню до людей, у процесі якого виникають взаємовпливи і взаємозалежності.

Перелік важелів та інструментів економічного впливу не може бути вичерпним, оскільки динамічність змін сучасного господарського жит-

тя, нові виклики і проблеми змушують суб'єктів управління знаходити й нові форми впливу на підпорядковані об'єкти.

Науковець Циглик І.І., на противагу поглядам наведених вище науковців, особливу увагу приділяє зовнішнім інструментам регулювання механізму розвитку. Він зазначає, що поряд із державними дотаціями можуть мати місце державні інвестиції в різні сектори для фінансування цільових програм розвитку, а керівництво підприємства, разом із традиційними матеріальними стимулами (заробітна плата, премії), може пропонувати працівникам страхування, медичне забезпечення, оплату мобільного зв'язку та бензину, безкоштовні обіди тощо [11, с. 6].

Окремі науковці надають особливої ваги певним методам та важелям. Так, О.Є. Кузьмін та О.Г. Мельник вважає, «якщо за допомогою державних економічних регуляторів вирішаться проблеми ціни, то саме підприємство стане кредитно й інвестиційно привабливим» [12, с. 118]

Досить актуальним та узагальненим підходом до аналізу змісту поняття «механізм розвитку» є погляд на це питання науковця Й.М. Петровича. Проведений нами аналіз його праці свідчить, що вчений досить тісно пов'язує поняття «організаційно-економічний механізм управління» та «господарський механізм підприємства» [1].

Й.М. Петрович характеризує структуру механізму ефективного розвитку в складі загального господарського механізму, до якого входять такі елементи:

– суб'єкт управління;
– мета управління;
– методи управління;
– структура управління;
– функції управління [1, с. 102-103].

Доповнюючи погляди Й.М. Петрович, науковці П.В. Круш, С.О. Тульчинська, О.А. Галич, можна сказати, що ці вчені характеризують механізм ефективного розвитку безпосередньо як систему регулювання взаємозв'язку в двох напрямках: взаємозв'язку суб'єкта економічного управління з об'єктом, та методів і важелів управління [1, 8, 10].

Нами запропоновано структуру механізму розвитку згідно поглядів вищезгаданих науковців відображати наступним чином:

Суб'єктом механізму розвитку виступає держава в особі законодавчих і виконавчих органів, органи місцевого самоврядування, а також недержавні організації, а на рівні окремого підприємства – його орган управління (власник, директор, рада директорів тощо).

На відміну від підходу Й.М. Петрович, П.В. Круш до складу механізму розвитку не

Таблиця 1

Підходи до визначення поняття «механізм розвитку підприємства» різними науковцями

Автор	Визначення
Й.М. Петрович [1, с. 400]	Механізм, що забезпечує взаємодію центра економічного управління з об'єктом управління керуючої системи; складається з окремих форм, методів та інструментів впливу на економічну систему підприємства
Г.Я. Ільницька [2, с. 292]	Основна частина господарського механізму підприємства, що включає економічні методи, способи, форми та засоби впливу органів управління на процеси його розвитку
Полозова В.Т., Овсюченко В.Ю. [3, с. 63-65].	Частина господарського механізму, яка відображає сукупність організаційних, фінансових та економічних методів, способів, форм, інструментів та важелів, за допомогою яких здійснюється регулювання організаційно-технічних.
Шевченко М.Г. [4, с. 15].	Єдність державного регулювання та ринкової саморегуляції. До елементів цього механізму включає: методи, інструменти, форми, важелі державного регулювання та ринкової саморегуляції.
Андрійчук В.Г. [5, с. 18].	Комплекс методів, засобів та прийомів, взаємоузгоджених та взаємопов'язаних між собою, які слугують інструментом реалізації управлінської діяльності в системі підприємств.
Бакай С.С. [6, с. 27].	Інструмент управління, що являє собою сукупність управлінських елементів і способів їхньої організаційної, інформаційної, мотиваційної та правовоїпідтримки, шляхом використанняяких з урахуванням особливостей діяльності підприємства забезпечується досягнення певної мети.
Митяй О.В. [7, с. 87].	Система формування цілей і стимулів, що дозволяє перетворювати в процесі трудової діяльності рух матеріальних і духовних потреб членів суспільства в рух засобів виробництва та його кінцевих результатів, спрямованих на задоволення платоспроможного попиту споживачів.
Галич О.А. [8, с. 22].	Система елементів організаційного та економічного впливу на управлінський процес, в якій відбувається цілеспрямоване перетворення впливу елементів управління на об'єкт управління і яка має вхідні посилання та результуючу реакцію.
Волков О. И [9, с. 30]	Система економічних методів та важелів, що забезпечує зовнішні зв'язки підприємства й створює відповідні умови отримання доходу, а також сприяє розвиткові виробничих відносин усередині підприємства.
П. В. Круш, С. О. Тульчинська, та ін [10, с. 23]	Сукупність чинників, які визначають відносини між підприємством і його структурними підрозділами, створюючи умови для проведення внутрішньої економічної діагностики підприємства та реалізації економічних інтересів учасників виробництва.
І. І. Циглик [11, с. 5]	Сукупність економічних методів і важелів, які діють на всіх рівнях управління й дають змогу у відповідності з об'єктивними законами розвитку суспільства активно впливати на виробничу діяльність колективу з метою досягнення економічних і соціальних завдань.
О.Є. Кузьмін, О.Г. Мельник [12, с. 81]	Складовий елемент господарського механізму, що включає економічні стимули (державні економічні стимули виробництва й матеріальні стимули праці) та важелі.

** Розроблено автором за даними [1-12]*

включає адміністративну та інформаційно-психологічну підсистеми [1, с. 105-106; 10, с. 84-85].

Таким чином, на основі вищевикладеного можемо говорити про те, що механізм ефективного розвитку варто розглядати через призму економічного та організаційного механізму управління діяльністю підприємства.

Розглянемо окремо економічний і організаційний механізми управління діяльністю виробничого підприємства та їх методи реалізації. Тому за своїм змістом організаційна діяльність охоплює як прості виробничі операції, так і складні процеси оперативного, технологічного, комерційного, економічного, управлінського характеру.

Механізм ефективного розвитку виробничого підприємства здійснюється за допомогою наступних методів:

1) планування та прогнозування діяльності підприємства;

2) підприємницький (комерційний) розрахунок;

3) економічне стимулювання діяльності підприємства.

Прогнозування – науково-обґрунтова непередбачення ймовірності подій або явищ на майбутнє на основі статистичних, економічних, соціальних та інших досліджень.

Планування – процесс визначення цілей, які підприємство передбачає досягти за певний період, а також засобів, шляхів та умов їх досягнення. Сутність планування полягає в тому, що вона дає можливість вибору одного варіанту з альтернативних.

Сукупність організаційних дій на всіх ієрархічних рівнях у процесі організації господарської діяльності може бути зведена до такого переліку укрупнених напрямків:

– створення нової організаційної структури;

– перебудова, реформування, вдосконалення існуючої організаційної структури;

– організаційне забезпечення успішного функціонування організаційної структури та її гармонійного розвитку;

– вдосконалення організаційних відносин і зв'язків;

– підвищення ефективності взаємодії елементів організаційної структури;

– організація операцій, процесів, робіт та їх оптимізація;

– диверсифікація виробничої діяльності;

– організаційний аналіз і організаційне проектування;

– організація взаємодії елементів організаційної структури з суб'єктами поза межами системи;

– інтеграція організаційної структури на різних рівнях у зовнішнє середовище.

Узагальнюючи визначення організаційної і економічної складових механізму ефективного розвитку підприємства, пропонуємо загальну схему її формування.

Структура визначає стійкі зв’язки і відносини всередині, основні напрями управлінського впливу, що забезпечує цілісність механізму.

Метою формування механізму ефективного розвитку виробничого підприємства є забезпечення сприятливих організаційних та економічних умов для здійснення підприємницької діяльності. Обґрунтування структури механізму є одним з ключових завдань розроблення його загальної концепції.

Як і будь-яка система управління, механізм розвитку виробничого підприємства складається із двох підсистем: керуючої та керованої, між якими існує діалектичний взаємозв’язок. Керованою підсистемою у цьому дослідженні виступає діяльність виробничого підприємства. Зміст і структуру керуючої підсистеми, яка є основою механізму управління, становлять цілі та функції управління.

Основними цілями реалізації механізму розвитку діяльності виробничих підприємств можемо визначити: забезпечення зростання економічної ефективності функціонування підприємства, забезпечення прибутковості, підвищення конкурентоспроможності, забезпечення збалансованості системи управління, реалізація інвестиційного потенціалу, досягнення поставлених цілей і здійснення місії підприємства.

Функціями механізму розвитку діяльності виробничого підприємства є загальнонаукові функції управління: планування, організування, мотивування, контролювання, регулювання. Об’єктом

Рис. 2. Структура механізму ефективного розвитку

ОЕМ механізму розвитку є безпосередньо діяльність виробничого підприємства. Суб'єктом механізму розвитку виробничого підприємства є учасники виробничої діяльності.

Висновки. Отже, основними елементами формування механізму ефективного розвитку виробничого підприємства є: мета формування, об'єкт, суб'єкти механізму, функції, цілі та принципи формування, а також інструменти реалізації механізму розвитку. В сучасних умовах розвитку ринку організаційно-економічний механізм набуває більш складної конфігурації, внаслідок чого для процесу управління все більш характернішими стають ознаки «суб'єкт-об'єктної» взаємодії. Наприклад, працівники можуть купувати акції та долучатися до управління акціонерним товариством (брати участь у встановленні системи оплати праці) або ж керівники підприємств, об'єднуючись у кредитні спілки, можуть самостійно вирішувати проблеми кредитування.

Список літератури:

1. Петрович Є.М. та сін. Економіка виробничого підприємства, підручник / за аг. ред. Й.М. Петровича / Є.М. Петрович, А.Ф. Кіт, О.М. Семенів. – Львів: Новий світ, 2009. – 680 с.
2. Ільницька Г.Я. Формування фінансово-економічного механізму управління підприємством / Г.Я. Ільницька // Науковий вісник. Український державний лісотехнічний університет: Збірник науково-технічних праць. – 2010. – Вип. 14.7. – С. 291–294.
3. Полозова Т.В. та сін. Сутність механізму розвитку функціонування підприємств промисловості [Електронний ресурс] / Т.В. Полозова, Ю.В. Овсюченко // Вісн. Міжнар. Слов'ян. ун-ту. Сер. Екон. науки. – 2005. – 8, № 1-2. – С. 63-65.
4. Шевченко Г.М. Організаційно-економічний механізм формування та використання природно-рекреаційного потенціалу території: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.06 / Г.М. Шевченко; Сум. держ. ун-т. – Суми, 2008. – 21 с.
5. Андрійчук В.Г. Економіка підприємств: [підручник]. – 2-ге вид., доповн. і перероб. / В.Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2010. – 624 с.
6. Бакай С.С. Словник з теорії організації: [навч. посіб.] / С.С. Бакай, С.О. Білун, А.В. Світлична; за ред. д.е.н., проф. С.С. Бакая – 2-ге видання, доопрацьоване і переробл. – Полтава, 2011. – 65 с.
7. Митяй О.В. Концепція механізму розвитку підвищення ефективності діяльності підприємства / О.В. Митяй // Економіка: реалії часу, 2013. – № 2(7). – С. 39-46.
8. Галич О.А. Внутрішній організаційно-економічний механізм підприємства: [курс лекцій] / О.А. Галич. – Полтава, 2005. – 298 с.
9. Волков О.И. Экономикапредприятия: курс лекций / О.И. Волков, В.К. Скляренко. – М.: ИНФРА-М, 2010. – 280 с.
10. Круш П.В. Внутрішній організаційно-економічний механізм підприємства: [навч. посіб.] / П.В. Круш, С.О. Тульчинська, Р.В. Тульчинський, С.О. Кириченко, О.В. Кривда, О.П. Кавтиш. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 206 с.
11. Циглик І.І. Внутрішній організаційно-економічний механізм підприємства: [навч. посіб.] / І.І. Циглик. – Івано-Франківськ, ІМЕ, 2008. – 104 с.
12. Кузьмін О.Є. Основи менеджменту. Підручник / О.Є. Кузьмін, О.Г. Мельник. – К.: Академвидав, 2011. – 414 с.

Гринченко А.В.
Полтавская государственная аграрная академия

СУЩНОСТЬ И СОСТАВЛЯЮЩИЕ МЕХАНИЗМА ЭФФЕКТИВНОГО РАЗВИТИЯ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация
В статье определена сущность определения понятия «механизм развития предприятия» различными учеными. Обоснованы особенности механизма эффективного развития производственных предприятий. Отдельно рассмотрены экономический и организационный механизм управления производственным предприятием. Выделили основные методы с помощью которых осуществляется механизм эффективного развития производственного предприятия.
Ключевые слова: развитие производственных предприятий, развитие предприятий, механизм, механизм эффективного развития, предприятие.

Grinchenko O.V.
Poltava State Agrarian Academy

ESSENCE AND CONSTITUENTS OF MECHANISM OF EFFECTIVE DEVELOPMENT OF PRODUCTIVE ENTERPRISES

Summary
In the article the essence of the definition of «enterprise development mechanism» by different scientists. Proved effective features of the mechanism of production enterprises. Separately considered economic and organizational mechanism for managing manufacturing enterprise. Identified the main methods by which carried out an effective mechanism of industrial enterprises.
Keywords: development of manufacturing enterprises, development of enterprises, mechanism, efficient development mechanism, enterprise.

УДК 519.86

ЗАСТОСУВАННЯ ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНИХ МЕТОДІВ ДЛЯ ОПТИМІЗАЦІЇ БЮДЖЕТНИХ ВИДАТКІВ НА ОХОРОНУ ЗДОРОВ'Я

Дахнова О.Є., Зайцева Ю.А.
Харківський інститут фінансів
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті проаналізовано показники розвитку системи охорони здоров'я України в регіональному розрізі за допомогою методу таксономії. Також, при використанні методу дендритів, було поділено регіони на три групи, як найбільш схожі за рівнем розвитку галузі охорони здоров'я в Україні.
Ключові слова: охорона здоров'я, фінансування, природний рух населення, оперативно-сітьові показники, основні трансферти, таксономія, метод дендритів.

Постановка проблеми. Сучасний стан фінансування охорони здоров'я України за рахунок бюджету є вкрай недостатнім і не створює передумов для надання якісної медичної допомоги в необхідних обсягах, особливо для соціально незахищених прошарків населення. Тому, сучасна система охорони здоров'я вимагає формування такої державної політики, яка дозволить забезпечити достатніми фінансовими ресурсами надання медичних послуг, охопити основними видами допомоги, профілактики, лікування і реабілітації все населення, підвищити ефективність та зменшити фінансові ризики, пов'язані з наданням такої допомоги. Наявність цих та інших проблем обумовили **актуальність теми дослідження.**

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми фінансування галузі охорони здоров'я порушувались у наукових працях вітчизняних учених В. Андрущенка, Й. Бескида, О. Василика, О. Величко, В. Войцехівського, С. Кондратюка, З. Лободіної, Д. Полозенка, Ю. Пасічника, Я. Радиша, І. Радь, О. Тулай, С. Юрія та ін.

Виділяються наступні актуальні проблеми цього процесу: реальна оцінка потреб бюджетних видатків на охорону здоров'я, розробка програм з цільовим зазначенням заходів щодо їх реалізації, формування системи контролю за виконанням в середньостроковому періоді та впровадження їх якості, підготовка та публічна експертиза реалізації напрямків реалізації міністерств та відомств.

Метою статті є оптимізація видатків на охорону здоров'я шляхом використання економіко-математичних методів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фінансове забезпечення є одним із основних чинників, що впливає на розвиток охорони здоров'я й соціально-економічну результативність галузі. Кожна країна прагне удосконалити існуючу систему охорони здоров'я шляхом перетворень, які б сприяли збереженню та зміцненню здоров'я населення, підвищенню ефективності діяльності лікувально-профілактичних закладів.

У сфері охорони здоров'я в Україні спостерігається безліч негативних тенденцій, що є результатом системної кризи всієї сфери охорони здоров'я. На сучасному етапі господарювання вітчизняна система охорони здоров'я не здатна сповна забезпечити процес реалізації конституційних прав громадян України у сфері медичного обслуговування. Підвищити ефективність функціонування національної системи охорони здоров'я можна шляхом залучення додаткових джерел фінансових ресурсів і вдосконалення механізму її фінансового забезпечення, а саме оптимізації бюджетних видатків на охорону здоров'я.

Для ефективнішого дослідження галузі охорони здоров'я застосовують різні економіко-математичні методи.

Для зіставлення об'єктів, які характеризуються великою кількістю ознак, найчастіше застосовуються таксономічні процедури. Саме даний метод дозволяє врахувати регіональну специфіку розвитку охорони здоров'я в Україні. Він являє собою синтетичну величину, «рівнодіючу» всіх ознак, що характеризують одиниці досліджуваної сукупності, що дозволяє з його допомогою лінійно упорядкувати елементи даної сукупності.

Побудуємо таксономічні показники розвитку за всіма областями України на основі (вхідні дані) нормованих показників природного руху населення в Україні по областях за 2016 рік, оперативно-сітьових показників галузі охорони здоров'я України по областям за 2016 рік, основних трансфертів на охорону здоров'я України із Державного бюджету України по областям за 2016 рік.

При розрахунку таксономічних показників розвитку використовувалась методика, визначена у джерелі, в результаті якої було розраховано показники розвитку залежно від:

1) нормованих показників природного руху населення в Україні по областях за 2016 рік;
2) оперативно-сітьових показників галузі охорони здоров'я України по областям за 2016 рік;
3) основних трансфертів на охорону здоров'я України із Державного бюджету України по областям на 2016 рік.

Показник рівня розвитку служить для статичної характеристики набору об'єктів. З його допомогою можна оцінити досягнутий в деякий період або момент часу «середній» рівень значення ознак, що характеризують досліджуване явище. Чим ближче значення показника до нуля, то менша відстань до еталонного значення.

Розглянемо отримані результати показників розвитку (табл. 1) і зробимо рейтингову оцінку за показниками розвитку по областям України.

Таким чином, найбільше характеризується розвитком охорони здоров'я Дніпропетровська область, як найближча до еталонного показника (має п'ятий рейтинг показника розвитку оперативно-сітьових показників, третю рейтингову оцінку за основними трансфертами та дев'ятий – за природнім рухом населення).

Наступним найбільш приближеним до еталонного показника є місто Київ (має перший рейтинг показника розвитку оперативно-сітьових показників, другу рейтингову оцінку за основними трансфертами, але двадцяту – за природнім рухом населення). Такі позитивні ознаки охорони здоров'я пов'язані з тим, що Київ – столиця України, має велику кількість населення та є центром розвитку різних медичних програм та заходів. Якщо, розглядати Київську область, то вона характеризується невеликим рейтингом серед інших областей.

Також, високу рейтингову оцінку мають Львівська і Одеська область. Рейтинг за показниками розвитку основних трансфертів у Львівській області складає 6, а у Одеській – 4, рейтинг за показникам розвитку за природнім рухом населення (у Львівській – 12, а у Одеській – 3).

Найменший рейтинг спостерігається у Житомирській, Миколаївській та Чернівецькій області (мають найнижчі рейтинги з показників розвитку).

Для запобігання виникнення кризових ситуацій, Державним бюджетом було визначено виділення громадам трансфертної допомоги для згладжування диспропорцій у фіскальній спроможності. Разом з тим, аби у середньостроковій перспективі знайти більш стійке та ефективне рішення для фінансування медичних послуг на однаковому рівні для всіх областей, за центральним урядом залишається повна відповідальність за забезпечення рівного доступу кожного громадянина до гарантованого рівня допомоги.

Наступним методом, який найкраще охарактеризує розвиток закладів охорони здоров'я по регіонам України, є кластерний аналіз або метод дендритів. Нелінійне впорядкування характеризується відсутністю явної ієрархії, що виражається в тому, що деякі одиниці можуть бути пов'язані з великим числом інших одиниць (наприклад, з п'ятьма). У цьому випадку відсутня чітко визначається порядок, не відомо, який елемент є попереднім, а який наступним.

За допомогою кластерного аналізу проаналізували оперативно-сітьові показники по регіонам та за основними трансфертами (тобто визначимо групи областей за розвиненістю охорони здоров'я). В результаті проведених розрахунків отримали групи скупчень елементів за оперативно-сітьовими показниками (рисунок 1) та за основними трансфертами на охорону здоров'я України (рисунок 2). Номера, що знаходяться у кластерах відповідають номерам області в таблиці 1.

Якщо розглядати розвиток оперативно-сітьових показників по областям, то найближче схожі за розвитком: перша група (Вінницька, Волинська, Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька області), друга група (Дніпропетровська, Житомирська, Кіровоградська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Черкаська, Чернігівська та м. Київ), третя група (Донецька, Закарпатська, Запорізька, Київська, Луганська, Миколаївська, Одеська, Харківська, Херсонська області).

За основними трансфертами на охорону здоров'я України кластеризація розподілила

Таблиця 1

Показники розвитку та рейтингова оцінка по областям України

№	Область	Показник розвитку			Рейтинг показника розвитку		
		за природнім рухом населення	за оперативно-сітьових показників	за основними трансфертами	за природнім рухом населення	за оперативно-сітьових показників	за основними трансфертами
1	Вінницька	0,602	0,097	0,691	10	21	10
2	Волинська	0,553	0,337	0,807	2	23	24
3	Дніпропетровська	0,597	0,442	0,364	9	5	3
4	Донецька	1,105	0,493	0,228	25	22	1
5	Житомирська	1,077	0,530	0,779	23	13	20
6	Закарпатська	0,582	0,534	0,774	7	25	19
7	Запорізька	0,657	0,584	0,657	16	14	8
8	Івано-Франківська	0,615	0,592	0,739	11	17	11
9	Київська	0,509	0,592	0,680	1	19	9
10	Кіровоградська	0,636	0,604	0,770	15	3	18
11	Луганська	1,097	0,611	0,605	24	10	7
12	Львівська	0,621	0,629	0,555	12	7	6
13	Миколаївська	0,627	0,649	0,754	13	24	15
14	Одеська	0,558	0,664	0,514	3	18	4
15	Полтавська	0,660	0,697	0,746	17	6	12
16	Рівненська	0,565	0,713	0,764	4	11	16
17	Сумська	0,704	0,751	0,783	21	4	21
18	Тернопільська	0,634	0,788	0,804	14	12	23
19	Харківська	0,678	0,791	0,526	19	9	5
20	Херсонська	0,577	0,801	0,791	5	16	22
21	Хмельницька	0,578	0,808	0,753	6	15	14
22	Черкаська	0,670	0,832	0,750	18	8	13
23	Чернівецька	0,596	0,840	0,835	8	20	25
24	Чернігівська	0,729	0,849	0,765	22	2	17
25	м. Київ	0,683	0,899	0,265	20	1	2

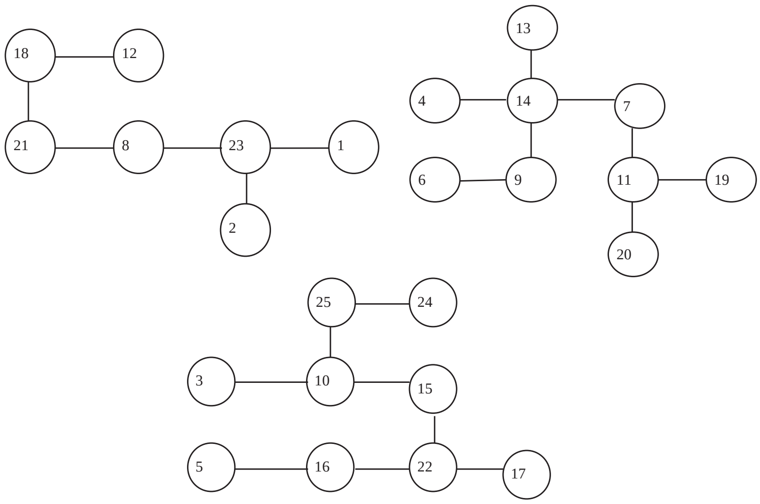

Рис. 1. Групи скупчень елементів за оперативно-сітьовими показниками охорони здоров’я України

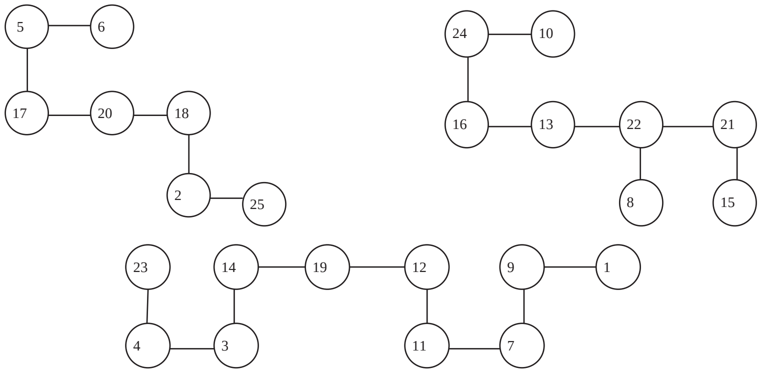

Рис. 2. Групи скупчень елементів за основними трансфертами на охорону здоров’я України

на такі групи скупчень: перша група (Волинська, Житомирська, Закарпатська, Сумська, Тернопільська область та м. Київ), друга група (Вінницька, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Київська, Луганська, Львівська, Одеська, Харківська, Чернівецька області) та третя група (Івано-Франківська, Кіровоградська, Миколаївська, Полтавська, Рівненська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області).

Висновки. Таким чином, за допомогою економіко-математичних моделей (таксономії та метод дендритів) розглянули показники розвитку в регіональному розрізі (по областям України) за різними характеристиками (природній рух населення, оперативно-сітьові показники та основні трансферти із Державного бюджету України). Використовуючи метод дендритів, визначили, що за оперативно-сітьовими показниками друга група характеризується високими показниками розвитку в системі охорони здоров’я. Щодо основних трансфертів які виділяються на дану галузь, то друга група (Вінницька, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Київська, Луганська, Львівська, Одеська, Харківська, Чернівецька області) характеризується більшою кількістю наданих трансфертів.

Виходячи з цього можна сказати, що в Україні конче необхідне реформування галузі охорони здоров’я. Реформа фінансового забезпечення охорони здоров’я України має відбуватися в рамках загальноприйнятних в Європі принципів соціальної рівності, справедливості і солідарності під час організації і надання медичних послуг.

Окрім того, варто зазначити, що уряд вже зробив перші кроки в рамках реформування системи медицини і встановив систему референтного ціноутворення на різні категорії захворювань, наприклад, хворі на гіпертонію, сахарний діабет II типу чи бронхіальну астму отримуватимуть державну підтримку на компенсацію вартості ліків на лікування. Таким чином, на відшкодування вартості ліків при амбулаторному лікуванні – реімбурсацію ліків – в державному бюджеті на 2017 рік було закладено 62 млрд грн. на охорону здоров’я.

У кінці 2017 року також планується запуск підготовки до реформування госпітальної ланки системи охорони здоров'я, розширення автономії медичних закладів, їх переклад на глобальний бюджет і оплату за результат, спрощення доступу до фінансування та інвестицій.

Ключове завдання Міністерства охорони здоров'я в умовах децентралізації – створити максимум можливостей на місцях, де будуть відбуватися зміни, які побачать українці. Саме тому реалізація реформи буде залежати від якості роботи місцевої влади.

Список літератури:

1. Бережная Е. В. Математические методы моделирования экономических систем: учеб. пособие / Е. В. Бережная, В. И. Бережной – М.: Финансы и статистика, 2001. – 368 с.
2. Про Державний бюджет України на 2016 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/.
3. Сайт Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/.

Дахнова Е.Е., Зайцева Ю.А.
Харьковский институт финансов
Киевского национального торгово-экономического университета

ПРИМЕНЕНИЕ ЭКОНОМИКО-МАТЕМАТИЧЕСКОГО МЕТОДА ДЛЯ ОПТИМИЗАЦИИ БЮДЖЕТНЫХ РАСХОДОВ НА ЗДРАВООХРАНЕНИЕ

Аннотация
В статье проанализированы показатели развития системы здравоохранения Украины в региональном разрезе за помощью метода таксономии. Также, при использовании метода дендриты, было поделено регионы на три группы, как наиболее похожи по уровню развития здравоохранения в Украине.
Ключевые слова: здравоохранение, финансирование, естественное движение населения, оперативно-сетевые показатели, основные трансферты, таксономия, метод дендриты.

Dakhnova O.E., Zaitseva Yu.A.
Kharkiv Institute of Finance
Kyiv National University of Trade and Economics

APPLICATION ECONOMIC AND MATHEMATICAL METHODS FOR OPTIMIZATION SPENDING ON HEALTH

Summary
The article analyzes the performance of the health system in Ukraine regions, the method of using taxonomy. Also, when using the dendrites, regions were divided into three groups, the most similar in terms of health care in Ukraine.
Keywords: healthcare, finance, natural population movement, operational performance networked, major transfers, taxonomy method dendrites.

УДК 334.723+364.44

ФОНДОВІ МЕХАНІЗМИ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНИМИ КОРПОРАТИВНИМИ ПРАВАМИ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

Дєєва Н.Е.
Київський національний торговельно-економічний університет
Ярошевська О.В.
Класичний приватний університет

Визначено економічний зміст управління державними корпоративними правами. Проаналізовано історичні аспекти його моделі в Україні. Надано оцінку складу і структурі організаційно-правових форм підприємств, які знаходяться у сфері управління Фонду державного майна України. Розкрито результати оцінки ефективності функціонування вказаних суб'єктів господарювання. Узагальнено досвід продажу державних пакетів акцій на фондових біржах та розроблено пропозиції з розвитку існуючих фондових механізмів.
Ключові слова: фондові механізми, управління, державні корпоративні права, економіка.

Постановка проблеми. Ефективне корпоративне управління є запорукою сталого розвитку підприємств і, як наслідок, національної економіки загалом, незалежно від суб'єктів, які його здійснюють – держава чи приватні власники. Утім належний розвиток корпоративного управління в Україні гальмують такі проблеми: непрозорість діяльності акціонерних товариств через нерозкриття інформації; неврахування інтересів акціонерів під час прийняття управлінських рішень; недостатня координація дій органів державного управління у сфері регулювання корпоративних відносин; порушення прав власників акцій при проведенні загальних зборів; перерозподіл активів товариств на користь фізичних чи юридичних осіб, пов'язаних з їх керівництвом; неефективність управління державними корпоративними правами тощо [1, с. 243].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Корпоративне підприємництво держави розглядається як інтеграційна форма системи державного регулювання, головним критерієм ефективності якої є успішність реалізації макроекономічних цілей, що відповідають основним напрямкам державної політики. На необхідність створення дієвої системи управління державними корпоративними правами наголошують у своїх працях Погрібний Д. [2], Мельниченко О.

[3, с. 251], оскільки в цій сфері існує багато проблем. Погоджуємося з Майстер А. [4, с. 51], що для їх вирішення доцільно здійснити заходи, запровадження яких приведе до підвищення ефективності управління корпоративними правами держави: вдосконалити законодавчу базу, розробити прозору дивідендну політику на кожному підприємстві; покращити кадрову політику; розробити чітку систему мотивації осіб.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Високо оцінюючи науковий доробок указаних авторів, слід указати на те, що їх праці не враховують сучасних тенденцій фінансіалізації економік світу, унаслідок яких зростає роль фінансових механізмів корпоративного управління, фондових зокрема.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є обґрунтування пропозицій із розвитку фондових механізмів управління державними корпоративними правами в економіці України.

Виклад основного матеріалу. Починаючи з 90-их років минулого століття в Україні поширюється акціонерна форма підприємництва, імпульс розвитку якій надала корпоратизація державних підприємств. Але історично для нашої країни це не нова, а відроджена форма організації бізнесу, припинення існування якої пов'язано з радянською добою.

Аналіз розвитку корпоративних відносин у радянський період свідчить, що під тиском жорстких ідеологічних імперативів, орієнтованих на згортання ринкового середовища та максимальне одержавлення економіки, а, відтак, і максимальне зменшення частки ринкових елементів та відповідних організаційних форм у господарстві країни, відбулася значна деформація як їх економічної сутності, так і організаційної структури [5, с. 81]. Сказане, насамперед, стосується корпоративних організацій, які в перші роки становлення радянської економічної системи виявились найбільш активними та поширеними елементами ринкового підприємницького середовища. Десятиліття панування системи бюрократично-розподільчого соціалізму спричинили знецінення інституту власності та формування стійких суспільних стереотипів (неформальних інститутів) – фрірайдерства, патерналізму, абсентеїзму, що в кінцевому підсумку стало найбільш значним інституціональним обмеженням для ефективного розвитку корпоративних відносин на етапі сучасних трансформаційних перетворень.

До основних вад, які є досить переконливими і характеризують вітчизняну практику корпоративного управління як неефективну, належать: законодавчо не закріплена провідна роль спостережних рад (на відміну від розвинених моделей корпоративного управління); економічно неефективні структури акціонерної власності, що виникли в ході акціювання державних підприємств із використанням сертифікатів, і за якої емітенти не мають вільного капіталу для інвестицій у розвиток підприємств; практична безконтрольність діяльності закритих акціонерних товариств, що опинилися поза правовим регулюванням; незначне зростання використання методів залучення додаткового акціонерного капіталу шляхом додаткового випуску акцій і корпоративних облігацій; відсутність дієвого зовнішнього та внутрішнього контролю за діяльністю менеджменту акціонерних товариств, що спотворює сутність корпоративного управління; застосування рейдерських методів перехоплення корпоративного контролю, що зумовлює нестабільність діяльності корпоративних форм тощо.

З позицій інституціонального підходу корпоративне управління – це система формальних та неформальних норм, що визначають права власності та механізми реалізації цих прав через різноманітні форми індивідуального та суспільного контролю. З огляду на сутність корпорації як відкритої системи, основне завдання корпоративного управління – нагляд та контроль за діями управлінського персоналу можна вирішити через використання механізмів зовнішнього та внутрішнього контролю. Незважаючи на різноманітність підходів, більшість учених визначають корпоративне управління як інститут збалансування інтересів зацікавлених груп через механізми узгодження чи протиставлення цілей суб'єктів корпоративного управління [6, с. 37].

Корпоративні права держави – це право держави, частка якої визначається в статутному капіталі господарського товариства, що включає право на управління цим товариством, отримання певної частки його прибутку (дивідендів), активів у разі ліквідації відповідно до законодавства, а також інші права, передбачені законом та установчими документами [7].

Управління державними корпоративними правами в загальному вигляді можна визначити як управління пакетами акцій товариств із державною часткою в статутному фонді за допомогою правових та організаційно-управлінських механізмів. На сьогодні основні положення щодо управління корпоративними правами держави законодавчо урегульовані, але механізми управління недостатньо ефективні, це зумовлено особливостями проведення процесів корпоратизації, приватизації та становлення національної моделі корпоративного управління.

Таблиця

Загальна кількість об'єктів, у яких Фонд Державного майна України (ФДМУ) здійснює управління державними корпоративними правами, та їх структура (побудовано за даними [8])

Вид об'єктів	01.01.2016		31.12.2016	
	од.	структура, %	од.	структура, %
Всього об'єктів, із них	358	100	345	100
публічні акціонерні товариства (ПАТ), створені шляхом приватизації та корпоратизації	222	62,01	212	61,45
державні холдингові компанії та державні акціонерні корпорації	11	3,07	10	2,90
акціонерні товариства, створені за участю ФДМУ	71	19,83	68	19,71
товариства з обмеженою відповідальністю	54	15,08	55	15,94

Протягом 2016 року загальна кількість об'єктів, у яких Фонд Державного майна України здійснює управління державними корпоративними правами, скоротилася з 358 до 345 (табл.). Основна їх частина представлена ПАТ, створеними шляхом приватизації та корпоратизації, – відповідно 62,01% і 61,45% на початок і кінець року. За результатами аналізу фінансово-господарської діяльності підприємств за 9 місяців 2016 року, встановлено, що із 182 державних підприємств та господарських товариств з державною часткою більше 50% статутного капіталу: 42 – прибуткові (із них 14 – працювали ефективно, 28 – задовільно); 48 – працювали неефективно; 92 – не оцінювалися (з ряду причин).

Аналіз проводився відповідно до Порядку здійснення контролю за виконанням функцій з управління об'єктами державної власності, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 19 червня 2007 року № 832 [9], та Методичних рекомендацій застосування критеріїв визначення ефективності управління об'єктами державної власності, затверджених наказом Мінекономрозвитку від 15 березня 2013 року № 253 [10].

Низька ефективність управління державними корпоративними правами дискредитує нестандартну, з погляду постулатів економічної теорії, поведінку акціонованих підприємств. Механізми корпоративного управління підприємств України, які склалися в процесі пострадянської трансформації, мають свої специфічні особливості: недостатній рівень розвитку зовнішніх механізмів корпоративного контролю і пов'язану з цим деформованість, низьку ефективність функціонування внутрішньо-корпоративних регуляторів.

Ефективне управління державними корпоративними правами має свої критерії на різних економічних рівнях. На макрорівні за рахунок ефективного управління державною власністю забезпечується суспільне відтворення, збільшуються податкові збори до державного бюджету за рахунок дивідендів та інших форм прибутку. На мікрорівні (управління акціями окремого акціонерного товариства) пріоритетами є максимізація вартості пакета акцій та збільшення різних форм прибутку, які отримує держава-акціонер при здійсненні управлінської функції.

У 2016 році господарськими товариствами, що знаходяться в сфері управління ФДМУ, з чистого прибутку, отриманого за результатами фінансово-господарської діяльності у 2015 році, сплачено до державного бюджету 1249,3 млн. грн., у т.ч. 20,5 млн. грн. дивідендів. Найбільшими платниками до державного бюджету є ПрАТ «Президент-Готель», ПАТ «НТК «Електронприлад», ВАТ «Центральне конструкторське бюро «Ритм», ПАТ «Тернопільський радіозавод «Оріон», ПАТ «Турбоатом».

ФДМУ здійснює управління державними корпоративними правами господарських товариств, переданих на приватизацію. Переважна їх більшість мають незадовільний фінансово-економічний стан. Підприємства, в основному, обтяжені боргами та потребують значних фінансових інвестицій. При цьому ФДМУ не має бюджетних коштів для підтримки суб'єктів господарювання через відсутність відповідного бюджетного фінансування. Формами приватизації є: аукціон, аукціон за методом зниження ціни, аукціон без оголошення ціни, викуп, конкурс, конкурс з відкритістю пропонування ціни за принципом аукціону, повторний конкурс з відкритістю пропонування ціни за принципом аукціону, фондова біржа, відкриті грошові регіональні аукціони.

У 2016 році ФДМУ уклав меморандум про співпрацю з організаторами електронних аукціонів, серед яких товарні біржі [11]: «Перспектива-Коммодіті», «Українська міжрегіональна спеціалізована», «Іннекс», «Українська універсальна», «Універсальна товарно-сировинна», «Перша Універсальна Біржа «Україна», а також ПАТ Державна акціонерна компанія «Національна мережа аукціонних центрів». Метою цього Меморандуму є співпраця і консолідація зусиль Сторін щодо реалізації об'єктів малої приватизації державної власності на аукціонах в електронній формі на засадах прозорості, публічності та максимальної ефективності. Дія меморандуму поширюється на об'єкти приватизації груп А, Д та Ж, визначених Законом України «Про приватизацію державного майна».

Для створення умов для активізації фондових механізмів приватизації укладено Угоду № 19/14/83 11.02.2013 року «Про інформаційне співробітництво між Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку та Фондом державного майна України».

ФДМУ співпрацює з такими фондовими біржами: ПрАТ «Українська фондова біржа» (УФБ), ПАТ «Київська міжнародна фондова біржа» (КМФБ), ПАТ «Українська Міжбанківська валютна біржа» (УМВБ), ПрАТ «Фондова біржа «ІННЕКС», ПрАТ «Фондова біржа ПФТС», ПрАТ «Фондова біржа «Універсальна», ПАТ «Українська біржа», ПАТ «Фондова біржа «Перспектива», ПрАТ «Східно – Європейська фондова біржа».

В Україні вже формується практика успішного використання фондових механізмів для приватизації. 16 червня 2016 року на Східно-Європейській фондовій біржі вперше в історії української приватизації відбувся аукціон без оголошення ціни. До продажу пропонувався пакет акцій у розмірі 95,85% статутного капіталу ПАТ «Славутський завод залізобетонних виробів». Участь у торгах взяли троє учасників, запропонована одним з учасників ціна протягом торгів зросла майже у 10 разів. Фахівці ФДМУ визнають продаж удалим, оскільки об'єкт із 2004 року безуспішно виставлявся на продаж 440 разів і не працює вже 12 років.

10 березня 2017 року на ПАТ «Фондова біржа ПФТС» відбувся аукціон ФДМУ, у рамках якого інвестори мали змогу придбати пакет акцій ПАТ «Сільськогосподарське підприємство «Селекція-Племресурси» (код ЄДРПОУ 710457). Розмір пакета склав 12,91% статутного капіталу (кількість акцій – 1 649 184 штук). Початкова вартість пакета акцій зазначеного ПАТ становила 49475,52 грн. У результаті торгів пакет акцій продано за 65802,44 грн. Заявки до участі в аукціоні були отримані від декількох потенційних покупців, завдяки чому початкова ціна державного пакету акцій, в ході торгів зросла на третину.

Висновки і пропозиції. Проаналізований стан управління державними корпоративними правами у статутних капіталах підприємств, які під-

лягають приватизації і знаходяться у віданні Фонду державного майна України, дозволив зробити висновок про його неефективність. Незадовільний фінансовий стан більшості підприємств із державною часткою потребує зміни власника і формування дієвої системи корпоративного управління. Вітчизняна практика продажу державних пакетів акцій на фондових біржах, що формується, свідчить про її ефективність через змагальність покупців, прозорість угод і сприяє формуванню об'єктивної ціни державних корпоративних прав. Розвиток фондових механізмів пов'язаний із залучення до процесів торгів державних часток не лише дрібних і низько-привабливих для інвестицій акціонерних товариств, але і стратегічно важливих і великих підприємств, а також холдингових компаній та акціонерних корпорацій.

Перспективами подальших досліджень є розвиток бюджетних механізмів управління державними корпоративними правами в економіці України.

Список літератури:

1. Дєєва Н.Е. Корпоративне управління і фінансовий ринок: проблеми теорії та практики: моногр. / Н.Е. Дєєва / НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2011. – 524 с.
2. Погрібний Д.І. Удосконалення управління державними корпоративними правами [Електронний ресурс] / Д.І. Погрібний. // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2003. – Вип. 24. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2003_24_52
3. Мельниченко О.С. Деякі аспекти управління корпоративними правами у державному управлінні / О.С. Мельниченко // Актуальні проблеми державного управління. – 2012. – № 2. – С. 245-252.
4. Майстер А. Ефективне управління державними корпоративними правами в Україні: проблеми та шляхи вирішення / А. Майстер // Ринок цінних паперів України. – 2014. – № 1-2. – С. 47-54.
5. Супрун Н.А. Особливості формування елементів корпоративного управління у вітчизняній господарській практиці (20-і роки XX ст.) [Текст] / Н.А. Супрун // Історія нар. госп-ва та екон. думки України. – 2009. – Вип. 42. – С. 74-88.
6. Радєва М.М. Інституціональні компоненти корпоративного сектору економіки / М.М. Радєва // Економіка та держава. – 2008. – № 5. – С. 36-38.
7. Про затвердження Основних концептуальних підходів до підвищення ефективності управління корпоративними правами держави: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.02.2004 № 155 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/155-2004-%D0%BF
8. Звіт про роботу Фонду державного майна України в 2016 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.spfu.gov.ua/userfiles/pdf/zvit-uryad-f1-44_9551.pdf
9. Про затвердження Порядку здійснення контролю за виконанням функцій з управління об'єктами державної власності та критеріїв визначення ефективності управління об'єктами державної власності: Кабінет Міністрів України; Постанова, Порядок від 19.06.2007 № 832 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/832-2007-%D0%BF
10. Про затвердження Методичних рекомендацій застосування критеріїв визначення ефективності управління об'єктами державної власності: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 15.03.2013 N 253 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://consultant.parus.ua/?doc=09TDL10DCF
11. Організатори електронних аукціонів: Меморандум про співпрацю Фонду державного майна Укаїни № 96 від 23 березня 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.spfu.gov.ua/ua/content/spf-privatization-auctions-Organizatori-elektronnih-aukcioniv.html

Деева Н.Э.
Киевский национальный торгово-экономический университет
Ярошевская О.В.
Классический приватный университет

ФОНДОВЫЕ МЕХАНИЗМЫ УПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫМИ КОРПОРАТИВНЫМИ ПРАВАМИ В ЭКОНОМИКЕ УКРАИНЫ

Аннотация
Определено экономическое содержание управления государственными корпоративными правами. Проанализированы исторические аспекты его модели в Украине. Дана оценка составу и структуре организационно-правовых форм предприятий, которые находятся в сфере управления Фонда государственного имущества Украины. Раскрыты результаты оценки эффективности функционирования указанных субъектов хозяйствования. Обобщен опыт продажи государственных пакетов акций на фондовых биржах и разработаны предложения по развитию существующих фондовых механизмов.

Ключевые слова: фондовые механизмы, управление, государственные корпоративные права, экономика.

Deyeva N.E.
Kyiv National University of Trade and Economics
Jaroshevskaja O.V.
Classical Private University

STOCK MECHANISMS FOR MANAGING OF STATE CORPORATE RIGHTS IN ECONOMY OF UKRAINE

Summary
The economic content of state corporate rights is defined. The historical aspects of its model in Ukraine are analyzed. The assessment of the structure and legal forms of enterprises that are in the management of the State Property Fund of Ukraine are determined. The results of evaluation of the efficiency of these entities are disclosed. The experience of selling state shares on the stock exchanges is compiled and proposals to development of the existing of stock mechanisms are worked.
Keywords: stock mechanisms, management, state corporate rights, economics.

УДК 336.225:334.723(477)

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ОПОДАТКУВАННЯ ПРИБУТКУ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ

Дзівінська Ю.О., Ярема Б.П.
Львівський національний університет імені Івана Франка

В статті проаналізовано фіскальну ефективність податку на прибуток підприємств в Україні. Визначено основні причини скорочення надходжень від податку на прибуток підприємств до Зведеного бюджету України. Розглянуто дві моделі оподаткування прибутку, які застосовуються у розвинутих країнах світу – європейську (класичну) та англо-американську (англо-саксонську). Для вирішення проблем податку на прибуток підприємств, представлено альтернативний варіант – впровадження естонської моделі податку на розподілений прибуток.
Ключові слова: податок на прибуток підприємств, податкова ставка, фіскальна ефективність, естонська модель, податок на розподілений прибуток.

Постановка проблеми. В умовах сучасної економічної ситуації в Україні гостро постає питання реформування податку на прибуток підприємств. Держава і бізнес не задоволені діючою системою оподаткування прибутку підприємств. Перша скаржиться на масове ухиляння від сплати податку через «тіньовий» бізнес та його «мінімізацію» усіма можливими методами, що призводить до недоотримання доходів бюджету. Бізнес, у свою чергу, обурений складністю адміністрування податку на прибуток підприємств, тиском з боку фіскальних органів та перенесенням податкового навантаження з податку на прибуток підприємств на невелику кількість добросовісних платників податку. Проте податок на прибуток має широкі можливості для регулювання і стимулювання підприємницької діяльності. За допомогою цього податку держава може стимулювати пожвавлення інвестиційної та інноваційної діяльності та розвиток конкурентних відносин, але, на жаль, на даний момент ми не спостерігаємо такої тенденції. Для можливості врегулювання даної ситуації потрібно проаналізувати діючий стан оподаткування податком на прибуток підприємств в Україні. Гадаємо, що в цьому випадку не обійтись без врахування іноземного досвіду розвинутих країн, щоб запропонувати підхід до трансформації цього податку з мінімальними втратами для бізнесу і держави та розв'язанням проблеми зниження фіскальної ефективності податку на прибуток підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У своїх дослідженнях вітчизняні науковці останнім часом все більше уваги приділяють питанням вдосконалення системи оподаткування прибутку підприємств в Україні. Серед них варто відзначити праці В. Дубровського, В. Черкашина, В. Андрушенка, І. Таптунової, Д. Серебрянського та сін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Враховуючи вагомий доробок вчених та практиків, щодо класичної моделі податку на прибуток, з різних причин цей податок не оправдує своєю природи і потребує трансформації. Тому корисним буде дослідження можливості застосування естонського досвіду прибуткового оподаткування юридичних осіб в українських реаліях.

Мета статті. Метою статті є аналіз сучасного стану оподаткування прибутку підприємств в Україні, вивчення естонської моделі податку на розподілений прибуток та можливостей його адаптації в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед різного роду прямих податків (прибуткового, майнового, земельного, на спадщину і дарування, на грошовий капітал) вагоме місце в

податкових системах різних держав займають прибуткові податки, тобто податки, що охоплюють оподатковування прибутку (доходу) підприємств та організацій і оподатковування особистих прибутків громадян.

До таких прямих податків відноситься і податок на прибуток підприємств, який сплачується юридичними особами з прибутку одержаного від реалізації продукції (робіт, послуг), основних фондів, нематеріальних активів, цінних паперів та сін. Податок на прибуток підприємств є одним із чотирьох бюджетоутворюючих податків та відіграє важливу регулюючу роль в економічній системі країни. Основне призначення даного податку є регулювання підприємницьких діяльності, стимулювання розвитку інвестиційних процесів та нарощення капіталу суб'єктів підприємництва. Але попри такі можливості сучасний стан прибуткового оподаткування юридичних осіб не відповідає покладеним на нього завданням. Показником цього є зниження фіскальної ефективності податку на прибуток, тобто зниження його частки в ВВП, доходах бюджету та податкових надходженнях. Як свідчать наведені дані у рис. 1, надходження з податку на прибуток у ВВП у 2016 р. зменшилися на 1,7% порівняно з 2011 р., при тому, що податкові надходження у ВВП 2016 р. зросли на 1,6% порівняно з 2011 р.

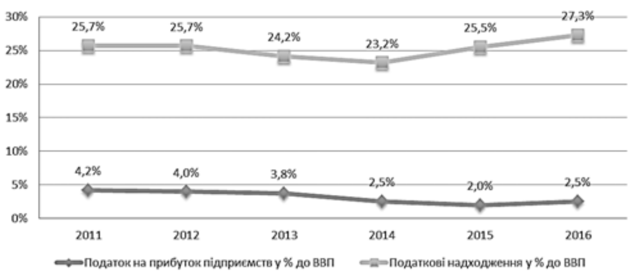

Рис. 1. Частка податкових надходжень та податку на прибуток підприємств у ВВП, % [6-7]

Фіскальне значення податку може також розглядатися як здатність створювати ефекти щодо формування бюджетних ресурсів із метою забезпечення суспільно необхідних видатків. Важливим у цьому контексті є визначення питомої ваги податку на прибуток у доходах Зведеного бюджету України в цілому та в податкових надходженнях зокрема [2]:

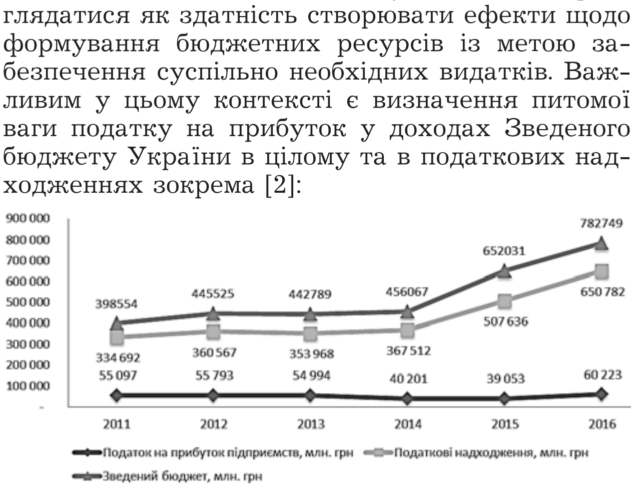

Рис. 2. Податкові надходження та податок на прибуток підприємств у Зведеному бюджеті України, млн грн [6]

Аналізуючи наведені дані у рис. 2 ми бачимо, що доходи Зведеного бюджету зростають з року в рік, в тому числі, за рахунок податкових надходжень, але, як ми бачимо, податок на прибуток підприємств не відіграє значної ролі у цьому. Приріст цього податку протягом 2011-2016 рр. – 9%, в той час, як податкові надходження до Зведеного бюджету та дохідна частина Зведеного бюджету збільшились відповідно на 94% та 96%.

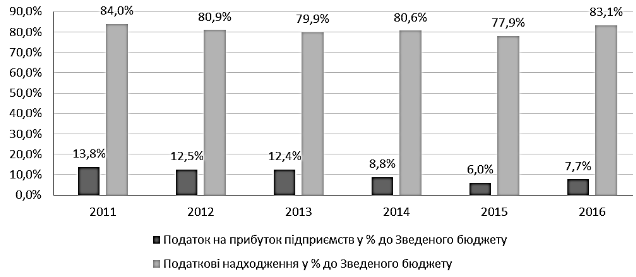

Рис. 3. Податок на прибуток підприємств у загальній сумі податкових надходжень Зведеного бюджету, млн грн [6]

Виходячи з наведених даних на рис. 3, можна зробити висновок, що при скороченні податкових надходжень на 0,9%, надходження від податку на прибуток підприємств скоротились на 6,1%. Також, ще в 2017 році держава не зможе повністю повернути бізнесу переплати з податку на прибуток (18 млрд. грн), які тягнуться з 2012 року, коли законодавство передбачало авансові платежі [3]. Тому ми можемо стверджувати що наразі цей податок не є бюджетоутворюючим. Ситуація з очікуваними надходженнями від цього податку в умовах економічного падіння та збитковості підприємств (в тому числі, у зв'язку із значним індексом інфляції – понад 40% за 2015 рік) дедалі погіршується.

Прописаний у законодавстві процес визначення прибутку об'єкта оподаткування доволі громіздкий, а норми закону написані так, що можуть трактуватися по-різному. Законом фактично створені можливості для представника фіскальних органів «вирішувати питання» на власний розсуд, зокрема: правила, які передбачають судження/оцінку з боку контролюючих органів і, як наслідок, допускають неоднозначне тлумачення; «виделки» у законі для застосування санкцій; можливість вибіркового застосування нездійсненного (або такого, який масово не виконується) закону; неоднозначні формулювання самого закону, що допускають різне трактування; протиріччя між нормативними актами тощо. Крім того, застосування різних схем «оптимізації», що призводить до надмірного податкового тиску на сумлінних платників податку. Податкове структурування призводить до неоподаткування одних платників податку з перенесенням всього тягаря зі сплати цього податку на інших платників, в результаті чого основна частина надходжень з цього податку забезпечується 0,4% всіх платників податку [4].

Для розрахунку об'єкту оподаткування використовується фінансовий результат. Визначення фінансового результату та можливість його об'єктивної перевірки має істотні ризики виникнення спору, оскільки існує низька культура складання фінансової звітності та низький рівень знань стандартів бухгалтерського обліку і відсутність досвіду зі складанням фінансової звітності працівників фіскальних органів. Також значним недоліком є короткий період між датами складан-

ня фінансової звітності та подачі декларації з податку на прибуток, що унеможливлює перевірку достовірності визначення бази оподаткування.

У підсумку, наведені вище системні недоліки перетворили податок на прибуток підприємств в Україні на дієвий механізм фіскального тиску на сумлінних платників податку. Як наслідок, сутність податку наразі викривлена, він вже не є «справедливим» (один із принципів оподаткування, закріплених Податковим кодексом України), фіскальна ефективність податку на прибуток підприємств досить низька.

У світі податок на прибуток підприємств розраховується по-різному, але прийнято виділяти дві моделі: європейську (континентальну) та англо-американську (англосаксонську). Окремо від цих моделей існує естонська модель оподаткування прибутку юридичних осіб, вона є відносно новою і тому не є поширеною.

Особливістю європейської (континентальної) моделі є те що, податковий облік як окремий вид майже відсутній і база оподаткування визначається за принципами бухгалтерського обліку. Для визначення оподаткованого прибутку відбуваються коригування на основі даних бухгалтерського обліку і які є чітко регламентовані законодавством. Фінансова звітність орієнтована на інтереси держави, а інтереси інших суб'єктів господарювання залишаються другорядними.

На противагу європейській (континентальній) моделі, англо-американська (англосаксонська) модель характеризується можливістю підприємств вибирати застосування бухгалтерського чи податкового обліку. Така свобода вибору діє в межах регламентованих законодавством. У цій моделі фінансова звітність орієнтована на інтереси широкого кола інвесторів, що зумовлено розвинутим ринком цінних паперів.

У таблиці 1 наведений порівняльний аналіз даних моделей.

Таким чином, англо-американська (англосаксонська) модель надає підприємствам свободу вибору у застосуванні встановлених норм ведення обліку та складання фінансової звітності в межах дії законодавства. Застосування англо-американської моделі в Україні може бути недоцільним, оскільки спричинить появу податкових конфліктів та збільшить ймовірність застосування тиску фіскальними органами.

Тому було визначено перспективним напрямом розвитку для України застосування досвіду країн-представниць європейської (континентальної) моделі, в якій чіткий перелік коригувань спростить розрахунок податку на прибуток підприємств та зробить його зрозумілішим для платників.

На даний момент в Україні діє європейська модель розрахунку податку на прибуток підприємств, але, як свідчить проведений аналіз фіскальної ефективності даного податку, вона не адаптувалася в нашій податковій системі, оскільки не вирішує основних проблем прибуткового оподаткування юридичних осіб.

Альтернативним варіантом податку на прибуток підприємств є запровадження оподаткування розподіленого прибутку. Така система оподаткування прибутку запроваджена в Естонії та немає аналогів. Зокрема, податку на прибуток в загальному розумінні там немає, а прибутки оподатковуються в момент їхнього розподілення. Так, податок на прибуток має сплачуватися лише на розподілені прибутки, додаткове благо, витрати та платежі, які не відносяться до господарської діяльності компанії, подарунки, благодійні внески та представницькі витрати. Окрім цього, зменшення статутного капіталу, викуп акцій чи часток та виплати при ліквідації підприємств оподатковуються в частині, яка стосується внесків до статутного капіталу в грошовій чи матеріальній формі.

Можливі два способи розподілу прибутку – прихований та відкритий. Відкритий спосіб включає дивіденди та інші способи розподілу прибутків (окрім випуску пільгових акцій, які оподатковуються лише для фізичних осіб резидентів під час відчуження активів, отриманих в результаті випуску пільгових акцій). Платежі, отримані в результаті ліквідації, зменшення статутного капіталу та викупу/погашення або повернення частки учаснику в загальному випадку підлягають оподаткуванню податком на прибуток особою (Естонською компанією), що здійснює виплату, в момент розподілу. Прихований варіант розподілу прибутку передбачає здійснення виплат додаткових пільг (благ), надання подарунків, благодійних внесків, а також витрат та платежів, які не пов'язані з діяльністю компанії.

Всі ці розподілення прибутку оподатковуються за ставкою 21/79 (трохи більше ніж 26,6%). Така ставка оподаткування не повинна вводити

Таблиця 1

Порівняння принципів побудови європейської (континентальної) та англо-американської (англосаксонської) моделей розрахунку податку на прибуток підприємств

№ з/п	Показник	Європейська (континентальна)	Англо-американська (англосаксонська)
1	Країни в яких застосовується	Німеччина, Франція, Швеція, Бельгія, Іспанія, Швейцарія, Аргентина, Бразилія, Перу, Чилі	США, Велика Британія, Канада, Австралія
2	База оподаткування	Сума прибутку визначена за правилами бухгалтерського обліку, податковий облік як самостійний вид майже відсутній	Сума прибутку визначається за правилами бухгалтерського та податкового обліку, між якими існує тісний зв'язок
3	Об'єкт оподаткування	Фінансовий результат до оподаткування коригується відповідно до амортизації, збитків, дивідендів, процентних доходів	Фінансовий результат до оподаткування коригується за правилами бухгалтерського обліку
4	Законодавче регламентування	Правила і процедури бухгалтерського обліку розробляються за участі держави та регламентуються чинним законодавством	Правила і процедури облікових стандартів розробляються професійними організаціями бухгалтерів без жорсткого законодавчого регулювання

Джерело: узагальнено авторами на підставі [4, 8]

в оману. Адже це та ж сама ставка 21% відповідно до правил оподаткування оплати праці. Різниця лише в тому, що ставка 21% застосовується для заробітної плати до вирахування податків, а 21/79 – для чистої суми виплати.

Юридична особа-резидент та юридична особа-нерезидент, що діють через постійні представництва, зареєстровані в Естонії, при розподілі прибутку мають сплачувати 21/79 від суми розподілених прибутків. Для особи, що отримує дивіденди, такий дохід не підлягає оподаткуванню додатковий податок з такого доходу у вигляді дивідендів не утримується.

Для юридичних осіб-резидентів та юридичних осіб-нерезидентів, що діють через постійні представництва в Естонії, можливе звільнення від сплати податків. В деяких випадках податок на прибуток (21/79) не утримується з дивідендів або з платежів в результаті зменшення статутного капіталу, здійснення внесків в капітал або придбання акцій чи ліквідації юридичної особи. Такі пільги передбачені для ситуацій з володіння частками у статутному капіталі, що перевищує 10% капіталу [5].

Введення в дію податку на розподілений прибуток в Україні допоможе вирішити проблему розрахунку об'єкта оподаткування, оскільки тут відсутні поняття «доходи» та «витрати», необхідність підтвердження витрат первинними документами. Встановлення простих і прозорих правил обчислення об'єкта оподаткування нівелює прояв дискреції у податковому законодавстві, зменшить кількість перевірок та податкових спорів і відповідно можливість тиску на підприємство з боку фіскальних органів. За рахунок того, що податківцям не потрібно перевіряти всі операції підприємства, оскільки контролюється тільки виведений капітал, це дозволить оперативно реагувати на можливе незаконне виведення грошей із системи.

Естонська модель податку на розподілений прибуток є саморегулюючою моделлю, тобто реінвестування прибутку підприємства і покращення виробничих потужностей спричинить збільшення обсягу виробництва і продаж, а отже збільшиться сума надходжень від ПДВ та податків із зарплати.

Основний недолік податку на розподілений прибуток вже проявив себе в Естонії. Його суть полягає в тому, що підприємства шляхом неправильного опису операцій виводять кошти з компанії, а податок на розподілений прибуток не сплачується з операцій пов'язаних з господарською діяльністю підприємства. Виконуючи такі неправомірні дії підприємства не сплачують або значно зменшують податкове зобов'язання з податку на розподілений прибуток. Прикладом таких операцій є торгівля продукцією між двома компаніями, які насправді нічого не продають одна одній, а тільки відображають рух грошей, також це можуть бути інвестиції або позики, які ніколи не будуть повернені підприємству.

Також в разі впровадження в Україні податку на розподілений прибуток існує ймовірність неповернення переплат з податку на прибуток підприємств за попередні періоди.

Висновки. В результаті проведеного дослідження ми бачимо, що податок на прибуток підприємств вже відвікував своє. Зміни окремих елементів податку не вирішують питання підвищення фіскальної ефективності цього податку та не спрощують процедуру обчислення податкового зобов'язання і формування податкової звітності. На нашу думку, необхідна кардинальна зміна підходу до оподаткування прибутку підприємств. Досвід Естонської Республіки є унікальним в реформуванні податку на прибуток підприємств і надихає вивчати детальніше всі аспекти такої трансформації, щоб адаптувати податок на розподілений прибуток під особливості української економіки, враховуючи помилки і промахи, з якими свого часу зіткнулася Естонія.

Впровадження запропонованих вище заходів матиме такі позитивні наслідки, зокрема: залучення іноземних інвестицій в бізнес та призупинення відтоку капіталу закордон; спрощення адміністрування податку на прибуток для підприємств; створення величезного внутрішнього інвестиційного ресурсу без зовнішніх кредитів; виведення бізнесу з «тіні»; спрощення системи адміністрування податку на прибуток підприємств, що призводить до збільшення доходів бюджету.

Список літератури:

1. Андрущенко В. Л. Ризики-сигнали тривоги в оподаткуванні [Електронний ресурс] / В. Л. Андрущенко, Т. В. Тучак // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). – 2010. – № 2(49). – С. 74-83.
2. Фінансовий портал Мінфін [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://index.minfin.com.ua/index/gdp/
3. 2017 року держава не зможе повністю повернути бізнесу переплати з податку на прибуток – ДФС [Електронний ресурс] – Finance.UA – Режим доступу: http://news.finance.ua/ua/news/-/395294/2017-roku-derzhava-ne-zmozhe-povnistyu-povernuty-biznesu-pereplaty-z-podatku-na-prybutok-dfs
4. Трансформація податку на прибуток підприємств у податок на виведений капітал [Електронний ресурс] – Режим доступу: ttp://www.radaprogram.org/sites/default/files/infocenter/piblications/corporate_income_tax_transformation_into_distributed_profit_tax_1.pdf
5. Естонська система податку на прибуток [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://kmp.ua/wp-content/uploads/2014/05/Estonian_corporate_income_tax_system_UA.pdf
6. Державна казначейська служба України [Електронний ресурс] – К.: Офіційний портал ДКСУ. – Режим доступу: http://www.treasury.gov.ua/
7. Державна служби статистики України [Електронний ресурс] – К.: Офіційний веб-сайт ДССУ. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/
8. Серебрянський Д. М., Смірнова О. М., Огороднікова І. І. Міжнародний досвід гармонізації бухгалтерського та податкового обліку з податку на прибуток. – Ірпінь: НДІ фінансового права, 2013. – 75 с.

Дзивинская Ю.О., Ярема Б.П.
Львовский национальний университет имени Івана Франко

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ ПРИБЫЛИ ПРЕДПРИЯТИЙ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье проанализировано фискальную эффективность налога на прибыль предприятий в Украине. Определены основные причины сокращения поступлений от налога на прибыль предприятий в Сводный бюджет Украины. Рассмотрены две модели налогообложения прибыли, которые применяются в развитых странах мира – европейскую (классическую) и англо-американскую (англо-саксонскую). Для решения проблем налога на прибыль предприятий, представлен альтернативный вариант – внедрение эстонской модели налога на распределенную прибыль.
Ключевые слова: налог на прибыль предприятий, налоговая ставка, фискальная эффективность, эстонская модель, налог на распределенную прибыль.

Dzivinska Iu.O., Yarema B.P.
Ivan Franko National University of Lviv

CURRENT STATE AND PERSPECTIVES OF CORPORATE INCOME TAX IN UKRAINE

Summary
In the article deals with the fiscal effectiveness of corporate income tax in Ukraine. There is determined main reasons for the reduction of revenues from corporate income tax in the budget of Ukraine. We consider two models of income taxation applicable in developed countries – European (classical) and Anglo American (Anglo-Saxon). To address the problems of corporate income tax, presented an alternative – introducing Estonian model tax on distributed profits.
Keywords: corporate income tax, the tax rate, fiscal efficiency, Estonian model tax on distributed profits.

УДК 330.88:657

РОЗВИТОК ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИХ ОСНОВ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІНСЬКОГО ОБЛІКУ З ПОЗИЦІЙ РІЗНИХ КОНЦЕПЦІЙ ТА ТЕОРІЙ ФІРМИ

Єршова Н.Ю.
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

У статті досліджено розвиток теоретико-методологічних основ стратегічного управлінського обліку з позиції різних концепцій та теорій фірми. Проведено систематизацію теорій за аспектами функціонування фірми та методологією дослідження. Виділено базові методології теорії фірми для концептуалізації стратегічного управлінського обліку, спрямованого на формування інформаційного поля підприємства як цілісного поліструктурного суб'єкту в просторі та часі.
Ключові слова: стратегічний управлінський облік, концепції та теорії фірми, методологія системної парадигми.

Постановка проблеми. В умовах інноваційної економіки, яка характеризується, з одного боку, зростанням швидкості бізнес-процесів, а з іншого – підвищенням ступеня ризиковості та невизначеності зовнішнього середовища, розвиток стратегічного управлінського обліку набуває особливого значення як сфера знань та сфера діяльності. Ускладнення та поява нових об'єктів обліку, підвищення значущості інформації про зовнішнє середовище організацій для цілей стратегічного управління обумовлюють зсув мети обліку з фіксації фактів господарського життя на формування інформації необхідної для управлінських цілей, у тому числі, стратегічних, а також виявляють залежність обліку з процесами еволюції управління та теорії фірми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У відповідність новітнім запитам розвивається парадигми обліку: інформологія (М.С. Пушкар); теорія «багатоцільового обліку» (С.Ф. Голов); концепція подвійної інформаційної динаміки (Н.М. Малюга); інституційна теорія

обліку (В.М. Жук); концепція стратегічного екаунтингу (С.М. Деньга, Ю.А. Верига); концепція управлінського обліку (Л.В. Нападовська); концепція бухгалтерського обліку з метою стратегічного управління (А.В. Шайкан); концепція екологічного обліку (І.В. Замула). Теоретико-методологічні основи формування стратегічного управлінського обліку закладені в працях таких зарубіжних вчених, як К. Сіммонз [1], М. Бромвіч [2], В. Лорд [3], та сін. Розвитку концептуальних положень стратегічного управлінського обліку присвячено праці В.Ф. Несвітайлова [4], І.І. Криштопи [5]. Удосконалення та розвиток інструментарію стратегічного управлінського обліку знайшли відображення у працях М.І. Бондаря [6], В.О. Шевчука [7].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, розвиток теоретико-методологічних основ стратегічного управлінського обліку з позицій теорії фірми набуває актуальності у зв'язку із потребою суттєвої модернізації науково обґрунтованих і інтегрованих у вітчизняну практику методів та прийомів підготовки інформації для управлінських рішень, яка відноситься до різних сторін внутрішнього та зовнішнього середовища організації: виробництва, обміну, типу раціональності прийняття управлінських рішень, інтелектуального капіталу.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз та структурування базових методології теорії фірм для концептуалізації стратегічного управлінського обліку, спрямованого на формування інформаційного поля організації як цілісного поліструктурного суб'єкту в просторі та часі.

Методологічна база дослідження ґрунтується на методології системного аналізу, що дає можливість розкрити структуру та причинно-наслідкові зв'язки між теорією фірми та стратегічним управлінським обліком. Входи дослідження використані порівняльний аналіз, метод аналогій.

Виклад основного матеріалу. З позиції діалектики розвиток теоретико-методологічних основ стратегічного управлінського обліку йде у напрямку конвергенції і дифузії здобутків окремих теоретичних концепцій теорій фірми, які пояснюють цілепокладання фірми, визначення меж і внутрішньої організації фірми (розподіл ризику та прийняття рішень; меж обов'язків працівників; меж підрозділів; вертикальна, горизонтальна, функціональна інтеграція).

Витоки сучасних теорій фірми пов'язані з працями Й. Шумпетера та Ф. Найта [8]. Розвиток концептуальних підходів до теорії фірми представлений у роботах Г.Б. Клейнера (системно-інтеграційна теорія) [9], Р. Гранта та Дж. Барней (ресурсна теорія) [10, 11], Б. Когута, Н. Фосса (теорія знань) [12, 13], Р. Румельта (стратегічна теорія) [14], Ю. Вітта, С. Пітеліса (підприємницька теорія) [15, 16]. Теорію фірми можна розглядати як конкретну систему поглядів, яка пояснює природу, поведінку, еволюцію та інші аспекти функціонування фірми. Дослідження робіт дозволило встановити, що залежно від ідеології певної теорії формується та працює механізм цілепокладання фірми – система певних економічних, соціальних, виробничих та організаційних відносин. Побудова цих відносин розуміється різними теоріями фірми абсолютно по-різному і, як слідство, абсолютно по-різному формується та працює механізм цілепокладання. Останній, у свою чергу, визначає методологію управління організацією, що в свою чергу впливає на систему обліку як інформаційну базу підтримки управлінських рішень в частині методів, прийомів та інструментарію.

В ракурсі даного дослідження представляється актуальною позиція американського вченого Я. Корнаї, який підкреслює, що методологія дослідження теорії фірми формується у двох напрямках: методологія магістрального напрямку – мейнстриму, що базується на функціонально-механістичному підході та методологія системної парадигми [17]. На засадах методології механістичного підходу формувалися класичні й неокласичні школи економічної думки, з онтологічного погляду яких підприємство розглядається як формальна конструкція, базовим елементом якої є технології, а головною характеристикою – виробнича функція. Методологія системної парадигми зумовлює розгляд підприємства як багатовимірної і мультипросторової сitеми, для якої характерною є складність внутрішніх і зовнішніх взаємозв'язків. До системних теорій фірми відносяться підприємницька теорія, вчення нового інституціонально-еволюційного напряму і новітня економічна синергетика [9, 14, 15, 16].

Зміни об'єктивних умов функціонування організацій, характерні для минулого століття, внесли чимало нового в розвиток поглядів, наукових концепцій та управлінської практики. Так, Клейнер Г.Б. пропонує класифікацію теорій фірми, яка заснована на цільових, позиційних, соціальних та середовищних аспектах функціонування фірми [9]. До цільових теорій автор пропонує відносити групу неокласичних теорій, оскільки ці теорії визнають наявність у фірми постійної цілі. До позиційних теорій – еволюційну теорію, теорію позиціонування, які визнають стан та поведінку підприємства наслідком його положення у тій або іншій популяції. До соціальних теорії – ті, які апелюють до інтересів, поведінки осіб всередині або за межами підприємства: політичну, Х-ефективності, поведінкову, підприємницьку та сін. Теорії середовища акцентують увагу на ролі в функціонуванні підприємства середовищ, які заповнюють внутрішній простір та зовнішній, де підприємства функціонують. До них пропонується відносити інформаційну, когнітивну, культурну і всі теорії інституційної групи. Такий підхід до класифікації має наступну логіку: підприємство має ціле покладання, наповнено певним внутрішнім середовищем і займає положення у зовнішньому середовищі. Крім того, підприємство – це працівники. Отже виділення теорій, які визнають людський фактор в якості основного у самостійну групу є обґрунтованим.

Економічні (неокласична модель, модель ринкової вартості, модель агентських витрат) та поведінкові теорії фірми базуються на функціонально-механістичному підході. Перші з них зорієнтовані на реалізацію класичних завдань максимізації прибутку. Другі є більш актуальними сьогодні, оскільки їх концепт формується на максимізації ринкової вартості фірми, що забезпечує відповідний дохід її акціонерам. Модель агентських витрат (трансакціоних витрат) інколи вважається перехідною між групою еко-

номічних і поведінкових теорій фірми і являє собою подальший розвиток попередньої моделі ринкової вартості фірми у напрямі оцінювання агентських відносин між акціонерами та найманими менеджерами [18, 19]. Трансакційний підхід пов'язаний з формуванням неоінституціоналізму та теорії трансакційних витрат [8]. Необхідно зазначити, що серед вчених, хто першим звернув увагу на важливість відображення в обліку трансакційних витрат, можна вважати Г.Г. Кірейцева [20], який наголосив, що виявлення класифікаційних ознак трансакційних витрат складатиме основу розробки методології їх обліку, аналізу та контролю як найважливіших функцій управління. Для цілей стратегічного управлінського обліку постає завдання з накопичення та систематизації інформації про трансакційні витрати при аналізі ринку, пошуку партнерів, а також детальне опрацювання питань ризиків недотримання умов угод та зміни ринкової ситуації.

Основою для виникнення поведінкових теорій фірми (біхевіористська модель, модель ресурсної залежності) виступають корпоративні системи менеджменту [18]. Біхевіоризм спростовує передумови маржиналистского аналізу про те, що дії спрямовуються прагненням досягти при наявних засобах найбільшого результату і що ділова діяльність підпорядкована принципу отримання найбільшого прибутку. Ключові поняття ресурсної залежності (resource based theory, RBT) корінням йдуть в класичні роботи з економічної теорії прибутку і конкуренції (А. Сміт, Д. Рікардо, Й. Шумпетер та сін.), управління організаціями (Ф. Селзнік, П. Друкер, А. Томпсон та сін.) і стратегії фірм (А. Чандлер, К. Ендрюс, І. Ансофф та сін.). Модель ресурсної залежності розглядає фірму як «пучок» ресурсів і компетенцій, які виступають основою конкурентних переваг і можуть бути як реальними, так і невідчутними. Поступово в рамках ресурсної теорії сформувалося два самостійних відгалуження: традиційна концепція і концепція динамічних здібностей фірми, основна відмінність яких полягала у погляді на механізм досягнення конкурентної переваги через розходження ступеня урахування економічної динаміки. Компетентнісний підхід у працях Хамела Г. й Прахалада К.К. доповнюється орієнтацією на «стратегічні наміри» та «стратегічну архітектуру», що забезпечує перехід до стратегічних можливостей обліку, з пошуком нового застосування поточних ключових компетенцій [21, с. 173]. Наявність зон компетентності дозволяє повґязувати між собою існуючі напрямки ведення обліку господарської діяльності підприємства та складання управлінської звітності.

Підхід до фірми, що базується на знаннях (KBV) (продовження ресурсної теорії фірми), надає виняткового значення знанням як ресурсам і розглядає фірму як джерело (сховище) технологічних і організаційних знань [12, 13]. Ряд висновків KBV запозичені з ресурсного підходу до фірми (розуміння природи компетенцій і ресурсів як основи стійкого конкурентної переваги) та еволюційної теорії (розуміння розвитку фірми як результату її інноваційної діяльності), які, в свою чергу, були значно збагачені більш глибоким проникненням у сутність предмета дослідження завдяки епістемології. Побудова організації, що навчається, висуває специфічні вимоги й до організації безпосередньо обліково-аналітичного процесу, метою якого стає створення методик для оптимального використання інтелектуального потенціалу працівників організації. На основі когнітивної теорії фірми Несветайлов запропонував знаннєву концепцію стратегічного управлінського обліку, інтегрованого в систему прийняття стратегічних рішень і формування внутрішньоорганізаційних знань.

З когнітивним підходом тісно перетинається праксеологічна теорія – філософська концепція діяльності [22], й наукового осмислення практики, що зараз має статус програмно-концептуального проекту, в якому визнається провідна роль практики у пізнавальному процесі. Праксеологічна проблематика (розробка прийомів ефективних дій) була чітко окреслена завдяки аналізу проблем організації та управління процесами, який проводився в межах різнопланових наукових дискурсів ще на початку XX століття. Саме практична необхідність вдосконалення виробничої діяльності зумовила необхідність багатогранного дослідження процесу діяльності. Т .Котарбіньський одним з перших поставив завдання створення науки, яка б досліджувала умови, методи і загальні принципи будь-якої людської діяльності та розробляла рекомендації, що сприятимуть підвищенню її ефективності [23]. Центральним аспектом з точки зору праксеології для розвитку теоретико-методологічного базису стратегічного управлінського обліку є діяльність з формування відповідних компетенцій фахівців, що сприяє підвищенню ефективності облікової діяльності для цілей стратегічного управління.

Концепція динамічних можливостей може розглядатися як інтеграційний підхід до осмислення новітніх джерел конкурентних переваг фірми, яка найбільш повно відповідає умовам конкурентного середовища, орієнтованого на впровадження інновацій, через її спрямування на координацію й переміщення внутрішніх і зовнішніх компетенцій [24]. Відповідно можна виділити й види динамічних спроможностей: активи (унікальні технологічні, фінансові, репутаційні ресурси); координаційні (управлінські) структури (організаційно-специфічна координація, навчання, реконфігурація спроможностей); траєкторії розвитку (еволюційний шлях, що пройшла організація).

У поведінкових теоріях фірми управлінський аспект їх діяльності виходить на перший план. Тому, розвиток теоретико-методологічного базису стратегічного управлінського обліку з позиції ресурсно-компетентнісного підходу до теорії фірми реалізується у напрямку формування інформаційно-аналітичного забезпечення перерозподілу ресурсів задля задоволення наявних альтернативних потреб (концепції альтернативності витрат); оцінювання компетенцій при прийнятті стратегічних управлінських рішень.

До системних теорій фірми відноситься підприємницьку теорію Й. Шумпетера, вчення нового інституціонально-еволюційного напряму і новітню економічну синергетику. На відміну від функціональних теорій, системні теорії вивчають підприємство на діалектичних засадах, з урахуванням причинності його закономірних структурних змін і принципів взаємодії із серед-

овищем. Розвиток підприємства розглядається з двох позицій: як спонтанні зміни продуктивних сил фірми, зумовлених її природним прагненням інновацій, або як закономірний перебіг певних етапів організаційної еволюції. Найбільш зрілою концепція розвитку виглядає в еволюційній теорії підприємства, яка в теоретичному аналізі використовує вчення про біологічну еволюцію та основні положення генетики.

Розвиток підприємницької теорії фірми (ПТФ) пов'язаний з урахуванням особливостей підприємця: його когнітивної специфіки, умов невизначеності, в яких він діє, а також здійснюваних ним дій і відкриває широкі можливості для дослідження процесів руху знань, комунікацій, процесів навчання (включаючи придбання некодуємого знання), процесів прийняття рішень та інших поведінкових і когнітивних моментів [9, 18]. Так, Бухвалов А. та Катькало В. вважають, що «інтеграція підприємницького (спрямованого на пошук можливостей) і стратегічного (спрямованого на виявлення переваг) підходів видається значущим напрямом в сучасному менеджменті і необхідним для того, щоб справлятися з ефектами нового конкурентного ландшафту [25, р. 46].

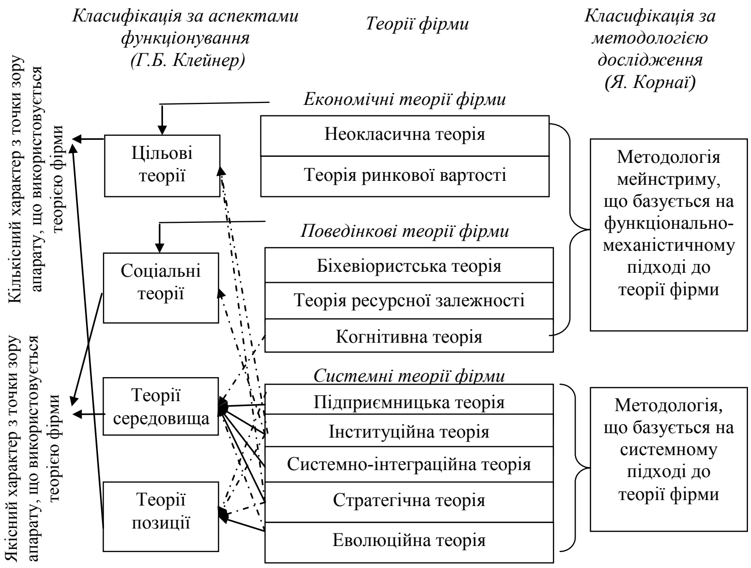

Рис. 1. Систематизація теорій фірми з позицій аспектів функціонування фірми та методології дослідження

Джерело: розроблено автором

У сучасної інституційної теорії обліку термін «стандарти» широко визнаний в якості основних його принципів для використання в діяльності сучасних суб'єктів економіки, що не досить розвинене в частині стандартизації прийомів стратегічного управлінського обліку в рамках його формалізованого регламенту [26]. Розробка структури взаємопов'язаних теоретичних постулатів (єдиних норм для всіх облікових прийомів), методологічних принципів (специфічних облікових прийомів) і практичних процедур (прикладних інструментів для реалізації прийомів обліку) дозволить організувати і позиціонувати стратегічний управлінський облік як системну управлінську технологію. Сприяти цьому буде сукупність процедур кодування об'єктів стратегічного управлінського обліку, що дозволить забезпечити аналітичність отриманих облікових значень.

В напрямку розвитку системної парадигми та досліджень фірми як інтегрованої сили сформульовані положення системно-інтеграційної теорії підприємства [9]. Підприємство постає як багатокомпонентна і багаторівнева система, що включає майновий комплекс, організаційно-технологічну підсистему, соціальну підсистему, інсти-

Таблиця 1

Розвиток стратегічного управлінського обліку з позиції теорії фірми

Підхід до теорії фірми	Теорії фірми	Головні компоненти функціонування стратегічного управлінського обліку
Ресурсний підхід, або ресурсно-технологічний	Неокласична теорія Теорія ринкової вартості	розвиток обліково-аналітичного інструментарію з позицій оцінювання і прогнозування вартості підприємства, його акціонерного капіталу; оптимізації певних бізнес-процесів пов'язаних із прийняттям рішень про виведення на ринок нових товарів, торгових марок, освоєння нових його сегментів
Ресурснно-когнітивний підхід	Підприємницька теорія онгітивна теорія фірми	розвиток обліково-аналітичного інструментарію з позицій дослідження процесів руху знань, комунікацій, процесів навчання, процесів прийняття рішень та інших поведінкових і когнітивних моментів; оптимізації певних бізнес-процесів пов'язаних із прийняттям рішень про виведення на ринок нових товарів, торгових марок, освоєння нових його сегментів; формування певного рівня внутрішньо організаційних знань
Соціально-середовищний підхід	Біхевіористська теорія Інституційна теорія Теорія корпорацій Дж. Гелбрейта	розвиток обліково-аналітичного інструментарію з позицій домінуючого значення поведінкових характеристик учасників, тобто процесів взаємодії з навколишнім середовищем, зокрема, зміни своїх станів в залежності від зовнішнього впливу і, навпаки, зміни зовнішнього середовища відповідно до закономірностей свого розвитку; розвиток обліково-аналітичного інструментарію з позицій корпоративного управління: удосконалення обліково-аналітичної інформації, як джерела достовірних даних і показників, які підтверджують обґрунтованість діючих контрактних відносин; регулювання обліку і звітності в умовах глобалізації економіки (розробка структури взаємопов'язаних теоретичних постулатів (єдиних норм для всіх облікових прийомів), методологічних принципів (специфічних облікових прийомів) і практичних процедур (прикладних інструментів для реалізації прийомів обліку), що дозволить організувати і позиціонувати стратегічний управлінський облік як системну управлінську технологію)

Джерело: розроблено автором

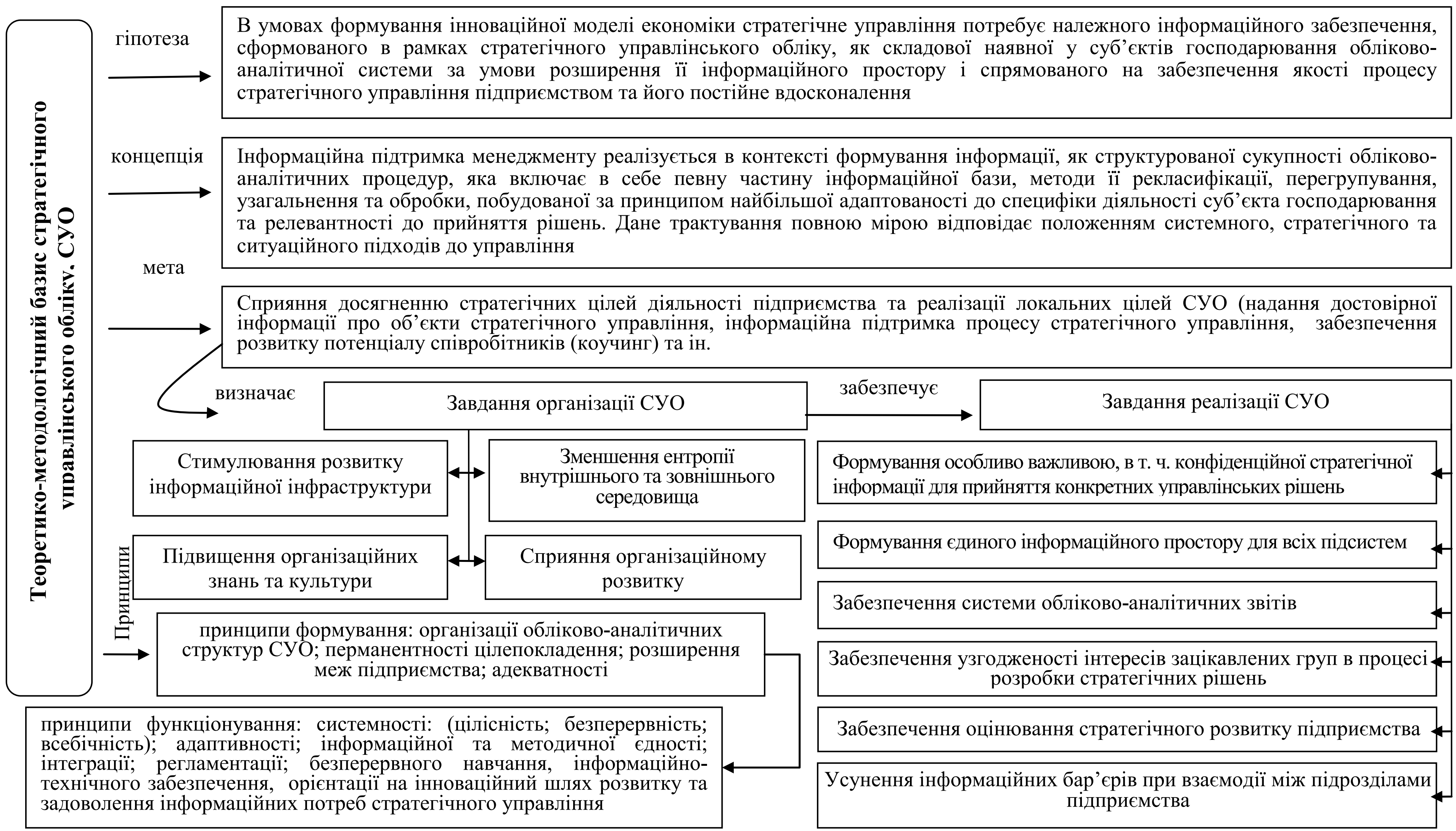

Рис. 2. Теоретико-методологічний базис стратегічного управлінського обліку (СУО)

Джерело: розроблено автором

туційну підсистему; культурне і інформаційне середовище. Цей підхід орієнтований на дослідження взаємозв'язків внутрішнього середовища із зовнішнім в напрямку оптимального для організації функціонування.

Нарешті, зупинимося на бачення фірми в стратегічній теорії (Р.П. Рамелт, Д.Дж. Тіс, Дж. Дозі, С. Уінтер, М. Портер, Д. Шендел і ін.) [14, 15]). В останні десятиліття цей підхід складається на перетині відразу кілька напрямків – ресурсної теорії фірми, під ходу, заснованого на знаннях, концепції динамічних здібностей та сін. Місія менеджменту фірми включає дві складові – створення конкурентних переваг за допомогою дій, що охоплюють організаційні комплекси, процеси навчання та інші компоненти життя сучасної фірми; формування бізнес-моделей, тобто здійснення стратегічного вибору фірми відносно ринків, споживачів, продуктів, механізму генерування і присвоєння рент. Таким чином, стратегічна теорія фірми більш тісно переплітається з проблематикою прийняття рішень, ніж раніше розглянуті концепції. При цьому в ній можна виділити деякі акцентовані напрямки досліджень.

На рисунку 1 узагальнено теорії фірми з позицій аспектів функціонування фірми та методології дослідження. Таким чином: економічні теорії фірми формують цільові параметри функціонування, поведінкові теорії фірми – соціальні орієнтири, системні теорії фірми – позицію та внутрішнє і зовнішнє середовище. Проте, такий поділ є умовним, оскільки ресурсна теорія, теорія знань, стратегічна і підприємницька теорія сформовані на стику економіки і менеджменту. Так, підприємницька теорія в шумпетеріанському варіанті спирається, з одного боку, на особистість керівника, з іншого – на положення фірми в конкурентному середовищі. На основі системного підходу виділено методологічні підходи, на яких базуються теорії фірми: ресурсний, ресурсно-когнітивний, соціально-середовищний та сформовані головні компоненти функціонування стратегічного управлінського обліку (табл. 1).

Розвиток теоретико-методологічного базису стратегічного управлінського обліку з позиції теорій фірми, обумовлює об'єднання елементів стратегічного управлінського обліку в цілісну систему, що формує нові властивості цього виду обліку. Для описання функціонування підприємства використовуються наступні основні поняття:
– внутрішній простір підприємства;
– зовнішнє середовище;
– межа підприємства як сукупність таких елементів підприємства, які систематично взаємодіють як з суто внутрішніми частинами підприємства, так і з її зовнішнім середовищем;

Для ефективного стратегічного управління менеджменту необхідно своєчасно виявляти, розвивати, захищати ресурсну базу організації, здійснюючи нові комбінації ресурсів, що забезпечить ефективне перетворення і зміна ресурсів «на вході» в продукцію з доданою вартістю «на виході», що має цінність для споживачів. Ресурсний підхід закладає методичні основи для якісного аналізу сильних і слабких сторін, дозволяючи виділити ресурси, які мають ключове значення для формування і збереження конкурентної переваги організації. Практична значущість ресурсного підходу полягає в новій інтерпретації ролі менеджменту, обґрунтуванні необхідності застосування проактивної стратегії управління. Тому, розкриття теоретико-методологічних засад стратегічного управлінського обліку, орієнтованого на інформаційно-випереджаюче відображення розвитку подій та підтримку зворотних зв'язків, пропонується на основі концепції проактивного інформаційного забезпечення стратегічного управління (рис. 2).

Висновки та перспективи подальших досліджень. У результаті проведеного дослідження доведено, що сучасний погляд на завдання, роль та місце стратегічного управлінського обліку в системі підприємства потребують розширення традиційного власно економічного бачення внутрішнього простору фірми і розгляду зовнішніх факторів, які досить різноманітні і носять не тільки потоковий (потоки праці і капіталу), але і середовищний характер (вплив інституцій, тенденцій тощо). Концепції теорії фірми визначають головні компоненти функціонування стратегічного управлінського обліку як системи та визначення вкладу обліково-аналітичної інформації при формуванні цілепокладаня фірми, внутрішнофірмових зв'язків та зв'язків фірми із зовнішнім середовищем. Розвиток теоретико-методологічних основ стратегічного управлінського обліку на основі базових методології теорії фірм спрямована на формування інформаційного контента організації як цілісного поліструктурного суб'єкту в просторі та часі. Подальший напрямок розвитку теорії фірми та теорії стратегічного управлінського обліку має бути спрямований на взаємну координацію та взаємне збагачення в контексті відповідних методів та інструментарію.

Список літератури:

1. Summons K. Strategic management accounting for pricing: a case example / K. Simmonds // Accounting and Business Research. – 1982. – № 12. – P. 28-34.
2. Bromwich M. The case for strategic management accounting: the role of accounting information for strategy in competitive markets / M. Bromwich. – Accounting, Organisations and Society. – 1990. – Vol. 15. – № S. – P. 27-46.
3. Lord B. Strategic management accounting: the emperor's new clothes? // Management Accounting Research. – 1996. – Vol. 7. – № 3. – P. 347-66.
4. Несветайлов В.Ф. Стратегический управленческий учет в корпоративной системе управления организационными знаниями // Аудит и финансовый анализ. – 2011. – № 6. – С. 438-445.
5. Криштопа І.І. Стратегічний облік об'єднаного бізнесу: методологія, моделювання, організація [монографія] / І.І. Криштопа. – Кривий Ріг: Видавець ФОП Чернявський Д.О., 2016. – 464 с.
6. Бондар М.І. Бухгалтерський облік як інформаційна підсистема системи управління / М.І. Бондар // Вісник НУ «Львівська політехніка» «Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку». – Львів: 2012. – № 721. – С. 50-53.
7. Шевчук В.Р. Стратегічний управлінський облік як система інформаційної підтримки конкурентної стратегії підприємства / В.Р. Шевчук // Вісн. Нац. Ун-ту «Львівська політехніка». – 2012. – № 722. – С. 281-285.

8. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер. – М.: Прогресс, 1982. – 130 с.
9. Kleiner G.B. Evolution and modernization of the theory of firm. In Econorrilc Transformation and Evolutionary Theory of J. Schumpeter. The 5th International Symposium on Evolutionary Economics. Pushchino. September 25-27. – М.: Институт экономики РАН, 2003. – С. 159-168.
10. Grant R.M. The resource-based theory of competitive advantage: Implications for strategy formulation / R.M. Grant // California Management Review. – 1991.– Vol. 33(3). – P. 114–135.
11. Barney J.B. Firm resources and sustained competitive advantage / J.B. Barney // Journal of Management. – 1991 – Vol. 17(1). – P. 99-120.
12. Kogut B. Knowledge of the firm, combinative capabilities, and the replication of technology / B. Kogut, U. Zander // Organization Science. – 1992. – Vol. 3(3). – P. 383-397.
13. Foss N.G. Knowledgebased approaches to the theory of firm: Some critical comments / N.G. Foss // Organization Science. – 1996. – Vol. 7(5). – P. 470-476.
14. Rumelt R. Toward a Strategic Theory of the Firm / R. Rumelt // Competitive Strategic Management / R. Lamb (ed.). Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1984. – 314 p.
15. Witt U. Firms as Realizations of Entrepreneurial Visions U. Witt // Journal of Management Studies – 2007. – Vol. 44, No 7. – P. 1125-1140.
16. Pitelis C.N. The (New) Nature and Essence of the Firm / C.N. Pitelis, D.J. Teece // European Management Review. – 2007 – Vol. 6, No 1. – P. 5-15.
17. Корнаи Я. Системная парадигма / Я. Корнаи. Пер. с англ. // Вопросы экономики. – 2002. – № 4. – С. 4-22.
18. Методологія економічних досліджень / Н.М. Євдокимова, Н.В Задорожна, Т.І. Решетняк. Навч.-метод, посіб. для самост. вивч. дисц. – К.: КНЕУ, 2007. – 120 с.
19. Уинтер С.Дж. Теория Коуза и проблемы компетентности и корпорации // Природа фирмы / Пер. с англ.; под ред. О.И. Уильямсона и С.Дж. Уинтера. – М.: Дело, 2001. – 330 с.
20. Кирейцев Г.Г. Глобализация экономики и унификация методологи бухгалтерського учета / Г.Г. Кирейцев. Научный доклад. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – Житомир: ЖГТУ, 2008. – 76 с.
21. Прахалад К.К. Ключевые компетенции корпораций / К.К. Прахалад, Г. Хамел // Вестник С.-Петербургского ун-та. Сер. Менеджмент (3). – 2003. – С. 18-23.
22. Мизес Л. Человеческая деятельность: трактат по экономической теории. Трактат по экономической теории / Людвиг фон Мизес. – Челябинск: Социум, 2005. – 878 с.
23. Котарбинский Т. Задачи праксеологии. Избранные произведения / Т. Котарбинский. – М.: Издательство иностранной литературы, 1963. – С. 775-888.
24. Teece D.J. Dynamic Capabilities and Strategic Management / D.J. Teece, G. Pisano, A. Shuen // Strategic Management Journal. – 1997. – Vol. 18. – № 7. – P. 509-533.
25. Бухвалов А.В. Эволюция теории фирмы и ее значение для исследований менеджмента / А.В. Бухвалов, В. Катькало // Российский журнал менеджмента – 2005. –№ 3(1). – С. 75–84.
26. Сльозко Т.М. Бухгалтерський облік в умовах інституційних перетворень: теорія і практика: монографія. – К.: ЦУЛ, 2013. – 304 с.

Ершова Н.Ю.
Национальный технический университет
«Харьковский политехнический институт»

РАЗВИТИЕ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИХ ОСНОВ СТРАТЕГИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА С ПОЗИЦИЙ ТЕОРИИ ФИРМЫ

Аннотация
В статье исследовано развитие теоретико-методологических основ стратегического управленческого учета с позиции разных концепций и теорий фирмы. Проведена систематизация теорий по аспектам функционирования фирмы и методологией исследования. Выделены базовые методологии теории фирмы для концептуализации стратегического управленческого учета, направленного на формирование информационного поля предприятия как целостного поліструктурного субъекту в пространстве и времени.
Ключевые слова: стратегический управленческий учет, концепции и теории фирмы, методология системной парадигмы.

Ershova N.Yu.
National Technical University
«Kharkiv Polytechnic Institute»

THE DEVELOPMENT OF THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF STRATEGIC MANAGEMENT ACCOUNTING FROM THE STANDPOINT OF THE THEORY OF THE FIRM

Summary
In the article the methodological basis of strategic management accounting theory of the firms studied. Systematization of theories of the firm in aspects of the functioning of the firm and the research methodology conducted. The basic methodology of theory of the firm for the conceptualization of strategic management accounting, aimed at the formation of the information field of the company as a whole pastfuture of the subject in space and time allocated.
Keywords: strategic management accounting, concepts and theories of the firm, the methodology of the system paradigm.

УДК 368.811

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ БАНКОСТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ

Заволока Л.О., Вербицька К.С., Малоок І.А.
Університет митної справи та фінансів

У статті охарактеризовано поняття банкострахування, його походження та етапи розвитку. Розглянуто позитивні та негативні сторони для банків та страхових компаній. Опрацювали динаміку чистих страхових виплат та премій за І півріччя 2012-2016 рр.; динаміку чистих валових страхових премій та виплат при страхуванні кредитів за І півріччя 2012-2016 рр. Проаналізували розмір страхових премій та страхових резервів компаній-лідерів на ринку банкострахування України станом на І півріччя 2016 року. Вказали причини недостатнього розвитку банкострахування в Україні та запропоновано напрями покращення.
Ключові слова: банкострахування, банк, страхова компанія, чисті страхові премії, чисті страхові виплати, чисті валові страхові премії, чисті валові страхові виплати, ринок банкострахування.

Постановка проблеми. Фінансові посередники, зокрема банківські установи та страхові компанії, перебувають в процесі постійної трансформації з моменту їх виникнення та становлення, що пояснюється необхідністю пристосування до зовнішніх умов ведення бізнесу та змінами на фінансовому ринку загалом. Співпраця банків та страховиків у формі bancassurance сприяє вдосконаленню бізнес-процесів, розширенню асортименту фінансових послуг, а також спрощенню процесу їх надання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі тенденції розвитку банкострахування в Україні досліджується у працях Н.Е. Аванесова, О.В. Марченко, В.М. Кремень, Н.В. Ткаченко, В.В. Волкова, Н.І. Волкова, Ю.П. Макаренко, К.В. Покотило, О.П. Павленко, Н.П. Дуброва та багато інших.

Мета статті. Дослідити перспективи розвитку ринку bancassurance в Україні, негативні та позитивні сторони для страхових компаній та банків та проаналізувати напрями покращення ринку банкострахування з урахуванням зарубіжного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Проблеми співпраці страхових компаній та банківських установ в Європі мають давнє коріння і налічують більш ніж 150 років, відколи Ф. В. Райффайзен – винахідник кредитних спілок – теоретично обґрунтував та практично довів переваги від поєднання страхової та фінансово-кредитної діяльності.

Традиційно банки та страховики діяли окремо у власних сферах, проте розвиток фінансових ринків та інтеграційні процеси в середині 80-х років XX ст. активізували процеси злиття і поглинання фінансових посередників, у тому числі страхових компаній та банківських установ. Останнє і сприяло розвитку таких послуг, як bancassurance.

Термін «bancassurance» має французьке походження і фактично означає продаж страхових продуктів через мережу банківських установ й змістовно перекладається як «банківське страхування» або скорочено «банкострахування» (banque+assurance). Німецький аналог цього терміну – «allfinanz», іспанський – «bancoassurance», італійський – «bancari» [1, с. 8].

Вітчизняні аналітики до найбільш поширених форм співпраці і страхових компаній і банків відносять такі як:

1. Початкова форма співпраці, яка обмежується наданням страховою компанією послуг клієнтам банку і самому банку на договірних основах. Ця форма не є по суті bancassurance, оскільки немає конвергенції каналів продажу і спільних продуктів.

2. Форма агентських відносин, яка припускає поширення страхових послуг за угодою з банком через його агентську мережу.

3. Форма кооперації, за якої партнери створюють договірний альянс і на договірній основі – режим найбільшого сприяння у всіх галузях співпраці. Це вищий ступінь співпраці, що вимагає координації спільного бізнесу на довготривалій постійній основі.

4. Форма контролю, що припускає застосування механізму контролю аж до злиття і поглинання, за допомогою яких банк або страховик має намір досягти своїх стратегічних цілей. Поглинання шляхом придбання пакета акцій, достатнього для участі в управлінні, страховою компанією або банком дає змогу ефективно використати канали продажу, розширити продуктовий ряд і клієнтську базу, що є найбільш поширеною і ефективною стратегією реалізації банківського страхування, яка реалізовується світовими лідерами ринків фінансових послуг [7, с. 99].

5. Форма фінансового супермаркету. Вона є найвищою фазою інтеграції банку і страхової компанії. При цьому структури банку і страхової компанії повинні бути тісно інтегровані між собою не тільки на рівні фронт-офісних структурних підрозділів, що забезпечують спільне використання каналів продажу фінансових послуг, але і на рівні загального бек-офісу.

На сьогодні українські банківські установи активно співпрацюють зі страховими компаніями. За словами експертів страхові компанії забезпечують 51% сукупних активів банків, прийнявши на себе страхові зобов'язання з майнових інтересів банківської системи на суму, що перевищує 450 млрд грн. Серед прийнятих зобов'язань переважає іпотека, споживче та автокредитування, а також банківські ризики [8, с. 242].

Якщо розглядати історичний шлях банківського страхування, то він складається з трьох етапів (табл. 1)

Передумови виникнення банкострахування полягають у виявленні вигід від співробітництва як для банків, так і для страхових компаній:

– збільшенні кількості клієнтів за рахунок розширення асортименту продуктів, зниження вартості послуг та можливості комплексного обслуговування будь-якого клієнта;

– збільшенні обсягів коштів страховиків на банківських рахунках;

– зменшенні витрат на ведення банківського бізнесу;

– можливості збільшення прибутку з одного клієнта за рахунок продажу додаткових продуктів;

– зменшенні маркетингових та операційних витрат банку;

– диверсифікації кредитних ризиків банку [2, с. 56].

Таблиця 1

Основні етапи розвитку банкострахування

Етапи	Наслідки
1 етап – зародження (початок 70-х – середина 80-х рр.)	Відносини банків та страхових компаній оформлюються у вигляді агентських угод, в межах співпраці банки займаються розповсюдженням страхових продуктів, які безпосередньо пов'язані з послугами самого банку.
2 етап – розвиток (друга половина 80-х – середина 90-х рр.)	Результатом співпраці банків та страхових компаній в сфері надання фінансових послуг стають спільні продукти зі страхування життя з пільговим режимом оподаткування.
3 етап – становлення (починаючи з середини 90-х рр.)	Активизація процесів злиття та поглинань, а також створення власних компаній банками, призводять до диверсифікації спільних продуктів та формування кінцевих послуг як зі страхування життя, так і зі страхування ризиків.

Джерело: [4, с. 186]

Разом з тим банкострахування може принести компанії певні проблеми, а саме:

– розширення спектру послуг приводить до зростання обсягу роботи для філіальної мережі, що іноді перевершує її можливості;

– пропоновані банківські продукти, як правило, дорожчають через включення до ціни вартості страхування;

– спільні фінансові продукти не завжди враховують специфічні для клієнта умови [9, с. 327].

Згідно статистичних даних, загалом по страховому ринку України динаміка чистих страхових премій та виплат має тенденцію до збільшення (рис. 1).

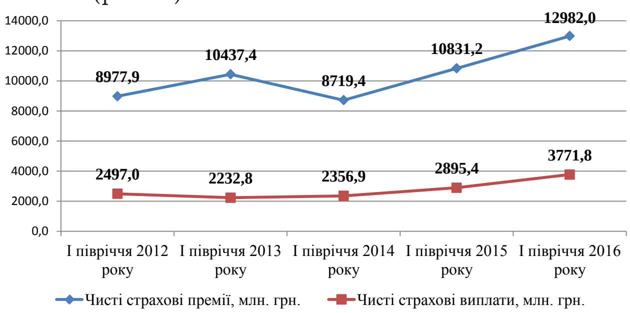

Рис. 1. Динаміка чистих страхових премій та виплат за I півріччя 2012-2016 рр.

Джерело: розроблено авторами за даними [3]

Важливо відзначити, що банкострахування не слід розглядати як продаж додаткової, а іноді й обов'язкової послуги до кредитних продуктів. У майбутньому банки виступатимуть повноцінним каналом реалізації страхових продуктів. Це повинно супроводжуватися розвитком класичного, прозорого, платоспроможного, клієнтоорієнтованого ринку банкострахування в Україні, який забезпечуватиме потреби суспільства в управлінні багаточисельними ризиками сучасного світу.

Крім того, аналіз ринку банкострахування показав збільшення чистих валових виплат зі страхування кредитів та збільшення премій (рис. 2), що дає підстави говорити про підвищення ефективності діяльності вітчизняних страховиків на ринку банкострахування та адекватне державне регулювання даного сегменту страхового ринку.

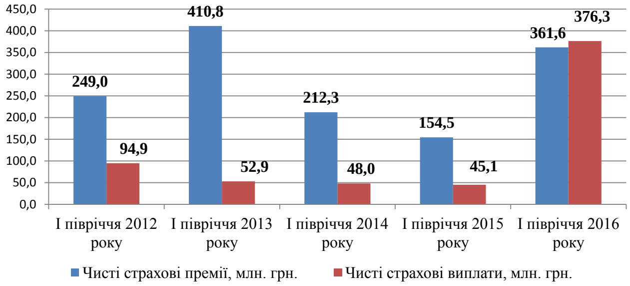

Рис. 2. Динаміка чистих валових страхових премій та виплат при страхуванні кредитів за I півріччя 2012-2016 рр.

Джерело: розроблено авторами за даними [3]

З'ясовано, що на відміну від України зарубіжні банки значну частку прибутку отримують від реалізації страхових продуктів. У Європі таким шляхом продається кожен третій поліс страхування життя. Подібна співпраця стає вельми перспективною і важливою для банків, тоді як норма процентної маржі доходу банку падає. Компанії, що займаються продажем страхових послуг через банківські канали, пропонують додаткові послуги своїм клієнтам, значно скорочуючи витрати (банки в Європі скоротили витрати страхової компанії на розповсюдження продуктів і адміністративні витрати на 30-50%), і пропонують клієнтам повний спектр фінансових послуг.

Таблиця 2

Топ-10 компаній лідерів на українському ринку банкострахування станом на I півріччя 2016 рр.

№	Назва страхової компанії	Страхові премії, тис. грн.	Страхові резерви, тис. грн.
1	Уніка життя	76496	93986
2	Аска-Життя	70230	2882
3	ТАС	68688	1186
4	PZU Україна	34815	5570
5	Юпітер Страхування Життя	24705	1746
6	Метлайф	23653	34287
7	Інго Україна Життя	13779	9479
8	Ейгон Лайф Україна	10312	5413
9	АХА Страхування Життя	3854	1699
10	КД Життя	378	217

Джерело: [3]

Вперше в Україні bancassurance запровадив «Райффайзенбанк Україна» спільно з компанією «Інго-Україна» у 2005 році. Пізніше до цієї програми приєдналися страхові компанії «ПЗУ-Україна» та «АІГ Життя». Хоча страхові компанії готові запропонувати широкий спектр продуктів банківського страхування, в Україні стрімкого

розвитку набули продукти, характерні для співпраці між банківськими установами і страховиками у сфері обов'язкового і умовно-обов'язкового страхування. Специфіка розвитку bancassurance в Україні викликана непоширеністю страхування, недосконалістю законодавства, недовірою клієнтів до страхових компаній, непрозорістю страхових послуг, а також неконкурентними діями з боку банків і страхових компаній [5, с. 68].

Розглянемо розмір страхових премій та страхових резервів компаній-лідерів на ринку банкострахування України станом на І півріччя 2016 року (табл. 2).

Науковці вважають, що на сьогодні для українських банків актуальним залишається покриття ризиків при споживчому кредитуванні, тобто ризики при видачі кредитів для придбання товарів масового споживання, автомобілів, нерухомості. В основному банки зацікавлені у страхуванні предметів застави, яке стало обов'язковим [6, с. 190].

Банкострахування поки ще недостатньо розвинуто в Україні. Причинами цього вважаємо:

– низьку платоспроможність населення країни;

– світову фінансово-економічну кризу, що суттєво впливає на загальну економічну ситуацію в Україні;

– надмірні вимоги при акредитації страховиків з боку вітчизняних банківських установ;

– надмірні кредитні ризики банку;

– наявність значної проблемної кредитної заборгованості.

Висновки і пропозиції. Проведений аналіз показує, що банкострахування в Україні має значні перспективи розвитку, що пов'язано із зацікавленістю банків у додаткових джерелах комісійного доходу, а з боку страховика бажанням збільшити обсяги продажу страхових продуктів. Найбільш прості форми bancassurance, що стосуються продажу пов'язаних між собою фінансових продуктів, набули найбільшого розповсюдження, проте подальший розвиток співпраці між банками та страховими компаніями залежить не тільки від внутрішніх, але й значною мірою від зовнішніх чинників, як, наприклад, стан фінансово-кредитного сектору країни, фінансові можливості споживачів таких продуктів тощо.

Список літератури:

1. Аванесова Н. Е. Визначення основних етапів та тенденцій розвитку bancassurance [текст] / Н. Е. Аванесова, О. В. Марченко // Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. – 2013. – Т. 18. Вип 1/1. – С. 8-10.
2. Волкова В. В. Банкострахування як сучасний метод мінімізації кредитного ризику банку [текст] / В. В. Волкова, Н. І. Волкова // Финансы, учет, банки. – 2016. – № 1(21). – С. 54-59.
3. Інтернет-журнал «Форіншурер» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://forinsurer.com/
4. Кремень В. М. Розвиток bancassurance: досвід європейських країн та України [текст] / В. М. Кремень // Вісник Запорізького національного університету. – 2011. – № 3(11). – С. 184-194.
5. Макаренко Ю. П. Теоретичні аспекти взаємодії банків та страхових компаній [текст] / Ю. П. Макаренко, К. В. Покотило // Економіка та держава. – 2014. – № 9. – С. 67-70.
6. Павленко О. П. Страхування банківських ризиків як складова фінансового забезпечення в умовах інтеграції [текст] / О. П. Павленко, Н. П. Дуброва // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. Вип. 9. Част. 5. – С. 186-190.
7. Пономарьова О. Б. Конкурентоспроможність страхових компаній у регіоні [текст] / О. Б. Пономарьова // Вісник ДДФА: Економічні науки – М. Дніпропетровськ. – № 2(30). – 2013. – С. 92-103.
8. Прут М. О. Форми співпраці банків та страхових компаній у рамках концепції BANCASSURANCE [текст] / М. О. Прут // Теоретичні та прикладні питання економіки. Збірник наукових праць. Випуск 20. – К.: 2011. – С. 241-245.
9. Ткаченко Н. В. Моделі взаємодії банків і страхових компаній [текст] / Н. В. Ткаченко // Науковий вісник Ужгородського університету. – 2015. – Вип. 2(46). – С. 326-334. – Серія «Економіка».

Заволока Л.О., Вербицкая К.С., Малоок И.А.
Университет таможенного дела и финансов

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ БАНКОСТРАХОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье охарактеризованы понятие банкострахования, его происхождение и этапы развития. Рассмотрены положительные и отрицательные стороны для банков и страховых компаний. Проработали динамику чистых страховых выплат и премий за I полугодие 2012-2016 гг.; динамику чистых страховых премий и выплат при страховании кредитов за I полугодие 2012-2016 гг. проанализировали размер страховых премий и страховых резервов компаний-лидеров на рынке банкострахования Украины по состоянию на I полугодие 2016 года. Указали причины недостаточного развития банкострахования в Украине и предложены направления улучшения.
Ключевые слова: банкострахование, банк, страховая компания, чистые страховые премии, чистые страховые выплаты, чистые валовые страховые премии, чистые валовые страховые выплаты, рынок банкострахования.

Zavoloka L.O., Verbitskaya K.S., Malook I.A.
University of Customs and Finance

TRENDS OF DEVELOPMENT OF BANCASSURANCE IN UKRAINE

Summary
The article describes the concept of bancassurance, its origin and stages of development. Positive and negative sides for banks and insurance companies are considered. We worked on the dynamics of net insurance payments and premiums for the first half of 2012-2016; dynamics of net insurance premiums and payments for insurance of loans for the first half of 2012-2016. Analyzed the size of insurance premiums and insurance reserves of leading companies in the market of bank insurance of Ukraine as of the first half of 2016. The reasons for the insufficient development of bancassurance in Ukraine were indicated and directions for improvement proposed.
Keywords: bancassurance, bank, insurance company, net insurance premiums, net insurance payments, net gross insurance premiums, net gross insurance payments, bancassurance market.

УДК 339.13

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУЧАСНОГО СТАНУ ТА ПЕРСПЕКТИВ УКРАЇНИ НА ГЛОБАЛЬНИХ СИРОВИННИХ РИНКАХ

Іващенко М.В.
Харківський навчально-науковий інститут
Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи»

Досліджено теоретичні питання глобалізації сировинних ринків та особливості торгівля сировинними товарами. Обґрунтовано, що спадний тренд на сировинних ринках є тривалою тенденцією. Визначено факти, що зумовлюють положення української економіки на глобальних ринках. Проаналізовано негативні наслідки переважання сировинного сектору для національної економіки та простежено їх підтвердження у звітах державної служби статистики. Простежено дію «ресурсного прокляття» на ринку аграрної сировини. Доведено необхідність кардинального перегляду парадигми подальшого розвитку української економіки та важливість якості проведених реформ, націлених на формування ефективних інститутів.
Ключові слова: глобальні сировинні ринки, сировинна економіка, сировинний експорт, «ресурсне прокляття», структурні перекоси в економіці.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день національна економіка України досить сильно залежить від ситуації на глобальних сировинних ринках через суттєву сировинну орієнтацію експорту. Економіка сировинного сектору сьогодні чітко виокремилась у самостійний вектор економічного аналізу, який суттєво відрізняється від традиційних поглядів щодо моделювання внутрішніх та зовнішніх економічних процесів та потребує ґрунтовного наукового осмислення. Це зумовлено тим, що проблема якості інститутів і рентоорієнтована поведінка в сировинних економіках загрожують вкрай серйозними спотвореннями всіх макроекономічних та інституціональних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українські та зарубіжні дослідники постійно звертають увагу на структурні перекоси в економіці, переважання сировинного сектору економіки та сировинного експорту. На жаль, за час незалежності в Україні так і не створено умов для розвитку високотехнологічних виробництв, які б забезпечували високий рівень доданої вартості, орієнтованих як на експорт, так і на внутрішнього споживача. Це тим паче актуально, оскільки глобальні економічні кризи більше б'ють по сировинним галузям, аніж по високотехнологічним.

Питанням визначення місця, перспектив і напрямів участі України в глобальних сировинних ринках присвячено праці цілої низки вітчизняних учених: В. Шапран [8], В. Голян [1], М. Петрушенко [6], І. Петров [5], В. Козюк [3], І. Шкодіна [9]. В основу їх праць покладені питання сучасного стану сировинної економіки України та можливі шляхи вдосконалення економічного механізму її функціонування.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим, проблеми структурного перекосу національної економіки України, питання якісної структури експорту, формування ринку конкурентоспроможної сировинної продукції і розвитку обробних галузей в умовах глобалізації економіки залишаються недостатньо розкритими та обґрунтованими і не відображають інтересів українських виробників на глобальних сировинних ринках.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є теоретичне обґрунтування глобалізаційних детермінант розвитку сировинного ринку та розробка пріоритетних напрямів реалізації національної стратегії.

Виклад основного матеріалу. Під сировиною, як правило, розуміють продукти видобувної промисловості і сільського господарства. Тому основними ринками сировинних товарів є ринки продовольства, сільськогосподарської сировини, руд і металів, палива, які за всіма ознаками є глобальними.

Торгівля сировинними товарами на глобальних ринках є специфічною та характеризується рядом особливостей [8]:

– міжнародна торгівля сировинними товарами характеризується нестабільністю глобального ринку через високу залежність попиту та пропозиції на сировинні товари від кліматичних умов, природних запасів, політико-економічних криз, особливо в найважливіших сировинних регіонах;

– простежується довгострокове перевищення пропозиції сировинних товарів над попитом. Це призводить у ряді випадків до сировинної кризи в країнах, що розвиваються, з вузькою сировинною спеціалізацією, оскільки експорт сировинних ресурсів забезпечує їм від 50 до 100% експортних доходів;

– партнери прагнуть укладати довгострокові міжнародні контракти, що дозволяє експортеру забезпечити стабільний збут, а імпортеру – гарантоване постачання. На довгострокові контракти припадає близько 30% світового сировинного експорту, при цьому на природний газ – 100%, мідні, олов'яні, свинцево-цинкові концентрати – 90, кам'яне вугілля – 75, залізну руду – 60, марганцеву руду – 30%;

– купівля-продаж сировинних товарів тісно пов'язана з постачанням інших видів товарів, є частиною комерційних операцій, складних видів зовнішньоекономічного співробітництва (техніко-економічного, науково-технічного), великомасштабних угод на компенсаційній основі;

– знижуються темпи зростання експорту сировинних товарів при абсолютному збільшенні розмірів торгівлі даної товарної групи;

– темпи зростання торгівлі паливом і сировиною мінерального походження випереджають темпи зростання торгівлі продовольством і сільськогосподарською сировиною;

– зростає торгівля напівфабрикатами, виготовленими на основі мінеральної і рослинної сировини, а також сировиною глибокої обробки/переробки і спеціально підготовленими матеріалами підвищеної якості;

– підвищуються вимоги імпортерів до екологічної безпеки товарів, що поставляються;

– високий ступінь монополізації. Найбільші торговельні і промислові компанії прагнуть установлювати монопольно високі ціни на сировинних ринках. При цьому внутрішньокорпораційні постачання сировини ведуться за зниженими трансфертними цінами;

– зростає державне втручання у визначення обсягів, напрямів, форм і методів торгівлі сировинними і продовольчими товарами.

Якщо звернути увагу на формування біржових трендів на деякі сировинні товари (нафту, газ, золото, метали, пшеницю), то це засвідчує, що спадний тренд є не просто поточним або тимчасовим станом на біржових ринках, а досить тривалою тенденцією, підтвердженням чого є динаміка цін на сировинних ринках [8].

Існують факти, що для української економіки є безспірними:

1. Національна економіка України є малою в глобальному масштабі, а тому не чинить майже ніякого впливу на світовий ринок. Питома вага України у світовому ВВП становить приблизно 0,17%, а співвідношення номінального ВВП нашої країни з ВВП ЄС навряд чи досягало 0,5%. Такі мікромасштаби свідчать, що Україна практично не може впливати не те що на глобальну економіку, але навіть на економіку ЄС [2].

2. Частка експорту в ВВП України істотно зросла, і, з огляду на обставини, в 2016-2017 роках українська економіка залежатиме від зовнішніх ринків. Водночас внутрішній ринок залишається дуже слабким, і немає жодних факторів, які рухали б його вгору. За підсумками 2015 року експорт становив близько 42% ВВП України. Якщо на сировинних ринках триватимуть тренди лютого-березня 2016 року і розпочнеться другий етап зростання цін на залізорудну сировину, сталь і зернові, це надасть українській економіці позитивної динаміки, але якщо ціни підуть униз, то 2017 року ми, ймовірно, не побачимо приросту ВВП в Україні [8].

Обидва ці факти прив'язують український ВВП до цін на зернові, залізорудну сировину і чорні метали. Якими будуть ці ціни в липні 2017 року – сказати дуже і дуже складно. До того ж, сировинні галузі, як локомотив економічного зростання для нашої економіки, перестали виконувати свою роль після кризи 2008 року, коли почався довгостроковий тренд зниження світових цін на сировину.

Переважання сировинного сектору в нашій економіці характеризується цілою низкою вкрай негативних наслідків для національної економіки: по-перше, це низький рівень доданої вартості продукції вітчизняного виробництва та зниження рентабельності сировинних експортних галузей в період падіння цін на глобальних ринках. Яскравим прикладом такого стану речей може стати аграрний сектор. Рекордний врожай зернових культур та великі обсяги їх експорту (за кількома позиціями Україна входить у трійку світових лідерів – деяких видів зернових і технічних культур та соняшникової олії) ще не свідчить про збільшення експортної виручки та приріст галузі.

Наприклад, зниження цін на олійні та зернові культури на 25% в червні-серпні 2016 року стало причиною значного зниження доходу від продажів в рослинництві. Схожа ситуація складається і на ринку металу. Вартість арматури, катанки і прокату за останній квартал впала на 20%, що відчутно знизило доходи і рентабельність українських металургійних компаній [4].

Всі вищезазначені факти знаходять своє підтвердження і у звітах державної служби статистики (табл. 1).

Недостатній рівень конкурентоспроможності і зниження ринкових цін призвело до поступового витіснення української металургії з перспективного китайського ринку. За даними Держстату у 2016 році експорт металургійної продукції становив 88,0% обсягів 2015 року, які, в свою чергу, складають лише 62,2% позаминулого року [7].

У 2016 році Україна експортувала продуктів рослинного походження (переважно – зернових)

на $8 млрд., що у відсотках до попереднього року складає 100,3, але зменшення обсягів ми спостерігаємо у двох попередніх роках. Загалом, починаючи з 2005 року експорт сільськогосподарської продукції виріс в 3,5 рази і досяг значення в 14,6 млрд дол. у 2015 році, що складає 38% від загального експорту країни. Однак за аналогічний період частка продукції з високою доданою вартістю знизилась вдвічі [1].

Фактично, зростання експорту сільськогосподарської та продовольчої продукції в основному відбувалося за рахунок продажу сільськогосподарської сировини та продуктів її первинної переробки. Фактично, продаючи сільськогосподарську сировину у великих обсягах, Україна втрачає потенційні можливості більш активної участі в глобальних ланцюгах доданої вартості.

Таким чином, підвищення значення аграрного сектору в експорті України не гарантує за таких умов створення стимулів для зростання вітчизняної економіки, внаслідок чого пошук альтернатив сировинній моделі розвитку суттєво загострює проблему проведення структурних реформ. Особливо, якщо звернутись до довгострокових трендів, можна простежити, як вони демонструють зіткнення сучасних сировинних економік з глобальною економікою в умовах спадного тренду іншим набором викликів, аніж 20–30 років тому. Це зумовлено трансформацією глобальної фінансової системи, в рамках якої повністю змінилась модальність взаємозв'язків між сировинними цінами, потоками капіталу та глибиною фінансових систем [9].

За групою «Мінеральні продукти» експорт склав $2,7 млрд., що у відсотках до попереднього року складає 88,0. При цьому зазначені групи становлять 22,9%, 22,3% та 7,5% відповідно, а в сумі це дає більше половини від загального обсягу українського експорту. Це і є результат комбінації падіння цін і попиту. Тобто лише протягом минулого року Україна недорахувалася від двох своїх експортних статей майже $2 млрд. При цьому у 2015 році у порівнянні з 2014 роком відбулося зменшення експорту за цими статтями мало не вдвічі [7].

Актуальним поняттям для сировинних економік є так зване «ресурсне прокляття»: тенденція значно повільнішого загального зростання порівняно з країнами експортерами готової продукції. Причому сповільнений розвиток сировинних економік не пов'язаний з проблемою цін чи адаптацією до них, а зумовлений боротьбою за ренту, яка перерозподіляє добробут, нівелює мотивацію до інвестицій у високопродуктивні сектори, пригнічує розвиток фінансового ринку, призводить до деградації людського капіталу. До того ж, мають місце такі геополітичні проблеми, що пов'язують

Таблиця 1

Товарна структура зовнішньої торгівлі України за 2014-2016 рік

	2016			2015			2014		
	тис. дол. США	у % до 2015 р.	у % до загального обсягу	тис. дол. США	у % до 2014 р.	у % до загального обсягу	тис. дол. США	у % до 2013 р.	у % до загального обсягу
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	775159,8	94,1	2,1	823434,9	81,2	2,2	1014473,9	93,7	1,9
II. Продукти рослинного походження	8095287,4	101,6	22,3	7971492,5	91,2	20,9	8736139,2	98,7	16,2
III. 15 Жири та олії тваринного або рослинного походження	3962985,6	120,1	10,9	3299799,1	86,3	8,7	3822031,8	109,3	7,1
V. Мінеральні продукти	2728394,6	88,0	7,5	3099490,6	50,8	8,1	6103534,8	84,9	11,3
VII. Полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них	409211,7	99,2	1,1	412557,1	70,4	1,1	586423,1	74,7	1,1
IX. Деревина і вироби з деревини	1131660,1	102,2	3,1	1107197,0	87,7	2,9	1262640,8	110,4	2,3
X. Маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів	536906,2	87,0	1,5	617096,0	62,6	1,6	985583,0	79,2	1,8
XI. Текстильні матеріали та текстильні вироби	677352,1	106,8	1,9	634219,5	80,7	1,7	785829,6	97,1	1,5
XV. Недорогоцінні метали та вироби з них	8338936,7	88,0	22,9	9470719,2	62,2	24,8	15229006,2	86,9	28,3
Усього	**36362801,5**	**95,4**	**100,0**	**38127149,7**	**70,7**	**100,0**	**53901689,1**	**86,5**	**100,0**

Складено автором за [7]

ресурсні багатства і військові конфлікти, тому сировинний добробут може швидко перетворитись на об'єкт політичної та військової експансії.

В Україні «ресурсне прокляття» можна чітко простежити на всіх сировинних ринках, зокрема, на аграрному. Як вже зазначалось, Україна займає топові місця у світі з експорту деяких зернових та технічних культур, але що більше Україна відправляє його за кордон, то меншу виручку отримує. Тим часом у державі не мають належного розвитку тваринництво, переробна промисловість, а отже, й не створено нових робочих місць і доданої вартості. Деякі дослідники зазначають, що зростання експорту зерна лише розширило можливість подальшого сповзання національної економіки у фазу сировинної рецесії.

До того ж, залежність нашої економіки від світових цін на сировину призвела до виникнення феномену «сировинної гривні», що показує обернену залежність між нарощуванням обсягів експорту сировини та курсом національної валюти [6].

Загалом, експорт сировинних товарів становить майже 20% світового експорту, а з урахуванням торгівлі напівфабрикатами (чорними і кольоровими металами і хімічними товарами) – близько 40%.

На глобальному сировинному ринку, за даними всесвітнього банку, до країн, для яких експорт цих товарів є пріоритетним (понад 50% загального обсягу експорту товарів і послуг), відносяться Албанія, Болівія, Ботсвана, Бурунді, В'єтнам, Гайана, Гана, Гваделупа, Гвінея, Гондурас, Гренландія, Заїр, Замбія, Ісландія, Куба, Ліберія, Мавританія, Мадагаскар, Малі, Монголія, Намібія, Нігер, Нікарагуа, Нова Зеландія, Перу, Руанда, Самоа (США), Свазіленд, Сомалі, Судан, Танзанія, Того, Уганда, Чад, Чилі, Екваторіальна Гвінея [3]. А, отже, залежність країн світу від динаміки глобального сировинного ринку є досить розповсюдженою проблемою.

Звісно ж, що у світі є приклади успішного запобігання виявам «ресурсного прокляття» (Кувейт, Катар, Арабські Емірати тощо), але частіше країни, які відзначаються низькою якістю інститутів, демонструють схильність до його поглиблення. Безліч наукових досліджень сировинних економік присвячено пошуку способу перетворення ресурсного добробуту у загальний суспільний добробут з мінімізацією вразливості до шоків цін на глобальних сировинних ринках. Вирішення цієї проблеми на практиці проявляється у трьох напрямках: по-перше, це набор відповідних інструментів макроекономічної політики за умов адаптації до реверсів трендів сировинних цін; по-друге, визначенні адекватного валютного курсу в сировинній економіці; по-третє, специфікації ролі валютних резервів і фондів суверенного багатства задля забезпечення ув'язки між сировинним і суспільним добробутом.

Отже, наявність сировинних ресурсів у країни зовсім не означає, що вона втрачає шанси для зростання. Зокрема, за даними Міжнародного валютного фонду за 2014-2016 р.р. провідні місця у рейтингу країн за рівнем ВВП на душу населення зайняли Люксембург, Швейцарія, Катар, Норвегія, США, Сінгапур, Данія, Ірландія, Австралія та ін. Як відомо, три з цих країн (Катар, Австралія, Норвегія) власне багатство створили саме завдяки експорту сировинних ресурсів.

З перелічених країн яскравим прикладом є Норвегія –скандинавська країна, багата на ресурси, яка, розвиваючи свою економіку на підґрунті якісних інститутів, демократії та громадянського суспільства, досягла високого рівня розвитку. Сьогодні Норвегія займає топові місця у різного роду глобальних рейтингах: найщасливіших країн світу, легкості ведення бізнесу, найкращих у світі країн для життя та праці, розвитку людського потенціалу тощо.

З кінця минулого року намітилося певне зростання світових цін на деякі сировинні товари, наприклад, на кольорову металургію. За винятком кількох перенасичених джерелами сировини світових ринків, на зразок кремнію, інші кольорові метали впевнено дорожчають, в порівнянні з 2015 р., коли падіння світових цін на енергоресурси сприймалося, як тимчасове явище і хороший привід для спекуляцій і паніки серед постачальників сировини для машинобудування [5].

Висновки і пропозиції. Отже, тема глобальних сировинних ринків відображає надзвичайно широке коло фундаментальних проблем, дослідження яких має важливе теоретичне і практичне значення, а також вимагає кардинального перегляду парадигми подальшого розвитку української економіки. Спадна динаміка сировинних цін може загострювати проблему перспектив функціонування сировинного експорту України, що зумовлює гостру необхідність пошуку інноваційних альтернатив сировинному багатству. А, отже, державна регуляторна політика має враховувати масштабні ризики вразливості до коливання світових цін, а пріоритетними для інвестиційної політики мають стати галузі обробної промисловості. Це має дозволити послабити залежність нашої країни від коливань на глобальному сировинному ринку, позбавившись «ресурсного прокляття». І надзвичайно важливим аспектом залишається якістю проведених реформ, націлених на формування ефективних інститутів, від яких і залежать перспективи української економіки.

Список літератури:

1. Голян В. Ресурсне прокляття: чому зернова орієнтація українського АПК заважає іноземним інвестиціям [Електронний ресурс] / Голян В. // Agravery. – 30 травня 2016. – Режим доступу: http://agravery.com/uk/posts/show/ resursne-proklatta-comu-zernova-orientacia-ukrainskogo-apk-zavazae-inozemnim-investiciam#
2. График, который объясняет всю мировую экономику [Электронный ресурс] // BusinessViews. – 2015, 23 июля. – Режим доступа: http://businessviews. com.ua/ru/finances/id/grafik-kotoryj-objasnjaet-vsju-mirovuju-ekonomiku-729/#
3. Козюк В. Глобальна економіка в умовах спадного тренда сировинних цін: виклики та можливості для України / Козюк В., Шиманська О. // Вісник ТНЕУ. – 2016. – № 1, с. 128-135.
4. Обвал украинского экспорта: кризис продолжается [Электронный ресурс] // finance.ua. – 20.10.2016. – Режим доступу: http://news.finance.ua/ru/news/-/386885/obval-ukrainskogo-eksporta-krizis-prodolzhaetsya/printable

5. Петров И. Мировые сырьевые рынки ожили: что это значит для Украины [Электронный ресурс] / И. Петров // UBR. – Режим доступа: http://ubr.ua/ market/industrial/mirovye-syrevye-rynki-ojili-chto-eto-znachit-dlia-ukrainy-463526
6. Петрушенко М. Для кого «ресурсне прокляття» – рідна мати [Електронний ресурс] / М. Петрушенко // Урядовий кур'єр. – 2017. – 15 березня. – Режим доступу: http://ukurier.gov.ua/uk/articles/dlya-kogo-resursne-proklyattya-ridna-mati/p/
7. Товарна структура зовнішньої торгівлі України за 2016 рік [Електронний ресурс] // Державна служба статистики. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2016/zd/tsztt/tsztt_u/arh_tsztt2016_u. html]
8. Шапран В. Як світова економіка вплине на Україну [Електронний ресурс] / Шапран В. // Новое время. Бизнес. Режим доступу: http://biz.nv.ua/ukr/ print/experts/shapran/jak-svitova-ekonomika-vpline-na-ukrajinu.html
9. Шкодіна І.В. Розвиток фондового ринку в умовах фінансової сингулярності / Шкодіна І. // Актуальні проблеми економіки. – 2015. – № 12. – С. 357-364.

Иващенко М.В.
Харьковский учебно-научный институт
Государственного высшего учебного заведения «Университет банковского дела»

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ УКРАИНЫ НА ГЛОБАЛЬНЫХ СЫРЬЕВЫХ РЫНКАХ

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы глобализации сырьевых рынков и особенности торговли сырьевыми товарами. Обосновано, что нисходящий тренд на сырьевых рынках является длительной тенденцией. Определены факты, предопределяющие положение украинской экономики на мировых рынках. Проанализированы негативные последствия преобладания сырьевого сектора для национальной экономики и прослежены их подтверждения в отчетах государственной службы статистически. Прослежено действие «ресурсного проклятия» на рынке аграрного сырья. Доказана необходимость кардинального пересмотра парадигмы дальнейшего развития украинской экономики и важность качества проведенных реформ, нацеленных на формирование эффективных институтов.
Ключевые слова: глобальные сырьевые рынки, сырьевая экономика, сырьевой экспорт, «ресурсное проклятие», структурные перекосы в экономике.

Ivashchenko M.V.
Kharkiv Academic Institute
State Higher Education Institution «University of Banking»

KEY ISSUES OF THE CURRENT STATE AND PROSPECTS OF UKRAINE ON THE GLOBAL PRIMARY MARKETS

Summary
Theoretical aspects of primary markets globalization and primary goods trading features have been studied in the article. It has been proved that the downtrend in primary markets is a long-term one. The facts that contribute Ukrainian economy position in global markets have been determined. The negative consequences of primary sector predominance to the national economy have been analyzed and confirmed through the reports of State Statistics Service. The action of «the resource curse» in the agricultural primary market has been traced. The necessity of cardinal revision of Ukrainian economy development paradigm and the importance of quality of the reforms aimed at effective institutions formation have been proved.
Keywords: global primary markets, raw-material economy, commodity exports, «resource curse», structural imbalances in an economy.

УДК 332.21:336.77(477)

РИНОК ЗЕМЛІ В УКРАЇНІ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ІПОТЕЧНОГО КРЕДИТУВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ

Карпова І.В.
Харківський навчально-науковий інститут
Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи»

У статті досліджено розвиток земельних відносин в Україні протягом 1991-2016 років. Проаналізовано нормативно-правову базу проведення земельної реформи. Обґрунтовано необхідність відміни мораторію на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення. Досліджено стан кредитування аграрного виробництва. Визначено, що розвиток аграрного виробництва в Україні неможливий без впровадження іпотечного кредитування під заставу земель сільськогосподарського призначення. Запропоновано заходи щодо впровадження ринку землі в Україні.

Ключові слова: аграрний сектор економіки, земельна реформа, форми власності на землю, ринок землі, оренда землі, кредит, іпотечний кредит.

Постановка проблеми. Аграрна реформа в Україні, яка є необхідною складовою ринкової трансформації економіки, неможлива без кардинальної зміни земельних відносин. Реформування сучасної системи земельних відносин базується на формуванні ринку землі та одночасному становленні її реального власника, якій має реалізовувати всі права власності, у тому числі купівлі-продажу земельних ділянок сільськогосподарського призначення. Однак розвиток ринку землі гальмується постійним продовженням мораторію на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення в Україні. Відсутність ринкового обороту сільськогосподарських земель звужує можливості залучати додаткові фінансові ресурси в аграрну економіку, які надає іпотечне кредитування. Разом з тим, сільське господарство відчуває гостру нестачу фінансових ресурсів як для забезпечення поточної виробничої діяльності, так і особливо для збільшення обсягів виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми реформування земельних відносин та становлення ринку землі в Україні досліджуються в працях вчених: І.Г. Кириленко [1], Ю.О. Лупенко, П.Т. Саблук [2], М.П. Мартинюк [3], В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров [4] та інші. Значна увага в сучасних дослідженнях приділяється аналізу кредитних відносин в агарному секторі економіки та необхідності розвитку земельної іпотеки [5, 6].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак сучасний стан сільського господарства, яке потребує вагомих фінансових ресурсів, вимагає подальшого дослідження проблем формування ринку землі та пошуку нових джерел кредитних ресурсів. Дискусійною залишається проблема існування мораторію на купівлю-продаж землі сільськогосподарського призначення в Україні. Особливу актуальність набувають питання організації та структури ринку землі, його правового забезпечення, визначення особливостей обороту землі в окремих секторах земельного ринку.

Метою даної статті є дослідження за допомогою ретроспективного аналізу тенденцій розвитку земельних відносин та формування ринку землі в Україні, обґрунтування необхідності відміни мораторію на купівлю-продаж землі сільськогосподарського призначення у контексті активізації можливостей розвитку аграрної іпотеки.

Виклад основного матеріалу. Базовим елементом економічної системи суспільства є відносини власності, які відповідно до сучасних поглядів, викладених А. Оноре, включають певний пучок (перелік) правомочностей. Визначено 11 специфікацій прав власності: право володіння; право користування; право управління; право на дохід; право на капітал (або капітальну вартість); право на безпеку, або імунітет від експропріації; право на передачу речі спадкоємцям; безстроковість; заборона на шкідливе використання; відповідальність у вигляді стягнення; право на залишок, тобто право на існування процедур та інститутів, що забезпечують відновлення порушених правомочностей [7, с. 109-110]. Приватна власність означає реалізацію всіх цих прав.

Отже, формування реального ринку землі в України можливе тільки як результат створення умов для приватної власності без вилучень та обмежень. Розглядаючи з цієї точки зору трансформацію земельних відносин в Україні, можна виділити певні етапи.

Формування сучасної структури земельних відносин в Україні почалося у 1991 зі створення правової бази щодо реформування земельних відносин, визначення форм власності на землю, обґрунтування необхідності існування приватної власності на землю. У законі України від 30 січня 1992 р. «Про форми власності на землю» [8, ст. 2] визнається можливість приватної власності на землю та рівноправність трьох форм власності на землю – приватної, колективної та державної. Проте, реального механізму отримання землі у приватну власність розроблено не було. На цьому етапу відбувається роздержавлення, у процесі якого земля та майно передаються у власність недержавним сільськогосподарським підприємствам; інститут приватної власності на землю отримує правове оформлення, але без реального механізму його реалізації.

На другому етапі (1995-1999 р.р.) здійснюється суттєве прискорення земельної реформи. У законодавчих актах [9, 10] запроваджено передачу землі у колективну власність безкоштовно для виробництва сільськогосподарської продукції; передбачено паювання сільськогосподарських земель, тобто визначення розміру земельної частки кожного члена сільськогосподарського підприємства, але без виділення їх у натурі (на

місцевості), видача громадянам сертифікатів на земельний пай та їх реєстрація; визнано, що власники земельних паїв можуть добровільно створювати аграрні підприємства різних організаційно-правових форм, вони мають також право на продаж, дарування, обмін, заставу, передачу в спадщину цих земельних ділянок. Для громадян, зайнятих у соціальній сфері на селі, передбачалася передача землі у приватну власність або у користування із земель резервного фонду. Проте процес паювання земель здійснювався надто складно, селяни не отримували земельні ділянки у натурі, що гальмувало ринкові процеси у сільському господарстві.

Третій етап становлення інституту приватної власності на землю починається з 1999 року. З метою активізації процесу реорганізації земельних відносин приймається Указ Президента України від 03.12.1999 р. «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки» [11]. Цим указом встановлено обмежений термін перетворення колективних сільськогосподарських підприємств у суб'єктів господарювання, заснованих на приватній власності, визначено порядок отримання землі у приватну власність, врегульовано оренду земельних паїв з виплатою орендної плати в натуральній або грошовій формі. У Земельному кодексі України від 25.10. 2001 р. остаточно визначається структура відносин власності на землю, яка може перебувати у приватній, комунальній та державній власності [12, ст. 78], але вводиться мораторій на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення, якій відтоді постійно продовжується. При цьому треба підкреслити, що у відповідних законодавчих актах [13, 14] проголошується необхідність проведення земельної реформи та формування ринку землі. У Державній цільовій програмі розвитку українського села на період до 2015 року перелічуються основні завдання щодо забезпечення функціонування ринку землі та урегулювання земельних відносин: удосконалення державного земельного кадастру, землевпорядкування сільських територій, охорона та підвищення родючості ґрунтів, удосконалення системи моніторингу земель, розвиток меліорації земель, формування ринку земель, забезпечення виконання вимог законодавства щодо дотримання порядку виділення земельних ділянок власникам земельних часток (паїв) тощо [13]. У Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» [14] земельна реформа визначається серед першочергових пріоритетів розвитку України. З метою продовження земельної реформи в Україні розробляється Концепція запровадження обігу земель сільськогосподарського призначення. Результатом має стати розробка та подання до 1 липня 2017 року на розгляд Верховної Ради України проекту Закону України «Про обіг земель сільськогосподарського призначення» [15].

Але серед науковців немає єдиної точки зору щодо відкриття ринку землі в Україні. Розповсюдженою є думка, що включення землі у ринковий обіг призведе до суттєвого падіння цін на цей ресурс, обезземелення більшості селян, руйнування існуючих господарств [2, с. 33]. Запобігти цим негативним наслідкам, з нашої точки зору, може впровадження наступних заходів: розробка механізму визначення мінімальної ціни землі на основі розрахунку сучасної дисконтованої цінності потоку доходів від орендної плати за певний період часу; встановлення у законодавстві пріоритетності купівлі землі фермерськими господарствами; відродження діяльності державного Земельного банку, який буде проводити операції щодо обороту земель сільськогосподарського призначення та надавати за рахунок власних коштів пільгові кредити на купівлю землі невеликими господарствами.

Зміст права власності визначається в межах прав володіння, користування та розпорядження майном. Проблема користування та розпорядження землею в Україні зараз вирішується – майже 7 млн. осіб отримали земельні сертифікати. Власники землі самостійно визначають, якім чином використовувати її – у приватному або фермерському господарстві, сільськогосподарському кооперативі, господарському товаристві або здавати в оренду. Однак, володіння землею її власниками поки що обмежено забороною купівлі – продажу землі, що активізувало тіньовий ринок землі. Через механізм переведення земель сільськогосподарського призначення у інші категорії земель їхні власники, особливо у приміській місцевості, здійснюють продаж земель. Довгострокова оренда землі також створює можливості для тіньових схем продажу землі. Все це призводить до звуження можливостей довгострокового кредитування аграрного виробництва, зменшує джерела фінансових ресурсів для інвестиційної діяльності, сприяє загостренню соціальної напруги у сільській місцевості, оскільки власники земельних паїв не отримують суттєвих доходів від землі та не мають можливості вільно розпоряджатися власністю. Разом з тим, кількість пайовиків за останні роки зменшилася приблизно на 1 млн. осіб. Отже, селяни, які не які не отримали у процесі приватизації в Україні майже нічого, навіть не прийняли участі у приватизації житла, яке знаходилося у державній власності за радянських часів, залишилися без реальної власності.

У зв'язку з цим виникає низка проблем. Перш за все, гальмування створення ринку землі свідчить про те, що інститут приватної власності на землю не отримує відповідної форми реалізації. Ринок землі можна визначити як сукупність економічних відносин з приводу купівлі-продажу земельних ділянок. Суб'єктами цього ринку виступає держава та приватні особи як власники ресурсу, а об'єктами – земельні ділянки сільськогосподарського та несільськогосподарського призначення. Значна частка земель несільськогосподарського призначення – землі житлової та громадської забудови, гаражного будівництва та сін. – виступають як об'єкти купівлі-продажу. Функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення сучасним законодавством в Україні заблоковано, а тому він не виконує такі важливі функції: визначення реальної вартості земельних ділянок; стимулювання ефективного використання землі; регулювання процесів розподілу земельних ресурсів на макро- та мікрорівні відповідно до змін попиту та пропозиції; забезпечення мобільності використання землі як фактора виробництва, що пов'язана зі зміною структури виробництва та можливістю альтернативного ви-

користання ресурсів; санації, тобто очищення через конкуренцію економічного середовища від неефективних господарств; інформування суб'єктів ринку про ціни, стан попиту та пропозиції.

Друга проблема пов'язана з можливостями залучення кредитних ресурсів в аграрну економіку. Кризове становище в банківській системі України особливо позначається на можливостях кредитування аграрного сектору економіки. Розвиток банківського кредитування сільського господарства, окрім загальної макроекономічної ситуації в країні, стримують ряд факторів. Зокрема, високі відсоткові ставки, відсутність ліквідної застави, відсутність надійного позичальника та гарантій повернення кредиту, високий рівень витрат банків із надання послуг. За даними Національного банку України, станом на 01.12.2015 р. кредити, надані підприємствам АПК складали близько 115,5 млрд. грн. Бюджетні кошти дозволили здешевити кредити загальним обсягом 7,8 млрд. грн. для 3600 малих та середніх виробників. Однак спостерігається зменшення фінансової підтримки аграрного виробництва за рахунок бюджету. У 2015 р. держава профінансувала здешевлення кредитів у сумі 290,64 млн. грн. із запланованих 300 млн. грн., а станом 07.10.2016 р. тільки 131,4 млн. грн. із запланованих 300 млн. грн. [16, 17]. На 2017 р. знову заплановано здешевлення кредитів у сумі 300 млн. грн., кредити фермерам – лише 65 млн. грн. [15]. Потреба в запозичених коштах для сільського господарства в Україні складає 100 млрд. грн. на рік [18].

В той самий час сільськогосподарські угіддя при певних умовах можуть бути значним фінансовим ресурсом: розрахунки фахівців показують, що обсяг іпотечних кредитів в Україні під заставу землі може скласти 4,9–8,2 млрд. грн. [19, с. 55]. Отже, значної уваги потребує проблема розвитку довгострокового кредитування аграрного виробництва, основою якого виступає іпотека. Більш як 70% усіх кредитів, що надаються фермерам західних країн, є іпотечними. Переваги іпотеки полягають у тому, що при цьому виді кредитування нерухомість, що закладається, не передається до кредитора, а залишається у боржника. В умовах значного зносу основних фондів сільськогосподарських підприємств та їх знецінення виявляється, що основною формою іпотеки в аграрному секторі економіки може бути кредитування під заставу землі.

Відсутність ринку землі актуалізувала проблеми оренди землі. Оренда землі – це здійснювана згідно з укладеною угодою її передача у тимчасове користування. Значна частка земельних паїв їх власниками надається в оренду, оскільки іншої можливості для розпорядження ними не існує. Станом на 01.07.2015 р. в Україні укладено 7671,5 тис. договорів оренди сільськогосподарських земель приватної форми власності (паїв) загальною площею 16597 тис. га (50% від земель приватної власності), середній розмір ділянки в оренді складає 3,6 га [20, с. 41]. Певні сподівання були пов'язані з можливостями отримання кредитів під заставу права оренди землі. Однак, неможливість визначити реальну вартість такої застави, низька її ліквідність, відсутність нормативної бази для розрахунків коефіцієнта ліквідності права оренди землі виключили цей нематеріальний актив із системи банківського кредитування.

Висновки і пропозиції. В Україні накопичений значний досвід проведення земельної реформи як важливої складової ринкових перетворень. Проте, дія мораторію на обіг земель сільськогосподарського призначення гальмує розвиток аграрної економіки. Запровадження реального ринку земель сільськогосподарського призначення сприятиме розвитку конкуренції та підприємництва в сільськогосподарському виробництві, створенню умов для формування ефективного власника, забезпеченню соціальної справедливості на селі. В умовах нестачі бюджетних ресурсів та кризи банківської системи становлення іпотечного кредитування під заставу земель сільськогосподарського призначення створює реальні можливості для розвитку довгострокового кредитування на оновлення матеріально-технічної бази аграрного виробництва. Тому відміна мораторію на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення є необхідною умовою прискореного розвитку агропромислового комплексу України.

Список літератури:

1. Кириленко І.Г. Актуальні проблеми земельного ринку в Україні / І.Г. Кириленко, В.П. Кравчук // Економіка АПК. – 2012. – № 5. – С. 25–29.
2. Лупенко Ю.О. Результати і проблеми реформування сільського господарства України / Ю.О. Лупенко, П.Т. Саблук, В.Я Месель-Веселяк, М.М. Федеров // Економіка АПК. – 2014. – № 7. – С. 26–38.
3. Мартинюк М.П. Теоретичні засади регулювання земельних відносин в Україні / М.П. Мартинюк // Економіка АПК. – 2016. – № 7. – С. 10–15.
4. Месель-Веселяк В.Я. Стратегічні напрямки розвитку аграрного сектору економіки України / В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров // Економіка АПК. – 2016. – № 6. – С. 37.
5. Костюк В.А. Іпотечне кредитування із заставою земельних ділянок сільськогосподарського призначення: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 – «Гроші, фінанси і кредит» / В.А. Костюк. – Львів, 2008. – 20 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.disslib.org/ipotechne–kredytuvannja–iz–zastavoju–zemel–silskohospodarskoho–pryznachennja.html
6. Ісаян А.М. Банківське кредитування підприємств АПК в умовах невизначеності: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 / А.М. Ісаян; Держ. ВНЗ «Ун–т банк. справи». – Київ, 2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ubs.edu.ua/images/2016/PDF/2016/6.pdf
7. Ткач А.А. Інституціональна економіка. Нова інституціональна економічна теорія. Навчальний посібник / А.А. Ткач – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 304 с.
8. Закон України від 30.01.1992 № 2073–XII «Про форми власності на землю» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2073–12
9. Указ Президента України від 10.11.1994 р. № 666/94 «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: // zakon.rada.gov.ua/laws/show/666/94

10. Указ Президента України від 08.08.1995 р. № 721/95 «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: // http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/720/95
11. Указ Президента України від 03.12.1999 р. № 1529/99 «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1529/99
12. Земельний кодекс України № 2768 від 25.10.2001 р. / у ред. від 01.01.2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2768–14
13. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1158–2007–%D0%BF
14. Указ Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» № 5/2015 від 12.01.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015
15. Схвалено виконання Плану пріоритетних дій у 2016 році від Мінагрополітики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minagro.gov.ua/node/23416
16. Стан кредитування АПК у 2015 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://minagro.gov.ua/node/17529
17. Стан фінансування АПК у 2016 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://minagro.gov.ua/node/18701
18. Розпорядження Кабінету міністрів України від 30.12. 2015 р. № 1437–р «Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248907971
19. Сомик А.В. Банківське кредитування сільськогосподарських товаровиробників: сучасний стан і проблеми розвитку / А.В. Сомик // Економіка АПК. – 2005. – № 9. – С. 52–58.
20. Щорічник «Моніторинг земельних відносин в Україні. 2014–2015» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://land.gov.ua/wp–content/uploads/2016/03/

Карпова И.В.
Харьковский учебно-научный институт
Государственного высшего учебного заведения «Университет банковского дела»

РЫНОК ЗЕМЛИ В УКРАИНЕ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ИПОТЕЧНОГО КРЕДИТОВАНИЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ

Аннотация
В статье исследовано развитие земельних отношений в Украине за 1991-2016 годы. Проанализована нормативно-правовая база проведения земельной реформы. Обоснована необходимость отмены моратория на куплю-продажу земли сельскохозяйственного назначения. Исследовано состояние кредитования аграрного производства. Определено, что развитие аграрного производства в Украине невозможно без внедрения ипотечного кредитования под заставу земель сельскохозяйтвенного назначения. Предложены меры по внедрению ринка земли в Украине.
Ключевые слова: аграрный сектор экономики, земельная реформа, формы собственности на землю, рынок земли, аренда земли, кредит, ипотечный кредит.

Karpova I.V.
Kharkiv Educational-Scientific Institute
of SHEI «University of Banking»

LAND MARKET IN UKRAINE AS A FACTOR OF AGRICULTURAL SECTOR MORTGAGE DEVELOPMENT

Summary
The article studies the development of land relations in Ukraine during 1991-2016. Legal and regulatory frameworks of land reform realization have been analyzed. The necessity of canceling the moratorium on the purchase and sale of agricultural land has been justified. The state of crediting of agricultural production has been investigated. It is determined that the development of agricultural production in Ukraine is impossible without the introduction of mortgage lending under the outpost of agricultural land. The measures on implementation land market in Ukraine are suggested.
Keywords: agricultural industry, land reform, land ownership forms, land market, land lease, credit, mortgage credit.

УДК 657.421.1

КАПІТАЛ: БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ПІДХІД

Кафка С.М.
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

На підставі результатів аналізу існуючих наукових підходів щодо визначення змісту та класифікацій капіталу обґрунтовані авторські погляди на вирішення дискусійних питань, пов'язаних з цією категорією. Зокрема, встановлено різноманітність тверджень щодо сутності капіталу представниками різних економічних шкіл та напрямів, що обумовлено відповідними умовами господарювання, рівнем розвитку економіки та суспільства в цілому, але погляди на капітал на кожному етапі розвитку економічної думки єдині в одному: капітал асоціюється із здатністю приносити дохід. Виділено однорідні складові капіталу, на їх основі для цілей обліку сформовано його визначення як активи підприємства, які використовуються для його розширеного відтворення з метою отримання доходу, оцінені за реальною (тобто справедливою) вартістю на дату звітнос-ті. Систематизовано класифікаційні ознаки капіталу за однорідними елементами для цілей обліку. Встановлено, що назва першого розділу пасиву балансу не відповідає його змісту. Доцільно перший розділ пасиву балансу назвати «Власні джерела» або «Джерела власників».
Ключові слова: капітал, класифікація, оборотний і необоротний капітал, основний і неосновний капітал, бухгалтерський облік, активи, основні засоби, нематеріальні активи.

Постановка проблеми. Капітал – одна з фундаментальних та достатньо складних економічних категорій, сутність якої наукова думка досліджує протягом багатьох століть. Неоднозначне його трактування з різних позицій – економічної теорії, обліку, фінансів, політичної економії та різні способи його пізнання як явища матеріальної природи та суспільного життя, свідчать, що нині він є найбільш дискусійним в економічних дослідженнях сучасників, що свідчить про актуальність даного дослідження.

Наукова економічна думка не виробила й до сьогодні єдиного підходу до визначення капіталу, яка б відповідала потребам теорії та практики бухгалтерського обліку. Капітал отримав визначення настільки різноманітні, що його суть проявляється через економічні характеристики, в яких він може виступати – як інвестиційний ресурс, об'єкт власності, нагромадження цінності, фактор виробництва, вартість ін. Одні вчені ототожнюють його із засобами виробництва, інші розглядають його з точки зору продуктивних сил. Капітал як фактор виробництва являє собою майно, цінність у формі грошей, землі, які належить підприємцям та використовується в процесі створення товарів і послуг.

Капітал – це соціально-економічна категорія, тому уявлення про капітал не були одноманітними та змінювалися з ходом історії. Вивчення природи капіталу, його змісту, визначення джерела багатства та механізму його утворення стало важливим питанням економічної та бухгалтерської науки й сьогодні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Природу капіталу, його зміст досліджували меркантилісти, фізіократи, представники класичної політичної економіки. Значний внесок в розвиток теорії капіталу зробили сучасні вітчизняні і зарубіжні вчені-економісти Х. Андерсон, М.Т. Білуха, І.О. Бланк [1], М.І. Бондар, Е.Р. Ентоні [2], В.В. Жук, Д. Колдуел, В.В. Кириченко, О.В. Лебідь [3], Л.Ш. Лозовський [4], М.В. Лучко, Н.М. Малюга [5], Б. Нідлз [6], Б.А. Райзберг [4], Дж. Ріс, М.В. Півторак, П. Самуельсон [7], С.В. Свірко, Б. Стародубцева [4], І.Ф. Шер, І.Й. Яремко [8] та інші. Науковці розглядають економічну сутність капіталу з різних точок зору: як джерело доходу, фактор виробництва, об'єкт економічного управління чи надання тимчасових переваг, об'єкт купівлі-продажу, носій фактору ризику тощо. Тому є потреба в наукових дослідженнях для уточнення сутності капіталу, його класифікації для цілей обліку, щоб користувачі інформації могли приймати управлінські рішення щодо управління капіталом.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Неоднозначне трактування капіталу, різноманітність класифікацій його видів ускладнюють розуміння цієї економічної категорії. Тому існує необхідність в уточненні класифікаційних ознак при визначенні видів капіталу.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження економічної сутності капіталу та її уточнення в сучасних умовах господарювання, систематизація ознак класифікації капіталу для цілей обліку.

Виклад основного матеріалу. Основними факторами виробництва в економічній науці є земля, праця та капітал. Капітал є значним системоутворюючим елементом сучасної економіки, що визначає темпи її росту, стабільність розвитку тощо. У зв'язку з цим, в даний час актуальні питання, пов'язані з дослідження економічної природи капіталу, як головного елементу відновлення та ефективного функціонування будь-якої господарюючої системи.

Сутність капіталу змінювалася в процесі еволюції бухгалтерського обліку, що напряму пов'язано з економічним розвитком суспільства. Теоретичні дослідження сутності капіталу в фундаментальних роботах вчених дозволяє сформувати три базових підходи до визначення його сутності саме в обліковій системі підприємства, тобто для цілей обліку.

Автори першого підходу (Р. Ентоні, Дж. Ріс [2], І. Ф. Шер ін.) під власним капіталом підприємства розуміють загальну вартість його активів за вирахуванням зобов'язань, сформовану в результаті використання основного і оборотного капіталу, тобто чистих активів.

Представники другого підходу (П. Самуельсон [7], Б. Нідлз [6], Х. Андерсон, Д. Колдуел,

І. А. Бланк [1] ін.) розглядають капітал як нагромаджений запас засобів, необхідних для виробництва матеріальних благ. При цьому найбільш вдале визначення дає І. А. Бланк, який під капіталом визначає «нагромаджений запас економічних благ у формі грошових коштів та капітальних товарів, залучений його власниками в економічний процес як інвестиційний ресурс і фактор виробництва з метою отримання доходу, функціонування яких в економічній системі базується на ринкових принципах і пов'язаний з фактором часу, ризиком та ліквідністю» [1, с. 21]. І. А. Бланк розкриває сутність капіталу шляхом поєднання економічного та ресурсного підходу до його дослідження, а також пристосовує вказані підходи до фінансової теорії, вказуючи на характеристики капіталу як інвестиційного ресурсу – доходність, ризиковість та ліквідність.

Представники третього підходу (О. В. Лебідь [3], Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовський, Е. Б. Стародубцева [4] ін.) вважають, що капітал представляє сукупність власного та залученого капіталу, необхідного для фінансово-господарської діяльності. На наш погляд, під капіталом підприємства слід розуміти все те, чім володіє підприємство, а джерелами утворення капіталу можуть бути власні і залучені ресурси. Таким чином поділ капіталу на власний і залучений не є коректним.

Еволюція поняття про капітал безумовно вплинула на господарську діяльність суб'єктів господарювання, розвиток практики обліку і на становлення й розвиток науки про нього. Наявні історичні джерела вказують, що практика обліку матеріальних цінностей та складського обліку в часі набагато випередила появу науки про бухгалтерський облік. Разом з тим, практика обліку в певний історичний момент підвела дослідників до усвідомлення того, що матеріальні цінності мають збільшуватися чи зменшуватися в певних місцях, а й того, що матеріальним цінностям притаманна здатність належати певним особам. Це дозволило персоніфікувати облік щодо місць зберігання, руху, власника. У такий момент сформовано юридичне підґрунтя розвитку бухгалтерської науки.

Саме необхідність врахування особливостей обох цих спрямувань – економічного та юридичного, забезпечило розвиток бухгалтерського обліку як науки в XIX ст. У прихильників юридичного напрямку очолював облікову систему капітал, а всі факти господарювання проходили через рахунок капіталу. Юридична теорія перенесла об'єкти обліку з цінностей на людей, зайнятих в процесі господарювання. Так, надходження товарів від постачальника вимагалося оформляти наступним чином: перший запис по дебету рахунку «Товари» і кредиту «Капітал» відображав передачу власником підприємства товарів комірнику на зберігання. Отримання власником підприємства товарів від постачальника оформлялося записом на дебеті рахунку «Капітал» і кредиті рахунку «Постачальник». Щоб проводити будь-яку господарську операцію через рахунок капіталу, доводилося робити два записи, для того, щоб відобразити зміну прав і обов'язків учасників господарської діяльності при будь-якому русі матеріальних цінностей.

Представники економічного напрямку бухгалтерського обліку на всіх рахунках відображали тільки матеріальні цінності, що було зумовлене матеріальною природою рахівництва. При цьому рахунок капіталу кореспондує з рахунками основних засобів, а рахунки оборотних активів кореспондують з рахунком капіталу та з рахунком прибутків і збитків. Порівняння обох напрямків розвитку бухгалтерського обліку призводить до висновку, що існуюча серед теоретиків дискусія про переважання фізичного змісту чи фінансового складу капіталу, який поновлювався в різні періоди, так чи інакше відображався в бухгалтерському обліку. Юридичне спрямування розвитку бухгалтерського обліку, яке ставило капітал на чільне місце в системі обліку й відслідковуючи за всіма господарськими операціями зміну прав і обов'язків в грошовій формі, переважає до фінансового трактування капіталу. Економічний напрямок, що вбачав основне призначення обліку у відображенні постійних змін обсягу і складу майна, випливав з фізичного складу капіталу.

Поверхневою формою капіталу є його кругообіг, рух, у процесі якого він проходить три стадії і набуває трьох форм – грошової, продуктивної та товарної. Капітал починає свій рух у сфері обігу як грошовий капітал, головною функцією якого є придбання елементів виробничого капіталу. За наявності засобів виробництва і робочої сили можна розпочинати виробничий процес товарів і доданої вартості. Для одержання вартості і доданої вартості у грошовій формі треба продати продукт капіталу, доставити товар на певний ринок і знайти покупця. Тоді капітал набуває форми товарного капіталу, головною функцією якого є реалізація товару і одержання доданої вартості у грошовій формі.

Капітал рухається з різною швидкістю і в часі його характеризує оборот капіталу. Чим швидше обертається капітал, тим менше його потрібно, тим меншими є товарні запаси і швидше задовольняються потреби людей. Головною категорією обороту капіталу є час обороту, впродовж якого він здійснює повний кругообіг.

Залежно від швидкості обороту багато дослідників поділяють капітал на основний і оборотний. Згідно їх теорії основний капітал утворює ті елементи продуктивного капіталу, які переносяться на створюваний продукт по частинах, по мірі зносу. До основного капіталу вони відносять капітал, авансований у будівлі, споруди, машини, обладнання. Авансується капітал у міру повної вартості таких засобів виробництва, а повертається зношена його частина після реалізації товарів, вироблених за його участю. У процесі його обороту відбувається поступове знецінення зазначених засобів виробництва, з іншого боку, поступово нагромаджується перенесена ним вартість. Основний капітал складають активні і пасивні елементи виробничого процесу. До перших відносяться машини і обладнання, до других – будівлі і споруди, транспортні засоби. Оборотний капітал формують засоби виробництва, вартість яких повністю переноситься на вироблений товар і повертається в кінці кожного обороту. Це витрати на предмети праці – сировина, матеріали, паливо, енергія, у кожному виробничому циклі вони повністю споживаються, а їх вартість повністю переноситься на вироблений товар. До оборотного капіталу відноситься й змінний капі-

тал. Вартість робочої сили не переноситься на новий товар, як інші елементи оборотного капіталу. На наш погляд, оскільки ознакою поділу капіталу на основний і оборотний є швидкість його обігу в процесі оборот, то доцільно класифікувати капітал на необоротні і оборотний. Якщо в процесі класифікації одну складову назвати основний, то інша повинна називатися неосновний. В цьому випадку, по-перше, повинна бути інша класифікаційна ознака і, по-друге, треба обґрунтувати, чому один капітал є основним, а іншій – неосновним. Таким чином, в залежності від швидкості обігу слід розрізняти необоротний і оборотний капітал, а за значенням капіталу в утворенні й організації підприємства – основний і неосновний або додатковий (не плутати з доданим капіталом).

Під загальним поняттям капіталу розуміють різні його види, що характеризуються десятками термінів, тому потребує відповідної систематизації (рис. 1). Наведена класифікація побудована на підставі узагальнення існуючих підходів багатьох дослідників щодо видів капіталу, але деякі моменти можуть бути дискусійними.

Отже, за даним рис. 1 видно, що капітал є складною динамічною субстанцією, яка постійно змінює свої форми. Дослідимо наявні види капіталу підприємства в науковій економічній літературі:

1. За швидкістю обертання – необоротний і оборотний капітал. Необоротний капітал – це матеріальні, нематеріальні і фінансові ресурси, що належать установі, забезпечуючи її функціонування, і очікуваний строк корисної експлуатації яких становить понад один рік. Оборотний капітал становить ту частину, яка вкладена в предмети праці й використовується тільки в одному виробничому циклі. Вона повертається на підприємство протягом одного операційного циклу.

2. За значенням в утворенні й організації підприємства – основний і неосновний (додатковий) капітал. Основний капітал забезпечує діяльність підприємства, утворює умови для цієї діяльності. Це основні засобі і нематеріальні активі. Неосновний або додатковий капітал – це вартість всіх поточних активів, без яких основний капітал не може виконувати своє призначення: поточні фінансові ресурси і матеріальні ресурси, призначені для реалізації чи споживання протягом операційного циклу чи протягом дванадцяти місяців з дати балансу.

3. За належністю підприємству – власний та позиковий капітал. Власний капітал визначає загальну вартість засобів підприємства, які йому належать за правом власності та формують частину власних активів підприємства. Позиковий капітал характеризує частину залучених в господарську діяльність засобів на поворотній основі у формі зобов'язань, які треба повертати в передбачені терміни та наперед визначених умовах.

В бухгалтерському балансі власний капітал визначається як сума першого розділу пасиву балансу, а позиковий капітал – як різниця між активами підприємства та власним капіталом, який залучений для фінансування господарської діяльності підприємства на принципах строковості, повернення та платного використання. До складу позикового капіталу включають короткострокові та довгострокові зобов'язання, інші форми позикового капіталу. Співвідношення між власним і залученим капіталом є важливим показників діяльності підприємства, тому що при використанні різних складових капіталу підприємство може досягти значних результатів діяльності. Комбінаційне застосування різних джерел формування капіталу підприємства значно підвищує результативність його діяльності.

4. За цілями використання – виробничий, позиковий та спекулятивний капітал. У складі підприємства виробничий капітал включає засоби, які вкладено в операційні активи для здійснення господарської діяльності. Позиковий капітал включає ту частину засобів, що використовуються у процесі інвестування в грошові інструменти, строкові депозитні вклади в фінансово-комерційних установах та строкові фондові інструменти, облігації, векселі, депозитні сертифікати. Спекулятивний капітал включає ту частину, що залучена для здійснення фінансових операцій для отримання доходу за рахунок різниці в цінах.

5. За формами інвестування – у грошовій, матеріальній та нематеріальній формах з метою формування статутного капіталу підприємства.

6. За способом перенесення вартості на продукт – постійний і змінний капітал. Постійний – це капітал, вкладений в основні засоби і нематеріальні активи. Вони переносять свою вартість на вартість готового продукту на протязі всього часу їх використання. Змінний капітал- це капітал, вкладений в предмети праці, вартість яких переноситься на готовий продукт за один виробничий цикл. Постійний капітал є засобами виробництва та засобами праці, які не змінюють своєї вартості у процесі виробництва, а змінний капітал – змінює.

7. За формою знаходження в процесі кругообігу – капітал у грошовій, продуктивній та товарній формах. У процесі кругообігу капітал підприємства проходить стадії, коли з грошової форми він інвестується в операційні оборотні та необоротні активи та перетворюється в продуктивну форму. В процесі виробництва продукція перетворюється в товар, тобто товарний капітал, останній, в міру реалізації продукції та послуг, перетворюється в грошовий капітал.

8. За формою власності – приватний (індивідуальний) капітал, що належить приватній особі; державний капітал, що належить державі; корпоративний (акціонерний) капітал, що утворюється на основі акціонерної форми власності; спільний капітал, який утворюється на основі спільної форми власності; пайовий капітал, що належить підприємствам-партнерам.

Розподіл капіталу за такими видами використовується для класифікації підприємств за формами власності.

9. За характером використання в господарській діяльності – робочий та неробочий капітал. Робочий капітал безпосередньо приймає участь у формуванні доходів та забезпеченні операційної, інвестиційної та фінансової діяльності підприємства. Не призначений для роботи капітал характеризує ту його частину, яка вкладена в активи, що безпосередньо не беруть участі в господарській діяльності підприємства та формуванні його доходів.

10. За характером використання власником – споживчий (той, що витрачається) та нагромаджений (реінвестований) капітал. Споживчий капітал після його розподілення на певні цілі втрачає функції капіталу, а нагромаджений капітал характеризує різноманітні форми його приросту в процесі капіталізації прибутку.

11. За походженням капіталу – національний (вітчизняний) та іноземний капітал. За національною належністю власників, що дають капітал в господарське використання підприємству, відповідно є вітчизняний капітал та капітал іноземного походження. Такий його розподіл використовується для цілей формування джерел інвестування, удосконалення методів їх залучення тощо.

12. За правовими нормами використання – легальний та тіньовий капітал.

На сучасному етапі в процесі господарювання підприємства широко використовують так званий тіньовий капітал, як наслідок встановлення державою жорстких законодавчих норм в економіці. Обсяг тіньового капіталу неупинно зростає та є показником низької ефективності державної

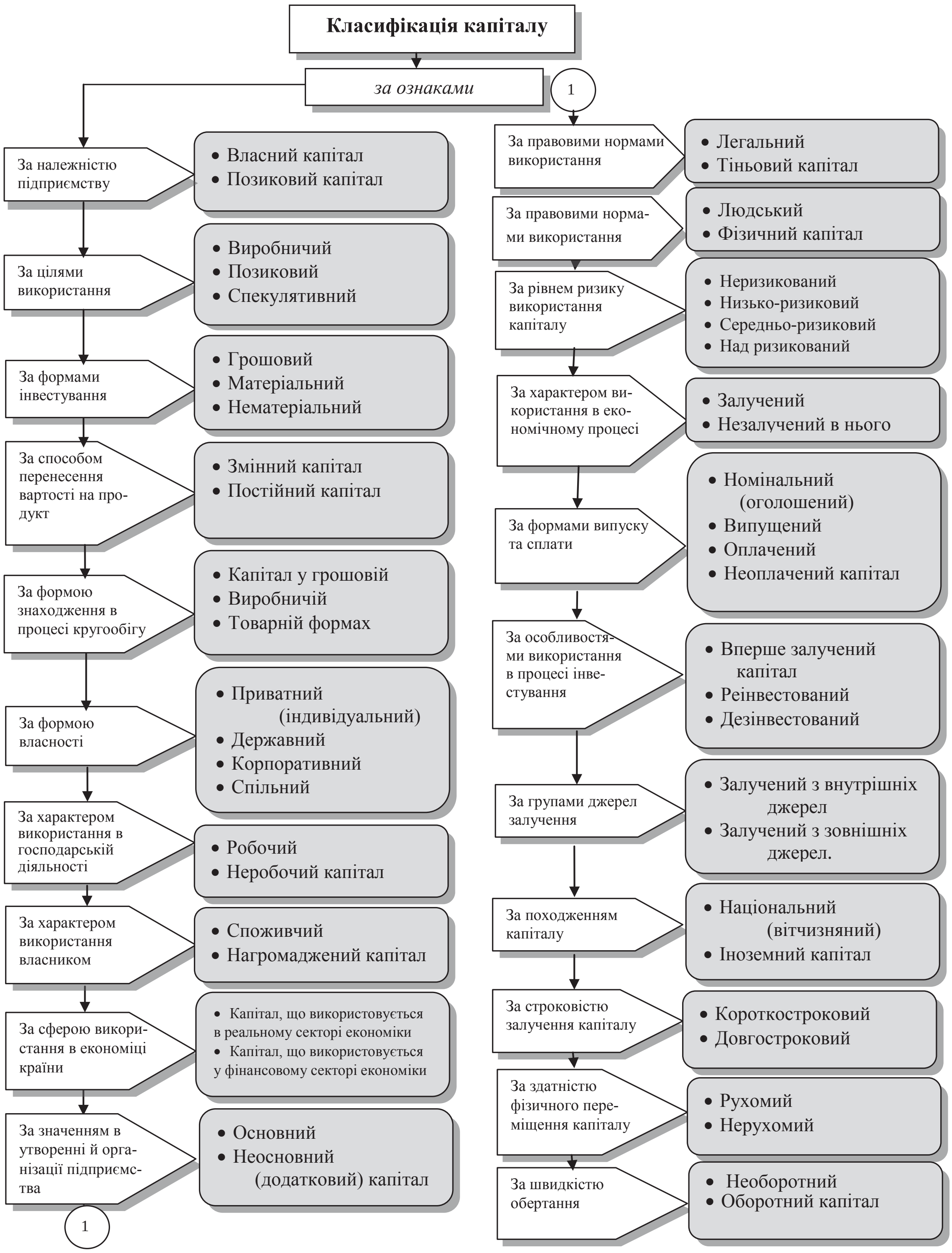

Рис. 1. Види капіталу в науковій економічній літературі

Джерело: розроблено на основі [1-8]

політики. Обіг легального капіталу відповідає вимогам чинного законодавства.

13. За рівнем ризику капітал поділяється на групи – неризикований, низько, середньо- та над ризикований. Неризиковий капітал характеризує ту його частину, що використовується для здійснення неризикованих операцій, пов'язаних з виробничою чи інвестиційною діяльністю підприємства. Неризиковий капітал характеризує його використання у виробничих чи інвестиційних операціях, рівень ризику яких нижчий середньо ринкового. Середньо-ризикований капітал характеризує ту його частину, що використовується в операціях виробничого чи інвестиційного характеру, рівень ризику яких приблизно відповідає середньо-ринковому. Високо-ризикований капітал або венчурний, спекулятивний капітал характеризує його використання в операційній діяльності, заснованій на принципово нових технологіях і пов'язаній з виробництвом принципово нової продукції чи в інвестиційній діяльності, пов'язаній з фінансовим інвестуванням в над ризиковані інструменти.

14. За строковістю залучення капіталу – короткостроковий та довгостроковий (перманентний). Підприємство залучає короткостроковий капітал на період до одного року чи операційного циклу, якщо він перевищує календарний рік. Він формується для задоволення поточних потреб господарської діяльності підприємства, на які впливає циклічність діяльності, зміна кон'юнктури ринку тощо. Довгостроковий капітал, залучений підприємством, включає власний капітал та залучений капітал з терміном використання більше одного року.

15. За характером використання в економічному процесі капітал поділяється на залучений та незалучений в нього. Капітал, що використовується в економічному процесі, характеризує його як економічний ресурс, залучений до суспільного виробництва з метою одержання доходів. Капітал, що не використовується в економічному процесі, включає раніше нагромаджену його частину, що з тих, чи інших причин ще отримала використання в економічному процесі. Такий капітал не тільки не приносить дохід його власнику, а й втрачає свою реальну вартість в процесі зберігання у формі втрачених можливостей.

16. За формами випуску та сплати – номінальний (оголошений) капітал (встановлена засновниками в установчих документах сумарна вартість акцій компанії, що випускаються); випущений капітал (частина номінального капіталу, на суму якої випущено акції для розподілу між акціонерами); оплачений капітал (частина випущеного капіталу, що оплачена акціонерами за придбані акції); неоплачений капітал (частина випущеного капіталу, що не сплачена акціонерами за придбані акції).

17. З метою використання в процесі вкладення – інвестиційний та інноваційний капітал. Інвестиційний капітал використовується з метою збільшення підприємницьких можливостей, а інноваційний (венчурний) капітал – з метою реалізації інноваційного проекту. Венчурний капітал є над ризиковим видом капіталу, що функціонує в інноваційній сфері та фінансує нововведення.

18. За особливостями використання в процесі інвестування розрізняють вперше залучений капітал, реінвестований та дезінвестований капітал. Капітал інвестований спочатку характеризує обсяг інвестиційних ресурсів, спрямований на фінансування конкретного об'єкта. Реінвестований капітал характеризує повторне його вкладення в конкретний об'єкт за рахунок засобів поворотного чистого грошового потоку, а дезінвестований капітал характеризує часткове його вилучення з певного об'єкта інвестування.

19. За джерелами залучення – капітал, залучений з внутрішніх джерел, та капітал, залучений з зовнішніх джерел. Капітал, що залучається з внутрішніх джерел, включає власні і позикові засоби, що формуються безпосередньо на підприємстві для забезпечення його розвитку. Власні засоби, сформовані з внутрішніх джерел, капіталізується за рахунок частини чистого прибутку підприємства, а основу позикових засобів, що формуються в середині підприємства, складають поточні зобов'язання за розрахунками. Капітал, який залучений з зовнішніх джерел, характеризує ту його частину, яка формується поза межами підприємства, та охоплює залучений ззовні як власний, так позиковий капітал.

20. За сферою використання в економіці країни виділяють капітал, що використовується в реальному секторі економіки та в фінансовому секторі.

21. За здатністю фізичного переміщення – рухомий і нерухомий капітал. Так, за характером володіння та формами заставного забезпечення кредиту і особливостям страхування капітал є рухомий і нерухомий;

22. В сучасній економічній літературі розрізняють фізичний (матеріально-речовий) та людський капітал. Людський капітал – фізичні та інтелектуальні здібності людини, отримані засобами освіти або практичного досвіду, ступінь втіленої в людині здатність приносити дохід. Саме тому під капіталом на ринку факторів виробництва слід розуміти матеріальні фактори, капітальні блага. Фізичний капітал виявляється у вигляді майна тривалого використання, який використовується підприємством в його господарській діяльності.

Наведена класифікація та роз'яснення до ней побудовані на підставі узагальнення існуючих підходів багатьох дослідників щодо видів капіталу, але деякі моменти можуть бути дискусійними, а саме, за належністю підприємству (на нашу думку тут мова іде про джерела утворення капіталу, а не про капітал), поділ на основний і оборотний (доцільно поділяти на необоротний і оборотний)та інше.

Незважаючи на значний перелік наведених на рис. 1 ознак щодо класифікації капіталу, вони не повною мірою відображають усі види капіталу, які використовуються в науковій термінології та практиці, для формування інформації про них у системі бухгалтерського обліку для цілей управління В сучасних умовах господарювання виникають ситуації, коли капітал, що використовується у процесі виробництва, втрачає своє головне призначення та переходить в іншу сферу використання, наприклад, здавання в оренду. Тому частина капіталу з виробничого використання переходить у інвестиційну сферу, зокрема, інвестиційна нерухомість, та виникають нові функціональні ознаки капіталу, які відповідним

чином відображаються у звітності підприємства. Тому, ми пропонуємо виокремити ознаку класифікації капіталу залежно від задіяння у виробничому процесі – такий, що використовується у процесі виробництва, та не використовується.

Аналіз поглядів вітчизняних та зарубіжних вчених на сутність категорії капітал дає підстави стверджувати, що ця категорія трактується як в широкому (макроекономічному) розумінні (коли мова йде про виробничі відносини та ін.), так і в вузькому, мікроекономічному (як майно підприємства). Залишимо перший підхід для дослідження представникам теоретичної економіки, а застережемо увагу на трактуванні цієї категорії в вузькому розумінні. Досить повно визначення капіталу в цьому розумінні надано сучасним професором Яремко І. Й.: «На мікроекономічному рівні капітал – це всі фінансово-економічні ресурси суб'єкта господарювання, втілені в його майно (активи) матеріального і нематеріального характеру, незалежно від джерел їх набуття, яке використовується для його розширеного відтворення з метою отримання доходу або продовженої вартості капіталу» [8]. Автор підкреслює незалежність від джерел фінансування, тобто джерела фінансування І. Й. Яремко не розглядає як капітал. Він до капіталу відносить всі активі (тільки активи), незважаючи на то, що перший розділ пасиву балансу називається «Власний капітал». В той же час професор Н. М. Малюга до капіталу відносить «майно (засоби) підприємства та джерела його утворення» [5, с. 78]. Досить часто до капіталу відносять чисті активи (Великий бухгалтерський словник, МСФЗ, Р. Ентоні, Дж. Ріс). Такі різночитання можуть бути пов'язаними з тим, що назва першого розділу пасиву балансу не зовсім відповідає його змісту. Доцільно перший розділ пасиву балансу назвати «Власні джерела» або «Джерела власників» або «Чисті активи». Самі по собі джерела не можуть бути капіталом. Таким чином, капітал підприємства (тобто в бухгалтерському (в мікроекономічному) розумінні) – це всі активи підприємства. Але для прийняття правильних рішень на підставі інформації фінансових звітів велике значення має правильна оцінка активів на дату звітності. Це інша проблема, яка в даному випадку не розглядається.

Таким чином, капітал підприємства в бухгалтерському розумінні, це активи підприємства, які використовуються для його розширеного відтворення з метою отримання доходу, оцінені за реальною (тобто справедливою) вартістю на дату звітності. На рис. 2 схематично представлені складові капіталу підприємства, виходячи з бухгалтерського обліку.

В основі побудованої схеми (рис. 2) лежить бухгалтерський баланс. Такий підхід дозволяє чітко побачити різницю між основним і неосновним капіталом та необоротними і оборотними активами підприємства.

Безумовно, до капіталу підприємства відноситься і те, що не є об'єктом бухгалтерського обліку: напрацьований досвід, місце розташування підприємства чи його активів, клієнтура і т. п., але, якщо це можна оцінити, то його відображають в Звіті про фінансовий стан як гудвіл.

Отже, капітал є економічною категорією, яка часто використовується в бухгалтерському обліку, він є головною економічною основою створення та розвитку підприємства, що в процесі кругообігу забезпечує інтереси власника, працівників, суспільства і держави. Для цілей обліку капітал підприємства характеризує загальну вартість засобів в грошовій, матеріальній та нематеріальній формах, вкладених у формування активів підприємства.

Висновки і пропозиції. 1. Економічну категорію «капітал» доцільно розглядати на рівні суспільства (макроекономічному рівні) та у вузькому – на рівні підприємства (мікроекономічному рівні). Капітал у вузькому розумінні – це активи підприємства, які використовуються для його розширеного відтворення з метою отримання доходу, оцінені за реальною (тобто справедливою) вартістю на дату звітності.

2. Економісти поділяють капітал на основний і оборотний в залежності від швидкості його обігу в процесі обороту. Це не зовсім логічно. За такою ознакою капітал доцільно класифікувати на необоротний і оборотний. Поділяти капітал на основний і неосновний (додатковий) доцільно за його значенням в утворенні і організації підприємства.

3. Капітал підприємства формується за рахунок власних і залучених ресурсів, тобто власними і залученими є ресурси, а не капітал, тому назву першого розділу пасиву балансу (Власний капітал) доцільно замінити на Власні ресурси, Ресурси власників або Чисті активи.

4. Запропонована класифікація капіталу підприємства дозволяє ліпші розуміти зміст капіталу підприємства і його складових. З класифікації бачимо, основний капітал на мікрорівні це основні засоби і необоротні активи.

Рис. 2. Складові капіталу: бухгалтерський підхід

Джерело: власне розроблення

Список літератури:

1. Бланк И. А. Управление формированием капитала [Текст] / И. А. Бланк. – Киев: «Ника-Центр», 2000. – 621 с.
2. Энтони Р. Ф. Учет: ситуации и примеры / Р. Энтони, Дж. Рис. – М.: Финансы и статистика, 1996. – 559 с.
3. Лебідь О. В. Еволюція поглядів на сутність категорії «капітал» [Текст] / О. В. Лебідь // Науково-технічний збірник «Комунальне господарство міст». – К.: Техніка, 2006. – № 73. – С. 362-373
4. Райзберг Б. А., Лозовський Л. Ш., Стародубцева Е. Б. Современный экономический словарь – 2-е изд. исправ. – М.: Инфа – М., 1998. – 479 с.
5. Малюга Н. М. Бухгалтерський облік в Україні: теорія й методологія, перспективи розвитку [Текст] / Н. М. Малюга. – Житомир: ЖІТУ, 2005. – 548 с.
6. Нидлз Б. и др. Принципы бухгалтерского учета / Б. Нидлз, Х. Андерсон, Д. Колдуэлл; [пер. с англ. / под ред. Я. В. Соколова]. – М.: Финансы и статистика, 1994. – С. 96.
7. Самуельсон П. Е. Економіка [Текст] // П. Е. Самуельсон, В. Д. Норхаус, перек. з англ. О. Л. Пелявського. – 18-е вид. – М.: ВАТ «И. Д. Вильямс», 2007. – 1360 с.
8. Яремко І. Й. Економічні категорії в методології обліку [Текст] / І. Й. Яремко. – Львів: Каменяр, 2002. – 192 с.

Кафка С.М.
Ивано-Франковский национальный технический университет нефти и газа

КАПИТАЛ: БУХГАЛТЕРСКИЙ ПОДХОД

Аннотация
На основании результатов анализа существующих научных подходов к определению содержания и классификации капитала обоснованные авторские взгляды на решение спорных вопросов, связанных с этой категорией. В частности, установлено разнообразие утверждений о сущности капитала представителями различных экономических школ и направлений, что обусловлено соответствующими условиями хозяйствования, уровнем развития экономики и общества в целом, но взгляды на капитал на каждом этапе развития экономической мысли едины в одном: капитал ассоциируется со способностью приносить доход. Выделено однородные составляющие капитала, на их основе для целей учета сформирован его определения как активы предприятия, которые используются для его расширенного воспроизводства с целью получения дохода, оценены по реальной (т.е. справедливой) стоимости на дату отчетности. Систематизированы классификационные признаки капитала по однородным элементами для целей учета. Установлено, что название первого раздела пассива баланса не соответствует его содержанию. Целесообразно первый раздел пассива баланса назвать «Собственные источники» или «Источники владельцев».
Ключевые слова: капитал, классификация, обортный и необоротный капитал, основной и неосновной капитал, бухгалтерский учет, активы, основные средства, нематериальные активы.

Kafka S.M.
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

CAPITAL: ACCOUNTING APPROACH

Summary
Based on the analysis of existing scientific approaches to determining the content and classification of capital author's opinion on addressing debating issues related to this category has been substantiated. In particular, a variety of statements about the nature of capital made by representatives of different economic schools and directions was determined, due to different economic conditions, the level of development of economy and society, but all the views on capital at each stage of economic thought are united in one thing: capital is associated with the ability to generate income. Homogeneous components of capital were determined and on their basis it was defined as assets of the company used for its extended reproduction for profit measured by real (fair) value at the reporting date. Classification features of capital based on homogeneous elements were systematized for accounting purposes. It was established that the name of the first section of the balance of liabilities does not match its content. It is advisable to name the first part of liability balance as «Own sources» or «Sources of owners».
Keywords: capital, classification, reversible and irreversible capital, core and non-core assets, accounting, assets, fixed assets, intangible assets.

УДК 339.92

ПРОБЛЕМИ ВЕКТОРНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Кіщак І.Т., Корнєва Н.О., Слюсаренко А.В.
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

Досліджено сучасний та перспективний стан економіки України з врахуванням витрат від військових дій на сході держави. Запропоновано різновекторний шлях розвитку України на засадах її територіально-геостратегічного розміщення, консолідуючої ролі та транскордонного співробітництва. Наведено складові, які є визначальними у системному та стабільному розвитку держави у міжнародному соціумі.
Ключові слова: вектор, розвиток, економіка, анексія, військові дії, геополітика, природно-ресурсний потенціал.

Постановка проблеми. Україна на сьогоднішній день не має альтернативи стрімко зростаючим глобальним та регіональним інтеграційним процесам, зважаючи на умови, які визначаються та диктуються науково-технологічно-інформаційною революцією, формуванням глобального поділу і кооперації праці та жорстким висококонкурентним середовищем, яке характеризує наскрізні міждержавні відносини. Необхідність визначення вектору українського розвитку в рамках світових інтеграційних процесів обґрунтовується як необхідність, проте для України має бути визначений оптимум з огляду на збереження її державної цілісності, системного розвитку економіки та дотримання гарантій громадянам.

На разі не має бути забутим волевиявлення українського народу, який зробив свій вибір з доведенням його за допомогою Революції Гідності, як засобу донесення до правлячої верхівки сподівань та очікувань в стратегічній перспективі. Євроінтеграція розглядається як цивілізований вибір України, одна з ключових вимог Революції Гідності.

Сутнісне розуміння європейського вибору України передбачає відкриття нових перспектив співробітництва з розвинутими країнами континенту, створення сильних можливостей економічного розвитку, зміцнення позицій України у світовій системі міжнародних відносин. Це найкращий спосіб для реалізації її національних інтересів. Для України європейська інтеграція дозволяє модернізувати економіку, подолати технологічну відсталість, залучити іноземні інвестиції і новітні технології, створити нові робочі місця, підвищити конкурентоспроможність вітчизняного товаровиробника, вихід на світові ринки, насамперед на ринок ЄС. Виходячи з такого роду узагальнених позицій формується українське бажання діяти за моделлю європейського розвитку, хоча існує низка факторів свідчення про проблемність вибору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Питанням поточного та перспективного розвитку України як держави, так і її економіки, присвячено чималу низку різнопланових праць фахівців у галузях економіки, політики, історії, соціології та інших сферах [1; 2; 9; 11; 14; 15]. Поряд з цим значимість питання вибору України перспективного вектору розвитку на разі суттєво актуалізується, посилено звертає на себе увагу в частині його важливості для майбутнього держави. Більше двадцятирічна чітка невизначеність вектору розвитку призвела до того, що 25-річчя незалежності Україна відзначала практично в стані війни: окупація та бойові дії на територіях Донбасу, анексія Криму.

Метою статті є дослідження можливості різновекторного розвитку України в міжнародних економічних відносинах.

Виклад основного матеріалу. Укріплення державного суверенітету України у площині зовнішньої політики має означати повноцінне її представлення в межах світового цивілізаційного простору як активного суб'єкту геополітики. Це є можливим за умови розвитку динамічного діалогу України з іншими країнами, що базуватиметься на дотриманні норм та принципів міжнародного права, взаємовигідній співпраці, безпеці та розумінні державою сутності її національних інтересів.

Результати наших досліджень та інших вчених засвідчили, що нині Україна знаходиться в проміжній площині – виборі стратегічного шляху розвитку держави [2; 9; 15]. Європейський вибір, за який стояв Євромайдан, уже не видається таким безхмарним майбутнім, на яке сподівалися учасники Революції Гідності. Вважається, що 2017 рік має бути роком, в якому має визначатися остаточний вибір вектора розвитку України. Зазначене ґрунтується на тому, що в 2016 році економіка вийшла з затяжного піке, і хай не велике, але економічне зростання за підсумками року очікується на рівні 1,0-1,5%. Вітчизняні експерти-аналітики відзначають, що головними економічними і національними здобутками стали: Україна відмовилася від російського газу, використовує власні ресурси та експортує його дефіцит з інших країн; збільшення іноземних інвестицій. Їх не можна назвати масштабними (3-4 млрд. дол. США), але головним є те, що кількість інвесторів не зменшилася, це свідчить про стабільність підтримки української економіки і зростання промислового виробництва на рівні 2%; запровадження реформ в системі державної служби, правоохоронної системи, місцевого самоврядування, медицини, армії, виборчої системи, децентралізації, системи державних закупівель, освіти на інших життєвоважливих і знайомих як для населення так і закордонних експертів складових розвитку держави; серед пріоритетів Державного бюджету на 2017 рік є підвищення заробітної плати працівникам освіти на 30%, медицини – на 20%; в іміджевому плані для світової спільноти знаковим для України є те, що вона в лютому 2017 року очолить Раду безпеки ООН. Що це значить власне для України, яка знаходиться в стані війни, важко переоцінити [12].

За даними експертів департаменту з економічних і соціальних питань ООН темпи росту реального ВВП України в 2017 році складатимуть 1,9%, в 2018 році – 3,2%; відповідно інфляція становитиме 12,7 і 8,8%. За їх прорахунками світова економіка в 2017 році зросте на 2,7%, в 2018 році – на 2,9%, в країнах СНД ріст економіки досягне 1,7% після двох років зниження [10].

Стабільність розвитку України в геополітичному вимірі потребує усунення низки проблемних питань, які виступають стримуючими чинниками становлення держави як суб'єкта міжнародних відносин. До п'яти основних проблем української економіки відносять [6]:

– недосконалість податкової системи України, що змушує як мінімум половину її економіки вже тривалий час перебувати у «тіні». У 2014 році тіньова економіка сягала 50%, у 2015 році – 52, 2016 році – 47%. Другим серйозним гальмом розвитку є корупція, яка відтягує від ВВП майже 14-15%. У 2014 році це складало 13,9%, 2015 році – 14, 2016 році – 13,1%. В індексі сприйняття корупції Transparency International Україна в 2016 році знаходилась на 130 місці з 167 [12]. Відсутність пенсійної реформи не дає змоги усунути хронічну розбалансованість старої системи солідарності поколінь. Щороку виникає дефіцит Пенсійного фонду, який покривається за рахунок бюджету. В 2016 році такий дефіцит становив 7,5% від ВВП;

– обслуговування державного боргу. Найбільші платежі перед МВФ та власниками державних облігацій України припали на 2014–2015 роки за позики, отримані у 2008–2010 роки, що змусило уряд вдатися до реструктуризації боргу із зовнішніми позичальниками. Ця вкрай небажана процедура спричинила падіння рейтингів платоспроможності України до критичних рівнів «Restric ted Default» та «ССС», знизило довіру до України, як надійного позичальника і, «відштовхнуло» від неї понад 150 млрд. дол. США «неполітичних» інвестицій до 2020 року;

– до гальмуючого чиннику розвитку країни є енергомісткість ВВП. Україна, порівняно з розвинутими країнами, на 1 дол. ВВП витрачає у 3–5 разів більше енергетичних ресурсів. Не здійснивши революції у галузі енергозбереження, ресурсо- і матеріалозбереження, економіка України не здатна утримувати конкурентоспроможність у світовому вимірі [6].

Перспективними кластерами економіки України, з якими вона буде цікавою та буде здатною інтегруватися у міжнародну кооперацію, за результатами використання методів Дельфі та SWOT-аналізу, експертною командою визначені такі які є потенційно затребуваними у міжнародному поділі праці. До 9 стратегічно значимих кластерів України з їх внеском в ВПП держави в 2020 році та 2030 році М. Згуровський відносить (відповідно по роках, в %): аграрний комплекс: 20/24; військово-промисловий комплекс: 15/17; інформаційно-комунікаційні технології: 9/12; зелена енергетика: 5/8; високотехнологічне машиноприладобудування: 5/7; транзитна інфраструктура: 5/7; до цих кластерів також відносяться: нанотехнології та створення нових речовин і матеріалів; науки про життя; туристична діяльність [6].

Сучасний стан економіко-виробничого потенціалу України та суспільно-політичної свідомості її населення свідчать, що загальногосподарські втрати України носять комплексний характер і можуть бути виражені економічно як вартісні втрати виробничого, людського та природного капіталу, який був втрачений через фізичне знищення відповідних активів, їх переміщення на непідконтрольні українській владі регіони та втрату контролю над ними та тимчасово окупованих територіях.

Основними наслідками військових дій на території України для її господарського потенціалу є: окупація Кримського півострову та втрата контролю над його господарством; ведення бойових дій на частині території Донецької та Луганської областей та фізичне знищення або суттєве зниження якості і виведення з господарського обігу частини виробничих, людських та природних ресурсів; окупація частини цих територій та втрата контролю над їх господарським потенціалом, що у цілому спричинило підрив економічної та національної безпеки Української держави, скорочення економічного потенціалу Донеччини та Луганщини, створення перепони щодо подальшої євроатлантичної держави.

Вартісні оцінки втрат загальноекономічного потенціалу показали, що на сьогодні втрати України від війни складають орієнтовно 7,5% території, проте біля 20% виробничого, 12% людського та 18% її природно-ресурсного потенціалів, у тому числі не менше 25% стратегічно важливих для національної безпеки країни мінерально-сировинних ресурсів, включаючи вугілля. Така істотна величина втрат, у першу чергу, базується на підвищеній територіальній концентрації національного багатства – виробничих, людських та природних ресурсів в межах нині непідконтрольних українській владі територій Донецької, Луганської областей та Автономної Республіки Крим. Руйнівна сила сьогоднішньої війни відносно територіальної економіки є практично такою ж інтенсивною, а приведені до одиниці площі втрати багатства країни такі ж, як під час II Світової війни.

Орієнтовні вартісні втрати Україною виробничого, людського та природно-ресурсного потенціалу сягають біля 3 трильйонів гривень, серед яких втрати людського капіталу становлять 2,5 трильйона, а матеріального капіталу (виробничих і природних ресурсів разом), враховуючи необхідність його відновлення, – біля 0,5 трильйона гривень. Тільки матеріальні втрати України, не рахуючи людських, у золотому еквіваленті склали біля 1,7 тис. тонн банківського золота за біржовими цінами на травень 2016 року, що на 400 тонн перевищує золотий запас Росії [7, с. 26-32].

Загальногосподарський потенціал окупованих територій для України має важливе стратегічне значення з точки загальної економічної, енергетичної, демографічної та інших видів безпеки, а для збереження стратегічного господарського потенціалу і забезпечення безпеки національної економіки необхідним є прийняття комплексних заходів дипломатичного, юридичного та військового характеру для повернення окупованих Донбасу та Криму під юрисдикцію та контроль Уряду України.

Анексія Криму та воєнні дії на сході України виступають причинами протистояння України і Росії, оскільки зовнішньоекономічні цілі України суперечать і суперечитимуть зовнішній політиці Росії. Остання, проголосивши пострадянський простір своєю сферою впливу, не бажає наявності біля власних кордонів вільних демократичних держав, а тим більше країн членів ЄС або НАТО. Росія прагне поставити сусідні пострадянські республіки в ту чи іншу форму залежності від себе, використовуючи при цьому будь-які чинники, зокрема міжнаціональні конфлікти [4]. Підтвердженням цього є проведення Росією в 2008 році в Грузії спрямованої «повзучої анексії» Абхазії, підтримка «контрольованої нестабільності» в зоні грузинсько-осетинського конфлікту. Нині Україні нав'язують неприпустимий формат реінтеграції шляхом анексії Криму та воєнних дій на Донбасі, тобто силовими методами ззовні вирішують долю народу України. Це узгоджується з тим, що чверть століття тому Молдова зіткнулася зі схожим випробуванням, втративши частину своєї суверенної держави. Перший і останній Президент СРСР Михайло Горбачов в інтерв'ю ТАРС (за повідомленням gazeta.ua) заявив про можливість відновлення СРСР в його колишньому складі та колишніх кордонах на добровільних засадах. Вважає, що більше можливим є поява в межах колишнього союзу нової союзної держави. За його думкою: «Радянського Союзу – немає, а союз – так. Я рахую, що новий союз може бути». Екс-президент СРСР М. Горбачов підтримав анексію Криму та м. Севастополь Росією. Заявив, що в аналогічній ситуації поступив би також так, як В. Путін [3]. Коментарі, як говориться, тут є зайвими.

Результати досліджень щодо реального стану розвитку економіки держави за 2016 рік, його проблемні аспекти внутрішнього і зовнішнього характеру дозволяють викласти власне розуміння місця і ролі України у географічно-територіальному, геополітичному та глобалізаційному вимірах її розвитку.

Ми відстоюємо позицію, що держави, розташовані на стику геополітичних систем, що постають об'єктами геополітичних суб'єктів мають бути незалежними. Відстоювання зазначеної позиції базується на результатах досліджень науковців тенденцій геостратегічного розвитку країн світу. За концепцією Зб. Бжезинського Україна є просторовою віссю на теренах Євразії поряд із іншими вісями – Азербайджаном, Південною Кореєю, Туреччиною та Іраном, якими користуються п'ять стратегічних гравців «шахівниці» – Євразії: Франція, Німеччина, Росія, Китай та Індія [1]. Відтак, Україна, як вісь, є індикатором виходу Росії з імперського стану. Без України Росія перестає бути Євразійською Імперією, а постає лише азіатською державою...» [14]. За американським «образом» Україна має стати частиною європейського геокультурного простору за підтримки Америкою просторових трансформацій заради доступу до енергоносіїв Каспію [1]. У Стратегії ЄС від 1999 року механізм відносин з Україною визначений так: «розташування вздовж осей Північ – Південь та Схід – Захід ставлять Україну в унікальне становище в Європі й роблять її визначальним чинником у масштабах регіону».

Україна задекларувала європейський вибір і прагнення увійти до ЄС не в статусі його периферії оскільки на її території (м. Рахів Івано-Франківської області) міститься географічний центр Європи [9]. За таких умов, єврорегіоналізм є втіленням трансформації стереотипів щодо образу українського прикордоння як «завіси» та є формою подолання ізоляціонізму [11].

Прагнення України створити національно-політичну суб'єктивність актуалізувало завдання твердження міжнародно-правової суб'єктності, уникнення ізоляції від Європи, трансформації статусу «держави-кордону» у статус «транзитної держави» ядра регіонального співробітництва. Для сприяння цьому затверджена «Комплексна програма твердження України як транзитної держави у 2002-2010 рр.», за якою крізь територію України можуть пройти 4 з 9 транспортних коридорів [5].

Образи простору, що сформовані ззовні, надають Україні переважно статусу «шляху» або «кордону». Проте, на відміну від просторового образу Росії, який також часто виражав цивілізаційний кордон, образ простору України ніколи не отримував якісних рис острова [13], що має внутрішню доцентрову модель, рис ізольованості, віддаленості від зовнішнього світу. Динаміка геокультурних та геополітичних образів України пов'язана з формуванням власного національного образу простору України, який має спиратися на продуктивну адаптацію її регіонів у міжнародне співробітництво широко використовуючи можливості транскордонного співробітництва.

Доцільність продовження відносини Україна-ЄС в тому вигляді, який є сьогодні спірним в силу існування ризику втрати державної цілісності. На разі необхідним є перегляд позицій одновекторного розвитку зовнішньоекономічних зв'язків та поглиблений аналіз з розробкою консенсусної моделі загальнонаціональної стратегії геополітичного позиціонування України з прорахунками формули ЄС-Україна-Росія, в якій держава визначається як центр пан'європейського простору.

В підсумках аналізу переваг та недоліків відносин Україна-ЄС заслуговують на увагу думки О. Гончаренка, який зазначає, що «базові» національні інтереси та геополітичні пріоритети є основою для формування стратегічних завдань і цілей зовнішньополітичного курсу України. «На сьогодні базовим національним інтересом та основним геополітичним пріоритетом зовнішньої політики України є її розвиток як незалежної держави разом зі збереженням національних цінностей, соціально-культурної ідентичності, забезпеченням економічної безпеки та політичного суверенітету. Реалізація цього базового національного інтересу є важливою передумовою гарантування безпеки, добробуту, соціального і культурного прогресу для всіх громадян України» [2]. На макроекономічному рівні має відбуватись аналіз, який має передбачати означення зовнішньоекономічних курсів національного масштабу та в той же час збереження суверенності держави. Тобто має обиратись така зовнішньоекономічна перспектива, яка гарантує цілісність держави та збереження її свободи взагалі.

Водночас слід визнати те, що Україна не готова вступити до Європейського Союзу через

нестабільність спровоковану проведенням антитерористичної операції на сході країни. Даний факт визначає не тільки неготовність України, а й зі сторони ЄС, адже наявність військових дій знижує інвестиційну привабливість і породжує сумнівність стосовно окупності та цільового використання інвестицій.

Формування геостратегії України на початковому етапі характеризується відсутністю чіткого усвідомлення цілей на міжнародній арені, крім утвердження України у якості незалежної держави, а відтак і відсутністю механізмів реалізації таких цілей. На практичному рівні це відзначилося коливанням зовнішньополітичних стратегій та формування іміджу України як непередбачуваного партнера. На думку Н.О. Ніколаєнко Україні доцільно зберігати та реалізувати принцип багатовекторності. Він має залишатися базовим принципом як геостратегії, так і зовнішньої політики України. За її твердженням, на сьогодні принцип багатовекторності має помилкове трактування. Фактично, в сучасній політичній риториці принцип багатовекторності трактується як коливання України між двома зовнішньополітичними напрямами – західним та східним [4].

За нашим уявленням Україна не може розглядатися як «буферна зона» між Європою та Росією оскільки територіально межує з країнами Молдови, Румунії, Угорщини, Словаччини, Польщі та Білорусі, що дозволяє здійснювати пряме транскордонне співробітництво, а вихід до Чорного моря забезпечує реалізацію наскрізних міжнародних відносин з Болгарією, Туреччиною та Грузією. В рамках міжнародного виробничого співробітництва та зовнішньоекономічних зв'язків Україною здійснюється діяльність більше ніж з 130 країнами світу. Зважаючи на реалії сьогодення, Україна в світовому орієнтирі позиціонування належить до міжсистемної території, яка зазнає впливу інтересів як з боку ЄС так і Росії. В цьому випадку Україна може і повинна отримати відповідні зиски за результатами зміни пріоритетів та політики дій по відношенню до обмежень векторів міжнародного співтовариства. Відтак в геополітичному трикутнику ЄС-Україна-Росія держава здатна виконати унікальну консолідуючу функцію, яка, як наслідок, потенційно може стати кроком до утворення пан'європейського простору або створення «Великої Європи» (широковживаний останнім часом сленг в колах вітчизняної наукової спільноти) за рахунок отримання ефекту синергії за рахунок поєднання наявних потенціалів ЄС та країн Митного Союзу [15]. Головним завданням України є, по-перше, усунення конфронтацій між потужними центрами учасників потенційного геополітичного простору, що можливо передусім за рахунок відмови від практики однобічного вектору зовнішньоекономічного тяжіння держави, а, по-друге, формування позицій самодостатності українського державного інституту з ефективними господарськими механізмами.

Стратегічні та тактичні прорахунки геополітичної формули трикутника ЄС-Україна-Росія повинні максимально відображати можливість України стати формуючою ланкою чи природним з'єднувачем, а не периферійним елементом чи санітарним кордоном або ж «буферною зоною». Для України наявність та функціонування такого геополітичного трикутника базується на різновекторному багатовимірному співробітництві, ефективному використанні можливостей та транскордонного співробітництва укріпленні зовнішньоекономічних зв'язків, які характеризуватимуться позитивним сальдо торговельної діяльності та досягненням максимального корисного ефекту від міжнародної діяльності.

Наразі в Україні яскраво відслідковуються наслідки комуністично-ідеологічного спрямування в діяльності перших посадових осіб, керівників незалежної України, їхня схильність до рекомендацій московського центру, відсутності власного господарського хисту в керівництві державою, політичної волі до розвитку суверенної країни, збереження національної ідеї під впливом засилля російською ідеологією та мовою в першу чергу в індустріальних центрах України. Підтверджуючим зазначеного є те, що посадові особи, керівники країн Прибалтики, Білорусі та інших постсоціалістичних республік зуміли утримати векторність їх розвитку, забезпечити національну ідентичність і суверенність держав та досягти визнання їх міжнародною спільнотою.

Не врахування національної ідентичності, відсутність здатності до самостійного визначення напряму розвитку, балансування між європейськими здобутками та залежність від «братнього російського народу» призвело до втрати національної гідності, національної свідомості, національної ідеї, об'єднаності та згуртованості населення України, розуміння єдності і гордості за свою країну, неузгодженості в діях членів різнобарвних партій та їх очільників, до виникнення конфліктних та воєнних ситуацій. До власних, властивих національній ментальності, прорахунків відносимо: відсутність політичної волі керівників держави до самостійного розвитку країни; законодавча невизначеність відповідальності перших осіб держави за втрату національної гідності; відсутність чіткої системи притягнення посадових осіб держави до кримінальної відповідальності за втрату національних ідеалів; корумпованість вищих державних органів, в першу чергу суддівської системи, щодо прийняття адекватних рішень проти посадових осіб держави. Недотримання навіть тільки цих складових призвело до втечі окремих Прем'єр-Міністрів та міністрів до інших країн світу. Не врахування інтересів народу, його волевиявлення та відстоювання власних меркантильних інтересів призвело до анексії Криму, війни на Донбасі за підтримки країни-агресора, де знаходиться колишній Президент України. На жаль, некомпетентне керівництво державою поступово призводило і в кінці кінців призвело після Революції Гідності до воєнного стану в Україні. Не є секретом те, що посадовими особами держави не засвоєно одного і головного уроку – в сучасному глобальному світі ніхто не буде замість них самих вирішувати їхні власні внутрішні і зовнішні проблеми, а тим більше гарантувати безпеку.

«Не можна казати, що свобода впала з неба, що нам просто пощастило, – зазначав Л. Лук'яненко. – Ми весь час боролися за це і поклали дуже багато жертв. Мирним способом нам вдалося здобути незалежність на тій крові, яку

проливали раніше» [8]. Відзначаючи 25 річчя незалежності України поточний період відстоювання суверенності та незалежності держави вже потребує вжиття як міжнародних мирних так і військових заходів. Історичний досвід розвитку людської цивілізації свідчить про циклічність розвитку тієї чи іншої суспільно-економічної формації, яка має етапи становлення, піку розвитку та занепаду. Не вираховування об'єктивних законів розвитку цивілізації та не компетентне лідерство прискорюють циклічність розвитку держави та її зходження зі світової арени країн.

Висновки. Результати дослідження свідчать, що 2017 рік має бути роком, в якому має визначатися остаточний вибір вектора розвитку України. Зазначене ґрунтується на тому, що в 2016 році економіка вийшла з затяжного піке, і економічне зростання за підсумками року очікується на рівні 1,0-1,5%. Тут стабільність розвитку України в геополітичному вимірі потребує усунення низки проблемних питань, які виступають стримуючими чинниками становлення держави як суб'єкта міжнародних відносин.

Стратегічні та тактичні прорахунки геополітичної формули ЄС-Україна-Росія повинні максимально відображати можливість України стати формуючою ланкою та природним з'єднувачем. Для України наявність та функціонування такого геополітичного трикутника базується на різновекторному багатовимірному співробітництві, ефективному використанні можливостей транскордонного співробітництва та укріпленні зовнішньоекономічних зв'язків, які характеризуватимуться позитивним сальдо торговельної діяльності та досягненням максимального корисного ефекту від міжнародної діяльності. Не врахування національної ідентичності та відсутність здатності до самостійного визначення напряму розвитку призвело до втрати національної гідності, об'єднаності та згуртованості населення України, розуміння єдності і гордості за свою країну, виникнення конфліктних ситуацій військово-анексійного характеру, оскільки в державі не засвоєно головного уроку – в сучасному глобальному світі ніхто не буде замість неї вирішувати її власні внутрішні і зовнішні проблеми, а тим більше гарантувати безпеку.

Список літератури:

1. Бжезинський З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы / З. Бжезинський. – М.: Международные отношения, 2003. – 254 с.
2. Гончаренко О.М. Проблеми та перспективи Європейської інтеграції України [Електронний ресурс] / О.М. Гончаренко, А.О. Богатиренко, К.В. Бакал та сін. // Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. Серія: економіка, право, політика, туризм. – 2013. – Том 1. – № 1. – Режим доступу: http://jrnl.nau.edu.ua/index.php/IMV/article/view/5915/6665
3. Горбачов увидел возможность воссоединения СРСР. Панорама Николаева. Информационный бюлетень № 11. – 2016. – Декабрь.
4. Дуднік О.Я. Зовнішня політика Республіки Грузія в контексті сучасної геополітичної ситуації / Вісник Київського міжнародного університету / Редколегія: О.П, Іваницька (голова) та сін. (Серія «Міжнародні відносини».). – К.: КиМУ. – Вип.3. – 2004. – 164 с.
5. Закон України «Про територіальний устрій України» (Проект) // www.kmu.gov.ua/control
6. Згуровський М. Сценарії майбутнього: від оптимістичного до колапсу / М. Згуровський // Голос України, № 249(6503). – 2016. – 29 грудня.
7. Клиновий Д.В. Втрата національного багатства / Д.В. Клиновий, П.Д. Роговий // Оборонний вісник. Центр воєнної безпеки та політики безпеки. – № 10. – 2016. – С. 26-32.
8. Лук'яненко Л. Свобода не впала нам з неба... / Голос України. – 228(6482). 2016. 30 листопада.
9. Малиновська О.А. Україна, Європа, міграція: міграція населення України в умовах розширення ЄС / О.А. Малиновська. – К.: Бланк-Прес, 2004. – 171 с.
10. ООН прогнозує ріст економіки України / Южная правда // Николаев. № 5(23631). 2017. 19 января.
11. Петренко З. Приграничные регионы как новая форма международной интеграции / З. Петренко // Экономика Украины. – 1999. – № 12. – С. 66-73.
12. Тема номера. Профспілкові вісті, № 51-52. – 2016. – 22 грудня.
13. Цимбурський В.Л. Остров Россия / В.Л. Цымбурский // Полис. – 1993. – 3. – С. 23-27.
14. Україна і світ: теоретичні й практичні аспекти сучасного політичного процесу: колективна монографія / кер. кол. авт. і наук. ред. д. політ. н., проф. Н.О. Ніколаєнко. – Херсон: Грінь Д.С., 2016. – 520 с.
15. Kischak I.T. Problem of Integration Choice at Ukraine / I.T. Kischak, A.V. Slysarenko // Механізм регулювання економіки. Міжнародний науковий журнал. – № 2(72). СумДУ. – Суми, 2016. – С. 96-105.

Кищак И.Т, Корнева Н.А., Слюсаренко А.В.
Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского

ПРОБЛЕМЫ ВЕКТОРНОГО РАЗВИТИЯ УКРАИНЫ

Аннотация
Исследовано современное и перспективное состояние развития экономики Украины с учетом потер от военных действий на востоке страны. Предложено разновекторный путь развития Украины на основе ее территориально-геостратегического размещения, консолидирующей роли и трансграничного сотрудничества. Наведены состовляющие, которые являются определяющими в системном и стабильном развитии государства в международном социуме.
Ключевые слова: вектор, развитие, экономика, анексия, военные действия, геополитика, природно-ресурсный потенциал.

Kischak I.T., Korneva N.A., Sluysarenko A.V.
V.O. Sukhomlynskyi Mykolaiv National University

PROBLEMS VECTOR OF UKRAINE'S DEVELOPMENT

Summary
Investigates the current state of the country's economic development taking into account the hostilities in the East of Ukraine from rubbed and promising. Its Proposed venue is a multidirectional path of development of Ukraine is a geostrategic placing, and consolidating the role of cross-border cooperation. Induced components, which are decisive in the development of the state in a stable system and international society.
Keywords: vector, development, economy, annexation, military operations, geopolitics, natural-resource potential.

УДК 658.82

УПРАВЛІННЯ ТОВАРООБІГОМ У РОЗДРІБНІЙ МЕРЕЖІ ЗА ТЕРМІНОМ ПРИДАТНОСТІ ПРОДУКТУ

Колоскова Г.М., Дворнікова Г.О.
Національний аерокосмічний університет імені М.Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

Проведено аналіз проблеми продажу продуктів з вичерпаним терміном придатності та визначено її основну складову. Зазначено, що основним недоліком методів, що пропонуються для вирішення поставленої проблеми, є їх збитковість для продавця. Запропоновано для удосконалення логістичних процесів у роздрібній торгівлі впровадити використання штрих-коду, що включає термін придатності продуктів. Обґрунтовано доцільність використання такого штрих-коду за рахунок можливості впровадження системи поетапних знижок на товар. Доказано економічну доцільність використання методу поетапного зменшення ціни, заснованого на розробленій системі кодування.
Ключові слова: штрих-код, термін придатності, роздрібна торгівля, знижки.

Постановка проблеми. Кожного разу, прийшовши до магазину за продуктами, ми сподіваємося на те, що в наш кошик потраплять лише якісні товари і, бажано, за привабливою для гаманця ціною. Але, на жаль, нерідким є випадок, коли за красивою упаковкою приховуються прострочені продукти, вживання яких є не лише небажаним, а й небезпечним для нашого організму. За даними соціологічного опитування, проведеного компанією GFK України на замовлення спільного проекту ЄС та Програми розвитку ООН [1], неякісні продукти харчування доводилося купувати 51% учасників дослідження, причому 69% опитаних при виборі товару керувалися терміном придатності. З цього видно, що більшість людей дивиться на термін придатності і довіряють тому, що там написано. Але не завжди цифри співпадають з реальною свіжістю товару.

У кожного продукту є свій термін придатності, встановлення якого для заводу-виготовлювача є обов'язковим. За законом простроченні продукти не підлягають подальшій реалізації. Але у багатьох випадках такі продукти знімаються з полиць лише тоді, коли до магазину має завітати чергова перевірка. Не зважаючи на те, що дати виготовлення і закінчення терміну придатності − головні після інформації про склад продукту, іноді складно знайти ці важливі цифри і розібрати, що саме нанесено на пакуванні. Жорстких вимог до розміщення та дат виготовлення і кінцевих термінів вживання на упаковках немає.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день на високому рівні опрацьовано питання створення методологічних основ управління логістикою транспортно-складських центрів [2-7], однак практично не існує узагальненої системи кодування термінів придатності продовольчих товарів, яка б застосовувалася у всіх елементах логістичного ланцюга.

Проблему прострочених продуктів на прилавках магазинів намагаються вирішити впровадженням деяких інновації в дизайн упаковки, наприклад, розробленої німецькими вченими плівки-датчика, яка змінює колір за умови псування продукту [8], або гелю, винайденого китайськими дослідниками, за кольором якого можна визначити, чи зіпсувалась їжа [9]. Бирку на упаковці продукту можна підробити, змінивши термін придатності виробу, в той час як наведені методи здійснюють контроль реального стану продуктів. Однак, робота подібних засобів базується на хімічних реакціях, що робить можливим попадання сторонніх хімічних речовин у продукт, прийнятний до споживання. В деяких випадках використання таких методів є взагалі неможливим, оскільки зіпсований продукт не виділяє сполук, які б вступили в хімічну реакцію з речовиною на індикаторі (наприклад, сухі суміші), або ж коли продукт запакований у герметичну непрозору тари (консерви у бляшанках).

У ряді країн робилися спроби закріпити порядок розміщення інформації про термін придатності товарів в законодавчому порядку для забезпечення в повній мірі прав споживачів [10-12]. Однак, такі пропозиції систематично відкидалися як виробниками, так і продавцями продуктів з наступних причин: по-перше, дата виготовлення, що кидається в очі, зіпсує дизайн продукту, і, як наслідок, попит на нього впаде; по-друге, люди можуть перестати купувати товари на розпродажах; по-третє, єдиний формат призведе до витрат виробників, що позначиться на гаманці споживача. Таким чином, можна зробити висновок, що головною причиною продажу продуктів з вичерпаним терміном придатності є морально-фінансова складова – коли, не зважаючи на вичерпаний термін придатності продукту, продавець, навіть ціною чужого здоров'я, намагається будь-яким шляхом уникнути збитків.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. При зберіганні великих обсягів товару з використанням вантажних пакетів завдання обліку термінів реалізації при організації складського господарства загалом вирішується за допомогою використання етикетки EAN, на якій в одному штриховому коді об'єднано інформацію про товар, терміни його реалізації та інформацію, яка ідентифікує вантажну одиницю [2]. Втім, незважаючи на те, що логістична структура оптової торгівлі повністю відповідає структурі торгівлі роздрібної, облік термінів реалізації товару випадає з інформаційної логістичної системи при переході від першої до другої з названих систем.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є вдосконалення системи товарно-складської логістики шляхом обліку термінів реалізації товару при організації логістичних процесів в продовольчих мережах.

Виклад основного матеріалу. Найкращим рішенням поставленої проблеми видається вдосконалення інформаційного забезпечення логістичних процесів в напрямку автоматизації обліку термінів використання з можливістю в майбутньому здійснювати моніторинг і розробляти рекомендації з управління роздрібною торгівлею зазначеною продукцією. Для цього пропонується нанесення на упаковку додаткового штрихового коду (рисунок 1), в основі якого лежить один з найпоширеніших кодів Code 128. Код терміну придатності має складатися з дванадцяти цифр. Перші шість цифр відповідають за дату виготовлення, наступні – за кінцеву дату використання товару. Вказані набори цифр розділено службовим символом, який дозволяє після зчитування розділити послідовність символів для обробки.

190316-190317

(виготовлено) дд.мм.рр – дд.мм.рр (використати)

Рис. 1. Приклад штрих-коду для визначення терміну придатності

Зафіксувати положення запропонованого штрих-коду пропонується, розташовуючи його перпендикулярно до товарного коду. Це обумовлено лінійністю кодів і потрібно для того, щоб при зчитуванні вони не заважали один одному. Окрім того, таке розташування штрих-коду для визначення терміну придатності спростить його пошук як покупцеві, так і продавцеві.

До переваг використання подібного штрих-коду слід віднести наступне:

1. Термін придатності легко розшифровується – для зчитування та розшифрування може бути використаний стандартний сканер з підключенням до касового апарату, ПК або POS-системи.

2. Зручність для покупця – інформацію про дату виготовлення і реалізації покупцеві буде легше знайти, що в свою чергу знижує ризик отруєння простроченим товаром і, як наслідок, витрати магазина на відшкодування витрат покупця на лікування.

3. Полегшення ведення обліку на складі – на складі має бути постійно забезпечений контроль, оскільки в процесі складської обробки товарів неминуче виникають товарні втрати.

Серед недоліків запропонованого підходу слід зазначити:

1. Наявність додаткових витрат для виробника при нанесенні додаткового штрих-коду. Однак, у системі оптової торгівлі, нанесення штрих-коду, який враховує терміни придатності, проводиться виробником, така система виправдовує себе [13], таким чином цього недоліку можна уникнути, поклавши відповідальність за нанесення штрих-коду у роздрібній торгівлі на продавця.

2. Невигідність для продавця появи штрих-коду з датою терміну використання, адже це тягне за собою додаткові витрати. Але в той же час, впровадження продавцем зазначеного штрих-коду може суттєво полегшити управління логістичними процесами у торговій мережі. По-перше, застосування штрих-коду з зазначенням терміну придатності, як було показано вище, може суттєво спростити керівництво складським господарством магазину. По-друге, використання штрих-коду спростить сортування продуктів на полицях магазину. По-третє, інформація про куплений товар буде зчитуватися при проходженні його через касу, що дасть змогу організувати базу даних з зазначенням наявної кількості товару з урахуванням кінцевої дати споживання.

Реалізація запропонованого обліку товару за терміном придатності допоможе впровадити систему поетапного зниження ціни на товар. Розглянемо доцільність впровадження запропонованої системи знижок.

Нехай x – вартість товару, яка включає собівартість продукту та націнку, потрібну для компенсації витрат, що пов'язані з наданням торгівельних послуг (податок на додану вартість, акциз, оплата праці, транспортні витрати, тощо), a – чистий прибуток продавця, який виражено у відсотках від вартості товару. Тоді загальна ціна за продукт буде визначена наступним чином:

$$V_{заг} = x + \frac{a}{100}x\,. \tag{1}$$

Якщо y – загальна кількість товару, тоді очікуваний чистий прибуток може бути вирахуваний за формулою

$$P = \frac{a}{100} xy \,. \qquad (2)$$

Позначимо за b кількість товару, що не реалізовано, у штуках. Тоді втрати продавця у відсотках будуть складати $\frac{b}{y} \cdot 100\%$ від повної вартості товару. За різними даними цей показник коливається від 0,5% до 40% [14, 15]. У випадку проведення поетапного зниження ціни за встановленої величини знижки у p відсотків, що в долях буде складати $k = \frac{p}{100}$, отримувана при встановленні знижок ціна на товар складатиме:

– на першому етапі знижок

$$V_1 = \left(x + \frac{a}{100} x \right) * (1-k) = x + \left(\frac{a}{100}(1-k) - k \right) x \,; \qquad (3)$$

– для n-го етапу знижок відповідно отримуємо

$$V_n = x + \left(\frac{a}{100}(1-k)^n - (1-k)^{n-1}k - \ldots - (1-k)k - k \right) x \,. \qquad (4)$$

Позначимо вираз в дужках формули (4) як коефіцієнт чистого прибутку

$$C_{ч.пр} = \left(\frac{a}{100}(1-k)^n - (1-k)^{n-1}k - \ldots - (1-k)k - k \right), \qquad (5)$$

тоді перетворенням формули (4) отримуємо остаточно

$$V_n = x + C_{ч.пр} \cdot x \,. \qquad (6)$$

Одразу стає помітним, що згідно (6) продажі будуть прибутковими за умови втримання значення коефіцієнту чистого прибутку у межах $C_{ч.пр} > 0$. На гістограмі (рисунок 2) показана залежність коефіцієнту чистого прибутку від кількості етапів знижок та величини відсотка знижки на кожному етапі. В залежності від стратегії зниження ціни чистий прибуток буде різним.

Таким чином процес управління торгівельним підприємством за терміном придатності продукції можна представити у вигляді вирішення задач оптимізації в наступному формалізованому вигляді:

$$\begin{cases} P_ч(x,a,к) \to max; \\ C_{ч.пр.} > 0 \,, \end{cases} \qquad (7)$$

де $P_ч(x,a,к)$ – цільова функція чистого прибутку.

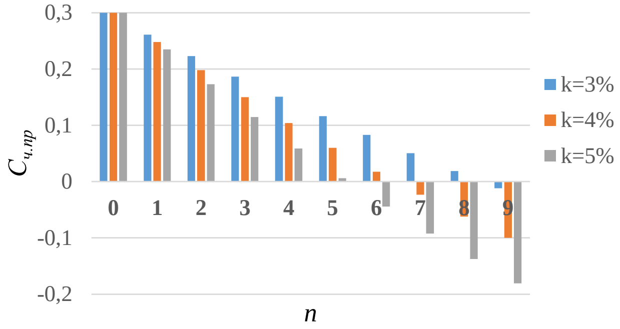

Рис. 2. Залежності коефіцієнта чистого прибутку за періодами впровадження знижок при a=30%

Для моделювання рішення заданої оптимізаційної задачі було прийнято наступні вихідні дані: торгівельне підприємство реалізує продукт термін реалізації якого складає 50 діб, ціна без націнки x=100 грошових одиниць, націнка складає 30%. Розглянуто два плани скидок:

1. Традиційний: збереження постійної націнки протягом 48 днів з наступним встановленням скидки у 20% на два дні що залишилися.
2. Поетапний: збереження постійної націнки протягом 40 днів з наступним зниженням ціни на 5% кожні два дні

За результатами маркетингових досліджень [3] вплив знижки покупець психологічно відчуває, коли вона досягає 15%. Було прийнято, що за такої знижки кількість товару, що реалізується за день, збільшиться у п'ять разів. Знижка меншої величини дає менше зростання попиту, тобто кількість товару, що реалізується за день, зросте лише в три рази. З іншого боку, досягнення кінцевих термінів реалізації зменшує попит, це зменшення було оцінено у два рази.

Очевидно, що у перші 40 днів реалізації продукту за обома планам знижок кількість реалізованої продукції та прибуток від її реалізації будуть однакові. За поетапного плану встановлення знижок значення $C_{ч.пр}$ є значно меншим, однак його поява на більш ранньому етапі продажів стимулює попит, внаслідок чого збільшується кількість проданого товару, а також прибутки магазину (рисунок 3) у період встановлення скидок.

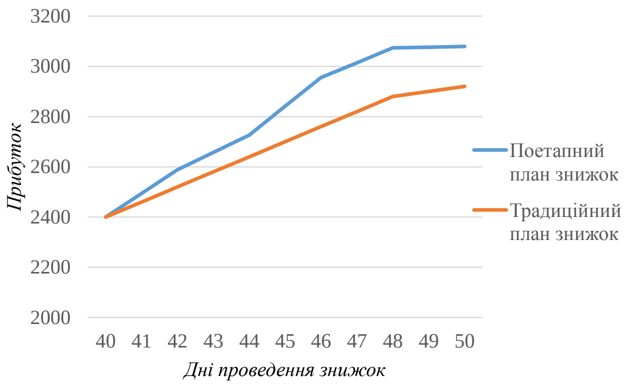

Рис. 3. Величина прибутку в залежності від дня проведення знижок

Тривалість етапів використання встановлених знижок може бути різною. Вона обирається продавцем виходячи як з встановлених термінів використання конкретного продукту, так й з поточної ситуації на ринку. Зокрема для сезонних продуктів, що швидко псуються (фрукти, овочі, тощо), можна подовжити тривалість першого етапу, який стане стимулом для посилення попиту, та відповідно скоротити наступні етапи зниження ціни, метою яких буде пришвидшити їх остаточний розпродаж. Адже такі продукти традиційно є популярними серед споживачів через досить невеликий час їх доступності для придбання.

Таким чином, наведена система дозволить регулювати продажі продукту відносно кінцевих термінів придатності методом поетапного зменшення ціни, а не раптових розпродажів, що є більш вигідним з економічної точки зору.

Висновки та пропозиції. Розроблена система кодування терміну придатності допоможе як покупцеві, так і продавцеві. Покупець з легкістю зможе знаходити важливі цифри, які свідчать про свіжість товару, і завжди купувати лише свіжу продукцію. Натомість продавець зможе істотно заощадити, плануючи закупівлі товару.

Інформацію, отримана скануванням штрих-коду при продажі товару, можна використовувати для кількісного обліку нереалізованої продукції з терміном придатності як на прилавках, так і на складі магазину, що дозволить формувати замість стихійного розпродажу товарів поетапне зниження їх ціни при зниженні попиту. Це в свою чергу дає можливість формувати цінову політику і асортимент товарів, зокрема з урахуванням сезонного характеру споживання. Також реалізатор зможе гнучкіше керувати логістичними процесами у торговій мережі шляхом використання поетапного плану знижок на товар.

Список літератури:

1. Як хитрують супермаркети, щоб продати нам прострочені продукти. [Електронний ресурс]: за даними Інформаційного агентства УНІАН. – Режим доступу: http://health.unian.ua/country/137964-yak-hitruyut-supermarketi-schob-prodati-nam-prostrocheni-produkti.html
2. Гаджинский А.М. Логистика [Текст]: Учебник / А.М. Гаджинский – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко», 2008. – 484 с.
3. Делюкин Л.А. Моделирование логистических процессов в продовольственных сетях в условиях движения товаров через распределительные центры [Текст] / Л.А. Делюкин // Известия СПбУЭФ. – 2010. – № 3. – С. 89-92.
4. Сергеева Л.В. Особенности проектирования логистической информационной системы предприятия [Текст] / Л.В. Сергеева // Вектор науки ТГУ. – 2009. – № 3. – С. 15-21.
5. Мерзляк А.В. Влияние информационных потоков на управление логистической системой [Текст] / А.В. Мерзляк // МНИЖ. – 2014. – № 10-3(29). – С. 13-15.
6. Waters D. Logistics: An Introduction to Supply Chain Management [Text] / D. Waters. – Palgrave Macmillan, 2003. – 364 p.
7. Ковалев К.Ю. Логистика в розничной торговле [Текст] / К.Ю. Ковалев, С.А. Уваров, П.Е. Щеглов. – СПб.: Питер, 2007. – 272 с.
8. Пленка поможет бороться с нерадивыми продавцами. [Электронный ресурс]: по данным Умерла корова.ru – Режим доступа: http://umerlakorova.ru/2011/12/plenka-pomozhet-borotsya-s-neradivymi-prodavcami/
9. Испорченный продукт «выдаст» гель [Электронный ресурс]: по данным Международного объединения поставщиков натуральной экопродукции «Экокластер». – Режим доступа: http://www.ecocluster.ru/helpful_information/news/?ID=16597
10. Batty D. Government bins 'sell-by' dates to reduce food waste [Electronic resource] / D. Batty // The Guardian. – September 15, 2011. – Accessed at: https://www.theguardian.com/environment/2011/sep/15/food-waste-sellby-dates
11. Guide to Food Labelling and Advertising. [Electronic resource] // Canadian Food Inspection Agency, 2017 – Accessed at: http://www.inspection.gc. ca/food/labelling/food-labelling-for-industry/eng/1383607266489/1383607344939
12. Date Labelling on Pre-packaged Foods [Electronic resource] // Canadian Food Inspection Agency, 2014. – Accessed at: http://www.inspection.gc. ca/food/information-for-consumers/fact-sheets-and-infographics/date-labelling/eng/1332357469487/1332357545633
13. Дмитриев А.В. Методологические основы управления логистикой транспортно-складских центров [Текст] / А.В. Дмитриев // Известия СПбУЭФ. – 2012. – № 6 – С. 76-81.
14. Куда деваются просроченные продукты. [Електронний ресурс]: за даними Портал споживача. Інформація перша лінія захисту – Режим доступу: http://www.consumerinfo.org.ua/must_know/quality/580/6210/
15. Разработка мероприятий по предотвращению потерь (на примере торговой сети) [Текст] / Е.Ю. Кожевникова, М.Б. Ребезов, А.Е. Кожемякина, В.В. Нагибина // Молодой ученый. – 2013. – № 5. – С. 317-321.

Колоскова А.Н., Дворникова А.А.
Национальный аэрокосмический университет имени Н.Е. Жуковского
«Харьковский авиационный институт»

УПРАВЛЕНИЕ ТОВАРООБОРОТОМ В РОЗНИЧНОЙ СЕТИ ПО СРОКУ ГОДНОСТИ ПРОДУКТА

Аннотация
Проведен анализ проблемы продажи продуктов с истекшим сроком годности и определена ее основная составляющая. Отмечено, что основным недостатком методов, предлагаемых для решения поставленной проблемы, является их убыточность для продавца. Предложено для совершенствования логистических процессов в розничной торговле внедрить использование штрих-кода, включающего срок годности продукта. Обоснована целесообразность использования такого штрих-кода за счет возможности внедрения системы поэтапных скидок на товар. Доказана экономическая эффективность использования метода поэтапного уменьшения цены, основанного на разработанной системе кодирования.
Ключевые слова: штрих-код, срок годности, розничная торговля, скидки.

Koloskova G.M., Dvornikova H.O.
M.E. Zhukovsky National Aerospace University
«Kharkiv Aviation Institute»

SHELF LIFE MANAGEMENT OF THE TURNOVER IN THE RETAIL NETWORK

Summary
The problem of selling products with expired shelf life term is analyzed and its main component is determined. It is noted that the main shortcoming of the methods proposed for solving the assigned problem is their unprofitability for the seller. It is proposed to introduce the use of a barcode including the expiration date of the product for improvement of the logistics processes in retail trade. The expediency of using such a barcode is substantiated basing on the possibility of implementing a system of stage-by-stage discounts for goods. We have proved the economic efficiency of using the method of stage-by-stage price reduction based on the developed coding system.
Keywords: barcode, expiration date, retail trade, discounts.

УДК 338.58

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ БУДІВЕЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Коновалова О.О., Лук'янова В.А.
Одеська державна академія будівництва та архітектури

Статтю присвячено проблемам підвищення ефективності діяльності будівельного підприємства. Розглянуто рівень розвитку економіки України в сучасних умовах. На основі аналізу економічних показників будівельної галузі виявлено тенденції її розвитку. Розглянуто показники, які характеризують ефективність діяльності підприємства. Виділено завдання аналізу ефективності діяльності підприємства.
Ключові слова: підвищення ефективності, будівельне підприємство, обсяг будівельних робіт, аналіз діяльності, показники ефективності діяльності.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Постановка проблеми. Рівень розвитку економіки України в сучасних умовах вимагає дотримання певних правил, для успішного функціонування в умовах підвищеної ризикованості та глобалізації. Для виходу на європейський рівень Україні необхідно створення сприятливого інвестиційного підприємницького клімату, послідовний перехід від вітчизняних до європейських стандартів.

Складність умов функціонування підвищує відповідальність і самостійність підприємств усіх форм власності у проведенні і прийнятті управлінських рішень щодо забезпечення ефективності їх економічної діяльності. Прийняття цих рішень залежить від різних чинників, що взаємодіють на різних рівнях як між собою, так і між показниками кінцевої ефективності підприємства. Велике значення для забезпечення економічної ефективності діяльності підприємства має вплив згачої кількості виробничих факторів. Від їх якості, вартості, технічного рівня, ефективності використання багато в чому залежать кінцеві результати діяльності підприємства: випуск продукції або надання послуг, їх собівартість, прибуток, рентабельність, стійкість фінансового становища. Нестабільна економіко-політична ситуація країни, а саме – велика конкуренція, падіння попиту на продукцію, падіння доходів населення негативно впливає на діяльність будівельних організацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність питання підвищення ефективності діяльності будівельного підприємства в сучасних умовах підтверджує значна кількість науково-практичних досліджень таких науковців як Загородна О.М., Любушин Н.П., Окландер М.А., Покропивний С.Ф., Павленко А.Ф., Серединська В.М., Федорович Р.В., Онищенко О.М., Янковий О.Г. [1-9].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. При значній опрацьованості питань виділення напрямків підвищення ефективності промислових підприємств, доцільними є дослідження специфіки підвищення ефективності діяльності будівельних підприємств.

Формулювання цілей статті. Метою статті є розробка рекомендацій щодо підвищення ефективності функціонування будівельних підприємств на основі виділення специфічних показників аналізу стану господарської діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для виявлення шляхів підвищення ефективності діяльності суб'єкту дослідження необхідно провести аналіз економічних показників будівельної галузі взагалі. Розглянемо обсяг виконаних робіт за видами продукції (табл. 1, рис. 1).

Відповідно до наведених даних найменший обсяг виконаних будівельних робіт припадає на 2012 рік. У 2013-2014 роках спостерігається зростання обсягів будівельних робіт, що сприяло піднесенню економіки країни. Однак в останні роки знову виник спад у будівельній діяльності, про-

являється тенденція до зростання кількості економічно неспроможних організацій.

Таблиця 1

Обсяг виконаних будівельних робіт за видами будівельної продукції (млн. грн.)

	Будівлі	у тому числі		Інженерні споруди
		житлові	нежитлові	
2012	20562,1	7260,3	13301,8	24574,9
2013	27874,3	8606,9	19267,4	36413,9
2014	29155,5	8994,4	20161,1	36329,4
2015	29385,6	10581,1	18804,5	31857,3
2016	24856,5	11292,4	13564,1	26252,2

Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя, за 2014 рік також без частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: [10]

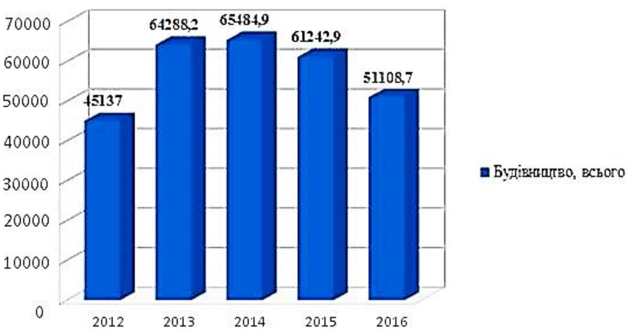

Рис. 1. Обсяг виконаних будівельних робіт

На даний момент будівництво в Україні перебуває в складному становищі: основні фонди зношені майже на 60%. Порівняно із західноєвропейськими країнами матеріальна база України в 3-5 разів менша стосовно житла, в 4-5 разів щодо культури та спорту, удвічі щодо науки та в 5-6 разів щодо медицини. Численні фахівці у галузі будівництва вважають, що головною проблемою будівельної галузі України недостатність позабюджетних інвестицій.

Існують наступні джерела коштів для кредитування будівництва:

– громадяни, що потребують покращення житлових умов;

– підприємства, які хочуть розв'язати житлові проблеми своїх працівників;

– державні органи управління та місцеві адміністрації;

– фінансові інвестори.

Розширення перспектив будівельного комплексу пов'язане з вирішенням наступних питань:

– ініціативного залучення різних форм власності;

– використання новітніх будівельних технологій;

– підвищення технічного рівня підприємств;

– зростання будівельної галузі та підвищення її конкурентоспроможності;

– швидкого збільшення сировинної бази будівельного комплексу за рахунок використання відходів промислового виробництва;

– більш ефективного погодження військового будівництва, районного планування відповідних територій і розміщення продуктивних сил;

– спад техногенного навантаження на природне середовище та забруднення його компонентів.

Ринкові чинники розвитку будівництва визначили перехід від типових до індивідуальних складних архітектурних та містобудівних форм, які вимагають нових продуктивних постанов, нових ефективних будівельних матеріалів. Таким чином, на теперішньому етапі основними зобов'язаннями науково-технічної діяльності у будівництві є визначення:

– розвитку регулювання бази будівництва;

– стійкості та надійності об'єктів будівництва;

– енергоефективності технічних переконань.

Історично склалося, що з набуттям самостійності нашою державою, з'явився ряд вагомих проблем реструктуризації економіки в цілому галузей виробництва, включаючи будівельну індустрію.

До серйозних проблем у будівельній галузі України відносять:

– створення вільного виробника, котрий став би «мотором» утворення підрядного ринку;

– попередження умов створення монополії чи навіть олігополії;

– створення конкурентного оточення на підрядному ринку, яке конролюється державою;

– підняття рівня спеціалізації будівельних організацій та на цій основі підвищення технічного рівня і зросту будівництва;

– роздержавлення виробничих будівельних структур, зміна їх відношень із покупцями.

Необхідне раціональне використання ресурсів для ефективної діяльності будівельного підприємства. Вкладення коштів у патенти свідчить про наявність на підприємстві нематеріальних активів, ліцензі1 та інтелектуальної власності. Глобальний вплив на фінансовий стан підприємства чинить наявність виробничих запасів. Потрібна оптимальна кількість запасів для раціонального розвитку виробництва та збуту продукції. Велика кількість запасів свідчить про спад активності виробництва, уповільнення обороту оборотних активів. Проте недолік запасів може негативно впливати на діяльність організації, а це означає, що виникає зменшення виробництва продукту.

Одним з шляхів підвищення ефективності діяльності будівельного підприємства є випуск продукції, котра відповідає найвищим стандартам, виробляється з високоякісної сировини та матеріалів на якісному обладнанні із застосуванням новітніх технологій.

Суспільство постійно прагне до підвищення якості всіх видів продукції. Побачити це прагнення можливо у формах, які відповідають рівню розвитку суспільства, що повною мірою відповідає твердженням К. Маркса:

«...Людство ставить собі завжди тільки такі завдання, які воно може вирішити, оскільки при найближчому розгляді завжди виявляється, що завдання виникло лише тоді, коли матеріальні умови її вирішення вже є в наявності, або, принаймні, знаходяться в процесі становлення». Покращення якісних показників виробництва – одне з актуальних завдань нашої економіки, дієвий шлях підйому продуктивності праці, більш повного задоволення потреб людей, розумного використання ресурсів.

Ефективність діяльності підприємства характеризують такі показники.

– коефіцієнти капіталізації дозволяє визначити, наскільки велика залежність діяльності компанії від позикових коштів. Чим вище цей показник, тим більше підприємницький ризик компанії;

– коефіцієнти ліквідності показує на скільки швидко підприємство може перевести свої активи в грошові кошти для погашення заборгованості перед кредиторами. Відповідно для успішного функціонування підприємству необхідно наявність високоліквідних активів;

– коефіцієнт ділової активності дозволяє визначити, наскільки ефективно використовує підприємство свої кошти;

– рентабельність є відносним показником економічної ефективності. Даний показників комплексно відображає ступінь ефективності використання матеріальних, трудових і грошових ресурсів. Коефіцієнти рентабельності показує наскільки прибуткова діяльність компанії і розраховується відносно до валового прибутку або до чистого прибутку.

Аналіз діяльності виконується завдяки рішенню певного набору аналітичних завдань. Аналітичне завдання являє собою конкретизацію цілей аналізу з врахуванням організаційних, інформаційних, технічних і методичних можливостей проведення аналізу.

Рух будь-яких товарно-матеріальних цінностей і трудових ресурсів супроводжується утворенням і витратою коштів, а це означає, що фінансовий стан господарського суб'єкта відображає всі сторони діяльності.

Основними завданнями аналізу ефективності діяльності підприємства є:

– оцінка фінансів і структури фінансових результатів;

– аналіз майнового положення;

– оцінка ефективності залучення позикових коштів;

– аналіз ділової активності й ефективності виробництва.

Фінансовий стан характеризує наскільки ефективно працює підприємство. Показник фінансового стану показує наявність та використання фінансових ресурсів, для підтримки нормального функціонування та своєчасного здійснення грошових розрахунків за своїми зобов'язаннями.

Крім цього, для підвищення ефективності діяльності підприємства необхідно впроваджувати новітні технології виробництва. Компоненти підвищення технологій можуть бути двох видів: перший вид це матеріальні – удосконалення технологічної бази, а другий – організаційно-правові проблеми. Застарілі технології йдуть в минуле, на зміну їм приходять сучасні, що відповідають світовим стандартам матеріали, технології, методи організації виробництва. Але інвестиційна діяльність в будівництві має свою специфіку:

– життєвий цикл інвестиційного продукту більш тривалий, ніж інших товарів виробничого призначення, а, тим більше, товарів народного споживання. Він рідко буває коротшим двох років;

– будівництво характеризується високою капіталоємністю, що значно обмежує коло потенційних покупців об'єктів нерухомості;

– капітальне будівництво частіше задовольняє потреби виробничого характеру, що обумовлює високий рівень професіоналізму його споживачів;

– індивідуалізація попиту в сфері капітального будівництва стимулює спеціалізацію будівельних організацій;

– значну роль в задоволенні потреб в інвестиційних продуктах грає рівень розвитку техніки і технології галузей-споживачів. Це підштовхує будівельні організації до вдосконалення техніки і технології будівельного виробництва;

– об'єкти капітального будівництва в меншій мірі піддаються стандартизації, їх якість багато в чому визначається рівнем професіоналізму проектувальників і виробників, що надає їм особливу цінність, обумовлену авторством виготовлення;

– зазвичай об'єкти капітального будівництва характеризуються досить жорсткою локалізацією, тобто прив'язкою до певного місцезнаходженням;

– існує залежність процесу капітального будівництва від природно-кліматичних умов. Крім конструктивних, технічних, екологічних наслідків цього чинника необхідно брати до уваги і сезонність попиту на продукцію капітального будівництва;

– високий ступінь індивідуалізації будівництва визначають низьку еластичність попиту на інвестиційні продукти за ціною;

– канали розподілу і руху товару продукції капітального будівництва мають високий рівень спеціалізації, і в порівнянні з ринком споживчих товарів комерційне посередництво у сфері капітального будівництва розвинене слабо. Тут найчастіше спостерігається безпосередні контакти між товаровиробниками і замовниками, тобто канали нульового рівня.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Практична реалізація мети підприємництва в будівництві обмежена, з одного боку, межами накопичень домогосподарств, які є основними постачальниками інвестицій, з іншого – недостатньою мобільністю капіталу, вкладеного в будівельний комплекс, що встановлює природні межі зростання пропозиції будівельної продукції. Отже для ефективної діяльності будівельного підприємства необхідно своєчасно реагувати на мінливість ринку і чітко формулювати цілі та місії організації, проводити аналіз виробничо-господарської діяльності, запроваджувати новітні технології.

У подальших дослідженнях буде розглянуто варіанти оцінки господарської діяльності підприємства з врахуванням стану маркетингового середовища.

Список літератури:

1. Конкурентоспроможність підприємства: оцінка рівня та напрями підвищення: [монографія] / за заг. ред. О.Г. Янкового. – Одеса: Атлант. – 2013. – 470 с.
2. Любушин Н.П. Экономический анализ. 3-е изд., перераб. и доп. – М.: 2010. – 575 с.
3. Маркетинг: Підручник з грифом МОН України (лист № 1.4/18-Г-772 від 08.08.2006 р.). / Павленко А.Ф., І.Л. Решетнікова, А.В. Войчак та сін.; за наук. ред. д-ра екон. наук., проф., акад. АПН України А.Ф. Павленка; Кер. авт. кол. д-р екон. наук, проф. І.Л. Решетнікова. – К: КНЕУ, 2008. – 600 с.

4. Окландер М.А. Логистический сервис и методика расчёта логистических затрат / М.А. Окландер // Экономика Украины. – 1998. – № 8. – С. 85-87.
5. Oklander M.A. Lohistyka: [Logistics] / M.A. Oklander. K.: Tsentr navchalnoi literatury. 2008. – 232 p.
6. Окландер М. Концепція формування системи маркетингових досліджень інновацій машинобудівного підприємства / Михайло Окландер, Оксана Яшкіна // Економіст. – 2013. – № 11(325). – С. 52-56.
7. Окландер Т.О. Модернізація маркетингової діяльності промислових підприємств: [монографія] / Т.О. Окландер. – Донецьк: Ноулідж, 2013. – 292 с.
8. Покропивний С.Ф. Економіка підприємства. Підручник. – К.: КНЕУ, 2001. – 456 с.
9. Серединська В.М., Загородна О.М., Федорович Р.В. Економічний аналіз. – Тернопіль: Видавництво Астон, 2010. – 624 с.
10. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: // www.ukrstat.gov.ua/

Коновалова Е.А., Лукьянова В.А.
Одесская государственная академия строительства и архитектуры

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТРОИТЕЛЬНОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
Статья посвящена проблемам повышения эффективности деятельности строительного предприятия. Рассмотрены уровень развития экономики Украины в современных условиях. На основе анализа экономических показателей строительной отрасли выявлены тенденции ее развития. Рассмотрены показатели, характеризующие эффективность деятельности предприятия. Выделены задачи анализа эффективности деятельности предприятия.
Ключевые слова: повышение эффективности, строительное предприятие, объем строительных работ, анализ деятельности, показатели эффективности деятельности.

Konovalova E.A., Lukyanov V.A.
Odessa State Academy of Construction and Architecture

BY INCREASING THE EFFICIENCY OF CONSTRUCTION ENTERPRISES

Summary
The article is devoted to problems of increase of efficiency of activity of the building enterprise. We consider the level of economic development of Ukraine in modern conditions. Based on the analysis of economic indicators of the construction industry tendencies of its development. Are considered indicators characterizing the efficiency of the enterprise. Select the task, analyze the effectiveness of the enterprise.
Keywords: efficiency, construction company, the volume of construction work, analysis of activity, performance indicators.

УДК 657.4:622

ДОСЛІДЖЕННЯ ПИТАНЬ ПОДАЛЬШОЇ ОЦІНКИ АКТИВІВ, ВИЗНАННЯ ВИТРАТ ТА ДОХОДІВ У ПРОЦЕСІ ЗДІЙСНЕННЯ ДОСЛІДНО-ПРОМИСЛОВОЇ РОЗРОБКИ РОДОВИЩ НАФТИ І ГАЗУ

Коцкулич Т.Я.
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

Проведено аналіз існуючих національних та міжнародних стандартів обліку та звітності, що регулюють облік підприємств видобувної галузі. Виявлено існування невідповідностей у вітчизняному та зарубіжному законодавчому регулюванні обліку витрат під час геологічного вивчення надр. Здійснено аналіз особливостей обліку та визнання витрат і доходів, що виникають під час дослідно-промислової розробки родовищ нафти і газу. Надано рекомендації щодо удосконалення оцінки та обліку витрат на дослідно-промислову розробку. Уточнено питання відображення реалізації нафти і газу спільними підприємствами.
Ключові слова: дослідно-промислові роботи, родовище нафти і газу, облік витрат на дослідно-промислові роботи, витрати періоду, нематеріальні активи, капіталізація витрат, доходи від реалізації.

Постановка проблеми. На даний момент ні в Україні, ні за кордоном, не існує комплексних нормативних документів, які б регулювали правила обліку та відображення у фінансовій звітності результати операцій, що здійснюють видобувні підприємства, починаючи від отримання прав на пошук корисних копалин і закінчуючи реалізацією видобутих нафти і газу. Видобувні підприємства у своїй діяльності користуються уніфікованими стандартами, які, на жаль, не враховують широкого кола специфічних питань та ситуацій, що виникають на видобувних підприємствах нафтогазовидобувної галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню теоретичного обґрунтування визнання та класифікації витрат у видобувній галузі, і у нафтогазовій, зокрема, досить багато уваги було приділено у працях зарубіжних та вітчизняних вчених. Серед них слід відзначити таких дослідників, як Брадул О. М. [1], Кафка С. М. [2], Пилипів Н. І. [3], та інші. Проте у цих та інших працях, як і у існуючому законодавстві відсутній комплексний підхід до розкриття особливостей обліку витрат і доходів на всіх етапах апстріму.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Міжнародний стандарт фінансової звітності 6 (МСФЗ 6) [4] та Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 33 «Витрати на розвідку запасів корисних копалин» (П(с)БО 33) [5] регулюють облік та відображення у звітності тільки одного із етапів геологічного вивчення надр, а саме оцінки та розвідки природних ресурсів. Мало того, МСФЗ 6 має тимчасовий статус, так як Комітет з МСФЗ, що розробляє і впроваджує стандарти обліку та звітності, має у планах створення комплексних та більш деталізованих стандартів для підприємств видобувної галузі. Це свідчить про те, що на даний момент практично відсутня нормативна база міжнародного рівня, яка б висвітлювала особливості діяльності видобувних підприємств, в тому числі і нафтогазової галузі. Отже, досить широке коло специфічних питань щодо обліку операцій на інших етапах вивчення надр (окрім оцінки та розвідки) залишились за рамками вказаних нормативних документів.

Формулювання цілей дослідження. Основною метою проведення даного дослідження є аналіз особливостей відображення витрат і доходів витрат видобувних підприємств до початку видобутку нафти і газу. Для вирішення поставленої мети було виділено такі цілі:

– дослідити існуюче зарубіжне та вітчизняне нормативно-законодавче регулювання обліку витрат та доходів у видобувній галузі;

– надати рекомендації щодо виокремлення етапу дослідно-промислових робіт у видобутку нафти і газу;

– розробити рекомендації щодо визнання, оцінки, обліку, відображення у звітності витрат і доходів, що виникають під час проведення дослідно-промислових робіт у видобутку нафти і газу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із суттєвих питань, яке не розкрито у МСФЗ 6 та П(с)БО 33, є облік витрат, пов'язаних із розробкою родовищ корисних копалин. Які саме витрати слід відносити до цього етапу, не обумовлено у стандартах. У МСФЗ 6 вказується лише, що діяльність щодо розробки родовищ починається, коли стають очевидними технічна можливість та комерційна доцільність видобутку корисних копалин, а також, коли ідентифікований запас мінеральних ресурсів готовий до видобутку. Також у стандарті зазначено, що цей етап закінчується із початком видобування мінеральних ресурсів. Та цієї інформації надто мало, щоб видобувне підприємство могло чітко розмежувати початок та закінчення саме цієї ділянки.

Для уточнення цього аспекту звернемося до вітчизняного законодавства. Так, згідно із Наказом Міністерства екології та природних ресурсів України від 3 березня 2003 р. № 34/м, родовища, які можна вважати підготованими до дослідно-промислової розробки корисних копалин (ДПР), мають такий ступінь геологічного і техніко-економічного вивчення, що «забезпечує можливість визначення усіх наявних корисних копалин і компонентів, очікуваних розмірів родовища та його геологічної будови, технологічних властивостей, гірничо-геологічних умов залягання, гірничотехнічних, екологічних та інших умов вилучення та перероблення з достатньою детальністю для оцінки їх промислового значення [6].

Обґрунтування доцільності проведення ДПР в Україні здійснюється на основі матеріалів попередньої геолого-економічної оцінки та складени-

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

ми проектами для ДПР. Остаточне рішення про проведення ДПР приймає користувач надр або замовник (інвестор) робіт з геологічного вивчення надр після прийняття відповідного рішення спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади, до відання якого віднесені питання державного регулювання нафтогазової галузі.

Зазвичай на стадії дослідно-промислової розробки родовищ нафти і газу здійснюється видобуток обмеженої кількості нафти і газу з родовища з метою визначення його промислової цінності, уточнення технологічних та гірничо-геологічних параметрів, які потрібні для оцінювання запасів нафти і газу та обґрунтування найбільш доцільної технології (методу) промислової розробки родовища. По суті, ця стадія є основою для підтвердження результатів геологічного вивчення надр.

Для обліку та відображення у фінансовій звітності важливі також часові рамки проведення тих чи інших робіт. Що стосується часових рамок проведення ДПР, то пробна експлуатація свердловин на нафту і газ, згідно із Наказом № 34/м [6], має бути здійснена у термін не більше одного року у відповідності із затвердженим планом пробної експлуатації.

З огляду на те,що кожне родовище має свої геолого-технологічні особливості, а у стандартах обліку немає прямих вказівок щодо визначення, коли саме настає момент технічної та комерційної доцільності, видобувні підприємства повинні чітко описати межі різних етапів геологічного дослідження надр з урахуванням конкретних умов їх роботи у наказі про облікову політику.

У зарубіжних та вітчизняних стандартах не розкрито в деталях і питання щодо рекласифікації капіталізованих активів, що виникли внаслідок розвідки та оцінки, на матеріальні та нематеріальні. На нашу думку, при прийнятті рішення, до якого саме активу слід відносити капіталізовані раніше витрати, потрібно враховувати їх ступінь приналежності:

– до створення знань про мінеральну базу досліджуваного родовища;

– до об'єкта, що має фізичну форму та буде у подальшому використовуватись у якості окремого самостійного активу.

У першому випадку капіталізовані витрати слід віднести на рахунок нематеріальних активів, а у другому – основних засобів або інших необоротних матеріальних активів. У подальшому видобувне підприємство повинно дотримуватись послідовного використання такого підходу.

Видобувні підприємства нафтогазової галузі найчастіше стикаються із проблемою перекласифікації розвідувальних свердловин при переході до ДПР. Найчастіше розвідувальні свердловини, які переводяться до складу експлуатаційних, будуть являти собою матеріальний актив, а отже, їх вартість слід включати до складу основних засобів (рекомендуємо для цього використовувати субрахунок 103 «Будинки та споруди»). Проте слід мати на увазі і те, що спорудження деяких розвідувальних свердловин може призвести лише до отримання нових знань (інформації про родовище). У цьому випадку вартість таких свердловин разом із вартістю проведених геологічних, геофізичних робіт тощо включають до складу нематеріальних активів (рахунок 127 «Інші нематеріальні активи»).

Не варто також поза увагою залишати ще одну складну ділянку: роботи, що зазвичай виконуються на етапі ДПР, можуть продовжуватись і під час видобутку. Прикладом можуть слугувати так звані розкривні роботи. Справа в тому, що вони можуть мати двояку природу: підтримувати поточний рівень видобутку або збільшувати її завдяки розкриттю нових пластів. Цей момент також не розкритий ні у МСФЗ, ні у вітчизняних П(с)БО. Якщо ж звернутись до досвіду зарубіжних компаній, які перейшли на міжнародні стандарти, то він свідчить, що більше половини видобувних підприємств чітко відокремлюють витрати, що пов'язані із підтримкою поточного рівня видобутку від тих, що сприятимуть її збільшенню. У першому випадку такі витрати розглядають як витрати періоду, а у другому – капіталізують.

Вважаємо, що українським видобувним підприємствам теж доцільно дотримуватись такого підходу, і поточні витрати відображати у складі загальновиробничих або прямих виробничих витрат (рахунки 91 та 23 відповідно із подальшим їх включенням до собівартості видобутих нафти і газу). Другу групу витрат спочатку слід відображати на рахунку 15 «Капітальні інвестиції», а потім перекласифіковувати у відповідний нематеріальний чи матеріальних необоротний актив подібно до описаного вище.

В процесі проведення ДПР часто виникає необхідність у пробному видобутку нафти і газу з експлуатаційної або розвідувальної свердловини ще до початку повномасштабної розробки родовища. Вуглеводні, видобуті при цьому, можуть бути реалізовані третім сторонам. Проте визнання доходів від реалізації, згідно із вимогами міжнародних стандартів, на цьому етапі не відбувається. Натомість, необхідно зменшити суму відповідного активу. П(с)БО 33 дане питання також не регулює, тому вважаємо, що вітчизняним підприємствам доречно у такій ситуації зменшувати по кредиту суму капіталізованих витрат (рахунок 15), оскільки видобуті нафта чи газ зменшують розвідані запаси.

Можуть також виникати проблеми із визнанням доходів від видобутку у процесі ДПР, коли родовище знаходиться у концесії або видобуток здійснюється спільними підприємствами. Суть проблеми полягає у тому, що кожне спільне підприємство за певний звітний період може видобути меншу або більшу кількість вуглеводнів, ніж це передбачено його дольовою участю (наприклад, це може бути пов'язано із логістичною доцільністю кожен учасник по черзі видобуває таку кількість, щоб заповнити танкер). За своєю економічною сутністю недоотримані або отримані надлишково видобуті вуглеводні є продажем, а отже, можуть визнаватись як дохід від реалізації компанією, яка здійснила видобуток у недостатньому обсязі. Таким чином, ця компанія у своїй звітності відобразить дебіторську заборгованість та дохід від реалізації. В той же час, компанія, яка здійснила понаднормовий видобуток, на звітну дату має відобразити зобов'язання та запаси (товари).

Одночасно постає питання оцінки таких статей звітності. Якщо дотримуватись вимог Міжнародних стандартів, то п. 9 МСФЗ 18 «Виручка» [7, дохід від реалізації має визнаватись у сумі справедливої вартості. У нашому ж випадку

справедливою вартістю нафти і газу є їх ринкова вартість. Таким чином, компанія-покупець у своїй звітності відображатиме зобов'язання та запаси у такій же сумі.

Недоотримана вартість видобутих вуглеводнів являє собою право на отримання у майбутньому належної кількості сировини за рахунок наступного видобутку. Одночасно, зобов'язання за надлишковий видобуток є зобов'язанням поставити нафту чи газ за рахунок долі компанії у майбутніх обсягах видобутку.

Висновки і перспективи дослідження. У результаті проведеного дослідження було виявлено, що існує досить багато проблемних питань щодо обліку та оцінки витрат і доходів, що виникають у процесі дослідно-промислової розробки родовищ. Частина з них регулюється тільки міжнародними стандартами фінансової звітності, але переважна більшість не врегульована ні міжнародними, ні національними стандартами. Для ліквідації таких пробілів у нормативному регулюванні було надано рекомендації щодо відображення поточних та капіталізованих витрат на ДПР із поділом останніх на матеріальні та нематеріальні активи, оцінці доходів від реалізації видобутих під час ДПР нафти і газу тощо. Дані рекомендації нададуть можливість більш інформативно та достовірно відображати статті доходів, витрат та активів видобувних підприємств у відповідності із міжнародними стандартами фінансової звітності. Перспективним напрямом дослідження є подальша деталізація особливостей визнання доходів від видобутку нафти і газу до початку повноцінної промислової розробки родовища. Необхідно також більш детально дослідити питання буріння бокових стволів свердловини.

Список літератури:

1. Брадул О.М. Удосконалення обліку затрат і калькулювання собівартості в гірничодобувній промисловості в умовах ЕОМ / О.М. Брадул // Економіка: проблеми теорії та практики: [зб. наук. праць]. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2002. – Вип. 127. – С. 16-24.
2. Кафка С.М. Особливості обліку витрат на нафтовидобувних підприємствах / С.М. Кафка // Вісник ЖДТУ. Сер.: Економічні науки. – 2004. – № 4(30). – С. 86-93.
3. Пилипів Н.І. Облік і контроль затрат на газотранспортних підприємствах: [монографія] / Н.І. Пилипів. – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ, 2007. – 364 с.
4. Міжнародний стандарт фінансової звітності 6 (МСФЗ 6) «Розвідка та оцінка запасів корисних копалин» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua
5. П(с)БО 33 «Витрати на розвідку запасів корисних копалин» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nibu.factor.ua
6. Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 3 березня 2003 р. № 34/м «Про затвердження Положення про порядок організації та виконання дослідно-промислової розробки родовищ корисних копалин загальнодержавного значення. – Режим доступу http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0377-03
7. Міжнародний стандарт фінансової звітності 18 (МСФЗ 18) «Виручка» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dipifr.info/lib_files/standards/rus2012/ias18.pdf
8. Закон України «Про надра» від 27.07.94 р. № 132/94-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sfs.gov.ua
9. П(с)БО 7 «Основні засоби» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua
10. П(с)БО 8 «Нематеріальні активи» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua

Коцкулич Т.Я.
Ивано-Франковский национальный технический университет нефти и газа

ИССЛЕДОВАНИЕ ВОПРОСОВ ДАЛЬНЕЙШЕЙ ОЦЕНКИ АКТИВОВ, ПРИЗНАНИЯ ЗАТРАТ И ДОХОДОВ В ПРОЦЕССЕ ПРОВЕДЕНИЯ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКО-ПРОМЫШЛЕННЫХ РАБОТ

Аннотация
Проведён анализ существующих национальных и международных стандартов учёта и отчетности, которые регулируют учёт предприятий добывающей промышленности. Выявлены несоответствия в отечественном и зарубежном законодательном регулировании учёта затрат во время геологического исследования недр. Проведён анализ особенностей учета и признания доходов, возникающих во время исследовательско-промышленной разработки месторождений нефти и газа. Даны рекомендации по усовершенствованию оценки и учета затрат на исследовательско-промышленную разработку. Уточнены вопросы по реализации нефти и газа совместными предприятиями.
Ключевые слова: исследовательско-промышленные работы, месторождения нефти и газа, учет затрат на исследовательско-промышленные работы, затраты периода, нематериальные активы, капитализация затрат, доход от реализации.

Kotskulich T.Y.
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

INVESTIGATION OF FURTHER ASSETS EVALUATION, COSTS AND REVENUES RECOGNITION IN THE PROCESS OF INVESTIGATION AND INDUSTRIAL OPERATIONS

Summary
An analysis of existing national and international accounting and reporting standards that regulate the accounting of mining enterprises is carried out. Discrepancies in domestic and foreign legislative regulation of cost accounting during geological exploration of subsoil have been revealed. The analysis of peculiarities of accounting and recognition of incomes occurring during the research and industrial development of oil and gas fields is carried out. Recommendations to improve the assessment and accounting of costs for research and development were given. The issues on the of oil and gas revenues by joint ventures have been clarified.
Keywords: research and industrial works, oil and gas fields, accounting of expenses for research and industrial works, expenses of the period, intangible assets, capitalization of costs, revenues.

УДК 331.56

ДИНАМІКА БАНКРУТСТВА ПІДПРИЄМСТВ ТА РІВЕНЬ БЕЗРОБІТТЯ

Кравченко О.О.
Черкаський навчально-науковий інститут
Університету банківської справи

Стаття розкриває сутність безробіття, його проблеми та причини. Аналізується взаємозв'язок та взаємозалежність динаміки банкрутств та рівня безробіття. Проведено аналіз взаємозалежності рівня безробіття від кількості банкрутств підприємств в Україні на основі статистичних даних. Зроблено дослідження проблем безробіття та можливих шляхів її подолання.
Ключові слова: банкрутство, банкрут, безробіття, санація, зайнятість, економічна активність.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми банкрутства підприємства в Україні особливо загострюється у зв'язку з кризовими явищами як в економіці країни в цілому, так і на рівні кожного окремого підприємства. З кожним роком кількість заяв поданих до суду про збудження справи про банкрутство збільшується, що призводить до ліквідації підприємств, зниження ВВП, скорочення робочих місць і відповідно підвищення рівня безробіття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зважаючи на актуальність, проблему банкрутства підприємств неодноразово досліджували у своїх працях такі вчені, як В. Данішевська, О.О. Терещенко, Н.Г. Мехеда, Л.С. Ситник та сін. Незважаючи на повноту проведених досліджень вищезазначеними авторами, до цього часу залишається маловивченим питання негативного впливу даного явища на зростання рівня безробіття в країні.

Мета роботи полягає в дослідженні взаємозв'язку між динамікою банкрутства підприємств та рівнем безробіття в країні.

Мета роботи зумовлює **виконання таких завдань**, як:

– дослідження теоретичних поглядів щодо сутності категорії банкрутство підприємств як однієї з причин підвищення безробіття в країні;

– аналіз взаємозалежності рівня безробіття від кількості банкрутств підприємств в Україні на основі статистичних даних за 2012-2015 р.;

– дослідження проблем безробіття та можливих шляхів її подолання.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день в науковій літературі існує досить багато різноманітних поглядів щодо визначення сутності поняття банкрутства, але не існує єдиного підходу до його трактування.

Оскільки українські підприємства діють в основному у правовому полі України, то перш за все, необхідно розглянути законодавчі аспекти визначення даного поняття. Згідно з ч. 2 ст. 209 Господарського кодексу України банкрутством вважається нездатність боржника відновити свою платоспроможність та задовольнити визнані судом вимоги кредиторів інакше як через застосування визначеної судом ліквідаційної процедури [1].

Суб'єктами банкрутства згідно закону є юридичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, юридичні особи – підприємства, які є об'єктами права державної власності, фізичні особи підприємці.

Кредитором, згідно закону, є юридична або фізична особа, яка має підтверджені документами вимоги щодо грошових зобов'язань до боржника, щодо виплати заборгованості із заробітної плати працівникам боржника, а також органи державної податкової служби та інші державні органи, які здійснюють контроль за правильністю і своєчасністю справляння податків і зборів.

З економічної точки зору банкрутство є неспроможністю суб'єкта продовжувати свою підприємницьку діяльність внаслідок її економічної нерентабельності, беззприбутковості. Суб'єкт підприємництва має стільки боргів перед кредиторами і зобов'язань перед бюджетом, що коли їхні вимоги будуть пред'явлені у визначені для цього строки, то майна суб'єкта – активів у ліквідній формі – не вистачить для їх задоволення [7, с. 346].

Причини банкрутства підприємства можна поділити на дві групи: зовнішні та внутрішні. Зовнішні – об'єктивні по відношенню до підприємства-банкрута, їх дуже важко врахувати. Внутрішні – суб'єктивні, безпосередньо залежать від форм, методів та організації роботи на самому підприємстві. Настання банкрутства є результатом впливу всіх чинників.

Варто зазначити, що в кризовому стані підприємство опиняється не відразу, а рух до нього починається з погіршення певних показників, які характеризують його зовнішнє і внутрішнє середовище, тобто з'являються симптоми банкрутства. Серед науковців не існує єдиної класифікації сигналів, які попереджають про наближення банкрутства, проте більшість поділяє їх на дві групи.

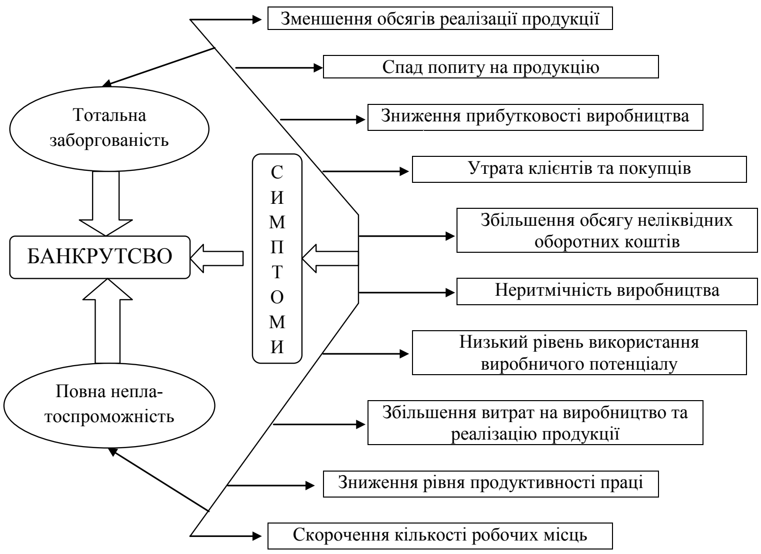

Рис. 1. Сутність можливих симптомів банкрутства підприємств

Перша група характеризується симптомами, які констатують тотальну заборгованість підприємства, що в подальшому веде до повної неплатоспроможності. Друга група симптомів характеризується зменшенням попиту на продукцію і в зв'язку з цим іде зменшення обсягів реалізації продукції, зниження прибутку і рівня рентабельності, збільшення кредиторської заборгованості, неефективне використання ресурсів, що обумовлює ріст витрат на виробництво, труднощі з готівкою [5, с. 526].

Більш детальний перелік симптомів банкрутства наводить Покропивний С. Ф., сутність яких зображена на рис. 1 [8, с. 530].

Поняття банкрутства характеризується різними його видами. В табл. 1 відображені основні види банкрутства підприємств, які виділяють у законодавчій і фінансовій практиці [5, с. 280].

В умовах сьогодення інститут банкрутства є предметом регулювання держави, оскільки велика кількість підприємств-банкрутів має негативний вплив і на економіку держави в цілому. Негативний вплив полягає в певних наслідках визнання підприємств банкрутами:

– фінансово неспроможне підприємство може стати причиною виникнення серйозних фінансових ризиків для успішно діючих підприємств – його партнерів. Тим самим підприємство приносить шкоду своїм партнерам, а отже знижується загальний потенціал економічного розвитку держави;

– фінансово неспроможне підприємство ускладнює формування дохідної частини державного бюджету та позабюджетних фондів;

– такі підприємства сприяють зниженню загальної норми прибутку на капітал, оскільки неефективно використовують надані йому ресурси в товарній та грошовій формі;

– підприємства згортають свою діяльність і сприяють скороченню чисельності робочих місць та кількості зайнятих у суспільному виробництві [7, с. 347].

Отже, об'єктивно постає необхідність пошуку шляхів запобігання неплатоспроможності вітчизняних підприємств

Таблиця 1

Види банкрутств суб'єктів господарювання

Види	Характеристика
Реальне	Воно характеризує повну нездатність підприємства відновити в майбутньому періоді свою фінансову стійкість і платоспроможність через реальні втрати капіталу, що використовується. Катастрофічний рівень втрат капіталу не дозволяє такому підприємству здійснювати ефективну господарську діяльність у майбутньому періоді, внаслідок чого воно оголошується банкрутом юридично.
Технічне	Таке банкрутство можна назвати «тимчасовим». В даному випадку сума активів підприємства значно перевищує обсяг його позикового капіталу. В наявності така ситуація характеризується тимчасовою неплатоспроможністю підприємства, яка викликана значною простроченістю його дебіторської заборгованості. Але розмір дебіторської заборгованості перевищує обсяг кредиторської заборгованості. Тобто, таке банкрутство викликане невідповідністю грошових потоків у часі (немає синхронності надходження та витрачання грошових коштів). Технічне банкрутство при ефективному антикризовому управлінні може бути усунуте і не привести до юридичного банкрутства.
Навмисне	Воно характеризує сплановане створення (збільшення) керівником підприємства або власником неплатоспроможності; спричинення цими особами економічного збитку підприємства в особистих інтересах або в інтересах інших осіб
Фіктивне	Воно характеризує завчасно нечесне об'явлення підприємством про свою неспроможність з метою неправдивого інформування кредиторів для отримання від них відстрочки (розстрочки) виконання своїх кредитних зобов'язань або знижки з суми кредитної заборгованості

та методик визначення схильності підприємства до банкрутства.

На сьогоднішній день в науковій літературі існує досить багато різноманітних поглядів щодо визначення сутності поняття безробіття, але не існує єдиного підходу до його трактування

Так, зокрема, К. А. Лопатіна трактує дану категорію, як соціально-економічне явище, для якого характерно незайнятість частини робочої сили (економічно активного населення) у сфері економіки. Тобто у реальному житті безробіття виступає як перевищення пропозиції робочої сили над попитом на неї [6].

У будь-якому з видів безробіття можна виокремити й інші різновиди, що зумовлені спільною причиною їх виникнення. Кожний окремий вид безробіття потребує певних заходів щодо запобігання його розширенню. Саме в цьому і полягає практичний сенс диференціації безробіття за видами.

Причини виникнення безробіття в України можна поділити:

– на міжнародному рівні: низька конкурентоспроможність економіки, її надмірна відкритість і слабкий державний захист внутрішнього ринку; відсутність національних пріоритетів розвитку; неефективна участь у процесах регіональної економічної інтеграції; дезорієнтація курсу зовнішньоекономічної політики;

– на макрорівні: системна криза; структурні зрушення; деіндустріалізація; інституційні деформації; тінізація економіки;

– на мікрорівні: криза праці та системи менеджменту; поглиблення відчуження найманих працівників від праці і власності; – на особистісному рівні: зниження рівня освіти та кваліфікації; несформованість нових ціннісних орієнтирів та ринкової мотивації.

До негативних наслідків безробіття можна віднести наступні:

– соціальні наслідки: посилення соціальної напруги; загострення кримінальної ситуації; зростання кількості психічних захворювань; посилення соціальної диференціації; падіння трудової активізації; послаблення мотивації до праці; зниження продуктивності праці; відтік найбільш кваліфікованих працівників за кордон;

– економічні наслідки: скорочення податкових надходжень; зменшення ВВП країни; падіння життєвого рівня, втрата кваліфікації безробітних; зростання витрат на допомогу безробітним; скорочення виробництва; нівелювання цінності результатів навчання.

Так, до позитивних наслідків безробіття слід віднести:

– соціальні: підвищення соціальної цінності робочого місця; збільшення особистого вільного часу та свободи вибору місця роботи; зростання соціальної значущості та цінності праці;

– економічні: створення резерву робочої сили для структурної перебудови економіки; зростання конкуренції між працівниками; стимулювання підвищення інтенсивності та продуктивності праці; можливість для безробітного використати перерву в зайнятості для власної перепідготовки, перекваліфікації або підвищення рівня освіти [4].

Отже, можна стверджувати, що негативних наслідків безробіття набагато більше, ніж позитивних, вони становлять загрозу економічному і соціальному розвитку країни. Оскільки підприємства є робочими місцями для населення, зменшення кількості збанкрутілих підприємств призведе до зменшення рівня безробіття в країні.

Зауважимо, що певна частина українських підприємств є потенційними банкрутами, причому можуть бути банкрутами як окремі підприємства, так і цілі галузі економіки.

Статистичні дані щодо розгляду справ про банкрутство та динаміка подання заяв наведені у табл. 2.

Проведений аналіз цих даних дозволив зробити наступні висновки:

1) простежується чітка тенденція збільшення заяв щодо збудження справ про банкрутство (34425 заяв у 2015 році, що на 22476 заяв більше, ніж у 2012 році і на 4220 заяв більше, ніж у 2014 році). Однак, відсоток збудження справ в період з 2012 по 2015 рр. знижувався (з 86,84% у 2011 році до 9,66% у 2015 році). Дана тенденція передусім пов'язується із внесенням змін до Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», а саме формалізацією ознак відкриття процедури банкрутства та визначенням критичного об'єму заборгованості;

2) процес банкрутства є сильно розтягнутим у часі. Він може протікати більш, ніж один рік (про що свідчить кількість незавершених справ на кінець року), а іноді розтягуватися і більш, ніж на два роки. У зв'язку з цим значно зменшується ефективність процесу банкрутства, оскільки затримується видача коштів кредиторам, а об'єми коштів, отримані по закінченню справи про банкрутство, можуть бути значно знецінені;

3) кількість підприємств, по яких справа про банкрутство булла припинена внаслідок впрова-

Таблиця 2

Збудження справ про банкрутство в Україні в 2012-2015 рр. [2], [3]

Показники	2012	2013	2014	2015
Кількість заяв, поданих в арбітражний суд для збудження справи про банкрутство	11949	11391	30205	34425
Почато справ про банкрутство неплатоспроможних підприємств	10376	7571	5697	3324
% відкриття справ про банкрутство	86,84	66,46	18,86	9,66
Внесено постанов про визначення боржника банкрутом	6743	4628	3359	2096
Закінчено справ затвердженням ліквідаційного балансу	8329	6072	4948	2989
Не закінчено справ на кінець року	10697	12054	13558	10188
Справа зупинена внаслідок впровадження санаційних заходів	8	8	7	4
% підприємств, по яких була зупинена справа внаслідок санаційних заходів	0,10	0,13	0,14	0,13
Кількість зареєстрованих підприємств в Україні	375695	364935	393327	340981

дження санаційних заходів, в порівнянні з підприємствами, які підлягали ліквідації, складає дуже малу частку. Ця кількість у 2012 році становила 0,10%, в 2015 році – 0,13%. Це пояснюється тим, що проведення санаційних заходів вимагає набагато більше часу та зусиль, ніж ліквідаційна процедура, а для більшості кредиторів важливо отримати свої кошти з меншим ризиком та в менший часовий проміжок, то переважним варіантом закінчення справи про банкрутство є ліквідаційна процедура. Низьке значення цього показника також обумовлюється тим, що існують великі труднощі з пошуком санатора. Так, термін пошуку може наближатися до 3 років, що значно довше за процесуальні терміни, передбачені законодавством.

Для більш детального аналізу необхідно проаналізувати процес банкрутства за наступними показниками:

– показник, що відображає частку порушених справ щодо банкрутства у загальній кількості поданих до арбітражного суду заяв ($П_1$). Він розраховується за наступною формулою:

$$П_1 = \frac{\text{порушено арбітражними судами справ про банкрутство}}{\text{кількість заяв,поданих до арбітражного суду}} \quad (1)$$

– показники, що характеризують ефективність діяльності арбітражного суду. Це показник закінченості справ на кінець року ($П_2$), показник незакінченості справ ($П_3$) та показник справ, що були закінчені до визнання підприємства банкрутом ($П_4$). Сума цих показників дорівнює 1. Формули для їх розрахунку мають такий вигляд:

$$П_2 = \frac{\text{винесено постанов про визнання підприємства банкрутом}}{\text{порушено справ} + \text{не закінчено справ на попередній рік}} \quad (2)$$

$$П_3 = \frac{\text{не закінчено справ на кінець року}}{\text{порушено справ} + \text{не закінчено справ на попередній рік}} \quad (3)$$

$$П_4 = \frac{\begin{pmatrix}\text{порушено справ} + \\ \text{не закінчено справ} \\ \text{на попередній рік}\end{pmatrix} - \begin{pmatrix}\text{ухвалено справ} + \\ \text{закінчено справ} \\ \text{на кінець року}\end{pmatrix}}{\text{порушено справ} + \text{не закінчено справ на попередній рік}} \quad (4)$$

– показник кількості банкрутів на 1000 підприємств України ($П_5$). Цей показник має наступний аналітичний вигляд:

$$П_5 = \frac{\text{винесено постанов про визнання підприємства банкрутом}}{\text{загальна кількість підприємств України}} \times 1000 \quad (5)$$

Результати розрахунку цих показників наведені в табл. 2, їх динаміка зображена на рис. 2.

Проведений аналіз цих показників дозволив зробити наступні висновки:

– частка порушених справ про визнання підприємства банкрутом у загальній кількості заяв щодо банкрутства постійно зменшується, тобто все більша частка заяв не відповідає умовам щодо банкрутства. Так, у 2013 р. порівняно з 2012 р. частка порушених справ зменшилась на 23,4%, у 2014 р. порівняно з 2013 р. – на 71,6%, у 2015 р. порівняно з 2014 р. – на 48,7%;

– найбільш ефективним з точки зору визнання підприємств банкрутами є 2012 рік. В цей час показник визнання підприємств банкрутами ($П_2$) становив 0,302, тобто з 1000 справ щодо банкрутства у 302 випадках підприємства визнавалися банкрутами;

– ефективність діяльності арбітражного суду є низькою і постійно зменшується. Так, якщо показник незакінченості справ в загальній кількості в 2012 році становив 0,479, то в 2013 та в 2014 рр. він був відповідно 0,550 та 0,764. Збільшення цього показника в 2013 р. в порівнянні з 2012 р. на 14,8%, у 2014 р. порівняно з 2013 р. на 38,9% пов'язане з неефективністю законодавства щодо проблеми банкрутства;

– існує тенденція щодо зниження показника, що характеризує закінчення справ про банкрутство без визнання підприємства банкрутом. Так, у 2013 р. порівняно з 2012 р. показник зменшився на 10%, у 2014 р. порівняно з 2013 р. – на 76,1%. Проте, у 2015 р. порівняно з 2014 р. кількість закінчених справ про банкрутство без визнання підприємства банкрутом збільшилась на 480,9%, що пов'язано із змінами в законодавстві, які стосуються ознак відкриття процедури банкрутства та критичного об'єму заборгованості;

– позитивною тенденцією є зменшення показника кількості підприємств-банкрутів на 1000 підприємств. Проте, в порівнянні з розвинутими країнами, цей показник достатньо низький, тобто керівники підприємств відносяться з недовірою до чинного законодавства щодо проблеми банкрутства.

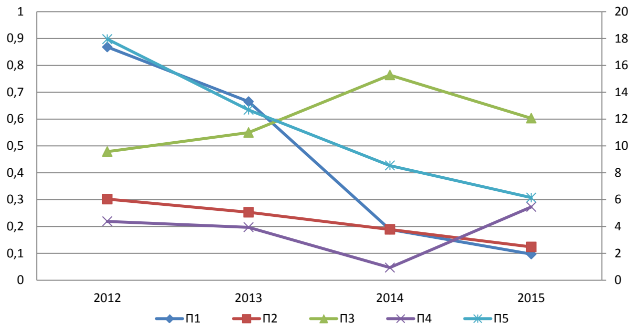

Рис. 2. Динаміка показників банкрутства в Україні в 2012-2015 рр.

Отже, макроекономічний аналіз проблеми банкрутства показує, що механізм банкрутства в Україні є недосконалим і необхідно вживати заходи щодо його покращення.

Варто зазначити, що Україна – це одна з держав, які найбільше постраждала від фінансово-економічної кризи, в результаті якої загострилися певні проблеми, що вплинули на підвищення рівня безробіття.

Безробіття на сьогодні є однією з найгостріших проблем суспільства. У період кризової ситуації, яка призвела до гальмування економічного розвитку країни загалом і стану розбалансованості

Таблиця 2

Показники, що характеризують процес банкрутства в Україні в 2011-2014 рр.

Рік	Значення показника					Темп росту показника				
	$П_1$	$П_2$	$П_3$	$П_4$	$П_5$	$П_1$	$П_2$	$П_3$	$П_4$	$П_5$
2012	0,868	0,302	0,479	0,219	17,948	-	-	-	-	-
2013	0,665	0,253	0,550	0,197	12,682	76,6	83,8	114,8	90,0	70,7
2014	0,189	0,189	0,764	0,047	8,540	28,4	74,7	138,9	23,9	67,3
2015	0,097	0,124	0,603	0,273	6,147	51,3	65,6	78,9	580,9	72,0

бюджету, до таких негативних наслідків, як спад виробництва, знецінення національної грошової одиниці, збільшення кількості фактично збанкрутілих підприємств, скорочення робочих місць тощо, ще більше загострилась проблема зайнятості працездатного населення.

Статистичні дані щодо основних показників, пов'язаних з таким соціально-економічних явищем, як безробіття наведені у табл. 3.

Проведений аналіз дозволив зробити наступні висновки:

1) простежується чітка тенденція зменшення, як чисельності населення в країні (на 352,3 тис. осіб у 2015 році порівняно з 2012 роком), так і чисельності економічно-активного населення (на 972,1 тис. осіб у 2015 році порівняно з 2012 роком). Дана тенденція передусім пов'язується із природним (результати процесів народжуваності та смертності в країні) та міграційним (просторове переміщення людей, як усередині країни, так і з перетинання кордонів) рухом населення;

2) за даними Державної служби статистики, рівень безробіття в Україні, визначений за методологією МОП у 2015 році порівняно з 2012 роком різко збільшився на 2,02% економічно активного населення, незважаючи на поступове його зниження у 2013 та 2014 роках (у 2014 році порівняно з 2012 роком він зменшився на 0,7%). Вважаємо, що позитивна тенденція рівня безробіття в Україні, що спостерігалася протягом 2012-2014 рр. є дуже далекою від реальності, оскільки існує багато проблем щодо статистики безробіття в Україні, які не дозволяють об'єктивно оцінювати реалії безробіття в Україні: статистика не враховую часткову зайнятість, неможливо врахувати осіб, які втратили «надію на працю, ті хто примусово знаходяться у відпустках з ініціативи адміністрації і т.д.

3) за даними Державної служби статистики найвищий рівень безробіття, визначений за методологією МОП, мав місце в Чернігівській області (11,9%), найменший – у м. Києві (6,6%).

Для більш детального аналізу даного явища необхідно проаналізувати основні причини безробіття населення, які наведені в табл. 4, їх структура зображена на рис. 3.

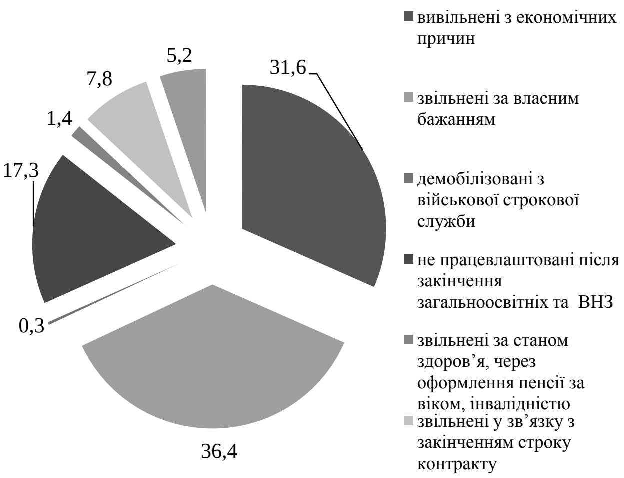

Рис. 3. Структура основних причин незайнятості населення в Україні у 2015 році

Проведений аналіз наведених даних дозволив зробити наступні висновки:

1) в аналізований період простежується тенденція до збільшення частки безробітних з таких причин: звільненні за власним бажанням (у 2015 році порівняно з 2012 роком частка безробітних збільшилась на 3,8%); звільнені за станом здоров'я, через оформлення пенсії за віком, інвалідністю (у 2015 році порівняно з 2012 роком частка безробітних збільшилась на 0,5%) та з інших причин (у 2015 році порівняно з 2012 роком частка безробітних збільшилась на 2%).

2) простежується тенденція до зменшення частки безробітних з таких причин: вивільнені з економічних причин (у 2015 році порівняно з 2012 роком частка безробітних зменшилась на 3%); демобілізовані з військової строкової служби (у 2015 році порівняно з 2012 роком частка безробітних зменшилась на 0,9%); не працевлаштовані після закінчення загальноосвітніх та ВНЗ (у 2015 році порівняно з 2012 роком частка безробітних

Таблиця 3

Основні показники пов'язані з безробіттям в Україні за 2012-2015 рр. [2].

Показники	2012	2013	2014	2015
Чисельність населення, тис. осіб	45778,5	45633,6	45553,0	45426,2
Чисельність економічно-активного населення у віці від 15-70 років, тис. осіб	20893,0	20851,2	20824,6	19920,9
Кількість безробітних (за методологією МОП), тис. осіб	1661,9	1589,8	1510,4	1847,6
Рівень безробіття, %	7,95	7,62	7,25	9,27

Таблиця 4

Безробітне населення (за методологією МОП) в Україні за причинами незайнятості у 2012-2015 рр. [2]

Показники	2012	2013	2014	2015
Чисельність безробітного населення у віці 15-70 років, тис. осіб	1661,9	1589,8	1510,4	1847,6
За причинами незайнятості, %:				
- вивільнені з економічних причин	34,6	32,3	30,3	31,6
- звільнені за власним бажанням	32,6	36,5	38,4	36,4
- демобілізовані з військової строкової служби	1,2	1,4	1,0	0,3
- не працевлаштовані після закінчення загальноосвітніх та ВНЗ	18,3	17,0	17,0	17,3
- звільнені за станом здоров'я, через оформлення пенсії за віком, інвалідністю	0,9	1,5	1,2	1,4
- звільнені у зв'язку з закінченням строку контракту	9,2	8,4	8,1	7,8
- інші причини	3,2	2,9	4,0	5,2

Таблиця 5

Динаміка кількості неплатоспроможних підприємств і кількості безробітних в Україні в 2012-2015 рр.

Показники	2012	2013	2014	2015	2015/2014, %
Кількість неплатоспроможних підприємств	11949	11391	30205	34425	113,97
Кількість безробітних, тис. осіб	1661,9	1589,8	1510,4	1847,6	122,33

зменшилась на 1%) та звільнені у зв'язку з закінченням строку контракту (у 2015 році порівняно з 2012 роком частка безробітних зменшилась на 1,4%).

3) у 2015 році найбільш значущими причинами незайнятості були звільнені за власним бажанням, що становили 36,4% усього безробітного населення та вивільнені з економічних причин, що становили 31,6%. Це пов'язано насамперед з процесом масового банкрутства підприємств, спаду виробництва та іншими економічними причинами.

4) найменш значущу частку серед причин незайнятості у 2015 році займає позиція демобілізованих з військової строкової служби, що становить лише 0,3% усього безробітного населення.

В Україні у 2012 році на 1 тис. компаній припадає 18 збанкрутілих підприємств, у 2013 році – 13, у 2014 – 9, у 2015 – 6. Але дану тенденцію не можна назвати позитивною, оскільки при підрахунку даного показника враховувалось кількість винесених постанов про визнання підприємства банкрутом, а не фактична кількість неплатоспроможних суб'єктів господарювання. До того ж кількість постанов про визнання підприємства банкрутом з кожним роком зменшується, через зменшення розглядуваних справ про банкрутство у судовому порядку, а відкладання їх більшої частини на наступний період.

Згідно з дослідженням Світового банку та Міжнародної фінансової корпорації суттєвим є той факт, що Україна за показником «закриття бізнесу» займає 150 місце серед 183 країн світу.

В Україні спостерігаємо прямий зв'язок між кількістю неплатоспроможних підприємств і рівнем безробіття.

Рис. 4. Кількість заяв, поданих в арбітражний суд для збудження справи про банкрутство та рівень безробіття (%) і Україні в 2012-2015 рр.

Незважаючи на позитивний вплив інституту банкрутства на розвиток економіки розвинених країн, таке явище не позбавлене негативних наслідків. В Україні банкрутство і ліквідація підприємства означає зменшення кількості робочих місць і, як наслідок, підвищення рівня безробіття.

Ліквідація підприємства означає збитки для його акціонерів, кредиторів, споживачів продукції, зменшення податкових надходжень до бюджету, а також зростання безробіття. Підтвердженням цьому є збільшення кількості безробітних у 2015 році порівняно з 2014 роком на 22,33%.

Для дослідження тісноти взаємозв'язку між кількістю безробітних і кількістю неплатоспроможних підприємств було розраховано коефіцієнт кореляції. Даний коефіцієнт становив 0,45, що свідчить про тісний зв'язок між показниками. Кількість безробітних на 45% залежить від кількості неплатоспроможних підприємств, тобто збільшення кількості неплатоспроможних підприємств у 2015 році порівняно з 2013 роком на 13,97% призводить до збільшення кількості безробітних на 22,33%.

Висновки з даного дослідження. Дослідивши дану тему, можна сформулювати універсальне визначення категорії «банкрутство підприємства», як реалізацію катастрофічних ризиків підприємства в процесі його господарської діяльності, внаслідок якої воно не може задовольнити в установлені строки вимоги, що пред'явлено зі сторони кредиторів та виконати зобов'язання перед бюджетом.

У процесі макроекономічного аналізу було виявлено недосконаліть процедури банкрутства на загальнодержавному рівні та законодавства у сфері банкрутства. В наслідок недосконалої нормативно-правової бази у ряді випадків замість сприяння оздоровленню підприємства воно перетворюється на об'єкт переділу власності. Об'єктивно постає необхідність удосконалення системи законодавчих актів, реформування організаційної складової інституту банкрутства та зміни негативного психологічного сприйняття інституту банкрутства у суспільстві.

Процес банкрутства підприємства є однією з причин підвищення рівня безробіття в країні. В процесі дослідження було виявлено прямий зв'язок між цими категоріями, тобто кількість безробітних на 45% залежить від кількості неплатоспроможних підприємств.

Безробіття – це складне, багатоаспектне соціально-економічне явище, для якого характерно незайнятість частини економічно активного населення у сфері економіки. Воно не може бути доцільним ні з якої точки зору, оскільки його зростання створює цілий комплекс проблем. Тому для зниження рівня безробіття в країні необхідне проведення своєчасної та якісної діагностики фінансового стану будь-якої організації. Оскільки, тільки за допомогою оцінки фінансового стану можна забезпечити оптимальний напрямок розвитку підприємства та запобігання його банкрутству.

Список літератури:

1. Господарський кодекс України: від 16.01.2003 № 436-IV/ Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15
2. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/
3. Офіційний веб-портал «Судова влада України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://court.gov.ua/
4. Заярна Н. М., Севрюкова А. Р. Вплив безробіття на суспільство та його соціально-економічні наслідки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/nvnltu/21_2/309_Zaj.pdf
5. Іванілов О. С. Економіка підприємства: підручник / О. С. Іванілов. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 728 с.
6. Лопатіна К. А. Стан та напрями ліквідації проблеми безробіття в Україні // Управління розвитком. – 2011. – № 16(113). – С. 85-86.
7. Петрович Й. М. Економіка та фінанси підприємств: підручник / Й. М. Петрович, Л. М. Прокопишин-Рашкевич. – Львів, 2014. – 408 с.
8. Покропивний С. Ф. Економіка підприємства: підручник / С. Ф. Покропивний. – 2-ге вид., переробл. та доп. – К.: КНЕУ, 2007. – 528 с.

Кравченко Е.А.
Черкасский институт Университета банковского дела

ДИНАМИКА БАНКРОТСТВА ПРЕДПРИЯТИЙ И УРОВЕНЬ БЕЗРАБОТИЦЫ

Аннотация
Статья раскрывает сущность безработицы, её проблемы и причины. Анализируется взаимосвязь и взаимозависимость динамики банкротств и уровня безработицы. Проведен анализ взаимозависимости уровня безработицы от количества банкротств предприятий в Украине на основе статистических данных. Сделаны исследования проблем безработицы и возможных путей ее преодоления.
Ключевые слова: банкротство, банкрот, безработица, санация, занятость, экономическая активность.

Kravchenko O.O.
Cherkasy Institute University of Banking

THE DYNAMICS OF ENTERPRISE BANKRUPTCY AND UNEMPLOYMENT LEVEL

Summary
The article reveals the essence of the unemployment problem and its causes. Analyzed the relationship and interdependence dynamics of bankruptcies and unemployment. The analysis of the interdependence of unemployment on the number of bankruptcies in the Ukraine on the basis of statistics. Examining the problems of unemployment and possible ways to overcome it.
Keywords: bankruptcy, bankrupt, unemployment, sanitation, employment and economic activity.

УДК 338.49:336.018

КОНЦЕПТ СТВОРЕННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ СТУДІЙ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

Кривов'язюк І.В.
Луцький національний технічний університет

У статті обґрунтовано необхідність створення регіональних студій підприємницької майстерності. Визначено координати проектування створення регіональних студій підприємницької майстерності. Окреслено функції інфраструктурних утворень, діяльність яких спрямована на розвиток підприємництва в регіонах України. Визначено ступінь та напрямки розвитку взаємодії влади, освіти та бізнесу на етапі створення регіональних студій підприємницької майстерності. Розкрито наслідки створення регіональних студій підприємницької майстерності.

Ключові слова: підприємництво, підприємницька активність, підприємницька майстерність, регіональні студії підприємництва, регіон, інфраструктурні утворення, розвиток підприємницької функції.

Постановка проблеми. Проблема розвитку підприємництва нині перебуває у площині інтересів як суспільства в цілому, так і його окремих інституційних утворень. Розвиток регіонів значною мірою залежить від наповнення місцевих бюджетів коштами, що отримані у вигляді відрахувань від прибутків підприємницької діяльності; добробут громадян також напряму залежить від створення умов для розвитку підприємництва. Результативність підприємницької діяльності, натомість, визначає активність співпраці між владою, бізнесом і освітніми інституціями. Тобто процес створення інфраструктурних утворень, спрямованих на розвиток підприємницької активності шляхом створення необхідних умов формування можливостей зростання підприємницької майстерності у визначеному регіоні є нині надзвичайно актуальним завданням.

Дослідження виконано в рамках держбюджетної тематики «Механізми створення регіональних студій підприємницької майстерності в умовах децентралізації економіки» (№ 222-17).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Переосмислення проблематики та розвитку підприємництва як явища та елемента суспільної системи, породжуваного пошуковою ініціативою та системою соціальних та інших зовнішніх обставин розкрито в роботі Є. Сірого [11]. В науковому дослідженні О. Мороза, Г. Кукель, І. Острого [7] значну увагу приділено питанням розкриття загальної ідеї створення ідеального підприємства, функції якого будуть визнані суспільством й забезпечуватимуть його конкурентоспроможність в сучасних ринкових координатах. В науковому доробку К. Сєрєбряка [10] зосереджено увагу на розв'язанні проблеми розвитку інформаційної інфраструктури економічного співробітництва регіонів України, що дозволить модернізувати систему інформаційно-аналітичного забезпечення підприємницьких структур регіону. А. Антохов [1] розкриває концепт технолого-сингулярних регіональних економічних систем, що в змозі забезпечити подальший інноваційний розвиток України. За таких обставин саме нові знання і нові ідеї здатні підвищити результативність підприємницької діяльності. Це деталізовано в статті В. Ахромкіна [2], де розкрито концепт інноваційної моделі забезпечення ефективного використання регіональних ресурсів. В. Ємельянов [3] вказує на необхідність спільної ринково орієнтованої діяльності держави та бізнесу на всіх рівнях державного регулювання, що виступає чинником стимулювання підприємницької активності в регіонах. Інноваційні, організаційні та інші аспекти створення інфраструктурних утворень на регіональному рівні з метою забезпечення підприємницької діяльності деталізовано в напрацюваннях Л. Ковальської [4], О. Оксенюк [8], Л. Павлюк [9] та є продовженням досліджень автора у даному напрямку [5; 6].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, враховуючи недостатність досліджень, проведених у даному напрямку, слід відзначити, що ще й досі не сформовано цілісного теоретичного, методичного та прикладного підходу у напрямку створення регіональних студій підприємницької майстерності. Тому визначення концепту формування такого явища дозволить частково вирішити дану проблему.

Мета статті. Метою дослідження є розкриття концепту створення регіональних студій підприємницької майстерності.

Виклад основного матеріалу. На нашу думку, проектування створення регіональних студій підприємницької майстерності повинно здійснюватись у певних координатах: по-перше, у відповідності вимогам формування векторів регіонального розвитку, по-друге, згідно очікувань підприємницького середовища, по-третє, в межах удосконалення освітніх процесів і програм. Зазначене свідчить про важливість досягнення результативності розвитку регіону на основі стимулювання освітньої та підприємницької активності, остання з яких проявляється як результат розвитку підприємницької ініціативи.

Саме підприємницька ініціатива виступає основою реалізації здатності перетворювати ідеї в успішний бізнес, є відправною точкою на шляху розвитку підприємництва в регіонах країни. Як результат, створення регіональних студій підприємницької майстерності має нерозривний зв'язок з інноваційними процесами, формуванням цілей регіонального розвитку.

Концепт створення регіональних студій підприємницької майстерності являє собою систему уявлень, яка визначає загальний задум створення таких інфраструктурних утворень в регіоні, які здатні стимулювати зростання підприємницької майстерності та забезпечити в майбутньому належну підприємницьку актив-

ність і розвиток підприємницької діяльності, що забезпечуватиме зростання надходжень коштів до місцевих бюджетів.

Взаємозв'язок мети, передумов і складових створення регіональних студій підприємницької майстерності розкрито на рисунку 1.

Новітній вектор розвитку економіки регіонів України повинен виходити з необхідності формування інфраструктурних утворень, діяльність яких спрямована на розвиток підприємництва. До числа ключових функцій таких утворень слід віднести:

– створення організаційних умов для подальшого розвитку малого бізнесу в регіоні шляхом прийняття комплексної цільової програми розвитку підприємництва (створення Центрів консалтингової підтримки підприємців, формування необхідних умов для розвитку ділових контактів підприємців шляхом створення Центрів приватного партнерства; інформаційне обслуговування підприємницьких структур тощо);

– наскрізне планування шляхів удосконалення освітнього та наукового простору, спрямованого на зростання професійної компетенції підприємців (створення Центрів розвитку ділових якостей сучасного підприємця, формування нових спеціальностей у ВНЗ, зокрема «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність», «Бізнес-діагностика» тощо);

– мотивування розвитку підприємництва та інноваційної діяльності в регіоні шляхом формування необхідних для цього передумов (свободи творчої діяльності, створення регіональних Start-Up центрів, державної підтримки інноваційних процесів, розвитку грантової діяльності та соціального підприємництва, взаємодії влади, освіти та бізнесу на етапі створення регіональних студій підприємницької майстерності);

– здійснення всебічного контролю за цільовим розподілом отриманих коштів для зростання підприємницької майстерності, регулювання розподілу коштів доходної частини бюджету через спрямування частини їх на розвиток підприємництва в регіоні.

Натомість, ефективність реалізації перелічених функцій значною мірою залежатиме від ступеню взаємодії влади, освіти та бізнесу на етапі створення регіональних студій підприємницької майстерності. Так, на сучасному етапі економічного та соціального розвитку регіонів України ступінь такої мережевої взаємодії має низьку ефективність, що пояснюється низкою причин. Так, в більшості випадків ВНЗ готують фахівців не для конкретного бізнесу на конкретних підприємствах, а для країни в цілому. До того ж орієнтуються не на вимоги сучасного ринкового середовища, а на власні можливості. Органи місцевого самоврядування, орієнтовані на пошук шляхів поповнення місцевих бюджетів, шукають короткотермінової вигоди, будучи глибоко заполітизованими та обмеженими в ефективних діях або Президентом країни, або місцевими олігархами.

Як результат, на етапі створення регіональних студій підприємницької майстерності:

– регіональним органам управління доцільно розробити та запровадити комплексну програму розвитку підприємництва, забезпечити публічний доступ до інформації, що стосується взаємодії влади, освіти та бізнесу, надавати пільги структурам, які підтримують зростання професійної компетентності підприємців, забезпечити умови для формування та розвитку регіональної інфраструктури у сфері освітніх і бізнес-процесів, всебічно сприяти формуванню соціальної інфраструктури через розвиток соціального підприємництва, при розробці регіональних і локальних програм і стратегій розвитку відводити університетам роль центрів економічного обґрунтування рішень;

– освітнім і науковим закладам, на основі тенденцій територіального, регіонального та інноваційного розвитку, напрямків удосконалення освітніх процесів і програм сприяти зростанню ініціативності молоді, навчання підприємництву через запровадження профілів професійної компетентності сучасного підприємця через посилення взаємодії в системі «освіта – бізнес», переорієнтування на активне залучення фахівців з підприємництва для передачі знань і навичок студентству, стажування викладачів у підприємницьких

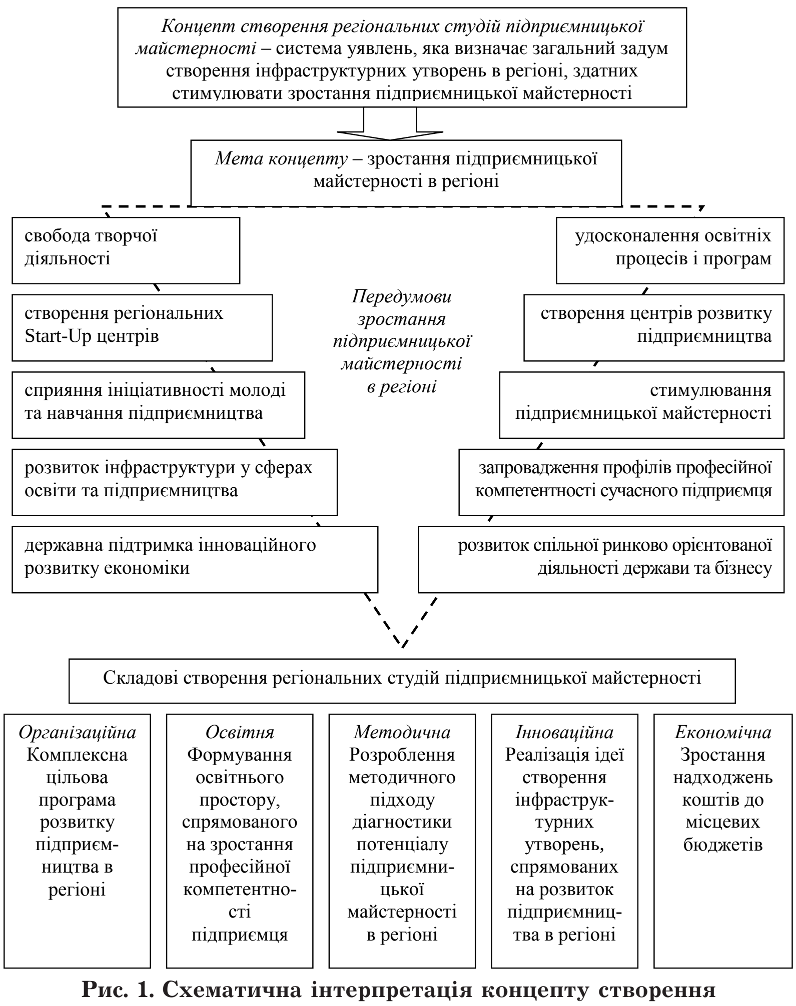

Рис. 1. Схематична інтерпретація концепту створення регіональних студій підприємницької майстерності

структурах, проходження практики студентами в бізнес-структурах і структурних підрозділах органів місцевого самоврядування, орієнтованих на регулювання розвитку підприємництва;

– підприємницьким структурам дотримуватись нормативних положень комплексної програми розвитку підприємництва в регіоні, встановлювати свої бізнес-цілі не лише з власних потреб, але й з позицій забезпечення досяжності інтересів органів місцевого самоврядування, освітніх і наукових інституцій, практично долучатись до розробки освітніх процесів і програм, сприяючи їх удосконаленню та формуванню професійної компетентності сучасного підприємця, забезпечувати виконання умов щодо стажування науково-педагогічних працівників і практичної підготовки студентства, залучати до обговорення бізнес-проектів, інноваційних та інвестиційних проектів викладачів освітніх і наукових закладів регіону.

Створення регіональних студій підприємницької майстерності взмозі забезпечити: нарощування продукування інноваційних технологій, зокрема й управлінських; формування у суспільстві позитивного сприйняття сучасного підприємця; поглиблення взаємодії влади, освіти та бізнесу; розвиток організаційних передумов формування інноваційно орієнтованої економіки України; розвиток теоретичних і методичних основ регіоналістики, інноватики, інституціоналізму.

До проблем запровадження такого типу інфраструктурних утворень слід віднести наявність регіональних асиметрій в розвитку, відсутність належного освітнього та наукового потенціалу в регіоні, слабкий розвиток процесів децентралізації тощо.

Висновки і пропозиції. Концепт створення регіональних студій підприємницької майстерності є системою уявлень про мету, передумови і складові елементи (організаційну, освітню, методичну, інноваційну та економічну) створення інфраструктурних утворень, здатних стимулювати зростання підприємницької майстерності в регіоні. Управлінська складова створення регіональних студій підприємницької майстерності пов'язана з виконанням ключових функцій (організовування, планування, мотивування, контролю та регулювання), які забезпечують досяжність поставлених цілей та завдань регіонального та підприємницького розвитку на основі тісної взаємодії з освітніми та науковими інститутами.

На сучасному етапі взаємодія органів влади, підприємницьких структур і освітньо-наукових закладів має низьку ефективність через орієнтацію на власні можливості, а не вимоги ринку, короткозорість у прийнятті управлінських рішень, низку проблем політичного та іншого характеру.

Уникнути перелічених проблем і забезпечити зростання підприємницької майстерності в регіоні дозволять розробка та запровадження комплексної програми розвитку підприємництва, формування освітнього простору, спрямованого на зростання професійної компетентності підприємця, встановлення цілей з позицій одночасності забезпечення досяжності інтересів органів місцевого самоврядування, освітніх і наукових інституцій, підприємницьких структур.

Список літератури:

1. Антохов А.А. Концепт технолого-сингулярних регіональних економічних систем / А.А. Антохов // Економіка та держава. – 2015. – № 12. – С. 24-27.
2. Ахромкін Є.М. Концепт інноваційної моделі забезпечення ефективного використання регіональних ресурсів [Електронний ресурс] / Є.М. Ахромкін / Ефективна економіка. – 2011. – № 2. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=461
3. Ємельянов В.М. Розвиток різноманітних аспектів спільної ринково орієнтованої діяльності держави та бізнесу на всіх рівнях державного регулювання [Електронний ресурс] / В.М. Ємельянов // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2011. – № 9. – Режим доступу: http://www.m.nayka.com.ua/?op=1&j=derzhavne-upravlinnya-udoskonalennya-ta-rozvytok&s=eng&z=322
4. Ковальська Л.Л. Інтелектуальний капітал як чинник розвитку підприємницької майстерності [Електронний ресурс] / Л.Л. Ковальська / Економічний форум. – 2017. – № 2. – Режим доступу: http://eforum-lntu.com/arxiv-nomeriv.html
5. Кривов'язюк І.В. Кризові явища в українській економіці та їх зв'язок з циклічністю / І.В. Кривов'язюк // Економіка та держава. – 2010. – № 12. – С. 3–5.
6. Кривов'язюк І.В. Об'єктивні закономірності та теоретичні засади створення регіональних студій підприємницької майстерності в умовах децентралізації економіки [Електронний ресурс] / І.В. Кривов'язюк // Ефективна економіка. – 2017. – № 3. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/.
7. Мороз О.В. Концепт ідеального підприємства при обґрунтуванні подальших ринкових реформ в Україні / О.В. Мороз, Г.С. Кукель, І.Ф. Острий // Економічний простір. – 2016. – № 107. – С. 218-228.
8. Оксенюк К.І. Підприємницький потенціал регіону: сутність та напрями забезпечення його розвитку [Електронний ресурс] / К.І. Оксенюк // Економічний форум. – 2017. – № 2. – Режим доступу: http://eforum-lntu.com/arxiv-nomeriv.html
9. Павлюк Л.В. Розвиток інноваційного підприємництва [Електронний ресурс] / Л.В. Павлюк // Економічний форум. – 2017. – № 2. – Режим доступу: http://eforum-lntu.com/arxiv-nomeriv.html
10. Сєрєбряк К.І. Концепт розвитку інформаційної інфраструктури економічного співробітництва регіонів України / К.І. Сєрєбряк // Економіка та право. – 2016. – № 3(45). – С. 28-37.
11. Сірий Є.В. Підприємництво як предмет теоретико-соціологічного осмислення: розгорнення проблеми [Електронний ресурс] / Є.В. Сірий. – Режим доступу: http://www.ukr-socium.org.ua/Arhiv/Stati/4.2008/Pages%20from%2033-43.pdf

Кривовязюк И.В.
Луцкий национальный технический университет

КОНЦЕПТ СОЗДАНИЯ РЕГИОНАЛЬНЫХ СТУДИЙ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОГО МАСТЕРСТВА

Аннотация
В статье обоснована необходимость создания региональных студий предпринимательского мастерства. Определены координаты проектирования создания региональных студий предпринимательского мастерства. Определены функции инфраструктурных образований, деятельность которых направлена на развитие предпринимательства в регионах Украины. Определена степень и направления развития взаимодействия власти, образования и бизнеса на этапе создания региональных студий предпринимательского мастерства. Раскрыты последствия создания региональных студий предпринимательского мастерства.
Ключевые слова: предпринимательство, предпринимательская активность, предпринимательская мастерство, региональные студии предпринимательства, регион, инфраструктурные образования, развитие предпринимательской функции.

Kryvovyazyuk I.V.
Lutsk National Technical University

CONCEPT OF CREATING REGIONAL STUDIOS OF ENTREPRENEURIAL MASTERY

Summary
The necessity of creating regional studios of entrepreneurial mastery was justified in the article. The designing coordinates for creating regional studios of entrepreneurial mastery were determined. Functions of infrastructure formations, which activity is aimed at the development of entrepreneurship in the regions of Ukraine were outlined. The degree and directions of developing cooperation between government, education and business on the creation stage of regional studios of entrepreneurial mastery were defined. The consequences of creation of regional studios of entrepreneurial mastery were revealed.
Keywords: entrepreneurship, entrepreneurial activity, entrepreneurial mastery, regional studios of entrepreneurship, region, infrastructure formation, development of entrepreneurial function.

УДК 332.055.2

МОДЕЛЮВАННЯ В УПРАВЛІННІ ВІДНОВЛЮВАЛЬНИМИ ПРОЦЕСАМИ АПК

Кудрицька Ж.В.
Національний авіаційний університет

В статті приділено особливу увагу вивченню, аналізу, та розробці основних напрямків підвищення ефективності використання машинно-тракторного парку підприємств АПК. Змодельовано визначення раціональної структури машино-тракторного парку для досягнення найбільшої ефективності виробництва. Визначено напрямки, масштаби та окреслено основні шляхи можливого розвитку відновлювальних процесів.
Ключові слова: моделювання, управління, використання, ефективність, машинно-тракторний парк, відновлювання, процес.

Постановка проблеми. В ринкових умовах оновлення машинно-тракторного парку – це єдиний шлях поліпшення ефективності і конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва. При цьому процес оновлення технічних засобів може здійснюватись кількома напрямками. Перший з них умовно називають шляхом запрограмованого відставання, оскільки він передбачає придбання обладнання, яке вже було у використанні, для реалізації агротехнологій, здійснення капітального ремонту існуючого відпрацьованого парку, замість кардинального його оновлення. Другий шлях – інноваційний, передбачає придбання сучасних технічних засобів для реалізації інноваційних технологій, постійне техніко-технологічне переоснащення агровиробництва як основи поліпшення рентабельності і конкурентоспроможності галузі.

Українські агропідприємства переважно йдуть переважно першим шляхом, адже другий потребує великих капітальних вкладень. Поліпшення використання тракторів, комбайнів, вантажних автомобілів та інших машин, скорочення витрат на їх експлуатацію впливає також на ефективність капіталовкладень на придбання техніки, фондовіддачу цієї активної частини основних фондів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти ефективності вико-

ристання МТП знайшли відображення у працях Г.М. Підлісецького, Н.А. Артеменка, В.Г. Більського, Г.Г. Коачева, В.К. Зиміна, М.В. Шахмаєва та ін. Н.А. Артеменко та М.В. Шахмаєв у своїх працях зазначають, що від ефективності використання техніки підприємства АПК значною мірою залежить ефективність всієї галузі [4]. Застосування техніки суттєво впливає на результативність сільськогосподарського виробництва. Такої ж думки притримуються В.К. Зимін та В.Г. Більський, підтверджуючи в своїх працях, що необхідною умовою при розробці заходів, спрямованих на краще використання техніки, є оцінка економічної ефективності використання МТП [3, 4, 5 та ін]. В наукових праць Грицишина М.І., Білоуська Я.К., Мельника С.І., Більського В.Г., Саблука П.Т., Товстопят В.Л., Головач І.В. та ін. приділено увагу дослідженню різноманітних аспектів оновлення машинно-тракторного парку.

Не дивлячись на це, сучасна економічна ситуація в країні потребує пошуку нових методів вирішення проблеми підвищення ефективності використання МТП.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Зважаючи на моральне та фізичне зношення вітчизняного машинно-тракторного парку, дослідження динаміки оновлення техніки у сільськогосподарському виробництві України є актуальним завданням. Для різних підприємств в силу специфіки їх діяльності актуальними залишаються проблеми та способи підвищення економічної ефективності використання техніки [1-4]. Проте спільними для всіх можна назвати проблему управління відновлюваними процесами.

Метою статті є вивчення, аналіз, та розробка основних напрямків підвищення ефективності використання машинно-тракторного парку підприємств АПК для визначення напрямків та масштабів відновлювальних процесів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нині парк сільськогосподарської техніки в Україні, що використовується у процесі виробництва, нараховує близько 1 млн. одиниць машин та обладнання. Парк тракторів складає лише 45% від потреби сільського господарства, зернозбиральних комбайнів – 48%, кормозбиральних комбайнів – 75%, косарок – 66%, преспідбірників – 85%, жаток – 46%, плугів – 37%, сівалок – 66%. За іншими видами техніки ступінь забезпеченості потреб коливається у межах від 35 до 60% [1-3, 5].

До обмежень, які стримують темпи оновлення машинно-тракторного парку сільськогосподарського виробництва України, необхідно віднести недостатній доступ до системних знань про ефективність сучасних техніко-технологічних рішень та дефіцит обігових коштів у сільгосптоваровиробників, недостатню підтримку (в т.ч. фінансову) з боку держави, а також традиційний консерватизм мислення частини аграріїв та відсутність відповідних прогнозних досліджень з оцінювання наслідків прискорення (уповільнення) техніко-технологічного переоснащення агропромислового комплексу України.

Поширеним явищем для машинно-тракторного парку (МТП) у регіонах нашої країни є його вимушена експлуатація за межами амортизаційного терміну. Зазвичай нормативним терміном використання техніки вважається 15 років. Враховуючи це, середній показник зносу техніки у вітчизняному сільському господарстві складає 70%. При цьому для тракторів цей показник сягає 77,57%, а для комбайнів – 70,56% [1-3, 5].

Фактичний темп вибуття машин складає 8-11% на рік, що більш ніж у 2 рази перевищує показник оновлення парку (4% на рік). Як наслідок, швидке скорочення МТП. У порівнянні з 1990 р. кількість техніки в експлуатації скоротилась більше ніж у 2,5 рази [1-3, 5].:

– трактори – в 3,1 рази;
– зерно- та кормозбиральні комбайни – у 2,7 та 3,0 рази відповідно;
– плуги тракторні – в 4,1 рази;
– культиватори – у 3,7 рази;
– тракторні сіялки – у 3,3 рази;
– обладнання для тваринництва – у 3,4 рази;
– обладнання для поливу – у 6,2 рази;
– розкидувачі мінеральних добрив – у 3,8 разів.

Таке кількісне та якісне зменшення МТП призвело до збільшення виробничого навантаження на техніку (у порівнянні з 1991 р. – більше ніж у 2 рази) у розрахунку на одиницю площі ріллі. Так, на 1 тис. га посівних площ припадає 4 од. комбайнів (при цьому у Канаді – 7,6; Італії та Великобританії – 13; Нідерландах – 15; Франції і США – 19; Німеччині – 28) та 9 од. тракторів (у Польщі – 93,3; Німеччині – 87,4; Франції – 68,7; Великобританії – 84,7).

Середній показник зносу техніки у вітчизняному сільському господарстві складає більше 70%. При цьому для тракторів цей показник сягає понад 77,57%, а для комбайнів – понад 70,56% [1-3, 5].

Основними причинами такого кризового стану оновлення МТП є:

– суттєве зниження платоспроможного попиту на сільськогосподарську техніку в результаті диспаритету цін;
– неможливість отримання кредитів, оскільки відсутні реальні гарантії їх повернення;
– зменшення інвестицій в сільське господарство;
– відсутність довгострокової стратегії та інноваційної політики держави в розвитку АПК;
– низька дієвість форм державної підтримки і проектів [3].

Покращити ситуацію можна через забезпечення оптимальної кількості одиниць МТП. Для того, щоб знати реальну потрібну кількість сільськогосподарської техніки та енергозасобів в АПК необхідно на основі технологічних карт оброблюваних культур визначити оптимальне поєднання технічних засобів, структури витрат і собівартості продукції.

Оптимальний парк машин, на думку деяких фахівців, слід називати раціональним в силу того, що оптимальність може існувати тільки протягом певного періоду часу, коли реалізуються всі зовнішні та внутрішні умови, задані як параметри та обумовлені спеціальним розрахунком для досягнення максимального виробничого ефекту, мінімальних трудових чи грошових витрат та ін. критерію.

У реальності через погодні умови, відхилення у площах посівів від запланованих та інших умов оптимальний парк перестає бути оптимальним. Недотримання технологічних параметрів вироб-

ництва і дефіцит коштів на оновлення матеріально-технічної бази основних засобів виробництва призводять до значних втрат урожаю та доходів навіть на тому недостатньому рівні операційних витрат, що вкладають у землю українські сільгосптоваровиробники [4].

Спрацьованість матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств та використання фізично і морально застарілої техніки при збиранні врожаю призводить до втрати до 20% урожаю.

Так, за розрахунками у найкращий для сільгосптоваровиробників України 2011 р., коли був зібраний рекордний урожай у 56,7 млн. т. за фактичної урожайності 37 і біологічної – 44 ц/га, втрати на кожному гектарі становили 7 ц/га. При біологічному врожаї у 2011 р. на рівні 67,5 млн.т. загальні втрати зернових на етапі збирання становили 10,8 млн.т. На етапі збирання урожаю сільгосптоваровиробники України за останні чотири роки втратили близько 45 млн. т. зерна. Таку втрату можна виразити у вартості приблизно 50 тис. комбайнів класу «ДОН-1500Б» або 27 тис. комбайнів класу «Lexion-570» фірми «Claas», або 34 тис. комбайнів «John Deer-9570», що відповідає потребі зернового господарства України в зернозбиральній техніці (за нинішніми цінами) [5].

Одним з простих способів розрахунку потреби в енергозасобах є визначення потреби в пікові періоди робіт, якими є роботи, пов'язані з ранньовесняним обробітком ґрунту, посівом, збиранням врожаю і основною обробкою ґрунту. Знаючи продуктивність машинно-тракторного агрегату, тривалість зміни, гранично допустиму кількість днів агротерміну операції і обсяг робіт можна визначити кількісну потребу в машинах, що входять до складу МТП.

Перед усім необхідно визначити якою технікою забезпечувати підприємство: вітчизняною чи імпортною. За останні десять років продукція українського сільгоспмашинобудування втратила позиції на вітчизняному ринку. Якщо в 2004 році 80% продажів сільгоспмашин припадало на заводи України та країн СНД, сьогодні їх доля не перевищує 30%. Українські аграрії все частіше хочуть купувати John Deere, New Holland, Case IH тощо [5].

Вітчизняна техніка здебільшого не задовольняє їх продуктивністю та якістю, а купують її головним чином через ціну, в півтора-два рази нижчу імпортної.

Вітчизняні виробники сільгосптехніки переживають наслідки розвалу галузі в 1990-ті. Економічна криза в Україні зачепила всі без винятку підприємства з виробництва сільськогосподарської техніки. Багато підприємств припинило існування чи скоротило виробництво в рази.

Якщо в 1990 році українські заводи відвантажили 106 тис. тракторів, то в 2014-му лише 4. Виробництво плугів скоротилося з 89 тис. у 1990-му до 1,8 тис. у 2014-му, культиваторів – з 13,4 тис. до 3,5 тис., сівалок – з 57,1 тис. до 3 тис., зернозбиральних комбайнів з 5,4 тис. до 68 тис. (дані по комбайнах – 2013 року) [5].

Негативно відобразилась на обсягах виробництва заводів і втрата російського ринку – багато підприємств будувалося з розрахунку на весь пострадянський ринок.

В 1990 році обсяг виробництва цукрозбиральної техніки становив 8600 одиниць, в СРСР таку техніку випускали тільки українські заводи. У 1990-ті випуск скоротився до кількох сотень комбайнів на рік – в умовах кризи російський ринок зменшився до 500 комбайнів щороку, український – ще менше. При чому конкуренцію українським машинам склала вживана техніка переважно з Німеччини. І хоч на Тернопільському комбайновому заводі вдалося розробити комбайн нового покоління «Збруч», грошей на його серійне виробництво не знайшлося – для підтримання рентабельності потрібно було відвантажувати хоча б по 120 комбайнів щороку, тоді, як підприємство ледь знаходило клієнтів на 50-100 машин.

Велику роль при цьому відіграє відсутність достатньої державної підтримки як аграріїв, так і самих виробників. Так, з-понад 1,3 тис. зернозбиральних комбайнів, випущених за майже двадцять років «Херсонмашем», 90% було продано за державними програмами. Як тільки фінансування зійшло нанівець, виробництво скоротилося в рази.

Звичайно, вітчизняна техніка має значний недолік: низька надійність та швидкість роботи. Використовуючи імпортну техніку, підприємства мають змогу отримати вищі прибутки. Наприклад, якщо на заготівлю люцерни за умови використання вітчизняної техніки витрачалось кілька тижнів, то з імпортною – 3-4 дні. Імпортна техніка має вищу продуктивність, менше ламається, одна машина виконує кілька операцій. Тобто з новою технікою підприємства вкладаються в термін, коли рослини зберігають найвищу перетравність, що дозволяє підвищити ефективність тваринницького комплексу.

Ще одним плюсом імпортної техніки є економічність. Якщо українському комбайну «Славутич» потрібно 3-4,5 л. пального на тонну зерна, то імпортним досить літр. Витрата пального по господарству може скоротитися втричі. За підрахунками підприємства з імпортною технікою можуть заощадити два-три мільйони гривень на рік та використати їх оновлення технічного парку.

Український ринок сільськогосподарської техніки характеризується обмеженим асортиментом продукції. Можна нарахувати десятки позицій, де вітчизняні заводи взагалі не пропонують жодної альтернативи імпорту, таких представників МТП як телескопічний навантажувач, посівний комплекс, самохідний кормозбиральний комбайн.

Недоліком українських заводів є залежні від поставок з-за кордону комплектуючих та матеріалів. Стосується це навіть виробників простих ґрунтообробних машин – в Україні бракує якісного металу. Приміром, ПАТ »Червона зірка» закуповує робочі органи культиваторів в Іспанії, а ПАТ »Уманьферммаш» – метал для плугів та борін в Австрії. А після визнання банкрутом ПАТ «Дніпрошини» українські виробники залишаться ще й без вітчизняних шин для своєї техніки [5].

За даними Мінагрополітики, торік поставки з-за кордону тракторів в Україну скоротилися майже вдвічі, до 207,5 мільйона доларів проти 400,4 мільйона в 2013-му [5]. Ринок комбайнів просів ще більше. Одночасно скоротилось і виробництво. За даними Мінагрополітики, у січні-квітні 2015 року виробництво тракторів скоро-

тилося на 17,3% (до 1280 одиниць), відвальних плугів – на 5,6% (526 од.), дискових борін – на 25,5% (366 од.) тощо.

Пошук вирішення питання щодо розрахунку оптимальної структури МТП сільгосппідприємства можна здійснити за допомогою економіко-математичної моделі, реалізованої на ЕОМ. Щоб отримати показник раціональної кількості необхідної виробничої техніки було здійснено розрахунок структури витрат на утримання та обслуговування, показники врожайності з кожного га та економічності. Розрахунок було здійснено на прикладі середньостатичного агропідприємства. Для порівняння отриманого у з наявним, з розрахунку були відібрані тільки енергозасоби, які у структурі загальних капіталовкладень в МТП становлять до 85%. Для наочності отримані числові характеристики оптимального МТП були зведені в таблицю 1.

Таблиця 1

Порівняльний кількісний склад наявного і раціонального складу МТП за економіко-математичною моделлю

Найменування	Фактично наявні, шт.	Розрахункова кількість, шт..	Відхилення	
			Абсолютне, шт..	Відносне, %
Т-150	2	3	1	50
Разом гусеничних	2	3	1	50
К-701	4	5	1	25
Т-150К	8	5	-3	-38
ХТЗ-16331	4	1	-3	-75
МТЗ-82	25	3	-22	-88
Разом колісних заг. призначення	41	14	-27	-66
Т-70С	14	9	-5	-36
МТЗ-80	30	7	-23	-77
Разом універсально-просапних	44	16	-28	-64
КПС-5Г	5	10	5	100
Дон-1500 з копичником	9	6	-3	-33
Дон-1500 з подрібнювачем	9	5	-4	-44
Разом самохідних машин	23	21	-2	-9
Камаз-55105	10	15	5	50
ГАЗ-САЗ-3507	34	0	-34	-100
Разом транспортних засобів	44	15	-29	-66
Всього технічних засобів	154	69	-85	-55

Таким чином, наявний МТП господарства не відповідає раціональному складу. У загальному випадку це проявляється як зайва кількість техніки. За загальною кількістю усіх одиниць енергозасобів підприємства можна сказати, що воно повинно бути менше на 85 од. або на 55%, тобто більш ніж в 2 рази.

Тобто зношена техніка, яка підлягає списанню, обліковується на балансі і, за більшістю випадків, використовується в виробництві. Неефективність і неенергомічність використання такої техніки очевидна. З огляду тільки використання МТП українських та пострадянських виробників видно, що недостатня кількість Т-150 – на 1 од.; КПС-5Г – на 5 од.; КамАЗ-55105 – на 5 од. Кількість же інших одиниць іншої техніки є надлишковим. В більшості випадків, то техніка, яка не використовується через зменшення сільгоспугідь підприємств або техніка, яка підлягає списанню через відпрацьований ресурс.

Так, наприклад, загальна кількість колісних тракторів загального призначення може бути зменшено на 27 од. або на 66%. У першу чергу це пов'язано з зайвою кількістю МТЗ-82, яких замість 25 од. достатньо 3 од. Зниження кількості не означає, що задіяна в даний час техніка не використовується або сильно недовантажена. У групі колісних тракторів, як видно з таблиці, в оптимальному складі МТП має бути більше К-701, який є найбільш потужним тракторів у своїй групі. Звідси можна зробити висновок, що зниження потреби в малопотужних і середніх тракторах повинно забезпечуватися збільшенням енергонасичених тракторів, таких як, наприклад, К-701.

У групі транспортних засобів також помітно сильна зміна структури техніки. Відповідно з оптимальним рішенням, обстеженого підприємства у рослинництві досить мати тільки машини марки КамАЗ-55105. Їх кількість повинна бути більше на 5 од. або в 1,5 рази, але при цьому відпадає потреба в автомашинах марки ГАЗ-САЗ-3507, яких у господарстві понад 34 од.

Застосування оптимальної структури МТП дозволить підприємству вийти на більш низький рівень собівартості і капітальних вкладень. Пропонована структура МТП дозволить виконувати той самий обсяг механізованих робіт з потрібною якістю, але з меншими витратами.

Таким чином, одним із шляхів збільшення ефективності використання МТП є зміна його структури. Згідно з розрахунками за технологічними картами вирощуваних культур, при зміні структури МТП, величина річних експлуатаційних витрат може знизитися на 10-15%. При цьому вартість парку машин зменшиться на 8%. Звичайно розмір ефекту невеликий, але в абсолютних показниках це може призвести до річної економії витрат близько 1,5 млн. грн.

Крім зміни структури парку машин існує й інший спосіб збільшення економічної ефективності використання МТП. Суть його полягає у тому, що при постійно зростаючих цінах на машини і сільгоспзнаряддя може стати вигідним не списання технічних засобів, а їх капітальний ремонт і продовження експлуатації.

Висновки і перспективи. На підставі розрахунків, пов'язаних з оптимізацією структури МТП, можна також порекомендувати підприємству приділити більшу увагу питанням ефективної організації структури машиновикористання і планування обороту технічних засобів у складі МТП. Наближення до оптимальної структури парку машин призведе до економії не тільки річних експлуатаційних витрат і зниження собівартості, але і до зменшення в потрібних інвестиціях для поповнення складу повнофункціонального парку машин рослинництва обстеженого підприємства.

Список літератури:

1. Матеріали Держкомстату України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: www. ukrstat. gov. ua
2. Матеріали Національної акціонерної компанії „Украгролізинг» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http: www. ukragroleasing. com. ua
3. Матеріали Міністерства аграрної політики України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www. minagro. gov. ua
4. Бібліотека наукових статей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.stattionline.org.ua/
5. Офіційний сайт Аграрного інформаційного агентства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://agravery.com/

Кудрицкая Ж.В.
Национальный авиационный университет

МОДЕЛИРОВАНИЕ В УПРАВЛЕНИИ ВОССТАНОВИТЕЛЬНЫМИ ПРОЦЕССАМ АПК

Аннотация
В статьи уделено особое внимание изучению, анализу и разработке основных направлений повышения эффективности использования машинно-тракторного парка предприятий АПК. Смоделировано определение рациональной структуры машинно-тракторного парка для достижения наибольшей эффективности производства. Определено направления, масштабы и обрисовано основные пути возможного развития восстановительных процессов.
Ключевые слова: моделирование, управление, использование, эффективность, машинно-тракторный парк, восстановление, процесс.

Kudrytska Z.V.
National Aviation University

MODELING IN MANAGEMENT RECOVERY PROCESSES AGROINDUSTRIAL COMPLEX

Summary
The articles pay special attention to the study, analysis and development of the main directions for increasing the efficiency of the use of the machine and tractor fleet of the agro-industrial enterprises. The definition of the rational structure of the machine and tractor fleet is simulated to achieve the greatest production efficiency. The directions, scales and the main ways of possible development of regenerative processes are determined.
Keywords: modeling, management, use, efficiency, machine-tractor fleet, renewal process.

УДК 336.72

ФОРМУВАННЯ ТОРГІВЕЛЬНОЇ СТРАТЕГІЇ НА РИНКУ ФОРЕКС НА ОСНОВІ СТАТИСТИЧНОГО АНАЛІЗУ

Кузьмінов С.В., Пархуць Є.Д.
Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля

У статті досліджуються процеси формування торгової стратегії на ринку Форекс на основі статистичного аналізу. Визначено структури створення різнорівневих систем характерних фінансовим ринкам, насамперед на валютних. Запропоновано нову методику статистичного аналізу. Обстоюється погляд про необхідність залучення статистичних методів для виявлення спорідненості торгівельних систем. Зокрема наведені тестові дослідження для формування уявлення про ефективність і прибутковість торгівельних систем на базі статистичного аналізу.

Ключові слова: торгівельна система, фінансовий ринок, статистичний аналіз, прибутковість системи, форекс.

Вступ. У сучасному світі одним із шляхів інвестування фінансових коштів є біржова торгівля. Необхідно відзначити, що при існуючому різноманітті об'єктів здійснення операцій даного типу найбільш популярний спосіб торгівлі являє собою гру на різниці курсів валют, а самим розвиненим ринком в цій сфері є FOREX.

Історія ринку почалася зі створення Ямайскої валютної системи, основи якої були закладені в березні 1971 року за участю двадцяти найбільш розвинених країн. 15 серпня 1971 року США відмовилися від золотовалютного стандарту – це зруйнувало систему стабільних курсів і призвело до виникнення поняття «плаваючий курс». Остаточне становлення нової системи відбулося 8 січня 1976 року на засіданні міністрів країн-членів МВФ. Тоді ж почав вироблятися обмін валют країн-учасниць на вільному валютному ринку (foreign exchenge market, FOREX).

За 44 роки ринок істотно зріс, став загальнодоступним не тільки на державному рівні, але і для приватних осіб, що стало можливим за рахунок відкриття брокерських кампаній. У 2015 році щоденний оборот FOREX складав 4,5 трлн. дол. USD, а досвідчені трейдери могли отримати за день до 5-7% прибутку, що при досить великій вартості лота представляло істотний дохід [1]. Така торгівля вимагає безперервного аналізу ситуації на ринку, контролю динаміки котирувань і постійного відкриття/закриття позицій, тобто відриву трейдера від основної діяльності. У зв'язку з цим актуальним стає питання про систематизацію торгових операцій.

Постановка проблеми. Найбільш популярна в даний час торгова платформа MetaTraider 4 надає користувачам не тільки візуалізацію зміни котирувань і інструмент для відкриття торговельних позицій, а й містить у собі інструменти розробника для написання торгових стратегій на вбудованій мові програмування MQL4. На сьогоднішній день існує багато різних торгових стратегій, заснованих на базисному технічному аналізі, що реалізують різні торгові стратегії [2]. Переваги програми перед людиною безумовні – вона здатна обробляти великі обсяги інформації, не допускає помилок введення при відкритті позицій і позбавлена такого психологічного чинника, як розсіяність уваги та втома. Однак торгова стратегія, яка враховувала би досить велике число показників і могла проявляти гнучкість тактичного прийняття рішень, ще не створена. Розробка подібної торгівельної стратегії на основі статистичного аналізу і є метою даного дослідження.

Метою роботи є формування торгівельної стратегії здійснення торгівлі на ринку FOREX на основі статистичного аналізу.

Основним завданням дослідження є аналіз існуючих методів здійснення торгових операцій на ринку валют, прогнозування котирувань валютної пари і побудови торгової стратегії.

1. Аналіз існуючих методів здійснення торгових операцій на ринку FOREX.
2. Оцінка способів зниження помилок прогнозу і числа збиткових угод.
3. Пошук і виявлення характеристик існуючих методів прогнозування та оцінки курсу котирувань, а також оцінка можливостей їх застосування в торгівлі.
4. Компаративний аналіз існуючих торгових радників і вибір програмної реалізації апарату торгівлі.
5. Визначення структури створюваної системи, виділення елементів, підсистем і механізмів їх взаємодії.

Об'єкт дослідження: процес здійснення торгових операцій з валютними парами і прогнозування зміни курсу котирувань.

Предмет дослідження: об'єднання методик прогнозування і торгівлі шляхом створення дієвої торгівельної стратегії.

Практичне значення створюваної системи полягає у вивільненні людських ресурсів і збільшенні економічного ефекту здійснюваних торговельних операцій.

Після закінчення дослідження планується отримання функціональної торгівельної стратегії, що настроюється, з наступними властивостями:

1. Торгівля на різних часових проміжках і з урахуванням різних ступенів ризику.
2. Мультистратегічність.
3. Автоматичне прийняття рішень про відкриття і закриття позицій.

Мінімальне число вхідних параметрів (рівень ризику).

Огляд останніх досліджень і виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Ключовим елементом торгівлі, що визначає поведінку трейдера на ринку, є торгова стратегія (далі ТС). ТС – це сукупність інструментів аналі-

зу та правил, яких дотримується трейдер в своїй роботі на валютному ринку. Одночасне досягнення заданих значень зміни котирувань дає сигнал на покупку або продаж торгового інструменту. Іншими словами, це модель прийняття рішень. Оскільки валютний ринок зародився на заході, значна частина досліджень, присвячених ринку FOREX, здійснена американськими та європейськими вченими. Серед дослідників пострадянського простору інтерес до даної області почав зароджуватися тільки на початку цього століття і спрямований він, в основному, на поверхневий аналіз валютних коливань. Так ситуація викликана тривалим переходом до ринкової економіки, нестабільністю національних валют і відсутністю брокерських компаній та території багатьох країн. Незважаючи на це, певні результати в області дослідження вченими все ж були отримані.

А. Еман в своїй роботі [3] довів, що штучні нейронні мережі (ШНМ) можуть бути використані для прогнозування ринку FOREX. Але він зазначив, що побудувати успішну модель подібної мережі не просто через вплив різних чинників, таких як політичні події, що мають місце протягом певного періоду часу. Наприклад, політичні кризи трапляються раптово і ціни падають швидко, а стрибок спреду між ціною купівлі та продажу може складати від 5 до 100 пунктів. При обміні іноземної валюти кількість транзакцій в реальному часі, як правило, дуже велика і має високу щільність розподілу. Крім того, ШНМ не даватиме хороший результат без якісної попередньої підготовки даних, вибору входів та змінних, алгоритмів навчання і визначених моделі для перевірки.

К. Слані запропонував архітектуру, що самостійно адаптується для прогнозування ринку FOREX, з використанням генетичного програмування (ГП) для подання прогнозів. Метою системи є розробка і адаптація простих передбачень, як можуть бути використані або самою системою, або трейдером-людиною. Зазначена система має істотний недолік – високе співвідношення помилково передбачених змін пунктів. [4]

Д. Ведінг і К. Ціос запропонували гібридну модель мереж, заснованих на радіальних функціях (RBF) і моделі авто регресії змінного середнього (ARMA) [5]. Ця технологія застосовує комбінацію моделей.

А Каблан розширив адаптивну нейрон-нечітку систему, щоб створити експертну систему, яка здатна використовувати нечіткі міркування у поєднанні з можливостями розпізнавання нейронних мереж, які будуть використовуватися у фінансовому прогнозуванні та торгівлі. Однак це ще один приклад гібридної системи [6].

Прект Penn-Lehman Automated Trading (PLAT) є масштабним дослідженням генетичних алгоритмів і стратегій для автоматичної торгівлі на фінансових ринках. Subrananian та ін. представили результати експериментів, проведених у рамках цього проекту, і показали, що автономні агенти можуть досягти послідовної прибутковості в різних ринкових умовах, способами, що є більш конкурентоспроможними за стратегію людини. Вони також виявили якісні характеристики стохастичною динаміки, які можна використовувати, щоб поліпшити продуктивність цих агентів [7]. Звичайно, дані експерименти були обмежені фондовим ринком.

Проведений аналіз дозволяє виділити основні напрямки формування торгової стратегії. Передбачається, що ТС реалізує торгівлю на різних часових проміжках і при різних ступенях ризику. Рішення про відкриття/закриття позицій повністю піддаються розрахункам. Єдиним важелем впливу на торгівлю з боку користувача залишається рівень ризику – в простому випадку задається відсоток коштів на рахунку, які можна задіяти в торгівлі.

Для правильної, а значить, прибуткової роботи на будь-якому фінансовому ринку необхідно вміти прогнозувати рух цін. При прогнозуванні будь-якого фінансового ринку використовуються фундаментальний і технічний аналіз. Існує також вплив теорій і методів дослідження на ринок. Як тільки більшість учасників якого-небудь ринку стають прихильниками однієї і тієї ж теорії, ринок починає поводитися відповідно до неї. Справді, очікування учасників їх рішення ґрунтуються на одній і тій же концепції, і тим самим впливають на ринок в одному напрямку.

Постановка завдання дослідження. У рамках проведеного дослідження необхідно розробити торгівельну стратегію на основі статистичного аналізу для торгівлі на ринку валют FOREX. Торгова стратегія повинна реалізовувати як коротко, так і довгострокові торговельні угоди, визначити точку входу на ринок і моменти закриття позицій, даватиме змогу приймати рішення щодо збільшення торговельного лота в процесі торгівлі. За користувачем повинна залишатися можливість регулювання ступеня ризику.

У зв'язку з цим необхідно вирішити такі завдання:

- Розробити структуру торгової стратегії, виділити основні компоненти і описати механізм їх взаємодії;
- Адаптувати або розробити математичний апарат для прийняття рішень в різних компонентах стратегії;
- Реалізувати розроблені алгоритми функціонування на вбудованому в торговельну платформу мові програмування MQL4;

Провести чисельне дослідження отриманої торгової моделі і порівняти результати з роботою існуючих торгівельних стратегій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для формування уявлення про ефективність і прибутковість існуючих торгівельних систем відібрані шість найбільш популярних з них.

Тестування проводилося на семи ринкових проміжках (1 хвилина, 5 хвилин, 15 хвилин, 30 хвилин, 1 година, 4 години, 1 день), на п'яти відрізках часу (01-10.02.15, 10-20.02.15, 20.02.13-01.03.15, 01.03.15-12.03.15, 12.03.15-14.04.15). Для оцінки ефективності торгівлі аналізувалися показники чистого прибутку, прибутковості, кількості проведених угод, відсотка прибуткових операцій, відсотка виграшних коротких позицій і математичне сподівання виграшу. Збір статистики проводився за допомогою Тестера стратегій платформи MetaTraider4.

За підсумками тестування більшість торгових систем зарекомендували себе як збиткові (прибуток не отримується, інвестовані кошти не повернуті в

повному обсязі). Виняток становить торгова система побудована на основі «X Traider», але за її допомогою здійснювалася всього одна угода за весь період у 85% випадків, а в час, що залишався, не торгувалося взагалі, тому, незважаючи на високі показники прибутковості, дана ТС не підходить для довгострокової торгівлі. Подібна ситуація спостерігається при аналізі роботи торгової системи на базі MACD, типово встановленого в системі MetaTrader4. Незважаючи на те, що більше половини угод є прибутковими, математичне сподівання виграшу становить досить невелику суму, а самі показники торгівлі радника свідчать про його збитковість. У такій ситуації більш вигідним є депозитний вклад, ніж інвестиції в торгівлю на курсі валют.

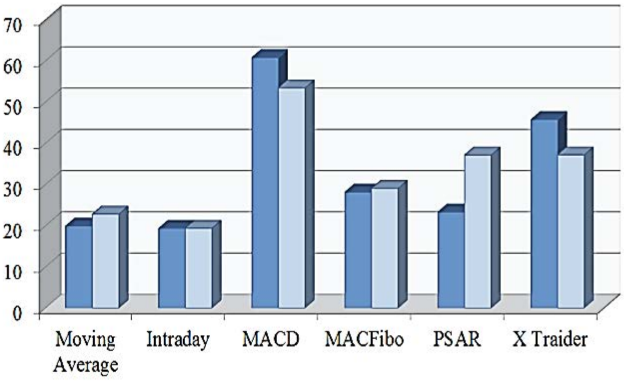

Рис. 1. Відсотки успішних угод

Таблиця 1

Зведені результати статистичного аналізу тестування

Назва технічного індикатора	Період тесту	Чистий прибуток	Прибутковість	Кількість угод	Максимальна просадка	% прибуткових угод	% виграшних коротких позицій	Мат. очікування виграшу
Moving Average	M1	-2026,4	0,132	246,4	2043	9,898	22,908	-8,138
	M5	-610,99	0,384	72,8	743,38	16,338	18,44	-7,402
	M15	-234,29	0,456	25,4	342,32	18,66	16,666	-8,93
	M30	-162,81	0,48	14	297,62	14,692	18,018	-11,58
	H1	-198,98	0,32	6,8	249,34	23	16,666	-27,8
	H4	-131,83	1,74	2,2	359,08	36,666	46,666	-56,766
	Daily	8,8	N/A	0,2	18,8	20	20	8,8
Intraday	M1	-8740	N/A	126,2	8748	0	0	-69,262
	M5	-8737,8	0,036	127	8755,8	6,932	6,932	-68,934
	M15	-8047,1	0,132	114	8083,1	16,19	16,19	-70,614
	M30	-6792,2	0,26	96,4	6852,4	20,512	20,512	-68,154
	H1	-2927,7	0,508	61,4	3291,9	31,792	31,792	-44,184
	H4	-1404,3	0,726	21,8	2216,66	38,43	38,43	-61,71
	Daily	-609,9	0,482	4,4	991,9	21,524	21,524	-169,47
MACD	M1	-40,72	0,07	2,2	68,48	28,572	12	-15,432
	M5	12,28	0,572	5,4	85,33	73,334	70	6,526
	M15	61,28	2,032	4,6	78,72	77	71,666	16,222
	M30	69,09	1,358	3,8	94,95	73	60	18,194
	H1	62,11	N/A	2	77,68	100	100	33,656
	H4	-8,04	0,14	1	50,56	53,334	40	-2,014
	Daily	2,41	N/A	0,2	11,39	20	20	2,41
MACFibo	M1	-1178,4	0,08	159	1180,4	5,908	7,716	-7,33
	M5	-402	0,222	57	410	15,672	19,822	-6,932
	M15	-150,6	1,63	20	198,4	33,932	41,486	-5,476
	M30	-11	1,176	11,2	78,888	50,96	40,666	3,51
	H1	-56,48	0,514	7,2	111,88	40,238	33,334	-9,834
	H4	-19,79	0,072	1,2	42,79	30	40	-19,69
	Daily	3,6	N/A	0,2	2,8	20	20	3,6
PSAR	M1	-3154,7	0,598	464	4924,56	37,284	54,596	-10,072
	M5	-2373,8	0,784	457,8	9819,53	28,584	44,82	-6,658
	M15	-2113	0,856	244,8	9296,21	45,552	60,368	-6,932
	M30	-4636,3	0,194	118	9626,95	21,386	60	-31,522
	H1	-5753,1	0,11	86,8	9587,76	10,196	20	-67,71
	H4	759,51	N/A	14,2	808,69	20	20	10,67
	Daily	-1629,8	N/A	15,2	2079,36	0	0	-21,444
X Traider	M1	-13,19	N/A	1	174,78	40	40	-13,13
	M5	73,7	N/A	1	163,52	80	60	73,7
	M15	61,18	N/A	1	158,76	80	60	61,09
	M30	6,84	10,6	1	190,04	60	40	6,84
	H1	10,11	N/A	1	190,04	40	40	10,11
	H4	-27,9	N/A	0,8	141,56	20	20	-27,94
	Daily	-6,78	N/A	0,2	17,78	0	0	-6,78

За результатами статистичного аналізу вищенаведених торгівельних систем було прийнято рішення використовувати торгівельну систему побудовану на основі технічного індикатора Moving Average в якості основи.

Данний індикатор вбудований в системі MetaTraider4 і успішно здійснює торгівлю на популярному часовому інтервалі H4, який постійно використовують в своїй торгівлі багато трейдерів в світі.

Висновок з данного дослідження. Таким чином дане дослідження присвячене актуальній задачі впливу статистичного аналізу для здійснення тор гових операцій. У рамках проведених досліджень:

1. Проаналізовано існуючі методи здійснення торгових операцій на ринку валют, прогнозування котирувань валютної пари і побудови торгової стратегії.
2. Виявлено характеристики існуючих методів прогнозування та оцінки курсу котирувань, оцінені можливості їх застосування в торгівлі.
3. Проведено компаративний аналіз найбільш популярних торгових стратегій.
4. Сформульовано вимоги до торгівельної стратегії, що розробляється, виділені етапи її розробки та проміжні завдання.
5. Визначено структуру створюваної системи, виділені елементи, підсистеми та механізми їх взаємодії. Побудовано функціональну та інформаційну моделі системи, що описують всі основні аспекти функціонування об'єкта дослідження.

З метою вибору найбільш оптимального рішення для торгової системи запропоновано графічну модель прийняття рішень щодо самої роботи системи, основний зміст якої полягає у побудові дієвої та довготривалої прибуткової торгівельної стратегії на базі торгової системи основаної на статистичному аналізі. Обґрунтовано механізм переходу на дану торгівельну системи, зокрема, запропоновано план дій, згідно з яким торгівельна система повинна пройти визначені чотири стадії перехідного періоду: фіксована прив'язка, обмежена гнучкість, значна гнучкість, вільне плавання. Обґрунтовано, що валютний ринок – це система економічних відносин між його суб'єктами щодо здійснення операцій з купівлі-продажу валют і валютних цінностей за допомогою сучасних засобів фінансової телекомунікації, де цінами виступають встановлені під впливом попиту і пропозиції валютні курси. Таким чином, у результаті проведеного дослідження отримано фундаментальні результати у вигляді теоретико-методологічного забезпечення механізму реалізації торгівельної стратегії побудованої на базі статистичного аналізу та розроблено практичні рекомендації. Відповідно до постановки завдання, подальшим напрямком дослідження є вибір, розробка та адаптація торгової стратегії для різних валютних пар, їх програмна реалізація і тестування.

Список літератури:

1. Ерлих А.А. Технічний аналіз товарних та фінансових ринків А.А Ерлих – М.: Інфра – М,1996. – 176 с.
2. Мєнкью Н.Г. Принципи економікс / Н.Г. Мєнкью – Спб.: Пітер Ком, 1999. – 784 с.
3. Lin L, Cao L., Zhang C. The fssh-eye visualization of foreign curreney exchange Data streams / ACM International Conference Proceeding Series: Vol. 109 proceedings of the 2005 Asia-Pacifie symposium on Information visualization-Volume 45, pp. 91-96, Australian Computer Society, Inc.
4. Slany K. Towards the Automatic Evolutionary Prediction of the FOREX Market Behaviour / IEEE International Conference on Adaptive and Intelligent Systems, pp. 141-145, IEEE Computer Society, Los Alamitos, CA. USA (2009).
5. Wedding D.K., Cios K.J. Tsme series forecasting by combining RBF networks. – Pp. 149-168, (1996).
6. Kablan A. Adaptive Neuro Fuzzy Inference Systems for High Frequency Financial Trading and Forecaasting / pp. 105-110, USA (2009).
7. Subramanian H., Ramamoorthy S., Stone P., Benjamin J.K. Designing safe, profitable automated stock trading agents using evolutionary algorithms / pp. 1777-1784, ACM New York, Ny, USA (2008).

Кузьминов С.В., Пархуць Е.Д.
Днепропетровский университет имени Альфреда Нобеля

ФОРМИРОВАНИЕ ТОРГОВОЙ СТРАТЕГИИ НА РЫНКЕ ФОРЕКС НА ОСНОВЕ СТАТИСТИЧЕСКОГО АНАЛИЗА

Аннотация
В статье исследуются процессы формирования торговой стратегии на рынке Форекс на основе статистического анализа. Определены структуры создания разноуровневых систем характерных финансовым рынкам, прежде всего на валютных. Предложена новая методика статистического анализа. Отстаивается взгляд о необходимости привлечения статистических методов для выявления родства торговых систем. В частности приведены тестовые исследования для формирования представления об эффективности и прибыльности торговых систем на базе статистического анализа.
Ключевые слова: торговая система, финансовый рынок, статистический анализ, доходность системы, форекс.

Kuzminov S.V., Parkhuts Y.D.
Alfred Nobel University

FORMATION OF THE FOREX TRADING STRATEGY ON THE BASIS OF STATISTICAL ANALYSIS

Summary
The article studies the processes of forming a trading strategy in the Forex market on the basis of statistical analysis. The structures for creating different-level systems of financial markets, primarily on foreign exchange markets, are defined. The structure of creation of the financial markets is defined. A new method of statistical analysis is proposed. The view on the need to involve statistical methods for revealing the kinship of trading systems is upheld. In particular, test studies are presented to form a view of the efficiency and profitability of trading systems on the basis of statistical analysis.
Keywords: trading system, financial market, statistical analysis, system profitability, forex.

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

УДК 664.682

ОБГРУНТУВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ БЕЗГЛЮТЕНОВОГО ВІВСЯНОГО БОРОШНА У ПРИГОТУВАННІ ПІСОЧНОГО ПЕЧИВА ДЛЯ ЛЮДЕЙ ХВОРИХ НА ЦЕЛІАКІЮ

Бабіч О.В., Шейна І.О.
Національний університет харчових технологій

У статті піднімається питання важливості розширення раціону хворих, що мають алергічну реакцію на глютен. Проаналізовано проблематику споживання вівсяного борошна у харчуванні хворих на целіакію. Вівсяне борошно розглянуте як складова для пісочного печива для хворих на целіакію. Досліджена намочуваність безглютенового вівсяного пісочного печива. Встановлена можливість використання такого печива як прикорм для дітей молодшого віку.
Ключові слова: овес, вівсяне борошно, целіакія, глютен, пісочне печиво.

Постановка проблеми. До недавно целіакію (глютенову ентеропатію) відносили до рідкісних захворювань, але з розвитком досліджень в цій області таке уявлення можна вважати застарілим. На сьогоднішній день поширеність цієї хвороби в більшості країн світу оцінена приблизно як 1:100 – 1:250 або 0,5-1% усього населення. На жаль, дані офіційної статистики в Україні практично відсутні, але медики стверджують що існує стійка тенденція щодо зростання кількості хворих дітей на целіакію. Спеціалісти Європейських держав говорять, що на 1 виявлений випадок припадає від 7 до 10 невиявлених, хоча в Україні на офіційному обліку стоять декілька сотен. Такі дані свідчать скоріше про недосконалий скринінг та недостатню увагу до даної проблеми у нашій країні, тож потреба в безглютенових виробах є достатньо високою.

На сьогодні немає лікарських препаратів для лікування целіакії. Основним методом боротьби з цим захворюванням є сувора довічна дієта з повним виключенням всіх продуктів, які містять глютен, а саме всі, що приготовані з пшениці, жита, ячменю, вівса.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Глютенова ентеропатія може вперше проявитися як в дитинстві, так і у дорослих. Співвідношення хворих жінок до чоловіків становить 2:1. Ця недуга частіше протікає без гастроентерологічної симптоматики, що робить діагностику захворювання досить складною. Ризик целіакії особливо високий у родичів першої лінії спорідненості 1:10, другий лінії – 1:39; у осіб з так званою «асоційованою» патологією 1:56 (наприклад, з різними аутоімунними захворюваннями, цукровим діабетом 1 типу, хворобою Дауна та ін.) [1].

Хворі на целіакію вимагають постійної турботи з боку членів їх сімей і суспільства в цілому. Імунітет таких людей сприймає глютен як чужорідну речовину, змушуючи організм боротися з ним. При цьому навіть малі дози глютену (0.1 г) здатні активізувати серйозну алергію [2].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Для людей, які страждають на цю недугу, а в основному це діти, потрібно розробляти кондитерські вироби, в яких традиційне пшеничне борошно замінялось би на дозволені види борошна інших культур. Основу харчового раціону хворих на целіакію, мають становити рис, кукурудза, гречка, м'ясо, овочі, фрукти, боби, картопля. Серед інших злаків особа увага як безглютеновому продукту належить вівсу.

Вівсянка багата клітковиною, вуглеводами, жирами. Однак такі елементи містить кожна крупа. Головна особливість: корисні речовини засвоюються організмом набагато легше якраз з вівсянки. Ця крупа збагачує нас комплексом вітамінів і мінералів: її склад рясніє вітамінами Е, А, РР, К, В1, В6, В2, сіркою, фосфором, марганцем, нікелем, магнієм, залізом, йодом, калієм, фтором, кальцієм.

Слід зазначити, що основну небезпеку для пацієнтів з непереносимістю глютену представляє не сам овес як такий, а високий ризик його зовнішнього забруднення глютеном в процесі вирощування, збору, транспортування та промислової переробки.

Щоб включати в свій раціон овес, потрібно переконаєтеся, що продукт позначений значком типу «не містить глютен» (на жаль, вітчизняні виробники не пропонують подібні продукти).

Овес містить білок авенін (не глютен) і сам, він не представляє шкоди для хворих на целіакію. Але, часто на тих полях, де раніше росли глютеновмісні злаки (пшениця, жито, ячмінь), сіють овес. Поля такого вівса містять деяку кількість рослин попереднього року, які виросли з незібраних і втрачених насінин. Тому, і урожай вівса буде містити в собі деяку кількість глютеновмісних зернових [3].

Навіть якщо овес просто росте поблизу від посівів пшениці, ячменю, жита, можливо запилення вівса пилком цих злаків. При зборі врожаю відбувається додаткове забруднення, тому що і овес, і пшениця, і інші зернові збираються одними і тими ж машинами.

Там, де з вівсяного зерна роблять пластівці, борошно, висівки, відбувається додаткове забруднення глютеном, тому що одне і те ж обладнання використовується для виготовлення борошна, висівок і пластівців з глютеновмісних.

Виробники безглютенового вівса приймають різні запобіжні заходи, щоб гарантувати відсут-

ність в їх продуктах глютену. Ці заходи можуть включати в себе:

– Перевірку вівсяного насіння до посадки і під час збору врожаю;

– Вирощування вівса на полях, де не ростуть пшениця, ячмінь, жито протягом декількох років;

– Використання млинів і сортувального обладнання тільки для вівса;

– Тестування кінцевого продукту на наявність глютену.

Також це стосується і вівсяного борошна.

До того ж раніше не було жорстких правил, які норми глютену в кінцевому продукті можуть допускатися, щоб продукт міг вважатися безглютеновим.

У 1981 році стандарт «Без глютену» був встановлений на рівні 200 мг глютену на кг їжі (це відноситься, як 200 частин на мільйон, або 200 ppm).

У Фінляндії вживання вівса хворим на целіакію було дозволено після перших досліджень: для дорослих в 1997 році, а для дітей – в 2000 році. З 2001 року Фінське суспільство рекомендує вживання вівса хворим на целіакію. Тієї ж позиції дотримуються Союзи боротьби з целіакією Швеції, Норвегії, Англії та франкомовній Швейцарії.

У липні 2008 року стандарт Кодексу для безглютенового маркування був змінений. Новий стандарт Кодексу являє собою вже подвійний стандарт. Мета його полягає в тому щоб більш точно забезпечити безпечні межі і новий стандарт дозволяє робити чіткий вибір продуктів для людей з целіакію.

«Глютен» Стандарту Кодексу тепер має дві категорії:

1 категорія «Глютен Один» – харчові продукти, що містять менше 20 ppm клейковини: тільки продукти, які містять менше 20 ppm можуть бути позначені як «без глютену». Це буде відноситися до спеціальної безглютенової продукції, такої як, наприклад, хліб, що містять пшеничний крохмаль з менш ніж 20 ppm. І вівсяні продукти з клейковиною менше 20 частин на мільйон і можуть бути позначені як «без глютену».

2 категорія «Глютен Два» – харчові продукти, що містять від 20 до 100 ppm клейковини: продукти, що містять глютен понад 20 і до 100 ppm матимуть напис «дуже низька клейковина». Це стосується для замінників «безглютеновой» продукції (наприклад, хліб і борошняні суміші). Дивно, але овес за оновленим Кодексу, не дозволили позначати написом «дуже низька клейковина», навіть якщо рівні глютену знаходяться в допустимих Кодексом межах від 20 до 100 ppm.

Однак, той факт, що овес містить речовину авенін, часто може викликати не переносимість його людьми, хто не може переносити сам глютен. Якщо навіть у них не буде явних фізичних симптомів після вівсянки, тести можуть показати запалення кишечника, що і було помічено при дослідженнях. Але така непереносимість може стосуватися близько 0,5% усіх хворих на целіакію, тому єдине що не рекомендується, це одразу вживати овес після поставлення діагнозу глютенової етнеропатії.

Отже, основна проблема полягає в тому, що не можна гарантувати саме «чистоту» вівса. Всього кілька зерен пшениці або ячменю призводять до контамінації кілограма вівса настільки, що у найбільш чутливих хворих на целіакію можуть виникнути пошкодження слизової оболонки тонкої кишки. Однак продукти, виготовлені з вівса, чистота якого може бути гарантована, можуть підходити хворим на целіакію, якщо у них немає його індивідуальної непереносимості.

На кафедрі технології хліба, кондитерських, макаронних виробів і харчоконцентратів Національного університету харчових технологій розроблено технологію безглютенового печива на основі рисового, гречаного і кукурудзяного борошна [4].

Формулювання цілей статті. Головною метою цієї роботи є встановлення можливості використання вівсяного безглютенового борошна для виробництва безглютенового пісочного печива та дослідження доцільності використання такого печива у якості напівфабрикату для приготування прикорму для дітей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нами було виготовлене пісочне печиво з повною заміною пшеничного борошна на безглютенове вівсяне, рецептура якого наведена в таблиці 1. Використовували борошно вівсяне безглютенове вироблене у Фінляндії, бо нажаль, на теперішній час український виробник пропонує борошно вівсяне, але ще не може забезпечити його безпеку для хворих на целіакію з різних причин, та отримати можливість маркувати його спеціальним знаком.

Для контрольного зразка було взято аналогічну рецептуру пісочного печива, але з використанням пшеничного борошна [5].

Таблиця 1

Рецептура пісочного печива на основі безглютенового вівсяного борошна

Найменування продукту	Маса нетто, г
Безглютенове вівсяне борошно	200
Масло	100
Цукор-пісок	100
Яйце	18 (1 шт.)
Вихід готового н/ф	418

Далі було проведено органолептичну оцінку даного печива. Результати занесені до таблиці 2.

Таблиця 2

Показники якості	Пісочне печиво на основі пшеничного борошна (контроль)	Пісочне печиво на основі безглютенового вівсяного борошна
Зовнішній вигляд	4,6	4,6
Колір	4,8	4,7
Консистенція	4,5	4,8
Смак	4,7	4.8
Запах	4,9	4,9

Глютенова ентеропатія найчастіше проявляється в дитинстві. Використання печива в якості прикорму для харчування дітей молодшого віку має особливе значення. Намочуваність вважається дуже важливим показником якості печива, оскільки побічно характеризує його пористість – чим вона краща, тим більша намочуваність, а отже і утворення швидкого прикорму з печива

розведеного молоком або водою. Отримані показники намочуваності пісочного печива на основі вівсяного борошна наведені у таблиці 3.

Таблиця 3
Намочуваність цукрового та здобного печива на основі рисового та вівсяного борошна

Виріб	Печиво на основі пшеничного борошна	Печиво на основі вівсяного борошна
Намочуваність, %	113	128

Висновки з данного дослідження. Встановлено доцільність використання безглютенового вівсяного борошна для виробництва пісочного безглютенового печива для хворих на целіакію. Досліджено, що пісочне безглютенове печиво на основі вівсяного борошна, у порівнянні з печивом на основі пшеничного борошна, має вищу намочуваність, і як наслідок, може бути рекомендованим для харчування хворих на целіакію, а також використовуватися у дитячому харчуванні для приготування швидкого прикорму.

Список літератури:

1. Ганджа Ш.М., Коваленко В.М., Шуба Н.М. та ін. Внутрішні хвороби. – К.: Здоров'я, 2002. – 992 с.
2. Дегтярева И.И. Заболевания органов пищеварения. – К.: Демос, 2000, – 412 с.
3. Макарова М. Технологический процесс обработки овса / М. Макарова // Пищевая промышленность. – 2006. – № 4. – С. 64.
4. Бабіч О.В., Дорохович А.М. Безглютенове борошно доцільно використовувати при виробництві борошняних кондитерських виробів // Харчова і переробна промисловість. – 2005. – № 1. – С. 20–22.
5. Зайцева Г.Т., Горпинко Т.М. Технологія приготування кондитерських виробів: – К.: Вікторія, 2002.

Бабич О.В., Шейна И.А.
Национальный университет пищевых технологий

ОБОСНОВАНИЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ БЕЗГЛЮТЕНОВОЙ ОВСЯНОЙ МУКИ В ПРИГОТОВЛЕНИИ ПЕСОЧНОГО ПЕЧЕНЬЯ ДЛЯ ЛЮДЕЙ БОЛЬНЫХ ЦЕЛИАКИЕЙ

Аннотация
В статье поднимается вопрос важности расширения рациона больных, имеющих аллергическую реакцию на глютен. Проанализирована проблематика потребления овсяной муки в питании больных целиакией. Овсяная мука рассмотрена как составляющая для песочного печенья для больных на целиакю. Исследована намокаемость безглютенового овсяного песочного печенья. Установлена возможность использования такого печенья в качестве прикорма для детей младшего возраста.

Ключевые слова: овес, овсяная мука, целиакия, глютен, песочное печенье.

Babich O.V., Sheina I.O.
National University of Food Technologies

RATIONALE FOR USE GLUTEN-FREE OATMEAL SHORTBREAD IN COOKING FOR PEOPLE WITH CELIAC DISEASE

Summary
The article is devoted to the importance of diversification of the diet of patients with allergic reaction to gluten. It was analyzed the problems of oatmeal flour consumption in the diet of patients with celiac disease. Oatmeal considered as a component for shortbread cookies for celiac disease. It was investigated water absorption of gluten-free oatmeal shortbread cookies. It was investigated the possibility of using such cookies as food for complementary fast foods.

Keywords: oats, oat flour, celiac disease, gluten, shortbread cookies.

УДК 528.44:332.3:339.138

ЗАСТОСУВАННЯ ГЕОІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ КАДАСТРУ ТА ОЦІНКИ НЕРУХОМОСТІ

Губар Ю.П., Хавар Ю.С., Сай В.М., Винарчик Л.В.
Національний університет «Львівська політехніка»

В статті проведено дослідження основних проблем застосування геоінформаційних технологій у сфері кадастру та оцінки нерухомості. Для організації ГІС оцінки нерухомості необхідно вирішити питання формалізації опису функціональних зв'язків об'єкта оцінки з міським середовищем, а також зв'язків з ринковим середовищем з метою визначення потоків доходів та витрат об'єкта оцінки і адекватного перетворення та використання цієї інформації.
Ключові слова: кадастр, оцінка нерухомості, геоінформаційні технології, геоінформаційні системи, картографічна інформація, програмні засоби.

Постановка проблеми. Застосування ГІС-технологій, на даному етапі розвитку України, стає важливим засобом для об'єднання інформації, про природні та соціально-економічні об'єкти і явища, у вигляді електронних карт. Застосування ГІС-технологій в автоматизованих системах різних видів кадастрів відповідає запитам сьогодення щодо реалізації проектів управління просторовою інформацією для всіх суб'єктів та об'єктів господарювання. В розробках проектів середовища геоінформаційних систем широко застосовується інструментарій, як повнофункціональних ГІС, так і програмних засобів для вирішення часткових геоінформаційних завдань, в тому числі завдань кадастрової оцінки нерухомості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оцінка нерухомості належить до одного з найактуальніших завдань у здійсненні земельної та економічної реформи в Україні. Вона виступає інтегральною характеристикою кількісних, якісних, економічних, правових, регіональних та інших показників земельних ділянок і слугує основою єдиного механізму оподаткування земель та справляння інших платежів у процесі цивільного обігу земельних ділянок.

В Україні функціонує значна кількість земельно-кадастрових і геоінформаційних систем різних рівнів із великою кількістю накопиченої інформації, однак існує проблема оперативного та автоматизованого використання цієї інформації. При створенні єдиної картографічної основи для об'єднання даних із декількох видів кадастрів необхідно використати великий об'єм інформації різних видів кадастру. Застосування ГІС-технологій пов'язано зі збирання, зберігання та приведення до єдиних стандартів і форматів цієї інформації. Основним завданням ГІС є функціонування в умовах об'єднання різноманітної та різноформатної інформації в процесі вирішення наукових і практичних завдань об'єднання кадастрових даних різних видів кадастру.

В науковій праці [1] автори переконливо доводять важливість геоінформаційних технологій для кадастрових робіт та реалізації завдань муніципальної влади. Встановлено, що проблемне картографування є загальнотеоретичним базисом дослідження географічного середовища та різноманітних об'єктів. Практичним розвитком тематики є розбудова картографічної компоненти ГІС з використанням матеріалів аерокосмічного знімання, а також поєднання, призначення, функціонування та інтеграції муніципальної та проблемно-орієнтованих видів ГІС. Адже, муніципальні утворення, як правило, зацікавлені у розвитку оцінки нерухомості, що має безперечний вплив на розвиток економіки населених пунктів та держави в цілому.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні, оцінка нерухомості населених пунктів перетворилась на вид робіт, у яких найбільш повно та ефективно використовуються ГІС-технології. Необхідність застосування геоінформаційних технологій і геоінформаційних систем у процесі розроблення документації з оцінки нерухомості та їх практичного використання всіма суб'єктами користування та управління земельними ресурсами, визначається значною кількістю показників, їх просторовою прив'язкою та різноманітністю джерел походження.

Нормативно-методичне забезпечення грошової оцінки земель формується сукупністю законодавчих та нормативних актів України щодо реформування земельних відносин, плати за землю, регламентації порядку проведення грошової оцінки земель різних категорій, ведення Державного земельного кадастру, структури та складу технічної документації з грошової оцінки земель.

У роботах з оцінки нерухомості беруть участь державні установи і проектні організації з відповідним розподілом функцій і зв'язками між ними. За своїм змістом грошову оцінку земель можна віднести до завдань просторового аналізу, оскільки її виконання потребує врахування впливу факторів регіонального, зонального та локального місцерозташування земельних ділянок на території населеного пункту, які мають кількісні характеристики, просторову прив'язку та просторові відношення [8-10].

Ефективні економічні механізми у середовищі управління нерухомістю обмежені відсутністю систематичних та достовірних відомостей про об'єкти нерухомості, сучасні автоматизовані системи та інформаційні технології її обліку і оцінки. Вирішення цих проблем надасть можливість сформувати базу обґрунтованого оподаткування нерухомого майна, а також удосконалити систему управління нерухомістю.

Мета статті. Основною метою даної роботи є доведення необхідності застосування проблем-

но-орієнтованих ГІС-технологій для кадастрової оцінки нерухомості населених пунктів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Застосування ГІС-технологій стає важливим засобом для об'єднання інформації, про природні та соціально-економічні об'єкти і явища, у вигляді електронних карт. Застосування ГІС-технологій в автоматизованих системах різних видів кадастрів відповідає запитам сьогодення щодо реалізації проектів управління просторовою інформацією для всіх суб'єктів та об'єктів господарювання. В розробках проектів середовища геоінформаційних систем широко застосовується інструментарій, як повнофункціональних ГІС так і програмних засобів для вирішення часткових геоінформаційних завдань, в тому числі завдань кадастрової оцінки нерухомості.

В Україні функціонує значна кількість земельно-кадастрових і геоінформаційних систем різних рівнів із великою кількістю накопиченої інформації, однак існує проблема оперативного та автоматизованого використання цієї інформації. При створенні єдиної картографічної основи для об'єднання даних із декількох видів кадастрів необхідно використати великий об'єм інформації різних видів кадастру. Застосування ГІС-технологій пов'язано зі збирання, зберігання та приведення до єдиних стандартів і форматів цієї інформації. Основним завданням ГІС є функціонування в умовах об'єднання різноманітної та різноформатної інформації в процесі вирішення наукових і практичних завдань об'єднання кадастрових даних різних видів кадастру.

В науковій праці [1] автори переконливо доводять важливість геоінформаційних технологій для кадастрових робіт в реалізації завдань муніципальної влади та рекреаційної діяльності. Встановлено, що проблемне картографування є загальнотеоретичним базисом дослідження географічного середовища та різноманітних об'єктів. Практичним розвитком тематики є розбудова картографічної компоненти ГІС з використанням матеріалів аерокосмічного знімання, а також поєднання призначення, функціонування та інтеграції муніципальної та проблемно-орієнтованих видів ГІС. Адже, муніципальні утворення, як правило, зацікавлені у розвитку оцінки нерухомості, що має безперечний вплив на розвиток економіки населених пунктів та держави в цілому.

Геопортал визначається як сукупність Інтернет-засобів, що підтримують об'єднану інформацію про геоінформаційні ресурси на певну територію та про сервіси геопросторових даних і забезпечує доступ до них в мережі Інтернет. Геопортали належать до найважливіших технологічних компонентів як національної, так і глобальної інфраструктури геопросторових даних (ІГД) [7, 13, 14].

Державою закладено інституційні основи формування НІГД в Україні, а стратегічні напрями розбудови НІГД України викладено в монографії [3-6]. Створення мережі геопорталів в Україні віднесено до першочергових завдань формування НІГД та її інтегрування в європейську та глобальну інфраструктури. У зв'язку з розгортанням робіт щодо формування національних інфраструктур геопросторових даних в більшості країн світу в науковій періодиці та в Інтернет з'явилося багато публікацій з проблематики «геопорталобудування», а також низка програмних продуктів (комерційних та з відкритими ліцензіями), в яких реалізуються різні підходи та різні набори функцій геопорталів.

Геоінформаційна система (ГІС) – комплекс апаратних та програмних засобів, що забезпечують введення, обробку, відображення та аналіз географічних (просторово співвіднесених) даних.

Важливість застосування ГІС обумовлена їх широкими можливостями подання, аналізу та інтеграції даних у різноманітних сферах, а саме: створення та публікація карт і тематичних планшетів; аналіз та моделювання різноманітних просторових об'єктів та їх взаємодія; прийняття ефективних управлінських рішень на основі аналізу просторових даних.

ГІС повинна виконувати наведені нижче функції: функції автоматизованого картографування; функції просторового аналізу; функції управління даними.

Функції автоматичного картографування повинні:

- забезпечувати роботу з картографічними даними ГІС з метою їхнього добору, відновлення і перетворення для виробництва високоякісних карт;
- включати можливості векторно-растрових перетворень, перетворень координатної системи, картографічних проекцій і масштабів, «склейки» окремих аркушів, здійснення картометричних вимірів (обчислення площ, відстаней);
- забезпечувати розміщення текстових написів і картографічних знаків, формування макета для друку.

Функції просторового аналізу повинні:

- забезпечувати спільне використання та обробку картографічних і атрибутивних даних в інтересах створення похідних картографічних даних;
- включати аналіз географічної близькості, аналіз мереж, топологічне накладення полігонів, інтерполяцію та ізолінійне картографування полів, обчислення буферних зон.

Функції управління даними повинні: забезпечувати роботу з атрибутивними (неграфічними) даними ГІС з метою їхнього добору, відновлення і перетворення для виробництва стандартних і робочих звітів; забезпечувати виконання стандартних форм запитів і представлення їх результатів; підтримувати виконання нерегламентованих запитів користувача та генерацію відповідних документів; здійснювати статистичні обчислення та логічні операції; забезпечувати підтримку інформаційної безпеки.

У загальному випадку ГІС повинна складатися з наступних чотирьох підсистем: збору, підготовки і введення даних; збереження, відновлення і керування даними; обробки, моделювання й аналізу даних; контролю, візуалізації і виведення даних.

Основне завдання підсистеми збору, підготовки і введення даних –формування бази географічних і атрибутивних даних ГІС.

Основне завдання підсистеми збереження, відновлення і керування даними – організація збереження даних, забезпечення процедур їхнього редагування і відновлення, обслуговування запитів на інформаційний пошук, що надходять до системи.

Основне завдання підсистеми обробки, моделювання й аналізу даних – організація обробки даних, забезпечення процедур їхнього перетворення, математичного моделювання і спільного аналізу.

Основне завдання підсистеми контролю, візуалізації і виведення даних – генерація та оформлення результатів роботи системи у вигляді карт, графічних зображень, таблиць, текстів на твердих або магнітних носіях.

Програмне забезпечення ГІС на будь-якому рівні повинно підтримувати введення, пошук та відображення даних, які зберігаються у наведених нижче реєстрах: реєстр земельних ділянок; реєстр територіальних зон; реєстр об'єктів нерухомості. Крім того, ГІС повинна забезпечувати відображення атрибутивної інформації щодо земельних ділянок та інших об'єктів, яка зберігається у таких реєстрах: реєстр власників та користувачів; реєстр правових документів; реєстр прав.

Геоінформаційні кадастрові системи створюються та використовуються як узагальнені графічні і атрибутивні автоматизовані інформаційні системи із просторовою локалізацією даних. Суттєвою відмінністю кадастрових ГІС від інших інформаційних систем з просторовою локалізацією даних є використання топологічних характеристик із класифікацією просторових об'єктів на точкові, лінійні і площинні. ГІС також використовують класифікатори для просторової інформації та позиціонування в системі координат поверхні Землі. Тематична інформація в кадастрових ГІС необмежена, що забезпечує можливість їх використання як універсальної інформаційної системи для вирішення різноманітних завдань. Саме тематична інформація в проблемно-орієнтованих кадастрових ГІС є основою, тоді як просторова інформація слугує зв'язковою ланкою для об'єднання, співставлення, пошуку та інтерпретації різноманітних даних.

Всі ГІС поділяються на позиційні (координатні) та атрибутивні. Застосування атрибутів дає змогу здійснювати аналіз об'єктів бази даних з використанням стандартних форм запитів та різних фільтрів, а також систем математичної логіки. Атрибутами можуть бути символи (назви), числа (статистична інформація), графічні ознаки (колір, малюнок, заповненість контурів).

Тематичні дані зберігаються та використовуються (в ГІС) у вигляді таблиць, а графічні дані – у векторному або растровому вигляді (в залежності від моделі їх представлення). Виділяють вектрону топологічну і нетопологічну моделі. Організація цих моделей припускає можливість їх взаємного перетворення. Крім того, існують також гібридні моделі, що містять характеристики, як векторів, так і растрових елементів. Векторні моделі дають змогу відображати неперервні об'єкти або явища за допомогою дискретних наборів даних. Однією з їх переваг є те, що для роботи з ними необхідно на декілька порядків менше об'єму пам'яті, ніж для роботи з растровими зображеннями, а також об'єкти кадастру мають векторний характер (межі будівель та споруд, межі земельних ділянок, межі територіальних зон тощо).

Отже, для організації ГІС оцінки нерухомості доцільно використовувати векторні моделі. Для населених пунктів виникає проблема визначення топології просторових зв'язків об'єкта оцінки з іншими об'єктами міської інфраструктури, функціональних зв'язків об'єкта оцінки з міським середовищем (обмеження, обтяження, сервітути), а також зв'язків із ринковим середовищем для визначення потоків доходів і витрат для даного об'єкту оцінки. Отже, необхідно вирішити питання формалізації опису таких зв'язків і адекватного перетворення та використання цієї інформації. Вчені і практики повинні прагнути до створення такої математичної моделі, що зможе описати всю сукупність таких зв'язків і сформує всю систему ціноутворення. Вирішення цієї проблеми дозволить визначати ринкову вартість об'єкту миттєво. Розгляд деталей організації та опрацювання інформації для векторизованих моделей, особливості використання теорії графів та алгебраїчної топології в роботі не розглядається. ГІС технології дають принципово нові можливості для оцінки об'єктів нерухомості і в поєднанні з нейромережевими алгоритмами, раціональною організацією множини вихідних даних для оцінки та іншими сучасними засобами інформатики дозволять вирішити будь-яку проблему та надскладне завдання.

ГІС для автоматизації процесу оцінки нерухомості необхідно розробляти як відкриту систему із перманентною модернізацією та зростанням можливостей авторизованого оцінювача при роботі в інтерактивному режимі. Програмно-апаратний комплекс необхідно будувати за блочно-модульного принципу, що дозволить забезпечити наступні можливості основних підсистем програмного забезпечення ГІС:

- підготовка вихідних даних для оцінки – використання даних отриманих із різних джерел в різних форматах і на різних носіях;
- верифікація вихідних даних – збільшення основних критеріїв адекватності даних, методів встановлення їх похибок, доповнення та корегування;
- застосування комплексу основних методів оцінки – поповнення новими методами, поновлення розрахункових блоків, заміна старих версій реалізації основних підходів до оцінки на модифіковані;
- верифікація проміжних результатів оцінки – поповнення групи критеріїв адекватності результатів оцінки;
- просторова апроксимація результатів оцінки – доповнення векторизованої картографічної та кадастрової інформації, введення додаткових зв'язків з іншими підсистемати, відображення результатів моніторингу, динаміки змін вихідних даних і результатів оцінки;
- узгодження результатів оцінки – розвиток системи критеріїв узгодження і встановлення нових зв'язків;
- формування результату оцінки.

Таким чином, суттєва зміна нормативної бази, детальна модернізація моделей та методів оцінки не вимагають повної заміни всього програмного забезпечення і при поступовому зростанні можливостей програмного забезпечення ГІС оцінки нерухомості зберігаються і її попередні властивості. Отже, за допомогою нових методів оцінки опрацьовуються не тільки нові, але і заархівовані вихідні дані для об'єктів оцінки. В результаті

суттєво розширяється база для співставлення даних, отриманих на різних стадіях розвитку всього процесу нормативно-методичного забезпечення оцінки об'єктів нерухомості та з'являється можливість для динамічного формування та поновлення системи внутрішніх критеріїв адекватності результатів оцінки.

Вартість об'єкта нерухомості певного призначення визначається з урахуванням якісних і кількісних чинників на основі просторового аналізу його місцерозташування. Застосування ГІС-технологій, на нашу думку, є досить ефективним, оскільки йдеться про виконання оцінки нерухомості тисячі об'єктів нерухомості у кожному населеному пункті, оперативну передачу результатів оцінки у органи місцевого самоврядування; органи державної влади; податковим адміністраціям з метою управління процесом податкових платежів за користування цією нерухомістю. Лише застосовуючи ГІС-технології можна практично виконати масову оцінку нерухомості з метою забезпечення виконання Податкового кодексу України.

Результати досліджень [5, 6] цілком можна рекомендувати і для використання масової оцінки нерухомості населених пунктів. Отже, для цього важливим є створення особливого геінформаційного ресурсу – геокодованого адресного реєстру населеного пункту у вигляді бази даних вулиць, номерів будинків, координат центроїдів для просторового визначення адреси. За умов трудомісткості виконання суцільної інвентаризації земельних ділянок та створення бази даних координат їх меж, наявність геокодованого адресного реєстру дозволить досить точно здійснювати масову оцінку нерухомості засобами ГІС.

Інформаційні технології та ГІС створили умови для розвитку геоінформаційного картографування з новим видом продукції у вигляді баз геопросторових даних, попит на які швидко зростає, зокрема в сфері інформаційної підтримки прийняття управлінських рішень органами державної влади. Ця продукція є результатом високих технологій і потребує створення адекватної інфраструктури просторових даних – сукупності технологічних, нормативно-правових, інституційних основ, заходів та механізмів для ефективної організації виробництва та постачання геоданих, забезпечення публічного і рівноправного доступу до національних геоінформаційних ресурсів державним, науковим, комерційним організаціям і громадськості. Складність реалізації та масштабність подібних проектів, які вимагають мобілізації немалих фінансових, організаційних і інтелектуальних сил і засобів для вирішення комплексу задач, пов'язаних з інфраструктурним забезпеченням національних і міжнаціональних ресурсів, дозволяє стверджувати, що їх розробка відноситься до пріоритетних напрямів розвитку світової геоінформаційної індустрії на найближчі 5-10 років.

Моделювання процесів картографічного відображення неможливе без формалізації вихідної картографічної інформації. Цьому етапу повиина передувати розробка класифікаційної системи використаних тенологій, методів представлення картографічної інформації і самих об'єктів оцінки. За основу необхідно взяти формальні категорії, що дозволять однозначно визначати або програмно задавати будь-які елементи цієї класифікаційної системи і виражати їх за допомогою елементарних операцій на будь-якому ієрархічному рівні. Можна виділити три види категорій і ознак, що характеризують об'єкти: понятійно-ієрархічні, змістовні, просторово-часові. Ці ознаки можна виразити в формалізованому виді. Вид формалізації залежить від конкретного виду завдань. Виділяють основні класифікаційні градації: клас, рід, вид, різновидність, конкретний об'єкт. Ці поняття визначаються через їх різні ознаки. Клас – множина об'єктів, що мають загальну суттєву ознаку та відрізняються від всіх об'єктів інших множин за визначальною ознакою. Рід – така підмножина класу, всі об'єкти якого мають загальну ознаку, суттєву для цієї підмножини і відрізняються від об'єктів інших підмножин за відмінної ознаки. Вид – підмножина об'єктів, що мають загальну постійну ознаку, суттєву для вирішення конкретного виду завдань. Конкретний об'єкт – одиничний предмет, явище, процес. Представлений класифікаційний ряд варіативний (змінний) і для деяких кадастрових об'єктів він може включати проміжні класифікаційні градації.

При формуванні ознак об'єктів можливі два підходи:

1. Значення атрибутів зв'язані зі своїм картографічним шаром.
2. Значення всіх можливих атрибутів зберігаються в єдиній базі даних.

Другий підхід дає змогу зберігати інформацію в більш компактному виді, однак перший має декілька переваг, а саме: більш мобільний для перенесення шарів в різні програми; при зміні інформації на будь-якому шарі непотрібно здійснювати перерахунок в єдиній базі даних. Досить часто атрибути шару формуються на основі значень атрибутів інших шарів. Наприклад, при визначенні вартості об'єкта оцінки межі цих об'єктів беруться із одного шару, питома вага – з іншого, різноманітні параметри, що збільшують або зменшують вартість – іншого і т.д. В цьому випадку будується ієрархія шарів (рис. 1) [2].

Ключовою особливістю ГІС-технологій є можливість представлення інформації і різноманітні методи порівняння, перетворення, об'єднання та іншого виду опрацювання картографічної інформації (оверлея). Відомо багато методів опрацювання багатошарової інформації електронних карт.

Доцільно виділити їх три класи. Перший клас технології оверлея пов'язаний з попарним зіставленням картографічних шарів з координатною прив'язкою системи порівнювальних картографічних об'єктів. При цьому можливе формування третього (об'єднувального) шару або коригування інформації за об'єктами одного і того ж базового картографічного шару.

В другий клас технології оверлея можна включити багатошаровий аналіз характеристик кадастрових об'єктів, розташованих на різних картографічних шарах, за допомогою графів різного виду. До третього класу технології оверлея можна віднести такі технології, що засновані на нейромережевих алгоритмах. Класифікація картографічних шарів може бути заснована, як на класичних представленнях про організацію картографічної інформації і її властивостей, так і на

системі ознак тих систем і явищ, що описуються за допомогою картографічної інформації. Для зміни інформації на будь-якому шарі необхідно активізувати перерахунок тільки тих блоків, що знаходяться по ієрархії нижче даного шару. Для цієї процедури доцільно зберігати значення атрибутів на відповідному шарі і тому найкраще використовувати перший підхід.

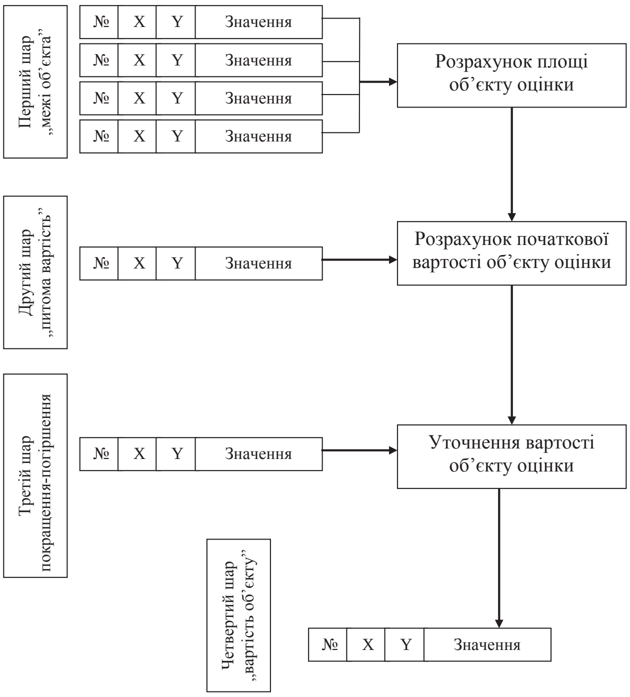

Рис. 1. Ієрархія шарів визначення вартості об'єкту

Джерело: розроблено авторами за даними [2]

При формуванні ознак об'єктів доцільно застосувати такий алгоритм (рис. 2) [2]:

1. При введенні запиту на вибірку ознак здійснюється їх аналіз, при якому всі атрибути розбиваються на дві групи, тобто ті що можна безпосередньо виокремити із картографічних шарів або з баз даних, і ознаки, які необхідно розрахувати.
2. Відповідні розрахункові блоки формують набір атрибутів, необхідних для виконання розрахунків.
3. Ці атрибути знову розбиваються на дві групи.
4. Процедура повторюється до тих пір, доки всі ознаки буде виокремлено або розраховано.

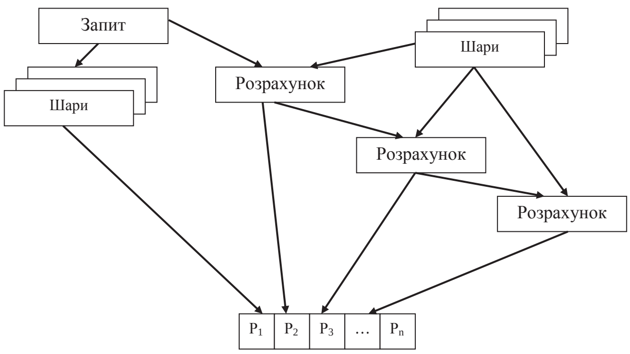

Рис. 2. Алгоритм формування ознак об'єктів

Джерело: розроблено авторами за даними [2]

При формуванні деяких ознак використовуються стандартні теоретико-множинні операції. Так, наприклад, при формуванні складного об'єкту використовується операція об'єднання множин, а при виокремленні частини об'єкта – операція пересічення множин або доповнення.

Послідовність дій оцінювачів здійснюється в такому порядку:

1. Підготовка планово-картографічного матеріалу з використанням підсистеми формування об'єктів оцінки в режимі послідовних наближень.
2. Здійснення натурного обстеження об'єктів оцінки з документуванням згідно зі спеціально розробленими формами.
3. Введення результатів натурного обстеження і інформації з інших джерел і баз даних.
4. Верифікація результатів з можливим уточненням даних.
5. Виконання оцінок різними методами і алгоритмами.
6. Відображення результатів на картографічних шарах.
7. Аналіз результатів оцінки.

В програмно-апаратному комплексі реалізовано ієрархічну систему інформаційних технологій для кадастрової оцінки нерухомості з адаптаційним режимом. Чітка логіка організації ієрархічної структури алгоритмів досягається за рахунок використання специфічних підходів до оцінки нерухомості, де суворо формалізовано їх опис. Досить детально описуються основні характеристики об'єктів оцінки, методи формування типових об'єктів, концептуальні підходи до кадастрової оцінки нерухомості, математичні моделі, методи і алгоритми, а також вся система вихідних даних для оцінки.

За рахунок використання математичних методів та інформаційних технологій, в тому числі нейромережевих алгоритмів, забезпечується можливість комплексного корегування та інформаційного доповнення вихідних даних для оцінки нерухомості населених пунктів. Використовуються не тільки інтерполяційні процедури, але і більш складні алгоритми розрахунків з використанням інформації різних шарів, в яких закладено сучасні моделі розвитку середовища населених пунктів [2].

Застосування ГІС-технологій при 20-25% збільшенні витрат на виконання проекту значно підвищить якість результатів оцінки нерухомості та забезпечить реальне використання цих результатів для встановлення ставок податку на нерухомість. Необхідно підкреслити, що додаткові витрати на виконання масової оцінки нерухомості із застосуванням ГІС-технологій практично в 2-3 рази перекриваються ефектом, який досягається внаслідок створення багатоцільових геоінформаційних ресурсів на територію міста у вигляді цифрових карт, цифрових ортопланів та баз даних з відомостями про використання земельних ресурсів. Розглянемо переваги застосування ГІС-технологій (табл. 1) на прикладі проектів виконаних в Інституті «Діпромісто» у схожих за всіма параметрами містах [11].

Аналізуючи табл. 1 можна стверджувати, що застосування ГІС-технологій, як для грошової нормативної, так і для масової оцінки нерухомості дозволить:

1. Зменшити час виконання робіт на 62%.
2. Зменшити вартість робіт на 35%.
3. Зменшити кількість виконавців робіт на 65%.

Таблиця 1

Переваги застосування ГІС-технологій

№ з/п	Розділ проекту	Без застосування ГІС-технологій	Із застосуванням ГІС-технологій
1	Час виконання, місяці	8	3
2	Вартість (вартість виконання робіт без застосування ГІС-технологій приймається рівною 100%), відсотки	100	65
3	Кількість виконавців, осіб	14	5
4	Час на збирання, обробку на аналіз вихідних даних, місяців	3	1
5	Форма подання вихідного матеріалу	Паперові носії, фотографії, фотокальки	Електронні носії (цифрова карта)
6	Засоби аналізу	Можливості людей, калькулятор	Можливості просторового аналізу ГІС

Джерело: розроблено авторами за даними [11]

4. Зменшити час на збирання, обробку на аналіз вихідних даних на 66%.

Отже, перевага виконання робіт для масової оцінки нерухомості із застосуванням ГІС-технологій полягає не лише у заощадженні часу і коштів, але й у можливості поєднати її з іншими роботами: земельний і містобудівний кадастр, генеральне планування території, розроблення схем приватизації земель населених пунктів тощо.

Висновки з даного дослідження та перспективи. 1. Доведено важливість застосування ГІС-технологій для різних видів кадастрів на території України щодо реалізації проектів управління просторовою інформацією для всіх суб'єктів та об'єктів господарювання.

2. Аргументовано доведено, що для розробки проектів середовища геоінформаційних систем необхідно широко застосовувати програмні засоби для вирішення геоінформаційних завдань, в тому числі завдань оцінки нерухомості.

3. Встановлено, що для організації ГІС оцінки нерухомості доцільно використовувати векторні моделі для чого необхідно вирішити питання формалізації опису функціональних зв'язків об'єкта оцінки з міським середовищем (обмеження, обтяження, сервітути), а також зв'язків із ринковим середовищем для визначення потоків доходів і витрат для даного об'єкту оцінки і адекватного перетворення та використання цієї інформації.

4. Обґрунтовано доведено, що ГІС-технології дають принципово нові можливості для оцінки об'єктів нерухомості і в поєднанні з нейромережевими алгоритмами, раціональною організацією множини вихідних даних для оцінки нерухомості та іншими сучасними засобами інформатики дозволять вирішити будь-яку проблему та надскладне завдання.

Перспективами подальших досліджень є автоматизація процесу оцінки нерухомості геоінформаційних систем як відкритої системи із перманентною модернізацією та зростанням можливостей авторизованого оцінювача при роботі в інтерактивному режимі.

Список літератури:

1. Дорожинський О. Геоінформаційні технології в реалізації завдань муніципальної влади і рекреаційної діяльності / О. Дорожинський, І. Колб, О. Дорожинська // Геодезія, картографія і аерофотознімання. – 2007. – Вип. 68. – С. 60–65.
2. Губар Ю. Застосування проблемно-орієнтованих ГІС-технологій для цілей кадастрової оцінки нерухомості / Губар Ю. // Геодезія, картографія та аерофотознімання. Міжвідомчий наук.-техн. зб. – 2013. – № 78 – С. 192-200.
3. Карпінський Ю.О. Стратегія формування національної інфраструктури геопросторових даних в Україні / Карпінський Ю.О., Лященко А.А. // Сер. Геодезія, картографія, кадастр. – К.: КДІГК, 2006. – 107 с.
4. Лихогруд М.Г. Структура бази даних автоматизованої системи Державного земельного кадастру України / М.Г. Лихогруд // Інженерна геодезія. – 2000. – № 43. – С. 120–128.
5. Лященко А. А. Архітектура адаптивної геоінформаційної системи для грошової оцінки земель населених пунктів / А. А. Ляшенко, О. В. Ціпенко // Містобудування та територіальне планування. – Київ, 2001. – № 10. – С. 76–82.
6. Лященко А.А. Геоінформаційні технології грошової оцінки земель населених пунктів / А.А. Лященко, Ю.О. Карпінський // Геоінформаційне системи і муніципальне управління. Збірник наукових праць до міжнародної науково-практичної конференції. – Миколаїв: Мф НаУКМА, 2000. – С. 53–60.
7. Лященко А.А. Еталонна модель архітектури геопорталу та засоби її реалізації / А.А. Лященко, А.Г. Черін // Інженерна геодезія. – 2008. – Вип. 54. – С. 124–134.
8. Лященко А.А. Концептуальне моделювання геоінформаційних систем / А.А. Лященко // Вісник геодезії та картографії. – 2002. – № 4. – С. 44–50.
9. Лященко А.А. Концептуальні моделі геопросторових даних / А.А. Лященко, В.В. Смирнов, С.А. Іванченко // Інженерна геодезія. – 2005. – Вип. 51. – С. 216–226.
10. Лященко А.А. Наскрізні геоінформаційні технології грошової оцінки земель населених пунктів / А.А. Ляшенко, О.В. Ціпенко // Науково-технічний збірник. Інженерна геодезія. – Київ, 2000. – № 42. – С. 155–165.
11. Палеха Ю.Н. Методологические подходы к применению ГИС-технологий в денежной оценке городов Украины / Ю.Н. Палеха // Ученне записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. География. –2006. – № 19(58), № 1. – С. 123–130.
12. Свердлюк О. Застосування ГІС-технологій у сфері земельного кадастру та землеустрою / О. Свердлюк // Землевпорядний вісник. – 2006. – № 4. – С. 56-59.
13. Global Spatial Data Infrastructure: The SDI Cookbook, Draft 1.0. Editor: Douglas D. Nebert, TWG Chair. March 6, 2000. – http://www.gsdi.org

14. Directive of the European Parlament and of the Council: Establishing an Infrastructure for Spatial Information in the Community (INSIRE)/ SEC(2004) 980. – Brussels, 23.7.2004. – 31 p.

Губар Ю.П., Хавар Ю.С., Сай В.М., Вынарчик Л.В.
Национальный университет «Львовская политехника»

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ГЕОИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ДЛЯ КАДАСТРА И ОЦЕНКИ НЕДВИЖИМОСТИ

Аннотация
В статье проведено исследование основных проблем применения геоинформационных технологий в сфере кадастра и оценки недвижимости. Для организации ГИС оценки недвижимости необходимо решить вопрос формализации описания функциональных связей объекта оценки с городской средой, а также связей с рыночной средой с целью определения потоков доходов и расходов объекта оценки и адекватного преобразования и использования этой информации.
Ключевые слова: кадастр, оценка недвижимости, геоинформационные технологии, геоинформационные системы, картографическая информация, программные средства.

Hubar Yu.P., Khavar Yu.S., Sai V.M., Vynarchyk L.V.
Lviv Polytechnic National University

USE OF GEOINFORMATION TECHNOLOGIES FOR CADASTRE AND EVALUATION OF REAL ESTATE

Summary
The article studies the use of geoinformation technologies for cadastre and real estate valuation. For the organization of GIS of real estate valuation, one have to solve the problem of formalization of descriptions of the functional relationships of the subject property and the urban environment, as well as relations with the market environment for determining the flow of income and costs of the subject property and adequate transformation and use of this information.
Keywords: cadastre, real estate valuation, geoinformation technology, geoinformation system, cartographic information, software.

УДК 699.822

ТЕХНИКО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ ПРИМЕНЕНИЯ ТЕРМОПРОФИЛЯ ЛСТК КАК ЭНЕРГОЭФФЕКТИВНОГО КОНСТРУКТИВНО-ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО РЕШЕНИЯ

Дмитриева Н.В., Калачик С.А.
Одесская государственная академия строительства и архитектуры

Изучены основные энергетические проблемы украинских городов на примере г. Одесса. Рассмотрены особенности и преимущества инновационного подхода к строительству. На основе необходимости снижения энергозатрат жилыми домами украинских городов предложено внедрение строительства «пассивных домов», как наиболее энергоэффективных из существующих. На основе климатических условий и природных ресурсов местности предложен наиболее подходящий вариант строительства малоэтажных зданий.
Ключевые слова: энергоэффективность, энергосбережение, «пассивный дом», строительство, ЛСТК.

Постановка проблемы. В последние годы при анализе положения нашей страны на макроэкономическом уровне все шире применяются специфические термины «энергетическая безопасность» и «эффективность энергопользования», охватывающие весь комплекс вопросов, связанных с надежностью энергообеспечения, социально-экономического развития государства на данный момент и перспективу [1, с. 74].

Проблема энергосбережения на рубеже тысячелетий превратилась в одну из важнейших общечеловеческих проблем. Рациональное и экономное использование природных ресурсов, сокращение вредных выбросов в атмосферу и эффективное использование электрической и тепловой энергии приобретают исключительно важное значение в современном обществе.

Украина удовлетворяет свои потребности в природных энергоресурсах за счет собственной их добычи приблизительно на 45%. В большинстве стран мира уровень энергетической самообеспеченности такой же или даже более низкий. Проблема заключается в другом – недопустимо низкой эффективности использования топливно-энергетических ресурсов (ТЭР).

Необходимость повышения уровня энергетической безопасности является одной из главных задач нашего государства на современном этапе ее социально-экономического развития.

Анализ последних исследований и публикаций. Политика энергосбережения в Европе практически реализуется в принятой Европарламентом и Советом ЕС в 2002 г. директиве 2002/91/ЕС «Energy Performance of Building» (EPBD). В соответствии с Директивой, существенно ужесточаются требования к экономии энергии в зданиях.

Директива EPBD предусматривает принятие странами-членами ЕС общих решений, включающих: единую методику расчета эффективности здания с точки зрения энергопотребления; минимальные нормы потребления энергии для всех новых и реконструируемых старых крупных зданий; систему сертификации зданий, регламентирующую количество потребляемой энергии и, соответственно, энергоэффективность здания [2].

Структура потребления топливно-энергетических ресурсов в Европе представлена на диаграмме рис. 1. Из диаграммы видно, что около 40% ТЭР потребляется в строительстве, поэтому эта отрасль экономики имеет самый большой потенциал в плане реализации программ энергосбережения.

Рис. 1. Структура потребления ТЭР в Европе

Источник: разработка автором по источнику [2]

Компанией Сен-Гобен ISOVER разработана новая концепция энергоэффективного дома с нормой годового энергопотребления 15 кВт · ч/(м^2 · год) [3]. Реализация проекта обеспечивает одновременно повышение комфортности условий проживания и экономию энергетических ресурсов. На основе данной концепции уже построен и строится целый ряд зданий в Германии, Дании и других странах.

Концепция была разработана на основе результатов экспериментальных исследований эксплуатируемых зданий и методов математического моделирования процессов теплопередачи с использованием методов ИК-термографии при обследовании конструкций. В соответствии с разработанной концепцией при проектировании энергоэффективного здания соблюдаются несколько основополагающих архитектурных и строительных принципов.

В плане повышения энергоэффективности:

– оптимизация архитектурных форм здания с учетом возможного воздействия ветра;

– оптимальное расположение здания относительно солнца, обеспечивающее возможность максимального использования солнечной радиации;

– увеличение термического сопротивления ограждающих конструкций здания (наружных стен, покрытий, перекрытий над неотапливаемыми подвалами) до технически возможного максимального уровня;

– сведение к минимуму количества и тепловой проводимости, имеющихся в конструкции тепловых мостов;

– обеспечение необходимой воздухоплотности конструкции здания относительно притока наружного воздуха;

– повышение до максимального технически возможного уровня термического сопротивления светопрозрачных ограждающих конструкций;

– создание системы вентиляции для подачи свежего воздуха, удаления отработанного воздуха, распределения тепла в помещении и организация регенерации тепла вентиляционного воздуха.

Сочетание указанных выше факторов обеспечивает минимальное энергопотребление здания, при этом определяющими факторами повышения энергоэффективности здания являются увеличение термического сопротивления его конструктивных элементов и сокращение количества тепловых мостов.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Оценивая возможность применения предложенной концепции в Украине, необходимо отметить следующее. Обозначенный уровень энергопотребления – 15 кВт · ч/(м^2 · год) – в Европе реализуется в регионах с количеством ГСОП, равным 3 400. В Украине к таким регионам относятся районы, находящиеся во II климатической зоне: г. Одесса (2 891), Николаев (3 056), Черновцы (3 460), Херсон (3 097) и др. В более северных районах энергопотребление таких зданий будет существенно выше. Технико-экономическая эффективность этих зданий в современных условиях определяется сравнительной стоимостью материалов и ТЭР, которые имеют конъюнктурный и меняющийся во времени, преимущественно в сторону увеличения стоимости ТЭР, характер. Технически эта концепция может быть реализована, однако, это потребует применения дорогостоящих строительных конструкций, например, двухкамерных стеклопакетов с криптоновым заполнением. Срок окупаемости такого здания в Украине будет очень большим, что и будет определять возможность его реализации в нынешних экономических условиях. Таким образом, для Украины эта концепция на сегодняшний день не является экономически оптимальной. Это – дома будущего. Вместе с тем, уже сегодня в отечественной практике может быть использована значительная доля из предлагаемых в этом проекте технических решений, направленных на повышение энергоэффективности зданий, например, путем использования легких стальных тонкостенных конструкций (термопрофилей).

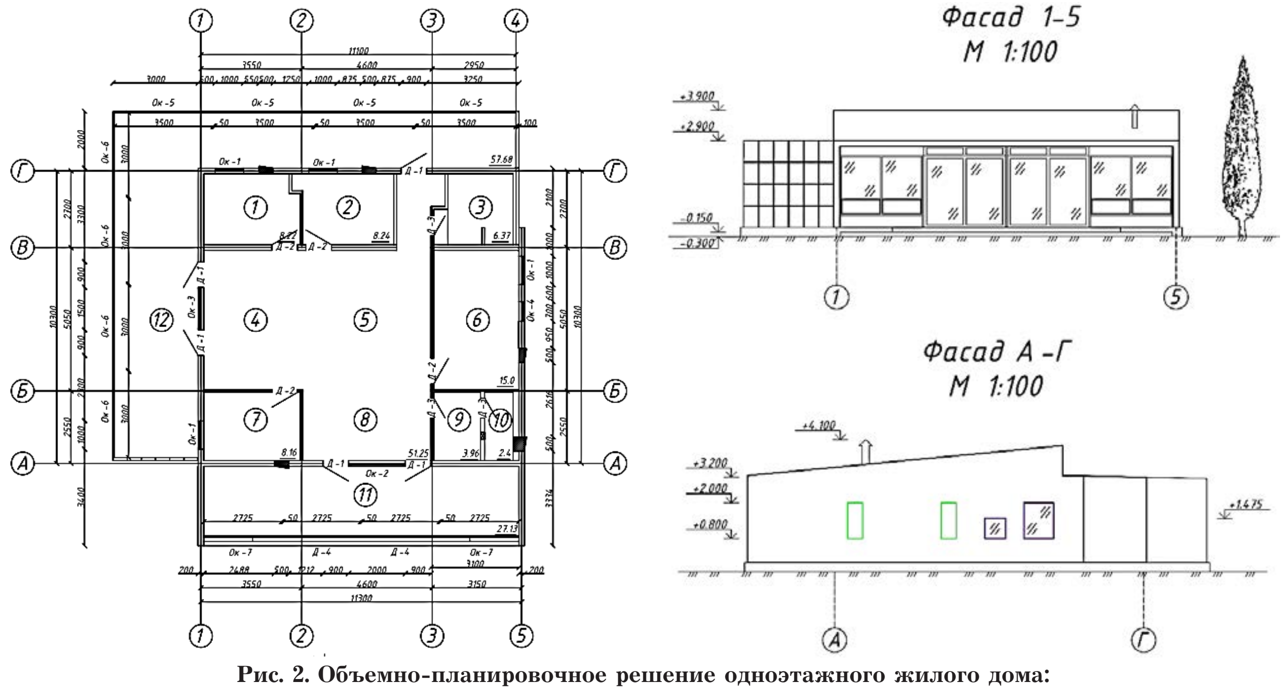

Рис. 2. Объемно-планировочное решение одноэтажного жилого дома: План на отметке 0.000и и фасады 1-5 и А-Г

Рис. 3. Зависимость стоимости материала на весь объем здания от вида строительного материала

Источник: [4]

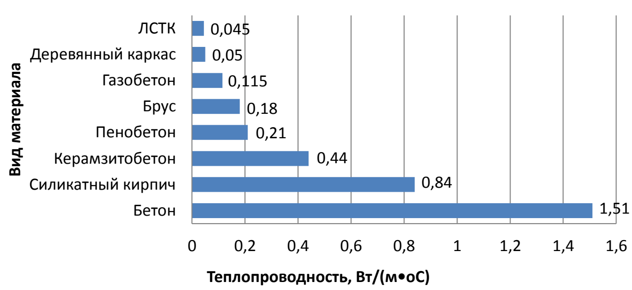

Рис. 4. Теплопроводность строительных материалов, Вт/(м · °С)

Изложения основного материала. За последние 8-10 лет сформировалась новая отрасль в строительной индустрии — производство гнутых профилей из оцинкованной стали. Учитывая актуальность развития этого направления, в Украине создан Украинский центр стального строительства (УЦСС), объединяющий более 10 компаний, работающих на рынке металлоконструкций.

В частном строительстве наиболее часто, конструкции из оцинкованных гнутых профилей, применяются в сейсмических районах, при строительстве коттеджей, при реконструкции зданий: надстройке мансардных этажей, создании вентилируемых фасадов и замене плоских рулонных кровель на скатные кровли.

Применение этих конструкций вместо традиционных — из железобетона, кирпича, дерева или стального проката — дает значительный экономический эффект в вышеприведенной области строительства благодаря снижению нагрузок от собственного веса и сейсмических нагрузок, уменьшению транспортных расходов и затрат на монтаже, сокращению сроков строительства без применения строительных машин.

Конструкции наружных стен позволяют применять разнообразные фасадные решения. В процессе эксплуатации здания возможна быстрая замена наружной облицовки, что изменяет архитектурный облик здания. Каркас одноэтажного дома без внутренних опор с пролетом до 15 м дает возможность варьировать объемно-планировочные решения.

Строительство с применением ЛСТК является разновидностью «сухого способа строительства». Все процессы на строительной площадке — сборочные, все соединения выполняют с помощью самонарезающих винтов в соответствии с детально разработанными чертежами и инструкциями. Новая технология предполагает всесезонное строительство в любых климатических условиях, т. е. дает возможность монтировать конструкции и в зимний период.

Проанализировав рынок строительных технологий, которые наиболее востребованы на территории Украины и СНГ для строительства каркасных и бескаркасных конструкций, было отдано предпочтение восьми основным материалам: бетон, керамзитобетон, силикатный кирпич, пенобетон, газобетон, брус, деревянный каркас, ЛСТК.

На основе анализа были построены диаграммы (рис. 3-8) технико-экономического сравнения конструктивно-технологических решений малоэтажного строительства, на примере проекта жилого одноэтажного дома (рис. 2) размерами в осях 11,3 х 10,3 м и высотой 3,9 м.

Как показано на диаграмме зависимости стоимости материала на весь объем строительства от вида материалов конструкции рис. 3, что стоимость материала ЛСТК наименьшая. По сравнению с самым дорогим материалом — силикатный кирпич в 13,1 раз дешевле.

По сравнению показателя теплопроводности, как показано на диаграмме рис. 4 видно, что ЛСТК обладает наименьшим коэффициентом теплопроводности 0,045 Вт/(м·°С), а наибольшим показателем — бетон 1,51 Вт/(м·°С), что в 33,6 раз больше чем у ЛСТК.

Как показывают результаты теплотехнического расчета для г. Одессы толщина наружных ограждающих конструкций для удовлетворения требований энергосбережения, которые обеспечивают нормативные параметры микроклимата в помещении, из ЛСТК равна 0,15 м, а для стен из газобетона 0,72 м, а для стен из силикатного кирпича 2,5 м

Диаграмма рис. 6 показывает, что наибольшей морозостойкостью обладает бетон, а керамзитобетон и ЛСТК показывают показатели морозостойкости всего на 10 циклов меньше.

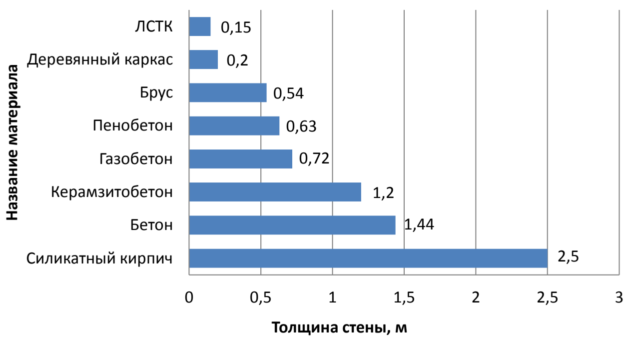

Рис. 5. Необходимая толщина стен без учета утеплителя в зависимости от применяемого материала, м

Источник: [4]

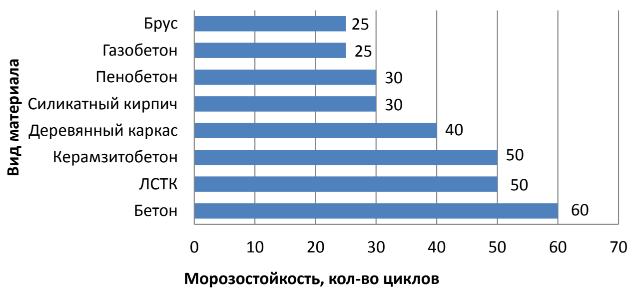

Рис. 6. Морозостойкость, количество циклов

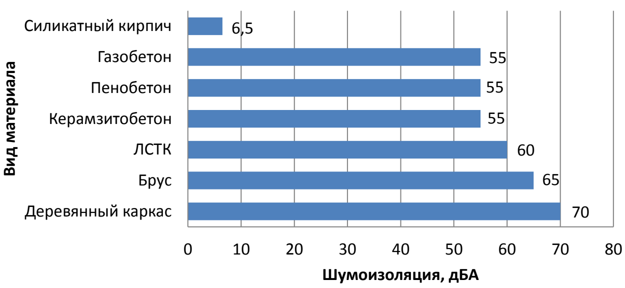

Рис. 7. Шумоизоляция, при толщине стены 380 мм в зависимости от материала конструкции, дБА

Источник: [4]

Рис. 8. Средняя продолжительность строительства, месяцев

Источник: [4]

По диаграмме рис. 7 видно, что показатель ЛСТК демонстрирует уровень шумоизоляции в 60 дБА, незначительно уступая при этом только деревянному каркасу и конструктивному решению из бруса.

Из диаграммы рис. 8 видно, что наименьшая средняя продолжительность строительства (3 месяца) проектируемого одноэтажного жилого соответствует конструктивному решению с использованием ЛСТК или деревянного каркаса.

Выводы и предложения. В исследовании были выделены основные факторы, влияющие на выбор конструктивно-технологических решений при проектировании малоэтажных зданий, с учетом энергоэффективности.

В целом, можно сделать вывод, что большая часть исследованных технико-экономических показателей конструктивно-технологического решения из ЛСТК показывает наилучшие показатели. Что в свою очередь позволяет расширяет диапазон конструктивно-технологических решений в малоэтажном строительстве.

При этом следует отметить, что не смотря на большой ряд преимуществ ЛСТК, конструкция из ЛСТК, имеет свои недостатки:

– необходимость проектирования вентиляции;
– обязательная установка ветрозащиты и паронепроницаемого барьера;
– антикоррозийная обработка металла;
– потребность высокого уровня квалификации рабочих.

Список литературы:

1. Воропай Н.И. Энергетическая безопасность – надежность систем энергетики – надежность энергоснабжения: соотношение понятий и аспектов исследования [текст] / Н.И. Воропай, Л.Д. Криворуцкий, Н.И. Пяткова // Мет. Вопросы исследования надежности больших систем энергетики – Мурманск, 1996. Вып. 48 – С. 74-80.
2. Воронин А.В. Опыт стран Евросоюза в области технического нормирования тепловой защиты зданий и сооружений // Технологии строительства. 2007. № 4.
3. Jean-Baptiste Rieunier. «Low energy houses in Europe multi-comfort house concept»: Сб. докл. Международной научно-практической конференции «Эффективные тепло- и звукоизоляционные материалы в современном строительстве и ЖКХ».
4. http://www.sconstruct.ru/company/feasibility-study-of-low-rise-lstk/
5. http://www.homerule.com.ua/menus/view/179/
6. Буравченко С. «Пасивні» будинки – енергоефективне житло майбутнього [Текст] / С. Буравченко, Ф. Ламмаєр.

Дмитрієва Н.В., Калачик С.О.
Одеська державна академія будівництва та архітектури

ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧЕ ОБГРУНТУВАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ТЕРМОПРОФІЛЮ ЛСТК, ЯК ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОГО КОНСТРУКТИВНО-ТЕХНОЛОГІЧНОГО РІШЕННЯ

Анотація
Вивчено основні енергетичні проблеми українських міст на прикладі м. Одеса. Розглянуто особливості та переваги інноваційного підходу до будівництва. На основі необхідності зниження енерговитрат житловими будинками українських міст запропоновано впровадження будівництва «пасивних будинків», як найбільш енергоефективних з існуючих. На основі кліматичних умов і природних ресурсів місцевості запропонований найбільш підходящий варіант будівництва малоповерхових будівель.

Ключові слова: енергоефективність, енергозбереження, «пасивний будинок», будівництво, ЛСТК.

Dmytriieva N.V., Kalachyk S.A.
Odessa State Academy of Building and Architecture

FEASIBILITY STUDY FOR THE USE OF THERMAL PROFILE LGSF, AS AN ENERGY-EFFICIENT DESIGN-TECHNOLOGICAL SOLUTIONS

Summary
The basic energy problems of Ukrainian cities are studied by the example of Odessa. The features and advantages of the innovative approaches to architecture are considered. On the basis of need to reduce energy consumption of Ukrainian city dwellings prompted the introduction of «passive houses» construction as the most energy-efficient of the existing ones. On the basis of climatic conditions and natural resources of the area the most suitable options proposed construction of low-rise buildings.

Keywords: energy efficiency, energy conservation, «passive house», building, LGSF.

УДК 656.081

МОДЕЛИРОВАНИЕ ТРАНСПОРТНЫХ КОРРЕСПОНДЕНЦИЙ

Доля К.В., Бугаев И.С.
Харьковский национальный университет городского хозяйства
имени. А.Н. Бекетова

Исследован процесс предоставления услуг с перевозки пассажиров на маршрутах общего пользования. Получены данные фактических корреспонденций пассажиров. Проведено исследование возможности применения известных научных подходов относительно расчета пассажирских транспортных корреспонденций. Проведен анализ адекватности полученных результатов. По результатам проведенной работы найдены параметры составляющих, при которых применение рассмотренных методов является возможным в рамках исследуемой системы.

Ключевые слова: корреспонденция, пассажир, система, транспорт, гравитационная модель.

Введение. Современные транспортные системы требуют взвешенных решений относительно их развития, изменений и адаптации к требованиям среды функционирования этих систем. Среда функционирования транспортных систем является техногенной, искусственно созданная для удовлетворения потребностей человечества по перевозке пассажиров или грузов. Для достижения системой состояния, при котором она имеет возможность удовлетворить потребности по перевозкам, необходимо взвешенно принимать решение относительно изменений элементов самой транспортной системы.

Так, в последнее время, получили развитие интеллектуальные транспортные системы. В основном, они нашли свое место в организации дорожного движения. Ярким примером влияния изменений состояния среды на транспортную систему можно считать замену статических средств регулирования дорожного движения на активные, которые меняются по рекомендации интеллектуальных транспортных систем согласно изменений во времени основных характеристик движения транспортных средств в дорожной сети. На существующих примерах можно утверждать, что введение в организацию движения интеллектуальных транспортных систем в городах является затратным и длительным процессом.

В вопросе организации пассажирских перевозок пассажир представляет собой основу всех расчетов. Известно, что от объемов и характеристик перевозок пассажиров зависит расписание движения, количество и тип транспортных средств, схемы движения транспортных средств. Для перевозчика объемы перевозок обусловливающих денежные потоки предприятия. Важность установления объемов перевозок для пассажирской транспортной системы является значительной.

Анализ литературных данных и постановка проблемы. Авторами работ [1, 2] предложено проведение исследования товарных потоков (CFS), которое проводится с целью анализа характеристик товарных потоков и сбора статистических данных для движения товаров в странах. В Корее CFS проводится один раз в пять лет с 1998 года. Информация о грузоперевозках собранная с помощью этого исследования в основном используется для оценки спроса на грузоперевозки, а также их статистических данных. Не смотря на то, что спрос на грузовой транспорт сосредоточен на товарном потоке, представлены преобразования товарного потока к эквивалентному количеству грузовых автомобилей и установления движения для поездки на грузовом автомобиле. Выражение (1) показывает простой метод учета для выборочных данных принимая во внимание отклонения. Здесь, региональный поток товаров оценивается для производства, оптовой торговли, сельского хозяйства, лесного хозяйства, рыболовства, животноводства и горнодобывающей промышленности, товаров с упором на логистику поставок и за исключением вспомогательных товаров.

$$W_{t_h} = \frac{N_h \; N_h^o}{n_h}, \qquad (1)$$

где: W_{th} – значимость для товаров в регионе h;
N_h – количество резидентов в регионе h;
$N^o{}_h$ – количество нерезидентов в регионе h;
n_h – число заключительных товаров в регионе h.

Далее предложено O-D матрицу между регионами по видам товара. Гравитационная модель традиционно используется для оценки товаров при распределении грузов. Общая формулировка модели гравитации показана в выражении (2).

$$X_{ij} = AO_iD_jf(c_{ij}{}^1), \qquad (2)$$

где: X_{ij} – грузовой поток между регионами i и j;
O_i – образование грузов в регионе i;
D_j – привлекательность грузов в регионе j;
$f(c_{ij}{}^{-1})$ – функция тяготения между узлами.
В этом случае $A=const$.

В результатах регрессионного анализа, функция мощность для всех типов грузовых автомобилей была выбрана в качестве функциональной формы с самой высокой степенью согласия по типу товара. Функциональная форма показана в выражении (3).

$$y^m{}_{ijk} = \alpha l^\beta{}_{ij}, \qquad (3)$$

где: $y^m{}_{ijk}$ – загруженность k типа грузовик между i и j (т);
l_{ij} – общая длина маршрута между начальным регионом i и конечным регионом j в одну сторону;
i, j – зоны движения (1,…251);
m – группа товаров (1,…7);
k – тип грузовика (легкий, средний, тяжелый);
α, β – корелирующие параметры.

Выражение (2) преобразует загруженность грузовиков, которые в (1) оцениваются как число поездок грузовиков по типу грузовика, с использованием уравнения (4). Загруженность грузовика

преобразуется в общее число поездок грузовика с использованием средней загруженности (т/поездка), соотношение загруженности поездки (загруженность поездок / общее число поездок) по типу грузовика. Оба значения A_{ijk} и LR_{ijk} в Уравнение (4) вычисляются с использованием результатов обзора.

$$T_{ijk} = \frac{\sum_{m} y_{ijk}^{m}}{A_{ijk} \cdot R_{ijk}}, \quad (4)$$

T_{ijk} – общее количество грузоперевозок k типа грузовика между i и j (поездки);

A_{ijk} – средняя загруженность k типа грузовика между i и j (т);

LR_{ijk} – соотношение загруженности поездки k типа грузовика между i и j.

Авторами ратот [3-5] описана нелинейная регрессивная модель для прогнозирования пассажирского потока между различными географическими пунктами (городами). Неизвестные параметры оцениваются с использованием агрегированных данных, когда предоставляется только информация о количестве пассажиров каждого города. Как эффективный критерий оценки используется взвешенная сумма остаточных площадей.

$$C_{nij} = a_t\, t_{nij} + a_c\, C_{з\,ii}, \quad (5)$$

где: $H_{\text{в}i,j}$ – количество отправлений из транспортного района i в район j за расчетный период времени;

$a^{H\text{в}i}$, $P_{общ}{}^{H\text{в}i} = (P_{общ\,1}{}^{H\text{в}i}\ P_{общ\,2}{}^{H\text{в}i} \ldots P_{общ\,m}{}^{H\text{в}i})^T$ и $\gamma_c{}^{H\text{в}i} = (\gamma_{c\,1}{}^{H\text{в}i}\ \gamma_{c\,2}{}^{H\text{в}i} \ldots \gamma_{c\,m}{}^{H\text{в}i})^T$ – неизвестные параметры регрессии;

$P_{общ}$ – общая подвижность населения;

γ_c – коэффициент среднестатистического использования вместимости салона;

$\theta = 1$, $\tau = 2$ – являются неизвестными параметрами модели;

$c_{(i)} = (c_{i,j} \ldots c_{i,m})$ и $g_{(I,l)} = (c_{i,1}\ c_{j,1} \ldots c_{i,m}\ c_{j,m})$ – m массивы данных;

$\{V_{i,j}\}$ – являются независимыми и одинаково распределенными случайными величинами с средним нулевым и неизвестной дисперсией σ^2;

$l_{i,j}$ – расстояние между городами i и j;

H_{mi}, H_{mj} – количество жителей в районах i и j соответственно.

Как следствие этой модели, полученно следующее представление для числа отправленных пассажиров из точки района i.

$$E(H_{вi,i})^* = \sum_{\substack{j=1 \\ i\neq j}}^{n} E(H_{вi,j})^* = \sum_{\substack{j=1 \\ i\neq j}}^{n} \frac{(H_{mi}H_{mj})^{\theta^*}}{(l_{i,j})^{\tau^*}} exp(\hat{a}^* + (c_{(i)} + c_{(j)})P_{общ}{}^* + g_{(i,j)}\gamma_c{}^*), \quad (6)$$

Предположено, что $\{V_{i,j}\}$ имеет нормальное распределение. Тогда Z_{ij} равняется $\exp(V_{i,j})$ и имеет логнормальное распределение.

$$E(Z_{i,j}) = E(\exp(V_{i,j})) = \exp\left(\frac{1}{2}\sigma^2\right), \quad (7)$$

$$D(Z_{i,j}) = D(\exp(V_{i,j})) = \exp(\sigma^2)(\exp(\sigma^2) - 1), \quad (8)$$

Далее для $i \neq j$.

$$E(H_{\text{в}i,j}) = \frac{(H_{mi}H_{mj})^{\theta}}{(l_{i,j})^{\tau}} \exp(a + (c_{(i)} + c_{(j)})P_{общ} + g_{(i,j)}\gamma_c + V_{i,j}) \exp(\frac{1}{2}\sigma^2), \quad (9)$$

$$D(H_{вi,j}) = \frac{(H_{mi}H_{mj})^{2\theta}}{(l_{i,j})^{2\tau}} exp(2(a + (c_{(i)} + c_{(j)})P_{общ} + g_{(i,j)}\gamma_c + V_{i,j}))exp(\sigma^2)(exp(\sigma^2)\ \ 1) = (exp(\sigma^2)\ \ 1)(E(H_{вi,j}))^2, \quad (10)$$

Аналогичные формулы имеют места для $\{H_{\text{в}i}\}$:

$$E(H_{\text{в}i}) = \sum_{j=1}^{n} E(H_{\text{в}i}) = \exp(\frac{1}{2}\sigma^2) \sum_{\substack{j=1 \\ i\neq j}}^{n} \frac{(H_{mi}H_{mj})^{\theta}}{(l_{i,j})^{\tau}} \exp(a + (c_{(i)} + c_{(j)})P_{общ} + g_{(i,j)}\gamma_c), \quad (11)$$

$$D(H_{\text{в}i}) = (\exp(\sigma^2) - 1)\sum_{j\neq 1} (E(H_{\text{в}i,j}))^2. \quad (12)$$

Введением параметра $\tilde{a}$ равного $(a + \sigma^2/2)$ полученно м выражение (13) в следующем виде:

$$E(H_{вi}) = \sum_{\substack{j=1 \\ i\neq j}}^{n} \frac{(H_{mi}H_{mj})^{\theta}}{(l_{i,j})^{\tau}} exp(\hat{a} + (c_{(i)} + c_{(j)})P_{общ} + g_{(i,j)}\gamma_c), \quad (13)$$

В качестве критерия эффективности оценки использованно взвешенные наименьшие квадраты суммы:

$$R(\gamma, w) = \sum_{i=1}^{n} w_i (H_{\text{в}i} - E(H_{\text{в}i})^2, \quad (14)$$

где: $\gamma = (\theta\ \tau\ \hat{a}\ P_{общ}{}^T\ \gamma_c{}^T)^T$ и $w = (w_1\ w_2 \ldots w_n)^T$ – факторы значимости.

Для минимизации (13) введено градиентный метод. Предположено следующие:

$$\nabla R(\gamma, w) = (\frac{\partial}{\partial\theta}R \frac{\partial}{\partial\tau}R \frac{\partial}{\partial\hat{a}}R \frac{\partial}{\partial P_{общ}}R \frac{\partial}{\partial\gamma_c}R)^T, \quad (15)$$

где: R – пара, которая моделирует трудность сообщения между городами.

Учтено, что если w не зависит от параметров, то:

$$\nabla R \begin{pmatrix} \theta \\ \tau \\ \tilde{a} \\ P_{общ} \\ \gamma_c \end{pmatrix}, w = 2 \begin{pmatrix} \sum_{i=1}^{n} w_i(H_{вi}\ \ E(H_{вi}))\sum_{j=1}^{n} ln(H_{mi}H_{mj})\frac{(H_{mi}H_{mj})^{\theta}}{l_{i,j}{}^{\tau}} exp(f_{(i,j)}) \\ \sum_{i=1}^{n} w_i(H_{вi}\ \ E(H_{вi}))\sum_{j=1}^{n} ln(li,j)\frac{(H_{mi}H_{mj})^{\theta}}{l_{i,j}{}^{\tau}} exp(f_{(i,j)}) \\ \sum_{i=1}^{n} w_i(H_{вi}\ \ E(H_{вi}))\sum_{j=1}^{n} \frac{(H_{mi}H_{mj})^{\theta}}{l_{i,j}{}^{\tau}} exp(f_{(i,j)}) \\ \sum_{i=1}^{n} w_i(H_{вi}\ \ E(H_{вi}))\sum_{j=1}^{n} \frac{(H_{mi}H_{mj})^{\theta}}{l_{i,j}{}^{\tau}} exp(f_{(i,j)})(c_{(i)} + c_{(j)})^T \\ \sum_{i=1}^{n} w_i(H_{вi}\ \ E(H_{вi}))\sum_{j=1}^{n} \frac{(H_{mi}H_{mj})^{\theta}}{l_{i,j}{}^{\tau}} exp(f_{(i,j)})g_{(i,j)}{}^T \end{pmatrix}, \quad (16)$$

где: $f_{(i,j)} = (c_{(i)} + c_{(j)})\ P_{общ} + g_{(i,j)}\ \gamma_c)$.

В этом случае $(w=const)$, градиентный метод быстро дает оценки неизвестных параметров $\theta^*\ \tau^*\ \hat{a}^*\ P_{общ}{}^*\ \gamma_c{}^*$. В другом случае, зависимости содержат неизвестные параметры. Поэтому мы должны использовать итеративную процедуру и последовательно пересчитать зависимости и параметры.

Согласно (12) и (15) полученно оценку при $i \neq 1$.

$$E(H_{вi,j})^* = \frac{(H_{mi}H_{mj})^{\theta^*}}{(l_{i,j})^{\tau^*}} exp(\hat{a}^* + (c_{(i)} + c_{(j)})P_{общ}{}^* + g_{(i,j)}\gamma_c{}^*), \quad (17)$$

$$E(H_{вi,i})^* = \sum_{\substack{j=1 \\ i\neq j}}^{n} E(H_{вi,j})^* = \sum_{\substack{j=1 \\ i\neq j}}^{n} \frac{(H_{mi}H_{mj})^{\theta^*}}{(l_{i,j})^{\tau^*}} exp(\hat{a}^* + (c_{(i)} + c_{(j)})P_{общ}{}^* + g_{(i,j)}\gamma_c{}^*), \quad (18)$$

Аналогично полученно:

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

$$D(H_{\text{в}i})^{*} = (\exp(\sigma^{2*}) - 1)\sum_{j=1}^{n}(E(H_{\text{в}i,\,j})^{*})^{2}, \quad (19)$$

Также мы можем оценить дисперсию $H_{\text{в}i}$ относительно определения дисперсии:

$$D(H_{\text{в}i}) = E(H_{\text{в}i} - E(H_{\text{в}i}))^2, \quad (20)$$

Альтернативно оцениванию $E(H_{\text{в}i})$ используя $E(H_{\text{в}i})^*$ оцененно $D(H_{\text{в}i})$ используя:

$$D(H_{\text{в}i})^{**} = (H_{\text{в}i}\ E(H_{\text{в}i})^{*2}), \quad (21)$$

Здесь предполженно слабую зависимость между $H_{\text{в}i}$ и $E(H_{\text{в}i})^*$, поскольку последний рассчитывается на основе многих значений $\{H_{\text{в}i}\}$.

Авторами работ [6-12] рассмотренны межгосударственные модели предпочтения годовых перелетов из области в область

$$H_{ij} = H_{o\ i}\ \frac{H_{n\ j} F_{m\ ij} F_{ij}}{\sum_{j} H_{n\ j} F_{m\ ij} F_{ij}} \quad (22)$$

где: H_{ij} – количество поездок из района i в район j;

$H_{o\ i}$ – количество отправлений из транспортного района i за расчетный период времени;

$H_{n\ j}$ – количество прибытий в транспортный район j за расчетный период времени;

$F_{\text{т}\ ij}$ – фактор сопротивления поездке;

F_{ij} – фактор социально-экономической адаптации для обмена между ij.

$$P_{ij}^{m} = \frac{e^{k_{ij}\ \log(e^{\int n_{ij}^{m}})}}{\sum_{m=1}^{all\ mode} k_{ij}\ \log(e^{\int n_{ij}^{m}})}, \quad (23)$$

где: $P^{m}{}_{ij}$ – вероятность начала передвижение в районе i и окончания в районе j для режима m;

k_{ij} – коэффициент калибрующий количество отправлений и прибытий из района i с количеством прибытий в район j;

$\int_n^m{}_{ij}$ – функция полезности для поездки между областями i и j для режима m.

$$C_{nij} = \alpha_t\ t_{n\ ij} + \alpha_c\ C_{з\ ij}, \quad (24)$$

где: C_{nij} – потребительская стоимость поездки между областями i и j;

$t_{n\ ij}$ – затраты времени одним пассажиром для поездки между районами i и j;

$C_{з\ ij}$ –затраты на поездку из района i в район j;

α_t, α_c – калибровочные коэффициенты.

Цель и задачи исследования. Цель работы заключается в моделировании транспортных междугородных пассажирских корреспонденций H_{ij} путем адекватной формализации функции притяжения.

Для достижения поставленной в работе цели предполагается решить следующие задачи:

экспериментально установить пассажирские транспортные корреспонденции между городами с разным количеством жителей;

провести предварительные теоретические расчеты между городами при различных вариантах комбинации функции тяготения;

провести сравнение полученных теоретических и экспериментальных массивов H_{ij} с целью установления адекватной функции притяжения d_{ij}.

Материалы и методы исследования. В настоящее время можно выделить автоматизированные и не автоматизированные методы исследования пассажиропотоков. В не автоматизированных можно отнести следующие методы: табличный, талонный, таблично-опросный и визуальный. Не автоматизированные методы исследования пассажиропотоков требуют привлечения учетчиков в количестве, равном количеству транспортных средств или остановочных пунктов.

Результаты исследований показателей пассажиропотоков между городами. Расчет предполагает наличие сведений относительно узлов и дуг модели транспортной сети, которая обеспечивает процесс перевозки пассажиров по территории Украины. В качестве узлов было принято города – областные центры и присвоили им соответствующие порядковые номера, а длина дуг – соответственно расстояние между выбранными городами.

В качестве зависимости для расчета корреспонденции пассажиров между городами от пункта i в пункт j была выбрана [13] улуччшенная зависимость (48). Для упрощения проведения исследований зависимость предложено рассмотреть в следующем виде:

$$\text{Н}_{ij} = {\text{Н}_{\text{в}i}\ \text{Н}_{\text{п}j} k_j \mathrm{d_{ij}}} \Big/ {\sum_{i=1}^{n}\left(\text{Н}_{\text{п}i} k_i \mathrm{d_{ij}}\right)}, \quad (28)$$

где: H_{ij} – потенциальная корреспонденция между городами i и j, соответственно;

$H_{\text{в}i}$ – количество отправлений из пункта i;

H_{nj} – количество прибытия в пункт j;

d_{ij} – функция тяготения корреспонденции от пункта i в пункт j;

k_i и k_j – балансировочные коэффициенты.

В данном случае предлагается функцию притяжения корреспонденции между городами рассчитать по следующей зависимости:

$$\mathrm{d_{ij}} = \frac{\text{a}}{L_{ij}^{x}}, \quad (29)$$

где: a – эмпирическая константа;

L_{ij} – расстояние между городами i и j;

x – калибровочный коэффициент.

С учетом зависимости (59) уравнение (58) приобретает следующий вид:

$$\text{Н}_{ij} = {\text{Н}_{\text{в}i}\ \text{Н}_{\text{п}j} k_j \frac{1}{t^x}} \Big/ {\sum_{i=1}^{n}(\text{Н}_{\text{п}i} k_i \frac{1}{t^x})}, \quad (30)$$

где: H_{ij} – потенциальная корреспонденция между городами i и j, соответственно;

$H_{\text{в}i}$ – количество отправлений из пункта i;

H_{nj} – количество прибытия в пункт j;

t – функция доверительной вероятности тяготения корреспонденции от пункта i в пункт j;

x – калибровочный коэффициент;

k_i и k_j – балансировочные коэффициенты.

Избранный подход соответствует избранным предыдущими исследователями в частях учета расстояния между городами. В качестве основного фактора влияния на функцию притяжения корреспонденции от пункта i в пункт j и обеспечивает наличие эмпирической константы, которая может нести в себе влияние других факторов среды или элементов самой транспортной системы.

Выводы. Моделирование транспортных междугородных пассажирских корреспонденций H_{ij} путем адекватной формализации функции тяготения позволило получить функцию притяжения для H_{ij}, что предоставило возможность в моделировании транспортных междугородных пассажирских корреспонденций H_{ij}.

Список літератури:

1. Park M. & Hahn J. (2015). Regional Freight Demand Estimation Using Korean Commodity Flow Survey Data. Transportation Research Procedia, 11, 504-514.
2. Andronov A. & Santalova D. (2009). On Nonlinear Regression Model for Correspondence Matrix of Transport Network. In Selected papers of the International Conference Applied Stochastic Models and Data Analysis (pp. 90-94).
3. Baik H., Trani A., Hinze N., Swingle H., Ashiabor S. & Seshadri A. (2008). Forecasting model for air taxi, commercial airline, and automobile demand in the United States. Transportation Research Record: Journal of the Transportation Research Board, (2052), 9-20.
4. Wu C., Han J., Hayashi Y. Airport attractiveness analysis through a gravity model: A case study of Chubu International Airport in Japan // Proceedings of the Eastern Asia Society for Transportation Studies The 9th International Conference of Eastern Asia Society for Transportation Studies, 2011. – Eastern Asia Society for Transportation Studies, 2011. – С. 419-419.
5. Vrtic M., Frцhlich P., Schьssler N., Axhausen K. W., Lohse D., Schiller C. & Teichert H. (2007). Two-dimensionally constrained disaggregate trip generation, distribution and mode choice model: Theory and application for a Swiss national model. Transportation Research Part A: Policy and Practice, 41(9), 857-873.
6. Rwakarehe E. E., Zhong M. & Christie J. (2014). Development of a Freight Demand Model for the Province of Alberta Using Public Sources of Data / Rwakarehe E. E., Zhong M. & Christie J. // Procedia-Social and Behavioral Sciences, Т. 138. – С. 695-705.
7. Fornalchyk Y., Bilous A. & Demchuk I. The Model of Correspondence of Passenger Transportation on the Basis of Fuzzy Logic / Fornalchyk Y., Bilous A. & Demchuk I. // ECONTECHMOD: an international quarterly journal on economics of technology and modelling processes. – 2015. – № 4.
8. Grosche T., Rothlauf F., Heinzl A. Gravity models for airline passenger volume estimation / Grosche T., Rothlauf F., Heinzl A. // Journal of Air Transport Management. – 2007. – № 13. – С. 175–183.
9. Kalaanidhi S., Gunasekaran K. Estimation of Bus Transport Ridership Accounting Accessibility / Kalaanidhi S., Gunasekaran K. // Procedia-Social and Behavioral Sciences. – 2013. – Т. 104. – С. 885-893.
10. Terekhov I. & Gollnick V. (2015). A concept of forecasting origin-destination air passenger demand between global city pairs using future socio-economic scenarios. In 53rd AIAA Aerospace Sciences Meeting (p. 1640).
11. Xiao-qiang L., Lei W. The Passenger Demand Prediction for Airport Line of Rail Traffic / L. Xiao-qiang, W. Lei // Metallurgical & Mining Industry. – 2015. – С. 9.
12. Galkin A. Distribution Channels Management in Different Regions // Management. – 2015. – Т. 1. – №. 2. – С. 92-96.
13. Dolya C. (2017). Modeling of passenger transport correspondence between regional centers in Ukraine. Технологічний аудит та резерви виробництва. – № 1/2(33). 44–48.

Доля К.В., Бугайов І.С.
Харківський національний університет міського господарства
імені О.М. Бекетова

МОДЕЛЮВАННЯ ТРАНСПОРТНИХ КОРЕСПОНДЕНЦІЙ

Анотація
Досліджено процес надання послуг з перевезення пасажирів на маршрутах загального користування. Отримано дані фактичних кореспонденцій пасажирів. Проведено дослідження можливості застосування відомих наукових підходів щодо розрахунку пасажирських транспортних кореспонденцій. Здійсненно аналіз адекватності отриманих результатів. За результатами проведеної роботи винайдено параметри складових, при яких застосування розглянутих методів є можливим в рамках дослідженої системи.
Ключові слова: кореспонденція, пасажир, система, транспорт, гравітаційна модель.

Dolya C.V., Bugayov I.S.
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

MODELING TRANSPORT CORRESPONDENCE

Summary
The process of providing services to passengers on routes of General use. The data obtained the actual correspondence of passengers. A study of the application of known scientific approaches regarding the calculation of passenger vehicle trips. Feasible analysis of adequacy of obtained results. The results of the work invented by the parameters of components under which the application of the considered methods is possible in the framework of the studied system.
Keywords: correspondence, passenger, system, transport, gravity model.

UDC 656.025.2

EVALUATION OF URBAN PASSENGER TRANSPORTATION OPERATIONAL EFFICIENCY IN TERMS OF SOCIO-TECHNICAL APPROACH

Kopytkov D.M., Vdovichenko V.O.
Kharkiv National Automobile and Highway University

Passenger transportation plays a key role in ensuring the vital activity of the present cities. The development of this mode of transportation determines the development of urban areas, the accessibility of institutions of production, educational and cultural and everyday life for the population. Urban transport has a systemic effect both on passengers being a staff of organizations in the material and non-material production, and on the overall efficiency of these enterprises. It is suggested to consider the urban passenger transportation as a socio-technical system, where the social results are the efficiency indices.
Keywords: sociotechnical approach, passenger, effect, psycho-emotional state.

Problem statement. Urban passenger transportation (UPT) is the most important branch of the urban economy. In the providing the vital processes and production, its importance is determined by the scale of the passenger transportation and significant impact on the efficiency of the urban economic system and social service. UPT is the part of social infrastructure related to the reproduction of labor and population activities along with health, education, retail trade, housing and communal services. UPT has a significant impact on the economic and social development of administrative and territorial units, and is able to act as a means of accelerating or slowing the development of cities, to provide or, conversely, to prevent the production of services, recreation and leisure of the population.

In the current issues [1, 2] the sociotechnical approach has been widely developed, in which any enterprise is considered as a socio-technical system, i.e. a set of staff, various mechanisms and the production environment. According to this concept [3], the main goal of the socio-technical system operation is to find the best balance between the technologies used, the human resources and the organization needs, create an employee management system, and increase the productivity, product quality and profit. In this case, a human is considered as the main element of this system.

Taking into account the definition of socio-technical systems and the main goal of the socio-technical approach we believe that the UPT can also be represented as a socio-technical system shown in Figure 1. The result of the functioning of this system is social and economic consequences both for the population, enterprises and organizations, and the country as a whole.

Accordingly, the existing methods of management and evaluation of the functioning of such systems use an «income», «expenditure», «labor productivity, «motivation for work» etc. as criteria. Meanwhile, it is known that the urban transportation has systemic or «non-transport» effect on the personnel and the general efficiency of enterprises, where this personnel is the main productive force.

Thus, this assessment considers only partial effects of the functioning of urban transportation

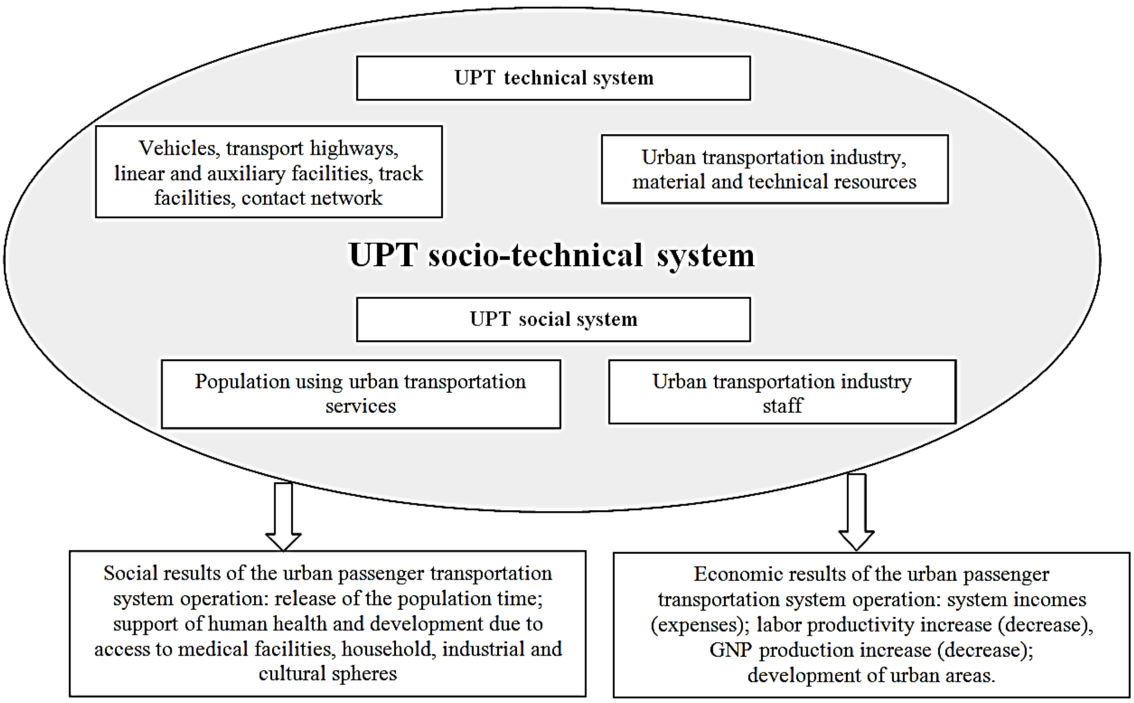

Fig. 1. Urban passenger transportation socio-technical system

Source: developed by the authors

leaving out the social results. Consequently, the criteria for evaluating the transportation performance should include not only the above-stated ones, but more complex indicators that bring its systemic, and often hidden, impact on passengers as workers of various sectors.

Analysis of recent research and publications. Currently, the study of the of urban transport effect on a human as the main element of this socio-technical system is conducted in two ways. The first way is described by an assessment of the impact on persons directly involved in providing the transportation process (for instance, passenger transport drivers and dispatch operators). The second way explores the impact of the transport functioning on society as a whole and, in particular, the transportation parameters – on the passengers. We believe this direction more important due to socio-economic significance and insufficient knowledge of the consequences mentioned earlier.

General approaches to the assessment of economic and social effects due to the functioning of passenger transport and its elements, and their impact on humans in current conditions are given in papers [7, 8], assessment of passenger fatigue due to the UPT use and its impact on the human productivity in the industrial sector – in the works [9-11], the effect of transport fatigue on the passenger's route choice – in the works [12, 13], the influence of the vehicle waiting time on the passenger's psychological state – in the studies [14, 15], the time cost estimation taking into account the passengers' opinion on the time value – in the studies [16-18], as well as the national income – in the paper [19].

Unsolved aspects of the problem. Taking into account a certain investigation of the above-mentioned problematic issues that, in our opinion, can be taken to the socio-technical aspect of the UPT functioning, special attention should also be paid to the influence of the transportation process on the passenger's psycho-emotional state as a trip result. From the above analysis of scientific sources we believe this issue did not find some sufficient reflection. Meanwhile, the study of functional states of a human as an employee in the material or non-material production is one of the central problems for labor sciences [20].

In [21] it is also presented that the psycho-emotional state is a special form of mental states with the predominance of an emotional response that affects the human future activity. Emotional manifestations in responding to the reality are necessary for the individual, since they regulate his health and functional state. Deficiency as well as an excess of emotions reduces the activity of the central nervous system and can cause, first of all, a decrease in working capacity at the labor application.

Thus, the optimal emotional state of a human due to trip using the UPT is a condition for further work activity and its favorable implementation. If the fatigue can be objectively determined only with the help of special equipment, then the psycho-emotional state, which in the above studies was not distinguished at all, appears immediately after the individual or their group stayed in uncomfortable conditions (for example, in time of a trip) and can be a reason for reducing its efficiency, conflicts and general business climate deterioration in the team.

It is established [22] that violations of the human psycho-emotional state as an employee can increase the so-called «work adaptation period», i.e. gradual growth in working capacity depending on the functional status, age, work activity and other factors from 30 to 60 minutes. So, this result confirms the importance of studying the consequences from the UPT socio-technical system operation.

Purpose of the article. The purpose of the article is to determine the transportation process impact on the psycho-emotional state of passengers as one of the social results within the implementation of the socio-technical approach to the UPT operation.

Main study statement. The practical part of the study consisted of the forming, ascertaining and analytical stages. At the forming stage, an analysis of the methods to obtain the information necessary for the research tasks was made. The ascertaining stage consisted of the initial processing of the survey results. The analytical stage included obtaining the dependencies to describe the psycho-emotional state of the passenger after the trip, drawing conclusions on the applicability of the approach proposed and determining the course of further research.

To assess the human psycho-emotional state, some instrumental and standardized test methods are used [23]. Advantage of the instrumental methods consists in the fact that they completely exclude the influence of the subjective opinion of the person being investigated and ensure the reliable data. The disadvantage is the need to use expensive equipment and to have a researcher's special education when obtaining and then correctly interpreting the data.

Дата проведення обстеження ____________________

Вид міського транспорту	Номер маршруту (назва лінії метрополітену)	Час очікування транспортного засобу, хв.	Час перебування в салоні транспортного засобу *i*-го виду транспорту, хв.	Ступінь наповнення під час поїздки, бал*, (1, 2, 3…)
Тролейбус				
Трамвай				
Метрополітен				
Автобус				

*1 – в салоні є вільні місця для сидіння; 2 – все місця для сидіння зайняті; 3 – все місця для сидіння зайняті, але пасажири вільно стоять в салоні; 4 – місткість транспортного засобу використана повністю; 5 – транспортний засіб переповнений, частина пасажирів залишилася на зупинці.

1	самопочуття добре	3	2	1	0	1	2	3	самопочуття незадовільне
2	поганий настрій	3	2	1	0	1	2	3	добрий настрій
3	розсіяний	3	2	1	0	1	2	3	уважний

Fig. 2. Questionnaire part to determine the passenger's psycho-emotional state

Source: developed by the authors and [24]

Standardized test methods in the form of special tables allow a quickly determining a human's psycho-emotional state, are easy to use, however, they also generate a significant degree of subjectivity of the data obtained due to incorrect partial state differentiation that create a common psycho-emotional background.

Resulting from the review of standardized test methods, a technique on the basis of factor analysis using a modified stimulus material [24] was chosen. The person is presented with a list of 20 opposite states that must be assessed by a rating scale. The technique is designed to make decisions on a person's readiness to make an activity (first of all, working one) and the level of its effectiveness for people over 18 years without restrictions on educational, social, professional and other criteria. Thus, students, teachers at the KhNADU faculty of transportation systems, public officials and workers of manufacturing enterprises using the UPT for daily trips to the workplaces or study took part in the survey. The procedure was supplemented by entering into the questionnaire the trip parameters, which are relatively easy to measure and express to the passenger himself. Thus, for 5 working days each passenger had to register the parameters of the trip and assess the partial states after the trip, listed below.

The first column of the lower questionnaire table contains the number of the state, then – the rating scale and the number of points given for each answer. When moving «from right to left,» each state is put a score from 1 to 7. Taking into account the «in-between states», the test subject can score from 20 to 140 points. As a pilot survey result in the form of a random non-representative sample, 115 questionnaires were received, 112 of which were filled in accordance with the requirements. The questionnaire fragment is shown in Figure 2.

From the analysis of the special issues [25, 26], the results of the questionnaire survey and the answers of respondents as employees of material and non-material production, we adopted the following differentiation of the levels of the passenger's psycho-emotional state due to the UPT use: low (20-60 points), average (61-100 points) and high (101-140 points) levels, which, in our opinion, provides an easy interpretation and visibility of the results. The content characteristic of the psycho-emotional state levels is given below.

Low psycho-emotional level is characterized by passivity, involuntary participation in professional activities, often accompanied by an appearance of an external negative reaction to the actions that need to be performed; indifference to the activity quality; absence and unwillingness to gain experience in effectively solving practical problems.

The average psycho-emotional level is described by the following states: incomplete awareness of the relationship between theoretical knowledge and practical application; separate fragments of knowledge are allocated for solving the problems of professional activity; situational demonstration of initiative in the implementation of activities; partial indifference to the quality of activity or the labor result; situational effectiveness in practical activities.

At the high psycho-emotional level the active and conscious participation in labor activity is observed; intention for an effective tasks solution based on internal positive motivation; desire to finish the job at the best; effective solution of professional tasks in real-life conditions; accumulation of the real labor activity experience owing to professional functions.

Analysis of the data obtained during the ascertaining stage of the study is shown in Figures 3 and 4.

Figure 3 shows the distribution of passenger' states according to the survey results.

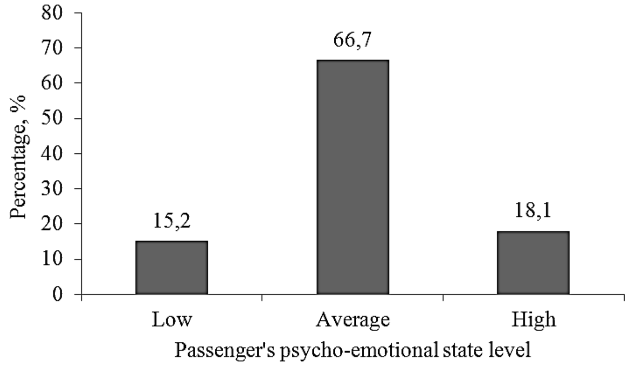

Fig. 3. Influence of trip conditions in the UPT various modes on the passenger's psycho-emotional state

Source: developed by the authors

Thus, under the results of the initial statistical material, it can be concluded that as a result of trips using Kharkiv mass transit, the majority of passengers have an average level of psycho-emotional state, the characteristics of which were given above. Mainly, these are passengers who spend from 20 to 30 minutes traveling in conditions of full passenger capacity rate.

Passengers of the low psycho-emotional level spend about 40 minutes traveling in an overcrowded vehicle, while the high level of psycho-emotional state is observed among passengers traveling up to 20 minutes with a low passenger capacity rate.

The impact degree of travel conditions in various types of Kharkiv mass transit on the passenger's psycho-emotional state is shown in Figure 4.

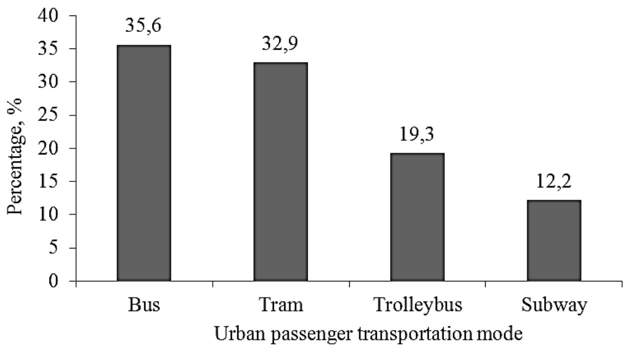

Fig. 4. Travel conditions impact on the passenger's psycho-emotional state

Source: developed by the authors

The most negative effect on the passenger's psycho-emotional state produces the use of bus and tram transportation, which is explained by

Table 1

Correlation ratio of the psycho-emotional state and the trip parameters

Resultant parameter	Trip parameter		
Passenger's psycho-emotional state, point, Y	Vehicle waiting time, minutes, X_1	Time of stay in the i-th transportation mode, minutes, X_2	Capacity rate within the trip, point, X_3
	-0,58	-0,66	-0,61

Source: developed by the authors

high rolling stock deterioration, traffic interval violation and, as a consequence, unbalanced capacity rate and low ergonomic trip.

The least negative impact on the passengers is rendered by the subway that is due to precise traffic schedule, the trip guarantee and the most favorable environment in which this trip is done (no exposure to temperatures, precipitation, etc.).

From the results of the ascertaining stage of the practical research, at the analytical stage the hypothesis about some dependence of the passenger's psycho-emotional state on the parameters of the trip was put forward, which resulted in a step-by-step correlation analysis of the psycho-emotional state scores and these parameters. This procedure allows substantiating the correlation ratio between the status and characteristics of the trip. The results of the analysis are shown in Table 1.

As can be seen from Table 1, the results of the analysis confirm the hypothesis on the influence of the parameters and demonstrate their sufficient correlation [27] with the passenger's functional state, i.e. an increase in the duration of a trip parameter effect leads to a deterioration in the passenger's state.

The next task of the analytical stage was to describe the relationship between the passenger functional state and the trip parameters. Taking into account the impact of many factors on the resulting value and the absence of known analytical dependences, regression analysis was chosen for this purpose [28].

From the practice of regression analysis it is known that the selection of the model most adequately presenting the process under investigation is made using a variety of linear and nonlinear dependences [29]. However, it should be noted that in current studies on psychophysiology, experimental psychology, labor physiology to describe such human conditions as a fatigue, irritation, etc. the logarithmic Weber-Fechner and the Stevens power law [25, 26] can be used.

Thus, in order to choose the most appropriate model that would describe the influence of the trip parameters on the psycho-emotional state using statistical material we investigated both dependencies.

After reducing the recommended dependencies to the linear form for regression analysis in the Microsoft Office Excel [29, 30] and performing inverse transformations, logarithmic and power-law models were obtained as follows

$$Y = 229{,}143 - 14{,}378 \cdot \ln X_1 - \\ - 41{,}607 \cdot \ln X_2 - 16{,}133 \cdot \ln \tilde{O}_3, \quad (1)$$

$$Y = 878{,}31 \cdot X_1^{-0{,}206} \cdot X_2^{-0{,}581} \cdot \tilde{O}_3^{-0{,}219}, \quad (2)$$

where Y – psycho-emotional state parameter, points;

X_1 – vehicle waiting time, minutes;

$X2$ – time of stay in the i-th transportation mode, minutes;

$X3$ – average capacity rate within the trip, points.

The regression model statistics is given in Table 2.

Table 2

Regression model statistics

Parameter	Regression dependence	
	Logarithmic	Power-law
Multiple regression coefficient, R	0,77	0,878
Determination coefficient, R^2	0,59	0,771
Factor importance:		
- X_0;	0,461	0,024
- X_1;	0,771	0,036
- X_2;	0,671	0,006
- X_3.	0,659	0,006
F-test value:		
- calculated;	0,271	6,25
- tabulated.	215,7	2,28
Average approximation error, A, %	30,12	8,75

Source: developed by the authors

As can be seen from Table 2, the logarithmic model is unsuitable for describing a passenger's state, while the power-law dependence demonstrates the acceptable basic statistical characteristics – multiple regression coefficient, determination coefficient, importance of factors, information capacity and adequacy. The adopted power-law model is valid under the following constraints (actual parameters of the transportation process)

$$\begin{cases} 1 \le X_1 \le 17; \\ 11 \le X_2 \le 40; \\ 1 \le X_3 \le 5. \end{cases} \quad (3)$$

Thus, resulting from the model statistics we believe that the above dependence can be used to forecast a psycho-emotional state after the trip with the UPT usage.

Conclusions and recommendations. In the context of the socio-technical approach, the UPT evaluation should be made using indicators that take into account its systemic impact on passengers as workers. One of such «social» indicators along with transport fatigue, waiting time, etc. can be the value of the psycho-emotional state of the passenger that plays a significant role in the successful labor activity at the main workplace and is of the close correlation with the transportation process quality through the trip parameters.

The research results can be used as a component of the social effect when planning or improving the quality of public transport services and developing the passenger transportation systems in the modern cities.

The next stage of the study is to increase the number of observations for improving the pro-

posed model characteristics and to find the value of society's costs due to the unsatisfactory functional state of passengers for expressing the social effect in monetary terms.

References:

1. Socio-Technical Theory – Режим доступу: http://www.istheory.yorku.ca/sociotechnicaltheory.htm
2. Козлова Т.В. Механизмы функционирования социотехнических систем / Т.В. Козлова, Д.В. Шулаев // Актуальные проблемы современной науки, техники и образования. – 2010. – № 2. – С. 278–280.
3. Попель С.А. Розвиток персоналу як елемент соціотехнічної системи в інноваційній моделі управління / С.А. Попель // Сталий розвиток економіки. – 2013. – № 1(18). – С. 237–241.
4. Бурко Д.Л. К вопросу о снижении неопределённости транспортно-технологических систем / Д.Л. Бурко // Коммунальное хозяйство городов. – 2004. – № 55. – С. 152–156.
5. Давідіч Ю.О. Розробка розкладу руху транспортних засобів при організації пасажирських перевезень / Ю.О. Давідіч. – Х.: ХНАМГ, 2010. – 345 с.
6. Ikeda H. Comparative Study of Fatigue and Drowsiness in the Night-time Passenger Transportation Industry in Japan / H. Ikeda // International Journal of Social, Behavioral, Educational, Economic, Business and Industrial Engineering. – 2015. – No 9. – Pp. 3049–3052.
7. Samchuk G. Using sustainable development principles to assess the efficiency of transport interchanges functioning / G. Samchuk // Автомобильный транспорт. – 2016. – № 38. – С. 13–17.
8. Вдовиченко В.О. Оцінка ресурсних можливостей міського пасажирського транспорту // В.О. Вдовиченко // Транспортні системи та технології перевезень. – 2014. – № 8. – С. 35–39.
9. Grigorova T. Transport Fatigue Simulation of Passengers in Suburban Service // V. Dolya, T. Grigorova, Yu. Davidich / International Journal of Automation, Control and Intelligent Systems. – 2015. – No 2. – Pp. 47–50.
10. Гюлев Н.У. Выбор рационального количества автобусов на маршрутах города с учетом влияния человеческого фактора [Текст] / Н.У. Гюлев. – Х.: ХНАДУ, 1993. – 139 с.
11. Awuah A. About Transport Fatigue as an Impact Factor on Workplace Productivity in Accra, Ghana / A. Awuah // Journal of Information Technology and Economic Development. – 2013. – No 4(1), pp. 9–25.
12. Авуа А. Учет влияния функционального состояния пассажира при выборе им маршрута следования / А. Авуа, С.В. Очеретенко // Комунальне господарство міст. – 2014. – № 118. – С. 82–85.
13. Гюлев Н.У. О влиянии транспортной утомляемости на выбор пути следования / Н.У. Гюлев, Г.И. Фалецкая // Коммунальное хозяйство городов. – 2009. – № 88. – С. 272-275.
14. Горбачов П.Ф. Оцінка реакції пасажира на час очікування міського пасажирського транспорту / П.Ф. Горбачов, Д.М. Копитков // Восточно-Европейский журнал передовых технологий. – 2008. – № 2(31). – С. 40–42.
15. Горбачов П.Ф. Дослідження часу очікування пасажирів на зупиночних пунктах міського пасажирського транспорту // П.Ф. Горбачов, В.М. Чижик // Автомобильный транспорт. – 2012. – № 30. – С. 134–138.
16. Бабіч І.А. Оцінка вартості пасажиро-години при міських пасажирських перевезеннях / І.А. Бабич, Д.М. Копитков // Автомобильный транспорт. – 2006. – № 18. – С. 72–75.
17. Ortuzar J.D. Modelling Transport / J.D. Ortuzar, L.G. Willumsen. – London: John Wiley & Sons, Ltd., 2011. – 607 p.
18. Ааду А. Социально-экономическая эффективность пассажирских перевозок: на примере автомобильного транспорта / А. Ааду. – Таллин: Ээсти раамат, 1982. – 198 с.
19. Тарский И. Фактор времени в транспортном процессе / И. Тарский [пер. с польск.]. – М.: Транспорт, 1979. – 308 с.
20. Леонова А.Б. Функциональные состояния и работоспособность человека в профессиональной деятельности / А.С. Кузнецова, А.Б. Леонова. – В кн.: Психология труда, инженерная психология и эргономика. – М.: Юрайт, 2015. – 619 с.
21. Безруких М.М. Психофизиология. Словарь / М.М. Безруких, Д.А. Фабер. – М.: ПЕР СЭ, 2006. – 128 с.
22. Григорьева М.В. Психология труда / М.В. Григорьева. – М.: Высшее образование, 2006. – 270 с.
23. Нгуен Д.К., Обзор методов оценки психоэмоционального состояния человека / Д.К. Нгуен, М.М. Южаков // Материалы VI научно-практической конференции «Информационно-измерительная техника и технологии» (27-30 мая 2015 г.). – Томск, 2015. – С. 109-112.
24. Барканова О.В. Методики диагностики психоэмоциональной сферы / О.В. Барканова. – Красноярск: Литера-принт, 2009. – 237 с.
25. Дружинин В.Н. Экспериментальная психология / В.Н. Дружинин. – СПб.: Издательство «Питер», 2000. – 320 с.
26. Психофизиология / Под ред. Ю.И. Александрова. – СПб.: Питер, 2014. – 464 с.
27. Мармоза А.Т. Теорія статистики / А.Т. Мармоза. – К.: Центр учбової літератури, 2013. – 592 с.
28. Фёрстер Э. Методы корреляционного и регрессионного анализа / Э. Фёрстер, Б. Рёнц. – М.: Финансы и статистика, 1983. – 303 с.
29. Елисеева И.И. Практикум по эконометрике / И.И. Елисеева. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 192 с.
30. Минько А.А. Статистический анализ в MS Excel / А.А. Минько. – М.: Изд. дом «Вильямс», 2004. – 448 с.

Копитков Д.М., Вдовиченко В.О.
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ МІСЬКОГО ПАССАЖИРСЬКОГО ТРАНСПОРТУ НА ОСНОВІ СОЦІОТЕХНІЧНОГО ПІДХОДУ

Анотація
Пасажирський транспорт відіграє ключову роль в забезпеченні життєдіяльності сучасних міст. Ступінь розвитку цього виду транспорту визначає розвиток міських територій, доступність установ виробничої, освітньої та культурно-побутової сфери для населення. Міський транспорт завдає системного ефекту як на пасажирів, які є персоналом організацій сфер матеріального і нематеріального виробництва, так і на загальну ефективність роботи цих підприємств. Запропоновано розглядати міський пасажирський транспорт як систему, показниками ефективності функціонування якої можуть служити соціальні результати.
Ключові слова: соціотехнічний підхід, пасажир, ефект, психоемоційний стан.

Копытков Д.М., Вдовиченко В.А.
Харьковский национальный автомобильно-дорожный университет

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ГОРОДСКОГО ПАССАЖИРСКОГО ТРАНСПОРТА НА ОСНОВЕ СОЦИОТЕХНИЧЕСКОГО ПОДХОДА

Аннотация
Пассажирский транспорт играет ключевую роль в обеспечении жизнедеятельности современных городов. Степень развития этого вида транспорта определяет развитие городских территорий, доступность учреждений производственной, образовательной и культурно-бытовой сферы для населения. Городской транспорт оказывает системный эффект как на пассажиров, являющихся персоналом организаций сфер материального и нематериального производства, так и на общую эффективность работы этих предприятий. Предложено рассматривать городской пассажирский транспорт как социотехническую систему, показателями эффективности функционирования которой могут служить социальные результаты.
Ключевые слова: социотехнический подход, пассажир, эффект, психоэмоциональное состояние.

УДК 621.431.74

СКОРОСТНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ СИСТЕМЫ ТОПЛИВОПОДАЧИ СУДОВОГО СРЕДНЕОБОРОТНОГО ДИЗЕЛЯ НА ПЕРЕМЕННЫХ РЕЖИМАХ

Половинка Э.М., Слободянюк Н.В.
Национальный университет «Одесская морская академия»

В статье представлены результаты экспериментального исследования скоростных характеристик системы впрыскивания судового среднеоборотного дизеля при различных начальных условиях. Показано, что начальные параметры заметно влияют на процесс разгона, не сказываясь на выбеге. Возможно формирование условий ступенчатого и дробного впрыскивания. Проведено экспериментальное исследование скоростных характеристик системы топливоподачи на переменных режимах при различных начальных условиях.
Ключевые слова: процесс впрыскивания, ступенчатая подача, среднеоборотный дизель, переменные режимы.

Постановка проблемы. Как указывалось в работе авторов [1, с. 141], переменные режимы являются неблагоприятными условиям работы двигателей.

Пуск двигателя, прогрев на холостых оборотах, увеличение и уменьшение мощности сопровождается нестабильной работой всех систем двигателя. Нестабильность работы топливной системы приводит к неодинаковой дозировке порции топлива по цилиндрам, перегрузке одних и недогрузу других цилиндров. А неодинаковые углы начала впрыскивания топлива по цилиндрам обуславливают разные значения максимального давления сгорания и температуры выпускных газов на эксплуатационных режимах.

На пусковых режимах при малых частотах вращения коленчатого вала и большой цикловой подачи в топливной системе высокого давления происходят сложные гидродинамические явления, вызывающие неустойчивую работу форсунки. Давление топлива перед форсункой незначительно превышает давление начала впрыскивания, в результате игла после первого подъема совершает колебательные движения. Таким образом решение данной проблемы является актуальным и своечасным.

Анализ основных исследований и публикаций. Славуцким В.М. [2, с. 26] исследовалось перемещения нагнетательного клапана и иглы форсунки высокооборотного дизеля на пусковых оборотах вращения вала топливного насоса на 100, 150 и 200 об/мин. При всех значениях частоты вращения вала насоса игла форсунки 7-8 раз поднимается, не достигая максимальной высоты (рис. 1).

При этом нагнетательная магистраль разгружалась в период посадки клапана, что приводило к нарушению процесса впрыскивания в следующем цикле.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. В области исследования переменных режимов топливоподачи в дизелях остаются недостаточно раскрытыми особенности формирования параметров впрыскивания при непрерывном измерении частоты вращения, Последнее характерно для пусков и переходных режимов в условиях изменения нагрузки дизеля. Раскрытие гидродинамических процессов в этих условиях расширит возможности совершенствования работы дизелей на указанных режимах, а также уточнит методы расчёта впрыскивания и связанных с топливоподачей рабочих процессов.

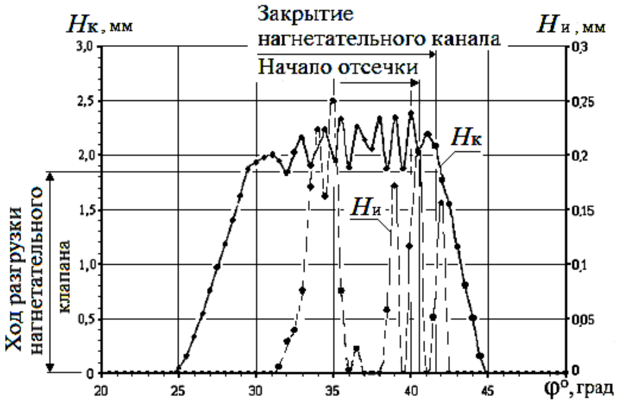

Рис. 1. Зависимость перемещения иглы форсунки $H_и$ и нагнетательного клапана $H_к$ от угла поворота вала насоса $φ_в$: $n_в$ = 200 мин$^{-1}$

Источник: [2]

Цель статьи. Целью проведенных исследований является решение актуальной научно-практической задачи по улучшению пусковых качеств и динамических характеристик среднеоборотных дизелей.

Изложение основного материала. На кафедре Судовых энергетических установок Национального университета «Одесская морская академия» процессы топливоподачи дизельной топливной аппаратурой на неустановившихся и частичных режимах исследуются на безмоторном стенде [1, с. 143]. В качестве основного варианта комплектации системы впрыскивания используется топливная аппаратура судового среднеоборотного дизеля ЧН 25/34 с основными параметрами, представленными в табл. 1.

В ходе эксперимента системой приема и обработки информации записывались на персональный компьютер следующие показатели:

– давление топлива в штуцере топливного насоса $p_н$;
– давление топлива в штуцере форсунки $p_{ф.вх}$;
– давление в топливном канале форсунки $p_{ф.к}$;
– ход иглы форсунки z;
– определялась частота вращения распределительного вала $n_р$;
– фиксировался угол поворота распределительного вала (ПРВ) φ;

– измерялось время с момента начала записи осциллограмм τ.

Таблица 1

Параметры топливной аппаратуры

Параметры	Показатели
диаметр плунжера топливного насоса d_n, мм	16
ход плунжера топливного насоса h_n, мм	16
давление начала впрыскивания p_o, бар	210
диаметр иглы форсунки d_u, мм	6
ход иглы форсунки z_{max}, мм	0,45
наружный D_T и внутренний d_T диаметр, длина L_T топливопровода высокого давления, мм	10; 3; 955

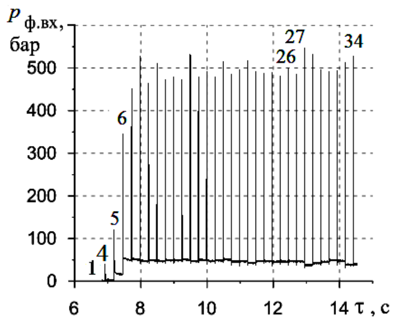
Источник: [3]

Выход рейки топливного насоса высокого давления в эксперименте составлял m = 15 мм. Давление затяжки форсуночной пружины p_o = 70 бар.

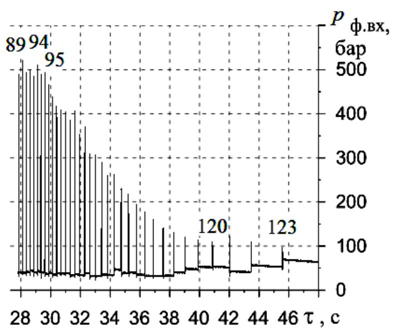
В ходе продолжения исследований [1, с. 142] проведен эксперимент с закрытой форсункой и двумя вариантами начальных условий. В первом варианте система высокого давления разгружалась перед опытом, т.е. начальное давление было нулевым. Во втором варианте – запуск производился после кратковременной остановки стенда. При этом в системе сохраняется остаточное давление, а его величина зависела условий в системе в момент остановки и утечек за время стоянки.

Алгоритм управления экспериментальной установкой был прежним. Предварительно устанавливалась максимальная частота вращения для разгона, задавая напряжение питания электродвигателя на стенде. После остановки путём выключения питания и остановки стенда запускалась запись процесса и подавалось полное напряжения на электродвигатель (режим разгона). Осуществлялась выдержка на максимальной частоте (установившийся режим), питание отключалось, с падением частоты вращения стенд останавливался (режим выбега).

В результате обработки экспериментальных осциллограмм получено два графика (рис. 2, 3) зависимости максимального давления $p_{ф.вх}$ от времени с момента начала записи и номера цикла (с начала вращения распредвала). На рисунках время указано на оси абсцисс, а номер цикла приведен на поле графика.

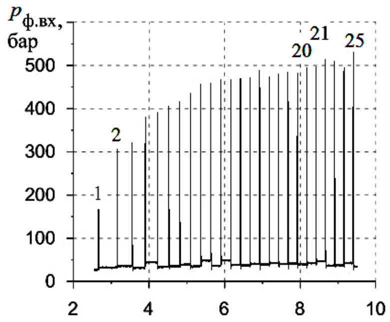
а

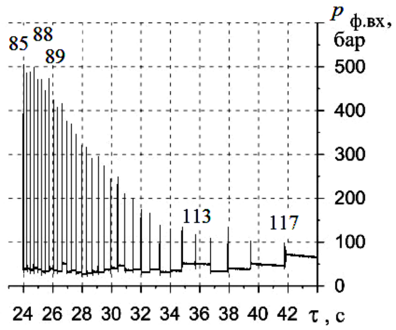
б

Рис. 2. Изменение давления $p_{ф.вх}$ в течении эксперимента при начальном давлении топлива равном нулю:
а – разгон n_p = 0-245 об/мин;
б – выбег n_p = 245-0 об/мин.

Источник: разработано авторами

а

б

Рис. 3. Изменение давления рф.вх в течении эксперимента при начальном давлении топлива:
а – разгон n_p = 0-245 об/мин;
б – выбег n_p = 245-0 об/мин.

Источник: разработано авторами

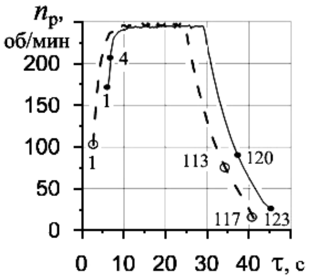
Как следует из графиков рис. 2, 3, продолжительность первого эксперимента составила 48 с и 123 цикла, второго 44 с и 117 циклов. Количество циклов в первом эксперименте при разгоне составила 26, во втором 20. При выбеге количество циклов в первом и во втором эксперименте одинаково по 29.

Процессы, происходящие в топливной системе при разгоне в обоих экспериментах (рис. 2а, 3а) заметно отличаются, в то время как при выбеге они близки как по времени, так и по характеру изменения давления (рис. 2б, 3б).

Для оценки динамики переходных процессов важно учитывать изменение текущей частоты вращения. Такая оценка представлена тахограммами (рис. 4), где приведены значения частоты вращения за период впрыскивания.

Смещение кривых на рис. 4 определяется различием во времени между началом записи и запуском стенда. Кроме того, возможно некоторая

разница во времени выдержки при стабильной (установившейся) частоте вращения.

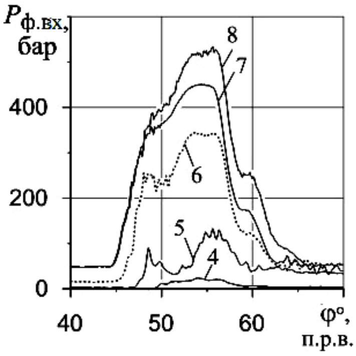

(–––) при начальном давлении топлива равном нулю;

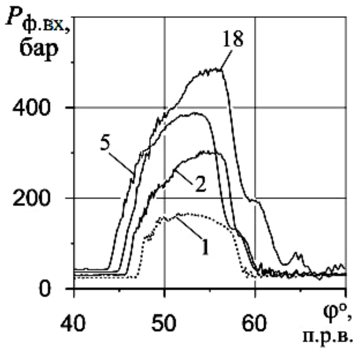
(- – -) при начальном давлении топлива (обозначения в тексте).

Рис. 4. Тахограммы экспериментов

Источник: разработано авторами

а

б

Рис. 5. Осциллограммы $p_{ф.вх}$ при разгоне:
а – при разгруженной топливной системе;
б – с начальным давлением:
(- – -) цикл первого стабильного впрыскивания (обозначения в тексте)

Источник: разработано авторами

Тахограммы обоих экспериментов не имеют существенных отличий. Время разгона в первом эксперименте с 1 по 26 циклов составило 6,16 с. Во втором эксперименте с 1 по 20 циклов 5,5 с.

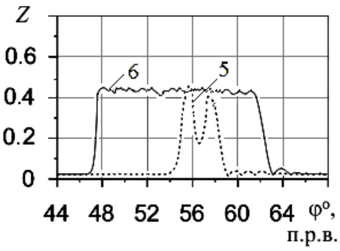
Время выбега в первом эксперименте от 95 цикла до 120 цикла (последний цикл устойчивого впрыскивания) составило 11,53 с. Во втором эксперименте с 89 цикла по 113 (последний цикл устойчивого впрыскивания) цикл – 10,71 с.

Тахометрические параметры циклов по фазам эксперимента (разгона и выбега) сведены в табл. 2.

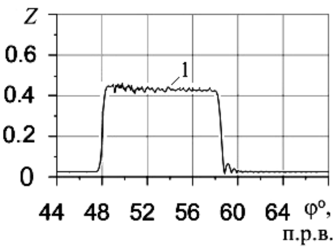
Исследование давления рф.вх выполним, используя характеристики эксперимента, приведенные в табл. 2. При начальном давлении топлива равном нулю в течение первых пяти циклов в диапазоне $n_р$ = 173-229 об/мин давление $p_{ф.вх}$ последовательно возрастает, достигая уровня открытия иглы форсунки.

Осциллограммы $p_{ф.вх}$ обоих вариантов начальных условий при разгоне показаны на рис. 5.

Во втором эксперименте (рис. 5б) условия первого впрыскивания во время разгона создаются уже на первом обороте вала при $n_р$ = 102 об/мин.

а

б

Рис. 6. Перемещение иглы форсунки в первых циклах разгона (пуска):
а – при начальном давлении топлива равном нулю;
б – при остаточном начальном давлении топлива

Источник: разработано авторами

Таблица 2

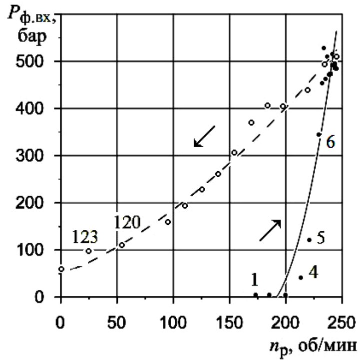
Тахометрические параметры эксперимента

Фаза эксперимента	Условия опыта			
	при разгруженной системе		с начальным давлением	
	№ циклов	np, об/мин	№ циклов	np, об/мин
разгон	-	-	-	-
циклы на участке разгона, при которых условия впрыскивания не сформировались	1 – 4	173-213	-	-
ступенчатое впрыскивание	5	221	-	-
первое стабильное впрыскивание	6	229	1	102
последний цикл впрыскивания на участке разгона	26	243	20	243
выбег	-	-	-	-
первый цикл на участке выбега	95	240	89	239
последний цикл на участке выбега	120	56	113	62
участок дробного впрыскивания	121– 123	46 – 25	114 – 117	54 – 8

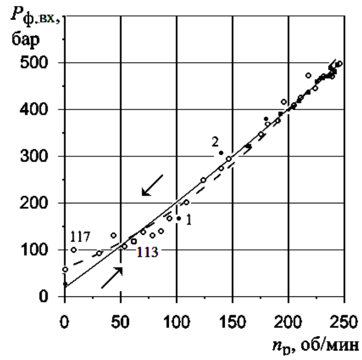
Источник: разработано авторами

При сравнении пятого и первого цикла (рис. 5а, 5б) видно, что в первом случае наблюдается существенный колебательный процесс. Во втором случае давление изменяется плавно. При дальнейшем увеличении частоты вращения различия становятся незначительными.

Описанные закономерности на рис. 5 подтверждаются кривыми хода иглы форсунки (рис. 6) в соответствующих циклах.

а

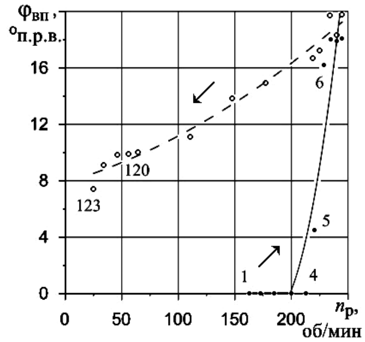
б

Рис. 7. Зависимость параметров топливоподачи от частоты вращения на переменных режимах при различных начальных условиях:
а – топливная система разгружена; б – в топливной системе остаточное давление; (– · ––) разгон; (-˚- -) выбег (обозначения в тексте)

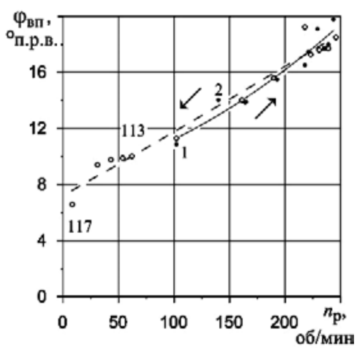
Источник: разработано авторами

Действительно, пятый цикл разгона первого эксперимента (рис. 6а) является ступенчатым. При этом продолжительность впрыскивания значительно меньше, чем в последующем шестом цикле, а начало смещено по углу поворота в сторону запаздывания.

Параметры топливоподачи, полученные в течение всего эксперимента, представлены в графической (рис. 7, 8) и табличной (табл. 3, 4)

а

б

Рис. 8. Зависимость параметров топливоподачи от частоты вращения на переменных режимах при различных начальных условиях:
а – топливная система разгружена; б – в топливной системе начальное давление; (– · ––) разгон; (-˚- -) выбег (обозначения в тексте)

Источник: разработано авторами

Таблица 3

Параметры топливоподач при начальном давлении в топливной системе равном нулю (первый эксперимент)

п/н, цикла	$n_р$, об/мин	τ, с	$p_{ф.вх}$, бар	$p_{ф.к}$, бар	$p_{н.}$, бар	$\varphi_{вп}$ °, п.р.в.	участок
1	173	6,28	1-2	1-2	3	0	разгон
2	185	6.57	2	1-2	5	0	разгон
3	200	6.83	2	1-2	7	0	разгон
4	213	6,91	40	20	55	0	разгон
5	221	7,19	121	125	118	4,5 ступенчатое впрыскивание	разгон
6	229	7,46	344	345	381	16,2	первое стабильное впрыскивание
26	243	12,45	500	501	532	18	разгон
95	240	29,34	490	485	529	18,2	выбег
120	56	40,87	111	105	128	9,9	выбег
121	46	42,04	119	109	116	9,8 дробное впрыскивание	выбег
123	25	45,53	100	95	99	7,4 дробное впрыскивание	выбег
-	0	50,83	55	63	58	0	остановка распределительного вала

Источник: разработано авторами

форме. В таблице для каждого цикла указана текущая частота вращения (средняя за период впрыскивания) n_p, время τ (от начала процесса), давления $p_{ф.вх}$, $p_{ф.к}$, $p_н$ и угол впрыскивания $\varphi_{вп}$.

Данные, изложенные в таблицах и графиках, позволяют проследить развитие процесса топливоподачи в течение всего эксперимента.

Для давления топлива рф.вх (рис. 7а) существенной особенностью является отсутствие заметного повышения в первых трёх циклах в процессе разгона, несмотря на достаточно высокую частоту вращения. Только в четвёртом цикле начинается рост давления до 40 бар, которого недостаточно для подъёма иглы форсунки. Условия первого впрыска формируются в пятом цикле.

Во втором эксперименте с остаточным начальным давлением топлива 27 бар при разгоне уже на первом обороте при относительно невы-

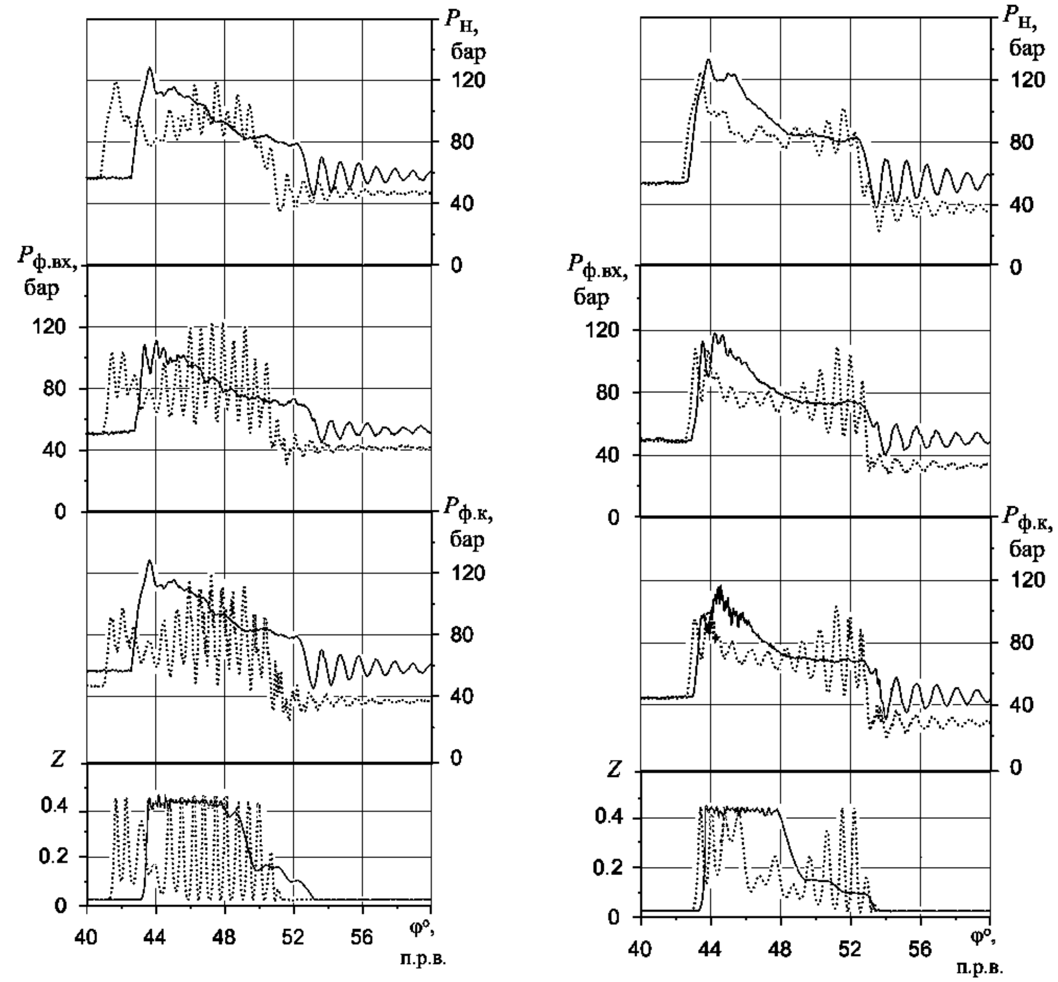

Рис. 9. Совмещённые осциллограммы впрыскивания на участке выбега:
а – эксперимент при начальном давлении равном нулю: (____) 120 цикл, (· · ·)121;
б – эксперимент при начальном давлении топлива: (____) 113 цикл, (· · ·)114 цикл

Источник: разработано авторами

Таблица 4

Параметры топливоподач при начальном давлении в топливной системе (второй эксперимент)

п/н, цикла	n_p, об/мин	τ, с	$p_{ф.вх}$, бар	$p_{ф.к}$, бар	$p_{н.}$, бар	$\varphi_{вп}$ °, п.р.в.	участок
-	0	0	27	27	28	0	остаточное давление в ТС
1	102	2,66	166	163	188	10,8	первое впрыскивание
2	140	3,16	307	301	329	14	разгон
20	243	8,17	493	486	529	17,9	разгон
89	239	24,97	471	463	510	17,7	выбег
113	62	35,68	118	110	131	10,0	выбег
114	54	36,7	107	100	123	9,9 дробное впрыскивание	выбег
117	8	41,76	98	88	79	6,6 дробное впрыскивание	выбег
-	0	47,32	58	54	62	0	остановка распределительного вала

Источник: разработано авторами

сокой частоте вращения давление соответствует стабильному впрыскиванию и достигает (рис. 7б) $p_{ф.вх}$ = 166 бар.

Характер изменения давления $p_{ф.вх}$ на выбеге во втором эксперименте близок к разгону. К тому же изменения давления $p_{ф.вх}$ при выбеге в обоих экспериментах подобны по конфигурации, что соответствует отмеченному ранее соотношению количества циклов и времени процесса.

Дополняя приведенную выше информацию по характеристикам топливоподачи данными, представленными в табл. 3 и анализируя рис. 7, укажем продолжительность впрыскивания в пятом и шестом циклах для разгона. Это $\varphi_{вп}$ = 4,5° ПРВ при $n_р$ = 221 об/мин (ступенчатое впрыскивание – пятый цикл) и $\varphi_{вп}$ = 16,2° ПРВ и $n_р$ = 229 об/мин (шестой цикл). Последняя величина близка к установившемуся значению.

Во втором эксперименте при первом же обороте игла поднимается на $\varphi_{вп}$ = 10,9° ПРВ при $n_р$ = 102 об/мин.

При дальнейшем увеличении оборотов, углы поворота распределительного вала увеличиваются до номинальных.

При снижении частоты вращения в период выбега дробное впрыскивание формируется в обоих опытах. Это происходит при изменении частоты вращения в диапазоне 56-46 и 62-54 об/мин.

Характер движения иглы и соответственно, угол впрыскивания определяется сложным ходом волновых процессов в топливной системе. Наиболее существенно их влияние при малых давлениях топлива и частоте вращения. В этих условиях наблюдается дробное впрыскивание. Факты дробного впрыскивания наглядно представлены на рис. 9.

При выбеге снижении частоты вращения формирует условия дробного впрыскивания при переходе с 120 к 121 и с 113 к 114 циклам соответственно первого и второго экспериментов. Изменение частоты вращения составило 56-46 и 62-54 об/мин соответственно. Параметры колебаний для указанных циклов сведены в табл. 5.

Таблица 5

Характеристика колебаний иглы форсунки (дробное впрыскивание)

Параметры колебания	Номер цикла	
	121	**114**
количество подъемов иглы форсунки	13	12
частота колебания подъема иглы форсунки, Гц	430	368
количество пиков давления $p_{ф.вх}$	14	11
частота колебания давления $p_{ф.вх}$, Гц	445	425
давление $p_{ф.вх}$ max/min, бар	120/45	109/52

Источник: разработано авторами

Выводы. Проведено исследование процессов топливоподачи в условиях переменной частоты вращения при различных исходных параметрах.

Существенное влияние на развитие характеристик впрыскивания при разгоне оказывает начальное давление в системе.

В разгруженном состоянии в процессе увеличения частоты вращения (при разгоне) требуется несколько циклов (в эксперименте четыре оборота) для подготовки условий первой подачи. При этом первый цикл характерен ступенчатым перемещением игла форсунки.

При наличии в системе даже невысокого начального давления (в опытах 27 бар) устойчивое впрыскивание наблюдается уже на первом обороте распределительного вала.

Характер изменения параметров топливоподачи при снижении частоты вращения (выбеге) не зависит от начальных условий эксперимента. В обоих опытах два последних цикла реализованы в режиме дробной работы форсунки.

Список литературы:

1. Половинка Э.М. Процесс впрыскивания топлива в судовом среднеоборотном дизеле на переменных режимах / Э.М. Половинка, Н.В. Слободянюк. – Одесса: Судовые энергетические установки. – 2016. – Вып. 36. – С. 141-151.
2. Славуцкий В.М. Об интенсификации процесса подачи топлива в дизеле на режиме пуска: сборник научных статей / В.М. Славуцкий, А.В. Курапин, В.В. Славуцкий. – Волгоград: Известия Волгоградского государственного технического университета, – 2014. Вып. 18(145). – С. 26-30.
3. Техническая документация дизеля 6ЧН25/34. Техническое описание дизеля 6ЧН25/34. – Первомайский машиностроительный завод, – 2011. – С. 53.

Половинка Е.М., Слободянюк М.В.
Національний університет «Одеська морська академія»

ШВИДКІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ СИСТЕМИ ПОДАЧІ ПАЛИВА СУДНОВОГО СЕРЕДНЬООБОРОТНОГО ДИЗЕЛЯ НА ЗМІННИХ РЕЖИМАХ

Анотація
У статті представлені результати експериментального дослідження швидкісних характеристик системи упорскування суднового середньооборотного дизеля при різних початкових умовах. Показано, що початкові параметри помітно впливають на процес розгону, що не позначаючись на вибігу. Можливе формування умов ступеневої і дрібного впорскування. Проведено експериментальне дослідження швидкісних характеристик системи подачі палива на змінних режимах при різних початкових умовах.
Ключові слова: процес впорскування, ступінчата подача, середньооборотний дизель, змінні режими.

Polovinka E.M., Slobodianiuk N.V.
National University «Odessa Maritime Academy»

VELOCITY CHARACTERISTICS OF MARINE MEDIUM-REVERSE DIESEL FUEL-HANDLING SYSTEM AT VARYING DUTIES

Summary
The article presents the results of the experimental research of high-speed characteristics of marine medium-reverse diesel injection system at various initial conditions. It is shown that the initial parameters significantly affect the process of acceleration without affecting the run-down. It can form conditions of stepped and fractional injection. An experimental study of high-speed characteristics of the fuel system on the variable modes for different initial conditions.
Keywords: the process of fuel injection, stepped feed, medium-reverse diesel, varying duties.

УДК 519.87

ПОБУДОВА ДІАГНОСТИЧНИХ МОДЕЛЕЙ СТРУКТУР З АКТИВНИМ ОПОРОМ

Протасов С.Ю.
Черкаський державний технологічний університет

Стаття присвячена побудові діагностичних моделей структур з активним опором, що є одним із методів неруйнуючого контролю складних динамічних об'єктів. Структури з активним опором представляють собою об'єкти із розподіленими параметрами, що призводить до необхідності застосування рівнянь з частинними похідними або двовимірних інтегральних рівнянь, і в багатьох випадках при розв'язуванні практичних задач призводить до труднощів отримання якісних і кількісних результатів. Запропонований метод побудови заснований на переборі можливих типів диференціальних рівнянь з використанням еквівалентних інтегральних рівнянь. Для класифікації структур з активним опором використовується не лише порядок (структура) диференціальних рівнянь, а і значення їх параметрів. Актуальність методу підтверджують результати обчислювальних експериментів.
Ключові слова: динамічна модель, структура з активним опором, перехідна теплова характеристика, інтегральна модель, інтегральна діагностика.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Останніми роками інтенсивно розробляються і знаходять все більш широке застосування методи неруйнуючого контролю технічних виробів на базі ефектів нелінійності, інерційності і флуктування їх фізичних параметрів [1, 2, 3]. На основі цих методів можна визначати діагностичні параметри і ознаки фізичного стану виробів. До таких методів неруйнуючого контролю, виконаних на основі подачі спеціальних випробувальних сигналів, відносяться методи інтегральної діагностики, що засновані на розрахунку параметрів динамічних моделей безперервних об'єктів. Суть інтегральної діагностики полягає в тому, що об'єкт діагностування розглядається в цілому без розкриття його внутрішньої структури. Інтегральна діагностика ґрунтується на аналізі перехідних або нелінійних характеристик елемента (перехідна теплова, вольт-амперна, вольт-фарадна характеристики тощо). Діагностична інформація отримується із безперервного вихідного сигналу при подачі на вхід динамічного об'єкта спеціальної тестової дії, що виявляє зміни його фізичного стану. З метою діагностики використовуються два типи перехідних характеристик – перехідна (отримана при подачі на вхід об'єкта тестового сигналу у формі одиничного стрибка) і імпульсна перехідна (при подачі сигналу у вигляді дельта-функції) [4]. Переважною є перехідна характеристика зважаючи на її практичну доступність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання в галузі побудови та застосування динамічних моделей розкриті в наукових працях: А.Г. Алєксєєнко, С.М. Басана, А.Е. Баскакова, Н.І. Борисова, А.Г. Бутковського, А.Ф. Верланя, О.О. Ситника, С.Ю. Протасова та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Прикладом структури з активним опором може бути резистор типу МЛТ, складовими частинами якого є: керамічна основа, резистивний шар, контактний вузол, захисне покриття та виводи [5] і представляє собою елемент з розподіленими параметрами, що призводить до необхідності застосування рівнянь в частинних похідних або двомірних інтегральних рівнянь. Однак застосування таких динамічних моделей представляє собою досить трудомістку задачу. Тому на практиці вважають доцільним за рахунок спрощення та припущень обійтися отриманням і застосуванням одномірних динамічних моделей у вигляді звичайних диференціальних рівнянь або моделей у вигляді інтегральних рівнянь Вольтерра [6]. На користь такого підходу свідчить розглядання резистора як скалярного об'єкта, вхідним сигналом якого є струм (або на-

пруга), а вихідним – динамічна зміна опору при джоулевому нагріванні.

Метою даної статті є ілюстрація методу побудови адекватних і ефективних одномірних діагностичних моделей структур з активним опором у вигляді звичайних диференціальних та інтегральних рівнянь.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як об'єкт досліджень у даній статті розглядаються структури з активним опором для побудови діагностичних моделей постійного недротяного резистора при ступінчастій тестовій дії.

Характерною особливістю для структур з активним опором є те, що в них можна виділити дві підсистеми, які істотно відрізняються між собою – підсистему активного провідного шару резистора і підсистему конструктивного виконання. Підсистема активного провідного шару створює основний вплив на перехідні електричні характеристики резисторів [7].

Підсистема конструктивного виконання в основному визначає перехідні теплові характеристики, оскільки вона відображає відведення теплової енергії в навколишнє середовище, таким чином забезпечуючи нормальну роботу приладу по температурних характеристиках. В даному випадку основний вплив створюють теплопровідність на межі активної підсистеми, що діагностується із системою конструктивного виконання дисипативної підсистеми, теплопровідність найконструктивнішої підсистеми, теплообмін конструктивного оформлення з навколишнім середовищем та інші технологічні чинники.

Для матеріалів з активним опором характерною є зміна їх провідності в часі при зовнішній випробувальній дії типу стрибка. Зміна значення опору є складною функцією вигляду

$$\delta R(t) = f[u(t), R_0, \tilde{n}_v, h, \alpha, t],$$

де у ролі аргументів функції $\delta R(t)$ виступають функція зміни опору від часу, теплоємність c_v, коефіцієнт теплопередачі або теплових втрат h, інтегральний коефіцієнт опору α та інші чинники, що представляють в інтегральному вигляді феноменологічні параметри дисипативних підсистем. Дана залежність є складною для практичного використання. Спрощення вказаної залежності може бути досягнуте виключенням з неї тих чинників, які дають невеликий вплив у загальну залежність або є малоінформативними.

Оскільки, як початкові дані для аналізу перехідної функції приймаються теплофізичні параметри, тому її називають перехідною тепловою характеристикою (ПТХ). Вона є інформативною і може бути використана для розрахунку параметрів динамічних об'єктів.

Для обґрунтування одновимірних динамічних моделей використовується наступні припущення і дані.

Параметри моделі приймаються постійними під час перехідного процеса у зв'язку із його невеликою тривалістю, враховується однонаправлена зміна теплової енергії, що і дає фізичне обґрунтування для переходу від розподілених властивостей параметрів до зосереджених. При цьому враховується, що теплова енергія виділяється тільки на межах зерен з яких створені активні шари недротяних елементів з активним опором, зважаючи на мінімальні розміри самих зерен. При необхідності ці припущення визначають початкові умови двовимірної моделі елементів з активним опором при переході до одновимірної.

Приймаємо, що дотримуються умови ізотермічності, які призводять в даній динамічній моделі до простору початкових умов (початкової температури), а також постійними значення коефіцієнтів теплоємності, теплових втрат та інтегрального температурного коефіцієнта опору.

Виходячи з прийнятих припущень, зміна температури в довільній точці поверхні резистора може бути описана звичайними диференціальними рівняннями першого порядку на основі теплоенергетичного балансу між енергією джоулевого нагрівання та випромінюванням у навколишнє середовище.

При повнішому обліку динаміки процесів, що виникають внаслідок енергетичного стрибка, порядок диференціального рівняння може бути збільшений, тобто найбільш загальною формою динамічної моделі є диференціальне рівняння вигляду

$$\sum_{i=0}^{r} q_i(t) y^{(i)}(t) = f(t), t \in [0;T],$$

де коефіцієнти q_i, $i=1,n$ утворюють систему параметрів моделі. Якщо об'єктом діагностування є резистивна недротяна структура, то ці коефіцієнти є постійними. При розв'язанні задач інтегральної діагностики можна чисельно визначити вказані коефіцієнти, тобто відновити параметри математичної моделі резистора і віднести останній до класу придатних або непридатних об'єктів.

Вхідний тестовий сигнал представляється у вигляді:

$$f(t) = \tilde{n} \cdot l(t), \text{ де } \tilde{n} = const,$$

а як вихідний сигнал візьмемо значення ПТХ $y_j, j=\overline{1,N}$ виміряний через деякий проміжок часу (крок вимірювань).

Розглянемо застосування розробленої методики при розрахунку параметрів динамічних моделей для побудови діагностичних моделей структур з активним опором. Метод заснований на переборі можливих типів диференціальних рівнянь з використанням еквівалентних інтегральних рівнянь [8]. Мінімізуючи функціонал незв'язки вигляду

$$\Phi = \sum_{i=1}^{m} [y(t_i) + \sum_{j=1}^{n} q_j \left(\int_0^{t_i} \frac{(t_i - s)^{j-1}}{(j-1)!} y(s) ds - \sum_{k=0}^{n-j-1} c_k \frac{t^{k+j}}{(k+j)!} \right) - \\ - \int_0^{t_i} \frac{(t_i - s)^{n-1}}{(n-1)!} f(s) ds - \sum_{j=0}^{n-1} c_j \frac{t_i^j}{j!}]^2, \qquad (1)$$

знаходимо значення невідомих параметрів. Потім отримуємо розв'язок диференціального рівняння на усьому інтервалі спостережень за допомогою реалізації еквівалентного інтегрального рівняння.

Першим кроком побудови моделі структури з активним опором є використання диференціального рівняння першого порядку вигляду

$$y'(t) + qy(t) = f(t), y(0) = c_0.$$

Потім порядок рівняння поступово збільшується на кожному наступному кроці алгоритму. При цьому знаходиться невідоме значення параметра q, що задовольняє мінімум функціоналу (1). У послідуючому чисельно реалізується інтегральна модель, а оцінений перехідний процес порівнюється з реальними початковими даними.

Якщо похибка виявляється більше заданої, розглядається рівняння вигляду

$$y''(t)+q_1y'(t)+q_2y(t)=f(t), y(0)=c_0, y'(0)=c_1,$$

і так далі.

Повторюючи ці розрахунки, знаходимо оптимальні значення параметрів і структури моделі, що задовольняють мінімум функціоналу (1).

На рис. 1, представлені найбільш характерні типи ПТХ металоелектричних резисторів.

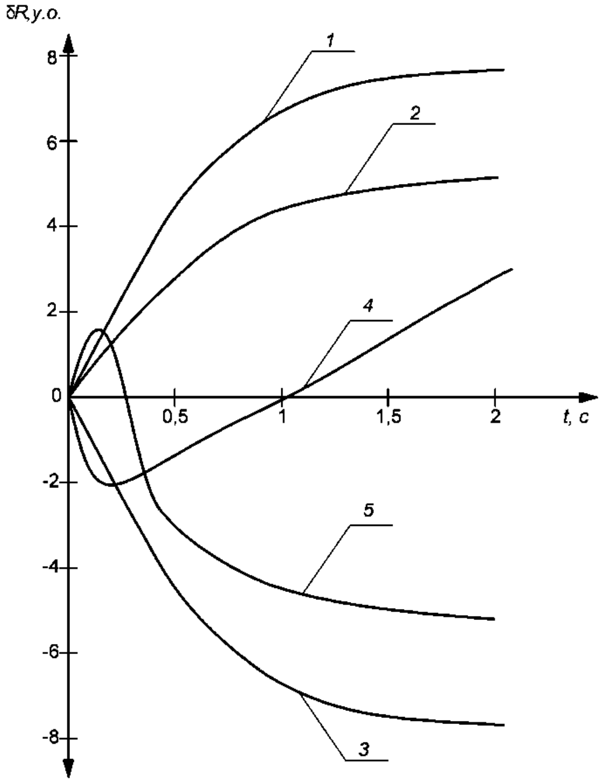

Рис. 1. Перехідні теплові характеристики структур з активним опором

На основі запропонованої методики були побудовані діагностичні моделі резисторів. Криві 1, 2, 3 добре апроксимуються розв'язанням диференціального рівняння першого порядку з максимальною відносною похибкою (δ<2%). Гірше апроксимується крива типу 5 особливо на початку інтервалу вимірювань, де похибка може досягати 10%. Крива типу 4 погано апроксимується з використанням диференціальних моделей 1-го і 2-го порядків (δ<24%).

Значення параметрів, контрольних розрахункових величин реального вихідного сигналу, що отримані за допомогою моделі, для кривих 1,2 приведені в табл. 1. Згідно концептуальної моделі монотонні криві 1, 2, 3 відповідають придатним резисторам, а відхилення від монотонності свідчать про наявність різного роду дефектів, наприклад, дефектів струмопровідного шару, плям, подряпин тощо.

Для класифікації резисторів можна використовувати не лише порядок (структуру) диференціального рівняння, але також і значення параметрів рівняння. Технологія комп'ютерної діагностики повинна передбачати збереження значень коефіцієнтів диференціального рівняння і допустимі відхилення їх розв'язків від характеристик еталонного резистора, тобто для кожного конкретного вигляду ПТХ визначається структура і значення параметрів диференціального рівняння. За допомогою отриманих значень параметрів визначається максимальна похибка апроксимації і якщо вона менше допустимої, то резистор вважається за придатний.

Висновок. Таким чином, актуальною є науково-технічна задача побудови та розрахунку параметрів діагностичних моделей, що підвищує ефективність методів моделювання динамічних об'єктів з розподіленими параметрами. Розглянутий в статті метод є одним із етапів розв'язання загальної задачі діагностики структур з активним опором і дає можливість підвищити їх якість і надійність, тим самим дозволяючи розширити коло ефективно розв'язуваних дослідницьких і проектних задач.

Таблиця 1

Результати обчислень за допомогою діагностичної моделі

q = 1,61498				q = 0,9995			
t_i, c	δR_1, у.о.	$\delta\tilde{R}_1$, у.о.	$\lvert\delta R_1-\delta\tilde{R}_1\rvert$	t_i, c	δR_1, у.о.	$\delta\tilde{R}_1$, у.о.	$\lvert\delta R_1-\delta\tilde{R}_1\rvert$
0,1	1,0	0,9910	0,009	0,1	1,0	0,9950	0,0050
0,2	1,7	1,7092	0,0092	0,2	1,8	1,8130	0,0130
0,3	2,3	2,3778	0,0078	0,3	2,5	2,5032	0,0032
0,4	2,9	2,8363	0,0063	0,4	3,2	3,2960	0,0960
0,5	3,3	3,3782	0,0028	0,5	3,9	3,9340	0,0340
0,6	3,7	3,8326	0,0052	0,6	4,5	4,5110	0,0110
0,7	4,1	4,2137	0,0064	0,7	5,0	5,0340	0,0340
0,8	4,5	4,5332	0,0016	0,8	5,5	5,5060	0,0060
0,9	5,0	5,0257	0,0026	0,9	5,9	5,9300	0,0300
1	5,2	5,2140	0,0014	1	6,3	6,3100	0,0100

Список літератури:

1. Васильев В. В. Моделирование динамических систем: Аспекты мониторинга и обработки сигналов / В. В. Васильев, Г. И. Грездов, Л. А. Симак. – Киев: НАН Украины, 2002. – 344 с.
2. Млицкий В. Д. Испытание аппаратуры и средства измерений на воздействие внешних факторов / В. Д. Млицкий, В. Х. Беглария, Л. Г. Дубицкий. – Москва, 2003. – 567 с.
3. Федоров В. К. Контроль и испытания в проектировании и производстве радиоэлектронных средств / В. К. Федоров, Н. П. Сергеев, А. А. Кондрашин. – Москва: Техносфера, 2005. – 502 с.
4. Протасов С. Ю. Динамические характеристики линейных объектов с переменными параметрами / С. Ю. Протасов // Збірник наукових праць «Моделювання та інформаційні технології». – Вип. 56. – К.: ІПМЕ, 2010. – С. 64-71.
5. Достанко А. П. Пленочные токопроводящие системы СБИС / А. П. Достанко, В. В. Баранов, В. В. Шаталов. – Минск: Высшая школа, 2003. – 238 с.
6. Сытник А. А. Применение интегральных динамических моделей при решении задачи идентификации параметров электрических цепей / А. А. Сытник, К. Н. Ключка, С. Ю. Протасов // Известия Томского политехнического университета. – 2013. – Т. 322. – № 4: Энергетика. – С. 103-106.
7. Грановский В. А. Динамические измерения: Основы метрологического обеспечения / В. А. Грановский. – Ленинград: Энергоатомиздат., 1984. – 224 с.
8. Протасов С. Ю. Методи та засоби формування і комп'ютерної реалізації інтегральних макромоделей стаціонарних динамічних об'єктів з розподіленими параметрами: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. техн. наук: спец. 01.05.02 «Математичне моделювання та обчислювальні методи» / Протасов С. Ю. – Черкаси, 2012. – 20 с.

Протасов С.Ю.
Черкасский государственный технологический университет

ПОСТРОЕНИЕ ДИАГНОСТИЧЕСКИХ МОДЕЛЕЙ СТРУКТУР С АКТИВНЫМ СОПРОТИВЛЕНИЕМ

Аннотация
Статья посвящена построению диагностических моделей структур с активным сопротивлением, что является одним из методов неразрушающего контроля сложных динамических объектов. Структуры с активным сопротивлением представляют собой объекты с распределенными параметрами, что приводит к необходимости применения уравнений в частных производных или двумерных интегральных уравнений, и во многих случаях при решении практических задач приводит к трудностям получения качественных и количественных результатов. Предложенный метод построения основан на переборе возможных типов дифференциальных уравнений с использованием эквивалентных интегральных уравнений. Для классификации структур с активным сопротивлением используется не только порядок (структура) дифференциальных уравнений, а и значение их параметров. Актуальность метода подтверждают результаты вычислительных экспериментов.
Ключевые слова: динамическая модель, структура с активным сопротивлением, переходная тепловая характеристика, интегральная модель, интегральная диагностика.

Protasov S.Yu.
Cherkasy State Technological University

BUILDING DIAGNOSTIC MODELS OF STRUCTURES WITH ACTIVE RESISTANCE

Summary
The article is devoted to the construction of diagnostic models of structures with active resistance, which is one of the methods of nondestructive testing of complex dynamic objects. Structures with active resistance are objects with distributed parameters, which necessitates the application of partial differential equations or two-dimensional integral equations, and in many cases when solving practical problems leads to difficulties in obtaining qualitative and quantitative results. The proposed construction method is based on a search of possible types of differential equations using equivalent integral equations. To classify structures with active resistance, we use not only the order (structure) of the differential equations, but also the value of their parameters. The relevance of the method is confirmed by the results of computational experiments.
Keywords: dynamic model, structure with active resistance, transient thermal characteristic, integral model, integral diagnostics.

УДК 620.91:355.691.4(477)(045)

ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ «ЗЕЛЕНИХ ТЕХНОЛОГІЙ» НА АВІАЦІЙНОМУ ТРАНСПОРТІ УКРАЇНИ

Соколова О.Є., Борець І.В., Шевченко Ю.В.
Національний авіаційний університет

В статті визначені основні наслідки негативного впливу авіаційного транспорту на навколищнє середовище, а також проаналізовані світові тенденції щодо їх скорочення; досліджені ключові інструменти запровадження «зелених» технологій на авіаційному транспорті та узагальнено модель системи екологічного менеджменту авіапідприємства. Вивчено світовий досвід застосування «зелених» рішень у виробничій діяльності авіапідприємств, а також розроблені напрямки формування «зеленого» авіаційного сектору в Україні.
Ключові слова: авіаційний транспорт, навколишнє середовище, екологічність, ресурсозбереження, «зелені» технології, система екологічного менеджменту.

Постановка проблеми. В сучасних умовах соціально-економічного розвитку все більшої уваги приділяється збереженню енергоресурсів, підвищенню паливної ефективності, а також контролю за рівнем шкідливих викидів в атмосферу різних сфер та галузей виробництва. Авіаційна галузь, поділяючи обраний вектор на підвищення екологічності та забезпечення сталого розвитку, зі свого боку також вживає активних заходів. Так, Міжнародна організація цивільної авіації (ІКАО) координує зусилля окремих країн та розробляє відповідні рекомендації, а також визначає ефективні напрямки дій щодо зниження негативного впливу світової авіаційної галузі на навколишнє середовище. У цьому напрямку досягнуто значного прогресу: нові літаки на 70% ефективніші по витраті палива, ніж вироблені 40 років тому та на 20%, ніж виготовлені 10 років тому. Незважаючи на інтенсивне нарощування авіаційних перевезень, вдалося також домогтися уповільнення темпів зростання викидів CO_2 до рівня 2% в рік. У 2010 р. ІКАО встановила цільові показники підвищення паливної ефективності на період до 2020 р. – в середньому на 2% в рік (з бажаним збереженням цих орієнтирів до 2050 р.). Однак, очікуване збільшення пасажирських перевезень в середньому на 5% призведе до зростання емісії парникових газів на 3% в рік, що вимагає вироблення додаткових заходів. Враховуючи це, експерти ІКАО планують до 2020 р. досягти нейтральної з точки зору викидів вуглекислого газу росту, забезпечити підвищення паливної ефективності в середньому на 1,5% на рік, а до 2050 р. – скоротити емісію в 2 рази в порівнянні з рівнем 2005 р. [1-3]. Вирішити вищенаведені завдання, а також досягти очікуваних позитивних результатів ІКАО пропонує на основі запровадження на авіаційному транспорті концепції «зеленої» економіки, яка спрямована на застосування «зелених» технологій та рішень у виробничій діяльності авіапідприємств. Україна, як повноправний член світових організацій в області функціонування та розвитку авіаційного сектору, має дотримуватися відповідних рекомендацій, а також запроваджувати відповідні заходи щодо формування «екологічно-чистого» авіаційного транспорту. Саме тому, дослідження зарубіжного досвіду застосування «зелених» технологій в авіаційному секторі є актуальним питанням, що потребує детального вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під час дослідження встановлено, що серед науковців не вироблено єдиної точки зору відносно таких понять як: «зелена» економіка та «зелені» технології. На думку експертів Організації ООН з охорони навколишнього середовища (ЮНЕП) у широкому сенсі «зелену» економіку доцільно розглядати як господарську діяльність, «яка підвищує добробут людей та забезпечує соціальну справедливість та при цьому істотно знижує ризики для навколишнього середовища та збіднення природи» [4-5]. У більш вузькому трактуванні «зелену» економіку розуміють як розробку, виробництво та експлуатацію технологій та обладнання для контролю й зменшення викидів шкідливих речовин та парникових газів, моніторингу та прогнозування кліматичних змін, а також технологій енерго- та ресурсозбереження та відновлюваної енергетики. Відповідно до класифікації Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD), «зелені» технології охоплюють такі сфери як: загальне екологічне управління (управління відходами, боротьба з забрудненням води, повітря, відновлення земель та ін.); виробництво енергії з відновлюваних джерел (сонячна енергія, біопаливо та ін.), пом'якшення наслідків зміни клімату, зниження шкідливих викидів в атмосферу; підвищення ефективності використання палива, а також енергоефективності в будівлях та освітлювальних приладах [6]. Окремі теоретико-практичні положення застосування «зелених технологій» в аерокосмічній галузі досліджені в роботах [7; 8]. Проблеми скорочення викидів шкідливих речовин авіаційним транспортом в атмосферу вирішуються у наукових працях [9; 10]. Питаннями зниження рівня шуму літальними апаратами в районах аеропортів займалися такі науковці як: Запорожець О.І., Сердюк О.Є., Франчук Г.М., Латишева О.В., Феоктісова О.Г., Феоктістова Т.Г. та ін. [9-11].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проведений аналіз науково-практичної літератури свідчить про достатньо вагоме теоретико-методологічне обґрунтування окремих проблем пов'язаних зі скороченням шкідливого впливу авіаційного транспорту на навколишнє середовища. Проте питання застосування «зелених» технологій як іноваційного напрямку збереження природних ресурсів та зменьшення негативних наслідків для екосис-

теми, зокрема вітчизняними авіапідприємствами залишаються невирішеними та мають дещо фрагментарний характер.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження сутності поняття «зелені технології», вивчення світового досвіду застосування «зелених» рішень у виробничій діяльності авіапідприємств, а також розробка перспективних напрямків щодо формування «зеленого» авіаційного сектору в Україні.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі, питання підвищення рівня екологічності та ресурсозбереження на авіаційному транспорті стають все більш актуальними. Встановлено, що авіаційний транспорт, на частку якого приходиться 2% сукупного обсягу емісії CO_2, як і раніше залишається єдиним засобом швидкого переміщення пасажирів та вантажу на далекі відстані. Швидкі темпи розвитку авіаперевезень неминуче завдали б величезної шкоди навколишньому середовищу, проте ініціативи, які реалізуються галуззю, покликані стабілізувати, а потім і скоротити рівень емісії парникових газів. Так, Міжнародна асоціація повітряного транспорту (IATA) в 2007 р. проголосила глобальну ініціативу щодо зменшення шкідливих викидів в атмосферу, яка передбачає скорочення споживання палива в цивільній авіації до 2020 р. на 25%, а до 2050 – досягнення нульового рівня викидів вуглекислого газу. За попередніми підрахунками IATA до 2020 р. для зменшення емісії CO_2 авіакомпаніям доведеться витратити на нові повітряні судна близько 1,5 трлн. дол. [1, 2]. Важливе значення в процесі скорочення викидів парникових газів в атмосферу вносять й аеропортові компекси, які окрім наявності санітарно-захисних зон, водовідвідних систем, а також систем моніторингу за станом акустичної обстановки, повинні створювати умови щодо скорочення очікувань дозволів на посадку в повітрі та затримок рейсів, що може призводити до виконання польотів на підвищеній швидкості, простоїв літаків з працюючими двигунами. За висновками світових експертів, для зменьшення викидів CO_2 потрібно розвивати відповідну аеропортову інфраструктуру, що дозволить усунути вищенаведені проблеми та надасть можливість здійснювати швидке обслуговування літаків різних типів. Внесок таких заходів оцінюється аналітиками як менш значний, ніж вклад в оновлення парку та використання біопалива (близько 10%). Проте їх значимість постійно зростає в міру зростання інтенсивності повітряного руху [2]. Важливо звернути увагу на те, що негативний вплив авіаційного транспорту не обмежується лише викидами CO_2 до атмосфери та створенням високого рівня шуму, що наносить шкоду здоров'ю населення та призводить до забруднення навколишнього середовища, а його функціонування пов'язано перш за все з використанням значних обсягів різноманітних ресурсів, зокрема природних (див. рис. 1).

Отже, з рис. 1 видно, що авіаційний транспорт наносить величезні «збиткі» природі та населенню, при чому значна частка забруднень належить аеропортам. Так, наприклад, літаки, що злітають роблять тисячі тонн шкідливих викидів в атмосферу, при чому їх найбільший обсяг припадає на зліт та набір висоти, що свідчить про їх значну концентрацію в прилеглих районах аеропортів, де проживають люди.

Також відомо, що аеропорти є найпотужнішими джерелами шуму та найбільшими споживачами енергетичних ресурсів. Згідно проведених досліджень впливу шуму на живі організми, доведено розвиток у них загальної неспецифічної реакції, яка характеризується зниженням споживання кисню всіма тканинами головного мозку, дистрофічними змінами в мозку та внутрішніх органах, появою судинних розладів, біохімічними змінами у внутрішніх органах, що свідчить про напруженість захисних та пристосувальних сил організму [9]. Підкреслимо, що шумове забруднення утворюється за рахунок значної кількості джерел шуму на території аеропорту, представлених авіаційними силовими установками з газотурбінними і поршневими двигунами (шум має високочастотний спектр та інтенсивність у межах 135 дБА, на відстані 25 м – 90 дБА), спецмашинами аеродромного обслуговування різного призначення, верстатним та технологічним устаткуванням виробничих процесів [11]. Встановлено, що максимальні рівні шуму утворюються на етапах розбігу, зльоту та пробігу літака, але тривалість етапів різна, тому змінюється і час впливу шуму.

Враховуючі все вищенаведене, з урахуванням головної проблеми сучасного суспільства – об-

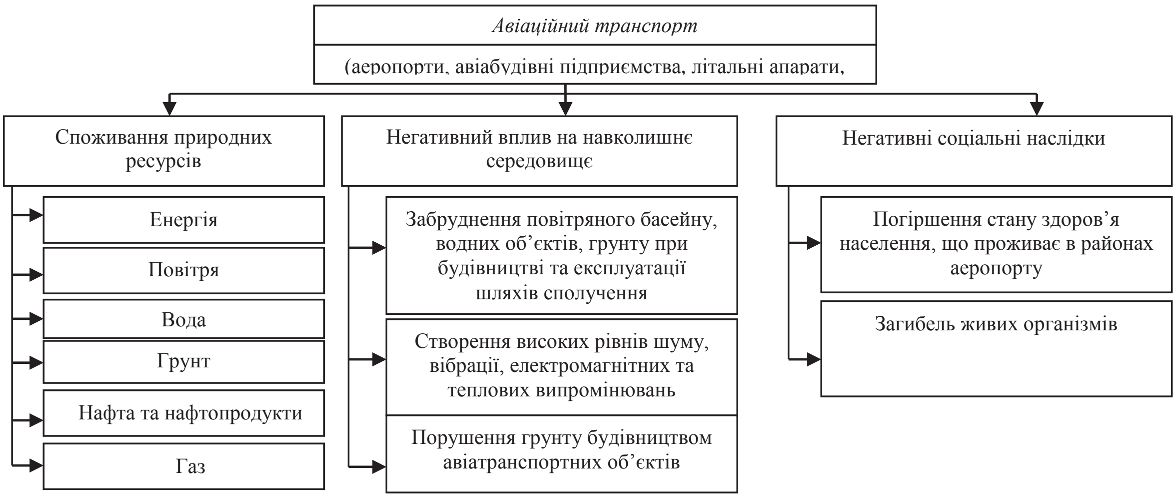

Рис. 1. Негативний вплив авіаційного транспорту на якість життя

Джерело: [8, 9]

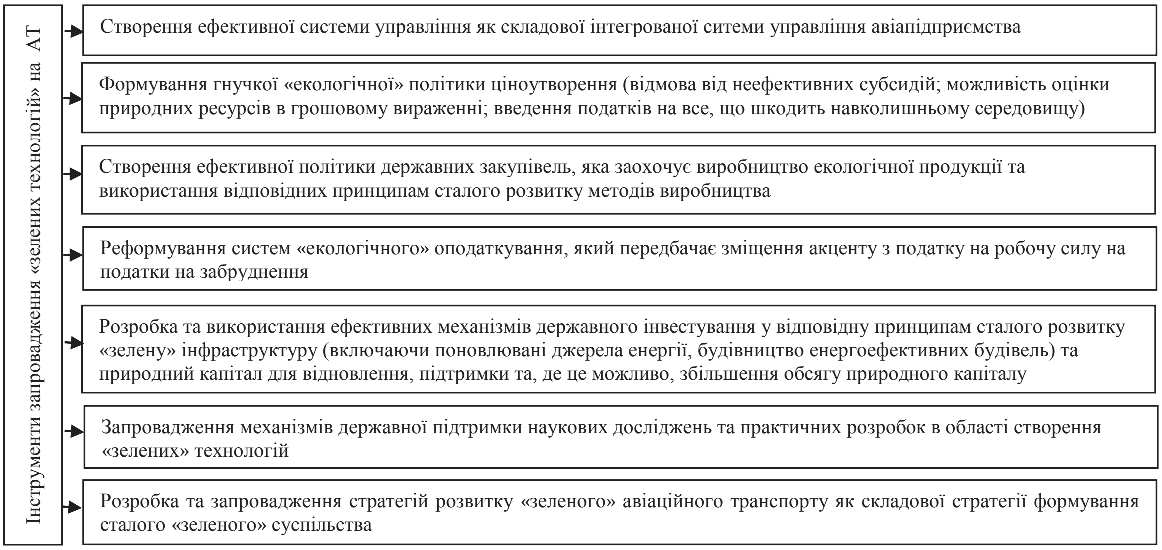

Рис. 2. Ключові інструменти запровадження «зелених» технологій на авіаційному транспорті

Джерело: розроблено авторами

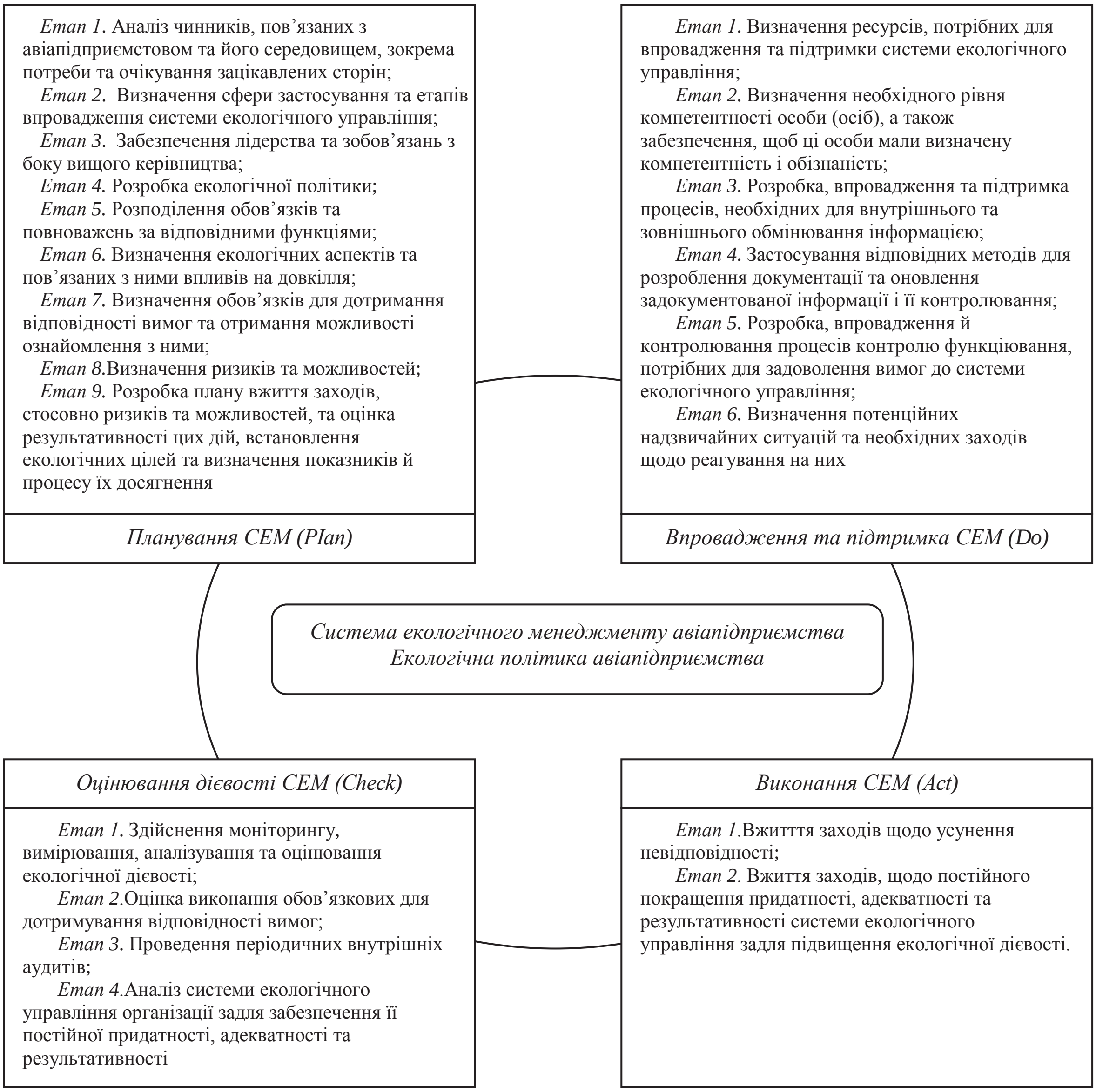

Рис. 3. Модель системи екологічного менеджменту авіапідприємства

Джерело: розроблено авторами за даними [14]

меженості ресурсів, у т.ч. природних, виникає необхідність запровадження «зелених» технологій на авіаційному транспорті. На основі проведених досліджень науково-практичної літератури встановлено, що «зелені» технології – це інноваційні технології, що дозволяють в ідеалі досягти двох «екомінімумів» [7]: мінімум забруднень навколишнього середовища та мінімум споживання природних ресурсів.

«Зелені» технології, об'єднуючи з часом фундаментально різні підходи, служать виходом на чисту траєкторію, що характеризується більш високою ресурсною ефективністю та «пружністю» до зростання несприятливих зовнішніх впливів [13]. Звідси виходить, що «зелені» технології не лише пов'язані з досягненням екологічності, екологізації техніки та діяльності тощо. Вони є потужними каталізаторами переходу до нового «зеленого» технологічного укладу, трансформації технологічних сфер діяльності, економіки та суспільства.

В процесі вивчення сучасних тенденцій розвитку «зеленого» спрямування в авіаційної галузі на глобальному рівні можна впевнено стверджувти, що вони мають значний потенціал для підвищення продуктивності та ефективності. Крім того, інтегрування принципів «зеленого зростання» до довгострокової стратегії та пріоритетів техніко-технологічного розвитку, а також завдяки масштабній та скоординованої підтримці на державному рівні, провідні авіапідприємства активно розробляють та запроваджують науково-технічні напрацювання для кардинального покращення різних аспектів своєї діяльності. Як свідчить світовий досвід, для реалізації цієї концепції потрібні значні інвестиції та необхідна державна підтримка на всіх етапах запровадження.

Для впровадженню «зелених технологій» на авіаційному транспорті (АТ) необхідно розробити та запровадити широкий спектр інструментів з урахуванням ключових концепцій «екологічного» розвитку, основними з яких є: створення ефективної системи екологічного управління; формування гнучкої «екологічної» політики ціноутворення; створення ефективної політики державних закупівель; реформування систем «екологічного» оподаткування; розробка та використання ефективних механізмів державного інвестування в відповідну принципам сталого розвитку інфраструктуру; запровадження механізмів державної підтримки досліджень та розробок, пов'язаних зі створенням «зелених» технологій; Розробка та запровадження стратегій розвитку «зеленого» авіаційного транспорту як складової стратегії формування сталого «зеленого» суспільства (див. рис. 2).

Отже, важливим етапом запровадження «зелених технологій» на авіаційних підприємствах є формування еффективної системи екологічного управління (менеджменту). Система екологічного менеджменту представляє собою частину інтегрованої системи управління авіапідприємства, яка використовується для реалізації екологічної політики та керування екологічними аспектами. Функціонування системи екологічного менеджменту спрямовано на поліпшення екологічних характеристик в межах авіапідприємства шляхом їх періодичного аналізу та оцінки. Система екологічного управлння є необхідною умовою управління сталим розвитком авіапідприємства, яка охоплює комплекс процесів і методів, що дають змогу підприємству знизити його вплив на природне середовище.

Згідно національного стандарту ДСТУ ISO 14004:2016 «Системи екологічного управління. Загальні настанови щодо запроваджування» модель системи екологічного управління розробляється на основі підходу «PIan-Do-Check-Act» («Плануй-Виконуй-Перевіряй-Дій»). PDCA є безперервним, повторюваним процесом, який дозволяє організації встановити, впровадити та підтримувати свою екологічну політику і постійно поліпшувати свою систему екологічного управління задля підвищення екологічної дієвості (див. рис. 3) [14].

ДСТУ ISO 14004:2016 вимагає від авіапідприємств: розробити прийнятну екологічну політику; визначити екологічні аспекти її діяльності, продукції чи послуг; оцінити їх вплив на довкілля; розробити та впровадити дії з запобігання забрудненню; встановити контроль за впливом та застосовувати коригувальні заходи; визначити застосовні екологічні законодавчі та нормативні вимоги; забезпечити діяльність у відповідності до екологічного законодавства України; визначати та досягати екологічних цілей; поліпшувати екологічні характеристики; збалансувати та інтегрувати економічні та екологічні інтереси; своєчасно адаптуватися до умов, що постійно змінюються [15].

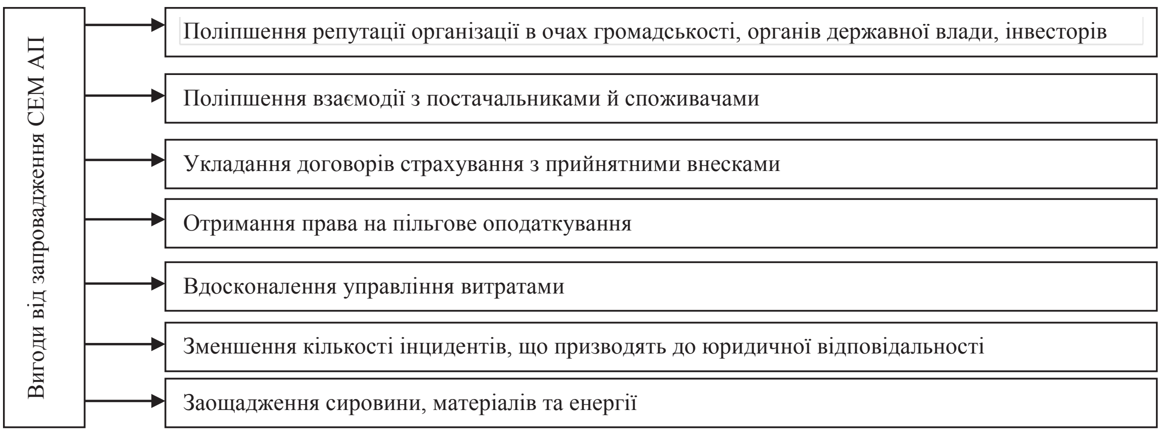

Рис. 4. Вигоди авіапідприємства від запровадження ефективної системи екологічного менеджменту

Джерело: розроблено авторами

На основі зарубіжного досвіду встановлено, що авіапідприємства можуть отримувати потенційні вигоди від впровадження ефективної системи екологічного менеджменту, які наведені на рис. 4.

Застосування системного підходу в процесі запровадження комплексу методів екологічного менеджменту надасть можливість керівництву авіапідприємств отримати оптимальні результати для всіх зацікавлених сторін. Проте, за умови прийнятності та економічної доцільності, система екологічного менеджменту з метою реалізації екологічних цілей може спонукати організацію до використання найкращих методів для їх досягнення (враховуючи економічну ефективність) [15]. Саме тому, для досягнення ефективності системи екологічного менеджменту складові елементи ДСТУ ISO 14001:2016 повинні бути інтегровані та гармонійно поєднанні з елементами інших функціональних підсистем авіапідприємств (якості, охорони праці та авіаційної безпеки).

Лідируюючі позиції в області застосування «зелених» технологій на авіаційному транспорті займають США та Європа, якими розроблено ряд довгострокових программ та ініціатив, згідно яких до 2025 р. планується розробити літаки нового покоління з радікально новими техніко-експлуатаційними характеристиками. Все це, це надасть можливість вже до 2025 р. забезпечити суттєве скорочення витрат палива (на 20% за планами ЄС), шуму, а також емісії парникових газів (CO_2 на 50% у ЄС; на 40% в США).

За даними NASA американські авіакомпанії можуть заощадити до 250 млрд. дол. в період між 2025 р. та 2050 р., завдяки зеленим технологіям, розробленим агентством та партнерами по галузі, як частина програми NASA Environmentally Responsible Aviation (ERA) (авіація відповідальна за екологію). Технології розроблені в рамках програми ERA будуть прагнути різко знизити витрату палива, авіаційного шуму та забруднення, тобто боротися з різноманітними побічними продуктами польоту. Такі результати будуть досягнуті за рахунок збільшення ККД двигунів та більш ергономічної будови літаків [16].

Таблиця 1

Приклади застосування «зелених» технологій в аеропортах світу

Аеропорт	Країна	Коротка характеристика «зелених рішень» аеропортів
East Midlands Airport	Східний Мідландс, Англія	Аеропорт використовує у своїй діяльності вітряки, джерела підземних вод для отримання електроенергії, системи очищення води для скорочення негативних викидів в атмосферу. Керівництво авіапідприємства має намір встановити ще більше вітряних турбін, розвивати програми утилізації та вторинного використання матеріалів, а так само спробують зберегти незайману місцевість навколо території аеропорту та налагодити більш екологічне транспортне сполучення між містом та аеровокзалом.
Logan International Airport	Бостон, США	Аеропорт став першим в США, який почав використовувати екологічно чисті матеріали при обробці приміщень, отримав сертифікат відповідності LEED (The Leadership in Energy & Environmental Design) стандартам. При проектуванні будівель аеропорту враховувалися й такі фактори як локація, зручність транспортного сполучення та використання місцевих будівельних матеріалов. Світло в цьому аеропорту енергоефективне, дах виконаний з мембрани, що фільтрує воду та пускає її на тех. потреби
Stevens Point Airport	Вісконсін, США	Аеропорт використовує сонячну енергію та вітряки для зниження споживання вичерпних природних запасів.
Northwest Florida Beaches Airport	Флорида, США	Аеропорт побудований з «чистих» матеріалів, з урахуванням місця будівництва, водних показників та флори, яка легко відновиться на обробленої території. Освітлення в цьому аеропорту енергоефективне, та, крім іншого, використовується максимум денного світла завдяки особливій архітектурі будівлі. Поновлювані джерела енергії використовуються й для обігріву та для охолодження будівлі.
Denver International Airport	Денвер, Колорадо, США	Конструкція денверського аеропорту виконана мабуть найкращим способом для того, щоб будівля дійсно вважалася «зеленою». Менеджмент аеропорту розробив спеціальну стратегію, яка протягом кількох років дозволить поетапно скоротити шкідливі викиди до атмосфери. Авіапідприємство використовує сонячну енергію для обігріву та живлення приладів, переоблюючі матеріали, таксо-парк оснащується електромобілями та на його території функціонує одна з найзеленіших автостоянок в світі.
Berlin Airport	Берлін, Німеччина	Компанія Flughafen Berlin Brandenburg GmbH, в управлінні якої знаходяться обидва аеропорти Берліна та новий споруджуваний («Віллі Брандт»), виробила стратегію, названу «Берлінський зелений аеропорт» (BER Green Airport). Її метою є забезпечення роботи аеровузлу в енергоефективній, ресурсозберігаючій та екологічно чистій манері. Екологічна стратегія визначає основні напрями роботи на шляху до становлення «зеленого аеропорту», встановлюючі нові стандарти для стійких операцій. Цьому сприяє власна система екологічного менеджменту, яка контролює всі операційні процеси в аеропорту, що впливають на навколишнє середовище та клімат. Управління ресурсами навколишнього середовища передбачає використання інноваційних зберігаючих технологій з метою отримання зростання обсягів перевезень при менших витратах ресурсів.
Cochin International Airport Limited	Керала, Індія	Міжнародний аеропорт Кочин став першим індійським або навіть першим в світі аеропортом, який повністю перейшов на використання сонячної енергії. Також аеропорт протягом наступних 25 років прогнозує скоротити викиди вуглецю на 300 тис. т., що є еквівалентним посадці трьох мільйонів дерев.

Джерело: [17; 18]

Слід відзначити, що ключовим питанням зниження впливу на навколишнє середовище для аеропортів є зниження викидів оксидів вуглецю. Хоча їх частка припадає лише невелику частину від загального впливу авіаційної галузі, в короткостроковій перспективі аеропорти можуть скоротити викиди, поки розробляються альтернативні технології та екологічно чисте авіаційне паливо.

Важливим інструментом для оцінки зусиль аеропортів в цьому напрямку стала створена в 2009 р. ACI Europe (Міжнародна рада аеропортів Європи) добровільна програма вуглецевої акредитації. Ініціатива стала прямим наслідком резолюції по зміні клімату, прийнятої в червні 2008 р. на щорічному саміті ACI Europe, та була підтримана Європейською конференцією з цивільної авіації та Євроконтролем.

Програма керується незалежним міжнародним консультативним агентством WSP Environment & Energy та має чотири рівні управлінської сертифікації аеропортів: «відображення», «скорочення», «оптимізація» та «нейтралітет». Вигоди від участі в програмі умовно поділяють на дві категорії: тверду, яку можна виміряти, та м'яку, що не піддається обчисленню. До першої відносяться збільшення операційної ефективності за рахунок впровадження новацій, зниження споживання енергетичних ресурсів, обмін досвідом та можливість використання кращих практик, ефективність системного підходу до боротьби з викидами, участь усіх зацікавлених сторін, збільшення акціонерної вартості, репутації бренду, підтримка утримувачів акцій та можливість розширення відповідно до місцевих вимог. У другій відзначаються збільшення довіри до аеропорту, розвиток діалогу між персоналом та підрозділами аеропорту щодо викидів CO_2, діалогу з власниками акцій з питань зниження шкідливих викидів джерелами, безпосередньо керованими аеропортом, зміцнення іміджу, зниження нормативно-правових ризиків та підвищення шансів на отримання регуляторних дозволів, а також можливостей розширення [18].

В останні роки топ-менеджмент провідних міжнародних аеропортів розробляють та запроваджують інноваційні заходи не лише для створення будівель аеровокзальних комплексів у відповідності з високими стандартам «зеленої» архітектури, а й для забезпечення високоякісного та ефективногу процесу обслуговування. Досвід застосування «зелених» рішень в аеропортах світу проаналізований в табл. 1.

Якщо говорити про практику застосування «зелених» технологій на авіаційному транспорті України, то тут слід відзначити, що ця концепція розвитку знаходиться на початковому етапі. В межах реалізації політики ІКАО в цьому напрямку у січні 2017 р. Державною авіаційною службою України разом з Мінстерством інфраструктури було укладено меморандум про взаєморозуміння з Федеральною авіаційною адміністрацією США (FAA) про зниження впливу авіації на навколишнє середовище. Документ передбачає умови співпраці у сфері авіаційного транспорту, зокрема, дослідження, просування, розробку та використання екологічно збалансованих альтернативних видів авіаційного палива. Сторони домовились про обмін інформацією та передовою практикою у таких сферах як [19]:

– шум повітряних суден та їхній вплив;
– викиди та вплив авіації;
– оцінка технологій повітряних суден;
– екологічно та енергетично ефективна експлуатація повітряних суден від терміналу до терміналу;
– моделювання та аналіз авіації;
– альтернативні види палива для реактивних двигунів.

Відзначимо, що в Україні не має жодного аеропорту, який можна б було вважати «зеленим», а окремі спроби переходу до збереження природних ресурсів та поступового переходу до «екологічного» розвитку зроблені в Міжнародному аеропорті «Бориспіль». Так, в межах реалізації плану енергонезалежності від споживання газу авіапідприємством введено іноваційні технології опалення на альтернативному паливі. Зокрема, в аеропорту встановили перший в Україні «економайзер», що дозволяє отримувати до 20% теплової енергії з відходів роботи котла – диму. [20]. Проте технологічні рішення в інших областях зниження негативного впливу на навколишнє середовище залишаються ще не вирішенними. Що ж стосується інших українських аеропортів, то тут майже не простежується практичне застосування «зелених» рішень в їх діяльності, а система екологічного менеджменту не на достатньому рівні адаптована до зовнішніх та внутрішніх умов їх функціонування. Основною причиною такого становища є відсутність фінансових ресурсів та пасивність держави до проектів такого спрямування. Слід відзначити, що лише за умови державної підтримки, реформування системи «екологічного» оподаткування, формування «екологічної» цінової політики авіапідприємств, наявності джерел інвестування «зелених» рішень в авіаційній сфері та ін. можливо реалізувати іноваційні проекти щодо збереження природних ресурсів та скорочення негативного впливу авіаційного транспорту на навколишнє середовище.

Необхідно додати, що згідно досвіду провідних «зелених» аеропортів світу на рівні вітчизняних аеропортів для ефективного екологічного керування необхідно виконати наступне:

1) сформувати ефективну систему екологічного менеджменту аеропорту, з урахуванням його зовнішніх та внутрішніх умов функціонування;
2) проаналізувати всі джерела викидів, які є в аеропорту та визначити всі можливі способи скорочення викидів парникових газів;
3) розробити ефективну систему контролю та моніторингу всіх процесів в аеропорту, що роблять негативний вплив на навколишнє середовище та клімат;
4) встановити сучасні енергозберігаючі системи;
5) встановлити фотоелектричні системи (автономна сонячна установка з акумуляторами);
6) реалізувати заходи по оснащенню виробничих потужностей енергозберігаючим освітленням;
7) облаштувати станції зарядки електромобілів (на території аеропорту) тощо.

Висновки і пропозиції. Отже, на основі проведеного дослідження встановлено, що застосування «зелених» технологій на авіаційному транспорті України є необхідним іноваційним рішенням для

збереження природних ресурсів та скорочення його негативного впливу на екосистеми. Важливим інструментом забезпечення «зеленого» зростання є формування ефективної системи екологічного менеджменту авіапідприємств та запровадження гнучкої екологічної політики з урахуванням конкретних умов функціонування. Відзначимо, що завдяки державній підтримці в цьому напрямку можливо створити «чисту» високопродуктивну галузь та отримати фінансово-економічні вигоди від її функціонування. Наступним етапом наукового дослідження повинно стати розробка методологічних основ оптимізації ризиків запровадження «зелених» технологій в аеропортах.

Список літератури:

1. Зелёная повестка дня (ИКАО) [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://www.icao.int/publications/journalsreports/2010/6503_ru.pdf
2. Комитет по охране окружающей среды от воздействия авиации доклад (Doc 10069) [Электронный ресурс]. – Режим доступу: CAEP/10http://dspk.cs.gkovd.ru/library/data/Doc_10069_komitet_po_ohrane_okr.pdf Монреаль, 1–12 февраля 2016 года.
3. Revolutionizing Aviation in the 21st Century A Proposal for Research for NASA. – [Электронный ресурс].
4. Глобальне «озеленення» економіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://jkg-portal.com.ua/ua/publication/one/globalne-ozelenennja-jekonomki-32719
5. Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication // UNEP's Green Economy Initiative. [Электронный ресурс]. – Режим доступу: URL: http:// www.unep.org/greeneconomy/Portals/88/documents/ ger/ger_final_dec_2011/Green%20 EconomyReport_Final_Dec2011.pdf – P. 16.
6. Шумилова И.Ш. Ориентация на «экологизацию» современных технологий / И.Ш. Шумилова // Технические науки. – № 8-9(54-55) – 2016. [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://www.colloquium-publishing.ru/library/index.php/NU_TECH/article/view/2189/215
7. Зелёные технологии в аэрокосмическом секторе – глобальные тренды и перспективы развития в России. [Электронный ресурс]. – Режим доступу: ttps://riss.ru/wp-content/uploads/2016/02/Prokopenkova_Doklad_18_02_Aerokosmicheskijsektor_crop.pdf
8. Загоруй Я. За технологічний прогрес платить природа: вплив авіації на довкілля [Електроний ресурс] / Ярослав Загоруй. – [ел. версія журналу «Екологія» від 5.01.2006 р.]. – Режим доступу: http: h.ua/story/5788
9. Латишева О.В. Визначення негативного впливу діяльності аеропорту на довкілля та розробка заходів для його зниження [Текст] / Олена Володимирівна Латишева // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2014. – Том 15. – № 3. – С. 57-63. – ISSN1993-0259.
10. Сердюк О.Є. Розробка методики прогнозування рівня енергетичних забруднень ПТК в зоні аеропорту [Текст] / [О.Є. Сердюк, Г.М. Франчук] // Наука і молодь. Прикладна серія. – К., 2006 – № 6. – С. 177–180.
11. Запорожець О.І. Основи акустичного моніторингу довкілля: конспект лекцій / О.І. Запорожець, В.І. Токарев. – К.: НАУ, 2008. – 240 с.
12. Феоктистова О.Г., Феоктистова Т.Г. Оценка шумовой обстановки на территории жилой застройки вблизи аэропортов // Актуальные тенденции развития фундаментальных и прикладных наук на рубеже XXI века: монография. – М.: Рос. гос. аграр. заоч. ун-т, 2013. – С. 40-44.
13. Пахомова Н.В., Рихтер К.К., Малышков Г.Б. Структурные преобразования в условиях формирования «зеленой» экономики: вызовы для российского государства и бизнеса// Н.В. Пахомова, К.К. Рихтер, Г.Б. Малышков/ Проблемы современной экономики. – 2012. – № 3(43) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.meconomy.ru/art.php?nArtId=4155
14. ДСТУ ISO 14001:2016 »Системи екологічного управління. Вимоги та настанови щодо застосування» (ISO 14001:2016, IDT) (Проект, перша редакція). – [Електронний ресурс].
15. Буряк Р.І. формування систем менеджменту якості і екологічного менеджменту аграрних підприємств на засадах міжнародних стандартів ISO серій 9000 та 14000.
16. NASA планує використовувати зелені технології в літаках. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cikavosti.com/nasa-planuye-vikoristovuvati-zeleni-tehnologiyi-v-litakah
17. 5 самых зеленых аэропортов мира. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rodovid.me/Asya/5-samyh-zelenyh-aeroportov-mira_2.html
18. Шошин В. От экологических обязательств к эффективности и обратно. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.aviaport.ru/news/2015/12/21/371973.html
19. Україна співпрацюватиме зі США над зниженням впливу авіації на навколишнє середовище. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=249687746&cat_id=244277212
20. «Офіційний портал аеропорту «Бориспіль». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kbp.aero/ru/about/press-center/news/2016/1461/.

Соколова Е.Е., Борец И.В., Шевченко Ю.В.
Национальный авиационный университет

ПЕРСПЕКТИВЫ ВНЕДРЕНИЯ «ЗЕЛЕНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ» НА АВИАЦИОННОМ ТРАНСПОРТЕ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье определены основные последствия негативного воздействия авиационного транспорта на навколищне среды, а также проанализированы мировые тенденции их сокращения; исследованы ключевые инструменты внедрения «зеленых» технологий на авиационном транспорте и обобщены модель системы экологического менеджмента авиапредприятия. Изучен мировой опыт применения «зеленых» решений в производственной деятельности авиапредприятий, а также разработаны направления формирования «зеленого» авиационного сектора в Украине.
Ключевые слова: авиационный транспорт, окружающая среда, экологичность, ресурсосбережения, «зеленые» технологии, система экологического менеджмента.

Sokolova O.E., Borets I.V., Shevchenko Yu.V.
National Aviation University

PROSPECTS OF INTRODUCTION OF «GREEN TECHNOLOGIES» ON AVIATION TRANSPORT OF UKRAINE

Summary
In the article the main consequences of the negative impact of air transport on the environment and global trends analyzed for their reduction; examined key instruments implementing «green» technologies for aviation and the model of environmental management systems airlines. Studied the world experience of «green» solutions in the production of aviation enterprises and developed areas forming «green» aviation sector in Ukraine.
Keywords: air transport, environment, ecology, resource conservation, «green» technology, system of the environmental management.

УДК 676.1.022+676.14

ОДЕРЖАННЯ СОЛОМ'ЯНОЇ ЦЕЛЮЛОЗИ ДЛЯ ХІМІЧНОЇ ПЕРЕРОБКИ

Трембус І.В., Савченко С.С., Сиротюк С.В.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Досліджено вплив попередньої екстракції лугом стебел пшеничної соломи на показники якості пероцтової солом'яної целюлози. Визначено оптимальні умови проведення лужної екстракції стебел соломи. Встановлено, що проведення лужної обробки і пероцтового варіння призводить до отримання целюлози, яка за своїми показниками якості може бути використання для хімічного пероблення.
Ключові слова: солома, лужна екстракція, пероцтове варіння, целюлоза, показники якості.

Постановка проблеми. В багатоплановому характері вирішення проблеми сировинної бази світової целюлозно-паперової промисловості важливе місце займає питання використання недеревної рослинної сировини (НДРС) і відходів сільського господарства. Із багаточисельних видів однорічних рослин особливий інтерес представляє солома злакових культур (пшенична, житня, рисова). В даний час використовується лише близько 1,5% загальних запасів недеревної рослинної сировини. Використання лише 10% однорічних рослин та відходів сільського господарства дозволить отримати більш 125 млн. т на рік первинних волокнистих напівфабрикатів (ВНФ) [1]. Основною перевагою подібної рослинної сировини є її щорічна відтворюваність і можливість пероблення як традиційними лужними способами делігніфікації, так і нетрадиційними, наприклад, окисно-органосольвентними [2]. Целюлоза, окрім виробництва паперу та картону, використовується для хімічної переробки на етери та естери целюлози, з яких одержують хімічні волокна, плівки, пластичні маси, лакофарбові матеріали, клеї та ін. Як правило високоякісну целюлозу для хімічної переробки виробляють переважно з деревини як хвойних порід також відомо про одержання целюлози для хімічної переробки з соломи злакових культур та інших представників недеревної рослинної сировини [3]. Целюлоза, яка призначена для хімічної переробки, повинна мати високу хімічну чистоту і молекулярну однорідність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Складність при використанні недеревної рослинної сировини для отримання технічної целюлози полягає в наявності коротких волокон; неоднорідності макро- і мікроструктури; високому вмісті пентозанів і, особливо, золи (зокрема сполук кремнію); низькій насипній масі сировини. Цю проблему неможливо вирішити тільки за рахунок вдосконалення допоміжних процесів і обладнання (абсорбційного, випарного, содорегенераційного і т.д.), як це відбувається сьогодні. Вихід – це перехід на альтернативні способи варіння, що виключають джерело шкідливих викидів. Серед альтернативних технологій одержання ВНФ вченими пропонується проводити делігніфікацію рослинної сировини в пероксокислотах – окисно-органосольвентні варіння. Вони характеризуються меншою енергоємністю виробництва і більшою вибірковою дією на лігнін [4]. Серед органосольвентних способів одним із найбільш перспективних вважається пероцтовий метод одержання ВНФ із рослинної сировини, застосування якого виключає подальший процес вибілювання технічної целюлози хлормісткими сполуками.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проведені попередні дослідження процесу пероцтової делігніфікації стебел пшеничної соломи показали, що одержана целюлоза має високий вихід і білість, але разом з тим і високу зольніть та містить більше 2% залишкового лігніну [5]. Така целюлоза не може бути використана без додаткової обробки для подальшої хімічної переробки.

В зв'язку з тим, що пшенична солома має високу зольність 6,4–6,9%, яка в основному зосереджена в вузлах рослинної сировини і основним компонентом якої є диоксид кремнію, що знаходиться в рослинній сировині у вигляді монокремнієвої кислоти, яка накопичується і утворює в результаті процесу полімеризації целюлозно-кремнієву структуру. Так як ця структура добре розчиняється в розчині лугу, тому метою даних досліджень було видалення аморфного диоксиду кремнію з рослинної сировини і руйнування целюлозно-кремнієвої структури.

Мета статті: дослідити вплив лужної екстракції стебел пшеничної соломи на показники якості пероцтової солом'яної целюлози для подальшої її хімічної переробки.

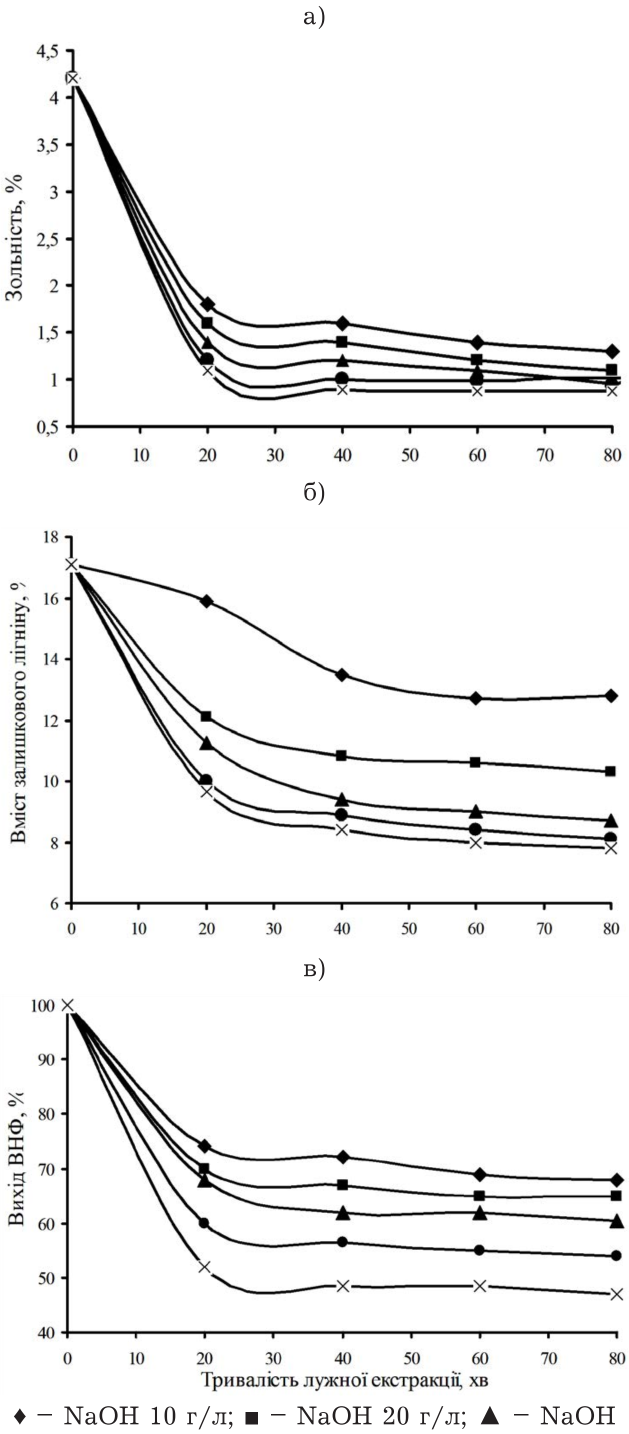
Виклад основного матеріалу. *Експериментальна частина.* Для проведення досліджень з отримання пероцтової целюлози використано висушені на повітрі стебла пшеничної соломи, яку було заготовлено після закінчення вегетативного періоду в сільськогосподарських підприємствах Черкаської області. Хімічний аналіз стебел пшеничної соломи було виконано у відповідності зі стандартними методиками [6]. В результаті визначень було одержано наступний хімічний склад стебел соломи: вміст целюлози – 45,6%; лігніну – 17,1%; смоли, жири, воски – 5,4%; пентозани – 25,8%; розчинність у воді – 10,6%; розчинність у NaOH – 37,2%; зола – 4,2% від маси абс. сух. сировини.

Стебла пшеничної соломи відсортовувалися від сторонніх домішок (листя, колосків, трави), подрібнювалися до розмірів 3–5 мм і зберігались в ексикаторах для підтримання постійної вологості та хімічного складу.

Для зниження вмісту мінеральних речовин проводили попередню екстракцію подрібнених стебел пшеничної соломи розчинами NaOH різної концентрації. Для цього наважки подрібнених стебел соломи поміщали в термостійкі конічні колби, додавали розчин лугу необхідної

концентрації і з’єднували колби зі зворотними холодильниками. Для забезпечення температури процесу 90±2°С колби встановлювали на водяних банях. Екстракцію лугом проводили протягом 20–80 хв., за концентрації розчину NaOH 20, 30, 40 та 50 г/л та гідромодуля 10:1. Після закінчення обробки ВНФ промили дистильованою водою до нейтрального середовища, висушували на повітрі і визначили показники якості за стандартними методиками [7].

Наступним етапом обробки солом’яних ВНФ було проведення процесу варіння целюлози сумішшю льодяної оцтової кислоти і 35%-го H_2O_2 у співвідношеннях 30:70 об’ємних% за гідромодуля 10:1, температури 90±2°С, тривалістю 90 хв. Процес варіння проводили у термостійких конічних колбах, встановлених на азбестових сітках і з’єднаних зі зворотними холодильниками. Після закінчення варіння целюлозу промили дистильованою водою до нейтральної реакції, висушували на повітрі та визначили її показники якості.

♦ – NaOH 10 г/л; ■ – NaOH 20 г/л; ▲ – NaOH 30 г/л; * – NaOH 40 г/л; Ч – NaOH 50 г/л

Рис. 1. Залежність показників якості солом'яних ВНФ від тривалості екстракції лугом за різної концентрації NaOH: а – зольність, %; б – вміст залишкового лігніну, %; в – вихід, %

Результати та обговорення. Виходячи з аналізу літературних даних лужну обробку рослинної сировини зазвичай проводять за концентрації NaOH 40 г/л, тривалістю 120 хв [8]. В роботі було розширено діапазон концентрацій лугу від 10 до 50 г/л. Результати екстракції стебел пшеничної соломи розчином NaOH за різної концентрації лугу на показники якості солом’яних ВНФ наведено на рис. 1.

З наведених на рис. 1 даних видно, що зі збільшенням тривалості екстракції відбувається зниження вмісту золи у солом’яних ВНФ порівняно із вихідною рослинною сировиною на 2,9–3,3%. Це пояснюється тим, що під час даного процесу відбувається переведення у розчин мінеральних речовин, які містяться у стеблі соломи. Слід зауважити, що зменшується і вміст залишкового лігніну, основна його кількість переходить до варильного розчину вже за концентрації лугу 30 г/л і тривалості обробки 60 хв. Подальше збільшення концентрації лугу не призводить до значних змін вмісту мінеральних речовин та залишкового лігніну в одержаному солом’яному ВНФ. Крім того, відбувається часткове видалення геміцелюлоз у результаті гідролізу низькомолекулярних фракцій целюлози, що призводить до зниження виходу ВНФ на 10–12%.

З метою зменшення вмісту мінеральних речовин та залишкового лігніну проводили процес варіння целюлози розчином пероцтової кислоти (табл. 1).

Як видно із даних табл. 1, підвищення тривалості лужної екстракції з подальшим варінням розчином пероцтової кислоти знижує вміст золи у солом’яній целюлозі. Зменшення виходу целюлози зумовлене деструкцією вуглеводної частини та переходом до розчину лігніну, екстрактивних речовин, золи і низькомолекулярних вуглеводних сполук. Також спостерігається зміна забарвлення соломяної целюлози із золотаво-жовтого на білий. Це зумовлено тим, що пероцтова кислота не тільки руйнує молекулу лігніну, діючи на ароматичні кільця його молекул, а й спричиняє деструкцію хромофорних груп. При цьому, як видно з даних табл. 1, зі зростанням концентрації NaOH від 30 до 50 г/л під час лужної екстракції рослинної сировини з подальшим пероцтовим варінням целюлози не призводить до значного зменьшення зольності целюлози і вмісту вній залишкового лігніну. Тому процес екстракції стебел пшеничної соломи доцільно проводити за концентрації NaOH не більше 30 г/л.

Отримана за таких умов соломґяна целюлоза має зольність 0,37% і вміст залишкового лігніну 0,42%. Отримані данні свідчать про те, що дана целюлоза придатна не лише для виробництва вибілених видів картонно-паперової продукції, а і для хімічного перероблення [9, 10].

Таблиця 1

Показники якості пероцтової солом'яної целюлози

Екстракція NaOH		Пероцтове варіння	Вихід, % від а.с. с.	Вміст лігніну, % від а.с. с.	Зольність, % від а.с. с.	Сульфатна зола, % від а.с. с.	Білість, %	Ступінь полімеризації
Концентрація NaOH, г/л	Тривалість обробки, хв							
10	20	T = 90°C Тривалість варіння = 60 хв	69,9	6,00	1,19	1,66	56	510
	40		69,1	6,12	1,07	1,34	58	470
	60		66,6	5,65	0,97	1,22	60	430
	80		66,3	5,32	0,92	1,09	64	415
30	20		64,4	0,91	0,86	0,97	76	420
	40		62,9	0,82	0,70	0,82	78	380
	60		61,2	0,47	0,48	0,61	80	325
	80		60,4	0,42	0,37	0,49	84	285
50	20		57,4	0,64	0,71	0,89	77	360
	40		57,1	0,53	0,51	0,76	80	320
	60		55,4	0,39	0,42	0,53	81	265
	80		55,2	0,33	0,34	0,45	85	220

Висновки і пропозиції. Досліджено вплив лужної екстракції стебел пшеничної соломи на показники якості органосольвентної солом'яної целюлози. Встановлено, що підвищення концентрації розчину гідроксиду натрію і тривалості стадії лужної екстракції зменшує вміст мінеральних речовин та залишкового лігніну в солом'яних волокнистих напівфабрикатах. Показано, що застосування пероцтового варіння сприяє подальшому зменшенню мінеральних речовин у соломяній целюлозі.

Запропонована технологія одержання соломяної целюлози із застосуванням органічних речовин не містить шкідливих сірко- і хлорвмістних сполук і тому є екологічно більш чистою та дозволить одержати целюлозу, яка буде придатна не лише для виробництва картонно-паперової продукції, а і для хімічної переробки. Перспективи подальших досліджень полягають в одержанні мікрокристалічної целюлози на основі розробленої технології.

Список літератури:

1. Вураско А.В. Ресурсосберегающая технология получения целюлозного материала при комплексной переработке сельскохозяйственных культур / А.В. Вураско, Б.Н. Дрикер, А.Р. Галимова, Е.А. Мозырева, Н.Н. Гулемина, Л.А. Земнухова // Химия растительного сырья, 2006. – № 4. – С. 5–10.
2. Невмываный С., Кай-Эрик Волюмари Возможности переработки соломы для производства целлюлозы в Украине. – Киев. – 2013. – С. 20.
3. Хинчич О.А., Сокаррас А., Релли Б.О. Перспективы формования волокон и пленок из растворов производных багассной целлюлозы // Тез. докл. Всес. научно-техн. конф. «Химия, технол. и применение целлюлозы и ее производных» – Черкассы, 1990. – С. 239–240.
4. Примаков С.П., Барбаш В.А., Черьопкіна Р.І. Виробництво сульфітної та органосольвентної целюлози. Навчальний посібник – Київ: ЕКМО. – 2009. – 279 с.
5. Оболенская А.В., Ельницкая З.П., Леонович А.А. Лабораторные работы по химии древесины и целлюлозы. – М., 1991. – 320 с.
6. Барбаш В. А., Трембус І. В., Гапон О. С., Шевченко В. М. Одержання солом'яних волокнистих напівфабрикатів пероцтовим способом делігніфікації // Наукові вісті НТУУ «КПІ». – 2010. – № 3. – С. 42–49.
7. Примаков С.Ф., Милосердов В.П., Кухникова М.С. Лабораторный практикум по целлюлозно-бумажному производству. – М.: Лесн. пром-сть, – 1980. – 168 с.
8. Москалева В.Е. Диагностические признаки недревесных растительных и химических волокон / В.Е. Москалева, З.Е. Брянцева, Е.В. Гончаров и др. – М.: Лесная пром-сть, 1981. – 120 с.
9. Барабаш В.А., Трембус И.В. Органосольвентные способы получения волокнистых полуфабрикатов из пшеничной соломы // Энерготехнология и ресурсосбержение. – 2009. – № 1. – С. 37–41.
10. Барбаш В.А., Нагорна Ю.М. Розробка технології одержання мікрокристалічної целюлози із волокон льону // Східно-Європейський журнал передових технологій. – 2015. – Т. 1, № 5(73). – С. 42–46.

Трембус И.В., Савченко С.С., Сыротюк С.В.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

ПОЛУЧЕНИЕ СОЛОМЕННОЙ ЦЕЛЛЮЛОЗЫ ДЛЯ ХИМИЧЕСКОЙ ПЕРЕРАБОТКИ

Аннотация
Исследовано влияние предварительной экстракции стеблей пшеничной соломы на показатели качества перуксусной соломенной целлюлозы. Определены оптимальные условия проведения щелочной экстракции стеблей соломы. Установлено, что проведение щелочной обработки и перуксусной варки приводит к получению целлюлозы, которая по своим показателям качества может быть использована для химической переработки.

Ключевые слова: солома, щелочная экстракция, перуксусная варка, целлюлоза, показатели качества.

Trembus I.V., Savchenko S.S., Syrotuk S.V.
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

STRAW PRODUCING CELLULOSE FOR CHEMICAL PROCESSING

Summary
The effect of pre-treatment alkaline broken rice straw quality perotstovoyi straw pulp. The optimum conditions of alkaline extraction of broken rice straw. Found that of alkaline treatment and perotstovoho cooking results in cellulose, which by its quality indicators can be used for chemical processing.
Keywords: straw, alkaline extraction, perotstove cooking, cellulose, quality.

УДК 544.77:66.063.6(063)

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОЦЕССОВ СТРУКТУРООБРАЗОВАНИЯ КОМПОЗИТОВ

Трофимова Л.Е.
Одесская государственная академия строительства и архитектуры

Предложено для описания аномального поведения некоторых дисперсных систем и материалов привлечь топологический подход, основанный на теории катастроф. Исследовательской программой предусмотрено решение задач, связанных с описанием и анализом таких явлений, когда увеличение интенсивности технологических воздействий приводит к качественно новому поведению системы. Приведены примеры использования данного подхода при исследовании эффектов, характерных для сдвигового течения структурированных дисперсий. Проанализированы процессы структурообразования дисперсных систем при динамических воздействиях. Показано, что использование новых представлений для описания эволюции дисперсий в условиях различных технологических операций дает возможность поднять на новый уровень моделирование физико-химических процессов при получении современных композиционных материалов.
Ключевые слова: дисперсные системы, структурообразование, физико-химическая динамика, топологический подход.

Постановка проблемы. Для технологии получения различных композиционных материалов (в частности, строительных) характерен ряд общих и типичных процессов, связанных с взаимодействием и взаимораспределением дисперсных фаз и включающих смешение, транспортирование, уплотнение, разуплотнение, деформацию дисперсных систем и неизбежно сопровождающихся образованием и распадом дисперсных структур. Эти отличительные особенности структурообразования высококонцентрированных дисперсий в условиях динамических воздействий кардинальным образом влияют на технологию высококачественных дисперсных материалов. В этой связи решение комплексной проблемы получения большинства строительных композитов с заданной структурой и прогнозируемыми эксплуатационными показателями при снижении ресурсоемкости их производства неразрывно связано с теоретическими и экспериментальными исследованиями в области физико-химии исходных дисперсных систем.

Анализ последних исследований и публикаций. Для большинства структурированных дисперсных систем в разнообразных гетерогенных химико-технологических процессах получения композиционных материалов (например, растворов и бетонов), осуществляемых при вынужденной конвективной диффузии дисперсных фаз, неравновесное динамическое состояние является преобладающим. Поэтому определяющие элементы регулирования этими процессами должны базироваться на современных представлениях и принципах физико-химической динамики – нового научного направления физико-химии дисперсных систем, развитого в последние годы Н.Б. Урьевым и его школой [1].

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Основу физико-химической динамики структурированных дисперсий по существу составляют представления о закономерностях и методах реализации оптимального динамического состояния систем. Именно в этом случае могут быть достигнуты наименьший уровень вязкости и соответствующая ему максимальная текучесть предельно и изотропно (равновероятно по объему системы) разрушенной структуры, что является необходимым условием получения материалов с заданными свойствами.

Для описания процессов развития дисперсных структур в динамических условиях традиционно используются методы, основанные на реологических измерениях, построении и анализе полных кривых течения. Понимание природы аномального реологического поведения дисперсий открывает возможность создания регулируемого изотропного динамического состояния. В связи с этим вопрос об информативной интерпрета-

ции нетривиальных вискозиметрических данных практически важен для решения многих материаловедческих задач (например, когда увеличение технологических воздействий приводит к качественно новому поведению системы).

Цель статьи. Главной целью этой работы является установление закономерностей образования, устойчивости и разрушения структурированных дисперсных систем в гетерогенных физико-химических процессах получения строительных композитов с заданными свойствами. Исследовательская программа предусматривает решение задач, связанных с описанием и анализом таких явлений, когда увеличение интенсивности технологических воздействий приводит к качественно новому поведению системы. Методологическая основа исследований – анализ процессов структурообразования дисперсных систем в динамических и статических условиях с позиций синергетики и теории катастроф.

Изложение основного материала. К настоящему времени накоплен значительный объем результатов экспериментальных исследований структурных изменений в многообразных дисперсиях, в том числе и служащих основой для получения большинства строительных материалов. Анализ собранной информации показал, что существует целая категория скачкообразных явлений, наглядной иллюстрацией которых служит нестандартная геометрия реологических, кинетических и прочих графических зависимостей (в частности, S-образность).

Известно, что растворы и бетоны на основе минеральных или органических вяжущих веществ, шликеры для изготовления керамики, лакокрасочные составы и множество подобных дисперсий могут трактоваться как самоорганизующиеся системы, эволюция которых в пространстве и времени сопровождается образованием диссипативных структур. Поскольку большинству упомянутых систем присущи указанные выше эффекты, обусловленные нарушением непрерывности развивающихся процессов самых различных видов, целесообразно дополнить [2] синергетический подход [3] к изучению особенностей структурообразования методами теории катастроф [4], исследующей внезапные качественные перестройки систем в результате плавного изменения внешних условий или внутренних свойств.

В теории катастроф эволюционирующая система рассматривается как динамическая, функционирование которой описывается соответствующей системой уравнений вида

$$dx_i/dt = f_i(x_j,c_a),\ i = 1,\ldots,\ n, \quad (1)$$

где: x_j – переменные состояния; c_a – управляющие параметры; f_i – гладкая (т.е. бесконечно дифференцируемая функция).

В общем случае функция f_i не известна и ее не нужно точно определять. В целях упрощения предполагается лишь, что она является потенциалом V описывающим динамику системы; соответственно уравнение (1) приводится к виду

$$dx_i/dt = -[\partial V(x_j,c_a)/x_i],$$

Эволюция системы с одной переменной состояния всегда может быть описана при помощи некоторого потенциала. Такие модельные представления (т.е. канонические потенциальные функции типа «складка» и «сборка» со стандартизированной геометрией) рекомендуется использовать при описании диссипативных структур. Эти модели обладают структурной устойчивостью («грубостью»), то есть способностью сохраняться как качественные особенности при незначительных, а зачастую и при значительных изменениях любых параметров, и поэтому отражают некий экстремальный режим поведения исследуемых систем. С данных позиций и рассматривается ряд вопросов, связанных с различными аспектами технологии дисперсных строительных материалов. При этом учитывается [1], что такие существенно различные с точки зрения технологии процессы как перемешивание, уплотнение (формование), транспортирование и др. неизбежно сопровождаются возникновением и разрушением дисперсных структур.

По известной классификации Бартенева и Ермиловой [5] для структурированных дисперсных систем характерно существование двух типов кривых течения. Достаточно хорошо изученным реологическим кривым типа I присуща однозначная зависимость вязкости η и градиента скорости сдвига $\acute{\varepsilon}$ от напряжения P. У менее изученных кривых типа II наблюдаются области изменения вязкости или скорости развития деформации, которым соответствует неоднозначное изменение напряжения: падение P в определенном интервале $\acute{\varepsilon}$. Такой аномальный эффект проявляется в S-образной форме указанных выше зависимостей.

Возможная трактовка аномалии процесса течения как следствия образования в деформируемой системе локального разрыва сплошности структуры (т.е. сдвиг не распространяется на весь объем дисперсии) впервые была дана в [6]. Теория этого явления развита на основе представлений о наличии в структуре локальных микродефектов, коалесценция которых в условиях сдвига обусловливает зарождение макронеоднородности. Разрыв сплошности экспериментально обнаруживается по резкому спаду напряжения сдвига при достижении критической для данной системы скорости деформации по мере ее повышения в очень узком интервале значений. Последующий рост P с увеличением $\acute{\varepsilon}$ отражает поведение системы только в области разрыва, а не во всем ее объеме. Такое явление приводит к искажению результатов измерений и соответственно к невозможности построения полной реологической кривой (о чем и свидетельствует наличие петель гистерезиса).

С целью дальнейшего развития представлений об эволюции структурированных дисперсных систем предлагается [2] дополнить объяснение их аномального поведения особенностями коагуляции в динамических условиях моделями синергетики и теории катастроф. Поскольку наглядной иллюстрацией кардинальных изменений в характере течения структурированных дисперсий являются S-изломы реологических кривых, предполагается, что их аномальный ход идентичен стандартной кривой множественных стационарных состояний. Все точки, лежащие на верхнем и нижнем участках этой кривой, относятся к устойчивым, а принадлежащие промежуточному участку – к неустойчивым стационар-

ным состояниям в системе. Такой экстремальный характер зависимости отображает возможность существования трех стационарных режимов при одном и том же значении некоторого управляющего параметра. Точки перегиба кривой соответствуют бифуркационным значениям параметра, при которых происходят скачкообразные переключения из одного режима в другой, а также изменяется число стационарных состояний с одновременным изменением типа устойчивости, причем неустойчивые состояния на промежуточном участке практически никогда не реализуются в реальных системах. Следовательно, модельной зависимости свойственны качественные признаки, характерные в общем случае для кривых течения типа II. Необходимо отметить, что аналогия, видимо, не только внешняя, но и смысловая: в соответствии с Бартеневым и Ермиловой в некоторой области резкого падения вязкости η при одном и том же напряжении сдвига P наблюдаются два устойчивых и один неустойчивый режимы течения. Этот факт с точки зрения динамики и организации неравновесных систем может трактоваться, вероятно, как бистабильность. Таким образом, предполагается, что стандартную S-образную зависимость целесообразно рассматривать как наиболее адекватную модель реальной картины потери первоначальной устойчивости потока и перехода на новый устойчивый режим течения. Данное допущение в ситуациях, когда получение экспериментальных данных затруднено, позволяет прогнозировать характер реологических кривых.

В случае кривых течения, область возврата напряжений на которых обусловлена разрывом сплошности, данная модель, по всей видимости, описывает явление скачкообразного перехода деформируемой системы из состояния с практически неразрушенной структурой в качественно новое состояние со специфическим слоистым характером разрушения. «Пороговые» напряжения, при которых фиксируются видоизменения кривых течения, рассматриваются как бифуркационные. Расположенный между точками перегиба аномальный участок соответствует, скорее всего, нереализующимся состояниям объемного изотропного разрушения структуры, так как получение полной реологической кривой в диапазоне вариации эффективной вязкости $\eta_{эфф}$ от значений наибольшей вязкости практически неразрушенной структуры до минимальной вязкости предельно разрушенной структуры осуществимо лишь при «чистом однородном сдвиге». Нижний участок универсальной графической зависимости в этой ситуации отвечает искаженным результатам измерений, отображающим фактически только процессы трения между ограниченными поверхностями скольжения слоями и возможного частичного разрушения структуры в непосредственно примыкающих к разрыву зонах. Такой подход в соответствии с экспериментальными данными трактует скачок на реологической кривой как следствие развития при внешних воздействиях из микронеоднородностей структуры дисперсии макронеоднородности – разрыва сплошности [1].

Для достаточно широкого класса дисперсных систем (в частности, на минеральных вяжущих) может быть получен полный набор реологических кривых с возрастающей S-образностью по мере увеличения концентрации твердой фазы φ, значение которой регламентирует саму вероятность возникновения разрыва сплошности и его вид. С учетом такого эффекта представляется информативным трактовать образование и развитие аномальности течения при сдвиговом деформировании как катастрофу «сборка», поскольку рассмотренная кривая стационарных состояний представляет собой ее поперечные сечения при фиксированных значениях φ. (рис. 1) При этом стандартная модельная поверхность, обобщая отдельные эффекты, наглядно иллюстрирует качественные структурные перестройки дисперсий в ходе их эволюции в динамических условиях. Возможность такого модельного обобщения свидетельствует об общем характере рассматриваемого явления.

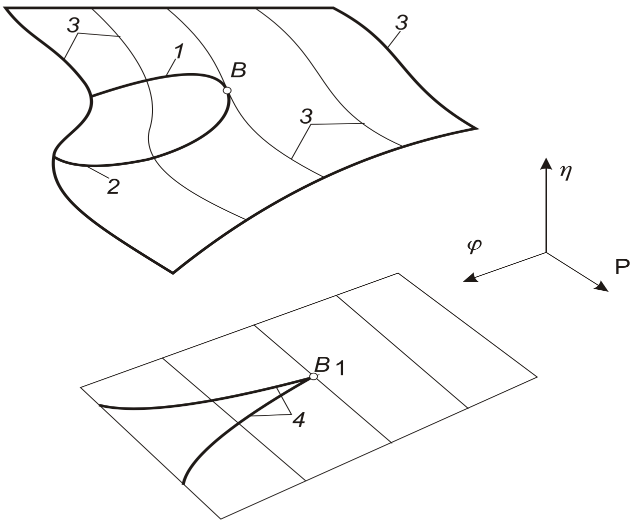

Рис. 1. Схематическое представление зависимости вязкости η водной дисперсии кальциевого бентонита от напряжения сдвига P и содержания дисперсной фазы φ (модель «сборка», принцип максимального промедления): 1 и 2 – линии складок; 3 – поперечные сечения модели; В – точка сборки; 4 – бифуркационная кривая; B_1 – точка бифуркации

Как указывалось ранее, структурированные дисперсии, находящиеся вдали от термодинамического равновесия в поле внешних воздействий, являются типичными синергетическими диссипативными системами. В ходе их эволюции в динамических условиях происходит существенная перестройка микроструктуры при некотором критическом значении скорости сдвига (параметра, отвечающего точке бифуркации). Реализуется распад первоначальной структуры на слои (т. е. ограниченные поверхностями скольжения локальные объемы). Внутри этих объемов контакты между частицами дисперсных фаз не нарушаются и сохраняется та степень неоднородности, которая соответствовала моменту возникновения первоначальной (статической) структуры в системе. Наблюдается [1] разрыв поперечных относительно направления потока связей между структурными элементами исходной пространственной сетки ячеистого типа и вытеснение жидкой фазы из зазора между частицами при распаде границ ячеек. Налицо явная тенденция к трансформа-

ции ячеистой структуры в слоистую, которая при уменьшении концентрации твердой фазы в достаточных для самоорганизации пределах становится наиболее четко выраженной. Ячейки вытягиваются в направлении сдвига и образуются диссипативные слоистые структуры, развитию которых предшествует уплотнение в локальных объемах микроагрегатов частиц с постепенным формированием плоскостей сдвига в зонах наибольшего скопления дефектов упаковки.

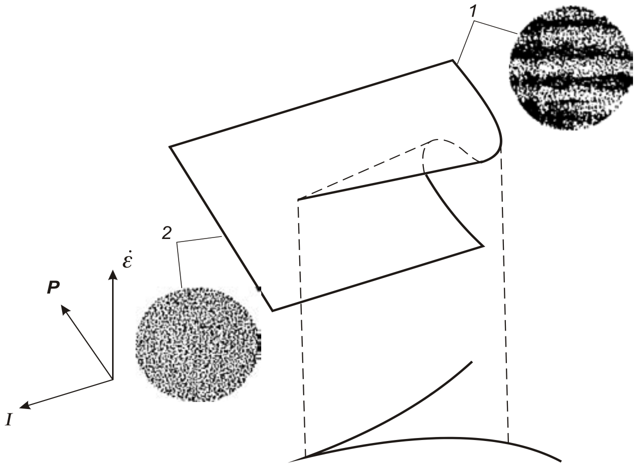

Рис. 2. Трансформация кривых течения $\dot{\varepsilon}$ (P) с ростом интенсивности вибрации I при сочетании непрерывного сдвига с ортогонально направленной к нему осцилляцией (модель «сборка»); реологические зависимости и соответствующие им структуры дисперсий: 1 – без вибрации; 2 – при вибрации с оптимальными параметрами

Таким образом, момент возникновения слоистости является предвестником перехода к накоплению необратимых повреждений под действием внешних силовых полей. Наложение на деформируемую систему вибрации с оптимальными параметрами коренным образом изменяет [1] характер ее разрушения в сдвиговом потоке. Имеет место разрушение уплотненных слоев с лавинным образованием микроагрегатов частиц при одновременном формировании структуры в виде ячеек с ослабленными коагуляционными контактами; при этом зоны скольжения исчезают. С точки зрения синергетики такой эффект может быть объяснен [7] ростом степени неравновесности системы в условиях дополнительного воздействия вибрацией, вследствие чего структура, как правило, измельчается. Данная трактовка находится в качественном соответствии с результатами экспериментальных исследований: сочетание непрерывного сдвига с ортогонально направленной к нему осцилляцией вызывает [1] распад структуры на агрегаты, размер которых уменьшается, а число увеличивается с ростом интенсивности вибрации $I = a^2w^3$ (a – амплитуда колебаний, w – круговая частота). При этом также происходит уменьшение размеров микронеоднородностей и более равномерное их распределение по объему, что способствует изотропному разрушению структуры. Предполагается, что модель «сборка», расположенная как указано на рис. 2, наглядно иллюстрирует особенности структурных изменений в дисперсных системах по мере роста I, проявляющихся в перестройке хода кривых течения.

Выводы и предложения. Таким образом, нарушения непрерывности развивающихся процессов различных видов можно представить в виде стандартных катастроф, находящихся в соответствии с моделями диссипативных структур. Этот факт свидетельствует об устойчивости топологических моделей типа «складка» и «сборка», (т.е. о пригодности для описания реальных систем). Выявление в экспериментальных графических зависимостях данных четко различимых геометрических структур позволяет сделать заключение об общем характере рассматриваемых явлений. Кроме того, понимание качественной стороны обнаруженных нетривиальных эффектов дает важную отправную точку для дальнейших исследований дисперсий в критических производственных ситуациях, возникающих при получении композитов на их основе.

Для дальнейшего развития представлений о закономерностях и механизме образования, устойчивости и разрушения указанных выше дисперсий целесообразно дополнить моделирование процессов структурообразования, базирующееся на представлении о качественных скачках в поведении объекта, предположением о возможном мягком характере бифуркации. Такой подход позволит расширить спектр задач, связанных с оптимизацией режимов функционирования системы.

Список литературы:

1. Урьев Н.Б. Физико-химическая динамика дисперсных систем и материалов / Н.Б. Урьев. – М.: Интеллект, 2013. – 232 с.
2. Трофимова Л.Е. Моделирование процессов структурообразования дисперсных систем и материалов / Л.Е. Трофимова, Н.Б. Урьев. – Одесса: Астропринт, 2011. – 36 с.
3. Николис Г. Самоорганизация в неравновесных системах / Г. Николис, И. Пригожин; пер. с англ. В.Ф. Пастушенко. – М.: Мир, 1979. – 512 с.
4. Арнольд В.И. Теория катастроф / В.И. Арнольд. – [3-е изд.] – М.: Наука, 1990. – 128 с.
5. Бартенев Г.М. К теории реологических свойств твердообразных дисперсных структур. Два типа реологических кривых течения / Г.М. Бартенев, Н.В. Ермилова // Коллоидный журнал. – 1969. – Т. 31, № 2. – С. 169–175.
6. Урьев Н.Б. Высококонцентрированые дисперсные системы / Н.Б. Урьев. – М.: Химия, 1980. – 320 с.
7. Скворцов Г.Е. О закономерностях неравновесных процессов / Г.Е Скворцов // Письма в ЖТФ. – 1990. – Т. 16, № 17. – С. 15–18.

Трофимова Л.Є.
Одеська державна академія будівництва та архітектури

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСІВ СТРУКТУРОУТВОРЕННЯ КОМПОЗИТІВ

Анотація
Запропоновано для опису аномальної поведінки деяких дисперсних систем і матеріалів залучити топологічний підхід, заснований на теорії катастроф. Дослідницькою програмою передбачено рішення задач, пов'язаних з описом та аналізом таких явищ, коли збільшення інтенсивності технологічного впливу призводить до якісно нової поведінки системи. Наведені приклади застосування цього підходу при дослідженні ефектів, що є характерними для деформації зсуву структурованих дисперсій. Проаналізовані процеси структуроутворення дисперсних систем в динамічних умовах. Показано, що використання нових уявлень для опису еволюції дисперсій в умовах різних технологічних операцій дає змогу підняти на новий рівень моделювання фізико-хімічних процесів при одержанні сучасних композиційних матеріалів.
Ключові слова: дисперсні системи, структуроутворення, фізико-хімічна динаміка, топологічний підхід.

Trofimova L.E.
Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture

METHODOLOGICAL ASPECTS OF RESEARCH OF PROCESSES OF STRUCTURE FORMATION OF COMPOSITION MATERIALS

Summary
It is suggested for description of aberrant behavior of some disperse systems and materials to attract the topology approach based on the theory of catastrophes. Research program includes solution of tasks connected to description and analysis of such phenomena when increasing the intensity of technological treatment leads to qualitatively new system behaviour. Such an approach is demonstrated by the results of studying phenomena typical of the shear flow of structured dispersions. The processes of disperse systems formation are analysis in dynamic conditions. Use of new ideas for disperse systems evolution under conditions of different technological operations let us raise physics-chemical processes modeling to the new level to create modern compositions.
Keywords: disperse systems, structure formation, physics-chemical dynamics, topological approach.

УДК 539.3

РОЗРАХУНОК БАГАТОШАРОВИХ ФОТОЕЛЕКТРИЧНИХ МОДУЛІВ СОНЯЧНИХ БАТАРЕЙ

Трубачев С.І., Колодежний В.А.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Робота присвячена розрахунку напружено-деформованого стану та коливань багатошарових фотоелектричних модулів сонячних батарей варіаційно-сітковим методом. Приведені результати розрахунків на згин та коливання шаруватих пластин. Виконано порівняння результатів розрахунку з експериментальними даними. Досліджений вплив поперечної сили на прогин тришарової пластини.
Ключові слова: коливання, власні частоти, власні форми, тришарові пластини, напружено-деформований стан, варіаційно-сітковий метод.

Постановка проблеми. В промисловості широко використовуються тришарові пластини та плити з скляними зовнішніми шарами та основним шаром з полівінілбутирала (ПВБ) [1, 2]. Кристалічні або тонкоплівкові фотоелектричні модулі, які зараз доступні на ринку, складаються з зовнішніх скляних або полімерних шарів і шару сонячних батарей, які вбудовані в полімерний наповнювач [3, 4, 5]. Легка конструкція фотоелектричних модулів включає передню та задню панелі із пластмаси. Ці зовнішні шари з'єднані з прозорим поліуретаном (ПУР), в який вбудовані сонячні батареї [6]. Рис. 1 ілюструє різні типи фотоелектричних модулів.

Для проектування скляних ламінатів і фотоелектричних модулів необхідно аналізувати придатність таких матеріалів, як ПВБ та етиленвінілацетат (ЕВА) для вбудовування сонячних батарей. Ці наповнювачі повинні компенсувати різні механічні та термічні деформації верхніх та нижніх шарів. Необхідно уникати розшаровування і сонячні батареї повинні бути захищені від вологи та повітря. Механічні властивості м'яких наповнювачів зазвичай страждають в процесі виготовлення. Крім того, вплив навколишнього середовища може призвести до зміни механічних властивостей з плином часу. Тому надійна оцінка характеристик жорсткості можлива лише шляхом випробування прототипу, наприклад, згин балки або плити. Щоб оцінити результати випробувань необхідні надійні методи структурного аналізу, які стосуються глобального деформованого стану, наприклад, прогину, а також локального напружено-деформованого стану, наприклад, напружень і деформацій від прикладеного поперечного навантаження.

Основною особливістю ламінованих склом фотоелектричних модулів, якщо порівнювати з «сандвічами» і ламінатами легких структур, є те, що вони мають жорсткі зовнішні шари і відносно податливий шар наповнювача.

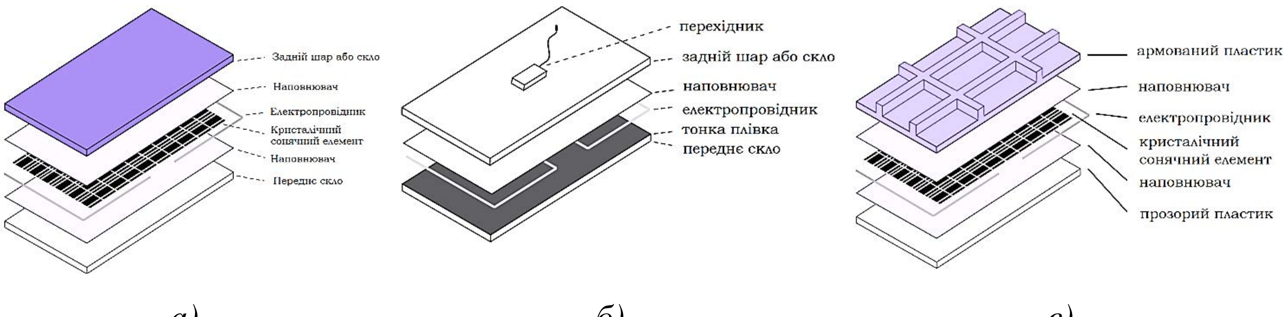
Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що в основному досліджувалися системи під дією статичних навантажень з простими граничними умовами [2–5].

Викладення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Недостатньо досліджень коливань багатошарових пластин з різними наповнювачами перерізу з використанням ефективних чисельних методик розрахунків, які програмно реалізовані і апробовані на практичних задачах.

Метою статті є розробка методики розрахунку багатошарових фотоелектричних модулів сонячних батарей під дією статичних та вібраційних навантажень

Виклад основного тексту. Нехай G_S – модуль зсуву скляного зовнішнього шару і G_C – модуль зсуву полімерного шару. Відношення модулів зсуву $\mu = G_C/G_S$ для матеріалів, які використовуються в сонячних батареях, знаходяться в діапазоні від 10^{-5} до 10^{-2}, в залежності від виду полімеру і температури. Для класичного сандвіча використовується співвідношення, що знаходиться в діапазоні між 10^{-2} і 10^{-1}. Крім того, в класичній конструкції сандвіча зовнішні шари тонкі в порівнянні з ядром, а в сонячних батареях зовнішні шари товсті, а ядро дуже тонке.

В даній роботі представлені результати структурного експериментального аналізу та аналізу методом скінченних елементів ламінованих склом балок з основними шарами з різних полімерів, які використовуються в фотоелек-

а) *б)* *в)*

Рис. 1. Компоненти плівкового (а), легкого (б) і кристалічного (в) сонячного модуля

Джерело: [3]

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

тричній промисловості. Розглянемо вільно оперту ламіновану склом пластину (рис. 2), що навантажена поперечною силою по центру. Необхідно визначити максимальний прогин та напруження в кожному шарі. В [3] були наведені значення максимального прогину при випробуваннях ламінованої склом пластини на трьохточковий згин (рис. 3) при різних значеннях поперечної сили F.

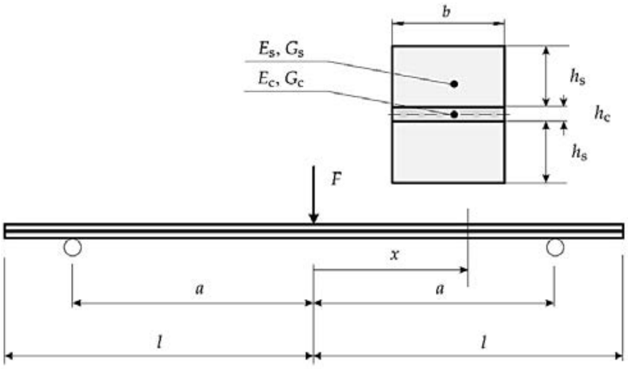

Рис. 2. Схема вільно опертої пластини: a = 192 мм, b = 50 мм, l = 250 мм, h_c = 0,4 мм, h_s = 2,92 мм, E_s = 70 ГПа, v_c = 0,45, v_s = 0,23

Джерело: розроблено авторами

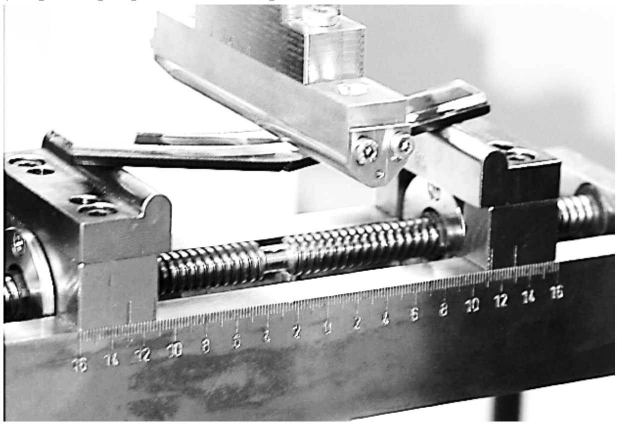

Рис. 3. Трьохточковий згин

Джерело: [3]

При розв'язку задачі коливань чисельними методами нескінченномірний простір допустимих функцій V заміняється скінченномірним V_h шляхом дискретизації системи. При цьому задача заміняється наближеною: для заданого скінченномірного простору V_h необхідно знайти такі значення ω, u_h, що

$$\left(Ku_h, v_h\right) = \omega^2\left(Mu_h, v_h\right),\ \ \forall v_h \in V_h. \qquad (1)$$

Для скінченноелементного аналізу використовувався програмний пакет FEMAP v11.1.0. За рахунок симетричності випробуваного зразка раціонально розглядати його половину, закріплюючи переріз розсічення по нормалі. Для моделювання зразка було використано 12750 елементів типу PARA SOLID та 57790 вузлів. Дана модель має 8 елементів по товщині зовнішнього шару і 2 елементи по товщині основного шару. На рис. 4 зображено скінченноелементну сітку, крайові умови та навантаження.

На рис. 5 зображено розподіл напружень шарах деформовану пластини під дією F = 35Н та при E_C = 3,5МПа.

Не важко бачити, що напруження в основному шарі дорівнюють нулю, тобто вся несуча здатність даної конструкції залежить від зовнішніх шарів.

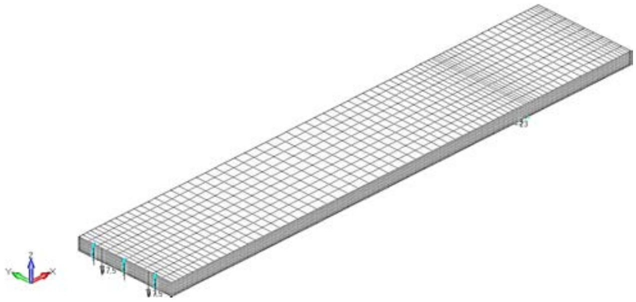

Рис. 4. Скінченноелементна модель

Джерело: розроблено авторами

Порівняння експериментальних значень максимального прогину та отриманих за допомогою чисельного методу наведено в на рис. 6.

Так як запропонована модель показала високу збіжність з експериментальними даними, то за допомогою методу скінченних елементів було визначено власні форми та частоти коливань ламінованої склом балки з основним шаром з ПВБ. Власні частоти наведені в таблиці 1.

На рис. 7 зображені перші 6 власних форм коливань ламінованої пластини.

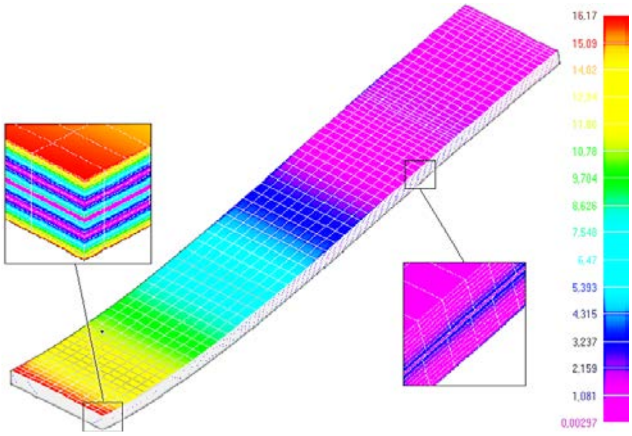

Рис. 5. Контурний графік напружень по Мізесу для F = 35 Н та E_c = 3,5 МПа

Джерело: розроблено авторами

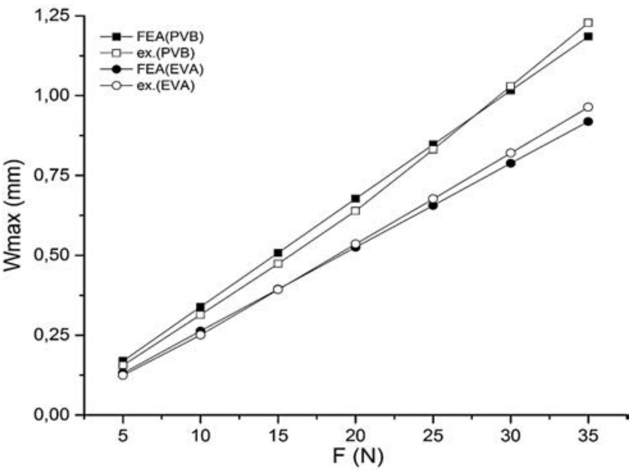

Рис. 6. Графіки залежності максимального прогину від сили для ПВБ (E_c = 3,5 МПа, v_c = 0,45) та ЕВА (E_c = 7,9 МПа, v_c = 0,411)

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 1

Власні частоти коливань пластини з основним шаром з ПВБ

№	ω, Гц	№	ω, Гц
1	77,31435	6	697,9014
2	226,2717	7	1004,343
3	398,9698	8	1023,139
4	527,2266	9	1138,941
5	558,7838	10	1441,973

Джерело: розроблено авторами

Висновки. В ході даної роботи була запропонована скінченноелементна модель ламінованої склом пластини сонячного модуля з м'яким основним шаром. Дана модель показала високу збіжність з експериментальними даними для таких матеріалів, як ПВБ і ЕВА. Були визначені напруження та деформації в шарах пластини. Також були визначені власні частоти та відповідні форми коливань. Запропонована модель може бути використана при розрахунках та проектуванні фотоелектричних модулів сонячних батарей різних конфігурацій.

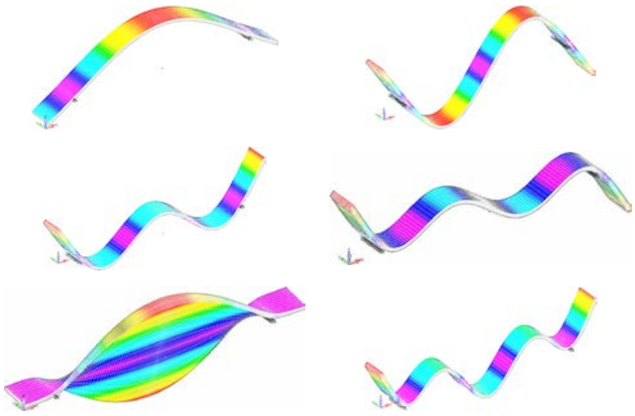

Рис. 7. Власні форми коливань ламінованої пластини

Джерело: розроблено авторами

Список літератури:

1. Трубачев С. І. Розрахунок ламінованої склом полімерної структури фотоелектричних модулів / С. В. Тетьора, С. І. Трубачев, О. О. Боронко // Material of the 12 International Scientific and Practical Conference «Modern European Science – 2016». – Sheffild. – 2016. – Vol. 9. – P. 16–23.
2. Ivanov I. V. Analysis, modeling, and optimization of laminated glasses as plane beam // International Journal of Solids and Structures, № 43, 2006.
3. Schulze S.-H., Pander M., Naumenko K., Altenbach H. Analysis of laminated glass beams for photovoltaic applications // International Journal of Solids and Structures, № 49, 2012.
4. Paggi M., Kajari-Schrцder S., Eitner U. Thermomechanical deformations in photovoltaic laminates // The Journal of Strain Analysis for Engineering Design, № 46(8), 2011.
5. Corrado M., Paggi M. A multi-physics and multi-scale numerical approach to microcracking and power-loss in photovoltaic modules // Composite Structures, № 95, 2013.
6. Weps W., Naumenko K., Altenbach H. Unsymmetric threelayer laminate with soft core for photovoltaic modules // Composite Structures, № 105, 2013.

Трубачев С.И., Колодежный В.А.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

РАСЧЕТ МНОГОСЛОЙНЫХ ФОТОЭЛЕКТРИЧЕСКИХ МОДУЛЕЙ СОЛНЕЧНЫХ БАТАРЕЙ

Аннотация
Работа посвящена расчету напряженно-деформированного состояния и колебаний многослойных фотоэлектрических модулей солнечных батарей вариационно-сеточным методом. Приведены результаты расчетов на изгиб и колебания слоистых пластин. Выполнено сравнение результатов расчета с экспериментальными данными. Исследовано влияние поперечной силы на прогиб трехслойной пластины.

Ключевые слова: колебания, собственные частоты, собственные формы, трехслойные пластины, напряженно-деформированное состояние, вариационно-сеточный метод.

Trubachev S.I., Kolodezhnyi V.A.
National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute named after Igor Sikorsky»

CALCULATION OF MULTILAYER PHOTOELECTRIC MODULES OF SOLAR BATTERIES

Summary
The work is devoted to the calculation of the stress-strain state and oscillations of multilayer photovoltaic modules of solar cells by a variational-grid method. The results of calculations for bending and vibrations of laminated plates are presented. The results of the calculation are compared with the experimental data. The effect of shear force on the deflection of a three-layer plate was investigated.

Keywords: oscillations, eigenfrequencies, eigenmodes, three-layer plates, stress-strain state, variational-grid method.

УДК 622.243.054:004.18

УДОСКОНАЛЕНИЙ ПІДХІД ДО ПРОЕКТУВАННЯ І ВИБОРУ КОНСТРУКЦІЇ БУРИЛЬНОЇ КОЛОНИ З ВРАХУВАННЯМ ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОСТІ

Чудик І.І., Токарук В.В., Щуцький В.І.
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

Запропоновано вдосконалений підхід для проектування і вибору конструкції бурильної колони з врахуванням енергетичних затрат і її вартості. Енергетичні затрати при цьому розраховуються для умов обертання бурильної колони в стовбурі свердловини і забезпечення нею процесу промивання гірничої виробки. При цьому враховано показники еквівалентних, осьових, згинальних, крутильних напружень, текучості матеріалу труб, силових і геометричних факторів системи, процесів тертя металу до гірської породи, обертання труб у свердловині. Це вкладено в розроблену авторами програму DrillStr в системі програмування Delphi 7. Приведено алгоритм обчислення і послідовність вибору енергоефективної бурильної колони при певній множині альтернатив.

Ключові слова: бурильна колона, статична міцність, витривалість, енергоефективність, буріння.

Постановка проблеми. Нафтогазова енергетика займає в економіці України визначальну позицію та великою мірою впливає на її економічний і соціальний розвиток. В енергетичному балансі нашої держави близько 60% займає нафта і газ. Для порівняння і прикладу: у 2016 році в Україні видобуток газу становив близько 14,5 млрд. м^3. Проте, річні потреби економіки держави є значно більшим при наявній ресурсній базі, яка є достатньою для покриття попиту. Основними проблемами цього дисбалансу є низька продуктивність бурових робіт, починаючи з етапу пошуків вуглеводнів і закінчуючи їх видобутком. Тому нагальною потребою сьогодні є необхідність розширення фронту розвідувального і експлуатаційного буріння. Це дозволить отримати нарощування видобутків вуглеводнів та збільшення коефіцієнту їх вилучення за допомогою фонду нових і відновлених свердловин. Для реалізації цієї проблеми необхідною умовою є вдосконалення техніко-технологічного забезпечення процесу спорудження нафтогазових свердловин і доведення його до енергоефективного і високопродуктивного за рахунок прийняття і впровадження науково-технічних рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У реалізації проектів будівництва, ремонту та відновлення свердловин незалежно від їх глибини, способу буріння, техніко-технологічних параметрів, більшість функцій виконує бурильна колона (БК). Її проектування і вибір описаний в методиках, запропонованих Булатовим А. І., Султановим Б. З., Калініним А. Г., Сарояном А. Е., в основу яких закладено дотримання вибраними конструкціями умов статичної міцності і витривалості [1-6].

Бурильна колона є складною механічною системою із послідовним з'єднанням великої кількості однотипних елементів. Основна її відмінність від інших конструкцій полягає в тому, що при значній величині відношення довжини до діаметра колони внаслідок втрати стійкості вона обертається в свердловині, втративши прямолінійну форму рівноваги. Відомо, що стовбур гірничої виробки має складну просторову конфігурацію, утворену ділянками різної інтенсивності викривлення, довжинами, формами і розмірами поперечного перерізу [1-4].

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Незважаючи на велику кількість методик проектування і вибору БК для буріння свердловин, у жодній з них не враховуються вартість бурильних труб (БТ) і енергозатрати на їх роботу, що є важливими параметрами особливо сьогодні, коли вартість елементів БК і енергоносіїв, які використовуються під час буріння, зросли в сотні разів порівняно із роками створення базових наукових основ [1-5]. На основі цього виникає необхідність створення і реалізації нового підходу до проектування і вибору конструкції БК із врахуванням загальноприйнятих показників статичної міцності та витривалості, а також енергоефективності й мінімальної вартості трубної конструкції. При цьому визначальними параметрами є [7, 8]:

1. Взаємодія БК зі стінками свердловини та буровим розчином (БР).
2. Характер обертання БК у стовбурі свердловини під дією стискаючих, розтягуючих зусиль та інших навантажень.
3. Гідравлічна складова навантажень від дії БР.

Мета статті. Опираючись на вищенаведене, основною **метою** наукової публікації є розроблення удосконаленого підходу до проектування і вибору конструкції БК із врахуванням енергоефективності. Для вирішення окресленої мети ставляться наступні **задачі дослідження**:

– формування математичного апарату для розрахунку статичної міцності, витривалості та енергоефективності БК;

– формування аналітичної моделі та принципів методики проектування і вибору конструкції БК із врахуванням енергоефективності;

– розроблення комп'ютерної програми DrillStr в Delphi 7 для проектування і вибору конструкції БК за багатокритеріальним підходом.

Викладення основного матеріалу. Найбільш складні умови роботи БК у стовбурі свердловини є характерними для обертового способу буріння (роторного чи з використанням системи верхнього приводу). При цьому для проектування і вибору конструкції БК першочергово розглядається умова її статичної міцності, яка в загальному випадку описується в роботі [5] та характеризується принципом рівності:

$$\sigma_в = \sqrt{(\sigma_{ос} + \sigma_{зг})^2 + 3\tau_{кр}^2} \le \frac{\sigma_T}{n}, \quad (1)$$

де $\sigma_в$, $\sigma_{ос}$, $\sigma_{зг}$, $\tau_{кр}$ – еквівалентні, осьові, згинальні та крутильні напруження, які виникають

в БК; σ_T – границя текучості БТ; n – коефіцієнт запасу міцності БК.

Для БТ σ_T є лімітованою величиною, а σ_{oc} – визначаються:

$$\sigma_{oc} = \frac{\left[G_{i\text{-}1} + l_i q_i\right] \cdot \left(1 - \frac{\rho_{бр}}{\rho_{м}}\right) + G_{Г}}{F_i}, \quad (2)$$

де G_{i-1} – сумарна вага секцій БК, розташованих нижче проектованої; l_i, q_i, F_i – відповідно довжина, вага погонного метра та площа поперечного перерізу БТ, що розраховується; $\rho_{бр}$ і ρ_M – густина БТ і БТ; $G_Г$ – навантаження, яке створюється на БК внаслідок перепаду тиску:

$$G_Г = \frac{\pi}{4}\left(\Delta p_Д + \Delta p_{ОБТ}\right) d_в^2, \quad (3)$$

де $\Delta p_Д$, $\Delta p_{ОБТ}$ – перепад тиску в долоті і обважнених бурильних трубах (ОБТ);

$d_в$ – найменший внутрішній діаметр ОБТ.

$$\sigma_{зг} = \frac{\pi^2 EIf}{L^2 W_{зг}}, \quad (4)$$

де f, L – стріла прогину і довжина півхвилі згину БК; E – модуль Юнга; I, $W_{зг}$ – моменти інерції і опору при згині БК.

$$\tau_{кр} = \frac{M_{кр\,i-1} + M_{кр\,i}}{W_{кр_i}}, \quad (5)$$

де $M_{кр_{i-1}}$ – крутний момент, що передається нижче розташованій секції БК; $W_{кр_i}$ – момент опору на крученні БК.

$$M_{кр_i} = M_{кр_{i\text{-}1}} + M_{бр_i} + M_{тер_i}, \quad (6)$$

де $M_{бр_i}$ – момент опору у процесі обертання БК у середовищі БР, [6-8]; $M_{тер_i}$ – момент опору, обумовлений тертям БК об стінку свердловини та адгезійною взаємодією труб із фільтраційною кіркою [6-8].

Розрахунок БК на витривалість полягає у визначенні узагальненого коефіцієнта запасу міцності із врахуванням осьових, дотичних, згинаючих та знакозмінних напружень у перерізах над долотом, між першою та другою ОБТ, у місцях переходу від однієї секції ОБТ до іншої, у місці переходу від ОБТ до БТ, між першою та другою БТ над ОБТ, в усіх інших переходах на іншу групу міцності, діаметри, товщини стінок, відповідно до [1-4]. За розрахункові перерізи приймають: для ОБТ і БТ із нагвинченими замками – основну площину замкової різьби для ОБТ і трубної різьби для БТ; для БТ із приварними з'єднуючими кінцями – переріз по тілу труби.

Узагальнений коефіцієнт запасу міцності БК на витривалість:

$$n = \frac{n_\sigma \cdot n_\tau}{\sqrt{n_\sigma^2 + n_\tau^2}}, \quad (7)$$

де n – фактичний узагальнений коефіцієнт запасу міцності на витривалість; n_σ і n_τ – запаси міцності за нормальними напруженнями та дотичними напруженнями.

$$n_\sigma = \frac{\sigma_в \cdot \sigma_{-1}}{\sigma_в \cdot \sigma_{зг} + \sigma_{oc} \cdot \sigma_{-1}}, \quad (8)$$

де σ_{-1} – границя витривалості при симетричному циклі навантажень; $\sigma_в$ – границя міцності матеріалу БТ.

$$n_\tau = \frac{\tau_T}{\tau_{кр}}, \quad (9)$$

де τ_T – границя витривалості БК при крученні:

$$\tau_T = \frac{\sigma_T}{\sqrt{3}}. \quad (10)$$

У процесі поглиблення вибою свердловини на БК діють осьові радіальні сили, згинні та крутний моменти, коливання і вібрації, зовнішні й внутрішні тиски, які впливають як на її стійкість, так і на експлуатаційні енергозатрати, які на основі [8] описуються рівністю:

$$U = \sum_{i=1}^{6} A_i \to \min \quad (11)$$

де A_1 і A_2 – робота розтягуючої (стискаючої) осьової сили і сили власної ваги; A_3 – робота відцентрової сили; A_4 – робота інерційної сили, обумовленої рухом БР; A_5 – робота сили тиску помпування бурового насоса; A_6 – робота крутного моменту.

На основі [8], для визначення параметрів A_i (для кожної окремої півхвилі згину БК, довжиною L_i) використовують наступну систему рівнянь:

$$\begin{cases} U_i - A_{1i} - A_{2i} - A_{3i} - A_{4i} - A_{5i} - A_{6i} = 0 \\ U_i = \dfrac{EI_i f^2 \pi^4}{4L_i^3} \\ A_{1i} = \pm \dfrac{G^2 f^2 \pi^2}{4L_i} \\ A_{2i} = \pm \dfrac{q_i}{8} \cos(\alpha) f^2 \pi^2 \\ A_{3i} = \dfrac{q_i}{4 \cdot g} \omega^2 f^2 L_i \\ A_{4i} = \dfrac{\rho_{бр} f^2 \pi^2}{4L_i} \left(S_в \vartheta_в^2 + S_{кп} \vartheta_{кп}^2\right) \\ A_{5i} = \left[S_0 P_0 + \left(\begin{matrix} \left[\rho_{бр} + \dfrac{P_{кп}}{Lg}\right] S_{кп} - \\ -\left[\rho_{бр} - \dfrac{P_{бт}}{Lg}\right] S_в \end{matrix} \right) L_i g \right] \dfrac{f^2 \pi^2}{4L_i} \\ A_{6i} = \dfrac{2M_{кр_i}^2 \pi^2 f^2}{EI_i L_i} \end{cases}, \quad (12)$$

де i – порядковий номер півхвилі згину БК; α – зенітний кут свердловини в інтервалі розташування БК; $S_в$ і $S_{кп}$ – площі поперечних перерізів внутрішнього каналу БК і кільцевого простору за ними; $\vartheta_в$ і $\vartheta_{кп}$ – швидкості потоку БР у перерізах з площами $S_в$ і $S_{кп}$; $P_{БТ}$, $P_{КП}$, P_0 – втрати тиску в БТ, у кільцевому просторі та насадках долота; S_0 – площа поперечного перерізу промивальних отворів долота; ω – кутова швидкість обертання БК у стовбурі свердловини; G – осьове навантаження на БК.

Реалізація даної задачі вибору раціональної конструкції БК проводиться з урахуванням багатокритеріальних оцінок та відповідних альтернатив. Елементами множини альтернатив у даній задачі є три типи конструкцій БК, кожен з яких підходить для буріння даної свердловини: 1-й тип – товщина стінки БТ і група міцності змінюються почергово; 2-й – однакова група міцності сталі при однаковій товщині стінки по всій довжині БК; 3-й – змінюється група міцності сталі при однаковій товщині стінки.

Кожна з конструкцій буде оцінюватись за 4-а або 5-а (у випадку наявності інформації про вартість БТ) критеріями енергоефективності, до яких відносяться: мінімальна вага БК у повітрі; мінімальна робоча потужність приводу бурового насоса для забезпечення промивання свердловини; мінімальна робоча потужність обертача БК; максимальні коефіцієнти витривалості в небезпечних січеннях БК; мінімальна вартість БК.

Для проектування і вибору енергоефективної БК використовується програма DrillStr, яка розроблена в Delphi 7. У стартовому робочому вікні цієї програми вводиться вихідна інформація для реалізації розрахунку (рис. 1). У полі режимних параметрів вводиться: навантаження на долото; швидкість обертання долота; продуктивність бурового насоса.

У полі даних про конструкцію свердловини вводиться: діаметр долота для буріння даного інтервалу; коефіцієнт кавернозності; глибина свердловини; глибина спуску попередньої обсадної колони; внутрішній діаметр попередньої обсадної колони; зенітний кут свердловини.

Наступний розділ стартового вікна програми – це інформація про бурові промивальні рідини. При цьому за введеною густиною БР та емпіричними формулами (залежно від моделі рідини) відповідно до [2, 4], розраховуються її реологічні параметри.

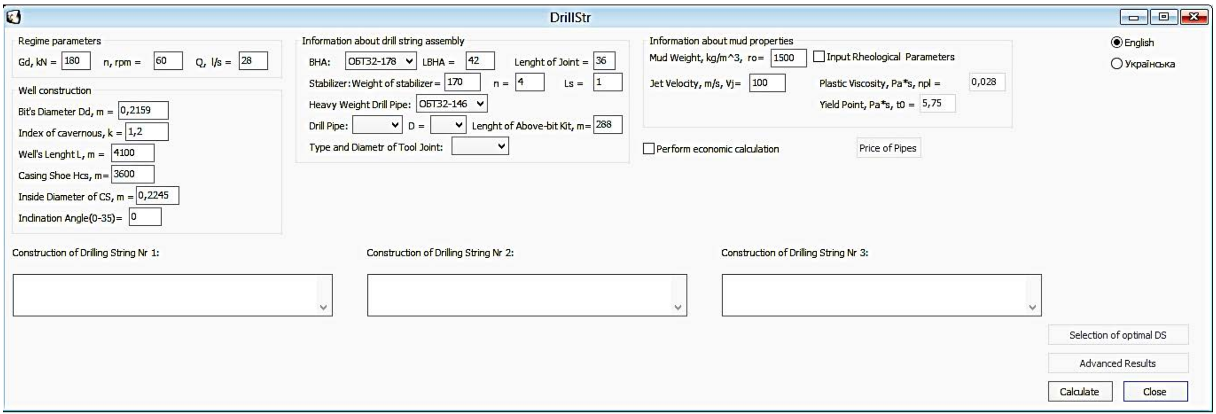

Рис. 1. Вікно програми DrillStr до введення даних

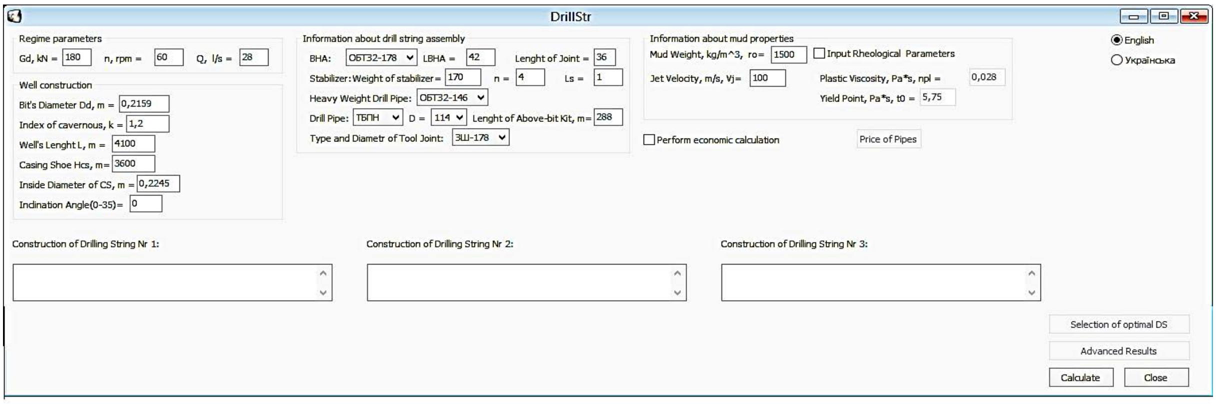

Рис. 2. Вікно програми DrillStr після введення вихідних даних

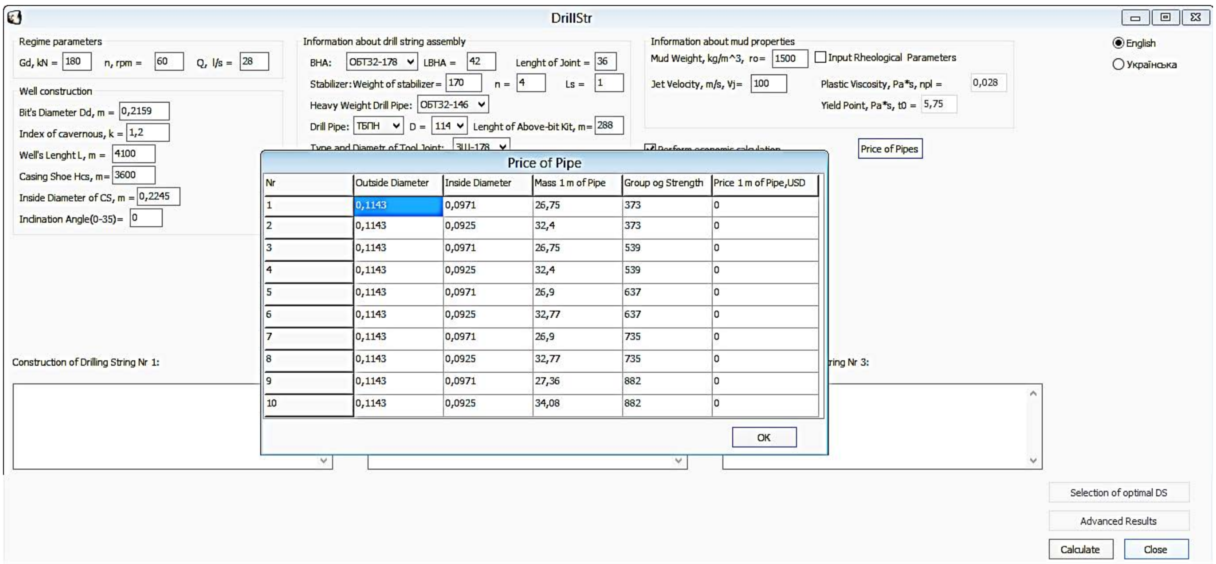

Рис. 3. Вікно програми DrillStr для введення цін труб

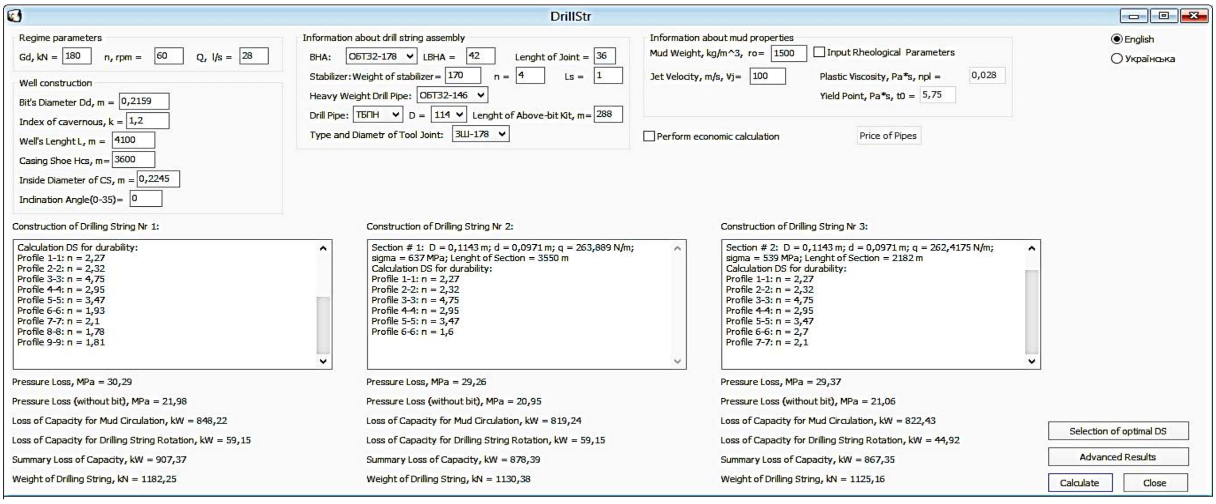

Рис. 4. Вікно програми DrillStr з результатом проектування БК

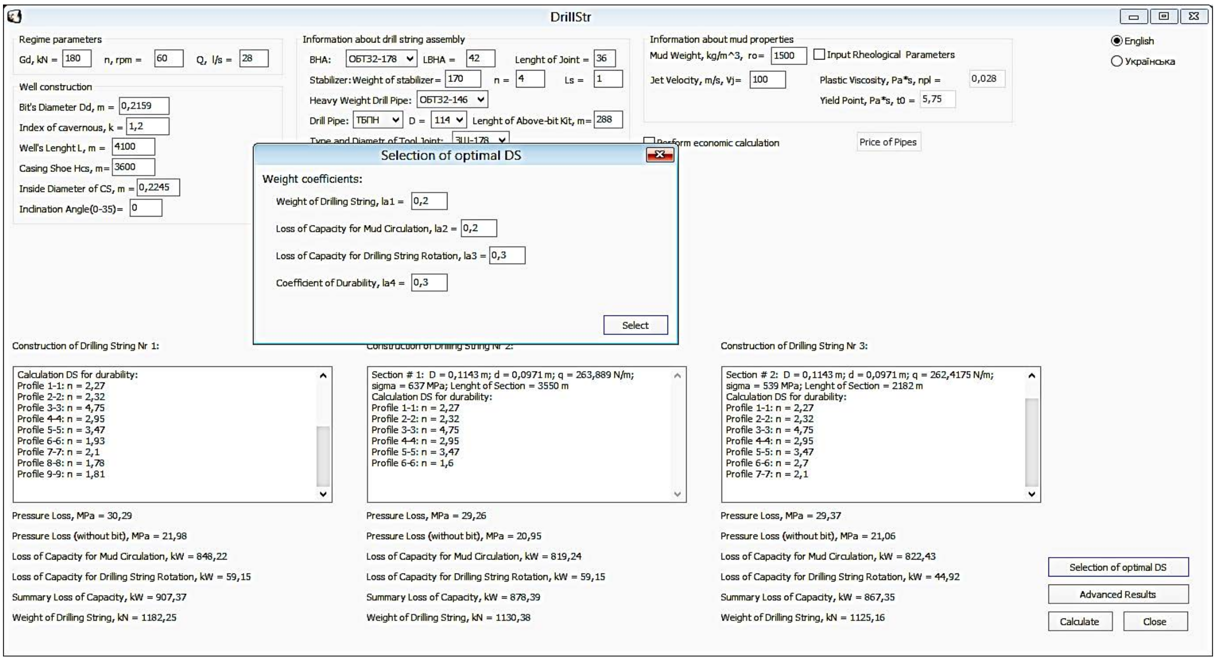

Рис. 6. Повідомлення результату вибору оптимальної конструкції БК

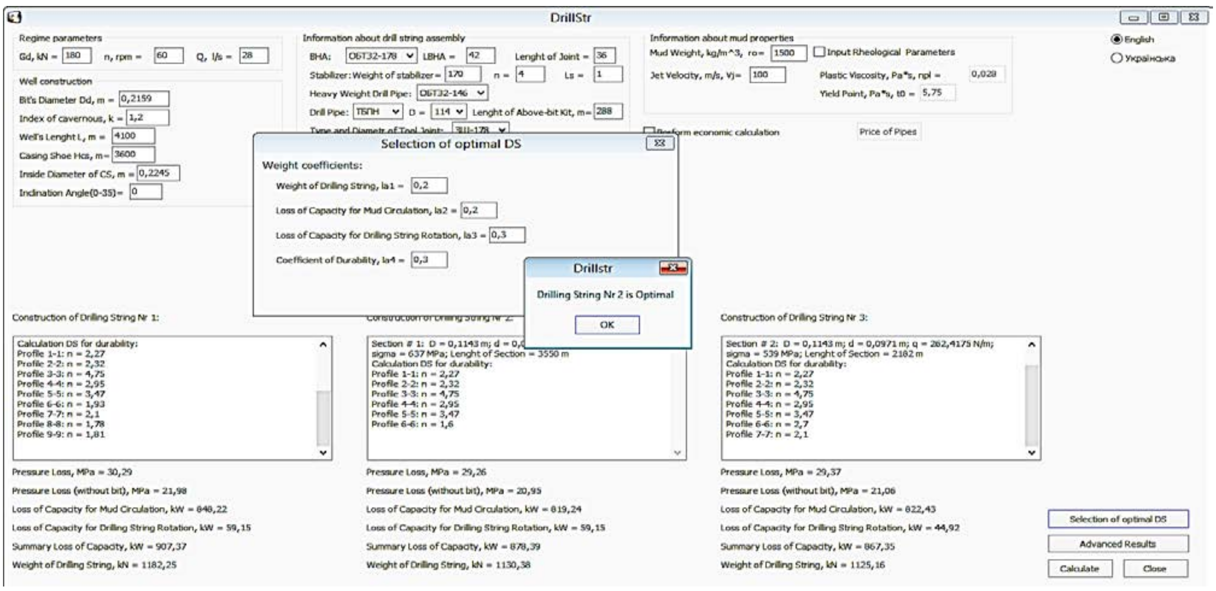

Рис. 5. Вікно програми DrillStr для введення вагових коефіцієнтів БК

У вікні інформації про компоновку БК необхідно ввести наступні дані: тип і діаметр ОБТ, які входять у склад компоновки;довжина компоновки; довжина свічки БК; кількість, довжина і вага стабілізаторів; тип і діаметр ОБТ; тип і діаметр бурильних труб; довжина наддолотного комплекту; тип замків бурильних труб. Після введення всіх вихідних даних стартове вікно програми набуває вигляду, рис. 2.

При наявності даних про вартість одного метра бурильних труб проводиться економічний розрахунок БК, активувавши відповідний пункт програми, рис. 3.

Після введення всіх необхідних даних кнопкою «Calculate» розпочинається проектування БК, при цьому виводиться низка варіантів конструкцій із супутніми відомостями про їх вагу, витрати енергії коефіцієнти витривалості, рис. 4.

Кнопкою «Advanced results» у графічній формі генеруються результати проектування з виведенням інформації з вартості та ваги БК; максимальних і мінімальних значеннях коефіцієнтів витривалості; втратах тиску в циркуляційній системі, залежно від продуктивності насосу.

Вибір оптимальної конструкції БК, із запроектованих варіантів, розпочинається кнопкою «Selection of Optimal DS», рис. 5.

Після цього з'явиться вікно, в якому залежно від кількості критеріїв, буде оцінюватись енергоефективність кожної з конструкцій. Завершення розрахунку і виведення на екран номера оптимальної конструкції БК проводиться кнопкою «Select», рис. 6.

Висновки. Представлено новий, відмінний від існуючих, підхід до проектування і вибору конструкції БК із врахуванням її міцнісних характеристик, енергетичних та матеріальних затрат. Останні ж при цьому визначаються умовами обертання БК із одночасним промиванням свердловини. Оптимальна конструкція БК вибирається при цьому з врахуванням певної множини критеріїв, якими в даному випадку є: мінімальна вага БК; мінімальна робоча потужність приводу бурового насоса для забезпечення промивання свердловини та ротора – для обертання БК; максимальні коефіцієнти витривалості та мінімальна вартість БК; максимальна ефективність спорудження свердловини.

Для чіткої і оперативної реалізації нового підходу до проектування і вибору БК розроблено комп'ютерну програму DrillStr в Delphi 7 з можливістю виконання окремих розрахунків конструкції БК: на статичну міцність, витривалість, енергоефективність. З їх урахуванням розрахункова система дозволяє вийти на результат отримання оптимальної конструкції БК ґрунтуючись на наукових основах відомих вчених і результатах досліджень авторів даної публікації.

Список літератури:

1. Александров М. Силы сопротивления при движении труб в скважине [Текст] / М. М. Александров // – М.: Недра, 1978. – 207 с.
2. Дейлі И. Измерение сил, действующих на колонну бурильных труб и ее элементов движения в процессе бурения [Текст] / Дейлі, Дейринг, Пафф, Ортлофф, Линн // Тр. АОИМ. Конструирование и технология машиностроения. – 1968. – № 2. – С. 24-34.
3. Янтурин А. Исследование диформации бурильной колонны в процессе бурения [Текст] / А. Ш. Янтурин: – автореф. дис. канд. техн. наук. – Тюмень, 1975. – 26 с.
4. Подавалов Ю. Иссследование распределения крутящего момента по длине сжатой части бурильной колонны при роторном бурении [Текст] / Ю. А. Подавалов // Труды ВНИИТнефть. – 1978. Вып. 10. – Куйбышев. – С. 57-62.
5. Султанов Б. Работа бурильной колонны в скважине [Текст] / [Б. З. Султанов, Е. И. Ишемгужин, М. Х. Шаммасов, В. Н. Сорокин] // – М.: Недра, 1973. – 217 с.
6. Чудик І. І. Дослідження впливу деяких техніко-технологічних чинників на холосте обертання БК [Текст] / І. І. Чудик // Науковий вісник ІФНТУНГ. – 2008. – № 2(18). – С. 76-80.
7. Чудик І. І. Методика розрахунку енергії деформації та обертання БК у вертикальному стовбурі свердловини [Текст] / І. І. Чудик, В. В. Гриців // Нафтогазова енергетика. – 2008. – № 2(7). – С. 60-64.
8. Чудик І. І. До питання визначення потужності окремих видів обертання БК в стовбурі свердловини [Текст] / І. І. Чудик // Нафтогазова енергетика. – 2008. – № 3(8). – С. 15-18.

Чудык И.И., Токарук В.В., Щуцкий В.И.
Ивано-Франковский национальный технический университет нефти и газа

УСОВЕРШЕНСТВОВАННЫЙ ПОДХОД К ПРОЕКТИРОВАНИЮ И ВЫБОРУ КОНСТРУКЦИИ БУРИЛЬНОЙ КОЛОННЫ С УЧЕТОМ ЭНЕРГОЭФФЕКТИВНОСТИ

Аннотация
Предложен усовершенствованный подход для проектирования и выбора конструкции бурильной колонны с учетом энергетических затрат и ее стоимости. Энергетические затраты при этом рассчитываются для условий вращения бурильной колонны в стволе скважины и обеспечения ею процесса промывки горной выработки. При этом учтено показатели эквивалентных, осевых, изгибных, крутильных напряжений, текучести материала труб, силовых и геометрических факторов системы, процессов трения металла в горной породы, вращения труб в скважине. Это вложено в разработанную авторами программу DrillStr в системе программирования Delphi 7. Приведены алгоритм вычисления и последовательность выбора энергоэффективной бурильной колонны при определенной множестве альтернатив.
Ключевые слова: бурильная колонна, статическая прочность, выносливость, энергоэффективность, бурения.

Chudyk I.I., Tokaruk V.V., Shchutskyi V.I.
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

IMPROVED APPROACH TO THE DESIGN AND CONSTRUCTION OF CHOICE DRILL STRING TAKING INTO ACCOUNT ENERGY

Summary
An improved approach to the design and selection of the drill string, taking into account energy costs. Energy costs thus calculated for the conditions of rotation of the drill string in the borehole and ensure circulations in well. Takes into account indicators of equivalent, axial, bending, torsional stress, the yield point of materials, strength and geometrical factors of system, friction of metal to rock, rotating drill string in well. It is displays in a program DrillStr developed by the authors at development environment Delphi 7. Shown algorithm of calculation and selection of energy efficient drill string at a some set of alternatives.
Keywords: drill column, static strength, endurance, energy, drilling.

УДК 678.027

РОЗПЛАВЛЮВАЧ-ГОМОГЕНІЗАТОР РОЗПЛАВІВ ПОЛІМЕРІВ НА БАЗІ ДИСКОВОГО ЕКСТРУДЕРА

Швед М.П., Швед Д.М., Бояркін О.О.
Національний технічний Університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

У даній статті проведений аналіз каскадної схеми екструзії для перероблення полімерних матеріалів. Обґрунтовано використання дискового екструдера в якості розплавлювача гомогенізатора. Зроблений аналіз експериментальних досліджень залежності продуктивності від частоти обертання диска. Проведений аналіз залежності продуктивності від температури розплаву. Також розглянутий аналіз експериментальних досліджень залежності температури розплаву від величини робочого зазору.
Ключові слова: екструзія, полімер, гомогенізація, дисковий екструдер, шестеренний насос.

Актуальність дослідження. Завдяки високим техніко-економічним показникам полімерні матеріали все ширше використовуються в усіх галузях промисловості. Ріст світових обсягів виробництва та перероблення полімерів з 2000 до 2010 року склав зі 150 до 258 млн. тон при середньому річному зростанні в 7,2% [1]. Така динаміка і обсяги виробництва та переробки полімерних матеріалів обумовлює створення нових економічно обґрунтованих, високопродуктивних, ресурсоенергоощадних процесів та обладнання для переробки полімерів.

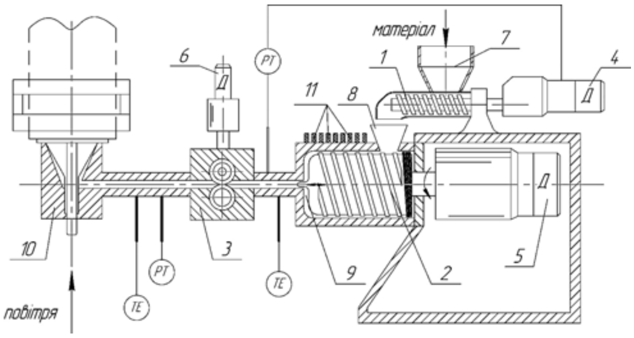
Постановка проблеми. На сьогоднішній день широкого застосування набула термозбіжна плівка з полімерних матеріалів, яка використовується для пакування виробів різних галузей промисловості.

Згідно ГОСТу 25951-83 – плівка поліетиленова термозбіжна [2], в залежності від товщини, допускає відхилення розмірів, які складають від 15% до 20% від номінального значення. Такі значні відхилення пов'язані з тим, що для виробництва плівок використовуються в основному технологічні лінії, які базуються на одночерв'ячних екструдерах, де процеси живлення, плавлення, гомогенізації та дозування виконуються одним робочим органом – черв'яком, що унеможливлює оперативно керувати вищеназваними процесами. Тому продуктивність таких екструдерів в більшості випадків не перевищує 50-70% від номінальних значень із коливаннями тиску і, відповідно, продуктивності, чим і обумовлені завищені допуски на геометричні розміри плівок. До того ж енергоефективність зони дозування, яка базується фактично на в'язкісному черв'ячному насосі, не перевищує 10% [3]. Каскадні установки в порівнянні з традиційними черв'ячними екструдерами характеризуються кращими питомими показниками, широкою номенклатурою перероблюваних матеріалів та можливістю розділяти процес на окремі операції чи їх групи з можливістю автономного керування ними.

Мета статті. Обґрунтування доцільності використання дискового екструдера в якості розплавлювача гомогенізатора при каскадній дисково-шестеренній екструзії.

Виклад основного матеріалу досліджень. Якість полімерних виробів в значній мірі залежить від температури розплаву. Тому можливість регулювання температури є важливою задачею при екструзії полімерів. Змінювати температуру розплаву можливо або підведенням (відведенням) теплоти від зовнішніх нагрівачів або ж за допомогою енергії дисипації, тобто регулюванням термомеханічного навантаження на розплав за допомогою зміни частоти обертання робочого органу екструдера при дозованому живленні. Останній спосіб більш доцільний оскільки він мало інерційний і дозволяє, не змінюючи продуктивність, гнучко керувати температурою роз-

плаву. Прикладом можливості такого керування є каскадний дисково-шестеренний екструдер схема якого приведена на рис. 1 [4-6].

1 – шнековий дозатор, 2 – дисковий екструдер, 3 – шестеренний насос, 4, 5, 6 – приводи обертових органів екструдера, 7 – бункер, 8 – завантажувальна горловина, 9 – торцевий робочий зазор дискового екструдера, 10 – формувальний інструмент, 11 – датчики температури ЗПЗ, РТ – датчики тиску; ТЕ – датчики температури

Рис. 1. Схема каскадного дисково-шестеренного екструдера

Особливістю такого екструдера є те, що всі три пристрої оснащені приводами 4, 5, 6 з можливістю безступінчастого регулювання кутової швидкості робочих органів. Перероблюваний полімер з бункера 7 дозується в завантажувальну горловину 8 дискового розплавлювача-гомогенізатора, де він захоплюється багатозахідною гвинтовою нарізкою завантажувально-пластикувальної зони (ЗПЗ). Розігрівається за рахунок енергії дисипації і у вигляді розплаву надходить у торцевий робочий зазор 9 дискового екструдера, де завершується плавлення полімеру і його гомогенізація. Під дією вакууму, що утворюється на вході в шестеренний насос та тиску, який забезпечується ЗПЗ та ефектом Вайссенберга, розплав заповнює міжзубні западини шестерень, які під час обертання забезпечують сталу продуктивність і тиск розплаву, необхідний для його проходження крізь формувальний інструмент 10. Датчики температури 11 встановлені в корпусі екструдера фіксують зміну температури по довжині ЗПЗ і дозволяють визначити місце максимального градієнту температур по довжині корпусу. Регулюванням частоти обертання диска та величини робочих зазорів при заданій продуктивності максимальний градієнт температур встановлюють так, щоб він знаходився в кінці ЗПЗ, що свідчить про те, що процес плавлення відбувається в ЗПЗ, а гомогенізація в дисковому зазорі, тобто в призначених для цього місцях.

За отриманими результатами досліджень дисково-шестеренного екструдера побудовані графіки залежності частоти обертів диска від продуктивності (рис. 2), температури розплаву від частоти обертання диска (рис. 3), та залежність температури розплаву від величини робочих зазорів (рис. 4).

Дозоване живлення дозволяє регулювати термомеханічне навантаження на розплав за допомогою частоти обертання диска та величини робочого зазору при незмінній продуктивності. З рис. 2 видно що частота обертання дискового екструдера при дозованому живленні прямопропорційна продуктивності.

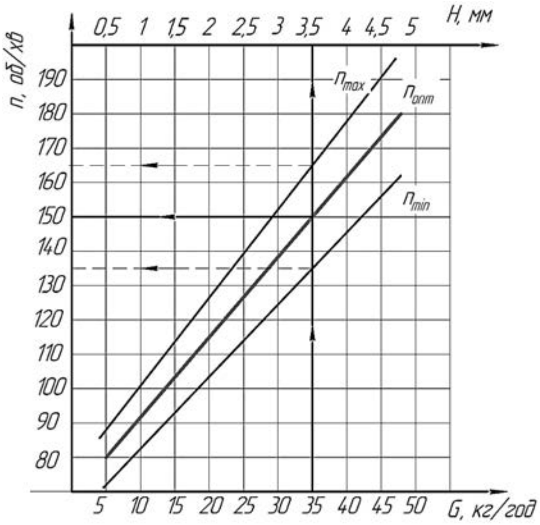

Рис. 2. Залежність частоти обертання диска від продуктивності ПНГ марки 15303-003

Із рис. 3 видно, що регулюванням частоти обертання диска в межах ±10% від номінального значення при одній і тій же продуктивності температуру можна регулювати в межах ±5°С, а регулюванням величини робочого зазору (рис. 4) в межах від 1 до 3 мм температуру можна змінювати в межах ±3,5°С.

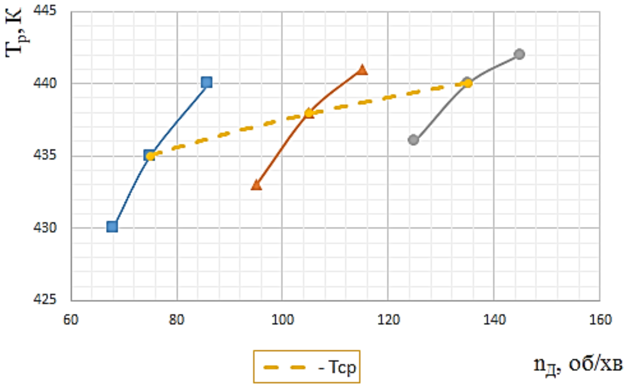

Рис. 3. Залежність температури розплаву від частоти обертання диска. Матеріал – ПНГ марки 15803-020. $G_р$, кг/год: ■ – 8,38; ▲ – 16,81; ● – 25,27. $T_{ср}$ – середня температура розплаву

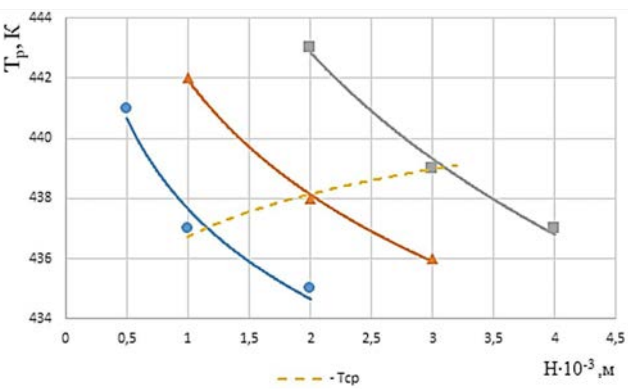

Рис. 4. Залежність температури розплаву від величини робочих зазорів. Матеріал – ПНГ марки 15803-020. $G_р$, кг/год: ■ – 8,38; ▲ – 16,81; ● – 25,27. $T_{ср}$ – середня температура розплаву

За результатами досліджень розроблено номограми для визначення узгоджених режимів

роботи каскадного дисково-шестеренного екструдера, одна з яких, для поліетилену низької густини (ПНГ) марки 15803-020, приведена на рис. 5.

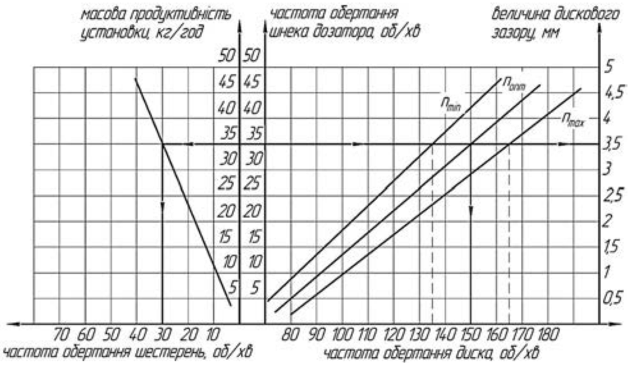

Рис. 5. Номограма для визначення режимів роботи дисково-шестеренного екструдера

По заданій продуктивності встановлюються оберти шнека дозатора, оптимальні частота обертання та робочий зазор дискового екструдера, оберти шестеренного насоса. В разі необхідності підвищити чи понизити температуру розплаву, або покращити гомогенність розплаву можливо оперативно, не змінюючи продуктивність та встановлені температури по зонах екструдера змінювати оберти та робочий зазор екструдера в діапазоні ±10% від номінального значення, що свідчить про можливість гнучкого керування процесом екструзії.

Висновки і пропозиції. Таким чином використання дисково-шестеренного екструдера дає можливість керувати температурою розплаву в межах 436-442°С при незмінній продуктивності в 35 кг/год та дозволяє вибирати раціональні режими переробки полімеру та розширювати номенклатуру перероблюваних матеріалів.

Список літератури:

1. [Електронний ресурс] «Тенденции индустрии пластмасс» – Дата доступу 02.03.2017. – Режим доступу: http://www.polymerbranch.com/ magazineclause.pdf
2. [Електронний ресурс] «ГОСТ 25951-83 Пленка полиэтиленовая термоусадочная. Технические условия» – Дата доступу 02.03.2017. – Режим доступу: http://vsegost.com/Catalog/10/1001.shtml
3. Раувендааль К. Экструзия полимеров / К. Раувендааль, при участии П.Дж. Грэммана, Б.А. Дэвиса, Г.А. Оссвальда. Пер. с англ, под ред. А.Я. Малкина – СПб.: Профессия, 2008. – 751 стр., ил.
4. Мурдід Н.В. Каскадний дисково-шестеренний екструдер для переробки полімерних матеріалів / І.О. Мікульонок, Н.В. Мурдід, Д.М. Швед, М.П. Швед // Наукові вісті НТУУ «КПІ». – 2009. – № 2. – С. 74-77.
5. Мітусов Р.О. Процес високошвидкісної каскадної дисково-шестеренної екструзії / Р.О. Мітусов, Д.М. Швед, М.П. Швед // Хімічна промисловість України. – 2015. – № 2. – С. 36-39.
6. Плешко О.В. Ресурсоенергоощадний каскадний екструдер для переробки полімерних матеріалів / О.В. Плешко, Д.М. Швед, М.П. Швед // IV міжнародна науково-практична конференція «Інформаційні енерготехнології» Одеса, Україна, 11-13 вересня. – 2013. – С. 70-72.

Швед Н.П., Швед Д.Н., Бояркин О.О.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

РАСПЛАВИТЕЛЬ ГОМОГЕНИЗАТОР РАСПЛАВОВ ПОЛИМЕРОВ НА БАЗЕ ДИСКОВОГО ЭКСТРУДЕРА

Аннотация
В данной статье проведен анализ каскадной схемы экструзии для переработки полимерных материалов. Обосновано использование дискового экструдера в качестве расплавителя гомогенизатора. Сделан анализ экспериментальных исследований зависимости производительности от частоты вращения диска. Проведенный анализ зависимости производительности от температуры расплава. Также рассмотрен анализ экспериментальных исследований зависимости температуры расплава от величины рабочего зазора.
Ключевые слова: экструзия, полимер, гомогенизация, дисковый экструдер, шестеренный насос.

Shved M.P., Shved D.M., Boiarkin O.O.
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

SMOOTHING AGENT HOMOGENIZER OF POLYMER MELTS ON THE BASIS OF A DISK EXTRUDER

Summary
In this paper, an analysis of the cascade extrusion scheme for the processing of polymeric materials is carried out. The use of a disk extruder as a melter of a homogenizer is justified. An analysis is made of experimental studies of the dependence of productivity on the rotational speed of the disk. The performed analysis of the dependence of productivity on the temperature of the melt. An analysis of experimental studies of the dependence of melt temperature on the size of the working gap is also considered.
Keywords: extrusion, polymer, homogenization, disk extruder, gear pump.

УДК 678.027.3

ВИЗНАЧЕННЯ ДОВЖИНИ ЗАВАНТАЖУВАЛЬНО-ПЛАСТИКУВАЛЬНОЇ ЗОНИ ДИСКОВОГО ЕКСТРУДЕРА ПРИ КАСКАДНІЙ ЕКСТРУЗІЇ

Швед М.П., Швед Д.М., Кеба О.В.
Національний технічний Університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

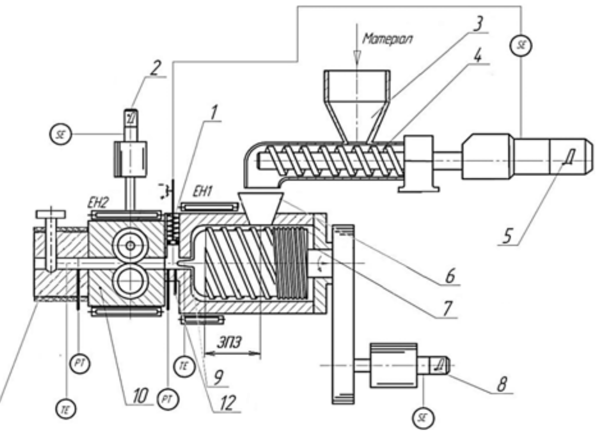
У даній статті приведений аналіз завантажувально-пластикувальної зони каскадної дисково-шестеренної схеми екструзії для переробки полімерних матеріалів. Зроблений аналіз експериментальних досліджень залежності зростання тиску та температури по довжині завантажувально-пластикувальної зони.
Ключові слова: екструзія, полімер, гомогенізація, дисковий екструдер, шестеренний насос.

Постановка проблеми. Традиційні способи екструзії полімерів із застосуванням одночерв'ячного екструдера, завдяки своїй простоті і надійності, широко застосовуються в великотонажних виробництвах, але через те, що процеси живлення, плавлення, гомогенізації та створення тиску виконуються в них одним робочим органом – черв'яком, то такі екструдери недостатньо гнучкі в керуванні та мають значну інерційність.

Однак в сучасних умовах постає необхідність у створенні нових полімерних, композиційних матеріалів з наповнювачами, барвниками, легуючими добавками, які суттєво змінюють реологічні характеристики сировини і режими переробки, що потребує створення універсальних, гнучких в керуванні каскадних схем екструзії, в яких весь процес розділений на окремі стадії (каскади) з можливістю автономного керування ними. Це дозволяє оперативно встановлювати раціональні режими роботи окремих операцій при якісному веденні всього технологічного процесу. До недавнього часу в процесах одночерв'ячної та каскадної екструзії на фінальній стадії для створення тиску та дозування використовувався, в основному, одночерв'ячний дозуючий екструдер, енергоефективність якого для вищеназваних процесів є низькою [1]. До того ж коливання тиску та продуктивності на виході з черв'ячного екструдера ведуть до вимушеного збільшення допусків на геометричні розміри виробів, часто на 10-15% і, відповідно, до перевитрат сировини і енергії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Каскадні дисково-шестеренні екструдери, де в якості розплавлювача-гомогенізатора використовується дисковий екструдер вирізняються високим змішувальним ефектом і відносно низькою енергоємністю. Вони також характеризуються незначним часом перебування матеріалу в зоні переробки, суттєвими регульованими швидкостями зсуву, легкістю забезпечення економічного, адіабатичного режиму процесу екструзії та енергоефективною переробкою вихідної сировини. Схема такого екструдера приведена на рис. 1.

Вихідна сировина з дозатора 4 поступає в дисковий екструдер 7, де захвачується багатозахідною гвинтовою нарізкою, транспортується, нагрівається, плавиться і в вигляді розплаву подається для гомогенізації в регульований робочий дисковий зазор 9. Під тиском, що створений гвинтовою нарізкою та ефектом Вайсенберга розплав поступає в шестеренний насос 10, який дозволяє завдяки значному внутрішньому гідравлічному опору стабілізувати коливання тиску та продуктивності на виході з екструдера, а також знімає частину навантаження з дискового екструдера, дозволяючи йому працювати при нижчому тиску і з меншими виділеннями теплоти тертя.

1 – компенсатор; 2,5,8 – приводи обертових органів екструдера дисковий екструдер; 3 – бункер; 4 – шнековий дозатор; 6 – завантажувальна горловина; 7 – дисковий екструдер; 8 – бункер; 9 – торцевий робочий зазор дискового екструдера; 10 – шестеренний насос; 11 – формувальний інструмент; 12 – датчик тиску.

Рис. 1. Схема каскадного дисково-шестеренного екструдера

Шестеренний насос в складі каскадного дисково-шестеренного екструдера виконує роль пристрою для створення тиску і дозування. Підготовлений в дисковому екструдері розплав під тиском P_1 (3 ÷ 7 МПа) заповнює міжзубні впадини і переноситься ними в зону високого тиску P_2 (15 ÷ 40 МПа), де ділиться на два потоки: основний потік поступає в формувальну головку, а другий за рахунок перепаду тисків $\Delta P = P_2 - P_1$ через зазори в шестеренному насосі повертається в зону низького тиску, змащуючи поверхні тертя.

Однією з умов стабільної продуктивності в каскадних дисково-шестеренних екструдерах є створення і підтримування сталого тиску на вході в шестеренний насос з метою повного заповнення міжзубних впадин шестерень, а також забезпечення надійних процесів плавлення та гомогенізації в розплавлювачі гомогенізаторі. Це значить, що завантажувально-пластикувальна зона (ЗПЗ) дискового екструдера повинна створювати достатній надлишковий тиск. В практичних умовах, це досягається шляхом регулювання частоти

обертання ЗПЗ дискового екструдера. Гранули які надходять із дозатора рівномірно розподіляються між багатозахідною гвинтовою нарізкою в кінці якої змішуються з часткою розплаву, доплавляються і поступають в зону гомогенізації рис. 2.

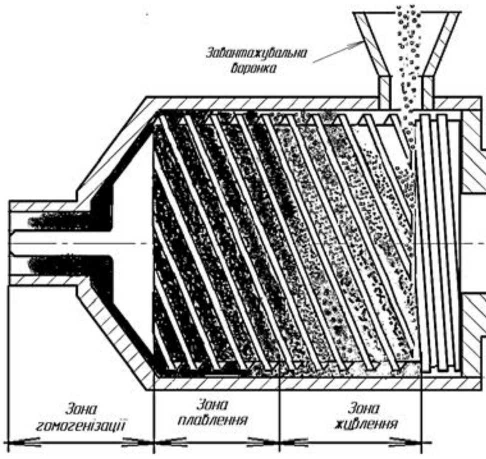

Рис. 2. Обмежене завантаження екструдера

Дослідженнями процесів які відбуваються в ЗПЗ приводилися різними авторами [1, 2, 3, 4].

При обмеженому «голодному» живлені матеріал дозується в екструдер живильником. В результаті не виникає накопичення матеріалу в завантажувальному отворі, а продуктивність визначається живильником, а не частотою обертання диска. Перші декілька витків диска частково заповнюються матеріалом без надлишкового тиску в цій частині екструдера. Канал диска залишається частково заповненим до деякої довжини від завантажувального отвору, а далі тиск починає спочатку поступово а потім раптово зростати. В дійсності «голодне» живлення зменшує ефективну довжину зони живлення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. З огляду літературних джерел, для того, щоб заповнити міжзубні впадини шестеренного насосу розплавом полімеру тиск на виході із екструдера повинен сягати 3 ÷ 7 МПа в залежності від в'язкості розплаву.

Мета роботи: дослідження процесів створення тиску в ЗПЗ дискового екструдера

Виклад основного матеріалу дослідження. Основним параметром від яких залежать процеси, що відбуваються в ЗПЗ екструзійного обладнання є тиск, довжина та місце ділянки на якій створюється заданий тиск. Для того щоб знайти величину тиску розглянемо фізичну та математичну моделі процесу живлення в ЗПЗ каскадного дисково-шестеренного екструдера.

Зона подачі забезпечує рівномірну подачу гранульованого або порошкоподібного полімеру в зони плавлення та гомогенізації. В переважній більшості випадків при каскадній екструзії подача полімеру здійснюється при повністю заповненому каналі гвинтової нарізки за рахунок «сухого» тертя об стінки каналу диска і циліндра

Тиск який буде утворюватись на виході із ЗПЗ дискового екструдера може бути розрахований за рівнянням [2, 5, 6]:

$$P_2 = P_1 \exp\left\{\frac{\pi D f_c \Delta L}{bH}\left[\cos(\omega+\varphi) - f\sin(\omega+\varphi) - \frac{f}{f_c}\frac{D-2H}{D}\right]\right\} \quad (1)$$

де P_1 – тиск на початку зони завантаження, D – діаметр гвинтової нарізки, ΔL – довжина зони ЗПЗ, H – глибина каналу (нарізки), f – коефіцієнт тертя полімеру по гвинтовій нарізці, f_c – коефіцієнт тертя полімеру об стінку корпуса, b – ширина каналу диска, φ – кут нахилу гвинтової нарізки який можна вирахувати за формулою:

$$\varphi = arctg\frac{t}{(\pi D)} \quad (2)$$

де t – крок гвинтової нарізки.

Для визначення кута ω скористаємось формулою:

$$\omega = arctg\left(\frac{tg\varphi\frac{G}{n}}{B\rho_н(P_c) - \frac{G}{n}}\right) \quad (3)$$

де $P_c = \frac{P_2 - P_1}{\ln\left(\frac{P_2}{P_1}\right)}$ – середньологарифмічне значення тиску, G – продуктивність зони подачі, а комплекс B дорівнює:

$$B = \left\{\frac{\pi}{4}[D^2 - (D-2H)^2] - \frac{EH}{tg\varphi}\right\}\pi D tg\varphi \quad (4)$$

Для того щоб знайти довжину ЗПЗ розв'яжемо рівняння (1) відносно ΔL, це дає формулу для визначення довжини і місця де створюється необхідний тиск:

$$\Delta L = \frac{\frac{\ln(\Delta P)}{\ln e}}{\frac{\pi D f_c}{bH}\left[\cos(\omega+\varphi) - f\sin(\omega+\varphi) - \frac{f}{f_c}\frac{D-2H}{D}\right]} \quad (5)$$

Із рівняння (5) видно, що довжина ЗПЗ залежить від тиску на виході із дискового екструдера.

Досліди проводились на установці рис. 1 де на вході і виході із шестеренного насосу встановлювалися датчики тиску 12 типу РТ124В-111 [7], а також датчики температури по довжині ЗПЗ.

За отриманими даними були побудовані графічні залежності зростання тиску та температури по довжині ЗПЗ дискового екструдера, рис. 3.

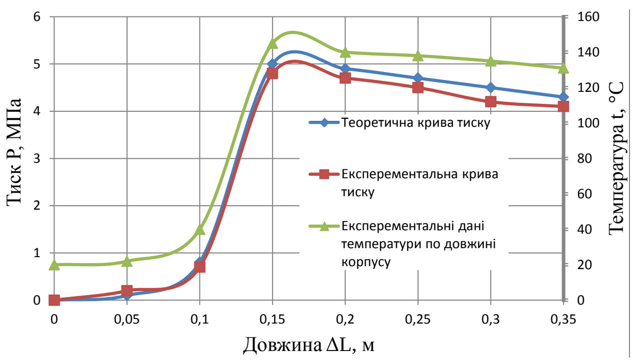

Рис. 3. Залежність тиску та температури по довжини ЗПЗ

Із яких видно, що на початку ЗПЗ біля завантажувальної воронки тиск та температура майже не змінюються тобто дорівнюють параметрам зовнішнього середовища. Далі тиск та температура по довжині гвинтової нарізки поступово зростають і приблизно на середині ЗПЗ починають стрімко зростати створюючи необхідний тиск на вході в шестеренний насос.

Із аналізу рівняння випливає, що характер кривої зміни тиску по довжині ЗПЗ значною мірою буде визначатись впливом зон плавлення, гомогенізації та тиском перед шестеренним насосом.

Зміна тиску в цих зонах спричиняє зміну тиску на виході зони подачі, що забезпечується в певних межах за рахунок довжини ділянки низького тиску і зміщення експоненти тиску паралельно самій собі по координаті L в сторону отвору для подачі гранул, якщо опір зростає, або в сторону зони плавлення, якщо опір зменшується. Таке саморегулювання можливе тому, що основне зростання тиску відбувається на невеликій ділянці по довжині зони подачі і стиснута полімерна пробка має можливість переміщуватись вздовж циліндра, забезпечуючи тим самим необхідне значення тиску на виході зони. Тому на поверхні тертя виділяється значна кількість теплоти і температура на цих поверхнях дуже швидко досягає температури плавлення полімеру і ефективність подачі різко зменшується. Таким чином, ефективність роботи зони живлення обмежується одним із факторів: довжиною зони та умовами теплообміну на поверхнях тертя або міцністю гранул.

Якщо зважати на те, що ЗПЗ повинна генерувати достатній тиск, для проходження зони плавлення і гомогенізації і мати надлишковий тиск на вході в шестеренний насос то до цієї зони можна поставити вимогу, щоб ЗПЗ забезпечувала близький до нульового значення градієнту тиску в зонах плавлення і гомогенізації. Іншими словами, максимум тиску має бути на виході зони подачі. При виконані цієї вимоги по довжині дискового екструдера встановлюється найбільш низький рівень тиску. Таким чином зміною частота обертання можливо регулювати місце де градієнт тиску має максимальне значення.

Аналіз кривих температурного профілю корпусу показує, що при досягненні на границі «циліндр-полімер» температури рівній температурі плавлення полімеру спостерігається різке збільшення градієнту температур, а після досягнення максимуму температура починає падати. Такий хід кривих пояснюється тим що утворена на стінці циліндра плівка розплаву, товщина якої незначна а в'язкість висока, виникають значні швидкості зсуву, які ведуть до інтенсивної дисипації енергії в цьому місці. При подальшому русі пробки по каналу товщина і температура плівки збільшується, в'язкість падає і відповідно дисипація енергії та температура на границі «циліндр-полімер» зменшується. Цим пояснюється в подальшому падіння температури в корпусі. Таким чином при встановленні режиму переробки полімеру необхідно так підбирати частоту обертання диска та величину зазорів, щоб максимальний градієнт температур відбувався приблизно по середині ЗПЗ. При цьому є можливість змінювати термо-механічне навантаження на розплав за рахунок регулювання обертів ЗПЗ в межах ±10% від номінально встановлених, при цьому ділянка з максимальним градієнтом тиску та температури теж зміститься по довжині ЗПЗ. При зростанні обертів вона зміщується до виходу при зменшені обертів вона зміщується до завантажувальної воронки.

Висновок. Отже, регулюванням частоти обертання ЗПЗ при дозованому живлені дискового екструдера можна регулювати, при сталій продуктивності, місце максимального зростання градієнту тиску та температури і впливати на вхідний тиск в шестеренному насосі.

Таким чином приведені залежності підтверджуються експериментальними даними і можуть бути використані при проектуванні каскадних дисково-шестеренних екструдерів.

Список літератури:

1. Раувендааль К. Экструзия полимеров / Пер. с англ, под ред. А. Я. Малкина – СПб.: Профессия, 2006. – 768 стр., ил.
2. Радченко Л. Б. Моделирование процес сов переработки термопластів на базе комбинированных экструдеров: Дисс. ... д-ра тех.. наук. – К., 1992. – 316 с.
3. Резнік Р. Ю. Визначення потужності в завантажувально-пластикуючій зоні дискового екструдера / Р. Ю. Резнік, М. П. Швед, Д. М. Швед // Восточно–Европейский журнал передовых технологий. – 2013. – 2/7(62). – С. 26–29. – ISSN 1729–3774. (Входить до наукометричних баз: Urich's Perodiocals Directory, Index Copernicus, WorldCat, РІНЦ).
4. Луценко І. В. Дослідження процесу плавлення полімеру при черв'ячній екструзії / І. В. Луценко, М. П. Швед, Д. М. Швед, Л. Г. Воронін. Восточно-Европейский журнал передовых технологий. – 2013. – № 2/7(62). – С. 37–39. – ISSN 1729–3774. (Входить до наукометричних баз: Urich's Perodiocals Directory, Index Copernicus, WorldCat, РІНЦ).
5. Ким В. С. Теория и практика экструзии полимеров. – М.: Химия, Колос С, 2005. – 568 с. : ил. – (Учебники и учебные пособия для студентов высших учебных заведений).
6. Кеба О. В., Швед М. П., Швед Д. М. Екструзія еластомерів // Удосконалення процесів і обладнання харчових та хімічних виробництв: Зб. тез доп. XVI міжнародної наукової конференції. – Одеса. – 2016. – Ст. 218-220.
7. Сайт Обладнання для переробки полімерів [електронний ресурс] режим доступу – http://www.pp30.ru/menu_left/DD/DD_111/

Швед Н.П., Швед Д.Н., Кеба О.В.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ДЛИНЫ ЗАГРУЗОЧНО-ПЛАСТИЦИРУЮЩАЯ ЗОНЫ ДИСКОВЫХ ЭКСТРУДЕРОВ ПРИ КАСКАДНОЙ ЭКСТРУЗИИ

Аннотация
В данной статье приведен анализ загрузочно-пластикувальной зоны каскадной дисково-шестерённой схемы экструзии для переработки полимерных материалов. Сделан анализ экспериментальных исследований зависимости роста давления и температуры по длине загрузочно-пластикувальной зоны.
Ключевые слова: экструзия, полимер, гомогенизация, дисковый экструдер, шестеренный насос.

Shved M.P., Shved D.M., Keba O.V.
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

DETERMINATION OF LENGTH OF FEEDING AND PLASTIFYING ZONE OF A DISK EXTRUDER IN THE PROCESS OF CASCADE EXTRUSION

Summary
In this article the analysis of boot-plasticville zone cascade disc-resteranno schematic of extrusion for processing of polymeric materials. The analysis of experimental researches of dependence of growth of pressure and temperature along the length of the loading plasticware zone.
Keywords: extrusion, polymer, homogenization, disk extruder, a gear pump.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 378.22.37

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ЕКОНОМІСТІВ

Курок О.О.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

Розглянуто головні теоретичні підходи до проблеми формування професійної компетентності майбутнього фахівця. Проаналізовано визначення категорії компетентності у різних галузях знань та з різних наукових підходів. Виділено інструментальні, міжособистісні та системні компетенції професійної діяльності та рівні їх формування. Визначено й проаналізовано основні підходи до проблеми забезпечення професійної компетентності майбутніх фахівців із економічних спеціальностей у вищому навчальному закладі. На основі врахування специфіки змісту економічної освіти, управлінських, інформаційно-методичних, навчально-технологічних, оцінювальних і рефлексивних аспектів розроблено модель формування професійної компетентності майбутніх економістів у виші.
Ключові слова: економічна освіта, професійна компетентність, модель формування професійної компетентності майбутніх економістів, компетентність, компетенція, формування професійної компетенції.

Постановка проблеми. У часи економічних перетворень на шляху до повноцінних ринкових відносин, Україна потребує висококваліфікованих економістів, спроможних працювати як у вітчизняній, так і в міжнародній економіці. Процеси інтеграції світової спільноти, зокрема в галузі економіки, призводять до змін у вимогах, що висуваються до кваліфікаційної характеристики сучасного економіста. За цих умов особливого значення набувають такі якості випускника вищого навчального закладу, як високий професіоналізм, ініціативність у вирішенні нетрадиційних задач, креативність, здатність до самоосвіти, до налагодження ділових контактів з іноземними партнерами та кваліфікованої професійної діяльності в іншомовному середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз соціологічної, педагогічної, культурологічної та економічної літератури свідчить про те, що проблема формування професійної компетентності з різних наукових позицій завжди цікавила науковців, але особливої актуальності вона набула останнім часом, у трансформаційний період нашої держави. Досліджувана проблема формування професійної компетентності, окремі її аспекти знайшли висвітлення у наукових дослідженнях багатьох учених, а саме: філософсько-методологічного підходу (В. Андрущенко, Ю. Афанасьєв, В. Бондаренко, Г. Васянович, Д. Джола, О. Дубасенюк, І. Зязюн, В. Кремень, М. Михальченко, П. Саух, та ін.); вивчення окремих видів професійної компетентності (М. Богатирьова, І. Воробйова, В. Сафонова, В. Топалова – соціокультурної компетенції; О. Вишневська – ділової культури; Р. Гришкова, Н. Ігнатенко, В. Калінін – формування іншомовної соціокультурної компетенції; В. Лівенцова – культури професійного спілкування майбутніх менеджерів; Л. Савенкова – комунікативної компетентності; В. Черевко – комунікативної компетентності майбутнього менеджера у процесі професійної підготовки); підготовки фахівців у економічному університеті (Л. Волкова – іншомовної комунікативної компетентності майбутніх спеціалістів фінансово-економічного профілю; Н. Замкова – формування професійних якостей майбутніх менеджерів зовнішньоекономічної діяльності у процесі вивчення іноземних мов, О. Яцишин – формування мотивації вивчення іноземної мови студентами економічних спеціальностей та ін.).

Однак результати аналізу наукової літератури переконують, що проблема формування професійної компетентності у майбутніх фахівців з економіки недостатньо висвітлена

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Модернізація української вищої освіти на компетентнісних засадах є передумовою її інтеграції в європейський і світовий простори, відтак компетентнісний підхід, що є методологічною основою розроблення сучасної освітньої стратегії і тактики українських вишів, потребує адекватного теоретичного мислення.

Мета статті є статті є розглянути особливості процесу формування професійної компетентності майбутніх економістів та його компонентну структуру.

Виклад основного матеріалу. Професійно-компетентною визнається така робота спеціаліста, в якій професійна діяльність здійснюється на достатньо високому рівні, досягаються відчутні результати праці, реалізується особистісний потенціал. При цьому компетентність фахівця визначається співвідношенням у реальній діяльності його професійних знань і вмінь з одного боку, та професійних позицій, психологічних якостей – з іншого. Компетентність розглядається як поєднання психічних якостей, тобто психічного стану, що дозволяє діяти самостійно й відповідально, як володіння людиною здатністю й умінням виконувати певні трудові функції. Таким чином, сутність професійної компетентності виражається в ступені зв'язку об'єктивного еталона професійної діяльності, відображеного в нормативних документах, з суб'єктивними

можливостями особистості працівника. У межах певного фаху на рівень професійної компетентності суттєво впливають окремі компетенції чи компетентності, володіння якими може визначати конкурентоспроможність сучасного фахівця. Ось чому для дослідження професійної компетентності майбутніх економістів є важливим врахування результатів розробок науковців щодо ключових компетенцій. Процес розробки цих компетенцій зумовив існування різних їх класифікацій. Розглянемо їх.

Одним з провідних підходів до розуміння професійної компетентності можна назвати концепцію Н. Кузьміної, яка визначила компетентність через систему здібностей, необхідних фахівцю.

С. Молчанов професійну компетентність визначає як обсяг компетенцій, коло повноважень у сфері професійно-педагогічної діяльності. В більш вузькому розумінні професійна компетентність трактується ним як коло питань, у яких суб'єкт володіє знаннями, досвідом, сукупність яких відображає соціально-професійний статус і професійну кваліфікацію, а також деякі особистісні, індивідуальні особливості, що забезпечують можливість реалізації певної професійної діяльності. Отже, автор розглядає компетентність як системне поняття, а компетенцію – як її складову [10].

Т. Браже та Н. Запрудський під професійною компетентністю розуміють системне явище, що включає знання, уміння, навички, професійно значущі якості особистості фахівця, що забезпечують виконання ним власних професійних обов'язків. До того ж, важливими для професійної компетентності є ціннісні орієнтації, мотиви діяльності, інтегровані показники культури (мова, стиль, спілкування, ставлення до себе і своєї діяльності, до суміжних областей знань).

А. Бусигіна розглядає професійну компетентність як цілісну системну якість особистості, структурними елементами якої є професійно-змістовний (базовий компонент, передбачає наявність теоретичних знань у межах фаху, що забезпечує усвідомлення змісту професіональної діяльності), професійно-діяльнісний (практичний компонент, включає професійні знання і вміння, випробувані в дії, засвоєні особистістю як найефективніші) та професійно-особистісний компонент, який включає професійно-особистісні якості фахівця як особистості, індивіда та суб'єкта діяльності [4].

В. Введенський пропонує у структурі професійної компетентності п'ять компонентів: комунікативна компетентність – професійно значуща, інтеграційна якість, основними складовими якої є: емоційна стійкість (пов'язана з адаптивністю); екстраверсія (корелює із статусом і ефективним лідерством); здатність конструювати прямий і зворотний зв'язок; мовні уміння; уміння слухати; уміння нагороджувати; делікатність, уміння невимушено вести комунікацію; інформаційна компетентність включає обсяг інформації про себе, про досвід роботи інших колег; регулятивна компетентність припускає наявність умінь управляти власною поведінкою [5].

І. Зимня виокремлює три основні групи компетентностей: компетентності, що характеризують особистість, як суб'єкта життєдіяльності; компетентності, що стосуються взаємодії з іншими людьми; компетентності, що відносяться до людської діяльності у всіх її проявах. Як стверджує дослідниця, ці компетенції, відбиваючись у поведінці, діяльності людини, стають його особистісними якостями. Відповідно, вони стають компетентностями, що. характеризуються і мотиваційними, і смисловими відношеннями, а також регуляторними складовими, поряд з когнітивними складовими та досвідом.

О. Бондарева виділяє такі компоненти професійної компетентності фахівця: мотиваційно-вольовий, функціональний, комунікативний і рефлексивний [3].

Усі перераховані вище компоненти інтегруються у роботі дослідниці в одне найбільш синтезоване утворення – комунікативно-функціональну компетентність, що є інтегративною якістю особистості фахівця-економіста.

Деякі дослідники, наприклад С. Адам, визначають у структурі вказаної компетентності такі компоненти, як теоретико-методологічний, культурологічний, предметний, психолого-педагогічний і технологічний.

О. Айрапетова структурними компонентами професійної підготовки менеджера обрала спрямованість, компетентність, індивідуально- психологічні властивості і здібності. Всі професії відповідно до психологічними вимогами до неї розділені на певні типи і підрозділяються за Є.А. Климовим на такі: «Людина – Природа»; «Людина – Техніка»; «Людина – Знакова система»; «Людина – Художній образ»; «Людина – Людина».

Професія економіста, як відзначають дослідники, відноситься до типу «Людина – Знакова система» та пов'язана з переробкою інформації, її визначають за особливостями предмета праці. Професії програміста, системного адміністратора, економіста, бухгалтера пов'язані з роботою з цифрами, формулами, таблицями. З психологічних вимог до людини професії типу «Людина-Знакова система» виділяють такі: хороша оперативна і механічна пам'ять, здатність до тривалої концентрації уваги на знаковому матеріалі, хороший розподіл уваги, точність сприйняття, уміння бачити, що стоїть за умовними знаками; посидючість, наполегливість, логічне мислення. Всі ці якості необхідно спеціально розвивати у студентів в процесі вивчення різних дисциплін.

Останнім часом відбуваються великі зміни в організації праці на виробництві. Професійна діяльність економіста будується і на основі взаємодій з колегами, організації спільної діяльності, що дає можливість стверджувати про необхідність розвивати у майбутніх економістів уміння і навички відповідно до класифікації психологічних вимог професій типу «Людина – Людина», які включають у себе: прагнення до спілкування; вміння легко вступати в контакт з незнайомими людьми; доброзичливість, чуйність, витримку, вміння стримувати емоції; здатність аналізувати поведінку оточуючих і свою власну, розуміти наміри і настрої інших людей; здатність розбиратися у взаєминах людей; знання психології людей.

У процесі роботи, аналізуючи комунікативні уміннях і навичках, ми брали до уваги психологічні вимоги по типу «Людина – Людина» з точки зору як важливості їх формування так і соціальних факторів, адаптації до роботи в колективі,

але при цьому враховували вимоги по типу «Людина – Знакова система».

Виходячи з вищевикладеного, можна стверджувати, що згадані структурні компоненти «професійної компетентності», запропоновані дослідниками і педагогічною практикою, далеко не є вичерпними. Відтак стає очевидним, що її структура є динамічним явищем, оскільки еволюція економічного розвитку та ринку праці на кожному етапі вносять свої корективи. Враховуючи результати наукових досліджень щодо структури професійної компетентності ми визначили такі компетенції професійної компетентності фахівців з економіки: операційну, комунікативну, інформаційну, міжкультурну. Розглянемо ці компетенції [6].

Операційна компетенція фахівця з економіки визначає володіння предметною областю економічної діяльності, підготовленість до виконання вузько визначених завдань у професійному колі суб'єкта.

У поняття підготовки спеціаліста економічного профілю у першу чергу входить засвоєння професійних знань, умінь та навичок у предметній області профільної спеціальності.

В Україні вимоги до професійної компетентності фахівця економічного профілю визначено в освітньо-кваліфікаційній характеристиці (ОКХ) та освітньо-професійній програмі (ОПП), що є стандартами вищої освіти. ОКХ та ОПП є основою для розроблення програм усіх навчальних дисциплін, що викладаються у ВНЗ. У них описано структуру змісту дисциплін, що викладаються у ВНЗ встановлено обсяг навчального матеріалу для засвоєння студентами, визначено засоби діагностики рівня якості освітньо-професійної підготовки фахівця.

Поняття інформаційної компетенції розкривається через володіння інформаційними технологіями. Володіння інформацією, її опрацювання і розподіл є ключовими для представника однієї із численних економічних професій. Від того, наскільки вичерпною є інформація у розпорядженні фахівця, від того, наскільки чітко і послідовно він передає її колегам, підлеглим та керівникам, залежить якість прийнятих рішень та ефективність діяльності підприємства або організації.

Тому, наступною складовою ми визначаємо комунікативну компетенцію, яка передбачає володіння технологіями усного та письмового спілкування різними мовами, вміння розрізняти різні комунікативні ситуації та вибирати найбільш сприятливі форми взаємодії, а також адекватні середовищу підходи до вирішення комунікативних проблем [7].

Важливо зазначити, що підготовка спеціалістів економічного профілю з вільним володінням іноземною мовою є першочерговим пріоритетом. «В умовах зростання швидкості, кількості, різноспрямованості та полілінгвістичності інформаційних потоків, а також збільшення різноманіття та міри проникнення у життя електронних носіїв, здатність до швидкого і правильного сприйняття та інтерпретації іншомовного змістового контенту і є фундаментальним фактором прийняття правильних управлінських рішень», – вважає Р. Готліб [8].

Реформування вищої школи України в контексті Болонського процесу зумовлює необхідність удосконалення й підвищення рівня якості мовної освіти, оскільки без володіння студентом принаймні однією іноземною мовою неможливо забезпечити виконання основних положень Болонської декларації: адаптація до норм і стандартів європейського освітнього простору, мобільність, професійна конкуренція матимуть місце лише за умови знання випускниками університетів іноземної мови та сформованих навичок комунікативної поведінки у відповідних ситуаціях академічного, професійного та повсякденного спілкування [2].

В силу того, що в процесі навчання як основні особисті професійно- формуючі фактори виступають мова і культура, тому є підстава вести мову про культурно-мовну підготовку фахівця. Знання іноземної мови і зарубіжної культури для фахівця економічного профілю є невід'ємним компонентом професійної компетентності [1].

Введення терміну «міжкультурна компетенція» для економічної сфери пояснюється тим, що фахівець в галузі економіки повинен володіти іноземною мовою як засобом комунікації з врахуванням специфіки лінгвокультурної спільності, особливостей конкретних понять в своїй і іншій професійній культурі, уміючи виділити і розмежувати загальне і специфічне.

Під час ділових контактів має місце професійне міжкультурне спілкування. В процесі міжкультурного професійного спілкування здійснюється обмін інформацією, встановлюються контакти. Професійне спілкування у тому числі й іноземною мовою Б. Ломовим є соціопсихологічною взаємодією як мінімум двох суб'єктів, що виконують діяльнісні завдання за допомогою дії на інтелект, погляди, поведінку й емоції один одного. Сучасна педагогіка постала перед завданням навчання основам міжкультурної компетенції фахівців економічного профілю. Причому такий підхід у навчанні, зокрема, іноземної мови, відзначається необхідним як власне економістами, так і педагогами, і викладачами іноземних мов. Він зумовлений як потребами сучасного ринку до фахівців-економістів, так і сучасними вимогами до якісного педагогічного процесу [9].

Висновки. Аналіз теоретичних посилань, зроблений у даній статті, дає змогу визначити сутність професійної компетентності майбутніх фахівців з економіки. Ми вважаємо, професійна компетентність майбутніх фахівців з економіки – це важлива характеристика діяльності фахівця, його інтегративна якість, що є синтезом професійних компетенцій та особистісних професійно важливих якостей. Результати проведеного нами аналізу психолого-педагогічної та фахової літератури показують, що структура професійної компетентності фахівця з економіки повинна обов'язково включати як компонент міжкультурна компетенція. Ця компетенція є одним з системоутворювальних чинників професійної компетентності економістів. На нашу думку, ця компетенція забезпечує належний рівень їх конкурентоспроможності.

Список літератури:

1. Активізація навчання в економічній освіті / Ковальчук Г.О., 2003. – 298 с.
2. Артемова Л.В. Педагогіка і методика вищої школи: Навчально-методичний посібник – К.: Кондор, 2008. – 272 с.
3. Бондарева Е.В. Профессиональная компетентность специалиста в условиях становления информационного общества / Е.В. Бондарева // Вестник Волгоградского гос. ун-т. – 2003. – № 6. – С. 44–48. – (Серия 6: «Университетское образование»).
4. Бусыгина А.Л. Профессор – профессия: теория проектирования содержания образования преподавателя вуза / А.Л. Бусыгина. – Изд. 2-е, испр. и доп. – Самара: Изд. СамСПУ, 2003. – 198 с.
5. Введенский В.Н. Моделирование профессиональной компетентности педагога / В.Н. Введенский // Педагогика. – 2003. – № 10. – С. 51–55.
6. Волкова Н.П. Сутність і компоненти компетентності майбутнього вчителя у здійсненні професійно – педагогічної комунікації // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: зб. наук. Праць / Ред. Т.І. Сущенко та ін. – К., Запоріжжя. – 2007. – Вип. 42. – С. 103–111.
7. Головко В.І. Фінансово-економічна діяльність підприємства: контроль, аналіз та безпека. Навч. посіб. / Головко В.І., Мінченко А.В., Шаманська В.М. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 448 с.
8. Готлиб Р.А. Социальная востребованность знания иностранного языка / Р.А. Готлиб // Социол. исслед. – 2009. – № 2. – С. 122–127.
9. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. Авторская версия / И.А. Зимняя. – М.: Исследоват. центр проблем качества подгот. специалистов, 2004. – 41 с.
10. Молчанов С.Г. Теория и практика аттестации педагогических и руководящих работников образовательных учреждений / Молчанов С.Г. // Челябинск: Челябин. гос. у-т, 2008. – 255 с.

Курок А.А.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ЭКОНОМИСТОВ

Аннотация
Рассмотрены основные теоретические подходы к проблеме формирования профессиональной компетентности будущего специалиста. Проанализированы определения категории компетентности в различных областях знаний и из различных научных подходов. Выделено инструментальные, межличностные и системные компетенции профессиональной деятельности и уровне их формирования. Определены и проанализированы основные подходы к проблеме обеспечения профессиональной компетентности будущих специалистов по экономическим специальностям в высшем учебном заведении. На основе учета специфики содержания экономического образования, управленческих, информационно-методических, учебно-технологических, оценочных и рефлексивных аспектов разработана модель формирования профессиональной компетентности будущих экономистов в вузе.

Ключевые слова: экономическое образование, профессиональная компетентность, модель формирования профессиональной компетентности будущих экономистов, компетентность, компетенция, формирование профессиональной компетенции.

Kurok A.A.
Pereyaslav-Khmelnitsky State Pedagogical University
named after Hryhoriy Skovoroda

FORMWORK OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF MAYBUTNI ECONOMISTIVS

Summary
Considered the main theoretical approaches to the formation of professional competence of future specialist. Analyzed the definition of competence in various fields of knowledge and different scientific approaches. Highlight instrumental, interpersonal and systemic competencies of professional activity and the level of their formation. Defined and analyzed the main approaches to the issue of professional competence of future specialists in economic disciplines in higher education. Based on the specific content of economic education, management, information and methodical, scientific, technological, appraisal and reflective aspects of the model of formation of professional competence of future economists at the university.

Keywords: economic education, professional competence, a model of professional competence of future economists, competence, competence, formation of professional competence.

УДК 332.1(477)

ПРОБЛЕМИ ТА НАПРЯМИ ОРГАНІЗАЦІЇ МІЖБЮДЖЕТНИХ ВІДНОСИН В КОНТЕКСТІ ПІДТРИМКИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ

Ливдар М.В., Макар О.П., Чубка О.М.
Національний університет «Львівська політехніка»

Стаття присвячена основним проблемам організації міжбюджетних відносин. Проаналізовано законодавчо – нормативні акти з організації міжбюджетних відносин. Проведено аналіз динаміки доходів місцевих бюджетів та обсягу трансфертів місцевими бюджетами. Досліджено зв'язок між організаційними функціями (групами заходів) до виконання повноважень органів місцевого самоврядування та джерелами їх фінансування. Виділено найбільш проблемні питання практичної організації міжбюджетних відносин в контексті підтримки ефективного регулювання соціально-економічного розвитку регіонів.
Ключові слова: міжбюджетні відносини, міжбюджетні трансферти, дотації, місцеві бюджети, соціально-економічний розвиток регіону.

Постановка проблеми. Місцевий бюджет є основним важелем фінансової політики на рівні відповідної адміністративно-територіальної одиниці. В сучасних умовах особливого значення набуває нормативно-правове та інструктивно-методичне забезпечення процесу складання (проектування) місцевих бюджетів.

Світовій практиці організації міжбюджетних відносин відомі дві найпоширеніші моделі: централізована, яка притаманна державам з унітарним устроєм, та децентралізована, що притаманна державам із федеративним устроєм. Україна є унітарною державою, тому для неї характерна централізована модель організації міжбюджетних відносин, яка характеризується провідним впливом у бюджетному процесі центральних органів, при цьому місцеві органи відіграють пасивну роль, забезпечуючи технічне виконання ухвалених рішень.

Непревеликий жаль систему міжбюджетного регулювання, сьогодні, не можна визнати ані ефективною, ані раціональною. Підставою для такого висновку є те, що значна частина місцевих бюджетів (в тому числі бюджети регіонів з порівняно високим соціально-економічним потенціалом) є дотаційними.

Незважаючи на процес децентралізації місцевих бюджетів на перше вересня 2016 року профіцит місцевих бюджетів складає 32 млрд грн., а за 9 місяців 2016 року план надходжень до загального фонду місцевих бюджетів, без урахування трансфертів, виконано майже на 100%.

В таких умовах актуальною і значущою з точки зору підтримки нормального функціонування бюджетних відносин є проблема проектування міжбюджетних потоків (міжбюджетних трансфертів).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Велика кількість наукових праць присвячена проблемам удосконалення бюджетного механізму соціально-економічного розвитку регіонів та визначення обсягів міжбюджетних трансфертів. Вагомий внесок у дослідженні даної проблематики висвітлено у працях таких вчених, як В. Дем'янишин [3], І. Луніна [5], К. Павлюк [6]. та ін. Незважаючи на велику кількість наукових праць існує проблема проектування міжбюджетних трансфертів.

Метою даної статті є аналіз динаміки доходів місцевих бюджетів та обсягу трансфертів місцевими бюджетами з метою виділення основних проблем щодо практичної організації міжбюджетних відносин для забезпечення сталого соціально економічного розвитку регіонів.

Виклад основного матеріалу. Актуальною проблемою удосконалення бюджетного механізму соціально-економічного розвитку регіонів є забезпечення подальшого удосконалення методології та процедур проектування місцевих бюджетів, а також обґрунтованого визначення обсягів міжбюджетних трансфертів з урахуванням реальних економічних процесів.

В Україні організація міжбюджетних відносин регулюється Бюджетним кодексом України та низкою нормативно-правових актів. Кабінет Міністрів України видав Розпорядження № 333-р (від 1 квітня 2014 р. «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» [7].

У даній Концепції визначено такі завдання щодо методології складання проектів місцевих бюджетів:

– підвищення ефективності процесу формування видаткової частини місцевих бюджетів,

– удосконалення системи регулювання міжбюджетних відносин,

– запровадження планування місцевих бюджетів на середньострокову перспективу,

– забезпечення прозорості процесу формування і виконання місцевих бюджетів.

Згідно вимог ст. 96. Бюджетного кодексу України, міжбюджетні трансферти поділяються на: базову дотацію, субвенції, реверсну дотацію та додаткові дотації [2].

Для горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій з початку 2015 року застосовується базова та реверсна дотації. Базова дотація це трансферт із державного бюджету до місцевих бюджетів, а реверсна дотація – це кошти, що передаються до державного бюджету з місцевих бюджетів. Нова система вирівнювання залежить від індексу податкоспроможності відповідного бюджету, обчисленого у розрахунку на одного жителя. Нормативним вважається середній рівень таких надходжень по Україні на одного жителя ±10%.

Горизонтальне вирівнювання податкоспроможності місцевих бюджетів здійснюється окремо за податком на доходи фізичних осіб та податком на прибуток. Решта доходів місцевих бюджетів вирівнюванню не підлягають і залишаються у повному розпорядженні органів місцевої влади.

Згідно ст. 98. Бюджетного кодексу України, передбачено, що горизонтальне вирівнювання податкоспроможності обласних бюджетів здійснюється окремо за надходженнями податку на прибуток підприємств та податку на доходи фізичних осіб з урахуванням таких параметрів:

– кількість населення;

– надходження податку на прибуток підприємств;

– надходження податку на доходи фізичних осіб;

– індекси податкоспроможності відповідного обласного бюджету, що визначаються окремо за надходженнями податку на прибуток підприємств та податку на доходи фізичних осіб;

– індекс податкоспроможності відповідного обласного бюджету є коефіцієнтом, що визначає рівень податкоспроможності такого бюджету порівняно з аналогічним середнім показником по всіх обласних бюджетах України у розрахунку на одну людину.

Під час процесу міжбюджетного регулювання важливо забезпечити взаємозв'язок організаційних функцій (заходами) з виробництва неринкових соціальних послуг на місцевому рівні та бюджетних джерел фінансування відповідних повноважень. Виділяють агентські, обмежені агентські та дискреційні функції, виконання яких фінансується за рахунок власних (закріплених) та трансфертних фінансових ресурсів. Відповідні зв'язки представлено у табл. 1.

Потрібно звернути увагу, на те, що критерії розподілу джерел фінансування повноважень, закріплених в межах певних функцій, мають бути чітко визначені законодавчо, а порядок ухвалення оперативних рішень має регламентуватися нормативно-правовими актами високого рівня.

Очевидно, що складність міжбюджетних відносин залежить від рівня міжрегіональної асиметрії. Показники, які характеризують рівень вказаної асиметрії, поділяють на кількісні та якісні. Серед кількісних показників: валовий регіональний продукт, валовий випуск товарів і послуг, обсяг інвестицій, споживання енергії, доходи бюджетів, видатки бюджетів тощо. Якісні показники відображають кількісні процеси у перерахунку на певну одиницю виміру (на душу населення, на одиницю виробленого регіонального продукту, на одиницю реалізованої продукції тощо).

За результатами Державної служби статистика України, частка регіону до загальноукраїнського показника валового регіонального продукту за 2014 рік становила від 0,9% у Чернівецькій області до 11,1% Дніпропетровській області. Тобто, різниця між обсягом валового регіонального продукту у розрахунку на одну особу між вказаними областями досягає майже понад 10%. (зноска Економіка областей, які працюють на внутрішній ринок, стабільніша [8]).

Загальний висновок: показники міжрегіональної асиметрії в Україні перевищують порогові (критичні) значення, а тому цю проблему можна вважати однією із значущих, що гальмує соціально-економічний розвиток держави та її регіонів. Відтак, роль бюджетного механізму у мінімізації негативних наслідків регіональної асиметрії є доволі високою.

Обсяг міжбюджетних трансфертів в Україні має тенденцію до збільшення. Вказане явище є закономірним наслідком доволі високої інфляції (темпи зростання цін перевищує середньоєвропейські у 3-5 разів) та подальшої централізації управління публічними фінансами, що є цілком очікуваним кроком центрального уряду в умовах загострення негативних наслідків фінансово-економічної кризи та недостатності бюджетного ресурсу на фінансування навіть соціальних видатків.

Основною передумовою децентралізації місцевих бюджетів повинна стати ефективна реалізація механізму бюджетного регулювання соціально-економічного розвитку регіонів, а саме розроблення і запровадження змін до бюджетно-податкового законодавства.

У таблиці 2. представлено дані про склад і структуру офіційних трансфертів місцевих бюджетів України у період 2012–2015 рр. Звіти про виконання місцевих бюджетів України у 2012–2015 рр.

Таблиця 1

Зв'язок між організаційними функціями (групами заходів) до виконання повноважень органів місцевого самоврядування та джерелами їх фінансування

Організаційні підходи	Джерела фінансування	
	Власні фінансові ресурси	Фінансові ресурси держбюджету, у тому числі трансферти
Агентські функції	Обмежене використання	Цільові трансферти
Обмежені агентські функції	Спільне фінансування (в частині капітальних інвестицій)	Цільові трансферти, фінансування в межах подолання диспропорцій розвитку регіону
Дискреційні функції	Виключне фінансування	Додаткове фінансування в межах фінансового вирівнювання

Джерело: складено авторами з використанням [1]

Таблиця 2

Склад і структура офіційних трансфертів місцевих бюджетів України у період 2012–2015 рр.

Види доходів	2012 р.		2013 р.		2014 р.		2015 р.	
	млрд грн.	%	млрд грн.	%	млрд грн.	%	млрд грн.	%
Всього доходів, в тому числі:	225,3	100,0	221,02	100,0	231,70	100,0	294,46	100,0
Офіційні трансферти, з них:	124,4	55,2	115,85	52,41	130,60	56,36	173,98	59,08
Дотації	60,6	28,89	61,22	27,69	64,43	27,80	7,27	2,47
Субвенції	63,8	26,31	54,63	24,72	66,17	28,56	166,71	56,61

Джерело: складено авторами за даними: [4]

В Україні спостерігається щорічне збільшення частки трансфертів у структурі доходів місцевих бюджетів (55,2%, 52,41%, 56,36%, 59,08,0% у доходах місцевих бюджетів у 2012-2015 рр. відповідно). У 2015 р. зі змінами, внесеними до Бюджетного кодексу України, дотації складають лише 2,47% усіх доходів бюджету, або 4,18% обсягу офіційних трансфертів.

На основі аналізу цих та інших даних науковці Національного інституту стратегічних досліджень дійшли висновку про те, що застосовуваний принцип покриття нестачі фінансових ресурсів у регіонах трансфертами із державного бюджету є дестимулюючим для активізації внутрішнього потенціалу розвитку регіонів. Ми з цим висновком погоджуємося, оскільки наявні механізми визначення обсягів міжбюджетних трансфертів не враховують результативність регіональної соціально-економічної політики, одним із ключових результатів якої є збільшення надходжень до місцевого бюджету.

Таким чином можемо виділити найбільш проблемні питання практичної організації міжбюджетних відносин в контексті підтримки ефективного регулювання соціально-економічного розвитку регіонів:

– вплив на процес розподілу міжбюджетних трансфертів позаекономічних чинників, в тому числі політичних;

– фрагментарність методичних підходів до визначення обсягу трансфертів (в тому числі тих, що спрямовуються на фінансування інвестиційних проектів);

– недостатність наукового обґрунтування методології прийняття управлінських рішень щодо нарахування інвестиційних субвенцій, висока суб'єктивність вказаного процесу;

– недостатнє обґрунтування системи мотиваторів, спрямованих на розширення дохідної бази місцевих бюджетів, що може призвести до зменшення обсягу міжбюджетних трансфертів;

– відсутність практики корегування обсягів трансфертів з фактичним обсягом та якістю суспільних послуг, що надаються місцевими органами влади;

– відсутність практики корегування обсягів дотацій вирівнювання з основними показниками соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць.

В Україні недостатня результативність політики та тактики міжбюджетного регулювання не в останню чергу пояснюється дефіцитністю державних фінансових ресурсів, що можуть бути спрямовані на вирішення проблем соціально-економічного розвитку регіонів, в тому числі в рамках міжрегіонального вирівнювання. Ця проблема загострилася в умовах фінансової кризи, оскільки усі без винятку бюджети відчули стрімке падіння надходжень.

На основі наведених аналітичних узагальнень можна прийти до висновку, що наявний в Україні механізм визначення міжбюджетних трансфертів не можна визнати ані ефективним, ані раціональним. Значна частина місцевих бюджетів (в тому числі бюджети регіонів з порівняно високим соціально-економічним потенціалом) є дотаційними.

Висновки і пропозиції. Систему міжбюджетного регулювання в Україні не можна визнати ані ефективною, ані раціональною. Значна частина місцевих бюджетів (в тому числі бюджети регіонів з порівняно високим соціально-економічним потенціалом) є дотаційними. Показники міжрегіональної асиметрії в Україні перевищують порогові (критичні) значення, а тому цю проблемою можна вважати однією із значущих, що гальмує соціально-економічний розвиток держави та її регіонів.

В Україні спостерігається щорічне збільшення частки трансфертів у структурі доходів місцевих бюджетів (55,2%, 52,41%, 56,36%, 59,08,0% у доходах місцевих бюджетів у 2012-2015 рр. відповідно). Значна частина місцевих бюджетів (в тому числі бюджети регіонів з порівняно високим соціально-економічним потенціалом) є дотаційними. Показники міжрегіональної асиметрії в Україні перевищують порогові (критичні) значення, а тому цю проблемою можна вважати однією із значущих, що гальмує соціально-економічний розвиток держави та її регіонів.

В процесі міжбюджетного регулювання важливо забезпечити взаємозв'язок організаційних функцій (заходів) з виробництва неринкових соціальних послуг на місцевому рівні та бюджетних джерел фінансування відповідних повноважень. Критерії розподілу джерел фінансування повноважень, закріплених в межах певних функцій, мають бути чітко визначені законодавчо, а порядок ухвалення оперативних рішень має регламентуватися нормативно-правовими актами високого рівня.

Список літератури:

1. Алєксєєв І.В. Бюджетний механізм і соціально-економічний розвиток регіонів: [монографія] / І.В. Алєксєєв, Г.С. Лопушняк, М.В. Ливдар. – Л.: Ліга – Прес, 2014. – 248 с.
2. Бюджетний кодекс України зі змінами від 08.07.2010 № 2456-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17
3. Дем'янишин В.Г. Теоретична концептуалізація і практична реалізація бюджетної доктрини України: монографія / Дем'янишин В.Г. – Тернопіль: ТНЕУ, 2008. – 496 с.
4. Звіти про виконання місцевих бюджетів України у 2012–2015 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://treasury.gov.ua/
5. Луніна І. Бюджетні доходи та податкові повноваження місцевих органів влади / І. Луніна, Н. Фролова // Економіка України. – 2008. – № 6. – С. 37-47.
6. Павлюк К.В. Бюджет і бюджетний процес в умовах транзитивної економіки України [монографія] / К.В. Павлюк. – К.: НДФІ, 2006. – 584 с.
7. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р / Електронний ресурс: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80

8. Економіка областей, які працюють на внутрішній ринок, стабільніша [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/69578/Jekonomika_oblastej_jaki_pracujut_na_vnutrishnij_rynok

Лывдар М.В., Макар О.П., Чубка О.М.
Национальный университет «Львовская политехника»

ПРОБЛЕМЫ И НАПРАВЛЕНИЯ ОРГАНИЗАЦИИ МЕЖБЮДЖЕТНЫХ ОТНОШЕНИЙ В КОНТЕКСТЕ ПОДДЕРЖКИ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ

Аннотация
Статья посвящена основным проблемам организации межбюджетных отношений. Проанализированы законодательно-нормативные акты по организации межбюджетных отношений. Проведен анализ динамики доходов местных бюджетов и объема трансфертов местными бюджетами. Исследована связь между организационными функциями (группами мероприятий) для выполнения полномочий органов местного самоуправления и источниками их финансирования. Выделены наиболее проблемные вопросы практической организации межбюджетных отношений в контексте поддержки эффективного регулирования социально-экономического развития регионов.
Ключевые слова: межбюджетные отношения, межбюджетные трансферты, дотации, местные бюджеты, социально-экономическое развитие региона.

Lyvdar M.V., Makar O.P., Chubka O.M.
National University «Lviv Polytechnic»

PROBLEMS AND DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF INTERBUDGETARY RELATIONS IN THE CONTEXT OF SUPPORT FOR SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF REGIONS

Summary
This article is devoted to main problems of organization of intergovernmental relations. Analysis of legislation – regulations on the organization of intergovernmental relations. The analysis of the dynamics of local budgets and the amount of transfers to local budgets. The connection between organizational functions (of measures) to implement the powers of local authorities and sources of funding. Highlight issues most practical organization of intergovernmental relations in the context of support effective regulation of social and economic development.
Keywords: intergovernmental relations, intergovernmental transfers, subsidies, local budgets, social-economic development of the region.

УДК 621.317.38-047.64:669.013

УПРАВЛІННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЮ СКЛАДОВОЮ МЕТАЛУРГІЙНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Лизунова О.М.
Індустріальний інститут
Донецького національного технічного університету

В статті розглянуті проблеми управління енергетичною складовою промислових підприємств металургійної галузі. У роботі порівнюються погляди зарубіжних і вітчизняних фахівців із проблеми управління енергоспоживанням металургійного підприємства. Досліджена концепція управління енергоспоживанням металургійного підприємства. У роботі відображені причини необхідності управління енергоспоживанням діяльності металургійного підприємства в сучасних умовах господарювання. Розглянуто ефективність діяльності підприємства з точки зору прибутковості.
Ключові слова: електроенергетика, потенціал підприємства, технологія управління, фактори управління, результативність, споживання ресурсів.

Постановка проблеми. У зв'язку з підвищенням цін на енергоносії стало активно використовуватися поняття управління енергоспоживанням. Міжнародний досвід показує, що металургійні підприємства, які серйозно ставляться до енергоменеджменту, досягають зниження витрат на енергоресурси до 30% [1]. Проблема ефективного управління енергетичною складовою металургійного підприємства у сучасних умовах господарювання набуває особливої актуальності оскільки наслідки невірно обраних стратегічних і тактичних рішень в умовах висококонкурентної середи стають критичними та загрожують існуванню підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В багатьох дослідженнях розглядаються обставини, що впливають на ефективність управління енергетичною складовою підприємства. Наприклад, у роботі К. Б. Лейкіної при вивченні можливих резервів зниження втрат енергетичних ресурсів виділяються: стабільність якості палива й електроенергії; удосконалення технологічних процесів; утилізація вторинного тепла; модернізація й відновлення фонду устаткування; запобігання прямих втрат енергії; впровадження енергозберігаючих технологій і енергоефективність устаткування й техніки [2]. Але К. Б. Лейкіна не використовує яку-небудь ознаку, тому причинно-слідчий зв'язок відсутній, оскільки такий фактор, як «модернізація й відновлення фонду устаткування» припускає впровадження енергозберігаючих технологій, а значить і енергоефективність устаткування, що приводить до подальшої утилізації вторинного тепла, запобігає прямимо втратам і вимагає подальшого вдосконалення технологічних процесів. Все це – ланки одному ланцюга, де детермінанта – «модернізація й відновлення фонду устаткування». Все інше – результат модернізації й відновлення. І. Д. Гайнуллин у своїй роботі [3] фактори «наявність системи заохочення пропозицій персоналу по економії паливно-енергетичних ресурсів» і «наявність системи заохочення економії енергетичних речурсів через фонд заробітної плати підрозділів» пропонує вважати самостійними, а такий підхід методично помилковий. Далі І. Д. Гайнуллин пропонує таке поняття, як «орієнтованість на енергоефективне виробництво продукції», і його застосування для впливу на загальний принцип організації виробництва.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз літератури по систематизації положень щодо управління енергетичною складовою підприємства доводить, що всі підходи фрагментарні, розглядаються поза рамками методології системного підходу, тому відсутній зв'язок економіки енергоспоживання й організації поводження підприємства з зовнішнім середовищем.

Складовою частиною формування механізму управління енергоспоживанням підприємства є систематизація факторів підвищення ефективності енергоспоживання. Однак поки така систематизація відсутня.

Мета статті. Прослідковуючі еволюцію поглядів на управління енергетичною складовою підприємства, можна відзначити, що сьогодні енергетичну політику підприємства слід розглядати в рамках промислової політики і у взаємозв'язку з нею. На сучасному етапі розвитку ринкових відносин склалися об'єктивні передумови для створення нової концепції енергоефективності й енергозбереження господарюючих суб'єктів

Розгляд проблем управління енергетичною складовою металургійного підприємства та шляхів їх вирішення – є метою статті.

Виклад основного матеріалу. Сучасні умови господарювання, що характеризуються нестабільним і динамічним зовнішнім середовищем, стрімкими технологічними змінами, зростанням конкуренції, пред'являють вітчизняним металургійним підприємствам жорсткі вимоги щодо функціонування і сталого розвитку. Це призводить до необхідності впровадження ефективної системи стратегічного управління, яка визначає основні конкурентні переваги та пріоритети інноваційного розвитку металургійного підприємства, можливості та ризики, пов’язані із зовнішньою кон’юнктурою та внутрішньоорганізаційними процесами. Добре розроблена стратегія не знайде свого втілення у практичну діяльність металургійного підприємства без якісно розробленого механізму управління.

Металургійні підприємства є відкритими економічними системами, орієнтованими на ринок, тому вони змушені постійно адаптуватися до мін-

ливих вимог учасників ринку палива й енергії, щоб поставлена мета діяльності була реалізована.

У сучасних ринкових умовах господарювання необхідність управління енергетичною складовою на металургійних підприємствах України визначається багатьма причинами, серед яких невизначеність майбутнього, ризики, оптимізація екологічних наслідків, а також потреба у фінансових ресурсах.

Ціль підвищення енергоефективності здійснюється через керуючий вплив на відібрані фактори. А це означає, що результати їх функціонування пов'язані й взаємообумовлені через взаємодію факторів, що впливають на рівень ефективності енергоспоживання підприємства. При цьому необхідна результативність їх взаємодії буде визначатися реалізацією принципу елімінування негативних тенденцій і принципу дотримання економічних інтересів, що забезпечить збалансовану систему факторів при керуванні енергоспоживанням [4, 9].

Єдність принципових основ організації металургійного виробництва дозволяє визначити фактори енергоефективності в економічній сфері діяльності підприємства: рівень цін і тарифів на паливо й енергію; попит та пропозицію на продукцію й паливно-енергетичні ресурси; доступ до ринку ресурсів і нових технологій; економічні ризики; ефективність використання засобів виробництва; прибутковість промислового виробництва; ефективність поточних витрат; ефективність використання живої праці. Фактори цієї сфери діяльності необхідні при оцінці економічної ефективності варіантів формування й реалізації енергетичних програм по економії палива й енергії для підприємства [5].

Усі фактори енергоефективності по сферах діяльності згруповано в таблиці 1.

З'єднання економіки енергоспоживання й організації поводження підприємства на основі ринкових відносин можливо лише в рамках системного підходу до керування. Системна методологія припускає розгляд енергетичного господарства з погляду виробничої структури (елементи, суб'єкти, ієрархічна побудова й т.п.) і функціонування підприємства, елементів системи, її адаптації до мінливих умов енергоспоживання, збереження цілісності системи й ін. У цьому випадку енергетичне господарство підприємства виступає як відтворена цілісність, що забезпечує умови виробничо-господарської діяльності підприємства, де енергоспоживання займає центральне місце [6]. Дуже важлива зміна самого характеру керування енергоспоживанням, суть же нової ідеології керування енергоспоживанням – забезпечення паливом і енергією підприємства на основі економічного, надійного й раціонального енергоспоживання на тривалу перспективу. Тут, з урахуванням методології системного підходу при відборі факторів енергоефективності, використовується одна головна ознака: економія наведених витрат при енергоспоживанні підприємства.

Методологія системного підходу дозволяє розкрити цілісність функціонування механізмів підприємства, виявити його зв'язки й звести їх у єдиний динамічний комплекс. Системний підхід до керування енергоспоживанням виходить із того, що специфіка керування підприємством не обмежується особливостями вхідних у нього елементів, а проявляється в характері зв'язків і відносин між певними елементами [7, 8] причинами, що й впливають на їх функціонування. Він засновується на тому, що всі елементи керування підприємством розглядаються як одне ціле у взаємозв'язку один з одним і з характерним для них динамічним процесом взаємодії із зовнішнім середовищем.

Таблиця 1

Фактори, що впливають на ефективність енергоспоживання підприємства

Сфера діяльності	Фактори
Економічна	Рівень цін і тарифів на паливо й енергію; попит та пропозиція на продукцію й ПЕР; доступ до ринку ресурсів і нових технологій; інфляція; економічні ризики; ефективність використання засобів виробництва; прибутковість промислового виробництва; ефективність поточних витрат; ефективність використання живої праці; матеріальне стимулювання енергозбереження й підвищення енергоефективності працівниками підприємства
Виробнича	Структура промислового виробництва; завантаження виробничих потужностей; ступінь фізичного й морального зношування ОПФ; матеріалоємність виробництва; технологічна трудомісткість виробництва; впровадження прогресивних технологічних процесів; використання менш енергоємних матеріалів; зниження всіх видів втрат продукції; укрупнення одиничних потужностей і реалізація інших способів концентрації виробництва; спеціалізація й кооперування; рівень електрифікації промислового виробництва; технологічне комбінування виробництва
Організаційна	Планування, облік і контроль; удосконалення обліку й нормування ПЕР
Соціальна	Чисельність, доходи, кваліфікація й утвір персоналу
Екологічна	Переробка й використання відходів; стан охорони навколишнього середовища; шкідливі викиди при спалюванні палива; кількість енергії, вироблюваної на одиницю продукції
Правова	Удосконалення нормативно-правової бази енергоспоживання; законодавчі й правові акти в області енергоефективності й енергозбереження

Енергетичні компанії можуть розробляти й пропонувати «тарифне меню» на енергоресурси, для того щоб забезпечити раціональний режим завантаження енергетичного устаткування. Якщо пропозиція енергії перевищить попит, то дотримання економічних інтересів буде мати більш широкі можливості, як економічні, так і організаційно-технічні. Залежно від попиту та пропозиції продукції підприємства завантаження виробничих потужностей буде різним, що, у свою чергу, визначить «ефект масштабу» виробництва, і, як наслідок, енергетичну складову в собівартості продукції. При аналізу фактору «попит та пропозиція на продукцію ПЕР» необхідно одночасно аналізувати рівень цін і тарифів на паливо й енергію й завантаження виробничих потужностей.

Систематизація факторів енергоефективності дозволяє відібрати для методики оцінки ефективності керування енергоспоживанням підприємства наступні показники: обсяг використання енергетичних ресурсів, енергоємність продукції, частка витрат енергоресурсів у собівартості продукції, валові викиди шкідливих речовин, частка матеріальних витрат у собівартості продукції.

На ефективність функціонування та сталий розвиток металургійних підприємств негативно впливає нестійкість темпів промислової динаміки, висока ресурсоємність виробництва, низький техніко-технологічний рівень та темпи оновлення виробничих потужностей, посилення техногенного навантаження на довкілля, тощо.

Доведено, що головними ознаками ефективного управління у сучасних умовах господарювання виступають: максимальне урахування положень сучасних концепцій сталого розвитку; орієнтація на інноваційний розвиток, оскільки це є єдиним інструментом ефективних перебудов усіх процесів на промислових підприємствах, здатним забезпечити їх інтеграцію у всесвітній економічний простір; ефективна взаємодія держави та підприємства, оскільки розвиток підприємства націлений не лише на отримання прибутку, а й на розвиток інтелектуального потенціалу, максимальне використання досягнень науково-технічного прогресу, охорону довкілля та інші пріоритетні напрямки, а це потребує додаткових важелів впливу.

За останні кілька десятиліть в електроенергетиці відбулися глибокі інституціональні перетворення. Формування нових ринків палива й енергії викликало появу видів комерційної діяльності, які узагальнені поняттям «енергетичний бізнес». Сьогодні для всіх країн склалася загальна стратегія реформ, яка полягає в лібералізації електроенергетичних ринків: переході від закритого ринку до відкритого, конкурентному ринку енергії й потужності. На сьогоднішній день, об’єктивною необхідністю є зменшення ризику прийняття невірних рішень в сфері управління енергоспоживанням шляхом переходу на наукові методи управління, широке застосування досвіду провідних технологій управління, в тому числі й управління енергетичною складовою.

Проблема енергоефективності й енергозбереження нестандартна, і для її вирішення потрібне удосконалення сформованих зв'язків, формування нових напрямів керування енергоспоживання на промислових підприємствах.

Керування енергоспоживанням металургійних підприємств повинне спиратися на критерії ефективності, маневреності виробництва, гнучкості стратегії енергоспоживання. На основі цих критеріїв повинні формуватися узагальнюючі показники енергоефективності й енергозбереження, що дозволять усувати протиріччя й погоджувати економічні інтереси в процесі реалізації енергетичної політики.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Незважаючи на різноманіття факторів по сферах діяльності металургійного підприємства, в основі ефективної енергетичної стратегії підприємства лежить індивідуальний набір факторів, які повинні бути в полі зору енергоменеджмента підприємства, оскільки під впливом тих або інших факторів формується потенціал енергозбереження, і він повинен бути вчасно реалізований для підвищення конкурентоспроможності й стійкого соціально-економічного розвитку підприємства, а якщо ні, то ріст потенціалу енергозбереження характеризує зниження ефективності керування енергоспоживанням підприємства.

Єдність принципових основ організації металургійного виробництва дозволяє виділити фактори енергоефективності по таких основних сферах діяльності підприємства, як економічна, виробнича, організаційна, соціальна, екологічна й правова. Особливістю систематизації факторів енергоефективності є те, що вони розглядаються у взаємозв'язку з факторами, характерними для ринкової економіки: попит та пропозиція на продукцію й енергоресурси, доступ до ринку ресурсів і нових технологій.

Список літератури:

1. Сравнительное потребление топливно-энергетических ресурсов для производства $1000 ВНП в отдельных странах (данные Международного Агентства по Энергетике. Франция) [Электронный ресурс]. – Режим доступу: URL: http://www.iea.org
2. Лейкина К. Б. Материалоемкость и эффективность общественного производства / К. Б. Лейкина. – М.: Знание, 2011. – 64 с.
3. Гайнуллин И. Д., Тарасов А. В. Современный взгляд на понятие и сущность энергоэффективности и энергоемкости [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mgutupenza.ru/mni/content/files/Gainyllin, %20 Tarasov.pdf
4. Кошелева Е. Г. Пути выхода металлургической отрасли из кризиса / Е. Г. Кошелева, Е. Л. Суюсанова // Вісник Донецького національного університету: зб. наук. пр. – Донецьк: ДонНУ, 2009. – Вип. 1. – С. 103–109. – (Економіка і право).
5. Бараннік В. О. Інноваційні механізми впливу держави на розвиток ПЕК України / В. О. Бараннік, М. Г. Земляний, А. І. Шевцов // – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.db.niss.gov.ua/docs/energy/112.htm
6. Ковалев А. В. Проблемы стратегического управления промышленными предприятиями в условиях глобальной экономической системы [Текст] / А. В. Ковалев // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності: зб. наук. праць. – Маріуполь: ПДТУ, 2011. – Т. 1. – С. 82–86.
7. Должанський, І. Алгоритм управління діяльністю промислових підприємств на основі збалансованої системи показників [Текст]: [на прикладі ВАТ «Металургійний комбінат «Азовсталь»] / І. Должанський, І. Ягнюк // Схід. – 2010. – № 5. – С. 14–21.
8. Лендел Я. В. Шляхи вдосконалення методики формування стратегії металургійних підприємств в умовах посилення світових інтеграційних процесів [Текст] / Я. В. Лендел // Матеріали наукової конференції професорсько-викладацького складу, наукових співробітників і аспірантів Донецького національного університету за підсумками науково-дослідної роботи за період 2009-2010 рр. – Донецьк: Цифрова типографія, 2011. – Т. 2. – С. 395–396.

9. Поклонський Ф. Ю. Металургійні комплекси у процесах глобалізації / Ф. Ю. Поклонський, В. И. Ращупкіна // Економіка промисловості. – 2009. – № 4. – С. 31–39. – (Промисловість: проблеми розвитку та управління).

Лизунова Е.Н.
Индустриальный институт
Донецкого национального технического университета

УПРАВЛЕНИЕ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ МЕТАЛЛУРГИЧЕСКОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье рассмотрены проблемы управления энергетической составляющей промышленных предприятий металлургической отрасли. В работе сравниваются взгляды зарубежных и отечественных специалистов по проблеме управления энергопотреблением металлургического предприятия. Исследована концепція управления энергопотреблением металлургического предприятия. В работе отражены причины необходимости управления энергопотреблением деятельности металлургического предприятия в современных условиях хозяйствования. Рассмотрена эффективность деятельности предприятия с точки зрения прибыльности.
Ключевые слова: электроэнергетика, потенциал предприятия, технология управления, факторы управления, результативность, потребление ресурсов.

Lyzunova O.N.
Industrial Institute
of the Donetsk National Tehnical University

THE ENERGY MANAGEMENT COMPONENT OF THE METALLURGICAL ENTERPRISES

Summary
The article considers the problems of management of the energy component of the industrial enterprises of the metallurgical industry. The paper compares the points of view of Ukrainian and foreign specialists concerning the problem of energy management of metallurgical enterprises. The concept of energy management of metallurgical enterprises is investigated. The article reveals the reasons to develop energy management of metallurgical enterprises under modern conditions of managing. The efficiency of the enterprise activity from the point of view of profitability.
Keywords: energy, enterprise potential, technology management, management factors, effectiveness, resource consumption.

УДК 659.1

КРЕАТИВНИЙ ПІДХІД ДО ПРОВЕДЕННЯ РЕКЛАМНОЇ КАМПАНІЇ ПІДПРИЄМСТВА

Ліганенко К.В.
Одеський національний політехнічний університет

В статті розглянуто сутність креативного підходу до проведення рекламної кампанії підприємства. Виділено основні етапи розробки рекламної кампанії. Розглянуто специфіку рекламних звернень для просування різних груп товарів. Запропоновано впровадження в роботу відділу маркетингу різноманітних художніх інструментів для підвищення емоційного впливу на споживача.
Ключові слова: рекламна кампанія, концепція маркетингу, політика просування, дизайн, креативний підхід.

Постановка проблеми. Тема креативного стилю рекламних звернень стала дуже актуальною на сьогодення. Креатив, в широкому значенні цього слова, буквально пронизує усі сфери нашого життя. Якщо розглянути споживчий ринок, то нові моделі, будучи елементами споживчої культури, міняють купівельні звички людей, і реклама, метою якої є – бути ефективною, повинна «достукатися» до цих нових аудиторій. І для цього реклама повинна змінюватися разом з суспільством, повинні створюватися нові моделі, нові ідеї, креатив в рекламі, в глобальному значенні цього слова, має бути присутнім завжди.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Організація рекламної кампанії підприємства, та її вдосконалення шляхом підвищення рівня креативності висвітлено у працях як зарубіжних (Б. Берман, Р. Браун, Д. Еванс, И. Едвардс, А. Дейян, Ф. Котлер, Д. Скотт, А. Тродек), так і вітчизняних (М. Окландер, Д. Баркан, Н. Анікіна, П. Зав'ялов, А. Наймушин, І. Рожков) дослідників. Креативність реклами розглядаються ними як найважливіші важелі маркетингової системи, головна функція яких полягає у забезпеченні гнучкого комунікативного зв'язку між виробництвом та споживанням [1-14].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. При значній проробленості питань розробки рекламних кампаній на підприємствах в роботах фахівців не достатньо досліджено специфіку креативного підходу та форми його реалізації.

Формулювання цілей статті. Метою статті є розробка рекомендацій щодо сутності креативного підхолу до проведення рекламної кампанії підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна теорія реклами не має чіткого трактування поняття «креативної стратегії розробки рекламного звернення». Єдине визначення, яке дають науковці, – це набір методик генерацій творчих ідей і розвитку творчих здібностей. Ці загальні та плутані фрази залишають рекламіста з його «голубою мрією» щодо наявності чіткої методики творчого переосмислення поставлених замовником задач.

На перший план тут виходить окреслення хронології дій, націлених на створення макету (дизайн-проекту) звернення у повній відповідності до оцінних критеріїв фірмового стилю замовника. Вплив підсвідомості проектувальника при цьому повинно звести до мінімуму.

Для розробки фірмового стилю рекламного звернення фундаментальне значення має підготовчий етап, на якому здійснюється збір інформації та її первинний аналіз.

Відповідна підготовка дозволяє створити базис для об'єктивної системи даних, що задовольняють критерію органічності фірмового стилю клієнта в майбутньому.

На генерування ідеї впливають два основних чинника підготовчої стадії:

– вивчення проблематики та ii логічний аналіз;
– несвідоме «виношування» ідеї.

Оскільки рекламне звернення – невід'ємна складова рекламної стратегії, то його головна роль для розробки фірмового стилю полягає в професійному вибору тільки тієї інформації, яка здатна забезпечення реалізації з максимальним економічним ефектом.

Основою для складання заяви про позицію торговельної марки виступають систематизовані дані.

Процес ухвалення управлінського рішення про модель рекламного звернення має трирівневу структуру (макро, мезо, та мікромодель).

При побудові макромоделі визначається пріоритетність стратегії (центрового або диференційованого позиціонування).

Мезомодель розставляє акценти вигоди за формулою «I – D – U» та наголошує на визначенні конкретних властивостей та складових унікальної торговельної пропозиції об'єкту реклами.

Мікромодель передбачає фокусування на вигодах «А-В-Е», тобто здійснюється вибір між фокусом на характеристики марки, фокусом на вигоди та фокусом на емоції.

Позиція торговельної марки визначає рекламну стратегію, яка виступає методологічною основою розробки не тільки окремих елементів фірмового стилю, а й наступного рекламного звернення, яке буде використано в різних рекламних кампаніях замовника.

Неодмінною рушійною силою пошуку нових ідей виступає концентрація на системі фактів, яка окреслена позицією торгівельної марки.

Для представлення рекламної стратегії у вигляді художніх образів, метафор та символів неможливе без повного зосередження, а це вимагає певних витрат часу. Мінімізація цих витрат можлива тільки при високому рівні конкретизації даної стадії творчого пошуку.

Концентрація при проектуванні фірмового стилю має відмінні риси, найважливішою з яких полягає у використані досвіду виконавця на рівні підсвідомості. Джерелами креативного пошуку є цікаві події, яскраві враження, моделі поведінки та інші типові та нетипові факти, що зберігаються в пам'яті.

Фірмовий стиль – фундаментальна подія для фірми, тому її розробку слід довірити професіоналам. Найважливішим на цій стадії є вибір між великою кількістю окремих дизайнерів, дизайнерських бюро, креативних груп, який дозволяє зняти з себе обов'язки з виконання наступних етапів розробки.

Сучасна методологія вивчення процесів творчого пошуку пропонує для цього етапу використання категорії «опис проблемної ситуації в термінах якої-небудь умовної мови» проаналізувавши при цьому внутрішнє та зовнішнє середовище підприємства.

Урахування наявних можливостей фірми з його потребами визначає структуру майбутнього фірмового стилю, а саме обов'язковий комплект елементів та набір потрібних носіїв.

Первинний відбір гідних та цікавих ескізних нарисів здійснюється професіоналами рекламістами досить легко. Але, якщо первинний відбір не дав необхідних результатів потрібна генерація нових варіантів, для якої потрібна визначення причин невідповідності окремих нарисів загальній ідеї. Найбільш поширеними є відхилення ескізу від загального настрою, або наявність аналога. Після вербалізації та візуалізації нова ідея також підлягає первинній оцінці та подальшому опрацюванню.

В процесі опрацювання ескізів здійснюється їх доповнення певними об'єктами, уточнюється кольорова гама, деякі лінії. Частіше за все графічні об'єкти вимагають деталізації в частині форм, приведення у відповідність кольорових рішень фірмовому стилю.

В результаті приходить осмислення рівня складності майбутнього рекламного звернення. Творча діяльність людини потребує високого рівня індивідуалізації в частині стилізації та структурування компонентів тому абсолютної величини цього показника визначити неможливо. Так, наприклад, для простих та загальнодоступних предметів реклами слід використовувати доступні для розуміння, легкі, навіть гумористичні образи. Для високих технологій, навпаки, вимагають складного, навіть інтригуючого художнього уособлення.

Рекламний дизайн має свої непорушні постулати – графічна атрибутика повинна асоціюватися:

– для їстівних символів із смаком;

– для технологій із фантастикою;

– для фінансової сфери з престижем та стабільністю розвитку, тощо.

Лише на цьому етапі в рамках креативної стратегії розробки рекламного звернення може бути здійснена безпосередня генерація ідей.

Для генерування великої кількості випадкових ідей використають технологію «мозкового штурму», яка свідчить про ефективне завершення попереднього етапу концентрації та обумовлена лише пробудженням асоціацій.

Механічне напрацювання ідей, особливо креативних, зазвичай супроводжується суб'єктивною оцінкою стилю та змісту їх представлення. На наступному етапі здійснюється аналіз на об'єктивність, в процесі якого відокремлюється особисте і залишається тільки об'єктивне. Головним критерієм виступає фундаментальне відношення до фірмового стилю замовника, зміна якого не підлягає деформації. Бажано перекласти напрацьовані ідеї на художню графічну мову.

Далі ескізні накидання, пройшовши критичний тест на відповідність сучасного рівня дизайну, мають бути піддані якісній оцінці на оригінальність, органічність, привабливість.

Задоволення критерію оригінальності вимагає проведення дослідження відповідного ринку на предмет наявності схожих до міри змішення елементів фірмового стилю інших організацій. Проект, що розробляється, не повинен мати якої-небудь схожості з чужою фірмовою символікою. Якщо подібність неминуча, то проект має бути свідомо і істотно кращим у виконання. Органічність передбачає відповідність ескізів заявленій позиції торгівельної марки.

Під оцінкою привабливості розуміється визначення ступеню відповідності макету очікуваної моделі шаблонам сприйняття споживача (цільовій аудиторії). Задача рекламного звернення – привертання уваги до товарі, а якщо це неможливо, – хоча б забезпечити необхідну швидкість сприйняття.

Після чого ескізи допрацюються (підмальовуються) та доводяться до стану завершеного проекту. Цей етап відзначається дизайнерською роботою над ескізами, використовуючи програмні пакети графічних редакторів, найбільш зручні для їх реалізації.

Комплекти складаються з певних елементів та відповідних носіїв фірмового стилю, необхідних для комерційної діяльності. Завершення даної стадії можна вважати ідеальним якщо отримано 2-3 рівнозначних (за критеріями оригінальності, мірі складності, адекватності, органічності, привабливості, тощо), але різних по художньому стилю та атрибутиці опису підприємства, дизайн-проектів або рекламного звернення.

Завершальні дії – остаточний аналіз і презентація проекту.

Даний етап полягає у дослідженні результатів використання креативного підходу на рівні логічного аналізу. Має бути проведена завершальна оцінка відповідності запропонованого фірмового стилю критеріям, узгодженим із замовником, а саме: виразність та універсальність.

Оцінка виразності фірмового стилю передбачає, що рекламне звернення, що знаходиться в стадії проектування, проходить зіставлення графічної частини завдання з позицією торговельної марки, яку потрібно виразити, методом побудови асоціативних рядів.

Оцінка універсальності вимагає дотримання певних норм як виготовлення поліграфічної продукції, так і web-графіки, можливість ідеального вписування всіх елементів в будь-які формати носіїв реклами, в тому числі і інноваційні. Слід звернути увагу, що зміна форматів елементів не повинна приводити до зміни якісного характеру щодо сприйняття фірмового стилю.

Виявлені стереотипи необхідно проаналізувати за ступенем стійкості їх проявлення у вибраного сегменту споживачів. Найбільш яскравий та стійкий шаблон, який при цьому ж відповідає відповідним параметрам маркетингових задач, обирається для «розриву». Є речі гнучкі, але руйнування деяких стереотипів і засад можуть викликати великий резонанс і справжній

фурор. Пошук стереотипу для розробки фірмового стилю є дуже важливим, але проявленням справжнього креативу є вміння виокремити «зону розриву» – найефективніший стереотип. Це справжній «ключ» до створення ефективної реклами.

Дуже часто просте «озвучування» проблеми, тобто чітке формулювання того чи іншого стереотипу, дозволяє не тільки знайти розривний потенціал, але й висвітлює шляхи його зміни

Вибір способу «зламу стереотипу» запропоновано спеціальна техніка – «сходи» (the Ladder), яка використовується для визначення рівня відносин торговельної марки із споживачем (рис. 1).

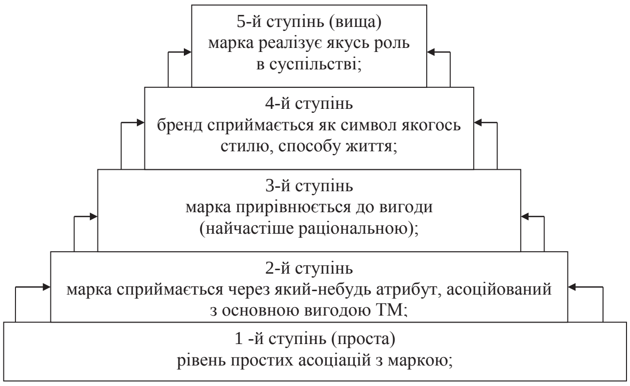

Рис. 1. Техніка зламу стереотипів при створенні торгової марки

Іноді пошук розриву (особливо ефектного) стає доволі складним. На допомогу в цьому випадку приходить техніка The What-If Proccess. Ця методика рекомендує використання питання-помічники типу «що, якщо...». Їх кількість складає близько 60. Найпопулярнішими з них є наступні «що, якщо...»:

– ...буде здійснено зміна конкурентної позиції продукту в інше поле, тобто будуть змінені конкурентні рамки продукту

– ...ми змінимо фокус з традиційних конкурентів на джерело бізнесу.

Це можна зробити порівнявши з іншими категоріями товарів з такими ж самими споживчими якостями:

– ...ми перетворимо мінуси (нелідерське положення) на плюси (знайдемо позитивні атрибути для другорядних брендів);

– ...ми переорієнтуємо статус з «претендента на лідерство» на «лідер по очікуванню», зробивши акцент на майбутніх лідерських позицій;

– ...ми пререглянемо стратегії, що вважаються неуспішними або забороненими на цьому ринку (серед них можна знайти окремі цікаві дозволені прийоми);

– ...ми запропонуємо споживачеві розширити сферу застосування продукту. Інший досвід використання всього спектру продукції замість диференціювання бренду;

– ...ми знайдемо асоціації для бренду за допомогою атрибутів категорії (знаходження нових асоціацій для категорії в суміжних продуктах);

– замість диференціювання бренду зосередимося на захопленні всієї категорії (лідерське позиціонування);

– ...ми зробимо акцент на необхідності продукту (збільшення значущості всієї категорії);

– ...ми знайдемо доказ, щоб підтвердити заяви, які в даній категорії звичайно робляться голослівно (пошук аргументованої переваги);

– ...ми зосередимося на ефекті від застосування продукту, а не на його користі (гіперболізування дії);

– ...ми повинні змінити індивідуальність бренду, щоб нас почула цільова аудиторія (зміна «інтонації» бренду);

– ...ми знайдемо, що є прихований атрибут або історичний факт, який можна використовувати в сучасному контексті (пошук в сучасності паралелей з минулим);

– ...ми не шукаємо причин споживання, ми наголошуємо на «віру» в продукт шляхом встановлення емоційних зв'язків з продуктом;

– ...ми розуміємо споживача і наше розуміння базується на аналізі споживацького досвіду (простий здоровий глузд);

– ми повинні пам'ятати, що наші поточні реальні споживачі важливіші за цільову аудиторію. Це найважливіший маркетинговий капітал фірми;

– ...ми свідомо відступимо від мейнстріма, щоб додати бренду більш інноваційний імідж (пошук стратегії «від осоружного»);

– ...залучення старих споживачів більш вигідне, ніж гонитва за новими (оновлення стратегії для старих споживачів);

– ...ми знайдемо вужчу, але перспективнішу цільову аудиторію (точніше позиціонування);

– ...ми адресуємо рекламу споживачам, а не покупцям (стратегія впливу на «агентів впливу»).

Ж.-М. Дрю рекомендує креаторам розвивати образне мислення. Інструмент «ідея за ідеєю» (The Idea Behind The Idea) полягає в наступному: необхідно шукати в образах зерно великої концепції. Володіючи ідеєю, яка виглядає як розривна, необхідно усвідомити, в чому її суть, що робить її розривною, і потім побудувати на ній інші варіанти комунікації; зона бачення – представлення нової творчої стратегії ТМ. Розрив дуже часто вимагає зміни всієї стратегії компанії, а в деяких випадках і всієї її філософії. У ідеалі він створює нове довгострокове «бачення» марки.

Правда, перш ніж братися за стратегію ТМ, необхідно точно зрозуміти, що можна змінити, а що є недоторканним. Для цього технологія розриву пропонує досліджувати культуру клієнта за допомогою інтерв'ювання як мінімум п'яти представників компанії. Плани по розвитку, внутрішнє представлення компанією своєї ролі на ринку, прогнозування тенденцій на відповідному товарному сегменті.

Щоб надихнути клієнта на пошук нового бачення, disruption пропонує скористатися прийомом підбору символічної аналогії «маяк» (lighthouse), придуманої співробітником агентства TBWA Адамом Морганом. Ідея проста: маяк допомагає людям знаходити шлях. По аналогії з цим потрібно відшукати відповідь на питання: «який сигнал посилає «маяк» даної ТМ?».

В Україні, наприклад, поширена думка, що методика розриву доречна тільки на насичених ринках, де володарюють традиції і засади. Дійсно, розривши в розумінні самого Дрю – це перш за все розривши у власній історії рекламування і в історії реклами категорії. Коли історії немає і категорії немає, ламати що-небудь складно.

Правда, на думку автора, завжди можна знайти, що зламати. Якщо рекламна історія або товарна категорія ще недосить оформилася, можна придивитися до стереотипів споживацької поведінки або принципів ведення бізнесу.

Для яскравості сприйняття реклама використовує фотографії, рисунки, колажі.

На вибір того чи іншого інструменту впливають такі фактори:

– можливості виробника реклами (наявність макетів ілюстрацій, вільний час для творчості, кошти для оплати праці художника або фотографа);

– зміст оголошення, що визначає вибір інструменту (рисунок, фото, колаж);

– технічні характеристики та напрям видання, в якому планується розміщення реклами з ілюстрацією.

Дизайн реклами ґрунтується на впорядженні ілюстративного та текстового матеріалу в єдину композицію рекламного звернення. Ілюстрація в рекламному креативі – це візуальне чи звукове пояснення до рекламного тексту.

Фотографія. Класична фотографія – це момент «зловленої» реальності. Фотографія це мистецтво «зловити» момент реальності. Добре зроблена фотографія підкреслює реалізм події, краще запам'ятовується, легко збуджує інтерес споживача.

Незважаючи на те,що комп'ютерні технології відсувають її на другий план, фотографія все одно привертає багато уваги, особливо, коли потрібно показати перебільшення, або фантазії.

На відміну від фотографій рисунки дозволяють поєднати реальність із фантазією (ефект перебільшення) а також цифровий, текстовий та графічний матеріал. Всі рисунки умовно поділяються на статичні та нестатичні:

– статичні висвітлюють зв'язки між об'єктами та подіями, базуючись на цифрах. Найбільш яскравими є графіки, діаграми, гістограми;

– нестатичні рисунки відрізняються візуальним сприйняття певних думок. Яркими представниками таких рисунків виступають схеми, логотипи, художнє зображення певних об'єктів.

Рисунки частіше за все використають для поліграфічної продукції. Це пов'язано з тим, що маленьку фотографію в рекламному блоці оголошень розглянути складно, а рисунок, виконаний з використанням штрихової техніки дозволяє надати чіткості маленьким деталям, та уникає викривлень при перенесенні зображення на газетний папір.

Але більш ефективним видом ілюстрації є колаж – поєднання фотографії та рисунка. Сфера застосування такої техніки – журнально-буклетна продукція, а також телевізійна реклама, в якій використовуються одночасно реальне та мультиплікаційне зображення з використанням різнопланового звукового супроводу. Ілюстрації у рекламі спрямовані на привертання уваги потенційних (табл. 1).

Дизайн реклами ґрунтується на впорядженні ілюстративного та текстового матеріалу в єдину композицію рекламного звернення. Першим із важливих питань, яке стоїть перед дизайном реклами, є розміщення ілюстративного і текстового матеріалу на певній рекламній площі. Телевізійна та радіореклама не є винятком. Ілюстраціями у ній виступають різні візуальні зображення, звуки та музика, а текстовий матеріал може бути поданим у чистому вигляді чи озвучений голосом. Роль рекламної площі виконує ефірний час і розмір кадру. З одного боку, комбінація ілюстрацій і тексту має ґрунтуватися на психологічних законах сприйняття інформації та легко сприйматися й засвоюватися людиною, з іншого – потрібно шукати оригінальні рішення.

Таблиця 1

Призначення ілюстрації в рекламі

Вид ілюстрації	Призначення
Подання	– зміст, предмет та об'єкт реклами – користувачі – деталі, пов'язані з предметом користування
Організаційна ілюстрація	– забезпечення гармонійної композиції різних елементів рекламного повідомлення – акцентування на певні характеристики – визначення зв'язків частин текстової інформації
Інтерпретуюча	– пояснення складної інформації
Декоративна	– надає рекламі яскравості, привабливості, пізнаванності
Трансформуюча	– викликає у споживача певні асоціації, пов'язані з об'єктом реклами

Таблиця 2

Об'єкти ілюстративного матеріалу

Зображення на ілюстрації	Тлумачення
Товар без людей	Розміщення товару – окремо, або поряд з аналогічними за властивостями товарами конкурентів Мають спрямованість на обізнану аудиторію (які бажають отримати запропоновану інформацію)
Товар з людьми	Розміщення товару поряд з людьми, що є споживачами, або виробниками (без врахування емоцій) Таке позиціонування використовують для акцентування розмірів товару, та надають динамічності зображенню
Люди без товару	Розміщення товару поряд із людьми, які отримують задоволення від використання товару Ілюстрації демонструють не просто властивості товару, а те що може споживач зробити з товаром
Живі предмети, але не люди	Ілюстрації містять зображення звірів або птахів, які мають відношення до товарів Мета такого зображення – надання екстравагантності та алегоричності
Неживі предмети, але не товар	Зображення рухомого чи нерухомого майна компанії, пов'язаних з рекламованим товаром.
Символи	Використання символів для створення образу товару, що рекламується.

Класичною схемою сприйняття рекламного повідомлення є «зліва-направо-вниз». Сприйняття телевізійного кадру в рекламному ролику не є винятком. Найважливіші елементи рекламного звернення варто розташовувати близько до оптичного центру, тобто трохи вище перетину діагоналей прямокутника рекламного повідомлення чи телевізійного кадру. Місце розташування ілюстративного і текстового матеріалу по відно-

шенню один до одного в рекламному повідомленні називається макетом (форматом) реклами. Таке поняття притаманне друкованій рекламі, проте воно може використовуватися й у теле- та радіорекламі. Різниця полягає лише у тому, що у телерекламі, будуючи рекламний фільм чи ролик, можна використати кілька форматів у створенні кадрів. При цьому кожен кадр буде побудований згідно з правилами певного формату. У радіорекламі ілюстративним матеріалом є звукове та музичне оформлення. Тож форматування радіореклами має свою специфіку, що полягає у поєднанні текстового матеріалу рекламного повідомлення та його звукового оформлення.

Дуже важливим питанням дизайну реклами є змістове навантаження ілюстрацій у рекламі. На ілюстраціях у рекламі можуть бути подані такі об'єкти, які наведено у табл. 2.

Використання зображень в ілюстраціях акцентує увагу на такому: персонаж, товар («хто»?, або «що»?), простір, час (де»?, «коли»?), спосіб («як»?) та кількість «скільки»?).

Висновки з даного дослідження і перспективи. Креативність реклами буде ефективною якщо простежується така ланка: визначення наявності ефекту, властивого певній пропозиції; ефект може бути представлений як значна перевага, яка викладена найбільш реалістично, а інформація повідомляється гранично ясно; можливо привернути увагу потенційних споживачів з наступним спонуканням зробити якість дії для здійснення передбачуваної покупки. Коло видів реклами, з точки зору креативу, можна окреслити наступним чином: поліграфічна (друкована), зовнішня реклама, теле-, раді- та інтернетореклама. Звернення, які мають бути використані в кожній х них мають свої стандартні підходи та особливості, але найбільшого ефекту можна досягти тільки за умови використання елементів творчості при їх створенні.

Список літератури:

1. Маркетинг: Підручник з грифом МОН України (лист № 1.4/18-Г-772 від 08.08.2006 р.). / Павленко А.Ф, І.Л. Решетнікова, А.В. Войчак та ін.; за наук. ред. д-ра екон. наук., проф., акад. АПН України А.Ф. Павленка; Кер. авт. кол. д-р екон. наук, проф. І.Л. Решетнікова. – К: КНЕУ, 2008. – 600 с.
2. Окландер М.А. Логистический сервис и методика расчёта логистических затрат / М.А. Окландер // Экономика Украины. – 1998. – № 8. – С. 85-87.
3. Oklander M.A. Lohistyka: [Logistics] / M.A. Oklander. – K.: Tsentr navchalnoi literatury. 2008. – 232 p.
4. Маркетинг: Підручник з грифом МОН України (лист № 1/11-307 від 31.01.2007 р.). – 4-те вид. / В. Руделіус, О.М. Азарян, О.А. Виноградов та інші // Київ: Навчально-методичний центр «Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2009. – 648 с.
5. Конкурентоспроможність підприємства: оцінка рівня та напрями підвищення: [монографія] / за заг. ред. О.Г. Янкового. – Одеса: Атлант. – 2013. – 470 с.
6. Окландер Т.О. Модернізація маркетингової діяльності промислових підприємств: [монографія] / Т.О. Окландер. – Донецьк: Ноулідж, 2013. – 292 с.
7. Бове К.Л., Аренс У.Ф. Современная реклама. Пер. с англ. – М.: Издательский дом Довгань, 2005. – 681 с.
8. Бронштейн Я. Рекламный робот. – К.: Украинский центр духовной ультуры, 2000.
9. Грановский Л.Г., Полукаров В.Л. Творческая реклама: эффективные принципы бизнеса. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2003.
10. Дацко М.В. До питання врахування впливу психологічних факторів на вибір маркетингової стратегії підприємства // Формування ринкової економіки в Україні. Наук. збірник. Спецвипуск 11. Фінансово-кредитне регулювання ділової активності господарюючих суб'єктів. Львів. ІНТЕРЕКО. 2002. – С. 422-428.
11. Добрянська О. Методологічні засади формування пріоритетів у рекламній роботі // Соціально-економічні дослідження у перехідний період. Проблеми оцінки соціально-економічних процесів. Випуск ХХХ. – Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 2001. – С. 184-199.
12. Окландер М.А. Формування логістичних систем підприємств. – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.06.01 – Економіка, організація і управління підприємствами. – Одеський державний економічний університет, Одесса: 2003. – 393 с.
13. Уэллс Уильям, Бернет Джон, Мориарти Сандра. Реклама: принципы и практика. – 5.изд., междунар. – СПб. и др.: Питер, 2003. – 797 с.
14. Oklander M.A. System Logistics Company: [monograph] / M.A. Oklander. – Odesa, Astroprynt, 2004. – 312 p.

Лиганенко К.В.
Одесский национальный политехнический университет

КРЕАТИВНЫЙ ПОДХОД К ПРОВЕДЕНИЮ РЕКЛАМНОЙ КАМПАНИИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье рассмотрена сущность креативного подхода к проведению рекламной кампании предприятия. Выделены основные этапы разработки рекламной кампании. Рассмотрена специфика рекламных обращений для продвижения различных групп товаров. Предложено внедрение в работу отдела маркетинга различных художественных инструментов для повышения эмоционального воздействия на потребителя.
Ключевые слова: рекламная кампания, концепция маркетинга, политика продвижения, дизайн, креативный подход.

Liganenko K.V.
Odessa National Polytechnic University

CREATIVE APPROACH TO CARRYING OUT THE ADVERTISING CAMPAIGN OF THE ENTERPRISE

Summary
In the article the essence of the creative approach to the advertising campaign of the enterprise is considered. The main stages of developing an advertising campaign are outlined. The specifics of advertising appeals for promotion of various groups of goods are considered. The introduction in the work of the marketing department of various artistic tools to increase the emotional impact on the consumer.
Keywords: advertising campaign, marketing concept, promotion policy, design, creative approach.

УДК 338

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ПЛАТОСПРОМОЖНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА

Майборода О.Є., Косарєва І.П., Каранда О.М.
Харківський інститут фінансів
Київського національного торговельно-економічного університету

В сучасних умовах, коли наступила фінансова та економічна криза,коли в країні спостерігається політична нестабільність, для підприємств актуальним питанням є їх спроможність своєчасно сплачувати заробітну плату своїм працівникам, платити за ресурси, матеріальні цінності та фінансувати інші витрати для подальшого функціонування. Також важливу роль відіграє своєчасність сплати податків, зборів та інших платежів. Тому, управління платоспроможністю підприємства на сьогоднішній день є дуже актуальним, адже вміння ефективно управляти та реагувати на будь-які зовнішні та внутрішні негативні чинники є запорукою успішної діяльності підприємства.
Ключові слова: управління платоспроможністю, ліквідність, банкрутство, дохід, дебіторська та кредиторська заборгованість, фінансова стійкість.

Постановка проблеми. Розвиток ринкових відносин в Україні суттєво змінює економічне середовище функціонування підприємств. Практика господарювання українських підприємств свідчить, що внаслідок несвоєчасних розрахунків та невиконання фінансових зобов'язань перед контрагентами, у них накопичилися великі обсяги заборгованостей. Виробничо-фінансова діяльність суб'єктів господарювання вимагає постійних надходжень та ефективного використання грошових коштів, ефективного функціонування підприємства.

У цьому полягає об'єктивна необхідність і практична значущість періодичної і всебічної оцінки платоспроможності підприємства, якій належить суттєва роль у забезпеченні його стабільного фінансового становища на ринку товарів і послуг. Тому проблема забезпечення платоспроможності підприємства в умовах ринкової економіки залишається актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Управління платоспроможністю підприємства досліджували науковці і практики: А.В. Кривдюк, С.Є. Яцишина здійснювали дослідження економічної категорії платоспроможності підприємства, А.А. Горбатенко, М.С. Абрютіна, І.Н. Марченкова запропонували підходи та методи оцінювання платоспроможності. Проблему забезпечення платоспроможності підприємства досліджували багато вітчизняних науковців, зокрема, Н.В. Тарасенко, В.І. Іващенко, І.О. Бланк, М.А. Болюх, Л.О. Лігоненко, Є.В. Мних, В.М. Мельник та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз основних засад управління платоспроможністю підприємства в умовах сьогодення.

Мета статті. Метою роботи є обґрунтування напрямів підвищення рівня платоспроможності підприємства.

Виклад основного матеріалу. За останні роки економічна криза здійснила помітний вплив на фінансовий стан і діяльність підприємств, їх не можна вважати стабільними й такими, що мають стійкий фінансовий стан, а більшість із них зазнали суттєвих збитків і опинилися на межі банкрутства. У таких умовах підприємствам необхідно постійно підтримувати і покращувати свої фінансові показники.

Платоспроможність вважаються одними із найважливіших фінансових показників діяльності підприємств. Тому особливо гостро постає питання дослідження та аналізу платоспроможності суб'єкта господарювання, пошуку нових підходів до цієї проблеми. Від показників платоспроможності залежить існування підприємств, оскільки вони припиняють свою діяльність переважно через нестачу грошових коштів, а не за рахунок недостатньої рентабельності.

У працях науковців існують різні підходи до визначення сутності поняття «платоспроможність» (табл. 1).

Таблиця 1

Економічна сутність поняття «платоспроможність» з погляду різних науковців

Автор	Платоспроможність – це
Н.М. Давиденко	Під платоспроможністю автор розуміє наявність у підприємства грошових коштів та їх еквівалентів, достатніх для розрахунків за кредиторською заборгованістю, що потребує негайного погашення.
В.М. Вовк	Під платоспроможністю розуміє достатність ліквідних активів для погашення в будь-який момент усіх короткотермінових зобов'язань перед кредиторами.
Т.О. Фролова	Платоспроможність, на її думку, характеризується достатньою кількістю оборотних активів підприємства для погашення своїх зобов'язань протягом року.
П.В. Тарасенко	Платоспроможність вона розглядає, як наявність у підприємства коштів для погашення ним у встановлений термін і в повному обсязі своїх боргових зобов'язань, які випливають із кредитних чи інших операцій грошового характеру.
В.В. Ковальовим	Платоспроможність підприємства – наявність у підприємства грошових коштів та їх еквівалентів, достатніх для розрахунку за кредиторською заборгованістю, що вимагає негайного погашення.
Л.А. Лахтіоновою	Платоспроможність – можливість підприємства наявними грошовими ресурсами своєчасно погасити свої термінові зобов'язання.
О.І. Уткін	Платоспроможність – здатність своєчасно і повністю розраховуватись за своїми довготерміновими зобов'язаннями.

Джерело: розроблено авторами за даними [1, 2, 9]

Отже, платоспроможність підприємства – це його здатність у повному обсязі й у визначений термін розрахуватися за своїми зобов'язаннями за допомогою грошових ресурсів та інших активів та спроможність здійснювати безперервну фінансово-господарську діяльність.

Але, на жаль, більша частина підприємств характеризується низькою платоспроможністю, основними причинами якої є: помилкове визначення плану виробництва, втрата ефективних каналів збуту, неефективне використання трудових і матеріальних ресурсів, низька забезпеченість підприємства власними оборотними активами, інфляційні процеси.

Тому, для забезпечення високого рівня платоспроможності та ліквідності підприємства потрібно постійно здійснювати аналіз господарської діяльності, який полягає у вивченні балансу підприємства за активом та пасивом, оцінці фінансових результатів і напрямків використання прибутку, а також виконання таких завдань як забезпечення підприємства необхідною кількістю оборотних активів, виборі оптимальної структури капіталу та ефективних і раціональних напрямків його використання, розробка поточних і перспективних планів розвитку підприємства та здійснення контролю за їх виконанням, з врахуванням всіх можливих ризиків в сьогоднішніх ринкових умовах.

Важливість для підприємства підтримувати платоспроможний стан у будь-який момент часу для задоволення вимог кредиторів, інвесторів, державних контролюючих установ, вимагає обґрунтування концептуальних засад управління платоспроможністю, що передбачає вирішення основних завдань (рис. 1).

Розглянемо ці основні положення докладніше. Під забезпеченням платоспроможності підприємства розуміють систематичні заходи організаційного характеру, націлені на ефективне управління платоспроможністю підприємства, оперативне виявлення ознак неспроможності здійснення обов'язкових платежів у встановлений термін та створення передумов для своєчасного подолання цієї проблеми.

Об'єктом забезпечення платоспроможного стану підприємства виступає виробнича та фінансово-економічна діяльність, у результаті здійснення якої виникають договірні відносини між суб'єктами господарювання, працівниками підприємства, державою та іншими кредиторами, пов'язані з виконанням прийнятих договірних зобов'язань щодо сплати коштів за отриману продукцію, товари, роботи, послуги; щодо виплати заробітної плати, щодо сплати податків та інших платежів.

Рис. 1. Основні завдання управління платоспроможністю підприємства

Джерело: розроблено авторами за даними [6]

Несвоєчасне виконання договірних зобов'язань підприємством призводить до недовіри з боку ділових партнерів, до складнощів у майбутньому, пов'язаних із необхідністю завойовувати репутацію надійного ділового партнера. Невиконання зобов'язань може привести до порушення справи про банкрутство підприємства.

Реалізація поставленої мети управління платоспроможністю здійснюється на основі вирішення ряду задач (рис. 2).

Управління платоспроможністю підприємства є необхідним етапом у досягненні головної мети діяльності підприємства – зростання його ринкової вартості.

Основними вимогами (принципами) управління платоспроможністю підприємства визначено системний підхід, прибутковість, ліквідність, стійкість, оптимальність й ефективність.

1) системний підхід передбачає урахування всіх видів ресурсів, що використовуються на підприємстві, усіх напрямів і видів діяльності, за якими передбачається здійснення платежів або отримання коштів;

2) принцип прибутковості визначає отримання позитивного фінансового результату від здійснення діяльності, який є свідченням правильності обраної стратегічної поведінки й джерелом покриття зобов'язань;

3) принцип ліквідності використовується для забезпечення резерву ресурсів (оборотних активів) у випадку необхідності дострокового погашення зобов'язань;

4) принцип стійкості визначає досягнення платоспроможного стану підприємством у довгостроковому періоді, що досягається дотриманням оптимальних співвідношень між власним і залученим капіталом;

5) принцип оптимальності передбачає використання сучасних методів аналізу, планування, організації та контролю при забезпеченні платоспроможності підприємства;

6) принцип ефективності полягає в повній реалізації запланованих завдань і функцій управління для досягнення основної мети, тобто здатності підприємства своєчасно в повному обсязі виконувати платіжні вимоги кредиторів [6, 8].

Здійснення аналізу платоспроможності ґрунтується на використанні системи показників, перелік яких залежить від методичного підходу до визначення їх рівня. До системи фінансових коефіцієнтів, які дозволяють зіставити вартість поточних активів із сумою поточних зобов'язань належать: коефіцієнт абсолютної платоспроможності, коефіцієнт проміжної платоспроможності, коефіцієнт загальної платоспроможності та коефіцієнт забезпеченості власними коштами.

Щоб проводити аналіз платоспроможності, підприємства постійно використовують показники платоспроможності підприємства, вони базуються на системі показників, які можна розділити на три групи: показники статичної платоспроможності, показники динамічної платоспроможності та показники перспективи платоспроможності [1]. Детально все це наведено в рис. 3.

Для того щоб проводилося підвищенні рівня платоспроможності підприємство повинно проводити пошук збільшення внутрішніх резервів по збільшенню прибутковості підприємства та більш повного використання виробничої потужності підприємства та підвищення конкурентоздатності товарів та зниження собівартості товарів, при більш раціональному використанні фінансових та матеріальних ресурсів.

Рис. 2. Основні задачі реалізації мети управління платоспроможністю підприємства

Джерело: розроблено авторами за даними [7, 8]

При цьому основну увагу треба приділяти впровадженню нових технологій, які допоможуть підвищити потужність підприємства, також зараз дуже актуальним є впровадження ресурсозберігаючих технологій, тобто використання вторинної сировини, тому що впровадження цих нових технологій допоможе в економії ресурсів та скороченню непродуктивних витрат і втрат.

Підприємство повинно слідувати таким напрямам в покращенні фінансового стану підприємства:

1) Постійний системний аналіз діяльності підприємства;
2) Оптимізація витрат підприємства;
3) Оптимізація розподілу прибутку;
4) Розробка стратегії фінансової політики підприємства.

Також на підприємстві повинен проводитися фінансовий аналіз, для того щоб можна було б виявити слабкі та сильні сторони підприємства, зміни в структурі активів та пасивів.

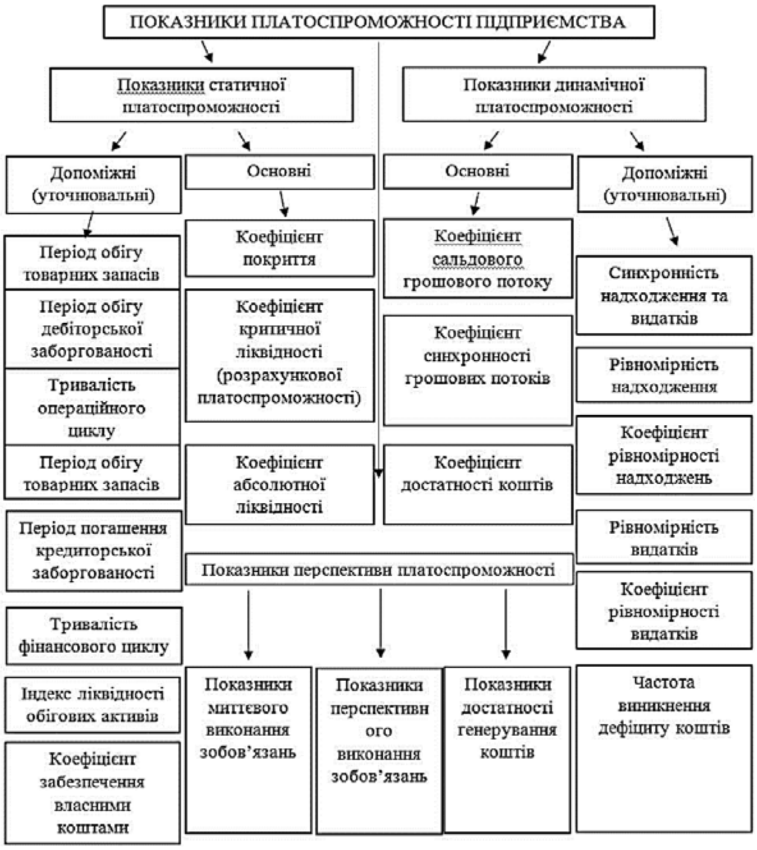

Рис. 3. Показники платоспроможності підприємства

Джерело: [3, 4]

Висновки і пропозиції. Для того щоб підприємство могло в повному обсязі задовольнити платіжні вимоги постачальників, працівників та насамперед цілі підприємства, воно повинно: завчасно погашати кредити; вносити платежі до бюджету; здійснювати оплату праці персоналу.

Якщо підприємство платоспроможне, то не виникає проблем із забезпеченням виробничого процесу необхідними ресурсами, тобто з виконанням виробничих планів. Довгострокові напрями, які безпосередньо впливають на стан розрахункових операцій, повинні бути направлені на збереження конкурентних позицій підприємства, підвищення ефективності маркетингової діяльності, раціоналізацію структури капіталу, урахування впливу ризику на впровадження перспективних проектів.

Список літератури:

1. Буяльська А. О. «Економічна сутність понять «платоспроможність» та «ліквідність» (2016).
2. Винятинська Людмила Василівна, and Людмила Васильевна Винятинская. «Платоспроможність підприємства: сутність, складові, критерії» (2016).
3. Власенко А. О. «Аналіз платоспроможності підприємства» (2016).
4. Капошко Ю. І. Управління платоспроможністю підприємства». ББК 65.261 (4 укр) (2016): 236.
5. Курілова А. В., А. В. Курилова, and A. V. Kurilova. «Розробка заходів щодо уникнення втрати платоспроможності підприємства» (2015).
6. Мірзаалієва Л. М. «Напрями забезпечення платоспроможності та ліквідності на підприємстві» (2016).
7. Харченко О. С. «Підходи до визначення рівня платоспроможності в системі фінансової безпеки підприємств» У НОМЕРІ (2015): 201573.
8. Харченко О. С. «Управління платоспроможністю підприємства в системі економічної безпеки» у номері (2015): 201555.
9. Шергіна Лідія Антонівна, Лидия Антоновна Шергина, and Т. Р. Домшина. «Фактори впливу на фінансову стійкість і платоспроможність підприємства в період кризи» (2015).

Майборода О.Е., Косарева И.П., Каранда О.Н.
Харьковский институт финансов
Киевского национального торгово-экономического университета

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ УПРАВЛЕНИЯ ПЛАТЕЖЕСПОСОБНОСТЬЮ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В современных условиях, когда наступил финансовый и экономический кризис, когда в стране наблюдается политическая нестабильность, для предприятий актуальным вопросом является их способность своевременно выплачивать заработную плату своим работникам, платить за ресурсы, материальные ценности и финансировать другие расходы для дальнейшего функционирования. Также важную роль играет своевременность уплаты налогов, сборов и других платежей. Поэтому, управление платежеспособностью предприятия на сегодняшний день является очень актуальным, ведь умение эффективно управлять и реагировать на любые внешние и внутренние негативные факторы является залогом успешной деятельности предприятия.
Ключевые слова: управление платежеспособностью, ликвидность, банкротство, доход, дебиторская и кредиторская задолженность, финансовая устойчивость.

Mayboroda O.E., Kosareva I.P., Is O.N.
Kharkiv Institute of Finance of the
Kiev National Trade-Economic University

CONCEPTUAL BASES OF MANAGEMENT OF THE COMPANY SOLVENCY

Summary
In modern conditions, when came the financial and economic crisis, when the country is experiencing political instability for enterprises relevant issue is their ability to timely pay wages to their employees, to pay for resources, wealth and Fund other costs for the further operation. Also the important role played by the timely payment of taxes, fees and other payments. Therefore, management of solvency of the company today is very relevant, because the ability to effectively manage and respond to any internal and external negative factors is the key to the success of the enterprise.
Keywords: managing solvency, liquidity, bankruptcy, income, receivables and payables, financial stability.

УДК 336.717

ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ ФАКТОРИНГОВИХ ОПЕРАЦІЙ БАНКУ: АНАЛІЗ КЛЮЧОВИХ АСПЕКТІВ

Марченко О.В., Килипко К.Г.
Харківський національний університет будівництва та архітектури

В статті розглянуто механізм здійснення факторингових операцій банком. Виділено основні типи факторингових операцій. Визначені основні етапи проведення факторингових операцій. Досліджено сутність та зміст факторингових транзакцій, які відбуваються щоденно, щотижня, щомісяця, щоквартально та щорічно.
Ключові слова: факторинг, банк, фактор, факторингова операція, банківська послуга.

Постановка проблеми. В теперішніх економічних, соціальних та політичних умовах підприємства та організації зіткнулися з проблемою пошуку ефективних шляхів та дієвих механізмів подолання негативних факторів, зокрема таких як: невиконання договірних умов постачання товарів та послуг з боку покупців, низьким рівнем розрахунків з власними клієнтами, недодержання дисципліни проведення оплат за відвантажені товари, недотримання обсягів оплати. В свою чергу зазначені фактори впливають на ефективність роботи підприємства, ведуть до дефіциту оборотних коштів, призводять до втрати прибутку у зв'язку з невикористаними можливостями. Одним з напрямків подолання нестачі оборотних коштів, який пропонують банки та небанківські фінансові установи, є факторинг. В провідних, з економічної точки зору, країнах Європи та США факторинг є поширеним механізмом управління дебіторською заборгованістю. Натомість в Україні він не має такого широкого розповсюдження. Але на сьогодні спостерігається тенденція до зростання кількості установ, які пропонують скористатися факторингом та кількості підприємств та організацій, які його використовують. Це, в свою чергу, свідчить про ефективність застосування факторингу в управлінні дебіторською заборгованістю.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання, які пов'язані з факторинговими послугами розглядали та вивчали науковці: Прохорова Ю.В., Герасимович А.М., Лисенков Ю.М., Струк Н.С., Белялов Т.Е., Карчова Н.М., Козакова М.О., Ступницький О.І., Фліпенко Ю.Ю. та інші.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Сьогодні питома вага фінансових установ, які пропонують послуги з факторингу, на фінансовому ринку України є не досить значною. В свою чергу підприємства звертають більшу увагу на такий вид фінансування, визнаючи його використання вигідним у господарській діяльності.За цих умов факторам необхідно максимально задовольнити потреби підприємств та організацій у факторинговому фінансуванні. Тому, окрім якісного надання послуг, перед банками стоїть завдання розробити та постійно удосконалювати механізм, який дозволить врахувати всі аспекти надання факторингових послуг та забезпечить прибутковість цього напрямку діяльності.

Цілі статті – розглянути факторингові операції з позиції банківської установи, а також виділити та описати основні аспекти механізму проведення факторингової операції банком.

Виклад основного матеріалу дослідження. В сучасних умовах комерційні банки впливають на господарські відносини та відіграють велику роль у розвитку економіки держави. Вони виконують різноманітний спектр банківських операцій та надають велику кількість фінансових послуг підприємствам та організаціям. Однією з різновидів таких операцій є факторинг – один із прибуткових, але і не менш ризикованих видів банківських послуг та ефективний метод управління дебіторською заборгованістю для підприємств.

Перші факторингові операції в Україні були проведені у 2001 році. В той час ще була відсутня необхідна нормативна база, яка б визначала всі аспекти проведення факторингових операцій, нестача практичних навичок надання такого роду послуг та відсутність висококваліфікованого персоналу, який би зміг в своїй роботі врахувати всі переваги та ризики банку від надання факторингових послуг [1].

Зараз, відповідно до законодавчої бази України, факторинг розглядається як вид кредитної операції, яка передбачає придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги, приймаючи на себе ризик виконання таких вимог та прийом платежів [2]. Цивільний кодекс України визначає факторинг, як фінансування під відступлення права грошової вимоги [3]. Відповідно до статті 350 Господарського кодексу України банк має право укласти договір факторингу, за яким він передає або зобов'язується передати грошові кошти в розпорядження другої сторони за плату, а друга сторона відступає або зобов'язується відступити своє право грошової вимоги до третьої особи [4].

Науковці, які досліджували проблематику факторингу визначають його як комісійно-посередницьку діяльність пов'язану з поступкою банкові клієнтом-постачальником неоплачених платіжних вимог (рахунків-фактури) за поставленими товарами, виконаними роботами, послугами і, відповідно, права одержання платежу по них, тобто за інкасування дебіторської заборгованості клієнта [5]. На думку Лисенкова Ю.М. факторинг – це фінансова операція, за якою одна сторона (фактор) передав або зобов'язується передати грошові ресурси, в розпорядження другої сторони (клієнта) за плату, а клієнт поступається або зобов'язується поступитися фактору своїм правом грошової вимоги до третьої особи боржника [6]. Основою факторингу є переуступка першим кредитором прав вимог боргу третьої особи

другому кредитору з компенсацією вартості такого боргу першому кредитору [7].

З наведених вище визначень випливає, що факторингову операцію можна розділити на декілька етапів. На першому етапі постачальник (клієнт банку) здійснюєпоставку товару покупцеві (дебітор) з відстрочкою оплати. Далі (другий етап) покупець надає підтверджуючі документи про отримання товару відповідно до яких на третьому етапі постачальник відступає банку (фактору) право вимоги грошових коштів – власну дебіторську заборгованість. Отримавши зазначені документи, на четвертому етапі банк фінансує клієнта шляхом перерахування авансового платежу (до 90% дебіторської заборгованості). На п'ятому етапі, у визначені строки покупець повністю погашає свою заборгованість перед фактором, переказуючи коштів на банківський рахунок. Завершальним етапом факторингової операції є перерахування банком на рахунок постачальника залишку коштів за відвантажений товар.

В свою чергу банки розглядають факторингову операцію ширше, у вигляді більш складного механізму (рисунок 1). Та й уявлення про факторинг лише як спосіб фінансування – є досить хибним, оскільки крім фінансування дебіторської заборгованості фактор надає ряд інших послуг, які обумовлюються договором факторингу [8, 9].

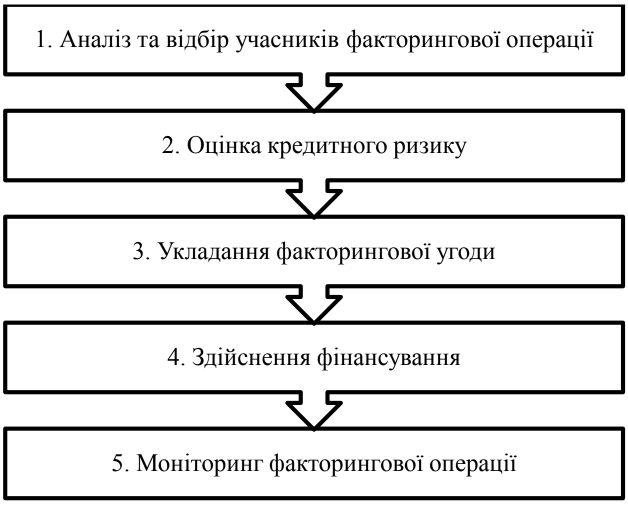

Рис. 1. Механізм факторингової операції банку

Джерело: розроблено авторами

На стадії відбору учасників факторингової операції банк проводить аналіз не лише постачальника (клієнта), а й покупця (дебітора) [10]. Дебітор повинен мати позитивну ділову репутацію. Це стосується як безпосередньо компанії, такі її засновників та керівництва. Контрагенту, який приймається банком до факторингу, необхідно мати досвід роботи на відповідному ринку та з відповідною товарною групою. Та найголовніше покупець має підтримувати на належному рівні платіжну дисципліну з власними контрагентами та кредиторами.

Стосовно постачальника, то він має відповідати наступним критеріям:

- провадити діяльність не менше трьох років з дати державної реєстрації;
- мати розгалужену систему контрагентів (постачальники, покупці), яка відповідатиме поточній ситуації на ринку та дозволить підготувати структуру факторингової операції;
- мати стабільні (неодноразові) фінансові надходження від контрагентів, які пропонуються на факторинг;
- не бути пов'язаними з контрагентами, які пропонуються на факторинг;
- постачати ліквідні товари, які користуються попитом на ринку, мати стійку ринкову позицію та зважену стратегію;
- мати відкритий поточний рахунок в банку.

Крім того банк перевіряє контракти, які укладені між постачальником та покупцем, на предмет відповідності установчим документам підприємств та чинному законодавству (не мають їм суперечити), характер поставок (регулярність, сезонність, умови оплати) повинен відповідати прийнятим для відповідної групи товару та ринковому сегменту. В контрактах не має бути умов, які унеможливлюють відступлення права вимоги заборгованості за ним та не мають бути передбачені умови розрахунку за отриманий товар окрім прямих безготівкових платежів.

При оцінці кредитних ризиків банк проводить аналіз фінансового стану клієнта та дебітора, які мають відповідати вимогам, встановленим законодавством та внутрішніми положеннями [11, 12]. Окрім цього аналізуються комерційні відносини між постачальником та покупцем та укладені між ними контракти. Форми розрахунків та документообіг мають бути прозорими, історія ділових стосунків позитивною, види діяльності, товари та послуги відповідати статутним документам та укладеним контрактам на поставку товарів або виконання послуг. Перевіряються основні положення контракту між постачальником та покупцем на поставку товарів, відповідно до яких буде укладена факторингова угода з банком.

Факторингова угода між клієнтом та банком передбачає окрім базових статей (відповідальність сторін, строк та порядок врегулювання спорів, умови розірвання угоди) декілька параметрів та умов, на підставі яких визначаються права та обов'язки учасників факторингової операції [13, 14]. У факторинговій угоді визначається ліміт фінансування та ліміт покриття кредитного ризику, які можуть бути встановлені на клієнта або окремо на кожного контрагента (дебітора). Визначається частка фінансування, яка може бути до 90% від суми грошового зобов'язання, а також періоди платежу та регресу. Факторингова угода передбачає винагороду банку за проведення факторингової операції – плата за фінансування та комісія за надання факторингових послуг. А також визначаються обов'язки сторін. З боку фактора – це своєчасне надання фінансування, інформування клієнта про стан розрахунків з дебітором або можливих ускладнень з ними. Клієнт, в свою чергу, зобов'язується надати банку повний пакет документів про поставки, включаючи документи, які підтверджують, що постачальник відвантажив, а дебітор прийняв товар, надавати інформацію про обставини, які можуть змінити ступінь ризику факторингової операції для її сторін.

Факторингове фінансування здійснюється банками з урахуванням потреб та можливостей постачальників. Відповідно, маємо можливість виділити види факторингових операцій в залеж-

ності від потреб фінансування дебіторської заборгованості та підтримки міжнародної торгівлі та можливостей врахування ризиків неплатоспроможності дебітора та збору платежів за дебіторською заборгованістю (таблиця 1).

Таблиця 1

Види факторингових операцій

Фінансування дебіторської заборгованості: · Класичний факторинг · Операційний факторинг · Терміновий факторинг	Врахування ризиків неплатоспроможності: · З регресом · Без регресу
Підтримка міжнародної торгівлі: · Імпортний факторинг · Експортний факторинг	Збір платежів за дебіторською заборгованістю: · Звичайний факторинг · Агентський факторинг

Джерело: розроблено авторами

За умовами класичного факторингу банк фінансує постачальника авансом у розмірі до 90% від номінальної вартості відвантажених товарів або наданих послуг не пізніше наступного дня після отримання копій рахунків-фактури та підтвердження його прийому. Неоплачена частина дебіторської заборгованості перераховується в день після погашення покупцем належної суми.

Операційний факторинг передбачає перерахування дебіторської заборгованості в день після її погашення покупцем. Банк не фінансує постачальника авансом.

Терміновий факторинг пропонується клієнтам, які зацікавлені в отриманні фінансування у визначений договором факторингу день, що дозволяє постачальнику точно планувати власні фінансові потоки. Частина дебіторської заборгованості, що залишилась, перераховується в день погашення покупцем належної суми.

Зважаючи на виникнення ризиків неплатоспроможності дебітора банки пропонують факторинг з регресом та без регресу. При укладанні факторингової угоди з регресом ризик несплати покупцем заборгованості залишається на боці клієнта банку. Тобто якщо рахунки ніколи не оплатять, підприємство має самостійно покривати ці витрати. Постачальник погоджується самостійно покрити вартість неоплачених рахунків-фактур. В такому випадку кредитний ризик банку досягає мінімального значення, а постачальник може отримати економічну користь від негайно отриманих коштів за відвантажені товари. При проведенні факторингової операції без права регресу, банк приймає на себе ризики затримки оплати або несплати заборгованості дебітором. Постачальники не несуть відповідальність за рахунки-фактури, які не будуть оплачені. Але в такому випадку плата за послуги факторингу буде значно вища у порівнянні з факторингом з правом регресу.

Послуги факторингу також можливо використовувати у випадках зовнішньоекономічної діяльності [15]. Для такої категорії клієнтів банки пропонують імпортний та експортний факторинг за участю іноземного фактора. Наявність такого виду факторингових послуг відчутно полегшують виконання міжнародних угод та значно підвищують безпеку експортних та імпортних торгових операцій. При імпортному факторингу банк гарантує платоспроможність вітчизняного покупця, таким чином забезпечуючи довіру до нього з боку іноземного експортера. При експортному факторингу банк у співпраці з іноземним фактором гарантує захист дебіторської заборгованості українського постачальника та бере на себе процес її врегулювання у разі виникнення форс-мажорних обставин, наприклад таких, як неплатоспроможність іноземного покупця.

З точки зору збору платежів за дебіторською заборгованістю банк може запропонувати звичайний факторинг, тобто банк буде самостійно виконувати дії по збору та надавати інформацію про стан дебіторської заборгованості клієнту. За агентським факторингом банк може не втручатися в процес збору платежів, але при цьому обліковує дебіторську заборгованість клієнта. Постачальник бере на себе роботу та відповідальність щодо збору дебіторської заборгованості, інформує покупців про те, на які рахунки мають надходити платежі, та діє як агент банку.

Опис різновидів факторингових операцій доводить, що факторинг окрім фінансування дебіторської заборгованості включає в себе інші види послуг [16, 17]. Фактор бере на себе адміністрування та розрахункове обслуговування дебіторської заборгованості, що включає перевірку розрахункових документів та їх обробку, облік прав вимоги погашення заборгованості, прийом та обробку платежів по факторинговим рахункам, підготовку та надання клієнту звітів щодо стану дебіторської заборгованості, руху платежів дебіторів. Окрім цього фактор проводить роботу з інкасації дебіторської заборгованості. Здійснює моніторинг стану дебіторської заборгованості, прогнозування сум інкасації, проводить інформування дебітора про строки та розміри оплати заборгованості за отримані товари, контролює повноту та своєчасність погашення дебітором заборгованості. Банк проводить інформаційно-аналітичне обслуговування, вивчає та надає постачальникам інформацію про торгівельно-закупівельну діяльність дебітора, досвід його роботи, ділову репутацію, фінансовий стан, платіжну дисципліну та кредитну історію.

Після укладання факторингової угоди та здійснення фінансування банк проводить моніторинг факторингових операцій. Моніторинг включає аналіз клієнта, дебітора та аналіз факторингових транзакцій. В процесі аналізу клієнта або дебітора банк відстежує факти їхньої діяльності, які дозволять визначити здатність до повернення фінансування дебітором, а у разі невиконання ними своїх обов'язків – клієнтом. На протязі дії факторингової угоди відстежується фінансовий стан клієнта та дебітора, фінансова дисципліна, виявлення пов'язаних з ними осіб, факти виникнення банкрутства або кримінальної відповідальності, арешти майна або рахунків. Взагалі банк намагається відслідковувати та аналізувати будь-які події, які можуть привести до погіршення стану обслуговування заборгованості за факторинговими операціями.

Аналіз факторингових транзакцій відбувається щоденно, щотижня, щомісяця, щоквартально та щорічно [13, 14]. Щоденно банк проводить збір дебіторської заборгованості та адміністрування платежів. Кожного тижня банк проводить аналіз повноти та строків оплати, які встановлені факторинговою угодою, аналізує наявність простро-

ченої заборгованості. Щомісячно переглядається інформація про стан розрахунків та обслуговування заборгованості дебітором, а також звіти про затверджену категорію клієнта відповідно до внутрішніх нормативних положень. Кожні три місяці фактор аналізує фінансову звітність клієнта, приділяє увагу розвитку фінансового стану та ситуації, руху грошових потоків та обслуговування боргу. Також перевіряється розвиток факторингових транзакцій. В цьому випадку порівнюється очікуваний та фактичний обіг по факторинговій операції, достатність ліміту фінансування, платіжна дисципліна дебіторів, наявність простроченої заборгованості, стан взаємодії з клієнтом та його дебіторами, швидкість їх реагування на запити банку. Також банк збирає інформацію з відкритих та інших доступних йому джерел про стан галузі клієнта, тенденції ринку, конкурентні позиції клієнта та дебіторів, якість менеджменту на підприємствах. Щорічно банк вимагає від клієнта оновлення інформації, яка була надана при укладанні факторингової угоди, враховується розвиток факторингових транзакцій. В результаті чого банк може прийняти рішення про відмову у подальшому фінансуванні, переглянути умови обслуговування клієнта, перелік дебіторів, ліміти фінансування. Тобто корегуванню можуть підлягати будь-які основні параметри факторингового фінансування, що обов'язково передбачено факторинговою угодою.

Висновки та пропозиції. Банківська система є важливою складовою економіки держави. Для зміцнення конкурентоспроможності банки прагнуть надавати якісні клієнтам на взаємовигідних умовах. Факторинг одна з таких послуг, яка є ефективним джерелом фінансування для підприємств та одночасно забезпечую дохідність банківським установам. З метою надання якісних та водночас прибуткових факторингових послуг банки прагнуть виробити дієвий механізм, який враховуватиме всі переваги та можливі ризики факторингового фінансування для банку. Для зміцнення власних позицій в конкурентній боротьбі з іншими фінансовими установами банкам необхідно постійно відслідковувати тенденції розвитку факторингових операцій та оперативно вносити корективи у власний механізм надання факторингових послуг. Основний напрямок подальшого удосконалення механізму факторингових операцій – є всебічне вивчення європейського досвіду та його адаптування до реалій ринку банківських послуг України.

Список літератури:

1. Прохорова Ю.В. Дослідження стану ринку факторингу в Україні / Ю.В. Прохорова, М.О. Терновська // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2010. – № 30 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vetp/2010_30/10pyvofi.pdf
2. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 № 2121-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2121-14
3. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15
4. Господарський кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // Режим доступу http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15
5. Герасимович А.М. Факторингові операції: механізм проведення, ризики, оподаткування, облік, аналіз та аудит / А.М. Герасимович, І.А. Герасимович, Н.А. Морозова-Герасимович // Аудитор України. – 2008. – № 15. – С. 16-24.
6. Лисенков Ю.М. Валютно-фінансовий механізм зовнішньоекономічної діяльності: навч. посібник / Ю.М. Лисенков. – К.: Зовнішня торгівля, 2005. – 232 с.
7. Струк Н.С. Фінансово-облікове забезпечення факторингових партнерських угод в Україні / Н.С. Струк // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку [Текст]: [зб. наук. пр.] / відп. ред. О.Є. Кузьмін. – Л.: Видавництво Національного університету «Львівська політехника», 2009. – 652 с. іл. – (Вісник / Національний університет «Львівська політехника»; № 647). – С. 221-228.
8. Белялов Т.Е. Аналіз форм і методів управління дебіторською заборгованістю у складі оперативних фінансових активів корпорації / Т.Е. Белялов // Актуальні проблеми економіки. – 2005. № 9(51). – С. 30-36.
9. Козакова М.О. Факторинг на ринку фінансових послуг України / М.О. Козакова // Магістеріум. Економічні студії. – 2011. – № 44. – С. 41-46.
10. Карчова Н.В. Особливості обліку факторингових операцій / Н.В. Карчова // Управління розвитком. – 2011. – № 3(100). – С. 160-161.
11. Ступницький О.І. Сучасний факторинг: ефективність торговельних операцій та управління корпоративними фінансами: навч. посібник / О.І. Ступницький, В.М. Коверда. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. – 255 с.
12. Філіпенко Ю.Ю. Факторингові операції комерційних банків: механізм проведення, особливості обліку, проблеми та перспективи розвитку в Україні / Ю.Ю. Філіпенко, А.В. Сатановська // Вісник ПДАБА. – 2011. – № 6-7. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vpabia/2011_6-7/25.pdf
13. Офіційнийвеб-сайтПАТ «Укрсоцбанк» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // https://www.ukrsotsbank.com/ccfactoring/
14. Офіційнийвеб-сайтПАТ «Райффайзен Банк Аваль» Скрипник // https://www.aval.ua/ru/corporate/finbizn/factoring/
15. Аванесова Н.Е. Особливостіміжнародного факторингу як фінансовогоінструменту / Н.Е. Аванесова, А.Ю. Логвиненко // Вісник Нац. техн. ун-ту «ХПІ»: зб. Наук. пр. Темат. вип.: Технічний прогрес та ефективність виробництва. – Харків: НТУ «ХПІ». – 2015. – № 60(1169). – С. 106-109.
16. Скрипник Ю.Ю. Управління і розвиток банківських факторингових операцій в Україні / Ю.Ю. Скрипник, О.В. Марченко // ББК 65.262. 2 я 43 П 78. – С. 32-35. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://fin.kharkov.ua/docs/conf/dl_2015/materials2014p4.pdf#page=32
17. Колодізєва С.О. Розвиток ринку факторингових послуг України в умовах європейської інтеграції // Бізнес Інформ. – 2016. – №. 1. – С. 282-287.

Марченко О.В., Килипко К.Г.
Харьковский национальный университет строительства и архитектуры

ФИНАНСОВЫЙ МЕХАНИЗМ ФАКТОРИНГОВЫХ ОПЕРАЦИЙ БАНКА: АНАЛИЗ КЛЮЧЕВЫХ АСПЕКТОВ

Аннотация
В статье рассмотрен механизм осуществления факторинговых операций банком. Определены основные этапы проведения факторинговых операций. Исследована сущность и содержание факторинговых сделок, которые происходят ежедневно, еженедельно, ежемесячно, ежеквартально и ежегодно.
Ключевые слова: факторинг, банк, фактор, факторинговая операция, банковская услуга.

Marchenko O.V., Kilipko K.G.
Kharkiv National University of Construction and Architecture

FINANCIAL MECHANISM FACTORING BANK: ANALYSIS KEY ASPECTS

Summary
In the article the mechanism of factoring bank. The main is types of factoring operations. The basic of steps of factoring operations. The essence and content of factoring transactions that occur daily, weekly, monthly, quarterly and annually.
Keywords: factoring, bank, factor, factoring transaction banking, financing, risk monitoring, factoring agreement.

УДК 347.771.78

ЗАХИСТ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

Морозова Л.П., Слободянюк В.Ю., Олійник Б.І.
Вінницький кооперативний інститут

В статті розглянуто проблему захисту інтелектуальної власності та шляхи їх подолання. Проаналізовані з даного питання. Доведено, що в сьогоденні інтелектуальна власність набуває особливого значення. Розглянуто правові аспекти охорони інтелектуальної власності. Визначено проблеми правового регулювання авторських та суміжних прав. Запропоновано напрями подолання цих проблем.
Ключові слова: інтелектуальна діяльність, інтелектуальна власність, авторське право, плагіат, цивільне право, захист прав.

Постановка проблеми. Перейшовши рубіж третього тисячоліття, людство вступило в нову еру, яка характеризується не лише зміцненням загальнолюдських цінностей, а й невпинним розвитком людського інтелекту. Від того, наскільки значним є інтелектуальний потенціал суспільства і рівень його культурного розвитку, залежить успіх вирішення багатьох важливих політичних, економічних і соціальних проблем. В будь-якому культурному суспільстві розвивається духовна діяльність, яка створює нематеріальні, духовні блага. Багато з продуктів духовної діяльності отримують суспільне визнання, а в результаті цього стають об'єктивними, суспільними благами і навіть набувають певну економічну, матеріальну цінність. Такими є, наприклад, літературний твір, картина художника, наукове чи технічне відкриття [1, с. 132].

Зростання ролі й значення інтелектуальної діяльності та інтелектуальної власності зумовлює необхідність посилення ефективності їх правової охорони і захисту. Зараз уже ніхто не заперечуватиме, що інтелектуальна діяльність та її результати все більше набувають пріоритетного значення в усьому світі. Досвід показує, що творча інтелектуальна діяльність стає визначальною і вирішальною рушійною силою будь-якого розвитку. Саме вони визначають стратегію і тактику соціально-економічного прогресу будь-якої країни, у тому числі й України [2, с. 11].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правові аспекти охорони інтелектуальної власності в Україні досліджувались в наукових публікаціях О. Д. Святоцького, І. І. Дахно, О. М. Мельника, О. А. Підопригори, Ю. М. Капіци та інших. При вагомій науковій та практичній значимості цих досліджень не всі питання цієї багатогранної проблеми знайшли своє вирішення.

Мета статті. Свідченням того, що інтелектуальна власність набуває особливого значення є

технології, розробки, винаходи та інновації. Наскільки ефективно працює в Україні система захисту прав інтелектуальної власності та як це впливає на новаторську діяльність є предметом дослідження даної статті.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення реалізації та захисту прав усіх учасників (суб'єктів) відносин інтелектуальної власності належить сьогодні до пріоритетних завдань правового регулювання. Цьому сприяє ряд факторів, у тому числі формування здатного для його втілення у життя законодавства та повноцінної судової практики, завдяки якій формуються узагальнені єдині підходи до вирішення спорів, пошук адекватних форм і способів захисту прав авторів, виконавців, винахідників, розвиток наукових досліджень та ін. Законодавство про інтелектуальну власність за своїм характером є комплексним, його основу, як відомо, становлять положення Конституції України, яка у ст. 41 закріплює право кожного володіти, користуватися і розпоряджатися результатами своєї інтелектуальної творчої діяльності, а у ст. 54 – гарантує громадянам свободу літературної, художньої та технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, які виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Норми про захист права інтелектуальної власності знайшли своє відображення у Цивільному, Господарському, Кримінальному кодексах України, у Кодексі України про адміністративні правопорушення та у спеціальних законах України у сфері інтелектуальної власності. На виконання законодавчих актів у цій сфері сьогодні розроблено і діє близько 100 підзаконних актів. Ці кодекси містять норми, спрямовані на посилення кримінальної та адміністративної відповідальності за порушення прав інтелектуальної власності. Водночас основним системним законодавчим актом у сфері захисту прав інтелектуальної власності з 2003 р. є Цивільний кодекс України, який вперше об'єднав норми, що забезпечують охорону прав на результати творчої інтелектуальної діяльності, в окремій книзі. Позитивним слід визнати і включення до Загальної частини норм про наслідки порушення права інтелектуальної власності та її захист. Останній має здійснюватися однаково стосовно всіх її об'єктів. Однак хоча захист права інтелектуальної власності у ЦК України певною мірою був удосконалений, попри всі позитиви його не можна визнати бездоганним. Слід враховувати, що процес кодифікації норм, які регулюють захист прав на результати творчої діяльності, в Україні відбувався досить складно і супроводжувався численними дискусіями. Об'єкти права інтелектуальної власності за своєю природою і характером є дуже різними. Досить нагадати, що у ЦК України за особами, яким належать такі нематеріальні блага, як: твори літератури, науки і мистецтва та суміжні права; винаходи і корисні моделі, промислові зразки – були закріплені виключні права на використання, що впливає і на специфіку способів їх захисту. Безперечним є також факт, що у змісті інтелектуальних прав і речового права власності є істотні відмінності, що призводить до принципово різних способів їх реалізації та захисту.

Найпершим зазначимо аспект, що стосується захисту авторського права та виплат винагороди за використання відповідних об'єктів. За даними Рахункової палати України, в державі щороку збирається лише близько 30 млн. гривень винагороди, що за оцінками експертів складає 3% від потенційної суми надходжень. Це пояснюється тим, що в Україні за використання авторського права збори сплачують лише 7% користувачів.

Мають місце порушення у діяльності організацій колективного управління, що уповноважені охороняти авторські і суміжні права.

Телерадіокомпанії та кабельні оператори, наприклад, відмовляються визнавати механізм колективного управління правами та виплачувати винагороду за використання об'єктів авторського права і суміжних прав, оскільки різні органи колективного управління, яких в Державному департаменті інтелектуальної власності зареєстровано 14, збирають винагороди для одних і тих же первинних суб'єктів авторського права і суміжних прав.

Така статистика дає підстави констатувати, що на сьогоднішній день в Україні не створено ефективної системи збору та виплати винагороди авторам, виконавцям, виробникам фонограм.

Ще одним нонсенсом є те, що в Україні інтелектуальна власність практично не враховується ні в собівартості продукції, ні в балансовій вартості підприємств та становить менше одного відсотку їх вартості, в той час як в країнах Європейського Союзу нематеріальні активи становлять сьогодні від 50 до 85 відсотків вартості майна підприємств. Наслідком цього є те, що Україна загалом втратила 800 млрд. дол. при приватизації в зв'язку з тим, що не були враховані нематеріальні активи – об'єкти інтелектуальної власності. Разом з тим, Україна витрачає до 200 млн. дол. на розробку програмного забезпечення.

Особливої гостроти в Україні набуває тема комп'ютерного піратства. Сьогодні в тіньовому сегменті ринку програмного забезпечення та комп'ютерних ігор працюють від 20 до 35 тис. спеціалістів. Рівень використання неліцензійного програмного забезпечення в Україні у 2007 році становив 84%, що є одним із найвищих в Європі, а втрати національно ї економіки від комп'ютерного піратства склали більше ніж 400 млн. доларів США на рік. Зниження комп'ютерного піратства протягом наступних чотирьох років на 10% дало б можливість додатково створити 3 тис. робочих місць, збільшити оборот українського ІТ сектора на 941 млн. доларів, а суму податкових надходжень на 69 млн. доларів США.

Актуальною для всього світу, а особливо для України є проблема плагіату. Але якщо в зарубіжних країнах авторські права активно і успішно захищаються в судових органах, то в Україні професійна підготовка суддів, які розглядають справи щодо захисту інтелектуальної власності, є недостатньою. Загалом варто підсумувати, що невирішені численні проблеми в галузі охорони інтелектуальної власності є одним з найголовніших чинників, які призводять до зниження чисельності винахідників, авторів промислових зразків, раціоналізаторських пропозицій [3, п. 9].

Слід звернути увагу на те, що норми, які забезпечують захист права інтелектуальної влас-

ності й закріплені у ЦК України, з самого початку істотно відрізнялися від аналогічних положень, передбачених спеціальними законами України про інтелектуальну власність. Кожен з цих законів автономно визначав засоби захисту порушених прав. Вони не збігалися між собою, не були узгоджені, навіть суперечили один одному. У ЦК України цей недолік був врахований: всі норми про захист права інтелектуальної власності зосереджені у Загальній частині книги четвертої. Вони компактно згруповані та стосуються усіх об'єктів права інтелектуальної власності.

Аналіз чинного законодавства дає підстави застосовувати до захисту інтелектуальних прав такі загальні способи захисту цивільних прав: визнання права; визнання правочину недійсним; припинення дії, яка порушує право; поновлення становища, що існувало до порушення права; примусове виконання обов'язку в натурі; зміна пра- вовідношення або його припинення; відшкодування збитків та інші способи відшкодування шкоди; відшкодування моральної (немайнової) шкоди; визнання незаконним рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади АР Крим або органу місцевого самоврядування.

Зрозуміло також, що кожен спосіб захисту, який застосовується для захисту порушеного чи оспорюваного права інтелектуальної власності, набуватиме певної специфіки з урахуванням специфіки самого інституту права інтелектуальної власності, а також об'єктів, на які ці права набуваються. При цьому переважна більшість спорів щодо порушення права інтелектуальної власності розглядається на сьогодні господарськими судами, які формують основний масив практики, зокрема у сфері захисту патентних прав і засобів індивідуалізації. Водночас не менш важливі справи, наприклад у сфері авторських прав творців та їх правонаступників, розглядаються загальними судами. Зазначимо, що і Верховним Судом України неодноразово проводилися узагальнення судової практики і давалися роз'яснення з актуальних і дискусійних питань стосовно розгляду справ у сфері інтелектуальної власності.

Так, Вищий господарський суд України (далі – ВГСУ), зокрема, роз'яснив, що подання позову про визнання прав на знаки для товарів і послуг відповідно до ст. 16 ЦК України є способом захисту цивільних прав у суді шляхом визнання права На підставі аналізу розглянутих справ ВГСУ також зазначив, що відсутність з боку відповідача зі справи протиправної поведінки, причинного зв'язку між діями відповідача та можливими збитками позивача, недоведеність позивачем факту заподіяння шкоди та її розміру виключають можливість задоволення позову про стягнення збитків у зв'язку з використанням без дозволу позивача знака для товарів і послуг [5, п. 7].

Водночас для застосування такого заходу відповідальності як відшкодування шкоди необхідно довести наявність усіх елементів складу цивільного правопорушення у сукупності: протиправної поведінки; шкоди; причинного зв'язку між протиправною поведінкою заподіювача шкоди та збитками; вини. За відсутності хоча б одного з цих елементів цивільна відповідальність не настає. Крім того, згідно зі ст. 33 ГПК України кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень.

Суд може захистити право інтелектуальної власності або інтерес іншим способом, передбаченим договором або законом.

Згідно з ч. 2 ст. 52 Закону України «Про авторське право і суміжні права» суд має право постановити рішення чи ухвалу, зокрема, про виплату компенсації, що визначається судом, у розмірі від 10 до 50 000 мінімальних заробітних плат, замість відшкодування збитків або стягнення доходу. ВГСУ у своїх роз'ясненнях зазначив також, що розмір компенсації, яка визначається судом при порушенні авторського права і (або) суміжних прав замість відшкодування збитків або стягнення доходу, не обов'язково має точно відповідати розмірові шкоди, що була завдана, проте повинен співвідноситися з нею певним чином, оскільки особливою функцією цивільно-правової відповідальності є відшкодування майнових витрат, завданих правопорушенням [5, п. 6].

Як свідчить аналіз законодавства, суд може досить ефективно впливати на порушника інтелектуальних прав, приймаючи, зокрема, рішення про: вжиття негайних заходів щодо запобігання порушенню права інтелектуальної власності та збереження відповідних доказів; зупинення пропуску через митний кордон України товарів, імпорт чи експорт яких здійснюється з порушенням прав інтелектуальної власності; вилучення з цивільного обороту товарів, виготовлених або введених у цивільний оборот з порушенням права інтелектуальної власності, та знищення таких товарів; вилучення з цивільного обороту матеріалів та знарядь, що використовувались переважно для виготовлення товарів з порушенням права інтелектуальної власності або вилучення та знищення таких матеріалів та знарядь; застосування разового грошового стягнення замість відшкодування збитків за неправомірне використання об'єктів права інтелектуальної власності. Розмір стягнення визначається відповідно до закону з урахуванням вини особи та інших обставин, що мають істотне значення; опублікування в засобах масової інформації відомостей про порушення права інтелектуальної власності та зміст судового рішення щодо такого порушення.

Водночас ефективність окремих заходів захисту порушеного права інтелектуальної власності викликає сумніви. Так, навряд чи можна розглядати як належний захід захисту сам факт опублікування у ЗМІ відомостей про порушення права і зміст судового рішення. Опублікуванню мають підлягати всі дані про порушника, а не просто відомості про акт порушення [6, с. 351]. Звичайно, з урахуванням законодавства про охорону персональних даних.

Проблема захисту права інтелектуальної власності залишається актуальною в Україні й з огляду на значну кількість правопорушень у цій сфері. Як пріоритетна державна політика розглядається на сьогодні, зокрема, боротьба з «піратством» у сфері права інтелектуальної власності. Не вдаючись до розкриття змісту цього поняття і статистики його поширення в Україні,

зазначимо лише, що з метою запобігання цьому негативному явищу в державі вже тривалий час запроваджений інститут державних інспекторів з питань інтелектуальної власності, здійснюється державний контроль за дотриманням вимог законодавства усіма учасниками відносин у сфері виробництва та розповсюдження дисків для лазерних систем зчитування. Значну допомогу в боротьбі з піратством здійснюють правоохоронні та контролюючі органи.

Нині Державною службою інтелектуальної власності України підготовлено й оприлюднено проект Концепції державної цільової програми ліцензування програмного забезпечення, що використовується органами державної влади. У пояснювальній записці до проекту, зокрема, звертається увага на те, що про використання неліцензійного програмного забезпечення органами державної влади було зазначено у звіті торгового представника США щодо «Списку 301», опублікованого 30 квітня 2010 р.

Уряд США, беручи до уваги зміну керівництва держави, зазначив, що Україна має можливості й тому має подолати проблеми, які існують у сфері захисту прав інтелектуальної власності, але разом із тим залишає її статус у межах «Списку 301» незмінним, незважаючи на пропозицію залишити її в переліку країн з найвищим рівнем піратства у світі з позаплановим переглядом цієї позиції через 6 місяців. Як відомо, перші кроки з легалізації програмного забезпечення були зроблені Урядом шляхом прийняття постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку легалізації комп'ютерних програм в органах виконавчої влади» від 10 вересня 2003 р. № 253, визначення уповноваженим органом з питань легалізації комп'ютерних програм Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, а також затвердження порядку укладання договорів про легалізацію комп'ютерних програм. Враховуючи зазначене, незважаючи на поступове зниження рівня використання неліцензійних примірників комп'ютерних програм органами державної влади, вирішити проблеми легалізації програмного забезпечення на державному рівні, як зазначається у пояснювальній записці до проекту Концепції, можна виключно шляхом розробки та прийняття державної цільової програми ліцензування (легалізації) програмного забезпечення, що використовується органами державної влади.

Висновки і пропозиції. Реформування законодавства України триває, і це дає можливість сподіватися, що існуючі прогалини в системі нормативної охорони прав інтелектуальної власності та їх практичного захисту можна ефективно подолати.

Отже, для подолання проблем, які виникають у сфері захисту інтелектуальної власності необхідності визначити систему охорони і захисту інтелектуальної власності як один з найважливіших пріоритетів діяльності уряду.

Зокрема, Кабінету Міністрів України рекомендується притягнути до адміністративної відповідальності керівників підвідомчих Міністерству освіти і науки, Міністерству культури і туризму України підрозділів за факти порушень, наведених у звіті Рахункової палати України та Контрольно-ревізійного управління.

Також потрібно передбачити в бюджетах державних телерадіокомпаній, законах України про Державний бюджет України на 2018 рік та наступні роки видатки на виплату винагороди за використання об'єктів авторського права і суміжних прав.

Нагальним питанням постає дотримання встановлених правових норм в галузі охорони та захисту інтелектуальної власності, підготовка кваліфікованих працівників, до компетенції яких належить вирішення спірних питань у зазначеній сфері.

Від розв'язання проблеми створення ефективної системи охорони інтелектуальної власності залежить міцність фундаменту для інноваційної моделі розвитку України, її модернізації, підвищення конкурентоспроможності у світові й соціально-економічній системі.

Насамкінець зазначимо, що можна розглядати як позитив той факт, що з 2003 р. у ВГСУ та в апеляційних господарських судах почали діяти спеціалізовані судові палати з розгляду справ у господарських справах, пов'язаних із захистом прав на об'єкти права інтелектуальної власності. Це, безумовно, сприяє запровадженню ефективних механізмів реалізації законодавчих норм щодо захисту зазначених прав.

У зв'язку з цим перспективними слід назвати і підготовлені для розгляду Парламентом України 19 проектів законодавчих актів стосовно питань інтелектуальної власності, інноваційної діяльності та інформатизації, які заплановано розглянути на перших у 2011 р. сесіях Верховної Ради України.

Список літератури:

1. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права. – М., 1998. – 358 с.
2. Право інтелектуальної власності: академ. курс / за заг. ред. О. А. Підопригори, О. Д. Святоцького. – К., 2004. – 672 с.
3. Пиленко А. А. Право изобретателя. – М., 2001. – 688 с.
4. Правова система України: історія, стан та перспективи: у т. / за ред. Н. С. Кузнєцової. – Х., 2008. – Т. 3. Цивільно-правові науки. Приватне право. – 640 с.
5. Володимир Сиденко. Охорона інтелектуальної власності в Україні: проблеми й розв'язання. – С., 2008. – 256 с.
6. Олександр Бернатович. Проблеми захисту інтелектуально власності та шляхи їх вирішення. – Р., 2010. – 351 с.

Морозова Л.П., Слободянюк В.Ю., Олейник Б.И.
Винницкий кооперативный институт

ЗАЩИТА ПРАВ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ В УКРАИНЕ И ПУТИ ИХ ПРЕОДОЛЕНИЯ

Аннотация
В статье рассмотрена проблема защиты интеллектуальной собственности и пути их преодоления. Проанализированы по данному вопросу. Доказано, что в настоящем интеллектуальная собственность приобретает особое значение. Рассмотрены правовые аспекты охраны интеллектуальной собственности. Определены проблемы правового регулирования авторских и смежных прав. Предложены направления преодоления этих проблем.
Ключевые слова: интеллектуальная деятельность, интеллектуальная собственность, авторское право, плагиат, гражданское право, защита прав.

Morozova L.P., Slobodyanyuk V.Yu., Oliynyk B.I.
Vinnytsia Cooperative Institute

PROTECTION OF INTELLECTUAL PROPERTY IN UKRAINE AND WAYS OF OVERCOMING

Summary
In the article the problems of protection of intellectual property and ways of overcoming them are considered. Analyzed on this issue. It is proved that nowadays intellectual property is becoming of particular importance. The legal aspects of protection of intellectual property are considered. The problems of legal regulation of copyright and related rights are identified. Ways of overcoming these problems were offered.
Keywords: the intellectual work, intellectual property, copyright, plagiarism, civil law, protection of rights.

УДК 338.242.4.025

УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНО-КОРПОРАТИВНОГО ПАРТНЕРСТВА В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ДКП

Мурзабулатова О.В.
Харківський національний університет радіоелектроники

У статті розглянуто характерні риси та особливості державно-корпоративного партнерства. Проаналізовано необхідність державного патнерства в системі управління ДКП. Запропоновано удосконалення організаційно-економічного забезпечення державно-корпоративного партнерства при реалізації державно цільових програм в системі управління державними корпоративними правами.
Ключові слова: державно-корпоративне партнерство, управління державними корпоративними правами, державна цільова програма.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Постановка проблеми. Одним з найбільш ефективних шляхів забезпечення дотримання якісних та кількісних характеристик об'єктів державної власності є залучення до фінансування та управління цими об'єктами корпоративного сектору, бізнес-підприємницьких структур. При цьому розв'язання питань організаційно-економічного забезпечення державно-корпоративного партнерства (ДКОП) при реалізації державних цільових програм (ДЦП), як правило, ведеться не за рахунок мобілізації наявних внутрішніх резервів і раціонального використання конкурентних переваг, а за рахунок отримання додаткових коштів з державного бюджету.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні найбільш проблемними питаннями організаційно-економічного забезпечення ДКОП при реалізації ДЦП є створення процедур та стимулювання процесів, що забезпечують ефективність функціонування проектів ДКОП. Крім цього, проекти ДКОП потребують створення нового типу державної та суспільної експертизи, що сприяє реалізації проектів та відстеженню їх результативності.

Основні напрями організаційно-економічного забезпечення державно-корпоративного партнерства (ДКОП) при реалізації державних цільових програм (ДЦП) розглянуто в працях таких учених, як В.Г. Варнавський, С.Д. Данасарова, Б. Дезілець, А.П. Денисенко, М. Мейєр, В.А. Михєєв, Ю. Шевчук та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Серед труднощів реалізації

ДЦП слід відзначити: неможливість чітко провести розрахунки чистої вигоди втручання держави (вигоди від реалізації програми мінус альтернативні витрати – використання відповідних коштів бюджету в інших цілях); ризик можливості підтримки програм, результати яких не знайдуть попиту на ринку; викривлення стимулів добросовісної конкуренції; можлива монополізація членства у партнерстві.

Мета статті. Головною метою розвитку державного програмування у середньостроковій перспективі, необхідно визначити основні галузі або перелік регіонів для пілотного тестування, де стимулювання і розвиток проектів та програм у формі ДКОП може бути найбільш ефективним, з урахуванням досвіду зарубіжних країн (як на національному, так і на регіональному рівнях). У контексті розбудови в Україні ефективної системи державного управління з метою залучення інвестицій в рамках механізмів ДКОП, підвищення ефективності реалізації відповідних проектів, спрощення процедури доступу до інструментів ДКОП та удосконалення його нормативно-правової бази доцільним є забезпечення ефективної взаємодії державних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, суб'єктів підприємницької діяльності, громадських і науково-дослідних організацій.

Виклад основного матеріалу. Для розвитку ДКОП зовнішнє середовище формується за рахунок створення інституціональної інфраструктури ДКОП, тобто комплекс державних, змішаних та приватних організаційно-управлінських структур, що забезпечують розвиток та ефективне функціонування інституту ДКОП на державному та регіональному рівнях, а також правової бази, що регулює створення та реалізацію ДКОП.

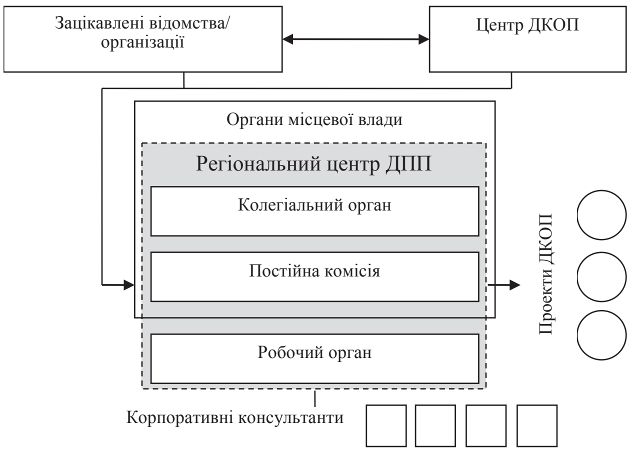

Рис. 1. Структура регіонального центру ДКОП

Джерело: розроблено автором

Особливої уваги потребують засади створення ефективної інституціональної інфраструктури ДКОП на регіональному рівні. Важливо визначитися щодо координуючої інституції або поняття центру у сфері ДКОП в Україні. На даний час цю функцію розпорошено і залежно від форми реалізації проектів покладено на різні центральні та місцеві органи влади. Отже, запропонувавши поняття центр ДКОП, доцільно його застосування незалежно від того, як саме організована управлінська структура ДКОП в тому чи іншому регіоні, а також розширити використання поняття на будь-які організаційні структури, що пов'язані з організацією ДКОП на державному, регіональному, відомчому та інших рівнях управління. В той же час пропонується створення регіонального міжвідомчого колегіального органу із залученням органів місцевої влади та представників суспільних організацій і науково-професійних об'єднань, оскільки цей орган (колегія) відповідатиме за прийняття основних рішень щодо реалізації програм у формі ДКОП (рис. 1).

Робочий орган регіонального центру формується приватними партнерами, а орган прийняття рішень (колегія) – органами місцевої влади. У складі органів місцевої влади для взаємодії з робочим органом та координацією поточної роботи створюється постійна комісія із питань ДКОП. Рішення із питань ДКОП приймаються та затверджуються міжвідомчим колегіальним органом у складі місцевої влади. Отже слід визначити чотири напрямки діяльності регіонального центру ДКОП.

1. Стратегічне планування ДКОП та удосконалення нормативно-правової бази ДКОП на регіональному та міжвідомчому рівнях: розробка цільових програм та комплексних проектів ДКОП, як у рамках регіону, так і на міжрегіональному рівні; відбір проектів ДКОП для реалізації; участь у розвитку нормативно-правової бази ДКОП

2. Усі види експертизи проектів ДКОП та моніторинг їх реалізації на регіональному рівні.

3. Участь в організації окремих аспектів виконання проектів ДКОП від імені держави (обґрунтування інвестицій у проекти; розробка схем фінансування; проведення конкурсів на вибір приватних партнерів)

4. Методичне та інформаційне забезпечення розвитку ДКОП в регіоні: розробка методик відбору проектів для реалізації та конкурентного відбору учасників; розробка та впровадження у практику ДКОП типових форм угод, договорів та іншої документації; облік, ведення баз даних приватних підрядників, зацікавлених в участі в проектах ДКОП та організація попередньої кваліфікації учасників торгів; систематизація та розповсюдження найкращих практик та досвіду реалізації проектів ДКОП; навчання та перепідготовка персоналу; інформаційна підтримка.

Визначаючи порядок відбору, підготовки та реалізації програм на основі ДКОП, потрібно ранжувати проекти за ступенем їх соціальної значущості та здійснювати відбір не тільки на стадії оцінки концепцій проектів, але й на стадії техніко-економічного обгрунтування за умови обґрунтування бюджетної підтримки проектів з метою підвищення ефективності використання бюджетних коштів (рис. 2).

На думку автора, стадія ініціації проекту є початком розвитку відносин між учасниками проекту. На цій стадії характерні мінімальні витрати на технічну адаптацію, існування значних відстаней між партнерами, і як наслідок, максимальна невизначеність у виконання обов'язків та можливо мінімальною довірою. Автором наголошується, що при виборі проекту важливим є врахування інтересів та цінностей усіх учасників та зацікавлених осіб проекту, враховувати усі

види дистанцій, що існують між ними, а також знаходити шляхи їх скорочення.

Тому на етапі ініціації проекту потрібно зібрати якомого більше інформації та визначити певні його цілі та завдання державних служб й учасників проекту. Для цього необхідно пройти наступні стадії по проекту: визначення та ідентифікація, попередня оцінка можливості реалізації, соціально-економічний аналіз витрат та переваг, визначення можливих джерел фінансування та аналіз можливостей державного фінансування.

На стадії визначення та ідентифікації потрібно мати можливість детального вивчення проекту, надалі слід визначити його характеристики та умови за допомогою наступних кроків: здійснити оцінку потреб та прогалин між попередньою ситуацією та бажаним станом; напрацювання варіантів рішень та їх оцінка (провести аналіз, які саме можливі рішення сприяють виконанню найпріоритетних потреб та оцінити дані рішення); визначити мету та обсяг проекту (правильна постановка цілі є ключовою умовою успішної роботи по проекту, при цьому обсяг проекту розуміється як постановка рамок та обмежень проекту).

Попередньо вивчаючи можливість оцінки реалізації проекту, автором пропонується визначити можливі умови фінансового виконання проекту і для цього: визначаємо загальні витрати протягом життєвого циклу даного проекту (тобто витрати на інвестиції, на обслуговування, експлуатацію

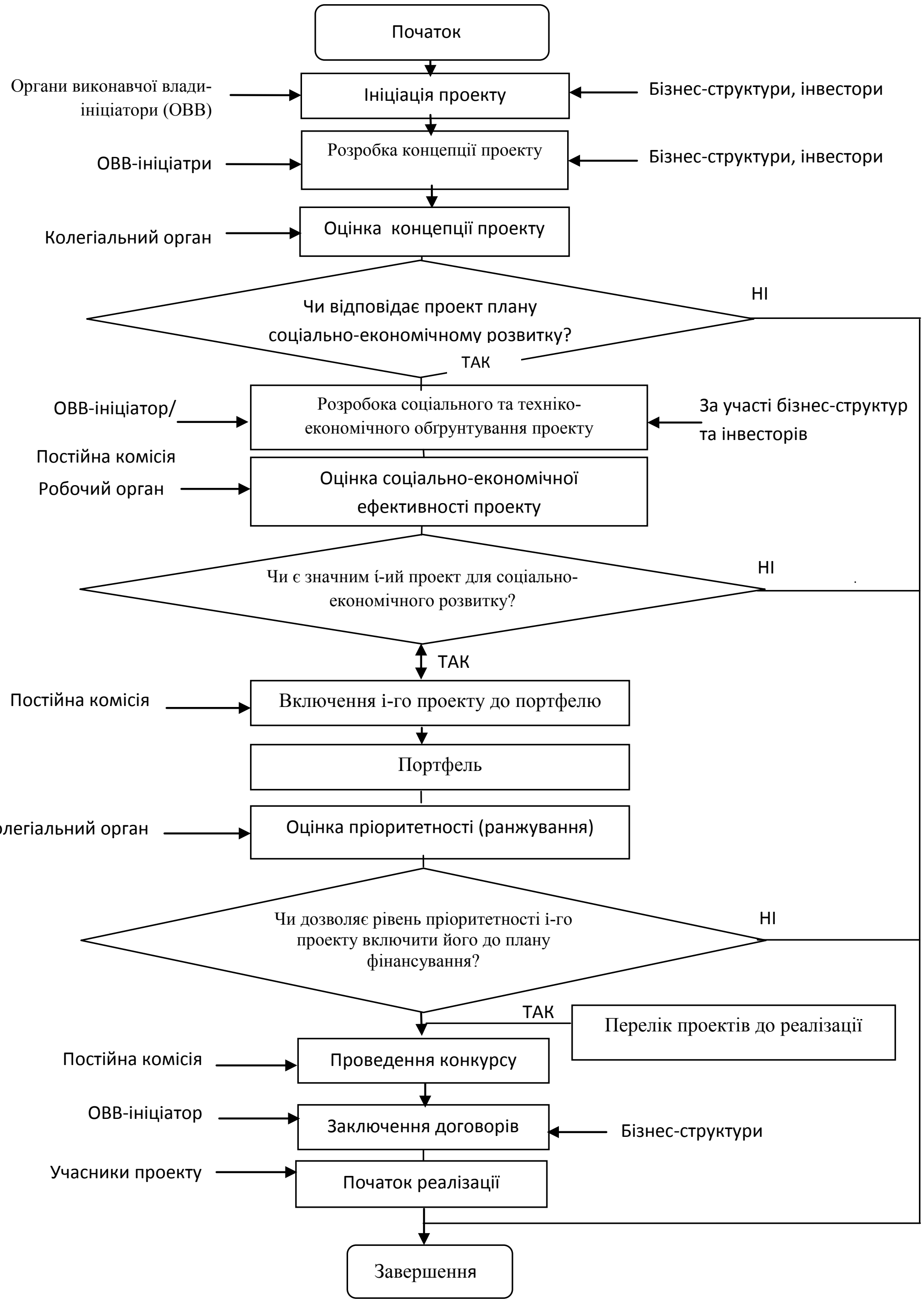

Рис. 2. Порядок відбору, підготовки та реалізації програм на основі ДКОП

Джерело: розроблено автором

тощо); розраховуємо результати даного проекту у плані очікуваного використання його напрацювань та притоку грошових коштів, створюємо модель звіту про доходи та показуємо тренди у результатах проекту та в потоці грошових коштів протягом всього життєвого циклу даного проекту; оцінюємо вартість майбутніх доходів на сьогодні (чиста приведена вартість, NPV) для усіх майбутніх потоків грошових коштів.

На стадії соціально-економічного аналізу витрат та переваг кошти державного бюджету повинні направлятися таким чином, щоб вони надавали максимальну перевагу для суспільства у цілому. Отже на цій стадії враховуються ефективність інвестування державних коштів у проекти, а також весь комплекс взаємодій даного проекту на суспільство у цілому, як на державному, так і на місцевому рівнях (рис. 3).

На стадії визначення джерел фінансових коштів слід визначити можливі джерела фінансування спільного проекту. За оцінкою різних варіантів фінансування необхідно дотримуватися наступних кроків: визначення джерел фінансування; проведення аналізу для можливості фінансування за рахунок альтернативних джерел коштів; побудова структури фінансування за рахунок різних джерел. Фінансування може включати одноразові або щорічні джерела витрат, які можна використати на покриття щорічних витрат на експлуатацію та обслуговування, а також на обслуговування боргу (виплату процентів та дивідендів).

На додаток до попередньої оцінки щодо можливості виконання проекту та соціально-економічного аналізу витрат та переваг проекту, автором пропонується на стадії аналізу та оцінки можливостей державного фінансування дотримуватися наступних кроків: потрібно визначити попередні витрати та доходи (на основі попередньої оцінки можливості здійснення проекту); розрахувати очікуваний вплив на бюджет; вирішити наскільки можливе фінансування проекту за рахунок державного бюджету, оскільки така оцінка є важливою для процесу прийняття рішення. Вищезазначені кроки оформляються і зводяться до звіту про попередню оцінку проекту. Цей звіт в цілому представляє загальну бізнес модель даного проекту. Він включає в себе згадану вище попередню фінансову оцінку проекту, але не обмежується нею. Також для прийняття рішення ініціатором заповнюється концепція проекту та проводяться процедури оцінки концепції проекту на предмет встановлення наявності підстав для реалізації проекту ДКОП. Змістовна структура концепції проекту, на думку автора, повинна відповідати наступній формі, яка наведена в табл. 1.

На етапі підготовки проекту ДКОП з метою організації та проведення конкурсу на вибір корпоративного партнера для укладання угоди ведеться робота з проектами, що включені до програми ДКОП. В свою чергу етап підготовки включає розробку концепції проекту, паспорту проекту, підготовку конкурсної, контрактної, дозвільної та іншої документації, проведення відповідних досліджень, конкурсних процедур, в тому числі щодо відбору консультантів та інших підрядних організацій для цілей реалізації проекту.

Таблиця 1

Форма змістовної структури концепції проекту ДКОП

I. Загальні відомості*
Назва проекту
Місце реалізації проекту
Сфера реалізації проекту
Ініціатор проекту
Стислий опис проекту
Інвестиційний обсяг проекту
Обгрунтування ініціалізації проекту: - потреба у реалізації - відповідність цільовим орієнтирам (концепціям, стратегіям розвитку) - роль корпоративного партнера
Цілі та завдання проекту
Очікуваний соціально-економічний ефект
Опис ринку споживачів
Досвід реалізації аналогічних проектів в інших сферах
II. Організаційний розділ
Поточна стадія проекту*
План реалізації проекту*
Схеми реалізації проекту
Структура інвестицій із розділом за об'єктами та джерелами фінансування*
Джерела окупності інвестицій*
Форма, способи та обсяг державної (муніципальної) участі та підтримки реалізації проекту*
Показники ефективності реалізації проекту
Потреба в експертизі проекту*
Наявність презентаційних матеріалів
Перелік потенційних учасників проекту*
III. Умови реалізації проекту
Ресурсне забезпечення проекту*
Інфраструктурне забезпечення проекту *
Опис технологій, які використовуються при реалізації проекту
Нормативно-правове забезпечення проекту *

Джерело: розроблено автором

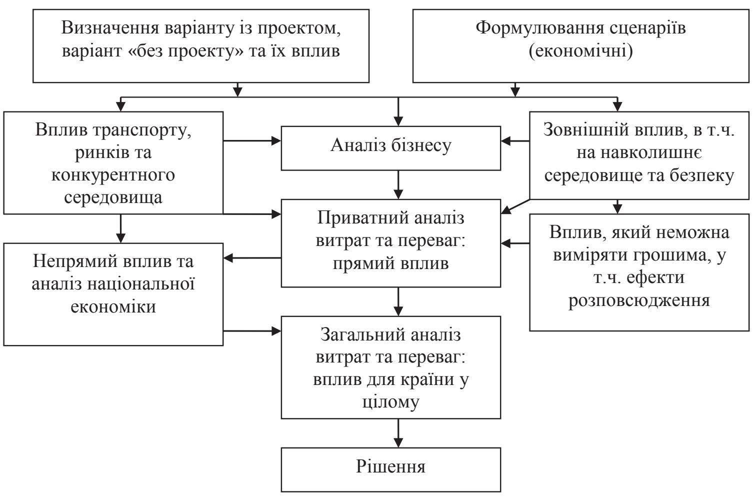

Рис. 3. Основні кроки соціально-економічного аналізу витрат та переваг

Джерело: розроблено автором

Ініціатор проекту представляє до робочого органу регіонального центру ДКОП звернення про розгляд концепції проекту та проведення процедури оцінки концепції проекту на предмет встановлення наявності підстав для реалізації проекту ДКОП.

З метою визначення наявності підстави для прийняття рішення щодо реалізації проекту ДКОП робочим органом регіонального центру ДКОП проводиться еспертиза концепції проектів. За результатами оцінки концепції проектів готується висновок про відповідність або невідповідність концепції проектів: проект ДКОП рекомендується до реалізації на основі механізмів ДКОП та включенню до програми ДКОП; пакет документів повертається ініціатору проекту з метою доопрацювання концепції проекту та подальшого повторного звернення за експертизою; проект ДКОП не рекомендується до реалізації на основі механізмів ДКОП [13].

З метою організації та проведення конкурсу на вибір корпоративного оператора проекту ДКОП для укладення угоди, що визначає умови досягнення заявлених регіональним органами державної влади цілей, на підготовчому етапі проводиться робота з проектами, включеними до програми ДКОП.

У рамках підготовки проекту ДКОП потрібно здійснити наступне:

затвердити план-графік заходів з підготовки проекту (визначаються умови та строки проміжної експертизи проекту ДКОП на предмет своєчасного прийняття рішення про продовження, зупинення або припинення підготовки проекту ДКОП);

– реалізувати заходи та підготувати пакет документів по проекту, що включають всі або деякі з нижченаведених:

– підготовка технічних завдань та конкурсної документації для цілей залучення консультантів з підготовки проекту;

– технічна підготовка проекту;

– юридична підготовка проекту;

– економічна підготовка проекту;

– загальноорганізаційна підготовка проекту.

Отже постійна комісія затверджує план-графік заходів з підготовки проекту ДКОП.

Технічна підготовка проекту ДКОП має включати:

– технічний аудит;

– напрацювання принципових технічних рішень, опис технологій, обраних для реалізації проекту, а також ступінь використання наукомістких, енерго-, ресурсозберігаючих та інших інноваційних технологій, попередню оцінку впливу на навколишнє середовище;

– аналіз питань отримання дозволів і погоджень на реалізацію проекту ДКОП;

– оцінку витрат та підготовку проекту ДКОП (підготовка об'єкту, проектування, отримання погоджень та дозволів);

– підготовку висновку про технічні можливості та умови реалізації проекту ДКОП;

– розробку проектної та кошторисної документації та її державну експертизу;

– підготовку розділів конкурсної документації, включаючи порядок оцінки технічних пропозицій та інші розділи;

– розробку технічного завдання для цілей реалізації проекту ДКОП.

Економічна підготовка проекту ДКОП має включати:

– аналіз попиту і пропозиції при організації вхідних фінансових потоків проекту;

– вироблення необхідних тарифних та інших рішень;

– обгрунтування необхідної фінансової участі;

– обгрунтування бюджетної ефективності реалізації проекту на умовах ДКОП;

– підготовку техніко-економічного обгрутування (ТЕО);

– підготовку фінансової моделі;

– підготовку схеми аналізу та нівелювання ризиків;

– підготовку розділів конкурсної документації (бізнес-план, критерії оцінки пропозицій, порядок оцінки фінансових пропозицій та інші розділи).

Загальноорганізаційні підготовка проекту ДКОП має включати:

– визначення цільових показників якості та ефективності проекту;

– визначення порядку досягнення необхідного соціально-економічного та бюджетного ефекту від реалізації проекту на умовах ДКОП;

– визначення складу і кошторису робіт, послуг з підготовки проекту ДКОП. Вирішення питання щодо їх фінансування (джерела, обсяги, графіки);

– затвердження плану-графіка заходів з підготовки проекту ДКОП з визначенням конкретних осіб, відповідальних за здійснення заходів та підготовку документів;

– визначення обсягів необхідних ресурсів і методів забезпечення зобов'язань регіональними органами по відношенню до проекту ДКОП (регулювання, майнове і бюджетне забезпечення, інші зобов'язання);

– при плануванні в проекті бюджетних асигнувань (місцевий, державний бюджети та інші кошти) – підготовку відповідної документації;

– формування інформаційного пакету за проектом ДКОП (інвестиційний меморандум, інвестиційна пропозиція), що надає потенційному партнеру необхідний обсяг знань для прийняття рішення про участь в потенційному проекті;

– проведення необхідних публічних процедур та інформаційну підтримку проекту;

– організацію роботи з підготовки конкурсної документації;

– проведення консультацій з потенційними приватними партнерами, інвесторами, консультантами та іншими учасниками проекту.

З метою впровадження ефективної моделі управління проектами з використанням механізму ДКОП, учасники повинні виконувати наступні завдання:

Для державних структур: розвиток стратегічних програм, побудованих на практичному досвіді; прийняття та імплементація відповідних законів та інших правових актів, які потрібні для ефективної та безперебійної діяльності ДКОП; своєчасне фінансування заходів у рамках ДКОП; забезпечення залучення зацікавлених державних органів.

Для бізнесу: бути конкурентоздатними та розширяти бізнес; знаходити можливості розподілу та скорочення ризиків; збільшувати зв'язки

із державною адміністрацією; допомогати місцевому розвитку, що сприяє покращенню їх інвестиційної привабливості.

Для некомерційного сектора: забезпечення співпраці між ключовими структурами; розподіл інформації щодо успішного досвіду роботи; суспільний контроль над тим, щоб послуги діяли в інтересах їх одержувачів; забезпечення фінансування широкого спектру діяльності ДКОП.

Для забезпечення працездатності механізму ДКОП потрібно виконання наступних умов:

– усі партнери згодні вносити внесок у досягнення загальних цілей та вирішення завдань усупереч їх різності;

– партнери зацікавлені вносити відповідний внесок, спільно нести ризики та сприяти процесу прийняття рішень. Лише у цьому випадку існування партнерства не є формальністю, забезпечуючи внесок у покращення якості послуг. Партнери долучаються на основі їх зацікавленості у довгострокових взаємовідносинах, рівня знань та досвіду;

– джерела фінансування чітко визначені на довгострокову перспективу;

– організоване ефективне управління з метою скорочення витрат;

– управлінські структури повинні бути спроможні тривалий час забезпечувати процес співпраці.

Після проведення оцінки значущості ДКОП – проекту для кожного учасника, необхідно розрахувати ефективність механізму ДКОП в управлінні розвитком, певної галузі, регіону, тощо. Даний розрахунок здійснюється на базі інтегральної бальної оцінки, сформованої із комплексних та первісних показників. Система показників повинна вимірюватися (мати чисельний вираз) та бути достовірною (надійною та реалістичною).

Первісні показники є специфічними характеристиками. Комплексні показники, в свою чергу, формуються із первісних показників, які дозволяють оцінювати будь-яку сферу, найбільш ефективно, оскільки поєднують у собі декілька первинних показників. Інтегральна бальна оцінка механізму ДКОП, що розраховується як середньозважений обсяг балів усіх показників механізму ДКОП. Її потрібно розраховувати перед початком реалізації проекту ДКОП та після його завершення:

$$ІП = \sum \frac{КП_f Вк}{\sum Вк}, \qquad (3)$$

де *ІП* – інтегральна оцінка;

$КП_f$ – комплексний показник дяльності після завершення використання у проекті механізму ДКОП;

Вк – ваговий коефіцієнт комплексного показника.

Базова інтегральна оцінка розраховується за наступною формулою:

$$БІП = \sum \frac{КП_b Вк}{\sum Вк}, \qquad (4)$$

де *БІП* – базова інтегральна оцінка;

$КП_b$ – комплексний показник діяльності підприємства після завершення використання у проекті механізму ДКОП;

Вк – ваговий коефіцієнт комплексного показника.

Кожному комплексному показнику повинен присвоюватися ваговий коефіцієнт – *Вк*, що відображає відносну значущість комплексного показника. Значення вагових коефіцієнтів формуються експертно згідно цілей, завдань та сутності сфери. Присвоєння ваги здійснюється із сутності механізму ДКОП та його впливу на процеси, що відбуваються у сфері послуг.

У даному випадку значення вагових коефіцієнтів пропонуються наступні:

Вк = 0,4 – найзначніший вплив;

Вк = 0,3 – значний вплив;

Вк = 0,2 – нейтральний вплив;

Вк = 0,1 – незначний вплив;

Результатом оцінки ефективності організаційно-економічного забезпечення ДКОП в управлінні розвитком є розрахування підсумкового показника ефективності (Е ДКОП):

$$\text{Е дкоп} = (\frac{ІП}{БІП} - 1) \times 100\%, \qquad (5)$$

де *ІП* – інтегральний показник;

БІП – базовий інтегральний показник.

Ранжування ефективності організаційно-економічного механізму ДКОП в управлінні наступне:

ЕДКоП < 0 – незадовільна ефективність механізму ДКОП;

0 < ЕДКоП > 15% – задовільна ефективність механізму ДКОП;

15% < ЕДКоП > 40% – гарна ефективність механізму ДКОП;

ЕДКоП > 40% – відмінна ефективність механізму ДКОП.

Висновки і пропозиції. Виходячи з цього за допомогою даної методики можна визначити ступінь участі зацікавленістю сторін у розвитку організаційно-економічного забезпечення державно корпоративного партнерства, рівень ефективності участі держави і бізнесу, а також ефективність використання організаційно – економічного забезпечення ДКОП.

Список літератури:

1. Закон України «Про державно приватне партнерство» від 01.07.2010 р.
2. Закон України «Про державні цільові програми» // Урядовий кур'єр 2004, 21 квітня.
3. Постанова Кабінету Міністрів України № 106 від 31 січня 2007 року «Про затвердження Порядку розроблення та виконання державних цільових програм».
4. Постанова Кабінету Міністрів України № 621 від 26 квітня 2003 року «Про розроблення прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку та складання проекту держбюджету».
5. Концепція розвитку державно приватного партнерства в Україні 2012 -2017 роки. – [Електроний ресурс]. – Доступно з: http://ppp-ukraine.org/wp-content/uploads/2015/03/PPP-Development-Concept-2012-2017.pdf
6. Авраменко Н.В. Формирование развитие системы социально-трудового партнерства в Україні // Держава та регіони. – 2009. – № 2. – С. 21–30.
7. Программа по развитию государственно-частного партнерства в Республике Казахстан на 2011-2015 годы. – [Електронний ресурс]. – Доступно з: http://www.minplan.kz/economyabout/8011/38376/

8. Досвід та перспективи впровадження державно-приватних партнерств в Україні та за кордоном / Б. Винницький, М. Лендьєл, Б. Онищук, П. Сегварі. – К.: К.І.С., 2008. – 146 с.
9. Винник А.М. Корпоративная форма государственно-частного партнерства: проблемы правового обеспечения на фоне зарубежного опыта [Текст] / О.М. Вінник. – Суми: Мак Ден, 2012. – 204 с.
10. Підготовка та реалізація проектів публічно-приватного партнерства: практичний посібник для органів місцевої влади та бізнесу / С. Грищенко. – К., 2011. – 132 с.
11. Корпоративні відносини як чинник розвитку суб'єктів господарювання / Управління розвитком суб'єктів господарювання:монографія за заг. Ред.: О.Л. Яременка, Г.В. Стокович; Нар. Укр. акад. – Харьков: Изд-во НУА, 2008. – С. 313–378.
12. Павлюк К.В. Сущность и роль государственно-частного партнерства в соціально-экономическом развитии государства / К.В. Павлюк, С.М. Павлюк // Научные праці КНТУ Економічні науки. – 2010. – № 17. – С. 145-155.
13. Государственно-частное партнерство: Механизмы реализации / А. Алпатов, А.В. Пушкин, Г.М. Джапаридзе. – М.: Альпина Пабли шерз, 2010. – 196 с.

Мурзабулатова Е.В.
Харьковский национальный университет радиоэлектроники

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННО-КОРПОРАТИВНОГО ПАРТНЕРСТВА В СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ ГКП

Аннотация
В статье рассмотрены характерные черты и особенности государственно-корпоративного партнерства. Проанализирована необходимость гсударственного патнерства в системе управления ГКП. Предложено усовершенствование организационно-экономического обеспечения государственно-корпоративного партнерства при реализации государственно целевых программ в системе управления государственными корпоративными правами.
Ключевые слова: государственно-корпоративное партнерство, управление государственными корпоративными правами, государственно целевая программа.

Murzabulatova O.V.
Kharkiv National University of Radio Electronics

IMPROVEMENT OF ORGANIZATIONAL-ECONOMIC PROVIDING OF THE STATE-CORPORATE PARTNERSHIP IN THE CONTROL SYSTEM OF SCL

Summary
The article considers the characteristic features of the state-corporate partnership. Analyzed the need gsudarstvenny of parnerstva in the control system of SCE. The article offers improvement of organizational-economic providing of the state-corporate partnership in the implementation of the state target programs in the system of managing state corporate rights.
Keywords: state-corporate partnership, the management of state corporate rights, the state target program.

УДК 330.43:658.8.012.12

ТРЕНДОВИЙ ТА РЕГРЕСІЙНИЙ АНАЛІЗ ПОПИТУ НА ЛЕГКОВІ АВТОМОБІЛІ В УКРАЇНІ

Ніколаєва О.Г., Мощенський В.О.
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Надається стисла характеристика стану ринку легкових автомобілів України. Побудовані трендові моделі продажів найпопулярніших автівок. Запропонована степенева регресійна модель щомісячного попиту на автомобілі України в цілому. Побудовані прогнози продажів автомобілів окремих марок і в цілому по країні. Для урахування сезонності під час прогнозування попиту використовувався метод сезонної декомпозиції.
Ключові слова: автомобільний ринок, попит, трендові моделі, кореляційно-регресійний аналіз, метод сезонної декомпозиції.

Постановка проблеми. Розвиток ринків товарів тривалого користування, зокрема ринку легкових автомобілів позитивно впливає на економічне зростання, оскільки пожвавлює макроекономічний попит, підвищує пропозицію машинобудівних підприємств, сприяє укріпленню позицій середнього класу країни. Стан автомобільного ринку є не тільки показником економічного добробуту, але і втіленням економічного, соціального і науково-технічного прогресу, що актуалізує необхідність його вивчення спеціалістами різного профілю. Складність процесів, що відбуваються на вітчизняному ринку легкових автівок, його нестабільний характер обумовлюють використання економіко-математичних методів для дослідження тенденцій розвитку ринку та аналізу різноманітних факторів, що впливають на продажі автомобілей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні аспекти формування і моделювання попиту висвітлені в працях таких відомих економістів і маркетологів як Дж. Армстронг, Л. Бушуева, О. Войчак, Ж.-Ж. Ламбен, Ф. Котлер, А. Маршал та ін. У відомих книгах [1] і [2] надається характеристика існуючих методів дослідження і прогнозування попиту (продажів) товарів. Так Дж. Армстронг [1] виокремлює дві групи методів прогнозування обсягів продажу: евристтични (не формалізовані) і статистичні (формалізовані). До останніх цей вчений відносить зокрема однофакторні моделі та багатофакторні економетричні моделі, приклади яких будуть представлені під час викладання основного матеріалу.

Оскільки основним інструментарієм дослідження попиту на автівки в нашій роботі є переважно методи економіко-математичного моделювання розглянемо, в яких сучасних публікаціях вони застосовувалися для дослідження попиту на ринку легкових автомобілів.

Проблеми моделювання і прогнозування попиту знайшли своє відображення в статтях та дисертаційних дослідженнях М.В. Жаболенко, Е.О. Ковпак, С.А. Щербініної, К.М. Дорошиної. Д.С. Комлєвої, В.С. Міронової, О.С. Донець, О.О. Шаповалової, О.О. Кімлик та ін.

Дисертаційне дослідження М.В. Жаболенко [3] присвячено побудові маркетингової стратегії формування споживчого попиту на легкові автомобілі. Об'єктом дослідження є процес розробки стратегії формування споживчого попиту на легкові автомобілі в СП «АвтоЗАЗ-ДЕУ» і його офіційній дилерській мережі. Основними результатами роботи є методика розробки комплексного прогнозу попиту на певні марки автомобілів, яка являє собою поєднання експертного прогнозу з використанням методу стандартного розподілу ймовірностей (ПЕРТ) і кількісного прогнозування з використанням методу управління за прецедентами на основі багатомірної екстраполяції; складання прогнозу кон'юнктури ринку легкових автомобілів у Донецькому регіоні; розробка алгоритму маркетингової стратегії формування споживчого попиту на легкові автомобілі у Донецькому регіоні.

Метою статті С. А. Щербініної, К. М. Дорошиної. Д. С. Комлєвої [4] є прогнозування попиту на товари тривалого користування – автомобілі, а також знаходження оптимальної ціни для максимального товарообігу та прибутку. Інформаційна база дослідження сформована на підставі квартальної звітності філії «Полтава-Авто» за 2009-2012 рр., а також даних державних статистичних органів у Полтавському регіоні за цей період. В роботі побудовано степеневу функцію регресії попиту на товари тривалого користування.

Стаття Е.О. Ковпак присвячена прогнозуванню попиту на нові автомобілі на регіональних ринках [5]. В ній побудовано множинну регресійну модель попиту на нові автівки з використанням апарату фіктивних змінних. Результативною змінною Y виступає попит на авто, а в якості факторних змінних обираються показник ВВП на душу населення та рівень забезпеченості населення автомобілями. Дві факторні змінні за допомогою фіктивних показників обираються дворівневими, що дозволяє урахувати структурні зміни в економіці за періоди 2002-2008 та 2009-2014 років. Перед побудовою множинної регресії оцінено значення рівня забезпеченості за допомогою кривої зростання типу Гомперца. Крім розглянутої моделі в [5] також побудовано модель з 13-ма фіктивними змінними, яка дозволяє урахувати сезонність попиту на автомобілі.

В працях О.О. Шаповалової зі співавторами [6], [7] розглянуті проблеми моделювання і прогнозування попиту на товари тривалого споживання та послуги автосервісу. В [6] для отримання прогнозів використовувались методи експоненціального згладжування, а саме, лінійна модель Брауна. В [7] для урахування сезонності попиту на послуги автосервісу було застосовано адитивну модель сезонної декомпозиції.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Таким чином, огляд сучасних досліджень, присвячених моделюванню й прогнозуванню попиту на авторинку, показав, що в переважній більшості публікацій для вирішення цієї проблеми використовуються методи аналізу числових рядів та апарат регресійно-кореляційного аналізу. Регресійний аналіз дозволяє урахувати взаємозв'язки між результативними і факторними ознаками і визначити відокремлений і спільний вплив факторів на результативну ознаку та оцінити цей вплив кількісно. Аналіз часових рядів продажів допомагає виявити тенденції поведінки попиту. Однак подібні дослідження проводяться або під час аналізу діяльності окремого підприємства, або для попиту на автомобілі в цілому на регіональних ринках, або для України загалом. Одиничними є роботи, де розглядається попит на авто конкретних марок. І зовсім відсутніми є праці, з яких можна дізнатися про динаміку і прогнози попиту на авто окремих марок, які були б корисними для всіх учасників ринку. Це обумовлює актуальність представленої роботи.

Отже **метою** даної статті є використання методів аналізу числових рядів та моделей багатофакторної регресії для опису поведінки і прогнозування показників попиту на автомобілі як для всієї країни в цілому, так і для найпопулярніших серед українських громадян марок авто. В рамках дослідження будуть побудовані функціональні залежності попиту від факторів, що його визначають. У випадку попиту на нові легкові авто для всієї України була побудована степенева функція, що залежить від середньої заробітної платні та інфляції. Для продажів автомобілів окремих марок досліджувались залежності від періоду часу, тобто були побудовані трендові моделі.

Виклад основного матеріалу. Драматичну історію розвитку українського автомобільного ринку в XXI столітті ілюструє графік продажів (реєстрації) нових автівок в цілому по Україні (рис. 1).

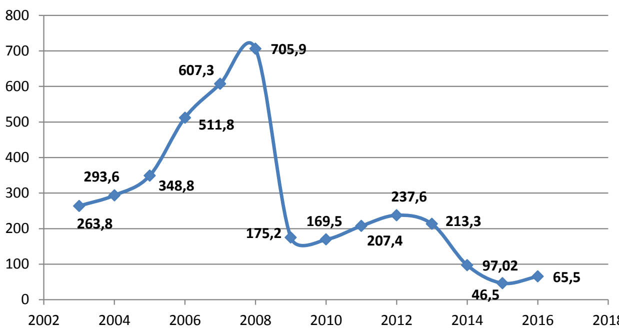

Рис. 1. Кількість проданих авто в Україні за період з 2003 по 2016 рік

З нього видно, що попит на нові легкові машини то стрімко зростав, то безупинно падав. Експерти інформаційно-аналітичної групи AUTO-Consulting відмічають [8], що на початку нульових попит на автомобілі в Україні почав зростати, завдяки прийняттю в 1999 році закону «Про стимулювання автовиробництва в Україні». Сприятливою для виробників і покупців ситуація на авто ринку залишалася до кризи 2008 ринку. Після обвалу ринку в 2009 році його стан почав повільно виправлятися, але вже не повернувся до рекордних продажів 2008 року, коли Україна за величиною ринку посіла сьоме місце в Європі. Позитивну роль тут відігравало і прийняття Концепції розвитку автомобільної промисловості та регулювання ринку автомобілів [9]. Але анексія Криму та війна в Донбасі призвели до негативних змін в динаміці попиту на автомобілі.

Зараз більшість фахівців відмічають нестабільність і непрогнозованість автомобільного ринку, зміни в структурі попиту та переміщення попиту до представників нижчого цінового класу [10]. Ці зміни відносно продажів автомобілів різних марок можна побачити на графіках та діаграмах рисунків 2–5.

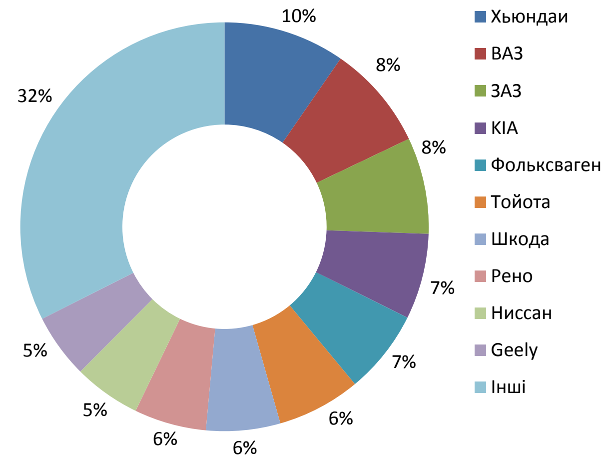

Рис. 2. Ринкові частки автомобілів з найбільшими рівнями продаж в 2012 році

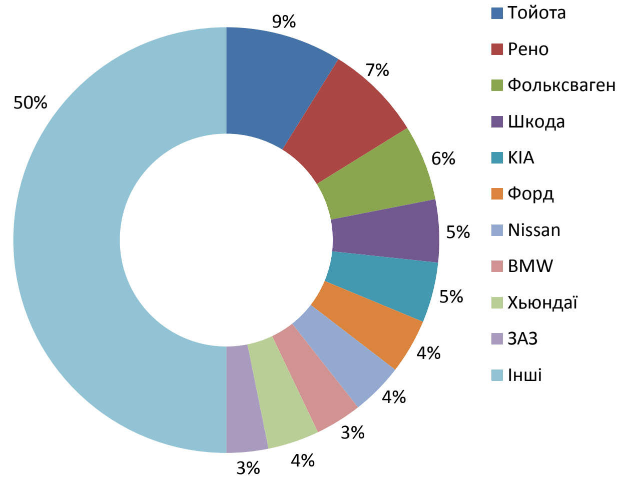

Рис. 3. Ринкові частки автомобілів з найбільшими рівнями продаж в 2016 році

На рис. 2 зображено, яку частку ринку займають машини найбільш популярних в Україні марок в 2012 році, а на рис. 3 – в 2016 році. Помітні зміни в структурі попиту. Деякі фаворити 2012 року здали свої позиції або загалом пішли з ринку (ВАЗ і Geely). Багаторічні лідери українського ринку, які користувалися пільгами локальної збірки – Chery, Chevrolet, Kia, Hyundai – сильно опустилися в рейтингу або навіть зовсім вибули з ТОР-10. Автомобіль вітчизняного виробництва ЗАЗ залишився в десятці фаворитів, але перемістився з третього місця в 2012 році на десяте в 2016-му. Якщо в 2012 році десять найпопулярніших моделей охоплювали дві третини від

загальної кількості проданих машин, то в 2016 лідери продажів у сукупності займали лише 50% ринку. Найбільш динамічним брендом з початку 2016 року є Renault, хоч його за підсумками 2016 року і обійшла Toyota.

На рис. 4 показано, як зменшився попит на розглядувані марки авто в 2016 року в порівнянні з 2016 в абсолютному виразі (в штуках).

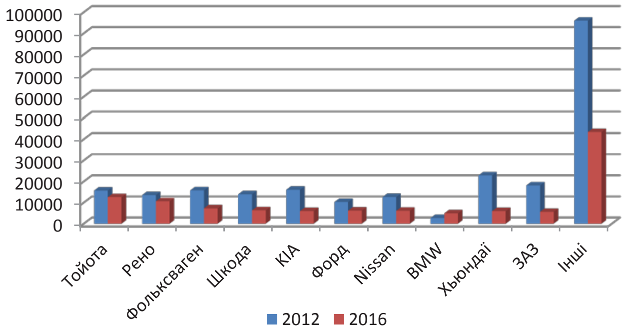

Рис. 4. Кількість проданих за рік нових автомобілів (первинні реєстрації авто)

В даному дослідженні розглядається попит на нові автомобілі. Під цим поняттям будемо розуміти кількість нових автомобілів, яка буде куплена за певною ціною за певний період. Оскільки на ринку авто нема усталеності і він знаходиться під агресивним впливом зовнішніх несприятливих обставин, немає сенсу будувати довгострокові прогнозні моделі. Отже, будемо розглядати щомісячний попит на нові автомобілі на протязі двох останніх років. На рис. 5 наведено графіки попиту на автомобілі марок Тойота, Шкода і ЗАЗ.

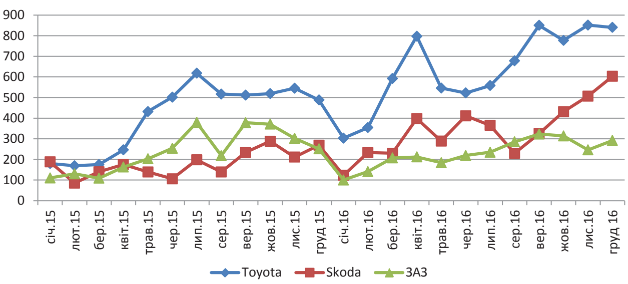

Рис. 5. Щомісячний попит на авто марок Тойота, Шкода і ЗАЗ

З графіків на рис. 5 видно, що попит на нові авто марок Тойота, Шкода і ЗАЗ знаходиться під впливом збурень і характеризується нестабільною динамікою. Деякі з точок траєкторії цих рядів можна трактувати і як аномальні. Не можна і виключати сезонність: природно і видно з графіків, що навесні і восени машин покупають більше, літо і зима – періоди спадної динаміки для продажів авто. Втім чітко вираженої сезонної хвилі не спостерігається. Аналогічні висновки щодо поведінки рядів продажів можна зробити і для інших марок машин – фаворитів попиту споживачів.

В дослідженні було поставлене завдання виділення трендів для рядів попиту на автомобілі. Перед тим як визначити аналітичну залежність, яка найбільш адекватно описує поведінку досліджуваного ряду, із рядів відповідно до методу Ірвіна було виключено аномальні рівні. Потім за методом Форстера-Стюарта здійснювалась перевірка наявності тренда показника попиту або тренда його дисперсії. Вказана діагностика проводилася як для вихідних рядів, так і для рядів, які були отримані з вихідних виключенням сезонності. Слід відмітити, що для рядів з виключенням сезонності майже ніде метод Форстера-Стюарта не показав наявності трендів. Щодо дослідження вихідних даних з виключенням аномальних рівнів, то відсутність тренда демонструвала динаміка таких марок, як BMW, Nissan і Hyundai. Після специфікації та параметризації тренду відбувалася перевірка адекватності трендової моделі, тобто вимоги, яким повинна задовольняти випадкова компонента часового ряду [11], а саме:

1) випадковість рівнів залишкової послідовності,
2) відповідність розподілу випадкової компоненти нормальному закону,
3) рівність математичного сподівання залишкової компоненти нулю,
4) незалежність значень рівнів випадкової компоненти.

Для перевірки умови 1) використовувався критерій серій, заснований на медіані. Відповідність розподілу залишків нормальному закону перевірялась за допомогою RS-критерію. Умова 3) перевірялась безпосереднім обчисленням математичного сподівання, а 4) – за критерієм Дарбіна-Уотсона або за критерієм знаків.

В таблиці 1 наведені результати щодо побудови трендових залежностей, а також показники якості і адекватності трендових моделей.

Відмітимо, що «невдалі» з точки зору виконання умов 1) – 4) траєкторії попиту на ЗАЗ і Фольксваген демонстрували задовільні трендові моделі для рядів з виключеною сезонністю.

Були побудовані прогнози попиту на перши три місяці 2017 року. Незважаючи на задовільну величину коефіцієнта детермінації для трендових моделей, на інтервалі початкових даних, вони не давали точкових прогнозів високої точності, навіть

Таблиця 1

Аналітичні залежності для трендів динаміки попиту на 10 найпопулярніших в Україні марок авто

Марка авто	Тип трендової кривої	Аналітична залежність для тренду, y – попит, t – час	Коефіцієнт детермінації R^2	Виконання умов 1) – 4) для залишкової компоненти
Тойота	поліном	$y=0,232t^3-8,73t^2+114,6t+9,86$	0,76	Виконуються
Рено	поліном	$y=0,178t^3-6,75t^2+89,5t+40,6$	0,76	Виконуються
Фольксваген	експоненційний	$y=129,35e^{0,05t}$	0,75	Не виконується 2)
Шкода	поліном	$y=0,056t^3-1,33t^2+17,4t+105,2$	0,76	Виконуються
КІА	поліном	$y=0,05t^3-1,49t^2+23,77t+62,8$	0,82	Виконуються
Форд	поліном	$y=0,1t^3-3,66t^2+46,9t+23,67$	0,77	Виконуються
ЗАЗ	поліном	$y=-0,0043t^5+0,26t^4-5,68t^3+48,7t^2+128,15t+202,9$	0,87	Не виконується 2)

коли враховувалась сезонна складова. У зв'язку з цим прогнозування виконувалось трьома модифікаціями методів сезонної декомпозиції і за допомогою адаптивного метода прогнозування Холта-Уінтерса [11]. Результати порівнювались з фактичним значенням попиту для січня 2017 року. На рис. 6 зображено графіки фактичних значень попиту, відповідна трендова модель та отримані для вихідних даних модельні значення за допомогою методів сезонної декомпозиції (адитивне включення сезонності) і методу Холта-Уінтерса для попиту на автомобілі марки Toyota.

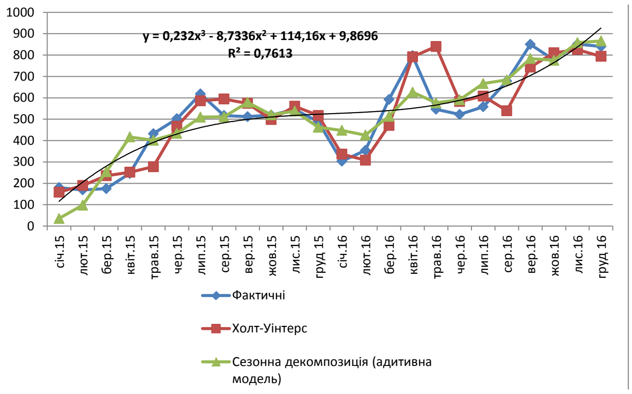

Рис. 6. Апроксимація попиту на авто марки Тойота різними методами

В таблиці 2 наведено відносну точкову похибку $\varepsilon = \left|\frac{y_{факт} - \hat{y}}{y_{факт}}\right| \cdot 100\%$, яка була обчислена для порівняння прогнозів, отриманих різними методами, з фактичним значенням попиту на автомобілі в січні 2017 року. У виразі для ε $y_{факт}$ дорівнює попиту на автомобіль окремої марки в січні 2017, а $\hat{y}$ – прогнозне значення, отримане одним з методів. Для прогнозів було використано адаптивний метод Холта-Уінтерса та три модифікації методу сезонної декомпозиції: без тренду – тобто сезонний коефіцієнт додавався до середнього значення по всьому ряду, адитивна модель – сезонний коефіцієнт додається до значення тренду і мультиплікативна модель – сезонний коефіцієнт помножується на значення тренду. Жирним в таблиці 2 виділено ті результати, які є найкращими.

Таблиця 2

Відносне відхилення ε прогнозного значення від фактичного для січня 2017 року

Назва авто	Метод сезонної декомпозиції			Метод Холта-Уінтерса
	Без урахування тренду за середнім значенням	Адитивна модель	Мультиплікативна модель	
Toyota	**10,00%**	92,00%	69,00%	14,00%
Renault	**5,00%**	86,00%	43,00%	39,00%
Skoda	**13,00%**	108,00%	40,00%	135,00%
KIA	46,00%	42,00%	18,00%	**8,00%**
Ford	25,00%	56,00%	15,00%	**1,00%**
Volkswagen (з виключенням сезонності)	34%	37%	51%	**6,5%**

В таблиці 3 наведені значення прогнозів на перші три місяці 2017 року, отримані тим методом, який давав найменше відносне відхилення від фактичного значення січня 2017 року.

Таблиця 3

Точкові прогнози на перші три місяці 2017 року

Назва авто	Фактичне значення попиту, шт. в січні 2017	Прогнозне значення попиту, шт., в січні 2017	Прогнозне значення попиту, шт., в лютому 2017	Прогнозне значення попиту, шт., в березні 2017
Toyota	495	444	416	497
Renault	485	512	457	432
Skoda	283	245	235	247
KIA	307	281	521	523
Ford	356	360	305	367
Volkswagen (з виключенням сезонності)	443	414	430	336

Трендові моделі показують залежність поведінки досліджуваного показника від одного фактора – періоду часу. У випадку неусталених ринків, яким є авторинок України, цей фактор є достатньо впливовим. Але експерти можуть назвати десятки чинників, від яких залежить кон'юктура автомобільного ринку. До цих чинників відносяться ціни на розглядуваний товар, ціни на товари-субститути і комплементи, доходні характеристики споживачів, їх сподівання і смаки, макроекономічні і фінансові фактори: курси валют, темпи інфляції, ВВП на одну особу, рівень забезпеченості населення автомобілями. Досить важливими є і такі фактори як пропозиція, товарообіг тощо.

Основним аппаратом, який дозволяє дослідити вплив різних факторів на результативну змінну – попит на автомобілі, є апарат регресійно-кореляційного аналізу. Регресійний аналіз дозволяє встановити причинно-наслідкові залежності між досліджуваними змінними та оцінити впливовість кожного з факторів, діючих на вихідну змінну, а також кількісно оцінити, як змінювання факторів буде діяти на результат.

В даному дослідженні для оцінки їх впливу на щомісячні продажі легкових автомобілів було відібрано такі фактори, як курс гривні до долара, рівень доходів в суспільстві (середня зарплата по Україні), інфляція, середньомісячна ціна бензину А-92 (як найбільш затребуваного). Для розглядуваного економетричного дослідження обирались значення за період з січня 2015 по жовтень 2016 року з відповідних профільних сайтів [12-14]. Попередній аналіз даних показав, що доцільно замість даних в абсолютному виразі обрати відносні показники, тобто темпи росту кожного з показників, крім інфляції.

В загальному вигляді функція регресії попиту на товари тривалого користування (автомобілі) має вигляд:

$$Y = a_0 \times X_1^{a_1} \times X_2^{a_2} \times X_3^{a_3} \times X_4^{a_4}, \quad (1)$$

де Y – щомісячний темп росту попиту на нові автомобілі усіх марок в цілому по Україні, %;

X_1 – темп росту курса гривні до долара, %; X_2 – темп росту середньої зарплати по Україні, %; X_3 – інфляція в перерахунку до січня 2015 року, %; X_4 – темп росту середньомісячної ціни бензину марки А-92. Вибіркові значення результативних та факторних змінних наведені в таблиці 4.

Таблиця 4

Значення змінних для функції регресії попиту

№	У	Х1	Х2	Х3	Х4
1	100,000	100,000	100,000	100,000	100,000
2	112,591	153,786	105,152	105,317	119,284
3	86,985	147,531	111,809	116,673	128,167
4	117,713	142,999	115,716	133,004	118,042
5	115,287	132,382	116,990	135,929	119,059
6	129,842	134,334	124,428	136,498	119,352
7	205,776	137,678	127,062	135,131	119,213
8	133,385	136,453	121,708	134,030	117,786
9	168,502	136,951	125,702	137,106	113,356
10	215,479	138,221	131,172	135,321	111,945
11	198,075	147,592	130,188	138,055	111,975
12	208,664	148,576	151,375	139,005	111,779
13	122,564	153,522	126,252	140,258	110,683
14	161,764	167,053	132,706	139,689	109,722
15	188,756	166,703	142,402	141,094	111,955
16	219,369	161,885	141,679	146,031	118,823
17	171,236	159,510	144,255	146,183	126,901
18	184,097	157,804	154,472	145,879	129,503
19	213,631	156,979	155,543	145,727	129,742
20	216,789	158,693	150,564	145,310	129,736
21	222,218	166,109	155,080	147,930	129,963
22	233,847	162,858	154,848	152,070	131,490

Після лінеаризації функції попиту (1) з використанням засобів MS Excel були оцінені коефіцієнти a_0, a_1, a_2, a_3, a_4. Функція попиту (1) набула наступного вигляду

$$Y = 0{,}3 \times X_1^{-0{,}21} \times X_2^{2{,}38} \times X_3^{-0{,}03} \times X_4^{-0{,}85}. \qquad (1)$$

При задовільному значенні коефіцієнта детермінації моделі (R^2=0,78) t-статистики для майже всіх коефіцієнтів регресії були низькими: t_0=-0,48; t_1=-0,47522; t_2=4,19156; t_3=-0,05; t_4=1,44 для t_{krit}=2,10.

Низькі коефіцієнти t-статистик при досить високому R^2 вказують на те, що між факторами існує мультиколінеарність. Діагностика мультиколінеарності за допомогою алгоритму Фаррара-Глобера підтвердила ці припущення. Для уникнення мультиколінеарності і з метою поліпшення значущості коефіцієнтів з моделі були виключені змінні X_1 і X_3. Крім того, був опущений вільний член в лінеаризованій моделі. В результаті перейшли до наступної специфікації моделі

$$Y = X_2^{a_2} \times X_4^{a_4}, \qquad (2)$$

де Y, X_2 та X_4 мають той самий зміст, що і в (1).

Для моделі (2) коефіцієнти a_2=2,24; a_4=-1,22. Були отримані також задовільні критерії якості для цієї моделі: R^2=0,99, F=13104; t_2=7,76 і t_4=-4,14.

Аналіз еластичності показав, що найбільш впливовим фактором на темп зростання попиту на нові автомобілі є Х2 – темп зростання середньої заробітної плати по Україні. Між зарплатою і попитом на автомобілі існує пряма залежність: зміна середньомісячної зарплати на 1% при незмінному факторі X_4, призводить до зміни попиту в середньому на 2,11%.

Між темпом зростання вартості бензину марки А-92 і попитом на нові автомобілі існує зворотна залежність: зміна темпу зростання вартості бензину X_4 на 1% при незмінному факторі X_2 викликає зміну темпу зростання попиту на автомобілі в середньому на -1,17%.

Були побудовані точкові та інтервальні прогнози попиту на нові автомобілі на листопад і грудень 2016 року. Для значень факторних змінних 161,12 та 126,9 в листопаді і 163,6 та 127,6 у грудні 2016 року були отримані прогнозні значення темпу зростання попиту, які дорівнювали 236 для листопада і 242 для грудня. Помноживши ці значення на абсолютну величину попиту в січні 2015 (2597 штук) і поділивши на 100, отримаємо прогноз попиту в абсолютному виразі. Точкові та інтервальні прогнози попиту наведено в таблиці 5. На жаль, вони сильно відхиляються від реальних значень попиту на автомобілі в ці місяці, які дорівнювали відповідно 7728 штук в листопаді і 7601 штук в грудні 2016 року.

Таблиця 5

Прогнозні значення попиту на автомобілі для моделі (2)

Період прогнозування	Нижня границя прогнозного інтервалу, шт.	Точкове значення прогнозу попиту, шт.	Верхня границя Прогнозного інтервалу, шт.
листопад 2016	5428	6129	6934
грудень 2016	5532	6285	7168

Фактичні значення попиту знаходилися усередині прогнозного інтервалу, який було побудовано для однофакторної моделі попиту

$$Y=0{,}0002\times X_2^{1{,}97},\ R^2=0{,}74;$$
$$F_{факт}=56;\ t_0=-3{,}75;\ t_2=7{,}53. \qquad (3)$$

В моделі (3) Y – попит на нові автомобілі, шт.; X_2 – середня зарплата по Україні, грн. Прогнозні значення попиту на легкові автомобілі, отримані за моделлю (3), наведено в таблиці 6.

Таблиця 6

Прогнозні значення попиту на автомобілі для моделі (3)

Період прогнозування	Нижня границя прогнозного інтервалу, шт.	Точкове значення прогнозу попиту, шт.	Верхня границя прогнозного інтервалу, шт.
листопад 2016	4303	6295	9209
грудень 2016	4400	6489	9569

Висновки й пропозиції. Стислий огляд ситуації на вітчизняному автомобільному ринку України дозволяє зробити висновки, що попит на нові автомобілі в Україні є важко прогнозованим показником, неусталена динаміка якого залежить від низки суб'єктивних і об'єктивних факторів, зокрема від політичної, економічної і фінансової нестабільності в країні. В таких умовах прогнозні моделі, засновані на класичних методах аналізу часових рядів, не завжди дають надійні результати і слід використовувати адаптивні методи і

методи, що ураховують наявність сезонної компоненти. В даному дослідженні для найбільш успішних на ринку моделей авто були побудовані прогнози динаміки попиту на січень-березень 2017 року, причому для прогнозу обирався той метод, який давав найточніші значення для січня з вже відомими на момент прогнозування фактичними значеннями попиту.

Іншим напрямом моделювання продажів було застосування кореляційно-регресійного аналізу для встановлення економетричної залежності між темповими характеристиками попиту на нові автомобілі по Україні в цілому та факторів середньомісячної зарплати, середньомісячної ціни на бензин, курсу долару та інфляції. Після проведення експрес-аналізу та перевірки залишків чотирьохфакторної моделі (1) щодо виконання умов Гауса-Маркова було виявлене явище мультиколінеарності. Виключенням попарно залежних факторів модель (1) було зведено до двуфакторної моделі (2). З іншого боку вилучення з (1) факторів з низьким значенням t-статистик дозволило отримати однофакторну модель (3), яка дала найкращі інтервальні і точкові прогнози попиту. Провідну роль показника заробітної плати у впливі на попит показав і аналіз еластичностей.

Отже, в умовах неусталеного ринку, яким є ринок автомобілей України, можна будувати прогнози тільки для короткострокових періодів, причому досвід показує, що часто найпростіші моделі дають кращі результати.

Перспективними шляхами розширення розглянутих в роботі підходів являються побудова факторних моделей попиту на автомобілі конкретної марки та прогнозних моделей для регіональних ринків. Доцільними є також економетричні дослідження, на основі дистрибутивно-лагових та авторегресійних моделей.

Список літератури:

1. Ламбен Ж.–Ж. Стратегический маркетинг. Европейская перспектива / Ж.–Ж. Ламбен; пер. с франц. – СПб.: Наука, 1996. – 589 с.
2. Армстронг Дж.С. Прогнозирование продаж / Дж.С. Армстронг // Маркетинг / под ред. М. Бейкера; пер. с англ. – СПб.: Питер, 2002. – С. 351–368.
3. Жаболенко Марина Володимирівна. Маркетингова стратегія формування споживчого попиту на легкові автомобілі: дисертація канд. екон. наук: 08.06.01 / Донецький держ. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. – Донецьк, 2003. Код доступу: http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/27065.html
4. Щербініна С.А., Дорошина К.М., Комлєва Д.С. Економіко-математичне моделювання попиту на товари тривалого користування // Економіка і регіон № 4(41) – 2013 – ПолтНТУ. – С. 160-165.
5. Ковпак Е.О. Прогнозування обсягів продажу нових автомобілів в Україні [Електронний ресурс] / Е.О. Ковпак // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2015. – № 2(18). – С. 82-88. – Режим доступу до журн.: http://economics.opu.ua/files/archive/2015/n2.html
6. Шаповалова О.О. Моделювання попиту із залученням методів аналізу часових рядів / О.О. Шаповалова, Г.В. Солодовник, І.О. Татаров // Комунальне господарство міст. Серія: економічні науки. – Х., 2016. – Вип. 127. – С. 10-14.
7. Шаповалова О.О. Моделювання попиту на послуги автосервісу / О.О. Шаповалова, О.О. Кімлик // Системи обробки інформації. Вип. 7(144). – Х.: ХУПС ім. І. Кожедуба, 2016. – С. 98–102.
8. Украинский авторынок провалился в 1969 год. Джерело: http://www.autoconsulting.com.ua/article.php?sid=34977
9. Розпорядження Кабінету міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку автомобільної промисловості та регулювання ринку автомобілів у період до 2015 року» // Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/452-2006-р
10. Юринець О.В. Тенденції та перспективи розвитку автомобілебудівної галузі України у післякризовий період / О.В. Юринець, О.Я. Марущак // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Проблеми економіки та управління. – 2013. – № 754. – С. 99-105. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPP_2013_754_16
11. Ковпак Э.А. Прикладная эконометрика и временные ряды. Учебное пособие для студентов специальностей «Экономическая кибернетика» и «Прикладная экономика» / Э.А. Ковпак. – Х.: ХНУ имени В.Н. Каразина, 2012. – 135 с.
12. УкрАвтопром [Електронный ресурс]. – Режим доступа: http://ukrautoprom.com.ua
13. Финансовый портал «МинФин» [Електронный ресурс]. – Режим доступа: http://index.minfin.com.ua/chart
14. Государственная служба статистики [Електронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ukrstat.gov.ua/

Николаева Е.Г., Мощенский В.А.
Харковский национальный университет имени В.Н. Каразина

ТРЕНДОВЫЙ И РЕГРЕССИОННЫЙ АНАЛИЗ СПРОСА НА ЛЕГКОВЫЕ АВТОМОБИЛИ В УКРАИНЕ

Аннотация
Дается краткая характеристика состояния рынка легковых автомобилей Украины. Построены трендовые модели продаж самых популярных легковых машин. Предложена степенная регрессионная модель ежемесячного спроса на автомобили Украины в целом. Построены прогнозы на продажи машин отдельных марок и в целом по стране. Для учета сезонности при прогнозировании спроса использовался метод сезонной декомпозиции.

Ключевые слова: автомобильный рынок, спрос, трендовые модели, кореляционно-регрессионный анализ, метод сезонной декомпозиции.

Nikolaeva O.G., Moshchenskiy V.O.
Kharkovsky National University named after V.N. Karazin

TREND AND FACTOR ANALYSIS OF DEMAND FOR CARS IN UKRAINE

Summary
A brief description of the state of Ukrainian market of passenger cars is presented. The trend models of sells the most popular cars are built. A power-law regression model of monthly demand for cars in Ukraine as a whole is proposed. Forecasts for sales of individual brands and vehicles in general in the country are built. In order to take into account seasonality in forecasting demand the method of seasonal decomposition is used.
Keywords: cars market, demand, trend models, correlation and regression analysis, the method of seasonal decomposition.

УДК 663.4:582.47

ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИРОБНИЦТВА ПИВА ТА СЛАБОАЛКОГОЛЬНИХ НАПОЇВ ІЗ ДОДАВАННЯМ РОСЛИННОЇ СИРОВИНИ

Пенкіна Н.М., Татар Л.В., Смольнякова Н.М., Татар О.С.
Харківський державний університет харчування та торгівлі

Наведено розрахунок економічної ефективності від виробництва розроблених пива та напівфабрикату для слабоалкогольних напоїв. Розраховано собівартість, узагальнений показник якості за обраними параметрами пива та напівфабрикату для слабоалкогольних напоїв з додаванням рослинної сировини. Проаналізовано конкурентоспроможність нових напоїв, оцінено ефективність від упровадження їх у виробництво.
Ключові слова: пиво, якість, токсичність, економічний ефект, ціна, вартість.

Постановка проблеми. На сьогодні технологія виробництва пива спрямована на розроблення нових сортів із додаванням нетрадиційної рослинної сировини, яка позитивно впливає на смакові якості напою та збільшує попит на продукцію. Додаючи до складу пива та слабоалкогольних напоїв антиоксиданти рослинної сировини, можна зменшити оксидативний і токсичний вплив алкоголю на організм людини. Удосконалення рецептури дає змогу розробити нові оригінальні сорти з додаванням рослинної сировини, підвищити конкурентоспроможність вітчизняного продукту та розширити асортимент відповідної галузі. Обґрунтування доцільності виведення на ринок та впровадження у виробництво інноваційних розробок здійснюється в процесі оцінювання ефективності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, що ґрунтуються на проведених експериментальних дослідженнях, засвідчує унікальність розроблених напоїв, що мають підвищений вміст біологічно активних речовин та зменшують негативний вплив алкоголю на організм [1-2].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Уперше розраховано економічний ефект від упровадження у виробництво розроблених пива та напівфабрикату для слабоалкогольних напоїв.

Мета статті – подати розрахунки собівартості розроблених пива та напівфабрикату для слабоалкогольних напоїв із додаванням рослинної сировини, проаналізувати економічну привабливість, ефект від упровадження у виробництво та конкурентоспроможність напоїв.

Виклад основного матеріалу. Особливості інноваційної складової дослідження полягають у поліпшенні споживних характеристик пива та слабоалкогольних напоїв шляхом удосконалення їх рецептурного складу за рахунок уведення до них екстракту хвої сосни звичайної та іншої рослинної сировини, що дозволяє отримати продукцію підвищеної якості та розширити її асортимент.

Загальним принципом оцінювання ефективності наукових розробок є співставлення результатів і відповідних їм витрат. Різноманітність результатів (ефектів) та витрат, які з ними пов'язані, визначають певний спектр підходів до оцінювання ефективності. Зокрема, спрямованість дослідження на вдосконалення якості напоїв дозволяє виділити економічний ефект та ефект у сфері споживання.

Економічна ефективність полягає в перевищенні доходів від виробництва й реалізації продукції над витратами у вартісному виразі порівняно з традиційною продукцією [3-4].

Позитивними результатами у сфері споживання можна вважати розширення асортименту напоїв, які є прийнятними за цінами та мають поліпшені якісні характеристики, а також зменшення негативного впливу на стан здоров'я споживачів.

Економічне обґрунтування доцільності широкого впровадження розробок із вдосконалення рецептурного складу напоїв базується на зіставленні майбутніх вигод та витрат, що пов'язані з виготовленням цієї продукції.

Найважливішим чинником, що визначає виручку (доходи) від реалізації та прибуток, є ціна. У зв'язку з цим на першому етапі розраховують-

ся ціни запропонованих напоїв для порівняння з аналогічними, які задовольняють потреби того ж сегменту споживчого ринку.

Основою оптово-відпускних цін виробничих підприємств є собівартість продукції, склад якої визначається Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 16 «Витрати», затвердженим Наказом Міністерства фінансів України від 31.12.1999 р. № 318, а також методичними рекомендаціями з формування собівартості продукції (робіт, послуг) у промисловості, затвердженим Наказом Міністерства промислової політики України від 09.07.2007 р. № 373.

Початковим моментом визначення собівартості є розрахунки вартості сировини та матеріалів, які є основою продукції (табл. 1, 2).

Оскільки розроблений спосіб виробництва пива «Смарагд» передбачає введення до рецептурного складу водного екстракту хвої, то вартість сировини та витрати на виготовлення цього напою враховано в складі собівартості основної продукції.

Вартість сировини є найбільш вагомою складовою собівартості, на яку припадає 60,0...65,0% від загальної величини витрат з виробництва та реалізації пива та 70,0...74,0% у складі собівартості слабоалкогольних напоїв.

Таблиця 1

Розрахунки вартості сировини на виробництво пива (на 01.02.2017)

Найменування сировини	Оптова ціна 1 кг, грн	Пиво			
		За класичною технологією		«Смарагд»	
		Витрати сировини на 1 дал, кг	Вартість сировини, грн	Витрати сировини на 1 дал, кг	Вартість сировини, грн
Солод	17,00	2,5	42,5	2,5	42,5
Дріжджі	28,00	0,075	2,1	0,075	2,1
Хміль	170,00	0,25	42,50	0,213	36,21
Хвоя сосни звичайної	125,00	-	-	0,037	4,62
Вода, л	0,009	7,175	0,06	7,175	0,06
Усього	-	87,16	-	85,49	
Вартість сировини на 1 л напою	-	8,72	-	8,55	

Джерело: розроблено авторами

Через відсутність чіткої інформації про такі елементи витрат: оплата праці, відрахування на соціальні заходи, вартість палива та електроенергії на виробничі потреби, амортизаційні відрахування, витрати на утримання й експлуатацію основних засобів і оренду приміщень, загальновиробничі та загальногосподарські витрати – розрахунки виконуються за укрупненими показниками з орієнтацією на собівартість виробництва продуктів-аналогів та урахуванням змін у технологічному процесі. При цьому виділяються окремо змінні та постійні витрати відповідно до змін обсягу виробництва та умов діяльності.

Частка інших витрат із виробництва та реалізації пива в загальній собівартості дорівнює в середньому 38,0% (35,0% із яких є змінними), що прийнято в її розрахунках за класичною технологією.

Таблиця 2

Розрахунки вартості сировини на виробництво напівфабрикату для слабоалкогольних напоїв (на 01.02.2017)

Найменування сировини	Кількість сировини	Оптова ціна 1 кг, грн	Вартість сировини, грн
Чорноплідна горобина (ягоди)	3,6	17,00	61,20
Шишки хмелю сухого	0,3	185,00	55,00
Хвоя сосни звичайної	0,15	125,00	18,75
Імбир, корінь	0,04	65,00	2,60
Стевіозид	0,04	1600,00	64,00
Винні дріжджі	0,03	2450,00	73,50
Вода	6,0	0,009	0,05
Молочна сироватка (із-під сиру кисломолочного)	6,0	0,75	4,50
Усього	280,1		
Вартість сировини на 1 л напівфабрикату для слабоалкогольних напоїв	28,01		

Джерело: розроблено авторами

Уведення до рецептурного складу пива «Смарагд» хвойного екстракту зумовлює релевантність витрат на трудові та енергоресурси, які пов'язані з виготовленням цього екстракту. Розмір підвищення цих витрат розраховано, виходячи з технологічного процесу, часу на здійснення операцій подрібнення та екстрагування, температури підігріву, енергопотужності обладнання, питомої ваги цих витрат у собівартості та дорівнює 0,9 грн на 1 дал. На цю величину скореговано змінні витрати на виробництво пива «Смарагд».

Інші витрати в складі собівартості напівфабрикату для слабоалкогольних напоїв визначено з урахуванням більш високої питомої ваги вартості сировини порівняно з аналогічними, навіть за умов додаткових витрат із виготовлення екстрактів, оскільки необхідна сировина має природне походження. Частка інших витрат у розрахунках собівартості напівфабрикату прийнята на рівні 25,0%. Через відсутність аналогу розподіл на змінні та постійні витрати не здійснювався.

Розрахунки собівартості та відпускних цін напоїв наведено в табл. 3.

Величина прибутку в розрахунках ціни пива приймалася на рівні 18,0% до собівартості, що склалася в аналогічних виробництвах. Рівень прибутку для визначення ціни напівфабрикату прийнято в розмірі 8,0% з урахуванням ступеня завершеності та новизни продукції.

Розрахунки показали, що ціна пива «Смарагд» є на 0,6% нижчою, ніж ціна пива за класичною технологією. Ціна напівфабрикату для слабоалкогольних напоїв (за умови використання його як напій) склалася на рівні, що є вищим, ніж середній у ціновому ряді такої продукції, яка знаходиться в межах 38,0...51,2 грн за 1 літр. У той же час ціна нового напою є нижчою за ціни значної кількості видів імпортної та вітчизняної продукції. Тому реалізація напоїв із підвищеними якісними характеристиками за отриманими цінами не впливатиме негативно на попит споживачів.

Таблиця 3

Розрахунки собівартості та цін пива й напівфабрикату для слабоалкогольних напоїв, грн (на 01.02.2017)

Показник	Пиво		Напівфабрикат для слабоалкогольних напоїв
	За класичною технологією	«Смарагд»	
Вартість сировини	87,16	85,49	280,10
Інші виробничі та комерційні витрати:	53,44	54,34	93,37
у тому числі – змінні	18,70	19,60	-
– постійні	34,74	34,74	-
Повна собівартість	140,60	139,83	373,47
Прибуток	25,31	25,17	29,88
Вартість за оптовими цінами	165,91	165,00	403,35
Оптова ціна 1 л	16,59	16,50	40,34
Податок на додану вартість (ПДВ)	3,32	3,30	8,07
Відпускна ціна 1 л	19,91	19,80	48,41

Джерело: розроблено авторами

Розрахована ціна пива «Смарагд» визначає її нижню межу, мінімальний рівень, за яким виробник може реалізовувати свою продукцію. Орієнтація цінової політики на рівень рентабельності, що склався в цьому сегменті споживчого ринку забезпечує виробникові нової продукції певні конкурентні переваги порівняно з аналогічною за рахунок високих якісних параметрів та цін, які знаходяться в межах ринкового діапазону.

Економічний ефект від упровадження інноваційного способу виробництва пива «Смарагд» за такої цінової політики може бути отримано за рахунок:

– збільшення виручки від реалізації пива за умов еластичності попиту від ціни та якості;

– підвищення маси прибутку (за умов незмінної рентабельності) як результату збільшення обсягу реалізації продукції;

– зростання рентабельності внаслідок скорочення питомих постійних витрат у зв'язку з можливим збільшенням обсягу реалізації.

Нижча ціна, як правило, приводить до зростання обсягу реалізації на товари еластичного попиту. Відповідно, збільшується й обсяг прибутку. За оцінками експертів коефіцієнт еластичності попиту на пиво від ціни дорівнює 3,2.

Можливий приріст обсягу реалізації за рахунок зниження ціни можна визначити таким чином:

$$\Delta Vp_{Цi} = \Delta Ц_I \times Ке_{П/Ц}, \quad (1)$$

де $\Delta Vp_{Цi}$ – приріст обсягу реалізації i-го продукту за рахунок зміни ціни, %;

$\Delta Ц_I$ – зниження ціни на i-й продукт, %;

$Ке_{П/Ц}$ – коефіцієнт еластичності попиту від ціни.

Поліпшення якісних характеристик також приводить до зростання обсягу реалізації на товари еластичного попиту, що зумовлено сприйняттям споживачами підвищення якості як відповідного зниження ціни. Коефіцієнт еластичності попиту на пиво від якості дорівнює 1,2.

Приріст обсягу реалізації продукції за рахунок підвищеної якості можна визначити з орієнтацією на еластичність попиту від якості таким чином:

$$\Delta Vp_{Яi} = \Delta К_Я \times Ке_{П/Я}, \quad (2)$$

де $\Delta Vp_{Яi}$ – приріст обсягу реалізованої продукції за рахунок підвищення якості, %;

$\Delta К_Я$ – приріст якості і-го продукту, %;

$Ке_{П/Я}$ – коефіцієнт еластичності попиту від якості.

Оскільки в межах дослідження не проводилося комплексне оцінювання якості пива «Смарагд», то визначимо узагальнений показник якості за основними органолептичними, функціональними (термін зберігання) та біохімічними показниками, що характеризують загальнотоксичний профіль продукту, на основі мультиплікативної моделі:

$$Кя = \sqrt[4]{K_1 \times K_2 \times K_3 \times K_4}, \quad (3)$$

де $К_я$ – узагальнений показник, що комплексно характеризує якість нового напою порівняно з аналогом, коефіцієнт;

$К_1$ – індекс органолептичного оцінювання (порівняно з середнім допустимим значенням);

$К_2$ – індекс вмісту дубильних речовин;

$К_3$ – індекс тривалості зберігання;

$К_4$ – локальний інтегральний показник, що характеризує токсичний вплив напою на організм.

У процесі оцінювання токсичного впливу використали такі показники:

– індекс вмісту дієнових кон'югатів (ДК);

– індекс вмісту ТБК-ректантів;

– індекс вмісту відновленого глутатіону;

– індекс активності каталази.

Під час вибору показників для оцінювання якості напоїв ми виходили з їх значущості та адекватності відбиття процесів, наявності інформаційного забезпечення для розрахунку показників, характеру та напрямів впливу обраних характеристик на якість напоїв, можливості чіткого визначення алгоритму розрахунків, що забезпечує однозначність розуміння та трактування отриманого результату різними фахівцями.

Розрахунки коефіцієнта якості пива «Смарагд» порівняно з класичним наведено в табл. 4.

Збільшення реалізованої продукції, у свою чергу, викликає такий вид економічного ефекту, як зростання маси прибутку за умов незмінної рентабельності.

Приріст обсягу реалізації сприяє також зниженню рівня умовно-постійних витрат, що є чинником підвищення рентабельності.

Розрахунки приросту рентабельності здійснюються за формулою:

$$\Delta Ppi = Ч_{ПВi} - (Ч_{ПВi} : I_{Vpi}), \quad (4)$$

де ΔPpi – приріст рентабельності реалізації i-го продукту, %;

$Ч_{ПВi}$ – частка умовно-постійних витрат в ціні i-го продукту, %;

I_{Vpi} – індекс росту обсягу реалізації, який визначається наступним чином:

$$I_{Vpi} = (100 + \Delta Vp_{Bi}) : 100. \quad (5)$$

Розрахунки приросту обсягу реалізації та рентабельності надано в табл. 5.

Поліпшені якісні характеристики та дещо нижча ціна пива «Смарагд» є також джерелом ефекту для споживачів.

Таблиця 4

Розрахунки узагальненого показника якості пива «Смарагд»

Показник	Значення
K_1 – індекс органолептичного оцінювання	1,025
K_2 – індекс вмісту дубильних речовин	0,958
K_3 – індекс тривалості зберігання	1,167
K_4 – локальний інтегральний показник токсичного впливу:	
– індекс вмісту ДК	0,779
– індекс вмісту ТБК-ректантів	0,734
– індекс вмісту відновленого глутатіону	1,096
– індекс активності каталази	1,156
$K_4 = \sqrt[4]{1/0{,}779 \times 1/0{,}734 \times 1{,}096 \times 1{,}556}$	1,314
$K_я$ – узагальнений показник якості пива «Смарагд»	
$Kя = \sqrt[4]{1{,}025 \times 1/0{,}958 \times 1{,}167 \times 1{,}314}$	1,13

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 5

Розрахунки приросту обсягу реалізації та рентабельності від виробництва пива «Смарагд» (щодо аналогу)

Показник	Значення
Оптова ціна 1 л, грн	16,50
Коефіцієнт еластичності попиту за ціною	3,2
Коефіцієнт еластичності попиту за якістю	1,2
Коефіцієнт якості	1,13
Можливий приріст обсягу реалізації, % (усього)	17,52
у тому числі за рахунок – зниження ціни	1,92
– підвищення якості	15,60
Частка постійних витрат в ціні, %	21,05
Приріст рентабельності за рахунок рівня умовно-постійних витрат, %	3,14

Джерело: розроблено авторами

Відносний виграш покупців від придбання продукції підвищеної якості за умови реалізації за розрахованими цінами визначено за формулою:

$$ECяк = 100 - [Цн: (Цб \times К_Я) \times 100], \quad (6)$$

де *ЕСяк* – відносний виграш споживачів від придбання продукції підвищеної якості за розрахованими цінами, %;

Цн – ціна нового продукту, грн;

Цб – ціна базового продукту, грн;

$К_Я$ – коефіцієнт якості.

Зниження ціни пива «Смарагд» зумовлює економію коштів споживачів на його придбання порівняно з аналогічною продукцією.

Абсолютна економія грошових коштів на придбання продукції (вивільнення коштів споживачів) визначається таким чином:

$$ECц = (Ц_i - Ц_{ан}) * K, \quad (7)$$

де *ЕСц* – економія споживачів за рахунок нижчих цін, грн;

$Ц_i$, $Ц_{ан}$ – ціни і-го продукту та аналогу, грн;

К – кількість продукції, що приймається в розрахунках (1 дал).

Розрахунки економічного ефекту та ефекту для споживачів надано в табл. 6.

Ефективність упровадження напівфабрикату для слабоалкогольних напоїв за відсутності аналогів оцінено з позиції співвідношення «ціна-якість». Підвищення якості прирівнюється до відповідного зниження ціни. Визначаючи корисність продукту, споживачі орієнтуються на його основні параметри, відповідність яких до певної цінової категорії впливає на рішення щодо його придбання. За умов відсутності аналогів оцінювання якості здійснено на основі порівняння умовного напою з міцністю 4,0 об. %, який виготовлено із запропонованого напівфабрикату, з такими, що також мають об'ємну частку спирту 4,0% та представлені на ринку. Такі співставлення відповідають результатам токсикологічного та фармакологічного досліджень. За відсутності комплексного оцінювання якості напівфабрикату для порівняння якісних характеристик обрано основні параметри, за якими інноваційні розробки відрізняються від продукції аналогічного призначення. Такими показниками є індикатори токсичного впливу, прооксидантного та антиоксидантного статусу печінки, а також впливу на центральну нервову систему (ЦНС).

Таблиця 6

Ефект від упровадження виробництва пива «Смарагд»

Види ефекту	Значення
Економічний ефект (на 1 дал)	
Збільшення обсягу реалізованої продукції, грн	28,91
Зростання прибутку, грн	4,41
Підвищення рентабельності, %	3,14
Ефект для споживачів	
Відносний виграш споживачів за рахунок підвищення якості, %	12,0
Абсолютна економія на 1 дал, грн	0,9
Підвищення якості, %	13,0
Зниження токсичної дії, %	23,7

Джерело: розроблено авторами

Для узагальненого оцінювання якісних параметрів використано мультиплікативну модель, яка має такий вигляд:

$$Kя = \sqrt[4]{K_1 \times K_2 \times K_3 \times K_4}, \quad (8)$$

де $К_я$ – узагальнений показник якості, коефіцієнт;

$К_1$ – індекс середньої маси тіла;

$К_2$ – локальний інтегральний показник токсичного впливу на внутрішні органи;

$К_3$ – локальний інтегральний показник, що характеризує прооксидантно-антиоксидантний статус печінки;

$К_4$ – локальний інтегральний показник впливу на ЦНС.

Розрахунки узагальненого показника якості за обраними параметрами та індикатори, що включені до складу локальних моделей, надано в табл. 7.

Розрахунки ефективності напівфабрикату для споживачів наведено в табл. 8.

Як свідчать показники, незважаючи на більш вищу ціну напою з напівфабрикату порівняно з середньою на ринку, його цінність для споживача є більш привабливою. Ціна 1 бала в оцінюванні якості інноваційного продукту нижча за середню ціну напоїв аналогічного функціонального

призначення. Це дасть можливість споживачам отримати відносний виграш – 5,9%.

Таблиця 7

Розрахунки узагальненого показника якості напівфабрикату для слабоалкогольних напоїв

Показник	Значення
K_1 – індекс середньої маси тіла	1,086
K^2 – локальний інтегральний показник токсичного впливу на внутрішні органи	
– індекс маси печінки	0,865
– індекс маси селезінки	0,881
$K_2 = \sqrt[2]{1/0{,}865 \times 1/0{,}881}$	1,145
K_3 – локальний інтегральний показник, що характеризує прооксидантно-антиоксидантний статус печінки	
– індекс вмісту ДК	0,901
– індекс вмісту ТБК-ректантів	0,824
– індекс вмісту відновленого глутатіону	1,037
– індекс активності каталази	1,038
$K_3 = \sqrt[4]{1/0{,}901 \times 1/0{,}824 \times 1{,}037 \times 1{,}038}$	1,097
K_4 – локальний інтегральний показник впливу на ЦНС	
– індекс когнітивних розладів	0,792
– індекс локомоторної та орієнтовно-дослідницької активності	1,340
$K_4 = \sqrt[2]{1/0{,}792 \times 1{,}340}$	1,30
$K_я$ – узагальнений показник якості	
$Kя = \sqrt[4]{1{,}086 \times 1{,}145 \times 1{,}097 \times 1{,}30}$	1,154

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 8

Ефективність напівфабрикату для слабоалкогольних напоїв для споживачів

Показник	Напої 4,0% етилового спирту	Напої на основі напівфабрикату
Узагальнений показник якості напівфабрикату для слабоалкогольних напоїв за біохімічними показниками, коефіцієнт	1,0	1,154
Середня ціна 1 л слабоалкогольних напоїв, що реалізуються в Україні, грн	44,60	-
Прогнозна ціна 1 л напою на основі напівфабрикату для слабоалкогольних напоїв, грн	-	48,41
Ціна 1 бала в оцінюванні якості продукції, грн	44,60	41,95
Коефіцієнт співвідношення цін 1 бала якості	-	0,941
Відносний виграш споживачів за рахунок підвищення якості, %	-	5,9

Джерело: розроблено авторами

Привабливість напоїв на основі розробленого напівфабрикату для споживачів забезпечить виробникові можливість отримати додатковий дохід та прибуток від їх виробництва та реалізації.

Висновки та пропозиції. Таким чином, економічні розрахунки підтверджують ефективність розробок із виробництва пива та напівфабрикату для слабоалкогольних напоїв із додаванням рослинної сировини.

Список літератури:

1. Penkina N., Tatar L., Zaychenko G., Lytkin D. (2015). Research of the toxicological and pharmacological effects of new blends on the body of biological objects. Ukranian Food Journal, Vol. 4, Is. 4, pp. 577 586.
2. Пенкина Н. М. Дослідження впливу слабоалкогольних напоїв на печінку біологічних об'єктів / Н. М. Пенкина, Л. В. Татар // Технологический аудит и резервы производства. – 2015. № 6/4(26). С. 35 39.
3. Кардаш В. Я. Товарна інноваційна політика / В. Я. Кардаш, І. А Павленко, О. К. Шафалюк. – К.: КНЕУ, 2001. – 182 с.
4. Лифиц И. М. Формирование и оценка конкурентоспособности товаров и услуг / И. М. Лифиц. – М.: Юрайт-Издат, 2004. – 335 с.

Пенкина Н.М., Татар Л.В., Смольнякова Н.Н., Татар А.С.
Харьковский государственный университет питания и торговли

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРОИЗВОДСТВА ПИВА И СЛАБОАЛКОГОЛЬНЫХ НАПИТКОВ С ДОБАВЛЕНИЕМ РАСТИТЕЛЬНОГО СЫРЬЯ

Аннотация
Приведен расчет экономической эффективности от производства разработанных пива и полуфабриката для слабоалкогольных напитков. Рассчитано себестоимость, обобщенный показатель качества по выбранным параметрам пива и полуфабриката для слабоалкогольных напитков с добавлением растительного сырья. Проанализировано конкурентоспособность новых напитков, оценена эффективность от внедрения их в производство.

Ключевые слова: пиво, качество, токсичность, экономический эффект, цена, стоимость.

Penkina N.M., Tatar L.V., Smolnyakova N.N., Tatar A.S.
Kharkiv State University of Food Technology and Trade

ECONOMIC EFFICIENCY OF BEER PRODUCTION AND LOW ALCOHOLIC BEVERAGES WITH ADDITION OF VEGETABLE RAW MATERIALS

Summary
The calculation of economic efficiency from the production of developed beer and semi-finished products for low-alcoholic beverages is given. The cost price, the generalized quality index for the selected parameters of beer and semi-finished product for low-alcohol drinks with the addition of plant raw materials is calculated. The competitiveness of new beverages has been analyzed, and the effectiveness of their introduction into production has been estimated.
Keywords: beer, quality, toxicity, economic effect, price, cost.

УДК 332.74

РИНОК ЗЕМЛІ: ЧИ ГОТОВА УКРАЇНА ДО НЬОГО ТА ЯКІ НАСЛІДКИ НЕСЕ ЗНЯТТЯ МОРАТОРІЮ

Сальникова Т.В., Колєснік Є.О., Сіліна І.С.
Університет митної справи та фінансів

У статті йде мова про можливості зняття мораторію на продаж землі, наслідки, до яких може призвести дане рішення. З одного боку, землю можна розглядати як товар, який повинен продаватись та купуватись. Однак, з іншого – економічна ситуація в країні досить напружена та складна, тому, чи варто саме зараз вводити такий важливий для кожного громадянина закон? На сьогоднішній день Україна – єдина демократична держава в світі, де власники землі не здатні вільно розпоряджатися своїм майном. Люди, в чиїй власності є земля сільськогосподарського призначення, вже 15 років не можуть її продати. Дія мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення уповільнює процес формування ринку землі. Проаналізовано та зроблено порівняння деяких показників ринків землі в європейських країнах. Розглянуто перспективи створення ринку земель в Україні. Визначено можливість його створення в даний час. Сформульовано умови, за яких можлива побудова ринку землі в Україні.
Ключові слова: ринок землі, аграрний сектор, мораторій, агрохолдинг, емфітевзис, орендна плата, право власності.

Постановка проблеми. Соціально-економічний розвиток України характеризується кризовими процесами, зниженням основних показників, необхідністю зміни підходів до функціонування провідних галузей виробництва. Особливого значення набуває впровадження та розвиток ринку землі, який являє собою один з основних факторів впливу на ефективність діяльності держави. Україна має великий аграрний потенціал завдяки найбільшим запасам чорноземів, тому формування цивілізованого ринку землі є однією з головних проблем сьогоднішньої економіки держави.

Аналіз останніх досліджень. Перспективам та проблемам впровадження ринку земель сільськогосподарського призначення присвячені наукові праці А. С. Даниленка, І. Г. Кириленка, П. І. Гайдуцького, Ю. О. Лупенка та ін. Однак, до сьогоднішнього дня не існує єдиної думки, щодо моделі ринку сільськогосподарських земель в Україні.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Уперше мораторій на продаж землі сільськогосподарського призначення в Україні оголосили ще в 2002 році як тимчасовий захід, термін дії якого постійно продовжували – остання така заборона діє до 1 січня 2018 року. Тема зняття мораторію безліч разів піднімалася експертами та політиками протягом останніх років. Проте повноцінного рішення щодо стратегії у цьому питанні досі немає.

Мета статті. Проаналізувати перспективи впровадження ринку земель сільськогосподарського призначення, розглянути позитивні та негативні наслідки зняття мораторію на купівлю – продаж земель сільськогосподарського призначення, визначити шляхи запобігання можливих проблем та шляхів реформування земельних відносин в Україні.

Виклад основного матеріалу. Формування ринку земель сільськогосподарського призначення є одним з найбільш дискусійних і заполітизованих питань аграрної політики в Україні.

На шляху європейського розвитку все частіше постає питання щодо права власності, яке закріплене статтею 13 Конституції України. Відповідно до цієї статті, держава охороняє право власності та забезпечує рівність усіх суб'єктів права власності перед законом. Що стосується

права власності на землю, то протягом 15 років власники земель позбавлені права вільно розпоряджатися своїм майном.

Верховна рада прийняла в цілому законопроект щодо продовження мораторію на продаж сільськогосподарських земель до 1 січня 2018 року.

«Цей ринок має бути прозорим і справедливим, конкурентним і ефективним, він має унеможливлювати будь-які тіньові оборудки із землею. Саме тому є необхідність продовжити мораторій на продаж земель сільськогосподарського призначення до належного законодавчого забезпечення запровадження і регулювання обігу земель, але не раніше 1 січня 2018 року», – йдеться у пояснювальній записці до законопроекту [10].

Згідно з законодавством України власникам паїв дозволяється здавати паї в оренду, обмінювати на іншу земельну ділянку, залишати пай у спадок. Однак їм забороняється продавати ділянки, змінювати їх цільове призначення, вносити права на земельну частку до статутних капіталів господарських товариств та віддавати у заставу.

У ст. 14 Конституції зазначається, що земля – основне національне багатство, що перебуває під особливою охороною держави. Право власності на землю гарантується. Це право набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону [5]. Разом з тим, ст. 22 Конституції України забороняє обмежувати зміст та обсяг існуючих прав і свобод при прийнятті нових законів або внесенні змін в існуючі [5].

Проте саме таке зменшення прав і відбулося при введенні мораторію на обіг земель сільськогосподарського призначення, в результаті чого власники сільськогосподарських угідь, на відміну від власників земель інших категорій, не можуть повноцінно розпоряджатися своєю власністю.

Зазначимо, що мораторій на відчуження земель сільськогосподарського призначення регулюється Земельним кодексом України, в п. 15 Перехідних положень якого впроваджено заборону на відчуження земель сільськогосподарського призначення до вступу в дію закону про обіг земель сільськогосподарського призначення, але не раніше 01 січня 2018 року [3].

Земельний мораторій суперечить як положенням ст. 14, 22 Конституції України, до того ж і Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (п. 1 ст. 1 Протокол 1), бо за відсутності правомірного суспільного інтересу і справедливої компенсації позбавляє власників сільськогосподарських угідь можливості отримувати економічний ефект від їх власності [4].

Не зважаючи на це, Міжнародний валютний фонд (МВФ) висунув ряд нових вимог до української влади, серед яких є необхідність відкрити ринок землі в Україні до кінця березня 2017 року. Про це повідомляється в проекті Меморандуму про економічну та фінансову політику [7].

Сільське господарство – одна з найперспективніших галузей економіки України. Агросектор генерує приблизно 32% ВВП і створює робочі місця для мільйонів українців. 40% валютної виручки, яка надходить в країну, виробляється саме в аграрному секторі. Кваліфікована та недорога робоча сила створює конкурентні переваги порівняно з виробниками Європи [15].

Українська земля є досить привабливою як для українських, так і для іноземних компаній з точки зору ведення сільського господарства. На жаль, українці не мають стільки коштів на придбання землі, а це значить, що купити її зможе тільки іноземець. Існує ризик іноземного загарбництва. Для того, щоб не залишитися зовсім без одного з найважливіших ресурсів країни, необхідно дочекатися моменту, коли саме українці зможуть собі дозволити придбати землю за досить високою ціною.

На сьогоднішній день ціна на українську землю не досягла європейської, однак, якість українського чорнозему набагато вища, ніж, наприклад, у Франції чи Німеччині. Таким чином, що отримає власник з її продажу? Суму, яка буде витрачена за кілька років. Селяни ризикують залишитися ні з чим. Якщо зараз запустити ринок землі, то більша частина всіх об'єктів опиниться в руках незначної кількості осіб, тобто в 20 багатих людей та агрохолдингів.

Однак не весь великий агробізнес одразу почне купувати землі. Їм вигідніше сплачувати 700-800 грн. орендної плати на рік, ніж за десятки тисяч купувати землю, хоча прибуток будуть отримувати такий самий, як і до купівлі.

Не слід забувати і про способи нелегального продажу землі, який однозначно буде застосовуватись для уникнення сплати податків, а це в свою чергу негативно відобразиться на економіці держави.

Найдорожче землю оцінюють на Мальті. Тут один гектар коштує 181282 долари, найдешевша земля у Росії – 1140 доларів (див. рис. 1).

Ціни продажу на добре розвинених ринках приблизно рівняються величині капіталізації економічної віддачі від оренди землі. Таким чином, у країнах з низькими процентними ставками й більш доступними кредитами ціни на землю будуть вище. Крім процентної ставки, більш високий рівень захисту прав власності на землю буде сприяти більш високим цінам.

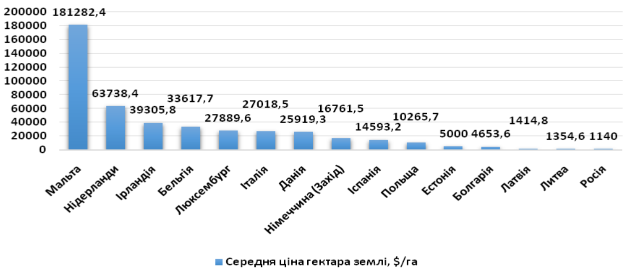

Рис. 1. Середні ціни одного гектара землі в країнах світу за 2016 р.

Розроблено авторами за даними: [13]

Якщо в Україні співвідношення орендних ставок і цін буде таким же, як у ЄС, варто очікувати, що середня ціна на землю буде становити $2990 за гектар [11]. За даними IMF Group Ukraine (Незалежна макроекономічна прогнозна організація в Україні) очікувана ціна за 1 га сільськогосподарських угідь у 1 рік після скасування мораторію на продаж землі становитиме 1337дол. США та з кожним роком зростатиме (див. рис. 2).

Станом на 3 березня 2016 року нормативна грошова оцінка 1 га сільськогосподарських угідь в Україні становить 25773,14 грн, за даними ста-

тистичного щорічника «Моніторинг земельних відносин в Україні».

На даний час в Україні поширені орендні відносини, причина виникнення яких – дія мораторію протягом 15 років. Орендні відносини ґрунтуються на договорах, яких укладено 4,7 млн. загальною площею 16,6 млн. га, що становить половину всіх земель приватної форми власності. Крім того, укладено близько 56 тис. договорів оренди державних сільгоспземель загальною площею близько 2,5 млн. га, що становить чверть усього державного земельного банку (рис. 3) [6].

Ситуація у сфері орендних земельних відносин значно погіршилася з прийняттям у квітні 2015 року Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція)» № 191-VIII, яким дозволено передавати землі особистих селянських господарств в оренду агрохолдингам, встановлено мінімальні строки оренди в сім років та скасовано еколого-економічні обґрунтування сівозмін [6]. Це призводить до вирощування товаровиробниками високомаржинальних культур, які виснажують землі, позбавляючи ґрунт поживних речовин.

В Україні 7 млн. людей мають приватизовану землю. Понад 1 мільйон власників земельних паїв уже померли. За даними дослідження USAID «Проект АгроІнвест», власники паїв – люди старші за 50 років (79%) та 60 років (43%). Власники паїв: пенсіонер – 60%, безробітний – 10%, підприємець або зайнятий поза сільськогосподарською сферою – 2%, службовець, працівник соціальної сфери – 9,8%, сільський голова – 0,6%. Лише 13,8% – власники паїв, які працюють у сільськогосподарській сфері: головний спеціаліст, само зайнятий, працівник у с/г. Оренда землі за місяць у середньому становить 100 грн./га [2].

В середньому по Україні громадяни-власники паїв у 2016 році отримали 1093,4 грн. за гектар. У 2015 році цей показник складав 862 грн./га.

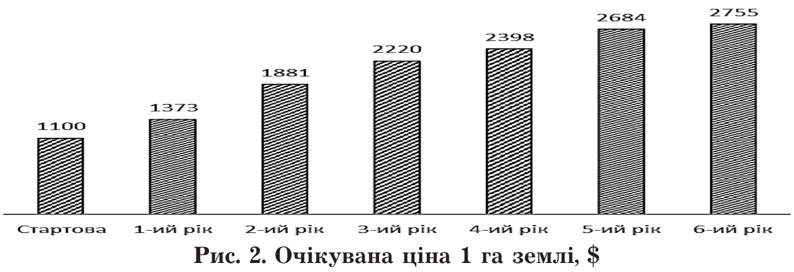

Рис. 2. Очікувана ціна 1 га землі, $

Розроблено авторами за даними: [8]

Рис. 3. Оренда земель сільськогосподарського призначення приватної та державної форм власності в Україні, 2015 р.

Розроблено авторами за даними: [6]

«Середня орендна плата за рік зросла на 27%. Це дуже непогана динаміка. Але у абсолютних цифрах вартість оренди все ще залишається критично низькою та непорівнянною із доданою вартістю, яку генерує земля», – відзначив перший заступник міністра аграрної політики та продовольства України М. Мартинюк.

Найвища орендна плата – в Полтавській (2243,2 грн./га), Черкаській (2215,5 грн./га) та Харківській (1603 грн./га) областях. Найдешевше користування землею обходилося в Київській (533,4 грн./га), Закарпатській (596 грн./га) та Тернопільській (672,3 грн/га) областях. Загальна площа сільгоспземель, переданих в оренду за договорами, складає 16,5 млн. гектарів.

Середня вартість оренди державних земель значно зросла після запровадження практики передачі ділянок у користування через механізм аукціонів та склала у 2016 році 2249,8 грн./га. У середньому за останній рік державні землі здавалися в оренду майже вдвічі дорожче, ніж приватні. Це нетипове для держсектору перевищення в ефективності приватних власників пояснюється впровадженням загальної практики передачі земель в користування виключно на відкритих земельних торгах [1].

Тіньовий ринок обігу сільськогосподарських земель у 2017 році складатиме 10-12 млрд. грн., по це йдеться у повідомленні Асоціації «Український клуб аграрного бізнесу».

За підрахунками УКАБу, які були здійснені на основі статистичної інформації від Міністерства юстиції, до кінця 2016 року лише за допомогою емфітевзису (права користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб, яке посвідчується договором між власником земельної ділянки і особою, яка виявила бажання користуватися цією земельною ділянкою) було оформлено близько 14 тис. договорів оренди (площею 65 тис. га землі), що у порівнянні із 2015 роком більше на 80% [16].

Такі ж площі за підрахунками експертів будуть оформлені шляхом довгострокової оренди на 50 років. Лідерами у переоформленні є Одеська, Полтавська та Сумська області, де до кінця року буде оформлено близько 5 тис. договорів, що сумарно складає 20 тис. га землі. Такий розвиток подій на земельному ринку свідчить про активізацію тіньових схем, адже оформлення договорів на 50 років та емфітевзису означає продаж земельних ділянок.

За прогнозами експертів, у 2017 році буде укладено близько 40 тис. договорів емфітевзису та аналогічну кількість договорів на 50 років загальною площею 300 тис. га, що становить площу с/г угідь Чернівецької області.

Через тіньові або напівтіньові схеми купівлі землі у деяких регіонах України у найближчі 5-7 років до 80% українських земель можуть змінити права власників шляхом емфітевзису або договорів оренди на 50 років [14].

Більшість учасників ринку уже сьогодні готуються до зняття мораторію на продаж сільськогосподарської землі. Про це на юридичному практикумі «Практичні аспекти ефективного агробізнесу в нових реаліях підготовки до зняття мораторію» в рамках Зимового зернового конгресу, розповів адвокат, керуючий партнера ALEXANDROV& PARTNERS Д. Александров.

«Зняття мораторію – це реалії майбутнього», – стверджує експерт.

За його словами, алгоритм купівлі землі інвесторами включатиме етапи: пошук господарства більшої площі, купівля корпоративних прав, вивчення договорів, переговори з кожним пайовиком, поетапний викуп.

На введення такого плану в дію необхідно буде 3 роки з можливістю викупу 80% земель. Як і в інших країнах, запуск ринку землі – це залучення близько $10 млрд інвестицій в економіку країни упродовж перших 2-3 років. Це буде значним драйвером для економічного зростання.

Українські фермери зможуть експортувати більше продукції, яка матиме більшу додану вартість. Це дозволить маленьким фермерським господарствам перейти від вирощування технічних культур до вирощування садів, ягід чи до органічного виробництва. Після запуску ринку землі у них з'явиться оборотний капітал. Також вони матимуть змогу здати свою землю в заставу, отримати позики, щоб закупити обладнання. Голова Європейської бізнес асоціації Томаш Фіала стверджує, що після запуску ринку землі економіка країни буде показувати +5 приросту ВВП [9].

Розвитку ринку сільськогосподарських земель заважають такі чинники:

– небезпека спекуляцій земельними ділянками, коли значні площі земель скуповуватимуться фінансовими спекулянтами;

– зміна цільового призначення та урбанізації сільськогосподарських земель, що призведе до зростання цін на аграрну продукцію;

– недовіра до державних органів влади через їх високу корумпованість;

– брак коштів для придбання землі і страх перед конкуренцією з аграрними холдингами;

– скуповування земель сільськогосподарського призначення іноземними державами.

– незаконне та тіньове використання землі;

– відсутність економічного та правового визначення паїв;

– недосконаліcть Земельного Кодексу України;

– корупція у галузі земельних відносин.

Для уникнення помилок в побудові ринку землі слід звернутись до світового досвіду. Розглянемо детальніше ринок землі у світі.

1) право на придбання земельної ділянки для ведення сільського господарства як правило надається фізичним особам, які проживають на території придбаних земель або неподалік (у Данії ця територія – 10–25 км);

2) покупці, як окрема фізична особа, так і, можливо, кожен член різних сільськогосподарських об'єднань, зобов'язані працювати безпосередньо на цій землі, на своїх сімейних фермах чи господарствах;

3) важлива вимога до покупців – наявність диплому про сільськогосподарську освіту чи інший професійний документ, встановлений термін професійного стажу (у Франції це 5 років), наявність засобів виробництва чи худоби, птиці, свиней;

4) заборона або обмеження на придбання землі іноземцями. В одних країнах вона визначена законодавством національного рівня (ЄС, Японія, Австралія), в інших – регіонального (США, Канада);

5) нормування мінімальних і максимальних розмірів господарств на законодавчому рівні: у Німеччині максимальна ділянка (власна чи орендована) становить 400–500 га (залежно від федеральних земель), у Польщі – до 300 га, в Іспанії – до 100 га, у Данії – верхня межа 150 га;

6) у багатьох країнах розмір землекористування пов'язується з ефективною зайнятістю працівників, членів фермерських чи сімейних господарств. Наприклад, у Швейцарії максимальною вважається 1 ділянка, яка забезпечує рівень доходу трьох осіб, котрі зайняті її обробітком, у Франції – двох (середній розмір ділянки в країні – 25 га);

7) регуляторна державна політика спільно із державною фінансовою підтримкою. Держава стає партнером для фермерів, гарантом довгострокового кредитування, бажано держбанками, із компенсацією 50-70% банківської відсоткової ставки. Схожа модель – у США, Канаді, Мексиці, Болівії, Венесуелі.

У Чилі викуплені та експропрійовані землі передавалися сільським сім'ям із оплатою у розстрочку. В Бразилії держава викупила 18 млн. га. угідь, на яких створено 285 тис. фермерських господарств. І такі приклади світової практики щодо чинного ринку землі та її оренди можна наводити й наводити [6].

В Україні на даний час існує низка невирішених питань перед тим як знімати мораторій на продаж землі. Яким повинен бути майбутній ринок землі?

По-перше, необхідно заборонити приватизацію українських земель іноземцями та юридичними особами. Українські фермери через нестачу грошей не здатні купувати землю, а за юридичною особою може стояти хто завгодно, зокрема й іноземець.

По-друге, встановити чіткі межі у наданні певної кількості земель в одні руки. Дозволити купувати земельну ділянку з певним обмеженням у кількості гектар лише фізичній особі. Наприклад, у ЄС основним критерієм того, скільки може бути землі у фермера, є кілька показників: чи належить він до середнього класу, чи буде працювати на землі, яку придбає, чи здасть фермеру в оренду і все життя отримуватиме з неї кошти, не працюючи самостійно [2].

По-третє, застосування пріоритетного порядку. Повинно бути чітке розуміння того, кому дозволяти купувати землю.

По-четверте, провести облік земель сільськогосподарського призначення.

По-п'яте, провести оцінку земель, визначення її якості для встановлення реальної, фіксованої ціни.

По-шосте, створити орган, який проводитиме контроль за збереженням якості, кількості та використання землі за призначенням.

За прогнозами на 5-10 років тільки прямі інвестиції в придбання землі можуть скласти 25-50 млрд. дол. США. Приблизно такі ж суми мо-

жуть бути надані у вигляді фінансування під заставу землі. До 85% від цього фінансування може піти на розвиток малого та середнього підприємництва на селі. При таких інвестиційних обсягах та відповідній корекції податкових питань, податок на сільськогосподарські землі може щорічно принести в бюджет за цей період 50-60 млрд. грн., податок на операції із землею 5-10 млрд. грн., податки від економічної діяльності пов'язаних бізнесів та загального зростання економічної активності сільського населення – ще 10-20 млрд. грн.

Ще один ефект – створення нових робочих місць. Збільшення прямих інвестицій має прямий ефект на збільшення кількості працівників. Стандартної для всіх галузей залежності немає, але у випадку з відкриттям ринку земель буде працювати наступна формула: $1 млн. додаткових прямих інвестицій приносить близько 20-30додаткових робочих місць. Отже, кумулятивний ефект в агросекторі за 10 років може скласти приблизно 1-1,5 млн. робочих місць [15].

Відкриття ринку землі сьогодні вимагає прийняття багатьох зважених та добре обдуманих рішень. Треба бути вкрай обережними, розглянути всі негативні та позитивні наслідки цього впровадження. А зробити це зможе лише держава за допомогою контролю та застосуванню заходів, які «змусять» власників використовувати землі цілеспрямовано та за призначенням» [2].

Висновок. Розгляд та аналіз сучасного соціально-економічного стану України та доцільності скасування мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення дозволив зробити наступні висновки.

Скасування мораторію не уникнути, так як в більшості європейських країн давно функціонує ринок землі. Залишається лише одне питання: «коли необхідно його впроваджувати?». Необхідно розробити цілий ряд певних правил та законів для отримання найбільш вигідного та ефективного результату як для держави, так і для всіх учасників земельного ринку.

Список літератури:

1. Відкритий ринок землі стане одним із драйверів зростання вартості оренди [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://agroportal.ua/ua/news/ukraina/martynyuk-otkrytyi-rynok-zemli-stanet-odnim-iz-draiverov-rosta-stoimosti-arendy/
2. Земельна епопея у 25 років, або Як безпечно відкрити ринок землі? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://agropolit.com/spetsproekty/137-zemelna-epopeya-u-25-rokiv-abo-yak-bezpechno-vidkriti-rinok-zemli
3. Земельний Кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2768-14
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004
5. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80
6. Мартинюк М. П. Економічні передумови та моделі запуску ринку земель в Україні / М. П. Мартинюк // Економіка АПК. – 2016. – № 12. – С. 16-21.
7. МВФ вимагає відкрити ринок землі в Україні до кінця березня 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://grushevskogo5.com/interview
8. Незалежна макроекономічна прогнозна організація в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://imfgroup.com.ua
9. Останній шанс для ринку землі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://biz.nv.ua/ukr/bizinterview/ostannij-shans-dlja-rinku-zemli-deputati pozivajutsja-do-konstitutsijnogo-sudu-603634.html
10. Проект Закону про внесення змін до розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України щодо продовження заборони відчуження сільськогосподарських земель [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60199
11. Ринки землі у Європі [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://gvizdivtsi.org.ua
12. Ринок землі чи маніпуляція свідомістю суспільства? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://agropolit.com/blog/160-rinok-zemli-chi-manipulyatsiya-svidomistyu-suspilstva
13. Скільки коштує земля у Європі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dyvys.info/2016/09/30/skilky-koshtuye-zemlya-u/
14. У 2017 році тіньовий ринок землі становитиме понад 10 мільярдів – УКАБ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.epravda.com.ua/news/2016/12/21/615372/
15. Чому зараз не можна знімати мораторій на продаж землі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nv.ua/ukr/opinion/ivchenko/chomu-zaraz-ne-mozhna-znimati-moratorij-na-prodazh-zemli-219378.html
16. Що таке емфітевзис? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zem.ua
17. Як купувати сільгоспземлі після мораторію: озвучений алгоритм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://agroportal.ua/ua/news/eksklyuzivy/kak-pokupat-selkhozzemli-posle-moratoriya-ozvuchen-algoritm/

Сальникова Т.В., Колесник Е.А., Силина И.С.
Университет таможенного дела и финансов

РЫНОК ЗЕМЛИ: ГОТОВА ЛИ УКРАИНА К НЕМУ И КАКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ НЕСЕТ СНЯТИЯ МОРАТОРИЯ

Аннотация
В статье идет речь о возможности снятия моратория на продажу земли, последствия, к которым может привести данное решение. С одной стороны, землю можно рассматривать как товар, который должен продаваться и покупаться. Однако, с другой – экономическая ситуация в стране достаточно напряженная и сложная, поэтому, стоит ли именно сейчас вводить такой важный для каждого гражданина закон? На сегодняшний день Украина – единственное демократическое государство в мире, где владельцы земли не способны свободно распоряжаться своим имуществом. Люди, в чьей собственности является земля сельскохозяйственного назначения, уже 15 лет не могут ее продать. Действие моратория на продажу земель сельскохозяйственного назначения замедляет процесс формирования рынка земли. Проанализировано и сделано сравнение некоторых показателей рынков земли в европейских странах. Рассмотрены перспективы создания рынка земель в Украине. Определена возможность его создания в настоящее время. Сформулированы условия, при которых возможно построение рынка земли в Украине.
Ключевые слова: рынок земли, аграрный сектор, мораторий, агрохолдинг, эмфитевзис, арендная плата, право собственности.

Salnikova T.V., Kolesnik E.A., Silina I.S.
University of Customs and Finance

THE LAND MARKET: ARE READY UKRAINE TO HIM AND WHAT CONSEQUENCES OF LIFTING THE MORATORIUM BEARS

Summary
In the article we tell about possibility of lifting the moratorium on land sales, the consequences which may result from this decision. On the one hand, the ground can be seen as a product that should be sold and bought. However, the other – the economic situation is quite tense and difficult, so whether it is important to introduce a law for every citizen? To date, Ukraine is the only democratic country in the world where land owners are not able to freely dispose of their property. People, whose property is agricultural land, can not sell it during 15 years. The moratorium on sale of agricultural land slows down the formation of a land market. We analyzed and made comparison of some indicators of land markets in European countries. We prospects of creating a land market in Ukraine. We identified possibilities of creating it process now. In articles we formulated conditions in which the possible construction of a land market in Ukraine.
Keywords: land market, agricultural sector, moratorium, agricultural holdings, perpetual lease, rent, ownership.

УДК 339.944

РОЗРОБКА МОДЕЛІ УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ЕКСПОРТНО-ОРІЄНТОВАНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Сапрун Г.Г.
Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця

Сучасне становище України та інтеграційні процеси до європейського союзу ставлять питання конкурентоспроможності вітчизняних підприємств на перше місце. Це потребує чималої уваги до розробки відповідної моделі управління. Однією з найважливіших проблем для більшості українських підприємств є досягнення та збереження прийнятного рівня конкурентоспроможності. Не зважаючи на певні кроки щодо підвищення конкурентоспроможності на зовнішньому ринку, проблема рівня конкурентоспроможності вітчизняних підприємств та української економіки взагалі набуває національного характеру і залишається однією з найгостріших. Одне з головних завдань вітчизняних підприємств в сучасних умовах полягає у визначенні основних напрямів розвитку і вдосконалення методів управління конкурентоспроможністю.
Ключові слова: конкурентоспроможність, експортна діяльність, процес управління, модель управління.

Постановка проблеми. Підвищення конкурентоспроможності експортної діяльності підприємств – це складний, багатоступеневий процесом, який потребує стратегічного управління. Кожен етап процесу управління повинен ретельно плануватися та документуватися.

Для підвищення конкурентоспроможності підприємств, орієнтованих на зовнішні ринки, необхідно розробити модель управління конкурентоспроможністю експортної діяльності підприємства, яка дасть можливість підвищити керованість підприємством як системою.

Аналіз останніх досліджень. На думку Куликової В. П. та Мутанова Г. М. моделювання – це процес побудови, вивчення і застосування моделей, тобто таких матеріальних чи уявних об'єктів, які в процесі дослідження замінюють об'єкти – оригінали. При цьому моделі зберігають найбільш важливі для цього дослідження риси і властивості оригіналів, а в процесі вивчення дають можливість поповнити знання про об'єкти – оригінали [1].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Але слід враховувати, що модель управління повинна бути адаптована до умов функціонування машинобудівного підприємства, для якого характерні наступні особливості:

– складна організаційна структура;
– багатоступеневий цикл виробництва продукції;
– залежність від підприємств інших галузей промисловості.
– інтенсивний характер внутрішніх взаємозв’язків;
– різноманітний асортимент товарної продукції;

Цілі. З урахуванням вищесказаного, доцільно представити підприємство у вигляді схеми «мета – взаємодія – діяльність – результат», яка показує взаємодію вищого керівництва підприємства, керівників підрозділів та підрозділів, а також результат їх взаємодії.

Основна частина. Підвищення конкурентоспроможності експортної діяльності підприємств – це складний, багатоступеневий процес, який потребує стратегічного управління. Кожен етап процесу управління повинен ретельно плануватися та документуватися.

Для підвищення конкурентоспроможності підприємств, орієнтованих на зовнішні ринки, необхідно розробити модель управління конкурентоспроможністю експортної діяльності підприємства, яка дасть можливість підвищити керованість підприємством як системою.

У Великому економічному словнику під редакцією А.Н. Азріліяна приводиться наступне визначення: «модель – копія або аналог процесу, що вивчається, предмета або явища, що відображає істотні властивості модельованого об'єкту, з точки зору мети дослідження» [].

Словник сучасної економічної теорії Макміллана визначає модель як формальну або неформальну схему аналізу, прагнучу абстрагуватися від складнощів реального світу, але зберегти характеристики економічної системи, що дозволяють зрозуміти поведінку, організаційні і технічні взаємозв'язки, що лежать в основі даної системи.

На думку Куликової В. П. та Мутанова Г. М. моделювання – це процес побудови, вивчення і застосування моделей, тобто таких матеріальних чи уявних об'єктів, які в процесі дослідження замінюють об'єкти – оригінали. При цьому моделі зберігають найбільш важливі для цього дослідження риси і властивості оригіналів, а в процесі вивчення дають можливість поповнити знання про об'єкти – оригінали.

Професор Р. А. Фатхутдинов визначає поняття «модель» таким чином: «Модель – умовний образ об'єкту управління» та виділяє наступні види моделей табл. 1.

Побудова моделі повинна базуватися на наступних принципах:

1. Чітке формулювання кінцевої мети є найважливішим моментом процесу моделювання при побудові моделі.
2. Побудову моделі ускладнює зайва деталізація та зайве укрупнення моделі, що призводить до втрати істотної економічної інформації, і неправдивого віддзеркалення реальності.
3. Економічна змістовність та відповідність отриманих результатів і висновків реальним умовам є остаточним критерієм якості моделі.

Слід враховувати, що модель управління повинна бути адаптована до умов функціонування машинобудівного підприємства, для якого характерні наступні особливості:

– складна організаційна структура;
– багатоступеневий цикл виробництва продукції;

– залежність від підприємств інших галузей промисловості.

– інтенсивний характер внутрішніх взаємозв’язків;

– різноманітний асортимент товарної продукції.

Таблиця 1

Види моделей

Назва моделі	Властивості
Математична	Математична модель є основним засобом рішення завдань оптимізації будь-якої діяльності, вона дозволяє отримати чітке уявлення про досліджуваний об'єкт, кількісно описати та охарактеризувати його внутрішню структуру і зовнішні зв'язки
Економічна	Економічна модель – це схемне представлення економічного явища або процесу з використанням наукової абстракції, віддзеркалення їх характерних рис.
Економіко-математична	Ці моделі є процесом вираження економічних явищ математичними моделями.
Фізична	Фізична модель є пропорційно зменшеною в 10 і більше разів та виготовлені із різних матеріалів натуральні об'єкти. Вони виготовляються в зменшеному вигляді з метою економії матеріалів для перевірки аеродинамічних, естетичних, фізичних та інших характеристик об'єкту
Логічна	Логічні моделі враховують причинно-наслідкові зв'язки процесів або об'єктів. Прикладом логічного моделювання може служити діаграма Ісікавы, яка є моделлю аналізу чинників зниження якості продукції.

З урахуванням вищесказаного, доцільно представити підприємство у вигляді схеми «мета – взаємодія – діяльність – результат».

Аналіз представленої схеми зводиться до таких основних положень:

1. «Мета». Ясність і однозначність цілей, чіткість їх формулювання впливають на кінцевий результат діяльності кожного підрозділу. Крім того, важливе значення для досягнення поставлених цілей має встановлення термінів виконання конкретних завдань, а також розподіл відповідальності між працівниками. Тому потрібна грамотна система мотивації персоналу на досягнення цілей.

2. «Взаємодія». Взаємодія між керівництвом вищої ланки та керівниками підрозділів. Важливо, щоб цілі розумілися і розділялися співробітниками підприємства.

3. «Діяльність». По-перше, орієнтація на якість: впровадження системи управління якістю на підприємстві, контроль якості продукції і процесів. По-друге, прагнення до інновацій. Інноваційна активність машинобудівного підприємства визначає ефективність його стратегічної позиції, а це дає можливість підвищення його конкурентоспроможності.

4. «Результат». Результат горизонтальної і вертикальної взаємодії підрозділів підприємства як елементів єдиної системи є створенням матеріальних цінностей, конкурентних переваг. У результаті відбувається формування конкурентоспроможності підприємства.

Для того, щоб ефективно побудувати модель управління конкурентоспроможністю необхідно більш детально розглянути процес управління конкурентоспроможністю підприємств, орієнтованих на ЗЕД, що складається з 5 блоків, представляє собою поетапне поєднання дій для досягнення головної мети – підвищення конкурентоспроможності підприємства на зовнішньому ринку.

Блок 1. Дослідження ринку. На цьому етапі дуже важливий вибір джерел достовірної інформації. Для вчасного відстеження змін вимог покупців, своєчасного виявлення нових видів продукції, проведення моніторингу цін, своєчасне реагування на дії конкурентів, процес вивчення ринку продукції і конкурентів повинен проводитися регулярно. Для вивчення конкурентів існує безліч сучасних маркетингових підходів і методик, які допомагають провести порівняльний аналіз, серед яких можна виділити бенчмаркинг як технологію конкурентного аналізу [2].

Інформація зібрана на цьому етапі є основою для ухвалення управлінських рішень менеджерами різного рівня, це важливий етап в процесі управління конкурентоспроможністю експортної діяльності.

Блок 2. Аналіз власних можливостей експортної діяльності. Цей блок починається з виявлення «сильних» і «слабких» сторін зовнішньоекономічної діяльності підприємства. Це дозволяє виявити потенціал підвищення конкурентоспроможності («сильні» сторони ЗЕД, конкурентні переваги підприємства, внутрішні і зовнішні чинники підвищення конкурентоспроможності), а також визначити обмеження підвищення конкурентоспроможності («слабкі» сторони ЗЕД, погрози, внутрішні і зовнішні чинники зниження конкурентоспроможності). Отримана інформація є базою для визначення можливостей експорту [3]. Вважаємо логічним виділяти експортні можливості таким чином:

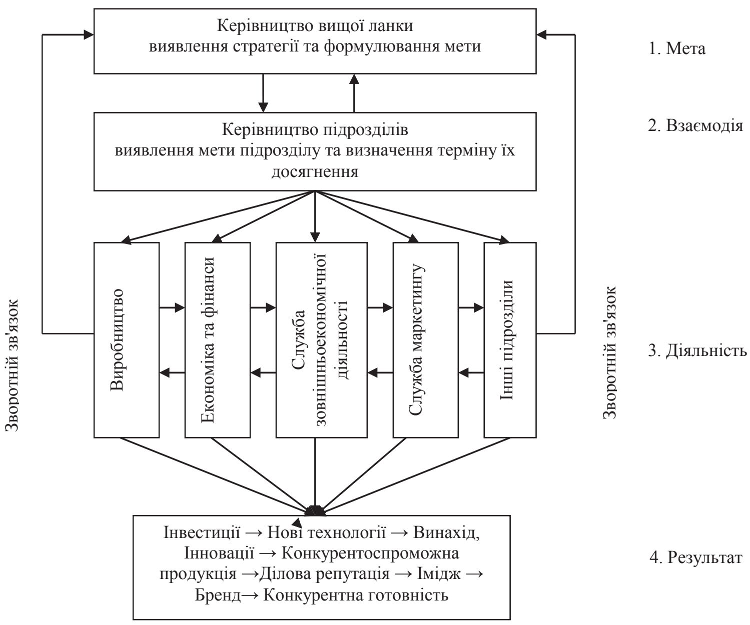

Рис. 1. Схема «Мета – Взаємодія – Діяльність – Результат»

– за видами продукції (товарна диверсифікація експорту підприємства);

– за ринками збуту (регіонально-географічна диверсифікація експорту підприємства).

Крім того, необхідно проводити аналітичну роботу за наступними напрями: встановлення пріоритетних ринків збуту, виявлення можливостей експансії на нові ринки, а також усебічний аналіз ризиків.

Блок 3. Розробка функціональних планів та їх реалізація. Відповідно до затверджених положень конкурентної стратегії в області експорту, цінової політики, політики в області якості здійснюється розробка функціональних планів підрозділів (відділів) підприємства. Горизонт планування визначається вищою і середньою ланкою менеджменту. На цьому етапі особливу увагу необхідно приділити процедурі сертифікації продукції, а також плануванню процесів навчання персоналу, плануванню критеріїв конкурентоспроможності.

Блок 4. Конкурентна політика і стратегія та безпека. Цей великий блок в представленій моделі містить систему управління конкурентними перевагами, яка включає [4]:

– планування конкурентних переваг;

– визначення чинників, що впливають на конкурентоспроможність експортної діяльності підприємства;

– формування портфеля конкурентних переваг;

– розробка заходів, що дозволяють нарощувати конкурентні переваги;

– визначення проблемних зон діяльності.

Ядром моделі є розробка конкурентної стратегії підприємства в області експорту, яка є детальним усебічним комплексним планом досягнення поставлених цілей в області експорту, обмежений тимчасовим інтервалом. Стратегічно важливою стадією процесу управління конкурентоспроможністю експортної діяльності є забезпечення економічної, технічної, інформаційної і правової безпеки підприємства.

На стадії розробки конкурентної стратегії в області експорту доцільно також формулювати основні принципи цінової політики і політики в області якості.

Блок 5. Оцінка і аналіз результуючих показників. При послідовній реалізації усіх стадій процесу управління конкурентоспроможністю експортної діяльності машинобудівного підприємства, елементи «входу» підприємства будуть представлені на «виході» у вигляді наступних результуючих показників:

1) Конкурентоспроможна продукція.

2) Збільшення частки ринку.

3) Ефективність зовнішньоекономічної діяльності.

4) Підвищення продуктивності.

5) Інноваційна активність.

Підсумовуючи відмітимо, що приведені вище складові в сукупності визначають процес управління конкурентоспроможністю машинобудівного підприємства на зовнішньому ринку.

Ефективне дослідження процесу управління конкурентоспроможності машинобудівного підприємства можливе за допомогою моделі управління конкурентоспроможністю машинобудівного підприємства, орієнтованого на ЗЕД. Концептуальна схема моделі управління конкурентоспроможності має наступний вигляд (рис. 2) та складається з трьох блоків.

Слід зазначити, що для реалізації перших двох блоків цієї концептуальної моделі необхідно сформувати системи показників для дослідження конкурентоспроможності підприємств.

З метою єдності аналізу внутрішньої та зовнішньої конкурентоспроможності підприємства та конкурентів слід використовувати однакову систему показників яку необхідно розглядати у двох розрізах:

– часовий розріз дозволить прослідкувати динаміку конкурентоспроможності кожного підприємства;

– просторовий розріз дозволить порівняти підприємства між собою, тобто дослідити конкурентоспроможність конкурентів.

Для того щоб визначити конкурентоспроможність підприємства необхідно розглядати цей процес як комплексний системний процес, який описується низкою економічних індикаторів діяльності машинобудівних підприємств та його конкурентів та можуть бути розділені на три основні групи:

– Індикатори фінансової діяльності підприємства;

– Індикатори інноваційно-інвестиційної діяльності підприємства

– Індикатори, що відображають якість продукції.

До першої групи індикаторів відносяться індикатори, що відображають фінансовий стан підприємства. Гарний фінансовий стан дозволяє підприємству більш комфортно почувати себе при при-

Рис. 2. Концептуальна схема моделі управління конкурентоспроможністю машинобудівного підприємства орієнтованого на ЗЕД

йнятті важливих економічних рішень та здійснювати підвищення своєї конкурентоспроможності.

В першу групу включаються наступні індикатори:

– індикатори платоспроможності та ліквідності підприємства, а саме коефіцієнт покриття, коефіцієнт швидкої ліквідності, коефіцієнт абсолютної ліквідності;

– індикатори рентабельності підприємства (рентабельність продукції, рентабельність підприємства, рентабельність продажу);

– індикатори фінансової стійкості, а саме коефіцієнт автономії, коефіцієнт фінансової стабільності, коефіцієнт структури довгострокових зобов'язань;

– індикатори ділової активності або оборотності (оборотність оборотних засобів, оборотність дебіторської заборгованості, оборотність оборотності запасів).

Друга група – це індикатори інвестиційно-інноваційної діяльності підприємства. До цієї групи відносяться наступні індикатори:

– індикатори інноваційної діяльності, а саме частка інвестицій на інновацію в загальному капіталі підприємства, частка власних інвестицій в загальному обсязі витрат на інновацію, кількість впроваджених в виробництво нових технологій

– індикатори інвестиційної діяльності, до них відносяться частка власних інвестицій в капіталі підприємства, частка бюджетних інвестиції в капіталі підприємства

– індикатори маркетингової діяльності, а саме: частка витрат на збут в загальній кількості витрат, наявність нових методів логістики, наявність нових методів закупівлі та розрахунків

Третя група характеризується індикаторами, що відображають якість самої продукції та її інноваційні характеристики, вона складається з двох основних груп показників:

– кількісні показники, а саме частка інноваційної продукції в загальному обсязі продукції, частка інноваційної продукції нової для підприємства та частка інноваційної продукції нової для ринку

– якісні показники, а саме: якість продукції, сортність продукції, наявність каналів збуту

Розраховуючи індикатори конкурентоспроможності, доцільно дотримуватися наступних принципових методичних положень [].

1. Принцип всебічного обліку усіх складових витрат і результатів. Ведення не повного обліку витрат і результатів не дає змоги робити обґрунтовані висновки щодо оцінки ефективності заходів чи рішень.

2. Принцип порівняння з базовим варіантом. За базовий варіант може бути прийнятий стан справ до ухвалення рішення, один з варіантів ухвалення рішення або стан справ на ринку конкурентів. Помилковий вибір бази порівняння може призвести до невірної оцінки.

3. Принцип приведення результатів і витрат в порівнянний вид. Прикладом є приведення показників в порівнянний вид за об'ємом, якістю, періодом часу.

4. Принцип приведення різночасних витрат і результатів до одного моменту часу. Дотримання цього принципу є одним з найважливіших положень теорії оцінки ефективності.

Таким чином, сформована система показників дозволяє ефективно досліджувати конкурентоспроможність як підприємств, так і конкурентоспроможність конкурентів.

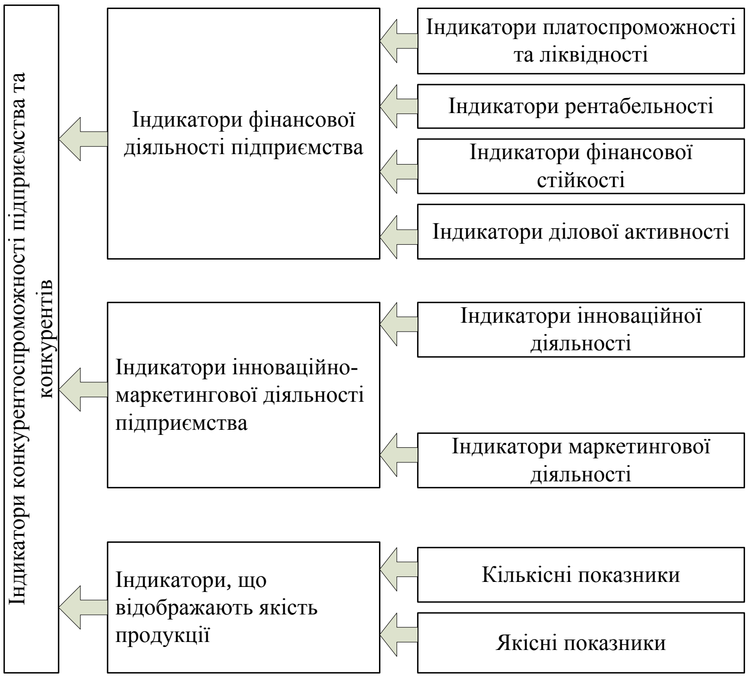

Рис. 3. Індикатори, що відображають конкурентоспроможність підприємства

Рис. 4. Методичні рекомендації щодо визначення конкурентоспроможності

Під стратегією управління конкурентоспроможністю розуміється комплекс довгострокових дій, спрямованих на підвищення рівня конкурентоспроможності підприємства. Так, стратегія – це довгостроковий план, для ефективної побудови якої доцільно спочатку здійснити прогнозування конкурентоспроможності підприємства, а потім запропонувати найбільш доцільні дії щодо її підвищення.

Таким чином, реалізація кожного блоку моделі в цілому дозволить ефективно побудувати стратегію управління конкурентоспроможністю машинобудівного підприємства.

Отже, практична значущість моделі полягає в тому, що запропонована модель управління конкурентоспроможністю експортної діяльності підприємства призначена для використання в роботі не лише зовнішньоекономічних відділів, але і інших підрозділів підприємства. Наприклад, в планово-аналітичній роботі, що проводиться з метою відшукування додаткових можливостей зміцнення конкурентних переваг підприємства.

Крім того, модель допомагає організувати систему управління конкурентними перевагами на підприємстві, а також упорядкувати і формалізувати взаємодію підрозділів підприємства.

Також модель дозволяє встановлювати і цілеспрямовано усувати недоліки і уразливі ділянки в роботі підприємства, вчасно відстежувати і розвивати позитивні тенденції в поліпшенні його діяльності, здійснення тих або інших заходів, що виникають в результаті діяльності. Деякі елементи системи актуальні у разі залучення інвестицій.

Можливо використовувати розроблену модель при створенні алгоритму ухвалення управлінських рішень в процесі підвищення конкурентоспроможності підприємства в цілому.

Першим та другим блоками схеми моделі управління конкурентоспроможністю машинобудівного підприємства, орієнтованого на ЗЕД, є дослідження внутрішньої та зовнішньої конкурентоспроможності підприємства.

Для реалізації мети цього блоку доцільно розробити методичні рекомендації для дослідження конкурентоспроможності підприємств.

Взаємозв'язок методичних рекомендацій наведено на рис. 4.

Таким чином за допомогою методичних рекомендацій знайдено три основні групи внутрішньої конкурентоспроможності для підприємств машинобудування.

Реалізація кожного блоку моделі в цілому дозволить ефективно побудувати стратегію управління конкурентоспроможністю.

Висновки. Для більш чіткої побудови цих стратегій необхідно використовувати наступні рекомендації:

1) Впровадження інноваційної політики підприємства, яка визначає можливість підприємства конкурувати не лише на внутрішньому, але і на зовнішніх ринках. Мета інноваційної діяльності визначає її спрямованість на створення виробництва нових або відсутніх на ринку товарів і послуг.

Сучасна інноваційна політика є сукупністю науково-технічних, виробничих, управлінських, фінансових та інших заходів, спрямованих на виробництво і просування нової або поліпшеної продукції на ринок збуту. Основний сенс інновації – це поліпшення продукції, способів її розподілу і виробництва. В основі інновацій лежать якісно нові ідеї і технології. Необхідно розуміти, що з ростом НТП ростуть і змінюються потреби, споживач стає більш вимогливим до ринку товарів і послуг. Завдання інноваційної політики – це задоволення цих потреб. Для підприємства важливо заздалегідь передбачати інноваційні можливості, комплексно управляти усім інноваційним циклом, що забезпечує його конкурентоспроможність і довгострокову ефективність.

2) Наявність кваліфікованого персоналу, відповідно вимогам міжнародного ринку праці. Трудові ресурси є однією з найважливіших складових діяльності підприємства і найважливішим чинником підвищення конкурентоспроможності в глобальній економіці. Досвід зарубіжних компаній говорить про посилення ролі управління трудовими ресурсами в системі чинників, які забезпечують конкурентоспроможність підприємства. Згідно з сучасними концепціями управління люди є одним з найважливіших економічних ресурсів підприємства, що впливають на її прибуток, конкурентоспроможність і розвиток

3) Система управління якістю на підприємстві. Сьогодні, коли споживач може вибирати з величезного числа пропонованих товарів і послуг, однією з найважливіших детермінант існування і розвитку підприємства на ринку є якість пропонованих ним товарів чи послуг. Якщо ж підприємство прагне до завоювання міжнародного ринку, тоді його продукція повинна відповідати міжнародним стандартам якості і повинна мати сертифікат відповідності системи якості міжнародному стандарту ISO 9001.

4) Безперервне вдосконалення продукції національних виробників, що реалізовується на внутрішньому ринку, і розширення їх діяльності на міжнародному ринку. Сюди можна віднести: забезпечення пріоритетності продукції, зміну якості товару і його технічних параметрів з метою задоволення потреб і конкретних запитів споживача, визначення переваг товару порівняно із замінниками, визначення недоліків товарів-аналогів, які випускають конкуренти, вивчення методів конкурентів по вдосконаленню аналогічних товарів, визначення і використання цінових чинників підвищення конкурентоспроможності продукції, нові пріоритетні сфери використання продукції, диференціацію продукції, що забезпечує відносно стійкі переваги споживачам, яким надаються певні види взаємозамінних товарів, вплив безпосередньо на споживача шляхом обмеження появи на ринку нових товарів, проведення реклами, надання грошового або товарного кредиту [6].

5) У роботі маркетингових служб підприємств машинобудування недостатньо повно використовуються резерви підвищення ефективності збуту продукції. Головним інструментом підвищення конкурентоспроможності продукції є акцентування уваги потенційного споживача на конкурентних перевагах продукції підприємства, що проявляються в процесі всього життєвого циклу виробу і, зокрема, на його довговічності і надійності.

6) Назріла нагальна потреба диверсифікованості зовнішнього ринку продукції вітчизняних підприємств. Незважаючи на сприятливі тенден-

ції росту обсягів виробництва й експорту у країни СНД і Балтії. Перспективним є ринки Ближнього і Середнього Сходу, Азії, а також Західної Європи, які швидко зростають, однак входження на ці ринки вимагає додаткових умов.

7) Вихід на європейський та азіатський ринки продукції, сполучений з кардинальною зміною умов формування портфеля замовлень (переважно за допомогою тендерів), оплати і постачання продукції, виконання яких пов'язане з певними серйозними фінансовими зобов'язаннями. Для виконання цих умов необхідна підтримка держави за наступними напрямками:

– надання урядових гарантій і кредитування під урядові гарантії;

– пільгове кредитування; кредитування під більш низькі, порівняно з ринковими, відсотки;

– надання субсидій і дотацій для діяльності, пов'язаної з виробництвом експортної продукції, її просуванням на світові ринки, участю в тендерах;

– страхування ризиків, пов'язаних із зовнішньоекономічною діяльністю підприємств машинобудівного комплексу.

8). Створенню сприятливого конкурентного середовища для підприємств машинобудівного комплексу можуть сприяти міри, спрямовані на удосконалювання цінової, податкової, облікової політики держави:

– зниження витрат і вартості експортної продукції;

– удосконалювання податкового обліку господарських операцій, пов'язаних зі створенням, виробництвом, просуванням і реалізацією експортної продукції;

– застосування організаційно-економічних механізмів стимулювання нагромадження основних виробничих фондів з передовими техніко-економічними характеристиками і механізмів, які використовуються для виконання експортної програми підприємств, удосконалювання амортизаційної політики з цією частиною основних виробничих фондів.

Крім того конкурентоспроможність підприємства залежить від виконання наступних умов:

– правильного розуміння переваг зарубіжних споживачів;

– знання правил і культури ведення бізнесу в окремо взятій країні;

– знання рівня конкурентоспроможності в галузі;

– внесення у свій продукт змін і модифікацій відповідно до смаків і традицій споживачів тієї країни, куди експортуватиметься товар;

– облік особливостей каналів розподілу;

– правильний вибір способу проникнення на ринок;

– врахування культурних, соціальних, політичних, технологічних, екологічних і юридичних особливостей [8].

На процес глобалізації ринку істотно вплинуло і продовжує впливати розвиток інформаційної мережі.

Розроблену модель можливо використовувати при створенні алгоритму ухвалення управлінських рішень в процесі підвищення конкурентоспроможності підприємства в цілому.

Список літератури:

1. Мутанов Г.М., Куликова В.П. Математическое моделирование экономических процессов: Учебное пособие. – Алматы: Экономика, 1999. – 356 с.
2. Михайлова Е.А. Основы бенчмаркинга. – М.: Изд. «Юристъ». 2002.
3. Яковец Ю.В. Глобализация и взаимодействие цивилизаций. – М.: Экономика, 2003. – 12 с.
4. Полунеев Ю. Инновации как фактор конкурентоспособности / Ю. Полунеев // ТОП – 100. Рейтинг лучших компаний Украины. – 2007. – № 2. – С. 24–25.
5. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11 січня 2001 року № 2210-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2210-14
6. Інформація про рішення органів Комітету про визнання вчинення суб'єктами господарювання порушень законодавства про захист економічної конкуренції, передбачених пунктом 1 статті 50, пунктом 4 частини 2 статті 6 Закону України «Про захист економічної конкуренції», у вигляді спотворення результатів торгів (тендерів) та накладення штрафу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.amc. gov.ua/amku/doccatalog/document?id=104506 &schema=main
7. Питання виявлення антиконкурентних узгоджених дій та корупційних злочинів у сфері державних закупівель, с. 43–50. © Ольга Клименко, Галина Настенко, 2015. Науковий часопис Національної академії прокуратури України 3'2015.

Сапрун Г.Г.
Харьковский национальный экономический университет
имени Семена Кузнеца

РАЗРАБОТКА МОДЕЛИ УПРАВЛЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬЮ ЭКСПОРТНО-ОРИЕНТИРОВАННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация
Современное положение Украины и интеграционные процессы в Европейский союз задают вопросы конкурентоспособности отечественных предприятий на первое место. Это требует немалого внимания к разработке соответствующей модели управления. Одной из важнейших проблем для большинства украинских предприятий является достижение и сохранение приемлемого уровня конкурентоспособности. Несмотря на определенные шаги по повышению конкурентоспособности на внешнем рынке, проблема уровня конкурентоспособности отечественных предприятий и украинской экономики вообще приобретает национальный характер и остается одной из самых острых. Одна из главных задач отечественных предприятий в современных условиях состоит в определении основных направлений развития и совершенствования методов управления конкурентоспособностью.
Ключевые слова: конкурентоспособность, экспортная деятельность, процесс управления, модель управления.

Saprun G.G.
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

DEVELOPMENT MANAGEMENT MODEL COMPETITIVENESS OF EXPORT-ORIENTED ENTERPRISES

Summary
The current situation in Ukraine and integration processes in the European Union raise the question of competitiveness of domestic enterprises in the first place. This requires considerable attention to developing appropriate management model. One of the major problems for the majority of Ukrainian enterprises is to achieve and preserve an acceptable level of competitiveness. Despite some steps to improve competitiveness on the international market, the problem of competitiveness of domestic enterprises and the economy in general Ukrainian national character becomes and remains one of the most critical. One of the main tasks of domestic enterprises in modern conditions is to determine the main directions of development and improvement of competitiveness management.
Keywords: competitiveness, export activities, process management, model management.

УДК 327.7

ІНТЕРРЕГІОНАЛЬНІ СХЕМИ СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВЗАЄМОДІЙ: ПЕРСПЕКТИВИ УЧАСТІ УКРАЇНИ

Смачило Т.В., Олеха Д.І.
Тернопільський національний економічний університет

Досліджено існуючі форми інтеррегіональних взаємодій: бірегіоналізм, трансрегіональний інтеррегіоналізм, гібридний інтеррегіоналізм. Досліджено форми участі України в різноманітних інтеррегіональних схемах співробітництва. Визначено функціональні та структурні характеристики зовнішньої інтеррегіональної стратегії та політики України як буферної держави та з'ясовано від яких чинників залежить ефективність її реалізації.
Ключові слова: інтеррегіональні схеми взаємодій, інтеррегіоналізм, гібридний інтеррегіоналізм, бірегіоналізм, трансрегіональний інтеррегіоналізм, буферна держава, зовнішня інтеррегіональна стратегія.

Постановка проблеми. В період формування багатополярної системи міжнародних відносин кількість інтеррегіональних зв'язків між світовими регіонами та регіональними угрупуваннями поступово зростає. Проведення зустрічей в інтеррегіональній формі подібно Європейському Союзу – МЕРКОСУР свідчить про необхідність створення певних механізмів керування інтеррегіональними відносинами.

На сьогоднішній день в регіональних спільнотах виникла проблема у поглибленій економічній співпраці паралельно із розвитком політичного діалогу. Ця проблема стала причиною появи нових інтеррегіональних відносин, які містять в собі різного роду схеми міжрегіональних взаємодій з елементами глобального управління, крок за кроком формуючи основу нового світового порядку – багатостороннього регіоналізму. Різноманітні перешкоди на шляху формування багатостороннього регіоналізму створюють ті регіони, які знаходяться в процесі свого становлення, є слабкими та такими, що не мають змоги претендувати на роль центру регіонального тяжіння.

Участь України в інтеррегіональних організаціях є на сьогоднішній день надзвичайно актуальним питанням. Причиною цьому є подання Україною восени 2014 року заявки на членство в міжнародній організації інтеррегіонального формату ASEM (Asia – Europe Meeting / Форум «Азія – Європа»), яка об'єднує 51 країну Європи та Азії [1].

Участь України в інтеррегіональних відносинах вимагає чіткого розуміння передусім керівництвом країни особливостей феномену інтеррегіоналізму, а також формування нормативно-концептуальних основ зовнішньої інтеррегіональної стратегії України [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процеси формування інтеррегіональних схем взаємодії в сучасних міжнародних відносинах, теоретичні та концептуальні основи дослідження інтеррегіоналізму є предметом наукових праць таких відомих вчених регіональної компаративістики як: Дж. Гільсон, М. Олівет, Ю. Руланд, А. Якобс, Р. Ролофф, Ф. Содербаум, К. Дент, Дж. Най, А. Харрелл, Б. Хеттне, Х. Хен'ї, Х. Царданідіс, Ш. Бреслін, Б. Б'юзан, Х. Веем, Д. Туссі, Р. Хайгготт та інші.

Окрім цього, теоретичні і практичні аспекти становлення нового регіоналізму та питань, пов'язаних із формуванням регіональних та інтеррегіональних схем взаємодії, розглядаються в працях Б. Бузана, Р. Вейрінена, Д. Лейка, В. Міхєєва, П. Моргана, О. Уівера, Г. Широкова та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Відсутність у вітчизняних наукових працях доробків, присвячених вивченню феномену інтеррегіоналізму, обумовили **мету** даної статті: дослідити вже існуючі інтеррегіональні схеми взаємодій у світі та визначити форми участі в них України, виходячи із інтересів її регіональної та національної безпеки. Мета статті обумовлює **завдання дослідження**:

– дослідити форми інтеррегіональних взаємодій із наведенням конкретних прикладів;
– дослідити формати участі України в різноманітних інтеррегіональних мережах співробітництва;
– визначити функціональні та структурні характеристики зовнішньої інтеррегіональної стратегії та політики України як буферної держави та з'ясувати від яких чинників залежить ефективність її реалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна система міжнародних відносин характеризується появою нових форм інтеррегіональних взаємодій. Саме поняття «інтеррегіоналізм» означає міжнародно-економічний та міжнародно-політичний феномен, який містить в собі різноманітні процеси формування зв'язків між двома окремими регіонами. Згідно іншого визначення, інтеррегіоналізм – це сталі відносини в різних сферах взаємодії між інституціолізованими регіональними системами співробітництва.

Феномен інтеррегіоналізму полягає не лише у тісному взаємозв'язку між регіонами, але й у формуванні абсолютно нової методики їх співпраці. Зміцнення вже існуючих схем інтеррегіональних взаємодій та поява нових сприяє формуванню нового глобального світоустрою, який фактично є відображенням процесу впровадження в дію регіональних планів та ініціатив. При формуванні мегарегіональних просторів береться до уваги не лише географічний, але й культурно-цивілізаційний, історичний, геоекономічний та геополітичний критерії. Проте не слід ігнорувати географічними межами. За висловлюванням Е. Харрелла «без певних географічних обмежень «регіоналізм» перетворюється у розпливчасте поняття, яким складно оперувати» [3, с. 38].

Під поняттям «регіоналізм» слід розуміти процес взаємодій на міжнародній арені обмеженої кількості країн, які межують між собою географічно, та мають взаємозалежні економіки.

Деякі науковці стверджують, що політика держав щодо міжнародних відносинах визначається, насамперед, внутрішньо-економічними інтересами, проте стрімке зростання взаємозалежності між країнами та процеси глобалізації створюють спільні політичні та економічні інтереси усіх держав, й саме ця єдність значною мірою стимулює посилення їх співпраці. Таким чином держави взаємодіють одна з одною з метою збільшення власних економічних вигод та зменшення втрат.

Розвиток та посилення просторового співробітництва створює усі умови для формування міжнародних коаліцій, основними суб'єктами яких виступають недержавні гравці (ТНК, мережі інститутів громадянського суспільства та інші), а, отже, механізми регіонального співробітництва, що впроваджуються, відбуваються поза контролем державних урядів [4].

В регіональній компаративістиці існуючі схеми інтеррегіональних взаємодій мають чітку типологізацію. Х. Хен'ї виділяє три форми інтеррегіоналізму (табл. 1) [5].

На сьогодні Україна приймає активну участь в різноманітних формах інтеррегіонального співробітництва:

– на бірегіональному рівні: формат ЄС – ОЧЕС (як держава – член ОЧЕС);

– на трансрегіональному рівні: запрошений гість на саміти ASEM, з перспективою прийняття України до організації;

– на рівні гібридного інтеррегіоналізму другого типу: у форматі ЄС – країни Східної Європи, на яких поширено ініціативи ЄС «Східне партнерство» та «Чорноморська синергія».

Що стосується міжрегіонального співробітництва Причорноморських регіонів України з країнами Європейського Союзу, то тут варто згадати про таку форму міжнародних відносин як інтеррегіональне співробітництво.

Інтеррегіональне співробітництво – відносно нова форма міжнародних відносин, яка передбачає інтеграцію прикордонних регіонів сусідніх країн і територій, які не мають спільного кордону, до реалізації трансрегіональних програм і проектів за підтримки центральних і місцевих органів влади. Втілення в реальність такої форми співробітництва надає певні переваги при дотриманні наступних принципів:

– залучення економічно розвинених регіонів поряд з регіонами, що тільки починають розвиватись до реалізації спільних проектів;

– підвищення рівня конкурентоспроможності окремих сфер і галузей економіки регіонів-учасників на основі міжрегіональної співпраці;

– стратегічне планування міжнародного співробітництва вітчизняних регіонів відповідно до планів Європейського Союзу та одержання фінансової допомоги для реалізації спільних проектів;

– визначення конкурентних переваг регіонів та пріоритетних напрямів співпраці як основи розробки міжнародних проектів, концентрації на фінансових, матеріальних, технологічних, трудових ресурсах та їх ефективному використанні;

– зміцнення зовнішньоекономічної безпеки регіонів на основі покращення технологічної структури і підвищення рівня наукоміскості промислового виробництва в результаті реалізації міжнародних науково-дослідних проектів та обміну науково-технічними розробками між регіонами України та країн-членів ЄС.

Виокремлення поняття «інтеррегіональне співробітництво» зумовлено його відмінністю від інших форм міжрегіонального співробітництва. Формування основних напрямів інтеррегіонального співробітництва потребує врахуванням факторних переваг кожного регіону. В межах інтеррегіонального співробітництва суб'єкти дотримуються «правил», встановлених не лише національними інституціями, а й наднаціональними.

Отже, в межах моделі інтеррегіонального співробітництва існує можливість розв'язання актуальних проблем розвитку українського Причорномор'я на основі максимального використання конкурентних переваг та посилення слабких сторін регіонів за рахунок сильних сторін їх партнерів.

Таблиця 1

Типологізація інтеррегіональних взаємодій

Назва	Опис	Учасники
Бірегіоналізм	Відносини між регіональними організаціями (угрупуваннями). Мета: досягти такого рівня інституціоналізації двостороннього формату, який би дозволив підвищити ефективність реалізації спільних інтерпросторових проектів, передусім у таких сферах як: економіка, енергетика, транспорт та логістика.	ЄС – МЕРКОСУР, ЄС – АСЕАН, ЄС – ОЧЕС, МЕРКОСУР – АСЕАН
Транс-регіональний інтеррегіоналізм	Охоплює не лише регіони, які межують між собою географічно, а й інші частини світу. Ця форма відносин є менш регульованою, тому в ній можуть брати участь як державні так і недержавні актори міжнародних відносин. Суб'єкти трансінтеррегіональних схем взаємодій можуть представляти різноманітні системи цінностей, тобто належати до різних культурно-історичних типів, проте це жодним чином не впливає на розвиток взаємодії в рамках зазначеного просторового формату.	ASEM – FEALAC (форум співробітництва «Східна Азія – Латинська Америка»)
Гібридний інтеррегіоналізм	Відносини між окремою державою та окремою регіональною групою; відносини між повноцінним регіональним об'єднанням та регіональною структурою, яка перебуває на етапі свого формування та має низький рівень інституціалізації; відносини між великими державами, які представляють собою більше двох регіонів та розвиток яких регулюється великою кількістю укладених угод.	ЄС – Російська Федерація, ЄС – Китай, АСЕАН – Китай, АСЕАН – Австралія; ЄС – Африка; ЄС – країни Карибського та Тихоокеанського басейнів; IBSA – трьохстороння ініціатива, що включає в себе такі країни як Індія, Бразилія, ПАР

Джерело: [5]

Участь України в різноманітних інтеррегіональних схемах повністю відповідає її сучасній зовнішньополітичній доктрині, яка включає в себе інтеррегіональні механізми співпраці з метою врегулювання політичної ситуації в країні, вихід із економічної та енергетичної кризи, та абсолютне припинення військових дій на сході країни.

Зовнішня стратегія України на сучасному етапі визначається її функціональними ознаками як буферної держави тому, що:

А) географічне розташування між двома геополітичними центрами, що спричиняє потребу у формуванні власної інтеррегіональної стратегії з урахуванням сучасної ситуації на міжнародній арені;

Б) на території України знаходиться значна кількість транспортних коридорів та вузлів, що вказує на функціональність у питанні використання транзитного потенціалу нашої країни сусідніми державами та геополітичними центрами;

В) Україна розміщена на перетині трьох різних культур та світів: західноєвропейського, російського та мусульманського (Автономна Республіка Крим), що обумовлює необхідність впровадження зовнішньої політики на принципах рівновіддаленості.

Ефективність реалізації зовнішньополітичної стратегії України на міждержавному, регіональному чи інтеррегіональному рівнях значною мірою залежить від того, чи дійсно Україна є самостійною під час прийняття різних політичних рішень, чи не керують нею ззовні. Версія, що Україна може бути лише частиною геополітичного сценарію певної наддержави (або кількох держав) є цілком реалістичною. За будь-яких умов влада країни повинна забезпечити захист національного суверенітету та територіальної цілісності.

Як свідчить історія, в більшості випадків зовнішня політика буферних держав ґрунтується на принципах нейтралітету та позаблоковості (наприклад, Швейцарія, Австрія, Ліхтенштейн), що надає можливість за певних умов бути посередником при розв'язанні конфліктних ситуацій між іншими країнами. Проте нейтралітет потребує належного забезпечення, а саме наявність відповідного рівня військової організації та бойового оснащення держави; наявність ядерного потенціалу як основної гарантії захисту власної незалежності та стримування загарбницьких намірів сусідніх держав. Також гарантом безпеки буферної держави може виступати третя сторона (держава або група держав, які не мають географічних кордонів із буферною країною). Як правило це держава/група держав, яка є геополітичним центром певного регіону, має в своєму арсеналі ядерну зброю та займає ключову позицію в інтеррегіональних структурах та фінансових організаціях. На сьогоднішній день таким критеріям відповідають декілька держав: США, Великобританія, Франція. Однак, виникають наступні питання. Що може Україна запропонувати цим країнам взамін на гарантію своєї безпеки? Чи захочуть ці країни вступати в конфлікт із іншими геополітичними центрами заради України? Отже, українській владі слід плідно працювати для того, щоб третя сторона виступила гарантом безпеки та суверенітету України.

Висновки. Сучасна система міжнародних відносин зазнає суттєвих змін, які полягають в тому, що поряд із державно-центричним світом, виникають тенденції до створення нового – мультицентричного, який передбачає формування нових форм інтеррегіональних взаємодій: бірегіоназіму, трансрегіоналізму, гібридного інтеррегіоналізм. Теорія інтеррегіоналізму дозволяє зрозуміти явище інтерпросторової взаємодії.

Інтеррегіоналізм охоплює широке коло сфер співробітництва між різними учасниками міжнародних відносин.

Україна приймає участь у різноманітних формах інтеррегіонального співробітництва, що повністю відповідає її сучасній зовнішньополітичній доктрині, з метою врегулювання політичної ситуації в країні, вихід із економічної та енергетичної кризи, та абсолютне припинення військових дій на сході країни. Для подальшого втілення зовнішньополітичної доктрини Україні необхідно розширювати взаємодію з іншими регіонами світу.

Ефективність реалізації зовнішньої інтеррегіональної стратегії України, як буферної держави, залежить від того, чи дійсно вона є незалежною та автономною у прийнятті політико-управлінських рішень та чи буде українська влада й надалі активно підтримувати військову сферу держави. Для України на сьогоднішній день відновлення її ядерного потенціалу є запорукою збереження її незалежності, територіальної цілісності та державного суверенітету.

Список літератури:

1. Україна подала заявку на членство в ASEM / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.capital.ua/ru/news/31534-ukraina-podala-zayavku-na-chlenstvo-v-asem – Назва з екрану. – Дата звернення: 10.10.2014.
2. Стародуб-Підберезна Т.С. Сучасні інтеррегіональні схеми взаємодій: перспективи для України // Актуальні проблеми сучасної науки. – Матеріали XI Міжнародної наукової інтернет-конференції 21-23 жовтня 2014 року. – Київ. – 2014. – С. 83-98.
3. Hurrell A. Regionalism in Theoretical Perspective / A. Hurrell. – Published in: Regionalism in World Politics. Regional Organization and International Order / Ed. by L. Fawcett and A. Hurrell. Oxford: Oxford University Press, 1997. – 342 p. – P. 37-73.
4. Keohane R., Nye J. Power & Interdependence / Robert O. Keohane, Joseph S. Nye (4th Edition) Series: Longman Classics in Political Science Paperback: Cambridge: Publisher: Pearson. 2011. – 368 p.
5. Hänggi H. Interregionalism: empirical and theoretical perspectives / H. Hänggi. – Paper prepared for the Workshop «Dollars, Democracy and Trade: External Influence on Economic Integration in the Americas». – Los Angeles, CA. – May 18, 2000. – P. 1-14.

Смачило Т.В., Олеха Д.И.
Тернопольский национальный экономический университет

ИНТЕРРЕГИОНАЛЬНИ СХЕМЫ СОВРЕМЕННЫХ МЕЖДУНАРОДНЫХ ВЗАИМОДЕЙСТВИЙ: ПЕРСПЕКТИВЫ УЧАСТИЯ УКРАИНЫ

Аннотация
Исследованы существующие формы интеррегиональных взаимодействий: бирегионализм, трансрегиональный интеррегионализм, гибридный интеррегионализм. Исследованы формы участия Украины в различных интеррегиональных схемах сотрудничества. Определены функциональные и структурные характеристики внешней интеррегиональной стратегии и политики Украины как буферного государства и выяснено от каких факторов зависит эффективность ее реализации.
Ключевые слова: интеррегиональные схемы взаимодействий, интеррегионализм, гибридный интеррегионализм, бирегионализм, трансрегиональный интеррегионализм, буферное государство, внешняя интеррегиональная стратегия.

Smachylo T.V., Oleha D.I.
Ternopil National Economic University

INTER-REGIONAL SCHEMES OF MODERN INTERNATIONAL INTERACTIONS: PROSPECTS OF UKRAINE'S PARTICIPATION

Summary
The existing forms inter-regional interactions: bi-regionalism, transregional inter-regionalism, hybrid inter-regionalism. Investigated forms of Ukraine's participation in various inter-regional cooperation schemes. Functional and structural characteristics of foreign inter-regional strategy and Ukraine as a buffer state and found some factors depend on the effectiveness of its implementation.
Keywords: inter-regional schemes of interaction, inter-regionalism, hybrid inter-regionalism, bi-regionalism, transregional inter-regionalism, buffer state, external inter-regional strategy.

УДК 330.341.1

НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ НА ІННОВАЦІЙНІЙ ОСНОВІ

Смолінська С.Д., Черевайко Б.А.
Львівський національний університет імені Івана Франка

Досліджено основні проблеми інноваційного розвитку підприємств у сучасних умовах. Розглянуто суть інновацій та інноваційних стратегій підприємств. Особливий наголос ставиться на розвитку інноваційної інфраструктури в підприємницькій діяльності. Обґрунтовано, що для формування інноваційного бізнесу потрібні спеціалізовані організаційні утворення, здатні формувати сприятливе підприємницьке середовище з необхідними науковими, виробничими, фінансово-кредитними послугами. Акцентовано увагу на тому, що ефективний інноваційний процес на підприємстві неможливий без професійного науково-технічного персоналу. Роз'яснено особливості фінансування інноваційних проектів за рахунок державних коштів.
Ключові слова: інновації, підприємства, інноваційний розвиток, інноваційні стратегії, інфраструктура, технології.

Постановка проблеми. Протягом тривалого часу, коли вітчизняна економіка розвивалася переважно за рахунок екстенсивних чинників, у виробництві та інших сферах господарювання домінували еволюційні процеси та явища. Оскільки екстенсивні чинники практично вичерпали себе або їх використання стало економічно невигідним, розвиток та інтенсифікація сучасних виробництв й інших сфер господарювання мають базуватися майже повністю на новаціях у галузі технології, техніки, організаційних форм і економічних методів господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній економічній науці питання інноваційного розвитку підприємств розглянуто в працях Л. Антонюк [1], Л. Гайдука [2], В. Микитенко [6], Л. Федулової [4] та інших. В дослідженнях зазначених авторів технічні зміни в діяльності підприємств розглядаються у формі нової продукції та більш ефективної технології. Впровадження нових товарів виступає як надійний засіб забезпечення переваг перед конкурентами, встановлення вигідних цін і зміни частки ринку на свою користь.

Також проблема інноваційного розвитку підприємств вивчається такими вченими як А. Гальчинський, В. Геєць [3], О. Мазур [5], О. Михайловська [7] та іншими. Аналізуючи їх дослідження, можна зробити висновок, що інновації та інноваційні процеси в державі є основним джерелом підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств на шляху до інтеграції України у світову спільноту.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість публікацій у зазначеному напрямі, все ж залишається низка невирішених питань, які стосуються розвитку інноваційної інфраструктури, формування спеціалізованих організаційних структур, здатних розвивати інноваційний бізнес, а також покращення державного регулювання інноваційними процесами в суспільстві.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є спроба поглибити уявлення про сутність організаційних інституцій у сфері інноваційного бізнесу та запропонувати заходи щодо прискорення розвитку інноваційних процесів в українському суспільстві. Адже підприємництво на сьогодні закономірно виступає одним із наймогутніших факторів інноваційного розвитку, оскільки до цього спонукає підприємницький інтерес. За умов глобалізації інвестиційних процесів для України немає іншого вибору як розробляти модель інноваційного розвитку економіки, розвивати інноваційне підприємництво, посилювати інноваційний характер виробничої діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інноваційна діяльність підприємства забезпечує створення і розповсюдження інновацій, тобто таких нововведень в області техніки, технології, організації праці і управління, використання ресурсів тощо, що засновані на використанні досягнень науки і передового досвіду, які задовольняють конкретну суспільну потребу.

Згідно Закону України «Про інноваційну діяльність» інновації – новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери [8].

Інновація – це кінцевий результат інтелектуальної діяльності (наукових ідей, науково-технічних досліджень) у вигляді принципово нового об'єкту, що знаходить реалізацію в тій або іншій сфері життєдіяльності людини; сприяє задоволенню потреб ринку і замовника; що приносить позитивний соціально-економічний ефект. Специфіка інновації як нової продукції і як послуги визначається наступними властивостями:

· високим ступенем невизначеності при отриманні кінцевого науково-технічного результату або послуги;

· особливим характером фінансування, пов'язаним з ризиком тимчасового розриву між витратами на створення інновації і доходами, що отримують у результаті її реалізації;

· невизначеним характером попиту, через що пропозиція інновації на ринку повинна відігравати активну роль.

В умовах сьогодення значення інноваційної діяльності підприємств підсилюється, стає щораз важливішим формування їх інноваційного потенціалу, який дозволить вдосконалити існуючі та оволодіти новими конкурентоспроможними технологіями, що має бути ключовим фактором подолання економічної кризи та забезпечення економічного зростання господарюючих суб'єктів. В контексті підвищення конкурентоспроможності підприємств інновація повинна бути такою, щоб не лише викликати потребу у створенні нового продукту, але й надавати фінансову можливість здійснювати подальші нововведення після його реалізації.

Інноваційною вважають діяльність, яка зумовлена результатами маркетингових досліджень та охоплює науково-технічні розробки, інженерну підготовку виробництва, технічні, організаційні та інші нововведення, формування інвестиційної політики та стратегії, визначення інвестиційних ресурсів та реальне інвестування новинок і нововведень. Ця діяльність ініціює та продукує різноманітні новинки, у процесі її здійснення використовуються багатоцільові нововведення [1, с. 32].

Досвід свідчить, що будь-які зарубіжні фірми приділяють належну увагу розробці інноваційної стратегії підприємницьких структур. Останню визначають два основні чинники:

1) обсяг і характер ресурсів господарюючого суб'єкта (кадровий потенціал, кошти, портфель власних патентів і придбаних ліцензій, якість ринкової інформації);

2) ринкова позиція і загальногосподарська стратегія в державі (частка контрольованого підприємством ринку, можливості формування трудових, фінансових і матеріальних ресурсів, позиція лідера у ринковій конкуренції тощо) [3, с. 98].

Більшість зарубіжних корпоративних організаційних структур належну увагу приділяють науково-інформаційному забезпеченню інноваційних проектів. Звичайно, у корпораціях функціонують два типи науково-дослідних структур:

· централізовані;
· децентралізовані.

За першого типу всі науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи зосереджуються в автономному дослідному центрі (лабораторії) тієї компанії, яка продукує одноманітну вузькоспеціалізовану продукцію. Другий тип дослідних утворень має місце у компаніях з істотною диверсифікацією виробництва.

Яскравим прикладом ефективної інноваційної діяльності в Україні може бути київське мале підприємство «КОМОС». Ця фірма зібрала під своїм «дахом» кілька десятків інженерів вищого класу і створила новітні телевізори з електронно-променевою трубкою, у якій вперше вдалося істотно знизити напругу живлення, зменшити використання шкідливих добавок, суттєво поліпшити якість зображення. Технічна новинка, що здатна безвідмовно функціонувати протягом 20 років, привернула великий інтерес зарубіжних підприємців. Нова телевізійна трубка пройшла нещодавно випробування на відомій південно-корейській фірмі «Самсунг». Ретельні випробування показали, що за п'ятьма параметрами ця трубка переважає кращі зразки світових фірм (за окремими -навіть у 20 разів) [4, с. 352].

Сучасні інноваційні процеси мають місце за започаткованої в Україні широкомасштабної конверсії підприємств та організацій військово-

промислового комплексу. За конверсійними програмами в Україні вперше розпочато або передбачено продукування нових виробів цивільного літако- та суднобудування, найсучасніших засобів зв'язку і телекомунікацій, лазерної та гіроскопічної навігаційної техніки тощо. Водночас на підприємства цивільних галузей індустрії передаватимуться новітні технології обробки металів і продукування надчистих матеріалів [6, с. 40].

Також слід відмітити, що важливим фактором, який впливає на розвиток і ефективність інноваційних процесів в підприємництві, є інноваційна інфраструктура. Це, так би мовити, інституціональне поле, в якому зароджуються, матеріалізуються і через комерційне використання набувають ознак інноваційного продукту науково-технічні ідеї, які виникають на тих чи інших етапах суспільного розвитку.

Закон України «Про інноваційну діяльність» визначає, що інноваційна інфраструктура – це «сукупність підприємств, організацій, установ, їх об'єднань, асоціацій будь-якої форми власності, що надають послуги із забезпечення інноваційної діяльності (фінансові, консалтингові, маркетингові, інформаційно-комунікативні, кредитні, освітні тощо)» [8].

Проте останнім часом на фоні посилення суспільної уваги до інноваційності економіки помітно позначився дефіцит її інфраструктурного забезпечення. Про це свідчать обмежена кількість підприємств інфраструктури, нерозвинутість видової і організаційної структури, недостатня і нестабільна законодавча база щодо їх утворення і функціонування.

Для формування інноваційного бізнесу практично необхідні спеціалізовані організаційні утворення типу «інкубаторів», які здатні формувати сприятливе підприємницьке середовище з усім спектром наукових, виробничих, фінансово-кредитних послуг. Такими можуть стати центри розвитку бізнесу та підприємництва, регіональні технологічні й інноваційні центри у вищих навчальних закладах та наукових організаціях, структурні ланки об'єднань підприємств асоційованого спрямування. Діяльність державних і приватних «інкубаторів» може охоплювати наукове консультування і попередню експертизу інноваційних проектів, фінансову підтримку наданням венчурного капіталу, власних коштів спонсорів, державних субсидій; забезпечення формування підприємницького середовища діяльності та позитивного гудвілу.

Ефективний інноваційний процес на підприємстві неможливий без формування і постійного оновлення висококпрофесійного науково-технічного персоналу та відповідних менеджерських кадрів, здатних ефективно діяти у ринковій системі господарювання. Варто привернути увагу до проблеми значного розширення і підвищення якості цільового перенавчання кадрів для комерційної інноваційно-інвестиційної діяльності у національних і міжнародних інститутах менеджменту, спеціальних школах (центрах) бізнесу, а також стажуванням у зарубіжних університетах і компаніях відповідного профілю.

Система державного фінансування інноваційної діяльності на підприємствах має надавати пріоритет фундаментальним і пошуковим науковим дослідженням, національним науково-технічним програмам, а певна частина бюджетних коштів – спрямовуватись на проведення паралельних розробок і реалізацію альтернативних проектів. Потрібно трансформувати існуючу практику, за якої переважну частку (майже 90%) загального обсягу асигнувань, розподілюваних Кабінетом Міністрів України, отримують науково-дослідні інститути НАН України [9, с. 10].

Більш обґрунтованим можна вважати порядок, за якого державні цільові кошти на розвиток науки та розробку новітніх технологій розподілятимуться пропорційно обсягу і значущості відібраних за конкурсом конкретних інноваційних проектів (програм) усіх суб'єктів активної наукової діяльності, включаючи й вищі навчальні заклади Доцільно було б створити спеціальні загальноукраїнський і міжнародний фонди науки за рахунок цільових відрахувань усіх суб'єктів ринкової системи господарювання. Кошти цих фондів можна використовувати для фінансової підтримки великих науково-технічних проектів, підготовки наукових кадрів найвищої кваліфікації, а також для встановлення щорічних національних і міжнародних премій за видатні досягнення у цій галузі.

При вирішенні питання щодо фінансування проектів слід здійснювати експертизу кожної програми щодо її відповідності завданням підвищення ефективності виробництва та окупності інвестицій у мінімальні строки. Варто також започаткувати і розширювати програми «свояків» (за зразком зарубіжних) як форму організації інвестиційної діяльності, створювати фінансово-промислові групи з метою спільного державного фінансування інвестиційних проектів [10, с. 29].

Таким чином, розвиток підприємств на інноваційній основі вимагає немалої уваги з боку держави. Це передбачає розвиток інноваційного бізнесу на основі діяльності спеціалізованих організаційних структур, достатнє фінансування та впровадження в життя програм інноваційного розвитку підприємницьких структур. Слід пам'ятати, що інновації є запорукою прогресивного та невпинного розвитку суспільства, адже технологічних та науковий прогрес здатен пришвидшити розвиток держави відповідно до викликів та вимог сьогодення.

Висновки. У підсумку слід зауважити, що інноваційні процеси в Україні стануть поштовхом до розвитку ефективної, соціально орієнтованої економіки за умови створення належного правового та інформаційного поля. Для цього, зокрема, на державному рівні слід прийняти закони «Про технологічні парки», «Про інфраструктуру інноваційної діяльності», відповідні постанови Верховної Ради України та укази Президента України.

Щодо подальшого дослідження даної проблеми, то потребує поглибленого вивчення система формування сучасної інформаційної індустрії для обслуговування інвесторів, продуцентів та споживачів продукції інноваційної діяльності підприємств з тим, щоб полегшити доступ потенційних вкладників коштів в підприємницьку діяльність до цієї сфери. Поряд з тим, визначення окремих елементів зарубіжного інноваційної та інвестиційної діяльності вітчизняних підприємств, придатних для використання в національ-

ній системі господарювання, вимагає глибшого вивчення з метою інтеграції та кооперації вітчизняних та іноземних суб'єктів підприємницької діяльності.

Список літератури:

1. Антонюк Л.Л. Інновації: теорія, механізми розробки та комерціалізації / Л.Л. Антонюк, А.М. Поручник, С.В. Савчук: монографія. – К., КНЕУ. – 2003. – 394 с.
2. Гайдук Л.А. Механізм реалізації системи інноваційно-цільового управління / Л.А. Гайдук // Вчені записки: Серія «Економіка»: Збірник наукових праць. Випуск 11. – Київ: Університет економіки та права «КРОК», 2004. – С. 178-185.
3. Гальчинський А.С. Інноваційна стратегія українських реформ / А.С. Гальчинський, В.М. Геєць. – К., Знання України. – 2002. – 326 с.
4. Інноваційний розвиток економіки: модель, система управління, державна політика / За ред. Л.І. Федулової. – К., Основа. – 2005 – 552 с.
5. Мазур О. Інноваційне підприємництво в структурі малого бізнесу в Україні / О. Мазур // Економіка України. – № 3. – 2005. – С. 36-41.
6. Микитенко В.В. Інноваційний ресурс господарського розвитку / В.В. Микитенко, О.Г. Білоцерковець, К.Л. Бондарь, Т.І. Дерев'янкін, В.П. Мельник: монографія. – К.: Об'єднаний інститут економіки НАНУ, 2005. – 363 с.
7. Михайловська О. «Європейський парадокс» інноваційного розвитку: уроки для України / О. Михайловська // Економіка України. – № 9. – 2006. – С. 80-85.
8. Про інноваційну діяльність: Закон України / Відомості Верховної Ради. – № 36. – 2002. – 226 ст.
9. Чечетов М. Інноваційна складова ринкової економіки / М. Чечетов // Економіка України. – № 11. – 2004. – С. 4-14.
10. Шарко М. Модель формування національної інноваційної системи України / М. Шарко // Економіка України. – № 8. – 2005. – С. 25-30.

Смолинская С.Д., Черевайко Б.А.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ПУТИ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ УКРАИНЫ НА ИННОВАЦИОННОЙ ОСНОВЕ

Аннотация
Исследованы основные проблемы инновационного развития предприятий в современных условиях. Рассмотрено суть инноваций и инновационных стратегий предприятий. Особый акцент делается на развитии инновационной инфраструктуры в предпринимательской деятельности. Обосновано, что для формирования инновационного бизнеса нужны специализированные организационные образования, способные формировать благоприятную предпринимательскую среду с необходимыми научными, производственными, финансово-кредитными услугами. Акцентировано внимание на том, что эффективный инновационный процесс на предприятии невозможно осуществить без профессионального научно-технического персонала. Разъяснены особенности финансирования инновационных проектов за счет государственных средств.
Ключевые слова: инновации, предприятия, инновационное развитие, инновационные стратегии, инфраструктура, технологии.

Smolinska S.D., Cherevajko B.A.
Lviv National University named by Ivan Franko

DIRECTIONS OF UKRAINE ENTERPRISES DEVELOPMENT BASED ON INNOVATION

Summary
The article deals with the basic problems of innovative development of the enterprises in modern conditions. The essence of innovation and business innovation strategies are considered. Special emphasis is placed on the development of innovation infrastructure business. Proved that the formation of innovative businesses require specialized organizational entity, able to form a favorable business environment with the necessary scientific, industrial, financial and credit services. The attention to the fact that effective innovation process in the enterprise is impossible without professional scientific and technical personnel is accented. Features offered explanations innovation financing from public funds are explained.
Keywords: innovations, enterprises, innovative development, innovative strategies, infrastructure, technologies.

УДК 336.72

СУЧАСНИЙ СТАН КРЕДИТУВАННЯ В УКРАЇНІ

Солоділова К.В., Шафранова О.В.
Харківський національний університет будівництва та архітектури

Досліджено сучасний стан кредитування в Україні. Проаналізовано динаміку виданих кредитів, за видами кредитування. Проведено аналіз споживчого кредитування фізичних та юридичних осіб, виявленні загальні тенденції до зниження кредитної діяльності. Також досліджено стан іпотечного кредитування в Україні. Зазначенні фактори впливу на сучасний стан кредитування в Україні та визначені шляхи його покращення.
Ключові слова: кредитування, іпотечне кредитування, споживче кредитування, кредитний портфель, банки.

Постановка проблеми. Підвищення ефективності банківського сектору країни – одна з актуальних, гострих і складних проблем, яка є на сьогодні. Один з найважливіших важелів розвитку кредитних відносин України – це визначення оптимальних умов і способів кредитування, на основі яких будуються і розвиваються відносини між банком і позичальником коштів. Такі умови мають організувати економічні взаємовідносини суб'єктів кредитування як рівноправних партнерів, що мають спільні економічні інтереси в досягненні максимального ефекту в процесі здійснюваних операцій, що в подальшому стає стимулом для всієї економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці банківського кредитування присвячено чимало праць вітчизняних економістів серед них: Вовк В.Я., Жукова Н.К. [4], Зражевська Н.В. [4], Кузнєцова Л.В. [3], Мороз А.П. [2], Славюк Р.А. [7], Хмеленко О.В., Юркевич О.М. [8]. Незважаючи на велику кількість досліджень кредитна діяльність потребує постійного аналізу в сучасних умовах розвитку країни. Адже сучасний аналіз є умовою для якісного управління кредитною діяльністю, тому що саме кредити складають переважну частину активів і потрібно постійно відстежувати стан кредитування задля оцінки економічного становища держави. В умовах сьогодення банківські установи дещо уповільнили свою діяльність на ринку кредитування, що є безумовним наслідком економічних та політичних процесів, які похитнули економіку нашої держави [2].

Мета статті – проаналізувати сучасний стан кредитування в Україні.

Виклад основного матеріалу. У ринковій економіці роль кредиту найбільшою мірою проявляється в оптимізації пропорцій суспільного відтворення. Роль кредиту – це результат «роботи» його функцій, що проявляється у забезпеченні потреб додатковими коштами позичальників для нормального здійснення виробничої та іншої діяльності, грошових розрахунків, уникаючи неплатежів, запровадження передових технологій та новітньої техніки у виробництво, вирішення житлової проблеми тощо [1].

Кредитування є однією з традиційних банківських операцій. Можна говорити про виняткове значення таких операцій для банку, адже прибутки від їх здійснення не лише займають одну з провідних місць у структурі банківських доходів, а й формують загальну стратегію розвитку підприємства.

Зазначимо, що банківський кредит відіграє значну роль у розвитку економіки країни і залежить від рівня розвитку економічних відносин. Лише в умовах ринкової економіки всі прояви ролі банківського кредиту розкриваються в повному обсязі [3].

В умовах трансформації економіки позитивна роль банківського кредиту розкривається за такими напрямами:

– проявляється в регуляції, тобто в оптимізації пропорцій суспільного відтворення. Кредит охоплює виробництво і невиробничу сферу, різні галузі виробництва та різні регіони;

– є інструментом розвитку процесів інтеграції національної економіки у світову економічну систему (кредитна допомога);

– сприяє зосередженню капіталу в пріоритетних сферах;

– сприяє здійсненню переорієнтації виробництва [9].

Кредитування економіки в Україні здійснюється банками. У сучасних трансформаційних умовах в країні, відстежується тенденція зниження кількості банківських установ. За офіційними даними НБУ, станом на 1 січня 2017 року в Україні зареєстровано 96 банків, що на 21 установу менше ніж роком на 01.01.2016 (Табл. 1).

Таблиця 1
Динаміка кількості банків в Україні 2014–2016 рр.

Дата	Кількість банків, шт.
01.01.2015	130
01.01.2016	117
01.01.2017	96

З 2014 року НБУ почав масштабну кліринг банківського сектора. На 1 січня 2016 року, з 182 зареєстрованих банків лише 117 були діючими. Один безпосередній наслідок закриття такої великої кількості банків – це припинення кредитування цими банками підприємств і домогосподарств. Через жорсткі вимоги до позичальників в умовах кризи, клієнти закритих банків можуть не знайти новий банк для отримання кредитів, якщо вони не мають кредитної історії з іншим банком. Правильна організація банківського кредитування, розробка ефективної та гнучкої системи управління кредитними операціями, належне забезпечення його оперативною та достовірною обліковою інформацією виступають основою фінансової стабільності й ринкової стійкості комерційних банків. З метою забезпечення організації ефективної кредитної діяльності комерційні банки розробляють власну внутрішню

кредитну політику та впроваджують практичні механізми її реалізації. Саме тому однією з найважливіших задач управління кредитною діяльністю є формування та аналіз кредитного портфеля банку.

З метою виявлення інтенсивності динаміки кредитної діяльності дослідимо її за видами а саме: кредитування фізичних осіб, юридичних та іпотечне кредитування.

За результатами проведеного дослідження,за період 2012–2015 р.р. зазначимо, що у 2013 та 2014 роках сума кредитів, наданих фізичним і юридичним особам почала зростати у грошовому виражені. Приріст становив 3,1% і 9,14% фізичним та 14,3% і 12,85% юридичним відповідно. Проте, відносно загального обсягу кредитів, наданих банками України, частка кредитування фізичних осіб зменшується, а юридичних навпаки зростає. Найменшого значення досліджуваний показник кількості виданих кредитів фізичних осіб досяг у 2015 році (17,81%).

Аналіз кредитів, наданих фізичним особам, протягом 2015 року свідчить про зменшення депозитної бази банків, погіршення платоспроможності кредиторів та зміни курсу валюти. У зазначений час простежувалися трудноші з обслуговуванням кредитів належними установами, особливо в іноземній валюті, через зміну курсу гривні до іноземних валют, зниженням реальної заробітної плати та міграцією.

Якщо розглядати кредити надані банками України фізичним особам за визначений період, та можна зазначити, що впродовж 2012–2015 років найбільшу частку серед кредитів займали споживчі кредити. Друге місце посідають кредити на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості (від 25% до 40%).

Частка кредитів на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості становила 37,84%. Бачимо, що провідним видом кредитує споживчий кредит. Це спричинило те, що ризики споживчого кредитування менше ризиків при кредитуванні на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості (табл. 3).

Банки охоче працюють з корпоративним сектором, пропонуючи їм найрізноманітніші кредити. Підприємці і навіть процвітаючі компанії користуються кредитами, вони користуються як цільовими кредитами, так і кредитами на будь-які бізнес-потреби, для підвищення виробництва та виходу на новий рівень економічних відносин.

Темпи зростання ВВП впливають на макроекономічну межу кредиту, бо відповідно до цього збільшуються запаси і затрати, інвестиції, інші потреби в капіталі. Проте ця залежність може бути істотно деформована дією інших чинників. Так, якщо в структурі фінансової системи важливе місце займає власний капітал підприємств і його роль зростає, а стан державних фінансів дає змогу скорочувати рівень оподаткування підприємств, то додаткова потреба в капіталі може бути задоволена за рахунок використання власних коштів, без залучення позичкового капіталу і макромежа кредиту не розшириться чи розшириться меншою мірою, ніж зросте ВВП. Кредитування юридичних осіб стало необхідним для будь-якого бізнесу, який потребує фінансового підживлення [12].

Структура кредитного портфеля банків України за кредитами, що надані юридичним особам протягом 2010-2015 рр наведена на рис. 1.

Найбільшу частину в кредитному портфелі займають кредити надані нефінансовим корпораціям. Кредити для інвестиційної діяльності нефінансовим корпораціям забезпечують динамічний розвиток підприємств і дозволяють вирішувати такі задачі, як: розширення підприємницької діяльності (збільшення обсягів виробництва товарів і послуг, вихід на нові ринки); створення нових підприємств (освоєння нових сфер підприємницької діяльності); систематичне відновлення основних виробничих фондів підприємства та підвищення

Таблиця 2

Кредити надані банківськими установами за період 2012–2015 рр.

Рік	Кредити надані всього, млн грн	У т. ч., кредити, надані юридичним особам, млн грн	Темп приросту кредитів, наданих юридичним особам, до попереднього періоду, %	Частка кредитів, наданих юридичним особам, у загальній сумі, %	У т. ч., кредити, надані фізичним особам, млн грн	Темп приросту кредитів, наданих фізичним особам, до попереднього періоду, %	Частка кредитів, наданих фізичним особам, у загальній сумі, %
2012	815 142	627 513	0,00	76,98	187 629	0,00	23,02
2013	910 782	717 253	14,30	78,75	193 529	3,10	21,25
2014	1020 667	809 452	12,85	79,31	211 215	9,14	20,69
2015	981 627	806 758	1,00	82,19	174 869	–17,21	17,81

Джерело: розроблено авторами за даними [1]

Таблиця 3

Кредити фізичним особам надані банками України за період 2012-2015 рр.

Рік	Кредити, надані фізичним особам, всього, млн грн	Споживчі кредити		Кредити на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості		Інші кредити	
		млн грн	Частка від загальної суми, %	млн грн	Частка від загальної суми, %	млн грн	Частка від загальної суми, %
2012	187 629	125011	66,63	58427	31,14	4191	2,23
2013	193 529	137346	70,97	51447	26,58	4736	2,45
2014	211 215	135094	63,96	71803	34,00	4318	2,04
2015	174 869	104879	59, 98	66 169	37,84	3 821	2,18

Джерело: розроблено авторами за даними [1]

ефективності виробництва (зниження витрат за рахунок модернізації обладнання, реконструкції підприємств, підвищення кваліфікації персоналу); забезпечення вимог державних органів управління (задоволення вимог щодо екологічних стандартів, безпеки продукції) [10, с. 463].

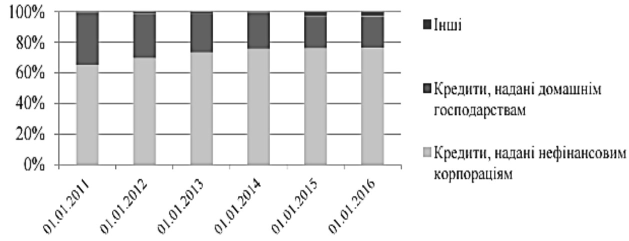

Рис. 1. Структура кредитного портфеля банків України за кредитами, наданими юридичним особам протягом 2010–2015 рр., %

Джерело: розроблено авторами за даними [1]

Представимо динаміку номінального ВВП та показники кредитування резидентів банківської системи України за результатами 2011–2015 рр. на рис. 2.

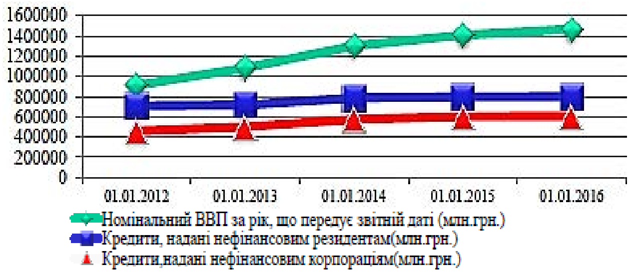

Рис. 2. Динаміка кредитування юридичних осіб банківською системою України за результатами 2011–2015 рр.

Джерело: [9]

З рисунку спостерігаємо, що номінальний ВВП України з року в рік зростає, та темпи його зростання значно активніші, ніж відповідні кредитів наданих юридичним особам.

Різновидом банківського кредитування є іпотечне кредитування. Іпотечний будівельний кредит НБУ відносить до іпотечного житлового кредиту.

Прямо чи опосередковано іпотека зачіпає фінансову, бюджетну, кредитно-грошову політику держави та банківську систему та напряму залежить від її сфери. Іпотека є одним із визначальних факторів підвищення якості життя громадян, що розширяє їх право та можливості підприємницького самовизначення, дозволяє вирішувати житлову проблему у державі, зменшує соціальну напруженість у суспільстві. Відповідно, існує потреба її дослідження [12]. Обсяги та структуру кредитів, наданих в іпотечне кредитування банками України за строками проаналізовано у таблиці 4.

За результатами дослідження що за всіма різновидами іпотечні кредити у 2015 році скоротилися порівняно з 2014 роком, це свідчить про те, що фізичні особи невзмозі брати кредит на істотну суму, але за п'ять місяців поточного року кредити на середній та довгий термін зросли в порівнянні з 2015 роком.

Таблиця 4

Динаміка іпотечних кредитів в Україні 2013–2015 рр.

Роки	Іпотечні кредити, млн грн			
	до 1 року	від 1 року до 5 років	більше 5 років	усього
2013	2564	6095	47611	56270
2014	3806	6428	61922	72156
2015	3546	4502	52167	60215

Джерело: розроблено авторами за даними [1]

В Україні у 2017 році, іпотечний кредит як і раніше залишається дорогим для населення, бо процентні ставки по іпотеці вище 20% у рік. Винятком є соціальна іпотека, де категорії малозабезпечених громадян чи молоді сім'ї можуть отримати кредит на житло за зниженими ставками.

Скорочення загальної кількості виданих іпотечних кредитів пояснюється низкою існуючих проблем. Основними проблемами забезпечення населення доступним житлом в Україні є:

– відсутність гарантійних фондів іпотечного страхування;

– не розуміння населенням процесів іпотечного фінансування

– недовіра населення до українських банків;

– наявністю інших, більш прибуткових напрямків діяльності;

– наявність на ринку іпотечного кредитування універсальних банків, коли в багатьох розвинених країнах, зокрема в Німеччині, працюють спеціалізовані [7].

За результатами аналізу сучасного стану банківського кредитування фізичних та юридичних осіб виявлено основні тенденції його розвитку, такі як зменшення частки кредитів, наданих фізичним особам, у загальному обсязі кредитування; переважання споживчих кредитів у структурі кредитів, наданих фізичним особам; зменшення іпотечного кредитування

Кредитна діяльність в Україні потребує управління та покращення. Покращення ситуації у сфері кредитування юридичних та фізичних осіб можливе за рахунок удосконалення організаційної фінансово-економічної діяльності банківської системи України, пропонування нових підходів та вдосконалення галузі бізнес-планування фінансової та операційної діяльності. Іпотечне управління можливе за рахунок стабілізації економіки та введення соціальних програм з більш доступними відсотками.

Висновки. Підводячи підсумки дослідженого, можна стверджувати, розвиток кредитування на даний час в нашій країні знижується. Скорочується кількість фінансових установ, знижується кількість виданих споживчих та іпотечних кредитів. Зростають процентні ставки за кредитами. Визначено, що головним фактором, що впливає на сучасну кредитну діяльність банків в Україні є політична та соціальна нестабільність. Адже банківське кредитування для розвитку потребує досягнення умов макроекономічної стабільності. Для покращення ситуації в кредитуванні потрібно стабілізація економічних, політичних, соціальних умов та підтримка держави всього банківського сектору економіки.

Список літератури:

1. Грошово-кредитна та фінансова статистика НБУ [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://bank.gov.ua/control/uk/publish/article? art_id=27843415&cat_id=44578#1/.
2. Підвищення ролі банківської системи в економічному зростанні: Види, функції та роль кредиту/ наук. ред. А. П. Мороз. – К.: УФМТ, 2016. – 23 с.
3. Кузнєцова Л. В. Роль банківського кредитування у фінансовому забезпеченні розвитку реального сектора економіки України / Л. В. Кузнєцова // Економічний простір. – 2008. – № 20/1. – С. 107–115.
4. Жукова Н. К. Сучасний стан ринку банківських кредитів в Україні / Н. К. Жукова, Н. В. Зражевська // Економічний часопис – ХХІ. – 2011. – № 5–6. – С. 54–57.
5. Банківська система 2015: виклики та перспективи [Електронний ресурс] / Лютий 2015. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/ doccatalog/document?id=14741673/.
6. Іпотечне кредитування в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку // «YoungScientist». – Січень, 2015. – № 1(16). – С. 12.
7. Славюк Р. А. Фінанси підприємств – Славюк Р. А. – Методика оцінки платоспроможності позичальника та порядок надання кредиту. – 2006.
8. Юркевич О. М. Сучасний стан ринку іпотечного житлового кредитування в Україні / О. М. Юркевич // Економічний простір. – 2008. – № 20/1. – С. 331.
9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kneu.edu.ua/userfiles/Credit_Economics_Department/KMBD/konkurs/Konkyrs2016/.
10. Вовк В. Я., Хмеленко О. В. Кредитування і контроль: навч. посіб. – К.: Знання, 2008. – 463 с.
11. Гроші та кредит / наук. ред. М. І. Савлук. – К.: УФМТ, 2007.
12. Філик Н. В. Роль іпотечного кредитування у становленні ринку житла в Україні: основні проблеми / Н. В. Філик // Електронний ресурс / Режим доступу: jrnl.nau.edu.ua/index.php/.

Солодилова К.В., Шафранова О.В.
Харьковский национальный университет строительства и архитектуры

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ КРЕДИТОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация
Исследовано современное состояние кредитования в Украине. Проанализирована динамика выданных кредитов, по видам кредитования. Проведен анализ потребительского кредитования физических и юридических лиц, выявлении общие тенденции к снижению кредитной деятельности. Также проанализировано состояние ипотечного кредитования в Украине. Указанные факторы влияния на современное состояние кредитования и определены пути его улучшения.
Ключевые слова: кредитование, ипотечное кредитование, потребительское кредитование, кредитный портфель, банки.

Solodilova K.V., Shafranova O.V.
Kharkiv National University of Civil Construction and Architecture

LENDING CURRENT STATE IN UKRAINE

Summary
Investigates the current state of lending in Ukraine. The dynamics of loans, by type of lending. The analysis of consumer crediting of physical and legal persons, the identification of General tendencies to reduce lending activity. Also analyzes the status of mortgage lending in Ukraine. These factors influence the current state of lending and identify ways to improve it.
Keywords: loans, mortgage lending, consumer lending, credit portfolio, banks.

УДК 657.32:334.012.64

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МАЛОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

Табінський В.А., Телятник В.М., Сімон А.П.
Університет митної справи та фінансів

У даній статті розглядалися проблеми розвитку малого бізнесу в Україні та шляхи їх подолання. Проаналізовано основні аспекти розвитку малого бізнесу в Україні, визначено фактори та головні проблеми, які негативно впливають на його розвиток. Запропоновано засоби подолання негативних факторів малого бізнесу в сучасних умовах господарювання.
Ключові слова: малий бізнес, суб'єкти господарювання, розвиток малого бізнесу, підприємство, державна підтримка.

Постановка проблеми. Малий бізнес є основною складовою економіки будь–якої держави. В останні роки Україні посилився інтерес до вивчення проблем і перспектив розвитку малих підприємств і до аналізу тенденцій змін у даному секторі економіки у зв'язку з внесенням змін до законодавства (особливо податкового), що регулює дану галузь. Ці зміни знаменують собою початок нового етапу розвитку сектору малого бізнесу. Тому особливої актуальності набуває аналіз даної проблеми, що стосується проблем і перспектив малих підприємств в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Дослідженням економічних аспектів розвитку малого бізнесу займалось багато вчених, зокрема: Р. Рудик, А. Гринюк, З. Воронов, С. Румянцева, Б. Варналій, В. Кредісов, М. Хурса, Г. Цегелик, В. Грушко, М. Дем'яненко та ін. Такі науковці, як О. Благодарний, О. Карпова, які у своїх роботах переважно аналізували окремі показники діяльності малих підприємств. Проблеми та перспективи діяльності малого підприємництва були розглянуті в працях таких українських вчених, як В. Збарський, Т. Греджева, І. Максименко, А. Чухно, Т. Меркулова.

Метою статті є: проаналізувати динаміку розвитку основних показників малих підприємств, зазначити основні проблеми та перспективи розвитку малих підприємств в Україні.

Виклад основного матеріалу: Розвиток малого бізнесу має бути утворюючим фактором формування відповідності інтересів та цивілізованих ринкових відносин у суспільстві.

Підприємництво робить ринкову економіку більш гнучкою, мобілізує фінансові та виробничі ресурси населення, воно є серйозним фактором структурної перебудови і забезпечення проривів науково-технічного прогресу, а також вирішує проблему зайнятості та інші соціальні проблеми ринкового господарства. В умовах ринкової трансформації економіки України розвиток підприємництва має стати одним із найважливіших чинників соціально-економічного зростання.

Малий бізнес – це створення нових робочих місць, а також альтернатива найманій праці. Розвиток малого бізнесу є дуже для формування середнього класу суспільства. Державна підтримка бізнесу здійснюється на основі Закону України «Про державну підтримку і розвиток малих та середніх підприємств в Україні», в якому зазначається, що з метою створення сприятливих організаційних та економічних умов для розвитку підприємництва держава повинна надати належну підтримку. Але на даному етапі розвитку малого бізнесу та підприємництва є значні проблеми і одним із шляхів виходу із кризи малого підприємництва є кредитування даної сфери. Внаслідок кризи в банків виникла проблема ліквідності, що спричинила зростання відсоткових ставок. Високі відсоткові ставки за кредит, обов'язкова вимога застави, вартість якої значно перевищує суму кредиту, практично унеможливлюють доступність кредитних ресурсів для тих суб'єктів малого підприємництва, які започатковують свою справу [1].

За даними Державної служби статистики України станом на 01.01.2016 року частка малих підприємств становила 327814 одиниць, тобто 95,5% від загальної кількості, середніх – 15203, великих – 423. Детальніше на рисунку 1.

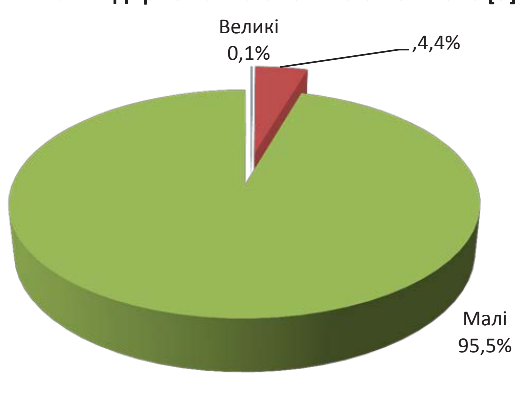

Рис. 1.

А саме, значення малого підприємництва полягає в іншому:

1.вирішенні проблеми зайнятості населення, в тому числі за рахунок само зайнятості підприємців, створенні нових робочих місць. В розвинених країнах на малий бізнес припадає до 50% всіх зайнятих та до 70-80% нових робочих місць.

2. наданні гнучкості економіці шляхом оперативного реагування на зміни кон'юнктури ринку;

3.формуванні конкурентного середовища, в тому числі за рахунок обмеження можливостей та ліквідації монополій, стимулювання виробництва тих товарів та послуг, яких потребує споживач;

4. визначенні темпів економічного зростання шляхом прискорення реалізації новітніх технічних і комерційних ідей, випуску наукоємної продукції [2].

Розглянемо основні показники діяльності малих підприємств:

З таблиці 1 видно, що в цілому показники мають як негативну, так і позитивну характеристику. Значимість малого підприємництва для України доповнюється динамікою показника кількості малих підприємств. Аналізуючи вищеназваний пункт, ми бачимо, що найбільша чисельність спостерігається у 2013 році, а найменша у 2014. Впродовж 2011-2015 рр. динаміка була нестабільною та значно негативною. Отже, можна зробити висновок, що відбувалось зменшення кількості малих протягом 5 років.

Кількість працівників у відсотках від загальної кількості найманих Україні: у 2011 – 26,8%, у 2012 – 26,8%; у 2013 – 27,1%; у 2014 – 26,7%, у 2015 – 26,9%. По-перше, бачимо стабільність та незначне збільшення найманих працівників на малих підприємництва, а по-друге, внаслідок цього, збільшується частка загальної кількості найманих працівників на підприємствах.

Позитивним є зростання обсягу реалізованої продукції (робіт, послуг) малих підприємств станом на 01.01.2016 рік становив 937112,8 млн. грн. Якщо аналізувати 2015 рік, можна сказати, що в даному періоді спостерігалось збільшення обсягу реалізованої продукції по малим підприємствам, враховуючи те, що за 2014 рік обсяг становив 32,9% порівняно з 2015, а за 2013 рік збільшився на 5,2% до 2014 року, але в 2012 році відбулося зменшення на 0,4%, і в 2011 році збільшення на 10,7% відносно 2012 року.

Покращення ми бачимо по заробітній платі. Станом на 01.01.2016 рік середня заробітна плата по малим підприємствам становить 3 455 грн. Порівнюючи з минулим роком показники зросли 18,1% (2013 – 2 829 грн). Але на даний показник нам не потрібно звертати велику увагу тому, що цей показник, на нашу думку, зріс тільки за рахунок підвищення мінімальної заробітної плати в Україні.

На рисунку 2, ми бачимо статистику щодо кількості суб'єктів господарювання, найбільш вигідними та актуальними сферами господарювання є оптова та роздрібна торгівля 28%. Значно меншими сферами є: сільське, лісове та рибне господарство 14%, промисловість 12% та будівництво 8%.

Головними причинами гальмування розвитку малого підприємництва в Україні є:

· відсутність дієвого механізму реалізації державної політики щодо підтримки малого підприємництва;

· неймовірно важкий тягар оподаткування; низькі темпи та перекоси в процесі реформування власності;

· відсутність належного нормативно правового забезпечення розвитку малого бізнесу;

· обмеженість або повна відсутність матеріальних фінансових ресурсів;

· недосконалість системи обліку та статистичної звітності малого підприємництва, обмеженість інформаційного та консультативного забезпечення [4].

Формування ринкової економіки в Україні пов'язане із зростанням підприємницької активності в усіх галузях. Розвиток саме малого бізнесу є одним із найперспективніших засобів створення конкурентної ринкової системи. Заснування власного підприємства стримується головним чином складностями безпосередньо відкриття власної справи.

На наш погляд першочерговими заходами ефективної підтримки та визначення головних перспектив розвитку малого бізнесу:

· державна підтримка: сприяти формуванню сприятливого підприємницького клімату (привести чинні нормативно-правові акти місцевих держав-

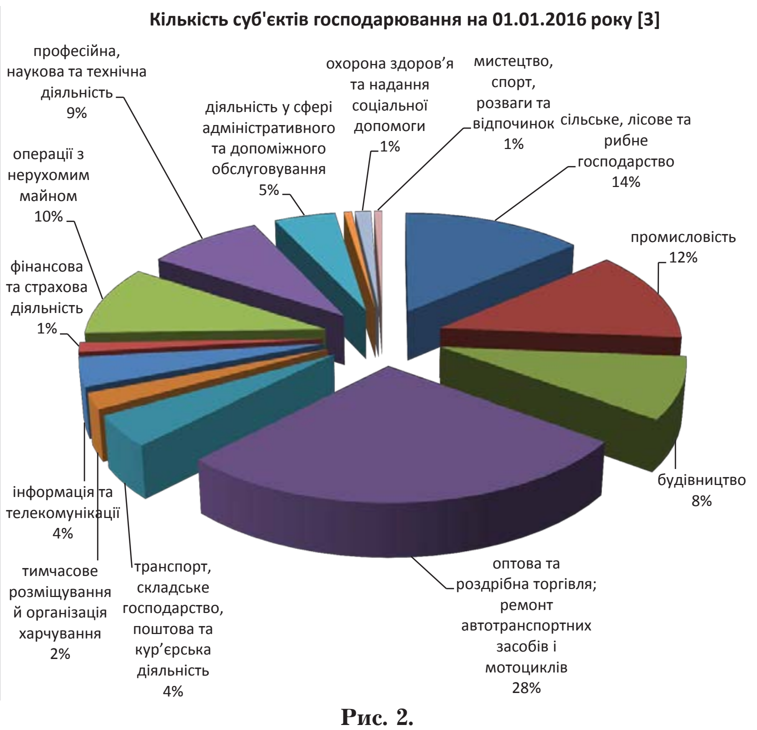

Рис. 2.

Таблиця 1

Основні показники діяльності малих підприємств в Україні за 2011-2015 рр. [3]

Показники	Рік				
	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.
Кількість малих підприємств	354283	344048	373809	324598	327814
Кількість зайнятих працівників, осіб	2091,5	2051,3	2010,7	1686,9	1576,4
Кількість найманих працівників, тис. осіб	2011,8	1951,6	1891,8	1583,0	1466,3
Обсяг реалізованої продукції, (товарів, послуг), млн. грн.	607782,4	672653,4	670258,5	705000,5	937112,8
Фізичні особи-підприємці,тис. осіб	1134532	1235192	1328743	1591160	1630878
Юридичні особи, підприємства, тис. осіб	355763	364935	392227	341001	343561
Середня заробітна плата, грн	1 317	1 623	2 829	3 151	3455

них адміністрацій та органів місцевого самоврядування у відповідність до принципів державної регуляторної політики; розробити механізм часткового відшкодування з місцевих бюджетів відсоткових ставок за кредитами, залученими суб'єктами малого та середнього підприємництва для реалізації інвестиційних проектів;

· міжнародна допомога (фінансова, технічна, у підготовці кадрів): розробити механізми надання матеріальної допомоги малим підприємствам, що виробляють екологічно чисту продукцію сільського господарства, займаються її переробкою та експортом; сприяти переорієнтації вивільненої робочої сили на нові види діяльності у сільському господарстві та у сфері розвитку «зеленого туризму»; сприяти залученню безробітних, зареєстрованих у містах, до працевлаштування на новостворених робочих місцях у сільській місцевості [5];

· інтеграційна підтримка через субпідряд, франчайзинг, лізинг тощо;

· кооперування та самоорганізація малого бізнесу на політичних та економічних засадах, а саме: спілки, асоціації, громадські об'єднання, кооперативи, мережі, стимулювати проведення регіональних конкурсів (тендерів) щодо закупівлі товарів та надання послуг малими підприємствами за кошти державних та місцевих бюджетів, а також участь підприємців у виконанні регіональних замовлень.

· професійна підготовка та ефективне управління кваліфікованими кадрами: місцевій владі необхідно сприяти самозайнятості безробітних шляхом надання їм одноразової грошової допомоги для започаткування власної підприємницької діяльності; при перепідготовці та підвищенні кваліфікації особливу увагу слід приділяти професіям, що не тільки користуються попитом на ринку праці, але й дають змогу започаткувати власну справу; проводити семінари та курси підвищення кваліфікації для всіх бажаючи розпочати підприємницьку діяльність.

Для інформаційного забезпечення малих підприємців та спрощення їх доступу до необхідної інформації сформувати у регіонах бази даних, які будуть нагромаджувати та впорядковувати інформацію щодо норм чинного законодавства України; інформаційно-аналітичні матеріали відносно розвитку підприємництва регіону, цінової ситуації, регуляторної політики, наявних банківських установ та кредитних спілок з переліком їх послуг у сфері кредитування суб'єктів малого підприємництва [6].

Висновки. Отже, ситуація щодо функціонування малого підприємництва в Україні залишається на стадії розвитку. Таким чином, основними шляхами покращення малого підприємництва в Україні є створення нормативно-правової бази сприятливими умовами, а також вдосконалення податкової політики та забезпечення раціонального функціонування спрощеної системи оподаткування. Необхідно створити механізм ефективної взаємодії між державою та підприємницьким сектором для ефективного розвитку малого підприємництва в Україні.

Згідно даним, якими характеризуються показники діяльності малих підприємств, можемо сказати що відбувається покращення по усім критеріям. Але все ж таки в подальшому потрібно координувати та розвивати малий бізнес.

Список літератури:

1. Анацька І.Ю. Сучасний стан та проблеми розвитку малого бізнесу в Україні / І.Ю. Анацька // – Режим доступу. – Електронний ресурс: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_44_60
2. Терещенко С.А. Мале підприємство в умовах ринкового господарювання / С.А. Терещенко // Економіка і організація управління, № 1, 2013.
3. Державна служба статистики. – Режим доступу. – Електронний ресурс: http://www.ukrstat.gov.ua
4. Фещенко С.С. Сучасні проблеми розвитку бізнесу в Україні / С.С. Фещенко // Управління розвитком, № 2, 2014.
5. Васильєва Д.В. Актуальні проблеми розвитку малого бізнесу в Україні / Д.В. Васильєва // Механізм регулювання економіки, 2011, № 3.
6. Тимченко О.І. Проблеми та перспективи розвитку малого підприємництва в регіонах України / О.І. Тимченко // Ефективна економіка № 6, 2015.

Табинский В.А., Телятник В.Н., Симон А.П.
Университет таможенного дела и финансов

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ МАЛОГО БИЗНЕСА В УКРАИНЕ

Аннотация
В данной статье розглядалися проблемы развития малого бизнеса в Украине и пути их преодоление. Проанализированы основные аспекты развития малого бизнеса в Украине, определили факторы и Главные проблемы, которые негативно воздействуют на его развитие. Предложены средства преодоление негативных факторов малого бизнеса в современных условиях хозяйствования.
Ключевые слова: малый бизнес, предприятия, развитие малого бизнеса, предприятие, государственная поддержка.

Tabinsky V.A., Telyatnik V.N., Simon A.P.
University of Customs and Finance

PROBLEMS AND PROSPECTS OF SMALL BUSINESS DEVELOPMENT IN UKRAINE

Summary
This article discussed the problems of small business development in Ukraine and ways to overcome them. The basic aspects of small business development in Ukraine, the factors and major challenges which affect its development. A means of overcoming negative factors of small businesses in the current economic conditions.
Keywords: small business, businesses, small business development, enterprise, government support.

УДК 332.142.6:332

МАРКЕТИНГОВА ПОЛІТИКА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЇХ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

Тарасович Л.В.
Житомирський національний агроекологічний університет

Досліджено роль маркетингової складової у виробничо-господарській діяльності та системі управління сільськогосподарських підприємств. Обґрунтовано, що маркетингова політика є необхідною умовою економічного зростання в умовах швидкозмінного бізнес-середовища і водночас важливим інструментом забезпечення економічного інтересу, прогнозних передбачень рівня стратегічного розвитку та формування конкурентних переваг суб'єктів господарювання. Теоретично обґрунтовано процес, представлено елементи та розкрито особливості формування маркетингової політики сільськогосподарських підприємств. Акцентовано на функціональній спрямованості маркетингової діяльності у контексті планування, організації, інформаційного забезпечення та контролю. Висвітлено маркетингові передумови, якими слід керуватися при формуванні маркетингової політики та розробці імперативів стратегічного розвитку підприємств з фокусуванням уваги на особливостях аграрного виробництва.
Ключові слова: маркетинг, маркетингова політика, комплекс маркетингу, сільськогосподарське підприємство, економічне зростання.

Постановка проблеми. Динамічність ринкових трансформацій вказує на необхідність постійної готовності суб'єктів господарювання до роботи в умовах невизначеності та ризику. Бізнес-процеси господарської діяльності піддаються впливу екзогенних та ендогенних чинників, вагомість яких визначає зміст та об'єктивність прийняття управлінських рішень у конкретний момент часу. Успіх підприємства в таких умовах визначається не лише налагодженням внутрішньогосподарської діяльності, а і його здатністю пристосування до швидкозмінного зовнішнього маркетингового середовища.

Украй гостро це питання постає для сільськогосподарських підприємств з огляду на характерні для їх діяльності природні та економічні особливості. Рівень їх конкурентоспроможності формується в процесі виробничо-господарської діяльності, вагоме місце в якій займає маркетингова складова. Враховуючи зазначене, економічне зростання сільськогосподарських підприємств детермінується формуванням та імплементацією дієвої маркетингової політики, яка, в свою чергу, є важливим інструментом забезпечення їх економічного інтересу, прогнозних передбачень рівня стратегічного розвитку та формування конкурентних переваг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування маркетингової політики в аграрній сфері є полем наукових досліджень багатьох вітчизняних учених, серед яких: І. Андрощук, Л. Балабанова, О. Буднік, О. Величко, С. Гаркавенко, В. Гросул, Ю. Данько, Л. Євчук, О. Єранкін, О. Жилякова, С. Ілляшенко, І. Кириленко, І. Кравчук, О. Красноруцький, Л. Курбацька, Д. Міщенко, А. Павленко, П. Сокол, І. Соловйов, Н. Степаненко, С. Хамініч, В. Холод, В. Циганок, Л. Шкварчук та ін. [1; 4–11].

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Багатогранність та нагальність окресленої проблеми в сучасних умовах зумовлює принципову необхідність подальших наукових досліджень у даному напрямі. Зокрема, необхідною вбачається ідентифікація місця маркетингової складової в загальній системі менеджменту сільськогосподарського підприємства та особливостей формування його маркетингової політики.

Метою статті є обґрунтування ролі та особливостей формування маркетингової політики сільськогосподарських підприємств з позиції її розгляду як інструмента економічного зростання в умовах мінливого бізнес-середовища.

Результати дослідження. Постійні коливання в результатах діяльності суб'єктів аграрного виробництва пов'язані з тим, що реалізація продукції сільського господарства здійснюється переважно на висококонкурентних ринках, де характерним є часте коливання цін, а попит на

таку продукцію залишається практично незмінним. В таких умовах успішність суб’єкта господарювання передбачає його переорієнтацію на засади маркетингу, що являє собою діяльність, спрямовану на створення попиту та досягнення цілей підприємством з максимально можливим задоволенням потреб цільових споживачів. Маркетинг водночас виступає функцією менеджменту, спрямованою на інформаційне супроводження процесу прийняття управлінських рішень та здійснення конкретних кроків щодо створення та управління товаром (послугою), ціноутворення, розподілу та просування.

Маркетингова складова забезпечує врахування не лише об’єктивних тенденцій стратегічного розвитку з фокусуванням уваги на досягненні ключової мети сільськогосподарського підприємства – отриманні прибутку, а й впливає на обґрунтування концепції його позиціонування на споживчому ринку. В процесі здійснення господарської діяльності всі етапи виробництва, збуту і менеджменту супроводжуються використанням сучасного маркетингового інструментарію та впровадженням маркетингової товарної, комунікаційної та цінової політики. Маркетингова складова є ключовим елементом загальної системи управління сільськогосподарським підприємством, який сприяє досягненню стратегічних цілей, підвищенню рівня конкурентоспроможності та впливає на розвиток аграрного сектора в цілому.

Сучасний стан вітчизняних сільськогосподарських підприємств в цілому характеризується полярністю показників результативності виробництва в динаміці, використанням застарілих технологій, відсутністю дієвої маркетингової політики і, як наслідок, – низькою фінансовою стабільністю. Відмінною рисою сільськогосподарських підприємств є природні та економічні особливості їх функціонування, поєднання яких забезпечує потреби національного споживчого ринку, передусім, у продуктах харчування. Саме за рахунок продуктів національного виробництва та їх просування на ринок формується продовольча безпека країни, зростає рівень та якість життя населення [3].

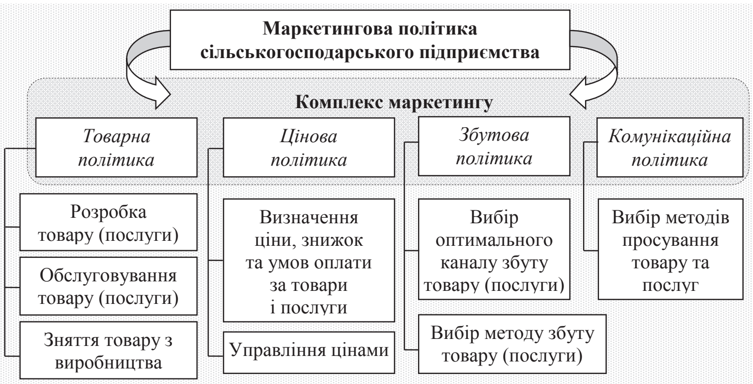

Рис. 1. Структура маркетингової політики сільськогосподарського підприємства

Джерело: узагальнено автором за даними [1–5]

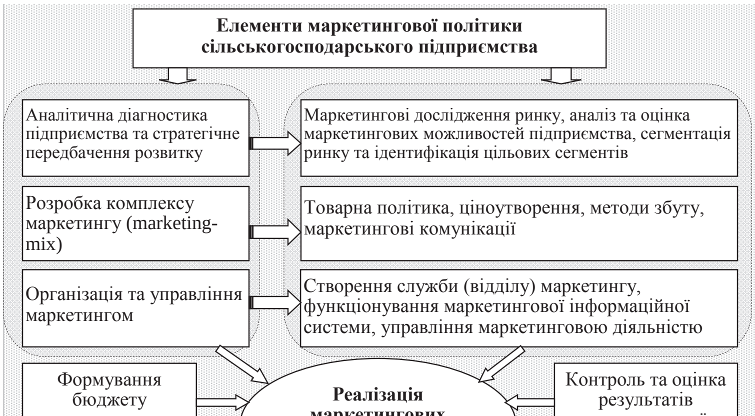

Рис. 2. Елементи маркетингової політики сільськогосподарського підприємства

Джерело: власні дослідження

Індикатором ефективності сільськогосподарського підприємства є передусім обсяг отриманого прибутку. При цьому, ключовим вбачається забезпечення передумов формування фінансового результату, що можливо досягти за рахунок врахування (з певним ступенем ймовірності) ряду факторів, передусім маркетингових, з позиції забезпечення конкурентних переваг сільськогосподарських підприємств. Саме врахування маркетингових факторів дозволить підприємству оперативного пристосовуватися до змін ринкового середовища та мати стійку конкурентну позицію у довгостроковій перспективі.

Організаційний зміст маркетингової складової у формуванні конкурентоспроможності сільськогосподарського підприємства визначається узгодженістю цілей і завдань всіх підрозділів у межах розробленої концепції. Досягти зазначеного можливо за рахунок дієвої маркетингової політики, ключовим завданням якої є дослідження ринкового середовища, а саме – стану попиту, пропозиції, конкурентів, внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства. Завданнями маркетингу при цьому є формування довгострокових відносин з усіма суб’єктами ринку з метою забезпечення споживчої цінності продукції; розробка інструментарію інтегрованого маркетингу для оцінки ефективності маркетингової програми; побудова маркетингу відносин з підприємствами, що реалізують сировину для виробництва; відповідність вимогам соціально відповідального маркетингу тощо [8]. В таких умовах використання маркетингового підходу уможливлює визначення стратегічних орієнтацій, побудову стратегії розвитку і тактику поведінки сільськогосподарського підприємства.

Як справедливо зазначають Л. В. Балабанова, В. В. Холод та І. В. Балабанова, вітчизняні сільськогосподарські підприємства можуть використовувати три рівні маркетингової діяльності: І рівень – діяльність підприємства на основі маркетингової концепції, що передбачає зміну всієї філософії управління підприємством; ІІ рівень – підприємством використовуються окремі комплекси взаємозв'язку методів і засобів маркетингової діяльності (створення служби маркетингу); ІІІ рівень – на підприємстві ізольовано реалізуються окремі елементи маркетингу [2, с. 16].

Маркетинг за своїм сутнісним змістом є теоретичною концепцією, яка сприяє пристосуванню суб'єктів сільськогосподарського виробництва до роботи в умовах ринкової економіки, а маркетингова діяльність у цьому зв'язку є організованою формою сучасного товарного виробництва. Саме маркетингова діяльність конфігурує зусилля сільськогосподарських товаровиробників щодо здійснення ними не лише операцій щодо реалізації продукції, а й під час формування і впровадження концептуальних засад виробничого та управлінського процесу, визначення характеру та масштабів виготовлення продукції, можливостей економічно виправданого використання виробничо-ресурсного потенціалу підприємства та формування ефективних логістичних каналів і взаємозв'язків, орієнтуючись на максимальне задоволення потенційного попиту.

Маркетингова політика сільськогосподарського підприємства передбачає цінову, товарну, збутову сфери та комплекс заходів щодо просування продукції на ринку (рис. 1).

Поетапне формування маркетингової політики передбачає здійснення аналітичної діагностики сільськогосподарського підприємства та стратегічного передбачення (прогнозування) його розвитку; розробку комплексу маркетингу; забезпечення ефективної організації та дієвого управління маркетингом. Крім того, реалізація маркетингових заходів неможлива без сформованого економічно обґрунтованого бюджету маркетингу, контролю та оцінки маркетингової діяльності, що є платформою для прийняття управлінських рішень (рис. 2).

Основними маркетинговими передумовами, якими слід керуватися при формуванні маркетингової політики сільськогосподарських підприємств, є: 1) здійснення маркетингових досліджень з метою отримання повної та достовірної інформації про екзогенні та ендогенні чинники, що впливають на економічну платформу функціонування підприємства; 2) обґрунтування можливостей адаптації специфіки виробництва до мінливого бізнес-середовища та вподобань потенційних споживачів з одночасним цілеспрямованим впливом на них у визначений (необхідний) момент часу; 3) виробництво продукції з урахуванням споживчих вимог, ринкової кон'юнктури та реальних виробничих потужностей і ресурсної бази підприємства; 4) забезпечення прибутковості через призму поліпшення маркетингової діяльності на інноваційних засадах у стратегічній перспективі; 5) конфігурація стратегії і тактики активної присутності підприємства на ринку та використання маркетингових інструментів для досягнення максимального контролю над рухом готової продукції; 6) формування ефективних логістичних каналів реалізації продукції та послуг підприємства на певних ринках передбаченого обсягу та у конкретно визначені строки.

Висновки та пропозиції. З огляду на турбулентність факторів маркетингового бізнес-середовища, важливим у сучасних умовах є формування нової моделі розвитку сільськогосподарських підприємств з їх переорієнтацією на маркетингові засади з урахуванням специфіки виробничо-господарської діяльності та вимог споживчого ринку. В умовах посилення міжнародної інтеграції та глобалізації економічних процесів маркетингова політика розглядається ключовим інструментом ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств у стратегічній перспективі. Забезпечення економічного зростання суб'єктів господарювання можливе на основі діагностики релевантної інформації та прийняття дієвих управлінських рішень щодо дослідження попиту, товарної, цінової, комунікативної та збутової політики, а також щодо формування бюджету маркетингу, стратегічного планування і маркетингового управління та контролю.

Перспективами подальших досліджень у даному науковому напрямі є теоретико-методичне обґрунтування організаційно-економічних засад розробки та імплементації механізму маркетингової політики сільськогосподарських підприємств.

Список літератури:

1. Андрощук І. М. Агромаркетинг в підприємствах АПК [Електронний ресурс] / І. М. Андрощук. – Режим доступу: http:// www.int-konf.org
2. Балабанова Л. В. Маркетинг підприємства: навч. посіб. / Л. В. Балабанова, В. В. Холод, І. В. Балабанова. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 612 с.
3. Березіна Л. М. Особливості сільськогосподарського виробництва: вплив на ефективність функціонування підприємств галузі [Електронний ресурс] / Л. М. Березіна. – Режим доступу: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/92822/05-Berezina.pdf?sequence=1
4. Данько Ю. І. Проблеми розвитку маркетингової діяльності сільськогосподарських підприємств / Ю. І. Данько // Національний менеджмент організацій: інтеграційний вимір: [Монографія] / [Михайлова Л. І., Турчіна С. Г., Калачевська Л. І. та ін.]. – Суми: В-во «Козацький вал», 2009. – 352 с.
5. Євчук Л. А. Сучасна концепція маркетингу на формування маркетингового комплексу сільськогосподарських підприємств [Електронний ресурс] / Л. А. Євчук. – Режим доступу: http://khntusg.com.ua/files /sbornik/vestnik_112/07.pdf
6. Єранкін О. О. Маркетинг в АПК України в умовах глобалізації: [Монографія] / О. О. Єранкін. – К.: КНЕУ, 2009. – 419 с.
7. Красноруцький О. О. Розвиток маркетингу на ринку агропродовольчої продукції України: [Монографія] / О. О. Красноруцький, Ю. І. Данько – Харків: Міськдрук. – 2009. – 262 с.

8. Курбацька Л. М. Маркетинговий механізм забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції [Електронний ресурс] / Л. М. Курбацька // Ефективна економіка. – 2013. – № 3. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3388
9. Міщенко Д. А. Маркетинг сільськогосподарських підприємств як напрям підприємницької діяльності / Д. А. Міщенко // Агросвіт. – 2009. – № 19. – С. 17–18.
10. Сокол П. М. Теоретичні основи формування механізму маркетингу підприємства / П. М. Сокол // Вісн. ЧДТУ. Сер.: Економічні науки. 2016. – № 41. – С. 38–44.
11. Соловйов І. О. Агромаркетинг: системна методологія, реалізація концепції: [Монографія] / І. О. Соловйов. – Херсон: Олди-плюс, 2008. – 344 с.

Тарасович Л.В.
Житомирский национальный агроэкологический университет

МАРКЕТИНГОВАЯ ПОЛИТИКА СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ КАК ИНСТРУМЕНТ ИХ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА

Аннотация
Исследована роль маркетинговой составляющей в производственно-хозяйственной деятельности и системе управления сельскохозяйственных предприятий. Обосновано, что маркетинговая политика является необходимым условием экономического роста в условиях быстро изменяющейся бизнес-среды и одновременно важным инструментом обеспечения экономического интереса, прогнозных предсказаний уровня стратегического развития и формирования конкурентных преимуществ субъектов хозяйствования. Теоретически обоснован процесс, представлены элементы и раскрыты особенности формирования маркетинговой политики сельскохозяйственных предприятий. Акцентировано на функциональной направленности маркетинговой деятельности в контексте планирования, организации, информационного обеспечения и контроля. Освещены маркетинговые предпосылки, которыми следует руководствоваться при формировании маркетинговой политики и разработке императивов стратегического развития предприятий с фокусировкой внимания на особенностях аграрного производства.
Ключевые слова: маркетинг, маркетинговая политика, комплекс маркетинга, сельскохозяйственное предприятие, экономический рост.

Tarasovych L.V.
Zhytomyr National Agroecological University

MARKETING POLICY OF AGRICULTURAL ENTERPRISES AS THE INSTRUMENT OF THEIR ECONOMIC GROWTH

Summary
The role of marketing component in production and commercial activities and the management system of agricultural enterprises is studied. It is substantiated that marketing policy is a necessary condition for economic growth in terms of quick-changing business environment and simultaneously an important instrument of providing economic interest, forecasts of the level of strategic development and formation of competitive advantages of economic entities. A process is theoretically substantiated, elements are presented, and features of the formation of marketing policy of agricultural enterprises are revealed. An attention focuses on the functional orientation of marketing activity in the context of planning, organization, informational support, and control. Marketing preconditions to be guided by in the formation of marketing policy and development of imperatives of strategic development of enterprises with a focus on features of agricultural production are outlined.
Keywords: marketing, marketing policy, marketing complex, agricultural enterprise, economic growth.

УДК 336.330.3

ПРОБЛЕМИ ЗАЛУЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙ В ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНЕ ГОСПОДАРСТВО ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

Твердь О.В.
Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті узагальнено особливості формування інвестиційних ресурсів у житлово-комунальному господарстві. Досліджено проблеми, які стримують залучення інвестицій у комунальну сферу. Проаналізовано сучасний стан інвестиційних вкладень у комунальні підприємства.
Ключові слова: житлово-комунальне господарство, комунальна власність, інвестиції, фінансування, концесія.

Постановка проблеми. В сучасних умовах спостерігається низька ефективність функціонування об'єктів комунальної власності, зокрема житлово-комунального господарства. Проблема полягає насамперед у застарілій матеріально-технічній базі, не модернізованій з часів незалежності, яка потребує колосальних інвестицій. Низький рівень оновлення основних засобів, значні витрати на утримання інфраструктурних мереж та управлінських структур разом із недосконалою тарифною політикою є основними перешкодами залучення інвестицій та здійснення повноцінної діяльності комунальних підприємств. Тому питання залучення інвестиційних ресурсів у галузь житлово-комунального господарства (далі – ЖКГ) та її модернізації залишається актуальним.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми інвестиційного забезпечення комунальних підприємств та необхідність створення дієвого механізму здійснення інвестиційної діяльності підприємствами ЖКГ розглядали у своїх наукових працях П. Зав'ялов, М. Козоріз, Л.І. Абалкін, Й.А. Бланк, Т.Г. Васильців, Г. Маркович, Є. Ружанський, Л.В. Кравцова, Н.В. Ващенко, В.Ю. Світлична та інші вітчизняні й зарубіжні вчені.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Враховуючи значну кількість досліджень, варто відмітити, що не достатньо уваги приділено залученню інвестицій у ЖКГ в умовах нестійкого середовища, що зумовлює необхідність подальшого дослідження даної проблеми.

Мета статті. Метою статті є обґрунтування необхідності формування нового механізму залучення інвестиційних ресурсів у галузь ЖКГ, що сприятиме підвищенню інвестиційної привабливості підприємств даного сектору.

Виклад основного матеріалу. Житлово-комунальне господарство (ЖКГ) включає комплекс підгалузей суб'єктів ринку, що надають соціально важливі послуги і забезпечують населенню та організаціям необхідні умови життєдіяльності. Відповідно споживачами житлово-комунальних послуг є населення та суб'єкти господарської діяльності, які оплачуючи їх, забезпечуючи фінансування галузі.

В публікаціях нерідко ототожнюються поняття «комунальні підприємства» та «житлово-комунальні підприємства», що ускладнює грунтовні дослідження щодо їх фінансового забезпечення. Адже до підприємств комунальної форми власності належать не лише підприємства ЖКГ, а й освіти, культури, фізичної культури і спорту, охорони здоров'я тощо. Значні повноваження з управління сферою ЖКГ мають місцеві органи виконавчої влади й органи місцевого самоврядування.

ЖКГ включає житлове господарство (експлуатаційно-ремонтне господарство житлового фонду), комунальне господарство (водопровідно-каналізаційне господарство, господарство комунальної теплоенергетики), а також благоустрій територій населених пунктів (дорожньо-мостову господарство, зовнішнє освітлення, зелене господарство, благоустрій та санітарне очищення, ритуальне обслуговування).

Особливістю ЖКГ є те, що до його складу входять як підприємства, віднесені до природних монополій, так і підприємства, які можуть повністю або частково працювати в конкурентному середовищі. Перша група підприємств є об'єктом державного регулювання, яке насамперед стосується ціноутворення.

Більшість підприємств ЖКГ є об'єктами комунальної власності, відповідно до цього фінанси житлово-комунального господарства традиційно розглядалися лише при дослідженні проблеми місцевих фінансів. Науковці в підручнику «Місцеві фінанси» дають таке визначення: «фінансові ресурси підприємств комунальної форми власності – фонди грошових ресурсів, які утворюються підприємствами, що належать органам місцевого самоврядування різних рівнів, використовуються відповідно до законодавства і рішень органів місцевого самоврядування» [4].

Фінанси ЖКГ трактуються як система економічних відносин, пов'язаних з розподілом і перерозподілом вартості валового внутрішнього продукту шляхом формування та використання фондів грошових коштів на місцевому рівні з метою найбільш повного задоволення житлово-комунальних потреб населення територіальних громад і господарюючих суб'єктів регіону та їх відтворення. [5]

Діяльність підприємств ЖКГ, які є природніми монополістами і надають соціально значимі послуги, значною мірою контролюється та регулюється з боку державних і місцевих органів влади, на відміну від інших суб'єктів господарювання. Створення конкурентного середовища у цій сфері ускладнено насамперед через технічні причини, оскільки підприємствами ЖКГ експлуатується складні інженерні мережі.

Специфіка діяльності та функціонування підприємств ЖКГ зумовлює особливості організації їх фінансів та фінансування галузі. Система фінансування сектору ЖКГ принципово не змінилась з радянських часів, – тоді вона характе-

ризувалась прямим бюджетним фінансуванням та символічною оплатою житлово-комунальних послуг, яка не відшкодовувала їх вартості. Сьогодні, навіть якщо підприємства ЖКГ працюють на принципах комерційного розрахунку, вони значною мірою фінансуються за рахунок коштів місцевих бюджетів. З огляду на це існуюча система фінансування комунального господарства не дозволяє належним чином проводити обслуговування об'єктів галузі, зношеність основних фондів яких, за оцінками експертів, становить 40-70%. Така ситуація з фінансуванням галузі не відповідає ринковим умовам господарювання, а лише поглиблює проблеми галузі, що зумовлюються недостатнім фінансуванням, а відтак вимагає пошуку нових шляхів і механізмів фінансування галузі.

Таблиця 1

Показники ЖКГ України за 2011-2013 рр.

Показники	Роки		
	2011	2012	2013
Обсяг реалізованих послуг ЖКГ, млн грн	31441,1	34049,2	34188,4
Середньооблікова чисельність працівників ЖКГ, чол.	381203	333781	320658
Збитковість ЖКГ, %	-17,3	-4,0	-19,7
Фінансовий результат роботи від звичайної діяльності до оподаткування підприємств ЖКГ, млн грн			
прибуток	703,3	676,7	268,3
збиток	2559,1	2313,8	5023,0
Дебіторська заборгованість за послуги ЖКГ, млн грн	13543,3	13208,0	13623,1
Кредиторська заборгованість за послуги ЖКГ, млн грн	19855,9	17019,0	24220,9
Індекс капітальних інвестицій підприємств комунальної теплоенергетики	77,6	136,3	176,4
Індекс капітальних інвестицій підприємств водопостачання і водовідведення	132,8	163,4	133,8

Джерело: розроблено автором за даними [9, 12]

З упевністю можна стверджувати, що розвиток економіки ЖКГ потребує насамперед реформування у сфері фінансування і залучення інвестиційних ресурсів. Розглянемо чинники управління в ЖКГ, які впливають на процес залучення інвестицій (рис. 1).

Вважаємо, що весь комплекс наведених вище чинників прямо чи опосередковано впливає на процес інвестиційного забезпечення галузі та фінансування підприємств ЖКГ.

В табл. 1 наведено окремі показники, які характеризують ЖКГ.

Як бачимо, підприємства ЖКГ переважно є збитковими. Кредиторська заборгованість перевищує дебіторську. Незначні прибутки є зовсім недостатніми, щоб забезпечити розвиток та інвестиції. Без інвестиційних вкладень підприємства ЖКГ приречені на технічну технологічну деградацію, погіршення якості послуг.

Рис. 1. Ключові чинники управління в ЖКГ

Джерело: розроблено автором за даними [6]

Інвестиції – одна з ключових економічних категорій, яка відіграє визначальну роль в структурних змінах економіки, що стосуються не лише регіону, а національного господарства всієї країни. Згідно Закону України «Про інвестиційну діяльність», інвестиціями є всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект [1]. Саме останній чинник є домінуючим щодо інвестування сфери ЖКГ.

Приплив інвестицій в ЖКГ гальмується низькою інвестиційною привабливістю підприємств галузі, які є збитковими. За даними офіційної статистики, у 2014–2015 рр. збитки підприємств ЖКГ у 2014-му сягнули 3 млрд. грн., у 2015-му – 4,2 млрд., за дев'ять місяців 2016-го – перевищили 5,5 млрд. грн. Дебіторська заборгованість підприємств ЖКГ за 2014-2016 рр. досягнула 13,3 млрд. грн., а кредиторська – 28 млрд. Організаціям ЖКГ за 9 місяців 2016 року нараховано 52,5 млрд. грн., з них 12,2 млрд. грн. – тільки за грудень 2016-го. При цьому перераховано лише 37,5 млрд грн (за грудень – 7,9 млрд). Заборгованість бюджетів усіх рівнів перед організаціями, що надають житлово-комунальні послуги, на кінець 2016 р. становила 22,6 млрд грн.

Враховуючи, що населення залишалося доволі сумлінним платником, рівень платежів населення за оплату житлово-комунальних послуг в 2016 році зменшився порівняно з попередніми роками. Це очевидно, враховуючи зростання вартості послуг для населення – так, електроенергія здорожчала в 1,6 рази, холодна вода й газ – в 1,42, гаряча вода – в 1,82, опалення – майже в 1,9 рази. Не зважаючи на попередні підвищення тарифів, до 2016 року рівень платежів українців за житлово-комунальні послуги, із 2001 р. ніколи не опускався нижче 90%, натомість 2016-го він впав до 82,8%. Заборгованість населення зросла з 8,8 млрд грн у 2015 р. до 23,5 млрд у 2016 р.

Сумарно заборгованість населення складає 23,4 млрд. грн., що звичайно, виникло не за рік, але лише за 2016-й «накопичилося» 12,5 млрд, тобто заборгованість зросла більш як удвічі.

Несвоєчасна оплата послуг, обтяжена субсидіями, які проходять на рівні взаємозаліків між державою й постачальниками, вкрай негативно впливає на галузь ЖКГ. За даними Держстату, субсидії оформили 103% тих, хто звернувся (з урахуванням заяв, які надійшли 2015-го). Більшість отримувачів субсидій – жителі міст (5 млн. родин), тобто переважно багатоквартирних будинків старої забудови, утеплити й модернізувати які найскладніше. Середній розмір призначеної субсидії на одне домогосподарство в грудні 2016-го збільшився порівняно з відповідним періодом минулого року на 25,1% і становив 1364 грн. У 2016-му з населенням було укладено 36 тис. договорів про погашення реструктуризованої заборгованості на загальну суму 165 млн. грн. [9]

Дійшовши критичної межі технічний стан мереж і споруд, які використовуються підприємствами ЖКГ, продовжує погіршуватися стан житлового фонду як у великих містах, так і в малих містечках.

У комунальних підприємств хронічно бракує коштів на підвищення енергоефективності та модернізацію своєї інфраструктури. Інфраструктура комунального господарства України зношена на 70%. Збитки українських підприємств ЖКГ з 2014 року постійно зростають, що робить модернізацію галузі практично неможливою.

При цьому очікувати покращення ситуації з оплатою послуг споживачами не варто. НБУ в своєму Інфляційному звіті зазначає, що обсяги споживання (не тільки послуг ЖКГ) з кінця 2014 р. випереджали зростання доходів населення. Подорожчання не лише комунальних послуг, а й інших товарів і послуг поступово виснажувало сімейні бюджети, що призвело до використання населенням заощаджень, накопичених у попередні роки. Тож платоспроможність людей зменшилась і продовжує падати.

Серед інших причин погіршення фінансового стану комунальних підприємств можна виділити такі:

– недосконале законодавство, не адекватне ринковим умовам; принципово не змінились відносини між комунальниками і споживачами, законодавство виписано однобоко – відповідальність людини-споживача та безвідповідальність підприємства-постачальника послуг та енергоносіїв;

– надалі діє витратна методика формування тарифів, коли в них закладаються усі валові витрати підприємства. Тарифи формуються за методом «середні витрати плюс рентабельність» (виробники додають до своєї собівартості граничний рівень рентабельності). За такого підходу, чим більш застаріле обладнання, старі технології, більші витрати в мережах, тобто більша собівартість, то вищі тарифи і доходи підприємства.

Для підвищення інвестиційної привабливості підприємства комунальної форми власності, насамперед ЖКГ, разом із органами влади повинні розробити нові механізми фінансування діяльності (рис. 2).

Джерелом акумуляції коштів для потреб ЖКГ є місцеві позики, які можуть здійснюватись через емісію облігацій. Як свідчить досвід розвинених країн, облігації місцевої позики є дієвим способом одержання коштів для місцевих органів влади. Облігації місцевих позик є одними із найбільш надійних цінних паперів і гарантуються податковими повноваженнями органів місцевого самоврядування і комунальною власністю.

На сьогодні житлово-комунальна сфера фінансується за рахунок платежів населення та бюджетних коштів (дотації, субсидії). Для зменшення бюджетного навантаження необхідним є розширення приватного інвестування, однак інвестиційні схеми для фінансування цільових ресурсозберігаючих проектів у сфері ЖКГ практично не використовуються. В той час економічні обставини портебують залучення позабюджетних джерел фінансування.

На сьогодні в Україні створені умови для реалізації державно-приватного партнерства (ДПП) у ЖКГ, прийнято ряд нормативно-правових актів і програм, зокрема, Закон України «Про державно-приватне партнерство» від 1 липня 2010 р. Цим Законом передбачено не лише розподіл доходів, а й розподіл ризиків між державним та приватним партнерами, пов'язаних з виконанням договорів, укладених у рамках ДПП.

Варто відмітити, що за останні роки на ринку з'явилося багато приватних фірм, що надають якісні комунальні послуги, однак вони конкурують за обслуговування новобудов у великих містах, які не потребують ремонту, а відтак, – гарантують високі прибутки. Але це не вирішує

Рис. 2. Основні напрями вдосконалення фінансування підприємств ЖКГ

Джерело: розроблено автором за даними [6]

проблеми модернізації житлового фонду, 70% якого потребує капітального ремонту і мільйонних інвестицій.

Сучасним методом залучення приватних інвестицій у житлово-комунальну сферу є концесія. Згідно Закону України «Про концесії», концесія – це надання з метою задоволення громадських потреб уповноваженим органом виконавчої влади чи органом місцевого самоврядування на підставі концесійного договору на платній та строковій основі юридичній або фізичній особі (суб'єкту підприємницької діяльності) права на створення (будівництво) та (або) управління (експлуатацію) об'єкта концесії (строкове платне володіння), за умови взяття суб'єктом підприємницької діяльності (концесіонером) на себе зобов'язань по створенню (будівництву) та (або) управлінню (експлуатації) об'єктом концесії, майнової відповідальності та можливого підприємницького ризику [3].

За даними міністерства економічного розвитку і торгівлі України, найперспективнішими галузями для укладання концесійних договорів є транспортна та енергетична інфраструктура, а також інфраструктура у сфері ЖКГ. Це ті об'єкти, які потребують інвестицій для їх модернізації або нового будівництва [10].

Станом на кінець 2016 року в Україні укладено більше 150 договорів концесії, більша частина з яких стосується концесій у сфері ЖКГ: водопостачання, водовідведення, переробка та захоронення побутових відходів і кілька проектів концесії замків у туристичній галузі.

Зазначимо, що проблеми фінансування ЖКГ та небезпеки, які вони можуть спричинити в майбутньому, усвідомлені вітчизняними урядовцями. Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України активізувало співпрацю з Світовим банком, Європейським інвестиційним банком (ЄІБ), Кредитною установою для відбудови (KfW). Наприклад, в лютому 2016 р. Верховна Рада України ратифікувала Угоду між Україною та Європейським інвестиційним банком (ЄІБ), яка дозволить залучити 400 млн євро для модернізації житлово-комунального господарства в регіонах. Кошти підуть на фінансування регіональних проектів з відновлення міської інфраструктури, поліпшення енергоефективності комунальних підприємств, підвищення якості послуг для населення у середніх і великих містах України [12].

Висновки і пропозиції. Підприємства житлово-комунальної власності за сьогоднішніх економічних умов здебільшого є збитковими за рахунок недостатнього фінансування. Однією з основних причин низької рентабельності комунальних підприємств є застаріла матеріально-технічна база. Тому необхідною умовою для ефективного функціонування підприємств комунального сектору є їх модернізація, що потребує відповідного фінансового забезпечення. Для якісного реформування ЖКГ недостатньо власних фінансових, тому вкрай важливим є формування нового механізму фінансування підприємств ЖКГ, активнішого залучення інвесторів у дану сферу. Одним із шляхів залучення інвестицій у комунальний сектор є концесія. За допомогою цього методу можна вирішувати частку соціальних проблем міста шляхом модернізації основних засобів комунальних підприємств.

На жаль, в У країні інвестиційні капіталовкладення в комунальну сферу досі мають обмежений характер. Основними причинами цього є недостатня захищеність інтересів потенційного інвестора, недосконалість законодавчої бази, яка принципово не оновлена з часів адміністративної економіки, відсутність податкових стимулів вкладати кошти в ЖКГ.

Модернізація галузі ЖКГ, що потребує диверсифікації джерел фінансування, потребує зміни правил поведінки, усвідомленні особистої відповідальності членів територіальної громади та особистої фінансової участі у розвитку ЖКГ. Необхідною умовою для підвищення інвестиційної привабливості підприємств ЖКГ є створення відповідної інформаційної інфраструктури, що дасть змогу інвестору концентрувати та обробляти всю необхідну інформацію щодо загальних умов реалізації його інтересів; удосконалення нормативно правової бази щодо інвестиційної діяльності та зменшення податкового навантаження на сектор комунальних підприємств.

Список літератури:

1. Закон України «Про інвестиційну діяльність» № 5463-VI від 16.10.2012 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1560-12
2. Закон України «Про житлово-комунальні послуги» № 5459-VI від 16.10.2012р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1875-15
3. Закон України «Про концесії» № 817-VIII від 24.11.2015 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/997-14
4. Місцеві фінанси: Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. / М. А. Гапонюк, В. П. Яцюта, А. Є. Буряченко, А. А. Славкова. – К.: КНЕУ, 2002. – 184 с.
5. Вавричук О. С. Фінаннси житлово-комунального господарства як складова місцевих фінансів – [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://intkonf.org/vavrichuk-o-s-finansi
6. Воронков О. О. Економічні методи формування ефективного механізму впровадження енергозбережних технологій в житлово-комунальному господарстві регіону: стаття / О. О. Воронков // – Харківська національна академія міського господарства, 5.09.2011р. – 2 с. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/31_PRNT_2008/Economics/36459.doc. htm
7. Черваньов Д. М. Управлінські складові здійснення інвестиційної діяльності на підприємствах України / О. М. Череваньов, П. В. Кухта // Формування ринкових відносин в Україні. – 2008. – № 11. – С. 85-87.
8. Агенція новин Firtka.if.ua – [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://firtka.if.ua/?action=show&id=100396
9. Державна служба статистики України – [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/
10. Мультимедійна платформа іномовлення України – [Електроний ресурс]. – https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/1929150-ukrajinska-kontsesiya-novi-pravila-gri-chi-stane-vona-prozoroyu-ta-proderjavnitskoyu-zala-2.html

11. Покровська О. Ю. Экономический механизм фи_нансирования жилищно_коммунального хозяйства регионов Украины / О. Ю. Покровська // Науково_технічний збірник. – 2011.
12. Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України України – [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minregion.gov.ua/press/news

Твердь О.В.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ПРОБЛЕМЫ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНВЕСТИЦИЙ В ЖИЛИЩНО-КОММУНАЛЬНОЕ ХОЗЯЙСТВО И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

Аннотация
В статье обоснованы особенности формирования инвестиционных ресурсов в жилищно-коммунальном хозяйстве. Исследованы проблемы, которые препятствуют привлечению инвесторов в коммунальную сферу. Проанализировано современное состояние инвестиционных вложений в коммунальные предприятия. Рассмотрено основные недостатки функционирования ЖКХ и пути их предотвращения.
Ключевые слова: жилищно-коммунальное хозяйство, коммунальная собственность, инвестиции, финансирование, концессия.

Tverd O.V.
Ivan Franko National University of Lviv

THE PROBLEMS OF ATTRACTING INVESTMENTS IN HOUSING AND PUBLIC UTILITIES AND SOLUTIONS TO THEM

Summary
In the article the features of investment resources in housing and public utilities are grounded. The problems that hinder attracting investors in the utility sector are examined. The current state of investments in utilities is analyzed. Basic shortcomings of functioning of housing and public utilities and ways to avoid them are considered.
Keywords: housing and public utilities, communal property, investment, financing, concession.

УДК 336.22

ОПОДАТКУВАННЯ ПРИБУТКУ ПІДПРИЄМСТВ: ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ

Тулуш Л.Д., Скітецька І.М.
Університет економіки і права «КРОК»

У статті розглядається сучасний стан функціонування податку на прибуток підприємств в світлі проведення податкової реформи. Узагальнено наявні тенденції розвитку механізму справляння податку на прибуток, визначено наявні проблеми впровадження нової моделі справляння даного податку, охарактеризовано фіскальне значення даної форми оподаткування в Україні. Досліджено динаміку ставок податку на прибуток підприємств в Україні та європейських країнах. Зроблено висновок щодо втрати податком на прибуток ключової фіскальної ролі, що обумовлено як станом вітчизняної економіки, так і змінами механізму справляння податку. Окреслено напрями подальшого розвитку механізму справляння податку на прибуток підприємств в Україні з урахуванням європейської практики.
Ключові слова: прибуток, оподаткування прибутку, податок на прибуток підприємств, податкова ставка, податкове навантаження, фіскальна значимість, податковий механізм.

Постановка проблеми. Важливою передумовою забезпечення стабільного розвитку економіки є ефективне функціонування податкової системи. Невід'ємною складовою податкової системи будь-якої країни з ринковою економікою є податок на прибуток. Даний податок відіграє ключову роль при оподаткуванні господарюючих суб'єктів, оскільки прибуток традиційно розглядається у якості ключової характеристики діяльності таких суб'єктів, фактичним джерелом сплати податків. Винятковість податку на прибуток полягає й у тому, що механізм його справляння дозволяє найбільш органічно забезпечувати практичне поєднання фіскальної та регулюючої функцій податків.

При оподаткуванні прибутку підприємств час від часу виникають питання, що стосуються рівня податкового вилучення, порядку формування об'єкту оподаткування, умов надання податкових пільг підприємствам з метою симулювання інвестиційної активності чи розвитку інноваційних процесів. Своєчасне вирішення вищезгаданих питань набуває особливої актуальності, оскільки є основою вдосконалення та модернізації сучасної системи оподаткування суб'єктів господарювання в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання формування раціонального механізму справляння податку на прибуток підприємств є предметом наукових пошуків низки провідних вчених фінансового спрямування, серед яких варто відзначити праці таких авторів як З. Варналій [1], К. Копчинська [3], Ю. Лупенко [4], Т. Паєнтко [5], А. Поддєрьогін [6], Д. Серебрянський [2], А. Скрипник [3], А. Соколовська [8], К. Швабій [10] та ін.

Виділення невирішеної раніше частини загальної проблеми. Незважаючи на суттєві напрацювання в даній сфері, реформування механізму справляння податку на прибуток підприємств в Україні, зокрема в частині відмови від ведення окремого виду обліку при визначенні об'єкта оподаткування, спрощення порядку адміністрування даного податку, посилення його впливу на регулювання інвестиційної активності суб'єктів господарювання, вимагає від наукової спільноти поглиблення досліджень економічної природи даної форми оподаткування та генерування науково-обґрунтованих рекомендацій щодо подальшого його розвитку.

Мета статті. Метою статті є узагальнення особливостей оподаткування прибутку підприємств та окреслення перспектив розвитку механізму оподаткування прибутку суб'єктів господарювання в Україні. Для забезпечення виконання поставленої мети в процесі дослідження використовувались економіко-статистичні методи дослідження, зокрема монографічний, узагальнення, порівняння, графічного представлення інформації тощо.

Виклад основного матеріалу. За результатами податкової реформи в Україні було суттєво змінено порядок справляння податку на прибуток підприємств, що позначилось на особливостях функціонування даного податку та його фіскальному значенні. Насамперед варто відмітити відміну окремого виду обліку – так званого податкового – який підприємства вели одночасно зі звичайним бухгалтерським обліком для більш достовірного визначення об'єкта оподаткування податком на прибуток. Прагнення відійти від ведення суб'єктами господарювання окремого податкового обліку є цілком закономірним, адже це відповідає європейській практиці справляння податку на прибуток та дозволяє поглибити рівень інтеграції національної системи бухгалтерського обліку в європейську та світові системи.

Відповідно, ключовою зміною механізму оподаткування прибутку в Україні стало запровадження нового принципу визначення податку на прибуток, який обчислюється виходячи із бухгалтерського фінансового результату (відповідно до національних П(С)БО або МСФЗ), та підлягає коригуванню на так звані податкові різниці. Причому кількість таких різниць було суттєво зменшено – з 49 до 3 груп: різниці щодо амортизації необоротних активів; різниці щодо формування резервів; різниці при здійсненні фінансових операцій.

Ставка податку на прибуток в останні роки залишається незмінною (18%) і є однією із найнижчих у Європі (рис. 1). Як видно з даних рис. 1, ставки податку на прибуток підприємств в країнах ЄС знижуються, причому як в країнах – старих членах ЄС (СЧ ЄС), так і в країнах – нових членах ЄС (НЧ ЄС). Причому традиційно в країнах – нових членах ЄС ставка податку на прибуток є суттєво нижчою, ніж в країнах – старих

членах ЄС (в середньому (сер) 18% проти 24% у 2013-2015 рр.).

Окремо варто відзначити, що спроби запровадити в Україні ставку податку на прибуток нижче за 18% поки не увінчались успіхом і навряд чи, щоб були реалізовані в найближчій перспективі.

Отже, нині в Україні практично запроваджена класична європейська модель податку на прибуток, згідно з якою базовим показником для розрахунку об'єкта оподаткування є бухгалтерський фінансовий результат до оподаткування, який в подальшому коригується на різниці, прямо визначеній Податковим кодексом. Необхідно зазначити, що класична європейська модель оподаткування прибутку підприємств є найпоширенішою серед країн ЄС, які входять до Організації економічного співробітництва та розвитку.

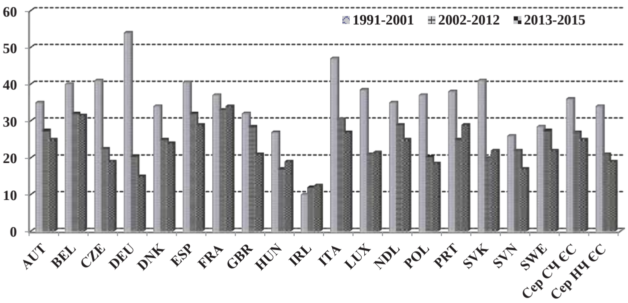

Рис. 1. Динаміка ставок податку на прибуток підприємств в окремих країнах – членах – ЄС у 1991-2015 роках (СЧ – старі члени, НЧ – нові члени)

Джерело: складено за [http://www.oecd.org/tax/tax-policy/tax-database.htm]

Така модель має ряд суттєвих недоліків, серед яких варто виділити:

– проблеми із накопиченням збитків (що особливо актуально для України у зв'язку із наявними курсовими різницями), що створює підґрунтя для можливих зловживань при визначенні бази оподаткування;

– складність правил упередження податкового планування шляхом обмеження витрат на сплату процентів;

– ведення окремого обліку податкової амортизації;

– можливість реалізації схем податкового планування, що використовуються крупними компаніями з метою уникнення оподаткування (при переміщенні активів, не оподаткування окремих видів доходів тощо) за умов недосконалості методів податкового контролю за цими процесами.

У вітчизняних реаліях класична (європейська) модель справляння прибутку на прибуток містить системні ризики, частина з яких є невід'ємною складовою самої моделі, а частина обумовлена специфікою вітчизняної економіки, в тому числі й рівнем корупції та проблемами правозастосування.

Наявні проблеми при впровадженні класичної моделі справляння податку на прибуток в Україні можна згрупувати наступним чином:

– проблема достовірності розрахунку об'єкта оподаткування в умовах коригування фінансового результату, визначеного за даними бухобліку, на податкові різниці – це обумовлює постійний ризик впровадження заходів податкового контролю з боку контролюючих органів;

– проблема нерівномірності розподілу податкового навантаження на платників податку внаслідок впровадження заходів податкового контролю та «додаткового» адміністрування;

– низька фіскальна ефективність податку як результат поєднання зазначених вище проблем та передумова його кардинального реформування.

Фіскальна ефективність податків переважно асоціюється з їх питомою вагою у макроекономічних показниках (ВВП, доходах бюджету, податкових надходженнях). Як свідчать результати проведеного дослідження, при загальній тенденції зростання суми податкових надходжень у ВВП (з 19,3 до 25,6% ВВП протягом останнього десятиріччя), фіскальна значимість податку на прибуток підприємств суттєво знизилась (рис. 2).

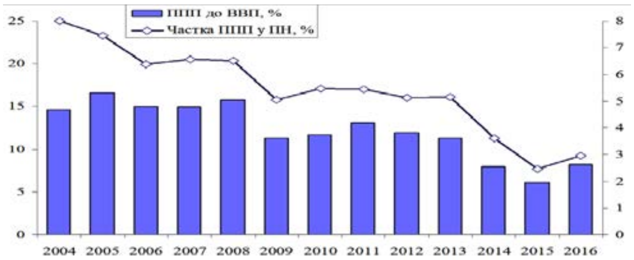

Рис. 2. Фіскальна значимість податку на прибуток підприємств (ППП): частка у валовому внутрішньому продукті (ВВП) (права шкала) та податкових надходженнях (ПН) (ліва шкала)

Джерело: складено за [http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477]

Як видно із даних рис. 2 відношення податку на прибуток підприємств до ВВП знизилось із 5,32% у 2005 році до 1,97% у 2015 році (у 2,7 рази).

Частка податку на прибуток підприємств у загальній сумі податкових надходжень знизилась із 25,1 у 2004 до 7,7% у 2015 році (у 3,3 рази). У 2016 р. спостерігається певне підвищення фіскальної значимості податку, обумовлене підвищенням рівня ділової активності й інфляційними процесами.

Суттєве зниження фіскальної значимості податку на прибуток підприємств характеризується й співвідношенням його надходжень до надходжень інших бюджетоформуючих податків – податку на додану вартість та податку на доходи фізичних осіб (рис. 3).

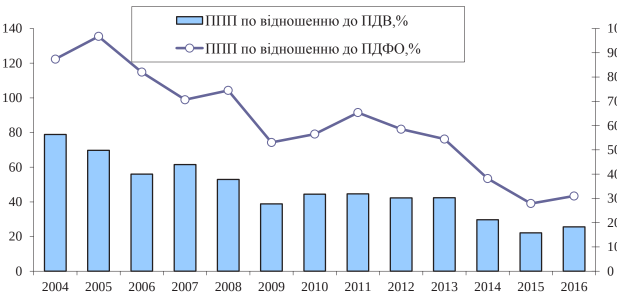

Рис. 3. Відношення надходжень податку на прибуток підприємств (ППП) до надходжень ПДВ (права шкала) та ПДФО (ліва шкала)

Джерело: складено за [http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477]

Як видно з рис. 3, відношення надходжень податку на прибуток підприємств до надходжень податку на додану вартість (ПДВ) знизилось із 56,3% у

2004 році до 15,8% у 2015 році (у 3,6 рази), а до надходжень податку на доходи фізичних осіб (ПДФО) – із 122,3% у 2004 до 39,1% у 2015 році (у 3,1 рази). Крім того, із 2014 року надходження податку на прибуток підприємств поступаються надходженням акцизного податку (у 2015-2016 роках відповідне співвідношення коливається у межах 55-59%).

Враховуючи наявну статистику надходжень податку на прибуток підприємств в останні роки даний податок вже не є бюджетоформуючим.

Висновки. Внаслідок проведення податкової реформи порядок справляння податку на прибуток підприємств зазнав суттєвих змін, наслідком яких стало його наближення до континентальної (європейської) моделі, що застосовується країнами членами європейського простору.

Нині в Україні вектор реформування механізму справляння податку на прибуток спрямований на перехід від суто фіскальної до стимулюючої системи оподаткування підприємств. Складність цього процесу посилюється передусім тим, що реформування відбувається в умовах економічної кризи, що породжує дефіцит державних фінансових ресурсів. Наслідком реформування стало суттєве зниження фіскальної значимості податку на прибуток, який втратив статус основного бюджетоформуючого податку.

Податок на прибуток є найбільш складним в адмініструванні та неоднозначним за економічною природою із всіх прямих податків. Існування прямо пропорційної залежності між розміром прибутку і сумами податку знижує мотивацію виробників щодо об'єктивності визначення бази оподаткування, викликає процеси ухилень від сплати, використання податкових «лазівок» при визначенні податкового зобов'язання. При цьому в державі практично відсутня можливість повноцінного податкового контролю за достовірністю декларованих сум об'єкта оподаткування, адже в умовах високого рівня корумпованості будь-які дії щодо посилення заходів податкового адміністрування лише здорожують функціонування самої системи адміністрування, не забезпечуючи навіть її окупності.

Запровадження європейських стандартів оподаткування при справлянні податку на прибуток дозволить спростити та здешевити процес податкового адміністрування, що позитивно позначиться на інвестиційному кліматі в Україні як в частині дотримання процедурних податкових вимог (подання декларації, надання інформації контролюючим органам тощо), так і в частині порядку визначення реального розміру податкових зобов'язань та витрат часу платників податків.

Список літератури:

1. Варналій З. Вплив оподаткування прибутку на економічний розвиток України / З. Варналій, Д. Серебрянський // Економіка України. – 2010. – №. 5. – С. 55-69.
2. Гармонізація податкового та бухгалтерського обліку в контексті оподат-кування прибутку підприємств в Україні: монографія / [Огороднікова І.І., Серебрянський Д.М., Смірнова О.М., Стадник М.В. Турянський Ю.І.]; за заг. ред. Д.М. Серебрянського. – К.: Алерта, 2013. – 366 с.
3. Копчинська К. Європейські тенденції в оподаткуванні прибутку підприємств / К. Копчинська // Науковий вісник Полісся. – 2015. – № 2. – С. 148-153.
4. Лупенко Ю.О. Оподаткування сільського господарства в умовах трансформації спеціальних податкових режимів / Ю.О. Лупенко, Л.Д. Тулуш // Економіка АПК. – 2016. – № 1. – С. 5-17.
5. Паєнтко Т.В. Підвищення ефективності адміністрування податку на прибуток / Т.В. Паєнтко // Науковий вісник Національної академії ДПС України. – 2005. – № 4. – С. 80-89.
6. Поддєрьогін А.М. Удосконалення оподаткування прибутку на основі визначення об'єкта оподаткування / А.М. Поддєрьогін, В.В. Бабіч // Фінанси України. – 2010. – № 9. – С. 71-76.
7. Скрипник А.В. Оцінка фіскальної ефективності пільгового оподаткування прибутку підприємств / А.В. Скрипник, Д.М. Серебрянський // Економіка України. – 2006. – №. 7. – С. 13-27.
8. Соколовська А.М. Шляхи реформування податкової системи України // Фінанси України. – 2014. – №. 12. – С. 103-121.
9. Тулуш Л.Д. Реформування механізму прямого оподаткування сільгосп-підприємств / Л.Д. Тулуш // Економіка АПК. – 2014. – № 10. – С. 34-45.
10. Швабій К., Серебрянський Д. Інвестиційні стимули в механізмі оподаткування прибутку підприємств в Україні / К. Швабій, Д. Серебрянський // Економіка України. – 2007. – №. 7. – С. 54-62.

Тулуш Л.Д., Скитецкая И.Н.
Университет экономики и права «КРОК»

НАЛОГООБЛОЖЕНИЕ ПРИБЫЛИ ПРЕДПРИЯТИЙ: ПРАКТИКА ПРИМЕНЕНИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье рассматривается современное состояние функционирования налога на прибыль предприятий в свете проведения налоговой реформы. Обобщены тенденции развития механизма взимания налога на прибыль, определены существующие проблемы внедрения новой модели взимания данного налога, охарактеризованы фискальное значение данной формы налогообложения в Украине. Исследована динамика ставок налога на прибыль предприятий в Украине и европейских странах. Сделан вывод о потере налогом на прибыль ключевой фискальной роли, что обусловлено как состоянием отечественной экономики, так и изменениями механизма взимания налога. Определены направления дальнейшего развития механизма взимания налога на прибыль предприятий в Украине с учетом европейской практики.
Ключевые слова: прибыль, налогообложение прибыли, налог на прибыль предприятий, налоговая ставка, налоговая нагрузка, фискальная значимость, налоговый механизм.

Tulush L.D., Skiteckaya I.M.
«KROK» University

TAXATION OF CORPORATE PROFITS: APPLICATION PRACTICE IN UKRAINE

Summary
In the article the current state of operation of corporate income tax in light of the tax reform. Overview of trends mechanism for collecting income tax, defined existing problems implementing the new model of collecting this tax, characterizes fiscal importance of this form of taxation in Ukraine. The dynamics of income tax rates for companies in Ukraine and European countries. The conclusion about the loss of tax revenue fiscal key role due to a state of the domestic economy and changes in tax collection mechanism. Outlined directions for further development mechanism levying corporate income tax in Ukraine with the European practice.
Keywords: profit, profit taxation, corporate income tax, tax rate, tax burden, fiscal significance, tax mechanism.

УДК 005.21:658.8

ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ МІЖНАРОДНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Турчак В.В.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

В статті розглядається проблема стратегічного управління міжнародною діяльністю підприємства. Представлено підхід до процесу стратегічного планування та управління міжнародною діяльністю підприємства. Визначено складові моделі стратегії міжнародної діяльності. Наведено принципи розробки та реалізації стратегії міжнародної діяльності. Здійснення міжнародної діяльності досліджено з точки зору процесного підходу з виділенням відповідних підпроцесів.
Ключові слова: міжнародна діяльність, стратегія, процесний підхід, стратегічне управління, управління.

Постановка проблеми. Глобалізація бізнесу, посилення конкуренції, підвищення ролі споживача у формуванні попиту на товари, широке включення українських підприємств у міжнародний поділ праці висувають нові вимоги до системи управління підприємствами та використання інструментів стратегічного менеджменту для досягнення конкурентних переваг й довгострокового успіху. В умовах глобалізації економіки створюються умови для більш простого і швидкого виходу підприємств на зарубіжні ринки, інтенсифікується міжнародний обмін товарами. Рішення, що приймаються підприємствами в галузі міжнародної діяльності, мають стратегічний і оперативний характер.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми управління міжнародною діяльністю досліджували багато науковців. Серед них Л. Антонюк, І. Волкова, О. Калініна, Ю. Орловська, О. Варламова, О. Вівчар, С. Маталка та інші. Щодо проблем зовнішньоторговельної діяльності підприємств торгівлі, то їх висвітлюють як вітчизняні науковці Т.М. Мельник, О.Г. Міхеєва, А.А. Попов, М. Мальський, Р. Москалик, так і зарубіжні, зокрема Л. Доусон.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Найбільш важливим стратегічним рішенням, що формує всі наступні дії підприємства, є рішення про участь в тій чи іншій формі міжнародного поділу праці, вибір цільових зарубіжних ринків і способів їх освоєння. Це вимагає розробки стратегії функціонування підприємства на даних ринках.

Мета статті. Метою дослідження є обґрунтування концептуальних засад управління розвитком міжнародної діяльності підприємства на основі стратегічного підходу.

Виклад основного матеріалу. Міжнародна діяльність є важливим напрямом фінансово-господарської діяльності суб’єктів підприємницької діяльності. Вона пов'язана з міжнародною виробничою та науково-технічною діяльністю, налагодженням зовнішньоекономічних зв’язків, експортом та імпортом товарів, послуг. Цілком доречним є твердження стосовно того, що ефективність діяльності підприємства на зовнішньому ринку засвідчує конкурентоспроможність його товарів (послуг). При загостренні конкурентних умов на внутрішньому ринку, посиленні боротьби за споживача суб'єкти господарювання об'єктивно зумовлені шукати можливості зовнішньоекономічної діяльності для завоювання нових ринків. Це актуалізує проблему розвитку міжнародної діяльності як для підприємств, так і національної економіки в цілому.

Інтеграція у світове господарство країн, регіонів та окремих підприємств залучає їх до процесу глобалізації, що стає відчутним через різні форми міжнародної діяльності. Глобалізація відкриває додаткові можливості для виходу націо-

нальних підприємств на нові ринки, що сприяє розширенню доступу до потоків капіталу, технологій, більш дешевому імпорту і більш об'ємних експортних ринків.

Розглядаючи міжнародну діяльність на рівні підприємства, будемо розуміти під нею сукупність виробничо-господарських, організаційно-економічних і комерційних функцій підприємства, що пов'язані з його виходом на зовнішній (міжнародний) ринок. На рівні окремого підприємства переважно аналізується технологія і організація зовнішньоекономічної діяльності, її різні елементи і необхідні умови здійснення з точки зору вирішення комплексу практичних проблем в організації тих чи інших форм міжнародної діяльності, проведення переговорів з партнерами, складання, укладення та виконання контракту тощо [1, с. 110-112].

Дослідження підходів до розробки стратегії міжнародної діяльності на основі формування конкурентних переваг підприємства, а також сутності процесу організації міжнародної діяльності дозволяє представити підхід до процесу стратегічного планування та управління міжнародною діяльністю сучасного підприємства (рис. 1).

Міжнародна діяльність вітчизняних підприємств є важливим чинником нарощування економічного потенціалу країни шляхом розширення експорту, переведення доходів з-за кордону, включення українських підприємств до глобального ланцюжка створення доданої вартості. Ключовими напрямками розвитку міжнародної діяльності вітчизняних підприємств на сучасному етапі виступають [2]:

– збільшення масштабів і вдосконалення галузевої структури зовнішньоекономічної присутності України на зарубіжних ринках, зростання частки компаній обробного сектора економіки і послуг;

– запобігання контрпродуктивної конкуренції на зовнішніх ринках між українськими компаніями, що виробляють подібну продукцію, укладення між ними стратегічних угод про спільну реалізацію проектів міжнародної експансії;

– утворення стратегічних об'єднань українських та зарубіжних підприємств для спільної діяльності на зовнішніх ринках з метою розробки, виробництва та реалізації конкурентоспроможної продукції.

В цілому, інтеграція вітчизняної економіки в зовнішнє середовище визначається балансом різноспрямовано діючих трендів і факторів. З одного боку, нерівномірність розвитку регіонів країни, низка невирішених проблем, кризові явища в економіці, слабкі місця економічної системи уповільнюють процес ефективної інтеграції країни в європейський простір. З іншого – розвиток міжнародної діяльності, її окремих форм дозволяють в періоди ринкових реформ вижити багатьом вітчизняним підприємствам-експортерам, стабілізувати попит і пропозицію на внутрішньому ринку шляхом розвитку імпортних операцій.

В українській практиці використовуються різноманітні стратегії і форми проникнення на ринки зарубіжних країн. Як показують дослідження, значна частина підприємств готова зупинитися на самому низькозатратному і безпечному варіанті – традиційному експорті, тобто продажі товару за кордон без подальшого супроводу товару. Лише деякі підприємства переключаються на глобальний маркетинг, коли маркетингова діяльність за кордоном охоплює не тільки збут, але і практично всі функціональні сфери діяльності підприємства: дослідження, розробки, логістику, персонал тощо [3, с. 167].

Сьогодні імпортозаміщення та розширення експортних можливостей вітчизняних підприємств є стратегічними пріоритетами розвитку країни. У контексті стратегічних рішень планування і здійснення міжнародної діяльності суб'єктів господарювання можна визначити такі об'єктивні обмеження розробки та реалізації ефективної стратегії міжнародної діяльності вітчизняних підприємств [4]:

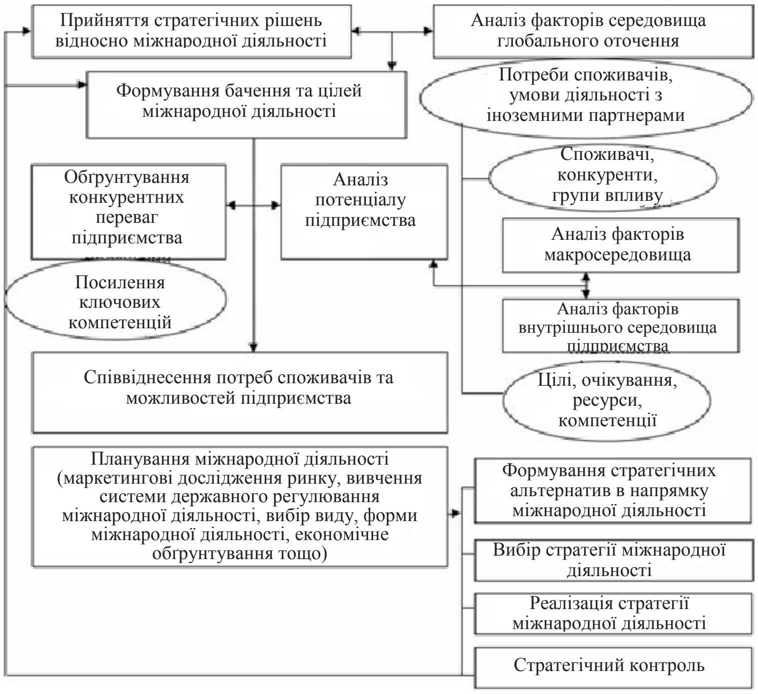

Рис. 1. Етапи стратегічного планування міжнародної діяльності підприємства

– параметри і тенденції розвитку минулих періодів переносяться на прогнозований часовий інтервал;

– стратегія міжнародної діяльності розробляється, як правило, на основі аналізу внутрішніх ресурсів і можливостей;

– проблеми забезпечення ефективності міжнародної діяльності обумовлені не тільки обмеженнями внутрішнього середовища підприємств (недоліки стратегічного і поточного планування та управління), а й зовнішнього;

– відсутність взаємозв'язку між планами держави або місцевих органів і господарюючих суб'єктів;

– нестача ресурсів, що спрямовуються на вивчення розвитку зовнішнього ринку;

– недолік практичних, новаторських проектів і знань, що призводить до мінімального впливу ідей на практику.

Таким чином, в основу методичних положень розробки та реалізації стратегії міжнародної діяльності підприємств слід взяти такі принципи:

1) принцип універсальності, що обумовлений взаємодією і взаємозумовленістю стратегії міжнародної діяльності і розвитку підприємства;

2) принцип системності, що випливає з аналізу факторів внутрішнього середовища підприємства, які впливають на стратегію розвитку міжнародної діяльності.

Управління розвитком міжнародної діяльності підприємства повинно бути орієнтованим на стратегічний підхід та базуватись на вищенаведених принципах. Узагальнену модель стратегії міжнародної діяльності підприємства представлена у табл. 1.

Таблиця 1

Модель стратегії міжнародної діяльності підприємства

Фактори, що впливають на стратегію розвитку міжнародної діяльності підприємства	Складові моделі	Параметри складових моделі
Фактори матеріальних активів: – якісний рівень товару (послуги); – ресурсне забезпечення; – виробничий (збутовий) потенціал	Фінансова складова	Прибуток Дохід Рентабельність інвестицій
	Клієнтська складова	Максимальна задоволеність (лояльність клієнта) Збереження (збільшення) частки ринку
Фактори нематеріальних активів: – потенціал людського капіталу; – потенціал інформаційного капіталу; – потенціал організаційного капіталу	Бізнес-процесна складова	Якість продукту Вартість Частка нових продуктів
	Нематеріальна складова (навчання та розвиток)	Рівень людського капіталу Наявність інформаційних систем Задоволеність персоналу

Модель стратегії міжнародної діяльності базується на перевагах процесного управління:

– скорочення залежності процесів від функціональної ієрархії і формування плоскої організаційної структури;

– орієнтація менеджерів на способи досягнення результату в рамках бізнес-процесів, а не на управління ієрархією;

– максимальне використання кваліфікації співробітників;

– делегування повноважень і відповідальності в рамках процесу;

– орієнтація співробітників і підрозділів на кінцевий результат;

– зміна оцінки та оплати праці;

– усунення проблем на «стиках» між підрозділами.

Взаємодія складових моделі стратегії міжнародної діяльності через причинно-наслідковий зв'язок показано на рис. 2.

Чотири складових моделі стратегії міжнародної діяльності дозволяють досягти балансу між цілями різних рівнів в системі цілепокладання, між бажаними результатами і факторами їх досягнення, тобто в сукупності відображають спільність цілей, оскільки всі їх параметри спрямовані на виконання єдиної стратегії. Для досягнення вищезазначеного пропонуємо процес розробки і реалізації стратегії міжнародної діяльності здійснювати в наступній послідовності (рис. 3).

Дані методологічні положення дозволяють:

1) зробити корпоративне бачення майбутнього надбанням усіх працівників і сприяти встановленню єдиного цілепокладання;

2) створити цілісну модель стратегії міжнародної діяльності, що дозволить кожному працівнику визначити свій внесок в розвиток підприємства;

3) сконцентрувати зусилля на досягненні стратегічної мети.

Для успіху міжнародної діяльності підприємства необхідно не тільки мати конкурентоспроможний товар (роботу, послугу), а й забезпечити певні умови його постачання клієнтам. Остання обставина набуває особливого значення в сучасних умовах загострення міжнародної конкуренції, непередбачуваності і крайньої мінливості зовнішнього середовища.

З точки зору процесного підходу здійснення міжнародної діяльності доцільно розбити на наступні підпроцеси (кількість яких не повинна перевищувати десяти, оскільки керівник не зможе ефективно керувати і сприймати інформацію від більшої кількості основних напрямків діяльності):

1. Визначати потреби зарубіжних ринків.
2. Вимірювати задоволеність зарубіжних споживачів.
3. Здійснювати моніторинг змін на ринку або в очікуваннях споживачів.
4. Розробляти концепції продукту, його позиціонування на зарубіжних ринках.
5. Здійснювати маркетинг закупівель (в т.ч. імпортних операцій): дослідити ринок постачальників; вибирати постачальників; організовувати переговори і угоди; контролювати процес поставки; контролювати розрахунки.
6. Виконувати зовнішньоторговельні контракти: підготовлювати та проводити переговори; обробляти замовлення споживачів; управляти процесом експортного постачання; контролювати розрахунки.

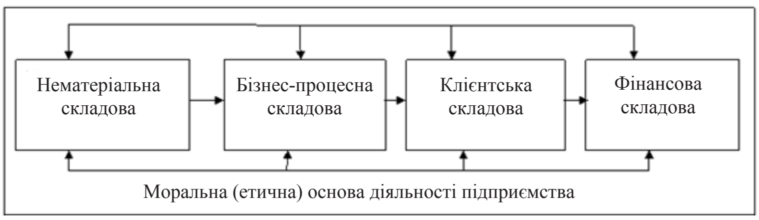

Рис. 2. Причинно-наслідковий зв'язок складових моделі стратегії міжнародної діяльності підприємства

Рис. 3. Процес розробки та реалізації стратегії міжнародної діяльності підприємства

7. Планувати міжнародну діяльність.
8. Формувати попит, стимулювати збут.
9. Розвивати і навчати персонал в рамках служби.
10. Керувати продуктивністю, здійснювати матеріальне і моральне стимулювання.

Висновки і пропозиції. Розробка стратегії міжнародної діяльності підприємства найбільшою мірою дозволить реалізовувати такі ознаки міжнародної діяльності як прискорювач економічного зростання і каталізатор ефективного розвитку підприємства. Складові моделі стратегії міжнародної діяльності дозволяють досягти балансу між цілями різних рівнів в системі цілепокладання, між бажаними результатами і факторами їх досягнення, тобто в сукупності відображають спільність цілей, оскільки всі їх параметри спрямовані на виконання єдиної стратегії.

Список літератури:

1. Турчак В.В. Проблеми міжнародної конкурентоспроможності українських підприємств / В.В. Турчак // Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка. – 2014. – Т. 19. Вип. 3/1. – С. 108-112.
2. Ракутина Н.М. Стратегическое партнерство в региональном малом бизнесе [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.egpu.ru/lib/elib/Data/Content/128867578325689541/Default.aspx
3. Соколюк Г.О. Конкурентні стратегії виробничого підприємства: особливості вибору та умови реалізації / Г.О. Соколюк // Актуальні проблеми економіки. – К.: ВНЗ «Національна академія управління», 2010. – № 8. – С. 163–169.
4. Федоришина О.О. Проблеми інтеграції України до Європейського Союзу / О.О. Федоришина // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1103

Турчак В.В.
Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ФОРМИРОВАНИЕ СТРАТЕГИИ МЕЖДУНАРОДНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье рассматривается проблема стратегического управления международной деятельностью предприятия. Представлены подход к процессу стратегического планирования и управления международной деятельностью предприятия. Определены составляющие модели стратегии международной деятельности. Приведены принципы разработки и реализации стратегии международной деятельности. Осуществление международной деятельности исследовано с точки зрения процессного подхода с выделением соответствующих подпроцессов.

Ключевые слова: международная деятельность, стратегия, процессный подход, стратегическое управление, управление.

Turchak V.V.
Vinnitsa Institute of Trade and Economics of
Kyiv National University of Trade and Economics

FORMING OF INTERNATIONAL STRATEGY OF ENTERPRISE

Summary
The problem of international strategic management of an enterprise is considered in the article. The approach to strategic planning and international operations management of the company is shown. The composition of the strategy of international activity model is identified. The principles of design and implementation strategy of international activity are determined. International activities in terms of the process approach with allocation of appropriate subprocesses is investigated.

Keywords: international activity, strategy, process approach, strategic management, management.

УДК 635.11.577.4

РОЗВИТОК ОРГАНІЧНОГО ВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ

Уланчук В.С., Жарун О.В., Соколюк С.Ю., Ткачук С.П.
Уманський національний університет садівництва

У статті визначено сутність органічного сільського господарства, охарактеризовано стан та потенціал розвитку ринку органічної продукції України. Проведено аналіз можливостей та проблем експорту української органічної продукції до Європейського Союзу. Розглянуто особливості розвитку та узагальнено досвід державної підтримки органічного виробництва в країнах Європейського Союзу. Вивчено стан і проблеми у сфері державного регулювання органічного виробництва та експорту органічної продукції в Україні. Визначено напрями розвитку експорту вітчизняної органічної продукції до Європейського Союзу, обґрунтовано основні шляхи просування органічних продуктів на європейському ринку.
Ключові слова: експорт, органічна продукція, ринок органічної продукції, експортний потенціал, державне регулювання, Європейський Союз.

Постановка проблеми. Ринок органічної продукції уже близько двох десятиріч є найдинамічнішим ринком продовольства у світі й стає популярною альтернативою споживанню традиційних продуктів. Аграрний та продовольчий сектори посідають одне з провідних місць у національній економіці України. Великий попит на органічну продукцію існує у країнах Європейського Союзу, і багато української органічної сировини експортується у ці країни для подальшої переробки та споживання. Незважаючи на існуючі нормативно-правові, соціальні та економічні проблеми становлення вітчизняного ринку органічної продукції, він є перспективним для України з огляду на наявні природні ресурси (родючі чорноземи й екологічно чисті зони) та зростаючу зацікавленість споживачів. В умовах підвищення попиту на органічну продукцію в Європейському Союзі Україна має перспективи розвитку експортного потенціалу в цій сфері, посилення економічних зв'язків з ЄС за одночасного використання технологій, що сприяють збереженню і відновленню якісних характеристик ґрунтів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність обраної тематики підтверджує зацікавленість нею науковців різних галузей економіки. Серед вітчизняних дослідників відомими є праці Артиша В.І., Бородачевої Н.В., Варченко О.М., Вовк В.І, Гармашова В.В., Чайки Т.О., Дудар Т.О., Зайчук Т.О., Кобець М.І., Рудницької О.В., Кривова В.М., Шишки І.Б. тощо. Незважаючи на значну кількість публікацій, нині залишаються дискусійними питання щодо стратегічних напрямів розвитку органічного виробництва в нашій державі, що зумовили вибір теми та мету дослідження.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема органічного сільськогосподарського виробництва відносно нова, проте набуває великої популярності. Шляхи, які пропонуються у нашій країні для вирішення проблеми забезпечення населення високоякісними продуктами харчування, засновуються на зосередженні вирощування екологічно чистої продукції у спеціальних сировинних зонах. Тому в ситуації, що склалася, потрібні додаткові дослідження розвитку та використання ринкового потенціалу сільськогосподарських підприємств щодо виробництва органічних продуктів.

Метою статті є вивчення сучасного стану і потенціалу ринку органічної продукції України; узагальнення досвіду країн ЄС у забезпеченні стабільного розвитку органічного виробництва; обґрунтування проблем і перспектив розвитку експорту української органічної продукції до Європейського Союзу в умовах дії ЗВТ.

Виклад основного матеріалу. Органічне сільське господарство нині має великий потенціал, а його розвиток є досить актуальним через ряд екологічних, економічних та соціальних переваг. Інтенсифікація сільського господарства серед переваг має і негативний вплив на навколишнє середовище, виснажує природні ресурси, та в цілому впливає на якісні показники продукції, що споживає людина.

На думку фахівців, органічні методи господарювання покращують стан ґрунту та його родючість без застосування хімічно синтезованих добрив. Боротьба з бур'янами та шкідниками проводиться без застосування токсичних пестицидів, оберігаючи тим самим земельні та водні ресурси. Обов'язкове застосування сівозмін, використання насіння і порід, адаптованих до місцевих умов, і відновлення функціонального біорізноманіття сприяють подальшому зміцненню екологічного балансу.

Діяльність сільськогосподарських виробників продукції в Україні має бути направлена на збереження і відтворення потенціалу земельних та інших природних ресурсів, що використовуються в сільському господарстві. Разом із нарощуванням обсягів виробництва продукції в сільськогосподарських підприємствах важливим питанням є підвищення якості натуральних продуктів власного виробництва та створення логістичної мережі для їх реалізації з тим, щоб менше залучати зовнішні інвестиції, а отримувати високі прибутки і направляти їх на формування внутрішніх інвестицій для інноваційно-інвестиційного розвитку кожної галузі в різних природно-економічних зонах України.

В такій ситуації, що склалась в сільському господарстві, важливо встановити напрями розвитку кожної його галузі на рівні країни, з тим щоб сформувати стратегію розвитку аграрного сектора економіки України на 15-20 років вперед в цілому, а також виробництва кожного виду продукції.

В даний період аграрні виробники України одержують результати з врожайності, з виробництва нижчі від середньосвітового рівня. Якщо взяти всі культури – на 30-35% урожайність

менша, а по деяких культурах – удвічі. При тому, що у світовій кон'юнктурі ціни на сільськогосподарську продукцію падають, а конкуренція зростає, Це означає, що на ринку залишаться тільки ті, хто буде максимально ефективний, хто зможе за стабільної світової ціни максимально знизити собівартість.

Тому, щоб вигідно розпорядитися вирощеними вагомими врожаями в нашій країні, необхідно намагатися переробити отриману продукцію щоб продавати її за гідною ціною. В таких умовах Україна має продавати не сільськогосподарську продукції, а продукцію її переробки. Наш національний продукт з високою доданою вартістю має бути конкурентоспроможним. Україна повинна освоювати нові ринки, нові механізми присутності на світових ринках української продукції. Вона має бути інноваційною.

В умовах конкуренції на продовольчому ринку виграють саме ті підприємства, чия продукція буде більш якісною та безпечною, хто навчиться економити на витратах. Саме наявність систем управління безпекою, які ґрунтуються на принципах НАССР, зможе забезпечити підприємству всі ці чинники.

НАССР (система аналізу ризиків та контролювання) у критичних точках – це система для ідентифікації, оцінки, аналізу та контролю ризиків, важливих для безпечності харчових продуктів. Одним із напрямів підвищення ефективності виробництва окремих видів продукції в сільському господарстві може бути впровадження виробництва органічної продукції.

Кожне підприємство, яке планує виробляти органічну продукцію має отримати сертифікат. Для отримання відповідного сертифіката необхідно не тільки пройти обов'язкову процедуру, а й чітко витримати комплекс вимог. Наприклад, не використовувати хімічні чи мінеральні добрива на певній земельній ділянці впродовж трьох років, щоб за

Таблиця 1

Загальна площа органічних с.-г. угідь та кількість органічних господарств в Україні, 2002-2015 рр. [1]

Показник	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.
Площа, га	270226	270320	272850	393400	400764	410550
Кількість господарств	142	155	164	175	182	210
Середній розмір господарства	1,9	1,74	1,66	2,25	2,20	1,96

Таблиця 2

Площа угідь, зайнятих під органічним виробництвом в ЄС [1]

Країни	Площа, га			Частка органічних угідь у загальній площі сільгоспугідь, %		
	2010 р.	2015 р.	2015 р., у % до 2010 р.	2010 р.	2015 р.	2015 р. до 2010 р. в.п.
Бельгія	49005	68818	140,4	3,6	5,1	1,5
Болгарія	25648	118552	462,2	0,5	2,4	1,9
Чехія	435610	478033	109,7	12,4	13,7	1,3
Данія	162903	166788	102,4	6,1	6,3	0,2
Німеччина	990702	1060291	107,0	5,9	6,3	0,4
Естонія	121569	155806	128,2	12,8	15,7	2,9
Ірландія	47864	73037	152,6	1,0	1,6	0,6
Греція	309823	407069	131,4	6,5	8,4	1,9
Іспанія	1615047	1968570	121,9	6,8	8,2	1,4
Франція	845442	1361512	161,0	2,9	4,7	1,8
Хорватія	15913	75883	476,9	1,2	4,9	3,7
Італія	1113742	1492579	134,0	8,6	11,8	3,2
Кіпр	3184	4699	147,6	2,8	3,7	0,9
Латвія	166320	231608	139,3	9,2	12,3	3,1
Литва	143644	213579	148,7	5,2	7,1	1,9
Люксембург	3614	4216	116,7	2,8	3,2	0,5
Угорщина	127605	129735	101,7	2,4	2,4	0,0
Мальта	24	30	125,0	0,2	0,3	0,0
Нідерланди	46233	44402	96,0	2,5	2,4	-0,1
Австрія	538210	552141	102,6	17,0	20,3	3,3
Польща	521970	580731	111,3	3,6	4,0	0,5
Португалія	210981	241375	114,4	5,8	6,5	0,7
Румунія	182706	245924	134,6	1,3	1,8	0,5
Словенія	30689	42188	137,5	6,4	8,8	2,5
Словаччина	174471	181882	104,2	9,1	9,5	0,4
Фінляндія	169168	225235	133,1	7,4	9,9	2,5
Швеція	438693	518983	118,3	14,3	17,1	2,9
Великобританія	699638	495929	70,9	4,1	2,9	-1,2
ЄС всього	9195813	11139595	121,1	5,1	6,2	1,1

цей час «вивітрилася « вся хімія (хоча і за такий період далеко не всі масиви можуть звільнитися від неї), застосовувати сучасні технології обробітку ґрунту, наприклад системи NO-till. Повністю відмовитись від пестицидів, гербіцидів тощо.

В останні роки спостерігається тенденція активного наповнення внутрішнього ринку власною органічною продукцією за рахунок налагодження власної переробки органічної сировини. Зокрема, це крупи, борошно, молочні та м'ясні продукти, соки, сиропи, повидло, мед, олія, чаї, лікарські трави.

За даними Федерації органічного руху України, наша країна займає 22-е місце у світі за площами, зайнятими під органічним виробництвом. Українських фермерів, які вирощують екологічно чисту продукцію на 410 тис. га, налічується понад 210 (табл. 1). Водночас ринок внутрішнього споживання органічної продукції в країні, за підсумками 2016 року, зросте на 17,6% – до більш ніж 20 млн євро. В Україні велика кількість родючих земель, ми гордо називаємо себе «аграрною країною», яка може годувати понад 500 млн людей у всьому світі. За деякими оцінками, 80% наших співвітчизників перебувають за межею бідності; внутрішній ринок споживання класичної продукції знизився до $7 млрд у 2016 році з $17,6 млрд у 2013 р., тобто майже у 2,4 разу.

Споживчий попит на органічну продукцію на сьогодні зосереджений, головним чином, в економічно розвинених країнах, оскільки така продукція, як правило, є дорожчою, ніж звичайна, зважаючи на вищу собівартість її виробництва та переробки, а також необхідність урахування у витратах виробництва таких параметрів як охорона навколишнього середовища, поліпшення умов утримання тварин і вживання заходів щодо розвитку сільських районів.

За оцінками IFOAM, поточний обсяг світового споживчого ринку органічної продукції становить 60 млрд. євро, що у 5 разів більше порівняно з 1999 роком. Найбільшим ринком збуту органічної продукції є США, де реалізовується такої продукції майже на 26 млрд. євро (43% від світової ємності ринку). Друге місце посідає ЄС з обсягом реалізації 24 млрд. євро на рік (40%), третє – Китай (3,7 млрд. євро, або 6%).

За розрахунками, у середньому кожен мешканець планети витрачає на органічну продукцію близько 8 євро на рік. При цьому, найбільше на органічну продукцію витрачають жителі Швейцарії – 221 євро на рік, Люксембургу – 164 євро, Данії – 162 євро.

У багатьох країнах світу органічне виробництво є важливою складовою національної економіки. Цей ринок у Німеччині складає близько 8 млрд євро. В 2016 році вартість експорту зернових культур, вирощених в Україні, – 8 млрд євро. Постає питання ефективності використання земельних ресурсів та розвитку високомаржинальних напрямків, зокрема органічного вирощування, про що потрібно дбати вже сьогодні, розробляючи стратегії на наступні роки. 1% земель в Україні, зайнятих під органічне вирощування, дозволяє нам експортувати екологічно чисту продукцію на 100 млн євро. Органіка має розглядатися не лише з економічної точки зору, це й збереження екології та навколишнього середовища; створення нових робочих місць, адже органічне виробництво потребує більше ручної праці, ніж традиційне; здоров'я споживачів та нації в цілому.

Щодо органічного садівництва – це переведені в органічні високорослі насадження, яким понад 20-30 років; закладаються також нові інтенсивні сади із загущенням 2,5 тис. дерев на 1 га та більше. Інтенсивне садівництво – це один із напрямків сільськогосподарської діяльності, який дозволяє на невеликих площах – 2-5 га, отримувати значну кількість плодів – в середньому 45 тонн яблук/груш з 1 га. Плоди можуть реалізовуватись у свіжому вигляді та/або як продукти переробки. Зокрема, для органічних садів доцільно розглядати наступні варіанти переробки яблук/груш: соки, сушка, концентрати, дитяче харчування, джеми та ін. [2].

За оцінками Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО) у перспективі попит на органічну продукцію у світі зростатиме у міру розвитку економіки країн, підвищення рівня освіти та доходів населення.

Порівнянні із традиційним землеробством витрати нижчі щонайменше вдвічі, а якщо враховувати реалізаційну ціну, яка вища принаймні на 50% то стає очевидним це справжня золота жила для виробників продукції. Органічне виробництво може дати також поштовх розвитку переробної галузі, оскільки перероблені продукти мають більшу ціну, ніж сировина.

За розрахунками, при врахуванні зазначених ними факторів впливу на величину цінової органічної надбавки, попередня еквівалентна ціна (що базується на врахуванні всіх можливих витрат при виробництві і реалізації продукції) повинна зростати не менше ніж на 35-50% [3]. Натомість на ринку можна спостерігати суттєве завищення ціни на органічну продукцію (табл. 3).

Таблиця 3

Порівняльні ціни на традиційну та органічну овочеву продукцію в Україні у лютому-березні 2016 р., грн. / кг*

Овочева	Продукція культура	
	традиційна	органічна
Морква	12,00	33,00
Капуста	13,00	32,00
Картопля	7,00	15,00
Буряк	10,00	20,00
Томат	50,00	180,00
Огірки	47,00	100,00
Зелені культури (кріп, петрушка, зелена цибуля)	200,00	400,00
Цибуля ріпчаста	12,00	45,00

За даними електронного ресурсу інтернет-магазину Natur Boutique // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://natur-boutique.ua/

З одного боку, ринкова ціна повинна відштовхуватися від мінімальної розрахункової ціни і зупинитися на рівні, який сприймають споживачі і який відображає їх купівельну спроможність. Звичайно, якісна продукція не може бути дешевшою, ніж продукція середньої якості, а органічна продукція через відсутність у ній залишків мінеральних добрив, пестицидів тощо є такою. Тому збільшення ціни сприятиме додатковим можливостям підприємства, особливо у перші роки піс-

ля закінчення перехідного (конверсійного) етапу. Використання даної методики розрахунку ціни дозволить виробникам органічної продукції не лише отримати прибуток від виробничо-збутової діяльності, а й створити умови для подальшого розвитку, збільшуючи обсяги виробництва і розширюючи асортимент продукції.

Проте ще треба розв'язати низку проблем, аби перспективи органічного землеробства, від якого значною мірою залежать продовольча безпека і здоров'я нації, стали більш обнадійливими. Розвиток органічного виробництва стримує незавершеність законодавчої та нормативно-правової бази, яка чітко окреслила б державну політику в цій сфері. Серед інших причин – переважання експорту та недорозвиненість внутрішнього ринку на сертифіковані органічні продукти, обмеженість номенклатури товару (це переважно зернові та олійні культури), а також те, що гуртова і роздрібна торгівля сертифікованими продуктами перебуває в зародковому стані. До цього переліку можна додати непоінформованість споживачів про переваги органічних продуктів, недостатню кількість торгових мереж, де вони продаються, брак інвестицій в органічне виробництво, бідний споживчий кошик цієї продукції [4].

Висновки і пропозиції. Незважаючи на існуючий прогрес у розвитку органічного виробництва в Україні, експерти відмічають низку факторів, які гальмують реалізацію масштабного потенціалу України у цьому сегменті аграрного сектору. Це передусім недосконалість діючого нормативного-правового регулювання для органічного виробництва; відсутність ефективної системи державного нагляду (контролю) з боку держави за виробництвом та якістю продукції, що спричиняє недобросовісну конкуренція серед виробників, роздрібних продавців та призводить до шахрайства (псевдоорганічні продукти) на внутрішньому та міжнародних ринках; відсутність системи ефективного захисту прав споживачів та дієвої системи санкцій щодо фальсифікатів продукції тощо.

Разом з тим маємо надію, що найближчим часом проблемні питання будуть вирішені,ураховуючи те, що галузеве міністерство визнає розвиток органічного виробництва, як один із пріоритетних напрямків своєї діяльності.

Список літератури:

1. Органік в Україні [Електронний ресурс] / Федерація органічного руху України. – Режим доступу: http://organic. com.ua
2. Органічна продукція – виклик чи додатковий шанс для дрібних виробників? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://agropolit.com/blog/172
3. Лупенко Ю.О., Месель-Веселяк В.Я. Методичні рекомендації з ціноутворення на органічну продукцію / [Лупенко Ю.О., Месель-Веселяк В.Я., Саблук П.Т. та ін.]; за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2013. – 100 с.
4. Органічне землеробство – шлях до продовольчої безпеки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.viche. info/journal/4161/

Уланчук В.С., Жарун Е.В., Соколюк С.Ю., Ткачук С.П.
Уманский национальный университет садоводства

РАЗВИТИЕ ОРГАНИЧЕСКОГО ПРОИЗВОДСТВА В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье определена сущность органического сельского хозяйства, охарактеризовано состояние и потенциал развития рынка органической продукции Украины. Проведен анализ возможностей и проблем экспорта украинской органической продукции к Европейскому Союзу. Рассмотрены особенности развития и обобщен опыт государственной поддержки органического производства в странах Европейского Союза. Изучено состояние и проблемы в сфере государственного регулирования органического производства и экспорта органической продукции в Украине. Определенно направления развития экспорта отечественной органической продукции к Европейскому Союзу, обоснованы основные пути продвижения органических продуктов на европейском рынке.
Ключевые слова: экспорт, органическая продукция, рынок органической продукции, экспортный потенциал, государственное регулирование, Европейский Союз.

Ulanchuk V.S., Zharun E.V., Sokolyuk S.Yu., Tkachuk S.P.
Uman National University of Horticulture

DEVELOPMENT OF ORGANIC PRODUCTION IS IN UKRAINE

Summary
Essence of organic agriculture is certain in the article, the state and potential of market of organic products of Ukraine development are described. The analysis of possibilities and problems of export of the Ukrainian organic products is conducted to European Union. The features of development are considered and experience of state support of organic production is generalized in the countries of European Union. The state and problems are studied in the field of government control of organic production and export of organic products in Ukraine. Certainly directions of development of export of home organic products to European Union, the basic ways of advancement of organic foods are reasonable at the European market.
Keywords: export, organic products, market of organic products, export potential, government control, is European Union.

УДК 338.4

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО СТАНОВИЩА РИНКУ ПОСЛУГ УКРАЇНИ

Федоронько Н.І., Ковальчук Н.О.
Тернопільський національний економічний університет

В науковій статті наведено опис та властивості поняття ринку послуг. Розглянуто динаміку ринку послуг в Україні та досліджено функціонування окремих його складових. Проаналізовано особливості сучасного становища сфери послуг в Україні. Визначено основні проблеми формування конкурентоспроможного ринку послуг України на світовій арені. Запропоновано курс та завдання щодо розвитку перспективних напрямів українського ринку послуг.
Ключові слова: послуга, ринок послуг, економіка держави, тенденції розвитку, конкурентоспроможність.

Постановка проблеми. У міжнародних відносинах роль сфери послуг невпинно зростає, а країни з розвинутою економікою розширюють свою діяльність щодо виробництва та надання послуг різного виду. Динаміка показує, що вже за кілька десятиліть з нерозвинутої та неприбуткової економічної діяльності сфера послуг перетворилась на престижну ланку, яка сприяє зайнятості населення, конкурентоспроможності серед інших держав, економічному піднесенню тощо. Такий масштабний розвиток ринку послуг повністю відповідає глобалізаційним умовам, в яких протікає світова економічна система. Актуальність статті зумовлюється потребою дослідження ролі та особливостей вітчизняного ринку послуг, що потребує посиленої інтеграції у світовий ринок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Опрацювання та аналіз теми стосовно розвитку ринку послуг є дуже важливими, оскільки комплексні та багатопланові дослідження сприяють формуванню об'єктивного та цілісного уявлення про умови, в яких відбувається піднесення цієї сфери.

Значний внесок у дослідження даної теми здійснили такі вчені як: Брю С.Л., Макконелл К.Р., Моргулець О.Б., Момот В.Є., Куценко В.І., Козик В.В., Рябик Г.Є., Побережна І.А., Новицький В.Є та інші, які у своїх працях вивчали специфічні риси та ефективність ринкових змін у сфері послуг. Аналізу сучасного стану ринку послуг України присвячені публікації Пойти І.О., Князика Ю.М., Чепурди Л.М., Пугачевської К.Й., що містять характеристику переваг та недоліків функціонування ринку послуг України, а також аналітичні дані, що характеризують зміну становища України щодо надання послуг.

Наведені вище вчені втілили у своїх працях чимало актуальних питань, які допомогли розкрити низку аспектів досліджуваної проблеми. Проте існує потреба вивчення інших проблем, що спостерігаються у розвитку ринку послуг України на теперішньому етапі, зокрема зниження темпів розвитку тих сфер послуг, в яких держава має усі можливі ресурси для процвітання та виходу на міжнародну арену і шляхи покращення такого становища.

Основна мета статті полягає в аналізі особливостей структурних елементів ринку послуг України та визначенні можливих напрямків економічної діяльності для стійкого розвитку ринку послуг та його виходу на міжнародну арену.

Виклад основного матеріалу. Під поняттям «послуга» розуміється певна діяльність, що характеризується збігом у часі та просторі її реалізації та споживання на користь інших суб'єктів економічної та господарської діяльності.

На думку американських вчених – С. Брю та К. Макконелла, послугою можна вважати таку дію, що не має матеріального вираження чи предметності, тобто результат надання послуги є невидимим, проте він покликаний задовільнити потребу споживача за певну оплату.

До сфери послуг, згідно класифікатора видів економічної діяльності (КВЕД-2010), прийнято відносити 13 секцій, серед яких: сфера розваг, технічна та наукова діяльність, страхова діяльність, освітня сфера, соціальні послуги, ремонт автотранспортних засобів тощо [6, с. 52]. У розвинених країнах практично усі напрями надання послуг активно розвиваються, а частка цієї сфери становить більше 50% ВВП держав. Збільшується також і частка працівників, що залучені до сфер послуг і активно реалізують свою діяльність. Таке позитивне становище належить насамперед державам, що мають унікальні природні ресурси та архітектурні чи культурні пам'ятки. Достатньо сприятливими умовами наділена і Україна, проте існує ряд недоліків, що заважає ефективному функціонуванню її ринку послуг.

Спостерігаючи динаміку розвитку ринку послуг України слід зазначити, що за останні десятиліття його роль і значення суттєво змінились. Ще за часів планової системи господарювання сфера послуг характеризувалась примітивністю та однотипністю, тобто найбільша частка послуг належала державним підприємствам таким як комбінати, «будинки побуту» тощо. Одне з найгірших місць в показниках економіки країни пояснювалось і тим, що надання послуг не вважалось престижним, а працівники цієї сфери отримували значно менше заробітної плати, ніж в інших галузях економіки.

Після початку ринкових трансформацій Україна взяла курс на розвиток підприємницької діяльності, але оскільки перехід до іншої економічної системи зазвичай несе за собою зміни, що пояснюються суперечностями між старими та новими формами господарювання, формування ринкової економіки було достатньо нестабільним та складним процесом.

Початок XXI століття характеризувався розвитком державних підприємств, що займались освітніми, оздоровчими та житлово-комунальними послугами [1, с. 68].

Для сучасного стану ринку послуг характерні певні особливості:

· Розвиток та ефективна діяльність малих господарських утворень;

· Збільшення обсягу реалізації послуг через зростання попиту на них;

· Високі показники діяльності колективних підприємств;

· Суперечливе становище малого підприємництва через залежність від фінансування держави та її неспроможності надавати стабільну фінансову підтримку [2, с. 271].

Однією із вагомих складових на світовому ринку послуг є туристичний бізнес. Дослідження Всесвітньої туристичної організації під назвою «Tourism 2020 Vision» передбачають, що вже до 2020 року чисельність подорожуючих осіб по всьому світу зросте до 1,56 млрд за рік, а доходи від туристичного бізнесу сягатимуть 2000 млрд доларів на рік [3].

Проте, на фоні даних перспектив розвитку цієї галузі, становище України виглядає поіншому. Незважаючи на те, що Україна наділена унікальними туристичними та культурно-рекреаційними ресурсами, в ній не сформована система взаємозв'язку між усіма видами економічної діяльності – транспортом, будівництвом, промисловістю, культурою тощо [2, с. 271]. Тобто, можна стверджувати, що туристична галузь тією чи іншою мірою інтегрує практично усі сфери економіки і її значення не можна недооцінювати. Тим не менш, в Україні спостерігається недостатнє фінансування в розвиток туризму. Виділення коштів на розробки у сфері культури і туризму мали тенденцію до спадання ще з 2010 року, а спеціальні фонди припинили свою діяльність. Це стало наслідком погіршення становища туристичних зон і їх привабливості. Також проблемою є відсутність інформаційного забезпечення про стан ринку туристичних послуг України, а також недостатня автоматизація процесів туристичної діяльності.

Крім того, загальну картину змінило загострення політичної ситуації, зокрема, анексія АР Крим, яка була одним із найпривабливіших туристичних куточків України, та військовий конфлікт на сході. Ці події спричинили суттєве зменшення загальної чисельності туристів і починаючи з 2014 року кількість туристів знизилась на 37,9% порівняно з минулим роком [4, с. 34]. Проте деякі туристичні зони залишаються місцем відпочинку для іноземних туристів і за їх рахунок «реабілітується» загальне становище країни, які прагнуть взяти курс на розвиток готельної справи, туроператорів, проведення фестивалів тощо та відновити туристичні потоки. Перспективне становище також у міста Львів, колорит якого збільшує потоки подорожуючих. І найбільш вагоме значення для України мають Карпатські гори, які мають широкі можливості для відпочинку – еко-туризм, гірськолижні курорти, різні види спорту та оздоровчі санаторії [8].

Виходячи з цього, в Україні є можливість розвитку сфери туризму, але лише за рахунок залучення додаткових інвестицій. Також позитивним зрушенням може стати використання різних комп'ютерних мереж для управління туристичними об'єктами, комунікування, резервування тощо, адже сфера ІТ в Україні активно розпочинає свій розвиток. В сукупності, це дозволить створити ефективний механізм, який буде конкурентоспроможним на міжнародному ринку послуг [5].

Поряд із туристичними послугами, спадаюча тенденція торкнулась і послуг готельно-ресторанного бізнесу. Хоча внаслідок проведення Євро-2012 на теренах України активізувались роботи щодо покращення транспортної системи, будівництва готелів кращого рівня та ресторанних комплексів, в цілому для готельно-ресторанної сфери характерним залишається повільне зростання та невідповідність міжнародним стандартам. Якщо країна візьме курс на європейські тенденції розвитку, модернізує наявні об'єкти та якість послуг, що надаються, це дасть змогу закріпити свої позиції на ринку послуг. Адже саме завдяки впровадженню ефективних інноваційних систем управління, готельно-ресторанна сфера на міжнародному ринку стала дуже успішною. Крім того, лише за умов інноваційності можливо подолати конкуренцію.

У сезонні періоди Україна може запропонувати до 620000 місць для проживання, що перевищує чисельність популярних туристичних центрів. Тобто у країни є реальні шанси для розвитку даного бізнесу. Необхідним кроком для цього є здійснення на регіональному та державному рівнях підтримки готельно-ресторанної індустрії [9, с. 3].

Щодо закладів харчування, то вони дедалі більше знаходять своє поширення на території України, адже збільшується попит на якісне проведення відпочинку та харчування. Застосовуються найсучасніші методики та технології управління та ведення ресторанної справи, які давно відійшли від традиційного бачення. А найбільшим успіхом користуються заклади, що належать до великих ресторанних мереж.

До інших видів послуг, що знаходять поширення на території України, є ринок реклами. Він продовжує успішно функціонувати, за винятком того, що ситуація в країні є нестабільною і рекламні компанії намагаються оптимізувати свої витрати [2, с. 272]. Таким чином, вони застосовують нестандартні та нові рекламні технології, які будуть дешевшими, але ефективніше впливатимуть на цільову аудиторію. Зокрема, дедалі популярнішою є інтернет-реклама. За аналізами Всеукраїнської рекламної коаліції, до кінця 2017 року її обсяги зростуть на 28-30% порівняно з попереднім роком. Менш значний, проте стабільний розвиток належить всім іншим видам рекламних послуг, окрім газетної. Недоліком ринку послуг стосовно реклами можна вважати лише проникнення неякісної реклами низького рівня. Тобто потоки рекламних послуг вимагають належного регулювання з боку держави.

На сьогоднішній день вагому роль займає і ринок телекомунікаційних послуг, зокрема послуги мобільного зв'язку, які за короткий термін повинні бути інтегровані у світову систему зв'язку на рівноправній основі. Вже з 2009 року Україна мала провідні позиції в Європі щодо розвитку стільникових мереж [2, с. 273]. Таку ситуацію можна пояснити тим, що мобільні оператори надають особливі та інноваційні послуги, серед яких: доступні тарифи для зв'язку з іноземними операторами, мобільне телебачення, управління платіжними системами, доступ до Інтернету, 3G зв'язок тощо.

Проте 3G зв'язок, який на даний час є найбільш потрібним для мобільних мереж, ще не повністю охопив територію України, тобто існують певні локації на території України, де ця послуга є недоступною. Але загальний аналіз ринку показує, що рівень українського мобільного зв'язку є достатньо високим та продовжує свій розвиток.

У контексті глобалізації одним із перспективних напрямів стала інтернаціоналізація освіти та її спрямування на розвиток ефективного механізму у світовому освітньому просторі. Чимало країн реалізують експортний потенціал освітніх послуг, що призводить до розвитку економіки та отримання прибутків. Загалом, ринок освітніх послуг включає навчальні заклади, різноманітні організації, що надають освітні послуги, а також фізичних і юридичних осіб, що функціонують у даній сфері.

Сучасний стан освітніх послуг в Україні характеризується тим, що з одного боку розвиток відбувається за умов тривалого реформування, а з іншого – в умовах інтернаціоналізації на світовому ринку послуг. Наявність численних навчальних закладів, як державного так і приватного типів сприяла високому показнику рівня грамотності населення України, що складає 99,7% за показниками ООН в 2009 році. Показовою є не лише ступінь залучення до вищої освіти, але й продовження його позитивної динаміки. Україна належить до лідерів у сфері надання доступу та його розширення до послуг вищої освіти.

Про сприятливе становище свідчить той факт, що Інститут статистики ЮНЕСКО визнав Україну одним із лідерів у галузі поширення вищої освіти [10, с. 244]. Щодо конкурентоспроможності, українська освіта має високу цінову привабливість для іноземних студентів.

Поряд із позитивними аспектами існують певні недоліки. За своїм конкурентним становищем система вищої освіти в Україні суттєво відрізняється від систем високорозвинених країн. Маючи достатній потенціал для збільшення конкурентоспроможності та суттєві передумови для становлення університетів та навчальних закладів високого рівня, для України існують певні бар'єри. Основними з них є неефективна модель управління освітнім сектором та відтік спеціалістів в галузі освіти закордон з метою постійного працевлаштування, а також нестача фінансових ресурсів. У зв'язку із цим, все частіше створюються приватні освітні заклади, які акумулюють кошти для своєї діяльності.

Також негативним моментом є те, що вітчизняні дипломи не визнаються на міжнародному ринку і не є престижними. Тому дуже важливим на даний час є здійснення перетворень та інновацій щодо наближення до вимог ринку та міжнародних стандартів.

Попри кризове становище, в Україні ринок послуг розвивається у специфічній сфері – фріланс та IT технології загалом. Така тенденція розпочалась з 2015 року і характерна для найбільших міст України – Києва, Львова, Харкова. Вона виражається у глобальному розвитку інформаційних технологій та знаходить широке застосування на вітчизняному ринку. Серед послуг, що надаються, варто виділити наступні: web-розробки та програмування, розробка мобільних додатків, копірайт тощо.

Користуються значною популярністю і спеціалісти сфери IT, що сприяють створенню позитивного іміджу для України, співпрацюють з міжнародними компаніями, підвищуючи конкурентоспроможність національної економіки України. Завдяки цьому, збільшується зайнятість населення, підвищується їх життєвий рівень, поширюється та розвивається використання IT, які можна вважати рушійною силою на сьогоднішній день.

Індустрія IT України на сьогоднішній день є третьою за обсягом експорту на рік (2 млрд. доларів), а прогнози у даній сфері передбачають, що до 2020 року обсяг збільшиться до 7,7 млрд. доларів на рік.

Високому рівню конкурентоспроможності заважає низьке залучення IT у веденні бізнесу та низьке використання державним сектором, а також міграція спеціалізованих фахівців через низьку систему мотивацій. Проаналізувавши великий потенціал України в сфері IT-послуг, можна зробити висновок, що за умови грамотної діяльності (залучення іноземного капіталу, стимулювання роботи на вітчизняний ринок, посилення комунікації з іноземними суб'єктами), держава може стати потужним гравцем на міжнародній арені з розвиненим ринком IT-послуг.

Отже, ринок послуг є достатньо важливим чинником, що впливає на рівень національного розвитку та визначає місце держави у міжнародному середовищі. Для більшості держав, зокрема і для України, він здатен створити сприятливі можливості для добробуту життя, конкурентоспроможності країни, підвищення економічного зростання тощо.

Висновки і пропозиції. Загалом, ринок послуг України представлений провідними позиціями туристичних, рекламних, телекомунікаційних, освітніх, IT-послуг. Ці сфери є достатньо конкурентоспроможними за умови їх модернізації. Адже поряд із позитивними чинниками, такими як: рівень освіти, кваліфіковані працівники, якісне надання послуг, розвиток IT, існують негативні, що унеможливлюють стійкий розвиток економіки країни. Серед них варто зазначити: недосконале нормативне регулювання, застаріла матеріально-технічна база, недостатнє підпорядкування до мінливих умов ринку, а також дуже низька система мотивацій, що призводить до міграції великого потоку спеціалістів практично з усіх сфер надання послуг. Подолання цих та інших проблем зможе дати великий поштовх для зміни ситуації в країні, підвищення добробуту та покращення іміджу держави на міжнародному рівні. Акцент на перспективних складових ринку послуг України дозволить створити підґрунтя для реалізації ефективного механізму вітчизняного ринку послуг.

Варто зауважити, що ринок послуг України має зростаючу тенденцію. Попри економічну кризу та інші негативні чинники, що характерні для економіки країни, держава зберігає стабільність з найменшими втратами у сферах готельно-ресторанних, телекомунікаційних, IT-сферах.

Тому для збереження існуючих позицій та суттєвого їх покращення варто здійснити наступні кроки:

· Раціонально використовувати сприятливе географічне положення та ресурсний потенці-

ал країни для розвитку транспортної системи туризму;

· Залучати додаткові інвестиції та іноземний капітал у розвиток передових сфер вітчизняного ринку послуг;

· Оновлювати матеріально-технічну базу;

· Націлювати свою діяльність на експорт туристичних, науково-дослідних, ІТ-послуг;

· Гармонізація окремих стандартів з європейським зразком;

· Створити сприятливі умови для працівників ринку послуг.

Реалізація цих та інших кроків, а також застосування стратегії переходу ринку послуг на інноваційно-інвестиційну модель сприятиме активізації практично усіх видів економічної діяльності, адже між ними спостерігається тісний взаємозв'язок та взаємозалежність. Дана модель зможе реалізувати значні перспективи покращення професійного, інтелектуального, соціального життя в країні.

Список літератури:

1. Моргулець О.Б. Менеджмент у сфері послуг / О.Б. Моргулець. – Київ: Центр учбової літератури, 2012. – 383 с.
2. Чепурда Л.М. Оцінка сучасного стану і тенденцій розвитку ринку послуг України / Л.М. Чепурда // Бізнесінформ. – 2013. – № 4. – С. 270-273.
3. World Tourism Organization Programme «Vision 2020» [Electronic resource]. – 2010. – Vol.4. – Access mode: http:// sete.gr/files/Media/Ebook/110301_ Tourism%20Vision%202020%20Europe.pdf
4. Тараненко І.В., Гермідер Л.Д., Колечкін І.В. Сегментування ринку туристичних послуг та визначення цільових сегментів / І.В. Тараненко, Л.Д. Гермідер, І.В. Колечкін // Ефективна економіка. – 2016. – № 7. – С. 34-39.
5. Побережна І.А., Рябик Г.Є. Динаміка розвитку сфери послуг України / І.А. Побережна, Г.Є. Рябик // Вісник Дніпропетровського національного університету імен Олеся Гончара. – 2016. – № 7. – С. 80-83.
6. Пугачевська К.Й. Сфера послуг в Україні: Особливості розвитку та стратегічні перспективи / К.Й. Пугачевська // Науковий вісник Міжнародного гуманітарногоуніверситету. – 2016. – № 12. – С. 52-55.
7. Танасійчук О. Туристичні тренди 2016 в Україні та світі [Електронний ресурс] / О. Танасыйчук // УкрІнформ. – Київ. – 2016. Режим доступу: https://www.ukrinform.ua/rubric-politycs/1981037-turisticni-trendi2016-v-ukraini-ta-sviti-poglad-z-berlinskoi-vistavki.html
8. Косій Т.М. Сучасний стан розвитку готельного господарства України [Електронний ресурс]: Матеріали ІІІ міжнародної науково-практичної конференції «Індустрія гостинності в країнах Європи». – 4-6 грудня 2009 р. Сімферополь: ВіТроПринт, 2009. – С. 152-154. Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/kosij.htm
9. Медовой О. Пріоритетні напрямки на шляху розвитку ІТ-індустрії України / О. Медовой [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://it-kharkiv.com/news-uk/prioritetni-napryamki-na-shlyaxu-rozvitku-itindustri%D1%97-ukra%D1%97ni

Федоронько Н.И., Ковальчук Н.О.
Тернопольский национальный экономический университет

ОСОБЕННОСТИ СОВРЕМЕННОГО ПОЛОЖЕНИЯ РЫНКА УСЛУГ УКРАИНЫ

Аннотация
В научной статье приведено описание и свойства понятия рынка услуг. Рассмотрена динамика рынка услуг в Украине и исследованы функционирования отдельных его составляющих. Проанализированы особенности современного положения сферы услуг в Украине. Определены основные проблемы формирования конкурентоспособного рынка услуг Украины на мировой арене. Предложено курс и задачи по развитию перспективных направлений украинского рынка услуг.
Ключевые слова: услуга, рынок услуг, экономика государства, тенденции развития, конкурентоспособность.

Fedoronko N.I., Kovalchuk N.O.
Ternopil National Economic University

CURRENT SITUATION FEATURES OF SERVICES MARKET OF UKRAINE

Summary
Current situation features of services market of Ukraine. Dynamics of the services market in Ukraine and functioning of its individual components. The features of the current situation of the service sector in Ukraine. Defined the main problem of the formation of a competitive market for Ukraine in the world. A acourse and objectives for the development of perspective directions of Ukrainian market of services.
Keywords: service, service market, the economy of the state, trends, competitiveness.

УДК 336.763:67.08

НАПРЯМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ НАФТОГАЗОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ ЧЕРЕЗ УПРАВЛІННЯ ЦІННИМИ ПАПЕРАМИ

Худолій Ю.С., Василенко О.О.
Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

У статті розглянуто передумови, чинники та тенденції розвитку нафтогазового комплексу України, окреслено основні проблеми його функціонування і перешкоди подальшого розвитку. Досліджено ринок фінансових інструментів як засобу забезпечення сталого розвитку нафтогазового комплексу. У роботі обґрунтовані можливості модернізації нафтогазового комплексу України через управління цінними паперами. Представлена схема застосування ОВДП та цільових облігацій в фінансуванні нафтогазового комплексу України, розрахована структура оптимального портфеля цінних паперів за моделлю Квазі-Шарпа.
Ключові слова: нафтогазовий комплекс, нафтогазовий ринок, енергетичний ринок, сталий розвиток, фінансові інструменти, цінні папери, облігації внутрішньої державної позики, цільові облігації, інвестори.

Постановка проблеми. Нафтогазова галузь України – це стратегічна галузь паливно-енергетичного комплексу, яка забезпечує економічну та енергетичну безпеку кожної держави. На жаль сучасний її стан вкрай незадовільний, що пояснюється екстенсивним шляхом розвитку, застарілим станом матеріально-технічної бази, недофінансуванням.

Одним із найважливіших стратегічних та пріоритетних напрямів розвитку нафтогазової галузі є забезпеченість країни власними ресурсами нафти та газу. Проте самозабезпечення неможливо буде досягти без комплексного оновлення нафтогазового комплексу. Розвиток нафтогазовидобування в Україні є проблемою, вирішення якої значною мірою залежить від впровадження нових технологій та удосконалення механізму фінансування інноваційних проектів.

Під час впровадження інновацій необхідно правильно обрати фінансовий інструмент серед розмаїття представлених на ринку аби, з одного боку, забезпечити залучення максимальної кількості грошових ресурсів для підприємств нафтогазової галузі, а з іншого, зацікавити інвестора якісними характеристиками: дохідністю, мінімальною ризикованістю, ліквідністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку паливно-енергетичного комплексу України, а зокрема й нафтогазової галузі досліджено у працях багатьох вчених, серед яких варто виділити: М. Данилюка, І. Діяка, М. Ковалка, О. Панібрацьку, А. Шидловського, О. Шпака, О. Сердюченка С. Лобанову та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Окрім дослідження сучасного стану нафтогазового комплексу України важливим залишається вивчення та впровадження можливості застосування фінансових інструментів задля забезпечення його сталого розвитку.

Мета статті. Метою дослідження є обґрунтування напрямів удосконалення нафтогазового комплексу України через управління цінними паперами.

Виклад основного матеріалу. Підприємства нафтогазової галузі суттєво впливають на забезпечення життєдіяльності населення і функціонування промислових підприємств. У сучасних умовах необхідність модернізації та техніко-технологічного переозброєння підприємств нафтогазової галузі є вкрай актуальною та значною через особливе значення їх продукції для подальшого соціально-економічного розвитку і забезпечення безпеки країни. Стан фізичного та морального зносу основних засобів та споруд, несвоєчасність та недостатність планово-попереджувального ремонтного обслуговування зумовлюють прискорення їх вибуття з експлуатації.

Україна достатньо забезпечена розвіданими родовищами нафти і газу. На даний час в Україні знаходяться в роботі 350 родовищ: нафтових – 78; газових – 89; газоконденсатних – 111; нафтоконденсатних – 59; газонафтових і нафтогазових – 13. За величиною запасів: великих – 5; середніх – 26; дрібних – 319. Проте, попри значну кількість, більшість родовищ є досить малими, а їх частка у загальному обсязі видобутку вуглеводнів незначна. На сьогодні більшість з нафтових родовищ освоєні на 85%, а газових на 77% [1]. Перспективи нафтогазовидобутку в Україні могли б бути пов'язані з акваторіями Чорного та Азовського морів. Прогнозні ресурси вуглеводнів акваторій морів обліковуються в обсязі близько 1,9 млрд тонн умовного палива. Однак за сьогоднішніх умов політичної та економічної нестабільності ускладнюється можливість розвитку галузі в цьому напрямі. А з огляду на те, що у 2014 році Україна тимчасово втратила цей потужний нафтогазовий регіон, актуальним етапом у розвитку нафтогазової галузі має стати збільшення геологорозвідувального потенціалу нашої країни, задля виявлення нових покладів нафти та газу. Наразі, що початкові потенційні ресурси вуглеводнів (нафта + газ + газоконденсат) в Україні оцінюються в 10763,14 млн т у.п. З початком розробки покладів нафти і газу з надр України видобуто 1784,3 млрд мі газу, нафти – 297,7 млн т і 64,8 млн т газового конденсату, що становить 2728,0 млн т у.п. Перспективи збільшення видобутку вуглеводнів пов'язані з попередньо розвіданими запасами (категорія С2), перспективними ресурсами підготовлених для глибокого буріння площ (категорія С3) і прогнозними ресурсами виявлених площ (категорія Д1+Д2) (табл. 1) [1].

Тобто за умов інвестиційних асигнувань у геологорозвідувальну галузь на території України можуть бути відкриті значні запаси нафтової та газової сировини.

Важливою проблемою залишається нафтопереробна галузь, попри достатні потужності нафтопереробних заводів, маючи кваліфіковані ка-

дри, завантаження НПЗ катастрофічно упало. Із шести нафтопереробних заводів України ні один не може конкурувати з європейськими підприємствами, а останніми роками єдиними НПЗ, що працює є Кременчуцький. До цього призвели наступні фактори.

1. Морально застаріла технічна база та давно зношені основні фонди. За останні десятиліття оновлення основних фондів НПЗ шляхом інвестування в їх розвиток не здійснювалось. Потужності заводів використовувались, але у модернізацію основних фондів і технічне переоснащення кошти не вкладались. На сьогодні плани щодо переведення українських НПЗ на виробництво продукції згідно з європейським стандартам (Євро-4, Євро 5) не реалізовано.

2. Несприятлива цінова кон'юнктура на вітчизняному ринку нафтопродуктів. Значна залежність цін на пальне від курсу гривні до іноземних валют. Суттєва девальвація національної грошової одиниці призвела до того, що низька глибина переороблювання і висока собівартість продукції знизили завантаження НПЗ додатково майже на 10% за один рік [2].

Таблиця 1

Ресурсна база вуглеводнів в Україні

Ресурс	Од. виміру	Запаси	Ресурси
Природний газ	млрд. м^3	1094	4292
Нафта	млн. тонн.	137	705
Газоконденсат	млн. тонн.	69	336

Джерело: [1]

Незадовільний стан українських нафтопереробних заводів став однією з причин збільшення імпортної залежності України у нафтопродуктах [2].

Пріоритетними напрямами розвитку нафтовидобувної галузі є досягнення фінансової стабільності та стабілізації видобутку вуглеводнів. Доцільним є здійснення поліпшення використання наявної сировинної бази шляхом:

– впровадження сучасних технологій та сучасних методів інтенсифікації видобутку нафти і підвищення нафтовіддачі пластів;

– збільшення обсягів експлуатаційного буріння;

– технічного переоснащення нафтовидобувних підприємств їх реконструкції;

– розвитку робіт з підвищення нафтогазоконденсатовіддачі родовищ;

– ефективне використання фінансових механізмів (ОВДП, цільові облігації) [3].

Сьогодні одним із провідних підприємств паливно-енергетичного комплексу є Національна акціонерна компанія «Нафтогаз України». Ця компанія відіграє важливу роль не тільки для розвитку ПЕК, але й для економіки країни загалом. Позитивними моментами є те, що НАК:

– розробляє стратегію розвитку нафтогазової галузі;

– забезпечує ефективне функціонування та подальший розвиток нафтової та газової промисловості;

– здійснює структурну перебудову галузі відповідно до ринкових умов господарювання;

– забезпечує потребу промислових і побутових споживачів у паливно-енергетичних ресурсах;

– забезпечує надійний транзит нафти і природного газу до країн Центральної і Західної Європи [4].

До складу НАК «Нафтогаз України» входять три дочірні компанії, п'ять дочірніх підприємств, два державних акціонерних товариства і два відкритих акціонерних товариства [5].

Проте, не дивлячись на те, що компанія видобуває до 80% нафти та газу в Україні від загальної кількості нафтогазових ресурсів, що видобуваються, фінансовим результатом її діяльності є збиток, а тому інноваційні процеси в нафтогазовій галузі повинні торкнутись не лише приватних підприємств, а й державного нафтогазового гіганта.

З метою сприяння реалізації в Україні енергоощадної моделі розвитку економіки було розроблено Енергетичну стратегію України до 2030 року [6]. Ключовими завданнями, що направлені на реалізацію Енергетичної стратегії України є наступні:

– створення ефективної системи управління та регулювання паливно-енергетичним сектором;

– стимулювання конкурентних відносин на ринках енергетичних ресурсів та пов'язаних з ними послуг;

– впровадження нових технологій, прогресивних стандартів та ін. з метою суттєвого зменшення та мінімізації енергомісткості національної економіки;

– підвищення ефективності та кількості видобутку та виробництва власних енергоресурсів;

– розподіл та мінімізація зовнішніх джерел енергетичних продуктів;

– формування економічно обґрунтованої цінової політики щодо енергетичних продуктів;

– створення економічних та правових умов з метою залучення до ПЕК приватних інвестицій, нових технологій і сучасного досвіду ефективної роботи та ін. [6].

Аналіз сучасного стану паливно-енергетичного комплексу України дозволяє дійти висновку, що його подальший розвиток та ефективне функціонування потребує значних інвестиційних ресурсів: 1821 млрд грн до 2030 р., напрями застосування цих інвестицій наведено у таблиці 2 [6].

Безпосередньо нафтогазова промисловість потребує інвестицій у розмірі 562 млрд грн, які будуть витрачені на:

1) розвиток і модернізація газорозподільної системи – 50 млрд грн;

2) модернізація газотранспортної системи – 47-58 млрд грн;

3) модернізація нафтотранспортної системи – 5-7 млрд грн;

4) інвестиції в розвідку та видобуток традиційного газу (збільшення глибини буріння, розширення використання заходів підвищення віддачі пластів) – 110-125 млрд грн;

5) інвестиції в розвідку та видобуток нетрадиційного газу: газу щільних порід – 55-65 млрд грн, сланцевого газу – 35-45 млрд грн, метану вугільних пластів – 12-15 млрд грн;

6) видобуток нафти з традиційних родовищ: інвестиції в розвідку та видобуток – 30-40 млрд грн;

7) видобуток нафти та газу з глибоководного шельфу – 135-150 млрд грн;

8) біопаливо: розвиток інфраструктури для виробництва та дистрибуції біоетанолу – 6-8 млрд грн;

9) нафтопереробна галузь: модернізація НПЗ із метою збільшення глибини перероблення і поліпшення якості палива – 29-44 млрд грн [6].

Таблиця 2

Розрахунок сумарних інвестицій ПЕК до 2030 року

Напрямок	Інвестиції, млрд. грн		
	Усього, 2017–30 рр.	2017-2025 рр.	2025-2030 рр.
Електро- і теплоенергетика, у т.ч.	785	382	403
Електричні мережі	187	103	84
Теплова генерація	324	147	177
Гідрогенерація	60	50	10
ВДЕ	130	40	90
Система теплопостачання	84	42	42
Атомна енергетика	391	127	264
Вугільна промисловість	83	64	19
Нафтогазова промисловість, у т.ч.	**562**	**176**	**386**
Газотранспортна система	52	30	22
Газорозподільна система	50	30	20
Нафтотранспортна система	7	3	4
Видобуток газу	316	60	256
Видобуток нафти	93	20	73
Розвиток біопалив	7	4	3
Нафтопереробка	37	29	8
Сумарні інвестиції	1821	749	1072

Джерело: [6]

Ситуація яка наразі склалася у нафтогазовому комплексі вимагає активізації інвестиційної діяльності, стимулювання якої творить умови для залучення значних фінансових ресурсів. Загальновідомо, що джерелами інвестицій, як чинника економічного зростання, є зовнішні і внутрішні вкладення. На сьогодні Україна має значні проблеми з обслуговуванням зовнішнього боргу, тому варто орієнтуватися передусім на внутрішні джерела інвестування. Одним з основних напрямів у інвестиційній сфері є акумулювання фінансових ресурсів на фондовому ринку і спрямування їх на інвестиційну діяльність [7].

З огляду на те, що розвиток нафтогазової галузі потребує значних капіталовкладень доцільно було б розділити асигнування на державні та позадержавні і дослідити наступні фінансові інструменти фондового ринку: ОВДП та цільові облігації (рис. 1).

Облігації внутрішньої державної позики й на сьогодні активно використовуються задля підтримки життєздатності НАК «Нафтогаз України», проте замість того, щоб стимулювати розвиток державного підприємства вони лише покривають збитки від його діяльності. В історії розвитку нафтогазової галузі присутні випадки ефективного використання відповідного фінансового інструмента, так протягом 2011–2012 рр. було придбано дві плавучі бурові установки для ДАТ «Чорноморнафтогаз» загальною вартістю 800 млн дол, проте наявність корупційних схем у вищих ешелонах влади призвела до того, що завдяки цій угоді народ України фактично втратив 400 млн дол. Через завищену вартість відповідних установок та ще 60 млн дол на придбанні буксирів для транспортування бурових установок.

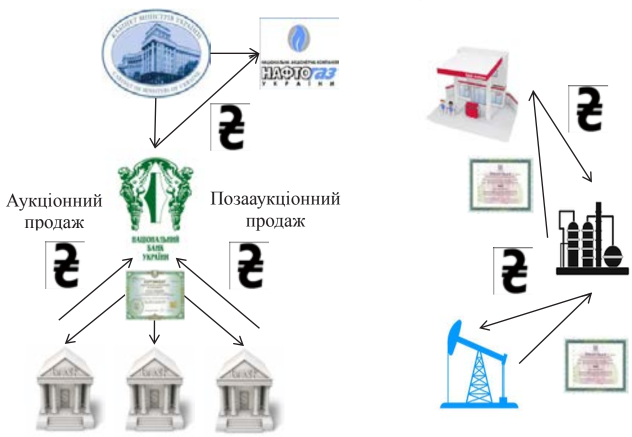

Рис. 1. Схема застосування ОВДП та цільових облігацій в фінансуванні нафтогазового комплексу України

Джерело: розроблено авторами

Щодо приватних підприємств галузі то їх інноваційний розвиток може бути забезпечений завдяки випуску цільових облігацій, з одного боку це дасть змогу підприємствам залучити вільні кошти населення задля модернізації чи реконструкції власних засобів виробництва з іншого цей цінний папір потенційно привабливий для інвесторів.

На сьогодні все більш актуальною стає необхідність фінансування господарства коштом саме підприємницьких структур, а не державних капіталовкладень. Держава повинна більше зосередитись на методах прямого впливу на активізацію інвестиційного процесу, через макроекономічні регулятори. Проте, є галузі економіки і виробництва, продукція яких має стратегічний характер. Сюди, передусім, ми відносимо паливно-енергетичний, металургійний та агропромисловий комплекси [8].

На сьогоднішньому етапі розвитку фінансового ринку найдієвішим механізмом, який забезпечує його динамічний розвиток є інвестиційний ринок. Саме тому необхідне прозоре розуміння сутності інвестицій, джерел їх формування та значення цінних парів у цьому процесі. Тому що з розвитком цінних паперів зростає їх роль у функціонуванні інвестиційного механізму. А ефективність ринку цінних паперів безпосередньо залежить від ефективності фінансового, інвестиційного та інших ринків, стабільності в економіці держави та інших чинників [9].

В сучасних умовах вітчизняні підприємства активно використовують ринок цінних паперів як один з інструментів залучення довгострокових інвестицій. Проте, не всі інструменти мають інвестиційну природу. До інвестиційних цінних паперів варто віднести ті, які випускаються з метою подальшого розвитку емітента, забезпечують процес розширеного відтворення та приносять інвестору вигоди від здійсненого за його

кошти приросту капіталу емітента. До таких цінних паперів належать акції й облігації, за їх допомогою емітент має можливість мобілізувати необхідні фінансові ресурси. Залучення інвестицій за допомогою випуску цінних паперів, на відміну від банківського кредитування, дозволяє підприємствам залучати кошти на більше тривалий строк з меншими витратами серед більше широкого кола потенційних інвесторів і забезпечує інвесторам більшу гарантію повернення коштів, знижуючи рівень системного ризику [7].

Водночас важливим фактором залишається визначення ефективності використання названих фінансових інструментів для розвитку нафтогазового комплексу.

Ринок цінних паперів розширює можливості інвестиційній діяльності та має можливість найбільш швидкого та оптимального перетворення заощаджень в інвестиції [7].

Водночас важливо враховувати такі показники інвестиційних портфелів, як дохідність та ризик. Саме знижені ризики в інвестиційній діяльності найбільше приваблюють можливих капіталовкладників. Оптимізація портфелю цінних паперів слугує механізмом формування такого портфелю цінних паперів, який би задовольнив потреби інвестора за двома складовими: прибутками та ризиком, важливо аби він також був достатньо диверсифікований.

Дохідність та ризик основні є базовими характеристиками цінного паперу. Ризиком є ймовірність або втрати коштів або неотримання прибутку від вкладень у цінні папери. Зазвичай цінні папери, які характеризуються мінімальним ризиком, мають низький рівень дохідності, а цінні папери, які мають високу дохідність характеризуються високим рівнем ризику.

Найчастіше для оцінки цих характеристик портфеля цінних паперів використовують 2 моделі: модель Марковіца та модель Шарпа. Ці моделі адаптовані під умови відносно стійких фондових ринків західноєвропейських країн.

На жаль, український фондовий ринок поки що не відноситься до таких. Тому була створена модель, яка спроможна функціонувати в умовах нестабільного українського фондового ринку. Нова модель має назву Квазі-Шарп. Вона ґрунтується на взаємозв'язку дохідності кожного цінного папера з деякого набору N цінних паперів з дохідністю одиничного портфеля з цих паперів [10, 11, 12].

Модель Квазі-Шарпа варто використовувати при дослідженні відносно незначної кількості цінних паперів, що емітовані в певній галузі. На її основі можна підтримувати оптимальну структуру вже наявного портфеля. Ключовим недоліком моделі є те що вона не враховує впливу глобальних процесів.

Основні припущення моделі Квазі-Шарп полягають у наступному:

1) як характеристика дохідності цінного папера розраховується математичне очікування дохідності;

2) під одиничним портфелем цінних паперів слід розуміти портфель, що складається з сукупностей цінних паперів, що розглядаються у рівних пропорціях;

3) лінійною функцією описується взаємозв'язок між дохідністю цінного папера та дохідністю одиничного портфелю;

4) під ризиком цінного папера слід розуміти ступінь залежності змін дохідності цінного папера від змін дохідності одиничного портфеля;

5) дані минулих періодів, використані при розрахунку дохідності та ризику, відбивають повною мірою майбутнє значення дохідності [10, 11, 12].

При використанні моделі Квазі-Шарп є ризик того, що оцінена дохідність цінного папера не належатиме вибудованій лінії регресії. Даний ризик називають залишковим. Він визначає ступінь розподілу значень дохідності цінного папера навколо лінії регресії. Залишковий ризик i-го цінного папера позначають b_{ei}.

За моделлю Квазі-Шарп дохідність портфеля цінних паперів – це середньозважена дохідність цінних паперів, що його складають:

$$R_p = \sum_{i=1}^{N}(\bar{R}_i W_i) + \left(R_{sp} - \bar{R}_{sp}\right)\sum_{i=1}^{N}(\beta_i W_i) \quad (1)$$

де Rp – очікувана дохідність одиничного портфеля;

Ri – дохідність цінного папера;

βi – коефіцієнт регресії;

Ri – середня дохідність цінного папера за минулі періоди;

Rsp – середня дохідність одиничного портфеля за минулі періоди.

Ризик портфеля цінних паперів внзначається за формулою:

$$\sigma_p = \sqrt{\sum_{i=1}^{N}(\beta_i W_i)^2\sigma_{sp}^2 + \sum_{i=1}^{N}(\sigma_{bi}^2 W_i^2)} \quad (2)$$

де σ_{sp} – ризикованість одиничного портфеля.

З використанням моделі Квазі-Шарп для розрахунку характеристик портфеля пряма задача набуває вигляду:

$$\begin{cases} \sum_{i=1}^{N}(\bar{R}_i W_i) + (R_{sp} - \bar{R}_{sp})\sum_{i=1}^{N}(\beta_i W_i) \to max \\ \sqrt{\sum_{i=1}^{N}(\beta_i W_i)^2\sigma_{sp}^2 + \sum_{i=1}^{N}(\sigma_{bi}^2 W_i^2)} \le \sigma_{req} \\ \sum W_i = 1 \end{cases} \quad (3)$$

Відповідно, зворотня задача має наступне кінцеве зображення:

$$\begin{cases} \sum_{i=1}^{N}(\bar{R}_i W_i) + (R_{sp} - \bar{R}_{sp})\sum_{i=1}^{N}(\beta_i W_i) \ge R_{req} \\ \sqrt{\sum_{i=1}^{N}(\beta_i W_i)^2\sigma_{sp}^2 + \sum_{i=1}^{N}(\sigma_{bi}^2 W_i^2)} \to min \\ \sum W_i = 1 \end{cases} \quad (4)$$

Загальний ризик вкладень у даний цінний папір складається з декількох ризиків: 1) b-ризику, тобто ризику зниження дохідності при падінні дохідності одиничного портфеля; 2) залишкового ризику b_{ei}, тобто ризику зниження дохідності при падінні дохідності одиничного портфеля; 3) залишкового ризику b_{ei}, тобто ризику зниження дохідності і невідповідності лінії регресії [10, 11, 12].

На основі даних (табл. 3) розраховано характеристики кожного цінного папера (коефіцієнт

b, середня дохідність і залишковий ризик), а також дохідність та ризик одиничного портфеля. Результат розрахунку характеристик цінних паперів показано у (табл. 4). Дохідність одиничного портфеля і його ризик показано у (табл. 5). При числовому моделюванні було задано необхідну дохідність портфеля 4%, допустимий ризик портфеля 8%, очікувану дохідність одиничного портфеля 3%. Користуючись вбудованою функцією табличного процесора Excel «пошук рішення», розв'язані пряма і зворотня задачі по оптимізації фондового портфеля. Опрацювавши дані, було обраховано оптимальні структури фондового портфеля з паперів, які забезпечують максимально можливу дохідність при заданому рівні ризику (пряма задача) або мінімально можливий ризик при заданій дохідності (зворотня задача). Одержані результати наведено у таблиці 5.

Таблиця 3

Вихідні дані про вартість цінних паперів

Дата	Цінний папір					
	A	B	C	D	E	F
1	883,41	915,34	874,09	854,47	912,55	871,80
2	882,84	918,35	873,37	855,05	915,38	871,04
3	889,93	929,41	880,08	859,43	926,31	877,66
4	899,36	943,92	889,07	865,25	940,69	886,55
5	870,67	967,27	907,71	876,62	964,00	905,02
6	889,79	940,47	879,15	845,02	937,33	876,53
7	908,03	956,67	897,47	865,74	953,54	894,88
8	928,06	976,26	917,33	884,14	973,16	914,68
9	941,9	988,52	931,2	899,12	985,43	928,56
10	951,66	1004,55	940,03	895,87	1001,42	937,15
11	925,98	974,43	962,13	913,4	1018,96	959,23
12	931,55	985,6	920,13	876,82	982,62	917,31

Джерело: обраховано авторами

Таблиця 4

Характеристики цінних паперів

Цінний папір	Коефіцієнт β	Середня дохідність	Залишковий ризик
A	-0,01	0,50	0,03
B	0,65	0,69	0,03
C	1,39	0,49	0,05
D	1,36	0,26	0,05
E	1,24	0,69	0,04
F	1,39	0,49	0,05

Джерело: обраховано авторами

Таблиця 5

Структура оптимального портфелю за моделлю Квазі-Шарп

Прогноз	
Цінні папери	Структура портфеля
	Пряма задача
A	0,93%
B	0,06%
C	0%
D	0%
E	0,01%
F	0%
Характеристики оптимального портфеля	Дохідність 51,17% Ризик 5%

Джерело: обраховано авторами

Модель Квазі-Шарп раціонально застосовувати при розгляді порівняно невеликої кількості цінних паперів, що належать одній або кільком галузям. З допомогою її добре підтримувати оптимальну структуру вже наявного портфеля. Основний недолік моделі – розглядається окремий сегмент фондового ринку, без урахування глобальних тенденцій.

Отже, варто зауважити, що локомотивом загального розвитку інвестиційної спрямованості фінансового потенціалу ринку цінних паперів повинен стати первинний ринок, де шляхом емісії цінних паперів та їх вдалому розміщенні, отримані довгострокові фінансові ресурси направлятимуться на розвиток підприємств та галузей реального сектору економіки. На сьогодні фондовий ринок України відірваний від потреб реального сектора економіки та розвивається в спекулятивному напрямку про що свідчить переважання обсягу вторинного ринку цінних паперів над операціями на первинному ринку. Так, за 2013 рік обсяг біржових контрактів з цінними паперами на вторинному ринку становив 448,83 млрд грн або 96,85% від загального обсягу торгів. В той час як на первинному ринку обсяг біржових контрактів з цінними паперами у 2013 році становив 14,605 млрд грн. Водночас у 2014 році було здійснено випуск облігацій внутрішньої державної позики на суму приблизно 218 млрд грн, серед яких частка спрямована на НАК «Нафтогаз України» становила 45%. Як ми бачимо важливим напрямом покращення фінансової ситуації на ринку цінних паперів є реформування ринку державних цінних паперів і надання йому інвестиційної спрямованості. В умовах, коли для пожвавлення ринку акцій необхідним буде деякий час, ринок державних цінних паперів може стати одним з реальних джерел інвестицій. Важливе усвідомлення полягає у тому, що ринок цінних паперів України повинен розвиватися шляхом концентрації та централізації торгівлі українськими корпоративними цінними паперами й усіма іншими фондовими інструментами. Основним інструментом модернізації ринку цінних паперів є його ефективне державне регулювання, що має включати комплекс заходів для перспективного розвитку ринку в короткостроковому, середньостроковому та довгостроковому періодах.

Висновки і пропозиції. Таким чином, завдяки умілому використанню фінансових інструментів фондового ринку майбутнє нафтогазового комплексу України є доволі перспективним, адже у нас є ресурси, є запаси, є нафтопереробні заводи, а головне є споживач. Завдяки ефективній інвестиційній політиці та впровадженні інновацій в нафтогазовому комплексі Україна може стати не лише енергонезалежною державою, а й експортером нафтогазових ресурсів та продуктів нафтоперероблення високої якості. Пріоритетними напрямами розвитку діяльності нафтогазової галузі промисловості повинні бути визначені такі:

1) збільшити власний видобуток нафти й газу та знизити собівартість робіт шляхом збільшення обсягу проходки свердловини в області буріння;

2) реконструювати та модернізувати НПЗ України;

3) впровадити ефективну політику енергоощадження;

4) збільшити геологорозвідувальні роботи, задля збільшення розвіданих запасів нафти й газу;

5) використовувати можливості впровадження нетрадиційних і відновлювальних джерел енергії;

6) з метою забезпечення ефективної діяльності здійснити інтеграцію нафто- і газотранспортних систем України в загальноєвропейську мережу;

7) переорієнтувати Україну з транзитного посередника на експортера нафтогазових ресурсів у європейські країни.

Замість забезпечення екстенсивного розвитку, яким економіка України рухалась протягом десятиліть, енергетика повинна перейти на ефективне забезпечення сталого розвитку економіки.

Список літератури:

1. Природний газ в Україні. Традиційні джерела [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ua-energy.org/upload/files/Pavlo_Zagorodniuk _Presentation_Ua.pdf
2. Проблеми та перспективи розвитку ринку нафтопродуктів у контексті забезпечення енергетичної безпеки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/nafta-89ffa.pdf
3. Сіднєва Ж.К. Оцінка стану та перспективи розвитку нафтогазовидобувної промисловості / Ж.К. Сіднєва // Формування ринкових відносин в Україні. Економічні проблеми розвитку галузей та виді економічної діяльності. – № 10(65). – 2006. – С. 90–96.
4. Ніконенко У.М. Паливно-енергетичні ресурси України: сьогодення та майбутні перспективи / У.М. Ніконенко // Науковий вісник ужгородського університету. Серія Економіка. – 2014. – № 3. – С. 54–59.
5. Паливно-енергетичний комплекс України в контексті глобальних енергетичних перетворень. – К.: Українські енциклопедичні знання, 2004. – 468 с.
6. Проект «Енергетичної стратегії України на період до 2030 року». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0002 120-13
7. Івахненко І.С. Вплив ринку цінних паперів на інвестування в реальний сектор економіки / І.С. Івахненко // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Економіка. – 2015. – № 2. – С. 60–68.
8. Планування видатків на народне господарство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://library.if.ua
9. Роль цінних паперів у функціонуванні інвестиційного механізму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.libr.dp.ua/site-libr
10. Савчук В. Оптимізація фондового портфелю / В. Савчук, В. Дудка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.management.com.ua/finance/fin013.html
11. Чернов В.Г. Застосування нечітких обчислень під час ухвалення рішень про формування інвестиційного портфеля / В.Г. Чернов, О.В. Дорохов, Л.П. Дорохова // Економіка розвитку, 2015. – № 2(74). – С. 93–99.
12. Livingston L. Adding Markowitz and Sharpe to portfolio investment projects / L. Livingston // Business Education and Accreditation. – 2013. – Vol. 5, issue 2. – P. 79–95.
13. Енергетична галузь україни: підсумки 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://docplayer.net/33123188-Energetichna-galuz-ukrayini-pidsumki-2015-roku.html

Худолий Ю.С., Василенко А.О.
Полтавский национальный технический университет имени Юрия Кондратюка

НАПРАВЛЕНИЯ МОДЕРНИЗАЦИИ НЕФТЕГАЗОВОГО КОМПЛЕКСА УКРАИНЫ ЧЕРЕЗ УПРАВЛЕНИЕ ЦЕННЫМИ БУМАГАМИ

Аннотация
В статье рассмотрены предпосылки, факторы и тенденции развития нефтегазового комплекса Украины, определены основные проблемы его функционирования и препятствия для дальнейшего развития. Исследован рынок финансовых инструментов как средства обеспечения устойчивого развития нефтегазового комплекса. В работе обоснованы возможности модернизации нефтегазового комплекса Украины путём управления ценными бумагами. Представлена схема применения ОВГЗ и целевых облигаций в финансировании нефтегазового комплекса Украины, рассчитанная структура оптимального портфеля ценных бумаг по модели Квази-Шарпа. Доказано, что использование финансовых инструментов фондового рынка и внедрение инноваций в нефтегазовом комплексе Украины позволит существенно сократить энергозависимость государства, а в перспективе стать экспортером нефтегазовых ресурсов и продуктов нефтепереработки высокого качества.

Ключевые слова: нефтегазовый комплекс, нефтегазовый рынок, энергетический рынок, устойчивое развитие, финансовые инструменты, ценные бумаги, облигации внутреннего государственного займа, целевые облигации, инвесторы.

Khudolii Y.S., Vasylenko O.O.
Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University

THE DIRECTIONS OF MODERNIZATION THE OIL AND GAS COMPLEX OF UKRAINE THROUGH THE SECURITIES MANAGEMENT

Summary
In this article, we examined the conditions, factors, and trends in the development of oil and gas complex of Ukraine identified the main problems of its operation and barriers to further development. We investigated the financial instruments market as a tool to ensure sustainable development of oil and gas complex. We justify the possibility of upgrading the oil and gas complex of Ukraine by securities management. In the research, we have presented a scheme of using domestic state bonds and specialty bond in the financing of oil and gas complex of Ukraine, calculated the optimal structure of portfolio securities by the model quasi-Sharpe. We have been proved that the use of the financial instruments of the stock market and implementing innovations in the oil and gas complex of Ukraine will significantly reduce the state energy dependence, and in the long term will become an exporter of oil and gas resources and high-quality petroleum products.
Keywords: oil and gas complex, oil and gas market, energy market, sustainable development, financial instruments, securities, domestic state bonds, specialty bond, investors.

УДК 338.47:331.101.6

ПРЕДПОСЫЛКИ ОПТИМИЗАЦИИ КАДРОВОГО СОСТАВА ПРЕДПРИЯТИЯ ПОЧТОВОЙ СВЯЗИ

Чеснокова Н.В.
Одесская национальная академия связи имени А.С. Попова

В статье определена роль почтовой связи в национальной экономике. Рассмотрена динамика роста доходов от предоставления услуг почтовой связи за последние годы. Проведен анализ эффективности и структуры кадрового состава крупнейшего национального оператора почтовой связи, рассмотрены показатели эффективности использования его трудовых ресурсов. Предложены подходы к оптимизации кадрового состава. Определена необходимость и целесообразность оптимизации организационной структуры национального оператора почтовой связи.
Ключевые слова: предприятие почтовой связи, кадровый состав, затраты, эффективность, организационная структура.

Постановка проблемы. Сфера связи и информатизации – наиболее динамично развивающаяся сфер современного инфраструктурного комплекса Украины. Эта сфера составляет основу научно-технического прогресса в большинстве стран мира, поскольку обеспечивает существенный рост экономической эффективности функционирования хозяйства и повышению стандартов жизни людей [8].

Развитие экономики большинства стран мира происходит под влиянием процессов глобализации и либерализации, что накладывает отпечаток на развитие всех сфер экономики. Особенно ярко проявляется эти процессы в ходе развития мирового и национальных рынков услуг связи, где происходят существенные структурные изменения, обусловленные стремительным развитием современных инфокоммуникационных технологий, которые существенным образом влияют на дальнейшее развитие традиционных услуг связи. В экономике Украины услуги связи постепенно начинают играть ведущую роль. В последнее время системы связи в нашей стране развиваются ускоренными темпами, происходит модернизация технической базы.

Почтовая связь играет важную роль в экономической и социальной инфраструктуре государства. Услуги почтовой связи способствуют развитию разнообразных сфер бизнеса, выступают в роли коммуникационного механизма, доступного для всех слоев населения, особенно в период глобализации и становления рыночной экономики. Экономическая результативность этой сферы постоянно растет, как и спрос на традиционные и новые услуги связи и информатизации.

Анализ последних достижений и публикаций. Научно-практические вопросы развития сферы связи и информатизации и почтовой связи в частности рассмотрены в трудах таких ученых [1–3, 7]: Бутенко Б.П., Князева Е.А., Коршунов В.В., Мамзелев И.А., Мухин В.Г., Мороз В.М., Стеклов В.В. и пр. В этих работах основное внимание уделяется проблемам и приоритетным направлениям развития почтовой связи в Украине, а также выбору стратегий инновационного развития почтовой связи.

Выделение не решенных ранее частей общей проблемы. В этих работах не в полной мере решенными являются вопросы усовершенствова-

ния организационной структуры национального оператора путем оптимизации кадрового состава предприятия, что и обуславливает актуальность изучения и формирования такой организационной структуры, которая позволит повысить эффективность работы предприятия и направить ее деятельность на достижение целей.

Постановка задачи. Задачей данной статьи является анализ кадрового состава почтового оператора УГППС «Укрпочта», а также разработка подходов его оптимизации.

Изложение основного материала. На основании анализа статистической информации можно сказать, что за 2006-2015 года отмечается существенный (на 162%) рост доходов от предоставления услуг почтовой связи при общем росте доходов отрасли связи на 66,9%. Как следствие, доля доходов от услуг почтовой связи в доходах отрасли связи выросла на 2,2%, а доля доходов почтовой связи в ВВП на 2015 год составляет 0,17% [4].

За последние 10 лет доходы от предоставления услуг почтовой связи увеличились в 2,5 раза. Если рассматривать доходы по годам, то самым прибыльным был 2015 год, однако, доля доходов от предоставления услуг почтовой связи в общих доходах сферы связи и информатизации за последние годы стали демонстрирует показатели на уровне 6%. Это объясняется тем, что общество все меньше пользуется услугами почтовых операторов, а также тем, что с каждым годом доходы мобильной связи и от предоставления доступа к сети Интернет увеличиваются. Прежде всего, важную роль играет рост доли доходов от предоставления доступа к сети Интернет, ведь с развитием Интернет-технологий потребность людей в пересылке писем сократилось, как и потребность в подписке на газеты или журналы, поскольку это все можно найти в Интернете.

За последние несколько лет рост доходов от предоставления услуг почтовой связи обеспечивается за счет роста тарифов на услуги при сокращении спроса на этот вид услуг. Также большинство операторов почтовой связи получают доходы благодаря предоставлению не почтовых услуг.

В 2015 году от основной своей деятельности, т.е. предоставления услуг национальной почты, УГППС «Укрпочта» получила доход в размере 3012537,8 тыс. грн., что в процентном соотношении от общего годового дохода составляет 68,8%. Наибольший доход в данной услуге приносит выплата и доставка пенсий, денежная помощь почти 41% [5].

Анализ доходов от не основных видов деятельности показал, что:

– предоставление финансовых услуг приносит национальному оператору доход в размере 541674,4 тыс. грн. (12,3%);

– торговля – 251671,2 тыс. грн. (5,8%);

– другие коммерческие услуги – 96570,5 тыс. грн. (2,2%);

– доходы от другой деятельности – 477725,0 тыс. грн. (10,9%).

Наибольший темп роста наблюдает в доходах от другой деятельности. Этот показатель вырос на 95,2% относительно 2014 года. Что касается услуг национальной почты, то данный показатель расположился на 4 месте и составляет 5,1% [6, 9].

На рынке услуг почтовой связи Украины наибольшим оператором и лидером, несмотря на функционирование ряда коммерческих предприятий, является УГППС «Укрпочта». Но в последние годы она теряет свои лидирующие позиции по таким причинам:

– предоставляет универсальные услуги, тарифы на которые регулируются государством, поэтому не являются достаточно прибыльными;

– имеет слабую информационно-техническую базу;

– большинство работников имеет невысокий образовательный уровень при значительном среднем возрасте, что негативно влияет на производительность труда и восприятие инноваций, в т.ч. управленческих;

– организационная структура не соответствует нынешним реалиям развития рынка почтовых услуг.

Для достижения цели статьи, которая состоит в разработке подходов оптимизации кадрового состава, проведем анализ основных показателей эффективности деятельности предприятия.

Анализ доходов показал, что данный показатель в 2015 г. вырос на 11,1% и составляет 4380179,0 тыс. грн. Рассматривая полученный доход относительно дирекций, то можно сказать, что только в 2-х дирекциях существенно уменьшился доход. Этими дирекциями являются Донецкая и Луганская. Это можно объяснить тем, что, во-первых, количество отделений в данных регионах уменьшилось, а, во-вторых, из-за сложившейся ситуации в данных регионах спрос на услуги почтовой связи уменьшился.

Наиболее прибыльной оказалась Киевская городская с доходом в 414629,1 тыс. грн., но это на 12,6% меньше, чем было запланировано на 2015 г. Если рассматривать в позиции запланированного и полученного дохода, то лучшей оказалась Одесская дирекция, которая перевыполнила план почти на 19% и получила доход в 1192330,5 тыс. грн., что на 32% больше, чем в 2014 г.

Анализ затрат показал, что в 2015 г. общие затраты дирекций УГППС «Укрпочта» выросли на 10,8% по сравнению с 2014 г. и составляют 4327139,0 тыс. грн. Анализ затрат по филиалам показал, что практически все дирекции увеличили свои затраты, за исключением Автотранспочта, а также Донецкая и Луганская дирекции, у которых на уменьшение затрат есть свои причины.

Проведенный выше анализ показал, что у УГППС «Укрпочта» доходы превышают затраты, но все же не значительно. А это для такого крупного предприятия как «Укрпочта» не является положительным результатом. Данный анализ приводит к выводу о необходимости уменьшения общих затрат и увеличению дохода.

Также немаловажным является анализ кадрового состава предприятия, который показал, что за 2015 год количество сотрудников в УГППС «Укрпочта» сократилось до 75760 человек, что на 9727 человек меньше, чем в 2014 году. Относительно управленческого персонала можно сказать, что их доля в общей численности работников составляет 9,2%, а это приблизительно 6970 человек. Также можно отметить, что численность управленческого персонала в 2015 году уменьшилось.

В 2015 году было использовано ФОТ 1935,7 млн. грн, что позволило сформировать среднюю заработную плату одного штатного работника в размере 2110,2 тыс. грн. Если рассматривать среднюю заработную плату одного штатного работника по должностям, то можно отметить, что штатный начальник отделения почтовой связи в среднем получает 2032,2 грн., штатный оператор почтовой связи – 2329,2 грн., а штатный почтальон – 1521,3 грн. [6, 9].

Затраты на персонал являются одной из самых крупных статей расходов любого предприятия и «Укрпочта» не исключение. Поэтому первым вариантом уменьшения затрат ФОТ, который приходит на ум руководителям является сокращение персонала. Данный метод используется не только на западных предприятиях, но и в нашей стране тоже. Для того чтобы узнать за счет какого персонала можно сократить затраты, необходимо провести анализ структуры кадрового состава предприятия.

Численность работников за 2015 год составила 75760 человек, из них: начальник отделения почтовой связи 17,9%, операторы почтовой связи 15,8%, почтальоны 43,2%, управленческий персонал 9,2% и прочий персонал – 13,9%.

Численность административно-управленческого персонала обычно составляет 10-15% от списочного состава предприятия. Как можно заметить, большая часть кадрового состава предприятия состоит из почтальонов. Анализ структуры кадрового состава за 2014 и 2015 года показал, что в первую очередь сокращению подлежат как раз почтальоны и прочий персонал. Только такое решение руководства предприятия не является столь эффективным. Возникает вопрос относительно рациональности и эффективности работы нескольких тысяч работников со средней заработной платой чуть больше двух тыс. грн. Поэтому логичным является изучение показателей эффективности использования трудовых ресурсов, а именно динамика производительности труда и заработной платы.

Производительность труда – один из результативных показателей использования трудовых факторов и эффективность производства в целом.

Следует отметить, что производительность труда на 2014 год составляла 46113,1 грн., а в 2015 году этот показатель вырос до 57816,5 грн. Для определения динамики производительности труда используется индекс производительности труда, который составляет 1,25. Данный показатель вырос за счет того, что доходы в 2015 году хоть и не значительно, но выросли при существенном сокращении численности работников.

Индекс производительности труда взаимосвязан с темпом роста заработной платы. Для получения прибыли и рентабельности производства необходимо, чтобы темпы роста производительности труда опережали темпы роста заработной платы. Нарушение данного принципа в большинстве случаев приводит к перерасходу фонда заработной платы, а также уменьшению прибыли. Как уже отмечалось выше, средняя заработная плата в 2015 году составила 2110,2 грн., а в 2014 году – 1867,4 грн., следовательно, индекс динамики заработной платы равен 1,13.

Из анализа показателей индекса динамики производительности труда и заработной платы можно увидеть, что принцип, который был указан выше, соблюден. А это означает, что национальный оператор «Укрпочта» эффективно использует свои трудовые ресурсы, что благоприятно сказалось на деятельности предприятия в 2015 году, а также на деятельности работников. В то же время, существует необходимость оптимизации численности персонала. Причина заключается в том, что целью любого предприятия является повышение эффективной деятельности, что позволит увеличить прибыль.

Эффективную деятельности отражает рентабельность. «Укрпочта» имеет рентабельность 0,9%, что для такого большого предприятия является плохим результатом. Улучшить показатель рентабельности можно за счет увеличения доходов или сокращения затрат. В той экономической ситуации, в которой находится наша страна, предприятиям проще сократить затраты и в основном за счет оптимизации персонала.

Предприятие заинтересовано в оптимизации численности персонала по различным причинам. Одна из наиболее существенных – это необходимость снижения издержек, в том числе – расходов на персонал. Расходы на персонал включают в себя не только фонд заработной платы и отчисления с ФОТ, но также:

– расходы на социальный пакет и льготы для работников;

– расходы на производственное обучение и переподготовку сотрудников;

– расходы на подбор кандидатов и наем на работу;

– расходы на обеспечение техники безопасности;

– стоимость содержания рабочих мест и т.д.

Поэтому, проводя оптимизацию численности персонала, мы сокращаем не только ФОТ и отчисления с него, но и все остальные расходы, связанные с персоналом, о чем следует помнить [10].

Первым вариантом для оптимизации предприятия можно предложить сокращение численности административного персонала. Данное предложение можно обосновать тем, что затраты на содержание, а тем более на оплату труда, довольно таки велики. Сейчас на предприятии числится 9,2% административного персонала, что дает возможность сократить данную группу сотрудников на 1,5 – 2%. Это предложение находится во взаимосвязи со вторым нашим вариантом кадровой оптимизации, который заключается в сокращении количества дирекций национального оператора.

На сегодняшний день за предприятием «Укрпочта» числится 29 дирекций. На основании анализа затрат предприятия, который был проведен следует отметить, что наличие такого количества филиалов является нецелесообразным. Данный вывод обосновывается тем, что конкуренция на рынке почтовой связи Украины с каждым годом обостряется все сильнее. Конкуренты вводят что-то новое, как в деятельность своих предприятий, так и в саму структуру предприятий. Это позволяет их отвоевывать позиции на рынке почтовых услуг. Национальный оператор в это время не совершенствовал свою деятельность. Вариант с сокращением количества дирекций может стать толчком к изменениям в структуре предприятия.

Практически все филии выполняют одни и те же функции, т.е. происходит дублирование. Сокращение количества дирекций примерно до 5-6, позволит только этим дирекциям дублировать функции друг друга, а не всех 29. Преимуществом данного варианта является сокращение численности работников, включая административный персонал, что повлечет за собой и сокращение затрат на ФОТ и других затрат тоже.

Оптимальным на наш взгляд является такая структура, в которой отсутствует деление на дирекции, а в наличии только отделения, что позволит не только сократить затраты, но и улучшить качество предоставляемых услуг. Улучшение качества позволит вернуть доверие потребителей к предприятию, что в свою очередь может повлечь отвоевание, потерянную за последние годы, доли рынка. Также к преимуществу можно отнести то, что «Укрпочта» станет более прозрачным предприятием для потенциальных инвесторов с учетом того, что сейчас идет процесс корпоратизации.

На предприятии «Укрпочта» имеется слабая база информационных технологий и технологическая база и то, что предприятие использует устаревшее оборудование. Ввиду данных обстоятельств, на предприятии требуется большое количество ремонтного и обслуживающего персонала, что опять же сказывается на затратах. Поэтому следующим предложением является обновление оборудования предприятия для улучшения качества предоставляемых услуг, самой деятельности предприятия и сокращения рабочих мест. Однако данный вариант не является таким уж и хорошим, поскольку предприятию удастся сократить затраты ФОТ, но в то же время увеличатся другие затраты. Поэтому для применения данного варианта руководству необходимо провести подробный анализ преимуществ и недостатков его внедрения.

Также можно вывести некоторые отделы предприятия на аутсорсинг. Это касается в первую очередь IT-отдела. В планы национального оператора входит реализация некоторых проектов, которые связаны больше с IT-технологиями. Для реализации этих проектов необходимы квалифицированные специалисты в IT-сфере. Данные специалисты в кадровом составе предприятия отсутствуют, что и обуславливает вынесение на аутсорсинг. Также целесообразным может стать выделение в отдельную структуру финансовых услуг вплоть до создания финансового банка на своей основе или путем интеграции с каким-либо банком.

Таким образом, получаем два ответвления из организационной структуры, которые могут быть основаны как дочерние компании. Создание дочерних компаний требует внесение изменений в организационную структуру предприятия.

Выводы и предложения. Проведенные исследования позволяют сделать следующие выводы. Дальнейшее успешное развитие национального оператора должно осуществляться по направлениям, которые соответствуют мировым тенденциям развития почтовой связи, и учитывать состояние экономики страны. Подходы к оптимизации кадрового состава, которые были определены, могут быть положены в основу усовершенствования организационной структуры, а также повышения эффективности деятельности предприятия.

В дальнейшей работе планируется проведение дальнейших исследований эффективности организационной структуры национального оператора, а также ее усовершенствование с целью повышения общей экономической эффективности деятельности предприятия.

Список литературы:

1. Бутенко Б.П. Технологические процессы в почтовой связи / Б.П. Бутенко, В.В. Коршунов, И.А. Мамзелев, В.А. Мицкевич. – М.: Радио и связь, 1998. – 294 с.
2. Від гінця до Інтернету / [Мухін В.Г., Мороз В.М., Дюков П.А., Іванов В.П., Юрій В.І.] – К.: ТОВ ВКП «Аспект», 2002. – 332 с.
3. Князева Е.А. Почтовая связь Украины: стратегия и механизмы инновационного развития / Князева Е.А. – Одесса: Одес. нац. политех. ун-т, 2008. – 336 с.
4. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв`язку та інформатизації: офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nkrzi.gov.ua/
5. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua
6. Офіційний сайт УДППЗ «Укрпошта» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrposhta.ua/
7. Поштовий зв'язок: [підр. для вищ. навч. закл. для спец. за напрямом «Телекомунікації»] / С.М. Скляренко, В.К. Стеклов, Л.Н. Беркман; за заг. ред. В.К. Стеклова. – К.: Техніка, 2003. – 904 с.
8. Регіональна економіка. Навч. посіб. / С.І.Щук, О.В. Гладкий. Студенческая библиотека онлайн [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://studbooks.net/
9. Річний звіт УДППЗ «Укрпошта» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrposhta.ua/
10. Центр управления финансами [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://center-yf.ru/

Чеснокова Н.В.
Одеська національна академія зв'язку імені О.С. Попова

ПЕРЕДУМОВИ ОПТИМІЗАЦІЇ КАДРОВОГО СКЛАДУ ПІДПРИЄМСТВА ПОШТОВОГО ЗВ'ЯЗКУ

Анотація
У статті зазначено роль поштового зв'язку в національній економіці. Розглянуто динаміку зростання доходів від надання послуг поштового зв'язку за останні роки. Проведено аналіз ефективності і структури кадрового складу підприємства, розглянуті показники ефективності використання трудових ресурсів. Запропоновані підходи до оптимізації кадрового складу. Визначена необхідність та доцільність удосконалення організаційної структури національного оператора поштового зв'язку.
Ключові слова: підприємство поштового зв'язку, кадровий склад, витрати, ефективність, організаційна структура.

Chesnokova N.V.
Odessa National Academy of Telecommunications named after O.S. Popova

BACKGROUNDS OF OPTIMIZATION THE STAFF OF THE POSTAL SERVICE ENTERPRISE

Summary
The article highlights the role of postal communication in the national economy. The dynamic of revenue growth from the provision of postal services in recent years. The analysis of the efficiency and structure largest national postal operator staff and. indicators of efficiency of labor resources use are considered. Approaches to the optimization of the staff are proposed. The necessity and expediency of optimization of organizational structure of the national postal operator are defined.
Keywords: postal service enterprise, staffing, costs, efficiency, organizational structure.

УДК 657.21

ДЕЯКІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ДЕБІТОРСЬКОЮ ЗАБОРГОВАНІСТЮ

Чуприна Л.В., Шайтер М.А.
Харківський інститут фінансів
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті розглянуто сутність управління дебіторською заборгованістю підприємства. Розкрито необхідність проведення на підприємствах політики управління дебіторською заборгованістю. Досліджено основні етапи управління дебіторською заборгованістю, на основі яких запропоновано алгоритм управління дебіторською заборгованістю, застосування якого надасть змогу покращити платіжно-розрахункову дисципліну підприємства. Визначено основні форми рефінансування дебіторської заборгованості, зокрема такі як: факторинг, форфейтинг, комерційний кредит. Розглянуто процес проведення аналізу і використання модуля з управління дебіторською заборгованістю.
Ключові слова: дебіторська заборгованість, управління дебіторською заборгованістю, кредитна політика, удосконалення управління дебіторською заборгованістю підприємства, критичний термін оплати, експрес-метод оптимізації бізнес-процесів.

Постановка проблеми. Сучасний стан економіки, наростання конкурентної боротьби серед підприємств усіх галузей в сукупності з високою кількістю ненадійних контрагентів і низьким рівнем фінансової дисципліни підприємств в цілому викликає зростання дебіторської заборгованості.

Тому на сьогодні найбільш важливими проблемами, рішення яких повинно сприяти покращенню фінансового стану підприємства, є розроблення системи управління дебіторською заборгованістю, визначення її оптимальних термінів та обсягів, що дасть змогу підприємствам контролювати ситуацію та призведе до зменшення не лише дебіторської заборгованості, а й видатків на її утримання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню цих проблем присвячені роботи вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема, таких як Р.А. Алборов, П.С. Безрукіх, О.С. Бородкін, Ф.Ф. Бутинець, С.Ф. Голов, О.М. Головащенко, Р. Грачова, І. Губіна, В.А. Єрофєєва, А.А. Єфремова, В.М. Костюченко, Т.Н. Малькова, Н.М. Малюга, М.Ю. Медведєв, В. Моссаковський, В.В. Нарєжний, С.А. Ніколаєва, В.Ф. Палій, М.С. Пушкар,

Б. Райан, Н.В. Рассулова, Я.В. Соколов, А. Твердомед, П. Хомін, Ю.Д. Чацкіс, В.О. Шевчук та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Узагальнюючи наукові праці та проблематику досліджень, можна визначити, що питання управління дебіторською заборгованістю підприємств є найбільш дискусійними, а безсумнівна практична значущість проблеми управління дебіторською заборгованістю для забезпечення нормальної діяльності підприємств в конкурентному середовищі визначають актуальність теми даного дослідження.

Мета статті полягає в розкритті суті проведення окремих етапів політики управління дебіторською заборгованістю підприємства.

Виклад основного матеріалу. Найпоширеніше уявлення про дебіторську заборгованість полягає в тому, що ця заборгованість – відволікання оборотних коштів. Сучасна економіка має свої особливості і вносить корективи.

Вплив на процес управління дебіторською заборгованістю можливий тоді, коли керівництво підприємства та інші посадові особи мають повну і достовірну інформацією про всі господарські процеси. Формування такої інформації відбувається при взаємодії трьох функцій управління розрахунків з дебіторами: обліку, аналізу і контролю, що дозволяє характеризувати стан дебіторської і кредиторської заборгованості не тільки з кількісної сторони, але і з інших позицій, а також приймати ефективні стратегічні і тактичні рішення. Щоб знизити загальну суму заборгованості і підвищити ефективність комерційних операцій, організаціям необхідно оптимізувати дебіторську заборгованість.

Оптимізація процесів управління дебіторською заборгованістю повинна бути направлена на розробку таких моделей управління, які б дозволили здійснювати прогноз надходження грошових коштів від контрагентів, погашати в установлені строки власні зобов'язання компанії і вести реальний облік витрат або вигод від запроваджених керівництвом рішень з надання кредитів контрагентами. Як зростання розміру дебіторської заборгованості, так і її різке зниження може мати негативний вплив на діяльність підприємства.

Збільшення дебіторської заборгованості є наслідком зростання потреби в нових ресурсах для погашення кредиторської заборгованості. Зниження дебіторської заборгованості свідчить про зниження обсягів продажів, втрати частини покупців.

Отже, оптимізація розміру дебіторської заборгованості є головною метою оптимізації бізнес-процесів щодо управління нею.

Це дозволяють зробити наступні заходи:

1) на основі аналізу заборгованості за різними показниками (розмір заборгованості, термін виникнення та ін.) впровадити систему управління дебіторською заборгованістю і прийняття оперативних управлінських рішень;

2) контроль розрахунків з дебіторами по відстроченим і простроченим боргам;

3) розробка і застосування прийомів стягнення боргів;

4) розробка умов надання комерційного кредиту.

Слід підкреслити, що категорія дебіторської заборгованості має багатогранний прояв і пов'язана з різними показниками діяльності підприємства. Аналіз дебіторської заборгованості необхідний в якості самостійного фактора тому, що її присутність обумовлює економічний стан підприємства.

Саме тому, на нашу думку, першим етапом в системі управління дебіторської заборгованості повинно бути проведення ретроспективного аналізу поточної дебіторської заборгованості підприємства, в рамках якого оцінюється величина і склад заборгованості, а також ефективність інвестованих коштів.

На другому етапі аналізу повинна бути дана оцінка рівню дебіторської заборгованості покупців і замовників, а також його динаміки в ретроспективному плані на підставі розрахунку наступних показників:

1) Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості.

2) Коефіцієнт відволікання оборотних активів у дебіторську заборгованість.

3) Період інкасації дебіторської заборгованості або середній строк погашення дебіторської заборгованості. Цей показник може розраховуватися на підставі коефіцієнту оборотності дебіторської заборгованості.

4) Коефіцієнт прострочення дебіторської заборгованості.

5) Коефіцієнт співвідношення дебіторської та кредиторської заборгованості:

На третій стадії аналізу визначається середній період інкасації поточної дебіторської заборгованості та його роль в фактичній тривалості фінансового і операційного циклів підприємства.

На четвертій стадії аналізу повинна бути дана оцінка дебіторської заборгованості за передбаченими термінами інкасації.

На останньому етапі аналізу необхідно розрахувати суму ефекту від інвестування коштів в дебіторську заборгованість. Розрахунок можна зробити за формулою:

$$Eдз = Пдз - ПВдз - ФВдз \qquad (1)$$

де *Едз* – сума ефекту від інвестування коштів в дебіторську заборгованість за розрахунками з покупцями;

Пдз – додатковий прибуток підприємства, отримана від збільшення обсягу реалізації продукції в кредит;

ПВдз – поточні витрати підприємства по наданню кредитів та інкасації боргу;

ФВдз – сума прямих фінансових втрат від непогашення боргу покупцями.

На основі вищезазначеного можна запропонувати наступний алгоритм формування системи управління дебіторською заборгованістю на підприємстві (рис. 1).

З метою управління дебіторською заборгованістю підприємству необхідно мати повну інформацію про потенційного покупця, оцінити його ділову репутацію, проаналізувати фінансовий стан кожного з потенційних клієнтів, визначити можливі суми кредиту і терміни кредитування клієнтів тощо.

Також для контролю дебіторської заборгованості на підприємстві варто використовувати реєстр старіння дебіторської заборгованості, який представляє собою таблицю з сумами несплачених рахунків, згрупованих за періодом прострочення. У реєстрі старіння дебіторської заборго-

ваності виділяються наступні групи: до 5 днів, до 14 днів, до 30 днів, до 2 місяців, понад 2 місяців. Якщо термін допустимого прострочення перевищено, то підприємство повинно почати активну роботу з контрагентами щодо повернення боргу.

Середньозважений час прострочення і період кредитування порівнюють з аналогічними показниками за минулий звітний період. Збільшення даного показника свідчить про неефективну роботу з дебіторами. Дані про повний загальний середній час прострочення платежу за погашеними рахунками по кожному покупцю використовуються для планування надходження грошових коштів від дебіторів.

Щоб запобігти фінансовій неплатоспроможності підприємств застосовується така форма управління дебіторською заборгованістю, як рефінансування боргу. Рефінансування боргу – це прискорене трансформування дебіторської заборгованості у високоліквідні активи. Даний процес здійснюється, як правило, у формі факторингу, форфейтингу, обліку векселів покупців.

Факторинг (в перекладі з англійського – посередництво) – це різновид торгово-комісійних операцій, що поєднується з кредитуванням оборотного капіталу клієнта, і пов'язана з інкасуванням його дебіторської заборгованості (неоплаченими рахівницями-фактурами клієнта в процесі реалізації ним товарів і послуг). Інакше кажучи, в основі факторингової (факторської) операції лежить купівля банком рахунків-фактур постачальника на відвантажену продукцію (надану послугу) і передача банку права вимоги платежу з покупця продукції (послуги) [10].

Основна цінність факторингу полягає в його комплексності. Це не просто фінансування певних витрат, а саме сукупність рівноцінних для підприємства фінансово-посередницьких структур.

Факторингова операція дає можливість підприємству рефінансувати переважну частину дебіторської заборгованості, щодо надання покупцеві кредиту в короткі строки, скоротивши тим самим період фінансового та операційного циклу.

Але, основним недоліком факторингу для підприємства є вища вартість цієї послуги порівняно із звичайним кредитом, тому ефективність факторингової операції для підприємства-постачальника визначається шляхом порівняння рівня витрат по цій операції із середнім рівнем відсоткової ставки по короткостроковому банківському кредиту.

Форфейтинг – це придбання у кредитора боргу, вираженого в оборотному документі, на безповоротній основі [3].

Форфейтинг полягає у трансформації комерційного кредиту в банківський кредит. У цьому випадку продаж боргу, оформленого оборотними документами (перевідним векселем або перевідним акредитивом), здійснюється на умовах відмови (або форфейтингу) банку від регресу вимог на кредитора (продавця продукції) у разі, якщо боржник (покупець) виявився неплатоспроможним. Але для того, щоб зменшити ризик можливих втрат при неповерненні частини боргу, банк вимагає значну знижку з ціни (дисконт). Величина цього дисконту і виступає ціною рефінансування дебіторської заборгованості за допомогою форфейтинга. В практиці діяльності вітчизняних підприємств-експортерів і банків форфейтинг тільки починає запроваджуватися, а тому деякі питання правового забезпечення ще недостатньо врегульовані. Зокрема, специфікою форфейтингу є неоднозначний його характер. Це – кредитно-вексельна угода, пов'язана з розрахунками в іноземній валюті.

Урахування векселів, виданих покупцями – це форма кредитування банком юридичної або фізичної особи шляхом придбання векселя до настання терміну платежу за ним зі знижкою (дисконтом) за кошти з метою одержання прибутку від погашення векселя у повній сумі. Внаслідок операції врахування вексель повністю переходить у власність банку [10].

Одним з напрямків оптимізації процесу обліку дебіторської заборгованості на підприємстві може стати формування процедури інкасації дебіторської заборгованості. Вона повинна передбачати конкретні терміни і форми нагадувань дебі-

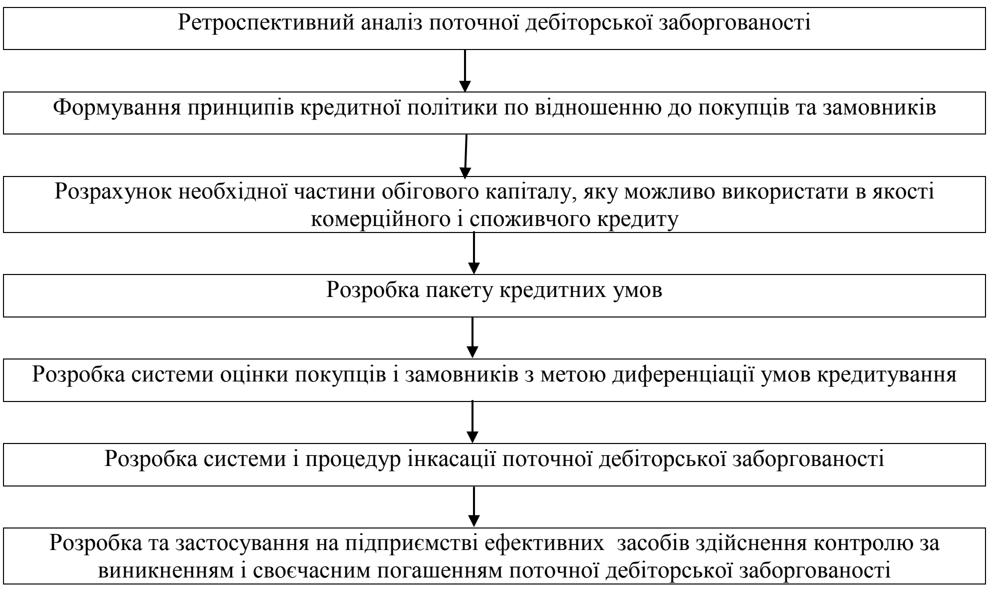

Рис. 1. Основні етапи управління дебіторською заборгованістю на підприємстві

Джерело: авторська розробка

торам про строки платежів, можливості і умови рефінансування боргу, умови, при яких може бути порушено справу про банкрутство неспроможних дебіторів. Для цього можна застосовувати ABC – систему, в якій кредити групуються за розмірами і видам заборгованості.

До групи «А» включають найбільш великі і сумнівні борги, в групу «В» – кредити середніх обсягів, в групу «С» – усі інші борги, які суттєво не впливають на фінансові результати компанії.

У сучасних умовах багато підприємств великого та середнього бізнесу використовують експрес-метод оптимізації бізнес-процесів, який дозволяє підприємствам вирішувати проблему зростання дебіторської заборгованості. Експрес-метод включає наступні етапи:

1) формування «відділу поліпшення», до якого входять представники фінансової, комерційної та юридичної служб під керівництвом менеджера, що добре орієнтується в проблемі і має повноваження віддавати накази співробітникам підприємства;

2) опис відділом поліпшення схеми роботи відповідних служб;

3) опис ABC – аналізу;

4) проведення аналізу стану ліквідних активів.

В якості основних параметрів, які необхідно постійно аналізувати, можна, на нашу думку, виділити наступні: 1) достовірність інформаційних потоків; 2) обгрунтованість прийняття бізнес-рішення; 3) автоматизація бізнес-процесів; 4) адекватність процесу управління поставленим завданням; 5) адекватність тимчасових витрат. Отримані аналітичні дані використовують для оптимізації бізнес-процесів. Щодня складаються звіти, необхідні для контролю і аналізу дебіторської заборгованості. Форми звітності розробляються всередині підприємства, узгоджуються з робітниками служб, в яких вони будуть використовуватися, і затверджуються керівництвом підприємства. Дані таких звітів відображають заборгованість конкретних дебіторів в визначений момент часу, а також вплив дебіторської заборгованості на загальні результати діяльності організації. Така інформація є основою для вибору методу оптимізації управління ресурсами.

Висновки і пропозиції. Методи експрес-оптимізації є лише основою для первинного аналізу. Докладно розробка системи управління підприємством починається з формування його стратегії. На реалізацію стратегії впливає як організаційна структура підприємства, так і бізнес-процеси і політика розподілу відповідальності, можливі ризики та ін.

В якості основних процесів оптимізації дебіторської заборгованості можна виокремити такі:

– перегляд правил відбору клієнтів;

– встановлення лімітів по заборгованості на кожного клієнта;

– встановлення системи знижок залежно від форми оплати і термінів платежу.

Таким чином, досліджуючи теорію і практику управління дебіторською заборгованістю в якості складової частини системи управління фінансами підприємства, можна відзначити, що основною проблемою керівництва є пошук шляхів і методів оптимізації величини дебіторської заборгованості, забезпечення її інкасації та формування на цій основі оптимальної кредитної політики підприємства.

Вміле управління дебіторською заборгованістю дасть змогу раціонально використовувати наявні фінансові ресурси та зміцнити економічну безпеку підприємства.

Список літератури:

1. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 10 «Дебіторська заборгованість» затверджено наказом МФУ від 8.10.1999 р., № 237.
2. Іванілов О. С. Механізм управління дебіторською заборгованістю підприємства / О. С. Іванілов, В. В. Смачило, Є. В. Дубровська // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 1. – С. 156-163.
3. Белялов Т. Е. Аналіз форм і методів управління дебіторською заборгованістю у складі оперативних фінансових активів корпорації / Т. Е. Белялов // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – № 9(51). – С. 30-36.
4. Білик М. Д. Фінансовий аналіз: навч. посібн. / М. Д. Білик, О. В. Павловська, Н. М. Притуляк, Н. Ю. Невмержицька. – К.: КНЕУ, 2005. – 592 с.
5. Єдинак Т. С. Проблеми управління дебіторською заборгованістю підприємств в умовах фінансово-економічної кризи / Т. С. Єдинак // Держава та регіони. – 2009. – № 3. – С. 54-57.
6. Нашкерська М. М. Управління дебіторською заборгованістю у структурі обротного капіталу підприємства // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку: [зб. наук. пр.] / відп. ред. О. Є. Кузьмін. – Л.: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 20 09. – С. 136-140.
7. Новікова Н.М. Структурно-логічна модель управління дебіторською заборгованістю підприємства / Н. М. Новікова // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – № 1. – С. 75–82.
8. Кузнецова С. А. Облік та аналіз дебіторської заборгованості в умовах антикризового регулювання стану підприємств: [монографія] / С. А. Кузнецова. – Тернопіль: Тернопільська академія народного господарства. – 2004. – 256 с.
9. Партин Г. О. Фінансовий менеджмент: [навч. посібн.] / Г. О. Партин, Н. Є. Селюченко. – Львів: Львівська політехніка, 2010. – 332 с.
10. Скакальський Ю. С. Факторинг як інструмент підвищення платоспроможності вітчизняних підприємств / Ю. С. Скакальський // Тези доповідей. – К.: УкрІНТЕІ, 2006. – 256 с.

Чуприна Л.В., Шайтер М.А.
Харьковский институт финансов
Киевского национального торгово-экономического университета

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ УПРАВЛЕНИЯ ДЕБИТОРСКОЙ ЗАДОЛЖЕННОСТЬЮ

Аннотация
В статье рассмотрено сущность управления дебиторской задолженностью предприятия. Раскрыта необходимость проведения на предприятиях политики управления дебиторской задолженностью. Исследованы основные этапы управления дебиторской заборгованностью, на основании которых предложен алгоритм управления дебиторской задолженностью, применение которого даст возможность улучшить расчетно-платежную дисциплину предприятия. Определены основные формы рефинансирования дебиторской задолженности, вчастности такие как: фактринг, форфейтинг, коммерческий кредит. Рассмотрен процесс проведения анализа и использования модуля по управлению дебиторской задолженностью.
Ключевые слова: дебиторская задолженность,управление дебиторской задолженностью, кредитная политика, усовершенствование управления дебиторской задолженностью предприятия, критический срок оплаты, экспресс-метод оптимизации бизнес-процессов.

Chupryna L.V., Sheiter M.A.
Kharkiv Institute of Finance
Kyiv National University of Trade and Economics

SOME ASPECTS OF DEBT RECEIVABLE MANAGEMENT

Summary
The article examines the essence of accounts debts receivable company. Reveals the need for the business policies of accounts debts receivable management. Investigated the main stages of receivables on which an algorithm of accounts receivable management, its use will enable to improve payment and settlement discipline enterprise. The article discusses the basic forms refinancing of receivables, particularly such as factoring, forfeiting, commercial credit. The paper deals with the process of an analysis and usage of managerial unit for accounts receivable management.
Keywords: accounts receivable, debt receivable management, credit policy, improving debt receivable management, critical payment period, pressing method of optimization of business processes.

УДК 336.71

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОНАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ НОРМАТИВІВ НБУ КОМЕРЦІЙНИМИ БАНКАМИ

Юдіна С.В., Ганзюк С.М., Шкарупа К.А.
Дніпровський державний технічний університет

У статті висвітлено основні завдання НБУ як державного регулятора діяльності комерційних банків. Досліджено економічний зміст банківського нагляду. Проаналізовано сучасний стан виконання економічних нормативів НБУ комерційними банками.
Ключові слова: банківський нагляд, регулювання банківської діяльності, економічні нормативи НБУ, класифікація економічних нормативів, методика розрахунку економічних нормативів НБУ.

Постановка проблеми. Ефективне функціонування банківської системи – необхідна умова розвитку ринкових відносин в Україні, тому банківський нагляд є важливим та необхідним елементом підтримання стабільності в банківській системі та економіки в цілому. А, отже, постає питання у подальшому дослідженні стану виконання економічних нормативів НБУ комерційними банками, які є основою банківського нагляду в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роботи багатьох українських та закордонних вчених присвячені проблемам капіталізації банківської системи та виконанню нормативів НБУ комерційними банками, серед яких: В.О. Романишин, Ю.М. Уманців А.О. Єпіфанов, Т.А. Латковська, В.В. Коваленко, О.Г. Коренєва, К.Ф. Черкашина, О.В. Крухмаль, В.В. Пасічник, В.С. Стельмах, В.П. Полякова, А.А. Вишневський, А.Г. Братко, Т.Е. Рождєствєнська, О.В. Васюренко, Т.П. Гудзь, О.С. Любунь, К.Є. Раєвський, М.М. Коваленко та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на достатню кількість досліджень в даній області, стан виконання економічних нормативів комерційними банками, а також особливості їх функціонування в складних умовах потребують постійного аналізу та вдосконалення. Своєчасне виявлення, оцінка, та ефективне управління проблемами банку є ключовими умовами успішного врегулювання криз та підвищення стійкості банківської системи.

Виклад основного матеріалу. Банки займають особливе місце в економіці ринкового типу й, будучи тісно пов'язаними з усіма її ланками, виявляють величезний вплив на життєдіяльність суспільства загалом. З огляду на це, ефективне функціонування банків можливе лише за умов певного рівня єдності, що відображає координацію їхніх дій і тісні взаємозв'язки в рамках єдиного механізму контролю та нагляду. Сукупність таких взаємозв`язків виражає конкретну форму діяльності банків та практичної організації банківської справи у кожній країні – банківську систему за Дзюблюком О.В. [1, с.].

Банківська система постійно розвивається, навіть якщо даний процес переривається тимчасовими спадами і регресом, що в першу чергу пов'язано із відповідними змінами в економічній системі. Рівень розвитку банківської системи безпосередньо залежить від рівня економічних відносин у країні.

Дворівнева структура – ключовий принцип формування банківських систем у ринкових економіках. Згідно з цим принципом банківська система складається з двох рівнів: на першому перебуває один банк, якому надається статус центрального (в Україні – це Національний банк), на другому – усі інші банки. Центральний банк – емісійний, кредитний, розрахунковий і касовий центр держави. Йому відведено важливу роль у регулюванні економіки.

Як відомо, головними завданнями центрального банку є забезпечення стійкості національної грошової одиниці, а також регулювання та координація діяльності грошово-кредитної системи. Банки другого рівня юридично й економічно відокремлені. Вони здійснюють свою діяльність на комерційних засадах з метою одержання прибутку в умовах вільної конкуренції. Комерційні банки – основна складова кредитної системи держави. У сучасних умовах збільшується потреба в ефективних та стабільних банках, від яких значною мірою залежить відновлення економічного зростання [2, с. 16].

Національний банк України здійснює регулювання діяльності спеціалізованих банків через економічні нормативи та нормативно-правове забезпечення здійснюваних цими банками операцій. Регулювання та банківський нагляд здійснюється відповідно до Конституції України, Закону України «Про банки і банківську діяльність», Закону України »Про Національний банк України», інших законодавчих актів України та нормативно-правових актів Національного банку України [3, ст. 4].

Так, за 2014 рік кількість діючих банківських установ в Україні зменшилася на 17 од., за 2015 рік втратили свою ліцензію ще 46 банківських установ, а за підсумком 2016 року кількість банків, що мали ліцензію, скоротилася ще на 21 од. В цілому, за останні три роки кількість банків зменшилась в 2 рази.

Недовіра та невпевненість в майбутньому банків призводить до відтоку капіталу з банківського ринку. Банкам все важче залучати на обслуговування клієнтів та зберігати депозитний портфель на безпечному для функціонування банківських установ рівні.

Ефективне функціонування банківської системи – необхідна умова розвитку ринкових відносин в Україні, яка об'єктивно визначає ключову роль центрального банку щодо регулювання банківської діяльності. У статті 55 Закону «Про Національний банк України» зазначається, що головна мета банківського регулювання і нагляду – безпека та фінансова стабільність банківської системи, захист інтересів вкладників і кредиторів [5, ст. 55].

Національний банк України здійснює банківський нагляд у формі інспекційних перевірок та безвиїзного нагляду [6]. Проведення безвиїзного нагляду забезпечує можливість банкам дотримуватись усіх встановлених вимог, це свого роду система раннього попередження, що дозволяє органам нагляду своєчасно реагувати на порушення у діяльності об'єкта нагляду, застосовувати превентивні заходи, вживати усіх необхідних мір ще до загострення ситуації. Така форма нагляду базується на аналізі звітності, як повинна своєчасно подаватись органам банківського нагляду і дає можливість завжди володіти актуальною інформацією про фінансовий стан об'єкта нагляду.

Інспекційні перевірки в Україні можна віднести до контактного нагляду. Це перевірки діяльності банків та інших об'єктів нагляду, що проводяться представниками Національного банку безпосередньо в самих об'єктах. Для таких цілей у структурі Національного банку України створені Департамент банківського нагляду та Департамент інспектування банків [7].

Згідно Глосарія банківської термінології НБУ банківський нагляд – це система заходів щодо контролю та активних впорядкованих дій Національного Банку України, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими особами, стосовно яких Національний Банк України здійснює наглядову діяльність, законодавства України і встановлених нормативів з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників та кредиторів банку [6].

Романишин В та Уманців Ю. категорію «банківський нагляд» розглядають у вузькому та широкому розуміннях. Згідно першого – це цілісний і неперервний моніторинг за діяльністю банків з метою забезпечення надійності та стійкості окремих банків та банківської системи загалом, а в широкому розумінні – банківський нагляд є системою, яку використовує держава, щоб гарантувати стабільність фінансової системи країни, її безпеку і здоров'я [8, с. 255].

Стрижнем банківського нагляду за Коваленко М.М. є спостереження уповноваженими органами за виконанням банками II рівня вимог та умов діяльності, регламентованих законами України та нормативно-правовими актами цих органів з метою досягнення винятково суспільних цілей – захист вкладів, підтримання ефективної кредитної системи.

Як діяльність, спрямовану на забезпечення банківської ліквідності та послаблення ризику банківських операцій, яка має на меті захист вкладників та посилення довіри суспільства до банківської системи і національної валюти, характеризує банківський нагляд Єпіфанов А.О. [9, с. 241].

Любунь О.С., Раєвський К.Є. визначають зміст категорії «банківський нагляд», як моніторинг усіх видів ризиків, притаманних банківській діяльності, з метою зведення до мінімуму насамперед системного ризику, тобто запобігання ланцюговій реакції, за якої крах одного або кількох банків може спричинити кризу всієї банківської системи [10, с. 29].

Отже, можна узагальнити визначення банківського нагляду як певну сукупність заходів моніторингу банківської діяльності комерційних банків України, які здійснюються Національним банком України з метою збереження стабільності банківської системи в цілому й по кожному банку окремо, а також захисту інтересів вкладників.

За умови повної відсутності банківського нагляду держава отримує потенційні умови для фінансових правопорушень та зловживань, великі ризики банкрутства банку, понесені вкладниками (а не засновниками) збитки, втрату довіри до банківської сфери, а отже і різке зменшення надходження вільних коштів у банківський обіг, послаблення вітчизняного ринку позичкових капіталів, зменшення вкладання коштів у виробництво, втрату зацікавленості інвестора, послаблення національної валюти тощо [11, с. 5-6].

У статті 58 Закону «Про Національний банк України» зазначається, що з метою захисту інтересів вкладників та кредиторів і забезпечення фінансової надійності банків Національний банк, встановлює для них обов'язкові економічні нормативи. Ці нормативи мають забезпечувати здійснення контролю за ризиками, пов'язаними з капіталом, ліквідністю, наданням кредитів, інвестиціями капіталу, а також за відсотковим та валютним ризиком [5, ст. 58].

Економічні нормативи діяльності банків – показники, встановлені Національним банком України з метою регулювання банківської діяльності на основі безвиїзного нагляду для здійснення моніторингу діяльності окремих банків і банківської системи в цілому.

Класифікація економічних нормативів представлена на рисунку 1.

З метою забезпечення стабільної діяльності банків та своєчасного виконання ними зобов'язань перед вкладниками, а також запобіганню неправильному розподілу ресурсів і втрат капіталу через ризики, що притаманні банківській діяльності, НБУ установлює порядок визначення економічні нормативи, що є обов'язковими до виконання всіма банками.

Методика розрахунку економічних нормативів регулювання діяльності банків в Україні розроблена відповідно до вимог Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні, яка встановлює економічні нормативи регулювання

Рис. 1. Класифікація економічних нормативів НБУ

діяльності банків, порядок їх розрахунку та їх нормативні значення [12]. Методика розрахунку та нормативне значення економічних нормативів регулювання діяльності банків дійсна станом на 01.01.2017 р. представлена в таблиці 1.

В таблиці 2 подано дані щодо виконання економічних нормативів в цілому по банківській системі України за період з 01.01.2012 по 01.01.2017 рр.

Як видно з даних таблиці 2, на протязі всього періоду з 2011 по 2016 рр. норматив достатності регулятивного капіталу був вищим за нормативне значення у 10%, проте зменшився з 18,90 до 12,69%, тобто на 6,21%. Норматив Н4 значно перевищував нормативне значення у 20% і коливався в межах 56,99-78,73%.

Норматив поточної ліквідності Н5 є вищим за нормативне значення у 40%, за аналізований пе-

Таблиця 1

Економічні нормативи регулювання діяльності банків, їх нормативне значення та формула розрахунку

	Економічний норматив	Формула розрахунку	Нормативне значення, %
Н1	Мінімального розміру регулятивного капіталу	РК (Н1) = ОК + ДК - В	500 млн. грн.
Н2	Достатності (адекватності) регулятивного капіталу	$H2 = \frac{РК}{Ар + Свп - НКР} * 100\%$	не менше 10%
Н3	Достатності основного капіталу		не менше 7%
Н4	Миттєвої ліквідності	$H4 = \frac{Ккр + Ка + Дс}{Рп + Ск} * 100\%$	не менше 20%
Н5	Поточної ліквідності	$H5 = \frac{A}{Зп} * 100\%$	не менше 40%
Н6	Короткострокової ліквідності	$H6 = \frac{Ал}{З1} * 100\%$	не менше 60%
Н7	Максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента	$H7 = \frac{Зс}{РК} * 100\%$	не більше 25%
Н8	Великих кредитних ризиків	$H8 = \frac{Зв}{РК} * 100\%$	не менше 8-ми кратного розміру регулятивного капіталу
Н9	Максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами	$H9 = \frac{Зін}{РК} * 100\%$	не більше 25%
Н11	Інвестування в цінні папери окремо за кожною установою	$H11 = \frac{Кін}{СТ} * 100\%$	не більше 15%
Н12	Загальної суми інвестування	$H12 = \frac{СКін}{СТ} * 100\%$	не більше 60%

Таблиця 2

Виконання економічних нормативів в цілому по банківській системі України з 01.01.2012 по 01.01.2017 рр., розроблено за [4]

Норматив	01.01. 2012	01.01. 2013	01.01. 2014	01.01. 2015	01.01. 2016	01.01. 2017	Зміна 2016/2011	Виконання	
Н2	Норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу	18,90	18,06	18,26	15,60	12,31	12,69	-6,21	Виконується
Н4	Норматив миттєвої ліквідності	58,48	69,26	56,99	57,13	78,73	60,79	2,31	Виконується
Н5	Норматив поточної ліквідності	70,53	79,09	80,86	79,91	79,98	102,14	31,61	Виконується
Н6	Норматив короткострокової ліквідності	94,73	90,28	89,11	86,14	86,14	92,09	-2,64	Виконується
Н7	Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента	20,76	22,10	22,33	22,01	22,78	21,48	0,72	Виконується
Н8	Норматив великих кредитних ризиків	164,46	172,91	172,05	250,04	364,14	308,27	143,81	Виконується
Н9	Норматив максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами	Не розраховується				31,19	36,72	5,53	Не виконується
Н11	Норматив інвестування в цінні папери окремо за кожною установою	0,06	0,09	0,04	0,01	0,002	0,001	-0,06	Виконується
Н12	Норматив загальної суми інвестування	3,24	3,48	3,15	2,97	1,10	0,60	-2,64	Виконується

ріод його значення зростало з 70,53 до 102,14%, тобто на 31,61%. Показник вище нормативного свідчить про надійний стан платоспроможності, адже оборотних активів достатньо для того, щоб відповісти за поточними зобов'язаннями.

Норматив короткострокової ліквідності за період 01.01.2012-01.01.2017 рр. не опускався нижче 86% та відповідає нормативному значенню, він встановлюється для контролю за здатністю банку виковувати прийняті ним короткострокові зобов'язання за рахунок ліквідних активів. Також спостерігаємо виконання нормативу Н7 за період 01.01.2012-01.01.2017 рр. в межах 20,76-22,78%, що не перевищує норму 25%.

Економічний норматив Н8 за аналізований період має тенденцію до збільшення на 143,61% з 164,46% до 308,27%, але не перевищує 8-кратного розміру регулятивного капіталу. Норматив кредитного ризику як елемент економічних нормативів діяльності банків має на меті не допустити надмірну концентрацію кредитного ризику в банку, оскільки неплатоспроможність одного або кількох контрагентів може суттєво дестабілізувати банк та навіть призвести до його банкрутства.

При оптимальному значенні показника Н9 не більше 25%, норматив максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами становив у 2015 році 31,19%, у 2016 році 36,72%. Зростання цього показника на 5,53% свідчить про підвищення кредитного ризику в банківській системі України. Рівень кредитного ризику банківської системи є надзвичайно високим та негативно впливає на стабільність функціонування усієї банківської системи.

Також виконується норматив Н11, але має майже нульове значення протягом аналізованого періоду при граничному рівні 15%. Комерційні банки притримуються значення нормативу Н12 у 60%, але на протязі аналізованого періоду показник має низьке значення та спостерігається тенденція до його зниження на 2,64% з 3,24% до 0,6%. На це вплинула нестабільність фінансової системи України, яка стримує комерційні банки до здійснення інвестиційної політики. Порівняння фактичних нормативів інвестування з граничними дозволяє зробити висновок про низьку інвестиційну активність банківської системи України. Банки не зацікавлені в здійсненні прямих інвестицій в компанії України.

Висновки та пропозиції. Проведений аналіз виконання економічних нормативів НБУ комерційними банками протягом 2011-2016 рр. дозволив констатувати, що, в цілому, комерційні банки дотримуються їх виконання.

Для забезпечення фінансової надійності банків та захисту інтересів вкладників, кредиторів Національний банк відповідно до визначеного ним порядку зобов'язує банки виконувати затверджені економічні нормативи. Діяльність комерційних банків здійснюється на основі жорсткого нагляду з боку Національного банку України, який затверджує відповідні законодавчо-нормативні акти, що регулюють діяльність банків.

Для зниження кредитного ризику банкам необхідно робити детальний аналіз ризику, підібрати необхідні методи його вимірювання та способи мінімізації з мето уникнення негативного його впливу на діяльність банку в цілому. Складність цього питання та ряд специфічних аспектів вимагають подальших наукових досліджень в даній області.

Список літератури:

1. Дзюблюко О.В. Банківські операції: Підручник / За ред. д.е.н., проф. О.В. Дзюблюка. – Тернопіль: Вид-во ТНЕУ «Економічна думка», 2009. – 696 с.
2. Коваленко В.В. Банківська система України [Текст]: монографія / В.В. Коваленко, О.Г. Коренєва, К.Ф. Черкашина, О.В. Крухмаль. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – 187 с.
3. Закону України «Про банки і банківську діяльність». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2121-14
4. Показники банківської системи Сайт Національного Банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593
5. Закону України «Про Національний банк України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/679-14/page3
6. Глосарій банківської термінології Сайт Національного Банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=124734&cat_id=124733
7. Андрійчук А.В. Форми банківського нагляду // Науковий вісник Академії муніципального управління: Серія «ПРАВО». – Випуск 1. – 2014.
8. Романишин В.О. Центральний банк та грошово-кредитна політика: навч. посіб. / В.О. Романишин, Ю.М. Уманців. – К.: Атіка, 2005. – 480 с.
9. Єпіфанов А.О. Методологічні складові ефективного розвитку банківського сектору економіки України: монографія / Єпіфанов А.О. – Суми: Університетська книга, 2006. – 417 с.
10. Любунь О.С. Банківський нагляд [Текст]: підручник / О.С. Любунь, К.Є. Раєвський. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 416 с.
11. Коваленко М.М. Складові, функції та завдання банківського нагляду як механізму державного регулювання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2011-02(6)/11kmmmdr.pdf
12. Постанова «Про схвалення Методики розрахунку економічних нормативів регулювання діяльності банків в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0315500-09

Юдина С.В., Ганзюк С.М., Шкарупа К.А.
Днепровский государственный технический университет

ОСОБЕННОСТИ ВЫПОЛНЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ НОРМАТИВОВ НБУ КОММЕРЧЕСКИМИ БАНКАМИ

Аннотация
В статье освещены основные задачи НБУ как государственного регулятора деятельности коммерческих банков. Исследовано экономическое содержание банковского надзора. Проанализировано современное состояние выполнения экономических нормативов НБУ коммерческими банками.
Ключевые слова: банковский надзор, регулирование банковской деятельности, экономические нормативы НБУ, классификация экономических нормативов, методика расчета экономических нормативов НБУ.

Yudina S.V., Ganzyuk S.M., Shkarupa K.A.
Dneprovsky State Technical University

FEATURES OF PRUDENTIAL REGULATIONS NBU COMMERCIAL BANKS

Summary
In the article highlights the main tasks of the NBU as a state regulator of the activities of commercial banks. The economic content of banking supervision was investigated. The modern state of implementation of NBU economic standards by commercial banks is analyzed.
Keywords: banking supervision, regulation of banking activity, economic standards of the NBU, classification of economic standards, methodology for calculating NBU economic standards.

УДК 336.71

ДІЯЛЬНІСТЬ СИСТЕМНИХ БАНКІВ УКРАЇНИ В КРИЗОВИХ УМОВАХ

Юрій Е.О., Шинкарюк О.О.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті досліджено результати діяльності системних банків України. Проведено аналіз основних показників діяльності банків: частка активів в системі, динаміка розміру зобов'язань та наданих кредитів. Досліджено позитивні нововведення в банківській системі щодо системних банків. Запропоновано інструменти покращення ефективності діяльності системних банків.
Ключові слова: системно важливі банки, аналіз діяльності банку, стійкість банку, банківська система, фінансова стійкість.

Постановка проблеми. Системно важливі банки концентрують значні обсяги капіталу, активів та зобов'язань, характеризуються великим обсягом і складністю операцій, тому порушення чи диспропорції в їх діяльності можуть призвести до значних збитків у банківській системі та економіці в цілому. В умовах нестабільної економічної та політичної ситуації стає важливим питання стійкості та стабільності системно важливих банків України. Аналіз діяльності таких банків дозволяє зробити висновок про те, наскільки стійкою є банківська система і чого варто очікувати від неї. А відповідно до здійснено аналізу потрібно застосовувати відповідні інструменти, які дозволять ефективно управляти установою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У напрямку дослідження питань функціонування банківської системи та системних банків в умовах кризи працюють багато науковців, зокрема Б. Адамик, О. Білоус, Л. Бондаренко, І. Брітченко, І. Бушуєва, О. Вовчак, С. Глущенко, М. Денисенко, Н. Дорошенко та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Фінансові кризи чітко виявляють високу залежність економік світу від стійкості системно важливих установ. Неподівані проблеми платоспроможності великих фінансових організацій під час фінансових криз зумовлюють широкомасштабні наслідки у банківській системі, що супроводжуються падінням довіри з боку фізичних та юридичних осіб та негативним впливом на реальну економіку.

Мета статті полягає в визначенні стану банківської системи на основі аналізу діяльності системних банків України та виявленні шляхів покращення управління діяльністю банків.

Виклад основного матеріалу. Системні банки здійснюють найбільший вплив на банківську систему, і погіршення ситуації в них призведе до порушень в банківській системі в цілому. Національний банк приділяє особливу увагу таким

Таблиця 1

Активи системно важливих банків України за 2013-2015 роки

Назва банку	2013 рік		2014 рік		2015 рік	
	Обсяг, млн. грн.	Частка у банківській системі, %	Обсяг, млн. грн.	Частка у банківській системі, %	Обсяг, млн. грн.	Частка у банківській системі, %
Приватбанк	214491	16,8	204585	15,5	241809	19,3
Ощадбанк	103568	8,1	128104	9,7	156596	12,5
Укрексімбанк	94349	7,4	126000	9,6	140192	11,2
Всього по банківській системі	1278095	100	1316852	100	1254385	100

Джерело: побудовано за даними [2]

банкам за їхній значний вплив на фінансову стабільність держави. В 2016 році Комітет з питань нагляду та регулювання діяльності банків визначив системно важливими три банки: Приватбанк, Ощадбанк та Укрексімбанк [1].

Розглянемо динаміку активів цих банків станом на 01.01.2014 р., на 01.01.2015 р. та на 01.01.2016 р. у табл. 1.

Як видно, Приватбанк, Ощадбанк та Укрексімбанк володіють значною часткою ресурсів банківської системи України, так в 2013 році на них припадало 32,3% усіх активів, у 2014 році – 34,8%, а в 2016 році – 42,9%. Зменшення обсягу активів та збільшення їх концентрації пов'язане з скороченням кількості банків на ринку, що призвело до розподілу їх часток між існуючими банками. Збільшення часток активів саме цих трьох банків пояснюється більшою довірою населення до них. Так, по кожному банку спостерігається зростаюча динаміка активів (лише в Приватбанку в 2014 році зафіксовано зменшення на 9906 млн. грн.).

Найбільшу частку в активах банків складала кредитна заборгованість. В табл. 2 відображено динаміку кредитів, наданих клієнтам Приватбанком, Ощадбанком та Укрексімбанком.

Таблиця 2

Динаміка кредитів, наданих клієнтам системно важливих банків України за 2013-2015 роки

млн. грн.

Назва банку	2013 рік	2014 рік	2015 рік	Відхилення (+,-) звітного періоду до	
				2013 року	2014 року
Приватбанк	139663	161830	195339	55676	33509
Ощадбанк	52180	70236	65426	13246	-4810
Укрексімбанк	41625	49974	55100	13475	5126

Джерело: побудовано за даними [3, 4, 5]

Як видно з табл. 2 найбільший обсяг кредитного портфелю має Приватбанк. В його структурі найбільшу питому вагу займають кредити юридичним особам, а саме 96,6% або 188764 млн. грн. (станом на 2015 рік). Кредити фізичним особам становили 32524 млн. грн. Станом на 31.12.2015 року по знецінених кредитах та авансах клієнтам був нарахований процентний дохід у сумі 8 404 млн. грн. (на 31.12.2014 року – 3122 млн. грн., на 31.12.2013 року – 1859 млн. грн.). Загалом по кредитному портфелю спостерігається зростаюча динаміка. В розрізі галузей економіки та напрямків діяльності в 2015 році найбільшу питому вагу займають кредити у торгівлю нафтопродуктами – 40 645 млн. грн. або 18% від загальної суми кредитів та авансів клієнтам (у 2014 році – 40 603 млн. грн. або 22%, у 2013 році – 42 510 млн. грн. або 26%), які видані компаніям, що займаються гуртовою та роздрібною торгівлею нафтою і нафтопродуктами. Крім того, станом на 31.12.2015 року в кредитному портфелі Приватбанку спостерігалось прострочених, але не знецінених кредитів на суму 5689 млн. грн. (в 2014 році – 2747 млн. грн, в 2013 році – 3265 млн. грн.) та індивідуально знецінених кредитів на суму 90421 млн. грн. (в 2014 році – 62819 млн. грн, в 2013 році – 42720 млн. грн.).

Друге місце за обсягом кредитного портфелю займає Ощадбанк. Найбільшу частку в 2015 році займали кредити юридичним особам в обсязі 103249 млн. грн. Кредити фізичним особам склали 5962 млн. грн. Крім того, в 2015 році на 45,1% зросли відрахування до резерву на покриття збитків від знецінення (з 24023 млн. грн. в 2014 році до 43749 млн. грн. в 2015 році). Станом на 31 грудня 2015, 2014, 2013 років нараховані процентні доходи, включені до складу кредитів, наданих клієнтам, становили 8983 млн. грн. та 5897 млн. грн. та 2617 млн. грн. відповідно. В розрізі секторів економіки в 2015 році найбільше було надано кредитів в енергетику – 26881 млн. грн. або 24,6% від загальної суми кредитів та авансів клієнтам (у 2014 році – 22038 млн. грн. або 23,4%, у 2013 році – 11589 млн. грн. або 18%).Станом на 31 грудня 2015, 2014 та 2013 років кредити, надані пов'язаному державному підприємству Національна акціонерна компанія «Нафтогаз України» у сумі 15209 млн. грн., 15 104 млн. грн. та 15262 млн. грн., складали 14%, 16% та 24%, відповідно, від загального кредитного портфеля до вирахування резерву на покриття збитків від знецінення, що становить значну концентрацію операцій на одного позичальника та по операціях з пов'язаними сторонами. Станом на 31 грудня 2015, 2014 та 2013 років знецінені кредити включали кредити, прострочені більше трьох місяців, на суму 49172 млн. грн., 16874 млн. грн. та 6968 млн. грн. відповідно (у тому числі кредити, видані клієнтам Кримського республіканського управління, становили 14725 млн. грн., 10032 млн. грн. та 114 млн. грн. відповідно). Станом на 31 грудня 2015, 2014 та 2013 років знецінені кредити, що включали кредити, прострочені більше трьох місяців, складали 45%, 18% та 11% від загальної суми кредитного портфеля до вирахування резерву відповідно (без врахування кредитів, виданих клієнтам Кримського республіканського управління, – 36%, 7% та 11% відповідно).

Кредитний портфель Укрексімбанку в 2013-2015 роках показав зростаючу динаміку. Найбільшу частку в 2015 році становили кредити юридичним особам у обсязі 76229 млн. грн. або 79,4%, далі йдуть кредити державним підприємствам – 18159 млн. грн. або 18,9%, потім кредити фізичним особам і муніципальним підприємствам – 1303 млн. грн. або 1,4% та 257 млн. грн. або 0,3% відповідно. Станом за 31 грудня 2015 рік процентні доходи, нараховані за кредитами, стосовно яких був визнаний резерв під зменшення корисності на індивідуальній основі, становили 3481 млн. грн. (2014 року – 1225 млн. грн., 2013 року – 907 млн. грн). Станом на 31 грудня 2015 року банк мав концентрацію кредитів у розмірі 39945 млн. грн., наданих десятьом найбільшим позичальникам (41,63% загального кредитного портфелю) (31 грудня 2014 року – 28337 млн. грн., або 38,73%, 31 грудня 2013 року – 17718 млн. грн., або 35,17%). За цими кредитами було сформовано резерв у розмірі 15330 млн. грн. (31 грудня 2014 року – 8181 млн. грн., 31 грудня 2013 року – 1865 млн. грн.). В розрізі галузей економіки та напрямків діяльності в 2015 році найбільшу питому вагу займають кредити у сільське господарство та харчову промисловість – 16780 млн. грн. або 17,5% від загальної суми кредитів (у 2014 році – 12248 млн. грн. або 16,7%, у 2013 році – 8454 млн. грн. або 16,8%).

Обсяг зобов'язань банківської системи в 2014 році збільшувався з початку року та станом на кінець року становив 1168829 млн. грн. Проте протягом 2015 року він скоротився на 1,6% до 1150672 млн. грн. (табл. 3).

Як видно з табл. 3, на системно важливі банки в 2013 році приходилось 32,6% всіх зобов'язань, в 2014 році – 34,2%, а в 2015 році – 46,4%, тобто спостерігається зростаюча динаміка як загалом, так і за кожним банком окремо.

Банківська система у 2015 році характеризувалася очищенням від неплатоспроможних банків, недостатньою капіталізацією, погіршенням активів, яке було викликано економічною ситуацією в країні.

Рівень власного капіталу Ощадбанку та Укрексімбанку за аналізований період знизився, а в Приватбанку зріс. Так, в 2013 році статутний капітал Приватбанку становив 16352 млн. грн., в 2014 році – 18101 млн. грн., а в 2015 році – 21257 млн. грн. Даний показник для Ощадбанку в 2013 році склав 17482 млн. грн., в 2014 та 2015 році – 30154 млн. грн. Показник власного капіталу банку щороку знижувався за рахунок росту непокритого збитку. Статутний капітал Укрексімбанку в 2013 році становив 16514 млн. грн., в 2014 році – 16689 млн. грн., а в 2015 році – 21689 млн. грн. Власний капітал також знижувався і в 2015 році за рахунок великих непокритих збитків досягнув від'ємного значення у розмірі 3060 млн. грн.

В 2015 році Приватбанк отримав прибуток у розмірі 275 млн. грн., що на 11,3% більше за 2014 рік (247 млн. грн.) та на 79% менше за 2013 рік (1307млн. грн.). Ощадбанк в 2015 році отримав збиток у розмірі 12270 млн. грн., в 2014 році зафіксовано збиток у розмірі 10015 млн. грн., а в 2013 році величина прибутку склала 711 млн. грн. Укрексімбанк в 2015 році отримав збиток у розмірі 14064 млн. грн., в 2014 році зафіксовано збиток у розмірі 11249 млн. грн., а в 2013 році величина прибутку склала 200 млн. грн.

В 2016 році спостерігається зростання обсягів активів в системно важливих банків (рис. 4). Так, в порівнянні з аналогічним показником минулого періоду активи Приватбанку зросли на 12,4%, Ощадбанку на – 22,3%, Укрексімбанку на – 9,4%. Зобов'язання також зросли. Зокрема, в порівнянні з аналогічним показником минулого року зобов'язання Приватбанку зросли на 11,6%, Ощадбанку на – 26,3%, Укрексімбанку на – 10,3%.

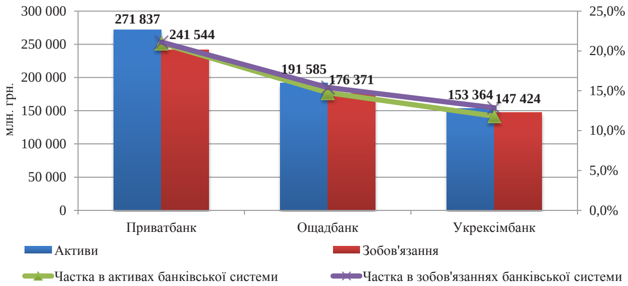

Рис. 4. Концентрація активів та зобов'язань системно важливих банків України станом на 01.10.2016 року

Джерело: побудовано за даними [3, 4, 5]

Вміння банків протистояти стресовим ситуаціям в умовах кризових явищ надзвичайно важливе. В таких ситуаціях банк зобов'язаний володіти системою заходів щодо уникнення кризових явищ та управління банком у випадку їх настання. Аналіз стійкості системоважливих банків України показав, що в умовах кризи банки не завжди можуть протистояти впливу негативних факторів, результатом чого стало отримання великих збитків, що було спричинене неефективним менеджментом.

Протистояти кризовим явищам завдяки використанню методів контролінгу та ризик-менеджменту, в першу чергу, повинні системно важливі банки, які несуть за собою найбільший вплив на банківську систему країни, оскільки володіють найбільшою часткою активів. Але їх стійкість за-

Таблиця 3

Динаміка зобов'язань системно важливих банків України за 2013-2015 роки

Назва банку	2013 рік		2014 рік		2015 рік	
	Обсяг, млн. грн.	Частка у банківській системі, %	Обсяг, млн. грн.	Частка у банківській системі, %	Обсяг, млн. грн.	Частка у банківській системі, %
Приватбанк	194179	17,9	181889	15,6	237399	20,6
Ощадбанк	83113	7,7	105355	9,0	152049	13,2
Укрексімбанк	76266	7,0	112464	9,6	144413	12,6
Всього по банківській системі	1085496	100	1168829	100	1150672	100

Джерело: побудовано за даними [2]

лежить і від центрального регулятора. Проблемі регулювання системно важливих банків в Україні регулятором приділялося недостатньо уваги, проте були проведені такі позитивні нововведення:

1. Створення в організаційній структурі НБУ Департаменту фінансової стабільності;

2. Закріплення в Законі України «Про банки і банківську діяльність» визначення терміну «системно важливий банк»;

3. Затвердження постанови НБУ «Про порядок визначення системно важливих банків» № 863 23 грудня 2014 року;

4. Проведення стрес-тестування найбільших банків України з метою виявлення необхідного рівня до капіталізації.

До основних інструментів, що можуть допомогти вирішити проблеми ефективного управління діяльністю банків, відносяться:

– ризик-менеджмент, що дозволяє оперативно визначати та прогнозувати вплив ризиків на результати діяльності фінансово-кредитної установи та впроваджувати необхідні заходи щодо уникнення чи мінімізації впливу негативних факторів;

– контролінг, завданням якого є координація, методична та інформаційна підтримка процесу оперативного планування та бюджетування, порівняння фактичних та планових показників діяльності підприємства, аналіз відхилень, аналіз ефективності різних центрів, напрямків діяльності, а також продуктів та послуг, аналіз внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства;

– введення посиленого нагляду за системно утворюючими банками та періодичний моніторинг системно утворюючих банків шляхом оцінки їх стійкості, ймовірності дефолту та впливу такої події на банківську систему.

Висновки і пропозиції. Значна частка ресурсів банківської системи України зосереджена у трьох найбільших банках, Приватбанку, Ощадбанку та Укрексімбанку, які в 2016 році були визнані системно важливими. Обсяги активів і зобов'язань цих банків показали тенденцію до збільшення та є найбільшими по всій банківській системі. 2016 рік характеризується ростом розміру активів, зобов'язань та фінансових результатів банків. Національний банк приділяє особливу увагу системно важливим банкам через їх значний вплив на фінансову стабільність держави та застосовує до них особливі вимоги. А для вирішення управлінських проблем в аспекті підтримання стійкості банку варто використовувати засоби ризик-менеджменту, контролінг, ввести посилений нагляд за системно утворюючими банками та проводити періодичний моніторинг цих банків.

Список літератури:

1. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua
2. Дані фінансової звітності банків України. Інформаційні матеріали [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442
3. Фінансова звітність ПАТ «Приватбанк» [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://privatbank.ua/about/finansovaja-otchetnost/
4. Фінансова звітність ПАТ «Ощадбанк» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.oschadbank.ua/ua/about/reporting/
5. Фінансова звітність ПАТ «Укрексімбанк» [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.eximb.com/ukr/about/annual_report

Юрий Е.О., Шинкарюк О.О.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СИСТЕМНЫХ БАНКОВ УКРАИНЫ В КРИЗИСНЫХ УСЛОВИЯХ

Аннотация
В статье исследованы результаты деятельности системных банков Украины. Был проведен анализ основных показателей деятельности банков: доля активов в системе, динамика размера обязательств и предоставленных кредитов. Исследовано позитивные нововведения касательно системных банков. Предложено инструменты улучшения эффективной деятельности системных банков.
Ключевые слова: системно важные банки, анализ деятельности банка, устойчивость банка, банковская система, финансовая устойчивость.

Yurii E.O., Shynkariuk O.O.
Chernivtsi Fedkovich National University

FINANCIAL ACTIVITIES RESULTS OF SYSTEMIC BANKS IN UKRAINE IN CRISIS CONDITIONS

Summary
It was investigated financial activities results of of Ukraine in this article. It analyzes the key performance indicators of banks such as the share of assets in the system, the dynamics of the size of commitments and loans. Revealed positive innovations regarding systemic banks. It offers a number of tools to enhance the financial activitiy of the systemic banks.
Keywords: systemically important banks, the analysis of the bank, bank stability, banking system, financial stability.

НАШІ АВТОРИ

1. **Авер'янова Ніна Миколаївна** – кандидат філософських наук, науковий співробітник Київського національного університету імені Тараса Шевченка
2. **Аганіна Альона Олександрівна** – кандидат юридичних наук, викладач кафедри історії і теорії держави та права Запорізького національного університету
3. **Андрущишен Ольга Василівна** – студент Вищого державного навчального закладу України «Буковинський державний медичний університет»
4. **Бабич Володимир Анатолійович** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного права і процесу та митної безпеки Університету державної фіскальної служби України
5. **Бабіч Оксана Вікторівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри технології харчування та ресторанного бізнесу Національного університету харчових технологій
6. **Басюк Ирина Владимировна** – старший преподаватель кафедры германских языков и методики их преподавания Приднестровского государственного университета имени Т.Г. Шевченко
7. **Батрак Тетяна Володимирівна** – викладач кафедри англійської мови і літератури Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
8. **Башук Вікторія Вікторівна** – аспірант кафедри міжнародних економічних відносин Львівського національного університету імені І.Я. Франка
9. **Безкоровайна Лариса Вікторівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри туризму, докторант Запорізького національного університету
10. **Безлуцька Олена Петрівна** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних дисциплін Херсонської державної морської академії
11. **Безруков Леонід Олексійович** – доктор медичних наук, професор кафедри педіатрії та дитячих інфекційних хвороб Вищого державного навчального закладу України «Буковинський державний медичний університет»
12. **Безус Роман Миколайович** – доктор економічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри маркетингу Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
13. **Бикова Ольга Володимирівна** – студентка Харківського національного університету будівництва та архітектури
14. **Білоткач Олена Валентинівна** – аспірант кафедри економічної теорії та економіки сільського господарства Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
15. **Бойко Людмила Дем'янівна** – лікар ревматолог Чернівецької обласної клінічної лікарні
16. **Бондаренко Людмила Володимирівна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри інформаційних систем і технологій Миколаївського національного аграрного університету
17. **Бондарчук Віктор Олексійович** – кандидат мистецтвознавства, доцент, декан вокального та диригентського факультетів Національної музичної академії України імені П.І. Чайковського
18. **Бондарчук Олександр Петрович** – провідний інженер відділу культурної флори Національного ботанічного саду імені М.М. Гришка Національної академії наук України
19. **Борейко Петро Сергійович** – студент Луцького національного технічного університету
20. **Борець Ірина Валеріївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри організації авіаційних перевезень Національного авіаційного університету
21. **Бояркін Олександр Олександрович** – студент Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
22. **Бугаєвський Костянтин Анатолійович** – кандидат медичних наук, доцент кафедри фізичної реабілітації та здоров'я Інституту здоров'я, спорту та туризму Класичного приватного університету
23. **Бугайов Ігор Сергійович** – асистент кафедри транспортних систем і логістики Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова
24. **Буженко-Босая Светлана Николаевна** – старший преподаватель кафедры германских языков и методики их преподавания Приднестровского государственного университета имени Т.Г. Шевченко
25. **Булеза Богдана Ярославівна** – лікар-алерголог Закарпатської обласної клінічної лікарні імені А. Новака
26. **Буринюк-Глов'як Христина Петрівна** – студентка Вищого державного навчального закладу України «Буковинський державний медичний університет»
27. **Бурківська Лілія Юліанівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри документознавства та інформаційної діяльності Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
28. **Бутко Юлія Леонідівна** – аспірант кафедри філософії, соціально-політичних та правових наук Донбаського державного педагогічного університету
29. **Валькова Анна Ігорівна** – аспірант кафедри соціальних структур та соціальних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка
30. **Василенко Олександр Олегович** – студент Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка

31. **Васільєва Леся Миколаївна** – доктор наук з державного управління, професор, Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет
32. **Вацеба Ірина Вячеславівна** – асистент кафедри документознавства та інформаційної діяльності Івано-Франківського національного технічного університету нафти й газу
33. **Вдовиченко Володимир Олексійович** – кандидат технічних наук, доцент кафедри транспортних технологій Харківського національного автомобільно-дорожнього університету
34. **Вербицька Ксенія Сергіївна** – студентка IV курсу Університету митної справи та фінансів
35. **Винарчик Лілія Володимирівна** – старший викладач кафедри кадастру територій Національного університету «Львівська політехніка»
36. **Вівсянник Володимир Васильович** – кандидат медичних наук, асистент Вищого державного навчального закладу України «Буковинський державний медичний університет»
37. **Візітів Юлія Миколаївна** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України Рівненського державного гуманітарного університету
38. **Вінтоняк Марія Олександрівна** – студент Вищого державного навчального закладу України «Буковинський державний медичний університет»
39. **Вінтюк Юрій Володимирович** – кандидат психологічих наук, доцент, Національний університет «Львівська політехніка»
40. **Вірченко Вероніка Вадимівна** – студентка II курсу магістратури спеціалізованої магістерської програми «Управління ризиками та страхування» Київського національного університету імені Тараса Шевченка
41. **Власова Олена Василівна** – кандидат медичних наук, асистент кафедри педіатрії та дитячих інфекційних хвороб Вищого державного навчального закладу України «Буковинський державний медичний університет»
42. **Волох Наталія Генріхівна** – асистент кафедри фізичної реабілітації, спортивної медицини, фізичного виховання і здоров'я Запорізького державного медичного університету
43. **Временко Людмила Василівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та кредиту Харківського національного університету будівництва та архітектури
44. **Гавриш Ірина Петрівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри документознавства та української мови Національного аерокосмічного університету імені М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»
45. **Галан Ярослав Петрович** – кандидат наук з фізичного виховання та спорту, асистент кафедри теорії та методики фізичного виховання і спорту Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
46. **Галиш Ірина Володимирівна** – лікар дерматолог Чернівецької обласної клінічної лікарні
47. **Ганзюк Світлана Михайлівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та обліку Дніпровського державного технічного університету
48. **Гарас Микола Нестерович** – кандидат медичних наук, доцент кафедри педіатрії та дитячих інфекційних хвороб Вищого державного навчального закладу України «Буковинський державний медичний університет»
49. **Гарбар Марина Володимирівна** – асистент кафедри дизайну архітектурного середовища Київського національного університету будівництва та архітектури
50. **Гатеж Наталія Василівна** – асистент кафедри декоративно-прикладного мистецтва, здобувач Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
51. **Гаценко Ірина Олександрівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри філософії і суспільних наук Чернігівського національного технологічного університету
52. **Герасимяк Неля Вікторівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та маркетингу Луцького національного технічного університету
53. **Гета Алла Володимирівна** – кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент кафедри фізичної реабілітації та фізичного виховання Полтавського інституту економіки і права
54. **Гетман Юлія Сергіївна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
55. **Главацька Людмила Іллівна** – викладач кафедри українознавства Вінницького національного медичного університету імені Миколи Івановича Пирогова
56. **Горбій Катерина Олександрівна** – студентка юридичного факультету ННІ права і соціальних технологій Чернігівського національного технологічного університету
57. **Горда Марія Василівна** – студентка Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
58. **Городецька Тетяна Едуардівна** – кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри державних фінансів Харківського інституту фінансів Київського національного торговельно-економічного університету
59. **Горун Юлія Миколаївна** – аспірант Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України
60. **Григораш Світлана Михайлівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри документознавства та інформаційної діяльності Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

61. **Григораш Тетяна Федорівна** – старший викладач кафедри фінансів суб'єктів господарювання та страхування Університету митної справи та фінансів
62. **Гринчишин Ярослав Миколайович** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів суб'єктів господарювання Львівського національного університету імені Івана Франка
63. **Гринь Світлана Олександрівна** – доцент кафедри хімічної технології та промислової екології Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
64. **Гринюк Наталія Андріївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних економічних відносин Київського національного торговельно-економічного університету
65. **Грінченко Олексій Вікторович** – аспірант Полтавської державної аграрної академії
66. **Губар Юрій Петрович** – кандидат технічних наук, доцент кафедри кадастру територій Національного університету «Львівська політехніка»
67. **Гуменюк Ірина Михайлівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри педагогіки початкової освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
68. **Гургула Орест Богданович** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
69. **Давиденко Леонід Миколайович** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри загально-правових дисциплін Національного університету «Одеська юридична академія»
70. **Дахнова Олена Євгенівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри Харківського інституту фінансів Київського національного торговельно-економічного університету
71. **Дворнікова Ганна Олександрівна** – студентка Національного аерокосмічного університету імені М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»
72. **Демчина Любов Іванівна** – кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент, доцент кафедри документознавства та інформаційної діяльності Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
73. **Деренько Віта Миколаївна** – кандидат педагогічних наук, асистент Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
74. **Дехтярук Оксана Миколаївна** – студентка Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
75. **Деяк Михайло Юрійович** – викладач кафедри іноземних мов Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
76. **Дєєва Наталія Едуардівна** – професор кафедри менеджменту Київського національного торговельно-економічного університету
77. **Дзівінська Юлія Олегівна** – магістр Львівського національного університету імені Івана Франка
78. **Дичко Олена Анатоліївна** – кандидат біологічних наук, доцент, доцент кафедри здоров'я людини та фізичного виховання ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
79. **Дмитрієва Ніна Вікторівна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри технології будівельного виробництва Одеської державної академії будівництва та архітектури
80. **Добренька Наталія Вікторівна** – кандидат юридичних наук, доцент кафедри Білоцерківського інституту економіки та управління Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»
81. **Довбня Людмила Еммануїлівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української лінгвістики і методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
82. **Доля Костянтин Вікторович** – кандидат технічних наук, старший викладач кафедри ГІС, оцінки землі та нерухомого майна Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова
83. **Дорогань Наталія Олександрівна** – кандидат технічних наук, асистент кафедри хімічної технології композиційних матеріалів Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
84. **Дубенко Олена Юріївна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Київського національного університету імені Тараса Шевченка
85. **Дунаєва Лариса Миколаївна** – доктор політичних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту інформаційних та соціальних технологій Одеського національного університету
86. **Єршова Наталя Юріївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічного аналізу та обліку Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
87. **Єхалов Василій Віталійович** – кандидат медичних наук, доцент кафедри анестезіології, інтенсивної терапії і медицини невідкладних станів ФПО ДЗ «Дніпропетровська медична академія МОЗ України»
88. **Жарун Олена Володимирівна** – доцент кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності Уманського національного університету садівництва
89. **Заволока Лариса Олександрівна** – старший викладач кафедри фінансів суб'єктів господарювання та страхування Університету митної справи та фінансів
90. **Зайцева Юлія Андріївна** – студентка Харківського інституту фінансів Київського національного торговельно-економічного університету

91. **Зелінська Галина Олексіївна** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки природокористування та організації виробництва Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
92. **Зінкевич Роман Дмитрович** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України та етнокомунікації Національного університету «Львівська політехніка»
93. **Зорівчак Тетяна Іванівна** – студент Ужгородського національного університету
94. **Івачевська Ольга Валеріївна** – молодший науковий співробітник лабораторії психології спілкування Інституту соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України
95. **Іващенко Анна Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
96. **Іващенко Марина Вікторівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки, менеджменту та бізнесу Харківського навчально-наукового інституту Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи»
97. **Іконнікова Марина Валеріївна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Хмельницького національного університету
98. **Ірклієнко Юлія Сергіївна** – студентка кафедри хімічної технології та промислової екології Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
99. **Ічанська Олена Михайлівна** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету
100. **Каблов Анатолій Володимирович** – викладач інформатики вищої категорії Будівельного коледжу Житомирського національного агроекологічного університету
101. **Калачик Сергій Олександрович** – магістр Одеської державної академії будівництва та архітектури
102. **Каранда Олена Миколаївна** – студентка V курсу Харківського інституту фінансів Київського національного торговельно-економічного університету
103. **Карпова Ірина Вікторівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки, менеджменту та бізнесу Харківського навчально-наукового інституту Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи»
104. **Кафка Софія Михайлівна** – кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри обліку і аудиту Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
105. **Кеба Олександр Віталійович** – студент кафедри машин та апаратів хімічних та нафтопереробних виробництв Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
106. **Килипко Карина Геннадіївна** – студентка Харківського національного університету будівництва та архітектури
107. **Кіпень Наталія Володимирівна** – студент Вищого державного навчального закладу України «Буковинський державний медичний університет»
108. **Кіщак Іван Теодорович** – доктор економічних наук, професор кафедри менеджменту організацій та зовнішньоекономічної діяльності Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
109. **Климюк Христина Іванівна** – лікар-педіатр дільничний Яремчанської центральної міської лікарні
110. **Клітинська Оксана Василівна** – доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри стоматології дитячого віку Ужгородського національного університету
111. **Кліщ Алла Вікторівна** – аспірант Інституту журналістики і масової комунікації Класичного приватного університету
112. **Клюс Лілія Романівна** – магістрант педагогічного факультету Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
113. **Ковальчук Н.О.** – студентка Навчально-наукового інституту міжнародних економічних відносин імені Б.Д. Гаврилишина Тернопільського національного економічного університету
114. **Козубовська Ірина Василівна** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи Ужгородського національного університету
115. **Козубовський Ростислав Володимирович** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціології та соціальної роботи Ужгородського національного університету
116. **Колєснік Євгенія Олександрівна** – студентка Університету митної справи та фінансів
117. **Колодежний Валерій Ананійович** – старший викладач кафедри динаміки і міцності машин та опору матеріалів Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
118. **Колоскова Ганна Миколаївна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри теоретичної механіки, машинознавства і роботомеханічних систем Національного аерокосмічного університету імені М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»
119. **Колюбакіна Лариса Вікторівна** – кандидат медичних наук, доцент кафедри педіатрії та дитячих інфекційних хвороб Вищого державного навчального закладу України «Буковинський державний медичний університет»

120. **Коновалова Ольга Олексіївна** – магістр кафедри економіки підприємства Одеської державної академії будівництва та архітектури
121. **Копитков Денис Михайлович** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри транспортних технологій Харківського національного автомобільно-дорожнього університету
122. **Коренєва Юлія Петрівна** – аспірант кафедри педагогічної та вікової психології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
123. **Корнєва Наталя Олександрівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
124. **Король Лілія Вікторівна** – студентка Інституту післядипломної освіти Київського національного університету імені Тараса Шевченка
125. **Корусь Олена Павлівна** – аспірант Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського, старший науковий співробітник Київського національного музею російського мистецтва
126. **Корхова Маргарита Михайлівна** – кандидат сільськогосподарських наук, доцент, Миколаївський національний аграрний університет
127. **Косарєва Ірина Павлівна** – кандидат економічних наук, доцент, Харківський інститут фінансів Київського національного торговельно-економічного університету
128. **Коца Руслана Олександрівна** – кандидат філологічних наук, молодший науковий співробітник відділу історії української мови та ономастики Інституту української мови Національної академії наук України
129. **Коцкулич Тетяна Ярославівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
130. **Кошова Наталія Миколаївна** – науковий співробітник Національного музею історії України
131. **Кравець Ніна Павлівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри психокорекційної педагогіки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
132. **Кравченко Олена Олексіївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та управління Черкаського навчально-наукового інституту ДВНЗ «Університет банківської справи»
133. **Кравченко Тетяна Олександрівна** – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та соціальних наук Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
134. **Кравчина Тетяна Володимирівна** – кандидат психологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Хмельницького національного університету
135. **Красюк Людмила Василівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки, теорії і методики початкової освіти Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
136. **Кривда Руслан Григорович** – кандидат медичних наук, доцент кафедри судової медицини Одеського національного медичного університету
137. **Кривов'язюк Ігор Володимирович** – кандидат економічних наук, професор, професор кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності Луцького національного технічного університету
138. **Криштанович Світлана Володимирівна** – кандидат наук з державного управління, доцент кафедри економіки, менеджменту та готельно-ресторанного бізнесу Львівського державного університету фізичної культури імені І. Боберського
139. **Кудрицька Жанна Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної кібернетики Національного авіаційного університету
140. **Куземко Леся Валентинівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та психології Київського університету імені Бориса Грінченка
141. **Кузьмінов Сергій Васильович** – доктор економічних наук, професор, проректор по науково-педагогічній праці та міжнародній діяльності Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля
142. **Курок Олександр Олександрович** – доцент кафедри фінансів, грошового обігу та кредиту Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
143. **Кухта Оксана Ярославівна** – асистент кафедри педіатрії та дитячих інфекційних хвороб Вищого державного навчального закладу України «Буковинський державний медичний університет»
144. **Лаба Оксана Василівна** – асистент кафедри документознавства та інформаційної діяльності Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
145. **Левицька Ірина Мирославівна** – аспірант кафедри практичної психології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
146. **Лещенко Геннадій Анатолійович** – доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри пошуку, рятування, авіаційної безпеки та спеціальної підготовки Кіровоградської льотної академії Національного авіаційного університету
147. **Ливдар Марта Василівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Національного університету «Львівська політехніка»
148. **Лизунова Олена Миколаївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту Індустріального інституту ДВНЗ «Донецький національний технічний університет»
149. **Ліганенко Ксенія Віталіївна** – магістр Одеського національного політехнічного університету

150. **Лобова Оксана Миколаївна** – кандидат економічних наук, асистент кафедри «Управління ризиками та страхування» Київського національного університету імені Тараса Шевченка
151. **Логвинюк Тетяна Василівна** – кандидат історичних наук, доцент, Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди
152. **Лук'янова В.А.** – магістр кафедри економіки підприємства Одеської державної академії будівництва та архітектури
153. **Луценко Валентина Іванівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов Державного вищого навчального закладу «Національний гірничий університет»
154. **Луценко Ольга Володимирівна** – викладач польської мови Київської гімназії № 48
155. **Льовкіна Аліна В'ячеславівна** – студентка Миколаївського національного аграрного університету
156. **Любомирська Олена Олегівна** – викладач інформатики вищої категорії Будівельного коледжу Житомирського національного агроекологічного університету
157. **Мазай Лада Юріївна** – студентка Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
158. **Мазіпчук Ірина Юріївна** – студентка факультету журналістики Львівського національного університету імені Івана Франка
159. **Майборода Ольга Євгеніївна** – кандидат економічних наук, доцент, Харківський інститут фінансів Київського національного торговельно-економічного університету
160. **Макар Оксана Павлівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри туризму Національного університету «Львівська політехніка»
161. **Макаревич Антоніна Сергіївна** – аспірант кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Київського національного університету імені Тараса Шевченка
162. **Малоок Ірина Анатоліївна** – студентка IV курсу Університету митної справи та фінансів
163. **Мананкова Валентина Леонідівна** – студентка кафедри хімічної технології та промислової екології Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
164. **Марченко Володимир Юрійович** – студент Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
165. **Марченко Дар'я Григорівна** – викладач кафедри гістології Дніпропетровської медичної академії Міністерства охорони здоров'я України
166. **Марченко Ольга Василівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри «Фінанси та кредит» Харківського національного університету будівництва та архітектури
167. **Матрос Ольга Олександрівна** – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
168. **Мацей Тетяна Юріївна** – лікар-інтерн КМУ «Обласна дитяча клінічна лікарня» м. Чернівці
169. **Маценко Аліна Анатоліївна** – студентка Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
170. **Мацнєва Євгенія Анатоліївна** – викладач кафедри українознавства Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського
171. **Мельник Віталій Дмитрович** – асистент кафедри документознавства та інформаційної діяльності Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
172. **Мельник Ігор Миколайович** – старший викладач кафедри здоров'я людини та фізичного виховання ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
173. **Мельничук Ірина Миколаївна** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри філософії та суспільних дисциплін Тернопільського державного медичного університету імені І.Я. Горбачевського МОЗ України
174. **Мироненко Оксана Василівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології Херсонського державного університету
175. **Молчанова Вікторія Василівна** – старший викладач кафедри педагогіки, теорії та методики початкової освіти Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
176. **Морозова Людмила Петрівна** – професор, Вінницький кооперативний інститут
177. **Мостович Юлія Сергіївна** – студентка Університету державної фіскальної служби України
178. **Мощенський Валентин Олександрович** – студент Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
179. **Мурзабулатова Олена Вячеславівна** – асистент кафедри економічної кібернетики Харківського національного університету радіоелектроники
180. **Нагорна Ганна Олексіївна** – провідний фахівець сектору підготовки науково-педагогічних та наукових кадрів Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України
181. **Ніколаєва Олена Георгіївна** – кандидат фізико-математичних наук, доцент, доцент кафедри економічної кібернетики і прикладної економіки Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
182. **Новак Єлизавета Глібівна** – студентка Київського національного університету імені Тараса Шевченка

183. **Олеха Дмитро Ігорович** – студент Тернопільського національного економічного університету
184. **Олійник Богдан Ігорович** – магістр Вінницького кооперативного інституту
185. **Опрелянська Аліна Олександрівна** – студентка Київського національного університету імені Тараса Шевченка
186. **Ортеменка Євгенія Павлівна** – кандидат медичних наук, доцент, доцент кафедри педіатрії та дитячих інфекційних хвороб Вищого державного навчального закладу України «Буковинський державний медичний університет»
187. **Осаволюк Інна Василівна** – студент Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
188. **Осадча Ольга Ярославівна** – аспірантка кафедри педагогіки та психології Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
189. **Палагнюк Ольга Ігорівна** – студентка Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
190. **Палінчак Вероніка Миколаївна** – старший викладач кафедри іноземних мов Ужгородського національного університету
191. **Панасенко Євгеній Олександрович** – магістр філології Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка
192. **Панченко Ольга Валентинівна** – студентка юридичного факультету Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
193. **Пархуць Євген Дмитрович** – аспірант Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля
194. **Пенкіна Наталія Михайлівна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри товарознавства в митній справі Харківського державного університету харчування та торгівлі
195. **Піддубна Антоніна Анатоліївна** – кандидат медичних наук, доцент, Вищий державний медичний університет "Буковинський державний медичний університет"
196. **Плюта Ольга Анатоліївна** – адвокат
197. **Повідайчик Оксана Степанівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціології та соціальної роботи Ужгородського національного університету
198. **Покась Лілія Антонівна** – кандидат педагогічних наук, завідувач кафедри психолого-педагогічних дисциплін Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
199. **Половинка Едуард Михайлович** – доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри суднових енергетичних установок Національного університету «Одеська морська академія»
200. **Полстяной Андрій Олександрович** – асистент кафедри анатомії людини Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
201. **Полюк Віктор Степанович** – кандидат педагогічних наук, доцент, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького
202. **Попіль Марія Іванівна** – кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
203. **Поручинська Ірина Володимирівна** – кандидат географічних наук, старший викладач кафедри економічної та соціальної географії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
204. **Продан Мар'яна Михайлівна** – студентка Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
205. **Прокопюк Андрій Володимирович** – магістр Львівського національного університету імені Івана Франка
206. **Проскура Тетяна Борисівна** – студентка юридичного факультету Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
207. **Проскурняк Іванна Миколаївна** – лікар ендокринолог Чернівецької обласної клінічної лікарні
208. **Протасов Сергій Юрійович** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри електротехнічних систем Черкаського державного технологічного університету
209. **Проценко Катерина Вікторівна** – студентка IV курсу Університету митної справи та фінансів
210. **Пукаляк Марта Віталіївна** – викладач кафедри іноземних мов Національного університету «Львівська політехніка»
211. **Ратинська Інна Олександрівна** – викладач Тернопільського професійного коледжу з посиленою військовою та фізичною підготовкою
212. **Рахметов Джамал Бахлулович** – доктор сільськогосподарських наук, професор, завідувач відділу культурної флори Національного ботанічного саду імені М.М. Гришка Національної академії наук України
213. **Репецька Мар'яна Орестівна** – аспірант кафедри адміністративного та інформаційного права Інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка»
214. **Рехін Денис Вікторович** – викладач кафедри авіаційної метеорології Кіровоградської льотної академії Національного авіаційного університету
215. **Рєпін Ігор Володимирович** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри тактико-спеціальних дисциплін Національної академії сухопутних військ
216. **Романишин Юлія Любомирівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри документознавства та інформаційної діяльності Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

217. **Савченко Стефанія Сергіївна** – магістр кафедри екології та технології рослинних полімерів Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
218. **Сай Віра Михайлівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри кадастру територій Національного університету «Львівська політехніка»
219. **Сай Ірина Василівна** – викладач кафедри іноземних мов Національного університету «Львівська політехніка»
220. **Сайко Христина Ярославівна** – кандидат психологічних наук,асистент кафедри корекційної педагогіки та інклюзії Факультету педагогічної освіти Львівського національного університету імені І.Я. Франка
221. **Сальникова Тетяна Валеріївна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри фінансів Університету митної справи та фінансів
222. **Сапрун Галина Григорівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного бізнесу та економічного аналізу Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
223. **Святенко Тетяна Вікторівна** – доктор медичних наук, професор кафедри шкіряних і венеричних хвороб ДЗ «Дніпропетровська медична академія МОЗ України»
224. **Сендецький Олександр Сергійович** – студент кафедри державних фінансів Харківського інституту фінансів Київського національного торговельно-економічного університету
225. **Сидорчук Влад Олександрович** – студент Університету державної фіскальної служби України
226. **Сиротюк Сергій Віталійович** – магістр кафедри екології та технології рослинних полімерів Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
227. **Сівко Ганна Ігорівна** – кандидат біологічних наук, доцент кафедри фармацевтичної хімії Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
228. **Сіліна Ірина Сергіївна** – студентка Університету митної справи та фінансів
229. **Сімон Анастасія Павлівна** – студентка Університету митної справи та фінансів
230. **Скітецька Ірина Миколаївна** – студентка Університету економіки і права «КРОК»
231. **Слободянюк Віталій Юрійович** – магістр Вінницького кооперативного інституту
232. **Слободянюк Микола Васильович** – начальник науково-дослідної лабораторії інституту Військово-Морських Сил Національного університету «Одеська морська академія»
233. **Слюсаренко Андрій Вікторович** – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту організацій та зовнішньоекономічної діяльності Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
234. **Смачило Тетяна Володарівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних економічних відносин і міжнародної інформації Тернопільського національного економічного університету
235. **Смолінська Софія Дмитрівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів суб'єктів господарювання Львівського національного університету імені Івана Франка
236. **Смольнякова Наталія Миколаївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки підприємств харчування та торгівлі Харківського державного університету харчування та торгівлі
237. **Снігур Олена Миколаївна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри програмної інженерії Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
238. **Соколова Олена Євгенівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри організації авіаційних перевезень Національного авіаційного університету
239. **Соколюк Сергій Юрійович** – доцент кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності Уманського національного університету садівництва
240. **Соларьова Дар'я Володимирівна** – студентка факультету підготовки кадрів для Державної пенітенціарної служби України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
241. **Солоділова Кристина Валеріївна** – студентка Харківського національного університету будівництва та архітектури
242. **Сопочкіна Олена Валеріївна** – учитель географії Спеціалізованої школи І-ІІІ ступенів № 41 імені З.К. Слюсаренка з поглибленим вивченням англійської мови
243. **Сорока Любов Теодорівна** – викладач кафедри іноземних мов Національного університету «Львівська політехніка»
244. **Стасюк Ірина Любомирівна** – студент Тернопільського державного медичного університету імені І.Я. Горбачевського МОЗ України
245. **Стахів Марія Олексіївна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри початкової та дошкільної освіти Львівського національного університету імені Івана Франка
246. **Степанов Андрій Олександрович** – викладач кафедри філософії та економіки Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького
247. **Стефанчук Лілія Михайлівна** – лікар-педіатр КМУ «Міська дитяча поліклініка» м. Чернівці
248. **Стовбун Альона Олексіївна** – студентка IV курсу Університету митної справи та фінансів

249. **Сумарюк Богдан Миколайович** – студент Вищого державного навчального закладу України «Буковинський державний медичний університет»
250. **Табінський Віктор Антонович** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії Університету митної справи та фінансів
251. **Талько Олена Борисівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри суспільних наук Житомирського національного агроекологічного університету
252. **Тарасович Людмила Валеріївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу Житомирського національного агроекологічного університету
253. **Татар Лариса Василівна** – асистент кафедри товарознавства, управління якістю та екологічної безпеки Харківського державного університету харчування та торгівлі
254. **Татар Олександра Сергіївна** – студентка факультету менеджменту Харківського державного університету харчування та торгівлі
255. **Тверда Ольга Володимирівна** – студентка факультету управління фінансами та бізнесу Львівського національного університету імені Івана Франка
256. **Телятник Валентина Миколаївна** – студентка Університету митної справи та фінансів
257. **Тесленко Володимир Миколайович** – студент Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка
258. **Тєлкова Оксана Василівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри романської філології і перекладу Запорізького національного університету
259. **Ткаченко Вікторія Володимирівна** – викладач кафедри народнопісенного та хорового мистецтва Київського національного університету культури і мистецтв
260. **Ткачук Світлана Петрівна** – доцент кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності Уманського національного університету садівництва
261. **Токаленко Павло Олегович** – аспірант кафедри філософії, політології та українознавства Херсонського національного технічного університету
262. **Токарук Василь Васильович** – аспірант кафедри буріння нафтових і газових свердловин Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
263. **Трембус Ірина Віталіївна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри екології та технології рослинних полімерів Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
264. **Трофимова Лариса Євгеніївна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри технології будівельного виробництва Одеської державної академії будівництва та архітектури
265. **Трубачев Сергій Іванович** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри динаміки і міцності машин та опору матеріалів Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
266. **Тулуш Леонід Дмитрович** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри національної економіки і фінансів Університету економіки і права «КРОК»
267. **Турчак Вікторія В'ячеславівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та міжнародних відносин Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
268. **Турчин Оксана Володимирівна** – викладач англійської мови кафедри іноземних мов Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
269. **Уланчук Володимир Семенович** – доктор економічних наук, професор кафедри обліку і оподаткування Уманського національного університету садівництва
270. **Феденко Олександр Володимирович** – кандидат політичних наук, доцент, професор кафедри тактико-спеціальних дисциплін Національної академії сухопутних військ
271. **Федоронько Наталія Іванівна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри міжнародних економічних відносин і міжнародної інформації Тернопільського національного економічного університету
272. **Філімонова Ліна Андріївна** – викладач кафедри гістології Дніпропетровської медичної академії Міністерства охорони здоров'я України
273. **Форманюк Тетяна Миколаївна** – завідувач сектору Національного музею історії України
274. **Фролова Олена Олександрівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри англійської мови в судноводінні Херсонської державної морської академії
275. **Фурдуй Світлана Борисівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної і соціальної педагогіки та початкової освіти Ізмаїльського державного гуманітарного університету
276. **Хавар Юлія Степанівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри кадастру територій Національного університету «Львівська політехніка»
277. **Хоботова Валерія Костянтинівна** – асистент кафедри нервових хвороб та нейрохірургії ФПО ДЗ «Дніпропетровська медична академія МОЗ України»
278. **Хоботова Наталія Володимирівна** – кандидат медичних наук, асистент кафедри оториноларингології ДЗ «Дніпропетровська медична академія МОЗ України»
279. **Ходаківська Вероніка Станіславівна** – аспірантка Люблінського католицького університету Яна Павла II, Польща

280. **Худолій Юлія Сергіївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів і банківської справи Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка
281. **Цибенко Марина Юріївна** – магістр кафедри хімічної технології композиційних матеріалів Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
282. **Цимбрило Світлана Михайлівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов Національного університету «Львівська політехніка»
283. **Чепелевський Юрій Леонідович** – аспірант кафедри Європейської інтеграції та права Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України
284. **Черевайко Богдан Андрійович** – магістр Львівського національного університету імені Івана Франка
285. **Черепок Олександр Олексійович** – кандидат медичних наук, асистент кафедри фізичної реабілітації, спортивної медицини, фізичного виховання і здоров'я Запорізького державного медичного університету
286. **Черненко Галина Миколаївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки, теорії та методики початкової освіти Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
287. **Черняк Лев Павлович** – доктор технічних наук, професор кафедри хімічної технології композиційних матеріалів Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
288. **Чеснокова Наталія В'ячеславівна** – студентка Одеської національної академії зв'язку імені О.С. Попова
289. **Чикрій Аркадій Олексійович** – доктор фізико-математичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії наук України
290. **Чорній Галина Василівна** – аспірант кафедри історії України Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
291. **Чубка Ольга Михайлівна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри фінансів Національного університету «Львівська політехніка»
292. **Чубрей Анастасія Вікторівна** – аспірант Української академії друкарства
293. **Чудик Ігор Іванович** – доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри буріння нафтових і газових свердловин Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
294. **Чуприна Людмила Вікторівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку, аудиту і економічного аналізу Харківського інституту фінансів Київського національного торговельно-економічного університету
295. **Шаблінська Юлія Володимирівна** – студентка факультету педагогічної освіти Львівського національного університету імені І.Я. Франка
296. **Шайтер Марія Андріївна** – студентка Харківського інституту фінансів Київського національного торговельно-економічного університету
297. **Шаповал Лариса Василівна** – кандидат педагогічних наук, доцент,доцент кафедри біології і методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
298. **Шаповалов Сергій Олегович** – доктор біологічних наук, професор, професор кафедри біології людини і тварин професор кафедри Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
299. **Шаталов Олег Володимирович** – студент кафедри фінансів та кредиту Харківського національного університету будівництва та архітектури
300. **Шатравко Аліна Володимирівна** – магістр Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
301. **Шафранова Ольга Вікторівна** – студентка Харківського національного університету будівництва та архітектури
302. **Шванська Анастасія Олександрівна** – студентка юридичного факультету ННІ права і соціальних технологій Чернігівського національного технологічного університету
303. **Швед Дмитро Миколайович** – провідний інженер кафедри машин та апаратів хімічних та нафтопереробних виробництв Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
304. **Швед Микола Петрович** – кандидат технічних наук, доцент кафедри машин та апаратів хімічних та нафтопереробних виробництв Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
305. **Швець Ілона Олександрівна** – студентка хімічного факультету Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
306. **Шевченко Олександр Миколайович** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри суспільних наук Житомирського національного агроекологічного університету
307. **Шевченко Юлія Вікторівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри організації авіаційних перевезень Національного авіаційного університету

308. **Шейна Ігор Олександрович** – студент Національного університету харчових технологій
309. **Шерстка Анастасія Миколаївна** – студентка Навчально-наукового інституту міжнародних економічних відносин імені Б.Д. Гаврилишина Тернопільського національного економічного університету
310. **Шибецька Валентина Вікторівна** – студентка Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
311. **Шинкарюк Олександр Олександрович** – студент факультету фінансів, підприємництва та обліку Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
312. **Шкарупа Ксенія Андріївна** – студентка кафедри фінансів та обліку Дніпровського державного технічного університету
313. **Шнуренко Тетяна Валентинівна** – здобувач, старший викладач кафедри народнопісенного та хорового мистецтва Київського національного університету культури і мистецтв
314. **Штохман Лілія Миколаївна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов та професійної комунікації Тернопільського національного економічного університету
315. **Щуцький Василь Іванович** – студент кафедри буріння нафтових і газових свердловин Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
316. **Юдіна Світлана Валеріївна** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів та обліку Дніпровського державного технічного університету
317. **Юрій Едуард Олександрович** – кандидат економічних наук, доцент кафедри публічних, корпоративних фінансів та фінансового посередництва Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
318. **Яновська Тамара Анатоліївна** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка
319. **Ярема Богдана Павлівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів суб'єктів господарювання Львівський національний університет імені Івана Франка
320. **Яремко Зоряна Михайлівна** – кандидат економічних наук, доцент, Навчально-науковий інститут міжнародних економічних відносин імені Б.Д. Гаврилишина Тернопільського національного економічного університету
321. **Ярослав Людмила Олександрівна** – асистент кафедри психології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
322. **Ярошевська Оксана Володимирівна** – доцент кафедри економіки Класичного приватного університету

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 3 (43) березень, 2017 р.

Щомісячне видання

Коректор: В. Бабич
Дизайн: А. Юдашкіна
Комп'ютерна верстка: О. Данильченко

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73005 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»
тел.: +38 (0552) 399 530
info@molodyvcheny.in.ua
www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 26.04.2017 р.
Формат 60х84/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 23,02. Тираж 100 прим.
Зам. 0417-52.

ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
73034, Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.